C.C19

BENDA KÁLMÁN

A MAGYAR JAKOBINUSOK IRATAI

II.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A MAGYAR JAKOBINUSOK ELLENI PER IRATAI

1794—1795

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

FONTES HISTORIAE HUNGARICAE AEVI RECENTIORIS

A MAGYAR JAKOBINUSOK IRATAI

II.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST
1952
MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

MAGYARORSZÁG UJABBKORI TÖRTÉNETÉNEK FORRÁSAI

A MAGYAR JAKOBINUSOK ELLENI FELSÉGSÉRTÉSI ÉS HŰTLENSÉGI PER IRATAI

1794—1795

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE
BENDA KÁLMÁN

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST
1952

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

R 2

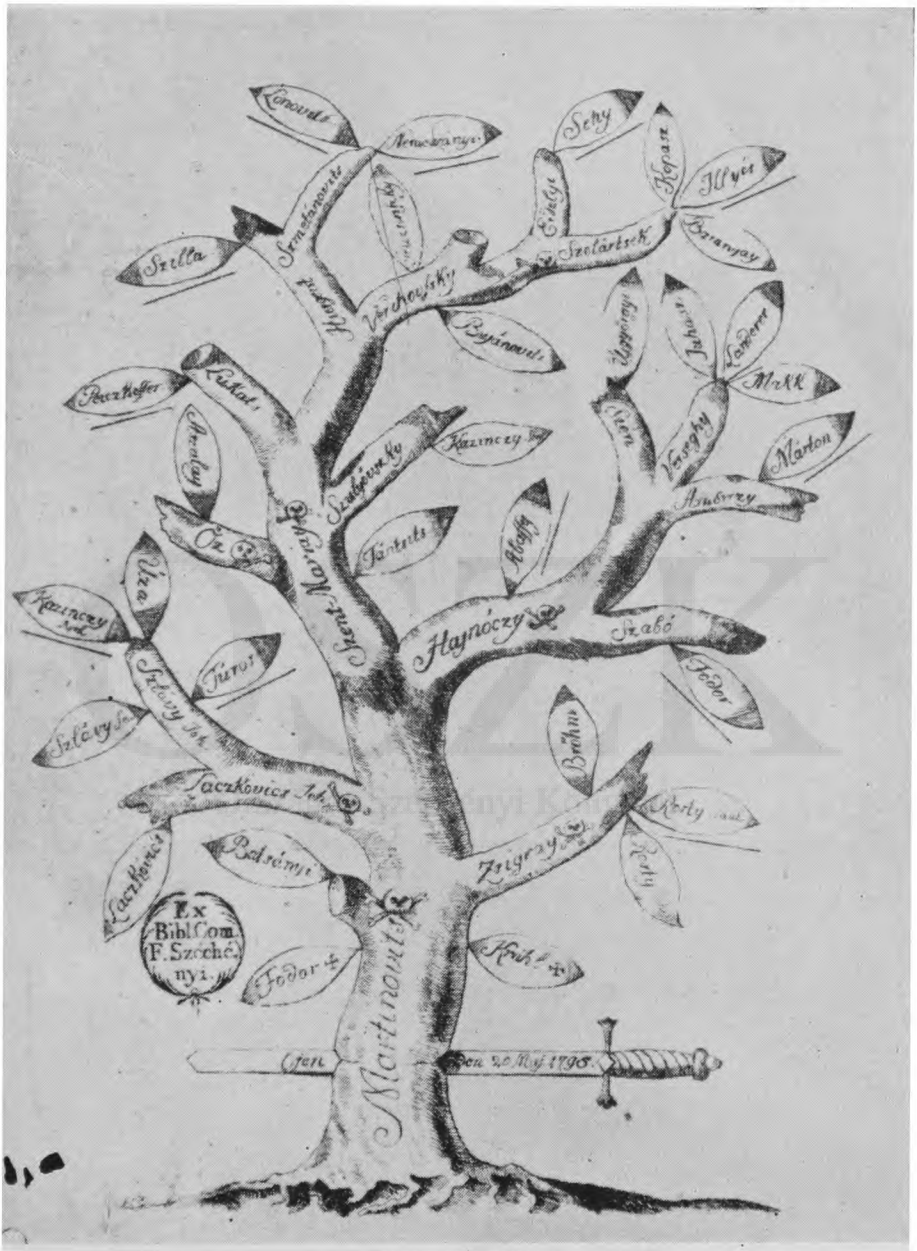
26.019/2

ORSZ. SZÉCHÉNYI-KÖNYVTÁR
Növedéknapló
1952. év A /5311 sz.

R 1865

Akadémiai Kiadó (Budapest, Alkotmány-utca 21) Felelős: Mestyán János

Akadémia nyomda, Gerlóczy-utca 2. — 15865/52 — Felelős vezető: ifj. Puskás Ferenc

A forradalom fája
Egykorú metszet az »összeesküvés« szervezetéről

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

BEVEZETÉS

A »Magyar Jakobinusok Iratai« II. kötetében a jakobinusok elleni felségsértési és hűtlenségi per iratait közöljük, Martinovics Ignác elfogatásától a börtönre ítéltek Budáról való elszállításáig, 1794 júliusától 1795 szeptemberéig.[1]

A kötet felépítésének és az iratokban foglaltak megértésének megkönnyítésére előljáróban röviden ismertetjük a Martinovics és perbevont társai elleni rendőrségi és bírói eljárás menetét és főbb állomásait.

Gr. Saurau Ferenc osztrák rendőrminiszter 1794 tavaszán szerzett tudomást róla, hogy Bécsben a Ferenc király reakciós rendszerével elégedetlen, demokratikus gondolkozású s a francia forradalommal rokonszenvező polgárok egy kis csoportja szervezkedni kezdett. Megfigyeltette őket, és ügynöke révén minden lépésükről értesült. Július közepén azután elérkezettnek látta az időt a szervezkedés elfojtására, s javasolta az uralkodónak elfogatásukat. Ferenc király rendeletére azután július 23.-án éjjel a bécsi rendőrség letartóztatta a demokraták egy csoportját, köztük az ekkor Bécsben tartózkodó Martinovics Ignácot.[2]

A szervezkedés szálainak felfejtésére az uralkodó július 25.-én »udvari vizsgálóbizottságot« hívott életre. Elnöke a rendőrminiszter volt, tagjai pedig az osztrák rendőrség és bíróság képviselőiből kerültek ki. A vizsgálóbizottság azonnal hozzákezdett a foglyok kihallgatásához. Azt, hogy az ausztriai mozgalom a Habsburg birodalom más államaiban élő elégedetlenekkel kapcsolatot tart fenn, a rendőrség sejtette, de azt, hogy Magyarországon egy a bécsinél jóval komolyabb szervezkedés folyik, ekkor még nem tudta. Martinovics első kihallgatásain magyarországi tevékenységéről semmit sem szólt.[3] Éppen augusztus elején azonban, az első kihallgatásokkal egyidőben, a magyarországi katonai főparancsnok, Br. Barco Vince tábornok, több bizalmas jelentést küldött, mely felkeltette a bizottság gyanúját.[4] Augusztus 13.-án azután Martinovics egészen részletes vallomásban felfedte a Reformátorok Társasága, valamint a Szabadság és Egyenlőség Társasága körül kikristá-

[1] A jakobinus mozgalom szervezési iratait, a kátékat, alkotmányterveket, propaganda és szervezési utasításokat, a résztvevők levelezését a sorozat I. kötetében találja majd az olvasó. Ennek az I. kötetnek az elején közöljük az egész mozgalom történetét ismertető és értékelő feldolgozást is. Publikációnkat technikai okokból kezdtük a II. kötettel. Az I. kötetbe tartozó iratok egy részét ugyanis külföldi, elsősorban bécsi levéltárakból kell összegyűjteni.

[2] A részleteket itt és a következőkben mindig az iratoknál ismertetjük. Ld. *Iratok* 1. sz.

[3] Ld. *Iratok* 2. és 4. sz.

[4] Ld. *Iratok* 3. sz.

lyosódó magyar jakobinus szervezkedést; részletesen ismertette a forradalmi mozgalom céljait, és megnevezte igazgatóit.[1]

A rendőrminiszter azonnal jelentést tett az uralkodónak Martinovics nagyfontosságú vallomásáról. Egyben javasolta, hogy hallgassák ki a titkos társaságok igazgatóit, és országos nyomozással állapítsák meg a mozgalom elterjedtségét és tagjainak névsorát. Ferenc király azonban, mielőtt döntött volna az ügyben, előbb öccse, a nádor véleményét akarta hallani. Ezért Schilling kormánytanácsost, a vizsgálóbizottság előadóját, a vallomási jegyzőkönyv egy példányával 14.-én délután gyorspostával Budára küldte. A nádor azonnal határozott: 16.-án éjjel saját felelősségére elfogatta Budán és Pesten a Szabadság és Egyenlőség Társasága igazgatóit, Hajnóczy Józsefet, Laczkovics Jánost és Szentmarjay Ferencet, és katonai kísérettel Bécsbe küldte őket. Ugyanakkor intézkedett a Kőszegen lakó gróf Sigray Jakab elfogatására is, aki néhány nap múlva szintén megérkezett a császárvárosba.[2]

Az elfogatások országszerte nagy megütközést keltettek. Azok, akik kapcsolatban voltak a mozgalommal, ijedten húzódtak vissza, s igyekeztek minden áruló nyomot eltüntetni. Olyan is akadt, aki ijedtében jelentkezett a nádornál, vagy a katonai főparancsnokságon, és hogy mentse a maga bőrét, feladta társait.[3] A nemesség felháborodva tárgyalta a sérelmet: nemes embereknek ítélet nélküli elfogatását és idegenbe hurcolását. Pest megye rendei viharos gyűlésben tiltakoztak a törvénysértés ellen, s magyarázatot kértek az uralkodótól. Példájukat a megyék nagyrésze követte.[4] Amikor azonban Ferenc király keményhangú leiratban rendreutasította őket, és tudomásukra hozta, hogy az elfogottak a nemesi kiváltságok eltörlésére, a szabadság és egyenlőség elvének megvalósítására törekedtek, meg hogy nem esett sérelem a törvényen, mert csak kihallgatás és szembesítés végett vitték őket Bécsbe, s tettükért majd magyar bíróság előtt felelnek — a forrongó megyei hangulat lecsendesedett. A köznemesség zöménél ekkor már hiába keresnénk az 1790-es ellenzéki magatartást. Ahogy ez az itt közölt iratokból is lépten-nyomon kitűnik, a francia forradalom hatására, jobbágyaiktól való félelmükben a megyei nemesek egyre jobban közelednek az udvarhoz és a kezdettől fogva az udvar mellett álló klérushoz meg főnemességhez. Ez a magyarázata annak, hogy amikor megtudják, hogy a forradalmi szervezkedés a fennálló rend, az alkotmány megdöntésére irányul, zömük helyesli a jakobinusok elleni példásan szigorú eljárást.

A magyar vádlottak különben szintén az udvari vizsgálóbizottság elé kerültek, melyet rájuk való tekintettel az uralkodó Lányi József és Nagy József magyar kancelláriai tanácsosokkal egészített ki.[5] Mind a négy igazgató részletes, beismerő vallomást tett; megnevezték az általuk beszervezettek legtöbbjét is. Időközben, részben a vallomások, részben kívülről érkezett följelentések alapján, a nádor elfogatta és Bécsbe felküldette Batsányi Jánost és Szolártsik Sándort.

Az udvari bizsgálóbizottság 1794 szeptember 17.-én adta be összefoglaló jelentését az előzetes vizsgálatról. Benne a magyarországi jakobinusmozgalmat igen veszélyesnek ítélte, s javasolta, hogy a magyar bíróság hala-

[1] Ld. 48. és köv. l.
[2] Ld. *Iratok* 5. sz.
[3] Ld. *Iratok* 6. és 8. sz.
[4] Ld. *Iratok* 9. sz.
[5] Ld. *Iratok* 10. sz.

déktalanul vonja perbe nemcsak a már elfogottakat, hanem mindazokat, akiknek neve a titkos társaságokkal kapcsolatban fölmerült.[1]

Ferenc király október 20.-án utasította Ürményi József személynököt, a Királyi Tábla elnökét, a felségsértési per megindítására.[2] A Tábla azonban szervezetében és munkabeosztásában még középkori hagyományokat őrző, feudális testület volt, s egy ilyen óriási pör lebonyolítására nem vállalkozhatott máról holnapra. A perek csak 1795-ben kezdődtek meg, de az előzetes kihallgatások már másfélhónap múlva, december elején megindulhattak. Eddig tartott, míg a bíróság és a többi hivatalos hatóságok felkészültek a per vitelére. Közben szűkkörű tanácskozások folytak, melyekben a kezdeményező — ahogy mindvégig a jakobinusok elleni hajsza és per legfőbb irányítója és mozgatója — az uralkodó öccse, Sándor Lipót főherceg nádor, egyben a Hétszemélyes Tábla elnöke volt. Az előkészítő tárgyalásokban főként Ürményi személynök, Zichy országbíró és mindenekelőtt a nádor legfőbb bizalmasa, Németh János kir. jogügyi igazgató, az ügyész (akinek minden emberiességből kivetkőzött, vérszomjában egyéni becsvágytól fűtött és alapjában véve korlátolt személye megdöbbentő színekben bontakozik ki az iratokból) vettek részt.[3] A megoldandó feladat csak kisebb részben volt technikai: a monstre pör külső kereteinek megteremtése (félszáz fogoly elhelyezése, őrzése, élelmezése, egyidőben történő lefogása stb.)[4] Ennél fontosabb volt, hogy meg kellett teremteni a vád elvi alapjait, és szabályozni kellett a perben követendő törvényszéki eljárást.

A vád törvényekkel való megtámogatása, a törvényes látszat fenntartása, a kir. jogügyi igazgató feladata volt. A magyar törvények ugyanis csak az uralkodó személye elleni tényleges támadást minősítették felségárulásnak, s beismerés vagy kézzelfogható bizonyítékok hiányában legalább két tanú vallomását kívánták meg. Mivel ilyesmit a vádlottakról bizonyítani nem lehetett, az ügyésznek el kellett fogadtatnia azt az elvet, hogy aki a mozgalmi káték valamelyikét látta, elolvasta vagy éppen lemásolta, ezzel — ha nem jelentette föl — hűtlenség bűnébe esett, még akkor is, ha a kátét nem adta tovább, sőt ha az elolvasott szöveggel nem értett egyet, és ha a szervezkedésről esetleg nem is tudott. A nádor egyetértett ezzel az elvvel, és általánosságban a bíróság is elfogadta.[5]

A váddal kapcsolatos hivatalos elgondolásokat a bírói függetlenség látszatának megóvása érdekében nem rögzítették le írásban, — a peres eljárást azonban külön rendeletekben szabályozta az uralkodó. Ezek megértéséhez tudnunk kell, hogy az 1715 : 7. tc. a felségsértési és hűtlenségi pereket rendkívüli bíróság elé utalta. Így utoljára 1769-ben, a Péchy István elleni felségsértési perben, külön e célra egybehívott bizottság, a Commissio Péchyana folytatta le a vizsgálatot és hozta meg az ítéletet.[6] A bizottság számára ez

[1] Ld. *Iratok* 19. sz.

[2] Ld. *Iratok* 20. sz.

[3] Erre és a következőkre ld. *Iratok* 21. sz.

[4] Sándor Lipót ezekkel kapcsolatos tárgyalásairól, kiterjedt intézkedéseiről részletesen tájékoztat ügyviteli jegyzőkönyve. Ld. III. k.

[5] Ld. *Iratok* 14., 15., 24., 41. és 113. sz. A vád törvénytelen voltát szépen kimutatták a védőügyvédek, ld. főként *Iratok* 57/a sz. Egy ébként, ahogy az iratokból kiderül, a jogügyi igazgató által felállított elvi szempontok alkalmazásában a Királyi Tábla és a Hétszemélyes Tábla közt elég nagy különbség, sőt ellentét volt.

[6] Péchy István, abaújmegyei birtokos nemes család sarja, 1768-ban latin nyelven egy röpiratot nyomatott ki és *Katekizmus* címen egy másik röpiratot latinból átdolgozott

alkalommal a rendes bíróságokénál jóval szigorúbb peres eljárást állapítottak meg. Az 1790 : 56. tc. viszont kimondta, hogy »a felségsértés és a hűtlenség bűne az ország rendes bíróságaitól ne vonassék el, hanem a Királyi Tábla által, a törvényes föllebbezés érintetlenül hagyásával ítéltessék.« A peres eljárásra nézve a törvény nem intézkedett, ami azt jelentette, hogy a Tábla egyéb perekben szokásos hagyományos törvénykezési rendjét a felségsértési perek esetére is érvényben hagyta. A nádor okt. 10.-i fölterjesztésében[1] mégis azt javasolta, hogy a Tábla a felségsértési per tárgyalásában »az ilyen esetekben szokásos gyakorlathoz« igazodjék. Azaz, tekintve, hogy a felségsértési pereket mindeddig a hagyományostól eltérő módon tárgyalták, a jövőben a Kir. Tábla számára is a korábbi rendkívüli bíróságok, gyakorlatilag a Commissio Péchyana számára kiadott rendeletek legyenek irányadók. Az uralkodó elfogadta a nádor javaslatát. A kor magyar vezetőinek örök szégyenére hozzá tehetjük, magyar részről sem hangzott el ellene kifogás.[2]

A többszörösen kiegészített uralkodói rendelkezések[3] amellett, hogy a hagyományos eljárástól eltérő módon szabályozták a vizsgálat, a tárgyalási eljárás és a föllebbezés rendjét, főleg a védelmet kötötték gúzsba. A perre vonatkozó jegyzőkönyveket hetenként föl kellett terjeszteni az uralkodóhoz, aki így közvetlenül szemmel tarthatta a bírákat. Amikor pedig az első ítéletekből az udvar úgy látta, hogy ezek a rendszabályok sem biztosítják az általa kívánt eredményt, a nádor javaslatára Ferenc király újabb meg újabb utasításokkal igazított egyet-egyet a bíróság magatartásán.[4]

Miután az előkészületek megtörténtek, és a budai várban a volt Ferences kolostor börtönné alakítása is befejeződött, november végén a bécsi foglyokat roppant elővigyázat és biztonsági intézkedések közepette Budára hozták,[5] majd december 10 és 15.-e közt az egész országban egyszerre végbementek az elfogatások. A Ferences kolostor celláiba 44 fogoly került; számuk 1795 tavaszáig 53-ra emelkedett. Ennyi ember elhelyezése komoly nehézségeket okozott, bár a nádori testőrség volt laktanyáját is igénybe vették a kolostorral szemben. Tudunk olyanokról, kiknek letartóztatására már főként azért

magyarra. Mindkét munkában éles hangon bírálta Mária Terézia kormányzati intézkedéseit és azt vitatta, hogy az ország rendeinek fegyveres ellenállási joga (Aranybulla 31. pontja) még érvényben van. Miután följelentették, rendkívüli törvényszék elé került, amely — noha a latin munkából csak négy példányt hozott forgalomba, a magyar fordítást pedig csak négy emberrel közölte — 1769 december 15.-én felségsértésért halálra ítélte, s ki is végezték. A per tárgyalása a legnagyobb titokban történt Kassán, s iratait az ítélet végrehajtása után azonnal Bécsbe vitték. (Az ítélet egy másolata : St. A. Vertr. A. 45. fasc. Prozess des Martinovich 14. sz. mellékl.)

[1] Ld. 496. l.

[2] A per folyamán csak a védőügyvédek tiltakoztak a védelem szabadságának korlátozása ellen, hivatkozva az 1790 : 57. tc.-re. (Ld. *Iratok* 27. sz.) Több mint négy évtized múlt el, míg 1839-ben Deák Ferenc felemelte szavát e törvényellenes rendelet ellen. A Curia számára ekkor kiadott rendelet ugyanis továbbra is érvényben maradt, s felségsértési perekben a törvénykezési eljárás ehhez igazodott. Ezt követték tehát négy évtized mulva a Lovassy László és Kossuth Lajos elleni felségsértési perben is. Deák 1839 október 3.-i híres beszédében törvénytelennek bélyegezte az udvar eljárását és rámutatott arra, hogy az 1790 : 57. tc.-nek »az ország rendes bíróságai« kifejezése nemcsak a bíró személyét, hanem a törvénykezés megállapított rendjét is jelenti, s hogy egyik a másiktól elválaszthatatlan. (Kónyi Manó, *Deák Ferenc beszédei*. I. Bp. 1903, 373. s köv. l.)

[3] Ld. *Iratok* 21. sz.

[4] Ld. *Iratok* 22. sz.

[5] Ld. *Iratok* 23. sz.

nem került sor, mert nem volt hely számukra.[1] Az elfogatandók listáját különben a jogügyi igazgató állította egybe, de a letartoztatásokért sem ő, sem a Tábla nem merte a felelősséget vállalni, s szerették volna a döntést az uralkodóra hárítani. A nádor azonban ezt fölöslegesnek vélte: saját hatáskörében elrendelte a katonaságnak az elfogatásokat.[2] A per folyamán előforduló további letartóztatásokban azután már a Tábla teljes ülése döntött. Ezeket az utólagos elfogatásokat nem a katonaság, hanem a megyék foganatosították.

A foglyok Budán a jogügyi igazgató felügyelete alá kerültek: katonai őrség vigyázott rájuk, egymással nem érintkezhettek, és bilincsbe verve a padlóhoz voltak láncolva. Saját ágyneműjüket használhatták, ha volt pénzük külön főzethettek maguknak, de védőjükkel nem érintkezhettek, a védelmükhöz szükséges intézkedéseket nem tehették meg. Lakásukban a jogügyi igazgató rendeletére házkutatást tartottak, — de már megkésve, többnyire eredménytelenül. Nem sokkal később a perbefogottak ingó és ingatlan vagyonát is összeiratták: akire rábizonyul a felségsértés, vagyona a fiscusra száll.

Bár Martinovics és az igazgatók ellen Németh János már november 28.-án beadta a vádlevelet,[3] a perek csak 1795 márciusának legelején indultak meg. A közbeeső idő a kihallgatásokkal, szembesítésekkel telt el. Pedig az uralkodó meg a nádor is állandóan siettette az ügy befejezését. A táblai vizsgálóbizottság tagjai még a karácsonyi ünnepekre sem mehettek haza, s magán az ünnepen sem szüneteltek a kihallgatások. De bár volt olyan vádlott, kit nyolc alkalommal hallgattak ki, a vizsgálat egyáltalán nem hatolt mélyre. A jogügyi igazgató csak arra törekedett, hogy a káté ismeretét rábizonyítsa a vádlottakra. Később az Államtanácsban is szemére vetették, hogy felületesen és lelkiismeretlenül járt el.

1795 február második felére befejeződtek a kihallgatások, és megindultak a perek.

A Királyi Curia (összefoglaló neve a Királyi Táblának és a Hétszemélyes Táblának) peres eljárása úgy alakult ki a gyakorlatban, anélkül, hogy bármilyen jogszabály szabályozta, vagy egyáltalán valamilyen formában írásban lerögzítették volna.[4] Ez a hagyományos törvényszéki eljárás polgári és bűnügyi perben lényegében azonos volt. A vádló (felségsértési perben a kir. jogügyi igazgató) beterjesztette a vádlevelet (*libellus actionalis*). A bíróság bejegyezte a pert a persorozatba (*series causarum*), kijelölte a per referensét, s kitűzte a határnapot, melyre a vádlottat (alperes, *incattus*, azaz: *in causam attractus*) perbehívó levéllel (*litterae evocatoriae*) megidézték. Nemesnek a perbehívás akkor is járt, ha — ahogy ebben a felségsértési perben is történt — már előzetesen letartóztatták, és a perbehívás bilincsben érte őt (*ex vinculis citare*).

[1] Ld. *Iratok* 24/b sz.
[2] Ld. *Iratok* 24/a sz.
[3] Ld. *Iratok* 28. sz.
[4] A korszak nagy jogi kompendiumai sem írnak róla. Huszti István 1766-ban megjelent híres *Iurisprudentia Practica* c. munkája éppenúgy hallgat erről, ahogy Kelemen Imre félévszázaddal később megjelent háromkötetes műve, *Institutiones Juris Hungarici Privati* sem érinti ezt a kérdést. Jogtörténészeink sem foglalkoztak mind a mai napig a magyar alaki jog problémáival. Az egyetlen munka Pompéry Aurél, *Kossuth Lajos 1837—39.-i hűtlenségi perének története* (Bp. 1913), amelyben több hasznos utalást találunk tárgyunkat illetően, anélkül, hogy belőle az eljárás egészét áttekinthetnénk. Így a peres eljárást magukból a periratokból kellett kihámoznunk.

A per felvétele *(levata)* napján a bíróság ülésében a közvádló, vagy nevében valamelyik királyi fiskális ismertette a vádlevelet és beterjesztette az igazolást a vádlott törvényes megidézéséről. Miután a bíróság meggyőződött a megidézés szabályosságáról, a perben szereplők nevét a kikiáltó *(praeco)* kihirdette az ügyvédek termében *(procuratoria*, az a helyiség, ahol az ügyvédek és a felek hivatalosan érintkezhettek a bírósággal ; az ügyvédek itt használták a periratokat s ezért itt mindig valamelyik bíró ügyeletet tartott.) Erre ezek megjelentek a bíróság színe előtt *(comparitio;* a felségsértési perben a vádlottakat elővezették) s megtörtént a per felvétele. A bíróság elnöke megnyította a perjegyzőkönyvet, amelybe most már a következőkben minden, a perrel kapcsolatos dolgot bejegyeztek. Először is bejegyezték magát a perfelvételt, majd a vádlott, ill. védőügyvédje *(assistens advocatus)* kapta meg, hogy beleírja védence *(cliens)* nevében esetleges pergátló, vagy perhalasztó kifogásait, a bíróság illetékességét, a megidézés törvényességét stb. illetően *(exceptio)*. A közvádló ugyancsak a perjegyzőkönyvbe beírta válaszát *(replica)*, majd ismét a védőhöz került a perjegyzőkönyv, hogy ennek esetleges további megjegyzéseire megint az ügyész feleljen. Ezután az ügy a bíróság elé került. Ez megtárgyalta az alperes részéről fölvetett kifogásokat *(deliberatio interlocatoria)*, s vagy helyt adott észrevételeinek, — ebben az esetben esetleg újabb perfelvételt rendelt el, — vagy elutasította azokat. (A felségsértés perben gyorsított eljárásról lévén szó, az exceptio nem írásban, hanem szóban történt a per felvételekor).

Ezután kezdődött a per érdemleges része, a felperes és az alperes szóváltása, »perbeli feleselése« *(allegationes)*. A felperes (az ügyész, *actor*, itt a királyi jogügyi igazgató) bejegyezte a perjegyzőkönyvbe a vádlevél indokolását, vádiratát *(duplica*, azaz második irat, mert az első az esetleges exceptióra adott válasz volt). Ezután az alperes vagy védőügyvédje folytatólagosan bejegyezte védőiratát *(triplica)*. A perjegyzőkönyv ezután megint a felpereshez került, aki válaszolt a védőiratra *(quadruplica)*, mire az alperes adta meg újabb válaszát *(quintuplica)*. A XVIII. század végéig ezek a perbeli feleselések nem voltak korlátozva, s bár általában nem mentek túl a quintuplicán (a hatodszori feleselésre már nem is volt latin kifejezés), időnként a végtelen szóváltások nagyon elhúzták a pert. Az 1792 : 16. tc. 4. pontja éppen ezért elrendelte, hogy »a bíróság tiltsa el az ügyvédeket a hosszadalmas, bőbeszédű üres feleselgetésektől,« s legfeljebb négy szóváltást engedélyezett. (A jakobinusok elleni felségsértési perben ezért kérték az ügyvédek,hogy a szóváltások számát ne korlátozzák.[1])

Ha akár a felperes, akár az alperes úgy látta, a további szóváltásnak nincs értelme, kérte az ítéletet. Az itéletet *(deliberatio definitiva, sententia)* a Tábla teljes ülésben hozta. Az ügy referense felolvasta a per egész anyagát, a bizonyítási iratokat, a vádlott és a tanúk kihallgatási jegyzőkönyveit stb., a perjegyzőkönyvet, s utána a bíróság rögtön ítéletet is hozott, amit a felek előtt vagy azonnal, vagy a következő törvénykezési napon (általában másnap) hirdettek ki. Ha valamelyik fél föllebbezni akart, ezt az ítélet kihirdetésekor szóban be kellett jelentenie.

A Hétszemélyes Táblán a pereknek külön referense nem volt, hanem az ülésben, — amely a Kir. Táblánál leírt módon ment itt is végbe — a táblai referens adta elő az ügyet. A Hétszemélyes Tábla ítélete jogerős volt. Főben-

[1] V. ö. *Iratok* 27. sz.

járó esetekben azonban az ítélet végrehajtásához az uralkodó megerősítése volt szükséges. (A jakobinusok elleni perben a fölmentő ítéletek kivételével valamennyi pert fölterjesztettek az uralkodóhoz). A királyhoz a Kancellárián át fölterjesztett perekhez mellékelték a vádlottak kegyelmi kérvényeit.

A »perbeli feleselések« nagyon sok időt vettek igénybe (pl. Martinovics perében nyolcszori iratváltás volt), annál is inkább, mert a védők, a szigorított rendelkezések következtében, nem vihették haza a periratokat, s a nem egyszer száz oldalra is felmenő védőiratokat a procuratorián kellett elkészíteniök. Így a legelső ítéletre, éppen Martinovics perében, csak a húsvéti ünnepek után, április 27.-én kerülhetett sor. Még egy további hónapra volt szükség, míg május 22.-én az utolsó ítéletet is meghozta a Tábla.

A Hétszemélyes Tábla április 28-án kezdte meg Martinovics perének tárgyalását, és 29.-én hozta első ítéletét. Ettől kezdve egy nappal a Tábla mögött, azzal együtemben haladva, revideálta a pereket, s május 23.-án végzett.

A per még javában tartott, amikor Martinovics és a négy igazgató halálos ítéletét az uralkodó megerősítette, és miután május 19.-én az esztergomi érsek megbízottja Martinovicsot a volt ferences templomban ünnepélyesen megfosztotta egyházi jellegétől *(degradálás)*, május 20.-án a Vérmezőn kivégzésük is végbement.[1] Őz és Szolártsik lefejezése alig két hét múlva, június 3.-án követte ezt.[2] Előtte való nap, június 2.-án Ferenc király az ítéletek utolsó csoportját is jóváhagyta,[3] s ezzel a per befejeződött. A fölmentettek legnagyobbrésze még május 20.-án szabadlábra került, s május 23.-án az utolsó is elhagyta közülük a börtönt.[4]

Azokat, akikre — a Curia ítélete szerint, vagy a halálos ítéletet bizonytalan időre szóló fogságra változtató uralkodói elhatározás következtében — börtönbüntetés várt, 1795 július elején átadták a magyarországi főparancsnokságnak. Augusztus végén megkezdték elszállításukat az osztrák örökös tartományok különböző börtöneibe.[5]

*

A kötetben közölt iratokat tárgyi szempontok alapján, amelyek azonban nagyjából egybeesnek az időrendi sorrenddel is, három csoportba osztottam :

1. A bécsi vizsgálóbizottság működése alatti iratok.
2. A per előkészítésére és vitelére vonatkozó előterjesztések, rendeletek.
3. A Királyi Curia előtti per iratai.

A csoportokon belül a tárgyilag elválaszthatatlanul összetartozó iratokat egybefogtam, (pl. a 9. sz. iratnál : Pest megye fölterjesztése, a Kancellária véleménye, Sándor Lipót nádor javaslata, Ferenc király döntése és leirata), a többieket időrendben hozom. Tekintve, hogy a perrel kapcsolatos iratanyag igen nagy, csak a fontosabbakat és jellemzőbbeket közlöm, viszont

[1] Ld. *Iratok* 102. és 108. sz.
[2] Ld. *Iratok* 110. és 111. sz.
[3] Ld. *Iratok* 112. sz.
[4] Reverzálisuk : *Iratok* 109. sz. A perek és ítéletek táblázatos kimutatása : *Iratok* 115. sz.
[5] Ld. *Iratok* 114. sz.

az egyes akták létrejöttének, előzményeinek ismertetésénél a nem közölt iratok lényegét mindenütt följegyeztem, ahogy általában arra törekedtem, hogy az olvasó az iratanyag egészéről képet kapjon.

A per főszereplőinek (Martinovics, Hajnóczy, Laczkovics, Szentmarjay és Sigray) periratait teljes egészükben közlöm. A vádlottak egy másik, történeti és irodalmi szempontból egyaránt kiemelkedő csoportjánál (Őz, Szolártsik, Kazinczy, Batsányi, Szentjóbi Szabó, Versegi) a rájuk vonatkozó iratoknak egy részét csak ismertetem, a tőlük származókat azonban (vallomások, beadványok, védőiratok) teljes egészükben hozom. A többi vádlott peranyagából csak az ítéletet közlöm eredetiben, s eköré csoportosítva, összevonva ismertetem a vallomások, a perbeli feleselések lényegét, együtt a mozgalmi és életrajzi adatokkal.

A szöveget betűhíven közlöm, (kivéve persze a nyilvánvaló tollhibákat), a nagybetűk használatában, valamint a központosításban azonban nem ragaszkodom az eredetihez. Az egyes nyelvi különlegességeket, nyelvtani hibákat, (pl. német szövegeknél a der-die-das elírásait), ha az értelmet nem zavarják, megjegyzés nélkül, (tehát anélkül, hogy felkiáltó jelet vagy a *sic* szócskát utánaraktam volna) közlöm. A szövegbeli rövidítéseket dűlt betűkkel oldottam fel (de *dato*, Hof*rath* stb.), viszont ugyanakkor a sűrűn előforduló, közkeletű rövidítéseket egységesített formában meghagytam. (Ezek jegyzékét lásd 26. l.). A kéziratban aláhúzott szavakat r i t k í t v a szedettem. Szövegközlésben az általam betoldottakat, vagy magyarul általam összevont részeket szögletes zárójelbe [így] raktam.

*

Végül pár szót még az iratok történetéről.

Az anyag leglényegesebb részét alkotó periratok 1919-ig, a Habsburg monarchia bukásáig a kutatás számára hozzáférhetetlenek voltak. A M. Kir. Curia előtt viselt perek iratait általában a Curia levéltárában őrizték. Ürményi személynök azonban, 1795 június 13.-án — pár nappal Őz és Szolártsik kivégzése után — azt javasolta a kancellárnak, hogy ebben az esetben térjenek el a szokástól, s a per iratait valahol biztosabb helyen őrizzék, nehogy — írta — a Curia levéltárába bejáratos személyek közül valaki, ha csak kíváncsiságból is, a mellékletek közt lévő veszedelmes forradalmi terveket titokban lemásolja, másoknak megmutassa s így azok esetleg olyanok kezébe kerüljenek, akik a tervek felhasználásával egy ehhez hasonló forradalmat támaszthatnak.[1]

A Kancellária indokoltnak találta Ürményi javaslatát, s pártolóan terjesztette föl az uralkodóhoz.[2] Az államtanácsban Izdenczy József szintén melletté volt a javaslatnak. Ha az összeesküvést nem fedezik fel idejekorán — írta votumában — Magyarországon és Erdélyben még rosszabb világ támadt volna, mint van Franciaországban. Minthogy pedig, úgy látszik,

[1] »... weil sonst einige der in das Curial Archiv den Zutritt habenden Individuen aus Neugirde die in diesen Akten enthaltenen Revolutionspläne in Geheim für sich abschreiben, diese gefährliche Pläne hiedurch auch unter das Publicum und endlich vielleicht gar in die Hände solcher Individuen gerathen könnten, die nach diesen Plänen eine ähnliche Revolution zu stiften sich beigehen liessen.« (Későbbi másolata: Tud. Ak. Ms. Tört. Biz. Vegyes 40.)

[2] 1795 június 18.-án, *u. o.*

Magyarországon az oligarchizmus még korántsem tört meg, ezért a kormányzati előrelátás megkívánja, hogy a szóbanforgó periratok olyan helyen legyenek, ahol semmilyen módon nem kerülhetnek nyilvánosságra. Ezért azt ajánlotta, bízzák az iratokat a nádor őrizetére.[1] Az Államtanács tagjai csatlakoztak Izdenczy véleményéhez. Ferenc király mégis úgy rendelkezett, hogy a periratokat küldjék fel Bécsbe, és a kabineti levéltárban helyezzék el.[2]

A nádor hirtelen halála 1795 július 12.-én, majd Ürményi személynök leváltása július 20.-án késleltette az uralkodói rendelet végrehajtását. Németh János jogügyi igazgató csak szeptember 4.-én küldte fel Bécsbe a periratokat.[3] Az uralkodó házi levéltárába rakatta, a »bizalmas iratok« *(Vertrauliche Akten)* című sorozatba. Ugyanide került Sándor Lipót nádor bizalmas levelezése, a per idején vezetett ügyviteli jegyzőkönyve, a függetlenségi és antifeudális mozgalmak elfojtásával kapcsolatos rendőri jelentések, vizsgálatok iratai, továbbá a kihallgatási jegyzőkönyvek másolatai, melyeket még a per folyamán készíttetett a személynök és küldött fel Ferenc királynak. 1807-ben, a jogügyi igazgató halála után, fia, ifjabb Németh János, apjának a vízkeleti családi levéltárban őrzött bizalmas iratait szintén felküldte Bécsbe: ezeket is ide osztották be.[4] Ebben az időben rendezhették az egész gyüjteményt: eredeti beosztásukat megtartva külön csomózták a nádor, a jogügyi igazgató és a per aktáit.[5]

Ettől kezdve az iratok több, mint egy évszázadra eltűnnek a szem elől. 1801-ben József nádor még használta őket: leküldték neki Budára, hogy mondjon véleményt a börtönben lévők, szabadonresztéséről.[6] 1836-ban a Lovassy László elleni felségsértési per alkalmával azonban a Kir. Curia már hiába kerestette a Martinovics per iratait, nem tudtak ráakadni. 1878-ban a bécsi császári palota belső átalakítási munkálatai közben találták meg Ferenc császár volt lakosztályának egyik félreeső folyosóján leszögezett ládákban. A 172 csomóra rúgó »bizalmas iratok« sorozatot ekkor átadták a bécsi Titkos-, Házi-, Udvari és Állami levéltárnak,« de Ferenc József utasítása az

[1] »Der Plan des Martinovics hat von den Plan der Ligue, welche die Regierung in die Hände einiger mächtigen Familien und ihrer Klienten hat liegen wollen, gerade das Entgegengesetzte zum Ziel gehabt, und wenn man seine Absicht nicht in der Zeit entdeckt hätte, so würden die hungarischen Erbstaaten bald weit übler daran gewesen seyn als Frankreich, und da ohnehin der Oligarchismus im Königreich Hungern noch der Zeit seine Schnellkraft nicht ganz verloren zu haben scheint, so ist es einer vorsichtigen Regierung allerdings angemessen, dass die Prozesse, von welcher hier die Rede ist, der Wissenschaft des Publici auf was immer für eine Art vorenthalten bleiben.« *(u. o.)*

[2] A június 26.-án kelt uralkodói elhatározás: O. L. Vertr. A. 40. fasc. 677. sz. A személynököt június 30.-án értesítette róla a Kancellária: O. L. Curiai lt. Normale 36. sz.

[3] Ld. *Iratok* 113. sz. — Németh az utasításnak nagy gonddal tett eleget: nemcsak a periratokat és azok mellékleteit, de a perrel kapcsolatos fogalmazványokat és másolatokat is mind felküldötte, úgyhogy a Curia levéltárában jóformán nyoma sem maradt a pernek. Megemlítjük, hogy azokról az iratokról, amelyeket a Hétszemélyes Tábla ítélete szerint nyilvánosan el kellett égetni, a jogügyi igazgató másolatot készíttetett, s a legtöbb esetben azt égették el, az eredeti pedig megmaradt a pertest mellékletei közt.

[4] *Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs.* II. Wien, 1937, 144. l.

[5] Csomószám szerinti részletes kimutatásukat ld. *u. o.* 145. s köv. l. Hogy a csomózás csak 1807, tehát Németh János iratainak beérkezése után történhetett, bizonyítja a rendezés egységes jellege. Hogy a rendezés maga Bécsben ment végbe, tanusítja nemcsak az, hogy a feliratok németül és nem latinul vannak, hanem az is, hogy a magyar neveket nem egyszer értelmetlenül eltorzították.

[6] Domanovszky Sándor, *József nádor iratai.* I. Bp, 1925, 390. l.

volt, hogy a fasciculusokat felbontatlanul, az egész gyüjteményt együtt helyezzék el a raktárban.[1]

Így aztán senki sem tudta, a sorozat milyen iratokat rejt magában. Pedig közben a magyar kormány kérésére többször kerestették a per aktáit.

1876-ban a m. kir. Itélő Tábla irattárából előkerültek Laczkovics és Hajnóczy elfogatásukkor lefoglalt könyvei, iratai, levelezésük, (köztük Martinovics több levele) — amiket a Tábla elnöksége még ugyanabban az évben a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi Könyvtárának ajándékozott. Az iratok megtalálása nagy visszhangot keltett, — hírt adott róla a sajtó is — s többek közt ez ösztönözte Fraknói Vilmost, hogy Martinovics és jakobinus társai bűnperével kezdjen foglalkozni.[2]

Hamarosan újabb iratok is előkerültek. 1871-ben a Curia külön levéltára megszűnt és anyagát beszállították az Országos Levéltárba. Az iratok rendezése közben Kendelényi Gábor levéltárnok »két ódon bőröndre«, ládára bukkant, bennük lepecsételt iratok. Eredetileg a személynöki archivumban voltak, onnan kerültek 1849-ben a Curia levéltárába. A provisorium idején Melczer személynök átvizsgálta a levéltárat, s ezek az iratkötegek is kezébe kerültek. Visszapecsételte őket s ráírta: »Acta crimen laesae majestatis respicientia secreta.«[3] Pauler Gyula, az Országos Levéltár főigazgatója, Tisza Kálmán miniszterelnök, egyben belügyminiszter és Pulszky Ferenc, a M. Nemzeti Múzeum elnöke jelenlétében bontotta fel a két csomagot: az egyikben a Lovassy, a másikban a Martinovics perre vonatkozó iratok voltak. Miután Pulszky nagyjából átnézte őket, visszacsomagolták s a curiai levéltár személynöki iratai közt helyezték el.[4] A belügyminisztérium az iratokkal kapcsolatban a titkosságot nem rendelte el kifejezetten, azokat mégis zárt szekrényben, lepecsételve őrizték, s használatához minisztériumi engedély volt szükséges.[5] Csak az 1910-es évektől vált szabadon hozzáférhetővé.

A curiai levéltár iratai elsősorban a személynökhöz írt hivatalos leiratokat, a személynök kiadványainak fogalmazványát tartalmazták, azonkívül Hajnóczy, Őz Pál és Szolártsik Sándor levelezését, följegyzéseit. Ez utóbbiakat a Levéltár 1896-ban elcserélte a Nemzeti Múzeum Széchenyi Könyvtárával.[6]

Az Országos Levéltár kezdeményezésére indult meg azután a periratok kerestetése. A belügyminiszter a király személye körüli miniszter útján 1876-tól kezdve nyolc éven át szorgalmazta a bécsi levéltárakban s más osztrák hatóságoknál az iratok felkutatását, de a jelentések mind negatívak voltak. Csak az osztrák belügyminisztériumi levéltárba beolvadt volt rendőr-

[1] *Gesamtinventar*, II. 142. l.

[2] Ld. *Századok*, X (1877) 193. l.

[3] Kendelényi jelentése: O. L. levelezés 487/1877. sz. — Itt mondok köszönetet Varga Endrének, az Országos Levéltár csoportvezetőjének, aki az Ürményi-féle iratok történetére vonatkozó följegyzéseit szíves volt rendelkezésemre bocsátani.

[4] O. L. levelezés 851/1877. sz. — V. ö. Fraknói Vilmos, *Egy titkos percsomó. Pesti Napló*, XXX (1879) 44 (február 20.) sz.

[5] Ld. pl. O. L. levelezés 1877 : 713., 737.; 1878 : 458., 469.; 1890 : 1318.; 1891 : 5.; 1892 : 1068, 1099.; 1895 : 660.; 1896 : 674.; 1899 : 546. sz. Az iratok kezelésére vonatkozó rendelet: O. L. Belügyminisztériumi lt. 1966/1878 eln. sz.

[6] Az iratok cseréjére vonatkozó tárgyalásokra: O. L. levelezés 1892 : 1068., 1099.; 1895 : 1381., 1512; 1896 : 204 és 215. sz. Az iratok ismertetése: *Magyar Könyvszemle*, Új folyam III (1895) 286. és 350. l.; IV (1896) 156—157. l.

minisztérium iratai közt találták meg az udvari vizsgálóbizottság jegyzőkönyveinek másolatát.[1]

1895-ben, a per százéves évfordulója alkalmából, ismét fellángolt az érdeklődés a jakobinus-mozgalom iránt. Amikor azután Kolozsvárott 1895 május 20.-án, a kivégzés évfordulóján, az egyetemi ifjúság Márki Sándor professzor vezetésével kegyeletes megemlékezéssel hódolt a magyar jakobinusok emléke előtt a belügyminiszter hivatalosan megkérdezte a miniszterelnököt, mi az álláspontja Martinovics és társai személyét illetően. Bánffy Dezső miniszterelnök elkérette az Országos Levéltárból az Ürményi-féle iratokat, meg a nyomtatott curiai ítéleteket, s ezeket az igazságügyminisztériumon keresztül megküldette véleményezésre Szentgyörgyi Imre curiai tanácselnöknek. Szentgyörgyi, (miután előzetesen nyilván elolvasta Fraknói élesen reakciós és klerikális szemléletű tanulmányait) úgy nyilatkozott, hogy bár a rendelkezésre álló iratokból is kiviláglik, hogy »a főszereplők czélzata valóban az állami szervezetek forradalmi felforgatására irányult,« mégis szükséges volna a periratok felkutatása sőt publikálása, mert meggyőződése szerint »ezek minden kétséget kizáróan ki fogják tüntetni . . . a forradalmi vállalat kárhozatosságát, az összeesküvők vakmerő könnyelműségét és bűnösségét, és ami több, a szereplők egyrészének jellemtelenségét, más részének jellemgyengeségét.« Szentgyörgyi jelentését Erdély Sándor igazságügyminiszter még megtoldotta azzal, hogy »Martinovics és társai törvényes bíróságaink által hazai törvényeink alapján ítéltetvén el, az ekként törvényesen elítélt egyének cselekményeit apologizálni nem lehet megengedve ott, ahol a jogrendet tisztelik, mert a törvényszegők dicsőítésére ovátiókat rendező egyes egyének véleménye nem emelkedhetik a társadalom megállapításai fölé.« A periratok megkeresését azonban ő is helyeselte.[2]

Erre újabb nagy keresés indult meg a periratok után. Előkerült néhány, a Magyar Kancellária levéltárában őrzött s az Ürményi-féle iratokat kiegészítő akta, továbbá több, a jogügyi igazgatónak adott utasítás a Magyar Kamara irattárából. A bécsi titkos levéltárból azonban ezúttal is negatív válasz érkezett, ahogy a József főherceg alcsuti levéltárában végzett kutatások is eredménytelenek voltak.[3]

Ezekután általánossá vált a meggyőződés, hogy a periratokat megsemmisítették vagy elvesztek.[4]

Az iratok csak egy negyedszázad múlva, 1919-ben, a Habsburg monarchia bukása után kerültek elő Bécsben, amikor a titkos levéltár eddig zárt részei is hozzáférhetővé váltak.[5] Ugyanekkor kerültek elő a bécsi belügyminiszteri

[1] Az Országos Levéltár ez ügyben folytatott levelezése : O. L. 1876 : 603. ; 1877 : 727. ; 1880 : 876. ; 1883 : 70. és 565. sz.

[2] O. L. Miniszterelnökségi lt. 1895 : 1752 , 1873., 2107., 2335. ; 1896 : 8384. sz. Egyébként Pauler Gyulának, az Országos Levéltár főigazgatójának is az volt a véleménye : a periratok előkerülésével »azok a sötét legendák, amelyeket a szertelenül kereső fantázia vagy rosszakarat szőtt a perekről, elenyésznének.« (O. L. levelezés 1381/1895. sz.)

[3] O. L. Miniszterelnökségi lt. 1795 : 4073., 4277. ; 1796 : 1371., 2278. és 6913. sz.

[4] Így pl. Politzer Zsigmond a magyarországi szocialisták elleni 1871-es perről írt dolgozatában pár szóban kitér a jakobinusok elleni perre is, s az 1794-es és 1871-es bírósági eljárás több megegyező vonására mutat rá. »Akkor is [t. i. 1794-ben] — írja — minden olyan nyomot, minden olyan bizonyítékot, amely felvilágosítást nyujthatott volna a megkísérelt »bűntény«-ről, az ítélet kimondása után megsemmisítettek.« *(A magyar munkásmozgalom kialakulása. 1848—1890. A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai.* I. Bp, 1951, 51. l.)

[5] *Ld. Gesamtinventar,* II. 120. l.

levéltár titkos aktái közül Martinovicsnak börtönből írt memorandumai,[1] valamint a bécsi Hadilevéltárban őrzött hadbírósági és haditanácsi végzések.

Amilyen nagy volt az érdeklődés a per iránt a századfordulón, a 20-as évekre annyira elaludt. A rég keresett iratokat csak Fraknói Vilmos nézte át 1920-ban ; valójában ő is csak tallózott az óriási anyagban.[2] Nem is érdekelte őt az egész mozgalom, csak a Martinovics személyét illető iratok, s abból is főként az, ami beleillett jakobinus-ellenes koncepciójába. Utána Eckhardt Sándor és Mályusz Elemér nézték át az iratgyüjtemény egyes részeit,[3] míg legújabban Szimonidesz Lajos publikálta belőlük Batsányi bíróság előtti védekezését.[4] Pedig közben, 1927-ben a magyar-osztrák levéltári megegyezés értelmében a magyar hatóságok iratait az osztrák köztársaság kiadta Magyarországnak, és így a jakobinusok elleni per aktái, valamint Sándor Lipót nádor iratai is Budapestre, az Országos Levéltárba kerültek.[5] Igaz, nem teljes egészükben : a Vertrauliche Akten sorozat egyes csomói az átadáskor nem voltak a helyükön és nem is voltak előkeríthetők. Így Bécsben maradt, s csak évek múlva került elő,[6] a periratok két fasciculusa, köztük Martinovics periratai és a Laczkovicsra vonatkozó iratok egy része, továbbá Hajnóczy levelezése stb.

Bár így a magyar jakobinusok felségsértési és hűtlenségi perének iratai ma sincsenek mind az Országos Levéltárban, azt egész bizonyossággal állíthatjuk : a perre vonatkozó iratanyag immár teljes egészében ismert. Egyes levelek, naplófőljegyzések előkerülése részletekben színezheti még az itt közreadott anyagból rajzolható képet, de lényegében már nem változtat rajta.

*

Végezetül köszönetet mondok munkám bírálóinak, Mályusz Elemérnek, Mérei Gyulának, Tolnai Gábornak és mindenekelőtt Paulinyi Oszkárnak, kik megjegyzéseikkel, tanácsaikkal hozzájárultak szerkesztői munkám minél jobbá tételéhez.

Budapest, 1952 január 1.-én.

Benda Kálmán

[1] Ld. Fraknói Vilmos, *Martinovics élete.* Bp, 1921. 5. l. A belügyminisztériumi iratok túlnyomó része aztán 1929-ben elégett.

[3] A bécsi állami levéltár kölcsönzési naplójából megállapíthatóan naponta 2—3 fasciculust nézett át. A nádor irataiba pl. bele sem lapozott. Ekkori kutatásai alapján írta az előző jegyzetben idézett munkáját.

[3] Eckhardt Sándor *A francia forradalom eszméi Magyarországon.* Bp, 1924 c. munkájához és Mályusz Elemér *Sándor Lipót nádor iratai*nak kiadása alkalmából.

[4] *Sorsunk, 1947.*

[5] A Vertrauliche Akten sorozatból Magyarországra került : 18 fasciculus teljes egészében, 3 fasc. pedig részben. Az Országos Levéltár a fasciculusok számozását és beosztását változatlanul meghagyta, ezért a megosztott csomók esetében ugyanaz a levéltári jelzet megtalálható Bécsben és Budapesten is.

[6] Az 1930-as évek elején Varga Endre levéltárnok Bánffy Miklós megbízásából ismételten kereste az iratokat Bécsben, de eredménytelenül. Csak 1938-ban kerültek elő.

IRATOK

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

a) Levéltári jelzések

Dep, — departumentum; eln, — elnöki; f — fons; fasc, — fasciculus; fol. — folio; hiv, — hivatalos; Ms. — manuscriptum,-i; pos. — positio; prot. — protocollum; praesid. — praesidialia.

Hazai gyűjtemények:

1. *O. L.* — Országos Levéltár, Budapest
   Balassa lt. — A Balassa-család levéltára
   Berzeviczy lt. — A Berzeviczy-család kakaslomnici ágának levéltára
   Curiai lt. — Curiai levéltár
      Martinovics fasc. — Martinovics fasciculus
      Norm. — Normalia
      Praesid. Tab. Reg. — Acta praesidialia incl. Tabulae Regiae Iudiciariae
      Prot. Tab. Reg. — Protocolla incl. Tabulae Regiae Iudiciariae
      Prot. Tab. 7viral. — Protocolla exc. Tabulae Septemviralis
   Erd. Kanc. — Az Erdélyi Kancellária levéltára
   Forgách lt. — A Gr. Forgách-család levéltára
   Helyttan. — A m. kir. Helytartótanács levéltára
   Madách lt. — A Madách-család levéltára
   M. Kanc. — A m. kir. Udvari Kancellária levéltára
   M. Kamara — A m. kir. Kamara levéltára
   Nádori t. lt. — Nádori titkos levéltár
      Polit. — Ad politiam et regni securitatem spectantia
   Privatbibl. — Hungarica aus der Privatbibliothek Sr. Majestät
   Szulyovszky lt. — A Sulyovszky-család levéltára
   Teleki lt. — A Gr. Teleki-család gyömrői ágának levéltára
   Törzs a. — Törzsanyag
   Vertr. A. — Vertrauliche Akten
   Vörös A. gyűjt. — Vörös Antal gyűjteménye
2. *Bp. Egyet. Kvt.* — Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Könyvtára, Budapest
3. *Főegyházmegyei Kvt.* — Főegyházmegyei Könyvtár, Esztergom
      Batthyány — Batthyány kéziratgyűjtemény
4. *Hdt. Lt.* — Hadtörténelmi Levéltár, Budapest
      Főhadpk. — A magyarországi főhadparancsnokság levéltára
5. *Heves m. lt.* — Heves megye levéltára, Eger
6. *Pest m. lt.* — Pest megye levéltára, Budapest
      Közgy. jegyzk. — Közgyűlési jegyzőkönyvek
      Kútf. — Kútfők
7. *Prímási lt.* — Prímási levéltár, Esztergom
      Publ. eccl. — Publico ecclesiastica
      Világi lt. — Világi levéltár
8. *Ráday Kvt.* — A Dunamelléki Ref. Egyházkerület Ráday Könyvtára, Budapest
9. *Sárospataki Kvt.* — A Sárospataki Ref. Kollégium Könyvtára
10. *Széchenyi Kvt.* — Országos Széchenyi Könyvtár, Budapest
11. *Tud. Ak.* — A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest
      Tört. Biz. — Az Akadémia Történelmi Bizottságának másolatai

Külföldi gyüjtemények:

1. *Allg. Verw. A.* — Allgemeines Verwaltungsarchiv, Wien
   Pergen A. — Pergen-Akten
   Aelt. Polizei A. — Aeltere Polizei-Akten

2. *St. A.* — Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien
K. Franz A. — Kaiser Franz-Akten
Vertr. A. — Vertrauliche Akten
Sammelb. — Sammelbände
3. *Kr. A.* — Kriegsarchiv, Wien
Hofkriegsrat — Archiv des k. k. Hofkriegsrats
Jakobiner A. — Jakobiner Akten

b) Rövidítések a szövegközlésben

a. c. — anni currentis
a. g. — allergnädigst, -er
a. h. — allerhöchst, -er
a. u. — allerunterthänigst, -er
cap. — caput
e. g. — exempli gratia
E. Exz. — Euer Excellenz
E. M. — Euer Majestät
E. Königl. Hoheit — Euer Königliche Hoheit
exc. — excelsus
Exc. V. — Excellentia Vestra
fl. — florenus
I. M. — Ihre Majestät
incl. — inclitus
k. k. — kaiserlich—königlich
königl. — königlich,-er
Mgr. — Magister
M. S. — Majestas Sua
M. V. — Majestas Vestra
M. V. Ss — Majestas Vestra Sasratissima
st. — sanctus
S. M. — Sua Majestas
Sa Majesté
Seine Majestät
S. M. Ss. — Sua Majestas Sacratissima
Seren. — Serenissimus
SS et OO — Status et Ordines
xr. — Kreutzer
tit. — titulus

c) Gyakrabban idézett forrásművek

Abafi — Abafi Lajos, *A szabadkőművesség története Magyarországon.* Bp. 1900.

Ballagi — Ballagi Géza, *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig.* Bp. 1888.

Berzeviczy — [Berzeviczy Gergely:] *Der Majestätsprozess in Ungarn.* H. n. 1800. (Közölve a III. k.-ben.)

Eckhardt — Eckhardt Sándor, *A francia forradalom eszméi Magyarországon.* Bp. é. n. [1924] »Ember és Természet« 7. sz.

Fogságom naplója — Kazinczy Ferenc, *Fogságom naplója.* Bp. 1951. Sajtó alá rendezte Tolnai Gábor (1795 szept. 25.-ig terjedő része közölve a III. k.-ben.)

Gulyás — Gulyás Pál, *Magyar írók élete és munkái. Új sorozat.* I—VI. Bp. 1939—1944.

Irodtört. — *Irodalomtörténet.*

Irodtört. Közl. — *Irodalomtörténeti Közlemények*

Jancsó — Jancsó Elemér, *A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII. században.* Kolozsvár, 1936.

Jegyzőkönyv — Sándor Lipót nádor ügyviteli jegyzőkönyve. (Közölve a III. k.-ben.)

József nádor iratai — Domanovszky Sándor, *József nádor iratai. I—III.* Bp. 1925—1935. »Fontes Historiae Hungaricae Aevi Recentioris.«

Kazinczy ismeretlen levelei — Benda Kálmán, *Kazinczy Ferenc ismeretlen levelei 1794-ből. Irodtört.* 1949.

Kazinczy jegyzései — Kazinczy Ferenc jegyzései Szirmay Antal *Jacobinorum Hungaricorum Historia* c. munkájára. (Közölve a III. k.-ben.)

Kazinczy levelezése — Váczy János (és Harsányi István), *Kazinczy Ferencz levelezése.* I—XXII. Bp. 1880—1927.

Kempelen — Kempelen Béla, *Magyar nemes családok.* I—XI. Bp. 1911—1932.

Királyi Könyvek — Illéssy János — Pettkó Béla, *A királyi könyvek. Jegyzéke a bennük foglalt nemesség, czím, czímer, előnév és honosság adományozásoknak. 1527—1867.* Bp. 1895.

Magyar Pantheon — Kazinczy Ferenc, *Magyar Pantheon. Életrajzok és életrajzi jegyzetek. K. F. összes munkái*, V. k. Kiadta Abafi Lajos. Bp. é. n. [1884]. Nemzeti Könyvtár XXXVI. sz.

Marczali — Marczali Henrik, *Az 1790/91-i országgyűlés*. I—II. Bp. 1907.

Martinovics élete — Fraknói Vilmos, *Martinovics élete*. Bp. 1921.

Martinovics és társai — Fraknói Vilmos, *Martinovics és társainak összeesküvése*. Bp. 1884 (2. kiad.)

Martinovics nyílt levele — Benda Kálmán, *Martinovics nyílt levele Ferenc császár és királyhoz. Századok*, 84 (1950)

Martinovics. Századok — Fraknói Vilmos, *Martinovics és társainak összeesküvése. Századok*, 12—13 (1878—79)

Nagy Iván — Nagy Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. I—XII. és pótk. Pest, 1857—1868.

Pályám Emlékezete — Kazinczy Ferenc, *Pályám Emlékezete*. Bp. é. n. Sajtó alá rendezte Lengyel Dénes.

Sándor Lipót iratai — Mályusz Elemér, *Sándor Lipót főherceg-nádor iratai. 1790—1795*. Bp. 1926. »Fontes Historiae Hungaricae Aevi Recentioris.«

Szinnyei — Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái*. I—XIV. Bp. 1891—1914.

Szirmay — Szirmay Antal, *Jacobinorum Hungaricorum Historia*. (Közölve a III. k.-ben.)

Türelmi rendelet — Mályusz Elemér, *A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus*. Bp. 1939.

Wurzbach — Wurzbach, Constant v., *Bibliographisches Lexikon des Kaiserthum Oesterreich*. I—LX. Wien, 1857—1892.

OSZK Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

I.

A BÉCSI VIZSGÁLÓBIZOTTSÁG IRATAI

1.

1794 július 21, Bécs

Gr. Saurau Ferenc osztrák rendőrfőkapitány fölterjesztése az uralkodóhoz.

Jellemzi a bécsi demokraták, köztük Martinovics, forradalmi tevékenységét, és javasolja elfogatásukat.

1880 körül készített másolat a bécsi rendőrminisztérium levéltárában őrzött, időközben elpusztult, eredetiről: Széchenyi Kvt. Ms. Fol. Germ. 1071. sz. 72. fol.

A rendőrség már 1794 tavasza óta szemmeltartotta a bécsi polgárok egy kis csoportját. Alig voltak néhányan, de demokratikus elveket vallottak és sűrűn összejártak. A rendőrség megbízottja Degen könyvkereskedő volt, akinek sikerült bizalmukba férköznie. Degen elmondta jelentéseiben, hogy legszámottevőbb közöttük Br. Riedel András alezredes, Ferenc király volt nevelője.[1] Mellette főként Hebensteit főhadnagy tevékenykedik.[2] A társaság Anis kereskedőnél szokott összegyűlni. Céljuk »a francia

[1] Br. Riedel András alezredes, az osztrák demokraták legkimagaslóbb tagja, a bécsújhelyi akadémián volt a metematika tanára. Onnan hívta meg őt II. Lipót, akkor még csak toscanai nagyherceg, fiai, a későbbi Ferenc király és testvére Ferdinánd főherceg nevelőjéül. Később »wegen seiner Wunderlichkeit« elbocsátották; több éven át Firenzében élt visszavonultan. 1790-ben, amikor Lipót a császári trónra lépett, Bécsbe költözött és a kabineti titkári állásáért folyamodott, de radikálisan demokrata elvei miatt nem kapta meg. 1791-ben Versuch einer Ankündigung c., az uralkodóhoz beadott memorandumában kidolgozta egy új alkotmány tervét, amelyben a népfelség elvére helyezkedve javasolta, hogy a francia forradalom vívmányait vegye át Ausztria is, s hogy a királyi hatalom gyakorlásának szabályozását bízzák az országgyűlésre. Ferenc trónralépése óta röpiratokban harcolt az egyre érezhetőbb reakció ellen. Ezekben az arisztokrácia uralma, a Franciaország elleni háború és a monarchikus államforma ellen szólalt fel. (V. ö. 108. l.) A haditörvényszék nemességének elvesztésére, vagyonelkobzásra és 60 évi szigorított fegyházra ítélte. (1795 július 18.) Fogságában, — előbb Kufsteinban, majd Grácban, utóbb Munkácson — a magyar jakobinus perben elítéltek közül is többel együtt volt. Különösen Kazinczyval barátkozott össze. 1806-ban a brünni minorítákhoz került, ahonnan a várost elfoglaló Davoust francia tábornokkal 1810-ben Párisba ment. Napoleon bukása után Bordeauxban telepedett le. V. ö. Bartsch Rudolph, *Die Jakobiner in Wien. Ein Quellenbeitrag zu deren Geschichte. Österrechische Rundschau* VII. (1906) 504. s. köv. l.; Riedel Kazinczyhoz írt levelei: *Kazinczy levelezése*, XXII. 144—211. l.

[2] Hebenstreit Ferenc főhadnagy, a bécsi helyőrség tisztje, a hadbíróság ítélete szerint: forradalmi röpiratokat és költeményeket írt, a franciák és a lengyelek számára hadigépet készített, 500 latin hexameterből álló Homo hominibus c. munkájában a királyság és az egyház ellen izgatott, Eipeldauer Lied c. bécsi nyelvjárásban írt költe-

elvek terjesztése«. Máris sok embert megnyertek, főként fiatal ügyvédeket, tanárokat, hivatalnokokat, kereskedőket, sőt papokat is. Valószínűleg összeköttetésben állanak hasonló jellegű Bécsen kívüli szervezetekkel, elsősorban magyarországiakkal. Ez utóbbiakkal az összeköttetést Martinovics apát révén tartják fenn, aki rendszeresen részt vesz összejöveteleiken. Martinovics továbbította Pestre a Ferenc császárhoz írt nyíltlevelet, ezt a politikai röpiratot,[1] (amelyről Degen úgy tudja, hogy a *Moniteur* cikkírója, Gorani gr. írta, s Martinovics a dán, vagy a svéd követtől kapta meg terjesztésre), hogy ott egyik szabadkőműves páholy olvasótermében helyezzék el. Martinovics révén Magyarországon akarják kinyomatni a forradalmi röpiratokat. Degen egyébként úgy vélte, hogy a magyar elégedetlenek szervezkedése a bécsi mozgalomnál is veszélyesebb. Martinovics fogadást ajánlott egy alkalommal Jeline bécsi tanárnak, hogy »hat hónapon belül csodálatos híreket fog Magyarországról hallani«, s azt ígérte, hogy Pestre utazása előtt megmutatja neki a magyar forradalom szervezésére vonatkozó terveit (v. ö. 155. l.). Máskor kijelentette : »Ha Budára országgyűlést hívnak össze, Pesten konvent fog egybegyűlni« (V. ö. 156. l.) Bár — Degen szerint — ez túlzás, mert Magyarországon forradalmi gondolatai csak a vármegyei uraknak vannak, akik török pártfogással »független szittya országot« akarnak létrehozni, míg a polgárok és parasztok csöndesek. Néhány rajongó és cselszövő pedig nem támaszthat forradalmat, — írta — hacsak valamelyik külföldi követ vagy francia emisszárius pénzzel nem áll mozgalmuk mögé.[2]

Július második felében Degen már azt jelentette, hogy a bécsi demokraták a forradalom gyakorlati megvalósításáról tanácskoznak, s hogy a párisi Konventtel is kapcsolatba léptek. Terveik közt szerepel a császár elfogatása, és ha szükséges, meggyilkolása is. (Degen jelentései — 1794 június 4, 25 július 8, 21 és 22, a bécsi rendőrminisztérium levéltárának pusztulásakor elégtek. Tartalmi kivonatuk részben: Tud. Ak. Ms. Tört. Biz. Vegyes IV. doboz, részben pedig : *Martinovics élete*, 114—115. l.)

Degen jelentéseit alátámasztotta Summerand svájci osztrák ügyvivő jelentése. Eszerint ápr. 28.-án Bécsből külön postával két személy érkezett Bázelba. Bizalmas körökben elmondták, hogy Párisba készülnek, az osztrák demokraták megbízásából a Konvent elé akarják terjeszteni Ausztria forradalmasítására kidolgozott terveiket. Ausztriában — mondták — 12 titkos társulat működik, s a forradalom kitörésekor 30 ezer embert tudnak fegyverbe állítani. Tagjaik között a társadalom minden része képviselve van : nemesek, polgárok, papok, katonák, hivatalnokok, de »egyszerűbb emberek« is nagy számmal vannak soraikban, s a titkos rendőrségen is akadnak bizalmasaik. Bázelba érkezve azonnal fölkeresték Bacher francia ügynököt, akinek jelentésére a Konvent Párisba rendelte őket. Summerand megbízottja utánuk ment, hogy szemmel tartsa ottani tevékenységüket, de nem tudott nyomukra akadni.[3] (Az ugyancsak elpusztult jelentés kivonata : Tud. Ak. Ms. *i. h.*)

ményében pedig már a francia forradalom követésére buzdította honfitársait. (V. ö. 41. l.) A haditörvényszék kötéláltali halálra ítélte. Az ítéletet 1795 jan. 8.-án végre is hajtották. V. ö. Bartsch, *i. m.*

[1] Ld. I. k. és *Martinovics nyilt levele.*

[2] A bécsi demokraták a Degen által említett magyar és alább ismertetett francia kapcsolatokon kívül a lengyelekkel is összeköttetésben állottak, az osztrák rendőrség által már elfogott Soltyk gr. révén. Soltyk vállalta, hogy az ekkor megindult lengyel szabadságharc vezérét, Kosciuszkót tájékoztatja mozgalmukról, és bemutatja neki Hebenstreit harckocsitalálmányát. (Bartsch, *i. m.*)

[3] A két küldött (Held luteránus pap és Denkmann bécsi orvos, kiknek útiköltségéhez a már említett Soltyk gr. 100 arannyal, Franzel bécsi szappanos pedig 50 forinttal járult hozzá) szerencsésen el is jutott Párisba. Megbízatásuknak, »dem National Convent die Anzeige zu machen, dass es hier [in Wien] eine Anzahl revolutionaire gesinnten Männer gebe, und um einen Vorschlag zu machen, wie eine Revolution in Wien zu organisiren sei,« eleget tettek, s átadták a Konventnek Hebenstreit főhadnagy harckocsitalálmányának kicsinyített modelljét. V. ö. Bartsch, *i. m.* 508. l. — A bázeli francia konzul, vagy Barthélemy svájci francia követ jelentéseiben a bécsi küldöttek Bázelba érkezéséről vagy Párisba utazására semilyen utalást nem találtam. V. ö. *Papiers de Barthélemy.* IV. Paris, 1889. — Vaillant, Marcel, *Les patriotes de Hongrie (1798. Eveil des peuples,* Paris, 1939. c. kötetben, 197—215. l.) c. tanulmányában forrás megnevezése nélkül közli Summerand jelentéseinek idevágó részeit. Eszerint a két küldött Martinovics személyi megbízottja lett volna. Ez azonban nyilván a szerző találmánya, ahogy cikke egyébként is hemzseg a hibás adatoktól és itt-ott módosított idézetektől.

Mindezek alapján Saurau gr., a bécsi Polizeihofstelle vezetője, úgy látta, elérkezett az idő, amikor »a forradalmárokra hatalmas csapást kell mérni és ábrándjaikat tönkre kell tenni.« Ezért javasolta Br. Riedel, Hebenstreit főhadnagy, Gilofszky haditörvényszéki tisztviselő,[1] Jeline magántanító,[2] Hanke tanár,[3] Hackel kereskedő,[4] Jutz ügyvéd,[5] Jenny kereskedő[6] és Martinovics elfogatását és irataik lefoglalását.[7]

Ebből a fölterjesztésből közöljük a Martinovicsra vonatkozó részt.

Allerunterthänigste Note.
die hiesige Propaganda betreffend

[A jelentés első része a bécsi demokratákkal foglalkozik.]

Martinovics ist mit allen Leuten von revolutionairen Grundsätzen vertraut, und das nicht nur hier, sondern auch vorzüglich in Ungarn, besonders mit dem berichtigten Laskovitz ; wenn zwischen der hiesigen und der Pester Propaganda eine Verbindung Statt hat, so ist Martinovitz sicher der Kanal, durch welchen die Mittheilung geschieht ; er hat eine übermässige Ehrsucht, Kopf, und möchte auf was immer für eine Art eine bedeutende Rolle spielen, ein wahrer Herostratus. Zu diesen Eigenschaften kömmt noch, dass seit dem E. M. sich von dessen Zudringlichkeiten losgemacht, und seine Spionstalente nicht zu benützen für gut befunden haben, er zu derjenigen Gattung Missvergnügter gehört, die in jeder Hinsicht äusserst gefährlich sind. Selbst seine ehemal erstatteten geheimen Rapporte sind ein Beweis, dass Martinovics nicht nur mit geheimer Gesellschaften in Er. Majestäts Staaten, sondern auch im Auslande in Connexion stehe. Waren diese von Zeit zu Zeit aufgedrungenen Nachrichten ächt, so muss er selbst auswertigen Logen angehören, und ist in der gegenwärtigen Epoche umso bedenklicher ; waren diese Nachrichten falsch, so ist er ein Betrüger, der E. M. und die Staatsverwaltung irre führen, und zu zweckwidrigen Maassnehmungen verleiten wollte.

[A befejező részben Saurau javasolja a jelentésben említettek elfogatását.]

Wien, den 21-ten Julius 1794.

Saurau m. p.

[1] Gilofszky Kajetán haditörvényszéki jegyző.

[2] Jeline Henrik történelem- és filozófia szakos tanár volt, de mivel Bécsben nem kapott állást, főúri házaknál nevelősködött. A bíróság 30 évi börtönre ítélte.

[3] Hanke Ferenc, bécsi orvos. A bíróság fölmentette, de a rendőrség továbbra is őrizetben tartotta. (Stern Leo professzor szives közlése.)

[4] Hackel János bécsi kereskedő és lutritulajdonos. A legfelsőbb osztrák bíróság 30 évi börtönre ítélte.

[5] Jutz Ignác, bécsi ügyvéd. A bíróság diplomájának elvesztésére és 4 évi fogságra ítélte. (Stern Leo professzor szives közlése.)

[6] Jenny Fridolin bécsi kereskedő, az 1794-es *Hof-und Staatsschematismus* szerint »Grosshandlung-Graemialist« Üzlete a város középpontjában, a Tuchlaubenen volt.

[7] A bécsi demokraták mozgalmai és az osztrák jakobinusok elleni per mindeddig nincsen feldolgozva, aminek hátrányait a magyar mozgalom iratainak sajtó alá rendezésekor lépten-nyomon éreztem, számos közös szálat nem is tudtam nyomon követni. Stern Leó hallei egyetemi tanár sajtó alatt lévő, az osztrák jakobinus mozgalmak történetét feltáró monográfiájának megjelenése után ezeket a kérdéseket tisztábban látjuk majd.

[Ferenc király döntése az iraton :]

Ich benehmige durchgehends ihren Vorschlag, und verstehe Mich allerdings zu ihrem Mir bekannten Eifer und Einsicht, dass Sie alle erfoderlichen Anstalten diesfalls auf das zweckmässigste einzuleiten wissen werden, wozu auch also gleich Hand anzulegen ist, und ist Mir sonach von dem weiteren Erfolg die gehörige Anzeige zu machen, und so dann meinen ferneren Befehl hierüber abzuwarten.

Franz m. p.

2.

1794 július 29, Bécs

Az udvari vizsgálóbizottság jegyzőkönyve Martinovics Ignác kihallgatásáról.

Martinovics személyi adatai, életrajza.

Fellner J. A., a bizottság jegyzője által írt eredeti : St. A. Vertr. A. 45. fasc. Verhörsprotokoll des Martinovics. Egykorú hitelesített másolatai : O. L. Vertr. A. 4. fasc. 388—392. fol. és St. A. Allg. Verw. A. Aelt Polizei A. II. (25. doboz) — Ez utóbbiról az 1870-es évek végén készített másolat : Széchenyi Kvt. Ms. Fol. Germ. 1071. sz. 2—4. fol. — Kivonatos magyar fordításban, meg nem nevezett latin fordításból, kiadta Fraknói V. : *Hazánk*, XI. (1889) 377—379. l., majd *Martinovics élete*, 245—246. l.

Miután Ferenc császár elrendelte a Saurau által javasoltak elfogatását (ld. *Iratok* 1. sz.), július 23-ról 24.-ére virradó éjjel a bécsi rendőrség letartóztatta a mozgalom már említett kilenc tagját, köztük Martinovics Ignácot. Martinovics, bár a rendőrség lépése — saját vallomása szerint — nem érte készületlenül, (v. ö. 160. l.) mégis, miközben iratait lefoglalták, háromszor elájult. (Saurau július 24.-i, időközben elpusztult jelentésének kivonatos másolata : Tud. Ak. Ms. Tört. Biz. Vegyes IV. doboz). Az elfogottakat a bécsi rendőrség épületébe szállították.

Az elfogatásokat követő napon, július 25.-én, Ferenc császár »udvari vizsgálóbizottságot« küldetett ki, melynek elnökévé a Polizeihofstelle vezetőjét, Gr. Saurau Ferencet nevezte ki. A bizottság tagjaivá a legfőbb osztrák igazságügyi kormányszéktől Br. Stupán Félix udvari tanácsost, az alsóausztriai legfelsőbb törvényszéktől Fáby József Ignác és Pichelsteini Kappus Zsigmond bírákat, a bécsi városi tanács tagjai közül Sedelmeyer József és Martinoly József Ferenc városi tanácsosokat, a rendőrminisztériumból pedig Beer Antalt, a bécsi rendőrség vezetőjét és Schilling Ferenc kormánytanácsost, egyben a bizottság referensét, nevezte ki. Ezekhez járult a hadsereg kötelékébe tartozó vádlottak kihallgatásakor a legfőbb udvari hadibíróság kiküldöttje, Girod alezredes. (A július 25.-én Wallis grófhoz, a Haditanács elnökéhez intézett kabineti irat : Kr. A. Hofkriegsrat, 1794—44—407. Ugyanitt található Wallis gr. 26.-án kelt rendelete Girod alezredes kiküldetéséről, és az ebben az ügyben Saurauhoz intézett átirat).

Verhörs Protokoll de dato 29. July 1794,

welches mit nachstehender im Poliziehause arretirten Mannesperson aufgenommen worden ist.

[I] Ich heisse Ignatz Joseph von Martinowich, bin 39 Jahre alt,[1] von Pest in Ungarn gebürtig, infulierter Abt zu Sazwar in der Fünfkirchner Dioces, und k. k. Rath, das erste Mahl in Arreste.

[1] Született 1775 július 22-én.

Martinovics Ignác
Ismeretlentől készített egykorú metszet
(Magyar Történelmi Képcsarnok)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Mein Vater nannte sich Mathias von Martinowitsch, war anfänglich Hauptmann in k. k. Militär-Diensten, lebte sohin von seinen eigenen Mitteln als ungarischer Edelmann,[1] und starb in meiner Kindheit. Meine Mutter, Maria, gebohrne Poppini, ist aber annoch am Leben und lebt zu Pest von ihren eigenen Mitteln.[2] Ich habe zwei Brüder und zwei Schwestern, Namens Georg, Vincenz, Maria Anna und Justina. Ersterer ist Pfarrer zu Ratzmillitisch in der Kallotscher Dioeces,[3] der 2-te ist pensionierter k. k. Rittmeister und befindet sich bei der Mutter;[4] die erstere Schwester ist mit einem sicheren Adamowitsch einem Beamten des Bacser Komitats[5] und letztere mit einem zu Pest lebenden ungarischen Edelmann, Bainai[6] verehlichet.[7]

[1] Martinovics Ignác legidősebb bátyja, Vince, a Barco-huszárezred kapitánya, 1791 jan. 19.-én magyar nemességért folyamodott maga és testvérei számára, amit Lipót királytól meg is kapott. Kérvényében többek között megemlíti, hogy »familia supplicantium ex Albanensi nobili stirpe oriunda, nobilitari praerogativa Hungarica diu gavisa est.« (O. L. M. Kanc. 1142/1791. sz.) Martinovics fenti kijelentése azonban, hogy apja magyar nemes lett volna, nem felel meg a valóságnak. (V. ö. 164. l.) — Martinovics apjáról egyébként a vallomásában említetteken kívül alig van adatunk. Szirmay említi, hogy »quaestor Pestiensis« volt. (*Szirmay* 7. §) Ballai Károly, *Magyar korcsmák és fogadók a XVII—XVIII. században.* (Bp. 1927, 92. l.) c. munkájában pedig azt találjuk, hogy Martinovics Mátyás »pesti polgár és kereskedő« 1749-ben 1000 forintért (abban az időben elég nagy ár!) megvette a mai Váci-utcában a Sörház-utca és Nyáry Pál-utcza közt elterülő 224. sz. házat, amelyik valószínűleg vendéglő volt.

[2] Martinovics anyjáról (Poppini Anna Mária) csak annyit tudunk, hogy fia kivégeztetését túlélte. 1797 júliusában még folyamodott a kir. fiscushoz bizonyos rendezetlen hagyatéki ügyekben. (O. L. Curia lt. Martinovics fasc. III. köteg.) Vagyoni helyzetére következtethetünk abból, hogy volt szolgálólányának, Dembitzky Máriának 1797-ből való vallomása szerint »már özvegységiben lévén, szőlőit, rétjeit s' egyébb holmi mobiliáit eladta,« s az így befolyt összegből 3000 Ft-t átadott kamatoztatásra Ignác fiának. (O. L. M. Kamara 1798, dep. jurid. N° 14.)

[3] Militicsen (Bács megyei község Zombortól délre, a szomszédos Nemesmiliticstől való megkülönböztetés kedvéért szerb lakosságáról Rácmiliticsnek is nevezték) Martinovics Tamás volt pap. A György név elírás, ilyen nevű testvére Martinovicsnak nem volt. (Ld. Martinovics Vincének már idézett nemességet kérő beadványát).

[4] Martinovics Vince a Barco-huszárokkal (10. sz. huszárezred) résztvett a hétéves majd az 1789-i török háborúban. 1791-ben kapitányi rangot viselt. 1792-ben már nyugalmazott kapitányként szerepel. Gotthardi jelentéseiben nevével többször találkozunk: öccse, Ignác bizalmas jelentéseit ő közvetítette a rendőrigazgatóhoz. (Ld. I. k.)

[5] Az Adamovics-családnak ebből az időből több tagját ismerjük. Martinovics testvérének férje talán Adamovics Mihály nemesmilitícsi (Rácmilitics szomszédságában) birtokos, bajai ügyvéd volt, aki 1762—1781 közt Bács megye ügyészi tisztségét viselte. (V. ö. Dudás Gy., *Bácskai nemes családok. Bács-Bogrogh vm-i Történelmi Társulat Évkönyve*, IX. 51. l.; Borovszky S., *Bács-Bodrog vm. monográfiája*. Bp. é. n. II. 569. l.)

[6] Bajnay János (szül. 1744-ben Gyöngyösön) pesti orvos. (Orosz E., *Heves és a volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai*. Eger, 1906, 11. l.)

[7] Az itt említetteken kívül Martinovicsnak még két testvéréről tudunk. A legidősebb, János, 1761-től kezdve Veröce megyében viselt hivatalokat, s 1788-ban szolgabíróként halt meg. (Ld. a már idézett nemességkérő beadványt 1791-ből). — Márkus, a sorban harmadik gyermek, orvos volt. 1790 július 5.-én nyerte el Baranya megye másodalorvosi állását, majd 1791-ben Pécs város orvosává nevezték ki. 1791 júliusában pályázott a pesti egyetem orvosi tanszékére, de eredmény nélkül. (O. L. M. Kanc. 9148/1790. és 8656/1791. sz.) Márkus egyébként öccse, Ignác, megbízásából több alkalommal hosszú levélben számolt be a pécsi viszonyokról, a jezsuiták és híveik szervezkedéséről. Jelentéseit öccse továbbította Gotthardihoz, ez pedig Lipót császárhoz. (Ld. I. k.) — 1804-ben az említett Martinovics János fia, János ny. hadnagy, folyamodott, mint legközelebbi rokon, nagybátyja, Ignác, lefoglalt hagyatékáért. (O. L. M. Kanc. 1804 : 4875. és 7621. sz.) Ez azt mutatja, hogy Martinovics Ignác testvérei közül ekkor már egy sem élt. (A család leszármazására ld. Grosschmied G., *Mohácstól Martinovicsig. A Bács-Bodrogh vm.-i Történelmi Társulat Évkönyve*, V. 1889, 40—41. l.)

Ich studirte theils zu Pest, theils zu Ofen, die Philosophie und Theologie ; liess mich als Doktor der Philosophie und Theologie graduiren, erhielt auch alda die Priesterweihe, und wurde hierauf bei dem in der Buckowina gelegenen zweiten Guarnisons-Regiment[1] Feldkaplan.[2] Ich machte alda mit dem Grafen Ignatz Potocsky, welcher gegenwärtig eines der Häupter der pohlnischen Insurection und Minister der ausländlischen Geschäfte, wie es die Zeitungen geben, seyn soll, Bekanntschaft.[3]

Da sich dieser Graf eben anschickte verschiedene Länder Europens zu sehen, und mich ersuchte, seinen Begleiter zu machen, so verliess ich nach anderthalb Jahren meine Feldkaplansstelle, und reiste mit benanntem Herrn Grafen nach Wien, von da in die Schweiz und Italien, sohin nach Frankreich, Engelland, Holand, Niederlanden, Deutschland, und hierauf nach Dresden, Berlin, Pettersburg, und von dannen über Wilna, Warschau nach Lemberg. Auf dieser Reise, die ich auf Kösten des Grafen mitmachte, brachten wir 13 bis 14 Monate zu, und ich traf beiläufig im Jahre 1782 in Lemberg an.[4] Bald darauf erhielt ich da die Professorstelle über die Experimentalphysik und Mechanik,[5] welche ich bis in das Jahr 1791 beibehaltete [?].

Um diese Zeit reiste ich hieher nach Wien, wo mich um eine Bergrathstelle zu Chemnitz bei Sr. M. weyland Kaiser Leopold bewarb.[6] Der dermalen pensionirte Herr Regierungsrath Gothardi,[7] welcher mein Landsmann ist, verschafte mir bald Zutritt bei dem Kaiser. Höchstderselbe nahm mich,

[1] A Preisach-gyalogezred.

[2] Martinovics életének ezt a szakaszát, amelyet itt feltűnően röviden érint, részletesen ismertette munkáiban Fraknói V. : *Martinovics. Századok*, X. (1877) 194. s. köv. l. ; *Martinovics összeesküvése ; Martinovics élete.* — Martinovics és rendfőnöke levelezését a budai ferencrendi kolostor levéltárából közölte Zsák J. A. : *Martinovics Ignác levelei. Irodtört. Közl.* XVII. (1907) 448—473. l.

[3] Potoczki Ignác gr., a liberális-nacionalista lengyel törekvések egyik vezéralakja. Az 1791 májusi lengyel alkotmány egyik szerzője. 1792-ben emigrált, 1794-ben a Kosciuszkó-féle szabadságharcban az ideiglenes kormány szervezője, majd külügyminisz tere volt.

[4] V. ö. 405. l. (ahol utazásáról ettől eltérő adatokat közöl) és Gotthardi Ferenc 1792 okt. 29.-i jelentését az I. k.-ben.

[5] Helyettes egyetemi tanári kinevezése 1783 szept. 29.-én kelt. Három hét múlva, 1783 okt. 17-én, II. József újabb dekrétumával rendes tanárrá nevezte ki. (*Martinovics összeesküvése*, 40. l.)

[6] Martinovics 1791 nyarán pályázott a pesti egyetem fizikatanszékére. Miután ezt elnyernie nem sikerült, Gotthardi révén nagy előterjesztésben az uralkodóhoz, II. Lipóthoz fordult, előadva, hogy akár kabineti titkárként a nádor oldalán, akár udvari kémikusként Bécsben, akár bányatanácsosi beosztásban Selmecbányán jelentős szolgálatokat tehetne az uralkodóháznak. (Ld. 1791 július 18.-án kelt fölterjesztését az I. k.-ben).

[7] Gotthardi Ferenc (1750—1796) eredetileg pesti kávés volt. Amikor II. József megszervezte Magyarországon a rendőrséget, a pesti kerület igazgatójává őt tette meg. II. Lipót alatt kir. tanácsosi címmel a bécsi udvari színházhoz kapott beosztást, valójában azonban az uralkodó titkos rendőrségének volt a feje, s Lipót legbizalmasabb emberei közé tartozott. Ferenc alatt ezt a bizalmi állását elvesztette. Előbb a rendőrminisztériumba osztották be, majd 2000 forint illetménnyel nyugdíjazták. Ahogy a bíróság előtt mondotta, »elkeseredésében« csatlakozott az elégedetlenekhez. 1795-ben, a bécsi jakobinusok perében 35 évi fegyházra, vagyonának és politikai jogainak elvesztésére ítélték. Egyik vád ellene az volt, hogy tudott Martinovicsnak Ferenc császárhoz írt nyiltleveléről, sőt annak terjesztésében is közreműködött. (Élete első részét részletesen elmondja ő maga Colloredo kabineti miniszterhez írt 1792 márc. 29.-i fölterjesztésében : St. A. Vertr. A. 57. fasc. A továbbiakra : Tud. Ak. Ms. Tört. Biz. Vegyes IV. doboz. — Ld. még *Sándor Lipót iratai*. 146. s. köv. l.)

nachdem er sich vorher bei dem eben damals anwesend gewesenen Mantuanischen Domherrn Volta[1] und dem bereits verstorbenen Herrn Hofrath Born[2] um meine chemische Kenntnisse erkundigt hatte, zu seinem Hofchemiker auf ;[3] ich erhielt auch den Titel eines k.k. Raths, und jährlich 2000 Fl. Besoldung.[4] Mein Dienst brachte es mit sich, dass ich sehr of mit Sr. M. persönlich zusammen kam.

Da höchstderselbe wusste, dass ich in Italien, Frankreich und Engelland gewesen bin, so fragte er mich, ob und mit was für Personen ich in diesen Ländern in Verbindung stehe, und ob ich durch einleitende Korrespondenz den Gang und den Zweck der in diesen Ländern entstandenen geheimen Gesellschaften, und was sonst auf die politische Lage Oesterreichs Bezug haben dürfte, in Erfahrung bringen könnte.

Ich meldete Sr. M. hierauf, dass ich Mitglied der gelehrten Gesellschaften zu Paris, Dijon, Dublin in Irland, Harlem in Holand, Petersburg und München wäre[5] und hiedurch in Bekanntschaft und Briefwechsel mit dem Marquis Condorcet,[6] mit dem Artillerie Hauptmann und Professor der Chemy zu Dijon de Mourvau, gegenwärtigen Mitglied des Nazional-Konvents unter

[1] Volta Alessandro, a híres olasz fizikus.

[2] Lovag Born Ignác, a bécsi udvari kamara tanácsosa, geológus és mineralógus. A bécsi illuminátusok egyik vezetője.

[3] Martinovics fenti állítását, hogy II. Lipót császár Born Ignáctól kért véleményt szaktudására vonatkozóan, kétkedéssel kell fogadnunk. Gotthardi 1791 július 20.-i jelentésében említette az uralkodónak először Martinovics nevét. (O. L. Privatbibl. 14. fasc.) Martinovics július 31.-én volt bemutatkozó kihallgatáson az uralkodónál. (Gotthardi jelentése július 30.-ról : *u. o.*) Born viszont július 24.-én meghalt. Martinovics udvari kémikussá való kinevezésére különben is csak 1792 február elején került sor. — II. Lipót egyébként sem volt jóviszonyban Bornnal, akit mivel illuminátus volt, veszélyes embernek tartott. Jellemző, hogy amikor Gotthardi Martinovicsot megbízta egyes magasrangú, gyanús államhivatalnokok gondolkozásmódjának kifürkészésével, ajánlotta neki, hogy »dícsérje előttük az elhúnyt Bornt,« — úgy férközhet leginkább bizalmukba. (Gotthardi jelentése Lipót királyhoz 1791 szept. 25.-én : St. A. Vertr. A. 65. fasc. 705. fol. — Ld. még *Martinovics élete*, 40. s köv. l., *Sándor Lipót iratai*, 150. s köv. l. és a jelen munka I. k.-ben közölt iratokat.)

[4] Martinovics, lembergi tanári minőségében, 1791 okt. 29.-én kérte nyugdíjaztatását. Lipót király még aznap kibocsátotta a kabineti iratot, mely őt, tekintettel gyönge egészségi állapotára, 500 Ft.-nyi teljes fizetésének meghagyásával nyugdíjazta, s egyben a császári tanácsosi címet adományozta neki. (*Martinovics élete*, 50. l.) Az udvari kémikusi kinevezés csak negyedév múlva történt meg, 1792 febr. elején. (St. A. Kaiser Franz A. 161. fasc. 8. sz.) Martinovics évi 2—3000 Ft. fizetést kért, (1792 jan 30.-i kérvénye az uralkodóhoz : St. A. Vertr. A. 60. fasc. 105. fol.), de Lipót csak 1500 Ft. kegydíjat utalványozott neki. (*Martinovics élete*, 58. l. és Laczkovicshoz írt levele, 1792 július 6 : Széchenyi Kvt. Ms. Quart. Lat. 810.) A 2000 Ft. tehát így a nyugdíjból és kegydíjból tevődött össze.

[5] A pesti egyetem fizikai tanszékére beadott pályázatában, 1791 tavaszán, Martinovics a svéd, a bajor és a pétervári tudományos akadémia tagjának mondta magát, (a Helytartótanács jelentése a pályázatról : O. L. Helyttan. lt. Litt. pol. 1791 fons. 3, pos. 243) ; vallomásában viszont azt állítja, hogy a francia akadémia már 1781-ben tagjai közé választotta. (41. l.) Ezzel szemben Gotthardi 1792 okt. 29.-i fölterjesztésében, melyben részletesen ismertette Martinovics francia kapcsolatait, nem tud róla, hogy a francia akadémia tagja lett volna. (Ld. I. k.) — Levélben felkerestem a Martinovics által említett valamennyi akadémia titkárságát. Az összes beérkezett válaszok negatívak voltak : Martinovicsot egyik fentemlített akadémia sem választotta sem rendes, sem levelező vagy tiszteletbeli tagjai sorába. — V. ö. 372. l.

[6] Condorcet Jean Antoine marquis francia matematikus és filozófus. A forradalomban a girondisták egyik vezetője. 1792 febr.-ban a törvényhozótestület elnöke. A girondisták bukása után megmérgezte magát.

dem Namen Guiton,[1] dem Doktor Priestley zu Birmingham[2] und Herrn von Landriany in London[3] über gelehrte Gegenstände gerathen wäre. S. M. bedeuteten mir hierauf, dass ich die gelehrte Korrespondenz aufgeben, und eine politische, auf die gegenwärtige Zeitumstände passende, unter der Maske eines Democraten, einzuleiten suchen sollte, die ich auch auf die bereits in meinen schriftlichen, in meinem Arreste abgegebenen Aeusserungen angeführte Art,[4] jedoch unter folgenden zwei Bedingnissen betrieben habe: 1. dass ich dieserwegen von Seite der Regierung immer unangefochten bleiben müsse, und 2. dass den in den geheimen Gesellschaften befangenen und von mir entdekt werdenden Mitgliedern niemals geschadet, sondern nur das Böse, was sie zu stiften versuchen, gehoben werden sollte, welches mir auch S. M. mündlich und schriflich durch den schon erwähnten Regierungsrath Gothardi, auf den ich mich diesfals als Zeugen berufe, zu versichern geruheten.[5] Nach

[1] Guiton-Morveau Louis Bernard — akiről a továbbiakban még sok szó esik majd — dijoni kémikus, 1791 óta tagja volt a törvényhozó gyűlésnek, majd a Konventnek és a Század Tanácsának. Kezdetben girondista volt, majd a jakobinusokhoz csatlakozott. Tagja, sőt egy ideig elnöke volt a Comité de défense générale-nak, és az első Comité de salut public-nek. Jelentősebb politikai szerepet nem játszott. Életrajzát megírta Bouchard Georges, *Guyton-Morveau, chimiste et conventionnel. 1737—1816.* Paris, 1938.

[2] Priestley Joseph, a híres angol kémikus és filozófus. Köztársasági és egyházellenes nézetei miatt az 1800-as évek elején kénytelen volt Amerikába vándorolni. A Konvent tiszteletbeli tagjává választotta.

[3] Landriani Marsiglio gr. olasz természettudós, egyben Albert szász-teschenі hg. udvarmestere. Udvarmesteri minőségben sokszor és huzamosan tartózkodott Bécsben, ahol Martinovics — vallomásai szerint (ld. 36—37. l.) — többször találkozott is vele.

[4] Martinovics többször hivatkozik erre a vizsgálati fogságban írt írásbeli nyilatkozatára, amelyik azonban nem maradt ránk.

[5] 1795 febr. 27.-én, már budai vizsgálati fogságából, Martinovics beadvánnyal fordult a nádorhoz és kérte Gotthardi kihallgatását. Gotthardi — írta — igazolhatja, hogy amikor Lipót császár felszólította őt a titkos szolgálatra, ő ezt csak az alábbi feltételekkel vállalta el: »*a)* Dass er in alle geheime Verbingungen ohne Gefahr und Verantwortung treten könne; *b)* dass er niemals dieserwegen bei dem Publikum kompromittirt werde.« Továbbá igazolhatja Gotthardi azt is, hogy Ferenc trónraléptekor ugyanezeket a feltételeket írásban is benyújtotta a kabineti miniszterhez. (Későbbi másolat: Széchenyi Kvt. Ms. Fol. Germ. 1071. sz. 70. fol.) — Az udvari vizsgálóbizottság márc. 4.-én kihallgatta erre vonatkozóan Gotthardit, aki a következőket vallotta: »Ich weiss blos, dass Martinovich sich zu geheimer Dienstleistungen bei Sr. M. dem verstorbenen Kaiser Leopold anheischig machte, und solche wirklich besetzte. Martinovich bat sich dabei aus, dass ihn S. M. in keinem Falle als Anzeiger kompromittieren, und ihm eine Referendar-Stelle in Studienwesen bei der ung. Hofkanzlei mit dem anklebenden Gehalt verleihen möchte. Von der Bedingniss, dass er in alle geheime Verbingungen ohne Gefahr und Verantwortung treten könne, ist mir blatterdings nichts bewusst. Auch erinnere ich mich ganz wohl, dass beim Antritt der jezt regierenden Majestät, Martinovich durch mich an S. Exc. den Kabinetsminister das schriftliche Ansuchen wegen einer ihm angemessenen Beförderung hat überreichen lassen, von Bedingnissen aber, unter welchen er seine Dienstleistung fortsetzen wollte, war meines Wissens in diesem Ansuchen keine Rede.« (O. L. Vertr. A. 49. fasc. sz. nélk.) — Gotthardi vallomását alátámasztják a ránkmaradt iratok. Ezekből tudjuk: Martinovics a rendőrfőnök előtt többször kifejezte aggodalmát, hogy egyszer még bántódása eshetik azért, hogy a titkos társaságokba — kémkedés céljából — belépett, mivel »die Monarchen schon öfters, wann sie ihr Ziel erreicht haben, manchen einzelnen Menschen, der hiezu die Veranlassung aus treuen Herzen gab, aufgeopfert haben. «Azonkívül attól is fél, — mondotta máskor — hogy a titkos társaságok tagjai megtudják, hogy jelentéseket küld róluk az uralkodónak, ami »ismerve ennek az átkos szervezetnek hatalmát,« még életére is veszélyt hozhat. Gotthardi mindannyiszor megnyugtatta őt: »Ich verbürgte ihn mit meinem Leben, dass diese Arbeit und dies Verwenden ausser mir und Er. M. keiner lebenden Seele zu Gesichte kommen und besonders sein Name ewig verschwiegen sein wird.« (Gotthardi fölterjesztése Lipót-

dem Tod des höchstseel*igen* Kaiser Leopold hat Gothardi Sr. itzt regierenden M. von meinen geleisteten geheimen Diensten Erwähnung gethan,[1] worauf mich höchstdieselben zur Audienz bestelten ;[2] bei dieser Gelegenheit erwähnte ich meiner geleisteten geheimen Dienste, S. M. belobten[a] dieserwegen, versprahen mir Belohnung, und wiesen mich an S. Exc. den Herrn Kabinetsminister Grafen von Kolloredo dieserwegen an.[3]

Gothardi sprach hierüber mit gedachten Herrn Minister, und hochderselbe liess mir durch diesen den Auftrag machen meine Dienste fortzusetzen.[4]

Ich war aber dieses nicht willens zu thuen, bevor mir nicht die schon oben vorgekommene zwei Bedingnisse bewilliget würden. Auf Anrathen des Gothardi schrieb ich solche nieder, und derselbe übereichte solche dem schon erwähnten Kabinets-Minister, welcher mir wiederholt bedeuten liess, dass ich mich so wie vorher dem geheimen Dienst unbekümmert widmen solle.[5]

Alle meine schriftlich und mündlich gemachten Entdekungen habe ich daher von 1. März 1792 bis in Februari 1793 unmittelbar dem Herrn Kabinets-Minister, und von dieser Zeit an bis gegenwärtig Sr. Exc. dem Herrn Polizeiminister Grafen von Pergen eröfnet.[6]

Seit dem Tode Sr. M. des Kaiser Leopold bis itzo lebte ich von der mir ausgeworfenen Pension per 1500 Fl., beschäftigte mich theils mit Lesen, theils aber mit dem mehrmal erwähnte geheimen Dienst.

Verflossenen Donnerstag, als den 24. dies, kam der Polizeikommissär Lebenau frühe morgens in meine in dem Polzaischen Hause unter den Tuchlauben innhabende Wohnung, welcher mir im Namen Sr. M. meine Schriften

a) Kimaradt : mich.

hoz 1791 szept. 18.-án és 25.-én : St. A. Vertr. A. 57. fasc.) — Saurau gr. Gotthardi fenti vallomásának megküldésekor a nádorhoz írt kísérőlevelében így nyilatkozott : Megvallom, nem tudom, mit használ Martinovicsnak mostani helyzetében, ha az általa mondottak megerősítést nyernek. Mert még ha igaznak bizonyul is, hogy Lipót császár megbízta őt a titkos társaságok megfigyelésével, »er seine ihm zubestandene Befugnis, in geheime Gesellschaften einzutreten, überschritten, und selbst eine Geselschaft gestiftet, und zwar schon nach dem Tode des höchstseeligen Kaisers, ohne Vorwissen irgend einer Behörde, eine solche Gesellschaft gestiftet habe, welche auf nichts weniger, als den Umsturz der ganzen ungarischen Staatsverfassung abzweckte.« Igazi énjének bécsi vizsgálati fogságában is számos tanújelét adta. »Seinem moralischen Charakter nach ist Martinovich in religiöser und politischer Rücksicht gleich bedenklich, ein Mensch vom unbeschränkter Ambition, zu den kühnsten Unternehmungen aufgelegt, und hat selbst während der Unterschuchung seine Anhänglichkeit für das französische Freiheitssystem nicht verbergen können.« (1795 márc. 4. : O. L. Vertr. A. 49. fasc. sz. nélk.)

[1] Ld. Gotthardi 1794 márc. 4.-i fölterjesztését az uralkodóhoz az I. k.-ben.

[2] 1792 márc. 30.-án (Gotthardi fölterjesztése Colloredo kabineti miniszterhez márc. 29.-ről : St. A. Vertr. A. 57. fasc.)

[3] Lipót király alatt Gotthardi közvetlenül az uralkodóhoz nyujtotta be bizalmas jelentéseit. Ferenc mindjárt uralkodása elején Gr. Colloredo kabineti miniszter alá rendelte a titkos rendőrséget, majd 1793 februárjában Gr. Pergent nevezte ki rendőrminiszterré. (*Sándor Lipót iratai*, 157. l.)

[4] Ezt Gotthardi is megerősíti május 29.-i, Colloredo miniszterhez írt fölterjesztésében : St. A. Vertr. A. 57. fasc.

[5] Martinovics föltétele itt is csak az volt, hogy neve titokban maradjon. 1792 márciusában írta Gotthardinak : »Freund! Meine grösste Belohnung ist nun schon geschehen : Sie versicherten mich, dass man mich und meine Beiträge auf ewig verborgen halten werde. Diese Versicherung giebt mir neues Leben . . .« (Martinovics dátum nélküli levele, Gotthardi márc. 20.-i fölterjesztésének mellékleteként : St. A. Vertr. A. 57. fasc.)

[6] Ez az állítás téves : minden jelentését Gotthardi közvetítésével adta be.

abfoderte, und mich anhero in das Polizeihaus als meinen gegenwärtigen Verhaftsort führte, dessen Ursache mir gänzlich unbewusst ist.

Noch am nämlichen Tage kam Herr Regierungsrath v. Schilling in meiner Arrest, der mir meldete, dass ich an einer hier und in den Provinzen projektirten Revolution Antheil haben, und ich mich daher über alles schriftlich äussern solle, was mir hievon bekannt ist. Ich machte den schon erwähnten schriftlichen Aufsatz, und überreichte solchen dem Herrn Regierungsrath v. Schilling.

Ignaz Joseph v. Martinovich m. p.

Vorstehende Aussage wurde Deponenten nochmals deutlich vorgelesen, von ihm durchaus bestättiget und eigenhändig unterschrieben.

Joseph Ignaz Edler v. Faby m. p.
k. k. nieder-österreichischer Appellazionsrath

Joseph Sedelmayer Magisrats-Rath,
Johann Anton Fellner Aktuar [a]

3.

1794 augusztus 7, Buda

Br. Barco Vince lovassági tábornok, Magyarország katonai főparancsnokának jelentése a Haditanács elnökéhez

a Pesten terjesztett forradalmi röpiratról, a parasztság megmozdulásairól és Martinovicsról.

Sk. aláírású eredeti : Kr. A. Hofkriegsrat 1794—44—563. Az 1870-es években készített másolata : Széchenyi Kvt. Ms. Fol. Germ. 1071. sz. 78—81. fol.

Barco tábornok[1] már aug. 4.-i, a Haditanács elnökéhez, Gr. Wallis Mihály János tábornagyhoz küldött jelentésében is megemlékezik Martinovicsról : »Az a hír terjedt el itt, — írta — hogy Bécsben lefogtak bizonyos Martinovics nevű apátot. Ez a volt ferencendi szerzetes, aki nem tudni miért, Lipót császártól 2000 Ft nyugdíjat kapott, Ferenc császár trónralépte óta csavargóvá lett. A misézéssel nem törődött, csak a kávéházakat búja és nagyon szabadosan beszélt.« Hol Pesten, hol Bécsben tartózkodott. Pesten baráti kapcsolatot tartott fenn Szentmarjay Ferenccel, továbbá »az ismert« Laczkovics kapitánnyal és a »gonoszságáról különösen ismert nemessel,« Abaffy Ferenccel. Ezért Barco javasolta, hogy Martinovics írásait alaposan vizsgálják meg, hátha olyat is találnak közte, amely pesti barátaira és általában Magyarországra vonatkozik. (Kr. A. Hofkriegsrat 1794—44—450).

a) A továbbiakban a jegyzőkönyvek hitelesítését, amelynek szövege és aláírásai az itt olvashatóval mindenütt szóról-szóra megegyeznek, nem közöljük.

[1] Barco Vince br. (1719—1797) spanyol származású császári lovassági tábornok, 1788 óta Frigyes Józsiás Szász-Coburg-Saalfeldi hg. helyetteseként Magyarország katonai főparancsnoka. (Életrajzát ld. *Wurzbach*, I. 154. h., — a családot spanyol helyett tévesen szerb származásúnak mondja ; *Kempelen*, I. 394. l. és Lipót király jellemzését róla : *Sándor Lipót iratai*, 438. l.)

Euer Excellenz! Hochgeborner Reichsgraf!

Im Anschlusse übersende ein den 6. dieses zu Pest auf dem Franziskaner Platze, wo die Universitäts-Schulen sind, gefundenes Billet,[1] mit der gehorsamsten Anzeige, dass dergleichen mehrere auf dem Lande auch ausgestreuet worden sein sollen,[2] wozu die hier überall bekannte Rükung der Armeen Anlass gibt,[3] und auch zu vermuthen ist, dass diese Uibelgesinnten mit jenen, so in Wien verhaftet worden, in enger Verbindung zusammenhangen. Diese Gattung schlecht denkender Leute allein erwecket bei mir noch keine Besorgnisse ; dahingegen dürften in jenen Gegenden, wo die heurige Ernte zum Theil sehr gering ausgefallen, zum Theil aber gar nicht gerathen ist,[4] bei einem fühlbarer werdenden Mangel einige Unruhen enstehen, wenn nicht solche Vorsicht-Anstalten getroffen werden, dass durch die Obergespänne und reiche geistliche und weltliche Grundbesitzer, welche es um ihres eigenen Bestens willen zu thun verbunden sind, die nothleidenden Unterthanen durch Vorstreckungen von Früchten und Heu sowol zum neuen Anbau, als zu ihrem Lebens-Unterhalt im Winter unterstützen.[5] Welches militärischer-seits in dermaliger Lage nicht thunlich ist, weil wie E. Exc. wissen, hier kein dreijähriger unangreiflicher Vorrath angeschafft worden, woher diese Hülfe geleistet werden möchte, wie solches im vorigen Türkenkriege[6] geschehen ist, wo man denen nothdürftigen Unterthanen besonders an der Theiss ausgeholfen hat, und dadurch ihre Herzen ganz für den Souverain eingenommen worden sind.

Laut eingelangten Nachrichten sind kürzlich in der Nähe von Erlau zu Tissa-Füred und zu Kis-Némety, im ersteren Orte wegen Heu, und im zweiten wegen des Zehenst, zwischen den Edelleuten und Bauern Streitigkeiten gewesen, wobei die Edelleute durch die Bauern abgewiesen worden ; nun aber die Streitsache von der dahin abgegangenen Untersuchungs-Comission an der Stelle beigelegt sein dürfte, weil von dennen keine beunruhigenden Nachrichten mehr einlauffen.[7]

[1] Versegi Marseillaise-fordítása (közölve az I. k.-ben). A jelentéshez a magyar szövegből készített német prózai fordítás van mellékelve.

[2] Erről a nádor is megemlékezett Ferenc királyhoz írt aug. 9-i *(Sándor Lipót iratai.* Iratok 133. sz.) és 12-i (St. A., Sammelb. 145. sz.) levelében. Ez utóbbiban hibáztatja Barco tábornoknak a pasquillussal kapcsolatban elrendelt elhamarkodott intézkedéseit, mondván, hogy azok csak növelik az amúgy is meglévő nyugtalanságot a fővárosban. — Ld. még 109. l.

[3] A főváros izgatott hangulata miatt elővigyázatból Pestre vezényelt csapatok vonulásaira céloz. V. ö. 37. l.

[4] Az 1794-es termés egész Magyarországon igen gyönge volt. Egyes vidékeken azonban, főleg a Tisza mentén, olyan keveset takarítottak be, hogy már az őszi hónapokban éhezett a lakosság, tél derekára pedig országos éhinség állt be. Ld. *Sándor Lipót iratai,* Iratok 134., 137., 145., 148., 165., 170., 171., 172., 175. sz. és Klobusiczky Ferenc helytartótanácsos, bánsági kir. biztos jelentései : O. L., Vertr. A. 37. és 38. fasc.

[5] Ugyanezt javasolta a nádor is, Ferenc királyhoz aug. 13-án írt levelében. Ld. *Sándor Lipót iratai.* Iratok 134. sz.

[6] Az 1789—90-es török-osztrák háború.

[7] 1794. július 21-én a Tiszafüred határában fekvő ártéri legelőkön a nemesi közbirtokosság tagjai szénakaszálásra készültek. Ekkor azonban eléjük állt »Péntek János, semmi földet nem biró és minden barom nélkül való nemes ember, többedmagával, kaszákkal és botokkal felfegyverkezvén,« s a közbirtokosság tagjait a munkában megakadályozta, sőt a földről őket elűzte, mondván, hogy ahhoz semmi »jussuk nincs«, s hogy aki ellenáll »ötvenet veretnek rajta.« A nemesek, kevesebben lévén, visszavonultak a Péntektől vezetett parasztok elől, de a megyéhez fordultak megtorlásért, hangoz-

Und so haben sich in den gräflich Festetitsischen Gütern in Szaladienser Comitat einige erfrechet, einen Freiheitsbaum sogar zu errichten ; es wurden aber auf Veranlassung des Comitats die Rädelsführer alsogleich inhaftiert.[1]

Ich muss noch einmal E. Exc. wegen dem zu Wien arretirten Abbé Martinovics gehorsamst bemerken, dass nicht zu begreifen ist, wie so ein elender, eigenmächtig ausgetrettener Franziskaner Mönch durch falsche Attestaten sich bei dem Bischof von Lemberg so weit hinaufgeschwungen, dass er nach der Hand mit dessen Recommendationsschreiben hier in Pest aufzutretten sich erdreistet, dann Mittel und Wege gefunden hat, seinen allhier incaminirten Process von Wien aus sistiren zu machen,[2] und auf eine noch unbegreiflichere Weise zum Abten mit 2000 Fl. Pension ernennet worden, da er sich von Zeit zu Zeit bald hier, bald in Wien aufgehalten, überall frei geredet, frei gehandelt, und wie mir z. B. beigebracht worden, während seiner letzteren Anwesenheit zu Pest einem jungen Frauenzimmer, das sich bei einer gewissen Frau aufhielt, die den Exrittmeister Laczkovics immer souteniret,[3] und wohin der obbenannte Abbé wegen seinem intimen Zusammenhange mit diesem Laczkovics öfters zu kommen pflegte, den Antrag zu machen sich erfrechet hat, dieses Frauenzimmer heirathen zu wollen, mit der Aeusserung, dass er sie in die Schweiz entführen, und sie mittlerweile mit ihm dort zu leben sich entschliessen möchte, bis auch Ungarn in eine Republik verwandelt ist, welches längstens binnen zwei Jahren, seiner Versicherung nach, geschehen müsste, und zu dieser Ausführung auch an Geld nicht fehlen werde. Uiberhaupt ist es traurig, dass hier gar keine Polizei ist, die derlei Gattung übelgesinnter Menschen hemmen könnte ; und ich bitte E. Exc. dem Monarchen hochgefälligst beibringen zu wollen, damit gedachter Abbé Martinovics, wenn er sich wieder heraus-läugnen sollte, nich auf freien Fuss gelassen, wohl aber auf ein ewiges Brod zu Kufstein oder Spielberg angewiesen werden möchte, weil sonsten dieser ausgeartete Mönch nichts Gutes mehr stiften wird, wozu ihn sein geistlicher Process allein genug qualifizirt.

tatva, hogy »földesúri jussaink ennyire sértve vannak.« A megye jelentésére a Helytartótanács Majthényi Lászlót küldte le vizsgálatra. Majthényi megállapította, hogy a város parasztsága még az 1740-es években megvette a Szeghalmi családtól a város és Kocspuszta területét, s ezen a váltság folytán 1749-ig szinte szabad bérlője volt az úrbéri földeknek. Az 1750-es években azután a füredi parasztokat fokozatosan belekényszerítették a jobbágyi kötöttségbe, s azok csak azt tudták elérni, hogy az ártéri legelők egy része kezükön, ill. használatukban maradt. Amikor azután fokozatosan ezt is elvették tőlük, elkeseredésük többször is mozgalmakban robbant ki. Majthényinak egyébként sikerült a felingerelt kedélyeket kölcsönös megegyezéssel lecsillapítania. A Helytartótanács pedig utasította a főispánt, egyben egri püspököt, hogy mivel »pro ratione modernarum circumstantiarum hujusmodi casus peculiarem attentionem merentur,« a jövőben mindenre a legnagyobb gondossággal ügyeljen. (A tiszafüredi compossessorok följelentése : Heves m. lt. Közig. iratok 1794 : 323. sz. Soós Imre főlevéltáros szíves közlése. A vizsgálat aktái : O. L. Helytt. Publ. pol. 1794. fons. 255, pos. 1—20. és O. L. M. Kanc. 1794 : 9095., 9416. és 11214. sz. — Ld. még Mednyánszky br. titkos jelentését aug. 13-ról, melyben részletesen beszámol az egész ügyről : O. L. Privatbibl. 26. fasc. 5. köteg 234. sz.) — Kisnémedi község Vác közelében van. Az itteni mozgalmakra azonban sem Pest m. levéltárában, sem a Helytartótanácsnál vagy a Kancellárián nem találtam utalást.

[1] Erre vonatkozóan nem találtam följegyzést.

[2] A Martinovics szekularizációja körüli vizsgálatra ld. I. k. — Lembergben különben görögkatolikus és örménykatolikus püspökség székelt. Egyikről sem valószínű, hogy Martinovics szekularizációjába beleszólt. Valószínűleg a lembergi érsekre gondolt : Onuphrius Gozdawa Ferdinánd.

[3] Nyilván br. Soyer kapitány feleségére gondol. V. ö. 86. l. 2. jegyz.

Dann bitte auch, E. Exc. geruhen meine Meldungen nur für sich allein und nicht aus dero Händen zu lassen, nachdem die hiesigen Uibelgesinnten durch ihre in Wien habenden Correspondenten alles erfahren.

Er. Exc. ganz gehorsamster Diener

Ofen, 7. August 1794.

Br. Barco m. p.
General der Cavallerie

Wallis tábornagy, miután a jelentésben foglaltakról tájékoztatta Saurau grófot, (átirata: Allg. Verw. A. Pergen A. 9. doboz, X/A. 3—H. 120—127), aug. 10.-én továbbította azt az uralkodóhoz. Kísérő jelentésében kérte Ferenc királyt, hogy Martinovics esetéből okulva, a jövőben egyházi személyeket illetően ne a papok, hanem a miniszterek és civil tanácsosok véleményét részesítse előnyben. Mert hiába, — írta — a pap csak védi a papot. A civil azonban »helyes szempontok alapján megbírálja bosszantó és a közre káros tevékenységüket.« Ami a Barco tábornok által jelentett, nemesek és parasztok közti összetűzéseket illeti, felhívta Ferenc figyelmét, hogy azon a vidéken nagyon gyenge volt a termés. Az ínség, a drágaság és az ebből adódó »veszélyes következmények« megelőzésére szükségesnek véli, hogy kölcsön-gabonát osszanak ki a nép között. »Azt hiszem, — írta — nem kell Felséged előtt hosszasan részleteznem, milyen fontos, hogy éppen ezekben a napokban az alattvalók elégedetlenségének elejét vegyük.« Márpedig, ha a kenyérgabona és a takarmány, a legfontosabb emberi és állati élelem megdrágul, »ez mozgást, sőt elégedetlenséget szül majd.« — A továbbiakban jelentette, hogy egyrészt a rossz termés miatt elégedetlenek, másrészt az országban őrzött nagyszámú francia hadifogoly erősen veszélyezteti Magyarországon a nyugalmat és a biztonságot. Ezért Barco tábornok a Jellassich gyalogezrednek Szlavóniából már korábban felrendelt 1 zászlóalján kívül most még 4 szlavón határőrszázadot is Magyarországba rendelt, a főváros környékére pedig lovasságot vont össze. Bármennyire súlyosan terheli is mindez az államkincstárt, egyetért Barcoval abban, hogy a forradalmi elemek fékentartására ez feltétlenül szükséges.[1] (Kr. A. Hofkriegsrat 1794—44—563).

4.

1794 augusztus 8, 9, 11, 12, 13, 14, 22, Bécs

Az udvari vizsgálóbizottság jegyzőkönyve Martinovics Ignác kihallgatásáról.

[I.] *Fölvétele a »Francia-Amerikai Unio« szabadkőműves páholyba;* [II.] *összeköttetései a magyarországi jezsuiták titkos szervezetével;* [III.] *fölvétele az illuminátusok rendjébe;* [IV.] *az elfogatásakor a lakásán talált forradalmi vers; ismeretsége Hackel bécsi kereskedővel;* [V.] *személyi kapcsolatai:* [V. 1.] *Bécsben,* [V. 2.] *Angliában és Franciaországban,* [V. 3.] *Magyarországon,* [V. 4.] *Bécsben tartózkodó idegenekkel,* [V. 5.] *Pesten.* [VI.] *A bizottság elnöke őszinte vallomásra inti.* [VII.] *A magyarországi forradalmi szervezkedés indítóokai:* [VII 1.] *egyéni sérelmei,* [VII. 2.] *az ország elkeseredett hangulata;* [VIII.] *a forradalom előkészítésének és végrehajtásának terve:* [VIII. 1.] *a Reformátorok-, és a Szabadság és Egyenlőség Társaságának szervezete,* [VIII. 2.] *a forradalom végrehajtásának részletei, a forradalmi országgyűlés törvényei;* [IX.] *az eddigi szervezkedés története:* [IX. 1.] *általános eredmények,* [IX. 2.] *Gyurkovics tanár*

[1] Barco tábornok itt említett intézkedésével a nádor is egyetértett. Ld. Ferenc királyhoz írt aug. 9-i levelét: *Sándor Lipót iratai,* Iratok 133. sz.

életrehívja a Reformátorok társaságát, [IX. 3.] *a Szabadság és Egyenlőség Társaságának megszervezése; Hajnóczy, Laczkovics és Szentmarjay szerepe,* [IX. 4.] *Sigray megbízatása*

Fellner János Antal, a vizsgálóbizottság jegyzője által írt eredeti : St. A. Vertr. A. 45. fasc. Verhörsprotokoll des Martinovics. — Egykorú hitelesített másolatai : O. L. Vertr. A. 4. fasc. 392—444. fol. és Allg. Verw. A. Aelt. Polizeiakt. II. (25. doboz ; az aug. 13-i, 14-i, 22-i jegyzőkönyvek hiányoznak belőle). Erről az utóbbiról az 1870-es években készített másolat : Széchenyi Kvt. Ms. Fól. Germ. 1071. sz. 4—15. fol. — Az aug. 13-i, 20-i jegyzőkönyveknek a Kir. Táblán készített hiv. latin fordítása : O. L. Curiai lt. Martinovics fasc. I. köteg 1—3. sz. — Kivonatos magyar fordítását, meg nem nevezett latin forrásból, kiadta Fraknói : *Hazánk,* XI. 379—391. l., majd *Martinovics élete,* 246—261. l.

Fortsezung vom 8. August 1794.

[I.] Auf die mir forgelegte Frage, von wem ich in die Amerikanisch-Französiche Union[1] als Mitglied Aufgenommen wurde, hauptsächlich aber, wie ich von einer solchen hierorts bestehenden Gesellschaft Wissenschaft erlanget habe, muss ich folgendes erinneren :

Als ich bereits ein Jahr Professor in Lemberg war, reiste ich auf die Vakanz hieher nach Wien, wo ich mich bei Herrn Baron von Switten[2] und dem Herrn Hofrath v. Born präsentirte. Ich fand bey diesen, als noch mehr anderen Personen von Range, um so eher Eingang, weil ich ein Mitglied einer Mauerloge in Lemberg war,[3] und Empfehlungsschreiben von der Loge bei mir hatte. Da ich im Jahre 1791 hieher nach Wien kam, um eine Bergrathsstelle zu erlangen, besuchte ich den Herrn Hofrath v. Born. Dieser erinnerte mir, dass Herr v. Landriany das Amerikanisch-Französiche Unions-Institut mit sich hieher gebracht und Mitglieder anzuwerben suchè.

Der Herr v. Landriany, der eben zugegen war, sagte mir, dass das ganze Institut nur eine Ausdehnung oder Erweiterung der alten englischen Maurerey seye, und darinn bestehe, dass die Mitglieder dieser neuen Union auf alle mögliche Art wirken sollten, dem Volk die gesezgebende Gewalt, oder die Souveränitätsrechte in die Hände zu spielen, den Königen aber nur die volziehende Gewalt zu überlassen, denn die Idee von der itzigen republikanischen Verfassung in Frankreich[4] wäre damals noch nicht im Umlaufe gewesen.

Die Wege und Mittel, diesen Endzweck zu erreichen, bestanden des Landryani Angabe nach darinn : durch gelegenheitliche Gespräche diese Grundsätze und die daraus entspringende Vortheile zu verbreiten. Landriany machte mir noch ein ganzes Détail von dieser Union, indem er mir sagte, dass ein Glied das andere nicht kennen dürfe, dass unter der ganzen Gesellschaft keine Loosungen oder Zeichen bestünden, dass der Aufnehmer seine Funkzion

[1] A Francia-Amerikai Unió c. szabadkőműves páholyra, — a Martinovicsról az alábbiakban elmondottak mellett — v. ö. 204. s. köv. l.

[2] Van Swieten Gottfried br. (1734—1803), Mária Terézia híres orvosának fia, 1777 óta a bécsi udvari könyvtár vezetője. II. József kinevezte a Studien und Büchercensur Hofkomission elnökévé, ezáltal igen nagy befolyást nyert a monarchia iskolai ügyeire.

[3] Martinovics Lembergben előbb a »Phoenix a kerek asztalhoz«, majd a »Három Rózsához« c. szabadkőműves páholy tagja volt. (V. ö. *Abafi,* 159. l. és ugyanő, *Geschichte der Freimaurerei in Österreich-Ungarn.* V, Bp. 1899., 354. l.)

[4] Az 1793 aug. 10.-én elfogadott jakobinus alkotmány.

vermummt verrichten müsse, und um den Aufzunehmenden zu erkennen sich eines Losungsworts bediene, welches der Stifter unmittelbar vor der Aufnahme dem Aufzunehmenden gleichfals mittheilet.

Bevor ich noch den eigenlichen Endzweck der Union wusste, sondern sie nur anfänglich durch den Herrn Hofrath Born und Landriany dem Namen nach kannte, zeigte ich solches weyl*and* Sr. M., dem Kaiser Leopold an, welcher mich durch den Gothardi sowohl, als auch selbst mehrmahl mündlich ermunterte, mich als Mitglied gedachter Union aufnehmen zu lassen, damit ich hiedurch zur Kenntniss des ganzen Instituts gelangen, und solches Sr. M. anzeigen könnte. Da mir Landriany schon vorher den Antrag gemacht, der Union beizutreten, so habe ich mich auf die erhaltene Erlaubniss von Sr. M. hiezu bereitwillig finden lassen, worauf er mir ein Losungswort mittheilte, und mich in die Singerstrasse in das Haus, wo der Buchbinder Hertl wohnt, in zweiten Stock zur Abendszeit schickte.[1] Als ich alda ankam, fand ich ein ofenes Zimmer, und sach bei einem Tische eine mit einem Mantel verhülte Mannsperson, welche einen runden Hut auf dem Kopfe hatte, sitzen. Diese Mannsperson sagte mir ihre Losung, ich erwiederte ihr die meinige, ich kann mich aber derselben, weil es blos eigene Namen waren, wegen Länge der Zeit nicht mehr erinneren.

Hierauf setzte mir dieselbe einige nicht mehr mir erinnerliche Fragen, die ich beantwortete, erklärte mir dann in Kürze das Institut, wie ich es bereits oben erinneret habe, und las mir einen geschriebenen Revers vor, meines Erinnerns nach des Inhaltes, dass ich die Grundsätze der Union nach meinen Kräften verbreiten, und die Existenz derselben nie verrathen wolle.[2]

Als ich diesen Revers unterschrieben hatte, erinnerte mir die Maske, dass gedachter Revers an die Jakobinergesellschaft zu Strassburg werde abgeschicket werden, und im Falle ich, oder ein anderes Mitglied gedachter Union das Institut verrathen sollte, wir unsern gewissen Untergang hofen können. Hierauf gab mir dieselbe den Handschlag, und ich entfernte mich.

Herr v. Landriany erklärte mir nach der Hand das ganze Institut, wie ich es schon berührte, und sagte mir, dass solches eigentlich in London seinen Ursprung habe. Dieses Institut werde nur mündlich fortgepflanzet, sezte er ferner hinzu, und wenn sich auch einige Glieder nach und nach kennen lernen, so seye es festgesetzet, dass sie sich hierüber nie besprechen, vielweniger in einen Briefwechsel über diesen Gegenstand einlassen dürfen, und dies zwar aus dem Grund, um allzeit unentdekt zu bleiben, und im Falle jemand dieserwegen zu Verhaft gezogen würde, nie durch Zeugen überwiesen werden zu können.

Ignaz Martinovitsch m.p.

a) A jegyzőkönyv hitelesítési záradékát, mely szóról-szóra megegyezik a 32. lapon közölttel, itt és a következőkben elhagytuk.

[1] Martinovics Lipót királyhoz írt 1792 jan 31.-i nagy jelentésében (Beobachtungen über geheime demokratische Verbindungen in Wien . . . Ld. az I. k.-ben), amelyben részletesen beszámolt a Francia-Amerikai Unióba való fölvételéről, Landriány nevét nem említi meg. Jelentése szerint Sonnenfels udvari tanácsos közölte vele a jelszót, s ő utasította — nem a Singerstrasse-ba, hanem — a Wollzeile 801-es számba.

[2] Idézett jelentésében minderről részletesen szól.

Fortsezung vom 9. August 1794.

Als ich auf diese Art von dem ganzen Institut unterrichtet war, schrieb ich alles nieder, und überreichte den ganzen Plan durch Herrn v. Gothardi Sr. M., dem Kaiser Leopold.[1]

Da ich nach der Hand mit Sr. M. über diesen Gegenstand persönlich sprach, war höchstdieselbe hierüber sehr erfreuet, und trug mir auf, die hiesigen Gelehrten und gelehrt seyn wollenden zu beobachten, ob dieselben in ihren Gesprächen nach den Grundsätzen der Union handelten? Zu eben dieser Zeit kam ich auch öfters mit dem Abbé Fistinger, der zu meiner Zeit Lehrer der Kirchengeschichte in Lemberg gewesen ist,[2] hierorts zusammen, welcher mir in Vertrauen eröfnete, dass er jene vermummte Person gewesen seye, welche mich als Mitglied der mehrerwänten Union aufgenommen hat. Er setzte diesem bei, dass er eines Theils auf das Institut aus Überzeugung wegen der Gemeinschädlichkeit nichts halte, anderntheils aber die Grundsätze der Union, ohne Errichtung einer solchen Gesellschaft, durch Zeitungen, Journale und Bücher leicht fortgepflanzet werden können. Die Ursache, warum er sich als Mitglied habe aufnehmen lassen, wäre keine andere gewesen, als um bei Herrn Hofrath v. Born etwas zu gelten, und an selbem wieder die Verfolgungen ceiner Feinde eine Stütze zu haben.

Ob dieses Institut hierorts noch weitere Fortschritte gemachet, weis ich nicht ; aber das kann ich versicheren, dass Fistinger und ich solches nicht weiter verbreitet haben.

Wo sich Fistinger gegenwärtig aufhalte, oder ob er annoch lebe, ist mir unbekannt, denn er reiste im Jahre 1792, gleich nach dem Tode des Kaiser Leopold, von hier ab, und ich hörte nach der Hand von einigen Personen, dass er gestorben seye, von andern aber, dass er sich in Fiume befinde, und alda von seiner Pension lebe.

[II.] Schon im Jahre 1790 und 1791 wurde Sr. M., weyland Kaiser Leopold, durch einen sicheren Abbé Gabelhofer, welcher Bibliothekar in Pest war und vor beiläufig 3 oder 4 Monaten alda verstorben ist,[3] angezeiget, dass die noch lebenden Jesuiten in Ungarn in Pest und noch mehreren anderen Orten Zusammenkünfte halten, mehrere weltliche Mitglieder aufnehmen, deren Endzweck darinn bestehe, sich nach und nach in die Regierungsgeschäfte zu mengen, alle Stellen von Bedeutung ihren Mitgliedern zuzuwenden, und die Souverenitätsrechte ganz unvermerkt an sich zu reissen.[4] Da ich eben im

[1] A már említett 1792 jan. 31.-i jelentés.

[2] A *Schematismus für die Königreiche Galizien und Lodomerien* szerint : Finsinger Johann Baptist, bibeni apát, az egyháztörténet tanára volt a lembergi teológiai fakultáson. A sematizmusban 1790-ben találkozunk utoljára nevével, ekkor a fakultás seniora és dékánja.

[3] Gabelhofer Gyula (1753—1794) osztrák piarista, az udvar besúgója. II. József 1788-ban kinevezte a pesti egyetem hittudományi karára. Bizalmas jelentéseiben állandóan és részletesen tájékoztatta II. Lipótot főleg a magyarországi szabadkőművesek működéséről. (Körükben egyébként egész a »skót-fok«-ig emelkedett, s persze nem is sejtették róla, hogy rendőrspicli.) Jelentéseivel annyira megnyerte Lipót bizalmát, hogy 1791-ben kinevezte őt a pesti egyetemi könyvtár igazgatójává.

[4] Gabelhofer titkos jelentéseit 1790-ből és 1791-ből, — amelyekben azonban a Martinovics által alább (49. l.) említett Okolicsányi püspökről, vagy Lányi kancelláriai tanácsosról egy szó sincsen — ld. : O. L. Priatbibl. 11. fasc. 4. köteg. — 1792 márc. 23.-i nagy jelentése a pesti jezsuita klubról : St. A. Vertr. A. 57. fasc.

Begriffe war, meine Mutter zu Pest zu besuchen, so trug mir S. M., der Kaiser Leopold auf, dass ich trachten solle in das Innere dieser Gesellschaft einzudringen.[1]

Nachdem sowohl durch die Anzeigen des Gabelhofer, als auch in Pest es bekannt war, dass der in diesem Sommer verstorbene Prelat Makó[2] das Oberhaupt oder der Provinzial der geheimen Jesuitengesellschaft seye, so besuchte ich denselben, besonders weil ich ehevor mit ihm wohl bekannt war.

Ich wiederholte die Besuche durch beiläufig 8 Tage, und da ihm meine Anstellung bei Sr. M. zu Erreichung seiner Absicht zweckmässig zu seyn schien, so entdeckte er mir, dass in Ungarn geheime Jesuitengesellschaften bestehen, und erklärte mir ohne Rückhalt, dass selbe nichts anderes zur Absicht hätten, als sich der Souverainitätsrechte zu bemächtigen, welches auf diese Art bewerkstelliget werden könne, dass man 1. alle wichtigen Staatsämter entweder mit Gliedern der Gesellschaft, oder mit solchen die diesen Grundsätzen zugethan sind, besetze, 2. den Monarchen und das Volk in der tiefesten Ignoranz zu erhalten trachten, und 3. alle übrige geheime Gesellschaften auf das strengste verfolgen, wie auch 4. den Geist der Intoleranz verbreiten müsse. Der Prelat Makó lachte über die Bemühungen der Illuminaten, nannte sie Narren, weil sie nicht für sich, sondern für das Volk arbeiten, welches bei der Jesuitengesellschaft gerade der entgegengesetzte Fall ist.[3]

Gedachter Herr Prelat machte mir hierauf den Antrag, der Jesuitengesellschaft beizutretten, und als ich einwilligte, gab er mir den Handschlag.

[1] Martinovics a megbízatást Gotthardiról kapta, 1791 júliusában, megismerkedésükkor. Ld. Gotthardi fölterjesztését Ferenc királyhoz 1794 július 20.-áról és Martinovics 1791 aug. 24.-i jelentését az I. k.-ben.

[2] Kerekgedei Makó Pál (1724—1793) jezsuita szerzetes, a klérus érdekeinek egyik fő képviselője a Helytartótanácsban és az egyetemen. Előbb a nagyszombati egyetemen, majd a bécsi Theresianumban a mennyiségtan tanára volt. Szakmunkáit a bécsi egyetemen már az 1760-as években tankönyvül használták. A jezsuita rend eltörlése után világi pap, bélai (akkor Esztergom m.) apát és váci kanonok lett. Tagja volt az első Ratio Educationist kidolgozó bizottságnak, valamint az 1790/91.-i országgyűlés által kiküldött közoktatásügyi bizottságnak is. 1774-től kezdve a pesti egyetemen a mennyiségtan tanára. 1777 óta a bölcsészeti kar igazgatója, 1784 óta pedig ezenkívül a Helytartótanács tanulmányi osztályának előadó tanácsosa. (Munkássága méltatására ld.: Sárközy P., *Nagyszombati régi matematikusok.* Pannonhalma, 1933, 14—16. l.; Szily K., *Magyar természettudósok száz évvel ezelőtt*, M. Tud. Ak. Évkönyvei XVII/VI, 1888, 36. l. és Szentpétery I., *A Pázmány P. Tudományegyetem bölcsészeti karának története.* Bp. 1935, főleg 351. l.) — Gabelhofer 1791 aug. 15.-i jelentéséből (O. L. Privatbibl. 11. fasc. 4. köteg 182—183. fol.) tudjuk, hogy 1791-ben a pesti fizika-tanszék betöltésére hirdetett pályázaton Makó jelöltje Domin József áldozópap volt, aki Martinovicscsal szemben a katedrát el is nyerte. (Ld. az I. k.-ben.) Makó állásfoglalása Martinovics előtt is ismert lehetett, s bizonyára csak növelte ellenszenvét a volt jezsuita ellen. Egyébként Makóról írt jellemzését főbb vonásaiban Gabelhofer is megerősíti: »Halb jesuitisch, halb patriotisch« — mondja róla. A jezsuita szervezkedésnek szerinte is egyik vezetője, akinek igen jó összeköttetései vannak nemcsak a Helytartótanácsban, de a Kancellárián is. »Ürményi ist ganz in seiner Gewalt, so dass er beynahe sein Orakel ist.« (idézett jelentésében).

[3] Martinovics Gotthardihoz írt 1791 aug. 24.-i, szept 7.-i és okt. eleji (keltezés nélküli) jelentésében szólt a magyarországi jezsuita pártról. (Ld. az I. k.-ben). Ezekben azonban informátorként nem Makó prelátust, hanem egy német ismerősét nevezi meg. A jezsuiták céljait jelentéseiben különben sem fogalmazta meg ilyen határozottan és élesen. Továbbá akkor az volt a véleménye, hogy a jezsuita theokraták és az illuminátusok szoros szövetségben együttműködnek, s 1791 okt. elején éppen arra dolgozott ki részletes tervet, hogyan lehetne őket egymás ellen ingerelni, majd mindkettőt »auf eine unmerkliche Art unwirksam machen und endlich gar ausrotten.«

und hierinn bestand die ganze Aufnahms-Zeremonie.[1] Derselbe nannte mir unter anderem den Bischof Okolitschany,[2] und den Hofrath Lany[3] von der ungarischen Hofkanzley, welche beide eifrige Beförderer dieser jesuitischen Grundsätze und die ansehnlichsten Glieder davon wären. Als ich abreiste, empfahl er mir in dem Kabinet eifrig zu Erreichung des Zweckes zu arbeiten, und setzte dem hinzu : tunc bene vivemus.

Alles dieses habe ich noch in Pest getreulich niedergeschrieben, und Herrn v. Gothardi überschicket, welches derselbe auch sogleich Sr. M. überreichet hat.

Ich hielt mich nur in Allem durch 10 Tage in Pest auf, wohnte keiner Zusammentrettung bei,[4] und reiste sohin nach Fünfkirchen zu meinem verstorbenen Bruder.[5] Mehrere Glieder dieser Gesellschaft kannte ich nicht, als die ich schon genannt habe, allein Gabelhofer hat alle angezeiget, und die Anzeigen werden sich in dem k. k. geheimen Archiv befinden.

Martinovitsch m. p.

Fortsezung vom 9. August 1794 nachmittags.

[III.] Auf die weitere Frage, wann und wo ich, meinem mündlich bei Gericht gemachten Geständnisse nach, Illuminat geworden bin, muss ich Folgendes erinneren : Als ich mich mit dem schon erwähnten Graf Potozky im Jahre 1781 in Paris befand, wurde ich mit dem Astronom Lalande,[6] seinem Adjunkten Jaurat,[7] Sekretär Comdorcet[8] und noch mehr anderen Mitgliedern der Akademie der Wissenschaften bekannt. In Gespräche verfielen wir auf keine[a] Verbindungen, und da einige meldeten, dass sie eben heute in ihrer sogenannten Kirche Versamlung halten, und uns zugleich den Antrag machten,

a) Értelem szerint inkább »etliche« kívánkoznék ide.

[1] Aug. 24.-i, már idézett jelentésében Martinovics mindennek éppen ellenkezőjét írta. Miután elmondta, hogy a társaságnak 40. életéve előtt senki sem lehet tagja, így folytatta : »Ich hätte mich gerne in diese Gesellschaft aufnehmen lassen, um ihre Geheimnisse, die einen Bezug auf die Regierung haben, erfahren zu können, aber ich bin für diese Gesellschaft zu jung.«

[2] Okolicsányi Imre (?—1796) ansari c. püspök, 1790 óta a Magyar Kancellária tanácsosa és egyházügyi referense ; az egyházi érdekek következetes képviselője. — Martinovics már többször idézett 1791-beli jelentéseiben, bár többeket személyszerint megnevez, Okolicsányi nevét nem említi. Meg kell még azt is jegyeznünk, hogy amikor Martinovics dispenzációjának érvényességét 1792-ben kétségbevonták, a Kancellárián Okolicsányi volt az ügy referense, s javaslatára a Kancellária mindvégig Martinovics ellen foglalt állást. (Ld. Martinovics 1792 márc. 14-i fölterjesztését az uralkodóhoz az I. k.-ben.) V. ö. 213. l.

[3] Lányi József kancelláriai tanácsosról nem szólnak az idézett jelentések. Személyére ld. 85. l. 2. jegyz.

[4] 1791 őszén Martinovics több, mint egy hónapig tartózkodott Pesten. Gotthardinak akkor azt jelentette, hogy rejtekhelyről végignézte a »jezsuita-theokrata társaság egy titkos ülését« s az ülésről részletesen be is számolt. (1791 szept. 7.-i jelentése, ld. I. k.)

[5] Martinovics Márkus, Baranya megye kirurgusa. A pécsi utazásra csak 1791 végén került sor.

[6] De Lalande Michel, francia csillagász.

[7] Talán Jeaurat Sebastian (1724—1803), a párisi École militaire későbbi fizika tanára, a francia Tudományos Akadémia tagja. (V. ö. Poggendorf J. C., *Biographisch-Litterarisches Handwörterbuch zur Geschichte der exacten Wiessenschaften*. I. Leipzig, 1863, 1193. h.)

[8] Condorcet 1771 óta az Académie des Sciences titkára volt.

ob wir nicht Glieder dieser Versamlung werden wollen, so nahmen ich und Potozky diese freundschaftliche Einladung an.

Wir wurden sodann unter dem Vorsitze des Lalande als Mitglieder aufgenommen. Die Aufnahme geschah ohne aller Zeremonie, und wir versprachen blos durch einen Handschlag die Bruderliebe und Aufklärung, welches die einzigen Grundsätze des Illuminateninstituts in Frankreich waren, überall zu verbreiten.

Nach der Hand wohnte ich und Potoczky einige-mahle diesen Versamlungen bei, wo verschiedene Abhandlungen politischen und moralischen Inhalts abgelesen wurden, und da ich eben zu dieser Zeit eine damals nicht bekannte Dreschmaschine, die auf meine Veranlassung in einigen Orten Grospohlens und auch zu Fünfkirchen in Ungarn eingeführet ist, erfand, und der Akademie vorlegte, so wurde ich als mitglied der Akademie aufgenommen.[1]

Da mein hauptsächlichstes Studium immer Mathematik und Physik war, so konnte und wollte ich mich nicht mit Verbreitung philantropinischen Grundsätze abgeben.

Auch diese meine Aufnahme in die Illuminaten-Kirche zu Paris verschwieg ich wey*land* Sr. M., dem Kaiser Leopold nicht, und dieses sowohl als mein gelehrter Briefwechsel gab Anlass, dass ich mich auf Befehl Sr. M. des Kaisers Leopold mit den schon erwähnten Priestley, Comdorcet und einem sicheren Guiton de Morveau in einen politischen Briefwechsel einliess.

[IV.] [Arra a kérdésre, hogy a lakásán talált »német népdalhoz« hogyan jutott :] muss ich freimüthig eingestehen, dass mir solches von dem Kaufmann Hakel mitgetheilet worden seye, und zwar mit der Bedingung, solches unter keinem Vorwande weiter zu verbreiten.[2] [Az volt a szándéka, hogy átadja Pergen rendőrminiszternek, de erre már nem maradt ideje, mert elfogták.] Woher der Hakel dieses Volkslied erhalten, weis ich nicht, denn ich fragte ihn hierum nicht, und er sagte mir es auch nicht. Erwähnten Hakel lernte ich schon vor mehreren Jahren zu Lemberg als Glückshafeninhaber kennen, als ich sodann nach Wien kam, besuchte ich ihn höchstens des monats zwei oder dreimal, und speiste zuweilen alda, suchte mir aber gewönlich solche Tage aus, wenn Niemand alda zu Gast war.[3] [. . .]

[1] Az Institut de France főtitkárától nyert hivatalos értesítés szerint, a francia Akadémia sem ekkor, sem később nem választotta tagjául Martinovicsot, s annak sincsen nyoma, hogy az Académie des Sciences előtt előadást tartott volna. (V. ö. 29. l. 5. jegyz.) — A cséplőgépet egyébként 1787-ben Lembergben József császárnak valóban bemutatta. (V. ö. Ignatz de Suia, *Österreichische-Staatskunde.* III. 50. l.)

[2] Hackel a vizsgálóbizottság kérdésére nem is tagadta, hogy — a Hebenstreit főhadnagy által írt — forradalmi dalt lemásolta, majd odaadta Martinovicsnak. »Pestre akarta vinni, — mondta — hogy barátai is elolvashassák.« (St. A. Vertr. A. 4. fasc.) A költemény egyébként a francia forradalmat dicsőíti, majd felszólítja az osztrákokat, hogy rázzák le az arisztokraták jármát, s így végződik :

Drum schlägt's d' Hundsleut alle Todt,
Nit langsam wie d'Franzosen
Sonst machen's enk no tausend Noth
S'ist nimmer auf sie z'losen.

[3] V. ö. 134. l.

Forsezung vom 11. August 1794.

[V.] Auf die Frage, mit wem ich hierorts in Umgange gestanden bin, und mit wem ich sowohl in das In- als Ausland korrespondiret habe, muss ich folgendes angeben:

[V. 1.] Hauptsächlich bin ich mit dem schon erwähnten Hakel hierorts stetts umgegangen, denn wie ich schon meldete, kam ich alle Monate einige Mahle zu ihm, er aber besuchte mich öfters, und zwar in der Winterszeit nur dann und wann, in Sommer aber fast alle Tage. Ich unterhielt mich mit ihm über die gleich giltigsten Gegenstände von der Welt, er ist ein sehr inkonsequenter Plauderer, und[a] mit ihm gar nicht über einen ernsthaften Gegenstand zu sprechen. Aus dieser Ursache war zwischen uns nie über die französische Revolution und deren Folgen die Rede. Ich hielt mir[b] mit Blumauer[1] verflossenen Jahrs, bis zur Zeit des Verbots,[2] den Moniteur, und er war bestellt denselben hin und her zu tragen.

Ein sicherer Prelat Rosty von Kestel[3] aus dem Salader Komitat, der unlängst hier ankam um seinen Brustdefekt heilen zu lassen, und sich in der Spiegelgasse in Casino ein Monatzimmer nahm, machte mir, da er mich schon lange aus Ungarn kannte, einige Etiquetsvisiten, die ich ihm erwiederte; ob er sich noch hier befindet, weis ich nicht, denn er sagte mir bei seiner unlängst erfolgten Ankunft alhier, dass er nach Karlsbad zu reisen vorhabe. Unsere Gespräche bestanden über den Zustand seines Brustdefekts; dieser Geistliche ist mittlerer Statur, beiläufig 35 bis 36 Jahre alt, und braunen Angesichts.

Einen gewissen ungarischen Edelmann Bagynai lernte ich vor zwei Jahren kennen, indem er einen Prozess mit einem andern Edelmann hier auszumachen hatte, worinn mein zu Pest befindlicher Bruder ebenfals verwickelt war.[4] Dieser besuchte mich sehr selten, und unsere Gespräche betrafen eben dessen Prozessangelegenheit.

Den im Wezlarischen Hause am Graben im 1. Stock wohnhaften ungarischen Edelmann Sandor lernte ich im Kramerischen Kaffehause kennen, und dieser wird meines Errinnerens nach in Allem zweimal bei mir in meiner Wohnung gewesen seyn. Mit diesem sprach ich über seine Reisen und über die Einrichtung seiner Gütter in Ungarn.

[Einen gewissen Bacsany hat mir, ich erinnere mich aber nicht wer, beiläufig 3 oder 4 Wochen vor meiner Arrestirung auf dem Graben als einen Landsmann aufgeführet. Nach der Hand kam ich öfters auf der Gasse und auf der Bastei mit ihm zusammen, und hierauf besuchte er mich auch einige Mahle, welche Besuche ich im aber nicht erwiederte, besonders da ich dessen Wohnung nicht einmahl wusste, noch mich darum erkundigte. Er erzählte mir, dass er bei der Kameral-Administrazion zu Kaschau angestellt gewesen, aber entlassen worden wäre. Er meldete mir auch die Ursache dessen, nämlich dass

a) Kimaradt: ist.
b) Kimaradt, valószínűleg: gemeinsam.

[1] Blumauer Alois előbb jezsuita szerzetes, aztán bécsi cenzor, könyvkereskedő és költő.

[2] A *Moniteur* terjesztését 1793 nov. 21.-én tiltották el: O. L. M. Kanc. 12880/1793.

[3] Rosty János hahóti apát, keszthelyi plébános.

[4] Talán veresmarti Bagyinay Péter, aki annakidején Martinovicscsal s annak sógorával, Adamovicscsal együtt került az Inkey-féle uzsora-botrányok középpontjába. V. ö. 97. l. 6. jegyz.

er vor beiläufig 4 Jahren in Ungarn ein Journal geschrieben, und durch einen Jesuiten wegen einigen darinnen vorgekommenen Stellen angeklagt, und nach der Hand des Brods verlustig erkläret worden wäre. Wesswegen er auch bei Sr. M. um eine neuerliche Untersuchung zu bitten hieher gekommen seye. Dieses war allein der Gegenstand unseres Gespräches.[1]

Einige Wochen vor meiner Arrestirung hat mir der schon erwähnte Bagynai auf dem Graben zufälliger Weise eine Mannsperson aufgeführet, von der ich nach der Hand erfuhr, dass sie Jeline heisse. Mit diesem kam ich sohin auf dem Graben und auf der Bastei dann und wann zusammen, ich speiste auch mit demselben zufälliger Weise zweimal bei dem in Trattnerhofe im 4. Stock wohnhaften Kaufmann Anis, welchen ich blos aus der Ursache besuchte, um den jubilirten Professor Merter,[2] der auf Befehl Sr. M., weyl*and* Kaiser Joseph des zweiten eine botanische Reise nach Amerika gemacht hat, zu sprechen. Dieser Jeline besuchte weder mich, noch ich ihn, unsere Gespräche betrafen Zeitungs-Neuigkeiten ohne alles Raisonnement, ich weiss daher von dessen Denkungsart gar nichts anzugeben.

Den Kaufmann Anis lernte ich auch einige Wochen vor meiner Arrestirung gelegenheitlich, als Hackel einmal bei seinem Gewölbe stand und mit ihm sprach, kennen. Da er mich zum Essen einlud, so gieng ich erwähntermassen zweimal zu ihm, und im Vorbeigehen blieb ich nach der Hand einige Mahle beim Gewölbe stehen, es waren gewöhnlich mehrere Personen da, von denen ich ausser den Jeline und den Advokaten Jutz Niemand kannte.

Einstens sagte Anis, dass es Aufsehen machen werde, wenn so viele Personen in seinem Gewölbe stehen, worauf ich mich und die meisten sich entfernten. Diese Personen redeten gewöhnlich von sehr unbedeutenden Sachen, ich gab gar nicht Acht darauf, sondern entfernte mich gewöhnlich nach 5 oder 6 Minuten.

Den Doktor Jutz kenne ich nur aus dem Matschaker Hof her, wo wir täglich speisten, und sohin im Kramerischen Kaffehause Kafee tranken. Ausser dem sind wir nirgends als in dem Gewölbe des Kaufmann Anis, und einstens bei selbem zum Mittagsessen zusammengekommen. Die Gespräche zwischen uns waren so unbedeutend, dass ich deren gar nicht erinneren könnte.

Den gegenwärtig in Lemberg befindlichen Polizeikommissär Troll[3] kenne ich von Lemberg her, hier speiste ich mit ihm in diesem Jahre, als er sich hier auf Urlaub befand, erwähntermassen bei dem Hakel, und derselbe besuchte mich auch einige Mahle. Dieser Troll ist einer der besten Menschen, so viel mir bekannt ist, und wir sprachen blos mitsammen über seine Beförderung.

Martinovitsch m. p.

[1] V. ö. 176. l. — Batsányi életére ld. Szinyei F., *Bacsányi János*, Bp. 1904, Magy. Történeti Életrajzok és Horánszky L., *Batsányi János és kora*. Bp. 1907.

[2] Talán Mayer József, 1787 óta a bécsi egyetem természetrajzszakos tanára. Életrajzát ld. *Wurzbach*, XVIII. 142. l., eszerint azonban nem Amerikát, hanem Európát utazta be II. József megbízásából.

[3] Troll Franz Xavér, lembergi rendőrbiztos, korábban éppen Martinovics ajánlására Gotthardi bizalmas embere és besúgója. (Ld. Gotthardi 1791 nov. 21.-i jelentését II. Lipóthoz : O. L. Privatbibl. 14. fasc. Ugyanitt található Troll több konfidens jelentése is.) A bécsi jakobinus-perben nemességének és állásának elvesztése mellett ötévi szigorított fegyházra ítélték.

Fortsezung vom 12. August 1794.

[V. 2.] Mit Priestley hatte ich in Engeland keine persönliche Bekanntschaft gemachet, sondern ich unterhielt von Lemberg aus einen Briefwechsel über chemysche Gegenstände. Auf Befehl weyland Sr. M. Kaisers Leopold, liess ich mich mit demselben so Wie mit Guiton de Morveau und Comdorcet in einen politischen Briefwechsel ein, welcher folgendermassen geführet worden : Die Briefe selbst an gedachte Personen diktirte mir selbst S. M. in die Feder, die Addressen lauteten nicht gerade an dieselben, sondern S. M. hatten vertraute Personen in Paris, auf welche die Aufschrift lautete, und die sodann die Briefe bestellten. Da ich die Addressen nie selbst geschrieben, und S. M. mir die Namen seiner Privatgeschäftsträger auch nicht anvertraute, so wurde mir nie bekannt, wie eigentlich dieser Briefwechsel geleitet wurde. Diesen Briefen wurde auch eine italienische Addresse beigeschlossen, damit die obgenannten drei Korrespondenten ihre Antworten sicher zusenden konnten. Auf diese Art erhielt ich auf die mir von Sr. M. diktirte, jedoch von mir unterfertigte Briefe die Antworten nie in meine Hand, sondern S. M. erhielten sie unmittelbar auf die oberwähnte, mir aber gleichfals unbekannte italienische Addresse.

Aus den von Sr. M. auf die erhaltenen Briefe diktirten Antworten, sowohl als auch aus den an gedachte drei Personen erlassenen Briefen nahm ich ab, dass sie nichts anderes als blos diplomatische Gegenstände zum Zwecke hatten, und Fingerzeig enthielten, wie ich Sr. M. anrathen möchte, den Ausbruch des ganz neu bevorstehenden Krieges zu hindern.

Von geheimen Gesellschaften und Ausbreitung ihrer Grundsätze durch Emissärs in Deutschland war in diesen Briefen nicht die Rede, denn dieses wäre um so unnöthiger gewesen, weil die Clubbs und ihre Verhandlungen in Frankreich alle Öffentlichkeiten genossen.

Da S. M., der Kaiser Leopold starb, und der Krieg ausbrach, hörte die Korrespondenz von selbst auf, und ich kann versicheren, dass ich während der Regierung des Kaisers Leopold, noch, nach der Hand, jemals an gedachte drei Personen, noch an jemand Anderen in dem Auslande meine Person betrefend etwas geschreiben habe.

[V. 3.] Mit einem gewissen Laszkowitz, gewesenen Rittmeister bei Gräven-Husaren, welcher dermalen von seinen Mitteln in Pest lebet, und mit dem ich von Jugend auf[a] erzohen worden bin, hätte ich während meines Hierseyns in Wien einen stetten Briefwechsel, weil er mir sowohl als dem Herrn v. Gothardi verschiedene geheime Anzeigen, die Stimmung von Ungarn betreffend, einschickte, die ich Sr. Exc. dem Herrn Grafen von Pergen auszugsweise, ohne des Latzkowits zu erwähnen, überreichte.[1]

Seit vier Monaten aber hat gedachter Laczkowits, ohne eine mir bekannte Ursache, den Briefwechsel mit mir abgebrochen, wobei ich bemerken muss, dass derselbe von der geheimen Jesuiten-Parthey ausserst verfolget werde, weil dieselben ohne Zweifel in Erfahrung gebracht haben, dass er geheime Anzeigen nach Wien schicke, und bei keiner Gelegenheit geläugnet habe, dass er königlich gesinnt seye.

a) Kimaradt : gemeinsam.

[1] Martinovicsnak Laczkovicshoz írt levelei (tévedésből Hajnóczy levelezése közé rakva) : Nemz. Muz. Ms. Quart. Germ. 810. sz. — Laczkovics titkos jelentései 1792-ből és 1793-ból : St. A. Vertr. A. 57. fasc.

Einen sicheren Hajnoczy, welcher bei der ungarischen Kammer in Ofen als Sekretär angestellet ist, habe ich vor einigen Jahren zu Pest in Gesellschaft mehrerer Adelichen kennen gelernet. Demselben habe ich im Monate Juny dies Jahrs den Grafen Sigray, welcher Assessor in Güns ist, als einen guten Bekannten empfohlen.[1] Auf diesen Brief erhielt ich eine Antwort, ohne Namensunterschrift, und des Orts.[2] Dieser Brief sprach vom Purkarts Oehle, welches ser gute Wirkungen hervorbringe: Es kamen darinnen verkürzte Namen vor, unter welchen ich mir den Grafen Sztaray[3] und Graf Raday[4] dachte, und noch mehr andere Personen, die ich mir nicht vorstellen konnte, und welche dieses Oehl kuriret haben solle. — So viel ich weiss, rühre dieses Oehl von einem gewissen Purkart her, und derselbe solle geschwächte Nerven stärken; ich konnte mich aber nicht darein finden, was der Einsender dieses Briefes hiedurch sagen wollte, ich erschrack hierüber, und deutete mir dieses also aus, dass man mich einer geheimen Verbindung verdächtig halte; ich antvortete hierauf dem Hajnoczy, und machte demselben derbe Vorwürfe, dass er mir so zweideutig geschrieben hat, obwohl ich nicht wusste, dass dieser hieroglyphische Brief von ihm gewiss herrühre. Ich erhielt aber keine Antwort hierauf.

Auch mit dem Polizeikomissär Troll zu Lemberg unterhilt ich einen Briefwechsel, welcher ganz unbedeutende Sachen und zum Theil auch die Erhebung eines Theils meiner dort per 500 fl. angewiesenen Pension enthielt.

Auch meinem zu Pest befindlichen Bruder[5], wie auch meinem Schwager Kollmayer,[6] welcher Advokat ist, schrieb ich manchmal.

Martinovitsch m. p.

Fortsezung vom 12. August 1794.

[V. 4.] [Letartóztatása előtt 10 vagy 12 nappal az utcán találkozott régi ismerősével, Martineau énekesnővel,[7] aki bemutatta neki kedvesét, egy angol festőt. A festő elmondta, hogy Pestre, majd onnan Oroszországba készül, s ajánlóleveleket kért tőle, de ő kitért kérése elől. Néhányszor fel is kereste őket lakásukban.] Die Unterredungen mit dem Engelländer betrafen hauptsächlich die Mahlerkunst, von dem gegenwärtigen Kriege mit Frankreich und den itzigen Zeitumständen war unter uns gar nicht die Rede. Da ich den Engelländer die lezten Tage vor meiner Arrestirung nicht gesehen, so glaube ich, dass er sicher nacher Pest abgereist ist. Auch kann ich versicheren, dass ich ihm keine mündliche Empfehlungen nach Pest mitgegeben habe.

Im März dies Jahrs stand ich einstens auf dem Graben; näbst mir redeten mehrere mir unbekannte Pohlen pohlnisch; weil ich immer gerne Erkundigungen einzoh, so liess ich mich auch in ihr Gespräch ein. Da ein gewisser, mir nach der Hand bekannt gewordener, Patocky aus Grosspohlen

[1] V. ö. 61. és 95. l.
[2] V. ö. 105., 288., és 328. l.
[3] Talán gr. Sztáray Mihályra, a volt szabolcsi főispánra gondol. V. ö. *u.o.*
[4] Ráday Gedeon gr. (1745—1801) septemvirre gondol. V. ö. *u.o.*
[5] Martinovics Vince kapitány.
[6] Nyilván Kohlmayer Sámuel pesti ügyvéd. Hogyan volt sógora Martinovicsnak, nem tudjuk. Egyébként ő is Gotthardi emberei közé tartozott. 1790—91-ből való titkos jelentései: O. L. Privatbibl., 11. fasc. 15. köteg. V. ö. *Abafi*, 157. l.
[7] Martineau Mária, a wiedeni színház énekesnője.

sehr eifrig für die Konstituzion von 3. May 1791 sprach,[1] so liess ich mich in Bekantschaft mit ihm ein. Auf Befragen zeigte ich ihm zwar meine damals am Stock am Eisenplatz innegehabte Wohnung an, allein er besuchte mich nie ; ich wollte auch seine Wohnung wissen, allein, nachdem er mir sagte, dass er den ganzen Tag nicht zu Hause seye, so bekümmerte ich mich auch nicht mehr darum.

Unsere Zusammenkunft geschah daher anfänglich immer unverhoft auf dem Graben. Bei einer solchen Gelegenheit zeigte er mir ein von dem bekannten Thomas Paine verfertigten ersten Theil einer Werkes betitelt : Das aufgeklärte Jahrhundert,[2] und sagte mir dabei, dass er unlängst sich im teutschen Reiche, ohne mir den Ort zu nennen, befunden, wo er gedachtes Buch gekaufet habe. Er wünschte dieses Werk in französicher Übersezung zu lesen, weil er der englischen Sprache nicht ganz mächtig wäre, und ersuchte mich, weil er wusste, dass ich französisch und englisch verstehe, ihm solches zu übersezen. Anfänglich wollte ich mich hiezu nicht verstehen, sondern suchte noch immer mit ihm näher bekannt zu werden, um hinter seine Geheimnisse zu kommen. Als ich ihn endlich so ziemlich vertraut gemacht hatte, und hofen konnte von ihm alles auf die pohlnischen Angelegenheiten Bezug habendes zu erfahren, so versprach ich seiner Bitte zu willfahren. Weil ich mich aber geforchten mit diesem Patotcky in meiner Wohnung zusammen zu kommen, und auch das Werk wegen seiner Gefährlichkeit zu Hause nicht übersezen wollte, und ich ihm diese Furcht zu erkennen gab, so lud er mich bald nach Schönbrunn, bald nach Dornbach, bald in den Augarten zum Essen ein, brachte Diente, Feder und Papier mit, und bei Spazierengehen in den erwähnten Gärten fieng ich an gedachtes werk schriftlich zu übersezen. Als ich mit einigen Blättern fertig war, so sagte er mir, dass er einen Aufruf an die Gallizianer aus Grospohlen erhalten habe, worin dieselbe aufgemunteret werden, sich mit der Republik zu vereinigen ; ich bat ihn um die Mittheilung desselben, und er wilfahrte meiner Bitte.

Dieser Aufruf war theils in Ziffern theils, in astronomischen Zeichen und Hieroglyphen geschrieben. Mit seiner Erlaubniss schrieb ich mir solchen im Garten zu Dornbach ab, allein da er mir so zu keinem Gebrauche war, so bat ich ihn um den Schliessel dazu, welchen er auch mir zuverlässig zu bringen versprach.

Von dieser Zeit an, ungeachtet ich mehrere Tage gewartet habe, sah ich ihn nicht mehr, und übergab daher diesen Aufruf ungefähr im Monate April dies Jahrs, so wie ich es mir vorgenommen hatte, Sr. Exc. dem Herrn Polizeiminister Grafen von Pergen. In meinem dazu gemachten schriftlichen Bericht merkte ich an, so wie ich von Patoscky erfahren, dass der Aufruf eine Einladung zur Beitretung der pohlnischen Insurekzion enthalte.[3]

Auch erinnere ich mich noch einige adeliche Gallizianer, so wie mir sie der Pohle sagte, die der Insurekzion beizutreten gesinnet seyn, in dem Berichte angezeiget zu haben, wobei ich jedoch anführen muss, dass zur nämlichen Zeit die Insurekzion in Pohlen bereits ausgebrochen war. Wenn ich und Patoscky nach den Spaziergang uns trennten, behielte er das Werk

[1] Az 1791 május 3.-án megszavazott, ú. n. liberális lengyel alkotmány.

[2] Paine 1793-ban, a Konvent börtönében írt munkája : *Age of Reason*, melyben erősen támadja az egyházat.

[3] Az iratokat nem ismerjük. — Insurrectio alatt a Kosciuszko nevéhez fűződő 1794-es szabadságharcot érti. — Patockira v ö.. még 415. l.

bei sich, ich aber verwahrte die davon gemachte französische Übersezung bei mir.

In dem Bericht, mittels welchem ich den Aufruf dem Herrn Polizeiminister überreichte, machte ich von der Übersezung des erwähnte Werkes keine Meldung, sondern wollte den kommenden Winter abwarten, um es ohne Aufsähen vor den Dienstleuten zu verbrennen ; weil es aber einige Stellen enthielt, worinn der gegenwärtigen französichen Verfassung geschmeichelt wird, so wollte ich es in meiner Wohnung nicht aufbewahren, sondern versigelte diese mehrere Bögen enthaltende Übersezung und schrieb auf dem Umschlage : Prozessakten meinen Bruder betrefend. Hier fält mir bei, dass ich die erst erwähnte Übersezung, ich weiss selbst nicht mehr aus was für einer Ursache, in zwei Paquete abgetheilet, und solche versiegelt habe. Ich übergab diese Stücke im Monate April dies Jahrs dem Hackel in meiner Wohnung mit dem Bedeuten, dass er solche bei sich aufbewahren solle, indem darinn Prozessakten enthalten wären, von welchen ich nicht wolle, dass mein Vetter,[1] nämlich der hier befindliche Adamovitsch, etwas in die Hände bekäme. Von dieser Zeit an blieb die Übersezung immer bei dem Hackel, ohne dass ich, noch er, jemals mehr hievon eine Meldung gemacht habe. Übrigens kann ich auf Ehre versicheren, dass Hackel immer glaubte, dass die Pakette Prozessakten enthalten, und er folglich in dieser ganzen Sache unschulding seye.[2]

Martinovitsch m. p.

Fortsezung vom 13. August 1794.

[V. 5.] Weil mich meine 80 jährige Mutter und mein kränklicher Bruder öfters zu sehen verlangten, so reiste ich seit dem Tod des Kaisers Leopold dreimal nach Pest, um meine Mutter zu sehen, und zwar das erstemal im Monate April verflossenen Jahrs, dann im September hierauf das zweitemal, und endlich im May dies Jahrs das drittemal.

Mein hauptsächlichster Umgang in Pest war mit meinem Bruder und Schwager Kollmayer, ich kam auch in Koffehäusern mit dem Statthaltereyrath Latinovitsch,[3] mit dem Hofkammersekretär Delivuk,[4] mit dem Laskovisch, mit dem Szentmariay, Sekretär beim Baron Orzy,[5] mit dem Baron Horezky, pensionirten Obristlieutenant, dann und wann zusammen, auch speiste ich beim Graf Festetits[6] und Graf Károli.[7]

Der Szentmariay ist ein junger Etourdié, der blos Taback rauchet ich suchte durch ihn hinter die Verhältnisse seines Barons zu kommen, um solches bei dem hiesigen Polizeiministerio raportiren zu können ; von des Laskovitsch Denkungs-Art habe ich bereits Erwähnung gemachet.[8]

[1] A »Vetter« valószínűleg elírás »Schwager« helyett. V. ö. 18. l.
[2] Hackel az itt elmondottakkal megegyezően vallott : St. A. Vertr. A. 4. fasc.
[3] Latinovics János (1866?—1823) helytartótanácsos, korábban Bács megye alispánja.
[4] Delivuk Márk kamarai titkár életrajzát ld. I. k.
[5] Orczy László br., a Magyar Kamara alelnöke,. V. ö. 56. l. 2. jegyz.
[6] Valószínűleg Festetich György gr., a Georgicon alapítója. V. ö. 155. l.
[7] Károlyi József gr., Szatmár megye főispánja.
[8] Ld. 44. l.

Die übrigen angeführten Personen kenne ich nicht recht, weil ich zu wenig Umgang mit ihnen hatte. Ich muss bemerken, dass ich von dem Szentmariay gar nichts erhebliches erfahren habe.

Während der drei Mahlen, als ich mich in Pest befunden, habe ich mich allezeit bei 3 oder 4 Wochen aufgehalten.

[VI.] Nachdem von Seite der Commission Deponent mit allem Nachdruck ermahnet wurde, in Betref der in Ungarn bestehenden Gesellschaften ein wahres Bekenntnis abzulegen, weil man widrigenfalls die dem Gericht bekannten Daten Deponenten der Ordnung nach vorzuhalten genöthiget seyn würde, so hat Deponent, unter Vergüssung häufiger Thränen und Bezeigung wahren Reue, das nebenstehende Bekenntniss abgeleget.

[VII.] S. M., unser gütigster Monarch, hat nichts zu fürchten, wenn ich sterbe. Denn ich bin an allem Unglücke schuld, das entstehen könnte. Was mich zu solchen Schritten bewogen hat, wurde jederman hiezu haben bewegen können. — Nun will ich im kurzen den von mir zu einer Revolution in Ungarn entworfenen Plan anführen. Die Beweggründe, welche mich zu diesem Plane verleitet haben, sind folgende :

[VII. 1.] 1. Nachdem ich Sr. M., weyl*and* Kaiser Leopold, von Seite meiner Staatskenntnisse bekannt geworden bin, so hat mir höchstderselbe, als ich ihm alle Mittel zeigte, wodurch eine glückliche Regierung erzielet werden könnte, versprochen, dass er mich als seinen wirklichen Hofrath und Kabinets-Secretaire anstellen wolle.[1] Als er aber starb, so wurde dieses ganze Versprechen vereitelt! Durch diese ganze Zeit gewöhnte ich mich an den Hof, und zwar zu sehr gewöhnt einen nicht unbedeutenden Einfluss zu nehmen, mit dem inneren Gefühle, hiedurch ins Grosse zu wirken, und hiedurch den Monarchen und den Staat glücklich zu machen. Ich suchte bei Sr. itzo regierenden M. mir ebenfals Eingang zu verschaffen, um von ihm diejenige Stelle zu erhalten welche mir der höchstseel*ige* Kaiser Leopold zugedacht hatte. Dieser Versuch misslang mir.

2. Diese Kränkung fühlte ich tief, noch mehr aber, da S. M. durch den Primas verleitet, den Prozess wegen meiner Dispensation von Franziskaner Orden, welcher bereits unter dem Kaiser Joseph abgethan war, wieder aufs neue vornehmen liess. Hiedurch wurde mein Gehalt nicht angewiesen, und ich wurde hiedurch nicht nur dem Mangel, sondern auch der empfindlichsten Verfolgung der ungarischen Geistlichkeit ausgesetzt, weil ungeachtet ich von der geistlichen Hof-Commission losgesprochen, ich dennoch von Seite des Primas einer entehrenden Untersuchung unterzohen worden bin.[2]

3. Diese Kränkung wurde immer stärker, indem ich sogar S. M. bitten musste, die Sache an die obriste Justiz-Stelle zu leiten, welche endlich mir Gerechtigkeit widerfahren liess.[3]

[1] Ld. Gotthardi jelentését az uralkodóhoz 1792 márc. 4.-éről az I. k.-ben.

[2] A dispensatio körüli vizsgálatokra ld. az I. k.-ben közölt iratokat.

[3] Martinovicsnak a szerzetesi kötelékből való elbocsátása és világi pappá nyilvánítása még II. József alatt megtörtént. József halála után az egyház kétségbe vonta ennek a szekularizációnak az érvényességét és fegyelmi eljárást indított Martinovics ellen. A vizsgálat hosszas bonyodalmak után az uralkodónak 1793 szept. 29-én a Magyar Kancelláriához kibocsátott rendeletével ért véget. Ebben utasította a kancellárt, hogy mivel az egyházi ügyek udvari bizottsága megnyugtatta öt Martinovics szekularizációjának érvényességéről, az ügyet tekintse elintézettnek és a vizsgálatot szüntesse meg. (Ld. az I. k.-ben.)

4. S. M. hatten mir versprochen, die mir verliehene Abtey, wobei keine Einkünfte sich befinden, mir Taxfrei expediren zu lassen. Allein ungeachtet dreimaliger Signatur und den von der Ungarischen Hof-Kanzley dieserwegen erstatteten Vorträgen, musste ich am Ende dennoch die Taxen in einem Betrage über 500 Fl. bezahlen, welches mir, da ich mittellos bin, natürlich sehr schwer fallen musste.[1]

5. Haben S. M. auf eine sehr auffallende Art mir meine dermalen geniessende Pension angewiesen, indem mir 1000 Fl. von dem Geheimen Kammer-Zahlamte und 5000 Fl. zu Lemberg von dem dortigen Kammer Zahlamte verabfolget werden. Dieses erregte die Idee beim Publicum, dass ich die 1000 Fl. aus einer Ursache bezöhe, welche meinen Character in kein günstiges Licht setzte, und folglich meine Ehrbegierde kränken musste.

6. Suchte ich bei Sr. M. um von dieser entehrenden Pension loszuwerden, eine Probstey mit Einkünften verbunden, welche ich aber nicht erhielt, und solche einem sehr unbedeutenden Manne zu Theil wurde, welches mir abermal sehr schmerzlich fiel.

7. Nachdem der Herr Polizeiminister Graf von Pergen, an dem ich mit meinen geheimen Nachrichten angewiesen wurde, wegen meiner Anstellung einige Vorträge gemacht hat, und solche für mich ohne alle Wirkung geblieben sind,[2] so wurde ich durch diese Behandlung aufs äusserste getrieben.

Diese wiederholten Kränkungen, da ich ein besseres Schiksal verdient zu haben überzeigt war, erbitterten mein Gemüth, und brachten wider die ungarische Regierung, besonders in bezug auf die ungarische hoche Geistlichkeit eine Stimmung in mir hervor, die einen Wunsch entstehen liess, diese Regierung umzugestalten.

[VII. 2.] Meine öftere Reisen nach Ungarn sezten mich in dem Stand, die Stimmung aller Stände, Volksklassen zu erfahren. Ich bemerkte, dass sämtliche Protestanten über das Toleranz-Edikt und über dessen durch die ungarische Hof-Kanzley in Namen Sr. M. vorgenommenen Modificationen

[1] A szászvári apátság adományozásakor Martinovics ezirányú kérvényei, a Kancellária és a M. Kamara állásfoglalása : O. L. M. Kanc. 1793 : 1390., 1937. és 3599. sz. Ld. még az I. k.-ben közölt iratokat.

[2] 1793 nyarán meghalt Makó Pál, a pesti egyetem tanára, a Helytartótanács mellett felállított tanulmányi bizottság előadó tanácsosa. Martinovics — noha ezzel az állással csak évi 1500 Ft. javadalmazás járt, tehát éppen annyi, mint a számára engedélyezett kegydíj volt — megpróbálkozott ennek az állásnak a megszerzésével. Gotthardihoz fordult, hogy kísérelje meg a rendőrminiszter révén kineveztetését keresztülvinni. Levelében hivatkozott eddigi érdemeire, s arra, hogy új állásában minden feltűnés nélkül sok szolgálatot tehetne a rendőrségnek. Egyszersmind felajánlotta, hogy a franciák ellen küzdő koalíció védelmére egy röpiratot ír. Leveléhez csatolta jelentését a magyarországi jakobinusok szervezkedéséről. Gotthardi azonnal továbbította barátja kérvényét a rendőrminiszterhez. Az éppen távollévő Pergen helyett Saurau vezette az ügyeket, aki az uralkodónak pártolólag terjesztette fel Martinovics kérelmét. Felemlítette, hogy az apátban megvannak a hivatal ellátásához szükséges képességek, és bár — írta — új állásában lehetősége nyílnék arra is, hogy káros és veszedelmes elveket hirdessen, ettől visszatartaná őt a félelem, hogy eltávolítják. Mivel pedig Magyarországon a titkos rendőrség még nincs megszervezve, Martinovics ezen a téren komoly szolgálatokat tehetne. A Martinovics által említett röpirat megírását kívánatosnak tartja, annál is inkább, mert Magyarországon az utóbbi időben megnövekedett azoknak a száma, akik rokonszenveznek a francia rendszerrel. Figyelmébe ajánlta az uralkodónak azt is, hogy a kinevezéssel megtakaríthatja az eddigi kegydíjat. — Ferenc király azonban minden indokolás nélkül elvetette Saurau javaslatát. (A bécsi rendőrminisztérium levéltárában őrzött, időközben elpusztult iratok ismertetése : *Martinovics élete*, 80—81. l.)

überall in lautes Murren ausgebrochen sind.[1] Die aufgeklärtere Theil murrte, dass man wieder die alte Finsterniss einführen, und die öfentlichen Lehrkanzeln, so wie überhaupt alle Plätze nur jesuitisch gesinnten ertheilen wollte. Die Bauern beschwerten sich über den Druck, welchen besonders die Unterthanen von geistlichen Dominien erdulden müssten. Die untere Geistlichkeit beklagte sich mit recht über die willkührliche und despotische Benehmungsart der Bischöfe und höheren Geistlichkeit, wie z. B. die Behandlungsart mit dem Geistlichen, welcher den Abbé Milot übersetzt hat, äusserst üble Wirkung hat hervor bringen müssen.[2] Die unter der Hand veranlasste Subsidien und wider die Gesetze vorgenommene Rekrutenwerbung hat gleichfalls die Ungarn in Gährung gebracht. Sie nannten es eine elusionem legis, und dieses brachte sie noch mehr gegen den a. h. Hof auf.

Hiezu kam noch der kostspielige Krieg mit Frankreich, welcher der Ungarn immer schaden, aber nie nutzen könnte; Ferners die Praeterirung verschiedener ungarischen Officiere, welche teutsche Generale, besonders Clairfait[3] veranlasset haben sollen. Dann die Furcht, dass die Russen durch die neue Occupation in Pohlen den Gränzen immer näher rückten,[4] und folglich auf die Neugung der Griechen[5] immer mehr zählen könnten. Auch erregte bei den Ungarn eine sehr widrige Empfindung die Vereinigung des hiesigen Kabinets mit dem russischen und preisischen gegen die Insurrection in Pohlen.[6]

Diese Stimmung bemerkte ich.

Martinovitsch m. p.

Fortsezung vom 13. August 1794, nachmittags.

Hier fallen mir noch einige Beweggründe bei, die ich heute vormittags anzuführen vergessen habe.

Die Bürgerschaft in den königl. Städten, vorzüglich aber jene in Pest, beklagten sich dass ihnen mancherlei Gerechtsame vom höchstseeligen. Kaiser Leopold zugesicheret, aber unter der dermaligen Regierung vorenthalten worden seyen.

Ferner war ein Gegenstand der allgemeinen Beschwerde, dass auf dem Landttage der Nazion zugesicheret worden seye Landeskinter sowohl hier

[1] Valószínűleg az 1792. szept 25.-i rendeletre céloz, mely a vegyesházasságokból született gyermekek egyházi hovatartozását és vallási neveltetését a protestánsok hátrányára szabályozta. A rendelet a protestánsok körében országszerte nagy nyugtalanságot keltett, s főként a keleti megyék sorozatos fölterjesztésekkel fordultak ez ügyben az uralkodóhoz.

[2] Ez Versegi Ferenc volt, akit Millot könyvének (*Éléments de l'histoire générale ancienne*, 1772) lefordításáért (*A' világnak közönséges története. A régi nemzetek.* I—II. Pest, 1790—91.) a cenzurarendelet kijátszásának címén háromhavi fogságra és a munka elkobzására büntettek 1793-ban.

[3] Clerfait Károly gr. tábornagy, 1792—95-ben a franciák ellen harcoló osztrák sereg parancsnoka.

[4] Lengyelország második felosztásakor, 1793-ban.

[5] A magyarországi görögkeletieket érti.

[6] Kosciuszko szabadságharcának kitörésekor, 1794 tavaszán, Ausztria, Oroszország és Poroszország egyaránt sietett hadait felvonultatni, nehogy valamelyikőjük kimaradjon Lengyelország harmadik felosztásából.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár
OSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

bei dem Department der auswärtigen Geschäfte, als auch bei dem Bergwerken anzustellen.[1] Dieser Zusage seye aber bis nun zu keine Genüge geleistet worden.

Diese Ursachen haben bei der Ungarischer Nazion die Stimmung hervorgebracht, sich selbst Hilfe zu verschaffen, und durch eigene Kraft eine Staats-Reform zu bewerkstelligen.

[VIII.] Der Plan hiezu war folgender :

[VIII. 1.] Zwei geheime Gesellschaften, welche die allgemeine Meinung zum Zwecke der Revolution bei der Nazion hervorbringen sollten. Die Erste erhielt den Namen die Gesellschaft der Reformirten, in welche nur geringere Adeliche und ärmere Magnaten aufgenommen werden sollten. Die zweite wurde unter dem Namen : Gesellschaft der Gleichheit und Freiheit eingeführt. Die Erste erhielt ihren Anfang im Anfang des Sommers verflossenen Jahrs unter Leitung des Professors der Polizey-und Finanzwissenschaft Gyurkovics,[2] und die zweite den 1. May dies Jahrs unter meiner Leitung. Seit dem Tode des oberwähnten Professors wurden beide von mir geleitet.

Die Gesellschaft der Reformirten hatte zum Zweck, Ungarn zu einer unabhängigen Republik, mit Errichtung zwei Kammern, umzuschaffen.

Die zweite hätte die Unternehmung der Ersten unterstützen sollen. Durch die erste Gesellschaft hofte man die meisten Comitats-Beamten, welche ihren Adel behalten hätten, zu gewinnen, und auch die Revolution leicht zu bewirken.

Von der zweiten Gesellschaft war jedes Mitglied auch Mitglied der Ersteren. Ein Mitglied der Reformirten Gesellschaft hingegen durfte von der Existenz der Gesellschaft der Freiheit und Gleicheit keine Wissenschaft haben.

Das Institut beider Gesellschaften gieng auf dem nemlichen Zweck, und bestand in folgenden Punkten :[3]

[1] Az 1790 : 17. tc.

[2] Gyurkovics Ferenc (1772—1793 dec. 9.) egyetemi tanár — Martinovics szerint a Reformátorok Társaságának alapítója. Fejérmegyei katholikus köznemesi családból származott. 1772 óta a pesti egyetemen a politikai és kamarai tudományok professzora, közben többször dékán és rektor is. Előadásaiban Martini és Sonnenfels tanait hirdette, s nincs nyoma annak, hogy akár a katedrán, akár irodalmi téren (Xavéri Szent Ferencet dicsőítette és Beccaria olasz büntetőjogászt fordította magyarra) Habsburgellenes vagy antifeudális elveket hangoztatott volna. 1701-ben megjelent anonym röpirata, melyben az országos közpénztár felállítása mellett tör lándzsát és a jobbágyság szempontjait is igyekszik tekintetbe venni. felvilágosult nemesi reformert mutat. *(Opinio de qualiter ad effectum deducendo art. XXI. in praeterlapsa a. 1791 conclusa diaeta condito, circa erectionem et dotationem fundi regnicolaris.* Pest, 1791. — Kosáry Domokos szíves közlése.) Mindezek az adatok nem valószínüsítik, hogy az élesen dinasztiaellenes célokkal induló Reformátorok Társaságának Gyurkovics lett volna az alapítója. Martinovics, állításának igazolására a későbbiekben Fodor József helytartótanácsi titkárra hivatkozott tanuként (v. ö. 633. s köv. l.), de rá is csak azután, hogy öngyilkosságáról értesült. A per folyamán lefoglalták Gyurkovics hátrahagyott iratait, de az ügyész semmi »gyanúsat« nem talált bennük. Sőt az egyetem kérésére özvegyének nyugdíját még fel is emelték. Még arra sincs adatunk, hogy szabadkőműves lett volna. Egyébként Martinovics kivégeztetése előtt visszavonta rávonatkozó vallomásait. (Ld. *Iratok* 106. sz. — V. ö. *Szinnyei*, IV. 183. h. — Pauler Gy., *A budapesti m. kir. Tudományegyetem története*. Bp. 1880. 380. l. — Eckhart F., *A jog- és államtudományi kar története. (A kir. magy. Pázmány P. Tudományegyetem története.* II.) Bp. 1936. 212. l. és *Jegyzőkönyv* No 185/2, 215/7.

[3] V. ö. a Titkos társaságok felvételi szabályaival az I. k.-ben.

1. Ein einziges Individuum war der Mittelpunkt dieser Beiden Gesellschaften.

2. Dieses Individuum hatte die strengste Verschwiegenheit gegen jedermann ohne Ausnahme zu beobachten.

3. Jedes aufzunehmende Individuum musste einen guten moralischen Character und gesunden Menschenverstand haben.

4. Dasselbe musste sich eidlich verpflichten, wenigstens zwei andere Mitglieder anzuwerben, der gestalten jedoch, dass eines von dem ander keine Wissenschaft haben solle, dass es von dem nemlichen Individuo aufgenommen worden seye, und dies zwar deswegen, damit im Falle einer Entdeckung nie zwei Zeugen gegen den Aufnehmer auftretten könnten.

5. Jedes aufzunehmende Mitglied muss einen Eid ablegen, dass es die Grund-Sätze dieser Gesellschaft auch mit Verlust seines Lebens fortzupflanzen bereit seye.

6. Nachdem es den Eid abgelegt hat, erhält es den dazu eigends verfertigten Catechismus, welchen jedes Mitglied lernen muss.

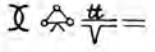
7. Dieser Catechismus wird dem aufzunehmenden Mitglied unter vier Augen dictirt. Der Aufnehmer zerreisset sodann den seinigen, damit nicht im Entdeckungsfalle ein Corpus delicti vorhanden seye, um die Aufhname gegen den Aufnehmer zu beweisen.

8. Jedes Mitglied erhält gewisse Zeichen, damit es durch diese versuchen kann, ob einer schon zu diesem Bunde gehöre oder nicht, und im Falle er noch nicht aufgenommen wäre, es denselben, wenn er die vorgeschriebene Eigenschaften hat, einverleiben könne.

9. Die Pflicht eines jeden Mitglieds ist, das Zeichen zu erwiederen, aber nur unter vier Augen, und dies dieserwegen, damit es von einem Dritten Profanen, der allenfalls davon schon unterrichtet wäre, nicht beobachtet werden könne.

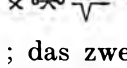
10. Die Zeichen bestehen in schriftlichen Hieroglyphen, in Handgriefen und Klopfern. Die schriftlichen Hieroglyphen sind folgende viere:

a) Für die Gesellschaft der Freiheit und Gleichheit:

Das ertse bedeutet: Brüderschaft; das zweite: Freiheit; das dritte: Sturz der Tyrannen, und das vierte: Gleichheit. Das erste Zeichen durfte und musste jedes mitglied wissen; alle viere zusammen aber nur ein Director.

b) Für die Gesellschaft der Reformirten sind folgende:

Das erste bedeutet; Brüderschaft; das zweite: Freiheit; das dritte: Sturz der Tyrannen.

c) Drei gleiche Klopfer sind beim Eintritt das Zeichen der Gesellschaft der Gleichheit; und ein einziger Klopfer beim Eintritt ist das Zeichen eines Mitglieds der Reformirten Gesellschaft.

d) Die Handgriefe für die Gesellschaft der Freiheit und Gleichheit sind die Kreuzweise übereinander gelegte Arme und drey Küsse auf dem Mund.

c) Die Handgriefe für die Gesellschaft der Reformirten bestehen in der Legung der rechten Hand auf die linke Schulter und einem Kuss auf dem Mund.

11. Ist jedes Mitglied verpflichtet, allen gefährlichen politischen Gesprächen auszuweichen, und alle gefährliche Schriftstellerey aufzugeben, weil dies Mittel wären seine Gesinnungen zu verrathen und die Aufmerksamkeit der Regierung auf sich zu lenken.

12. Wird jedem Mitglied die äusserste Popularität und ein strenges sittliches Betragen anempfohlen, um dadurch die Liebe seiner Mitbürger zu gewinnen.

13. Endlich muss ein jedes Mitglied die von ihm aufgenommenen Mitglieder seinem Aufnehmer, mit einer förmlichen Conduitliste, bekannt-machen. Hieraus erhellet, dass nur dem einzigen Central-Mitgliede die Zahl und die Namen aller Mitglieder bekannt werde.

[VIII. 2.] Der Revoluzionsplan aber selbst bestehet in folgenden Punkten:

1. Man hätte die Zahl der Mitglieder beider Gesellschaften bis auf zweimal hundert tausend Menschen anwachsen lassen.

2. In dieser grossen Zahl der Mitglieder hätte man so viele gefunden, welche das Geschäft der Revoluzion in verschiedenen politischen und militärischen Gegenständen zu leiten gewusst hätten. Ausser diesem würde man auf die Mitwirkung sowohl beim Zivil als Militärstand der ohnedies bekannten Patrioten in revoluzionärem Sinne vom höheren Range gezählet haben. Diese sind unter anderm Gr. Niklas Forgacs,[1] B. Ladis. Ortcy[2], G. Steph Illesházy,[3]

[1] Forgách Miklós gr. (?—1795) Nyitra megye főispánja. Közismert volt szabadgondolkodásáról és klérus-ellenességéről. II. József alatt főnemes létére a köznemesi ellenzékhez csatlakozott, amiért József el is távolította a főispánságból. Politikai beállítottságát megítélhetjük abból is, hogy Hajnóczy és Batsányi voltak magántitkárai. (Életrajzát ld. Bártfai Szabó László, *A Hunt-Pázmán nemzetségbeli Forgách család története.* Esztergom, 1910, 564—571, 618 s köv. l. és Fabriczius Endre, *Nyitra vm. főispánjai és alispánjai az Árpádok korától.* Bp. 1943, 37—38. l.; ld. még *Marczali*, passim).

[2] Orczy László br. (1750—1807), Lőrinc, a költő fia, művelt ember, nagy lelkesedéssel tanulmányozta a francia felvilágosodás irodalmát. Buzgó szabadkőműves. II. József alatt ő is a köznemességhez állt, sőt az 1790/91-es országgyűlésen a Habsburg-ellenes tábor egyik vezető egyénisége volt. Lipót császár elsőnek említette a »megbízhatatlanok« közt, hozzátéve, hogy nagyon népszerű és sok híve van az országban. Egyébként 1791-től kezdve, a francia forradalom hatására, közeledett az udvarhoz, bár aulikussá sohasem lett. Talán ez a közeledés is magyarázza, hogy helytartótanácsosság és Abauj megye főispánsága után éppen Lipót nevezte ki a budai Magyar Kamara alelnökévé. Mindezek ellenére Németh János kir. jogügyi igazgató még 1795-ben is a dinasztia és a kormányzat ellenségei közé sorozta. Az ő titkára volt Szentmarjay. (Ld. *Sándor Lipót iratai*, 440. l.; *Marczali*, passim; *Jancsó*, 138. és 210. l.; a jogügyi igazgató véleménye: *Jegyzőkönyv* No 688)

[3] Illésházy István gr. (1762—1838) Trencsén megye főispánja. Rokonszenvezett a felvilágosodás törekvéseivel, de bár élete végéig enyhén ellenzéki volt, politikailag nem exponálta magát. A rendőri besúgók sokat foglalkoztak személyével, anélkül, hogy valaha is kézzelfogható bizonyítékot tudtak volna előmutatni ellene. Még az 1833-as országgyűlésen is állandóan figyelik s azt írják róla, hogy titkos egyetértésben van Wesselényi Miklóssal. — Martinovics 1792 márc. 22.-i jelentése szerint: »unstreitig der aufgeklärteste Mann in ganz Ungarn« (ld. I. k.) Martinovics régi, bizalmas viszonyban volt vele. *(Mémoires philosophiques ou la nature dévoilée* c. 1788-ban megjelent munkáját sajátkezűleg ajánlotta neki. Ld. a Széchenyi Kvt-ban.). Életrajzát ld. *Újabb ismeretek Tára*. IV., 424—427. l. és Pongrácz Arnold, *Az utolsó Illésházy*. Nagyszombat. 1884: az országgyűlési jelentések. Ferstl rendőrfőnök 1833 május 1.-i és okt. 26.-i jelentései: O. L. Magyar Országgyűlés levéltára 44. fasc. 5780. és 5888. sz.)

Graf Georg Festetits,[1] Graf Török,[2] Peter Balogh,[3] Joseph Podmaniczki,[4] der

[1] Festetich György gr. (1755—1819), Magyarország egyik legnagyobb birtokosa, a keszthelyi Georgicon alapítója. Rokonszenvezett, s többször tettleg is kiállt a Habsburg-ellenes nemzeti törekvések mellett, amiért Ferenc király 1798-ban megfosztotta kamarásságától és kitiltotta Bécsből. Bőkezű pártfogója volt a nemzeti irodalomnak és kulturális törekvéseknek. 1790-ben a Graeven huszárezred alezredese volt. Ezredének tisztikarával (köztük volt Laczkovics János is) kérte a magyar katonai vezényleti nyelv bevezetését, amiért Lipót császár büntetésből a belgiumi Latour dragonyos ezredbe helyezte át. Lipót szerint tevékeny részt vett a Habsburgok ellen irányuló porosz tárgyalásokban. Egyébként is az udvar legveszélyesebb ellenségei közé sorozta őt. 1791-ben otthagyta a katonaságot, s ettől kezdve sűrűn találkozunk nevével Zala megye politikai életében. A bizalmas jelentések nagyrészt neki tulajdonították a megye következetes ellenzéki magatartását. 1797-ben ő meg Spissich alispán az insurrectio megtagadására biztatták a megyegyűlést, mondván, hogy a franciák ellen nem adnak katonát. Az adatok tanúsága szerint a jakobinus perben elítéltek közül többekkel kapcsolatban volt. (Életrajzát ld. Szabó Dezső, *A hg. Festetich család története*. Bp. 1928; II. Lipót véleménye: *Sándor Lipót iratai*, 443. l.; zalai tevékenységére stb.: *József nádor iratai*, I. Iratok 60. sz. és 116., 209. l.; a perbe fogottakkal való kapcsolataira, ld. Rosty Pál és Pruzsinszky periratait.)

[2] Szendrői Török Lajos gr. (1748—1810) 1786 óta a kassai tankerület főigazgatója. Szabadkőműves, jozefinista. Felvilágosodott elveiért följelentették, s 1795 végén nyugdíjazták. Több pedagógiai tárgyú tanulmányt írt. Kazinczy, akinek apósa volt, mindig nagy elismeréssel szólt róla. (Az ellene indított vizsgálat részleteire: *József nádor iratai*, I. Iratok 8. sz.; szabadkőművességére: Eckhardt Sándor, *Magyar rózsakeresztesek. Minerva*, I. 1922, 208. s köv. l. és *Jancsó*, passim; Kazinczy, *Pályám emlékezete*, passim)

[3] Ócsai Balogh Péter (1748—1818) Torontál megye főispánja, kancelláriai tanácsos, az evangélikus egyház egyetemes világi főfelügyelője. Kezdettől fogva élesen szemben állt II. József alkotmányellenes törekvéseivel, úgy, hogy az uralkodó meg is fosztotta őt szeptemviri méltóságától. Az 1790/91-es országgyűlésen Nógrád megye követe, s a Habsburg-ellenes köznemesség (főleg a protestánsok) hangadója. A »filum successionis interruptum« elmélet, — amely szerint II. József törvénytelen uralmával megszakadt családjának trónörökösödési joga — megalkotója. Lipót király őt tartotta a porosz udvarral tárgyalók fejének. »Óvatos és igen veszélyes ember« — írta róla a nádornak. A francia forradalom hatására azonban Balogh Péter is egyre jobban közeledett a dinasztiához, együtt a korábban ellenzéki köznemesi tömegekkel. Ezt a megváltozott viszonyt mutatja, hogy még Lipót kinevezi torontáli főispánná, majd kancelláriai tanácsossá. 1795-ben ugyan a jakobinus összeesküvés hatására eltávolították a Kancelláriáról, s visszahelyezték a Hétszemélyes Táblára, de főispánságát megtartotta; 1802-ben a zólyomi főispánságot is elnyerte. Bár magatartása Ferenc alatt már lojális, Németh János kir. jogügyi igazgató mégis külön memorandumban hívta fel rá a nádor figyelmét 1795 június 30.-án. Részletesen ismertette ebben Balogh multbeli »káros tevékenységét,« s azt bizonygatta, hogy az udvarhoz állása csak látszólagos, valójában most is éppen olyan ellensége a dinasztiának, mint akkor. Martinovics is azok közé sorozta — olvassuk följegyzésében — »*qui* nefandam conspirationem ac planum revolutionale adjuvare et ad optatum effectum dirigere debuissent.« Dehát ezen nincs mit csodálkozni, mondja Németh, hiszen Balogh lutheránus. Itt Balogh személyén keresztül kiterjeszti fejtegetéseit általában a protestánsokra: abból, hogy ezek vallásszabadságukért küzdve hagyományosan szemben álltak a Habsburg-házzal, azt a hamis következtetést vonja le, hogy a magyar jakobinus próbálkozás protestáns megmozdulás volt. Hiszen — írja — ma is ők azok, »qui Martinovitsiana principia evidenter sustineant.« (O. L. Vertr. A. 40. fasc. 693. fol. — Balogh életrajza: Ábafi Lajos, *Ócsai Balogh Péter. Hazánk*, IX. 116. s köv. l.; személyével részletesen foglalkozik *Marczali* és *Sándor Lipót iratai*. Bevezetés; szabadkőművességére: *Jancsó*, 144. l.; Lipót jellemzése: *Sándor Lipót iratai*, 441. l.)

[4] Podmaniczky József br. (1755—1823) helytartótanácsos. Világlátott, felvilágosodott gondolkodású ember, a közgazdasági kérdések komoly szakértője. Egyetemi tanulmányait Göttingában végezte, majd bejárta Nyugateurópát és Angliát. II. József alatt, ahogy a közpályák a protestánsok előtt is megnyíltak, gyorsan emelkedett a hivatali ranglétrán: öt év alatt kamarai fogalmazóból, fiumei kormányzósági tanácsosságon keresztül, helytartótanácsosságig emelkedett. Bár jozefinista volt, szembe került József alkotmányellenes törekvéseivel; 1790-ben az udvarellenes köznemességhez szított, anélkül, hogy az országgyűlésen a hangadók közé tartozott volna. Lipót király jellemzése

Staathaltereyrath Vegh,[1] der Vizegespann des Salader Komitats Spicsics.[2] Von Militärstand General Graf Fekete,[3] Baron Gabriel Spleny Generalfeldmarschallieutenant,[4] Graf Benyovsky Feldmarschallieutenant,[5] und mehrere Stabs- und niedere Offiziere, zu welcher Denkungsart die viele Freimaurerlogen bei der Armee beigetragen haben. Man zählte aus dem Grunde auf diese Personen, weil sich ihre Denkungsart bei verschiedenen Gelegenheit notorisch gezeiget hat.

3. Nach dieser Vorbereitung und Stimmung der öfentlichen Meinung hätte man die meistens revoluzionär denkende Komitate als die Abaujvar, Szatmar, Zemplin bewogen in einer Generalversamlung alle obbenannte Beschwerden des Landes gegen die Regierung schriftlich aufzusetzen, die Absetzung der ungarischen Kanzley und die Zusammenberufung des Landtages zu veranlassen. Diese Forderungen wären ohne aller Drohung geschehen, und da man

szerint : »rendkívül tehetséges ember, de megfertőzte a francia forradalom rendszere.« Úgy tudta róla, hogy a forradalmi elveket valló Vörös-Amerikai szabadkőműves páholynak egyik vezetője. Alapos gazdasági szakismeretéiért úgy látszik nem tudták nélkülözni, de örökre megragadt a helytartótanácsosságban (1785—1807). A titkos jelentések sokat foglalkoztak személyével, s még 1812-ben is azt írták róla, hogy társaságban élesen bírálja az uralkodó alkotmányellenes törekvéseit, s igazat ad az ellenzéknek. (Ld. *Sándor Lipót iratai*, 442. l. ; *Türelmi rendelet*, 472. l. ; *Marczali*, passim ; *Jancsó*, 208. és 210. l. ; Domanovszky Sándor, *József nádor élete*. Bp., 1944. II. 495. l.)

[1] Verebi Végh István (1763—1834) 1787 óta helytartótanácsos. Akárcsak apja, a tárnokmester, mindig az udvar oldalán állt, egyaránt szemben a nemzeti és a szociális törekvésekkel.

[2] Spissich János (?—1804) Zala megye első alispánja, a francia felvilágosodás eszméivel átitatott buzgó szabadkőműves, a Habsburg-ellenes rendi mozgalom harcos tagja. Bizalmas barátja, Kazinczy, jellemzése szerint : »Einst Jesuit, dann freyer Mann, als solcher und als Jesuit immer Mensch und zwar edler Mensch.« Az 1790—91-es országgyűlésen Zala megye követe volt, s ekkor és később is tüntetett francia barátságával. 1797-ben a megyegyűlésen nyiltan a franciák elleni insurrectio ellen szólalt fel, mire felmentették az alispánságtól. Martinovicscsal szabadkőműves vonalon már 1790-ben szoros kapcsolatba került. Iratai közt ránk maradt Martinovicsnak egy 1790 jan. 8.-án kelt levele, melyben Pestre hívja őt megbeszélésre. (O. L. Nádori t. lt. Polit. 1796, 121. sz. 27. mellékl.) Benső viszonyban volt Hajnóczyval is. Egyes adatok szerint talán a Reformátorok Társaságának is tagja volt, vagy legalább is tudott a szervezkedésről. Sigray kivégeztetése előtt külön följelentést szentelt Spissich forradalmi terveinek leleplezésére. (Ld. 223. l. és *Iratok* 109. sz. —Spissich életére, személyi adataira : Balogh Gyula *Vasvármegye nemes családjai*. Szombathely, 1901. 137. l. és *Kazinczy levelezése*, XII. 2—5. l. ; Kazinczy jellemzése : *u. o.* IX. 511. l. ; szabadkőművességére : *Ábafi*, 350., 405. l. és Eckhardt S., *Magyar rózsakeresztesek*, *i. m.* 208. s köv. l. ; Lipót király jellemzése : *Sándor Lipót iratai*, 447. l. ; a zalai eseményekre, az ellene elrendelt vizsgálatra : *József nádor iratai*, I. főként Iratok 33. sz. ; arcképe — Körling János Tóbiás metszete — megjelent : *Kazinczy Ferenc munkái*. VI. Pest, 1815. V. ö. Nagy Iván, *Magyarországi képzőművészek. Századok*, VIII. 1874. 90. l.)

[3] Fekete János gr. (1741—1803) tábornok, az ismert voltaireiánus író. Lipót király találó jellemzése szerint : »a francia rendszer fanatikusa, . . . a klérus esküdt ellensége, az ú. n. Vörös-Amerikai páholy egyik feje.« (Életrajzát megírta Morvay Győző, *Galántai Gr. Fekete János*. Bp., 1903. Magyar Történelmi Életrajzok ; Lipót király jellemzése : *Sándor Lipót iratai*, 442. l. ; ld. még *Eckhardt* és *Marczali* ; egyházellenes irodalmi működésére : Geréb László, *Fekete János kiadatlan antiklerikális verseiből. Irodtört.* 1950, III. 96. s köv. l.)

[4] Splényi Gábor br. (1734—1818) altábornagy, a Habsburgok feltétlen híve akit II. Lipot Szabolcs megye főispánjává nevezett ki. (Ld. róla Lipót jellemzését : *Sándor Lipót iratai*, 438. l.)

[5] Nyilván Benyovszky János (1749—1822) altábornagyra gondol, aki azonban nem volt gróf. A színtén katona Benyovszky Emánuel (1755—1799), a híres Móric testvére, aki 1793-ban grófi rangot kapott, csak őrnagyságig vitte. Ld. Kallos L. K.—Kerekesházi J., *A madagaszkári király családja*. Bp., 1937, 15. s köv. l. — V. ö. 170. 211. és 212. l.

wusste, dass dieselben von der ungarischen Kanzley im Namen Sr. M. abgeschlagen worden wären, so hätten die oberwähnten Komitate sich in den Insurekzionsstand versetzt. Der Adel und das Volk dieser Komitate hätte sich bewafnet, der Insurekzionsakt wäre in alle Komitate gedruckt verschicket worden, welcher Insurektionsakt durch Vorbereitung und Unterstützung obiger Gesellschaften wäre angenommen worden. Während dem hätten

4. sowohl die Bürger der freien Städte als auch die Bauern der umliegenden Dörfern das wenige Militär in den Guarnisonen entweder an sich gezohen, oder mit bewafneter Hand weggejaget, der Zeighäuser und Festungen sich bemächtiget, und

5. hätten sich die ausserwählten und geschicktesten Mitglieder, 400 an der Zahl, als Deputirte vom ganzen Lande in Pest versamelt, welche in der ersten Sitzung 1. die Unabhängigkeit der Ungarischen Republik, 2. die Zurückberufung der ungarischen Truppen von der Armee, unter der Bedrohung der Konfiskazion aller Gütter der ungarischen Generale und Offiziere, 3. die Organisirung einer Armee zwischen Presburg und Oedenburg bestehend in einmalhundert-tausend Mann, und einer Armee von zwanzigtausend Mann in Centro um Pest herum, und wiederum einer dritten zwischen Kaschau und Tokay ebenfals von zwanvig-tausend Mann und 4. die kroatischen Gränz-Truppen an der steuerischen Gränze zu versameln, 5. die Allianz mit den Türken, Pohlen und Franzosen zu Stand zu bringen, und alsogleich Abgeordnete nach Konstantinopel abzuschicken, welche über diesen Gegenstand unter der Hilfe des dortigen französichen Agenten mit der Pforte hätten negoziren sollen, 6. die geistlichen, Kammeral und Krongütter einzuziehen, 7. eine provisorische revoluzionäre[1] bereits ausgearbeitete, bis zur Einführung einer ordentlichen Konstituzion festzusetzen, nach welcher einstweilen die politischen Stellen hätten reguliret werden müssen, 8. Gewissens-Denk- und Pressfreiheit einzuführen, 9. alles Kommerz zwischen Teutschland und Ungarn, bis nicht ersteres letzteres als Republik anerkennet haben würde, aufzuheben, um dadurch Oesterreich mit Ungarn zu vereinigen, und sich zu einer foederirten Provinz zu erklären, 10. jeden Emigranten, oder der auch nur ohne Erlaubniss über die Gränze gehet, seine Gütter zu konfisziren, 11. drei nazional Farben zu Kokarden, grün, roth und weiss,[b] einzuführen, und 12. den strengsten Verbot, und zwar unter Verlust der Gütter und des Bürgerrechts, gegen jene zu bestimmen, welche eine besondere Vorliebe oder Achtung gegen einzelne Personen, die sich in der Revoluzion besonders auszeichnen dürften, äusseren sollten, weil ein hoher Grad von Achtung nur der Nazion im ganzen, nicht aber auch um sich verdienten Individuen gebühre, decretiret hätte.

Diesen Plan weiss in seinem ganzen Zusammenhange niemand ausser ich,[c] so viel wissen die Verbündete, besonders aber Direktoren, dass ein Konzentrations-revoluzionsplan existire, welche dasjenige bewirken sollen, wozu ihre Gesinnung bereits durch Beitretung des Bundes vorbereitet worden sind.[1]

[IX. 1.] Die bereits gemachte Vorschritte der revoluzionären Gesellschaft:

a) Kimaradt: Konstituzion.
b) Nyilván elírás »roth, weiss und grün« helyett.
c) Elírás, helyesen: mich.
[1] V. ö. 112. és 141. l.

Nach dem Tode des Professor Gyurkovics übernahm ich, wie schon bemerkt, die Leitung der Reformirten Gesellschaft, und ernannte für beyde Gesellschaften vier Directoren, wovon dreye in Pest und Ofen, der vierte aber in Güns sich befindet. Der erste derselben ist der Hofkammer-Secretär Hajnoczy, der zweite der gewesene Rittmeister Laczkovics, der dritte ist der Secretär des Baron Orczy, namens Szentmariay, welcher mit seinem Baron, so zu sagen, eine Person ausmachet. Diese drey sind Directoren von beyden Gesellschaften, und der vierte zu Güns, namens Graf Sigray, Assessor der Districtual Tafel, ist blos Director der Reformirten Gesellschaft. Ich kann nicht genau bestimmen, wie gross die Anzahl der Verbrüderten dermalen seye, weil ich die Verzeichnisse der Verbündeten von den Directoren, in deren Händen sie sich dermalen befinden müssen, erst mit Ende dieses Monats erhalten hätte. Ungefähr schätze ich die Anzahl der Verbündeten auf einige Tausend, weil mir nach der Ziffersprache des Directors Hajnoczy in einem Briefe eröfnet worden ist, dass die Sache ihren guten Fortgang nehme.[1]

Noch kann ich dermalen als Mitglieder dieser Gesellschaften angeben, den Comitats-Physicus in Pest, namens Marton,[2] den unlängst hier gewesenen Bacsanyi, einen gewissen Fiscal Ambrozy in Pest,[3] und mehrere Bürger in Pest und Ofen, deren Namen mir aber nicht bekannt sind.

Hier muss ich noch anmerken, dass der Rittmeister Laczkovics und bzentmariay mir versprochen haben, eine Reise in Ungarn herum zu machen, um Seue Mitglieder zu diesem Bunde anzuwerben. In den Händen des Laczkovics nefindet sich auch die von mir entworfene Constitution in lateinischer Sprache.[4]

Martinovitsch m. p.

Fortsezung vom 14. August 1794.

[IX. 2.] Wie ich schon in meinem gestrigen Verhören bemerket, so kam ich mit dem Professor Gyurkovics, als meinem alten Freund, in Pest zusammen. Wir sprachen viel über den Druck der höheren Geistlichkeit und des hohen Adels, bei welcher Gelegenheit er mir die Eröfnung machte, dass er einen grossen Anhang in den Komitaten Oberungarns habe, und einen Plan zu entwerfen gesinnet sey, mittels welchen er den geringeren Adel durch eine geheime Gesellschaft näher zu verbinden gedenke, und wenn eine hinlängliche Anzahl Personen in erwähnte Verbindung geträtten wäre, durch die Kraft derselben und ihren Anhang die gegenwärtige Verfassung in Ungarn umzustossen, Ungarn als eine vom Hause Oesterreich unabhängige Republik zu erklären, zwei Kammern einzuführen, in welch ersterter der Adel, und in letzterer das Volk ihre Deputirte gehabt hätte, die alsdenn die ihr von der Nazion übertragene Souverenitätsrechte ohne König ausgeübet haben würden. Um die Gemüther zu einer solchen Umwelzung vorzubereiten und die Gesellschaft in Gang zu bringen, wäre er entschlossen einen lateinischen Kate-

[1] Igen erősen túlzott szám. A per és a vele kapcsolatos vizsgálatok folyamán mintegy 70 emberről bizonyult be, hogy érintkezésben volt a titkos társaságokkal. (a tényleges tagok száma persze ennél jóval kisebb volt), s nem valószínű, hogy valójában száznál többen lettek volna.

[2] Ld. *Iratok*, 92. sz.

[3] Ambrózy Gábor, a kir. jogügyigazgatóság fiskálisa. Ld. 287. l. 3. jegyz.

[4] Ld. az I. k.-ben.

chizmus, der die Grundsätze seines Planes enthalten sollte, zu verfassen, und durch die nach und nach aufzunehmende Mitglieder zu verbreiten.

Ich konnte mich mit dem Gyurkovits über diese Meinung nicht vergleichen, indem meine bereits gefasste Idee dahin abzweckte, gleichfals zwei Kammern, jedoch mit einem konstituzionellen König festzusetzen.

Als Gyurkovits sah, dass ich mich mit ihm nicht vereinigen konnte, bat er mich von diesem seinem Plane niemanden etwas zu ofenbahren, welches ich ihm auch versprach.[1] Er verfasste sohin den schon erwähnten Katechismus in lateinischer Sprache[2] und reiste von Pest ab, um den Anfang zur Errichtung der von ihm sogenannten Reformirten Gesellschaft zu machen.

Da ich gleichfals wegen vielen erlittenen Kränkungen bereits mit der Idee umgieng, meinem Vaterland eine andere Verfassung zu geben, so verfügte ich mich einmal zum Lascovits, als meinem alten Freund, theilte ihm, ohne des Gyurkovits zu erwähnen, meinen Gedanken mit, und diktirte ihm in lateinischer Sprache einen Konstituzionsentwurf mit zwei Kammern und einem König, und zwar mit dem Beisatze, dass er solche aufbewahren solle, um mit der Zeit hievon Gebrauch machen zu können.[3]

Ich muss hier erinnern, dass obwohlen ich mit dem Gyurkovits nicht ganz einig war, ich ihm doch versprochen habe, im Falle er sterben sollte, die Leitung der von ihm zu errichtenden Reformirten Gesellschaft zu übernehmen, welches Versprechen, wie ich schon oben anführte, ich auch im Monate May dies Jahrs erfüllet habe.

Im Monate May dies Jahrs reiste ich zufälliger Weise nach Pest, und zwar hauptsächlich meine kranke Mutter zu besuchen. Ich gab mir damals alle mögliche Mühe zu erfahren, ob und wie weit es im Herbst verflossenen Jahrs der verstorbene Gyurkovits mit Errichtung der Gesellschaft gebracht habe. Ich gebrauchte mich gegen jene Personen, von denen ich glaubte, dass sie der Gesellschaft beigetreten wären, der verabgeredeten und schon oben angemerkten Handgriefe, allein, da sie mir niemand erwiederte, so konnte ich nicht wissen, ob solche bereits angefangen worden seye.

[IX. 3.] Da ich bemerkte, dass von allen Seiten die günstigste Stimmung zur Veränderung der Verfassung vorhanden war, und diese mir mehrere Bekannte zu erkennen gaben, so entwarf ich mir einen weiteren Plan zur Errichtung einer zweiten Gesellschaft unter dem Namen Freiheit und Gleichheit, welche Anfangs zur Unterstützung der zwey Kammern, sonach aber zum Sturz derselben hätte dienen sollen. Zu diesem Ende entwarf ich mir den Katechismus, betittelt: Der Mensch und Bürger, in französicher Sprache,[4] worinn ich die Rechte des Menschen entwikelte, um dadurch die aufzunehmenden Glieder für die Einführung der Gleicheit und Freiheit vorzubereiten.

Hierauf machte ich den oberwähnten ersten drei Direktoren Erwähnung von diesem meinem Plane, jedoch so, dass ich mit jedem insbesondere hierüber sprach. Da sie mit diesem meinem Plane einverstanden waren, so nahm ich sie alle dreie auf, theilte ihnen die zu beiden Gesellschaften nöthige Katechismus und sonstige Verhaltungsregel mit, zerriess sodann meine Katechismen, und empfahl ihnen die eifrige Fortpflanzung, und die viertljährige

[1] Később viszont azt vallotta, följelentette öt. V. ö. 59. l.
[2] A Reformátorok Kátéját. Ld. az I. k.-ben.
[3] A már említett alkotmányterv. Ld. az I. k.-ben. V. ö. 131. l.
[4] Catéchisme de l'homme et du citoyen. Ld. az I. k.-ben.

Einsendung des Verzeichnisses der aufgenommenen Personen, welches sie mir auch versprachen. Wobei ich jedoch bemerken muss, dass die schon mehr erwähnten drei Direktoren, einer der andern, vermög des Instituts, als Direktoren nicht kennen, wohl aber dürften sie sich durch die Mittheilung der Zeichen als Mitglieder des Bundes kennen. Dem Grafen Sigray, welchen ich schon lange aus Ungarn kannte, theilte ich zu Ende Juny dies Jahrs meine Gedanken, wegen Errichtung der Reformirten Gesellschaft mit, denn von der Gesellschaft der Gleichheit und Freiheit durfte ich mich gegen ihn, als einen grossen Magnaten nichts merken lassen, und als er sich zur Aufnahme willig finden liess, und ich wegen Abgang des mir von dem Gyurkovits mitgetheilten Katechismus denselben nicht aufnehmen konnte, so wies ich ihn schriftlich an den Hajnoczy, der meinen Wink verstand, und ihn als Direktor der Reformirten Gesellschaft aufnahm.[1]

Martinovitsch m. p.

Fortsezung vom 22. August 1794.

Den lateinischen Katechismus, welchen der Gyurkovits zur Errichtung der reformirten oder aristokratischen Gesellschaft verfasset hat, hat mir derselbe im verflossenen Jahre, als ich mich zu Pest befand, und zwischen uns von der Reformirung der ungarischen Regierung die Rede war, mitgetheilet; und obwohlen ich wegen des von ihm dieserwegen vorgeschlagenen Planes mich mit ihm nicht ganz vereinigen konnte, so schrieb ich mir gedachten Katechismus ab, hauptsächlich aber aus dem Grunde, damit ich, wenn Gyurkovits die mehrerwähnte Gesellschaft errichten sollte, ich die Glieder derselben und ihre Einrichtung kennen, und im Falle seines Absterbens, wie ich es ihm versprochen, die Leitung derselben übernehmen könnte.

Dieses dem Gyurkovits gemachte Versprechen war nur zum Schein, denn ich war in meinem Leben nie für eine bloss aristokratische Regierung eingenommen, und ich gab dazumal Sr. Exc. dem Herrn Polizeiminister Grafen v. Pergen mittels eines Briefes Winke davon.[2]

[1] V. ö. 61. l.

[2] Martinovics 1795. febr. 27.-én, már budai vizsgálati fogságában, beadvánnyal fordult a nádorhoz, és kérte egyrészt Gr. Pergen, másrészt Gotthardi megkérdezését, emlékeznek-e rá, hogy ő 1794-ben jelentette a Polizei-Hofstellenek, hogy Magyarországon egy szervezet áll fenn, amelynek célja az országot kétkamarás országgyűléstől kormányzott független köztársasággá formálni. 1793 szept.-ben Pergennek írásban is jelentette ezt, — olvassuk beadványában — ahogy azt is, hogy Gyurkovics a szervezés érdekében be akarja utazni Felsőmagyarországot. Ugyanekkor Gotthardit is tudósította erről. Kéri hogyha Gotthardi ezt tagadná, bocsássák esküre. (Későbbi másolat: Széchenyi Kvt. Ms. Fol. Germ. 1071. sz. 70. fol.) — A bécsi udvari vizsgálóbizottság által márc. 5.-én kihallgatott Gotthardi megerősítette a Martinovicstól írtakat: Emlékezik rá, — vallotta — Martinovics 1793 márc 25.-én jelentette, hogy a magyarok a királyság helyett köztársaságot akarnak, s hogy el akarnak szakadni a Habsburg-háztól. Martinovics jelentését március 26.-án továbbította a kabinetminiszterhez, de előbb lemásolta azt. A másolatnak meg kell lennie iratai közt. Martinovics egyébként mindig csak általánosságban szólt ezekről a tervekről, és egy szóval sem mondta, hogyan gondolják megvalósítani. (O. L. Vertr. A. 49. fasc. sz. nélk.) — A Gotthardi iratai közt lévő másolat a következőkben foglalja össze a szervezkedés főbb törekvéseit: »1. Den hohen Geistlichen die Güter abzunehmen. 2. Den hohen Adel zu cassiren. 3. Den unadelichen Stand zu einer Unterkammer, wie in Engelland, zu erheben. 4. Eine dem Lande angemässene neue Konstituzion zu machen. 5. Ganz Ungarn in eine Republik zu verwandeln, folglich vom Haus

Nach der Hand, wie ich schon anmerkte, habe ich die weitere Verbreitung der Reformirten Gesellschaft, welche ich von dem Gyurkovits sicher eingeführt glaubte, auf mich genommen, um durch diese Gesellschaft den Anfang der Revoluzion zu bewirken, (weil ich durch eine blos demokratische Gesellschaft, wie jene der Gleicheit und Freiheit ist, den höheren Adel nicht würde gewonnen haben), und sohin durch die Gesellschaft der Freiheit und Gleichheit die erstere zu stürzen. Dem Hofkammersekretär Hajnoczy, welchen ich schon einige Jahre vorher als einen starken Demokraten kannte, habe ich im May dies Jahrs in seiner zu Ofen befindlichen Wohnung einige Ideen zu einer Regierungsveränderung in Ungarn mitgetheilet, und als ich ihn geneigt hiezu fand, kommunizirte ich ihm mündlich den von mir bereits angegebenen Revoluzionsplan, zu welchem Ende ich ihm auch die beide schon bemerkten Katechismen und die Institutsregeln, welche ich gleichfals schon zum Protokoll gegeben, zum Abschreiben eingehändiget habe.

Als er in einem Tage darauf mit Abschreibung der Katechismen fertig war, holte ich solche ab, und theilte sohin dem Szentmariay in seiner zu Ofen bei dem Baron Ortci inhabenden Wohnung, und dem Laskovits zu Pest, eben in seiner Wohnung, und zwar jedem insbesondere unter vier Augen, meine Ideen zu Bewirkung einer Revoluzion in Ungarn, dann mündlich den Revoluzionsplan obenhin, die Institutsregeln und endlich die beiden schriftlichen Katechismen mit. Als dieselben solche abgeschrieben hatten, hollte ich die Katechismen von ihnen wieder ab, und vertilgte solche.

Diese genannten drei Personen schenkten mir ihr ganzes Zutrauen, allein zur Einschickung der Listen der aufgenommenen Glieder wollten sie sich gar nicht bereit finden lassen, weil, wie sie sagten, die aufzunehmenden Glieder hierin nicht willigen werden, endlich aber haben sie mir solches doch versprochen vierteljährig einzuschicken. Über die Art der Einschickung wurde nichts ausgemacht, es verstehet sich aber von selbst, dass die Mittheilung der Listen mit einer so verlässlichen Gelegenheit geschehen wäre, dass man nicht leicht eine Entdeckung hätte befürchten müssen.

[IX. 4.] Der Graf Sigray, welchen ich schon lang kenne, hat mich im Winter dies Jahrs einigemal hier in Wien besuchet, aber erst das letztemal, als er beiläufig im Juny dies Jahrs hier in meiner Wohnung war, theilte ich ihm meine Gedanken von einer bereits in Ungarn existirenden aristokratischen Gesellschaft mit, welche zum Zwecke habe, Ungarn unter Errichtung zweier Kammern vom Hause Oestereich loszureissen, und als eine Republik zu erklä-

Österreich sich zu trennen. 6. Hat Ürményi das Projekt gemacht, nach und nach die ungarischen Regimente für diesen Plan vorzubereiten. — Die Verbreiter dieses Planes geben die Ursache, warum dies geschehen soll und muss, folgende Grunde an : weil S. M. bisher den Dicasterien die uneingeschränkte Gewalt alle Komitate zu despotisiren eingeräumet, und bisher nichts für den mittleren Adel, Bürger und Bauernstand getan hat. Endlich sagen sie auch, dass ohnehin der Kaiser nicht selbst regiere, und das Land könne sich nicht durch einige Minister willkürlich beherrschen lassen ; das Schicksaal von Pohlen predigen sie aller Orten, und dies soll sie zu dieser Unternehmung sehr aufmuntern. Bereits korrespondiren dieser wegen 8 Komitate, worunter sich der Szalader am stärksten auszeichnet. Den. 26-ten März 1793.« *(U. o.)* — Ugyanakkor Pergen gróf a vele kapcsolatos kérdésre válaszolva megírta a nádornak, hogy Martinovics időről-időre csakugyan küldött be neki jelentéseket az örökös tartományokban és főleg Magyarországon működő uralkodó- és államellenes titkos szervezetekről. Akkori lojalis magatartása alapján igazán nem gondolta volna, hogy éppen ő szervez majd összeesküvést a királyság megdöntésére. (1759 márc. 5. : O. L. Vertr. A. 38. fasc. 405. sz.)

ren.[1] Da er sich sogleich geneigt zeigte Mitglied dieser Gesellschaft zu werden diktirte ich ihm die Institutsregeln in die Feder, und weil ich den lateinischen Katechismus nicht mehr hatte, so verwies ich ihn zur erhaltung desselben an Hajnoczy, welchem ich, wie ich glaube, dieserwegen geschrieben habe.

Ich gab dem Sigray die Zeichen mit, und wie ich aus einem unterm 15. July dies Jahrs von Hajnoczy erhaltenen Briefe in französischer Sprache vom 9. July ohne Ort und ungefähr mit dem Namen Linius unterschrieben, ersehen, so hat Hajnoczy ihm den hiezu nöthigen lateinischen Katekismus mitgetheilet, wobei ich bemerken muss, dass nachdem ich dem Graf Schigray hierorts die Institutsregeln und die hieroglyphischen Zeichen mitgetheilet, er von mir als Direktor der Reformirten Gesellschaft aufgenommen worden ist, und nur von dem Hajnoczy zur Aufnehmung der Glieder den Katechismus erhalten hat.

Eine eigentliche Eidesformel habe ich für die aufzunehmenden Direktoren und Mitglieder nicht entworfen, sondern es hat mir nur jeder Direktor auf seine Ehre schwören müssen, die Grundsätze der Gesellschaft nach Möglichkeit zu verbreiten.

Den lateinischen und französischen Katekismus will ich nach Möglichkeit im Arreste niederschreiben, und der löb*lichen* Hofkommission überreichen.[2] Auch die Konstituzion, welche ich verflossenen Jahrs entworfen und dem Laskovits diktiret habe, und von welcher ausser demselben niemand, auch nicht die Direktoren, Wissenschaft haben, will ich niederschreiben, und sohin gleichfals mittheilen.[3] Hier fält mir auch noch bei, dass als ich den Graf Schigray als Direktor der Reformirten Gesellschaft aufgenommen, er mich gefraget hat, ob ich dem Graf Stephan Illeshazy nicht bereits diese Proposizion gemachet habe ; ich erwiderte ihm hierauf, dass ich ihm den Vorschlag aus der Ursache nicht gemachet, weil ich ihn hiezu nicht tauglich hielt.

Martinovitsch m. p.

5.

1794 augusztus 17, Buda

Sándor Lipót nádor megindokolja az uralkodónak, miért fogatta el Laczkovicsot, Hajnóczyt és Szentmarjayt.

Nyomtatásban kiadva : *Sándor Lipót iratai*, 706—707. l.

Martinovicsnak aug. 13.-án és 14.-én délelőtt a bécsi rendőrség előtt tett beismerő vallomása (ld. 66. s köv. l.), melyben előadta a magyarországi titkos forradalmi szervezkedést, és megnevezte a négy igazgatót, oly fontosnak tünt fel az uralkodó előtt. hogy a vizsgálóbizottság előadóját, Schilling kormánytanácsost, a vallomással és saját levelével (közölve : *Sándor Lipót iratai*, 704. l.) még 14.-én délután Pestre küldte, hogy tájékoztassa a nádort és tanácsát kérje. Schilling magával hozta Martinovics négy azonos tartalmú levelét is, melyekben felszólította igazgató társait, hogy mivel a rendőrség már mindent tud, kövessék példáját és őszintén valljanak be mindent. (A Hajnóczyhoz, Laczkovicshoz és Szentmarjayhoz írott levél 1925-ben még meg volt : O. L. Vertr. A. 36. fasc. 1. sz. — V. ö. *Jegyzőkönyv* N° 1.) Amíg a bécsi vizsgálóbizottság körülményes

[1] Erre és a következőkre v. ö. 95., 125. és 393. l.
[2] Csak a francia kátét írta le. Ld. az I. k.-ben.
[3] Ld. *u.o.*

kihallgatásokkal akarta a további részleteket kinyomozni, az uralkodó pedig, nem tudva magát elszánni, csak tanácsot kért öccsétől, a nádor saját felelősségére azonnal határozott. Parancsára a pesti és a budai rendőrkapitányok még 16.-án éjjel elfogták Hajnóczyt, Laczkovicsot és Szentmarjayt, Barco tábornok, katonai főparancsnok pedig megerősített katonai kísérettel azonnal útnak indította őket Bécsbe. Ugyanakkor intézkedett a nádor Sigray elfogatásáról is. (V. ö. 125 l.) Aug. 17.-én azután Schilling kormánytanácsossal küldött hivatalos fölterjesztésében, és magánlevélben is, beszámolt az uralkodónak elhatározása indítóokairól, és arról, hogy az elfogatásokat majd nyilván sérelmező megyékkel szemben a felelősséget magára vállalja. (Ld. *Sándor Lipót iratai*, 705. l. — Az elfogatásokról 1794 aug. 18.-i titkos jelentésében Mednyánszky br. helytartótanácsos is beszámolt: O. L. Privatbibl. 26. fasc. 5. köteg 237. sz.; megemlékezik róluk Barco tábornok is a Haditanács elnökéhez, Wallis tábornagyhoz küldött aug. 19.-i jelentésében; másolata: Széchenyi Kvt. Ms. Fol. Germ. 1071. sz. 85. fol. — Wittmaesser pesti városi kapitány hallgatást fogadó esküje: O. L. Vertr. A. 49. fasc. ad A 3. köteg.)

[Schilling tanácsos átadta Martinovics vallomásának másolatát, úgyszintén a Martinovics által a négy igazgatóhoz írt leveleket. Mivel az ügy igen nagy horderejűnek tűnik fel előtte, úgy gondolta, nem szabad időt vesztenie. Annál kevésbbé, mert a szóbanforgó egyéneket ismeri, s nem tartja valószínűnek, hogy írásaikat csak úgy, szépszóra átadják. Azonkívül az is félős volt, hogyha gyanut fognak, megszöknek. Ezért arra határozta magát, hogy Laczkovicsot, Hajnóczyt és Szentmarjayt azonnal elfogatja, és irataikat lefoglalja. Mivel azonban mind a hárman nemes emberek,[1] azonkívül a megyében valószínűleg számottevő táboruk van, nehogy atrocitásokra kerüljön sor, helyesebbnek gondolta őket elfogatásuk után rögtön Bécsbe küldetni, ahol Martinovicscsal is szembesíthetők lesznek. Az elfogatások a legnagyobb rendben, minden feltűnés nélkül történtek. Az elfogottak lefoglalt iratait átadta Schilling tanácsosnak, válogassa ki belőlük azt, ami a per szempontjából fontos. Sigray letartóztatására egy megbízható tisztet küldött Kőszegre.]

6.

1794 augusztus 19, Buda

Bikessy András helytartótanácsi gyakornok följelentése Szentmarjay Ferenc forradalmi magatartásáról.

Sk. aláírású eredeti: Kr. A. Hofkriegsrat 1794—44—56. —Az 1870-es években készített másolata: Széchenyi Kvt. Ms. Quart. Germ. 1071. sz. 91—99. fol.

Három nappal Hajnóczy, Laczkovics és Szentmarjay elfogatása után, Budán, a katonai főparancsnokságon jelentkezett Bikessy András helytartótanácsi gyakornok,[2] azzal, hogy vallomást kíván tenni az elfogott Szentmarjayról. A vallomásról fölvett jegyzőkönyvet Barco tábornok, katonai főparancsnok, augusztus 20.-án terjesztette

[1] Rosszul tudta, Hajnóczy nem volt nemes.

[2] Friss-nemes polgári ivadék. Apja Heimbucher András, anyja Péter Rozália. Apai nagybátyja, Heimbucher Károly, a Magyar Kamara tanácsosa, 1791 jan. 27.-én kapott címereslevelet maga, testvérei és azok gyermekei részére, s ugyanakkor változtatta nevét az egész család Bikessyre. (*Királyi könyvek*, 85. l.; *Nagy Iván*, II. 105. l.; *Kempelen*, II. 204. l. és Kőszeghi S., *Nemes családok Pest vármegyében*. Bp. 1899, 43. l.) Itt közölt vallomása szerint 1794.-ben a Helytartótanácsnál volt gyakornok, mégpedig nyilván ingyenes gyakornok, mert a *Magyar Almanak* tiszticímtárában nem szerepel. A Helytartótanács tisztviselőinek névsorában 1799-től kezdve találjuk meg nevét, akkor tiszteletbeli fogalmazó. 1803-ban fogalmazóvá lép elő. (Ember Győző, *A m. kir. Helytartótanács ügyintézésének története*. Bp. 1950, 211. és 213. l.)

föl Wallis grófhoz, a Haditanács elnökéhez, megírva, hogy rendkívül fontos, már csak azért is, mert megvilágítja, hogyan terjesztették az összeesküvés eszméit. Ugyanakkor figyelmébe ajánlotta Bikessyt: csak fiatalságával együttjáró meggondolatlansága hozta össze Szentmarjayval, de lépre csalni nem tudták. Kéri ezért, meg az ifjú érdemes nagybátyjára, a kamarai tanácsosra való tekintettel is,utasítsák az udvari vizsgálóbizottságot, hogy Bikessy nevét ne keverje bele az ügybe, még akkor se, ha Szentmarjay rávallana. *(U. o.* 90. fol.)

Aussage Békessy's.

Ich Endesfertigter bekenne anmit, dass ich mit dem eingezogenen Baron Orczyischen Sekretär Szent Mariay Umgang gehabt habe. Die Entstehung meiner Bekanntschaft mit ihm war folgende:

Ignatz Tantsits, ein Ex-Clericus und dermaliger Informator der Graf Michael Sztarayschen Kinder in Nagy Mihály,[1] welchen ich als Juristen zu Pressburg kannte, [...][a] schrieb mir, ehe noch besagter Sekräter[2] in die Dienste des Baron Orczy trat, von Nagy Mihály einen Brief, in welchem er mir diesen sehr vortheilhäft schilderte und mir seinen Umgang bei dessen Anherkunft anempfahl; ich befolgte dessen Wunsch, jedoch vom besagten Sekretär aufgefordert, welcher mich in einem Billet zu sich lud; es wurden zu dieser Zeit durch bemeldten Tantsits noch Johann Gassner, Advocat in Pressburg, welcher dazumalen sich hier befand, und Joseph Uj Györgyi,[3] welche beide dessen Mitschüler waren, mit ihm bekannt gemacht; wir drei kamen nun sehr oft zu ihm, hier äusserte er meistens seine französische Denkungsart, jedoch im geringern Grade wie später hin, las uns seine und des Tantsits Briefe vor, welche meistens politischen Inhalts waren, und in welchen Tantsits unserer meistens mit einem Gruss erwähnte. Dieses währte so lange, bis sich Tantsits mit seinem Herrn überwarf, ihn verliess und nach Pest kam, um in juridischen Fach zu practiciren, da sie sodann beide, ihrem Wunsch gemäss, immer beisammen waren, die französische Zeitung (Moniteur) lasen, welche Tantsits dem Szent Mariay, wegen damals noch geringer Kenntniss der französischen Sprache, verdeutschen musste. Durch diese Zeitung seine Vorliebe für das französische System angefeuert, brachte er es in kurzer Zeit so weit, dass er dem, mit seinem Herrn wieder ausgesöhnten und nach Nagy Mihály zurückgekehrten Tantsits, französische Briefe schreiben und ihm ganze Auszüge aus dem Moniteur machen konnte; ich sah ihn manchmal solche schreiben, verstand sie aber nicht, weil ich nicht französisch kann, obschon er mich öfters zu derer Erlernung durch sein Beispiel aufmuntern wollte, und zugleich sagte, er würde alle diese Sprachen lernen, welche revolutionistisch würden; ich fühlte nie den geringsten Hang dazu, obschon ich es mit dem Mund versprach. Uj Györgyi jedoch und Gassner folgten seinen Rath, und fingen an selbe zu lernen.

a) A kihagyott, mintegy 3 sorban, Bikessy több volt iskolatársa nevét sorolja fel.

[1] Sztáray Mihály gr. (1749—1798) Szabolcs megye főispánja. Közismerten franciabarát (anyja francia kisnemesi család sarja volt) és klérusellenes magatartása, valamint Habsburgellenes politikai viselkedése miatt azonban II. Lipót e tisztsége alól fölmentette. A rendőri jelentések sokat foglalkoztak személyével, és Lipót király is »egyik legveszélyesebb embernek« tartotta. *(Sándor Lipót iratai,* 441. l.; v. ö. *József nádor iratai,* I. Iratok 46. sz.) — Nagymihály, a Sztáray-birtokok központja, Zemplén megye északkeleti részén. — Tántsitsra ld. *Iratok* 89. sz.

[2] Szentmarjay.

[3] Ujgyörgyire ld. *Iratok* 68. sz.

In der Folge sah ich den verbottenen, an S. M. den Kaiser Franz II. lautenden französischen Brief bei ihm,[1] welcher, wie er aussagte, von der Wiener Zensur unterdrückt worden sei, und welchen er vom Hajnoczy erhalten zu haben vorgab, welcher demselben immediate von Wien, von einem Kebinetsbeamten überschickt worden sei. Wegen diesen Brief wurde er zum Herrn Palatinal Canzleidirektor von Boross[2] citirt und befragt, er gab aber, wie er uns meldete, zur Antwort, dass er ihn von dem verstorbenen Professor Gyurkovits erhalten hatte. Diesen und den Bericht des Mahlers David über das abzuhaltende Nationalfest,[3] dann die Constitutions Artikel[4] aus dem Moniteur übersezte er, erstere zwei ins Deutsche, leztere aber, von Hajnoczy schon einmal ins Lateinische übersezt, wie er sich rühmte, besser ins Lateinische, wie auch den besagten Brief auch schon von Laczkovics ins Ungarische übersetzt, abermals ins Ungarische, und übersandte die Kopie, wie er meldete, seinem Vater ins Zempliner Comitat;[5] diese copirte ich auf sein Aufsuchen, die deutsche Uibersetzung des Briefes und des Davidischen Berichtes auch für mich. Von mir begerte es Uj-Györgyi zum Abschreiben und der Sekretär Delivuk zum Lesen, welche ich jedoch, sobald ich sie zurück erhielt, verbrannte.

Er wollte auch den Bericht des St. Just über die Verhaftnehmung der Nationalglieder[6] übersezen, meines Wissens aber fing er nur eine halbe Seite an mir in die Feder zu dictiren. Uibrigens so oft er in der Zeitung etwas zum Vortheil der Franzosen las, frohlokte er laut, hiess uns guter Laune sein, sang das französische Marseiller Lied, und schimpfte sehr auf alle Regenten, welche er Tyrannen, und auf ihre Soldaten, welche er Trabanten und Königsknechte nannte.

Ich ermahnte ihn öfters nicht so dumm zu handeln, und sich so öffentlich dem Verdacht des Jacobinismus, als eines der Gefährlichsten, Preis zu geben. Er antwortete mir aber darauf, dass er als Edelmann in Ungarn nichts zu befürchten hätte, und wenn er der französischen Sprache gut kundig sein wird, ohnehin nach Frankreich reisen wolle, wohin er auch uns einlud ; sprach übrigens von Martinovics, Laczkovics, Hainoczy, Abaffy,[7] Versegy,[8] Stettner,[9]

[1] A Martinovicstól írt, Ferenc királyhoz szóló nyilt levelet ld. az I. k.-ben. — Egyébként az erre és az alábbiakban elmondottakra ld. Szentmarjay vallomását, 117. s köv. l.

[2] A nádor a nyílt levél szerzőjének kinyomozásával irodaigazgatóját, Boros Lajos tanácsost bízta meg. A vizsgálat lefolyását ismerteti: *Martinovics nyilt levele*, 258. s köv. l.

[3] David Louis, a híres festő beszámolója a Konvent 1793 június 24.-i ülésén az előző napi, a Champs Elysées-n az új alkotmány örömére tartott nagy ünnepségről, melyen a polgárság és a katonaság hitet tett a köztársaság, valamint az egyenlőség eszméje mellett, s megfogadta az árulók elleni kíméletlen harcot : *Moniteur*, 1793 június 26.-i (177.) sz. 764. l. (A szöveg jövőideje — »über das abzuhaltende Nationalfest« — nyilván elírás. Legalább is Davidnak a *Moniteur*-ben ezzel kapcsolatban semilyen előzetes felszólalását nem találtam.) — V. ö. 117. l.

[4] Az 1793-as jakobinus alkotmány szövege : *Moniteur*, 1793 június 27.-i (178.) száma, 765—766. l. — V. ö. 117. l.

[5] V. ö. *Jegyzőkönyv* No 283.

[6] Saint Just 1793 július 8.-i nemzetgyűlési beszéde, melyben ismertette az elfogott girondista képviselők hazaárulásának bizonyítékait, és követelte bíróság elé állításukat : *Moniteur*, 1793 július 10.-i (191.) száma 821. l.

[7] Abaffy Ferencre ld. *Iratok* 102. sz.

[8] Versegi Ferenc, a költő. Ld. *Iratok* 64. sz.

[9] Stettner József helytartótanácsi titkár. Szabadkőműves.

Meth,[1] Szecsanacz,[2] Király,[3] Kovacsits,[4] als von sehr gelehrten Männern und Jakobinern, versprach mir auch, mich mit ihnen bekannt machen zu wollen, führte mich aber nirgends als nur zum Szecsanacz den verflossenen Winter einmal hin, allwo ich den Statthalterei Sekretär Stettner, dann Honorari-Konzipisten Fodor[5] antraf, wo jedoch dazumal vielleicht wegen meiner Gegenwart sehr wenig von der französischen Revolution, mehr aber von dem schlechten hiesigen Geschäftengang, wie sie ihn nannten, gesprochen wurde. Ich sprach gar nichts, nahm mir auch vor, da mir dieser Ort von Szent Mariay als ein Klub geschildert wurde, in welchem ausser den erwähnten auch mehrere, die er mir jedoch nicht nannte, zusammenkommen, selben nicht mehr besuchen zu wollen. Ich sah zu der nemlichen Zeit auch öfters den Parfumeur Gaillard[6] bei ihm, mit welchem er immer französisch sprach, welches ich nicht verstand.

Ich sah auch den Concipisten Paullovits[7] mit ihm öfters auf der Gasse gehen. Besagter Sekretär Szent Mariay kam auch öfters bei Anwesenheit des Tantsits beim Lesser[8] in Pest zum Nachtessen, und trank manche Flasche Wein in meiner und vieler Anderer Anwesenheit, die ich jedoch nicht kannte, für das Wohl des französischen Volkes aus ; er machte auch eine Ode wider den höchstseeligen Kaiser Leopold II., vor beiläufig zwei Jahren, dessen Inhalts ich mich jedoch nicht mehr erinnern kann.[9] Seit dem verflossenen Fasching unterliess ich meine Besuche bis den verflossenen Juni, da er mich vor dem neuen Kaffeehaus in Pest ersuchte, den von ihm auf Commission einigen ungarischen Magnaten, von denen er eine Remuneration hoffet, ins Ungarische übersezten Contract Social des Rousseau kopiren zu wollen ;[10] ich copirte beiläufig die hälfte davon bei ihm, er sagte mir einmal während dem Fortgehen, dass er selben in Pest in einer geheimen Drukerei druken lassen wolle, zeigte mir zugleich ein französisches Buch, welches er von Laczkovics zu haben vorgab, und welches sehr frei geschrieben sein soll, mit dem Bedeuten, dass er es ins Ungarische übersezen wolle, und dass diese Uibersezung vieles zu einer Revolution beitragen könne.[11]

Seit der Zeit kam ich nicht mehr zu ihm. [. . .][a] Vor beiläufig zwei Monaten aber erzählte mir oftbesagter Ujgyörgyi, dass da in Ungarn eine Verbrüderung entstanden sei, welche, schon auf 30 000 angewachsen ist,

a) A mintegy 8 sornyi kihagyott részben Bikessy arról beszél, hogy egy inget adott kölcsön Szentmarjaynak.

[1] Meth József, 1791-ig a Helytartótanácsnál, azután a Magyar Kamaránál számvevőtiszt.

[2] Szecsanacz Jakab, magyar kamarai titkár. Ld. *Iratok* 54. sz.

[3] Király Mihály, számvevőtanácsos a Magyar Kamaránál, korábban (1779—1790) a Helytartótanácsnál. Buzgó szabadkőműves. *(Abafi*, 164., 262., 274. és 391. l.) 1790 dec. 6.-án II. Lipóttól nemességet kapott. *(Királyi könyvek*, 108. l.)

[4] Kovachich Márton György, a történetíró, szintén kamarai tisztviselő.

[5] Fodor József helytartótanácsi titkár, aki elfogatásakor öngyilkos lett. Ld. *Jegyzőkönyv* No 192/2.

[6] Gaillard József, csabai (Pest-Pilis vm.) francia likőrgyáros. V. ö. *Jegyzőkönyv* No 140.

[7] Paulovits János, »betsületből való concipista,« azaz fizetés nélküli fogalmazó a Magyar Kamaránál. 1791 óta tagja volt a pesti »A Nagyszivüséghez« c. szabadkőmüves páholynak. *(Abafi*, 329. l.) 1790-ben folyamodott nemességért, de nem kapta meg. (O. L. M. Kanc. 1790 : 11080. és 12039. sz.)

[8] Vendéglő Pesten.

[9] Szentmarjay tagadta, hogy ilyen verset írt volna. V. ö. 116. l.

[10] V. ö. *i. h.*

[11] A munka címe Szentmarjay szerint *Politique naturelle* volt. V. ö. 117. l.

welche eine Umschmelzung der gegenwärtigen Regierungsform verlangt, er, der eben dieser Gesinnung ist, von dieser Propaganda aufgefordert sei, derselben beizutretten, dass diese förmliche Gesetze und Zeichen vorschreibe, nach welchen die Mitglieder sich zu verhalten haben, dass er schon in Procinem sei aufgenommen zu werden, jedoch diese Gesetze und Zeichen noch nicht kenne, sobald er aber selbst aufgenommen sein wird, mir selbe mittheilen und zur Aufnahme verhelfen wolle, damit ich wieder einen andern anwerben könnte ; er beschied mich nach einigen Tagen zu sich, ich versprach es mit dem Munde, nahm mir aber im Herzen vor, ihn nicht mehr zu besuchen, welches Vornehmen ich auch bisher heilig hielt.[1]

Diesen Antrag soll er auch dem Melchior Mesar, Protokollisten bei der Cameral Baudirection, seines, mir verflossenen Sonntag gemachten Geständnisses zu folge, gemacht haben.[2] Hainoczy fragte mich auch den vorigen Montag, wo ich den 10. August gefeiert habe, ich bewunderte diese Frage, und sagte, nirgends.

Beim Szent Mariay traf ich meistens den Johann Szaparischen Secretär Puchler[3] an, dann einen Pester Juristen, Namens Hirgeist, Sohn des Baron Ladislaus Orczy'schen Kastners,[4] welchen er seinen Adjutanten nannte, weil er immer mit ihm wandelte, und der öfters französisch bei ihm schrieb ; einen gewissen Ősz, Advokaten von Ofen,[5] und einmal einen mir ganz unbekannten Pester Advokaten, welcher ihm einen copirten französischen Aufsatz zum corrigiren brachte ; er correspondirte öfters mit dem Grafen Michael Sztaray französisch, dann mit dem Polizei-Professor von Grosswardein Palugyansky,[6] mit Melchior Szulyovsky aus dem Zempliner Comitat, welchen

[1] Hogy a bécsi udvari vizsgálóbizottság kézhezkapta Bikessynek ezt a vallomását, azt mutatják az előző részekkel kapcsolatban Szentmarjaynak föltett kérdések. (V. ö. 116. s köv. l.) Hogy viszont a Kir. Tábla nem ismerte, azt alátámasztja az, hogy sem Ujgyörgyi, sem a még eztán említendők kihallgatásakor nemhogy az itt olvasható vádak, de még Bikessy neve sem került szóba.

[2] Bikessy vallomása alapján Barco tábornok kihallgattatta Mészár Gáspárt (nem Menyhért!). Ez elmondta, hogy három héttel azelőtt Ujgyörgyi felszólította, lépjen be »Martinovics társaságába,« melynek feladata a »forradalmi tanok terjesztése.« Ujgyörgyi különben csodálkozott, hogy még semmi »ilyenféle« társaságnak nem tagja, s meghívta őt a lakására, hogy részletesebben megismertesse a társaság dolgaival. Ő azonban nem ment el. (Az aug. 19.-én kelt vallomás Barco tábornok jelentésének mellékleteként *u. o.)* — Ujgyörgyi perének tárgyalásakor a Táblán Mészár neve nem került szóba.

[3] 1794 szept. 29.-én a vizsgálóbizottság Pichler titkárral kapcsolatban több kérdést tett fel Martinovicsnak. Ismerem, válaszolta Martinovics, de nem érintkeztem vele. Gotthardi viszont azt vallotta, — válaszolta erre az ügyész — hogy tudomása szerint még a magyarországi titkos társaságba is felvette Pichlert, s ez, már a vádlott elfogatása után, Bécsbe sietett, hogy a marseillei emigráns Pfisterertől (akiről Martinovics azt mondotta, hogy a Konvent megbizottja, s hogy bizonyos titkos jelre pénzt is ad, v. ö. 142. l.) a titkos jel felfedésével pénzt csikarjon ki. Nem vettem őt fel, — válaszolta Martinovics — sőt még csak nem is beszéltem vele erről. De talán Szentmarjay vagy Hajnóczy szóltak neki a társaságról, és tőlük, vagy az ő révükön, de mások közvetítésével tudta meg a Pfistererrel megbeszélt titkos jelet is. (O. L. Vertr. A. 4. fasc. 677. fol.) A Táblán Pichler neve sem került szóba.

[4] Hirgeist György. V. ö. *Iratok* 74. sz.

[5] Őz Pál. V. ö. *Iratok* 95. sz.

[6] Balugyánszky Mihály (1769—1847), 1789 óta a politika és a curiális stilus előadója a nagyváradi akadémián. 1803-ban meghivták a szentpétervári akadémia államgazdászati és pénzügytani tanszékére. 1813-ban a cárevics nevelője, majd 1827-ben Miklós cár kabinetirodájának elnöke. (Bozóky Alajos, *A nagyváradi kir. akadémia százados*

er einen eifrigen Jakobiner nannte, und mit Hőring[1] und Franz Szarka,[2] mit welchen er durch den Tantsits bekannt wurde.

Dieses ist das aufrichtige Geständniss meines Herzens, welches nicht den mindesten Antheil an den Planen dieser erschrecklichen Verschwörung hat, und die Schwäche desselben genugsam betauert, welche solches vielleicht mit der Zeit in dieses abscheuliche Complott hätte hineinziehen können.

Ofen den 19 August 1794.

Andreas Bikessy m. p.
der hochlöblich*en* königl. ungarischen Statthalterei Practicant.

Nachdem mir von demjenigen, dem ich Vorgehendes eingehändigt habe, die Frage gestellt worden, warum ich von allem diesem zum weingsten meinen Freunden keine Entdeckung gemacht, — so muss ich hierauf aufrichtig bekennen, dass die geringe Erfahrung, wie sich in solchen Fällen zu benehmen ist, hieran Schuld sei ; dazu kommt noch dieses, dass ich von nichts Beweise in Händen gehabt, mit welchen meine Angabe hätte unterstützen können.

Bikessy vallomásával egyidőben Barco tábornok egy másik, névtelen jelentést is fölterjesztett a Haditanácshoz. A jelentés többek közt az elfogott jakobinusokkal is foglalkozik. Elmondja, hogy Laczkovics, amikor Martinovics letartóztatásáról értesült, kijelentette : »O, nun ist das Arrestiren schon zu spät, die Propaganda sei schon zu weit gekommen, und es werde doch das geschehen, was ihr Plan sei, und alle die nicht unter den Illuminaten eingeschrieben sind, seien verloren. Wir werden, sprach er weiters, die Fürsten und Aristokraten von ihren Fenstern in Baldem so herunter schiessen, wie man die Vogel von den Bäumen herabschiesset.« (V. ö. 441. l.) Azt is beszélik, folytatja a jelentés, hogy Laczkovics még mult évben ki akarta nyomatni valamilyen kéziratát, Schaffrath Lipót br. censor azonban, »wegen vorgefundenen Anstössigkeiten« nem engedélyezte. Erre Laczkovics »aus Rache, da er den Censor auf der Gasse begegnete, ins Gesicht gespukt.« Hajnóczy lefordította horváth nyelvre a »Ça ira« kezdetű francia forradalmi dalt, és még meg is toldotta egy mondattal : »Schlaget den Lacy [a Haditanács volt elnöke], den Hofcammer Praesidenten [Chotek Rudolf gr.] und den Cichy [Zichy Károly gr. országbíró?] Todt.« Hajnóczy különben feltűnően jó barátságban van Splényi József báróval [az aulikus temesmegyei főispánnal]. Szentmarjay felsőmagyarországi levelezését »durch den Hofmeister des Sohnes vom Grafen Mich. Sztaray, (der auch nicht gut gesinnt ist) in Nagy Mihály, Namens Dancsics [Tantsits] habe besorgen lassen; dann einen hiesigen Juristen, welcher ein Sohn des Baron Orczyschen Castners ist solle

multja. 1788—1888. Bp. 1889. 82—83. l. és *Szinnyei*, I. 499. h.) — Bikessy följelentése nem került a Tábla elé, de a bécsi vizsgálóbizottság jelentése alapján a jogügyi igazgató javasolta a nádornak Balugyánszky elfogatását (ld. 260. l.). A nádor el is rendelte letartóztatását, de a kiküldött katonaság vezetőjének a vele egyszerre elfogatandó Kazinczy Miklós miatt aggályai támadtak. Ezt jelentette fölötteseinek. Végül a jogügyi igazgató javaslatára elfogatását a Tábla döntésére bízták. (Ld. *Jegyzőkönyv* No 215/8 és 217/4.) Közben Szlávy György lefoglalt iratai közt megtalálták öccsének, Jánosnak, egy levelét, amelyben azt írta, hogy Balugyánszky professzort is beszervezte a titkos társaságba. Kihallgatásakor azonban Szlávy meghazudtolta saját magát : a levelet ő írta, de nem írt igazat. Ezért a Tábla végül is úgy határozott, hogy Balugyánszky ellen nem emel vádat. Ld. 363. l.) Mindamellett fenti adatok alapján egészen valószínű az, hogy Balugyánszky, ha taggá nem is lett, ismerte a Reformátorok Társasága szervezetét és kátéját.

[1] Selmecbányai bányaügyi gyakornok, egykor Bikessynek és Tántsitsnak iskolatársa Pozsonyban.

[2] Brunszvik József gr. pestmegyei adminisztrátor gyermekeinek nevelője, régebben szintén diáktársuk.

St. Mariay scherzweise ihn seinen Adjutanten genannt und gebraucht haben.«[1] Az összeesküvők Szecsanacz Jakab kamarai titkár szállásán, ritkábban Kenderessy volt pálosszerzetes lakásán, a Vizivárosban, az Arany Hajó vendéglővel szemben szoktak összejönni. A már említetteken kívül körükbe tartozik még Király Mihály kamarai adótanácsos és Bodor Mihály tiszteletbeli fogalmazó[2] is. A szintén közéjük tartozó Ujgyörgyi József »soll sich laut geäussert haben, dass von der Propaganda schon über 30.000 hier im Lande sind, und dass er auf die Aufnahme dringen werde.« Azt is Ujgyörgyi mondta, hogy »ein gewisser Melchior Sulijovszky, Assessor in dem ohnehin bekannten Szempliner Comitat, ist den Mitglieder der Propaganda als ein sehr eifriger Jacobiner angegeben worden.« Ujgyörgyi szervezte be a mozgalomba Szén Antal kamarai tisztviselőt is. A továbbiakban elmondja a névtelen följelentő, hogy két bécsi kereskedő, Straulino és Elsner a legutóbbi pesti vásárkor 14 napot töltöttek a csabai francia gyárosnál, Gaillard Józsefnél, és rendkívül gyanusan viselkedtek. Egy francia alkalmazott révén az Ujépületben őrzött francia hadifoglyok közé is sikerült bejutniok. Személyük annál gyanúsabb, mert tudnivaló, hogy Elsner egyik bátyja Párisban, a másik Oroszországban él.

A névtelen följelentéshez csatolta Barco tábornok a Pesten terjesztett magyar »forradalmi kiáltvány« (valójában a Marseillaise magyar változata, ld. I. k.) német fordítását, hozzátéve, »jedoch in der ungarischen ist solche weit böser gegeben.« Kísérő soraiban Barco elmondja, hogy »Diese Schrift, sagt man, soll hier bei einem Privaten mittelst Handdrukerei gedrukt; durch den Praktikanten Juratus Szlawy,[3] der beim Landrichter Somogyi ist, von Pest nach Grosswardein überbracht, und so vielleicht durch andere weiters in der Welt ausgestreuet worden sein.« Valószínűnek tartja, hogy a »kiáltvány« szerzőjét a most elfogott forradalmárok közt kell keresni. Leginkább Hajnóczyra gyanakodik, »der durch mehrere Broschüren bekannt ist, und ein Poet sein soll,« bár Laczkovics is szóba jöhet, »der auch viel Uibles geschrieben und eine beissende Schreibart hat.« Javasolja, hogy a bécsi vizsgálóbizottság ebben az ügyben is hallgassa ki az elfogottakat. (Az aug. 19.-én kelt fölterjesztés, a névtelen jelentés és a Marseillaise-fordítás későbbi másolata : Széchenyi Kvt. Ms. Fol. Germ. 1071. sz. 84—90. fol.)

7.

1794 aug 22, Regmec

Kazinczy Ferenc levele Szentmarjay Ferenchez.

Elmondja a Martinovics elfogatásáról, az udvar megrettenéséről s a legújabb pesti eseményekről Zemplénben községjon forgó híreket

Sk. eredeti : O. L. Vertr. A. 52. fasc. 20. köteg. — Töredékes hiv. másolata : O. L. Vertr. A. 44. fasc. Kazinczy periratai 8. sz. mellékl. — Nyomtatásban kiadva : *Kazinczy ismeretlen levelei*, 330—332. l.

A bécsi, napokon át tartó s összesen mintegy 20 személyt érintő (köztük volt Gotthardi Ferenc, a titkos rendőrség volt főnöke is) elfogatások híre egy-kettőre elterjedt, s mivel senki biztosat nem tudott, a legkülönbözőbb feltevésekre adott alkalmat. (Ismeretlen levele Hajnóczyhoz Bécsből, aug. 7.-én : »Nem lehet megtudni, mi is történt voltaképpen«. St. A. Vertr. A. 71. fasc. 41. sz.) Így pl. a bécsi porosz követ, Luchesini Caesar, miután 1794 július 26.-án jelentette az elfogatásokat, négy nap mulva, július 30.-án a következőkben számolt be az eseményekről, (a berlini állami titkos levéltárban levő eredetijéhez nem tudtam hozzájutni ; az 1870-es években készült másolata : Tud. Ak. Ms. Tört. Biz. Vegyes IV. doboz ; Fraknói Vilmos által készített pongyola, sőt néhol értelmetlen magyar fordítását kiadta Abafi Lajos : *Hazánk*, XI. 1889. 240. s köv. l.)

[1] A Bikessy vallomásában is említett Hirgeist György.

[2] Bodor Mihály, 1792 óta tiszteletbeli fogalmazó a Helytartótanácsban. Később ugyanitt fogalmazó, majd titkár. (Ember Győző, *A m. kir. Helytartótanács ügyintézésének története*. Bp. 1940, 207., 211. és 213. l.)

[3] Szlávy János. Ld. *Iratok* 83. sz.

Annyit már megtudhattam, — írta — hogy a rendőrség egy klubot leplezett le. Célja egy a párisihoz hasonló forradalom megszervezése és kirobbantása volt Bécsben. Már három éjszakai ülést is tartottak. Ez a klub francia pénzből alakult, és különböző osztálybéli, de eléggé ismert emberekből állt. Főnemes azonban, úgylátszik, nem volt köztük. — Majd miután felsorolta az elfogottak nevét, — köztük van Martinovics, »magyar főpap« — elmondja, hogy a vizsgálat még csak most indul, így az összeesküvés jelentőségét még nem lehet megítélni. Bécs azonban máris tele van a legkülönbözőbb hírekkel. Azt beszélik, az összeesküvők őfelsége és családja életére törtek. A lakosság nyugtalan, s az ideges hangulatot fokozza, hogy az összeesküvők cinkosai botrányokat provokálnak. Egyik este pl. a császári palota előtt őrséget álló francia őrszemet egy ismeretlen szidalmakkal halmozta el, amiért a császárt szolgálja. Ez és hasonló események azt mutatják, hogy a rendőrség valóban nagy és veszélyes szervezkedést tett ártalmatlanná. *(U. o.)* Hivatalos közlés később sem jelent meg a vizsgálatról, s az egész oly titokban ment végbe, hogy a rendszerint jól értesült Luchesini aug. 2.-án is, amikor már javában folytak a kihallgatások, csak azt jelentette: Ugy mondják, hogy őfelsége egy bizottságot fog kinevezni. Ennek feladata lesz, hogy a felfedett club céljáról, kiterjedéséről alaposan tájékozódjék. *(U. o.)* — Csak aug. 6.-i jelentésében szólt részletesebben a bizottságról. Kiemelte, hogy a kihallgatások nagy titokban folynak és hogy a bizottság minden tagjának különleges hallgatási esküt kellett letennie. A kiszivárgott hírek szerint — írta — az összeesküvők »fel akarták fegyverezni az alsóbb néposztályokat.« Egyébként úgy tudja, hogy a rendőrség — a brit alkotmány elleni mozgalomban részes személyek feljegyzéseiből — a londoni hatóságok révén értesült az összeesküvésről.[1] *(U. o.)* — Aug. 20.-i jelentésében közölte: Három zárt kocsiban újabb foglyokat hoztak Morvaországból és Magyarországból.[2] A bizottság különben csendben folytatja munkáját. Ha az adatokat összeszedte, a bűnösök elítélése a különböző törvényszékek feladata lesz. Nyilván több magasrangú egyén megpróbálja majd rávenni őfelségét, hogy adjon kegyelmet az árulóknak, de remélhető, hogy az uralkodó állhatatos marad, szabad folyást enged az ítéleteknek és nem gátolja meg a kivégzéseket. Különben a bizottság annyit máris kiderített, hogy a szervezkedés mintegy két éve indult meg, egy a német néphez intézett forradalmi röpirattal, melynek címe: Aufruf an das Deutsche Volk.[3] Ezt a röpiratot titokban terjesztették egész Németországban. Jelentése további részében magyarországi híreket közöl: Pozsonyból zavargásokat jelentenek, — olvassuk — a diákok összeverekedtek a szabólegényekkel. Már sokkal veszélyesebb próbálkozás történt Pesten, de szerencsére a rendőrség csírájában elfojtotta. Az történt ugyanis, hogy az itt őrzött mintegy négyezernyi francia hadifogoly engedélyt kért, hogy július 14.-ét megünnepelhesse. Parancsnokuk engedélyezte is, de a kormányzat, ahogy tudomást szerzett a dologról, letiltotta. A hadifoglyok azonban, parancsnokuk engedélyére hivatkozva, elhatározták, hogy mindenképpen megtartják az ünnepséget, s a hangulat nemcsak a táborban, de a civil akosság körében is egyre izgatottabb lett. Végül is kénytelenek voltak ellenük a helyőrség ágyuit felvonultatni.[4] »Les observateurs impartiaux et capables de lier les évé-

[1] 1794 május 12.-én Londonban felségsértés és köztársasági összeesküvés vádjával elfogták a »Corresponding Society,« az angol munkásság első politikai szervezetének vezetőjét, Hardy Thomas cipészmestert és a társaság több tagját. A londoni esküdtszék, ötnapi tárgyalás után, 1794 okt. 18.-án valamennyiőjüket fölmentette. (V. ö. Morton, *Az angol nép története.* Bp. 1946. II. 358—359. l. és *The Cambridge Modern History.* VIII. Cambridge 1904, 760. s köv. l.

[2] Laczkovics, Hajnóczy és Szentmarjay (v. ö. 84 l.). Morvaország említése valószínűleg tévedés.

[3] Riedel András br. röpirata, melyben Németország népeit 1792 nov. 1.-ére általános fölkelésre szólítja, hogy lerázzák bilincseiket és küldjenek képviselőket a Nürnbergben összeülő német nemzeti konventbe. (Riedel perének hadbírósági irataiból idézi Bartsch, *Die Jakobiner in Wien. Oesterreichische Rundschau,* VII., 1906, 506 l.) A nyomozás szerint a felhívást különben 24 példányban küldték szét Németországba, s többek közt Hertzberg porosz miniszter is kapott volna belőle egy példányt. (A röpirat másolata Tud. Ak. Ms. Tört. Biz. Vegyes IV. doboz.)

[4] A Luchesini által itt említett eseményekre vonatkozóan semmilyen följegyzést nem találtam. Igaz, hogy a bécsi hadilevéltár irataiit nem volt módomban megnézni. Madyánszky János helytartótanácsos azonban aug. 12.-én kelt titkos jelentésében részben hasonló eseményekről számol be: aug. 11.-én — írja — a francia hadifoglyok Pesten az Ujépületben »*a)* Einen Freiheitsbaum mit der roten Kappe aufgepflanzet, *b)* Um denselben getanzet, *c)* Dieser Tanz mit Musik begleitet gewesen, *d)* Ça ira und

nemens à leurs causes, remarques toutefois avec quelque inquiétude et chagrin, que partout la masse du peuple se familiarise avec l'idée de l'insurrection, et que les succès suivis des François semblent faire une funeste impression sur l'esprit du tiers-état et du bas peuple, en lui inspirant toujours plus de répugnance pour la continuation de la guerre, qui ne semble pas annoncer de grands succès, et dont on sent de plus en plus le fardeau pesant. C'est aussi le cas, à ce qu'on m'assure, particulièrement en Bohême et en Autriche.« *(U. o.)*

Pár nappal később, aug. 23.-án, a magyarországi helyzetről még sötétebb képet festett : A kormány nem meri összehívni az országgyűlést, és még kevésbbé meri erőszakolni a francia háborúhoz szükséges anyagi és katonai hozzájárulást. A letartóztatások következtében a hangulat elkeseredett. »On assure, que les murmures des habitans de Bude, à l'égard de ce transport, sont devenus si bruyans, que le palatin a du presser beaucoup leurs dépars pour Vienne, de peur qu'on ne force les prisons.« *(U. o.)*

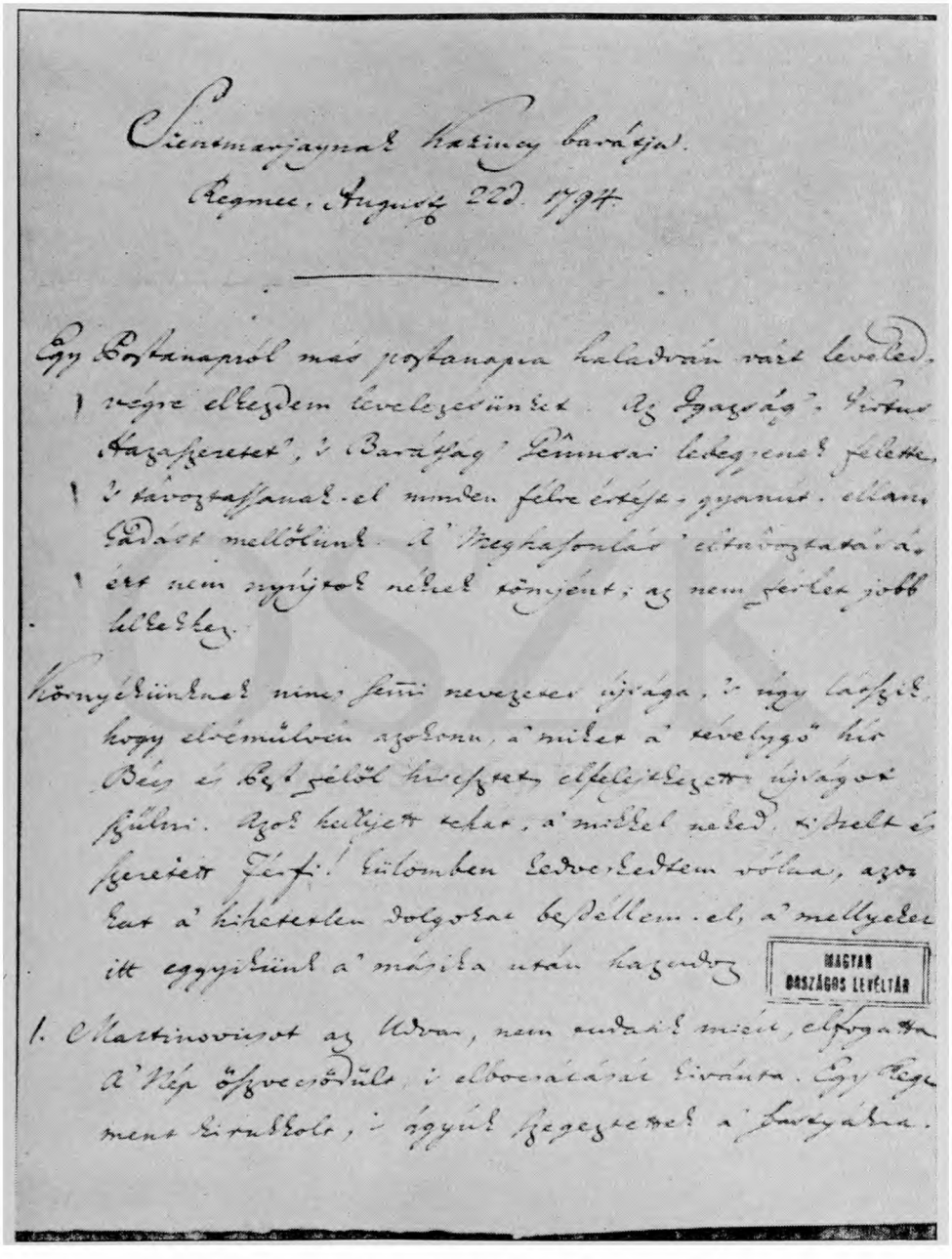
Ha a Bécsben élő diplomaták értesülései ilyen bizonytalanok voltak, nem csodálkozhatunk rajta, hogy a párisi *Moniteur* csak aug. 28.-án hozta az első hírt az elfogatásokról, s lényegeset akkor sem tudott mondani.[1]

Magyarországon az elfogatások augusztus elején váltak ismertté. Mednyánszky János br., az udvar titkos megbízottja, aug. 4.-i jelentésében említette először, hogy Martinovics elfogatása tudomására jutott a pestieknek. (O. L. Privatbibl. 26. fasc. 227. sz.) Az egész ügyet beburkoló titokzatosság magyarázza, hogy a legkülönbözőbb hírek keltek szárnyra, s hogy ezekből több annyira meggyökeresedett, hogy évtizedek mulva is találkozunk velük. Különösen Martinovics elárultatásával kapcsolatban forgott több mese közszájon. Így, hogy szolgája kihallgatta az egyik titkos megbeszélést, vagy más változat szerint, megtalálta a szervezési iratokat az apát zsebében, s az jelentette fel.[2]

Ça va gesungen, *e)* Am Ende auch mit lauter Stimmen 'Vive la République, la Liberté et l'Égalité' gerufen haben.« A katonaság felvonult és a kapun kívül egybegyűlt nézőket eltávolította. (O. L. Privatbibl. 26. fasc. 233. sz.) Lehet, hogy Luchesini erről az esetről hallott.

[1] »Vienne, le 4 août 1794. — La Cour vient de donner une organisation judiciaire à la persécution et à l'assasinat. Une commission impériale est nommée pour envoyer à la mort ou en exil les malheureuses victimes, que les ministres désigneront parmi ceux qui sont entassés dans les prisons sous prétexte de conspiration contre le gouvernement. Les membres de cette affreuse magistrature sont les hommes les plus tarés parmi les plus vils esclaves de la Cour. La conduite tyrannique du gouvernement porte au comble le mécontentement public, vivement excité déja par les désastres cruels d'une double guerre.« *(Le Moniteur Universel,* 1794 aug. 28.)

[2] Hogy ezek a mesék ekkor, az elfogatás idejében, s nem később terjedtek el, bizonyítja Forgách Miklós gr. levele öccséhez, Lászlóhoz, 1795 jan. 9.-én Bécsből. »Detectio horum Jacobinorum per quendam famulum Martinovicsii successit, — olvassuk a levélben — qui tunicam et habitum ejus Franciscanicum, quo ille nonnunquam pro suis imposturis utebat, induit et dum se in speculo consideret, audivit adventum domini sui, unde prae terrore semet infra lectum abscondit. Dominus vero cubile intrans cum duobus adhuc sociis, nullum auscultantem metuens de Jacobinismo suo discurrere cepit, planaque omnia sua detegere et cum iis conferre, quae servus sub lecto cubans, ut primum dominus domo excessit ipsemet Caesari retulit et sic omnibus illis perversis machinationibus finis impositus.« (O. L. Forgách lt. 1795.) V. ö. még *Szirmay,* 19. §. és Szinnyei József, *Dugonics András följegyzései.* Bp. 1883 (Olcsó Kvtár, 162. sz.) 141. l., aki Forgách-csal szinte szószerint megegyezően adja elő az elfogatást. — Ezek a mesék olyan hitelre találtak, hogy még a mult század végén is találkozunk velük. (Így pl. S. A. G., *Die Jacobiner in Ungarn und Wien.* Karl Aug. Schimmer, *Bilder aus der Heimath, Wien,* 1853, c. gyüjteményében, 90—93 l. ; Velits Dezső Lucián, *Szmetanovits Károly a Martinovics-féle összeesküvésben. Magyarország,* XIII (1906) 6. (jan. 6) sz. ; Tóth Béla, *Mendemondák.* Bp. 1896, 112—114. l.) Dudás Gyula 1878-ban a szolga nevét és árulásáért kapott jutalmát (kinevezték jegyzőnek a bácsmegyei Hegyes községbe!) is ismerni vélte. *(Martinovics szolgája. Bács-Bodrogh* c. folyóirat, 1878, 49. l.) — Megemlítjük még Kisfaludy Sándor följegyzését, hozzátéve, hogy jóval az események után íródott, s nem áll módunkban a benne foglaltak valódiságát ellenőrizni. Eszerint Martinovics »Bécsben akkor nagy házat tartott és kényelmes vendégségeket, mulatságokat adott, mellyekbe a' tehetős vagy elmés ifjakat édesgetni szemlátomást erőlködött.« Őt is mindenáron szerette

Szentmarjaynak Kazinczy barátjai.
Regmec, Augusz 22d. 1794.

Egy Postanapról más postanapra haladván várt leveled,
1 negyre elkezdem levelezésünket. Az Igazság', Virtus
Hazaszeretet', i 'Barátság' Lelkemnek lebegtenek felette,
1 i határoztassanak el minden félre értése, gyanui, ellen-
Tádat mellőlünk. A' Megkaptatás' eltávoztatá á-
ért nem nyújtok nékek könyeket; az nem férhet jobb
lélekhez.

Környékünknek nincs szüksége újságra, i úgy látszik,
hogy elérémülvén azoktól, a' miket a' tévelygő kis
Béty és Bél' felől hirtelen elfeledtetett újságot
szülni. Azok kellyetek tehát, a' mikkel naked, i Isten é
szeretett Szerződ! különben kedvet kedvem volna, azo
kat a' hihetetlen dolgokat bepéllem el, a' mellyeket
itt egymásunk a' másika után hazudoz

MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

1. Martinovicsot az Udvar, nem tudni miért, elfogatta
a' Nép összeverődött, i elbocsátását kívánta. Egy Regi
ment kirukkolt, i egyik szegletnek a' Szerdahelyi.

Kazinczy levele Szentmarjayhoz
(Ld. 71. l.)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Az elfogatásokkal kapcsolatban az ország északkeleti megyéiben elterjedt híreket tárja elénk Kazinczy levele. Ha általában nem is felelnek meg a valóságnak, rendkívül jellemzőek a közhangulatra.[1] Szentmarjay egyébként ezt a levelet már nem kapta kézhez, mert aug. 16.-ról 17.-re virradó éjjel elfogták. (V. ö. 62. l.) A levél az ügyész kezébe került, ki a per folyamán fel is használta azt Kazinczy ellen. (V. ö. *Fogságom naplója*, 1794 dec. 29.)

Szentmarjaynak Kazincy barátja.

Regmec, Augustus 22dik 1794

Egy postanapról más postanapra haladván várt leveled, végre elkezdem levelezésünket. Az igazság', virtus', hazaszeretet' 's barátság' géniusai lebegjenek felette, 's távoztassanak-el minden félre értést, gyanút, ellankadást mellőlünk. A' meghasonlás' eltávoztatásáért nem nyújtok nékiek tömjént; az nem férhet jobb lelkekhez.

Környékünknek nincs semmi nevezetes újsága, 's úgy látszik, hogy elreménylvén azokonn, a' miket a' tévelygő hír Bécs és Pest felől híresztet, elfelejtkezett újságot szűlni. Azok helyett tehát, a' mikkel néked, tisztelt és szeretett férfi! külömben kedveskedtem vólna, azokat a' hihetetlen dolgokat beszéllem-el, a' mellyeket itt eggyikünk a' másika után hazudoz.

1. Martinovicsot az udvar, nem tudatik miért, elfogatta. A' nép öszvecsődűlt, 's elbocsátását kivánta. Egy regement kirukkolt, 's ágyúk szegeztettek a' bástyákra. Másnap az udvar Laxenburgba költözött-ki, de alig pihente-meg ott magát, midőn 30 kocsin jöttek az esedezők, azzal a' jelentéssel, hogy ha kérések elégségesnek nem találtatik, hólnap 300, és ha az sem, holnapután 5000 kérő lesz.[2] Azt is beszéllik, hogy Martinovics tortúra által faggattatott, nem tudom miknek kivallására.[3] Vallott, és azonnal igen sokan fogattak-el,

volna társaságába vonni, talán hogy »veszélyes titkaiba avassa, mellyeket akkor csak tudni is életveszedelem volt.« Ő azonban »a' feslett életű papot gyűlölvén, mindig vonogatta magát. Végre, sokszori kérésnek engedvén, egy estvéli mulatságra, mellynek foglalattya muzsika és ének volt, csakugyan oda ígérkezett. De Martinovics azon estvét előző déli órákban befogattatott, sok magyar ifjunak, kiket szenvedelmeiknél fogva magához csábittani vágyott, szerencséjére«. (Toldy Ferenc, *Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái*. Pest 1871, IV. 19—20. l. — Martinovicsot különben éjjel fogták el. Ld. *Iratok* 2. sz.)

[1] Kazinczy szerepére a jakobinus mozgalomban v. ö. *Kazinczy ismeretlen levelei*, 319—322. l. és Váczy János, *Kazinczy Ferenc a szabadelvű és demokrata eszmék szolgálatában*. Bp. 1914.

[2] Szlávy János írta 1794 aug. 10.-én Laczkovics Jánosnak Nagyváradról: »A' bétsi revolutio akár igaz, akár nem, az én vélekedésem szeréntt ez a' hir nem a' leg-rosszabb, mert a' pater patriae cum patribus conscriptis jó ideát csinálhat a' maga hiv jobbágyairól, a' szegény jobbágyok pedig jó előre, lassan-lassan el-készítik nyakokat a' járomhoz.« (O. L. Vertr. A. 53. fasc. ad A 37. köteg.)

[3] Az egykorúak följegyzéseiben több helyen olvashatunk arról, hogy a bécsi vizsgálati fogságban a vádlottakat verték és kínozták. Aug. 7.-én írta egy ismeretlen Hajnóczynak, Bécsből: »Azt beszélik, hogy az elfogottak közül kettő 25 botot kapott, mert nem akart vallani, s hogy ez a specificus használt.« (St. A. Vertr. A. 71. fasc. 41. sz. — Ugyanezt írta Erdélyi jurátus is, ld. 650. l. 1. jegyz.) Dugonics András Emlékirataiban meg ezt olvassuk: »Kérdőre huzattatván Martinovics, előbb semmit sem akara kivallani, de kinzásokkal fenyegettetvén, ki vallotta . . . öt direktorjait.« (Közli Szinnyei, *i. m.* 141. l.) Hasonlóan írt Batsányi is (ld. 610. l.). Maguk az elfogottak azonban sohasem panaszkodtak erőszakra, annál inkább arra, hogy a bécsi bizottság a legkülönfélébb igérgetésekkel próbálta őket beismerő vallomásra bírni. V. ö. Hajnóczy nyilatkozatát: 369. l. és Bibl. V., *Der Zerfall Österreichs. Kaiser Franz und seine Erbe*. Wien. 1922, 81. l., ahol idézi Müller bécsi vádlott szavait arról, hogyan próbálta öt Schilling kormánytanácsos büntetlenség ígérgetésével rávenni annak bevallására, hogy mindig demokrata volt.

és titkon meg is ölettettek. Az elfogottak nevei közt volt a' Batsányijé is.[1] — Közönséges lévén a' hír, kellett valaminek történni; de még is hihetetlen előttem.

2. Az udvar nem nézvén bátorságosnak Bécset, Budára akar lejönni; 's a' bécsi nép zúg.

3. Barkó[2] szelet kapott a' maga vicebarkóji által hogy 10. aug Pesten revolutió készül, 's ezen fogva éjjel 12 ágyút vitetett-ki a fegyverházból Pestre, 's kártácsokkal töltette-meg, 's annak a' hellynek szegeztette, a' hol a' zendülők öszvegyülekezni akartak. Megvirradott, 's nem volt semmi. Így állottak ott az ágyúk készen lőni, ha lett vólna kit, 's a' palatinus visszavitette az ágyúkat, mihellyt Pestre érkezett, még pedig fényes nappal. Ha ez igaz, hogy meri mágát Barkó eggy olly nép köztt mutatni, a' melly általa igy bosszantatik. Éljen a' mi kedves palatinusunk.[3]

4. B. Podmaniczky[4] azt investigálta hogy az ifjúság mért hord rövíd hajat, melly Gallicismus. — Már ez felette sok; és ezt soha nem hihetem. Én a' francia revolutió előtt már rövíd hajat hordottam, és azt is fogok, valamig a' rövíd haj' természetes göndörödését a' frizuránál szebbnek, és annak kevés időt kívánó megfésülését a' fark fonásnál könnyebnek fogom ítélni. — Azt tartom, hogy az ollyakat investigálni, és azt adni a népnek tudtára, hogy az uralkodás retteg, veszedelmes; veszedelmesebb mint a' rövíd hajba rejtett antiroyalismus. A' ki jakobínus, úgy vélem, nem jegyzi ki magát annak a' rövíd hajjal.

5. A' fels. Császár megbosszankodván azon, hogy a' belgák 40 ezer embert adni nem akarnak, az ő megbüntetésükre általengedte őket a' franciáknak.[5] Így fog velünk is bánni, ha a' cautiót egynéhány milliomig Magyar Ország fel vállalni nem akarándja.

Ezek azok az ostoba hírek, a' mellyek bennünket itt nevettetnek is, rémítenek is. Kérlek, írd-meg, mi bennek igaz.

[1] Batsányit, bár régebben körözték, de csak szeptember 9.-én éjjel fogatta el a nádor Pesten. V. ö. 176. l.

[2] Barco Vince tábornok.

[3] Sándor Lipót nádor aug. 8.-án érkezett vissza Laxenburgból Budára. Másnap, Ferenc császárhoz írt levelében azt írta: »mintha itt Budán és Pesten, de az egész országban is valami előttem ismeretlen tűz lobogna,« amit a naponként megjelenő pasquillusok és forradalmi versek is mutatnak. De 12.-én és 13.-án kelt leveleiben már úgy vélte: aggodalomra nincsen ok. Barco tábornok, aki ellen több pasquillus iródott, a helyzetet kritikusnak látja ugyan, s ezért erélyes katonai intézkedéseket kívánt volna tenni, ő azonban csak arra utasította, hogy legyen készenlétben. (*Sándor Lipót iratai*, Iratok 133. és 134. sz.) — Az ágyuk felvonultatásáról Mednyánszky János br. is említést tesz aug. 11.-i titkos jelentésében: O. L. Privatbibl. 26. fasc. 232. sz.

[4] Talán Podmaniczky József br. helytartótanácsos, akiről Kazinczy gyakran megemlékezik leveleiben. — A rövid haj viselésének divatjáról Barco tábornok is említést tett 1794. aug. 19.-i jelentésében. Dugonics András, — írta — a pesti egyetem tanára, »der auch nichts Nutz ist,« nagyon gyanusan viselkedik. »Erst vor kurzer Zeit hier in den Schulen veranlasst hat, dass beiläufig fünfzig Studdenten angefangen haben mit abgeschnittenen Haaren zu erscheinen, welche Neuerung aber durch die königl. Statthalterei wieder abgestellt worden.« (Kr. A. Hofkriegsrat 1794—44—56; — ugyanezt jelentette Mednyánszky helytartótanácsos is 1794 aug. 10.-én: O. L. Privatbibl. 26. fasc. 231. sz.) — A Helytartótanács levéltárában az erre vonatkozó tiltó rendeletet nem találtam meg.

[5] A császári csapatok 1794 júliusában szorultak ki a francia sereg elől Belgiumból. (Brüsszel július 9.-én, Antwerpen 28.-án kapitulált.) A Habsburg ellenes belga mozgalomra ld. A. Sorel, *L'Europe et la Révolution française*. Paris, 1885, IV. 75. s köv. l.

. Irásaimat Kis János talám már elvitette. Ha el nem vitette volna, tartsd magadnál.[1] Okom van azt reményleni, hogy septembernek közepe táján Pesten foglak ölelhetni, 's akkor magam viszem-el azokat Győrbe. Szeretném mindazáltal, ha Versegi Ur azokat addig körültekintené.

Diogenesseimnek kiszabadítások eránt semmi lépést nem teszek, míg azt nem látom hogy a' dolgok csendesednek, mert zavarban haszontalan minden igyekezet.[2] Élj boldogúl, kedves hazafi! 's szeress.

8.

[1794 augusztus 23 vagy 24, Pest]

Tomanek Sándor ügyvéd följelenti Szolártsik Sándort, s elmondja, hogyan próbálta az őt megnyerni a titkos társaság számára

Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 51. fasc. ad A 11. köteg. — Egykorú hiv. másolatai: O. L. Vertr. A. 47. fasc. Szolártsik periratai 12. sz. mellékl. és O. L. Vertr. A. 51. fasc. ad A 11. köteg.

Friberth Antal, a Siskovics gyalogezred ny. kapitánya,[3] 1794 júliusában egy följelentést juttatott el az uralkodóhoz. Tomanek Sándor pesti ügyvédet — írta — Szolártsik Sándor,[4] a pesti Kir. Tábla jurátusa egy titkos szervezkedés számára próbálta megnyerni. Tomanek megkérte őt, hogy erről a följelentést ő írja meg és Bécsből küldje be az uralkodónak. Attól tart ugyanis, írta Friberth, hogy ha ezt ő tenné meg, akár élőszóval Pesten valamelyik tisztviselő előtt, akár írásban postán, az nem jutna el az uralkodóhoz. Szolártsik szerint ugyanis a titkos társaság tagjai között igen magas állású férfiak vannak, akik a följelentést megsemmisíthetnék, sőt a följelentő élete is veszélybe kerülhetne. (Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 36. fasc. 5. sz.)

Az uralkodó Friberth jelentését kiadta a Kancelláriának, amelyik július 31.-én kivizsgálás céljából továbbította — mivel a nádor éppen Laxenburgban időzött — Zichy Károly országbíróhoz. (O. L. M. Kanc. eln. 45/1794. sz.). Tekintve azonban, hogy Tomanek ügyvéd éppen nem tartózkodott Pesten (Zichy jelentése augusztus 6.-áról, *u. o.*), kihallgatása már csak Martinovicsék elfogatása után, augusztus 23.-a körül történhetett meg. (V. ö. *Jegyzőkönyv* No 7)

[1] Kazinczynak 1794 okt. 6.-án Kis Jánoshoz (az ev. superintendens és költő) írt leveléből tudjuk, hogy még július 7.-én, a nagykárolyi főispáni beiktatáson, a köv. kéziratokat bízta Szentmarjayra: »Geszneremnek 15dszeri fordítása, Wieland Grátziáinak fragmentuma, Anakreonnak némely dalai.« (*Kazinczy levelezése*. II. 384. l.) Szentmarjay elfogatása után ezek a kéziratok minden valószínűség szerint elkallódtak.

[2] Kazinczy Wieland-fordítása, melyet még 1790-ben készített, *Sokrates Mainomenos, az az a Sinopei Diogenes Dialogusai, Wielandból* címen 1793-ban jelent meg Trattnernél, Pesten. 1794 május 30.-án a Kancellária eltiltotta a könyv terjesztését. (O. L. Helyttan. dep. revisionis librorum 1795, fons 9, pos. 2, 5, 7, 8 és M. Kanc. 13304/1794. sz. — A rendelet szövegét közli Kazinczy Hajnóczyhoz július 24.-én írt levelében: *Kazinczy ismeretlen levelei*, 327. l.) — Kazinczy gondolt rá, hogy folyamodik a végzés megváltoztatásáért, de elfogatása megakadályozta ebben. (V. ö. Váczy J., *Kazinczy Ferencz és kora*. I. Bp. 1915. 443—446. l. és Czeizel J., *Kazinczy Ferenc élete és működése*. I. Bp. 1930. 225—226. l.) — Egyébként a levélnek ezt a mondatát, amelyik félreérthetetlenül Kazinczy indexre tett munkájára vonatkozik, a jogügyi igazgató gyanusnak találta s 1795 febr. 9.-én Szentmarjayt ki is hallgatta ezzel kapcsolatban. V. ö. 353. l.

[3] Életrajzát részletesen elmondja Károlyváros tanácsa, 1794 aug. 16.-án a nádorhoz írt feliratában: O. L. Vertr. A. 36. fasc. 9. sz. V. ö. *Jegyzőkönyv* No 9.

[4] Életrajzát ld. 165 l.

Infra-scriptus ad propositas per excellentissimum ac illustrissimum dominum Comitem Carolum Zichy de Vason-keő, judicem Curiae Regiae (*titulus*) quaestiones, humillima qua obligor erga Ss^man^ M^tem^ Regiam, charamque patriam, subditali devotione referendum habeo.

Quod anno nunc currenti ante circiter duos menses certus Alexander cognomine, conditioneve ignotus, heruli vero ut ab aliis nunc resciveram Abaffiani praefectus,[1] in cavena trium Maurorum mecum constitutus, in forma primo discursus frameam meam sat latam a qualitate laudando, ejus usum, necessitatemque, si vellem, habere posse me adorsus est. Cui ego reposueram, quod cum jam et aetas tregesimum annum superans et character impedirent me militem agere, me nequaquam frameae usu uti velle aut posse. Ad haec idem nescio unde me ipsi allectum esse cogitans, confidentius locutus est, ac paulo post pro libertate gentis Hungarae, pari Polonorum motu quorum facta energice praelaudaverat,[2] certam societatem assurgere declaraverat: de hac re mihi alioquin ignota, quali nempe methodo eadem societas erigi posset, sciscitanti certa fiducia, quod si vellem associationem, se omnia arcana mihi revelaturum spopondit et taciturnitate mea, quasi assensum praebuissem, victus, me domum versus proficiscentem comitatus subsequis persuadere studuit: quod nempe intra breve tempus ad decem millia horum conjuratorum numerum accrescere, utpote ut juxta elaboratum societatis systhema omne individuum non nisi duos sibi allicere teneatur, quorum iterum singulus ita docendus, ut ii quoque non nisi duos doceant, ac ita intra paucum spatium ad decem millia assurrectura erit societas. Ad haec mihi quaerenti, unde hi arma necessaria accepturi ac quomodo unus alterum agnoscere valebit, reposuit: de armis jam sociatas providebit. Ut autem agnosci possit socius, ad signa sequentia attendendum esse: nempe utriusque manus palmum sibi opposite ad cubitum applicandum esse, quod signum amicitiam concordiamque denotare retulit. Cum autem contingat nonnunquam, ut quis per accidens eadem positura utatur, ne cum tali confidentius loquens prodatur, talem tentandum esse ita, ut dextrae manus indice in palmo sinistro directe formetur litera C. quod si vero tentatus hocce signum in palmo aeque suo formaverit, ac insuper aliam literam C in parte palmi superiore decussatim, cornuaque literae C deorsum versus monstraverit, eundem pro consocio agnoscendum esse, cum quo tractari, deque omnibus rebus discurri posse consultum erit. Addidit dein, quod velit mecum hujus societatis catechesim, quae originalem naturae humanae essentiam, omnium hominum aequalitatem, respectu gentis humanae regiae dignitatis onus ac revolutionis praeparationem firmis, iisque facile credibilibus et probabilibus argumentis remonstrat, communicare, hancque describendo, ne in casu quo delatus forem, nocere possit, sub cooperta per tertium mihi intitulata conservare studeam, ita ut pro excusatione mei deserviat, quasi mihi sub anonymo submissa fuisset. Ista attamen catechesis, cum ab eo tempore cum eodem non convenissem, nec per me visa, neque per eum mecum communicata est. Retulit demum, quod societas ista congressus servet in domo Jungiana ad pontem sita, ubi correspondentiae et consultationes foventur, ac quod non ita pridem se praesente alicujus magnatis Budae habitantis litera missilis publice perlecta fuisset, qui pro membro hujus societatis se sponte obtulisset, huncque magnatem

[1] Szolártsik Abaffy Ferenc fiai mellett volt nevelő.
[2] A Kosciuszko vezetésével megindult lengyel szabadságharc, 1794 tavaszán.

consociari, etsi conplurimi renuissent, ad ultimum tamen eundem assumtum esse dicebat, nomen tamen illius aut characterem revelare nullatenus voluit; sed dein me quoque in congressum ipsorum ducturum promisit, ast uti superius attingebam, quia cum eo non constituebar, promissa exequenda sicut urgere non poteram ita neque idem adimplere. Denique mei egentiam maxime habere proposuerat, societatis enim esse systhema, ut et rustici cooptari possent; cum vero ego hinc inde per juristitia itinerer et similes facile persuadere ad ea valerem, efficaciter progressus facere possem. Sed teste tuta conscientia mea, fidelitateque obligata fateor, me nullum penitus ad haec persuasisse aut ulli proposuisse.

Plura praeter haec in mei convictionem adduxit, quae quia saltem de fucata et per illos in devictionem praefigurata libertate sonabant, memoriae non inhaesere; timor namque futuri patriae Ss^mae M^tis, personaeque meae excidii me animi et consilii inopem reddidit. Unde etiam dominum capitaneum Antonium Frieberth pro dando consilio accessi, cujus suasu eo ficto argumento, quod me in omnem sordidam colluviem immiscere nolim, ab eo principaliora societatis membra rescire debuissem, sed quia cum eodem amplius non convenerim, imo conventum ejusdem vitassem, nihil amplius ab eodem audivi.

Ex hac facti specie Excellentissime Domine id quoque conjecturari potest, quod hicce discursus noster et annutum meum per positas quaestiones involvat, firma tamen spe in clementia Ss^mae M^tis confisus, innocuo cordi meo suffragari id opinor, quod ipso ferme momento, quo mihi innotuit res, praeattacto domino capitaneo Antonio Frieberth significaverim, qui mecum conjuncto nisu officio satisfacere studuit ac proinde in hoc manifesto irreatus mei casu efficax Exc. Vestrae patrocinium implorans, gratiis commendatus persevero.

Humillimus servus
Alexander Tomanek
causarum advocatus m. p.

Tomanek fenti vallomását az országbíró azonnal továbbította a nádorhoz, aki augusztus 24.-én fölterjesztette az uralkodóhoz. Kísérőlevelében megjegyezte, hogy itt nyilván a Martinovics-féle titkos társaságról van szó, amelynek Szolártsik valami vezetője lehet, mert kitünően ismeri a mozgalom célját és szervezetét. Utasítást kért, hogy csak figyeltesse őt, vagy — amit helyesebbnek látna — elfogassa, és Martinovicsékkal való szembesítésre felküldje Bécsbe. (A nádor fölterjesztése közölve: *Sándor Lipót iratai*. Iratok 140. sz.) Az uralkodó Szolártsik elfogatását és Bécsbe felküldését rendelte el. A rendeletet a nádor aug. 30.-án kapta kézhez, s még aznap éjjel végrehajtatta.[1] (*U. o.* és *Jegyzőkönyv* No 19; v. ö. még 165. l.)

Az udvari vizsgáló bizottság szept. 10.-én ismertette Tomanek följelentését Szolártsikkal, ez azonban tagadta az abban foglaltakat. (Ld. 169. l.) Ezért a Kir. Tábla 1795 jan. 20.-án megidézte Tomanek ügyvédet és szembesítette Szolártsikkal. Tomanek megismételte a följelentésében foglaltakat, és vallomását esküvel is megerősítette. Sőt a már elmondottakat kiegészítette azzal, hogy Szolártsik még arra is kioktatta, ha a szervezkedést véletlenül fölfedeznék és őt kihallgatnák, arra a kérdésre, hogy kitől kapta a kátét, mindig valaki olyant említsen, aki már meghalt. Így ugyanis nem tudják a szervezkedés szálait nyomon követni. — Szolártsik továbbra is mindent tagadott. (O. L. Vertr. A. 51. fasc. ad A 10. köteg.)

[1] Wittmaesser Mátyás pesti városi kapitány augusztus 31.-én reggel jelentette a nádornak, hogy Szolártsikot elfogatta és már útban is van Bécs felé. Ugyanakkor átadta Szolártsik lefoglalt iratait. (O. L. Vertr. A. 36. fasc. 27. sz. — Ld *Jegyzőkönyv* No 27.). A lefoglalt iratok (ld. 165. l. 1. jegyz.) közül Sándor Lipót csak Szűz Jakab titkár levelét (v. ö. 168. l.) találta gyanusnak, s ezt fel is küldte Bécsbe. (Ld. a nádornak Ferenc királyhoz írt szept. 1.-i levelét: *Sándor Lipót iratai*, 720. l. 2. jegyz.).

9.

1794 augusztus-október

Pest megye felirata az uralkodóhoz a felségsértéssel vádoltak ügyében és az erre adott legfelsőbb válasz

a.)

1794 augusztus 25, Pest

Pest megye felirata az uralkodóhoz.

Laczkovics, Szentmarjay és Hajnóczy ítélet nélküli elfogatásában törvénysértést lát, kéri magyar bíróság elé állításukat.

Eredeti: O. L. M. Kanc. 9631/1794. sz. Külsején a Kancellária irodájának följegyzése: praesentatum 31. Aug. 1794 — Egykorú hiv. másolatai: O. L. Vertr. A. 36. fasc. 15. sz. és O. L. Curiai lt. Martinovics fasc. II. köteg 21. sz. — Későbbi másolatai: Tud. Ak. Ms. Jogtan. ált. negyedr. 3. sz.; Széchenyi Kvt. Ms. Fol. Lat. 1797. sz. 2. fol. és Főegyházmegyei Kvt. Batthyány, »Rex« tit. II. m. 31—32. sz.

A nádor már aug. 17.-i levelében, közvetlenül Hajnóczy, Laczkovics és Szentmarjay elfogatása után, jelezte az uralkodónak, hogy a megyék nem fognak szótlanul belenyugodni nemes emberek ítélet nélküli elfogatásába. A többség ugyan, — írta — különösen a polgárok, azt mondják: úgy kell nekik, megérdemelték, — de a megyék, a nemesurak, nagy zajt fognak csapni, mert úgy vélik, ezzel csorba esett nemesi jogaikon. De nem félek tőlük, tette hozzá; majd megfelelek nekik, hogy ezeket az embereket csak kihallgatás és szembesítés céljából küldöttem fel Bécsbe, azt semmilyen törvény nem tiltja, és hogy különben is rendkívüli időkben rendkívüli intézkedésekre van szükség. (*Sándor Lipót iratai*, 205. l. — Egyébként a nádor az elfogatások után nem tudjuk kitől, jogi véleményt kért az ügyben. Az ismeretlen jogász referátuma ránk maradt, a nádor ebből merítette érveit: O. L. Vertr. A. 40. fasc. 190—194. fol.)

A nádor jól sejtette: Pest megye azonnal megmozdult az elhurcoltak érdekében. Ahogy a nádor aug. 19.-i levelében jelentette az uralkodónak: »egynéhány nyugtalan vérű, nyilván az elfogottak elvtársaitól feltüzelve« Szily József pestmegyei alispánt megpróbálta rávenni, hogy a megyegyűlést azonnal hívja egybe, »hogy különösen Laczkovicsot visszakövetelj ék.« Az alispán azonban nem volt erre hajlandó. A legközelebbi, aug. 25.-i megyegyűlésen viszont »előreláthatóan nagy lármát csapnak majd, de ennek nincs jelentősége.« (*I. m.* 709. l.)

Pest megye 1794 aug. 25.-i közgyűlésén — a jegyzőkönyv szerint — »különös sokasággal öszve gyülekezett prókátor urak és számosabb nemes ifjak« előtt gr. Keglevich György indítványozta, hogy a megye kérjen felvilágosítást az uralkodótól Laczkovics, Szentmarjay és Hajnóczy törvénybe ütköző letartóztatásáért és külföldre hurcolásáért.[1] Egyben javasolta, hogy értesítsék erről a lépésükről az ország többi megyéjét. Teleki József gr. koronaőr[2] az aulikusok nevében tiltakozott az indítvány ellen. (»Imo, si proprius

[1] A Hármaskönyv kimondta, hogy nemes csak törvényes idézéssel fogható el. Az 1715. évi 7. tc. ugyan ezt az előjogot felségsértés esetére felfüggesztette, sőt felhatalmazta a királyt, hogy a vádlottak felett az ország határain kívül is bíráskodhassék, az 1790/91. évi 56. tc. azonban ezt az újabb intézkedést megszüntette, és felségsértési perekben a Kir. Táblát rendelte bíróságnak.

[2] Teleki József gr. (1738—1796) Ugocsa megye főispánja, koronaőr, a család gyömrői ágából származott. Mint a reformátusok vezérének fontos szerepe volt a II. József alatti vallásügyi tárgyalásokban. Ekkor még a köznemesi ellenzékhez húzott, úgyannyira, hogy Lipót császár meg volt róla győződve, tudott a rendek és a porosz udvar közti titkos tárgyalásokról. Az 1790/91-es országgyűlésen is egyik hangadója volt a Habsburg-ellenes ellenzéknek, de II. Lipót éles szeme már meglátta, hogy csak »vallási ügyekben fanatikus, különben elég mérsékelt«, és hogy »bár veszélyes ember, de azért felhasználható.« A francia forradalom hatására hamarosan otthagyta az ellenzéket,

ipsius filius in simili circumstantia et crimine captus fuisset, non posse nec velle se partes ejus suscipere pleno pectore zelose declarabat.« — »Mint egy magyar Brutus ezt mondá, — írta róla Kazinczy — : Ha a' fiam van is közttök, csendesen veszem, ha feje elüttetik.«) A gyűlés két pártra szakadt, és hosszú vitába bonyolódott. A vita eredményeként született meg az aulikusok és ellenzékiek álláspontja közt megalkuvó megyei felirat.[1] (A közgyűlés részleteire ld. *Berzeviczy*, és Ujváry Istvánnak a prímáshoz írt aug. 25.-i jelentését : Főegyházmegyei Kvt. Batthyány »Rex« Tit. II. m. 31. sz.[2] Előadását megerősítik *Kazinczy levelezése*, IX. 161. l. és *Szirmay*. — Ld. még a nádor levelét az uralkodóhoz aug. 27.-ről : *Sándor Lipót iratai*, 718. l.)

Augustissime Romanorum Imperator et Rex Apostolice
Domine Domine Clementissime!

Attentos nos reddidit Joannis Laczkovits, Iosephi Hajnoczy et Francisci Szent Marjai nocte diem 17^{am} mensis et anni currentium praecedente propriis in hospitiis interventa incaptivatio; attonitis simillimos, e gremio nostri extra regnum in ferramentis facta eorundem abductio.

Sonticis equidem (licet causa hucdum nobis incognita sit) et gravissimis e rationum momentis eo consilii et extremitatis M^{tem} V^{ram} Ss^{mam} perductam esse, nulli ambigimus et nec protectores eorum, si vagus ille rumor, qui de iis passim velut criminis laesae majestatis reis spargitur, reali fundamento innixus sit agere, nec eosdem promeritae poenae aut judicio legali ereptos habere volumus. Luant illi si criminis, cujus hinc inde arguuntur, revera rei sint, luant ; sed modo per leges, signanter art. 56 : 1791 definito, intra et non extra regnum judicio Curiae M^{tis} V^{ae} Ss^{mae} luant.

hogy a dinasztia mellé álljon, és megcsúfolva nagy műveltségét szembeforduljon a felvilágosodás törekvéseivel és a reakcióba hátráljon. Az, hogy katolikus részről még 1794-ben is jakobinusnak nevezték, ne tévesszen meg bennünket. Erre már Kazinczy megmondta, hogy nem igaz : »mivel Excellentiádnak antijakobinus gondolkozását ismerem.« Sándor Lipót nádor 1795-ben már a »megbízhatók« és »jóérzésűek« közé sorozta. (*Jegyzőkönyv* No 498 ; *Kazinczy levelezése*, XXII, 27. l. ; *Eckhardt*, 191—193. l. ; *Türelmi rendelet*, passim ; *Sándor Lipót iratai*, 443. l. — A francia forradalomról való véleményére ld. fiához írt levelét, 1794 febr. 25. : Fölföldy Sándor, *A francia forradalom és a magyarok*. Kolozsvár, 1912, 18. l.)

[1] A közgyűlési jegyzőkönyv a vitát és eredményét így foglalja össze : »Propositio tétettvén Laczkovics Jánosnak, Hajnóczy Józsefnak és Szentmárjay Ferenczcnek a folyo esztendei augusztus 16. étzakáján szállásokon történt meg fogattatások, vasra veretetések és idegeny országra lett ki vitettetések eránt. Szivekre vették az egybe gyűlt Rendek a törvénynek 's a személlyes bátorságnak az kivitel által lett meg sértettetését, 's tartván az ennek után is meg eshető következésektől, meg állapodtak abba, hogy a Felséges Királynak az ebbéli sértődést 's félelmet ki jelentvén, ő Fölségét arra kérjék, hogy az elvitetteket vissza küldvén, ha ugyantsak vétkesek volnának az 1791-ik esztendei 56-ik törvény által ki rendelt törvényes bíró ítélet tétele alá bocsátani, 's az efféle ennek utánna történhető elvitelek eltávoztatása iránt rendeléseket tenni, 's ezen nemzethez, mellynek a törvények meg tartása, 's ezek és a királyi méltóság is a köz békesség meg bántódásának el távoztatása első kötelességében áll, több hiedelemmel méltóztasson lenni.« (Pest m. lt. Közgyűlési jegyzőkönyvek, 1794 II. 1795. sz.)

[2] Ujváry jelentése szerint a gyűlésen elnöklő Gr. Brunszvik József adminisztrátor a következő szavakkal kelt Teleki javaslatának és így az uralkodónak védelmére : »pericula item quae a natione Gallica et Viennae quoque detectam non nullorum conjurationem eas esse circumstancias temporum, ur si nefors etiam praeter legem aliquid accidat, ex ratione publicae saeculi tutis id in bonam partem esse interpraetandum. — Brunszvik (Brunsvik) József (1750—1827) 1790 óta gróf, a későbbi országbíró. Aulikus. (*Kempelen*, II. 447. l. : *Nagy Iván*, II. 242. l. ; *Királyi könyvek*. 39. l. ; életrajza : *Tudományos Gyüjtemény*, 1828 I. 122. l.)

Leges solum nostras abductione eorundem extra regnum facta violatas esse dolentes, securitati personarum, cui citata et annuente desideratissimo M^tis V^ae Ss^mae genitore et rege nostro condam clementissimo recenter condita lex, in similibus etiam prospectum esse volebat, haud mediocre vulnus inflictum esse ingemiscentes et tristes violatae legis sequelas metuentes speramus M^tem etiam V^ram Ss^mam justum et communem nostrum dolorem clementer perspecturam ; unde supplices M^tem V^ram Ss^mam, qua clementissimum nostrum dominum summumque legum nostrarum custodem et vindicem oramus, dignetur ad antevertendas sollicitudines nostras eos benignos ordines elargiri, ut praesumti hi delinquentes ad effectum legum nostrarum judicio Curiae M^tis V^ae Ss^mae Judiciariae, non minori, quam judicium quodcunque extraneum cum accuratia, attentione et fide contra eosdem processurae fidaeque Hungarorum, vitam suam haud tanti, ac salutem et incrementum Augustae Domus et M^tis V^ae Ss^mae, publicamque suam tranquillitatem aestimantium custodiae, ocyus restituantur, pro futuro vero abductiones hujusmodi, non attentis quorumcunque delationuibus sollicite et in quocunque demum casu praecaveantur. Cum enim obligatio nefanda idmodi molimina detegendi et quovis possibili modo antevertendi, tum lege nobis injuncta, tum studio conservandae propriae tranquillitatis prima semper et praecipua, et insuper fidelis cujuslibet Hungari et nostrum etiam pectoribus a natura insita et indita sit, sanctissime asseveramus tam tenaces nos et amantes legum nostrarum, tantos cultores et veneratores regiae dignitatis esse, tantopere publicae salutis et quietis conservationem anhelare, cordique habere, ut in defensionem horum omnium et signanter regiae dignitatis et M^tis V^ae Ss^mae omnia nostra conferre, quin sanquinem quoque nostrum, quem iam toties pro incolumitate Augustae Domus et M^tis V^ae Ss^mae devovimus, profundere prompti paratique simus, nec ullis ad detegendos, refrenandos et coërcendos his contraria molientes externis vigilibus, insuetis mediis et adminiculis opus sit. Quae clementissimo M^t s V^ae Ss^mae obtutui substernentes et ocyus elargiendam benignissimam resolutionem de genu expetentes, homagiali cum devotione persistimus. Datum e generali nostra congregatione, Pestini 25. Augusti 1794 celebrata.

Majestatis Vestrae Sacratissimae.

humillimi perpetuoque fideles subditi

Universitas

comitatuum Pest, Pilis et Solth
articulariter unitorum

Pest megye fenti feliratát, az ekkor már kialakult szokás szerint, az ország minden megyéjének megküldte, »a sebessen repülő 's többször sokkal másképp, mint sem a dolog mivolta történt, terjedő híreknek megelőzése végett.« (A Trencsén megyéhez küldött átirat 1846-ban készített hitelesített másolata: Tud. Ak. Ms. Tört. Ivrét 171. sz.) Az így köztudomásúvá vált felirat országszerte nagy visszhangot támasztott. Volt megye, amely egyelőre elégnek vélte, ha együttérzéséről biztosítja Pest megyét. Ahogy Gömör rendeinek válaszában olvassuk: »Ezen Ő Felsége eleiben terjesztett tárgyra való nézve meg egyezvén az értelmünk, reménylyük bizonyosan, hogy a vélünk közlött felirásra Felséges Urunk az el fogatott és Bétsben vitetett személyeket a törvény birák ítélete alá fogja vissza adattni. Melly ha reménységünk szerint nem következne, azon esetre ezen gyülekezetünkben meghatároztuk, hogy Ő Felségének ez illyetén esetekben a törvénynek meg tartása részünkről is előadattasson.« (Pest m. lt. kútf. VIII. 2386/1794 sz.) — Zala megye már nem elégedett meg azzal, hogy Pest megyének válaszolt, (»De

kérjük egyetemben Nagyságtokat, Kegyelmeteket, hogy föl irásoknak foganatjáról bennünket tovább is tudósíttni méltóztassanak, hogy azután mi is, ha szükség ugy hozza magával, törvényeink védelmére tovább való lépéseket tehessünk.« Szept. 4: *U. o.* 2359. sz.) hanem felírt a nádorhoz, kérve őt, lépjen közbe az uralkodónál a foglyok hazahozására. (Hiv. másolata *u. o.)* A megyék többsége azonban még tovább ment. »Tudósitásukat Nagyságtoknak, Kegyelmeteknek annyira érzékenyül vettük, — írta Szatmár nemessége Pest megyének — hogy látván az által törvényeink valóságos meg sértetését, mi is el nem mellőzhettük, hogy törvényeink oltalmára, sérthetetlen meg tartására nézve, eő Felségéhez alázatos esedezésünket ne botsássuk.« (Szept. 9: *u. o.* 2383. sz.) Szatmár, Bihar, Nógrád, Nyitra, Ugocsa, Pozsony, Trencsén, Torontál és Sáros megyék rendei feliratukban csak arra kérték az uralkodót, hogy a foglyokat küldesse vissza az országba. Bereg és Hont megye feliratai viszont már azt sem hallgatták el, hogy a foglyok külföldre vitelében törvénysértést látnak. (Szatmár szept. 9.-i felirata: O. L. M. Kanc. 10847/1794. sz.; Bihar, szept. 29.: hiv. másolata a nádor írásai közt, O. L. Vertr. A. 36. fasc. Későbbi másolata: Széchenyi Kvt. Ms. Fol. Lat. 1797, 8. fol. A Biharmegye közgyűlésén történtekre ld. Szlávy György levelét 746. l. 2. jegyz.; Nógrád, szept. 6: O. L. M. Kanc. 10 000/1794. sz.; Turóc, szept. 8: *u. o.* 10575. sz.; Trencsén, okt. 29: *u. o.* 12623. sz. Későbbi másolata: Széchenyi Kvt. *i. h.* 9. fol.; Torontál, nov. 4: O. L. M. Kanc. 13399/1794. sz.; Nyitra, Ugocsa, Pozsony fölterjesztését csak a Kancellária kivonatában ismerjük: *u. o.* 12335. sz.; Sáros, dec. közepe, kivonatban: *u. o.* 983/1795. sz.; Bereg, szept. 11: *u. o.* 11 453/1794. sz.; Hont, szept. 17: *u. o.* 11 691. sz.) Legmesszebb azonban Zemplén és Szabolcs megye rendei mentek.

A zemplénmegyei közgyűlésen szenvedélyes beszédek előzték meg a felirat megfogalmazását. Egyesek azt kívánták, hogy a megye csak a nemességhez tartozó foglyokról emlékezzék meg feliratában, mivel a nemesi kiváltságon esett sérelem. Erre azonban felpattant Sztáray Kristóf gr., s hosszú beszédben — melyben az uralkodó személyét is megbírálta — bizonyította, hogy ilyen különbség nem tehető, mert minden ember egyenlő. Másnap pedig, amikor a felirat fogalmazványát a közgyűlésen felolvasták, Szemere István indítványozta, hogy az aláírásnál, a »humillimi perpetuoque fideles subditi« kifejezést hagyják el. Amikor Kiszely Mihály megyei ülnök a régi szokásra hivatkozott, Szemere ezt kiáltotta neki: »Ha kedve tartja az úrnak, ám legyen hű alattvaló! Én ugyan nem leszek!« (Sztáray és Szemere beszédei a zemplénmegyei vizsgálattal kapcsolatos nádori fölterjesztésben: *József nádor iratai*, I. 144—155 és 157. l. ld. még Szerdahelyi László sátoraljaújhelyi fiskális jelentését a jogügyi igazgatóhoz 1794 szept. 26.-áról: O. L. Vertr. A. 55. fasc. 89. köteg; a megye 1794 szept. 16.-án kelt felirata: O. L. M. Kanc. 10848/1794. sz.)

Szabolcs megye szept. eleji gyűlésén foglalkozott Pest megye átiratával. »Sarkalatos törvényeink s jussaink sérelmét mi is... érzékenységgel s hazafiui buzgósággal érezvén« — írták válaszukban, kötelességüknek érzik, hogy ők is felírjanak az uralkodóhoz. Feliratukban kifejtették, hogy az uralkodó és a nemesség érdekei azonosak, kölcsönösen egymásra vannak utalva, — annál nagyobb megdöbbenéssel és fájdalommal értesültek a törvénytelen elfogatásokról. Nem is hiszik, hogy őfelsége akarata lett volna ez, sokkal inkább valamelyik központi hivatali szervé. Mert mindig is az volt a baj, hogy ezek igyekeztek éket verni a király és a nemesség közé. Kérik azért a felségsértéssel vádoltak magyar bíróság elé állítását, nemkülönben az elfogatásokban hibásak elmozdítását.[1]

[1] »Insperatus, dum scilicet pro ea, quod viget interna tranquillitate, pacata per regnum omnia, pacatissimosque et fidelitate devotissimos erga publicum statum concivium nostrorum animos rebamur, emergens iste casus quantum attonitos nos reddidit, tantum doloris nobis conciliavit, plus certe evigilare non jussit. Quemadmodum enim in statu regni publico Mtis Vae Ssmae securitatem cum ordinum regni, constitutionis item ejusdem ac personae cujusvis nostri securitate arcto et indissolubili vinculo junctam esse consideramus, dum publici regiminis nostri praecipuum fulcrum in nobilitate et nobilitatis firmamentum in ejusdem regiminis jurium consistentia concentrari credimus, adeoque periculum unius perniciem et alterius secum ferre videmus, ita si uni vel alteri horum exitium meditetur, illud salvo altero ad effectum deduci nunquam posse existimamus. Unde non possumus partibus nostris parem non concipere calamitatem, qualis si revera illa animis praedictorum fuisset, Mtis Vae Ssmae imminere posset, quae et attentionem et dolorem et terrorem nostrum summe excitant, augent et periculosissimum effierunt.« Nem azért írnak, mintha a bűnösök számára kegyelmet akarnának kérni: »Ac pro eo dum delinquentibus, si tales sunt, poenam irrogari optamus, legum patriarum

Feliratuk másolatát a nádornak is megküldték, s megírták, hogy »sarkalatos törvényünknek 's jussainknak sérelmét« Pest megyével együtt ők is »egyenlő szivvel« érzik. Kérték a nádort, a feliratukban foglaltak érdekében emeljen szót az uralkodónál és »azon sérelemnek tellyes orvoslása iránt magát Ő Felsége előtt Herczegséged és a Fő Méltóságú Magyar Kir. Hellytartó Tanáts hathatósan közben vetni méltóztasson.« — Szathmári Király János, a megye alispánja. pedig külön is írt a nádornak, mert »egyetlen egy törvény egyszeri megszegése jobban éleszti a nép bizalmatlanságát, mint ezernyi gonosz ember mesterkedése«. (A Pest megyéhez küldött, szept. 5.-én kelt válasz: Pest m. lt. Kútf. VIII. 2307/1794. sz.; Pest megye kisgyűlése okt. 21.-én vette tudomásul Szabolcs átiratát: *U. o.* Közgy. jegyzkv. 2307/1794. sz.; feliratuk az uralkodóhoz, 1794 szept. 3.: O. L. M. Kanc. 13049/1794. sz. Későbbi másolata: Széchenyi Kvt. Ms. Fol. Lat. 1797, 6. fol.; a nádorhoz szóló fölterjesztés: O. L. Vertr. A. 36. fasc. 47. sz.; Szathmári Király levele: *U. o.* 48. sz. és későbbi másolatban: Széchenyi Kvt. *i. h.* 4. fol.; — V. ö. *Jegyzőkönyv* № 17, 39, 47, 48, 49, 57, 108, 112, 151 és 221.)

b.)

1794 szeptember 1, Bécs

A m. kir. Udvari Kancellária azt javasolja, az uralkodó nyugtassa meg Pest megyét, hogy az elfogottakat magyar bíróság elé fogja állítani

Eredeti tisztázat: O. L. M. Kanc. 10 584/1794. sz. — Fogalmazványa: O. L. M. Kanc. 9631/1794. sz. — Egykorú hiv. másolata: O. L. Vertr. A. 36. fasc. 39. sz.

Pest megye feliratát Ferenc király aug. 31.-én küldte meg a Kancelláriának. A szept. 1.-i teljes ülésben Balogh Péter referálta az ügyet. A megye feliratáról készített tartalmi kivonatban az eredeti hangját erősen letompította, s általában igyekezett az egész ügyet minél jelentéktelenebbnek feltüntetni.

tutela, cumprimis Mtis Vae Ssmae regiae dignitati comissa non potest, nobis quoque velut indissolubile inter principem et populum vinculum et communis societatis firmamentum non cordi esse, dum praecipue eas cumprimis per incaptivatorum horum extra regnum abductionem violatas esse conspicimus. Non equidem credimus hanc legis nostrae violationem directo jussu altefatae Mtis Vae Ssmae enatam esse, nec certe dicasteriis quae rem Hungaram tractant appingimus, sed eam tribuimus iis, qui in metropolitana imperii Mtis Vae Ssmae urbe, specie augendi Mtis Vae Ssmae commodi, utinam non fine potius promovendi praeconcepti perniciosissimi tumultus, cujus recentius suffocati rumor ad nos quoque pertigit, aut procurandi cum detrimento tam regis, quam populi, cujus tamen partes a principio partibus distingui nequirent, proprii sui emolumenti in eo cumprimis allaborant, ut vigentis inter principem et populum Hungaricum mutuae confidentiae, ea cumprimis, qua publica fama ferebat, et gens Hungara summis votis semper exoptabat, MtisVae Ssmae personalis residentiae Budam translatione non parum solidatae fundamenta evertant. Non possumus credere, ut quem summum legum nostrarum custodem et vindicem constitutum habemus, per eum tantum iisdem legibus nostris vulnus, non inanem quarumlibet tristissimarum consequentiarum metum concilians inflictum sit, secus enim desperandum nobis esset de securitate personarum, votis nostri extendenda potius, quam restringenda, quam cardinalis regni nostri, adeoque ipsa constitutionalis lex inviolatam esse voluit, de legum sanctimonia, cujus subversio ipsam rempublicam et cum hac unius cujuslibet civis salutem conquassatura est.« Kérik ezért Őfelségét, hogy az 1791 : 56. t. c. értelmében a bűnösöket ne az országon kívül, hanem Budán állíttassa törvény elé, és hogy azokat »qui tantum legibus nostris vulnus, fine destruendae inter principem et populum Hungaricum perdurantis confidentiae, infligendi ansam et consilia dederunt, cum amotione etiam a proprio suo latere eorum, erga quos juxta iteratas eatenus insinuationes populus Hungaricus nulla confidentia duci potest, satisfactionem praestitura, eosque benignos ordines elargitura sit, ut pro futuro hujusmodi abductiones, legumque publicarum violationes, quae etsi scopo conservandae publicae tranquillitatis contingant, metui tamen potest, ne taliter exacerbatos animos ad tristissimos et desperatissimos actus ac rerum eventus compellant, sollicite et in quibuscunque casibus praecaveantur.«

Votum

Obsequentissima haec Cancellaria apprime gnara M^tem^ V^m^ Ss^mam^ legum dispositiones et nosse optime et tueri fortissime et observare pientissime, credit M^tem^ V^m^ incaptivationem hanc eapropter ordinasse, quod casus cui horsum ex Hungaria adducti involvuntur, fundamento art. 7 : 1715 capturam admittat; quodve complices majori numero hic intercepti cum supradictis ex Hungaria adductis ad cognoscendum factum necassario hic debuerint confrontari; credit porro confrontatione absoluta eosdem secura sub custodia remissum iri in Hungariam, ut illic judicium Curiae M^tis^ V^ae^ in sensu art. 56 : 1791 recipiant.

His praesuppositis ad tranquillandos Statuum regni animos, qui delicti, de quo concives illorum praesumuntur ignari, per eorum incaptivationem et extra regnum abductionem legum violationem subversari conqueruntur et nimia eapropter sollicitudine urgentur, demisse censeret obsequentissima haec Cancellaria, ut a plurium etiamsi fors ex fassionibus per hos elicitis gravatorum Hungarorum horsum deductione altissimo M^tis^ V^ae^ jussu abstrahatur; comitatuique Pestiensi ad repraesentationem ejus, ea quae in adjacente rescripti projecto continetur ratione, respondeatur. Salvo caeteroquin altissimo M^tis^ V^ae^ Ss^mae^ arbitrio et suprema decisione caesareo regia. M^tis^ V^ae^ Ss^mae^

Viennae 1^a^ Septembri 1794

humillima obsequentissima
Cancellaria Regia Hungarica Aulica
Comes Carolus Pallfy
Petrus Balogh m. p.

A fölterjesztésben említett legfelsőbb leirat tervezete így hangzott (tisztázata és fogalmazványa : O. L. M. Kanc. 9631/1794. sz.) :

Reverendi etc.

Demissam vestram e generali die 25 proxime evoluti mensis Augusti celebrata congregatione ad manus nostras directam repraesentationem, qua Ioannis Laczkovits, Josephi Hainótzi et Francisci Szent-Máriai in gremio vestro interventa interceptione et horsum abductione, vos legum sanctimoniam violatam esse asseritis, eosdem Curiae Regiae judicio sensu art. 56 : 1791 subjiciendos et hoc fine quantocyus remittendos desideratis, imposterum vero non attentis quorumcunque delationibus similem interceptionem et abductionem in omni casu praecavendam petitis eo quidem magis, quo certius esset Curiam Nostram Regiam nec fidei integritare nec accuratione extraneis judiciis cedere; vobis vero universaeque genti Hungarae salutem et incrementum Nostrum, Augustaeque Domus Nostrae cariora esse vita vestra, consequenter vos ipsos vi obligaminis vestri, propriaeque utilitatis studio, omnem operam adhibituros, ut nefanda idmodi molimina et detegantur solerter et omni possibili modo antevertantur.

Nihil Majestati Nostrae gentis Hungarae commodorum et antea studiosissimae post suscepta regni gubernacula fuit antiquius, legum communi Nostro et Statuum regni consensu latarum observamine, Vestraque et reliquorum populorum, sceptro nostro divinitus creditorum, pax, tranquillitas et publica felicitas omnem attentionem nostram omnia studia occuparunt.

Huic indefesso salutis Vestrae firmandae nisui tribuere debetis, quod malevolorum molininibus serio invigilari et obices poni pro suprema Nostra et potestate et obligatione curemus. Huic et id adscribendum est, quod suprascripti Laczkovits, Hainóczi et Szent Mariai lege admittente intercepti et horsum ob subversantem cum iis, qui hic Viennae ob idem crimen intercepti sunt, complicitatem et necessariam nefors cum iis confrontationem sub custodia adduci debuerint. Absolutis confrontationibus iterum remittendi, ut judicium in sensu art. 56 : 1791 a Curia Nostra recipiant. Dum ita de vestra securitate pro supremo munere Nostro Regio vigilamus, non potuit Nobis non displicere solicitudo vestra in eo manifestata, quasi Nos leges vestras violassemus aut violari admisissemus.

His per Vos intellectis, eoque quod in periculis avertendis imprimis temporis sit habenda ratio, quodve mala antequam invalescant propulsanda sint, injustam considerationem sumpto benigne confidimus solicitudinem, quam manifestastis Vos deposituros et credituros omnia ea, quae per Nos clementer disposita sunt, Vestrae etiam salutis consideratione, in modernis temporum circumstantiis pro regio Nostro munere supremaque inspectione acta esse et ita agi debuisse. Vos in reliquo securos esse jubemus in eo, quod Nos nec in futurum abductionem talismodi imperabimus, nisi Vestra ipsa et communis omnium populorum Nostrorum salus exigat, adminiculorumque ad debitam justitiae administrationem necessariorum exquisitio hac sola ratione certo procurari possit.

Quibus etc....

c.)

1794 szeptember 9, Buda

Sándor Lipót nádor Pest megye erélyes rendreutasítását javasolja az uralkodónak.

Nyomtatásban kiadva : *Sándor Lipót iratai.* Iratok 146. sz.

A Pest megye aug. 25.-i gyűlésén történtekkel és a megye feliratával a nádor többször foglalkozott az uralkodóhoz írt leveleiben, s kezdettől fogva az volt a véleménye, hogy a felirat hangjáért és a feliratban foglaltakért a megyét erélyesen rendre kell utasítani Ahogy aug. 27.-i levelében írta : »A becsületes és jóérzésű emberek mind elítélik a megye tettét, sajnos azonban mindig akadnak rossz emberek, s a tudatlan kisnemesek együtt. csaholnak velük.« *(Sándor Lipót iratai,* 718. l. — V. ö. még aug. 29.-i levelét : *u. o.* 720. l.) Szembehelyezkedett tehát a Kancellária választervezetével is. (V. ö. *u. o.* 725. l.)

[Az 1715 : 7. tc. 4. §-a világosan kimondja : felségsértési perekben az uralkodó tetszésétől függ, vajjon az országban, vagy az ország határain kívül kívánja-e a bűnösöket elítéltetni. A törvény első paragrafusa szerint ilyen esetekben az előzetes idézés mellőzhető. Az 1791 : 56. tc. viszont csak azt mondja : őfelsége beleegyezik, hogy felségsértési és hűtlenségi ügyekben a Kir. Tábla ítélkezzék ; minden egyéb vonatkozásban érvényben hagyja az 1715-ös törvény rendelkezéseit. Mindebből következik, hogy a vádlottak elfogatása törvényes volt, és mivel nem elítéltetés céljából vitték őket Bécsbe, törvényes alapon ez sem kifogásolható. Az itt felhozott okokból a Kancellária leirattervét nem tartja jónak : az uralkodó mentegetőzik benne egy olyan ügyben, amelyben törvényes alapon áll. A megye feliratának hangja szemtelen és sértő, ezt nem szabad válasz nélkül hagyni. Fölterjesztéséhez mellékeli a leirat-tervezetet.]

A Kancellária fölterjesztését Ferenc király az Államtanácsnak is átadta javaslattételre. Itt csak Izdenczy szólt hozzá érdemlegesen. Szept. 14.-i votumában azt fejtegette, hogy az 1715 : 7. tc. értelmében az uralkodónak joga van a felségsértőket idézés nélkül is elfogatni. Javasolta, hogy a Kancellária választervének végét hagyják el. (Ld. *Sándor Lipót iratai*, 730. l.) — Ferenc király szept. 15.-én az államtanácsi körözvényre, Izdenczy javaslatát áthúzva, a nádor tervezetét iratta rá.

d.)

1794 október 3, Bécs

Az uralkodó, a nádor javaslatának megfelelően, rendreutasítja Pest megyét a feliratában irottakért.

Fogalmazvány : O. L. M. Kanc. 10 856/1794. sz.

Sándor Lipót javaslata alapján az uralkodó választervének módosítására utasította a Kancelláriát. A Kancelláriа (referens Balogh Péter) az új választervezetet szept. 26.-án terjesztette fel, amelyet az uralkodó még egy bekezdéssel kiegészítve (közlésünkben az utolsó bekezdés) okt. 2.-án jóváhagyott. (O. L. M. Kanc. 1794 : 9631. és 10 584. sz.)

Franciscus II^{us} ...

Reverendi etc.

Ex demissa repraesentatione vestra relate ad interceptionem et horsum factam abductionem Ioannis Laczkovits, Iosephi Hainoczy et Francisci Szent Mariai e generali die 25ª proxime evoluti mensis Augusti celebrata congrega*ti*one ad manus Nostras directa, tam sollicitudinem vestram, quam una etiam bonam intentionem, qua erga Nos et commune bonum ferimini, perspeximus ; quamvis quidem postremum summa Nobis sedat conplacentia, tamen altera ex parte satis mirari non possumus, quod dum ad securitatem subditorum Nostrorum et publicam salutem firmandam necessarias dispositiones vigore potestatis executivae Nobis de lege competendis fecimus, Vos per id sanctimoniam legum violatam esse asserere non verimini ; hinc Vobis praeconceptam hanc in Nos diffidentiam ac suppositionem, quasi Nos legum patriarum minus gnari essemus, serio et eo magis improbamus, quod de judicio contra interceptos formando, nec questio quidem adhuc formata fuerit, et ideo Vos absque praevia rei cognitione tam gravem et inconvenientem suspicionem erga Nos tuleritis.

Cum igitur ab ineunte regimine Nostro leges strenue observare et tueri praecipue muneris Nostri esse duxerimus, et idem in praesenti quoque casu exacte observare non intermittemus, eapropter a Vobis pro futuro majorem erga Nos et ordinationes Nostras fiduciam ac venerationem praestolamur, siquidem tot, adusque exempla testentur, Nos semper in commune bonum et felicitatem concreditorum Nobis populorum studia convertisse et amoris Nostri erga illos testimonia praebuisse.

His per Vos intellectis, securos Vos in reliquo reddimus de eo, supranominatos Latzkovits, Hajnoczy et Szent Mariai pro judicio in sensu art. 56 : 1791 a Curia Nostra Regia recipiendo iterum remissum iri.

Vobis in reliquo gratia nostra etc.

Viennae 3^{a} Octobris 1794

A királyi leiratot Pest megye nov. 12.-i közgyűlésén olvasták fel. (Pest m. lt. Közgy. jegyzk. 1794, 2414. sz.) A nádornak az uralkodóhoz írt leveléből tudjuk, hogy a rendek egyrésze felháborodással fogadta a dorgáló leiratot s valami uralkodó ellenes határozatot akart jegyzőkönyvbe vétetni. Hosszas vita után, Brunszvik adminisztrátor javaslatára abban maradtak, hogy majd a legközelebbi országgyűlésen hozzák szóba az ügyet. »Bizonyos vagyok benne, — írta a nádor az uralkodónak — hogy addig majd csak megokosodnak.« (Nov. 14.-i és 19.-i levele: *Sándor Lipót iratai*, 746. l.)

1794 nov. 6.-án a Kancellária fölterjesztette 11 másik megye feliratát is. A feliratokat három csoportra osztotta és ennek megfelelően három választervezetet készített. Az első csoportban lévő Nógrád, Nyitra Turócz, Bihar, Ugocsa és Pozsony megyének adott válaszban az uralkodó biztosítja a rendeket, hogy a felségsértéssel vádoltak ügyét az illetékes bíróság a legrövidebb időn belül tárgyalásba veszi. Később hasonló választ kapott Trencsén, Torontál és Sáros megye is. A második csoportban Szatmár, Zemplén, Bereg és Hont megyék egyes »illetlen kifejezéseikért« Pest megyéhez hasonló dorgálásban részesültek. Végül Szabolcs megyét »egészen szemtelen« feliratáért még Pest megyénél is keményebben megrótta. (»Vobisque praecipimus, ut in substernendis dehinc obtutui Nostro demissis repraesentationibus Vestris nunquam a debita Nobis reverentia et obsequio aberrare praesumatis.«) A Kancellária javaslatát az uralkodó apróbb javításokkal elfogadta, s a királyi válaszok december 1.-i keltezéssel szét is mentek. (O. L. M. Kanc. 1794 : 11 477., 12 335., 13 049. és 13 527. ; 1795 : 983. sz. — A nádor véleménye: O. L. Privatbibl. 25. fasc. 252—254. fol. — V. ö. *Jegyzőkönyv* N° 326.[1])

10.

1794 augusztus 25, 28, szeptember 2, 6, 10, Bécs

Az udvari vizsgálóbizottság jegyzőkönyve Laczkovics János kihallgatásáról.

[I.] *Martinovicscsal való kapcsolatairól, a titkos társaságokról, saját tevékenységéről;* [II.] *a forradalmi röpiratokról;* [III.] *a forradalmi szervezkedés részleteiről;* [IV.] *Martinovics és Laczkovics szembesítése*

Schmitt, a bizottság jegyzője által írt eredeti: O. L. Vertr. A. 43. fasc. Laczkovics János periratai 4. sz. mellékl. — Egykorú hiv. másolata: O. L. Vertr. A. 4. fasc. 531—548. fol. — A Kir. Táblán készített latin fordítása: O. L. Curiai lt. Martinovics fasc. II. köteg 5. sz. — Németh János jogügyi igazgatónak a jegyzőkönyvből készített sk. latinnyelvű kivonatai: St. A. Vertr. A. 50. fasc. Laczkovitsiana fassio Viennensi elicita.

Az aug. 16.-án éjjel elfogott Laczkovics,[2] Hajnóczy és Szentmarjay (v. ö. *Iratok* 5. sz.) 19.-én ért fel Bécsbe. (Saurau aug. 20.-i levele a nádorhoz: *Sándor Lipót iratai*, 707—708. l.) Jóllehet az elfogottak magyarországi lakosok voltak, és bűnüket, amivel vádolták őket, magyar területen követték el, sőt ketten közülük magyar nemesek voltak, — mégis az osztrák udvari vizsgálóbizottság elé kerültek. Mindössze annyi változtatással, hogy rájuk való tekintettel Ferenc király az eddig csak osztrákokból álló bizottságot

[1] Bár Ferenc király már aug. 14.-i levelében, tehát még Pest megye felirata előtt közölte a nádorral, hogy a felségsértés vádjával elfogottakat a kihallgatások után az illetékes magyarországi törvényszékeknek fogja átadatni (*Sándor Lipót iratai*, 708. l.) mégis Magyarországon a közvélemény úgy tudta, hogy a foglyok hazaszállítása a megyék nyomására történt. Jellemző erre a bácsi ferencrendi kolostor (itt töltötte Martinovics noviciusi éveit) naplójának följegyzése: »Anno 1794 Ignatius Martinovics, abbas et olim provinciae alumnus, die 16. mensis Decembris [!] Viennae per bracchium saeculare captus, inde ad instantiam nobilium Hungariae Pestinum sub aresto transmissus, tandem ad conventum supressum Patrum Franciscanorum in arce carceribus mancipatus est.« (*Bács-Bodrogh Vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve*, V., 1889, 125. l. 1. jegyz.)

[2] Életrajzát ld. az I. k.-ben.

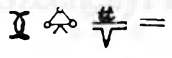
a Magyar Kancellária két tagjával, Nagy József[1] és Lányi József[2] udvari tanácsosokkal egészítette ki. (Az aug. 21.-én kelt rendelet: O. L. M. Kanc. 9398/1794. sz.)

Verhörsprotokoll vom 25. Aug. 1794

Gegenwärtige: Herr Hofrath von Nagy, Herr Hofrath von Lanyi, Herr Regierungsrath von Schilling und Schmitt mp. actuarius[a)]

[I.] Ich heisse Johann Lazkowits, 38 Jahre alt, von Lőrinckáta[3] in Hungarn gebürtig, kath., ledig, gewesener Rittmeister bei dem vormals Grefen,[4] dermalen Vecsey Husaren Regimente. Ich kenne den Probsten Martinowitz schon seit mehreren Jahren. Im abgewichenen Jahre, ungefähr im Monate September oder Oktober sprach mir gedachter Probst von einer Umstaltung der hung*arischen* Staatsverfassung und diktirte mir zu dem Ende einen Konstituzions Entwurf in die Feder.[5] Derselbe gieng im Wesentlichen auf eine ähnliche Konstituzion, wie sie beim Ausbruch der Revoluzion in Frankreich bestanden hat.

Im Monate May dieses Jahres, als sich gedachter Martinowitz eben in Pest befand, sprach er mir von der Errichtung zweier geheimen Gesellschaften, welche beide dahin abzwecken sollten, die öffentlichen Meinungen nach und nach zu stimmen, und zu einer Revoluzion vorzubereiten. Er ertheilte mir zu dem Ende zwei Catechismos, den einen unter dem Titel: Catechisme de l'Homme et du Citoyen, den zweiten: Catechismum Occultae Societatis Reformatorum in Hungaria, welche beide er mit der Absicht und mit der Bitte überreicht hat, dass ich solche nach Möglichkeit verbreiten solle. Zu gleicher Zeit theilte er mir auch gewisse hyerogliphische Zeichen mit, durch welche sich die Glieder von beiden Gesellschaften zu erkennen hätten. Für die Gesellschaft der Freiheit und Gleichheit gab er mir folgende Zeichen:

Das erste Zeichen bedeutet die Bruderliebe, das zweite die Freiheit, welche

a) A kihallgatáson jelenlévő vizsgálóbizottsági tagok felsorolását, mivel az itt közölttel mindenesetben zószerint megegyezik, a következőkben nem közlöm.

[1] Felsőbüki Nagy József (1742?—1801), a híres Pál nagybátyja, kancelláriai tanácsos, 1795 júliusától haláláig Ürményi utóda a személynökségben.

[2] Lányi József, kancelláriai tanácsos, a klérus és a dinasztia embere. 1790-ben a rendek az országgyűlés nyílt ülésén hazaárulással vádolták, mondván, hogy titokban tájékoztatja az uralkodót, és az országgyűléstől fogalmazott hitlevél ellen ingerli. Bár a vád tisztázására sor nem került, valószínűsíti, hogy Lipót király rendkívül meleg szavakkal ajánlotta figyelmébe a nádornak az akkor kir. jogügyi igazgató Lányit, s hogy rögtön az országgyűlés után kinevezte kancelláriai tanácsosnak. Méghozzá Pászthory Sándor helyébe, aki a rendi ellenzék és a nemzeti törekvések egyik vezéralakja volt. Kinevezési iratában szokatlanul elismerő szavakkal emlékezett meg hűségéről. De nagy lelkesedéssel kommentálta kinevezését Kohlmayer Sámuel pesti ügyvéd, az udvar titkos megbízottja is, 1791 nov. 21.-i jelentésében. 1810-ben érdemei elismeréseként Ferenc király a kisszántói előnevet adományozta neki. (A rendek vádja: *Az 1790.-i országgyűlés naponként való jegyzései*, 165. l.; Lipót jellemzése: *Sándor Lipót iratai*, 437. l.; kinevezési irata: O. L. M. Kanc. 1519/1791. sz.; Kohlmayer jelentése: O. L. Privatbibl. 11. fasc. 15. köteg; előnévadományozás: *Királyi könyvek*, 125 l.)

[3] Szentlőrinckáta, Pest megyében, a Jászság szélén.

[4] Graeven.

[5] Ld. az I. k.-ben.

wie das Flogiston die ganze Welt durchgehen musste, dass dritte bedeutet den Fall aller privilegirten Klassen, so wie das Präzipität des Merkurs, das vierte endlich die Gleichheit. Von der zweiten Gesellschaft hab ich nur ein Zeichen, nämlich folgendes: ⚹ von ihm erhalten. Die Handgriffe von der Gesellschaft der Freiheit und Gleichheit hätten darin bestanden, dass die Verbündeten die Hände kreuzweis zusammengelegt hätten, und sich, glaube ich, vier Küsse auf den Mund gegeben hätten. Der Handgriff der zweiten Gesellschaft aber bestünde darin, dass die Mitglieder die rechte Hand auf die linke Schulter legten, und sich einen Kuss auf den Mund gäben.

Martinowitz ist der Stifter dieser beiden Gesellschaften, hat mir den Antrag gemacht, bei diesen beiden geheimen Gesellschaften mich als Director aufzustellen, und mich hiedurch verbindlich machen wollen Mitglieder aufzunehmen, die Aufzunehmenden nach dem Sinne dieser beiden Gesellschaften zu unterrichten, ihnen zu dem Ende die Catechismos mitzutheilen, und ihm, Martinowitz, von Zeit zu Zeit die Listen der Aufgenommenen einzusenden.

Martinowitz hat aus der Absicht zwei Gesellschaften errichtet, damit diejenige, welche für die Grundsätze der Freiheit und Gleichheit nicht wohl einverstanden seyn könnten, wie z. B. die privilegirten Klassen, doch bei der Gesellschaft der Reformirten etwas Anlokendes fänden, wodurch man sie bei Ausführung eines Revoluzionsplans zur Mitwirkung bringen könnte. Ich weiss nicht, wen er ausser mir noch zum Director dieser Gesellschaften bestimmt haben mag, weil er nur immer unter 4 Augen mit mir über diesen Gegenstand gesprochen hat. Ich vermuthe aber, dass der Szentmariay, Secretair beim Baron Orczy und der Hainoczy, Secretair bei der Hung. Hofkammer zu Ofen gleichfalls zu Direktoren von ihm aufgenommen worden seyen, weil ich bemerkt habe, dass er auch mit diesen unter 4 Augen gesprochen habe.[1]

Von dem ganzen Plane hat mir Martinowitz noch nichts geoffenbaret, sondern nur gesagt, dass er dermal darauf ankomme, die Opinionen zu verbreiten das Weitere würde er seiner Zeit, wenn er wieder nach Pest käme, schon mittheilen.

Ich versichere auf Ehre, dass ich weder obigen Constitutions Entwurf, noch die beiden Catechismos, welche von der Hand des Martinowitz geschrieben waren, irgend jemand vorgelesen oder mitgetheilet habe, sondern das ich diese 3 Piecen vertilget habe,[2] weil ich geförchtet habe, dass vielleicht in meiner

H ogy a kátéknak Martinovics által írt eredeti példányait megsemmisítette-e Laczkovics, nem tudjuk; lehet. De sem az alkotmánytervezetet, sem pedig a kátékról készített másolatait, ill. fordításait nem égette el, csak elrejtette őket. Még a per folyamán meg is találták mindet. (Ld. *Jegyzőkönyv* No 496) — Laczkovics iratainak holléte egyébként Barco tábornokot is erősen foglalkoztatta. Aug. 24.-i fölterjesztésében meg is írta Wallis tábornagynak gyanuját: Laczkovics Pesten br. Soyer ny. kapitánynál bérelt szobát. Soyerné évek óta bizalmas kapcsolatban volt vele — talán nála rejtette el az iratokat. (Kr. A. Hofkriegsrat 1794—44—56) Aug. 27.-én azután a Haditanács utasítására Hanneckurt tábornok, budai várparancsnok, két tiszttel házkutatást tartott Soyeréknél, de egy kis kézinyomdán (v. ö. 92. l.) és 24 érdektelen magánlevélen kívül semmi szóbajöhetőt nem talált. (A házkutatáskor lefoglalt tárgyak jegyzéke: St. A. Vertr. A. 50. fasc.) Soyerék kihallgatásából sem nyertek új adatokat. Ezek elmondták, hogy Laczkovics egy év óta lakott náluk, ezalatt viselkedésében semmi olyat, ami gyanut kelt-

Abwesenheit von der Wohnung irgend jemand über diese Papiere gerathen und hievon Gebrauch machen könnte ; so wie ich auch auf Ehre versichern kan, dass ich für diese beiden Gesellschaften kein Mitglied aufgenommen habe.[1] Eben so versichere ich, dass ich nie bemerkt habe, dass unter den Leuten von meiner Bekanntschaft ein gewisses geheimnisvolles Betragen herrsche, welches mich vermuthen liess, das diese Gesellschaften durch andre fortgepflanzt worden und sie Mitglieder derselben seyn möchten.

Martinowitz hat meines Wissens viele Bekanntschaften in Hungarn, besonders mit dem Statthaltereirath Latinowitz, Baron Potmanitzky,[2] Secretair Fodor,[3] Szetsenácz,[4] Advokaten Kollmayer,[5] meinem Bruder Georg[6] und anderen mehr.

Einen gewissen Bacsany kenne ich. Er ist ein Poet, und für seine Meinung sehr eingenommen, hab aber übrigens an ihn nicht bemerkt, dass er übel gegen die Monarchie eingenommen sey.

Seit dem May, wo er mir diese Piecen mitgetheilt hat, hab ich dem Martinowitz weder geschrieben noch ihn eine mündlich Post sagen lassen.

Johan v. Laczkovics m. p.

hetett volna, nem észleltek. Arról, hogy szobájában összejöveteleket tartottak volna, nincs tudomásuk. »Nur ist der Szent Mariay einigemalen seit einem Viertel-Jahre bei Laczkovics gewesen, doch immer offener Thüre, allwo er Taback rauchte, dabei ungarisch gesprochen wurde. Hainoczy ist seit eben dieser Zeit nur einmal, und zwar zwei Tage vor der Festzetzung des Laczkovics, einige Minuten hier gewesen. Martinovics war öfters in unserer Gegenwart hier gewesen, und hat meistens ärgerliche Reden sowohl wegen der französischen Constitution, als wegen der kaiserlichen Regierung, wie ein falscher Werber Gesprochen, und zwar so, dass nach öftern Verweisen wir ihm das Haus zu meiden befohlen haben, worauf derselbe seit dem Metardimarkt [Medard : június 8.] nicht mehr in das Haus gekommen ist.« Laczkovics egyébként semmiféle írást nem adott át megőrzésre egyikőjüknek sem. — Másnap Hanneckurt tábornok újabb, kiegészítő jelentést küldött. A házkutatáskor két nagy csomag fűzetlen ívekben levő könyvet is találtak, amelyeket azonban, mivel magyarul voltak írva, s ő ezen a nyelven nem ért, előbb valakivel meg kellett nézetnie. Most küld egy párat ezekből a könyvekből, »welche vermutlich zu seiner Zeit ausgetheilt zu werden bestimmt waren, ... da selbe vielleicht anstössig sein werden, weil solche wie man mir sagt, den Bauer gegen den Grundherrn aufsetzen.« (A könyv címét, vagy tartalmát nem tudtam megállapítani. Míg a kézinyomdával és a levelekkel kapcsolatban a vizsgálóbizottság kérdéseket intézett Laczkovicshoz (ld. 158—159. l.) a könyv szóba sem került. Talán Martinovics munkájának Laczkovics által készített fordítása, ill. átdolgozása volt : *A magyar ország gyűlésiben egyben gyűlt méltóságos és tekintetes rendekhez 1790. esztendőben tartatott beszéd.* 1791 (Ld. I. k.) — Hanneckurt tábornok jelentéseit, a kézinyomdával és a levelekkel együtt, Wallis tábornagy szept. 3.-án megküldte Sauraunak. (Kr. A. Hofkriegsrat 1794—44—56.)

[1] Ld. 88. l., ahol ő maga elismeri, hogy unokaöccsét, Szlávy Jánost, fölvette a titkos társaságba.

[2] Valószínűleg Podmaniczky József br. Ld. 54. l.

[3] Fodor József helytartósági titkár.

[4] Szecsanacz Jakab kamarai titkár.

[5] Kohlmayer Sámuel pesti ügyvéd, az udvar besúgója.

[6] Laczkovics György (1749?—1826) Pest megye másodalispánja. Az 1790/91-es országgyűlésen alispántársával, Szily Józseffel együtt egyik hangadója volt a Habsburg-ellenes köznemesi tábornak. Lipót király »mindenre képes ember«-nek jellemezte, s utasította a nádort, hogy a legelső alkalommal buktassa ki az alispánságból. 1792-től kezdve azonban ő is egyre jobban felhagyott ellenzéki magatartásával, és közeledett az udvarhoz. 1798-ban Pest megye első alispánja, majd ubvari tanácsos, végül országbíró. (Ld. *Sándor Lipót iratai*, 263., 264., 266. és 444. l. ; szabadkőművességére : *Abafi*, 158. l. és *Marczali*, I. 293. l.)

Vorstehende Aussage hat Deponent, nachdem ihm solche von Wort zu Wort vorgelesen ward, durgehends bestätiget und in Kraft dessen sich eigenhändig unterfertiget.

Joseph v. Nagy m. p.
Joseph v. Lányi m. p.
Friedrich Schilling m. p.
Schmitt m. p. aktuar[a]

Fortsezung vom 28. Aug. 1794

Ich habe von den beeden Katechismen, welche mir der Martinowitz mitgetheilt, mir Abschriften gemacht, solche einige Zeit bei mir behalten, und selbe sodann vertilget; die Originale aber habe ich dem Martinowitz zurückgestellt. Mit dem Hainoczi, glaube ich, hab ich von diesen geheimen Gesellschaften einmal gesprochen, auch mit Szentmariay, welcher sich mir als Mitglied der geheimen Gesellschaften zu erkennen gegeben hat, welchen beeden ich erwiederte, das auch mich Martinowitz zum Direktor derselben benennet habe, welches diesen beeden ohne diess kein Geheimniss war, weil Martinowitz sie hievon schon benachrichtiget hat.[1]

Martinowitz hat mir mehrmalen gesagt, das in Oesterreich, Böhmen, Steuermarkt, und Galizien gleichfalls schon alles zu einer Revoluzion vorbereitet sey;[2] vermuthlich sagte er das alles in der Absicht, um mit seinen Revoluzionsideen desto sicherer Eingang bei mir zu finden. Auch hat er behauptet, das er seinen Revoluzionsplan der franzöſichen Nazionalkonvenzion vorgelegt habe, welch leztere hierüber ihm Beifall geäussert haben solle. Ich habe den Katechismus und die Ordenszeichen meinem Bluthverwandten Johann Szlavy, Juratus zu Pest, mitgetheilt, von welchem ich hoffe, dass er hievon keinen Gebrauch gemacht hat. Späterhin hab ich ihm aufgetragen, keine weitere Aufnahme zu machen, und ich glaube soviel Ansehen über ihn zu haben, dass er meinem Rathe wird gefolgt sein. Ich erinnere mich nicht, ob ich dem Martinowitz von der Aufnahme meines Neveu Nachricht gegeben habe.

Ich hab verschiedene verbothene Bücher von dem Buchhändler Kilian[3] zu Pest erkauft, so, wie ich auch wegen Bücher mit dem Buchhändler Stahl zu Wien in Korrespondenz gestanden bin. Mir ist von einer geheimen Buchdruckerei im Lande nichts bekannt, auch hab ich nie mir jemanden darüber gesprochen.

Als die Rede von der Arretirung des Probsten Martinowitz entstanden, erinnere ich mich nicht gesagt zu haben, was gegen mich vorgekommen sein soll, nämlich, dass das Arretiren schon zu spät sey, es sey mit der Propaganda

a) A minden kihallgatás végén található, ezzel szószerint megegyező hitelesítést a továbbiakban nem közöljük.

[1] V. ö. 86. l.

[2] Erre és a következőkre v. ö. 155., 157. s köv. l.

[3] Kilián Ádám (1716—?) eredetileg würzburgi nyomdász. Az 1780-as évek elején vándorolt be Pestre. Könyvkereskedését (Stachel és Kilián) 1789-ben nyitotta meg. (V. ö. az 1794 végén a Helytartótanácsnál készült tanukihallgatási jegyzőkönyvet: O. L. Vertr. A. 51. fasc. 14. köteg. — Életére és működésére ld. *Magyar Könyvkereskedők Évkönyve*, X (1900) V—XLIV. l. és Gárdonyi A., *Régi pesti könyvkereskedők*. Bp. 1930. 59. s köv. l.)

schon zu weit gekommen, es würde doch geschehen, was der Plan sey, wir werden bald die Fürsten und Aristokraten vom Fenster herabschiessen, wie man die Vögel von Bäumen herabschösse.[1]

Szentmariay und Hainoczi haben mich übrigens unterrichtet, dass sie für die geheimen Gesellschaften Mitglieder aufgenommen haben, jedoch nie, wieviel eigentlich, noch weniger haben sie mir ihre Namen genannt.

Joan Laczkovits m.p.

Notandum:

Deponent hat einige Auskünfte bei der Kommission schriftlich aufgesezet und derselben überreichet, welche in den beiden Beilagen hier angeschlossen werden.[2]

Johan v. Laczkovics m.p.

Fortsezung vom 2. Septbr. 1794

Deponent wurde von der Kommission wiederholt aufgefordert, die Wahrheit zu bekennen und es nicht über ein und anderen Punkt auf eine persönliche Gegenstellung ankommen zu lassen. Derselbe erwiederte sodann folgender Massen:

Ich versichere noch einmal, das ich nur meinen Neveu Johann Szlawy für die Gesellschaft der Freiheit und Gleichheit sowohl als auch der Reformirten aufgenommen habe. Der Umstand ist wahr, dass der Szentmariay von mir gehöret,[3] ich hätte noch mehrere, besonders zwei Pfarrer aufgenommen; allein ich machte denselben solches bloss in der Absicht glauben, um den Verdacht von mir abzulehnen, als wenn ich mich zu einem Vertrauten der Polizey gebrauchen und besolden liess. In dem nämlichen Verdachte stand ich bei mehreren Personen, wie sich gegen mich diesfalls der Dr. Szombati,[4] ein gewisser Herendits, Ludwig Kubinyi,[5] der evangelische Pastor Molnar[6] herausgelassen haben. Es ist wahr, dass wir nach der Arrestirung des Martinowitz und über die Angelegenheiten der beeden Gesellschaften ein paarmal gesprochen haben, jedoch erinnere ich mich nicht, das Hainoczi und Szentmariay die Anzahl der Aufgenommenen bestimmt oder sie alle namentlich angegeben. Nur soviel fällt mir bei, dass der Abaffy, Verhovsky und Versegy genennt worden sind, als wenn sie zur Gesellschaft gehörten.

Szentmariay sagte auch, es habe der Graf Augustin Keglevics ihm das Zeichen der Reformirten Gesellschaft gegeben, jedoch er ihm solches nicht erwiedert.[7]

[1] Ezt Barco tábornok írta róla, már idézett aug. 19.-i jelentésében. (67. l.) Ld. még Ujfalussy Ferenc levelét 441. és 355. l.

[2] Ezek nem maradtak ránk.

[3] V. ö. 121. l.

[4] Cseh-Szombathy József (1748—1815), Pest megye főorvosa. Életrajzát ld. *Szinnyei*, III. 239. h.

[5] Talán Kubinyi Lajos (1760—1802) szentmártonkátai birtokos. (V. ö. Kubinyi Miklós, *A felsőkubini Kubinyi család leszármazása*. Bp. 1906, 280. l.).

[6] Molnár János (1757—1819) pesti evangélikus lelkész, II. Lipót bizalmi embere, a *Politisch-Kirchliches Manch Hermaeon*... c. röpirat szerzője. Életrajza és munkái: *Szinnyei*, IX. 213—216. h.

[7] V. ö. 109. és 290. l.

Mein Neveu Szlawy hat mir zwar nicht deutlich geschrieben, dass er die zwei Individuen Palugyánszky[1] und Kazinczi[2] für die Gesellschaft angeworben habe, jedoch erinnere ich mich, dass er von diesen beiden Individuen einmal in einem Schreiben Erwähnung gemacht, obwohl ich nicht ganz gewiss bin, ob es Kazinczi oder ein anderer war.[3]

[II.] Die Litteras ad Imperat*orem* hab ich zuerst von Szentmariay in franz*ösischer* Sprache erhalten. Die nämlichen hab ich sodann auch in lateinischer Sprache von einem gewisen Ladislaus Scabo[4] bekommen. Ersteres habe ich vertilget, das zweite aber meinem Bruder dem Vizegespan[5] selbst übergeben, welcher den Baron Schilson[6] ersuchet, von der Existenz dieses Briefes den Erzherzog Palatinus zu benachrichtigen. Nachdem ich von meinem Bruder die Uibersezung zurückerhielt, stellte ich sie jenem wieder zu, von dem ich sie bekom*m*en hatte. Ich kann mich nicht zum Uibersezer des hung*arischen* Original bekennen, wiewohl ich von einigen dafür gehalten worden bin. Ich habe solche von dem Johann Sárközi erhalten, welcher sich neulich wegen mehrerer gegen ihn errichteten Fiskalaktionen selbst erschossen hat.[7] Ich hab diese Uibersetzung sehr fehlerhaft gefunden und mit derselben einige Korrekturen vorgenom*m*en, und daher mag es auch kom*m*en, dass man mich für den wirklichen Uibersezer geglaubt hat. Diese hung*arische* Uibersezung erinnere ich mich den Szentmariay mitgetheilt zu haben. Ich hab noch eine andere Uibersezung dieses Briefes in hung*arische*r Sprache bei einem jungen Menschen gesehen, dessen Namen mir aber entfallen ist.

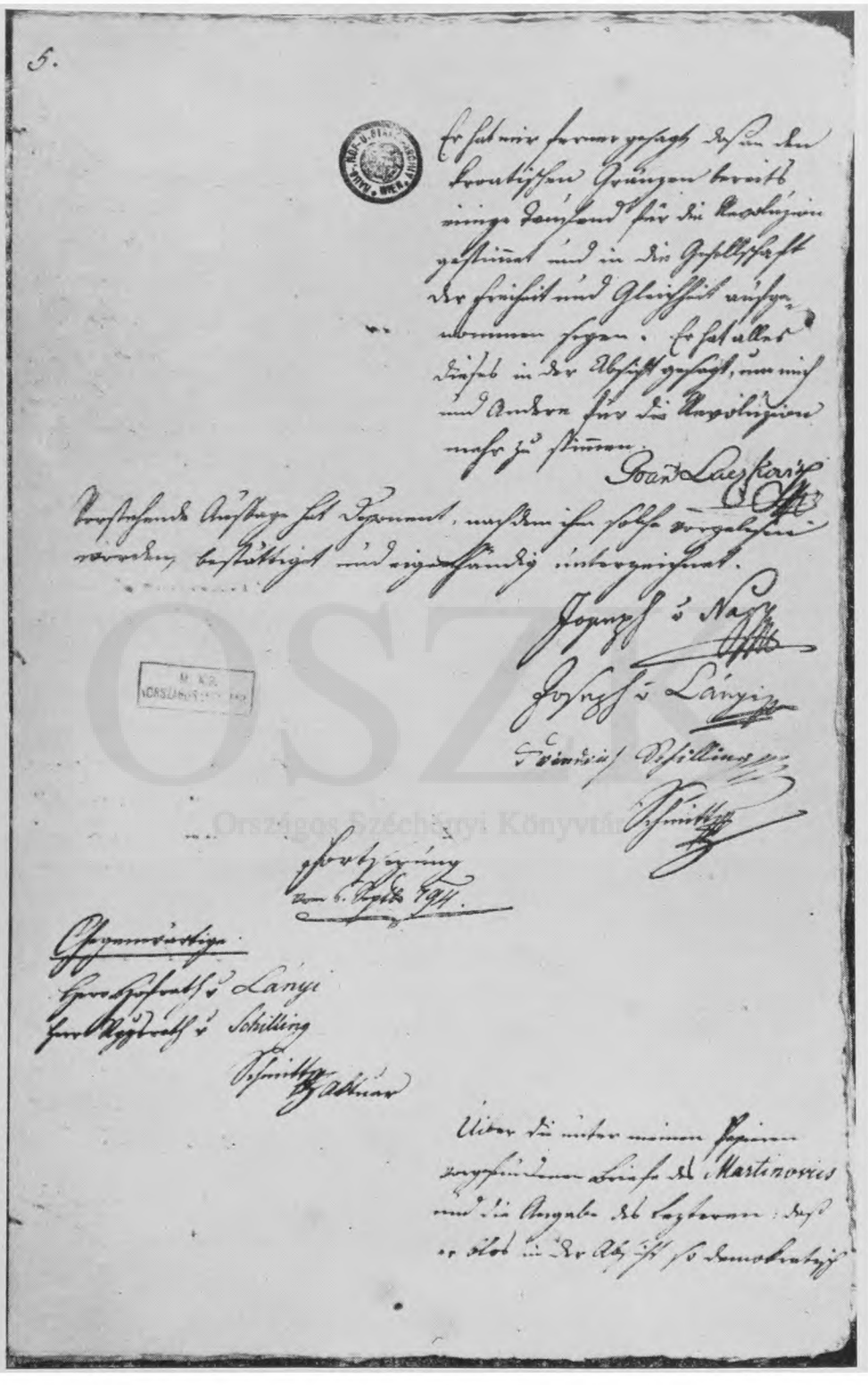
Von einem lateinischen Gedichte, betitelt: Vox clamantis in deserto...[8] hat mir der Hainoczi gesagt, dass der Abaffy solches verfasset habe.

Von einem hung*arischen* Gedichte, dessen Anfang dahin leutet: Ébreddgy hazánknak bajnok népe etc. hat man mir gesagt, dass der Versegy der Verfasser sey.[9]

Die beiden Pasquille auf den General Barco hat mir Hainoczi mitgetheilt, und ich hab allen Grund zu vermuthen, dass solche Abaffy verfasst habe.

Von einer geheimen Buchdruckerei, wie ich meiner Aussage bereits gemeldet habe, ist mir nichts bewusst,[10] wohl aber, dass der Buchdrucker Landerer zu Ofen verschiedene Piecen, welche zur Zensur nicht gekom*m*en, gedrukt habe. So sind mir z. B. die Trenkischen werke, ein anderes in hung*arische*r Sprache von der Freimaurerei, noch ein anderes unter dem Titel: Status regni Hungariae (welches er in Kom*m*ission von Delivuk gehabt

[1] Balugyánszky Mihály, a nagyváradi akadémia tanára.
[2] Kazinczy Miklós, Ferenc öccse, Bihar megye esküdtje.
[3] Szlávy János itt említett levelére v. ö. 292. l.
[4] Szenjóbi Szabó László, a költő.
[5] Laczkovics György,
[6] Schilson János br., a pesti kamarai kerület adminisztrátora.
[7] Sárközy János, Pest megye ügyésze. 1793 óta tagja volt a budai »Egyesüléshez« c. szabadkömüves páholynak. (*Abafi*, 394. l.)
[8] Abaffy Ferenc által írt forradalmi és egyházellenes röpirat. Ld. az I. k.-ben.
[9] A Marseillaise magyar fordítása. Ld. az I. k.-ben.
[10] Barco tábornok írta, már többször idézett aug. 19.-i jelentésében, hogy hasznos volna rászorítani az elfogott igazgatókat, »dass sie eingestehen, wo sie ihre eigene Druckerei haben, oder wo sie solche Schriften ohne aller Censur haben drucken lassen.« Kr. A. Hofkriegsrat 1794—44—56.)

Részlet Laczkovics kihallgatási jegyzőkönyvéből
(Ld. 91. l.)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

hat) bekannt. Ich selbst hab einige Piecen bei demselben druken lassen, wofür ich bereits von der Hung*arischen* Hofkanzlei eine Ahndung bekom*m*en habe.[2]

Mir ist bekannt, das Hainoczi die Brochüren: De subsidiis, De re ecclesiastica in Hungaria und De limitibus regiae potestatis, verfasst;[3] ob er sie aber beim Landerer habe druken lassen, ist mir nicht bekannt. Als mir Szentmariay von seiner Uibersezung des Contrat Social vom Rousseau ins Hungarische sprach, erinnere ich mich wohl, dass ich ihn wegen des Drukes an den Landerer angewiesen, und mich anheissig gemacht habe die Korrektur zu besorgen.[4]

Den Professor zu Neusaz Namens Subány[5] kenne ich nicht einmal den Namen nach.

[III.] Noch mus ich hier anmerken, dass Martinovitz mir einmal eröffnet, dass die Franzosen fünf hundert Millinonen bestim*m*t hätten, um mittelst dieses Geldes alle Staaten in Revoluzionsstand zu sezen. Er hat bestim*m*t fünf Millionen angegeben, welche allein zu diesem Zwecke für Wien zu verwenden wären. Für Hungarn seyen auch mehrere Millionen festgesezet, jedoch hat mir derselbe nichts von Pfisterer oder Hakel gesprochen, bei denen gegen Vorweisung eines gewissen Zeichens Gelder zu erheben wären.[6] Er hat mir ferner gesagt, dass an den kroatischen Gränzen bereits einige Tausend für die Revoluzion gestim*m*et und in die Gesellschaft der Freiheit und Gleichheit aufgenommen seyen.[7] Er hat alles dieses in der Absicht gesagt, um mich und andere für die Revoluzion mehr zu stim*m*en.

Joan Laczkovits m. p.[a]

Fortsezung vom 6. Septbr. *1*794.

Uiber die unter meinen Papieren vorgefundenen Briefe des Martinovics[8] und die Angabe des lezteren: dass er bloss in der Absicht so demokratisch geschrieben habe, um sich hiedurch nach meiner Denkungsart zu bequemen,[9] muss ich erinneren, dass ich nicht begreife, wie Martinovics solches von mir behaupten mag, da er doch wissen sollte, wie sehr ich für den höchstselig*en* Kaiser Leopold eingenom*m*en war, welches genug bezeugt, wie wenig demokratisch ich zu der Zeit gedacht habe.

Die Stelle in den beigehend*en* Briefe hat Bezug auf eine discussionem oratoriam über die Fehler der hung*arischen* Regierung, welche der Martinovics

a) Az ezután következő hitelesítési járadékot elhagytuk, Ld. 88. l.

[1] Mindezekre ld. az I. k.-ben közölteket.

[2] Martinovics munkájának Laczkovics által készített átdolgozása: *A magyar ország gyűlésiben ... tartatott beszéd.* 1791.

[3] V. ö. 107.—108. l.

[4] A fordítás nem jelent meg nyomtatásban. V. ö. 116. l.

[5] Subányi Ignác újvidéki tanár. (Apja, Subányi János temesi gör. kel. presbiter 1792-ben kapott egész családja számára nemességet: O. L. M. Kanc. 11039/1791. és 716/1792. sz.)

[6] V. ö. 112. és 163. l.

[7] V. ö. 163. l.

[8] Széchenyi Kvt. Ms. Quart. Germ. 810. sz. alatt. (Hajnóczy elkobzott levelei közt). V. ö. 152. l.

[9] V. ö. 212. l.

verfasset und mir in Manuskript übergeben hat.[1] Ich hab solche bei Landerer im geheim druken lassen, und die Exemplare, welche sich ungefähr auf 250 Stüke belaufen haben, zum Theil in Umlauf gesezt, den Uiberrest aber vertilget.

Die bei mir vorgefundene kleine Handpresse hat mir ein Jud im Koffehause gegen Bezahlung 12 Groschen aufgedrungen, ich hab hievon keinen Gebrauch gemacht und lässt sich solcher auch nicht leicht hievon machen.[2]

Das nebengehende Manuskript hab ich von meinem Bruder weggenommen, ich weiss aber nicht, von wem es ist.[3]

Auch den General Szerelem[4] hab ich mehrmalen gesprochen. Er fasste gegen mich Zuneigung und versprach mir bei Gelegenheit sich für mich zu verwenden. Selbst der kommandirende General Barco hat kurz vor meiner Arrestirung mir versprochen, sich wegen Wiedererhaltung meiner verlornen Pension bei dem Hofkriegsrathe zu verwenden.[5]

Der Verlust dieser Pension fiel mir äusserst schmerzlich,[6] und ohne diesen Zufall würde ich in das gegenwärtige Unglük sicher nicht verfallen seyn, weil ich nie die Hand gebothen haben würde, den Eingebung des Martinovics zu folgen und in seine Absichten, welche er mit Fortpflanzung der beiden geheimen Gesellschaften gehabt hat, zu willigen.

Ich flehe S. M. um Gnade, wenn ich gefehlt habe. Meine Absicht war nie, übles zu stiften.

Joan v. Laczkovits m. p.

Fortsezung vom 10. Septbr. 1794

[IV.] Deponenten wurde vorgehalten, das nach Aeusserung des arrestirten Martinovics, er ihm versichert habe, dass bereits für die Revoluzion 700 Pester Bürger gestimmt seyen, er soll hierüber die Wahrheit bekennen.

Es ist wahr, dass ich dem Martinovics einmal von der Stimmung der Pester Bürger gesprochen habe, allein das war nicht bei Gelegenheit dieser durch die geheime Gesellschaft zu bewirkenden Revoluzion, sondern beim vorlezten Landtage, wo die allgemeine Rede ging, dass mehrere Hundert oder Tausend Pester Bürger beim General Barko einen Eid abgelegt hätten, wenn der Adel etwas anfangen würde, sich demselben entgegen zu stellen.

Da von der Kommission nöthig erachtet worden ist, dem Deponenten den Probsten Martinovics ins Gesicht zu stellen, so wurde derselbe zur Kommission vorgerufen.

[1] A szóbanforgó levelet nem ismerjük. Martinovics itt említett munkája: *Discussio oratoria in eos, qui in librorum censuram invehentur.* (Névtelenül, h. és é. nélk.). Ld. az I. k.-ben.

[2] V. ö. 86. l. 2. jegyz.

[3] Ez a kézirat nem maradt ránk, s nem is tudunk róla semmi közelebbit.

[4] Br. Szerelem tábornok, magyarországi főszállásmester.

[5] Hogy Barco tett-e ilyen ígéretet, nem tudjuk. De hogy Laczkovics járhatott nála ebben az ügyben, azt valószínűsíti Martinovics 1794 ápr. 8.-i Laczkovicshoz írt levele, melyben ajánlja barátjának, hogy ügyének elintézése végett forduljon a tábornokhoz. (Széchenyi Kvt. Ms. Quart. Germ. 810. sz. 273—274. fol.).

[6] Lipót király 1792-ben Laczkovicsnak kegydíjat adott, amit Ferenc trónraléptekor megszüntetett. Ld. az I. k.-ben.

Derselbe beharrte zwar auf seiner abgegebenen Äusserung, jedoch bekannte er, dass diese Rede nicht in Bezug auf gegenwärtige Revoluzion geschehen sey, und die Erklärung des Deponenten seine gute Richtigkeit haben könne.

Ign. v. Martinovich m. p.
Johan v. Laczkovits m. p.

Deponenten sind nach der Konfrontazion ihre Aussagen vorgelesen, von ihnen bestättiget und eigenhändig unterfertiget worden.

Joseph v. Nagy m. p.
Joseph v. Lányi m. p.
Friedrich Schilling m. p.
Schmitt m. p. Aktuar

11.

1794 augusztus—szeptember

Hajnóczy József vallomásai az udvari vizsgálóbizottság előtt.

a.)

[1794 augusztus 26, Bécs]

Hajnóczy Józsefnek[1] *az udvari vizsgálóbizottsághoz benyújtott írásbeli vallomása.*

1. §. A Szabadság és Egyenlőség -, valamint a Reformátorok Társaságáról; 2. §. az általa beszervezettek névsora; 3. §. Martinovics elfogatásának hírére irataikat mindnyájan elégették; 4. §. Laczkovics és Szentmarjay tevékenysége; 5—6. §. Martinovics propaganda-kijelentései; 7—8. §. a forradalom megvalósítása lehetetlen lett volna; 9. §. A Reformátorok -, 10. §. Az Ember és a Polgár Kátéjának ellentmondásai és hibái; 11—12. §. Saját politikai elképzelései és céljai, 13. §. a felelősség, a bűnösség és a büntetés kérdése.

Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 47. fasc. Hajnóczy periratai 3. sz. mellékl. Rajta Schilling kormánytanácsos följegyzése: Praesentatum den 26-ten Aug. 1794. — Egykoru hiv. másolatai: O. L. Vertr. A. 4. fasc. 556—579. fol. és u. o. 43. fasc. Rosty János periratának mellékletei közt. — Az 1870-es évek végén készített, olvasási hibákkal teli másolata, az osztrák rendőrminisztérium számára készült, időközben elpusztult hiv. kópiáról: Széchenyi Kvt. Ms. Fol. Germ. 1071. 46—56. fol.

Wahrhafte Schilderung der Martinovicsischen Gesellschaften, in soweit sie mir, Joseph Haynotzi, bekannt geworden sind.

[§ 1.] Zu Ende des Monaths May [1794] kam zu mir Martinovics zu Ofen, und sagte, er habe zur Absicht eine Gesellschaft im Lande zu bilden,

[1]. Életrajzát ld. az I. k.-ben. — Elfogatásakor lefoglalt iratai: Széchenyi Kvt. Ms. Fol. lat. 3635. I—VIII. Residua scripta Iosephi Hajnóczy (nagyobbrészt oklevélmásolatok); levelezése: St. A. Vertr. A. 71. fasc. és Széchenyi Kvt. Ms. Quart. Germ. 810. és 815. Iratainak részletes ismertetése: I. k. — Lefoglalt könyveit a curiai levéltárban őrizték. 1876-ban azután átadták megőrzésre az Országos Széchenyi Könyvtárnak. (V. ö.: O. L. irattára 1876: 14., 237. és 284. sz.)

welche das französische System der Freiheit *und* Gleichheit einführen soll. Um aber desto sicherer zu Werke zu gehen, müsste auch eine andere in paralleler Linie mit jener fortschreiten, welche nach dem Geschmack des ungarischen Adels seyn sollte, die Revolution beginnen, alsdann aber von jener als der zahlreichern unterdrückt, folglich das französiche System der reinen Demokratie nach sich ziehen würde.

Zu diesem Behuf habe er zwey Katechismus verfertiget, die er mir beyde übergab.

Der eine war französisch aufgesetzt *und* hiess : Catechisme de l'Homme et du Citoyen par Démocrite la Montagne citoyen français. Er sollte bloss jenen mitgetheilt werden, qui sont — um mich des französischen Ausdruckes zu bedienen — à la hauteur des circonstances ; fasste 4—5 Bögen in sich, *und* der Inhalt desselben war, dass nur die reine, auf eine gänzliche Gleichheit *und* Freiheit gegründete Demokratie den Menschen in der bürgerlichen Verfassung glücklich machen könne, dass König, Priester *und* Adel unnütz sind.

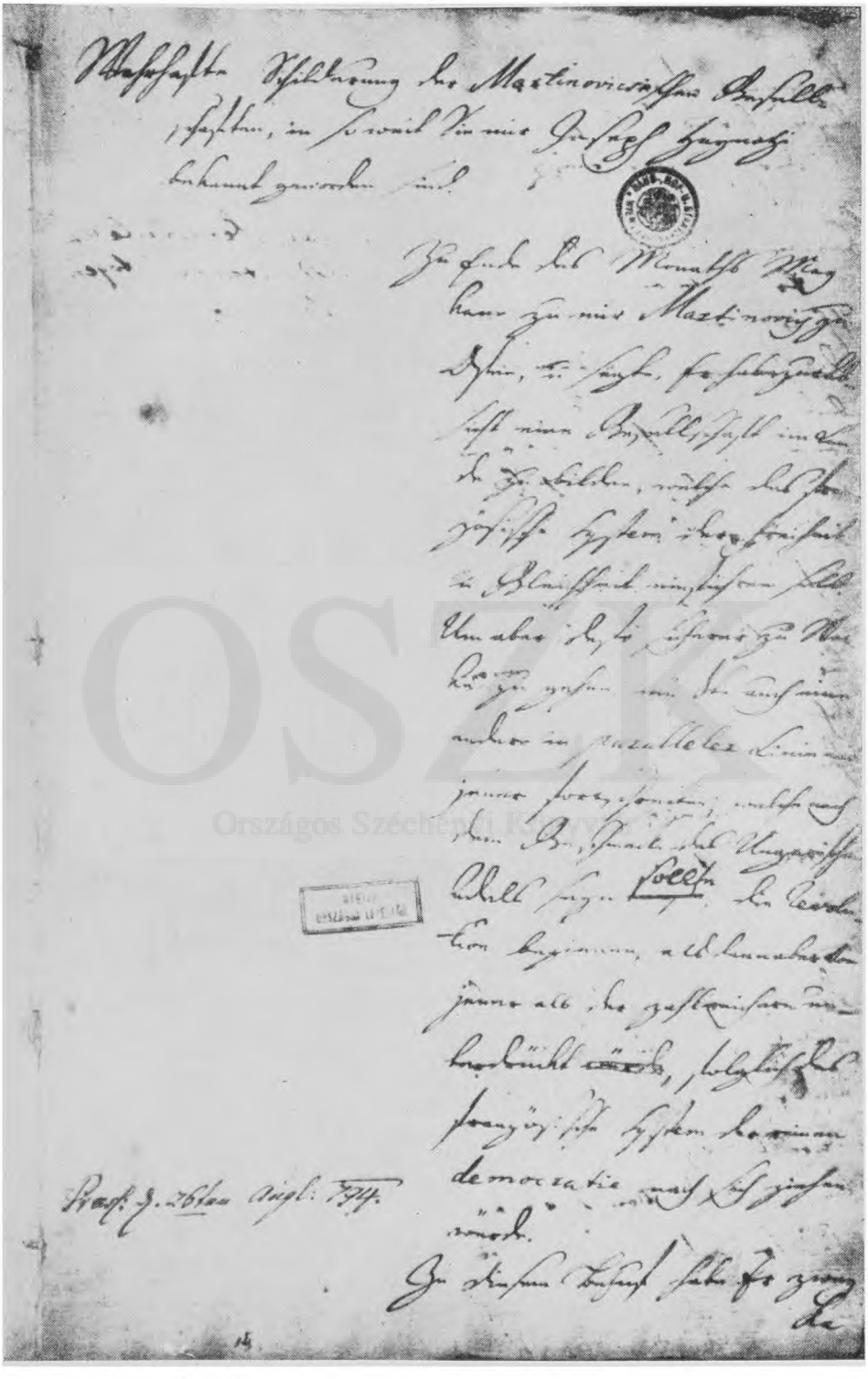
Die sichtbaren Kennzeichen derselben sollen seyn : *a)* Kreützweis zusammengefassten Hände, so dass wenn einer die Hände zusammenlegt *und* der andere es ihm nachmacht, sie daraus sogleich erkennen sollen, dass sie von der nämlichen Freiheits- und Gleichheits-Gesellschaft wären ; *b)* ein dreyfacher Klopfer in gleicher Zeitdistanz einer von den andern ; *c)* ein vierfacher Kuss, das ist auf jeder Wange zweymal, abwechselnd bald auf der einen bald auf der andern Seite ; *d)* das schriftliche. 𝔗

Der zweyte Katechismus hiess *und* war lateinisch : Catechismus occultae societatis reformatorum, anderthalb biss zwey Bögen stark. Der Inhalt ist, dass Ungarn vom Oesterreichischem Hause *und* dessen Ministerio immer gedrückt wurde, dass man sich von demselben losschlagen *und* insurgiren, alle Staats- *und* Kleriseygüter zu Staatsgütern umformen, *und* zwey Kammern einführen solle, in deren einer der hohe *und* niedere Adel in einem zusammengeschmolzen seien, in dem andern hingegen der Nicht-Adel seine Repraesentanten habe. Die Städte sollen Nationalstädte heissen, alle aber sowohl adeliche als nichtadeliche von allen Auflagen frey seyn, indem die Kron- *und* Kameralgüter, Salz- Bergwerke, Dreisigst *und* die geistlichen Fonds biss 40 Millionen jährlich einbrächten, folglich die Staatsbedürfnisse ohne einen König hinlänglich gedeckt wären. Endlich soll bloss der Adel der Eigenthümer der unbeweglichen Güter bleiben, die Nicht-Adelichen hingegen, Nazionalstädte ausgenommen, als Pächter des Adels angesehen werden.

Die Zeichen dieser Gesellschaft sollen seyn : *a)* die rechte Hand auf die linke Schulter gelegt ; *b)* ein Klopfer ; *c)* das schriftliche endlich 𝔛

Wer den Catechismus der Gleicheit bekommt, soll auch den andern haben, aber nicht umgekehrt. In beyden soll kein Magnas, Bischof, Praelat, Domherr zugelassen werden. In beyden soll man trachten vorzüglich solche zu ziehen, die durch ihr Amt auf Mehrern wirken könnten. Ausserdem sollen die Directores unter einander, *und* die das ganze wissen, zwey Kennzeichen der Freiheit und Gleichheit unter einander haben. Weil ich es nie gebraucht, so erinnere ich mich nicht des erstern. Mir scheint es, dass es ein Dreyeck sey. Das Zeichen der Gleichheit hingegen waren zwei parallele Linien : = Wer *und* wie viele Directores nebst mir wären, hat er mir nicht gesagt. Ich merkte es aber gar bald, dass es Szentmariay *und* Laczkovics waren.

Uebrigens soll in jeder Gesellschaft die Verbindlichkeit auf sich jedweder nehmen : *a)* Wenigstens zweye dazu abzurichten, *b)* Man soll nie als

Hajnóczy írásbeli vallomásának első lapja
(Ld. 93—94. l.)

OSZK
Országos Széchenyi Könyvtár

bloss unter 4 Augen davon sprechen, um vor dem Gericht zwey Zeugen gegen sich nicht zu haben, *c)* Jeder soll seine ganze Dependenz jenem, von dem er eingeweiht worden, entdeken. Dagegen *d)* soll ausser jenen, der ihn aufnimmt seine Ascendenten niemand wissen. *e)* Endlich soll jeder für sich selbst sowohl die Katechismen als die zu beobachtende Punkte — der Aufgenommene bloss in Gegenwart des Aufnehmers — abschreiben; die Aufnahme[a] immer unter 4 Augen mündlich, nie durch Briefe geschehn.

Er sagte mir ferner: 1. Er habe diesen Plan dem Roberspierre mitgetheilt, und sei von ihm gebilligt worden. 2. In Pohlen sey die jetzige Kosciuskoische Confoederation auf die nähmliche Art ausgebrochen. 3. In Wien wären ebenfalls schon etliche Tausend initiirte, 4. In Gallizien desgleichen. 5. Steyermark ebenfalls, 6. Kroatien auch, ja sogar 7. in Russland.

Wenn Geld nöthig wäre, so lägen etliche Millionen französische Gelder zu Wien zu Gebote. Wieviel, erinnere ich mich nicht, und bey wem, hat er mir nicht gesagt und ich nicht gefragt.

Zuletzt hat er den Wunsch geäussert, dass ich alles dem königl. Fiscal Ambrosy und seinem, des Martinovics, Vetter Szén,[1] welcher in der Buchhalterey des Consiliums angestellt ist, mittheilen möchte.

§ 2. Ich habe hierauf den französischen Catechisme in das deütsche übersetzt, und beyde Cateschismen sowohl als die Verhaltungsregeln mitgetheilt:

1. Dem königl. Fiscal Ambrosy,[2] welcher es hinwiederum ganz dem Doctor Medicinae Marton und niemandem sonst, dieser hinwiederum meines Wissens niemandem, mitgetheilt.

2. Dem Expauliner Versegi, der es dem Expauliner Mak, Exprämonstratenser Juhasz und Buchdrucker Landerer gegeben hat. Von diesen ist es nicht weiter gekommen.

3. Szén, Buchaltereybeamten im Consilium. Dieser hat es bloss dem Kameralregistranten Neümiller,[3] so viel ich weiss, mitgetheilt.

4. Szabo Laszlo, einem jungen Advocaten.[4] Dieser hat sicher bloss den lateinischen Katechismus, und nur dem Professor Fodor zu Körös[5] gegeben. Ob es Fodor weiter ausgebreitet hat, weiss ich nicht.

5. Im Julius schrieb mir Martinovics: Nulla regula sine exceptione,[6] ich sollte den lateinischen Catechisme dem Grafen Jacob Sigray aus Günz mittheilen. Ich gab ihm solchen, er dagegen, der schon von Martinovics die Verhaltungsregeln ohne den Catechisme empfieng, hat diese auf eine sehr sinnreiche Art französisch aufgesetzt mir übergeben. Zuvor waren die Verhaltungspunkte so verfasst, dass wer immer Ungeweihter so gleich daraus auf eine geheime Gesellschaft geschlossen haben würde. Sigray hat ihnen aber eine solche Wendung gegeben, dass nur ein Aufgenommener sie verstehn konnte, ein Fremder hingegen geglaubt haben würde, es wären Maximes

a) Kimaradt: soll.

[1] Szén Antal.

[2] Ambrózy Gábor. V. ö. 287. l. 3. jegyz.

[3] Magyarosított nevén Újgyörgyi.

[4] Szentjóbi Szabó László, a költő.

[5] Fodor Gerzson.

[6] Célzás az alapszabályok ama pontjára, hogy mágnás a társaságba nem vehető el. — V.ö. I. k. és 61. l.

aus la Montagne Essays oder La Rochefoucault, La Bruyère etc. Zum Beweiss: Heureux celui, qui peut se glorifier d'avoir ramené deux personnes à la vertu; si tu fais part de ton secret à quelqu'un, que ce ne soit qu'entre quatre yeux, — plus, c'est trop; lex maximes de sagesse s'empreignent mieux, si on les écrit de sa propre main, que si on les fait copier par ceux d'autrui, u. s. w. Diese naive Art gefiel mir ungemein, ich schrieb sie ab, gab ihr den Titel: Maximes de conduite, extrait des institutions politiques de Gabriel Bodin,[1] theilte sie dem Szent Mariai *und* Szén mit, diktirte sie in die Feder dem Versegi *und* Ambrosy, sagte einem jeden, dass es weder von Bodin, noch von mir sey, nannte ihnen aber den Verfasser nicht. Ob Graf Sigray den Catechismum weiter ausgebreitet hat, ist mir unbekannt.[2]

6. Ich fing auch einmal von dieser Gesellschaft zu sprechen mit dem Kameralsekretaire Szecsanacz. Dieser aber fasste mich ganz kurz: Es wäre, sagte er, von dem närrischen Martinovics, er möge nichts damit zu thun haben.[3]

7. Auch theilte ich alles mit dem Franz Abaffy eines Nachmittags; den andern Tag früh gab er es mir zurück *und* sagte: es sey gut ad formandam opinionem, er wolle sich aber damit nicht befassen.[4]

Mehrere haben von mir davon weder gesehen noch gehört.

§ 3. Als wir *von* des Martinovics Gefangennehmung erfuhren, hat Versegi sein *und* mein Exemplar, alles, franzősisch, deütsch, lateinisch, die Verhaltungsregeln *und* die sinnreiche Sigraysche Maximes verbrennt. Mak *und* Landerer, Szén und Neümiller ebenfalls.

Zwey Wochen darauf nahm ich *von* Ambrosy das lateinische Exemplar, *und* schrieb es neüerdings ab, ohne ihm die Absicht, die ich hatte, zu sagen. Ich wollte jetzt, da ich, um meine Trauung zu vollziehn zu Anfang Septembers nach Oedenburg reisen wollte,[5] solche meinem grössten Wohlthäter, dem

[1] Hogy Sigray, vagy méginkább Hajnóczy ne tudta volna, hogy a francia filozófus neve Jean Bodin volt, — nem tartom valószínűnek. Inkább hiszem, hogy — az avatatlanok félrevezetésére — egy ismerősen csengő, valójában mégsem létező nevet választott.

[2] A Sigraytól franciára átültetett és átstilizált felvételi szabályok nem maradtak ránk. — V. ö. 127. l.

[3] V. ö. *Iratok* 57. sz.

[4] V. ö. *Iratok* 100. sz.

[5] Hajnóczy 1794 május 18.-án tartotta eljegyzését Gittel (Küttel) Sárival, egy soproni polgárcsalád lányával. Hogy az esküvőt valóban szeptemberre tervezhették, alátámasztja, hogy aug. 1.-én Hajnóczy elköltözött Kovacsics Márton Györgytől, és Budán, a Vizivárosban, a mai Döbrentei-tér tájékán külön lakást vett ki. Aug. 7.-én megérkeztek Bécsben vásárolt bútorai. Aug. 16.-án már virágokat vett lakása csinosítására. (Mindezeket Hajnóczy számadási könyveiből idézi *Szinnyei*, IV. 289. h. — Az eredeti számadási könyveket, — bár azokat Fraknói is használta a Széchenyi Kvt.-ban — nem sikerült megtalálnom.) — Itt említjük meg, hogy Hajnóczy menyasszonyaként az irodalom egészen a legutóbbi időkig Hauer Terézt szerepeltette. (Hajnóczy R. József, *Hajnóczy József élete*. Győr, 1894. Egyetemes Könyvtár 68. sz. 51. l.; Fraknói még nem említette nevét: *Martinovics és társai*, 225. l.) Hajnóczy leveleiből minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy menyasszonya Gittel (Küttel) Sámuel soproni gyógyszerész leánya volt. (Ld. *Iratok* 54. és 105. sz.) Később Gamauf Teofil, a tudós evangélikus lelkész vette feleségül. (V. ö. Payr Sándor, *Hajnóczi Sámuel és fia József. Egy lelkész, kinek tudós fia vérpadon halt meg. Kettős életrajz a francia forradalom idejéből*. Sopron, 1934. 29. l.; ugyanaz, *A régi evangélikus temető*. *Soproni Napló*, XXI, 1917, 92. sz. ápr. 22, 3. l. — A Küttel családra, mely 1759-ben kapott nemességet, ld. Balogh Gyula, *Vas vm. nemes családjai*. Szombathely, 1901. 218—219. l. — V. ö. még. *Kazinczy levelezése*, XII. 118. és 212. l.)

Grafen Széchény[1] mittheilen, wohl wissend, dass da S. Exc. von erprobter Rechtschaffenheit *und* mit besonderer Klugheit begabt sind, sie es hier zu Wien mit ihren guten Freünden *und* vielleicht selbst mit dem Cabinetsminister[2] communiziren, *und* daraus den bestmőglichsten Vortheil für das Land zu ziehen suchen werden.

Diess und das Ambrosysche Exemplar, welches ich bey meiner Gefangennehmung in der Angst nicht zu finden gewusst, wird man vermuthlich zwischen meinen Kleidern, dort, wo ich es gezeigt, gefunden haben.[3] Ausser diesen hat das Übrige Ambrosy *und* Szabo, alles was er hatte, vernichtet. Von Marton weiss ich nicht. Der ist aber auch sicher der Mann, welcher keinen Missbrauch davon macht.

Den Juhász kenne ich nicht. Fodor aus Körös hat jetzt in Pester Markt mich aufsuchen sollen. Ich kenne ihn nicht, es soll aber ein gesetzter Mann seyn, *und* vermuthlich ist er auch durch meine Gefangennehmung gewitzigt worden.

§ 4. Von jenen, welche Laczkovics aufgenommen, weiss ich kein Wort. Er ist auch mit grosser Vorsicht zu Werke gegangen, *und* hat, wie es mir scheint, sich nicht viel mit jungen Leüten abgegeben.

Desto mehrere Proselyten aber scheint der Szent Mariai unter den Juristen *und* Juratis gemacht zu haben, weil er mit solchen Umgang pflegt. Namentlich aber weiss ich bloss meinen Vetter Vrchovszky, einen jungen Advocaten, *und* des hiesigen Agenten Bujanovics seinen Sohn.[4]

Auch hat er mir geschrieben *und* gesagt, dass er den lateinischen Catechismum im Zempliner Comitat dem Melchior Szulyovszky mitgetheilt und in Nagy Karoly[5] mag er es auch einigen gegeben haben.

§ 5. Von französischen Geldern oder Emissairen im Lande weiss ich kein Wort. Auch konnte ich aus dem Szentmariai Reden schlüssen, dass man die Idee zu Gunsten der Franzosen eine Diversion zu machen, durchaus verabscheüe. Überhaupt aber glaube ich, dass Martinovics dieses bloss deswegen erwähnt habe, um dadurch leichtern Eingang zu Revolutionsideen zu verschafen. Denn es ist nicht zu begreifen, wie ein Mann, der mit französischen Geldern zu disponiren hätte, sich allhier in ein Wuchernegoce gegen den Inkey, *und* in Schuldenmachen zu Pest, wie ich es später erfahren, eingelassen habe.[6]

[1] Gr. Széchenyi Ferenc, akinek Hajnóczy évekig volt titkára.
[2] Gr. Colloredo-Wallsee Ferenc.
[3] Ezt meg is találták. Közölve az I. k.-ben.
[4] Bujanovics Károly udvari ágens fia, Kornél. V. ö. 115. l.
[5] Károlyi József gr. 1794 július 17.-i főispáni beiktatásán, Nagykárolyban. V. ö. 345. s. köv. l.
[6] A zalamegyei birtokos nemes családból származó fiatal Inkey Menyhért, hogy fényűző bécsi életének költségeit előteremtse, uzsorásoknál nagy adósságokba verte magát. Gyámja — saját bátyja — adósságait kifizetni nem volt hajlandó. A hitelezők — köztük Martinovics rokona, Adamovics, és egy Bagyinay Péter nevű nemes (V. ö. 42. l.) — bírósághoz fordultak; az ügyből országos botrány támadt, mely hónapokig foglalkoztatta a közvéleményt. A Kancellária (referens: Lányi) az Inkey-fiú elzülléséért az uzsorásokat vádolta: »principales autores omnium involutionum uti refertur esse Andream Adamovics, Petrum Bagyinay et quendam antehac Franciscanum, actu vero saecularem presbyterum Martinovics, cognatum dicti Adamovics . . .« Ürményi személynök (Inkey anyai nagybátyja) végül is az uralkodóhoz fordult, és kérte, hogy Lányi József kanc. tanácsos személyében új gyámot nevezzen ki. (Talán ez is hozzájárult

§ 6. Auch glaube ich, dass die Aeusserung, als wenn ähnliche Katechismen unter der Hand zu Wien, in Gallizien, in Steyermark, in Pohlen, Russland ausgebreitet wären, eine blosse Charlatanerie des Martinovics gewesen sey. Denn er hat mir das Nämliche mit der grössten Zuverlässigkeit von Kroatien behauptet, und als eine Folge davon, die Aufpflanzung des Freyheitsbaumes zu Agram,[1] *und* das in 40 Versen gegen die Priester *und* Adel kroatisch verfasste Gedicht : Zakaj isshli bi Horvati, prot Franczuzu voju vati[2] etc. angegeben, und doch ein paar Wochen nach seiner Abreise sagte mir Szén, sein Vetter, Martinovics habe ihm gerathen, er solle trachten von der Buchhalterey nach Kroatien Aufträge zu bekommen, damit er auch dort diese Katechismen ausbreiten könnte.

§ 7. Ich habe nun alle Facta aufrichtig erzählt, die mir in Bezug auf diese Gesellschaften bekannt geworden sind, nun muss ich auch von den Absichten, die ich dabey hatte, sprechen.

Es war leicht vorauszusehen, dass das in beyden Catechismen Beabsichtigte in kurzem scheitern müsse, dass es unausführbar *a)* wegen der Art der Mittheilung des Plans, *b)* aus Mangel der Mittel, *und* endlich *c)* des Plans halber selbst ganz unausführbar sey.

a) Die Art der Mittheilung war beschwerlich, weil sich nicht jeder so was abzuschreiben, dazu verstehen will. Marjassy István aus dem Gömörer Comitat, dem Ambrosy den lateinischen Catechismum zu lesen gegeben, schien es bloss dieser Unbequemlichkeit halber auszuschlagen.[3] *b)* Noch wenigern aber konnte es lieb seyn ihre und ihrer Descendenten Nahmen einzugeben. Diese Idee revoltirte Jedermann, wie es mir alle, die ich aufnahm, von sich *und* von jenen, denen sie es wiederum mittheilten, offenherzig gestanden : es könnte, sagten sie, der Chef sie selbst verrathen *und* sie alsdann der Rache der Regierung preis geben. *c)* Es war vorauszusehen, dass wie mit allen geheimen Schriften, es auch allhier gehen würde. Wenn es bloss gesetzte Männer bekämen, wie es bey mir der Fall war, so würde es langsam *und* in wenig Händen, als ein seltenes Manuscript rouliren, *und* eben dadurch seine schnellkraft verlieren. Kömmt es unter junge Leüte, da jeder keine Ruhe hat, qiss er sich seines Geheimnisses entledigt, so würde es zwar wie ein Lauffeüer

Martinovics Lányi iránti ellenszenvéhez. V. ö. 40. l.) Miután ez nem vállalta, Ferenc király Ürményit nevezte ki gyámul. Hogy az adósságok kifizetése megtörtént-e, nem tudjuk, Martinovics iratai között azonban Inkeynek 9.000 Ft-ról szóló kötelezvényét találták. (O. L. M. Kanc. 1794 : 2898., 2902., 2903., 3717., 3947., 5352. és 6184. sz.)

[1] Zágrábban 1794 husvét vasárnapjára (ápr. 20.) a piactérre szabadságfát állítottak ezzel a felirattal : »Éljen az egyenlőség és a szabadság.« (A részleteket ld. I. k.)

[2] Ld. : I. k.

[3] Máriássy István (1753—1830) Gömör megye alispánja, majd a későbbiekben többszörös országgyűlési követe, a Habsburg ellenes köznemesi táborhoz tartozott. Már Lipót király »très mauvais sujet«-nek jellemezte őt, s azt állította róla : 1790-ben beutazta a megyéket, hogy a forradalmi könyvek és gondolatok terjesztésével felláźitsa őket. Intette is a nádort, ne bízzék benne. Trenck Frigyessel való kapcsolatai a következő években csak növelték ellene a bizalmatlanságot. (Ld. *Marczali*, passim ; *Sándor Lipót iratai*, 446., 455. és 554. l.) A jogügyi igazgató mégsem találta elegendőnek Hajnóczy fenti megjegyzését elfogatására. Ambrózy Gábortól remélt ellene további adatokat, ez viszont a Táblán azt vallotta, hogy bár Hajnóczy utasítására két ízben is kereste Máriássyt, »hogy megismertesse a Kátéval,« őt egyszer sem találta otthon. (Ambrózy dec. 15.-i vallomása : O. L. Vertr. A. 45. fasc. Marton periratainak mellékletei közt sz. nélk. — V. ö. 459. l. 5. jegyz.) Így aztán Máriássy ellen az ügyész nem emelt vádat.

gehen, aber auch sobald es durch 40, 50 Hände gelaufen, durchaus bekannt gemacht, folglich vor der Zeit entdeckt *und* in der Geburt erstickt werden.

Und so ist es geschehn. Laczkovics erzählte mir, schon vor einem Monat habe ihn des Palatinus Kammerdiener Szalkay gefragt: Was das für ein Catechismus sey, der mit den Worten anfängt: Was ist der Mensch?[1] Szent-Mariai hingegen sagte mir, der Sprachmeister Szetsy habe die Freiheits und Gleichheits Catechismen, ohne dazu initiirt worden zu seyn, bekommen *und* mitgetheilt.

§ 8. *b)* Unausführbar aus Mangel der Mittel. Ohne Geld, Munition, Festungen, an der Spitze des Martinovics *und* unserer Dreier in Ungarn eine Revolution anzufangen, ist die lächerlichste Idee von der Welt. Alle Revolutionen, die je in Ungarn entstanden sind, haben zu Anführern weltliche *und* geistliche Barones gehabt, *und* es kann gar nicht anders seyn. Sie haben Güter *und* Vermögen, folglich Geld *und* Leüte, *und* was ihnen noch mehr hilft, die öfentliche Meinung des Vorzugs ihrer Familien *und* Würden. Hier wurden aber alle Grosse durch die Plane selbst ausgeschlossen. Selbst in dem Fall, wenn französisches Geld vorhanden wäre, könnte man, ohne einige Grosse in's Spiel zu setzen, weil nur diese Anhänger bekommen würden, keine Revolution beginnen.

Wahr ist es zwar, dass es möglich sey, Martinovics habe entweder im Hinterhalt einen unbekannten Grossen, oder aber einen in petto geführt, dass er vielleicht desswegen des Gr. Karolyi[2] Gesselschaft gesucht. Man weiss aber gar zu wohl, dass dieser kein Talent, *und* weil er sehr karg ist, auch keinen Willen zu so etwas hat.

Die Uebrigen, die vieles besitzen, sind mit so vielen Schulden behaftet, *und* was sie aller Energie zu grossen Unternehmungen beraubt, mit so vielen Bedürfnissen beladen, dass sie an keine Revoluzion denken können.

Endlich ist dieses System für die Grossen so gefahrvoll, dass da sie besorgen müssen dabey ganz leer auszugehen, es gar nicht zu denken ist, wie einer von den Grossen sich jetzt an die Spitze einer Revoluzion in Ungarn setzen könnte. Folglich konnte man auch voraus einsehen, dass der Martinovitschische Plan aus Mangel eines Grossen, aus Mangel der gehörigen Mittel scheitern müsse.

§ 9. *c)* Endlich waren die Plane in beyden Katechismen so abgefasst dass sie in kurzem in Ungarn scheitern müssten.

Zuerst nehmen wir den lateinischen Catechismum vor.[3] Es wird in demselben behauptet, dass das Haus Oesterreich es oft die Türken aufgehez t habe, als es die Ungarn unterjochen wollte.[4] Eine Behauptung, die ich noc h

[1] Szalkay Antal (1753—1804) a nádor komornyikja, rendőrségi besugó. Leszegényedett erdélyi köznemesi család sarja. Kalandos élete folyamán egy évig katonatiszt volt. Irodalommal is foglalkozott: Blumauer *Aeneisét* ő fordította magyarra. Gotthardi jellemzése szerint: »Wann er von Er. M. Brod erhält, auch dem Pluto in der Hölle Depeschen überbringen würde.« Máskor így nyilatkozott róla: »geprüfte und getreu gefundene Mitarbeiter.« (1790 aug. 28.-i és szept. 16.-i jelentése: O. L. Privatbibl. 13. fasc.—Szalkay spiclijelentései: *u. o.* — V. ö. Lipót kir. jellemzését róla: *Sándor Lipót iratai*, 147. l. Életrajzát megírta Illésy János, *Irodtört. Közl.* VIII, 1898, 1. s köv. l. és *u. o.* X, 1900, 87. s köv. l. — V. ö. 292. l.

[2] Károlyi József gr. (1768—1803), Szatmár megye főispánja. — V. ö. 155. l.

[3] A Reformátorok Társaságának kátéját érti.

[4] A káté I. fejezetében.

in keinem Schriftsteller, keinem *Manuscript* gelesen zu haben mich erinnere. Es wird darinnen gesagt, man schicke keinen Ungar nach Konstantinopel in der Gesandschaft, damit die Ungarn mit den Türken kein Bündniss gegen Oesterreich schlissen. Ausser den ungarischen Ländern aber sind die Berührungspunkte der österreischen Provinzen so gering *und* in unzugänglichen Gegenden, dass in einem änlichen casu foederis die Türken durch ganz Ungarn ziehen müssten, um den Ungarn ihren Alliirten mit einigem Vortheil zu helfen, eine Zumuthung, die sich schwerlich ein Alliirter gefallen lassen möchte.

Es wird ferner in derselben die abgedroschene Idée des interrupti fili successionis aufgewarmt,[1] eine Idee, an die nunmehr niemand Glauben beymisst. Noch sophistischer aber ist, dass da nach dem fili interruptae successionis die Nazion keinen neuen Traktat mit ihrem König gemacht habe, der jetzige auch alles Recht darauf verloren habe.[2] Denn wenn man auch von allen Erbfolgerecht abstrahiret, so ist es doch sicher, dass man in Ungarn die Krőnung *und* das dabey ausgefertigte diploma regium als einen Tractat zwischen dem König *und* Ständen ansehe.

Alles diess aber sind Kleinigkeiten, beweisen nur, dass darinnen Manches unüberdacht, mehr deklamatorisch als überzeügend aufgesetzt sey.

Dass aber der Adel eine Kammer, *und* der Nicht-Adel eine zweite Kammer im Reichstage ausmachen soll,[3] das revoltirt so sehr alle Fassungskraft eines ungarischen Edelmanns, dass er sich lieber unter eine uneingeschränkte Monarchie, so wie sie z. B. unter Kaiser Joseph war, schwiegen, als den Nicht-Adelichen zu sich hinaufschwingen lassen will, und diess am allermindesten, in dem honorifico, in dem Repräsentationsrecht, in den Congregationen *und* Landtägen. Er weiss, dass auch das utile sich bloss auf dem honorificoe nämlich der öfentlichen Meinung von seinem Vorzug gründe, folglich ohne dem honorifico seine ganze Existenz precair würde.

Und doch war nach des Martinovics Gedanken der lateinische Catechismus dazu geeingnet, den Adel zu seinem eigenem Ruin, mit in sein Interesse zu ziehen.

§ 10. Noch widersprechender aber ist jenes, was in dem Freyheits- *und* Gleichheits-Catechisme gepredigt wird. Der Adel *und* alle Priester sind laut demselben ganz unnütz.[4] Wenn man auch voraussetzt, dass dieses System zum Vortheil der grössten Masse, das ist des Bauern *und* nicht-städtischen Bürgerstandes ausschlagen müsste, so kann der 100-te Theil unter ihnen kaum lesen *und* schreiben. Um ihn also zur Revolution vorzubereiten, hätte es durch den Adel, durch die Priester aller christlichen Religionen, das ist jene, welche gegen ihre eigenen Existenz am meisten hätten arbeiten müssen, bewirkt werden sollen. Es hätten also, *und* zwar um mit Nachdruck, die Revolution zu Stande zu bringen, auf einmal zur Beförderung eines Systems wirken müssen, die jetzt das Heft ganz in Händen haben *und* das ihnen auch als dann aus den Händen geschlagen worden wäre. Es bleibt

[1] Pest megye 1790-es követi utasítása szerint (amelyiket azután több más megye átvett) azáltal, hogy II. József nem koronáztatta meg magát magyar királlyá, s hogy alkotmányellenesen uralkodott, a Habsburg-ház örökösödési joga megszakadt. II. Lipót tehát nem öröklés, csak választás révén foglalhatja el a trónt.

[2] Mindezeket ld. a káté I. fejezetében.

[3] A II. fejezetben.

[4] Ld. a káté VI. és VII. fejezetét.

also auch immer höchst wahrscheinlich, dass sich die Wenigsten von der Geistlichkeit jeder christlichen Partey hiezu würden haben gebrauchen lassen.

Man könnte also wohl vermuthen, dass der Gleichheitssystems-Catechisme bey einigen, die ohne Rücksicht auf ihr eigenes Interresse überspannte philantropische Ansichten hegen, Eingang zwar finden würde, dass aber, weil deren Zahl unendlich klein ist, wenn solcher durch 40—50 Hände gelaufen wäre, er in die Hände jener fallen müsse, die an dem zweyten System ihr Behagen finden, dass diese erschrocken, dass neben ihnen in paralleler Linie eine andere Meinung zu ihrem Untergang formirt werde, welche ihnen ihre angenehmsten Träume, eine venetianische Aristokratie einzuführen, vernichtete, *und* sie, als die der Anzahl nach kleinere Parthie, in eine politische *und* vielleicht auch physiche Nullität schleudern würde, dass sie erschrocken über diese Anmassung beyde Katechismen ins Feuer werfen, *und* sich an ihre Constitution anschmiegen würden. Diess erwartete ich, diess, oder vielmehr, was folgt, hatte ich zur Absicht.

§ 11[a] Der Gang aller Geheimen Gesellschaften ist, dass jene, die nicht dazu gehören, immer hinter der Cortine mehreres zu finden glauben, als in der That ist, *und* dass wo kaum zehen sich befinden, sie schon Hunderte, ja Tausende wähnen. Ich dachte also, dass der aus der plötzlichen Erscheinung dieser Katechismen entstandene Schrecken, die heilsamen Folgen für mein Vaterland nach sich ziehen wird.

1-tens. Die Dikasterien werden endlich überzeugt werden, dass es besser sey jenen feürigen Köpfen, die aus Langweile, Kitzel nach Ruhm, oder wahrhaftem ihren Herzen zur Ehre gereichenden cosmopolitischen Gründen, excentrische Ideen in Umlauf bringen wollen, solches durch den Weg einer vernünftigen Pressfreiheit, so wie sie ohngefähr unter Kaiser Joseph war, zu gestatten, als ihnen Gelegenheit an die Hand zu geben auf andere Mittel bedacht zu seyn, ihre Meinungen, bey der jetzigen folterhaften Censur, bekannt zu machen.

2-tens. Dass der Adel durch die Gefahr welche über seinem Haupte schwebt, der Gefahr alles zu verlieren, weil er gar nichts nachlassen will, ausgesetzt, *und* nur vielleicht seinem phantastischen Schreckbilde nach ausgesetzt, endlich dem Unadelichen auch in Ungarn irgend eine politische Existenz vergönne, die — man mag die Sache drehen wie man will — der Städtische allzuwenig *und* der Nicht-Städtische gar nicht hat, *und* für welche die Deputationen so wenig gearbeitet haben.[1]

§ 12. Dass meine Absichten nicht jene, welche in den Katechismus herrschend sind, das heisst, mein Vaterland in Feüer *und* Flammen zu sehen, seyn konnten, dienen folgende Gründe:

1-tens war ich nie ein Brausekopf; durch Geburt, Erziehung, geringes Vermögen, beständiger Abhängigkeit *und* vielleicht am meisten durch mein kaltblütiges Temperament, lernte ich bey Zeiten über alle Arten von celebrität hinaus zu seyn *und* mit dem Loos, welches man mir in der bürgerlichen Gesellschaft zutheilen will, mich zufrieden zu stellen. Ich kann mich hier

a) Hajnóczy kéziratában a 10. § után a 12. következik. A 11-es számot átugrotta. Ennek következtében nála a későbbi §-ok is eggyel magasabb számot viselnek.

[1] Az 1790 : 67. tc. által »pro elaboratione systematis publico-politicorum et judicalium negotiorum« kiküldött bizottságok.

getrost auf jene berufen, die mich, weil ich länger von ihnen abgehangen, genauer kennen mussten, auf die vier wirkliche Geheim-Räthe : Grafen Niclas Forgach, bey dem ich 4 Jahre war, Grafen Széchény, bey dem ich 6 Jahre gelebt, Freyherr Joseph Splény, unter dem ich zwey Jahre, *und* Grafen Johann Szapáry, unter dem ich ein halbes Jahr gestanden.[1]

2-tens. In dem Zirkel guter Freünde, wo ich unter 4, 6 Augen gegen die monarchische Regierungsform für die republicanische à l'outrance gestritten — *und* hier fordere ich jeden, der über diese Gegenstände nachgedacht hat, auf, ob er sich nicht auch ein Ideal einer vollkommenen Verfassung formirt hat, ohne sich eben für berechtigt zu halten, alles spornstreichs darnach zu umformen *und*, es koste was es wolle, durchzusetzen — wenn, ich sage, ich für die republicanische Regierung en ami gestritten, pflegte ich immer damit zu schliessen, dass durch die zu unsere Zeiten in Niederlanden entstandene Van der Eupensche ärgerliche Auftritte,[2] *und* gräuliche Scenen des Pariser Revolutionstribunals nunmehr sattsam belehrt, von was für gefährlichen Folgen die Revolutionen seyn könnten ; ich für mein Vaterland nur jene drey Stücke wünsche, dass der Adel von Ungarn durch die allgemeine Gährung, die in ganz Europa entstanden zu seyn scheint, belehrt, im künftigen Landtag bestimmen möchte, dass a) nicht durch schwankende Dikasterial-Verordnungen, sondern durch ein einfaches kurzes Gesetz der Pressfreiheit, so wie es ohngefähr in Holland *und* England ist, der Perfectibilität des menschlichen Geistes, *und* dadurch allein zu erlangenden Veredlung seines Herzens keine Schranken gesetzt werden ; b) das non citatus non convictus[3] auf alle Einwohner ausgedehnt werde ; *und* dass sie c) das abscheüliche, den menschlichen Verstande hohnschreckende Gesetz, quod rusticus proprietatis terrae capax non sit,[4] endlich abschaffen *und* die Eigenthumsfähigkeit der unbeweglichen Güter allen Nicht-Adelichen gestatten möchten. Ich würde ihnen alsdann gerne den Insurrections-Vorzug, die Contributionsimmunität *und* das ausschliessende Recht zu ansehnlichern, auch Vorrecht zu geringern Aemtern einräumen ; wenn sie mir nur einmal diese drey Punkte für den Nichtadel vergönnen möchten.

Dass ich aber immer meine republikanische Disputen mit solchen Wünschen geschlossen, würden, wenn man sie befragen möchte, oder ich ihre Attestate einhohlen dürfte, ganz gewiss bezeügen : Balogh Péter, Hofrath bei der Ungarischen Hofkanzley, die Statthaltereyräthe Vay[5] *und*

[1] Hajnóczy pályájának erre a szakaszára ld. : I. k.

[2] Van der Eupen, az 1790-es belga nacionalista mozgalom egyik vezetője.

[3] Werbőczi *Hármaskönyve*, I. rész, 9. cím : nemes ítélet nélkül nem fogható el.

[4] Azt, hogy a jobbágynak nem lehet saját földje, nem törvény, hanem a Curia 1738-as döntvénye mondotta ki. Ld. Wenzel Gusztáv, *Visszapillantás az előbbi magyar kir. Curiának 1724—1769 működésére*. Értekezések a társadalmi tudományok köréből, III/VIII. sz. Bp. 1875. 12. s köv. l.

[5] Vay József (1750—1821) helytartótanácsos, a Habsburg-ellenes köznemesség markáns alakja. Korábban Szabolcs megye alispánja. Szabadkőműves. II. Lipót megítélése szerint 1790/91-ben a protestánsok egyik vezére, s a porosz udvarral való titkos tárgyalások egyik fő mozgatója volt. Ferenc király sem bízott benne, s óvta tőle a nádort. Németh János kir. jogügyi igazgató szerint, Haller József gróffal együtt »az ördög gyertyagyujtogatója.« 1796 elején nyugdíjazták. Kazinczy nagy elismeréssel emlékezett meg róla a *Pályám emlékezeté*-ben. (Rövid életrajza : *Magyar Pantheon*, 263. s köv. l. ; Lipót jellemzése : *Sándor Lipót iratai*, 140. l. ; Ferenc király jellemzése : *U. o.* 575. l. : József főherceg jellemzése : *József nádor iratai*, I. Iratok 19. sz. ; szabadkőművességére : *Jancsó*, 142. és 154. l. A magyar hivatalos nyelv érdekében kifejtett tevékenységére : *A magyar államnyelv* passim. V. ö. *Türelmi rendelet*, 472. l. és *Jegyzőkönyv* No 688)

Majthényi[1] der ungarische Hofkammerrath Gyürky,[2] der ungarische Hofkammersecretär Szecsanacz, der Gr. Johann Festetics[3] und der vice iudex curiae Tihany.[4] Wie liess sich aber wohl eine solche Mässigung von jenem erwarten, der die in beyden Catechismen enthaltenen Plane beabsichtigen möchte.

3-tens. Wenn ich in meinem Vaterlande einen bürgerlichen Krieg anzufachen Lust gehabt hätte, so würde ich mich auf Pamphlets, Declamationen, so wie ohngefähr der Heerzug der Franken,[5] verlegt haben. Ich habe aber seit 9 Monaten, und selbst den Tag, als ich gefangen wurde, in denen vom Amte müssigen Stunden an einem Werke unseres ungarischen Staatsrechtes: Von den Unterthanen, auf die Art ohngefähr wie jenes De diversis subsidiis publicis, gearbeitet;[6] ich habe, wie man es unter meinen Schriften wird finden, über 600 Seiten schon geschrieben, und bin noch in Bela des IV-ten Zeiten, das ist um das Jahr 1244, so dass ich diese Arbeit schwerlich vor 3 Jahren zu Stande bringen kann. Eine so viele Combinationen der Gesetze, mit den Urkunden erfordernde Arbeit nimmt man doch nicht aus blossen Scherze vor, und wenn man eine Revolution nicht beabsichtigen, sondern nur erwarten möchte, so wäre sie äusserst lächerlich.

4-tens. Mein geringes Vermögen besteht in Tausend Gulden Kapital meiner Braut ihres in 5 biss 6 Tausend, welche beide bei Güterbesitzern sind. Wahr ist es, dass mann sich oft überspannte Ideen von Glückseligkeit erträumt allein in meinem Alter — ich bin 44 Jahre alt — pflegt das Herz doch immer, zuletzt seine Richtung nach seinem Interesse zu nehmen. Wie sollte ich nun auf die Gefahr eines bürgerlichen Krieges meinen Gehalt von Tausend Gulden setzen, wo ich, auch bey dem für mich glücklichsten Fall, ungewiss wäre, ob ich so viel bekäme, und ob mein und meiner künftigen Gattin Vermögen bey den Güterbesitzern, die gewiss bei einer Revolution am meisten zu verlieren hätten, nicht auch verlieren müsste?

§ 13. Nein, bey Gott! rein, lauter, edel waren meine Absichten, und innerlich deren bewusst, bin ich stolz darauf, für das Besste der zahlreichsten und nützlichsten Klasse der Menschen gearbeitet zu haben,[7] zu welcher ich[a] durch meine Geburt gehöre und von welcher ich durch keine Nebenabsichten biss zum Tode abtrünnig seyn will.

Ich weiss aber auch, dass so gut als auch meine Absichten seyn konnten, die Mittel ebenfalls nicht unecht hätten seyn sollen; ich weiss, dass es mir allein zu urtheilen nicht überlassen sey, ob mein arithmetisch-politischer Calkul, wie weit dergleichen Mittel zu gutem, und wie weit zu schlechtem End-

a) Innen a bekezdés végéig az ügyész vörös ceruzával aláhúzta a sorokat.

[1] Majthényi László (?—1825), Hont megye alispánja, helytartótanácsos. Lipót király azok közé sorozta, akiknek gondolkozása és magatartása a dinasztia szempontjából káros. 1796-ban nyugdíjazták. (Ld. *Marczali; Sándor Lipót iratai*, 446 l. és *József nádor iratai*, I. 68. l.)

[2] Losonczi Gyürki Isvtán (?—1807), magyar kamarai tanácsos, 1790—96-ban Nógrád megye alispánja, majd a Magyar Kancellária tanácsosa. Élete legvégén szeptemvir és Torontál megye főispánja.

[3] Festetich János gr. (1763—1844), a Georgicon megalapítójának, Györgynek, öccse.

[4] Tihanyi Tamás alországbíró, aki az összeesküvési per során szintén gyanuba került. Szabadkőműves. (*Jancsó*, 144. l.) V. ö. 596. l.

[5] Nyilván a *Kreutzzug gegen die Franken*-ra céloz. V. ö. 106. l. 1. jegyz.

[6] Ez a kézirat nem maradt ránk.

[7] A nem nemeseket érti.

zweck ausschlagen konnten, auch richtig sey; ich weiss, dass ich gesetzwidrig gehandelt habe.

Sollten also S. M. der strafenden Gerechtigkeit ein Beyspiel geben lassen wollen, so bitte ich, dass es nicht jene, welche ich verführt habe, trefe. Ich muss es der Wahrheit zur Steüer gestehen, dass sie gezwungen, aus Schamröthe, nicht für Feige gehalten zu werden, es übernahmen. Szabó besonders, der jetzt allhier beym siebenbürgischen Hofkanzler Secretaire ist,[1] und dessen Seele, weil er ein edler Jüngling ist, und ohnediess alles frey heraussagen würde, ich durch ein Gefängniss nicht gerne gebeügt wissen möchte, hat sich am härtesten dazu verstanden, und sobald er von Körös zurückkam, geradezu heraus gesagt, dass er nichts mehr mit den Catechismen zu thun haben wolle.

Versegi hingegen, der von Natur einen sehr sanften Character hat, sagte mehrmalen, dass da, durch eine in dieser Rücksicht fatalen concordiam sacerdotii et imperii die physischen und moralischen Güter dieser Erde wenigen zu Theil geworden sind, jene denen sie allzu sparsam zugeschnitten worden, von diesen viel verlangen müssen, um die Vermögen deren zu einem billigern Benehmen gegen die Leidende zu bequemen.

Auch bin ich von denen Übrigen, die es von mir bekommen haben, gewiss, dass sie die Mittheilung der Katechismen nicht als Absicht dessen was darinnen enthalten ist, sondern als Vehicul zu bessern Endzweck angesehen haben.

Auch weiss ich, dass wir alle, insbesondere aber ich, keine andere Rettung für unser Leben haben, als in dem durch die Landesgesetze Sr. M. eingestandenen Begnadigungs-recht.

Dieserwegen unterfange ich mich Sr. M. a. u. zu bitten, dass sie aus Rücksicht der von mir vorhin, besonders während dem Türkenkriege treugeleisteten,[2] und in der Hofnung der noch vielleicht zu leistenden Dienste, mir und allen übrigen, von Martinovics angefangen biss auf den Letzten, gratiam vitae et amnestiam omnium perpetratorum delictorum a. g. angedeihen lassen.

Wien, den 26-ten August 1794.

Joseph Haynotzi

A későbbiek folyamán Hajnóczy, bizalmas közléseiben is, többször kiemelte, hogy ebben a vallomásában úgy írt meg mindent, ahogy valójában történt és hogy valóban azt mondotta el, amit érzett. Őszinteségét meg is bánta, és Schilling kormánytanácsost okolta, akinek ígérgetéseivel sikerült őt rászednie. (ld. 364., és 369. l.)

[1] Szentjóbi Szabó László, ekkor Teleki Sámuel gr. erdélyi főkancellár és bihari főispán titkára volt Bécsben.

[2] II. József alatt, Szerém megye alispánjaként.

b.)

1794 augusztus 25, 26, szeptember 6, Bécs

Az udvari vizsgálóbizottság jegyzőkönyve Hajnóczy József kihallgatásáról.

[I.] *Irásbeli vallomásáról;* [II.] *Martinovicshoz írt leveléről;* [III.] *a forradalmi röpiratokról;* [IV.] *Sipos diákhoz írt leveléről;* [V.] *személyi kapcsolatairól, irodalmi munkásságáról.*

Schmitt, a bizottság jegyzője által írt eredeti: O. L. Vertr. A. 47. fasc. Hajnóczy periratai 3. sz. mellékl. — Egykoru hiv. másolata: O. L. Vertr. A. 4. fasc. 549—555. és 580. fol. — Az 1870-es évek végén készített másolata az osztrák rendőrminisztérium számára készült, időközben elpusztult, kópiáról: Széchenyi Kvt. Ms. Fol. Germ. 1071. sz. 56—59. fol.

Komissionsprotokoll vom 25. Aug. 1794

[I.] Nachdem die Kommission den arretirten Hofkammersekretär Hainoczy vorgerufen, und denselben über die Verhältnisse mit dem Probsten Martinowitz zu befragen im Begriffe stand, bath derselbe die Kommission, dass ihm erlaubt werde alles dasjenige, was ihm diesfalls bekannt sey, und welches ihm wahrscheinlich seine Arrestirung zugezogen habe, selbst zu Papier zu bringen, und sodann der Kommission dieses sein freimüthiges Bekenntniss zu überreichen. Nachdem ihm dieses gestattet wurde, hat er Tags um darauf die hier eingeschlossene Schilderung der Martinowitzischen geheimen Gesellschaften[1] wirklich überreichet.[a]

Fortsezung vom 29. Aug. 1794.

Gegenwärtige: Herr Hofrath von Nagy, Herr Hofrath von Lanyi, Herr Regierungsrath von Schilling, Schmitt m. p. Aktuar.[b]

[II.] In dem Briefe, welche ich ungefähr den 9. July des Jahres an den Martinowitz geschrieben,[2] und in welchem ich verschiedene Personen anführte, auf welche das Burcardi Oel eine sehr gute Wirkung gemacht habe, kommen die nämlichen Individuen for, welche ich bereits in meiner specie facti namhaft gemacht habe, ausser dem Fodor zu Kőrös, welcher später als dieser Brief geschrieben ward, hiezugekommen ist.

Ausser diesen Benannten ist mir niemand bekannt, welcher von Laskowitz oder Szentmariay oder Graf Sigray Jakob für diese beeden Gesellschaften aufgenommen worden sey. Ich glaube auch nicht, dass diejenige, welche ich aufgenommen, oder von den anderen Direktoren aufgenommen worden sind, viel Proselyten werden gemacht haben, weil die Arrestirung des Martinowitz viele abgeschreckt haben muss.

[III.] Was mir von Verbreitung einiger revolutionären Piecen bekannt ist, bestehet im folgenden:

a) A minden kihallgatás végén található hitelesítési záradékot (ld. 88. l.) elhagytuk.
b) A kihallgatáson jelenlévő vizsgálóbizottsági tagok felsorolását, mivel az itt közölttel minden esetben szószerint megegyezik, a következőkben nem közlöm.

[1] Ld. az előző, *a)* alatti iratot.
[2] A levél nem maradt ránk. V. ö. 45., 288. és 328. l.

Die Litteras ad Imperatorem Franciscum II habe ich vom Martinowitz ungefähr vor 1 Jahre in der französischen Sprache erhalten. Er hat mir diese Piece auf der Post von hier nach Ofen geschikt. Ich erinnere mich nicht, ob ich dieses überschikte Original, oder eine Abschrift davon, sicher aber eines von beiden dem Szentmariay übergeben habe. Ich habe sohin Übersezungen hievon in mehreren Sprachen gesehen. Mir ist aber unbekannt, wer sie gemacht hat. Nur von Szentmariay weiss ich, dass er sie verschiedenen Personen zum Lesen gegeben habe.

Uiber das beigehende revolutionäre Gedicht unter dem Tittel: Vox clamantis in deserto ad Hungaros, kan ich die Auskunft geben, dass man den Abaffy für den Verfasser halte, wozu er sich jedoch nicht bekennet. Das Exemplar, welches man unter meinen Papieren gefunden hat, ist mir durch die kleine Post zugekommen. Ich weiss nicht, von wem, und kenne auch die Handschrift nicht.

Das weiters hier angebogene kroatische Gedicht, welches an dem Freiheitsbaum in Agram gehangen haben soll, hab ich vom Hofkammersekretär Delivuk in Ofen erhalten, mir eine Abschrift hievon genommen und diejenigen Stellen, welche ich in der Ursprache nicht hinlänglich verstanden habe, durch die beigefügte lateinische Übersezung verständlicher gemacht.

Das ebenfalls bei mir vorgefundene, in die hungarische Sprache übersezte Marseiller Lied ist stark in Umlauf; man weiss den Verfasser nicht, und ich kan mich nicht erinnern, wie und durch wen ich solches erhalten habe.

Der Kreuzzung gegen die Franken befand sich auch in vielen Händen, besonders konnte man solchen bei dem verstorbenen Buchhändler Strohmayer haben.[1]

Von einer in Hungarn seyn sollenden geheimen Buchdrukerei ist mir nichts bekannt.

[IV.] Uiber den bei mir unter meinen Papieren vorgefundenen Brief an einen zu Göttingen befindlichen Studenten Sipos, finde ich zu erinnern,

[1] *Der Kreuzzug gegen die Franken. Eine patriotische Rede, welche in der deutschen Reichs-Versammlung gehalten werden könnte. Nebst einem Sendschreiben an alle benachbarte Völker Frankreichs, zum allgemeinem Aufstand.* Germanien, 1791. Im zweiten Jahre der Freiheit. (Martinovics 1792 aug. 16.-i confidens jelentésében Campe Joachimot, az ismert pedagógust, a braunschweigi iskolaügyek irányítóját, nevezi meg szerzőül. M. Holzmann — H. Bohatta, *Deutsches Anonymen-Lexikon.* II. 373. l. szerint viszont Clauer a szerzője és Braunschweigben nyomták.) Miért gyűlölik a fejedelmek a franciákat! — kérdi a könyv. Azért, mondja, mert véget vetettek a despotizmusnak, mert szabadságot adtak a népnek, és békét hoztak az országra. Majd a Franciaország elleni háború eshetőségeit vizsgálja, s megállapítja, hogy minden előny a franciák oldalán van. Ezután ismerteti a francia forradalom vívmányait és felszólítja a népeket, szövetkezzenek a zsarnokok ellen, ne engedjék magukat az uralkodók érdekeit szolgáló háborúba belehajszolni. (Részletes ismertetését és jellemzését ld. *Eckhardt,* 111. s köv. l.) — A röpirat Magyarországon 1791 végén tünt föl. — Strohmayer pesti könyvkereskedő, a bécsi udvar besúgója, — akiről Hajnóczy vallotta, hogy árulta ezt a röpiratot — 1792 jan. 5.-én jelentette, hogy a munkát Magyarországon nagy lelkesedéssel fogadták. (O. L. Privatbibl. 15. fasc. 1. köteg). Alig tíz nap mulva egy ismeretlentől már azt hallotta, hogy magyar és szlovák fordításán dolgoznak. (Jan. 17.-i jelentése, *u. o.)* A Helytartótanács vizsgálatot indított, s elrendelte a föllelhető példányok elkobzását. De még 1793 végén is azt jelentették a kancellárnak, hogy Temesvárott közkézen forog, (O. L. M. Kanc. 8681/1793. sz.), Zichy Károly országbíró pedig 1794 szept. 30.-án úgy értesült, hogy Pécsett még mindig árulják. (O. L. Privatbibl. 36. fasc. — A Helytartótanács által elrendelt vizsgálatra, a röpirat eltiltását tartalmazó rendeletre: O. L. Helytt. Ben. mand. 21 571/1793 és *u. o.* Depart. revis. libr. 1793, fons 10, pos. 1—15.)

dass ich mit dem Anfange des Briefes citoyen keine besondere Bedeutung verknüpft habe, sondern ich bediente mich dieses Ausdrukes bloss scherzweise.[1] [...][a]

Joseph Haynotzy m.p.

Fortsezung vom 6. Septbr. 1794.

[V.] Dem Abaffy hab ich das Ganze von der Reformirten Gesellschaft als jener der Freiheit und Gleichheit mitgetheilt, jedoch wie schon gesagt,[2] hat er mir den andern Tag mit der Aeusserung alles zurückgegeben, dass er sich damit nicht befassen wolle. Ich habe in der Folge über diesen Gegenstand auch nicht mehr mit ihm gesprochen, und weiss daher auch nicht, inwiefern er von den allfälligen Fortschritten dieser Gesellschaft unterrichtet seyn mag.

Die zwei Pasquille auf den General Barco haben in Ofen und Pest zirkulirt, wo sie auch mir zur Wissenschaft gekommen sind, ich habe mir hievon keine Abschriften gemacht, weiss auch nicht den Verfasser davon anzugeben; jedoch hat sich Abaffy gegen mich beklaget, dass man ihn für den Verfasser derselben halte.[3]

Mir ist nicht gewiss bekannt, ob der Instruktor beim Abaffy, namens Szolarczek, in die Gesellschaft der Freiheit und Gleichheit eingeweiht sey, folglich auch nicht, wer ihn dazu aufgenommen habe.

Ich glaube nicht, dass Koppi und Krail, Professoren auf der Pester Universität, für diese Gesellschaft geworben worden sind, weil ich mit denselben in sehr genauer litterarischer Bekanntschaft stehe; ich ihnen davon nie gesprochen und sie zu den andern Directoren, so wie zu dem Martinovics selbst, kein Zutrauen haben.

Den Delivuk[4] kenne ich sehr gut; ich habe ihn über die Stimmung und Lage von Kroaten nicht gefragt, und er mir auch hievon nie gesprochen. Ich habe umso weniger mit ihm hievon sprechen können, weil er seit der Abreise des Martinovics, bis 2 oder 3 Tage vor unserer Arrestirung, sich zu Wien aufgehalten hat, und ich solche seit seiner Zurückkunft nicht gesehen habe.

Den Bacsany kenne ich bloss als einen guten hungarischen Dichter. Er hat gegen mich bloss seine Empfindlichkeit über seine Absetzung geäussert. Dass er als Mitglied der beiden Gesellschaften aufgenommen worden sey, ist mir gar nichts bewusst.

Auf die Frage: dass ich der Verfasser 3-er Brochüren, nämlich: De subsidiis,[5] einer anderen De re ecclesiastica in Hungaria[6] und

a) A kihallgatás további részében a Siposhoz írt levélről kérdezték.

[1] A keltezés nélküli levél fogalmazványa (eredetije ?) Hajnóczy lefoglalt iratai közt: O. L Vertr. A. 49. fasc. ad A 7. köteg.

[2] Ld. 96. l.

[3] A Barco elleni pasquillusokra ld. 762. l.

[4] Delivuk Márk, magyar kamarai titkár.

[5] *De diversis subsidiis publicis dissertatio.* H. n. 1792. Ld. az I. k.-ben.

[6] Ilyen című munkát nem ismerünk. Valószínűleg Hajnóczy *Extractus legum de statu ecclesiastico catholico in regno Hungariae latarum*, (H. n. 1792) c. munkájára gondoltak.

einer dritten De comitiis aut de limitibus regiae potestatis[1] sey, hab ich zu erinnern, dass ich mich nur zum Verfasser der ersteren bekennen kann. Die übrigen zwei hab ich zwar gelesen, jedoch weiss ich den Verfasser nicht. Der verstorbene Buchhändler Stromayer hat jene von mir in Kommission genommen, ich weiss nicht, bei wem er sie hat druken lassen; beim Landerer glaub ich sicher nicht, und überhaupt muss ich sagen, dass ich mich der Buchdrukerei des Landerers, der ohnehin seine Kunst seit ein paar Jahren nicht betreibet, bei keiner Gelegenheit bedienet habe.

Mir ist nicht bekannt, dass der Professor Koppi die Litteras ad Imperatorem in irgend eine Sprache übersezt habe.

Das Gedicht: Vox clamantis in deserto etc. ist mir, wie ich schon erwähnte auf der Post zugeschikt worden, und wenn es die Handschrift des Abaffy zu seyn behauptet werden will, so kann ich es meines Orts wenigstens nicht bestättigen, weil ich sie nicht kenne.

Die hie und da von kroatischen Gedichte angebrachte lateinische übersetzte Stellen hat mir Delivuk in die Feder diktirt.

Ich war ehemals mit dem Hofkoncipisten Bartsch in Korrespondenz unter Kaisser Josephs Regierung, wo ich ihm von Zeit zu Zeit die gedruckten Verordnungen überschikte, von welchen er in der Zeitung Gebrauch machte.[2] Seit der Zeit schrieb er mir des Jahrs nur etliche Male, und zwar bei Gelegenheit, wo er mir die Schrämblichen Landkarten und Klassiker[3] zuschikte. Von politischen Gegenständen war nie die Rede, und ich hab ihn auch nie von der Existenz der geheimen Gesellschaften weder geschrieben, noch gesprochen.

Von denjenigen Mitgliedern, welche in der Folge etwa weiter aufgenommen worden sind, ist mir ausser den in meiner Fassion Benannten keines bewusst.

Graf Sigray hat mir von dem Vortgange der Reformirten Gesellschaft einmalen[a] geschrieben und ich auch ihm nicht[!], ausser dass ich ihm, ohne einen Begleitungsbrief, einmals das Gedicht Vox Clamantis etc. auf der Post überschikt habe.

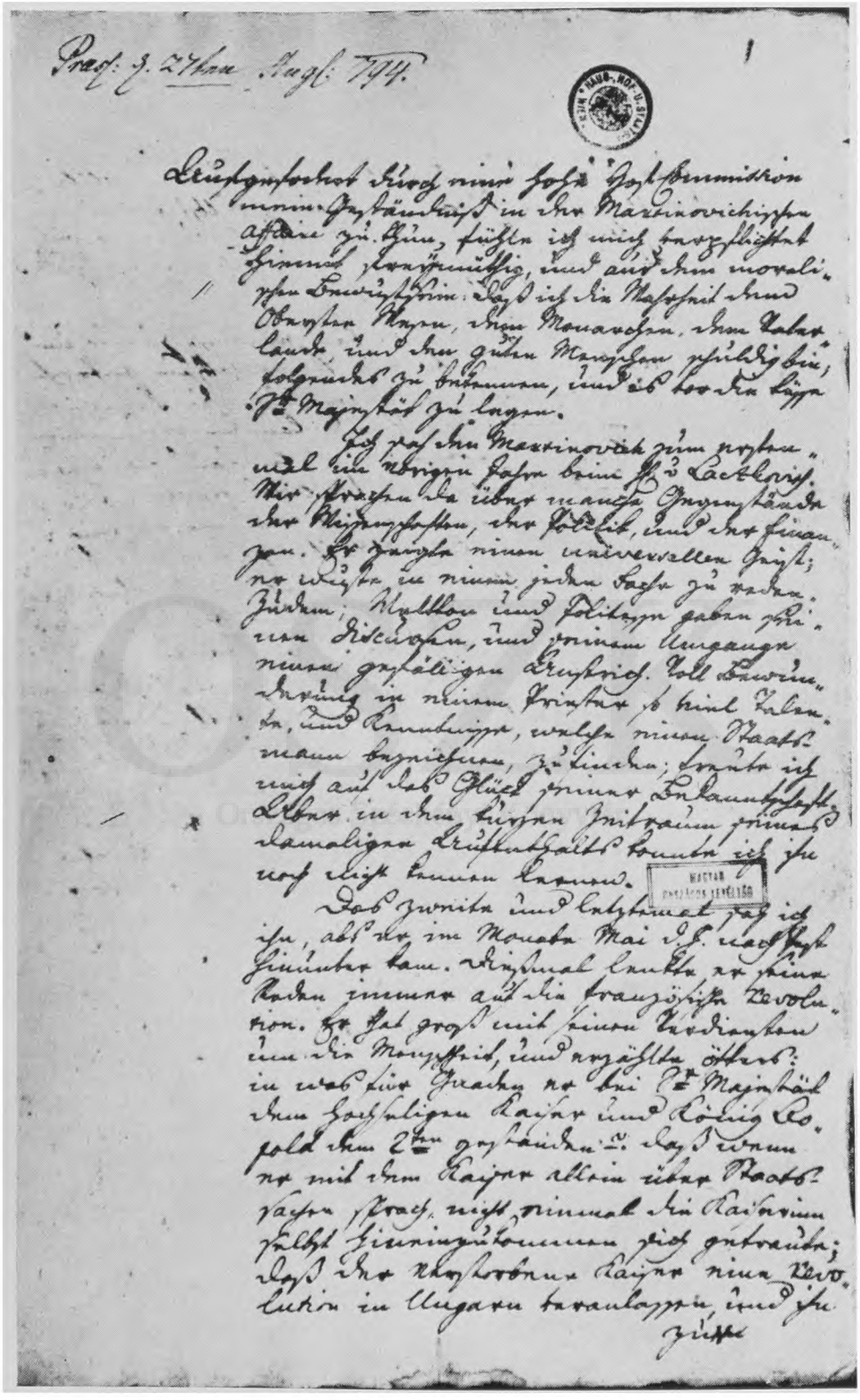
Joseph Haynotzi m. p.

a Ahogy a következő szavakból kitűnik, valószinüleg elírás ehelyett: keinmalen,

[1] Ilyen című munkát sem ismerünk. A bizottság valószínűleg összekeverte Hajnóczy két munkájának címét: *Dissertatio politica publica de regiae potestatis in Hungaria limitibus* (H. n. 1791) és a másik *De comitiis regni Hungariae, deque organisatione eorundem dissertatio juris publici Hungarici.* (H. n. 1791). Mindkettőnek Hajnóczy a szerzője. Ismertetésüket ld. az I. k.-ben.

[2] Bartsch Konrad Domokos, a bécsi Udvari Kamara fogalmazója, korábban a *Wiener Zeitung* szerkesztője. Mint a bécsi »A Koronázott Reményhez« c. szabadkőműves páholynak az 1720-as évek elejétől titkára, számos magyarral volt kapcsolatban. (V. ö. *Verzeichniss der sämmtlichen Brüder und Mitglieder der gerechten und vollkommenen St. Johannis Loge, genannt zur Gekrönten Hoffnung im Orient von Wien . . .*, Wien, é. n.) Az 1780-as évekből 107 Hajnóczyhoz írt levele maradt ránk Hajnóczy lefoglalt iratai közt. (St. A., Vertr. A. 71. fasc. 7. köteg.) Ezekből a levelekből, amelyeknek zöme a francia forradalom előtt íródott, polgári felfogás sugárzik. Különösen elítélő szavakkal bélyegzi meg több alkalommal is a magyar rendek és a magyar klérus magatartását. Az is kitűnik a levelekből, hogy Bartsch rendszeresen vásárolta a német és főleg francia könyveket Hajnóczy főnöke, Széchenyi Ferenc számára. V. ö. 147. l.

[3] Schrämbl Ferenc Antal bécsi nyomdász, az *Allgemeiner Deutscher Atlas* (1786-tól folytatólag füzetekben) és a *Sammlung der vorzüglichsten Werke deutscher Dichter und Prosaisten* kiadója.

Szentmarjay írásbeli vallomásának első lapja
(Ld. 109. l.)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Nachtrag de eodem dato.

Den Vicegespan Spisics hab ich weder für eine noch die andere Gesellschaft aufgenommen, auch ihn seit zwei Jahren nicht gesehen. Ebensowenig hab ich den Grafen Augustin Keglevics dafür angeworben, und wenn er das Zeichen der Gesellschaft dem Szentmariay gemacht haben soll,[1] so habe ich es nicht gesehen, und weiss auch nicht, wo er es kennen gelernt hat.

Joseph Haynotzi m.p.

12.

1794 augusztus—szeptember

Szentmarjay Ferenc vallomásai az udvari vizsgálóbizottság előtt.

a.)

1794 augusztus 27, Bécs

Szentmarjay Ferencnek az udvari vizsgálóbizottsághoz benyujtott írásbeli vallomásai

Martinovicscsal való megismerkedéséről és vele való beszélgetéseiről, a Szabadság és Egyenlőség-, majd a Reformátorok Társaságába való belépéséről, Martinovicsnak a forradalmi szervezkedésre vonatkozó nyilatkozatairól, az általa beszervezett új tagokról, és arról, hogyan gondolta megakadályozni Martinovics terveinek megvalósulását

Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 47. fasc. Szentmarjay periratai 3. sz., mellékl. Az irat elején Schilling kormánytanácsos följegyzése: Praesentatum den 27-ten Aug. 1794. — Egykorú hiv. másolata: O. L. Vertr. A. 4. fasc. 597—608. fol.

Aufgefodert durch eine hohe Hof-Commission mein Geständniss in der Martinovichischen Affaire zu thun, fühle ich mich verpflichtet hiemit freymüthig und aus dem moralischen Bewustsein: dass ich die Wahrheit dem Obersten Wesen, dem Monarchen, dem Vaterlande und den guten Menschen schuldig bin, folgendes zu bekennen, und es vor die Füsse Sr. M. zu legen.

Ich sah den Martinovich zum ersten mal im vorigen Jahre beim Herrn v. Laczkovits[2]. Wir sprachen da über manche Gegenstände der Wissenschaften, der Politik und der Finanzen. Er zeigte einen universellen Geist; er wusste in einem jeden Fache zu reden. Zudem Weltton und Politesse gaben seinen Discursen und seinem Umgange einen gefälligen Anstrich. Voll Bewunderung in einem Priester so viel Talente und Kenntnisse, welche einen Staatsmann bezeichnen, zu finden, freute ich mich auf das Glück seiner Bekanntschaft. Aber in dem kurzen Zeitraum seines damaligen Aufenthalts konnte ich ihn noch nicht kennen lernen.

Das zweite und letztemal sah ich ihn, als er im Monate Ma d. J. nach Pest hinunter kam. Diessmal lenkte er seine Reden immer auf die französische

[1] V. ö. 89. l.

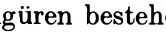
[2] A Szentmarjay által az alábbiakban előadottakra v. ö. 132. s köv. l.

Revolution. Er that gross mit seinen Verdiensten um die Menschheit, und erzählte öfters : in was für Gnaden er bei Sr. M. dem hochseligen Kaiser und König Leopold dem 2-ten gestanden ; dass wenn er mit dem Kaiser allein über Staatssachen sprach, nicht einmal die Kaiserin selbst hineinzukommen sich getraute ; dass der verstorbene Kaiser eine Revolution in Ungarn veranlassen, und ihn zur Ausführung derselben gebrauchen wollte. Mit einem Worte, er gab sich selbst für einen wichtigen Mann aus. Hiedurch wusste er sich bei mir in Ansehen zu setzen. Ich gestehe auch, dass ich ihn sehr hochachtete.

Mittlerweile kam er einst zu mir, und nachdem wir über den Krieg sattsam gesprochen, und er mich versicherte, dass die Franzosen noch dieses Jahr Niederlanden wegnehmen, Holland erobern, nach England übersetzen und Deutschland mit Revolutionen überschwemmen werden,[1] eröfnete er mir, dass eine Gesellschaft existire, die bei diesem allgemeinen Chaos von Revolutionen, die öffentliche Meinung bilden und fixiren soll, um dass die Staaten, wenn sie aus ihren Fugen treten, nicht in Anarchie zerfallen. Er betheuerte mir mit gewaltigen Attitüden, und mit einer gespannten enthousiastischen Mine, die gar keinen Widerspruch leidet, dass die Majorität der Stadt Vien im revolutionären Stande, und bereits in Sectionen eingetheilt sey ;[2] dass diese sich schon auf eine National-Versammlung, die S. M. der Kaiser wegen der Staats-Schulden zusammenberuffen werden, Volksrepraesentanten ausersehen ; dass auf ihn und den Blumauer die Suffragien mehrerer Sectionen gefallen seyen ; dass Böhmen und Steuermark den Zeitpunkt des Ausbruchs kaum erwarten ; folglich dass es für uns Ungarn die höchste Zeit wäre auf unsere Rettung zu denken, indem sonst dieses Land die unvermeidliche Alternative zu befahren hätte, nämlich : entweder in Anarchie aufgelöst, oder aber durch die Russen, oder die Türken erobert zu werden.

Dies alles schreckte meine allzu entzündbare Einbildungskraft dermassen auf, dass ich von dem Augenblicke an, die sonst meinem colerisch-sanguinischen Temperamente natürliche Heiterkeit verlor, und Tag und Nacht unter lebhaften Gemüthsschmerzen litt. Wohin ich im Geiste hinsah, da stellte sich mir das schreckliche Bild einer wirklichen Revolution dar, und ich erzitterte vor demselben. Es war ein seltsamer Zustand meiner Seele! Vorher schien ich von einer Revolution, wie von einem Kinderspiele zu reden, und nun schlug mich schon der blosse Gedanke zu Boden. Die Ursache hievon ist diese : weil ich sie bevor bloss theoretisch betrachtete, an welcher sich meine Einbildungskraft amüsirte ; nun aber sah ich sie practisch ein, mit allen ihren verheerenden und zerüttenden Folgen. Ich war in einen Kampf mit mir selbst gerathen, und wusste eigentlich nicht, was meine Grundsätze seyen und was ich wollte? Indessen schämete ich mich diesen inneren Zustand meiner Seele dem Martinovich zu entdecken, der mich vielleicht für einen Feigen oder Schwachkopf vor der ganzen Welt, und besonders vor meinen Freunden, mit denen ich umgieng, erklärt hätte. Diess war aber, wofern ich mich kenne, nicht Feigheit, die mich vor dem grässlichen Schauspiel einer gewaltsamen Revolution zurückbeben machte ; sondern es war der Widerstand meiner moralischen Rectitüde, als der Grundlage meines Karakters, die jeden solchen revolutionnären, das ist : unmenschlichen und barbarischen

[1] V. ö. 133. s köv. l.
[2] V. ö. 133. és 136. s köv. l.

Gedanken von sich zurückstiess. In diesem inneren Zwange der Natur hörete ich ihn nun weiter an,[1] bis er nach einigen Tagen auf die Zeichen und den Catechismus de l'Homme et du Citoyen, welchen er unter dem Namen Démocrite Lamontagne verfasste, kam. Da wurde ich auf einmal aufmerksam ; es sey, dass diese charlatanischen Sachen meine unerfahrene Neugierde reitzeten, oder dass es meinem eitlen Leichtsinn, den er bei mir rege machte, überhaupt gefallen wollte zum Mitglied einer so wichtigen Gesellschaft (die er den Extract von latomismus und illuminatismus nannte, und sich für einen Gross-Meister in beiden ausgab) aufgenommen zu werden. Ich wurde wirklich begierig diesen Catechismus abzuschreiben, und schrieb ihn auch mit-sammt den Zeichen ab, welche in folgenden Figüren bestehen :

Ich theilte hernach denselben einem gewissen Verhovszky mit, einem sehr rechtschaffenen Freunde, der beim Consiliär v. Tihanyi angestellt ist.[2] Es gab noch andere Zeichen, wodurch man sich zu erkennen geben konnte. 1-stens die überzwerch auf die Brust gelegten Hände, zum Zeichen der Bruderschaft. 2-tens 4-maliger Kuss. 3-tens zwei oder dreimaliger Klopfer an der Thüre, — bestimmt weis ich es nicht mehr.

In einigen Tagen darauf redete er mich wieder an und sagte : »Wie wäre es nicht besser, noch eine andere Gesellschaft für die Edelleute zu errichten, damit dieselben die Revolution anfiengen, und wir hernach solche endigten?« Ich widerstritt ihm plötzlich diese Proposition, weil sie den Stempel des listigen Betrugs führete. Er schien davon abzustehen. Da ich aber merkte, dass diess nur eine Verstellung bei ihm ist, und weil ich wieder neugierig war diesen zweiten Catechismus nebst seinen besonderen Zeichen zu kennen, so änderte ich den Ton und sprach zu ihm : »Nun freilich! der Gedanke ist nicht übel, wenn er nur ausführbar wäre, und zu keinen Verwirrungen Anlass gäbe?« »O! das überlassen sie mir nur,« war seine Antwort ; er lief nach Haus, und hohlte den andern Catechismus, zu welchem er ein einziges Zeichen, nämlich dieses : ☓ erfand. Die andern Zeichen, um sich einander zu erkennen, waren folgende : 1-tens eine Hand auf die Schulter zu werfen, 2-tens dreimaliger Kuss, und 3-tens ein Klopfer. Ich schrieb nun auch diesen Catechismus ab, theilte ihn aber in Pest und Ofen keinem Menschen mit. Und so wusste dieser Mensch alle Triebfedern meines Temperaments und meiner Denkungsart in Bewegung zu setzen, um mich zum Werkzeuge seiner thörichten Plane zu machen.

Dies alles geschah (wenn ich mich nicht irre) zwischen 10 oder 14 Tagen, bis zum 6-ten Junius d. J. Nur ein Paar Tage hielt er sich noch in Pest auf, und gieng dann nach Vien zurück.

In den letzten Augenblicken seines Daseins in Pest, fieng ich an ein wirkliches Misstrauen in diesen Mann und seine Plane zu setzen : 1-tens weil er sich für einen Atheisten par bon ton ausgab. 2-tens weil er in seinen Handlungen zu viel Charlatan war und seine Superiorität in allen zeigen wollte. 3-tens weil ich an ihm eine Zweideutigkeit gegen seine besten Freunde bemerkte. 4-tens weil er mir Sachen zumuthete, zu welchen ich in mir keine hinlänglichen Ressourcen fand : so z. B. ich sollte Directeur von der ungarischen Gesellschaft seyn, welches letztere besonders mir eine so grosse sottise

[1] Az itt következőkre v. ö. 136. s köv. l.

[2] Tihanyi Tamás alországbíró. — Verhovszky egyébként ekkor már nem volt a Tihanyi családnál. V. ö. 637. l. 1. jegyz.

zu sein schien, dass ich ihn darum ohnerachtet seines ernsthaften Gesichts, mit welchem er mir solches vortrug, fast ausgelacht habe. Er fügte noch zu allen diesen folgende Entdeckungen hinzu : dass die Listen dieser Gesellschaften entweder bei einem gewissen Hackel, Négocianten von Vien, oder bei einem sicheren Phistre,[1] Emigranten aus Marseille, aber (um mich seines Ausdruks zu bedienen) einen enragirten Democraten, deponirt werden ; dass diese Männer auf dieses Zeichen ihm Geld vorzuschüssen den Auftrag von dem Comité de Salut public haben.[2] Dass er in Solothurn und Basel, in Venedig und Constantinopel (und weis Gott noch wo) politische Relationen habe ; dass wenn der Zeitpunkt eintreten wird, er sich zum Haupte der Insurrection in Ungarn aufwerfen, und solche zwischen Temesvár und Arad anfangen wird ; dass ihm der Feldmarschall Lieutenant Graf v. Benyovszky[3], und ein gewisser Obrister v. Knezsevits[4] versprochen haben, alsogleich auf das erste Signal des Aufstandes mit ihren Divisionen beizuspringen und auf der revolutionären Laufbahn Mitwirker zu seyn.[5] Er nannte mir auch einen gewissen Batovszky,[6] der in Gallizien der Chef einer ähnlichen Revolution seyn soll. Ich hätte Lust gehabt den Martinovich für einen lunatischen Kopf anzusehen, wenn nicht sein Ansehen, als pensionirter k. k. Hofrath, mir imponirt hätte. Ich respectirte ihn dennoch äusserlich, obwohl ich bei mir seine Tracasserien und Drohungen, welche er wider das Haus Österreich ausstiess, für lauter Märchen hielt. Das Resultat von allem diesem war, dass ich auf die letzt gar nicht wusste, für was ich eigentlich diese Gesellschaften ansehen solle, weil mir der Gedanke schlechterdings nicht in den Kopf wollte, die Revolution mittels einer Gesellschaft zu organisiren ; da er mir aber fast jeden Tag mit Nachrichten neuer Aufnahmen kam, und mit frohlockendem Enthusiasmus behauptete, dass schon mehrere Consiliärs und wichtige Männer von der Statthalterey und der Kammer zu Mitgliedern eingeweihet wären, so hat mich ein gewisses blindes Fatum so weit beherrscht, dass ich den Eingebungen eines besseren Instinkts nicht folgte, und meinem Willen insofern wenigstens Zwang anthat, um zu sehen weiter, was geschehen wird?

Bald darauf gieng ich auch nach Hause, um meine Eltern zu besuchen.[7] Mein Freund, Ignace Tantsits, Gouverneur beim Grafen Michael Sztáray, in Nagy-Mihály,[8] der einzige, mit dem ich alles theile, kam auch dahin. Es war abends. Nach dem Nachtmal erzählte ich ihm alles dasjenige, was ich von Martinovich hörte. Er fieng damit an, dass er schon mit dem Namen dieses Individuums nicht zufrieden war, und verschiedene Einwendungen machte. Den andern Tag giengen wir beide nach Rákotz[9] zum Herrn Melchior v. Szulyovszky. Diesem sagte ich ebenfalls alles dieses, und gab ihm den Reformations

[1] Martinovics szerint Pfisterer. V. ö. 91. és 138. l.

[2] A Konvent által 1793 ápr. 6-án életrehívott központi végrehajtó szerv. Minderre v. ö. 138., 139., 143. és 161.

[3] Benyovszky János. V. ö. 55. l. 5. jegyz.

[4] Knezevics Péter br. (szül. 1754), ezredes a körösi határőrezredben. (Életrajza : *Wurzbach*, XII. 146. l. Szabadkőművességére : *Jancsó*, 137. l.)

[5] V. ö. 141. s köv. l.

[6] Martinovicsnál Patocky. V. ö. 142. l.

[7] 1794 május végén, Varannóra, Zemplén megyébe.

[8] A Sztáray-birtok központja Zemplén megyében.

[9] Rákócz, Zemplén megyében.

Catechismus zu lesen. Er las ihn aber den nämlichen Tag nicht durch. Doch von dem ganzen Plan überhaupt erklärte er, dass solcher chimerisch und unmöglich sey. Den dritten Tag in aller frühe gieng ich mit meinem Freunde nach Nagymihály, und liess diesen 2-ten Catechismus in Rákocz. Von Nagymihály kehrte ich nach Haus zurück, und liess den 1-ten Catechismus bei meinem Freunde. Nach 6 Tagen war eine General Congregation des Zempliner Komitats in Ujhely.[1] Dorthin brachte mir der Herr v. Szulyovszky den 2-ten. bei ihm verbliebenen Catechismus zurück, welchen ich auf der Stelle verbrannte Hierauf gieng ich mit meinem Vater nach Pálotz,[2] dem Landsitze der Grafen v. Barkoczy, bei denen mein Vater Plenipotentiär ist. Da fand ich meinen Freund Tantsits wieder, der sich aber da nur einen Tag aufhielt, und dann zurückkehrte. Er brachte den 1-ten Catechismus mit, den ich ebenfalls alsogleich den Flammen preis gab. Diess war das Schicksal dieser Catechismen. Ich reisete hernach nach Nagy Károly, von da, aus Anordnung meines Herrn Principals B. Ladislaus v. Orczy, den ich dort antraf, über Mád, nach Eörs[3] und Ofen, wo ich am 20. July d. J. ankam.

Auf meiner Zurückreise und in den ersten Tagen meiner Ankunft sann ich über diese Gesellschaften weiter und zum letzten Male nach. Ich fand, dass dieser ganze Plan zwar unnütz, aber doch gefährlich, und vielleicht auch schurkisch sey. Schon lispelte man sich ins Ohr verschiedenes in Cafféhäusern und auf der Promenade von einem gewissen Catechismus und von einer gewissen Gesellschaft. Man erzählte laut und öffentlich, was der Martinovich während seines Aufenthalts in Pest hin und her in Gesellschaften und sogar bei Weibern von der Organisirung eines Revolution plauderte u. s. f. Mir gieng auch ein gewisses Licht auf über die sogenannten Insurrectionen und Revolutionen, nämlich, dass sie gemeiniglich das Werk gewisser ehrgeitzigen Schurken seyen, die ihren Leidenschaften den feinsten Anstrich gaben, um dadurch die Rechtschaffenen zu betrügen, und ihre Absichten zu verbergen. Sie richten Elend und Verwüstung an, so weit ihre Leidenschaften reichen, und raffiniren in ihrem sogenannten revolutionnären Eifer so lange, dass nach den vielen Blutvergiessungen, welche sie veranstaltet, und dem namenlosen Elend, welches sie über eine zahllose Menge von Unglücklichen gebracht haben, endlich auch sie in dem Strudel der allgemeinen Verwirrung umkommen, nicht ohne nur dem Bösen eigene Schadenfreude, dass sie unter den Menschen so viel, und nach einer langen Reihe von Jahrhunderten nicht zu ersetzendes Unheil angerichtet haben. Freilich tritt da hernach eine neue Ordnung der Dinge auf; diess ist aber das Werk der Natur und nicht der Revolution, deren Werk nur Zerstörung ist. Ich fühlte nun mächtig, dass ich zum platonisiren zwar sehr geneigt, nicht aber zum Robespierrisiren gewachsen wäre. Kurzum, ich beschloss fest, die Operationen des Martinovich zu verhindern; ihm wenn er im September, wie er versprach, mit seinen weiteren Planen kommen wird, kräftige Vorstellungen dagegen zu machen; ihn zu bitten, dass er von allen diesen Sachen abstehen, und bei allen, die er aufgenommen hat, einstellen soll; und wenn er sich in seinem Vorhaben noch weiter hartnäckig bezeigt, ihn auf der Stelle Sr. Königl. Hoheit dem Erzherzog Palatinus, oder dem Iudex Curiae mit Proben in der Hand zu denunziren.

[1] Sátoraljaújhely.
[2] Pálócz, Ungvártól délnyugatra.
[3] Tarnaörs, Heves megyében.

Ich wollte ihn diesfalls zweimal schreiben, nämlich den 21. und den 23. Julius. Auch war das zweitemal der Brief schon fertig, den ich aber nur aus der Furcht, dass wenn er auf der Post verloren gienge, ich ihn unglücklich machen würde, zurück hielt und zerriss. Ich suchte dann alsogleich meinen Freund Verhovszky auf, und rieth ihm den Catechismus zu vernichten, welches er auch versprach.

In wenigen Tagen darauf höre ich den Vorfall mit Martinovitsch. Ohne weiters schrieb ich dem *Herrn* v. Szulyovszky und meinem Freunde Tantsits, die Catechismen, wenn sie solche sich abgeschrieben haben, alsogleich zu vernichten, um sich keinen Verdruss zuzuziehen. In dem Briefe an Tantsits sagte ich ausdrücklich, dass die ganze Sache eine schurkische Charlatanerie gewesen wäre. Ich zweifle gar nicht, dass sie meinem Ersuchen Genüge geleistet haben; und was den Letzten betrift, so können es seine 2 Antworten, welche während meiner Arretirung hätten ankommen sollen, beweisen: ob er solches gethan habe. — Das Nämliche wiederholte ich beim Verhovszky, der mir auch eben so oft, es vollzogen zu haben betheuerte.

Diess ist mein ganzer Antheil, den ich an der Martinovichischen Sache genommen habe. Ich hätte auch diesen Fehler, mir selbst überlassen, nie begangen. Meine augenblickliche Verirrung rührte vom Mangel einer ordentlichen Erziehung und Amts-Beschäftigung, wie auch der Welt- und Menschen-Kenntniss her. Ich bitte auch darum den a. g. Monarchen und mein Vaterland innigstgerührt um Verzeihung, und verspreche künftighin, nicht nur als ein ordentlicher Unterthan und Bürger zu denken und zu leben, sondern auch, wenn ich zu irgend einem Amte im Staate berufen würde, es pflichtmässig und nützlich für den Souverain zu bekleiden. Ich schmeichle mir, dass ich bei Einer Hohen Hof-Commission alle diejenige Rücksicht erhalten werde, welche man von aufgeklärten und billigen Richtern mit Recht erwarten darf.

Vien den 27-ten August 1794.

Franz v. Szentmariay m. p.

b.)

1794 augusztus 25, 30, szeptember 1, 2, Bécs

Az udvari vizsgálóbizottság jegyzőkönyve Szentmarjay kihallgatásáról.

[I.] *Írásbeli vallomásáról;* [II.] *a forradalmi szervezkedéssel kapcsolatos összeköttetéseiről;* [III.] *a forradalmi röpiratokról;* [IV.] *személyi kapcsolatairól;* [V.] *a magyarországi francia hadifoglyokkal való érintkezéséről;* [VI.] *a titkos társaságokba beszervezettekről;* [VII.] *a forradalmi röpiratokról és a titkos nyomdákról.*

Schmitt, a bizottság jegyzője által írt eredeti: O. L. Vertr. A. 47. fasc. Szentmarjay periratai 4. sz. mellékl. — Egykorú hiv. másolata: O. L. Vertr. A. 4. fasc. 581—596. fol.

Kommissionsprotokoll vom 25. Aug. 1794.

[I.] Nachdem die Kommission den verhafteten Szentmariay vorgefordert hatte, und denselben über die Verhältnisse mit dem Probsten Martinowitz zu befragen im Begriffe stand, bath derselbe die Kommission, dass ihm erlaubt

werde, alles dasjenige, was ihm diesfalls bekannt sey, und welches ihm wahrscheinlich seine Verhaftnehmung zugezogen habe, selbst zu Papier zu bringen, und sodann der Kommission dieses sein freimüthiges Bekenntniss zu überreichen. Nachdem ihm dieses gestattet wurde, hat er den 27. *dieses* darauf die hier angeschlossene Schilderung[1] der Martinowitzischen geheimen Gesellschaften wirklich überreichet.[a]

Fortsezung vom 30. Aug. *1*794.

Gegenwärtige: Herr Hofrath von Nagy, Herr Hofrath von Lányi, Herr Re*gierung*srath von Schilling, Schmitt m. p., Aktuar.[b]

Da es nöthig befunden wurde, sowohl über die eingereichte speciem facti, als sonstigen gegen ihn vorgekom*m*enen Data nähere Erläuterung von dem arrestirten Szentmariay einzuholen, so hat derselbe über die ihm diesfalls vorgelegten Fragen Folgendes deponirt.

[II.] Ich habe ausser den in meiner schriftlichen Aeusserung angeführten Personen sonst niemanden die Catechismos und Gesellschaftsregeln mitgetheilt; auch ist mir unbekannt, welchen weiteren Gebrauch sie etwan hievon gemacht haben mögen. Ich getraue mir aber zu behaupten, dass diese Personen keine weitere Mittheilung veranlasst haben.

Den Sohn des hiesigen Hofagenten Bujanovics[2] habe ich für diese Gesellschaften nicht aufgenom*m*en, wohl aber erinnere ich mich, diesen jungen Menschen beim Martinowitz zu Pest angetroffen zu haben, wo mir von ihm derselbe hernach als von einem Subjekt sprach, welches verdiente in diese Gesellschaft aufgenommen zu werden, weil es sehr viele Fähigkeiten und die franz*ösische* Sprache inne hatte.

Ich habe mit dem Laskowitz und Hainotzi über die Angelegenheit dieser geheimen Gesellschaften gesprochen; allein sie haben mir nicht bekannt gemacht, welche Mitglieder sie schon angeworben haben.

Ich meines Orts hab mich gegen sie nicht deutlich herausgelassen, welche Individuen ich für diese Gesellschaften aufgenom*m*en habe. Ich versichere noch einmal, dass von all meinen Bekanntschaften ich sonst niemand für diese Gesellschaften engagirt habe. Diese meine Bekanntschaften waren vorzüglich Abafy, Hainoczi, Laskowitz, Kovachicz, Ujgyörgyi, Professor Krail, Meth, Stettner, Gaillard, Király, Bikkessy.[3]

Ich kenne ferner einen gewissen Batsany, welchen ich bei H*e*rrn v. Spillenberg[4] habe kennen gelernt. Er hat seine Denkungsart durch herausgegebene Schriften an Tag gelegt.

a) A minden kihallgatás végén található, ezzel szószerint megegyező hitelesítési záradékot s aláírásokat nem közölöm.

b) A kihalgatáson jelenlevö vizsgálóbizottsági tagok felszólalását, mivel az itt közöltel minden esetben szószerint megegyezik, a következőkben nem közlöm.

[1] Ld. az **a)** alatti iratot.

[2] Bujanovics Kornél. V. ö. 97. l.

[3] Az itt felsoroltakra v. ö. 64—65. l. Kreil Antal a pesti egyetem professzora. Személyére v. ö. 156. l. 8. jegyz.

[4] Spillenberg Pál pesti ügyvéd. V. ö. 302. l. 2. jegyz.

Den Fiskal Radonyi[1] kenne ich aus dem Lesekavinett[!],[2] weiss aber nicht, ob er für diese Gesellschaften aufgenommen sey. So kann ich ebenfalls nicht sagen, ob der Johann Szlavy zu dieser Gesellschaft gehöre.

[III.] Von revoluzionären Piecen, welche in Hungarn im Umlauf sind, sind mir folgende bekannt.

Das Gedicht, betitelt: Vox clamantis in deserto ad Hungaros hab ich zuerst beim Laskowitz gesehen. Ich habe mir hievon keine Abschrift genommen, folglich auch nicht weiter verbreitet.

Ich kenne auch das Marseiller Lied ins Hungarische übersezt. Den ersten und lezten Vers hievon hat mir einmal Bacsany gezeigt. Der Uibersezer dieses Gedichtes ist der Expauliner Versegy; er hat sich gegen mich selbst zum Uibersezer hievon bekannt.

Von einem Jurato hab ich ein Pasquill auf den General Barco im Koffehause zu Pest ablesen gehört und hievon die hier nebengehende Kopie gemacht.[3]

Ich erinnere mich nicht ein Gedicht gegen den höchstseligen Kaisser Leopold verfasst zu haben, wohl aber könnte es seyn, dass ich vielleicht einen Versuch von der Art auf das Papier unvollendet geworfen habe.[4]

Ich habe angefangen den Contrat Social von Rousseau ins Hungarische zu übersezen. Meine Absicht hiebei war zu versuchen, inwieweit die hungarische Sprache zur Uibersezung dieses schweren Werkes zureichend sey. Falls die Zensur den Druk dieses Werkes nicht gestattet hätte, würde ich selbes ohne weiteren unterdrükt haben;[5] denn mir ist nichts von einer in Hungarn befindlichen geheimen Buchdrukerei bekannt. Ich hab mich einer solchen nie

[1] Adorjáni Ráthonyi Gábor (1754?—1819) előbb a szepesi kamara lublói és podolini uradalmainak, később az óbudai és visegrádi uradalmaknak kamerális fiskálisa, majd 1786 óta a jogügyi igazgatóság mellé kinevezett kir. fiskális direktor. Előkelő származású, de vagyontalan szatmármegyei köznemesi család sarja. Buzgó szabadkőműves, 1778-ban már titkára a budai »A Nagyszívűséghez« c. szabadkőműves páholynak. (*Abafi*, 104., 165., 263. és 274. l.) Az 1790-i országgyűlésen »redete . . . sehr stark und erstaunlich frey für die Rechte der Nation.« Egyik beszédében azt mondta, hogy az uralkodóban nem lehet megbízni, amiért II. Lipót megkoronáztatása után felfüggesztette őt állásától. (Ld. *Sándor Lipót iratai*, 268—69. és 273—75. l.) Hogy állását visszaszerezze, közeledni próbált az udvarhoz: Gotthardiról, a titkos rendőrség főnökétől kért támogatást, egyben felajánlkozott nála bizalmas szolgálatokra. (Gotthardi 1790 decemberi keltezetlen jelentése: O. L. Privatbibl. 13. fasc. — Ráthonyi Gotthardihoz írt levelei: *u.* o. 15. fasc. 5. csomó.) Bár állását később visszanyerte, Lipót 1791 végén is így jellemezte őt a nádornak: »Três mauvais et três violent sujet, qui a voyagé exprès dans les comitats pour y exciter la révolte.« (*Sándor Lipót iratai*, 445. l.) Még 1792 január 10.-én is figyelemeztette a nádort, hogy »tartsa állandóan szemmel.« (*U. o.* 501. l.) Bár a jakobinus-perbe nem keveredett bele, Németh János jogügyi igazgató még 1799-ben is felhozta ellene, hogy kapcsolatban volt Martinovicscsal és barátaival. (O. L. Vertr. A. 54. fasc. ad B 87. köteg. — Ld. még *József nádor iratai*, II. 823. l. és *Nagy Iván*, IX., 649. l.)

[2] A budai Lesekabinett-et Berzeviczy Gergely alapította 1792-ben. Első tagjai között ott találjuk Bikessyt, Ujgyörgyit, sőt Hajnóczyt is. Az olvasókörbe jártak a külföldi folyóiratok, többek közt a *Moniteur* is. (Berzeviczynek az olvasókör megalapításával kapcsolatos jegyzetei: O. L. Berzeviczy lt. 74. fasc. I. köteg: V. ö. *Sándor Lipót iratai*, 221. l. 3. jegyz.)

[3] Ez a másolat nem maradt ránk.

[4] V. ö. 65. l.

[5] A fordítással Szentmarjay a III. könyv 9. fejezetéig készült el. (Kézirata meg van lefoglalt írásai közt: O. L. Vertr. A. 51. fasc. ad A 11. köteg.) Címe: »Társaságbéli Szerződés, avagy a' Politikabéli Törvénynek eleji J. J. Rousseau geneviai polgár által. Bernában, Helvéciában, 1793.« Méltatását ld. *Eckhardt*, 41—44. l., ahol szemelvényeket is közöl belőle.

bedient, auch ist mir nicht bewusst, dass ein anderer hievon je Gebrauch gemacht hätte.

Die Litteras ad Imperatorem Franciscum II. habe ich in französischer Sprache von dem Hofkammersekretär Hainoczi erhalten, welcher solche dem Vernehmen nach von Martinowitz überschikt bekommen haben soll. Ich habe bei der diesfalls zu Ofen fürgewesenen Untersuchung denjenigen, von dem ich sie erhalten, aus dem Grunde nicht angegeben, um diesen Mann nicht um sein Brod zu bringen. Ich habe von dieser Piece mir eine Abschrift gemacht, das Original aber dem Hainoczi wieder zurükgestellt. Die deutsche Uibersezung hab ich von dem verstorbenen Professor Gyurkovics erhalten. Da mich jedoch derselbe gebethen, die Lüken, welche sich in der Uibersezung befanden, auszufüllen, und den Ausdruk hie und da zu verbessern, so hab ich mich diesen unterzogen, und daher mag es kommen, dass man mich für den Uibersezer selbsten gehalten hat.[1]

Die französische,[a] mir gemachte Abschrift hab ich dem Hainoczi auf sein Begehren einsmal geliehen, nachdem er seine eigene vertilgt zu haben vorgab. Nach gemachtem Gebrauch stellte er mir solche wieder zurük, und ich vertilgte solche. Die deutsche Uibersezung hab ich einem Protokollsoffizier Hlozek[2] mitgetheilt, ausser ihm sonst niemanden. Ich erinnere mich sie auch dem Hofkammersekretär Herrn v. Paulovicz[3] gezeigt zu haben.

Ich hab ferner den Bericht des Maler David über das abzuhaltende Nazionalfest ins Deutsche übersezt.[4] Ich erinnere mich jedoch nicht, ob diese Uibersezung von mir vollendet worden oder nicht, eben so wenig, wem ich solche mitgetheilt habe.

Die Konstituzions—Artikel aus dem Moniteur hat der Hainoczi ins Lateinische übersezt. Da ich die Uibersezung nicht allerdings gut gerathen fand, so nahm ich mir vor, solche noch einmal zu übersezen, ich habe aber dieses Vorhaben nicht ins Werk gesezt.[5]

Noch muss ich bemerken, dass von der Piece : Litterae ad Imperatorem etc. auch Laskowitz eine von ihm eigenhändig geschriebene Uibersezung in der hungarischen Sprache besessen habe. Ich hab solche in Händen gehabt, und sie meinem Vater,[6] während seiner Anwesenheit in Ofen, gezeigt, sodann solche dem Laskowitz wieder zugestellt.

Ich habe die deutsche Uibersezung, soviel ich mich erinnere, auch dem jungen Bikkessy mitgetheilt, welcher sich hievon eine Abschrift gemacht, und dem Hofkammersekretär Delivuk zum lesen mitgetheilt hat. Als die Untersuchung wegen dieses Stükes angeordnet wurde, hat er sie auf mein Einrathen vom Delivuk zurükbegehrt und sie vertilget.

Ein französisches Buch betitelt : Politique naturelle, hab ich vom Laskowitz zum Lesen bekommen und mich mit demselben darüber besprochen, dass ich hievon eine Uibersezung unternehmen wolle, jedoch ist solche nicht zu stande gekommen.[7]

a) Kimaradt : von.

[1] Minderre ld. *Martinovics nyílt levele* 258. s köv. l.
[2] Hlózék Antal, a Magyar Kamara (1791-ig a Helytartótanács) irodatisztje.
[3] Paulovics Ferenc.
[4] V. ö. 64. l.
[5] V. ö. *u. o.*
[6] Szentmarjay Imre, a Barkóczy grófok jószágkormányzója.
[7] Ezt a munkát nem tudtam azonosítani semmivel. — V. ö. 65. l.

[IV.] Ich muss auch nachträglich bekennen, dass ich auch einen jungen Menschen, Namens Hiergeist,[1] Juristen, in die Gesellschaft der Freiheit und Gleichheit aufgenommen habe. Wie ich von meiner Reise aus dem Semliner[a] Komitat zurükkam, hab ich ihm angerathen, den mitgetheilten Catechismum samt dem Plane der Gesellschaft zu vertilgen. Auch bin ich überzeugt, dass er meinem Rath gefolgt ist.

Ich habe ferner zu Mitglieder dieser Gesellschaft aufgenommen die zwei Advokaten: Lukáts[2] und Eösz,[3] die ich gleichfalls in der Folge ersucht habe, die Sache fallen zu lassen, und sie nicht weiter zu verbreiten ; ich vermuthe auch, dass solches wird geschehen seyn.

Ich habe dem Secretaire vom obersten Hofmeister Sr. Königl. Hoheit des Palatinus mit Namen Pichler[4] von dieser Gesellschaft, aber nur im allgemeinen, gesprochen, ihn aber weder die Catechismos mitgetheilt, noch ihn förmlich aufgenommen. Er hat mich selbst gewarnet, mich mit solchen Planen nicht zu befassen.

Ich habe die drei obigen Individuen in meiner ersten Erklärung blos in der Absicht nicht angegeben, weil ich von ihnen überzeugt bin, dass sie keine Proselyten gemacht, und auf mein Anrathen den ganzen Plan aufgegeben haben.

[V.] Ich hab die gefangenen Franzosen zu Pest einmal in Gesellschaft des jungen Herrn v. Redey[5] besucht und mit ihnen über gleichgültige Gegenstände gesprochen. Einmal hab ich auch einen angekommenen Transport von dergleichen französischen Gefangenen zu Waizen gesehen, wo ich von einem kaiserlichen Officier eine Nazionalkokarde, einige Knöpfe und 2 Assignate erhielt. Ich zeigte solche verschiedenen meiner Bekannten blos der Seltenheit wegen, und vernichtete solche sodann.[6]

Franz Szentmariay m. p.

Fortsezung vom 1. Septbr. 1794.

Deponent begehrte vor der Kommission zu erscheinen, weil er noch verschiedenes auf diese Angelegenheit Bezug nehmendes auf seinem Herzen hätte, dessen er sich aus Liebe zur Wahrheit pflichtmässig zu entledigen wünschte. Die Kommission liess ihn sodann kommen, und er trug folgendes zu seiner vorigen Aussage nach.

[VI.] Ich habe nicht mehrere Mitglieder für die Gesellschaft der Freiheit und Gleichheit sowie für jene der Reformirten angenommen, als ich bereits angegeben habe, nämlich für die erste : l-tens Verhovszky, dieser nahm auch den Bujanovics, Pruzsinszky, juratus bei der Königl. Tafel,[7] Szolarczek,

a) Helyesen : Zempliner.

[1] Hirgeist György. Ld. *Iratok* 74. sz.

[2] Lukács Pál. Ld. *Iratok* 90. sz.

[3] Őz Pál. Ld. *Iratok* 95. sz.

[4] Püchler József br. helytartótanácsos, 1775-ben honfiúsított osztrák család sarja. (*Királyi könyvek*, 177. l.) A felségsértési perbe nem került bele.

[5] Talán Rhédey Lajos (?—1831), akiről Kazinczy is gyakran megemlékezik leveleiben, s akiről tudjuk, hogy fiatalkorában rokonszenvezett a francia felvilágosodás törekvéseivel és a Habsburgellenes táborhoz tartozott.

[6] V. ö. 172. l.

[7] Pruzsinszky József. Ld. *Iratok* 104. sz.

Instruktor bei dem Herrn v. Abaffy. Bujanovics nahm ferner den jungen Mihalkovics[1] zu dieser Gesellschaft auf, der aber niemand hiezu anwarb, auch keinen Catechismus von seinem Aufnehmer erhielt.

Pruzsinszky nahm zu Mitglied auf einen gewissen Tarrian,[2] von dem ich sonst nichts näheres anzugeben weiss.

Szolarczek nahm auf Erdélyi,[3] juratus beim königl. Fiskal Ambrosy, und Baranyai.[4]

Ferner sind noch in diese Gesellschaft angenommen worden, ohne die Aufnehmer bestimmt angeben zu können, nämlich ein gewisser mir ganz unbekannter Kopasz,[5] Domanek,[6] Illés,[7] juratus Megyeri.[8] Ich erinnere mich noch zwei anderer in dieser Liste gelesen zu haben, deren Namen mir jedoch entfallen sind.

2-tens Hiergeist hat für die nämliche Gesellschaft aufgenommen die juristen Szmetanovics[9] und Szilla.[10] Lezterer nahm keinen weiter auf, der erste aber warb an Nemesány[11], Tomek Juristen[12], Lonovich Mediziner.[13] Ferner sind aufgenommen, ohne ihre Aufnehmer nennen zu können, Káldy[14] und Götz[15].

3-tens Lukacs vergrösserte diese Gesellschaft durch die Aufnahme des Paiszkhoffer, Bürger zu Pest.[16]

4-tens Eösz nahm keinen auf. Bei diesen muss ich noch bemerken, dass ich ihm nebst dem Catechismus der Freiheit und Gleichheit auch jenen der Reformirten Gesellschaft mitgetheilt habe.

5-tens von Tantsitz weiss ich keinen der aufgenommen worden ist.

Für die Gesellschaft der Reformirten nahm ich mir im Namen des Hainoczi den Szulyovszky[17] auf. Eben dieser hat nach Äusserung des Hainoczi und nach meiner eigenen Wissenschaft einen sicheren Franz Kazinczy aufgenommen. Dieser erklärte mir, dass er im Monate August in Szathmarer und Biharer Komitat reissen wolle, um den Obernotär des Ersteren Gaspar[18] und ebenfalls den Obernotär des zweiten Dionisius Kazinczy, seinen Bruder auf-

[1] Valószínűleg Mihalkovics János helytartósági titkár, majd 1794-től kezdve tanácsos (megnemesítve 1790-ben) fia. Miután Bujanovics a Táblán történt kihallgatásakor tagadta, hogy őt a társaság titkaiba beavatta volna, az ügyész — bár előzetesen felírta az elfogatandók listájára — nem emelt vádat ellene. (O. L., Vertr. A. 48. fasc. Bujanivocs periratai 3. sz. mellékl.)

[2] Tarjány joghallgatóról semmit sem tudunk. v. ö. 260. l.

[3] Erdélyi László. Ld. *Iratok* 71. sz.

[4] Baranyai Mihály jurátus. Ld. *Iratok* 70. sz.

[5] Kopasz János pesti ügyvéd. Ld. *Iratok* 73. sz.

[6] Tomanek Sándor ügyvéd. V. ö. *Iratok* 8. sz.

[7] Illyés Ferenc ügyvéd. Ld. *Iratok* 72. sz.

[8] Nem tudunk róla semmit. Miután Szolártsik tagadta, hogy szólt volna neki a titkos társaságról, a perbe nem keveredett bele. V. ö. 167. és 433. l.

[9] Szmethanovics Károly. Ld. *Iratok* 78. sz.

[10] Szilla Miklós joghallgató. Ld. *Iratok* 75. sz.

[11] Nemessányi András joghallgató. Ld. *Iratok* 100. sz.

[12] Nem tudunk róla semmit. Szmethanovics tagadta, hogy beszélt volna vele a titkos társaságról (1795 febr. 16-i kihallgatásakor: O. L. Vertr. A. 42. fasc. 99. sz.), így nem keveredett bele a perbe.

[13] Lonovics Imre orvostanhallgató. Ld. *Iratok* 96. sz.

[14] Nem tudunk róla semmit. Neve a későbbiek folyamán nem került szóba többé.

[15] Talán Götz Károly, kamarai, korábban helytartótanácsi írnok. A későbbiek folyamán az ő neve sem merült fel többé.

[16] Paitzkoffer Antal, lakatos. Ld. *Iratok* 91. sz.

[17] Szulyovszky Menyhért zempléni birtokos. Ld. *Iratok* 77. sz.

[18] Gáspár Pál, Szatmár megye főjegyzője.

zunehmen[1]. Ich vermuthe aber, dass diese Aufnahme nicht zustande gekommen sey, weil ich nach der Arretirung des Martinowitz ihm durch den Szulyovszky gerathen habe davon abzustehen.[2]

In diesem Zustande befanden sich nun die beiden Gesellschaften, als ich, wie schon gesagt, durch die Arrestirung des Martinowitz aufmerksam gemacht, diejenigen Mitglieder, die ich aufgenommen, ermahnte, dass sie sich mit der weiteren Verbreitung derselben nicht ferner befassen möchten.

Noch muss ich bemerken, dass ich auf Geheiss des Martinowitz den in *französischer* Sprache verfassten Katechismus für die Gesellschaft der Freiheit und Gleichheit ins Deutsche und Hungarische übersezet habe.[3] Leztern theilte ich bei der Aufnahme dem Verhovszky, ersteren aber dem Lukacz und Hiergeist mit.

Von dem Szulyovszky will ich noch bemerken, dass er Anfangs gegen die Ausführbarkeit des martinowitzischen Plans verschiedene Einwendungen machte, und sich zulezt erklärte, dass er nach ein paar Monaten eine Reise nach Ofen unternehmen würde, um sich über den Gang dieses Geschäftes mehreres Licht zu verschaffen. Inzwischen muss er jedoch nicht ganz unthätig gewesen seyn, weil er die oben bemerkte Aufnahme vorgenommen hat.

Von denjenigen, welche der Hainoczi für die Gesellschaft aufgenommen hat, weiss ich einen gewissen Expauliner Wersegi, welcher einen gewissen Ujgyörgyi aufnahm. Ich vermuthe, dass in dieser Linie noch folgende aufgenommen worden sind. Nämlich ein gewisser Rothweiler und Lander,[4] dann

[1] Kazinczy Dienes (1761—1824), ekkor Bihar megye főjegyzője, 1803-tól pedig alispánja.

[2] Az itt elmondottakra v. ö. *Iratok* 52. sz., továbbá *Kazinczy ismeretlen levelei*, 325—326 l.

[3] A német fordítás nem maradt ránk. A magyart ld. az I. k.-ben.

[4] Fenti vallomás alapján Németh János jogügyi igazgató Rothweiler Mátyást (személyi adatai: 43 éves, szül. a würtembergi Donaueschingenben, számvevőtiszt a Helytartótanács alapítványi ügyosztályán) és Lander Vencelt (számtiszt ugyanott) is elfogatta. A tanukihallgatások során Szén Antal azt vallotta, hogy Landernek az Ember és a Polgár Kátéjának első ívét, Rothweilernek pedig az egész kátét, sőt a felvételi szabályokat is átadta leírásra. Lander elismerte, hogy a káté elejét megkapta, de — mondta — le nem másolta, és sem folytatását soha nem látta, sem pedig azt nem tudta, hogy miféle káté volt az. — Rothweiler azonban tagadott. Szénnel gyakran beszélgetett, — vallotta — de mindig csak a szabadkőművességről. Egyszer valami káté-félét felolvasott ugyan neki, de ő azt hitte, az a *Moniteur*-ből van fordítva. A felvételi szabályokat nem látta, s a társaságról sem hallott. A szembesítéskor azután Szén is megingott; »már nem emlékezik rá bizonyosan,« — mondotta — lehet, hogy a felvételi szabályokat nem adta oda Rothweilernek, s lehet, hogy a kátét is csak felolvasta előtte. — A jogügyi igazgató véleménye az volt (1795 szept. 5.-i előterjesztése), hogy a káté ismerete egymagában is elegendő a bűnösség bizonyítására, s ha arra nincs is kellő bizonyíték, hogy a vádlottakra bírósági ítéletet mérjenek, megbízhatatlanságuk nyilvánvaló, ezért — ahogy Szecsanacz kamarai titkár esetében is (v. ö. *Iratok* 54. sz.) — javasolta állásukból minden nyugdíj nélkül való elbocsátásukat. A kancellária okt. 19.-én adott véleményében (referens Lányi) a jogügyi igazgató érvelését elfogadta, mivel »a közbiztonság megköveteli, hogy mindazok, akik bármi keveset is, de tudtak az államellenes tervekről, szigorú büntetésben részesüljenek.« Tekintve azonban, hogy a Szecsanacz elleni vádak súlyosabbak voltak, Rothweiler és Lander esetében egy évi nyugdíjuk kifizetését javasolta. A királyi határozat ebben az értelemben el is rendelte, hogy Rothweiler és Lander »ex mera gratia jubilandi sunt, ita tamen, ut illi minori gradu, quam normale pensionis praescribit tractabantur«. — A csökkentett nyugdíj összegét azután a Helytartótanács javaslata alapján állapították meg. — (A vallomások, a jogügyi igazgató és a Kancellária fölterjesztése, valamint a nyugdíj összegének megállapítására vonatkozó tárgyalások iratai: O. L. M. Kanc. 1795 : 12221.; 1796 : 198., 5642. és 6460. sz., valamint *u. o.* eln. 75/1795. sz.)

ein gewisser Szen[1], welche sämtlich bei der hung Hofkammer angestellt sind.

Wersegi nannte mir einen gewissen Juhaz und Mak, beide Priester zu Ofen. Für die Gesellschaft der Reformirten vermuthe ich, dass Hainoczi den Vizegespan des Szalader Komitats, Namens Spisics, aufgenommen habe.

Auch weiss ich verlässig, dass der Fiskal Ambrosi als Mitglied der Gesellschaft vom Freiheit und Gleichheit aufgenommen ist.

Von Laskowitz weiss ich sicher, dass er einen gewissen jungen Menschen, Namens Johann Szlawy, wie ich vermuthe, für die Gesellschaft der Freiheit und Gleichheit, aufgenommen habe. Dieser Szlawy hat weiter den Professor in Grosswartein namentlich Balutyánszky und einen Geschwornen des Biharer Komitats, Kazinczy,[2] für eben diese Gesellschaft angeworben. Nebst dem hab ich aus des Laskowitz Munde vernommen, dass er zwei Pfarrer, deren Namen und Wohnort er mir nicht gesagt, aufgenommen habe.[3]

Auch der Statthalterei Secretaire Fodor muss in die Gesellschaft der Reformirten aufgenommen seyn, weil mir selber bei einer Gelegenheit dieses Zeichen machte.

[VII.] Noch habe ich nachzutragen, dass von der Piece : Vox clamantis in deserto ad Hungaros der Herr v. Abaffy der Verfasser sey. Das Exemplar, welches den Aussagen des Hainoczi beiliegt, und welches mir von der Kommision vorgezeigt worden, ist von der Handschrift des Abaffy.[4]

Von dem Marseiller Lied zirkulirten in Hungarn zwei Uibersezungen; die eine Uibersezung in Reimen rührt vom Professor Krail[5] her, die andere aber hat der Hainoczi von seiner Reise im Oedenburger Komitat mit nach Ofen gebracht.

Den Pasquill auf den General Barco mit dem Anfang : Sta viator etc.[6] hab ich beim Abaffy abgeschrieben, welcher auch hievon der Verfasser ist. Ein ähnliches Pasquill in lateinischer Sprache auf gedachten General rührt gleichfalls von demselben her.

Was die geheime in Hungarn befindliche Buchdrukerei betrifft, so kan ich soviel sagen : Als ich einstmal den Laskowitz von der im Werke habenden Uibersezung des Rousseau sprach, munderte er mich auf, die Sache, soviel möglich zu beschleunigen, er würde solche beim Landerer druken lassen. Ich vermuthe also, dass Landerer dergleichen Unternehmungen zu machen pflege, welches sich noch durch folgenden Umstand bestättiget, dass er sich zur Drukung eines vom Grafen Johann Barkoczy[7] mir angetragenen Werkchens erbothen habe, welches aber nicht erfolgt ist. Laskowitz selbst hat mir gesagt dass er bei eben diesem Landerer einige vom ihm und dem Martinowitz verfasste Brochüren während des ersten Landtages, ohne Erlaubniss der Zensur, habe druken lassen. Auf gleiche Art vermuthe ich, dass Hainoczi bei gedachtem Landerer einige von ihm verfasste Werke im Geheim habe druken lassen.

Die Piecen, welche Laskowitz zum Druck beförderte, ware eine Uibersezung, einige Piecen aus dem Voltaire, und dann die Uibersezung einer

[1] Szén Antal.
[2] Kazinczy Miklós. Ld. *Iratok* 88. sz.
[3] V. ö. 89. l.
[4] V. ö. 335.
[5] Kreil Antal. Ld. 156. l. 8. jegyz. v. ö. 290. és 335. l.
[6] Ld. 762. l. 2. jegyz.
[7] Barkóczy János gr. (1776—1801); homonnai birtokán Szentmarjáy apja volt a jószágigazgató.

Brochüre betitelt: Oratio ad Proceres welche den Martinowitz zum Verfasser hat, in die hung*arische* Sprache und mit Anmerkungen vermehrt.[1]

Von Hainoczi rühren her eine Brochure: De subsidiis, eine andere: De re ecclesiastica in Hungaria, eine dritte: De comitiis aut de limitibus regiae potestatis.

Die Litteras ad Imperatorem etc. hab ich von Hainoczi bekom*m*en und sie für den Grafen Augustin Keglevics abgeschrieben, aus Erkenntlichkeit zwar, weil er mir den Moniteur geliehen hat. Ich habe sie im französischen dem Tantsits überschikt. Da mehrere Leute im Lesekabinett, nämlich Meth,[2] Paulovich Secretaire und Paulovicz Konzipist,[3] dann Hlozek[4] wünschten diesen Brief in einer deutschen Uibersezung zu sehen, da sie der franz*ösischen* Sprache unkundig sind, so habe ich mich bereden lassen, ihn ins Deutsche zu übersezen, und habe sie sohin dem Bikkessi zum Abschreiben gegeben, sodann sowohl oben genannten Personen, als auch dem Professor Gyurkovics mitgetheilt, welcher solche 4 Wochen zurückbehalten, und mir sodann auf mein Begehren mit der Erinnerung zurückgegeben hat, dass noch einige Verbesserungen darin vorzunehmen wären. Ich befolgte dieses, und so ist das korrigirte Exemplar entstanden, welches sich in den Händen der diesfalls ausgestellten Untersuchungskom*m*ission befunden hat.

Franz Szentmariay m. p.

Fortsezung vom 2. Septbr. 1794.

Ich habe diese Litteras ad Imperatorem etc. auch ins Hungarische übersezt, nachdem mir die von Laskowitz gemachte Uibersezung nicht gefiel; die erste sohin meinem Vater überschicket.[5]

Ich kenne noch von denjenigen Piecen, welche wahrscheinlich von Martinowitz zur Verbreitung in Hungarn sind übersendet worden, einen Brief im französischen an den König von Pohlen.[6] Diesen Brief erhielt ich vom Grafen Augustin Keglevich, und theilte solchen dem Laskowitz und Tantsics mit.

Noch muss ich bemerken, dass sich Martinowitz bei seiner Anwesenheit zu Pest gerühmt hat der Verfasser aller dieser Briefe an die Souveraine zu seyn; dass er solche nach Paris überschicket, wo sie sodann in den Moniteur eingerukt worden sind.

Von einem gewissen Professor der zweiten Humanitäts-Klasse zu Neusaz, Namens Ignaz Subányi, ist mir nichts bekannt.

Franz Szentmariay m. p.

[1] *A magyar ország gyűlésiben egybengyült ... rendekhez 1790. esztendőben tartatott beszéd.* 1791. — Martinovics röpiratának Laczkovics által készített magyar fordítása. V. ö. I. k.

[2] Meth József kamarai számvevőtiszt.

[3] Paulovics Ferenc kamarai titkár és Paulovics János kamarai fogalmazó.

[4] Hlozék Antal kamarai irodatiszt.

[5] V. ö. *Jegyzőkönyv* No 283.

[6] V. ö. 147. l.

13.

1794 augusztus—szeptember

Gr. Sigray Jakab vallomásai az udvari vizsgálóbizottság előtt

a.)

[1794 szeptember 1, Bécs]

Gr. Sigray Jakabnak az udvari vizsgálóbizottsághoz benyujtott írásbeli vallomása a Reformátorok Társaságába való bekapcsolódásáról s az általa beszervezettekről.

Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 47. fasc. Sigray periratai 4. sz. mellékl. Külsején Schilling kormánytanácsos följegyzése: Praesentatum den 1-ten Sept. 1794. — Egykorú hiv. másolata: O. L. Vertr. A. 4. fasc. 617—622. fol.

A nádor aug. 16.-án, Hajnóczy, Laczkovics és Szentmarjay elfogatásával egyidőben intézkedett, hogy Barco tábornok egy tisztet küldjön Kőszegre, a Martinovicstól megnevezett negyedik igazgató, Gr. Sigray Jakab[1] elfogatására. (V. ö. *Iratok* 5. sz. és

[1] Sigray Jakab gr. felvilágosodott gondolkodású, klérus és Habsburgellenes beállítottságú. de alapjában véve jelentéktelen ember volt. Életére nagyon kevés adatunk van. Személyi adatait sem a bécsi kihallgatáskor, sem a Kir. Táblán nem jegyezték fel, s az egyébként bőbeszédű genealógiai munkákban sem találtam rá vonatkozóan semmit. (Aulikus családja annyira szégyelte a felségsértésért kivégzett »jakobinust,« hogy a magyar heraldikai és genealógiai társaság által kiadott *Főrangú családok* c. munkában, Bp. 1888, 214—215. l., még a nevét is elhagyták a családfáról.) Az eredetileg valószínűleg szepesmegyei család a XVII. században szerezte meg a vasmegyei Felső- és Alsósurányt, majd a XVIII. században az ivánci uradalmat. Jakab nagyapja 1728-ban báróságot kapott, majd apja, Károly, Somogy megye főispánja és septemvir, 1780-ban gróffá lett. Sigray Jakab 1760 körül született (anyja Szvetics Zsófia grófnő, a personalis, Szvetics Jakab leánya). 1787-ben a kőszegi kerületi táblához nevezték ki titkárnak, majd 1793-ban ugyanott számfeletti ülnökké lépett elő. Kazinczy léha, könnyelmű embernek rajzolja őt Szirmay munkájára írt megjegyzéseiben. A magyaron és latinon kívül franciául, németül, angolul és olaszul beszélt. 1792-ben már tagja a pesti »A Nagyszívűséghez« c. szabadkőműves páholynak. 1791-ben Gotthardi, a titkos rendőrség főnöke, egyik II. Lipóthoz írt jelentésében felsorolva a gyanus magyarokat, az 50 név közt ott találjuk »Sigray, Graf, der junge« nevét is. (O. L., Privatbibl. 14. fasc. 1791. febr. 5) Lipót császár azonban nem ítélhette őt különösebben fontos embernek, mert meg sem említette abban az iratban, amelyben a magyar közélet szereplőit jellemezte. *(Sándor Lipót iratai.* Iratok 45. sz.) Egyébként a kortársak véleménye szerint — és ezt megerősíti a per alatti magatartása is — önhitt, de jelentéktelen egyéniség volt. (Kazinczy szerint: »Sigrayt számba sem kell venni, ő egy semmi volt.« *Kazinczy levelezése*, III. 579. sz. — Önhittségét jól jellemzi Gaissberg Fülöp br. ny. császári őrnagy, 1794 dec. 18.-i följelentésében: O. L. Vertr. A. 52. fasc. 31. köteg.) Felesége Enzl (vagy Ensl?) Katalin bécsi polgárleány volt. Kazinczy szerint házassága családja akarata ellenére történt. Két lánya volt, mindkettő fiatalon meghalt. — Életére és személyére v. ö. *Szirmay*, 13. és 25. §, továbbá *u. o. Kazinczy jegyzéseit; Nagy Iván*, X. 179. l. és *Kempelen*, IX. 349. l. (Mindkettőben több téves adat.) Korára, termetére: Bartucz L., *A magyar jakobinusok exhumálása. A magyar jakobinusok emlékezete*, Bp. 1919. c. emlékkönyvben, 119—129. l. Szabadkőművességére *Jancsó*, 221. és 227. l. A selmecbányai városi levéltárban megtalált szabadkőműves okiratát ismerteti *Sigray Jakab gr. szabadkőműves okmánya* c. cikk, *Kelet*, 1907, 156. l. és *Budapesti Hirlap*, XVII (1907) 44. (febr. 20.) sz. Felesége nevére: O. L. Kamarai lt. Juridica, fons 48, pos. 10. A család birtokaira: *Vasvármegye* (a *Magyarország vármegyéi és városai* c. sorozatban) Bp., 1898, 98. és 572. l. Bárói, grófi rangjukra: *Királyi könyvek*, 193. l. — V. ö. még *Kazinczy levelezése*, XXII. 29. l. (Sigray följegyzései. Eredetije: Tud. Ak. Ms. Tört. negyedr. 15. sz. II—XII. fogás.) és Palatinus József, *A vértanu Sigray gróf. Békésmegyei Függetlenség*, X. (1914) július 22.-i száma. (Közli Sigraynak öccséhez a budai börtönből kicsempészett levelét), valamint ugyanaz, *A vértanu Sigray gróf. Szeged*

Jegyzőkönyv No 1, 2.). Sigray azonban neszét vette a dolognak és megszökött. Ellenőrizhetetlen hírek szerint női ruhában bujkált a Szombathely-környéki kukoricásokban, majd — miután felismerték volna — pár nap mulva apjához ment, ki egy levéllel és negyven arannyal Pestre küldte, hogy jelentkezzék a nádornál. (Ferenc király levele a nádorhoz aug. 28.-áról: St. A. Sammelb. 98.; Vajda Antal vasmegyei alispán jelentése aug. 25.-éről a nádorhoz: O. L. Vertr. A. 36. fasc. 19. sz. és Pálffy kancellárhoz: O. L. M. Kanc. eln. 54/1794. sz.; ld. még *Kazinczy jegyzéseit: Szirmay*, 13. §. A Sigray szökéséről szóló mendemondákra v. ö. Vajda B., *Az ország széléről. Fővárosi Lapok*, 1871. 127. l. és Palatinus József, *A vértani Sigray gróf. Szeged és vidéke* XI, 1912. 297. sz. 18—19. l.) Sigray útban Pest felé, Veszprémben, a postaállomáson, Batthyány gróf emberének mondta magát, viselkedése azonban gyanut keltett. A postamester kérdései elől megszökött, a ferences kolostorba menekült, de miután megnevezte magát, a barátok nem merték rejtegetni, hanem jelentették Bésán István másodalispánnak. Az alispán azonnal a kolostorba sietett. Arra a kérdésre, hogy miért bujkál, Sigray azt felelte: tudomást szerzett egy összeesküvésről; fel akarta adni, de közben megtudta, hogy katonaság kereste lakásán. Erre nekiindult, hogy a nádorhoz menjen és neki jelentse a dolgot. Az alispán a megyeházára vitette Sigrayt és a nádortól kért utasítást, hogy mit tegyen vele.

A nádor aug. 26.-án vette kézhez Bésán jelentését, s azonnal utasította Barco tábornokot. Néhány óra mulva a Jellachich huszárezredbeli Fekete kapitány néhány huszárral már útnak is indult, hogy Sigrayt Veszprémből feltűnés nélkül Bécsbe kísérje. A kapitánnyal küldött levélben a nádor utasította az alispánt a gróf kiadására. (*U. o.* és *Jegyzőkönyv* No 13; ld. a nádornak Ferenc királyhoz írt aug. 27.-i levelét: *Sándor Lipót iratai*, Iratok 141. sz.).

Időközben Veszprém megye éppen összeülő kisgyűlése tudomást szerzett Sigray elfogatásáról, s aug. 27.-én felirattal fordult a nádorhoz, amelyben az 1715 : 7. és 1791 : 56. tc.-re hivatkozva kérte, hogy Sigrayt ne vigyék idegenbe, hanem ügyét a Kir. Tábla vizsgálja meg. (O. L. Vertr. A. 36. fasc. 17. sz.)

Amikor Fekete kapitány a nádor utasítását előmutatta, az alispán, a megyei kisgyűlés előző napi fölterjesztésére hivatkozva, vonakodott Sigrayt kiadni. Fekete végül is cselhez folyamodott: kijelentette, hogy foglyát Pestre fogja vinni, és csakugyan az ország fővárosa felé vette útját. Veszprémtől két postajárásnyira azonban más útra tért és Bécsbe sietett. Aug. 29.-én reggelre Sigray Bécsbe ért. (Ld. 129. l. és a nádor Ferenchez írt szept. 1.-i levelét: *Sándor Lipót iratai*, 718. l. 3. jegyz.)

Saurau gr., az udvari vizsgálóbizottság vezetője, nem sokkal megérkezése után fölkereste Sigrayt börtönében. Beszélgetésükről az alábbiakban számolt be a nádornak: »Da eben zu gleicher Zeit ein Brief von seinem Bruder Joseph[1] aus Ofen an ihn einlief, hab ich ihn der Ordnung gemäss erbrochen und gefunden, dass dieser Brief eine brüderliche aber nachdrückliche Zurechtweisung enthielt, und den Gesinnungen des Grafen Joseph Sigray Ehre macht. Diese Gelegenheit glaubte ich benützen zu müssen, um meines Arrestanten Herz zu rühren, ihn zum aufrichtigen Bekentnisse seines Vergehens und zur Besserung zu bringen. Ich gieng daher nachmittags zu ihm in den Arrest, erkundigte mich ob ihm an den erfoderlichen Bequemlichkeit etwas fehle, zeigte ihm das Schreiben seines Bruders, und bemühte mich ihm in einer vertraulichen Strafpredigt an seine Pflichten gegen den Kaiser und das Vaterland, gegen seinen Vater und seine Familie, gegen seine Landsleute und sich selbst zu erinnern. Unter vielen Thränen legte er mir das Bekentniss ab, dass er vor dem verruchten Probsten Martinovitsch auf die listigste Weise geloket, und von Hainozi in dem Catechismus der Verbündeten unterrichtet worden. Zugleich betheuerte er, dass er niemand andern darinn eingemischt, noch etwas nachtheiliges gegen den Staat unternommen habe. In wie weit er die Wahrheit gesagt habe, wird sich in kurzem zeigen, denn gleich heute nachmittags, als ich von ihm weggieng, hab ich mit ihm das erste Examen vernehmen lassen, um diese Angelegenheit auf alle Art zu beschleunigen.« (Sk. aláírású eredeti: O. L. Vertr. A. 36. fasc. 23. sz.)

és vidéke, XI (1912) 297. (dec. 24.) sz. 18—19. l. (együgyű mesékkel és légből kapott »adatokkal«; szerinte Sigray »a XIX. sz. szabadgondolkodóinak egyik nemes vezéralakja.«) Ld. még *Dictionnaire biographique et historique des hommes marquans de la fin du XVIIIe siècle*. III. Londres, 1800, 371. l. (Több téves adattal.) és *Wurzbach*, XXXIV. 277—278. l.

[1] Sigray József gr. (1768—1830) ekkor helytartótanácsi titkár. Életrajzát megírta Horváth J. Elek, *Felső- és Alsó Surányi Gr. Sigray József . . . életirása. Sas*, V. (1831) 74—102. l.

Als ich gegen das Ende des jüngst verflossenen Monaths Juni hieher kam, traf ich mit Martinovics, den ich schon seit mehreren Jahren kenne, und als einen Man von Talent und Wissenschaften wircklich auch schäzte, zusammen. Er batt mich zu ihn [!] zu kommen, wo er mir eine Sache von Wichtigkeit mittheilen wolle.[1] Als ich ihn hierauf besuchte, sagte er mir, dass eine Geselschaft existire, welche sich Societas Reformatorum nennet, ihr Institut seye um die Meinungen der ungarischen Nation, welche von je-her immer getheilet gewesen, zu vereinigen, und auf diese Art bei Gelegenheit eines nächst zu erfolgenden Landtages ihren Beschwerden sicherer abzuhelfen. Dieses Institut dürfte zwar keinen Magnaten mitgetheilet werden, doch da er mich als einen Menschen, der von gewöhnlichen Magnaten-Stolz nicht angestecket ist, kenne, glaube er mit mir eine Ausnahme machen zu dürfen. Hierauf gab er mir die Aufnahms Punckte, und als ich ihn um der in diesen Punckten erwähnten Catechismus fragte, antwortete er mir, dass er solchen nicht bei Händen habe ; ich würde, wen ich gelegenheitlich nach Ofen käme, dort schon jemand finden, der mir solchen geben wird. Ferners bat er mich diese Punckte unterdessen auch einigen in meiner Gegend bekannt zu machen ; er seye entschlossen ehestens selbst in diese Gegend eine Reise zu machen, dan würde ich über diesen Gegenstand ein mehreres erfahren.

Diese Punckte theilte ich einigen mit, welche ich weiter unten benennen werde, und da ich in kurzer Zeit darauf eine Reise nach Ofen in anderen Geschäften unternehmen musste, erhielt ich dort durch Herrn Hainóczi, welcher meinetwegen von Martinovics schon benachrichtiget war, den zu diesen Institut gehörigen Catechismus. Dieser Catechismus stimmet gewis weder mit meinen Grundsätzen, noch meinen Gefühlen überein ; ihn abzuschreiben wäre auch die Zeit zu kurz gewesen, da ich in Ofen nicht länger als 4 Tage verweilte, und andere Geschäfte hatte ; doch machte ich, gewis nicht aus bösen Absichten, sondern gleichsam pro statu notitiae, Auszüge davon. Als ich aber von der Verhaftnehmung des Martinovics in der Folge Nachricht erhielt, verbrannte ich sowohl diese Auszüge, als die Aufnahms Punckte ; andere Schriften hatte ich nie.

Denen ich die Aufnahms-Punckte mittheilte sind Folgende :

1° Fodor Secretaire bei der Stadthalterei in Ofen, der vormals bei der Ungarischen National Garde war.

2do Paul v. Rosty, der vormals beim Militaire war, nun in Günss wohnhaft ist.[2]

3^tio^ Johan v. Rosty, notaire bei der Günser Districtual Tafel,[3]

4to dem Pfar-Herr in Körmend, dessen Nahme ich aber nicht sicher weis.[4]

Johan Rosty sagte mir, dass er auch den gewesenen, nunmehr pensionirten Secretaire Adam v. Csernovits[5] mit diesen Punckten bekannt gemacht

a) Értelem szerint az »und« helyébe »um« kívánkozik.

[1] Az itt elmondottakra v. ö. 60—61. l.

[2] V. ö. *Iratok* 87. sz.

[3] V. ö. *Iratok* 86. sz.

[4] Szabó Imre. Ld. 530. l. 2. jegyz.

[5] Csernovics Ádám († 1794 őszén), a kőszegi kerületi tábla 1793-ban nyugalmazott titkára.

habe; ob auch durch die übrigen die Sache verbreitet worden, ist mir unbekannt, doch glaube ich schwerlich, da bald darauf die Verhaftnehmung erfolgte.

Die Auszuge des Catechismus theilte ich keinen anderen, als dem Johan Rosty und Adam Csernovics mit, ich glaube aber sicher, dass sie solche ebenfals verbrannt haben.

Übrigens weis ich von diesem Institut nichts, Martinovics habe ich seit dieser Zeit nicht gesehen, und auch über diesen Gegenstand weder mit ihm noch mit sonst jemand Briefwexel, oder mündliche Unterredungen gehabt.

Ich flehe eine löbl*iche* Comission sowohl für mich, als auch diejenigen, welche durch mich mit dieser Sache bekan*n*t worden sind, um gütige Nachsicht und Schonung: haben sie Mitleid mit dem Zustand eines Menschen, der im*m*er erlicher Mann war und nur durch eine ubglückliche Bekantschaft Ehre und Ruhe auf im*m*er zu verlieren in Gefahr ist.

Jacob G. Sigray m. p.

b.)

1794 augusztus 29, szeptember 2, 12, Bécs

Az udvari vizsgálóbizottság jegyzőkönyve Gr. Sigray Jakab kihallgatásáról.

[I.] *Irásbeli vallomásáról;* [II.] *a Reformátorok Társasága szervezetéről, céljáról; személyes kapcsolatairól;* [III.] *a forradalmi röpiratokról;* [IV.] *elfogatásának körülményeiről;* [V.] *P. Pillerről és a kőszegi lövészegyletről.*

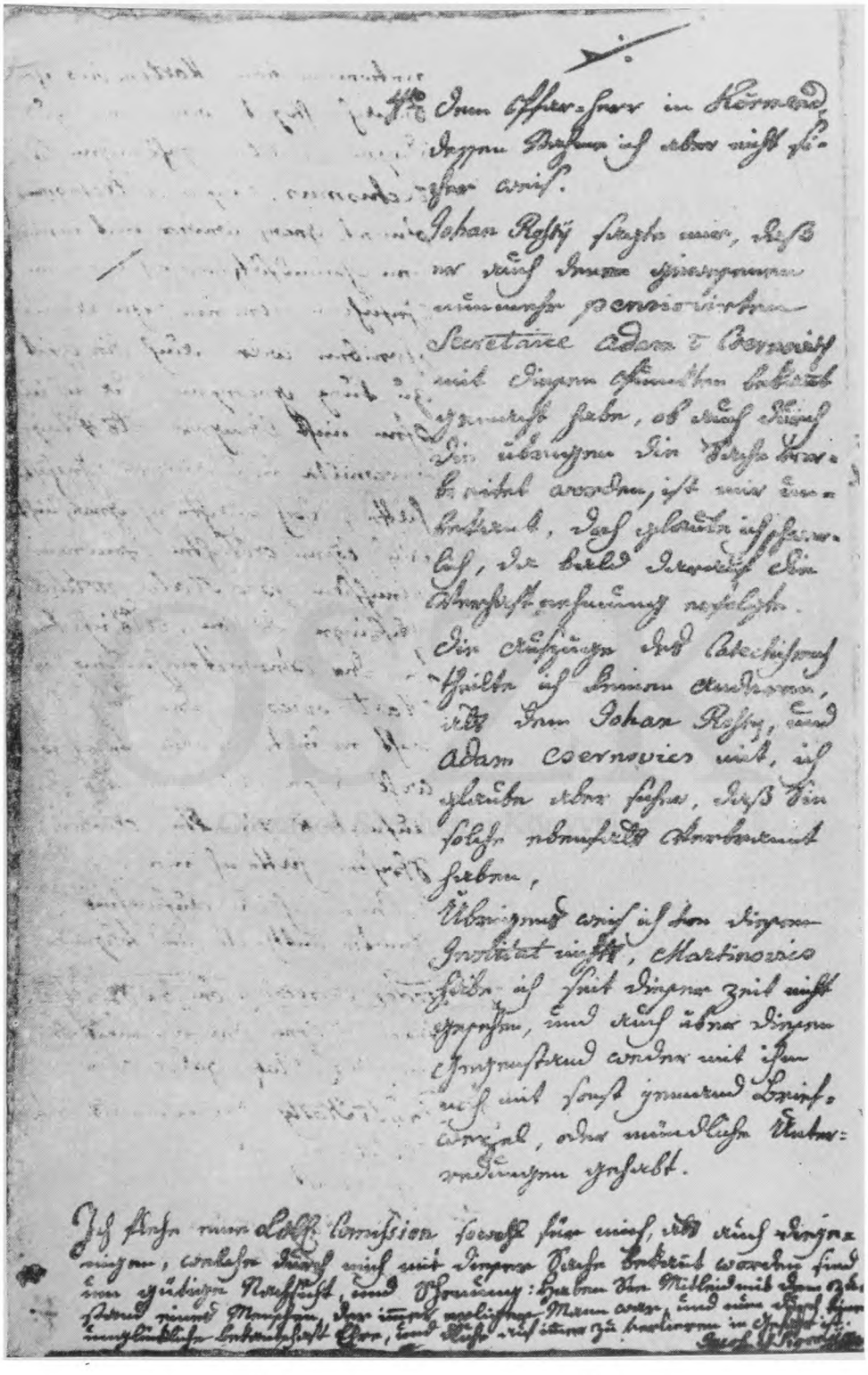
Schmitt, a bizottság jegyzője által írt eredeti: O. L. Vertr. A. 47. fasc. Sigray periratai 5. sz. mellékl. — Egykorú hiv. másolata: O. L. Vertr. A. 4. fasc. 609—616. fol.

Kommissionsprotokoll vom 29. Aug. 1794.

[I.] Der arrestirte Graf Jakob von Sigray wurde zur Kom*m*ission vorgerufen und[a] derselben über die wider ihn vom Probsten Martinovitz vorgekom*m*enen Aussagen im Betreff einer geheimen Gesellschaft unter dem Titel: Gesellschaft der Reformierten, von welcher er als Direktor aufgestellt seyn soll, Antwort zu ertheilen. Derselbe bath nun die Kom*m*ission, dass er dasjenige, was ihm diesfalls wissend sey, selbst zu Papier bringen dürfte. Die Kom*m*ission nahm keinen Anstand ihm solches zu gestatten. Zu Folge dieser ihm gegebenen Erlaubniss hat nun Graf Sigray beigehendes Bekänntniss verfasset[1] und der Kommission heute den 1. Septbr. überreichet.[a]

a) A minden kihallgatás végén található sablonos hitelesítési záradékot (ld. 88. 1) elhagytam.

[1] Ld. az a) alatti iratot.

Részlet Sigray írásbeli vallomásából
(Ld. 126. l.)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

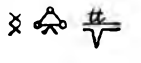
Fortsezung vom 2. Septbr. 1794.

Gegenwärtige: Herr Hofrath von Nagy, Herr Hofrath von Lányi, Herr Regierungsrath von Schilling, Schmitt m. p. Aktuar.[a]

Nachdem die vom Herrn Grafen von Sigray eingereichte Fassion keines Weges als erschöpfend angesehen werden kan, so wurde derselbe über die Beschaffenheit der geheimen Gesellschaft der Reformatorum und der Propagazion näher befraget, welcher folgende Erläuterung abgegeben hat.

[II.] Uiber die innere Organisirung und den eigentlichen Zwek der geheimen Gesellschaft der Reformirten hat mir Martinowitz nur obenhin gesprochen.[1] Soviel ich in der Folge aus dem Katechismus ersehen habe, sollten in Hungarn zwei Kammern errichtet werden, welche die Geschäfte der Regierung ganz an sich reissen und den König von einem Antheile an den Regierungsgeschäften ganz ausschlössen.

Die Zeichen, welche er mir mitgetheilt, waren folgende drei:

Das erste Zeichen war für jeden Aufzunehmenden, die zwei übrige waren für den Direktor.

Die Institutsregeln hab ich ins französische übersetzt und sie insoweit abgeändert, dass sie nicht sowohl als Regeln einer geheimen Gesellschaft, als vielmehr als Maximen aus irgend einem *französischen* Autor erschienen sind. Meine Absicht dabei war, damit niemal in meinen Schriften etwas vorfindig wäre, was zu einen gegründeten Verdacht gegen mich Anlass geben könnte.[2]

Den Katechismus erhielt ich zu Ofen vom Hainoczi. Ich glaube, es war die Handschrift desselben. Ich gab ihm solchen nach einigen Tagen wieder zurük, nachdem ich mir hievon Auszüge gemacht hatte. Die gemachten Auszüge aus dem Katechismus sowohl als aus den Institutsregeln hab ich, nachdem die Arrestirung des Martinowitz bekannt wurde, verbrannt.

Martinowitz hat mir aufgetragen, gelegenheitlich die Listen der Aufgenommenen an ihn einzuschicken. Ich habe aber weder durch einen schriftlichen, noch durch irgend einen andern Weg, je von denen, die ich aufgenommen, ihm in die Kenntniss gesetzt.

a) A kihallgatáson jelenlévő vizsgálóbizottsági tagok névsorát, mivel az itt közölttel minden esetben szó szerint megegyezik, a következőkben nem közlöm.

[1] V. ö. 60. l.

[2] December 15.-én a Kir. Táblán felolvastatván Sigray előtt bécsi vallomása, ehhez a következő megjegyzést fűzte: »In reliquo onerosa mihi est illa Viennensis fassionis expressio, quasi vero regulas institutionum eum in finem cum modificatione m Gallicum sermonem transtulissem, ut illas acceptabiliores redderem, scopus enim versionis meae non hic, verum ille fuerat, ut ad casum detendae societatis periculosum quodpiam scriptum inter acta mea non reperiatur; quod inde etiam liquet, cum puncta instructionis non juxta versionem meam, verum prout jacent et accepi, illis quos suscepi, communicaverim.« (Sigray periratai 6. sz. mellékl.) — V. ö. 96. l.

Ausser den 4 in meiner Fassion benannten Individuen[1] hab ich noch einen gewissen Johann Brehm, Chirurgus, wohnhaft zu Regniz[2] aufgenommen, und die Institutsregeln mitgetheilt. Ich habe denselben in meiner Fassion aus der Ursache nicht angesezt, weil er Arzt von meiner Famille ist, und ich befürchtete, dass er durch Arrestirung derselben entzogen werden könnte.

Auch ist mir nicht zur Wissenschaft gekommen, ob die von mir aufgenommenen Personen eine weitere Aufnahme bewirkt haben; doch ist dieser Fall sehr möglich.

Hainoczi ist mit Abaffy sehr gut, jedoch kan ich nicht bestimmen, ob er für diese Gesellschaft als Mitglied ist aufgenommen worden.

Dem Martinowitz würde ich die Namen der Aufgenommenen vermuthlich mitgetheilt haben, wenn er nach Güns gekommen wär, welches er versprochen hatte.

Von der Existenz einer zwoten geheimen Gesellschaft unter dem Namen der Freiheit und Gleichheit ist mir blatterdings nichts bekannt geworden, und ich habe auch hievon keine Vermuthung gehabt.

Das Zeichen der Verbündeten der Reformirten Gesellschaft war die Legung der rechten Hand auf die linke Schulter und zwei Küsse auf beide Wangen, dann ein Klopfer beim Eintritt.

Wenn ich willens gewesen wäre, für dieses Institut mehrere Proselyten zu machen, so würde ich vielleicht in der Gegend, wo ich lebe, nicht viel Eingang gefunden haben, weil, wie mir scheint, nur wenig Menschen dort für Grundsäze, wie sie in dem Katechismus enthalten sind, Empfänglichkeit haben dürften. Uibrigens aber waren die Punkte auf die Art, wie ich sie in Maxime eingekleidet hatte, doch so beschaffen, dass sie leichter hätten Eingang finden können, als wie sie in dem Katechismus aufgeführt waren, weil sie da wirklich für jemanden, der noch nicht mit diesen Grundsäzen bekannt war, sehr auffallend dargestellt waren.

Mir war blos der Hainoczi als Mitglied dieser Gesellschaft bekannt, von Laskowitz und Szentmariay aber war mir gar nichts bewusst. Ich kenne den Laskowitz nur vom Sehen, den Szentmariay aber gar nicht.

In Korrespondenzen stand ich mit niemanden.

[III.] Von revoluzionären Piecen, welche in Hungarn im Umlauf sind, ist mit bekannt geworden, und zwar durch Hainoczi, ein lateinisches Gedicht unter dem Titel: Vox clamantis in deserto ad Hungaros. Ferner ein kroatisches, welches an dem errichtet worden seyn sollenden Freiheitsbaum zu Agram angeheftet war.[3] Ich habe mir weder von einem noch dem andren Abschriften genommen, und ist mir auch sonst keine Piece von der Art in die Hände gekommen. Ich muss nachholen, dass ich obiges lateinisches Gedicht auch durch die Post ohne Brief erhalten habe, ich vermuthe, dass mir Hainoczi solches geschikt hat.

Von der Schrift: Litterae ad Imperatorem etc. ist mir nichts bekannt, Hainoczi hat mir solche nicht überschikt, noch hat er mir je davon Erwähnung gemacht. Ich wundere mich selbst, dass er mir davon nichts gesprochen hat.

[1] T. i. Rosty János és Pál, Fodor József és Szabó Imre.
[2] Rechnitz, azaz Rohonc Vas megyében. — Brehmre v. ö. *Iratok* 82. sz.
[3] Ld. az I. k.-ben.

[IV.] Die Ursache, warum ich der Verhaftnehmung auszuweichen gesucht habe, war, weil ich bei Sr. Königl. Hoheit dem Palatin in Ofen jene Freiheit erflehen wollte, welche mir die Landesgeseze bis zu geschehener Untersuchung über was immer für ein Verbrechen gewähren.

Mit meiner Arrestirungsgeschichte hat es folgendes Bewandniss. In Westbrunn[1] wurde ich auf der Post aus Mangel eines Passes in der Nacht angehalten, und als ich am folgenden Tage dem dortigen Vizegespan meine Umstände entdekte, hielt er es für rathsamer mich unterdessen allda aufzuhalten, und schikte an S. Königl. Hoheit den Palatinus wegen meines Dortseyns eine Estaffette, worin er sich anfragte, was sie mit mir zu verordnen geruheten. Und da bis den 3-ten Tag keine Antwort erfolgte, wurde meinetwegen eine Partikular Kongregazion gehalten, und aus dieser eine zweite Estaffette an den Palatinus abgeschiket, in welcher S. Königl. Hoheit gebethen wurden, dass meine Sache nach dem Lauf der Landesgeseze vorgenommen und ich nicht nach Wien, sondern nach Pest gebracht werde.[2]

Bevor aber noch die Antwort auf die zwote Estaffette eintreffen konnte, wurde schon der Hauptmann Fekete auf die erste Estaffette nach Westbrunn mit dem Auftrag gesandt, mich nach Wien zu überbringen. Das Komitat bestand darauf, dass ich nach Pest abgeführt werden sollte; der Hauptmann versprach es, führte mich 2 Posten nach Pest zu, sodann lenkte er ein, und nahm den Weg nach Wien. Ich muss hiebei noch bemerken, dass das Komitat nicht auf meine Instanz, sondern aus eigener Bewegung diesen Schritt gethan habe, und ich nur erst alsdann, als die Estaffette schon abgelaufen war, hievon Wissenschaft durch dasselbe erhielt.

Ich bitte übrigens S. M. mir diesen aus Unbesonnenheit gethanen Schritt a. g. nachzusehen, und gleich hier über mein Schicksal zu entscheiden.

Jacob Graf Sigray

Fortsezung vom 12. Septber 1794

[V.] Ich kenne den Schulen Direktor zu Güns, Piaristen Piller.[3] Er ist oft zu mir gekommen und auch ich besuchte ihn zuweilen. Ich traf bei ihm

[1] Weszprim, azaz Veszprém.

[2] V. ö. 123—124. l.

[3] Horváth Ignác kőszegi lakos 1794 aug. 15.-én írt följelentésében felhívta az uralkodó figyelmét arra, hogy Kőszegen veszélyes szervezkedés folyik. »Certi civium Ginsiensium opibus valentiorum filii numero circiter 40, praetextu erigendae pro custodia civitatis guardae in corpus coaluerint, arma tractent et in iis exerceantur, vestem uniformi ulanorum similem induerint . . .« (O. L. M. Kanc. 1794 : 9521. és 9541. sz.) A Kancellária utasítására Vajda Antal, Vas megye másodalispánja, bizalmasan utánanyomozott a följelentésben foglaltaknak, és úgy találta, hogy az állapotok még rosszabbak, mint ahogy Horváth jelentette. (Szept. 1.-i jelentése : *U. o.* 1794 : 10 208. sz.) A polgárőrségen kívül jelentésében egy összeesküvő társaságról is megemlékezett. Ennek tagjai : Sigray Jakab, Horváth István, Zarka Mihály és Adamovics Rókus Kornél, a kőszegi kerületi tábla ülnökei, Rosty János és Pál, Strodler János városbíró, Windpassinger Ernő patikus, Keisper ny. százados, Horváth Zsigmond ügyvéd és Piller Caelestin, a kegyesrendi gimnázium igazgatója. A társaság vasárnaponként Pillernél, a piarista kolostorban titkos összejöveteleket tart, ahol »szabadszellemű ujságcikkeket olvasnak fel, bírálják az egyházat és a hittételeket.« Vallásellenes magatartásuk különben is közismert. Piller működése »igen rossz hatással van az ifjúságra is.« — Vajda alispán jelentése alapján történt Sigray fenti kihallgatása. Sigray vallomása, ha nem is erősítette meg az alispán jelentésében foglaltakat, a gyanut sem oszlatta el. Az ügy további fejleményeire, a kancellár, majd a nádor által elrendelt vizsgálatra ld. *Jegyzőkönyv*, No 70, 77, 78, 82, 83, 89, 93 és 94.

besonders Sonntags nach der Kirche mehrere Personen an, weil er in sehr grossen Bekanntschaften stehet. Diese Personen waren der Hauptmann bei Teutschmeister Perényi, Ignaz Horváth, dessen Bruder Sigmund Horváth, der Rochus Adamovics, der Michel Zarka, Johann und Paul Rosty, Ernest Vindpassinger, Johann Strodler, der Hauptmann Keisper; Vindpassinger jedoch kommt nur selten.

Ich habe allen diesen, die beiden Rosty ausgenommen, welche bereits in meiner Fassion vorkommen, nie von der geheimen Gesellschaft gesprochen, viel weniger sie zu Mitglider für dieselbe aufgenommen.

Die Absicht dieser Zusammenkünfte bei Piller war die schuldloseste von der Welt. Es wurde über mancherlei Gegenstände gesprochen, die aber alle aus Zeitungsartickeln und andern öffentlichen Nachrichten bestanden, und wo niemal auf die Staatsverfassung von Ungarn irgend eine Anwendung gemacht wurde. Briefe wurden nicht vorgelesen und ebensowenig Drukschriften, auch war es keine Loge der Maurerei.

Die Zusammentrettung mehrerer Bürger zu Güns in eine Schüzenkompanie ist mir als eine notorische Sache bekannt, jedoch kan ich versichern, dass weder in obiger Gesellschaft, noch in irgend einer andern je die Frage gewesen ist, wie man sich dieses Schüzenkorps wielleicht bei einer Gelegenheit auch zu andern Absichten, als wozu es dermalen bestimmt ist, bedienen könne.

Ich erinnere mich nicht, dass während der Zusammenkünfte bei obigen Piaristen Piller die Thüre je wäre verrigelt worden, sondern sie war allezeit offen.

Ich weiss von keiner Korrespondenz, welche für die Gesellschaft geführt worden sei. Ich bin überzeugt, dass all die Mitglieder dieser Gesellschaft redliche, unbescholtene und unbedenkliche Menschen und gute Bürger sind.

Meine Bekanntschaft mit dem Vindpassinger besteht vorzüglich darin, dass ich mit ihm im Kaffehause zuweilen Billard gespielt, und vielleicht ein Glas Puntsch mit ihm getrunken habe. Wenn ich Gesellschaft in meinem Hause gab, erschien derselbe nur selten.

Jacob G. Sigray

14.

1794 augusztus 28, 29, 30, szeptember 1, 2, 3, 5, 6, 9, 10, 11, Bécs

Az udvari vizsgálóbizottság jegyzőkönyve Martinovics kihallgatásáról.

[I.] *Kérdések előző vallomásával kapcsolatban:* [I. 1.] *az új magyar alkotmány terve; a forradalmi káté,* [I. 2.] *az igazgatók;* [II.] *kérdések Szentmarjay vallomásával kapcsolatban:* [II. 1.] *Szentmarjay személye,* [II. 2.] *a bécsi demokraták és szervezkedésük,* [II. 3.] *a magyarországi titkos társaságok,* [II. 4.] *Szentmarjay megbizatása,* [II. 5.] *a mozgalom francia és* [II. 6.] *általában külföldi összeköttetései,* [II. 7.] *a magyar forradalom katonai terve,* [II. 8.] *a galiciai lengyel szervezkedés és a külföldi kapcsolatok,* [II. 9.] *Szentmarjay hazai és külföldi összeköttetései;* [III.] *Hajnóczyval való ismeretsége;* [IV.] *a forradalmi röpiratok:* [IV. 1.] *a »Nyílt levél Ferenc császárhoz,«* [IV. 2.] *a »Levél a lengyel királyhoz,«* [IV. 3.] *egyéb forradalmi iratok;* [V.] *kérdések Hajnóczy vallomásával kapcsolatban:* [V. 1.] *a Reformátorok Társaságának kátéja,* [V. 2.] *a magyar*

mozgalom szervezése és az európai országok forradalmi megmozdulásai; [VI.] *Gotthardival való összeköttetései;* [VII.] *Laczkovicscsal való levelezése;* [VIII.] *Batsányival való tárgyalásai;* [IX.] *kérdések ismét Hajnóczy vallomásával kapcsolatban:* [IX. 1.] *Szén Antal és a horvátországi szervezkedés,* [IX. 2.] *Sigray,* [IX. 3.] *a mozgalom külföldi pénzforrásai,* [IX. 4.] *ismeretsége Károlyi gróffal;* [X.] *kérdések Laczkovics vallomásával kapcsolatban:* [X. 1.] *a birodalom többi népeinek hangulata;* [XI.] *kérdések a bécsi vádlottak vallomásaival kapcsolatban;* [XII.] *kérdések ismét Laczkovics vallomásával kapcsolatban:* [XII. 1.] *összeköttetése a francia Konventtel és a párisi jakobinus klubbal,* [XII. 2.] *a horvátországi szervezkedés;* [XIII.] *apróbb, részben személyi részletkérdések.*

Fellner János Antal, a bizottság jegyzője által írt eredeti: St. A. Vertr. A. 45. fasc. Verhörsprotokoll des Martinovics. — Egykorú hitelesített másolatai: O. L. Vertr. A. 4. fasc. 444—530. fol. és Verw. A., Aelt. Polizeiakt. II, 25. doboz (a szept. 9.-i jegyzőkönyv hiányzik belőle). — Erről az utóbbiról az 1870-es években készített másolat: Széchenyi Kvt. Ms. Fol. Germ. 1071. sz. 16—45. fol. — A szept. 3.-i és 9.-i jegyzőkönyveknek a Kir. Táblán készített latin fordítása: O. L. Curiai lt. Martinovics fasc. I. köteg 4. sz. — Az aug. 28.-i és 29.-i jegyzőkönyvek kivonatos magyar fordítását meg nem nevezett latin forrásból kiadta Abafi L.: *Hazánk,* XI. (1889) 396—402. l. A jegyzőkönyvek egészének kivonatos magyar fordítása: *Martinovics élete,* 261—278. l.

Fortsezung von 28. August 1794.

[I. 1.] 1. Frage. *Deponent* hat in seinem summarischen Verhöre einbekennet, dass er für dem zu erfolgenden Ausbruch der Insurekzion in Ungarn bereits einen revoluzionären Regierungsplan verfasset habe,[1] wo befindet sich dieser?

1. Antwort. In meinem summarischen Verhöre habe ich mich nicht ordentlich ausgerdrückt; ich verstand darunter die Konstituzion, die nach der hergestellten Ruhe in Ungarn hätte eingeführet oder zur Einführung proponiret werden sollen. Diese Konstituzion habe ich, wie ich schon gemeldet, dem Laskovits im verflossenen Jahre diktiret, und gegenwärtig in meinem Arreste wieder niedergeschrieben und der Kommission übergeben.[2] Der Plan, wie eigentlich Ungarn während des Insurekzionsstandes hätte regieret werden sollen, war nur blos noch eine Idee.

2. Hat *Deponent* diese Idee jemanden[!] mitgetheilt, und allenfals wem?

2. Die Idee von dieser provisorischen Konstituzion habe ich niemand, auch nicht den Direktoren der Geselschaft mitgetheilet.

3. Hat *Deponent* den mehrerwähnten Direktoren eröfnet, wessen Werk die beiden Katechismen seyen, und wo überhaupt die Idee zur Errichtung beider Gesellschaften herrühre?

3. Ich habe den von mir aufgenommenen Direktoren nicht eröfnet, dass die beiden Katekismen, und zwar jener von der sogenannten aristokratischen Gesellschaft, ein Werk des Gyurkovits und der demokratischen mein Werk seye, allein wie ich bemerkte, so hielten mich dieselben für den Verfasser von beiden.[3] Jedoch habe ich denenselben errinneret, dass die Errichtung der beiden Gesellschaften von meiner Erfindung wäre.

[1] V. ö. 58. l.
[2] Ld. az I. k.-ben.
[3] V. ö. 148—149. l.

[I. 2.] 4. Deponent hat in seinem summarischen Verhöre weiters bemerket, dass er den Direktoren, und zwar erst alsdann, als er von der demokratischen Denkungsart derselben überzeigt wäre, benannten Direktoren einige Ideen zu einer Revoluzion in Ungarn mitgetheilet habe ;[1] Deponent wird daher sagen, worinn diese Ideen bestanden sind?

4. Soviel ich mich errinnere, so habe ich denenselben gemeldet, dass zu Bewirkung einer Revoluzion die Ideen von der Freiheit und Gleichheit vorläufig in Umlauf gebracht werden müssen, welches nur durch Errichtung geheimer Gesellschaften ohne Blutvergiessen bewerkstelliget werden könne.

5. Wodurch hat Deponent die demokratische Denkungsart dieser Direktoren kennen gelernt?

5. Laskovits ist ein Mensch ohne allen System, jenen der ihn beleidiget, den verfolget er, und lässt sich daher zur Ausführung seiner Rache in allerhand Verbindungen ein, jedoch hängt er auch jenem grenzenlos an, der ihm Gutes thut, wie er solches durch Verfassung einer Brochure gegen die Aristokraten unter der Regierung Sr. M. des Kaisers Leopold gezeiget hat ;[2] auf diesen Mann konnte ich gegenwärtig schon rechnen, weil er unter der dermaligen Regierung seine Pension verlohren, und vielfältig von der ungarischen Kanzley verfolget wurde. Den Szentmarjay und Hajnóczy habe ich an öfentlichen Orten über die gegenwärtigen französischen Angelegenheiten sprechen gehöret, und aus ihren Gespräche konnte ich auf ihre demokratische Denkungsart schlüssen. Was den Graf Schigray betrift, so habe ich denselben sowohl bei den Landtagen in Ungarn, als auch gelegenheitlich hier für die strengste Aristokratie in Ungarn eingenommen gefunden.

[II. 1.] 6. Deponentens auf die vorhergehende Frage abgegebene Verantwortung scheint nicht ganz aufrichtig zu sein, denn es kömmt gerichtlich vor, dass Deponent um den Szentmariay auszuforschen, und ihn für die Idee der Gleichheit und Freiheit empfänglich zu machen, stetts von der französischen Revoluzion ihm vorgeschwäzet, und von seinen, nämlich von Deponentens Verdiensten um die Menschheit und von den genossenen Gnaden Sr. M. des höchstseeligen Kaisers Leopold gesprochen, welch' letzterer, Deponentens Vorgeben nach, selbst eine Revoluzion in Ungarn veranlassen, und Deponenten zur Ausführung derselben gebrauchen wollte.[3]

6. Ich habe dem Szentmariay nur wenige Mahle gesprochen, nämlich im September verflossenen Jahrs und im Monate May des gegenwärtigen Jahrs. Es wird auffallend seyn, dass ich in diesem kurzen Umgang demselben unmöglich die Ideen von Freiheit und Gleichheit hätte beibringen können, wenn er nicht vorhero mit demselben bekannt gewesen wäre. Ganz Pest, besonders aber jene Leute, die mit ihm näher umgegangen sind, werden das Zeugniss geben müssen, dass er überall als ein enragé von jeher bekannt ist. Hiezu wurde er, wie ich vermuthe,

[1] V. ö. 60. l.
[2] Martinovics munkájának magyar átdolgozása: *A magyar ország gyűlésiben egyben-gyűltt rendekhez beszéd.* 1791. Ld. az I. k.-ben.
[3] V. ö. 109. s köv. l.

des Voltaire, Rousseau und mehr andere revoluzionäre Werke, welche theils durch die Lesung des Moniteur, theils aber durch die Lektüre sich zum Theil in der Bibliothek seines Dienstgebers des Baron Ladislaus Ortzi befinden, gestimmet. Übrigens würde sich Szentmariay gewiss beleidiget finden, wenn ich in einem anderen Orte als bei Gericht behaupten würde, ihm eine revoluzionäre Denkungsart beigebracht zu haben.[1]

Ich kann nicht leugnen, dass ich mich gerühmet habe die Gnade Sr. M. weil*and* Kaiser Leopolds genossen zu haben. Von einer von höchstdemselben zu veranlassenden Revoluzion in Ungarn habe ich gewiss nichts geredet, wohl aber habe ich gegen ihn behauptet, dass Kaiser Leopold, wenn er am Leben geblieben wäre, eine vortheilhafte Reformazion mit Einwilligung der Stände in Ungarn unternommen hätte.

7. Es kömmt weiters gerichtlich vor, dass De*ponent*, um seinen Ideen von der Errichtung einer Gesellschaft der Freiheit und Gleichheit in Ungarn bei dem Szentmariay Eingang zu verschaffen, betheüret, dass die Franzosen noch dieses Jahr die Niederlanden wegnehmen, Holland erobern, nach Engelland übersetzen und Teutschland mit Revoluzion überschwemmen werden, und zugleich eröfnet habe, dass bereits eine Gesellschaft existire, die bei diesem allgemeinen Chaos von Revoluzion die öfentliche Meinung bilden und fixiren solle, um dass die Staaten, wenn sie aus ihren Fugen treten, nicht in Anarchie zerfallen.[2]

7. Alles dieses habe ich dem Szentmariay nicht erzählet, auf diese Gedanken konnte er selbst verfallen, denn er las ja die Zeitungen, und konnte daraus folgern, dass so etwas geschehen könnte. In Rücksicht einer bestehenden Gesellschaft zur Bildung der öfentlichen Meinung für Gleichheit und Freiheit, erinnere ich mich ihm erzählt zu haben, dass sich eine derlei Gesellschaft in Engelland befinde, wie es aus den Zeitungen bekannt ist.

[II. 2.] 8. Hat De*ponent* dem Szentmariay von der Stimmung der Wiener Erwähnung gethan?[3]

8. Der Szentmariay hat mich zwar um die Stimmung der Wiener für Freiheit und Gleichheit gefraget, und so viel ich mich errinnere, äusserte ich mich gegen ihn dahin, dass sich aldort viele revolutionär denkende befinden, und dass hiedurch auch in Oestereich eine Revoluzion mit der Zeit entstehen dürfte.

9. Was sind das für Personen, die hierorts revoluzionäre Gesinnungen hegen?

9. Ich glaube, dass der Hackel, Jeline, Jutz, Degen, Strattmann, Kustos von der Hofbibliothek,[4] der Hofsekretär Ratschky,[5] der Zeitungsschreiber Bartsch, der Kaufmann Anis und der Kaufmann Jenni und einige andere, die ich nur dem Gesicht nach kenne, demokratisch ge-

[1] V. ö. 396. l.
[2] V. ö. 110. l.
[3] V. ö. u. o. l.
[4] Strattmann Pál apát, a bécsi császári könyvtár őre.
[5] Ratschky József Ferenc, a Directorium in cameralibus publico-politicis titkára.

sinnet sind. Hackel kennet sie alle, er hat mir einige hievon nach und nach aufgeführt, und dürfte also hierinn die beste Auskunft geben können.

Martinovitsch m. p.

Fortsezung vom 29. August 1794.

[A 10. szám alatti kérdésre válaszolva Martinovics részletesen jellemezte a bécsi jakobinusokat és velük való kapcsolatát. Hackel] »zwar demokratisch, aber nicht revolutionär gesinnet seye ; [...] er überbrachte mir allzeit der erste die für unseren Staat nachtheilige Kriegsneuigkeiten, und erzählte mir solche mit Freiden. [...] Ich erinnere mich auch dem Hakel entdecket zu haben, dass in Ungarn eine Gesellschaft errichtet ist, durch welche man die Ungarn zu einer Revolution vorzubereiten suche, allein Bestimmtes von dieser Gesellschaft, und dass ich der Urheber derselben bin, errinnere ich mich nicht ihm gemeldet zu haben, denn er gab mir den Rat, mich hierin nicht zu mischen, weil ich sowohl als er, in dem er mit mir einen genaueren Umgang pflege, in Unglück gerathen könnte.[1] — Jeline zeigte sich in seinen

[1] Okt. 16.-án a bizottság Hackel személyére vonatkozóan külön is megkérdezte Martinovicsot. (Hiv. másolat : O. L. Vertr. A. 4. fasc. 659—662. fol.) : »Hackel wäre von sich selbst seinen natürlichen Unfähigkeit wegen kein gefährlicher Mensch, obschon seine Wille nicht die beste Neigung für die Regirung zeiget. Ich erhielt öfters die bessten Nachrichten über die Gesinnungen der hiesigen Demokraten durch diesen Menschen. Sein Haus wurde von den grössten Demokraten besucht. Die Männer zogen loss über die Regierung ... Ich hielt den Hackel für einen Spion des Herrn Hofrath von Beer, und aus dieser Ursach erzählte ich demselben nur soviel von meiner Revolution in Ungarn, als ich glaubte, dass es hinlänglich seyn wird, wenn Hackel meine Erzählung dem Herrn Hofrath v. Beer mittheilen sollte, um von dem Herrn Polizei-Minister vorgerufen zu werden ... Sobald Jeline mir gesagt hat, dass ich bei der Polizei angegeben sey, so war ich der sicheren Meinung, dass er mich bei dem Herrn Hofrath v. Beer angezeigt hat ; ich erwartete dahero meine Aufforderung von Seite der Polizey ; denn ich glaubte nicht, dass man mich arrestiren wird. Erzählte dahero dem Hackel, dass ich zu Sr. M. gehen will, und erinnerte den Hackel auf sein Verlangen, Ungarn zu sehen, welches er schon lang und oft gegen mich geäussert hat ; ... Übrigens warnete er mich, dass ich kein Capo bei einer Revolution spielen soll, denn sonst würde er auch unglücklich werden müssen.« Hackel viszont azt vallotta, hogy Martinovics teljesen beavatta öt magyarországi forradalmi terveibe, »damit er sohin auch diese Gesellschaft hier einführen könne ... Er aber diese, ungehindert er die Hässlichkeit und Schädlichkeit der Sache ganz wohl einsah, ihn auch sowohl seine natürliche Pflicht gegen sein Vaterland als das hierüber bestehende klare Gesetz und der abgelegte Bürgereid hiezu verpflichteten, der Behörde anzuzeigen blos darum unterlassen habe, um den Abt Martinovich nicht unglücklich zu machen.« (A vizsgálóbizottság összefoglaló jelentése 1795 febr. 18-ról : St. A. Vertr. A. 4. fasc.) — Miután a vizsgálóbizottság ismertette Hackel fenti vallomását, Martinovics ezt válaszolta : »Ich habe den Hackel, weil er öfters gewünschen Pest zu sehen, einige Zeit vor meiner Arrestirung eingeladen dahin zu kommen, und ihm auch versprochen in das Geheimniss der Gesellschaft einzuweihen, damit er solche auch hier einführen könne, und er versprach mir auch gewiss dahin zu kommen ; allein versprochen hat er mir nicht, die Gesellschaft hierorts einzuführen, widersprochen aber hat er es auch nicht. Ich habe in meiner Vertheidigungschrift bereits gemeldet, dass nach dem ich von meiner Abreise von Pest mit Hajnoczy und Szentmarjay ausgemacht habe, die revolutionäre Gesellschaften nicht fortzusetzen, auf den Gedanken verfallen bin, durch den Weg der Gesellschaften, sowohl in Ungarn als auch in Wien alle Demokraten legal zu entdecken und anzuzeigen ; ich wollte diesen Gedanken der Regierung bekannt machen, und nach vorläufig erhaltener Erlaubniss hatte ich den Hackel, der die meisten Demokraten kennet, zum Werkzeug gebrauchet.« (O. L. Vertr. A. 4. fasc. 680. fol.)

Gesprächen als ein enthusiastischer Demokrat; er erzählte mir mit sichtbarer Freide, die für unsern Staat nachtheilige Kriegsneuigkeiten, lobte das Benehmen des französichen Convents, und überhaupt die Revoluzion in Frankreich. Ich glaube ihm auch von einer bevorstehenden Revoluzion in Ungarn Meldung gemachet zu haben, und erschien damit zufrieden zu seyn. [...] In meiner Wohnung war er niemal, auch vertraute er mir keine Aufsätze oder Partikularitäten Böhmen betreffend an. — [Jutz-cal bizalmasan nem beszélt, de viselkedéséből, baráti köréből következteti, hogy ő is demokratikusan gondolkozik.[1] — Degen könyvkereskedőről, Bartsch ujságíróról hallomásból tudja, hogy a demokraták köréhez tartoztak.] — Überhaupt haben sich Degen, Blumauer, Strattmann, Hofsakretär Ratschky für Vater und Tongeber der hiesigen Demokraten gehalten. [...] Den Aniss hielt ich blos für einen Demokraten, weil er gern Demokraten um sich hatte. — [Jeny kereskedőről Hackel említette neki, hogy demokrata. — Troll rendőrkomisszárius] sagte mir öfters, dass er für die demokratischen Grundsätze eingenommen seye; auf mein Verlangen hat er mir zur Zeit, als er sich im verflossenen Jahre mit Urlaub im Reich befand, öfters geschrieben, dass die Grenzbewohner von Elsass und Lothringen französisch gesinnet waren. [Ezekre a hírekre azért volt szüksége,] um solche dem Kabinet raportiren zu können.[2]

Fortsezung vom 29. August 1794 nachmittags

11. Ist Deponenten ein sicherer Baron Riedel bekannt, und allenfalls woher?

11. Ich weiss von dem Baron Riedel nur so viel, dass er in Florenz Hofmathematiker gewesen ist, und im Jahre 1784 hätte derselbe in Lemberg als Professor der höheren Mathematik angestellet werden, allein er hat diese Stelle ausgeschlagen; gesehen oder gesprochen aber habe ich ihn in meinem Leben nicht, auch weiss ich nicht, wo sich derselbe befindet.

[1] Okt. 18.-án a vizsgálóbizottság ismertette Martinovics előtt Hackel kereskedő vallomását, mely szerint Jutz és Jeline tudtak a magyarországi szervezkedésről, sőt Martinovics azt is mondta volna Hackelnek, »dass Jutz und Jeline für die hier einzuführende revolutionäre Gesellschaft rare Perl wären.« (A két érdekelt viszont tagadta, hogy a magyarországi dolgokról tudomásuk lett volna: St. A. Vertr. A. 7. és 9. fasc.) Martinovics válaszában fenntartotta korábbi vallomását: »Ich erinnere mich nicht, demselben etwas Spezielles entdecket zu haben, in allgemeinen Ausdrücken aber liess ich mich heraus, dass die Ungarn nicht die besten Gesinnungen hegten, und dass es allda gefährlich aussehe, worauf mir Jutz erwiederte, dass er dieses eben aus einer Broschure betitelt: Ad amicam aurem, [Batthyány Alajos röpirata 1790-ben. V. ö. *Ballagi*, 321. l.], die er habe, gleichfalls schlüsse; allein ich habe ihn nicht angesehen, dass er dieses wünsche. Dem Jeline hingegen wäre eine Revolution in der ganzen Welt gewünscht gewesen.« Majd később hozzátette: »wohl aber kann ich gesagt haben, dass Jutz und Jeline in diese Gesellschaft taugten, weil ich sie beide als Demokraten kannte.« (O. L., Vertr. A. 4. fasc. 683. fol.) — V. ö. 155. és 156. l.

[2] Okt. 16.-i kihallgatásán a vizsgálóbizottság kérdésére Martinovics elmondotta, hogy Blumauer, Strattmann, Degen és Ratschky kitünően voltak értesülve a miniszteri konferenciákon elhangzottakról, nem különben a diplomáciai hírekről. »Hackel theilte mir diese Nachrichten mit, welche ich, sowohl als die Gesinnungen dieser angeführten Männer Sr. Exc. dem Herrn Gr. v. Colloredo und der Polizeihofstelle von Zeit zu Zeit getreulich mittheilte.« (O. L. Vertr. A. 4. fasc. 678. fol.)

12. Deponentens auf die 8. Frage abgegebene Verantwortung stimmt mit dem von dem Szentmariay abgelegten schriftlichen Bekenntniss[1] nicht überein, denn Deponent solle nach diesem Bekenntnisse um ihn sicher zum Beitritt zu den mehrerwähnten Gesellschaften zu bewegen mit einer enthusiastischen Miene, die gar keinen Widerspruch leidet, gegen ihn behauptet haben, dass die Majorität der Stadt Wien in revoluzionairen Stande, und bereits in Sektionen eingetheilet seie.

12. Ich habe dem Szentmariay zwar auf Befragen gemeldet, dass viele revoluzionair denkende sich in Wien befinden, obwohlen ich hievon nicht überzeiget war; überhaupt äusserte ich mich gegen ihn, auf jene Art, wie er wünschte, dass es in Wien seyn möchte; allein von Eintheilungen in Sektionen war zwischen uns keine Rede, und ich wollte es über diesen Punkt mit ihm auf eine persönliche Gegenstellung ankommen lassen.

13. Wie kann Deponent in Abrede stellen, dem Szentmariay nicht eröfnet zu haben, dass die revoluzionair Denkenden bereits in Sektionen eingetheilet seyen, da doch derselbe in seinem eigenhändig abgelegten schriflichen Bekenntnisse weiters herkommen liess, von Deponenten zu gleicher Zeit gehöret zu haben, dass die Sektionen schon auf eine Nazionalversammlung, die S. M. der Kaiser wegen den Staatsschulden zusammen berufen werden, Volksrepraesentanten ausersehen, dass auch ihm Deponenten und dem Blumauer die Suffragien mehrerer Sektionen gefallen seyen, dass Böhmen und Steuermark den Zeitpunkt des Ausbruchs kaum erwarten, folglich dass es für die Ungarn die höchste Zeit wäre, auf ihre Rettung zu denken, indem sonst dieses Land die unvermeidliche Alternative zu erfahren hätte, nämlich entweder in Anarchie aufgelöset, oder aber durch die Russen oder die Türken eroberet zu werden. Deponent gestehe die dem Gericht schuldige Wahrheit.

13. Ich kann versicheren, dass alles dieses Erdichtungen des Szentmariay seyn; es brauchte nicht viel, denselben zur Revoluzion zu stimmen, denn bevor noch eine Rede von Errichtung einer Gesellschaft war, äusserte sich derselbe gegen mich, dass, wenn nicht bald in unserer Monarchie eine Aenderung erfolgen sollte, er wegen des unleidentlichen Drucks und der itzigen Verfassung gesonnen wäre sein Vaterland zu verlassen, und in Frankreich sich sesshaft zu machen. Wie Szentmariay bei seinen erdichteten Vorgebungen auf den Blumauer verfallen, ist ganz natürlich, denn er kannte ihn als Dichter, und ich schilderte ihm selben als einen Demokraten. Wenn ich übrigens diese ganze Rede geführet hätte, so würde mich derselbe gewiss um die Namen mehrerer gewählten Volksrepraesentanten gefraget haben, da eine solche Konvenzion natürlicher Weise aus zwei Gliedern nicht bestehen kann; und ich würde ihm solche auch nicht verhehlet haben.

[II. 3.] 14. Hat Deponent dem Szentmariay auf einmal von der Errichtung der beiden Gesellschaften in Ungarn Erwähnung gethan?[2]

14. Ich errinnere mich demselben anfänglich nur von der Gesellschaft der Freiheit und Gleichheit Erwähnung gethan, und in selbe eingeweihet zu haben, weil ich ihn für einen strengen Demokraten

[1] V. ö. 110. l.
[2] Erre és a köv. két kérdésre v. ö. 111. s köv. l.

hielt ; er dankte mir dafür enthusiastisch und küsste mich. Erst in einigen Tagen darauf proponirte ich ihm, die Errichtung der Gesellschaft der Reformirten, als ich ihm nämlich die Ursache dessen meldete, dass diese leztere die Revoluzion begünnen, und erstere solche endigen sollte. Auch in diesem Punkt schenkte er mir seinen Beifall, und liess sich von mir in diese zweite Gesellschaft aufnehmen, wobei er mir versprach, dass er in der künftigen Nazionalversamlung niemal für die Rechte des Adels, sondern allzeit für Gleichheit und Freiheit stimmen werde.

15. Deponentens Verantwortung scheinet nicht ganz richtig zu seyn, weil der Szentmariay in seinem schriftlichen Bekenntnisse erinnert, dass, als ihm Deponent von der Errichtung der Reformirten oder aristokratischen Gesellschaft die Proposition machte, er solche plözlich gegen Deponenten bestritten habe, weil gedachte Proposition den Stempel des listigsten Betrugs führte.

15. Es ist wahr, dass Szentmariay diese meine Proposition von Errichtung einer aristokratischen Gesellschaft bestritten hat, und dieses beweiset sattsam seine demokratische Denkungsart, allein als ich ihm nach der Hand davon den Grund erklärte, war er es ganz zufrieden.

16. Man muss Deponenten vorhalten, dass Szentmariay seiner Aussage nach, ungeachtet er in beide Gesellschaften eingeweihet war, mit dem Gedanken, die Revoluzion durch eine Gesellschaft zu organisiren, nicht zufrieden war, sondern erst alsdann, als *Deponent* fast mit jedem Tag von der erfolgten Aufnahme mehrerer Konsiliaers und anderer wichtigen Männer von der Staathalterei und der Kammer meldung machte, *Deponenten* blindlings gefolget seye. *Deponent* wird daher dem Gerichte jene Männer anzeigen, die *Deponent* zu der damaligen Zeit als Mitglieder aufgenommen haben solle.

16. Dieses ist abermal eine Erdichtung des Szentmariay ; es wäre ja wider die Regeln meines eigenen Instituts gewesen, wenn ich mehrere als zwei oder drey aufgenommen hätte, und zudem nannte ich ihm nicht einmal die Aufnahme des Hajnóczy und Lascovits, und ich will es abermal auf die persönliche Gegenstellung mit dem Szentmariay ankommen lassen, bei welcher ich ihm in das Angesicht bestätigen will, dass er gelogen habe.

Martinovich m. p.

Fortsezung vom 30. August 1794.

17. Was hat *Deponent* dem von ihm für die Gesellschaft der Freunde der Gleichheit und Freiheit verfassten Katekismen eigentlich für einen Namen vorgesezt?

17. Der Titel dieses Katekismus war Catechisme de l'Homme et du Citoyen par Démocrite Lamontagne. Ich gab ihm solchen aus dem Grunde, damit man hieraus auf einen französischen Author, wenn er einen Profanen in die Hände kommen sollte, schlüssen möchte.

[II. 4.] 18. Hat *Deponent* den Szentmariay auf der Stelle als Direktor der von ihm errichteten Gesellschaften aufgenommen, oder hat *Deponent* demselben erst nach der Hand gesagt, dass er Direktor derselben seyn solle?

18. Vermög des Instituts konnte ich als Stifter nur Direktoren aufnehmen, als Szentmariay die Errichtung der Gesellschaften billigte, so nahm ich ihn auch gleich als Direktor auf.

19. *Deponentens* eben itzo abgegebene Verantwortung stehet mit dem Bekenntnisse des Szentmariay einigermassen im Widerspruche, denn nach Aussage des Szentmariay solle *Deponent* demselben erst einige Zeit nach seiner Aufnahme die Direktorsstelle über beide Gesellschaften aufgetragen haben.

19. Diese Angabe ist nicht wahr, sondern ich nahm ihn gleich als Direktor auf.

[II. 5.] 20. *Deponent* hat in seinem summarischen Verhöre angebracht, den vier Direktoren den Auftrag ertheilet zu haben, dass sie ihm vierteljährig die Verzeichnisse der aufgenommenen Mitglieder einschicken möchten;[1] auch diese Angabe stimmet mit jener des Szentmariay nicht zusammen, denn aus des letzteren Bekentnisse ist zu ersehen, dass ihm Deponent ganz andere Personen angezeiget hat, an welche er die diesfällige Verzeichnisse nach Wien einsenden solle?[2]

20. Ich habe dem Szentmariay gesagt, dass wenn ich sterben sollte, er das Centrum dieser Gesellschaften seyn solle. Ich machte ihm vor, dass er in diesem Falle sich an den Kaufmann Hakel, und einen Emigrirten aus Marseille, Namens Phisterer, halten solle, von welchen er zur Ausführung der Revoluzion in Ungarn gegen folgendes Zeichen [itt a Szentmarjaytól már közölt jel következik[3]] Geld erhalten werde, denn diese beiden Männer hätten von dem Comité de salut public den Auftrag, in dieser Angelegenheit Geld-Vorschüsse zu machen; allein diese Aussage, dass ich ihm befohlen habe, die Verzeichnisse alle Vierteljahr an diese Männer einzusenden, ist nicht wahr, er muss sich geirret haben, denn nach den Institutsregeln mussten solche nur dem Chef eingeschicket werden.

21. Aus was für einer Ursache hat *Deponent* seinen Vorgeben nach solche Vorspieglungen dem Szentmariay gemachet?

21. Die Ursache, warum ich ihm diese Vorspieglungen machte, hatte Folgendes zum Grund: Ich dachte mir dabei zwei Sachen; erstens, wenn Szentmariay schwach und eitel ist, so wird ihm die vorgeschlagene Erhebung nach meinem Tode zum Chef der Geselschaften, und die bestehen sollende Verbindung mit fremden Mächten schmeicheln, wenn er aber 2.) ein Mann von tiefer Einsicht ist, so wird er den Ungrund meines Vorgehens von selbst einsehen, weil es unwarscheinlich ist, dass der Wohlfahrtsausschuss von Frankreich sich an einen obskuren Wiener Kaufmann und an einen Emigranten mit grossen Summen Geldes zur Unterstützung der ungarischen Revoluzion wenden solle, und daraus schlüssen, dass die Ausführung dieser Gesellschaftpläne nicht mein Ernst seye.

[1] V. ö. 57. l.
[2] V. ö. 112. és 395. l.
[3] V. ö. 112. l.

22. Diese Verantwortung verdient keinen Glauben, denn Deponent suchte den Szentmariay von der Wahrheit seiner Angabe dadurch zu überzeigen, indem Deponent, wie Szentmariay aussagt, demselben gemeldet hat, dass er wichtige Korrespondenzen in verschiedene Länder Europens unterhalte.[1] Deponent sage daher lieber die Wahrheit.

22. Ich habe ihm wohl erzählet, dass ich ehedessen gelehrte Korrespondenzen nach Teutschland, Frankreich und Engelland unterhalten habe, aber dass ich gegenwärtig in das Ausland korrespondire, dieses ist nicht wahr. Ich habe ihn also nicht hiedurch überzeigen können, noch wollen, dass die zwei erwähnten Männer zur Unterstützung der ungarischen Revoluzion Geld-Vorschüsse zu machen angewiesen sind.

Martinovich m.p.

Fortsezung vom 1. September 1794.

23. Hat Deponent dem Szentmariay eröfnet, mit was für Personen Deponent im Frankreich in Briefwechsel gestanden ist?

23. Ich habe dem Szentmariay nur überhaupt gesagt, dass ich in Frankreich, Engelland und Teutschland mit Gelehrten im Briefwechsel gestanden bin.

24. Eben dadurch, dass Deponent dem Szentmariay seinen nach Frankreich gepflogenen Briefwechsel gemeldet hat, wird es sehr glaubwürdig, dass Deponent denselben überzeigen wollte, dass bei Hakel und Phisterer wirklich französische Gelder zur Ausführung der Revoluzion in Ungarn deponiret seyen.

24. Der Szentmariay hatte zwar hieraus schlüssen können, dass ich Verständnisse in Frankreich habe, und dass vielleicht Gelder zur Ausführung der Revoluzion in Ungarn bei Hakel und Phisterer angewiesen sein können; indessen ist es doch gewiss, dass, nachdem er bereits als Direktor der Gesellschaft aufgenommen war, ich ihm diese leeren Vorspieglungen aus den schon erwähnten Ursachen gemachet habe.

25. Deponentens auf die 21. Frage abgegebene Verantwortungen, dass er eines Theils dem Szentmariay durch seine leere Vorspieglungen, wenn er eitel und schwach genug wäre, schmeicheln, andern Theils aber, wenn er wirklich ein Mann von tiefer Einsicht wäre, ihn von dem Ungrund seines Vorgebens überzeigen wollte, indem er nie die Ausführung der projektirten Revoluzion in Ungarn ernsthaft gemeinet habe, verdienen keinen Glauben, weil sich diese Aussagen nicht nur widersprechen, sondern weil Deponent damals alles, was in seiner Macht war, angewendet, um Gesellschaftsglieder zu werben, und die Revoluzion in Gang zu bringen; Deponent zeuge daher an, was ihn eigentlich bewogen hat derlei Vorwände dem Szentmariay zu machen.

25. Wenn man die Frage theoretisch betrachtet, so kann man nicht in Abrede stellen, dass man in meinen Verantwortungen einen

[1] V. ö. 112. l.

Widerspruch findet, allein wer den Szentmariay kennet, der wird sagen müssen, dass er ein heftiger Demokrat, und voll Muth und Talente seye, und es gar nicht nothwendig wäre, sich derlei Mitteln zu bedienen, um ihn zur Ausführung einer Revoluzion zu entflammen, die so sehr nach seinen Grundsätzen ist. Übrigens kann ich versicheren, dass ich ihm diese leere Angaben grösstentheils zum Zeitvertreibe gemachet habe.

26. Auch diese abgegebene Verantwortung ist der Wahrheit nicht gemäss, sondern es ist vielmehr klar, dass *Deponent* den Szentmariay durch seine Angaben von der sicheren Ausführbarkeit und Festigkeit seines Revoluzionsplanes in Ungarn überzeigen, und in seinem Benehmen hiezu um so entschlossener machen wollte.

26. Da ich ihm bei diesen Erzählungen auf die letzt immer sagte, dass wenn wir von fremden Mächten zur Ausführung unseres Revoluzionsplanes keine Unterstützung erhalten sollten, so müssen wir auf unsere eigene Kraft und Macht bauen, indem wenn eine Nazion von Eilf Millionen Menschen frei seyn will, so kann sie es ohne alle fremde Unterstützung werden, hieraus konnte er schon abnehmen, dass meine Erzählungen nicht zuverlässig waren.

27. Wie ist denn *Deponent* eben auf den Hakel und Phisterer verfallen, dass nämlich diese beide von dem sogenannten französischen Wohlfahrtsausschuss den Auftrag haben, zur Beförderung der ungarischen Revoluzion Geld vorzuschüssen?

27. Als ich ihm diese leere Vorspieglungen zum Zeitvertreib machte, und er mich fragte, wie denn die Kaufleute heissen, die von dem französischen Wohlfahrtsausschuss den Auftrag haben Geld vorzuschüssen, so nannte ich ihm, weil mir eben kein anderer beifiel, den Phisterer und den Hakel, welche meine Bekannte sind.[1] Allein ich kann betheueren, dass diese beiden Kaufleute hievon nicht das geringste wissen.

[A 28., 29. és 30. kérdésben Phistererről kérdezték:

1792-ben ismerkedett meg vele Gotthardi révén, de nem sokszor találkoztak. Nem igaz, hogy Szentmarjay előtt marseillesi emigránsnak és »enragé«-nak nevezte őt;][2] nachdem ich aber den Szentmarjay meldete, dass Phisterer von dem Wohlfahrtsausschuss den Auftrag habe, Geld zur Revoluzion vorzuschüssen, so musste er sich wohl vorstellen, dass Phisterer kein modéré seye. [...]

[II. 6.] 31. Hat *Deponent* dem Szentmariay auch von politischen Relazionen Erwähnung gethan, die er *Deponent* aus verschiedenen Städten Europens erhalten solle?

31. Ich habe mit ihm blos von Zeitungsneuigkeiten, von der Insurekzion in Pohlen, und von verschiedenen anderen Gegenständen gesprochen, und hierüber sowohl ich als er Anmerkungen gemachet.

[1] A bizottság szept. 29.-én megkérdezte Martinovicsot, igaz-e, hogy Pfisterer vele egy házban lakott? »Ich habe richtig in dem Hause zur schönen Schäferin am Stock am Eisenplatz, wo Pfisterer im 3-ten Stock gewohnet, im 1-ten Stocke ein Zimmer inne gehabt, — válaszolta Martinovics — allein ich besuchte ihn niemahl, und berufe mich diesfalls auf meinen Bedienten, von dem ich zum ersten erfahren, dass Pfisterer alda wohne.« (O. L. Vertr. A. 4. fasc. 666. fol.)

[2] V. ö. 112.].

32. Aus dem schriftlichen Bekenntnisse des Szentmariay ist aber zu entnehmen, dass Deponent ihm gemeldet habe, dass er, Deponent, in Solothurn, Basel, Venedig und Konstantinopel politische Relazionen habe.[1]

32. Dieses muss sich der Szentmariay haben träumen lassen, ich habe ihm keine solche Erzählungen gemachet.

[II. 7.] 33. Hat D*eponent* dem Szentmariay entdeket, in was D*eponent*ens Hauptunternehmung bei dem Ausbruch der Insurekzion in Ungarn bestehen werde?[2]

33. Da ich ihn durch die Aufnahme zu einem Direktor der mehrerwähnten Gesellschaften gleichsam zu einem Vizechef machte, so entdekte ich ihm auch vieles von meinem idealen Insurekzionsplan, und eröfnete ihm auch anbei, dass ich die Insurekzion, hauptsächlich aber die militärische Operazionen, unter dem Kommando eines Generalen durch meine taktischen Pläne dirigiren wolle.

34. Hat D*eponent* dazumal von einem Generalen nahmentlich Erwähnung gethan, und allenfalls von was für einem?

34. Ich nannte ihm den Feldmarschall Lieutenant Graf Bennjowsky[3] und den Obersten Knesevich, und zwar, weil ich diese beide für die geschicktesten unter allen ungarischen Generalen und Staabsoffiziere halte, und weil ich damals durch die zunehmenden strengen Insurekzions Masregeln aufgefordert, nicht zweifelte, dass sowohl diese, als alle übrigen ungarischen Generale und Offiziere nicht nach Haus kommen sollten, um die Sache der Nazion zu vertheidigen.

35. Es hat aber der Szentmariay ausgesagt, dass ihm D*eponent* weiters entdeket habe, dass Bennjowsky und Knesevich versprochen hätten, gleich auf das erste Signal des Aufstandes mit ihren Divisionen beizuspringen, und auf der revoluzionairen Laufbahn seine Mitwirker zu seyn. D*eponent* gestehe hierinnfals die Wahrheit.

35. Ob ich ihm dieses gesagt habe, dessen weis ich mich nicht mehr zu erinneren ; sollte ich ihm jedoch dieses, woran ich aber sehr zweifle, gesagt haben, so wäre dieses eine Unwahrheit von mir gewesen, indem ich diese beide Offiziere nicht einmal kenne, noch mit ihnen gesprochen habe.

Martinovich m. p.

Fortsezung vom 2. September *1*794.

36. Hat D*eponent* dem Szentmariay eröfnet, wann und an welchen Orten die Insurekzion in Ungarn ihren Anfang nehmen werde?[4]

36. So, wie ich es bereits ad protocollum diktirte,[5] habe ich es dem Szentmariay nicht gesagt ; was ich ihm aber eigentlich hievon

[1] V. ö. 112. l.
[2] Erre és az alábbiakra v. ö. 112. l.
[3] Benyovszky János. V. ö. 55. l. 5. jegyz.
[4] Erre és a következőkre v. ö. 112. l.
[5] Ld. 75. s köv. l.

gemeldet habe, dessen weis ich mich nicht zu erinneren. Die Zeit habe ich auch nicht bestimmt, noch bestimmen können; weil dieses nur von der Vermehrung der Gesellschaft abgehangen hat.

37. Aus dem Verhöre des Szentmariay ist aber zu entnehmen, dass Deponent ihm eröfnet habe, dass die Insurekzion zwischen Arad und Temeswar ihren Anfang nehmen werde.

37. Es kann seyn, dass ich ihm dieses gesagt habe, ich weis mich aber dessen nicht ganz gewiss zu errinneren.

[II. 8.] 38. Hat Deponent mit dem Szentmariay über den gegenwärtigen Zustand Galliziens gesprochen, und in was sind diese Gespräche allenfals bestanden?[1]

38. Ich habe ihm gesagt, dass die Gallizianer mit der Insurekzion in Pohlen einverstanden sind, und dieses folgerte ich hieraus, weil dieselben mit der Konstituzion vom 3. May 1791[2] einverstanden gewesen, und zugleich aus dem, weil an die Gallizianer der schon vorgekommene Aufruf, welcher der hiesigen Regierung bekannt wurde, erlassen worden ist.

39. Hat Deponent gegen den Szentmariay auch des Patovsky Erwähnung gemachet?

39. Ich habe zwar eines sicheren Patocky der aus Grospohlen ist, Erwähnung gethan, und ihm zugleich gemeldet, von ihm erfahren zu haben, dass die Gallizianer mit der Insurekzion in Pohlen einverstanden seyen.

40. Diese Verantwortung kömmt mit dem Bekenntnisse des Szentmariay nicht zusammen, denn Deponent soll ihm den Patocky als das Haupt einer ähnlichen Revoluzion in Gallizien angegeben haben.

40. Dieses erinnere ich mich nicht dem Szentmariay erzählet zu haben, wohl aber sagte ich ihm, dass im Jahre 1791 verschiedene, der Regierung bekannt gewordene Clubs in Gallizien existiret haben, und dass es gegenwärtig eben nicht zu zweifeln seye, dass die Gallizianer bei gegenwärtigen Umständen in ähnliche Gesellschaften sich versammeln, und der Insurekzion in der Republik Pohlen beizutretten suchen werden.

41. Die Angabe des Szentmariay, dass Deponent ihm den Patocky als das Haupt einer ähnlichen Revoluzion geschildert, hat viele Wahrscheinlichkeit für sich, denn Deponent hat in seinem Verhöre einbekennet, dass er mit Patocky in genauen Umgange gestanden, für ihn ein Buch des äusserst revoluzionairen Paine übersetzet, und solches nicht in seiner, sondern in des Hakel Wohnung aufbewahret habe.[3] Man kann sich daher mit der auf die vorhergehende Frage abgegebenen Verantwortung nicht begnügen, sondern fordert vielmehr von Deponenten hierumfals ein aufrichtiges Bekenntniss!

41. Mehr, als ich in der vorhergehenden Antwort von Gallizien gemeldet habe, weis ich nicht; Szentmariay mag vielleicht aus diesen

[1] Erre és a következőkre v. ö. 112. l.
[2] Az ú. n. liberális lengyel alkotmány.
[3] Ld. 46. s köv. l.

meinen Reden nur gefolgert haben, dass Patocky das Haupt einer ähnlich zu bewirkenden Revoluzion in Gallizien seye, denn ich habe ihm dieses nicht gesagt, noch sagen können, weil ich so was von Patocky nicht wuste.

42. Das von Deponenten in seiner auf die 20. Frage abgelegten Antwort vorgekommene und dem Szentmariay mit dem Beisatze mitgetheilte schriftliche Zeichen, dass er gegen Vorweisung desselben von dem Kaufmann Hakel und Phisterer zur Beförderung der Revoluzion in Ungarn die von dem sogenannten französischen Wohlfahrtsausschuss angewiesene Gelder erhalten werde, scheinet nicht so ganz scherzweise Deponentens Angabe nach von Deponenten dem Szentmariay kommuniziret worden zu seyn, denn da Deponent einbekennet hat, dass er mit verschiedenen französischen notorisch bekannten Demokraten, und unter andern auch mit dem französischen Konventsmitglied Guiton de Morveau im Briefwechsel gestanden ist, so gewinnt es das Ansehen, dass Deponent mit denselben wegen der zu bewirkenden Revoluzion in Ungarn im Einverständnisse gewesen, und zur Beförderung derselben wohl gar die Geldvorschüsse bewirket haben dürfte.

42. Seit dem Ausbruch des Kriegs hat meine Korrespondenz nach Frankreich gänzlich aufgehöret, und ich fodere dieserwegen die strengste Untersuchung wider mich, durch welche ich hoffe, dass ich mich von allem Verdacht reinigen werde.[1]

43. Wenn man auch zugeben wollte, dass Deponent mit den französischen Demokraten, oder dem bekannten Konventsmitglied Guiton wegen Bewirkung der Geldvorschüsse zur Beförderung der Revoluzion in Ungarn, in keinem Einverständnisse gewesen ist, so ist es doch ganz klar, dass Deponent sowohl durch diese, als die weitere Vorspieglungen, dass die revoluzionair denkenden in Wien bereits in Sektionen eingetheilt, welche ihn Deponenten und den Blumauer als Repraesentanten bei der künftigen Nazionalversammlung in Wien gewählet, dass Böhmen und Steuermark kaum den Zeitpunkt des Ausbruches erwarten könne, dass in Gallizien eine ähnliche Revoluzion

[1] Később egyik, a rendőrminisztériumhoz intézett beadványában Martinovics Guyton-Morveau személyével kapcsolatban egy javaslatot vetett fel. (A beadvány a bécsi rendőrminisztérium levéltárában időközben elégett, így csak Fraknói följegyzéseiből ismerjük: *Martinovics élete*, 154—155. l.) A beadvány szerint Guyton-Morveau monarchikus érzelmeket táplál, s ha II. Lipót császár tovább élt volna, át is pártolt volna Ausztriához. Jelenleg tüzérkapitányként Pichegru tábornok táborkarában szolgál. Martinovics ajánlkozik, hogy újból levelezésbe lép vele, s megszerzi tőle a francia haditervet. Évégből Coburg hg. seregéhez kellene utaznia, ahonnan megbízható emberek révén felvenné Guytonnal a kapcsolatot. Azt is javasolja, hogy vele egyidőben Batsányit, magyar emigránsként küldjék Párisba Durant és Cadet képviselőkhöz, hogy tőlük a franciáknak a külföldi országokkal folytatott tárgyalásait megtudja. Batsányi bizonyára elvállalja ezt a megbízatást, ha hivatalt igérnek neki. Ha az udvar helyesli javaslatait — végzi beadványát Martinovics — és kiutazhat a hadsereghez, reméli, hogy október végére Belgiumot visszaszerezhetik az ő révén. Tudja ugyanis, hogy mire képes Guyton-Morveau, ha jó jutalmat ígérnek neki, mert gyűlöli a demokratákat. — A terv reális lehetőségeiről nem érdemes szólnunk. De megemlítjük, hogy Martinovics Guyton-Morveau politikai jelentőségét is nagymértékben eltúlozta. Bouchard G. (*Guyton Morveau, chimiste et conventionnel.* Paris, 1938) szerint a politikában fontos szerepet egyáltalában nem játszott (v. ö. 30. l. 1. jegyz.). Martinovics memorandumának megírásakor már különben sem tartózkodott a francia északi hadseregnél. Küldetése — mely nem politikai, hanem inkább tudományos volt: egyes tüzérségi lőfegyverek tökéletesítésének és használhatóságának kikísérletezésével függött össze — 1794 május elejétől július közepéig tartott.

bevorstehe, dass der General Benniowsky und Knesevich versprochen haben mit ihren Divisionen beizustehen, dass Ungarn die höchste Zeit habe, auf ihre Rettung zu denken, indem selbes sonst in Anarchie zerfallen, oder dem Türken oder den Russen zu Theil würde, nichts anderes gesuchet habe, als den Szentmariay von der Unfehlbarkeit seines Revoluzionsplanes zu überzeigen, und ihn nur desto fester in sein Interesse zu ziehen.

43. Da mehr von den mir vorgehaltenen Daten gar nicht richtig, sondern vielmehr seine eigene Conjecturen sind, die ich schon beantwortet habe, und da des Szentmariay sein natürlicher Entusiasmus für eine demokratische Verfassung notorisch ist, so sehe ich nicht ein, wozu ich durch diese Vorspieglungen ihm noch mehr Eifer dafür beizubringen nötig gehabt hätte. Das, was ich ihm wirklich vorgemachet, ist von Seite meiner gewiss nur aus Zeitvertrieb geschehen.

[II. 9.] 44. Ist Deponenten wissend, ob Szentmariay hier mit jemand einen Briefwechsel unterhalte, und allenfals mit wem?

44. Hievon ist mir gar nichts bekannt.

Martinovich m. p.

Fortsetzung vom 2. September 1794 Nachmittags

45. Sind Deponenten die vertrauten Freunde des Szentmariay in Ungarn bekannt, und mit was für Personen stehet derselbe Deponentens Wissens nach in diesem Königreich in Korrespondenz.

45. Sein grösster Gönner und Beschützer ist S. Exc. der Herr Vizepraesident bei der Hofkammer in Ofen, Baron Ladislaus Ortczy, dessen Freunde sind meines Wissens nach Hajnóczy und Laskovitz; die übrigen Personen, mit denen er im Umgange stehet, kenne ich zwar vom Gesicht, jedoch nicht dem Namen nach. Mit wem er in einem Briefwechsel begriffen ist, dieses weis ich nicht; ich fragte ihn nicht darum, und er sagte mir es auch nicht.

[III.] 46. Wann, wo und bei was für einer Gelegenheit ist eigentlich Deponent mit dem Hajnoczy in Bekanntschaft gerathen?

46. Wann und wo ich eigentlich den Hajnoczy kennen gelernt habe, dessen weis ich mich mit Gevissheit eigentlich nicht zu errinneren. Als ich mich im April verflossenen Jahrs in Pest befand, und man mir alda den Hajnoczy als einen rechtschaffenen und aufgeklärten Mann schilderte, wünschte ich mir eine nähere Bekanntschaft mit ihm; ich stattete ihm dieserwegen einen Besuch ab, welchen er mir erwiederte, und von daher wurden wir gute Freunde, weil ich an ihm wirklich das fand, was man von ihm sagte.

[IV.] 47. Sind Deponenten jene flügenden Blätter, die man zur Formirung der Opinion in Ungarn von Zeit zu Zeit zu verbreiten suchte, bekannt, und wie heissen allenfals dieselben?

47. Von dergleichen flügenden Schriften sind mir folgende bekannt: als die Litterae ad Imperatorem, in französischer Sprache; ein kroatisches Gedicht, welches an den zu Agram errichteten Freiheitsbaum

gehangen hat ;[1] dann der Kreuzzug gegen die Franken, welcher, wie man mir sagte, in den Buchhandlungen zu Pest gedruckt verkaufet wurde. Sonst ist mir von keiner derlei Schrift etwas bekannt.

[IV. 1.] 48. Wie ist *Deponent* zur Kentniss der erst angeführten Blätter gelanget?[2]

48. Zur Kentniss des Briefes an den Kaiser in französischer Sprache bin ich folgendermassen gelanget: Bekanntlich hat ein sicherer aus Mayland verwiesener Graf, Namens Gorani, an mehrere Mächte Europens Briefe von abscheulichem Inhalte in Moniteur abdrucken lassen[3] Nun vermutheten die Leser des Moniteurs, dass bald ein derlei Schreiben auch an S. M. den Kaiser Franz in gedachten Zeitungs-Blatte erscheinen dürfte. Auf einmal blieb ein Numero von Moniteur aus, und gleich transpirirte hier in Wienn die Sage, dass dieser Numerus des Moniteur gewiss aus der Ursache ausgeblieben seye, weil der schon lang vermuthete Brief darin stehen dürfte. Darauf reiste ich im April verflossenen Jahrs nach Pest und wie ich schon erwähnet habe, gerieth ich in Bekanntschaft mit Hajnoczy.

Ich will lieber hierorts aufrichtig gestehen, was es mit diesem Briefe an den Kaiser für eine Bewandtniss habe. Ich sehe wohl ein, dass weitere Umschweife nichts nützen, und nur den moralischen Charakter eines rechtschafenen Mannes herabsetzen.

Ich bin wirklich der Verfasser von diesem Briefe, betitelt: Lettre à l'Empereur et Roi de Hongrie, und obwohl ich durch die Ungarische Hofkanzley, wie ich schon in meinem Verhöre erwähnet habe,[4] so sehr misshandelt wurde, und von Sr. M. weder Schutz gegen die ungerechten Verfolgungen, noch Anstellung erlangen konnte, so lag mir doch noch immer das Wohl der Monarchie am Herzen!

Weil ich nach meiner Überzeigung sah, dass alle damals, nämlich im Jahre 1792, genommenen diplomatischen Mass-Regeln zum Untergang der Monarchie abzweckten, so habe ich bei Gelegenheit, als ich einstens in meinen Process-Sachen bei Sr. M. dem Kaiser Franz Audienz nahm, höchstdemselben über diese genommenen Mass-Regeln gesprochen, und sagte ihm vor, dass, wenn kein anderer Weg eingeschlagen werden sollte, der grösste Nachtheil für die Monarchie entstehen müste. Ich errinnerte höchstdemselben weiters, dass alles das geschehen werde, was bereits gegenwärtig geschehen ist.

Da ich mit allen meinem guten Willen keinen Einfluss erhalten, und zum Besten der Monarchie nichts wirken konnte, so wurde ich theils durch diesen meinem misslungenen Versuch, theils durch die Verfolgungen der Ungarischen Kanzley gereitzet, dahin gestimmet, diesen Brief zu verfassen, und solchen in Moniteur einrucken zu lassen. Derselbe enthielt nebst sehr republicanischen Ausdrücken und Aus-

[1] V. ö. 49. l.

[2] Az itt következőkre v. ö. *Martinovics nyilt levele*, 258. s köv. l.

[3] Gorani cikkei a *Moniteur* 1792 okt. 13-i (részletes ismertetés a *Mémoires secrètes et critiques des Cours des gouvernemens et des mœurs des principaux Etats d'Italie*. Paris, 1793, I—III. k. c. munkájáról) és 1793 febr.22-i *(Lettre au roi d'Angleterre)* számaiban jelentek meg.

[4] Ld. 67. l.

fällen die Art, nach welcher das Haus Oesterreich zu seinem Wohl die Diplomatie richten sollte.

Nachdem ich diesen Brief, den ich in einem Tage aufsetzte, geendiget hatte, so vergieng mir die Hitze, diesen Brief durch den Moniteur oder auf eine andere Art zu verbreiten, und ich liess ihn unter meinen übrigen Schriften als ein todes Ideal liegen. Als ich nun erwähntermassen im April verflossenen Jahrs nach Pest kam, so sprach Hajnoczy mit mir von dem ausgebliebenen Numero des Moniteur, und errinnerte mir, dass in ganz Pest die Rede sey, dass dieser Numerus aus der Ursache verboten worden seyn müsse, weil darinn ein Brief an S. M. den Kaiser Franz vom Gorani vorkommen sollte, der ebenso bitteren Inhalts seyn solle, als wie die übrigen, die bereits in dem Moniteur an die übrigen Mächte Europens erschienen sind. Ich erwiederte ihm entgegen, dass in Wienn ebenfals so die Rede gehe.

Da er sah, dass ich hierüber nicht viel sprach, so drang er in mich, ihm diesen Brief zu verschafen, indem er vermuthe, dass ich solchen gewiss gelesen habe, wobei er mir zugleich versprach, dass er solchen gewiss niemand lesen lassen, oder gar verbreiten wolle. Weil er mich unablässlich darum angieng, und ich geglaubet habe, dass er als ein gesezter Mann gewiss keinen üblen Gebrauch hievon machen würde, so gab ich ihm Hofnung dazu, und reiste sodann ab. Bald nach meiner Ankunft in Wienn schrieb ich das von mir verfasste Original mit verstellter Schrift ab, machte es in einen Umschlag ein, und schickte diese Abschrift, ohne ein Schreiben hiezu zu machen, ungefähr im Monate May oder Juny 1793 an den Hajnoczy ab.[1]

Martinovich m. p.

Fortsezung vom 3. September 1794.

Das Originale sowohl als die Abschrift des erwähnten Briefes an den Kaiser enthielt bei dritthalb Bögen. Ob in dem ausgebliebenen Numero des Moniteur etwas ähnliches vom Gorani sich befunden hat,

[1] Amikor a vizsgálóbizottság Hackelt megkérdezte, hogy mit tud a nyílt levélről, ez bevallotta, hogy 1793 tavaszán Martinovics neki diktálta le a szöveget, hogy ismeretlen írással legyen leírva, s aztán — ahogy azt vele előre közölte — a röpiratot Magyarországra küldte. (A vizsgálóbizottság összefoglaló jelentése a kihallgatásokról: St. A. Vertr. A. 4. fasc.) Okt. 18.-án a bizottság ismertette Martinovics előtt Hackel vallomását, mire ezt válaszolta: »Ich hätte gerne dazumahl, als ich mich freiwillig und ungezwungen zum Verfasser des Briefs an den Kaiser bekannte, dem Gericht angezeiget, dass ich dem Hackel entdeckt habe, dass ich davon der Verfasser seye, allein ich wollte ihn, sowohl als dessen Weib und Kinder schohnen. Als mich Hajnoczy verflossenen Jahres, wie ich schon in meinem Verhör erinnerte, angegangen, ihm diesen Brief an den Kaiser zukommen zu machen, so ersuchte ich den Hackel, dass er mir solchen abschreiben solle, in dem ich gesinnt wäre denselben an einen guten Freund nach Pest zu schicken; nachdem er sich hiezu willig finden liess, diktirte ich ihm solchen, und beförderte ihn der Post. Über die darinn vorkommende Ausfälle war er sehr vergnügt, denn diese waren nach seinem Geschmack, allein die eigentlichen diplomatischen Gegenstände schienen auf ihn keinen Eindruck zu machen. Ich erinnere mich nicht, dass mich Hackel nach der Hand angegangen, ihm seine Handschrift zurückzustellen, vielmehr sagte ich ihm, dass ich solche zurück zu erhalten trachten werde, in dem er dennoch dadurch unglücklich werden könnte, allein er erwiederte mir hierauf, er wäre ohne alle Furcht, weil man seine französische Handschrift hierorts nicht kenne«. (O. L. Vertr. A. 4. fasc. 618. fol.)

weis ich nicht. Dieser von mir verfasste Brief konnte nicht darin vorkommen, weil ich ihn nicht zur Einrückung in den Moniteur abgeschicket habe ; noch konnte er den Gorani zum Verfasser haben, weil er unmöglich die darin vorkommenden Daten wissen konnte, die ich wuste.

Als ich im September des nämlichen Jahres hierauf nach Pest kam, hörte ich, dass dieser Brief an den Kaiser sowohl in ungarischer als teutscher und lateinischer Sprache in Ungarn verbreitet worden seye. Es war für mich äusserst beleidigend, dass Hajnoczy das mir gegebene Wort, den Brief nicht weiter zu verbreiten, nicht gehalten habe. Ich gieng ihn dieserwegen an, allein er machte nur Spass daraus. Da Hajnoczy, Laczkovits und Szentmariay gute Freunde waren, so vermuthe ich, dass Ersterer den[!] Letzteren diesen Brief mitgetheilet, und dieselben insgesamt solchen in die schon erwähnten Sprachen übersezt haben. So viel ich mich errinnere, so solle auch der zu Pest befindliche Professor der Universal-Geschichte Koppi, und ein raitzischer Bischof,[1] über welch letztern der Laczkovics zu befragen wäre, an der Übersezung dieses Briefes theilgenommen haben.

Als ich die Verbreitung dieses Briefes in so verschiedenen Sprachen zu meinem Erstaunen wahrgenommen, so suchte ich, um die Wichtigkeit desselben zu verminderen, die Sage zu verbreiten, dass dieser Brief in Wienn allenthalben bekannt seye. Dieses hatte die gehofte Wirkung, denn hiedurch brachte ich es dahin, dass solcher weder in Wienn, noch in Teutschland in Umlauf kame.

Hier muss ich noch errinneren, dass, als ich in September verflossenen Jahrs nach Pest kam, der Hajnoczy noch gezweifelt habe, ob ich oder der Hof-Concipist Bartsch ihm den Brief an den Kaiser eingeschicket habe? und dazumal bekannte ich ihm erst, dass ich ihm solchen, wie es versprochen, eingesendet habe. Hieraus schloss ich, dass Bartsch ein guter Freund des Hajnoczy seye.

[IV. 2.] Hier will ich noch folgendes Bekenntniss ablegen : Im May verflossenen Jahrs blieb wiederum ein Numero von Moniteur aus, und gleich hiess es, dass darin ein Brief an den König von Pohlen von sehr anstössigen Inhalte vorkomme, weswegen auch dieser Numerus verbothen worden seye. Als Hajnoczy im April gegenwärtigen Jahres hieher nach Wienn kam, so fragte er mich gleich, ob ich diesen Brief besitze? Da ich ihm sagte, dass mir hievon nichts bekannt seye, wollte er dieses nicht glauben, sondern drang immer in mich, ihm solchen zu verschaffen. Um ihn loszuwerden, so habe ich, da ich die pohlnischen Angelegenheiten sehr gut kenne, einen derlei Brief an den König von Pohlen in französischer Sprache in der Eile zusammengeschrieben, welchen Hajnoczy bei mir nach der Hand abgeschrieben hat, ich aber vernichtete hierauf mein Original, so wie ich es mit dem Briefe an den Kaiser gleichfalls gethan habe.[2]

Ich habe ihm niemal eröfnet, dass ich der Verfasser von diesen beiden Briefen seye, und liess ihn allezeit in seinem Wahne, als hatte

[1] Nyilván Stratimirovics István karlócai metropolitát érti, akit már 1793 decemberében is följelentettek, hogy szerbre lefordította a Litterae ad Imperatorem-et. V. ö. *Sándor Lipót iratai*, 642. l. jegyz.

[2] Ez az írás Hajnóczy másolatában sem maradt ránk.

ich solche aus dem Moniteur abgeschrieben. Übrigens enthielt der Brief an den König von Pohlen, dessen Verbreitung ich dem Hajnoczy gleichfals auf das schärfste verbot, ausser einigen kleinen republikanischen Ausfällen, die diplomatischen Verhältnisse der pohlnischen Nation. Ob nun Hajnoczy solchen, wie den erstern, in Ungarn in Umlauf gebracht habe, weis ich nicht.

[IV. 3.] Das croatische Gedicht[1] habe ich im May gegenwärtigen Jahrs, als ich mich in Pest befand, von dem Hof-Kammer Secretär Delivuk zum Lesen erhalten; woher er solches bekam? dieses weis ich nicht, denn er sagte es mir nicht. Mir scheinet es, dass besagter Delivuk der Verbreiter hievon gewesen seye, weil ich es sonst nirgends gesehen habe. Übrigens dürfte dieser Delivuk über die Stimmung der Croaten, wie auch über dieses Gedicht nähere Auskunft geben können.

Die Brochure, der Kreutzzug gegen die Franken genannt, habe ich gedruckt gelesen, von wem ich aber solche erhalten habe, dieses weis ich nicht.

49. Ist dieses kroatische Gedicht, welches man Deponenten hiemit vorzeiget, von dem nämlichen Inhalte, welches Deponent bei dem Hofkammersekretär Delivuk gelesen hat?

49. Das mir gerichtlich vorgezeigte kroatische Gedicht ist von dem nämlichen Inhalt, so ich bei dem Delivuk gelesen habe.

50. Ist Deponenten das lateinische Gedicht, betitelt Vox clamantis in deserto ad Hungaros bekannt, und allenfals woher?

50. Mir ist von diesem sonderbar betitelten Gedicht nichts bekannt.

51. Ist Deponenten von dem bekannten, in die ungarische Sprache übersetzten Marseiller Lied etwas wissend?

51. Ich habe von diesem Lied in Ungarn nichts gehöret.

52. Ist Deponenten wissend, mit wem der Hajnoczy sowohl in In- als Auslande in Briefwechsel stehe?

52. Mir ist von dessen ganzen Briefwechsel nichts bekannt.

Martinovich m. p.

Fortsezung vom 4. September 1794.

[V. 1.] 53. Deponent hat auf die 3. Frage seines Verhörs gemeldet, dass Szentmariay, Laskovits und Hajnoczy nicht gewust, sondern nur vermuthet hatten, dass die Katekismen ein Werk von Deponenten seyen.[2] Nachdem aber der Hajnoczy in seinem Bekenntnisse angibt von Deponenten gehöret zu haben, dass er von beiden der Verfasser seye,[3] so wird Deponenten hiemit aufgetragen, hierinnfals dem Gericht ohne Rückhalt die Wahrheit zu sagen.

53. Es ist möglich, dass ich dem Hajnoczy gesagt habe, dass ich der Verfasser von beiden Katekismen bin, allein ich kann mich dessen

[1] V. ö. 106. l.
[2] Ld. 131. l.
[3] Ld. 94. l.

mit Gewissheit nicht errinneren. Dieses kann ich aber mit aller Zuverlässigkeit behaupten, dass der Katekismus für die Reformirte Gesellschaft von dem Jurkovits[1] herrühre.

54. Es wird hiemit Deponenten der bei dem Hajnoczy vorgefundene, in lateinischer Sprache abgefasste Katekismus hiemit gerichtlich vorgezeiget, und Deponent zugleich befraget, ob derselbe von dem nämlichen Inhalt seye, den Deponent zur Errichtung der Reformirten Gesellschaft in Ungarn dem Hajnoczy zum Abschreiben mitgetheilet hat?

54. Der mir gerichtlich vorgezeigte in lateinischer Sprache abgefasste Katekismus für die Reformirte Gesellschaft ist in der Hauptsache von eben dem Inhalte, als ich solchen dem Hajnoczy zum Abschreiben gegeben habe, nur befinden sich einige Stellen darinnen, die beisserende Ausfälle in sich enthalten, und eine Frage und Antwort, welche ich dem Jurkovitschischen Katekismus beigefüget, die darinnen bestehet, dass die Ungarn die Insurekzion eben so wie die Pohlen bewerkstelligen sollen.

[V. 2.] 55. Dep*onent* wird hiemit angegangen, dem Gericht aufrichtig einzugestehen, ob und wem Dep*onent* die beiden Pläne zur Errichtung der Revoluzions-Gesellschaften in Ungarn mitgetheilet habe?

55. Als ich im May des gegenwärtigen Jahrs nach Pest reiste, hatte ich wirklich noch nicht den Gedanken eine Revoluzion durch Errichtung von Gesellschaften zu bewirken; erst die Stimmung der Ungarn, besonders aber das unausgesetzte Begehren des Laskovits, eine Änderung des gegenwärtigen Zustandes der Dinge in Ungarn durch eine Gesellschaft der Adelichen, bewogen mich Hand an das Werk zu legen. Ich konnte also vorher diese meine Pläne, da ich mir ehedessen nicht einmal die Idee hiezu machte, niemanden mittheilen.

56. Dep*onenten*s Verantwortung kömmt mit dem Bekenntnisse des Hajnoczy nicht überein, denn Hajnoczy hat ausdrücklich angebracht, dass Dep*onent* vorhero seine Revoluzionspläne berüchtigten Personen mitgetheilet, und als solche von denenselben gebilliget worden, erst Hand an das Werk gelegt habe.[2]

56. Ich habe zwar von Reformazionen, welche S. M. der Kaiser Leopold in Ungarn machen wollte, gesprochen, auch habe ich dem Szentmariay und Laskovits vorhero meinen Revoluzionsplan entdeket, von diesen kann nun Hajnoczy dieses gehöret haben.

57. Es hat aber Hajnoczy in seinem Bekenntnisse angebracht, dass ihm Deponent entdeket habe, dass Dep*onent* seinen ganzen Revoluzionsplan in Ungarn den berüchtigten französischen Konventsmitglied Robespierre vorgeleget, und dieser solchen gebilliget habe.

57. Es ist nicht zu zweifeln, dass Robespierre und der ganze französische Konvent diesen meinen Revoluzionsplan gebilliget hätte, allein ich errinnere mich nicht, da ich so etwas niemal unternommen habe, gegen ihn gesprochen zu haben, sollte es aber doch geschehen seyn, so wäre dieses von Seite meiner ein Schertz gewesen seyn.

[1] Gyurkovics pesti professzor.
[2] Erre és a következőkre ld. 95. l.

58. Hat sich *Deponent* gegen den Hajnoczy verlauten lassen, dass auch in anderen Ländern Europens ähnliche Gesellschaften zur Bewirkung einer Revoluzion bestehen? allenfals in welchen, und warum?

58. Da ich sowohl aus Zeitungen als[a] verschiedenen anderen Gesprächen abgenommen, dass in verschiedenen Ländern Europens Revoluzionen in Werke seyen, so habe ich auch derselben gegen den Hajnoczy Errinnerung gemachet.

59. Es ist aber aus dem Bekenntnisse des Hajnoczy zu entnehmen, dass ihm Deponent errinnert haben solle, dass sich sowohl in Wien, wie auch in Belgien, Steuermark, Kroatien, ja sogar in Russland inicirte von diesen Gesellschaften befinden sollen?[1]

59. Ich habe dem Hajnoczy freilich gesagt, dass es in allen diesen Ländern Jakobiner gebe, wie solches notorisch ist, allein ich habe ihm nie gemeldet, dass in besagten Ländern Gesellschaften bestehen, weil mir hievon nichts wissend war.

Martinovich m. p.

Fortsezung vom 5. September 1794.

[VI.] Aufgefodert von der Hofkommission nach einem langen Widerstreben, welches mir das Gefühl wider das Unglück aller Menschen, das ich besitze, beigebracht hat, will ich endlich, um meinem Monarchen und dem Staat dennoch nützlich zu seyn, besonders aber durch die sehr gütige Behandlung meiner Richter geleitet, ein wahres Bekenntniss ablegen, was mir in Rücksicht des Regierungsraths Gothardi bekannt ist; vor allem aber bitte ich meinen Monarchen sein Weib und Kind zu schonen, denn diese sind wirklich unschuldig, und nur aus Liebe gegen dieselben habe ich solange mit meinem Bekenntnisse zurück gehalten.

[Gotthardi olthatatlanul gyűlölte Colloredo gr. minisztert,[2] s ezt bizalmas körben nem is titkolta. Szidta a kormányt, és dícsérte II. Lipót császárt. Gyakran megfordult nála Kumpf rendőrfogalmazó, akit Martinovics már Pestről ismert. Ez pasquillusokat írt, főleg Colloredo ellen, s azokat Gotthardi szórakoztatására felolvasta, majd különböző középületek falára kiragasztotta őket.[3]] Ob ich dem Gothardi entdeket

a) Kimaradt: aus.

[1] Ld. 95. l.

[2] Martinovics szept. 16-i vallomása szerint: »Gotthardi den Kabinetsminister einen Kruzifixbeisser, einen Andächtler, einen Menschen der nicht einmahl recht reden könne und gar nichts verstehe, geheissen habe.« (O. L. Vertr. A. 4. fasc. 664. fol.)

[3] Kumpf Hubert, bajor származású bécsi rendőrgyakornok. — Szept. 16.-i kihallgatásakor korábbi vallomásait Martinovics még kiegészítette azzal, hogy Gotthardit óvta Kumpftól, mert az erkölcstelen ember. Gotthardi azonban védte őt: »Kumpf wäre ein feiner Kopf, ein schlauer Demokrat, der unter der Hand wider die gegenwertige Regierung wirke, indem er bereits einige Pasquille verfasset, und solche auf die geschickteste Art zu verbreiten gewusst hat«. Miután látta, — folytatta Martinovics — hogy Gotthardi megbízik »ebben a nyomorultban«, többé szóba sem hozta a nevét. *(U. o.)* — Kumpfot egyébként a bécsi jakobinus-perben a bíróság fölmentette.

habe, dass ich der Verfasser des französischen Briefes an den Kaiser seye, weis ich mich nicht zu errinneren, wohl aber ist mir bewusst, dass er eine teutsche Übersetzung hievon besitze, welche er vermutlich von Pest erhalten hat.[1]

Als ich im Juny dieses Jahrs von Pest zurück nach Wien kam, so besuchte ich denselben in Meidling,[2] er fragte mich, was ich in Pest für Verrichtungen gehabt habe? Worauf ich ihm erzählt, dass ich eine Revolution in Ungarn zu organisiren trachtet habe ; ich meldete ihm, dass ich zur Errichtung derselben zwei Gesellschaften, eine unter dem Namen der Reformirten, und die andere unter dem Namen der Gesellschaft der Freiheit und Gleichheit eingeführet habe ; überhaupt entdeckte ich ihm alle Institutsregel und den ganzen Revoluzionsplan. Als ich ausgeredet hatte, sagte mir Gothardi, ich sollte nur geschaid vorgehen, denn mit der gegenwärtigen Regierung seye es ohnedies nicht mehr auszuhalten. Er fragte mich weder um die Direktoren,

[1] Szept. 16.-i, már idézett kihallgatásakor a bizottság ismertette Martinovics előtt Gotthardi vallomását, amelyből kiderült, hogy a volt rendőrfőnök tudta, ki a szerzője a Ferenc császárhoz írt nyílt levélnek. Erre Martinovics a következőket mondotta : »Es war im Monate Mai 1793 als ich diesen Brief an den Kaiser dem Hajnoczy überschickte. Im November hierauf erhielt Gotthardi bereits von Pest eine geheime Nachricht, dass Hajnoczy gedachten Brief von mir erhalten, und solchen der erste in Ungarn verbreitet habe. Diese Nachricht theilte mir Gotthardi mit dem Beisatze mit, dass ihm solche von einem Menschen, der oft bei dem Baron Ortei speise, zu-geschicket worden seye. Ich fragte ihn hierauf, ob er mich anzeigen wolle? Denn ich muss erinneren, dass ich ihm bei dieser Gelegenheit eingestanden habe, dass ich der Verfasser dieses Briefes seye, allein er erinnerte mir hierauf, dass ich aus allen Sorgen seyn solle, er werde die Sache schon vermitteln, und da ich ihm auch anvertrauet, dass ich wegen diesem begangenen Fehler nach der Schweiz reisen wolle, so hielt er mich nicht nur zurück, sondern bedeutete mir auch, er werde mir schon sagen, wenn es Zeit seye. [Szept. 24-i szembesítésük alkalmával ezt Gotthardi is megerősítette : St. A. Vertr. A. 5. fasc. 274. fol.] Ich glaube, dass er mich aus der Ursache nicht angezeigt habe, weil ich ihm theils seine mir geliehene 600 Fl., die ich für den Inkey brauchte, mit 20 percento jährlich verinteressiren musste, [v. ö. 97. l. 6. jegyz.], theils aber, weil er seine Rache gegen den Kabinetsminister [Gr. Colloredo], welchen ich in dem Briefe beleidigte, einigermassen abkühlen konnte, welches ich daraus schliesse, weil er sich gedachten Brief von dem Abbée Gabelhofer, welcher solche auswendig wusste, in meiner Gegenwart rezitiren liess, und darüber ein ungemeines Wohlgefallen geäussert hat.« — A bizottság további kérdésére, hogy mondotta-e Gotthardinak, hogy a nyílt levél elkészítésében »viele Männer vom Hof und auch andere rechtschaffene Leute gearbeitet haben,« Martinovics ezt válaszolta : »Es ist möglich, dass ich dem Gotthardi so etwas gesagt habe, allein dieses geschah nur, weil ich ihm nicht ganz traute, und glaubte, dass ich ihn durch dieses Vorgeben von der Anzeige abhalten können[!], die Wahrheit aber ist, dass ich allein Verfasser besagten Briefes bin.« De hiszen — folytatta a bizottság — Gotthardi szerint névszerint is megemlítette Rollin tábornokot, sőt azt is hozzátette, hogy a generális több titkos társaságnak, egyik öccse pedig a párisi Konventnek is tagja. »Ich habe mit dem Herrn Generalen Rollin niemals gesprochen, — válaszolta Martinovics — und stehe daher in keiner Bekanntschaft mit ihm, weil ich aber gehöret, dass er ein sehr aufgeklärter Mann ist, so kann es seyn, dass ich zu dem Gotthardi gesagt, habe, dass er Mitarbeiter an dem Briefe seye... Ob Herr General Rollin ein Mitglied verschiedener geheimen Orden seye, weiss ich nicht, ... allein dessen erinnere ich mich wohl, dass ich vermuthete, dass der bekannte französische Minister Roland [Roland de la Platière, az 1791-es girondista kabinet belügyminisztere], wegen Aehnlichkeit des Namens ein Verwandte desselben seyn könnte ; allein, als ich dessen Namen geschrieben sah, überzeugte ich mich von meinem Irrthume. Es kann daher seyn, dass bevor ich mich von meinem Irrthume überzeugte, ich dem Gotthardi etwas dergleichen gesagt habe.« (Szept. 20.-i kihallgatási jegyzőkönyv : *i. h.* 667—669. fol.)

[2] Bécs egyik külvárosa.

noch um die Glieder der Gesellschaft, und ich nannte ihm auch dieselben nicht.[1]

[VII.] Über einige seit zwei Jahren an den Laskovits geschriebene Briefe, welche mir vorgeleget worden,[2] und worinnen mehr oder weniger von der Abänderung der Staatsverfassung die Rede ist, habe ich folgendes zu errinneren : Weil unter der Regierung weil*and* Sr. M. Kaisers Leopold beschlossen wurde, eine nützliche Reformazion in Ungarn vorzunehmen, so gieng ich nach höchstdesselben Tod mit dem Leopoldinischen Reformazionsgeiste um ; ich schrieb in einem solchen Tone mehrmals seit 2 Jahren dem Laskovits, freülich machte ich in diesen Briefen mehrere Ausfälle, die auf meinen gegenwärtigen in Ungarn auszuführen gesuchten Revoluzionsplan Beziehung haben, allein dieses geschah dazumal nur aus dem Grunde, um seiner bekannten demokratischen Denkungsart zu schmeicheln ; es war aber niemal etwas reälles im Werke, bis in May gegenwärtigen Jahrs.

Über die Stelle eines Briefes, dass der Hofrat Bäckhen mich alle Abend besuchte[3], habe ich zu errinneren, dass derselbe zu weillen zu mir kam, jedoch habe ich ihm von meinem Revoluzionsplane nichts entdecket, wohl aber war von einem zu befürchtenden Ausbruche in Ungarn die Rede, wo er dann auf meine Frage, ob Steuermark in solchem Falle sich mit Ungarn vereinigen würde, mich mehrmals versicherte, dass Steuermark sich an Ungarn anschlüssen werde, und wenn dieses nicht bald geschehe, Steuermark sich an die Schweitz anschlüssen werde.

[VIII.] In Betref des schon oft benannten Bacsannyi mus ich Folgendes anmerken : Nicht lange vor meiner Arrestirung habe ich demselben meinen ganzen Revoluzionsplan in Ungarn entdeket, und als ich sah, dass er hiemit einverstanden war, so trug ich ihm die Direktorstelle für Oberungarn an ; allein da ich keinen Katechismus bei der Hand hatte, so unterblieb solches, und ich habe ihn auch an niemand dieserwegen angewiesen ; die Institutsregeln aber diktirte ich

[1] Szept. 22-én a vizsgálóbizottság kérdéseire Martinovics részletesen is elmondotta, mit közölt Gotthardival. A Szabadság és Egyenlőség Társaságának igazi célját nem árulta el neki, — mondotta — csak annyit, »dass sie zur Bewirkung der Revolution in Ungarn von mir und meinen Freunden, die ich ihm aber nicht benannte, gestiftet worden seye.« A felvételi szabályok egyikét-másikát közölte vele, de a titkos jeleket nem. Elmondta neki, »dass beim Ausbruch der Revoluzion eine Nazional Konvention werde zusammen berufen werden, dass um solche zu decken, wie auch die Grenze zu sicheren, mehrere Kriegsheere durch den Insurrectionstand in ganz Ungarn werden errichtet werden, und noch Mehreres, auf das ich mich aber nicht mehr besinne.« Közölte vele azt is, »dass der Endzweck der Revolution die Unabhängigkeit der ungarischen Republik zum Grunde habe.« Azt az állítását azonban továbbra is fenntartotta, hogy sem az igazgató, sem a tagok közül senkit előtte meg nem nevezett. »Überhaupt muss ich bemerken, — mondotta — dass ich mit dem Gotthardi nicht gar lange über diesen Gegenstand gesprochen habe, denn es war vor dem Mittagsessen, und damals mehrere Personen im Zimmer.« Végül a bizottság kérdésére, hogy miért avatta be Gotthardit a magyarországi forradalmi tervekbe, ezt válaszolta : »Dass durch ihn, Gotthardi, die ganze Revolutionssache ins Stecken gerathen möchte.« (*i. h.*, 672—676. fol.)

[2] Hajnóczy elkobzott levelei közt : Széchenyi Kvt. Ms. Quart. Germ. 810. sz. — V. ö. 91. l.

[3] Martinovics levele Laczkovicshoz, 1794 ápr. 8-áról : Széchenyi Kvt. Ms. Fol. Germ. 810. sz. 273. fol. — Beeckhen udvari tanácsosra ld. az I. k.-ben írottakat.

ihm in die Feder; ich glaube aber nicht, dass er ohne Katechismus Mitglieder werde aufnehmen haben können.[1] Diesem mus ich beirücken, dass Bacsanny ein besonders vertrauter Freund des General Fekete seye, von dem er mir errinnerte, dass er sich die Miene gebe, als wolle er die Rolle des General Koziusko in Ungarn spielen.[2]

Martinovich m. p.

Fortsezung vom 5. September 1794 nachmittags

[IX. 1.] 60. *Deponéntens* auf die 59. Frage abgegebene Verantwortung ist nicht befriedigend, denn nach des Hajnoczy seinem Bekenntnisse ergiebt sich,[3] dass die Ideen der Freiheit und Gleichheit in Kroatien wirklich in starkem Umlauf seyen, zu dessen Beweis Deponent die Aufpflanzung des Freiheitsbaums in Agram und das in 40 Versen wider den Adel und die Priester kroatisch abgefast, und auf dem Freiheitsbaume gehangene Gedicht angeführet hat. Hieraus scheinet, dass Deponent von den Übelgesinnten in Kroatien, wie auch von dem Verfasser dieses Gedichts, nähere Wissenschaft haben dürfte.

60. Ich habe keine nähere Wissenschaft von den Übelgesinnten, als ich schon errinneret habe, auch ist mir der Verfasser des kroatischen Gedichts nicht bekannt; es kann sein, dass solches der Delivuk verfasset hat. Ich bitte, dass derselbe über die Stimmung seiner Landsleute vernommen werde,[4] denn, als ich im May dies Jahrs, und auch vorher mit ihm in Pest und hier in Wien gesprochen, meldete er mir, dass sogar die Bauern in Kroatien wider den gegenwärtigen Krieg gegen Frankreich eingenommen seyen, und sogar wünschen, dass eine ähnliche Erschitterung in Kroatien für sich geben möchte, indem nach der Hand alles besser gedeihen würde.

61. Hat *Deponen*t während seiner Anwesenheit in Pest öfters mit seinem Vetter der Buchhalterey-Officianten Szen[5] gesprochen, und in was sind Deponentens Gespräche mit diesem bestanden?

61. Den Szen habe ich öfters gesprochen, weil er mein Vetter ist. Als ich in May gegenwärtigen Jahrs mich in Pest befand, und ich ihm anmerkte, dass er democratische Gesinnungen hege, so habe ich, weil ich als Stifter der Gesellschaften ihn nicht, vermög des Instituts, als ein gemeines Mitglied aufnehmen konnte, denselben dem Hajnoczy zur Aufnahme anempfohlen. Ingleichen sagte ich dem Hajnoczy auch, dass er den königl. Fiscal Ambrozy in Pest als Mitglied einweihen möge,

[1] Martinovics vallomásának ezt a részét a jogügyi igazgató másolatban mellékelte Batsányi elleni vádiratához. Batsányi 1795 ápr. 18.-án a másolat margójára ezt írta: »Singulare exemplum meae innocentiae: ex ipso, quod contra me adfert, documento. Nam: si, confitente ipso societatis fundatore et catechismi authore, impossibile est, ut vel commune aliquod, et (ut ita dicam), *gregarium*, membrum suscipiatur: quomodo ego, director. — Batsányi.« (O. L. Vertr. A. 48. fasc. Batsányi periratai 6. sz. mellékl.)

[2] Batsányi jegyzete a peréhez mellékelt másolaton: »Falsum. Batsányi.« *(i. h.)* — V. ö. 183. és 286. l.

[3] V. ö. 98. l.

[4] Ez nem történt meg.

[5] Szén Antal.

weil ich an öfentlichen Orte aus seinen Reden schloss, dass er bereits die Gesellschafts-Grundsätze inne habe.

Als mir Hajnoczy sagte, dass Szen bereits als Mitglied aufgenommen seye,[1] so rieth ich dem Szen, dass er jene zwei Glieder, die er aufzunehmen sich verpflichten musste, in Croatien, wo er angestellet war und Bekannte habe, aufnehmen möge, um auch in dortiger Gegend die Gesellschaft auszubreiten. Dieses aber hat er mir nicht entscheidend erwiedert, ob er daher Urlaub nach Croatien zu gehen, um dieses zu bewerkstelligen angesuchet, oder nicht, ist mir nicht wissend.

[IX. 2.] 62. Ist Deponenten wissend, welche Wendung der Graf Sigray von den Deponenten erhaltenen Instituts-Regeln gegeben hat, und in was für einer Sprache hat Deponent solche dem Grafen Sigray mitgetheilet?[2]

62. Ich habe dem Grafen Sigray die Instituts-Regeln zur Reformirten Gesellschaft in teutscher Sprache mitgetheilet; ob er solche in das Französische übersetzet, oder denselben sonst eine andere Wendung gegeben hat, — weiss ich nicht. Denn ich habe seit dem mit ihm nicht gesprochen, noch Briefe hierüber erhalten.

Martinovich m. p.

Fortsezung vom 6. September 1794.

[IX. 3.] 63. Hat Deponent nicht auch dem Hajnoczy eine Erinnerung gemachet, dass zur Beförderung der Revoluzion in Ungarn in Wien Geld hinterlegt seye?[3]

63. Ich erinnere mich hier gehört zu haben, dass die Franzosen den Insurgenten in Pohlen fünfzehn Millionen zugeschicket haben, und dass dieser Betrag Wien passiret habe. Diese Anekdote habe ich vielleicht dem Hajnoczy erzählet, welche Erzählung er aus Irrthum vielleicht auf die Revoluzion in Ungarn ausgedeutet haben mag.

64. Da aber Hajnoczy in seinem Geständnisse meldete, dass ihm Deponent bedeutet habe, dass zur Beförderung der Revoluzion in Ungarn in Wien Millionen zu Gebote stehen,[4] so kann man Deponentens Verantwortung als befriedigend nicht annehmen.

64. Der oft erwähnte Patosky hat mir erzählet, dass die Franzosen in verschiedene Länder, wie auch nach Wien Gelder versendet hätten, um Revoluzionen zu erregen; dieses meldete ich gelegenheitlich Sr. Exz. dem Herrn Grafen von Pergen,[5] und es kann seyn, dass ich auch dem Hajnoczy hievon Meldung gethan habe; allein dieses sagte ich ihm nicht, dass zur Beförderung der Revoluzion in Ungarn Gelder in Wien bereit wären, weil meines Wissens wirklich hier kein solches Geld deponirt ist; ich zweifle aber nicht, dass, wenn ich mich um Gelder zu einem solchen Zweck zu erlangen an die französische National Konvenzion verwendet hätte, ich gewiss Geld erlanget haben würde.

[1] V. ö. *Iratok* 72. sz.
[2] V. ö. 95 l.
[3] V. ö. 95—96. l.
[4] V. ö. 95. l.
[5] Martinovics ránkmaradt jelentéseiben erről nincs szó.

[IX. 4.] 65. Aus was für Ursachen hat Depon*ent* die Bekanntschaft des Grafen Carolli gesuchet?[1]

65. Ich habe im May dies Jahrs den Graf Carolli bei Graf Festetics[2] in Pest angetroffen ; er lud mich zum Essen ein, ich kam zu ihm und so wurde ich mit ihm bekannt.

[X. 1.] 66. Hat Deponent von der Stimmung der Oesterreicher, Böhmen, Steuer und Gallizianer dem Lascovits Erwehnung gethan?[3]

66. Im allgemeinen sagte ich dem Laskovits, dass viele in Wien, Böhmen, Steuermark und Gallizien revoluzionair gesinnet seyen. Von Böhmen erzählte mir im verflossenen Jahre der Hofrath Beeken, dass alldort ein Aufstand gewesen seye, welchen ich auch dem Laskovits meldete, der sich aber nach der Hand nicht bestättiget hat. — In betref Steuermarks wusste ich eben vom Hofrath Beeken, dass sich dieses Land, im Falle Ungarn sich in den Revoluzionsstand setzen sollte, mit Leztern vereinigen wollte. [A bécsi demokratákról már beszámolt . . .[4]] Was die Gallizianer anbetrifft, so habe ich dieselben vor 4 Jahren selbst beobachtet. [Közülük megemlíti Litzky érseket, Doliniansky bárót, Potoczky József és Miklós grófot stb. Valamennyien esküdt ellenségei az ausztriai háznak.] Derlei Anekdoten eröfnete ich dem Laczkovics, und wir folgerten beide hieraus, dass in allen oberwähnten Ländern Revoluzionen entstehen dürften.

Fortsezung vom 9. September *1*794.

[XI.] 67. Depon*ent* hat in seinem Verhöre angegeben, dass er dem Jeline von seinem Revoluzionsplane in Ungarn nichts entdeket habe ;[5] nachdem aber gerichtlich vorkommt, dass Depon*ent* sich gegen den Jeline geäusseret haben solle, dass er, Jeline, in 6 Monaten Wunderdinge aus Ungarn hören werde, und ihm zugleich versprochen habe, seine Arbeiten, die er in Beziehung auf diesen Gegenstand verfertiget, vorzuzeigen,[6] so wird Depon*ent* von selbst einsehen, dass seine Angabe nicht so ganz aufrichtig zu seyn scheinet.

67. Schriften auf diesen Gegenstand dem Jeline vorzuzeigen, konnte ich ihm nie versprochen haben, denn ich hatte keine ; aber dass ich dem Jeline gesagt habe, in betref der auszubrechenden Revoluzion in Ungarn etwas näheres vor meiner Abreise zu entdecken, dessen errinnere ich mich ganz wohl. Übrigens kann es seyn, dass ich auch dem Jeline eröfnet habe, dass er in 6 Monaten aus Ungarn Wunderdinge hören werde. Dieses that ich blos aus dem Grunde, weil er als ein rasender Demokrat derlei Neuigkeiten gerne hörte.

[1] Károlyi József gr. — V. ö. 99. l.
[2] Valószínűleg Festetich György gr. — V. ö. 46. l.
[3] V. ö. 88. l.
[4] Ld. 133. s köv. l.
[5] Ld. 135. l.
[6] V. ö. 24. l. — Ugyanakkor azonban Jeline tagadta, hogy a magyarországi szervezkedésről tudomása lett volna : St. A. Vertr. A. 7. fasc. 437—440. fol. — V. ö. Hackel vallomásával, 135. l. 1. jegyz.

68. *Deponent* hat zwar auch in Betref des Doktor Jutz gemeldet, dass er ihm von einer bevorstehenden Revoluzion in Ungarn nichts gemeldet habe,[1] allein da gerichtlich vorkömmt, dass sich *Deponent* gegen ihn verlauten liess, dass, wenn ein Landtag in Ungarn gehalten würde, solcher leicht in eine Nationalkonvenzion sich verwandeln dürfte;[!][2]

68. Das habe ich ihm gesagt, und bin es noch der Meinung, und wünsche daher auch, bevor die Nazion aus ihrem Irrthume gerissen wird, dass kein Landtag zusammen gerufen werden möchte ; allein nichts Wesentliches von meinem Plane, oder dass er auf eine wirklich auszubrechende Revoluzion in Ungarn hatte schlüssen können, habe ich ihm nie was gemeldet.

69. Ist *Deponenten* von einer Brochure betitelt : Beweis, dass Ungarn seit Ferdinand dem Ersten von Oesterreich als eine Provinz behandelt wurde,[3] etwas bekannt?

69. Mir ist von dieser Brochure nichts bekannt.

[A 70—78. kérdésekre válaszolva kijelenti : A Délnémetországban működő »Neufranken-Loge«-ről nem hallott, a Habsburg monarchiával való kapcsolatait nem ismeri. — Nem ismeri a dán Pagasent, sem Jeszenák vagy Burger nevű magyarokat. Úgyszintén ismeretlen előtte Hanke doktor, Frick fallbachi pap, a központi szeminárium volt aligazgatója,[4] Prandstetter városi tanácsos,[5] Bilek százados,[6] vagy testvére.[7] Kreil pesti professzort ismeri], allein wegen seines schlechten moralischen Karakters traute ich ihm nie ; er scheint mir als Professor ein sehr schädlicher Mann zu seyn, denn er wirkt als Professor der Philosophie mit seinen demokratischen Grundsätzen sehr stark auf seine Schüler.[8]

[1] Ld. 135. l.

[2] Jutz vallomása : St. A. Vertr. A. 9. fasc. — V. ö. 24. l.

[3] Ilyen vagy hasonló című röpiratnak nem tudtam nyomára jutni.

[4] Frick Lucas fallbachi pap, akit »egy becsületes fiatalember« följelentett, hogy összeköttetésben áll a demokratákkal és a francia forradalom eszméit terjeszti a fiatal papok közt. (Saurau 1794 július 21.-i jelentésének másolata : Tud. Ak. Ms. Tört. Biz. Vegyes IV. doboz).

[5] Prandstätter Martin Joseph bécsi városi tanácsos, akit a legfelsőbb osztrák bíróság a felségsértési perben harmincévi fogságra ítélt 1795 jan. 3.-án.

[6] Billeck Wasgottwill kapitány. A haditörvényszék tízévi várfogságra ítélte

[7] Billeck Leopold számvevőtanácsos. A felségsértési perben harmincévi börtönre ítélték.

[8] Kreil Antal (? — 1833) a pesti egyetem tanára. Felvilágosodott gondolkodású ember, Bajorországból került Bécsbe, majd 1784-ben Van Swieten révén Pestre, az egyetem filozófiai tanszékére. Szabadkőműves, 1787-ben a pesti páholy főmestere. Tanártársa, Hoffmann Alajos, II. Lipót titkos megbízottja, már 1790-ben följelentette őt, hogy »valódi bajor illuminátus,« és jóbarátságot tart fenn a magyar rendi ellenzék vezetőivel, különösen Orczy Lászlóval meg Podmaniczkyval ; valószínű, — írta Hoffmann — hogy a porosz udvarral való tárgyalásokban a párt exponense, sőt összekötője. (1790 aug. 21 : O. L. Privatbibl. 15. fasc. 6. köteg). Gabelhofer, az udvar másik pesti megbízottja, ugyanakkor jezsuitaellenességét emelte ki. (*U. o.* 11. fasc. 4. köteg 211. fol.) Gotthardi véleménye szerint »Kreil scheint eine besondere Verstellungskunst zu besitzen ; diese mit seinem aufgeklärten Kopf und besondern Wissenschaften verbunden, kann so leicht nicht jemand ergründen : ob er monarchisch oder jesuitisch gesinnt, oder aber blos den Illuminatismus zugethan sei.« Ezért — jelentette Gotthardi Lipótnak 1791 okt. 23.-án — megbízta Martinovicsot, hogy fürkéssze ki Kreil igazi arcát. (*U. o.* 14. fasc. 6. köteg). Martinovics azután több ízben jelentett is róla, többnyire lényegtelen dolgokat, — hogy szabadkőműves, hogy igen veszélyes ember stb. (Ld. I. k.). — 1790-

Fortsezung vom 9. September

[79. Subani újvidéki tanárt nem ismeri.] Delivuk wird aber die besste Auskunft geben können, weil er in dieser Gegend Vice-Gespan war. Der unlängst ernannte griechisch-katholische Bischof Bubanovich[1], der durch des Delivuk seine Bemühungen zu dieser hohen Würde gelanget ist, ist einer der enragirtesten Democraten. Er wäre daher von der Regierung zu wohl zu fixiren.

[XII. 1.] 80. Laczkovics bringt in seinem Verhöre vor,[2] dass *Deponent* seinen in Ungarn auszuführenden Revolutions-Plan vorläufig der National Convention in Paris vorgeleget, und diese solchen gebilliget habe. *Deponent* sage hierinfals, was es mit dieser an den Laczkovics gethanen Äusserung eigentlich für eine Beschaffenheit habe?

80. Bei der Beantwortung dieser Frage will ich mich aus Liebe zu meinem Monarchen, und für das Beste der Menschheit meines lezten Geheimnisses entledigen.[3] Ich muss es gestehen, dass mir sehr bange wird, weil ich durch dieses mein Geständniss fürchte, von meinem gütigen Monarchen noch härter bestrafet zu werden, als er es vorhin gethan hätte.

Den heute frühe der Hof-Commission mitgetheilten diplomatischen Entwurf[a] erhielt ich in Zifferschrift[4] in April dies Jahrs von dem Wohlfahrts-Ausschuss in Paris, mit dem Beisatze, in Ungarn eine Revolution zu organisiren.[5] — Der Mann, welcher mir gedachten Entwurf mit dem schon berührten schriftlichen Auftrage in meine, in der Wollzeil durch 3 Jahre innegehabte Wohnung überbrachte, hiess Moreau,[6] war ein gebürtiger Lyoner, bei etlich und dreissig Jahre alt, mittlerer

a) Fellner, a jegyzőkönyv vezetőjének megjegyzése a margón: NB. Diéser heute von Deponenten über nebene Entwurf ist mittels einer Note Sr. M. unmittelbar überreichet worden.

ben Pozsony megye följelentette Kreilt, hogy egyetemi előadásaiban Kant elveit tanítja és atheista tanokat hirdet. Bár a vizsgálat (ld. Szentpétery I., *A bölcsészettudományi kar története*. Bp. 1935. 198. s köv. l.) nem igazolta a följelentést, ettől kezdve hivatalos részről állandó gyanakvással kísérték működését. A gyanut még növelték Martinovics vallomásai. 1794 végén vizsgálatot indítottak ellene, s ennek eredményeként 1795 októberében nyugalmazták. (A vizsgálatra ld. *Jegyzőkönyv:* No 185/2, 217/3, 232, 370, 514/3, 514/4, és *József nádor iratai*, I. Iratok 8. sz.) 1796 febr. 8.-án József főherceg helytartónál följelentették, hogy Bécsből gyakran jár át Pozsonyba, s ott a jakobinus perben szerepelt Abaffyval találkozik. A főherceg erre utasította a jogügyi igazgatót, hogy valami megbízható emberrel figyeltesse meg. (O. L. Vertr. A. 54. fasc. 76 ad B köteg). 1810-ben viszont már a bécsi rendőrség spiclijeként szerepelt a Batsányi elleni hajszában. (Horánszky, *Batsányi János és kora*. Bp. 1907, 270—271. és 391 l.) — Életrajzát és munkáit ismerteti *Szinnyei*, VII. 255. h.; v. ö. *Sándor Lipót iratai*, 130—131. l.; *Abafi*, 275. l., továbbá *Jancsó*, 211—225. l.

[1] Bubanovics Szilveszter, 1794 óta kőrösi (Horvátország) gör. kath. püspök. Martinovics fenti kijelentése alapján 1795 jan. 23-án kihallgatták Delivuk kamarai titkárt. Arra a kérdésre, demokratának tartja-e a püspököt, így felelt: »de democratica illius cogitandi ratione mihi nihil constat. Imo, quia vir prudens est, neque credo eundem democratice sentire.« (O. L. Vertr. A. 42. fasc. 275. sz.)

[2] Ld. 88. l.

[3] Az alábbiakban elmondottakat v. ö. Martinovicsnak 1792-ből való titkos jelentéseivel az I. k.-ben.

[4] Ld. *Iratok* 17/a sz. — V. ö. 398. l., ahol a Moreau külvetésére vonatkozó kijelentéseit visszavonja.

[5] V. ö. 207. s köv. l. és 160. l.

[6] V. ö. 398. l.

Statur, brunetten Angesichts, und von sehr simpler Kleidung, ausser diesem weis ich ihn nicht zu beschreiben. Er sprach gut teutsch, und sagte mir, dass er von Paris den Weg durch die Schweitz und Graubünden und Tyroll in einem Monate hieher gemachet habe. Ob er einen Pass gehabt oder unter was für einem Namen und Eigenschaft er gereiset ist, dieses weis ich nicht, und ich habe ihn auch nicht hierum befraget, wovon ich die Ursache gleich anzeigen werde. Im Monate April 1792, mithin nach Kaiser Leopolds Tod, und als der Krieg gegen die Franzosen dem Ausbruche ganz nahe war, schrieb mir der verstorbene Professor Forster aus Maintz,[1] mit welchem ich im Jahre 1784 hier beim Herrn Hofrat Born und dann in Litauen zu Wilna, wo er ebenfalls Professor war, in Bekanntschaft, aus der endlich die engste Freundschaft wurde, gerathen, einen Brief des Inhalts, dass er für Maintz und die dort umliegende Gegend von dem französischen Jacobiner-Clubbs als Chef der Propaganda bestellet worden seye, dem er beifügte, dass er mich als das Haupt für Oesterreichs Staaten in Paris bei dem Clubbs vorgeschlagen, und ich auch von selben unter dem Namen Démocrite Montaigne [!] genehmiget worden seye. Er theilte mir in besagtem Briefe in Kürze das ganze Institut der Propaganda nebst dem Schlüssel zu den Ziffern, in welchen die von Paris einlaufenden Aufträge abgefasst seyn werden, zur Dechiffrirung mit. Ich beantwortete dem Forster diesen seinem Brief damit, dass ich die mir angetragene Stelle als Chef der Propaganda annehme, und theilte ihm folgende Instruction mit, dass nachdem die diesfällig einzusendenden Auftrage durch die Post, wegen der Gefahr der Entdeckung, nicht beförderet werden können, man allzeit den diesfälligen Expressen unmittelbar an meine Wohnung, die ich ihm bestimmt anzeigte, abschicken müsse. Diesem setzte ich

[1] Forster Johann Georg Adam (1754—1794), a következőkben sűrűn szerepel Martinovics vallomásaiban: megteszi őt összekötőnek közte és a francia jakobinus párt közt. Forster nevét főleg a természet szépségeit magasztaló útleírásai tették ismertté. 1784-ben a vilnai egyetem meghívta természetrajzi tanszékére, s Ausztrián keresztül utazva egy hónapot töltött Bécsben. Itt ismerkedhetett meg az éppen szintén a császárvárosban időző Martinovicscsal, Born udvari tanácsosnál. 1788-ban Forster a mainzi fejedelmi könyvtárba került igazgatónak. Itt érte őt a francia forradalom hadainak diadalmas előnyomulása: 1792 október 21.-én Custine tábornok elfoglalta Mainz városát. Forster némi habozás után csatlakozott a franciák pártjához, s »a Rajna-menti német nép konventjébe« megválasztották képviselőül. 1793 március 25.-én Párisba küldték, hogy a Franciaországhoz csatolt Rajna-vidék hódolatát tolmácsolja a Konventnek. Július végén a Konvent megbízásából Londonba utazott, hogy tárgyalásokat folytasson az angol kormánnyal a hadifoglyok kicserélése ügyében. Csak az év végén tért vissza Párisba. Néhány hónapos közéleti szereplése alatt azonban kiderült, hogy nem tud és nem is hajlandó a jakobinus diktatúrába beilleszkedni. Ezért elhatározta, hogy búcsút mond Európának, és tudományos útra megy Indiába; néhány héttel később azonban elragadta a halál. — Nyomtatásban kiadott munkáiban és irataiban nincsen nyoma Martinovicscsal való kapcsolatainak, ahogy életrajzírói sem tudnak róla. Bár ez még nem ok arra, hogy Martinovics elbeszélésétől a hitelességet megtagadjuk. Az azonban bizonyos, hogy Forster csak 1792 végén került összeköttetésbe a franciákkal (életrajzírói szerint addig éppen nem tartozott a franciabarátok közé), a Konventtel pedig csak 1793 tavaszán. Nem ajánlhatta tehát Martinovicsot 1792 elején a propaganda bizottságba. Más kérdés az, hogy a francia forradalom történetírói semmiféle propaganda bizottságról nem tudnak, mégkevésbbé arról, hogy Forster ebben részt vett volna. (V. ö. *Forsters gesammelte Schriften.* Leipzig, 1843; König Heinr., *G. Forters Leben in Haus und Welt.* Leipzig, 1858. I—II.; König Heinr., *Die Klubbisten in Mainz.* Leipzig, 1847. I—III.; Klein G., *G. Forster in Mainz.* 1863; Levelezése: *G. Forsters Briefwechsel.* Leipzig, I—II, 1829.)

bei, dass der Expresse der teutschen Sprache wohl kündig seyn müsse, und im Falle ich meine Wohnung veränderte, der Expresse sich nur bei dem Hofagenten Keresztury um selbe erkundigen, und auf Befragen sagen solle, dass er von Bataszeh,[1] welches ein teutscher Marktfleck in Ungarn ist, komme und mit mir zu sprechen habe. Dieses that ich aus dem Grunde, um den Expressen auf keinen Fall zu compromittiren. In gedachtem Briefe kamen die Häupter der Propaganda von ganz Europa vor, es waren fünfzig an der Zahl. Derselben wahre Namen kamen nur mit dem Anfangs, Mittel und Endbuchstaben vor ; nebstdem hatte jeder einen fingirten grichischen Namen. So viel ich aus diesen drei Buchstaben schlüssen konnte, so war Herzberg preussischer Minister,[2] Bernstorf dänischer Minister,[3] Malachovsky, ein Pohlnischer Graf,[4] Schletzer, der bekannte Göttingische Schriftsteller,[5] der Graf Aranda in Spanien,[6] und noch mehr andere, die mir itzo nicht beifallen, die ich aber, wie ich mich darauf errinneren werde, auch nachzutragen verpflichte, darunter begriffen. Das mir von Forster zugekommene Institut werde ich so, wie die Hauptziffer, dessen sich itzo die Franzosen bedienen, und den Schlüssel hiezu schriftlich insbesondere mittheilen.[7]

Hier fällt mir bei, dass ich den schon erwähnten Moreau befragt habe, wer denn statt des verstorbenen Forster die Stelle als Chef der Propaganda in Maintz übernommen habe, worauf mir dieser erwiederte, der Bischof Dalberg.[8] Ich fragte ihn weiters, was er denn unternommen haben würde, im Falle man ihn mit diesen seinen Auftragen an mich entdecket hätte? Worauf er mir erwiederte, er würde gerne den Tod gelitten haben, weil er wisse, dass seine Familie die beste Versorgung in diesem Falle zu hoffen gehabt hätte. Eben fällt mir bei, dass der Chef der Propaganda in Florenz der General Manfredini[9] seye.

Verflossenen Jahrs erhielt ich von Forster einen Brief, der zwar von Paris datirt, jedoch unter einem Kouvert von Zürich an mich ein-

[1] Bátaszék (Tolna megye).

[2] Hertzberg Ewald Frigyes gr. porosz miniszter, a nagyfrigyesi külpolitika továbbvivője. 1790-ben a magyar nemesi ellenzék vele lépett kapcsolatba. — V. ö. 191. s köv. l.

[3] Bernstorff András Péter, a grófi cím megszerzője, aki az 1790-es évek elején Dániának szinte teljhatalmú minisztere volt. Politikája ugyan nem kedvezett a nemeseknek, s a franciák elleni koalícióhoz sem csatlakozott, de a jakobinusok kispolgári radikalizmusától nagyon messze állt. V. ö. Eggers, *Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Staatsministers von Bernstorff*. Koppenhága, 1800.

[4] Talán Malachovski Szaniszló grófra gondol, a Moszkva-ellenes lengyel párt egyik vezérére, Lengyelország kancellárjára, aki 1792-ben a cári hadak elől Rómába menekült.

[5] Schlözer August Ludwig német történetíró, a göttingai egyetemen a politika tanára.

[6] Aranda gróf spanyol államférfi, 1791—92-ben a spanyol államtanács elnöke. A francia felvilágosodás híve, s a jezsuiták nagy ellensége volt. Franciaországgal szemben semlegességi politikát követett, amiért is jakobinizmussal vádolták. 1792 nov. 16-án kormányelnöki tisztéről lemondatták, s később száműzték is. Lemondása után Spanyolország hadat üzent Franciaországnak.

[7] Ld. *Iratok* 17/b sz.

[8] Dalberg Károly mainzi hercegérsek, az utolsó mainzi választófejedelem, ekkor a konstanzi püspökség koadjutora és tarsusi c. püspök. Később Napoleon oldalára állt.

[9] Manfredini Frigyes osztrák tábornok, Ferenc császár ifjúkori nevelője. II. Lipót és Ferenc belső embere. Ebben az időben Ferenc császár öccsének főudvarmestere Firenzében. Sybel *(Geschichte der Revolutionszeit von 1789 bis 1800.* Frankfurt a. M. 1882, III. 18. l.) szerint : »galt längst als Gesinnungsgenosse der Jacobiner.«

gelaufen war: Dieser Brief enthielt blos Familien-Angelegenheiten, und unter anderen fragte er mich in dem Brief, da er wusste, dass ich Hofchemikus weyl*and* Kaisers Leopold war, in was für Verhältnissen ich nun mit dem Hofe stehe? Nachdem er den Tod des Kaisers Leopold bedauerte, beantwortete er sich diese Frage mit dem nachfolgenden merkwürdigen Worten: dass ich entweder ein griechischer Royalist oder ein teutscher Republikaner bald werden müsse. Diese Stelle konnte ich lange nicht verstehen, sondern hielt solche für einen blossen Scherz, endlich aber als mir Moreau den schon erwähnten Entwurf überbrachte, so war ich erst im Stande gesezt, diese Stelle zu verstehen.[1]

Martinovich m. p.

Fortsezung vom 10. September *1*794.

Beiläufig acht Tage vor meiner Arrestirung begegnete mir Jeline am Graben, der mir bedeutete, dass ich so wie er, und noch mehrere andere, bei der Polizei angegeben worden seyen, und als ich ihn um die Ursache dieser Denunziation befragte, errinnerte er mir, dass solches habe nicht in Erfahrung bringen können. Als ich nach Hause kam, zerriss ich den mir von Moreau überbrachten diplomatischen Entwurf, und vertilgte ihn gänzlich. Nach der Hand habe ich auch, und zwar den Tag vor meiner Arrestirung, weil ich den Polizeikomissär Lebenau um meine Wohnung herumschleichen sah,[2] und auch von der Hausmeisterin erfuhr, dass man sich genau um mein Quartier erkundige, aus Furcht, dass meine vom Forster erhaltenen Briefe bei einer zu erfolgenden Visitazion der Polizei in die Hände gerathen, und mich unglücklich machen könnten, solche gleichfalls vernichtet, nur das Bauernlied,[3] auf das ich wirklich gar nicht achtete, liess ich unter meinen Büchern liegen. Die Ursache, warum ich gestern Frühe in dem schriftlich überreichten Entwurfe sagte, dass mir solcher von dem Patocsky mündlich überliefert wurde,[4] war keine andere als weil ich mich noch nicht entschlüssen konnte, einzubekennen, dass ich das Haupt der Propaganda in Oesterreichischen Staaten seye, und mir diesen Entwurf zur Einsicht und zum Beweggrund der zu bewirkenden Revoluzion in Ungarn eingeschicket worden ist. Ob allen Häuptern der Propaganda gedachter Entwurf zugeschicket worden ist, fragte ich den Moreau, der mir aber erwiederte, dass man jenen Chefs, die durch diesen neuen diplomatischen

[1] V. ö. *Iratok* 17/a sz., amelyik egy nappal ezelőtt a vallomás előtt íródott.

[2] Szept. 18-i vallomásában, miután közben megtudta, hogy Lebenau is le van fogva, egészen másként nyilatkozott. »Der Polizeikomissär Lebenau hat auch in meiner und des Gotthardi gegenwart wider die itzige Regierung, wider den Kaiser und den Kabinetsminister abscheülich geschmähet, und die schlechteste Zukunft von der Regierung prophezeiet; beide gebrauchten sich Ausdrücke, wie die Kutscher und Lassträger, und Lebenau wiederhohlte die nämlichen schon angeführten Schmähungen des Gotthardi, nur dass er sich dabei anderen Worte gebrauchte. . . . Überhaupt halte ich den Lebenau für einen gefährlichen Menschen, denn er reitzt die ruhigsten Menschen mit verfänglichen Fragen, um selbe anzeigen zu können; Gotthardi warnte mich selbst vor ihm.« (O. L. Vertr. A. 4. fasc. 666. fol.)

[3] V. ö. 41. l.

[4] Ld. 207. s köv. l.

Entwurf samt ihren Monarchien aufopfern wolle, nicht zugesandt, sondern nur solche Instruktionen ihnen mitgetheilet habe, die zu den ihnen unbekannten Zweck führen.

Das hierogliphische Zeichen, welches ich dem Szentmariay mit der Errinnerung mitgetheilet, dass er gegen dasselbe bei Hakel und Phisterer zur Beförderung der Revoluzion in Ungarn Geld erhalten können,[1] habe ich vom Forster, samt der Instruktion zur Beförderung des Propagandainstituts mit der Errinnerung erhalten, dass ich zur Ausführung der mir zukommenden Auftragen gegen Vorweisung des selben von jedweden französischen Gesandten Unterstützungen aller Art erhalten werde. Ich habe zwar als Haupt der Propaganda zu Gunsten der Franzosen bis im April des gegenwärtigen Jahrs nichts unternommen, mithin auch Unterstützungen von keiner Art bei irgend einem französischen Gesandten angesuchet, noch ansuchen wollen, weil ich niemal gesonnen wäre, wider das Interesse unserer Monarchie zu handeln ; nur erst im May dies Jahrs habe ich aus den mehrmals erwähnten Ursachen die Revoluzion in Ungarn zu organisiren angefangen, allein auch zur Ausführung derselben habe ich keine Unterstützung gesuchet. Im Gegentheil habe ich als Haupt der Propaganda unserem Hofe mehrmalen zu nutzen getrachtet.

Martinovich m. p.

Fortsezung vom 10. September nachmittags

Als im Jahre 1792 der Prinz von Braunschweig in Frankreich eindrang,[2] erhielt ich von Forster einen Brief aus Mainz, in welchem er mir meldete, dass sobald Braunschweig sich tiefer in Frankreich befinden wird, Custine[3] mit einer Armee, die sich in und um Landau versammelt, ins Teutsche Reich eindringen und solches überschwemmen wird ; er freute sich dessen ungemein, und glaubte mich hiedurch ebenfals zu erfreuen.

Ich nahm hierauf gleich bei Sr. M. Audienz, und theilte diese Nachricht mit der Errinnerung mit, dass ich solche vom Forster aus Maintz erhalten habe. Man fragte mich weder um meine Verbindungen mit Forster, noch sonst um meine auswärtigen Verhältnisse, sondern S. M. waren mit dieser Nachricht sehr zufrieden, und sagten, dass ich höchstdemselben und seinem verstorbenen Vater Dienste geleistet, die nicht zu belohnen seyen, wobei mir auch S. M. eine glänzende Anstellung versprach,[4] welche aber aus mir unbekannten Ursachen nicht erfolget ist. Ich sezte unterdessen meine Dienste fort, und als Speyer bereits von den Franzosen besetzt war,[5] schrieb mir Forster abermal

[1] V. ö. 112. l.

[2] A szövetségesek támadása 1792 júliusában indult. — Braunschweigi Károly Ferdinánd hg., az egyesült osztrák-porosz hadak fővezére.

[3] Custine Ádám gr. francia tábornok, a felső-rajnai hadsereg parancsnoka.

[4] Martinovics 1792 aug. 23.-án Colloredo grófhoz írt beadványában részletesen leírta a kihallgatás lefolyását, — de eszerint csak személyi ügyekről tárgyalt az uralkodóval. Ld. I. k. — V. ö. 207—208. l.

[5] Speyer 1792 szept. legvégén került francia kézre. — V. ö. Martinovics Gotthardihoz írt 1792 okt. 11-i jelentésével az I. k.-ben.

von Maintz und theilte mir den damals von den Jakobiner-Clubbs in Paris entworfenen diplomatischen Plan, ganz Teutschland in eine Demokratie zu verwandeln, samt den diesfälligen Mitteln, wie solches bewerkstelliget werden könne; mit diesen ganzen Entwurf, nebst meiner Meinung hierüber, habe ich durch Gothardi Sr. Exc. dem Kabinetsminister Grafen v. Kolloredo überreichen lassen.[1]

Weil diese Sache von Wichtigkeit war; so wünschte ich Sr. Exc. selbst persönlich aufwarten zu können, allein Gothardi bedeutete mir ein für allemal, dass S. Exc. niemand vorliessen, und in derlei Angelegenheiten nur mit ihm, Gothardi, zu thuen haben wollen. Auf diese Art erhielt mich Gothardi immer in einer blinden Anhängigkeit, und benuzte mich so zu seinem Vortheil, und sprach immer mit solcher Verachtung von dem Minister, dass ich gar kein Verlangen mehr äusserte mit hochdemselben zu sprechen.

Da endlich die Franzosen bald darauf Mainz einnahmen,[2] schickte mir Forster ungefähr im Jänner 1793 vermög des Propagandainstituts einen Expressen aus Mainz, welcher sich Weber nannte, aus der Gegend von Mainz gebürtig und zwischen 30 und 40 Jahre alt gewesen ist. Dieser Mensch überbrachte mir von Forster den von dem Konventkommissar Merlin[3] von Paris nach Mainz überbrachten künftigen Kriegsoperazionsplan, wogegen er von mir den österreischischen verlangte, zugleich liess er mir durch den Weber mündlich melden, dass Custine im Monate Juny mit seiner Armee in Oesterreich erscheinen werde.

Da die Nachrichten gewöhnlich in einer mit Chiffern vermischten Schrift eintrafen, und der Kriegsoperazionsplan eben in dieser Schrift abgefasset war, so entzifferte ich solchen, und theilte ihn dem Gothardi mit, welcher solchen abschrieb, und ihn Sr. Exc. dem Polizeyminister Grafen von Pergen überreichte.[4] Nach der Hand sprach ich selbst mit Sr. Exc. und hochderselbe bestättigte den Empfang des bemelten Planes, versicherte mich auch zugleich, dass er solchen Sr. M. überreichet, dankte mir für die Mittheilung, und eiferte mich an, nach Möglichkeit mehrere derlei Beiträge zu liefern, welches ich auch versprach.

Dem Weber habe ich den östereichischen Kriegsoperazionsplan nicht mitgeben können, weil ich von keinem wusste, und wenn ich auch solchen hätte liefern können, so würde ich damals solches gewiss nicht gethan haben, weil ich meinem Vaterlande niemals werkthätig schaden wollte.

Weil ich aus Pohlen her den ehemaligen französischen Gesandten Marquis Deschorches,[5] der nach der Hand in eben dieser Eigenschaft nach Konstantinopel gesendet wurde, als einen sehr intriguanten und

[1] Martinovicsnak ezt a jelentését nem találtam meg.
[2] 1792 okt. 21.-én.
[3] Merlin Antoine-Christophe, a konvent küldöttje a rajnai francia seregnél. Ő szervezte a védelmet a poroszoktól ostromolt Mainz városában.
[4] Ennek a jelentésnek nem találtam nyomát.
[5] Descorches Louis Henri marquis 1791-ben került Franciaország követeként Lengyelországba. Az augusztusi lengyel forradalom leverése után kiutasították őt Varsóból. 1793-ban velencei, majd még ugyanebben az évben konstantinápolyi követté nevezték ki.

viel vermögenden Mann kannte, und daher beforchten habe, dass derselbe durch seine Bemühungen den Divan für Frankreich gewinnen werde, so sagte ich einige Ideen auf, durch welche ich glaubte, dass der Divan von einer Verbindung mit Frankreich abgehalten werden könnte. Ich theilte diese meine Gedanken Sr. Exc. dem Herrn Grafen von Pergen schriftlich mit, welcher mir versprach, dass er diese Schirft Sr. M. überreichen, und man den besten Gebrauch davon machen werde.[1]

81. Der Laskovits hat aber in seinem Bekenntnisse bestimmt angegeben, von Deponenten gehöret zu haben, dass die Franzosen Fünfhundert Millionen bestimmt hätten, Europa in Revoluzionsstand zu setzen; Fünf Millionen wären nur allein für Wien, noch mehrere Millionen aber für Ungarn festgesetzet.[2] Deponent sage daher, ob diese an den Laskovits gethane Äusserung gegründet seye?

81. Die Aussage des Laskovits überhaupt genommen ist wahr, denn ich habe dieses theils in Zeitungen gelesen, theils habe ich dieses auch von dem erwähnten Moreau auf mein Befragen erfahren; nur sagte mir Lezterer, dass zwar eine halbe Milliard bestimmt, jedoch noch nicht ganz an die Bestimmungsörter abgesendet worden seye, allein so bestimmt, wie Laskovits davon gesprochen, habe ich nicht gegen ihn geredet, noch reden können, weil ich es selbst nicht wusste.

[XII. 2.] 82. Hat sich Deponent gegen den Laskovits geäussert, ob und wie viel Mitglieder in Kroatien in die von Deponenten errichtete Gesellschaften aufgenommen worden seyen?[3]

82. Ich glaube dem Laskovits gemeldet zu haben, dass sich in Kroatien mehrere Tausend demokratisch Gesinnte befinden dürften, die für die Gesellschaft taugen könnten, dieses muthmaste ich blos wegen des zu Agram errichtet worden seyn sollenden Freiheitsbaums; dass diese meine Angabe richtig ist, kann ich dadurch erweisen, weil, wie schon in meinem Verhöre vorkömmt, ich meinem Vetter, dem Szen, als er als Mitglied der Gesellschaft von Hajnoczy aufgenommen war, angerathen, nach Kroatien zu gehen, und erst da die Gesellschaft auszubreiten.

[XIII.] 83. [A bizottság által felmutatott németnyelvű pasquillusok közül egyet talán látott Gotthardinál.]

84. [Bécsi szobájának bútorzatát azért akarta Hackelnek eladni, mert szeptemberben Pestre akart költözni,] um theils bei meiner alten Mutter und krankem Bruder näher zu seyn, theils aber mit meiner Familie wohlfeiler leben zu können.[4]

85. Es ist aber aus der Aussage des Szentmarjay, Laskovits und Hajnóczy theilweis zu entnehmen, und auch gerichtlich bekannt, dass Deponent blos Wien verlassen wollte, um dem Revolutionsgeschäft in der Nähe zu seyn.

85. Ich habe diesen Leuten bloss gesagt, dass ich in September ohnehin nach Pest kommen, und bei meiner Mutter bleiben werde,

[1] Valószínüleg 1792 okt. 30.-i jelentésére céloz. Ld. az I. k.-ben.
[2] Ld. 91. l.
[3] V. ö. 91. l.
[4] V. ö. 134. l. 1. jegyz.

wo sie mir sodann die Listen der aufgenommenen Glieder überreichen können, allein aus der mir zugemutheten Ursache ist dieses gewiss nicht geschehen.

Fortsezung vom 11. September 1794.

86. [Ninos tudomása semmilyen magyarországi titkos nyomdáról.]

87. [Lehet, hogy az iratai közt talált német parasztdalt Troll rendőrbiztostól[1] kapta, de nem emlékezik rá.]

88. In wie vieltem Jahre ist Deponent in den Franziskaner Orden getreten?

88. Im 15. Jahre meines Alters bin ich den Kapistraner Observanten Orden getretten, und mit meinem 24. Jahre trat ich zu dem schon erwähnten Guarnisonsregiment als Feldkaplan.

89. Wie kann Deponent seinen ungarischen Adel beweisen?

89. Meine Famille ist ursprünglich von Dalmatinischen Adel, den aber der Kaiser Leopold der zweite auf die Bitte meines Bruders des pensionirten Rittmeisters bestättigte, und das Diplom hierüber ertheilte, welches mein Bruder in Händen hat.[2]

von Martinovich m.p.

Vorstehende Aussage wurde Deponenten nochmals vorgelesen, von ihm bestättiget, und eigenhändig unterschrieben.

Joseph Sedelmayer m.p. Johan Ant. Fellner m.p.
Mag*istrats* Rath Aktuar

Ich Endes-Unterzeichneter bestättige hiemit alles Dasjenige, was ich bei meinem Verhör in das Protokollum hineindiktiret habe.[a)]

Wien den 16. Sept. 1794.

Ign. von Martinovich m.p.

Coram me Josepho Nagy, consiliario regio hung*arico*-aulico m.p.

Coram me Josepho Lanyi, consiliario regio hung*arico*-aulico.

a) A megerősítő záradék Martinovics sk. írása.

[1] V. ö. 52. l. — Hackel vallomása szerint ugyanis ezt a dalt Troll előszeretettel énekelte társaságban. (A vizsgálóbizottság 1795 febr. 21-i jelentése: St. A. Vertr. A. 4. fasc.)

[2] Martinovics Vince kapitány, 1791 jan. 19.-én kérte maga, Tamás, Ignác, Márk nevű testvérei és elhúnyt János bátyja gyermekei számára a magyar nemesség adományozását (nem megerősítését). Kérvényében hivatkozott a porosz és török háborúban tanusított vitézségére, valamint arra, hogy a család »albán [nem dalmát!] nemesi törzsből« származik. (O. L. M. Kanc. 1142/1791. sz.) A Kancellária igenlő javaslatára Lipót király 1791 febr. 24.-én írta alá az adomány levelet, amelyik kifejezetten nemesség adományozásáról, nem megerősítéséről szól. (*U. o.* 2739. sz. — A nemesi okirat magyar fordítását közli Grosschmied G. a *Bács-Bodrogh Vármegyei Tört. Társulat Évkönyvében*, V. (1889) 58. s köv. l. — Az ekkor adományozott címer: vízszintesen osztott pajzs, felül kék mezőben ágaskodó fehér ló, alul sárga mezőben könyökben hajlított vörösruhás kar, kezében kard, melynek hegyére levágott török fej van tűzve. — A nemesség adományozásával kapcsolatos taksák elengedése ügyében ld. M. Kanc. 1791 : 349., 5616. és 6731. sz.) — V. ö. 27. l.

15.

1794 szeptember-október

Szolártsik Sándor vallomásai az udvari vizsgálóbizottság előtt

a.)

1794 szeptember 5, Bécs

Az udvari vizsgálóbizottság jegyzőkönyve Szolártsik Sándor kihallgatásáról. A Szabadság és Egyenlőség Társaságába való beszervezéséről, az Ember és a Polgár Kátéjának terjesztéséről

Schmitt, a bizottság jegyzője által írt eredeti : O. L. Vetr. A. 47. fasc. Szolártsik periratai 4. sz. mellékl. — Egykorú hiv. másolata : O. L. Vertr. A. 4. 533—644. fol. — Az 1870-es évek végén készített, hibákkal teli másolata az osztrák rendőrminisztérium számára készült, időközben elpusztult hiv. kópiáról : Széchenyi Kvt. Ms. Fol. Germ. 1071, 115—118. fol.

Szolártsik[1] (elfogatására ld. 118. l.) szept. 2-án érkezett Bécsbe, s azonnal az udvari vizsgálóbizottság elé vezették. Kihallgatása ugyan inkább formális jellegű volt, hiszen sem Saurau, sem a bizottság tagjai nem ismerték Tomanek ügyvéd följelentését. (Ld. *Iratok* 8. sz.)[2] Szolártsik kérte, hogy írásban adhasson választ a bizottság kérdéseire.

[1] Szolártsik (nevét következetesen így írta) Sándor életéről csak keveset tudunk. 1766 május 25.-én született Göncön, Abauj megyében, ahol apja sómester volt. Nemes, (Ld. vallomását 555. l. és Primási lt. Világi lt. B/2 series captivorum) r. k. vallású. Kazinczy szerint 1784 körül Pesten, a *Pallas Lexikon* cikkírója (Marczali H.?) szerint pedig 1789-ben az egri egyházmegyében kispap volt, amit a *Révai Lexikon* is megerősít, csak az évszámot módosítja 1779-re. (1789 már csak azért sem lehetséges, mert 1786-ban II. József az összes egyházmegyék kispapjait Pestre gyűjtötte össze, megszüntetvén az egyházmegyék szemináriumait, s így az egri szeminárium élete is csak 1791-ben kezdődött újra). Erdélyi László jurátus is »absolutus theologusnak« mondotta, a Táblaelőtti kihallgatásakor (ld. 649 l.). Az egri szeminárium levéltárában levő Diarium praefectorum, Diarium archisodalitatis és Diarium scholae episcopalis névsoraiban Szolártsik neve nem fordul elő. (Soós Imre megyei főlevéltárnok szíves közlése.) A pesti papnevelde levéltára pedig a második világháború alatt elpusztult. Így a fenti adatok hitelességét nem áll módunkban ellenőrizni. (Hogy kispap volt valószínűsíti az is, hogy kivégzése után elárverezett ingóságai közt volt egy »cingulus clericalis« is. O. L. M. Kamara, juridica 1795, fons 48., pos. 15.) Az 1790-es évek legelején Pesten találjuk Szolártsikot. (Kazinczy szerint 1789-ben hagyta oda rendjét.) Az egyetem jogi fakultására iratkozott be, miközben, hogy megélhessen írnokságot vállalt a Kir. Táblán és Abaffy Ferenc fiai mellett nevelősködött. (Az anyakönyvi bejegyzést közli Bartucz L., *A magyar jakobinusok exhumálása. A magyar jakobinusok emlékezete.* Bp. 1919, 150. l.; ugyanitt részletes adatok Szolártsik testalkatára, stb. 149—163. l.; *Szirmay*, VIII. § 14. pontja és *Kazinczy jegyzései, u. o; Pallas Lexikon*, XV. 782. l.; *Révai Lexikon* XVII. 692. l.; ld. még *Kazinczy levelezése*, III. 36., XXII. 117., 124. és 484. l.; elfogatásakor elkobzott iratai : Széchényi Kvt. Ms. Quart. Lat. 2370 I—II. és Fol. Lat. 3675 (legnagyobbrészt egyetemi jegyzetek); továbbá : O. L. Vertr. A. 51. fasc. ad A 11. köteg (francia munkákról készített jegyzetei). — Abaffynál való életét leírta ő maga : 561. s köv. l.— Megemlítjük még, hogy Pulszky Ferenc 1849 utáni emigrációjában írt regényének (magyarul megjelent a szerző halála után : *A magyar jakobinusok. Történeti regény.* Bp., é. n.) főhőse Szolarcsek [!], s hogy élete köré írói fantáziával valóságos regényt költ, amiből azonban adatokkal semmi sem igazolható.

[2] Gr. Saurau a nádorhoz írt levelében szept. 2.-án meg is kérdezte, mi adott okot Szolártsik letartóztatására. A nádor válaszában vázlatosan ismertette a Tomanek-féle följelentést, majd ezt írta : Szolártsik elfogatása »ist hauptsächlich aus dem Grunde veranlasset worden, um auf die weitere Spur des Complotes zu kommen, da daraus zu ersehen ist, dass obbesagter Szolarczek von der ganzen Sache eine vollkommene Kenntniss haben muss.« (O. L. Vertr. A. 36. fasc. 30. sz.)

Szept. 5.-én benyujtott írásbeli vallomásában ártatlanságát hangoztatta. Amikor augusztus utolsó éjszakáján az elfogatására küldött katonák fölverték álmából, — írta — első ijedtsége elmultával vidáman készült az útra. Meg is jegyezték a katonák, »bizony, ez ártatlan.« Arra, hogy vádlott, nem is gondolt. Bizonyosra vette, hogy Hajnóczyék ügyében akarják őt kihallgatni, mivel ezek egyakran fordultak meg főnöke házában, vagy éppen Abaffy ellen akarják vallomását hallani. Hiszen mindenki tudja, milyen baráti viszonyban volt az elfogottakkal. Annál nagyobb volt csodálkozása, amikor megtudta, hogy a forradalmi káté terjesztésével vádolják. Kijelenti, hogy semmiféle forradalmi kátét meg nem vett, és nem olvasott. Hallott valami — közönségesen csak francia káténak nevezett-iratról, de azt nem látta. Arról is tud, hogy más hasonló röpiratok, versek, énekek közkézen forogtak, amelyek mind a franciákat dícsérték, de ezeket sem ismeri. Franciául nem tud, meg aztán ideje sem volt ilyesmire. Egyrészt jogi tanulmányai, másrészt a Kir. Táblán való hivatalos elfoglaltsága, valamint az Abaffy gyermekek melletti nevelősködés, minden idejét lefoglalták. Az Abaffynál megforduló vendégek ugyan gyakran hagytak asztalán mindenféle könyveket meg iratokat, de azokba bele sem nézett. Arról hallott, hogy Bécsben elfogták egy összeesküvő társaság vezetőit, hiszen ez nemcsak Pesten, de egész Magyarországon és Erdélyben is nagy port vert fel. Arról is hallott, hogy az uralkodót akarták meggyilkolni, — de forradalmi szervezkedésről semmit sem tud. Azt tudja, hogy Budán régóta fennáll a »műveltek társasága,« vagy másnéven Olvasókör,[1] meg hogy két szabadkőműves páholy is van.[2] Meg azt is hallotta, hogy angol mintára valami ifjúsági tudóstársaságot akarnak összehozni, ahol megvitatnák a legkülönbözőbb dolgokat. Egyszer Verhovszky, akivel korábban nagy barátságban volt, beszélt is neki valamilyen társaságról, — ő azt hitte erről szól. Kapott is akkor egy iratot, meg egy cédulát tőle, amire valamilyen jelek voltak felírva, s Verhovszky azt mondta, legalább két embernek mutassa meg. Rengeteg dolga miatt azonban nem jutott hozzá, hogy elolvassa. Egyszer, csak úgy futtában belenézett, s látta az első kérdést: Mi az ember? De annyira nem érdekelte, hogy olvasatlanul otthagyta asztalán. Ott hevert jóideig, legfeljebb látogatói nézegették. Ezekután nem érti, hogy gyanúsíthatják azzal, hogy ő is részes az összeesküvésben. Hogy is jutott volna eszébe ilyesmi, éppen neki, a fiatal, tapasztalatlan emebernek: nyelveket nem tud, ismeretségei nincsenek; ahhoz, hogy a mindennapija meglegyen mások szolgálatába kell állnia s éjjel-nappal törnie magát a munkában. De meggyőződése is ellene mond az ilyesminek: hogyan kerülne ő, akit társai vallásos érzelmeiért bigottnak neveztek, egy egyházellenes mozgalomba. Kifogástalan magatartását különben az egyetem tanárai is tanusíthatják. Mindezek alapján kéri, eresszék szabadon. (Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 47. fasc. Szolártsik periratai 3. sz. mellékl.).

Verhörsprotokoll vom 5. Septbr. 1794

Da von der Kommission dieses Bekentniss, nach den wider denselben vorkommenden Inzichten, keines Weges als wahr angenommen werden konnte, so wurde derselbe vorgerufen, und die gegen ihn eintretenden Fragen vorgeleget, worauf derselbe sich folgender Gestalt äusserte.

Die meisten Menschen, mit dem ich in einigem Verhältnisse gestanden bin, habe ich im Hause meines Principalen des Herrn v. Abaffy kennen gelernt. Er ist ein liebhaber von gelehrten Leuten, welche sich daher auch oft in seinem Hause einfanden. Solche waren Professor Krail, Professor Koppi, Professor Barics,[3] Haynotzi, Szentmariay, Laczkovitz nur selten, Verhovszky. Den letztern kannte ich schon von Person aus, ehe ich in das Haus des Herrn v.

[1] A budai olvasókört Berzeviczy Gergely alapította 1792-ben. V. ö. 116. l. 2. jegyz. — A pesti olvasókörről csak ánnyit tudtam megállapítani, hogy 1791 őszén már működött. Egy 1791 szept. 28.-án kelt névtelen konfidens jelentés szerint a hajóhídnál, az egyik szabadkőműves házában rendezték be, és főleg szabadkőművesek látogatták. (St. A. Vertr. A. 56/*b* fasc. Az olvasókör alapszabályainak egy példánya Versegi lefoglalt iratai közt: O. L. Vertr. A. 51. fasc. ad A 13. sz.).

[2] A pesti és budai szabadkőműves páholyokra ld. *Abafi* és *Janesó*, passim.

[3] Mindhárman a pesti egyetem tanárai. V. ö. 156. és 215. l.

Abaffy gekommen bin, sodann hab ich ihn näher kennen gelernt, weil wenn mein Principal nicht zu Hause war, er zuweilen auf mein Zimmer kam. — Wir sprachen da von ganz gleichgültigen Gegenständen, meistens aber von meinen Studien.

Einmal jedoch sprach er mir von einer gewissen geheimen Gesellschaft, wovon er mir eine Schrift gab, welches ungefähr im May d. J. vorfiel. Ich hatte nicht Zeit diese mir mitgetheilte Schrift abzuschreiben, sondern gieng sie nur flüchtig durch. Der Titel war Vom Menschen und Bürger. Zu gleicher Zeit theilte er mir auch gewisse Zeichen mit, woran sich die Mitglieder erkennen, nämlich das schriftliche, n, die kreutzweis gelegten Hände, und drei Klopfer beim Eintritt. Von Küsse ℔ erinnere ich mich nicht, dass er mir etwas gesagt hat. Er instruirte mich zugleich, dass ich trachten solle, für diese Gesellschaft wenigstens zwei andere aufzunehmen.[1]

Ich war im Begriffe den Erdélyi aufzunehmen, welcher mir sagte, dass er diese Schriften bereits habe.[2] Gleich nach dem habe ich diese Schrift und Zeichen, so wie ich sie vom Verhovsky erhalten, einem gewissen Baranyai mitgetheilt. Ich muss erinnern, dass ersterer wirklich die Schriften mit nach Haus genommen habe, bei Zurückstellung derselben mir aber sagte, dass er solche schon von jemand anderen erhalten habe. Baranyai stellte mir nach gemachter Abschrift mehrgedachte Schrift wieder zurük. Ich theilte sie sodann dem Illés einem Advokaten und Kopacz gleichfalls Advokaten eben auch mit. Ausser diesen benannten Individuen hab ich sonst niemand diese Schrift und Zeichen mitgetheilt. Weder dem Domanek noch dem Megyeri hab ich je von dieser Gesellschaft gesprochen oder ihnen die obenbenannten Zeichen und Schriften gegeben.

Ich erinnere mich nicht meinem Principal dem Herrn v. Abaffy von dieser Sache Erwähnung gemacht zu haben. Bei Gelegenheit aber, wo Laczkowitz, Haynotzi und Szentmariay nach Wien geführt wurden, und die Rede gieng, dass sie wegen Verbreitung dieser Schriften angehalten worden wären, hab ich mich gegen gedachtem meinen Principal dahin geäussert, dass wenn

[1] Okt. 3.-án bécsi fogságában Szolártsik külön írásbeli följegyzést készített a nádor számára arról, hogyan jutott kezébe a káté. (Species facti, quo scriptum, cujus causa in carcere teneor, ad meas manus venerit. O. L. Vertr. A. 47. fasc. Szolártsik periratai 9/A sz. mellékl.) Lényegben a fentiekkel megegyezően adja elő benne a történteket, csak sokkal részletesebben: »Commune objectum discursus mensalis erant eventus bellici, facinora Pittiana, Robesperiana, tum generatim Anglicae et Gallicae juventutis dexteritas, vivacitas, de obvia quavis materia verbosius disserendi promptitudo laudata. Haec quam necessaria forent et qualiter apud nos modo optimo procurari possent, disceptabatur, ac tandem conclusum est, efficacius medium vix dari posse, quam si societas eruditorum, vel ut eam compellabant, illuminatorum coalesceret inter juvenes, qui collata aliqua pecunia conducerent spaciosius hospitium, apparatum librarium procurarent et sua serie sub unius praesidio elabarata objecta ex cathedra declamarent, reliqui argumenta eorum ordinate refutarent, eoque finito se disraherent.« Néhány nap mulva Verhovszky egy magyarnyelvű kéziratot adott át neki, amelynek címe: De officio Hominis et Civis volt, s elmondta, hogy a társaságnak már sok tagja van; hamarosan szakosztályokat is szerveznek, így aztán mindenki azzal foglalkozhat, ami legjobban érdekli. Végül figyelmeztette őt, hogy legalább két tagot szerezzen. Ő bizonyosra vette, hogy az illuminátusok társaságáról van szó. Ezt a meggyőződését még alátámasztotta a káté címe: »ejus, quae raptim percurri, capita *De Homine*, *De Cive*, *Rege*, *Nobilitate*, quid aliud quam dissertatiunculam juris publici patefaciunt?« Ezért nem volt különösebben kíváncsi rá, s nem is olvasta el. Ott hevert az íróasztalán, ahogy már mondotta (ld. 294. l.) s legföljebb barátai lapozgattak bele.

[2] Az itt következőkre v. ö. 118. l.

man wüsste, es sey dieses die wahre Ursache ihrer Verhaftnehmung, man die Sache gut machen könne, worauf mir mein Principal zur Antwort gab, er habe die in der Frage stehende Schrift nicht gelesen, folglich wisse er auch nicht, ob sie gefährlich sey oder nicht.

Nach der Arrestierung obiger 3 Personen hab ich zwar mit Verhovszky über die warscheinliche Ursache ihrer Anhaltung gesprochen, jedoch hat er mir nichts von Vertilgung der Papiere gesagt.

Ich habe, so wie ich sonst niemand obige Schriften mitgetheilt, auch niemand dass Zeichen der Gesellschaft gemacht, folglich auch keinen gefunden, der es mir erwiedert hätte. Uiber den Fortgang dieser Gesellschaft hab ich mit niemand geredet. Diejenige welche ich aufgenommen habe, haben die Schriften und Zeichen in meiner Wohnung erhalten. Ich fragte sie sodann nie mehr, ob sie die Schriften und Zeichen wieder anderen mitgetheilt hätten, und auch sie haben mir niemals mehr von dieser Angelegenheit gesprochen. Ich kannte auch ausser dem Verhovsky kein anderes Mitglied dieser Gesellschaft. Ich habe ferner niemand eine Schrift zum Aufheben gegeben, noch auf irgend eine Art vertilget.

Den anschlüssigen bei mir vorgefundenen Brief habe ich den Tag selbst oder den Tag vor meiner Arretirung vom Sekretaire Szűz erhalten.[1] Der Sinn davon ist, dass ich zu ihm kommen und demselben abschreiben helfen solle. Ich pflegte dieses öfters zu thun. Das was er mir gewöhnlich zum Abschreiben gab, waren Deputations Akten.

Von dem kroatischen Gedichte, welches an den Freiheitsbaum zu Agram soll angeheftet gewesen seyn, hab ich eine Uibersezung in hungarischer Sprache von Szentmariay erhalten, und in der Originalsprache beim Verhovsky gesehen.

Das Gedicht unter dem Titel: Vox clamantis in deserto etc. hab ich nicht gesehen, doch muss ich bekennen, dass das mir comissionaliter vorgezeigte Exemplar (welches sich unter den Papieren des Hainoczy befunden hat) von der Handschrift des Herrn v. Abaffy sey, so wie es mir vorkommt.

Von dem Pasquill auf den General Barco, welches auf der von ihm auf der hölzernen Brüke errichteten Hütte angeschlagen war, ist mir folgendes bekannt: Ich ging in der frühe über die Brüke, sah dieses Pasquill angeschlagen, wobei sich viele Menschen versammelt hatten, schrieb es ab, und zeigte es zu Hause meinem Prinzipal dem Herrn v. Abaffy, welcher solches behielt. Nur soviel weiss ich noch, dass man, ich weiss nicht aus welcher Ursachen, mich für den Verfasser desselben gehalten habe.

Was die Litteras ad Imperatorem etc. betrifft, so hab ich solche nicht gesehen, noch gelesen, sondern weiss nur, dass wegen Verbreitung dieses Schreibens einmal eine Untersuchung war.

Die Advokaten Tomanek hab ich nur selten gesprochen, undzwar im Koffeehause zu Pest. Es sind beilaufig 4 Monate, wo ich ihn nämlichen Orte sprach, und zwar immer von gleichgültigen Dingen.

Ich versichere übrigens noch einmal, dass ich von der geheimen Gesellschaft oder der Art der Verbreitung der Schriften gar nichts weiss. Und wenn ich vermuthet hätte, dass diese Gesellschaft einen so schädlichen Zwek hätte, so würde ich zur Verbreitung derselben nie Hand angelegt, sondern vielmehr die Verbreiter derselben angegeben haben. Wenn ich in dieser Sache einen

[1] Keltezés és aláírás nélküli néhány tréfás sor, hogy hegyezze meg tollát és menjen el a sorok írójához. (Szolártsik periratai 16. sz. mellékl.) V. ö. 75. l.

Fehltritt begangen hab, so werfe ich mich Sr. M. zu Füssen, und flehe diessfalls um Gnade und um meine baldige Befreiung, weil dasjenige, was ich in dieser Sache gethan habe, gewiss nicht aus Bosheit, sondern aus zu wenigei Uiberlegung und Unerfahrenheit geschehen ist.

Alexander Szolartsyk m. p.

Fortsezung vom 10 Septbr. 1794

Ich muss über die mir vorgelegte Frage gestehen, dass ich den Advokaten Tomanek[1] im Koffehause bei den 3 Mohren gesprochen habe. Jedoch über die mir vorgelesene hier nebengehende Anzeige muss ich zu meiner Vertheidigung sagen, dass ich zu diesem Tomanek nie diese Reden geführt, ihm nie von der geheimen Gesellschaft eine Meldung gemacht, noch ihm die Zeichen oder den Katechismus mitzutheilen versprochen habe. Ich bin bereit mich dieserhalber mit ihm konfrontieren zu lassen. Von dem breiten Sebel des Tomanek erinnere ich mich wohl, dass im obgedachten Kaffehause die Rede war, denn er hat denselben mehrmal herausgezogen, jedoch hab ich diese Gelegenheit nie ergriffen, um ihn von einer demnächst in Hungern erfolgenden Revolution zu sprechen. Ich habe weiter gegen benannten Tomanek nie von zusammenkünften im Junkischen Hause, noch von der Aufnahme eines Magnaten in diese Gesellschaft Erwähnung gemacht hab, es auch umso weniger thun können, als mir dergleichen Zusammenkünfte ganz unbekannt sind, auch von Abhaltung dergleichen Zusammenkünfte nie gehört habe.

Ich habe das Gedicht: Vox clamantis in deserto ad Hungaros in dem Hause des Abaffy weder gesehen noch gelesen, sondern hievon in der Weigandischen Buchhandlung sprechen, und solches loben gehört. Wer solches gelobt, ist mir nicht erinnerlich, nur glaube ich, dass der Universitäts Aktuar Szathmáry[2] eben auch damals gegenwärtig war. Weder in dieser Gesellschaft, noch irgendwo anders ist meines Wissens Abaffy als Verfasser dieses Gedichts genannt worden.

Was ich bereits ad Protocollum gegeben habe, dass mir nichts bewusst sey, ob Abaffy Verfasser mehrerer im Publikum zirkulirende Gedichte, besonders aber eines Pasquills auf den General Barko sey, noch dergleichen Piecen im Publiko verbreitet habe, bestättige ich noch einmal, und kan überhaupt nichts weiteres sagen als worüber ich meine Aeusserung bereits abgegeben habe.[3]

Alexander Szolártsik m. p.

Deponent hat nach der Vorlesung seine Aussage bestättiget, und eigenhändig unterzeichnet.

Joseph v. Nagy m.p.
Joseph v. Lányi m.p.
Friedrich Schilling m.p.
Schmitt m.p.

[1] V. ö. *Iratok* 8. sz.

[2] Szathmáry András, a *Magyar Almanak* szerint »az Universitás magistratusának actuariusa.«

[3] Szolártsik vallomásáról Gr. Saurau szept. 6.-i levelében tudósította a nádort. (O. L. Vertr. A. 36. fasc. 38. sz.)

b.)

[1794 október 3, Bécs]

Szolártsik Sándor írásbeli följelentése Abaffy Ferenc és baráti köre forradalmi magatartásáról

Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 47. fasc. Szolártsik periratai 9/B sz. mellékl. — Egykorú hiv. másolata: O. L. Vertr. A. 42. fasc. 42/B sz. és u. o. Vertr. A. 46. fasc. Abaffy periratai 5. sz. mellékl.

Szolártsik bécsi börtönéből okt. 3.-án kérvénnyel fordult Sándor Lipót nádorhoz; benne ártatlanságára hívatkozva, szabadonbocsátását kérte. (O. L. Vertr. A. 51. fasc. ad A 11. köteg.) Kérvényéhez mellékletként csatolta nyilatkozatát arról, hogyan került kezébe Az ember és a Polgár Kátéja (ld. 167. l. 1. jegyz.), valamint itt közölt följelentését. Gr. Saurau okt. 4.-én továbbította a kérvényt és mellékleteit a nádorhoz Batsányi beadványával (ld. *Iratok* 18. sz.) együtt; kísérőlevelében többek között ezt írta: (O. L. Vertr. A. 36. fasc. 88. sz.):

»Die beeden im hiesigen Polizeyhause befindlichen Arrestanten, Bacsany und Szolartsyk, haben mich durch den Regierungsrath Schilling um die Erlaubniss ersuchen lassen, sich mit einem Promemoria an E. Königl. Hoheit wenden zu dürfen. Da auch den schwehrsten Verbrechern der Weg zur Gnade offen bleiben muss, und es die Menschlichkeit fodert, denselben nicht auch den lezten Trost zu benehmen, so hielt ich es für Pflicht diesen beeden Individuen ihre Bitte zu gewähren, und säume nicht die von denselben verfassten Instanzen zu Er. Königl. Hoheit höchster Einsicht hiemit zu bringen.

»Bacsanyi verlaugnet auch hierinn seinen Charakter nicht, er spricht mit Bitterkeit und Hohn, und sieht alle gegen ihn bisher gethanen Schritte als illegal und ungerecht an, besonders glaubt er seine Entsetzung vom Amte nicht verdient zu haben.

»Szolartsyk bittet nicht blos, sondern giebt merkwürdige Data gegen den Abaffy an. Lezterer erscheint hier als ein rasender Democrat, als Verfasser der gegen den General Barco verbreiteten Pasquille, und als ein Ungeheuer, das selbst den Szolartsyk zum Meuchelmorde aneifern wollte. Obgleich diese einseitige Angaben nicht als rechtsbeständige Beweise angenommen werden können, so verdienen sie doch immer zu einem Gegenstand der Untersuchung von dem betreffenden Richter gemacht zu werden; und in dieser Hinsicht dürften E. Königl. Hoheit dieses Promemoria als ein Aktenstück zu den von mir über die mit den hier befindlichen Arrestanten aus Ungarn abgeführte Untersuchung an S. M. erstatteten a. u. Vortrag anzusehen geruhen.«

A nádor mind Szolártsik, mind Batsányi kérvényét átadta a kir. jogügyi igazgatónak (ld. *Jegyzőkönyv* No 88), aki azután fel is használta azokat a perben.

Freymüthige Anklage

Nur um einige Stunden bin ich zu meinem grössten Unglück zu früch aretirrt worden. Ich beschloss ohne dies aus einer wichtigen Ursache gewiss zum General Barko zu gehen den künftigen Morgen, wo ich dann auch die längst erwünschte Gelegenheit würde erlangt haben, alles pünktlich zu entdecken, und frey zu sagen.

Eben darum, weil ich dieses frey thun wollte, und in dem traurigen Zustande der Gefangenschaft ich mir dadurch keinen Verdienst zu erwerben hoffte, habe ich in meiner Fassion mehrere Fragen unbestimmt, oder verneinend beantwortet. Dazu äusserte mir die hochlöbl. Commission, es wären nur Lateral-Fragen, folglich war ich auch nicht dazu vorbereitet, doch verlangte ich immer vor die Commission nachdem.[!]

Blos um meine Studien leichter zu endigen, mich meinem Endzwecke zu nähern, kamm ich zum Abaffy, ohne mich um dessen Charakter weiters

zu kümmern, und blieb zwey Jahre da. So lang seine Familie im ersten Jahre beysamm war, sah und hörte ich nichts, was wider die Pflichten eines gutten Bürgers ist. Mit dem Frühling gieng [!] sie auseinander. Er fuhr auch aufs Land, theilte sein Gutt unter den Kindern, und kamm wieder zurück.

Dann beobachtete ich ein lustigers Leben im Hause. Freünde kammen häufiger, es gab öfters Gastereyen ; mann riess sich um die grosse Französische Zeütung Moniteur. Ich wuste aber nicht warum, und zu fragen hatte ich weder Muth, noch Neügirde, bis gegen die Mitte Augusti.

Sie waren einem Tage alle da, die ich vor und nachdem bey uns gesehen habe. Voller Freüden tranken sie sich Glück zu, und allen ihren Freünden, welche sie auch bald darauf nannten: vivant nostri amici, vivant Galli, vivat Robespier und so fort. Endlich fieng der Discurs an vom heutigen Feste zu Paris, und dessen Beschreibung mit allen Lobeserhebungen. Nach Tische giengen alle in die Stube des Abaffy zum Coffé. Ich schenkte ein, das Gespräch dauerte immer, dann küssten sie einander. Der Abaffy schrie öfters: Wann werden wir auf die Würde der Menscheit gelangen? Die übrigen antworteten: Es wird schon werden. Und tausend solche kindische Reden, die ich täglich anhören musste.

Sie nannten sich nichts lieber, als Sittojen, oder Sancillot und lachten. Monarchen aber und Könige wurden Tyrannen und Despoten geheissen.[1]

Ob diese Belustigung aus Zufall, oder irgend einem Beweggrund vorgieng, weiss ich nicht, denn es geschah öfters. Ebenfalls kann ich nicht bahaupten, dass mann keine andere gleichgieltige Reden gefiret, oder sich gerade dieser Ausdrücke bedient habe, denn es ist schon ein Jahr vorüber, und ich habe keine besondere Aufmercksamkeit darauf angewendet.

Nach einigen Tagen giengen wir auf die Vacancz. Hier wartete der Abaffy immer mit Ungeduld den Posttag, um seinen Moniteur lesen zu können. Ich wunderte mich aber sehr, dass er so untröstlich war, als Wormser die Weisenburger Linie durchbrach und glücklich gegen Landau marschierte.[2] Hingegen aber bey Unglücksfällen sich gleichsam freüete.

Er bekam hier auch unter andren einen französischen Brief, mit der Aufschrift: Sittojen! aus welchem er bey Tische erzählte, es wäre ein Shiff mit französischen Gefangenen nach Waizen gekommen, und der Szentmariay sey ihnen entgegen gegangen, sie gesprochen, geküsst, auch eine Cocarde

[1] 1794 dec. 30.-i kihallgatása alkalmával arra a kérdésre: »Qui sunt ergo amici illi Abaffyani?« — Szolártsik az elmondottakat a következőkkel egészítette ki: »Sunt Hájnoczy, Szent Máriaj, Gyurkovics, Koppi, Krail, Haliczky, Barics; plurimum non recordor, vel fors plures nec erant ; hanc interim addere debeo circumstantiam, quod pro Gallorum sanitate ea occasione pocula hausta fuerint, dum assus gallus indiacus ad mensam apponeretur. Tunc enim dictum fuit per unum illorum: Vivant Galli, indicando digito gallum indiacum: alter vero subjunxit: Vivant ergo etiam Galli, virtus enim inimicis etiam laudanda est ; Tertius tunc reposuit ; Ergo vivat etiam Roberspier, quia et ille vir est, qui talenta habet. Quoad discursum vero de monarchis et regibus in eo habitum, quod hi despotae et tyranni sint, illam debeo declarare circumstantiam, quod in specie de rege Borussorum et imperatrice Russorum sermo fuerit.« (Szolártsik periratai 10. sz. mellékl.)

[2] Wurmser Dagobert Sigismund gr. osztrák tábornok 1793 októberében porosz segítséggel Wissenbourg-nál (Elszász) áttörte a francia védelmi vonalat és elfogalalta Landau városát

von ihnen bekommen habe, welche er niemanden sehen lässt, als der sie kniend küssen will.[1]

Gegen Anfang November kehrten wir zurück nach Pest, und so gieng mein zweytes Jahr an. Den ganzen Winter besuchten ihn seine alten Freünde, ich habe aber nichts merkwürdiges wahrgenommen, als den französischen Brief an S. M. ins deütsche übersezt,[2] wer aber solchen in das Haus gebracht hat, ist mir unbewust. Nur so viel hörte ich bey Tische, dass der Consiliär Boross[3] es nie erfahren wird, wer der Übersezer sey, und der Szentmiray habe unrecht gethan, dass er es über den Verstorbenen Gyurkovits gedacht hat. Der Brief aber an sich gefiel sehr, und wurde allenthalben approbirt.

Kurz darauf kamm das französische Lied heraus, welches in allen Sprachen bey Abaffy zu finden war.[4] Die Übersetzer aber wurden nie genannt.

Im April gieng er wieder auf sein Landgutt, und kamm gegen Ende Juny. Nun waren mir seine Freunde überlästig, den sie mussten durch das Taffelzimmer, wo ich jezt wegen der Enge des Quartiers wohnen musste mit meinem Knaben. Sie lasen Zeütungen, machten ihre Bemerkungen auf der Landkarte, wenn aber ich hinein kamm, sahe mich alles an, und schwieg; ich bemerkte dies, wurde beschämt, und suchte Gelegenheit mich zu entfernen, gieng auch nicht so leicht hinein, ohne geruft zu sein.

Im Julio, ich weis nicht unter welchem Dato, rufte er mich nach Abendessen aus meinem Zimmer, wo ich eben studirte, und fragte, ob ich die Hüt teauf der Brücke kenne? Ja, sagte ich, ich weis, dass eine da sey; wem sie zugehört, habe ich niemanden gefragt. — Wollten sie mir nicht den Gefallen thun, (fuhr er fort) und dies Zettl darauf pappen? Hingerissen von meinem gewöhnlichen Dienst-Eyfer, und zum Theil auch, weil es schon spät bey der Nacht war, hatte ich nicht Zeit, die Moralität meiner Handlung zu überlegen, noch das Zettl durch-zu-lesen, ich glaubte aber was spassiges, einen lustigen Einfall zu seyn, am wenigsten habe ich beförchten, dass es die Ehre eines verdienstvollen alten Generals berieren soll, weil ich nie über ihn was reden gehört habe. Kurz, ich habe es angepapt. Noch werde ich in diesem einsamen Zimmer schamroth, obwohl ich es auch heute nicht weiss, was auf dem Papier stund.[5]

Den andern Tag hörte ich, dass der arme kranke General sich sehr über dem Pasquil zürnet, der die Nacht auf seine Hütte angeklebt wurde. Nur Furcht hat mich abgehalten, dass ich nicht zu ihm gieng den Fehler abzubitten.

Nach einigen Tagen ruft mich der Abaffy wieder, und sagt, er habe im Lesegabinette[!] gehört, dass der General Barko sich um unsere Wohnung erkundiget hätte, und wenn er mich allenfals ruffen liesse, gab mir der Abaffy

[1] Abaffy, megkérdeztetvén erről a Táblán, ezt vallotta: »Quis memoratas litteras mihi scripserit nescio, recordor tamen mihi scriptum fuisse, quod Szent Miray Gallis captivis Vaczium obvium iverit, sed de reliquis circumstantiis in haec questione recensitis me amplius non reflecto.« (Az 1795 jan. 31.-i kihallgatás jegyzőkönyve: O. L. Vertr. A. 46. fasc. Abaffy periratai 5. sz. mellékl.) — V. ö. 118. l.

[2] Martinovics nyilt levele Ferenc császárhoz.

[3] A nyilt levél szerzőjének kiderítésére elrendelt vizsgálat vezetésével a nádor Boros Lajost, irodaigazgatóját bízta meg. A vizsgálat részleteire ld. *Martinovics nyilt levele.*

[4] T. i. a Marseillaise.

[5] Abaffy a vallomásnak erre a részére csak ennyit válaszolt: »Ego medio Szolártsek nullum pasquillum affigi curavi.« *(i. h.).*

die Lehre, was ich sagen soll; nämmlich : ich sey auf der Brücke spazieren gewesen früh, hätte das Zettl da erblickt, abgeschrieben, und ihm nach Hause gebracht.[1]

Von der Zeit konnte er den General nicht leiden. Einst sagte er, es hätte ihm jemand hinterbracht, dass der General Barko öffentlich so spräche : »Ich weiss, wer der Verfasser des Pasquils sey, ich habe den gutten Menchen nie geschadet, und auch keine Gelegenheit gehabt ihm zu nuzen!« — Warum verlangt er keine Satisfaction, wenn er es gewiss weis? setzte der Abaffy hinzu ; hat wohl Recht, soll lieber schweigen, damit nicht grössere Sachen heraus kommen.

Mir aber blutete mein Herz auf die schöne Worte des Generals, und ich war sehr niedergeschlagen, welches mir der Abaffy angesehen haben muss, denn er trauete mir den anderten Pasquill nicht mehr an, welchen ich auch ganz gewiss eheder zum General Barko, als auf die Hütte würde getragen haben, weil ich vorzüglich bei seinem Regimente mit der Zeit als Auditor angestellt zu werden wünschte.

Darauf wurden die Soldatten in Pest zusammen gezogen, das war nun wieder ein neüer Stoff über General Barko zu schimpfen.[2] Endlich wurden die drey vor meiner arretirt ; den Augenblick kam ein Frauen-zimmer weinend, welches ich nie bey Abaffy sah, und weyl man sie so früh nicht hinein lassen wollte, so sagte sie, sie sey die Baronin Sojer,[3] und gieng selbst hinein. Ich hörte bey der Thür : der Laczkovits sey wek, sie hätten ihn samt andern zweyen fortgeführt. Ich musste sodann gleich nach Offen gehen, um den Hajnoczy zu sehen, den ich aber nicht fand.

Nun hätte er den General Barko ermorden mögen, weil er Ihn vor den Thäter hielt. Die Freunde blieben aus, nur selten liess sich einer bey finstern Abend sehen. Ich lachte darüber, machte meine Bemerkungen, und doch war es mir auch nicht gut zu Muthe, nicht als wüsste ich mich in etwas schuldig, sondern ich befürchtete mit meinem Prinzipalen als accessorium mitgenommen zu werden, weil er viele Schriften verbrannte.[4]

Mit ungeduld wartete ich, dass mein Knabe seine Prüfung endiget. Ich nahm mir vor, Abaffys' Haus zu verlassen. Ein Brief meines Vatters ist Zeuge davon. Der Abaffy sprach jezt öfters mit mir, besonders nach Abendessen, weil er niemand andern hatte. Er gieng mit der Pfeife auf und ab, denkte viell, sagte aber wenig, bis ich des stehens miede mich beurlaubt habe, und zur Ruhe gieng.

Eben so geschah es die Nacht meiner Aretirung. Nachdem er vielles über General Barko, dem ich vom Herzen gut war, gemurt hat, dann zeigte er ganz sein bösses Herz, und machte sich vor mir verabscheiunswürdig. Nicht zufrieden, mich auf einen Schritt, dessen mich Zeit-Lebens reuen wird, durch Unwissenheit gebracht zu haben, wollte der gutte alte aus dem Hofmeister,[5] Eus dem Bilder[!] seines eigenen Kindes einen wahren Schurken machen. as war schon gegen Mitternacht. »Wenn man nur das alte Brutum (so

[1] V. ö. 168. l.

[2] 1794 aug. elején a főváros nyugtalan hangulata és a nagyszámú francia hadifogoly jelenléte miatt a nádor javaslatára katonaságot vontak össze Buda és Pest környékén. V. ö. *Sándor Lipót iratai*, 699. l.

[3] V. ö. 34. l. és 86. l. 2. jegyz.

[4] Abaffy tagadta ezt : »nullam scripta combussi«, válaszolta.

[5] Önmagát érti Szolártsik.

nannte er den General Barko) aus dem Wege raümen könnte!« — fieng er an. Ich erstaunete über diese Rede, und sagte ganz kalt, es wäre eine Schildwache vor seinem Hause. Auf dies schämte er sich nicht mir einen förmlichen Unterricht zu geben, als wenn er mich für jenen ansahe, der einen Meychelmord zu begehen fähig wäre. »Sehr unüberlegt würde es sein, sagte er, wenn man sich in sein Haus wagte. Die beste Gelegenheit zu solchen Unternehmen ist das Theater, entweder bey herausgehen unter dem Gedränge, oder selbst in seine Loge während der Musik. Kein besseres Werckzeug ist nicht dazu, als ein so langes Messer (die länge auf der Hand zeigend). Man geht vorbei, giebt ihm einen Stich in die Seite, und geht fort.«[1]

Dass der Abaffy es auch wircklich so gedenkt hat, kann ich nicht beweisen, aber ich fand mich dadurch so betroffen, dass ich ohne ein Wort zu sagen, mich von ihm entfernte, mit dem fessten Entschluss, dass sobald ich mich Morgen werde angekleidet haben, gleich zum General Barko gehe, und durch diese meine Aufrichtigkeit auch Verzeihung vor [!] den begangenen Fehler erbitten wolle ; allein in eine Viertl-Stund darauf bin ich schon nach Wien gefahren.

Hier ist alles was ich durch diese zwey Jahren von Abaffy zu sagen weis. Von dem Gedichte Vox Clamantis kann ich jezt nichts sagen. Und alles dieses würde ich zu Pest ebenso offenherzig entdekt haben, wenn mich nicht das Unglück getroffen hätte. Freylich sollte ich dieses ehender gethan haben, aber die meisten und grösten Sachen sind ja nur die lezten Täge vorgefallen, seine unanständige Gespräche ausgenommen, welche ich schon gleichsam anzuhören gewöhnt war, und auch nicht glaubte, jemanden einen Gefallen zu thun, wenn ich solche angebe, weil ich sie vür[!] allgemein bekannt hielt.

Dessen unerachtet machte ich mich doch schon vor diesem oft über einen Aufsaz von Anklage. Einige Fragmente unter meinen Schriften müssen es auch bezeugen. Aber ich wuste nicht, wo ich solches am besten anbringen könnte, ohne öffentlich verrathen zu werden, was ich doch mit Recht zu befürchten hatte, weil mir Abaffy alles gab, der dazu viele und grosse Anverwandte und Freünde hat, die mir schaden könnten, und mich dem allgemeinen Hasse aussezen.

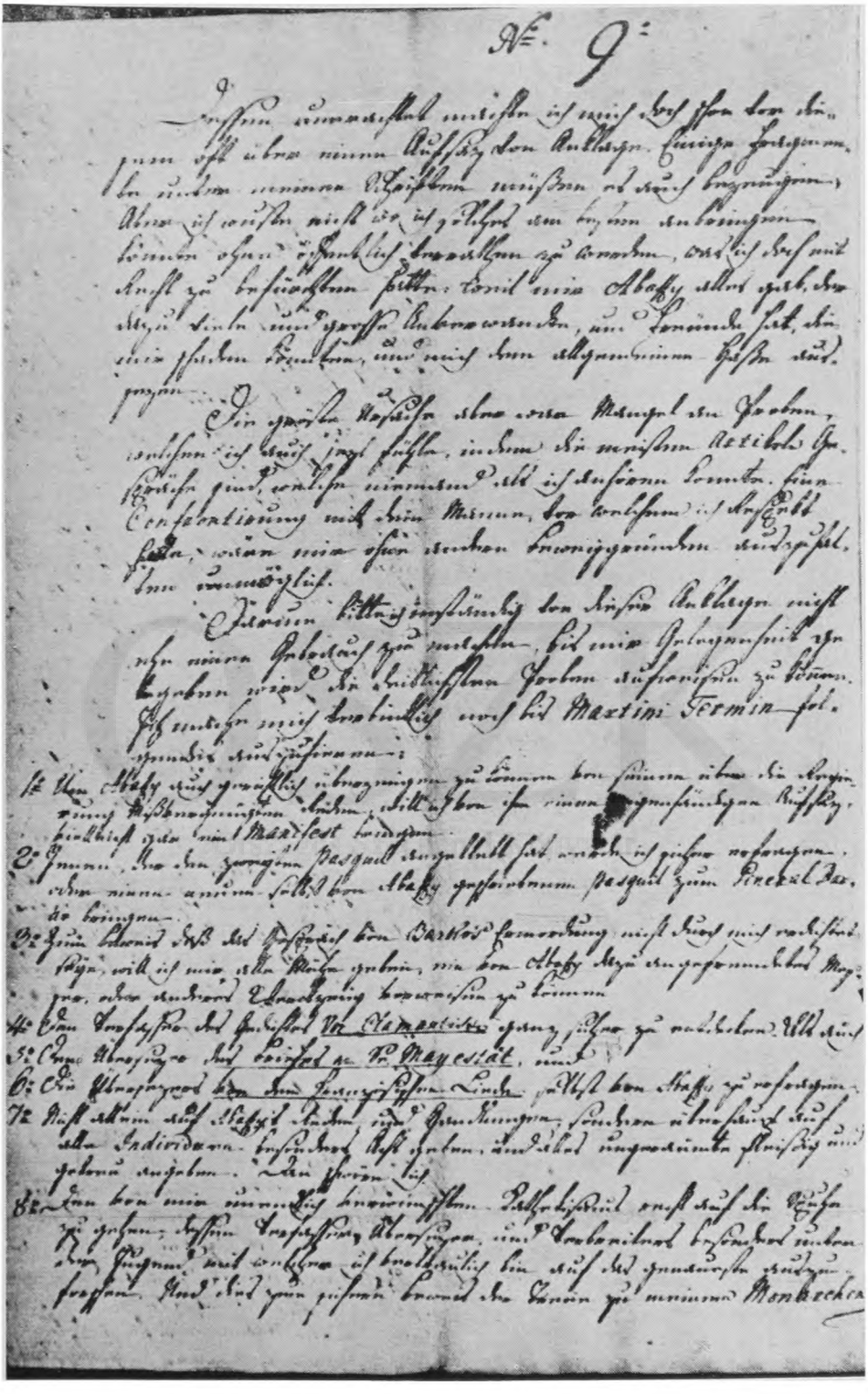
Die gröste Ursache aber war Mangel an Proben, welchen ich auch jezt fühle, in dem die meisten Artikeln Gespräche sind, welche niemand als ich anhören konnte. Eine Confrontirung mit dem Manne, vor welchem ich Respekt hatte, wäre mir ohne andere Beweggründen auszuhalten unmöglich.

Darum bitte ich inständig von dieser Anklage nicht ehe einen Gebrauch zu machen, bis mir Gelegenheit gegeben wird, die deitlichsten Proben aufweisen zu können. Ich mache mich verbindlich noch bis Martini Termin[2] folgendes auszufiehren :

1° Um Abaffy auch gerichtlich überzeügen zu können, von seinen über die Regierung missvergnügten Reden, will ich von ihm einen eigenhändigen Aufsaz, vielleicht gar ein Manifest bringen.

[1] Február 5.-i kihallgatásakor Szolártsik ehhez még a következőket tette hozzá: »Quantum autem ad clanculariam generalis Barko occisionem ea occurrit reflexio, quod occasione habiti discursus et propositae modalitatis, qua commode sicaria manu idem generalis sufferri posset? Abaffy ad sicarios Italos provocaverit, asserendo, quod illi enarrata in fassione in ea modalitate homines confodere soleant, et quod generalis etiam Barko jam hactenis tali ratione in Italia interemptus fuisset.«

[2] Nov. 11, a magyarországi téli törvénykezési időszak kezdete.

Részlet Szolártsik Abaffy elleni följelentéséből
(Ld. 174—175. l.)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

2° Jenen, der den zweyten Pasquil angeklebt hat, werde ich sicher erfragen, oder einen neuen, selbst von Abaffy geschriebenen Pasquil zum General Barko bringen.

3° Zum Beweis, dass das Gespräch von Barko's Ermordung nicht durch mich erdichtet seye, will ich mir alle Mühe geben, ein von Abaffy dazu angefremdetes Messer, oder anderes Weckzeüg vorweisen zu können.

4° Den Verfasser des Gedichtes Vox Clamantis etc. ganz sicher zu entdecken. Als auch

5° den Übersezer des Briefes an S. M. und

6° die Übersezers von dem französischen Liede selbst von Abaffy zu erfragen.

7° Nicht allein auf Abaffy's Reden und Handlungen, sondern überhaupt auf alle Individuen, besonders Acht geben, und alles ungeraümte fleissig und getreu angeben. Dann schwöre ich

8° den von mir unendlich verwünschten Kathekismus recht auf die Spur zu gehen, dessen Verfasser, Übersezer und Verbreiters, besonders unter der Jugend, mit welcher ich vertraulich bin, auf das genaueste auszuforschen. Und dies zum sichern Beweis der Treüe zu meinem Monarchen!

16.

1794 szeptember

Batsányi János vallomásai az udvari vizsgálóbizottság előtt.

Nem sokkal Martinovics letartóztatása után névtelen följelentés érkezett az uralkodóhoz, amely több »veszedelmes« embert névszerint felsorolt: köztük volt Kazinczy Ferenc és »a Bécsben élő elcsapott tisztviselő, Batsányi«.[1] Ferenc király a följelentést kiadta gr. Sauraunak. (Gálos Rezső, *Batsányi János elfogatása. Győri Szemle*, VII. 1936. 8. s köv. l.; Gálos tanulmányában a bécsi rendőrminisztérium 1927-ben elégett irataiti s felhasználta.) A költő nevét a rendőrség amúgyis ismerte, őt magát forradalmárként tartotta számon. A gyanút még növelte ellene, hogy Martinovics is megemlékezett róla vallomásaiban. (V. ö. 42. l.) Ahogy Saurau aug. 7-én jelentette az uralkodónak: »mivel Batsányi ellen igen súlyosan terhelő adatok kerültek elő, s kiderült, hogy Martinovicscsal bizalmasan volt, azonnal meglepem őt, átvizsgálom iratait, őt magát pedig kivallatom.« (Allg. Verw. A. Pergen A. X/A 3-H 120.) Az uralkodó azonban csak aug. 11-én rendelte el Batsányi elfogatását, — már későn: kärtnerstrassei lakásán hiába keresték a rendőrség emberei. A ház lakói elmondották, hogy »a Martinovics elfogatása utáni napokban nagyon nyugtalan volt;« miután pár napig ki sem mozdult lakásáról, aug. 3.-án reggel kocsin eltávozott; holmiját is magával vitte, s azt mondta, két hétre Brunba (Enzersdorf melletti kis falu) megy. A rendőrség emberei azonban hiába keresték őt Brunban. (*U. o.* 122.) Saurau valószínűnek tartotta, hogy Batsányi Magyarországra ment. Aug. 11.-én Ferenc király utasította a nádort, nyomoztasson utána, s ha elfogatta, küldje fel Bécsbe. (St. Sammelb. 98.)

A nádor maga is veszélyes embernek ismerte Batsányit. Ha emlékezel rá — írta Ferencnek aug. 14-én — már Laxenburgban óvtalak tőle, hogy gonosz, megfigyelésre szoruló ember. (*Sándor Lipót iratai*, 703. l.) Kerestette a költőt a fővárosban, de eredménytelenül. Közben Saurau a Haditanács révén is köröztette, Batsányit azonban sehol sem találták. (Allg. Verw. A. Pergen A., 10/A 3—124.) Ezekután biztosra vették, hogy valahol vidéken »cinkosai közt« bujkál. Saurau szerint »ez a veszélyes ember« bizonyára »az alsó megyékben [t. i. Déldunántúlon] rejtőzködik. Úgy mondják, sok híve van ott.« A Batsányi-körüli homály, benne a költő alakja, egyre nőtt. Néhány nap mulva a nádor már úgy vélte: »ilyen ügyben sosem lehet elég óvatos az ember, — hiszen ennek a fickónak

[1] Életére és személyére ld. I. k.

nagyon sok cinkosa van«. (Saurau és a nádor levélváltása: O. L. Vertr. A. 36. fasc. 3. sz. — Ld. még *Jegyzőkönyv* No 10, 29, 37, 38 és *Sándor Lipót iratai*, Iratok 135. sz.) Martinovics szept. 5.-i vallomása, melyben elmondta, hogy Batsányinak felajánlotta a titkos társaság egyik igazgatói állását, csak még jobban növelte a nádor és a rendőrség gyanúját. »Aki csak ismeri, mind azt mondja róla: ő a legveszélyesebb ember Magyarországon,« — írta szept. 6.-án Saurau a nádornak. (O. L. Vertr. A. 36. fasc. 37. sz.)

Közben Pergen emberi nyomra akadtak. A pozsonyi postán elfogtak egy aláírás nélküli levelet, amelyre feladóhelyül Galgócz volt írva, jóllehet Nyitrán dobták fel. Hogy a postamester sejtette-e meg, ki a levél írója, vagy a rendőrség találta ki, nem tudjuk, de a levél kivonatos német fordítása a Batsányi-iratok közé került. A levél bizonyos Siemanoscy Stephan nevű, Bécsben élő lengyelhez szólt, s benne többek közt ezt olvashatjuk: »Magyarországon sokat beszélnek a bécsi összeesküvésről. Azt is mondják, hogy három magyart Pestről Bécsbe vittek. Ha ez igaz, nagy bánat lesz még ebből Magyarországon.« A továbbiakban kéri a címzettet, tudósítsa őt a lengyelországi eseményekről; reméli, »ez a nemzet nem fog ellenségesen viselkedni velünk szemben.« Címét is megadja: Monsieur de Szentpál, Pressbourg à Neutra. (*Jegyzőkönyv* No 37 és Gálos, *i. m.*) De Batsányit ezen a nyomon sem találták meg.

Pedig a költő valóban Nyitra megyében volt: nem is sejtve, hogy körözik, régi pártfogója — kinek korábban titkára is volt — Forgách Miklós gr. vendégeként Ujlakon időzött. A grófnétól, ki szept. 7.-én érkezett Bécsből, tudta meg, hogy a rendőrség keresi.

Forgáchcsal való megbeszélés után, zsebében a gróf ajánló soraival, útrakelt, hogy jelentkezzék a nádornál.[1] Szept. 10.-én délelőtt jelentkezett Sándor Lipótnál, ki megnyugtatta őt, ígérte, hogy utánanéz ügyének, s másnapra magához rendelte. De még aznap éjjel elfogatta és Bécsbe küldette. 12.-én délelőtt érkezett meg a császárvárosba. (Batsányi elfogatására v. ö. 224. és 585. köv. l.; *Jegyzőkönyv* No 44.; Kazinczy jegyzései: *Szirmay*, XVII. §, 16. pont és a nádor levele Ferenc királyhoz szept. 11.-ről: *Sándor Lipót iratai*, Iratok 147. sz. — Bécsbe érkezésére ld. Saurau szept. 13.-i jelentése: O. L. Vertr. A. 36. fasc. 56. sz. — A nádor elfogatási parancsa a pesti rendőrkapitányhoz: *u. o.* 45. sz. — Beer tanácsos elismervénye Schulz Jellassich gyalogezredbeli zászlósnak, hogy Batsányit átadta, szept. 12: Hdt. lt. Főhadpk. 1794. Rubr. 2. 1792/123. sz. A kísérő katonák elszámolása: 1555/1794. sz. — V. ö. *Jegyzőkönyv* No 56.)

a.)

1794 szeptember 13, Bécs

Batsányi Jánosnak az udvari vizsgálóbizottsághoz benyujtott írásbeli vallomása Martinovicscsal való kapcsolatairól

Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 48. fasc. Batsányi periratai 7/1. sz. mellékl. Rajta Schilling kormánytanácsos följegyzése: Prae*sentatum* d*en* 13.-ten Sept. *1794*. — Egykorú hiv. másolata: O. L. Vertr. A. 4. fasc. 645—654. fol.

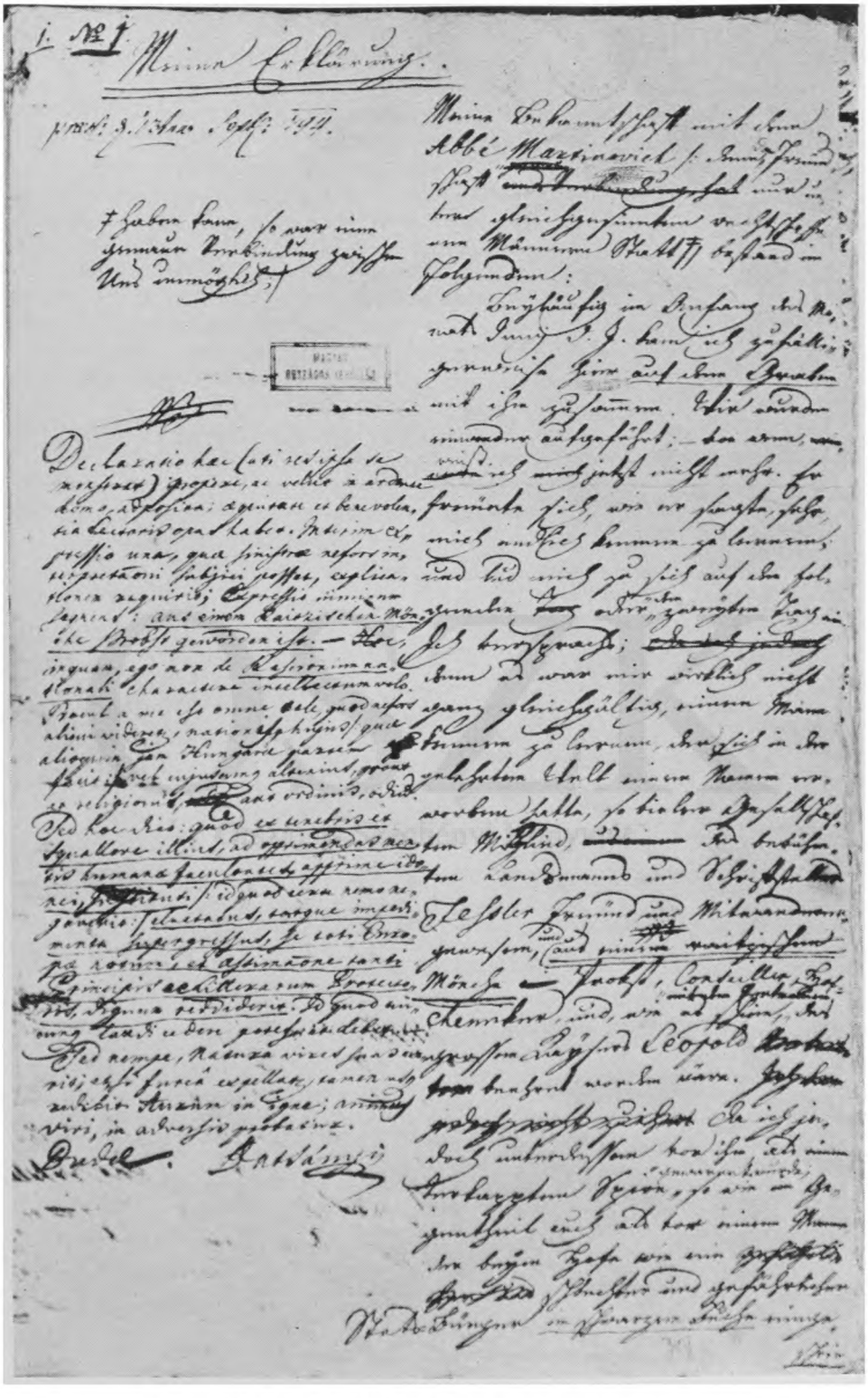
Meine Erklärung

Meine Bekanntschaft mit dem Abbé Martinovich (denn, da Freündschaft nur unter gleichgesinnten rechtschaffenen Männern Statt haben kann, so war eine genaue Verbindung zwischen uns unmöglich) bestand im Folgenden:

Beyläufig im Anfang des Monats Juny d. J. kam ich zufälligerweise hier auf dem Graben mit ihm zusammen.[2] Wir wurden einander aufgeführt,

[1] Forgách gróf szept. 7.-én kelt levelében többek közt ezt írta: »In conscientia mea fateri debeo, inde ab illo tempore, a quo ego eundem noscendi occasionem habeo, nihil me simile advertisse, quod eidem ullo modo vitio verti posset. Quin imo talibus eundem principiis et qualitatibus praeditum esse cognovi, quae culto, erudito et nobilis indolis viro, ac optimo patriae civi conveniunt.« (O. L., Vertr. A. 36. fasc. 43. sz. — V. ö. *Jegyzőkönyv* No 43. — Forgách további magatartására v. ö. *u. o.* No 91.

[2] Erre és a következőkre v. ö. 42. és 152. l.

Batsányi írásbeli vallomásának első lapja
(Ld. 176—177. l.)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár
ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYV-TÁR

— von wem, weiss ich jetzt nicht mehr. Er freüete sich, wie er sagte, sehr, mich endlich kennen zu lernen, und lud mich zu sich auf den folgenden oder den zweyten Tag ein. Ich versprachs, denn es war mir wirklich nicht ganz gleichgültig, einen Mann kennen zu lernen, der sich in der gelehrten Welt einen Namen erworben hatte, so vieler Gesellschaften Mitglied, des berühmten Landsmanns und Schriftstellers Fessler Freünd und Mitwanderer gewesen,[1] und aus einem raitzischen Mönche[a] Probst, Conseiller, Hofchemiker und, wie es schien, mit dem Vertrauen des grossen Kaysers Leopold beehret worden wäre. Da ich jedoch unter-dessen von ihm als einem verkappten Spion gewarnet wurde, so wie im Gegentheil auch als vor einem Manne, der beym Hofe wie ein schlechter und gefährlicher Stats-Bürger im schwarzen Buche eingeschrieben wäre, in der Inkeyschen Affaire eine sehr niedrige und entehrende Rolle gespielt,[2] überhaupt aber einen üblen Ruf und zweydeütigen Character hätte, so gieng ich nicht zu ihm. Zufälligerweise aber sah er mich auf der Gasse vor seinem Quartier vorbey gehen. Er schikte mir seinen Bedienten (dieser kann darüber befragt werden) nach, und liess mich zu sich bitten. Ich gieng also, war aber in sichtbarer Verlegenheit und entschuldigte mich bey ihm so viel ich konnte. Er muste mein Misstrauen bemerkt haben, denn er fieng an sehr offenherzig zu sprechen. Aber gerade dadurch wurde er mir

a) Batsányi a »raitzischen« szót később, amikor a Táblán, a per folyamán, a vádiratot és mellékleteit betekintésre megkapta, áthúzta, s a margóra az alábbi jegyzetet írta: »NB. Declaratio haec (uti res ipsa se monstrat) propere, ac velut in ardente domo, adposita, aequitate et benevolentia lectoris opus habet. Interim expressio una, quae sinistrae nefors interpretationi subjici posset, explicationem requirit. Expressio nimirum sequens: »aus einem raitzischen Mönche Probst geworden ist.«. Hoc, inquam, ego non de *Rasciorum nationali* charactere intellectum volo. Procul a me est omne tale, quod nefors alieni videretur, nationis hujus (quae alioquin jam Hungarae partem facit) vel cujuscunque alterius, prout et religionis, aut ordinis, odium. Sed hoc dico: quod *ex tenebris et squallore illius, ad opprimendas mentis humanae facultates apprime idonei, instituti* (id quod certe nemo negaverit) *elucatus, totque impedimenta supergressus, se toti Europae notum et aestimatione tanti principis ac litterarum protectoris, dignum reddiderit.* Id quod cuicunque laudi cedere potest et debet. Sed nempe, natura vires suas exerit, et si furca expellatur, tamen usque redibit. Aurum in igne, animus viri in adversis probatur. — Budae. Batsányi«.

[1] Fessler Aurél Ignác, a történetíró, a lembergi egyetemen tanártársa volt Martinovicsnak. Bár 1787 nyarán, útban Lembergből Pestre, együtt járták be a Felvidéket (ld. *Fessler's Rückblicke auf seine siebzigjährige Pilgerschaft.* Breslau, 1824, 210. l. és *Kazinczy jegyzései; Szirmay*, 7. §), a barátság nem volt köztük bensőséges. Amikor pl. 1788-ban Fessler szökésszerűen odahagyta Lemberget, bár többeknek elmondta szándékát, Martinovics az egészről csak utólag értesült. 1788 márc. 23.-i levelében fel is rótta neki, »dass Du mir so wenig getrauet hast.« (*I. m.* 186. l. 2. sz. jegyz.) 1795 márciusában, a Martinovics elleni per idején, Fessler egyik porosz Sziléziában élő barátja, a francia köztársaság nagy tisztelője, levelében dícsérő szavakkal emlékezett meg Martinovicsról. Mire Fessler május 11.-i válaszában a következőket írta: »Du verehrest meinen ehemaligen Collegen; gut, so verehre auch Sylla und Catilina, denn die Triebsfedern seines Handelns waren dieselben. Ich schätzte nie etwas anderes in ihm, als sein Unterhaltungstalent und seine physikalischen Kenntnisse. Praktische Klugheit, Welt- und Menschenkenntniss, gründliche politische Kenntnisse habe ich nie in ihm entdeckt, so sehr er auch den politischen Charlatan unter uns spielte. Nie ist ihm ein Schritt gelungen, weil er nie den Boden kannte, auf dem er ihn machte. Von jeher gehörte er unter die theoretischen Gelehrten, die wir nicht brauchen können, und unter die politischen Declamatoren, die wir verachten...« (Fessler, *Actenmässige Aufschlüsse über den Bund der Evergeten in Schlesien.* Freiberg bei Graz, 1804. 205. l. V. ö. még *Fessler's Rückblicke* 184. l. 1. jegyz. és *Die Geschichten der Ungarn und ihrer Landsassen.* X. rész, Leipzig, 1825, 664. l.) Ezekután nem csodákozhatunk, hogy emlékirataiban még elítélőbb jellemzést ad volt kollégájáról: »Ein Mann voll ungezähmten Ehr- und Geldgeitzes, entschiedener Atheist, politischer Fanatiker, aufgeweckter Gesellschafter,« — mondja róla. A későbbiekben pedig mégegyszer kiemeli »dogmatikus atheizmusát« és »seine bis zur Albernheit ausschweifenden politischen Schwärmereien.« (*Fessler's Rückblicke*, 184—185. l.) Nagyjából hasonló szavakkal jellemzi Martinovicsot magyar történetében is. (*I. m.* X. rész 663—668. l. — Martinovics és Fessler viszonyára v. ö.: Koszó J., *Fessler Aurél Ignác, a regény- és történetíró.* Bp. 1923, 38. l.)

[2] Az Inkey-ügyre ld. 97. l. 6. jegyz.

verdächtiger, und hatte mich in meiner gefassten Meynung bestärkt. Wir sprachen nicht lange, und da kam der hiesige Bürger Hackel, den ich vorhin nie gesehen, und jezt absichtlich hingekommen glaubte, um Zeüge unserer Unterredungen zu seyn ; umso mehr, da Martinovich mich zur gegenseitigen Offenherzigkeit ermahnte, indem dieser Mann ein gutgesinnter, reicher und angesehener Mann wäre, — einer der Ersten von den vielen Tausenden, die in Wien gute und gleiche Gesinnungen hegten. Unser Gespräch betraf politische Gegenstände, über welche es durch den Martinovich mit Absicht gelenkt zu seyn schien. Was der Inhalt eigentlich war, erinnere ich mich jezt nicht recht mehr ; das weiss ich bloss, dass ich mit Wahrheit und Gefühl sprach, mit der Freymüthigkeit jedoch, die einem Manne von Erziehung und Einsicht ansteht, der, von belachenswerther Kannengiesserey oder klubistischer Raserey so weit wie vom Sklavensinn entfernt, seine Meynung nach der Überzeügung seines gebildeten Verstandes, nach der Empfindung seines redlich fühlenden, und mit dem Kopfe in Harmonie stehenden Herzens — an Orten vorträgt, wo er keine üble Wirkung befürchten zu müssen glaubt ; weder das Bewustseyn seiner eigenen Seele belügen will, noch sich an irgend Jemanden verfänglich macht. Ich gieng nun bald weg ; *Martinovics* und Hackel ebenfalls, nachdem mich ersterer gebeten hatte, ihn öfters zu besuchen. Den andern sah ich nimmermehr bey ihm ; so wie ich selbst nicht mehr als vielleicht 5 bis 6 mal da war.

Meistens sah und sprach ich ihn öffentlich, und namentlich bey der Limonade-Hütte auf der Basteie, zur Abendzeit, mehrerentheils mit andern verschiedenen Leüten. Da war es, wenn ich mich nicht irre, dass er mich wiederum bat zu ihm zu kommen, indem er mir etwas Nothwendiges zu sagen hätte. Denn, sogern auch ich sonst mich wegen der verschiedenen Neüigkeiten und Nachrichten, die er mir zu erzählen wusste, mit ihm unterhalten hatte, so vermied ich doch sorgfältig alle Gelegenheit, wo er mir als geheimer Polizey-Agent schädlich werden konnte. Endlich ersah er mich wieder aus dem Fenster seiner Wohnung, und rief mich zu sich hinauf. Nun erzählte er mir mit der feyerlichen Mine eines wohlgeübten Charlatans, dass er mir von Gott weiss was für einer geheimen Gesellschaft Reformatorum Nachricht geben wollte, deren Absicht dieses und jenes (die Verbreitung guter Grundsätze, Beförderung der Aufklärung u. s. w.) wäre. Dieses alles sagte er mir auf eine solche und so laute Art, dass ich in Versuchung gerieth zu glauben, es sey irgendwo im Zimmer ein heimlicher Zuhörer versteckt. Ich sagte es ihm auch wirklich, nachdem ich ihn genau ins Gesicht gefasst hatte. Er schien darüber sich zu ärgern, und beklagte sich gegen mich, dass ich so wenig Zutrauen zu ihm hätte. Hiedurch, oder durch die Erfahrung, dass ich nicht der gehoffte Mann nach seinem Sinne wäre, irre gemacht, redete er so viel und so verworren, dass ich ihn nicht so ganz und in solcher Zusammenhang fassen und verstehen konnte, wie ich es doch recht herzlich gewünscht hätte. Denn, weil ich schon so oft, so viel und verschieden von geheimen Gesellschaften, namentlich von der sogenannten Marianischen,[1] Anti-Marianischen, Propaganda, Monarchien-Stürmer, und wie alle die übrigen sauberen Compagnien dieses Gebiehters[!]

[1] Marianusoknak nevezték a Mária-társulatokba tömörülteket. Főleg a szerzetesi iskolák buzgólkodtak terjesztésén. II. József 1784-ben megszüntette őket, azóta csak titokban működhettek. (V. ö. Takács Sándor, *A Budapesti Piarista Gimnázium története.* A Bp. Kegyesrendi Gimn. értesítője 1894/95, 94. l.)

heissen, welche jezt existiren und in der Stille wirken sollen, gehört und gelesen hatte, so wurde in mir das Verlangen erregt, irgend eine derselben kennen zu lernen. Einestheils war mir also recht, nun auf diese Art wenigstens hinter seine Sache zu kommen, die ich gerne beym Licht und in ihrer wahren Gestalt erblickt hätte. Ich dachte mit einem deütschen Dichter: »Man nützet den Verrath und hasset den Verräther!«[1] Ich glaubte List mit List zu eludiren, und den pfiffigen Fogel-Steller selbst in sein eigenes, mir gelegtes Netz zu verwickeln. Ich sagte: Ich wäre zwar kein Freünd der geheimen Gesellschaften. Ich könnte sie jedoch auch nicht alle verdammen, da ich dieselbe nicht eigentlich kannte. Ich glaubte nämlich — falsch oder wahr, gleichviel, ich bin aber bis zum gegenwärtigen Augenblick dieser Meynung — ich glaubte, sage ich, dass um rechtschaffen zu handeln, und nach Thunlichkeit Gutes zu wirken, es nicht immer gänzlich nöthig sey in eine geheime Verbindung zu tretten, deren Haupt-Triebfeder meistens Eigennutz, persönliche Absichten, und dergl. Leidenschaften verdorbener Herzen sind. So z. B. hielt ich die Freymaurer-Gesellschaft, — nach meiner wenigen Einsicht, die ich mir davon erworben konnte, — für eine ehrwürdige Verbindung wahrer, thätiger Menschen-Freünde, für ein erhabenes, kolossalisches Institut des grauen Alterthums, welches, obgleich durch die minder sorgfältige Auswahl der Mitglieder schon grösstentheils ausgeartet zu seyn schien, und bey der nun herrschenden Publicität vielleicht auch nicht mehr nothwendig wäre, doch immer noch unsere Achtung und zum Theil Bewunderung verdiene, um so mehr zwar, je dessen unversöhnliche Feinde, bey ihrer unbesonnenen Verfolgung mehr Unsinn an den Tag legen, niedrigere und staatswidrige Leidenschaften und Gesinnungen zeigen. Und doch konnte ich nie dazu gebracht werden, mich in ihre Geheimnisse einweihen zu lassen; obgleich man schwerlich von mir mit Grund sagen wird, dass es bey mir an Wissbegierde oder an dem Hange mehr Welt- und Menschen-Kenntniss zu erlangen, gemangelt hätte.[2]

Ich sagte also dem *Martinovics*, dass ich sehen würde, in was eigentlich seine Gesellschaft bestünde, und was für Grundsätze sie verbreitet wissen wollte. Ich bäte ihn demnach, mir den Catechismus, wovon er in seiner Erzählung sprach, und sich für den Verfasser ausgab, zu lesen zu geben. Er sagte aber, er hätte ihn nicht bey der Hand. Er wäre in Ungarn bey jemanden niedergelegt, den er mir jedoch nicht genannt hatte. Er trug mir aber gewisse Puncte an, die von dem mündlich Erzählten das Resultat seyn sollten, und die er mir vorlesen oder auch abschreiben lassen wollte. Ich schlug es ab. Es kränkte mich, dass ich mich, auch nur auf so kurze Zeit zum Besten haben

[1] Idézet Goethe *Elperon* c. darabja II. felv. 1. jelenetéből. Eredeti formája: »Doch ja, den [Verrat] lieben sie und hassen den Verräther.« (Túróczi Trostler József szíves közlése.)

[2] Bár irodalomtörténetíróink általában szabadkőművesnek tartják Batsányit, erre semmilyen bizonyíték nem került eddig elő. Életrajzírója, Horánszky Lajos szerint »bár nincs rá adatunk, de nem szenved kétséget, hogy az ottani [kassai] szabadkőműves páholyba is belép, mi nemcsak a forradalom által feltámasztott új eszméknek, hanem az irodalmi törekvéseknek is erős fellegvára volt. Az ott élő irodalmi úttörők valamennyien tagjai e páholynak...« (*Bacsányi János és kora.* Bp. 1907, 76. l.). *Jancsó* pedig ezt írja róla: »Kazinczy mellett a felvidéki magyar szabadkőművesség legjelentősebb alakja.« (158. l.) Bizonyítani azonban nem tudja állítá-át, csak valószínűsíteni. Ugyanakkor Batsányi a bíróság előtt tagadta, hogy bármilyen titkos szervezetnek valaha is tagja lett volna. V. ö. 609 l.

liess ; ich sagte ihm ganz klar und deütlich, dass ich den, der in Ungarn eine solche Revolution, wie die in Frankreich jezt ist, bewirken und sehen wollte, für einen lächerlichen Thoren oder verruchten Träumer hielte. Ich stand auf, schützte Geschäfte vor, und gieng.

Jezt sahe ich ihn nicht so bald wieder, und die Achtung, die ich vorhin, bevor ich ihn genauer und bloss par renommée kannte, für seinen Namen und seine Talente gehegt hatte, verschwand gänzlich. Er muss dieses wohl gefühlt und auch dem Hackel erzählt haben, denn der *Martinovics* betrug sich gegen mich mit einer gewissen Geschmeidigkeit, welche die Beschämung, von mir durchgesehen zu seyn, deütlich zu verrathen schien ; *Hackel* aber begegnete mir mit einer gewissen Kälte und Ungewogenheit, die mit seinen [!] vorigen Betragen und Offenheit, die er bey der ersten Bekanntschaft gezeugt hatte, zu sehr contrastirte um mir unbemerkt zu bleiben. Ich muss auch gestehen, dass ich mit dem Manne und der ganzen übrigen Compagnie, aus was für Menschen sie immer bestehen mag, nicht ein Wort mehr gewechselt habe, so zwar, dass ich gar nicht begreifen könne, wie ich mit ihnen vermischet werde.

Martinovics gab mir keine Ruhe. Er wollte, dass ich seine oben erwähnte Puncte mir vorlesen lassen und abschreiben möchte. — Was soll ich thün? sagte ich mir selbst. Ist das Vorhaben dieser Menschen, wenn es ja eine solche Gesellschaft existirt, ist 1° ihre Absicht gut, sind 2° die Mittel sie zu erreichen und auszuführen erlaubt und nicht minder gut : warum sollte ich mich die Mühe dauren lassen? — Ist aber *Martinovics* ein Spion, ist er etwa dazu bestellt, um mich meinen Feinden in die Hände zu liefern: wie würdest du ihre Streiche besser auspariren können, als wenn du ihre Erlassen, und die Kunst, sie zu führen, kennen lernen wirst? Oder ist er ein Imposteur, ein von Fremden (Russen oder Franzosen) besoldeter Bösewicht, der vielleicht junge unerfahrne Leute bethören, unter Vorspiegelung Gott weiss was für einer National-Glückseligkeit und missverstandenen Patriotismus verführen, Aufruhr und Tumulte anzuzetteln, die Macht des durch einen unseligen Krieg ermattete, fast all' seiner Kräfte, all' seiner Ressourcen, und Gott wolle es! dass nicht auch des so heilsamen, besonders in jezigen Gefahrvollen Zeiten so unentbehrliche Zutrauens seiner Erbstaaten beraubten Hofs noch mehr zutheilen, und gänzlich zu erdrücken : wer wird ihn auch da besser entlarven, alle seine nichtswürdigen Plane leichter vereiteln, als du, dem er seine ganze Seele öfnen zu wollen scheint? — als du, der über alle persönlichen Vortheile, so wie über alle die drohenden Gefahren erhaben, seit so langer Zeit nichts als das allgemeine Wohl deines Vaterlandes suchest?

Von diesen Gedanken erfüllt und begleitet, gieng ich doch endlich zu ihm auf seine abermalige Einladung, that mir Gewalt an, um meinen Widerwillen zu unterdrüken, und den Kampf meiner Seele, die alle Verstellung verachtet, gegen alle Gewaltthätigkeit sich empört, nicht kenntlich zu machen. Ich foderte mit Ungeduld die bewusten Puncte ; vor allem aber fragte ich, wie doch so viele Tausend Menschen (er sagte, dass es schon jetzt viele Tausende wären) einander im Falle der Noth, oder auch sonst unter sich erkännten? Durch was für Sachen, Hierogliphen, oder sonstige willkührliche, aber doch nothwendigerweise verabredete Zeichen sie einander kennbar wären? — Dieses könne er nicht mitteilen, sagte er, bevor ich nicht auf meine Ehre verspräche, in der Verbreitung wahrer Grundsätze thätig

zu seyn. Warum sollte ich das nicht thun? dachte ich.[a] Meine ganze litterarische Laufbahn bestand ja ohnehin in diesem Geschäfte. Ja ich verspreche es, (erwiderte ich ihm mit höhnischer Bitterkeit ins Gesicht sehend) ich verspreche es, meinen Grundsätzen, meiner Überzeügung getreü zu handeln, zur Verbreitung wahrer Aufklärung, wahrer Cultur meiner Landsleüte, nach meiner Wenigkeit beyzutragen.

Und nun sahe ich das hochgepriesene Meister-Werk. Wenn dieser seyn sollende Reformator mir vorhin verdächtig war, so wuste ich jezt nicht, was ich aus ihm im Ernste machen soll. Ich kann in Wahrheit sagen: prodiit ridiculus mus! — Wenn er desswegen jetzt leidet, wenn diese Gaukeley sein Haupt-Verbrechen ist, so erweiset man ihm bey den heutigen Galliern wirklich zu viel Ehre, und mir, seinem praesumptiven Mit-Verschwornen zu viel Schande, als dass ich glauben könnte, ich sei desswegen nächtlicher Weise, mit Gewalt aus meinem Zimmer ins fremde Land, vor ein — den Gesetzen meines Vaterlandes unbekanntes — Inquisitions-Tribunal geführt, und mein Nahme, meine Ehre jedem schlechtgesinnten Menschen preisgegeben worden.[1]

Batsányi m. p.

b.)

1794 szeptember 12, 15, Bécs

Az udvari vizsgálóbizottság jegyzőkönyve Batsányi János kihallgatásáról. A titkos forradalmi szervezetekről, azok vezetőivel való kapcsolatairól.

Schmitt, a bizottság jegyzője által írt eredeti: O. L. Vertr. A. 52. fasc. ad A 39. köteg
Egykorú hiv. másolata: O. L. Vertr. A. 4. fasc. 641—645. fol.

Kommissionsprotokoll
vom 15, Septbr 1794.

Gegenwärtige: Herr Hofrath v. Nagy, Herr Hofrath v. Lányi,
Herr Regierungsrath v. Schilling, Schmitt m. p. Aktuar.

Der von Ofen anher überschikte, sich dermalen im Polizeihause befindene Johann Batsányi wurde unterm 12 dieses zur Kommission vorgefodert und über seine Verhältnisse mit dem Probsten Martinovits und was ihm von dessen für Ungarn entworfenen Revoluzionsplane bekannt sey, befraget.

Da derselbe sich hierüber sehr verworren äusserte,[2] so wurde ihm aufgetragen, seine Ideen mehr zusammen zu fassen und solche schriftlich der Komission zu überreichen, welches dann, wie die Anlage zeigt, unterm 13. dieses geschehen ist.[3] Da jedoch diese Äusserung keines Weges als zulänglich angesehen werden konnte, indem der Probst Martinovics in seiner Aussage hat vorkommen lassen, dass er ihn zum Direktor aufgestellt, und ihm die

a) Batsányi egyidejű jegyzete a margón: »Wie meine Grundsätze beschaffen seyen, zeigen alle meine Reden, Schriften und Aufsätze; ich habe es auch in dieser meiner Erklärung oben, so wie auch gestern mündlich zu erkennen gegeben; ich bin auch, wenn man es verlangen sollte, bereit, ein politisches Glaubens-Bekenntniss abzulegen«.

[1] Az itt írottakra ált. v. ö. 606. s. köv. l.

[2] V. ö. 183. és 184. l.

[3] Ld. az *a)* alatti iratot.

Institutsregeln in die Feder diktirt habe,[1] so wurde er heute wiederholt zur Kommission vorgerufen, um denselben hierüber näher zu vernehmen. Er äusserte sich folgender Massen.

Martinovits hat mir von der Existenz zweier Gesellschaften bestimmt gesprochen. Er nannte die eine die Gesellschaft der Sansculottes, die andere die Gesellschaft der Reformirten. Die erstere habe zum Zwek, den gemeinen Mann in Hungarn für die Aufklärung empfänglich zu machen, die zweite dem Adel jene Grundsäze beizubringen, um solchen zu einer heilsamen Reformazion vorzubereiten. Er sprach mir ferner von gewissen Zeichen und Hyeroglyphen, welche diese Gesellschaften hätten, von derselben Institutsregeln bei der Aufnahme und den eigen für diese Gesellschaften verfassten Katechismen. Letztere, nämlich die Catechismos, hat er mir nicht gegeben, und ich hab auch solche weder in Ungarn noch sonst wo gesehen. Mit den Zeichen und Institutsregeln aber hat er mich bekannt gemacht. Es ist richtig, was Martinovics in seiner Aussäge verkommen lässt, dass er mir die Institutsregeln in die Feder diktirt habe.

Von den Hieroglyphischen schriftlichen Zeichen sind mir nur die beiden ☌ = bekannt, ich erinnere mich aber nicht gewiss, ob ich diese Beide gesehen habe oder nicht, weil ich gleich, nachdem ich den Martinovics verlassen, die mir schriftlich gegebenen Zeichen vertilget habe, so wie die Institutspunkte, in welchen sich gedachte Zeichen befanden. Gewiss weiss ich aber, dass ich folgendes Zeichen ☧ nicht gesehen habe.

Martinovics hat mir gemeldet, dass er mich zu einem der Direktoren dieser Gesellschaften machen wollte ; allein ich erwiederte ihm darauf nichts, und nahm diese mir zugedachte Ehre weder an, noch schlug ich sie ab.

Ich habe von der Existenz dieser Gesellschaften keiner Seele was gesagt, noch weniger aber mich der Zeichen bedient, so dass ich ausser Stande bin zu sagen, ob Proselyten sind gemacht worden oder nicht, so wie mir von der ganzen Gesellschaft oder ihrer allenfälligen Verbreitung absolute nichts bekannt ist.

Von gewissen Handgriffen der Gesellschaften, wovon sich die Mitglieder erkennen können, hat er mir gleichfalls Meldung gemacht, ich kan mich aber nicht bestimmt derselben erinnern, und kan sie folglich auch nicht hier angeben.

Ich meines Orts muss versichern, dass ich niemanden für diese Gesellschaft angeworben habe, auch selbst in dem Falle, wenn ich gewollt hätte, solches nicht thunlich gewesen wär, weil ich die Catechismos nie gesehen und obige Punkte gleich nach ihrem Empfang zerrissen, auch sie nicht im Gedächtnisse behalten habe. Ich muss ferner versicheren, dass mir während meines Aufenthalts in Ungarn niemand von der Existenz dieser Gesellschaften gesprochen habe.

Den Laczkovitz, Haynotzi, und Szentmariay kannte ich persönlich, jedoch waren unsere Verhältnisse blos litterarisch, und hatten nicht die geringste politische Relazion. Ich weiss auch von allen nichts als gutes zu sagen. Nie war zwischen uns die Rede von obigen Gesellschaften.

Ich habe das Marseiller Lied, wie man mir vorhält, nicht in das Hungarische übersezt, wohl aber habe ich von der ersten und lezten Strophe einen

[1] Ld. 152. l.

Übersezungsversuch gemacht, aber auch keines Weges in der Absicht, solches je zu verbreiten.

Mir ist von anderweiten revoluzionären Gedichten in ung*arischer* Sprache nichts bekannt. Ausser meinen Drukschriften hab ich nichts von meiner Arbeit in Umlauf gesezt, und die Drukschriften sind jederzeit der Zensur vorgelegt worden.

Mit dem General Fekette stand ich blos im litterarischen Verhältnisse. Ich muss in Abrede stellen, dass ich mich je herausgelassen haben sollte, als wollte besagter General die Rolle des Kosziusko in Ungarn spielen.[1] Ich muss noch hinzusezen, dass wenn ich es je sollte gesagt haben, es eine Unwahrheit gewesen wäre.

Ich muss freimüthig bekennen, dass, so wie ich die Stim*m*ung der Gemüther in Hungarn kenne, für gewaltsame Revoluzionen niemand geneigt sey, wohl aber wünschen gebildete Menschen, und deren sind viele Tausende, eine allmälige Verbesserung des Staatssystems. Vor allem wünschen sie, dass die bestehenden Geseze genau beobachtet werden möchten.

Wenn ich übrigens bei mein*em* ersten Verhöre mich nicht so deutlich und bestim*m*t ausdrükte, so war die Ursache, weil ich durch 5 Nächte meistens auf der Reise zugebracht, und nicht geschlafen habe, mithin mein Geist nicht aufgelegt war, in einer so wichtigen Untersuchung die Sache deutlich darzustellen. Übrigens aber berufe ich mich zusam*m*enhangs-wegen auf meine eingangs erwähnte schriftliche Aeüsserung.

Batsányi.

Vorstehende Aussage ist Deponenten nochmals vorgelesen, von ihm bestättiget und eingenhändig unterfertiget worden.

Joseph v Nagy m.p.
Joseph v. Lányi m.p.
Friedrich Schilling m.p.
Schmitt m.p.

[1] V. ö. 153. l.

c.)

1794 szeptember 16, Bécs

Batsányi Jánosnak az udvari vizsgálóbizottsághoz benyujtott kiegészítő írásbeli vallomása.

Előző vallomásáról, a kihallgatási jegyzőkönyv kiegészítéséről, Martinovicscsal való kapcsolatairól

Sk. eredeti : O. L. Vertr. A. 48. fasc. Batsányi periratai 7/2. sz. mellékl. Külsején Schilling kormánytanácsos följegyzése : Praesentatum den 18.-ten Sept. 1794. — Egykorú hiv. másolata : O. L. Vertr. A. 4. fasc. 655—658. fol.

Nachtrag

Löbliche Untersuchungs-Commission!

Zu meiner gestrigen Aeusserung[1] habe ich Folgendes nachzutragen:

1-tens. Auf meine schriftlich gegebene Erklärung bitte ich das Datum daraufzusetzen : Wien, den 13.-ten Septemb. 1794. Ich wünschte zugleich, dieselbe ad purum abschreiben zu können, weil es zu schleüderisch hingeschmirrt ist.

2-tens. Zu der Stelle des Protocolls, gleich im Eingange, wo gesagt wird, ich hätte meine Ideen »verworren und unzusammenhängend« bey dem ersten Verhör vorgetragen,[2] bitte ich noch folgenden Umstand nicht unbemerkt zu lassen : »...kam daher, weil ich 5 Nächte meistens auf der Reise zugebracht, und mich nicht ausgeruhet habe, und noch dazu gerade damals aus dem Schlafe geweckt wurde, als ich ins Verhör gekommen bin.« — Die mich kennen, wissen es, dass ich weder zaghaft, noch Lügner bin ; ich wünschte dennoch, dass man mich auch hier nicht verkennen möge.

3-tens. Die wirkliche Existenz der in Frage stehenden Gesellschaften schien mir so unglaüblich, dass, als Martinovich eingezogen wurde, ich der Meynung war, er habe sich selbst gefangen nehmen lassen, um vielleicht Leüte, die er etwa in sein Garn zog, füglicher angeben zu können. (Es gibt wirklich noch jezt in Ungarn mehrere Männer, die dieser Meynung sind.) Nach seiner Gefangennehmung blieb ich noch E i l f T a g e hier ; zeigte mich auf allen öffentlichen Orten, wo ich sonst mit ihm war ; nicht sowohl um meine Schuldlosigkeit zu beweisen, als um schlechtgesinnten Leüten (meinen Feinden nämlich) keinen Anlass zu geben, um etwas Uebles von mir auszustreüen. Diese meine, seit einigen Jahren angewöhnte Vorsicht kam mir schon oft zu Statten. Oft liessen feindselige Menschen meine Denkungs-Art versuchen, aber eben so oft wurden die Waffen der Arglist an der Festigkeit meiner Grundsätze zu Schanden gemacht. Obgleich ich auch gestehen muss, dass Martinovich, ganz gewiss durch die Ungerechtigkeiten, so mir im Namen des Königs widerfuhren und meinem ganzen Vaterlande bekannt waren, kühn gemacht, der Erste war, der sich gewagt hat, mir einen s o l c h e n Antrag zu machen. Ich muss noch hinzusetzen, dass je mehr ich nachdenke, mir seine Blindheit desto unbegreiflicher wird, wie er bey solchen Talenten, soviel Welt- und Menschen-Kenntniss, bey so deütlichen, so handgreiflichen

[1] Ld. a *b)* alatti iratot.
[2] Ld. 181. l.

Merkmahlen meines an Verachtung grenzenden Misstrauens, nicht sehen konnte, welchen Missgriff seine Kunst an mir gemacht habe! — Ich bitte eine löbliche Commission, ihm meine vorige Erklärung vorzulesen. Ich bin gewiss, dass ihm wenigstens jezt die Augen aufgehen werden, denn, wenn er nicht sonst der abgefeineteste und abgehärtetste Bösewicht ist, muss er eingestehen, dass alle die von mir angeführten Umstände meiner Bekanntschaft und meines Umgangs mit ihm hahrklein so, und nicht anders gewesen sind.

Als man hernach von ihren schrecklichen — wahrscheinlich mit Absicht übertriebenen — Endzwecken und Unternehmungen sprach, vermuthete ich, das sey etwas ganz anderes; nämlich ein wirkliches Complott, wovon ich vorher nie das Mindeste gehöret hatte.

4-tens. Der General Fekete ist mehr schwach, als, gefährlich. Ich habe auch nicht hinlänglichen Grund zu glauben, er sey kein guter Bürger, kein ehrlicher Mann. Er hat aber Feinde, wie jeder, — mehr oder weniger. Übrigens ist sein Geist zu eingeschränkt, um statsverderbliche Pläne auszubrüten; und sein Ansehen, sein Arm zu kraftlos, um solche auszuführen. Die Regirung sollte ihn also nicht wichtiger machen, als er wirklich ist. Ohnehin kommen

5-tens, die Gefahren, die den Staate drohen, nicht von einzelnen Männern her. Und die wirkliche Amputation einiger Glieder würde dem kranken, entnervten Staats-Körper vielleicht mehr schaden, als nützen. Aber auch sonst ist mein Herz nicht dazu gemacht, um mich auf persönliche Denunciationen einzulassen, und vor mir selbst zu erniedrigen; obgleich ich übrigens so gut, wie irgend ein anderer vielleicht im Stande wäre, dem guten und seinen Untertanen so gerne helfen wollendem König, aufrichtige und heilsame Rathschläge zu geben. Tief liegen die Quellen des Uebels, tiefer als man vielleicht glauben wollte! Diesen muss man vor allem nachspüren, diese so geschwind, als es nur möglich, zu verstopfen suchen. Vorbey, — längst vorbey ist die Zeit, da man sich noch mit Palliativ-Mitteln helfen konnte. Die Menschen muss man jezt nicht so betrachten, wie sie vor Jahr-Zehenden gewesen. Man muss sie auch nicht so nehmen, wie sie noch vor zwey, — ja vor einem einzigen Jahre noch waren! Beobachte, studiere man die Stimmung der Gemüther, die Gesinnung jeder Klasse von Menschen! Lasse man die Rechtschaffenen im Volke nicht umsonst seufzen, lasse man die Stimmen der Menge nicht erdrücken! Wenn es je seit Menschen-Angedenken der Spruch gegolten hat, so gelte er jezt: Vox populi, vox Dei! — Mit einem Worte: Traue man den Heüchlern, den Schalken nicht, die jezt die Zeit-Umstände schlau benützen, die Wahrheit, diese einzige Retterin der Könige, unterdrücken, und ihren Jacobinism auf den Tron setzen wollen!

Aber ich vergesse mich. Die jedem Menschen wohlwollende Güte meines Herzens führt mich in Irrthum! Wohl sehe ich ein, dass ich nicht in der Lage bin, wo man über Gegenstände dieser Art so sprechen soll. Ich verachte überdiess von ganzer Seele alles, was auch von weitem der Miene eines Projecten-Machers ähnlich sieht; sollte es auch den Preis meines Lebens gelten. — Ich ende also damit, dass ich eine löbliche Commission abermal bitte, und bey ihrer Menschlichkeit beschwöre, meine Sache zu beschleunigen, und mit mir endlich ein Ende zu machen!

Wien, den 16-ten Sept. 1794

Batsányi m. p.

NB. Ich behalte mir vor, wenn man mich (wie ich erwarte) schuldig finden wollte, meine Apologie selbst aufzusetzen.

17.

1794 szeptember—október

Martinovics Ignác emlékiratai
a francia jakobinus párt és a Habsburg-monarchia külpolitikájáról

a.)

1794 szeptember 8, Bécs[1]

Martinovics emlékirata
a francia jakobinus párt titkos külpolitikai terveiről.

A följegyzés tartalma: I. rész: [I.] *Martinovics kérései az uralkodóhoz;* [II.] *hogyan jutott a titkos terv birtokába;* [III.] *a titkos terv ismertetése;* [IV.] *kik tudnak a tervről. — II. rész:* [V.] *a titkos terv meglétét igazoló diplomáciai érvek;* [VI.] *a terv megvalósításának nehézségei;* [VII.] *az osztrák ház külpolitikai érdekei;* [VIII.] *a franciabarát osztrák külpolitika szükségességéről és lehetőségeiről;* [IX.] *Ausztria lengyel és török külpolitikájáról;* [X.] *az új osztrák külpolitikai tervek megvalósításának gyakorlati módja*

Egykorú hiv. másolat: O. L. Vertr. A. 59. fasc.

Martinovics emlékiratát Saurau rendőrminiszter szept. 11.-én terjesztette fel az uralkodóhoz. Kísérő soraiban kételyét fejezte ki, elhihető-e, amit Martinovics mond. »Igaza mellett szól, hogy a franciák nem egyszer szörnyű és kalandos terveket szőnek eszméik terjesztésére, s azok valóraváltásánál merész, a diplomáciában sosem hallott módokat választanak.« Martinovics különben felajánlotta, hogy azt is megírja, »hogyan lehetne megakadályozni ennek a merész tervnek megvalósítását... Biztattam, csak írja — olvassuk tovább. — Ez a minden hájjal megkent fickó, aki közvetlenül érintkezett a jakobinusokkal, itt-ott még el is szólhatja magát, s ezekből aztán sok mindenre következtethetünk.« (Másolat a bécsi rendőrminisztérium időközben elpusztult eredetijéről: Tud. Ak. Ms. Tört. Biz. Vegyes IV. doboz.)

Geheimer politischer Entwurf,
den österreischen Staat sammt noch einigen andern Staaten der neuen diplomatischen Balance aufzuopfern und zu zernichten.

Erster Theil

[I.] Einleitung.

§. 1. Mein Monarch und die Regierung sollen es denjenigen zuschreiben, die mich wider Ihn und seinen Kabinetsminister[2] so sehr schon seit zwey Jahren reizten, dass ich diesen geheimen politischen und der Monarchie höchst schädlichen Entwurf nicht schon im Monat April laufenden Jahres entdecket habe, ja sogar, dass ich beynahe bereit war, lieber im Arrest zu sterben, als denselben der Hofkommission zu eröffnen, ohngeachtet man mir in der äusserst- und unerhört strengen Untersuchung mehrere Fragen, besonders aber in der

[1] A fölterjesztés megírásának időpontjára ld. 157. l. a) jegyz.
[2] Colloredo-Wallsee Ferenc gr.

Sitzung vom 6-ten September sezte,[1] bey deren Beantwortung ich diesen geheimen Entwurf hätte entdecken sollen. Da mich die weise und sehr menschliche Behandlung des Herrn Regierungs-Rathes v. Schilling und meiner zwey übrigen Examinatoren[2] ganz aus meinem Irrthum über die Beschaffenheit des Herzens meines Monarchen und Güte, Gelassenheit, Klugheit, wie auch Gerechtigkeitsliebe des Kabinetsministers zurückgeführet haben, so beschloss ich hier endlich diesen Entwurf meinem Monarchen mitzutheilen.

Der zweyte Theil dieses Aufsatzes wird meine Gedanken enthalten, wie man dem beschlossenen Sturze unserer Monarchie mit bestem und richtigem Erfolge entgegen arbeiten soll. Bevor ich aber den erwähnten Entwurf hier niederschreibe, so bitte ich:

1mo Dass der Monarch die drey Herren, welche mich aus meinem Irrthume herausrissen, und durch menschliche und gränzenlos gute Behandlung zu allen dem Hofe nützlichen Geständnissen gebracht haben, als um den Staat wohlverdiente Männer befördern soll. [3]

2do Dass höchstderselbe allen Direktoren und Mitgliedern meiner sträflichen geheimen Gesellschaften Amnestie ertheile, so wie er diese den Niederländern, welche wirklich rebellirt haben, ertheilet hat; [4]

3^tio^ Dass er mich nicht mit dem Arrest, der für mich ein richtiger und ausser dem ein marternder Tod wäre, strafen soll, da ich äusserst der Hypochondrie und Verzweiflung ausgesezt bin, welche Krankheit ich als eine Folge meines studirenden Lebens ansehe.

Wenn der Monarch so gut und so gnädig ist, wie man mich dessen bey der Hofkommission versichert hat, so zweifle ich nicht, dass er diese drey Punkte aus eigenem Triebe erfüllen wird, und ich schreite dahero zur Mittheilung dieses geheimen Entwurfes.

[II.] [A jakobinus párt titkos külpolitikai tervét Patocki Szaniszlótól és Ivanovicz Demetertől tudja. Patocki, akiről már vallomásaiban is beszélt,[5] litván származású; 1784-ben tanítványa volt Lembergben. 1785-ben az ő tanácsára Franciaországba ment, s ott katonának állt. A rajnai hadseregben szolgált, ahol huszárkapitányságig vitte. Amikor a lengyel szabadságharc kitört, kilépett a francia szolgálatból, hogy hazájába siessen. Útközben mintegy két hetet Bécsben töltött, akkor beszéltek egymással. Patocki még Párisban megismerkedett Durand kémikussal.[6] Durand megismertette őt Cadet természettudóssal,[7] aki akkor Barère[8] mellett dolgozott titkárként. Ettől a két

[1] Ld. 154. s köv. l.

[2] Faby József és Sedelmayer József tanácsosok.

[3] V. ö. 398. l.

[4] Nyilván a II. Lipót által 1791 julius 15.-én, belga királlyá koronázásakor kihirdetett amesztia rendeletre céloz. (v. ö. Juste Théodore, *Histoire de Belgique*, III. Bruxelles, 1868. 89.l .

[5] V. ö. 45. l.

[6] Poggendorf, *Biographisches literarisches Handwörterbuch zur Geschichte der exacten Wissenschaften* (I. 630. l.) c. nagy munkája ezen a néven csak Durande Jean François dijoni orvost ismeri.

[7] Cadet Louis Claude, kémikus, konventtag.

[8] Barère Bertrand, akinek Martinovics ebben az emlékiratában központi jelentőséget tulajdonít, girondista képviselő volt; 1793-ban csatlakozott a jakobinusokhoz. Tagja volt a Comité de salut publicnek, s a külügyi bizottságban vezető szerepet játszott. Emlékiratait Carnot H. adta ki négy kötetben. (*Mémoires de B. Barère.* Paris, 1843). Életrajzát megírta Macaulay (*Barère Bertrand.* Ford. Angyal Dávid. Bp. 1879. Olcsó Kvtár 76. sz.), ki egyben emlékiratainak szándékos ferdítéseire is rámutatott.

embertől tudta meg Patocki a titkos tervet. Ivanoviczcsal Patocki révén ismerkedett meg Bécsben. Amikor elmesélte neki sanyarú helyzetét, az meghívta Oroszországba, azzal, hogy majd beajánlja előkelő embereknél. Patocki azonban óvta őt tőle, s elmondta, hogy Ivanovicz orosz emisszárius ; 1793 telét Párisban töltötte, ahol titokban tárgyalt a franciákkal az új külpolitikai terv orosz vonatkozásairól. Arra, amiket el fog mondani, csak ez a két ember, főként Patocki lehetne tanu. Tekintve, hogy nyárelején váratlanul eltűnt Bécsből, lehetségesnek tartja, hogy az osztrák rendőrség fogta el. Ha így volna, kéri kihallgatását, hogy megerősítse, s esetleg újabb részletekkel kiegészítse az általa elmondandókat. Erről a tervről egyébként mindeddig senkinek sem beszélt.[1]] Ich sprach zwar zu meinen Direktoren, dass dem Hause Oesterreich eine grosse Gefahr bevorstehe, dass wenn Ungarn jetzt auf seine Rettung selbst nicht denkt, dieses Land sich bald aufgeopfert sehen wird. Mich überzeugt dieser Entwurf so sehr, dass ich in meinem Gewissen alles auf die Durchsetzung desselben baue, wenn man ihm nicht auch eine feine Art entgegen arbeiten wird. Unser Kabinet ist in der Diplomatie das gutherzigste auf der Welt ; niemals will es etwas wider die öffentlichen Traktate unternehmen, — sucht immer Beweise, und bauet auf politische Wahrscheinlichkeiten oder Conjecturen nichts ; und so muss es nach einen jeden Kriege, auf welchen alles verwendet worden ist, leer und mit ungeheueren Schaden zurücktreten. In meinem Kopfe ist dieser Grundsatz der Politik richtig: Eine jede Sache, welche einmal in der Diplomatie erweislich wird, ist schon entweder vereitelt, oder man hat sie schon durchgesetzt. Denn die Geschäfte der Diplomatie bleiben in einer jeden gtaatsverfassung, sie mag monarchisch, oder demokratisch seyn, äusserst Seheim, und man muss froh seyn, wenn man zuweilen eine kleine Spur entdecket, nach welcher das nőthige Geheimniss bekannt werden kann.

[III.] [3—13. §. Barère a Comité de salut public egyik titkos ülésén kifejtette, hogy a francia demokratikus köztársaságnak, ha nem akar a görög és a római köztársaság sorsára jutni, állandósítania kell a békét Európában. Ennek érdekében, mihelyt a területe megvédéséhez szükséges természeti határokat elérte, a további hódításokról le kell mondania. Természetes határokat azonban csak úgy biztosíthat magának, ha Spanyolországot, Portugáliát, Angliát, Hollandiát, Belgiumot és Németországot a Rajnáig »feláldozza« és »az édes testvériség kötelékeivel« magához csatolja.[2] Emellett, az európai egyensúly és béke biztosítására, szüksége van a francia köztársaságnak arra, hogy közvetlen szomszédja két köztársaság legyen. Az egyik az olasz vagy másnéven római, amely Genovát, Korzikát, Szardiniát, Piemontot, Luccát, San Marinót, a pápai államot, Toscanát, Parmát és Piacenzát, a másik a német, amely Svájcot, Bajorországot, a Rajna és Duna közét, Ausztriát, Stiriát, Krajnát, Karinthiát, Tirolt, Triesztet, Fiumét, Görzöt, Magyarországnak a Dunától nyugatra fekvő részét, a Szerémséget, Szlavóniát, Horvátországot és Dalmácia osztrák részét foglalná magában.

[1] V. ö. 157. l., ahol az alább mondottakat már másnap módosította. Ennek indítóokaira ld. 160. és 398. l.

[2] G. Zeller szerint, aki ennek a kérdésnek külön tanulmányt szentelt (*La monarchie d'Ancien régime et les frontières naturelles. Revue d'Histoire Moderne*, 1933, 305—333. l.) a természeti határokig való terjeszkedést már a girondisták is követelték. Danton 1793 elején egyik parlamenti beszédében szintén síkraszállt a természetes határok elérésének szükségessége mellett. Később ezt az elvet vallotta többek közt Carnot Lázár is.

A továbbiakban Barère kifejtette: nehogy a köztársaságok népei politikai álomba essenek s így egy becsvágyó férfi a demokrácia romjain a zsarnokság trónját újra felállíthassa, szükséges ezekben a népekben az emberi szellemmel összhangzó »feszültséget« fenntartani. Ezt a feszültséget s a demokrata alkotmányhoz való ragaszkodást legjobban néhány monarchia fenntartásával lehet elérni. A köztársaságok és a monarchiák lakóit a kereskedés össze fogja hozni; a köztársaság polgára összehasonlíthatja saját alkotmányát, boldogságát a monarchiákéval, így a köztársaság és a demokratikus berendezkedés előnyeit fölismerheti s azt meg is becsüli. A monarchiák uralkodói pedig féltékenyen fognak rá ügyelni, hogy a köztársaságokban valami bitorló egyeduralomra ne juthasson; ez ugyanis a békés respublikákat ismét hódító monarchiákká szervezné, s így az ő uralmukat is veszélyeztetné. Mivel továbbá a monarchiákban az uralkodó és a nemesség állandó rettegésben fog élni, hogy a nép előzi őket és köztársasággá alakítja az államot, hogy ezt elkerüljék, alkotmányt adnak majd népeiknek és mindent elkövetnek, hogy azok a törvények oltalma alatt nyugodt és megelégedett életet éljenek. Így tehát] die Republiken werden mit ihrer Existenz und Glückseeligkeit den Monarchen ein unmerkliches Gesetz zur milde und menschlichen Regierung einflössen; und die Monarchien werden wieder durch ihr Daseyn die gehörige Spannung bey den Republiken erhalten, und so erreicht Europa durch eine aus demokratischen Republiken und aus Monarchien bestehende Mischung die wahre moralische Balance.

[Az erkölcsi egyensúly azonban önmagában még nem elegendő a béke fönntartásához; szükséges ahhoz a fizikai egyensúly is, ami akkor lesz meg, ha Európában a köztársaságok és a monarchiák egyenlő számban és egyforma nagyságban állanak fenn. Barère éppen ezért azt javasolta, hogy szervezzenek három egymással teljesen egyenlő nagyságú monarchiát: a németet, az oroszt és a görögöt. A német monarchia részei lennének: a római szent birodalom, Ausztriának a Dunától északra eső része, Cseh- és Morvaország, Szilézia, Szászország, Poroszország (a Lengyelországból bekebelezett területeket kivéve), Dánia és Hannover. Az orosz monarchia magában foglalná: Oroszés Lengyelországot, Galiciát és Svédországot. A görög monarchia pedig az alábbi területekből állana: Krimi félsziget, Besszarábia, Konstantinápoly, az Archipelagosz, Bulgária, Szerbia, Bosznia, török Dalmácia, Raguza, Havasalföld és Moldva, Erdély, a Bánság és Magyarország a Dunántúl kivételével. Mindezek az itt felsorolt országok és népek, Barère szerint, szellemileg elmaradottak], folglich die Einführung der Freiheit und Gleichheit die schrecklichsten Folgen der Anarchie bei diesen Völkern haben würde. [E javaslatok ismertetése után Barère erősen kifakadt az osztrák ház ellen, a francia nemzet iránt tanusított magatartása miatt; azt állította, hogy az osztrák kormány veszélyezteti leginkább az európai békét. Ugyanekkor dícsérte az orosz és a porosz kormányt, Katalin cárnőt, a porosz trónörököst[1] és Hertzberg porosz minisztert, s kifejtette, hogy a három monarchia élére a porosz és az orosz dinasztiákból kell uralkodókat állítani.] Die übrigen regierenden Häuser, wie Österreich, Schweden etc. hören von sich selbst auf. [Egyébként mindegyik monarchia élén az imperátor, vagy másként császár fog állni. A trónörökös neve Caesar lesz. A törvényeket a nemesekből és a népből álló senatus hozza, de azokat az uralkodó szentesíti. Csak az adó nagyságáról dönthet a senatus

[1] A későbbi III. Frigyes Vilmos porosz király.

szuverén joggal. Az orosz imperátor Pétervárott, a caesarja Varsóban, a német császár Berlinben, caesarja Frankfurtban, a görög császár Konstantinápolyban, caesarja pedig Belgrádban fog székelni.

Ha a monarchiák egymás közt, vagy a köztársaságokkal viszályba bonyolódnának, az ellentétek békés kiegyenlítése az Allgemeines Suverainitäts-Gericht feladata lesz. Ebbe minden állam elküldi képviselőit, azoknak azonban háborúra szavazniok nem lesz szabad, mert a háború kiküszöbölését, mint az új politikai egyensúly alkotmányát, minden állam el kell, hogy fogadja. Ez a bíróság Bécsben fog székelni, amely város a német köztársasághoz fog tartozni.[1]

[IV.] E tervről tudomásuk van Oroszországban II. Katalinnak, a trónörökös feleségének, egy miniszternek; Poroszországban a királynak, a trónörökösnek és Hertzberg miniszternek. Az orosz cárnő és Hertzberg résztvettek a terv kidolgozásában, teljes egyetértésben a párisi közjóléti bizottsággal. A tervvel Hollandia meghódítása után fognak nyiltan előlépni. A franciák majd megkísérelnek Angliában partraszállni, Koburg herceg tábornagyot[2] a Rajna jobbpartjára szorítják, s a svájciak, támogatva a francia hadaktól, hozzákezdenek a német köztársaság felállításához. Ekkor azután Katalin cárnő és Frigyes Vilmos porosz király levetik álarcukat, melyet, mint a franciaellenes koalíció tagjai viselnek, az új rendszer mellé állnak, s kényszeríteni fogják a lengyeleket és a törököket, hogy kövessék példájukat.][3]

[1] Megítélésem szerint az itt közölt terv Martinovics agyában született meg. A párisi jakobinus kormány iratait, a szereplők emlékiratait, vagy az erről a korról szóló monográfiákat hiába lapozzuk végig, a mondottaknak semmilyen nyomát sem találjuk bennük. Maga Barère emlékirataiban egy szóval sem emlékezik meg róla. V. ö. 195. l. 1. jegyz.

[2] Koburg Ferenc Józsiás szász herceg, tábornagy, a belgiumi osztrák sereg parancsnoka.

[3] Fraknói Vilmos, aki az itt közölt emlékiratokkal még a bécsi rendőrminisztérium levéltárában őrzött, időközben elpusztult eredeti példányok alapján foglalkozott, Martinovicsnak egy »Nachtrag zu dem ersten Teil meines Aufsatzes über den geheimen Entwurf der neuen Diplomatie in Europa« c., a fentieket kiegészítő beadványát is ismertette. Ennek tartalma Fraknói följegyzése szerint ez volt: »másnap Martinovics egy kiegészítő iratban megismételte azt az állítását, hogy a francia diplomácia e tervét Padocki ismertette meg vele, de kiegészítette azzal, hogy azt Párisból is megküldötték neki, mint a francia illuminátusoktól az osztrák ház országaiban szervezendő forradalmi propaganda megválasztott főnökének. Elmondja, hogy e megbízással nehéz helyzetbe jutott, mert ha felfedi a kormánynak, hitelét veszti a francia illuminátusok előtt, s azok nem fogják többé beavatni titkos terveikbe. Ebből pedig sem a Monarchiának, sem neki nem lett volna haszna. A titkos társaságok szervezésébe azért kezdett, hogy ezzel meggyőzze a magyarokat: nem aulikus. Szívében azért a monarchia és a császár híve maradt. A titkos társaságok élére ezért nevezett ki olyan, tehetetlenségükről hírhedt egyéneket, mint Hajnóczy és Sigray gróf. Terveit Bécsben több megbízhatatlan embernek elmondta, csak azért, hogy azok elárulják őt és börtönbe juttassák. Hogy nem volt szándéka forradalmat támasztani, azzal is megmutatta, hogy Franciaországból nem kért pénzt. Célját elérte: Magyarországon a patrióták szeretik, Párisban a jakobinusok sajnálni fogják, az udvar pedig, íme, tudja, hogy csak hozzá ragaszkodik; ha most fölhasználják őt, Párisban képes lesz mindent kivívni.« (*Martinovics élete*, 150—151. l.)

Zweyter Theil
des eingereichten neuen diplomatischen Entwurfes[1]

[V.] Diplomatische Beweise der Aechtheit und Wirklichkeit des diplomatischen und der österreichischen Monarchie schädlichen neuen Entwurfes.

§ 1. Da ich keine Zeugen für die Aechtheit des aus Paris mir zugeschickten neuen diplomatischen Entfurfes aufstellen kann, so bin ich denselben bloss durch diplomatische Thatsachen oder Beweise zu bestättigen genöthiget. Und zwar:

a) Durch die geheime Allianze, welche Preussen und Russland schon im Jahre 1787 beschlossen haben, und welche zum Ziel hatte, den Kaiser Joseph in einen Krieg gegen die Türken zu verwickeln, seine Armee zu schwächen, seine ungeheueren ersparten Schätze zu erschöpfen, und ausser dem während dieses Krieges durch innere in Niederlanden, Ungarn und Galizien erregte Unruhen seine Monarchie ohnmächtig zu machen.[2]

b) Das Verhalten des preussischen Hofes, als Kaiser Joseph Vorschritte gegen die Türken machte, beweiset nicht wenig, dass Preussen und Russland einverstanden waren. Der König von Preussen protestirte bloss wider unsere Eroberungen, und liess seine Armee an die Gränze versammeln; er unterstützte während dem die niederländische Rebellion, und traktirte mit ungarischen Aristokraten durch Herzberg in Breslau.[3] Er wagte aber keinen solchen Schritt gegen Russland; er zog die Polen in die Falle, damit Russland hernach Ursach habe diese Nazion anzugreifen, und sie unter den Russischen Scepter zu bringen.

c) Ich weiss es aus meinen geheimen Verhältnissen, und ich überzeigte auch den Kaiser Leopold, dass Friedrich vor seinem Tod einen diplomatischen Plan dem Herzberg ganz allein hinterliess, damit er ihn zu seiner Zeit dem jetzigen Kronprinzen mittheile, und sodann den König zur Ausführung desselben bewege.[4] Dieser Plan enthält folgende Grundsätze: die preussische Monarchie kann sich lang ohne Vergrösserung derselben in der Balance der ersten Monarchien nicht erhalten. Die Vergrösserung derselben muss dem Scheine nach gegen Pohlen, wirklich aber durch die Zernichtung des Römischen Reichs bewirkt werden. Da aber das Römische Reich bloss von der Stärke der österreichischen und französischen Monarchie abhängt, so muss die preussische Politik die Alliance zwischen diesen zwey Staaten trennen; die Erste muss zu Grunde gerichtet werden, und mit der Zweyten muss sich Preussen öffentlich, oder geheim alliren. Die Lage der französischen Monarchie ist sehr kritisch, sie muss also bald eine andere Gestalt erhalten; Preussen soll aber in jedem Falle dieses Reich zu gewinnen suchen. Schweden und Dänemark sollen ihrem Schiksale überlassen werden, und endlich soll Preussen alles, was es an

[1] Följegyzésének ezt a második részét Martinovics szept. 9.-i vallomása után írta, amelyikben az előzőkben leírtakat részben megmásította. V. ö. 311. és 318. l. és *Jegyzőkönyv* No 52.

[2] Erről a titkos szerződésről sem a forráskiadványok, sem a diplomácia-történeti feldolgozások nem tudnak.

[3] A porosz udvar és a magyar köznemesi reformerek kapcsolataira ld. Gragger R., *Preussen, Weimar und die ungarische Königskrone*. Berlin, 1923.

[4] Nagy Frigyes porosz királyt érti, aki utódjának, az akkor még csak trónörökös II. Frigyes Vilmosnak fiát, a későbbi III. Frigyes Vilmost, udvarában neveltette. Egyébként Nagy Frigyes itt közölt titkos diplomáciai tervéről semmilyen más följegyzést nem találtam. »Nyilt levél Ferenc császár és királyhoz« c. röpiratában Martinovics sem említi.

Pohlen gewinnt, den Russen zurückgeben, und diese zu seiner Grösse und Erweiterung in Deutschland brauchen, etc., etc. Diesen Plan hatte Condorcet von Herzberg, und ich erhielt ihn von selben, theilte sodann solchen dem Kaiser Leopold mit.[1] Derselbe beweiset nur zu klar, dass der neue diplomatische, dem österreichischen Hofe schädliche Entwurf, den ich aus Paris erhielt, wahr sey.

d) Sobald Kaiser Joseph starb, und Kaiser Leopold den Thron bestieg, so schrieb diesem der König von Preussen, schmeichelte ihm als einem friedlichen Souverain, der die allgemeine Ruhe in Europa herzustellen trachten wird. Diese Behandlung hatte zwey Absichten: erstens, ihn zu der schändlichen Reichenbacher Convention[2] zu bewegen; zweytens, unter dem Vorwand die Ruhe in Frankreich herzustellen, die Coalition wider diese Nazion zu stiften, und hiedurch das Haus Oesterreich dem unversöhnlichen Hasse der französischen Nazion auszusetzen und zu trennen, und endlich unsere Hilfsquellen zu erschöpfen, und unsere Armee zu vernichten. Die Kaiserinn von Russland war damit einverstanden. Colonne[3] erhielt von derselben den Auftrag alle französiche königl. Emigranten aufzuhetzen, den Kaiser Leopold, den spanischen Hof, den Pitt[4] und York[5] zu dieser Koalition zu stimmen. Aranda musste dahero aus dem Ministerium kommen,[6] und die Brissotische Parthey wurde von Russen und Preussen gut bezahlt, um dem York eine Hofnung zu dem französischen Thron zu machen.[7]

e) Preussen und Russland tratten indessen öffentlich unter die Fane der österreichischen Koalition auf. Preussen machte indessen in Verdun bey der Retirade ein feyerliches geheimes Versprechen, der französischen Nazion niemals einen ernsthaften Schaden thun zu wollen; entdekte seynen von Friederik hinterlassenen Plan mit Friedens-Anträgen und Alliance mit der französichen Nazion, wenn sie in die Auflösung des Römischen Reichs einwilliget.[8] General Kellermann[9] schickte diesen Plan dem Wohlfahrts-Aus-

[1] Condorcet 1771 óta a francia Académie des Sciences titkára volt. Ebben a minőségében állandó levelezésben volt az egyes országok tudósaival és más kimagasló személyiségeivel, így lehetséges, hogy Hertzberg is kapcsolatban állt vele. Ennek azonban sem Condorcet levelezésében, sem életrajzában nem találtam nyomát. (V. ö. *Oeuvres de Condorcet*, főleg I. k. Paris, 1847. Életrajza Aragot M. F.-től ugyanezen kötet bevezetésében.) Hertzberg életrajzírói sem tudnak Condorcet-vel való kapcsolatairól.

[2] Az 1790. július 27.-én Reichenbachban, Ausztria és Poroszország között kötött szerződésben II. Lipót kötelezte magát, hogy a II. Józseftől kezdett török háborút területi hódítás nélkül fejezi be.

[3] Calonne Charles Alexandre, XVI. Lajos volt pénzügyminisztere. A forradalom elől Londonba emigrált, s nagy vagyonát teljesen a francia köztársaság ellen szervezkedés szolgálatába állította.

[4] Pitt William, angol miniszterelnök, aki egészen 1793-ig, Franciaország hadüzenetéig, a be nem avatkozás politikáját képviselte.

[5] Frigyes yorki herceg, III. György angol király másodszülött fia, az angol hadsereg főparancsnoka.

[6] Aranda gr., a spanyol kormány feje, a semlegességi politika mellett akart kitartani. Ezért a királynő és a spanyol arisztokrácia, akik hadat akartak üzenni a franciáknak, hogy a polgári forradalmat eltiporhassák, 1792 nov. 16.-án megbuktatták.

[7] Brissot Jean Pierre francia politikus, a girondisták (vagy másként Brissotinpárt) vezetője. Franciaország katonai gyöngeségére hivatkozva (valójában a forradalom balratolódásától félt és a külföldi feudális kormányoktól–remélt támogatást) az angolokkal és a poroszokkal való megbékélés mellett volt. A vád, hogy a köztársaság ellen tör és a yorki herceget akarja a francia trónra ültetni, Robespierretől származik. 1793 okt. 31.-én kivégezték.

[8] Ennek az állítólagos békeajánlatnak nem találtam nyomát.

[9] Kellermann François francia tábornok, a poroszokkal szembenálló hadsereg

schuss ; der geteuschte Brissot unterdrückte selben, weil er noch immer geglaubt hat, dass es den Preussen und Russen ernst sey den Herzog von York auf den französischen Thron zu bringen. Dieser Antrag von Seite der Preussen hatte doch guten erfolg für den König Wilhelm,[1] denn Custine lieferte ihm Frankfurt, Mainz, Worms und Speyer,[2] und Bournonville wollte nicht Trier einnehmen, um nicht sodann nach Koblenz und Köln marschieren zu dürfen.[3] Die Franzosen liessen zum schein den König im Reiche erobern, um am Ende seine Ansprüche auf das Röhmische Reich geltend zu machen. Und wenn Robespierre, Saint Just, Couthon,[4] Marrat, Lepelletier,[5] Carpentier[6] und noch einige dem russischen und preussischen Entwurfe nicht im Wege gewesen währen, so hätten schon im Monate Jänner 1793 diese zwey Mächte ihre Masque abgelegt. Die Kaiserinn von Russland fieng schon an den Emigranten eine Colonie in ihren Ländern zu versprechen, um sie vom Halse der französischen Nazion zu schaffen.[7] Nur die Orleanische Fakzion,[8] die nicht in dem Plan der Preussen und Russen taugte, hielt diese zwey Mächte noch unter der Masque. Colonne war der erste, der es diesen zwey Höfen berichtet hat, dass Dumourier nicht Stich halten wird, dass er entweder den Orlean auf den Thron bringen wird, oder aber Holland im Stiche zu lassen und Niederlanden den Oesterreichern wieder in die Hände zu spielen willens sey.[9] Diese unerwartete Erscheinung machte, dass der russische Hof, wieder dem Scheine nach, wider die Franzosen Ukasen ergehen liess, dass er Almosen dem Artois[10] schickte, und noch Mienen machte, als wollte er Kalmucken und russische Menschenfresser (die jezt nur noch die Kinder schrecken könnten) wider die Königs-

parancsnoka. Az 1792 szept. 20.-i valmyi győzelemmel (Dumouriez-val együtt) ő állította meg a porosz előrenyomulást.

[1] II. Frigyes Vilmos porosz király.

[2] Custine Adam Philippe gr., a felsőrajnai francia hadsereg parancsnoka, 1792 szept. okt. folyamán Landaut, majd Speyer, Worms, Mainz és Frankfurt városokat elhódította a poroszoktól, azonban a következő év tavaszán sorozatos vereségeket szenvedett, úgyhogy ugyanezeket a városokat fel kellett adnia. A Konvent ekkor vádat emelt ellene, hogy elárulta a köztársaságot, s a poroszokkal titkos tárgyalásokba bocsátkozott. 1793 aug. 27.-én kivégezték.

[3] Beurnonville Pierre francia tábornok, 1793-ban francia hadügyminiszter. 1792 novemberében a moseli hadsereg parancsnokává nevezték ki. Seregét Trier ellen vezette, de az osztrákokkal szemben csatát vesztett. Azzal, hogy Coblenz (a francia royalisták egyik központja) ostromát az ellenséggel való titkos megegyezés miatt halogatta, Custinet vádolták.

[4] Couthon George, jakobinus párti politikus, Robespierre bizalmas embere.

[5] Lepelletier de Saint-Fargeau gr. neve XVI. Lajos perében került előtérbe. Királyellenes magatartásáért a royalisták 1793-ban meggyilkolták.

[6] Carpentier Antoine François, a Konvent, majd az Ötszázak Tanácsának tagja.

[7] Katalin cárnő valóban foglalkozott a gondolattal, hogy a francia emigránsokat országában letelepíti, bár éppen nem azért, hogy ezzel elvonja őket a francia köztársaság elleni harctól. Hiszen ugyanebben az időben Ferenc császár éppen Katalin cárnő (és a porosz király) kérésére járult hozzá, hogy a köztársaság elleni harcokban a Condé hg. által vezetett francia emigránsok csapata is résztvehessen. (Sorel A., *L'Europe et la Révolution française*, III. 332—333. l.)

[8] Fülöp (Philippe Égalité) orleansi hg. hívei.

[9] Dumourier Charles François, francia tábornagy, girondista párti politikus, a francia északi hadsereg parancsnoka. 1793 tavaszán titkos fegyverszünetet kötött az ellenséggel. A párisi Konvent ellen akart fordulni, de serege megtagadta az engedelmességet. 1793 ápr. 4.-én átszökött az osztrákokhoz.

[10] Károly Fülöp, Artois grófja, XVI. Lajos öccse, (a későbbi X. Károly francia király), az emigránsok feje.

mörder marschieren lassen. In dessen blieb es nur beym Drohen, und wir opferten im Jahre 1793 einem schlechten taktischen Plane, der durch Eroberung dreyer Festungen in das ungeheuere Frankreich ein kleines Loch machte, eine ganze Armée und einen Feldzug auf.[1] Der preussische und russische Hof arbeiteten indessen an den neuen, ihnen bloss und den Franzosen nützlichen diplomatischen Plan ; schikten mehrere geheime Couriers nach Paris, um da denselben durchzusetzen.

f) Sobald dieser von mehreren Gliedern des Heilausschusses goutirt wurde, so musste, dem Entwurfe gemäss, der französische Gesandte Descorches in Constantinopel bey der Nazion verschwärzt werden, weil er die unabhängigkeit der Polen, wie es bekannt ist, öffentlich durch eine in Warschau gemachte Protestation unterstüzte.[2]

g) Von der Zeit an gab sich die preussische und russische Fakzion die Mühe, den Robespierre und seine Anhänger zu verschwärzen ; er allein wurde als Tyrann ausgeschrien, wo doch alle Glieder des Convents und das Tribunal revolutionaire in vielen Hinrichtungen einwilligte.

h) Zu dieser Zeit kam wieder Aranda empor, dessen Wille ist Spanien der französischen Republik einzuverleiben.[3] Colonne hatte vom russischen Hofe den Auftrag, alles zu Verstärkung seyner Parthey beyzutragen. Er war auch so glücklich, dass die meisten spanischen Generäle der ost-pirenäischen Armée sich zu gunsten der Franzosen fangen und schlagen liessen.[4]

i) Das von Russen angezettelte Armfeldische Komplot beweiset hinlänglich, dass Schweden in die Hände der Russen dem neuen Entwurfe gemäss kommen muss.[5]

k) Ich weiss zuverlässig, dass die Pohlen von Franzosen kein Geld bekamen ; man sieht zwar in Frankreich gerne die Insurrekzion der Pohlen, weil man da nicht zweifelt, dass die Pohlen durch dieselbe unter den russischen Scepter kommen werden, wie es der neue diplomatische Plan mit sich bringt.[6] Kosciusko hat genug in seiner Proklamation seinen Unwillen gegen die Franzosen geäussert, und er ist kein Häuchler, so viel ich ihn kenne. Ferner sehen die Franzosen die polnische Insurrection auch aus der Ursache gern, weil sie es wussten, und durch die russischen Emissairs versichert wurden, dass das Haus Oesterreich auch wider sie auftreten und folglich einen Theil seiner

[1] A Coburg hg. vezetésével harcoló sereg 1793-ban mindössze Condé, Valencienne és Le Quesnoi várakat tudta elfoglalni a francia-belga határon.

[2] Descorches márki, az 1792-es augusztusi lengyel forradalom kitörésekor Franciaország varsói követe volt.

[3] Aranda grófot 1793-ban száműzték Spanyolországból és csak 1795-ben, a bázeli béke után térhetett vissza. Annak, hogy Spanyolországot Franciaországba akarta volna bekebeleztetni, nem találtam nyomát.

[4] Spanyolország 1793-ban üzent hadat a francia köztársaságnak, s kezdetben csapatai sikereket értek el. 1794 ápr. 30.-án azonban a franciák döntő győzelmet arattak rajtuk, s Katalónia nagyobb részét megszállták.

[5] Arnfelt Gusztáv Móric gr. svéd tábornok. 1793-ban a cári udvar tudtával összeesküvést szőtt Károly hg., Svédország régense ellen.

[6] A francia kormány valóban nem segítette sem pénzzel, sem fegyverrel a lengyel fölkelést, de kifejezte rokonszenvét a lengyel nép szabadságmozgalma iránt. 1793 május 7.-én Barère a Konvent előtt mondott beszédében biztosította a lengyeleket, hogy ha szükségük lesz rá, Franciaországban segítőre találnak az osztrák, orosz és porosz zsarnokság ellen. (Gross J., *Le Comité de Salut public de la Convention Nationale*. Paris, 1893, 315. l.)

bewaffneter Macht gegen dieselbe anwenden, und dahero um so viel schwächer gegen Frankreich agieren wird.

l) Dass die preussische Armée so wenig, und die Russen gar nichts für die Koalition thaten, ist ebenfalls ein Beweiss, dass sie Haus Oesterreich erst schwächen, und die zwey Mächte mit aller Kraft und Macht, sobald die Zeit der Entwicklung des neuen diplomatischen Plans da seyn wird, auftreten wollen.

m) Des Königs von Preussen seyn Manifest, in welchem derselbe von den Reichständen Subsidien für die Erhaltung seyner Armée am Rhein verlangt hat, beweiset es auch, dass er der französichen Nazion, die er als beynahe unüberwindlich geschildert hat, geneigt ist, und heimliche diplomatische Einverständnisse mit derselben habe.[1]

[1] Martinovics az ítt és fölterjesztése első részében elmondottakban helyesen ismerte fel az osztrák, orosz és porosz udvarok közti politikai ellentéteket, amelyek jelentősen befolyásolták a korszak európai külpolitikáját. Mindazt azonban, amit — főként a porosz és az orosz uralkodóknak a francia köztársasággal való titkos kapcsolatairól ír, — az adatok nem támasztják alá. Azt, hogy Katalin cárnő és Frigyes Vilmos porosz király titkos szövetségben lettek volna a jakobinus köztársasággal, a rendelkezésünkre álló adatok nem igazolják, és nincs is semmi valószínűsége. A Lengyelország teljes bekebelezésére törekvő cárnőnek persze kapóra jött, hogy két riválisa, Ausztria és Poroszország, az 1790-es években a franciaországi háborúval voltak lekötve. (A porosz király éppen a lengyel ügyek miatt valóban nem is folytatta teljes erővel a háborút a franciák ellen), de a francia »királygyilkos köztársaság« elleni eljárás és politika lényegében II. Katalin szempontjai teljesen megegyeztek a többi uralkodókéival. Hivatkozhatunk arra, hogy 1794 júliusában még a kereskedelmi kapcsolatokat is megszakította a köztársasággal, kijelentvén, hogy nem is veszi fel előbb, »csak ha visszaállítják a törvényes kormányzatot«. (A rendelet szerint : »nous croyons obligées envers Dieu et Notre conscience,« megszakítani a köztársasággal a kapcsolatot, mert ez »était incompatible avec Notre dignité«. Közli : De Martens G. F., *Recueils des principaux Traités d'Alliance, de Paix, . . . de l'Europe.* Göttingue, 1801, VII. 116. s köv. l. — V. ö. még Castelnau I., *Le Comité de Salut Public.* Paris, 1941, 41. l.) 1793 áprilisában az orosz—osztrák tárgyalásokkor Markoff gr. orosz külügyminiszter, így fogalmazta meg úrnője álláspontját a francia kérdésben : »Il est de l'intéret de toutes les puissances de détruire l'anarchie qui s'est établie dans ce pays, et de couper court par là à la contagion qui menace toute l'Europe ; d'un autre coté, il ne convient sans doute ni à votre court ni à plusieurs autres, que la France reprenne sa prèmière prépondérance ; il parait que ces deux objets peuvent fort bien se combiner ensemble et s'exécuter à la fois.« (Cobenzl gr. osztrák követ jelentése 1793 ápr. 16.-ról : Zaissberg H., *Quellen zur Geschichte der Politik Oesterreichs während der französischen Revolutions-Kriege.* Wien, 1890, III. 26. l.) II. Katalin nemhivatalos megnyilatkozásaiban is izzó gyűlölettel szólt a francia forradalomról. Már a Törvényhozó Gyűlést »hétszázfejű hydrának« nevezte, »bolondok és gazemberek bandájának«, s komolyan készült rá, hogy országával ténylegesen is bekapcsolódik a köztársaság elleni fegyveres küzdelembe. (Ld. Potiemkine M., *Histoire de la Diplomatie.* Paris, 1946, I. 319—320. l., továbbá Sybel H., *Geschichte der Revolutionszeit von 1789 bis 1800.* Frankfurt a. M., 1882, III. k. IX. könyv, 2. fej., ahol részletesen kifejti, hogy a francia és az orosz külpolitika érdekei miben ütköztek egymással.) — Hasonló a helyzet Frigyes Vilmos porosz uralkodóval és a porosz politikával is. Poroszország az Ausztriával való hatalmi vetélkedés és az orosz udvar lengyel politikája miatt kétségtelenül csak félkézzel harcolt Franciaország ellen, ahogy általában a szövetségesek egymás iránti bizalmatlansága erősen megbénította hadműveleteiket. Éppen ezek miatt a porosz politikusok az időpontot alkalmatlannak ítélték a francia köztársasággal való leszámolásra, s igyekeztek a királyt a békére rábeszélni. Maga az uralkodó ellenben mindenképpen a jakobinusok elleni háború mellett volt, és hallani sem akart a velük való egyezkedésről. (V. ö. Sybel, *i. m., i. h.* és 61. s köv. l.) — De nemcsak az orosz és porosz uralkodók, a Konvent sem mutatott semmi hajlandóságot az együttműködésre. Igaz ugyan, hogy Danton, a richelieui politika örökségeként hajlott volna a Habsburgok elleni harc érdekében megbékülni a poroszokkal, de Robespierre már 1793 ápr. 24.-én meghirdette

[VI.] Die Schwierigkeiten des neuen diplomatischen Entwurfs in Europa werden auseinander gesezt.

§. 2. So wie die eben angeführte Thatsachen die Wirklichkeit des von mir eingereichten diplomatischen Entwurfs zum Nachtheil unserer Monarchie hinlänglich beweisen, so ist es auch von anderer Seite gewiss, dass dieser Entwurf noch jetzt mehreren Schwierigkeiten unterworfen sey, welche aber höchstens in einem Jahre leicht verschwinden dürften. Diese Schwierigkeiten sind nun folgende :

a) Die aristocratischen Kantons in der Schweiz demokratisch zu machen. Diese Schwierigkeit wird aber gehoben, sobald Holland erobert, und in Engelland die Revoluzion bewirkt worden ist.

b) Die Chefs der Propaganda im Reich traktieren noch immer mit den Parisern, und wollen nicht einwilligen, dass das Deutsche Reich eine Monarchie, sondern eine demokratische Republik werden soll ; und in dieser Rücksicht sind diese Chefs indirecte unserer Monarchie nützlich. Doch hat man in Paris die Hofnung, dass Herzberg alle diese im Reich an sich ziehen und gewinnen wird. Er hat schon die preussischen Demokraten alle beynahe auf seyner Seite, denen er eine constitutionelle Monarchie versprochen hat. Nur noch die Reichsdemokraten widerstehen demselben standhaft.[1]

c) Der Herzog-Regent von Schweden will auch nicht seine Monarchie von Russen unterjocht wissen ; er erklärte sich an die Pariser, dass er lieber die Gleichheit und Freyheit in Schweden einführen lassen wird, als seyne Nazion den Russen aufzuopfern. Der dänische Minister hat sich ebenfalls so erklärt in Rücksicht des Königs von Preussen. Der Moreau sagte aber zu mir, dass man in Rücksicht der Schweden eine besondere Maasregel mit dem Einverständnisse der Russen in Paris genommen hätte, welche sicher wirken soll, aber äusserst Geheim gehalten werde, so dass nicht einmahl die Convents-Glieder dieselbe wissen dürfen.

a világ összes népei számára az »arisztokraták és tyrannusok elleni közös harcot.« (Bourgeois É., *Manuel historique de politique étrangère.* Paris 1925, II. 103—104. és 109. l.) Hérault de Séchelles pedig, a Comité de salut public »diplomáciai igazgatója,« 1793 nov. 11.-i utasításában ezt írta Barthélemy svájci francia követnek : »*A* Dieu ne plaise, que nous pensions à entamer aucune négotiation avec des despotes stupides et féroces, qui ne doivent recevoir de nous que la mort pour toutes transactions.« (Sorel A., *La diplomatie secrète du Comité de Salut public. Revue Historique*, X. 1879, 344. l.)

[1] Martinovics itt és más helyen is úgy állítja be Hertzberget, mint aki a francia forradalom törekvéseivel egyetértett, sőt bizonyos fokig a köztársaság szövetségese volt Poroszországban. Hertzbergről tudjuk, hogy kezdettől fogva hibáztatta a Franciaországgal való háborút, mivel ez meggyőződése szerint Ausztria javát szolgálta. II. Frigyes egykori diplomatája és politikájának örököse ugyanis Poroszország fő ellenségét mindvégig Ausztriában látta. Mindez azonban nem jelentette azt, hogy Hertzberg köztársasági érzelmű lett volna, vagy hogy a francia jakobinusokkal egyetértett volna. 1793 jan. 27.-én a berlini Akadémián előadást tartott : »Mémoires sur le règne de Frédéric II. roi de Prusse, pour faire le preuve, que le gouvernement monarchique peut être bon et même préférable à tout gouvernement républicain.« 1794-ben három, ebből a szempontból nagyon jellemző emlékiratot nyujtott át II. Frigyes Vilmos porosz királynak, melyben síkraszállt a monarchikus kormányforma mellett. (Közli C. L. Posselt, *Ewald Friedrich Graf v. Hertzberg.* Tübingen, 1798, 38. s köv. l.) Életrajzírói egyöntetűen úgy ítélték meg, hogy távol állt a francia forradalom törekvéseitől és »mindent elkövetett a királyság intézményének erősítésére.« (V. ö. Andreas Theodor Preuss, *Ewald Friedrich Graf v. Hertzberg.* Berlin, 1909, főként 120. s köv. l. — Ugyanez a véleménye Rankenak is : *Die deutschen Mächte und der Fürstenbund*, 197. l., sőt Mirabeau is ilyennek jellemzi őt a berlini udvarból küldött követi jelentéseiben : *Histoire secrète de la cour de Berlin.* Paris, 1788.)

d) Die Zusammschmälzung der italiänischen Staaten in eine Republik soll nicht grossen Schwierigkeiten unterworfen seyn ; in Paris ist man hierüber ohne Sorge.

e) Auch hat die Kaiserinn von Russland die Pariser Convents-Glieder versichert, dass alles in der Moldau, Valachey, Servien, Bulgarien, im Archipelag, was griechisch ist, auf das erste Signal das Joch der Türken abschütteln, und sich unter den neuen griechischen Scepter begeben werde. Die Errichtung also der griechischen Monarchie wäre nicht unter die grossen Schwierigkeiten des neuen diplomatischen Entwurfs zu rechnen. Eine russische und französische Flotte im Archipelag, den künftigen Feldzug,[!] und eine Armée der Russen gegen Konstantinopel würde das gewünschte Ziel ohne Zweifel erreichen.

[VII.] Das wahre Interess[e] des Hauses Oesterreich bey gegenwärtigen Umstädten wird berührt.

§. 3. Auf alle Fälle mag der mitgetheilte diplomatische neue Entwurf im ganzen, oder zum Theil nur war seyn, so ist es doch gewiss, dass das Haus Oesterreich bey der Ungewissheit der politischen Balance in Europa nie besser diese zu ihren Gunsten und Vortheil wenden kann, als wenn es seyne Kraft durch solche Kriege, wo vieles zu verlieren und nichts zu gewinnen ist, nicht verschwenden, sondern dieselbe nur zu jener Zeit verwenden soll, wenn die Feinde der Monarchie sich entlarvt haben. Die polnische Eroberungen können uns in die Länge nichts hälfen ; später oder ehender werden die Russen dieses Volk, welches so viel Aehnlichkeit mit ihnen in der Sprache, und so viele Anhänger der griechischen Religion in Pohlen hat, an sich ziehen, und unser Staat gerät alsdann in die Verlegenheit auch einen Beträchtlichen Theil von Ungarn, wo sich ebenfalls Anhänger der griechischen Religion befinden, zu verlieren. Nur die Oesterreichische Monarchie ist vermögend den obgedachten neuen diplomatischen Entwurf zu vereiteln, wenn sie ihre Kraft nicht verschwendet; denn sie ist in der Mitte zwischen den Franzosen und Russen mit Preussen vereinigt ; sie hat unermessliche Quellen um alle diplomatische Komplotte zu stören und den Sieg davon zu tragen. Die gegenwärtige diplomatische Verbindungen sind unserer Monarchie nicht nur unnützig, sondern haben auch dieselbe zu den französischen Krieg verleitet, welcher derselben nachtheilig ist. Durch die geschmiedete Koalition hat Preussen seyn Ziel erreicht, und unsere Allianze mit den Franzosen verdorben, welche doch dem Minister Kauniz so viel Mühe einstens gekostet hat.[1] Die Franzosen hätten dieselbe nie aufgegeben, wenn sich unser Hof in die Koalition der übrigen Mächte, welche denselben hindurch in eine Falle lokten, nicht hineingelassen hätte. Meiner Einsicht nach ist also unserer Monarchie die alte Kaunitzische Allianze mit Franzosen nothwendig, und eine noch ängere Verbindung, als eine Allianze zu seyn pflegt, mit dem Pohlen unvermeidlich. Ich will nun diese zwey Sätze weitläuftiger ausführen und meinem Monarchen zur tieferen Einsicht vorlegen.

[VIII.] Auf welche Art kann sich Haus Oesterreich noch gegenwertig vortheilhaft aus der Verlegenheit in Beziehung des französsischen Krieges ziehen ?

[1] A Kaunitz kancellár által létrehozott osztrák-francia együttműködésre gondol, amit XVI. Lajos és Mária Antónia házassága pecsételt meg 1770 májusában. V. ö. Martinovicsnak a »Nyilt levél Ferenc császár és királyhoz« c. röpiratában írottakkal.

§. 4. Da der a. h. Hof aus eigener Erfahrung nun dessen überzeugt ist, was ich sowohl dem weiland Kaiser Leopold mündlich, als auch in mehreren meiner Berichte an S. Exc. Grafen von Colloredo und Kabinets-Minister schriftlich behauptet habe,[1] dass nämlich der gegenwärtige Krieg gegen die Franzosen für uns nie vortheilhaft ausfallen könne ; und da die diplomatischen Umstände in die Zukunft noch ungünstiger ausfallen dürften, wäre ich der Meinung, dass höchstderselbe dem neuen diplomatischen Entwurfe auf folgende Art entgegen arbeiten soll, durch welche man auch den Verlust von Niederlanden ersetzen könnte. Die Grundlage meines Entwurfes ist der Friede mit den Franzosen. Die Bedingnisse dessen von unserer Seite sollen folgende seyn :

1mo. Die Franzosen sollen von uns keinen Ersatz ihrer Kriegs-Unkosten verlangen.

2do. Sie sollen uns Bayern als einen Ersatz gegen Niederlanden garantieren, welches wir in Besitz nehmen werden, und dem Churfürsten[2] lebenslänglich, nebst einem seiner Würde angemessenen jährlichen Gehalt, die Gouverneurs-Stelle einräumen wollen.

3^tio^. Sie sollen die Reichsverfassung, so wie sie ist, jenen Theil der diesseits des Rheins ist, Bayern ausgenommen, garantiren.

4to. Sie sollen die neue pohlnische Konstituzion[3] mit der einzigen Abänderung, dass die Erblichkeit des pohlnischen Throns auf einen Erzherzog von Oesterreich fallen soll, mit Einwilligung der pohlnischen Nazion gut heissen und anerkennen.

5to. Dass sie ihr Mögliches beytragen sollen, um zwischen der Pforte und Haus Oesterreich eine Allianze zu bewirken.

6to. Dass sie eine defensive Alliance mit dem Hause Oesterreich wieder erneuern und bestättigen sollen.

7mo. Dass die wechselseitigen Staatsgefangenen, wie auch die Kriegsgefangene auf Unkosten eines jeden Theils zurückgegeben, oder ausgewechselt werden sollen.

Die Erreichung des zweyten Punktes ist wirklich ein guter Ersatz gegen Niederlanden, denn unsere Monarchie wird hiedurch arrondirt, und in einem Continuo seyn. Auch wäre die Besitznehmung von Bayern ausser dem Ersatz gegen Niederlanden eine Schadloshaltung für unsere Kriegsunkosten.[4]

Der dritte Punkt würde den Preussen den Weg ganz verschliessen das Römische Reich an sich zu ziehen ; denn wie sie es wagen sollten, so würden dieselben mit dem Reiche, selbst mit Franzosen und unserer Monarchie zu thun haben, und folglich ihr Vorhaben nie durchsetzen.

Die Gewährung des vierten Punktes wäre sowohl für die Pohlen, als auch für uns sehr vortheilhaft ; denn die enge Verbindung mit Pohlen würde

[1] Ld. Martinovics 1792 ápr. 18.-i és május 11.-i titkos jelentéseit az I. k.-ben. A franciákkal való megbékélés gondolata az alapja »Nyilt levél Ferenc császár és királyhoz« c. röpiratának is.

[2] Károly Tivadar bajor-választófejedelem, korábban pfalz-zweibrückeni herceg.

[3] Az 1791 május 3.-i lengyel alkotmány.

[4] Belgium elcserélése Bajorországgal régi terve volt a Habsburg politikának. Mária Terézia uralkodása alatt többször fölvetették az ötletet, s 1778-ban majdnem meg is valósították. (A kérdés történetét részletesen ismerteti Mitrofanov. *Joseph II.* Wien, 1910. 162. s köv. l.)

beyde Theile gegen die Preussen und Russen schützen, und diese zwey Mächte blieben hiedurch auf immer von einander getrennt.

Endlich die Annahme des fünften Punktes, durch welchen Oesterreich mit Pohlen und Türken allirt ist, würde die Russen in beständigen Ehrfurcht gegen alle diese drey Mächte erhalten.

Schweden und Dänemark würde diese neue Verbindungen unserer Monarchie sehr gerne sehen, weil durch die Klemme der Preussen und Russen, in welche diese zwey Mächte hiedurch gesezt seyn würden, ein wirklicher Vortheil für Schweden und Dänemark entstehet.

Durch die enge Alliance mit Pohlen wäre Galizien auf immer sowohl von Seite der Pohlen, wie auch von Russen gesichert.

Fortsetzung..

§. 5. Im Gegentheil könnte unser Hof folgende Punkte den Franzosen einräumen:

1mo. Die Republik der Franzosen anzuerkennen.

2do. Savoyen und Nizza, wie auch Niederlanden ihnen zu garantieren.

3^tio^. Zu ihrer Fortschritte gegen die übrigen Seemächte, wie auch in die Angelegenheiten der übrigen koalirten Mächte sich nicht mischen zu wollen.

4to. Alles, was die Franzosen an den Theil des Römischen Reichs jenseits des Rheins erobert haben, gut zu heissen.

5to. Eine defensive Alliance mit ihnen schliessen zu wollen.

Die Einräumung des ersten Punktes kann uns nie schaden; so wenig als uns die demokratischen Kantons der Schweiz bishero mit ihren Grundsätzen angestekt haben, so wenig wird es auch die französische Republik thun. Da unsere Regierung ohnehin m i l d e Grundsätze hat, wenn man noch dieselben etwas in betreff besonders des Bauernstandes in Ungarn milder macht, so wird es schwerlich jemals einem österreichischen Unterthan einfallen, ein Republikaner werden zu wollen. Nur wenn man sehr gedruckt wird, pflegt man auf die natürliche Freyheit zu denken, und nach ihr zu streben.

Der zweyte, dritte und vierte Punkt, welche die Eroberungen der Franzosen betreffen, können denselben ohne unsere Nachtheil eingeräumt werden. Wenn die französische Republik Spanien, Engelland und Holland erobert hat, und sodann friedlich geworden ist, so wird sie nie mehr Eroberungen zu machen suchen, wie es aus ihrer Konstitution bekannt ist; und dieselbe wird die Schiffart in der ganzen Welt auf dem Meere frey behaupten; dieser Umstand wird einen allgemeinen Nutzen für alle Mächte haben, folglich auch für unsere Monarchie; der Zucker, Kaffee, Gewürze und andere Spezereyen werden auch bey uns wohlfeiler seyn.

Nur eine defensive Alliance kann uns nach diesem Friedensschlusse mit Franzosen vortheilhaft seyn; denn da unsere Monarchie mit Bayern eine solche Stärke und Grösse erreicht haben wird, so kann ich nicht glauben, dass man auf grössere Eroberungen mehr zielen wird, um einen offensiven Krieg zu führen; und wenn wir sollten angegriffen werden, so muss uns die französische Republik beystehen. Und da diese die Engelländer und Holländer egalisirt hat, so ist niemand beynahe, der sie mehr angreifen wird; folglich ist auch unsere Monarchie nicht der Angelegenheit so leicht ausgesezt einem Allirten beystehen zu müssen.

[IX.] Die übrigen Verbindungen der Oesterreichischen Monarchie werden auseinander gesezt.

§. 6. Ausser den Friedensschluss mit Franzosen sollte unumgänglich Haus Oesterreich mit Pohlen eine enge Verbindung eingehen. So lang Pohlen noch in der Klemme ist, so wird es gerne bey der Konstitution vom 3-ten May 1791 bleiben wollen, und es ist nicht zu zweifeln, dass es anstatt das Haus von Kursachsen, lieber einen Erzherzog von Oesterreich zum Erben des Throns annehmen würde, um einen solchen Allirten, wie Haus Oesterreich ist, auf immer zu gewinnen.[1] Sollte aber Pohlen siegen, so weiss ich es zuverlässig von mehreren pohlnischen Republikanern, dass sie nur zwey Kammern ohne König in ihrer neuen Verfassung leiden werden. Im Gegentheil, wenn die Pohlen überwinden werden, so ist es möglich, dass wir auch ein Stück Landes erhalten werden, aber wir kommen mit zwey starken Nachbarn zusammen, und dieser Umstand wird böse Folgen für uns haben ; denn es ist in der alten Diplomatie aus der Erfahrung erwiesen, dass, wenn die grossen Mächte über die kleinen gesiegt, und diese verschlungen haben, so raufen sie nachher unter einander.[2] In dieser Lage wird also Preussen und Russen sich wider uns leicht vereinigen, und wir laufen eine Gefahr nicht nur den neuen Theil von Pohlen, sondern auch Galizien zu verlieren. Die oberwähnte Alliance mit Pohlen sichert aber Galizien, theilt Russen von Preussen, und gibt uns eine unüberwindliche Stärke.

Fortsetzung.

Die Verhältnisse der österreichischen Monarchie mit der Pforte.

§. 7. Um die Absichten des russischen Hofes, welche auf die Vertreibung der Türken aus Konstantinopel, Bessarabien, Bulgarien etc., etc. abzielen, zu vereiteln, so müsste der österreichische Hof eine geheime Negoziazion mit der Pforte unternehmen. In dieser Unterhandlung wäre es sehr leicht der Pforte begreiflich zu machen, dass sowohl das Interesse der Pforte, als auch des österreichischen Hofes fordere, die Absichten des russischen Hofes (welcher die Türken aus Europa vertreiben und ihre Länder in Besitz nehmen will, um einen russischen Prinzen unter den Namen eines griechischen Kaisers auf den Thron in Konstantinopel zu setzen) ganz zu vernichten. Es wäre also ein zwischen diesen zwey Mächten engeres Einverständniss nothwendig, und dieses könnte in folgenden Punkten bestehen :

1mo. Das Haus Oesterreich soll so oft die Moldau und Wallachey gegen den Einfall der Russen decken, so oft diese den Türken einen Krieg erkläret haben ; hiedurch werden die Türken in Stand gesezt mit ganzer Macht den Russen entgegen arbeiten zu können.

2do. Auch soll unser Hof alle türkische Besitzungen in Europa garantiren.

Dagegen aber soll die Pforte uns die freye Schiffart auf der Donau bis in das schwarze Meer einraumen. Wie vortheilhaft dieser Artikel für das Haus

[1] »Nyilt levél Ferenc császár és királyhoz« c. röpiratában Martinovics úgy tünteti fel, mintha a lengyelek fel is ajánlották volna valamelyik osztrák főhercegnek lengyel királlyá választását, de Ferenc császár politikai rövidlátásból megakadályozta a terv megvalósítását.

[2] Ezt majdnem szóról-szóra ugyanígy írta »Nyilt levél Ferenc császár és királyhoz« c. röpiratában is.

Oesterreich wäre, brauche ich nicht erst zu sagen. Ganz Unter-Ungarn würde hiedurch glücklich ; das jezt so wohlfeile Getreid könnte leicht auf der Donau bis in das Schwarze-Meer gebracht, und von da würde Italien und südliches Frankreich, anstatt diesen Artikel in Afrika zu suchen, um theueres Geld, nach Marseille, Toulon, Genua, Neapel und Livorno desselbe abholen.

[X]. Auf welche Art dieser für die Oesterreichische Monarchie nützliche diplomatische Entwurf ausgeführet werden soll.

§. 8. Wenn nun diese Ideen Beyfall beym a. h. Hofe finden sollten, so wäre die Ausführung derselben auf folgende Art zu bewirken :

Man müsste erst den von mir vorgeschlagenen Friedens-Traktat mit den Franzosen ganz in Geheim auszuführen trachten, und wenn einmal dieser geschlossen wäre, so wäre alsogleich mit Pohlen und Türken auf die oben von mir beschriebene Art zu traktiren. Wenn einmal alle diese Maassregeln vollbracht wären, so müsste unsererseits durch ein Manifest an ganz Europa bekannt gemacht werden, wie Haus Oesterreich von den mitkoallirten Mächten schlecht unterstüzt, und hintergangen worden ist, und dass hiedurch die Oesterreichische Monarchie Niederlanden verlohren hat, ihre Armee ruinirt, und ihre Mittel erschöpft worden sind. Bey dieser Gelegenheit wären alle Ränke der Preussen und Russen auseinander zu setzen, und dann feyerlich die Abtrettung von der Koalition gegen die Franzosen angekündigt werden. Indessen sollte die Rheinarmee gegen Böhmen zu marschiren befehliget werden, und sich in die Stellung bequemen, wie sie vor dem Tode des Kaisers Joseph war. Die übrigen Truppen aus Italien und von der Koburgs-Armee[1] sollten auch nachfolgen, und ein Theil der letzteren Bayern besetzen. Das Schlechteste, was uns geschehen könnte, wäre ein Krieg mit Preussen und Russen, welcher für uns mit Pohlen vereinigt nicht anderst als vortheilhaft ausfallen könnte ; in einem Feldzuge würden wir Preussisch-Schlesien erobern ; denn diesen Krieg würden alle Ungarn, weil sie wider die Russen und Preussen erbittert sind, gerne sehen, und alles beytragen, um denselben mit Nutzen zu endigen. Die Ungarn würden gerne Subsidien hergeben, weil sie die freye Schiffart auf der Donau erhalten haben.

Beschluss.

§. 9. Ich überlasse dem allerhöchsten Hofe diese wenige Ideen, welche meiner Einsicht nach das wahre Interesse unserer Monarchie, und meinen besten Willen für das Wohl derselben enthalten. Wenn diese Ideen einigen Beyfall finden sollten, und es der a. h. Hof der Mühe werth fände, eine Friedens Unterhandlung, welche jetzt noch, so viel ich weiss, leicht möglich wäre, mit den Franzosen zu unternehmen, so würde ich auch in der Eigenschaft eines Schreibers gerne mich mit einem vom Hofe zu bestimmenden Manne nach Paris begeben, und alles mögliche beytragen, diese Ideen, oder noch bessere, welche der a. h. Hof haben sollte, durchzusetzen trachten. Wenigstens ist diese meine Bereitwilligkeit als ein Beweiss anzusehen, dass ich durch dieselbe wieder die Gnade meines Monarchen zu erlangen wünschte, um meine augenblickliche Fehler soviel möglich gut zu machen.

Ignaz v. Martinovich m.p.

[1] A Belgiumban harcoló osztrák sereg.

b.)

1794 szeptember [21], Bécs

Martinovics emlékirata a francia forradalmi propagandaközpont munkásságáról.

Az emlékirat tartalma: [I.] *Történeti előzmények;* [II.] *az intézmény célja;* [III.] *az intézmény tagjai;* [IV.] *a tagok érintkezése a központtal, az utasítások küldésének módja, a titkos jelek, az árulók megbüntetése;* [V.] *kegyelmet kér.*

Egykoru hiv. másolat: O. L. Vertr. A. 59. fasc.

Martinovics itt következő emlékiratát Saurau gróf 1794 szept. 22-én terjesztette fel az uralkodóhoz. Kísérő soraiban megírta, hogy Martinovicsot biztatja, mindent írjon le, amit a titkos társaságok működéséről tud. »Nagyon fontos számunkra, — írta — hogy megismerjük a jakobinusok módszereit, hogyan próbálják gonosz elveiket más országokban terjeszteni.« (O. L. Vertr. A. 59. fasc.)[1]

Kurze Beschreibung
des Französischen Instituts de Propaganda Revolutione Democratica

Der Regierung mitgetheilt vom Ignaz v. Martinovich
anno 1794. im Monat September

[I.] Die Veranlassung dieses Instituts

§. 1. Schon seit dem Anfange dieses Jahrhunderts gaben sich mehrere Philantropen und Philosophen die Mühe, dem so stark in Europa eingerissenen religiösen Fanatismus, der Intoleranz, der heuchlerischen und alle Thronen beherrschenden Théocratie, wie auch endlich der willkührlichen Regierung einiger Europäischen Mächte einen heilsamen Damm, und aus dem unverdorbenen Herze des Menschens geschöpfte Grundsätze der Moral und der Regierung entgegen zu setzen. Der berühmte englische Kanzler Baco von *Verulam* schrieb ein neues organum scientiarum,[2] und zeigte hiedurch den Weg, welchen die Natur- und moralisch-philosophische Wissenschaften zu gehen hätten, um den oberwähnten Endzweck erreichen zu können. Der unsterbliche Newton machte sich dahero an die Naturwissenschaft; der bekannte Clarke an die natürliche Theologie;[3] die kühnen Bolingbrok[4] und Tindale[5] an die Philosophie; und endlich der alle übertreffende Loke sowohl über die Philosophie, als auch über die Rechte des Menschen verbreitete ein grosses Licht, welches derselbe aus des Plato Republik geschöpft hat.

Die englische Nazion war zu dieser Zeit frey; und fieng dahero an ihre Freyheits-Begriffe auch andere Nazionen, welche unter der Rutte des verdorbenen Priesters samt ihren Königen seufzeten, mitzutheilen. Cromwell, als er noch seine Nazion mit republikanischen Begriffen zu unterhalten für nützlich fand, verfiel auf den von Egyptiern und Griechen entlehnten Gedan-

[1] V. ö. 157. s köv. l.

[2] Bacon Francis *Novum Organum Scientiarum* c. 1620-ban megjelent munkája.

[3] Clarke Sámuel angol filozófus és teológus. Munkáiban (megjelentek a XVIII. század elején) a racionalista vallás tételeit fejtette ki.

[4] Bolingbroke Henry angol államférfi és filozófus. *Letters of the Study of History* (London, 1732) c. művében az atheista filozófia alapjait rakta le.

[5] Tyndale William, angol lelkész, az első angol bibliafordító. 1536-ban eretnek tanai miatt máglyán elégették.

ken, eine philantropische Gesellschaft zu errichten; dieser Gedanke fand bey dem Volke Gehör, und so sind zwey Gesellschaften, eine geheime unter den Namen Freymaurerey,[1] und die andere öffentliche unter den Namen Nivellers,[2] entstanden. Beyde hatten die nämlichen Grundsätze im Ganzen genommen; die letztere aber musste mit der Republik aufhören, weil sie als eine Gesellschaft der Gleichheit nicht mehr konnte geduldet werden. Die englische Freymaurerey aber verhehlte ihre Freyheits- und Gleichheits-Grundsätze unter verschiedenen Hierogliphen und Zeremonien, arbeitete bloss im Verborgenen, und unterminirte langsam, aber sicher, sowohl die Théocratie, als auch die willkührliche Regierungen in Europa. Den englischen Schriftstellern folgten bald andere französische und deutsche Aufklärer, und jemehr die Mathematik, Experimental-Naturlehre, Chemie und Philosophie zunahmen, desto weniger wirkten die Waffen des falschen und herrschsüchtigen Priesters. Die grössten Männer Europas wurden auf einmal Philantropen, und es fanden sich Könige selbst, denen die Aufklärung ihre Fortschritte zu danken hatte. Und da der grösste Theil der Aufklärer, sogar Päbste (wie Ganganelli),[3] Kaisers (wie Franz der I),[4] und Herzoge (wie die noch lebenden Herzoge von Braunschweig[5] und Herzog Regent von Schweden[6]), und Königinnen (wie jene von Neapel[7]) in die philantrophische geheime Gesellschaft, die wir Freymaurerey nennen, aufgenommen wurden, so war es leicht den ersten Widerstand und Grundpfeiler der Théocratie, nämlich den Jesuitismus aufzuheben; und da dieser reichlich um eine grosse Zahl seiner Staatsverbrechen gesorgt hat, so war es dem Ganganelli leicht die Europäischen Mächte für die Aufhebung desselben zu stimmen.

Sobald dieses Hinderniss aus dem Wege geschaft wurde, so gieng die Philosophie und mit ihr die Freymaurerey weiter. Man las mit Begierde einen Helvetius[8], Voltaire, Montesquieu, Rousseau und Raynal,[9] und man fieng wider die willkührliche Regierungen sich laut zu beklagen an. Die Freymaurerey erhielt eine Duldung beynahe in allen Staaten; aus selber sind so gut kezerische Staltungen oder Sekten entstanden, wie aus allen anderen politischen, philosophischen und religions Systemen von Anfang der Welt mehrere Metamorphosen oder Verwandlungen entsprossen sind. Die Griechen hatten eine Platonische, Stoische, Epicureische, Peripatetische etc. Sekte in der Philosophie. Die Politiker erhielten drey Staats-Systemen: die Monarchie,

[1] A szabadkőműves szervezet történetét — bár gyökerei korábbra visszanyúlnak — az angliai nagypáholy megalapításától (1717) szokták számítani. Viszont a Martinovicstól említett elméletet megtaláljuk egy 1762-ben névtelenül megjelent francia munkában: *Les Franc-Maçons écrasés, suite du livre intitulé L'ordre des Franc-Maçons trahis.*

[2] Nyilván a Levellers-eket érti, vagyis az angol independensek radikális szárnyát, mely az egyház és az állam teljes szétválasztását követelte.

[3] A Ganganelli családból való XIV. Kelemen pápa, aki 1773-ban a jezsuita rendet feloszlatta.

[4] Lotharingiai Ferenc német-római császár, Mária Terézia királynő férje, buzgó szabadkőműves volt.

[5] Talán Károly Vilmos, aki 1780 óta Braunschweig uralkodója volt, és Frigyes Ágoston braunschweig-ölsi hg.

[6] Károly södermanlandi hg., 1792 óta Svédország régense.

[7] Karolina Mária királyné, Mária Terézia leánya, Ferdinánd sziciliai király felesége.

[8] Helvetius Claude, az enciklopédisták köréhez tartozó francia polgári materialista filozófus.

[9] Raynal Guillaume Thomas, francia író. Munkáiban az egyházat és a vallást támadta.

Aristokratie und Demokratie; die Juden zählten Saducaeer, Pharisäer und Talmudisten in ihrer Religion; die Christen wurden mit viel tausend Glaubensspaltungen überhäuft; und so gieng es auch in letzteren Zeiten mit der Freymaurerey; aus ihr entstand das geheime Tempel-Herren System,[1] die Rosenkreuzer,[2] die Illuminaten,[3] die Union,[4] die Jakobiner und endlich die propaganda Gesellschaften. Alle diese geheimen Zünfte haben den nämlichen Endzweck, aber die Mittel, deren sie sich zur Erreichung des Endzweckes bedienen, wie auch die Organisation derselben ist verschieden.

Die Propaganda ist in Frankreich entstanden,
und von da wird sie dirigirt.

§. 2. Die französische Revoluzion wurde durch natürliche Ursachen (welche auch in den Zeiten der grössten Finsterniss überall, wo sie durch die Regierung hervorgebracht wurden, den Aufstand erregten) bewirkt. Die Aufklärung und die Illuminaten, wie auch die Freymaurerey benutzten nur diese Revoluzion, und bildeten dieselbe zum Siege der Freyheit und Gleichheit. Bald verfielen diejenigen, so sich an die Spitze dieser Revoluzion sezten, auf den kühnen Gedanken, ganz Europa frey und gleich zu machen. Die Stimmung für die Freyheit und Gleichheit war in einem Jahre in Frankreich reif, und aus diesem Umstande folgerten die Aufklärer, dass es auch so geschwind in andere Ländern Europas gehen wird, wenn nur der erste Aufstand einmal geschehen ist, an wessen Wahrscheinlichkeit die französischen Illuminaten im Jahre 1790 nicht zweifelten, indem zu dieser Zeit Niederlanden in wirklichen Aufstand, Ungarn und Galizien in tumultuarischen Bewegungen begriffen waren, und Holland im Jahre 1786 auch einen Versuch der Freyheit und Gleichheit ohne Erfolg machte.[5] Diese Symtomata, oder Kennzeichen der sich nähernden Freyheit und Gleichheit sezten alle Illuminaten und wahre Freymaurer in die philantropische Thätigkeit; man machte Entwürfe in ganz Europa die Grundsätze der Freyheit und Gleichheit in geheimen Zusammenkünften und Brochuren zu verbreiten. In Engelland, wo die Klubbe gesezmässig sind, gieng die Sache so weit, dass die Illuminaten öffentlichs Adressen an die Jakobiner in Paris schickten. Jene mit diesen vereinigt ent-

[1] A szabadkőművesség »skót rendszere«, amely a szervezet eredetét a templárius lovagokkal hozta kapcsolatba. (Ld. Findel, *Geschichte der Freimaurerei* . . . Prag, 1909, 782. s köv. l.)

[2] A Rózsakeresztesek (nevüket a szövetség állítólagos alapítójáról, a XIV. században élt Rosencreutzról kapták) a természet titkait vizsgálták (alkimia). Tanaik erősen misztikus színezetűek voltak. A szövetség fénykora a XVIII. századra esik, amikor a szabadkőművességhez is elég közel került. (V. ö. Wittemans Fr., *Histoire des Rose-Croix*. Páris, 1925 és Jancsó E., *A magyar rózsakeresztesek. — A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII. században* c. munkában, Cluj, 1936, 63. s köv. l.)

[3] Az illuminátus rendet, a szabadkőművesség legracionálisabb és legforradalmibb szervezetét 1776-ban alapította a bajor Weisshaupt Ádám egyetemi tanár. A rend harcot hirdetett a miszticizmus hordozói, elsősorban a jezsuiták és általában az egyház ellen. Célja a fejedelmek és papok hatalmának megtörése volt. (V. ö. Engel L., *Geschichte des Illuminaten Ordens*. Berlin, 1906.)

[4] Az Amerikai-Francia Unió c. illuminátus szervezet. Ld. a köv. lapon mondottakat s 36. l.

[5] Hollandia nem tartozott a Habsburg birodalamhoz. Martinovics valószínűleg a II. József központosító rendeleteire kirobbanó 1786-os belga rendi ellenállásra gondolt. V. ö. Juste Théodore, *Histoire de Belgique*. III. Bruxelles, 1868, 71. s köv. l.

warfen einen Plan, eine U n i o n in ganz Europa zu stiften, um mit vereinigten Kräften die eingeführte Regierungen übern Haufen zu werfen. Kaum dass diese U n i o n einige Wurzeln in Deutschland, Pohlen und Preussen fasste, so musste man sie aufgeben, weil man einsah, dass die Regierungen wachsam und sehr inquisitorisch geworden sind. In Wien konnte dieselbe ihr Glück nicht machen, weil Kaisers Leopold Wachsamkeit und seine Art sie, wie auch alle andere geheimen Zünfte, übersah. Nun waren die englischen und französischen Illuminaten die einzige P r o p a g a n d a einzuführen genöthiget. Dieses Institut ist in Frankreich entworfen worden, und von da wird es dirigirt.

[II.] Der Endzweck des Propaganda-Instituts.

§ 3. Nachdem man in Frankreich genau sowohl die Zahl der Freymaurer, als auch jene der Illuminaten in ganz Europa wusste, nachdem die Listen von den Haupt-Logen oder Illuminaten-Kirchen fleissig wechselseitig mitgetheilt worden sind, so konnten die französischen Illuminaten (welche beydem Ausbruch der Revoluzion von dem öffentlichen Versammlungsorte in Jakobiner oder Dominikaner-Kloster, J a k o b i n e r genann tworden sind) beyläufig einsehen, ob eine hinlängliche Zahl in anderen europäischen Staaten der Freyheitsvertheidiger vorhanden wäre ; sie sahen, dass in der That diese Zahl beträchtlich ist, um die a l l g e m e i n e M e i n u n g zu Gunsten der Freyheit und Gleichheit bey dem übrigen Haufen der Profanen bilden zu können. Sie sahen ferner nur zu gut ein, dass der unvermeidliche Krieg als eine grosse Hilfsquelle der obgedachten Verbreitung der Meinung seyn wird. Endlich rechneten dieselben auf gedruckte demokratische Schriften, und auf die Wirkung der Zeitungen, und schlossen daraus, dass beym Ausbruche des Freyheits-Krieges keine Logen und förmliche geheime Zusammenkünfte mehr nothwendig wären. Im Jahre 1790 gaben sich die französischen Jakobiner alle mögliche Mühe die eifrigsten und aufgeklärtesten Freymaurer und Illuminaten in ganz Europa zu erfahren. Aus dieser Ursach schikten dieselben mehrere Emissaire in verschiedene Länder, nicht wie die Regierungen es irrig glaubten, um Revoluzionen zu stiften, sondern um die geschiktesten Männer der geheimen Zünfte kennen zu lernen, und sich ihrer Gunst zu versichern. In Pohlen und Galizien wurden ein Kosciusko, ein Malachowski,[1] ein Ignaz Potocki, ein Mokronowski,[2] ein Czetwertinski,[3] ein Jaskiewicz,[4] ein Bialek,[5] etc. fleissig aufgezeichnet, und auch ihre Portraits kamen in die Hände der Emissaire, wurden sodann nach Paris in den Jakobiner Versammlungen aufgehangen. Auf die nämliche Art sind ein Doliniarski,[6] ein Boukowski,[7] ein Batowski,[8] ein Kronschreiber Sewuski[9], ein Niklas Potocki,[10] ein Dzieduszieckі[11]

[1] Talán Malachovski Szaniszló gr., az 1790-es évek elején Lengyelország kancellárja. V. ö. *Jegyzőkönyv* No 32.

[2] Ismert nevű lengyel nemes család. Hogy itt melyik tagjára céloz, nem tudjuk.

[3] Talán Czetwertynski-Swiatopelk Antoni Stanislawra gondol, akit 1794-ben Varsóban kivégeztek.

[4] Jáskiewicz János orvos, krakkói egyetemi tanár.

[5] Valószínűleg Bielak József, az 1794. végén elhunyt ismert lengyel tábornok.

[6] Valószínűleg a Doliniański galiciai bárói család valamelyik tagjára céloz.

[7] Talán Bukowski Tadeusz, krakkói piarista tudós és költő.

[8] Batowski Aleksander Benedykt, lengyel diplomata, a liberális lengyel alkotmány egyik előkészítője, a Kosciuszko-féle szabadságharcban Krakkó biztosa.

[9] Nem tudom kire gondolt.

[10] Nem sikerült róla semmit sem megtudnom.

[11] Nyilván a Dzieduszycki, galíciai nemes-család valamelyik tagját érti.

ein Gjerszkowski Advokat[1] und pohlnischer Van der Noth,[2] und überhaupt alle Lemberger Klubbisten vom Jahre 1790 von den französischen Emissaire aufgezeichnet worden. In Ungarn geschah das nämliche; alle ungarische Hauptfreymaurer und Lärmenmacher des letzten Landtages wurden in Paris bekannt; ein Forgats,[3] Orczy,[4] Alois Batyani, Stephan Illéshazy, Fekete,[5] Szily,[6] Spissics etc. etc. wurden bey den Pariser Jakobiner verrechnet; und da zu dieser Zeit das Haupt der Pariser Jakobiner der Herzog v. Orléans war, der durch die Democratie auf den Thron kommen wollte, so liess dieser sein Portrait an die obbenannte Pohlen in der pohlischen Kleidung, und an die Ungarn in der ungarischen Kleidung versenden, um hiedurch seine Philantropie einer jeden Nazion zu zeigen. Der Baron Ladislaus Orczy hat dieses Portrait noch in seinem Zimmer,[7] ohngeachtet er es nie gestehen wird, dass er selbes von Pariser Klubbisten erhalten habe. Nach dieser gemachten Sammlung der Hauptfreyheits-Vertheidiger in Europa, machte man eine Wahl aus derselben, welche zur Benennung der Glieder der Propaganda nöthig war. Man bestimmte aber erstens den Endzweck des Instituts der Propaganda. Dasselbe ist nur während des jetzigen Freyheits-Krieges nothwendig, und wird von Pariser-Jakobiner als eine Gattung von geheimer Gesandschaft bey den Kriegführenden und neutralen Mächten betrachtet. Jedes Mitglied der Propaganda erhält von Paris Aufträge, welche es soviel in seiner Macht stehet befolgen muss. Ausser dem haben die Franzosen ihr gewöhnliche Spione, welche aber keineswegs mit der Propaganda in Verbindung stehen, und sind auch den Gliedern dieses Instituts unbekannt.

[III.] Die Zahl und Eigenschaften der Glieder des Propaganda Instituts

§ 4. Die Zahl der Glieder des Propaganda Instituts ist unbestimmt; je mehr taugliche Individuen in fremden Ländern zu diesem Amte gefunden werden, desto mehr Glieder der Propaganda werden (aber immer in verschiedenen Gegenden) ernannt. Ein Glied weiss von dem Andern nichts, ausser zufällig, wie z. B. ich es von Forster durch Mittheilung einer alle Mitglieder enthaltenden Liste erfahren habe. Forster war einer von den Mitstiftern dieses Instituts, und schlug dahero die meissten Mitglieder für Deutschland den Parisern vor. Es waren auf dieser Liste fünfzig in allen zusammen für Europa aufgeschrieben. Diese Liste ist auf folgende Art entworfen: [ezután következik a propagandaintézmény 16 külföldi tagjának névszerinti

[1] Talán a Giertowski galiciai nemes család valamely tagja.

[2] Van der Noot Henrik a Habsburgok elleni 1789—90-es belga függetlenségi mozgalom vezére.

[3] Forgách Miklós gr.

[4] Orczy László br.

[5] Fekete János gr.

[6] Szily József, Pest megye alispánja, az 1790-es országgyűlésen a rendi ellenzék egyik vezetője, s a filum ruptum successionis álláspont egyik buzgó terjesztője. Gotthardi 1790. dec. 8.-i titkos jelentésében így jellemzi őt: »ein feiner und geheimer Sünder.« (O. L. Privatbibl. 13. fasc.) Lipót király véleménye nagyjából ugyanez volt róla. (*Sándor Lipót iratai*, 444. l.) Ferenc uralkodása idején már az udvar oldalán áll.

[7] Ez igaz. Barco tábornok 1793 febr. 27-én jelentette, hogy Orczy személyesen mutatta meg neki a lakásán ezt a képet. Barco szerint ugyanilyen kép volt Podmaniczky József br. helytartótanácsos és az ifjabb Berényi gróf birtokában is. (St. A., K. Franz. A. 161. fasc. 37. sz. — V. ö. *Sándor Lipót iratai*, 179. l. 1. jegyz.)

felsorolása[a] : megnevezi a helyet, ahol az illető megbízott lakik, közli a megbízott nevének monogrammját és álnevét. A Habsburg-Monarchia képviselői az alábbiak : Ausztriában és Magyarországon M. n. h. [Martinovich], Démocrite la Montagne. Csehországban : M. s. n., Zeno Duparis ; Galiciában : K. c. i., Epicure Dupont.][1]

Die Eigenschaften eines Mitgliedes der Propaganda sind : 1mo Ein hoher Grad der Philantropie ; 2do Ein untadelhafter moralischer Charakter ; 3^{tio} Kenntniss aller geheimen Gesellschaften ; 4to Grosse Menschenkenntniss ; 5to Hoher Grad der Wissenschaften, besonders der Geschichte und Politik ; 6to Litterarische Verdienste.

[IV.] § 5. [Mivel a propagandabizottság tagja csak az lehet, aki már a forradalom előtt is felvett, vagy affiliált tagja volt az »illuminátusok egyházának,« ezért a forradalom alatt mindegyikőjüket a jakobinusok társasága külső tagjának tekintik, valamennyien a francia polgár jogait élvezik, tehát francia állampolgárrá lesznek.]

Die Korrespondenz der Jakobiner in Paris mit den Gliedern der Propaganda

§ 6. Das Mitglied der Propaganda wird niemals von den Jakobinern in Paris zur Mittheilung der politischen Geheimnisse fremder Höfe aufgefordert ; denn dieses Geschäft betreiben bloss ihre Spionen, welche sie überall haben und reichlich bezahlen. Dasselbe erhält nur Aufträge von grösster Wichtigkeit, welche es befolgen soll. Ist aber das Mitglied der Propaganda zugleich ein Minister, oder im Kabinet eines Königs angestellt, so muss es seinen Hof nach dem Interesse der französischen Republik drehen, und die allgemeine Meinung des Publikums zu ihrer Gunst stimmen. Solchem Mitglied ist es auch erlaubt geheime Anträge der Jakobiner-Gesellschaft in Paris zu machen, damit diese dem Konvent selbst vorgelegt werden. Der Minister Herzberg schikte schon vor vier Jahren den bekannten Anacharsis Kloots nach Paris, um diesen für seinen neuen diplomatischen Entwurf mit der Zeit brauchen zu können. Der Kloots spielte zwar einen grossen Philantropen, aber sobald selber mit dem Russisch-Herzbergischen Entwurf kam, mit welchem Roberspierre nicht zufrieden war, so wurde Kloots durch diesen als Preussischer Emissaire entlarvt, und der Guillotine geliefert.[2] Dieser Schritt bestimmte aber auch dem Roberspierre durch die preussische Fakzion das Schicksal, wie mich mein Expresser Moreau versicherte.[3]

Ich erhielt meiner Seits nur zwey Expressen ; der eine brachte mir den Kriegsplan von Mainz der ganzen französischen Armée für die Campagne 1793 mit mehr anderen Nachrichten, welche ich in meines Verhörs-Protokollum

a) Martinovics megjegyzése a margón : Anmerkung. Sollte der Monarch mich begnadigen, oder wenigstens nicht mit dem Arreste bestrafen, so würde ich höchstdemselben aus der Schweitz diese Tabelle zuverlässig mittheilen.

[1] V. ö. 159. l.

[2] Anacharsis, eredeti nevén Clootz Johann Baptist br., gazdag porosz arisztokrata, akit a forradalom iránti lelkesedése Párisba vitt, s tevékeny szerepet játszott a jakobinusok oldalán. 1794 márc. 23.-án, mint Hebertistát kivégezték. Arra, hogy Hertzberg miniszterrel kapcsolatban állt volna, nem találtam adatot. (V. ö. Avenel G., *Anacharsis Cloots*. Paris, 1865 és Potiemkin, *Histoire de la diplomatie*. I. Paris, 1946, 338—339. l.)

[3] Robespierre ellen Martinovics elfogatása után, 1794 július 27.-én emeltek vádat a Konventben. Moreau tehát nem közölhetett ezzel kapcsolatban semilyen hírt tavasszal.

hineindiktirte, und welche ich gleich damals der Regierung mittheilte,[1] ohne doch zu sagen, woher ich solche erhielt, weil man es auch zu wissen nicht verlangte. Der andere überbrachte mir den neuen Entwurf der diplomatischen Balance, welchen ich bey meinem Verhör auch dem Monarchen übergab.[2] Jedes Mitglied, oder Chef der Propaganda hat ein hierogliphisches Zeichen, welches in der schriftlichen Mittheilung der Aufträge oben abgemahlen ist, und welches selbst der Uiberbringer nicht wissen darf: z. B. in meinem letzten Auftrag, und mitgetheilten Entwurf war es in der Mitte oben auf diese Art gestellt

S. e. F.
(Salut et Fraternité)
C. M. D. M.

(au Citoyen Martinovich, Démocrite la Montagne)

Auch ist dieses Zeichen nur dem ersten Obern der Jakobiner-Gesellschaft bekannt, und bleibt mit allen Hierogliphen der übrigen Chefs der Propaganda im geheimen Archiv der Gesellschaft versiegelt. Alle französische Gesandte haben auch den ganzen Catalogue dieser Hierogliphen versiegelt bey sich, damit, wenn jemand von den Chefs der Propaganda sich an dieselbe wendet, ihm gegen Vorzeigen desselben und seines Portraits, der Gesandte Gehör gebe, und mit ihm das nöthige Geschäft negozire. In diesem Fall bricht der Gesandte in Gegenwart seines Sekretärs die versiegelten Hierogliphen, prüfet das ihm vorgezeigte Hierogliph mit einem von den fünfzig Hierogliphen, betrachtet zugleich ob das überreichte Portrait mit des Uiberbringers Gesichte ähnlich ist: wenn alles eintrift, so schreibt er nach Paris, bringt sein Verlangen an und erwartet den Bescheid darauf, nach welchem alles, was der Chef der Propaganda verlangt hat, veranlasst wird. Auch hat der Gesandte die Instrukzion so lang auf sein Vorgezeigtes hierogliphisches Zeichen, und sein Portrait keine Antwort zu geben, bis er sich nicht genau um seine Lage erkundiget, und im Gespräch nicht von seiner demokratischen Denkungsart überzeugt hat.

Forsetzung. Von dem Hierogliphe des Wiener Chefs der Propaganda und von der Reise des Expressen

§ 7. In der Beschreibung dieses Instituts, welches mir Forster mittheilte, und zugleich meine Ernennung zum Chef ankündigte, erhielt ich das obbenannte Zeichen. [Ujra közli az előző fejezetben már berajzolt jelet.] Der in der Mitte befindliche Kreis bedeutet die Sonne und die sich durch einen rechten Winkel kreutzenden dreyfachen und gleichlaufenden (parallelle) Linien bedeuten die gleiche Zerteilung der Sonnen-Strahlen in die vier Gegenden der Welt; und diese Gestalt der Sonne ist wirklich die Mittags-Sonne, als sie den höchsten Punkt des Mittagskreises, oder des

[1] V. ö. 161. l.
[2] Ld. az *a)* alatti iratot. — V. ö. 161. l.

Meridian erreicht hat ; ihre Lage im Mittagskreise hat eine stolze Bedeutung für den Chef ; denn dieses Zeichen der Mittagssonne bedeutet den höchsten Grad der Aufklärung, oder des menschlichen Lichtes, und wird keinen dogmatischen Philosophen, sondern bloss dem Scepticen, zugesagt. Die vier Buchstaben haben zweyerley Bedeutungen ; die eine ist literalisch und wird so gelesen : D. I. J. M. Docteur Ignace Joseph Martinovich ; die andere ist allegorisch und wird auf folgende Art geordnet und ausgesprochen : I. J. D. M. Illuxit Jupiter Dominus Magnus, oder Deus Magnus. Das Viereck endlich bedeutet die Gränze der Welt, zu welchen ebenfalls die Sonne der Weisheit reichen muss, und dass die Weisheit auch ihre Gränze haben müsse. Endlich dient dieses hierogliphische Zeichen anstatt eines Diploms über das erhaltene Bürgerrecht in der französischen Republik ; weil diejenigen, welche in solchen Staaten wohnen, wo die französische Demokratie gehasst und verfolgt wird, kein anderes Diplom annehmen dürfen, um nicht endeckt zu werden.

Fortsetzung. Die Aufträge werden durch einen Expressen befördert.

§ 8. Die Aufträge an den Chef der Propaganda, sie mögen von dem Heilausschuss in Paris, oder nur von den Jakobinern herrühren, so werden selbe doch nur von den Letzteren unmittelbar an den Chef der Propaganda expedirt. [Az utasítások kézbesítése titkos futárok útján történik. Ezek mindig olyan emberek, akik a szóbanforgó országokat ismerik s nyelvüket beszélik. Hamis útlevéllel vannak ellátva, s az utasítás csizmájuk kettős talpa közé van rejtve. Ha a futárt elfogatás veszélye fenyegeti, iratait megsemmisíti, aztán agyonlövi magát. Ha mégis elfognák, megmérgezi magát, nehogy a vallatásnál valamit kiszedjenek belőle. Az utasítások rövidek, a futárok szóról-szóra megtanulják, és élőszóval közlik, magukat pedig látszólag jelentéktelen tartalmú levelekkel igazolják. Ha az utasítás hosszabb, akkor titkos jelekkel írják meg.]

Das Geheimnis über die Existenz dieser Gesellschaft.

§ 9. [A párisi jakobinus társaság legféltettebb titka a propagandának idegen államokban való szervezete. Aki ezt az intézményt vagy ennek tagjait elárulja, hazaárulóként vagyonelkobzással és halállal bűnhödik. Ha a propaganda valamelyik külföldi vezetője válik árulóvá, arcképét a jakobinus klub elnökének és két alelnökének jelenlétében elégetik, nevét pedig törlik a francia állampolgárok közül. Ilyen esetben aztán az összes titkos jeleket és neveket megváltoztatják.[1]]

[1] Mindazt, amit Martinovics ebben az emlékiratában a francia propagandaközpontról és annak külországbeli megbizottairól ír, a ránkmaradt adatok nem igazolják. Sem a forráskiadványok (ld. különösen *Recueil des actes du Comité de salut public, avec correspondance officielle des représentants en mission*. Publié par A. Aulard. I—XXVI., a *Documents sur l'Histoire de France* sorozatában), sem a feldolgozások nem tudnak egy ilyen propagandaintézmény felállításáról. A köztársaságnak, főleg az ellenséges országokban, meg voltak a maga megbízottai, azonban amit ezek számáról, jelentőségéről, megbízatásuk természetéről tudunk, nem igazolják Martinovics előadását. Az egykorú közvélemény úgy tudta, hogy a Konvent nagy pénzeket fordít külföldi propagandára, s hogy a jakobinus ágensek a legzártabb testület soraiba is befurakodnak. (V. ö. az 1795-ben megjelent *Geheime Geschichte des Verschwörungs-Systems der Jakobiner in den österreichischen Staaten* c. Londonban (= Heidelberg) megjelent röpiratot, amely egyébként zavaros és ostoba meséivel jól mutatja az uralkodóosztályok félelmét a jako-

[V.] Eine nützliche Erinnerung an die Regierung in Betreff des Instituts der Propaganda

§ 10. Durch die Bekanntmachung dieses Instituts habe ich für mich eine ganze Nazion von 25 Millionen Menschen nicht nur unbrauchbar, sondern

binus propagandától.) Ezt azonban elsősorban a francia emigránsok terjesztették. Ahogy a Patyomkin M. szerkesztésében megjelent egyetemes diplomáciatörténet írja: »A külföldi kémek és az emigránsok túlozták a Franciaországon kívüli jakobinus propaganda jelentőségét, hogy ezzel is rémítsék az európai hatalmakat és erőteljesebb ellenakciókra szorítsák őket. Ezért publikálták Saint-Just koholt jelentését, amelyik fantasztikus közléseket tartalmaz az európai jakobinus propagandáról és az erre fordított összegekről.« *(Histoire de la Diplomatie.* Paris, 1946, I. 340. l.) Ez az egykoru propaganda tévesztheti meg Sybelt is, aki jakobinus ágensek százairól ír. (Sybel H., *Geschichte der Revolutionszeit von 1789 bis 1800.* Frankfurt a. M., 1882. III. 17. s köv. l.) Legrészletesebben Sorel Albert foglalkozott ezzel a kérdéssel. *(La diplomatie secrète du Comité de Salut public. Revue Historique* X. 1879, 339. l.) Sorel a párisi külügyi levéltár titkos anyagának felhasználásával megállapította, hogy nem is annyira a Comité külügyi bizottságának, hanem inkább a francia külügyminisztériumnak, valóban egyik főtörekvése volt a titkos ügynökök külföldi hálózatának megteremtése. A minisztérium véleménye szerint erre részben azért volt szükség, hogy legyenek megbízható emberei a köztársaságnak az ellenséges országokban, akiknek feladatokat adhat, meg azért, hogy híreket kapjanak az ellenséges kormányok terveiről és tevékenységéről. Érdemes elolvasnunk Deforgues miniszter 1793 okt. 18.-án Barthélemy svájci francia követhez ebben az ügyben írt utasítását: »Le point important en ce moment est de diviser entre elles les puissances coalisées — írta a miniszter — et d'achever ce que déja la force des choses a commencé. Pour parvenir à ce but, il s'agirait de se ménager des relations avec les ministres et les autres personnes en crédit dans les différentes courts. On enverrait près d'eux non des négociateurs — il ne peut être question encore de négocier —, non des Français — ils ne trouveraient accès nulle part —, mais des étrangers dont le dévouement à la République francaise serait bien constaté. Ces agents recevraient leur mission des ministres de la République en pays étranger. Leur objet serait de s'assurer par tous les moyens qu'ils jugeraient convenables des véritables dispositions des gouvernements, soit à notre égard, soit à légard des puissances coalisées; de chercher à pénétrer leurs vues et de faire les ouvertures propres à ralentir, d'une part l'effet des mesures hostiles dont nous serions l'objet, et de l'autre à provoquer des sujets de défiance entre les puissances liguées et à faire croiser leurs intérêts. Enfin ces agents, qui n'agireraient qu'en leur propre nom, sans mandat, et qui n'auraient de titre à faire valoir que la confiance indéterminée que eur montrerait quelqu'un des agents extérieurs de la République, recevraient les propositions ou insinuations, qui leur seraient faites et en rendraient compte aux ministres, qui m'en transmettraient le résultat.« *(i. m.* 342. l.) Barthélemy a javaslatot megvalósíthatatlannak találta. Nemcsak azért, írta, mert nincs módja az erre alkalmas emberek kiválasztására, hanem főként azért, mert, ahogy jelentette, »je n'ai aucune sorte de correspondance avec les pays avec lesquels nous sommes en querre.« Éppen a Barthélemy által említett nehézségek miatt az ügynöki hálózat megszervezése hosszú időre elakadt. Csak a jakobinusok bukása után, 1794 nov. 21.-én utasították Barthélemyt, a tervezett ágenshálózat kiszemelt vezetőjét, hogy küldjön megbízható embereket az ellenséges országokba, akik — csak ezt az egy feladatot emeli ki az utasítás — minél gyakrabban és minél részletesebben jelentsék az ellenséges kormányok terveit és lépéseit és mindazt, ami Franciaországot érdekelheti. Ennek a titkos ágenshálózatnak igen érdekes jelentéseit 1795-től kezdve ki is adták Barthélemy már többször idézett iratai közt. *(Papiers de Barthélemy.* I—IV. Paris, 1910. — Ld. még a párisi külügyminisztériumi levéltár inventáriumát: *Inventaire sommaire des Archives des Affaires étrangères. Mémoires et documents. France.* I—III.) Mindezek alapján nem adhatunk hitelt annak, amit Martinovics a fentiekben saját megbízatásáról és általában a francia propagandaközpont tevékenységéről mond. (Megemlítjük még, hogy Fournier August, *Illuminaten und Patrioten* c. tanulmányában — megjelent a *Historische Studien und Skizzen* c. gyüjteményes munkája I. kötetében, Prague, 1885, 215. s köv. l. — ismerteti a jakobinusok ausztriai megbízottainak tevékenységét, és közülük Martinovicsot névszerint is megnevezi. Fournier azonban Fraknói könyvének *(Martinovics összeeskűvése)* adataira támaszkodik, azaz Martinovicsnak ott is ismertetett 1794-beli bécsi vallomásaira.)

auch für meine Existenz gefährlich gemacht ; und zwar eine solche Nazion, welche meine literarischen Verdienste, meine Talente und Tugend zu schätzen gewusst hat ; ich mache aber auch mit diesem ein Opfer meinem Monarchen, damit er sehe, dass ich ihm alles, was mir theuer war, Geheimnisse, meine Ehre, die durch meinen Arrest dahin ist, meine Gesundheit und auch mein Leben, wenn er es nehmen will, aufopfere. Doch aber ist es meine Pflicht höchstdenselben zu erinnern, dass er diese Schrift nicht durch unzuverlässige Hände gehen lassen, dass er es nie öffentlich in Zeitungen oder durch andere Wege der Publizität Preiss gebe, oder endlich einer anderen Regierung aus Gutherzigkeit mittheile ; denn in diesen Fällen wird diese Schrift nicht mehr nützlich seyn können, und die Regierung könnte mich auch nicht, wenn sie auch wollte, mehr benützen. Im Kabinets- oder geheimen Polizey-Archive, wo das mechanische Polizey-Personale nicht kommen darf, wäre dieselbe gut aufbewahrt.

Der geweste Professor und Direktor in Löwen, *Herr* Mayer, ist wegen der dem Kaiser Leopold mitgetheilten ohnehin bekannten Wiener Illuminaten-Systems (welches er selbst, der Schwarzenbergische Hofrath Blech, und Herr v. Sonnenfels verfasst haben) Regierungsrath geworden.[1] Ich wäre aber höchst zufrieden, wenn man mir für die Mittheilung dieses Instituts nur die Gnade meines Monarchen bewirken wollte, oder wenigstens mich nicht mit Arrest oder Festung, wo sich falsche Bancozettelmächer, Aerarial-Diebe und Gott weiss was für unmoralische Menschen befinden, strafen möchte.

Martinovics fenti emlékiratához kapcsolódik az a folyamodványa, amelyet közvetlenül az uralkodóhoz intézett. (A szeptember első napjaiban készült irat — szept. 6.-án Laczkovicsot már kihallgatják egyes állitásaival kapcsolatban, v. ö. 91. l. — az osztrák belügyminisztérium levéltárának égésekor elpusztult. Az alábbiakban Fraknói följegyzése alapján közöljük tartalmát : *Martinovics élete*, 155. s köv. l.).

Folyamodványában Martinovics elismeri, hogy két nagy bűnt követett el : az egyik a titkos társaságok alapítása, a másik a Ferenc császárhoz intézett nyilt levél megírása volt. De cselekménye nem volt szabad elhatározás következménye és így nem büntethető. Ezeket a bűnöket ugyanis az igazságtalanul szenvedett bántalmak kényszerítő hatására követte el. Közöttük fölemlíti a szerzetesi fogadalmától való fölmentése ügyében követett eljárást, a Lipót császártól utalványozott kegydíj megvonását, hivatalok és javadalmak elnyeréséért benyujtott kérvényeinek elutasítását, majd, amikor a kegydíjat visszanyerte, ennek olyan formában történt utalványozását, mely őt kémszolgálatok gyanujával terhelte.

Az általa szervezett titkos társaságok egyike a másikát szükségkép megsemmisítette volna. Aki pedig egy cél elérésére ellentétes irányú cselekedeteket visz véghez, az sem jót, sem rosszat, vagyis semmit sem cselekszik. Tervezett forradalma csak ideál volt, mely sohasem valósulhatott volna meg. Forradalmi tervét az elmult esztendőben közölte Gotthardival, akinél elfogatásakor megtalálták följelentésének másolatát, az eredetit ugyanis átadta a kormánynak. Az, aki kárhozatos terveit előre följelenti, semmiféle veszélyt vagy bajt nem okozhat. Egyébként a forradalom végrehajtásának tervét nem közölte senkivel, csak kihallgatásakor diktálta azt le, pedig ha rosszakaratú ember lett volna, ezzel a kormánynak és a monarchiának sokat árthatott volna.

[1] Mayer Josef Ernst, osztrák filozófus, 1786—1790 a lőweni egyetem filozófiai karának igazgatója. A belga forradalom idején visszatért Bécsbe, ahol az egyetemen adott elő. 1792-ben Lipót királytól kormánytanácsosi címet kapott.

Elfogatása előtt közölte Hackellal, hogy audienciára készül. Itt akarta forradalmi tervét feltárni, és a király kegyelmét kérni a jövőre nézve. Ezt bizonyíthatja Batsányi is, kivel e szándékát közölte, s aki azt helyeselte. Szándékát azért nem hajtotta végre, mert még Pestről Bécsbe utazása előtt megállapodott Szentmarjayval abban, hogy amikor szeptemberben ismét visszatér Pestre, a két társaság több ezer tagjának aláírásával ellátott iratban fogják a királynak bejelenteni a titkos társaságok létrejöttét, kinyilatkoztatván, hogy céljuk a Magyar Kancelláriára, — melynek révén sok rosszban volt már részük — nyomást gyakorolni, s a királyt Okolicsányi és Lányi előadóknak eltávolítására rávenni, mivel ezek már számos rendeletben visszaéltek az uralkodó nevével. Ha ő maga járul e vallomásával a király elé, hívei bizonnyára árulónak tartották volna. Kénytelen volt tehát szeptemberi útját bevárni. Különben is, ha csakugyan forradalmat akart volna támasztani Magyarországon, ahol erre a hajlandóság nagyon is megvan, akkor pénzt és támogatást kért volna a franciáktól és nem lett volna szüksége titkos társaságok szervezésére. Ő azonban semminemű francia segítséget nem keresett, ami egymagában is bizonyítja, hogy a forradalmi terveket nem vette komolyan. (Az ítélt előadottakra általában v. ö. *Iratok* 55/c. sz.)

Kátéjaival senkit sem csábított tervei fölkarolására. Mindazok, akik a két társaság tagjaivá lettek, olvasták Rousseau, Voltaire, Volney, Payne munkáit, melyek francia és német nyelven el vannak terjedve Magyarországon; újat tehát a kátékból nem tanulhattak. Ismerték továbbá a magyarországi forradalmaknak Rákóczitól írt történetét,[1] s azt a röpiratot is, mely bizonyítja, hogy a magyar uralkodók I. Ferdinándtól kezdve osztrák tartományként bántak Magyarországgal.[2] Az arisztokrata káté, melyet Gyurkovicstól kapott, csak olyanok kezébe került, akik patrióták voltak, akiket tehát már meg nem ronthatott.

A titkos társaságok létesítése a véletlen műve volt. Noha a Párisból hozzáküldött Moreaunak megígérte, hogy Magyarországon megszervezi a forradalmat, ennek elutazása óta nyugodtan maradt és forradalomra nem is gondolt. 1794 májusának első napjaiban testvérétől, a kapitánytól, levelet kapott, melyben az sürgetve kérte, ha édesanyjukat még életben óhajtja találni, siessen Pestre. Csak ez a fölszólítás birta rá az utazásra. Pesti tartózkodása alatt szerencsétlenségére érintkezésbe került nyugtalan, elégedetlen, igazságtalanul megbántott egyénekkel, és ekkor szánta el magát a titkos társaságok megszervezésére. Laczkovics bizonyítani fogja, hogy május hava előtt forradalomra nem is gondolt, noha leveleiben korábban is gyakran éppen nem hazafias szellemben nyilatkozott. De e nyilatkozatok részint azért történtek, mert az ártatlanul elszenvedett sérelmek közepette kínjai ki-kitörtek, részint pedig Laczkovics izlésének óhajtott velük eleget tenni, kiről tudta, hogy az ily kifakadásokat szívessen olvassa. (v. ö. 91. l.)

Az, hogy a francia propagandának ő volt az irányítója, az államra nem káros, hanem hasznos volt. Néhai Lipót császár szólította őt fel, hogy lépjen összeköttetésbe francia tudósokkal; ennek az összeköttetésnek eredményeit az uralkodó — ahogy ez eddigi vallomásaiból kitünik — az állam javára fölhasználta. Lipót halála után Gotthardi révén megbízták, hogy titkos szolgálatát, melyet mindig utált, folytassa. Hogy ennek a feladatnak sikeresen megfelelhessen, elfogadta a mainzi Forster útján hozzájuttatott kinevezést az Ausztriában és Magyarországon tervezett francia propaganda vezetésére, hogy így fontos tudósításokat szerezhessen a Monarchia javára. Kéri a királyt, hogy a Monarchia területén és a külföldi udvaroknál indítson szigorú nyomozást annak felderítésére, vajjon juttatott-e ő bizalmas közléseket külföldre. Ellenben az ezúton kapott értesítésekből tudósíthatta a királyt arról, hogy 1792-ben Custine Landauból fog a német birodalomba betörni, hogy Párisban kidolgozták egész Németország demokratizálásának tervét, s hogy a bajor választófejedelem a franciákkal rokonszenvez és természetes fiának Franciaországban jószágokat vásárol. A Forstertől Mainzból 1793 februárjában kapott francia haditervet a király elé terjesztette. Végre azt is földerítette, hogy a király szövetségesei valójában titkos ellenségei, akik államát veszélyeztetik.

Az állam fenntartása körül szerzett érdemei, továbbá tehetsége, ismeretei és feddhetetlen jelleme érdemessé teszik jóságos uralkodója kegyelmére.

[1] Talán az *Histoire des Révolutions de Hongrie* c. munkára gondol, amelyiknek V. és VI. kötete közli Rákóczi emlékiratait. (*Mémoires de Prince François Rakoczy sur la Guerre de Hongrie.* Hága, 1739).

[2] Ezt a röpiratot nem ismerjük, de ez lehetett Martinovics forrása a Nyilt levél Ferenc császár és királyhoz c. röpiratának magyarországi vonatkozásaiban is. Ld. az I. k.-ben.

Ezeket leírva pirul, mert egész életében irtózott attól, hogy magát dícsérje ; de kénytelen volt elősorolni fenti jótulajdonságait, amelyek, ha megfelelő hivatalra nem is segítették, talán képesek lesznek elhárítani feje felől a fenyegető szerencsétlenséget. Politikai téren boldogult Lipót császárnak s a jelenlegi uralkodónak tett szolgálatai ismeretesek. Irodalmi érdemeit elismeri a tudományos világ. Dicsekedhet vele, hogy különböző folyóiratokban és tudományos társulatok évkönyveiben több mint 50 matematikai, fizikai, kémiai és filozófiai értekezése maradt fönn az utókor számára. Négy új találmánya : légszívattyú, csillagászati mikrométer, cséplőgép, dohányvágógép, a tudományos világ és a gazdasági élet hasznát szolgálják. Sok éven át működött tanárként az egyetemen, és az új tanulmányi rendszer elrendelésekor József császár igazgatóvá nevezte ki. 1784-ben saját tanszéke mellett ellátta az elemi és felsőbb matematika tanszékét is, bár mindezért csak 600 forint fizetést kapott. Sok idegen országot beutazott, sok ismeretet gyüjtött. 9 nyelven beszél, emellett érti a biblia héber szövegét és a görög prózát.

A király belátására bízza annak megítélését, hogy a fölhozottak mennyire alkalmasak védelmére, s térdreborulva esedezik, hogyha büntetésre találná méltónak, engedjenek neki szabad választást a börtön, a számüzetés és a halál között. Ez esetben vagy a számüzetést, vagy a halált választaná, mert elgyengült teste és hipokondrikus természete miatt a börtön kínos halál volna ránézve ; reménytelenül, emberi társaság nélkül, kétségbeesés várna rá. A halálbüntetés csak néhány napig borzasztó, aztán az élet kínjainak közeli vége megvigasztal. A halált bátran, megható példát nyujtva szenvedné el. Kész nyilvánosan bocsánatot kérni sértéseiért, melyeket Magyarországon akarata ellenére elterjedt röpiratai tartalmaznak. Kész a polgárokat rendre, nyugalomra inteni, az uralkodó iránt szeretetre buzdítani. Azután nyugodtan venne búcsut a világtól, melyben tehetsége, ismeretei és jószíve mellett sem boldogulhatott.

A megbecstelenítő számüzetés kegyetlen büntetés lenne számára, mert sehol Európában nem lelne hazára. A francia nemzetet elárulta vallomásaiban, a többi nemzet pedig nem tűrné meg a lázadónak bélyegzettet területén. Kénytelen lenne tehát családját és a Monarchiát, melyhez a megszokás köti, elhagyni, s vagyontalanul Amerikába költözni. Azonban a reménység, hogy ismét szabaddá lehet, megvigasztalná. A tudományos lázadókat a legtöbb uralkodó így büntette meg. (V. ö. 391. s köv. l.) Szent Athanásiust,[1] Hugo Grotiust[2], Rousseaut és Raynalt, kik nála nagyobb bűnöket követtek el uralkodójukkal szemben, szintén számkivetéssel sújtották. Ő azért a csekélységért, ami a titkos társaságok miatt terheli, máris eléggé megbűnhődött becsülete elvesztésével s folytonos rettegésével, hogy éj idején fogják a vesztőhelyre hurcolni. Nem kétséges, hogy a király Augustus, Trajánus, Marcus Aurelius és különösen Julianus szép példáját utánozni fogja. Theodorus praefectus, Konstantinus császár parancsára, fenyegetőzött, hogy Julianus császár fejét Heliopolis falára fogja feltüzetni. Azonban Julianus, miután győzött és Theodorust hatalmába ejtette, megkegyelmezett neki, sőt kijelentette, hogy barátai közé akarja őt számítani. Ez az eljárás, mely szebb helyet foglal el a történelem lapjain, mint sok csata, Juliánusnak és miniszterének, Sallustiusnak halhatatlan dicsőségére válik.

Szeptember 27.-én Martinovics újabb emlékiratban közölte a Monarchia területén levő demokraták névsorát. (Ez sem maradt ránk. Tartalmát *Martinovics élete*, 159. s köv. l. alapján közöljük.) A megelőző években — írta — több ízben közölte már a Monarchia területén levő demokraták és antimonarchikus arisztokraták névsorát, de utólag rájött, hogy néhányan tévedésből kerültek a listára, s a többiekre nézve sem tudott bizonyítékokat felhozni. Mivel azonban teljesen megbízható névsort kívánt az udvarnak adni, olyat, amelyre a törvény előtt is lehet hivatkozni, leghelyesebbnek vélte, ha a demokratákat és antimonarchikus arisztokratákat lehetőleg nagy számban tömöríti a két titkos társaságba, s miután ez sikerült, kérvényeket irat velük, melyekben bejelentik a két társaság megalakulását, és megkérik Őfelségét, részesítse a tagokat amnesztiában, a Magyar Kancelláriának két gyűlölt tanácsosát, Okolicsányit és Lányit pedig bocsássa el, s az általuk okozott sérelmek orvoslására küldjön ki egy pártatlan bizottságot. Így remélhette, hogy az aláírók nagy száma az uralkodót ennek a kérésnek teljesítésére bírja, az aláírókban pedig kérésük valóraváltása fölkelti az uralkodó iránti

[1] Alexandriai püspök, az ariánusok elleni harc egyik legnagyobb alakja. 335-ben Konstantinosz császár száműzte őt.

[2] Martinovics tévedett, Hugo Grotiust nem száműzték : Óraniai Vilmos 1618-ban életfogytiglani börtönre ítéltette, de börtönéből sikerült megszöknie.

ragaszkodás érzését. Ezáltal ő magának az udvar előtt nagy érdemeket szerezhet, és előkelő hivatal elnyerésével megfelelő értékű jutalmat biztosíthat.

Miközben e tervvel foglalkozott, kapta Párisból a fölhívást, hogy támasszon forradalmat Magyarországon. Ekkor az a gondolat villant meg agyában, hogyha elvállalja a megbízatást, a franciáktól sok pénzt szerezhet, melyet az udvar rendelkezésére bocsáthat. De ezt a gondolatot, melynek erkölcstelenségét fölismerte, hamar elejtette.

Tervét meghiusította az a körülmény, hogy mielőtt megfelelő számú tagot vettek volna föl a titkos társaságokba, Hajnóczynak hozzá írt, s a bécsi rendőrség kezébe jutott levele tudomására hozta a kormánynak a szervezkedést. (V. ö. 50. l.) Ekkor habozott, hogy vajjon audienciát kérjen-e a királytól, s neki mindent elmondjon, vagy Pestre siessen s ott a két társaság, bár csekélyszámú tagjával a kérvényeket irassa-e alá. Közben azonban elfogták. De még most is az a véleménye, hogy a demokraták hiteles névsorának összeállítására kieszelt módszere helyesebb, mint az, amelyet a kormány alkalmaz. Ez utóbbi csak néhány obskurus egyén elfogatását eredményezi, míg a hatalmasabbak békében maradva, nevetik a kormány intézkedéseit. Magában Bécsben is igen nagy azoknak a főrangúaknak száma, akik a kormányt alapjában megingathatják, de akik elég ügyesek, hogy elrejtőzzenek. Ő ellenben, mint entuziaszta és mártir, az osztrák Monarchia javáért szenved.

Három nappal utóbb, szeptember 30.-án Martinovics bemutatott a vizsgálóbizottságnak egy lajstromot, amelyre felírta azoknak a demokratáknak nevét, akik »eszébe jutottak,« és akikkel kapcsolatban erkölcsi bizonyosságra hivatkozhatik. (Tartalmát *Martinovics élete*, 160. l. alapján közöljük.) A névsor 122 nevet foglal magában, az udvari és állami méltóságok és tisztviselők minden fokozatából, a társadalom minden osztályából. De a nevek mellett egész kategóriák vannak általánosságban megjelölve. Pl. az udvari könyvtár egész személyzete antimonarchikus érzelmű. »A fiatal és középkorú magyar arisztokraták mind a királyellenes irány hívei ; a kétkamarás rendszer életbeléptetését és az ország függetlenségét kívánják.« Hasonló a helyzet a magyar és lengyel testőrség néhány tagjánál is, »kiket csak látásból ismer.« A bécsi egyetem és a Teréziánum tanulóifjúsága körében is sok demokrata van, de ezek közül csak két jogászt nevez meg, s közülük az egyikről csak annyit tud, hogy gyakran látogatta Hackelt és Blumauert, »kiknek vendégei mind meg vannak mételyezve.« A demokratákhoz tartoznak a bécsi és pesti könyvkereskedők. A névsor végén pedig kijelenti, hogy a felsoroltak csak kis részét teszik azoknak, kik állam ellenes nézeteket vallanak.

A névsorban a következő magyarokat találjuk : Zichy Károly gr. országbíró, Szapáry János gr. a nádor főudvarmestere, Festetich gr., és Forgách gr., (e két utóbbi keresztnév nélkül),[1] Illésházy Antal[2] és István grófok, az »idősebb Károlyi gróf fiai«[3], »a két Sigray grófok«,[4] Balogh Péter, a »két Végh«,[5] Névery,[6] Pavitz,[7] Szlávy[8] udvari titkárok, Somogyi, a Károlyiak jószágkormányzója.[9] A pesti egyetem tanárainak sorából

[1] Vallomásai alapján föltehetőleg Festetich Györgyre és Forgách Miklósra gondolt. V. ö. 53. és 54. l.

[2] A családnak ilyen nevű tagja nem ismeretes.

[3] 1794-ben a Károlyi családnak csak egy férfitagja volt életben : József. Ennek legidősebb fia viszont csak 1797-ben született. (V. ö. Éble G., *A nagykárolyi Gr. Károlyi család leszármazása*. Bp. 1913.)

[4] Valószínűleg Jakabra és testvérére, Józsefre gondol.

[5] Nyilván verebi Végh Péter (1725—1807) tárnokmestert és fiát, Istvánt, a helytartótanácsost érti. (V. ö. 55. l.) Mindketten a Habsburgok feltétlen kiszolgálói közé tartoztak.

[6] Névery Elek kancelláriai titkár, Pálffy kancellár jobbkeze. Nemességét 1787-ben szerezte. *(Királyi könyvek*, 154. l.)

[7] Pavits Pál udvari tanácsos, kancelláriai titkár.

[8] Szlávy Pál (1755—?) udvari tanácsos, kancelláriai titkár, a jakobinus mozgalomban szereplő György és János nagybátyja.

[9] Somogyi Ferenc, korábban a Károlyi birtokok nagykárolyi jószágprefektusa, 1793—1794 végéig a Károlyi-család összes birtokainak teljhatalmú kormányzója. V. ö. *A nagykárolyi gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklási története*. II. Bp. 1911. 245. l.

megnevezi: Barits Béla,[1] Domin János,[2] Dugonics András,[3] Koppi Antal,[4] Kreil Antal,

[1] Barics Béla Ádám (1742—1813) 1778 óta a statisztika és az általános történet tanára a pesti egyetemen. Már 1775-ben tagja a varasdi A szabadsághoz c. szabadkőműves páholynak. Később a budai A nagyszívűséghez c. páholyban találkozunk vele. (*Abafi*, 47, 104 és 275. l.; *Jancsó*, 137., 202., 204. és 211.l.) 1790-ben a Habsburg-ellenes táborhoz szított, s Gabelhofer abbé 1790 jan. 1.-én kelt titkos jelentésében nagy patriótának, veszélyes embernek nevezi. (O. L. Privatbibl. 11. fasc. 4. köteg). Gotthardi szerint a dinasztiaellenes táborhoz tartozik, s egyik munkájában »der seelige Monarch [Joseph II.] für keinen rechtmässigen König dargestellt wird.« (1790 aug. 21: *u. o.* 13. fasc.) Martinovics pedig ebben beadványában már demokratának nevezi.

Ugyanakkor Hoffmann Alajos, Barics tanártársa az egyetemen, ezt írta róla: »Barics ist ein Knecht und ein Werkzeug der Aristokraten ... Sein Charakter ist: Adelstolz, Doppelzüngigkeit und Verstellung ...« (1790 aug. 21: *u. o.* 15. fasc. 6. köteg). Ez azonban tévedés. Barics irodalmi munkásságából azt látjuk, hogy gondolatköre nem emelkedett túl a rendi korlátokon. *Dissertatio statistica de potestate exsequente regis Angliae* (név és hely nélk. 1790) c. munkájában kárhoztatja a köztársasági államformát, mert — mondja — csak a király kezében összepontosuló meg nem osztott végrehajtó hatalom képes a népet a politikai hibáktól visszatartani. Ideálja az angol alkotmány, bár egyik írásában azt bizonyítja, hogy a magyar nemesi alkotmány nem egy tekintetben tökéletesebb az angolnál. (*Conspectus regiminis formae regnorum Angliae et Hungariae.* 1790.) 1792-ben az országgyűléstől kiküldött közoktatási bizottság által az egyetemi oktatásban javasolt mérsékelt reformokkal szemben Barics egészen konzervatív véleményt hangoztatott, s a jogászképzésben elegendőnek tartotta a hazai jog, Verbőczi Hármaskönyvének ismeretét. Minden mást feleslegesnek, sőt ártalmasnak ítélt. (*Nonnihil de educatione juventutis scholasticae et studiorum reformatione in ditionibus Pannonicis*, főként 78. l. Barics véleményét különben részletesen ismerteti Eckhart Ferenc, *A kir. magyar Pázmány Péter tudományegyetem jog- és államtudományi karának története.* Bp. 1936, 192—204. l.) 1790 utáni egyetemi előadásaiban meg sem említette Franciaországot. (V. ö. Pápay Sámuel egyetemi jegyzeteit Barics előadásairól: Széchenyi Kvt. Ms. Quart. Lat. 2436. és *Ballagi*, 527—534. l.) Egyébként a Martinovics és Szolártsik vallomása alapján 1795—96-ban Barics ellen lefolytatott vizsgálat is negatív eredménnyel zárult. (V. ö. 553. l. és *József nádor* iratai, I. Iratok 8. sz.)

[2] Domin József (1754—1819) előbb jezsuita szerzetes, majd világi pap, a fizika és mechanika tanára a pesti egyetemen. 1791-ben nyerte el a katedrát Martinovicscsal szemben. Életrajzát ld. *Szinnyei*, II. 999. l.

[3] Dugonics András, 1773 óta a matézis tanára a nagyszombati, majd a pesti egyetemen.

[4] Koppi Károly (1744—1801) piarista szerzetes, szegény kispolgári család sarja. 1784 óta a pesti egyetemen a világtörténet tanára. Munkáiban és egyetemi előadásaiban a felvilágosodás eszméi és törekvései tükröződnek. Hajnóczy iratai közt maradt ránk *Ad inclitos et amplissimos Status et Ordines regni Hungariae paraenesis* c. 1790 februárjában írt kéziratos munkája, mely a kutatók figyelmét mindeddig elkerülte. (Széchenyi Kvt. Ms. Fol. Lat. 647. 208—212. fol.) Ebben a magyar rendekhez intézett röpiratában Koppi haladó elveket vall: »Inprimis animadvertendum esse ad Jura Hominis et Civis — írja többek közt. — Ex Juribus Hominis et Civis sequentia veluti a fonte promanant: Natio ex natura sua est libera. Hinc nulla libertas ab indultis et privilegiis recte pendet. Fundamentales sic dictae leges et transactiones nullum robur habere possunt, si cum nationis juribus ex natura fluentibus pugnent. Libertatem omnis ad nationem pertinens experiri debet. Omnis est civis patriae, qui in ejusdem patriae commoda opem, operamque confert ...« Az 1790/91-es országgyűlés idején a köznemesi párt mellett agitált, s éppen a hitlevél tárgyalásainak közepette jelent meg munkája, amelyben a Crouy hercegi családnak az Árpádoktól való származását fejtegette, mintha csak a Habsburgok örökösödési jogát akarta volna kétségbe vonni. (Az 1790-es évek elején játszott szerepére ld. *Sándor Lipót iratai*, 189. l.) Tudjuk, hogy jóbarátságban volt Hajnóczyval és Kazinczy Ferenccel. Mednyánszky br. helytartótanácsos, az udvar besúgója, 1794 aug. 11.-én már egyenesen azt jelentette róla: »Mitglied des Illuminatismus und Jacobinismus.« (O. L. Privatbibl. 26. fasc. 232. sz.) Mindezek és nem utolsó sorban Martinovics fenti vallomása alapján 1795 elején írásait lefoglalták, s vizsgálatot indítottak ellene, amelynek eredményeként 1796-ban nyugdíjazták. (V. ö. Jegyzőkönyv N° 185/2, 202/3, 210, 215/7, 261, és *József nádor iratai*, I. Iratok 7. és 8. sz.) Életrajzát megírta Horváth Ambrus, *Koppi*

Rácz Sámuel[1] tanárokat. Ezekről, valamint az egyetemi iroda két tisztviselőjéről és Delivuk kamarai titkárról megjegyzi, hogy mindannyian tagjai a titkos társaságoknak.

Külön emlékiratban jelölte meg Martinovics azokat az eszközöket, melyekkel a titkos társaságok káros következményei elháríthatók, s a nemzet körében uralkodó elégedetlenség megszüntethető. (Tartalmát *Martinovics élete*, 161. l. alapján ismertetjük.) Javasolja ebben az emlékiratában, hogy mindenekelőtt amnesztiát kell adni a két titkos társaság tagjai számára, már csak azért is, mert többen közülük nagyszámú párthívvel rendelkeznek. Különösen kiemeli a három igazgatót. Laczkovicsnak öt vármegyében van kiterjedt rokonsága; a körösi és kecskeméti nép imádja őt; atyja egymaga 5000 parasztot tudna fölfegyverezni, testvérei Pest- és Temes megyékben alispánok. Lipót császár megnyerte őt magának azzal, hogy hivatalt igért neki és kegydíjat adatott számára, az utóbbit azonban a mostani kormány alatt elvesztette, s hivatalt sem kapott, pedig az uralkodó az arisztokrácia ellen nála buzgóbb oltalmazót keresve sem találhatna; könyvet is írt, melyben nagyszerűen védelmezte az udvart.[2] — Hajnóczy, Széchenyi Ferenc kegyeltje, protestáns lévén, Pozsony, Sopron és Vas megyében hitsorsosai körében nagy kedveltségnek örvend. József császár Szerém megyében első alispánná nevezte ki, a jelenlegi kormány azonban kamarai titkárrá fokozta le. — Szentmarjay főnökével, Orczy báróval egy test, egy lélek; atyja magatartása irányadó Zemplén megye nemesei körében; Abauj és Szatmár megye demokratái imádják őt, s a budai és pesti polgárok — a tanácsosok kivételével — határtalanul szeretik; több nagy patriótával rokonságban áll. — Sigray Jakab gr. hitbizomány birtokosa; apja főispán és titkos tanácsos, kinek Felsőmagyarországon nagy pártja van és kit általánosan becsülnek; az államtudományokban szép ismereteket szerzett, gazdag ember, a Batthyány családdal rokonságban áll, s mégis sikertelenül tett kísérleteket, hogy a kabinetbe jusson. — Batsányi a Dunántúlon 11 vármegyét számíthat pártjához, s elképzelhetetlen, mennyire rajonganak érte. Négy évvel előbb a cenzura jóváhagyásával kiadott folyóiratának néhány cikke miatt Lányi kancelláriai tanácsos javaslatára vizsgálat nélkül megfosztották hivatalától. — Mindehhez végül hozzáfűzi, hogy miután a belga lázadók amnesztiában részesültek, a magyarországi titkos társaságok tagjai is igényt tarthatnak hasonló kedvezményre.

A nemzet elégületlenségének megszüntetése érdekében szükségesnek tartja a kancellár, az országbíró s a primás által gyakorolt oligarchikus hatalom megszüntetését, a Francia- és Lengyelország elleni háború befejezését, József császárnak a vallási türelem ügyében kibocsátott rendeleteinek tiszteletbentartását, a görögkatolikus papság, a magyar katonatisztek, a városi polgárság és a jobbágyság panaszainak orvoslását s a sajtószabadság biztosítását. Emlékirata végén felajánlja, hogy az ezzel kapcsolatos rendelet fogalmazványát elkészíti.

Károly működése. Szeged, 1940, Piaristák doktori értekezései 34. sz.; Szabadköművességére: *Abafi*, 275. l. és *Jancsó*, 211. l.

[1] Rácz Sámuel (1744—1807) 1769 óta »a test természeti mivoltáról való tudománynak«, azaz a kórbonctannak tanára a nagyszombati, majd a pesti egyetemen. Életrajzát, munkáit ld. *Szinnyei*, XI. 327. l.

[2] Nyilván Martinovics röpiratának Laczkovics által készített magyarnyelvű átdolgozását érti: *A magyar ország gyűlésiben egyben gyűlt rendekhez beszéd*. 1791.

c.)

1794 október 1, Bécs

Martinovics Ignác emlékirata Ferenc királyhoz a Habsburg birodalom külpolitikájáról.

Az emlékirat tartalma: [I.] *bevezetés;* [II.] *az egyetemes történeti fejlődés áttekintése;* [III.] *a porosz külpolitika jellemzése;* [IV.] *az új osztrák külpolitika irányvonala.*

Sk. eredeti: O. L. Vertr. A 59. fasc.

Tableau de l'Europe depuis 1788—1794
dédié à
François II, l'empereur Romain et roi de Hongrie et de Bohême etc. etc.
Par son malheureux sujet l'abbé Ignace de Martinovich à l'occasion de la fête onomastique de son Auguste Souverain.[1]

[I.] Introduction.

Monarque! premier souverain du monde! J'ose hausser ma voix du fond de ma prison où le destin inconcevable, qui brave la plus grande prudence des humains, m'a jeté. Oui: c'est de cet endroit liberticide, d'où sortent mes pensées philosophiques et politiques sur la situation diplomatique de l'Europe, dont la connoissence exacte devient d'un jour à l'autre plus necessaire à un homme d'État. Le celebre Newton eut l'hardiesse de son étroit cabinet à calculer la route des Comêtes et à prognostiquer leur retour dans les espaces célestes et immenses; et il y parvint heureusement. Et moi, Sire, j'entreprend à présenter à V. M. d'un lieu trop étroit, que la loi assigne aux coupables, le tableau de l'Europe, de cette partie du globe la plus fertile, la plus peuplée et le [!] mieux civilisée. Plut-à Dieu que le pinceau de mon expérience, de ma raison et de mes études le puisse tracer de manière, que ce même tableau devient instructif pour l'homme public, et agréable à V. M.

[II.] L'ancienne Europe.

Il paraît à un observateur philosophique, que les sciences, les arts et l'industrie, ces avant-coureurs de la civilisation et de la politique n'aient abandonné les Aegyptiens, les Grecs et les Romains, que pour fixer leur siège dans l'Europe. Ces pivôts de la raison, de la morale et de la vie sociale furent précédés par le ravage des Goths, des Huns et des Sarmatiens; l'invasion de cette fertile partie du globe tentée par le mahomedains, les croisades des souverains égarés par la cour arrogante de Rome, et la prétandue superiorité du pape sur tous les rois du monde; enfin les guerres civiles dictées par l'intolérence des opinions religieuses menaçèrent l'Europe dans les derniers siècles d'une destruction complète et d'une désolation universelle. Mais tel est le merveilleux cours des évènemens, que les plus mauvais accidents deviennent souvent la cause d'un le plus beau spectacle, et d'une la plus heureuse production de la nature! [!] Assurément: tel fut le sort de l'Europe; au milieu de ces orages et d'ouragans politiques qui semblèrent vouloir l'ensevelir

[1] Okt. 4., a róm. kath. naptárban Assisi Ferenc napja.

sous les flôts des invasions barbaresques, et des guerres civiles ; enfin sous le despotisme sacré du Vatican elle en sorte triomphante ; les rois des peuples de l'Europe secouent heureusement le joug du Pape ; ils deviennent les pères de leurs sujets, tandisque leurs ancêtres guidés par la coutume et sombre politique opprimèrent ses citoyens par le seul droit de conquêtes. Après tant de secousses politiques, la paix se rétablit dans l'Europe, et donne l'heureuse sortie aux sciences, aux arts, à des inventions utiles et au commerce. Les Portugais se séparent de l'Espagne, les Anglais du pape et ils deviennent constitutionels ; les Hollandais recouvrent leur souverainité, les Suisses parviennent à l'aide de leur montagnes à l'indépendance et continuent à garder dans un silence monotonique leurs rochers et leurs bétails. Le gouvernement de France s'efforce à dicter des loix à tous les souverains de l'Europe par sa diplomatie, tandis qu'elle ait[!] négligé de se gouverner elle-même. Son luxe, ses abus corrompent toute l'Europe, et les vices des François avec leur language deviennent universels. L'Empire germanique par sa constitution monstrueuse continue son existence precaire, et dûe à la rivalité des premiers monarques. Le père du Grand Frideric, roi de Prusse, amasse des trêsorts immenses pour acheter au prix de la ruse prussienne et du sang, la grandeur artificielle de sa monarchie ; à la quelle son fils, Frideric, roi et philosophe, est heureusement parvenu. La Pologne, broyée par des querelles religieuses et aristocratiques, se plonge dans sa nullité, et cède aux trois puissances voisines une partie de son territoire. La Russie, au moyen d'un trône femel établie un gouvernement absolu, une diplomatie bien calculée, et fait conçevoir au sultan invincible, qui ne soit que trop vincible.[!] La maison d'Autriche toujours heureuse par la voie des négociations sages [!] et des mariages, et par le maintien de la paix, parvient sous la grande Marie Thérèse à une grandeur, faite à exciter la jalousie de grands souverains. L'alliance avec la France, que le prince de Kaunitz vient à effectuer, et l'éloignement du voisinage des Russes, ces deux chef d'œuvres de ce ministre rende cette monarchie invincible et florissante ; et avant la mort de cette auguste princesse, il ne lui manquait qu'un successeur amateur de la paix, comme il l'était de l'humanité, de la vertu et de l'industrie. Les États d'Italie ne produisirent rien de nouveau ; le pape s'occupait des moines et du chagrin de ne pouvoir donner des loix aux souverains. Le grand législateur de Toscane, Léopold, alors grand duc,[1] le roi de Naples[2] et l'empereur Joseph II humilièrent le Vatican. Le pape Ganganelli[3] contentait les libertins et ennemis du Catholicisme par la suppression de l'ordre des Jésuites ; le siècle des lumières ne les voulait plus ; et ni les rois ne se[!] voulurent plus faire guider par des frocs de moines ; ils reprirent leur sceptre dès mains des Jésuites, pour le porter eux-mêmes à l'honneur de l'espece humaine.

[III.] L'Europe moderne.

La mort de Marie Thérèse, l'avènement au trône de l'Empereur Joseph II, la fin du ministère du grand Vergennes,[4] l'étourderie impatiente du Roi

[1] II. Lipót császár és király, 1790 előtt Toscana nagyhercege.

[2] Ferdinánd nápolyi király, aki uralkodása első felében, az 1780-as években a felvilágosodott abszolutizmus elveit követte.

[3] XIV. Kelemen pápa.

[4] Vergennes Charles Gravier gr., 1787-ig XVI. Lajos francia király külügyminisztere.

de Suède,[1] le regne spirituel du pape Pius VI, et enfin la veillesse de Frideric II roi de Prusse furent autant de signals des grands evenemens politiques. L'empereur Joseph II, le roi de Suède et le pape voyagèrent pour des buts secrets, qui ne l'étaient cependant que à tout le mond connus.[!] Frideric avec l'imperatrice de Russie les épièrent et concertèrent des plans politiques en secret, qui tôt ou tard devaient tourner à leur profit. Le premier s'est chargé de forger un projet, qui allait maintenir la grandeur de sa monarchie sur la ruine de celle, dont V. M. est le digne souverain. L'imperatrice de Russie accepta le rôle d'inviter le grand voyageur chez-elle,[2] pour y flatter mieux ses projets diplomatiques, qui ne furent utiles, que à ces rivaux. Le roi de Suède fut aux yeux de ces deux puissances fort peu conséquant, pour qu'on ne le laissa point paisiblement retourner de ces voyages chez-lui, il ne laissa de ces exploits voyageux qu'une fable, qui s'est accrédité aux yeux de la foule de peuple, que le roi de Suède étant à Rome se soit jetté au sein de l'Église romaine, et qu'il devint prêtre. Le pape à quitté la ville de Vienne sans aucune satisfaction ; car les mesures que l'empereur Joseph avait conçues par rapport à la discipline ecclésiastique étant concertées mûrement et dirigées par une sage politique, ne sauraient être ébranlé par une visite d'etiquette de sa sainteté romaine.

Mais malheureusement le grand Joseph II, qui étonnoit toute l'Europe par ces talens, par son amour pour l'humanité, et par son activité sans exemple, eut deux passions contredictoires : de vouloir réformer l'état interieur de sa monarchie, et d'en éraciner les abus ; et il voulait aussi en même tems harceler les puissances voisines, pour les determiner à la guerre. Toute réforme politique choque les habitudes du peuple, et comme celles-ci ont le plus grand empire sur les hommes, il faut qu'elles engendrent le mécontentement dans l'interieur de l'État, qui couve dans un morne silence le projet de rebellion. Et quand les cœurs des sujets sont aigris, les têtes echauffées, et l'amour envers son souverain réformateur evanouit: voudrait-on risquer une guerre pour conquérir des provinces? Mais l'esprit superieur du grand Joseph osait attaquer même les choses impossibles ; il fait balayer la foule de moines, qui devoraient le suc du peuple, sans lui rendre aucun avantage, il purifie la discipline ecclesiastique, il donne a ses sujets des loix civiles et criminels, il organise les hopitaux et les prisons, il introduit par son grand Lascy[3] une discipline dans son armée, qui fit trembler les Prusses, et qui portait au désespoir les farouches turcs. Enfin il arrange tout, excepté ses passions contredictoires en politique. Il s'efforce à donner la liberté de navigation à l'Escaut[4] avant de la donner à ses sujets, mais la ruse de Fréderic lui fait avorter son projet, et il fut constraint de conclure un traité avec les Hollandais, qui ne sera compté dans l'histoire parmi ses grands exploits. Bientôt après il conçoit l'idée très-avantageuse pour ses États, je veux dire l'échangement des Pays-Bas contre la Bavière ; mais elle devait avorter comme celle de la navigation libre de l'Escaut, parce que Frédéric voulait sa grandeur au dépens de la monarchie autrichienne. Ce ne fut qu'après ces exploits inutiles, qu'il se lie a la Cour de Petersbourg pour chasser les Turcs de l'Europe. Le piège fut déja préparé par les Prusses,

[1] Talán III. Gusztáv svéd király 1772-es államcsínyére gondol, amellyel megtörte a nemesség uralmát.
[2] II. József császár 1787-es krimi látogatására céloz.
[3] Lacy Ferenc Móric gr., osztrák tábornagy.
[4] Más néven Schelde, Belgiumban.

de la police russienne, qui le rende sévère [!] : ce fut vraiment un contrast, que de voir ces principes empruntés se mêler avec ceux de l'humanité, qui il y s'est précipité ; il apporte de cette alliance greque quelques principes faisaient son grand caractère [!]. Les comtes, les nobles, les conseillers devenus malheureux furent condamnés à balayer les rues, et à trainer les vaisseaux. Et tout cela se passait dans un tems, où les François inventèrent la machine aëreostatique, où la Cour de Versailles s'approchait de sa ruine, qui fut accelérée par la guerre d'Amérique contre les Anglois, qui doit à jamais ternir la gloire de Vergennes ; puisque c'est à cette guerre dispendieuse que l'armée française apporta [!] dans son retour la dangereuse démocratie, et que la cour fut aux abois des finances. Les écrivains philosophiques et politiques inondèrent la France par des écrits révolutionaires, les naturalistes poussèrent leurs découvertes. Herschel proclame l'existence d'un planète inconnu;[1] moi : l'invente un nouveau micromètre pour mesurer le diamètre apparent des corps célestes, une nouvelle pompe à l'air, une machine à couper le tabac, et l'autre à battre du blé.[2] Le grand Lavoisier rejette le phlogiste dans la chimie, et introduit l'oxigène dans son nouveaux système. La foule des chemiciens le suit, et ce n'est que Westrumb,[3] Wiegleb[4] et moi : qui par nos experiences ayons combattu avèc succès le système françois dans la chimie. Les savans de Vienne deviennent illuminés et francmaçons, ils inondent cette cité de leurs écrits, ou plutôt des pamphlets et brochures qui n'enseignaient rien de nouveau, et qui ne montraient que leur pitoyable colère contre les prêtres et moines. Neker publia dans ce tems l'état des finances de France, et l'empereur Joseph II avec son allié va déclarer la guerre aux Turcs paisibles, et achever la tranquillité de ses États.[5] La Cour de Berlin lui suscite la rébellion aux Pays-Bas, les menaces tumultueux dans la Hongrie et Galizie ; elle forge la révolution en Pologne ; et tout cela pour humilier la Cour de V. M. La Révolution à jamais mémorable en France sort de ses élémens depuis long tems préparés, elle étonne toute l'Europe, et effraye les foibles princes de l'Europe ; car pour dire la vérité, la Cour de Russie et le ministre Herzberg, la Suède moderne et le Danemark ne la redoutaies pas ; sachons qu'un peuple démocratique ne fut jamais dangereux aux puissances voisines ; il aime la paix, il haït le luxe, et il ne songe jamais à la conquêtte. Mais comme l'époque de la mort de grand Joseph II arrive au milieu de ses conquêttes, après une campagne malheureuse, qui prouvait assez le principe connu en tactique, que c'est une folie de vouloir couvrir une frontière de 150 lieux contre un ennemi nombreux, qui faisait encore de l'ancien tems quelque impression de frayeurs sur une armée disciplinée, mais qui ne connoissait point encore ses forces. La Cour hipocrite de Berlin saisit cet heureux moment de la mort de l'empereur Joseph, et tandis qu'elle fit marcher ses trouppes aux frontières de la Silésie, pour menacer la monarchie de V. M., elle flatte le nouveau souverain, le grand legislateur de Toscane, l'empereur Léopold ; la douceur et l'amour de la paix de ce monarque animaient la ruse prussienne, et la vaine espérance des emigrés francais, de pouvoir au prix du sang des sujets, et au dépens des trésorts de V. M. retourner chez-eux. La cour de Berlin

[1] Herschel William angol csillagász, 1781-ben fedezte fel az Uranus bolygót.
[2] Martinovics itt említett találmányaira ld. az I. k.-ben írottakat.
[3] Westrumb Johann Friedrich, német kémikus.
[4] Wiegleb Johann Christian, német kémikus.
[5] Az alábbiakban elmondandókra v. ö. 191. s köv. l. és 195. l. 1. jegyz.

par une négociation bien singulière determine l'empereur Léopold II à rendre aux Turcs les fruits de deux campagnes, qui coutaient une armée et des sommes immenses. Et depuis ce tems, cette même Cour cessa d'attaquer ouvertement, pour culbuter par des voies secrètes plus dangereusement la monarchie de V. M. Le prédécesseur de Sa[a] la plus haute personne, sous prétext d'établir la paix universelle dans l'Europe fut entrainé à souscrire la coalition contre la France révolutionaire. Ce chef d'œuvre de la Cour de Berlin eut deux objets pour son but ; savoir : de faire cesser l'alliance de V. M. avec la France, qui valait plus que la conquêtte d'une province ; car à cause de cette alliance les Prusses eussent été incapables de contrebalancer les forces et la puissance de V. M. L'autre but était de l'engager dans une guerre meurtrière, pour épuiser les trésorts, pour ruiner sa redoutable armée, pour lui faire enfin perdre les Pays-Bas. Et ce fut à dessein que le roi de Prusse, qui devait apparement soutenir cette guerre, ait donné le commendement de son armée au Duc de Brunswik pour l'invasion de la France revolutionaire ; puisqu'il savait que ce philantrophe ne voulait jamais du mal à la nation française, et qu'il allait ménager ses trouppes. Le Duc de Brunswik n'a que trop satisfait à cette opinion conçu de lui ; car il n'entrait brusquement en France, que pour en sortir honteusement, et pour donner le moyen au général Custine d'invahir l'Empire germanique. Le roi de Prusse savait bien par les intelligences secrètes avec ce général françois, dont le porteur était le fils de Custine ci-devant ambassadeur à sa Cour ;[1] que Custine le père lui cédera ses conquêtes, pour lui donner le droit le plus irreprochable de conquêtte sur une partie de l'Empire germanique. Le siège de Landau, l'assaut de Bitsch,[2] et la retraite volontaire de l'armée prussienne prouvent assez que le roi de Prusse ne veut aux François, mais à l'Empire et à la maison de V. M. préparer la ruine. Toutes ses entreprises contre les Polonois ne servent, qu'à lier à son propre intérêt la Cour de Petersbourg ; ces deux Cours veulent paraliser la monarchie autrichienne, pour la rendre incapable à résister à leur conquêttes en Empire, et en Pologne, Moldavie et Valachie.

[IV.] Défiez Vous donc, Sire! de vos alliés, car ils sont les plus grands ennemis de V. M. Mes conseils peuvent être bons, quoique ma conduite politique et momentanée fut mauvaise. Le seule paix peut encore sauver la monarchie de V. M., et cette paix peut encore être avantageuse à ses hauts intérêts, si elle digne suivre le plan, que je traçai, et que j'osai présenter devant le trône de V. M. Je voudrais même dans ma malheureuse situation que le regne de V. M. devient illustre et immortel dans les annales de l'humanité. J'espère qu'en peu de tems tous les politiques consommés de cette grande monarchie seront convaincus, qu'il faut de nouvelles alliances a son Auguste maison pour conserver sa grandeur ; on se hatera de les conclure avec la France telle qu'elle est ; avec la Pologne à condition de la succession héréditaire de la couronne, prononcée en faveur d'un de ses frères royaux ; et avec les Turcs, qui réunis à la force des Polonois, de V. M. de la France, de la Suède, du Danemark feront échouer les projets de la Prusse et les invasions des Russes, qui seraient pires que ne l'étaient jadis ceux des Goths ou des Huns pour les Romains. Et comme une puissance de terre, telle que celle de V. M.,

a) Kimaradt: Majesté.

[1] Custine Renaud Philippe, a tábornok fia. 1794 aug. 27.-én hazaárulás vádjával kivégezték. V. ö. 193. l. 2. jegyz.

[2] Bitsch, (Bitche) Elzász-Lotharingiában. 1794-ben a porosz sereg hiába ostromolta.

n'a aucun intérêt réel et commun avec les puissances maritimes, il faut éviter leurs alliances, qui ne seraient utiles, qu'à elles-mêmes.

Si la paix est ainsi affermie et la Bavière ajoutée aux États de V. M., il ne restera qu'à deployer sa grandeur plus noble, et plus utile que n'est celle de conquêttes ; je veux dire, dans une sage administration de ses États hereditaires. Je parle ici à V. M. en naturaliste experimenté, que si V. M. veut perfectionner l'interieur de ses États, elle gagnera dans un espace de dix ans plus, que par la conquêtte sanguinaire de trois provinces en France. La nature a accordé tous les benefices des arts, de l'industrie, du commerce, des fleuves, des produits de tout genre, des mines, à ses États ; le peuple est bon, la noblesse est par tempérement et par une moralité naturelle compatissante; les savans de Vienne ne le sont qu'en apparance, ils se consomment dans leur chagrin de ne pouvoir gouverner, tandis qu'ils n'ont jamais appris à obéir. Par de bons reglemens, on parviendrait aisément, selon mes calculs faits en secret, à augmenter les revenus de Gallizie chaque an de trois millions, ceux de Bohême, de Moravie de quatre millions, ceux de Hongrie de six millions; la metallurgie, aux mines de V. M. est dispendieuse ; les fournaux sont d'une construction ancienne, qui consomme beaucoup de bois chaque an. Si elle jette ses regards sur cette espece de grandeur, dont je viens ici à faire le dénombrement, ses États seront mieux peuplés, ses sujets enrichis ; et la crainte de son peuple se changera en amour filiale envers V. M. et son ministère. Un monarque est sans comparaison plus fort et plus sûr sur son trône s'il regne par l'amour de ses sujets, son bonheur est celui du peuple, et le contentement de ce peuple est la vraie gloire du souverain. Qu'elle laisse la grandeur militaire à un Alexandre et à un Fréderic, à une Catherine, car la grandeur du sang n'est point si belle, si vertueuse comme celle de la paix, de l'industrie et du contentement de son peuple cheri. On admire les héros des siècles passés, mais cette admiration est toujours suivie d'un frissonnement dans une âme sensible, et dans l'esprit philosophique.

Que V. M. juge maintenant, si un homme tel que moi pouvait sincèrement provoquer ses États à la révolution du sang. Non, Sire! dans les derniers moments de ma vie, ma conscience ne me reprochera de pareils desseins sanguinaires. J'étais toujours tranquil, ma vie sédentaire, et mon genre de vie en homme de lettre prouve assez, que ce ne fut une faute momentanée, dont les meilleurs des hommes sont capables. Du reste, quelque sort qu'il m'attend, mes vœux ardens seront sur l'échafaut comme dans l'exile le plus éloigné, ou dans un cachot, que le regne de V. M. soit le plus heureux du monde, et que le ciel lui donne un cours d'années de Nestor, pour qu'elle puisse survivre la gratitude de son peuple, et les fruits de son gouvernement paisible à l'honneur du genre humain.

A Vienne le 1er Octobre 1794.

Martinovich m. p.

Október közepe táján Martinovics újabb emlékirattal fordult a vizsgálóbizottság elnökéhez. (Az irat a bécsi belügyminisztérium levéltárának pusztulásakor elégett. Tartalmát *Martinovics élete*, 162. s köv. l. alapján ismertetjük). Ebben bejelentette, hogy hosszú fogsága maga után vonja testi szervezetének elgyöngülését, minek következtében már két ízben elájult. Így tehát hamarosan elpusztul, pedig szabadonbocsátása esetére uralkodójának olyan találmányokat ajánlhat fel, melyeknek katonai jelentősége nem lebecsülendő. Szomorú és megbecstelenítő börtöne unalmát ugyanis a Monarchiára hasznot hozó elmélkedésekkel töltötte, s a következő találmányt eszelte ki : repülőgépekkel a magasba fölemelhető ágyukat és bombákat szerkesztett, melyekkel a legerősebb várat, bármekkora is legyen az őrsége, egy nap alatt megadásra lehet kényszerí-

teni.[1] Föltalált továbbá egy olyan mérges gázt, mely megakadályozza a várostromló seregek előnyomulását. Végül kidolgozta az állami uradalmak kezelésének új módszerét, mely által ezek jövedelme mintegy 6 millióval megnövekednék (mindezekre v. ö. 410. l.). Emlékeztet jelentésére, melyet két év előtt Gotthardi útján Colloredo gróf elé terjesztett. Abban ugyanis közölte, hogy a felsőrajnai francia departamentben a párisi francia Konventbe képviselőül szándékoznak őt megválasztani, mert kívánatosnak tartották, hogy Cambon mellett résztvegyen a Konvent hadi- és pénzügyi bizottságában.[2] Cambon ugyanis magáévá tette az ő elméletét, melyet *Abrégé de la théorie des finances et des contributions* címen 1785-ben Párisban adott ki.[3] Ő azonban elhárította magától ezt az ajánlatot, mert nem volt hajlandó uralkodója ellen szolgálatot vállalni. De ez a felszólítás bizonyítja, hogy Franciaországban megbecsülik. őt Ha most is elutasítja az udvar, »a vak végzethez fordul, és az utókorra gondol, mely meg fogja menteni erényét.«

November 2.-án a rendőrminiszterhez mind az ostromgépről, mind a gázról részletes ismertetést adott be. (Tartalmát *Martinovics élete*, 163. s köv. l. alapján ismertetjük). Jelentette, hogy Archimedest utánozva, mozgatható gyujtótükör-szerkezeten dolgozik, mely léggömbök hajóhadak és hadseregek elpusztítására szolgálna. Levele utóiratában közölte, hogy a gyujtótükrök előállítására jó anyagot fedezett fel, úgyhogy a gyalogos csapatok első soraiban minden katonát egy ilyen tükörrel lehet majd ellátni; ezek a tükrök akár gyujtásra, akár az ellenség szemének káprázta tására alkalmasak

November 4.-én egy újabb beadványában jelentette, hogy föltalált egy olyan módszert, amellyel a napsugarak gyöngeségét, mely őszi és téli időben a tükrök hatását csökkenti, pótolni lehet. (Tartalmát *i. m.* 163. l. alapján közöljük.) Azokat, kik találmányait a börtönéből szabadulni vágyó fogoly ábrándjainak tartják, fölhívja, engedjék meg, hogy állításait kísérletekkel igazolja. Hivatkozik korábbi találmányaira, melyeket külföldön elismeréssel fogadtak. Ha kísérleteivel kudarcot vallana, a költségeket megtéríti. Lelkiismerete most már nyugodt, mert azzal, amit az állam javára tett és ajánl, hibáját jóvátette. Uralkodója jóságára, saját erényeire és tudására támaszkodva, bátran néz jövője elé. Csak azt kéri, hogy a halálnál is kínosabb bizonytalanságból mielőbb szabadítsák ki.

Emlékiratában sajnálatát fejezte ki, hogy ő, ki korábbi tanulmányaival hatásosan közreműködött az emberiség javának előmozdításában, most olyan eszközöket szerkeszt börtönében, melyek az emberiség pusztítására fognak szolgálni. Ezért felajánlja a vizsgálóbizottságnak azt a munkáját, mely multjának és lelke sugalmazásának is megfelel. Még elfogatása előtt belekezdett egy büntető törvénykönyv kidolgozásába, s ezt a munkát a börtönben is folytatta. Kéziratának első részét a bizottság elé terjeszti, hálából az emberséges bánásmódért és azért a megbecsülésért, melyet a bizottság tagjai a kihallgatások alkalmával tanusítottak iránta. Reméli, hogy a bizottság legalább részben elfogadja dolgozatát. Ha a munkájában a büntetőjogi törvényhozásról kifejtett elveit a törvényhozók és a bírák elfogadják, ezért a szerencsétlen gonosztevők, de az egész emberiség hálája fogja kísérni az udvari vizsgálóbizottságot, mely megengedte, hogy a tervezetet fogságában szomorú sorsa enyhítésére elkészíthesse. Ő csak arról szeretné meggyőzni uralkodóját és az udvari vizsgálóbizottságot, hogy szerencsétlenségében is az emberiség és az államok boldogságának biztosításán fáradozik.[4]

[1] V. ö. 410. l. — Megemlítjük, hogy a Martinovicstól többször említett Guyton-Morveau francia kémikus 1794 nyarán a Comité de salut public megbízásából hasonló jellegű kísérleteket végzett az északi francia hadseregnél. V. ö. Bouchard, *Guyton-Morveau, chimiste et conventionnel*, Paris, 1938, 324. s köv. l.

[2] Cambon François, 1792 óta a Konvent egyik legfőbb pénzügyi szakértője. — Gotthardi 1792 okt. 29.-i jelentésében írt arról, hogy Martinovicsot a francia Konvent meghívta. Cambonról azonban nem emlékezik meg ebben a jelentésben, ahogy Martinovics itt említett pénzügyi munkájáról sem szól. Ld. I. k.

[3] Erről a munkájáról Martinovics több alkalommal megemlékezett a bíróság előtt (v. ö. 282., 312. és 405. l.) de 1791—92-ben készült életrajzaiban nem említi egyszer sem. A könyv egyébként sem Magyarországon, sem a Bibliothèque Nationale-ban Párizsban, sem a British Museum könyvtárában nincs meg.

[4] Az 58 írott ívre terjedő németnyelvű dolgozat címe: Martinovics Ignác József szászvári apát és cs. kir. tanácsos kísérlete büntetőjogi törvénykönyv szerkesztésére. Első rész, Bécs, 1794. — A munka 8 fejezetre oszlik. Ezeknek címe a köv.: Az állam céljáról; a törvényhozásról általában; a büntetőjogi törvényhozás igazi szelleméről és igazi alapjáról; a büntényekről általában; a bűntények különböző nemeiről; a bűntények némely feltételes nemeiről. (A kézirat elégett az osztrák belügyminisztérium levéltárában. Ismerteti *Martinovics élete*, 164. l. 2. jegyz. — V. ö. 305. l.)

18.

[1794 október 3, Bécs]

Batsányi János fölterjesztése Sándor Lipót nádorhoz. Ismerteti az őt ért korábbi és mostani igazságtalanságokat, és pártfogását kéri

Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 52. fasc. ad A 39. csomó.

A fölterjesztés megírásával kapcsolatos körülményekre, valamint Saurau gr. véleményére ld. 170 l.

Durchlauchtigter Erb-Prince!
Erz-Herzog und Palatin!
Gnädigster Herr!

Mit den unbegränzten Vertrauen, welches jeder gekränkte Bürger meines Vaterlandes zu den natürlichen und, nach dem Kőnig, ersten Handhaber der Gesetze und Gerechtigkeit hegen soll, gieng ich vor 3 Wochen, als ich hörte, das auch ich unter die sogenannten Jacobiner gerechnet, und gesuchet werde, zu Er. Königl. Hoheit, und im Bewustseyn meiner Unschuld (denn hätte ich mich schuldig gefühlt, so hätte ich mich ja längst in Sicherheit bringen können) trug ich mich selbst zur gesetzlichen Untersuchung an, im Falle, das hinlänglicher Grund dazu vorhanden wäre. E. Königl. Hoheit geruhten mich zu versichern, das höchst-dieselbe nichts davon wüsten und bestellten mich auf den andern Tag zu sich. Was weiter mit mir geschah, kann Er. Königl. Hoheit ebenfalls nicht unbekannt seyn. In höchst-dero Namen wurde ich auf meinem Quartier nächtlicher Weise von bewaffneten Leuten überfallen, mit Gewalt, wie ein verurtheilter Missethäter entführt, hier in ein kerkermässiges Polizey-Zimmer geworfen, dann von einem — mir und den Gesetzen unseres Vaterlandes unbekannten — Inquisitions-Tribunal (unter dessen 3 Mitgliedern ich noch überdies, zum vollen Maasse der Kränkung, meinen mehrjährigen persöhnlichen Feind sehen muste![1]) zweymal heimlich verhört; und dann allen den mordenden Schrecknissen und Qualen einer eingeschränkten traurigen Einsamkeit, wodurch der thätige Geist eines von den eigensinnigsten Schicksal so gewaltsam unterdrückten Mannes gefoltert werden kann, überlassen!

Hier, in dieser — für einen schuldlosen Mann so äusserst kränkenden — Lage, sitze ich nun den 23-ten Tag meiner Entführung und Gefangenschaft, in Erwartung dessen, was mein Verhängnis über mich weiter beschlos. Meiner Freiyheit, meiner Ehre beraubt, habe ich nichts, als dieses lästige Leben nur noch zu verliehren!

Im Gefühl meiner Unschuld, mit Zuversicht auf meine Tugend und die innere Würde meiner mit der sorgsamsten Mühe gebildeten Seele, und im Vertrauen auf die Gerechtigkeit, ohne welche kein Staat, keine menschliche Gesellschaft lange bestehen kann: waage ich noch einmal den Versuch zu

[1] Lányi József kancelláriai tanácsos, a Batsányi elleni 1793-as vizsgálat kancelláriai referense. — Az itt előadottakra v. ö.: 175. s köv. és 585. s köv. l.

meiner baldigen Befreyung, und zur Rettung meiner den Muthwillen jedes schlecht und boshaft gesinnten Menschen preisgegebenen Ehre!

Drey sollen die Ursachen seyn, die mir Entsetzung, Verfolgung, und endlich auch diese gewaltsame Gefangennehmung zugezogen haben.

1°, dass im J. 1789 gemachte, und im J. 1790 mit Censur gedruckte kleine Gedicht ;[1]

2°, der poëtische Brief vom vorigen Jahr, welcher nicht gedruckt, sondern erst nur auf die Censur gegeben worden ;[2] und

3°, die Bekanntschaft und angebliche Verbindung mit dem Probste Martinovich.

Ad 1um In dem an die Ungarische Hof-Kammer nach Ofen hinabgelangten hohen Entsetzungs-Decret wird gesagt, dass ich mich durch dieses höchstanstössige Gedicht strafbar gemacht habe.[3]

Im Grunde könnte die Strafe den Author — und zwar da nur nach der Weisung der Gesetze — dictirt werden: entweder wegen der Bekanntmachung, oder wegen den Inhalt des Gedichts.

Wegen der Bekanntmachung aber konnte nicht: weil es erwisenermaassen *a)* im J. 1790 mit Censur gedruckt, und *b)* im J. 1791 das Heft des Journals, worinn es enthalten ist, mit Bewilligung des höchst-seligen Kaysers und Königs auf der Post, gegen bestimmtes Porto, an die Praenumeranten versendet wurde.

Wegen den Inhalt könnte es entweder in Rücksicht auf dessen allgemeinen Sinn, oder auf die Ausdrüke straffällig sein. — Ersteres nicht: weil *a)* der Author durch die Censur ipso facto der Verantwortlichkeit überhoben, und vor dem Richterstuhl der Vernunft sowohl, als der ganzen civilisirten Welt, unschuldig ist; — weil

b) diese ganze Sache schon, vor Jahr, behoben war; und mir also, ohne mich absichtlich schuldig finden zu wollen und der Gerechtigkeit öffentlich Hohn zu sprechen, nicht mehr imputirt werden konnte; — weil

c) es gegen die Despoten en général, welche ihre Völker unterdrücken, gerichtet ist, die meinem König nicht weniger als mir selbst verhasst sind und verhasst seyn müssen. Der kurzsichtige Mensch, welcher dieses Gedicht aufrührisch nannte, bedachte nicht, dass er hoc ipso die Anwendung davon macht: und durch seinen unbesonnenen Antrag seinen eigenen Monarchen beleidigt; sich selbst aber, durch seine ungeistige und gehässige Dienstfertigkeit, in den Augen des Publicums, dass die gesetzwidrige Unbilligkeit einer solchen Strafe sieht, verhast und verächtlich macht.

Das Zweyte nicht: weil *a)* die Ausdrück[e] von den allgemeinen Sinn nicht abgesondert, nicht einzeln genommen werden müssen; selbst

[1] »A franciaorzsági változásokra« c. költemény. Az ezzel kapcsolatos följelentést és a vizsgálatot részletesen ismerteti Szinnyei Ferenc, *Batsányi János*. Bp. 1904 (Magyar Történeti Életrajzok) 36. s köv. l.

[2] A Szentjóbi Szabó Lászlóhoz írt költői levél, amelynek főleg egyházellenes részeit kifogásolták, s amelyért Batsányit állásvesztésre ítélték. (Ld. Szinnyei, *i. m.* 38. s köv. l.)

[3] Az alábbiakban Batsányi lényegében a nádorhoz korábban írt védekező iratának érveit ismétli meg. (1793 ápr. 15., Kassa: O. L. Vertr. A. 40. fasc. 13. sz.) Batsányinak ez a fölterjesztése, csakúgy mint általam itt közölt sorai, elkerülték a kérdéssel foglalkozók figyelmét.

denn nicht *b)* wenn die bilderreiche Sprache eines Gedichts so buchstäblich genommen werden sollte, wie jene der Prose; ferners nicht

c) weil der Ausdruck fel-szenteltt, (fel-kentt), das ist: gesalbte, auch bey mir nur die Bedrückung hat, welche ihm durch die grössten Schriftsteller und Staats-Lehrer des Jahrhunderts — nicht in Frankreich! sondern — in Deütschland gegeben, ja wie es in Schulen selbst seit mehreren Jahrzehenden schon gelehret wurde, und bis zu diesem Augenblick noch öffentlich gelehret wird. So lese ich z. B. in den neüesten, herrlichsten Werke, welches die Staats-Gelehrsamkeit bis nun aufweisen hat: »Einmal vorausgesezt, dass Regierungs-Last für menschliche Schultern zu schwer sey, und doch kein Gott sich meldete oder dichten liess, der solche übernähme: so deificirten die Menschen selbst. So die Karaiben; so die christlichen Priester seit dem 5-ten Seculo, durch ihr mit erstaunlicher List ersonnenen Salben.«[1] Dieses sagt ein Mann, der die persöhnliche Achtung selbst des unsterblichen Oncle Er Königl. Hoheit verdient und besessen hat; ein Mann, dessen vollwichtige Authorität in der ganzen weiten gelehrten Republick anerkannt, der Hofrath eines der ersten Monarchen der Welt, und öffentlicher Lehrer an der wichtigsten, berühmtesten Universität Deütschlands ist; mit einem Worte, Schlőzer — wegen seiner hohen Kenntnisse aller Art nicht nur, sondern auch wegen der unbestechlichen Gerechtigkeit seiner Feder, mit der er Ehre und Schande nach Gebühr austeilt, in ganz Europa gleich berühmt; — in einem Werke, so er die wahren Grundsätze des allgemeinen Staats-Rechts und der Staats-Verfassungs-Lehre so deütlich, so bündig und aphoristisch, zugleich den Gehorsam gegen rechtmässige Herrscher so unzweydeütig, so klar, und mit einem solchen Nachdrucke lehret, wie keiner vor ihm noch gethan hat; der folglich auch über alle Missdeütung, über alle Intriguen der politischen Verletzungs-Sucht selbst erhaben ist.

Ob aber, ferneres, der Despotenhass erlaubt sey? ob der Dichter einer freyen, unabhängigen und ihre eigene Staats-Verfassung habenden Nation, seinen Abscheü vor der Tyranney, öffentlich ausdrücken dürfe? — sind, glaube ich, Fragen, die in Europa seit langer Zeit nicht mehr, und bey uns insbesondere noch nie, seit der Entstehung der Monarchie, problematisch behandelt worden. Auch bin ich in meiner Seele überzeügt, dass, gleich dem, der entweder selbst schwer krank gewesen, oder doch an andern den Jammer einer lästigen Krankheit gesehen, und also ein richtigerer Schätzer der Gesundheit ist, als ein anderer der nie ein ähnliches Elend erfahren hat; dass, sage ich, ein Mann, der die Schrecknisse der Tyranney kennt, die Schande der Knechtschaft, die niederdrückende, Körper und Sele erstickende Last der Sklawen-Ketten zu überdenken, und wenigstens im Geiste zu fühlen vermag: immer ein besserer Schätzer der rechtmässigen Herrscher-Macht, ein treürer, sicherer, verlässlicherer Unterthan guter und menschlicher Könige sey, als jener feile, verworfene und entmenschte Sklawe, der bloss der Laune des Augenblicks huldigt, der das nicht immer-angenehme, oft göttlich-schreckliche, aber auch allein-rettende Angesicht der Wahrheit sorgfältig und mit dicken Schleier verbirgt; Wohl und Weh, Sicherheit und Heil seines Herrn, nach dem eigenen Massstabe der Selbstsucht, nach dem blossen Instinct seiner thierisch-niederträchtigen Seele abmisst! — So dachte, so schrieb ich

[1] A. L. Schlőzer, *Allgemeines Staats Recht und Staats Verfassungs Lere*[!]. Göttingen, 1793, 121. l.

immer, seitdem ich mich vors Publicum gewagt; und der allgemeine Beyfall der Nation, die meine Kleinigkeiten ihrer Aufmerksamkeit würdigte, ist mir Bürge, dass ich nach keiner unrichtigen Logik geschlossen habe. — Dass übrigens die jetzigen Gallier, nach ihrer neü-republicanischen Terminologie, alle Könige tyrans nennen, dafür kann ich nicht; und das kann mir folglich keineswegs zur Last gelegt werden. Ich schrieb, mein Gedicht existirte und war bekannt, ehe sie vielleicht noch auf Républiqu; gedacht haben.*

Der symbolische Titel des Römischen Kaysers Valerian — »dem nicht Laune des Volks oder Aufruhr der Kriegs-Macht (wie vielen seiner Vorfahrer) sondern einmüthige Stimme der römischen Welt, den Purpur ertheilte, — der von der niedrigsten Stufe bis zur höchsten Ehrenstelle des Staats sich emporhebend, die Gunst tugendhafter Fürsten verdient hatte, in dem Senat und Volk edle Geburt, sanfte aber untadelhafte Sitten, Gelehrsamkeit, Klugheit und Erfahrung verehrte, — auf den (nach Bemerkung eines alten Schriftstellers) die Wahl sicher würde gefallen seyn, wenn es dem Menschengeschlecht freygestanden hätte, sich einen Herrn zu wählen« — der selbstgewählte, erhabene Ehrentitel dieses Fürsten war: »Inimicus Tyrannorum!« (Gibbon, in dem I-ten Bande der Geschichte der Abnahme und des Falls des Römischen Reichs.)[2]

So wahr ist es, das der Sinn eines Gedichts (besonders, da schon mehrere Jahre seit dessen Erscheinung verflossen waren) nur Intrigue und Verfolgungs-Geist verdrehen, nur der allgemeinbekannte Mangel an der — zur Beurtheilung eines scientifischen Products erforderlichen Einsicht des respectiven Referenten, ja dessen persönliche *Feindschaft* (wie ich ihm auch jezt bey der Untersuchungs-Commission gezeigt habe) nur solche Ursachen sind Schuld, das ich dem besten, menschlichsten Monarchen in einem so gehässigen Lichte dargestellt werden konnte; denn die Bemerkung, das das Journal von einem Comitat zuerst als gefährlich angegeben sey, würden wohl kaum eine Widerlegung verdienen. Ausserdem, dass die öffentliche Meynung des Landes sowohl, als jene der Stände eines anderen, zur Beurtheilung eines litterarischen Werks unendlich mehr qualificirten Comitats, zu meinem Vortheil längst und so deütlich entschied, — ausser diesem sage ich, zeigt die, jezt im Monat Julio erst, an S. M. in betref des Schul- und Erziehungs-Wesens gemachte und im Drucke publicirte, ja (wie man sagt) an alle übrige Gespannschaften mit Aufforderung geschickte Vorstellung jenes Comitats zur Genüge, welch ein Geist durch das dortige Organ in solcher Sachen spreche, welch eine Gottheit durch jene Orakel-Sprüche ihren Willen offenbare. Diese äusserst merkwürdige, die höchste Aufmerksamkeit der Regierung nicht weniger als die des Landes, so wie auch in statistisch-politischer Hinsicht eine genaue Zergliederung verdienende Vorstellung des Sároscher Comitats, ist zu meiner Recht-

* Batsányi jegyzete: Aus der Gazette Nationale, ou le Moniteur Universel, Janvier 1793 erhellet es: dass noch im Jahre 1791, bey der Flucht des Königs, in Paris nur fünf Männer von grösserer Bedeutung waren, welche ihre Républicanisme zuerst öffentlich äusserten, und diese Regierungs-Form eingeführt wissen wollten. Payne erzählt diese merkwürdige Sache umständlich, in seinem Voto, *loc. cit.*[1]

[1] *Moniteur*, 1793 jan 27.-i sz.
[2] *Aus dem Englischen übersetzt.* I. Wien, 1790. 411—412. l.

fertigung ein unwidersprechliches, und mir, für die unbillige Kränkung, vor der ganzen vernünftigen Welt genugthuendes, gedrucktes Ackten-Stück, dessen Werth in den dermaligen Zeitlauf nicht hinlänglich geschätzt werden kann.

Ad 2dum. In den obenerwähnten, an die Ungarische Hofkammer gelangten hohen Entsetzungs-Decret steht, dass ich ein zweydeutiges Gedicht im Drucke zu verbreiten beflissen war. Hier rufe ich mich in aller Untertänigkeit auf meine diessfalls eingereichten[1] zwo Klag- und Bitt-Schriften[1] neüerdings, und bitte 1) um deren, so wie der übrigen dazugehörigen Acten, genauere Würdigung, 2) durch einen anderen, inn- oder ausländischen, 3) in den Künsten und Wissenschaften nicht so ganz fremden, 4) gegen den Dichter nicht feindseliggesinnten, 5) freymüthig-bescheidenen, und 6) gegen Aufklärung und aufgeklärte Männer nicht eingenommenen Referenten. Übrigens, da dieses zweyte Gedicht 1° erst auf die Censur gegeben, und 2° obgleich der bedeütendste Theil desselben bereits durch den — auf jesuitische Anstiftung angebenden Censor[2] (es ist weltkündig, dass dieser Mensch, der mit wahrem Scandal des Publicums Bücher-Revisor gewesen, nichts als ein elendes Werkzeüg dieser Leüte war) durch diesen Censor selbst approbiret, aber doch 3° nicht gedruckt, ja 4° auch ich darüber nicht gehört worden bin, und 5° derselben, selbst in dem Punitions-Decret, bloss Zweydeütigkeit im allgemeinen zur Last gelegt wird. So werden E. Königl. Hoheit gewiss für nicht unbillig zu finden geruhen, wenn ich mich wundern, und so wie jeder andere im Lande, nicht begreifen kann, wie ich desswegen meines Dienstes (wenn er auch noch so klein und einem Mann meiner Art — es geschieht wohl nicht aus Stolz, dass ich es sage! — noch so unangemässen gewesen wäre) entsetzt, und es den Jurisdictionen meines Vaterlandes, im Namen Sr. M. (obwohl, nach der eigenen, zweimal auf Ehre gegebenen, Versicherung, allerhöchst-dieselbe nichts davon wusten) befohlen werden konnte, mich für einen Mann von gefährlicher Denkungs-Art zu betrachten, und als solchen überall, wo ich hingehe, genau zu beobachten! — Eine solche, proscriptions-ähnliche Strafe hätte wahrlich nur einen überwirfenen, und zwar in debita et legali forma juris überwiesenen, Verbrecher andictirt werden können. Überdiess hörte ich von manchen Stellen desselben Gedichts so unpassende, so absurde Auslegungen, dass es mir, besonders wegen ihrer unglaublich-boshaften Ungereimtheit, durchaus unmöglich ist solche zu vertheidigen; und ich bin also nothgedrungen, E. Königl. Hoheit gehorsamst zu bitten, höchst-dieselben möchten bey Sr M. gnädigst zu bewirken geruhen, dass es mir erlaubt werden möge, mich über das in Frage stehende Gedicht förmlich zu verantworten, oder aber (was ich ohnehin zu thun, meiner Ehre wegen, schuldig bin) dasselbe einer auswärtigen Universität, zur unpartheyschen Beurtheilung vorzulegen. Ich unterwerfe mich zum Voraus der strengsten Ahndung, wenn ich schuldig befunden werden sollte.

Ad 3um. In was meine Bekanntschaft oder Verbindung mit Martinovich bestanden habe, erhellet aus den Inquisitions-Acten, namentlich aber aus meiner eigenhändigen Erklärung, und den zu derselben gehörigen, ebenfalls

[1] Nyilván 1793 szept. 19.-i (ld. Szinnyei *i. m.*, 39. l. 1. jegyz.) és 1794 márc. 1.-kérvényeit (O. L., Vertr. A. 40. fasc. 12. sz.) érti.

[2] Salhausen Móric br., a kassai tankerület prodirektora.

schriftlich und eigenhändig gegebenen Nachtrag.[1] Hier kann ich demnach bloss dieses noch hinzufügen, dass ich, bis auf diesem Augenblick nicht weiss, in was eigentlich jene Verschwörung bestehe, an der ich einen Antheil (einen so wesentlichen Antheil) soll gehabt haben, und wofür ich nur auf diese äussert-sonderbare Weise behandelt, auf so lange Zeit meiner Freyheit beraubt worden bin! Auch bin ich bis nun noch mit keinen von allen meinen Conpatrioten, die mit mir hier gefangen sitzen, confrontirt worden, wesswegen wir doch hergebracht seyn sollen ; und bin also bemüssigt, meine — desswegen bey der Commission — in Rücksicht auf den Martinovich schon mündlich gethanen Bitte, auch vor Er Königl. Hoheit zu wiederholen. Sie werden auch (einzele oder in concreto befragt) sagen können, was ich für ein Staats-Bürger sey ; und ob gegen mich irgend ein ehrlicher Mann etwas vorbringen könne, was diese meine Behandlung verdienen, oder die mir wiederfahrene mehrmalige Kränkung billigen und rechtfertigen könnte!

Und dieses ist nun, was ich noch in aller schuldigen Demuth zu sagen, was ich vor Er Königl. Hoheit zur Bewirkung meiner Loslassung, zur Rettung meiner Ehre, sagen zu müssen geglaubt habe.

O Prinz! Es ist der letzte Versuch, den ich mache. Verschmähen E. Königl. Hoheit die Stimme eines Mannes nicht, der zwar gefangen, einzeln, schwach und verbindungslos, ausser seiner Tugend und selbst durch seine Mitbürger öffentlich anerkannten Rechtschaffenheit nichts für sich hat, folglich bald niedergetretten und wie ein Wurm durch die Allgewalt der Herrscher-Macht zermalmet werden, ja bey dem Drange der Zeitläufte [!] noch verdammlich scheinen kann! der aber den Schutz der Gesetze seines Vaterlandes noch nicht verwirkt hat! Er gehört noch zu einer Nation, von der E. Königl. Hoheit geachtet, geschäzt und geliebt werden ; von welcher also höchts-derselben nicht das geringste Glied gleichgültig seyn kann. Er ist der Bürger, und zwar (Zeuge der allgemeinen Meynung aller Rechtschaffenen sowohl, als der einstimmigen, über alle privat Verläumdungen erhabenen Vorstellung eines grossen aufgeklärten Comitats) einer der nützlichsten Bürger des Staats, dessen E. königl. Hoheit erster, freywillig- und selbstgewählter Beamte sind. Er ist endlich Mensch, ein verkannter, unterdrückter, auf Ehre, Leben und Tod angeklagter Mensch! Und dieses ist einer der erhabendsten Titel, welche ihm auf die thätige Theilnehmung eines Prinzen Anspruch und Recht geben sollen, der über Menschen-Werth einen zu richtigen Begriff hat, um den Mann nach seinen äusseren Verhältnissen allein zu betrachten, nach seiner Glücks-Umständen zu würdigen! Dass ich kein Glück machte, — bis in das 33-te Jahr meines Lebens keines machen konnte: ist nicht meine Schuld! Ich habe die Talente, die mir die Natur lieh, mit dem emsigsten Streben gebildet. Ich habe mein ganzes Leben den Wissenschaften gewidmet, im Studieren zugebracht. Und dieser unbestechliche Richter, den Gott zur Leitung mir gab, dessen Wink und Beyfall mir immer heilig war, mein Bewustseyn, sagt es mir, dass ich dem Staate nützliche, sehr nützliche Dienste leisten könnte! Dass ich aber nicht auf meinem Platze stehe ; dass mir selbst das, was nach dem Gange der Natur und dem Gesetze der Billigkeit sonst nützen sollte, schädlich seyn, und der Besitz mehr noch als die blosse Schuld des Mangels tragen mus : das ist der Eigensinn meines

[1] Ld. *Iratok* 16/a és c. sz.

Schicksals ; und ich habe gelernt mich in die Fügungen desselben zu schicken, so lange es meiner Ehre und inneren Würde nicht entgegen ist. Jezt aber bin ich eben auf diesem Scheideweg, wo ich — vielleicht zum leztem Mal und für immer — wählen werde. Das Loos, welches mir nun geworfen werden soll, ist noch in den Händen Er. Königl. Hoheit!

O Prinz! Was ist der Staat, was ist das gesellschaftliche Leben des Menschen, wenn Talente, Wissenschaft und Bildung, wenn thätige Tugend und Rechtschaffenheit — anstatt Wohlseyn und Ehre dem Manne zu bringen oder ihn wenigstens vor Elend, vor Verfolgung zu sichern und vor Unterdrückung zu schützen, ihm vielmehr zur Schande, zum Verderben gereichen? Auf diese, aus den reinen Grunde meiner tiefgerührten Seele quellende Frage, wird das gute, menschliche Herz Er Königl. Hoheit die beste Antwort geben!

Er. Königl. Hoheit

Wien, den 3-ten October 1794.

unterthänigst-gehorsamster
Batsányi m.p.

19.

1794 szeptember 17, Bécs

a.)

Az udvari vizsgálóbizottság összefoglaló jelentése az előzetes vizsgálatról

Az 1870-es években készített másolat a bécsi belügyminisztériumi levéltárban őrzött, dőközben elpusztult hiv. kópiáról: Széchenyi Kvt. Ms. Fol. Germ. 1071. sz 60—65. fol.

Allerunterthänigster Vortrag
die mit den ungarischen Staatsverbrechern vollendete Voruntersuchung betreffend.

Gegenwärtige: Praeses Graf v. Saurau, geheimer Rath und Direktorialreferent, Hofrath v. Nagy, Hofrath Baron Stupan, Hofrath v. Beer, Hofrath v. Lányi, Appellationsrath v. Faby, Appellationsrath von Kapus v. Pichelstein, Regierungsrath Schilling Referent, Oberstlieutenant Girod, Magistratsrath Martinolli, Magistratsrath Sedelmeyer.[1]

Die von E. M. eigens aufgestellte Hofkomission hat sich vorzüglich angelegen sein lassen, mit aller der Eile, welche der Gegenstand nur immer erlaubte, durch Vernehmung der theilhabenden Individuen den fürchterlichen Plan in sein volles Licht zu setzen, welcher nichts weniger, als die Untergrabung der ungarischen Staatsverfassung und den Umsturz der ganzen österreichischen Monarchie zum Zwecke hatte.

Dieses wichtige Geschäft ist nunmehr seiner Vollendung zugeführt, und die Hofkomission siehet sich im Stande Er. M. das ganze schwarze Komplot in aller seiner Hässlichkeit aktmässig darzustellen.

[Ezekután sorjában, részletesen ismerteti Martinovics, Hajnóczy, Laczkovics, Szentmarjay, Sigray, Szolártsik és Batsányi elfogatásának körül-

[1] A vizsgálóbizottság tagjaira v. ö. 26. l.

ményeit és vallomásaikat. Bűnösségüket valamennyien elismerték, kivéve Batsányit, aki tagad. Batsányi] läugnet platterdings für die Gesellschaft Mitglieder angeworben, oder irgend jemandem von der Existenz dieser staatumwälzenden Gesellschaften gesprochen zu haben, wobei man aus Mangel der Beweise auch stehen zu bleiben gezwungen war. Indessen bleibe demselben immer zur Last, dass er von diesem schrecklichen Plane volle Wissenschaft gehabt, und hievon der Regierung, wie es in solchen Fällen Pflicht jedes Staatsbürgers ist, keine Eröfnung gemacht habe.

Wenn ferner in Betrachtung gezogen wird, dass derselbe mit Lascowitz, Haynoczy, Szent-Mariai, und überhaupt mit allen democratisch gesinnten in genauer Bekanntschaft gestanden sei, dass er von seiner revoluzionären Denkungsart bereits durch Druckschriften eine Art benommen habe, welche seinen Fanatismus in überspannte Grundsätze über Aufklärung und Staatsreform ausser allem Zweifel setzt, so scheint derselbe eins der gefährlichsten Individuen für die öffentliche Ruhe zu sein, und ist um so nőtiger denselben wenigstens für die gegenwärtige Epoche unschädlich zu machen, als sich sonst von seiner schwärmerischen Beredsamkeit, von seiner durch Entsetzung vom Amte aufgereizten Rachgierde und dem sich zu verschaffen gewussten Anhange im Lande viel Übels erwarten lässt, und er selbst nach Aeusserung des Martinovich einer der bedenklichsten Menschen des Kőnigreichs ist.

Allergnädigster Herr! In den aufgeführten Aktenstücken lieget nun das ganze Operatum, in so weit hier von der Hofkomission die Aufklärung dieser auf das Wohl der ganzen Monarchie so nahen Bezug habenden Angelegenheit möglich war. — Es hanget die Ruhe von Er. M. Regierung und das künftige Glück aller guten Staatsbürger davon ab, dass die Fortschritten dieser (Dank sei es der Vorsicht) so glücklich entdeckten geheimen Gesellschaften gehemmet, und das fürchterliche Übel noch in seiner Geburt ersticket werde. Zwar ist die Zahl der Verbündeten, wie gegenwärtiges aus den Akten gezogenes Verzeichniss *L*[1] beweiset, noch nicht sehr hoch angewachsen ; allein wer bürget dafür, dass vermöge der Lange der Zeit und der progressiven Aufnahmsmethode nicht schon Tausende verführt worden sind, und diese wieder andere verführt haben.

Das wirksamste Mittel kann nur dieses sein, wenn das competente Tribunal mit aller Sorgfalt und Genauigkeit alle Eingeweihten dieses auf die gänzliche Staatsumwälzung gerichteten Bundes zu entdecken sucht, und die Häupter desselben nach den auf Verbrechen der Art festgesetzten Landesgesetzen baldmöglichst aburtheilet.

Die aufgestellte Hofkomission ist daher der unvorgreiflichen Meinung, dass nachdem nunmehr die Voruntersuchung hier geendet ist, die im hiesigen Polizeyhause aufbewahrten ungarischen Individuen : Martinovich, Haynoczy, Lascowitz, Szent-Mariay, Graf Sigray, Szolarczek und Batsanyi nach Ungarn abzuführen, der gehörigen Instanz zur förmlichen Untersuchung zu übergeben, und durch die kompetenten Richter gesetzlich abzuurteilen und zu bestrafen wären.

Obgleich Martinovich als Stifter dieses Revoluzionsbundes, welcher sich auch selbst als Verfasser der Schandschrift Litterae ad Imperatorem, ja sogar als constituirter Chef der französischen Propaganda für Ungarn und Oesterreich bekennet, mehrere Jahre in den deutschen Erblanden zuge-

[1] Közölve a 232. lapon.

bracht hat, so findet diese treugehorsamste Hofkomission doch rathlich, dass auch derselbe dem ungarischen Tribunale übergeben werde, weil: 1-tens, Martinovich in Ungarn gebohren ist; 2-tens, als infulirter Probst unter den Prälaten des Königreichs seinen Platz nimmt; 3-tens, endlich weil das Verbrechen selbst im Lande begangen worden ist, und die gewaltsame Zerstörung der ungarischen Monarchie zum Zwecke hatte.

So ein grosser Verbrecher dieser Martinovich nun wirklich ist, so liegt der Hofkomission doch die gewissenhafte Pflicht an, den mildernden Umstand aufzuführen, dass derselbe freimüthig den ganzen fürchterlichen Plan mit aller Umständlichkeit eröffnet und hiedurch die Untersuchung-Komission in Stand gesetzt hat, den Gang desselben näher zu verfolgen, die Häupter einzuziehen und durch die bei dieser Gelegenheit verbreitete Furcht dem um sich greifenden Übel vielleicht Schranken zu setzen.

Wenn E. M. diesem von der Hofkomission in aller Unterthänigkeit gemachten Antrag a. h. zu benehmigen geruhen, so wird es von Er M. weisesten Maasnehmungen abhangen, wie dieser Antrag in schleunigem Vollzug zu bringen sei, und durften a. h. dieselbe um so mehr geneigt sein, den ungarischen Hofkanzler in die vertrauliche Kenntniss dieser ganzen Angelegenheit zu setzen, als es äusserst nőthig sein wird, verschiedene politische, den Zeitumständen angemessene Verfügungen zu treffen, durch welche die Ruhe im Lande vollends gesichert werden kann.

Wien, den 17-ten September 1794.

Saurau m. p.
Schilling m. p.

b.)

Az udvari vizsgálóbizottság kimutatása
a magyarországi titkos társaságok tagjairól

Eredeti tisztázat: O. L. Vertr. A. 49. fasc.

Az alábbi irat az udvari vizsgálóbizottság jelentésének *L* melléklete volt. Ennek az iratnak alapján tette meg javaslatát az elfogatásokra a jogügyi igazgató.

Verzeichniss
der der Reihe nach die geheimen Gesellschaften der Freiheit und Gleichheit und der Reformirten eingeweiheten Glieder.

Martinovics, als Haupt dieser Gesellschaften, ernannte vier Direktoren, nämlich:

I. Haynotzi. Dieser nam zu Glieder und Verbreiter auf:

A) Ambrosy, königl. Fiskal, welcher erwarb den
a) Marton Medicinae Doctor.

B) Versegi, Expauliner. Dieser verleibte ein
b) Mak, Expauliner,
c) Juhász, Exprämonstratenser,
d) Landerer, Buchdruker.

C) *Szén*,[1] Buchhalterey-Beamten in Consilio. Dieser nahm auf den
e) Neumiller,[2] Kameralregistranten.

[1] Szén Antal.
[2] Magyarosított nevén Ujgyörgyi.

D) Szabó László, Advokat, dermaligen Secretaire bei bem Siebenbürg*ischen* Hofkanzler. Dieser vergrösserte die Gesellschaft durch die Aufnahme des
f) Fodor[1] zu Körös, Professor.

II. Laczkovitz. Dieser machte zum Mitglied und Verbreiter seinen Neveu:

E) Szlavy Johann, juratus. Dieser warb an :
g) Palugyánszky,
h) Kazinczi[2]

III. Szentmariay. Dieser weihete zu Mitglieder und Verbreiter :

F) Verhovszky. Dieser den jungen
i) Bujanovics. Dieser den jungen
1. Mihalkovits.
k) Pruzsinsky, juratus bei der Königl. Tafel. Dieser einen gewissen
2. Tarián.[3]
l) Szolarczek, Instruktor bei Herrn v. Abaffy. Dieser den
3. Erdélyi, juratus beim Herrn v. Ambrosy.
4. Baranyai
5. Illés, Advokat.
6. Kopasz, Advokat.

G) Hiergeist, Jurist. Dieser erweiterte sie durch die Aufnahme des
m) Szmetanovics, Jurist. Dieser durch die fernere Aufnahme des
7. N m sány, Jurist.
8. Tom k, Jurist.
9. Lonovicz, Mediziner.
n) Szilla, Jurist.

H) Lukacs. Dieser nahm auf den
o) Paiszkoff r, Bürger zu Pest.

J) Eösz.[4]

K) Tantsitz.

L) Szulyovszky, Dieser warb an den
p) Kazinczky Franz

IV. Sigray (Jacob Graf). Dieser vermehrte die Gesellschaft durch die Aufnahme

M) Fodor,[5] Statthalterei-Sekretär.

N) Rosty (Paul v.)

O) Rosty (Johann v.) Notaire. Dieser nahm auf den
q) Cs rnovitz (Adam v.) pensionirten Secretaire.

P) Pfarr r zu Körm nd.[6]

Q) Br hm Johann, Chirurg zu Regniz.

[1] Fodor Gerzson.
[2] Kazinczy Miklós.
[3] Tarján.
[4] Őz Pál.
[5] Fodor József.
[6] Szabó Imre

Mittwissenschaft von diesen Gesellschaften hatten:

Batsányi Johann durch Martinovics;

Szecsanacz und Abaffy durch Hainotzi;

Marjassy Istvan durch Ambrosy.

Szetsch,[1] Sprachmeister soll den Freiheits- und Gleichheits-Katechismus, wie sich einmal Szentmariay bei Haynótzi äusserte, ohne dazu initiirt zu sein, bekommen und mitgetheilt haben.

Auch hat Szentmariay dem Secretaire bei dem Obersthofmeister Sr. Königl. Hoheit des Palatinus, Namens Pichler, von der Existenz dieser geheimen Gesellschaften gesprochen.

Ferner sollen noch in diese Gesellschaften aufgenommen seien, ohne ihre Aufnehmer bestimmen zu können, nach des obigen Szentmarjay Aeusserung: Tomanek, Megyeri, Káldy, Götz; Ujgyörgyi[2] hingegen soll durch Versegi aufgenommen worden sein.

Nach ebenderselben Aussage hat Kazinczky[3] seinen Bruder Dionisius Kazinszky, Obernotar im Szatmarer- und Gaspar, Obernotar im Biharer Komitat aufnehmen wollen.

Weiter vermutet dieser Szentmariay als Mitglieder den Grafen Augustin Keglevics, Rothweiler, und den Vizegespan Spisics.

Ferenc király az udvari vizsgálóbizottság szept. 17.-i összefoglaló jelentését véleményezésre megküldte a nádornak. A nádor véleménye a következő volt: A vizsgálóbizottság jelentéséhez mellékelt vallomási jegyzőkönyvek bizonyítják, hogy Martinovics és a vele összeesküdött személyek az állam és az alkotmány teljes felforgatására törtek. Ha tervük sikerül, romlásba taszították volna az országot, amelyik pedig a mostaninál jobb állapotot nem is kívánhat magának. Törvényes megbüntetésük meg fogja nyugtatni az ország lakosait és vissza fogja riasztani azokat, akik talán rokonszenveztek törekvéseikkel. Véleménye szerint, miután az előzetes vizsgálat befejeződött, a vádlottakat minél előbb Budára kellene hozni, hogy itt ítélkezzenek felettük. Ezért a Kir. Tábla haladéktalanul egybehívandó, hogy megtegye az előkészületeket. Azután utasítandó a jogügyi igazgató,[4] a vád megtételére, A foglyok Budára szállításával, itteni elhelyezésével és a perrel kapcsolatos javaslatait, valamint a további bűnösök elfogatását illető nézeteit később fogja fölterjeszteni. A bécsi vizsgálóbizottság kihallgatási jegyzőkönyveit magánál tartja, s majd átadja az ügyésznek. Fölterjesztéséhez mellékeli a Kancelláriához (a kir. Tábla számára kibocsátandó utasítás elkészítéséről[5]) és a Directorium in Politicis et Cameralibus-hoz (a jogügyi igazgató számára szükséges utasítás kibocsátásáról) intézkedő legfelsőbb leirat tervezetét.[6] (Az okt. 10.-én kelt fölterjesztést közli *Sándor Lipót iratai*, Iratok 150. sz.)

[1] Szécsi. Nem tudunk róla semmit. A perbe nem keveredett bele.

[2] Neumillert és Ujgyörgyit a bizottság tévedésből két külön személynek gondolta.

[3] Kazinczy Ferenc.

[4] Nyéki Németh János. V. ö. 236. l. 2. jegyz.

[5] V. ö. *Iratok* 24. sz.

[6] A Directorium in Politicis et Cameralibus az 1792-ben életbelépett reform óta a bécsi Udvari Kamarát is magában foglalta. A jogügyi igazgató számára — aki felségsértési perekben az ügyészi tisztet ellátta — az utasítás az Udvari Kamarán át jutott tehát a budai Magyar Kamarához. Az okt. 13.-án kelt iratot ld.: O. L. kamarai lt., Juridica 1795, fons 494. pos. 2. Ugyancsak okt. 13.-án Ferenc király az udvari vizsgálóbizottság előtti kihallgatások jegyzőkönyveit megküldte a nádornak, Némethhez való továbbítás céljából. (O. L. Privatbibl: 15. fasc. 234. fol.) — *U. o.* Németh nov. 16.-i beadványa a Kamarához, amelyben a perrel kapcsolatos, előreláthatóan igen sok munkájára hivatkozva kéri, hogy a per tartamára az alapítványi és kamarai ügyekben helyettesei önállóan intézkedhessenek az ő nevében.

II.

A PER ELŐKÉSZÍTÉSE ÉS VITELE

20.

1794 október 20, Bécs

Az uralkodó rendelete a Kir. Táblához a felségsértési per megindításáról.

Sk. aláírású eredeti : O. L. Curiai lt. Martinovics-fasc. I. köteg 1. sz. — Felzetén Ürményi személynök írásával : Tabulae Regiae praesentatum 2a 9bris 1794. — Egykorú hiv. másolata : St. A. Vertr. A. 45. fasc. Prozess des Martinovics 13. sz. mellékl.

A nádor okt. 10.-i javaslata alapján (ld. 234. l.) az uralkodó okt 12.-én utasította a' kancellárt a Kir. Táblához szóló leírat szövegének elkészítésére. (O. L. M. Kanc. 11282/1794. sz.) A Kancellária javaslatát Balogh Péter fogalmazta. Tekintve azonban, hogy a Kancellária fölterjesztésének mind fogalmazványa, mind pedig tisztázata hiányzik a kancelláriai levéltárból, (a 11599/1794. sz. alatt kellene lenniök) így az uralkodó rezolucióját sem ismerjük, s a végső szöveg létrejöttének módozatait nem áll módunkban nyomon követni.

Franciscus II[us] Dei gratia electus Romanorum imperator, [...]
Magnifice, Honorabilis, Magnifici item et Egregii,
Fideles Nobis Dilecti!

Posteaquam Nos ob subversans atrox laesae majestatis crimen incaptivata ac horsum deducta Hungarica individua, Martinovics, Hainoczy, Laczkovics, Szent-Máriai, Comitem Sigray, Bacsányi et Szolartsik in Hungariam eapropter revehenda et reducenda clementer disposuissemus, ut ibi ratione per leges praescripta judicentur, pro eo quod corda vestra occupare debet, legalis vestrae constitutionis et hujus illibatae conservationi immixae publicae felicitatis studio Vos ipsi perspicietis, quantum publicae atque adeo vestrae etiam salutis intersit, ut processus criminalis contra supranominatos erigendus omni cum solertia ac fide Deo, Nobis et Patriae debita pertractetur ac quantocitius etiam terminetur.

Hinc Vobis harum serie firmiter committimus et mandamus, ut praeattactum processum actore causarum Nostrarum regalium directore confestim erigendum, sub imminente St. Martini juris termino[1] praeferenter assum-

[1] A magyarországi törvényszékek, megőrizve a középkori hagyományokat, nem egyfolytában tárgyalták az ügyeket, hanem szünetektől megszakított időszakokban. Ezek voltak : 1. a vízkereszti törvénykezési időszak január 6. után ; a farsangi törvényszünet után: 2. a husvét utáni törvénykezési időszak ; az aratási szünet után: 3. a Szent István napi időszak augusztus 20.-tól ; majd pedig a szüreti törvénykezési szünet után: 4. a Szent Márton-napi időszak, november 11.-ével kezdődően, amelyet a karácsonyi, vagy másnéven téli törvénykezési szünet követett.

mere, et officio vestro pro munere judicum defungi noveritis. Vobis in reliquo gratia Nostra caesareo-regia benigne propensi manemus. Datum in archiducali civitate Nostra Vienna Austriae, die vigesima mensis Octobris, anno Domini millesimo septingesimo nonagesimo quarto.

Franciscus m.p.

C. Josephus Csáky[1] m.p.
Petrus Balogh m.p.

21.

A peres eljárást szabályozó legfelsőbb utasítások

a.)

1794 október 30, Bécs

A m. kir. Udvari Kancellária leirata Ürményi József személynökhöz. Közli az uralkodó utasítását a felségsértési perben követendő törvényszéki eljárásra.

Sk. aláírású eredeti: O. L. Curiai lt. Martinovics-fasc. I. köteg, 2. sz. Felzetén Ürményi írásával: Praes*entatum* 11a 9bris *1794*. — Fogalmazványa: O. L. M. Kanc. 11988/1794. sz. — 1836-ban készült hiv. másolata a Lovassy László elleni felségsértési per nádori iratai közt: O. L. Nádori t. lt. Polit. 231/1836. sz.

A Kir. Tábla elnökéhez, a személynökhöz intézett utasítással összefüggő tárgyalásokat nem áll módunkban nyomon követni. A megbeszélések többnyire szóban történtek, s írásbeli nyomuk nem maradt. Ezekben a napokban a nádor is Laxenburgban tartózkodott, így az ő tájékoztatására sem volt szükséges a tárgyalások anyagát írásba foglalni, s ő is szóban adhatta meg javaslatait. Másrészt az ezzel a kérdéssel kapcsolatos iratok hiányoznak a Kancellária levéltárából (12832. sz. alatt kellene lenniök), az Államtanács levéltára pedig 1945-ben elégett. Pedig hogy a megbeszélések elég széles körben folyhattak, és hogy vezetésük a nádor kezében volt, azt bizonyítják a ránkmaradt írásbeli javaslatok, így a jogügyi igazgatóé és az országbíróé.

Németh János jogügyi igazgató[2] okt. 14.-én kelt beadványában (Puncta inviatio-

[1] Csáky József gr., 1791 óta alkancellár.

[2] Nyéki Németh János (1748?—1807) szerepe a jakobinusok elleni felségsértés és hűtlenségi perben igen jelentős volt. Mint a Magyar Kamara kötelékébe tartozó Causarum regalium directoratus officium élén álló kir. jogügyi igazgató a Táblán ő viselte a közvádlói tisztet. (Hivatali hatáskörére v. ö. Svaiger Emericus Antonius, *Monographia fisci regii*, Veszprém, 1835, különösen 24. s köv. l.) Csallóközi (Nyék, Bős mellett fekszik a Csallóközben) kisnemesi család sarja volt. Hivatali pályáját 1788 óta ismerjük, ekkor személynöki ítélőmester. 1792-ben került a jogügyi igazgatói székbe. 1798-ben a bécsi Directorium in Cameralibus pulico politicis-hez került, majd 1805-ben udvari tanácsosi címmel a Magyar Kancelláriára nyert kinevezést. 1806 végén septemvir. (Ld. a megfelelő évek shematizmusait; Hazai *Tudósítások*, 1807. II. 65. l.; *Kazinczy levelezése*, IV. 490. és 610. l.; *Magyar Pantheon*, 307. l.) Országos viszonylatban az 1790/91-es országgyűlésen vált először ismertté neve: mindenre kész hívé volt az éppen uralmon levőknek. Amíg úgy látszott, hogy felül maradnak a rendek az uralkodóval szemben, Németh buzgó támogatója volt az ellenzéki nagyuraknak, s számos országgyűlési felterjesztésnek — így pl. a Graeven-ezred tisztjeinek ügyében — ő a fogalmazója. *(Naponként való jegyzései az 1790/91. magyar országgyűlésnek*, 92. l.) Később, még az országgyűlés tartama alatt, jónak látta az udvar mellé állni, s élete későbbi folyamán meg is maradt ezen az oldalon. *(Marczali*, II. 106., 198. l.) Laczkovics János meg is írta róla Gotthardi rendőrfőnöknek, hogy az országgyűlésen »er der speichellecker Parasit der Grossen und Magnaten war.« (1792 ápr. 3.: St. A. Vertr. A. 57. fasc.) A legkülönbözőbb források egybehangzóan műveletlen, pénzsóvár, rosszindulatú embernek jellem-

nis : O. L. Vertr. A. 37. fasc. 110. sz.) a peres eljárást illetően a következőket javasolta : 1) A per tárgyalása a Tábla zárt ülésein történjék ; ezeken se a protokollista, se a jurátusok ne vegyenek részt ; a jegyzőkönyvet valamelyik ítélőmester vezesse. 2) Miután a kihallgatások, majd a perfelvétel megtörténtek, a vádlottaknak joguk legyen védőügyvédet választani ; ezek azonban védenceikkel csak a Tábla valamelyik tagjának jelenlétében érintkezhessenek. 3) A védők a periratokat csak a procuratorián használhassák, s védőirataikat is itt írják meg. 4) A jogügyi igazgató az ítélethozatalt kivéve minden bírósági tanácskozáson jelen legyen. 5) Az elfogottak vagyonát a törvények értelmében írják össze. 6) A személynököt[1] külön leiratban utasítsák : őfelsége kívánsága

zik, aki minden lelkiismeret nélkül, csak egyéni érdekeit nézte. Laczkovics már idézett jelentésében azt írja : »Man murret gewaltig, dass der König den Németi [!] zum director causarum regalium gemacht hat, weilen er dazu nicht hinlängliche Kenntnüssen und Fähigkeiten hat.« A szélsőségesen aulikus Mednyánszky János br. szerint : »Jurist à Manch Hermaeon,« aki csak a *Hármaskönyvet*, Szegedi és Huszti jogi kompendiumait ismeri. (1792 jan. 14. : O. L. Privatbibl. 15. fasc. 4. köteg.) Ugyanígy jellemezte őt Szirmay Antal is, s ebben egyetértett vele bírálója, Kazinczy Ferenc, aki rikító színekkel ecsetelte Németh tudatlanságát és »gonoszságát.« (*Szirmay*, 25. § 2. observatio és *Fogságom naplója*, főleg márc. 31. és ápr. 29. ; előbbi helyen személyleírást is ad róla). Kohlmayer ügyvéd, az udvar besúgója, így jellemezte őt még jogügyi igazgatóvá történt kinevezése előtt : »Dieser Németh schnappt nach Geld, wie eine Hyaene nach Fleisch, und ihn zum Director machen, wäre so viel, als der Katze den Speck anvertrauen. Er würde auf diesen Posten gewiss nicht sagen : timeo Danaos et dona ferentes, viel mehr aber : odi Danaos — nihil ferentes.« (*Sándor Lipót iratai*, 761. l. 2. jegyz.) A perbefogottak hozzátartozóitól — összejátszva Bujanovics udvari ágenssel — mindenféle címen pénzt csikart ki. Így tudjuk, hogy Kazinczy anyjától 500 forintot vett fel. »Annyit nyúztak rajtunk... amennyit csak elbírtak,« — írta Kazinczy. (*Levelezése*, II. 596. l.) Egyedül a nádor nyilatkozott mindig elismeréssel munkásságáról és szorgalmáról. (V. ö. *Sándor Lipót iratai*, 856. l. és *Jegyzőkönyv*, passim.) Az Államtanácsban Eger szólalt fel ellene, mondva, hogy bizonyítékok nélkül vádol, s az embereket meggyanúsítja, hogy titkos szándékaik vannak a jó és igaz ügy ellen. Zinzendorf szintén fejére olvasta alaptalan gyanúsításait. (*Sándor Lipót iratai, i. h.* ; v. ö. *József nádor iratai*, I. 38—39. l.) A perben tanúsított rosszindulatát megismerve, nem csodálkozhatunk rajta, hogy a vádlottak, akik naponként kénytelenek voltak elszenvedni gonoszságait, minden rossz és igazságtalanság kútfejét benne látták. Kazinczy — aki minden alkalmat megragadott, hogy naplójában dícsérje az őrzésükkel megbízott tiszteket — így emlékezik meg Némethről : »Ennél vérengzőbb, kevélyebb és bolondabb embert képzelni nem lehet.« (*Magyar Pantheon*, 301. l.) Batsányi pedig »jellemtelen, alávaló, aljaslelkű« embernek nevezi, s az ő rovására írja, hogy »a magas bíróságok igazságérzetébe, pártatlanságába, s a törvények védelmébe vetett eddigi rendíthetetlen bizalmam egész életemre megingott.« (1816-os spielbergi vallomásából idézi Horánszky Lajos, *Bacsányi János és kora*. Bp. 1907, 97. l. V. ö. még 332. l.) Némethnek a perben követett elvi álláspontjára ld. *Iratok* 115. sz. — A szélesebb közvéleményt jól jellemzi egy 1795 tavaszi névtelen följelentés : az egyik pesti kávéházban néhány polgár beszélget. Dícsérik a perbefogottakat : jól védekeznek. Hallottátok — kérdi az egyik — mit mondott Abaffy a jogügyi igazgatónak? Szemébe vágta : »Quid tu vis, quid tu intelligis, Tu es asinus, tu es bos, tu es emptus fiscalis.« (O. L. Vertr. A. 55. fasc. 90. köteg.)

[1] Ürményi József (1741—1825) régi, de szegény nyitramegyei köznemesi család sarja. 1766-ban kir. fiskális, 1769-ben ítélőmester, 1774-ben kancelláriai referens és ebben a minőségében a Ratio Educationis kidolgozója, 1780-ban Pest megye adminisztrátora, majd 1782-ben Bihar megye főispánja ; 1789-től, 1795 júniusáig személynök, amikoris állásából fölmentették. 6 éves mellőzés után 1801-ben Galicia kormányzója, majd főispán és országbíró. 1790/91-ben az országgyűlés egyik vezéralakja, a rendek és az udvar között ő közvetít. Intranzigens katolikus, mint kancelláriai tanácsos elkeseredett harcot folytatott József türelmi politikája ellen. Lipót király jellemzése bizonytalan volt róla. Ürményi — írta — »est l'homme de plus grands talents et capacité qu'il y ait en Hongrie,... il est bon a consulter en toutes les affaires, et je crois qu'on peut s'y fier ; son unique défaut étant de changer de système selon qu'il voit ce qu'on souhaite.« Sándor Lipót nádor szerint : »félénk ember, aki senkivel nem akar ujjat húzni, inkább mindenkinek eleget akar tenni.« A közvélemény úgy tudta, hogy a felségsértési perben ellenszegült az udvar rendelkezéseinek, s ezért lett kegyveszettté 1795 júniusában. Annak azonban, hogy bármiben is szembehelyezkedett volna a nádor, vagy az uralkodó szándékával, nem találtam nyomát.

a z, hogy a per a törvényes keretek között, minél előbb befejeződjék, *b)* a kihallgatások ne az egész Tábla, hanem egy erre kijelölt vizsgálóbizottság előtt folyjanak; ennek elnöke a személynök, tagjai pedig, Almásy Pál táblai báró,[1] Berzeviczy alnádor,[2] két ítélőmester, Gányi,[3] Mikos[4] és Bernáth tanácsosok,[5] valamint a jogügyi igazgató volnának. *c)* Az előadói tisztet az ítélőmesterek viseljék.

Zichy országbíró[6] okt. 27.-én kelt beadványában (O. L. Vertr. A. 37. fasc. 118. sz. inkább csak problémákat vetett fel: az elfogatásokhoz elegendő-e a jogügyi igazgató

Horváth István, az ismert nyelvész-professzor, az Ürményi fiúk nevelőjének később, jellemzése szerint »noha jól ismeri az ország bajait, nem mondja azt meg, ahol kell, csak magában duzzog és fölfelé engedelmesen hallgat...« (Életrajza: *Szinnyei*, XIV. 693. h. és *Magyar Pantheon*, 168—177. l.; katolicizmusára: *Türelmi rendelet;* 1790-beli magatartására: *Marczali* és *Sándor Lipót iratai;* Lipót jellemzése: *u. o.* 435. l.; a nádor jellemzése: *u. o.* 852. l.; kegyvesztésére: Domanovszky Sándor, *Ürményi József személynök kegyvesztése. Klebelsberg Emlkv.* Bp. 1925, 531—540. l.; Horváth István szavai: *Naplója*, 1809. febr. 19. Idézi Grünwald Béla, *A régi Magyarország.* Bp. 1888, 102. l.) Végül megemlítjük, hogy Gotthardi Martinovicsra hivatkozva azt vallotta, hogy a magyar katonaságnak a forradalom céljaira való megnyerése Ürményi feladata lett volna. Ezt a vádat azonban a nádor olyan alaptalannak találta, hogy még Martinovicsot sem hallgatták ki az ügyben. (Ld. *Sándor Lipót iratai*, Iratok, 182. sz. — Gotthardi vallomásának másolata: Tud. Ak. Ms. Tört. Biz. Vegyes IV.)

[1] Almásy Pál (1749—1821) a Kir. Tábla bárója, később szeptemvir, aradi főispán, majd koronaőr, szintén középen állt az udvar és a rendek közt. Nagykunsági nagybirtokos, róm. kat. vallású család sarja. Lipót király véleménye bizonytalan volt róla: felsorolta a megbízhatók és a megbízhatatlanok közt is. Kazinczy többször is elismeréssel szólt tudásáról és magatartásáról. Öccse, Ignác, ekkor szeptemvir, 1815-ben grófi címet szerzett. (Életrajza: *Szinnyei*, I. 128—129; *Kazinczy levelezése*, II. 398., 520. és 587. l.; a család birtokaira: *Kempelen*, I. 74. l.; Almásy Pál birtokszerzéseire: Bártfai Szabó László, *A magyar szent korona Gyöngyösön. Gyöngyösi Kalendárium*, VII. 1936. 29. s. köv. l. és Almásy Dénes, *A zsadányi és törökszentmiklósi Almásy grófok története.* Kétegyháza, 1903. 62. s köv. l.; Lipót véleménye: *Sándor Lipót iratai*, 436. és 441. l.)

[2] Berzeviczy András, előbb Szepes megye alispánja, s az 1790/91.-i országgyűlésen követe, 1792-től kezdve alnádor, az ismert szepesmegyei birtokos nemes család sarja. Klerikális érzelmű, aulikus. Lipót király az udvar szempontjából megbízhatók közé sorolta. Gabelhofer abbé bizalmas jelentése szerint alnádori kinevezését a protestánsok kedvetlenül fogadták. Berzevizcy ugyanis — mondja — exponált katolikus, Mária kongreganista. Azt beszélik, hogy a püspöki kar azért támogatta annyira kinevezését, hogy legyen valaki a nádor mellett, aki a protestáns tanácsosokkal szemben a katolikus érdekeket képviseli. Berzeviczy egyébként már alispán korában is kitűnt türelmetlen katolikus magatartásával. (1790. nov. 22.-i jelentése: O. L. Privatbibl. 11. fasc. 4. köteg; Lipót jellemzése: *Sándor Lipót iratai*, 437. l.)

[3] Gányi János, táblai ülnök, dunántúli r. kath. köznemesi család sarja.

[4] Tarrodházi Mikos László (1750—1838) vasmegyei régi katolikus köznemesi, család sarja. Előbb a dunántúli ker. tábla ülnöke, majd 1792 óta a Táblán érseki, 1793-tól személynöki ülnök. 1799-ben országbírói ítélőmester, 1806-ban kancelláriai-, majd államtanácsos. 1825-ben báróságot kapott. (V. ö. Balogh Gyula, *Vas megye nemes családjai.* Szombathely, 1901, 225—226. l. *Nagy Iván*, VII. 495. l.; *Királyi könyvek*, 143. l.; *Kazinczy levelezése*, XIX. 490. l., XX. 60. és 501. l.)

[5] Bernáth József (1756?—1803) ügyvéd, 1785 óta táblai ülnök, 1797-ben szeptemvir; a zemplénmegyei alispán testvére; régi abaujmegyei, ref. vallású birtokos nemes család leszármazottja. 1790-ben a köznemesi ellenzékhez szított, később közeledett az udvarhoz. Lipót király a megbízhatatlanok közé sorozta, József nádor viszont 1797-ben a szeptemviri jelöléskor, igen elismerő véleményt adott róla, mind szaktudását, mind az udvarhoz való loyalitását illetően. (*Sándor Lipót iratai*, 445 l.; *József nádor iratai*, I. 192. l. V. ö. még *Türelmi rendelet*, 315., 473. és 659. l.; *Kazinczy levelezése*, III. 87. és 519. l. és *Magyar Pantheon*, 373. l.)

[6] Gr. Zichy Károly (1753—1826) előbb magyar kancelláriai referendárius, 1788 óta országbíró. 1790/91-ben közvetítőként fontos szerepet játszott a rendek és az uralkodó közt. Lipót király jó véleménnyel volt tehetségéről, de nem bízott benne. A felségsértési perrel kapcsolatos tömeges elfogatásokat ellenezte: ld. *Jegyzőkönyv* No 196. 1795.

elhatározása, vagy szükséges a Tábla hozzájárulása is? Hogyan történjék az elfogatás? Milyen biztonsági intézkedések szükségesek a foglyok őrzésével kapcsolatban? Hogyan történjék a föllebbezés? Végül javasolta, hogy minden egyes ítéletet terjesszenek fel jóváhagyás végett az uralkodóhoz, »da es sich jedoch ereignen könnte, dass die mehrere Zahl der zum Tode Verurtheilten, oder die exaspirende Todesstrafe einige Milderung im Wege der Gnade aus politischen Rücksichten fodere.«

A Kancellária okt 23.-án terjesztette föl javaslatát a királyi utasítás tartalmára vonatkozóan. Az ügy referense, egyben a javaslat megfogalmazója, Palócsay János kancelláriai tanácsos volt. Sajnos az utasítás elkészítésével kapcsolatos rendelkezéseket, véleményeket nem ismerjük ; ahogy már említettem, csak a kancelláriai fölterjesztésre adott királyi elhatározás maradt ránk. (O. L. M. Kanc. 11988/1794. sz.) Azonban annyit így is megállapíthatunk, hogy a jogügyi igazgató javaslatait teljes egészében elfogadták s a rendelet megszövegezésénél alapul vették. A kancelláriai javaslatnak a végső szövegtől való lényegbeli eltéréseire jegyzetben utalok.

Excellentissime ac Illustrissime Do*min*e Sup*remus* Comes et Personalis Do*min*e mihi Colend*issi*me!

In sequelam clementissimi regii rescripti in merito causae adversus atrocis criminis laesae majestatis reos coram Tabula Regia Judiciaria sub imminente St. Martini termino incaminandae ad praelibatam Tabulam Regiam Judiciariam sub 20[a] elab*entis* mensis Octobris N° 11 599 dimissi[1] dignata est S. M., Ss. sequentem inviationem pro directione Exc. Vestrae et Tabulae Regiae deservituram clementer praescribere, et quidem

1° Postaequam causarum regalium director actionem suam Exc. Vestrae contra quaestionatos reos exhibuerit, eorum citatio ex vinculis peragenda et hoc observandum etiam erit, quod complices illorum, siqui detecti et incaptivati fuerint.

2° Citatione et comparitione praemissa imprimis examina tam reorum jam incaptivatorum ad residua adhuc puncta per causarum regalium directorem exhibenda, quam et eruendorum ac detegendorum complicum similiter ad puncta per eundem directorem proponenda, peragantur, illis autem definitis et factis etiam pro re nata confrontationibus causar*um* regali*um* director allegative procedat ad probandum delictum, ipsis vero reis admittendum erit, ut semet seu per se allegative, seu per alios defendere possint, quodsi posterius praelegerint, talis eis concedendus veniet advocatus, de cujus integritate et taciturnitate dubium non est, et advocato reis assistenti processum inspicere et acta evolvere non secus, quam in hospitio referentis prothonotarii aut causarum regalium directoris admittatur, neque eidem licitum sit aliquid ex actis pro se describere, ne inactionati criminis planum et arcanae quaepiam circumstantiae quocunque authore in vulgus dimanent. Proinde

3° Non tantum ipsum substratum processus hujus celatum maneat, verum etiam examina, confrontationes et ipsum quoque judicium omnibus aliis, qui membra Tabulae Regiae Judiciariae non sunt, absentibus peragantur ; [a] superque omnibus processus hujus ciricumstantiis strictissimum

a) Az innen a 3. pont végéig terjedő részt az uralkodói resolució illesztette a Kancelláriá javaslatához.

nyarán őt is fölmentették állásától. 1802-től az osztrák kamara elnöke, majd államminiszter. (Életére ld. : *Nagy Iván*, XII. 392. l. ; *Szinnyei*, XIV., 1823. h. ; *Wurzbach*, LX. 28. l. ; jellemzésére ld. *Marczali* és *Sándor Lipót iratai*, 435. l. és Bevezetés.)

[1] Ld. *Iratok* 20. sz.

silentium sub juramento officii servandum membris Tabulae Regiae imponi jubet S. M. Ss.

4to Examinibus et confrontationibus delinquentium causarum regalium director semper interresse, et quidquid ad eruendam uberiorem rei veritatem, detegendosque imprimis complices conducere credit, ea proponere possit, dum judicium ferendum erit recessurus.

5to Singula die peracta examina et confrontationes per Exc. Vestram S^ae^ M^ti^ Ss^mae^ i m m e d i a t e hebdomadatim in copia submittendae sunt.

6° Quodsi sub defluxu processus plures complices detecti fuerint, respectu quorum sufficientia ad incaptivationem indicia adinvenientur, fine horum incaptivationis illico per Exc. Vestram insinuatio supremae armorum praefecturae facienda est (prout etiam in incaptivatione Stephani Péchy anno 1769 ob crimen laesae majestatis intercepti processum fuit),[1] interea nominibus talium sub strictissimo secreto servatis.[a]

7° Ad mentem art. 7 : 1715 de confiscantione aut sequestro et administratione bonorum ad reos spectantium provisionem factura est saepefata Tabula Regia Judiciaria.

8° Cum alioquin in aliis etiam gravissimi momenti quibusvis causis coram Tabula Regia delfluentibus authenticationes testium per referentem protonotarium peragi ac etiam juratae rev lationes partium per eundem excipi soleant, hinc etiam in causa contra praefatos delinquentes suscitanda examina captivi detinebuntur, per nonnulla commembra per Tabulam Regiam exmitttenda peragendae sunt. Denique

9° Eo toto conatu incumbet saepefata Tabula Regia, ut causa haec criminalis quo citius terminetur.

Quam proinde inviatorium benignam resolutionem regiam de positivo altissimo jussu regio Exc. Vestrae pro sui et Tabulae Regiae directione significandum esse duxi. Qui solito in reliquo cum cultu maneo

Exc. Vestrae

Viennae die 30 Octobr*is* 1794

servus obligat*issi*mus .
Comes Iosephus Csáky m.p.

a) A Kancellária javaslata nem foglalt állást az elfogatások ügyében, hanem mind a katonai főparancsnokság, mind az alispánokon keresztül a megyei karhatalmak igénybevételének lehetőségét felemlítette.

[1] Péchy István perére ld. 7. l. 6. jegyz.

b.)

1794 november 24, Bécs

A m. kir. Udvari Kancellária leirata Ürményi József személynökhöz. Közli az uralkodó kiegészítő utasításait a felségsértési per tárgyalására vonatkozóan

Sk. aláírású eredeti: O. L. Curiai lt. Martinovics fasc. I. köteg. 5. sz. Külsején Ürményi személynök írásával: Praes*entatum* 28a 9bris *1794*. — Egykorú hiv. másolata: Vertr. A. 37. fasc. 170. sz. — 1836-ban készült hiv. másolata a Lovassy László elleni felségsértési per nádori iratai közt: O. L. Nádori t. lt. Polit. 231/1836. sz.

Ürményi személynök, kézhezvéve a peres eljárást szabályozó rendeletet, nov. 12.-én előterjesztésben közölte Csáky alkancellárral észrevételeit és a rendelet értelmezésére, ill. kiegészítésére vonatkozó javaslatait. (Sk. fogalmazvány: O. L. Curiai lt. Martinovics fasc. I. köteg 3. sz.; 1836-ból való hiv. másolata a Lovassy László elleni felségsértési per iratai közt.: *i. h.*) Megjegyzései a következők voltak. A rendelet 2. pontjánál javasolta, »hogy a vádlottaknak vagy hivatalból jelöljenek ki védőt, vagy ha maguk választanak, csak olyat fogadjanak el, akinek becsületességét, hallgatni tudását« kétely nem illetheti. A 3. pontnál javasolta, hogy mivel a titok megőrzése végett a protokollista nem vesz részt az üléseken és kihallgatásokon, a jegyzőkönyvet mindig a referens ítélőmester vezesse. Az 5. pontnál utasítást kért, hogy a jegyzőkönyvek »immediate« való felterjesztése úgy értendő-e, hogy azokat a Kancellária kihagyásával közvetlenül az uralkodóhoz terjessze föl. Utasítást kért továbbá arra, hogy a jegyzőkönyvek másolatainak elkészítésében, természetesen külön titoktartási eskű letétele után, felhasználhatók-e a Curia kiadóhivatalának alkalmazottai, vagy ezeket a másolatokat neki és az ítélőmestereknek kell elkészíteniök. A 6. ponttal kapcsolatban megjegyezte, hogy az utasításból nem derül ki, ki dönthet az elfogatások ügyében. Ha a bíróság, akkor ennek a vizsgálóbizottság javaslata alapján a Tábla teljes ülésében kellene megtörténnie. Mivel azonban politikai szempontok is fölmerülhetnek, javasolta, hogy az elfogatandók névsorát a Tábla a nádorhoz terjessze föl, és a nádor adja ki azután az elfogatási parancsot a pesti főhadparancsnokságnak. Egyben, mivel többizben történik rá hivatkozás a rendeletben, kérte a Commissio Péchyana iratainak megküldését betekintésre. A 8. pontnál azt jegyezte meg, hogy mivel a neki szóló utasítást nem ismertetheti teljes egészében a bíróság tagjaival, talán helyes volna a csak rá vonatkozó dolgokat elkülöníteni, és az általános peres eljárást szabályozó rendelkezéseket a Táblához intézendő külön leiratban tudatni. Végül részletes utasítást kért a foglyok Bécsből való leszállítására, budai elhelyezésére és őrzésére[1].

[1] Hivatalos fölterjesztésével egyidőben Ürményi privátim is írt Lányi József kancelláriai tanácsosnak. Levelét nem ismerjük, de ránk maradt Lányi válasza, amiből az Ürményi által fölvetett kérdésekre is következtethetünk. (Nov. 19.: O. L. Curiai lt. Martinovics fasc. I. köteg 6. sz) Lányi tudósítja Ürményit, hogy javaslatait elfogadták, sőt már el is készítették a leirat tervét. Azután néhány részletkérdésben közli véleményét, főleg a vizsgálóbizottság összeállítására és az elfogatásokra vonatkozóan. »Incaptivatio quidem judicium praecedere potest, et sola regia authoritate ordinari. postquam tamen relate ad eruendos complices Tabulae Regiae defertur, praestat ut sufficientiam indiciorum ad incaptivationem Tabula Regia in corpore cognoscat ac determinet, quo fine, utique toties quoties casus emerserit, acta deputationis Tabulae Regiae referri deberent. Interim si praesertim id approbatum fuerit, ut insinuatio Suae Serenitati fiat, Exc. Vestra prima rescire potest a deputatione quales complices prodibunt, et officiosam insinuationem parare, ita ut ubi incaptivatio determinata fuerit, in instanti possit officiosa insinuatio, cum denominatione loci habitacionis complicum, Suae Serenitati praesentari et factis jam secrete praeparatoriis dispositionibus, illico incaptivationi manus admoveri. Haec omnia pariter sub rosa in confidentia insinuanda esse duxi.«

Excellentissime ac Illustrissime Domine Personali
Domine mihi colendissime!

Reflexionibus per Exc. Vestram quoad normam procedendi contra nonnullos ex crimine laesae majestatis incaptivatos observandam tenore literarum suarum sub 12ª currentis mensis horsum exaratarum positis Sae Mti Ssmae substratis, quidnam eadem S. M. relate ad puncta, quae pro inviatione ipsius Tabulae Regiae deserviunt, clementer resolvere dignata sit, ex benigno rescripto regio ad praefatam Tabulam Regiam expedito et isthic advoluto uberius perspectura est Exc. Vestra.

Quod autem puncta pro propria Exc. Vestrae directione et respective per Exc. Vestram inviandorum inviatione deservitura attinet, eatenus sequentem ulteriorem benignam resolutionem elargiri dignata est altefata S. M. Ss., et quidem:

Ad 3um. Primaevae instructionis et literarum Exc. Vestrae punctum, ut causa majoris quoad observandum secretum securitatis etiam protocollista Tabulae Regiae tempore ferendi, contra praeattactos delinquentes judicii e consessu exesse debeat. Quia vero examina, confrontationes et testium authenticationes alioquin per deputationem peragentur, has referens protonotarius calamo excipiat, quem tamen alter etiam ex deputandis Tabulae Regiae commembris in hoc opere sublevare poterit.

Ad punctum porro 5um: copias examinum, confrontationum et autenticationis testum in formam protocolli redigendas, cum omnibus circumstantiis hebdomadatim directe ad altissimas Sae Mtis Ssmae manus proprias per Exc. Vestram submitti praecipit, pro descriptione autem et purisatione hujusmodi actorum unum aut alterum maturiorem juvenem per Exc. Vestram deligendum et peculiari taciturnitatis juramento obstringendum adhiberi posse clementer annuit altefata S. M.

Demum ad 6um: judicio quoad sufficientiam indiciorum ad incaptivationem complicum sub defluo processu detegendorum per praecitatum benignum rescriptum regium Tabulae Regiae Judiciariae benigne delato existente; relate ad modum incaptivationis benigne resolvit eadem S. M., ut Exc. Vestra conformiter propositioni suae, insinuationem eatenus de casu in casum Sae Celsitudini Regiae domino archiduci palatino faciat. Pro casu nihilominus absentiae Sae Celsitudinis Regiae insinuationes hujusmodi per Exc. Vestram directe ad supremam armorum praefecturam fieri debeant.[1]

Hanc proinde benignam resolutionem regiam penes communicationem suo tempore remittendorum commissionis Péchianae actorum, signanter processus contra Stephanum Péchy promoti et duplicis relationis Comitis Dőry,[2] hisque adjacentium protocollorum sessionum in causa fati Péchy celebratarum et seriem examinis Péchiani complectentium, a quibus exemplum et cynosura desummi poterit, quaeve eo fine etiam directori causarum regalium communicanda venient. Exc. Vestrae pro requisita sui directione ac per eandem inviandorum inviatione eo addito significandam esse duxi, quod circa transpositionem custodiam, curam et inspectionem memoratorum delinquentium

[1] V. ö. *Jegyzőkönyv* No 170.
[2] Dőry Ferenc gr. zempléni főispán, a Commissio Péchiana elnöke.

medio Suae Celsitudinis Regiae domini regni palatini necessaria jam disposita habeant. Solita in reliquo cum cultu maneo

Exc. Vestrae

Viennae 24ª Novemb. 1794.

servus obligatissimus
Comes Carolus Pálffy

A személynök kívánsága szerint, az uralkodó a peres eljárásra vonatkozó utasításait külön leiratban tudatta a Kir. Táblával. Ennek az ugyancsak nov. 24.-én kelt leiratnak szövege megegyezett az Ürményihez intézett okt. 30.-i kancelláriai leiratéval, (ld. *a)* alatt) azzal a különbséggel, hogy annak 5. pontját, mint kizárólag a személynökre tartozót, elhagyták. (Sk. aláírású eredetije: O. L. Curiai lt. Martinovics fasc. I. köteg 5. sz. Egykorú hiv. másolatai: O. L. Vertr. A. 37. fasc. 170. sz. és *u. o.* 49. fasc. sz. nélk.; 1836-ban készült hiv. másolata a Lovassy László elleni felségsértési per nádori iratai közt: i. h.)

22.

1795 április. 10, Buda

Németh János kir. jogügyi igazgató előterjesztése Sándor Lipót nádorhoz.

Javasolja, hogy az uralkodó bocsásson ki egy olyan rendeletet, mely az eddigi gyakorlattal szemben, feljogosítja a Hétszemélyes Táblát az eléje kerülő táblai ítéletek súlyosbítására.

Sk. aláírású eredeti: O. L. Vertr. A. 39. fasc. 517. sz. mellékl. — Sk. fogalmazványa: O. L. Vertr. A. 49. fasc. 4. köteg.

A jogügyi igazgató kezdettől fogva elégedetlen volt a Kir. Tábla bíráinak magatartásával és a bűnösség kérdésében elfoglalt álláspontjával. (V. ö. *Jegyzőkönyv* No 281) Véleményében a nádor is osztozott, *(Sándor Lipót iratai,* 875. l.) egyideig azonban bízott benne, hogy az ügy felsőbb helyről jövő beavatkozás nélkül is a kívánt mederbe fog terelődni. (V. ö. 264. l.) Amikor azonban április elejére a Tábla elvi álláspontja kikristályosodott, a nádor megijedt, hogy túl enyhe ítéleteket fognak hozni, ezért — ahogy Ferenc királynak írta *(Sándor Lipót iratai,* Iratok 178. sz.) — úgy látta, közbe kell lépnie. Mivel kerülni akarta az erőszakos beavatkozás látszatát, nem törekedett a Tábla elvi álláspontjának megváltoztatására. Annál kevésbbé, mert bizonyos volt benne, hogy a Hétszemélyes Táblát, amelyik az ő elnöklete alatt ítélkezik, könnyebb lesz szempontjainak elfogadására rávennie, s így a fellebezési fórum az általa jónak látott mértékben szigorítja majd az ítéleteket. A Hétszemélyes Tábla azonban régi gyakorlat alapján, amelyet csak alátámasztott az 1791 : 43. tc.,[1] az elébe kerülő táblai ítéleteket vagy helybenhagyta, vagy enyhítette, de sohasem sulyosbbította. Éppen ezért nem is volt szokásban, hogy az ügyész fellebbezzen. Ahhoz tehát, hogy ettől a gyakorlattól eltérjenek uralkodói rendelet kibocsátása volt szükséges. Minden valószínűség amellett szól tehát, hogy a jogügyi igazgató alábbi beadványát nemcsak, hogy előzetesen megbeszélte a nádorral, hanem annak felszólítására írta.

[1] Az 1790 : 43. tc. a polgárok és nem nemesek perben való föllebbezési jogáról szól. Kimondja, hogy a jövőben bűnvádi perekben nemcsak a nemesek, de a polgárok és nem nemesek is föllebbezhetnek. Azok pedig, akik már elítéltettek, de a rájuk szabott büntetést még nem töltötték le, kérhetik ügyük újrafelvételét. A föllebbezési fórum azonban a már kiszabott büntetést nem sulyosbbíthátja, »tanto minus autem poenae temporaneae poenam mortis substituere admissum sit.« A törvény 3. §-a pedig kimondja, hogy a jövőben a Hétszemélyes Táblához a bűnvádi perek közül csak azok föllebbezhetők, amelyekben a Tábla halálos ítéletet hozott.

Serenissime Regie Haereditarie Princeps, [...]
Domine Domine Benignissime!

Inter caeteras, quae passim de causis ex crimine laesae majestatis decurrentibus pro et contra inter privatos ut plurimum parietes circumferuntur opiniones et quaestiones, occurrit et illa, an Tabula Septemviralis poenam per Tabulam Regiam Judiciariam nefors dictandam augere aut poenae temporanae poenam mortis substituere possit?

Quaestioni huic ansam dedit dispositio art. 43 : 1791, per quam in causis juxta sanctionem criminalem judicatis poenam augere aut poenae temporanae poenam mortis substituere admissum non est ; relate vero ad causas non secundum sanctionem criminalem judicatas, sed in futurum suscitandas et secundum leges regni praevigentemque antea in criminalibus praxim judicandas id disponitur, ut in his appellata ad Tabulam Septemviralem nonnisi in casu ferendae in Tabula Regia Iudiciaria mortis sententiae competat.

Unde ex intellectu hujus art. tale apud memoratam Tabulam Septemviralem adoptatum est principium, ut poena per Tabulam Regiam dictata in nullo prorsus criminali processu augeatur, assistentes autem ex officio fiscales magistrales aut horum vices subeuntas curiales pauperum advocati raro aut nunquam appellatam ad eandem Tabulam Septemviralem interponant.

An principium hoc relate etiam ad ordinarias criminales causas, si per fiscum pro satisfactione publici agentem eorsum provocentur, subsistat vel minus? ingredi nolo.

Id unicum mihi videtur extra omne prorsus dubium esse, quod praecitatus art. velut caeteroquin etiam de civibus et ignobilibus praecise sonans, causis ex crimine laesae majestatis suscitatis nullatenus applicari possit.

1° Ideo, quod in his prout *incatto*, ita fisco etiam regio indiscriminatim, tam quippe in casu ferendae mortis, quam temporanae sententiae appellata competat, ac proinde poena etiam pro ratione circumstantiarum augeri aut minui possit.

2do Quod crimen laesae majestatis sit publicum delictum et inter omnia atrocissimum ; quod idcirco ad eandem cum aliis criminibus classem collocari non potest. Et demum

3° Quod plures sint per leges designati criminis laesea majestatis ac perduellionis casus, in quibus signanter ubi aperta est plurium conjuratio et conspiratio, non in tantum de poena, quae in crimine laesae majestatis nunquam potest esse temporanea, sed potissimum de applicatione et participatione delicti praecipua subversetur quaestio.

Ne proinde in judicio Tabulae Septemviralis quaepiam intuitu praemissorum dubietas occurrat, demisse censerem antelatam quaestionem pro elargienda ad eandem altissima explanatoria resolutione regia S^{ae} M^{ti} Ss^{mae} substernendam esse.

Budae, 10^{a} Aprilis 1795.

Serenitatis V^{ae} Regiae

humillimus perpetuoque fidelis servus
Mgr Ioannes Nemeth m.p.
causar*um* reg*alium* director

A jogügyi igazgató előterjesztését a nádor pártoló sorok kíséretében ápr. 11.-én továbbította a Kancelláriára. (Eredeti : O. L. M. Kanc. 4006/1795. sz. ; fogalmazványa : O. L. Vertr. A. 38. fasc. 496. sz. — Id. még a nádornak ápr. 12.-i, Ferenc királyhoz írt levelét : *Sándor Lipót iratai*, Iratok 178. sz.)

A Kancellária ápr. 13.-án kelt föltérjesztésében (referens Nagy József) csatlakozott a jogügyi igazgató, ill. a nádor véleményéhez. (O. L. M. Kanc. 4195/1795. sz.) Miután javaslatát az Államtanács is egyhangulag jóváhagyta, Ferenc király ápr. 18.-án aláírta a Hétszemélyes Táblához szóló leiratot. (Eredeti : O. L. Vertr. A. 39. fasc. 513. sz. Fogalmazványa : O. L. M. Kanc. 4195/1795. sz. — Ld. *Sándor Lipót iratai*, 304. l. 2. jegyz.) Az irat, átvéve a jogügyi igazgató érvelését, elrendeli : »qualiscunque per eandem Tabulam Regiam feratur sententia, prout reis ita et fisco Nostro regio appellata competat et Tabula haec Septemviralis causam revidere ac ex allegatis et probatis juxta regni leges judicium ferre debeat, cum alioquin ejusmodi causae non in via gratiae velut soli Majestati Nostrae competentis revisioni Tabulae hujus Septemviralis substernantur.«

Itt említjük meg, hogy a per folyamán a Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla között a perbefogottak bűnösségét illetően jelentős elvi ellentétek merültek föl, ami a föllebezési forum által súlyosbított ítéletek nagy számában is megmutatkozott. A Tábla első, az udvar által enyhének talált ítéletei hétszemélyes-táblai tárgyalásakor a nádor emlékeztette is rá az uralkodót, milyen jó, hogy ilyen előrelátók voltak és fenti rendeletet kibácsották. (*Sándor Lipót iratai*, Iratok 88. sz.) A két Rosty perének tárgyalásakor a két Tábla közti ellentét nyílt összeütközésben robbant ki. (Ld. *Jegyzőkönyv* No 579, 580/5 és 581/7 ; *Iratok* 27. sz. és *Berzeviczy*.)

23.

1794 november

A foglyok Bécsből Budára szállítása, elhelyezése, élelmezése és őrzése

a.)

[1794 november 12, Bécs][1]

Németh János kir. jogügyi igazgató följegyzése a státusfoglyok Budára szállításával, elhelyezésével és élelmezésével kapcsolatos kérdésekről

Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 37. fasc. 137. sz. — Sk. fogalmazványa : O. L. Vertr. A. 49. fasc. sz. nélk.

Humillima Nota.

Provisio circa id, ut captivi Viennenses in vinculis sub secura custodia, in tecto curru, uno officiali et duobus gregariis militibus stipati beneficio postae, omni hominum colloquio interdicto, singillatim ac non simul et semel, sed unus post alium Budam deducantur et ad locum carcerum, in quantum fieri potest vespere aut de nocte penetrent, ne secus deductione cognita adeo curiosus populus confluat, per S^m^ Serenitatem Regiam jam facta est.

Cum et circa alimentationem eorundem, uti numerum, mensuram ac qualitatem ciborum cum omni praecautione suppeditandorum aliisque provisionis adjunctis, uti una mensa et sella ad quodvis cubiculum illocanda in antecessum dispositiones fieri debeant, non abs re futurum est, si S. Serenitas Regia a politia Viennensi normam tractamenti Viennensis benigne expetere

[1] A följegyzés megírásának időpontjára ld. *Jegyzőkönyv* No 137.

dignabitur.[1] Qua submissa in ulteriorem deliberationem assummi peterit, an tractamentum hoc plene sequendum aut qua ratione mutandum sit.

Quod quidem alimentationem eorundem attinet, mihi videtur eo principaliter reflectendum esse, ne in cibis et potu occulta quaepiam scripta aut schaedulae iisdem subtrudantur ; in reliquo de numero et qualitate ciborum multum sollicitandum haud esse. Agitur enim non cum hospitibus, sed cum publicis status malefactoribus, qui idcirco id, quod malefactores sint, ex tractamento etiam suo scire, praegustumque passionis et miseriarum, quas in collum principis et totius nationis conjicere volebant, externe et interne sentire debent. Sat magna erit gratia, si diebus Dominicis, Martis ac Iovis calidum jusculum et aliqua viridaria acceperint, reliquos autem recollectionis dies in pane et aqua transegerint. Humilliabitur et frangetur hac ratione fastus ambitio et contemptus, quae in omni cogitandi et scribendi ratione reis his propria sunt. Minuetur vivificans spiritus, qui quo plus decrescet eo major erit compunctio, crescet promptitudo in elicienda veritate, sicque cursus etiam et eventus causae accelerabitur.

Ne arma ac alia ad inferendam necem apta instrumenta reis his suppeditentur, neve colloquium aut correspondentia iisdem admittatur, praefecturae militari in genere jam in mandatis datum est.[2] Hunc in finem necessarium adhuc est, ut unus officialis integrae fidei et rectae cogitationis constituatur, qui cum alio pariter ex parte provinciali constituendo commissario sub fide Deo et principi debita superinspectionis munere defungantur, quae in hoc subsistet :

a) Ut carceres quovis die mane et vesperi vigiliis stipati visitent ac praeterea dum cibi, aut potus iisdem porrigentur, ambo praesto sint.

b) Vigiliae duae stent in ambitu et quatuor in totidem domus angulis cum ea instructione, ut nec colloquium, nec aditum cuipiam extraneo ad aulam, aut ambitum admittant ; et discursus cum ipsis etiam vigiliis interdictus sit.

c) Sine scitu causarum regalium directoris nec atramentarium, nec charta iisdem suppeditentur.

d) Dum examen erit, reus sub duplicatis militaribus vigiliis in figuram judicii adducetur ; stabunt praeterea ad fores sessionalis cubiculi pariter duae vigiliae. Non secus inspectionem habituros officialis semper ad manum erit.

e) Quodvis cubiculum, seu arestum distincto numero suo signabitur, ut sic dum provocatio unius aut alterius captivi necessaria fuerit, numerus tantum aresti indicari valeat ; interest enim, ut specifica cujusvis occlusio publico ignota sit ac ipsi etiam inspectionales commissarii summum hac in parte silentium observare noverint.

f) In omnem insperatum casum, quo complures nefors complices incaptivandi forent, provisio et de pluribus arestis facienda foret.

A jogügyi igazgatón kívül Zichy országbírótól is javaslatot kért a nádor a foglyok elszállítására, budai elhelyezésére és őrzésére. Följegyzését ld. *Jegyzőkönyv* No 118.

[1] V. ö. a *b)* alatti iratot.
[2] V. ö. a *d)* alatti iratot.

b.)

1794 november 15, Bécs

Pergen János gr. rendőrminiszter jelentése Sándor Lipót nádorhoz a státusfoglyok bécsi elhelyezéséről, őrzéséről és élelmezéséről

Sk. aláírású eredeti : O L. Vertr. A. 37. fasc. 142. sz. — A jogügyi igazgató számára készült hiv. másolata : O. L. Vertr. A. 49. fasc. 3. sz. köteg.

1794 nov. 13.-án a nádor a jogügyi igazgató tanácsára miheztartás céljából, felvilágosítást kért Gr. Pergentől a státusfoglyok bécsi elhelyezését, őrzését és élelmezését illetően. (O. L. Vertr. A. 36. fasc. 138. sz. — V. ö. *Jegyzőkönyv* No 138 és 142) Erre válaszolt a rendőrminiszter alábbi jelentésében.

Durchlauchtigster Gnädigster Herr!

E. Königl. Hoheit geruheten mittelst höchsten Befehl vom 13-ten dieses von mir die Auskünfte zu verlangen, wie Staatsgefangene gewöhnlichermassen in Bezug auf alle bey selben erforderlichen Sicherheit, ihre Bewachung, wie auch die ihnen zu verabreichende Atzung hier in Wien behandelt zu werden pflegen. In Befolgung dieses mir so gnädigst ertheylten Befehls soll ich nun folgendes in tiefester Ehrfurcht erinnern :

Jeder der im hiesigen Polizey Hause befindlichen Staats-Arrestanten ist in einem besonderen Zimmer, welches von aussen mit einem Vorhäng-Schloss verwahret, das Fenster aber mit eisernen Stäben versehen ist. In dem Gange, wo sich die Arrest-Zimmer befinden, ist eine Wacht, welche auf jede Bewegung oder Aeusserung der Arrestanten aufmerksam zu seyn, und wenn er etwas wahrnimmt, alsogleich dem Feldwebel zu melden hat. Aus diesem Gange gehet kein anderer Weg als durch das Wachtzimmer, wo ein geprüfter, treuer Feldwebel mit seiner vertrauten Mannschaft Tag und Nacht gegenwärtig ist ; ausser diesem Feldwebel, welcher die Schlüssel zu den Arrestzimmern hat, darf niemand mit den Arrestanten reden, so wie denselben auch die Speisen und alle erfoderliche Bedienung bloss durch ihn, und (jedoch in seinem Beyseyn) durch die ihm unterstehende Wach-Mannschaft zukommen.

Jeder Arrestant hat in seinem Zimmer ein Bett, Tisch, Sessel, Leib-Stuhl, Lavoir, Handtuch und einen Löffel. Messer und Gabel aber werden ihm nicht gestattet, so wie demselben beym Eintritt alles abgenommen wird, wodurch er einen allenfälligen Selbstmord oder eine gewaltthätige Entkommung aus dem Arreste bewirken könnte.

Kein Arrestant bekommt ein Licht, und nur in dem Falle, wo man eine ausserordentliche Kleinmuth oder Verzweiflung wahrnehme, welche zum Versuch eines Selbstmordes führen dürfte, pflegt man demselben zwar ein Licht zu gestatten, jedoch muss sodann ein vertrauter Mann von der Wache die ganze Nacht bey ihm im Zimmer bleiben, welches auch bey Tage zu geschehen hat, wenn der Verdacht einer Selbstentleibung eintritt.

Dem Arrestanten wird nicht gestattet an irgend jemanden zu schreiben, oder mit jemanden zu sprechen ; sollte ein oder das Andere unumgänglich nöthig seyn, so geschieht es bloss mit Bewilligung des Untersuchungs-Commissaires, in welchem Falle die Briefe letzterem offen behändiget werden müssen, und die Unterredung nur in seyner Gegenwart Platz greiffen darf. Für dem Fall, als dem Arrestanten eine Unpässlichkeit zustösst, ist ein eigener,

sehr vertrauter Arzt und Chyrurgus bestimmt, welche bey Tag und Nacht bereit seyn muss, jedoch immer nur in Gegenwart des Hauskommendanten mit ihm zu sprechen hat.

Die Kost muss von dem eigenst aufgestellten Haus-Traiteur genommen werden; da der Arrestant, wenn er hiezu die Mittel besitzt, die Atzung selbst zu bestreiten hat, so bleibt ihm auch frey, für seyn Geld sich die Speisen zu wählen, nur wird darauf gesehen, dass die Mässigkeit hiebey nicht überschritten werde. Dem Arrestanten hingegen, welcher aus eigenen Mitteln sich zu verfplegen ausser Stand ist, wird nach Verhältniss seines Standes und Charakters ein Betrag bis auf einen halben Gulden täglich ausgemessen. Die Speisen werden von dem Feldwebel vorher sorgfältig untersucht und klein geschnitten, weil der Arrestant weder Messer, noch Gabel hat.

Diese, Gnädigster Herr! sind in gedrängter kürze diejenigen Vorsichten, welche bey Bewachung und Beköstigung der hiesigen Staatsgefangenen engeordnet sind.

[A jelentés további része más dolgokkal foglalkozik.]

Er. Königl. Hoheit

Wien, den 15-ten November 1794

unterthänigst gehorsamster
Johann Graf Pergen m.p.

c.)

1794 november 19, Buda

Sándor Lipót nádor utasítása Pergen gr. rendőrminiszterhez a státusfoglyoknak Bécsből Budára szállítása ügyében

Sk. fogalmazvány: O. L. Vertr. A. 37. fasc. 143. sz.

A nádor 1794 nov. 19.-én jelentette Ferenc királynak, hogy a státusfoglyok elhelyezésére az előkészületek megtörténtek, a Tábla is együtt van, így most már sor kerülhet a foglyok Bécsből való leszállítására. A szállítással kapcsolatos elgondolását Pergen grófhoz írt levelében részletezte, amelyet mellékelt fölterjesztéséhez, azzal, hogy ha az uralkodó egyetért a benne foglaltakkal, továbbítsa a címzettnek, s egyben utasítsa Kinsky gr. tábornokot, a katonai főparancsnokot, a foglyokat kísérő tisztek és legénység kirendelésére. (O. L. Privatbibl. 35. fasc. 250. fol.) — Ezzel egyidőben magánlevélben is tájékoztatta bátyját az előkészületekről és a foglyok leszállításával kapcsolatos elgondolásáról. A legelső csoportba rakta azokat, — írta — akik a legveszélyesebbek: így annál váratlanabbul érkeznek majd meg; egyébként az előkészületek oly titokban történtek hogy a lakosság semmit sem tud; vannak akik azt hiszik, a foglyok már itt vannak Budán. A kisérőtisztek nagyon ügyeljenek útközben, mert lehet, hogy a foglyokat megkísérlik kiszabadítani, — hiszen még mindig elég sokan vannak, kik velük együtt éreznek. (*Sándor Lipót iratai*, 746. l.)

Da nunmehro schon alles zur Unterbringung der vermög a. h. Befehles dem ordentlichem Richter zu übergebenden hungarischen Staatsverbrecher zubereitet ist,[1] so erübriget nichts als dass dieselbe baldmöglichst herabgesendet, und dann abgeurtheilet werden. Deshalb habe ich nicht ermangeln wollen Ihnen jene deshalb zu trefende Maas-Regeln mitzutheilen, die ich

[1] Az utasítással kapcsolatos egyéb körülményekre ld. *Jegyzőkönyv* No 143.

vermöge der Kenntniss der Local-Umstände für die zweckmässigsten Halte. Der in diesen Fällen erforderlichen Sicherheit halber wären die Arrestanten nicht alle auf einmahl, sondern solchergestalt abzuschicken, dass Samstags den 22-ten Nachmittags um 2. Uhr Laczkovics, um 5. Uhr Martinovics, und dann um 7. oder 8. Uhr Graf Sigray, Montags auf die nämliche Art Hainoczy, Bacsányi und Szent Máriai, endlich Dienstags Szolarcsyk abgeschickt werden konnten, da selber dann Tags darauf in der Nacht allhier eintrefen würden. Jeder von selben dürfte in einem wohlzugemachten Wagen, worinn ein Ofizier mit ein Paar vertrauten Gemeinen nebst noch ein Paar Mann auf dem Bocke, welche jedoch zu Vermeidung alles Aufsehens verkleidet seyn könnten, anhero gebracht werden. Das Aussteigen auf den Posten oder andren Ortschaften, sowohl als in den Wirthshäusern wäre unter keinem Vorwande zu gestatten, und deshalb das Essen im Wagen mitzuführen, noch viel weniger aber wäre ihnen zuzulassen mit jemanden zusammenzukommen, oder zu reden.Dem Ofizieren wäre die Weisung zu ertheilen, wenn er allhier ankömmt ohne weiters in das Haus wo die Arreste zubereitet sind, nämlich in die Kaserne wo vormahls die hungarische Garde gewohnet hat, die ohnweit dem Wiener Thore neben dem gewestem Franziskaner Kloster lieget,[1] zu fahren und alldort seinen Arrestanten abzugeben, wo schon alles zur Uebernahme desselben zubereitet seyn wird. Ueberhaupt aber wäre dem Ofizier alle mögliche Beschleunigung der Reise, die Vermeidung alles auf dem Wege zu erregenden Aufsehens und die Verhinderung aller Kommunikation der Arrestanten mit andren Leuten auf das nachdrücklichste einzubinden. Da ich nun untereinstens mir von Sr. M. in Gemässheit dieses Antrages den a. h. Befehl an den kommandirenden General, zu Bestimmung der erforderlichen Ofiziers und Manschaft erbitte, so hofe ich, dass durch diese und noch jene zweckmässige Mass-Regeln die sie in Sachen zu trefen für gut finden dürften, alle möglichste Sicherheit erzielet werden wird, da übrigens hier niemandem weder der Tag in welchem die Arrestanten ankommen sollen, ja nichteinmal jenes, ob selbe schon da sind oder nicht, bekannt ist. Uebrigens muss ich Sie noch ersuchen, mich auf dem Fall, wenn die Herabschickung dieser Arrestanten nicht sobald oder auf eine Art vor sich gehen sollte, bei Zeiten davon benachrichtigen zu wollen, indem bereits allhier in Gemässheit meines Antrages schon alle Maas-Regeln getrofen worden sind.

A foglyok leszállítása mindenben a nádor által itt írtak szerint történt. Martinovics, Hajnóczy és Laczkovics nov. 24-én, Hajnóczy, Szentmarjay és Batsányi nov. 26-án, Szolártsik pedig nov. 28-án érkezett Pestre. V. ö. *Jegyzőkönyv* № 156/3, 161/2, 165/1, 166/4 és 167.

[1] A volt nádori nemesi testőrség épülete a várban, a mai Hadi-Múzeum helyén.

d.)

[1794 november, Buda]

Utasítás az őrség számára

Fogalmazvány, a jogügyi igazgató sk. írása: O. L. Vertr. A. 49. fasc. ad A 3. köteg.

[Kívül:] Instructio *pro* com*m*endante vigiliar*um*.

Nota.

1° Circa custodiam captivorum principalis vigilantia et cura in eo reposita esse debet, ut nullum commercium humanum iisdem concedatur ac proinde omne colloquium seu cum vigiliis sive alio quocunque interdicatur, imo nec ipsae vigiliae intra se colloqui audeant. Praeterea

2° Nemo mortalium, quiscunque tandem ille sit, ad aulam seu internum casarmae, eo minus autem ad internum ambitum admittatur.

3° In quatuor domus angulis collocabuntur totidem vigiliae et in quovis interiore ambitu statuus pariter duplicatae vigiliae, quarum obligationis erit strepitum aut violentam quampiam coactionem, si quam nefors audirent aut observarent, superioritati suae illico insinuare.

4° Comendans vigiliarum ita instruendus erit, ut cum dominis inspectionem comissariis semper et in omni casu semet correspondenter habeat, qui caeteroquin praeter subordinatae sibi militiae curam et vigilantiam nullam circa captivos specialem quampiam obligationem explendam habebit et neque tum, dum per commissarios carceres visitabuntur aut aperiuntur interesse debebit, ne secus ubicutia hujus aut illius publica nota fiat.

5° Dum carceres visitabuntur aut dum reus in figuram judicii adducendus erit, semper aderunt super duplicatae vigiliae et prae foribus quoque sessionalis cubiculi duplicatae vigiliae stabunt.

6° Si vigiliis ab exteris stantibus scriptum quodpiam porrigeretur aut projiceretur, tale immediate comissarii consignabunt.

7° Pro servitiis penes carceres juxta dispositiones comissariorum exequendis distinguentur [?] ex confiniario regimine duo integrae et probatae fidei militaria individua.

A fogalmazvány végén, ugyancsak a jogügyi igazgató írásával: »Den künftigen Freytag soll die Wache schon in Casarme aufziehen.«

Az utasításban foglaltak megtartására az őrség parancsnoka, Novák Ignác kapitány[1] és Asthleitner főhadnagy, valamint az őrség valamennyi tagja külön esküvel kötelezte magát. Eskűjükben a foglyok őrzésével kapcsolatos kötelességeiket az utasításnál is részletesebben sorolták fel:

»Jede Unterredung und Correspondenz, sowohl unter den Gefangenen selbst' als auch mit wem immer anderen sorgfältig verhütten; niemanden von ihren Anverwandten, Freunden, Bekannten, oder sonst jemanden in den Hof der Casarme umsoweniger aber in das Gebäude und dessen Gänge einlassen, als von jemanden an diesem, oder jenem Gefangenen, oder aber von den Verhafteten an wen immer gerichteten Schriften, oder Zettel, wenn solche mir bewusst, oder eingehändiget werden sollten,

[1] Novák Ignác Gyulay-ezredbeli (a Monarchia 32. gyalogezrede, mely ekkor Székesfehérvárott és Pesten állomásozott) kapitány, minden jel szerint nem magyar. A foglyok, köztük Kazinczy mindig dícsérettel szóltak humánus és baráti magatartásáról. V. ö. *Fogságom naplója*, passim és *Jegyzőkönyv* No 438.

also gleich Sr. Königl. Hoheit dem Erz Herzog Palatin angeben, und in ihrer Urkunde überreichen. Mit einem Wort: dass ich nicht nur jenes, wo ein jeder eingekerkert seye, höchst geheim halten, sondern auch über alles, was immer in betref ihrer Bewachung vorkommen möge, die grösste Verschwiegenheit beobachten, und niemanden entdecken werde.«

(O. L. Vertr. A. 49. fasc. 3. köteg.) Az eskű letételét igazoló írásokat Kavanagh altábornagy[1] november 21.-én juttatta el a jogügyi igazgatóhoz; kísérő levelében felhívta a jogügyi igazgató figyelmét arra, hogy »ilyen különleges szolgálatok esetében« a tisztek és a legénység számára pótdíjat szoktak engedélyezni, továbbá arra, hogy »a foglyok kiszolgálására kirendelt két közkatonát, mivel nem katonai szolgálatra alkalmazzák őket, a szabályok értelmében szabadságoltnak kell tekinteni, így zsoldjukról és élelmezésükről a jogügyi igazgató kell, hogy gondoskodjék. (*u. o.*) A jogügyi igazgató előterjesztése alapján azután a nádor november 25.-én utasította a Magyar Kamarát a szükséges összegek folyósítására. (tisztnek napi 3 Ft., káplárnak 1 Ft, közlegénynek 30 krajcár pótdíjat adtak: O. L. Vertr. A. 37. fasc. 159. és 181. sz. — V. ö. *Jegyzőkönyv* No 159 és 181.)

é.)

1794 november 29,[Pest]

Szlávy János jurátus levele bátyjához, Szlávy György főszolgabíróhoz a felségsértési perrel kapcsolatos intézkedésekről és a foglyok sorsáról.

Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 52. fasc. ad A 22. köteg

Szlávy György főszolgabíró 1794 aug. 27.-én Nagyváradról írta öccsének, Jánosnak a Kir. Tábla jurátusának: »Hallom, hogy rettentő dolgok történtek a napokban nálatok, melyek ott-is, és mindenütt az országban nagy sensátiót okoztak, azért kérlek, tudósits eránta, tsak illy contextusú levéllel, mint az enyim, az az én a levél contextusába Barátod és Te leszek, hanem egyébb eránt mindenekről genuine cum omnibus circumstantiis még az első postával; parva tantum scintilla magnum non excitet incendium!« (O. L. Vertr. A. 53. fasc. ad A 37. csomó.) Erre érkezett az alábbi válasz.

Novembernek 29-kén *1794*dikben.

Kedves Barátom!

Úgy-é bizony rég ideje már, hogy egymás levelét nem olvastuk? Én nekem a foglalatosságaim miatt nem lehetett írnom, de mind eddig nem-is lett-volna méltó valami az írásra; mostt elegendő okom vagyon ezen levelemet küldeni. A' Bétsbe felvitettettek el-érkeztek, e' folyó hónak 20.-kán jöttek hárman, 24.-kén négyen,. és 27.-kén ismét hárman, 's így mind-öszve tizen;[2] ki mikor jött és kik legyenek mind ezek? nem tudhatni, mertt a' Császár Fördőjénél Katona strázsa áll, a' Vizi Város' elején hasonlóképpen, a' Várban a' Bétsi Kapunál szinte úgy,[3] 's-ha jönnek egyik a' másikának és a' Haupt Wachtnak[4] tudtára adván, a' sok katonaság kirukkol, csak messziről lehet

[1] Kavanagh Móric gr. altábornagy, a magyarországi katonai főparancsnok adlatusa.

[2] Szlávy értesülése nem volt pontos. A 7 (nem 10) fogoly megérkezési sorrendjére és időpontjára ld. 249. l. és *Jegyzőkönyv* No 156/3, 161/2, 165/1, 166/4, 167.

[3] A bécsi út a mai Zsigmond-úttal torkolt be a Vizivárosba. A foglyokat nyilván a mai Mártirok-útja, Ostrom-utca, Bécsikapu-tér útvonalon vitték a várba, a ferencesek volt zárdájába, amely a mai Belügyminisztérium épületének helyén, közvetlenül a volt Helyőrségi templom mellett állt.

[4] A mai Dísz-tér délnyugati szögletében, a Várban.

látni, hogy kotsik jönnek. Mindenik üveges hintóban ül, a bakon előll egy köz legény, belőll ismét egy köz legény, egy tiszt 's-maga a' rab ; a' firhangok le-vagynak botsájtva minden felől.[1] A gárdisták voltt kaszárnyokjánál húsz lépésnyire strázsa áll, senkit arra nem eresztenek. Külön szobában vagyon mindenik, az ablak meg-rostélyozva, s-fa táblával be-tsinálva csak a' felső részén szólgál a' világosság. Egy ágy, szalma zsák, madrátz, erre 's-a' pokrótzra lepedő varva, 's-két párna az ágyok, mertt az ágy néműjeket Bétsbe tartóztatták ; egy asztal, egy szék és egy Leib-Stuhl a' házi portékájok. Az ajtón belől három vas rud vagyon keresztben, kivűl pedig vas plével behuzva, minden ajtón három külömb-féle zár, egy kúts a' város commissariussánál, másik a' General-Commando commissáriussánál, harmadik a' strázsán lévő tisztnél vagyon, 's-így egyik a' másik nélkül be-nem mehet. Minden ajtónál egy strázsa áll, harmintz köz legény, két káplár, és egy tiszt vagyon a' strázsán. A' város részérűl az öreg Kramerlauf a' commissarius,[2] mindennap egy arany a' diurnuma. Sokat beszéllenek az emberek, nem tudom kinek higgyek? Azt mondják, hogy minden szobában egy szeg vagyon a' falba verve, melyhez erős láncz vagyon kaptsolva,'s-igy a' rabok lántzolva volnának ;[3] — azt is beszéllik, hogy csak kenyér és víz az eledelek, de ezt már éppen nem hiszem, mintthogy mások ismét azt erőssítik, hogy két huszas vagyon napjában mindeniknek resolválva ; mások megintt úgy szóllnak, hogy a' commissarius Kramerlauf adna nekik ebédre három tál ételt, 's-egyebet semmit se ; melyik légyen igaz, mind eddig hitelessen végére nem járhattam.[4] Tegnap dél után készültek-el a' personalisnál az actiok, melyeket a' curialis archivarius

[1] Érdekes elolvasnunk a foglyok első csoportjának Budára érkezésével kapcsolatban Mednyánszky János br. helytartótanácsosnak nov. 25.-i titkos jelentését (O. L. Privatbibl. 26. fasc. 5. köteg 754. sz.) : »Seit gestern Morgens 9 Uhr kommen die Staatsgefangenen nach und nach in der Festung an. Die Anstallten bey deren Ankunft waren darinn etwas auffallend, dass nebst der gewöhnlichen Wache beim Wiener Thor, auch noch die Gassen vom Wiener Thor bis zur Kaserm, in welcher sie aufbewahret werden, mit mehreren Wachen besezet waren ; so zwar dass blos allein auf der kleinen Anhöhe, welche sich beim Hirschen neben den Türkenkopf gegen den Wiener Thor befindet, 5 Posten zu zählen waren. Die so auffallende Anstalten haben natürlicher Weis mehrerer Menschen Neugirde in Bewegung gebracht, wo sonst vermuthlich diese Staatsgefangene beim hellen Tag hätten hereingebracht werden können, ohne dem, dass in der ohnehin menschenleeren Festung selbe von irgend jemand bemerket worden wären. Die üble Witterung, der starke Nebel und das beständige Regenwetter hat noch am besten bewürtet die Neugierigen hindanzuhalten, die sonst noch ganz natürlich in viel grösserer Menge auch von Pest herbeigeströhmet wären. Ich habe nicht ermangelt hierüber meine unterhänigsten Bemerkungen Sr. Königl. Hoheit dem Erzherzog Palatinus zu eröfnen, und es ist nicht zu zweifeln, dass dieses heute noch sicher contremandiret worden seie, weil wirklich dermallen keine Wachen mehr auf den Gassen ausgestellet sind.« — Nov. 27.-én, a második fogolyszállítmány megérkezéséről már azt jelentette Mednyánszky, hogy mivel közbelépésére a nádor az utcai őrség számát lecsökkentette, megérkezésük nem keltett feltünést. (*U. o.* 256. sz.)

[2] Krámerlauf József már 1754-ben Buda város törvényszéki esküdtje volt, s ettől kezdve 1797-ben bekövetkezett haláláig a város szolgálatában állt. (1758-ban adószedő, 1762-ben városi tanácsos, 1763-ban helyettes polgármester. — V. ö. Schmall L., *Adalékok Budapest Székesfőváros történetéhez*. Bp. 1899. II. 310. l.) — Commissáriusi megbízatásakor, 1794 nov. 21.-én tett esküje : O. L. Vertr. A. 49. fasc. ad A 3. köteg.

[3] Kazinczy a szoba padlójához volt láncolva, s — ahogy írta — a lánc oly rövid volt, hogy nem tehetett többet két lépésnél. *(Fogságom naplója*, 1794 dec. 19.)

[4] Kazinczy írta 1795 febr. 25-én anyjának : »... oly ebédet s vacsorát ehetem, amilyet főzetek, s valami ennivalóra szükségem vagy kedvem van, hozathatok.« *(Kazinczy levelezése*, II. 463. sz.) Ugyanakkor v. ö. 246 l.

Eötvös Pali irtt,[1] miképp vagyon stylisálva, nem tudom, azt-sem, hogy ki, 's-mikor exhibeállya nekik az actiot? Eötvös Pali secretarius ezen dologban. Spielenberg nevezetű Prókátor, a' kivel én a' Hegyallyán voltam, lészen a védelmezőjök,[2] noha mások többet fognak dolgozni a' processusban. A' Királyi Tábla Budán fog-öszve-ülni, azért-is már két szoba ennek számára vagyon készítve. Gróff Sigraynak a' testvére, ki Gróff Györynél veled voltt, engedelmet kértt a' palatinustól a' testvéréhez-való menetelre, de nem nyertt.[3] Bonaventura Szentt-Iványitól[4] hallottam, hogy ezen hónapnak 27.-kén éjjel meg-hollt a' meg-fogattatott G. Sigray, mintthogy a' fia haláláról levelet kapott, de nem hihetem, mert nagyobb híre volna neki.[5] Azt-is ő beszéllette, hogy az öreg Sigray[6] az itt lakozó fiának írtt-volna, hogy vagy Sopronyba, vagy Bétsbe mennyen hozzája lakni, de ez arra azt felelte, hogy nem, mertt ha még annyit vétkezett-volna-is, ő azért testvére marad. Az öreg ezt talán azért tselekedtte, hogy az udvar szánakodgyon-meg rajta. Azt tartom, hogy meg-irtam én Neked azt a' kesztyüst, a' ki a' Cancellarius valamely jószágában lakik, 's-a' kit az uraság széke ex capite criminis laesae majestatis processussal conveniáltt 's condemnáltt-is, de a' mely processust a' törvény szék ex incompetentia judicatus condescendáltatott, 's-a K. Táblához írtt ezen dolog felőll ; a' K. Tábla citáltatta pro 23-a Decembr., ennek-is a' Prókátora Spilenberg.[7] Eddig az illyen dolgokról ; de még egyet : holnap vasárnap

[1] Eötvös Pál a Kir. Tábla levéltárának igazgatója. A vádlevelet egyébként (ld. *Iratok* 29. sz.) Eötvös nem írta, csak leírta, mert azt a jogügyi igazgató fogalmazta.

[2] Spillenberg Pál aztán mégsem vett részt a védelemben. V. ö. *Iratok* 26. sz.

[3] Ez valóban így történt. V. ö. *Jegyzőkönyv* No 165/3, 171/1, 171/3 és 172/2.

[4] Helytartótanácsi titkár.

[5] Sigray Jakabnak fia nem volt, csak két leánya. Sigray egyébként ekkortájt betegeskedett, s nyilván ezt nagyította a hír halállá. V. ö. 350 l. és *Jegyzőkönyv* No 165/3, 171/1 és 172/2.

[6] Sigray Károly gr., Jakab apja.

[7] Wurmann Sámuel dévényi keztyüs, akinek ügyéről itt Szlávy megemlékezik, 1752 körül született, svájci református családból. 8 évig szolgált a francia hadseregben, majd az 1780-as évek elején leszerelt, s keztyüsként előbb Bécsben, majd Sopronban, Pozsonyban, végül az 1790-es években Dévényben telepedett meg. 1794 tavaszán följelentették, hogy forradalmi tanokat terjeszt. Dévény ura, Pálffy kancellár földesúri bírósága elfogatta Wurmannt, s a kihallgatás során a tanuk ellene vallottak : többször is a vallás és az egyház, sőt az uralkodó ellen nyilatkozott, mondották. Egyízben társaságban valaki megjegyezte, hogy az, aki olyan jól ismeri a francia erődöket, mint ő, hiszen katonaként bennük szolgált, komoly szolgálatokat tehetne a császárnak a mostani Franciaország elleni háborúban. Mire »sich erfrechet zu erwiedern, dass er der Spitzbuben nicht dienen, vielmehr der erste sein würde, der, wenn die Franzosen gewinnen sollten, dem Kaiser den Kopf abnehme,« — meg hogy »er dem Spitzbuben in dem Abtritt verstecken, und mit seinem alten Mantel zudecken würde.« Máskor kijelentette : »Dem König vom Frankreich mit Rechte das Leben genommen worden sey, und er, wenn es in seine Macht stünde, mit dem Römisch-Kayser und der Geistlichkeit ebenso verfahren wird [!].« Wurmann kezdeti tagadás után lehetségesnek mondotta, hogy ilyen kijelentéseket tett, de — tette hozzá — ezt csak elkeseredésében tehette, ugyanis a háború óta nagyon rosszul megy az üzlete. A földesúri bíróság jelentése alapján a kancellár bebizonyítottnak látta a felségsértés elkövetését, s már csak »elriasztó példaként« is helyesnek találta, hogy Wurmann a Kir. Tábla elé állíttassék. De ha — mivel idegen állampolgár — az uralkodó ezt nem tartaná helyesnek, akkor legalább utasítsák őt ki családostól az országból. (A vizsgálat jegyzőkönyvei, a kancellár 1794 június 11.-i jelentése : O. L. M. Kanc. eln. 34/1794.) Az uralkodó rendeletére Wurmann ügye a Tábla, majd a jakobinusok elleni perrel egyidőben a Hétszemélyes Tábla elé került, amely máj. 18.-án négyévi javítóintézeti fogságra és évenként 25—25 botütésre ítélte. A Helytartótanács 13128. sz. rendelkezésére Pest megye június 23-án intézkedett, hogy Wurmann »a javító intézetbe lejendő rabságra ... szoros vigyázzással küldessék által.«

11 órakor extraordinaria sessiója lészen a' K. Táblának,[1] a' hová a' juratusokat be-nem eresztik ; mi lessz ebből? — mihentt meg-tudom, mindjártt meg-írom. De már mostt elég, másokról tehát.

Miként vagyon a kedves feleséged? hát a kiss Lotti? Csókold hellyettem számtalanszor mindnyájokat ! Hát Baranyiné mit tsinál? Egésséges-é? Őtet-is csókolom ezerszer, 's-ezerszer. — No itt megintt a' postás — az ítélő mester hivat,[2] tovább nem írhatok, hanem csak arra kérlek, hogy szeress úgy, mint

Tégedet a' Te

Ferenczed m.p.

A Szlávy levelében írottakat részben kiegészíti Németh kir. jogügyi igazgató 1795 nov. 12.-i fölterjesztése (ld. 245. l.) és Sághy Ferencnek [3] 1794 dec. 3.-án Kresznerics Ferenc szombathelyi tanárhoz[4] írt levele. (Közli : Márki Sándor, *Kresznerics Ferenc leveleskönyve*. Bp. 1914, 17. l. Eredetijét hiába kerestem Kresznericsnek a Bp. Egyet. Kvt-ban őrzött iratai közt.)

»... Azok a gonosztevők, kik a haza, király és közjó ellen Bécsbe felhordattak, már Budán vannak, hogy az ország törvényei szerint megítéltessenek. Számuk felől nem bizonyosak a hírek. Beszéllettem ugyan azon kolompárossal, ki azon ház számára, hol tartatnak (ez pedig a franciskánusok temploma körül ugyanaz, ahol a gárdisták laktak) 18 billeget csinált. De mivel a personalistáknak csak 14 citatorium adatott ki, inkább elhiszem, hogy ennyien vannak. Még némelyek hátra volnának, így suttognak az emberek. 30-ik novemberben volt iráutuk vegyes ülése a két táblabíráknak.[5] 2. decemberben causa illorum levata est. 5-ikre vagyon a comparitio határozva, amikor a tőlük megnevezett és kívánt ügyvédek tartoznak feleletjeiket beadni és őket oltalmazni. Miben határozódik meg bűnük, senki sem tudja. A bírók s mindazok, kiknek a dolgot tudni kell, megeskettettek, hogy senkinek sem fogják kinyilatkoztatni. Nappal nincsenek, hanem csak éjjel a falakhoz láncolva. Ebédre öt tál ételök, estére semmisem. Sigray és Martinovics nagyon betegeknek mondatnak. Az elsőről már egynéhányszor futamodott el a hir, hogy meghalt, de fundamentom nélkül. Sigray felől mondják, hogy strázsák jelenlétében az ő bátyja esedezett volna a palatinus előtt vele beszélni, melyet annál kevésbbé nyert, mivel arra sem adatott neki kegyelmes engedelem, hogy nyilt levelét átadhatta volna neki ; s más több e féléket szünet nélkül hallanak . . .«

Itt említjük meg, hogy a foglyokkal való bánásmódra, börtönviszonyaikra vonatkozó adataink nagyon gyérek. Magúk a foglyok erről sohasem szóltak, s egyéb forrásaink is hallgatnak. Ambrózy Pál, a perbefogott fiskális testvére említette egy ízben Nemessányi Andrásnak, hogy bátyját embertelen körülmények között tartják a börtönben. (Ld. *Iratok*, 98. sz. védőbeszéd 756. l. — Ambrózy pár hét mulva meg is halt börtönében.) Hartl József udvari ágens, aki Bécsből a legfrissebb politikai hírekről rendszeres beszámolókat küldött Gimesre Gr. Forgách Lászlónak, 1795 május 29.-i levelében azt írta, hogy a felségsértés miatt perbefogottakat oly rettentő viszonyok között tartják, hogy közülük tizenegyen már meghaltak. (O. L. Forgách lt. 1795). Bár ez a hír nem felelt meg a valóságnak, magában véve az, hogy ezt nem tartották lehetetlennek, bizonyítja az akkori börtönviszonyok embertelen voltát. (A századvégi magyar börtönökről egyébként részletes leírást olvashatunk a II. József idejében Pest megye vizsgálati fogságában senyvedő Ráby Mátyás emlékiratainban : *Justizmord und Regierungsgreuel in Ungarn* . . ., Strassburg, 1797.) — Bizonyos következtetésre ad módot az 1790 : 43. tc. is, mely

(O. L. Vertr. A. 55. fasc. ad A 93. köteg ; Pest m. lt. közgy. jegyzk. 1795 : 1454. sz. — Ld. még a nádor levelét Ferenc királyhoz 1795 május 20.-ról, amelyben azonban tévesen írja, hogy az ítélet négy évi fegyház : *Sándor Lipót iratai*, 864. l.) Wurmann további sorsát nem ismerjük.

[1] Ld. *Iratok* 33. sz.

[2] Szlávy Somogyi nádori ítélőmesterhez volt beosztva jurátusként.

[3] Sághy Ferenc, a pesti egyetemi nyomdának az irodalomból is ismert későbbi felügyelője, ekkor írnok volt az egyetemen. V. ö. *Szinnyei*, XII. 21. h. és Iványi B.—Gárdonyi A., *A kir. magyar egyetemi nyomda története*. Bp. 1927, 115. s köv. l.

[4] Kresznerics Ferenc az ismert régész és nyelvész, ekkor a szombathelyi püspöki gimnázium tanára. V. ö. *Szinnyei*, VII. 276. h.

[5] Ez tévedés, nov. 30.-án csak a Kir. Tábla tartott ülést. V. ö. *Iratok* 29. sz.

3. §-ában úgy rendelkezik, hogy csak azok a perek fellebbezhetők a Hétszemélyes Táblára, melyben az ítélet fejvesztés, »vagy ezzel egyenértékű három évi börtön«. Persze itt mindig közönséges bűnözőkre gondoljunk, — az államfoglyok helyzete lényegesen jobb volt. De még így is a jakobinus per 29 elítéltjéből egy éven belül hárman haltak meg, s akik életben maradtak, azok is súlyos betegségeket szereztek. — Arról, hogy a foglyokat verték volna, vagy kínzással kényszerítették volna vallomásra, egyetlen följegyzés sem szól. (Ld. a bécsi vizsgálati fogságról szóló adatokat: 71. l. 3. jegyz.) és *Jegyzőkönyv* No 232.)

24.

Az elfogatások

a.)

1794 december 1, Pest

Németh János kir. jogügyi igazgató előterjesztése Sándor Lipót nádorhoz.

Az a véleménye, hogy felségsértési pert kell indítani nemcsak azok ellen, akik résztvettek a mozgalomban, hanem azok ellen is, akik tudtak róla, de nem jelentették föl. Az elfogatásokhoz szükségesnek véli az uralkodó előzetes jóváhagyását

Sk. eredeti: O.L. Vertr. A. 37. fasc. 173. sz.
Sk. fogalmazványa: O. L. Vertr. A. 49. fasc. ad A köteg 3. fol.

A peres eljárást szabályozó legfelsőbb leirat elrendelte, hogy azok letartóztatásáról, akik ellen a per folyamán terhelő adatok merülnek fel, a Tábla saját hatáskörében döntsön. (Ld. 240. l.) Nem szólt azonban a rendelet arról, hogy még a per megindítása előtt szükségessé váló első elfogatások ügyében ki hivatott dönteni. Egy további probléma volt a bűnösség kérdése. Vajjon csak az állítandó törvény elé, aki tagja volt a mozgalomnak, vagy az is, aki tudott róla, de nem jelentette föl? Mindezekkel a kérdésekkel kapcsolatban a nádor még november végén megbízta a jogügyi igazgatót, hogy tudja meg Gr. Mailáth József tárnokmester,[1] Ürményi személynök, Somogyi ítélőmester és a Tábla több bírájának véleményét. A megkérdezettek egyöntetűen úgy vélték, hogy az elfogatásokért a felelősséget nem vállalhatják magukra, ebben csak az uralkodó dönthet. (V. ö. *Jegyzőkönyv* No 166/3, 171/3, 175/1, 178) Az alábbi előterjesztésben a jogügyi igazgató saját véleményét fejti ki, mely lényegében megegyezik az említettekével.

Serenissime Haereditarie Regie Princeps, Archi-Dux Austriae,
Regni Palatine,
Domine Domine Benignissime!

Priusquam benigna resolutio regia normam procedendi contra atrocis criminis laesae majestatis reos observandam praescribens supervenisset, praeliminares circa plurium carcerum adaptationem requisitorumque ferramentorum procurationem (sine quibus utpote ad effectivam complicum interceptionem processus fieri non poterat) factas fuisse dispositiones Serenitati Vae Regiae notum est.

[1] Gr. Mailáth József (1737—1810), az ítélőmester, György, testvére; 1785-ben grófi címet szerzett. A klérus és az udvar embere. Lipót király véleménye szerint: »mindenben a papok irányítják«. Előbb alkancellár, majd bécsi kamarai elnök, tárnokmester, végül pedig állam és konferencia miniszter. (*Sándor Lipót iratai*, 435. l.)

Constat et illud, quod ita benigne jubente Serenitate V. Regia circa qualitatem complicum, modumque et firmam incaptivationis consilia tavernicorum regalium magistri ac personalis praesentiae regiae in judiciis locumtenentis ac nonnullorum Tabulae Regiae commembrorum, quibus utpote reticito complicum nomine, generalia conspirationis adjuncta me tuto communicare posse censueram, expetierim et jam eotum variae pro et contra obmotae fuerint difficultates.

Ea quippe nunc vivimus tempora, ut ipsi adeo atrocis criminis laesae majestatis rei, fors sub potenti nonnullorum, qui subsellia honorum tenent et ipsi depravatis principiis imbuti sunt pallio suos habeant protectores et defensores, illi vero qui recte sentiunt ac pro salute regis et regni caeteroquin flagrant, aut non possint aut si possent etiam seu potentia adversae factionis depressi, sive imaginario quopiam metu et meticulositate perculsi, seu denique studio utrique parti satisfaciendi retenti, inactivi sint et procul ab omni energia, quae plane tum, dum de dispellendis internis patriae hostibus, conservandaque salute publica ac quae huic juncta est, privata unius cujusque felicitate salvanda agitur, necessaria est, nec id quod legis est intrepidi edicere audeant.

Medius inter hos praesumpsi ego, juxta consignationem Viennae adhuc factam ac per me tum fassionibus reorum combinatam, seriem eorum qui perversum hanc revolutionalem societatem ingressi sunt aut notitiam ejus habuerunt Serenitati V^ae Regiae pro benigne ordinanda incaptivatione humillime praesentare, pro scopo habens decretum Stephaneum in art. quoque 7 : 1715 provocatum, quod non tantum contra salutem et dignitatem regiae majestatis ac regnum conspirantes aut conspirare aliquid tentantes, vel tentanti scienter consentientes, sed et illos qui tales noscunt et non indicant, pro criminis laesae majestatis reis pronunciat.

Dignabatur etiam Serenitas V. Regia, cui utpote tanquam haereditario regio principi et una generali regni capitaneo ex delata etiam per leges supereminenti authoritate in similibus disponere competit, id mihi benigne mandare, ut cum incaptivatio eorum, qui in bonis suis resident, adeoque potentiori seu colonorum sive adhaerentium suorum vi protegi possent, manu quidem militari, sed ad antevertendum motum quempiam penes assistentiam concernentis vice-comitis, quam oportunissime ac certissime obtineri possit, projectum litterarum ad vice-comites eatenus dimittendarum litterarum apponerem, quod etiam vice-comiti comitatus Zempliniensis conformatum hicce demisse sisto.[1]

Interim sub hodierno publicata benigna resolutio regia videtur illis etiam, qui una mecum jus incaptivandi soli regiae majestati competere sentiebant, eam dubitandi rationem attulisse an reapse ad interceptionem detectorum et cognitorum jam complicum tuto procedi possit, siquidem praeprovocata benigna resolutio regia puncto 6^a ad casum quo sub defluo processu plures complices detecti fuerint incaptivationem habitis sufficientibus indiciis, illico determinandam Tabulae Regiae Judiciariae deferat.[2] Unde nonnulli id inferre videntur, quod hucdum quoque cogniti complices ad eandem cum subseque detegendis cathegoriam cadant, et nonnisi ita, si elicita porro etiam

[1] A Bernáth Ferenc zemplénmegyei alispánhoz írt utasítás fogalmazványa: O. L. vertr. A 37. fasc. 173. sz. mellékl.

[2] Ld. 240. l.

per principales reos coram judicio fassione gravati fuerint, incaptivatio eorundem determinari possit.

Hanc fuisse benignam mentem et intentionem regiam persvadere mihi eo minus possum, quod ipsa etiam resolutionis verba, »sub defluo processu plures« item §° 1° : »et hoc ipsum etiam relate ad complices ipsorum, si qui ultro detecti et incaptivati fuerint observetur« clare innuant, non de detectis jam et cognitis, sed ultro sub defluo processu detegendis et per T*abu*lam Regiam vicaria solum potestate incaptivandis complicibus sermonem esse.

Confirmat me in hac sententia non tantum id, quod olim etiam dum notorios casus delegata adhuc judicia judicabunt, praeceptorio evocatoriis mandatis clausula haec : »et alios sibi similes facti complices in peculiari signatura per causarum nostrarum regalium directorem exhibendos et detegendos« inserta fuerit, quae satis manifestat : jus incaptivationis semper regiae ma*jestat*i reservatum fuisse. Confirmat denique illud etiam, quod facile evenire possit, ut rei elicitas suas fassiones, signanter quoad revelationem complicum aut qualificent aut plane revocent, per quod utique non tantum processus ad confusionem deduceretur, sed et vindicativa justitia eluderetur, cumtamen interceptis mox e vestigio complicibus sperari potius possit, ut hi detecto corpore delicti negari alioquin nequeunte complicitatem confiteantur et sic ipsi adhuc complices uberiora contra primipilos suppeditent probarum fundamenta.

Tristis alioquin in actionali casu experientia docet, quantum per art. 56 : 1791, quem ex propositio et ex praevisis revolutionalibus principiis subtrusum fuisse, tuto affirmare audeo, juribus majestaticis detractum fuerit.— Quid adhuc fiat, si ipsum etiam jus incaptivandi, quod unicum penes ma*jestat*em regiam superest, eidemque tam de supereminenti jure, quam concordi legum spiritu competit, in dubium vocatum fuerit. — Actum erit tam severa criminis laesae ma*jestat*is reorum procedura, quam certa ac insecura evadit ac plurimum a solo arbitrio pendebit. Ita vero vacillabit dignitas et authoritas regia ac quae in hac residet salus etiam publica corruet. Quod ut antevertatur ultro etiam demisse censeo, non tantum illos, qui conformiter ad elicitas fassiones membra societatis revolutionalis effecti sunt, sed et illos qui notitiam ejus habuerunt et haud revelarunt, tamquam conspirationi scien*ter* consentientes, imo secretarium cameralem quoque Delivuk, qui abbati Martinovits teste ejusdem fassione versus Croaticus arbori libertatis Zagrabiae erectae affixos consignavit, — quive eidem Martinovits, Croatas id ipsum, quod modo in Galliis est exoptare retulit, eo qui denique Litteras etiam ad Imperatorem manipulavit ac cum professore quoque Neoplantensi Subanni[1] intimiorem notitiam habuisse praesumitur e vestigio intercipiendos esse. — Eo num fassio Laczkovitsiana in relatione Szent Mariana fundata, quod videlicet Comes Augustinus Keglevics cum fratre suo Georgio in Israel notus, signa Societatis Reformatorum ediderit, ad interceptionem ejus sufficiens indicium constituat, altiori decisioni substrato.

Serenissime Archi-Dux! Non me in pertractatione ingratae hujus scenae seu fucata quaepiam spes lactat, seu passio aut superabundans quispiam zelus abripit. Movet me unice ratio officii, intemerata erga clementissimum principem, augustamque ejusdem domum fides et amor sincerus erga patriam, quae prout parte ab una pro gravitate negotii omnem praecautionem et vigi-

[1] Subányi Ignác ujvidéki tanár.

lantiam omneque moderamen adhibendum esse suadent, ita cum tempus et occasio corruptos mores et perversa principia si non eradicandi, saltem suprimendi, ac cum efficaci tot perniciosarum societatum et factiosarum adhaesionum dispulsione publicam pacem et tranquillitatem revehendi nunc omnino adsit, parte ab alia observationem legum ad apicem, omnemque pro manutenenda dignitate regia, authoritatem et severitatem exigunt.

Pro eo igitur, ut omnis compromissio antevertatur et ipsa etiam Serenitas V. Regia benignos suos ad concernentia individua circa suscipiendam incaptivationem dimittendos ordines in supremo nomine regio eo certius ac efficacius fundare valeat, nihil reliquum esse videtur, quam ut eadem Serenitas V. Regia, quoad praemissa, modumque et formam incaptivationis ulteriorem benignam resolutionem expetere, una vero siquidem negotium hoc, quemadmodum hactenus ita etiam in futurum secreto tenendum via dicasteriali pertractari haud possit, id quoque S^ae M^ti Ss^mae insinuare dignetur, quod hanc in rem domini referendarii Nagy et Lányi, qui utpote elicitis Viennae fassionibus aderant, adeoque omnes eatenus hujus criminis circumstantias ex asse sibi cognitas habent et ideo factum quoque ad leges optime aplicabunt, ita benigne jubente S. M^te Ss. demissa sua sensa et opiniones ad praescriptum legis, quam oportunissime depromturi sint. Quodve e re futurum sit, si altefata S. M. post peractam notorum jam complicum incaptivationem Tabulae Regiae suplementaliter intimare dignata fuerit provinciam incaptivationis detegendorum sub defluo lite complicum vicaria solum potestate eidem delatam fuisse, queis altis gratiis et benignitati devotus in profundissima subjectione emorior

Serenitatis V^ae Regiae

Pest 1 Xbris 1794

humillimus fidelis servus

Mgr. Ioannes Németh m. p.

causarum regalium director

A nádor véleménye az volt, hogy mivel a bűnösség megállapításához elengedhetetlenül szükséges az elfogatások megejtése, teljesen fölösleges erre Ferenc királytól külön engedélyt kérni, már csak azért is, nehogy ha a rendek felzúdulnának nemes emberek ítéletnélküli letartóztatásán, őfelsége »kompromittáltassék.« — Ezért ő, a nádor, minden felelősséget magára vállal az elfogatásokért. A jogügyi igazgató feliratát ezek után nem is terjesztette föl az uralkodóhoz. (V. ö. *Jegyzőkönyv* No 173, 151/l és *Sándor Lipót iratai*, Iratok 153. sz.) Az elfogatások országszerte egyidőben, dec. 10.-e és 15.-e között történtek meg katonai karhatalommal. (A részletekre ld. *Jegyzőkönyv* No 173 és *Fogságom naplója* legelején.)

b.)

[1794 november 25, Buda]

Németh János kir. jogügyi igazgató följegyzése az elfogatandókról

Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 37. fasc. 160. sz.

Az alábbi összeállítást az udvari vizsgálóbizottság jelentése alapján (ld. 232. l.) a jogügyi igazgató készítette Sándor Lipót nádor számára. Elkészítésének időpontját is a nádor följegyzéséből állapíthatjuk meg. A névsor egyébként ebben a formájában nem volt végleges, a listán szereplők közül többek letartóztatása elmaradt. (Ld. *Jegyzőkönyv* No 160/1, 160/4).

Consignatio
complicum criminis laesae majestatis reorum.

Observandum: 1. Ut interceptio noctu fiat, et cum omni possibili praecautione. 2. Ut actu cujusvis occupentur. 3. Ut litterae ad intercipiendos scriptae post ipsam interceptionem in posta retineantur et ad Suam Serenitatem Regiam deferantur.

Budae: Landerer, typographus Budensis.
Verseghy, ex-Paulinus.
Szén Antonius, rationum officialis ad Consilium.[1]
Neumiller, cameralis registrans.[2]
Szecsenáz, secretarius ad Consilium.[3]
Delivuk, secretarius ad Cameram.[4]
Fodor, secretarius ad Consilium, qui si non rediverit his diebus, dispositio circa interceptionem ejusdem facienda Agriae aut in Dormandháza comitatus Hevesiensi adjacente.[5]

Pestini: Ambrozi, regius fiscalis procurator
Abaffy, senior in domo Hrabovskyana
Martony, physicus comitatus Pestiensis
Makk, ex Paulinus

[1] Szén Antal magyar kamarai (nem helytartótanácsi) számtartó.
[2] Magyarosított nevén Ujgyörgyi József.
[3] Szecsanacz Jakab kamarai (nem helytartótanácsi) titkár.
[4] Delivuk Márkot, bár több oldalról is elég súlyos vádakkal illették, a nádor utasítására törölték az elfogatandók névsorából. V. ö. *Jegyzőkönyv* No 179/3 és 183/1. Életrajzát ld. az I. k.-ben.
[5] Fodor József (1751—1794) régi köznemesi család sarja, mely Nyitrából a XVIII. században került át Tolna megyébe. 1774—1783-ig a bécsi magyar nemesi testőrség tagja; József császár többször használta futárszolgálatra. Szabadkőműves. 1783 óta a Helytartótanácsnál titkár. Elfogatásakor, 1794 dec. 16.-án, apósa Sághy Mihály br. szeptemvir dormándházi birtokán agyonlőtte magát. (Hellebronth K., *A magyar testőrségek névkönyve*, 149. l.; *Jancsó*, 112. és 114. l.; Ember Gy., *A m. kir. Helytartótanács*, 205. l.; *Abafi*, 120., 164. és 262. l.; *Jegyzőkönyv* No 222. — Fodornak valószínűleg pesti lakásán lefoglalt semmitmondó magániratai: O. L. Curiai lt. Martinovics fasc. II. köteg 21. sz.) A mozgalomban való szerepét adatok hiányában nehéz megítélnünk, de általános magatartására jellemző az alábbi eset: 1796 februárjában följelentésre bíróság elé került Tóth János palotai paraszt, s elmondotta, hogy még 1792-ben hajtója volt egy vadászaton Fodornak. Hajtás közben megpihentek egy domboldalon, »a hol az említett secretarius, mint egy homályban, olyan szókat ejtett előttem, hogy a paraszt ember tsak ökre, szamara volna a világnak.« (O. L. Vertr. A. 53. fasc. ad A 51. köteg.)

Juhász, ex Praemonstratensis
Verhovszky, advocatus apud consiliarium Tihanyi[1]
Bujanovits, jurista
Szlavy, juratus apud protonotarium Somogyi[2]
Hiergeiszt, jurista
Lukáts, Ősz,[3] } advocati
Prusinszky, juratus
Mihalkovits, jurista[4]
Tarrian jurista[5]
Kopasz, jurista
Illés, jurista
Szmetanovits, jurista
Szilla, jurista
Nemesanyi, jurista
Tomek, jurista[6]
Lonovitz, medicinae studiosus
Paizkhoffer, civis Pestiensis
Széts, Sprach Meister[7]
Pichler, dimissus secretarius comitis Szapáry[8]
Baranyai, directoralis

In comitatu Pestiensi, oppido Nagykörösz:
Fodor, professor reformatorum

In comitatu Bihariensi:
Palugyánszky, professor M.Varadini[9]
Kazinczi, jurassor comitatus Bihariensis[10]

In comitatu Abaujvariensi:
Nagy-Mihály,[11] apud comitem Sztáray: Ignatius Tantsits, domesticus aulae praefectus seu gubernator

In comitatu Zemplíniensi:
Possessione Rákotz: Melchior Szulovszky
Possessione Regmec: Franciscus Kazinczy

[1] Ez tévedés. Verhovszky ekkor már nem volt Tihanyinál. V. ö. 203. l. és *Iratok* 65. sz.
[2] Szlávy János.
[3] Őz Pál.
[4] Elfogatására nem került sor, egyrészt mert már nem volt hely több fogoly elhelyezésére, másrészt pedig, mert a nádor úgy vélte, hogy Mihálkovics és a többi jurátus vagy joghallgató csak egészen alárendelt szerepet játszhatott a mozgalomban. V. ö. *Jegyzőkönyv* No 202/5.
[5] Tarjány joghallgató elfogatása is elmaradt. V. ö. 119. l. és *jegyzőkönyv* i. h.
[6] Nem került sor elfogatására. V. ö. 119. l. és *Jegyzőkönyv* No 202/5.
[7] Nem tudunk róla semmit. Elfogatása nem történt meg.
[8] Pichlert sem fogták el, sőt, bár a későbbiekben Szentmarjay igen terhelően vallott rá, mégcsak ki sem hallgatták. V. ö. 353. l.
[9] Balugyánszky Mihály, a nagyváradi akadémia tanára. Őt sem fogták el. — V. ö. 363. l.
[10] Kazinczy Miklós.
[11] Nagymihály Zemplén megyéhez tartozott.

Viennae intercipiendus :
Ladislaus Szabó, secretarius comitis Teleky cancellarii Transylvaniei
Comitatu Castriferrei :
Günsii : Paulus Rosty
Rosty Joannnes, notarius Tabulae districtualis
Csernovits Adamus, jubilatus secretarius[1]
Körmendini : parochus loci[2]
Rohonczini : Joannes Brehm, chirurgus
Günsii ab improviso occupanda erunt scripta piaristae Pichl et localis studiorum directoris.[3]

25.

1795 január 14, Buda

Németh János kir. jogügyi igazgató előterjesztése Sándor Lipót nádorhoz.

Jelenti, hogy a Kir. Tábla a Túrós, Szlávy György és Hendrey elleni bizonyítékokat nem véli elegendőnek ahhoz, hogy elrendelje elfogatásukat. Szerinte mindhárman elkövették a felségsértést. Tekintve, hogy az ellentét a két álláspont közt elvi természetű, kéri az uralkodó döntését.

Sk. aláírású eredeti : O. L. Privatbibl. 35. fasc. 304—309. fol.
Sk. fogalmazványa : O. L. Vertr. A. 49. fasc. ad A 3. köteg 10—13. fol.

A Kir. Tábla 1795 jún. 3.-i ülésében (Ld. *Iratok* 41. sz.) úgy határozott, hogy Túrós Péter ócsai ref. lelkész, Szlávy György és Hendrey Pál letartóztatását nem rendeli el. Igaz ugyan, hogy Túrós megkapta a felvételi szabályokat s Szlávy János beszélt neki a Társaságról, de nem biztos, hogy abba be is lépett, így bűnössége is kétes, ugyanígy Szlávy Györgyé is, aki nevetségesnek mondotta a kátékban foglaltakat ; Hendrey ügyében pedig még további vizsgálat megejtését látta szükségesnek. A jogügyi igazgató azonban a bűnösség és így az elfogatások kérdésében is a Tábláénál szigorúbb álláspontot foglalt el. A nádor, majd később a Hétszemélyes Tábla bíráinak véleménye ebben a kérdésben megegyezett a jogügyi igazgatóéval, s ez, ahogy már említettük, a per folyamán még súlyos összeütközésre vezetett a két Tábla között. (Ld. 684. l. és *Jegyzőkönyv* No 579, 580/5 és 581/7.)

Serenissime Regie Haereditarie Princeps [...]

Dignabatur S. M. Ss. circa hic detentos atrocis laesae majestatis seu perduellionis criminis reos eam elargiri benignam resolutionem regiam, ut incaptivationem eorum complicum, qui sub defluo processu detecti fuerint, Tabula Regia Iudiciaria mox e vestigio determinet.[4] Quae etiam teste hic demisse advoluto sessionis tabularis, cui et ipse interfui, protocollo provincia hac sibi delata defuncta est.[5] Factis ad effectum ejusdem jam congruis dispo-

[1] Csernovics Ádám, a kőszegi kerületi tábla nyugalmazott titkára, akivel Rosty János ismertette meg a kátét, 1794 őszén meghalt.
[2] Szabó Imre körmendi plébános. V. ö. 530. l. 2. jegyz.
[3] P. Piller Celesztin, a kőszegi piarista gimnázium igazgatója. Ellene a későbbiek folyamán vizsgálatot indítottak. V. ö. 129. l.
[4] V. ö. 240. l. 6. pont.
[5] Ld. *Iratok* 41. sz.

sitionibus, ut quinque illi, quos T*abu*la etiam Regia incaptivandos judicavit, primo quo fieri poterit tempore compraehendantur et horsum deducantur.

Restat unicum, quod silentio praeterire non possum : Quippe determinationem incaptivandi Tabulae Regiae Iudiciariae vicaria solum potestate delatam haberi supponere debeo, non tantum ideo quod in casu criminis laesae m*ajestat*is jus incaptivandi soli regiae m*ajestat*i competat et cum incaptivatio judicium praecedere debeat, alter illud nec exercere possit ; sed et quod neque novellaris art. 56 : 1791, qui unice judicem et paenam mutavit, in reliquo autem dispositionem art. 7 : 1715 cum omnibus antecedentibus suis adjunctis in suo vigore reliquit, aliquam circa necessariam incaptivationem mentionem fecerit. Unde ad partes officii mei pertinere reputo, ut circa nonnulla conclusa ac principia illa, quae mentionata Tabula Regia in attacto tabulari suo protocollo defixit, occurrentes meas reflexiones S^ae^ M^ti^ Ss^mae^ quoque pro suprema discussione regia substernendas benigno Serenitatis V^ae^ Regiae obtutui tanto magis sistam, quod casus hic sit primus, qui pro futuris quoque tam casibus, quam temporibus, quoad usque videlicet dispositio art. 56 : 1791. vigorem suum retinuerit, normam ac cynosuram posturus est.

Praemittere autem hic debeo, quod juxta claram legis art. quippe 7 : 1715 dispositionem in atroci hoc et ideo extraordinario laesae m*ajestat*is crimine omnis erga etiam simplicem qualemcunque seu veram sive fictam accusatoris seu delatoris accusationem incaptivari debeat.

Quod item pro ratione circumstantiarum non tantum ipse accusator, sed ex unanimi omnium jurisconsultorum ac criminalistarum consensione socius etiam criminis contra socium ad testimonium admittatur. Exigit quippe hoc ratio et securitas status publici, naturaque et indoles conspirationis occulta semper tractari solitae, in qua veritas secus haberi ac sciri nequit.

Praemissis his ex principiis legum stantibus et eo etiam praecognito, quod isthic detenta conspiratoria societas per perversorum suorum in catechismis suis, horumque regulis concentratorum principiorum disseminationem et propagationem longe aliam, quamquam in historiis legi potest, excitandae revolutionis viam ingressa sit, ita mihi videtur, quod adoptata per T*abu*lam Regiam Iudiciariam incaptivationis principia partim ad arbitrium ducant, partim non sibi adaequate correspondeant, partim denique ex ipsis decisionis principiis et qualitate delicti desumpta sint.

Ita enim licet Ioannes Szlavy coram jure fassus sit, quod m i n i s t r o Ó c s e n s i regulas societatis tantum tradiderit, submissionem autem catechismorum promiserit, interim existentiam societatis et finem illius revolutionem esse revelaverit. Quod item existentiam societatis fratri etiam suo revelaverit et catechismos etiam legendos exhibuerit, iste tamen rem totam deriserit, catechismos restituerit et societatem ingressus non sit. Tabula nihilominus Regia Judiciaria quoad priorem ministrum quippe Ocsaiensem hoc adinvenit, quod ex generali hac revolutionis et societatis declaratione, antelatus minister existentiam occultae societatis adaequate perspicere non potuerit, et quod a complacentia ad legendos catechismos ad consensum argumentum duci non valeat, et ideo determinavit, ut mentionato Szlavy uberius adhuc super eo, cum quibusnam specificis adjunctis existentiam societatis et finem ejus revolutionem manifestaverit? constituto, si ministrum subversantis in specie occultae societatis cognitionem habuisse compertum fuerit, idem illico intercipiatur ; secus autem si genericae suae fassioni Szlávy ultro etiam inhae-

serit, citra incaptivationem pro excipiendo solum examina in praesentiam deputationis constituatur.[1] Jam

Praenotato eo, quod vel sola revolutionis notio, si etiam non ab ipso conspirationis socio sed tertio hausta sit et praescripta per leges indicatio intermittatur, crimen laesae majestatis importet, quod item regulae ipsae societatis hujus in 12 et aliquot punctis consistentes et non tantum obligationem propagationis cum subnexa juramenti formula sed et signa societatis, in se continentes virus revolutionis, quod in catechismis fusius sparsum est, in summa complectantur; quod denique gradus delicti non in questione incaptivationis, sed occasioni judicii expendendus sit, et judicium seu decisio criminis nec anticipari debeat, neque cum materia indiciorum confundi possit; — demisse existimo antelatum ministrum, velut regulas societatis cum notitia revolutionis recipientem, sui incaptivationem eo minus evitare potuisse, quod in tertio statim regularum puncto videre potuerit ac reipsa viderit etiam, ad societatem hanc utplurimum parochos, ministros et loci notarios quaesitos fuisse; quod item facto benigne decretae et jam etiam effectuatae incaptivationis alii e numero captivorum hic sint, qui catechismum tantum legerunt, alii solam notitiam societatis habuerunt, alii etiam prout in specie proselitae Sigraiani praeter regulas nihil aliud obtinuerunt.

Demum quoad Georgium Szlávy in concluso tabulari assumitur fassio fratris, quod videlicet catechismos deliserit et societatem ingressus non sit. — Sed quid in solis reorum, qui de utique natura sui conservationis proniores sunt, ad rem suam complicumque suorum attenuandam, quam aggravandam fundari possit? vel inde metiri potest, quod ex recentius interceptis sint, qui proselitismum fecerunt et factum negant, complices vero eorundem crimen confitentur.

Szecsánácz et Abaffy notionem tantum societatis ab Hajnoczio acceperunt et intercepti sunt. Sehy ipsius etiam *Tabul*ae *Regi*ae judicio interceptus est, licet catechismum prout recepit, ita restituerit: — Non video ergo rationem, quare Paulus etiam Hendrej, qui ut fassio Baranyaiana testatur, catechismum longiori tempore apud se detinuit, intercipi non debeat? Cum facile evenire possit, ut interceptione facta prodeat, nec Georgium quoque Szlávy solo risu, neque attactum Hendrej sola catechismi detentione contentos fuisse, sed ultro processisse.[2]

Liberum quidem mihi relinquitur, ut Georgium Szlávy praescripta via et ordine citari curem. Sed ego ex lege Stephanea[3] aliam viam non video, quam, quod et talis, qui conjuratorem noscit et non indicat reus sit criminis laesae majestatis, qualis utique intercipiendus et ita e vinculis citandus est. — Ad haec aliam et longe distinctam esse viam prout vindicationis criminum, ita etiam defensae in statu libertatis et aliam ex vinculis utique obvie notum est.

Et haec sunt quae ex ratione officii, intemerataque fide et fidelitate ac studio unice vindicationem atrocis hujus criminis in plena sua integritate manutenendi, sicque salutem etiam et securitatem publicam, quae secus per ejusmodi incerta incaptivationis principia labefactari posset, conservandi Serenitati V^ae^ *Regi*ae humillime remonstranda esse duxi, orans Serenitatem

[1] Minderre v. ö. 325. s köv. l.
[2] V. ö. 327. l.
[3] Szent István II. törvénykönyvének 51. fejezete.

V^am^ Re*gi*am, quatenus demissas hasce reflexiones meas pro suprema discussione re*gi*a Altissimae S^ae^ M^tis^ Ss^mae^ obtutui sistere benigne dignetur.

Serenitatis V^ae^ Regiae.

Budae 14 Ian. 1795.

humillimus fidelis servus

Mgr. Ioannes Nemeth m. p.

causar*um* reg*alium* director

A nádor január 16.-án továbbította a jogügyi igazgató előterjesztését az uralkodóhoz. Saját véleményét a következőkben fejtette ki : »Ich muss aufrichtig gestehen dass die Bemerkungen, welche der causarum director in dieser seinen Vorstellung anführet, besonders aber jene, die er in Betreff des Ministers in Ocsa gemacht, allerdings gegründet seyen. Indes kommt doch, meines ohnmassgeblichsten dafürhaltens, bei dieser Sache zu betrachten vor, dass wegen obgedachten Minister die Königl. Tafel um sich zu beruhigen eine bestimmtere Aussage des Szlávy verlangt, und dann selbst beschlossen hat, ihn, wenn er durch dieselbe beschwerhret würde, ohne weiters festzezen zu lassen. Den Georg Szlávy, welcher zwar den Catechismus erhalten, ihn aber ins lächerliche gesezt und sogleich wieder zurük gestellet hat, scheint es, da er ihn für ein Hirngespinst von keiner Wichtigkeit gehalten, schwer desshalb in Verhaft zu sezen. Wegen den Paul Hendrey endlich hat die Königl. Tafel auch nur eine bestimmtere Aussage der Mitschuldigen verlanget, um dann das weitere entscheiden zu können. In dieser Lage der Sachen, besonders da E. M. bereits der Königl. Tafel vertretungsweise dies Befugniss übergeben haben, die zu entdekenden Mitschuldigen festzesen zu lassen da sie dieses wirklich mit fünfen gethan, und nur mit jenen eingehalten hat, wegen welchen sie nicht vollends überwiesen war, glaube ich ohnmassgeblichst, dass von den Erinnerungen des causarum directors wenigstens für nun kein weiterer Gebrauch zu machen, sondern es bey dem Befunde der Königl. Tafel, welche ohnediess nur den Georg Szlavy von der Verhaftnehmung gänzlich losgezählet hat, zu belassen seyn dürfte, um so mehr, als aller nur mindesten Klage dadurch vorgebeuget wird, wenn die Gerichtsstelle selbst zu Werke gehet, und meines geringen Ermessens die Arretirung des Szlávy sowohl als des Hendrey zu der weiteren Erhebung des ganzen Geschäfts nichts helfen würde, und selbe dennoch über alle ihnen etwa bekannte Umstände mit allem Ernste vernommen werden können.« (Tisztázat : O. L. Privatbibl. 35. fasc. 294—311. fol. Sk. fogalmazványa : O. L. Vertr. A. 38. fasc. 311. sz.)

Január 17.-én Ferenc királyhoz írt levelében a nádor még tisztábban fogalmazta meg véleményét a jogügyi igazgató előterjesztéséről : »von welchen ich dennoch umso weniger glaube, dass ein Gebrauch gemacht werden sollte, als es schwer wäre, der Königl. Tafel, die sich in der Sache gut betragen hat, eine weitere Weisung wegen einigen unbedeutenden jungen Leuten zu geben, welche schwerlich von dem ganzen Komplott werden eine Kenntniss gehabt haben, und welche mann auch ohne sie zu arretiren, befragen und verhören kann.« *(Sándor Lipót iratai,* Iratok 164. sz.)

Az Államtanács egyhangúan a nádor véleménye mellé állt. (Votumaik : *i. m.* 772. l. 1. jegyz.) Így jan. 22.-én Ferenc király Sándor Lipót előterjesztésének megfelelően döntött. *(I. h.)* — v. ö. *Jegyzőkönyv* No 311 és 338.)

26.

1795 február 23, Buda

Kimutatás a vádlottakról és védőügyvédeikről

Eredeti tisztázat: O. L. Vertr. A. 42. fasc. 470. fol.

Anno 1795 die 23ª Februarii captivi Budenses coram deputatione per incl. Tabulam Regiam Judiciariam exmissa sequentes delegerunt advocatos:

Hajnóczy Marton P. Mak Peitzkhoffer Verhovszky Lukács Tantsits Baranyay Bacsányi Hirgeist Szlávy[1] Bujanovics Szmetanovics	requirunt pro causae suae defensione *dominum* Alexandrum Madách[2]
Abaffy Franciscus Kazinczy Nicolaus Kazinczy Laczkovics[3] Fodor[5] Őz	requirunt *dominum* Szabó-Sáray[4]

[1] Szlávy János.

[2] Madách Sándor (1756—1814), a költő nagyapja, régi nógrádmegyei köznemes család sarja, 1787 óta Nógrád megye főügyésze. Korán árván maradt, s Migazzi váci püspök neveltette. Az ő hatására evangélikus vallását odahagyva, áttért a katolikus hitre. Strohmayer ügyvéd, az udvar besúgója, 1792 febr. 3.-i jelentésében részletesen jellemzi őt s meleg szavakkal ajánlja az egyik megüresedett kir. fiskálisi állásra. Beszél, ír és olvas magyarul, németül, szlovákul, latinul és franciául, — mondja — s szaktudása és szorgalma kiváló. »Ein warhaft gut denkender Bruder, [Madách már 1780-ban tagja volt a nógrádmegyei szabadkőműves páholynak.] einer des treuesten Menschen zum Monarchen. Für diesen verbürgé ich sicher mein Leben, dass selber bei einer ersten Anstellung als königl. Fiscal alle die Gebrechen dieses Amtes a. h. Sr. M. getreuest anzeigen, die Mittel zur Abwäre vorschlagen, und sich durch seine ware Treue, seine besondere Fähigkeiten, sein grundehrlich gutes Herz, dann durch seinen Anhang vernümpftig denkender Ungarn, durch welches derselbe vieles auszuführen vermag, sich in die höchsten Stufen Ungarlandes schwingen würde.« A per alatti magatartása mindenben igazolja Strohmayert. A nádor följegyzéséből tudjuk, hogy védencei hozzá írt bizalmas leveleit beszolgáltatta a jogügyi igazgatónak, s hogy azt is bejelentette, Hajnóczy Novák kapitány közvetítésével leveleket csempészett ki börtönéből. Sőt, a nádor följegyezte, hogy az agent provocateur szerepét is vállalta Hajnóczyval szemben. (Életrajza: *Szinnyei*, VIII. 216. h.; Strohmayer jelentése: O. L. Privatbibl. 15. fasc. I. köteg 23. sz.; szabadkőművességére: *Abafi*, 271., 274., 297., 383., 404. l. és *Jancsó*, 144. és főleg 217., 225. l.; a per alatti magatartására: *Jegyzőkönyv* No 439.)

[3] Laczkovics János.

[4] Fodor Gerzson.

[5] Szabó Sáróy Sámuel. Debreceni kálvinista civis család sarja, ő maga is Debrecenben született. Tagja volt a pesti szabadkőműves páholynak. 1803-ban még élt. (Herpay Gábor, *Nemes családok Debrecenben*. Debrecen, 1925, 69. l.; Szücs István, *Szabad Kir.*

Szullyovszky, Kopasz, Ambrózy — requirunt *dominum* Jacobum Horváth[1]

Turós, Szabó[2], Ioannes Rosty, C. Zsigray — requir*unt* *dominum* Tóth-Pápay[3]

Illés — requirit *dominum* Alexandr*um* Nagy[4]

Martinovics, Verseghy, Szent-Mariay, Szolártsek — volunt semet-ipsos defendere

P. Juhász, Szén[5], Landerer, Sehy, Uza, Ujgyörgyi, Brenn[6], Szilla, Paulus Rosty, Erdélyi — petunt per Tabulam Regiam sibi dari advocatum, quibus *dominus* Alexander Nagy ex officio assignatus est.

Ürményi személynök 1795 febr. 25.-én terjesztette föl az uralkodóhoz a fenti jegyzéket. Kísérőlevelében többek között ezeket írta: »Den 23-ten dieses sind die Prozesse wider alle übrige verhaftete, den Szecsenácz ausgenohmen,[7] in pleno judicis nach den landesüblichen formen leviret worden;[8] wie mann mir berichtet, so haben mehrere kaum den Tag erwartet, und wünschen, dass ihr Schicksal ehestens entschieden werde.

Debreczen város története. Debrecen, 1871, III. 1102. l.; Kőszeghi Sándor, *Nemes családok Pest megyében*, Bp. 1899. 356. l.; *Fogságom naplója*, 1795 febr. 23 és ápr. 8.; *Abafi*, 383. l.)

[1] Horváth Jakab (1738—1809) szepesmegyei, evangélikus vallású nemes család sarja. Buzgó szabadkőműves. Közismert volt felvilágosult gondolkozásáról. Néhány héttel a per befejezése után följelentették, hogy összeköttetésben áll a zempléni jakobinusokkal. Vizsgálatot azonban nem rendeltek el ellene. Jelentős szerepet játszott az evangélikus egyház életében. 1799-ben a Grassalkovich család jogügyi igazgatója volt. *(Türelmi rendelet,* 613. és 680. l.; *Pesti Hírlap*, 1841. 27. sz. a »Beküldött« rovatban; *u. o.* 1885 június 14.-i sz.: Szinnyei József tárcája, melyben vázlatos életrajzát is közli; a följelentés: O. L. M. Kanc. 2766/195. sz.; sírjára: Schmall Lajos, *A Városliget átalakítása. Hazánk*, 1894 aug. 20. sz. és Tóth Béla, *Szájrul szájra.* Bp. 1901. 74. l.)

[2] Szentjóbi Szabó László.

[3] Tóthpápay Sámuel, győrmegyei ref. vallású nemes család sarja. (Ugyanebben az időben a családnak több tagja működik egyházi pályán; ld. *Egyházi almanak a helvétziai vallástételt-tartó-túl a' dunai superintendantia számára az 1820. esztendőre*, 63. s köv. l. és *Szinnyei*, XIV. 449. h.) Az 1810-es években a Ráday család jogtanácsosa volt. (Kőszeghi, *i. m.* és Tóthpápay följegyzései a Ráday lt-ban.)

[4] Nagy Sándorra semmilyen adatot nem találtam.

[5] Szén Antal.

[6] Brehm János.

[7] Ld. *Iratok* 52. sz.

[8] Febr. 23.-án 33 vádlott ellen indították meg a pert. A Tábla jegyzőkönyve — amely más pereknél aprólékosan ismerteti a vádat, a bizonyítékokat, a tanácskozáson elhangzott véleményeket — itt mindössze a nevek felsorolására szorítkozik. (O. L. Curiai lt. Prot. Tab. Reg. 1795. Sessio vigesima nona. — V. ö. *Fogságom naplója*, febr. 23.)

Nach der an dieselben gestellten Frage, ob sie sich selbsten vertheidigen, oder einem Advocaten wählen, oder auch einem von dem judicio zu bestellen verlangen, haben sie sich, so wie aus der Beylaage zu ersehen ist, ordentlich ercklüret, und da wider die von denen selben gewählten Advocaten, in Ansehung ihrer moralischen Characters und anderen nöthigen Eigenschaften ex parte judicii keine Ausnahme statt gefunden hat, so habe ich solche constituirt, und denenselben ercklüret, dass sie das juramentum taciturnitatis abzulegen, und in allen sich der diesführ a. h. Orths vorgeschriebenen Instruction pünctklich zu fügen haben ; nun wünschte ich nur, dass der causarum regalium director seine Allegationen beschleunigen, und auf solche Art dieser Prozess aus vielen Rücksichten, welche mir erheblich scheinen, und überhaupt zur Beruhigung des Landes,je eher beendiget werden möchte. Meines Orths wird es gewiss an nichts fehlen, dass E. M. und aller Gut-gesinnten heilsamste Absicht, auf dem Grund der Wahrheit zu kommen, und nach Vorschrift der Gesezen die pünktlichste Justiz zu administriren, erreicht werde. Wornach E. M. im Stande gesezet werden, die weiteren gedeilichen Mitteln, welche allerhöchstdieselben in ihren gesezmässigen königl. macht haben, anzuwenden, damit die falsche Grundsäze, Irreligiosität und hieraus entspringende verderbliche Denckungs-art, besonders bey der Jugend, nach und nach ausgerottet werden möge. Denn ich kann Er M. nicht verhelen, dass mehrere junge Leüte, welche in dem gegenwertigen Fall verflochten sind, ihre Verführung vor der Deputation denen obangezohenen Ursachen zugeschrieben haben.« (Sk. ered. : O. L. Vertr. A. 42. fasc. 269. fol. — Sk. fogalmazványa : O. L. Curiai lt. Martinovics fasc. I. köteg 20. sz.)

A lista egyébként nem volt végleges. Horváth Jakab, miután Ürményi személynök elutasította a védők közös beadványát, amelyben a védelem szabadságát illető aggodalmaikat fejtették ki, nem vállalta a védelmet. (V. ö. 270. l.) Védencei közül Szulyovszky Madáchhoz, Kopasz pedig Nagy ügyvédhez került, míg Ambrózy időközben meghalt. Nem szerepelnek a listán azok sem, akiket csak a későbbiekben fogtak el. Közülük Nemessányi és Lonovics Madáchot, Laczkovics László, Aszalai, Puzsinszky, Szén Antal és Szlávy György pedig Nagy Sándort választották védőjüknek.

27.

[1795 március 9, Buda][1]

A védőügyvédek beadványa a Kir. Táblához.
Tiltakoznak a védelem szabadságának megszorítása ellen

Eredeti tisztázat : O. L. Curiai lt. Martinovics fasc. I. köteg 23. sz.

A peres eljárást szabályozó okt. 30.-án és nov. 24.-én kelt legfelsőbb rendelkezések (ld. *Iratok* 21. sz.) lényegesen korlátozták a védőügyvédek más perekben hagyományos szabadságát. Beadványukban a védők ezeknek a rendelkezéseknek módosítását kérik. A beadvány minden bizonnyal közös megbeszélés eredményeként jött létre. Ránk maradt azonban egy Madách Sándor kezével írt impurum, amely mintegy első fogalmazványának tekinthető. (Cogitata et notata diversa de crimine laesae majestatis et perduellionis ex occasione causarum fisci regii contra Martinovits et complices anno 1795 coram incl. Tabula Regia Iudiciaria levatorum: O. L. Madách lt. LXXII. fasc. 14. sz. — Madách fogalmazványát *Szinnyei* is idézi : VIII, 218. h.)

A beadványhoz mellékelt kísérő levélben ezt írták : »Posteaquam ad praestandam captivis, qui per fiscum regium criminis majestatis rei postulantur, advocatialem assistentiam legitime respective requisiti et respective denominati fuissemus[2] ac heri circa praestandum per nos juramentum silentii et defensae modum consultassemus, propositae sunt plures reflexiones, quas hic in adnexo et quidem in fracto scriptas, incl. Tabulae Regiae Iudiciariae exhibemus, punctaque in iisdem contenta decidi et nobis cum decisionibus extradari rogamus. — Concentrantur postulata haec in duobus ut potissimum capitibus, circa juramentum videlicet et ipsam defensae libertatem haecque nobis applacidari posset, eo magis convincimur, quod : 1. Relate

[1] Az irat keltére ld. 270. l.
[2] V. ö. *Iratok* 29. sz.

ad silentium: Nos ad id, ne arcana regis, regni et constitutionis, ac molimina contra illa nefors suscepta propalemus, sub fide et fidelitate regi et regno debita ac sacramento praestiti per nos advocatialis juramenti sponte obligemus. Scopus itaque silentii hac quoque ratione plene obtineatur. 2. Relate vero ad libertatem defensae: nobis alioquin in ipsa formula juramenti, libertas clientes nostros quovis legali modo defendendi per expressum pactata habeatur, ac secus etiam de natura rei, ipso facto, quo nobis defensa delata fuit, pactata esse intelligatur.« (O. L. Curiai lt. Martinovics fasc. I. köteg 23. sz.)

Puncta incl. Tabulae Regiae Iudiciariae pro decisione proposita

Curia Regia in legalem judicem per sanctionem legis art. 56 : 1791 in criminibus laesae majestatis et notae infidelitatis ordinata, nec illius judicandi provincia, nec norma, nec forma, nec in interiori, nec in exteriori ordini limitata aut a forma et ordine judicandi causas alias abstracta est. Judicatura ergo est Curia Regia juxta praeexistentes leges forma legali eadem, uti quidem classis alterius causas. Fiscus regius seu actor in his criminibus peculiaria nulla jura, praerogativas aut favores obtinuit, nec in forma nec in ordine procedendi, nec relate ad reos, nec relate ad ipsam processus formam. Mansit itaque etiam in legali et ordinaria causas tractandi via.

Adsistentibus reis et criminum horum postulatis, per sanctionem hanc, aeque nullus limes, nulla restrictio in defensa ordinanda, nulla in mediis, nulla in libertate, sive relate ad reos, sive relate ad acta, sive relate ad modum acta illa tractandi, verbo quoad totum defensae systhema praescripta aut posita est. Adsistentes itaque advocati, aeque nonnisi in legali provisione, has etiam causas tractandi relicti, nec peculiaribus obligationibus subjecti sunt. Si quae ergo peculiares obligationes Curiam Regiam judicaturam, si adsistentes advocatos manere debeant, illae jam non ex lege, sed indubie ex natura facti profluunt; utut omnes casus anteriores ante hanc legem emersi, non aliam expositionem in genere, quam in modernis actionibus receperint.

Politicarum innovationum epidemia Europam ipsam inficiens ita omnino periculosa est, ut constitutas potestates, regna et constitutiones everta. An planum reorum in similibus revolutionariis ideis subsistat? id indubie primum et ante omnia per judicium cognoscendum veniret.

Plana revolutionaria, quae civitates, civitatum ordinem civilem evertunt et omnia vincula et compages laxant, omnino in ipso semine et exordio praescindenda et suffocanda sunt. Sed an silentio vel juramentis? quaestio est. Venena silentio nec teguntur nec vim amittunt, sed prudenti cumprimis provisione ac explicatione effectuum, ne quis illis utatur. Nituntur omnes in vetitum. Hic vicinorum populorum strages, eversio et infortunia plus convincere debent, quam omnium silentium.

Si quid ergo silentio tegendum aut involvendum est, id advocati non alias praestare possunt, quam juxta suum juramentum satis strictum, quo obligantur ne arcana suorum principalium prodant.

Hic ergo obligabuntur, ne arcana regis sui, regni et constitutionis ac molimina contra illa nefors suscepta propalent. At illa obligatione aliunde ex fide et fidelitate erga regem et regnum tenentur. Advocati hic nec alio silentio obstringi possunt, quam ipsa commembra Curiae Regiae, judicatura causas horum reorum. Advocati itaque penes suum juramentum, quod indubie nunquam violabunt, relinquendi essent.

Jam quoad reos:

Justitia indubie nonnisi in veritate fundari et veritas nonnisi admissa libertate proponi potest. Lex praecitata, quae Curiam Regiam pro legali et justo judice constituit, reis judicium recepturis omnem facultatem veritatem dicendi et necessariam eatenus libertatem concessit, uti et adsistentibus illorum, qui quasi organum illorum, hanc veritatem judicio proposituri sunt. Unde in ordine ad plenam et adaequatem defensam necessarium videtur:

Ut praevie illi ipsi, in quantum possunt, cogitata sua inperturbate et serena mente circa factum et illius universa adjuncta scripto apponant; quod opportunissimum erit, ubi fiscus regius cum illis omnes suas probas singillative communicaverit. Erga has communicatas probas fisci regii, accusati non modo suas reflexiones libere apponant, sed una, uti praemissum est, adaequatam speciam facti cum omni libertate in chartam conjiciant.

Has reflexiones et per illos concinnatam speciem facti advocati combinabunt et in suas classes redigent. Ac in quantum nefors collidentes circumstantiae occurrerent, reis ipsis per advocatos fine recollectionis admanuabuntur.

Ad partem veritatis et libertatis reorum pertinebit confessatis suis addere vel demere aut modificare addito talis mutationis fundamento.

Liberum illis erit correorum fassiones et reflexiones inspicere ac expendere. Liberum etiam illis erit advocatum pro occurrentibus circumstantiis ad sé vocare.

Advocatus, utut cum suo cliente, penes suum juramentum, citra interventum alterius loqui possit; nihilominus ad contestandam in addendo rectitudinem intersit commembrum aliquod Tabulae Regiae.

Ex uti fisco regio liberum erat omnes quaestiones proponere, ita quoque advocatis liberum sit eas quas judicaverint, interrogationes reis, absente fisco regio proponere.

Advocati, uti in corpore omnes ex ordine omnes reos, in majoris momenti rebus adire et etiam illos interrogare de singillativis circumstantiis possint; ita singillativis quoque advocatis liberum sit suos clientes adire.

Cum captura, carcer, mora et alia nefors aresti adjuncta in valetudine ac nefors mente quoque invinculatorum aegritudinem produxerint, illis ad veritatem dicendam et combinandam justum tempus indulgendum est.

Ita ad justam illorum defensam advocatis quoque elaborato prius plano ex actionibus et actis et in suas classes distributo competens terminus indulgeri debet.

Advocatis in combinatione actorum omnis libertas per legem non restricta indulgenda veniet, non modo ut apud se expendant, sed ubi visum fuerit illis, conjunctim etiam discutiant. Fine quo convenire toties quoties et in hospitio suo laborare possint, nec alicui clausurae subjici.

Quoad acta haec, eadem fide ac fidelitate, qua juxta suum juramentum obligati regi quoque tenebuntur, ne illa propalent.

Advocati dein in ponendis replicis et inducendis momentis et rationibus ex lege, historia, natura rei, imo nefors ex jure publico et status, quae connexa materiae erunt, obex aut limes non ponatur, nec circumscribatur numerus replicarum.[1]

Verbo: Omnia illa adminicula, jura et libertates advocatis admittantur, quae per legem restrictae non sunt. Non secus recursus in momentosis objectis sive ad Curiam, sive S^m M^tem Ss^mam.

[1] V. ö. 10. l.

Ürményi személynöknek az ügyvédek beadványára adott válaszát Somogyi ítélőmester[1] hivatalos följegyzéséből ismerjük. (A beadvány felzetére írva):

»Anno 1795 9ª Martii praeinsertam declarationem advocati captivis Budensibus assistentes suae exc. domino personali exhibuerunt, et siquidem tenore benigni mandati regii peculiare silentii juramentum praestare obligarentur, ab eoque recessus fieri nullo modo posset, ideo deposito etiam instantanee juxta advolutam sub ./. formulam per eos juramento, quoad reliqua eorum postulata declaratum fuit per suam exc. personalem. ea quae ad legalem captivorum deffensam pertinent, alioquin tam vi juramenti, quam et ex aequitate naturali et legum ac Sae Mtis benigna dispositione in salvo relicta esse, proinde supervacaneam esse omnem illorum eatenus sollicitudinem, modum vero qualiter instituendae deffensae ipsae circumstantiae melius determinaturae sunt; et caeteroquin si difficultas quaepiam suboriretur, eatenus in specifico casu recurrere semper advocatis liberum erit. Ad quam suae exc. declarationem advocati ipsi conquieverunt, et 'excepto domino Jacobo Horváth praetextu multifariorum suarum occupationum semet a deffensione captivorum excusante, reliqui«'ª uti praescriptum est, corporale praestiterunt juramentum. Signatum Pestini die et anno quibus supra.

Mgr. Joannes Somogyi m. p.

Az ügyvédek az esküt Ürményi személynök és Somogyi ítélőmester kezébe tették le. Az eskü szövege az alábbi volt *(u. o.)*:

»Ego N. N. juro per Deum et gloriosam Dei genitricem Virginem Mariam et per omnes sanctos et electos Dei,ᵇ quod de omnibus iis, quae in processu per causarum regalium directorem ex capite criminis laesae majestatis suscitato mecum, qua advocato nonnullorum Budensium captivorum, communicata fuerint, strictissimum silentium servaturus, necque ea pro qualicunque usu descripturus, neque seu verbo sive scriptis unquam propalaturus sim, salva nihilominus principales meos, quorum causam suscepi, legali quovis modo defendendi facultate. Sic me Deus adjuvet et omnes sancti.«[2]

a) A ' . . . 'közti részt Somogyi itélőmester később toldotta be.
b) A Szűz Máriára és a szentekre való esküvés helyett a három református vallású védőnél, az általános gyakorlat szerint, nyilván a »juro per Deum vivum« kifejezés állott. Ugyanígy az eskű végén is elmaradt a szentekre való hivatkozás.

[1] Megyesi Somogyi János (1756—1809) vasmegyei nagybirtokos köznemesi család sarja. Apja, Ferenc, tábornok volt, anyja, Festetich Viktória, a grófi címet szerző Pál testvére. 1784-ben Vas m. másodalispánja; 1787-ben Veszprém m. alispánja, majd az 1790/91-es országgyűlésen követe; 1791-től nádori ítélőmester; 1795 június 25-től kancelláriai tanácsos; 1801-ben Izdenczy utódaként államtanácsos; 1808-ban alkancellár. Örökölt birtokaihoz (Izsákfa, Pápakovácsi) vétel útján megszerezte a lovászpatonai (Veszprém m.) nagy uradalmat. Felesége Gr. Győry Krisztina volt. Egyik menye Hg. Bretzenheim Katalin. Gyermekei 1816-ban grófi címet kaptak. Somogyi egész pályáján a konzervatív törekvések és a katolikus klérus emberekéntjelenik meg. A klérus pártfogásával került be a Táblára. (Gabelhofer abbé jelentése: O. L. Privatbibl. 11. fasc. 4. köteg 101. fol. — Ugyanebben az időben apai nagybátyja a pannonhalmi főapát.) 1797-ben Somogy m. főispáni adminisztrátoraként ő javasolta Spisich alispán eltávolítását, valamint Gr. Festetich Györgynek Bécsből kitiltását és a kamarások sorából való törlését. Döntő szerepe volt az 1802-es rendelet kibocsátásában, amely visszaállította Magyarországon a ferencesek, praemontreiek és ciszterciek rendjét. Később ő szerezte meg a piarista rendnek a székesfehérvári kusztodiátus uradalmát. Lipót király igen jó véleménnyel volt mind képességeiről, mind pedig megbízhatóságáról«. *(Sándor Lipót iratai,* 437. l.) A nádor is »egyik legjobb, legderekabb és leghasználhatóbb emberünk«-ként említi. Azt is följegyezte róla, hogy a per folyamán, a bűnösség kérdésében a Tábla többségével szemben, a jogyügyi igazgató szigorúbb álláspontjához csatlakozott. (V. ö. *Jegyzőkönyv* No 563/3.) Életrajzát levéltári kutatások alapján, igen sok adat felhasználásával, de az egyházi szempontok kizárólagos érvényesítésével megírta Patonay József, *Medgyesi* [!] *Somogyi János államtanácsos és a magyar kegyestanítórend.* (A tatai kegyestanítórendi Gr. Eszterházy Miklós reálgimnázium értesítője, 1933/34, 35—81. l. és 1934/35, 5—46. l. Sajnos éppen a bennünket leginkább érdeklő időből nincsen érdemleges adata.)

[2] Az ügyvédek számára a jakobinus perben megállapított esküformulával a későbbi felségsértési perekben is találkozunk. Így ezzel szóról-szóra megegyező esküt tett 1799-ben, Szirmay Pál felségsértési perében, Boday Mihály védőügyvéd. (O. L. Curiai lt. Martinovics fasc. I. köteg 45. sz.)

III.

A PER A KIRÁLYI CURIÁN

28.

1794 november 28, Pest

Németh János kir. jogügyi igazgató vádlevele Martinovics, Hajnóczy, Laczkovics, Szentmarjay, Sigray, Szolártsik és Batsányi ellen

Sk. aláírású eredeti : St. A. Vertr. A. 45. fasc. Prozess des Martinovics l. sz. mellékl. Az irat külsején a Tábla irodájának jelzése : Praesent*atum:* 28ª 9bris *1794.* Termin*us* pro 2ª Decembr*is 1794.* — Ezzel szószerint megegyező példányok : Hajnóczy, Laczkovics, Szentmarjay, Sigray, Szolártsik és Batsányi periratai közt. — A jogügyi igazgató sk. fogalmazványa : O. L. Vertr. A. 49. fasc. sz. nélk. — Magyar fordítása : *Martinovics és társai,* 313—315. l.

[Kívül :] Ad *incl.* Tabulam Regiam Jud*ici*ariam.
Libellus actionalis fisci regii contra actionetenus circumscriptos reos.

Inclita Tabula Regia Iudiciaria!

Obsequiose detegere necessitor, qualiter Ignatio Josepho Martinovics abbate infulato Százváriensi et consiliario regio, perversa in convulsionem omnis bene ordinatae civilis societatis procusa Gallico-democratica principia, quae in origine sua ipsum etiam florentissimum Galliarum regnum subverterunt adoptante, adeoq*ue* tanquam capite planum excitandae in regno quoq*ue* hocce Hungariae revolutionis dirigente : Josephus Hajnóczy exc. Camerae Reg*i*ae Hung*ari*co-Aulicae secretarius, Joannes Laczkovics emeritus regiminis olim Greveniani capitaneus, Franciscus Szent-Máriaj, Comes Jacobus Sigray, Tabulae Dist*rictua*lis Trans-Danubianae supernumerarius assessor, Alexander Szolárcsek et Joannes Bacsányi, non tantum fidei et fidelitatis Deo, regi et patriae debitae, sed et gratiarum ac beneficiorum a Ss. S. Regia M^te^ acceptorum immemores, Dei et hominu*m* timore postposito, legumq*ue* severitate contempta, anno hoc currente una cum praefato Martinovics in execrandam ad revolutionem ducentem societatem coire, utque eam fundent et propagando magis constabiliant, inter illos, quos ad ligam societatis suae pertraxerunt, catechismum duplicem et unum quidem pro Societate Libertatis et Aequalitatis, alterum vero pro Societate sic dicta Reformator*um* paratum, cum regulis, institutionis et signis propagare. Non secus varia pestifera lue infecta et ad seditionem concitantia ac etiam dignitati, personaeq*ue* S^ae^ M^tis^

summe derogantia scripta disseminare, sicque unitis consiliis non tantum contra salutem et dignitatem regiae majestatis, regis legitimi et clementissimi, sed et perniciem totius regni, constitutionumque ejusdem ac formae regiminis, thronique regii subversionem conspirare et cum meditata salutis publicae, quae suprema lex est, convulsione, omnisque constitutionis et legum, sub quarum custodia secure vivebant, subversione pacem et tranquillitatem regni turbare, ita vero semet atrocis criminis laesae majestatis ac perduellionis reos efficere non reformidaverint. Quia vero ejusmodi contra regem, ejusque salutem et dignitatem ac regnum conspirantes aut etiam conspirare aliquid tentantes, seu tentanti scienter consentientes, vel hujusmodi aliquem noscentes et non indicantes ad praescriptum decreti St. Stephani libris 2. cap. 51 et art. 7 : 1715, 56 : 1791 ac aliarum pro re nata citandarum patriae legum, amissione capitis cum exasperatione et bonorum universorum praevie conscribendorum et sequestrandorum plectendi forent, ideo obsequiose apud eandem incl. Tabulam Regiam Iudiciariam insto, quatenus antelatos criminis laesae majestatis reos, in conformitate praecitatae legis jam praevie ad vincula conjectos, pro uno brevi et certo termino in praesentiam sui ad personaliter comparendum, semetque defendendum citare, atque sic ad conterendam infidelium proterviam, pravorumque et flagitiosorum hominum male agendi licentiam reprimendam, cum praevia antelati abbatis ad mentem tit. 44. partis 2ae degradatione[1] debitum jus et judicium reali cum effectu administrare non gravetur.

Perseverando, ejusdem incl. Tabulae Regiae Iudiciariae

obsequentissimus servus

Mgr. Joannes Nemeth m. p.

qua causarum regalium director et sacrae regni coronae fiscalis

A többi perbefogott elleni vádlevél — mutatis mutandis — megegyezett az itt közölttel.

[1] Verbőczi *Hármaskönyve* II. rész. 44. cím.

29.

1794 november 30, Pest

A Kir. Tábla teljes ülésének jegyzőkönyve.

Az ülés tárgya: a peres eljárást szabályozó legfelsőbb leiratok ismertetése, a vizsgálóbizottság tagjainak kijelölése

Sk. aláírású tisztázat: O. L. Vertr. A. 42. fasc. 1—3. fol.
Somogyi János ítélőmester által írt fogalmazvány: O. L. Curiai lt. Martinovics fasc. I. köteg 6. sz.

Anno 1794 die 30ma mensis Novembris Pestini celebrata est 1ma extraordinaria Tabulae Regiae Judiciariae sessio. Praeside: Josepho de Ürmény personalis praesentiae regiae in judiciis locumtenente, etc. Coassidentibus: baronibus tabulae: Almásy,[1] Barone Révay;[2] vice palatino: Berzeviczy; vice judice curiae: Tihanyi;[3] proto-notariis: Kornis,[4] Aczél,[5] Somogyi (refe-

[1] Almásyra, Berzeviczyre, Gányira, Bernáthra és Mikosra ld. 508. l. jegyzeteit, Somogyira 805. l. 4. jegyz.

[2] Révay Pál br., túróci örökös főispán, kir. táblai bíró, 1798-ban szeptemvir, 1799-ben Zágráb megye adminisztrátora, 1802-ben belső titkos tanácsos. (V. ö. *József nádor iratai*, I. 266. és 563. l.)

[3] Tihanyi Tamás (1750—1834) alországbíró, birtokos-nemes család leszármazottja, ócsai földesúr; 1784-ben Pest megye másodalispánja, 1786-ban a Tábla ülnöke, majd alországbíró, szeptemvir, végül Tolna megye főispánja. Már az 1780-as években szabadkőműves. II. József alatt exponált szerepet játszott a protestáns egyházpolitikában az evangélikusok oldalán. Az 1790/91-es országgyűlésen a protestáns ellenzékiek táborában találjuk, s a »filum ruptum successionis« elmélet egyik fő terjesztője. Lipót király nem volt róla rossz véleménnyel, de annál inkább József nádor, aki heveskedő, nyughatatlan, megbízhatatlan embernek jellemezte. Bár 1792-től kezdve felhagyott ellenzéki magatartásával, az udvar bizalmát megnyernie soha sem sikerült. Még 1809-ben is panaszkodott, hogy nem bíznak benne. Egyébként neve a jakobinus perben is szóbakerült. *(Nagy Iván*, XI. 219. l.; szabadkőművességére: *Jancsó*, 144. l.; József és Lipót alatti szereplésére: *Türelmi rendelet, Marczali*; Lipót véleménye: *Sándor Lipót iratai*, 455. l.; *József nádor véleménye; József nádor iratai*, I. 192. l.; 1809-es nyilatkozata: *Kazinczy levelezése*, VI. 432. és 435. l.; kapcsolatai a mozgalommal: *Iratok* 83. sz.)

[4] Tótváradjai Kornis Ferenc, erdélyi köznemesi család sarja, az udvar híve. Előbb kerületi táblai, majd 1790-ben kir. táblai ülnök, 1793-tól személynöki ítélőmester; a felségsértési per közben, 1794 legutolsó napjaiban került a Hétszemélyes Táblára, s 1812-ben vált meg tőle. Lipót király igen meleg szavakkal ajánlotta őt a nádor figyelmébe (»D'unne probitée reconnue«: *Sándor Lipót iratai*, 437. l.) 1793-ban a nádor dícsérettel emlékezett meg róla a hétszemélyes-táblai jelölések alkalmával, kiemelve, hogy 30 éve szolgálja az uralkodóházat. *(U. o.* 648. l.; szeptemviri kinevezésére: O. L. M. Kanc. 1794: 3914., 4539., 10944. és 11600. sz.)

[5] Atzél István (?—1815) ítélőmester, a később bárói rangra emelkedett család vagyonának megalapítója, a klérus és a Habsburgok embere. Szegény köznemesi családból származott. Kohlmayer ügyvéd és Kazinczy egybehangzó följegyzése szerint előbb jezsuita szerzetes volt, majd 1773-ban, rendje feloszlatásakor világi pályára lépett és jogot végzett. 1779-ben Temes megye főjegyzője; 1786-ban a Kir. Tábla ülnöke, 1791-ben személynöki-, 1794-ben országbírói-, 1799-ben pedig nádori ítélőmester; 1802-ben alországbíró; 1809-ben személynök. Már 1782-ben adományt szerzett Német-Ság (Temes megye) községbeli birtokaira, majd Gyarmatára, 1803-ban pedig megszerzi kir. adományul Borosjenőt, Sikulát, Apatelket Arad megyében, s hozzá a borosjenői előnevet. A kortársak egybehangzó véleménye szerint eszes, tehetséges ember volt, tehetségét azonban mindenekelőtt egyéni érvényesülésének szolgálatába állította. Ahogy Kazinczy mondotta róla: »Jó fej, rossz lélek.« Az 1780-as években élénk részt-

rente), Majláth;[1] *causarum regalium* directore: Németh; assessoribus: Gányi, Bernáth, Ürményi,[2] Mikos, Fay,[3] Bay,[4] Milos,[5] Mihálffy,[6] Melczer.[7]

vett a szabadkőműves mozgalomban. A II. József halálát követő hónapokban a »filum ruptum successionis« elmélet híve és terjesztője; de már 1791-ben a Habsburgok oldalára állt. Lipót király sokra tartotta: »nagytehetségű, ígen jófejű ember — írta róla 1790-ben — a rebellisekhez húzott, de úgy látszik, már jóútra tért.« Különben is — írta — »az az ember, aki hagyja, hogy megnyerjék.« József nádor is nagyra értékelte, és sűrűn bízta őt meg bizalmas feladatokkal. A rendek között azonban egyáltalában nem volt népszerű. Még Kohlmayer is így jellemzi: »hat einen geschmeidigen Character und ist geschickt die Farben des Objects anzunehmen, welches er ansieht.« Kohlmayer különben a jezsuiták emberének mondja, s úgy véli, Ürményi személynök közvetlen hívei közé tartozik. Nagyjából ugyanezt írta Gabelhofer abbé és Strohmaye könyvkereskedő is róla. Kazinczy tömör véleménye szerint: »Jószágra, praedicátumra lévén szüksége, mindig az ország ellen dolgozott.« (Lendvai Miklós, *Temes vm. nemes családjai.* Bp. 1899, II. 30—31. l; *Kempelen*, I. 178. l.; *Nagy Iván*, I. 5. l.; *József nádor iratai*, I. 243. 564. l.; Kohlmayer jelentése, 1791. nov. 21.; O. L. Privatbibl. 11. fasc. 15. köteg 62. fol.; *Királyi Könyvek*, 13. l.; birtokszerzési ügyben a prímáshoz írt támogatást kérő levele: Főegyházmegyei Kvt. Batthyány, »rex« tit. II. l. 27—28. sz.; Kazinczy jellemzése: *Magyar Pantheon*, 309. l.; szabadkőművességére: *Abafi*, 262., 269. l. és *Jancsó*, 9. l.; 1790-es pártállására: *Marczali*, II. 43. l.; Lipót jellemzése: *Sándor Lipót iratai*, 437. és 445. l.: Gabelhofer és Strohmayer jelentései: O. L. Privatbibl. 15. fasc. I. köteg, 12. és 13. sz.)

[1] Székhelyi Majláth György (1752—1821) ítélőmester, hontmegyei előkelő köznemesi család sarja, — aulikus és klerikális. 15 éves korában a jezsuiták rendjébe lépett, majd 1773-ban, a rend feloszlatásakor, világi pályára ment és jogot végzett Pesten. 1781-ben az óbudai kincstári uradalom fiskusa; 1786-ban táblai ülnök; az 1790/91-es országgyűlésen ő vezette a hivatalos naplót; 1792-ben kir. személynöki-, 1795-ben nádori ítélőmester; 1798-ban Németh János utódaként jogügyi igazgató; 1805-ben udvari tanácsos és kancelláriai előadó, 1808-ban pedig személynök. Bátyja, József, 1783-ban grófi címet szerzett. Öccse, Antal, szintén volt jezsuita szerzetes, ebben az időben győri kanonok volt. Martinovics bizalmas jelentései 1791/92-ben többször megemlékeznek róla; szerinte öccse, a kanonok révén teljesen a klérus kezében van. (Martinovics jelentései: I. k.; Thaisz András, *Székhelyi Majláth György ... életírása. Tudományos Gyüjtemény*, 1821. XI. 61—87. l.; *Nagy Iván*, VII. 253. l.; *Wurzbach*, XVI. 296. l.; *Kazinczy levelezése*, II. 496. és 519. l.)

[2] Ürményi János, a személynök bátyja, 1787 óta a Tábla ülnöke.

[3] Fáy Barnabás (1753?—1829) az ismert abaúji köznemesi család sarja; rk. vallású. 1781-ben Abauj megye főjegyzője, majd a debreceni ker. Tábla ülnöke, 1792-ben létszámfeletti ülnök a Kir Táblán, 1795-ben érseki ülnök, 1804-ben alországbíró, 1807-ben szeptemvir, 1809-ben kancelláriai referendárius, 1820-ban Szabolcs megye adminisztrátora, majd Ung megye főispánja. Lipót király 1791-ben a »megbízhatatlanok« közé sorozta (*Sándor Lipót iratai*, 445. l.). Kazinczy 1805-ban kelt följegyzése szerint: »egyike azon keveseknek, akik azok akik voltak. A magyar charakter ... benne fel van szépítve a legszebb városiság politurája által... Értelmes, jó és egész értelemben derék ember.« (*Kazinczy levelezése*, IV. 259. l.; ld. még *U. o.* XVII. 118. l.) Már 1781-ben tagja volt a miskolci szabadkőműves páholynak. (*Abafi*, 142. l.; v. ö. még *Nagy Iván*, IV. 131. l.)

[4] Ludányi Bay Ferenc (1746?—1820) Bereg-Szatmár vidéki ref. vallású köznemesi család sarja, ügyvéd (apja B. István, anyja Nagy Eufrozina, felesége Fáy Ilona). Előbb a debreceni ker. tábla ülnöke, majd 1787-ben II. József kinevezi a Kir. Táblára. Ettől kezdve példátlanul hosszú ideig, 12 éven át, létszámfeletti ülnök, csak 1799-ben lesz királyi ülnökké. 1811-ben szeptemvir; közben 1808-ban megkapta a Szt. István-rend középkeresztjét. Batsányitól tudjuk, hogy a per tárgyalása közben nyiltan szembeszállt a jogügyi igazgatóval. (*Nagy Iván*, I. 89. l.; *Kempelen*, I. 500. l.; *Türelmi rendelet*, 474. l.; *Magyar Pantheon*, 372. l.; *Kazinczy levelezése*, V. 331. l.; Batsányi szavai: 332. l.)

[5] Milos József, 1792 óta a Tábla létszámfeletti ülnöke. 1801-ben ugyanott királyi ülnök, 1810-től a zágrábi Horvát-Szlavon Tábla elnöke.

[6] Mihálffy István, 1792 óta a Tábla létszámfeletti ülnöke. 1795 végén személynöki ítélőmester. 1801-től kezdve a shematismusban hiába keressük nevét, valószínűleg meghalt.

[7] Kellemesi Melczer László (1823) régi köznemesi család leszármazottja. Előbb Borsod megye főjegyzője, majd alispánja, s az 1790/91.-i országgyűlésen követe; 1794-ben, a Kir. Tábla létszámfeletti ülnöke, 1799-ben személynöki-, 1803-ban országbírói-,

Et quidem primo publicatum sit b*eni*gnum S^ae^ M^tis^ Ss^mae^ mandatum ex majori cancellaria d*e* d*at*o 20^a^ mensis 8bris a. c. sub n° 11599 expeditum,[1] tenore cujus insinuatur, nonulla individua Hungarica, Martinovics utpote, Hajnoczy, Laczkovics, Szent-Mariaj, C. Sigray, Bacsányi et Szolarcsik, ob atrox crimen laesae majestatis jam prius incaptivata, in Hungariam eum in finem revehenda esse, ut ratione per leges praescripta isthic judicentur. Non absimiliter

Lectum est aliud ejusdem S^ae^ M^tis^ Ss^mae^ b*eni*gnum mandatum in sequelam prioris sub dato 24^ae^ Novembris a. c. sine numero emanatum,[2] ipsum procedendi ordinem, modumque instituendorum examinum et confrontationis subinserta ratione definiens. [A következőkben pontonkint ismerteti a királyi leiratot.]

Proposuit postea tabulae praeses, superfluum esse sive de gravitate objecti hujus sive de taciturnitate, quam S. M. Ss. peculiariter observari clementer jubet[3] ulterius verba facere, cum haec alioquin e perlectis b*eni*gnorum mandatorum tenoribus abunde liqueant ; se proinde id tantum commemorare velle, quod actio per causarum regalium directorem jam exhibita sit,[4] reisque ad tertium diem terminus datus ; quapropter die 3ª futuri mensis Decembris fine instituendae levatae et comparitionis Tabula Regia Budae consessura erit.

Reliquum esse, ut in homagiale obsequium perlecti benigni mandati regii nonnulla individua pro peragendis examinibus et authenticatione exmittantur ; quem etiam in finem barone tabulae Almásy, vice palatino Berzeviczy, proto-notario palatinali Somogyi, assessore Bay et referente assessore Mikos instantanee denominatis et exmissis, sessio praesens soluta fuit.[5]

Josephus de Ürmény

1807-ben nádori ítélőmester, 1811-ben szeptemvir. 1790-ben az ellenzék harcos tagja, ennek alapján Lipót király a »megbízhatatlanok« közé sorozta. *(Sándor Lipót iratai*, 446. l.) Később közeledett az udvarhoz (felesége Gr. Majláth Mária, Majláth József miniszter leánya), úgy hogy amikor 1795-ben Barco tábornok egy bizalmas jelentés alapján jakobinusnak mondotta, a nádor erélyesen védelmére kelt, mondván, hogy »derék és kötelességének élő ember«. *(U. o.* 798. l.) Kazinczy eszes, értelmes embernek mondja. *(Magyar Pantheion*, 390. l. ; ld. még *Nagy Iván*, VII. 409. l.)

[1] Ld. *Iratok* 20. sz.

[2] Ld. *Iratok* 21/c sz.

[3] Ld. 239. l. 3. pont.

[4] Ld. *Iratok* 28. sz.

[5] A Tábla ülésére v. ö. *Jegyzőkönyv* N° 172/1.

30.

1794 december 3, Buda

A Kir. Tábla teljes ülésének jegyzőkönyve.

Az ülés tárgya: Martinovics, Hajnóczy, Laczkovics, Szentmarjay, Sigray, Szolártsik és Batsányi perének felvétele.

Sk. aláírású tisztázat: O. L. Vertr. A. 42. fasc. 5—6. fol. — Somogyi János ítélőmester által írt fogalmazványa: O. L. Curiai lt. Martinovics fasc. I. köteg 7. sz.

Anno 1794 die 3ª mensis Decembris Budae celebrata est 2ᵈᵃ extraordinaria Tabulae Regiae Judiciariae sessio [...ª], cujus occasione.

Lecta fuit levata causae per directorem causarum regalium ex capite atrocis criminis laesae majestatis seu perduellionis contra adstantem in vinculis Martinovics institutae,[1] qui mox et illico cum protestatione contra judicatum procedentis Tabulae Regiae exceperat, sequentes adducendo rationes: quod nimirum

Competentia fori non ex loco nativitatis aut aliis honorum titulis, verum ex ratione domicilii, quod adstans jam ante plures annos Viennam, animo ibidem permanendi, transtulerat, determinanda sit. Et hinc factum etiam fuisse, quod dum superioribus annis de dimittendo suo priori statu monachali ageretur, obmota inter archi-episcopos Strigoniensem et Viennensem de competentia fori quaestio ita decisa fuerit, ut adstans a jurisdictione fori Hungarici plenarie eximeretur.[2] Quapropter vehementer errare causarum regalium directorem, dum se fine recipiendi judicii, non vero propter suos tantum complices horsum transpositum esse autumat; errorem quidem hunc statim actionem exhibenti jurato notario semet insinuasse, nunc vero petere, ut declarationem hanc Suam Celsitudini quoque Regiae regni palatino scripto etiam exhibere et eundem fine submissionis Sᵃᵉ Mᵗⁱ Ssᵐᵃᵉ exorare sibi liceat.

Quo ejusdem postulato per judicium non difficultato, exceptione vero contra judicatum obmota, cum in instanti de comparitione tantum ageretur, ad suum tempus et locum relegata, per praesidem ultro declaratum fuerat, liberum ipsi delinquenti futurum defensionem suam seu per se seu medio advocati suo tempore adornare.

Subjecit postmodum idem Martinovics, se quidem sacerdotalis etiam caracteris probe meminisse et eapropter petere posse, ut vincula demantur.[3] Hoc interim se modo non postulare, cum aequum sit, ut propter delictum civis more reliquorum concivium tractetur.[4]

a) Az ülésen resztvettek névsora ugyanaz, mint a nov. 30.-i ülésnél (ld. *Iratok* 29. sz.), ezért közlését mellőztem.

[1] Ld. *Iratok* 55. sz.

[2] Az 1792-es, Martinovics secularizációját érintő tárgyalásokban az illetékességi vita a cseh és a magyar kancellária, nem pedig az esztergomi és a bécsi érsek közt folyt le. A vita különben sem dőlt el, mert a királyi döntés megelőzte az illetékességi kérdés formaszerű elintézését. V. ö. I. k.

[3] A *Hármaskönyv* szerint a papok a nemesekével azonos szabadsággal élnek (I. rész, 2. cím,) nemes embert pedig törvényes ítélet nélkül elfogni, mégkevésbbé bilincsbe verni nem volt szabad. (I. rész, 9. cím).

[4] A Martinovics által itt előadottakra v. ö. 379. s köv. l.

Delinquente postea a conspectu judicii recedente, adducti sunt singillative alii delinquentes ordine sequenti: utpote Hajnoczy, Laczkovics, Szent-Mariaj, Comes Sigray, Bacsányi, Szolarcsik et Erdélyi.[1] Quibus levata perinde consueto more publicata declaratumque fuerat, eosdem pro comparitione duntaxat coram judicio adstare debuisse, posthac autem in arbitrio cujuslibet futurum defensionem sive advocato concredere seu proprio marte causam agere.

Quibus hac ratione terminatis, sessio soluta fuerat.[2]

Josephus de Ürmény

31.

1794 október—december

Martinovics Ignác vallomásai
Verhovácz Miksa zágrábi püspök demokratikus magatartásáról

Az udvari vizsgálóbizottság előtti kihallgatások folyamán Martinovics és Batsányi is megemlítették Verhovácz zágrábi püspök nevét.[1] Martinovics általában beszélt arról, hogy a püspök demokratikus nézeteket vall, míg Batsányi azt mondotta, hogy »sokat munkálkodik a felvilágosodás terjesztésén«. Kijelentéseikre nem nagyon ügyeltek, úgyannyira, hogy jegyzőkönyvbe sem vették. (Pergen 1794 nov. 12.-i jelentése az uralkodóhoz: O. L. M. Kanc. eln. 90/1794.)

Okt. elején azonban névtelenül följelentették a püspököt a bécsi rendőrminisztériumban, hogy demokratikus eszméket vall. Pár nappal később két újabb följelentés érkezett ellene. Az egyiket Briglevich, a püspök elbocsátott ügyvédje írta, s azt közölte, hogy Verhovácz bizalmas barátságban van Tauferer báróval, aki Laibachban és Zágrábban szabadságfát állított. A másik följelentő Kotschke József zágrábi nyomdász volt. Verhovácz — írta — megvásárolta a Trattner-féle nyomdát, s szándéka az, hogy benne titkos iratokat nyomat. Saurau okt. 18.-án mindezt jelentette az uralkodónak, hozzátéve, hogy a Martinovics meg Batsányi által elmondottak után nem látja lehetetlennek, hogy a püspök valóban államellenes célokra akarja a nyomdát felhasználni. Az ügyben megkérdezett nádor és a kancellár egyaránt az ügy alapos, de feltűnésnélküli kivizsgálása mellett voltak, s mindenekelőtt Martinovics és Batsányi vallomásainak megtekintését sürgették. (A följelentések kivonata és Saurau jelentése az uralkodóhoz: O. L. M. Kanc. eln. 90/1794 sz.; Saurau jelentése a nádorhoz: O. L. Vertr. A. 37. fasc. 113. sz.; ld. *Jegyzőkönyv* N° 113; a nádor fölterjesztése okt. 23.-ról: O. L. Privatbibl. 35. fasc. 236. fol.; a kancellár fölterjesztése okt. 31.-ről: O. L. M. Kanc. *i. h.)*

A kancellár feliratát Ferenc király az Államtanács elé terjesztette, ahol is Zinzendorf szólt hozzá érdemlegesen. Votumában a következőket mondotta: »Bischof Verhovacz hat gegen sich, dass ihn weyland Kaiser Joseph II zum Bischof gemacht; das mag in den Augen vieler Leute ein grosses politisches Verbrechen sein. Sollte er sich nach dieses Monarchen Tode sich haben in allerhand dazumal Mode gewesenen Maximen hinreissen lassen, so war dies ein ziemlich allgemeines Verbrechen der ungarischen

[1] Erdélyi László jurátusra ld. *Iratok* 69. sz.

[2] Az üléssel kapcsolatban v. ö. *Jegyzőkönyv* № 175/3.

[3] Verhovácz Miksa (1752—1827) 1787 óta zágrábi róm. kat. püspök, ezt megelőzően az egyesített pesti papnövelde rektora. Buzgó szabadkőműves és jozefinista; az 1790/91-es országgyűlésen ellene volt a II. József által feloszlatott szerzetesrendek visszaállításának. Lipót király jellemzése szerint: »a beaucoup de talent, très fin et délié, mais un peu douteux. A későbbiekben azonban Verhovácz is közeledett az udvarhoz: 1808-ban a Szt. István-rend commandeurje, 1809-ben bánsági helytartó. (Életrajza: Dezelic Velimin, *Das Leben des Bischofs Mac Vrhovac.* Agram, 1905; *Wurzbach*, L. 117. l.; *Magyar Pantheon*, 404. l. és *Szinnyei*, XIV, 1131. h.; 1790-es magatartására: *Marczali*, I. 291—292. l. és *Sándor Lipót iratai*, 139. l.; Lipót jellemzése: *u. o.* 434. l.

Aristokraten. Wie aber dieser nämliche Bischof auf einmal zum Demokraten soll ungewandelt worden seyn? Wie überhaupt ein Bischof, und zwar ein ungarischer Bischof mit grossen Einkünften, ein Democrat sein könne? dieses ist schwer zu begreifen und im höchsten Grade unwahrscheinlich. Wäre der Bischof Verhovacz ein Ignorant, so könnte es möglich seyn, das ihn das Neuerungsfieber ansteckte. Allein es heisst, er liest; nun wenn er liest, so kann er unmöglich ein Democrat sein, denn da muss er wissen, dass vor der Revolution die meissten französischen Bischöfe grosse Herren waren, im Überfluss lebten und sich der Üppigkeit und einem unbegrenzten Hang zu Vergnügungen überliessen, und dass sie seit dem Umsturz von Thron und Altar in Elend und Dürftigkeit leben. Sollte dies Schicksal dem Bischof Verhovacz beneidenswert, wünschenswert scheinen? Sollte er, wenn er bey gutem Verstande ist, gar selbst beitragen wollen ein ähnliches Schicksal über die ungarischen Bischöfe zu bringen? Dies ist wirklich nicht wahrscheinlich und deswegen nicht glaublich.» Az ügy kivizsgálásától azonban Zinzendorf sem zárkózott el. Abban pedig az Államtanács tagjai mind egyetértettek, hogy »es besser sey, wann in den Händen des Bischofs kein bürgerliches Gewerb wäre.« Mindezek alapján az uralkodó utasította Saurau grófot, hogy a Magyar Kancelláriával való közlés céljából juttassa el hozzá a Verhováczra vonatkozó vallomásokat. (Az államtanácsosok votumai és a Saurauhoz intézett legfelsőbb leirat másolatban: Tud. Ak. Ms. Tört. Biz. Vegyes IV.)

a.)

1794 október 21, Bécs

Martinovics Ignác föl̀terjesztése az udvari vizsgálóbizottsághoz Verhovácz Miksa zágrábi püspök demokratikus magatartásáról

Sk. eredeti: O. L. M. Kanc. eln. 90/1794 sz. — Egykorú hiv. másolata: O. L. Curiai lt. Martinovics fasc. I. csomag, 8. sz.

A Verhovácz püspök elleni följelentések hatására Saurau okt. 18-án, — az ez ügyben az uralkodóhoz írt jelentésével egyidőben — utasította az udvari vizsgálóbizottságot, hogy hallgassa ki Martinovicsot, mit tud a püspökről. A vizsgálóbizottság felszólítására készítette azután Martinovics alábbi följegyzését.

Hochlöbliche Polizei Hof-Stelle!

Ich eile den mir gemachten Auftrag wegen des Agramer Bischofs von Verhovacz zu befolgen. Da ich diesen Bischof näher kenne, so will ich alles von selben hier niederschreiben, was die Aufmerksamkeit der Regierung verdienet.

Derselbe ist mit allen hiesigen und kroatischen Demokraten von höherem Range gut bekannt. Als er leztens hier in Wien war, so speisten Beeken,[1] Verhovacz, Bartsch,[2] Zippe etc. oft in verschiedenen Dörfern zusammen, besuchten einen grossen Demokraten, der ein Weinhändler ist, und wessen Namen der arrestierte Hakel und auch das Dorf, wo gedachter Weinhändler wohnet, sagen wird; denn ich habe alle diese Namen vergessen. Eben fällt mir bei das dieser Weinhändler Held heisse, und in Brun wohnet. Ich zweifle nicht, dass der Bischof und Beeken nähere Kenntnisse wegen der Vereinigung der Steuermarker mit Ungarn und Kroatien, einen dem anderen mitgetheilt haben; aber es zu beweisen bin ich nicht im Stand.

[1] Beeckhen György udvari tanácsos.
[2] Bartsch Ádám rézmetsző és művészettörténész, a bécsi udvari könyvtár custosa.

Dass er ein Demokrat ist, lässt sich nich bezweifeln : man muss nur seine Bibliothek sehen um sich davon ganz zu überzeugen. Er hat sich alle revolutionäre Werke, wie z. B. Volney's Ruinen,[1] Thomas Payne's Rechte des Menschen,[2] Billaud Varene's Elemens du Républicanisme,[3] Rabaut's Almanach de la Révolution Française,[4] Goranis Schriften sur les Gouvernemens,[5] etc. durch einen hiesigen Buchhändler Verschaft, ganze Küsten mit dergleichen Büchern angefüllt brachte er verflossenes Jahr nach Agram. Diesen Buchhändler wollte er mir nicht nennen. Er läst diese Werke seinen jungen Seelsorger, welche er selbst als Rektor in dem ehemalighen Pester Seminarium erzogen hat, lesen, und hat durch diesen Weg mehr demokratische Proseliten gemacht, als man solche durch förmliche Gesellschaften, welche leicht zu entdeken und folglich zu vernichten sind, zu bilden im Stande ist. Das kroatische Volk hat unendlich mehr Fähigkeit als das Ungarische, und da die Seelsorger die einzigen sind, denen das dortige fanatische Volk blind folgt, so wird die Regierung leicht daraus schliesen, das die durch oben angeführte Mittheilung revolutionären Bücher unternommene Anstekung die einzige Ursach sei, warum in Kroatien die Demokratie so stark zugenommen hat. Sogar der Bischofs Sekretair, der Pfarrer Wukassewitsch[6] ist ein wahrer demokratischer Republikaner.

Der Verhovacz übet fleisig die Tugenden eines Bischofs der ersten Zeiten des Christenthums aus ; er gehet selbst zu den Kranken, und sizt oft in dem Beichtstuhl, wodurch er das Volk und die Seelsorger ganz für sich hat. Diese Handlungen sind eine blose von ihm ausgeübte Politik.

Er führet einen ewigen Krieg gegen sein Domkapitel. Der Gegenstand des Krieges ist die geistliche Regierungsform : der Bischof will eine geistliche Monarchie, um das Kapitel willkührlich zu beherrschen ; das Domkapitel will wieder eine indolente und jene ewigen Nichts-Denken abzielende geistliche Aristocratie. Und da der Referent und tituläre Bischof Okolitschani[7] keine Josephinische Kreatur leiden kann, in dem Kayser Joseph diesen Okolitschan als einen boshaften und unwissenden Exjesuiten von der Hofkanzlei abgeschaft hat, so entscheidet dieser tituläre Bischof den unnützigen und ungeistlichen Kampf zwischen Verhovacz und sein Domkapitel zu gunsten des letzteren.

Und da ausserdem der Bischof Verhovacz, wegen der Verfolgung des Okolitschani und Balassa,[8] die Taxe für seinen Excellenz-Titel hat zahlen

[1] Volney, *Les ruines, ou méditations sur les révolutions des empires.* Paris, 1791.

[2] Paine 1791-ben kiadott munkája : *The rights of man*, melyben a francia forradalmat védi Burke támadásai ellen. V. ö. *Eckhardt*, 112. s köv. l.

[3] Billaud-Varenne Jean, a jakobinus klub egyik vezetője, a Terreur alatt a Konvent elnöke. *Les éléments du républicanisme* c. munkája 1793-ban jelent meg.

[4] Rabaud-Saint-Étienne *Précis de l'histoire de la Révolution française* (1791) c. munkáját érti, mely német fordításban is megjelent, s több kiadása ismert. Részletes jellemzése : I. k.

[5] Gorani 1793-ban megjelent munkája : *Mémoires sécrèts* [!] *et critiques des courts, des gouvernements et des mœurs des principaux États d'Italie.*

[6] Vukassevich János Domokos, a zágrábi káptalan kanonokja.

[7] Okolicsányi Imre ansari c. püspök, a Magyar Kancellárián az egyházi ügyek referense.

[8] Balassa Ferenc gr., korábban horvát bán, majd illyr kancellár, a legszolgaibb aulikusok egyike.

müssen,[1] während dass diese Tax seinen Kollegen, den Bischöfen Spleny[2] und Szilly[3] nachgelassen worden ist, endlich weil er seinen Feudal Prozess verloren hat,[4] und niemals weder bei Schloissnigg[5] noch bei Sr. Exz. dem Grafen und Kabinetsminister die Audienzen, um welche er angehalten hat, erhalten konnte, so ist der selbe sehr disgustirt und nichts weniger als für die jezige Regierung gestimmt.

Er pflegt nach seiner Leidenschaften zu handeln und opfert folglich alle seine Grundsätze seinem Privat-Interesse auf. Nach dem Tod des Kaysers Joseph war er ein unköniglicher kroatischer Aristokrat, und es hat wenig gefählt, dass durch ihn kein Aufruhr wider den Balassa, als damahligen despotischen Banus Croatiae geschehen ist; um diesen zu bewirken wusste der Verhovacz den kroatischen Ständen schmeicheln, und behauptete folglich, dass er nur dem Scheine nach die Grundsäze des Kaysers Joseph unterstüzt, jezt wäre aber er ganz aristokratisch unköniglich gesinnt.

Das kroatische Volkslied[6] hat entweder er selbst, oder seine Klienten mit seinem Vorwissen: nemlich der Landrath oder Assessor Joseph v. Petrovits,[7] oder sein Sekretair Wukassevich, oder der in Ofen bei der Kammer angestellte Sekretaire Dellivuk, welcher mir dieses Lied vorlas, gemacht. Lezterer wird die Sache bis zur Gewissheit aussagen müssen.

Ich muthmasse auch, dass Verhovacz und Pastori[8] in Fiume vielles unter sich Geheimes und dem Staate nachtheiliges ausübten.

Dieses ist nun alles, was ich ohne aller Leidenschaft, in dem man es von mir gefordert hat, niederschreiben konnte. Man wird aber fast bei jedem Ungarn, der jezt unpatriotisch gegen die Regierung handelt, finden, dass bald des Okólitscháni bald aber des Hofrath Lany[9] ausgeübte Despotismus und unter den Namen des Monarchen veranlaste Verordnungen Schuld an allen Excessen sind. Die gereizten Ungarn, deren Talente und Verdienste nicht belohnt worden sind, werden bestraft, und die zwei Referenten, als die Quelle des Übels, bleiben unberührt. Der Lany hat noch die Genuchthuung bei den Untersuchungen wider diejenigen, welche er zu unerlaubten Schritten gereizt hat, als Richter zu sitzen. Wien, den 21. 8ber 1794.

[1] A titkos tanácsosi cím elnyerésekor 1792-ben. A Kancelláriá véleménye szerint »nem ismeretesek olyan érdemei«, amelyek a taksa elengedését indokolnák. (O. L. M. Kanc. 12581/1792. sz.)

[2] Splényi Ferenc br. váci püspök.

[3] Alsószopori Szily János szombathelyi püspök.

[4] Mivel a zágrábi püspökség földjeinek egyrésze a katonai határőrvidékre esett, s így a rajta élő jobbágyokkal nem rendelkezhetett szabadon, Verhovácz kérte, hogy cseréljék el földjeit a temesi bánságban levő birtokokra. Ennek a cserének a tárgyalásai sokáig húzódtak, s végül sem valósult meg. Talán erre céloz Martinovics fenti kijelentésével. (V. ö. O. L. M. Kanc. 1792: 5535., 7845., 7943., 8674., 8432., 8487. sz.)

[5] Schloisnigg Ferenc br. kabineti titkár.

[6] A zágrábi szabadságfára kifüggesztett horvát forradalmi költemény. Ld. az I. k.-ben.

[7] Petrovics József (1751—1818) a zágrábi akadémia igazgatója, a Horvát-Szlavon Tábla ülnöke, később szeptemvir, s a pesti egyetem alelnöke. (Életrajza: *Szinnyei*, X. 1067. h.)

[8] Pászthory Sándor, az 1790-es rendi mozgalmak egyik vezére, kancelláriai tanácsos, majd 1791 óta fiumei kormányzó.

[9] Lányi József kancelláriai tanácsos.

b.)

1794 december 17—18, Buda

A Kir. Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Martinovics Ignác kihallgatásáról.

Verhovácz Miksa zágrábi püspökről és a horvátországi demokratákról.

Somogyi János ítélőmester által írt eredeti: O. L. Vertr. A. 44. fasc. — Hivatalos másolatai: O. L. Vertr. A. 37. fasc. 241. sz. és O. L. M. Kanc. eln. 90/1794. sz.

A rendőrminisztérium nov. 12.-én terjesztette föl Martinovics memorandumát. A Kancellária (referens: Nagy József) nov. 21.-i fölterjesztésében kétkedését fejezte ki Martinovics vádjainak alaposságát illetően: Martinovics felsorolja, — olvassuk véleményében — hogy milyen forradalmi könyvei vannak a püspöknek; mindezeket a munkákat azonban ma is nyiltan és szabadon árulják Bécsben. Akkor pedig ezért nem büntethető. Elgondolkoztatóbb volna, ha ezeket a munkákat fiatal papjaival valóban olvastatná, de ezt Martinovics nem tudja bizonyítani. Ami Verhovácz titkos gondolatait illeti: »Von dem innerlichen zu urtheilen stehet keinem Richter zu.« Martinovics felhozza a püspök ellen, hogy 1790-ben a rendek álláspontját tette magáévá: erre az uralkodó 1791-ben általános amnesztiát adott. Azt viszont, hogy Verhovácz antimonarchikus érzelmű volna, megint csak nem tudja bizonyítani. — Mindamellett a Kancellária szükségesnek látta egyrészt Martinovics részletesebb kikérdezését, másrészt pedig mind magának a püspöknek, mind a Martinovics által megnevezetteknek kihallgatását. (M. Kanc. *i. h.*) Miután az Államtanács véleménye megegyezett a Kancelláriáéval, Ferenc király rendeletére Pálffy kancellár dec. 11.-én utasította a személynököt Martinovics kihallgatására. *(I. h.* és O. L. Curiai lt. Martinovics fasc. 1. köteg, 8. sz. — V. ö. még 327. l. és *Jegyzőkönyv* No 217/4, 222/2 és 241.)

Fassio abbatis Martinovics
in sequelam benigni mandati regii de dato 11mae Decembris 1794 emanati per deputationem excepta.[1]

In fassione sua Viennae de dato 21ae Octobris a. c. elicita et propria manu conscripta, cujus hic genuina copia adest, fassus est, quod episcopus Verhovácz cum omnibus Croaticis majoris notae democratis bene notus sit; recenseat ergo democratas et una dicat, quo ex fundamento eosdem pro talibus habeat?

Majoris notae democratas Croatas illos intellexi, qui sunt solidioris doctrinae, uti sunt Petrovich assessor,[2] praeterea, quamtum me reflecto, Marics vicecomes comitatus Crisiensis[3] et secretarius episcopi Vukasevics. Petrovichium quidem et Vukasevich ex propria conversatione democratas esse scio, de Marics autem dixit mihi (ni fallor) secretarius Delivuk, qui pleniorem horum notitiam habet. Plures adhuc noscet Szen,[4] quia

[1] A jogügyi igazgató által előre felírt kérdések: O. L. Vertr. A. 49. fasc.

[2] 1795 elején, amikor a zágrábi tanulmányi igazgatói hivatal megüresedett, a Helytartótanács Petrovicsot jelölte rá első helyen. Sándor Lipót nádor, febr. 27.-én fölterjesztve a jelölést, figyelmeztette a kancellárt, hogy Petrovics, Martinovics vallomásaiban, »ob prava principia valde gravatus fuerit.« A Kancellária véleménye azonban az volt, hogy »wegen der blossen Fassion des Martinovics, ... da sie durch keine Beweise unterstützt ist, ... ihm nichts zu Last gelegt werden kann.« (O. L. M. Kanc. 1794: 2204., 3777. és 5021. sz.)

[3] Marich Lajos, a horvátországi Körös megye alispánja.

[4] Szén Antal.

ille cum Croatis bene notus est. Caeterum de societate nihil cum illis communicavi et quantum ego scio, neque ad notitiam illorum de hac societate quidpiam pertingere potuit, nisi per Szen eatenus aliquid actum fuisset.

Unde scit, quod democratia magna jam in Croatia incrementa coeperit? Et quod idem episcopus per suppeditatos libros democraticos proselitas auxerit?

Scio ex ratiocinio fundato et facto. Ratiocinium in eo subsistit, quod episcopus me vidente omnes revolutionales libros Gallicos sine censura Viennam allatos procuraverit, quales sunt: Billau Varain, Element de republicanisme; Volnei, Ruinae; Pain, De juribus hominis; Rabau, Allmanach de la Revolution, Gorányi, Sur le gouvernement, dixitque, hos se ad bibliothecam repositurum, cujus usum publicum vult reddere; quod an reipsa fecerit, mihi non constat. Eadem occasione proposui episcopo me quoque nonnullos libros conscripsisse, uti sunt: Testament politique de l'empereur Joseph II, duo tomi, qui anno 1790. Parisiis prodiverunt;[1] dein Abrégé de la theorie de contribution et de la finance;[2] praeterea alium sub titulo: Collectio operum,[3] quos omnes episcopus Verhovacz connotavit et semet coëmpturum declaravit. Manifestavi etiam me civem Galliarum esse eo tempore susceptum, quo Penn, Kotsiuszkó, Klopstok, Schüller et Forster.[4]

Factum vero sequens est: dum certa occasione Viennae in moenibus cum Vukasevics secretario et alio parocho dioecesis Zagrabiensis, cujus nomen ignoro, deambulassem, observavi ex contracta tunc notitia, habitisque sermonibus antelatum parochum principiis democraticis nimium imbutum esse; interrogavi deinde Vukasevicsium, num plures parochi in Croatia similis democratici sensus essent? Qui reposuit, esse omnino plures et ferme illos omnes, qui ex novo seminario prodiverunt, parocho id ipsum confirmante.

Est ne assertum illud,[5] quod praefatus episcopus ob amissam suam causam feudalem et audientiam in cabineto denegatam nimium disgustatus modernoque regimini addictus haud sit, quin imo tota ejus cogitandi et sentiendi ratio aristocratica et a monarchica regiminis forma aliena sit, simplex tantum opinio? Aut quae hanc in rem dare potest data? Et quas suppeditare probas?

[1] *Testament politique de l'Empereur Joseph II, roi des Romaines. Vienne et chez les principaux libraires de l'Europe.* 1791. A névtelenül megjelent munka első kötete Rousseau, a második IV. Henrik francia király, az angol és az északamerikai alkotmány, valamint a francia forradalom elveit ismerteti. Akár stílus, akár tartalmi szempontból vizsgáljuk a könyvet, egyaránt valszínűtlen, hogy szerzője Martinovics volna. Korábbi életrajzaiban nem is emlékezett meg róla. (V. ö. *Martinovics élete*, 218. l.)

[2] V. ö. 223. l. 3. jegyz.

[3] Martinovics ilyen című munkájának, vagy a címből következtetve, tanulmányait összefogó valamilyen gyüjteményes kiadásnak, sehol nem akadtam nyomára.

[4] Painet, Kosciuszkót, Klopstockot és Schillert a francia nemzetgyűlés 1792 aug. 26.-i ülésén valóban francia állampolgársággal tüntették ki. De Forster és Martinovics neve nincs köztük. V. ö. *Moniteur* 1792 aug. 28.-i sz.

[5] Ld. 280. l.

Ista ex habito cum episcopo colloquio infero, qui cum dolore mih retulit, quod audientia ipsi negata sit apud cabineti ministrum, hacque ratione impedita justissimae suae causae defensio ; dixitque Iosephinum et Leopoldinum regimen sibi praeplacuisse et timere, ne imperator in errorem per ministros tales inducatur ; hoc tamen non observavi, quod monarchicam regiminis formam aversetur et praeferat aristocraticam ; querimonia enim illius tangebat potius modernam administrationem, quam formam regiminis.

Unde opinatur, quod repetitus episcopus et gubernator Fluminensis Pászthory multa inter se statui publico noxia secreta tractaverint?

Haec inde colligo, quod dum ante tres annos cum gubernatore Pászthory apud Born convenissem, et aliis etiam sub regimine Iosephino pluribus occasionibus observaverim, antelatum Pászthory democratica principia valde fovere aut ad minus affectare ; praeterea, quantum me reflecto, ante biennium ab agente Keresztury audivi, quod gubernium Fluminense decreti aulici evulgationem, ope cujus evectio avenae prohibebatur triduo distulerit ; unde factum postea, quod majores quaestores, sicut etiam Susanni[1] interea omnia sua granaria evacuaverint, taliterque mens et intentio aulae elusa fuerit. Deinde conversabantur antelatus Pászthory et episcopus Verhovácz cum consiliario aulico Beken, amico meo, qui saepius mihi dixerat, quod ad casum, quo Hungari a domo Austriaca secederent, Styri ad confoederationem statim accessuri sint. Ultra haec autem specifica data nulla habeo.

Quando Delivuk cantionem Croaticam arbori libertatis affixam exhibuit, nominavit ne illius autorem?

Non nominavit et ego ex philosophico tantum ratiocinio infero, illam vel per episcopum Verhovácz vel ad minus conscio illo per eos, quos Viennae nominaveram,[2] conscriptam esse. Caeterum Delivuk illam mihi cum significatione interni cujuspiam gaudii exhibuit, dicendo: Videsne, quales dentur homines in Croatia? Et quia Croaticam adaequate non calleo, interpretatus mihi etiam est. Interroganti vero a quonam acceperit? — reposuit: hoc dicturus non sum ; sed ex Croatia versus istos sibi submissos esse recognovit.

Mgr. Ioannes Somogyi m. p.

Sequenti die, utpote 18ª Decembris idem abbas Martinovics petiit in conspectum admitti, qui circa Marics vice-comitem comitatus Crisiensis hanc ultro addidit circumstantiam, quod de democratica ejus cogitandi ratione dixerit episcopus graeci ritus uniti Basztatics,[3] qui cum episcopo Verhovácz etiam amicitiam fovere antelatum vice-comitem asseveravit ; post mortem autem episcopi Basztatics narravit mihi Viennae Delivuk, quod se etiam multum cooperante episcopatum certus Bubanovics nomine obtinuerit, qui perinde plenus est democraticis principiis.

Mgr. Joannes Somogyi m. p.

[1] A Susaniak zenggi kereskedőcsalád voltak.
[2] V. ö. 280. l.
[3] Bastasich József († 1793) körösi g. kat. püspök.

A Martinovics kihallgatásáról készült jegyzőkönyvet Ürményi személynök felküldte a kancellárnak és bemutatta a nádornak, aki magánlevélben közölte az üggyel kapcsolatos véleményét Ferenc királlyal. Valamennyien megegyeztek abban, hogy Martinovics vádjai alapján bírói eljárás nem indítható. (*Jegyzőkönyv* N° 222/2, 226 és *Sándor Lipót iratai*, 762. l.)

Martinovics kihallgatásával egyidőben a bécsi rendőrség maga elé idézte a brunni kirándulás résztvevőit, Beeckhen György udvari tanácsost, Bartsch Ádám udvari könyvtárőrt és Zippe tanácsost. Egybehangzóan azt vallották, hogy a szóbanforgó kiránduláson politikai kérdések nem kerültek közöttük szóba. Az ugyancsak kihallgatott brunni kocsmáros, Held, sem tudott semmi gyanusat mondani. (Pergen dec. 23.-i átirata a kancellárhoz a kihallgatási jegyzőkönyvekkel együtt: O. L. M. Kanc. eln. 90/1794. sz.) Hasonlóan negatív eredményre vezetett a két magyar kamarai tisztviselőnek, Delivuknak és Bedekovichnak kihallgatása, a forradalmi horvát költemény ügyében. (Széchen kamara-elnök dec. 17.-i átirata a kancellárhoz, a kihallgatási jegyzőkönyvekkel együtt: *u. o.)* Kihallgatták a két följelentőt, Kotschke nyomdászt és Briglevics ügyvédet is, de általánosságokon kívül ők sem tudtak semmit sem mondani. (A kihallgatási jegyzőkönyvek kivonatos másolata: Tud. Ak. Ms. Tört. Biz. Vegyes IV.)

Ugyanakkor, még dec. 11.-én, Pálffy kancellár Verhovácz püspökkel is közölte Martinovics vádjait. Verhovácz azonnal Bécsbe sietett s védekezését egy emlékiratban az uralkodóhoz nyujtotta be. Elmondta benne, hogy Martinovicscsal 1786-ban vagy 87-ben ismerkedett meg, Pesten. Az 1790-es években, amikor Bécsben lakott, Martinovics havonta kétszer-háromszor is fölkereste őt, s főként secularisatiója ügyében kérte tanácsait és támogatását. 1793 nyarán látta őt utóljára. Áttérve a vádakra, kijelenti, hogy mint püspök, kötelességének érzi az irodalom legújabb termékeit állandóan figyelemmel kísérni. A Martinovics által felsorolt könyveket valóban olvasta, de olvasta cáfolatukat is. Az azonban, hogy ezeket a munkákat fiatal papjaival olvastatná, hazugság. A horvát dalt akkor látta először, amikor a bán megmutatta neki. Beadványa végén hivatkozik fáradozására, amelyet egyházmegyéjében a belső fegyelem fenntartása érdekében végzett; pásztorleveleire, amelyekben papjait az uralkodó iránti engedelmességre inti; az általa gyüjtött tetemes hadisegélyre — ezek loyalitását kétségtelenné teszik. (A dec. 18.-án kelt beadvány: M. Kanc. *i. h.)*

Mindezek alapján a Kancellária véleménye is az volt, hogy a felmerült adatok nem indokolják a vizsgálat folytatását. (1795 jan. 15, *i. h.)* Miután már előzetesen a nádor, majd az Államtanács is ezen a véleményen volt, Ferenc király elrendelte a vizsgálat megszüntetését, azonban a Kancellária javaslatához sk. még a következőket írta: »Da ich aber nicht gerne sehe, dass der Bischof zugleich mit seinem Amte ein bürgerliches Gewerb ausübe, so wird demselben der Fingerzeig unter der Hand zu geben seyn, dass er seine Buchdruckerei des ehestens an einen dritten Kunstverständigen abzutretten sich bestreben solle. (A febr. 7.-én kelt resolutio másolata: Tud. Ak. Ms. Tört. Biz. Vegyes IV.)

32.

1794 december 17, Buda

A Kir. Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Martinovics Ignác kihallgatásáról

Somogyi János ítélőmester által írt eredeti: St. A. Vertr. A. 45. fasc. Prozess des Martinovics, 12. sz. mellékl. — Egykorú hiv. másolata: O. L. Vertr. A. 42. fasc. 8. sz. és Vertr. A. 45. fasc. — Somogyi ítélőmesternek a kihallgatáson készített sk. jegyzetei: O. L. Vertr. A. 49. fasc.

Fassio abbatis Ignatii Martinovits
die 17ª Decembris 1794 Budae per deputationem excepta.[1]

Dum mense Majo a. c. Pestini fuisset, et Hajnótzy, Latzkovics ac Szent Marjai pro directoribus utriusque Societatis, Libertatis videlicet et Aequalitatis ac alterius Societatis Reformatorum-assumpsisset, cum quibus adhuc aliis sive eadem sive alia occasione planum suum revolutionis communicavit?

Planum revolutionis neque cum Hajnotzy, Latzkovits et Szent Marjai communicavi, quia illud tantum est chimericum; sed Hajnotzio et Latzkovits dixi, quod finis societatis hujus sit revolutio; Szent Marjaio autem praeter istud nonnulla etiam alia enumeraveram; signanter, quod revolutio inter Aradinum et Temesvarinum sit eruptura. Dein pecunia per Hakl negotiatorem Viennensem et emigrantem Fiszterer suppeditandas, quod denique generalis Benyovszky hac de re informatus sit; sed et haec commenta esse, Viennae coram commissione remonstratum est.[2] In reliquo seu de praetenso plano seu societate nulli cuipiam indicium

[1] Németh jogügyi igazgatónak a kihallgatással kapcsolatos följegyzései: O. L. Vertr. A. 49. fasc. Ugyanitt, az ügyész iratai közt találunk egy idegen kéz által írt, keltezetlen följegyzést: Deutri puncta ad Martinovich. A följegyzés 91 kérdést tartalmaz, melyekre az ismeretlen nyomozó Martinovicstól szeretett volna választ kapni, de nem találtam nyomát, hogy a kihallgatáskor ezekre vonatkozóan bármelyik vádlottat is megkérdezték volna. A kérdések írója különben a bíróságon kívülálló ember lehetett, aki a magyar törvényszéki eljárásban sem volt valami járatos. Legalább is erre vall, hogy a Martinovicshoz intézendő kérdések tegező-módban vannak írva, pedig nemest,papot vagy honoráciort a bíróságokon mindig magázás illette meg. A kérdések különben rendkívül jellemzők az átlag-nemesek körében élő mendemondákra és a forradalomtól való félelmére. Ime néhány: Igaz-e, hogy Schmiedlin biztos, gr. Pergen (a rendőrfőnök?) és br. Balassa Ferenc is tagjai a titkos társaságnak? Igaz-e, »quod conjurati fratres cosmopolitae latomi per sequentia media revolutiones procurent et praeparent: *a)* Per sublationem rigoris et vigoris legum, *b)* per dolosas unanimitates inter Status et cives regni, *c)* per contemptum religionis et omnis moralitatis.« Igaz-e, hogy az összeesküvők orvosi beavatkozással teszik el az útból ellenségeiket, s hogy éppen ezért a tagok nagy része orvos. Pl. tagja-e a társaságnak Károly főherceg orvosa, Wolf? Igaz-e, hogy a mozgalom célja eléréséhez a kéj és luxus eszközeit is felhasználja, meg hogy „erkölcstelen nőket" szerződtetnek, s rajtuk keresztül nemcsak az államtitkokat tudják meg, de ezeket a nőket, ha kell, ellenségeik megmérgezésére és meggyilkolására is felhasználják? Igaz-e, hogy az uralkodó közvetlen környezetéből is sokan tagjai a titkos társaságnak? A tagok közt van-e Gellei orvos, és igaz-e, hogy különböző tisztességtelen orvosi munkák elvégzéséért 4000 aranyat kapott a társaságtól? Igaz-e, hogy Csehországban igen sok tagja van az összeesküvésnek, s hogy ezek készek beengedni országukba a franciákat? stb. (Gellei Mihály orvosdoktor, ebben az időben Bács megye tiszti főorvosa. Életére és munkáira ld. *Szinnyei* III. 1100. h.)

[2] V. ö. 112., 140. s köv. l.

feceram. Projectum unice novae constitutionis monarchico-aristocraticae, quod Viennae ad mandatum commissionis propria manu conscripsi, soli Latzkovits anno adhuc praeterlapso latine dictavi, quod in substantia quidem cum Germanico exemplari per totum coheret, in verbis tamen differre potest.[1]

Qualem amicitiae et correspondentiae nexum habuit cum vicecomite Spisics?

Plane nullum, quadam occasione Keresztury[2] ipsum ad me deduxit et fuit discursus de rebus indifferentibus.

Quid dixit Bacsányi de generali Fekete?

Quod certa occasione prope Viennam conveniendo cum Fekete, ex habito discursu intulerit, quod aliquando forte Fekete in Hungaria Kotsiuszko futurus sit.[3]

Literas, quas ad Imperatorem composuit, qui verterunt in linguas alias?

Pestini existendo apud matrem meam cum Hajnotzy conveni et promisi, quod Vienna literas has eidem submissurus sim, quod etiam praestiti; de versoribus illarum nihil certi scio, potest interim esse, quod forte P. Koppy, Kráil, Abaffy vel Comes Augustin Keglevits illas verterint vel alii, quia pro certo non scio.

Quando Delivuk cantionem Croaticam arbori libertatis affixam exhibuit, non nominavit illius authorem?

Non nominavit et ego ex philosophico tantum ratiocinio infero, illam vel per episcopum Verhovátz vel ad minus conscio illo, per eos, quos Viennae nominaveram conscriptam esse: caeterum Delivuk illam mihi cum significatione interni cujuspiam gaudii exhibuit dicendo: videsne, quales dentur homines in Croatia? Et quia Croaticam adaequate non calleo, interpraetatus mihi etiam est; interroganti vero, a quo nam acceperit, reposuit, hoc dicturus non sum, sed ex Croatia versus istos sibi submissos esse recognovit.[4]

Ioannes Somogyi m. p.

[1] A Martinovics által Laczkovicsnak diktált latinnyelvű, és vizsgálati fogságában emlékezetből leírt németnyelvű alkotmánytervet ld.: I. k.

[2] Keresztury Károly udvari ágens.

[3] V. ö. 153. és 183. l.

[4] V. ö. 283. l.

33.

1794 december 15, Buda

A Kir. Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Hajnóczy József kihallgatásáról. Ambrózyról, Martinovicshoz írt leveléről, a horvát forradalmi versről. a marseillaiseről, Spissichről, munkáiról.

Somogyi János ítélőmester által írt eredeti : Vertr. A. 47. fasc. Hajnóczy periratai 4. sz. mellékl. — Egykorú hiv. másolata : Vertr. A. 42. fasc. 4. sz.

Fassio Josephi Hajnotzy
die 15ª Decembris 1794 Budae coram deputatione elicita.

Dum fiscalem Ambrozy suscepisset et utrumque catechismum eidem consignasset, pro argumento societatis assummendae dixit, jam ter vel quater mille homines assumptos fuisse ; nominet proinde illos?

Ex Martinovics audivi, quod Viennae sint tot homines et non in regno, quapropter illos nominare nescio.

Quomodo potuit ergo alia occasione, dum Ambrozium propter inactivitatem redarguisset, dicere quod progressus societatis jam in 12ª vel 13ª generatione constituatur?

Hoc me dixisse non reflecto, neque ultra secundam generationem alios assuptos fuisse scio, quam quos Viennae coram commissione nominavi.[1]

Executus ne est quivis ex assumptis suis illam regulam, qua quilibet duos suscipere obligabatur?

Eatenus ad fassionem Viennae elicitam provoco.

Commisit ne Ambrosio, ut catechismum Latinum cum Stephano Mariásy communicet? et quid retulit eatenus Ambrosy?

Omnino commiseram et Ambrosy retulit etiam mihi, quod catechismum Latinum cum Stephano Mariássy communicaverit quidem, sed ille non descripserit.

[Ezután következik Hajnóczy és Ambrózy szembesítésének jegyzőkönyve, amely szembesítés azonban nem járt eredménnyel.][2]

[1] Ld. 95. l.

[2] Ambrózy Gábor, a kir. jogügyigazgatósághoz beosztott uradalmi ügyész, régi árvamegyei birtokos nemes családból származott. A Táblán fölvett személyi adatai szerint : 37 éves, nemes, született az árvamegyei Alsókubinban, nőtlen, a Kir. Táblához beosztott kir. uradalmi ügyész. Szabadkőmüves. (O. L. Vertr. A. 42. fasc. 1. sz. és *Abafi*, 266., 268. l.) Hajnóczy bécsi vallomása alapján (ld. 95. l.) a jogügyi igazgató az elsők között fogatta őt el, dec. 10-én. Mivel azonban már régebben tüdőbajban betegeskedett, nem zárták a többiekkel együvé. *(Jegyzőkönyv* N° 192/2.) Éppen betegségére való tekintettel elsőnek hallgatták ki dec. 15.-én. *(Sándor Lipót iratai*, 761. l. és *Jegyzőkönyv* N° 215/7) Ambrózy tagadta, hogy a titkos társaságok valamelyikébe is belépett volna. Azt elismerte, hogy a »francia káté« német fordítását 1794 júniusában Hajnóczy megmutatta neki, de ezt csak barátságukra való tekintettel vette át tőle, »cum eidem denegare nihil potuerim.« Egy részt aztán le is másolt a kátéból, de soha senkinek nem mutatta. Egy másik kátét is átadott neki Hajnóczy, »cujus extractum perinde descripseram, capite ex regibus exmisso,« de ezt sem rosszakaratból tette, »verum potius levitate quapiam, tum ob peculiarem erga Hajnóczy affectum, cui uti superius dixeram, ob plurima amicitiae

In literis suis die 9ª Iunii a. c. ad Martinovits exaratis[1] quid voluit per oleum Burchardicum denotari?

Sub Ly olei Burchardici intellexi progressum societatis, et signanter sub S. Szulovszkium,[2] cui catechismum communicatum fuisse mihi Szent Marjai scripserat, sub R. autem Catechismum Reformatorum.

Croaticos versus arbori libertatis affixos a quo accepit?

Accepi a Delivuk, qui etiam interpraetatus est voces illas, quas non intellexi ; ubi autem Delivuk versus hos acceperit, quia non interrogavi non scio ; scriptura tamen ex qua descripseram erat Delivukiana.

Quanto tempore habuit utriusque ordinis catechismos Abafy prae manibus suis?[3]

Post meridiem consignavi et sequenti die mane recepi, ridendo reponente Abaffyio, quod pro opinione formanda valeat, caeterum quod nullam in hac re partem habere velit.

Noscit ne versus sub titulo Vox Clamantis in Deserto? et quis ejus author?

Nosco, accepi per postam, authorem positive non scio, dicitur esse Abaffy, quod tamen ille coram me negavit ; scripturam non nosco.

Noscitne cantionem Marsiliensem et ubi accepit?

et benevolentiae testimonia negare nihil potui.« A társulat felvételi szabályait nem látta, de a titkos jeleket ismerte. »Pro argumento autem assumendae societatis attulit [Hajnóczy] multos honestos homines jam initiatos esse ; commendavit insuper honestae vitae rationem, praeterea imposuit obligationem recipiendi duos socios et ad extendendum hocce officium postmodum etiam sollicitavit. Ego pertaesus harum adursionem dixi Hajnoczio, socium omnino habebo ; interrogavit quem ? Respondi : Marton. Quem tamen nunquam suscepi, neque persuaseram ad amplectendam societatem. Hoc interim verum est, quod sermonem semel de hac societate cum Marton habuerim.« A Reformátorok Kátéját mintegy 2 héttel Martinovics elfogatása után visszaadta Hajnóczynak, a másik kátét pedig elégette. Hajnóczy unszolására Máriássy Istvánnál is járt kétszer, hogy megismertesse vele a kátét, de egyszer sem találta őt otthon (v. ö. 98. l. 3. jegyz). Sem a Ferenc császárhoz szóló nyilt levelet, sem a »Maximes de conduit« c. iratot (v. ö. 96. l.) nem ismeri. »Verum finem et scopum societatis, immutationem quippe constitutionis idem Hajnotzy mihi manifestavit et per revolutionem rusticos in alium meliorem statum ponendos ; modalitatem attamen, qualiter effectuandae revolutionis non communicavit.« Végül a bizottságnak arra a kérdésére, tud-e róla, hogy a tagtoborzás Martinovics elfogatása után is tovább folyt, ezt válaszolta : »Propter aegritudinem non scio ; verum recordor, quod dum Hajnoczy me ad societatem assumpsisset, pro argumento adjecerit, jam ter vel quatuor mille homines assumptos esse ; praeterea dum perultima vice apud me fuisset et inactivitatem meam exprobasset, subjecit progressum assuptionis jam in duodecima vel decima tertia generatione constitui.« (A kihallgatási jegyzőkönyv : O. L. Vertr. A. 45. fasc. Marton periratának mellékletei közt sz. nélk. — Hivatalos másolata : O. L. Vertr. A. 42. fasc. 9. fol.) Mindezek alapján 1795 febr. 11.-én a jogügyi igazgató kibocsátotta vádlevelét Ambrózy ellen, amelyben felségsértéssel és hazaárulással vádolta, és a legsúlyosabb büntetést kérte rá. Február 23.-án a perfölvétel is megtörtént, sőt a perjegyzőkönyvet is megkezdték. Az allegatiókra azonban már nem került sor, mert közben Ambrózy 1795 márc. 27.-én meghalt. (Halála napjára : *Szirmay*, 17 § 3. fejezet.— A vádlevél s a megkezdett perjegyzőkönyv : O. L. Curiai lt. Martinovics fasc. II. köteg, 7. sz. ; a jogügyi igazgató Ambrózy perével kapcsolatos fogalmazványai, följegyzései : O. L. Vertr. A. 53. fasc. ad A 50. köteg). Ahogy a nádor 1795 június 12.-i fölterjesztésében írta : Ambrózyt »praematura mors gladio carnifici subtraxit.« (O. L. M. Kanc. eln. 37/1795).

[1] Ez a levél nem maradt ránk. V. ö. 105. l.

[2] V. ö. 45. és 328. l.

[3] V. ö. 96. l.

Nosco, Hungaricam accepi per postam, Germanicam autem tuli Sopronio ex libro Germanico descriptam.

A quo accepit Sopronii Germanicam hanc cantionem?

A professore Staniszlaides.[1]

Quid commicavit cum professoribus Kraill et P. Kopi?

Nihil.

Cum vice-comite Spisits in quali correspondentia stetit?

Cum vice-comite Spisits jam minimum ab uno anno non correspondi.[2]

Librorum De subsidiis. De re ecclesiastica, De limitibus regiae potestatis et De comitiis inscriptorum quis est author?

Ego sum author, Stromajer[3] dixit, quod Lipsiae curaverit imprimi.

Mgr. Joannes Somogyi m. p.

34.

1794 december 16, Buda

A Kir. Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Szentmarjay Ferenc kihallgatásáról.

A mozgalomba beszervezettekről, a marseillaiseről, a forradalmi röpiratokról.

Somogyi János ítélőmester által írt eredeti: O. L. Vertr. A. 47. fasc. Szentmarjay periratai 5. sz. mellékl. — Egykorú hiv. másolata: O. L. Vertr. A. 42. fasc.

Fassio Francisci Szent Marjai
die 16ª Decembris 1794 per deputationem excepta

Praeter illos, quos coram Viennensi commissione jam nominavit,[4] quos adhuc scit in societatem assumptos?

Plures nominare non scio, et illos etiam, quos Viennae nominavi, praeter illos, qui meo canali suscepti sunt, reliquos ex praesumptione tantum dixi susceptos esse, non vero ex positiva scientia.

Unde scit, per Joannem Szlavi Palugyánszky et Kázintzy[5] susceptos esse?

Latzkovits mihi dixit, exhibendo Szlavianas literas, in quibus scriptum fuit: »Pallugyánszky és Kázintzy meg házasodtak,« hoc Latzkovits idem esse asserens, quod suscepti sint, scriptum praeterea fuerat, »de még a' processualis actákat vélek nem közlöttem«.[6]

[1] Stanislaides Dániel, a soproni evangélikus gimnázium rectora.

[2] Hajnóczy levele Spissichhez 1790-ből, melyben Turócz-megyének a sajtószabadság ügyében az uralkodóhoz fölterjesztett feliratát ismerteti és megküldi Batthyány valamelyik munkáját: O. L. Nádori t. lt. Polit. 1796. 121. sz. 28. mellékl. v. ö. *József nádor iratai*, I. 105. l.

[3] Strohmayer Ignác pesti könyvkereskedő.

[4] V. ö. 118. s köv. l.

[5] Palugyánszky Mihály és Kazinczy Miklós. V. ö. 121. l.

[6] Szlávy levelére v. ö. *Iratok* 83. sz.

Unde putat *vice*-comitem Spisits per Hajnotzium in societatem assumptum fuisse?

Inde tantum *praesumo*, cum sciam eundem amicum esse Hajnotzyanum.

Secretarius Fodor ubi expressit signa societatis?

Budae in hospitio quadam vice expressit signum Societatis Reformatorum.

Dixit, quod cantionem Marsiliensem Krail in Germanicum verterit, unde hoc scit?[1]

Puto, quod Szolartsek mihi dixerit versorem cantionis hujus Krail fuisse.

Estne catechismus alicubi praelo datus?

In quantum mihi constat nullibi, neque recordor mentionem aliquando impressionis inter nos factam fuisse.

Dixit Latzkovitsio, quod Comes Augustinus Keglevits signum societatis expresserit, ubi hoc factum est?[2]

Non dixi, quod Comes Augustinus Keglevits signum societatis expresserit, quia hoc nunquam fecit.

Communicavitne planum societatis cum quibusdam professoribus?

Cum nemine illorum communicavi.

Habetne notitiam literarum illarum, quae in partibus Tybiscanis circularunt?[3]

[1] V. ö. 121. és 325 l.

[2] Ld. 89. l.

[3] Az itt említett röpiratot a legszorgalmasabb utánjárással sem tudtam megtalálni. Az alábbiakban Fraknói alapján (*Martinovics és társai*, 226. s köv. l.) ismertetem tartalmát: a kézírással írt levél, melynek írója az »igaz hazafi azaz patrióta« aláírás mögé rejtőzik, (Fraknói feltevése szerint a szerző Laczkovics volt, de a levél tartalma szerintem ezt nem valószínűsíti) 1794 május 4.-én kelt a Bihar megyei Piskolton, s »Zemplén vármegye egybegyűlt tündöklő tagjaihoz« szól. »Ha még el nem alutt mibennünk — mondja az irat — a mi őseink vére, ha még pihedegel mibennünk a Bellona asszonytúl beoltott vitézség, gerjesszük fel tehát magunkba, mivel most felderült napunk sugára hozza magával, hogy az ausztriai despota háznak súlyos igáját vessük le magunkról; mivel nem hazánk gyarapítására, hanem ennek romlására igyekezett, igyekszik, igyekezend... Első Ferdinándtúl fogva diaetaliter megerősített articulusokból mind utolsóig csak üvegen keresztül mézet nyalattak mivelünk az ausztriai házból valók. Tehát megegyez-e az igazsággal, hogy ilyen körmös ház egy igaz úton járó magyar nemzetnek parancsoljon?« Többször kiemeli az irat, hogy az igazi magyarnak nincs előmenetele, »sem katonák közt, sem a királyi dominiumokban; ... hogy annál jobban pusztuljon a magyar nemzet és erősödjön a német Herr Bruder; majd meggyengült tagjainkkal könnyebben viaskodhatik... Vajjon megegyez-e a józan elmével, hogy a német Magyarországba bátrabb legyen, mint a magyar Németországba?... Csak azon iparkodik az ausztriai ház, hogy... kezeinket, lábainkat megköttesse, a szánkra pedig erős lakatot veressen...; valamint az olasz előbb kemény zabolát teszen a medve szájára, azután tánczoltatja.« A következők, ben előadja, hogy lehetne keresztülvinni a felszabadulást. Úgy, ha »valamint a lengyelek-összeszövetkezés által egy vármegye a másikkal egyetértene ezen despota háznak kitörülésén... Az országunk el lehetne király nélkül, hanem minden vármegye a maga megyéjét igazgatná, és minden vármegye egy fő guberniumot esmér; és magyar bellicum consiliumot is felállíthatna országunk.« Ezt megtenni most volna legalkalmasabb az idő, mert a Franciaország elleni háború elfoglalja Ausztriát és külső segítségre nem számíthat sehonnan se. »Ha most keserves ezen súlyos igát le nem rázzuk nyakunkból talán máskorra semmiképpen le nem rázhatandjuk!« Az irat egy példányát Zemplén

Omnino habeo, dum domi cum Szullovszky constituebar, supervenit epistola per *vice*-comitem Bernáth ad eum missa, quibus significavit certas literas concitatorias sibi submissas fuisse, et ideo pro ineundo consilio eundem Szullovszky invitabat, concitatorias interim has literas non vidi, sed audivi a Szullovszkio easdem ex Piskolt datas esse.

Mgr. Joannes Somogyi m. p.

35.

1794 december 16, Buda

A Kir. Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Laczkovits János kihallgatásáról.

A titkos káték terjesztéséről, a forradalmi röpiratokról és nyomtatványokról.

Somogyi János ítélőmester által írt eredeti: O. L. Vertr. A. 43. fasc. Laczkovics J. periratai 5. sz. mellékl. — Fogalmazványa: St. A. Vertr. A. 50. fasc. — Egykorú hiv. másolata: O. L. Vertr. A. 42. fasc. 5. sz.

Fassio Ioannis Latzkovits
anno 1794 die 16ª Decembris coram deputatione elicita.[1]

Praeter nepotem suum Ioannem Szlávy, cui utriusque ordinis catechismum consignaverat, quem adhuc alium ad societatem assumpsit?

Neminem, quia praetensi imposturam subesse et nepoti meo etiam ad instar opinionis tantum cujuspiam communicaveram, ut pro casu erupturae nefors revolutionis notitiam habeat opinionum.

Cui igitur coram Viennensi commissione dixerat, duos adhuc parochos se suscepisse?[2]

Dixi omnino sed ideo tantum, ut opinionem illam amoliar, quasi occultae cujuspiam politiae commembrum essem; caeterum nunquam alium, quam nominatum meum nepotem susceperam, neque cum ullo alio mortalium hac de re collocutus, praeter Hajnotzy et Szent Marjai, neque catechismus impressus ac taliter per me propagatus fuerat, imo neque signis societatis usus sum. Commisit quidem mihi Martinovits, ut capellanum Vetero-Budensem Juhász susciperem, sed non feci, nam certa occasione conveni ad pontem Pestiensem cum antelato Juhász, qui se ex invitatione Martinovitsiana ad me venire velle dixerat, caeterum jam finiet cum Versegi.

Postquam societatem ingressus est, in quibus comitatibus et signanter in quibus possessionibus ambulabat, et an occasione peregrinationis hujus propagationum societatis instituerit?

megye főispánja beküldte a Helytartótanácsnak, ez pedig továbbította a Kancelláriának. A szerző személyének kiderítésére elrendelt nyomozás azonban eredménytelen maradt. (V. ö. még *József nádor iratai*, I. 134. és 135. l.)

[1] A kihallgatás előtt Németh jogügyi igazgató sk. írta fel a felteendő kérdéseket: St. A. Vertr. A. 50. fasc.

[2] Ld. 89. l.

Pestino circa finem mensis Iulii discessi et praejuncturam in Kereszt-Ur apud judicem mutavi, postea in Mende, tum in Szetső, dein in Szent-Márton-Káta, ubi modicum diverti apud Mojsem Kováts, hinc directe ivi ad Jász Berény ad sororem, ubi exacta duarum dierum mora Gyöngyösinum excurri, et illa occasione visitavi Paulum Kováts consanguineum meum ; ex Gyöngyös iterum ad Jász-Berény reversus sum, unde ad genitorem meum Lőrintz-Kátam diverti, et rursum per Jász-Berény et reliquas memoratas stationes Pestinum reversus sum, quin alicubi societatis vel indicium fecerim.

Scripsit ne Szlavy litteras de susceptis per se sociis?[1]

Scripsit, sed indeterminatas, in quantum me reflecto in haec verba : Palugyánszki (és a mint emlékezem) Kazintzy[2] leány kérőben vannak, de visza jövetelekor fogok velek szollani.

Literas ad Imperatorem scriptas vertit ne in linguam Hungaricam?

Non verti, sed descripsi a Ioanne Sárközy Kecskemétiensi, qui se trajecerat, et plebeas expressiones emollivi, atque ita cum Szent Marjai communicavi ; sed jam tunc complures versiones in publico iapparebant.

Recenseat, quales libros curavit imprimi apud Landerer?

Orationem ad Proceres, Hungarico idiomate scriptam erga requisitionem defunctae S^ae M^tis Imperatoris Leopoldi.[3] Deinde aliud librum, cui titulus : A keresztény vallásban magát oktatni vágyodo utazo ember, sub comitiis anni 1791 ; manuscriptum libri[4] hujus jam ante novem annos apud capitaneum Jeszenovszky, a quo ego accepi, praeexstitit, et quantum me reflecto, etiam apud Sigismundum Nemes et praefatum Ioannem Sárközy ; authorem autem illius non scio.

Reflectitne se ad illam occasionem, quando Zalkay de catechismo scisci-i tabatur?[5]

Reflecto, interrogavit me an non viderim certum catechismum, cui respondi, me vidisse complures, uti Volnei et aliorum ; reposuit, non hos, verum alium intelligo, cujus quaestiones sunt : »Was ist der Mensch? Was ist die Vernunft?« Dixi, hunc mihi esse incognitum, et hoc ideo, quia jam tunc dum me interrogasset, omnem animum propagandae hujus societatis deposui.

Scriptum anonymum, ope cujus ad profugium animabatur, cujus est[6]?

[1] Szlávy János Laczkovicshoz írt 1794 július 21.-i levele.
[2] Balugyánszky Mihály és Kazinczy Miklós.
[3] Martinovics munkájának magyarnyelvű átdolgozása : *A magyar országgyűlésben egyben gyűlt rendekhez beszéd.* 1791. — V. ö. 323. l.
[4] Ismerteti *Eckhardt*, 71. s köv. l. — V. ö. I. k.
[5] V. ö. 99. l.
[6] Aláírás nélküli kis levél, amelyet Laczkovics — a levél hátán levő följegyzése szerint — elfogatása előtti napon, aug. 17.-én kapott meg. Szövege a köv. : »Wie sie dieses Schreiben erhalten, so geben sie ihre Sachen zusammen, setzen sich auf die Post und trachten sich zu retten, sonst sind sie verloren, sie sollen im Verhaft gezogen werden. Verbrennen sie gleich dieses Blatt, es schreibt und warnet sie ein wahrer Freund.« A papiros alján két sornyi kitörölt latin írás látható. (O. L. Vertr. A. 43. fasc. Laczkovics periratainak mellékletei közt. V. ö. *Jegyzőkönyv* No 532.)

Nescio ; attulit mihi illud kelnerus, Adamus nomine, apud Septem Electores,[1] occasione illa dum de libro, cui titulus : Oratio ad Regni Proceres, quaestio esset. Suspicor tamen a Gothardio missum esse, cum illi tota circumstantia cognita fuerit ; [2] positive tamen asseverare non possum.

Mgr. Ioannes Somogyi mpa.

36.

1794 december 19, Buda

A Kir. Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Szolártsik Sándor kihallgatásáról. Mozgalmi tevékenységéről, a bőrtőne falára írt versről.

Somogyi János ítélőmester által írt eredeti : Vertr. A. 47. fasc. Szolártsik periratai 6. és 21. sz. mellékl. — Egykorú hiv. másolata : Vertr. A. 42. fasc. 9. sz. — Somogyi ítélőmesternek a kihallgatáson készített jegyzetei : O. L. Vertr. A. 51. fasc. ad A 11. köteg.

Fassio Alexandri Szolartsek
die 19ª Decembris 1794 Budae per deputationem excepta[3]

Catechismum Libertatis et Aequalitatis, quid est homo? quam a Verhovszky accepit, quo posuit?

Catechismum sub hoc titulo a Verhovszky non accepi ; sed accepi aliud opus Hungaricum sub titulo : De Officio Hominis et Civis, seu Az embernek és polgárnak kötelességiről. Viennae primum rescivi opus istud vocari Catechismum Hominis. Accepi autem occasionaliter, dum enim spatiarer cum herulo Abaffiano ad litus Danubii, obviam mihi factus est Verhovszky, qui me ad hospitium suum invitaverat ; tunc aliqua de societate inter juvenes ineunda praemisit, quod nempe juvenes inituri sint societatem eum in finem, ut de diversis objectis elaborata conscribant, pecunias conferant et saepius fine conferendorum elaboratorum conveniant, ut subinde si quaepiam majoris momenti occurrerint, sumptibus societatis imprimi possint; libros praeterea a societate suppeditandos promittebat, et ut ego quoque societatem hanc non negligerem, imo apud alios nonnullos meos amicos promoverem, hortabatur. Promisi, verum urgentissimis laboribus occupatus, recte enim paraveram examen rigorosum dare ex jure civili Romano et criminali, id effectuare non potui Terminato inter nos colloquio, tradidit mihi opus Hungaricum, cujus mentionem feceram, dicendo, istud etiam simile elaboratum esse. Dum redirem in via titulum hujus operis et capita inscriptionum percurri ; caput primum erat de homine in statu mere naturali considerato ; secundum de cive ; tertium quantum memini, erat de nobilitate et rege ; reliquo-

[1] »A hét választófejedelemhez« címzett fogadó Pesten a mai Váci- (akkor Lipót) utca és a mai Aranykéz- (akkor Schiffamts) utca sarkán volt.

[2] Gotthardi ekkor már majd egy hónapja fogva volt, így nem írhatta a levelet.

[3] A jogügyi igazgató által előre felírt kérdések : Vertr. A. 51. fasc. ad A 11. csomó.

rum autem capitum, quia in via tantum fugitivo oculo legeram, non memini, et sic opus hoc mansit apud me duabus septimanis vel fortassis diutius etiam, quin illud amplius vel ad manus acceperim ; cum toto illo tempore ad professorem juris civilis quotidie pro rep. titione ire debuerim, ibique plures etiam horas consumpserim ; partim etiam quia ex prima illa capitum inspectione peculiare quodpiam opus non esse apparuerit et ortographia quoque fuerit erronea : ex his itaque rationibus illud neque descripseram, cum alioquin plures ejusmodi dissertationes legerim, neque enim aliud subesse cogitabam, quam dissertationem quampiam juris publici universalis, quales caeteroquin plures legi et eo tempore recte aliam materiam habui pertractandam.

Quo posuit opus memoratum?

Post tempus satis longum idem Verhovszky venit ad me, et recepit illud.

Quales adhuc regulas institutionis consignavit idem Verhovszky sive illa, sive alia occasione?

Regulas institutionis determinate mihi nullas resignavit, sed in ipsissimo eodem opere, erant in separata charta conscriptae quaepiam regulae, quas dum opus hoc Erdély[1] mihi retulisset, interrogavit quid hae significent? Tunc legi illas, continebant certa signa, ex quibus socii se invicem possunt dignoscere, et haec eadem signa, sicut Erdélio statim declaravi, tanquam certa levitatis indicia instituti illius considerabam, ideoque nullam ejus consistentiam pollicebar, imo adferebam pro exemplo societatem Hungaricam, quae ante biennium coaluit et mox etiam dissolvebatur. [A következőkben ismerteti a titkos jeleket és a felvételi szabályokat.]

Cum quibus ergo communicavit catechismum hunc et has regulas? Aut cui dedit ad describendum?

Cum opus illud longiori tempore in mensa inter reliqua mea scripta haereret, Ladislaus Erdély, qui saepius ad me vel invisendi causa vel ut sententias Tabulae Regiae legendas ferret venerat, certa occasione impegi casu in illud scriptum, et curiositate ductus incepit apud me legere ; meque inscio secum domum accepit, et aliquod diebus apud se detinuit, quin mihi dixisset, quod secum acceperit. Dum referret corripui joci causa, quod scripta me inscio auferat ; excusabat factum, quod ubi primas legisset quaestiones, placebant et ideo curiositatis causa volebat perlegere ; interrogatus dicebat se totum illud non perlegisse, neque descripsisse sed alicui ex comicis Hungaricis,[2] cum quo ad eundem victum ire solebat, illud se exhibuisse, neque ulli alteri ostendisse; recte hac occasione interrogabat me, quid in illa separata schaeda sit? Ego quia schaedam illam non vidi, reposui, uti superius, quod signa haec indicia sunt levitatis ; interrogabat etiam num societatem illam ingredi velim? Respondi, non. Tum quia propter illa signa existimabam societatem brevi in risum abituram, tum etiam quia novas obligationes in me non volui assummere, tum denique quia expensas ejusmodi, specta-

[1] Erdélyi László jurátus.
[2] Sehy Ferenc.

tis rerum mearum adjunctis, sufferre non possim, et si lucubrationes quaspiam literarias vellem conscribere, id absque societate etiam praestare possim.

Idem Erdély tardius circa hoc opus per consiliarium aulicum Boros examinatus, a quonam habeat? fassus non est, quod a me acceperit,[1] hanc mihi assignando rationem, quod ideo me non nominaverit, cum me inscio acceperit et ideo innocentem gravare non voluit; alioquin enim rem tanti momenti non esse existimavit, ut ulteriores eatenus fiant disquisitiones. Hac re contentus non eram, sed ipsum ad consiliarium aulicum Boros transire constitui, rerum inpeditus domesticis curis non transivi.

Praeter Erdély quando communicavit catechismum cum Michaele Baranyay, Kopasz et Illés?

Baranyay erat familiaris meus et ferme quotidianus, catechismum tamen a me sibi datum non accepit, nisi fors ea occasione, dum opus illud in mea mensa jaceret legisset. Kopasz tantum de nomine nosco, de persona non, et ideo neque cum illo communicavi. Cum Illés aliquoties discurri de rebus indifferentibus in aliorum praesentia, de societate autem vel catechismo nunquam.

Estne locutus cum secretario Comitis Brunszvik Szűz de societate hac?

Nunquam, et epistola etiam illa, quae mihi Viennae fuit exhibita, fuit jocose per Szűz conscripta, per quam invitabat, ut in describendis deputationalibus operibus adjuvarem.[2]

Cujus est haec scriptura, quae modo exhibetur?

Mea, scripsi in captivitate Viennensi intentione optima, volens per dissertationem evincere, quod libertas et aequalitas in bene ordinata republica subsistere non possint.[3]

Dum Vienna Budam reduceretur, qualem commissionem dedit postae expeditori Jaurinensi?[4]

Nullam.

Non dixit illi, ut iste Szűz perscribat, ut dicat Baronyaio, Kopasz et Illés, ut se salvent?

Non dixit.

Juratum proto-notarii Atzél Paulum Hendrei praesente Baronyai sollicitavitne ad describendum opus, catechismum dictum?

Non sollicitavi, sed suasi, ut ad societatem cujus superius memineram accedere velit, nihil ad hoc reponennte Hendreio.

Mgr. Joannes Somogyi m. p

Hac subinde terminata insinuatum fuit eundem Szolarcsek in aresto suo arborem libertatis ad parietam pinxisse, fine inspectionis exmissus illico Mgr.

[1] V. ö. *Iratok* 69. sz.
[2] V. ö. 168. l.
[3] Szolartsik okt. elején írt dolgozata: Dissertatio politica-juridica. V. ö. 554. l. 1. jegyz.
[4] V. ö. 551. l. 1. jegyz.

protonotarius Somogyi cum referente assesore Mikos; qui cum causarum regalium directore visitando cubile invinculati retulerunt, observasse se luteo quopiam colore in muro arborem libertatis, sed jam in medio carie quasi et putradine consumptam, adeoque fractam et deciduam adumbratam, fuisse, his qui sequuntur, adscriptis versiculis:[1]

Ha vass bilintseken nints kedved henyélni,
Királyal kanalat ne kivánny tserélni!
Arbor ut infirma est, jam fracta in concavo lunae
Fert libertatis congrua signa tuae!
Si libertatem tantummodo vincula tollunt,
Qui liber es, quaeso, fac magis esse nolis.

37.

1794 december — 1795 január

Martinovics Ignác emlékiratai a Reformátorok Társaságáról

a.)

[1794 december 19, Buda]

Martinovics Ignác emlékirata Sándor Lipót nádorhoz arról, hogyan szervezte meg Gyurkovics Ferenc pesti egyetemi tanár a Reformátorok Társaságát

Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 39. fasc. 498. sz.

Németh János jogügyi igazgató 1794 dec. 18.-án jelentette a nádornak, hogy Martinovics engedélyt kért egy memorandum megírására, amelyet azonban csak a nádor és a jogügyi igazgató olvashatnak el, mert az abban elmondottaktól »a Monarchia üdve függ.« (*Jegyzőkönyv* No 226/1.) Az engedélyt elnyerte, s a jogügyi igazgató följegyzése szerint már másnap, dec. 19.-én, átadta alábbi memorandumát. (V. ö. 298. l. 2. jegyz.) A jogügyi igazgató azonban csak 1795 jan. 11.-én továbbította az iratot a nádorhoz, együtt Martinovics dec. 20.-án írt beadványával (ld. 302. l. — V. ö. *Jegyzőkönyv* No 300).[2]

Euer Königliche Hocheit!

Einleitung.

Ich habe dem unsterblichen und höchtseligen Kayser Leopold versprochen, dass ich seine Staaten auch mit dem Verlust meines Lebens retten werde, so oft selbe in einer Gefahr sein werden oder sein sollten. Aus meinem Wiener Arrest leistete ich zu dieser Rettung so vieles, dass meine ganze Kommission, welche mehrere Justiz-, Hof- und Appelations-Räthe in ihrem Schoosse zählte, der Meinung war, dass ich ohne aller weiteren Untersuchung ganz befreit werde. Ganz Wien, alle deutsche Stellen und jeder Schulknabe muss es wissen, dass meine Übersezung zu einer fremden Gerichtstelle

[1] V. ö. 553—554. l.

[2] A memorandumban írottakat v. ö. a 51. s köv. l., valamint az itt közölt utáni *b)* és *c)* alatti iratokkal.

eine Verlezung der ersten Grundsätze der bürgerlichen Rechte sei ;[1] ich entschuldige meinen Monarch, weil meine Feinde, die hohe ungarische Klerisei, ihn durcih die toden Werkzeige, welche dieselbe in Wien hat, zu diesem Irrthum geführet haben. Mein Tod ist schon bei der jezt herrschenden Théocratien beschlossen, ich überlege ihn kaltblütig und mit der Tugend im Herzen gehe ich demselben unerschroken entgegen.

Entdekung.

Ich habe aus meinem Arest in Wien die geheimen und unserer Monarchie höchst schädlichen Anschläge der fremden Mächte entdeket, und auch meinen eigenen Entwurf, wie der a. h. Hof die feindlichen Anschläge vereiteln soll, nachgetragen.[2] Hier folget meine Entdekung, welche ich in Wien durch die Polizei aus meinem Arest nicht einreichen konnte, aus Furcht, dass selbe nicht verschwiegen bleiben würde ; denn ich bin aus der Erfahrung überzeugt, dass alle Sachen, welche durch die Stellen gehen, ganz verrathen werden, bevor man das nöthige über solche zu veranlassen im Stande ist. Ich wollte diese Entdekung nach meiner Befreiung dem Monarch selbst mittheilen, da ich aber nun soviel als gewiss zum Tod bestimmt bin, so eile ich E. Königl. Hoheit zu berichten, dass in Ungarn, Siebenbürgen und Kroatien bereits seit einem Jahre und drei Monathen die Gesellschaft der Reformirten mit zwei Kammern ohne König errichtet sei, und nach Verlauf von drei Jahren mittelst einer Revolution sich von dem Hause Oesterreich trennen will. Ich habe diese Gesellschaft verflossenes Jahr, sobald ich selbe durch den Professor Gjurkovits erfahren habe, dem a. h. Hofe angezeigt,[3] und von Pest aus geschrieben, als ich im September 1793 da war, dass obgedachter Gjurkovits mit einem gewissen Advokat Spielenberg, in die Gegenden von Ober-Ungarn reisen wolle, um die Aufnahme oder Anwerbung der Gliedern gedachter Gesellschaft anzufangen. Dass ich diese Anzeige wirklich gemacht habe, wird S. Exz. der Graf und Staatsminister v. Pergen und auch Gothardi wissen; denn[4] lezterer gab sich mit geheimen ungarischen Nachrichten sehr viel zum grössten Vortheil des Hofes ab. Der a. h. Hof veranlasste aber nichts auf diese in sich sehr bestimmte Nachricht, und da ich gleich nach der mitgetheilten erwähnten Nachricht nach Wien zurückreisete, und dort bis verflossenen Monath May ruhig lebte, so weiss ich nicht, was seit meiner vorlegten Abreise diese Gesellschaft that ; und als ich leztens im Monath May hier war, und mich nach Gjurkovits erkundigte, so kündigte man mir seinen Tod an ;[5] und so verlor ich den Faden dieser Gesellschaft. Und da ich für meine monarchisch-aristokratische Konstitution, welche ich dem Laczkovits in die Feder diktirte,[6] eingenommen war, so beschloss ich nach seinem Tod eine demokratische Gesellschaft einzuführen, um die schon existirende Reformirte Gesellschaft von der Forsetzung abzuschreken, eben so wie die höchstseligen Kaysers Joseph und Leopold sich des Volkes bedienen wollten, um die überhand nehmende Aristokratie zu themütigen. Erst nach der Hand fiel mir

[1] Arra céloz, hogy mint bécsi lakos az osztrák bíróság illetékessége alá tartoznék. V. ö. 378. s köv. l.
[2] Ld. *Iratok* 17/*a* és *b*. sz.
[3] V. ö. 59. l. 2. jegyz.
[4] Martinovicsnak ezt az állítólagos jelentését nem találtam meg.
[5] Gyurkovics 1793 dec. 9-én halt meg.
[6] Ld. I. k.

bei, dass ich das ganze Institut der Reformirten dem Scheine nach fortsetzen müsste, um in die Reste der existirenden Glieder anstatt Gjurkovits eintretten zu können. Und bloss aus dieser Ursach gab ich den Lateinischen Katechismus den demokratischen Mitgliedern, um sodan diese zwei widersprechende Gesellschaften unter meinem monarchisch-aristokratischen Reformations-System zu bringen, und bis zu dem künftigen Landtag vorzubereiten. Ich schreibe dieses nieder, nicht um meine gänzliche Entschuldigung, welche mir nach genauer Prüfung dieses Plans nicht abgesprochen werden kann, sondern bloss aus der Ursach, um die ganze Geschichte dieser Gesellschaft Er. Königl. Hocheit in der natürlichen Ordnung vorlegen zu können.

Die Regeln des Instituts.

Die Reformirte Gesellschaft hat die nemlichen Punkte bei der Aufnahme und den nemlichen Katechismus, welche ich zur scheinbaren Fortsetzung selbst benuzte, und welche bereits aus meinem Wiener Verhör bekannt sind.[1]

Die Stifter dieser Gesellschaft.

Es hat sich ein Ausschuss von sieben Männern für Stiftung dieser Gesellschaft in Ungarn aufgeworfen, untern welchen drei Magnaten und vier aus dem Ritter-Stand sein sollen. Der Gjurkovits war einer von diesen Mitstiftern; und da es wider das Institut ist sich um die übrigen Mitglieder zu erkundigen, so war es mir nicht möglich die Namen der übrigen Mitglieder zu erfahren; nur gab er mir die Weisung, dass im Fall er sterben sollte, ich mich an einen im ansehnlichen Karakter stehenden Mann, der sich hier in Ofen aufhält, mit diesem Zeichen : TR. wenden ; diesen Mann werd'ich dem *titulato Herrn* Causarum Reg*alium* Direktor, Herr Rath *von* Németh bei der Übergabe dieser Schrift nennen.[2] Ich zweifle nicht, dass dieser Mann nunmehr anstatt Gjurkovits das siebente Mitglied dieser Zunft sei.

Die revolutionäre Mittel dieser Gesellschaft.

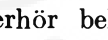
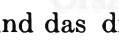
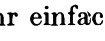
Diese sieben Männer, welche nicht nur den gehörigen Lauf dieser Gesellschaft zu erhalten sich bestreben, sondern auch einen revolutionären Ausschuss ausmachen, haben zu diesem Endzwek folgende Masregeln angenom*m*en: 1.) Das erste Jahr nur gelehrte Männer, aufgeklärte Hochadeliche und jene

[1] Lásd 52. l.

[2] A memorandumhoz csatolt kísérő iratában a jogyügyi igazgató ezeket írta: »Anno 1794 die 19a Decembris consignavit mihi abbas Martinovics hanc in 5 phileris conscriptam fassionem, in qua siquidem linea denominandum quodpiam Budense individuum ad me provocasset, eadem die emissi eundem proprioque pugno conscriptum et hic adjacens suplementum manuavit.« A ceruzával írt följegyzés így hangzik : »Fodor, secretarius Consilii Locumtenentialis et ego a Gjurkovits die 2a Septembris 1793 suscepti fuimus. Veselyénium in Trasilvania et Abafy in Arvensi comitatu ab illo valde laudati fuere. Ex militaribus generalem Comitem Keglevits ad sidera usque extulit. Rogo per omnia sancta, ne hi arestantur.« (O. L. Vertr. A. 39. fasc. 498. sz. mellékl.) Kazinczy Ferenc naplójából tudjuk, hogy a foglyok, tehát nyilván Martinovics is, ezekben a napokban értesültek róla, hogy Fodor József helytartósági titkár december 16.-án elfogatásakor öngyilkos lett. — A cédulán említett többi személy : Wesselényi Miklós br., akinek erdélyi tevékenységét az udvar már régóta gyanus szemmel nézte ; Abaffy Ferenc, árvamegye volt országgyűlési követe, és valószínűleg Keglevics István gr. tábornok, aki azonban *Nagy Iván* (VI. 153. és 159. l.) szerint 1793-ban, a franciák elleni háborúban elesett.

des Ritterstandes, wie auch endlich ungarische Generale und Staabs-Ofiziere beider Armée aufzunehmen. 2.) Das zweite Jahr sollen junge und studirte Menschen, ohne Unterschied des Standes, aufgenommen werden, wozu auch alle Ofiziere bei der Armée und taugliche Bürger zu rechnen sind, wenn diese geborene Ungarn sein sollen. 3.) Das dritte Jahr kömmt die Reihe auf die Unter Ofiziere, gemeine Soldaten, und auf das Volk überhaupt, denen der bekannte lateinische Katechismus mündlich von dem Aufnehmer mitgetheilt wird. 4.) Diese sieben Mitglieder des revolutionären Ausschusses und Stifter der Gesellschaft sind auf folgende Art zertheilt: Einer ist in Siebenbürgen, zweie in Sclavonien und Kroatien und fünfe in Ungarn. 5.) Ihre Korespondenz geschieht durch expresse Gesandte, welche zugleich Mitglieder der Gesellschaft sein müssen; auf die nemliche Art soll die Komunikation mit der Armée gepflogen werden, wenn nemlich einer von dem Mitgliedern mit Urlaub nach Ungarn abreiset. 6.)[a] Die Reise-Unkosten werden aus der Kassa bezahlet. 7.) Die Kassa bestehet aus den freiwilligen Beiträgen, welche jedes Mitglied nach seiner Möglichkeit liefert. 8.) Diese Beiträge werden alle richtig aufgezeichnet, und nach der eingeführten aristokratischen Republik werden selbe aus der National-Schatz-Kammer zurükbezahlt. 9.) Die besonders fähigen Mitglieder erhalten bei der Aufnahme den Auftrag besondere schwere Gegenstände auszuarbeiten, welche den Lauf der neuen Republik befördern sollten. Ich erhielt den Auftrag die Finance-Verwaltung, den Grund der neuen Steuer und die Organisirung der Bergwerk-Geschäfte auszuarbeiten.

Die Zeichen der Gesellschaft.

Das Haupt-Zeichen ist TR. Sonst werden alle Jahre die Zeichen mit Händen, die Klopfer und die schriftlichen Hierogliphen geändert. Das erste Jahr, nemlich von 2-ten September 1793. bis 2-ten Sept. 1794, waren die schon aus meinem Verhör bekannte Zeichen[1] Das zweite Jahr sind und das dritte wird dieses einzige nur sein . Der Klopfer ist das erste Jahr einfach, das zweite doppelt, und das dritte vierfach.

Massregeln bei einer Verräthere:.

Sobald die Gesellschaft verrathen ist, welches die sieben chef aus dem Namen des arestirten und aus der Bekanntmachung des Zeichen TR schliessen, so werden alle Zeichen geändert, und die Gesellschaft trift folgende Massregeln: 1.) Wenn einer von den sieben Chefs arestirt wird, so muss er sich umbringen. Wenn er es gleich thut, so hat er seine Pflicht erfüllet; wenn aber nicht, so müssen die sechs Chefs auswandern und bis zur Revolution drei Jahre ausbleiben; sie bekommen Geld um leben zu können, und aller Verlust wird ihnen durch die neue Republik ersezt. Auch die zwei nächsten, die der arestirte aufgenommen hat, müssen auswandern; auf die Art ist die Kette abgebrochen, und die übrigen Mitglieder, die Nächsten von den sechs entwichenen Chefs, übernehmen die Leitung der Gesellschaft ohne aller Furcht verraten zu werden.[b]

a) Az eredetiben Martinovics két egymásutáni pontot is az 5-ös számmal jelölt, így a további számozás nála eggyel elmarad.

b) Itt a 3. ív végére érkezve, Martinovics megszakíthatta egyidőre az írást, mert a lap legalján a következő megjegyzését olvashatjuk: »Die Fortsetzung folget. Ich bitte E. Königl. Hocheit nicht den geringsten Schritt zu thun, bis ich die ganze Geschichte dieser Gesellschaft geliefert habe. Auch setzte ich es als bekannt. dass E. Königl. Hocheit niemandem auf der Welt werden hier diese Schrift lesen lassen.

[1] V. ö. 52. l.

2.) Bei der Gefangnehmung eines Mitgliedes dieser Gesellschaft ist diesem das hartnäkigste Ableugnen mit dem Beisatze anempfholen, dass wenn derselbe mit dem Tode bestraft werden soll, die neue Republik seine Verwandten, oder seine Familie lebenslänglich mit ansehnlicher Pension belohnen, seinen Körper aber, so von einem jeden, der sich bei der Gefangnehmung oder im Arest umbringt, in das ungarische Panthéon bringen, und solchen als Martirer der wiedergeborenen ungarischen Freiheit und Unabhängigkeit verehren wird. 3.) Es ist auch jedem Mitglied dieser Gesellschaft Schriften, welche ausdrüklich einen Bezug auf diese Zunft hätten, bei sich zu halten verboten, oder auch von einer Revolution zu sprechen erlaubt. Nur 4.) die lezten sechs Monathe des dritten Jahres wird sich die Stimme der Revolution überall hören lassen können. 5.) Nach der ausgebrochenen Revolution werden alle der Freiheit halber arestirte befreiet, und nach der Fähigkeit gut vorgestellet.

Revolutionäre Massregel dieser Gesellschaft.

Nach der ausgebrochenen Revolution wird hauptsächlich auf die Vertilgung der Zwitracht und auf die Wirtschaft der neuen Republik gesehen. Um jene zu verhintern, wird die neue Konstitution den Magnaten-Stand, so wie er ist, lassen, nur wird selber eine Kammer mit dem Dritten Stand ausmachen, auch werden alle in Ungarn existirende Religionen und Nationen bei ihrem Glauben und Sprache ungehintert gelassen, die Gesetze werden aber dafür sorgen, dass hiedurch keine Konfusion entstehe. Ferner werden alle Luxus-Waaren-Artikel verboten, damit das Geld nicht ausser dem Lande während der Revolution komme. Endlich damit alle Mord Scenen-verhintert werden, so wird jederman als ein Contre-Revolutionaire und Feind der Republik angesehen, welcher wegen privat Absichten oder Gehässigkeiten seinen Mitbürger verfolgen wird.

Meine Massregeln zur Entdekung dieser Gesellschaft.

Dieses ist nun alles, was ich von diesem Institut durch den Gjurkovits erfahren habe. Hat selber, durch meine Arestirung und aufrichtige Aussage erschroken aufgehöret, so verdiene ich nicht nur keine Strafe, sondern vielmehr die Gewogenheit des Hofes, und die Liebe der ungarischen Stände und der hohen Klerisei. Wenn aber diese Gesellschaft nicht aufgehöret hat, so wage ich Er Königl. Hocheit zwei Wege zur Entdekung derselben vorzuschlagen. Ich werde diese weitläufig nieder schreiben, sobald ich den Auftrag von Er Königl. Hocheit dazu erhalte. Ich muss aber im voraus bitten, dass man den Bischof Verhovácz und den Gouverneur Pásztory samt allen übrigen ruhig lassen, und nicht wegen einigen Unwichtigkeiten, welche man ihnen ohnehin gerichtlich nicht beweisen kann, und welche von mir die Wiener Polizei nur zum Grund geheimen, aber nicht gerichtliche Nachforschungen mit meinem Unwillen abgefordert[1] hat, angehe. Vielleicht werden E. Königl. Hocheit durch meine Massregeln im Stande sein, in Kroatien und überhaupt in betref der oft erwähnten Gesellschaft wichtigen Sachen zu erfahren.

Den ersten Tag meiner Arestirung bat ich schriftlich die Wiener Polizei mich heraus zu lassen, und mit jemandem nach Ungarn zu reisen erlauben.[2]

[1] Ld. *Iratok* 31. sz.
[2] Ezt a beadványt nem ismerjük.

Ich bat ferner meine Arestirung äusserst, besonders in Ungarn zu verschweigen, um nach meinem bereits angelegten Plan alles aus dem Grund zu entdeken. Die Polizei kannte mich aber noch nicht, blieb dahero bei dem gewöhnlichen Fang-System, und liess mich nicht aus. Ich muss hier eine kleine, in sich sehr wichtige Erinnerung über das kluge Betragen des höchstseligen und grossen Kaysers Léopold in solchen Fällen niederschreiben. Bei jezigen Zeiten, sagte der weise Gesetzgeber, wo die Gährung der Meinungen ausgebrochen ist, muss man nur solche Menschen aretiren und bestrafen, welche ohne aller von Seite der Regierung ihnen geschehenen Beleidigung wider die Regierung stark schädliches unternehmen. Jene dahero, welche gedrukt und ungerecht verfolgt, sich der Regierung aus Schmerzen widersetzen, müssen unter der Hand befriediget werden, und so muss bei solchen Menschen der natürliche Gedanke entstehen, dass auch die monarchische Regierung gerecht sei, und die Unterdrükung nicht leide. Auf diese Art kann sich eine jede Regierung, sie mag monarchisch oder aristokratisch oder demokratisch sein, bei der grössten Gährung erhalten, und hat folglich keine Revolution zu fürchten. Wo hingegen ungerechte Verfolgungen, Arestirungen und überhaupt gewaltsame Mittel der Regierung unendlich mehr schaden als nuzzen. So sprach der grosse Gesetzgeber, Hetrurinus Léopold der II. Und wenn die Wiener Polizei diesen Grundsaz gekannt, und mir gefolget hätte, so wäre diese Gesellschaft nicht nur ganz entdekt, sondern auch von dem Monarch durch eine unzertrennliche Liebe auf immer gefesselt. Die ungarische Nation ist durch Josephs Regierung und durch die in ganz Europa zugenommenen Zivilisirung, weiser als ihre alte Gesetze geworden ; und wenn einmal die Menschen klüger als ihre Gesetze geworden sind, so ist es ein Beweis, dass eine Reformation für solche Menschen nöthig sei. Jeder dieser Reform im Wege gelegter Widerstand, Verfolgung oder Spannung bringt anstatt einer ruhigen gesetzmessigen und alle Menschen Klassen befriedigende Reformation die ungestümme Revolution hervor, welche stets an die blutige Anarchie gränzet, und auch sehr leicht in diese verfallen kann.

Ich schmeichele mir, dass meine Mittel diese Gesellschaft zu entdeken Er Königl. Hocheit, wenn höchstdieselbe nicht bessere, wie es sehr leicht sein kann, in Händen haben, nicht überflüssig sein werden. Aus diesem Aufsatz können aber E. Königl. Hocheit leicht zugleich einsehen, dass ich hier meine Sache nicht vertheidigen kann, ohne die Entdekung dieser Gesellschaft ummöglich zu machen ; denn wenn diese erfährt, dass meine Gesellschaften bloss auf ihre Entdekung zielten, so ändert sie ihre Zeichen und stimmet ihren grossen Anhang wider mich, welcher mit der hohen Geistlichkeit mich sicher aufopfern werden. Der Monarch sollte überhaupt mich durch eine Staats-Massregel, oder durch meine Behörde in Wien abfertigen lassen, wo mich meine Verdienste, mein bekannter guter moralischer Karakter, und meine Talente, welche in Wien von allen Grossen bewundert und verehret worden, retten müssen.

A nádor 1795 jan. 19-én Ferenc királyhoz írt levelében emlékezett meg először a fenti memorandumról, Martinovics 1794 dec. 20.-i beadványával együtt. *(Sándor Lipót iratai,* Iratok 165. sz.) Részletesen azonban csak ápr. 16-i nagy fölterjesztésében foglalkozott vele, együtt Martinovics jan. 31.-i (ld. a köv. iratot), valamint Sigray febr. 7-i (ld. *Iratok* 48. sz.) beadványával. *(Sándor Lipót iratai,* Iratok 180. és 181. sz., különösen 809—810. l.)

b.)

[1794 december 20, Buda][1]

Martinovics Ignác emlékirata Sándor Lipót nádorhoz arról, hogyan lehetne leleplezni és ártalmatlanná tenni a Reformátorok Társaságát

Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 39. fasc. 500. sz.

I. Woher ich es wisse, dass Gyurkovits
mit dem Advokaten Spiellenberg zur Ausbreitung
der Reformirten Gesellschaft eine Reise nach Ober-Ungarn genommen habe?

Gyurkovits erzählte mir dieses bei meiner lezten Zusammenkunft mit ihm. Ich kam den anderen Tag ungefähr mit Spiellenberg auf der Gasse zusammen, und dieser fieng mir von freien Stüken zu erzählen, dass er nach einigen Tagen mit Gyurkovits nach Ober-Ungarn zu reissen gesinnet sei, und[a] dort, wie derselbe sich ausdrükte, die Hauptglieder der Gespannschaften für die Pressfreiheit zu stimmen. Spiellenberg nannte aber nicht die Reformirte Gesellschaft, weil er vermuthlich nicht glaubte, dass ich von dieser Gesellschaft eine Wissenschaft habe. Man soll zur weiteren Erklärung dieser Frage dem arestirten Johan v. Laczkovits folgende drei Fragen beim Verhör setzen, ohne doch, dass die Deputation die Ursache davon wisse.

1mo Qualia cogitandi principia advocatus Spiellenberg habeat, an pure monarchica, an aristocratico-republicana vel plane democratica?

2do An idem Spiellenberg in sua praesentia ad superiores Hungariae partes se iter instituturum ad propagandam ibidem opinionem de pararelli libertate introducenda adseruerit?

3tio An non aliqua occasione de novo urbarii et contributionum in Hungaria introducendo systemate disseruerit?

Wenn man dem Laczkovits gut zuspricht und Muth einflösst, so zweifle ich nicht, dass selber diese Fragen mit mehr Erläuterungen beantworten wird. Doch bin ich der sicheren Meinung, dass man den gedachten Spiellenberg noch jezt nicht angehen soll, denn mein Entdekungs-Plan gehet auf die sichere Entdekung der sieben Häupter der grossen Reformirten Gesellschaft, und auf die Erschöpfung der Zahl der schon bereits aufgenommenen Mitglieder. Wenn auch Spiellenberg in diese Zunft aufgenommen ist, so weiss er nichts von dem ganzen Institut, und kennt nicht die Häupter, denn man

a) Helyesen: um.

[1] A memorandum megírásának idejét Martinovicsnak a szövegben található megjegyzése alapján állapíthatjuk meg: dec. 19-én írt emlékiratát ugyanis tegnap írottnak említi. (Ld 303. l. — a memorandummal kapcsolatban v. ö. az előző irathoz csatolt megjegyzést.)

[2] Hadusfalvi Spillenberg Pál pesti ügyvéd, az 1790—93 közt Pesten megjelent felvilágosult, liberális irányú *Ephemerides Politico-Literariae* szerkesztője. Buzgó szabadkőműves. Tanulmányt írt a földmérésről és az adózás kérdéséről. (*Szinnyei*, XII. 1355. h., *Abafi*, 159. és 303. l., v. ö. még Sarlay Imre, *A Spillenberg család öse. M. Családtört. Szemle*, VIII. 1942, 17. l. és Eckhardt Sándor, *Újabb adatok a magyar felvilágosodás történetéhez. Klebelsberg Emlkv.* Bp. 1925. 527. l. — Fraknóinak az a feltevése, hogy a jakobinus perben a védőügyvédek közt ő is szerepelt volna, tévedés: *Martinovics és társai*, 337. s köv. l.) Martinovics vádjai alapján a jogügyi igazgató lefoglaltatta Spillenberg iratait és átvizsgálta azokat, de semmi gyanúsat nem talált bennük: *Jegyzőkönyv* No 185/2 és 215/7.

hält ihn überhaupt für einen Schwachkopf, der zwar mitlaufen, aber niemals in das wesentliche der Sache eindringen kann.[1]

II. Die Wege der Entdekung einvorzuschreiben.

Um diese Aufgabe aufzulösen, habe ich zwei Mittel vorzuschlagen. Das erste bestehet in der Art der Behandlung jener Person, welche ich gestern als eine von den sieben Häuptern und Nachfolger des Gyurkovits nannte, oder vielmehr auf einen Zettel niederschrieb.[2] Ich bin zwar bereit dieser Person es in das Gesicht zu sagen, und auch mit einem Eid zu bestättigen, dass Gyurkovits mich an ihn nach dem Gebrauch des Instituts im Fall seines Absterbens angewiesen hat, und dass ich im Monath May mit ihm beim Haker, wo Secsenacz, Stettner,[3] Kohlmayer,[4] und einer Menge von Beamten der Statthalterei und Kammer speiste, und mich als ein Klient des Gyurkovits durch die gewöhnliche Zeichen zu erkennen gab. Worauf er mir nach der Tafel zwischen vier Augen, wie es die Instituts-Regeln fordern, sagte: »Mein Herr! ich weiss es schon, dass Sie eine demokratische Gesellschaft errichtet haben, um die Reformirte Republikanische von ihren Vorschritten abzuhalten, und sodann beide wieder unter die Tirannei des Wiener Hofes zu bringen. Genuch, Sie sind ein Hofman, und tun das, was Joseph und Léopold mit dem Volke wagen wollten, um den Edel und das Volk hernach willkührlich zu beherrschen.« Auf diese Worte konnte ich nichts anderes erwiedern, als dass ich wirklich, und im sonst eine demokratische Gesellschaft errichten und fortsetzen werde. Nach welcher Unterredung wir auseinander giengen, und nicht mehr zusammenkamen. Ich dachte aber über diese Sache reif nach, und verfiel auf den Gedanken, die Reformirte Gesellschaft dem Scheine nach einzuführen, um hiedurch in die Kette der grossen Gesellschaft der Reformirten zu kommen, und folglich die sieben Häupter durch meine Klienten aufzusuchen; denn jene lassen sich zu fleiss auch hundertmal aufnehmen, um hiedurch den Eifer der gemeinen Glieder und ihre andere patriotisch-republikanische Eigenschaften kennen zu lernen. Wenn die obgedachte Person durch irgend einen meiner Klienten aufgenommen ist, so sind zwei Zeigen wieder selbe da, und das gedachte Haupt ist dahero überwinden. In diesem Fall könnten S. Königl. Hocheit mit ihm so, wie mit der Entdekung meiner Gesellschaften zu Werke gehen; aber ich finde es nicht für rathsam, weil die Zahl nach der gewöhnlichen geometrisch zunehmenden Progression der aufgenommenen Mitglieder in 16 Tausend bestehen kann, und ausserdem die sieben Häupter in ihrem Institut haben sich auf was immer für eine Art ermorden, oder bis zum Ausbruch der Revolution arestiren zu lassen, ohne etwas zu gestehen, wie ich dieses bereits in meinem lezten Bericht gemeldet habe.[5]

Ich rathe dahero Sr. Königl. Hocheit sowol mit dem von mir benannten Haupte, als auch mit allen übrigen von mir zu entdekenden Vorstehern der grossen Gesellschaft der Reformirten auf folgende Art zu Werke zu gehen.

[1] V. ö. 335. l.
[2] T. i. az ekkor már halott Fodor József. Ld. 298. l. 2. jegyz.
[3] Stettner József helytartósági titkár.
[4] Kohlmayer Sámuel pesti ügyvéd.
[5] V. ö. 299—300. l.

1°. Auf eine, diesen Häuptern nicht aufallende Art, zu sich kommen zu lassen, und zwischen vier Augen oder höchstens in Gegenwart des Herrn Caus*arum* Reg*alium* Director und köhigl. Rath von Németh, in Namen des Staats und seines Vaterlandes aufordern,

2°. Dass er selber es gestehen soll, was man bereits wisse, dass eine seit einem Jahre und vier Monathen bestehende Gesellschaft der Reformirten in Ungarn existire, welche durch sieben Häupter, deren er eines wäre, geleitet wird. Derselbe soll zum Beweiss der entdekten Gesellschaft dieses Zeichen TR (welches Tököly-Rákoczy heissen soll) ansehen, welches nur den Häuptern und anderen Mitgliedern von erstem Range bekant ist.

3°. Dass S. M. der Kayser der ganzen Gesellschaft eine Amnestie und ewige Vergessenheit des Vergangenen feuerlich verspreche.

4°. Dass höchstdieselbe die Namen und die Zahl aufrichtig wissen wolle, um daraus schliessen zu können, ob es der Wille des grösseren Theils der Nation sei, eine dem allgemeinen Wohl entsprechende Reform zu veranlassen.

5°. Denn in diesen Fall wären S. M. selbst bereit mit dem Einverstandniss der Stände solche Verbesserung der alten Landes-Verfassung vorzunehmen, und alle Beschwerden des gedrükten Theiles der Nation anzuhören, und auch wider selbe die erwünschten Mittel zu verschafen.

6°. Dass endlich S. M. ihn für sein aufrichtiges Geständniss zu belohnen bereit wären.

7°. Dass endlich S. Königl. Hocheit demselben feuerlich versprechen, von dieser Unterredung oder Bekantmachung seines Namens niemals einen Gebrauch machen zu wollen.

Durch diese Einladungen und Auforderungen ist dieses Mittel ganz erschöpft, und wenn die gedachte Person beim Leignen verharret, so sollen S. Königl. Hocheit sich stellen, als ob man von der Unschuld derselben ganz überwiesen wäre; denn hier folgte das zweite Mittel, durch welches sowol die Häupter, als auch die ganze Gesellschaft die eigenhändig unterschriebenen Namen dem a. h. Hofe liefern werden. Woraus aber der Hof mit Erstaunen einsehen wird, dass es die höchste Zeit sei: entweder eine deutsche Armée von 100 Tausend Menschen in Ungarn kantoniren zu lassen, und durch pan*n*ische Furcht und Schreken die traurige Ruhe zum Vortheil der jezt herrschenden Parthei zu erhalten, oder aber eine weise Reform zum Nuzzen des Monarchen und aller Klassen der Einwohner dieses Landes unverzüglich mittelst eines Landtags zu bewirken.

Dieses so spezifische Mittel bestehet in folgende Punkten:

1°. Der a. h. Hof soll ungesäumt eine ungarische Hofkom*m*ission in Ofen unter dem Vorsitze Sr. Königl. Hocheit zur Untersuchung der schon lang ausgearbeiteten Deputations-Akten ernennen.

2°. Diese Kom*m*ission soll aus folgende Gliedern, oder Beisizern bestehen: *a)* S. Königl. Hocheit, *b)* der Bischof Verhovacz, *c)* der griechisch-unirte Bischof Bubanovitsch, *d)* Graf Haller geheimer und Statthalterei Rath,[1]

[1] Haller József br., Máramaros megye főispánja, helytartótanácsos. Már 1778-ban főmestere volt a pesti szabadkőműves páholynak; jozefinista, egyes följegyzések szerint atheista. II. József alatt a nagyváradi kerület királyi biztosa, majd a »tartományi főbiztosság« igazgatója és a Helytartótanács első tanácsosa. Lipót király a »mérsékeltek« közé számította; jellemzése szerint: »un homme de talent, de mérite . . . fort modéré.« Az 1790-es nemesi mozgalomban középen állt a rendek és a király közt. Éveken át a nádor-

e) Graf Barkoczy Statthalterei Rat,[1] *f)* Graf Stephan Illyésházy, *g)* Herr v. Vaj Statthalterei Rath, *h)* Herr v. Tihanyi Beisitzer der Königl. Tafel, *i)* Herr v. Spissits Vice-Gespan des Salader Komitats. Actuarius Herr v. Stettner Statthalterei Sekretaire.

3°. Diese Kommission soll nun zum Schein die Ausarbeitungen der Deputationen des lezten Landtages untersuchen ; ich überlasse es der weisen Beisicht des Monarchen, ob es nicht erforderlich wäre mich auch nach erhaltener Begnadigung zu dieser Kommission zu ernennen ; denn diese Massregel würde die Anwesenden ganz überzeigen, dass der a. h. Hof wirklich für die Josephinische Parthei, und für eine Reform eingenommen sei. In diesem und im entgegengesezten Fall würde ich eine Konstitution,[a] in welcher die Rechte des Königs und des Adels ungetastet bleiben, doch aber zwei Kammer (die Lieblings-Idée der Reformirten Gesellschaft) mit Aufhebung des Cehen-Systems eingeführet und aufgestellet werden.

4°. Diese Konstitution wird bei der Prüfung der bereits ausgearbeiteten Acta Publico-Politica[2] nach und nach von der Kommission dekretirt, und anstatt der alten Konstitution aufgestellet. S. Königl. Hocheit sollen bei dieser Gelegenheit genau den Enthusiasmus dieser Leute beobachten, mit welchem dieselben alle Artikeln der Konstitution dekretiren werden.

5°. Wenn der a. h. Hof ein Bedenken findet mich dazu zubenennen, so werd'ich diese Konstitution Sr. Königl. Hocheit im Geheimen geben, und höchstdieselbe sollen sodan solche vorlegen und prüfen lassen. Ich werde zugleich ein neues Zivil- und Kriminal-Gesetz-Buch, welches Ungarn sehr nöthig hat, verfassen, und solche ebenfalls Sr. Königl. Hocheit zur Berathschlagung geben.[3]

6°. Das Gerücht wird sich indessen in ganz Ungarn verbreiten, dass S. M. die Nation durch eine weise, verbesserte Gesetzgebung beglücken wolle, und die grosse Gesellschaft der Reformirten wird keinen Stof mehr finden Proseliten zu machen ; sie erhält hiedurch die natürliche Schlafsucht, und wird nicht weiter gehen : wodurch schon unendlich vielles gewonnen ist.

a) Kimaradt, valószínűleg : ausarbeiten.

nak egyik legbelsőbb tanácsadója volt. Mednyánszky br., az udvarhoz írt titkos jelentéseiben, nem egy esetben az ő »rossz hatásával« magyarázta, ha bizonyos kérdésekben a nádor az udvarral szemben a magyar álláspontot tette magáévá. Ferenc király sem volt jó véleménnyel róla, s öccsét, a nádort óvta is töle. Egyes jelek arra mutatnak, hogy kapcsolatban állhatott a Reformátorok Társaságával. Németh János jogügyi igazgató haragudott rá, a Helytartótanács roszszellemén ›k »az ördög gyertyagyujtogatójának« nevezte. 1795 júliusában Zichy országbíróval és Ürményi személynökkel együtt őt is nyugdíjazták. (Szabadkőművességére : *Jancsó*, 202. l. és *Sándor Lipót iratai*, 131—132. l. ; atheizmusára : *Marczali*, I. 284. l.; Lipót jellemzése : *Sándor Lipót iratai*, 436. l. ; Mednyánszky jelentései, amelyekben felsorolja Haller »bűnlajstromát« : 1793 szept. 8. : O. L. Privatbibl. 26. fasc., és 1795 június 2. : *u. o.* 28. fasc. ; Ferenc jellemzése : *Sándor Lipót iratai*, 575. l. ; a mozgalommal való kapcsolataira : *u.* o. 189. l. és *Jegyzőkönyv*, passim; Németh véleménye : *Jegyzőkönyv* N° 668. Élete további alakulására v. ö. *József nádor iratai*, II. és III.)

[1] Barkóczy Ferenc gr., előbb fiumei kormányzósági ülnök, majd 1791 óta helytartótanácsos Budán. Szabadkőműves. Lipót császár a »megbízhatatlanok« közé sorozta : »Sztáray Mihálynak unokaöccse, vele teljesen egyívású,« mondotta róla. *(Sándor Lipót iratai*, 443. l. ; v. ö. *Marczali*, I., 294. l.)

[2] Az 1790-es országgyűlés által kiküldött Deputatio in publico-politicis munkálataira céloz.

[3] V. ö. 223. l.

7°. Nach der geendigten Kommission nehme ich es auf mich jenen diese Konstitution zu geben, welche ich für die Häupter der obgedachten Gesellschaft halte, ohne doch es beweisen zu können; ich werde sie bewegen, dass alle zusammen mit ihren Gliedern diese Konstitution unterschreiben, und mit einer an S. M. gerichteten Bittschrift begleiten sollen. In dieser Schrift werden die Unterzeichneten S. M. bittlich angehen, die von der Kommission dekretirte Konstitution zum Wohl des Hofes und der Nation einzuführen; zur Unterstüzung der Bitte werden die Unterzeichneten 16—20 Tausend Bittsteller alle Unterdrükungen des Landes, und das Elend des Volkes schildern und gestehen, dass sie selbst im Begrif waren, sich eine Erleichterung zu verschafen, und das Joch der jezt drükenden Parthei in Ungarn abzuschitteln. Aus dieser Bittschrift werden S. M. klar sich von der Existenz und der grossen Zahl der Glieder gedachter aristokratisch-republikanischer Gesellschaft überzeugen können.

8°. Wenn wir nun so weit gekommen sind, so können S. M. thun, und Massregel trefen, welche der a. h. Hof für die bessten halten wird. Dieser Weg führet uns sicher und leicht zu der ganzen Entdekung, denn die Untersuchung der Deputations-Acten, welche bei der Hof-Kanzlei seit einem Jahre tod liegen, ist eine sehr natürliche Sache: nur muss hierüber ein strenges Geheimniss gehalten werden; besonders muss man mich bei der Durchsetzung des Plans verschweigen: wenn diese meine Schrift bei der Hof-Kanzlei erscheint so ist alles vereitelt; denn auch da muth-masse ich einige Glieder dieser Gesellschaft, und dieses zwar aus der mir bekannten Denkungs-Art dieser Leute.

Nur um alles auf der Welt bitte ich den Weg der Arestirungen nicht einzuschlagen: diese Massregeln haben den König von Frankreich verloren; die lezten Jahre vor der Revolution war die Bastille voll mit Missvergnügten, und eben dieser Umstand beschleinigte die fürchterliche Revolution. Die Mitglieder dieser Gesellschaft wissen vollkommen, das Ungarn für sich so gut als Preussen leben, und auf der Waagschale der Politik und Diplomatik den ersten Rang behaupten könne. Ich stehe Sr M. mit meinem Leben gut dafür, dass noch jezt durch eine schleinige unbedeutende Reform alles beruhiget werden könnte. Ich wünschte, dass die hohe Klerisei, an derer Spizze der Kardinal-Primas[1] ist, die Politik des Ganganelli folgen möchte, welcher in seiner Regierung der französischen Klerisei nachgab, und dem strömenden Lichte der Vernunft auf eine weise Art auswich,[2] und hiedurch die geistliche Hierarchie troz den grossen Friedriech und Joseph, wie auch Léopold, ungetastet behielt. Eine jede Spannung bringet in der Politik eine Gegenspannung hervor, und befördert folglich das Übel.

Noch zwei Sachen werd'ich nach meiner Befreiung Sr. M. entdeken, wovon eine auf die Souveranität, die andere aber auf die hohe Geistlichkeit jämmerlich los stürmet. Ich weiss, dass auch diese Ursach haben wird zu sagen, ich sei der einzige auf der Welt gewesen, welcher durch geschickte und nicht gewaltsame Regel, seinen Monarch, den hohen und mittleren Adel, die hohe Geistlichkeit von dem Untergang gerettet, aber auch dem armen Volke zu helfen gesucht hat.

[1] Batthyány József gr. (1727—1799). 1760-ban nyerte el a kalocsai érsekséget, s 1776 óta esztergomi prímás. Lipót király jellemzése szerint: »nagyon hűséges, feltétlenül megbízható.« (*Sándor Lipót iratai*, 437. l.)

[2] XIV. Kelemen pápa († 1774) családi nevén Ganganelli Lőrinc, a jezsuitarend feloszlatója.

Nun bitte ich aber zum Wohl des a. h. Hofes unverzüglich einen Befehl an den Hofkriegs-Rath ergehen zu lassen, dass keinem ungarischen General, Staabs- oder Ober-Ofizier während des Krieges nacher Wien oder Ungarn ein Urlaub gegeben werden soll. Damit aber dieses bei der Armée nicht auffalle, so wäre es nothwendig auf die ganze Armée den Befehl unter dem Vorwand, dass durch die Abwesenheit der Generale und Ofiziere, die so besonders zur Kriegs-Zeit nöthige Militär-Disziplin, hiedurch leiden würde, ausdehnen.

Übrigens wären von dem tit*ulaten* Herrn Caus*arum* Reg*alium* Direktor und Rath folgende zwei Fragen, aber nur zwischen vier Augen, folglich im Areste, allen arestirten Direktoren zu setzen.

1°. Ob ihm keiner von den aufgenom*m*enen Klienten dieses Zeichen TR gezeigt, oder explizirt hat?

2°. Ob ihm keine andere, auf was im*m*er für eine Art, schädliche und geheime Gesellschaft im Lande bekan*n*t wäre?

3°. Ob Laczkovits nicht den Pfarrer von Pest[1] in diese Gesellschaften aufgenom*m*en habe?

4°. Ob Hajnóczy nicht den Rátonyi,[2] den Farkas,[3] den D'elleveaux[4] in eine dieser Gesellschaften angeworben hat?

5°. Ob Gr. Sigrai nicht den Secretaire der Statthalterei, Gr. Staray,[5] Gr. Karoli,[6] seinen Bruder,[7] und einen gewissen weltlichen Rosty[8] angeworben hat?

6°. Der Szen[9] soll gestehen, wie der demokratisch gesinnte Professor in Agram, welchem Szen guter Friend war, heisse?

Nur die zwei erste Fragen müssen der Deputation unbekant bleiben und im Areste zwischen vier Augen gesetzt werden, die übrigen kann die Deputation behandeln.[10]

Aus diesem Aufsatz und Benennung eines der sieben Häupter der grossen Gesellschaft der Reformirten erhellet, dass ich das gethan habe für den Staat und die Aufrechthaltung der öfentlichen Ruhe, was vielleicht keiner der Sterblichen that. Ich versprach es dem höchstseligen Kayser Léopold die Monarchie, auf Unkosten meiner Ehre und meines Lebens, wider alle geheime Gesellschaften und Verschwörungen zu schüzzen; darum hat mir dieser weise Monarch in alle geheime Gesellschaften einzutretten erlaubt, und alle Masquen anzunehmen, um nur der Monarchie nüzlich sein zu können. Der Monarch weiss es aus meinen diplomatischen höchstdemselben aus meinem Arest in Wien eingereichten Schriften, dass ich alle Geheimnisse der fremden Höfe erschöpft, aber die untere Polizei konnte diese nicht verschweigen;

[1] Valószínűleg Tóth István plébánosra gondol. V. ö. 441. l. 3. jegyz.

[2] Ráthonyi Gábor kir. fiskális direktor.

[3] Talán a zalamegyei családból származó alsóőrsi Farkas Antal (1753—?). korábban a magyar nemesi testőrség tagja, 1790-től kezdve a kassai kerület tartománybiztosa. (V. ö. Hellebronth, *A magyar testőrségek névkönyve.* Bp. é. n. 142. l.)

[4] D'Ellevaux Károly kamarai tanácsos, a pécsi kerület kamarai adminisztrátora, aki 1790-ben kapott nemességet. (V. ö. *Kempelen*, III. 279. l.)

[5] Talán Sztáray Kristóf gr., 1790—1793 közt helytartótanácsi fogalmazót érti.

[6] Károlyi József gr. szatmári főispán.

[7] Sigray József gr., ekkor helytartótanácsi titkár.

[8] Talán Rosty János, keszthelyi plébánosra, a hahoti apátra gondolt.

[9] Szén Antal.

[10] A fentiekkel kapcsolatban sem a felsoroltakat nem kérdezték meg, sem más vonalon nyomozást nem indítottak. Csak a TR jelre vonatkozóan tettek fel kérdéseket; ld. 328. l.

aus dieser Ursach musste ich in Wien die grosse Reformirte Gesellschaft verschweigen : lieber wollte ich leiden, als dass der Hof durch die Unentdeckbarkeit dieser Gesellschaft leiden soll. Hier wird, hofe ich, die Sache verschwiegen bleiben, denn es trifft nicht nur den Hof, sondern auch die hohe Geistlichkeit. Niemand verliert mehr als diese: der Monarch blieb [!] doch ein Monarch von einer grossen Monarchie, und vielleicht würde die revolutionäre ungarische Nation am Ende doch wider unter gewissen leidentlichen Bedingnissen unter dem oestereichischen Scepter sich begeben ; aber der hohe Klerus ist auf ewig verloren, und bei meiner Befreiung werd'ich dem Fürst-Kardinal-Primas etwas anvertrauen und beweisen, worüber er erstaunen wird : dieses gehöret aber nicht zum Gegenstand dieser Schrift.

Beschluss.

Nun habe ich nach einer Zeit von sechs Monathen, welche ich in der grössten Entehrung, Schande und Gefängniss-Ungemach ausgestanden, einen Martirer für das Wohl des Staats gezeiget. Auch diese kleine Zahl der zum Scheine angeworbenen Mitglieder durch zwei widersprechende, folglich zu nichts führende Gesellschaften, ist ein legaler Beweiss, wie vielle übelgesinnte, verfolgte und unternehmende Menschen es in Ungarn gebe. Doch muss ich aufrichtig gestehen, dass die meisten davon sehr gut moralisch karakterisirte Menschen sind, welche bloss ohne Absicht in die Gesellschaft getretten sind; sie verdienen also alle Nachsicht und Gnade.

Was mich betrift, so werden jezt S. Königl. Hocheit selbst einsehen, dass meine Sache erstens keinen Prozess, sondern eine Belohnung verdiene. Zweitens, dass mein Prozess weder hier, noch in Wien vorgenommen werden könne, weil ich, wenn man mich im Ernst behandelt sollte, vielle diplomatische Geheimnisse, welche ich geleistet habe, als Verdienste anführen muss, und weil ich gestehen muss in meiner Vertheidigung, dass ich den infamen lateinischen Catechismus von Gyurkovits habe, und dass ich endlich die grosse Reformirte Gesellschaft durch die meinigen entdeken und dem Hofe angeben wollte. Der a. h. Hof muss also in Ansehung meiner platerdings ein Handbillet ergehen lassen, und mich befreien ; der Beweggrund des Handbillets können meine politische, literarische Verdienste, meine seltene Kentnisse, mein guter moralischer Karakter, meine zwei widersprechende und folglich zu nichts führende Gesellschaften, und endlich, dass ich auch diese vor meiner Abreise mit meinen Direktoren widerrufen habe, dienen. Alle diese Beweggründe sind der Wiener Hofkommission bekant. Szent-Mariay hat schon dorten eine Schrift eingereicht, wo er diese meine Widerrufung bekennt.[1] Auch Laczkovits und Hajnoczy müssen dieses von mir eingestehen ; denn da ich diese Gesellschaften nur zum Schein anlegte, so brachte es meine Klugheit mit sich, eine solche Widerrufung vor meiner Abreise zu machen. Ich bitte dahero S. Königl. Hocheit sobald möglich das nöthige an S. M. zu veranlassen, dass ich durch ein Handbillet befreit werde, und sodan alles mögliche zur vollkommenen Ausrottung gedachter Gesellschaft unternehmen zu können. Bis aber dieses geschieht, so bringt es die Billigkeit mit sich,[a] von meinen Ketten zu befreien, mir eine bessere Kost zu geben, mich nicht mehr in der Deputation, ausser als Zeugen, über fremde Thaten mit Fragen zu belästigen, und endlich mir das Balbieren zu erlauben. Ich habe alle diese Erleichterungen in Wien

a) kimaradt: mich,

[1] Ezt nem ismerjük.

gehabt, ausserdem konnte ich mit Erlaubniss des Monarchen alle Tag spazieren gehen.[1]

Den Verhovacz, Pastory, Bubanovits, Dellivuk, Morevits[2] und Petrovits[3] soll man bis zur meiner Befreiung samt dem Spiellenberg ungefochten lassen. Ersterer hat grössere Sachen auszusetzen, und der lezte würde die grosse Gesellschaft allarmiren, und zur Änderung der Zeichen bringen. Die hohe Klerisei sollte sich jezt sehr höflich gegen junge Magnaten, gegen bankroutirte Magnaten und den mittleren Adel mehr als jemals zeigen.

Nun habe ich mich meiner heiligsten Pflicht gegen den Staat entlediget, ein Haupt der grossen Reformirten Gesellschaft, folglich die Gesellschaft selbst endecket, und endlich spezifisches Mittel zur völligen Ausrottung derselben angegeben. In reliquo (endige ich diesen Aufsatz mit den Worten des *Heiligen* Paulus) »reposita est mihi corona justitiae,«[4] und wenn ich diese nicht erhalte, so sterbe ich gerne verkant und mir bewust, dass ich der Monarchie mehr als der unglückliche Belisar geleistet habe.[5]

Nb. Ich bin auch bereit dem von mir benanten Haupte[6] in das Gesicht zu sagen, und einige Glieder von erstem Rang, die er mich aufgenommen zu haben vorgab, zu benennen: er soll dahero lieber zum Wohl des Staats selbst alle angeben. Auch erzählte er mir von einer durch Fiume mit dem in Venedig befindlichen französischen Gesandten gepflogenen Correspondenz der sieben Häupter.

c.)

1795 január 31, Buda

Martinovics Ignác emlékirata Sándor Lipót nádorhoz, a Reformátorok Társaságáról, saját perének a bécsi bíróság hatáskörébe való utalásáról

Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 39. fasc. 500. sz.

Euer Königliche Hocheit!

Da meine Aussage, die grosse Gesellschaft der Reformirten betreffend, dadurch zum Theil vereitelt wurde, dass sich der eine der sieben Chefs entleibt hat,[7] so muss man auf andere Mittel denken, gedachte Gesellschaft zu entdeken. Der Selbstmord des erwähnten Chefs beweiset zur Genüge, dass die Instituts Regeln, welche ich in meinen zwei lezten Aufsätzen dem a. h. Hofe und Er. Königl. Hocheit mittheilte, nur zu sehr richtig sind.

[1] Annak, hogy Martinovics a bécsi vizsgálati fogságban különös, a többieknek nem járó könnyítéseket élvezett volna, semmi nyoma nincsen, s nem is valószínű.

[2] Ezt a nevet itt említi Martinovics először. Viselőjéről semmit sem tudok.

[3] Petrovics József, a horvát Tábla ülnöke.

[4] Pál apostol 2. levele Timóteushoz 4. rész 8. vers.

[5] Belizár, Justinianus császár hadvezére, aki a vandálok, gótok és perzsák elleni háborúkban többször megmentette a birodalmat, sőt ura életét is. Élete végén összeesküvés gyanujába keveredett, ezért vagyonát és méltóságát vesztette.

[6] Fodor József helytartótanácsi titkárt érti.

[7] T. i. az előzőkben is említett Fodor József, ki még 1794 dec. 16-án öngyilkos lett, de Martinovics színleli, mintha erről csak most értesült volna.

Der Grund der zu machenden Entdekung dieser Gesellschaft ist die äusserste Verschwiegenheit; wie dieses selbst der *Herr* Causarum Regalium Director behauptet hat und einsieht.

In meiner gegewertigen Lage und Einsamkeit dachte ich auf Mittel, wie man sicher diese Gesellschaft entdeken könnte, und fand eines, dass sicher den Ausschlag der Sache geben wird.

Wenn S. M. mich zu meiner Behörde nach Wien zurük schiken, wie es die strenge Gerechtigkeit fordert, weil ich seit fünfzehn Jahren in deutschen Erbländern dem Staate gedienet, und das Bürgerrecht erhalten habe, und auch als Hof-Pensionär in Wien wohnte und gefangen wurde: wenn sage ich der a. h. Hof mich zurük schiket, meinen Prozess dort anhängig machet, so werd'ich aus meinen dortigen Arrest eine versiegelte Schrift an S. M. gerade abfertigen, in welcher ich dieses Mittel weitläufig angeben werde.

Ich habe keinen anderen Eigenthum als meine Gedanken, und Niemand kann es mir für Übel nehmen, dass ich mir die Gerechtigkeit bei meiner Behörde in Wien abgeurtheilet zu werden, gegen diese dem Staate nüzliche Gedanken erwerben will. Es ist traurig genuch für mich, dass man S. M. in betref meiner Transportirung nach Ungarn so sehr irre geführt hat.

Wenn man mich zwingt, hier meine Sachen zu vertheidigen, so muss ich die Existenz der grossen Gesellschaft bekannt machen. Ich muss mich auf meine lezten Berichte in Betref des Gjurkovits und Fodor berufen, wodurch ich beweisen werde, dass ich durch meine Gesellschaften nicht Revolutionen stiften, sondern die grosse Gesellschaft entdeken und vereiteln wollte.

Ich bitte dahero S. M., nicht so viel um mein Wohl als um des Staates Wohl, mich zu meiner Behörde nach Wien zurükzuschiken, wo ich mich vertheidigen werde ohne ein Wort von der grossen Gesellschaft zu erwähnen; und sobald ich in meinem Wiener Arrest antrefe, so werd'ich unverzüglich das versprochene Mittel, die grosse Gesellschaft zu entdeken, Sr. M. versiegelt mittheilen. Ich habe niemanden auf der Welt, der mich unterstüzen könnte. Die einzige Gnade des a. h. Hofes, und meine, dem Staate nützliche, Gedanken müssen mein Schicksal erleichtern.

Auch in dem Fall werd'ich das obgedachte Mittel Sr. M. mittheilen, wenn man mich zwar wider alle Gerechtigkeit nöthiget hier in Ofen meinen Prozess auszuhalten, doch aber nicht mit dem Tod, oder langen Arrest, sondern mit der Landes-Verweisung bestrafet. Nur in diesem lezten Fall bitte ich mir die nöthige Belehrung zu geben, wie ich mich ohne die Existenz der grossen Gesellschaft der Reformirten zu nennen, vertheidigen soll?

Ausser dem oberwähnten Mittel, die grosse Gesellschaft der Reformirten zu entdeken, habe ich hier in Ofen in meinem Arrest eine Erfindung, an welcher ich schon im Wiener Polizei-Hause gearbeitet habe, bis zur Vollkommenheit gebracht.[1] Diese bestehet in einer Art, binnen drei Tägen eine jede Festung einzunehmen, wenn die Belagerungs-Armée höchstens zweimal so stark ist als die Besatzung. Ich setze mein Leben zum Pfand, wenn ich diese Erfindung nicht mit einer Probe zu bestättigen im Stande sein soll. Ich brauche hiezu nur drei Menschen, und keine [!] in die Luft steigende Artilleristen. Auch sind die dazu nöthigen Unkosten nicht erheblich. Und da ich mein Leben für den schlechten Erfolg hergebe, so durfen weder S. M., noch[a]

a) Eredetileg talán másképen gondolta a mondat megszerkesztését, s így maradt benn a tagadó forma; helyesen: so ... wie ...

[1] V. ö. 222—223. l.

E. Königl. Hocheit versichert sein, dass ich durch diese Erfindung dem Staat bei jeziger Kriegs-Zeit einen unendlichen Dienst zu leisten im Stande bin. So etwas hat zu jeder Zeit, sogar bei den orientalischen Königen, den grössten Missethäter gerettet. Umsomehr kann ich sicher hofen, dass mich der gütigste Monarch erhören wird, und mich gegen diese zwei hier versprochene Dinge, nacher Wien, so wie es die Gerechtigkeit fordert, zu meiner Behörde zurükschiken wird. Bei dem deutschen Kriminal-Gericht kenne ich niemanden, weiss aber auch, dass man mich aus Neid, Hass und Rache nicht beurteilen wird, sondern nach Gründen ohne aller Leidenschaft. Die Wiener Justiz-Stellen sind von dieser Seite bekannt.

Ich bitte fussfällig E. Königl. Hocheit diese Schrift Sr. M. mitzutheilen ; denn es fordert das Interesse des Staats und die strenge Gerechtigkeit, dass ich von meiner Behörde abgeurtheilt werde. Die Sententz der ungarischen Königl. Tafel kann ich ummöglich in Betref meiner Person anders als eine ofenbare Verlezung der bürgerlichen Rechte, folglich als eine ungerechte Gewalt und Mordthat betrachten. Wenn S. M. hievon hinlänglich benachrichtiget werden, so kann ich sicher hofen, dass meine gerechte Bitte erhöret wird. Ofen den 31. Jäner 1795.

Ignatz von Martinovich mp.

Fenti memorandumot Martinovics egy, a jogügyi igazgatóhoz szóló kísérőlevélel adta át. Ebben elmondja, hogy már régebben szerette volna mindezt szóban feltárn. de sohasem tudott vele négyszemközt beszélni. Kéri, legyen segítségére, hogs ügyét osztrák bírósághoz tegyék át. »Quod si hoc factum fuerit, ego planum meum. quod ex Viennensi aresto obsigillatum summo principi submittam, ita adaptare conaborl ut ejusdem excensor Magnificus Dominus Consiliarius evadat, per quod laboris genu, merita apud principem maxima atque ulteriorem etiam promotionem sibi comparabit,« (1794 jan. 31. : O. L. Vertr. A. 49. fasc. sz. nélk.)

Martinovics beadványát a nádor 1795 ápr. 16-án terjesztette fel az uralkodóhoz, dec 19.-i és 20.-i memorandumaival együtt, külön fölterjesztésben mellékelve saját véleményét. (V. ö. *Sándor Lipót iratai*, Iratok 180. és 181. sz., különösen 811. l. — V. ö még 301. l. és *Jegyzőkönyv* No 353.)

38.

1794 december 24, Buda

Martinovics Ignác levele Martinovics Vince kapitányhoz letartóztatásának körülményeiről, a vizsgálati fogságban követett magatartásáról, vallomásai nagy hatásáról

Sk. eredeti : O. L. Vertr. A. 49. fasc.

Decembris 24. 1794.

Liebster Bruder!

Nun habe ich einmal Gelegenheit Dir die Geschichte meines Unglückes schriftlich bekannt zu machen ; denn auch das Unglück muss, so gut als das Glück, seine eigene Menschen und seine eigene Geschichte haben. Die alte Treuer und Adamowits machten, wie ich es Dir bei meinem lezten Besuch erzählte, die Polizei über meine Handlungen aufmerksam, und da diese noch keinen Stof mich zu aretiren hatte, so wurd ich in dessen Geheim beobachtet,

und die Polizei folgte mir überall nach, sogar nacher Pest, ohne dass ich ein Wort davon wusste. Die Verfolgungen, welche von Seite des durch die hohe ungarische Klerisei irre geführten Hofes gegen mich ausgeübt wurden, reizten meinen Ehrgeiz so häftig, dass ich beschloss in meinem Vaterland, welches ich von meiner Kindheit an sehr liebte, die Léopoldinische Reformation zum Wohl des Landes und aller tugendhaften Menschen einzuführen. Ich führte zu diesen Endzwek zwei geheime entgegengesezte Gesellschaften ein, um etwas selbst dem Staate schädliches auszufinden und auszurotten; so dann aber alle Mitglieder gedachter Gesellschaften unter meiner dem Kayser Léopold für Ungarn von mir vorgeschlagenen Constitution zu bringen, und bis zum kommenden Landtag vorzubereiten. Der gute, aber höchst unkluge Hainoczy, welcher die ewige Schreibsucht hatte, schrieb mir einen gefährlichen Brief, in welchem derselbe seine aufgenommenen zehn Glieder, z. B. den Ambrosi, den Sigray, den Szén, den Juhász etc. mir bekannt machte;[1] und da seit des Adam*ovits* Anzeige alle meine Briefe von der Polizei geöffnet wurden, so kame auch die Reihe an diesen Brief, welcher meine Gefangnehmung den 24 Juli früh um 5 Uhr bewirkte. Zwei ganze Wochen widerstand ich unerschrocken der in mich Inquisitoris dringenden Hofkommission; man drohete mir mit lebenslänglichem unterrridischen Arrest, wenn ich nicht die in Ungarn existirende Revolutions-Anschläge gestehen sollte; endlich zeigte man die Abschrift des von Hajnoczy an mich geschriebenen Briefes, und versicherte mich ausserdem der Gnade des Monarchen. Diese Gründe bewogen mich alles zu gestehen, und von dieser Zeit an fand die Kommission an mich den aufrichtigsten Menschen auf der Welt; alles was ich aussagte, hatte seine Richtigkeit. Nun tratt ich aber mit auswertigen Angelegenheiten auf, zeigte an meine geheime Schriften, welche ich aus Frankreich erhielt. Alles gerieht hierüber in Erstaunen, man fand, dass ich ein französischer Bürger sei und zu der Zeit als Paine, Forster, Klopstok, Schiller, Gorani und Kosciusko aufgenommen wurde;[2] man überzeugte sich, dass ich der Verfasser folgenden französischen Schriften sei: 1° Abrégé de la Théorie des Constitutions et de l'administration des Finances. 2° Testament Politique de l'Empereur Joseph II. 1790. 3°. Mémoires Philosophiques etc. Ich gebe meine beim Hackel verborgene Schriften dem Monarch unter der Bedingniss, dass er mir und meinen Mitschuldigen Amnestie ertheile. Diese Schriften bewiesen, dass ich, Herzberg, Brenstorf in Koppenhagen, Schlőzer, Lord Lawnsdane, Aranda und Hava Kumorits [?] in Moscau, die Häupter der Propaganda waren.[3] Zum Glück waren Beweise vorhanden, dass ich von K*aiser* Léopold Erlaubniss dazu hatte, und hiedurch dieser Monarch unter meiner Adresse mit Condorcet und Guyton Deputirten einen sehr nüzlichen Briefwechsel, wie auch mit Priestley in Engelland, unterhielt. Ich übergab dem Kabinet das ganze Institut der Propaganda, samt den Schriften. Ausserdem zwei geheimen Pläne, wovon eines Friedrich der II mit Herzberg entwarf, das Haus Oesterreich von Frankreich zu trennen und zu Grunde zu richten. Das zweite enthielt ein geheimes Einverständniss der Russen und Preussen mit Franzosen, um ganz Europa in drei demokratische Republiken und drei konstitutionale Monarchien einzutheilen. Nach diesen Plan wäre bis Donau zur deutschem Demokratie unser Vaterland gekommen, und von Pest an ganz Ungarn, Valachie, Moldau etc. bis Constantinopel

[1] Ez a levél nem maradt ránk. V. ö. 45. és 105. l.
[2] Erre és a következőkben írottakra v. ö. 282. l. jegyzetek.
[3] Erre és a következőkre v. ö. *Iratok* 17/*b* sz.

eine griechische neue Monarchie. Der Hof errieth in Schrocken, als er diesen Plan las, und trug mir auf meine Ideen, wie dieser Sache zu helfen wäre, dem Hofe mitzutheilen. Ich that es, und als sie meine Kenntnisse der hőheren Politik lasen, alles fäng mich an zu bewundern; Minister, Generäle, Hofräthe, Gräfen[a] ins Polizeihaus, sogar der englische Gesandte, mich wie ein Wunder zu sehen. Man küsste mich, man verehrte mich. Der jezige Congress in Regensburg, und Friedensunterhandlugen in Basel[1] sind mein Werk. Wenn du nacher Wien kommst,[b] du mit Ehre sagen, dass ich dein Bruder bin. Ich reichte dem Hof eine neue Art der Artillerie und Mineur Kunst,[2] worauf Kinski[3] und Wallis[4] mich besuchten. Aus allen sah man, dass ich meinen Monarch und meinen Vaterland liebte, und niemanden geschadet habe. Allen Tag erwartete ich meine Befreiung. Der hohe, allmächtige ungarische Klerus wollte mich mit übrigen nacher Ofen bringen, und der Monarch unterschrieb es mich einem fremden Forum zu übergeben. Ich stehe unerschütterlich da, mir bewusst, dass ich nicht Fesseln, nicht den Kerker, sondern eine Lorber Krone verdient habe. In Wien sagte man mir, ich werde höchstens ein Monath zur Strafe Exercitien machen müssen, dieses stimmt nicht mit dem Libellus Actionalis, der meinen Kopf cum exasperatione fordert, ein. Aber vielleicht siege ich doch und sehr wahrscheinlich. Tröste die Mutter: sollte ich natürlich, oder gewaltsam durch des Scharfrichten Hände sterben, so fordere meinem Körper, und begrabe ihn unter der Einfahrt in unserem Hause. Ich bin aufgeräumt, mein Fehler war eine natürliche Folge des grossen Hasses gegen mich, und der Vaterlandsliebe. Ich küsse Euch,

Dein B*ruder*

I. Martinovics m. p.

Fenti levél a címzetthez nem jutott el, hiszen a jogügyi igazgató iratai közt maradt ránk. Ugyanakkor azonban egyes adatok azt mutatják, hogy Martinovicsnak sikerült bátyjával levelet váltania. Jan. 31.-i levelében legalább is köszönetet mond bátyjának bizonyos dolgok elintézéséért. Ebben a levélben egyébként, — amely szintén a jogügyi igazgató kezébe került, és így maradt ránk — közli testvérével, hogy már gondolkozik védőiratán, s ártatlanságát be fogja bizonyítani: »Ich kann dich jetzt mehr als gewiss versichern, dass ich meine Unschuld sonnenklar beweisen werde. Es kömmt nur auf die Unparteilichkeit der Richter an. Meine Vertheidigung wird eine Epoque machen.« (O. L. Vertr. A. 49. fasc. sz. nélk.)

a) Kimaradt: kamen.
b) Kimaradt: kannst.

[1] A bázeli béke (1795 ápr. 5.) tárgyalásai a poroszok és franciák között 1794 nyarán kezdődtek.

[2] V. ö. 222. s köv. l.

[3] Kinsky József gr. lovassági tábornok, Bécs katonai parancsnoka.

[4] Wallis Ferenc gr. táborszernagy, az Udvari Haditanács elnöke.

39.

1794 december 26, Buda

Versegi Ferencnek a Kir. Táblához benyujtott írásbeli vallomása.

[I.] *A jozefinizmus iránti rokonszenvéről;* [II.] *Hajnóczy megismerteti vele a Szabadság és Egyenlőség Társaságának kátéját, szabályait és titkos jeleit;* [III.] *véleménye a forradalomról;* [IV.] *Hajnóczy megismerteti vele a Reformátorok Társaságának kátéját;* [V.] *a kátékat továbbadja P. Makknak, P. Juhásznak és Landerer Jánosnak;* [VI.] *mentő és enyhítő körülmények.*

Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 43. fasc. Versegi periratai 3. sz. mellékl. — Sk. fogalmazványa: O. L. Vertr. A. 51. fasc. ad A 13. sz. köteg, 11—14. fol. — Egykorú hiv. másolata: O. L. Vertr. A. 42 fasc. 35. sz.

Hajnóczy bécsi kihallgatásakor Versegit[1] is megnevezte azok közt, akiknek a Szabadság és Egyenlőség Társasága kátéját odaadta leírásra. (95. l.) Ennek alapján dec. 11-re virradó éjjel Versegit elfogták Pesten (*Jegyzőkönyv* No 196). Dec. 22.-én a Tábla vizsgálóbizottsága maga elé vezettette a költőt, hogy kihallgassa, ő azonban kérte, hogy vallomását írásban adhassa be. Így jött létre az alábbiakban közölt beadvány.

Excelsa Tabula Regia!
Domini gratiosissimi!

[I.] Tum ut obedientiam subditalem ac plenissimam devotionem meam erga S^{m} M^{tem} Ss^{mam} demonstrem, tum etiam ne exc. Iudicium Regium plurimis alioqiun negotiis obrutum detineam, rem omnem, quae de societate intimam quaestionem sumpta in noti meam venerat, sicut ipsarum etiam circumstantiarum meminisse possum, candide ac conscientiose aperiam, firmiter

[1] Versegi (nevét következetesen így írta) Ferenc (1757—1822), a költő és nyelvész, apja szolnoki kincstári sótiszt volt. A család nemesi származásúnak mondotta magát, de ezt bizonyítani nem tudta. A megyei nemesi összeírásokban nevükkel nem találkozunk. 1771-ben az egri szemináriumban kispap, 1778-ban pedig a pálos-rendbe lép és Pesten elvégzi a bölcsészetet meg a teológiát. 1786-ban, rendje feloszlatásakor, világi pappá lesz. Felvilágosodott, jozefinista elvei miatt egyházi körök már ekkor rosšz szemmel nézik működését. 1787—88-ban tábori pap a budai hadtestparancsnokságon. Levonul a török haszintérre is, de betegségbe esik, és hamarosan vissza kell térnie. Ekkor adja ki magyar fordításban Millot világtörténetét (*A világnak közönséges története. Irta frantzia nyelven Abbás Millót Úr, a'Lugdúnumi Académiának tagja.*. Pest, I. 1790, II. 1791.) Könyvéért följelentették, hogy paphoz nem illő »istentelen« részletekkel toldotta meg az eredeti munkát. 1793-ban a királyi és egyházi vizsgálat eredményeként atheista magatartásáért háromhavi fogságra ítélték, amit a nagyszombati szemináriumban töltött le. (Életrajza, mely a Millot-ügyet levéltári források alapján részletesen ismerteti: Császár Elemér, *Verseghy Ferencz élete és művei.* Bp. 1903.) — Versegi gondolkozását jellemzően világítja meg az a kis följegyzése, melynek ezt a címet adta: »Vortheile, wenn die Univesität in Pesth bleibt.« Ferenc uralkodásának elején ugyanis újult erővel merült fel a már régóta eldöntetlen kérdés: nem volna-e helyesebb az egyetemet Pestről valamelyik kisebb városba áttenni. A klérus és vele a Kancellária az Esztergomba való áthelyezés mellett foglalt állást, mondván, hogy az egyetem katolikus jellegű, így az érseki megfelelelőbb környezet számára, másrészt pedig a nagyváros légköre amúgy sem alkalmas az ifjúság valláserkölcsi nevelésére. Velük szemben Versegi leszögezi, hogy az egyetem nem csak a katolikusoké, de a protestánsoké is, s felsorolja az ismert érveket (v. ö. Pauler Tivadar, *A bp-i m. kir. Tudományegyetem története*, Bp. 1880, 303—312. l.) amelyek Pest mellett szólnak. Legfontosabb érve mégis az, hogy Esztergomban az egyetem nemesi környezetbe kerülne, Pesten azonban a polgárság fogja rányomni bélyegét. (A följegyzést részletesen ismerteti Mályusz Elemér, *A magyarországi polgárság a francia forradalom korában. A Bécsi Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*, I. 1931, 280. l.)

sperans, me tali ratione et altissimam S^ae M^tis Ss^mae gratiam et gratiosissimam exc. Iudicii Regii benevolentiam promeriturum.

Antequam tamen ad meritum causae progrediar, humillime obtestor: dignetur exc. Tabula Regia gressus praecedentes, per quos in hanc labirynthum deductus sum, gratiosissime in considerationem sumere. Ex his enim unice adparare potest, an reus ex malitia vel fragilitate, an vero potius ex temperamento aut ignorantia deliquerit? Atque utrum voluntate propria tractus aut vero per alios illectus et irretitus, imo et insidiis obrutus fuerit?

Reformationi, quam augustissima domus Austriaca sub regimine piae memoriae Josephi II., regis nostri in Hungaria ceperat, addictum me fuisse et palam est et non diffiteor. Fervoris, quo illam in rebus religionis publice sustinui, alias enim reformationis hujus partes, utpote extra sphaeram status ac studiorum meorum positas nunquam adtigi, si non unica, praecipua certe causa fuit, ut promptam illam obedientiam ac intimam devotionem, qua erga monarcham meum ferebar, in apricum ponerem!

Mutatis subinde rerum circumstantiis, postquam scripta mea cum censura caesareo-regia adcommode ad memoratam reformationem anno adhuc 1790 edita, nunc palam per universum regnum prohibita fuissent, ego ipse personali poenae subjectus fui, quam etiam cum omni moda erga S^m M^tem Ss^mam modo gloriose regnantem submissione prompte toleravi, opinionesque in libro meo contentas scripto retractavi;[1] prout istud ex relatione eminentissimi domini cardinalis et primatis ad exc. Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum facta luculenter patet.

Ex his ego tandem conclusi: optima quaeque per temporum circumstantias nociva evadere posse, atque ex hac ratione augustissimam aulam a Josephino systemate penitus desistere velle. Quare non tantum a scriptis, sed etiam a sermonibus, promovendo nefors memorato systemati congruis, caute, admodum abstinui, meque elaborandae pragmaticae analysi linguae Hungaricae, pro qua a S. M^te Ss. publicum praemium promissum est, et cui jam in quintum annum operam navo,[2] totum sacrificavi, adeo ut ab omnifere humana conversatione segregatus, penes matrem meam septuagenariam quiete vixerim, ac totum illud tempus, quod mihi a quotidianis occupationibus ecclesiasticis atque ab aegritudinibus corporis supererat, huic operi sollicite impenderim.

Interea apud illos, qui Iosephinis reformationibus addicti fuerunt, satis aperte volutabatur rumor ille ac communis fere sententia: augustissimam aulam prorsus non esse illius intentionis, ut ab hac reformatione desistat, sed propter bellum Gallicum tempori tantum cedere. Ab augustissimo imperatore piae memoriae Leopoldo II. pensionibus annuis instructos fuisse viros quospiam ut systema istud interea, donec ab augustissima aula apertius continuari potuerit, prudenter manuteneant. — extare litteras ejusdem augustissimi imperatoris ad hujusmodi viros, nominatim ad dominum Gabelhofer[3] et ad dominum Laczkovics capitaneum exaratas, in quibus S. M. Ss. optat, ut ceptae reformationes per publica scripta sustineantur, cujus contestationem a domino capitaneo Laczkovics ipsemet audivi. Incl. item deputationes regnicolares eo fine constitutas esse,[1] ut his reformationibus

[1] A Millot könyv fordításával kapcsolatos vizsgálatot és büntetést érti.

[2] Ez a munkája csak 1816-ban jelent meg *Analytica instutionum linguae Hungaricae* címen három kötetben.

[3] Gabelhofer Gyula, a pesti egyetemi könyvtár igazgatója, a rendőrség besúgója.

continuandis viam sternant. Augustissimum denique imperatorem modo gloriose regnantem, duorum utpote praecendentium magnorum monarcharum discipulum ideo tantum ab hoc opere manum tantisper retrahere, cum belli negotiis irretitus sit, ac proinde viros plurimos, qui voluntatem augustissimae aulae penitius noverunt ad manutenendum systema Iosephinum interea sub manu collaborare.

[II.] Vitium temperamenti mei praecipium illud est, ut sicut ipse aperti animi homo sum, ita aliis aliquid asseverantibus facile credam. Rumoribus igitur hujusmodi fidem detuli atque animum meum a caeptis augustissimi imperatoris Josephi II, utprimum sua via per augustissimam aulam continuata fuerint, alienum non esse, coram quibusdam incaute prodidi, quin tamen a proposito meo, nihil in hanc rem sive scriptis, sive sermonibus collaborandi recessissem. Atque candor iste ansam praebuit pluribus, ut intimiorem meam conversationem tanquam viri a Josephinis reformationibus non alieni, ac proinde ad suas etiam intentiones, quas cum memoratis reformationibus technice connexuerunt, facile nefors pertrahibilis sollicite quaerant.

Accidit nempe, ut exeunte praeterito vere cum domino consiliario Hajnóczy[2] Pestini convenerim, cum quo antea nonnisi a longe ac fere nominetenus tantum notus, ac binis universim vicibus constitutus fui. Interrogatus ab eo, quali labore me occuparem, dum audivisset, me pragmaticae analysi linguae Hungaricae operam dare, sciscitatus est, num Gallicum idioma ad facilitandam hanc analysim non ultimo loco necessarium calleam? Acceptoque negativo responso, pollicitus est, se mihi lectiones captu faciles in hac lingua daturum, rogavitque insimul, ut ipsi hospitium in Aquatica Civitate procurarem, cum uxorem ducere intendat, et majora hospitia in arce caro pretio sint. Ego istud praestiti ; ille vero quotidie fere ex ipsa arce me invisebat; promissumque suum circa tradendam mihi linguam Gallicam adimplere incipiebat. Hac porro ratione animum meum intra breve tempus ita sibi devincivit, ut ego in ipso non tantum virum in publico charactere constitutum et sese ad me tantopere demittentem summe aestimaverim, sed amicum etiam sincere mihi addictum intime dilexerim.

Quadam vice, initio ne Julii vel circa finem mensis proxime praecedentis nescio, venit ad me, et quin me vel verbulo praeparasset, sedere me jussit et scribere. Quod mihi in calamum dictavit, catechismus erat authoris La Montagne Germanice redditus.

Deum et conscientiam meam sacerdotalem testor, catechismum hunc, prout etiam subsequentem post factam eorum descriptionem nec quidem perlectos a me fuisse alias, nisi unica illa vice, dum eos, ut infra narrabo, Patri Makk in calamum dictassem ; me proinde memoria in mechanice condiscendis lectis caeteroquin etiam inexercitata praeditum, rerum in iis contentarum non ita reminisci posse, ut earum circumstantialem, qualem intime cuperem, relationem facere possim. Interea, cum hos catechismos exc. Tabulae Regiae alioquin notos esse supponam, suffecturum hic esse existimo, si in catechismo la Montagniano principia libertatis et aequalitatis Gallicae, in alio vero principia revolutionis Polonicae, prout haec in ipsis novalibus passim legebantur in unum concentrata fuisse adseverem; addita

[1] Az 1790/91-es országgyűlés által kiküldött bizottságok.

[2] Lipót király Hajnóczyt tanácsosi címének meghagyásával nevezte ki a Magyar Kamarához 1792-ben.

illa expressa declaratione, quod non tantum de capitulis, sed etiam de minutio ribus horum contentis, sicut eorum in conscientia recordari potuero, candidam et sinceram relationem facere paratissimus sim, ut primum ad ea quaestionibus-nefors ponendis reflexus fuero.

Descripto la Montagniano catechismo, idem dominus consiliarius rursum absque omni praevia praeparatione dictavit mihi brevia quaedam puncta, quae ex contextu regulas cujusdam societatis esse adverti, et quae ordine quidem fortassis alio, sed tamen, quod meritum rei adtinet, circiter haec continebant: [Itt ismerteti a felvételi szabályokat és a titkos jeleket.]

Rem hanc tali ratione ad me devolutam ideo tantum illico expressis verbis et aperto remisu non rejeci, cum dominum consiliarium, quem tanquam virum prudentem et me in politicis incomparab liter superantem, intime reverebar, disgustare non voluerim; cum praeterea speraverim fore, ut aut ipsemet dominus consiliarius re penitius perpensa ad alias cogitationes transeat, aut ego data occasione ab hoc negotio memet bona quapiam modalitate extricare possim; cum denique itidem proprietas temperamenti mei sit, ut expressis verbis alicui contradicere, aut opiniones praesertim eorum, quos me sive prudentia, sive publicis officiis eminentiores suspicio, in faciem impugnare, metu inhumanitatis aut etiam amore pacificae conversationis non facile praesummam.

[III.] Caeterum revolutioni Gallicae aut alteri cuicunque non tam ex politicis principiis, in quibus me peregrinum esse confiteor, quam ex rationibus phylosophicis, atque ipso dictamine sanae mentis nunquam aliquid detuli. In Hungaria vero omnem hujusmodi revolutionem non tantum moraliter inhumanam, sed etiam cumprimi propter div.rsarum nationum et religionum mixturam physice impossibilem esse, constanter adseveravi. Possum ego hic testes appellare, tam dominum Hajnóczy, quam etiam dominum Szentmariay, quibus tantum animi candorem defero, ut veritatem fateantur. Sed omni exceptione majus testimonium est, ad quod provoco, manuscriptum illud, quod ante annum de revolutione Gallica conscripsi; cujus planum a Sua Celsitudine Regia regni Hungariae palatino, excellentissimis item comitibus judice curiae et consiliario Josepho ab Haller ratihabitum fuit; cujus item fragmenta intra scripta mea reperiri possunt, exemplar vero purum forte adhuc apud suam exc. Comitem ab Haller exstat, et quod denique ideo tantum ineditum mansit, cum mihi sumptus ad hoc necessarii ob continuas meas aegritudines defuerint.[1]

In hoc opusculo, quod sequentem inscriptionem, si bene recordor, gerit: Egy Emberszerető phylosophusnak intései a' magyarokhoz a' franczia revolutióról, praemissa energica descriptione nefandae crudelitatis Gallorum in ipsum regem suum inhumanissime desaevientium, demonstravi imprimis libertatem et aeqalitatem a Gallis adsertam nihil aliud, nisi putidam et cum humana natura incomponibilem chimaeram esse; dein vero: inter omnes regiminis formas monarchicam temperatam, tanquam optimam eminere. Addidi demum monita ad Hungaros, ut constitutioni suae fideles permaneant, et si quid temporum circumstantiae immutari peterent, istud sua via cum tranquillitate praestent.

Praeter hoc opusculum provoco etiam ad versionem Hungaricam nuncii publici, quo cives Budenses collectionem subsidiorum pro bello Gallico

[1] Versegi itt említett kéziratát nem ismerjük.

servientium instituerunt, quae publicis novalibus inserta, hucdum optimos effectus praestat, et quam ad requisitionem domini Francisci Pavianovics pupillorum Budensium tutoris praesertim ideo lubens praestiti, cum aere parato, quo tunc ad sustinendas aegritudines summe indigni, ad haec subsidia conferre non potuerim.[1]

[IV.] Paulo post adtulit idem dominus consiliarius Hajnóczy alium Latine scriptum et incerti authoris, sic dictum Reformationis Catechismum, eumque pari ratione mihi nullatenus praeparato in calamum dictavit. Dictavit demum etiam puncta, regulas reformatae hujus societatis continentia, prioribus perfecte similia, nisi quod signis alia substituta fuerint. [Itt ismerteti a titkos jeleket.]

Ex hoc ac praesertim etiam ex eo, quod in his scriptis jam unus, jam alter omni momento aliquid correxerit, immutaverit, temperaverit, et quod quilibet fere novis, ac judicio suo melioribus planis onustus antiqua identidem rejecerit, ego tandem intra me conclusi: spem meam vanam non fuisse, ut hi viri, perspecta systematis Gallici non tantum morali indignitate, sed physica etiam impossibilitate, ad moderatiora, imo cum in natura qualescunque motus utprimum omni momento variare incipiunt, ad quietem redire soleant, ad his quoque moderatioribus ad perfecte pacatam et Iosephino systemati congruam reformationem, ipsorum eorumdem consiliis, quos ad suam societatem nefors suscepturi fuerint, sine omni publico nocumento gradatim atque intra breve tempus revertantur.

Hac proinde spe fretus catechismos et puncta ad eosdem pertinentia seposui, quin quidem dominum consiliarium per expressam renitentiam disgustaverim, sed quin etiam praescriptum juramentum, quod ipsemet etiam dominus consiliarius non exegit, sive ipse praestiterim, sive ab aliis praestari postulaverim.

Imo quod ab exc. Tabula Regia in specialem considerationem gratiosissime sumi humillime flagito, expressam illam declarationem et respective protestationem feci, quod a religiosis aut litterariis reformationibus, quas piae memoriae augustissimus imperator Josephus II. accaeperat, alienus quidem non sim; sed quod ad politica, leges item et jura atque universim ad constitutionalia gentis nostrae memet immiscere nullatenus velim aut possim, cum studiis harum rerum nunquam me impenderim, neque sciam, quinam ex his articulis reformationem sive postulent, sive patiantur? Quam expressam declarationem meam pluries repetitam, dominus Hajnóczy non minus, quam etiam dominus Szentmariay contestari debent, si caeteroquin, de quo non dubito, verum fateri voluerint.

[V.] Quotidie fere per dominum consiliarium sollicitatus, ut catechismos ultro promoverem, promisi tandem, quod eos P. Makk communicare velim. Virum istum unice ideo selegi, cum moraliter certus fuerim, rem ab eo ultro non progressuram; et cum in hoc negotio amicis ejus consiliis uti voluerim, atque hac ratione sollicitationibus etiam domini consiliarii sic ad speciem me satisfacturum putaverim, ut res tamen nullas sequelas habeat. Sed in eo vehementer me errasse confiteor, quod viri hujus nomen, antequam ipsi scripta communicassem, ac proinde, antequam consensum ipsius in sui

[1] Pavianovics Ferenc, 1790 óta Buda város árvaszámtartója. 1795-től kezdve városi tanácsos. (Schmall Lajos, *Adalékok Bp. Székesfőváros Történetéhez*. Bp. 1899, II. 322. l.)

nominationem habuissem, domino consiliario incaute prodiderim. Ex unico enim veritatis studio contestari debeo, Patrem Makk, dum ipsi hos catechismos dictassem, cum continuo super his rebus jam stomacho jam satyrico risu scripsisse atque expresse protestatum fuisse, ne nomen ipsius huic societati inscribatur. Atque hanc protestationem ego domino consiliario rite quoque communicavi, ea addita exemplo Patris Makk declaratione, quod etiam meum nomen inscribi non velim.

Expresse praeterea partim per dominum Hajnóczy sollicitatus, partim per dominum Szentmariay nomine domini capitanei Laczkovics requisitus fui, ut eadem scripta Patri Juhász et domino Landerer typographo copianda traderem. Quod nonnisi tunc demum praestiti, postquam audivissem: scripta haec a domino Laczkovics duobus paulo ante nominatis alioquin etiam communicanda esse, meque ideo tantum ad hoc requiri, cum hi duo propius ad me habitent, et cum dominus capitaneus suos catechismos hic et nunc prae manibus non habeat. Pro alleviamento meo accedit etiam imprimis illud, quod de horum quoque virorum tanta probitate ac prudentia moraliter certus fuerim, ut his scriptis sive per promotionem in periculosas manus, sive alio quocunque modo non abutantur, quam cautelam utrique expressis quoque verbis addidi; dein vero: quod Patrem Juhász de re jam aliunde informatum repererim.

Interea, dum haec actu fierent, in ipsam solitudinem meam penetravit rumor per obvios quosvis circumlatus: Pestini intra juvenas societatem quampiam revolutionalem exurgere; sese invicem in domibus caffeariis signo dato et accepto cognoscere, eadem haec signa adeo publica esse, ut a fratre quopiam capucino in suo refectorio satyrice repraesententur; hanc denique societatem ab iisdem juvenibus adeo amplam gloriante vociferatione adfirmari, ut in Croatia prope 40 millia, in Polonicis confinibus ultra 14 millia ad instruendam revolutionem in accintu sint, quibus sustentandis pecuniae a Gallis per Viennenses cambiarios subministrabuntur. Ego igitur ex parte gavisus, rem hanc in ridiculum non minus quam innocuum fumum abire, ex parte vero pudore suffusus, me de similis societatis initiis vel scire, evigilavi, atque ut pedem totaliter retraham omnia feci, quae in mea potestate fuerunt.

Combustis enim illico scriptis illis, quae prae manibus habui, accessi imprimis Patrem Makk, et facta declaratione, quod homines isti, qui societatem reformantium propagant suspecti mihi adpareant, et quod cum illis nihil habere velim, rogavi denique, ut scripta a me accepta nulli communicaret, sed illico me praesente annihilet. Ille vero me vicissim adsecuravit, scripta haec a se nulli mortalium communicata, sed illico, ut primum a me descripsisset annihilata fuisse. Protestationemque suam saepius mihi factam, de non inscribendo nomine suo rursus renovavit. Adivi ergo dominum consiliarium Hajnóczy, et hanc eandem protestationem non tantum circa meum, sed etiam circa Patris Makk nomen non inscribendum reiteravi, qui me vicissim adsecuravit, inscriptionem hanc revera factam non esse.

Sub eo deinde praetextu, quod aliqua in his scriptis corrigenda sint, petii a domino Landerer proprium ipsius manuscriptum, atque ne ultro serpere possit, partem eorum ad me adlatam ipsemet annihilavi. Unde, quamvis certo adserere nequeam, an scripta haec alicui communicare incaeperit, necne? Si tamen brevitatem temporis intra descriptionem a domino Landerer et intra annihilationem a me factam intercedentis considerem, determinate adseverare possum, vix eorum dimidium communicari potuisse.

Tandem Patrem Juhász, qui actuali descriptione occupabatur, ad me constitui, rogavique, ut a copiandis scriptis a me sibi traditis cesset, atque non tantum partem mei manuscripti apud se existentis, sed etiam id, quod jam copiavit, ne ultro promoveri possit, annihilet; quod et a se fideliter praestitum esse alia occasione adseveravit.

De aliis in quaestionatam societatem per caeteros nefors incorporatis nihil aliud referre possum, quam quod dominus Szentmáriay et dominus capitaneus Laczkovics sese ad eandem pertinere coram me aperte prodiderint. Deum enim testor, me de hac societate, quam alioquin e prudentibus tantum et humanitatis amantibus viris constare, ac proinde brevi ad quietiora reformationum, si quae necessariae fuerint, plana redituram firmiter credebam, adeo parum sollicitum fuisse, ut ejus progressus sive signis superius descriptis, sive quocunque alio modo nunquam investigaverim. Sed et solitudini mei adeo addictus fui, ut ad consortium hominum rarissime ad ejusmodi vero occasiones, ubi de hac societate fiducialis sermo fieri potuisset, nunquam venerim. Dominum Szentmáriay vita mea anno adhuc praeterito semel, dominum Laczkovics vix universim tribus vicibus, et dominum consiliarium Hajnóczy vix octies humanitatis gratia accessi; quamvis a primo et postremo identidem visitatus fuerim. Reliquos vero viros, qui literaturae aut amicitiae gratia ad me venerant aut cum quibus extra hospicium meum casu constitutus fui, nunquam sive memoratis signis sive questionibus tentavi, an huic societati adserti sint? Sicut vicissim iisdem ad idipsum circa me tentandum occasionem non praebui unquam; ut adeo illi, qui me de hac societate scire noverunt aut suspicati sunt, istud nonnisi ex incauta domini consiliarii proditione habere potuerint.

[VI.] Atque haec sunt, quae mihi de quaestionata societate constant et quae ad pedes Ss^{mae} S^{ae} M^{tis} et exc. Tabulae Regiae cum omni animi submissione prosterno; paratissimus ad quasvis etiam minimas circumstantias ad quas reflecterer vel quae mihi sponte inciderent, illico et candide detegendas; simul vero humillime obtestans, ut exc. Tabula Regia sese apud Ss^{mam} S^{m} M^{tem} pro me indignissimo servo suo gratiosissime interponere dignetur.

Nolo ego sive innocentiam mihi vindicare, sive factum meum quoquo modo tueri. Imo cum intimo animi dolore ac paenitudine profiteor me nimiopere errasse, quod me ad hujusmodi consortium perlici ac pertrahi siverim, et non potius seposita omni intempestiva humanitate, cuivis allicienti gressui circa me facto aperte ac viriliter restiterim. Sed altissimam tantum Ss^{mae} S^{ae} M^{tis} clementiam et gratiosissimam exc. Tabulae Regiae humanitatem et commiserationem imploro, ne strictae ac rigorosae legum vindictae aut diuturniori paenae instar rei propria sua malitia correctionem meriti subjiciar.

Dignetur exc. Tabula Regia in gratiosissimam considerationem sumere imprimis temperamentum meum, quod ad unicum quidem bonum facile flexibile, simul tamen adeo apertum et ex nimio candoris studio adeo incautum fuit, ut eo quilibet, qui me sub specie boni ad aliquid pertrahere nefors volnit abuti potuerit.

Dignetur considerare gressus illos, per quos inprudens in hoc negotium irretitus sum, atque illos etiam, quos ipsemet feci, ut omnem effectum inconsiderati actus mei in tempore praeveniam.

Dignetur respicere intimam illam animi mei aversionem, qua erga factum meum feror et qua ductus Ss. S. M. coram Deo vivo et coram exc. Tabula Regia sancte ac irrevocabiliter polliceor: me omnem imprimis operam

p. 15.

mortifera agritudinis longiorem in captivitate detentionem inferre non posse.

Dignetur denique respicere matrem meam septuagenariam, quæ mihi unicæ prole unicum senectutis suæ sub: evum, unicum inter domestica veti: nenda aut gerenda adjumentum, mi: cum denique in continuis et sæpe adeo gravibus agritudinibus suis, ut actionum suarum conscia non sit, so: lamen habet; quæ rebus suis vendito, ædes sese ad me contulit, ut in mani: bus meis spiritum Deo reddere possit, et quæ demum per nocturnam mei intercessionem vehementer exterrita, sine omni solatio relicta, et sui fere impos, continuo moerore adeo confici: tur, ut vita periculum evitatura vix sit, nisi unicum filium suum, sibi et Altissima Sacratissima Sua Majestatis Clementia per gratiosissi: mam Excelsa Tabulæ Regiæ inter: positionem quantocius restitutum, rursus amplexari potuerit.

Dignetur igitur Excelsa Tabula Regia hæc mi Considerationem su: mere, humillimasque preces meas partim clandisse, partim favorabili opinione sua ad Altissimum Thro: num Sacratissima Sua Majestatis gratiosissime comitari. Pro qua Gratia cum æterna devotione ac incessabili animi gratitudine emo: rior

Excelsæ Tabulæ Regiæ,
Dominorum Gratiosissimorum

Buda in arce die 26ta Decembris 1794.

devotissimus servus
Franciscus Versegi,
ab Ordine Eremitarum
ordinis sacerdos.

Versegi Ferenc írásbeli vallomásának utolsó lapja
(Ld. 321. l.)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

daturum, ut vitia temperamenti mei, quae me infelicem reddiderunt, per adtentissimam refrenationem emendem, nec gressum quidem imposterum, in similibus negotiis vel a longe facturum aut circa me quoquomodo fieri passurum, quem superioribus meis partim capiendi consilii gratia, partim vero, ut quicunque motus periculosi aut opiniones noxiae in aliis quoque sub ipso partu suffocentur, illico non detegant ; abalienatis porro a quaerendo meo consortio per apertas emendationes omnibus iis, qui quaqua ratione suspecti essent, unicam ejusmodi virorum conversationem quaesiturum, de quorum omnimoda probitate publice constat ; ac talenta denique, omnesque vires meas fidelibus servitiis Ss^mae S^ae M^tis ac promovendo bono publico per quoscunque sive ecclesiasticos sive literarios labores ita consecraturum, ut omnes ii, qui me deliquisse sciunt, aperte videant me non tantum factum meum sincero corde detestari, sed omni conatu in id etiam incumbere, ut ea quae per scandalum destruxi, abunde reaedificem.

Dignetur in considerationem sumere eadem talenta mea, quibus ad promovendum bonum publicum in aliquo officio, quod tamen postquam servitiis castrensibus sanitatis curandae gratia valedicere coactus fuissem, inpetrare nullatenus potui, ex totis viribus servire inde ab abolitione ordinis mei semper gestivi et quibus mali consilii homines actuosam ad laborem inclinationem meam videntes, ideo tantum abuti poterant, cum in laboribus meis scopum vi alicujus publici munii defixum non habuerim.

Dignetur considerare statum sanitatis meae, quam in servitiis Ss^mae S^ae M^tis sub bello turcico praestitis amisi et quae propter continuos pedum tumores ac exulcerationes non minus, quam etiam propter interiorem aggregationem malignantium humorum ex defectu recentis aëris et commotionis, ex vita sedentaria ac praesertim ex moerore animi, prout haec testimoniis etiam medicis et chyrurgicis contestari possum, in corpore meo fieri solitam adeo debilis est, ut sine aperto periculo mortiferae aegritudinis longiorem in captivitate detentionem suffere non possit.

Dignetur denique respicere matrem meam septuagenariam, quae in me unica prole, unicum senectutis suae fulcrum, unicum in re domestica retinenda aut gerenda adjumentum, unicum denique in continuis et saepe adeo gravibus aegritudinibus suis, ut actionum suarum conscia non sit, solamen habet ; quae rebus suis venditis ideo sese ad me contulit, ut in manibus meis spiritum Deo reddere possit ; et quae demum per nocturnam mei interceptionem vehementer exterrita, sine omni solatio relicta et sui fere impos, continuo moerore adeo conficitur, ut vitae periculum evitatura vix sit, nisi unicum filium suum, sibi ex altissima Ss^mae S^ae M^tis clementia per gratiosissimam exc. Tabulae Regiae interpositionem quantocius restitutum, rursus amplexari potuerit.

Dignetur inquam exc. Tabula Regia haec in considerationem sumere, humillimasque preces meas partim exaudire partim favorabili opinione sua ad altissimum thronum Ss^mae S^ae M^tis gratiosissime comitari. Pro qua gratia cum aeterna devotione ac incessabili animi gratitudine emorior

Exc. Tabulae Regiae, dominorum gratiosissimorum

Budae in arce, die 26ª Decembris 1794.

devotissimus servus
Franciscus Versegi
aboliti Paulinorum ordinis sacerdos

Verseginek ugyancsak dec. 26.-án a nádorhoz írt fölterjesztését, melyben ártatlanságára hivatkozva kéri, járjon közbe érdekében az uralkodónál, ld. *Jegyzőkönyv* No 280. — Egy másik, a hercegprímáshoz intézett kérvényének fogalmazványa fennmaradt a jogügyi igazgató irátai közt. (O. L. Vertr. A. 51. fasc. ad A. 13. sz. köteg 21—22. fol.) Benne arra kéri a prímást, hogy emeljen szót érdekében a nádornál és az uralkodónál.

Minden valószínűség szerint ugyanebben az időben írta Versegi a Táblához intézett kérvényét is, melynek szintén csak fogalmazványa maradt ránk. Ebben négy dolgot kér: 1). a magyar nyelv analízisével foglalkozó munkájának kéziratát őrizzék meg, hogy minél előbb folytathassa kutatásait; 2.) Engedjék meg, hogy édesanyja meglátogassa 3.) hogy írószereket használjon, vagy legalábbis könyveket olvasson, 4.) hogy anyját levélben tudósítsa hogylétéről. *(u. o.* 24. fol.) Nincs nyoma, hogy Versegi kérései közül ekkor bármelyiket is teljesítették volna (később megengedték a foglyoknak a jogügyi igazgatótól cenzurált könyvek olvasását; v. ö. *Sándor Lipót iratai*, Iratok 161. sz.), vagy hogy kérvényével egyáltalában foglalkoztak volna.

40.

1794 december 30, Buda

A Kir. Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Laczkovics János kihallgatásáról. Személyi kapcsolatairól, a forradalmi röpiratokról

Somogyi János ítélőmester által írt eredeti: O. L. Vertr. A. 43. fasc. Laczkovics J. periratai 6. sz. mellékl. — Egykorú hiv. másolata: O. L. Vertr. A. 42. fasc. 43. sz.

Continuativa fassio Ioannis Latzkovits die 30ª Decembris 1794 Budae coram deputatione elicita.

Dum mense Julio a. c. ordinarius notarius comitatus Temesiensis Trájtsek, item judlium Vörös et vice-judlium Jablantzy Pestini fuissent, quid uni aut alteri de praeexistentia occultae societatis manifestavit?[1] aut cui catechismum et qualem communicavit, vel ad describendum dedit?

Trájtsek notarium ex unico visu nosco, dum sub comitiis apud fratrem meum vice-comitem Temesiensem fuisset.[2] Cum Vörös ab immemoriali tempore locutus non sum. Jablantzium vero nec de nomine, nec in persona nosco.

Mense Iulio a. c. in literis ad vice perceptorem Szily[3] datis, describendo felicem Gallicorum armorum, successum haecque formalia subjungendo: »Ezek után várhattyuk boldogulásunkat.« Eundem Szily ad fratrem suum

[1] Temes megyében a főispán, az aulikus br. Splényi József, és az ellenzéki magatartású megyei tisztikar (Laczkovics István első alispán és Trajtsik Antal főjegyző voltak fő hangadóik) között 1793—94-ben elkeseredett ellenségeskedés dúlt, mely teljesen felborította a megyei életet. A főispán végül katonaságot vett igénybe, mire Laczkovics alispán Trajtsikkal, Vörös Ignác főszolgabíróval és Jablánczy Mihály szolgabíróval Pestre jött, magával hozva a megye pecsétjét is, úgyhogy a megye kormányzása ezzel mégjobban megbénult, s a zavar teljessé lett. (Az üggyel kapcsolatos intézkedésekre ld. *Sándor Lipót iratai*, 757—759. l.) — Ugyanezeket a személyeket egyébként már egy 1793-as névtelen följelentés is forradalmi elemeknek nevezte, akik az uralkodó ellen szervezik a megyét *(U. o.* 634. l.).

[2] Laczkovics János bátyja, István, 1790 óta Temes megye első alispánja. Az 1790/91-es országgyűlésen az ellenzék exponált harcosa. Lipót király a megbízhatatlanok közé sorozta. *(Sándor Lipót iratai*, 444. l.)

[3] Szily Ádám, a Graeven-huszárezred volt hadnagya, a pestmegyei alispán testvére, Laczkovics rábeszélésére 1790-ben aláírta az ezred tisztikarának az országgyűléshez

Stephanum Laczkovits inviavit, et demum Pestinum invitaverat, prout idem Pestinum comparuit etiam ; hacque occasione ad societatem assumptus fuit?

Quid scripserim positive non me reflecto. Si nihilominus simile quodpiam scriptum fuisset, id eo sensu intelligendum est, quod certum projectum fratri meo vice-comiti Temesiensi submiserim, tenore cujus unum regimen palatinale statuendum fuisset, cujus effectuationem valde suaveram. Hinc enim felicitatem illam in nos redundaturam sperabam per consecutionem militarium honorum et officiorum, nihil addubitans nos quoque pro officialibus hac occasione constituendos. Caeterum Szilium Pestini hoc anno non vidi, tanto-minus eundem in societatem assumpseram, cum alioquin inhabilitas illius pro simili societate probe mihi cognita fuerit.

In reliquo hac occasione illud adhuc declarandum habeo, expressionem meam in fassione die 16ª Decembris a. c. elicita contentam, qua statui, Orationem ad Proceres erga requisitionem defunctae imperatoriae majestatis Leopoldi II. me conscripsisse,[1] ita intelligendam esse, quod cum scitu tantum ejusdem imperatoriae majestatis conscripserim. Quia de eo cavere non possum, num illi, qui me ad scribendum animarunt, reipsa erga requisitionem altefatae Sae Mtis fecerint.

Vidit ne versus Croaticos?

Vidi apud Delivuk, qui cum Croaticam linguam non calleam, mihi interpraetabatur. Sed non descripsi, neque Delivuk dixerat a quonam acceperit.

Qualis est liber, cui titulus : Status Hungariae?[2]

Librum hunc Delivuk curavit imprimi et exsolvit etiam. Ille mihi complura dedit exemplaria, quae subinde distribui. Authorem illius credo esse abbatem Martinovics.

Mgr. Joannes Somogyi m. p.

benyujtott kérvényét. Büntetésből őt is Magyarországon kívül állomásozó ezredbe helyezték át, mire Laczkovicscsal együtt lemondott rangjáról. 1793-ban elnyerte Torontál megye vice-perceptori állását. (Ld. Lipót király jellemzését róla : *Sándor Lipót iratai*, 444. l. és Strohmayer titkos jelentését 1792. jan. 26.-ról : O. L. Privatbibl. 15. fasc. 11. köteg.) — Ami mármost a kihallgatás során említett leveleket illeti : 1794 októberében névtelen följelentés érkezett az uralkodóhoz, hogy a nyár folyamán Laczkovics János Temesvárt titkos megbeszéléseket folytatott többek közt Szily Ádámmal is. A följelentés szerint Szily rendszeresen levelezett Laczkovicscsal, amikor pedig volt ezredtársának és a többieknek elfogatásáról értesült, így kiáltott fel : »Hála Istennek, hogy nem vagyok köztük.« (A följelentés : St. A. Vertr. A. 50. fasc. sz. nélk. — V. ö. Ferenc király utasítását a jogügyi igazgatóhoz november 14-éről : O. L. Kamarai lt., Iuridica 1794, fons 494, pos. 2.) Az ügyben elrendelt vizsgálatkor Szily tagadta, hogy bármiféle titkos összeköttetésben állt volna Laczkovicscsal, vagy hogy vele törvényellenes dologról tárgyalt volna. Amikor egyszer Laczkovics azt írta neki : »Megmutatja, hogy tíz esztendő mulva nem lesz az nemes egyéb ország polgárjainál,« ezt jelentette Bécsbe. Márffy József alispán felszólítására Laczkovics leveleit is beszolgáltatta. Ezeket azután részben megküldték az ügyésznek, s ez fel is használta a perben. (A perben nem szereplő levelek : O. L. M. Kanc. eln. 89/1794 sz. ; Szily védekező irata, az alispán jelentésével együtt : St. A., Vertr. A. 50. fasc.) A továbbiakban Szily ellen a vizsgálatot megszüntették. (V. ö. 465. l. 2. jegyz.) — Szentkláray Jenő, *Társadalmi és műveltségi állapotok Torontálban. (Hazánk*, VIII. 1891, 5. s köv. l.) c. tanulmányában azt írja Szilyről, hogy állandó összeköttetésben állt Martinovicscsal és Hajnóczyval ; ő maga is »a magyar jakobinusok kiváló tagja« volt, s ezért »majdnem vértanui halállal áldozott,« 1794 után pedig visszavonult a közélettől. Mindez azonban tévedés.

[1] Ld. 292. l.

[2] *Status regni Hungariae, anno 1792.* Ld. I. k.

41.

1795 január 3, Pest

A Kir. Tábla teljes ülésének jegyzőkönyve.

Az ülés tárgya: a forradalmi iratok ismertetése, az összeesküvés jelentőségének méltatása; döntés a további elfogatásokról; a dec. 11.-i királyi leirat kihirdetése

Sk. aláírású tisztázat: O. L. Vertr. A. 42. fasc. 170—177. fol. — Fogalmazványa, Somogyi János ítélőmester sk. írása: O. L. Vertr. A. 49. fasc. ad A 1. köteg. — Egykorú hiv. másolatai: *u. o.*; O. L. Curiai lt. Martinovics fasc. I. köteg 18. sz. és O. L. Privatbibl. 35 fasc. 296—303. fol.

Protocollum
sessionis tabularis die 3^{tia} January 1795 Pestini celebratae.

Anno 1795 die 3^{tia} mensis January Pestini sub praesidio personalis praesentiae regiae in judiciis locumtenentis Josephi de Ürmény, [....[a]] consedit Tabula Regia Iudiciaria. Qua occasione proto-notarius palatinalis Somogyi materiam et objectum hodierni consessus sequentibus proposuit:

Priusquam ea, quae meritum praesentis consessus constituunt proponerem, necessarium fore existimo, pro pleniori regii hujus judicii informatione realitatem subversantis criminis, seu ipsum corpus delicti in plena sua atrocitate prius exhibere, ut sic illa praecognita, de indiciis etiam circa complices nondum incaptivatos semet evolventibus in sensu benignae resolutionis Regiae tanto firmius et plena cum securitate decerni valeat.

Nolo in rem multa proloqui, alioquin enim ea quae lecturus sum documenta totius negotii adjuncta plene absolvent. Id unice insinuo, societatem quampiam superiori mense Majo sub directione abbatis Martinovics coaluisse, quae totius constitutionis excidium pro scopo sibi proposuerat. Ad accelerandum hunc finem dispersit duplicis ordinis catechismos et certas receptionis regulas, ope quarum pestifera sua principia cum manifesta subversione patriae propagata habere voluit. Sunt autem catechismi hi sequentes:

Lecti sunt postea primum quidem Catechismus Reformatorum Latino sermone conscriptus; dein versio Latina Catechismi Hominis et Civis per Democritum la Montagne conscripti; alia item catechismi hujus in linguam Hungaricam traductio libera, ipso originali Gallico multo locupletior et ideo etiam virulentior;[1] receptionis insuper regulae cum formula juramenti honestatis et hierogliphicorum signorum explanatione. Quibus perlectis, continuavit idem proto-notarius occeptam suam propositionem, dicendo:

Intellexit ex his Tabula haec Regia Iudiciaria enormitatem suscepti consilii, quod optimos quosvis patriae cives pari calamitatis fato involvisset, nisi opitulante divina providentia erepti, servatique fuissemus. Huic enim et per eam indefessae regiae vigilantiae debemus, quod malum adhuc de tempore detectum sit. Captus quippe, uti constat, superiori mense Julio Viennae Martinovics et societatis praeexistentiam et complices suos cum omnibus circumstantiis manifestavit, et hi etiam paulo post Viennam abducti

a) A résztvevők névsora megegyezik a 273, l.-on közölt listával, ezért közlését mellőztük.

[1] A Martinovics által már vizsgálati fogságában, emlékezetből, francia nyelven írt káté latin fordítása, és az eredeti kátének Laczkovics által készített magyar fordítása. V. ö. Benda K., *A magyar jakobinusok kátéja, Irodtört*, 1950 III. 103. l.

coram commisione aulica partim per scriptas manu propria, partim autem proprii nominis subscriptione firmatas fassiones omnia confessi sunt. Inde patuit, praeexistentiam occultae societatis jam ad plurium notitiam pervenisse et nonnullos esse formaliter in eam receptos, aliis distributos vel communicatos catechismos aut regulas, et perversum hocce institutum rursus per hos etiam propagatum ; itaque proselitis etiam istis, posteaquam Buda et Pestino abducti captivi fine recipiendi judicii, in sensu legum patriarum, horsum remissi fuissent, in captivitatem deductis constituta per Tabulam hanc Regiam Iudiciariam deputatio non intermisit, fassiones tam eorum, qui Vienna reducti sunt, quam et subseque inarestatorum excipere, quas ubi plenarie commissione sua defuncta fuerit, in specie relatura est. Nunc unice demisse insinuandum habet eadem deputatio, ex fassionibus novissime exceptis resultare quaepiam indicia, quae nonnullos in libertate adhuc constitutos complicitati criminis hujus involvere videntur, de eorum itaque incaptivatione quocitius per Tabulam hanc Regiam Iudiciariam decernendum foret. His praemissis :

Antequam ad discussionem indiciorum processum fuisset, pro plenior totius criminis cognitione ipsi catechismi uberius adhuc pervoluti sunt. Und, atrocitate criminis plene perspecta post institutam tam antiquiorum quam et legum novellarium adaequatam combinationem unanimi consensione agnitum fuerat, subversans crimen omnino sub sensum art. 7 : 1715 caderei adeoque formale crimen laesae majestatis seu perduellionis constituere. Quare indiciis subnexo ordine propositis in discussionem assumptis :

Indicia.

1mo. Joannes Szlávy fatetur sub N° 17°[1] quod duobus utrumque catechismum una cum regulis describendum dederit, et ab uno eorum juramentum etiam honestatis exceperit.[2] Tertio tradidit tantum regulas et submissionem catechismorum promiserat.[3] Revelavit autem omnibus his tribus existentiam societatis et finem illius esse revolutionem. Revelavit praeterea quarto etiam existentiam societatis et catechismos legendos exhibuit ; quibus perlectis, quartus iste rem totam derisit, catechismos restituit et societatem ingressus non est.[4]

Conclusum.

Ad 1mum siquidem ex fassione Joannis Szlávy sub N° 17mo penes protocollum deputationale provocata manifeste liqueret, Nicolaum Kazinczy comitatus Bihariensis jurassorem utrumque catechismum una cum regulis non tantum descripsisse, sed etiam juramentum honestatis praestitisse : ideo judicialiter decretum fuit, ut tam hic, quam et advocatus Uza, qui teste provocatae fassionis serie utrumque catechismum cum regulis descripserat, esto juramentum non praestiterit, pari ratione indilatim incaptiventur.

Circa ministrum vero helveticae confessionis in Ócsa, cui idem Szlávy regulas societatis absque catechismis per se communicatas esse refert, esto una fateatur, praeexistentiam etiam societatis et finem ejus revolutionem esse semet eidem ministro revelasse, quia tamen ex

[1] Szlávy János dec. 17-i kihallgatása. Ld. *Iratok* 83. sz.
[2] Ez utóbbi Kazinczy Miklós, az előbbi pedig Uza Pál volt.
[3] Túrós Péter ócsai ref. papnak.
[4] Ez bátyja, Szlávy György volt.

generali hac revolutionis et societatis declaratione inferri haud posset, antelatum ministrum Ócsaiensem existentiam occultae hujus societatis adaequate perspexisse, tanto magis cum complacentiam saltem ad legendos catechismos, non vero consensum ad suscipiendam societatem manifestasse, in eadem fassione referatur. Ideo commissum est exmissae deputationi, ut Joannem Szlávy ulterius super eo examinet, cum quibusnam specificis adjunctis existentiam societatis et finem ejus revolutionem toties fato ministro manifestaverit? Unde comperto per deputationem nefors eo, quod idem minister de existentia subversantis in specie occultae societatis cognitionem habuerit, absque ulteriori Tabulae Regiae Judiciariae praestanda relatione ipso facto inarestandus erit. Casum vero in eum, quo Joannes Szlávy genericae suae fassioni in specie plane nihil addere vellet, idem minister in praesentiam deputationis constituendus et super praemissis citra incaptivationem examinandus veniet.[1]

Quod autem Georgium Szlávy attinet: Siquidem fassio fratris sui quantum parte ab una eundem aggravat per id, quod regulas et catechismos legerit, tantum vicissim alleviet parte ex altera, quod nimirum rem totam deriserit, catechismos restituerit, atque societatem ingressus non sit; illa praesertim accedente circumstantia, quod ex ipso sanguinis nexu intimius, noscens levitatem ingenii Laczkovicsiani, facile totum isthoc negotium pro immaturo Laczkovicsiani cerebri partu reputare potuerit. Ab illius itaque inarestatione praescindendo; si his non obstantibus causarum regalium director propter non factum hujus etiam circumstantiae indicium culpa eundem non carere judicaverit, liberum manet, praescripta via et ordine silentium isthoc vindicare.

2°. Franciscus Hirgeist fatetur sub N° 12°,[2] quod duos in societatem assumpserit,[3] catechismum cum illis communicaverit, addendo, ut duos socios quilibet illorum assumeret. Unus eorum catechismum non vero descripsit, alter vero pro una tantum nocte ad se recepit, incertum an descripserit?

Ad 2um circa Szmetánovics et Szilla, ex fassione Francisci Hirgeiszt eveniente eo, quod in societatem cum commun catione catechismi assumpti fuerint, decretum est, ut sine mora ad arestum deducantur.

3^{tio}. Ladislaus Erdélyi fatetur sub N° 11°,[4] quod scriptum Az embern k és Polgárnak kötelességéről etc. seu catechismum alteri per partes consignaverit, et ita etiam post plurium dierum moram receperit.[5] Catechismo huic adnexum etiam fuerat scriptum aliud, signum hierogpliphicum ☽ in se continens cum quibusdam regulis.

Ad 3um. Non secus in captivatione comici quoque Hungarici Sehy, qui teste fassione Ladislai Erdélyi catechismum per partes receperat, et ita etiam restituit, adinventa.

4to. Michael Baranyai in fassione sua sub N° 10mo dicit[6] Catechismum

[1] V. ö. 262. l.
[2] Hirgeist dec. 19-i kihallgatása. Ld. *Iratok* 72. sz.
[3] Szmethanovics Károlyt és Szilla Miklóst.
[4] Erdélyi dec. 16-i kihallgatása. Ld. *Iratok* 69. sz.
[5] Ez Sehy Ferenc színész volt, aki időközben elárulta a szervezkedést a nádornak, de erről a Tábla ekkor még nem tudott.
[6] Baranyai dec. 19-i kihallgatása. Ld. *Iratok* 68. sz.

Libertatis et Aequalitatis se cum alio communicasse atque describendum etiam tradidisse, qui longiori tempore catechismum hunc apud se retinendo, dum increscente jam circa investigationem catechismi hujus rumore requisitus eundem Michaëli Baranyai restituisset, dixit opus hoc esse Szolárcsekianum, et se neque descripsisse, quin imo post interceptionem Baranyaianam id, quod ad notitiam ejus pervenerat, tam S^ae Celsitudini Regiae Palatino, quam et causarum regalium directori detexit.[1]

Ad 4^tum. Quoad Paulum Hendrey ea occurrit consideratio, quod is in propria sua scripta declaratione negat se catechismum recepisse ; Baranyai vero dicat, catechismum sub toto messoriali juristitio prae manibus illius fuisse. Antequam igitur in hoc perplexo causae statu, ubi neque hoc adaequate constat, an notitiam atrocis hujus conspirationis, aut ipsius ad minus catechismi habuerit, ad inarestationem procedatur, necessarium est uberiora ex instituenda ulteriori investigatione colligere indicia.[2]

Ultimo publicatum fuit benignum decretum regium die 11^a X^bris 1794 Viennae sine numero marginali emanatum,[3] ope cujus communicatur fassio Martinovicsiana fine ulterioris investigationis et cum specifica datorum designatione per Martinovics instituendae comprobationis contra episcopum Zagrabiensem Verhovácz elicita, inter reliqua hoc etiam adducens, quod dictus episcopus omnibus majoris notae Croaticis democratis bene notus sit, quodve democratia in regno Croatiae magna jam incrementa caeperit.

Cujus merito per exmissam deputationem juxta declarationem praesidis jam superato et relatione etiam eatenus praestita, adeoque benigna voluntate regia jam adimpleta, decretum hocce ad cumulum repositum est, et rebus hac ratione conclusis et terminatis, sessio soluta fuit.

Josephus de Ürmény

[1] Ez Hendrey Pál, Aczél István ítélőmester mellé beosztott jurátus volt. (Személyi adatait a Táblán így vették fel : 23 éves, katolikus, született Aradon. O. L. Vertr. A. 51. fasc. ad A 11. köteg.)

[2] Baranyai vallomása után Hendrey megjelent a jogügyi igazgatónál, majd dec. 22.-én a nádornál, s feltárta Szolártsikkal és Baranyaival való kapcsolatait. *(Jegyzőkönyv* No 239 és 244.) A Tábla vizsgálóbizottsága 1795 ápr. 30-án hallgatta ki Hendreyt. Elmondta, hogy 1794 júliusában Szolártsik meg Baranyai fölkeresték őt a Táblán. »Szolártsek de revolutione Gallica et his similibus negotiis... multum disseruit, posthaec quodpiam scriptum mihi communicandum obtulit ac ut illud describam me requisivit. Quaesivi ex illo quale illud sit scriptum, sed respondit quod nec continentiam scripti dicturus, nec illud mihi daturus sit, nisi promittam, quod mihi describere velim.« Néhány nap mulva azután Baranyai elhozta a szóbanforgó írást, mely kátéformában volt írva. Vagy egy oldalnyit leírt belőle, »sed observando, quod nihil momentosi complurantur« abbahagyta a másolást. Mivel azonban Szolártsik többször is sürgette, végül visszaadta az egészet Baranyainak, azzal, hogy lemásolta. Pár nappal később Baranyai félrevonta őt : égesse el a kátét. Ekkor megmondta neki, hogy le sem írta. A társaságról nem tud semmit. Egyszer Szolártsik beszélt neki valamilyen francia társaságról, de oly zavarosan, hogy nem értette. (O. L. Vertr. A. 51. fasc. 11. köteg.) Úgylátszik a vallomásban foglaltakat a jogügyi igazgató nem tartotta elegendőnek arra, hogy vádat emeljen Hendrey ellen, legalább is elfogatására nem került sor, s nevével többé nem találkozunk a per folyamán. (Hendreynek a nádorhoz írt május 4-i kérvénye, melyben ártatlanságát hangoztatja : *u. o.)*

[3] Ld. 281. l.

42.

1795 január 17, Buda

A Kir. Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Hajnóczy József kihallgatásáról.

A »Kreuzzug gegen die Franken« és a Reformátorok Kátéja szerzőjéről, a Reformátorok Társaságáról, a titkos jelekről, Szecsanacz Jakabbal való kapcsolatairól.

Mikos László ítélőmester által írt eredeti: O. L. Vertr. A. 47. fasc. Hajnóczy peiratai 5. sz. mellékl. — Egykorú hiv. másolata: O. L. Vertr. A. 42. fasc. 48. sz.

Continuatoria fassio Josephi Hajnoczy
die 17 Ianuarii 1795 Budae coram deputatione elicita

Libri cujus titulus est Kreitz Zug gegen die Franken quis est author?

Libri hujus authorem non scio; sed librum legi, quem Strohmayer mihi mutuavit.

Catechismum Reformatorum quis conscripsit?

Id positive quidem non scio, credo tamen eundem Martinovics conscripsisse, quia exemplaris mihi communicati scriptura erat Martinovitsiana et nec coram me opus isthoc alteri imputavit.

Quando Societas Reformatorum initium sumpsit?

Initium hujus societatis mihi aliter non constat, quam quod Martinovits catechismum circa 28ª vel 29ª Maji anno superiori mihi tradiderit.

Litera haec TR est ne fatenti nota, et quid denotat?[1]

Si ex meis literis est desumpta, significat Catechismum Reformatorum, si ex aliis, quid denotet ignoro. In reliquo ex incidenti quaestionis hujus, literas priori examine mihi propositas et per me Martinovitsio scriptas, in quibus literae Sz. M. continebantur, ita clarifico, quod hae literae non Melchiorem Szulyovszky, sed Szent Mariay denotent, qui scripsit mihi, quod catechismum Szulyovszkio tradiderit.[2]

Cum quibus specificis adjunctis recensuit secretario Szecsenacz existentiam societatis?

Die 25ª Maji vesperi anno praeterito, prout me positive reflecto, prius quam adhuc catechismum habuissem, sed notitiam tantum in abstracto societatis a Martinovits percepi, secretarium Szecsenacz accessi et quibusdam novis, quorum jam non recordor, praemissis eidem dixi: bonum foret, si aliquis catechismus in sensu democratico conficeretur et ultro propagaretur. Ad haec ille cum quapiam indignatione haec formalia reposuit: »Das ist von dem närrischen Martinovits, ich mag nichts mit ihm zu thun haben.« Ego ab ulteriori discursi praescidi et ita abinvicem divulsi sumus. Interim quomodo Szecsenacz ad meam propositionem praemisso respondere potuerit, mihi non constat; id unum scio,

[1] V. ö. 304. l.
[2] V. ö. 45., 105. és 288. l.

quod is apud Antonium Farkas[1] eadem vel praecedenti die cum Martinovits prandium sumserit. Altera post praedeclaratum discursum die Szecsenacz Theresiopolim discessit, et ab eo tempore de hoc objecto nunquam amplius cum eodem locutus sum.

Mgr. Ladislaus Mikos m.p.

43.

1795 január 17, Buda

A Kir. Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Batsányi János kihallgatásáról. Martinovicscsal és az igazgatókkal való kapcsolatairól, Spillenberg ügyvédről, Fekete gr. tábornokról, Marseillaise-fordításáról és Szentjóbi Szabó Lászlóhoz írott költői leveléről.

Mikos László ítélőmester sk. írása: O. L. Vertr. A. 48. fasc. Batsányi periratai 8. sz. mellékl. — Egykorú hiv. másolata: O. L. Vertr. A. 42. fasc. 47. sz.

Continuatoria fassio[1] Ioannis Bacsányi die 17[a] Ianuarii 1795 Budae per deputationem excepta.

Quid dixit Martinovics de existentia duarum Societatum una Aequalitatis seu sansculots, alia Reformatorum?

Martinovics existentiam harum societatum mihi quidem dixit, sed qualitates et adjuncta earundem ita confuse recensuit, ut nullam illarum distinctam idaeam mihi concipere potuerim, ita quidem, ut praesertim in illa mea situatione nec illarum existentiam crediderim,[a] adeo, ut mihi nec prima principia et elementa ullius occultae societatis vel communicata vel cognita sint.*

Qualia erant societatis hujus hierogliphica et alia signa, quae idem Martinovics communicavit?

Ex hierogliphicis haec signa mihi ostendit utpote duplicatum C in transversum positum in hanc formam ℑ, praeterea duplicatas lineas paralellas =. Primum dixit esse signum fraternitatis, aliud vero aequalitatis. Praeter haec duo etiam signa indicavit, sed horum amplius me reflectere non possum, quia prout ab illo discessi, descripta signa illico dilaceravi.

Regulas instituti, quas idem Martinovics fatenti ad calamum dictavit, quo posuit?

* Batsányi utólagos jegyzete: Testor ipsam incl. Deputationem, quod ego hoc, hisque iisdem verbis, sacpius dixerim, et ullima illa cognitionis occasione, fassioni hinc etiam inscribi desideraverim. Quod quia ex hac copia, nescio quo fato, emansit, ideo propria hoc nominis mei subscriptione addere volui; ne ad testimonium praelaudatae Deputationis iterata vice provocando. Batsányi.

a) Innen kezdve a bekezdés végéig Batsányi sk. írt kiegészítése.

[1] V. ö. 358. l. l.

[2] Batsányit ekkor hallgatták ki elsőízben a Kir. Táblán.

Regulas susceptionis prout simul cum signis ad calamum mihi dictavit, ita postquam ab illo discessi statim dilaceravi, nec amplius illarum recordari possum.

Quid reposuit Martinovicsio quando idem fatenti directoratum utriusque societatis obtulit?

Cum ego totam hanc rem in mei tentamen directam esse existimaverim, factoque hoc me magis involvendum praemetuerim, prout Martinovicsio non fidi, ita ad ipsius oblationem subrisi et nihil respondi.

Vidit aut legitne aliquos catechismos hujus vel illius societatis?

Catechismos nec vidi, tantominus legi; sed nec Martinovics quidquam ex iisdem recensuit, et dum ipsum requisivi, ut adminus verbo continentias mihi declaret, id tantum reposuit, quod catechismi in Hungaria sint.

Advocato Spillenberg seu oraliter seu literatorie qualiter revelavit existentiam societatis?

Nec advocato Spillenberg, nec alteri cuipiam existentiam societatis revelavi, nec revelari potui, quia ut praemisi, illius notitiam non habui.

In quali amicitiae aut correspondentiae nexu stetit cum Hajnoczio, Laczkovits et Szent Mariay?

In nulla correspondentia cum his constituebar, quia nec ullus illorum mihi, nec ego illis unquam scripsi. Notitiam quod attinet: Dominum Hajnóczi qua literatum virum aestimavi, adeoque notitia haec nonnisi literaria fuit; cum Szent Mariay et Laczkovits in nullo nexu fui praeterquam, quod eos noverim.

Estne locutus cum ipsis de existentia aut progressu societatis?

Nunquam de existentia hujus societatis locutus sum, prout jam superius dixeram.

Marsiliensem cantionem, quam in Hungaricum transposuit, a quo accepit et in quali idiomate?

Cantionem hanc in Gallico idiomate accepi, sed a quo? non me reflecto; haec enim ita communis fuit, ut obvie reperiri potuerit. Ex eadem duas nonnisi strophas, primam videlicet et ultimam, in quibus termini illi injuriosi non continentur, pro tentanda duntaxat linguae Hungaricae energia, in Hungaricum transposui; versionem hanc unice cum domino Abaffy communicavi et apud eum reliqui; sed dixi ipsi, ut ubi perlegerit dilaceret, quod ipsum fecisse credo; fragmentum ego dilaceravi, et nec puto, quod alicubi existat.

Cantionem hanc cum Szent Máriay quando et ubi communicavit? quid attunc respondit idem Szent Máriay?

Cum Szent Máriay me communicasse non memini; caeterum possibile est.

Cum generali Fekete in quali nexu stetit?

In nullo nexu, nisi notitia literaria.

Unde potuit Martinovicsio dicere, quod antelatus generalis Fekete idem velit esse in Hungaria, quod fuit Kosciusko in Polonia?[1]

Ego prorsus non dixi, et si dixissem etiam, joco dixissem, sed nec eotum fuisset verum.

Quis est ille Ladislaus, ad quem versus suos hic exhibitos sub titulo: Levél Sz. Jobi Sz. Lászlohoz conscripsit et dixerit?[2]

Versus hos ad Ladislaum Szabó de Szent Job direxi, qui eotum in commissione Mohácsiensi qua actuarius constituebatur.

Qui sunt illi nationis Solones, quos in mentionata litera jam ante triennium pro navi procellosa mari comissa fortunaeque tot periculis circumsepta regenda electos fuisse dixit?[3]

Sub hac descriptione regnicolares deputationes, quae in anni 1790 diaeta constitutae sunt, intellexi, quod utique epistolam meam legenti ultro patebit.

Quid intellexit per templum patriae, quaerendo, an jam fundamentalis lapis templi hujus positus sit?[4]

Sub poetica hac expressione intellexi opera regnicolarum deputationum. Notum enim est, omnia legislationis objecta inter has deputationes subdivisa esse, ut superinde elaborata suo futuris comitiis referant.

Quid intellexit per sublimem illum finem, ad quem conspirantibus animis et socios amicos suos properare expressit?[5]

Litteraturam et culturam patriae intellexi.*

Mgr. Ladislaus Mikos m. p.

*Batsányi utólagos jegyzete: Etiam quaestio haec ultima insidiosa et invidiosa est. In illo carminis loco, de quo quaestio eadem sonat, nec vocula de sublimi fine et conspirantibus animis continetur. En ipsum versum: a' szeretet' kötelén azon-egy vég-czélra siettek...

[1] V. ö. 153. és 183. l.

[2] Levél Szentjóbi Szabó Lászlóhoz. (1793). A cenzúra mintegy egyharmadát kihúzta, s Toldy kiadása is így csonkán közli. (*Bacsányi János költeményei.* Pest, 1865.) Szinnyei Ferenc Batsányi Jánosról írt életrajzában (Bp. 1904, 39—40. l.) közölte a cenzor által kihúzott részt. A költemény Szinnyei kiadásától egyes szavakban eltérő egykorú másolata: O. L. Vertr. A. 48. fasc. Batsányi periratai 4. sz. mellékl.

[3] »Ah! Ki? s miként fogná kormányozhatni szerentsénk
Fergeteges tengerre bocsátott gyenge hajóját?
Állnak e még főbb oszlopaink? Ott vagynak é népünk
Uj Szólóni? kiket még harmadik éve ki rendeltt?«

[4] »...készül é hazánknak
Temploma? vagy leg-alább már talpköve meg van é vetve?«

[5] »Vigasztally oh kedvesem! és ti régi barátim!
Ti, kik ez országnak kebelében széllyel-oszolva
Munkálkodtok, egymástól noha messze szakadva,
A szeretet kötelén velem egy vég czélra siettek.«

1816-ban spielbergi fogságában, a vizsgálóbizottság kérdésére Batsányi részletesen ismertette 1794-es perét is. Ebben a vallomásában a Kir. Táblán történt kihallgatásáról és főleg Németh jogügyi igazgatóról így emlékezett meg (az eredeti iratok elégtek az osztrák belügyminisztérium levéltárában; magyar fordításban közli Horánszky Lajos, *Bacsányi János és kora.* Bp. 1907, 96—97. l.): »Egész Magyarországon hirhedt volt ebben az időben jellemtelenségéről és aljaslelkű rosszakaratáról Nyéki Németh János kir. ügyész,... Nevezett már az előzetes vizsgálat alkalmával oly tisztességtelen ellenszenvvel viseltetett irántam, s oly alávaló brutális fenyegetésekkel illetett, hogy az Almássy Pál ő Excellenciája elnöklete alatt működő vizsgáló-bizottság egy tagja, és pedig a valószínűleg még ma is élő Bay Ferenc, ki különben mint igen szigorú bíró volt ismeretes, tiltakozott ezen embernek jogtalan eljárása és gyalázatos magaviselete ellen. Emiatt a két úr között oly heves összeütközés keletkezett, hogy az elnöknek kellett közbelépni és tekintélyével a jelenetnek véget vetni. — Ez az akkori királyi ügyész, Németh János, gyakran eljött magános fogságomba, s ott egyfelől súlyos fenyegetésekkel, másfelől csábító igéretekkel akart kényszeríteni arra, hogy hallgassak azokról a körülményekről, melyek ügyem felderítésére, s a bíróság előtt való védelmemre szolgálnak. Ezen alkalmakkor nemcsak állásának tekintélyéről és kötelességeiről feledkezett meg, hanem még azt sem átallotta, hogy a nádor ő Fensége, sőt még ő Felsége személyével is visszaéljen. Előttem elismerte teljes ártatlanságomat, mégis oly alávaló módon sértegetett és bánt velem, hogy erre nem is találok kifejezést. S megvallom, hogy lélektani szempontból egy ember ily alávalóságának nem vagyok képes magyarázatát adni. Ezen beszélgetések után mindig ezek voltak végszavai, amit különben beszéd közben is gyakran használt: Tamen scimus quod sit innocens, sed non de hoc agitur. Igéretei abban állottak, hogy én különösen ki leszek tüntetve, magas állásban és tisztségben fogok részesülni, s donációban öt-hat falut kapok ő Felségétől, aki mint jól tudom, a kegyeknek forrása. Az én feleletem azonban mindig az volt, hogy vallomásom és igazolásom olyan lesz, mint aminő a vád, mellyel illetnek.«

44.

1795 január 19, Buda

A Kir. Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Szolártsik Sándor kihallgatásáról.

Az Ember és a Polgár Kátéjának terjesztéséről, a Marseillaise magyarra fordításáról.

Somogyi János ítélőmester által írt eredeti: O. L. Vertr. A. 47. fasc. Szolártsik periratai 8. sz. mellékl. — Egykorú hiv. másolata: O. L. Vertr. A. 42. fasc. 51. sz.

Fassio Alexandri Szolartsek
die 19ª Ian. 1795 per deputationem continuative excepta.

Descripsitne sibi Catechismum Aequalitatis et quoties? Debuit enim saepius illud copiare, siquidem uno eodemque tempore pluribus describendum dederit.

Nec semel descripsi, pluribus tamen propterea dare potui, quia per partes acceperunt, et non ad semel dedi integrum; Baranyai apud me descripsit, illo finiente partem dedi isti Kopasz et posteaquam ille descripsisset eandem partem Illés accepit.

Dum Verhovszky catechismum consignasset, quid dixit de modalitate qua societas propagari debeat? Excepitne juramentum honestatis super propaganda societate seu tum seu dum catechismum restituisset?

Posteaquam naturam societatis mihi dixisset, prout illam in fassione explicui,[1] subjunxit ut catechismum duobus darem, de juramento vero honestatis nunquam antea aliquid, tum nunc primum audivi. Naturam vero societatis sequentem esse dixit, quod societas quaepiam coalescat, cujus finis sit eruditas quaspiam membratinus conscribere, et typis etiam edere, in hunc finem necessarios etiam libros suppeditandos esse.

Recenseat in specifico, quo tempori consignavit catechismum Baronyaio, quo Illésyo, Kopaszio et Erdélyo?

Tempus determinare non possum praeterquam enim, quod laboribus occupatus fuerim, actus ipse specialem etiam attentionem non videbatur exigere, ut plane ad temporis momentum reflecterem, interim quantum me reflecto, Baronyai apud me descripsit in separata mensa, deinde postquam Baronyai descriptionem finivisset, accepit a me partem unam, sed qualem nescio ; Kopasz posteaquam hanc retulisset accepit alteram ; num deinde reliquam etiam partem, quia catechismus ille in plures phileras divisus fuerat, acceperit, me non reflecto ; caeterum hoc certum est, quod sicut per partes Kopasz illud mihi retulit, ita isti Illés consignaverim, et cogito, quod Illés iste totum opus acceperit per partes. Ultimatim autem, ubi ambo hic mihi retulissent, accepit a me Erdélyi. Hi vero omnes acceperunt in scriptura Verhovszkiana.

Quid singulo horum dixit, quando catechismum per partes describendum dedit?

Baronyai cum quotidie ad me veniret et me studiis occupari observasset, petiit continuo, ut quidpiam ad legendum darem ; hac occasione propinavi catechismum. Caeterum non memini an de fine societatis per Verhovszkium mihi insinuato indicium fecerim ; de eo vero, quod socios assummere debeat, neque dicendum aliquid fuerat, quia hoc ipsum in adnexa catechismo scarteta continebatur.

Praefati utpote Kopasz, Illés, Baronyai et Erdély retulerunt ne, cum quibus catechismum vicissim communicaverint?

Baronyai mihi dixit, quod dederit Hendryo ; de Erdélyio scio, quod dederit cuipiam comico Hungarico,[3] de Illés et Kopasz non recordor, quod aliquid eatenus mihi dixissent, et hoc etiam interroganti postea Verhovszykio retuli.

In supplementali sua declaratione agnoscit,[3] quod mentionatum catechismum etiam cum aliis, utpote Megyeri, Tomanek, Kövesdi, Fáber, Magyar et Szűz communicaverit ; recenseat ergo et quoad hos data specifica et circumstantias, qualiter cuivis horum catechismum describendum dederit, enumeret.

Nulli horum dedi catechismum, neque hoc in supplementali fassione mea recognosco, sed tantum illud, quod horum nomina fuerint mihi in commissione Viennensi praelecta et posita de eo quaestio, num illis cateshismum dederim vel ab aliis datum audiverim, et ideo volebam uti illorum testimonio, ut omnem etiam, si quo contra me ex horum parte esset, suspicionem amoliret.

[1] Ld. *Iratok* 41. sz.
[2] Sehy Ferenc.
[3] Szolártsik jan. 15-i, írásban beterjesztett vallomása. v. ö. 119. l.

Hungarico sartori Pestiensi Csiszár nomine aeque obtulit catechismum?

Sartorem hunc quidem nosco, sed mea vita non obtuli illi catechismum, neque de hac societate sermonem unquam habui.

Quando Erdelyo catechismum consignasset, quid ille reposuit?

Nihil, quia me inscio illum accepit, sed dum retulisset dixit se cum comico Hungarico communicasse; recordor quidem in fassione mea Viennensi hoc adnotatum esse,[1] quod Erdély se catechismum ab alio jam habere mihi dixerit; verum hoc ita intelligendum est, quod dum per consiliarem aulicum Boros Erdély de catechismo examinatus fuisset, illum se ab alio et non a me accepisse confessus sit, et hoc ipsum mihi postea retulerit.

Manifestavit ne aliquis per signa semet socium esse?

Nemo.

Quos scit adhuc alios praeter illos quos susceperat esse membra societatis?

Neminem.

Nonne alicui ex amicis et cognatis suis catechismum hunc literatorie transmiserit?

Nemini.

Catechismi Societatis Reformatorum qualem habet notitiam?

Nullam.

Debuit habere, quia Barcnyaio hoc dixit, quod si diaeta celebrata fuerit rustici inter Status admissionem sui petituri sint?

Hoc me dixisse non recordor, et si dixi, certe non ex antelato catechismo, sed quod alio ex motivo hoc petere possint.

In nuperrime authenticata sua fassione fecit mentionem, quod ad mensam Abaffianam sermo fuerit de versoribus Literarum ad Imperatorem et cantionis Marsiliensis,[2] fors eadem occasione versor ille aut se manifestavit, aut per praesentes manifestatus est?

Quantum me reflecto, hoc unice in provocata fassione mea dixeram, quod Szentmarjaio exprobratum fuerit, cur factum illud in defunctum Gyurkovits derivaverit? Plura nec modo dicere possum, quia de versore nihil aliud dictum fuerat.

Catechismus quem a Verhovszky accepit fuit ne propria Verhovszkiana scriptura?

Cum scripturam Verhovszkianam non noscam, dicere non possum; judico tamen propriam illius fuisse, cum ab eodem acceperim.

Mgr. Joannes Somogyi. m. p.

Anno 1795 die 20a Ian. idem Alexander Szolártsek rursum in praesentiam deputationis fine confrontationis adductus est; qua occasione Michael Baronyai ad oculos eidem dixerat, quod catechismus quem acceperat fuerit propria scriptura Szolártsekiana, quam optime novit velut illius conscholaris. Alexandro Szolártsek hoc ipsum negante.

Mgr. Joannes Somogyi m. p.

[1] Ld. 167. l.
[2] V. ö. 172. l.

Die eadem posita fuit sequens quaestio:
Iam identidem interrogatus est de versore cantionis Marsiliensis, et, identidem hoc dixit, quod nesciat; quomodo ergo potuit referre isti Szentmarjai, quod professor Krail verterit?[1]

Cantionem Marsiliens*em* non nosco, neque recordor me hoc Szentmarjaio dixisse.

Cujus manu sunt exhibiti versus conscripti?

Non scio, mea non sunt, Viennae fassus sum,[2] quod scriptura sit Abaffiana, veru*m* si epistolas ejus, quas accipere solebam, conferam, discrimen esse observo.

Mgr. Joannes Somogyi m.p.

45.

1792 január 27, Buda

Szentjóbi Szabó Lászlónak a Kir. Táblához benyujtott írásbeli vallomása a Szabadság és Egyenlőség Társaságába való bekapcsolódásáról és Fodor Gerzson beszervezéséről

Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 44. fasc. Sz. Szabó periratai, 6. sz. mellékl.
Egykorú hiv. másolata: O. L. Vertr. A. 42. fasc. 76. sz.

Hajnóczy a bécsi vizsgálóbizottság előtt elmondta, hogy Szentjóbit[1] is megnyerte a Szabadság és Egyenlőség Társasága számára, s hogy Szentjóbi viszont Fodor Gerszon tanárt avatta be a mozgalom titkaiba. (Ld. 95. l.) Ennek alapján a jogügyi igazgató a költőt is felvette az elfogatandók listájára. Miközben a nádor kérésére az osztrák rendőrség Bécsben kereste, dec. 11-én Wittmaesser városkapitány felismerte Pesten az utcán, s azonnal le is tartóztatta. *(Jegyzőkönyv* No 179/3, 185/2, 188 és 196/7.)

[1] V. ö. 121. és 290. l.
[2] V. ö. 121. l.
[3] Szentjóbi Szabó László (1767—1795) a költő, kisbirtokos köznemesi család sarja volt. (A Tábla utasítására készített összeírás szerint ingatlan vagyona a következőkből állt: 1. A nógrádmegyei Fábiánfalva pusztán 50 mérő allodiális szántó és 23 mérő rét, rajta egy lakóház »in mediocri statu« és néhány gazdasági épület. 2. Az ugyancsak nógrádmegyei Petőn 108 mérő szántó és 43 mérő rét, egy ház és egy kis vizimalom az Ipolyon. — Nógrád megye 1795. ápr. 18.-i jelentése: O. L. Curiai lt. Martinovics fasc. II. köteg, 16. sz.) Tanulmányait a debreceni ref. kollégiumban végezte, s először pap akart lenni. 1786-ban tanítónak állt be a nagyváradi állami iskolába. Mint latinul, németül és fraciául tudó művelt nemes ifjú, bekerült az ottani arisztokrata társaságba, s a Teleki-család pártfogására II. József 1789-ben kinevezte a nagybányai volt minorita iskolához tanárnak. 1790-ben református vallása miatt állását elvesztette. Pestre ment, ahol az egyetemen jogot tanult. Itt a Ráday családdal került közelebbi kapcsolatba. 1792-ben Bihar megye tiszteletbeli aljegyzője, de valóságos aljegyzővé való megválasztását már nem sikerült keresztülvinnie. 1793-ban Teleki Sámuel gr. erdélyi kancellár és bihari főispán maga mellé vette titkárnak. (Életrajza: Szinnyei, XIII. 244. h., és Pintér Jenő, *A magyar irodalom története*, IV. 632—640. l. — V. ö. még B[odó] L., *Adalékok a Martinovics pörhöz. Vasárnapi Ujság* XVI., 1869, 169—170. l. és Pergen levele a nádorhoz, 1794. dec. 14.: O. L. Vertr. A. 37. fasc. 220. sz.) Szentjóbi jozefinista volt, (József halálára írt sírversében: »nagyobb volt az egész századnál!« Toldy F., *Szentjóbi Szabó L. költői munkái.* Pest, 1865, 62. l.) s ahogy Batsányi, ő is lelkesedéssel figyelte a francia forradalom eseményeit, bár osztályhelyzeténél fogva nézetei korántsem voltak oly radikálisak, mint barátjáé. (Ld. Mirabeau halálára írt költeményét: Toldy *i. m.* 54. l.) Ferenc királyt

Első kihallgatása december 27.-én történt. Ugyanaznap Fodor Gerzson nagykőrösi tanár már ellene vallott: Szabó sokat beszélt neki egy »mostanában alakult titkos társaságról«, annak céljáról, a kátéról, amit Hajnóczytól kapott, sőt a titkos jeleket is megmutatta neki (v. ö. 677. l.). Szabó azonban mindent tagadott : semmit sem tud a társaságról, sem a Kátéról, így nem is beszélhetett róla Fodornak. (Sz. Szabó periratai 3. sz. mellékl.) Január elején írt írásbeli vallomásában azután részletesen elmondta, hogyan ismerkedett meg Hajnóczyval, majd Fodorral, miről beszélgetett egyikkel és másikkal, de továbbra is tagadta, hogy a társaságról valamit is tudna. Igaz, — mondotta — hogy 1794 szeptemberében átutazva Nagykörösön, különféle dolgokról beszélt Fodorral. Így »de summa improportione inter divitias venerabilis cleri et paupertatem status publici locutum fuisse, sed haec observatio nec nova nec mea est.« Szóba került a forradalom is, ő azonban kifejtette, hogy »nihil tristius et infelicius vel cogitari posse, quam si in patria nostra revolutionem fieri contingeret, ubi conditio conditionis, status status et religio religionis sacrificium esse deberet ; et certe hic est meus de revolutione sensus!..« (*U. o.* 4. sz. mellékl.) Január 24.-én szembesítették Fodorral, aki megismételte korábbi vallomását. Erre Szabó megtört és bevallotta, úgy történt minden, ahogy Fodor mondta. (Fodor G. periratai 3. sz. mellékl. ; másolata : Sz. Szabó periratai 5. sz. mellékl.) Január 27.-én beadott alábbi írásbeli vallomásában azután részletesen előadta a történteket.

Quidquid ego in priori mea fassione exposui : illis nunc quoque inhaereo. Nihil horum est falsum, sed alia quaedam vera subticui. Nunc quoniam et bona fides et honestas et res ipsa ultimum candorem exigunt conscientiam meam securus idem, lubensque sincerissime adaperiam! Cum et hactenus haec mihi sola fidem fecerit, meque consolata fuerit et alioquin in toto hoc casu non tam res facti, quam causa animi subversari mihi videatur.

Duae hic imprimis occurrunt personae, cum quibus me praesens fatalitas copulavit : dominus Hajnóczy et *dominus* Szentmarjai. Cum utroque horum dum Budae anno 1793 habitassem notitiam contraxi, quae post meum quoque abinde discessum inter nos mansit.

Mense Aprili 1794, antequam in *inclitum comitatum* Bihariensem descendissem, in praesidio Budae obviam factus domino Szent Marjai eumdem adeo. Occupatus erat ille tunc in versione Contractus Socialis unius ex operibus Roussonis. Praelegit mihi quaedam ex his quae vertebat,[1] ad quae ego observationes meas genium linguae tangentes adjeci. Taliter inter nos sermo de rebus Gallorum nascitur; tum ille mihi: »Scisne signa jacobinorum?« Ego vero inquam, nec tales existere scio! Depingit mihi tum tria signa : ☿ ⚓ = et explicat, additque, haec tantum intra quatuor oculos fieri solere, correspondentias vero eorum non per litteras, sed viva de loco in locum euntium voce foveri. Sed haec ille mihi nec eo proposito dicebat, ut me in societatem assumeret, nec ego tali animo excepi quasi me obligassem. Narravit mihi rem novam et prout ille nullum ex hoc secretum facere mihi videbatur, ita ego quoque hoc totum adeo neglexi et adeo indiferens esse existimavi, ut pluribus quoque dixerim, adjiciendo : Totam rem mihi prorsus superfluam videri, cum omnis revolutio aut sponte sua veniat aut certe cogi non possit nec debeat.

trónraléptekor egy alkalmi színdarabbal köszöntötte, amelynek célja lett volna az állás nélkül tengődő költő dinasztia-hűségét bizonyítani, de amelyből ki-ki csillannak a szerző jozefinista elvei. (*Mátyás király, vagy a nép szeretete jámbor fejedelmek jutalma.* Nemzeti érzékenyjáték. Buda, 1792. Kiadva : Olcsó Kvtár, 135. sz. V. ö. Gyulay Pál bevezető sorait *u. o.*) Elfogatásakor az ifjabb Ráday Gedeon gr. megdöbbenve írta sógornőjének, br. Prónay Ágnesnek, Eperjesre : »Wer hätte von ihm gedacht. Mein Vater ist sehr böse auf ihm.« Mire a címzett ezt válaszolta : »So geht es unruhigen Leuten, die mit nichts zufrieden sind, und selbst nicht wissen, was sie haben wollen.« (1794 dec. 16. és 27: Ráday Kvt. Ms. Feldolgozatlan kéziratok I. fasc. 10. köteg.)

[1] V. ö. 116. és 121. l.

Ubi circa initium mensis Julii 1794 ex acidulis Füredienses reversus essem, accedo dominum Hajnoczy: Exprobrat mihi, quod eundem negligere incipiam. Mox ostendit mihi primo memoratum jam catechismum aeconomicum, dicit esse libellum novissimum, et laudat.[1] Ubi ego hunc in manus accepissem: »Habeo, inquit, adhuc etiam aliquid aliud ad communicandum. Ecce! hic est popularis quidem catechismus Galli Le Montagne.« Incipit praelegere, ego partim attendo partim libellum volvo. Inter legendum respicit me, et modicum cogitando quaerit, quamdiu hic sim mansurus? Respondeo, propter diversa familiae negotia tantisper mihi commorandum esse. Interea dicit ille porro: »Posset hunc libellum vertere; alioquin nihil habet ad agendum et est Hungarus bonus.« Ego laudo opusculum et versionem promitto. Postquam mihi dominus idem Hajnoczy totum catechismum L. Montagne praelegisset, dicit: »Hos ergo duos catechismos ad se recipiat, alterum ut vertat, alterum ut uniant duobus, sed fidis et probis viris communicet ac describi faciat. Caeterum, inquit porro, ratione hujus quaedam adhuc subjungenda habeo: catechismus iste uni tantum societati proprius est, cujus et signa et regulas statim dabo.« Depingit tum signum ℑ, quod ego dum vidissem dico, jam haec ego scio. Ad quod ille me severius quidem sed bono animo intuens: »Ergo jam caetera scit?« Scio, inquam! »Valde bene est! faciat itaque, quod promisit, et mihi de altero, cui dabit, referat.«

Sic ad me fatalis ille catechismus devenit! Sic illum accepi, certe invitus et renitens, non ut placuisset mihi, sed ut complaceam alteri! Sic illum accepi, ut tunc statim firmissime proposuerim, ne aut ipse ejus usum faciam, nec cum alio communicem; id, quod etiam praestiti.

Post duas circiter septimanas utrumque catechismum *domino* Hajnoczy restituo. Interrogat an verterim? Repono: me pluribus occupationibus fuisse impeditum. An alterum communicaverim? Dixi, me non fuisse Pestini. »Ubi ergo? Körösini, et incipio laudare *dominum* Fodor, quod sit vir praestans et quod recenter ex Imperio rediverit, ubi diutius commoratus est. »Iam, inquit, et ego ipsum laudari audivi. Non communicavit cum ipso catechismum?« Non; sed promisi; quia interim jam mihi abeundum est, mittat ipsi secure. Quaerit tum ex me, an Fodor frequentius venire soleat Pestinum? Respondeo: impedit ipsum defectus notitiae. Offert se *dominus* Hajnoczy et tum ipsi incidit, nonne idem etiam hunc catechismum vertere posset? Vere bene, inquam, mittat ipsi utrumque catechismum, sed potius etiam alios libros; videtur enim lecturae defectu laborare. »Mittam omnia!« — Et sic adscribit ipsius nomen, domum oppidanorum Körösiensium hic Pestini existentem unde praemissa expedire possit, et insuper hospitium suum in Aquatica conductum, quo se proximius translaturus erat. Hoc mihi dat et requirit, ut hoc *domino* Fodor transponam, eidem de catechismo scribam, insuper moneam, ut data occasione Pestinum veniens se visitet. Promisi ego me haec facturum, sed non feci; nec prout tardius cognovi, quidquam dominus Hajnoczy transmisit.

Ex praemissis certe candidissime expositis apparet et verus causae et internus animi mei status. Alter nempe incepit alter non perfecit. Ego vero partim cupiditate quadam animi ductus, ut ignota noscam, partim falsa quadam verecundia detentus, ne aliorum in me confidentiam negligere ac

[1] Előző, már említett írásbeli vallomásában mondotta, hogy Hajnóczy valami német gazdasági munkát mutatott neki, azzal, hogy érdemes volna magyarra lefordítani. (Sz. Szabó periratai, 4. sz. mellékl.)

laedere videar, inter utrumque fluctuavi, nec mansi integer nec factus sum malus.

Quod denique d*omin*um Fodor concernit: Agnosco, nihil a vero alienum fassus est! In hoc tantum bonus vir memoria, non animo erravit, quod duo tempora a se invicem remota conjunxerit. Dixi ego ista omnia, sed non eodem die, non eodem tempore. Hanc itaque fassionem non arguam, sed adjuvabo. Res se sic habet: Dum ego mense Iulio 1794 per breve illud tempus Körösini constitutus d*omin*um Fodor accessissem, incipimus de Gallis sermonem. Quaerit tum ille ex me, nonne scirem de quodam catechismo, quem ille circumferri audit, cujus prima quaestio dicitur esse »Mi vagy Te? Barom! — Ki barma? A királlyé, a papoké, a nemeseké!« — Tum ego eidem ad partem vocato dico: Catechismum hunc alicui societati ad instar latomorum tectae proprium esse. Mirabundus ille: »Existit ne talis societas?« Existit, inquam, et haec habet signa: depingo memorata tria et addo, hoc tantum intra quatuor oculos fieri, ipsam vero societatem per memoriam huc et illuc euntium correspondere. Sed haec ego plane non isto animo protuli, quasi d*omin*um Fodor in societatem assumpsissem, in quam nec ego assumptus fui; ex oportuno tantum incidenti narravi aliquid novi. Et certe debeo hic testimonium reddere et d*omi*no Fodor, qui hanc societatem aperte impugnavit, et hominum animos praecipitari, rem inquam dicebat; et mihi, qui omnem revolutionem patriae nefors intentatam, ipso praesente, ex animo detestabar; ideoque adjeci, rem totam hanc tanti momenti non esse, nec ullum ex ea aut regi aut nobilitati aut saluti publicae periculum imminere. Caeterum catechismum istud continere quasdam veritates, sed innoxias, quem etiam ipsi me missurum promisi. Haec tunc et non amplius hac de materia inter nos dicta sunt. Ubi autem Vienna redux mense Septembri Kőrősinum divertissem, verum est primum meum ad d*omin*um Fodor verbum fuisse: »Nonne credebas me interceptum? Nonne tibi verebaris?« Sed haec quidem joci causa, non serio a me prolata sunt; prout enim ego ex parte mea nunquam certe credidissem, ut aliquando ad deploratum statum istum deveniendum mihi sit; tanto minus poteram simile fatum d*omi*no Fodor, viro nempe in pleno sensu innocentissimo promittere. Mox alia quadam vice incipimus de interceptis loqui. Interrogat me d*omin*us Fodor, quae possit esse causa, quod isti abducti habeantur? An non hoc, quod nos quoque scimus? Ad quae ego: Haec res tantae molis non est. Viennae revolutio metuebatur, nam et vigiliae triplicatae sunt et portae urbis adparatae, ut in omnem casum ac eventum praecludi possint. Tum ille: »Hujus vero criminis nostri Hungari participes esse non potuerunt?« Repono: hoc neque mihi credibile videri; caeterum ego de his quoque gravius aliquid narravi audio, quam nobis constat; dicitur, quod hi bona statui ecclesiastico adempta in usus publicos, alleviandumque a contributione populum convertere voluerint; circumferuntur adhuc varia de ipsis, illi respondeant pro se, si temerarium quid ausi sint. Bene reflecto, hac occasione me interrogasse, non ne aliquid ipsi Buda missum sit? Negat. Ergo inquam, tanto magis nos quod metuamus non habemus; totum enim hoc, quod inter nos intercessit est nihil. Ita ego discursum hunc clausi et amplius aut interceptorum aut catechismi ne verbo quidem meminimus. Ego enim pro parte mea sollicite cavi, ne quid a me in publicum exeat, ideoque dum haec d*omi*no Fodor narrassem, subinde dolens, quod non silentio presserim, adjeci statim digito minitabundus: De erről, nem kell ám senkinek szóllani!

Dicam nunc illud quoque unde mihi constet, quod societas haec periculum aliquod statui ecclesiastico intenderit: Et publicus rumor pertulit huc ea, quae dominus Comes Sigray Veszprimii dixerat inter reliqua, se nempe nullo aliquo malo patriam involvere, sed adimenda cleri bona in hujus usus applicare ac convertere voluisse; et verum est, reverendum dominum Martinovits ita se Viennae defendisse, inter adempta sibi scripta fasciculo N. N., nisi ille disjectus foret, esse planum aliquod imperatoris Leopoldi, quod erat, ut adempta clero bona publico cedant, populusque ab onere contributionis qua qua ratione relevetur, et hoc se in effectum deducere voluisse. Et praeterea, dum aliquando cum domino Hajnoczy conversarer, bene memini eundem dixisse: olim clerus et plurima et maxima onera tulit et ipse militabat et ex decimis suis banderia intertenere debebat; Utinam nunc populo, qui haec omnia tolerat decima saltim remitteretur. Si quid itaque ego de graviori hujus societatis molimine amplius scivi, illud sane vel publico rumori vel auditui vel conjecturis, nihil vero positivae scientiae debeo, imo optima conscientia adjiciendum mihi est, me nunc primo intelligere, quod haec credidisse et quaedam ex his aliis dixisse, delictum sit, cum illud mihi revera imputetur.

Quidquid ultra haec ad uberiorem defensionem aut exculpationem mei pertinere videbitur, illud suo loco et tempori reservo. Liceat hoc unicum omnibus precibus efflagitare, ut defluxus causae nostrae, quo fieri potest acceleretur. Res ipsa ad omnem affectum excitandum loquitur, in quam ineluctabilibus miseriis constituamur. Si grande quid deliquimus, illa puniendi potestas eadem esse non desinet, etiamsi differatur; si vero rem malam ex ignorantia indifferentem esse existimavimus aut animum nostrum, alioquin parvum firmum speciosus aliquis error lusit ac detinuit; supplico considerari, vix aliquem ad innocentiam nisi peccando pervenire; ab animis vero nostris omnem sane pravitatem ac malitiam, imo ipsam quoque voluntatem procul abfuisse!

Ladislaus Szabó m.p.

Ez az írásbeli vallomás felolvastatván a vizsgálóbizottság előtt, az jan. 29.-én maga elé idézte Szabót, hogy tisztázza: mindkét kátét olvasta-e, s fölvétetett-e a titkos társaságok tagjául — ahogy Hajnóczy vallotta — vagy sem. Szabó megmaradt az írásbeli vallomásában mondottaknál. (Sz. Szabó periratai 7. sz. mellékl.) Febr. 12.-én a bizottság szembesítette őt Hajnóczyval. Ez szemébe mondotta, hogy mindkét kátét átadta neki, és hogy Körösről visszatérve Szabó maga mondotta neki: Fodorral is megismertette a latin kátét. Szabó azonban továbbra is kitartott amellett, hogy csak Az Ember és a Polgár Kátéját kapta meg (a másik Hajnóczytól átadott munka a már említett német gazdasági tankönyv volt), s hogy Fodorral a káté szövegét nem közölte. (U. o. 8. sz. mellékl.)

46.

1795 január 28, Buda

A Kir. Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Versegi Ferenc kihallgatásáról.

Az Ember és a Polgár Kátéjával kapcsolatos kérdésekről, Marseillaise-fordításáról, a forradalmi röpiratokról és személyi kapcsolatairól.

Somogyi János ítélőmester által írt eredeti: O. L. Vertr. A. 43. fasc. Versegi periratai 4. sz. mellékl. — Egykorú hiv. másolata: O. L. Vertr. A. 42. fasc. 74. sz.

Fassio Francisci Versegi
die 28 Jan. 1795 coram deputatione excepta.

Regulas Instituti Reformatorum sub titulo: Maxime de conduit et traits de Constitution Politique du Bodin.[1] quas Hajnoczy ad calamum dictavit, cum quo communicavit?

Cum Gallicam linguam non calleam, mihi opus quidpiam sub praeallato titulo communicatum nunquam fuit; imo nec recordor mentionem illius aliquando factam fuisse.

Post interceptionem Martinovichianam ubi et quando combussit tam suum, quam Hajnoczianum exemplar catechismi?

Meum exemplar ante Martinovichianam adhuc incaptivationem combussi; Hajnoczianum vero cum initio praeteriti mensis Aug. in proprio meo hospitio: nolebat enim illico Hajnoczi consentire, ut suum etiam exemplar comburatur, asserendo, quod cum aliis etiam adhuc velit communicare et ipse in hospitio suo foco pro combustione idoneo destituatur; sed posteaquam continuo ad comburendum sollicitassem, attulit tandem fasciculum scriptorum, quem pro, uti dixi, cum initio mensis Augusti concremaveram. Scripta haec, quantum observare potui, in dilaceratione erant lingua Gallica concinnata. Caeterum de nexu Martinovichiano mihi plane nihil constabat; imo posteaquam etiam ille interceptus fuisset celabant causam asseverando, quod non propter catechismum, qui inter nos communicabatur, verum propter pecuniariam aliquam imposturam et fruges Gallis administratas ad captivitatem deductus sit.

Hac ratione ergo propagatio catechismi duravit etiam post Martinovichianam interceptionem?

Hoc non scio; Hajnoczy enim nihil ultra mihi manifestavit quam quod propagare velit catechismum; verum an fecerit? mihi non constat.

Quis est author versuum: Ibregy hazánk bajnok népe?[2]

Adhuc anno 1793 Szentmarjai attulit mihi Gallicum horum versuum exemplar sive cantilenam Marsiliensem, requirendo, ut in linguam Hungaricam transponerem. Sed quia Gallice non scio, reliquit apud

[1] V. ö. 95. s köv. l.
[2] Versegi Marseillaise-fordításának kezdősora. Ld. az I. k.-ben.

me crudam quampiam Germanicam versionem. Ego interim tunc in linguam patriam non verteram, verum anno 1794 Hajnoczy frequentissime et continuis, ut ita dicam, mallei ictibus versionem hanc adurserat, dicendo, ut inter caetera ly etiam Leventa adderem et cantionem totam ad Hungaros atque una ad musicum concentum applicarem. Attulit etiam duplicem cantilenae hujus Germanicam versionem. Et sic continuis illius sollicitationibus tandem victus tunc demum praestiti, quod voluerat, quando Szent Marjai aliam Hungaricam versionem exhibuisset, quae tamen cantari non potuit, ut adeo meus labor unice in traductione versuum ad tactus musicos deffiniatur; haec autem circa medium Julii 1794 acciderunt, et ego cum nemine al o versus hos, quam cum Hájnoczy et medico Krammer communicavi, et cum his etiam ideo tantum, quod speraverim eosdem non abusuros.[1]

Regulas societatis seu receptionis dictavit ne etiam Patri Mak, Juhász et Landerer?

Ad calamum tantum Patri Mak dictavi; Patri Juhász et Landerer dedi utrumque catechismum describendum ac etiam regulas Catechismi Hominis et Civis. De eo tantum dubito an regulas Societatis Reformatorum etiam P. Juhász dederim; Landerer tamen has etiam habuit. P. Juhász Catechismum Hominis et Civis totum sibi descripsit, sed Societatis Reformatorum catechismum necdum finivit; Landerer vero utrumque catechismum ex integro descripserat.

Ex quibus indiciis concludit Patrem Juhász dum cum eodem catechismum communicasset, jam de hoc negotio informatum fuisse?

1mum indicium est, quod antequam catechismum communicassem, superiore aestate certa occasione cum sene quapiam domina Patrem Juhász inviseram et una postomodum Pestinum transivimus. Aderat tunc Pestini Martinovits, ad quem invisendum P. Juhász me invitaverat, non quidem causa amplectendae hujus societatis verum unice familiaritatis gratia, cum P. Juhász nexum quempiam sanguinis cum Martinovits habuerit. Interim dum per pontem transiremus P. Juhász dixit mihi haec formalia: Most vagyon egy okos társaság! Ego quidem nihil respondi, sed quia tunc jam initiatus fueram, gravem concepi suspicionem, an non societatem nostram idem P. Juhász tangere voluerit. — 2dum indicium illud est, quod in ipso actu initiationis mihi manifestaverit, se per Laczkovics suscipi debuisse. Verum interrogaverit Laczkovicsium num ego requisita scripta habeam, et cum ab eodem Laczkovics me omnino habere intellexisset praelegerit ad me recurrere.

Literas ad Imperatorem et Regem Hungariae, versus Croaticos arbori libertatis Zágrábiae affixos, prout et scriptum: Vox clamantis in deserto ad Hungaros a quo accepit et cum quibus communicavit?

Anno 1793 Szent-Marjai dedit mihi Goranyianas Literas ad imperatorem scriptas dicendo, quod litterae hae ex Moniteur excerptae sint et in linguam Germanicam transpositae et quod exemplar illud ex Moniteur, in quo provocatae literae continentur, Viennae supressum sit; quapropter literae hae alio canali primo Posonium, deinde horsum

[1] Ahogy Krammer József pesti orvos jelentéséből tudjuk, Versegi a Marseillaisen kívül a Carmagnole és a Ça ira... egy-egy példányát is átadta neki. (*Jegyzőkönyv* No 205.)

in scripto communicari debuerunt. Adursit harum litterarum versionem in Hungaricum, quod tamen non praestiti, verum cum medico Kramer communicavi.

Versus Croaticos attulit mihi Hajnoczy cum requisitione ut in Hungaricum verterem; ego rem distuli. Hajnoczy interim sollicitare non desiit et quia linguam Croaticam non intelligo, porrexit etiam crudam quampiam versionem Latinam; verum neque tunc adhuc manum versioni admoveram. Ast ubi Hungaricam versionem mihi exhibuisset id. unice praestiti, ut in melioris qualitatis metrum, prout Marsiliensem cantilenam, versus eosdem redegerim, hos tamen cum nemine alio, quam cum Hajnoczy communicavi, et receptum ab eodem meum exemplar illico combusseram. Occurrit praeterea id etiam observatu dignum, quod versio haec cum fine mensis Iuly facta fuerit, et ideo in publicum amplius dimanare non potuerit. Hajnoczyum praeterea suspexerim semper a prudentia, quapropter cogitabam sinistrum quempiam usum eundem nunquam facturum.

Scriptum: Vox clamantis in deserto perinde Hajnoczy mecum communicaverat; authorem illius non manifestavit. Potest esse, quod illud cum P. Mak communicaverim, sed neque hoc pro certo possum statuere, cum alio autem nemine contuli.

Habuit ne notitiam cum Bacsányi et qualem?

Habui adhuc temporibus Josephinis, etiam correspondentiam propter Musaeum Hungaricum.[1] An autem fuerit idem Bacsányi membrum occultae hujus societatis, mihi non constat.

Cum rationum officiali Neümillner[!] seu Ujgyörgyi est ne aliquid de societate locutus?

Non sum locutus.

Enumeret quos adhuc scit per Hajnoczy, Szent Marjai et Laczkovits in societatem assumptos esse.

Neminem scio.

Apud Landerer absque censura curavit ne aliquid imprimi vel scitne alios simile quid imprimi curasse?

Non curavi, nec de aliis quidquam mihi constat.

Dixit ne aliquid Hajnotzy de authore Societatis Rerformatorum?

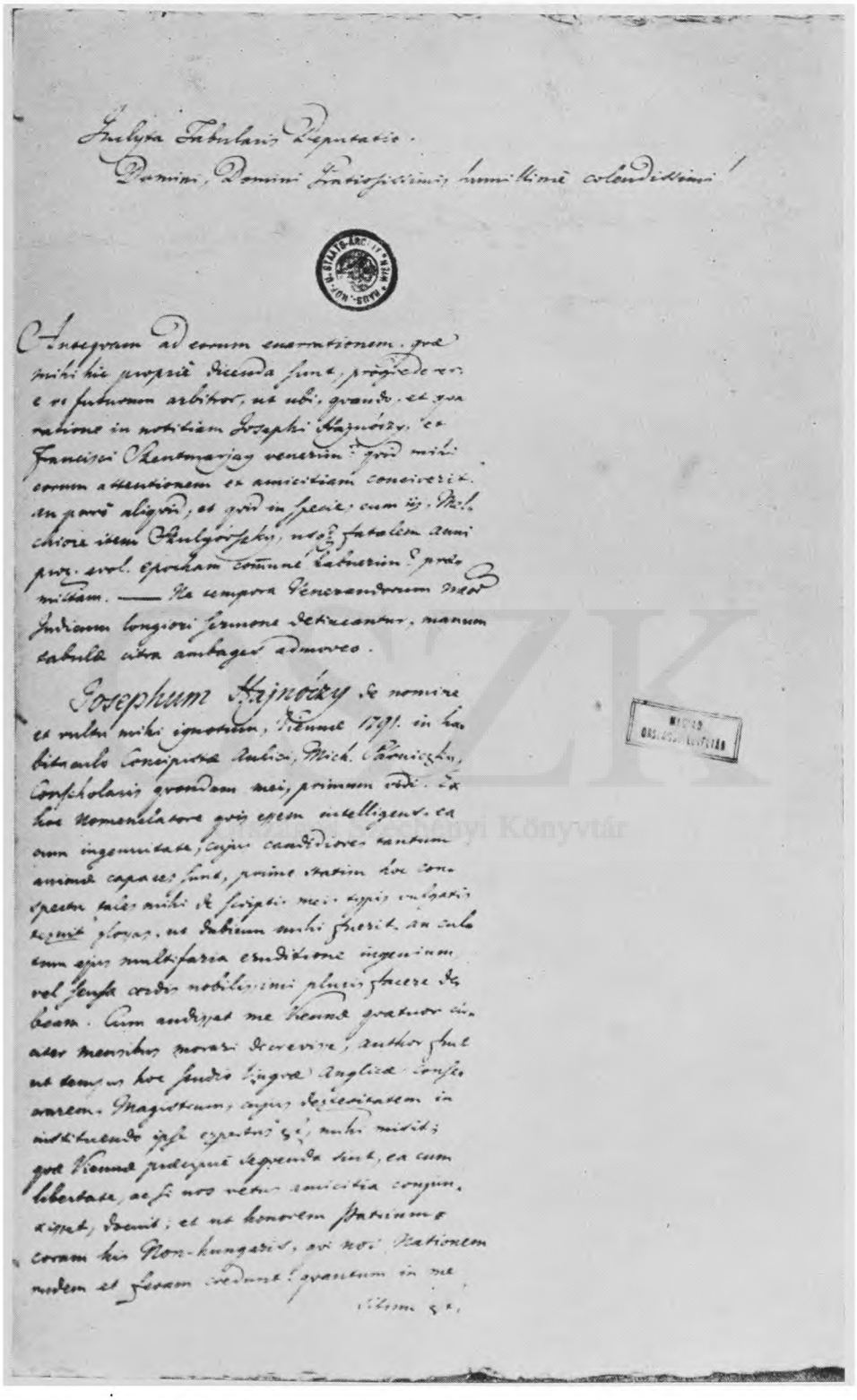
Nihil unquam dixit.

In Croatia prope 40 millia in societatem hanc assumpta fuisse, ex quo signanter intellexit?[2]

Authorem assignare non possum, verum ex communi rumore audivi, quod in Croatia quadraginta millia hominum in armis sint, non autem quod in societatem hanc assumpta fuerint.

[1] A Batsányi, Kazinczy és Baróti Szabó Dávid szerkesztésében 1789-ben Kassán megindult *Magyar Muzeum* c. szépirodalmi folyóirat.

[2] V. ö. 319. l.

Kazinczy Ferenc írásbeli vallomásának első lapja
(Ld. 343—344. l.)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Professores Koppi, Krail, Barics et Halitzky[1] noscit ne? qualem hi, prout et Abaffy seu catechismi, sive societatis notitiam habebant?

Nosco omnes hos; utrum notitiam societatis hujus habuerint? — mihi non constat.

Mgr. Ioannes Somogyi m. p.

47.

1795 február 4, Buda

Kazinczy Ferencnek a Kir. Táblához benyujtott írásbeli vallomása Hajnóczyval, Szentmarjayval és Szulyovszkyval való kapcsolatairól, a Reformátorok Társaságába való felvételéről

Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 44. fasc. Kazinczy F. periratai 4. sz. mellékl. — Egykorú hiv. másolata: O. L. Vertr. A. 42. fasc. 93. sz.

Szentmarjay a bécsi vizsgálóbizottság előtt Kazinczy Ferencet is felsorolta a Reformátorok Társaságába beszervezettek közt. Így az elsők között őt is elfogták. (Elfogatásának és vizsgálati fogságának történetét részletesen elmondja ő maga a *Fogságom naplója* elején. V. ö. még *Kazinczy ismeretlen levelei*, 319. s köv. l. — Fáy Ágoston zemplénmegyei alispán jelentése a Kazinczy lakásán tartott házkutatásról: O. L. Vertr. A. 52. fasc. ad A 20. köteg. Az alispán 1795 ápr. 20.-i jelentését, melyben jelenti, hogy Kazinczynak saját nevén semilyen ingatlan vagyona nincsen (anyja nevén volt minden) közölte latinul és magyar fordításban Dongó Gyárfás Géza, *A zempléni jakubinusok birtok-történetéhez. Adalékok Zemplén megye történetéhez.* VIII, 1912, 83—85. l.)

Kazinczy a *Fogságom naplójában* említi, hogy Szulyovszky Menyhért, akivel együtt hozták fel Budára, a pesti révnél, egy alkalmas pillanatban odasúgta neki: »Öcsém uram, legyen erős, ne valljon semmit.« Kazinczy egy hónapon keresztül tagadott. (Periratai 3. sz. mellékl. V. ö. *Fogságom naplója*, dec. 29.) Nem vallott mindaddig, míg a jogügyi igazgató meg nem mutatta neki Szulyovszky írásbeli vallomását, amelyik vele kapcsolatban is mindent felfedett. (V. ö. *Iratok* 75. sz. és *Fogságom naplója*, jan. 30.) Erre febr. 3.-án vagy 4.-én írta meg alábbi írásbeli vallomását.

Inclyta Tabularis Deputatio,
Domini, Domini Gratiosissimi, humillime Colendissimi!

Antequam[a] ad eorum enarrationem, quae mihi hic proprie dicenda sunt, progrederer, e re futurum arbitror, ut ubi, quando et qua ratione in notitiam Josephi Hajnóczy et Francisci Szentmarjay venerim? quid mihi eorum attentionem et amicitiam conciverit? an porro aliquid et quid in specie cum iis, Melchiore item Szulyóvszky, usque fatalem anni proxime evoluti epocham commune habuerim? praemittam. Ne tempora venerandorum meorum judicum longiori sermone detineantur, manum tabulae citra ambages admoveo.

a) Kazinczy a *qu* betűt következetesen *qv*-nek írta minden esetben.

[1] Haliczky András Frigyes (1753—1830) előbb világi pap, később tanár, 1792 óta a pesti egyetemen a német nyelv és irodalom professzora. Szabadkőműves. (*Jancsó*, 210. l.) A Szolártsik vallomásában felhozott vádak miatt ellene is eljárás indult, de ennek nem volt semmilyen következménye. (*József nádor iratai*, I. Iratok 8. sz. Életrajzát, munkáit ld.: *Szinnyei*, IV. 346. h.)

JOSEPHUM HAJNÓCZY[1] de nomine et vultu mihi ignotum, Viennae 1791 in habitaculo concipistae aulici Mich*aelis* Párniczky[2], conscholaris quondam mei, primum vidi. Ex hoc nomenclatore quis essem intelligens, ea cum ingenuitate, cujus candidiores tantum animae capaces sunt, primo statim hoc conspectu tales mihí de scriptis meis typis vulgatis texuit glossas, ut dubium mihi fuerit, an cultum ejus multifaria eruditione ingenium, vel sensa cordis nobilissimi pluris facere debeam. Cum audisset me Viennae quatuor circiter mensibus morari decrevisse, author fuit ut tempus hoc studio linguae Anglicae consecrarem, magistrum, cujus dexteritatem in instituendo ipse expertus est, mihi misit; quae Viennae praecipue sequenda sint, ea cum libertate, ac si nos vetus amicitia conjunxisset, docuit, et ut honorem patrium coram his Non-Hungaris, qui nos nationem rudem et feram credunt, quantum in me situm est, vindicarem, calore, qui mihi illum etiam sine tantis meritis respectabilem reddidisset, hortabatur. Crevit veneratio et amor meus erga virum de me tantum meritum, dum ex Samuele Sebestyén Comaromiensi, qui illo *vice*-comite geometra serviverat,[3] brevi postea audirem, quanta innocentia temporibus et locis difficillimis munus suum gesserit, et quod incrementum culturae nationis ad praecipuas ejus semper curas pertinuerit; crevit, dum illum Viennae et Budae, dum illum in diversis regni oris a viris maximis et optimis nosci, suspici et amari viderem; et subsecuto dein inter nos literar*um* com*m*ercio in tantum excrevit, ut quamvis omne illud tempus, quod mihi Viennae et hic in ejus conversatione transigere datum est, intervallum quatuor horarum non facile excederet, quamvis in ejus habitaculo vice tantum simplici, neq*ue* id ultra quinque vel sex minuta fuerim; atq*ue* adeo me illum penitius nosse, dicere non possim, vix aliquis in numero amicorum meorum fuerit, quem tenerius amarem. Verbo, qualiscunque Hajnóczy intra sua praecordia fuerit, qualemcunq*ue* illum impia haec molimina, ob quae tanti patimur, clament, ego nil de eo aliud dicere possum, quam quod meliorem hominem, probiorem virum non noverim, quod in eo eum semper repererim, qui dignus fuerit consultor et exemplar vitae morumq*ue* meorum respici.

FRANCISCUM SZENTMARJAY[4] crebris quidem vicib*us* apud supre*mum* comitem meum,[5] cui a secretis domesticis fuit, vidi, sed nunqu*am* mihi ejus colloquii copia facta est. Annus erit, quod mihi, ni fallor Cassoviae, relatum

[1] Az itt közölt jellemzést v. ö. Kazinczynak *Szirmay* 10. §-ára írt jegyzéseivel.

[2] Párniczky Mihály (1758?—1834) előbb fogalmazó, majd titkár a Directorium in cameralibus publico-politicis-ban. Hajnóczyval való megismerkedését egyébként az itt írtakkal megegyezően adja elő Kazinczy a *Pályám emlékezetében* is, 142. l.

[3] Hajnóczy 1786—1790-ig Szerém megye alispánja volt.

[4] V. ö. Kazinczy jegyzéseit *Szirmay* 11. §-ára.

[5] Orczy József br. (1746—1804), a Magyar Kamara alelnökének testvére, 1792 óta Zemplén megye főispánja. Szabadkőműves volt, s lelkesedett a francia felvilágosodás törekvéseiért. Egyik vezére volt az 1790-es Habsburg-ellenes köznemesi mozgalomnak. Lipót király a »megbízhatatlan«-ok közé sorozta, s óvta tőle fiát, a nádort. 1792-től kezdve sűrűn szerepelt a rendőrségi besúgók jelentéseiben, s az egyik följelentő a zempléni jakobinusok vezérének nevezte. 1795-ben ő ellene is vizsgálatot indítottak, amelynek eredményeként 1798-ban megfosztották főispáni méltóságától. (Életrajza: *Szinnyei*, IX. 1348. h.; 1790-es szereplésére: *Marczali*, I. 284 és 287. l.; szabadkőművességére: *Jancsó*, 143. l.; Lipót véleménye: *Sándor Lipót iratai*, 440., 455. l.; az ellene emelt vádakra és a vizsgálatra: *u. o.* 298. l. 1. jegyz., *Jegyzőkönyv* No 66 és *József nádor iratai*, I. Iratok 46. sz. és 262. l.)

est, ita illum in scholis inter suos eminuisse, ut Gabriel Dayka professor regius[1] quem ego ob divinum ingenium et sublime os e paucis amo, prae furore aemulationis, quod eum contingere vel post se relinquere non posset, saepissime fleverit. Hoc in me desiderium ejus notitiae excitavit, cujus voti in meam perniciem brevi postea compos factus sum. Quid me cum eo conjunxerit, commodiore loco recitabo.

MELCHIOREM SZULYOVSZKY a puero novi. Nexus sanguinis, intima ejus cum patruo meo amicitia et id, quod unus sit ex maxime honoratis comitatus Zempliniensis viris, fecerunt, ut me ei strictissimo semper vinculo alligatum putaverim. Peculiari tamen aliquo nexu nisi forte commune utrique nostrum studium, hortorum culturam nominare debeam, juncti non sumus.

His praemissis accedo ad rem, de qua mihi hic proprie disserendum fuerat.

Ultimis mensis Junii anni proxime evoluti 1794. diebus Melchior Szulyovszky in congregatione comitatus Zempliniensis Ujhelyini celebrata, ut mecum aliquid valde secreti communicare et consilium meum desuper capere possit, me ad se evocavit. Sub eadem sessione cum Francisco Szentmarjay conveni, qui id praetexens, quod meam notitiam ex puncto litteraturae Hungaricae, in qua et ille aliquid audere decrevit, a longiori jam tempore exoptaverit, me nomine amici sui et mei Hajnóczii salutavit. Pransi sumus ad eandem mensam. Ante vel post prandium, his diebus aliquid ab Hajnóczio missum mihi redditum iri, ob catervam adstantium tacitus mihi insusurravit »Csak azon kérem az urat, addidit, hogy ha valamin felakad,[a)] — hiszen eljön, úgy é? Károlyba,[2] — szólljon nekem ; én fel fogom fejteni!«

29[a] Junii ad Melchiorem Szulyóvszky profectus sum. Ubi nobis relicti sumus sic me allocutus est : »Cognate mi! ego certas literas accepi Pestino, eo cum desiderio, ut adnexum illarum tecum communicem. Praelegam illud tibi, sed ego confiteor, ... quod mihi tota illa res ... [b)]non placet.« Hoc non placet! ore et sono prorsus turbatis ostenderunt mihi, omnem illum horrorem in corde Szulyóvszkii, quem ipse postea sensi. Tunc scriptum hoc ex scrinio suo excepit et mihi praelegere incoepit. »Per amorem Dei! exclamavi ego ; tamen haec adeo dira sunt, ut mihi comae erigantur!« — »Exspectes, quid adhuc veniet!« inquit ille. — Continuavit lectionem, sed in hac animi commotione adeo se languescere sensit, ut lectionem interrumpere debuerit.

»Én, édes Öcsém Uram, annak a' ki ezt nekem hozta, (confiteor me non recordari an mihi Szentmarjayum nominaverit, quem tamen divinare mihi facile erat) eleget mondottam, hogy ez bolond feltétel, hogy ebből semmi nem lehet, mert ez minden nyomon ellenkezik az igazsággal, moralitással ; de lehetetlen vólt a' kezéből magamat kivájnom. Azt mondotta hogy még a' dolgot nem érthetem, októberben el fog jönni valaki, az mindent megmagyaráz. Öt ízben akartam megmenekedni, de nem hagyott békét, kéntelen vóltam leírni.« Tunc continuavit lectionem, mox suo, mox meo horrore interruptus. — Simílem huic animi fluctuationem concipere vix licet. Scriptum hoc

a) Az idézet elejétől idáig terjedő részét az ügyész vörös ceruzával aláhúzta.
b) Kazinczy kéziratában is kipontozva.

[1] Dayka Gábor (1768—1896) a költő, aki 1792-ben kilépett rendjéből, s ekkor a lőcsei gimnáziumban volt tanár. — Kazinczy különben tévedett : Dayka nem Szentmarjayval, hanem Szolártsikkal járt együtt iskolába. Ld. *Kazinczy levelezése*, XXII. 124—125. l.

[2] Nagykárolyban 1794 július 7-én volt Károlyi József gr. főispáni installációja.

execrandum, et ideo Hajnóczii rigidi (ut ego quidem firmiter credebam) virtutis et justi satellitis, ita nos nobis ereptabant, ut quid de tota hac re tenendum sit non sciverimus. — Amice, inquit Szulyóvszky, res est plena periculi penes hoc quod simul ita atrox sit; quod a me postulatum fuit, ut illud tecum communicem, feci; nuncupabis itaque mihi sacramentum taciturnitatis ad meam securitatem; et adnexum scripto huic juramenti formular exquisivit. Sed non! inquit, nec ego ille deposui juramentum, nec a te illud exigam. Da mihi tantum dextram, et spondeas te nihil unquam acturum quod me in aliquod periculum conjiciat. Dedi ei dextram et Szulyóvszky me osculatus est. — Versabatur mihi semper adhuc prae oculis imago dilecti, probi, mansueti, pacifici mei Hajnóczii, sonabat adhuc mihi in auribus, quod mihi Ujhelyini Szentmarjai dixerat, »Károlyban megfejtem!« et his animatus, promptissimus accessi ad describendum catechismum hunc. — »Legalább tudjuk, micsoda gondolkozások vannak, ajebam Szulyóvszkio, és hogy lehetne azt egy Hajnóczy felől gondolni, hogy ő valami istentelen szándékot forral? Ez alatt valaminek kell feküdni! Októberben[1] megtudjuk; addig várjuk a' dolgot csendesen.« Szulyóvszky videbatur conquiesse; ego me scribendo accinxi.

Defessus in scribendo, descendimus in hortum. Szulyóvszky profundissimae immersus est melancholiae. Ego seu quod aetate junior sim, seu quod veneratio mea erga personam mei Hajnóczii omnes a me scrupulos propulsaverit, seu etiam quod ea spe recreatus fuerim, quod Károlyini a Szentmarjayo horror meus indubie sit dissipandus, pacatior mihi visus sum. — Szulyóvszky imposuit mihi, ut scriptum hoc Károlyinum non deportem, sed domi in loco securissimo reclusum relinquam. Spopondi illud, et insequenti die Károlyinum deproperans, ad lares meos redii.

Károlyini Szentmarjayo me apud Melchiorem Szulyovszky fuisse et catechismum descripsisse retuli, ac ut promissis staret, rogavi. Cum nec ejus aut meo hospitio, nec in castello aut horto comitis installati, nec in plataea publica aut alibi sub dio [?] colloqui imperturbate potuerimus: cum detestandum illud scriptum domi meae reliquerim, et horror ille, quo illud a Szulyovszkio praelegi audivi et quo ipse descripsi, sensus meos adeo turbaverit, ut de ejus argumento non aliter atque de somnio aliquo subito excusso recordarer, confiteor, quaestiones meas ad solvendum Szentmarjayo propositas hiulcas valde fuisse. — »Kérem az Urat, igyekezzen minél elébb Pestre jönni; itt, látja az Úr, szóllani lehetetlen; ott mindent nyúgodalmasan végig nézhet. Sőt nem azt cselekedje csak, hanem a' maga jegyzéseit tégye papirosra, tégye fel mit lát nem jónak, 's mint gondolja hogy meg kellene változtatni; meglássa az Úr melly készséggel fogják ott venni a' javítást.« — Promisi me sub St. Stephano termino certo venturum.

Jam irascebar mihi, quod occasionem hanc, qua mea dubia solvi debebant et poterant, incassum praeterlabi siverim, cum Szentmarjay me rogavit, ut si in curru meo locum vacuum haberem, eum ad me reciperem, et Patakinum[2] usque deveherem; inde se ad Máda, bonum suae exc. principalis sui,[3] et ita dein Pestinum proficisci velle. Recepi eum maximo cum gaudio, et utut praesentia fratris mei in liberiori colloquio turbabamur, nacti

[1] Nyilván elírás július helyett, ahogy ez a későbbiekből kiderül.

[2] Sárospatak.

[3] Orczy László br., akinek Mádon, a Hegyalja tövében is voltak birtokai. (V. ö. Vályi András, *Magyarországnak leírása*, Buda, 1799. II. 558. l.)

sumus aliquid temporis, ut de rebus his mox sono vix nobismet intelligibili, mox Gallico sermone, mox sub involucro colloqueremur ; frater enim meus ut commodius sederet, famulo suo in currum sedere jusso, locum hujus ad latus mei, qui de iis quae sub solemnitate Károlyiense se spectante acta sunt, narrare coepit, occupavit. — »Kommen Sie nur nach Pesth, Sie werden alles sehen, und sich darüber gewiss freuen. — Und wie können Sie glauben, dass Männer, deren Bund Tugend ist, etwas ungerechtes sollen erzielen wollen? — Es ist nur um der Nation einen Schwung zu geben!« — Mox ubi sermo in foedam Neapolitanae conjurationis historiam declinasset, »'S hogy hihetné azt az Úr, hogy eggy annyira kultivált nemzet, mint a' frantzia, eggy illy alacsonyságot követhessen el, hogy szikáriusi módon akarjon öldökleni, 's idegen országot zavarni? Hiszen Európának a' legvadabb nemzete is pirúlna illy gaz cselekedet miatt!« Haec Szentmarjay, et certe non ideo, quod hunc nostrum sermonem frater etiam meus audiverit.

Itum est postea ad scripta philosophorum metaphysici argumenti. Diu nobis sermo textus est de scriptis Mendelssohnii,[1] Kantii, Eberhardii[2] et aliorum. Quantum opinio mea de homine juvene, qui lectione horum delectatur, creverit, non habeo necessum dicere.

Hunc excepit breviori aut longiori intervallo confabulatio nostra de invalescente apud potentiores luxu et strenua, quibus exercentur, inertia. »Higyje el az Ur, nem ismerek az egész országban szeretetre méltóbb fiatal embert, mint a' palatínus. Ezek az ifjacskák, ő rajtok majd meg pattan az ember nevetve, sokszor elnézem a' fő ispánom' asztalánál ; minden tudományok a' ló ; ha valami okos beszéd foly, hallgatnak etc. . . Die Fratzen machen sich ordentlich ein Studium aus dem Pferdekennen ; pedig biz azt sem tudják. De a' palatinus, . . . « hic mihi narravit quali virtute, quanto exemplo tam in Septemviratu, quam in Consilio Locumtenentiali suis praecat, quanta sedulitate officiis sublimis sui muneris defungatur, oppressa innocentia quantum in eo semper nanciscatur debellatorem ; quod horis a laboribus vacuis oblectationem in lectione classicorum Romanorum, Taciti imprimis, et in accessu propinquiore ad naturam, cultura hortorum et cetera quaerat. »A' bécsiek csak elhülének rajta, hogy mi lakik ebben a' fiatal emberben, midőn most a' király képét viselte!«[3]

Haec et multa alia, quae longius tempus ex memoria mea abstersit, Szentmarjay et en me iterum in eam conjectum incertitudinem, ex qua eripi cupiebam. Sed conquievit animus meus ad haec verba : Agitur unice ut nationi elater addatur! ut se ex torpore exuti sentiat ad hoc, quod de Neapolitana conjuratione, tanquam de consilio scelerato, locutus, et quod in elogia archiducis palatini tanta cum animi commotione raptatus fuerit. Multum ad quietem hanc animi mei et idea Hajnóczii et illius rei memoria, quod Iunio adhuc mense is haec mihi scripserit : »Der National Convent soll der Armee, die S. M. der Kayser ihm nicht durch Verrätherey, die blos einen Pitt[4] ziemt,

[1] Mendelssohn Mózes német filozófus, kinek *Phaedon* c. munkája, amelyben a lélek halhatatlanságáról értekezik, 1793-ban jelent meg magyarul.

[2] Eberhard Johann német filozófus, aki munkáiban Kant bölcseletét támadta.

[3] Sándor Lipót nádor 1794 ápr. 1-től június 18-ig vezette Bécsben teljhatalommal a birodalom ügyeit, mialatt bátyja, Ferenc császár, a francia hadszintéren járt. (V. ö. *Sándor Lipót iratai*, 111. s köv. l.)

[4] Pitt William angol miniszterelnök.

sondern durch militaerische Geschicklichkeit übergiebt, zwey millionen versprochen haben,« contulerunt. Jussi ergo animum meum bene sperare, spopondi Szentmarjayo quod Aug. vel Septembri mensibus Pestinum sim venturus, et eum Patakini deposui.

Altero statim vel tertio ut domum redieram die, catechismum hunc feralem, absque eo ut is per alium quempiam a me descriptus et sic ulterius propagatus, aut per me ipsum a tempore illo quo illum ex exemplari Szulyovszkiano transsumpseram, relectus fuisset, in flammas projeci. Factum est ita, ut institutum hoc in linea Hajnócziano—Szentmarjaiano—Szulyovszkiana in me finem suum sortitum sit; cui asserto non studio eluctandi, sed eo candore, quo coram aeterna veritate consistere opto, addere mihi licet, nil aliud in recordatione mea ex eo remansisse, quam quod scriptum hoc in capita et quaestiones divisum fuerit, quod arma arripienda et ad normam Americanae reipublicae rempublicam Pannonicam fundandam et contributionem tollendam censuerit. — Dico adhuc semel, me immane hoc scriptum, ex aversione ea ac si sanguine innocentium maderet, a tempore quo illud mihi Szulyovszky praelegit, et ego pro me transumpsi, non relectum, circa 13am vel 14am Julii in flammas projecisse; institutum hoc in linea Szulyovszkiana in me substitisse, et cum scriptum hoc nec relegerim nec de ejus argumento sine vehementiori animi commotione meditari unquam potuerim, praeter nominatos nunc articulos nullum in recordatione mea vestigium esse relictum.

Summa rei est, Judices Gravissimi! me in lucta inter horrorem atrocitatis propositi et vertiginem illecebrarum amicitiae tenerrimae cecidisse!

Cecidisse! inquam. Nam utut animus meus nihil unquam impii contra incolumitatem principis, pacem patriae, salutem concivium meorum meditatus est; utut atrox hoc consilium non magis nunc quam illo ipso, quo catechismum impiae et stultae simul coalitionis hujus legi, audivi et descripsi, momento execrer; utut pulchro amicitiae et virtutis errore delusus sim: me tamen hoc fecisse, quod leges vetant, res clamat. Subjicio me illarum rigori, vindictam quam exposcunt, si sapientia judicum meorum me a clementia principis arcendum et saluti reipublicae immolandum judicaverit, cum voluptate subiturus. Certe cum voluptate! Nam mentitum est mihi cor meum dum mihi in admiratione eorum, qui prisca aut recentiori aetate grandes suas animas pro patria projecerunt, laete acclamare consueverat, me etiam pro ea aliquando intimidum perire posse, si plus prae vindicta legum, quam flagitio illam provocante et macula quam inurit, nunc trepidem; — mentitum est mihi cor meum, si nunc in conjurationem contra principem allici potui, — ah, Judices Venerandi! non sum allectus! — mentitum est inquam mihi cor meum, si nunc in conjurationem contra principem allici potui, dum ad memoriam 2ae Mart. 1791, quo princeps modo regnans ita, ut paucis datum est, se glorificavit,[1] ora mea imbre lacrymarum proluere est solitum! — mentitum est mihi cor meum, dum ad nomen principis palatini, adoratione digni nationis meae tribuni, in exsultationem raptari se sensit, dum ad eum qua palladium populi, quo salvo civitatem etiam salvam esse oportet, respectabat.

[1] 1791 március 2.-án a pozsonyi országgyűlés rendei lelkes ovációval fogadták a körükben megjelenő Ferenc trónörököst. Ld. *Az 1790/91-es országgyűlés naponként való jegyzései*, és *Hadi és más nevezetes történetek*, 1791, 154. l.

At si Incl. Tabularis Deputatio expositioni meae, seposita ea suspicatione, quod nonnulla forsitan aliter acta sint, et calamum meum non veritas, sed anxius, e periculo eluctandi nisus duxerit, fidem dare, — si me turbae asseclarum abominandae hujus destinationis non impio consilio, sed ob non satis pensitatum rei momentum, ex imprudenti amicorum meorum amore et ne noto quidem mihi coalitionis hujus scopo et intentione immixtum fuisse, eaque quae in execrando scripto mecum communicato continebantur, infucato horrore semper reformidasse, nec ea me unquam secundare voluisse adinvenire dignata fuerit: oro eandem Incl. Tabularem Deputationem humillimis precibus, dignetur me exorata S^ae Cels. Regiae, Seren. Archiducis Palatini, benignitate, clementiae principis immergere; dignetur principi subditum, patriae civem ad extremum vitae halitum fidelem, lucrari; dignetur innocentiae, lapsae quidem et culpa sua, sed certe sine impietate lapsae, tempus ad detergendam illam maculam, qua infelici fato foedata est, praebere.

Vita mea anteacta, utut levitate animi (qua tum potissimum abripimur, dum nos insontes sentimus), aliorum exemplo, et ob non semper assecutam veram rerum relationem me delinquere potuisse, imo variis in casibus deliquisse etiam ultro dein, me subditum regi suo fidelem, civem pacificum, probum, pacis et commodi publico studiosum fuisse testantur. Longissime absum ego ab eo, ut leges, quae gubernacula reipublicae u n i aut noviores illas, quae illa augustae domui Austriacae detulerunt, laxandas, civitatem miscendam et sanguine innocentium novam constitutionem fundandam censeam. Non cum veneratione tantum legum, quam qui ejurat, hostis civitatis est, sed ne cum sententia illius quidem philosophi, ex cujus scriptis sine debita attentione lectitatis epidemicam democratiae febrim, tanquam ex pyxide Pandorae, promanasse nonnulli putant, cohaeret. »Libertas! sanctum nomen, inquit ille, quod in tantis labiis profanatur! omni carior auro! caro tamen pretio redempta, si vel unius innocentis vita veneas!« — Et mihi sanctum est hoc nomen, Judices Venerandi! neque sine benigno illius influxu seu publicae seu privatae felicitatis speciem existere posse contenderim; sed addo: non tantum illam esse liberam civitatem ubi c e n t u m v e l m i l l e regnant, sed et illam ubi juxta leges u n u s.

Ut finem faxim, adoro numen illud providum ac benignum, quod casu licet meo grande hoc periculum a patria mea et ejus principe pio, justo clementi avertit, et sortem meam sancto judicum meorum justi et aequi amori commendo.

Budae in captivitate, 4^a Febr. 1795.

Franc. Kazinczy

A lap alján Somogyi ítélőmester írásával: *Anno 1795* die 5^a Febr. Franciscus Kázintzy *propriam* fassionem suam coram deputatione authenticavit per totum confirmando.

Mgr. Ioannes Somogyi

A Somogyi ítélőmester által följegyzett febr. 5.-i kihallgatáson egyébként fenti írásbeli vallomásával kapcsolatban kérdéseket is tettek fel Kazinczyhoz. Főként arról faggatták, továbbadta-e a kátét valakinek? Kazinczy tagadta. Erre felolvasták előtte Szentmarjay vallomását (ld. 119. l.), amely szerint közölte Szentmarjayval, hogy öccsét, Dienest, Bihar megye főjegyzőjét és Gáspár Pál szarmármegyei főjegyzőt beszervezi a társaságba. (V. ö. Kazinczy Hajnóczyhoz írt levelével: 668. l. 2. jegyz.) Igen, válaszolta Kazinczy, de mindezt csak akkor, ha Szentmarjaynak sikerült volna a fentiekben többször említett pesti találkozón őt meggyőznie a Társaság jó és nemes voltáról. Miután ez a találkozás elmaradt, senkivel sem közölte a Kátét. (V. ö. 354. l. és *Iratok* 76. sz.) —

Márc. 6.-án azonban újabb írásbeli vallomást adott át a jogügyi igazgatónak. »Remorsus ultricis constientiae et pudor me gravi hoc scelere inquinasse, ita me, quotiescunque in conspectum incl. tabularis deputationis adductus sum, mihi excusserunt, ut nec quid dicere debeam, nec quid saepius dicam, satis mihi constiterit,« — kezdte vallomását. Így történt, hogy legutóbb tagadóan válaszolt arra a kérdésre, megmutatta-e másoknak a kátét. »Mensis est, a quo cum notabili sanitatis meae jactura animus meus anxie agitatur, an amicum insontem in gratiam veritatis prodere debeam, vel ex sensu amicitiae veritatem reticere. Restabat scilicet, ut infelix delictum meum hoc etiam vindictae specimine expietur.« A napokban azonban a jogügyi igazgató nyájassága erőt öntött szívébe: »Ut veritati testimonium, quo vel contra amicum p e r me et o b me infelicem teneor, denegare non possim.« Az igazság az, hogy Nagykárolyból hazatérve, el akarta égetni a kátét. Már a gyertyát is meggyujtotta, amikor üzenet érkezett Gáspár Páltól, hogy másnap bent lesz Patakon s örülne, ha bizonyos hagyatéki ügyek megbeszélésére ott találkozhatna vele. »Et cum jam in destinatione habuerim institutum hoc, si illud mense Augusto juxta spem eram reperturus, cum eo communicare, e re futurum arbitrabar combustionem scripti hujus, ut illud prius a Gáspár legi possit in crastinum differre. Distuli et altero die Patakini cum Gáspár conveniens, . . . eum ad vicinum cubicellum retraxi, atque ut scriptum quod ex sinu extraxeram, lectitaret, rogavi, ego ipse in majus cubile regressus. Dum haec agerentur, patruus meus Patakinum transiens constitit et hanc ipsam domum ingressus est. Eo viso eripui Gáspário scriptum, metuebam enim ne dum patruum meum salutare egrederetur, illud deponat, et ejus incuria illud in alienas manus incidat ; neque illud ei amplius restitui. *Mi akar az lenni !* interrogavit me tacitus. *Másszor ! most nem lehet*, reposui ego et me abinde proripui. Illo adhuc die projeci illud in flammas ; utinam citius!« Többet nem tudtak a dologról beszélni, s így Gáspár azt sem tudta meg, milyen írást mutatott meg neki. (Kazinczy periratai 9. sz. mellékl.)

Kazinczy vallomása megerősítette a gyanut Gáspár Pál iránt, de fiskális akció megindítására nem volt elegendő. Nem is indult ellene eljárás.[1]

48.

1795 február 7, Buda

Sigray Jakab gr. fölterjesztése Sándor Lipót nádorhoz a Reformátorok Társaságáról

Sk. eredeti : O. L. Vertr. A. 39. fasc. 500. sz.

Ihro Königliche Hoheit!
Gnädigster Herr Herr!

Mangel an Gelegenheit, hauptsächlich aber meine zerrütteten Gesundheits Umstände[2] verhinderten mich bis izt Ihro Königl. Hoheit eine Sache von Wichtigkeit zu entdecken : Es ist nemlich in Ungarn eine grosse Gesellschaft der Reformatoren.

[1] Három évvel ezután, 1798-ban Gáspár Pál ellen névtelen följelentés érkezett az uralkodóhoz, amely azzal gyanusította őt, hogy a Szentmarjay által ugyancsak megemlített Kengyel Lajos jegyzővel és Cseh Ferenc alispánnal titkos összejöveteleket tart. Az uralkodó utasítására a kancellár közölte a följelentés tartalmát József nádorral, s egyben felhívta rá a nádor figyelmét, hogy fenti személyek már csak azért is gyanusak, mert annakidején jó barátságban voltak Kazinczyval és a két Szlávyval. A nádor br. Vécsey Miklóst bízta meg a följelentésben foglaltak kivizsgálásával. Jelentése alapján azután Kengyelt fölmentették állásától. (O. L. M. Kanc. 1798 : 11096. és 12418. sz.)

[2] Sigray betegeskedésére v. ö. *Jegyzőkönyv* No 165/3, 171/1, és 172/2.

Obwolle ich davon schon seit langer Zeit Spuren gefunden zu haben glaube, so erhielt ich doch erst im Sommer des verflossenen Jahres, als ich in Wien mit Martinovics zusammen kam, hievon Gewissheit. Er versicherte mich, dass sowohl für die Monarchie, als[a] allgemeine Sicherheit gefährliche Plane geschmiedet würden, und forderte mich als einen getreüen Unterthan und guten Staats-Bürger auf, die Glieder dieser Gesellschaft nach aller möglichkeit ausfindig zu machen, wo ich dan durch ihre Entdeckung sowohl Sr. M., als meinem Vatterlande einen wichtigen Dienst erzeügen könnte. Um dieses bewerckstelligen zu können, theilte er mir einige Punckte gleichfals unter dem Nahmen der Reformatoren mit, durch welche Mascke sich diejenigen, welche dieser Verbindung einverleibet sind, mir zu erkennen geben würden. Übrigens gab er mir über die Sache keine Aufschlüsse, und ich trug kein Bedencken seinen Plan zu folgen, da ich wirklich in der Meinung war, dass er hiezu geheime Aufträge erhalten habe, und in die Redlichkeit seiner Absichten Zweifel zu setzen keine Ursache hatte.[1]

Unter denen, mit welchen ich den eben besagten Plane gemäss zu Wercke gegangen bin, hat Fodor, Secretaire bei der hiesigen königl. Staathalterey sich gegen mich geaüsseret, dass er zu dieser grossen Geselschaft gehöre, und nebst dem Hieroglyphen Zeichen TR[2] mich versicheret, dass unserer Magnaten von ersten Range, und auch Bischöffe dieser Verbindung einverleibet sind : doch gab er mir über die eigentliche Beschaffenheit des Institutes selbst keine Belehrung.

Ich habe nicht ungegründete Ursachen zu vermuthen, dass sowohl in Szalader Comitat, als in Croatien eine geheime Verbindung statt finde, doch gewisheit hierüber zu erhalten dürfte um so schwerer sein, da durch die gegenwärtigen Umstände gewis jeder zur aüssersten Sorgfalt und Behutsamkeit aufgefordert wird.

Und dieses war die Ursache, Gnädigster Herr! warum ich vor meiner Verhaftnehmung so sehnlich mit Ihro Königl. Hoheit schprechen zu können wünschte, weil ich durch diese Entdekung nicht nur meinen gegenwärtigen traurigen Schicksal zu entgehen, sondern auch in Stande zu sein hoffte sowohl dem Durchlauchtigsten Hause, als meinem Vatterlande nüzliche Dienste zu erweisen.

Nur in dieser Absicht geschah'es, dass ich von denen mir durch Martinovics mitgetheilten Punckten Gebrauch machte. Ich beteüere es bei Gott und meiner Ehre, dass ich niemals weder dieser, noch sonst einer dem Staate und der allgemeinen Sicherheit gefährlichen Gesellschaft einverleibet gewesen.

Ich flehe Ihro Königl. Hoheit demütigst, mich auch in Hinkunft Ihrer Dienste und Ihres Vertrauens nicht für unwürdig zu erachten und mich durch Sr. M. und Ihre Gnade in den Stand zu setzen von der Lauterkeit meiner Gesinnungen, und meiner Bereitwilligkeit — nach allen meinen Kräften und Fähigkeiten mich der Gnade und des Vertrauens Sr. M. würdig zu machen, — tätige Beweise ablegen zu können.

Ich flehe Ihro Königl. Hoheit um Ihre gnädigste Vermittelung für Befreiung aus diesem traurigen Zustand, durch welchen sowohl meine Gesund-

a) Kimaradt: für die.

[1] Minderre v. ö. a Martinovicstól mondottakat : 393. l. és *u. o.* 6. jegyz.

[2] V. ö. 298. l.

heit täglich mehr untergraben, als auch mein Weib und Kinder in den bejammerenswertesten Zustand versetzet werden.

Ihro Königl. Hoheit, meines gnädigsten Herrn Herrn
Ofen, den 7. Febr. 1795

unterthänigst gehorsambster
Jacob Graf Sigray m. p.

Sigraynak ezt a memorandumát a nádor ápr. 16.-án terjesztette föl Ferenc királyhoz, együtt Martinovics beadványaival és saját memorandumával. (Ld. *Sándor Lipót iratai*, Iratok 181. sz., különösen 812. l.)

49.

1795 február 7, Buda

A Kir. Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Szentmarjay Ferenc kihallgatásáról. Verhovszkyval való kapcsolatairól.

Somogyi János ítélőmester által írt eredeti: O L. Vertr. A. 47. fasc. Szentmarjay periratai 6. sz. mellékl. — Egykorú hiv. másolata: O. L. Vertr. A. 42. fasc. 103. sz.

Continuativa fassio Francisci Szent Marjai
die 7ª Febr*uarii* 1795 per deputationem excepta.

Recenseat quando et ubi assumsit Samuelem Verhovszky in societat*em*?

Circa initi*um* mensis Iunii Budae in hospitio meo manifestavi illi existenti*am* societatis, quae pro scopo revolution*em* habet, placuit illa*m* Verhovszkio amplecti, et ideo statim tradidi illi catechismu*m* fine descriptionis et regulas oretenus eidem declaravi; retulit mihi catechismu*m* post duos vel tres dies cum declaratione, quod eunde*m* sibi descripserit et quod cum Alexandro Szolartsek et cum aliis, quos ille suscepit, com*m*unicaverit. Catechismu*m* aute*m* revera per Verhovszkiu*m* descriptu*m* fuisse inde etia*m* liquet, quia partem Gallici, prout et Hunga*rici* catechismi ipsius ad calamu*m* dictaveram.

Deditne com*m*issione*m* Verhovszkyo, ut istu*m* Szolártsek suscipiat?

Non dedi, fecit hoc Verhovszky motu proprio, imo certa occasione p*rae*sente Szolartsek conscripsi apud Verhovszky nomina eoru*m*, quos assumpserat, et tunc indicavit etia*m* Szolártsek nomina per se susceptoru*m*: Verhovszky indicavit mihi se suscepisse Bujánovits,[1] Pruzsinszky[2] et Szolártsek. Szolártsek vero nominavit aliqu*em* Illés, Erdély, Kopasz, Baronyai et Tományek in societate*m* assumtos esse.

Mgr. Joannes Somogyi m. p.

[1] Bujanovics Kornél.
[2] Pruzsinszky József.

50.

1795 február 9, Buda

A Kir. Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Szentmarjay Ferenc kihallgatásáról. Verhovszkyval, Fodorral, Pichlerrel, Kazinczy Ferenccel és Tántsitscsal való kapcsolatairól.

Mikos László ítélőmester által írt eredeti: O. L. Vertr. A. 47. fasc. Szentmarjay periratai 7. sz. mellékl. — Egykorú hiv. másolata: O. L. Vertr. A. 42. fasc. 107. sz.

Continuatoria fassio Francisci Szent Máriay die 9ª Febr. 1795 Budae per deputationem excepta.

Unde scit illos quos Viennae recensuit[1] ad societatem susceptos fuisse?

Dum Verhovszkyum monuissem a societate desistendum et scripta annihilanda esse, eotum mihi inter reliqua significavit, quod Bujanovits juvenem Michalkovits ad societatem susceperit, sed catechismum ipsi non communicaverit. Ex Hirgeist autem subsequi intellexi, quod Kaldy et Götz pariter ad societatem assumpti sunt.

Fodor secretarius ubi expressit signum societatis?[2]

In proprio ejus hospitio quadam vice cum illo constituebar et eotum signum societatis per impositionem manus ad humerum expressisse observavi.

Secretario Pichler quid revelavit de catechismo et societate?[3]

Siquidem cum illo familiariter conversatus fuerim, existentiam societatis in confidentia eidem detexi et catechismum quoque ad legendum exhibui, sed tum societas quam principia catechismi ipsi displicuerunt et neutrum acceptavit, quin potius ut a similibus desistam, me quoque hortatus est. An signa societatis eidem dixerim, amplius non recordor. Scopum vero societatis ea ratione ipsi declaravi, quod cum tam in imperio, quod aliis ditionibus revolutiones passim erumpant, ne huic malo Hungaria etiam implicet*ur*, societatem ad publicam opinionem hoc fine formandam coaluisse.[4]

In litera Kazinciana hic producta quid significant verba illa: »Diogenesseimnek ki szabadítása eránt semmi lépéseket nem teszek, míg a' dolgok, le nem tsendesednek.«[5]

Expressionem hanc eo sensu summendam esse existimo, quod siquidem dum Kazinczy *litte*ras has scripserat, Martinovitsiana interceptio ipsi jam innotuerit, id innuere voluit, quod societatem ob perturbatas res ultro promovere noli.

[1] Ld. 118. s köv. l.
[2] V. ö. 121. l.
[3] V. ö. 66. l.
[4] Jóllehet Szentmarjay vallomása szerint Pichlernek teljes tudomása volt a titkos társaságról, az ügyész nemhogy vádat nem emelt ellene, de mégcsak kihallgatását sem indítványozta. — V. ö. 260. l.
[5] Kazinczy levelét ld. 73. l. — Az idézett mondat értelmére ld. *u. o.* 2. jegyz. Szentmarjay itt adott magyarázata téves.

Quid scripsit Kazinczy fatenti de suscipiendis ad societatem comitatuum Szathmariensis et Bihariensis notariis?[1]

Kázinczy eatenus mihi nihil scripsit, ast dum in comitatu Szathmariensi cum ipso itinerabar, verbo mihi dixit, se futuro mense Augusti cum his duobus notariis conventurum, et eotum catechismum ipsis communicaturum: posterius ab Hajnoczy intellexi, quod Kazinczy idipsum eidem literaliter significaverit.

Dum ad comitatum Zempliniensem ivisset, quamdiu moratus est in Nagy Mihály et qualem dedit Tántsitsio catechismum?[2]

Iter isthoc directe ad genitorem meum in Varanno degentem suscepi et post adventum meum dies ibidem exegi, altera statim die Tantsits ex Nagy Mihály eorsum advenit, cui ego illa occasione existentiam utriusque societatis detexi et utrumque catechismum ad legendum exhibui, sed tempore inter mutuos alios discursus evoluto apud me neutrum catechismum legit; sequenti die summo mane Rakoczinum ad Szulyovszky ambo profecti sumus et totam diem ibidem consumpsimus; Catechismum Reformatorum apud Szulyovszky relicto dein ad Nagy Mihaly concessimus, ubi Catechismum Civis et Hominis Tantsitsio consignavi, quem ille post duum circiter dies in Palocz restituit. Regulas et signa societatis verbo tantum eidem declaravi, qui ad dicta m a nihil aliud reposuit, quam quod futuro mense Cassoviam sit iturus, et ibidem catechismum cum aliis communicaturus; ego autem requisivi utque de eventu literis suis edocere velit, subseque tamen repetitim Stantsitsio scripsi, ut a communicatione catechismi supersedeat, nec eo fine Cassoviam pergat.

Mgr. Ladislaus Mikos m.p.

[1] Kazinczy 1794. július 12-én, a nagykárolyi főispáni beiktatás után, írta Hajnóczynak (nem Szentmarjaynak): »Szent Máriay den ich gestern in Patak zurückliess, und der mir die Freude, mit mir von Károly bis Patak zu reisen, machte, bringt Dir manche angenehme Nachricht. Besonders von meinem Bruder Dienes, von Oberstuhlrichter Szlavy, von dem Obernotar Gáspár Pál in Szathmarer Comitat, und seinem Vicenotar Ludwig Kengyel, mit denen ich in Károly mich sehr nach Wunsch unterhielt.« (O. L. Vertr. A. 44. fasc. Kazinczy periratai 7. sz. mellékl.; a levél közölve: *Kazinczy ismeretlen levelei*, 325. l.) — V. ö. 349. l.

[2] Erre és a következőkre v. ö. 112. s köv. l.

Laczkovics János 1795 február 9-i kihallgatásának jegyzőkönyve
(Ld. 355. l.)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

51.

1795 február 9, Buda

A Kir. Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Laczkovics János kihallgatásáról. Spillenberg ügyvédről, forradalmi kijelentéseiről.

Mikos László ítélőmester által írt eredeti : O. L. Vertr. A. 43. fasc. Laczkovics periratai 8. sz. mellékl. — Hiv. másolata : O. L. Vertr. A. 42. fasc. 108. sz.

Continuatoria fassio Ioannis Laczkovits
die 9ª Februarii 1795 Budae per deputationem excepta,

Qualia cogitandi principia habet advocatus Spillenberg, an monarchica, aristocratica vel plane democratica?[1]

Principia illius mihi ignota sunt, et illa, de quibus me praesente loquebat*ur*, partim in ephemeridibus, partim caveariis domibus passim circumferebant*ur*.

An Spillenberg in praesentia fatentis declaraverit, quod ad partes superiores profecturus sit cum Gyurkovits?

In discursu mihi quidem memoravit, se ad superiores partes et civitates montanas invisendas. concessurum, sed nec comitem, nec scopu*m* itineris sui mihi unquam detexit.

An non idem aliquid protulerit de introducendo novi urbarii systemate?

De regula*ti*one contributionis et urbarii saepius inter nos collocuti sumus, et reforma*ti*onem Josephinam actuali regni systemati praetulimus in familiari nostro discursu.

Post interceptionem Martinovitsianam haec formalia ad ripam Danubii protulit fatens : »Már késön történt Martinovitsnak bé fogattatása, és a' Monarchianak'a' mely nem subsistálhat, nem használhat. Mert tsak egy két holnapok után úgy lövöldözzük a' herczegeket, groffokat és barókat, mint a' nyulakat !«[2]

Recordor serotinam interceptionem Martinovicsianam me dixisse, sed non alia de causa, quam quod communis rumor fuerit, jam 20 m*illia* aut 30 m*illia* conjuratorum Viennam cingere et revolutionem excitare velle ; ex eo ergo fine credidi tarde jam revolutioni obviari, si numerus conjuratorum jam in tantum adauctus fueri. Alterum quaesiti membrum me protulisse non recordor ; sed si dixi, eum in finem dixi, quod recte eotum Gallorum arma ubique victricia fuerint, et principes suis ditionibus expulerint, adeoque tanquam vagabundi talem sortem habere possint.

Parocho Pestiensi deditne Catechismum?[3]

Nunquam dedi.

Mgr. Ladis*laus* Mikos m.p.

[1] Erre és következőkre v. ö. 302. s köv. l.
[2] V. ö. 67. és 441. l.
[3] V. ö. 307. l.

52.

1795 február 14, Buda

Németh János kir. jogügyi igazgató előterjesztése Sándor Lipót nádorhoz. A Szecsanacz Jakab kamarai titkár ellen rendelkezésre álló bizonyítékok nem elegendők a felségsértési és hűtlenségi per megindítására, ezért szabadonbocsátását javasolja, de megfontolandónak véli, megmaradhat-e közszolgálatban.

Sk. aláírású eredeti: O. L. Vertr. A. 38. fasc. 407. sz. — Sk. fogalmazványa: O. L. Vertr. A. 53. fasc. ad A 51. köteg.

Serenissime Regie Haereditarie Princeps,
Archi Dux Austriae et Regni Palatine!
Domine Domine Benignissime!

Josephus Hajnoczy criminis laesae majestatis reus in fassione sua Viennae conscripta, dum complices suos detexisset, id una manifestavit, quod de existentia arcanae revolutionalis societatis cum Jacobo etiam Szecsenácz[1] camerali secretario loqui caeperit; idem nihilominus haec in specie formalia reposuerit: »Dies wäre von dem närrischen Martinovics; er möge damit nichts zu thun haben!«[2]

Responsum isthoc prout et frequentior cum praefato Martinovics congressus familiarisque conversatio, quia nil aliud indicabant, quam quod praefatus Szecsenácz ab ipso fundatore pleniorem societatis revolutionalis notitiam hauserit ac proinde conspiratione haud detecta, pari cum conspirantibus reatui implicitus fuerit, cum reliquis complicib*us* idem Szecsenácz quoq*ue* incaptivatus fuit,[3] et incaptivari eo magis debuit, quod in omnem casum, quo videlicet membrum conspirationis fuisset, comparata apud Illyricam nationem authoritate et existimatione sua plurima mala pessimasq*ue* sequelas generare potuerit.

Interim fassionibus unius et alterius uberius exceptis circumstantiisque antecedentibus et concomitantibus ad invicem combinatis id, quod mentionatus Szecsenácz plenam conspirationis antelataeque revolutionalis societatis notitiam accepisset aut eandem ultro propagare voluisset, erui nullatenus poterat.

In elicita namque et hic sub n° 1mo advoluta fassione sua narrationes Martinovicsianas ad felices revolutionis Polonicae progressus seminaq*ue* et

[1] Szecsanacz Jakab (a Tábla előtt 39 évesnek mondotta magát) Nagybecskereken (Torontál megye) született, görögkeleti vallású szerb családból, apja a nagybecskereki praefecturán volt tisztviselő. Jogi tanulmányait részben a pesti, részben németországi egyetemeken végezte: hivatali pályáját 1783-ban kezdte a bácskai adminisztrációnál. 1785 óta helytartótanácsi, 1790 óta kamarai titkár. 1789 óta tagja a budai szabadkőműves páholynak. Nemességet ő maga kapott 1790 nov. 18.-án. (V. ö. 1794 dec. 30.-i kihallgatásának jegyzőkönyvét: O. L. Vertr. A 42. fasc. 44.sz.; O. L. M. Kanc. 1790: 11080., 12039., 13722. sz.: *Királyi könyvek*, 206. l.; Ember Győző, *A m. kir. Helytartótanács ügyintézésének története*. Bp. 1940, 205. l. és *Abafi*, 274. l.) Kohlmayer ügyvéd 1791 nov. 4.-én kelt titkos jelentésében a következőket írta róla: «Szecsanyaz war der eifrigste Nationaliste, ist aber jetzt an Leib und Sinne ein Ungar.» (O. L. Privatbibl. 11. fasc. 15. köteg.) 1793-ban Martinovics is megemlítette nevét egyik jelentésében a pesti demokraták közt. (*Sándor Lipót iratai*, 164. l.)

[2] Ld. 96. és 328. l.

[3] 1794 dec. 10.-én éjjel.

radices ejus jam latius dilatatas adoptatamque in tota Europa novam cogitandi rationem reducit; discursum vero Hajnoczianum de politico rerum situ habitum promotumque fuisse dicit;[1] qualem cum nec continuative examinatus, ut hic sub nº 2º patet,[2] ad specificum reducere voluisset ac de coalitione occultae societatis nihil sibi dictum fuisse ultro etiam affirmasset. Id tamen, quod Hajnoczy mentionem cathechismi coram se fecerit recognovisset; advocatus in figuram deputationis Iosephus Hajnoczy et de eo, quidnam de praeexistentia occultate societatis Szecsenaczio in specifico revelaverit? quaesitus, reposuit se nihil prorsus revelasse, ast id solum dixisse, quod bonum foret, si per cathechismum quempiam principia democratica in regno etiam Hungariae constabilirentur.

Quo taliter in judicio declarato, licet ad elidendam illam Szecsenaczii qualificatam, quod videlicet commemoratum coram se cathechismum Volneianum[3] esse putaverit, de regula confrontatio institui debuisset; cum tamen Hajnoczy coram ipsa etiam deputatione oraliter declaraverit,[4] quod si alleviare non potest, neminem magis gravare velit, et hujus jam in aliis etiam praecedentibus confrontationibus testimoniüm ediderit, ab instituenda con-

[1] 1794 dec. 30-i kihallgatásáról felvett jegyzőkönyv: O. L. Vertr. A. 42. fasc. 44. sz. — Martinovics és Hajnóczy szervező munkájával kapcsolatban az alábbiakat vallotta: »Hájnóczy mihi plane nihil de hoc objecto dixerat, et ego de tota re absolute nihil scio. Hujus unice memini, quod dum superiori vere Martinovics Pestinum divertisse, certa occasione in cavena cum eodem convenerim et tunc praesentibus etiam aliis recensuit, revolutionem Polonorum felices nimium habere progressus, cujus semina et radices jam latius dilatatae forent et novam ubique in tota Europa inchoari cogitandi rationem. Russorum insuper imperatricem captum esse. His et similibus suis sermonibus stomachum mihi moverat, tum quia ab ejusmodi cogitandi ratione alienus semper fueram, tum quod turbaverit etiam futurae meae designationis idaeas, parabam enim bonellum quodpiam emere et rem rusticam juxta praeconceptum gustum meum instruere; abivi igitur et Mártinovicsium reliqui. Post triduum Hajnoczy me visitaverat et de politico rerum situ ferme eadem narrative repetiit; abrupi statim filum sermonis dicendo, combinationes similes ex Mártonovitsiano tantum inquieto cerebro provenire, me caeteroquin omnes istas sermonicationes cum fastidio audire et vilipendere. Hájnoczy putabat ideo, quia Graeci ritus et Illyricae originis essem. Verum declaravi me non tantum ideo, sed ex intima convictione aliter sentire; et postea nihil ultra locutus sive de praeexistentia societatis seu reliquis illius adjunctis, absecesserat. Ego vero post triduum statim Zemlinum et in patriam negotiorum causa abiveram, extractaque ibidem sex hebdomadarum mora Budam reversus sum. Audivi tunc Mártinovitsium Viennae jam interceptum esse et alios adhuc octo Budae quoque propediem intercipiendos et inter hos Hájnoczium etiam. Mirabar vehementer, qui hoc fieret? cum vir ille probus et semper disinteressatus fuerit; Dixerunt eundem cum Mártinovics commercium literarum fovisse et in illis inveniri argumenta incaptivationis. Visitavi itaque sequenti die mane Hájnoczium in novo suo hospitio, quod in Aquatica Civitate conduxerat. Ille praemissa salutatione statim cubicula sua exhibere voluit. Verum ego reposui me non videndae suae habitationis causa venisse, verum referre voluisse praeviam famam, quae tunc de illo gliscebat. Ille admirabundus quaesivit, quare? Respondi, propter correspondentias cum Martinovics habitas; Dixit, et quid tum? est ne hoc delictum? Reposui, non, verum uti fama fert, quod literis suis praefixisset: *Citoyen*. Atqui, ait, neque hoc peccatum est. Omnino, respondi, peccatum hoc non esse, verum potuit aliquid aliud etiam in literas influere, quod attentionem excitat. Ille ad hoc reposuit: nihil hoc esse, respondebo semper pro facto meo. Postea exiguo adhuc tempore collocuti de rebus indifferentibus eundem reliqueram, et post sex dies ille effective etiam comprehensus Viennam abductus est, quin aliquando vel remotum quodpiam occultae societatis indicium coram me fecisset.«

[2] Az 1795 február 7.-i kihallgatás jegyzőkönyve: O. L. Vertr. A. 42. fasc. 102. sz.

[3] Volney, *La loi naturelle ou catéchisme du citoyen français*. Paris, 1793. — Az Ember és a Polgár Kátéjával való megegyezéseire ld. az I. k.-ben írottakat és Benda K., *A magyar jakobinusok kátéja. Irodtört.* 1950. III. 104. l.

[4] 1795 febr. 7-én, Szecsanaczcal való szembesítésekor.

frontatione praescindendum ac pro ulteriori rei clarificatione potius fassionem Martinovicsianam de discursibus sub prandio Farkasiano habitis scripto expetendam esse censui, qui talem ut hic sub nº 3º [1] praestitit etiam, sed secretario Szecsenácz velut opinione sua ad omnes malas et bonas societates propagandas inhabili, nihil prorsus semet manifestasse manifestareque potuisse confessus est.

Et in his consistit totius inter Hajnoczy, Martinovics et Szecsenácz gestae rei historia, ex qua benigne perspicere dignabitur Serenitas Vestra Regia, quod nulla aut admodum exigua mihi suppetant suscitandae ex crimine laesae majestatis contra antelatum Szecsenácz fiscalis actionis fundamenta, a cujus onere relate ad subversantem conspirationem eundem relevandum esse, confidens quoque deputatio prout et dominus personalis censet.

Restat adhuc, ut ex improbo labore perquisitis voluminosis ac in duas cistas reclusis privatis Szecsenáczianis scriptis sequestratas illas correspondentias, quae relate ad subversantes circumstantias primo etiam obtutu attentionem excitarunt, benigno Serenitatis V^re Regiae obtutui sistam.

Szecsenáczium in intimiori correspondentiae nexu cum Hajnoczio stetisset, monstrat sub nº 4º in specie advolutus litterarum fasciculus ;[2] volebat quippe posterior hic ita dictum Gallicum Moniteur in Germanicum vertendo, amicum suum novitatibus Gallorum, pro quibus vivere ac mori praeelegerat, excitare ; aut quod verosimilius est, ad futuras suas destinationes praeparare.

Has excepit alia per modernum metropolitam antelato Szecsenácz illyrice scripta littera, in qua idem sermones ejusdem Viennae coram episcopo Petrovics prolatos in obscuro recensebat et respective improbabat : erga quam idem episcopus per me litteratorie conventus, ut hic sub nº 5º [3] rescripsit, idmodi sermones relate duntaxat ad privatam suam personam, neutiquam vero relate ad statum publicum aut formam regiminis prolatos fuisse.

Majorem attentionem merebatur littera cameralis concipistae Paulovics de 6ª Septembris 1790[4] Szecsenáczio scripta et fassioni sub nº 2º advoluta, sub cujus finem certae conspirationis, c o m p l o t, memoria fit, quam idem Szecsenácz eatenus examinatus ad correspondentiam Borussicam restrinxit.

[1] Martinovicsnak 1795 jan. 19.-én a jogügyi igazgatóhoz írt fölterjesztése. Ebben elmondja, hogy még «ante fundationem societatum» egyszer együtt reggeliztek Farkas Antalnál (valószínüleg a kassai kerület helyettes tartományi biztosát érti, ld. 307. l.) Szecsanacz, Ráthonyi kir. fiskális, Barits egyetemi tanár, Kohlmayer ügyvéd, meg ő. Evés után szó került »de persecutione partis nunc in Hungaria dominantis in omnes illos, qui latomi sunt vel erant.« Majd »de natura et fine latomiae« beszélgettek. A Szabadság és Egyenlőség-, vagy a Reformátorok Társaságáról azonban nem esett szó ; nem is eshetett, — írta Martinovics — mert az alapszabályok szerint erről csak négyszemközt szabad bárkivel is beszélni. Pár nap mulva találkozott Szecsanaczcal, s az elmesélte neki, hogy Hajnóczynál egy érdekes kátét látott, s ajánlotta neki, Martinovicsnak, olvassa el ő is. A titkos társaságról azonban nem tudott Szecsanacz semmit. Különben is megítélése szerint Szecsanacz nem az az ember, akit ilyen dolgokba be lehet avatni. (Sk. eredeti : O. L. Vertr. A. 53. fasc. ad A 51. köteg.)

[2] Hajnóczynak a *Moniteurből* készített németnyelvű kivonatai : O. L. Vertr. A. 53. fasc. ad A 51. köteg. — «Hoc inde factum fuisse, — mondotta róluk Szecsanacz febr. 7.-i kihallgatásakor — quia Hajnoczy, Stettner et ego una servavimus Moniteur ; quem, quia Gallicam linguam non calleo, Hajnoczy dum Theresiopoli abfuissem in extractu Germanice mecum communicavit.»

[3] Petrovics Péter temesvári görögkeleti püspök 1795. jan. 20-án Bécsben kelt levele a jogügyi igazgatóhoz. *U. o.*

[4] Paulovics Ferenc. Levele azt sejteti, hogy 1790-ben Szecsanacz is közte volt a porosz udvarral kapcsolatot kereső magyar nemesi ellenzéknek. *U. o.*

Plus hac ponderat alia per *Pilades*, seu uti Szecsenácz in continuatoria sua fassione agnoscit per advocatum Kohlmayer, affinem Martinovicsianum, de praecitato anno 1790 scripta et praeprovocatae fassioni adnexa littera,[1] in qua antelatus Szecsenácz Franklinio assimilatur, et si non fulmen caelo, sceptrum tamen tyrannis erepturus dicitur; cujusmodi expressiones idem Szecsenácz foetui et exuberantiae faceti Kohlmaieriani ingenii adscribit.[2]

Pulchrum sane ingenium! quod si modernae conspirationi applicari posset scribentem et lectorem capite suo privaret. In reliquo:

Quod Hajnoczy litteris suis jam in anno 1793 ad memoratum Szecsenácz scriptis titulum Cittoyen praestituerit, monstrat littera hic sub nº 6º.[3]

Quod autem anno praeterlapso concitatorios versus Croaticos, arbori libertatis Zagrabiae erectae affixos ab eodem Hajnoczy obtinuerit, perhibet hic advolutum et manu Hajnocziana conscriptum exemplar sub nº 7.º[4] Deniq*ue*.:

Quod omnes nos in admirationem rapuit est littera Marathiana ex Gallico in Germanicum transposita et per Szecsenácz, qui caeteroquin extra functiones officiosas ad publicam notorietatem scripturam horret, propria manu descripta sub nº 8º.[5]

Praemissa omnia id quidem innuunt, quod idem Szecsenácz a principiis ex Moniteur haustis alienus haud fuerit; quod intimiorem cum summo democrata Hajnoczio amicitiam et correspondentiam fovendo, semet omnimode suspectum fecerit et commune illud proverbium, noscitur ex socio qui non cognoscitur ex se, in se juste provocaverit.

Non videntur attamen tanta et talia esse, propter quae oneri actionis fiscalis subjici posset; siquidem ex propria scriptura nihil contra eundem probari quiret.

Alia esset quaestio, an talis, qui talismodi correspondentias fovet, perversaque principia recipit, in servitio regio et publico tolerandus sit? Sed quaestionis hujus decisio in genere videtur adhuc praematura esse. Quantum autem ad secretarium Szecsenácz, demisse censeo, eundem per perpessos in vinculis duorum mensium carceres jam ad saniora principia reductum fuisse justasque delicti, quod per praemissa eidem imputari poterat, poenas dedisse.

Quod ipsum nihilominus prout et id, an non praefatus Kohlmayer pro silentiario declarandus et ex meditullio regni ad locum originis suae relegandus sit? — altiori Serenitatis Vestrae Regiae judicio et supremae S^ae M^tis S^smae decisioni in profundissima homagiali subjectione substerno.

Serenitatis Vestrae Regiae
Budae, 14ª Febr. 1795.

humillimus et fidelis servus
Mgr. Ioannes Németh
causarum regalium director.

[1] Kohlmayer Sámuel 1790 nov. 20-án kelt levele: *u. o.* Benne Franklin neve nem fordul elő. A jogügyi igazató által idézett rész így hangzik: »Sed macte animo! vielleicht ist der Zeitpunkt nicht ferne, wo man wird sagen können: non quidem caelo fulmen, sed tamen eripuit sceptrum tyrannis!«

[2] Szecsanacz 1795 február 16-án a jogügyi igazgatóhoz írt nyilatkozata a Kohlmayer levelében foglaltakról. Többek közt ezt írja: »Praefata littera scripta est illo anno cujus nempe anni similes opiniones, argumentationes et scriptationes publice etiam manifestatae per legem oblivionis subinde diaetaliter latam pro amnestiatis habeantur.« *U. o.*

[3] Hajnóczy 1793 nov. 20-án kelt levéle. *U. o.*

[4] A horvát versre és a zágrábi szabadságfára ld. I. k.

[5] «Brief an meinen Collegen und guten Freund Marat.» Fordítás a *Moniteur*ből.

A jogügyi igazgató előterjesztését a nádor február 17.-én továbbította a Kancellárián át Ferenc királyhoz. Saját véleményét az ügyről a következőkben folgalta össze: «Quod demissum horum omnium intuitu sensum meum attinet: cum tam causarum regalium director, quam considens deputatio et personalis praesentiae regiae in judiciis locumtenens censeant, haud sufficientia contra Szechenach erigenda fiscalis actionis fundamenta adesse, altera autem ex parte is per correspondentias et per scripta apud istum reperta, quin ea plenam praestent contra eundem actionalis criminis probam, multum tamen gravetur, hinc sensui causarum regalium directoris adstipulando demisse censerem, ut idem Szecsenácz imputatis eidem perpessis hactenus carceribus liber dimittatur. Quod autem propositam per praefatum causarum directorem quaestionem illam concernit: an talis, qui ejusmodi correspondentias ducit, quae ejus cogitandi rationem ostendunt et quae praecipue individuum, quod in servitio regio constitutum caeteris intemeratae erga Mtem Vm Ssmam fidei exemplo praeire deberet gravant, in altissimo servitio regio relinquendus sit, hanc Mtis Vae Ssmae altissimo determinio ea humillima cum opinione substernendam duxi, quod provocatis per causarum directorem actis ad invicem combinatis, in his rerum circumstantiis sufficiens neque satis promerita gratia et clementia regia praedicto Szecsenácz accessura sit, si is pro aliorum tales noxias correspondentias ducentium individuorum exemplo cum normali pensione ad statum quiescentiae ponatur. Propositione causarum directoris circa advocatum Kohlmayer eousque, donec ex actis processuum contra alios hic incaptivatos erigendorum plures eundem aggravantes apparuerint circumstantiae, interea in suspenso relicta.» (Sk. aláírású eredeti: O. L. M. Kanc. eln. 7/1795. sz. — Fogalmazványa: O. L. Vertr. A. 38. fasc. 374. sz.)

A Kancellária a jogügyi igazgató és a nádor okfejtését magáévá tette, de úgy vélte. Szecsanacz nyugdíj nélkül bocsátandó el állásából. Kohlmayer ügyvédet illetően helybenhagyta a nádor véleményét. (M. Kanc. *i. h.*)

Az uralkodó a Kancellária javaslatát fogadta el, s március 4-én utasította a nádort, hogy Szecsanaczot nyugdíj nélkül azonnal bocsássa el állásából, és gondoskodjék róla, hogy viselkedését a jövőben állandóan szemmel tartsák. (O. L. Vetrr. A. 38. fasc. 407. sz.)

A nádor március 8-án rendelte el a jogügyi igazgatónak Szecsanacz szabadonbocsátását, azzal, hogy előzetesen kérjen tőle nyilatkozatot: melyik városban akar megtelepedni. (O. L. Vertr. A. 51. fasc. ad A 51. köteg.) Ugyanakkor tudósította Széchen Sándor kamaraelnököt is a legfelsőbb elhatározásról. (*U. o.* 38. fasc. 407. sz. — ugyanerről gr. Kollowrat Lipót Oberster Directorial Minister-t már tudósitotta a Kancellária március 4.-én: M. Kanc. *i. h.*) Márc. 12.-én a jogügyi igazgató jelentette a nádornak, hogy Szecsanaczot szabadon eresztette. Reverzálisában kötelezte magát, hogy Szabadkán fog lakni, fogságáról és a perről semmit sem beszél. (A jelentés, Szecsanacz márcz. 9-én kelt reverzálisával együtt: O. L. Vertr. A. fasc. 37. 415. sz.)[1] A nádor ugyanaznap kelt levelében hivatalosan értesítette Szecsanacz szabadonbocsátásáról Ürményi személynököt, egyben bácsi főispánt, azzal, hogy ajánljon egy alkalmas, megbízható szabadkai embert, akire rábízható Szecsanacz ellenőrzése. (*Jegyzőkönyv* No 415) Ürményi válaszát, nem ismerjük. Éveken át nem hallunk Szecsanaczról, hogy 1798-ban újrá felbukkanjon neve: egy vizsgálat alkalmával véletlenül kiderült, hogy Szecsenaczot senki sem figyelte meg, söt hogy erre nem is történt intézkedés. Ahogy Parcsetics Antal, a sellyei alapítványi birtok igazgatója, kevéssel azelőtt Szabadka város bírája vallotta: még csak értesítést sem kaptak, hogy Szecsanacz náluk telepszik le. Ő azért így is óvta a szenátorokat a vele való barátkozástól. Ekkor az uralkodó újra elrendelte a nádornak Szecsanacz szemmeltartását. (O. L. M. Kanc. 8316/1798. sz.)

1801-ben Szecsanacz kérvénnyel fordult az uralkodóhoz: állásába való visszahelyezését vagy nyugdíj kiutalását kérte. 1802 márc. 21.-i keltezéssel Ferenc király évi 300 Ft. nyugdíjat engedélyezett számára. (*U. o.* 1801: 7424., 9040. és 10267. sz.) Szecsanacz további életét nem ismerjük.

[1] Szabadonbocsátásában a közvélemény külpolitikai okokat keresett. (Valóban feltűnő, hogy mások, akik ellen még ennyi vád sem volt, komoly büntetést kaptak, Szecsanacz pedig állásvesztéssel megmenekült.) Abaffy Ferenc véleménye az volt: «Szecsenáz . . . libere dimissus fuerit, quia religionis Russicae, ergo e respectu aulae Russicae? Qualis haec est justitia? Hungari capite flexi, Szecsenaz ante benevolum examen libere missus.» (*Fogságom naplója*, 1795 okt. 1.)

53.

1795 március 2, Pest

A Kir. Tábla teljes ülésének jegyzőkönyve.

Az ülés tárgya: Aszalay, Nemessányi, Lonovics, Bencsik, Pruzsinszky és Szlávy György elfogatása; a perbefogottak ingó és ingatlan vagyonának zárolása.

Sk. aláírású tisztázat: O. L. Vertr. A. 42. fasc. 473—480 fol. — Egykorú hiv. másolata: O. L. Vertr. A. 38. fasc. 408. sz. — Somogyi János ítélőmester által írt fogalmazványa: O. L. Vertr. A. 49. fasc. ad A 1. köteg.

Protocollum sessionis tabularis
in merito captivorum die 2ª Martii 1795 Pestini celebratae.

Anno 1795 die 2da mensis Martii Pestini consedit Tabula Regia Judiciaria sub praesidio personalis praesentiae regiae in judiciis locumtenentis Iosephi ab Ürmény. Praesentibus praelato Paulo Rosos,[1] barone Tabulae juniore Paulo Almásy, vice palatino Andrea Berzeviczy, vice judice Curiae Thoma Tihanyi, proto-notariis Ioanne Somogyi, Stephano Aczél, Georgio Majláth et Ladislao Mikos; item causarum regalium directore Ioanne Németh; nec non assessoribus Ioanne Gányi, Michaele Scultety,[2] Ioanne Ürményi, Francisco Bay, Iosepho Millos, Stephano Mihálffy et Emerico Boronkay.[3] Qua occasione

Proto-notarius palatinalis Somogyi indicia ex fassionibus quorumpiam Budensium captivorum resultantia fine determinandae incaptivationis complicum, si qui pro talibus adinventi fuerint, sequenti ordine proposuit.

Indicia:

1°. Paulus Ősz in continuatoria sua fassione sub n° 79° fatetur,[4] quod Cathechismum Hominis et Civis cuidam Aszalay geometriae in universitate Pestiensi studioso tradiderit, eademque occasione et praeexistentiam societatis et regulas sibi a Szentmáriayo enarratas manifestaverit.

Conclusum:

Incaptivatione studiosi hujus Aszalay, velut juxta provocatam sub n° 79° fassionem et occultae societatis et regularum atque virulenti illius cathechismi democratici notitiam habentis unanimibus votis decreta.

[1] Szentkirályszabadjai Rosos Pál († 1810) a Kir. Tábla egyik prelátusa, (a másik prelátusi hely ekkor üresedésben volt), teológiai doktor, sümegi prépost, apostoli protonotarius, szentszéki ülnök, később veszprémi püspök.

[2] Scultéty Mihály, felvidéki, katolikus vallású, régi birtokos köznemesi család sarja. 1788 óta a Tábla ülnöke.

[3] Boronkay Imre, somogymegyei jómódú köznemesi család sarja. 1794 óta a Tábla érseki ülnöke. A per menetéről, a bírósági ülésekről rendszeres jelentésekben számolt be Batthyány hercegprímásnak; jelentései: Prímási Lt. Világi lt. B/2.

[4] Ősz 1795 jan. 29.-i kihallgatásáról készült jegyzőkönyv. Az iratoknak a jegyzőkönyvben megadott számai itt és a következőkben is megegyeznek az O. L. Vertr. A. 42. fasc. számozásával.

2°. Carolus Szmetanovics sub n° 99° perinde fatetur,[1] se Catechismum Hominis et Civis ab Hirgeist acceptum cum Nemessán[2] et Lonovicz[3] communicasse, dixisseque societatem quampiam ad provehendum bonum publicum coaluisse, quae ut facilius finem suum assequatur, necessum esse, ut pro adjutorio plures assummantur socii.

Quoad Nemessán et Lonovicz esto illa videatur subesse consideratio, quod Szmetánovics praeexistentiam talis societatis, quae ad finem honestum, provehendum quippe bonum publicum directa est, semet revelasse fateatur; cum tamen finis societatis illius ex catechismo satis manifeste apparere potuerit, non obstante hac Szmetánovichiana qualificata in propriam caeteroquin sui exculpationem proposita, tam Lonovicziana, quam et Nemessányiana incaptivatio decreta fuit.

3°. Samuel Verhovszky post confrontationem cum Szentmáriayo institutam, et fassioni nri 53. insertam fatetur,[4] quod Prusinszkio et Bencsik dederit exemplar cathechismi Hungarici et priori regulas oretenus recensuerit, Bentsikio vero de regulis nihil dixerit.

Cum ex regulis tam praeexistentiam societatis, quam vero perversum illius finem ex catechismo Prusinszky satis assequi potuerit, ideo circa incaptivationem illius nulla subversante difficultate; circa Bentsik decisum est, ut is praevie per deputationem hoc in merito ordinatam constituatur et examinetur; ex solo enim democratico catechismo, cum is in summa generalitate absque specifica ad regnum quodpiam applicatione conscriptus sit, existentiam revolutionalis societatis cognoscere non potuit.[5]

4°. Penes fassionem Ioannis Szlávy sub n° 49°[6] advolutae sunt duplicis ordinis litterae per Georgium Szlávy sub ficto Iosephi Ligyay nomine conscriptae, ex quibus in nexu fassionis per eundem Ioannem Szlávy sub n° 17°[7] elicitae hoc videtur erui, quod et Georgius iste Szlávy, velut plenam existentiae societatis notitiam habens, commembrum occultae illius societatis fuerit; quod num ita se habeat, contextus provocatarum litterarum ostendet.

Confirmare videntur hoc ipsum aliae Ioannis Szlávy litterae superiori aestate ad Ioannem Laczkovics exaratae, in quibus diserte scribit, quod Georgio Szlávy »acta processualia,« id-est catechismos (tali enim expressione solet illos compellare) communicaverit et illa in paribus apud eundem remanserint etiam.[8]

Sed eatenus illa cumprimis occurrit reflexio, quod idem Ioannes Szlávy tardius coram jure examinatus expresse fateatur, Georgium Szlávy perlectos catechismos restituisse, rem totam derisisse et societatem ingressum haud fuisse.[9] Quaestio proinde eo recidit, an privatae epistolae, vel fassioni coram jure elicitae in judicio plus deferendum sit? Huc accedit illud etiam, quod

[1] Szmethanovics 1795 febr. 6.-i kihallgatásáról készült jegyzőkönyv.
[2] Nemessányi András.
[3] Lonovics Imre.
[4] Verhovszky január 29.-i kihallgatásáról készült jegyzőkönyv.
[5] Nincsen nyoma, hogy Bencsik ügyvédet kihallgatták volna.
[6] Szlávy János jan. 17.-i kihallgatásának jegyzőkönyve.
[7] 1794 dec. 22.-i kihallgatásáról készült jegyzőkönyv.
[8] Szlávy 1794 július 21.-i levele. V. ö. *Iratok* 85. sz.
[9] Jan. 17.-i kihallgatásakor.

nempe idem Ioannes Szlávy scripserit certum Palugyánszky quoques susceptum esse.[1] Quia tamen in fassione sua sub n° 17° declaravit se memoratum Palugyánszky in societatem non assumpsisse, fassio haec coram Regio Iudicio plus valuit, quam praeallata epistola, et Palugyánszky non tantum ab incaptivatione, sed et suspicione liberatus est.

Est quidem alia etiam Ladislai Szabó fassio, in qua fatetur, se signum hyerogliphicum per Szentmáriay secum communicatum Georgio Szlávy manifestasse cum hac declaratione quod signum istud sit jacobinorum, nihil interim sive de coalescente societate, sive fine illius manifestass .[2] Unde concludendum est, Georgium Szlávy signa haec ad Parisienses jacobinos, quorum nomen in publicis ephaemeridibus et aliis passim libris, qui abominationem Gallicanae desolationis referunt, tunc plausibile fuit, retulisse et ideo subjuncxisse, ut cum relatione horum memoratus Szabó cautus sit.

Quamvis in epistola sub ficto Ligyaiano nomine scripta Georgius Szlávy non sanguinariam quampiam revolutionem insinuare videatur, sed potius revolutionem, sive innovationes diaetaliter constabiliendas commemoret, quia nihilominus novam constitutionem cum suppressione hyerarchiae et aristocratiae fundari in eadem epistola desiderat, quod utique absque convulsione et manifesta fundamentalium legum transgressione fieri non posset ; accedente cumprimis eo, quod idem Szlávy cathechismorum notitiam habens, gravi suspicioni obnoxius sit, an non diaetales innovationes in sensu catechismi ad effectum deducendas esse intellexerit? Auget suspicionem hanc confictum etiam Ligyaianum nomen, tum Ladislai Szabó fassio et litterae Ioannis Szlávy ad Ioannem Laczkovics exaratae. Ex quorum combinatione et nexu horum omnium, pluralitate votorum incaptivatio ejusdem junioris Georgii Szlávy decreta fuit.

Postmodum lecta est declaratio causarum regalium directoris hic sub *A*· provocata, ope cujus petiit, ut omnium eorum, qui ex crimine laesae majestatis citati sunt, bona mobilia et immobilia usque finalem litis exitum ad mentem art. 7 : 1715 sequestrentur. In cujus sequelam conclusum est, ut erga specificam ejusdem causarum regalium directoris insinuationem apud respectivas comitatuum et civitatum jurisdictiones tam intuitu conscriptionis substantiae delinquentis, quam et administrationis sequestri per praesidiales semper et illico congrua disponantur.[3] Quibus praevia ratione conclusis et superatis sessio soluta fuit.

Iosephus de Ürmény m.p.

[1] Már idézett július 21.-i levelében.
[2] Szentjóbi Szabó 1795 febr. 18.-i kihallgatásakor.
[3] Az ezzel kapcsolatban a megyékhez és Pest városához írt utasítás fogalmazványa: O. L. Curiai lt. Martinovics fasc. I. köteg 26. sz.

54.

1795 március, Buda

Hajnóczy Józsefnek vizsgálati fogságában írt levelei és följegyzései

A jogügyi igazgató vádirata Hajnóczy ellen március 4.-ére készült el. (Ld. 428. l.) A vádiratot a vádlottak, így Hajnóczy is megkapta elolvasásra. Az alább közölt leveleket és följegyzéseket a vádirat elolvasása után, annak hatására írta. (V. ö. a c/I. alatti följegyzés utóiratát.) Hajnóczy azt remélte, hogy amikor védője, Madách Sándor, a védelem megbeszélésére fölkeresi őt, titokban majd átadhatja neki ezeket az irásokat Madách ügyvéd azonban beszolgáltatta őket a jogügyi igazgatóhoz. (*Jegyzőkönyv* No 438).

a.)

1795 március 4, Buda

Hajnóczy József levele Gr. Széchenyi Ferenchez. Jellemzi törekvéseit és pártfogását kéri.

Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 49. fasc. ad A 7. köteg.

Hogy az alábbi levél Széchenyi Ferenchez iródott, kiderül Hajnóczynak Madách ügyvédhez írott följegyzéséből. (Ld. c/I. alatt.)

4-ten März.

In der Hofnung, dass man endlich den Madacs zu mir zu kommen erlauben wird, *und* ich ihm dieses übergeben kann, wage ich es Er. Exc. zu schreiben.

Noch zu Wien habe ich es gehört, dass E. Exc. sich meiner Anzunehmen geruhet haben. E*r* E*xc.* Gnaden gegen mich haben keine Grenzen. Ich kann nichts dagegen erwiedern, als dass ich es mit dankbarem Herzen fühle. Ich werde den Madacs bitten, E*r* E*xc.* eine Kopie der von mir zu Wien eingereichten Fassio[1] zu schicken. Ich bin darauf hier ganz besonders, *und* schwöre E*r* E*xc.*, dass ich keine andere Absichten, als jene die ich auseinander gesetzt, u*nd* zwar ohne alle Erschütterung meines Vaterlandes, gehabt habe, dass ich noch jetzt glaube, diese wären die besten um eine Revolution vorzubeügen, dass aber auch die Stände sich nie dazu verstehn würden, wenn sie keine Gefahr befürchteten, so billig als auch solche an u*nd* vor[!] sich selbst sind. Ich bitte nun, wenn es E*r* E*xc.* für gut halten, beruhen E. E*xc.* mittelst des Keresztury[2] in meinem Namen der ungarischen Kanzlei zu recurriren, dass man den gegen mich 2da Dec. levatam fisci regii causam clementer sistere, gratiam vitae et amnestiam ben*igne* elargiri, mich zu vorigen Gnaden annehmen, und in meinem vorigen Amte belassen solle. Die Gründe wären, dass ich schon am 25-sten Aug. *a)* zu Wien vor der Polizeycommission mündlich erklärt habe, dass ich zwar da Rede u*nd* Antwort zu geben nicht schuldig sey, weil ich aber S.M. Gnaden verdienen u*nd* nicht einen Prozess vor dem König haben wolle, so würde ich alles aufrichtig darstellen; *b)* habe ich in meiner Fassion am Ende S. M. pro gratia vitae gebeten u*nd* *c)* dass ich abgesondert die Polizeycommission gebeten haben den Keresztury zu mir zu schicken, damit ich ihm die Gründe zum Recurs für mich angebe. Zu meiner Betrübniss

[1] Ld. *Iratok* 11/a sz.
[2] Keresztury Károly udvari ágens.

aber müsste ich erfahren, dass man via juris gegen mich procedire. Aus denen oben *a) b) c)* angeführten Gründen nun etc ex reflexione praestitor*um* antea *prae*sertim sub turcico bello fidelium servitiorum bäte ich etc.[1]

Wenn dieses genehmigt würde, so glaube ich, würden die Folgen seyn, dass ich so wohl im Amte bleibe, als auch für die verflossene Zeit vielicht wenigstens zum Theil meinem Gehalt ziehen u*nd* keine Unkösten zahlen würde müssen. Zu Wien haben mich die Polizeybeamten versichert, dass öffentliche Beamte für die im Polizeyhaus zugebrachte Zeit von ihrem Gehalt nichts verlieren.

Sollte es aber schon zum Voraus so ausgemacht seyn, dass man es so weit kommen lassen will, ut sententia feratur, so bitte ich nicht den mindesten Schritt für mich zu thun, denn auf diesen Fall fürchte ich nicht mein Leben zu verlieren oder kassirt zu werden, sondern ich fürchte die gewöhnliche gratiam regiam id est commutationem poenae, u*nd* ich will lieber nicht leben, als in einer, ich will nicht sagen ewigen, sondern auch nur einjährigen Gefangenschaft sitzen.

Schliesslich versichere ich E. E*xz*., dass da ich mir meiner guten Absichten bewusst bin, ich nichts von demjenigen, was man Gewissensbisse nennt, fühle, sondern in meiner gewöhnlichen Gleichmüthigkeit bin u*nd* nur dadurch aber freilich oft in einige Schwermuth falle, dass ich edlen biedern Freunden, u*nd* unter diesen E*r*. E*xz*, unnöthige Sorgen verursacht, u*nd* ein braves ehrbares Mädchen vielleicht an einem bessern Glücke gehindert habe.[2] Ich bitte diese bestmöglichst zu trösten u*nd* versichert zu sein, dass ich zeitlebens mit dankbarem Herzen E*r*. E*xz* Gnaden für mich zu schätzen wisse.

H.

Ob es nicht gut wäre, dass meine Braut — wenn sie sich noch dafür hält — die aufzusetzende Istanz der Kaiserin einreiche? Ich überlasse es E*r*. E*xz*. Einsichten und Disposition.

b.)

1795 március 4, Buda

Hajnóczy József levele Papp Ferenchez, sorsának eshetőségeiről, terveiről

Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 49. fasc. ad A 7. köteg.

Hogy az alábbi levél címzettje Papp Ferenc[3] volt, kiderül az ugyanekkor Madách ügyvédhez írt sorokból. (Ld. c/I. alatt.)

4 Martii

Dilecte frater. Tandem spem habeo Madacsium ad me venturum et me haec ei tradere posse. Rogo te adnexas des Comiti, alius meae Charlottae,[4]

[1] V. ö. 104. l.

[2] Menyasszonyát, Gittel Sárit érti.

[3] Széchenyi Ferec bizalmas titkára. Hajnóczyhoz régi barátság fűzte. Hozzá írt levelei: St. A. Vertr. A. 71. fasc. 21. köteg.

[4] A menyasszonyához, Gittel Sárihoz írt levél ugyanezt a hangulatot fejezi ki: »... die Vernunft heisst mich sagen, dass ich nicht weiss, was man mit uns fürhabe, dass es vielleicht so ein Ende nehmen wird, wo ich in die Unmöglichkeit versetzt werde Ihre liebe Person zu besitzen, folglich meiner Seits zwar solange ich lebe

si adhuc se meam esse recognoscit. Ego non scio, quid nobiscum intendant. Si brevi liberatus fuero et in officio mansere, quo ocyus veniam politiam in futurum nullam nisi Charlottae recogniturus. Sed tecum vehementer contendam. Si vero me decapitaverint, vel diuturna captivitate puniverint, aut denique cassaverint, in his casibus opto, ut alteri tam honesto viro, qualem me esse puto et feliciori nubat. Isten nékie, tantum iam finis esset, qualiscumque demum sit.

Salutes amicos meos, prae caeteris Kiblinium.[1]

Si nefors velut opto tu plus scis ac ego et de nostri liberatione citius ac nos sciveris, scribas quaeso mihi et ad glosium dirigas, vt quamprimum liberatus fuero — si scilicet — eaedem inveniam. Bene valeas et me velut semper fecisti ames, meum affinem et sororem salutes.

c.)

1795 március 4, 5, 11, 20, Buda

Hajnóczy József följegyzései védőügyvédje, Madách Sándor számára

Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 49. fasc. ad A 7. köteg.

Az alábbi följegyzések apró, összegyűrt papirdarabkákra iródtak.

I.

4 Martii

Dilecte Madacs ! Rogo Te

1. acclusas litteras triplicis ordinis quo otius ad nomen Papii per postam mittas ![2]

2. Si poteris, copiam fassionis meae Germanicae Comiti Széchenyi per Pap dandam adnectas.

3. Si id statim fieri non possit, Papio schaedam scribas, quod alia vice, medio Danielis Mesterhazy[3] illam Suae Exc. missurus sis.

mich für Ihnen verbindlich und zwar mit wahrem vollem Vergnügen halte, wegen der Ungewissheit meines Schicksals aber das nemliche von Ihnen nicht verlangen könnte, mithin von Grund meines Herzens wünsche, dass Sie einem Andern, der Ihr Herz eben so wie ich zu schätzen wissen, dabei aber glücklicher seyn wird, Ihr Hand reichen. Und auf diesen Fall will ich schon dafür sorgen, dass Sie Ihre Meubles theils zurückbekommen, theils schadloch gehalten werden. Auch soll der liebe Stanisslaus seine 30 fl. die man mir just den Tag meiner Arretirung für ihn in Nahmen des Asboths erlegt hat, selbst im ärgsten Fall, des Verlusts meines Lebens, nicht verlieren. — Adieu, liebe Charlotte, vielleicht wird es bald besser werden. Vielleicht, und das wünsche ich, wissen Sie mehr als ich. Denn wir erfahren hier nichts. So genau werden wir bewacht.» (O. L. Vertr. A. 49. fasc. ad A 7. köteg.)

[1] Egykori piarista szerzetes, az 1780-as évektől kezdve Széchenyi Ferenc bécsi megbízottja, főleg könyvvásárlási ügyekben. Hajnóczyval benső barátságban volt. Levelezésük: St. A. Vertr. A. 71. fasc. 9. köteg.

[2] T.i. az *a*) és *b*) alatti, valamint a menyaszonyához irt leveleket.

[3] A Mesterházyak Vas megyében birtokos köznemesek voltak. (Balogh Gyula, *Vasvármegye nemes családai*. Szombathely, 1894, 99. l.) Az itt említett Mesterházy Dánielről semmi közelebbit nem tudok.

4. Praeter exemplar Comiti Széchenyi mittendum rogo bis pro me eandem describi cures. Vellem — si liberatus nefors fuero — vnum in memoriam retinere, aliud C. Forgacs[1] mittere. Tuis juratis ego fatigium rependeam.

5. Quod attinet defensam meam, libenter te omni sollicitudine levarem et proprio pugno replicam in hunc circiter qui adiacet sensum processui inscriberem.[2] Si tamen *a)* imprudenter a me actum esse existimes, quod Martinovichii souffleur egerim, *b)* imprudentius quod Viennae ab eloquenti consiliario Schilling circumventus tam sinceram fassionem elicuerim, *c)* imprudentissime, si hanc replicam insererem, facias quod vis. Quo ad n^{um} 6^{tum} dicere poteris,[3] me illud nec Croatice confecisse, nec Latine vertisse, nec quod alicui abuti queunti communicaverim me reflectere.

H.

»Dixit insipiens . . . .«[4] mereretur Schlötzero communicari. Quia clerao praerogativas a Deo concessas nego, ergo sum atheus. Bože muj, hoc saecul ita ratiocinari !

II.

5. Martii

Cum metuam me tecum nonnisi in *prae*sentia alterius loqui posse, adeoque istud vel furtim a me vel secus datum iri, non sciam autem, quid nobiscum facere, an effective vsque ferendam sententiam detinere velint.

[1] Gr. Forgách Miklós, kinek Hajnóczy egyidőben titkára volt.

[2] Hajnóczynak ez a följegyzése a levelekkel együtt a jogügyi igazgató kezébe került. Szövege az alábbi :

1. Crimen laesae majestatis actum quempiam violentum, hostilem apparatum involvit, qui ad clandestinam nullis viribus physicis vel politicis aut nexu cum hostibus suffultam scripti cuispiam publicationem extendi nequit.

2. Definit esse poenale, cum in obuersum cardinalium legum, imo principiorum vniversalium civitatis autonomia sua provisae extra regnum e meditallio regni ad extraneam jurisdictionem trahi*tur*. Actio quoque in salvo manere deberet contra eos, qui nomine regis abusi ad talem actum violentum conconcurrerunt.

3. Tota vita mea testat*ur*, me animum ad seditionem pronum haud habere, petant*ur* ab illis attestata ad quos me provocavi, [ld. 102. l.] excepto *vice*judice curiae, ne judex esse desinat, et Szecsanaczio, quia per imprudentem fassionem meam incaptivatus est.

4. Etsi intentionem revolutionis habuissem, cessavit per id, quod die qua capti sumus, cum Szent-Marjay et Laczkovics apud me mane coaluerimus, societatem hanc cassandam et omnibus qui illam intrarunt, idem significandem esse ; in effectuatione vero per incaptivationem nostri tantum impediti fuerimus.

5. Num 6um [a forradalmi horvát verset] ego nec Croatice composui, nec in Latinum verti, nec reflecto me, quod aliquibus dederim, qui abuti potuissent. Illud positive scio, quod nulli subdito, seu individuo, seu communitati dederim, scripserim vel locutus sim.

6. Si societas non ea ratione prodita est, qua id futurum me *prae*vidisse assero : non dico ego, quod alia ratione prodi non potuerit. *Prae*terea effectus docuit, non tantis adhuc comm*unicatum* fuisse, vt ea qua ego putabam, ratione prodat*ur*.

7. Si ego dissertationibus meis seditionem procurare voluissem : non me methodo scientifica, eo minus Latine scripsissem.

8. Si quod divinam status ecclesiastici missionem in dubium vocare videar, atheus sum : omnes protestantes athei sunt. Sed haec et reliqua non ad iudiciariam sed litterariam discussionem spectare refutet*ur*. Gratulabor si pertractata per me obiecta alter melius elaboraverit.

[3] A Zágráb piactéren felállított szabadságfára kiakasztott horvát forradalmi költemény. Ld. az I. k.-ben.

[4] A jogügyi igazgatónak a vádiratban tett kijelentésére utal. Ld. 425. l.

Si quid itaque solutiosi scis, quaeso scribas mihi. Litteras autem mihi scribendas per fidum hominem Augusti Keglevics sub illius Adresse mittas, eidemque scribas, quod te rogaverim, ut is medio capitanei . . .[a] tuas mihi resignari curet.[1]

Ad num 2um mearum reflexionum[2] forsan [?] in 2da replica posses dicere, quod ego, consiliarius regius ! secretarius cameralis ! Viennae 19a Aug. 11a hora meridiana pedes integro quandrante hora per plures plateas, ruente vndique populo, per Polizeydiener ductus fuerim.

III.

11 Martii postmeridiem

Si ego tecum os ad os velut Pius VI. cum Josepho II. loqui haud possim, gratiosum tuum in praesentia columnae constitutionalis aspectum non adeo desidero.

Nunc rogo te, acclusas Comiti, sponsae olim, non scio an adhuc, meae, Papio sonantes, et si fieri potest copiam fassionis meae Germanicae Comiti Széchenyi sed ad Papii nomen, et non per postam, verum per Danielem Mesterhazycum nundinis abire consuetum mittas.

Si quid nunc et imposterum amice meum communicare vis, tantum ad C. August. Keglevics mittas.

Si alia vice iterum praestolari debueris, quidquid mihi dici curare vis, seu scripto seu oretenus, tuto capitaneo concredere poteris.

Inter mea in Germanica fassione deducta argumenta est elaboratio tractatus de subditis.[3] Nollem vt hunc producas, *a)* quia si quando liber fuero, eundem perficere vellem, *b)* quia est Germanicae, *c)* quia maxima illius pars est in Verschlog, vbi si quaesiveris, quod alioquin in praesentia fisci regii fieret, fors alia scripta fiscus aduerteret, quae inspici nollem. Argumentum tamen vrgeas. Spero director non negabit, quia verum est, et finem illius is si voluit videre potuit.

Si courage habes, mittas mihi libros, de quibus in fine traditae tibi coram protonotario schaedae scripsi.[4] Cum enim praeuideam propter 7viratum me vsque festum Michaëlem hic mansurum, Graece interim discere et in Anglico me perficere vellem. Vel feras ipsos solus. Spero protonotarius humanior erit quam director, a quo illos ante 3 menses petii.

IV.

20 Martii

Non dubito quin meas alias[b] acceperis et quod rogavi Sopronium miseris. Si necdum fecisti, quaeso ne differas. — vltra ea, quae eotum rogaui, vt scilicet mihi Graecos libros procures et fassionem meam Germanicam bis pro me describi cures, nunc te amice oro, vt quantum fieri potest, processum meum

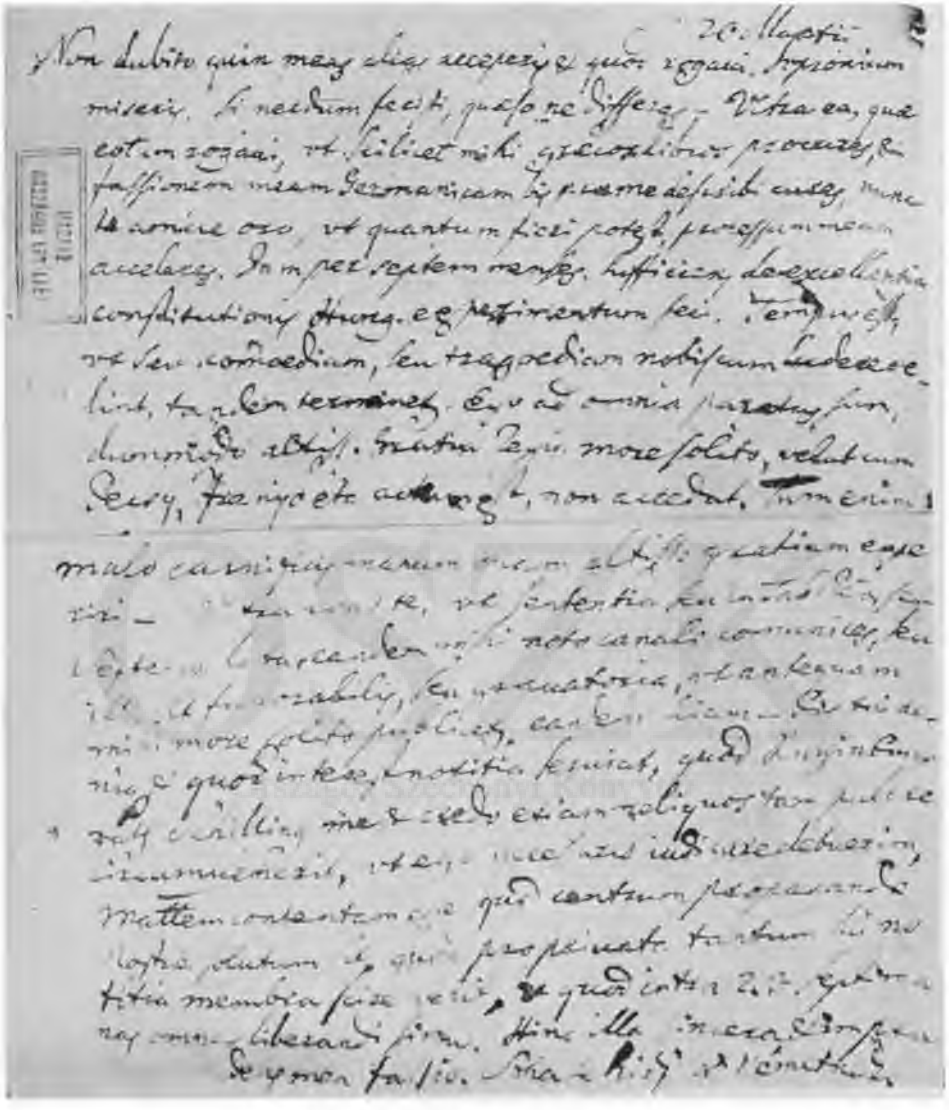
a) Egy szó (név?) olvashatatlanul kitörülve.
b) Kimaradt: litteras, vagy schedas.

[1] V. ö. *Jegyzőkönyv* No 438.

[2] Ld. 367. l. 2. jegyz.

[3] A magyar parasztság történetéről készülő munkájának kéziratát érti. V. ö. 103. l.

[4] A védők védenceikkel csak a Tábla valamelyik tagjának jelenlétében beszélhettek. V. ö. *Iratok* 21. sz.

Hajnóczy József följegyzése védőügyvédjéhez
(Ld. 368—369. l.)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

acceleres. Iam per septem menses sufficiens de excellentia constitutionis Hung*aricae* experimentum feci. Tempus est, vt seu comoediam, seu tragoediam nobiscum ludere velint, tandem termine*tur*. Ego ad omnia paratus sum, dummodo altiss*ima* gratia regia more solito, velut cum Pecsy, Franyo[1] etc. actum est, non accedat. Tum enim malo carnificis manum, quam altiss*imam* gratiam experiri. — Vltra rogo te, vt sententia seu in Tab*ula* Reg*ia* seu Septemv*iratu* lata, eandem mihi noto canali comm*u*nices, seu illa sit favorabilis seu grauatoria, vt antequam mihi more solito publicet*ur*, eandem sciam. — Pro tui denique et quorum interest notitia seruiat, quod Regierungsrath Schilling me et credo etiam reliquos tam pulcre circumuenerit, vt ego necessaris iudicare debuerim, Maj*esta*tem contentam esse, centrum propagandae nostrae solutum sit, quod pro privato tantum sui notitia membra scire velit, et quod intra 2—3 septimanas omnes liberandi simus. Hinc illa sincera et imprudens mea fassio. Soha se hidj a' németnek.[2]

55.

1794 december — 1795 április, Buda

Martinovics Ignác felségsértési és hűtlenségi perének perjegyzőkönyve

Eredeti : St. A. Vertr. A. 45. fasc. Prozess des Martinovics.

a.) *A per felvétele a Kir. Táblán. (1794 dec. 2)*

b.) *Németh János kir. jogügyi igazgató vádirata. (1795. márc. 4)*

[I.] *A magyarországi helyzetről általában ;* [II.] *a vádlott pályafutása, forradalmi eszméi és törekvései ;* [III.] *Az Ember és a Polgár Kátéja, a Szabadság és Egyenlőség Társasága ;* [IV.] *a Reformátorok Társasága és kátéja ;* [V.] *a vádlott által írt forradalmi röpiratok ;* [VI.] *a vádlott kapcsolatai a franciákkal ;* [VII.] *a vádlott bűnössége és megbüntetése*

Eredeti tisztázat. — Sk. fogalmazványa : O. L. Vert. A. 49. fasc.

[1] Franyó Remig (1761—?) piarista szerzetes, titokban fantasztikus tervet készített, hogyan lehetne az alkotmányellenesen uralkodó II. Józsefet trónjától megfosztani, s helyébe II. Frigyes Vilmos porosz királyt ültetni. Tervét 1788-ban megküldte Esterházy egri püspöknek és Károlyi Antal grófnak, akik siettek azt hivatalos helyre továbbítani. Franyót felségsértés és hűtlenség vádjával osztrák bíróság elé állították, s — bár terveit fentieken kívül senkivel nem közölte és gyakorlatilag semmit sem tett — 60 évi szigorú börtönre ítélték. Mivel az ítéletet osztrák fórum hozta, 1790-ben a Kir. Tábla az ügyet újra tárgyalta. Franyót fölmentette, II. Lipót azonban a Magyar Kancellária javaslatára az ítéletet négyévi fegyházra változtatta. Franyó 1795-ben, nagyjából Hajnóczyék elítéltetésekor szabadult Munkácsról. (V. ö. Sörös Pongrácz, *Franyó Remig felségárulási pere.* Bp. 1910. Értekezések a történeti tudományok köréből, XXII 7. sz.)

[2] Hogy Schilling kormánytanácsos nemcsak Hajnóczynak, de a többi foglyoknak is ugyanezt mondhatta, bizonyítja nemcsak őszinte és részletes vallomásuk, hanem az is, hogy mindnyájan bíztak kiszabadulásukban. Tudjuk, hogy hasonló ígéretekkel próbálta megtörni foglyait a jogügyi igazgató is a Táblán. V. ö. Novák kapitány levelével, *Szirmay*, 32. § Observatio.

c.) *Martinovics Ignác válasza (márc. 10)*

Az irat tartalma: [I.] *Óvást emel a magyar bíróság illetékessége ellen, és kéri, állítsák osztrák bíróság elé:* [I. 1.] *mindenkit abban az országban kell bíróság elé állítani, ahol lakik,* [I. 2.] *tekintve, hogy 15 éve él osztrák területen, ügyében magyar bíróság nem lehet illetékes,* [I. 3.] *példák arra, hogy a lakóhely és nem a születési hely szerinti bíróság az illetékes,* [I. 4.] *személyi okai, amiért vonakodik magyar bíróság elé állani;* [II.] *kegyelmet kér, nem ítéletet;* [III.] *védőiratának beosztása;* [IV.] *sem felségsértéssel, sem hűtlenséggel, sem államellenes összeesküvéssel nem vádolható,* [IV. 1] *sem a Szabadság és Egyenlőség, sem a Reformátorok társasága programmjában nem mutatható ki felségsértés vagy hűtlenség bűne,* [IV. 2.] *a politikai bűnök és a forradalmak különböző fajtáiról,* [IV. 3.] *a titkos társaságok politikai tervei nem ütköztek a magyar törvényekbe,* [IV. 4.] *a Reformátorok Társaságát nem ő, hanem Gyurkovics alapította, kátéjukat is ő írta,* [IV. 5.] *a két, egymással ellentétes érdekű titkos társaság minden forradalmat eleve lehetetlenné tett volna,* [IV. 6.] *nem is akart forradalmat; ennek bizonyítékai,* [IV. 7.] *a titkos társaságokat alig néhány héttel megalapításuk után feloszlatta,* [IV. 8.] *a franciákkal nem volt törvénybe ütköző kapcsolata;* [V.] *az elmondottak összegezése;* [VI.] *válasz a jogügyi igazgató vádiratának egyes pontjaira;* [VII.] *enyhítő körülmények:* [VII. 1.] *eddigi érdemei,* [VII. 2.] *az őt ért méltánytalanságok,* [VII. 3.] *töredelmes vallomása,* [VII. 4.] *eddig elszenvedett vizsgálati fogsága,* [VII. 5.] *a jövőben végzendő szolgálatai;* [VIII.] *kegyelmet kér.*

Martinovics sk. írása. — Egykorú másolata: *u.* o., a mellékletek közt.

d.) *A kir. jogügyi igazgató viszontválasza. (márc. közepe)*

[I.] *A Kir. Tábla bírói illetékessége;* [II] *fennforog-e a felségsértés és hűtlenség bűne;* [III.] *a titkos társaságokról* [IV.] *Péchy István felségsértési pere.*

Tisztázat. — Sk. fogalmazványa: O. L. Vertr. A. 49. fasc. Ad responsum Martinovitsianum.

e.) *Martinovics második válasza. (márc 21).*

[I.] *A Kir. Tábla bírói illetékessége;* [II.] *a különböző kormányrendszerekről;* [III.] *a felségsértés és hűtlenség bűnére vonatkozó magyar törvények;* [IV.] *a titkos társaságok és az összeesküvés vádja;* [V.] *Péchy István pere;* [VI.] *kész örök számüzetésbe Amerikába menni.*

Martinovics sk. írása

f.) *A kir. jogügyi igazgató második viszontválasza. (márc. 25)*

A jogügyi igazgató sk. írása

g.) *Martinovics harmadik válasza. (márc. 25)*

Martinovics sk. írása

h.) *A kir. jogügyi igazgató viszontválasza. (márc. 26)*

Tisztázat

i.) *Martinovics negyedik válasza. (márc. 26)*

Martinovics sk. írása

j.) [I.] *A Kir. Tábla ítélete (ápr. 27)*; [II.] *a jogügyi igazgató és a* [III.] *vádlott fellebbezése*; [IV] *a Hétszemélyes Tábla ítélete (ápr. 29)*; [V.] *az elítélt kegyelmet kér.*

A föllebbezés a jogügyi igazgató, ill. Martinovics sk. írása.

Az ítélet nyomtatásban kiadva: *Sententiae tam incl. Tabulae Regiae Iudiciariae quam exc. Tabulae Septemviralis contra criminis laesae maiestatis seu perduellionis reos latae.* Pestini, 1795, typis iunioris Michaelis Landerer de Füskut; továbbá bécsi *Magyar Hírmondó* 1795 42. (május 26) számában 714—716. l. és *Bétsi Magyar Merkurius*, III. (1795) XLI. (május 26) szám, függelék. — Az ítélet magyar fordítása: *Vasárnapi Ujság* XVI (1869) 7. sz. 85—86. l. — Hivatalos német fordítása: *Urtheile, welche sowohl die löbl. königl. Gerichtstafel als auch die hochlöbl. Septemviraltafel wider die Verbrecher der beleidigten Majestät oder des Hochverrates gesprochen hat.* Pest, bey Michael Landerer v. Füskut dem Jüngern, 1795.[1]

A perjegyzőkönyv mellékletei: 1. sz. Az ügyész vádirata, 1794. nov. 28 (közölve: *Iratok* 28. sz.); *2. sz.* Ifj. Huszár József jurátus tanusítványa Martinovics törvényes megidézéséről, nov. 29. (Közölve: 372. l. 4. jegyz.); *3. sz.* Az Ember és a Polgár Kátéjának Martinovics által bécsi vizsgálati fogságában írt francianyelvű példánya, sk. eredeti (Közölve: I. k.); *4. sz.* Az Ember és a Polgár Kátéjának Laczkovics által készített magyar fordítása, Laczkovics sk. írása (Első hat fejezete közölve: *Martinovics élete*, 231—243. l.; Szentmarjay fordításában közölve: I. k. és Benda Kálmán, *A magyar jakobinusok kátéja. Irodtört.* 1950. 3. sz. 105—116. l.); *5. sz.* a Reformátorok Társaságának kátéja, latin szöveg, Hajnóczy írása (közölve. I. k.; magyar fordítása: *Martinovics élete*, 223—230. l.); *6. sz.* a titkos társaságok felvételi szabályai, latin szöveg, Hajnóczi írása (közölve: I. k.; magyar fordítása: *Martinovics élete*, 243—244. l); *7—8. sz.* Az udvari vizsgálóbizottság jegyzőkönyve Martinovics 1794 júliusi és augusztusi kihallgatásairól (közölve: *Iratok* 2. és 4. sz.); *9. sz.* Nyilt levél Ferenc császár és királyhoz, latin fordítás (magyar fordítás közölve: I. k. és *Martinovics nyilt levele)*; *10—11. sz.* Az udvari vizsgálóbizottság jegyzőkönyve Martinovics aug. végi és szept. eleji kihallgatásairól (közölve: *Iratok* 14. sz.); *12. sz.* A Kir. Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Martinovics 1794 dec. 17.-i kihallgatásáról (közölve: *Iratok* 37. sz.); *.//. jelz.* Martinovics kimutatása a felségsértésre és hűtlenségre vonatkozó magyar törvényekről.

[1] Az ítéletek Landerernél megjelent latin és német kiadása hivatalos jellegű volt; a latin a perben hozott valamennyi ítéletet, a német csak a halálos ítéleteket tartalmazza. (Pálffy kancellár megküldi Ürményi személynöknek az ítéletek német fordítását, az eredetivel való egybevetésre, 1795 június 3: O. L. M. Kanc. eln. 35/1795 és O. L. Curiai lt. Martinovics fasc. I. köteg, 37. sz.; Ürményi visszaküldi a revideált fordítást, szept. 15: *u. o.* 42. sz.) A latin kiadás nagyszámban maradt ránk, a német kiadás egy teljes példánya: Tud. Ak. Ms. Tört. ívrét 171. sz.

Causa criminalis fisci regii
contra
reverendissimum dominum Ignatium Josephum Mártinovics
abbatem b*eatae* M*ariae* v*irginis* de Százvár et consiliarium regium
ex aresto citatum
anno 1794 die 2ª Decembris mota.

a.) Anno 1794 die 2 mensis Decembris in *libe*ra regia ac metropolitana civitate Budensi, coram incl. Tabula Regia Judiciaria levata est causa spectabilis ac magnifici domini Magistri Ioannis Németh de Nyék, Sacratissimae C*aesare*ae et Re*gi*o-Ap*ostolicae* M*ajesta*tis exc. Camerae Regiae Hung*ari*co-Aulicae consiliarii, qua tamen causarum regalium directoris et *sacrae* regni coronae fiscalis, contra et adversus reverendissimum dominum Ignatium Josephum Mártinovics, abbatem b*eatae* M*ariae* v*irginis* de Százvár, archi-diaecesis Leopolitanae praesbyterum, artium liberalium, philosophiae nec non *sacrae* theologiae doctorem, eruditarum scientiarum societatum Svetiae, Bavariae, Harlemensis, Dublinensis et Homburgicae membrum, Parisinae olim Academiae correspondentem,[1] et *sacrae* C*aesare*ae ac Re*gi*o-Ap*osto*licae M*ajes*t*a*tis consiliarium.

Et pro titulato domino a*ctor* fiscalis pro*curato*r regius nobilis Ioannes Németh de Kiss-Unyom[a][2] juribus et privilegiis suis fiscalibus inhaerendo, producit libellum actionalem sub nº 1º[3], itera vero test*imonia*les super legali ejusdem exhibitione sub nº 2º[4], in quorum, ac subseque sub defluo processu

a) »de Kiss-Unyom« szavakat utólag toldotta be a jogügyi igazgató.

[2] Martinovics a bécsi vizsgálóbizottság előtt a párisi, a bajor, a haarlemi, a dublini és a szentpétervári akadémia tagjának mondotta magát. (V. ö. 29. l.) A stockholmi (svéd) és a homburgi (hessen-homburgi) tudományos akadémia hivatalos értesítése szerint Martinovics sohasem tartozott sem rendes, sem tiszteletbeli tagjaik sorába.

[2] Kisunyomi Németh János (nem rokona a jogügyi igazgatónak, kinek előneve »nyéki« volt) a kir. jogügyi hivatalhoz beosztott fiskális. 1807-ben kir. jogügyi igazgató.

[3] Közölve : *Iratok* 28. sz.

[4] Ennek szövege : »Infrascriptus incl. Tabulae Regiae Iudiciariae et ad latus spectabilis et magnifici domini magistri Ioannis Németh de Nyék, exc. Camerae Regiae Hungarico-Aulicae consiliarii ac causarum regalium directoris existens juratus notarius, praesentium per vigorem testor et recognosco, quod ego certas incl. Tabulae Regiae Iudiciariae evocatorias, pro parte praetitulati domini, qua tamen causarum regalium directoris et sacrae regni coronae fiscalis emanatas et clause confectas, terminumque diei 2ae Decembris a. c. dorsaliter in se complectentes, reverendissimo domino Ignatio Iosepho Martinovics, abbati infulato Százváriensi et consiliario regio etc. personaliter Budae, anno, die, menseve infra notatis legitime exhibuerim, ac titulatum dominum pro praedicto termino ex vinculis evocaverim et citaverim. Super qua taliter per me peracta exhibitionis et evocationis serie, praesentes futura jurium titulati domini evocari curantis, pro cautela deservituras, sub sigillo et syngrapha propriis extradedi literas testimoniales. Pestini, die 29ª Novembris 1794. Iunior Iosephus Huszár, incl. Tabulae Regiae Iudiciariae juratus notarius m. p.« — A perbehívó levél formulája az alábbi volt : »Egregie Domine! Qualiter ex crimine laesae majestatis seu perduellionis Dominationem Vestram causarum regalium director et sacrae regni coronae fiscalis ex vinculis citari facere velit, — ex adnexis ejusdem actionalis libelli genuinis paribus uberius intellectura est eadem Dominatio Vestra. Ex quo autem per art. 56 : 1791 judicandi provincia in similibus casibus incl. Tabulae Regiae Iudiciariae delata haberetur. Hinc ego, qua antelatae Tabulae Regiae praeeses pro causae hujus discussione diem ... mensis ... cum subsequis diebus a. c. infrascripti praefigo et Dominationem Vestram in praesentiam incl. Tabulae Regiae Iudiciariae in libera, regia ac metropolitana civitate Budensi consessurae ad

inducendorum conformitate petit pro natura et indole praesentis summarii processus sibi jus et judicium reali cum effectu administrari generaliter reservandum.

Facta proclamatione *incattus*[a] personaliter adstans semet cum protestatione[1] pro comparente declaravit.

b.) Pro fisco regio.

[I.] I. Nobilissimum ac florentissimum isthoc regnum Hungariae variis aetatibus enormi rerum omnium confusione ac cruentis tam exterorum hostium, quam intestinarum factionum in sediis pressum, agitatumque fuisse, nunquam tamen ita, quemadmodum hodie cernitur, in discrimen omnis libertatis ac salutis publicae penitus amittendae venisse, ex historiis notum est.

II. Prout nempe olim malorum fons et origo alter erat, ita malis aut resanandis aut dispellendis congrua suppetebant media.

III. Olim dum populus artioribus tam religionis vinculis, quam legum sanctimonia et observantia constrictus in simplici et in nocuo naturae statu vivebat, tum etiam dum a recto tramite deviavit, tria illa sancta juris naturae praecepta, honeste vivere, neminem laedere ac unicuique, quod suum est tribuere, in veneratione habuit, propriamque sui conservationem et veram libertatem continuo prae oculis gestavit.

IV. Et hinc factum est, quod unanimi animorum et virium consensione hostes quidem forenses fusi et profligati, domesticae autem simultates et interna dissidia, quae regnum isthoc saepius in extremum periculum trahere, praecipitareque videbantur, composita sedataque fuerint.

V. Olim dum omnia, etsi perversis consiliis, aperta tamen fronte et denudato ense agebantur, capita factionum et revolutionum erant magni et potentes, qui aut exemplo aut praedominio suo minores ad partes suas pertraxerant, ac ita motus intestinos aut praefiguratae privatae injuriae suae, aut praetextinatae laesae constitutionis vindicandae causa excitabant. His attamen, velut telis praevisis et ideo minus ferientibus cum praesidio legum coacta vis et manus publica obviavit, rebellibusque dispulsis et devastatis, revolutioni finem imposuit, restituitque pacem et tranquillitatem publicam, quae unica et maxima est dominantium ac populorum gloria et felicitas, et nec aliud, quam quae omni revolutioni propria est, regnorum in majori aut minori parte depopulationem, tristemque faciem post se reliquit.

VI. Alia hodie est cogitandi et agendi ratio Alter politicus rerum ac culturae situs. Non jam aperto marte, sed tectis viis, secretisque consiliis res populorum aguntur.

VII. Suprema lex est humanitas, quae hodie aliis ac olim depingitur coloribus. Ad hanc elevandam et ad perfectiorem statum collocandam consurgunt novatores, fundantque occultas societates, quae voce veritatis suppressa, filiisque lucis dispulsis, perversa principia ac in his reclusum virus

a) Az incattus szó összevonás ebből: in causam attractus, azaz alperes.
personaliter conparendum, semetque subin defendendum praesentibus cito et certifico. Caeterum maneo Dominationi Vestrae, — Pestini, die ... 1794, — benevolus ...« (Fogalmazvány, a jogügyi igazgató sk. javításaival: O. L. Vertr. A. 49. fasc.) Az átadás formaságaira: *Fogságom naplója*, 1794 febr. 17.

[1] V. ö. *Iratok* 30. sz. és 379. l. s köv. l.

noxium tacite disseminant, adque superioritatem et potestatem omnem, quae a Deo data est, ludibrio et vaenui magis exponere possint, primum Dei et religionis, ac dein regiae dignitatis ac principum, omnisque avitae constitutionis odium et contemptum ingenerant, et sic certissimam ad subversionem regiminis ac monarchiae viam sternunt.

[II.] VIII. Et in hac classe stant a capite abbas Josephus Martinovics et quatuor ejusdem evangelistae : Josephus Hajnóczy, Joannes Laczkovics, Franciscus Szentmáriay et Comes Jacobus Sigray. Sub quorum vexillis omnia ad legum sanctimoniam in nihilum redigendam,superioritatisque legalis authoritatem exterminandam diregebantur.

IX. Quisque fere jam in capite suo novam mundi machinam volvit, novamque regiminis formam cudit, et sub pallio jurium humanitatis quodvis noxium impune loquendi et agendi integrum sibi esse reputat.

X. Imaginaria libertatis et aequalitatis idaea, qua ipsum florentissimum Galliarum regnum praecipitavit et antiqua sede sua deturbavit, passim in regno quoque isthoc Hungariae animos complurium jam in tantum occupavit, ut juratos Dei, regis et patriae hostes pro amicis suis agnoscèrent, et arma quae in capitales totius humanitatis et Christianitatis inimicos removere debebant, in propria viscera converterent.

XI. Quippe, quot chymericum hoc libertatis et aequalitatis phantasma defensores numerat, tot sensim, imo plures excitandae revolutionis propagatores, seductores et concitatores generat. Et hanc revolutionis ac reformationis methodum veteri, quae solis armis gerebatur, longe magis noxiam, periculosioremque esse, tristis Galliarum eventus docuit.

XII. Qui, ut in regno quoque Hungariae subsequatur, pro capite conjurationis et nefandae conspirationis semet supra reliquos etulit, invinculatus Josephus Ignatus Mártinovics filius Pestanus, quem prima vocatio monachum quidem fecit, sed fortuna volubilis ad eminentiorem statum adeo evexit, ut gratia et clementia principis abbas Százváriensis crearetur, et praeterea annuo 2000 *flore*norum salario donaretur.

XIII. Iste est, qui contemptu regiae dignitatis, odio nobilitatis et ambitiosa novarum rerum cupidine abreptus, tectis secretisque consiliis duas occultas conspirationis societates, et unam quidem libertatis et aequalitatis, alteram vero sic dictam reformatorum fundavit.

XIV. Iste est, qui dispersa et a Gallis mutuata perversa democratica principia in unum collegit, et per delectos supranominatos subalternos directores suos disseminavit, efficaciterque ad motum posuit.

XV. Iste est, qui ipsi aequalem monachalem statum et habitum repudiando, sub praetextu libertatis et aequalitatis egentissimos quosque vagos et obaeratos, universumque male contentorum hominum genus ad destinatum milliadum numerum cogere et ad crudelem grassandi licentiam perducere, jura proprietatis et securitatis personalis convellere, et omnem ordinatis legibus circumscriptam societatem civilem ad summum disordinem, sempiternumque horrorem praecipitare voluit.

XVI. Iste est, qui Deo, regi et patriae suae adeo fideli regni Hungariae nobilitati sub mentitis pressurae titulis odium clementissimi principis, totiusnue augustae domus Austriacae instillare, omnem Statum ad seditionem et revolutionem pertrahere, et postquam haec successisset, ipsam eandem nobili-

tatem arbitrariae agrestium praedae subjicere, sicque cum perturbatione salutis publicae ac sublatione omnis avitae constitutionis, epocham sui temporis ita, quemadmodum olim in cruciato rusticorum tumultu nefandus ille Czéglédyensis sacerdos Laurentius[1] et hujus aemulus Ambrosius Saleresius civis aeque Pestanus,[2] rapinis, praedis, populationibus, incendiis enormique majorum et minorum virorum cruore et caede, multique sanguinis effusione memorabilem reddere voluit ; quemadmodum reddidisset etiam, nisi mira Dei providentia et indefessa optimi principis vigilantia perversos ejus conatus et consilia interturbasset, malumque, quod intra exiguum tempus in occaeca propagatione sua millia et millia hominum corrumpere poterat, in tempore detectum fuisset.

[III.] XVII. His in genere praemissis, ut incl. regium judicium pleniorem nefandi actionalis criminis notitiam capiat, sistitur hic pro uno delicti corpore execrandus ille per invinculatum *incattum* Gallico idiomate compilatus Catechismus Civis et Hominis La Montaigne dictus sub nº 3º .[3] Hungaricum vero ejusdem per Joannem Laczkovics libere traductum sub nº 4º .[4]

XVIII. Catechismus iste praecise inter illos, qui ad Societatem Libertatis et Aequalitatis apti judicabantur, distributus adeo execrabilis est, ut eundem homini in societate civili, bene ordinata republica nato et sana ratione praedito vel intueri horror sit.

XIX. Uberius hoc ipsum demonstrat contextus integer, ex quo e. g. aliquas tantum magis memorabiles propositiones in medium adducere, e re est.

XX. Capite 2º ubi de jure civis agit, societatem civilem sine contractu sociali tali, qualem sibi author fingit, assimilat gregi mancipiorum et bestiarum cornutarum sine voluntate et usu rationis. Gregis hujus ductorem dicit esse vel haereditarium populorum domitorem, vel despotam electum et coronatum, qui ut mancipia sua dementet, vocat illa fideles subditos.

XXI. Hoc eodem capite, ne societas in tyrannidem degeneret, pro suprema lege societatis civilis praestituit voluntatem, hancque ad manutenenda jura humanitatis, uti sunt vita, proprietas, libertas, securitas et aequalitas armat. Summum imperium et jus majestaticum populo defert, et uni domui aut particulari hominum caetui deferri haud posse statuit. Hanc regiminis formam appellat democraticam, dicitque inter reliqua cuncta politica systemata esse optimam.

XXII. Vel pauca haec magna et gravia sunt, hoc cumprimis tempore, quo ipsissimis principiis Galliarum regnum subversum, vicinasque provincias commaculatas esse certum est. Qui enim pro suprema lege voluntatem statuit, cum haec nullos patiatur legis ac subordinationis limites, omnem societatis civilis consistentiam jam ab antecedenti funditus evertit.

XXIII. His tamen longe periculosiora sunt illa corruptionis principia, quae in subsequis capitibus continentur :

Capite 3º et 4º author operis omnes fideles regni hujus subditos, velut per suppressionem jurium naturalium pro domino suo laborantes, et ante

[1] Mészáros Lőrinc ceglédi plébános, az 1514-es paraszti háborúban a paraszthadak egyik alvezére.

[2] Száleresi Ambrus, az 1514-es paraszti háborúban a parasztok másik alvezére.

[3] Ld.: I. k. V. ö. még Benda K., *A magyar jakobinusok kátéja. Irodtört.* 1950. III. 103. s köv. l.

[4] Ld. *u. o.* — Első része, több olvasási hibával közzétéve : *Martinovics élete*, 231. s köv. l.

suum idolum, quod eosdem opprimit, genua flectentes, sicque ad mancipatum redactos, ad insurrectionem seu rebellionem provocat, et contra triplex humani generis flagellum, ut sunt reges, nobilitas et sacerdotium, apertum bellum decernit.

Capite 5°, ubi regiam dignitatem proscindit et ludibrio exponit, negat regibus potestatem a Deo datam esse, adscribitque illam superstitioni.

Capite 6to, oblitus sui ac familiae suae hominum, quos gratia et clementia regis ad eundem privilegialem statum collocavit, dicit nobilitatem velut jura naturae hominis maxime sacra santiantem in vera societate civili esse criminalem.

Capite 7mo et ultimo immemor status sui, cui totum, quod est in acceptis referre debet, aggreditur seipsum, totumque sacerdotium. Dicit functionem sacerdotum esse : explanare moralitatem, inculcare populo pacem, concordiam, pietatem, observationem legum divinarum et moralium, et obsequium erga constitutam potestatem, non se miscere mundanis et eo minus exercere absolutum imperium supra omnes ordines.

XXIV. Regulae hae sunt in se sanctae et salutares, quas utinam pro praeambulo operis sui praestituisset author ; sic enim fors et ipse in obsequio constitutae potestatis mansisset, et ab ulteriori catechesis, quam homo dictante solum maligno spiritu conscribere poterat, compositione destitisset.

XXV. Si sacerdotes mundanis semet miscere et supra alios ordines extollere non debent, ut qui ergo inviculatus *incattus* semet supra omnes possibiles ordines et potestates erigere et extollere tentavit? Quis ipsi provinciam detulit, ut in locum pacis discordiam, pro concordia disunionem, pro pietate inmisericordiam et crudelitatem, pro observatione legum liberarum voluntatem, et pro religione superstitionem praedicet?

XXVI. Quis? — num fors populus eum pro duce et capite revolutionis ac reformatore constitutionis constituit? Admiranda sane doctrina, et uno sacerdote dignus character! qui ex pacifico regni theatro unum complexum sanguinis ac cruoris balneum efformare studuit.

Ita nempe fit, prout ipse author capite 1° et 2° agnoscit, dum ambitio, ignorantia et caeca crudelitas sibi obviant.

Ita fit, dum homo lumine rationis instructus, eodem tempore obruitur multis passionibus, quae ipsum rapiunt ad excessus et confundenda omnia moralia principia. Sed verius ita fit, dum quis Deum derelinquit, ac ipse derelictus in profundum maris malorum omnium mergitur.

[IV.] XXVII. Interim atrox grassandi libido nec hic adhuc substitit ; cum enim, sparsis licet aequalitatis principiis, opinionibusque praeparatis in moderno politico regni situ et monarchico-aristocratica regiminis forma optatum revolutionalium idaearum suarum scopum sperare non potuerit, nobilitatem quoque ad partes suas pertrahere studuit, fundavitque pro hac aliam revolutinalem Reformatorum Societatem, delectoque in partibus Trans Danubianis pro subalterno ejusdem directore Comite Jacobo Sigray, tam ibi, quam in aliis regni partibus per supranominatos pro utraque societate constitutos directores nefandam hanc societatem ea ratione propagandam jussit, ut ex nobilibus illi tantum, quos pertentata praevie cogitandi ratione democraticis principiis imbutos compererint, ad priorem Libertatis et Aequalitatis Societatem assumerent. Eo in reliquo pro generali regula posito, ne una societas de alia quidquam sciat, siquidem revolutione opera nobilitatis ad

motum posita, independentiaque regni Hungariae a haereditaria augusta domo proclamata, major aequalitatem adspirantis populi pars, ita quemadmodum Parisiis evenit, omnem nobilium statum non tantum praecipitare, sed tanquam criminalem e medio tollere debuerit.

Pro hac Reformatorum Societate propaganda adoptavit invinculatus *incattus* catechismum Latine conscriptum, hic sub n° 5to adjacentem.[1]

Caput hujus primum agit de pernicioso domus Austriacae in gentem Hungaram dominio. Quod solum indicat, quomodo author et disseminator nefandae hujus catechesis odium augustae domus genti Hungarae ingenerare voluerit. Et reipsa in generatione sua ingeneravit etiam!

Opus hoc, prout per 40 annos feliciter et in alma pace regnanti magnae memoriae imperatrici et reginae Mariae Theresiae ac pie defunctis et vere augustissimis imperatoribus et regibus Josepho ac Leopoldo et modo gloriose regnanti clementissimo principi injuriosissimum, ita falsissimis mendaciis refertum nobilitatem Hungaram ab exemplo Polonorum ad insurrectionem faciendam, regiamque dignitatem e manibus Ss^mae^ S^ae^ Regiae M^tis^ totiusque domus suae extorquendam disponit.

Capite 2do agit de politica reformatione Hungariae, felicitatemque futuram nobilium ab excidio trium tyrannorum, regis videlicet, magnatum et majoris cleri .metitur. Ac demum.

Capite 3° modum insurrectionis seu revolutionis describendo, cives patriae nobiles et ignobiles ad arma provocat.

Et in his consistit summa utriusque catechismi. Utriusque unus, idemque finis infernalis est revolutio, totiusque status publici convulsio. Quae, ut in una ac alia hominum classe eo certius subsequatur, pro utraque societate certae et fere eaedem susceptionis et receptionis regulae cum signis praescribebantur, ut sub n° 6to [2], juxta quas, qui in specie unam aut aliam societatem conspiratoriam ingressi sint? — publice alioquin notum est.

Erat vero principalis uniuscujusque obligatio, ut intra 4 oculos ad minimum duos suscipiat. Unde quam procul et ad quot generationes societas haec propagata fuerit? id equidem, cum corda hominum scrutari solius Dei sit, incertum. Id tamen ex ducto etiam arithmetico calculo certum est, quod praevia methodo propagata societas intra exiguum temporis spatium vel in sola duodecima generatione 32.760 rebellium numerare potuerit.

Praemissa, velut ex ipso corpore delicti desumpta evidentis conspirationis, excitandaeque revolutionis data sunt certissima et luce meridiana clariora.

Ut tamen atrox laesae majestatis ac perduellionis crimen ex propria etiam invinculati *incatti* oris confessione certum sit, exhibetur hic, in quantum ad rem est, fassio ejusdem Viennae elicita, hic vero confirmata et authenticata sub n° 7° ,[3] in qua adjuncta utriusque societatis et regulas institutionis describit. Qualem autem societas haec progressum habuerit? et qualiter planum revolutionale ad scopum directum fuerit? patet sub n° 8° .[4]

[V.] Qualiter autem litteras seditiosas et concitatorias ad imperatorem et regem Hungariae directas, quarum exemplar hic sub n° 9° [5]sistitur. prout et alias ad regem Poloniae datas conscripserit, et Josepho Hajnóczy et Joanni

[1] Ld.: I. k. Magyar fordítása : *Martinovics élete*, 223. s köv. l.
[2] Ld.: I. k. Magyar fordításban közölve : *Martinovics élete*, 243. s köv. l.
[3] Ld. *Iratok* 2. sz.
[4] Ld. *Iratok* 4. sz.
[5] Ld. I. k. és *Martinovics nyilt levele.*

Laczkovics in anno adhuc 1793. submiserit? monstrat similis ejusdem fassio sub n° 10° .[1] Denique

[VI.] XXVIII. In quali nexu et correspondentia invinculatus *incattus* cum Gallis steterit? — quomodo per ejates jacobitas pro haereditariis caesareo-regiis provinciis pro capite propagandae constitutus sit, provinciamque hanc sub nomine Democrite la Montaigne in se assumpserit? perhibet consimilis fassio sub n° 11° ,[2] quam subsequebatur alia isthic coram jure elicita sub n° 12 .[3]

[VII.] XXIX. Omnibus his perfidiae, seductionis ac corruptelae malis, quae nisi acta et facta palam loquerentur, in uno membro concentrari potuisse, vix credi posset : invinculatum *incattum* Deo, regi et patriae infidelem fuisse, mensuramque peccatorum suorum complevisse, nemo amplius in dubium vocare potest.

Quid igitur aliud restat, quam ut juxta praeceptum Evangelii mola asinaria suspendatur in collum ejus et demergatur in profundum maris. Seu ut ad mentem legum patriarum, quas subvertere voluit, de potestatis, quam scandalose gessit, dignitate dejiciatur, ac ut hominum coërceatur audatia et inter improbos innocentia tuta reddatur, bonique inter malos quiete et pacifice vivere possint, de medio justorum et viventium exterminetur. Quod etiam in sensu actionis judicialiter adinveniri petit, reservando in omnem casum reservanda.

Die 4[a] Martii. *1795.*[a]

c.) Exceptio Ign*atii* Iosephi Martinovics abbatis de Szászvár et consiliarii caes*areo*-regii ad actionem, reo die 4[a] mens*is* Mart*ii* *anno* 1795. submissam, a spectabili et magnifico domino Magistro Joanne Németh de Kiss-Unyom[b] S[smae] C*esareae* Reg*io*-Ap*ostolicae* Maj*estatis* exc. Cam*erae* Reg*iae* Hung*arico*-Aul*icae* consiliario, qua causarum regal*ium* direct*ore* et *sacrae* regni coronae fiscali anno 1795 die 10[a] Martii per reum porrecta.

»Ex prioris vitae instituto facile absolvor non ambitiosam spem fovere, adeoque testatur mihi animus, nec per malignitatem quid tenere.«
Tacit*us*, *Liber* II. Hist*oriarum*.

Incl. Tabula Regia et Iudiciaria! Iudices!
Excellentissime, Illustrissimi et Magnifici!

[I.] §. 1. Error et throni sanctitatem et optimi principis regnandi dexteritatem subinde fato ita volente occupare potest, adeo, ut juris civilis principia evidentissima in detrimentum vasalli violentur. Atque hic ipse error induxisse et occupasse videtur spectabilem ac magnificum dominum (pl*enus* tit*ulus)*

a) A dátum a kir. jogügyi igazgató sk. írása.
b) A hivatalos másolatban kijavítva: Németh de Nyék.
[1] Ld. *Iratok* 14. sz., közelebbről 144. s köv. l. — A lengyel királyhoz írt nyilt levél szövege nem maradt ránk.
[2] Ld. *Iratok* 14. sz., közelebbről 157. s köv. l. — V. ö. 397. s köv. l.
[3] Ld. *Iratok* 31. sz.

fiscum regium, dum me armata manu Vienna Budam transferri fecit, et intra hastas militares positum, ferreisque vinculis constrictum, adque gravatum ad carcerem posuit, sicque demum ad defensionem illegalem in causa, ut praetendit, criminis laesae majestatis ab eodem regio actore mota coram Vobis *Illustrissimi* Dignissimi et Sapientissimi irresistibili perseverantia coëgit.

§. 2. Pondus hoc sancta, atque sublimi auctoritate regis optimi fulcitum mihi tristem hodie inponit necessitatem coram Vobis, Iudices Aequisissimi! comparendi, et actioni fisci regii illegali defensionem meam, seu exceptionem (ut jus civile vocat) opponendi. Videbitis, Patres Patriae! qui apicem jurisprudentiae melioris attigistis, ex iis, quae actori regio oppositurus sum, quanta ex errore commisso juris civilis collisio oriatur: Iustitiam sibi petit actor regius administrari, dum hanc neglecto foro competenti, quod sequi debuisset, ipse lethali laesit vulnere.

§. 3. Error in quem monarcha augustissimus cum suo Hungariae fisco, spectato foro incompetenti, ad quod me coëgere inducti sunt, altas debuit fixisse radices, cum mea protestatio solennis die 2ª X^bris 1794 sine justo examinis mansit remedio.[1] Hanc ego itaque protestationem meae coactae defensioni eum in finem praemitto, ut mihi innocuum et ad ordinem jurisdictionum in quavis bene ordinata republica manutenendum necessarium jus fori competentis, quod vilissimo cuivis malefactori a principe justo intactum relinquitur, promte restituatur. Si ab Illustri consessu Vestro, ut aequitas postulat, agnitum fuerit, causam[a] meam non intra limites Hungaricae jurisdictionis contineri, princeps deposito hac in re involuntario errore, me Viennam ad forum judicii criminalis relegabit, et sententiae Vestrae *Illustrissimi* Doctissimi lubens, qui se lege regnaturum promisit, acquiescet. Competentia fori est actus juris et non gratiae; de eo itaque neque rex, neque ullum subsellium politicum sine aperta justitiae laesione quidquam disponere possunt. Reges enim Europae, retenta legislatoria potestate, executionem legum et administrationem justitiae magistratibus sapienter resignarunt, quorum rigorem gratiis suis temperant, ut insigniter celebris Montesquieu observavit: »Les rois d'Europe[b] législateurs, et non pas exécuteurs de la loi, princes et non pas juges se sont déchargés de cette partie de l'autorité, qui peut être odieuse, et faisant eux-mêmes les graces, on commis à des magistrats particuliers la distribution des peines.« De l'Esprit des lois, *Liber* V. *Cap.* 16, vol. I.

[I. 1.] Fundumenta protestationis rei contra forum incompetens

§. 4. *a)* A tempore, quo homines in societatem civilem coëuntes legibus scriptis et positivis regi ceperunt, cautum erat, ut certi limites jurisdictionibus tam in causis civilibus, quam criminalibus praefigerentur. Unde factum, quod diversae nationes, aut etiam ejusdem civitatis diversae provinciae distinctos judices obtinuerint. Cuilibet reo suum forum adsignatum est, quod nunquam impune violare, sed actor sequi debet. Vide*atur* tabulas XII. apud Dionisi*um* Halicarnasseum *liber* II.[2] Item cod*ex* *liber* III. tit. XIX.

a) A causa szót Martinovics mindenütt két s-sel írta, így: caussa.
b) Kimaradt: sont.
[1] V. ö. 373. l.
[2] Valószínűleg a II. könyv X. fejezetére gondol.

3 ubi dicitur : »actor rei forum sive in rem, sive in personam sit, sequitur.«[1] Et *liber* III. tit. XIII. lex 5 : »In criminalibus rei forum actor sequatur.«[2]

b) Iuxta omnes jurisconsultos, legislatorum et principum decreta extensio jurisdictionis cujusvis est in ratione directa et praecisa territorii ; regum omnis jurisdictio intra limites et territorium monarchiae, provinciarum intra provincias et urbium intra urbes sapienter coarctata est. Nam *ff liber* II. lex 20 dicitur : »Extra territorium jus dicenti impune non paretur. Idem est, et si supra jurisdictionem suam velit jus dicere.«[3] Item *ff* tit. de jurisdictione et foro compe*tenti*.[4] Denique cod*ex liber* III. tit. XIII. l*ex* 4 et l*ex* 7 et tit. IV. *lex* 1.[5]

c) Nullum aliud definiendae jurisdictionis fundamentum apud jurisperitos et legum compilatores, excepta habitatione in certo territorio, reperitur ; adeo quidem, ut extranei etiam homines per leges civiles illi subjiciantur jurisdictioni, quae in loco vel provincia, in qua pro tempore morantur, existit. Et si crimine commisso in loco, ubi etiamsi per solam transennam sit, capiantur, ibi in judicio stare obligantur. Videatur *ff* l*ex* III. de offic*is* praes*idis*.[6] Audiatur hanc in rem immortalis jurisconsultus Montesquieu, qui hanc in rem ita loquitur : Leges politicae exigunt, ut omnis homo sit illis tribunalibus civilibus et criminalibus subjectus, quae in regno, ubi vivit, existunt. »Les lois politiques demandent, que tout homme soit soumis aux tribunaux criminels et civils du pays ou il est.« Op. cit., *liber* XXVI. *cap.* 21. vol. III.

d) Revoluto saepius opere Tripartiti deprehendi, quod etiam compilatio legum Hungariae forum competens violare prohibeat. Videatur Vlad*islai* decret*um* I.[7] art. 41. ; item art. 7 : 1572 ;[8] denique illustris Werbőczius par*tis* III. tit. 31. §. 1° dicit in nota *c.:* »subaudi in foro competenti ; nam et in his actor sequitur forum rei.« Quod porro forum competens tantum ad eos, qui in regno habitant, seu qui r e g n i c o l a e sunt, extendatur clare ex art. 26 : 1526 et art. 43, 44 : 1542, hac voce : (regnicolae) »in textu utentes docent, et in casibus criminis laesae majestatis speciatim exprimunt.« Idem Verbőczi par*tis* II. tit. 75. §. 1. confirmat : »si m*ajestas regia* quempiam regnicolarum suorum nota infidelitatis condemnare voluerit . . .« etc. Vox *regnicolae* et sensu grammatico et juridico in duas notas resolvitur voces : *incolae* seu habitatores *regni*, in quos solos rex Hungariae jus exercere potest. Ex quo sequitur, quod rex Hungariae nullum jus habeat habitatores Austriae, Bohemiae Galiciae etc. et subditos exterarum provinciarum non in suo regno habitantes, neque intra suum territorium Hungaricum captos, ad Tabulam Regiam Iud*iciar*iam Hungaricam citare.

e) Patriae leges neque nativitati, neque titulis, neque personae, sed l o c o jurisdictionem adstringunt judicis. Vide*antur* Vlad*islai* decr*etum* I. art.

[1] *Codex Iustinianus*, liber III. tit. XIX. lex 3.

[2] *U. o.* Az idézett rész pontos szövege : »In criminali negotio rei forum accusator sequatur.«

[3] *Digesta*, liber II tit. I lex 20.

[4] A Martinovics által megadott jelzet téves. Helyesen : Codex Iustinianus, liber III tit. 13.

[5] A *Codex Iustinianus* itt idézett helyei a Martinovicstól előadottakkal csak egészen laza kapcsolatban állnak.

[6] *Digesta*, liber I tit. 18 lex 3.

[7] II. Ulászló 1492. évi decretuma.

[8] I. Miksa 1572. évi II. decretuma.

41 ; item art. 7 : 1572 ; 3 : 1575 ; 87 : 1659. Has leges respiciendo Werbőczius part*is* II. tit. 65. §. 2 inquit : »Quoniam auctoritas judicis ad loca jurisdictioni subjecta se extendit«. Et §° 3° subnectit : »Nec caeteri judices ordinarii Curiae Regiae se se in jurisdictionem aliorum judicum ingerere vel immittere possunt.«

f) Neque obest, quod actor personam regiae ma*jesta*tis repraesentet, quasi huic liceret r e u m pro arbitrio in qualicunque foro convenire. Iura civilia, quae reges observare tenentur, nullam hac in re faciunt exceptionem, sed simpliciter pronunciant : a c t o r f o r u m r e i s e q u i d e b e t. Et Werbőczius bene docet, dum part*is* II. tit. 39. §. 3. no*ta e)* subjungit : »Ubi enim fiscus regius actoris officium gerit, actionem et assertionem suam docere non secus ac alius quiscunque tenetur.«

[I. 2.] §. 5. C o n c l u s i o. Ex fundamento *a)* patet, fiscum regium mihi Tabulam Regiam et Iudiciariam pro foro per vim adsignando, et non meum forum competens sequendo errasse. Ex motivis in *b.)* et *c.)* legibus fulcitis porro sequitur, quod fiscus regius Hungaricus in me reum, qui legali migratione, publico nempe munere professoris in regia universitate Leopolitana adsumto, ad provincias Germanico-Austriacas transeundo, et in his q u i n d e c i m a n n i s habitando morabar;[1] qui jus civis et subditi Germanico-Austriaci erga jus civis Hungarici legaliter commutavi ; qui actu pensionatus aulicus chemicus sum, et domicilium Viennae fixum et constans habes ; qui Viennae in meo solito hospitio interceptus fui et examinatus ; nullam exercere possit legalem actionem. Citatio itaque illius ad forum Tabulae Regiae et Iud*icia*riae pro invalida ; incarceratio, ad vincula conjectio et praeclusio severa aeris sani, relicto vapore pestifero et humanitatis legibus repugnanti, sunt totidem violentiae mihi et codici criminali Josephino Austriaco et foro meo competenti illatae ; quas et monarcha optimus et fiscus regius aequitatis amator et senatus Vester nobilissimus liberae et generosae nationis execrari debent. Patriae denique leges in notis *d.)* et *e.)* § 4° abductae, dum jurisdictionis limites l o c o et h a b i t a t i o n i rei adstringunt, evidenter pro parte mea, qui non sum Hungariae regnicola, loquuntur.

§. 6. Sed dicet fortassis magn*ificus dominus* fiscus regius, quod citationem suam juxta fundamentum *f.)* qua actor docuerit, obtinendo mandatum regium hac in re. Videamus ergo hocce mandatum sub n° 13°[2] productum. Rescriptum Tabulae Regiae sonans : »Franciscus II . . . Magnifice . . . Posteaquam Nos ob subversans atrox laesae ma*jesta*tis crimen incaptivata ac horsum deducta Hungarica individua Martinovics, Hajnoczy . . . in Hungariam revehenda . . . Datum die 20ª m*ense* Oct. 1794. Franciscus m. p. »etc. Tenor hujus rescripti satis ostendit, quod per errorem meum nomen eidem sit insertum. Nam de me illa expressio : »horsum deducta,« idest Viennam deducta individua, non verificatur. Neque etiam altera expressio : »in Hungariam revehenda,« mihi adplicari potest : nam ego qui Viennae habito et captus fui, »horsum,« idest Viennam, non fui deductus ; et ideo etiam illae voces : »ad Hungariam revehenda«, mihi (qui ex Hungaria Viennam non fui adductus) adplicat supponi sano sensu non possunt. Unde hoc rescriptum actori regio non favet, sed satis erroneam de foro meo opinionem et principis summi et aulici dicasterii Hun-

[1] Martinovics 1781. augusztusban hagyta el Magyarországot, hogy Bukovinába menjen tábori papnak.

[2] Ld. *Iratok* 20. sz.

garici demonstrat. Accedit, quod hanc quaestionem, ad quale ego forum pertineam? jam anno 1792 mense Septembri augustus imperans in processu meo, inter me et generalem vicarium Kondé[1] existente per supremum justitiae consilium Viennense discuti fecerit, quod etiam solemni judicio declaravit Ss^mae M^ti, me nullatenus Hungaricae, sed Viennensi subjacere jurisdictioni.[2] Supplico, ut in casu dubii per notam addictum forum, directam se incl. Tabula Iud*icia*ria et Regia de veritate hujus adserti informare non gravetur. Ex quo patebit, me plane positiva hoc in puncto lege contra incompetentiam fori Hungarici lata protegi. At urgebit fors actor regius, dicendo, quod sim vasallus seu subditus, cum quo rex ad nutum disponere potest. Hanc ego arbitrariam potestatem, salvis eminentissimis juribus regum Europae in monarchia non posse existere arbitror. Sicut tres generatim, teste Montesquieu, dantur regiminis formae, nempe republicana, monarchica et despotica; ita tres existunt membrorum societatis civilis classes: in republica nominari solent cives, in monarchia subditi seu vasalli et in despotia mancipia. In republica democratica possidet civis jura naturalia libertatis et aequalitatis, et jura civilia. In republica aristocratica civis nobilis eadem, quae in democratia habet jura, sed ignobiles inaequalitate et juribus civilibus solis contenti esse debent. In monarchia vasalli, teste Montesquieu, juribus naturalibus per inaequalitatem strictam amissis, vera possident jura civilia, juri naturae, quantum licet adcommodata.[3] Haec jura civilia, inter quae ipsa fori competentia numeratur, feudali systemati non repugnant; et reges sive haereditarii, sive electi se iisdem obstrinxerunt. Ideo si rex denegat subdito, quod est juris civilis, tunc subditus mutatur sine culpa in mancipium, quod in despotia solo terrore et nullis juribus regitur. In omni alio casu reges Europae facilius de violatione fori excusari possent, quam in crimine laesae majestatis, in quo, si subditum a foro avellant et ad aliud transferant, videntur quasi illum facilius sacrificare velle. Hoc autem neque ego, neque ullus mortalium bonitati et amori justitiae regis mei adscribere potest suspicionis genus: ideo sequitur evidenter illum hac in re in errore innocenti versari. Si hoc justitiae genus mihi per summum principem negatum fuerit, quam horridae ideae mihi infelici se se offerre continuo debeant, et quae me jam a quatuor mensibus torquent? Cogito enim, si princeps justitiam seu quod juris est denegat, quomodo ab eo gratia sperari potest?

[I. 3.] *g)* Iuxta leges patriae tantum beneficiatus Hungariae praelatus penes beneficium residens coram judice Hungariae stare debet, reliquorum extra regnum degentium nulla prorsus fit in legibus mentio. Sicut e. g. archiep*isco*pus Pragensis, qua titularis abbas Hungaricus ad forum Hungaricum, sicut episcopus Belgradiensis Konde ad forum baschae Belgradensis et ep*isco*pus Scutariensis ad forum ferocis baschae Scutarensis non pertinent; ita neque ego, qua titularis abbas Hungaricus ad forum hujus regni specto. Paritates hae adeo sunt adaequatae, ut si duo episcopi nunc citati ad suos respective baschas, in quorum territorio illorum episcopatus existit, non possint in judicium vocari, neque ego, cujus abbatia titularis intra limites Hungariae continetur, coram judice Hungarico stare debeo.

[1] Pókateleki Kondé Miklós, c. belgrádi püspök, esztergomi kanonok. Életrajzát ld. I. k.

[2] V. ö. 276. l. 2. jegyz.

[3] Erre a és következőkre v. ö. Montesquieu, *De l'esprit des lois*, II. kv. 1—5. fejezet.

h) Quemadmodum ridiculum foret dicere, quod excellentissimus comes et campi mareschallus Lascy, qua natus Russus,[1] ad jurisdictionem pertineat Russicam. Ita etiam omni caret fundamento adsertio illa, quod natus ego sim Pestanus Hungarus, et ideo ad forum referri debeam Hungaricum. Iurisdictiones fori nec per naturam, nec per civiles leges hominibus imprimunt caracterem indelebilem, sed cum mutatione territorii illae quoque mutatae in jure censentur. Consiliarius Gothardi Viennae incarceratus, est natus Budensis, et tamen huc non transfertur, quia optimus princeps quoad hunc nullas erroneas obtinuit informationes.

§. 7. Ius fori competentis est jus reciprocum : judex per habitationem intra suum territorium aquirit jus in incolam, ut in hunc legales exercere possit justitiae actus ; et vicissim incola jus reciprocum obtinet in judicem, ut coram eo in judicio stare queat, et protectionem vel punitionem lege sancitam obtinere. Sicut r us excutere nequit jus fori competentis non consentiente judice, ita etiam judex, si velit illum repudiare vel dimittere, et alteri foro extraneo cedere, reo refragante, juxta *ff liber* I. tit. 1, *lex* 1 et 2, 4.[2] non potest. Haec principia juris civilis sunt purissima adque evidentissima, quae Vobis, Viri Nobilissimi! non minus, quam primis orbis juris consultis nota atque perspecta sunt. Ad dirimendam hanc juris de foro competenti litem nullum tribunal politicum Hungaricum se juxta art. 12 : 1791. ingerere potest.[3]

Haec sunt mea, Senatus Amplissime et Incl*itissime*! motiva, quibus protestationis meae praesentis justitia evincitur. Nolite mirari, quod juri meo cum integro legum civilium pondere, et ratiociniorum evidentia tantopere insistam ; experientia enim me fatalis jam a quindecim annis docuit, quod in hocce regno, in natali meo solo, cum aperta injustitia sexies repulsionem ab omni officio literario, non obstante mea ingenii capacitate a primis Europae nationibus agnita, passus fuerim ; quod denique praesentis meae infelicitatis fons et ipsa haec fori mei competentis violatio, illi genio persecutorio sint adscribenda, qui sedem in hoc regno contra omnes illos, qui praeter virtutem, talenta et merita realia nihil aliud possident, fixisse et nunc mihi mortem certam praeparare videntur. Sed de his inferius plura occurrent, quae sensum humanitatis vestrum ad misericordiam et compassionem commovebunt. Ego in omni competentia pro aliquo officio pro extraneo fui consideratus, et nunc ad semel mira metamorphosi pro actuali Hungariae incola nolens volens consideror. Quis me juste benefitio legis Iosephinae humanae et non sanguineae privare potest? Si ego ad felicitatem territorii Germanici meos publici officii labores 15 annis contuli, an non justum est, ut etiam fructu et protectione legis territorrii Germanici fruar? Regi et regno Hungariae idem esse debet, ubicunque puniar, dummodo poena convictus plectar. Quo jure mihi igitur forum meum competens tanta cum resistentia negetur, et Vos, *Illustrissimi* Sapientissimi, et totam Europam in testimonium voco! Quomodo ego judicari plena cum cognitione mearum circumstantiarum possum, si judici Hungarico meus moralis caracter, mea merita literaria et politica, quae

[1] Lacy Ferenc Móric gr. osztrák tábornagy Szentpétervárott született.
[2] A *Digesta* bevezető sorai.
[3] Az 1790 : 12. tc., amely kimondja, hogy a bíróságok törvénnyel megállapított szervezetét a király önhatalmúlag nem fogja megváltoztatni, s a bíróságok ítéleteit sem az uralkodó, sem valamely politikai kormányszék felülvizsgálatának nem fogják alávetni.

codex Iosephinus ad alleviandam poenam adsummit consideranda,[1] nota non sunt? Ex his omnibus sequitur, juxta illud *ff lex* 170 de *regulis juris:* »Factum judicis, quod ad ejus officium non pertinet, ratum non habetur,«[2] quod totus processus mihi hic loci formandus sit illegalis et nullus. Itaque vel ad forum meum competens illico remittendus sum, vel saltem a vestra innata aequitate, *Illustrissimi* Aestimatissimi! merito et de jure expectare possum, ut lata per sapientiam vestram illegali sententia, mihi processus via novi apud forum meum competens de jure et non de gratia adjudicetur. Quae cum plena animi mei tranquillitate ab incl. Tabula Regia et Iud*iciaria* praestanda exspecto; atque ut meam plenam actibus arbitrariis nomine regiae m*ajestat*is excercitis subjectionem ostendam, ad illegalem jam causae meae defensionem, quam causam apparatus externus, et rumor principiis juris sublimioribus destitutus crimen laesae majestatis adpellat, transeo, et actioni pro fisco regio sequentia oppono.

Exceptio pro reo.

[II.] §. 8. Accusatio, Judices Sapientissimi! est gravissima. Crimen' quod mihi imputatur, est atrocissimum. Sublimis et solo auctore naturae inferior regia dignitas offensa per me dicitur: actio fisci regii contra me instituta, facundia sermonis et insigni juris prudentiae et notionum politicarum extensione locupletata immensum accusationi addit robur, cui fractae meae per severum novem mensium carcerem et ingenii et corporis vires exactae resistentiae impares, me impellunt, ut plus vestram in judicando ingenitam humanitatem, et clementissimi principis implorem gratiam, quam rigorem justitiae. Si me victum declaraveritis, dicite, vos oro atque obtestor cum Iulio Caesare apud Ciceronem ad Atticum: »Novum hoc sit victoriae genus, ut nos misericordia et liberalitate muniamus.«

[III.] §. 9. Exceptionem actioni magn*ifici domini* fisci regii oppositurus, in duas dividere opportunum duxi partes. In prima ostendam generatim: *a)* a me nullum crimen laesae majestatis commissum fuisse; *b)* neque societatibus meis occultis, aut revolutionis meae plano imaginario ullo possibili modo ruinam civitatis intendisse; *c)* denique nullum a me monarchiae nocivum cum Gallis nexum nunquam exercuisse vel fovisse.[3] In secunda exceptionis parte ad singulum actionis regii numerum respondere et gravamina annihilare satagam. Attentionem vestram peculiarem enixe postulo, Assessores Regii Subsellii Dignissimi! ut ita apparenter terribilem delicti mei causam in sua nuditate et inconsequentia, in decus generis humani, in ornamentum praeventis lucis philosophicae saeculi et in meum favorem videre valeatis.

[IV. 1.] §. 10. Societates Libertatis et Aequalitatis et Reformatorum cum mihi attributo revolutionis plano, neque crimen laesae majestatis, neque notam infidelitatis continent.

[1] II. József 1787-ben életbeléptetett büntetőtörvénykönyve nem ismeri a halálbüntetést. Felségsértésért pl. 30—100 évi börtön a büntetés. Nyilván ez is egyik oka, amiért Martinovics a bécsi bíróság elé akart kerülni.

[2] *Digesta*, liber L, lex 170, De regulis iuris antiquis: »factum a iudice, quod ab officium eius non pertinet, ratum non est.«

[3] Martinovics védőirata a későbbiekben nem mindig igazodik ehhez az előzetes beosztáshoz.

a) Si originem legum contra perduellionem in corpore juris civilis Romani examinemus, adparebit illico has a primis Romani imperii usurpatoribus Iulio Caesare, Octavio, Tiberio, Caligula, Nerone etc. ortum duxisse : metuentes hi usurpatores, ne legalis Romanae reipublicae constitutio redeat, crimen contra majestatem adinvenerunt ; tribunitiam dignitatem callide adsumpserunt, quam adgredi apud Romanos nefas erat ; et verbo leges poenales ad ipsas cogitationes conspirationum impie extenderunt. Vid*eatur cap.* ad leg*em* Iuliam.[1] Sed has sequi leges nostri Europae reges legales, potentes, invincibiles et humani nec possunt, nec cupiunt, ut praeclare doctiss*ime* Filangieri Syst*ema* Legisl*ationis*, vol. III. observavit.[2] Certum porro est, quod antiquis temporibus omnes gentes et reges compilationem legum juxta collectionem Trebonianam imperante Iustiniano, et omnia illius vicia, juxta hoc legum chaos adornaverint. St. Steph*ani* regis Hung*ariae* decret*orum* l*iber* II. c*ap.* 51. haec vitia spiritus legislatorii mutuasse videtur, dum §° 1° dicit : »Si quis contra regis salutem aut dignitatem quolibet modo conspiraverit, aut conspirare aliquid tentaverit, seu tentanti scienter consenserit, anathematisetur et omnium fidelium communione privetur.« Sed sanctitas regem hunc cohibuit, ne casus hos adpellaret crimen laesae majestatis aut infidelitatis,item quod sola excommunicatione punitos habere voluerit conspiratores. Idem adfert Colom*anni* reg*is* Dec*retorum* l*iber* II. c*ap.* 6. §. 1. Ex his ergo legibus pro criminis majestatis reo, aut infidelitatis commissae patratore haberi non possum, sed pro conspiratore dato non concesso ; et in hoc casu me lex soli excommunicationi subjicit. Sed videamus jam celebrem illam Caroli VI. decr*etum* I. 1715 art. 7. §. 1. legem. Haec ita sonat : »ut amodo imposterum, quemcunque regnicolarum in unam aut alteram nefandi criminis laesae majestatis seu perduellionis speciem, et casus quosvis, tum in st. Steph*ani* l*ibro* 2. c*ap* 51. tum alibi passim in legibus patriis (hic Colom*anni* decret*um* respicit) denotatos committere et incidere contingeret, extunc . . . nulla peramplius citatio requiratur.« In hac lege non dicitur : 1° quid sit et in quo consistant crimen laesae majestatis et nota infidelitatis, sed tantum duae species criminis majestatici adferuntur. 2° Casus st. Steph*ani* per copulativam et textui hujus legis et duabus criminis majestatis speciebus adjunguntur, adeoque lex haec diserte adserit casus st. Step *ani* decr*eto* insertos, distinctos esse a duabus criminis m*ajesta*tis speciebus : nam dum in sermone et sensu sano dico e. g. homo et lapis, tunc copulativa et innuit, quod lapidem distinctum a homine enunciare velim. Ergo etiam, dum lex citata dicit : »seu perduellionis speciem et casus quosvis tum in st. Steph*ani* l*ibro* 2. c*ap.* 51. tum alibi« etc. clare indicat, casus st. Steph*ani* decr*eto* insertos distinctos esse a perduellione. 3° Denique lex citata non est poenalis, sed tantum praeliminaris ad poenam, seu potius ad processum instituendum ; nam ita finit : »Extunc . . . nulla peramplius citatio requiratur.« Idest, quod in crimine laesae majestatis et st. Steph*ani* casibus reus sine praevia citatione in judicio conveniri possit. Ultimae diaetae art. 56 : 1791 se rursus ad hanc legem provocat, et nihil plus, quam haec lex specificat. Si itaque in citatis legibus crimen laesae

[1] Valószínűleg : *Digesta*, liber XLVIII tit 4.; esetleg Codex Iustinianus, Liber IX tit. 8.

[2] Filangieri Gaetano hg. nápolyi jogtudós, kinek a törvényhozás rendszeréről írt nagy munkája 1794 elején jelent meg német fordításban : *System der Gesetzgebung.* Frankfurt ; Martinovics ezt a német kiadást használta. (V. ö. 399. l.) A Martinovics által említett fejtegetés a III. könyv 2. rész 54—56. fejezetében található. Meg kell jegyeznünk, hogy Martinovics a következőkben nem mindenben követi Filangieri eszmefuttatását.

majestatis et notae infidelitatis non definiuntur, qua conscientia judex delictum meum, dato non concesso evictum, crimen laesae majestatis adpellare posset, non perspicio? Omnes reliquas patriae leges accurrate examinavi a Stephano ad Leopoldum II usque, et nullibi definitum crimen laesae majestatis reperi. Conspectum harum legum conscribo, et illum actori regio, si adhuc ab adsertione in sua secunda actione seu replica non destiterit, submittam meae duplicae annexum celebris Werbőczi colligendo et examinando omnes has leges,[1] et nullibi definitionem criminis laesae majestatis inveniendo, postquam deprehendisset, quod omnes leges, evidentes erectiones et conspirationes ad notam infidilitatis referant, intulit, quod ergo solum regicidium sit crimen laesae majestatis, et ideo partis I^ae^ tit. 14. §. 1. dicit: »Primus est de crimine laesae majestatis; si quis videlicet impias manus in personam principis nostri injecerit, vel capiti ejus gladio aut veneno insidiatus fuerit, sive murum aut domum, in qua princeps ipse exstiterit, violenter invaserit.« Itaque tam juxta strictam citatarum legum, quam juxta meam et Werbőczii hermeneuticam, seu artem leges interpraetandi, ego, qui de regicidio neque cogitavi, neque accusor, et quod crimen sola desperata resolutione regicidarum P. Malagridae Jesuitae[2] et Ankerström[3] committitur, etiamsi convinci possem in delicto meo, de crimine laesae majestatis reum me non effeci.

b. Caroli VI. decretum 1715. art. 7. §. 2. ita habet: »Extra tamen solum casum atrocis perduellionis seu criminis laesae majestatis citationem ante capturam in aliis omnibus, ac etiam notam infidelitatis ... inferentibus casibus semper observari, nec ullo sub titulo omitti posse.« Ex hac lege patet notam infidelitatis a perduellione esse distinctam, adque tam in nota infidelitatis, quam in omnibus aliis casibus citationem observari debere. Si in hac nota infidelitatis convinci possem, tunc mea captura ante citationem illegalis foret, et reparatio mihi deberetur per poenae adsignandae mitigationem. Sed quod delictum meum neque hanc notam infidelitatis contineat, patet ex decreto II. Caroli VI. art. 9: 1723, ubi haec verba leguntur: » Evidenter se erigentes... contra statum publicum« nota infidelitatis damnat. Ut constare possit, quid sit evidens erectio? aliae leges praecedentes sunt consulendae. Sigismundus imperator et rex gratia infidelibus facta (videatur Corpus Iuris Hungarici t. I. p. 174—176)[4] rebelles seu infideles appellat (§ 3. et 13.) qui spolia, incendia, rapinas, caedesque commiserunt. Evidens ergo erectio in his manifestis actibus consistit. Mathiae I. decretum I. anni 1462. art. 2. §. 1: »evidenter se erigens« etc., Sigismundi gratiae tenorem respicit. Uladislai regis decretum anni 1495 idem dicit.[5] Ferdinandi I. decretum VI. anni 1542.

[1] Ezt a kimutatást 2. válaszához valóban csatolta. Ld. 416. l.

[2] Malagrida Gabriele portugál jezsuita. 1758-bam Pombál, Portugália miniszterelnöke, azzal az ürüggyel, hogy részes az I. József király elleni merényletben, elfogatta. Miután semmilyen terhelő adat nem merült föl ellene, háromévi börtön után átadták az inkvizíciónak, mely — állítólagos, de soha senkitől nem látott istentagadó munkáiért — elevenen való megégetésre ítélte.

[3] Ankerström János Jakab svéd nemes. Résztvett a III. Gusztáv király elleni nemesi összeesküvésben, s a sorsolás rá esvén, 1792 márc. 16.-án egy álarcosbálon rálőtt a királyra, ki sebeibe belehalt. A törvényszék fejvesztésre, és előzetesen jobbkarjának bárddal való levágására ítélte.

[4] Gratia per Sigismundum imperatorem et regem infidelibus ac rebellibus suis facta. 1403. — Martinovics a *Corpus Iuris Hungarici* 1751-es nagyszombati kiadását, vagy ennek Budán, 1779-ben kiadott változatlan utánnyomatát használta és idézi.

[5] II. Ulászló 1495. évi decretumának 4. cikkelye, főleg a 6—9. §.

art. 43 et 44 contumacem occupationem bonorum regalium nota infidelitatis injurit. Item Ferd*inandi* I. decr*etum* IX. a*nni* 1546. art. 25 praecipit, ut violenter judiciis regiis se opponentes, ecclesias spoliantes etc. in persona et bonis puniantur. Max*imiliani imperatoris* decr*etum* II. a*nni* 1567. art. 39 patratores violentiarum sub diaeta nota infidelitatis taxat. Rudolph*i imperatoris* decr*etum* a*nni* 1593. art. 48. Debrecz*enii* publicus calumniator, libelli calumniatorii archi duci exhibiti porrector de nota infidelitatis convictus fuit.[1] Ferd*inandi* III. decr*etum* IV. a*nni* 1655. art. 76, et Leopold*i* Mag*ni* decr*etum* I.[2] art. 107 primipilos rebelles, qui armata manu insurrexerunt, reditus negarunt, enormia scelera patrarunt, pro rebellibus seu infidelibus habentur. Leopold*i* decr*etum* III. a*nni* 1681 art. 59. amnystiam dat rebellibus seu infidelibus, qui jam armata manu se erexerunt contra statum. Hae omnes leges luce meridiana clarius docent, evidentem erection m in contumaci et consummato actu consistere. Iudex non potest legem a*nni* 1723. art. 9 arbitrarie exponere, se juxta communia artis criticae principia debet leges posteriores per priores explicare. Nulla harum legum casus st. Steph*ani* Decr*etorum liber* II. c*ap.* 51., neque illos a Colom*anno liber* II. *cap.* 6. iisdem vocibus repetitos nota infidelitatis injurit, aut respicit.

Conclusio. Unde ex *a)* fundamento patet, delictum meum dato non concesso probatum, et a regicidio toto caelo alienum crimen laesae majestatis non continere. Ex *b)* rursus deducitur, me notam infidelitatis in evidenti seu armata manu actu erecto contra statum existentem non incurrisse : nam meae societates fuere occultae et non evidenter se erigentes ; mille adhuc modis variari in melius, temperari vel penitus negligi poterant. Actuum secretorum nullam potest legalem notitiam status accipere, aut etiam si id faciat delictum meum adpellare juxta patrias leges, neque nomine perduellionis neque *infidelitatis* potest ; ergo neque poenis his criminibus in lege dictatis, me judex subjicere potest. Sed dicet fortassis actor regius, sufficere, quod conspiraverim contra salutem regis et status, aut saltem quod conspirare attentaverim : juxta hoc ergo meum delictum, si probari potuerit, vocabitur conspiratio contra salutem status; et in hoc casu juxta legem st. Steph*ani* nulla alia praeter excommunicationem poena plecti possum. Pro crimine laesae majestatis et infidelitatis nota capitis poena cum amissione bonorum in legibus adsignatur. Pro conspiratione contra salutem regis et regni juxta st. Steph*ani* decr*etum* excommunicatio reo adjudicatur. Sed cum certum sit, quod decretum Stephani loquatur de conspiratione, cujus effectus est possibilis et facilis, et ego ostensurus sùm, quod effectus meae conspirationis sit impossibilis et simul revocatus. Ideo neque de conspiratione condemnari possum. Hoc in sequentibus paragraphis demonstrabo.

[IV. 2.] §. 11. Societates meae una cum revolutiones plano minimum ex omnibus criminum politicorum speciebus malum continent.

a) Meliores notae criminalistae, ut Blackstone Anglus,[3] et Filangieri Italus, et ipsa natura objecti, quatuor statuunt crimina politica seu crimina

[1] Debreczeni György altárnokmester hűtlenségi ügyével az 1588 : 48. és az 1593 : 22. tc. foglalkozik.

[2] I. Lipót 1659. évi decretuma.

[3] Sir Blackstone William, az oxfordi egyetem tanára, kinek *Commentaries on the Laws of England* c. munkája 1772-ben jelent meg. Martinovics a Blackstone-ra vonatkozó adatokat Filangieri i. munkájából V. ö. 399. l.

contra statum publicum. 1um est prodicio patriae, quae sit, si quis hosti civitatis media efficacia patriam subjugandi aut huic notabile damnum inferendi subministret. 2um est regicidium seu crimen laesae majestatis: istud in monarchia contra regem, et in republica contra illos, qui supremam potestatem majestaticam exercent committitur. 3um est rebellio, hae tunc locum habet, si privatum societatis civilis membrum sine ulla causa in naturali contractu sociali fundata, aut etiam cum causa non libera sed ob malum finem, nempe ad supremae potestatis usurpationem se se contra statum publicum armata vi erigat. 4um denique est revolutio proprie dicta, quae per totam nationem seu integram corporis civilis massam ad mutandam regiminis formam peragitur.[1] Motiva trium primarum specierum criminis politici sunt juri divino, naturali et civili contraria: ergo proditio patriae, regicidium et rebellio tamquam pestes generi humano et sancte institutis civilibus potestatibus infensissimae, jure meritoque per omnium gentium leges criminales inter maxima crimina, si probari queant, computantur et condemnantur. At motivum revolutionis vel est nobilius, si natio toto suo consensu, vel rex nomine nationis ob corruptionem prioris formae regiminis totalem illam operetur, vel motivum istud est involuntaria oppressione productum, proinde omnem naturam actionis liberae exuens. In primo casu exempla nos docent, quod revolutiones vel a tota natione vel a regibus operatae sortem generis humani meliorem effecerint. Ita Hungaria felicior evasit, dum st. Stephanus rex I. deposito ethnicismo religionem Christianam in regnum introduxit, et eradicatis vagae militaris regiminis formae, quam Attila introduxerat, principiis, saluberrimas introduxit leges. Ita Hollandi a Philippo II. separati felices evasere, et Borussia Friderico II., Austria Josepho II debet modernam suam felicem sortem, quam per horum regum operatam revolutionem nationes hae consecutae sunt. Revolutiones si ab auctoritate legitima producantur, etiam in tali casu bonae dici possunt, si felicitatem civium nova rerum facie introducta, augeant. In omni vero casu revolutiones politicae nullam privatam hominis utilitatem, sed bonum publicum respiciunt et quaerunt; nullam illae patiuntur privatam ambitionem usurpatoris, nullam partialitatem tolerant; et denique in suo illae cursu non personas odiunt aut persequuntur, sed principia corrupta politica, pravosque abusus, qui calamitatem publicam produxere, corrigunt. Revolutiones, quae auctoritate publica seu legitima producuntur et reapse sortem meliorem civium producunt, sunt verum in societatem medicamentum; nam in hoc casu sine ulla convulsione, sine bello civili, sine ulla demum succursione politica faciem civitatis antiquam in novam mutant atque meliorem. At illae revolutiones politicae, quae actu involuntario per oppressionem producto et auctoritate non legitima producuntur, sunt quidem verum malum politicum seu crimen status, sed tam ob actum involuntarium, quam etiam ob intentionem meliorandi sortem status publici, quam ex sua oppressione errore invincibili et excusabili metiuntur, sunt illae malum incomparabiliter minus, quam tres primae criminis publici species; et ideo a regentibus mitiori oculo

[1] Blackstone felosztása a Martinovics által neki tulajdonítottól részben eltér: »The Crimes affecting the supreme executive power are: 1. treason; 2. felonies injurious to the royal prerogative; 3. proemunire; 4. other missprisions and contempts.« (*I. m.* VI. fejezet). — A rebellió és revolutio közt Martinovics már 1792-ben megjelent *Status Regni Hungariae* c. munkájában is éles különbséget tett. (V. ö. *Ballagi*, 361. l.)

considerandae veniunt, et servatis justitiae legibus, considerata immani illa inter proditionem patriae regicidium, rebellionem et revolutionem differentia poena eadem pro reo revolutionis, quae pro primis tribus criminibus adsignari sine laesione justitiae nequit. Revolutiones sunt fato naturae alligatae, et ideo a maximis auctoribus tamquam necessariae in certis casibus judicantur. Celebris Ferguson Anglus idem exprimit his vocibus : »a revolution became necessary in order to preserve it in its former progressive state.« (History of Progress et Termination of the Roman Republic, Vol. V. cap. I.)[1] Deus et natura revolutiones produxere : Deus Novum Testamentum antiquo substituit, et mundum revolutione diluvii punivit. Natura continuis obnoxia est revolutionibus : post 16 millia annorum Europaeum clima erit sub aequatore, ubi circiter nunc est Caput Bonae Spei. Regentes debent continuo vel soli cum progressu luminis ingenii populorum revolutiones genio saeculi sine ulla convulsione civium producere et circumstantiis temporum se adcommodare. Si hunc passum non judicant necessarium, et revolutionarios homines atque conatus detexerint, tunc in causis horum inquirant non carceribus, ferro et suppliciis, sed correctione causarum occupentur : jam si in motiva ejusmodi hominum investigaverint, videbunt ea in oppressione immani consistere, et per hanc omnes passus illicitos ad revolutionem necessarios directos fuisse sine ulla spe lucri aut ambitionis ; perspicient tales homines severos possidere mores, et virtutes possidere, quas etiam reges aestimare debent.

b) Revolutio proprie dicta vel est tumultuaria et s a n g u i n e a, quae certis intervallis anarchiam generat, vel est p a c i f i c a cum benefico et dominante intellectus humani l u m i n e sine ulla violentia et sanguinis effusione producta. Illam producit involuntarius clamor, ejulatus, dolor, penuria et famis per oppressionem causata. Talis fuit Hollandorum sub Philippo II. Hispaniae rege, Helvetarum sub Alberto archiduce, Americanorum sub Georgio II. Angliae rege et Gallorum sub infelici Ludovico XVI. Hanc nempe pacificam eaedem causae producere possunt cum hoc discrimine, quod haec ad evitandum sanguinis effusionem et anarchiam praevie per societates occultatas philantropicas organisetur. Ad hanc classem pertinet Anglorum secunda revolutio, quae per oppressionem Cronwelli usurpatoris producta, et a societate philantropica, quae n i v e l l e r s[2] vocabatur organisata, sine ulla sanguinis effusione Carolum II. ad thronum posuit, et modernam Anglorum constitutionem produxit. Ad eandem pacificam revolutionem referri debet Polonorum anno 1791 die 3ª Maji producta et consummata revolutio et novae constitutionis acceptatio, quam tantum Russorum et Borussorum praepotentia annihilare decrevit.[3] Talis denique fuit illa revolutio, quae anno 1793 contra foederalistas Parisiis sine ullo motu convulsivo triumphavit contra factionem Brissotinianam.[4] Philantropicae societates, ad quas meae quoque pertinent, societates multa bona generi humano causarunt : et si meae tendebant ad revolutionem illegalem, quae nunquam tolerari a rege poterit, tunc ostendam inferius,

[1] Ferguson Ádám angol történetíró és filozófus. Itt említett könyve 1783-ban jelent meg.

[2] Nyilván a levellerseket érti. V. ö. 203. l.

[3] A lengyel országgyűlés által 1791 május 3-án elfogadott új alkotmány, mely politikai jogokat biztosított a polgárságnak, eltörölte a liberum veto-t, s a királyi méltóságot örökletessé tette, — az oroszokkal és poroszokkal kapcsolatban semmilyen határozatot nem tartalmazott.

[4] A Convent 1793 június 2-i ülésén hazaárulásért vádat emelt Brissot és pártja, a girondisták ellen. Ettől a naptól számítják a jakobinusok hatalomrakerülését.

earum conatum fuisse impossibilem et procurandi effectus incapacem; denique eum meae oppressioni immani adscribendum potius esse, quam inculpandum. Sed ostendam inferius, quod ex meis societatibus nullum unquam malum ortum fuisset, quod eae simul sumptae, et juxta se, tamquam contrariae positae se se mutuo in ipso cursu destruxissent, et rex cum regno sine ulla vi, sine carceribus, carnifice, gladio et rota triumphassent. Praescindendo ab hoc revolutionis conatu societates meas occultas compassione potius, quam rigore justitiae vindicativae rex considerare optimus debet, et in memoriam revocare, quod principia philantropica harum societatum immensa bona regibus procuraverint; his in acceptis debent reges, quod per papas e rudibus monachis creatos pedibus non conculcentur. Hildebrandus seu Gregorius VII., origine rudis monachus, pedem ad collum Henrici IV imperatoris posuit, et ascendendo suum equum album, illud psalmistae effatum repetiit: »Super aspidem et basiliscum ambulabo, et conculcabo leonem et draconem!« Istae sunt illae philantropicae societates, quae olim Chaldeos et Aegyptios felices et sapientes fecere: thesaurum doctrinae Aegyptiorum Thales Milesius ad Graeciam tulit, per quem sensim Athenienses, Spartani, Lacedaemonienses beati evasere et aeterna laude digna legislationis fundamenta posteritati reliquere. Ex horum sinu prodivit Democritus, Plato, Aristoteles, Zeno, Pithagoras et Solon. Pithagoras occultas has societates una cum scientiis Romanis communicavit, quae deinde cum admiratione orbis Plautum, Terentium, Plinium, Lucullum, Catonem et Ciceronem constitutionis Romanae defensores et martyres produxere; quae Virgilium, Horatium, Senecam, Salustium et Ovidium posteritati transcripsere. His denique societatibus in acceptis principes referant, necesse est, quod Iesuitarum secta occulta et pallio ad speciem monastico tecta sit extirpata; quae thronos Europae theocratico-jesuitico sceptro insensibiliter subjecit; quae aperto marte et spiritu rebelli in Paraquaria et Peru thronum usurpare attentavit; quae denique in sua casuistica regicidium docuit. Si tumba Francisci I. Rom*anorum* imp*eratoris* et Hungariae corregentis loqui posset, diceret illa Vobis, Viri Dignissimi! Et nostro principi, quod ille ipse membrum harum societatum fuerit, et lumen omne inde hauserit et immortali suae sponsae augustae Mariae Theresiae communicaverit: rogaret modernum principem sui nominis 2um, ut meis societatibus nisum convulsivum et oppressione productum ad revolutionem parcat; et caeteroquin membra illius sua perfundat clementia. In nostra monarchia et infertili Hungariae solo non adest publica calamitas et insupportabilis oppressio; revolutio ergo est impossibilis, et conatus societatum mearum tamquam inconsenquens et apud bonos homines productus per oppressionem, protectionem, potius amnystiae quam poenam capitis post se trahere videtur. Omniâ harum societatum membra optant, ut rex et dominus noster dicere queat cum Lysimacho apud Montesquieu: »Je suis le roi d'un peuple, qui m'aime. Les pères de famille espèrent la longueur de ma vie, comme celle de leurs enfans: les enfans craignent de me perdre, comme ils craignent de perdre leur père.« (De l'esprit des lois, vol. IV.)

[IV. 3.] §. 12. Societatibus meis revolutionis nulla hactenus poenae statutae in legibus patriae sunt.

Cum meae societates a regicidio, prodicione patriae et rebellione (§. 11.) distinctae sint, pro quibus solis uniendis in jure Romano et patrio leges existunt, cum sint illae insuper omnium criminum politicorum minimum (§. 11.), cum denique contraria simul docendo, in catechismo Gallico pacificam;

in Latino vero sanguineam minentur insurrectionem, reapse nihil doceant, et tanquam inconsequentes et per convulsionem oppressivam productae considerari debeant, sequitur : quod illae sunt novum legislationis criminalis objectum. »Alia (teste actore regio nº VI.) [1] hodie est cogitandi et agendi ratio, alter politicus rerum ac culturae situs.« Si ita, ergo leges antiquae perduellionem et notam infidelitatis damnantes, iisdem novum hoc phaenomenon punire non possunt. In plectendis itaque hujusmodi delicti probati auctoribus et sectatoribus prudentia naturalis exigit, ut judex sequatur exemplum aliarum nationum. Quidam Margaroth Scotus, ut ex ephemeridibus publicis (English Chronicle)[2] constat, conventum nationalem reapse in limitibus Scotiae et Angliae erexit, et deposito rege, aequalitatem introducere tentavit. Compraehensus, examinatus et convictus, post spatium unius mensis ad insulam Guinaeam in exilium unius anni relegatus fuit. Auctores nationalis conventus Moguntini, qui fracto sceptro, vocato ad arcem inimico, opus pacificae revolutionis, deposito electore, consummarunt. Recuperata urbe, elector omnes, exceptis duobus liberos dimisit ; hivero duo primipili ob nonullos privatos excessus immorales ad arcem aliquam pro duobus annis relegati fuere. Quidam Thorild in Svecia tumultuarium excitavit Stokholmii *anni* 1792 motum, publicato insurrectionis actu ad systema aequalitatis introducendum. Examinatus et convictus intra unius mensis spatium, per modernum regentem et ducem in exilium relegatus fuit, et illi adhuc dux viaticum in pecuniis subministravit ; quamvis haec insurrectio non ex oppressionis fundamento, sed ad instigationem cabineti Russici facta fuisse, actis testantibus dicatur.[3] Omnes hae allatae nationes habent suum codicem poenalem, sed tamen nulli judicum incidit, actus revolutionarios ad regicidium, ad notam infidelitatis vel ad conspirationes reducere. Cum itaque occulta molimina societatum non sint regicidium seu crimen laesae majestatis non etiam rebellio seu evidens erectio juxta §. 10. *a)* et *b)* allatas patriae leges ; et cum aliae in corpore juris criminalis Hungarici non existant leges, sequitur, ut vel sub nomine conspirationis ego juxta leges Steph*ani* et Colom*anni* excommunicatione puniar (reliquae omnes leges patriae de nota infidelitatis tractant), si meum delictum probatum fuerit ; vel vero aequitas, Vestra *Illustrissimi* Dignissimi ! postulat, ut in defectu legum directarum, quibus solis vita hominis concredi potest, (indirectae et genericae poenales leges ab omnibus jurisperitis modernis rejiciuntur tanquam inhumanae), exempla harum nationum sequamini. Atque in hoc casu ego per novem mensium cum crudeli incertitudine eventus conjunctum durum carcerem, culpam meam pro vanis et impossibilibus, ut inferius ostendam, machinationibus expiasse censendus sum.

[IV. 4.] §. 13. Neque Societatis Reformatorum, neque catechismi ejusdem auctor ego dici possum, neque catechismi punktum consensi.

[1] Ld. 373. l.

[2] Talán a *Morning Chronicle*, amely ebben az időben a legelterjedtebb angol ujság volt.

[3] Thorild (eredeti nevén Thorén) Tamás svéd költőt *Ärlighet* (Becsületesség) c. munkájának forradalmi eszméiért 1792-ben bíróság elé állították. 1793 febr. 22-én a legfelsőbb svéd bíróság négyévi számüzetésre ítélte. Pártfogói kijárták, hogy a kormány 200 tallér útiköltséget és ugyanennyi évjáradékot utalt ki számára. — Martinovics állítása, hogy Thorild mozgalmat, vagy éppen fölkelést szervezett, s hogy emögött a cári udvar állott, alaptalan. (V. ö. *Biographiskt Lexicon Öfver namnkunnige svenka män.* Uppsala, XVIII., 1850, 192. l. néhai Bertha Kelemen szíves közlése.)

Hoc loco et in sequentibus paragraphis incipit explicatio innocentiae meae! Supplico itaque, ut judex peculiarem attentionem meis adsertis donet, et ego paratus sum singulum punctum ad evidentiam probare : ante latam sententiam opto, ut mihi detur campus, fontes, ad quos me provoco evidenter probare. Ex n° 8° fassionis meae clare evincitur,[1] non me fuisse auctorem societatis, sed ad hanc me a Gyurkovitsio *anno* 1793 mense Septembri fuisse susceptum : haec fassio, si contrarium mihi probari nequeat, in legalem pro mea parte agit probam ; et deinde, cum auctor sim societatis democraticae priori contrariae, prudenter judex suspicari nequit, quod duo contraria, quae se destruunt et nullum effectum producunt, voluerim ; quod hanc societatem una cum catechismo nunquam adoptaverim, sed potius destruere voluerim, patet : 1° quia illico ac susceptus a Gyurkovits fui, scripta ad ministrum et Comitem Pergen epistola, fassus fui eo ipso mense Septembri 1793 in Hungaria sectam republicanam aristocraticam introductam a Gyurkovitsio et sociis fuisse[2] 2° Idem narravi consiliario Gothardi Viennae, cui ideo juramentum offero, ut veritatem fateatur, *Comitem* vero Pergen supplico, ut scribatur.[3] Ille qui societatem fundat, eam detegere gubernio non potest, aut si id facit, tunc hoc ipso illam non vult et execratur : ideo etiam suasi, ut Gyurkovitsio invigiletur. 3° Eodem mense Septembri 1793 quoad speciem hanc intravi societatem, id quod inde patet, quia ipso hoc mense Joanni Laczkovits ideale meum constitutionis m o n a r c h i c o - a r i s t o c r a t i c a e, sublato duntaxat e numero statuum clero, dictavi,[4] qui actus cum sincero animo republicano-aristocraticam amplectendi societatem conciliari non potest. Audiatur hac super re Laczkovits, idest, an ego illi talem revera constitu*tion*em a*nno* 1793 m*ense* Septembri dictaverim?[5] Schemata hujus constitutionis in manibus actoris regii existens clare adsertum meum probabunt.[6] Si quis quaerat ex me, quare ad speciem hanc intravi societatem? tunc respondebo, quia me Gyurkovits allocutus fuit et ad societatem invitavit, ideo intravi, ut in illa existens, membra sensim ad meum reformationis monarchico-aristocraticae adducam planum, sicque aulae et regno utilis evadam. 4° Ex meo hujate carcere totum hujus societatis systema Seren. Archi-Duci et Palatino, et actori regio communicavi, quod ex Viennensi meo carcere cum utilitate regiae aulae et regni facere ob notas, et a me actori communicatas rationes facere non potui.[7] Haec societas ad propagationem utitur signo *TR*,[8] quod nullus ex illis, quos ego suscepi noscit, id quod investigari ad meam hac in re innocentiam demonstrandam enixe postulo. 5° Mense Decembri ex meo carcere rogavi, ut Seren. Archi-Dux et regni palatinus secretarium exc. consilii locumtenen*tialis* (qui anno 1793 ab eodem Gyurkovits ante meum Pestinum adventum susceptus fuit, et hanc mortuo Gyurkovits direxit, una cum pluribus aliis mihi ignotis societatem

[1] Ld. 57. s köv. l.
[2] Ld. 59. l. 2. jegyz.
[3] Ld. *u. o.*
[4] Martinovics alkotmánytervezetét ld. I. k.
[5] Erre vonatkozóan Laczkovicsot nem hallgatták ki.
[6] Miután a Laczkovicsnak lediktált alkotmányterv csak a per későbbi folyamán került elő, Martinovics bécsi vizsgálati fogságában emlékezetből leírta ezt. Fenti kijelentésében erre az iratra céloz. Ld. I. k.
[7] Ld. *Iratok* 37. sz., főleg 296. l.
[8] *U. o.* 298. l.

aristocratico-republicanam) non curet incarcerari, sed ita bonis verbis persuadere satagat, ad fassionem genuinam regi praestandam.[1] Hoc tempore ego nihil scivi, quid cum eo gestum sit, et petii cum illo confrontari; ex quo evidenter evincitur, contra ac ego Viennae ad speciem adserui, non a me, sed a Gyurkovitsio et deinde a Fodor Societatem Reformatorum sincero animo adoptatam et continuatam fuisse. 6° *Comitem* Jacobum Sigray, tametsi id in mea fassione adseruerim,[2] ad Societatem Reformatorum formaliter non suscepi: sed tantum illum requisivi, ut si aliquos huic societati incorporatos et suspectos crediderit, se illis conjungat, et ad speciem illos adoptet, ut ita ego adhuc unum testem contra existentiam hujus societatis acquiram.[3] Nam mihi fides Viennae, dum hanc societatem acusassem, non fuit sufficienter adhibita, sed *Comes* Pergen legalem volebat demonstrationem, id est per documentum aliquod authenticum vel per testes duos habere. Si *Comes* Sigray secretarium Fodor detexit, id quod non scio, tunc ille laudem potius, quam poenam meretur, tametsi ob mortem violentam secretarii Fodor, ut his diebus a magn*ifico domino* fisco regio intellexi,[4] detectio ista nullius esse possit usus. Cum ut dixi, Viennae totum planum societatis hujus detegere, ob notas nunc aulae rationes nequiverim, ideo etiam de *Comite* Sigray in Viennensi mea fassione n° 8° veritatem dicere non potui: neque etiam illum simpliciter reticere possibile erat, quia Hajnóczy in illa sua ad me epistola, quae intercepta fuit, et propter quam ego arestatus fui,[5] *Comitis* Sigray mentionem facit, quod illum visitaverit. Quae caetoroquin inter Sigray et Hajnóczy gesta fuere, ignoro: id unum repeto, dictum *Comitem* Sigray a me formaliter nunquam ad societatem susceptum fuisse. Atque hoc plus ad honorem illi restituendum, quam ad causae meae defensionem adductum esse volui. Caeterum ultima illius fassio vel defensio rem hanc optime decidet.[6] Ex his omnibus punctis veritas asserti mei: quod ego Societatem Reformatorum neque fundaverim, neque catechismum conscripserim, clare evincitur.

[IV. 5.] §. 14. Supposito, quod ego utriusque societatis et Catechismorum sim auctor, et quod revolutionem ex iis deducere voluerim, probo: quod totum isthoc systema collective sumptum physice et moraliter sit impossibile, adeoque nullum ex illo damnum in statum publicum, et nulla juris regii laesio oriri potuerit.

Societas democratica est e diametro societati aristocraticae contraria. Posito, quod utramque ad eundem finem, nempe ad revolutionem in Hungaria excitandam fundaverim, ita in rem meam argumentor: physice impossibile est, ut duo contraria eodem tempore ad eundem finem obtinendum adplicata aliquem effectum, praeter mutuam destructionem et annihilationem in natura producant; ignis et aqua simul ad domum destruendam adplicata se se mutuo aggrediuntur, aqua extinguit ignem, et domus intacta manet; acidum

[1] Fodor Józsefet érti. Ld. *Iratok* 37/b sz.
[2] V. ö. 61. l.
[3] V. ö. *Iratok* 48. sz., főleg 351. l.
[4] V. ö. 298. l. 2. jegyz.
[5] Ez a levél nem maradt ránk. (V. ö. 45.l.) Az a feltevés egyébként, hogy Martinovicsot Hajnóczynak ez a levele juttatta volna rendőrkézre, téves. V. ö. *Iratok* 1. sz.
[6] Ez csak az *Iratok* 49. sz. lehet. Ezekszerint Martinovics ismerte Sigray beadványának tartalmát.

venenum e. g. vitriolum, dulci syrupo amigdalarum mixtum, nullum periculosum affectum producere in stomacho potest. Ergo etiam societates aristocratica in eodem regno et eodem tempore, quo democratica fundatae se se mutuo in ipso cursu et propagatione destruunt, et hoc ipso revolutionem impossibile cum emolumento regis et regni efficiunt. Hoc argumentum est evidentissimum, si demonstrari possit, quod hae societates mutuam existentiam sint detecturae, atque ita una ab alia territa, ab intentione excitandae revolutionis desistere debeant. In ordine ad hoc punctum dico, quod moraliter sit impossibile democraticae societatis existentiam membris societatis aristocraticae celare. Ea est hodie luminis ingenii et politicae intensio, ut maxima secreta individuorum ignota manere nequeant: reges, belli-duces et ablegati omnes detegunt inimicorum passus, et ipsas fere cogitationes adsequuntur; sed omnes hos vigilantia sua superant societates secretae; latomia detexit jesuitismum, et hic rursus latomiam, quae detectio tanto facilior est, si utraque societas in eodem sit regno; adhuc facilior, si sit in eadem urbe; denique facillima, certo et evidenter subsecutura est hujusmodi detectio, si eveniat, ut in eadem domo habitare accidat membra duarum dictarum societatum: id est secretum in his omnibus casibus est moraliter impossibile! *Fodor* erat principale membrum aristocraticae societatis, Hajnoczy vero democraticae; uterque in eadem domo habitarunt. Denique, qui incapacitatem tenendorum secretorum Hajnoczio ingenitam atque ex epistola illius ad me Viennam scripta satis demonstratam noscit, dicet ultro, plane physice seu servatis temperamenti naturae Hajnoczianae legibus esse impossibile, ut Fodor intimus Hajnoczii amicus existentiam societatis democraticae non rescivisset. Id, quod hoc loco adsero, etiam sancte factum fuit: vix duabus diebus democratica societas extitit, jam Fodor illius existentiam rescivit, et constitutus mecum apud Hacker in horto, ubi pransi sumus, mihi acerrimas fecit objectiones, amicitiam rupit, et me destructorem societatis utriusque, hominemque aulicum adpellavit. Hoc factum Seren. Archi-Duci jam mense Decembri elapso, ex hoc carcere, dum mihi mors secretarii Fodor ignota adhuc fuit, communicavi et ad confrontationem eum provocavi.[1] Denique ea est natura secreti cujusvis, ut quo plures illud sciunt, seu quo plus duae societates numero crescunt, eo magis etiam impossibilitas secreti crescit; unde evidenter sequitur, quod totum hoc systema collective sumtum sit impossibile; quod nullum malum ex illo unquam orri in praejudicium regis et regni potuerit.

§. 15. Ex hoc sequitur: 1° Quod supposita existentia societatis aristocraticae jam ante annum (nempe mense Septembris 1793) stabilita et alio authore introducta (ut patet ex §. 13.), ille, qui democraticam in regno fundavit, veram regi et regno procuravit via occulta et stratagemate politico pacem atque utilitatem; nam hosti secreto hostem oppositum itidem secretum opposuit atque litis fomentum inter duo regi et regno nociva mala posuit, ut nempe rex et regnum juxta illud Italicum proverbium: »Fra i due litiganti, il terzo gode,« inter duas malas societates secretas mutuo litigantes et se se destruentes, gaudeat cum regno stabilitam constitutionem et pacem retinuisse. 2° Infertur, quod societas democratica, tametsi relate ad formam regiminis monarchico-aristocraticam, considerata verum sit malum; sed tamen, quatenus destruere debuit aristocraticam republicanam, cujus progressus

[1] A már említett *Iratok* 37/b sz.

in hoc regno facilis fuisset, societatem et se ipsam etiam consummere, relative dici potest b o n a. Sicut medicina e. g. cicuta est vera venenosa planta, sed quia multos curat et destruit morbos, b o n a dici debet. 3° Denique consequitur, quod judex judicando causam meam seu crimen mihi imputatum, non possit illius speciem, naturam, extensionem et gradum ex particularibus f a c t i punctis, e. g. ex una aliave questione catechismi determinare, sed totum ille systema collective pro objecto discussionis adsummere debet, atque ita decidere: a.) an sim revera culpabilis? b.) an culpa mea in toto sumpta sit vel *non* sit criminalis? c.) an illa contineat crimen laesae ma*jesta*tis vel notae infidelitatis juxta leges patriae, vel juxta leges juris publici u*niver*salis et principia §° 10° a me exposita? d.) denique an aliqua poena, et quali sim puniendus? — Dum Viennensis commissio aulico-juridico-politica, quae meum constitutum levavit et examinavit, meam apologiam, quam S^ae M^ti scriptam porrexi,[1] attente perlegit, et systema hoc duarum oppositarum societatum, quod ego §° prae*cedenti* exposui, examinavit, nullus ex consiliariis dubitavit me esse innocentem, et sacrificium aulae magnum praestitisse; nam illud semper verum manebit: qui duo contraria ad semel ponit facta, ille nihil vult, ergo neque potest mali aliquid velle. Frustra ego in fassione mea dictavi,[2] quod voluerim, ut prius aristocratica societas erumpat et insurrenctionem excitet, deinde quod sit per democratiam tollenda; nam haec voluntas est impossibilis et p h y s i c e et m o r a l i t e r, ut patet ex §° praecedente. Si rationes politicae regi et regno utiles me non cohibuissent a detegendo Viennae toto plano Societatis Reformatorum, tunc haec fassio objecti impossibilis emansisset.

[IV. 6.] §. 16. E x f a c t i s e v i n d e n t i b u s d e m o n s t r a t u r, m e u m r e v o l u t i o n i s p l a n u m f u i s s e c h i m e r i c u m.

Omnia, quae ex joco de revolutione narravi Szent Máriayo, et quae ille nec credidit,[3] nec adprobavit, per legales inquisitiones inventa sunt Viennae, tanquam omni fundamento carentia: 1° neque emigrans Gallicus Fisterer, neque 2° negotiator Viennensis Hackel aliquid de pecuniis a Gallis adsignandis pro revolutione Hungarica sciverunt. 3° Nullum vestigium post omnes serias perquisitiones inventum fuit, quod ego vel unam militarem personam Hungaricarum legionum, vel belli-ducum hunc in finem in meam partem attraxissem. 4° Constat ex factis diplomaticis aulae, quod Galli Polonis nullas dederint pecunias ad insurrectionem in Polonia exoperandam, quamvis de hac jam elapsa hieme 1793 plane Parisiis informati fuere. A potiori ergo probabile et credibile non est, quod Galli mihi aliquas obtulissent pecunias, ut in Hungaria revolutio excitetur. 5° Natio, quae exercitum 1,200.000 militum hosti opponit, quae artem militarem in supremo gradu excultam possidet, quae artibus triplicis lineae cincta est, quae omni aevo bellicosissima erat, quae denique spiritu libertatis animata et per bella civilia ferocissima evasit, atque invincibilis, denique quae financiarum et politiae scientiam ipsis Romanis majorem possidet, tam hebes, tam stulta non erit, ut uni abbati infulato et titulari, homini privato, millenis politiae Viennensis exploratoribus exposito, milliones pecuniarum concredat ad excitandam in Hungaria revolutionem

[1] Valószínűleg bécsi vizsgálati fogságában írt írásbeli vallomását érti, amelyik nem maradt ránk. V. ö. 30. l.

[2] V. ö. 51. s köv. l.

[3] Erre és az alábbiakra v. ö. 112. s köv. l. és 138. s köv. l.

democraticam vel qualemcunque excepta climatis et nubifragiorum revolutione, quam non ego, sed natura producere posset. 6° Si pecuniis excitare Galli voluissent in hoc regno revolutiones, sic prudentia illis dictasset, hac in re recursum facere ad tales magnates regni, qui potentes auctoritate sunt, et ad Hungaricarum legionum duces. 7° Verbo, revolutiones per universalem et insupportabilem producuntur oppressionem totius populi (§ 10), quae si existant, tunc primo societates, ne sanguineae et tumultuariae evadant, furorem populi temperant et pacificam operantur insurrectionem (§° cit*ato* 8°); si ego revolutionem intendissem, tunc notitiam cum magnatibus, primis nobilibus, generalibus et officialibus inivissem; democraticam societatem non introduxissem, sed penes solam aristocraticam mansissem; nam sine ulla societate democratica, existentibus semel duabus cameris sine rege, plebs in camera secunda, stante libertate proeli, et ex odio erga nobilitatem, sua sponte et sine ullo societatis democraticae adminiculo, systema aequalitatis introduxisset. Ex quo sequitur, quod introductio societatis democraticae sit actus prudentiae et stratagema politicum, regi et regno utile, per quod aristocratica societas jam uno anno existens deterrita a proposito destitisset, et actu per nostram sortem perculsa existere cessavit. Et juxta hanc observationem dicere possum, quod a rege canes, ferocem bestiam insequentes capti fuere, illa vero impunis evasit, et incognita per mortem Fodor manet. 9° Si evangelistae mei (ut magn*ifico* d*omino* fisco regio n^c^ VIII. directores meos vocare placuit[1]) examinentur, an apti sint ad tam grande opus, ut est revolutio exequendum, tunc revolutio mea in ridiculum plane abit: Hajnoczy, omni prudentia ad revolutionem necessaria destitutus, et solo scribillationis pruritu incensus, homo initiis bonus, sanguinem omnem abhorrens, matrimonio secundo ineundo intentus, adeoque pacificae potius, quam fermentantis vitae studiosus, pro revolutione non est. Idem fere dici debet de *Comite* Sigray. Szent-Mariay homo juvenis, volubilis, volatilis, clamorosus ex temperamento et sine experientia. Omnes hi tres homines, caeteroquin doctissimi et virtutis philosophicae, humanitatis, quae sanguinis odit effusionem, et morum civilium optimorum meliorem, quam carceris sortem promeriti fuissent. Denique Joannes Laczkovits, ore quidem clamorosus, apparenter turbulentus, solitos militares mores praeseferens, persecutione oppressus et adeo timidus, ut viso ad Dubiczam Turca fleverit in conspectu suae centuriae et Deum serio invocasse dicatur.[2] Cum hujusmodi hominibus revolutionem excitari posse, vix homo sensatus persuadebitur. Ego si fabulam (vulgo Roman dictam) scriberem, et revolutionis phantasticae evolutionem tractarem, aptiores mihi homines eligerem; nam cum his quatuor neque regulis fabulae satisfacerem.

[IV. 7.] §. 17. Et societates meas et planum revolutionis ut ut chimericum, ante meum Pestino discessum revocavi, atque ideo puniri nom possum.

Qui serio revolutionem meditatur, ille in regno manet, ut praesentia sua errores committendos a suis directoribus impediat. Ego id non feci, sed Viennam tutus discessi, quia ante abitum totum hoc systema revocavi. Hoc loco opportunum esse duxi, omnes meas convulsiones honoris et oppres-

[1] V. ö. 374. l.

[2] Dubicza, Szerbiában. — A Martinovicstól mondottakkal ellentétben az egykorú följegyzések kiemelik Laczkovicsnak az 1789-es török háborúban tanusított vitézségét. V. ö. I. k.

sionis in ordine ad hoc systema, quas mense Majo 1794 subivi, et idaeas, quas concepi, breviter enarrare: 1° Cum Societas Reformatorum, quam ego non approbavi, neque introduxi (§° 13°), jam fere integro anno extiterit, et mortuo Gyurkovits unicum membrum illius, nempe Fodor, noverim, neque legaliter aulam de existentia convincere potuerim, conclusi Pestini existens, democraticam societatem erigere, ut illa, per hanc territa, a proposito desistat. 2° Sed, ut illa detegi possit, dedi cuivis membro democratico dictae societatis catechismum, et insuper *Comitem* Sigray pro forma in hac societate iniciavi, ut tales probet detegere aristocraticae societatis sectatores, quos sibi suspectos crediderit. 3° Obtento semel fine, utramque societatem invento medio termino studuissem reconciliare, et proposuissem primis dictae societatis membris, ut relictis respectivi systematis principiis, adoptent meum non revolutionis, sed reformationis systema, quod mea constitutio in manibus magnifici domini fisci regii existens et regimen monarchico-aristocraticum perfectius et utilius proponens continet.[1] Per hoc systema reformationis ab utraque societatum classe opinionem publicam ad diaetam usque futuram praeparassem, et hoc medio speravi fore, status et regem hanc salubrem reformationem in toto vel in parte adoptaturos; et in hac idea verum erga patriam amorem ostendi. Sed idea hac melius examinata, illam periculis pro parte mea expositam vidi, et ideo eidem valedixi, et ante meum abitum perspiciens breviorem adesse adhuc viam, totam rem revocavi. Ego et subsignatus meus Szent-Mariay, item Laczkovits etc. totam hanc revocavimus ideam, et conclusimus, ut certus numerus hominum, qui nunc in regno sine spe oppressi vivunt, suscipiantur, ut una nobiscum mense Septembri 1794 supplicem libellum ad S^m^ M^tem^ dirigendum subscribant.[2] In hocce libello exposuissemus gravamina et oppressiones, quibus a morte Iosephi II. expositi fuimus, petiissemus commissionem aulicam, ut illa inquirat, nobisque rex medelam paternam subministret. Szent-Mariay jam Viennae in speciali scripto hanc revocationem aulae submisit. Omnes illam fuissent confessi statim ab initio incarcerationis; sed qui naturam politiae inquisitoriae noscit, quae unum contra alium concitavit, quae captiosas questiones justo judici illicitas et humanitati refragantes nobis posuit, quae cuivis ad oculum blandiebatur, quae corpus delicti non solum in facto, sed in ipsa possibilitate eruere vult, ut ita aúlae momentosa appareat; ille profecto, qui has circumstantias serio examinare occasionem habuit, non debebit mirari, si nescio quae in actis prodeant. Si revocatio mea hoc loco allata per alios confirmata fuerit, tunc, *Illustrissimi* Peritissimi! Vestrae humanitati reservatum erit et me et reliquos ab omni revolutionis onere atque suspicione absolvere, libertatemque nobis benevolo animo impertiri.

[IV. 8.] §. 18. Cum Gallis nullum nocivum nexum habui, sed potius via innocenti aulae immensae utilitatis jussu imperatoris Leopoldi II. eram.

Hoc loco tantum breviter quaedam ad probandum meum adsertum adducam, reliquas utilitates aulae immensas et per me procuratas suo loco inferius enarrabo. Ad finem constituti mei Viennensis (vide*atur* n° 11.[3]) cupiens sine processu et me et socios meos liberare, porrexi aulae unum planum diplomaticum summi momenti et utilitátis, et obsigillatum per commissionem

[1] A már említett, vizsgálati fogságában írt alkotmányterv.
[2] Erre és a következőkre v. ö. 212. s köv. l.
[3] V. ö. 157. l. és *Iratok* 17. sz.

aulicam meam S^ae M^ti submisi, constituentes mei subalterni officiales, idest senatores urbis Viennensis initio noluerunt quidquam de tali passu scire, sed urgebant, ut ego illud planum ad protocollum dictem. Hanc ego vexam observans, usus sum medio politico utili pro me et aula : dictavi ad protocollum fictum corpus delicti, quod nempe hoc planum diplomaticum ab aliquo Morau Parisiis ad me misso acceperim. Hoc stratagema effectum suum habuit ; missio plani diplomatici obsigillati ad aulam mihi permissa fuit, tanto libentius, quod in meo memoriali libello rogaverim S^m M^tem, ut erga valorem hujus plani 1° amnestiam mihi et meis complicibus donet, 2° Ut meos constitutum levantes senatores promoveat. Haec ultima conditio acceleravit plani dicti ad aulam submissionem, et ego finem intenti mei adsecutus fui ; nam aula mihi illico mandatum submisit, ut elaborem meum proprium planum diplomaticum, per quod priori obviari et remediari possit : hoc praestiti, et ab hoc tempore favorem aulae et commissionis lucratus fui ; S. M. indulsit mihi spatiari quotidie in domo politiae, et promissa mihi fuit specialis gratia et mihi et sociis meis. Quod haec narratio sit de verbo ad verbum vera, patet : 1° quia in plano meo diplomatico secreto aulae misso, illa nominatur p e r s o n a a qua ego hoc planum accepi, quae non est Gallicae nationis, sed longe alia.[1] 2° Quod planum istud sit immensae utilitatis, quod tractatus diplomaticos ultimos Ratisbonensem et Basilensem causaverit, patet ex eventu.[2] Si judex minimum hac in re dubium habet, supplico, ut sibi hocce planum a ministro Thugut[3] extradari et ostendi faciat. Item, in casu suspicionis, an Gallus Morau juxta fass*ionem* n° 11. apud me fuerit, volo ut per ablegatum nostrum Helveticum res sub manu investigetur, an Morau deputatus, qui a Conventu abesse non potest, toto anno 1794 Parisiis non fuerit? [4] vita et honor meus, id est unius hominis merentur similes investigationes exactas, et judex tenetur illas facere. Ego nunquam credidissem, quod simile quid actor regius sit mihi oppositurus.[5] Aut igitur supersedeat ab ulteriori hujus puncti pressione, aut fiant omnes possibiles perquisitiones hac super re. Quid propriae fassiones in jure criminali valeant, dicit Quintilianus (Declam*ationes* 314) : »Ea natura est omnis confessionis, ut possit videri demens, qui de se confitetur. Hic furore impulsus est, alius errore, alius dolore, quidam quaestione. Nemo contra se dicit, nisi aliquo cogente.«[6] Item Hobbes De Cive *liber* I. *cap.* 2. § 19. inquit : »Frustra enim est testimonium, quod a natura corrumpi praesumitur.«[7] Apud Romanos in causa criminali confessio propria nunquam petebatur, sed tantum in causis civilibus confessus pro victo habebatur. Vide*atur* *lex* 1 D*igestorum* de confess*ione* et Ulpian*us* in *lege* 25. D*igestorum* ad leg*em* Aquil*iam* ; demum *lex* 1. cod*icis* de confess*ione*.[8] Ex his male intellectis locis juris civil*is* Rom*ani*

[1] T. i. a lengyel Patocki Szaniszló. V. ö. 187. l.

[2] V. ö. 313. l.

[3] Thugut Ferenc br., a Monarchia külügyminisztere.

[4] Moreau, a Saône-et-Loire département képviselője már 1793 aug. 15-én leköszönt konventi tagságáról, így tehát kiküldetésére már csak ezért sem kerülhetett sor. (Guiffrey, *Les conventionnels.* Paris, 1889 110. l.)

[5] V. ö. 378. l. XXVIII. pont.

[6] *Marci Fabii Quintiliani Declamationes undeviginti.* Rotterdam, 1765, 314. beszéd *(Ego te, pater, occidi)* 489. l. — Martinovics a szöveget és lelőhelyét egyaránt Filangieri, *i. m.* III. 180. l. jegyzetéből idézi.

[7] T. H. Hobbs, *Elementa philosophica de Cive.* Amsterdam, 1657. V. ö. Filangieri, *i. h.*

[8] A helyes utalások : *Digesta,* liber XLII tit. 2 lex 1.; *Digesta,* liber II tit. 9 lex 25, ad legem Aquiliam ; *Codex Iustinianus* liber VII tit. 59 lex 1. V. ö. Filangieri, *i. h.*

hebetiores confessionem pro legali proba in causa criminali erronee adoptarunt. Quae propria confessio in beata Anglia teste Blackstone pro vero suicidio habetur, ut egregie hoc celebris Filangieri (System der Gesetzgebung III. Theil [III. Band] p. 182. cap 10.) confirmat. Superi avertant! ego neque syllabam unquam Gallis communicavi durante bello, et quam sub Leopoldo II. factum illo mandante fuit, erat per principem hunc expeditum ad Gallias, et summam utilitatem monarchiae respiciebat. Quod si ego hac in re non essem aut non fuissem innocens, planum illud diplomaticum, quod in capite duntaxat retinui, pro meo majori gravamine non aulae misissem. Apud me nulla scripta nociva, nullae vetitae epistolae a politia inventae fuere. Denique quid, quaeso, posset unus privatus homo Gallis scribere nocivi suo principi? notificare illis, quod apud nos tirones militiae statuantur, quod apparatus bellici fiant immanes, quod multi apud nos ex Monitore novalista, ex aliis item ephaemeridibus, ex libris Anglicis et Gallicis, atque Germanicis sytema aequalitatis discant: haec et similia illis communicare vanum foret, quae aliunde illis nota sunt. Planum militare illis nostrum submittere non potui, quia ego in Consilio Bellico Lasciano[1] non sedeo, et neque animam ex hoc consessu nosco. Nostrum financiarum systema illi ex calculo rationario, et proventibus nostris toti mundo politico notis optime norunt, et non dubitant, quod domus Austriaca 30 annis bellare possit; nam pecuniam habet, producta in tota monarchia sunt immensa, et in Hungaria brachia militaria, ut Montesquieu observat, (elle (la Hongrie) n'a point d'argent, mais elle a d'hommes pour combattre. De l'esprit des loix, vol. I.[2]) possidet sufficientia. Hodie, lucente benefico lumine scientiarum et humanitatis similia secreta sunt cuivis philosophico statistae nota: sicut ego (qui omnius sum minimus) in antecessum divinabo, quale Galli hoc anno systema hostilitatis militaris, vulgo plan de campagne adoptabunt, et quantum de pecuniis habeant, quantum denique per commercium frumenti et victualium importaturi sunt Galli, ita etiam hi talia bellica et oeconomica vaticinia sine ullo secretae correspondentiae adminiculo depromere sciunt. Hodie nihil momentosi in regenda republica pro secreto habetur: qui superficiem alicujus monarchiae et producta atque populationem illius noscit, qui culturae gradum habitantium et scientiam militarem belli-ducum magnam, mediocrem vel debilem illius monarchiae ex publica fama et itineribus aut factis metiri novit, ille non opus habet, ut eidem cum tali monarchia certanti hujusmodi data scribantur. Unice adhuc ducibus et aliis officialibus militaribus in facie inimici constitutis hodie invigilandum venit, ne clades sponte sacrificent inimico; reliquae relationes cum inimico intertenendae sunt inanes, inutiles et ridiculae; neque etiam existunt, nisi in mutuis exercitibus bellantibus. Sed dicet fortassis actor regius, quod sim de propaganda membrum. Id omnino verum est; plures in cabineto Leopoldi et in specie Gothardi sciunt, quod ego, ita volente defuncto principe, hoc munus in me susceperim sub ficto nomine. Modernus rex et cabineti minister[3] se reflectent, quod ego anno 1792 qua Galliarum civis ad mandatum Leopoldi II effectus fuerim, a departamento superioris Rheni Gallici pro deputato ad Conventum Nationalem electus,

[1] Lacy tábornagy 1766—1781 közt volt a Haditanács elnöke.

[2] Az idézet eredeti formájában így hangzik: »On a vu la maison d'Autriche travailler sans relâche à opprimer la noblesse hongroise ... Elle cherchoit chez ses peuples de l'argent qui n'y étoit pas; elle ne voyoit pas des hommes qui y étoient.« *Esprit des lois.* Livre VIII. chap. IX.

[3] Colloredo-Wallsee Ferenc gr.

et quod Forster, Marchio Condorset, Gyton de Morveau, veterani amici mei, me tamquam necessarium pro deputatione financiali recommendaverint.[1] Gothardi hanc meam electionem imperanti et cabineti ministro notificavit me volente, cum hac clausula, quod ego nunquam contra natalis dulcis, ut ut mihi non faventis, patriae meae monarcham et patrem serviturus sum. Officium denique propagandae, quod sub Leopoldo gessi, a morte illius cessavit. Officium membri de propaganda philantropica non est in se immorale. Tale membrum agit, quantum in se est, ut partes litigantes component litem, pacem belli loco adoptent, humanitatemque et lumen ingenii promoveant. Hoc officium primi ministri Europae in se adsumserunt, ut suis regibus praesint et humanitati. Mihi haec sparta sub Leopoldo II obtigit, quia ad majora, quam carcer sit, et ex 4 *mille florenis* ad 14 cruciferos praecipitatio, destinatus fui.

.[V.] Brevis recapitulatio. Leges patriae crimen laesae majestatis ad regicidium, notam infidelitatis ad evidentem fere armatam *contra* statum erectionem restringunt: ergo de hisce criminibus accusari nequeo. Casus st. Steph*ani* poenam excommunicationis conspirationi possibili dictant. Meum delictum est revolutionarium, non conspiratorium, vel si etiam tale est, continet illius impossibilitatem physicam et moralem, est chimericum et solenniter revocatum. Denique cum Gallis nullum habui nocivum statui commercium. Ergo a judice competente absolvi debeo.

[VI.] Replica ad singula actionis puncta

§. 19. Ad n^os^ I., II., III., IV., V. In his magn*ifici* d*omini* fisci regii punctis eloquens et energica actionis introductio continetur. Optemus omnes, ut antiqua crudelitatis et fanatismi saecula non redeant, ubi reges raro morte naturali mortui sunt; delata Romanorum republica, plurimi ex imperatoribus, ut egregie immortalis Gibbon Anglus (History from the Decline et [!] Fall of the Roman Empire[2]) observavit, violenta morte trucidati vel intoxicati perierunt. Historia Francorum his cruentis scenis plena, et nostrae patriae historiis nihil in crudelitatis factis cedens satis testatur, abhorrenda esse illa saecula: nostris regibus oculi eruti fuere, occisi, intoxicati erant; plebs instar boum tractata fuit; intolerantia et privata ambitio bella civilia post se traxere: conspirationes occultae in aula, apertae in campis erant; et propter subinde unicum matrimonium fluvii sanguinis humani creati fuere. »Hodie alia (dicit n° VI. egregie *magnificus dominus fiscus regius*) est cogitandi et agendi ratio;« nam, si vel mediocriter hodie suprema potestas administretur omnes subditi adorant suum regem et nemo illi disputat thronum, ut egregie celebris Caietanus Filangieri observat: »Ihr (Gesetzgeber Europens) habt weder Nebenbuhler mehr zu bekämpfen, noch (wenn ihr gerecht seyet)[a] Missvergnügte auszuspähen; ihr habt bloss Unterthanen zu beherrschen, unter denen, wenn Laster unter ihnen einreissen, es leyder! keine andern, als Laster der Sclaverey sind.« (Vid*eatur:* System der Gesetzgebung, 3. B*and.* Frankf*urt* u*nd* Leipz*ig*, 1794. 8.)

§. 20. Ad n^as^ VI., VII., VIII., IX. Omnes scientiae et politicae et naturales et philosophicae hodie summum gradum consecutae sunt; nullum saeculum

a) A zárójelben lévő részek Martinovics betoldásai Filangieri szövegébe.

[1] Minderre v. ö. 223. s. köv. l.

[2] E. Gibbon hatkötetes munkájának pontos címe: *History of the Decline and Fall of the Roman Empire.* London, 1782—1788.

tot inventa, ac istud producere potest. Hodie totum regendi populum artificium in plantando a m o r e inter reges et subditos, repulso timore despotismi orientalis consistit: amor iste, ut egregie Mentor suo Telemacho inculcavit, per principem facile procuratur; si virtutes, merita realia et talenta non sepeliat; non persequi sinat ullum et opprimi; verbo, si lumen sceptri, lumini culturae in sua civitate existentis opponat; duo lumina nunquam se se destruent, quia sunt homogenea et amico naturali foedere juncta; sed si lumini tenebrae et terror opponantur, tunc illud tenebras dispellet, et terror in luce, sicut inane et imaginarium spectrum evanescet.

Ad n^{um} VII. H u m a n i t a s nomen olim vix notum et in praxi illius ratio fere nunquam habita fuit; si paucos excipias Graecorum et Romanorum respublicas, quae etiam in multis adhuc rudes erant: omnes reliqui principes arbitrarie populum sicut jumenta regebant. In bellis gerendis nullam humanitatem habuerunt; victi vel occisi vel in servitutem brutalem redigebantur, incarcerati ad gurgustia tenebrosa ferreis vinculis onerati projecti fuere. Magnus tyrannus Alexander Calistenem philosophum quod illum more Persarum sclavorum flexo poplite salutaverit, detruncatis pedibus, naribus et auriculis abscissis ad gurgustium ferreum projecit, quem visitans Lysimachus ita allocutus est: »Je vous salue, illustre malheureux, que je vois dans une cage de fer, comme on enferme une bête sauvage pour avoir été le seul homme.« (Vid*eatur* Montesquieu, vol. IV. De l'esprit des lois.). Verbo hodierni novatores h u m a n i t a t e m in stabiliendis legibus justis, in mutua compassione, in regimine non arbitrario praepotentia animato; in abolenda mortis, torturae, squallidorum carcerum poena et in rigorosa moralitate non ex Curia Romana, sed ex Curia Dei aeterna egressa collocant. Et ideo non dubito, quod etiam mag*nificus dominus* fiscus regius sit hujus humanitatis sectator; nam quoad meum carcerem hanc satis ostendit et sortem quantum potuit alleviavit, pro qua agendi ratione et summo principi, et illi infinitas ago gratias.

Ad n^{um} V. Quo sensu *comes* Sigray fuerit meus quartus evangelista, patet ex §^{o} 13

Ad n^{um} VII. Quod p o t e s t a t e m D e i concernit, ego hanc non contemno, sed adoro, et tanquam fontem omnis potestatis humanae juxta d*ivi* Pauli apostoli: »Omnis potestas est a Deo«,[1] recognosco. Iuris consulti publicistae duas de potestate regum defendunt aequaliter innocentes sententias: alii regum potestatem dicunt i m m e d i a t e alii vero m e d i a t e a Deo oriri; in utroque casu verum est, quod si semel reges supremam potestatem habeant, illa sola Dei potestate sit inferior atque in terris eminentissima, quae solo tantum abusu foedari potest.

Ad n^{um} IX. Mea opera Gallica, inter alia »Testament politique de l'Empereur Joseph II«,[2] in duabus tomis consistens et cum Viennensi censura legi permissum satis ostendunt, quod ego non nova systemata politica molitus fuerim, sed antiqua perficiendi modum proposuerim.

§. 21. Ad n^{os} X—XV. Systema libertatis et aequalitatis non esse systema c h y m e r i c u m aut i m a g i n a r i u m, ostendit felix status Americae Septentrionalis; cantonum democraticorum in Helvetia, et respublica Italica st. Marini. Athenienses, Spartani et Romani ad Iulium Caesarem utque per hoc systema regebantur: quodlibet systema politicum est bonum (excepto orientali des-

[1] Pál apostol levele a rómabeliekhez 13. rész 1. verse.
[2] V. ö. 282. l. 1. jegyz.

potico), si bona fulciatur legislatione: si bonae leges non adsint, aut si his regentes abutantur, tunc et democratia et aristocratia et monarchia mutantur sub velo legum apparentium in despotismum, qui est omnium maxime civitati nocivus. Hanc in rem Montesquieu ita loquitur: »Il n'y a point de plus cruelle tyrannie que celle que l'on exerce à l'ombre des lois, et avec les couleurs de la justice.« (*liber* V. *cap.* 4., De l'esprit des lois). Et celebris Filangieri (op. cit. in jure criminali t. III. p. 68) ita se exprimit: »Unter zwey Despotismen ist derjenige der schlimmste, in welcher sich die Sclaverey in die Bürger-Toga hüllt.«

Ad n^um^ XII. Me non vocatio, sed puerilis judicii immaturitas, et educatio fanatica monachum fecere; errore detecto, melancholia obrutus studiis assiduis et pietati vacabam, moresque rigorosos et stoicos contraxi, cum summo odio erga otium, gulam, luxuriam et rixas monasticas; et dum perspexi in hoc statu non tantum divinas, sed et naturae leges violari, utilis reipublicae evadere cupiens, errorem quem 15° aetatis meae anno commiseram repudiavi, et ab hoc tempore evasi Deo, humanitati, literato orbi et monarchiae utilis. Honores, quos obtinui, etiam promeritus fui, et inferius ostendam, quod per pensionem 2000 *florenorum* non proemiatus, sed punitus fuerim. Membra commissionis aulicae Viennensis, dum mea merita intellexissent, et talenta, quae a Deo accepi, cognovissent, ad oculum mihi dixere: Tu non 2000 *florenos*, sed ministerium jus monarchia promeritus fuisti. Dicit magn*ificus* d*ominus* fisc*us* reg*ius*: »volubilis fortuna;« et ego hoc idem repeto. Nam Leopoldus II. in praesentia plurium publice dixit, se felicem esse, quod me ad latus habeat; idem fratri meo capitaneo repetiit: ideo pro secretario cabineti me resolvit cum dignitate aulici consiliarii; sed »fortuna volubilis« oppressiones mihi misit, et resistentia effectus oppressionis, me ad carcerem et vincula tulit, et mihi jam a 4. mensibus carnificis gladio minatur cum exasperatione: a quo praecipitio, humanitas *illustrissimi* nobilissimi hujus senatus et gratia clementissimi principis tantum me salvare possunt.

Ad n°s XIII. et XIV. sufficiunt ea, quae §^is^ 13., 14., 15., 16., 17. in mei defensionem attuli.

Ad n^um^ XIV. adhuc hanc observationem pertinere puto: quod ego a Gallis systema hoc non mutuaverim, sed illud ex scientia universalis legislationis didicerim: Platonis Rempublicam et Aristotelis libros politicorum in textu originario Graeco legi, relegique; Lockium, Machiavellium, Arringthon, Morum, Iustium, Grotium, Rousseau et Raynal ante revolutionem Gallorum volvi. Imo dicere et gloriari possum, quod systema urbariale ex meo opere: Abrégé de la théorie des contributions etc.[1] paucis mutatis adsumpserint Galliarum moderni legislatores.

§. 22. Ad n°s XV—XVII. Videantur §^i^ 13., 14., 15., 16., 17. An homines isti, qui actu capti membra societatis recognita fuere sint »vagi« et »oberrantes« relinquo judicibus discutiendum. Virtus non in splendore externo, talenta, non dignitate, aestimatio hominis et valor non in divitiis, sed in voluntate et facultate se se pro bono rei publicae sacrificandi consistunt. Si membra societatis in humili sunt statu, id non illorum incapacitati et vitiis attribuendum erit; errorem illorum, propter quem accusati in vinculis detinentur, una cum meo, si convicti fuerimus, abominor, et clementiam optimi principis imploro.

[1] V. ö. 223. l. 3. jegyz.

Ad XVI. Ego nullam classem hominum odio habeo, virtutem in quavis aestimo et vitia reprobo, etiamsi in me ista depraehendantur. §. 11. caeteroquin clare docet, an ego possim Saleresio comparari, qui omnem sanguinis effusionem abhorreo ex temperamento et principiis.

§. 23. Ad nos XVII—XXVII. De catechismis generatim magn*ifico* d*omino* fisco regio oppono: §. 1. De Homine et Cive non corrupit membra hujus societatis ; nam haec principia illis ex Gallicis libris et multis Germanicis prius nota fuere. Monitorem novalistam plurimi legerunt : meus catechismus iis itaque nihil novi dicere potuit. Si ego catechismum De homine et subdito cive scripsissem, tunc certe ad gustum magn*ifici* d*omini* fisci regii illum compilassem. In hoc catechismo voluntatem totius populi, non qualemcumque, sed eam, quae vult salutem civilis societatis, supremam legem, dixi. Voluntas manutenendi contractum socialem, id est jura naturalia et civilia non est voluntas licentiae, sed est severa lex, quam ipse Deus, qui felicitatem nostram vult, approbat : »vox populi est vox Dei«. Sed vox Dei est sancta : ergo et populi vox sancta est, et reges sive immediate a Deo hanc vocem, sive a populo accipiant, semper sancta funguntur potestate, quae eo eminentior evadit, si illam ad salutem non privatam, sed publicam dirigant. Ut constet, an ego culpabilis et de quali sim crimine judicandus, non particulares quaestiones catechismorum, sed totum systema corporis delicti ex §is 11. usque 17 dijudicari debet. Sicut authoris alicujus vastum opus ex solitariis sententiis et propositionibus male et erronee judicaretur ;ita etiam meum corpus delicti ex singularibus catechismorum quaestiunculis sine crimine laesae humanitatis discuti et sententia lata condemnari nequit. Catechismi mei sunt media ad finem ; sed iste finis, ut patet ex §is 14., 15., 16., 17. fuit chimericus, physice et moraliter impossibilis et demum revocatus : ergo omnis quaestio et responsio in catechismis contenta revocata censeri debet. Praemissis his ad unam (quae momentosa dici posset solitarie spectata quaestio in Catechismo Reformatorum) difficultatem aggravantem respondeo : quaestio haec ita sonat : »Deberetne in illo casu Franciscus in throno permitti, si in regno residere semper vellet, et bene regere?« responsio dicit : »neque in hoc casu«.[1] Conditio quaestionis simplex regis promissum, et non solenne juramentum continet pro fundamento : unde etiam responsio subjungit, quod »regia promissa« (non vero juramenta solennia nova, vel renovata) »semper falsa sint.« Ex quo evidenter sequitur, responsionem non absolute Franciscum regem a throno, id est deposito etiam juramento solenni bene regendi, sed tantum spectata simplici voluntate excludi. Id est, si ille juraret solenniter, quod velit in regno residere, bene regere, et si ostenderet, quod bene regere et sciat et possit, contra ac responsio nullo nixa fundamento adserit : tunc in throno relinqueretur. Haec expositio et sensui grammatico et diplomatico adaequata est. Et ideo ex illa crimen laese majestatis (etiamsi a toto corporis delicti systemate, contra ac aequitas postulat, separetur) inferri nequit. Quamvis etiam, si violenter in meum malus detorqueatur, tamen juxta leges patriae, quae hoc crimen ad solum regicidium et notam infidelitatis ad evidentem erectionem, id est extracto gladio restringunt (vid*eatur* §. 10.), nihil aliud, quam simplex crimen politicum probet.

§. 24. Ad num XXVII. Quid de auctore Societatis Reformatorum sit sentiendum, §. 13. satis demonstrat et me justificat. Caeterum in papyro

[1] Az I. fejezet utolsó kérdése.

facile est calculare intra exiguum tempus 32.760 per hoc sytema adoptandos rebelles, sed in effectu haec multiplicatio est innumeris obstaculis obnoxia, atque periculis proditionis. Initium progressionis est facile, quia primi homines literatos et offensos seu a parte regia dominante oppressos suscipiunt; sed exhausto exiguo horum respective numero, dum propagatio ad idiotas et per consuetudinem stabilito cursui rerum adsuetos et mutandarum idaearum incapaces extendi deberet, tunc haerebit societas haec, et sine immensis pecuniarum summis, sine novis adflictionibus illis datis, ultro nec passum sine evidenti proditionis periculo facere potest.

Litteras ad Imperatorem ego Gallico scripsi idiomate, quae in suo originali textu non multis in Hungaria innotuissent; motivum harum litterarum erat immanis oppressio et vexa, cui expositus fui. Intentio mea non erat illos Hajnoczio ad propagandam mittere, sed pro privato illius usu; supponebam illum esse virum et non garrulum, (ut Galli vocant) colporteur. Caeterum hae litterae sanam continent diplomatiam, et bonum suadent principi; ultimo concludunt: »car je veux votre bonheur aussi bien, que celui du genre humain,« — ita tuam volo felicitatem, sicut totius generis humani. Ex qua conclusione patet, quod etiam in maxima mea oppressione adhuc regem meum amaverim. Omnia, quae hodie evenerunt, haec epistola praedixit. Quod Laczkovitsio eam miserim, hoc falsum est, et ideo peto cum illo confrontari.

§. 25. Ad XXVIII. Satisfit objectioni huic per §^{um} 18. et ad uberiorem hujus difficultatis lucem, peto, ut consiliario Gothardi sequens submittatur quaestio: an illi non constet, quod Leopoldus mihi indulserit et mandaverit, ut omnes politico monarchiae statui momentosas, aut nocivas occultas societates ingrediar? St. Epiphanius apud Eusebium (Hist*oriae* Eccles*iasticae*, *libri* I—IV.)[1] refert de se ipso, quod gnosticorum occultam et christianae religioni noxiam ingressus ad speciem fuerit sectam, ut illam detegeret et per imperatorem annihilaret. Quidquid hac in re egi, aula scit, obibam munus ablegati aulae apud has philantropicas societates, et immensae eram utilitatis; neminem ex meis concivibus accusavi, neminem denique spiritu delatorio, quem abhorreo lacessivi.

[VII.] Circumstantie causam meam dato non concesso probatam alleviantes et annullantes.

[VII. 1.] §. 26. a) Merita mea litteraria et politica recensentur.

1.) Doctoratum philosophiae et theologiae in Budensi Universitate obtinui anno 1779. 2.) Omnes scientias: philosophiam, mathesim, physicam, astronomiam, theologiam, sine magistro didici; ita etiam 3.) linguas orientales, Hebraicam et Graecam, una cum decem linguis Europaeis, e quibus Gallicam classice calleo,[2] Germanicam, Latinam et Anglicam aequaliter, ita ut in qualibet opus scribere possem. Reliquas pro usu loquendi expedito satis bene calleo. Id totum proprio marte didici. 4.) Anno aetatis meae 22° opus ex sublimiori methesi hic Budae 1780 edidi, et illud a Mako magnam adprobationem obtinuit,[3] 5.) Cum Comite Ignatio Potozki moderno ministro Poloniae totam pera-

[1] *Historiae Ecclesiasticae Scriptores.* Coloniae Aggrippinae, 1681.

[2] Martinovics ránkmaradt francianyelvű írásaiban sok nyelvtani és helyesírási hibát találunk, ami fenti megállapításának ellene mond.

[3] Minden valószínűség szerint *Mathesis pura* (Buda, 1780) c. munkájára célozhat, amelyiket azonban sehol sem tudtam megtalálni. (V. ö. *Martinovics élete*, 214. l.) Hogy

gravi Europam ; in insula Melitensi, Archipelago et Constantinopoli fui ; iter istud 18 mensibus duravit,[1] in quo cum primis litteratis Europae, ut Condorcet, Morveau, la Grange,[2] Crell,[3] Priestley, Forster junior, Volta, *Comiti*bus Lamberg[4] et Landriani,[5] cum Lord Stanhope[6], Born,etc. notitiam inivi. 6.) Leopoli professori physicae et mechanicae, item officio directoris fac*ultatis* philo*sophi*cae fungebar ad annum 1791 usque. 7.) Praemium ab academia Harlemensi reportavi an*no* 1782.[7] 8.) Elementa physicae typis edidi, et circiter 50 dissertationes mathematicas, physicas et chemicas conscripsi, propter quas plurium academiarum membrum evasi.[8] 9.) Novas inveni machinas tres.[9] 10.) Ultimo munere aulici chemici apud augustum principem Leopoldum II. fungebar. 11.) In politicis edidi opera sequentia : Abrégé de la théorie des contributions et des finances, à Paris, 1785 ;[10] Testament politique de l'Empereur Joseph II. 1790 ;[11] Mémoires phi*losophiques* et politiques, à Londres, 1788. Vol. II.[12] 12.) Sub Leopoldo ad mandatum illius inivi correspondentiam politicam cum Marchione Condorcet et Morveau deputatis, item cum Priestley in Anglia.[13] 13.) Curavi Leopoldum a coalitione per hos homines, qui sub manu omnia pericula familiae regis Lud*ovici* XVI eidem exposuerunt una cum factionibus ducis York et ducis Orléan, qui regem per bellum cointelligenter cum rege Borussorum et duce Brunswickiensi throno spoliare voluerunt, et hunc usurpare[14]. 14.) Me operante conclusit Leopoldus coalitioni mense Aprili 1792 solenniter renunciare novam constitutionem Gallorum (quae regi veto adjudicavit, adeoque indirecte legislativam potestatem dedit, quae sub nomine civis activi etiam nobilitatem reliquit) diplomatice recognoscere, et foedus cum Gallis renovare. 15.) Per me successio throni Polonici ad unum ex archi-ducibus devoluta fuisset, et cum Polonis foedus stipulatum.[15] 16.) Russi a confiniis nostris remoti mansissent, et Borussi sub potenti domus Austriacae manu contenti fuissent. 17.) Leopoldus meis conatibus sapientiae illius conjunctis et Galicianis et Hungaris, mediantibus statibus, salubrem dedisset legisla*ti*onem, et libertatem lucenti saeculo cum omnium felicitate adcomodasset. 18.) Hunc in finem ego elaboravi ad mandatum illius necessaria politica objecta plura, et diu noctuque scripsi. 19.) Mortuo Leopoldo, moderno principi praevie

Makó elismeréssel szólt volna a könyvről, annak sem találtam nyomát, de ismerve kettejük viszonyát, ez nem valószínű.

[1] V. ö. 28. l., ahol utazásáról ettől részben eltérő adatokat mond.

[2] La Grange Joseph Louis gr., francia matematikus. Martinovicscsal való kapcsolataira ld. *Martinovics élete*, 22. l.

[3] Crell Laurenz, német kémikus, a *Chemische Annalen* szerkesztője.

[4] Lamberg Miksa gr., Martinovics régi pártfogója volt.

[5] Landriani Marsiglio gr.

[6] Stanhope Charles lord, angol szabadelvű politikus. Parlamenti beszédeiben a francia forradalom lelkes hívének mutatta magát. Martinovics itt említi először vele való ismeretségét.

[7] Ld. I. k.

[8] Martinovics munkáinak jegyzékét ld. I. k. Az általa itt említett 50-es szám erősen túlzott.

[9] A következő Martinovics által szerkesztett gépekről tudunk : csillagászati mikrométer, légszivattyú, dohányvágógép, cséplőgép. Ld. I. k.

[10] V. ö. 223. l. 3. jegyz.

[11] V. ö. 282. l. 1. jegyz.

[12] V. ö. I. k.

[13] V. ö. 44. l.

[14] *Iratok* 17/a sz.

[15] Ld. Martinovics nyilt levelét Ferenc császár és királyhoz az I. k.-ben, ahol megrójja az uralkodót azért, hogy egy ilyen megoldásba nem akart belemenni.

calliditatem Borussiae regis et ducis Brunswiciensis in primo ingressu ad Gallios scripto communicavi, et ipsam futuram invasionem generalis Custine, quam a Forster Moguntio accepi, notificare non tardavi.[1] 20.) Planum Gallorum bellicum mihi a Forstero Moguntino submissum ministro Pergen immanuavi, et hic Lascyo dedit. 21.) Ablegati Semonville iter Constantinopolim cum sex millionibus ad corrumpendum Turcicum ministerium, ante sex menses aulae notificavi et illius arestationem suasi, assecurando aulam, quod illius activitas Turcas ad invadendam Hungariam sit persuasura.[2] 22.) Planum diplomaticum ad aperiendos Turcis oculos pro aulae bono conscripsi, et ministro Cobentzel[3], per *Comitem* Pergen dedi ;[4] quod planum Herbert[5] accepit, et ita Turcas in neutralitate mea talenta et bona voluntas, conservarunt. Haec duo puncta ostendunt, quod quies Hungariae mihi multum in acceptis debeat. 23.) Ex carcere meo Viennensi duo plana diplomatica, quorum tenorem hic dicere nequeo, obsigillata aulae misi.[6] 24.) Politiae Viennensi memoriter conscripsi totum planum propagandas et normam hyeroglyphicam correspondendi,[7] cujus clavim nullus in cabineto scivit invenire, dum hujusmodi scripta in posta intercepta, vel a politia detecta fuerunt. 25.) Omnia membra propagandae politiae communicavi.[8] Postrema haec puncta politiae nota sunt, et priora partim aulae, partim illis qui in cabineto Leopoldi II. erant, sed praecipue Gothardio, qui se aulae obtulit, velle omnia mea scripta eidem communicanda describere meliori charactere, quam meus sit, constant ; in casu dubii peto, ut ante latam sententiam interrogetur, an ego haec omnia in summum monarchiae bonum praestiterim?[9]

[VII.2.] §. 27. b) Persecutiones, quas innocenter subivi enarrantur.

1.) Anno 1780 tres una die feci Budae pro publicis cathedris obtinendis concursus ; ex philosophia, ex mathesi et physica (quod nullus unquam praestitit) ; ad quaestiones et bene rescripsi et in examine ad omnes quaestiones exacte respondi, et tamen nec unam miseram cathedram 300 *florenorum* in academiis obtinere potui.[10] 2.) Anno 1779 emanavit decretum Cancell*ariae*

[1] Erre és a következőkre v. ö. 157. s köv. l.

[2] Semonville Charles Louis a Konvent Konstantinápolyba kivenezett követe, akit azonban útban Törökországba 1793-ban Ausztria területén elfogtak és bebörtönöztek. Martinovicsnak ezzel kapcsolatos állítólagos jelentését nem ismerem.

[3] Cobenzl János Fülöp gr. helyettes államkancellár.

[4] Ennek nem találtam nyomát.

[5] Herbert von Rathkeal Péter Fülöp br., 1780—1802-ig a Monarchia konstantinápolyi követe.

[6] Ld. *Iratok* 17/*a* és c. sz.

[7] Ld. *Iratok* 17/b sz. .

[8] Ezt az állítólagos jelentést nem találtam meg.

[9] Nincs nyoma, hogy Gotthardit kihallgatták volna ebben az ügyben.

[10] 1780-ban Martinovics az akkor felállított nagyváradi akadémián betöltésre kerülő mennyiségtani katedrára pályázott. A Helytartótanács bizottsága előtt lezajlott vizsgát Dugonics András, a vizsgálat vezetőjének utólagos és rosszindulatú följegyzéséből ismerjük. Martinovics törekvése az volt — írja Dugonics — »hogy a barátok társaságától meg-szabadúlván, valahol iskolát taníttson királyi fizetés alatt. Éppen e tájban rendeltetett a Váradi Academia, és mivel arra sok tanítók valának szükségesek, a többiek között meg-jelentette magát Martinovics-is, hogy ha a visgálóknak úgy tettszene, ő a mathezist jól tudná, és abban a próbát-is ki-állaná. Az én kezem alá jutott annak megvisgálása. Kezdettem őtet azon tudományból faggatni, hanem szerencsétlenségére éppen olly kérdéseket tettem néki, mellyekre ő nem felelhetvén, olly nagy hangossan beszéllet még-is a mathezisnek dicsőségéről, hogy azon excellentiás urakat (kik az Academiáknak

Hungaricae, ut illi, qui editis operibus capacitatis publica dederint specimina, sine concursu ad cathedras prae reliquis adplicentur ; ego id praestiti edito opere ex sublimiori mathesi novis formulis illustrato ;[1] et tamen neque hoc opus, neque triplex concursus, neque mandatum regium efficere poterant, ut professoris academiae munus obtineam. Haec scaena sub excell*entissimo* moderno personali, tanquam commissario re*gio*, qui mihi favere videbatur, gesta fuit. 3.) Eodem anno, mense Septembri, pro cathedra historiae ecclesiasticae Iaurinensi sub praesidio archiep*iscop*i defuncti Colocensis concursum feci ; et ita bene substiti, quod idem praesul me ad prandium invitaverit, et publice me ad mensam laudavit, exprobrando simul, quod statum monasticum amplexus fuerim. Cathedram unus imbecillis et obscurus benedictinus, ab ep*iscop*o defuncto Iaurinensi recommendatus, obtinuit. Hae injustitiae me ad valedicendum patriae, ubi talenta et virtutes minus, quam recommendationes valebant, permoverunt.[2] 4.) Anno 1791. postquam primae Europae gentes mea merita litteraria adprobarunt, postquam multis annis Leopoli publici professoris munere, et directoris cum laude saepius a Cancellaria Bohemico-Aulica obtenta functus fui, recidivum concepi ad patriam redeundi desiderium, et petii translationem a Leopolitana ad Pestiensem universitatem. Sed incassum, nam neque inter candidatos positus fui. Quantum me adflixerit haec agendi ratio injusta, explicare non possum. Omnia merita litteraria ,(vide §^{um} prae*cedentem*) quae adduxi, neque examinata fuere, sed unus obscurus Croata exjesuita spartam hanc obtinuit.[3] 5.) Hoc ipso tempore Kondé, vicarius gen*eralis* Bud*ensis*, cujus nec existentiam in mundo scivi, me tanquam vagabundum sacerdotem, qui duas missas per diem (ut ille metuebat, et mihi ad oculum hoc objecit) celebrare voluit, promulgavit, et Pestiensi parocho injunxit, ut me jubeat ad illum venire.[4] Hoc tempore ego eram Viennae, et per recommendationem consiliarii Born, per Comitem Landriani et canonicum Volta, unum e primis Europae chemicis Leopoldo II. praesentatus fui, et perspecta mea capacitate et operibus editis, mihi princeps iste munus chemici aulici cum titulo consiliarii cae*sareo*-regii, et salario bis mille *florenorum* obtulit, et mihi suum proprium laboratorium in horto vulgo Harrach adsignavit. Cum hocce gaudio properavi Pestinum, ut felicitatis meae partem seniculae matri meae et cognatis communicarem. Kondé audiens me Pestini esse, ad se venire jussit ; ego nihil sciens, quid ille velit, ivi ad illum ; qui me ad ultimum suum cubile post se sicut aurigam venire jussit. Istum despectum ego adhuc pacienter toleravit ; et illum instar alicujus vulgaris hominis, ita me affantem exaudivi :

igazgatói voltak, és az illyen alkalmatosságra, midőn oktatók választatnak, a budai várnak palotájába gyülekezni szoktak) egészlen a maga részére vonta. Én ellenek szegeztem magamat, és amannak tudatlanságát és még-is vakmerőségét (mert mit akart azon haszontalan hangos szavakkal) az urak eleibe adtam. Velem tartott Makó Pál-is, philosofiánknak budai directora. Nagy nehezen verhettük-le azon excellentiás urakat, kik annyira bele bolondúltak, hogy egy Academiát meg-csufítani akartak egy tudatlannal.« (Szinnyei József, *Dugonics András följegyzései*. Bp. 1883. Olcsó kvtár 162. sz., 132. s köv. l.) — Martinovicsnak a pályázatról rendfőnökéhez írt beszámolója: Zsák A., *Martinovics Ignác levelei. Irodtört. közl.* XVII. (1907) 455—458. l.

[1] Nyilván *Mathesis pura* c. már említett munkáját érti.

[2] A pályázatra ld. Martinovics jelentését rendfőnökéhez : Zsák, *i. m.* 456. l. Ld. még I. k.

[3] A pesti egyetemi pályázat részleteire ld. I. k. A katedrát Martinovicscsal szemben Domin József nyerte el.

[4] Az ebben és a következő pontokban előadottakra — Martinovics diszpenzációjával, nyugdíjával, az apáti cím elnyerésével kapcsolatban — ld. I. k.

»Vestra *Dominatio* est monachus et vagabundus, ostendat suam pontificiam dispensationem. Ego debeo illam videre, quia forte duas missas hic celebrat,« etc. Ego respondi ipsi, quod huic vitio plane non sim obnoxius ; quod ego ab archiep*isco*po Leopolitano normale Josephi II. sim dispensatus, et dioecesi illius incorporatus ; denique quod vagabundus non sim, etc. Dixi illi tandem meum charecterem. Ita confusus mitior evasit, sed tamen ad Cancellariam appellavit, mihique sua mandata plane Viennam misit. Mortuo Leopoldo vires suas persequendi reassumpsit, et Cancellaria eidem secundavit. 6.) Modernus princeps salarium mihi denegavit durante hoc monasticae dispensationis processu per septem menses ; quamvis haec denegatio tantum in processu criminali locum habere soleat. 7.) Resolutionem Leopoldi pro aulico consiliario et secretario cum 4 m*ille florenis* annihilavit, sola spe mihi data, ut si me legitimavero, quod sim dispensatus, tunc demum me mercedem laborum et meritorum accepturum. Frustra illi originale decretum sollenne archiep*isco*pi Leopolitani ostendi ; nam Cancellaria, vel secretus aliquis inimicus praevaluit. 8.) Abbatia mihi a Leopoldo data etiam suspensa mansit. Atque ita septem mensibus sine ullo politico errore, sine ulla justa causa, absque salario vivere debui. 9.) Cancellaria mandatum mihi dedit, ut me apud meum accusatorem sistam Budae, ut ille simul sit meus judex. Hoc audito mandato, ivi ad principem et rogavi, ut hanc dispensationis nugam in meo foro competenti, nempe apud ecclesiasticam commissionem aulicam Viennensem decidi curet. Hoc praestitit, et durante hoc processu Kondé plane Buda Viennam ivit, et in hoc negotio regem accessit, ut possit me curare compraehendi. Rex fertur illi dixisse (saltem Kondé ita Pestini et Budae sub coronatione se ventitabat) non obstante relegatione legali ad forum competens, ut Kondé mecum facit, quod vult ; ideo Kondé jam cubile hic in claustro curavit praeparari, ut me includat. Haec regis agendi ratio ipsum Jobum patientissimum in furorem deduxisset. 10.) Commissio ecclesiastica me absolvit et insuper recommendavit principi. 11.) Eodem tempore pensio tandem mihi restituta fuit, sed iterum mandatum accepi, ut me apud Kondé sisterem, tamquam ille posset esse forum revisorium Cancellariae Bohemicae. Haec agendi ratio me determinavit, ut exteras peterem oras. Hoc tempore scripsi illam Litteram ad Imperatorem, sed tamen ira elapsa accessi illum, et rogavi, ut mitteret negotium hoc dispensationis supremo justitiae consilio: quod decidet, an ego ad forum Hungaricum pertineam? Hac occasione rex suum naturale optimum cor ostendit, et misit libellum meum ad dictum tribunal, quod rem in meum favorem decidit. 12.) Rex habito supremi justitiae consilii voto Cancellariae Hung*aricae* submisit billetum, et mihi abbatiam expediri jussit. 13.) Pendente lite, ex metu, ne Cancell*aria* Hung*arica* praevaleat, recurri Romam pro dispensatione, et erga taxae et agentis 100 aureorum expensas hanc obtinui. Hae expensae, et carentia pensionis per septem menses, diffamatio per Hungariam, exilium meum (nam hoc tempore non ausus fui ad Hungariam ire) vexam insupportabilem mihi causarunt. 14.) Rex bis signavit mihi libellum, ut taxa pro abbatia titulari mihi remitteretur,[1] et tamen hanc, quae cum omnibus expensis ad 500 *florenos* ascendit, solvere debui. 15.) Sed maximum malum vitae meae sociali rex per assignationem pensionis in secreta aulae solutionum Camera causavit. Omnes, qui me prius amabant, aestimabanturque, me evitare ceperunt. B. Orczy dixit suo secretario,[2] ut me vitet, tamquam

[1] A szászvári apátság adományozásával kapcsolatos huzavonákat ld. I. k.
[2] T. i. Orczy László kamarai elnök Szentmarjaynak.

exploratorem. Idem uxor *domini* referendarii Lany[1] Hungarico gardistae Berzeviczy[2] narravit. Haec res plus me ipso inferno adflixit; ideo porrexi quatuor aut quinque supplices libellos et petii officia, plane cum minori salario, quam mea sit pensio: quando ad regem veni, tunc mihi verbis infinitas gratias agebat pro meis, ut dicebat, magnis patri suo et illi praestitis servitiis; promisit se votis meis satisfacturum: semel plane diem resolutionis meae pro officio determinavit, et tamen nihil subsecutum fuit. Parcat illis Deus, qui haec mala mihi fecerunt; ille cor meum videt, et ego sum mihi conscius, quod hanc sortem, ad quam me persecutiones praecipitarunt, non fuerim promeritus. In medio harum persecutionum, maxima aulae praestiti servitia, ut patet ex §⁰ 26.

Viri Sapientissimi! Omne crimen etiam evidenter probatum debet esse actus liber juxta prima juris principia: meum crimen (si probatum fuerit) est effectus resistentiae convulsivae, haec autem est effectus oppressionis et vexae: conscientia meorum meritorum, bonitas cordis mei, zelus publico serviendi: verbo (ut ipse *magnificus dominus fiscus regius* bene n⁰ XXVI. observavit) passiones involuntariae, quae me abripuerunt ad excessus, vestram provocant humanitatem, ut me ab omni crimine in decus justitiae aeternae absolvatis.

[VII. 3.] §. 28. c) Tertia allevians circumstantia est mea genuina corporis delicti confessio.

Facta mea arestatione statim confessus fuissem omnia,[3] sed metuebam, ne me in secreto politia curet decapitari. Eo tempore aliquis Silovski, de cujus innocentia ego, noscendo illius pacificum cor, convictus eram, se in aresto suspendit; ego existimabam illum capite plexum fuisse. Septem diebus angustias mortis subivi, donec me de gratia imperantis assecurarunt. Quo facto omnia, imo etiam prae timore et animi pusillanimitate plus quam verum confessus fui. E. g. illud planum revolutionis, quod nunquam lucem vidit, nec alicui communicatum a me fuit[4]. Denique cupiens, ut complices cogantur etiam ad fassionem obtuli commissioni, quod velim illis propria manu scribere epistolas, quod etiam feci.[5]

[VII. 4.] § 29. d) Poena carceris, quam jam subivi.

Si mea sensibilitas, altior honoris idea vigesies major est, quam unius rustici in eodem delicto convicti, tunc meus carcer, juxta saniora legum poenalium principia, vigesies gravior est, quam rustici, qui crassos nervos et fere nullam honoris idaeam habet: si ergo ego anno patior, tunc hoc tantum est, ac rustico viginti anni in eodem delicto. Iam, usque ad latam sententiam et resolutionem ab aula emanandam annus carceris mei implebitur; nam nunc jam nonus labitur mensis. Filangieri in suo jure crim*inali* bene dicit, quod poenae debeant esse in ratione directa sensibilitatis et idaeae honoris, adhoc ut justae censeantur. Et juxta hoc principium humanum ego, etiamsi convinci possem, meam expiasse culpam per carcerem, dici debeo.

[1] Lányi József felesége, Szent-Iványi Anna.

[2] Valószínűleg Berzeviczy Sándor, aki 1790—95 közt volt a magyar nemesi testőrség tagja. V. ö. Hellebronth Kálmán, *A magyar testőrségek névkönyve, 1760—1918.* Bp. é. n. 92. l.

[3] Ahogy láttuk, ez nem igaz. V. ö. *Iratok* 2. és 4. sz.

[4] V. ö. 48. s köv. l.

[5] V. ö. Iratok 5. sz.

[VII. 5.] §. 30. e) Merita futura ad redimendam poenam omnium complicum.

Si incl. Tabula Regia Iudiciaria, vel optimus princeps condescendere vellent sub conditionibus redimendae poenae, quae apud omnes nationes pro validis in jure criminali adoptentur, tunc sequentia aulae pro omnium meorum complicum amnestia, et mea libertate obtinendis sub amissione capitis, si non explevero, promitto[1]:

I. Artem novam ballisticam compendiosissimam et exiguarum expensarum aulae communicare, cui nulla arx, ut ut fortissima, ultra quinque dies ad summum resistere potest, sed debebit portas obsidentibus aperire.

II. Medium novum financiale pro ditionibus Austriacis aulam docere, quo introducto, omni anno plures milliones sine ulla taxarum auctione et clericalium bonorum laesione.

III. Fundum pro statibus Hungariae, salvis bonis cleri, aut cujusvis oppressione, invenire, qui annue sex milliones florenorum importabit.

IV. Codicem judiciarium et criminalem, spectato nationis genio, moribus, consuetudinibus et climata pro natali meo solo elaborare.

[VIII.] Haec itaque sunt, Iudices Sapientissimi! quae in mei defensionem raptim conscribere potui, et quae vestro sublimi discutienda submitto judicio. Cogitate, quod naturalis mea conservatio sanctam mihi hanc imposuerit obligationem, et ideo omnem in illa sententiam juxta hanc idaeam censurate!

Sed plus ego vestrae humanitati atque misericordiae, plus clementissimi principis gratiae, quam huic meae defensioni confido. Dicite augusto monarchae, meum cor esse bonum, plenum dolore de offensa illi illata, ut ut chimerica. Facite vos oro, atque obtestor, ut meae 80 annorum matri et cognatis restituar; et si quid horum merita ad alleviandam sortem meam valent, dicere possum, ex meis cognatis plurimos castra cum dignitatibus majoribus secutos fuisse, et sanguinem pro rege et patria fudisse; etiam nunc avunculus meus Popinyi,[2] qua generalis, et nepotes qua officiales regi serviunt: frater meus capitaneus ex ultimo bello turcico, qua heros redux vulneribus et morbis contractis, honorifica pace fruitur.[3] Ego paratus sum, expletis redimendae poenae conditionibus, ad Americam discedere, ut minima suspicio adhuc de mea fidelitate erga principem moveri posset. Humanitatis sensus ornat judices, et clementia extollit principes: »Les monarques ont tant à gagner par la clémence, elle est suivie de tant d'amour, ils en tirent tant de gloire, que c'est presque toujours en bonheur pour eux d'avoir l'occasion de l'exercer.« (Montesquieu, Liber VI. cap. 21, De l'esprit des lois.)

Incertitudo de futura sorte mea, corpus fractum viribus, et cor poenitentia oppressum me fato obviam ire jubent; onus meum porto, et clementiam regis flexo poplite imploro.

Budae die 10ª Martii 1795.

[1] Erre és a következőkre v. ö. 223. s köv. l.

[2] Martinovics anyjának testvére, aki annakidején őt tábori lekészséghez juttatta Galiciában. Közelebbi adataink nincsenek róla.

[3] Martinovics Vince.

d.) Ad responsum abbatis Martinovics
Pro fisco regio

[I.] I. Si invinculatus *incattus* natale solum, statum ac characterem, commissum publicum in regno crimen, leges item civiles canonum ac patrias in memoriam revocaverit ac revolverit, agnoscet ipse competentiam fori, convinceturque semet non per errorem horsum deductum, nec per injuriam isthic detineri.

Extranei forenses et peregrini crimen laesae ma*jestat*is committentes juxta morem, consuetudinem et leges loci, in quo delictum commissum est, judicantur. (L*ex* 3 *ff* de offic*io* praes*idis* item *lex ff* de jurisdict*ione*.[1])

II. Iuxta canones l*eges* 2. dist*inctio* 8. pactum civitatis aut gentis consuetudine aut lege firmatum, nulla civis aut peregrini licentia violandum est, et si violetur, forum illic sortitur.[2]

III. Iuxta tit. 5um partis 2^{ae} constitutiones et statuta non solum subditos jurisdictioni principis terrae subjectos, sed etiam quoscunque forenses, seu extraneos obligant ;[3] et nec act*io*nales leges quodpiam in hoc discrimen ponunt, sed indiscriminatim omnes in regem delinquentes, eidem laesae ma*jestat*is poenae subjiciunt.

Et si hoc de extraneis et peregrinis, quanto magis tenendum est de cive regni ac directo principis subdito!

IV. Invinculatus *incattus* est filius Pestanus, nobilis Hungarus, abbas Százvárіensis. Conspiravit contra salutem et dignitatem regis et regni Hungariae. Revolutionales societates in subversionem throni regii, legum et omnis constitutionis hic fundavit. De legibus his aut secundum illas judex extraneus nec judicare posset. Et ideo optimus princeps non ex errore politico, non ex arbitrio, sed ad effectum legum, proque natura et indole commissi criminis invinculatum *incattum* ex adventitia Viennensi habitatione ad solum natale remisit, hicque secundum regni leges judicandum b*eni*gne decrevit, ut sub n° 13° .[4] Et hoc ideo quia in extraordinario et publico hoc ab omnibus aliis distincto crimine juxta praemissa non actor rei, sed reus forum actoris sequi debet. Quia item pacta civilis societatis solvere, ac legali, avitaeque regiminis formae arbitrariam substituere hic in regno Hungariae voluit. Et in his consistit summa rei. Reliqua sunt lusus ingenii sine mensura. Foetus lecturae sine applicat*i*one et consilio, verba multa sine pondere et judicio!

[II.] V. Pandunt hoc ea, quae p. 6^{a} de republicana, monarchica et despotica regiminis forma deducit;[5] ex quibus siquidem jus naturale gentium et civile definire et dividere, formasque regiminis adumbrare non sit hujus fori ac instituti, illud tantum adnotari meretur, quod jam in ipso defensae suae initio, praeliminaria perversae, quam in catechesi sua sparsit, doctrinae principia insinuet, asserendo : quod in monarchia non sint cives, sed subditi, juribus naturalibus privati. Immemor ejus, quod primi inventores cum plebibus in statu naturali viventes plane ideo in societates coire, legesque, non prout

[1] *Digesta*, liber I tit XVIII lex 3, és *Codex Iustinianus*, liber III tit. 13.
[2] Codex Iustinius, liber II. tit. 8. art. 2.
[3] *Tripartitum* II. rész. 5. cím. (Constitutio helyett decretumot mond.)
[4] *Iratok 20.* sz.
[5] 382. l.

invinculatus *incattus* statuit, sine juribus naturalibus, sed naturae rationali seu juri naturali, quod in quantum in hominem cadit jus divinum dicitur, accomodatas condere debuerint, quod multiplicato genere humano et irrepentibus vitiis, homines hodiernis novatoribus similes rationem naturalem exientes, et solam sensualitatis naturam retinentes sibi relicti vixerint et cuncta in tyrannidem converterint.

VI. Et hanc tyrannidem ab exemplo Gallorum sub fucato jurium naturalium et humanitatis praetextu revehere, ac in regno quoque Hungariae plantare voluit invinculatus *incattus*.

Omni, quam idem adornat defensae, id solum opposuisse sufficeret, quod crimen clarum, evidens et plus actis et factis, quam propria oris confessione canonisatum sit; cui nihil aliud deest, quam ut juxta claras legum dispositiones discutiatur, et judicetur. Ne tamen molem verborum et coactam ratiocinandi vim ex silentio metiatur, nosse debet :

VII. Ex primigenea regni constitutione seu lege actionali per art. 7 : 1715 confirmata et explanata non tantum illum, qui personam regis aggreditur vel aggredi tentat aut ad sceptri usurpa*ti*onem nititur, sed omnem etiam illum, qui contra regem, ejusque salutem et dignitatem, vel etiam regnum quolibet modo conspirat aut conspirare tentat, seu tentanti scienter consentit, verbo, qui adversus principem aut rempublicam turbulento animo seu cum, sive sine hostilitate aperta quidpiam machinatur, plebemque seu factis seu dictis et scriptis concitare et seducere, sicque principis aut reipublicae securitatem, tranquillitatem et salutem turbare, pervertere et violare pergit.

Characteres hos omnes in uno invinculato *incatto* concentrari, nec quaestionem recipit.

Conspiravit ille primum in corde suo in perniciem regis et regni, utque virus hoc execrandum in alios transfundere possit, fundavit non unam, sed duas societates, quas etiam certis notis ac regulis auxit ; conscripsit demum catechismos, et in his non tantum subversionem throni regii, sed plane excidium regis, cleri et nobilitatis decrevit.

VIII. Quid his in puncto conspirationis et excitandae revolutionis clarius esse potest? Et tamen invinculatus *incattus* societates suas minimum ex omnibus criminum politicorum speciebus malum in se continere, revolutionemque, si haec cum consensu nationis fiat, relate ad effectum, qui vel ad emendandam sortem civitatis per tyrannismum aut pravam administra*ti*onem corruptam, vel ad mutandam regiminis formam dirigitur, utilem, salutarem, imo necessariam esse, asseverare non reformidat ; cum tamen ipse in utroque cateshismo cives et regnicolas ad arma capessenda et vindicandum sanguinem innocentum in Germanicis bellis pereuntium provocet. Quis vero invinculatum *incattum* pro reformatore legum et custode civitatis constituit? Quis eum securum fecit, quod massam populi spiritu libertatis et aequalitatis in confusionem actam intra limites pacificae revolutionis, qualis nec concipi potest, tenere, conservareque possit? An vim ad motum positam, lapidem funda dimissum retrahere, aut moderari praecise invinculato *incatto* datum est?

Si aliud non esset, vel sola haec ambitiosa, proscissoria, temeraria et ad concita*ti*onem revolutionemque ducens defensa et ratiocina*ti*o invinculatum *incattum* perimere deberet. »

IX. Ad § 12. Id quidem verum est, quod legislatores Hungariae in pecifico nullas pro actionalibus societatibus revolutionalibus designaverint

poenas ; sed destinarunt pro conjuratoribus et conspirantibus. Et si praevidissent, ejusmodi turbulenta aliquando capita in lucem proditura, quae occulte sparsis perversis suis principiis ac sectis rempublicam ad longe majora ac certiora, quam quae arma secum ferunt, pericula conjicere, ac ad casum non subsecutae providentia divina prodicionis infallibilem totius nationis, omnisque legitimae potestatis convulsionem et extremam delationem in momento procudere possint, non amissionem capitis, sed omnia humanitus excogitabilia et possibilia tormentorum genera constituissent.

X. Non hic ab exemplis aliarum nationum, non ex idaealibus illuminatorum sententiis, non verbis ad litteram et grammaticaliter sumptis, sed ex scripto hic sacra legum codice judicandum est.

[III.] XI. Ad § 13. Id, quod invinculatus *incattus* catechismum et systema Societatis Reformatorum a professore Gyurkovics receperit, dicitur tantum nobis. Interim sit per omne inconcessum ita ; admittatur et illud, quod pululantem in Hungaria republicano-aristocraticam sectam sub pie defuncto augustissimo imperatore Leopoldo comiti Pergen et Gotthárdio denunciaverit : hoc eundem non alleviat, sed magis adhuc gravat : quia conspirationem procudere, aut adoptare idem est. Invinculatus *incattus* systema hoc jam post factam denunciationem suum effecit, et in nexu cujus Societatem Reformatorum non Gyurkovics jam *anno* 1793 defunctus, sed invinculatus *incattus* mense Majo 1794 fundavit et catechismum cum subalternis suis directoribus communicando ad motum posuit. Idem est, seu quis proprio, sive mutuato ense perduellis sit. Reliqua hoc puncto contenta sunt partim ad rem haud pertinentia, partim simplicia asserta. Eo duntaxat pro notitia invinculati *incatti* insinuato, quod Comes Sigray juxta propriam fassionem regulas societatis ab invinculato, catechismum autem ex inviatione ejusdem ab Hajnoczio receperit.

XII. Ad § 14. Argumentatur de physica et morali utriusque societatis impossibilitate. Dissertatio, quam invinculatus *incattus* ante fundatas societates conscribere debuisset! Iam post factum actuali utriusque societatis progressu et successu confirmatum, serotina sunt omnia ratiocinia. Quod in Galliis et Belgio possibile fuit, nec hic potuit esse impossibile.

XIII. Ad § 15. Ubi democraticam societatem bonam, ejusque progressum ad destruendam in regno Hungariae aristocratiam, facilem fuisse dicit, crimen suum non minuit, sed auget.

XIV. Ad § 16. Eo pejus est, quod invinculatus *incattus* confictis, plano tamen revolutionis multum faventibus, argumentis et commentis ad seducendum, adhaesionemque procurandam, usus sit. Si ad solam pontificiam bullam Leonis X. omnibus ad bellum turcicum euntibus universorum peccatorum veniam concedentem intra aliquot dies 40.000 cruciatorum ex vaga et infima hominum classe ad castra Georgii Siculi et Laurentii praesbiteri conf luxerunt,[1] facilius ad Societatem invinculati *incatti* Libertatis et Aequalitatis milliones coaluissent, nisi planum et systema conspirationis tertio statim mense detectum fuisset. Talem massam, cui eruptione facta, validissumus etiam exeritus cedere debebat, ducere poterat abbas etiam titularis, qui fortissima etiam moenia sine ulla sanguinis effusione intra aliquot dies subruere et penetrare novit.[2]

[1] Ismételt célzás az 1514-es paraszti háborúra. (V. ö. 375. l.) Georgius Siculus néven Dózsa, Laurentius praesbiter néven pedig Mészáros Lőrinc értendő.

[2] V. ö. 410. l. I. pont.

XV. Ad § 17. Qualis debuisset esse revocatio et invinculato incatto notum est, qualis autem fuerit, quadraginta duorum in vinculis gementium usque ad interceptionem trium directorum continuata generatio testatur.

[IV.] XVI. Reliqua vel ideo responsum non merentur, quod ubi acta et facta loquuntur, argumenta et philosophationes omnem amittant vim et robur.

Stephanus Péchy talia non scripsit, qualia vel in hac replica continentur; et tamen ut sub n° 14° in crimine laesae majestatis ac perduellionis convictus fuit: quod etiam hic pronunciari cupit.[1]

e.) Ad replicam magnifici domini (pleno ti tulo) fisci regii duplica Ignatii Martinovics.

Pro reo

[I.] *Ad n^um I.* Supplicat reus, ut lex ff de officio praesidis item lex ff de jurisdictione[2] attente a judice perlegantur; ex quo adparebit, extraneos et peregrinos in loco delicti de crimine laesae majestatis commissi comprehensos, juxta leges loci judicari. Hae leges evidenter docent me Viennae habitantem, comprehensum et inquisitum, ibidem judicavi deferre. Si ego in Hungaria actu habitationem fixissem, essemque incola regni et tantum commisso crimine Viennam profugissem, tunc regnum et judex ejusdem jus haberent me repetendi; sed hoc dici de me non potest, qui a quindecim annis legitima migratione ad Germanicas provincias transivi et jus civitatis obtinui, et qui actu Viennae habito. Verbo leges citatae ab actore regio, ea quae §^is 1., 2., 3., 4., 5., 6. et 7. dixi confirmant potius quam evertunt, et ideo etiam § 4.ad eas me provocavi.

Ad n^um II. Lex citata cap. 2. Distinctio 8.[3] actori regio non favet; nam illa de cive peregrino loquitur, quod obligatur ille ad leges territorii aut civitatis ubi vivit observandas: et si has transgrediatur et ibidem comprehendatur, forum illic fortitur. Videatur ff liber 2. lex 20: »Extra territorium jus dicenti non paretur.«[4] Idest: si peregrinus crimine commisso ad locum proprium habitationis transeat, tunc ad locum delicti revocari non potest, sed judex hujus loci illius competentem requirit judicem, ut ibidem ubi vivit et habitat judicetur. Historia juris civilis confirmat hanc expositionem: ScipioAffricanus commissis oppressionibus in Affrica, non a praetore Affricano, sed a Romano in judicium vocatus fuit; quia Scipio comisso in Affrica crimine Romam redivit, et ibi habitando, etiam judici Romano respondere debuit. Aelius Seianus consul non Capreae in loco, ubi contra Tiberium conspiravit, sed Romae ubi habitavit, judicatus fuit. Haec et plura his similia exempla confirmant ea, quae §^i citati in mea defensione, quod forum incompetens attuli.

Ad n^um III. In lite quoad forum competens, legibus patriae actor regius contra me uti non potest; nam protestando contra forum Hungariae, me tamquam exterum considero, qui ad legum Hungariae pondere fremi non

[1] V. ö. 7. l. 6. jegyz.
[2] V. ö. 379. s köv. l. és 411. l.
[3] Codex Justinianus. liber II. tit. 8. art. 2.
[4] *Digesta*, liber II. tit. I. lex 20.

potest. Contra vero ego iis uti in actorem regium possum, quia est regnicola et publica regis persona. Caeterum § 4. n° d) (vide defensionem meam) legi citato de solis regnicolis loquitur, seu de iis qui in regno habitant, inter quos Austriacus subditus et incola actualis, qualis ego sum, computari nequit.

Ad n^um IV. Iis, quae in defensione mea § 4. e), f), et § 5. dicta sunt abunde satis sit. Item § 6. g) et h) evidenter demonstratur, quod locus natalis titulique forum rei non determinent, sed sola actualis habitatio. Deinde judex meus competens scit crimen laesae majestatis judicare ita bene, sicut Hungaricus: Codex Iosephinus de eo satis providit. Ego in patria non vixi, ad illius itaque leges jam a quindecim annis observandas non teneor. Injustum semper manebit, ut ego qui officio meo publico ad salutem provinciarum Austriaco-Germanicarum profui, ut nunc protectionem legis Iosephinae non sanguineae non habeam, sed ut per illam legem judicer, quae me a quindecim annis non protexit, quae mihi nec bolum panis dare voluit. Ideo iterum repeto, quod optimus princeps sit in errorem inductus; et tenor decreti n° 13° [1] eatenus emanati, satis id ostendit, dum me inter »individua Hungarica« Viennam adtecta numerat. Haec expressio est determinata; et satis demonstrat, quod et S. Ss. M. et exc. Cancellaria Hungarico-Aulica me inter regnicolas cum reliquis sociis meis numeret, quod tamen de me qui Viennae habito, dici nequit. Denique si actor regius hoc novum axioma juris civilis, quod in crimine laesae majestatis reus actoris forum sequi debeat, demonstraverit, tunc ego nihil amplius in contrarium asseram. An rex in Hungaria jus habeat formam regiminis arbitrariam substituere, ut actor asserit, id meum non est hoc loco oppugnare, vel defendere, sed quod art. 56 anni 1791 legaliter se obstrixerit, regnicolas in crimine laesae majestatis ab incl. Tabula Regia et Iudiciaria judicandos, id certum est; ad quos regnicolas cum ego non pertineam, sequitur, quod a meo judice Viennensi judicari debeam. Unde supplico, ut mihi hac in parte justitia administretur, seu ut ad meum forum competens remittar.

[II.] *Ad n^um V.* Ea quae § 6. defensionis meae dixi, non sunt ex meo catechismo, sed ex Montesquieu deducta: hunc auctorem omnes hactenus reges et juris consulti secuti sunt. Ego catechismi mei principia abhorreo, et sentio idem cum actore regio. Caeterum ne me judex credat pertinaciter aliquid adserere, supplico ut ea in mentem revocet, quae Montesquieu in suo opere t. IV.[2] de origine feudalis systematis scribit; haec me una cum cordis mei puritate satis contra ea protegent, quae actori regio placuit hoc loco de me adserere.

[III.] *Ad n^um VI.* Videantur §^i 10., 11., 12., 13., 14., 15., 16., 17.

Ad n^um VII. Ab actore regio allata lex ita sonat: »ut a modo imposterum (art. 7 : 1715 § 1.) quamcunque regnicolam in unam aut alteram nefandi criminis laesae majestatis, seu perduellionis speciem, et casus quosvis tum in st. Stephani libro 2. cap. 51. tum alibi passim in legibus patriis denotatos committere contingeret; ex tunc ... nulla peramplius citatio requiratur.«

In hac lege duae species criminis laesae majestatis existere praesupponuntur, sed nulla earum definitur, et proinde judici liberum relinquitur illas explicare prout voluerit: nam omnes leges hoc objectum concernentes,

[1] A már többször idézett október 20.-i kir. leirat: *Iratok* 20. sz. V. ö. 381. l.
[2] De *l'esprit des lois.* Livre XXX.

quas hic sub signo .// a me collectas cum adnexis notis subnecto,[1] altum tenant silentium de criminis laesae majestatis definitione. Et quia verba legis in continuatione ita se exprimunt : »seu perduellionis speciem et casus quosvis tum in st. Stephani libro 2. cap. 51.« etc., patet, casus in Stephani decreto contentos per copulativam et perduellioni conjunctos, esse juxta sensum legis distinctos a perduellione, adeoque non continere crimen laesae majestatis. Ut tam lex citata, quam st. Stephani liber II. cap. 51. actori regio faventes dici possent, sequens eorum esse deberet tenor : a) si quis contra regis salutem aut dignitatem, quolibet modo aliquid conspiraverit, aut conspirare aliquid tentaverit, seu tentanti scienter consenserit, reus sit criminis laesae majestatis. b) Ut amodo imposterum quemcunque regnicolam in nefandi criminis laesae majestatis casus st. Stephani liber II. cap. 51. expressos incidere contingeret, ex tunc nulla peramplius citatio requiratur, sed convictus caput et bona amittat. Haec naturalis citatae legis analysis, et adjunctus sub .// conspectus omnium legum hujus regni objectum isthoc concernentium, clare demonstrant, id verum esse, quod Werbőczi (pars. I. tit. 14. § 1.) dicit : crimen laesae majestatis ad regicidium tantum restringi, et § 2. notam infidelitatis ad evidentem seu armatam erectionem applicari.

[IV.] *Ad n*um *VIII.* Si quis modo impossibili conspirat, tunc ille potius tamquam amens est contemnendus quam puniendus. Meum conspirationis systema impossibilitatem et physicam et moralem continet, ut hoc § 14. defensionis meae ostenditur. Quadraginta homines actu societati incorporati necdum ostendunt possibilitatem revolutionis per duas contrarias societates effectuandae : si quis ad turrim aliquam ascendit, ille quidem propior evadit lunae, sed propterea non convincit, quod ad lunam possit pervenire. Ego hanc impossibilitatem ante et post incorporationem dictorum membrorum perspexi, et ideo nec mihi incidit planum meum ad revolutionem dirigere, sed quaenam mea fuerit regi et regno utilis intentio, § 14. et 15. satis ostendunt, et spero quod judex ista aliter quam actor regius sit assumturus. Ego revolutionem non dixi esse utilem ac salutarem, sed duntaxat adserui eam fatali cursui naturae humanae alligatam seu necessariam ; juxta illud Scripturae : »necesse est ut fiant scandala in hoc mundo.«[2] Caeterum sicut regulata militia dirigi ad nutum ducis potest, ita homines instructi contineri possunt intra limites pacificae revolutionis. Cathechismus meus Gallicus in cap. de insurrectione clare ostendit,[3] quod ego, si revolutio eveniere in mundo deberet, pacificam, non sanguineam admitterem revolutionem. In Latino cathechismo iterum contraria adferuntur ; ex quo patet me vel mente captum fuisse contraria ad unum finem dirigendo, vel quod ex his duobus contrariis veram aulae et regni quesiverim utilitatem : in nullo itaque ex his casibus puniri possum.

*Ad n*um *IX.* Non quaeritur hoc loco, quid reges fecissent, si praevidissent meos revolutionis casus, sed quid egerint et quales leges statuerint contra revolutionarios homines? Conspectus .// legum a me exhibitus ad num VII. nihil contra revolutionum projecta statuit. Si ego unicam societatem ex his duabus, vel unicum ex duobus cathechismis tantum propagassem vel ad motum posuissem, tunc citius, sicut Stephanus Péchy, possem de crimine

[1] Martinovics válaszának függelékében egy áttekintést közölt a Corpus Juris Hungarici felségsértésre és hűtlenségre vonatkozó törvényeiből. Utalása erre vonatkozik.

[2] Máté ev. 18. rész 7. vers.

[3] Az Ember és a Polgár Kátéja IV. fejezet.

laesae majestatis auferi et convinci, sed qui duo contraria ponit contra regem et regnum, ille nihil ponit; ergo neque potest dici conspirasse.

Ad n^um X. Ex scripto legum codice plane mihi contra me evinci posse, ostendi p. 3. et 4.;[1] si unicam mihi citaverit actor regius legem, quae hominem duabus contrariis societatibus et duobus contrariis cathechismis sese mutuo, et tam physice quam moraliter evidenter destruentibus conspirantem criminis laesae majestatis aut notae infidelitatis reum condemnat, tunc ego cedam mea hac duplica. Omnes recentiores criminalis juris auctores et inter reliquos Filangieri t. III. disserte adserit, quod leges poenales et criminales non debeant casus genericos continere, sed cuilibet casui debent esse adplicatae. Conspiratio est vox generica, quae nihil determinat, et diversos criminis gradus arbitrio judicis relinquit. Hoc arbitrium est terribile etiamsi judex sanctissimus sit, quia vita et honor hominis non lege proteguntur, sed humanis adfectibus exposita manent.

Ad n^um XI. Ego nullibi adserui sectam republicano-aristocraticam sub immortali Leopldo II. extitisse, sed eam a Gyurkovitsio et sociis anno 1793 fundatam adserui. Ego neque proprio neque alieno ense perduellis fui, quia ut jam dixi duo media contraria adplicando ad finem eundem, hunc studio impossibilem reddidi: et ideo peto ut cum *Comite* Sigray confronter,[2] dicam illi ad oculos, quod ego illi puncta Societatis Reformatae dederim, ut possit membra hujus societatis detegere, non vero ut sit membrum societatis: simile quid nec ausus fuissem huic viro egregio proponere. Volui illum et me felicem reddere per detectionem dictae societatis; sed fatum utrumque innocenter praecipitavit. Caeterum spero, quod judex hanc rem favorabilius ex § 13. meae defensionis dijudicabit.

Ad n^um XII. Argumenta de physica et morali impossibilitate utriusque societatis etiam nunc valet et non sicut serotina. 42 membra societatum necdum hanc impossibilitatem evertunt, ut paulo inferius calculo subducto demonstrabo. Paritas denique de Belgis et Gallis allata ideo nihil contra me probat, quia ibi revolutio non per duas oppositas societates, sed per unam simplicem causam: in Gallia per cridam, in Belgio per fanatismum religiosum excitata fuit, et ideo in utroque regno successit. Genuae jam a tribus annis duae contrariae partes democratica et aristocratica existunt, et ideo nulla ratione revolutio succedere potest.

Ad n^um XIII. Ego democraticam societatem relative bonam intellexi, quatenus et se ipsam et aristocraticam destruere debet, sed illam ut absolute malam solenniter agnosco, abhorreo et ut talem profiteor. Miror quod tales solitariae voces mihi arbitraria explicatione et sensus detorsione imputentur. Adflicto non opporteret addere afflictionem si neque haec logica innocens placet, tunc democraticas societates, et omnes in mundo, quae regis mei salutem non promovent, abjuro, condemno et abominor. Vid*eatur* § 15. meae exceptionis.

Ad n^um XIV. Si figmenta mea rudibus hominibus facta fuissent, tunc haberent aliquod pondus, sed viris doctissimis illa nullam fecere impressionem, neque eo fine illa narrata fuere ut aliquem producant effectum, sed fallendi temporis causa. Caeterum mea revocatio et alia superius allata argumenta hanc objectionem inu-

[1] Ld. 415—416. l.

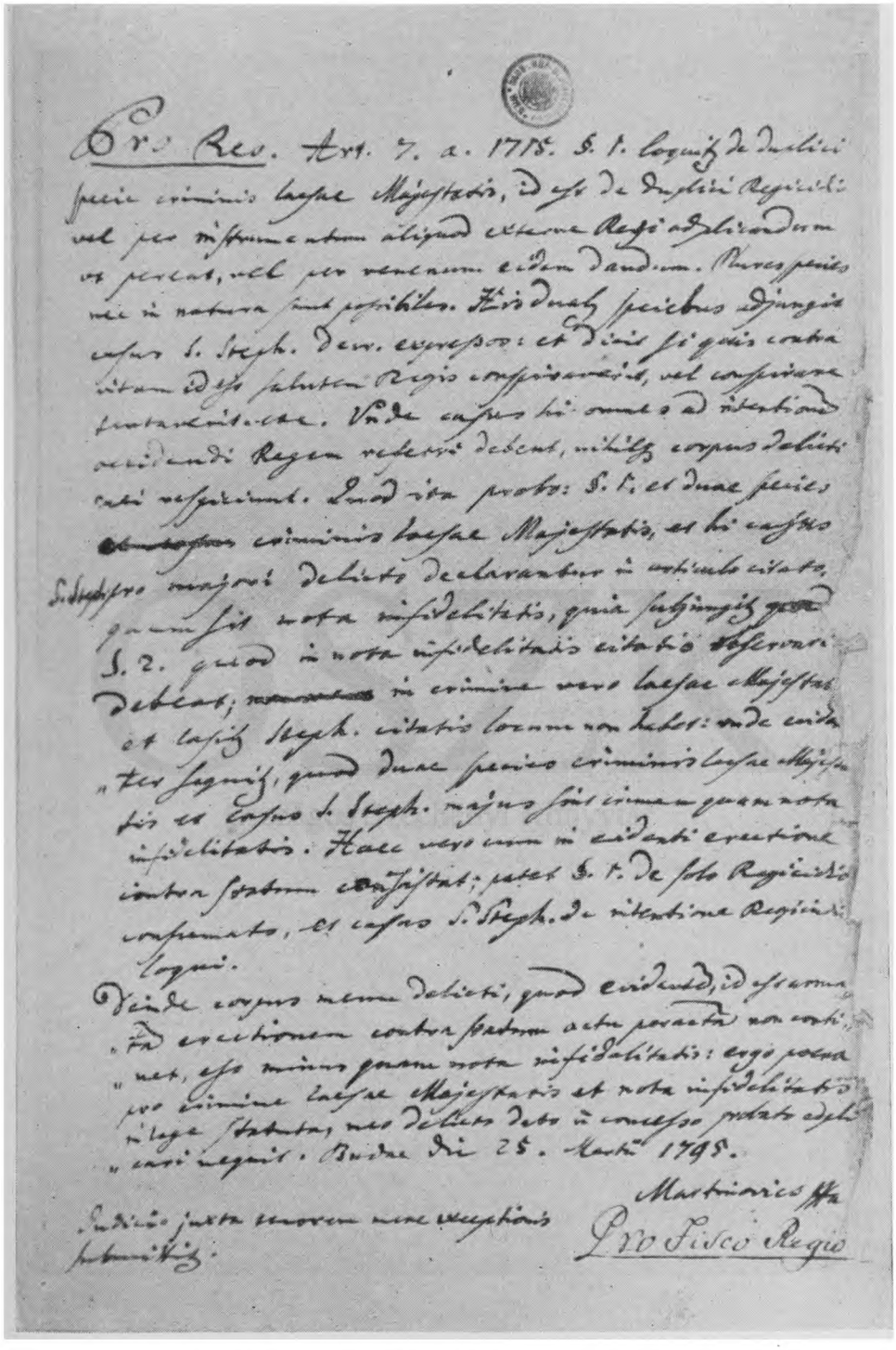
[2] Nincs tudomásunk róla, hogy Martinovicsot szembesítették volna Sigrayval.

tilem reddunt. Cum tamen secunda vice ad calculum ab actore regio provocer nempe § XVI. actionis, et iterum hoc loco p. 6.[1] sequentia opponenda duxi, supplico judicis attentionem singularem. Inter me et Leonem X. nulla comparatio spectata auctoritate, inter meas nullas promissiones et promissiones indulgentiarum omnium peccatorum nulla comparatio : inter saecula phanathismo subjecta et hodiernum aevum nulla paritas, denique insistamus principio jam in experientia fundato, quod docet ab eventu, quod meae societates intra duos menses non plures potuerint quam 42 homines obtinere. Ego in mea fassione plani imaginarii Viennae facta dixi, revolutionem tantum tunc incoandam fore, quanto 400.000 membra numeratura est utraque societas[2] : ponamus quod istae societates non se mutuo in cursu detegerent, et ut contrariae consummerent ; supponamus, quod sicut initio, ita etiam in continuatione earundem zelus suscipiendi talis mansurus sit, qualis duobus primis mensibus erat : juxta illud, omne initium fervet. Adoptatis istis conditionibus ut impossibilibus sed tamen calculo instituendo faventibus, sequitur, quod si primis duobus mensibus 42 membra societas adoptavit cum omni progressivo suo calculo, quod intra annum $42 \times 12 = 504$, id est 504 membra societates numerarent. Iam si 504 membra uno anno adoptari tantum possunt, quaeritur 400.000 membra intra quot annos societatibus se se jungerent? (seu $504 : 1 = 400.000 : x$, et $1 \times (400.000) = 504\,x$, denique $x = \frac{400.000}{504} = 793\frac{328}{504}$ annis). Calculus iste in experientia duorum mensium infallibili fundatus demonstrat, quod societates meae etiamsi se in cursu, utpote contrariae non destruerent necessarium, et a me in Viennensi fassione numerum membrorum post octo fere saecula obtinerent, seu post annos 793. Erga mea revolutio post finem mundi juxta Scripturam Sacram evenire alicubi in luna deberet. Quaeso nunc, judex definiat solus animo tranquillo, an ego et mei socii in carceribus gementes propter tales chimericos et oppressivae convulsionis revolutionarios conatus, non mererémur absolvi? Sit qualiscunque intentio mala, lex effectum considerare debet ; si iste est moraliter et physice impossibilis, si iste ad summum post octo fere saecula evenire potest : quid habet rex et regnum timere a talibus societatibus? Quomodo titularis abbas talem post octo saecula exercitum ducet, nisi illi vita sicut Mathusalem longa concedatur? Talem revolutionarem conspirationem legibus severis concutere, est idem ac fuit Don Quichottio gladio molam vento agitatam agredi, quae nemini nocere est capax. Denique qui me noscit, quantum ego sanguinem et bella abhorream, me nunquam ducendi exercitus capacem pronunciabit.

Ad n^{um} *XV.* Nostra revocatio fuit vera r e t r a c t a t i o : me illa evidenter absolvit ; nam ego cum 42 captivis in nullo eram nexu, neque scivi, qui ingressi fuerunt has chimericas societates, et ideo cum illis revocare non potui, sed cum meis directoribus praestiti revocationem solenniter ut § 17. exceptionis meae fusius rem enarrat. 42 membra sunt subordinata directoribus ; et quod isti volunt, hoc debent censéri etiam illi voluisse. Si rex revocat bellum, totus exercitus illum revocat, quia voluntas hujus in voluntate regis includitur. Quare susceptiones continuatae fuerint, patet ex eadem § 17.

[V.] *Ad n*^{um} *XVI.* Non credo, quod moderni judices incl. Tab*ulae* Reg*iae* et Iudiciariae, se judicibus delegati judicii Cassoviensis a*nno* 1769. in causa

[1] Ld. 413. l.
[2] Kétszázezret mondott. V. ö. 53. l.

Martinovics harmadik válasza az ügyésznek
(Ld. 419—420. l.)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Stephani Péchy accomodare velint. A 26 annis nova jurisprudentiae criminalis lux etiam Hungariae judices pervasit, et illos spiritu humanitatis et sanioris legislationis principiis replevit; in Anglia lex poenalis etiam hodie capitis poena adficit sacerdotem catholicum, si in actu celebrationis missae deprehensus fuerit, et tamen sapientia judicum, qui obsoletum volumen poenalium legum suorum perspiciunt, nullum adhuc sacerdotem condemnarunt, quamvis plurimi hiberni in domibus privatis missas celebrent. Ceterum Péchy, quem mihi actor regius pro parallello posuit, non contraria media ad seditionem sparsit, sed concentrata; deinde fuit contumax admonitus a supremo comite, tamquam regia persona, et tamen a proposito suo desistere noluit; ego autem a nemine admonitus, ante discessum meum Buda Viennam totam rem in quantum ad revolutionis post octo saecula fundandae intentionem revocavi: ideo supplicat reus, ut ab imputato sibi delicto absolvi, et gratiae sui regis optimi et clementissimi, atque suis cognatis restitui valeat.

[VI.] Et ut omnem deinceps amoveat a se suspicionem, proposuit hic solenniter, quod expletis redimendae in omnem casum poenae a se propositis utilitatibus, (p. 56—58. exceptionis)[1] pro rege et regno, perpetuum sibi imponere velit ostracismum et ad Americam migrare.

Budae die 21. Martii 1795, decimo carceris sui mense.

Martinovics m.p.

f.) Pro fisco regio.

Ex combinatione legum sub .//· [2]quae ipsa discrimen et differentiam inter crimen laesae majestatis et notam infidelitatis exhibet, illud adhuc Stephaneae legis corrolarium emansit, quod videlicet in conspiratione adversus principem aut rempublicam sola etiam intentio et voluntas externo actu manifestata in regno Hungariae poenam criminis laesae majestatis ac perduellionis post se trahat. In reliquo ad vitandam scribendi et ratiocinandi occasionem inhaeret prioribus, et judicio submittendo petit ut supra.

25a Martii 1795.

g.) Pro reo.

Art. 7. anni 1715. § 1. loquitur de duplici specie criminis laesae majestatis, id est de duplici regicidio vel per instrumentum aliquod externe regi adplicandum ut pereat, vel per venenum eidem dandum. Plures species nec in natura sunt possibiles. His duabus speciebus adjungit casus st. Stephani decretis expressos, et dicit, »si quis contra vitam, idest salutem regis conspiraverit, vel conspírare tentaverit,« etc. Unde casus hi omnes ad intentionem occidendi regem referri debent, nihilque corpus delicti mei respiciunt. Quod ita probo: § 1. et duae species criminis laesae majestatis, et hi casus st. Stephani pro majori delicto declarantur in art. citato, quam sit nota infidelitatis, quia subjungitur § 2. quod in nota infidelitatis citatio observari debeat;

[1] Ld. 410. l.

[2] Martinovics már idézett kimutatása a felségsértésre és hűtlenségre vonatkozó magyar törvényekről.

in crimine vero laesae majestatis et casib*us* Steph*ani* citatio locum non habet; unde evidenter sequit*ur*, quod duae species criminis laesae majestatis et casus st. Steph*ani* majus sint crimen quam nota infidelitatis. Haec vero cum in evidenti erectione contra statum consistat, patet § 1. de solo regicidio consumato, et casus st. Steph*ani* de intentione regicidii loqui.

Deinde corpus meum delicti, quod evidente*m*, id est armata*m* erectionem contra statum actu peracta*m* non continet, est minus quam nota infidelitatis: ergo poena pro crimine laesae majestatis et nota infidelitatis in lege statuta, meo delicto dato n*on* concesso probato adplicari nequit. Budae die 25. Martii 1795.

Martinovics ppa

Iudicio juxta tenorem meae exceptionis submitti*tur*.

h.) Pro fisco Regio.

Quis sub scuto libertatis et aequalitatis philantropicarum societatum occultus finis ac scopus sit? Exc. regium judicium ex vasta et selectis sententiis adumbrata invinculati *incatti* dissertat*i*one intellexit. Regnum Galliarum docuit et tota fere Europa sentit. Talis, et ita artificiosis technis tecta conspiratio nunquam ad huc in lucem prodiit. Si quando, nunc pro salute et securitate civitatis ad huc bene ordinatae vigilandum, nunc sua legibus authoritas tribuenda. Quam efflagitat, et aeque submittit.

i.) Pro reo.

Et diplomatice et historice jam evictum est, quod in Galliis omnia mala per duas factiones ducis nempe Orléan et Brissottinianam duci Yorkio addictam producta fuere, et non per philantropicas societates. Evida in decem mille millionibus Galliae regno inhaerens poscebat reformationem. Orlean et extraneae dirigente York factiones optimum regem detronisare voluerunt. Philantropia regem salvare non valens, has duas factiones praecipitavit. Eaedem causae tantum eosdem producerat effectus. Rex noster et regnum isthoc similia neutiquam timere habent: hic non datum evida, et nullus Orlean. Nos miseri si ita non fuerimus oppressi, prout ego fui, nihil capaces sumus, et nec volumus quidquam mali facere: unde compassione potius, quam severis poenis amplectendi sumus. Iam plus nihil respondebo, sed rogo, ut tandem res per judicem adsumatur et finem accipiat. Budae die 26 Martii 1795.

j.) [I.] Anno 1795. die 27ª Aprilis deliberatum est: invinculato *incatto* abbate Hungaro revolutionales suas occultas societates Pestini in visceribus regni Hungariae, natalique suo solo fundante et propagante, hacque ratione territorii illius jurisdictionis, in quo crimen patraverat, semet ipso facto subjiciente et ideo etiam per Sm Mtem Ssmam fine recipiendi judicii competenti foro resignato existente, obmotam contra judicatum exceptionem tamquam infundatam rejici.

Quod vero causae meritum attinet: quandoquidem tam ex propria invinculati confessione, quam ex reliquis in processum inductis documentis

et allegatis manifestum esset, partem *incatteam* praeparatis praevie ad concitandam seditionem directis scriptis, mense Majo anni proxime praeteriti 1794 ad regiam dignitatem, legalemque regni constitutionem subvertendam duas occultas societates fundasse, regulas earum et signa, quibus socii semet mutuo agnoscerent, definivisse, directores fide sibi obstrictos, ope quorum exitiale suum institutum effective propagavit constituisse, duplicemque catechismum, alterum Reformatorum, alterum Civis et Hominis titulo insignitum, iisdem tradidisse.

Praeterquam vero, quod perfidum partis *incatteae* vitae, fortunisque incolarum regni summe insidiosum per duas sibi quidem oppositas, sed ad securius procurandam democraticis principiis innixam revolutionem tendentes, uno eademque tempore erectas societates motus intestinos excitandi, in desolationem totius regni vergens planum, malignam ejusdem in concives suos desaeviendi intentionem proderet, ambobus perversis catechismis pro basi et fundamento sceleratorum suorum moliminum adoptatis, praeter acerbissimas, prorsusque infundatas in augustam regnantis domum conjectas calumnias et convitia, modo feliciter regnantem principem, a quo diversis gratiis et beneficiis cumulatim ornatus est, throno regio deturbare et legali gubernandi potestate privare, autoritatem regni statuum, ipsamque constitutionem convellere temerario ausu adlaboraverit. Incolasque non minus contra regiam majestatem, quam Status regni ad insurgendum provocaverit. Ex praemissis itaque ac aliis pluribus processui inductis aggravantibus circumstantiis inclarescente eo, quod invinculatus, spreta legum tam divinarum, quam humanarum sanctimonia, contra salutem et dignitatem regiae m*ajesta*tis, publicamque regni salutem conspiraverit, imo foedae conspirationis hujus caput et primipilum semet effecerit, eundem sensu art. 7 : 1715 et aliarum regni legum, atroci laesae m*ajesta*tis seu perduellionis crimini implicitum, manifesteque delicti hujus reum, sui in demeritum, aliorum vero salutare in exemplum ad poenam gladii condemnari, universaque ejusdem bona ad mentem art. 56 : 1791 fisco regio adjudicari, et praemissa degradatione executionem decerni.

[II.] Pro fisco regio in quantum necesse est appellat.

[III.] Pro *incatto* reverenter aeque appellat.

[IV.] Anno 1795 die 29ae Aprilis in exc. Tabula Septemvirali d*elibe*ratum est:[1] spectata actionalis criminis per invinculatum *incattum* flagitiosae conjurationis authorem et primipilum perpetrati atrocitate, dictatam gladii poenam post quatuor directores invinculato *incatto* infligendam,[2] detestanda vero scripta sub nis 3, 4, 5, 6, et 7 provocata,[3] velut seditiosa, sed et secus ad regiae dignitatis et regni constitutionis subversionem tendentia, adeoque jam in se ipso crimen laesae majestatis involventia,[4] manu carnificis comburenda ordinari, exe-

[1] A tárgyalásra ld. *Jegyzőkönyv* No 525. és 529., továbbá *Sándor Lipót nádor iratai*, *Iratok* 185. sz.

[2] V.ö. *Jegyzőkönyv* No 617/3 és *Berzeviczy*

[3] Ld. *Iratok* 2., 4., 14. és 32. sz.

[4] A »scripta . . . jam in se ipso crimen laesae majestatis inoslventia« kifejezéssel kapcsolatban v. ö. *Berzeviczy*,

cutioneque eatenus etiam decreta ; in reliquo sententiam *incl. Tabulae Regiae Iudiciariae* approbari.

[V.] Invinculatus exorat gratiam et regiam clementiam.

Mgr. Ladislaus Mikos m.p.

56.

1794 december—1794 április, Buda

a.) *Hajnóczy József felségsértési és hűtlenségi perének perjegyzőkönyve*

Eredeti : O. L. Vertr. A. 47. fasc. Hajnóczy periratai

A per felvétele a Kir. Táblán (1794 dec. 2)

b.) *Németh János kir. jogügyi igazgató vádirata (1795 márc. 4)*

[I.] *A vádlott jellemzése ;* [II.] *irodalmi munkásságának ismertetése ;* [III.] *részvétele az összeesküvésben ;* [IV.] *bűnössége és megbüntetése*

Tisztázat. — Sk. fogalmazványa : O. L. Vertr. A. 49. fasc.

c.) *Madách Sándor ügyvéd első válasza (márc. 21)*

[I.] *Követett-e el a vádlott felségsértést, vagy* [II.] *hűtlenséget ;* [III.] *a vádlott bűnösségéről*

Tisztázat

d.) *A kir. jogügyi igazgató viszontválasza (márc. 29)*

[I.] *A vádlott elkövette mind a felségsértés, mind a hűtlenség bűnét ;* [II.] *a forradalmi eszmék terjesztését nem bánta meg és elfogatásáig nem hagyta abba.*

Tisztázat

e.) *A védőügyvéd második válaszà (ápr. eleje)*

[I.] *Válasz a jogügyi igazgató új vádjaira ;* [II.] *a felségsértésre és hűtlenségre vonatkozó magyar törvények magyarázata ;* [III.] *kéri a vádlott fölmentését.*

Tisztázat

f.) *kir. jogügyi igazgató második viszontválasza (ápr. eleje)*

A jogügyi igazgató sk. írása

g.) [I.] *A Kir. Tábla ítélete (ápr. 27)*; [II.] *a jogügyi igazgató és* [III.] *a védőügyvéd föllebbezése;* [IV.] *a Hétszemélyes Tábla ítélete (ápr. 30);* [V.] *az elítélt kegyelmet kér.*

A föllebezés a jogügyi igazgató, ill. a védőügyvéd sk. írása. — Az ítéletek latin eredetije kinyomtatva: *Sententiae...* (ld. 371. l.) és *Bétsi Magyar Merkurius* III. (1795) XLII. (június 16.) 667—668. l.; német fordítása: *Urtheile...* (ld. 371. l.)

A pertest mellékletei: 1. sz. az ügyész vádlevele, 1794 nov. 28. (közölve: *Iratok* 29. sz.); *2. sz.* Ifj. Huszár József jurátus tanusítványa Hajnóczy törvényes megidézéséről, 1794 nov. 29; *3. sz.* Hajnóczynak a bécsi vizsgálóbizottság előtti vallomásai (közölve: *Iratok* 11. sz.); *4—5. sz.* A Kir. Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Hajnóczy 1794 dec. 15.-i és 1795 jan. 17.-i kihallgatásáról (közölve: *Iratok* 33. és 42. sz.); *6. sz.* Az 1794 húsvétvasárnapján a zágrábi szabadságfán kifüggesztett horvát forradalmi vers. (közölve: I. k.); *7. sz.* Versegi vallomásának Hajnóczyra vonatkozó része, másolat. (közölve: *Iratok* 39. sz.); *8. sz.* A Marseillaise szlovák fordítása (közölve: I. k. és Kovács Endre, *A szlovák Marseillaise. Irodtört.* 1949, 262—265. l.); *A jelz.* A védőügyvéd által összeállított tényvázlat Hajnóczy cselekedeteiről.

Causa criminalis fisci regii
contra
spectabilem ac generosum dominum Iosephum Hajnoczy,
exc. Camerae Regiae Hungarico-Aulicae secretarium ex aresto citatum,
anno 1794 2 X^bris mota.

a.) Anno 1794 die 2ª mensis Decembris in libera regia ac metropolitana civitate Budensi coram incl. Tabula Regia Iudiciaria levata est causa spectabilis ac magnifici domini magistri Ioannis Németh de Nyék, Ss^mae Caesareae et Regio-Apostolicae M^tis exc. Camerae Regiae Hungarico-Aulicae consiliarii, qua tamen causarum regalium directoris et sacrae regni coronae fiscalis, contra et adversus spectabilem ac generosum dominum Iosephum Hajnoczy, exc. Camerae Regiae Hungarico-Aulicae secretarium.

Et pro titulato domino actor fiscalis procurator regius nobilis Ioannes Németh de Kiss-Unyom[a] juribus et privilegiis suis fiscalibus inhaerendo producit libellum actionalem sub n° 1°,[1] literas vero testimoniales super legali ejusdem exhibitione sub n° 2°. In quorum ac subseque sub defluo processu inducendorum conformitate petit pro natura et indole praesentis summarii processus sibi jus et judicium reali cum effectu administrari generaliter reservandum.

Facta proclamatione incattus personaliter adstans semet pro comparente declaravit.

a) A »de Kiss-Unyom« szavakat utólag toldotta be a jogügyi igazgató.

[1] Ez szóról-szóra megegyezik a Martinovics ellen kibocsátott vádlevéllel. Ld. *Iratok* 29. sz.

Pro fisco regio

b.) Primus, qui execrandam et nefandam illam per abbatem Martinovics fundatam revolutionalem societatem ingressus fuit, et contra regiam dignitatem, nobilitatem et omnem regni statum conspiravit, est stipendiarius regis Josephus Hajnoczy, Camerae Regiae Hungarico-Aulicae secretarius, perprius autem comitatus Szirmiensis ordinarius vice comes.

Characteres hi exigebant virum justum, mansuetum, pacificum, ac fide et fidelitate regi et patriae debita exemplarem ; qualem se in externa sua conversatione, familiarique agendi et vivendi ratione monstravit quidem, aut verius finxit invinculatus incattus. Nam secus phlegmatico suo temperamento nec eos, quorum protectione magnus dicebatur fallere, neque ad praegestos honorum gradus tam facile eluctari potuisset.

Mensis primum Augustus anni praeterlapsi 1794 quo cum sibi similibus principalioribus conjurationis ac conspirationis sociis interceptus actaque et scripta ejus occupata fuerunt, in lucem edidit corruptam et perversam illam cogitandi rationem, quam in utero adhuc matris haereditatam a prima sua existentia in sinu suo tacite fovit : Odium quippe nationis et nobilitatis Hungarae. Acta et praestantes ejusdem correspondentiae prodiderunt non tantum id, quod lucem continuo fugerit, et jam ab olim ad occultas societates aspiraverit, sed et quod fundamentalem regni constitutionem, legalemque et ordinatam regiminis formam aspernatus fuerit, et quasi unus de Parsiino nationali conventu deputatus totus quantus pro Gallis, perversisque democraticis eorundem principiis vixerit. Quae, ut occultis viis et modis in animos popularium suorum insinuare et ingenerare possit jam ante annum 1794. libros De Limitibus Regiae Potestatis, De Statu Ecclesiastico et De Subsidiis conscripsit, et procurata occulta eorundem impressione divulgavti sicque virus, quod in pectore nutriebat, dispersit.

[II.] Ita in libro De Statu Ecclesiastico conscripto,[1] ubi circa extractum legum chryses et reflexiones suas adducit et universa ecclesiastica bona ad saeculum trahenda esse defendit, pag. 184. ista habet : »Quidquid status ecclesiasticus possidet, aut fundatio regum, aut privatorum est. Si prius, cum quidquid ad regiam dignitatem spectat, ad nationem quoque pertineat, hinc mutatis adjunctis temporis, totum in melius convertere licet, quod delegata auctoritate provisia, quousque ipsi civitati placuerit, in hos, vel alios usus destinarunt.« Hoc de regibus, quos in delegata potestate ultro tolerare aut hac exuere et exterminare juxta Hajnoczium ab arbitrio et placito civitatis dependet.

Pag. 190. Ubi ecclesiasticos saecularibus officiis exuendos suadet, haec habet : »Ecclesiastici, vel saltem potior eorum pars, abstrusas illas metaphisicas questiones, quas ob defectum experimentorum phisicorum a divo Platone inde usque ad viventem Kant, ea, qua philosophis satisfieret, ratione, nullus adhuc solvit, — quod scilicet homo ex duabus essentialibus a se invicem distinctis partibus constet, — quod nobilior illius pars, ad fines quosdam eminentiores, ultra cursum vitae hujus destinata sit, — quod denique directionem, curam, nobilioris istius in homine partis, a conditore hujus universi creditam sibi habeat, — veritatum instar, de quibus nec

[1] *Extractus legum de statu ecclesiastico catholico in regno Hungariae latarum.* H. n. 1792.

dubitare[a] licet, nobis proponunt. Unde necessaria consecutione fluit, quibuscunque hanc plene persuadent, prae illis eosdem magna praerogativa pollere, ac in ipsorum oculis eo praestantiores esse, quo nobiliori parti hominis, curam[b] impendunt.« Dixit insipiens in corde suo non est Deus![1]

Pag. 191. De iisdem ecclesiasticis: »In reipublicae negotiis religionis et reipublicae officia confundunt, ut a Deo ter optimo maximo privilegiati caecam obedientiam exposcant, ipsam libertatem naturalem et civilem[c] in sua radice labefactent.« Hic reflectit author ad aequalitatem et libertatem, quam cum caeca obedientia et vinculis religionis, qua sola omnis legitimae potestatis obsequium inconcussum stat, conciliari haud posse, doctrina et exemplo magistrorum suorum Gallorum didicerat.

Pag. 199. Ubi causas introductae decimae recenset, nobilitati novum onus imponere vult, dicendo: »Omnes hae rationes, si easdem validas esse profiteamur, nobilem velut agricolam feriunt. Cur ergo illi immunes sunt? Cur hi plectuntur?« — Quam bene factum, quod author ipse semet pretiosa hac gemma indignum reputaverit! Nec aliud mirum, quam quod officia nobilitatis affectaverit, aut fors sibi obtrusa acceptaverit.

Pag. 203. Perstringit tit 14. 1ae[2] eo, quod haereticos sanctissimam Trinitatem dividentes minuentes aut agentes nota infidelitatis plectendos statuat; dicitque: »Sed optimum est, jam quaestiones has nostra aetate superfluas videri. Prout cuivis homini liberum esse debet, quam quis religionem sequi velit eandem amplecti: ita singulae religiosae societati liberum esse debet,[d] num hunc vel illum,[e] pro societatis suae membro agnoscere velit... Circa religionem civitas nihil aliud juris habet, quam ut securitatem singulo individuo proprietate mentis suae utenti, adeoque Deum pro animi sui convictione colenti contra quosvis impetitores praestet. Reliqua non sunt illius competentiae. Ipsi quoque religioni Christianae hoc proprium est. Quos legislatores novimus, Mosem, Solonem, Lycurgum, Numam, Zoroastrem, Mahometem, omnes religionem suam legibus civilibus intertexuerunt. Solus Christus et apostoli ejus, non sunt dignati legislatores[f] tanto honore, ut in instituto divino, legibus humanis, sanctimoniam addere voluissent.« — Eximia sane doctrina! Ad annum aequalitatis praeperata, sed providentia Omnipotentis consilia authoris confudit et sic dispositio quoque praecitati tit. 14. 1ae salva et integra permansit.

In altero de subsidiis conscripto libro,[3] ubi reflexiones suas deducit, pag. 199 ista habet: »Tertius et maximus apud nos error est, quod tota, quae sat numerosa est, nobilitas a contributione in perpetuum eximi, et solum onus insurrectionis ferre velit...« — Item pag. 200: »Hinc nec asserere dubito, aut quemvis in Hungaria pro magnitudine beneficiorum, adeoque illius quod possidet, ad omnia onera publica concurrere debere aut neminem; tertium enim non datur.« — Pag. 201: »Sed etiam stante legum systemate, multa in legibus deprehendimus argumenta, quae nobilitari praerogativa gaudentes ad contribuendum aequaliter cum ignobilibus movere debent.«

a) Az eredetiben itt közbeszúrva: quidem.
b) Az eredetiben: suam curam.
c) Az eredetiben: libertatem et naturalem et civilem.
d) Kimaradt: declarare.
e) Az eredetiben: alium.
f) Kimaradt: civitatum.

[1] Idézet a *Zsoltárok könyve* 53. rész 2. verséből. — V. ö. 367 l.
[2] *Tripartium*, pars I. tit. 14. § 14.
[3] *De diversis subsidiis publicis dissertatio*. H. n., 1792.

Pag. 210[1] : »Quod omnis, qua nobilis[a] fruitur, libertas, nisi coloni onera sua ex parte sublevet a tenui pendeat filo. Numerosissima patriae civium pars in tit. 9° : 1[ae2] non participat. Hostis itaque internus[b] nobilium semper est et ductore nacto eandem facile evertere potest.«

Pag. 221 : »Tertium et ubi omnia reliqua desunt, ad nauseam repetitum argumentum est, quod immunitate nobilitari cessante constitutio regni ex cardine suo moveatur et feliciter uti illi ajunt ab 800 annis subsistenti formae regiminis alia minus certa substitui deberet. Ad hoc breviter respondeo: Num leges, ubi contra scopum, propter quem homines in societates coiverunt, securitatem nempe personarum et proprietatem omnium ex jure naturali cuivis[c] competentium rerum ; munerosissimae et si praejudicatas[d] opiniones seponere velimus, utilissimae hominum classi, tam proprietates terrae 3[ae] 30.[3] quàm securitas negatur ; ... num in quam hae et similes leges fundamentales, nomen constitutionis, idest pacti primigenii inter homines libertate naturali praeditos et in societatem civilem coëuntes initi, mereatur? Quivis justi et aequi amans, nativitatis tamen praejudiciis haud imbutus judicet! Dixi.«

Omnia haec pandunt seductioni et concitationi aptum invinculati *incatti* animum, qui perversa sua aequalitatis principia divulgavit, sicque idaeas et opiniones regnicolarum cum convulsione supremae potestatis, omnisque constitutionis ad apertam seditionem et revolutionem praeparavit.

[III.] Id quod in opere ipso testatus est, dum anno 1794 sub directione Martinovichiana duplex revolutionalis societas coaluit et invinculatus *incattus* subalternam utriusque directionem in se assumpsit, semetque rebellium ductorem, qualem jam pag. 210. memorabat, effecit.

Patet hoc ipsum uberius ex propria adhuc Viennae proprio pugno conscripta sub n° 3° et alia hic coram jure elicita ejusdem fassione sub n° 4° et 5° , quae tam initium, quam progressum revolutionalis societatis et conspirationis ob oculos sistunt.

Vertit quippe per abbatem Martinovics Gallico idiomate conscriptum aequalitatis catechismum, et tam hunc, quam alium Latinum Societatis Reformatorum fiscali regio Gabrieli Ambrozy, ex-Paulino Francisco Versegy, Antonio Szen et Ladislao Szabó ad describendum dedit, sicque ad ligam revolutionis futurae pertraxit.

Communicato demum, ut pag. 8[a] ipse[4] agnoscit, ex commissione Martinovicsiana Latino catechismo cum *Comite* Jacobo Sigray, regulis instituti, quas idem Comes Sigray in Gallicum traduxerat et expressionibus ad eludendum obvium lectorem, membra autem societatis magis securisanda aptis vestiverat, titulum et confictum authoris nomen praestituit, atque ita cum Szent Máriay, Szén, Versegy et Ambrozy communicavit ac ad calamum dictavit.

Facto et crimine actionali taliter ad claritatem posito, digreditur invinculatus *incattus* ad ratiocinia tum jam, dum in vinculis esset excogitata,

a) Az eredetiben : nobilitas.
b) Kimaradt : libertatis.
c) Az eredetiben : cuius.
d) Kimaradt : nativitatis.

[1] Helyesen : pag. 219.

[2] *Tripartitum*, pars I. tit. 14 : De quatuor privilegiis et praecipuis nobilium libertatibus.

[3] *Tripartitum*, pars III. tit. 30. § 7. : »rusticus ... nihil juris habet, sed totius terrae proprietas ad dominum terrestrem spectat et pertinet.«

[4] 95. l. 2. § 5. pont.

vultque demostrare successum plani revolutionalis inpracticabilem ac difficilem fuisse, et ad optatum effectum venire non potuisse ; 1°, propter modum propagationis catechismorum eo, quod seniores non facile ad tales describendos semet resolverint ; inter juniores autem tenacitas secreti nec possibilis fuerit.[1]

Sed praeterquam quod invinculatus *incattus* non ad juniores, sed adultiores semet converterit, et hi omnes consignatos sibi catechismos fideliter descripserint ; nec inter proselitas Szentmáriaianos, licet majori ex parte juvenes venit res ad casum proditionis. Unde effectu contrarium demonstrante, argumentatio a difficiliori propagationis modo desumpta nihil valet.

2°. Ex defectu mediorum, ut sunt : capitis, pecuniae, munitionis, praesidiorum : ad quod respondet tristis Galliarum eventus, ubi anarchica Parisiensium sanscülottonum factio, et vis sine certo duce omnia ad confusionem egit et toti nationi imposuit ; respondit porro ipse etiam invinculatus *incattus*, dum in mentionatis libris odium nobilitatis ac omnis Status in antecessum disseminavit. — Ipse pag. 210. agnovit, quod hostis internus nobilitatis continuo adsit et ductore nacto, eandem facile evertere possit. Clarius vero hanc in rem locutus est in libro de limitibus regiae potestatis conscripto,[2] ubi pag. 164. sequentia dicit : »Libertas autem nunquam, saltem non diu amitti potest, si intergrae nationi et non privilegiatis solum classibus communis sit. Princeps longa serie annorum, saeculo indiget, donec omnem suffocare possit libertatem ; natio de viribus suis edocta, momento eandem recuperare potest.«

Et ad simile momentum dirigebatur actionalis quoque conspiratio et revolutio, ut quippe pestifera aequalitatis lue illa hominum classe, quae plus semper desiderat et reapse major est, impregnata concitatae et caeco impetu rapi solitae hominum colluviei, nulla amplius ordinata vis resistere possit. In reliquo

[IV.] Non hic id considerandum venit, an catechismi cum gratia aut quali cum fundamento conscripti sint, sed quali cum fine et scopo propagati fuerint? Catechismus Civis et Hominis habet pro objecto aequalitatem ; alter evidentibus mendaciis et contumeliis refertus, odium regiae dignitatis, et totius domus Austriacae auget, uterque vero excidium regis clamat, et populum ad arma provocat.

Ubi acta et facta loquuntur, ibi ratiocinia silere debent. Prius ista et non jam post factum in subsidium vocari debuissent. Id, quod membra societatis hujus ea, quae in catechismis continebantur, neutiquam ad effectum deducere, revolutionemque parare, sed iisdem, tamquam vehiculis ad meliorem formam regiminis et obtinenda majora bona uti voluerint, dicere nihil juvat, ubi omnis nisus et conatus revolutionem excitandi vel ex perniciosis Croaticis versibus arbori l bertatis Zagrabiae erectae affixis sub n° 6° per invinculatum *incattum* disseminatis patet.

Non tantum is, qui regem interfecit, sed et qui venenum eidem propinare voluit reus est laesae majestatis ac perduellionis. Agnoscit hoc ipse etiam invinculatus *incattus*, dum sub finem confessionis suae semet contra leges peccasse, et in his nullam spem collocare posse expresse dicit.[3]

[1] Erre és a következőkre v. ö. 98. s köv. l.
[2] *Dissertatio politico-publica de regiae potestatis in Hungaria limitibus.* Pest, 1791.
[3] V. ö. 103. l. 14. §.

Salus et securitas publica, si quando, his temporum adjunctis vindicis gladii severitatem exposcit. — Petit idcirco invinculatum *incattum* ex proprio ore judicari, et ne geniturae injuria fiat, juxta proprium desiderium qua ignobilis vivere[1] ac mori constituit, actionali petito suo deferri reservatis reservandis. 4° Martii 1795.

c.) Egregius Alexander Madách de Sztregova legitimus advocatus.[2]

Pro invinculato *incatto*.

Antequam replica haec pro parte invinculati posita legatur, suplicat assistens eidem advocatus, dignetur *incatti* judicium regium ingenuam invinculati Viennae elicitam et per actorem fiscum regium sub n° 3° productam fassionem, notanter a pag. ejusdem 15. usque pag. 36[3] et tandem speciem facti, quam assistens eidem advocatus elaboravit et hic sub A. producit[4] gratiose relegere.

[I.] Fiscus regius invinculatum atrocissimi uti constat laesae majestatis criminis reum postulat. Crimen hoc natura sua, omnium quae in civili societate committi possunt, criminum gravissimum et communi omnius gentium consensu atrocissimum est; summum enim societati civili periculum et maximam infert perniciem. Quo atrocius itaque crimen hoc est, eo gravior, maiorque evadit una assistentis advocati obligatio, ut omnia, quae ad amoliendum a capite clientis sui tam atrox crimen conferunt, quam

[1] V. ö. *u. o.*

[2] Hajnóczynak a védelem ügyében Madáchhoz írt leveleit ld. 366 s köv. l.

[3] *Iratok* 11. sz., 98. s köv. l.

[4] Madách följegyzése, amelyben jellemzi Hajnóczy gondolkozását és törekvéseit. Benne azt igyekszik bizonyítani, hogy védence nem volt sohasem forradalmár, s hogy különösen a francia forradalomról véleménye mindig elítélő volt. Szegény sorból származott, mégis nagyurak fogadták barátságába, — mondja. József császár alatt alispánként kitűnően megállta helyét. Amikor 1790-ben az alispánságot ott kellett hagynia, Pestre költözött s nem lévén állása, olvasgatással töltötte idejét. »Quis vero ignorat, quae tunc omnes in regno non circulaverint ideae? cui farrago volantium (uti vocant) opusculorum, quibus utraque inundabatur civitas, ignota? Omnia ista vendebantur, emebantur et legebantur publice! Quin imo lectio, cognitioque horum ad tonum plane meliorem spectare, ignorantiaque dedecori esse, a plerisque existimabatur. Quid ergo mirum, si Hajnoczy etiam extractis, et non sine peculiaris industriae laude, in dissertationes suas congestis legibus, conformes circulantibus eotum idaeis adjecit reflexiones? In his tamen, prout nullibi ad seditionem provocat, ita eundem neque ad seditionem per haec popularium suorum animos praeparare voluisse argumento deservit, quod Latine et methodo scientifica scripserit, ac tandem reflexiones suas opusculis adjecerit, quorum lectio legum combinationem praesupponit et praerequirit, adeoque pro ratione modernae praesertim fugitiva lecturae, ne centesimo quidem grata est lecturi. Constat praeterea inde a 15 annis quidvis scribendi adeo invaluisse libertatem, ut tute asseri possit, Hajnoczium non tantum nihil dixisse, sed nec dicere potuisse, quod non jam in centum opusculis dictum, scriptum, recoctumque fuisset.« Törekvései három pontban foglalhatók össze: »1° Ut in Hungaria plena, ad horam Anglicam, obtineat praeli libertas. 2° Ut lex non citatus etc. [*Tripartitum*, pars I. tit. 9.] ad ignobiles etiam extendatur et 3° Ut hi proprietatis capaces reddantur. Et his tribus obtentis, regnum felicissimum futurum putabat, prout tamen genii mitis est, ita haec absque omni vi effectuanda desideravit; quin, uti se in fas ione sua provocat, dum idaeale etiam suum novae constitutionis in amicis discursibus propugnavat, eos semper cum abominatione revolutionis cujusvis, in specie vero Gallicanae, conclusit.« Martinovicshoz is azért csatlakozott csak, mert azt hitte, hogy ezáltal közelebb jut az általa kitűzött célok békés megvalósításához.

diligentissime exquirat, discutiat, et incl. Iudicio Regio vi jurateae suae fidei proponat.

Conabitur igitur assistens advocatus gravissimam hanc jurati muneris sui partem pro viribus implere, conquiescens quam maxime in eo, quod coram eminenti, in cujus sapientia et aequitate rex et regnum plenam locarunt fiduciam, agat foro.

Si proinde quaepiam etiam agenti hic advocato exciderent aut ob brevitatem aliis quoque gravissimis laboribus continuo interrupti temporis, non satis diserte et solide inducerentur, suplebit illa pro sua incl. judicium regium sapientia.

Ad nobilissimum enim judicis officium spectat, in criminibus discutiendis non minus defensorem innocentiae, quam in conpertis serium securitatis civilis vindicem agere, quae communis juris regula, si ubi in atrocissimo certe criminis laesae majestatis casu obtinet, exigit enim id tam atrocitas criminis vel sola accusatione ipsi quoque innocentiae horrendi, quam conmensurata atrocitati poenarum gravitas. Regis praeterea et regni non tantum id interest, ne crimina majestatis per nimiam restrictionem inpunita maneant, sed una etiam, ne nimia extensione vilescant.

Liceat itaque primum illa, quae cliens suus ad amoliendum a capite suo atrocissimi hujus criminis nomen inducenda habet, sapientissimo eminentis fori regii judicio, vi juratae obligationis suae substernere.

Lex patria, quae textum principalem juris constituit, titulus videlicet decreti operis Tripartiti partis I^ae^ 14us, crimen laesae m*ajestat*is esse dicit: »si quis impias manus in personam principis nostri injecerit, vel capiti ejus gladio aut veneno insidiatus fuerit, sive murum aut domum, in quo princeps ipse exstiterit, violenter invaserit.« Ex hoc legis textu videretur clare consequi, atrox laesae m*ajestat*is crimen in reali ac violenta sacrae principis personae laesione vel ad actum deducta attentatione esse collocandum.

Vetustae st. Stephani legis eundem fuisse sensum auctoritas legis Tripartiti, veteres consuetudines illustrantis et declarantis, ac historia, factumque violentum illius temporis, quod huic legi majestatis ferendae occasionem praebuit, perhibet. Nempe: »Conjuratione gravissima contra regem et religionem facta, unus conjuratorum cubile regis sub obscuro ingressus ad jugulandum regem, ensem nudatum sub clamyde tegebat. Dum pedem inhiberet, ubi rex quiescebat, revera coelesti inpulsu gladius corruit, percussaque terra tinnitum edidit.« Ut celebris Hungariae historicus Katona iisdem verbis post Carthuitium narrat.[1]

Scelestum hoc facinus, a quo divina providentia sanctissimum regem mire praeservavit, anno 1032 contigit. Legem vero m*ajestat*is idem anno uti constat 1035 tulit.

Procul interim absit ab assistente advocato id asserere, quasi majestas indirecte et a longe etiam laedi non posset; laesio talis gravissimum semper crimen est, sed cum inaequalia delicta aequalibus puniri nequeant poenis, hinc indirecta et a longe laesio ad illum atrocissimum criminis gradum, quem lex habet, et cui gravissimas poenas dictat, revocari non potest. Et hinc Romani jam etiam rigorem legis Juliae majestatis ad verbales quoque laesiones semet extendentis mitigarunt, ut inter caetera vel ex lege unica codicis —

[1] Katona Stephanus, *Historia critica regum Hungariae*. I. Pest, 1779. 400. l. Hartvik püspök *Vita s. Stephani* c. írása nyomán. — v. ö. 444. l.

»si quis imperatori maledixerit« — adparet, ubi inperatores, Theodosius, Arcadius et Honorius rescripserunt de petulantibus, improbisque maledictoribus ac turbulentis obtrectatoribus, quod si factum id processerit ex levitate, contemnendum, si ex insania miseratione, dignissimum, si ab iniuria, remittendum. Hinc demum divus etiam Leopoldus II., cujus legis vigore incl. Iudicium Regium in gravissimo hoc negotio, nunc prima omnium et reliquis normam datura vice procedit, et cujus benignitati mitigatam quoad innocentes proles legem majestatis debet Hungaria, in codice etiam suo Hetruriae § LXII. statuit: ut omnes leges, quae abusiva et male intellecta extensione introduxerunt et multiplicarunt sic dicta crimina laesae majestatis, tamquam leges, quae potissimum a despotismo Romani imperii manarunt, neque in ulla bene morata et constituta civitate debent tolerari, in statu suo Hetruriae abrogentur.

Iam vero, quod invinculatus nec facto sacram regis personam reipsa laeserit, nec proxima ad id attentati in illis de quibus accusatur adpareat, non est opus, ut assistens ei advocatus evincere conetur; id enim neque actor fiscus regius praetendit, et res coram incl. Iudicio Regio palam esti

[II.] Sequelae vero periculosae in ipsam dignitatem regiam, quae ex aliquo delicto promanare, enasci aut certo sequi possunt, crimen adhuc majestatis non constituunt. Illustratur hoc ab ipso legis exemplo: qui enim. se contra statum publicum in monarchia erigit, ille utique et quidem per immediatam et proximam consequentiam se contra ipsum etiam regem, qui caput monarchiae est, erigit. Et tamen crimen hoc, leges patriae non majestatis, sed notae infidelitatis nomine vestiverunt; clarus videtur hinc legum patriarum legem majestatis, ad ipsa facta et non consectaria factorum, extendentium spiritus.

Interim ad hoc etiam crimen, in illo gradu, quem lex poenalis, quae summum semper criminis gradum assummere solet, pro objecto habet, delictum invinculati, juxta prima principia inputationis, quae se ad qualitatem et quantitatem delicti reflexe habere debent, revocari nequit. Constat enim incl. Iudicio Regio, quod inter facta etiam illa quae ad unam eamdemque speciem pertinent diversi gradus dentur, et hi gradus tantum saepe discrimen constituant, ut per solam graduum diversitatem delicti quoque diversitas constituatur, imo saepe delictum fere indole sua aliud efficiatur. Et sic in summo gradu, quem lex poenalis semper pro objecto habet, notae etiam infidelitatis requiritur, status violenta eversio, vel ut adjumenta ad hanc inducendam jam ita praeparata sint, quemadmodum ad actum proximum requiruntur.

Contra invinculatum vero nec vis in statum publicum directa probatur, nec id docetur, quod media ad eversionem violentam status deservientia conparaverit.

Quin imo, dignetur hic incl. Iudicium Regium candidam invinculati Viennae elicitam fassionem sub n° 3° per actorem fiscum regium productam, et speciem facti sub *A)* combinare, patebit, quod vel ad hanc cogitationem, ut aliqua violenta convulsio oriatur, animus ejus exhorruerit, taliaque egerit, qualia homines, qui revolutionem vel praemetuunt, agere haud solent, tanto minus qui talem excitare meditantur.

[III.] Non vult tamen per hoc advocatus assistens adserere, clientem suum innocentem esse, qui se ipsum reum confitetur. Sed illud supplicat expendi, an hoc absque omni quaestione periculosissimum, si in effectum

deductum fuisset, systema : Crimen, vel error damnabilis ad eventum per se criminosum ducens, dici debeat?

Cliens suus sociique ejus sunt homines, qui et opibus et auctorirate et clientela destituuntur, ac pene ignoti. Vim contra statum publicum non adparavit, sed nec si adparare voluisset, adparare potuit.

Sed perniciosis principiis, quae tristia Europae fata — publicae pagellae — ac numerosissimi publice venditi et in vulgus sparsi libelli sub mentito humanitatis studio lectoribus propemodum obtrudebant, in phanatismum politicum (quod quinquennio hoc nihil novi) actus desiderabat, prouti ingenua ejus Viennae elicita fassio illustrat, ut monarchia stante et inducto pro ignobilibus etiam proprietatis jure, subditi cives inter se magis ad aequalitatem accederent, et in hac situatione mentis constitutus, oblatas sibi a Martinovics scelestas catecheses acceptavit, hisque juxta deductum in fassione sua calculum,[1] fine eo uti volebat, ut Status et 00. regni territi, desideriis ejus sponte et benelove deferant, calculabatque nefando unius catechesis scopo per nefandum alterius scopum impedito, neutram violentum quempiam effectum sortituram, sed utramque violento effectu carituram ; — non ergo catecheses has eo fine, ut regiminis forma violenter convellatur acceptavit aut communicavit, sed ut juxta praeconceptum felicitatis suae publicae ideale cives inter se sponte magis ac magis coaequentur.

Quod per catecheses has, si a multitudine adoptatae fuissent, et regi et constitutioni periculum imminebat, id quidem innegabile est. Sed quod crimen seu laesae majestatis seu demum notae infidelitatis, in supremo illo, quem lex gravissimas dictans poenas pro objecto habet, gradu admissum sit? — id demum a cliente suo pro aequanimitate Incl. Iudici averti suplicat.

Damnabilis error est, qui delicto non caret. Error dignus non solum commiseratione, sed et castigatione ac correctione.

Correctionis vero certam spem promittit ingenua invinculati confessio et perspectis sequelis poenitudo, ac ante incaptivationem adhuc factus, et sola incaptivatione quoad plenam effectuationem praepeditus a societate recessus.

Primum igitur aequanimitati, Incl. Iudicii Regii, dein clementiae et gratiae regiae clientem suum assistens eidem advocatus, omni cum demissione, devovet et suplicat, ut a poena per fiscum petita relevetur.

Pestini 21ª Martii 1795.

d.) Pro fisco regio.

[I.] Qui contra statum publicum sacrae coronae, quae regis et regni est, semet erigit, est ex tit. 14. 1ae et art 9 : 1723 notorius. Qui vero contra salutem et dignitatem regis ac regni conspirat, et seu aperte sive occulte molitur, est ex Stephanea lege et art. 7 : 1715 reus laesae majestatis ac perduellis.

Distincta haec sunt delicta, et distinctae eorum species tam ex ipsa legum combinatione, quam concordii omnium juris consultorum sententia. In priori seu nota voluntas externo licet actu manifestata poenalis non est ;

[1] V. ö. 100—101. l.

in posteriori et sola intentio detecta eandem post se poenam traxit, quia subversionem totius machinae involvit.

Actum fuisset cum republica Hungarica, si molimina catechismorum ad excidium regis et omnis legitimae potestatis directa suum sortita fuissent effectum! — In reliquo

[II.] Prioribus id unicum adhuc addendum habet, quod invinculatus *incattus* teste Versegiana fassione sub n° 7° [1] nisum et conatum societates nefarias propagandi post ipsam etiam Martinovicsianam interceptionem monstraverit; quod item cantio Marsiliensis per asseclas revolutionarios in Hungaricum et Germanicum traducta, in idiomate quoque Slavico, ut hic sub n° 8° apud invinculatum *incattum* adinventa fuerit; cujus authorem si ipse non est, palliat equidem; sed hoc ipsum evidens praebet testimonium odium erga legitimam potestatem nec in ipsis adeo carceribus exstinctum esse, nisumque patriam perdendi, porro etiam perdurare.

Nam, qui regi et patriae fidelis est, propriamque suam existentiam cordi habet, detecto semel crimine, occultos mali sectatores aut promotores non tegit, sed sincera revelatione holocaustum patriae suae adferre studet.

Caeterum submittit. 29ª Mar*tii* 1795.

e.) Pro invinculato *incatto.*

Nova, quae actor fiscus regius contra invinculatum exhibet producta consistunt in fassione Verseghiana et versione cantionis Marsilliensis.

Quoad versionem ac scripturam versionis, videret*ur* vel inde fassioni invinculati plene deferendum, quod longe majora, gravioraque Viennae singulari cum ingenuitate confessus fuerit. Caeterum versionem hanc in vulgus non sparsit, imo sparsisse ne quidem praetendit*ur*.

Discursus cum Verseghi facti referendi veniunt ad infaustum cunctа nova legendi, colligendi et scribillandi pruritum, qui, uti in specie facti sub *A* deductum fuit, infelicem virum in praesens praecipitavit fatum. Ipsam originalem quod attinet cantionem Marsilliensem, hanc in pluribus publicei pagellis et diariis (Journalen) typis vulgatam et palam venditam fuisse notum est.

[II.] In reliquo cum actor fiscus regius circa definitionem crimini laesae ma*jesta*tis ad st. Stephani l*ibri* 2ⁱ cap. 51ᵘᵐ provocet, et sic in praesenti gravissima criminali causa, ex hac summae extensionis capace lege agatur de atrocissima invinculato infligenda poena; ac una etia*m* de tot hominum criminis ejusdem ex complicitate et conscientia etiam postulatorum vita; agatur denique de capitibus et fortunis optimo loco natorum, et in spem patriae educatorum adolescentum, quorum maerore confecti patres gravissimum, causam infelicium, seductorumque filiorum suorum agendi onus humeris hic assistentis advocati inposuerunt; hinc maxima, quae concipi potest, incumbit conscientiae assistentis advocati obligatio, illa, quae adhuc in nexu priorum, ad amoliendum a capite clientis sui atrocissimi criminis nomen induci possunt, vi juratae obligationis suae eminenti foro regio porro quoque proponere.

[1] V. ö. 218. s. köv.

Insinuatum fuit in priore replica,[1] quod ex textu tit. 14. 1ae videatur consequi, crimen laesae majestatis in reali ac violenta sacrae principis personae laesione, vel ad actum proximum deducta attentatione esse collocandum; laesiones vero alias ac delicta, ex quibus sequelae periculosae in ipsam dignitatem regiam promanare, enasci aut certo sequi possent, puniri quidem debere, sed ad illum atrocissimum criminis gradum, quem lex majestatis gravissimas dictans poenas pro objecto habet, revocari non posse, ab ipso etiam nota infidelitatis exemplo.

Spiritum hunc fuisse vetustae etiam legis Stephaneae et in legibus patriis continuo retentum esse — tam ex praedeductis, quam ulteriori etiam legum sequi videretur combinatione. Nam notum est, primam et principalem legem majestatis esse st. Stephani decretorum libri 2i cap. 35um. In hanc legem majestatis primus sanctissimus Hungariae legislator summam laesionem majestatis et summum notae infidelitás gradum, qui dein perduellio appellari caepit, expressis verbis retulerat, dicit quippe : »consiliatus mortem regis,« quale factum fuit priore replica narratum scelesti parricidae facinus[2]; et dicit porro : »traditionem regni faciens,« quale fuit facinus ducis Sümighiensis Kupa, qui sanctissimum regem bello civili impetiit, et »sede (uti in privilegio pro caenobio st. Martini elargito habetur) paterna repellere voluit.«[3]

Gravissimos hos criminum gradus sanctissimus rex in legem majestatis referens, eosdem gravissima aequae mortis et confiscationis bonorum poena plectendos jussit; dicit quippe : »Subjaceat sententiae, et bona eius in regiam veniant potestatem.«

Elementa vero etiam criminum horum, quae in conspiratione contra salutem et dignitatem regiam concentrantur, sapientissimus legislator praevertere volens, haec in aliam libri ejusdem cap. 51° contentam retulit legem, et in delicta cap. hoc 51° enumerata, poenam anathematis statuit, et ita delicta cap. 51. contenta a lege majestatis per expressum exemit, proutque natura sua distincta sunt, ita facto etiam ab atrocissimis distinxit criminibus; constat enim, quod poenam anathematis in alia etiam delicta idem legislator dictaverit; et quod licet haec gravissima ecclesiastica poena sic aequiparanda tamen veniat mitiori temporaneae, cum remissio ejus per poenitentiam obtineri et possit et soleat. Constat porro, quod diversitas poenarum eodem tempore et per eundem legislatorem latarum, diversitatem quoque et distinctionem importet delictorum.

Secutus nempe est sanctissimus legislator spiritum fontis legum suarum quem leges Caroli Magni fuisse constat, et prout primus iste Romani imperii restaurator anno 805 Capitulari 2a cap. 10° statuit de conspirationibus: ut »illi tantum, per quos aliquid mali effective perpetratum fuerit, interficiantur«; et mox Capitularium libello 5° §° 189. »quod conspirationes et conjurationes per sacros canones damnentur«. Sic primus etiam regni Hungariae fundator, atrocissima, effectivaque contra ipsum regem et regnum crimina in legem majestatis cap. 35i[4] referens, atrocissimae aeque mortis, et confiscationis

[1] V. ö. 429. l.
[2] V. ö. *u.o.* l.
[3] »Cum civilis belli ruina urgeret, volente comitatu quodam, nomine Sümigiense, paterna me sede repellere.« A pannonhalmi apátság alapítóleveléből idézi Katona, *Historia critica regum Hungariae.* I. Pest, 1779, 93. l.
[4] Szt. István II. decretuma 35. fejezet 2. §.

bonorum, reliqua vero in cap. 51um relata, a lege majestatis eximens gravaeque, sed temporanea tantum anathematis poena plectenda voluit.

Spiritum hunc primi legislatoris sui subsequae etiam patriae retinuisse videntur leges.

Notum enim est, quod prima, quae in Codice Iuris Patrii occurrit, criminis laesae majestatis mentio, contineatur in decreto aggrationatorio Sigismundi imperatoris et regis anno 1404 edito[1] — constat vero una, quod objectum hujus primae criminis laesae majestatis in Codice Iuris Patrii mentionis constituerit regis interceptio, manifesta in bellum erumpens rebellio, et alterius regis effectiva electio, — adeoque juxta st. Stephani libri 2i cap. 35.um »Consiliatio mortis regis et regni traditio.« Constat porro ex legibus, omnes, qui in regni comitiis criminis laesae majestatis rei judiciabantur, judicatos fuisse ob crimina in cap. 35o st. Stephani libri 2i et decreto Sigismundeo specificata, exemplo sint Szillágyi,[2] Bebek[3] — et alii.

Hinc etiam factum videtur, quod magister Stephanus de Werbőcz, leges consuetudinarias regni Hungariae conscribens, in citato priore replica operis decreti Tripartiti partis 1ae tit. 14o atrocissimum laesae majestatis crimen ad effectivam sacrae regiae personae agressionem, aut proxime ad id factam attentationem restrinxerit; hinc demum factum, quod atrocissimae etiam illius temporis rebelliones, qualis rusticorum sub Uladislao erat, non criminis laesae majestatis, sed notae infidelitatis nomine in legibus patriis venerint, uti exemplo deserviunt leges anni 1514.[4] — Imo et pacificationis Viennensis de anno 1606. §. 30 exemplo esse potest. Summus vero notae infidelitatis gradus, qui in manifesto contra regem et regnum bello, aut ut st. Stephanus habet, »traditione regni« consistit, nomine perduellionis tardius in legibus appellari caepit.

Prima, quae in ipso textu legum patriarum habetur, perduellionis mentio occurit in lege art 7. anni 1715. Nam scelestissimis Berchényianis et Rákóczianis motibus feliciter sopitis e re publica erat, securitati publicae per novam providere legem, et ita condita fuit memorata anni 1715 lex,[5] quae plene spiritum veterum retinet legum, habet enim hoc: ut »quemcunque regnicolarum in unam aut alteram nefandi criminis laesae majestatis seu perduellionis speciem ... incidere« contigerit. Duas ergo nefandi hujus criminis ponit species: Unam laesae majestatis, seu juxta st. Stephani libri 2i cap.35um: »consiliationem mortis regis,« aut juxta tit. 14. 1ae: »Si quis inpias manus« etc. — alteram perduellionis, seu juxta citatam legem Stephaneam traditionem regni, ac quod idem est, juxta mox subsequum ejusdem diaetae 49um art.: manifestam contra regem et patriam hostilitatem sive rebellionem, qualis Berchényiana et Rákócziana erat.

Obvertitur quidem hic id, quod lex haec anni 1715 crimen laseae majestatis et perduellionis ad casus etiam quosvis in st. Stephani libri 2i cap. 51o contentos extendere videatur. Sed hic adverti supplicat assistens advocatus, quod lex

[1] Gratia per Sigismundum imperatorem et regem infidelibus ac rebellibus suis facta. 1403. (A *Corpus Iuris*ban Zsigmond I. decretuma után beillesztve.)

[2] 1462 : 2. tc.

[3] 1556 : 24. tc. Bebek Ferenc proscriptiója.

[4] Az 1514-es törvény 14. cikke szerint: »Omnes rustici, qui adversus dominos eorum naturales insurrexerunt, tamquam proditores, capitali poena essent...«

[5] Az 1715 : 7. tc.

ista nullibi casus in st. Stephani *libri* 2[i] cap. 51° contentos, expressis verbis, ad crimen laesae ma*jestat*is et perduellionis elevet. Quin potius eosdem per id in »unam aut alteram speciem« nefandi criminis laesae ma*jestat*is seu perduellionis »incidere, et casus quosvis etc. committere« — expressis verbis a duabus, laesae ma*jestatis* et perduellionis speciebus distinguat. Secus enim casus hi, tertiam criminis laesae ma*jestat*is seu perduellionis constituere deberent speciem, ubi tamen lex expresse duas tantum dicit criminum horum, in sensu et spiritu veterum legum species, sequi ergo videtur, quod lex a*nni* *1*715. caeteroquin de forma tantum processus et captura disponens, et circa legem Stephaneam cap. 51[i], quae incipit: »Si quis contra regem aut regnum conspiraverit, refugium nullum habeat ad ecclesiam,« nullam expressam mutationem faciens eandem legem, tam quoad d e l i c t i a lege ma*jestat*is exempti,quam quoad p o e n a e, quae temporanea est, q u a l i t a t e m in suo esse reliquisse censeri debeat.

Aeterna enim et immutabilis est veritas, quod inaequalia delicta aequalibus puniri nequeant poenis. Non potest proinde supponi, ut lex anni *1*715. i l l u m, q u i a l i q u e m q u o l i b e t m o d o a l i q u i d c o n t r a s a l u t e m a u t d i g n i t a t e m r e g i s c o n s p i r a r e t e n t a n t i s c i e n t e r c o n s e n t i e n t e m n o v i t e t n o n i n d i c a v i t pari poena puniendum voluisset, cum illo, qui nefando ausu, impias sacrae regis personae injecit manus, aut scelesta contra regem et patriam vertit arma? Et tamen, si lex haec in praememorata ad casus Stephaneos acciperetur extensione, manifeste ex eadem sequeretur, minores criminum gradus, cum maximis, atrocissimisque ad eandem et delicti et poenae collocatos haberi qualitatem.

Quod spiritui posteriorum etiam legum, quae ipsam evidentem contra statum publicum regis, regni et *sacrae* coronae erectionem a lege ma*jestat*is exemerunt, et in casibus notoriis lege poenali non specificatis, prudenti quoque judicis arbitrio locum dederunt, repugnare videretur.

Longe interim absit ab assistente advocato id asserere, quasi casus st. Stephani libri 2[i] cap. 51° contenti delicto carerent, aut graviter poenales non forent. Sed cum casus hos jam primus sanctissimus*que* regni Hungariae legislator, a lege ma*jestat*is et ordinaria hujus poena exemerit, spiritum hunc leges patriae continuo retinuisse, et lex anni *1*715. eosdem ad crimen laesae ma*jestat*is et perduellionis non extendisse videatur, ad strictissimum utique et una gravissimum juratae fidei ejusdem spectabat officium, id supplicare, ut in primo hoc, quo ex legis hujus extensione tot clientum suorum capitibus gravissimu*m* imminet periculum, casu, extensionem hanc incl. Iudicium Regium pro sua avertere dignetur aequanimitate. Magis alioquin notum est eminentis fori regii, in qua rex et regnum, quoad gravissimu*m* etiam hocce objectum plena cum fiducia conquieverunt, sapientiae, quam ut hic vel insinuare opus foret; legem hanc esse strictissimae interpretationis, et leges poenales si subobscuriores sint, intelligi debere de mitiore ac molliori poena et sensu. Regis tandem et regni interesse, ne crimina laesae ma*jestat*is nimia vilescant extensione.

Haec prout nominibus universorum, quibus assistit, clientum suorum vi gravissimae, juratae*que* obligationis suae supplicat hic agens advocatus ita in universis horsum provocabit processibus.

[III.] Caeterum: illa, quae de gravissima hac materia seu in genere adhuc, seu demum pro invinculato, cujus hic causa agitur, in specie dici deberent, jam priore replica dicta sunt; liceat itaque eorsum saltem provocare;

et jam nunc , prout gravissimam hanc, longaeque difficillimam jurati muneris sui partem adgressus est assistens advocatus. Ita etiam finit : provocat quippe ad nobilissimum incl. Iudici Regii officium et instat, ut si quid ad defensam clientis sui necessarium seu exmisisset seu minus diserte induxisset, dignetur id incl. Iudicium Regium, cui alioquin universa acta in nexu patebunt, pro sua supplere sapientia. —Clientem vero suum porro quoque primum quidem aequanimitati incl. Iudicii Regii, dein gratiae et clementiae caesareo-regiae omni cum submissione devovet, et a poena per fiscum regium petita relevari supplicat.

f.) Pro fisco regio.

Inhaeret clarae et positivae legis dispositioni et petit deliberari.

g.) [I.] Anno 1795 die 27ª Aprilis deliberatum est. Actionali conspiratione in duobus catechismis, quorum prior Reformatorum, posterior Civis et Hominis nomine audit, per totidem occultas societates scopo procurandae revolutionis in regno propagatis concentrata, sceleratisque eorum principiis ad throni regii, huicque junctae legalis potestatis excidium, praeexistentium regni statum et constitutionis avitae convulsionem tendentibus. Invinculato vero *incatto* non obstante eo, quod in officio regio constitutus, et ex principis gratia convenienti salario provisus, ad quaevis regis et regni incommoda pro viribus suis praecavenda, ac intemeratam fidelitatem servandam jurata fide semet obstrinxerit, quod item spectata aetatis ejusdem et judicii maturitate, tam actionati criminis atrocitatem, quam et funestas ex flagitioso per duas sibi quidem oppositas, sed ad securius procurandam democraticis principiis innixam revolutionem directas, uno eodemque tempore erectas societates motus intestinos excitandi plano in totum regnum redundaturas sequelas et calamitates probe perspexerit ; innuente propria sua fassione utriusque occultae societatis subalternam directionem ab Ignatio Martinovits sibi delatam, interposita fide in se suscipiente, ambosque catechismos, regulas societatum, earumdemque signa sibi describente, Catechismum Civis et Hominis ex Gallico idiomate in Germanicum vertente et non modo propria opera alios socios ad utrumque detestabile isthoc institutum pertrahente, sed et alios complices suos, ut ex actis processualibus patet, ad propagandam conspirationem infascinato zelo instigante : siquidem ex praemissis, aliisque aggravantibus processualibus circumstantiis et probis manifeste eveniret, partem *incatteam* violata Deo et regi debita, jurataque fide, junctis cum Ignatio Martinovits impiis consiliis contra regiam dignitatem, publicamque regni salutem determinato animo conspirasse, et conspirationem propagasse, adeoque sensu art. 7 : *1*715. manifestum laesae m*ajesta*tis seu perduellionis crimen incurrisse, hinc eandem partem *incatteam* in poena gladii et universorum bonorum in conformitate art. 56 : *1*791 intellecta amissione convinci, legalemque executionem decerni.

[II.] Pro fisco regio in quantum necesse est, appellat.

[III.] Pro invinculato *incatto*. Praeviam sententiam per invinculatum occasione pronuntiationis in sensu art. 56 : 1791 reverenter appellatam,

assistens etiam eidem advocatus in sensu ejusdem novissimae legis, adeoque salvo ad gratiam S^ae M^ti Ss^mae recursu, reverenter ad exc. Tabulam Septemviralem apellat, clientemque suum porro quoque aequanimitati exc. superrevisonii fori ac gratiae et clementiae caesareo-regiae omni cum submissione devovet.

[IV.] Anno 1795 die 30^a Apr. in exc. Tabula 7viral*i* deliberatum est sententiam *incl.* Tabulae Regiae Iudiciariae approbari.[1]

[V.] Invinculatus gratiam et clementiam caesareo-regiam suplex exorat.

Mgr. Ladislaus Mikos m. p.

57.

1794 december — 1795 május, Buda

Laczkovics János felségsértési és hűtlenségi perének iratai

a)

A perjegyzőkönyv

Eredeti: O. L. Vertr. A. 43. fasc. Laczkovics János periratai.

a.) *A per felvétele a Kir. Táblán (dec 2)*

b.) *Németh János kir. jogügyi igazgató vádirata (márc. 5.)*

[I.] *A vádlott jellemzése* [II.] *forradalmi tevékenysége;* [III.] *halált kér rá*

Tisztázat. — Sk. fogalmazványa: St. A. Vertr. A. 50. fasc. Replica contra Laczkovics.

c.) *Szabó Sáróy Sámuel ügyvéd válasza (márc.)*

[I.] *A vádról és a vádlottról általában;* [II.] *a felségsértésre és hűtlenségre —,* [III.] *a hűtlenségi perekre vonatkozó magyar törvények áttekintése és* [IV.] *értékelése;* [V.] *kéri, hogy a többi vádlott iratait tanulmányozhassa.*

Tisztázat. — A jogügyi igazgató által írt kivonata: St. A. Vertr. A. 50. fasc. Ad responsionem Laczkovics.

A Hétszemélyes Tábla tárgyalására v. ö. *Jegyzőkönyv* N° 530.

d.) *A jogügyi igazgató viszontválasza (ápr. 9)*

[I.] *A felségsértésről és hűtlenségről szóló magyar törvények;* [II.] *a vádlott védekezése;* [III.] *újabb adatok a vádlott gondolkozására;* [IV.] *a védőiratról és a védő kéréséről.*

Tisztázat. — Sk. fogalmazványa: St. A. Vertr. A. 50. fasc.

e.) *A védőügyvéd második válasza (ápr. közepe)*

[I.] *A védő kötelességei; a védőirat;* [II.] *a társaság tagjai nem ismerték Martinovics forradalmi céljait:* [III.] *a vádlott nem akart az uralkodó ellen támadni,* [IV.] *felségsértést nem követett el:* [V.] *válasz a kir. jogügyi igazgató által emelt vádakra.*

Tisztázat.

f.) *A jogügyi igazgató második viszontválasza (ápr. közepe)*

A jogügyi igazgató sk. írása.

g.) *A védőügyvéd harmadik válasza (ápr.)*

[I.] *Kiegészítő szempontok a felségsértési törvények értelmezéséhez;* [II.] *a jogügyi igazgató által beterjesztett bizonyítékok;* [III.] *a vádlott tetteinek megítélése*

Tisztázat.

h.) *A ogügyi igazgató harmadik viszontválasza (ápr.)*

A jogügyi igazgató sk. írása.

i.) [I.] *A Kir. Tábla ítélete (ápr. 27.);* [II.] *a jogügyi igazgató és a védő föllebbezése (ápr. 27.)* [III.] *a Hétszemélyes Tábla ítélete (május 1);* [IV.] *az elítélt kegyelmet kér.*

A föllebbezés a jogügyi igazgató, ill. a védőügyvéd sk. írása. — Az ítélet latin eredetije nyomtatásban megjelent: *Sententiae* . . . (ld. 371. l.) és *Bétsi Magyar Merkurius* III. (1795) XLVI. (június 12) sz. 655—656. l.; német fordítása: *Urtheile* . . . (ld. 371. l.)

A pertest mellékletei: 1. sz. Az ügyész vádlevele, 1794 nov. 28 (közölve: *Iratok* 29. sz.); *2. sz.* ifj. Huszár József jurátus tanusítványa Laczkovics törvényes megidézéséről, nov. 29; *3. sz.* Landerer nyomdász elszámolása Laczkovicsnak, 1792 dec. és 1793 július, eredeti; *4. sz.* Laczkovics vallomásai a bécsi vizsgálóbizottság előtt (közölve: *Iratok* 10. sz.); *5—6. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Laczkovics 1794 dec 16.-i és 30.-i kihallgatásáról (közölve: *Iratok* 35. és 40. sz.); *7. sz.* Ujfalussy Ferenc följelentése, 1794 okt. 6., sk. eredeti (Ld. 441. l.); *8. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Laczkovics 1795 febr. 9-i kihallgatásáról (közölve: *Iratok* 51. sz.); *9. sz.* Laczkovics levele Szily Ádámhoz 1790-ből, kelt n., sk. eredeti és másolat (ld. 465. l.

1. jegyz.), valamint Laczkovics levele öccséhez, Lászlóhoz, 1792 dec. 29., sk. eredeti és másolat (ld. *u. o.)*; *10. sz.* Laczkovics Imre levele fiához, Jánoshoz, kelt n., sk. eredeti : (ld. 465. l. 2. jegyz.) ; *11. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Laczkovics 1795 ápr. 16-i kihallgatásáról ; *12. sz.* a »Monitum ad Hungaros« (közölve : I. k.) és a »Déclaration des Droits de l'homme« latin fordítása, másolat; *NB jelz.* Laczkovics kiegészítései a védőirathoz, sk. eredeti (ld. 478. l.) ; *A jelz.* Laczkovics védekezése, 1795 ápr. eleje, másolat (közölve : 491. s köv. l.) ; *C jelz.* Laczkovics igazoló jelentése a Graeven ezred fölterjesztésének ügyében, kelt n., fogalmazvány ; *D jelz.* Laczkovics följegyzése védőügyvédje számára, ápr. 17, másolat (ld. 514. l.) ; *E jelz.* Laczkovics megjegyzései az ügyész vádjaira, kelt n., másolat ; *F jelz.* Ismeretlen levele Laczkovicshoz, 1794 aug. 17, eredeti, (közölve : 292. l. 6. jegyz.).

Causa criminalis fisci regii
contra spectabilem ac generosum dominum Ioannem Laczkovics
ex aresto citatum.

Anno *1*794 die 2ª Xbris mota.

a.) Anno 1794. die 2da mensis Decembris in libera, regia ac metropolitana civitate Budensi coram incl. Tabula Regia Iudiciaria levata est causa spectabilis ac magnifici domini magistri Ioannis Németh de Nyék Ssmae Caesareo-Regiaeque Apostolicae Mtis exc. Camerae Regiae Hungarico Aulicae consiliarii, qua tamen causarum regalium directoris et sacrae regni coronae fiscalis, contra et adversus spectabilem ac generosum dominum Ioannem Laczkovics incl. regiminis olim Greveniani emeritum capitaneum.

Et pro titulato domino actor fiscalis procurator regius nobilis Ioannes Németh de Kiss-Unyom, a) juribus et privilegiis suis fiscalibus inhaerendo, producit libellum actionalem sub nº 1º, litteras vero testimoniales super legali ejusdem exhibitione sub nº 2º, in quorum ac subseque sub defluo processu inducendorum conformitate petit pro natura et indole praesentis summarii processus sibi jus et judicium reali cum effectu administrari, generaliter reservandum.

Facta proclamatione invinculatus incattus personaliter adstans pro comparente semet declaravit.

b.) Pro fisco regio.

[I.] Alter nefandae societatis revolutionalis director, Dei, regis et patriae hostis est Ioannes Laczkovics, olim regiminis Greveniani capitaneus, a perversis principiis et morum corruptela jam dudum notus.

Dum adhuc castra sequeretur, praecipua ejus cura fuit Deum et religionem ejus ludibrio exponere. Saepius in crysim vocabat formam etiam regiminis, cumprimis relate ad statum ecclesiasticum et majores ; his tamen eotum adhuc multum semet non occupabat.

Sub diaeta anni *1*790 ambitione et gloria altiorum honorum abreptus, dum favores Statuum et Ordinum regni quaereret, mansuram excessit et ideo id etiam, quod habuit, amisit. Vertit idcirco folium et in propria viscera saevire, eminentioremque in regno Hungariae praelatorum, baronum, magnatum et nobilium statum dictis et scriptis proscindere, librosque prohibitos,

a) A »de Kiss-Unyom« szavakat utólag toldotta be a jogügyi igazgató.

perversos et scandalosos conscribere et occultis Michaëlis Landerer Budensis typis edere, ac ut extractus hic sub n° 3° exhibitus[1] monstrat, divulgare caepit. Inter quos peculiariter notari meretur notus ille haereticus in opprobrium Sacratissimae Trinitatis et revelatae religionis conscriptus liber sub titulo: A' keresztyén vallásban magát oktattni vágyódó utazó ember, qualem in regno Hungariae nec auris adhuc audivit et nec oculus vidit.[2]

Demum convertit semet ad abbatem Martinovics et membrum politiae Viennensis Gotthárdy dictum, quorum opera benignas principis aures emollire et amissum in servitio militari officium reparare studuit. Sed quia et in aula regis ab indole sua notus fuit, et spes illae, quas praefati protectores sui indubie mentita fide pollicebantur, in fumum abiverunt.[3]

Videns igitur in idaea sua semet omni ex parte derelictum esse, sibi semper familiarem revolutionis spiritum in se ipso excitat. Cum abbate Martinovics execranda consilia init et exemplo Gallorum perturbationem regni, excidiumque regis et omnis legitimae potestatis conclusit.

[II.] Adjuncta et specificas conspirationis et nefandae illius revolutionalis societatis circumstantias, virusque in cathechismis sparsum, et pericula illa, quibus invinculatus etiam *incattus* coadunatis cum sibi adhaerentibus consiliis publicam regni salutem perdere voluit, et quorum intuitu ad processum Martinovicsianum provocatur, supervacaneum esset ibi recensere, ubi omnia acta et facta palam loquuntur. Sufficiat hic illa tantum exponere, quae invinculatum *incattum* directe feriunt.

Talis est propria invinculati *incatti* Viennae elicita sub n° 4° et alia hic coram jure excepta confirmatoria ejusdem fassio sub n^is^ 5° et 6°. Describit in his, quomodo abbas Martinovics utramque Libertatis et Aequalitatis ac aliam Reformatorum Societatem fundaverit, quibus regulis et signis instruxerit et quomodo invinculatum *incattum* pro altero utriusque societatis directore constituerit. Et licet primum sub verbo honesto persuadere voluerit, quod nullum seu cathechismorum usum fecerit, sive societatem propagaverit, paulo post nihilominus et id recognovit, quod nepotem suum Ioannem Szlávy ad ligam utriusque societatis pertraxerit. Huic dedit non tantum Cathechismum Civis et Hominis ex Gallico in Hungaricum ita, prout in processu Martinovicsiano productus est, libere traductum,[4] cujus obscoenae et exaggeratae expressiones autorem suum non minus ex cogitandi, quam scribendi ratione primo etiam obtutu produnt, sed et alium Societatis Reformatorum Cathechismum fine propagationis, quam idem fideliter quidem, sed maxime suo malo praestitit etiam.

Huic consignavit perniciosas illas per abbatem Martinovics conscriptas Litteras ad imperatorem, quarum versionem in Hungaricum sub n° 5° in certum quemdam Sárközy jam mortuum detorquet; id tamen quod plebeas

[1] Landerer Mihály budai nyomdász elszámolása 1791 decemberéből és 1792 júliusából *A magyar ország gyűlésiben egyben-gyűltt rendekhez beszéd* c. Martinovicstól írt s Laczkovicstól magyarra fordított munka nyomdaköltségeiről. A részletekre ld.: I. k. és *Ballagi*, 346. l. — V. ö. még 495—496. l.

[2] Laczkovicsnak a katolikus egyház ellen írt, 1790-ben megjelent röpirata. V. ö. I. k. és *Ballagi*, 618—619. l.

[3] Minderre v. ö. I. k.

[4] Laczkovics káté-fordítását közölte *Martinovics élete*, 231—243. l. V. ö. I. k. és *Irodtört.* 1950 III. 103. s köv. l.

versionis hujus expressiones ipse emolliverit, agnoscit. Tradidit praeterea Gallicam constitutionem,[1] aliaque perversa, seditiosa ac concitatoria scripta, in erecto contra Ioannem Szlávy processu in sua integritate producenda.[2]

Adducet hic fors invinculatus *incattus* pro sui alleviamine id, quod licet de regula instituti quodvis perversae hujus conspirationis com*me*mbrum duos adminimum socios assum*m*ere debuerit, ipse nihilominus, praeter attactum Szlávy, neminem assumpserit, et sic societatem ea, qua debuisset efficacia nec propagaverit. Interim, si vel sola Viennae elicita ejusdem fassio, in qua videlicet ad propositas sibi quaestiones quoties in vim asserti sui verbum honestum provocaverat, toties a vero alienum dixerat, attendatur ; si item intimus cum abbate Martinovics utriusque societatis fundatore tam amicitiae, quam correspondentiae nexus ejusdemq*ue* erga invinculatum *incattum* praedilectio perpendant*ur*, facile est conjicere, quanta eidem fides quoad plures etiam complices attribuenda sit?

Sit interim per omne inconcessum ita, supplevit defectum hunc in obvia quavis conversatione testatus et ideo toti fere publico notus revolutionalis spiritus, omnisque dictis, factis et scriptis manifestatus nisus et conatus, qui totus ad excidium legitimae potestatis, subversionemq*ue* constitutionis et formae regiminis directus erat. Sup*p*levit infelix vel unius discipuli institutio, qui et pro se et pro magistro suo proselit*arum* numerum in duplo auxit. Deniq*ue* supplevit invincibile illud odium, quo nec proximo suo sanguini parcere voluit, sed nepotem plane suum perversis suis principiis praevie imbutum ad execrandam societatem pertrahere, et sic quemadmodum hunc perdere, ita optimum ejusdem patrem prosternere non exhorruit. Caeterum

Quae fuerit invinculati *incatti* post ipsam etia*m* Martinovicsianam interceptionem cogitandi ratio? testatur attestatum hic sub n° 7° [3] advolutum. Dicebat quippe haec formalia : »Már későn történt Martinovicsnak meg fogattatása és a Monarchiának, melly ugy-is subsistálni nem fog, nem hasz nálhat ; nem adok egy vagy két hónapokat, ugy lövöldözzük az herczegeket, groffokat és bárókat, mint a nyulakat« etc. Primum, de subversione quippe monarchiae in fassione sua hic sub n° 8° elicita nec ipse negat, illam tantum praetextuat dicti sui rationem, quod communis jam eotum rumor fuerit, 20 aut 30 millia conjuratorum Viennam cingere ac revolutionem excitare velle ; alterum vult aplicare ad emigrantes Gallos : quod interim principes, comites et barones Hungaros, non Gallos intellexerit, testatur totus cathechismi Hungarici contextus, in quo regis, praelatorum, baronum ac omnis Hungaricae nobilitatis excidium jam ab antecedenti conclusum est.

[1] Az 1789-es Déclaration des droits de l'Homme et du Citoyen latin fordítása, a periratok 12. sz. mellékl.-ben.

[2] Ezek az iratok : Monitum ad Hungaros ; Occultae causae ob quas diaeta, quo diutius fieri poterit, procrastinabitur ; Puncta ad conservandam regni Hungariae libertatem contra domum Austriacam. V. ö. *Iratok* 88. sz.

[3] Ujfalussy Ferenc pestmegyei táblai ülnök sk. bejelentése 1794 okt. 6.-ról. Az ügyésztől szóról szóra idézett magyar szavak után a levélben még a következőket olvashatjuk : „verba similia exurantia et contra religionem et dicasteria et nobilitatem a supra memorato Laczkovics, tamquam perpetuis paroxismis laborante, et alii audiverunt, (prout sunt dominus reverendissimus abbas et parochus Pestiensis Stephanus Tóth, Trüber de Steinfeld in Alte Budensi existens supremus vigiliarum magister, Antonius item Sáághi ad exc. Cameram prothocolli officialis) et ipse audivi, sed illa infamiae potius, quam sano judicio et recto cogitandi modo adtribuendo, nec memoria tenere volui." V. ö. 67., 89, és 355. l.

Omnia haec evincunt id, quod ab initio vitiosum est, nec tractu temporis reconvalescere posse ; evincunt invinculatum *incattum* Deo, regi et patriae infidelem fuisse, reumque criminis laesae majestatis ac perduellionis esse. Ideo petit eundem, velut indignum *sacrae* regni coronae membrum in conformitate legum actionalium ad mortem condemnari et executionem decerni. *Reservatis reservandis.* 5ª Martii 1795.

c.) Pro spectabili *domino* reo convento nobilis Samuel Szabo Sáróy, penes denominationem rei conventi ipsius per *inclitum* judicium adprobatam, comparet, eamque cautionem adhibet, ne per totum processum in ea, quae cum legibus, praerogativis nobilitaribus et ordine juris haud convenirent, tacite consensisse censeatur.

[I.] Scelus atrox, foedum, exsecrabile, detestandum, maximumque, quod ab Hungaro nobili et subdito spectata facinoris et ponae gravitate, admitti potest, crimen scilicet laesae majestatis seu perduellionis, actio et allegata actorea reo convento inputant.

Causae, quae post art. 56 : 1791 coram incl. hoc tribunali aguntur, sunt infaustae quaedam primitiae, quae in futurum exemplum praebeant, ipsae vero exemplo, ad quod conponi queant, careant.

Comitiorum acta, in quibus regia majestas crimen notae infidelitatis seu p e r d u e l l i i juxta art. 3. Uladislai decreti 2. et tit. 75 2ae[1]; 26: 1526; 43, 44 : 1542 cum SS et 00 cognoscebat et definiebat, ut ut nefors supersint, praesto tamen non sunt et jam juxta 56 : 1791 ea forma, qua nota infidelitatis, crimen etiam laesae majestatis seu perduellionis judicandum est.

Processus veteres judicum ordinariorum, secundum tit. 75. 2ae, legesque alias, caeteros notae infidelitatis casus decidentium, si qui exstent, eos exquirere et consulere non vacat.

Commissionum autem et delegatorum judiciorum praeteriti seculi acta, praejudicio jam et exemplo esse nullatenus possunt : art. quippe 10 : 1681. jura regni nobilitaresque praerogativas restituit et confirmat, universaque ea, quae illorum annorum revolutionibus intra vel extra regnum in contrarium acta sunt, vigore omni et efficacia privat ; ac ut n e c i n j u d i c i i s, n e c e x t r a i n e x e m p l u m t r a h a n t u r serio praecipit. Eadem est mens art. 7 : 1715 ; 5 : 1723. et similium.

Quae porro a condito art. 7 : 1715. intercesserunt, praescripto art. 56 : 1791 quoad praeterita in statu quo manent, in posterum vero imitabilia non sunt.

Fonte legum neglecto, rivulos Kitonicsii,[2] dubietatum auctoris potius, quam interpretis ac similes lacunas confectari exterorumque juris-consultorum placitis ac legibus peregrinis capiet duci, immane quantum esset periculosum ita enim horrendi ipsius criminis notio inter incertos, arbitrariosque semper vagaretur fines.

Ipsa Iuliae legis majestaticae apud Romanos prolixitas et ambiguitas jam antiquitus coarctata et explanata fuerat, ita celebris jure-consultus

[1] *Tripartitum*, pars II. tit. 75.

[2] Kitonich János, a XIV—XVII. század fordulóján élt jogtudós, akinek *Centuria certarum contrarietatum et dubietatum ex decreto Tripartito desumptarum et resolutarum* c. munkáját a *Corpus Iuris Hungarici* függelékében találjuk.

Ulpianus[1] docuit, quod crimen laesae majestatis, non sint omnia ista delicta, quae lex Iulia talia esse voluit, verum ea solum violenta scelera, quae contra imperium aut contra vitam inperatoris patrantur.

Solae proinde leges patriae, facta earum adcurata pensitatione et inter se collatione, inputationis normam tuto praestare valent. Enimvero opus hoc in tanti momenti et consequentiae materia, quam sit difficile et refractarium, quantamque curam et attentionem et quantum tempus exigat, ubi otiosae (quae temporum praeteritorum fuit felicitas) quasi tamdiu legis excitantur et consuluntur, facile est arbitrari.

Facinoris, quod legibus istis adplicandum esset, documenta et indicia ex universis, qui contra capita ejus, directores et conplices quosvis instituti sunt, processuum actis colligenda essent, inde haurienda etiam excusationis aut innocentiae testimonia et argumenta: ista porro sunt, quae tam advocatos, quam judicia ad prima delicti semina indaganda et eruenda, ad introspiciendasque veras ejus, quod factum est, causas et circumstantias excitent et ducant. Atqui accusationem fisci regii contra abbatem Martinovics ac pleraque adversus eum producta, hujus responsionem, quoad Alexandrum Szolárcsek autem et Ioannem Bacsányi ac plures alios, criminis tanti accusatos nihil adhuc videre licuit.

Isthaec culpam morae ab advocato rei hujus conventi amoliuntur, quem caeteroquin affecta quoque valetudo et multiplicia, quae differri non poterant, ultima juris cursus hebdomada, concurrentia officii negotia, satis superque excusant.

De capite alioquin periclitantis nunquam satis longa defensio est. Quae quidem defensio ea, qua potest maxima cura vel ideo elaborenda foret, ne illam supervacuam esse praejudicatamque se se causam tueri advocatus agens autumare videatur.

Quamvis enim art. 7 : *1*715 illos ante citationem et sententiam capi posse praescribat, qui scelus illic designatum commiserunt et id inciderunt, non vero adversum quos suspicio tantum et conjecturae criminis ejus adest, art. vero 5 : *1*723 necessitati legalis citationis crimen laesae majestatis non magis, quam casus art. 14 : *1*687 denotatos eximat; isthaec porro lex praecipiat, ut designati ibidem malefactores nobiles, praehabita evidenti et sufficienti criminis eorum cognitione, per conpetentes magistratus capi queant, captura tamen rei conventi non praesumtam reatus evidentiam, sed extraordinariam, pro ratione moderni temporis, de securitate publica solicitudinem, vim exempli in futuros, quos Deus avertat, casus non habituram indicat, Ss^mae^que Regiae M^tis^ sapientia, justitia et clementia; excelsi porro hujus tribunalis ardens aequi justique studium et sanctimoniae legum cura et custodia longe meliora sperare jubent.

Benevolas etiam rei conventi, aliorumque fassiones, ubi omnes aliae deessent probae, sortem ejus alleviaturas potius, quam adgravaturas confidere augusta optimi principis bonitas et tanti judicii aequitas suadent. Iuris enim naturalis ista lex, ne quis adversum se fateri teneatur, quoad nobiles legibus patriis et consuetudine fori firmatur et sustinetur, ut fassiones autem Viennae expromtae ea etiam ex ratione, docente recenti in causa Olasziana contra Bessenyei, sub sententia vi probandi carent, quod coram inconpetente judice prolatae sint. Quod ergo ea e fassionibus rei conventi in lucem pro-

[1] Ulpianus Domitius, a III. században élt római jogtudós.

fluxerint, quae resciscere publicae securitatis intererat, id ut in favorem et non odium, in inpunitatem et non crimen ei vertatur, ac aequi bonique consulatur, suppliciter petere temerarium non est.

Eam itaque sibi a Deo ter optimo maximo mentem dari precatus, quam disceptatio et defensio gravissimae hujus causae, haud trito calle agitandae, desiderat ac magni, justi, clementis, fragilitatis humanae misereri nunquam non soliti subditisque nihil, praeter peccandi licentiam adimere gestientis principis pientissimi majestatem, quam fiscus regius per reum conventum violatam esse asserit, deveneratus, auxiliarem simul et propitiam incl. judicii opem sicubi se labi, errare et deficere contigerit, implorans, id quod instat agere adgreditur.

In ipsoque causae primordio adnectit apologiam rei conventi per se pro se cofectam sub A[1] eo scopo, ut facti species, quatenus nunc necesse fuerit illinc quoque depromi queat. In hac si quid non molliter et blanda oratione scriptum sit, id non animo, sed calamitatibus, inclementiaque, quam proximis praesertim aliquot annis expertus ille est, fortunae ingeneratis affectionibus ac maerori aegritudinique e miseriis diutinae captivitatis contractis inputandum est ; quis porro a milite forti, truculentissimis cum hostibus, praesertim Turcis depugnatis proeliis exercitato et commilitonibus inperare consueto istas sermonis illecebras requirat, quae placidis togatorum, mutua semper comitate inter se certantium, ingeniis conveniunt? militantium nec gaudia, nec tristitiam usquequaque moderata esse, notum est. Inpetus, qui in hostes fortia pectora rapit, in civiles quoque eorum actiones plerumque transfertur. Reddatur modo, quod sperandum est, libertati et castris reus conventus, certe quidquid irarum in captivitate et aerumnis conceptum est, in hostium augustissimi principis et subjectorum ei populorum effundet capita, incitabitque viri virtutem ignominiae, quam adiit demendae cupido et opportunitas.

Ut proinde tremenda isthaec fisci regii actio, ea qua par est, adcuratione examinari queat, quod inputatione primum est, legum in hac materia geminus sensus definiendus est.

[II.] Prima de majestate lex regnante st. Stephano lata cernitur, quae unica fuit.

St. Stephani libri 2. cas. 35. consentit st. rex »petitioni totius senatus« : »ne quis pro ullius causa reatus detrimentum bonorum suorum patiatur, nisi consiliatus mortem regis, aut traditionem regni fecerit, vel in aliam fugerit provinciam ; tunc vero bona illius in regiam veniant potestatem, ipse vero subjaceat sententiae, filiis innocentibus remanentibus«.

Ut leges bonas plerasque omnes malefacta pepererunt : ita huic quoque originem praebuisse videtur, cum Kupa et Gyula civile bellum et atrox quatuor palatii regii officialium atque comitum in necem divi regis jam tunc aegrotantis conjurantium facinus, divina providentia detectum, dum patricidae nocte concubia regium cubile ingresso, regemque jugulaturo gladius excideret, ipsoque strepitu meditatum scelus proderet. Ut ex Chartuitio Katona,[2] Palma,[3] aliique historiographi enarrant.

Lex in eodem cum priore conventu condita altera st. Stephani libri 2. cap. 51. quam fiscus regius in actione sua provocat, decernit :

[1] Ld. 491. s köv. l.

[2] Hartvik püspök munkája : *Vita sancti Stephani.* Közli Katona Steph., *Historia critica regum Hungariae.* I. Pest, 1778. 400. s köv l.

[3] Palma C. F., *Notitia rerum Hungaricarum.* Pest, 1785. I. 255—256. l.

quod »si quis contra regis salutem et dignitatem quolibet modo aliquid conspiraverit, aut conspirare aliquid tentaverit, seu tentanti scienter consenserit, vel si quis hujusmodi aliquem noverit et probare valens non indicaverit : anathemisetur et omnium fidelium communione privetur.«

Caput hocce 51. designato in se facinori poenam cap. 35° ejusdem libri 2di sancitam non dictat : imo cap. 35um ad solas species criminis expresse per se nominatas sanctionem suam poenalem diserte restringit.

Crimen perinde cap. 35° circumscriptum sola amissione capitis et bonorum, non vero simul anathemate et excommunicatione, quoque cap. 51 memoratis vindicandum praecipitur.

Et sane quis admittat, ut sanctus et mitis ille rex, qui scelesto aggressori nocturno, postquam gladius excidisset, paenitudine tacto, confitenti et supplici ultro ignovit, reum, crimen, cap. 35° denotatum, morte et bonorum amissione expiantem, de cujus tamen salute aeterna desperare misericordia divina vetat, eas etiam poenas dare voluisset, ut gremio st. Matris ecclesiae proturbatus ac diris devotus, orco nil miseranti, aeternis mactanda supliciis victima traderetur.

Paenales caeteroquin leges strictae esse interpretationis certum est.

Diversitas proinde poenarum indicat, specie et magnitudine diversa, binis his ejusdem st. regis legibus eodem tempore promulgatis, peccata notari.

Crimen laesae majestatis et perduellionis sequiore aetate appellatum cap. 35um complecti, vetiti illic facinoris et paenae gravitas, bonorum quippe, capitisque jactura commonstrant.

Legem vero cap. 51i ex mente divi regis non istud grande scelus, sed minus grave delictum insectari, mansvetior paena, et quod illa eadem, aliae quoque leges nihil crimini laesae majestatis affine continentes sanciantur, demonstrat. — Ita ejusdem libri IIdi cap. 1i legem violantibus itidem excommunicatio irrogatur. — Quis vero unquam e cap. hocce 1° criminis laesae majestatis postulatus et reus peractus est?

Sincerus hicce legum istarum sensus e fonte ipso legum Stephanearum promanat. Sancti scilicet proto-regis liber secundus in prologo indicat, in condendis constitutionibus istis et gubernando regno, antiquos et coaevos Augustos legislatorem sumsisse imitandos ; ac praeprimis decreta et scita e capitularibus Caroli Magni esse hausta res ipsa loquitur, et insignes eruditione viri confirmarunt.

Capitulare 2um Carolinum *anni* 805. cap. 10 de conspiratione, ista praecipit : »De conspirationibus vero, quicunque facere praesumpserint et sacramento quocunque conspirationem firmaverint, ut triplici ratione judicentur: 1° Ut ubicunque malum per hoc perpetratum fuerit: auctores facti interficiantur; adjutores vero eorundem, singuli alter ab altero flagellentur et capillos sibi vicissim detondeant. 2° Ubi vero nihil mali perpetratum est, similiter quidem inter se flagellentur et capillos sibi vicissim detondeant. 3° Si vero aliqua conspiratio per dexteras firmata fuerit : si liberi fuerint, aut jurent cum idoneis juratoribus hoc pro malo non fecisset.« — In Capitularium libello 5 § 189. legitur : »ut conjurationes vel conspirationes non fiant, quia haec facientes sacri canones graviter damnant.«

Horum imitatione cap. 35° *libri* II. st. Stephani, qui malum ea lege damnatum perpetrarunt, velut auctores facti, vita et bonis exui jubentur. — Cap. vero 51di ejusdem libri Stephanei simplex cospiratio juxta sacros canones expianda praecipitur.

Colomanno deinde, qui in condendis quoque sapientissimis legibus magnum se praebuit, regnante, lex Stephanea *libri* II. cap. 51i in comitiis

renovata ac in cap. 6um *libri* 2^11^ transcripta et perinde ut prius sola sanctione anathematis et excommunicationis vallata est.

Legis cap. 35° *libri* 2^di^ Stephani explicatae, delictis illis, quae ob atrocitatem et gravitatem crimen laesae majestatis et perduellio jam audiunt, supplicium extremum et bonorum in fiscum redactionem dictantis, in codicibus Colomannianis nec vola, nec vestigium. Tum quod longa sub septem propemodum regibus experientia docuerat, gentem Hungaram non tantum armorum gloria, sed et fide in legitime coronatos principes egregia, inclytam, ipsa regnantium dilectione et benignitate, procul nimio legum rigore, in officio facile contineri : tum vero quod nulli unquam principi, quam Colomanno mitiora supplicia placuere : utpote qui severas st. Stephani, caeterorumque regum leges, insignem in modum leniverit, capitisque supplicium cunctis fere paenalibus patriis legibus detraxerit, quive scriptorum exterorum non minus ac domesticorum monumentis, columbina praeditus mansuetudine, piissimus, christianissimus ac sanctissimus rex compelletur. Ut Palma, aliique historici locupleti[!] sunt testimonio.

Ambae istae, Stephanea cap. 51 *libri* 2. et Colomanniana cap. 6^i^ *libri* 2^di^ leges, teste tit. 6° part*is* 1^ae^ ut supra animadversum est[1] et res ipsa loquitur ex pontificii ac per hoc interpolati Caesarei juris fontibus progressae, signanter e Caroli Magni Capitularibus, proinde ab origine e canonibus sacris profectae, naturam, effectusque constitutionum ecclesiasticarum habuerunt. Scilicet

Delicta hisce vetita cognoscebant, dijudicabant et canonicis hisce paenis mulctabant judices ecclesiastici, ut Colomanni *libri* 1. cap. 50. et Matth*iae* d*ecreti* 1^i^ art. 3., multaeque leges aliae dubitare non patiuntur.

Notatu praeprimis dignus est art. 3us d*ecreti* I. Matth*iae*, qui inter causas fori spiritualis numerat omnes istas, quae fractae fidei reum quempiam agunt ; quarum porro finis est non internecio, sed correctio et emendatio peccatoris, — ac in quibus excommunicatio irroganda est.

Ne id quidem fortuito accidit, quod lex haec, articulum notae infidelitatis paenae obnoxia delicta recensentem, 2^dum^ nempe Matth*iae* d*ecreti* 1^i^ immediate sequatur. — Id quippe eo factum videtur, ut leges st. Stephani *libri* II. cap. 51. et Colom*anni* *libri* II. cap. 6., Matthiae regis d*ecreti* I. art. 3° et non 2° inclusas esse promtius perspiceretur : Cum Colomanniana et Stephanea isthaec lex cum art. 2° Matth*iae* d*ecreti* I^i^ nec objecto nec paena congruat ; e contra vero art. 3° Matth*iae* d*ecreti* 1 inesse cernatur : cum non integram in principes fidem anathemate et excommunicatione ideo percellat, ut peccator ad meliorem frugem revertatur.

Elementa quippe et semina notae infidelitatis atque adeo criminis etiam laesae majestatis st. Stephani *libri* 2. cap. 51. et Colom*anni* *libri* 2. cap. 6. paenitentia juxta sacros canones scopo peccatorem corrigendi, expiari vult, juxta id : scelerum si bene paenitet, evadenda cupidinis pravi sunt elementa.

At lex majestatis Stephanea *libri* 2. cap. 35. eum, qui consiliatus mortem regis vel traditionem regni fecerit, quive ad hostilem transfugerit provinciam, velut adultum jam robustumque late sumtae notae infidelitatis crimen perpetrantem, amissione capitis et bonorum plectit.

Prima notio seu mentio criminis laesae majestatis occurrit in decreto I° Sigismundi regis et imperatoris a*nno* 1404 edito, quod incurrisse dicuntur ii, qui legitimum regem diademate et solio privare, regnumque alteri, Ladislao

[1] *Tripartitum*, pars I. tit. 6.

nempe de Durazzo tradere attentarunt, violentissimis iis ac enormibus factis perpetratis, quae describuntur in diplomate ad annum 1403 relato, quod appellatur: Gratia per Sigismundum imperatorem et regem infidelibus et rebellibus suis, ratione erectionis banderii aemuli sui, nec non injuriarum, damnorum et nocumentorum sibi illatorum, post fugam ex arce Soklyós, seu Siklós facta.

Palam diploma isthoc loquitur id, quod ex historiis quoque constat, quod Sigismundus imperator et rex in vincula conjectus fuerit, ac postquam inde evasisset, sub auspiciis dicti Ladislai de Durazzo aemuli sui, cujus partes Bonifacius IX. pontifex maximus palam sustentabat et tuebatur, erectis, ut diplomatis verba sonant, banderiis, contra majestatem regiam et alios ei fideles, diversas pugnas, conflictus, exercituationes, expugnationes castrorum, occupationes districtuum, reliquaque ea gesserunt et patrarunt, quae heic recensetur et deinceps in tit. 14. *partis* 1ae redacta[1] visuntur.

Adverti isthic quoque supplicat, quod delictum hocce, quod partim juxta leges punivisse, partim facta gratia dimisisse imperator et rex Sigismundus dicitur, verbis, menti et rationi legis Stephaneae *libri* 2. cap. 35. et nequaquam cap. 51[1] congruat; ac praeterea amissione capitis et bonorum per eos, qui gratiam consecuti haud sunt; non vero anathematis et excommunicationis censura luendum fuerit.

Nusquam deinde usque natales decreti Tripartiti in legibus crimen laesae majestatis nominatum conspicitur.

Matthiae regis decreti 1[1] art. 2° ac Uladislai *decreti* 2. art. 4° solae istae species enormium delictorum colliguntur, quae in tit. 14° 1ae specifice ita dictae notae infidelitatis appellatione insigniuntur.

Ultimum quippe istud nefas, quod Verbőczio tit. citato crimen laesae majestatis audit, reges ac Status et Ordines regni sine lege quasi esse ista temporis periodo voluerunt, velut incredibile scelus, supraque omnem audaciam positum et per nativam Hungarorum in reges suos pietatem moraliter impossibile.

Ita se leges habebant ad annum usque 1514. quo Verbőczius, imitatione institutionum Iustinianearum, leges priores, consvetudinesque patrias jussu regio compilatas edidisset.

Quae enim redactor decretorum Mosoczius[2] in suis rubricis ac glossa quibusdam in locis aliter statuit: sunt errores, peritiorum judicio ac censura confutati et explosi.

Tit. 14° part*is* 1ae notae infidelitatis generale nomen in duos casus dispesci notum est. Priorem criminis laesae majestatis, alterum specifice ita dictae notae infidelitatis.

Crimen laesae majestatis atrocibus istis facinoribus patrari totidem legis hujus verba statuunt.

a) Si quis impias manus in personam principis nostri injecerit.

b) Vel capiti ejus insidiatus fuerit gladio, aut veneno.

c) Sive murum aut domum, in qua princeps exstiterit, violenter invaserit.

Liceat isthic sapientiam legis hujus laudare et demirari, augustosque regum priscorum cineres et sacras antistitum, optimatumque, heroum nempe,

[1] *Tripartitum*, pars I. tit. 14.
[2] Mossóczi Zakariás nyitrai püspök, a *Corpus Iuris* első kiadója (1583).

qui principibus praecipue erant a consiliis, favillas devenerari, e quorum scilicet potestate et scitis, leges et consvetudines ante actae aetatis processerunt, quae in Verböczianum opus hac quoque in parte conflatae sunt. — Qui, licet tum adhuc crudelissimis, assiduisque bellis innutritae nobilitatis ingenium, domi, militiaeque pugnax foret, neque ut nunc sunt tempora, ad mores et culturam politioris saeculi emollescerent : legis tamen majestatis ita comparatae tutela et praesidio, sacris principum personis abunde cautum esse perspexerint, eaque praecepta civilis sapientiae viderint, ac in rogandis, perferendisque legibus custodierint, quibus Montesquieu, aliique recentioris aevi legislationis consultores magnam celebritatem nominis indepti sunt.

Procul ab isthac lege est vaga quaevis generalitas. Delictorum seu abominabili crimini laesae majestatis, seu specificae notae infidelitatis adscriptorum, accurrata illic cernitur circumscriptio et determinatio. Nulla, quae sensum turbaret, ancipitemque redderet, verborum perplexitas et ambiguitas. Textus absque interpretatione clarus, et quem judex tuta conscientia sine haesitatione sequi possit.

Personam lex ista regis physicam intelligit, reputando, quod quamvis principes in societate civili, majestate, quae divinae proxima est, merito splendeant et fruantur ; quia tamen hominem haud exuant, sublimes adeo esse non possint, ut supra omnia tendant pericula. Securitati itaque regis, ut hominis, hac lege prospectum est.

Videturque legislator tacite supponere, quod facta ista enormiter violenta, quae contra nobiles, membra scilicet *sacrae* coronae commissa, actus majoris potentiae delictum efficiunt, si nefario scelere coronato capiti, ejusque securitati intententur, criminis laesae majestatis atrocem vim et infame nomen nanciscantur.

Contra statum publicum *sacrae* coronae, regiae majestatis aut regni evidenter semet erigentes et opponentes, adeoque contra dignitatem etiam regiam praegnans et violentum quodpiam facinus patrantes, non propter crimen laesae majestatis, sed juxta diserta hujus legis verba, propter notam infidelitatis specialiter sic dictam judicio capitis et bonorum arcessuntur.

Non committitur porro stante hac lege crimen laesae majestatis contra statum seu ecclesiasticum seu saecularem magnatum et nobilium. Utpote qui omnes docente tit. 12. 1ae lege, cum tit. 14. 2ae[1] ejusdem aetatis, non obstante dignitatis et exemptionis eorum praerogativa tenentur ad praestandum regi homagium fidelitatis. Id quod si ad mensuram legis violent, notam infidelitatis ipsimet etiam incurrunt. Ut vel uno quod gratia Sigismundi de *anno* 1403 et decretum 1um de *anno* 1404o refert, exemplo cernitur, ubi infidelibus et rebellibus rex gratiam largitur ; ad supplicationem nempe eorum, qui in fide perstisterant baronum, procerum et nobilium regni, reliquis omnibus et singulis praelatis, baronibus, nobilibus et caeteris ad eosdem pertinentibus. Dum nimirum Sigismundus imperator et rex Bonifacio IXo legitimo pontifice repudiato, Petro de Luna Antipapae, qui Benedictus XIIIus nuncupatur, adhaerere caepisset, cleroque Hungarico atrocia quaevis comminatus mandasset, ut Bonifacio IXo , qui sua in Ladislaum Neapolitanum, regnum Hungariae affectantem, studia transtulerat, relicto, Benedictum XIIIum venerarentur. Prout Pray[2], Palma, caeterique magni nominis historici e

[1] *Tripartitum*, pars I. tit. 12. és pars II. tit. 14.

[2] Pray G., *Annales regum Hungariae ab anno Christi 497 ad annum 1564 deducti.* IV. Viennae, 1767.

scriptoribus coaevis enarrant, causasque et mala intestini belli inde suborti, diu saevientis percensent. — Enimvero contra eos crimen laesae majestatis aut infidelitatis consciscere, qui ejusdem faedi facinoris attineri possunt, contradictionem involvit ; secus personae eorum inviolabiles aeque ac regis forent, et citra idem hocce crimen puniri nequirent. — Ob hanc vim, quae si regi inferatur, crimen laesae majestatis designatur, cujuscunque dignitatis regnicolae ecclesiastico aut saeculari, nonnisi actus majoris potentiae actio subnascitur. — Cum constitutioni patriae, teste tit. 2° 1ae proprium sit : ut omnes praelati et ecclesiarum rectores ac barones et magnates ac nobiles et proceres regni Hungariae et ratione nobilitatis et bonorum temporalium una eademque libertatis praerogativa gaudeant ; nec habeat dominorum aliquis plus, nec nobilis quispiam minus de libertate ; ac uno et eodem juridico processu in judiciis utantur. — Nobilitatem ergo quis eorum quantumcunque reliquos nobiles superemineat, non majestatem habet. Iura civis et hominis, nobilisque Hungari, non homagii fidelitatem a suis concivibus, imprimis nobilibus, ejusdem *sacrae* coronae commembris, eidemque homagii fidelitatis terrae principi debitae, vinculo secum illigatis, exigere valent.

Non solas cogitationes quantumvis sceleratas, sed violenta et deliberata malitia patrata, quae accurrate designat facta, lex ea crimini laesae majestatis vel notae infidelitatis accenset : bonae siquidem legis officium esse non aliud, quam externos actus punire, legislator illic reputavit. — Spissis nempe tenebris conteguntur cogitationum virtutes et vitia ; bonumque illic saepe proximitate mali latet. — Vultum vero aut dubia prorsus indicia trahere ad crimen, adeo praesertim atrox, jus omne et sensus humanitatis vetat. — Occultorum sane inquisitio sterilis est, ac ut proverbio dicitur, velut virgo Deo consecrata nihil parit ; Deo proinde cordium scrutatori ac malarum quoque cogitationum judici et ultori relinquenda.

Sermones perinde procaces et impios inter facinora crimen laesae majestatis aut notam infidelitatis constituentia tit. 14. 1ae non deputat. Reputando, nihil aeque notionem tanti criminis reddere arbitrariam, quam si illud verbis, corpus delicti, adeo praesertim atrocis efficere nequeuntibus ac incertis semper voluntatis indicibus, patrari posse statueretur. — Et plerique hominum dum tacent, clamant ; — plusque quandoque e silentio, quam prolixo sermone de intentione cujuspiam colligitur. — Seu tamen silentium seu verba, fallacissimas ut plurimum de scelere meditato, conjecturas suggerunt. — Haec quoque igitur lex principii loco sumsit salutare istud optimorum principum, et legislatorum monitum : quod lubricum linguae non facile ad poenam trahendum sit ; quodve e resciptis imperatorum Theodosii, Arcadii et Honorii in Codicem Iuris Romani transcriptum est : si quis de persona nostra aut regimine nostro male loquatur, illum paena affici nolumus. Si enim id ex levitate processerit, contemnendum est ; si ex insania, miseratione dignissimum ; si ab injuria, remittendum. Lege unica Codicis : Si quis imperatori maledixerit.

Scripta quoque ulla, seu illa in scriniis delitescant seu in publicum profluant, ne notae quidem infidelitatis, multo minus criminis laesae majestatis corpus delicti efficere lex eadem innuit et docet. Nam crimen falsi, quod ad casus secundi, specifice scilicet ita nominatae infidelitatis notae, secundam speciam refertur, cum scriptis personae et dignitati regiae injuriis, aut statum publicum *sacrae* coronae regis et regni appetentibus confundi non posse suapte clarum est. — Respexit nimirum legislatio Hungarica inde ab antiquo ad

illud prudentiae civilis praeceptum, quod post aliquot saecula Montesquieu operum tomo 2° libro 12° cap. 13° consignavit : quod in statu monarchico licentia scribendi quandoque coërceatur : verum ea politiae potius, quam criminis objectum sit.[1] — Poenalis vero, et quidem atrocis adeo sceleris casus et paenam tanta praecisione definientis legis verba excedere, ac interpretatione per analogiam et paritatem, specierum illic enumeratarum numerum et casus augere integrum nequaquam est ; idque lex haec ipsa per hoc vetat, quod adeo accurrate et clare, conceptisque verbis delicta isthaec descripserit, praecedentiumque, quas in compendium coëgit, legum obscuritatem, si quae fuit, sustulerit et correxerit.

Voluit lex isthaec in intentandis ob faedum hoc scelus actionibus, irrogandisque suppliciis, moderationem illam teneri : ut summa criminis, cujusquis arguitur, evidentia praesto sit. — Suspiciones vero, vel sermone vulgi excitatas et asperas vel per conjecturam praesumptas, horrenda hac actione insectari, spiritus legis hujus non admittit. — Hospitantur, quippe istae in crepusculo lucis et tenebrarum, unde si non proliciantur : vel sola innocentiae opinione, quae unicuique connati juris est, propulsatae, sub noctem aeternam recedent, ac ipsa sui oblivione et ignoratione, noxam moribus et securitati publicae creare cessabunt. — Noluit lex isthaec secreta illa nimis sollicite rimari, quorum denudatione ad securitatem personae regis et publicam opus non est : cum nonnisi detecta scandalum inferant. Civesque ii, quos quandoque bonitatis regiae ignoratio ac opinionum error ab officii limite transversos forsitan egisset, si se latere putaverint, teste saeculorum omnium experientia in melius mutentur. Conscientia nempe eorum, ut malum malo pellant, desperatione impunitatis, haud irritata. Ac ut quidam ait : verecundiam peccandi facit clementia principis.

Reliquas ad saeculum usque, quod nunc vivitur natas leges, quae materiam hujus causae contingerent, excitare nihil attinet. Iuvat etiam animos a conspectu malorum, quae ista per tot annos sensit aetas avertere, ac eas regum constitutiones tota mente repetere et contemplari, quae post conclusam anno 1711° Szatthmariensem pacem, aeternam inter gentem Hugaram et augustissimam domum Austriacam fundantem fiduciam, prodierunt.

Anno 1715 Art. 7° de casibus criminis laesae majestatis condita lex praecipit : pro securiori tranquillitatis publicae conservatione, ac bonorum et quietorum patriae civium tutamine :

»Ut imposterum quemcunque regnicolarum in unam aut alteram nefandi criminis laesae majestatis seu perduellionis speciem et casus quosvis, tum in st. Stephani libro 2° cap. 51o, tum alibi passim in legibus patriis denotatos committere et incidere coningeret, nulla peramplius citatio requiratur.

Extra tamen solum casum atrocis perduellionis, seu criminis laesae majestatis, citationem ante capturam in aliis omnibus, ac etiam notam infidelitatis, de jure municipali Hungariae inferentibus casibus semper observari, nec ullo sub titulo omitti debere.

Nec similium perduellium bona tam mobilia, quam immobilia ante convictiva m sententiam occupentur et distrahantur : nisi in flagranti actuali crimine deprehendantur, et capiantur : aut capi nequeuntes, ejusmodi criminis tamen articulariter rei palam et manifeste habeantur et declarentur. Sed

Ut bona eorum, praevia illorum conspiratione ad praecavendum distractionis periculum, pro arbitrio judicis usque finalem litis exitum sequestrentur, aut pro diversitate casuum et circumstantiarum, praetermissa etiam sequestratione, hominibus captivis administranda ordinabuntur.

[1] Montesquieu, *De l'esprit des lois*. XII. kv. XIII. fejezet.

[III.] Reliqua sunt: de judice et processu causae. — De fidejussione non admittenda. — An delator vel accusator ad testimonium admitti debeat? — De paena vel impunitate accusatoris per idem judicium dictanda. — De obligatione accusandi.

Art. 9: 1715 statuit: Ut in crimine laesae majestatis seu perduellionis deprehensi et juris ordine convicti filiorum etiam portiones amittant.

Art. 49: 1715 intestinum Rákoczianum bellum tanto molimine tot annis gestum appellat rebellionem; hanc nuncupat crimen perduellionis; compositioneque Szathmáriensi praefixum ad terminum, consequenter amplectendam amnystiam et gratiam vitae ac bonorum, non redeuntes Rákóczium et Berchénium capita et antesignanos ac nonnullos etiam alios, legitimi sui regis et patriae publicos hostes, perduelles, veraeque libertatis eversores pronunciat.

Art. 5: 1723 discrimen notae infidelitatis et criminis laesae majestatis accurratum facit, ac in illa citationem, ordinariumque et consvetum juris processum quoad nobiles cujuscunque classis, sicut in aliis causis absolute observandum esse praecipit.

Art. 9: 1723 notam infidelitatis adhuc inferentes recenset. — Leges de crimine laesea majestatis hactenus conditas in suo vigore relinquit. — In specie art. 7: 1715 et 5: 1723. commemorat. — Tit. 14. *partis* 1ae provocat, ac ductu ejus notam infidelitatis et non criminis laesae maje statis commitere eos statuit: qui semet evidenter erexerint et opposuerint contra statum publicum *sacrae* coronae regiae majestatis et regni. — Prout et inductores et conductores quorumcunque hominum ad spoliandum et disturbandum internum regni statum. — Administratores armorum et tempore belli etiam victualium turcis et aliis infidelibus, regni scilicet hujus aemulis et hostibus.

Ista quoque lex pro securiori quietis publicae conservatione, et bonorum ac quietorum regnicolarum tutamine perlata est.

Art. 26: 1741. »ad refrenandam iniquorum delatorum et accusatorum malitiam, conciliandamque innocuis patriae civibus securitatem« decernit:

ut cum actio criminis laesae majestatis praesidi judicii, »reoque citando exhibebitur, eidem nomen etiam et cognomen delatoris, seu accusatoris, si quis existat, significetur; quatenus, et quoad hunc idem judicium dispositionem art. 7: 1715. observare sciat, noveritque«.

Art. denique 56: 1791. sancit:

»ut imposterum ... crimen laesae majestatis et notae infidelitatis ab ordinaris regni judiciis non avocetur, sed per Tabulam Regiam judicetur, salva legali appellata; ac in ipso etiam laesae majestatis crimine amissio bonorum tantum ad portionem delinquentis restringatur, salva ultro quoque suae majestati gratiam elargiendi potestate, et in reliquo dispositione art. 7: 1715 permanente«.

Hae sunt leges majestaticae insigniores ex eo tempore conditae, ex quo augusta stirps Austriaca et Lotharingo-Habsburgica, cui avitis virtutibus et inveterata majestate tantam partem generis humani regere, tot gentium et populorum consensu divinitus datum est, regio dignissimas fastigio virtutes, imperandique sapientiam et justas artes Hungarico intulit solio.

Has credi nequit a lege Verbőcziana, tantopere ac asseritur, recessisse, ac ad Iuliae legis, vel cujusvis exoticae vagam latitudinem, nunquam non arbitrariae interpretationi obnoxiam deflexisse; nomenque criminis laesae majestatis iis tribuere voluisse actibus, qui id plane non sunt. Et delictum correctione quapiam leniori castigandum, accusationi, actionique violatae

majestatis, vel ipsi innocentiae semper terribili subjecisse. Id enim ingenita magnis his principibus pietas, sapientia, justitia et clementia cogitare prohibent.

Et sane in crimen aliud nomen exsecrandi criminis laesae majestatis transferre, nihil esset aliud, quam horrorem atrocis hujus sceleris imminuere.

Verus harum legum sensus e historia eorum, quibus conditae sunt, temporum praeprimis inclarescit. Nempe

Pacis seu concordiae Szatthmáriensis conditionibus conventum erat: Ut querimoniae, quae supererant, toti genti communes, aeque ac privatae, in proxime habendis regni comitiis tollerentur.[1] —Factum hoc est in diaeta, cujus continuatio in annum 1712 promulgata et suscepta, anno rursus 1714 indicta, anno tandem 1715 desiit. Intererant ergo his comitiis ii etiam proceres ac Status et Ordines, post annum 1712, quos e bello civili Rákócziano concordia isthaec Szatthmáriensis evolverat. Auctor pacis hujus erat magnus Iosephus primus imperator et rex, delicium illud generis humani, justitiam numquam non benignitate temperare solitus et mire placabilis. Pacis conficiendae plena potestate fruebatur Comes Ioannes Pálffy banus Croatiae, heros non minus fide in augustissimam domum Austriacam, quam amore in patriam, gentemque Hungaram spectatissimus et celebratissimus. Gloriosissimorum principum Iosephi I^{mi}, postque hujus fata reginae matris, augustissimae imperatricis Romanorum viduae et coronatae Hungariae reginae, regnorumque quibus filiorum unum mors eripuerat, alter imperare occipiebat pro tempore rectricis, divique Caroli imperatoris et regis augusta — fide cavebatur id agi: ut legum, constitutionumque regni vigor instauretur, neque quidquam genti Hungarae denegetur, quod ei gloriae, utilitati et solatio cederet.

Hilares itaque et quasi tripudiantes confaederati, eorumque instructi exercitus, qui in binis solummodo castris fidelitatem sacratissimae caesareae majestati jurantes, quinquaginta armatorum millia facile aequabant, oblatas sibi pacis conditiones amplectebantur: quamvis Galliarum rex Ludovicus XIV^{us}, ejusque confaederati de Hispanica successione cum augusta domo Austriaca decertantes, bello civili faces subdere non cessassent, capitaque motuum istorum concordiam inire dubitarent et refugerent; neque mors divi Iosephi I^{i} antesignanis confaederationis ignota esset.

Pax ista in hacce diaeta art. 42°, aliisque docentibus ratificabatur, conditionibusque ejus satisfiebat.

Credi proinde prorsus nequit, legem his comitiis ullam ferri potuisse talem, quae tit. 14. I^{ae} ita derogaret, ut criminis laesae majestatis notionem, verborum vaga et arbitrarii sensus generalitate substituta, illimitatam et indeterminatam redderet, ac constabilitae ista pace et diplomate inaugurali, decretisque comitialibus inter optimos principes et regnicolas fidissimos, mutuae fiduciae et confirmatae, verae libertatis, constitutionisque fundamentis labem istam consciscere, innocentissimisque etiam quibusvis patriae civibus trepidationem plus quam servilem injicere, apta nota esse videretur.

Iam comitia anni 1723, quo spiritu in rogandis, sanciendisque legibus regebantur? nusquam non in eorum actis conspicitur; inter pientissimum patrem, benignissimum nempe principem, amantissimosque filios, fidelissimos

[1] A szatmári békekötés 10. pontja (Lukinich I., *A szatmári béke története és okirattára*. Bp. 1925, 418. l.)

scilicet subditos mutui amoris pulcherrimum certamen et documentum. Vocatur ad successionem regni conspirantibus votis, faeminae quoque augustissimae domus soboles. — Nihil usquam fit, ex quo non emineat, erasas jam penitus cordibus regiis et subditorum esse vel ipsas diffidentiae reliquias. In horum ergo comitiorum scitis Iuliae legis faecunditatem, incertos sensus et limites, anxietatem et terrores qui quaesiverit, tota, quod ajunt, errabit via. — In iisne comitiis casus exsecrandi criminis laesae majestatis seu perduellionis aucti ac generica latitudine legis verborum propemodum infiniti forent redditi, in quibus vel ipsae proprie dictae notae infidelitatis species imminutae, pluresque earum partim ad actus majoris potentiae, partim ad mortis, partim ad mitiores et respective arbitrarias poenas reductae sunt.

Comitia anni 1741. postquam congregati Status et Ordines vitam et sanguinem pro augustissima regina magna Maria Theresia, sacro fidei et amoris erga principem, qua nulla unquam major ex eo sexu solium insedit, igne perciti, martio clamore devovissent, id praeprimis egerunt, ut periclitanti Monarchiae, contra quam potentissimi Europae principes consurrexerant, consiliis et fortibus dexteris, juxta artem et disciplinam militarem succurrerent; dumque reliquarum provinciarum ruina unius, alteram obrueret, imperium et coronas augustae domui assererent. Ardorem hunc nationis Hungarae, princeps optima amore, gratiis et benignitate prosecuta est. — Quid itaque mirum, quod in his comitiis de infidelitate et perduellione nihil sancitum? Sed de refrenanda potius iniquorum delatorum, accusatorumque malitia, conciliandaque innocuis patriae civibus securitate lex lata sit?

In diaeta anni 1791. divo Leopoldo II^{do} supra id, quod dici potest, principe magno volente ac jubente salutaris 56^{i} articuli lex condita est, quae poenam quoque criminis laesae majestatis imminuit. Spiritus novellae hujus legis ex ista magnanimitate et justitia divi imperatoris et regis processit, quam codicis ejus criminalis Hetruriae § 62us spirat :

»Mandamus ut omnes leges, quae abusiva et male intellecta extensione introduxerunt ac multiplicarunt sic dicta crimina laesae majestatis, prorsus desinant, atque abrogentur, tamquam leges, quae potissimum a despotismo Romani imperii manarunt ; neque in ulla bene morata et constituta civitate debent tolerari.«

[IV.] Ex hac legum contemplatione, earumque inter se compositione ista, ad statum causae penitius perspiciendum conferentia profluunt consectaria :

1° Lex st. Stephani *libri* 2. Cap. 51^{ii} nunquam inde a nativitate sua pro lege majestatis habita est. Art. 7 : 1715 hanc primum de ea opinionem peperit. Enimvero

2° Ultima legis hujus Stephaneae origo, ut visum est, e st. canonibus repetanda est. Normam judicandi antiquitus praestitit in foro spirituali, anathematisque et excommunicationis sanctione non vindictam, sed correctionem peccatoris respexit. Ut Colo*manni libri* 1. cap. 50. et Matth*iae decreti* [I] art. 3° et passim in codice juris patrii cernitur. — In legem quoque Colo*manni libri* II. cap. 6^{i} ita transscribitur, ut manentibus verbis, nec qualitas delicti, nec paena vel hilum mutetur. — Ipse artus 7 : 1715 qui obsoletam legem hanc ecclesiasticam e mortuis (rectene, an erronee? dubium est) quasi excitat, de sanctione paenali tacet. Adeoque si lex haec Stephanea in novellari isthoc articulo revixisse ponatur : illam pro natura, quod persequitur, delicti nunc quoque nonnisi censura ecclesiastica, aut in locum hujus paena duntaxat arbitraria vallari statuendum est.

3° Legem majestatis antiquitus absolvit st. Stephani *libri* 2^i cap. 35um, quae in eum, qui consiliatus mortem regis aut traditionem regni fecerit; vel in aliam fugerit provinciam, amissionis bonorum et capitis paenam sancit. Lex haec ejusdem regis, ejusdem aetatis cum cap. 51° *libri* 2^di identificari nequit, ut primus obtutus ac priora demonstrant.

4° Lex Verbőczian*a*, tit. nempe 14. *partis* 1^ae obscuritatem et dubietatem hac in materia penitus tollit. — Legum et consvetudinum, proinde sententiarum quoque, seu in comitiis generalibus seu in foro ordinario juxta Sigismundi *decretum* I^um, Matth*iae decreti* 2. art. 3um, Uladislai *decreti* 1. art. 13um, item *decreti* 2. art. 3um et tit. 75. 2^ael dictatarum, juris scilicet scripti et non scripti, ante actae aetatis summarium tit. ille complectitur. Casus sub generali notae infidelitatis notione usu venientes, universos recenset. — Quatenus ergo lege recentiori derogatum ei non est, regulam partibus et judicio praestat: utpote, quae iis, ut animadversum est, polleat virtutis, quae hujus indolis legem unice commendant. Hanc observari, novellae quoque hujus materiei leges deposcunt: cum publicae, privataeque securitati, claritate et determinatione verborum ejus, supra omnes leges alias, cautum, consultumque sit.

5° Usque annum alioquin 1514 crimen laesae majestatis et respective notae infidelitatis ex cap. 35° *libri* 2. st. Stephani judicatum esse comperitur. Ab anno vero 1514 tit. 14. 1^ae seu in comitiis seu in foris judiciariis observabatur. Ut ostendunt

6° Nullum seu ex lege seu ex actis fori judicum ord*inariorum* exemplum fiscus regius adducet, quod ex cap. 51° *libri* 2. st. Stephani et Colom*anni* cap. 6° *libri* 2^i criminis laesae majestatis aut notae infidelitatis quispiam accusatus vel convictus foret.

7° Commissionum vero vel delegatorum judiciorum praeteriti aut hujus saeculi acta et judicata, exempli vice esse nequaquam patiuntur seu priores leges, quibus ea non congruunt, seu art. 56 : 1791, per quem crimen laesae majestatis et notae infidelitatis ad ordinaria regni judicia revocatum est.

8° Art. 7 : 1715 casus nefandi criminis, de quo hic quaeritur, multiplicasse et indolem mutavisse censendus non est. Nam

9° Verba haec: »Quemcunque regnicolarum in unam aut alteram nefandi criminis laesae majestatis seu perduellionis speciem, et casus quosvis tum in st. Steph*ani libri* 2 cap. 51° tum alibi passim in legibus patriis denotatos committere et incidere contingeretur« includunt tit. quoque 14. 1^ae et in hunc compilatum cap. 35 st. Stephani *libri* 2^i quatenus crimen laesae majestatis seu perduellionis complectuntur. Et sic

10° Titulus iste 14. 1^ae art. quoque 7 : 1715, 9 : 1723, 56 : 1791 confirmatus comperitur.

11° Ex mente itaque art. 7 : 1715 et legum provocatarum, tit. 14. 1^ae velut casus id genus clare determinans et recensens, nunc quoque pro norma judicandi deservit.

12° Nec abs re suspicari licet cap. 51um loco capitis 35^i *libri* 2 st. Stephani in art huncce 7um irrepsisse: cum cap. istud 35um crimen, paenamque atrocis

[1] *Tripartitum*, pars 2. tit. 75.

perduellionis et laesae majestatis explicet; erroneae vero legum per leges citationes sexcentae in corpore juris conspiciantur.

13° Si error iste abfuerit: sensus art 7i vix ac ne vix quidem alter esse potest: quam quod casus nefandi criminis laesae majestatis seu perduellionis nonnisi tales esse possint, in quibus omnes isti characteres simul sumpti concurrant, qui tum in st. Steph*ani* *libri* 2i cap. 51°, tum alibi passim in patriis legibus, utpote tit. 14° 1ae et cap. 35° st. Steph*ani* *libri* 2 denotantur.

Ut nempe prout in superioribus animadversum est, nuda in salutem regiae majestatis aut simul ejus dignitatem conspiratio, nefariaque voluntas et relique delicta cap. 51° *libri* 2. st. Steph*ani* et cap. 6° *libri* Colom*anni*: notata, paena anathematis et excommunicationis affici olim consueta et sola paenitudine ea aetate eluendas neutiquam solidum nefas criminis laesae majestatis seu perduellionis absolvant, sed elementa duntaxat ac semina exsecrandi istius sceleris complectantur.

Facta proinde tit. 14. 1ae ad crimen laesae majestatis relata, absque infanda adversus regiam personam, seu unius nocendi voluntate, seu plurium conspiratione, mensuram tanti facinoris nequaquam expleant et attingant. Ita quamvis celebris eques Holubar, cum rege Matthia Corvino, jussu hujus eques cum equite, praetentis utrinque hastis ita concurrisset, ut rex percussus ad terram deflueret, pede sinistro aliquantisper laeso, Holubar vero per regem in fronte percussus ad terram per equi clunes ruens brachium frangeret: nullius tamen criminis reus postulatus, sed sanitati restitutus, liberalissimeque a rege donatus sit. Ut Galeotus Martius, De egregie, sapienter, jocoseque dictis et factis regis Matthiae cap. 13° narrat. — Ita rex Galliae Henricus IIdus, dum equestri hastiludio se se oblectat, lethaliter in capite sauciatus, nec diu supervicturus, percussorem laesae majestatis et regicidii poenas dare non adegit.[1] — Ita si quis alium aliquem petens, regem, fortuna temere facinus in sacram hujus personam trahente, feriret et violaret, ob errorem voluntatem excludentem infelices manus faedo laesae majestatis crimine polluisse non intelligeretur. — Non secus si quis inscius, regem intra murum quempiam vel domum peregre morari, assultum faceret: laesae majestatis periculum adivisse haud censeretur. — Si mente captus, ea, quae tit. 14. 1ae casu primo recenset, mala designaret: nullo se crimine obstringeret. — Cujus infortunii casum nostra in potentissimo rege Angliae vidit aetas, quem mulier amens cultro inopinum appetiit ac levi vulnere perstrinxit; princeps vero ille magnanimus vesanam faeminam custodiri, ali et per medicos curari jussit.

Horrenda itaque tit. 14. 1ae in casu primo legis enumerata facta, non alias exsecrabilem criminis laesae majestatis faeditatem et gravitatem indipiscuntur: quam si nefaria etiam voluntas *libri* 2. cap. 51. st. Steph*ani* et *libri* 2. cap. 6° Colomanni reprobata adfuerit.

Conspiratio in diros effectus tit. 14. 1ae evidenter, ut lex loquitur, de facto erumpens et facta tit. 14. 1ae damnata, e conspiratione seu detestanda voluntate, et meditatione tale scelus patrandi profecta, in magnitudinem et atrocitatem criminis tanti assurgunt.

14°[2] Advertendum praeprimis est, quod isthaec art. hujus 7 verba: »In unam aut alteram nefandi criminis laesae majestatis seu perduellionis

[1] II. Henrik francia királyt 1559-ben egy lovagi játékon Montgomery gr. lándzsával halálosan megsebesítette a homlokán.

[2] A 14. pontra s az utána következőkre v. ö. 479. s köv. l.

speciem, et casus quosvis« etc. per particulam et, aperte supponant: quod a nefandi criminis laesae majestatis seu perduellionis speciebus distincti sint casus quivis in st. Steph*ani libri* cap. 51°, et alia lege Colom*anni libri* 2. cap. 6° denotatis; seu quod idem est: nuda conspiratio et connexa, ac ibidem memorata delicta, nequaquam crimen laesae majestatis seu perduellionis sint et in legibus audiant. Et porro

15° Idem art. 7us inferius praecipit: quod extra casum atrocis criminis laesae majestatis aut perduellionis, citatio ante capturam in aliis omnibus, ac etiam notam infidelitatis de jure municipali Hungariae inferentibus casibus, semper observari, nec ullo sub titulo omitti debeat. Unde consequitur: quod in casibus quibusvis in st. Stephaneae *libro* 2° cap. 51° et similibus in legibus patriis denotatis, citatio ante capturam omitti nullatenus possit.

16° Aut si ponatur, ob ipsam quoque in salutem regiam conspirationem, absque citatione et convictiva sententia, talem casum, ut lex ait, committentem et in eum incidentem, capi posse: tunc admittendum erit, ob semina criminis laesae majestatis seu perduellionis, ex mente hujus legis capi tales, qui reatu atrocissimi hujus criminis non gravantur, sed hoc fieri oportune ad evitandas periculosissimas ex formalitate citationis emersuras circumstantias. Cum memoria Tökölianae et Rákóczianae rebellionis esset recentissima, ac Rákóczius, Bercheniusque et alii, capita nempe ipsa et antesignani secessionis extra regnum in Polonia diversati gratiam vitae et bonorum amplecti recusassent, auxiliaque regis Galliae, hujusque faederatorum et opem circumspectare viderentur. Et sane juxta art. hunc 7: 1715 non quosvis ante citationem capiendos, paenae atrocis criminis laesae majestatis seu perduellionis fore obnoxios, vel inde colligitur: quod lex haec, paenam istam in omnes capiendos non statuat; imo de paena neque tractet et praecipiat. — Quod porro praescribat: ut diversitate casuum eorum, quos in primordio attigit, et circumstantiarum, bona captorum praetermissa etiam sequestratione, hominibus captivis administranda ordinentur. — Supponit scilicet lex ob casus quosdam, capiendos bonorum et capitis amissione plectendos haud fore, velut in nefandum crimen laesae majestatis seu perduellionis haud incidentes, sed de casibus delicti *libri* 2. st. Steph*ani* cap. 51. aut similibus accusatos.

17° Evidentissimum est, legibus nostris duo ista esse distincta: conspirationem scilicet contra regis salutem et huic connexa delicta; ac conspirationem contra dignitatem regis et connexa delicta.

Distinctio ista expressa est in ipsissimis, quae de conspiratione sonant, st. Steph*ani libri* 2. cap. 51. et Colom*anni libri* 2. cap. 6^i^ legibus.

Conspiratio in salutem regis, primordia et semina habet exsecrandi istius criminis, quod in tit. 14. 1^ae^ § 1° laesae majestatis appellatur.

Conspiratio in dignitatem regiam elementa flagitii ejus continent, quod eodem tit. 14. 1^ae^ § 2° et passim in legibus caeteris, gravissimam notae infidelitatis speciem constituit: dum nempe quis se evidenter erigit et opponit contra statum publicum *sacrae* coronae, regiae majestatis et regni.

Nemo porro iverit inficias, ipsa criminis et delicti semina, et elementa minus esse facinus, quam adultum, patratumque nefas et scelus. Ut hoc ipsissimae Stephanea et Colomanniana quoque leges indicant; cum conspirationes istas, minori canonica poena, sola paenitudine, exsolvenda, fine corrigendi peccatoris puniri jusserint.

Art. 9: 1723 evidentem hanc sui cujuspiam erectionem et oppositionem contra statum publicum *sacrae* coronae, regiae majestatis et regni, ut a

crimine laesae majestatis aperte distingvit et notae infidelitatis speciei accenset.

Multo minus ergo criminis hujus ad notam infidelitatis relati elementa, seu primordia, conspiratio quippe contra regiam dignitatem, ex mente legum nefarium crimen laesae majestatis efficit. Adeoque

Cum in casu quoque notae infidelitatis citatio ordinario et consueto juris processu semper observanda sit, neque ullus praerogativa nobilitari gaudens non citatus, nec debito juris ordine convictus in persona aut bonis turbari et damnificari queat ; isthaec porro nullo sub titulo omitti juxta art. 7 : 1715, 5 et 9 : 1723 queant ; patet multo minus quidpiam horum salvis legibus, ratione ejus permitti posse, qui conspirationis contra regiam dignitatem postulantur. Ut enim quis ante citationem capiatur, in vincula conjiciatur et ex his causam dicat suam: pars est paenae ejus, quam leges in atrocis criminis laesae majestatis seu perduellionis evidenter reos statuerunt ; juxta quippe tit. 9. 1ae captivatio et detentio nobilis, absque eo, quin citatus, ordineque judiciario condemnatus foret : prodacti honoris, titulique et libertatis nobilitaris indicium est, vel saltem opinionem excitat. Huic accedit occasione capturae per armatos non accusati solum ; sed totius ejus familiae animis injecta consternatio, subinde in quosvis sanguine, affinitate, necessitudineque quapiam junctos dimanatura, non corporis solum, sed quandoque mentis quoque sanitati exitialis ; propriae porro, sociaeque captivitati calamitates, squallor, pedor, taedium miserabile maestissimae solitudinis ; interdictum cum parentibus, conjugibus, liberis, amicis iis scilicet, qui vita propemodum ipsa chariores sunt colloquium, quin eos vel videndi negata copia, luctus et complorationis eorum reputatio ; angores et periclitationis de honore, vita et fortunis crudelis sensus ; bonorum conspiratio ; sequestrum ; illinc dedecus, damna ; aucta reatus et supplicii adeundi trepidatio ; hinc prostratae tot, tantisque aerumnis, corporis, animique vires et morbi, ingruensque saepe lethum, delirium, furor, mala nunquam penitus eradicanda, reparanda et depellenda ; innocentiae asserendae ista, quae vincula attulerunt, multifaria impedimenta et ineluctabilis nonnunquam, ut in causa vix non praejudicio damnata fieri assolet, difficultas, et quod viro bono summos certe ciet cruciatus, amissa saltem ad tempus fidelitatis erga optimum principem et veri erga dulcem patriam amoris existimatio ac gloria ; multaque alia, quorum ignoratio, magna pars est ejus, qua extra captivitatem in libertate frui licet felicitatis et tranquillitatis.

18o Perplexitas art. 7 : 1715 imo paragraphorum ejus mutua collisio et pugna, nonnisi et tit. 14o 1ae, consentaneisque huic legibus extricari ac dirimi potest ea videlicet ratione : Ut nulla mera conspiratio, criminis laesae majestatis seu perduellionis nomine veniat in judicio ; ut conspiratio praecise in salutem regis, et tunc solum ad atrocitatem criminis laesae majestatis seu perduellionis evalescere censeatur, dum in teterrimos actus tit. 14o 1ae casu, seu §o primo damnatos, evidenter eruperit ; utque adeo nihil minus verbis, menti, rationique art. 7i et parallelarum legum consentiat, quam ut quivis casus cap. 51. *libri* 2. st. Stephani, iique dum adhuc intra elementarem facinoris malitiam subsistunt et delitescunt, truculentiam et faeditatem, mensuramque justam criminis laesae majestatis seu perduellionis obtinere et explere statuantur. Per verba art. hujus 7i , tum alibi passim in legibus denotati casus etc. ad tit. quoque 14. 1ae alludi fiscus regius non negaverit. Certum vero est, non omnes hoc titulo recensitas generaliter sumptae infidelitati

notae species ; sed tantum primum casum citati tituli Verbőcziani, criminis laesae majestatis nuncupatione infamari. Inclarescit proinde cap. quoque 51[i] st. Steph*ani libri* 2[i] non quosvis casus: sed conspirationem tantum in salutem regis, ut semen sceleris tit. 14. 1[ae], casu primo accurrate circumscripti in art. 7 : 1715 spectari.

19° Transeat porro, quod cap 6[i] Colom*anni libri* 2. (quod legem Stephaneam cap. 51[i] *libri* 2. complectitur) rubrica isthaec : »De notis infidelitatis« nigro congruat : tunc evidens est, quod conspirationes Stephanea et Colomanniana legibus interdictae, hisque connexa consensus et non indicationis delicta per art. 12 : 1723 ad paenam arbitrariam delicto conformem, sed prout rubrica sonat, paenis iis, quae art. 10° et 11° sanciuntur, mitiorem reducantur. Id saltem de conspirationibus non in salutem, sed dignitatem tantum regiam negari nequit. Si enim juxta Colomannianae legis rubricam, primordia haecce specifice ita dictae notae infidelitatis, ad casus notae infidelitatis lege quapiam relata esse ponantur : tunc, quia nec art. 9 : 1723 inter casus adhuc notam infidelitatis inferentes, delictum hoc referat, nec art. 10. casibus ante notae infidelitatis, in paenam actus majoris potentiae commutatis, neque art 11[us] casibus prius notoriis, deinceps vero mortis paena puniendis accenseat : prono fluit alveo, conspirationem talem et participationem ejus, sub dispositionem art. 12[i] cadere ; qui reliquos casus per se, et citatis artis non memoratos antehac notorios, mitiori adhuc paena afficiendos praecipit.

20° Iuvat porro advertere ad nomina exsecrandi, et abominabilis illius mali, quod patrantis citatio nulla per amplius requiratur.

Art. 7 : 1715 in rubro appellat istud : »crimen laesae majestatis«. — In nigro : »nefandum crimen laesae majestatis seu perduellionis«. — Mox »atrocem perduellionem seu crimen laesae majestatis«, — dein criminis hujus reos dicit »perduelles« — tandem, »atrocius crimen perduellionis,« supponendo dari minus atrocem *etiam* perduellionem.

Art. 9 : 1715 in rubro ponit : »Crimen laesae majestatis seu perduellionem.« — In nigro : »Crimen laesae majestatis.« — Postea : »Crimen laesae majestatis seu perduellionis.« — Dein, »crimen laesae majestatis.« — Tandem, »crimen laesae majestatis seu perduellionis.«

Art. 49 : 1715 crimen, quod *rebellionem* appellaverat, et cujus capita diaetaliter prosciripta sunt, id ipsum nuncupat : »nefandum atrocis perduellionis crimen.« — In hoc perseverantia rebellionis capita nominat, »legitimi sui regis et patriae hostes perduelles, veraeque libertatis eversores.«

Art. 56 : 1791 id, quod in rubro nominat »perduellionem,« in nigro ubique appellat »crimen laesae majestatis.« Proinde

Leges hae de ista specie criminis laesae majestatis sonant, quae cum perduellione eadem est ; et de ea loquuntur perduellione, quae crimen etiam laesae majestatis merito dicitur.

Vocabulum perduellionis, ut videtur in art. 7 : 1715 primum occurrit, et dein ubique ejus criminis laesae majestatis, de quo hujus saeculi leges praecipiunt, synonymum est.

Unus, quantum constat, art. 3 d*ecreti* 2. Uladislai eam notae infidelitatis speciem, quae praeprimis in comitiis generalibus palam, publice judicabatur, apellat perduellium.

Perduellis veteribus idem erat ac hostis. Duellum enim idem priscis, quod bellum. Vocula *per* habet significationem intendendi ; quasi diceret, nefarium bellum et abominabile. Notio haec quadrat

notioni perduellis art. 49: 1715 usurpatae, ubi »legitimi sui regis et patriae hostes publici« dicuntur »perduelles.«

Non omnis vero hostilitas intestina crimen laesae majestatis seu perduellionis in jure nostro audit. Ita art. 2. Matth*iae decreti* 1 et art. 3 Uladislai *decreti* 2, item 9 : 1723 ac tit. 14. 1ae ad notam infidelitatis, crimini laesae majestatis seu perduellionis contra distinctam referunt sequentes etiam casus : Si quis semet evidenter erigat et opponat contra statum publicum *sacrae* coronae, regiae majestatis et regni. — Inductionem et conductionem quoruncunque hominum ad spoliandum et disturbandum internum regni statum. — Administrationem armorum et tempore belli etiam victualium Turcis et aliis regni hujus aemulis et hostibus.

Consequitur ex his : Quod perduellio novellis legibus illud nefandum crimen audiat, quod committitur per rebellionem talem apertam, publicam et hostilem, quae non sola evidenti sui contra publicum statum *sacrae* coronae, regiae majestatis et regni, erectione et oppositione, per art. quoque 9 : 1723 ad notam infidelitatis reducta absolvitur ; sed in casum etiam primum tit. 14 1ae impingit, violentam nempe personae quoque regiae, ejusque securitatis aggressionem complectitur ; adeoque et 49 : 1715 habet, legitimi sui regis et patriae publicus hostis est perduellis.

Hoc sensu in gratia Sigismundi imperatoris et regis anni 1403 ac in decreto ejus 1o »rebelles, criminis laesae majestatis rei« aguntur ii, qui fuerant impliciti bello intestino illi, sub cujus motibus violentae, ac impiae manus in personam regis injectae, isque captivus eousque detentus, donec fuga elaberetur ; cum Ladislao de Durazzo aemulo regni sui et ejus asseclis de regno et salute suis diu deinde decertaturus. — Hoc sensu praeterito saeculo Zrinyi, Nádasdy, Frangepan, Tököly et reliqui criminis laesae majestatis seu perduellionis rei peracti sunt ; quod bellum civile excitantes et armis quoque rem gerentes, capiti imperatoris et vitae simul nefario et scelesto ausu insidiati fuisse crediti sint. »Excidat illa dies aevo, nec saecula norint postera ; nos nostrae patiamur crimina gentis ; nocte tegi multa!« Tökölius diu jam antea bello civili circumlatis armis, inito cum Turcis faedere et Hungariam omnem spe devorans, molem ingentis Turcici exercitus exscitam[a] suis sedibus, Viennensi urbi sedi imperatoriae circumfundi, illamque acriter oppugnari fecit ; ipse quoque cum multa vi armatorum Turcis suppetias ferens, et ut obsidionem adjuvaret, crebris praeliis cum caesareanis decertans.— Ferale civile bellum Rakóczianum eodem intellectu perduellio dicitur : eo enim desaeviente, saepe magni exercitus rebellium hostiles Viennam usque excursiones faciebant ; suburbia residentiae caesareo-regiae assultabant, aedificia oblectationi et recessibus principis destinata, vivariumque destruentes ad Viennae usque portas ferro et igne grassabantur ; repertusque in aula caesaris quidem est nomine Franciscus Borhus chemicus multorum scelerum causa Romae morti addictus, et intercessione divi Leopoldi imperatoris gratiam vitae a summo pontifice consequi satagens, ob idque in aula imperatoria diversatus, qui non dubitavit Hungaros in suspicionem vocare, quasi candelis intoxicatis vitae magni caesaris et regis nefandas struxissent insidias. Ut historiarum Istvánfii continuator ad annum 1705 narrat.[1] — Hi proinde casus sunt tales, qui componuntur e duobus casibus tit 14 1ae; primo nempe seu crimine laesae majestatis, et secundi casus notae scilicet infidelitatis prima

a) Nyilván elírás ehelyett: exscitam.

[1] Istvánffy, *Regni Hungarici Historia* 1724-es kölni kiadásában, 646. l.

specie ; evidenti nimirum erectione contra statum publicum *sacrae* coronae, regis et regni.

Motus vero intestini, qui absque personae regiae, ejusque securitatis aggressione et violatione erumpunt et grassantur : quia juxta tit 14. 1ae et 9 : 1723 aliasque leges, in sui adversus statum publicum, *sacrae* coronae, regiae majestatis et regni evidenti erectione et oppositione subsistunt, notae infidelitatis nomen retinent. — Hac de causa leges temporibus Verbőczianis dirum alias bellum rusticanum, quibus complures etiam nobiles adhaeserant, notam infidelitatis ubique appellant ; quamvis notio criminis laesae majestatis docente gratia Sigismundi imperatoris et regis de anno 1403 et decreto 1ae de anno 1404 ac tit 14. 1ae legibus ignota haud fuerit. Inde est, quod pacificatio Viennensis tot deinde publicis pactis conventis, diplomatibus et legibus in hodiernum usque tempus sustentata et vallata, simplicem rebellionem, quae principis personam et securitatem violentis ausibus nefariis non aggreditur, non crimen laesae majestatis , sed praecise notam infidelitatis nominat.[1] — Id ipsum in aliis quoque plurimis legibus videre est.

21° Ista legum interpretatio, perduellionis seu criminis laesae majestatis acceptio, per se satis clara et provocatis legibus consentanea, eo etiam commendatur : quod hac ratione collisio ea facile dispareat, quae videtur intercedere inter cardinalem legem art 8 : 1741 vim diplomaticae conditionis habente, ac sacris quoque inauguralibus annorum 1791 et 1792 diplomatibus firmato, explicatam ac art 7 : 1715 et hunc confirmantes 9 : 1723 ac 56 : 1791, qui nempe perduellionis seu criminis laesae majestatis postulatos ante citationem et ordine juris observato convictionem capi oportere praecipiunt.

Perduellio quippe generat statum belli, seu per vim certantium. Status per vim certantium perdurat, donec seu pactis induciis ad tempus intermoriatur, seu facta pace exstinguatur et contumuletur. — Perduelles itaque in flagranti capi intelliguntur. — Et sic non derogatur tit. 9. 1ae et hunc confirmanti art. 8 : 1741, qui jura nobilium cardinalia hoc titulo sancita, ne quidem comitiorum interpretationi, multo minus derogationi vel abrogationi esse obnoxia palam pronunciat.

22°. Leges istae absque controversia deposcunt, ut si crimen atrox criminis laesae majestatis seu perduellionis per fiscum regium evidentibus documentis non probetur, reus conventus illico libertati restituatur, fiscus vero regius a terribili tali actione simpliciter amoveatur.

23°. Illae ipsae leges nullatenus admittunt, ut crimine laesae m*ajestat*is seu perduellionis non probato, eodem instituto accusatus et captivus, notae infidelitatis specifice ita dictae reus agatur, tum quod titulos actionis tantopere inter se discrepantes, permutare juri scripto et consuetudini fori e diametro oppositum sit, actioque, quae precise capiti 51° st. Stephani *libri* 2di, nec non 7 : *1*715., ac 56 : *1*791 superstruitur, ac factum subversans, crimen laesae m*ajestat*is seu perduellionis appellat, in actionem notae infidelitatis, quae titulum hunc unica assummere et tit. 14. 1ae ac art. 9 : *1*723 inniti deberet, transformari neutiquam possit, sed de ipso jure naturae ac praescripto art. 26 : *1*729. actione non probata, reus de plano absolvendus sit ; tum vero quod cardinalia jura nobilium requirant, ne illi, etiamsi notae infidelitatis accusentur, e vinculis causam dicere cogantur.

[1] Az 1606-os bécsi béke 30. §-a.

24°. In casu quoque criminis laesae majestatis seu perduellionis praeter hoc, quod ante citationem captura ejus, contra quem evidentes et sufficientes adsunt probationes, fieri possit, ordo juris adaequate observandus est; neque enim quidquam leges praeter unicam libertatem reo convento adimere voluerunt, atque adeo prout citatio legalis e vinculis necessaria est, ita omnia defensionis adminicula integra esse oportet, ita, ut nulla peculiaris praerogativa fisco regio subnata sit per rei conventi captivitatem, quae dictante art. 7 : 1715 unice ad evitandas periculosas e citationis formalitate emersuras sequelas fit.

25°. Neque processus contra criminis laesae majestatis seu perduellionis postulatos iis invitis summarius esse potest. Art. quippe 56 : 1791 causas has a causis notae infidelitatis prorsus non distinguit; art. vero 5 : 1723, qui inter pacta conventa numerari potest, expresse praecipit, ut in causis etiam criminalibus aut notam infidelitatis de jure municipali Hungariae inferentibus, nullus praerogativa nobilitari gaudens, non debito juris ordine convictus in persona aut bonis quoquo modo damnificari possit. Tit. perinde 75. 2ae in processibus ob notam infidelitatis coram ordinariis judicibus agitandis, formam omnem processus ordinarii ac quaevis juris remedia obtinere docet.

Quod antiquitus juxta hanc legem, aliasque superius provocatas, dum crimen perduellii, ut tum appellabatur, in comitiis generalibus cognoscebatur et definiebatur, juris remedia, effectum sententiae judiciariae sistentia admissa non sint, id nihil obest. Nam ibi seu absolutio seu condemnatio et proscriptio lege publica fiebat, quae talia forensia effectus sui inpedimenta non admittit, sed lege itidem mutari et sufferri debet.

Nec dici potest ordinarium talem processum donatarios et non fiscum regium observare obligari, nam hanc distinctionem leges ignorant et praeter extraserialitatem causae fisci regii ex nota in genere, proinde crimine etiam laesae majestatis motae, nullo prae causis donatariorum privilegio gaudent. Actionesque fisci regii hujusmodi crimen ita persequuntur, ut ex eo jus in bonis delinquentis sibi enatum asserant. Tit. porro 75. 2ae de cognoscendo et judicando in publicis regni comitiis crimine notae infidelitatis tractans sumit casum, ubi hujus criminis accusati bona jam cuipiam collata fuerant statuitque non admissis convicto juridicis remediis donationem regiam executioni demandandam esse.

[V] 26°. Fassiones reorum conventorum et conplicum, confrontationesque, si aliae probationes desint, crimen praesertim adeo atrox edocere non possunt. Neque leges et consuetudo praesertim quoad nobiles admittunt. Quae porro hac quoque in parte mens art. 56 : 1791 causas criminis laesae majestatis et notae infidelitatis ad ordinaria judicia revocantis, sit, liquet ex istis humanitatis principiis, magni ejus auctoris, quae in codice criminali Hetruriae § 27° manifestavit, ubi in quocunque casu, in quibuscunque circumstantiis, ob qualecunque delictum, etsi atrocissimum fuerit, omnes probationes sic dictas privilegiarias absolute interdicit.

Facti genuinam qualitatem, quod vel minima circumstantia variat, adaequate cognoscere indeque etiam ea, quae accusatis opitulantur, solicite depromere, indispensabile est advocatorum reos conventos defendentium. officium. Ad qualitatem autem facti, quantum fieri potest, determinandam universa acta processuum contra eos, qui conflatae execrabilis cujuspiam socie-

tatis arguuntur, perlustrare ac inde quae usui forent, consignare necessum est. Id enim vel ipsa societatis et criminis conplicitatis notio exigit, particularesque contra singulos reos institutae et levatae causae ad unum idemque integraliis processus corpus pertinent.

Vel ex iis porro actis, quae videre hactenus licuit, non pauca depromi possunt, quae facto longe aliam speciem inducunt, quam quae prima fronte adparebat. Ita dominus abbas Martinovics Viennae fassus est, quod Ss. S. M. nihil metuendum habeat, si ille mortuus fuerit, quia omnis infortunii culpa in eo solo resideat. Itaque protulit profusis ubertim lacrimis ac editis seriae poenitentiae signis. Pollicitus est, se institutum utriusque praetensae societatis deinceps descripturum.[1]

Dominus Hajnoczy non id, quod verba scelestorum cathechismorum prae se ferebant, intendi e verbis *domini* abbatis Martinovics conclusit. Idem prodit e fassionibus et allegatis *domini* Szent-Márjay.

Hoc ipsum reus hicce conventus tam fassionibus suis, quam apologia sub A asserit.

His nefarios hosce cathechismos reprobantibus abbas Martinovics respondit, mense Septembri cathechismos hosce mutatum iri.

Refert porro dominus Szent-Máriay se et reum huncce conventum incoepta Martinovicsiana damnantes proposuisse abbatem Martinovics mense Septembri, quo se Pestinum venturum dixerat, permovere, ut ab ausibus hisce absisteret ; sique pertinaciter proposito inhaerere velle deprehendissent, serenissimo principi palatino aut excell*entissi*mo d*omi*no judici curiae regiae eumdem et rem totam deferrent.[2]

Haec et similia e conplicum quoque fassionibus, quas paucas conspicari hactenus datum est, prodire observantur, unde perspicitur, ex omnibus contra omnes et singulos processuum actis plura depromi posse, quae defensioni rei hujus conventi et aliorum maxime erunt proficua.

Neque aequitas admittit, ut reorum conventorum, conplicumque fassiones, allegata ac quaevis processuum adversus eos motorum acta, adversum eos et non etiam pro iis valeant.

Nisi itaque praemissa sufficiant ad amovendum ab actione fiscum regium, reumque conventum libertati restituendum, quamvis cathechismos in actione denotatos infames et nefarios connexaque ei scripta et acta toto animo aversetur, jurata tamen fide et conscientia adactus petit universa non tantum abbatis Martinovics, qui caput audit, sed et reliquorum, qui directores nuncupantur et descendentium quoque fassiones, allegata et quaevis contra eos decurrentium processuum acta communicari.

Declarat simul documenta apologiae rei hujus conventi sub A adnexa, cum cautela receptionis et parium substitutionis advoluta esse ; ac si e re fuerit, ea, quae alleviamini rei hujus conventi inserviunt, e petitis quoque actis depromenda inducendi et praeterea ea universim, quae juris sunt, addendi facultatem reservat. 4ª Apr. *1*795.[a)]

a) A dátum a védőügyvéd sk. írása.

[1] V. ö. 48. l.

[2] V. ö. 113—114. l.

d.) Pro fisco regio.

[I.] Si oratio longa et si caetera bona, per taedium et nauseam vim persuadendi amittit et fere inutilis evadit, quanto magis amittit vim probandi dissertatio prolixa-ambigua, confusa, concordi legum spiritui et harum interpreti consuetudini dissona, imo contraria.

Quis sit genuinus legum de crimine laesae majestatis ac perduellionis aliisque notoriis casibus aut delictis perlatarum sensus et intellectus? — leges exprimunt, judices et juris-consulti norunt. Novo commentatore hic opus non est.

Omnis, quam assistens advocatus prolixa verborum copia conscripsit, violentis detorsionibus ac arbitrariis illationibus contexuit, ad rem non pertinentibus historicis narrationibus vestire et sententiis ac exemplis variorum authorum illustrare voluit, legum combinatio, per quam personalem nonnisi regis aggressionem et apertam ac hostilem rebellionem pro crimine laesae majestatis ac perduellionis statuit, elementa vero et primordialia ejus sementa, uti conjurationem contra salutem regis et regni, cogitationes sceleratas, sermones impios, scripta nefaria, concitatoria et ad seditionem perturbationemque salutis et tranquillitatis publicae provocantia caligine noctis tegere et ad lenem art. 12 : 1723 dispositionem classemque passualistarum retrudere nititur, uno ictu confoditur isto art. 7 : 1715 §° ut

»amodo imposterum quemcunque regnicolarum in unam aut alteram nefandi criminis laesae majestatis seu perduellionis speciem et casus, quosvis tum in st. Stephani libro 2. cap. 51, tum alibi passim in legibus patriis denotatos committere et incidere contingeret,« etc.

Clara, sancta et salutaris est isthaec legis dispositio, quam dum assistens advocatus sugillat, limites legalis et convenientis defensae, quae eidem integra fuit et est, excedit.

Quis enim eidem sub exquisito verborum nitore, sub pulchro laudium in domum Austriacam speciose congestarum pallio, per quas thesim illam defendendo, quod in subversionem sanctione diplomatica stabiliti throni regii conspirantes impune dimittendi sint, plus detraxit, quam auxit contra positivam legis dispositionem, juxta quam pro publicae tranquillitatis conservatione et quietorum ac bonorum patriae civium tutamine de crimine laesae majestatis ac perduellionis suspecti et praesumpti ante citationem incaptivari possunt ac debent ; factum principis vellicare et jus incaptivandi tam ex lege, quam ex hinc profluente supremo majestatico jure, avita item regni praxi ac consuetudine eidem competens in dubium vocare admisit? Quis extraordinariam pro ratione moderni tantum temporis concessam de securitate publica sollicitudinem ad futuros casus vim exempli non habituram credere? et quis a clementia et justitia principis et aequitate judiciorum meliora sperare jussit?

Quid demum denotant illa assistentis verba : »Ipse art. 7 : 1715, qui obsoletam hanc legem ecclesiasticam e mortuis (recte ne an erronee, dubium est) quasi excitat, de sanctione poenali tacet.« — An arguitio erroris et cavillatio legislatorum cum legali, justa et convenienti delinquentis defensa juncta est?

Seu haec et similia propria assistentis advocati inventa, sive nefors eorum, qui hodie dum etiam in statu libertatis oberrantes factum et crimen

actionale aut minuunt, aut dementiae adscribunt, aut simpliciter explodunt, sicque tacitos nefandae hujus causae patronos agunt, suggestiva consilit sint ; attentionem eminentis hujus regii judicii omni ex parte exiguunt. Ea quaestio est, an talia in publicis tabulis tolerari possint? ex quibus sera etiam posteritas facile concludat, assistentem advocatum defendendo paulo minus dixisse, ac ipse principalis dixit, scripsit et egit.

Non hic de legibus jam institutis, sed secundum illas judicandum est.

[II.] Iam ad propriam invinculati *incatti* apologiam sub A : Ignoscet assistens advocatus fisco regio, si hanc praevia legum et ratiociniorum complicatione mitiorem esse dixerit.

Iste enim fassionem Viennensem equidem revocat et annullat, sed sciens, quod eam ac contenta ejus coram judicio legali confirmaverit, factum neque hic negat, prout nec negare potest, sed eo duntaxat excusare et qualificare contendit, quod cum spiritu reformationis a Martinovics adoptato vitia, turpes abusus eradicare et regnum, quod nunc ob suam insufficientem sibimet ipsi incohaerentem constitutionem unum e pauperrimis Europae provinciis est beare et provisoriae ac arbitrariae regiminis formae, quae praeter haereditariam domus Austriacae successionem nihil fixi et firmi habet, aliam substituere voluerit.

Qualificata seu verius confessio haec nova, quidquid contra salutem et dignitatem regis, convulsionem*que* et perturbationem status publici excogitari potest, totum ideoque paucis crimen laesae ma*jestat*is ac perduellionis continet et absolvit.

Actum esset non tantum cum salute et tranquillitate publica, sed et ipsa physica et morali nationis existentia, si adversus regem et regnum directa istiusmodi molimina non a voluntate et intentione, sed a tristi nullam amplius medelam recipiente eruptionis effectu metienda forent.

Omnis, quae contra regiam ma*jestat*em et simul statum publicum dirigitur conjuratio et conspiratio eundem habet revolutionis ac rebellionis finem ac scopum, sicut comminatio incendii incinerationem, quae licet non subsequa*tur*, morte tamen damnatur. Et si hoc pro manutenenda privatorum fortuna, quid statuendum, dum de salute totius universi, regis quippe et regni conservanda et vindicanda agitur?

Palatium sancti regis denudato ense subintrans, novae tantum novi regis electioni locum facere voluit. Invinculatus autem *incattus* cum sibi adhaerentibus (ni providentia divina obviasset) in via libertatis et aequalitatis excidium regis, cleri ac nobilitatis, in via autem republicano-aristocratica subversionem throni regii et exterminat*ion*em sanctionis diplomaticae conclusit. An ergo ille, an hic gravius deliquit?

Iam ab olim in codice juris script*um* fuit, quod illi, qui libertatem patriae et nobilitatis violare non reformidat, libertates regni in patratis malis suffragari non debeant : quomodo ergo suffragari possunt conjurat*ion*em propaganti et semina ejus in execrandis et pestifera lue infectis cathechismis longe certiori tramite et nisi detectio facta fuisset, infallibili cum successu disjicienti et disseminanti invinculato *incatto*?

Apertae hostilitati contraria vis obviare ; sed massae millionum epidemia libertatis et aequalitatis corruptae, quae, ut Hajnoczius in libro De Subsidiis scripsit, ductore nacto, in momento assultum facere potest, nulla peramplius vis resistere potest.

Luget hoc actutum Gallia, in qua reformationis spiritus monarchiam et aristocratiam debilitavit. Anarchica vero et crudeliter fuso multorum cen tenorum millium sanguine conspersa libertatis et aequalitatis arbor funditus delevit, et ad luctum in saecula duraturum praecipitavit.

[III.] Sed quid multis opus, ubi conspiratio manifesta, hujusque per occultam societatem et perniciosos cathechismos secuta propagatio adest? et ubi acta et facta loquuntur? — quibus subnectit hic sub nº 9º binas invinculati *incatti* literas,[1] in quibus nisum et molimina anni 1794 jam annis 1790 et 1792 praeliminariter insinuavit, et nationem Hungaram omni excogitabili injuriarum et calumniationum labe maculavit et una, quis semper fuerit et sit quasi in speculo exhibuit. Demum pro coronide sistit hic sub nº 10mo literas genitoris invinculati *incatti*, quem perversis suis libris aeque corrumpere tentabat.[2]

[1] Az egyik Laczkovicsnak volt ezredtársához, Szily Ádámhoz (V. ö. 322. l. 3. jegyz.) szóló dátum nélküli levele, 1790-ből, melyet azon való elkeseredésében írt, hogy az országgyűlés nem emelt szót az uralkodónál a Graeven-ezred tisztjeinek ügyében. »... Még emlékezetet sem kivánok többé a'magyarról, — írta benne — mert az én szemem előtt gyalázatosabb nemzet ennél nem lehet. — A' bor és asztal mellett, meg ott a' hol senkitül nem félhet, a' magyar nagy magyar, de kellyen fel asztaltúl, közelítsék a' veszedelemhez még a' czigány és zsidónál-is félénkebb nemzet. ... Már tsak meg várom az ország gyűlésnek ki menetelét, ... és magától a' fejedelemtül kérni fogom a' szabadságot, hogy ezen gyalázatos nemzetet, mellynek külső, 's belsőségit leg kissebb portzikájig meg ösmértem, az ő maga szennyiben a' világ elében terjeszthessem. Mind egy huron pendül,'s tsak a' papját és maga hasát hizlalhassa, Huszti, Szegedi Corpus Jurisát, melyben gyalázatos bátortalanságinak magvai gyümöltsöznek olvashassa, már azt gondollya, hogy a' világi társasághoz szükséges kötelességinek eleget tett, és mindent tud. A' gyűlölés annyira ment bennem, hogy a' gyomrom keveredik, ha tsak beszélleni hallom is, és első magát elől adandó alkalmatossággal magam lennék az első, ki mint a' tsirkéknek fejeket venném, 's egy más után ölném. Még tsak annyi bátorságok sem volt, hogy dolgunkat merték volna elől hozni ; 's ámbár tudva vagyon nálok, hogy minden dolgoknak kezdői ők valának, 's még is olly szamarak, gaz emberek voltak, némellyek közöttök, kik azt mondották : *peccavere peccavere*, 's *Crucifigét* kiabáltak. No eszibe juttatom én a magyar nemzetnek az ő tselekedetit úgy, hogy még a világ lesz, el nem fog rólla felejtkezni, s meg mutatom a' módot melly szerint bánnyon a' fejedelem ezen gyalázatos nemzettel. A' mi vesztünk hadd huzza az egész országnak vesztit maga után, 's azt szeretném, hogy még annyi föld sem maradna az országban, a' hová tsak láb nyomot is tenni lehetne, 's kivánnám, hogy országa fel dulásának hamvai lehetnének az én koporsóm is, ha mink veszünk, veszszen az ördög atta gyalázatos nemzete ; mert e' hasonló a' sereg disznóhoz midőn röfögéssel a' vályura hajtyák, hol a' moslékkal is jó lakik. Ezt kellene a magyar nemességgel is tselekedni, mert ez valósággal pondus inutile terrae ; és honnan veszi eredetit? azon rablók s tolvajoktúl, kik idegen országból éhség miatt erre költözvén országot foglaltak, 's mint tolvaj, 's lator, űzött, fosztott, rablott, rontott, pörköltt ; szép eredete valósággal a' magyar nemességnek! 's ebbül akarja minden szabadságát, privilegiumát deriválni. De hiszen, nem adok tíz esztendőt nékie, hogy ennek-is vége lészen, s a föl fuvalkodott nemes nem lészen egyébb ország lakos 's polgárjánál « — A másik levelet öccsének, Laczkovics Lászlónak írta 1792 dec. 29.-én. »A' magad baja leg kissebb, — olvassuk benne — de az enyimek nagyok ; nékem egy egész országgal, clerussal, mágnás etc. birkoznom kelletik ; már meg-is untam a' sok utálkodást, mert tsuppa szamarakkal vagyon a' dolgom. Még tsak képzelni-is nehéz, mi féle rosz emberekkel vagyon a' dolgom, kik egészlen nyakamat szegni akarták, de a' kiknek reménlem, mint emberséges ember, a' ki gyermekségemtül fogvást a' voltam, én fogom nyakokat szegni . . .« — V. ö. 514. l.

[2] Laczkovics Imre dátumnélküli levele fiához, Jánoshoz 1792-ből. Ebben többek közt így ír : »Expressus által küldöt leveledet az két könyvel vettem, hertelen most meg nem olvashattam : hanem mivel írod leveledben, hogy el vagyon tiltva, innend itéletett teszek, hogy nem bötsülletes munka lészen. Adgya az Isten hogy az írás ne törje nyakadat és ne tegyen egész Ország gyülölségében, az melly miat soha előmeneteled

Sed nonne haec etiam contemnenda, aut ad summum sub censuram articuli 12 : 1723 revocanda sunt?

[IV.] Ultimo relate ad assistentem advocatum id adhuc insinuandum est, quod licet processum hunc a 5ª Martii detentum nonnisi 4ª currentis remiserit, tamen sub finem combinationis suae non tantum abbatis Martinovics, qui caput audit, sed et reliquorum descendentium fassiones, allegata et quaevis processualia acta secum communicari petat. Quod est evidentissimum studiosae illius protractionis, quae eidem innata ac publice nota est, testimonium. Ad quod pro hic et nunc id solum reposuisse sufficiat, quod una sit conspiratio, unum idemque corpus delicti ; in quod qualiter quis inciderit, (fassione Martinovicsiana caeteroquin cum eodem jam communicata) assistens hic scire non debet. Factum quisque suum prout agnoscit, ita defendit. Tantum criminis unitas, sed nullus seu fassionum sive causarum istarum ad invicem nexus est.

Salutis publicae conservatio nec moram, eo minus protractionem sub specie defensae patitur. Publica et privata omnium felicitas gladii severitatem exposcit et exemplum inclamat. Ideo petit, ut supra, die 9ª Aprilis 1795.

e.) Pro reo convento.

[I.] Brevitas, quam materia, non charta praefinit, in allegando per advocatum incatteum custodita in tantum est, in quantum gravitas, quae post hominum memoriam coram ordinario regni hocce judicio disceptatur, causae indulsit. Officium, quod agenti jurata fides injunxit, praestare, nisi in angustis, minutioribusque causis non potest brevitas. Modum verborum in ejus, qui capitis et fortunarum acquiritur, atrocisque adeo criminis accusatur, defensione tenere, difficile nimis est. Si quid eatenus peccatum esset, id vim argumentis non demet apud exc. hoc tribunal, quod quotidianis testatur documentis, quam magnam justitiae partem esse, patientiam judicis semper statuerit. Si quid porro non satis clarum, digestumque isthic deprehendatur, ne id quidem coram tanto judicio causae ipsi officiet, leges secundum senium [?] earum citare, expendere, conferre et sic verum earum sensum indagare, in materia adeo, quae Dei est gratia, insueta et rara naturalis ordinis nec importunum fuit.

Cumque inputationem absolvat ille syllogismus, cujus propositionem unam lex, alteram factum, conclusionem vero sententia constituit ; legum disquisitionem primam esse oportuisse res ipsa indicat. Hanc insuper habere ac per transennam quasi fugitivis oculis perstringere advocato non magis integrum est, quam facti controversiam totam quantam soli judicio ex instrumentis enucleandam et dirimendam committere, eidemque obtentu modestiae suae duplicatum laborem facessere. Ista legum conbinatio et interpraetatio in reliquorum etiam qui gravi hocce munere defendendorum aliorum reorum

nem lészen. Irod hogy most vettél Bécsbül levelet, és hogy személlyedet kivánnya a Fölség ; ez mind hazugság, és valamint eddig szerentséd kereséssére tsaltál ki pénszt töllem, ugy mostis eszt az modot veszed föl, de ennekis végének kölletik lenni, volt statiod meg nem bötsülted, mind iskolában járó gyermeket hogy én asztallal tartsalak, aszt esküszöm Istennek, nem tselekeszem ; gyalázat Pesten egy kávéházbul másikba mennyi, edgyet jobban mint másikat gyalázni, rágalmazni, másoktul ehetettlen nevet viselni . . .« — V. ö. 486. l. 21. pont.

conventorum una defunguntur, allegatis conspicitur ; singularitas ergo quaepiam, supervacuam ac invisam eam non reddet.

Facti qualitatem e processuum, qui adversum reliquos etiam sociati criminis nefandi incusatos fluunt actis, ut colligere velit, advocatum rei hujus conventi, non studium protelationis, sed sacrata juratae fidei sedes conscientia inpellit. Unitas ipsa, cujus postulantur criminis, nexum causarum isthic partialium arguit. Abbas Martinovics caput quidam directores, reliqui descendentes nefariae societatis in ipsis actionibus statuuntur. Ipsemet actor fiscus regius adjuncta et specificas conspirationis circumstantias in allegatis suis haud recenset et probat, sed horum intuitu processum Martinovicsianum provocat. Hunc videre totum hactenus non licuit, fassiones quaedam duntaxat Viennenses Martinovicsianae ostensae sunt.

Testatur Deum advocatus rei hujusce conventi, eam se, quam imbecillitas virium admisit, adhibuisse industriam, ut defensionem quo otius et quo accuratius adornatam dare queat, neque processum a 5ª Martii usque 4am Aprilis ille detinuit. Apologia rei conventi sub *A* per se pro se elaborata monstrat, pluribus post 5am Martii diebus eum hunc habuisse processum. Ab eo circa 12am Martii transiit in manus magnifici d*omi*ni proto-notarii, fervebant tunc negotia, ut fieri assolet, vergente ad finem juris cursu accumulata, quae et magnifico d*omi*no referenti et advocatis multiplicia adtulerant inpedimenta, ne secreta eorum, quae scire intererat, in domo protonotariali communicatio cito confiteri posset, affecta dein advocati hujus sub aequinoctium valetudo, multiplicesque, quae moram excludebant, labores, conatum agendi interpellarunt. Describendis porro apologiae rei conventi sub *A* et allegatis advocati ejus aliquot dies insumti sunt. Non uno porro die apud reum conventum, quicum communicandis erat processus, haesit. Accedit, quod processus quoque alios, qui ob multuplicitatem numeri et laboris non nisi successive et sensim prodire e directoratu possunt, quorum copia hactenus facta est, quantum per angustiam temporis fieri poterat, perlustrandi fuerint, ex iisque depromenda, quae ad defendendum reum conventum plurimum, ut patebit, conferunt.

Formam porro processuum criminalium contra nobilem inprimis, etiam execrandi criminis laesae m*ajesta*tis incusatum, praeter hoc, quod e vinculis causam dicat, ordini juris esse attemperandam, 56 : 1791 ac 5 : 1723 deposcunt. Art. 7 : *1*715, 9 : *1*723, 26 : *1*741, ea quoque expressa ex ratione conditi, ut innocuis patriae civibus securitas procuretur, id etiam intendunt, ut incusatis et captivis defendere se se satagentibus tempus, omniaque subsidia egalia concedantur, iique observato juris ordine sufficienter auditi judicentur.

Ipsa porro praxis criminalis ad principia moralis sapientiae revocata exigit, justam procedendi formam et requisita defensae media eo accuratius in criminalibus praesertim hujusmodi causis attendi et observari oportere, quo gravius est, non fortunarum praecise, sed etiam vitae, honoris et libertatis discrimen adire. Quove difficiliorem reddit defensionem captivitas, vires animi et corporis frangens, facultatem ea, quae tuitioni proficua sunt, disquirendi adimens, necessitudineque junctorum officia ac auxilium arcens. Quod itaque reo convento octavo circiter antehac mense capto, in causa 2ª xbris *1*794 levata, tuendo non integras tres hebdomades dum prima defensae fundamenta strueret advocatus hicce, multis praeterea praepeditus inpenderit, id eidem vitio verti non potest.

Pondus, nervum, sensumque allegatorum introspicere ac pro sui merito aestimare aut insuper habere excelsorum judiciorum potestatis est. Innocentiam certe eorum pervidebunt.

Delicti substantiam, speciem, gravitatem, proinde quantitatem et qualitatem discernere, anve factum errori vel ignorantiae? culpaeve vel dolo? originem debeat definire, inter delicta porro consummata et non consummata distinctionem facere, ac non consummata an intra merum conatum substiterint? vel attentata? aut etiam jam inchoata sint? solicite dispicere judicem teneri, seu impunitatem ille pronuntiet, seu poenas justa mensura dispenset, non modo juris prudentia criminalis, aeternis naturae principiis superstruenda, sed et constitutiones patriae statuunt, cujus insigne documentum in st. Stephani libri 2di cap. 35o et 51o inter se collatis, nec non art. 9., 10., 11., 12., anni 1723 cum tit. 14. 1ae aliisque legibus conparatis visitur. Hunc art. quoque 7 : 1715. spiritum inesse superiora quoque arguunt.

Reum huncce conventum ne quidem st. Stephani libri 2di cap. 51um violasse fiscus regius probat.

Iuvat tamen quaerere, an praemissa inputationis principia permittant, ut illi, »qui contra regis salutem et dignitatem quolibet modo aliquid conspiraverint, aut conspirare aliquid tentaverint, seu tentanti scienter consenserint, vel si quis hujusmodi aliquem noverit et probare valens non indicaverit,« istam atrocis sceleris mensuram attigisse judicentur, quam explevissent tunc, si nefaria, quae conspiratione tali destinantur, facinora reipsa perpetrassent? Eademque poena plectendi essent? Caeterum, quae de conspirationibus libri 2. st. Stephani cap. 51o notatis, quae porro de cogitationibus malis, impiisque sermonibus ex parte rei conventi allegata sunt, ea provocare sufficit.

Cogitationes ipsas pro delictis summi non posse inter axiomata juris criminalis censetur, neque ulla lex contraria obverti potest.

De sermonibus in genere impiis ac sacratissimis quoque principibus injuriis nihil novi, nihil quod spiritui legum, quodve principiis in ipsa alma universitate Viennensi per illustrem Sonnenfelsium publice traditis et typis vulgatis, adversetur, dictum esse conperitur.

Scripta nefaria, ad seditionem perturbationemque salutis et tranquillitatis publicae provocantia, concitatoria, quo intellectu sub dispositionem art 12 : 1723 cadere allegatum sit? repetere operae pretium non est.

Dum in verum et genuinum art. 7 : 1715 sensum advocatus rei conventi inquirit, manet intra limites legalis et convenientis defensionis, neque legem illam sugillare dici potest.

Thesim talem, ut qui in subversionem sanctione diplomatica stabiliti throni regii conspirassent, inpunitatem consequantur, advocatus rei conventi ne cogitatione quidem unquam concepit, multo minus in allegatis suis usquam commemoravit, tanto porro minus affirmavit et defendit.

Dum rei conventi advocatus ex rationibus illic adductis infert capturam rei conventi ante citationem reatus ejus evidentiam non ostendere, consequenter non praejudicatam se se causam tueri, clementiamque et justitiam Ssmae Sae Mtis ac aequitatem excelsorum judiciorum melius sperare eumdem jubere, nihil certe quod homagiali erga sacratissimum ac augustissimum principem fidelitati et devotioni ac sincerae profundissimaeque venerationi haud consentiret, seu cogitavit, seu scripsit. Imo spem conceptam advocati incattei ipsemet fiscus regius confirmat, dum ad eorum ante citationem capturam,

qui criminis laesae majestatis seu perduellionis postulantur, suspicionem et praesumtionem sufficere affirmat.

Laudes istae, in quas amore reverentiae et admiratione sacratissimorum augustissimorumque principum inardescens advocati hujus animus erupit, non sunt fictae, non fucatae, neque tales a quibus decor aut involucrum allegatis quaereretur, neque etiam adulatione ulla corrumpuntur, cum a fidelissimo subdito in loco et apposite dicantur ; quae quamvis augustae magnitudini et gloriae, toto orbe, tot saeculis celebratae nihil adjicere queant, spiritum tamen legum, quae sub eorum justo et pio regimine conditae sunt, animo subjiciant st. Stephani libri 2i cap. 51um, in Colomanni libri 2i cap. 6um deinde transcriptum, legem fuisse ecclesiasticam, ex qua forum spirituale judicabat ac anathema, excommunicationemque poenitentia peccatoris seria expiandam irrogabat, ista, quae in hanc rem adducta sunt, dubitare non sinunt. Hanc ab usu dudum ante annum 1715. recessisse sunt, qui affirment, usu non vigentem legem mortuam seu obsoletam appellare nihil vetat. Nonne loco cap. 35. st. Stephani libri 2i in art. 1715 provocetur? Donec contrarium ostendatur, dubitare licet, dubitatione quippe ista, quae ab arbitrio agentis haud dependet, consequenter liberis actionibus, quae inputationem reciperent, accenseri nequit, peccare moraliter est inpossibile, neque legislatores erroris arguuntur ; quamvis et ii homines se se esse meminerunt, nihilque a se humani alienum esse existiment ; articulos concipientes, aut scribas, vel typothetas saepe in hoc genere humani quid esse passos, errores citationis legum priorum per posteriores in corpore juris non infrequentes ostentant.

Ea, quae quantitati et qualitati facti et criminis actionalis determinandae subserviunt, disquirere, proponere ac judicio exc. tabularum substernere sanctum et indispensabile advocati agentis est officium. Nullosque se nosse coram Deo profitetur, qui crimen actionale exploderent, nefandaeque hujus causae tacitos patronos agerent, naturam atrocis criminis laesae majestatis seu perduellionis in legibus scrutari et indagare, sensaque eatenus sua inter se conferre, obligationis uniuscujusque regnicolarum, qui leges, quibus subjecti vivunt, nosse ac intelligere obstringuntur, est, ut scelus foedum inceptu, foedum exitu, abominari intimis quisque sensibus asuescat. Communicatis consiliis, quantum brevitas temporis admittit, advocati, quibus defensio reorum conventorum delata est, agunt.

Fidem se terrae principi debitam hac quoque in causa tuenda intemeratam, integerrimamque servasse, hocque spiritu animatum perpetuo egisse advocatus rei hujus conventi optime sibi conscius est ; quid igitur isthic occurreret, quod in publicis tabulis tolerari non posset? Quod scandalum crearet? Quod vel remotissimae suspicionis cujus piam labem ei aspergeret, excogitare ille prorsus nequit ; ac ut ne quisquam sinistram quampiam de se opinionem animo suo illabi patiatur, jure suo postulat.

Summam erga majestatem regiam venerationem et fidelitatem, ab hacque divelli nescium amorem patriae a teneris unguiculis animo ejus instillatum, ipsa annorum accessione augeri semper ille sensit ; peculiaribus quoque gratitudinis igniculis excitatus, ut qui antiquae qua fruitur nobilitatis suae instaurationem, augusto beneficio magni imperatoris et regis praeterito seculo antenato suo obtigisse, nunquam non meminisset.

Confidit proinde agens hicce, quod magnificus dominus causarum regalium director pro sua aequanimitate et benevolentia, opinionem quamvis sinistram, quae deproperata et non satis fors clara pro reo hoc convento

allegata injicere poterant, deponere, conatibusque subinde aegrotantis hujus advocati favere dignabitur. Interim non inutile fuerit expendere, an si exc. judicia legem st. Stephani *libri* 2i cap. 51. recte in actione criminis laesae ma*jesta*tis seu perduellionis citari judicaverint, factum rei hujus conventi genuinum legi isti applicari possit?

[II.] Factum e benevolis reorum conventorum fassionibus, quas legere advocato huic licuit, tantum et tale prodit:

Abbas Martinovics Viennae in copiosas solutus lacrymas,[1] editisque poenitentiae aliis etiam signis dicit: Quod S. M., illo moriente, nihil quod vereatur habeat, in eo enim solo omnis infortunii causa resideat. Quod nefarii utriusq*ue* cathechismi, regularumque instituti et quae connexa sunt, prout et detestandae, quae ad regem Hungariae inscribitur epistolae, quam ex ephemeridibus Gallicis Moniteur dictis desumtas esse finxerat, ille ipse auctor exstiterit. Quod a morte Gyurkovitsii, quem initio aestatis anni 1793, Societatem Reformatorum nominatam, occaeptasse asserit, tam ejus quam hujus alterius Libertatis et Aequalitatis nuncupatae Societatis moderator seu director idem ille fuerit. Finem detestandum catechismorum nunc demum detegit, seque ad nefarios hosce ausus injuriis, quas se accepisse opinatur, provocatum narrat, planum seu institutum utriusque societatis se in carcere descripturum recipit, quid reliquis processus contra abbatem Martinovics actis, ac inprimis defensioni ejus per se pro conscriptae nisit? — advocati reorum conventorum hucdum ignorant.

Mysteria ergo ille sua, usque Viennensem hanc confessionem callide obtexit; eaque reum huncce *conven*tum, aliosque, quos se directores adoptasse refert, etiamnum latent. Ista quippe, quae ii ab abbate Martinovics accepta enarrant, praecipua in parte diversa plane sunt, videlicet Josephus Hajnóczy in sua Viennensi Germanico idiomate scripta confessione, rem ab abbate Martinovics haustam ita narrat, opinionique suae ac assertis pluribus argumentis fidem adstruere satagit.[2] Quod nimirum persuasum ei fuerit, verum scopum cathechismorum et regularum instituti nequaquam eum fuisse, neque etiam esse potuisse, quem scelerata eorum verba loquuntur, aut tremenda fisci regii actio inputat. Crediderat ille, ut ait, molimina Martinovicsiana non alio dirigi, neque aliud ex iis consequi posse, quam ut mentibus, affectionibusque diversi status et conditionis hominum, elaterium quoddam subdatur quo inpellente, nobilitas universa, phantastico, ut ille loquitur, cathechismorum terriculamento perculsa, periculum sibi ingruere autumet, ac inde concepto jurium alias amittendorum metu promoveatur, ut lege futuris comitiis perferenda, ignobilibus quoque in Hungaria existentiam quampiam largiatur. Utque inter alia, in iisdem comitiis justae preli libertati lege itidem publica caveatur, vel ea ex ratione, ne inquieta alias ingenia, per censuram constricta, ad hujusmodi, similesque clancularios cogitata sua propagandi modos prorumpant, nihil vero minus cogitari se se credidisse, neque quidquam se se cogitasse, quam ut revolutio contra Ss^mam^. Regiam M^tem^ et regnum excitetur, patriaque flammis involvatur et caedibus tumultuque misceatur, dicit se brevi perspexisse, ambos hosce cathechismos effectu carituros; neq*ue* ultra secundum propagationis eos gradum, quantum ille conperit, processisse.

[1] V. ö. 48. l.
[2] V. ö. 93. s köv. l.

Szent-Mariay porro tam fassionibus benevolis, quam allegatis per se pro se concinnatis, edisserit,[1] quamnam ei opinionem abbas Martinovics, aulici consiliarii dignitate et depraedicatione gratiarum divi imperatoris et regis magni Leopoldi secundi abusus indiderit, de reformatione quapiam in regno Hungariae per augustissimum adhuc eumdem principem cogitata, affirmavit pariter cathechismos per ipsum eumdem dictatos, non eo esse conparatos, ut in effectum eant, sed eos colligendis duntaxat, uniendisque omnis status et conditionis regnicolis inservire, menseque Septembri anni ejusdem 1794 mutatum iri. Quis vero finis reapse societatum istarum fuerit? Inquit Szent Mariay: Deus et Martinovits noverit. Szent-Mariay brevi in eam cogitationem venerit, inprimis capitanei Laczkovics conjecturis confirmatam, quod abbas Martinovics veros fines, in quos ejus aliorumque opera abuti vellett, celaret, unde dolum malitiamque subesse suspectans, cathechismos, postquam eos cum domino Szulyovszky communicasset et recepisset, excusserit, firmiterque proposuerit mense Septembri anni 1794 abbatem Martinovics Pestinum, ut condixerant, venturum persuadere, ut ab incoepto desisteret ac initiatos etiam, quosvis ab eo abduceret, si vero ille in proposito pertinaciter perseverare conperiretur, eumdem serenissimo principi palatino, aut excellentissimo domino judici curiae regiae denuntiarent. Quod ille alios quoque, ut cathechismos aboleant, monuerit, iique id se facturos spoponderint, negat denique objecta in actione crimina, vel meditari se sustinuisse.

Ladislaus Szabó et Gerson Fodor confessiones Hajnoczianam et Szent Mariayanam firmant suis fassionibus, quod nempe Ladislaus Szabó ad Gersonem Fodor professorem Körösini adierit mense Iunio, aut sub initium Iulii 1794, dixeritque existere in Hungaria quosdam sub latomurariorum nomine latitantes, qui velint, ut regia dignitate et nobilium juribus salvis, bona venerabili clero adimantur.[2]

Haec nimirum ille, ut ipse fatetur, ab Hajnoczio et Szent-Mariaio hi vero a Martinovicsio acceperant.

Mense, ut aiunt, Iunio aut Iulio ineunte, Ladislaus Szabó Gersoni Fodor ista aperuit, ante itaque captivitatem abbatis Martinovics; imo hoc adhuc caesareo regia gratia et consiliarii aulici axiomate conspicuo.

Szulovszkiana et Francisco Kazinciana fassiones idipsum praestant; peculiari candore et sinceritate narrant isti, quod Szent Mariay, qui litteras Hajnoczianas cum Cathechismo Reformatorum Szulovszkio attulerat, repetitim et serio affirmaverit ambobus hisce, quod cathechismus iste nefariis suis verbis aenigma quodpiam tegeret, cumque execranda ejus convicia ac calumnias detestandaque monita et scopum, quem prae se ferebat, cum horrore aversarentur et damnarent, Szent Mariay identidem regesserit et asseruerit, Szulovszkium et Franciscum Kazinczy rem adhuc intelligere non posse, venturumque mense 8bri quempiam, qui universa isthaec interpretaretur, rogavit porro frequenter Franciscum Kazinczy, ut Pestinum veniat, suaque hac in re sensa scripto consignet; genuinum finem et sensum scriptorum istorum, tunc tandem edocendus, quod de viris, quorum conjunctio virtute attineretur, credi non possit, eos nefarium et in injustum finem assequendum sibi proposuisse, unicus, qui hactenus sciretur scopus foret, ut nationi elaterium supponatur, quo illa se e torpore excuti sentiat.[3]

[1] V. ö. 109. s köv. l. és 516. s köv. l.
[2] V. ö. 387. l.
[3] V. ö. 345. s köv. l.

Haec scilicet Szent Mariay ac etiam Hajnoczy per abbatem Martinovics, crimini, quod Viennae examinatus tandem confessus est, speciosa nomina praetexentem, tum adhuc sibi persuaderi passi erant, haec etiam aliis persuadere contendebant.

Verum Kazinczy cathechismum et connexa, quae descripserat, ipse etiam excussit, neque propagari tentatae societati ille aut Szulovszky nomina dederunt.

Colloquium Szent Marjayanum cum Szulovszkio et Kazinczio, Hajnocziánaeque literae, quibus Cathechismus Reformatorum transmittebatur et reliqua captivitatem Martinovicsianam itidem praecesserunt.

[III.] Rei conventi proinde fassionibus coram *incl.* tabulari deputatione expromtis ac apologiae ejusdem sub A fides adjungitur fassionibus Hajnocziana, Szent-Marjayana, Ladislao-Szaboiana, Fodoriana, Szulovszkiana, Francisco-Kazinczíana, ipsiusque abbatis Martinovics Viennensi, in quantum communicata est, quibus fassionibus apologiaque suis, reus conventus atrox actionale crimen a se amolitur ac ubique ita disserit, ut cui arcana ista, quae abbas Martinovics postquam captus foret Viennae coram commissione manifestavit ignota penitus fuerint, cuique os ille alio prorsus fuco sublinere voluerit, nempe Vienna Pestinum veniens abbas Martinovics reumque conventum accedens affirmavit pululare in Hungaria etiam certam societatem revolutionalem, quam jam ille suae majestati detexisset, eam nempe intelexisse videtur, quam in fassione sua Viennensi initio aestatis anni 1793 sub directione Gyurkovicsiana incepisse perhibet. Ad hanc indagandam communicavit dictus abbas occultae Societatis Reformatorum Catechismum cum signis, asseruit dein, quod reprimendae et suffocandae huic societati aptatus foret Cathechismus alter Aequalitatis et Libertatis, quem tum reo convento dedit cum certis signis, regulis et institutis. Ajebat porro id intendi, ut sub hac collisione opinionum scilicet reformatio Leopoldina dicta, quam idem abbas anno 1793. reo convento dictaverat, ac in qua, ut idem abbas adstruebat, ambae partes conquiescere possent, introduceretur. Iustum, salutare immutabileque esse ille ubique sub A declarat, ut augustissimae domus Austriacae haereditaria successio in regno Hungariae aliisque provinciis aeterna sanctionis pragmaticae fundetur basi. Finesque reformationis Leopoldinae nuncupatae abbas Martinovics istos ut sub A reo huic convento descripserat, quod medio ejus thronus regius non solum non eversus, sed roboratus exstitisset, huicque splendor et majestas, nobilitati suus verus honor, corpori legislativo sua auctoritas, executivo sua dignitas, provincialibus et districtualibus administrationibus suum decus, nationi sua jura, nexus proprietariorum bona possessionaria tenentium cum usu-fructuariis et subditis, certis, fixis conpetentibusque limitibus defixa, limitata et restituta fuissent ; clerus et ecclesiasticus ordo ad primitivum canonicum statum reductus (omnia sunt apologiae sub A verba) et reliqua, quae de justitiae administratione, legum civilium et criminalium perfectione, artium, commercii, agriculturae, scientiarum flore ac gratuita bonaque juventutis educatione sub A reus conventus disserit. In horum nexu sumenda sunt ea etiam, quae fiscus regius allegatis suis inseruit, sed quae ab eo, quem reus conventus sub A defixit scopo, dimota esse videntur.

Cathechismos hos et scripta quaedam reliqua reus conventus cum nemine praeter Ioannem Szlávy communicavit, sed cum hoc quoque ea ratione, ut ipse

Szlávy in benevola fassione in processu contra eum n° 3° signata refert,[1] ut modum qualiter concitandae revolutionis cujuspiam nunquam ei narraverit. Unde auget*ur* fides eorum, quae sub A et in benevolis fassionibus reus conventurs coram *incl.* tabulari deputatione prolatis eatenus affirmat.

Ex ejusd*em* Ioannis Szlávy fassione colligitur, universa haec reum con*ven*tum eo directa per abbatem Martinovics existimasse, ut opiniones ad futura comitia praeparar*e*ntur, idque indigitant puncta et instructio pro deputatis ad futuram diaetam conscripta.

Sed et ab hoc incoepto, ut sub A et in provocatis fassionibus affirmat, reus conventus destitit, ac ideo nepoti quoq*ue* suo, quem secretorum horum participem fecerat, scripsit, ut ab omni propagandorum cathechismor*um* incoepto desisteret, revolutionemque vel cogitatu inpossibilem esse repetitis vicibus asserere auditus est. Scripta quoque omnia abolevit.[2]

Illeque Szent-Marjaio, ut hic ipse fatetur, conjecturis suis inprimis persuasit, abbatem Martinovics monstri quidpiam alere, finesq*ue* ad quos horum opera abuti vellet dissimulare, simulque cum Szent-Mariaio proposuit mense Septembri abbatem istum ab incoepto dimovere, secus eumdem deferre.

Facto, in quantum fieri licuit, e quibusdam quorumdam, qui incusantur fassionibus ita quadamtenus enucleato, videndum, an corpus delicti atrocis criminis laesae m*ajesta*tis seu perduellionis heic deprehendi queat? Hanc absolvit nulli dubio obnoxia, sed evidentissima delicti existentia. Absq*ue* probato corpore delicti, neque confessionem incusati ad inputationem sufficere et legum patriarum mens est et primaria juris cujusvis criminalis principia tenent. Sexcenta quippe exstant exempla eorum, qui lucem perosi propria sua incusatione necem sibi insontes parere ac invisas projicere animas laborarunt.

[IV.] Quales autem criminis probationes praesenti etiam in causa sint idoneae, immortalis memoriae divus imperator et rex in codice criminali Hetruriae §° 27° ut prioribus allegationibus attactum est, docet: qui in. delictis etiam atrocissimis, in quibuscunq*ue* circumstantiis sic dictas privilegiarias probationes ideo interdixit, quia cum eaedem semper irregulares sint, adeoque injustae, in nullo cogitabili casu admitti possunt; in omnibus enim delictis veritas iisdem mediis exquirenda est, ideo si haec media in uno duntaxat casu ad veritatem inveniendam apta non sint, sequitur eadem in nullo equidem casu apta esse posse.

Dispositio et mens legum patriarum eadem prorsus est, nempe art. 26: *1*729 in causis criminalibus quibusvis absque exceptione ulla, probationes longe evidentiores, testesque exceptione majores ac in civilibus causis requirit.

Tit. 9. partis 1ae ordinem juris quoad nobiles in omnibus citra omne discrimen, causis observari *prae*cipit. Titulum hunc art. 8: *1*741 confirmat ac diaetali quoque interpretationi eximit.

Summam praeprimis evidentiam ad id, ut poena irrogari possit, in causis criminis laesae m*ajesta*tis et notae infidelitatis leges patriae exigunt. Ideo tit. 14. 1ae atroci crimini laesae m*ajesta*tis ista nefaria accenset facinora, quae infandum scelus aut inchoatum aut consummatum absolvunt; quaeve ipsa facti evidentia adeo constant, ut flagitiosissimum malefactorem, vel inflag-

[1] Erre és a következőkra ld. *Iratok* 83. sz.; v. ö. Laczkovics megjegyzésével, 478. l.

[2] V. ö. 86. l. 2. jegyz.

ranti deprehensum vel manifestis testimoniis revincendum supponant. In casibus notae infidelitatis id ipsum denotant verba illius tituli §° 2° et 3° evidenter § 4° publice §° 6°, 9°, 10°, dum fuerit evidenter convicti.

Ipse articulus 7 : *1*715 criminis laesae ma*jesta*tis seu perduellionis reos pronuntiat eos, vel qui in flagranti actuali crimine deprehendentur et capiuntur et aut capi nequeuntes, ejusmodi criminis articulariter (id est lege peculiari contra illos dictata rei palam et manifeste ut Berchényius et Rákoczius art*icu*lo 49 : *1*715.) habentur et declarantur, vel qui in judicio secundum leges patrias convincuntur.

Istam juris ordinis observantiam et probationum evidentiam summam in causis criminalibus etiam notae infidelitatis art. 5 et 9 : *1*723 deposcunt.

Art. denique 56 : *1*791 causas criminis laesae ma*jesta*tis et notae infidelitatis ad ordinaria judicia revocans, nullum inter duas has species discrimen facit.

Commissionum et delegatorum judiciorum exempla art. 10 : *1*681 et 56 : *1*791. nulla in parte observari admittunt.

Codicem criminalem, qui instar consilii servire potest, legibus his et principiis esse attemperatum credi par est.

Stat itaque inconcussum accusato necessitatem inponi non posse, ut adversum se fateatur ; spontaneam vero ejus confessionem claram, adaequatam, solidam, judicialem et constantem esse oportere, neque tamen vel talem absq*ue* corporis delicti ejus, quod actio persequitur, evidenti existentia et comprobatione imputationi judiciariae istius criminis locum facere.

Stat inconcussum, quod testimonium fassionesque eorum, qui societatis et conplicitatis delicti accusantur et quidem in casibus quibusvis, etiam art. 7 : *1*715 designatis, contra accusatum probandi vi careant; pro accusato vero valeant; cum probationes, quae delicto docendo ineptae sunt, ad reatum amoliendum impunitatemque, aut mitiorem animadversionem decernendam efficaces sint, cum his eatenus connatum jus praesumtionis innocentiae, donec quis nocens esse probetur, robur adjungat.

Corpus delicti, evidentia nempe atrocis criminis laesae ma*jesta*tis seu perduellionis tit. 14. 1ae gratia Sigismundi imperatoris et regis de a*nno* 1403 ac decreto ejus 1° nec non 49 : *1*715. clare descripti, non adest, neque fiscus regius detestandum tale scelus vel attentatum, eo minus inchoatum, multo adhuc minus consummatum, seu in actione, seu in allegatis affirmat, juxta autem legum combinationem, obscuritas, ambiguitas et perplexitas art. 7 : *1*715. ex ista clara et determinata lege dirimenda est. Ut aequitas corrigat id, in quo lex propter generalitatem deficit. Interim : si per inconcessum daretur, cap. 51um st. Stephani regis casum quemdam execrabilis criminis laesae ma*jesta*tis seu perduellionis conplecti ; aut si consentaneo huic legi Stephaneae instituto procedere*tur*, tunc defensioni rei conventi suffragabuntur ista etiam, quae tamen cum cautione a prioribus defensionis principiis et argumentis non recedendi dicta sunt, scilicet

[V.] 1°. Abominabiles sti cathechismi impias detestandasq*ue* adeo, ut sine horrore ne quidem legi possint, contra sacro sanctam optimi principis personam augustamque domum Austriacam contumelias et criminationes continent, conatumq*ue* contra statum publicum sacrae coronae regiae ma*jesta*tis et regni erectionis loquuntur ; quantum tamen agens advocatus observare potuit,

conspirationem contra ipsam salutem sacr*atissi*mi principis non intendunt, dirum nempe conatum atrocissimorum scelerum, quae titulus 14. 1ae et cum eo proxime provocatae leges sub criminis laesae majestatis seu perduellionis execrando nomine complectuntur, fovere et consiliari non conperiunt*ur*.

2° Auctorem nefariorum cathechismor*um* et connexorum cum iis scriptorum abbas Martinovics se se esse profitetur, idque actio et allegata quoque fisci regii adstruunt, corpus ergo delicti eatenus, quodcunque demum illud esse statuatur, illi praecise tribuendum est.

3° Nulla legali probatione demonstrat fiscus regius, quod reus c*onven*tus eo, quem actio et allegata fisci regii asserunt, animo et scopo cathechismos et reliqua quorum Martinovicsius auctor est scripta, eo dictante descripsisset et recepisset. In tanti autem criminis imputatione conjecturae et illationes probandi virtute haud pollent. Si quid in fassionibus conplicum contra reum c*onven*tum nefors occurreret, id attendi, ut visum est, non potest. Ast

4° Quatenus veritas eorum, quae reus c*onven*tus Budae coram *incl.* deputatione sub nris 5°, 6°, 7° et 8° in sui defensionem fassus, quaeve in apologia sub A huc faciunt, confirmatur, prout observatum est, confessionibus ipsiusmet abbatis Martinovics Hajnocziana, Sz*ent* Mariajana, Szulovszkiana, Francisco Kazincziana, Ladislao Szaboiana, Fodoriana, imo etiam Szlaviana ac eorum, quorum fassiones et processus agens hicce perlustrare non potuit ; eatenus ipsamet fisci regii producta reo huic c*onven*to praesidio sunt.

5°. Liquet ex his simul sumtis, quod abbas Martinovics nefarios fines, quos in captivitate tandem palam fecit, reum c*onven*tum, aliosq*ue* solicite celaverit ; ac sub specie illa, quam reus c*onven*tus sub A clarius explicat, eidem illuserit. Consequenter manifestum contradictionem involvit, ut reus c*onven*tus in execrandam istam, quam actio describit, societatem cum Martinovicsio, aliisq*ue* coivisset. Nefarii quippe isti fines, quos jam captus abbas Martinovics, vindictae quasi studio se consectari voluisse, in fassionibus cum advocatis captivor*um* communicatis aperuit, reo convento et reliquis accusatis prorsus fuerunt, imo nunc quoque sunt incogniti. Ab his toto, quod ajunt, caelo distant fines sub. A commemorati ac fassionibus tam hujus rei conventi Budensibus, quam reliquor*um* indigitati. Atqui societatis cujusvis essentia est, consensus plurium in eumd*em* finem. Proinde ubi plures diversum quisque finem intendunt, ibi nullam existere societatem evidentissimum est. Proinde

6° Delicti hujus, qualecunque demum illud sit, quasi videlicet detestandam, quam actio circumscribit societatem cum Martinovicsio reus c*onven*tus contraxisset, evidentia non tantum non probatur per fiscum regium, sed vel conjectura et suspicio eatenus fiscalibus quoque plurium processuum instrumentis confutatur, corpus itaq*ue* tale delicti intuitu rei c*onven*ti nullum prorsus exstat.

7° Quod Martinovicsianum hocce molimen eos, quos actio percenset, fines, ut dicitur, intenderit et fors assequi potuerit, id pro delicto adeo inprimis atroci reo convento inputari non potest. Nam

a) Tit. 82. 2ae adeoq*ue* lex tit. 14. 1ae[1] crimen laesae ma*jesta*tis accurate definienti coaeva, casus praeter intentionum et facto quopiam emergentes veluti contingentes, agenti imputari vetat, ea ex ratione, quod de futuris contingentibus non detur determinata veritas ; hac non data, non datur

[1] A *Hármaskönyv*ben.

delicti adversum eum evidentia, intuitu cujus id, ut casus contingens evenit; corpus ergo delicti ad hunc neutiquam pertinet.

b) Imputari idem tit 82. 2ae praecipit casus non contingentes, quando nempe deliberate et ex praeconcepta malitia facinus aliquod patratur aut patrari procuratur.

c) Hanc rectae rationis principiis consentaneam imputationis regulam tit. 14. 1ae ut animadversum est, in casibus criminis laesae majestatis et notae infidelitatis custodiendam esse nusquam non in oculos ingerit. Hanc, ut ostensum est, leges tam priores, quam posteriores exigunt. Iurisque criminalis sanae moralitati attemperatae dogmata inculcant.

d) Ista imputationis norma si insuper habeatur, quae erit ista bene animatorum patriae civium, contra ipsa judicia securitas, quam etiam art. 7 : *1715*, 9 : *1723*, 26 : *1741* et 56 : *1791*. manifeste intendunt et natura, finisque bonarum legum poenalium, judiciariique criminalis ordinis deposcit.

e) Multo ergo minus possibilis malae consequentiae crimini praesertim actionali verti possunt, trium caeteroquin est, a posse ad esse non valere consequentiam.

f) Error ac ignorantia dolo alieno injecta consensum in scelestos fines et secuturos nefors effectus excluserunt, qui potuisset reus conventus in eam, quam captus demum abbas Martinovics revelavit intentionem ejus consentire, cum hic illius menti praestigias veluti objecit, ut rem multo aliter conciperet, quam ex ejus fassione jam nunc ea deprehenditur?

8° Factum itaque rei conventi cum abbate Martinovics substitit in ignorantia et errore per dictum abbatem injecto; resque ita tum adhuc erat comparata, ut et prudentissimum potuisset fallere, splendebat ille abbatiali et consiliarii aulici dignitatibus, conspicuis nimis gratia, qua apud tres sibi succedentes augustissimos principes valuisse ferebatur, quamque ipse mirifice depraedicabat insigniis, versari dicebatur in aula caesareo regia, quis igitur vel suspicari potuisset, sacerdotem tot titulis augustissimis principibus obstrictum, nefarios, quos post capturam prodidit ausus meditari? Familiaritas ne ergo ejus conscientiam meditati sceleris de reo convento reddet opinabilem? Is ille apud aulam esse credebatur, cujus gratiam, multi expeterent, indignationem vererentur; infelixque, quod sub A adumbratur factum, reum conventum apud aulam supplicem, patrocinium ejus ambire coëgerat. Si hoc crimen est, neque a consciis, amici vel clientes ejus discernentur, multorum sane innocentiae justa existimatio periclitabitur. Si ille sapientissimis principibus, sagacissimisque eorum administris tamdiu probitatis specie potuit illudere : quis in reo convento tantum acumen ingenii, tantam prudentiae vim desideraverit, ut technas iis mire implicatas repente subolfaceret et pervideret.

9° Ut ut specioso, prouti sub A refertur, reliquorumque reorum conventorum fassiones indicant, fuco molimen, quod parari affirmabat, abbas Martinovics obduxerit; reus tamen conventus fraudem subodoratus, omnem animum propagandae societatis, qualiscunque illa foret, abjecit; Szent-Mariajumque suis conjecturis ut idem persentisceret adduxit, praeter Ioannem Szlávy suum ex sorore nepotem, nemini cathechismos et connexa scripta communicavit; ac huic etiam opinionis instar, ut pro casu erupturae nefors prout abbas Martinovics asseruerat revolutionis, opiniones haberet sibi notas; sed et hunc brevi, ne quid propagaret, monuit, eumque sibi pariturum cre-

didit. Abbatem Martinovics, ut his ausibus repudium remitteret, ac alios etiam ab iis abduceret mense Septembri permovere ; secus denuntiare proposuit, ut provocatae rei conventi aliorumque fassiones indicant.

Non officit his, si quid contrarii in fassione Viennensi occureret. Illa enim ob consternationem ex recenti captivitate non usquequaque spontanea, coram inconpentente examinante prolata, haud conpleta, neque judicialis et ut sub A revocata, omnem contra reum conventum vim probandi amisit.

Ionnis Szlávy, vel cujuscumque ullius reorum conventorum fassiones, quatenus apologia sub A, fassionibusque rei conventi contrariarentur, velut conplicitatis accusatorum testimonia, ad imputationem nihil ponderant.

Ujfalusianum sub n° 7° attestatum adversum sinceram narrationem rei conventi sub A et sub n° 7° attendi prosus nequit, est ille crisibus iis, quae sub A conspiciuntur, obnixius, est accusator, qui 6ª demum Octobris 1794, dum jam reus conventus in captivitate gemeret, monitus, ut id faceret, prodiit, adeoque ex mente art. 26 : *1*741 rei conventi contrapars et qui ad probationem accusationis, ut art, 7 : *1*715 poenam effugiat, obstrictum se sentit ; adeo*que* contra jus ipsum naturae, art. quoque 41 : *1*723 vallatum, sibi ipsi testimonium praebet. Ac si, quod salvis legibus fieri nequit, ut testis consideraretur ; singularis non authenticatus, et ab authenticatione ob superiora arcendus.

Corpore dein delicti non exstante, ne propria quidem confessio ad illud imputandum quidquam confert.

10°. Si quid errore et ignorantia lapsus deliquit, culpae, non sceleri adscribendum, cui leges in actione provocatae, titulusque actionis applicari prorsus non possunt.

11°. Vitia et peccata reliqua, quae fiscus regius in actione et allegatis in reum conventum conjicit, apologia sub *A* ejusque documentis diluuntur et absterguntur ; et hoc reparandi solum honoris gratia : illa enim crimen laesae ma*jesta*tis seu perduellionis, ne si probarentur etiam, ullatenus esse, dubitari nequit, cumque atrocis hujus delicti evidentia nulla adsit, illud his criminationibus aggravari implicat. Ita praeterea pleraque ista a natura conparata sunt, ut eum, si cui insint, ipsa inertia et mollitia ineptum reddant, ad aliquid audendum brevibus Gyaris[1] et carcere dignum. Et cum e malae educationis corruptela pleraque ea proficisci consueverunt, naevos vero teneris adhuc pectoribus incoctos ac accessione aetatis adultos eradere, immane quantum foret difficile, in imputatione gravitatem delicti ista minuerent potius, quam augerent, atrocitate vero poenarum in eos, quorum ob educationem peccaminosam aegroti sunt animi, statuendarum futurae aetati parum consuli, exempla omnium temporum docent ; nisi ipsa emendetur educatio, accinendum perpetuo erit. Damnosa quid non imminuit dies aetas parentum pejor avis, tulit nos nequiores, mox daturos progeniem vitiosiorem. Iis demum praeceptis ruenti in pejus saeculo cum successu occurritur, quae poëta canit : nil dictu foedum, visuque haec limina tangat, intra quae puer est, procul hinc, procul inde puellae, lenonum et cantus pernoctantis parasiti. Maxima debetur puero reverentia. Si quid turpe paras, ne tu pueri contempseris annos ; sed peccaturo obsistat tibi filius infans. Ipse Iesus Christus corruptionem morum et saeculi puniendi alacritatem retentare potius, quam acuere oportere

[1] Sziget az Aegei-tengerben. A rómaiak ide küldték számkivetésbe a gonosztevőket.

innuit, cum Iudaeis mulierem sceleris, lapidatione ex lege Mosaica plectendi, incusantibus reposuit: qui e vobis absque peccato est, ille primum in eam lapidem conjiciat.

12°. Epistolam sub n° 9° quod attinet: illa tremendam criminis laesae majestatis seu perduellionis actionem nec generat, nec adjuvat, sitne copia haec ex alia copia vel ex originali depromta? — non constat. Si a reo convento processit, privato, non ea intentione, ut in publicum profluat, scripta mansisset in tenebris, nisi nunc in lucem invito reo convento fuisset protracta, instar cogitationum est, quae legis ullius poenalis humanae objectum non sunt. Honorato militi et jam jam altiorem militiae dignitatem adituro, ob consortium demeriti alieni exauctorato, fortia facta, vulneraque ac labores exantlatos et frequentia quae adierat belli pericula animumque et habitudinem militandi recogitanti, ope omnium ac etiam paterna fere, ut sub n° 10° destituto, tot calamitatibus expressae voces asperiores miserationem potius quam indignationem excelsorum judiciorum excitabunt. Vituperia, laudes, irae militantium iis impetibus generantur et reguntur, qui dum in hostes feruntur, fortitudinis nomen et gloriam obtinent, hos quo magis aegritudo animi e tot infortuniis concepta auxit, eo minus in malam partem accipiendi sunt. Vicit caeteroquin jam pridem invidiam inclita natio Hungara, tot coronatorum quoque capitum ac inter ea augustissimorum quoque principum suorum justis encomiis celebrata; quaeve proterva quaevis et contumeliosa scripta, typis vulgata, sub ipsis comitiis patientiam ejus lacessentibus, gloriae sibi inveteratae secura, magno animo despexit; ac quia nullam contra eum, qui nationi Hungarae maledixerit peculiarem legem rogavit, neminem hoc titulo fisci regii actione pulsari voluit.

Quae de colluctatione sui cum regno, clero, magnatibus etc. scribit, quod de lucta calamo exercita, intelligat, vel ista satis indicant: »már megis untam a sok utálkodást.«

13°. Litterae genitoris sub n° 10° minus adhuc actioni fisci regii subserviunt. Prohibitorum librorum, qui qui fuerint non ostenditur, lectio et alteri communicatio, ne alteri quidem poenali actioni locum et alteri communicatio, ne alteri quidem poenali actioni locum dat. Aerumnarum rei conventi istum cumulum, quod fatigata jam tum paterna bonitas, severis adeo querimoniis beneficium suum comitata fuerit, litterae hae loquuntur, commiserationemque provocant.

Caeterum ne quid, quod defendendo reo huic convento proficuum est, intermisisse argui queat advocatus eius, id quod prius petiit, humillime petere cogitur, *reservatis reservandis*.

Praemissis ipse invinculatus *incattus* sequentia, ut sub NB. subjunxit: Ad §um: »Cathechismos hos et scripta quaedam« etc.[1] induci debet; projectum constitutionis pro regno Hungariae, sive reformatio Leopoldina, quam *incattus* et Szentmáriaio et Szlávio describendam dederat, et quam abbas Martinovics eidem dictaverat, tanquamque projectum introduci desideraverat; et *incattus* hujus introductionem, non vero cathechismorum inculcaverat; sed nepos ejus vel oblitus eorum fuerat, quae *incattus* dixit, vel *incattum* non bene intellexit.

Puncta instructionis pro diaeta sunt etiam ab abbate Martinovics dictata et non per *incattum* compilata.

[1] Laczkovics megjegyzése a védő által az 472. l-on írottakra. (A megjegyzések Laczkovics sk. írásában csatolva a mellékletekhez NB jelz. alatt.)

f.) Pro fisco regio.

Litteram sub nº 9º in origine advolvit.[1]

In probam vero ejus, quod Catechismum Societatis Reformatorum et cum germano suo fratre Ladislao Laczkovics communicaverit, fassionem recenter elicitam sub nº 11º adnectit.[2]

Denique, ut desiderio ipsius invinculati satisfiat, exhibet planum novae pro Hungariae constitutionis per abbatem Martinovics ante adhuc fundatas actionales societates cum invinculato *incatto* communicatum et inter acta Szlávyana repertum sub nº 12º.

Per hoc vult invinculatus *incattus* remonstrare, quod in eo regia dignitas manuteneat*ur*. Sed exhinc nullum pro eo surgit argumentum; imo crescit agg*r*avium.

Quia planum hoc excepit Cathechismus Reformatorum, omnem regiam dignitatem ac haereditariam successionem tollens. Iste fuit adoptatus et disseminatus; alter mansit tantum in idaea et charta. In illo rex nullus; hic pictus masculus. Caeterum fundamentalis et avita constitutio in utroq*ue* convellit*ur*.

Unde, quia planum etiam hoc, velut in praeambulo suo summe concitatorium, si ad lucem prodivisset, idem laesae m*ajestat*is ac perduellionis crimen in autores et promotores suos derivasset, invinculatus *incattus* provocatione ejus id tantum manifestavit, quod spiritu reformationis et revolutionis semper plenus fuerit. Ideo prioribus inhaeret et petit deliberari!

g.) Pro domino reo convento.

[I.] In continuationem eorum, quae pro hac parte hactenus inducta sunt, adnectit literas rei conventi sub D et E, quibus ille ea, quae punctis 12º, 13º dicuntur robur addidit; et quae defensioni causae deserviunt juxta seriem numerorum, qui pagina 50ª occipiunt et 56ª desinunt,[3] subjungit sequentia:

14º. Esto per inconcessum, judicali interpretatione art. 7 : *1*715 in odium rei conventi explicaretur, attamen tunc quoque dum a reatu et poena criminis laesae m*ajestat*is seu perdeullionis liberabit i g n o r a n t i a l e g i s p o s i t i v a e adeoque f a c t i, illaque ante sententiam jud*iciar*iam prorsus i n v i n c i b i l i s. Scilicet

a) Ipsemet fiscus regius in plerisque processibus affirmat; quod ante annum *1*715 casus cap. 51[1] st. Steph*ani libri* 2[1] nunquam crimen laesae m*ajestat*is seu perduellionis, aut vero notam infidelitatis constituebant. Et prout poenae non distinguebantur inter se casus criminis laesae m*ajestat*is et specifice sumtae notae infidelitatis, ita crimen laesae m*ajestat*is iis detestandis attentati, inchoati aut consummati. Criminis actibus patrari duntaxat potuerit,

[1] V. ö. 478. l. 12. pont.

[2] Laczkovics 1795 ápr. 16.-i kihallgatásának jegyzőkönyve, melyben beismeri, hogy öccsével, Laczkovics Lászlóval megismertette a kátét. »Dedi Catechismum Reformatorum, — vallotta — sed non eo fine, ut is in societatem recipiatur, quia nec signa, nec regulas cum eo communicavi, verum ut tantum sibi cavere possit, si talia loquentes audire . . .« V. ö. 486. l. c. pont.

[3] 454. s köv. l.

quos tit 14. 1ae casu primo circumscribit, quodve specifice dicta infidelitatis nota, hodiedum iis exteriis violentis flagitiis et non sola cap. 51i *libri* 2i st. Stephani transgressione, committatur, quos post tit. 14. 1ae art. 9 : *1723* eloquitur.

b) Id vero, quod fiscus regius in actione et allegatis suis affirmat, sed quod superioribus refellitur, quasi casus cap. 2i *libri* 2i st. Stephani art. 7 : *1715* ad atrocitatem criminis laesae m*ajestat*is seu perduellionis evexisset, perspici non potest. Nam, si art. 7 : *1715* intendisset casus criminis laesae m*ajestat*is seu perduellionis multiplicare, intentionem hanc suam claris verbis effari, novosque delicti execrandi casus diserte describere et determinare non intermisisset, expresseq*ue* indicasset, quod casus Stephaneae hujus legis ac quinam specifice ex iis, deinceps criminis laesae majestatis seu perduellionis nomini et poenae subsint. Non vero dixisset: et casus quosvis tum in st. Stephani libri 2i cap. 59o tum alibi in legibus patriis passim denotatos etc. Indispensabile quippe legis poenalis officium est, ut delicti cujusvis, eo magis omnium in societate civili gravissimi, nomen, naturam et poenam distinctis, perspicuis, expressisq*ue* verbis seu terminis, quod ajunt terminantibus, exacte definiat ; neque interpretationi ulli locum relinquat. Legislatio Hungarica tam antiquior, quam recentior normam hanc sollicite ac sancte semper observavit, ut cap. 35. *libri* 2. st. Steph*ani*, Math*iae decreti* 1i art. 2., Uladislai *decreti* 2i art. 4, tit. 14. 1ae, art. 9 et 49 : *1715*, 9, 10, 11, 12: *1723* commonstrant. Omnes istae leges in oculos ingerunt, quod legislatio Hungarica prorsus non patiatur, ut criminis laesae m*ajest*atis seu perduellionis et notae infidelitatis casus per interpretationem extensivam, argumentationesque ac consectaria peranalogiam ac e generalitate verbo*rum* elicita inferantur, non vero e claris, uti jacent, legis verbis cognoscantur. Odiosae itaque hujus legis atque adeo strictae interpretationis verba ad ea, quae ibi non dicuntur et non exprimuntur, ratiocinando porrigere, esset regulas bonae interpretationis et leges ipsas patrias migrare ; atrocemque adeo poenam sine lege, imo adversus legem aut saltem dubia lege dubitante conscientia dictare, atque adeo contra finem hujus legis, quae bonorum quoque patriae civium tutaminis et tranquillitatis gratia condita est, in innocuos quosvis terribilem anxietatem et horrorem diffundere.

Atqui certum est, quod art. 7 : *1715* nusquam dicat et praecipiat, ullos casus vaga generalitate Stephaneae hujus legis indigitatos, in posterum criminis laesae m*ajest*atis seu perduellionis nomen et poenam habituros. Et prout nulla verba, ita nec ratio et mens legis illius ullatenus intendunt, ut casus veteres foedi hujus criminis recenseant, hisque novos adjiciant ac poenam definiant. Sed dum cap. 51um *libri* 2i st. Stephani art. hicce citat et alias etiam leges indigitat et verba et ratio docent, eam esse legis mentem, ut ultra eos casus, quos tit. 9. 1ae et art. 14 : *1687* complectuntur, pro securiori tranquillitatis publicae ac bonorum patriae civium tutamine, plures adhuc designet, in quibus nobiles ante citationem et convictionem capi possint.

In verbis: criminis laesae majestatis seu perduellionis et casus etc: particula *seu* denotat legem velle, ut perduellio crimini laesae m*ajest*atis aequipolleat; velle porro, ut particula *et* a crimine perduellionis seu laesae m*ajest*atis, casus quosvis capitis. 51i. *libri* 2i st. Steph*ani* et similes legum aliarum distinguat. Consequenter, quod si verba articuli 7 : *1715*. isthaec : »Ut amodo in posterum, quemcunque regnicolarum in unam aut alterutram criminis laesae majestatis seu perduellionis speciem et casus quosvis tum in libro in

st. Stephani 2° cap 51° tum alibi passim in legibus patriis denotatos incidere contingeret, extunc nulla peramplius citatio praerequiratur« etc. Si inquam ista conferantur cum articulo 9 : 1715, qui noviter sancitam execrabilis delicti poenam explicans, duarum duntaxat specierum criminis nempe laesae majestatis et perduellionis meminit : inclarescet, quod legislator poenae ita auctae, duas praecise species subjecerit : unam criminis laesae majestatis, alteram perduellionis, ab his vero casus legis Stephaneae et alios similes, per particulam *et* ea mente distinxerit, ut intelligatur in casibus etiam legis Stephaneae et similibus capturam nobilium ante citationem admitti, hos tamen casus nec nomen, nec poenam duarum istarum specierum, criminis scilicet laesae majestatis aut perduellionis per hoc nancisci.

Particula caeteroquin et particulae seu neutiquam aequivalet, in hac praeprimis lege, quae postquam per particulam seu unius aut alterius, duarum nempe specierum atrocis sceleris aequipollentiam designavit : ut utramque hanc speciem, a subseque denotatis capturae nobilium ante citationem casibus discernat, tertiam státim a particula seu, vocem particulam *et* adhibet ; innuendo : nullum casum legis huius Stephaneae esse crimen laesae majestatis seu perduellionis.

Confirmat hanc acceptionem particulae et art. 5 : 1723, qui casus criminis laesae majestatis a casibus aliis, in quibus captura nobilis ante citationem perinde admittitur, hac eadem particula et designavit, dum ita loquitur: »citatio . . . nobilium . . . (crimine tamen laesae majestatis . . . *et* casibus, qui in art. 14 : 1687 exprimuntur, exceptis) . . . observetur«.

Verba art. 7 : 1715. illa : »et casus quosvis... tum alibi passim in legibus patriis denotatos«, alludunt ad tit. 9 1ae et art. 14 : 1687, qui plures capturae nobilium ante citationem permissae casus designant.

Inde etiam est, quod idem hic art. 7 : 1715 pro diversitate casuum hominibus captivis bona eorum administranda praetermissa sequestratione, relinquenda ordinet, talibus nempe, qui, quia criminis laesae majestatis seu perduellionis rei non sunt, bona quidem, adeoque caput etiam non amittent, ad evitandas tamen periculosissimas ex formalitate citationis emersuras sequelas, ante citationem capi permittuntur.

c) Praemissis nihil officit, quod art. 7 : 1715 dicat : quod extra solum casum atrocis perduellionis seu criminis laesae majestatis citatio nobilium ante capturam, in aliis omnibus ac etiam notam infidelitatis inferentibus casibus semper observari, nec ullo sub titulo omitti debeat.

Atqui in casibus legis Stephaneae citatio nobilium ante capturam omitti juxta hanc legem possit.

Ergo casus legis Stephaneae essent casus atrocis perduellionis, seu criminis laesae majestatis. Scilicet in composito hocce sillogismo propositio major, velut manifeste falsa, rotunde negatur ; si scilicet eo, quem primus obtutus suggerit, sensu accipiatur. Atque ita e ratiocinio, cujus altera praemissarum falsa est, conclusionis veritas inferri nequit.

Contradicit quippe legis iste § tit. 9. *partis* 1ae multis cardinalibus legibus ac etiam art. 8° 1741 confirmato, qui casus plures, quibus nobiles ante citationem licite capiuntur, a crimine laesae majestatis seu perduellionis toto coelo distantes denotat.

Contradicit art. 14 : *1*687, qui crimine etiam deflagrante, nobilium non citandor*um* casus etiam eos, qui cum crimine laesae m*ajestat*is seu perduellionis nihil affine habet, percenset.

Contradicit art. 5 : *1*723. pactis conventis accensendo, posteriusque condito, tit. 9. 1ae et 14 : *1*687. confirmanti.

Contradictio ista ita tolli posse videtur ; si ponatur, sensum huius §i hunc esse : quod tunc (prout tempore perlatae hujus legis, testante art. 49 : *1*715 capita perduellionis, eorumq*ue* asseclae pacem Szathmariensem et amnistiam amplecti recusantes, supererant) dum casus atrocis perduellionis seu criminis laesae m*ajestat*is adest, capi possint ante citationem nobiles non tantum ii, qui atrocis plane hujus sceleris rei aguntur, aut peracti sunt, sed etiam alii, quos ad evitandas periculosas sequelas capi interest. Quando vero casus notae infidelitati specifice ita dictae evidenter erumpunt, tunc nec notae infidelitatis accusati nobiles, eo minus ii, qui in facinus hoc conspirasse, seminaque ejus fovere ; vel conscii esse, aut non indicasse, adeoque in cap. 51i *libri* 2. st. Stephani, hanc partem peccasse arguerentur, extra casus tit. 9. 1ae ac art. 14 : *1*687 hosque confirmante art. 5 : *1*723 exceptos capere admittatur.

Id certum est, quod iste legis §, qui aut verus non est, aut ita perplexus et obscurus, ut longo scrutinio sensus quispiam verosimilis in eo deprehendi possit, principii ejusmodi loco servire nequeat, ex quo reliqua hujus legis pars, aliaeque leges explicentur et concilientur.

Id porro, quasi legis hujus Stephaneae transgressores art. 7 : *1*715 criminis laesae m*ajestat*is reos statueret, hujusque poena affici praeciperet, per consequentias adeo praesertim remotas, dubias, vix ac ne vix quidem probabiles inferre integrum non est. Qualitatem enim nomenque criminis et poenam expressis clarisq*ue* verbis ita, ut interpretationi nullus sit locus, lex poenalis designare et determinare debet. Secus ex lege dubia tanti criminis imputatio, salvis divinis humanisq*ue* juribus fieri non potest.

d) Verba porro art. 7 : *1*715 ista : »Nulla peramplius citatio praerequiratur,« permissiva sunt potius, quam praeceptiva.

e) Quod dispositio art. 7 : *1*715 ad omnes casus cap. 51i *libri* 2i st. Stephani nullo in sensu extendi possit, in prima pro reo convento allegatione abunde confirmatum est.

Cap. 51. *libri* 2i st. Steph*ani* duos casus ponit vetitae conspirationis, unum in regis salutem, alterum in regis dignitatem.

Elementis vel conatibus hisce sceleris, ex lege Stephanea anathemate et excommunicatione feriendis ac seria poenitentia peccatoris, juxta cap. 51. expiandis, in ejusd*em* st. regis, ejusdem aetatis lege cap. scilicet 35o *libri* 2i duae species execrandorum criminum respondent. Una, si quis consiliatus mortem regis fecerit, altera, si quis consiliatus regni traditionem fecerit, vel in aliam fugerit provinciam. His cap. 35um amissionis bonorum et sententiae capitis nempe poenam dictat.

Tit. 14. 1ae generalem notae infidelitatis notionem in duos itidem casus dispescit, unum criminis laesae m*ajestat*is, alterum specifice ita dictae notae infidelitatis.

Si itaque casus evidentis suimet erectionis et oppositionis contra statum publicum sacrae coronae, regiae m*ajestat*is et regni juxta priores ac recentissimas etiam leges, praecise specifice ita dictae notae infidelitatis speciem et nequaquam atrox crimen laesae m*ajestat*is constituat : multo minus crimen

laesae majestatis seu perduellionis incurrisse censerentur, si quorum facinus intra hunc conatum subsistere, quod quolibet modo aliquid conspirassent in suimet contra statum publicum *sacrae* coronae regiae m*ajestat*is et regni erectionem, aut eatenus conspirare aliquid tentavissent seu tentanti scienter consensissent, vel hujusmodi aliquem novissent et probare valentes non indicassent.

Gradum scilicet malitiae criminum leges et judicia, poenarum qualitate et quantitate discernunt. Ubi diversa criminis species, diversi malitiae gradus, ibi diversa poena.

f) Conspirationis in crimen laesae m*ajestat*is eam speciem, quae mensuram atrocis criminis laesae m*ajestat*is seu perduellionis explet, poenamque tanti sceleris recipit et deposcit, nominat expresse et describit dec*retum* 1um Sigismundi imperatoris et regis, qui per rebelles captus, detentus et postquam fuga evasisset, de diademate et solio regni cum aemulo Ladislao de Duraso, armis perduellium subnexo cruento bello decertare coactus, nefarium hoc crimen juxta 35um cap. *libri* 2^i^ st. Stephani ultus est.

Decretum hoc Sigismundeum sequentia quoque in oculos ingerit : nempe quod alia fuerit conspiratio in crimen laesae m*ajestat*is regiae, alia conspiratio in huic contradistinctam notam infidelitatis, seu ut st. Stephani *libri* 2^i^ cap. 51um alia in salutem regis, alia contra dignitatem regiam.

Quod conspiratio mera in salutem regis, seu in crimen laesae m*ajestat*is regiae cap. 51. *libri* 2^i^ st. Stephani sub anathemate et excommunicatione vetita, distincta fuerit ab ipso crimine laesae m*ajestat*is, iis quos tit. 14. 1^ae^ casu primo definit, sceleribus patrando. Id, quod usque annum *1*715 verum fuisse fiscus regius admittit.

g) Conspiratio contra dignitatem regiam, si admissa esse probaretur, ad gradum delicti majorem referri nequit, quam conspiratio in id, ut fiat evidens erectio et oppositio contra statum publicum *sacrea* coronae regiae m*ajestat*is et regni, adeoque conatum quemdam et semen notae infidelitatis et nequaquam criminis laesae m*ajestat*is sinu suo fovere posset. Nam s t a t u s p e r s o n a e est complexus jurium et obligationum ejus, proinde s t a t u s p u b l i c u s sacrae coronae regiae m*ajestat*is et regni est complexus publicorum jurium et obligationum, quorum symbolum est sacra corona regni Hungariae. Subjectum autem in forma regiminis monarchica aristocratica temperata est ista moralis seu mystica persona ; quam principaliter ipsum sacrae coronae incinctum juxta art. 4 : *1*741 ac 3 : *1*791 cap. sacratissimum, deinde vero juxta tit. 3. et 4. 1^ae^ legesque alias membra *sacrea* coronae, nobilitas scilicet universim sumta, absolvunt.

Status publicus sacrae coronae regiae m*ajestat*is et regni, contra quem evidens erectio et oppositio nota infidelitatis specifice audit, tit. 14. 1^ae^ ac art. 9 : *1*723 pluribusque aliis constitutionibus patriis contra distinguitur personae physicae regum, quae utique sanctissima esse debet, sique violetur nefarium laesae m*ajestat*is crimen admittitur.

Statui proinde publico regis et coronae, inest etia*m* sacrae regiae m*ajestat*is dignitas.

Dignitatis vero notio, cultu, honore, veneratione*que* dignam, ut plurimum autoritatem significans non solis in regno Hungariae, prout etiam alibi regibus propria est. Ita sacerdotio prae secularibus quibusvis et baronibus regni prae nobilibus specifice ita dictis dignitatem tit. 2. 1^ae^ tribuit. Dignitas tamen illorum statui nobilitatis in genere, seu complexui jurium nobilitarium,

in hoc regno non praecellit ; sed dignitas etiam praelaturarum et baronatuum juribus nobilitaribus innititur, neque enim his destituto dignitates istas conferri leges admittunt.

Dignitati proinde regiae ex ipsa etiam vi vocis hujus, plus non inest, quam statui publico *sacrae* coronae regiae ma*jestat*is.

h) Cap. 51. *libri* 2^i st. Steph*ani* in tam atroci crimine, legis, criminalis dignitatem et vim habere non potest : referenda quippe est inter leges vagas et indeterminatas ; loquitur enim de a l i q u i d, a l i q u o m o d o conspirantibus, a l i q u i d et a l i q u o m o d o est infinitae extensionis. Virtutes correctoriae legis ecclesiasticae ei inerant, mitis enim canonica poena, emendationem peccatoris pro scopo habens, ne minimae quidem conspirationis speciei mensuram excessit. Ast poena atrocis criminis laesae ma*jestat*is seu perduellionis sceleribus adultis et in nefarios tit. 14. 1^ae ac Sigismundi d*ecreto* 1° denotatos, similesque effectus prorumpentibus commensurata, vel maximo conspirationis intra conatum subsistentis flagitio major est.

i) Delegatorum ab a*nno* 1715 judiciorum sententiae defectum legis non supplent, ignorantiamque invicibilem non sustulerunt. Nam delegatorum judicium acta et facta reprobasse censentur comitia a*nni* 1791 dum causas criminis laesae ma*jestat*is et notae infidelitatis ad Curiam Regiam transtulerunt.

Peroiani tumultus ad arma jam proruperant et armatavi, conflictibusque cruentis repressi sunt.[1]

Péchiani processus[2] unus casus praejudicii vim obtinere nullatenus potest. Per ipsam porro regiam ma*jestat*em, cujus superrevisioni praescripto art. 7 : 1715 causa substernenda erat, delegati judicii sententia reformata est ; ac delictum arbitraria poena juxta art. 12 : 1723. §^um ultimum castigatum, eaque ratione actio criminis laesae ma*jestat*is augusto principis judicio reprobata.

Nec lex quidem non promulgata obligat. Sententiae vero istae legis publicitatem nunquam indeptae sunt ; ac nunc etiam toto regno ignorantur. Lex vero poenalis, si ob sui invincibilem ignorantiam regnicolis normam agendi haud praestitit, certe salva justitia in judiciis norma judicandi esse nequit.

Exc. Tabula Septem-Viralis, imo etiam incl. Tabula Regia delegatis judiciis forum altius constituunt ; neque ullatenus eorum vices subeunt; acta itaque et facta delegatorum judiciorum, spectata mente et ratione art. 56 : 1791 vim exempli tanto tribunali inferre non possunt.

Consuetudinem in judiciis exercendam oriri statuit tit. 6. 2^ae ex judicum ordinariorum regni sententiis, eorumque litteris adjudicatoriis i t e r a t i s imo p l u r i b u s v i c i b u s, u n o e o d e m q u e o r d i n e, ac modo, p r o c e s s u q u e a t i s e t c o n f e c t i s ac executione juridica roboratis.

Delegati proinde judicii spiritui legum e tit. 75. 2^ae paralellisque legibus colligendo, parum convenientis et ideo abrogati unum alterumve processum et sententiam, judicio principis, ad quem provocatio fieri debebat, difformes imitari leges nequaquam admittunt.

[1] Az 1735-ös békésmegyei parasztfelkelés, melynek egyik fő szereplője Szegedinácz Péró rác határőrkapitány volt.

[2] V. ö. 7. l. 6. jegyz.

15° Delicta adversus constitutionem sunt legibus patriis ignota, nulla certe lege criminis laesae majestatis seu perduellionis nomen et poenam sortiuntur. Sub comitiis anni 1791 ipsamet augustissima aula annuere noluit, ut delicta nationis et laesae constitutionis stabiliantur. Si quae proinde facta hujus indolis securitati publicae haud consentanea censerentur, ea ex mente art. 12 : 1723 arbitraria poena esse corrigenda, quis iverit inficias?[1]

16° Art. 14 : 1687 dum in nonnullis casibus nobiles ante citationem capi admittit, de manifestis malefacti patratoribus, praehabitaque sufficienti criminis cognitione tractat. Cap. 35. *libri* 2^i^ st. Stephani et tit. 14. 1^ae^ evidentia facta atrocia damnant ; ipseque art. 7 : 1715 per verba *committere, incidere* aperte de *factis* loquitur.

Error, paradoxaque et mala principia, aut in haec consensus casum legum de crimine laesae majestatis aut notae infidelitatis latarum non constituunt. Delicta ex errore et principiis peccantibus orta, docente cap. 51° *libri* 2^i^ st. Stephani poenitentia et retractatione delicta esse cessant.

Reus conventus ab omni qualicunque demum incepto destitit ; scripta excussit, ac alios quoque ut idem facerent, monuit. Retractationis et poenitentiae signa indubia edidit.[2]

17° Revolutionis crimen legibus patriis ignotum est, sub hoc nomine crimen perduellionis et laesae majestatis imputari non potest.

Perduellio fit per apertam hostilem rebellionem talem, quae in prioribus allegatis descripta est.[3]

18° Consensus plurium in principia aliqua, pro conspiratione et conjuratione sumi et plecti nequit. Conspirationes lege nostra notatae sunt tales, quales Sigismundi *decretum* 1um et gratia ejusdem commemorant. Semina hujus et conatus st. Stephani *libri* 2^i^ cap. 51° et Colomanni *libri* 2^i^ cap. 6° prohibentur ; sed merum conatum a scelere attentato aut inchoato vel consumato indoles ipsa et sanctio poenalis discernunt.[4]

19° Societas certa principia fovens conspirasse et conjurasse dici nequit. Conspiratio quippe et societas longe inter se distant. Iuramenti formula, qua initiatio fieri debebat, propagationem duntaxat opinionum desiderabat, honestatis fidem interponere suffecit, proprie dictum itaque juramentum, quod est invocatio Dei omnipotentis et vindicis contra pejerantem aut perjurum nec exigebatur, nec praestabatur, honestatis vinculum quam sit laxum quis ignoret? Rari quippe boni non sunt totidem, quot Thebarum portae, vel divitis ostia Nili. Neque igitur scientia de certa societate est scientia de conspiratione. Ne quidem ergo Stephaneae legis omnem mensuram factum, quod imputari tentatur, implet.[5]

20° Id saltem extra controversiam positum est : in dubio pro reo esse pronuntiandum ; in hoc praesertim casu, ubi, quae Dei est benignitas, nullum, quod tit. 14. 1^ae^ et art. 49 : 1723 affine esset factum praesto sit, seu ingruat cum nunc primum quis e hujusmodi quod subversatur facto conspirationis arguatur, cum magna sit de principiis haesitatio et disceptatio, saltem fuit eorum quoque, qui juris peritiae non desultoriam navarunt operam.[6]

[1] V. ö. 454. l.
[2] V. ö. 455—456 l.
[3] V. ö. *u. o.*
[4] V. ö. 457—58. l.
[5] V. ö. 458—459. l.
[6] V. ö. 460. l.

[II.] 21°. Novissima fisci regii allegata et producta quod attinet :[1]

a) Litterae sub n° 9° in origine in processu non exstant. Hae quoque, ut sub D et E scribit, demonstrant fidelitatem ejus in principem et non nisi acerbissimum maerorem militaremque stomachum, viri jam undiquaque derelicti produnt.

b) Suspicionem illinc ortam, quod, ut sub n° 10° scribitur, reus conventus genitori duos libros miserit sub D et sub E ingenue et candide ille amolitur. Reverentia erga genitorem ejus illa, qua tum quoque, dum de vita et fortunis periclitatur, parentem insimulare prohibetur, in hisce litteris contestata, palam facit animi ejus naturalem bonitatem et veram, quae in cultura officiorum consistit, honestatem, insigne certe in tantis calamitatibus, in tanto discrimine in parentem pietatis exemplum, vel antiquis facile comparandum! Conscius ille sibi est miseriarum, quibus excruciatur, suarum cumulum eo imprimis crevisse, quod omni fere humana ac etiam paterna ope destitutus memoriaque prioris fortunae propemodum in desperationem actus, vix quandoque sui compos, querimoniis et scriptis multos offendisset, amorem tamen devotionis et obedientiae, venerationis ac timoris filialis imis in sensibus nunc quoque fovet erga patrem bonum certe ; sed priscae severitatis et qui multis in numerosas proles impendiis fessus, beneficia in reum conventum sua parca, nec quantum satis erat, manu expromebat. Deflectite o judices! aequitatis et humanitatis scientissimi et studiosissimi oculos vestros in virum cum inclementissima fortuna compositum et luctantem, neque tamen de gradu primariae hujus virtutis dejectum, subeat pientissimos animos vestros filialis tantae pietatis veneranda imago permoveatque eos ad melius de reo convento sentiendum, quam litterarum sub n° 10° durities aliaque acta processualia suaderent.

c) Fassio rei conventi sub n° 11° 16ª Aprilis a. c.[2] excepta perhibet, quod ille Cathechesim Reformatorum dictam fratri suo Ladislao Laczkovics dederit, sed nequaquam eo fine, ut is in societatem recipiatur, quia nec signa, nec regulas cum eo communicavit, verum eo scopo, ut sibi cavere queat, si talia loquentes audiret; praeter vero fratrem suum Reformatorum Cathechismum nemini dedit et ut sub *E* fratri quoque huic suo, tam verbis, quam scripto serio injunxit, ne cum ullo mortalium com*m*unicaret.

d) Productum fisci regii sub n° 12° quod concernit :[3] Scriptum hoc, quod Monitum ad Hungaros inscribitur, foetum esse abbatis Martinovics, allegata quoque fisci regii docent ; factum itaque alienum magnificus dominus causarum regalium director, quae est ejus aequitas, reo convento non imputat.

Allegatur pro fisco regio, planum hoc, velut summe concitatorium, tum demum crimen laesae m*ajestat*is in autorem et promotores derivaturum fuisse, si in lucem prodivisset. Agnoscitur itaque ob hoc planum, quia in lucem non prodiit, neminem atrocis ejus criminis accusari posse.

Arguitur reus conventus provocatione hujus scripti manifestasse, quod reformationis et revolutionis spiritu semper plenus fuerit. Sed opinationem hancce, quatenus in sinistram partem posset accipi, a reo convento apologia ejus sub A, fassiones coram inclita tabulari deputatione elicitae propriae et aliorum reorum *convent*orum allegataque superiora averruncant.

[1] V. ö. 465. l.
[2] V. ö. 479. l.
[3] V. ö. 479. l.

An hoc ipsum sit scriptum sub nº 12º, quod a reo convento ad Szlávium transiit, vix sciri potest: cum reus conventus diuturna captivitate fractus et de exitu tremendae hujus causae sollicitus, turbato animo et uno quasi obtutu scriptum id, coram *incl.* deputatione inspexerit.

Nefariae quidem in augustissimam domum Austriacam calumniae schediasma illud polluunt aliaque non satis sani cerebri portenta ibi occursant, sed illorum reatus in auctorem, abbatum quippe Martinovics recidit. Et quia veterana augustissimae domus Austriacae coelo propemodum caput inserentis magnitudo ac totius orbis terrarum perpetuis suffragiis constabilita ingens gloria nugacem tantilli hominis inquietudinem ac scelestam proterviam alte contemnat, infanda haec dicteria maledicentiam ejus infamia notant, ac velut in coelum exspuentis os impurum foedant. Criminis vero laesae majestatis et perduellionis periculum et atrocitatem non habent.

Litterae rei conventi sub E et reliqua acta processus testantur, quam serio et vehementer ille doleat, quod per abbatem Martinovics os sibi sublini passus sit; quodve evenisse nunc videt, deceptum nempe se esse praesenserit, ac ideo a propagatione destiterit. Cum advertisset Societatem Reformatorum, cujus detegendae et supprimendae causa Cathechismum Reformatorum huicque contrarium aequalitatis Martinovics reo convento dictaverat, vel non existere, vel alias technas delusorias sub eadem latere, fratrique idcirco suo vice-comiti comitatus Temesiensis scripserit,[1] ut planum illud, quod eidem de erigendo palatinali equestri regimine proposuerat, quantotius in effectum deducere conaretur; reoque convento, velut ejusdem plani auctori testimoniales super eo mitteret, ut Viennam proficisci ac suae majestati Martinovicsiana facta detegere posset. Ut sub E videre est, ubi provocantur etiam litterae dicto fratri scriptae, prout existimat prae manibus magnifici domini causarum regalium directoris existentes.

Scriptum illud sub nº 12º constitutionis reformationem in diaeta suscipiendum fore docet. Ad arma proinde regnicolas cessantes et quietos concitare atque ita hostiliter imperium regiae majestatis frangere et convellere, quantum ex verbis colligere licet, non intendit.

Importunum hoc Ad Hungaros Monitum, subjunctam habet declarationem humanorum et civilium, si diis placet, jurium. Dein ad calcem ultimae paginae verba haec: A c t u s c o n s t i t u t i o n a l i s, custodis instar ad sequentem paginam transcribendi conspiciuntur. Opus vero istud, quod abbas Martinovics in carceribus subsidio memoriae in cartam conjecit, quodve prius sub hoc nº 12º fiscus regius advolverat, videtur illud esse in substantia, quod productum hocce sub nº 12º nunc processui adjacens, tanto promittit hiatu. Scriptum sub n° 12° non esse completum haec omnia indicant. Confirmant hoc literae sub D quae referunt, quod in formula constitutionis per abbatem Martinovics reo *convento* data, sub titulo: »De rege Hungarorum,« ista circiter verba sint: »Natio Hungara agnoscit in rege Francisco suum haereditarium regem« etc. Sic etiam alter illic est titulus: »De praerogativis civium nobilium regni Hungariae« etc., quae in scripto M o n i t u m a d H u n g a r o s in fronte gestante non reperiuntur.

Martinovicsianum in captivitate, prout memoria suppeditabat exaratum opus, manco sub nº 12º scripto copulatum monstrat: veram esse eam speciem facti, quam reus *convento* sub A edisserit.

[1] Laczkovics István. — Az itt említett levelet nem ismerjük.

Praeambulum abortivi et prodigiosi schediasmatis sub n° 12° cum litteris sub D aliisque fassionibus rei *conventi* haud conspirans, constitutioni quoque Martinovicsianae in carceribus descriptae male cohaerens, ut animadversum est, vix illud est, quod e manibus rei conventi exiit.

Non nefarios cathechismos, sed talem, qualem sub A reus *conventus* explicat et quadamtenus Martinovics in captivitate adumbravit, reformationem reus *conventus* autoritate regiae *majestatis* et consensu universi status nobilitaris, seu Statuum et OO. in comitiis confieri posse autumavit, et tot annis male in patria habitus, a reformatione quadam comitiali beatitatem quampiam sibi spondebat, sed et hunc conatum abjecit, prout acta processualia pandunt.

Iuverit etiam advertisse, quod constitutionis synopsis per Martinovicsium in carceribus cartae illita, sceleratos istos fines, quos cathecheses ambae verbis ostentant, nequaquam loquatur. Dicit constitutio Martinovicsiana: »Natio constitit ex rege, nobilitate et populo, jus majestatis competit toti nationi, rex *majestatis* praecipuum constituit statum. Nobilitas retinet suos diversos titulos et classes, quae secundum constituit statum« etc. Mox sub titulo: »De rege Hungarae reipublicae«: »Dignitas regia Hungarorum manet haereditaria et apud regnantem domum Austriacam.« Dein circa finem: »Natio ad sequentes civiles virtutes semet obstringit« etc. »Spondet natio nullam revolutionem se cum sanguinis profuisone unquam suscepturam, sed ubi necessaria fuerit legaliter instituturam.«

[III.] 22° Ipsemet abbas Martinovics, qui somnia isthaec reformationis reo *convento* et correis, praestigiis dignitatis, ingenii, facundiaeque suae immisit, quantum desultoria unius alteriusque ejus allegatorum folii exploratione advocato huic comperire licuit, operose demonstrare satagit, scopum totius mysticae ejus operationis fuisse reformationis, quam scripto in carcere edidit, in comitiis institutionem, non vero violationem sacrae regiae personae, non erectionem violentam contra statum publicum sacrae coronae regiae *majestatis* et regni. Delictum ejus esse revolutionarium, non conspiratorium; continere porro illud inpossibilitatem physicam et moralem, esse chymericum et solenniter revocatum, negatque se cum Gallis ullum statui nocivum habuisse commercium, isthaec vertumnus ille qualiter persuadebit? viderit. Id indubium evadit corpus delicti istius, quod in actione et allegatis fisci regii reo *convento* imputatur, seu evidentiam ejus facti non ostendit. Imo

23° Indubium evadit, vel ipsam suspicionem, quae ad imputationem nihil confert de scelerata tali rei conventi intentione per superiora dispelli.

24° Facti porro ignorantia, quam abbas Martinovics reo convento offuderat et error vix longi temporis indagatione vincibilis, reo convento aliquamdiu persuaserat, politicis artibus et involucris abbatem Martinovics, non illicitos ac scelestos fines operire et consectari.

25° Politica molimina simulatione et dissimulatione confieri solita an forent, ut abbas Martinovics affirmabat regiae majestati et regno salutaria, utilia, vel noxia? Miles animi sensa in ore gerere solitus ob inexercitatum his rebus judicium illico pervidere non potuit.

26° Alacritatem et vires ingenii ac judicii infregerant jam tum morbi animi et corporis tanta, cum qua reus conventus conflictabatur, calamitate contracti. Ast

27° Primus fere, ut *Szent* Mariay fatetur, dolum persentiscere aliosque monere, ut ab angue in herba latente caverent, coepit, neque id facere destitit, donec Szlávium et quos poterat, ut credebat ab errore abduceret ac ut sub A D et E passimque alibi occasionem Martinovicsiana isthaec facta Ss^mae S^ae M^ti deferendi circumspectabat scriptaq*ue* omnia velut sibi damnata aboleverat.

28° Inde est, quod dato etiam per Gothardium, ut conjectat, teste producto sub [F] [a)] fugae consilio non profugerit,[1] neque latitaverit. Ista e*adem* nocte, qua captus est, leni sopore acquiescebat, cum eum infortunio indormientem suo ii, qui vincula induerunt, excitarent. Secura quies somni conscientiam innocentiae arguit ; non modo patrato, sed et meditato scelere nocentes obstrepente conscientia tam tranquille dormire nequeunt.

29°. Hinc spontanea confessio, qualecunque demum illud sit facti, quod inficiari poterat, cum eorum, qui conplicitatis accusantur, fassiones adversum se invicem imputationem delicti non generent.

30°. Propagatio reformationis Martinovicsianae intra nudum conatum haesit, revolutionemque per abbatem meditatam fuisse impossibilem, non ejus solum faber et interpres ille perspexit, sed et reus *conven*tus pervidit, molimina haec damnavit, et ut in ipsis conatus primitiis exstinguerentur, in ipsa herba suffocarentur, elaboravit.

31°. Vitam anteactam militarem, honestam documenta apologiae sub A advoluta sistunt, quae id quod in vita civili per virum militiae asuetum contra concives peccatum esse obvertitur, excusabant. Vitiis nemo sine nascitur, optimus ille est, qui minimis urgetur. Militaris ejus delicti, quod nimirum in comitiis incl. Statibus et OO. regni instantiam notissimam porrexerit, originem monstrant acta apud Consilium Bellicum existentia. Hoc fonte derivatum infortunium in eum fluxit. Tantis malis exagitatus animus sperabat e reformatione tali, qualem sub *A* describit, aliquam in se etiam afflictissimum felicitatem redundaturam. Persuasus ipsas regnicolares deputationes opere suo juxta novellam legem conficiendo reformationem intendere. Imo cuilibet regnicolarum licere animi sui sensa, quoad ipsam quoque regiminis formam serenissimo archiduci principi palatino porrigere. Sincerum interim dolorem suum eumque acerbissimum, ut sub E sensumq*ue* ejus feralem in conspectu excelsi judicii profitetur ; excruciatur animo, quod fratri germano, quod ex sorore nepoti infortunium ex suo ortum sit facto illudq*ue* in alium quoq*ue* nepotem ejus, quamvis se invìto, dimanaverit ; quod venerando genitori et consanguineis tantum maerorem creaverit. Discruciatur vero ac angitur im*m*aniter, quod gratia et benignitate optimi, maximi principis se excidisse metuat ; pro cujus gloria felicitati patriae conjunctissima, vitam et sanguinem profundere toties non refugit, quoties cum hostibus ejus armatis congredi licuit. Orat errata sua et culpam peccataque, quae per fiscum regium in aggravium criminis objecti, sed non probati obvertuntur, si quae verosimilia forent, fragilitati humanae infelicitatiq*ue* suae et non malititiae adscribi. Quis porro moderno praesertim saeculo eo robore virtutis, ea morum sanctimonia esse queat, ut nihil expetendum putaret, nisi quod cum legibus consentiret, essetque cum laude et probitate conjunctum. Liceat denique, quia legis est, non vindictae studio, sed ut aliorum quoque securitati juxta art.

a) A jelzet helye az eredetiben üresen van hagyva.

[1] Az F. jelz. alatt csatolt levélkére ld. 292. l. 6. jegyz.

26 : 1741 consulatur, petere, ut delator literarum Szilianarum denominetur et in eum, si *Incl.* Iudicio justum visum fuerit, animadvertetur : utpote, qui privata malitia ductus litteras ab anno 1790. delitescentes, instar cogitationum habendas, nunc primum, cum reus conventus in publicis vinculis causam capitis diceret, protulerit.

His et prioribus insistendo supplicat fiscum regium ab actione hacce amoveri seque alia, si cui locus esset, actione per eum, cujus interesset, conveniendum libertati gratiosissime restituit.

h.) Pro fisco regio.

Submittit.

i.) [I.] Anno 1795 die 27ª Aprilis deliberatum est. Invinculato *incatto* se per Ignatium Martinovits pro utriusque libertatis quippe et aequalitatis ac reformatorum revolutionalis occultae societatis directore constitutum et interposita fide obstrictum, perversos ambarum societatum cathechismos pro formanda publica opinione, et praeparanda revolutione traditos, una cum societatum signis sibi descripsisse ; subinde nepoti suo Ioanni Szlávy utrumque, cum reali ejusdem ad societatem susceptione, fratri vero Ladislao Laczkovics Reformatorum tantum Cathechismum communicasse ; et priusquam adhuc actionalis conspiratio coaluisset, praefatum Martinovits de regni constiutionis reformatione sibi locutum fuisse, ac hoc fine planum democraticis principiis innexum parti huic ad calamum dictasse, semet vero seditiosum hoc et summe virulentum scriptum memorato nepoti suo ac Francisco Szent-Mariay describendum exhibuisse, in editis suis fassionibus diserte confitente ; impia porro in propriam suam gentem nefandis convitiis indigne proscissam desaeviendi et praecipitandi molimina vindictae studio praeconcepta missilibus ejusdem partis *incatteae* sub nº 9º ad oculum pandentibus ; siquidem praeattacti bini cathechismi pro erigendae et propagandae conjurationis basi adoptati, scelerata regiam dignitatem ac junctam eidem legalem potestatem evertendi, praeexistentes regni status et avitam constitutionem penitus prosternendi principia complecterentur, et detestabili duarum mutuo sibi adversantium et contrariis principiis divisarum factionum systemate ad democraticam regiminis formam tanto securius stabiliendam procuso, totum regnum immani caede et quibusvis aliis intestinorum bellorum calamitatibus dilaniandum extremae desolationis discrimini objici conspiceretur ; pars vero *incattea* per realem in repetitas pernitiosas societates ingressum, Cathechismi Civis et Hominis in Hungaricum idioma versionem, in qua additis ferocioribus, quam in originali continebatur invectivis expressionibus, virus suum magis adhuc exseruerat ; adlectis praeterea sociis cathechismorum aliorumque seditiosorum scriptorum communicationem ad promovendum conjurationis scopum operam suam contulerit : ex praemissis itaque et aliis processui inductis aggravantibus circumstantiis partem etiam *incatteam* contra dignitatem regiam et publicam regni salutem praemeditato animo conspirasse et conspirationem effective promovisse, adeoque ex praescripto art. 7 : 1715 crimen laesae majestatis seu perduellionis incurrisse, manifesto evadente, eandem in poena gladii et universorum bonorum in sensu legis intellecta amissione convinci et legalem executionem decerni.

Laczkovics János
Falusy Zsigmond festménye 1786-ból
(Magyar Történelmi Képcsarnok)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

[II.] Pro fisco regio in quantum necesse est, reverenter appellat. Pro reo convento, in sensu art. 56 : 1791. reverenter appellat et ad casum insperatum ad thronum gratiarum suppliciter confugiendi facultatem, nisi etiam juris remedia suppetant, humillime reservat.[1]

[III.] Anno 1795 die 1ª May in exc. 7viratu d*elibe*ratum est sententiam incl. T*abu*lae R*egiae* Iud*icia*riae approbari.[2]

[IV.] Invinculatus gratiam et clementi*am* caesareo regiam supplex orat.[3]

Mgr. Ladislaus Mikos

b)

[1794 április eleje][4]

Laczkovics János önvédelme

[I.] *A jogügyi igazgató vádjainak pontokba foglalása*; [II.] *bécsi vallomását visszavonja*; [III.] *hogyan és miért lépett be a titkos társaságba*; [IV.] *a titkos kátékról és azok terjesztéséről; saját irodalmi munkásságáról*; [V. 1.] »*A keresztyén vallásban magát oktatni vágyódó utazó ember*«; [V. 2.] *az* »*Oratio ad proceres*«, [V. 3.] *A Ferenc császárhoz írt nyilt levél* — [V. 4.] *és az 1789-es francia alkotmány fordítása*; [VI.] *sem az alkotmány, sem az uralkodó ellen nem szőtt összeesküvést*; [VI. 1.] *az alkotmányról*; [VII.] *sem felségsértést, sem hazaárulást nem követett el*; [VIII.] *mit köszönhet az uralkodónak*; [IX.] *a magyar törvényekről általában*; [X.] *sem Istennek, sem a királynak, sem a hazának nem volt ellensége*, [X.1.] *törekvései 1790 és 1794 közt*; [XI.] *a vádiratban felsorolt forradalmi kijelentései*; [XII.] *kéri fölmentését.*

Tisztázat : Laczkovics periratai A mellékl.

Apologia spectabilis domini capitanei Laczkovics

[I.] I*ncattus* adsummit actionalem libellum fisci regii sub nº 1º una cum allegatis et adjunctis, ad quae ordine quam maxime naturali sequentibus respondet. Praetendit fiscus regius in suo actionali libello : 1º Incattum cum abbate Martinovics tamquam capite dirigente, cum Josepho Hajnoczy, Camerae exc. Regiae Hungarico Aulicae secretario, Francisco Szent-Mariay, Comite Jacobo Sigray Tabulae Districtualis Trans-Danubianae assessore, Alexandro Szolártsek et Joanne Bacsányi in execrandam ad revolutionem ducentem societatem coivisse. 2º Pro fundanda societate inter eos, qui ad

[1] Ápr. 29.-én a védő a Hétszemélyes Tábla elnökéhez, a nádorhoz beadott nagy folyamodványában mégegyszer összefoglalta a Laczkovics védelmében már az előzőkben is elmondottakat. Tartalmát ld. *Jegyzőkönyv* Nº 528.

[2] A tárgyalásra v. ö. Jegyzőkönyv Nº 582. Az ítéletet május 4.-én hirdették ki Laczkovics előtt : *u. o.* Nº 534 és 547.

[3] Laczkovics kegyelmi kérvénye : *u. o.* Nº 549. Utolsó kérésére : *u. o.* Nº 615.

[4] Önvédelmén Laczkovics majd egy hónapig dolgozott. 1795 márc. 5.-én kérte a jogügyi igazgatót, hogy védelme elkészítéséhez lefoglalt irásaiból a szükségeseket átnézhesse és kivehesse (St. A. Vertr. A. 50. fasc. sz. nélk.)

hanc perducti sunt, duplicem catechmosmum, unu quidem Libertatis et Aequalitatis, alterum vero sic dictumi Occultae Sietcatis Reformatorum, cum regulis institutionis et signis propagasse. 3° Varia pestifera lue infecta, et ad seditionem concitantia, ac etiam dignitati, personaeque S^ae M^tis summe derogantia scripta disseminasse. 4° Unitis consiliis contra salutem et dignitatem regiae M^tis pernitiemque totius regni, constitutionumque ejusdem ac formae regiminis, thronique regii subversionem conspirasse. 5° Cum meditata salutis publicae convulsione, omnisque constitutionis et legum, pacem et tranquillitatem regni turbare, ac ita se atrocis criminis laesae majestatis ac perduellionis reum efficere non reformidasse. 6° Beneficia multa a S. M^te accepisse, horumque immemorem fuisse. 7° Sub custodia modernarum legum et constitutionis secure vixisse. 8° Demum, pro praetensis his criminibus idem fiscus regius, juxta leges patrias, partis *incatteae* punitionem pro demerito et sibi jus et justitiam cum condemnatione *incatti* ad mortem administrari expetit.

[II.] Nititur pars actorea primum et secundum punctum cum productione instrumentorum sub n° 4°, 5° et 6° conprobare velle, ad quae *incattus* sequentia reponit: praetensa fassio sub n° 4° invigorosa, invalida, nulliusque est firmitatis, eamque *incattus* ex integro retractat, annihilat et mortificat. 1° Quia extra regnum, coram incompetente foro contra tenorem art. 1536 : 41[1], 1791 : 56 et aliorum suo loco citandorum facta. 2° Quia veritati contraria, quam *incattus* coram conpetente judice dicere sibi reservavit. 3° Quia, cum ejusdem *incatti* protestatio Viennae coram inconpetenti foro contra sui e regno factam abductionem, militarique brachio per civitatensem capitaneum Vittmesser,[2] ad mandatum Serenissimi Archi-Ducis Palatini factam incaptivationem, in exordio sui interrogatorii eidem inserta haud fuerit, nonnullaque ibidem prolata fuerint; ex quibus parti *incatteae* certo modo conjecturare licuit abbatem Martinovics cum *incatto* minus sincera fide egisse, reservavit veritatem pro sui defensa coram suo competente judice dicendam, quae haec est:

[III.] Abbas Martinovits Vienna Pestinum venit, familiaresque inter sermones discursusque politicos eo cum *incatto* devenit, ut de nonnullis hinc inde in diversis Europae provinciis existentibus societatibus cum *incatto* loqueretur, eidemque dixerit, in Hungaria etiam certam revolutionalem socie tatem existere. Tam ad detegendam itaque hanc societatem, quam et detegendos illos, qui eidem adhaerere vellent, communicavit cum *incatto* Catechismum sic dictae Occultae Societatis Reformatorum cum signis assecurando illum, similem societatem indubie in regno existere, et numerum, eorum jam sat copiosum factum esse; seque jam rem hanc S^ae M^ti detexisse, eandemque super ea uberius informasse. Ad reprimendam itaque et suffocandam hanc societatem, dedit alterum itidem Catechismum Aequalitatis et Libertatis cum certis signis, regulis et institutis per societatis membra observandis, ut per hanc altera Societas occulta Reformatorum reprimeretur, et in medio harum collisionum reformatio Leopoldina, quam abbas Martinovics *incatto anno* 1793 dictaverat,[4] in qua ambae partes conquiescere possent, introduceretur.

[1] «Extra regnum nemo juri tare cogatur.»
[2] Wittmaesser Mátyás pesti városi kapitány.
[3] Nyilván a már többször említett alkotmánytervet érti.

Accessit *incattus* huic proposito 1° ex eo, quod etiam ab Hainoczy, secretario exc. Camerae Regiae Hungarico-Aulicae intellexerit, societatem similem dictae societati reformatorum existere, eorumque membra in sat magnum numerum excrevisse, sed nec numerum, nec nomina membrorum ejusdem societatis parti *incatteae* eotum e suo cubili celeriter egredi cupienti detexit; accessit 2° ex eo, quod intentio propagandae societatis non ad excitandam, sed ad deprimendam alteram Societatem revolutionalem Reformatorum instituta fuerit, neminique in mentem venerit studium revolutionem aliquam excitandi; accessit 3° ex eo, quod reformationem Leopoldinam, quam abbas Martinovits ad minimum talem esse *incatto* asserebat, tamquam projectum, in quo ambae partes conquiescere possent, introducere voluerit.

Accessit huic reformationi Leopoldinae *incattus* ex eo, quia: *a)* mediante hac reformatione thronus regius non solum non eversus, sed per totam nationem, et non per populum solum, ut modo fit, firmatus et roboratus exstitisset; *b)* quia throno regio suus splendor et majestas, nobilitati suus verus honor, corpori legislativo sua auctoritas, executivo sua dignitas, provincialibus et districtualibus administrationibus suum decus, nationi sua jura, nexus proprietariorum bona possessionaria tenentium cum usufructuariis, vel subditis certis, fixis, competentibus limitibus, omnia defixa, limitata et restituta fuissent, clerus et ecclesiasticus ordo ad primitivum canonicum statum reductus, brevis integra ac gratuita justitiae administratio introducta, leges civiles et criminales, pro omnibus hominibus convenienti iisdem idiomate intelligibiles, clarae, remotis omnibus possibilibus ambiguitatibus et aequivoco sensu conditae fuissent. Artes, manufacturae, commercium majus, agricultura, scientia floruissent; per educationem juventutis aeque gratuitam, comitas, affabilitas, urbanitas, quae nunc in incunabulis ipsis depravatur, ingeniumque juventutis, cui in tenerrima aetate veritatis agnitio indesinenter inculcanda foret, in ipsa hac tenera aetate crassis erroribus obfuscatur, introductae exstitissent, totique regno et nationi novus splendor, decus, gloria et felicitas accessissent, inque spatio 10 vel 20 annorum regnum hocce, nunc ab externis Europae provinciis vilipensum, unum ex potentissimis, quod regio throno splendorem, toti nationi aestimium procurassent, externis vero nationibus terrorem, simul et admirationem incussissent: Accessit huic reformationi *incattus* ultronee *c)* quia juribus humanitatis, quae ipsi Status et 00 regni, cum coronato capite art. 35: *1791* agnoscunt, innititur *d)* quia legibus patriis, signanter art. 10, 11, 12, 15, 67 et reliquis *1791*; 7, 8, 9 et reliquis *1792*; nec non st. Stephani in decreto libri 1 cap. 4.; prologiali. tit. 6 partis 2ae; tit. 7, 8, 12 item prologialis; tit. 2, 8, 9, 10 etc.,[1] Colomanni regis libri 1 praefatione § 9, et aliis suo loco citandis fundatur;[2] propositionibus, desideriisque tam regiis, quam SS. et 00. in actis diaetalibus *1791* et *1792* contentis conformis est; *e)* quia nihil religioni, bono et saluti publicae, quae suprema lex esse debet, nihil bonis moribus adversatur justitiae, aequitati, emolumento regis et regni proficua est, et *incattus* firmiter sibi persuasit, hanc reformationem, modificandis forsitan aliquot punctis, totam nationem grato animo suscepturam; numerusque eorum, qui huic non accederent reformationi, esset ut quaternarius numerus est ad octo vel novem mille; accessit demum, quia ipsemet *incat-*

[1] Mindezek az idézetek a *Hármaskönyv*re vonatkoznak.

[2] A Laczkovics által felsorolt törvénycikkek áttekintéséből nem hámozható ki, mit is akart bizonyítani velük.

tus per introductionem hujus reformationis cum rege et natione simul felix, beatusq*ue* evasisset, et felicitatem suam absq*ue* detrimento publici et laesione alienorum jurium quaerere est jus naturae omnium hominum cordibus indelebili charactere insculptum.

Ex his et praemissis patet, incattum neutiquam in societatem ad revolutionem ducentem, sed ad revolutionem suffocandam, ad promovendum commune regis et nationis bonum, emolumentum et splendorem, ad ampliandas virtutes et beandem nationem consensisse et societatem inivisse; reformationemque hanc ob dictum finem et nepoti suo communicavit, describendamque dedit, et tamquam projectum in medio collisionum ambarum societatum, in quo ambae partes conquiescere possent, describendam suasit.

Sed nec ulla consilia, conventicula vel conspirationes cum memoratis per fiscum inactionatis reis unquam inivit; nam incattus Comitem Sigray nec noscit, cum Szolártsek et Bacsányio (quos ambos parum noscit) hac de re nunquam locutus fuit, et cum Szent-Mariayo et Hainoczio etiam nunquam revolutionalia conventicula vel quid his similia inivit, quod et ex eo manifeste patere potest, quod Szent-Mariayo reformationem Leopoldinam ipsemet admanuaverit, alteri vero ab eodem describendam suaserit.

Sed *incattus* et ab hoc incepto destitit metuens, ne et intentio ejusd*em* optima, per quosdam malevolos (prout id jam cum eodem incatto occasione impressionis libri: Oratio ad Proceres evenit) male interpretet*ur*, idque ei vicio tribuatur, quod apud puri cordis homines pro virtute haberetur; et ideo nepoti etiam suo scripsit, ut ab omni ulteriori caepto desisteret, nec eidem de revolutione ulla quidquam dixit, ut productum actoreum sub n° 5° testatur, quin eam vel cogitatu inpossibilem esse pluries asseruit, et ultimo tandem nomina saltem colligere deliberavit, ut abbas Martinovits, dum eorundem major copia fuerit, nomine horum S^ae^ M^ti^ supplicem libellum porrigeret.

Sed et ab hoc prout et omnibus reliquis caeptis incattus destitit, prout id fassiones sub n^ris^ 5° et 6° perhibent, in quibus dicitur ab incatto Szlávium susceptum esse ob propagandam opinionem Leopoldinae reformationis ad opprimendam nempe revolutionem, quae ex societate reformatorum enasci posset.

[IV.] Itaque *incattus* in nullam revolutionem consensit, nec conventicula, conspirationes, aut consilia revolutionalia, prout ex jam hucusq*ue* dictis abunde et manifeste patet, unquam inivit. Sed culpandus forte videretur in eo, quod ad reprimendam Societatem Reformatorum Catechismum Martinovitsianum Libertatis et Aequalitatis, et non aliud medium adoptaverit. Absit, ut *incattus* eadem principia quovis modo defendere velit, quae abbati Martinovitsio ejusdem catechismi autori ad ejus libitum et methodum, una cum reformatione Leopoldina, defendenda et explananda relinquuntur.

Caeterum, adhuc repetit *incattus*, absit, ut ullo modo vel in minimo quidem eundem catechismum defendere, tueriq*ue* velit; sed penitius inspiciendo et rem inpartialiter perpendendo, non alia initio ejusd*em* catechismi inveniuntur principia, quam ea, quae in prima Gallica constitutione in ephemeridibus Viennensibus Germanico-Hungaricis aeque Viennensibus Hungarico, ex integro et per extensum, in Latinis vero Latino idiomate etiam in parte typis divulgata, et a toto publico lecta et relecta, et in publicis praelectionibus ex jure naturae in omnibus universitatibus tradita fuerant; quin

cuipiam in mentem venisset conatus revolutionem aliquam excitandi, vel de ea saltem quidpiam cogitandi. Sed et ultronee ea ipsa principia prologalibus [!] *titu*lis et dec*retis*. st. Steph*ani* lib*ri* l. cap. 1. § 9. majori in parte jam expressa haben*tur*. Quod vero reliqua catechismi capita attinet, ea omnia in Gallicis ephemeridibus Moniteur dictis, et aliis Germanicis novellis tam abundanter sunt dicta, ut hac in materia nihil amplius dicendum superesse videatur.

Hae memoratae ephemerides omnes, praesertim sic dicta Neovidenses[1] et Schwäbische Kronick[2] quae ultimae demum, una cum Moniteur prohibitae fuerant, longe alia adhuc principia et scandalosas anecdotas etiam in augustam domum Austriacam continentes, in publicis cavenis et domibus lectae et relectae fuerunt, et indignationem potius, quam favorem omnium eorum, qui legerant, sibi conciliarunt ; nec dictus catechismus libertatis et aequalitatis certe in regno hoc Hungariae magnos processus unquam fecisset, Leopoldinae vero reformationi, si ea publicaretur, totum regnum assensum suum daret. Plura hac de re abbas Martinovits tamquam auctor dicat. Pro incatto sufficiant haec ad primum et secundum punctum cum ulteriori reservata dixisse, cum jam praevie dicta et praemissa innocentiam incatti manifeste loquantur.

[V.] Tertium partis actoreae allegatum punctum est, quod incattus varia pestifera lue infecta, et ad seditionem concitantia et etiam dignitati, personaeq*ue* S^ae^ M^tis^ summe derogantia scripta disseminaverit, in confirmationemq*ue* asserti sui producit a*ctor* instrumenta sub n^ris^ 3° et 4° ad quae *incattus* sequentia replicat.

Verum quidem est, quod *incattus* nonnulla scripta Landereris typographo typis excudenda (sed non occulta typographia, quam non habet) dederit, sed num ead*em* scripta pestifera lue infecta sint, vel plebem ad seditionem concitent, id restat probandum. Extractus sub n° 3° nihil aliud probat, quam quod in eo sint aliquot libri specificati, sed quod omnes illos *incattus* imprimi curaverit, vel apud plebem disseminaverit, vel composuerit, non demonstratur, et etiam falsissimum est, prout id ipsemet Landerer fateri poterit ; et cum inter inibi specificatqs, praeter tres incattus alios imprimi non curaverit, reliqui nihil illius intersunt, et ut existimat, sunt cum censura inpressi.

[V. 1.] Quod citatum in allegatis librum de reliquo attinet, id ex fassione ejusd*em* *incatti* sub n° 5° clare demonstratur, illum ejusdem auctorem non esse, et in manuscripto apud alios etiam jam longe praeexstitisse certum est. Demum cum originale hujus opusculi Gallico idiomate concinnatum Voltairi opus, in omnibus cultioribus Europae linguis versum sit, omnibusque bibliopolis publice vendatur, non videt *incattus* rationem, cur et in Hungarico idiomate idem divulgari non possit, cum natio Hungara iisdem, quibus reliquae Europae nationes, juribus humanitatis et intellectualibus facultatibus gaudeat ;[3] leges patriae de proeli restrictione et censura altum taceant silen-

[1] Trenk von Tonder (az ismert Frigyes nagybátyja) 1785-ben *Das Reich der Todten* címen megindított lapja, mely «Nájvidi Ujság» címen Magyarországon is ismert volt. A felvilágosodás törekvéseit propagálta. Részletes jellemzését ld. *Eckhardt*, 103. s köv. l.

[2] Megjelent Esslingenben, 1786 óta.

[3] Csaknem szóról-szóra ezeket írta 1794 elején *A keresztény vallásban magát oktatni vágyódó utazó ember* szerzőjének kiderítésére indított hivatalos vizsgálatkor nyomtatásban is kiadott védekezésében. Erre és ált. a röpirattal kapcsolatos kérdésekre ld. I. k.

tium, imo illimitatam praeli libertatem tacite asserant; sub eademque diaeta anni 1791, quilibet ad lubitum suum omnes absque discrimine imprimi curaverit libros, ut sunt Babel, Ninive[1], Manch Haermaeon, Praeliminarien[2], Irrthumer der Ungarn,[3] Declaratio Statuum Catholicorum, Minek a papok Ország Gyűléseiben, Egy igaz keresztény embernek hit vallása,[4] Harmincz két okok, et infiniti alii insuper ultimae leges patriae, non de praeli coartctatione, sed de ejusdem dilatatione sonant; anteriores vero, nullum librum absque consensu Statuum et 00. regni in diaeta legitime congregatorum, ut anni 1599 art. 45 docet,[5] prohiberi posse disertis verbis asserant; hinc nullatenus perspicere potest *incattus* cur id quod publice in omnibus bibliopoliis per totam Europam venditur, leges patriae permittunt, etiam Hungarico idiomate divulgari non possit, cum his similes alii etiam libri Hungarico idiomate hic et in Transsilvania in lucem proviverint; quin arianismus vel ita dictus socinianismus sub clementissimis principum Austriae auspiciis, secundum jura municipalia regni Tanssilvaniae, inter reliquas religiones receptus sit; quaestionatus libellus vero nec plus, nec minus in se continet, quam quod in socinianismo publice traditur, venditur et quis profitetur.

Non est itaque liber, quem nec oculus vidit, nec auris audivit, sed qui ab omnibus et singulis, quibus placuit, indiscriminatim lectus exstitit, et si Lucretius De natura deorum[6] ad usum delphini impressus, in aestheticis praelectionibus publice in universitate legi potuit, thesisque illa, quod etiam maximus athaeista optimus civis esse possit, publice in universitatibus sub regimine magni nominis imperatoris Josephi II tradita fuerat, non videt rationem incattus, cur libellus mentionatus a quolibet mortalium legi omni tempore non potuisset. Deficeret incattum charta et calamus, si omnes ejusmodi libros hic recensere vellet; sed videatur Divi Thomae Aquinatis Liber de Institutione Principum in Commentariis contra Aristotelem; videatur liber prioris Dominicanorum Verodunensium Gabrieles Naudé sub titulo: Les coups d'État ou la science des princes;[7] videantur praeterea infames et sordidi versus sub tutilo: Ratio status Jesuitici in effigie[8] Posonii publice pro grosso sub diaeta partim distributi, partim venditi, et quilibet aequanimis et impartialis judex cum *incatto* conveniet, nihil infamius, sceleratius atque abominabilius his ultimis excogitari posse, Divus Thomas nihilominus sanctorum numero relatus; de secundo et tertio nec questio unquam facta fuerat, et Macchiavellus ob eadem principia

[1] Mindkettő Hoffmann Alajos egyetemi tanár, II. Lipót bizalmas emberének röpirata 1790-ből. Erre és az alábbiakban felsorolt munkákra ld. *Ballagi*.

[2] Molnár János pesti evangélikus lelkész (a *Manch Hermaeon* szerzője) röpirata: *Praeliminarien zu einer historisch critischen Untersuchung über die Rechte und Freyheiten der prot. Kirche in Ungarn.* 1790. V. ö. *Ballagi*, 705. s köv. l.

[3] Izdenczy Józsefnek az abszolutizmus védelmében írt névtelen röpiratai. *Irrthümer in den Begriffen der meisten Ungarn von der Staatsverfassung ihres Vaterlandes* ... 1790. V. ö. *Ballagi*, 514. s köv. l.

[4] Talán az *Egy katholikus keresztyénnek vallástétele* (1791) c. röpiratra gondol. V. ö. *Ballagi*, 660. l.

[5] A régi rendszerű (nem Gregoriánus) naptárak használatának eltiltásáról.

[6] Titus Lucretius Carus római költő *De rerum natura* c. 6 kötetes tanköltemányének teológiai része, amelyben Epicurus tanait fejti ki.

[7] Naudé Gabriel (verduni kanonok, Mazarin könyvtárosa), *Considérations politiques sur les coups d'État* ..., Róma, 1639.

[8] V. ö. *Ballagi*, 689. l.

primum cum indulti et censura pontificia typis excusus, tardius vero cum Giordano Bruni propter librum La bestia trionfante damnati sunt; vereor, ne cum investigationibus, prohibitionibus etiam st. Scriptura prohiberi debeat, una cum Patrum[1] scriptis, quae prima alioquin temporibus anterioribus prohibita exstitit.

Caeterum, quod questionatum librum tam exc. Consilio Hungarico, quam exc. Cancellariae Hungaricae, utpote quae altiora dicasteria super hoc opusculum incattum questionarunt, jam pridem satisfactum est, et relegat *incattus* fiscum regium ad exc. Consilium ad sibi superinde dandam informationem et eand*em* crambem bis recoquere hic locus non est.

[V. 2.] Quod alterum librum Oratio ad Proceres, Hungarico idiomate scriptum concernit: incattus nullatenus perspicere potest, quidnam scandalosi, indecentis, injusti aut quidpiam ementiti in eodem contineatur; liber hic vigentes in constitutione et legibus defectus, in quibus meliorandis, abrogandis, innovandis deputationes regnicolares desudant, et quarum insufficientiam et incohaerentiam ipsi Status et OO. regni in diaeta legaliter congregati art. 67: 1791 recognuscunt, palam facit; ferocitatem quandam morum levitati et agresti superbiae junctam, actusq*ue* inordinatos iis saltem, qui per eos semet et nationem totam coram extraneis gentibus prostituerunt, improbat; virtutem et justitiam commendat patribus patriae in regnando et regendo populum; magni nominis imperatores et reges Josephum et Leopoldum, quorum primo liberrimae nationes Galli tempore medio eorund*em* revolutionis, una cum Anglis monumentum erexerunt, Bohemi vero sancti instar publicae venerationi eund*em* in ecclesia in effigie exposuerunt, posterior vero per suam in Hetruria celebrem legislaturam encomiis omnium cultarum nationum in orbe erudito celebratur, ad sidera tollit; ultimo tandem non ad seditionem plebem, sed ad pacem, concordiam, ad promovendum commune bonum et felicitatem, et defendendos reges optimos omnes invitat, nihil, quod religioni, bonis moribus adversaretur, in se continet, viris de rege et patria bene meritis justa et condigna tribuit encomia et praeceptis etiam censurae, in libello sub titulo: Philosophische Bemerkungen über das Studien-Wesen in Ungarn[2] projectatis, et per exc. Consilium Regium Loc*umtenentia*le adprobatis, conformis est; non potest igitur incattus satis mirari, quomodo nam idem liber, qui a summis viris recensitus et piae memoriae Leopoldo II° hisce verbis unanimiter laudatus fuerat: »Wer immer der Verfasser des Buchs ist, so verdienet derselbe an der Spitze der ungarischen Nation wenn nicht Kanzler, doch der erste Referent zu seyn;« liber, qui tantas virtutes et veritates praedicat, pro quo magnae memoriae defunctus imperator Leopoldus incattum proemiaverat, pensionem ex proprio fundo eidem adsignaverat, et officium ordinarii provincialis commissarii Budensis cum augmento salarii promiserat, sed praematura ejusd*em* piae memoriae imperatoris mors promissum in effectum deducere non permiserat, scandalosus dici possit, qui neutiquam tam scandalosa, tam sanae rationi, fini civitatis, et bonis moribus adversa principia in se continet, quam libri

[1] Nyilván: patrum ecclesiae, az egyházatyák.

[2] Tichy István, a kassai Akadémia tanárának 1792-ben megjelent munkája, melyben a sajtószabadságot védelmezi. (V. ö. *Szinnyei*, XIV. 164.; tévedésből Ferencnek mondja István helyett.) *Discussio oratoria in eos, qui in librorum censuram invehuntur* c. munkájában Martinovics is megemlékezik róla. (ld. I. k.)

servitae Saixiani, Magyar és Erdély Országnak ismérete.[1] Viliam Vilibald Stringel von Steingelsheim, A jó és rosz könyvek olvasásáról, alter itidem liber Saixianus.[2]

Plura his similia adhuc incattus in medium pro libertate praeli, et sui quamquam non necessaria defensione (cum libros quoscumque scribere et typis in lucem edere nullae leges vetent, quidquid vero lege per expressum non prohibetur, id omne pro permisso habeatur) adducere posset argumenta, sed cum hac de materia tam comitatuum repraesentationes, quam diversi auctores abunde ad notitiam totius publici scripserint, sufficiat id unum dixisse : nemo mortalium in orbe potest id ab incatto, vel quocumque demum sibi simili co-homine, rectae rationis usu praedito id exigere, ut alterius capite cogitet ac loquatur, manu scribat, stomacho digerat, pedibus incedat, et vel hoc vel illud pro decoro vel scandaloso absque praevia in contrarium facta convictione habeat, quod illi tale videtur ; sed et turpe, indecorum et probrosum toti nationi est, ut miser unus homuntio, qui scientias nec inferiores, eo minus sublimiores ne primis quidem labiis degustavit, is erecto supercilio, crassissima ignorantia laborans, totius nationis ingenii producta ad limam vel potius equuleum revocare possit, ubi per ineptam ejusmodi trituram et id, quod in libro boni, utilis et pulchri est, deforme et ingratum evadit. Indecorum est, ut censura hominibus, per quos censurata opera per exc. Consilium Regium Locumtenentiale iterum prohiberi debuerant, concredatur, et in dedecus et opprobrobrium nationis talenta optima et sagacissima, invinculatis eorum ingeniis, per hiulcos et ignorantes homines suffocentur. Supremus omnium arbiter et universi moderator ideo libertatem hanc illimitatam omnibus reliquit mortalibus, ut quilibet eorundem per libertatem hanc merita praemiis sempiternis condigna comparare possit, quae libertas si tollatur, non erunt jam amplius hominum actiones meritoriae, sed erunt coactae, necessariae, absque ullo merito, sublata hac itaque libertate, tollitur et occasio actiones meritorias faciendi, unicum : quod in contrarium libertatis proeli adduci posset, argumentum foret hoc, quod multi talentis suis abuti possent ; sed multi divites etiam abutuntur opibus suis, nonnulli eas dissipant, alii ex avaricia ab illis etiam, qui vix dietim vitam miseram intertenere possunt, et id, quod habent, dirripiunt.

Sufficiat haec dixisse ad punctum actoris tertium, addito eo : quod liber hic cum scitu defuncti imperatoris, ut fassio sub nº 5º perhibet, impressus et incattus pro eo praemiatus exstiterit, et quod tam ratione hujus, quam praemissi libelli (super quo datum suum responsum incattus typis impressum ipsemet magnae memoriae imperatori Leopoldo exhibuerat) tam exc. Consilio Regio Locumtenentiali, quam et exc. Cancellariae Regiae de facto omni satisfactum est, et hae dissensiones, interrogationes, responsa omnia pridem sepulta, oblita et complanata sunt.

Mira res profecto, quod libri in favorem communis boni (quod tamen secundum leges etiam patrias particulare praecedit) status publici, justitiae,

[1] Szaitz Leo (1746—1792) szervitarendi szerzetes *Magyar és Erdély Országnak ismerete* (1791) c. munkája, amelyben az egyházat védi. V. ö. *Ballagi*, 628. l.

[2] Szaitz ily című munkáját sem Ballagi, sem Szinnyei nem ismeri. De talán Alexovics Vazul pálos szerzetes *A könyvek szabados olvasásáról két fő-tzikkely* (1792) c. munkáját gondolja, amelyik szintén az egyház védelmében íródott, s amelyik Szaitzot is nagyon dícséri. V. ö. *Ballagi*, 775. s köv. l. — William Wilibald Striegel von Striegelsheim, német néptanító Trenk ellen írt könyvet. V. ö. *Ballagi*, 683. l.

virtutum et throni regii scripti, etiam cum Viennensi censura impressi, ab hujatibus censoribus prohibiti, damnati sint, Saixianique et Percholtiani[1] pasquilli, una cum subtrusa oratione pontificis, facem discordiae civilis inter diversae religionis sectatores excitandi capax, cum adplausu divulgati et approbati extiterint.

Denique libertas proeli (cujus certam restrictionem in sensu accomodo et ipse incattus necessariam esse agnoscit) est palladium fortissimum et regis et nationis, nam ea utrique vel a longinquo scintillas sub cineribus latentes detegit, et ne in apertas erumpant flammas cohibet.

[V. 3.] Mirandum est etiam partis actoreae assertum in eo, dum Literas ad Imperatorem per abbatem Martinovits compilata parti *incatteae* delicti cujusdam instar imputare vult, cum productu*m* ejusdem partis a*ctoreae* sub n° 4° clare perhibeat, incattum fratri suo *vice*-comiti[2] easdem Latino idiomate dedisse, qui exc*ellentissi*mum Baronem a Schilson[3] requisivit, ut existentia*m* harum literarum S^ae^ Serenitati Regiae Palatino detegeret ; quomodo nam id pro delicto haberi possit, quod laudem meretur ex eo, quod incattus jam antea fratri suo eum in finem tradiderat, ut medio ejusdem canalis earund*em* existentia manifestare*tur*, divinare nescit. Non recordatur quidem positive incattus se Szlávio has literas dedisse, sed si per inconcessum dedit, dedit eas*dem* illi, ut amicus amico, quem diligit, rem aliquam communicat, eo tempore, cum et apud complures, ut dicebatur, digniores etiam viros reperibilis erat, et ternae vel quadrifariae etiam versiones in regno circulabant; praeterea vero nemini mortalium has litteras dedit.

[V. 4.] Non negat incattus se Szlávio constitutionem Gallicanam ex integro dedisse,[4] cum is apud incattum eand*em* promiscue cum scriptis itid*em* jacentem deprehenderit, sibiq*ue* eand*em* dari expetierit, sed id nulli, ne vel levi delicto, eo minus crimini eidem incatto inputari poterit. 1° Cum eadem ipsa constitutio in ephemeridibus Moniteur dictis publice in cavena et domibus particularibus omnium oculis exposita, et ab omnibus, qui eandem legere voluerunt, lecta et relecta fuerit. 2°, Eadem ipsa versio Latina et scriptura, quam Szlávio ad describendum tradidit, non incatti, sed ut credit secretarii Hajnoczy est, quae tunc passim et promiscue tam digniorum, quam inferiorum hominum manibus jam pridem versabatur. 3°, Cum juventus secundum leges patrias scientiis imbuenda ordinaretur, isque, qui ad altiores dignitatum gradus eluctari cupit, rerum statisticarum et politicarum cognitionem, vigore art. 11 : *1*741 et 17 : *1*791 habaet necesse est, partemque harum scientiarum cognitio diversarum regni constitutionum efficeret, hinc cuilibet, qui harum scientiarum pleniorem notitiam habere cupit, omnium regnorum constitutiones, jura et leges promiscue dari possunt ; incattus ergo se non male fecisse credit, et eo magis excusandus venit, quanto verius est, quod eadem ipsa constitutio in ipsis cavenis promiscue lecta et relecta extiterit. Eversis itaq*ue* partis actoreae fundamentis, in confirmationem praeattactorum allegatorum trium punctorum adductis, respondet ad

[1] Minden valószínüség szerint Bartholottus Nep. János teológiai tanárnak, a bécsi könyvvizsgáló bizottság tagjának magyarul is megjelent röpirata: *Világi és ekklézsiai vizsgálódás, mellyben a lelki-esméretnek szabadságáról . . . tudakoztatik.* (1784.) A lelkiismeret szabadsága mellett foglal állást.

[2] Laczkovics György pestmegyei alispán.

[3] Schilson János br., a pesti kamarai kerület adminisztrátora.

[4] Az 1789-es Déclaration des droits de l'Homme et du Citoyen.

[VI.] Quartam partis actoreae criminationem, in qua idem fiscus regius dicit : incattum »unitis consiliis contra salutem totius regni, formae regiminis, thronique regii conspirasse.« Quamquam jam in responso incatti ad puncta 1um, 2um et 3um accusationum partis actoreae quoad praetensa haec crimina jam sat abunde dictum fuerat, liceat tamen hic etiam incatto semet ad ea*dem* provocare, et dicere, quod ille nuspiam »unitis consiliis conspiraverit,« id quod ejusd*em* partis actoreae producta sub nris 4o, 5o, 6o et 8o clare et manifeste perhibent, non »contra salutem et dignitatem regiae majestatis,« nam id testatur tam Oratio ad Proceres, in qua omnia huic asserto e diametro opposita reperiuntur, quam et Reformatio Leopoldina ab abbate Martinovitsio eid*em* incatto data, per eund*em* cum Szlávio et Szent-Mariajo, prout jam superius praeattactum est, communicata, contrarium claris, manifestis et evidentibus perhibent testimoniis : testimonium perhibet et responsum incatti incl. com*ita*tui Pestiensi ratione libri Oratio ad Proceres, datum (propter quod pars a*ctorea* ad exc. Consilium et incl. com*ita*tum relegatur) in quo incatti homagialis devotio et fidelitas in principem, amor in patriam, studium justitiae et virtutum luculentis expressa sunt verbis.[1] — Nec »in perniciem totius regni,« nisi quis vigentes in legibus juribus, consuetudinibus regni abusus et incohaerentias, quae omnia ipsimet Status et 00. regni art. 67 : 1791 disertis recognoscunt verbis, tollere, ad pacem, concordiam, defendendos reges optimos (prout haec omnia in libris incatti expressa sunt) omnes invitare, vitia, turpes abusus eradicare, regnum, quod nunc ob suam insufficientem, sibimet ipsi incohaerentem constitutionem, unum e pauperrimis Europae provinciis, quod tamen spectata nationis indole, ubertate soli, foecundo climate, florentissimum evadere posset, beare velle incatto crimini imputare velit, tunc utiq*ue* incattus culpandus erit. Sed cum haec omnia nullibi in orbe terrarum pro vitio vel delicto, sed pro summa virtute habeantur, pactumq*ue* sociale permittat et exigat, ut quilibet civis et patriae filius, pro possibili facultate talentorum suorum, usum facultatum suarum intellectualium, pro meliorando statu et emolumento publico in medium conferat; nescit incattus, quomodonam aliquid in perniciem totius regni attentare potuisset, siquidem omnia ejus acta et facta contrarium palam perhiberent.

[VI. 1.] Sed nec »in constitutionum ac formae regiminis, ut ait fiscus, eversionem« incattus quidquam »tentavit,« aut tentare potuit, cum in quonam sensu constitutio ac forma regiminis accipienda veniat, incattus ex diversis in codice legum patriarum reperibilibus decretis, statutis, consuetudinibus, legibus, juribus, sibimet ipsis incohaerentibus, divinare nesciat. Sed juvat ad haec nonnullos saltem e codice legum patriarum haustos in medium adducere textus, quin in materiae discussionem, quae in volumen integrum sub calamo incatti exurgeret, et quae Groschingius,[2] aliique complures (quamquam perpaucis adhuc jam illustrare coeperunt commentis) se profundius immittere velit, contentus nonnulla pauca pro brevitate causae, constitutionem, formamq*ue* regiminis concernentia hic ob oculos ponere?

Prologi*ali* tit. 6o habetur §o 1o[3] : »primo namque est constitutio populi, qua majores natu cum plebibus aliquid sanxerunt,« ergo forma regiminis in

[1] Ld. I. k.

[2] Grossching Franz Rudolphnak *Ius publicum Hungariae* (1786) c., a magyar alkotmány ellen írt munkája.

[3] A *Hármaskönyv*ben.

hoc sensu est oligarchico-aristocratico-democratica. »Sed . . . quum omnis potestas constitutionis et condendae legis, quae olim apud populum fuerat, in praesentiarum ad principem nostrum spectet,«[1] — ex hoc textu patet oligarchiam jam exclusam, et penes aristocratiam potestatem condendae legis certo tempore fuisse, ultimo tandem ad solum principem devolutam, et ex aristocratia monarchiam factam exstitisse claris verbis perhibet textus etiam sequentis part*is* 1ae tit. 3[2] et 2ae tit. 3., qui dicit §° [2°] »verum tam condendae legis, quam etiam cujuslibet possessionarionarie collationis, atque omnis judiciariae potestatis facultas in jurisdictionem s*acrae* regni hujus coronae, qua cuncti' reges Hungariae coronari solent, et subsequenter principem ac regem nostrum legitime constitutum, simul cum imperio et regimine translata est,« — ergo pure monarchica ; subsequenti vero §°, qui sic sonat : et sic postea reges ipsi convocato, »interrogatoq*ue* populo« constitutiones facere ceperunt, jam praecedenti iterum contradicitur, et est forma regiminis monarchio-aristocratica. §° 3° ejusd*em* t*itu*li itidem monarchia aristocratiae mixta in medium profertur, quin de vetusta libertate Hungarorum autor speciale aliquid in eod*em* dicat, nisi forsan libertatum harum nomine illae accipiantur, quae part*is* 1ae tit. 9° intelliguntur, sed illae vetustae nuncupari nequeunt, quia sub Andrea rege primum elargitae fuerant, et harum 1a cum super juribus naturae fundata sit, juxta tit. prolog*iales* 2um et 9um, cum secunda libertas aeque non soli populo, sed cuilibet homini conpetit ; tertiae libertati adversatur partis 2ae tit. 7 et 12, ubi dicit*ur* : »privilegium est praerogativa aut honor singularis,« — et »est principis beneficium saepe contra commune jus indultum,« quale tollitur per prolog*ialem*. tit. 2, 9um. Partis 2ae tit. 3 et 12, quia juribus communibus, nempe naturalibus hominum in civili societate existentium adversat*ur*, cum prolog*iali* tit. 15°[3] »bonum commune sit nobilius particulari,« et partis 2ae tit. 12° ;[4] »privilegium in alterius enorme damnum redundans ipso facto tollitur« — quarta libertas jam sublata habetur ; — sed redeundum est ad constitutionem.

Partis 2ae tit. 3, §° 4° iterum pura monarchia induc*itur*, et nonnisi cum indultu principis, dum eidem quaedam salutaria objecta proponunt*ur*, ead*em* dein legis vim obtinere possunt. St. Steph*ani* regis decr*eti* liber 2. in praefatione habentur haec memorabilia verba : »Nos quoque Dei nutu nostram gubernando monarchiam, antiquos et modernos imitantes augustos, decretali meditatione nostra statuimus genti nostrae,« ergo in hoc sensu monarchia absoluta. Sed infinitus foret incattus, si omnes constitutionem regni, formamque regiminis concernentes, sibi non cohaerentes textus, hic recensere vellet ; sufficiat hoc unum adhuc hic in medium protulisse, quod si partis 2ae tit. 2° : leges priores tolluntur per posteriores, tunc juxta ultimum per modernum clementissimum regem elargitum diploma, nulla praeter haereditariam augustae domus Austriaca regiam successionem ulla constitutio aut forma regiminis fixa haberi vel teneri poterit ; cum ibid*em* sequentes conditiones per expressum clare et manifeste habeantur, nimirum : »Praeter etc. reliques universas et singulas communes istius regni Hungariae, Partiumq*ue* eid*em* adnexarum libertates, immunitates, privilegia, statuta, communia jura, leges et consuetudines . . . concessas et confirmatas, in futurumq*ue* conce-

[1] *U. o.*
[2] ». . . quomodo regimen in principem nostrum translatum est.«
[3] § 4.
[4] § 7.

dendas et per nos confirmandas, ... in omnibus suis punctis, articulis et clausulis, prout super eorund*em* usu et intellectu regis et com*m*uni Statu*m* consensu diaetaliter conventu*m* fuerit.«[1] Sed cum ad hodiernam usque diem de eorum usu et intellectu diaetaliter adhuc conventum non fuit, et opus hoc elaborandae firmioris constitutionis et regiminis formae juxta art. 67: 1791 adhuc sub incude sit, nullam fixam, firmam, sed tantum provisoriam, arbitrariamq*ue* existere, adserere poterit quilibet constitutionis et regiminis formam. Sed absit, ut incattus has propositiones defendere vel iisd*em* deferre, et regem una cum natione a manutenendis legibus et observatione depositi juramenti solutos reddere velit, cum de rege haec incattus nec supponere, nec ipsummet coronatum caput, etiamsi posset, facere vellet; incattus manifestat per haec saltem, quam debili basi et fundamento innitatur sic dicta regni constitutio, et eidem usque ad reformationem adhaeret, in quantum adhaerere debet.

Num igitur incattus in perniciem constitutionum, quae hucdum, ut praemissum est, provisoriae saltem dici possunt, et formam regiminis demta, ut superius attactum est, haereditaria domus Austriacae regia successione, regimine et imperio) quae necdum clare, ut jam dictum est, determinata habetur, conspirare potuerit, impartiali judicum judicio discutiendum relinquit; addito eo, quod reformatio Leopoldina per incattum memoratis inactionatis reis communicata, non ad eversionem, ut fiscus regius ait, sed ad corroborationem ejus elaborata habeatur.

[VII.] Ex hisce praemissis patet, incattum nihil, prout id fiscus regius actionalis libelli puncto quinto absque ulla proba asserit, aliquid »cum meditata salutis publicae convulsione, omnisq*ue* constitutionis et legum pacem et tranquillitatem regni turbare intentasse,« quin omnem convulsionem antevertere, pacem et tranquillitatem, ut praemissa docent, in omnibus suis scriptis et factis recommendare, suae primae duxit esse curae, studii et sollicitudinis; sed nec in eo statu, conditione et dignitate positus est *incattus* ut publicam tranquillitatem turbare possit.

Non igitur atrox crimen laesae ma*jestat*is, nec perduellionis incattus commiserat; cum primum, ut partis 1ae tit. 14. asserit, in eo consistat: »si quis videlicet impias manus in personam principis injecerit, vel capiti ejus gladio aut veneno insidiatus fuerit, sive murum aut domum, in quo princeps ipse extiterit violenter invaserit.« Non secundum, cum id in eo consistat: »si se evidenter erigit et opponit contra statum publicum, regis et coronae, haec tamen erectio seipsum juste defendendo notam afferre non intelligitur«; et *incattus* qui de erectione evidenti nunquam vel cogitavit nec concipere potest, quomodo haec sui evidenter erectio vel in objectum saltem summi possit vel potuerit? Cum de evidenti erectione ne quidem minima vel a longe petita existere possunt indicia, si pèr statum publicum commune bonu*m* et salus publica intelligantur, nec hoc in merito *incattus* a vero et licito tramite unquam deviare potuit, cum Leopoldina reformatio, et scripta per incattum typis elucubrata augmentu*m* tam communis boni, quam salutis publicae, non vero diminutionem claris et disertis depraedicent verbis.

Quod *incattus* se contra statum regis, eo minus coronae, si quidem haec duo unum significarent, non erexerit, ex omnibus *prae*missis abunde liquet, nec ulteriori demonstratione indiget. Cum vero part*is* 2ae

[1] 1790 : 2. tc. A királyi hitlevél 1. pontjában.

tit. 2° per expressum statuatur: »innitendum et incumbendum est formis verborum, in ipsis constitutionibus et decretis positorum,« incattusque secundum dictamen partis 1ae tit. 14. nec criminis laesae majestatis, nec perduellionis in sensu verborum inculpandus esset, et prologiali tit. 6[1] non de legibus, sed secundum ipsas judicare opporteat, legemque ejus sit interpretari, qui condidit, praetensum ab actore crimen laesae majestatis et perduellionis funditus evanescere quis non videt?

[VIII.] Asserit fiscus regius actionalis libelli puncto 6° : »incattum beneficia multa a S. Mte. accepisse.« Cum partis actoreae allegata nudo insistant asserto, nec refutatione ulla indigent, eo magis, quod, ut ait fiscus in allegati, suis : »sed quia in aula quoque regis ab indole sua notus fuit, etiam spes illaes quas praefati protectores sui indubie mentita fide pollicebantur, in fumum abiverunt,« ipsemet recognoscit incattum multa beneficia a regia majestate non accepisse, id quod adhuc fiscus regius in producto suo sub n° 4° ultronee confirmat.

[IX.] Dicit adhuc idem fiscus regius puncto 7°, *incattum* »sub custodia modernarum legum et constitutionis secura vixisse.« Toti regno notum est, leges Hungariae confusas, ambiguas et aequivocas esse, codicem vero criminalem nullum formaliter existere, Status et 00 regni in art. 67 : 1791. disertis recognoverunt verbis : et cum legislatorum Hungariae per innumeros art., suo loco citandos, ea mens fuerit, ut celebratione diaetarum triennalium, vel etiam citius, omni arbitrariae interpretationi legum, per fora judiciaria fiendae, praecaveretur, ideo quantum nam illi, qui celebrationem similium diaetarum impedire nituntur, et regi dissuadent, peccant, leges patriae impartialem pronuncient sententiam.

[X.] Eversis itaque partis actoreae fundamentis, antequam *incattus* ad punctum actoris 8um respondeat, necesse est, ut nonnulla in allegatis, quamquam absque fundamento in medium prolata, funditus convellat : sic dicit statim actor initio allegationis suae : »alter nefandae societatis revolutionalis director, Dei, regis et patriae hostis, est Joannes Laczkovits, a perversis principiis et morum corruptela jam dudum notus.« Qualisnam sit haec per actorem sic nominata societas revolutionalis, ob quem finem instituta, puncto 1° jam abunde declaratum est ; quomodo vero *incattus* Dei, regis et patriae hostis esse possit, id ille penitus ignorat ; Dei non, cum enim omnipotentia divina cum hostilitate, fragilitate et imbecillitate humana nullatenus conciliari quiret, nec concipi potest, quomodonam ens finitum, infinitum, summe perfectum, nullis cassionibus et imperfectionibus obnoxium offendere queat? Eominus concipi potest : quomodo incattus ejus hostis esse possit. Supervacaneum foret hac de re inutilibus aeque, ac prolixis verbis chartam onerare, vel judicum patientiam ultronee exercere ; injurias eidem factas, si injuriari quodammodo posset, suo ille nomine vindicabit. Omnipotens ipse juxta scripturas nihil aliud illum offendentibus dixit : quam »dixit insipiens in corde suo non est Deus.«[2] Quod regis hostis non sit, id jam in punctis superius deductis, specialiter 3° et 4° abunde demonstratum est.

Quod »hotsis patriae« non fuerit, etiam incatto tacente, ipsa acta diaetalia de anno 1791 ubertim contraria docebunt. Quod a perversis

[1] § 12.
[2] *Zsoltárok Könyve* 53. rész 2. verse.

principiis et morum corruptela notus sit, id aeque verum non est; videantur ejus principia in libro: Oratio ad Proceres, et ea, quae specialiter ad haec puncto 3° sunt in medium prolata. Morum corruptelam quod attinet, relegat *incattus* partem actoream et judices ad litteras generalium, colonelli, aliorum stabalium officialium eidem *incatti* scriptas, prae manibus actoreis existentes, relegat item ad instantiam sub A imperatori Leopoldo exihibitam,[1] et sic dictam conduit listam in regimine et apud Consilium Bellicum existentem, ex quibus luce meridiana clarius apparebit, in exercitu Austriaco nullum officialium meliorem, sed tantum talem habere posse conduit listam; relegat actorem ad Serenitatem S^m^ Regiam Archi-Ducem Palatinum, et ipsummet regnantem principem (ut mox dicet*ur*) quibus omnibus et intemerata incatti vita et egregia tempore pacis et belli data generosa facinora cognita sunt; relegat ad ephemerides tempore belli turcici, et relationes officialis generalium regiminis et stabilium vulgo Hof-Bericht nuncupatas, Consilio Bellico scriptas, in quibus incatti egregia facinora non cum parva laude toti eid*em* Consilio Bellico et toti publico ob oculos ponuntur. Relegat ultimo tandem ad scripta originalia prae manibus actoreis existentia et adjuncta ad instantiam, ex quibus abunde patebit, incattum intra spatium decem annorum, absque protectione et pecuniis, solis suis talentis, meritis, servitiis, virtutibus, et nullo alio patrocinio, id quod in exercitu rarus casus est, intra decem annos, ut producta sub H[2] et A docent, ad capitanei commendantis unius cohortis dignitatem evasisse; non itaque a perversis principiis et morum corruptela, sed optimis ad promovendum commune bonum et felicitatem tendentibus principiis, vita intemerata et egregiis toti publico in ephemeridibus publicis divulgatis facinoribus, ingeniique productis, quae in medio tormentorum fragore, armorumq*ue* strepitu non neglexit, et occasione obsidii artis Belgradiensis cum compositione omnium consensu approbatae et laudatae odae Hungaricae: »Talpra oh vitézek,« toti publico in laudem, gloriam et honorem gentis Hungaricae et augustae domus Austriacae inscio incatto typis elucubratae ob oculos posita fuerat.

Ultro insistit actor dicens: »dum adhuc castra sequeretur, praecipua ejus cura fuit Deum et religionem ejus ludibrio exponere.« Quomodo nam Deus et ejus religio ludibrio exponi possint, id adhuc incatto ignotum est, nam quod nec videri, nec palpari, nec mente comprehendi potest, id nec ludibrio exponitur: illicitos ac scandalosos abusus, ad normam magnae memoriae Josephi II imperatoris ludibrio exponere non solum laudabile est, verum etiam cujusvis hominis, civis et christiani, id exigit officium. Caeterum quidquid moliatur humana fragilitas in causam Omnipotentem primariam, frustra erunt ejusd*em* omnia molimina, cum scriptum sit: »Nec portae inferi praevalebunt adversus eam;«[3] et quamquam hic textus etiam incatto inin-

[1] Laczkovics apológiájának mellékletei teljesen össze-vissza vannak az aktacsomóban, s azonkívül össze-vissza jelzések vannak rajtuk. Valószínüleg legtöbbjük már előzetesen is csatolva volt különböző kérvényekhez, s a régi jelzéseket elfelejtették törölni róluk, úgyhogy van olyan, amelyiken három betű is olvasható jelzésként. Ez az azonosítást rendkivül megnehezíti, sőt egyes esetekben bizonytalanná teszi. A jelz. irat egyébként nincs a mellékletek közt. A szöveg szerint valószínüleg Laczkovicsnak dátum nélküli kérvény-fogalmazványáról van szó, amelyben már a Graeven-ezredből való kilépése után, német nyelven, 24 iv oldalon ismerteti az ezred fölterjesztésének történetét és előadja mentségeit.

[2] Laczkovicsnak Ferenc királyhoz írt 1792 május 22.-i kérvénye. V. ö. 509. l.

[3] Máté evangéliuma 16. rész 18. verse.

telligibilis sit, illum tamen summa cum veneratione colere non desinit. Caeterum videatur etiam ad hoc sua conduit lista, prout ad supra attacta puncta, apud Consilium Bellicum et Regium praeexistens.

»Saepius in crisim vocabat formam etiam regiminis, cumprimis relate ad Statum ecclesiasticum et majores;« cujuslibet patriae civis officium est, nosse homines, quos sua confidentia, honoribus, dignitatibus, salariis, proventibus ornant, honorant et beant, num iidem muneribus suis satisfaciant nec ne? Obligationis cujusvis civis est formam regiminis sui nosse, eamdem in trutinam revocare, ut ea, quae deteriorata sunt, meliorare, obsoleta abrogare, ambigua et aequivoca clara reddere, utilia in medium proferre, inutilia vero et nociva rescindere, sique salutaria consilia suo loco et tempore dare possit; a qua quidem obligatione eo minus quis dispensari potest, quanto verius est, quod quilibet patriae civium, tamquam ablegatus ad diaetam deputari, ad dignitates omnes elevari, et ablegationes diversas exmitti possi; insuper jus infallibilitatis, arbitrarii regiminis, jusque constitutionem, dum nationi ita visum fuerit, reformandi, nec inferioribus, nec altioribus dicasteriis, nec majoribus exclusive concredidit, uni et soli regi irrevocabiliter transtulit haereditariam regiam successionem cum imperio et regimine.

Ecclesiasticum Statum in trutinam revocare crimen non est, nam cum leges patriae de divinis saltem loquantur legibus, sic dictique canones humani sint, nuspiamque per regni leges positive receptos exstitisse constet, nullamque consuetudinem, vel legem contra jura divina valere posse prologialis tit. 3 et 9[1] reliquique disertis asserant verbis, ideo cujuslibet civis stricta obligatio est inquirendi et investigandi, quid in Novo Testamento dux christianae religionis apostolis et suis asseclis dixerit?

Sed et majorum acta et mores ad trutinam revocare, ipsemet patriae leges inde a temporibus Alberti, Matthiae, Sigismundi, Uladislai, Ferdinandi etc. suo tempore citandae, sedulo praecipiunt; interest enim nationi, ut ii, quos ad dicasteria elevavit et solvit, muneribus suis exacte defungantur, et obligationibus suis satisfaciant. Haec et similia in crisim revocare et leges patriae mandant et civis cujuslibet officium est et Scripturae satisfit, quae dicit: »ut sciat reprobare malum et eligere bonum;«[2] satisfit etiam voluntati SS et 00 regni actis diaetalibus anni 1791 pagina 356 §° 5° manifestis verbis declaratae.[3]

[X. 1.] »Sub diaeta anni 1790 ambitione et gloria altiorum honorum abreptus, dum favores Statuum et 00 regni quaereret, mensuram excessit, et ideo id etiam, quod habuit, amisit.« Quamquam favores Statuum et 00 regni quaerere nihil illiciti, nec indecentis, quin imo laudabile quid, et decorum in se habeat, cum alioquin iidem, tamquam patres patriae, omnium, quae tam in publicam, quam communem patriae civium felicitatem et juvamen conducere possunt, rerum curam et sollicitudinem habere, eoque omnes suos nisus et conatus convertere debeant, ne ullus injuste opprimatur, in persona, honore, rebusque suis inique veretur et damnificetur, consequenter et incattus jure merito haec a patribus patriae speranda habuisset. Sed in testimonium vocat totum regnum Hungariae et omnes Status et 00 regni, si unquam ne vel minimo quidem verbo non favores, sed nec propinquiorem aliquam, eo

[1] A *Hármaskönyv*ben.
[2] Ézsaiás próféta könyve 7. rész 15. verse.
[3] Az országgyülésnek a Graeven-ezred tisztjei ügyében írt fölterjesztése.

minus interiorem notitiam vel amititiam fine obtinendorum favorum cum aliquo ex iisdem unquam junxerit, quesiverit, minimo verbo rogaverit, vel illos sub diaeta visitaverit aut audiverit. Frustra nititur pars actorea in incattum detorquere 1791 Statuum et 00 regni facta.

Sed ut penitius haec res, quam pars actorea ipsamet promovet, perpendi possit, juvabit hic paucis cuncta Statuum et 00 regni, et incatti, reliquorumque officialium ob oculos ponere acta et facta.[1] Incattus dum eo tempore graviter aegrotasset, hucque Pestinum tam reconvalescentiae, quam etiam servitii militaris causa, ex ordine superiorum suorum ad hic eotum excubantes regiminis divisiones translatus exstitisset, Comes Festetics eo tempore locumtenens colonellus instantiam, in qua nihil aliud petitum fuit, nisi quod leges patriae ab immemorialibus temporibus dictant, et quod ipsimet Status et 00 regni subseque tam in diaeta 1791, quam et 1792 articulariter determinarunt, officialibus hic existentibus nobis, postquam ipsemet prius eandem subscripsisset, etiam subscribendam dedit, ac subseque per duos officiales excellentissimo comiti judici curiae et excellentissimo domino personali praesidi tabulae regiae eandem admanuari curavit: haec acta aulae innotuerunt, incattus cum reliquis officialibus Viennam abductus, examinatus, ultimoque tandem cum idem ad sic nuncupatum garnison regimen, quin ei una cum reliquis officialibus processus formatus, vel delicti cujusdam vel minimi convictus exstitisset, translatus exstitit. Id quod incattus aegre admodum ferens tum ex eo, quod citra viam juris, non convictus eorsum relegatus exstiterit, tum ex eo, quod jam stabalis officialis renunciari debuisset, uti et acta, indorsationesque Consilii Bellici sub B[2] docent, ipsemet sponte sua, postquam omnimodas contra eundem procedendi modum, remonstrationes fecisset, officium suum, cum ei dedecorosum fuisset dictum regimen ingredi, resignavit, non ergo, ut actor ait, a m i s i t, sed resignavit. Sed videantur scripta incatti litera C[3] sub titulo: Rechtfertigungs Schreiben des Rittmeisters Latzkovits et Instantia ejusdem Serenissimo Principi Leopoldo II° sub litera A mense augusto die 27[i] anni 1791 porrecta. Ex his manifeste, prout et ex actis diaetalibus et testimonio omnium eo tempore in diaeta congregatorum SS et 00 regni, luce meridiana clarius apparebit, incattum nunquam mentionatorum Statuum et 00 regni, ut jam dictum est, vel saltem minimos favores quesivisse, eos adivisse, eo minus conferentias vel correspondentias quasdam cum iisdem fovisse. N e c a m b i t i o n e e t g l o r i a a l t i o r u m h o n o r u m a b r e p t u s — ut fiscus regius ait — i n c a t t u s m e n s u r a m e x c e s s i t, quia incattus diebus aliquot ante decessum Josephi II imperatoris per Consilium Bellicum jam assensum ad sui elevationem ad stabalem dignitatem, ut productum sub B testatur, ea cum conditione obtinuit, ut cum proprietarius regiminis data vacantia desuper projectum

[1] Az itt elmondandókra ld. I. k.

[2] A B jelzés alatt két akta található. Az egyik a Graeven-huszárezred tagjai által aláírt nyilatkozat, mely tanusítja, hogy Laczkovics kapitány 1788 ápr. 25.-én a dubitzai erődítményt meglepő, túlerőben lévő török csapatokkal oly vitézül szállt szembe századával, hogy azok kénytelenek voltak visszavonulni. (1788 ápr. 27.-i kelettel, a gerovlani táborban.) — A másik Laczkovics előléptetési kérvényének borítólapja 1789-ből, melyben őrnaggyá való kinevezését kéri. Rajta az Udvari Haditanács végzése 1790. febr. 24.-ről: »Das avancement des Supplicanten hängt von einer Gesinnung im Regiment, von dem solchen Falls für ihm nötigen Vorschlag des Regiments Inhaber, und denn von der a. h. Begnemigung ab.«

[3] Keltezés nélküli fogalmazvány, Laczkovics sk. írása. Benne a már quietált Laczkovics előadja a Graeven-ezred kérvényével kapcsolatos mentségeit.

miserit, incattus qua supremus vigiliarum magister renuncietur ; nullam ergo mensuram excessit, nec cassam ambitione et gloria altiorum honorum abreptus, favores Statuum et 00 regni quaerendi ullam habuit. Sed et hunc optimum regiminis proprietarium recte eodem tempore, inopina in exequendo munere suo mors abripuit ; ultimo tandem instantia modo praedicto Statibus et 00 data, et ab eodem incatto innocenter et bona cum fide subscripta, omnem felicitatis suae cursum interrupit, et exinde enascentes reliquas suas vexationes, et infortunia causavit, prout id et moderno imperanti et serenissimo principi et Statibus ac 00 regni per bene notum est, sed etsi altiores quaesivisset dignitates, nihil, nisi quod justum et aequum, et quod tam generales quam stabales sui eidem cupiverant, quaesivisset, ambitio itaque ejus non vitio vituperio, sed laudi incatto tribui potest.

Post factam Viennae dignitatis suae resignationem una cum reliquis Pestinum rediit, et egressus e regimine scripsit incattus litteras tam excellentissimo comiti judici curiae, sub D,[1] quam excellentissimo praesidi tabulae regiae eotum Posonii una cum Statibus et 00 regni existentibus, spe fretus, quod iidem litteras inclitis Statibus et 00 regni perlecturi sint, tantum tamen abfuit, ut memorati ordinarii judices regni has litteras in publico perlegissent, ut illas et alto silentio praeterierint, et nullum eatenus responsum incatto dederint.

Missa est paucum post abinde tempus deputatio comitatus hujus Pestiensis ad Serenitatem S^m^ Regiam Palatinum Posonium, cui instructio reliquas inter alias, inscio et non supplicante incatto, data est, ut et apud Serenitatem S^m^ Regiam, quam vero alios ordinarios regni judices pro praememoratis officialibus intercederent : Serenitas S. Regia misit comitatui responsum eorundem temporum circumstantiis adcommodum.[2]

Dum igitur incattus omni spe delusus esset v e r t i t, ut actor dicit, f o l i u m, et si unquam actor veritati quid accomodi dixit, hoc assertum certe sum-

[1] Másolat Laczkovicsnak Zichy országbíróhoz írt leveléről. (Keltezés nélkül, 1790-ből.) A levél első részében körülményes hosszúsággal hálálkodik az országbírónak, hogy szót emelt érdekében. A levél második részében az ellene felhozott vádak ellen védekezik. Majd így folytatja : »Irásokkal megmutathatom azt, hogy mint katonasághoz szükséges, mint pedig polgári társaság, ország vagy is városi tudományhoz illendő ösméréseim, magam tökélletes viselése, mint békesség, mint penig háború idejében meg mutatott 's külömböztetett érdemeim végett régen nagyobb hivatalokra való felemeltetésemet meg érdemlettem volna, mellyet idegenek a' mint országunk gyüléseire bé nyujtott kérésünk magában foglalja, hogy tőllünk érdemetlen el ragadták, meg mutattam. Meg esmérte a' hadi tanács, mind békesség, mind háború idejében magamnak szerzett érdemit, mivel az hozzája küldött tudósításokban ditséretem egyszersmind meg nem jutalmaztatásommal együtt fen marad. De midőn ezekre Bétsben a' comendirozó generalist emlékeztettem, a' volt a felelet : Die einzie Unterschrift in der Instanz hat alle ihre Verdienste überwogen.« Miután még többször elmondja, hogy tehetsége szerint sokkal többet érdemelt volna, így folytatja : »Igaz az, hogy alatsony fő hajtásokkal kegyelmet keresni sem nem tudtam, sem nem akartam ; mert ezen az úton való boldogulásnak keresésiben sem Machiavellus, sem Mazarinussal meg nem egyezhetett természetem, . . . bátran szóltam mindég az igazat, 's nem engedtem a' kedv szerént való kenyérkedő 's faggató hatalomnak, hanem tsak a' törvénynek. Ez a' hiba, ha ezt hibának mondani lehet, nem tagadhatom, bennem megvagyon, s ezért ditséretnek tartom, ha vádoltatom.« Csak azt kéri, hogy újra szolgálatba léphessen a Graeven-ezredben. Kérhetne ugyan kárpótlást az őt ért meghurcoltatásokért, de nem kér. Elég kártérítés lesz neki, ha bajtársai meggyőződnek róla, hogy »nem tsak a' görögök országlása alatt, hanem mostani időkben is Themistocleseket láthatnak.«

[2] A nádor megtagadta a Graeven-ezred tisztjeinek ügyében való közbenjárást a küldöttség előtt. Ld. *Sándor Lipót iratai*, Iratok 5. sz.

ma est veritas, vertit itaquè folium, et primo quidem divulgavit Orationem ad Proceres, ut toti regno pateret veritas, incattique innocentia, sed has veritates dicere non est in propria viscera saevire, praelatorum, baronum, magnatum et nobilium statum dictis et scriptis proscindere.

Vertit itaque folium et compilavit scriptum: Rechtfertigungs Schereiben des Rittmeisters Latzkovits sub C et cum supplice suo libello sub A per modernum clementissimum imperantem magnae memoriae genitori suo porrexit, qui posteaquam ex scriptis incatti, prout jam superius allatum fuerat, saniora principia et talenta ejusdem penitius noscere didicisset, tam per germanum fratrem suum hujatem vice-comitem, eo tempore Viennae existentem, quam etiam litteras particulares, prae manibus actoreis existentes, incattum Viennam evocari curavit, ubi eundem post ultreriorem notitiam summa cum clementia honorare dignatus est, eundem praemiavit, et ad militarem iterum reposuisset gradum, si talenta ejusdem *incatti* pro civilibus negotiis exequendis, et fini suo perquam salutari accomodis, penitius noscendo, pro eisdem non destinasset, officiumque ordinarii provincialis commissarii Budensis cum augmento salarii eidem adpromisisset. Interea vero etiam pensionem proprio ex fundo eidem designavit. Quae clementia defuncti imperatoris moderno clementissimo imperanti, quam Serenitati S^ae Regiae, excellentissimo comiti judici curiae et exc. cancellariae ex instantia incatti sub E[1] per modernum clementissimum imperantem, in qua instantia hujus clementia species deductae sunt, eidem cancellariae transmissa, nota est. Sed omnibus his ex scriptis ne vestigia quidem ulla apparent, quod *incattus* in viscera praelatorum, baronum saevire incaeperit.

Sed fatum inexorabile, dum incatti infelicitas jam ad certum melioris fortunae gradum eluctari caepisset, paucos post dies optimum principem e vivis abstulit, quo demortuo, omnia incatti recruduerunt vulnera, nam tensio eidem assignata, postquam primo mense exoluta fuisset, sequenti mense illi ademta est, significatumque illi exstitit, quod eandem pensionem amplius habiturus non erit, id quod ita esse litterare incatto Vienna missae, et prae manibus actoreis existentes demonstrant, demonstrat et instantia sub E et litterae sub F.[2] Cum is causam repentinae hujus mutationis ignoraret, Viennam ascendit, adit clementissimum modernum regem, a quo summa cum affabilitate exceptus, eadem S. M. ipsemet personaliter injungit illi, ut supplicem libellum faceret, altefataeque majestati in altera audientia eundem porrigeret, quem et porrexit sub G [3] et post benigna S^ae M^tis promissa, quod desiderio ejusdem incatti satisfacere velit, Pestinum iterum redivit.

[1] Laczkovics Ferenc királyhoz írt dátum nélküli kérvényének fogalmazványa.

[2] Laczkovicsnak Balassa Pál grófhoz írt 1793 okt. 16-i levelének fogalmazványa, amelyben pártfogását kéri.

[3] Laczkovics Ferenc királyhoz írt 1792 május 4.-i kérvényének fogalmazványa. Ebben Lipót király ígéretére hivatkozva »bittet von Er. M. in Rücksicht seiner achtzehen jährigen sowohl im Friedens-, als auch im Kriegs-Zeiten rümlich geleisteten Militär-Dienste, die dem hochlöbl. Hofkiregs-Rathe bekannt sind, und der bei diesem Dienste verwendeten fünfzehen tausend Gulden, nachdem er nicht muthwillig, sondern der Schande halber, um nicht in seinem besten Alter beim Garnison Regiment mit gesunden Gliedern und zum Wohl des Staats nüzlich anwendbaren Geists-Fähigkeiten dienen zu müssen quietiret hat, ihm eine Provinzial-Commissaire Stelle bei der ersten durch Beförderung, Jubilirung oder Ableben eines derlei Ordinair-Provinzial-Commissaires sich ereignenden Erledigung in Ungarn zu versprechen, in dessen aber ihm den Majors Titel bei der Armée a. g. verleihen zu geruhen.«

Evenit interea, ut per nonnullorum machinationes et consilia incattus ratione jam praededucti libelli: A kereszténу vallásban etc., via altiorum dicasteriorum secundario interrogatus extiterit, et desuper tale responsum dederit, quod exc. Cancellariae displicuit, hoc itaque mandatum directe ad *comitatum* nomine S^ae M^tis misit, in quo praeter reliquas expressiones haec fuit: »cum alioquin propter similes inconsideratos actus jam saepius indignationem regiam incurrerit«; quae expressiones eo vehementius cor incatti exulcerarunt, quo magis cognit*um* illi fuit, se nullam unquam per ullos actus inconsideratos indignationem regiam incurrisse, consequenter has expressiones nullo modo promeritum fuisse, et eo magis super his rebus mirabatur, quo verius est, quod altefata S. M. eadem ipsa die, sub cujus dato mandatum exc. Cancellariae expeditum fuerat, ab incatto supplicem suum libellum, summa cum affabilitate et benignissimis promissis exceperit. Incattus igitur, cum de authenticitate hujus mandati libere dubitare poterat, coram *inclito Comitatu* declarationem verbalem, ut ea exc. Cancellariae communicaret*ur*, et instantiam sub H[1] imperanti submittit.

Paulo post Ss. S. M. pro felici sua inauguratione Budam descendit, incattus audientiam ab ead*em* altefata S. M^te supplicat, obtinet, exponit statum causae, Ma*jestas* mirabatur, seque de hoc mandato nihil scire asseverabat, promittit ultronee eidem *incatto* suam promotionem, injungitq*ue*, ut si vacans aliquod officium sciret, eandem altefat*am* S^m M^tem medio literarum per postam exarandarum desuper reflecteret, et cum nulla spes vacantiae cujusdam adfulgeret, expedit supplicem libellum suum medio postae ad abbatem Martinovits sub I, in quo vel suam promotionem vel redditionem reversalium suarum, ut ad exteras oras ire possit, sibi restitui expetiit;[2] is

[1] Laczkovics kérvénye Ferenc királyhoz 1792 május 22.-éről. Benne nagyjából ugyanazokat mondja el, mint előző kérvényében.

[2] Ebben Laczkovics többek közt a következőket írja: «Der Unterzeichnete hatte mit Einwilligung Er. M. seine Bittschrift a. h. derselben den 4-ten des verflossenen Monats selbst persöhnlich eingereichet, in welcher er ... aus denen inbeschriebenen Beweg-Gründen um eine Ordinair Provinzial Commissaire Stelle angesucht, und auf welche E. M. dem Unterzeichneten seine Beförderung zu sichern, solche ohne eine Stelle darüber zu befragen selbst veranlassen zu wollen die a. h. Gnade hatten ... Da er nun keine ihm angemässene vacante Stelle weiss, auch keine Aussicht da ist, dass eine derlei Stelle bald vacante werden dürfte, und wenn auch eine erlediget werden könnte, die Stellen solche, ihren nach Landesgewohnheiten, dessen gebräuchlichen und nicht nach monarchischen und zum Wohl des Staats dienlichen Grundsätzen abgerichteten Clienten, nicht aber verdienten Männern conferiren möchten, — der Unterzeichnete aber, ohne angestellt zu sein nicht leben, und ohne Er. M. öffentlichen Schutz, welcher ihm von höchst-seeligen Monarchen allerdings zugesagt war, im Lande nicht verbleiben will, und zu dessen Versicherung ihm der höchst verklärte Monarche bis zu seiner Anstellung seine Pension bewilligte, und ihm frey stellte im Militair oder Civil Stande beförderet zu werden, dermalen aber keine baldige Anstellung zu hoffen habe, also sehet sich der Unterzeichnete notgedrungen E. M. a. u. zu bitten, ihm in fremde Dienste zu gehen a. g. zu erlauben.» Kérésének indokai: 1. «Weilen er sonst keinen anderen Ausweg zur Erhaltung seines Lebens ... erhalten kann, und sich sonst auf unangenehme und niedrige Wege ... verfallen müsste, auf welche unerlaubte Wege er bis itzt noch nicht gewandelt hat ... 2) Er ist zu sehr von denen Standen beleidiget worden, als dass er mit Gleichgültigkeit, ohne Er. M. Schuz und ohne eine Anstellung ihr gesezwidriges Verfahren ... langer mit kalten Blute und ruhigem Gemüte ertragen könnte ... 3) Er hatte wärend seiner achtzehen jährigen Diensten so viel Verdienste gesammelt, dass er bey der Armée stetts Beförderung verdienet hätte ... 4) Die Ehre, diese mächtige Triebfeder der monarchischen Staaten, und welche jeder einzelne Mensch haben soll, und besitzen muss, lässt ihn nicht zu, dass er seine kraftvollen Jahre, die er für das Wohl

vero eundem non S^ae M^ti, sed cabinetto solum porrexit, unde ad Cancellariam Hungaricam transmissus exstitit, quae informationem a Consilio Bellico ratione sic dictae conduit listae sibi dari expetiit, quae cum eidem submissa fuisset, exindeque vidisset informationem Consilii Bellici de incatto omnia bona dicere, indorsat instantiam : cum nulla provincialis commissarii vacantia sit, petito supplicantis deferri non posse. Haec instantia remittitur cum indorsata incatto, qui videns supplicem libellum suum manibus S^ae M^tis traditum non fuisse, novam instantiam concipit, et priorem cum indorsata cancellariae in originali huic sub M[1] adnectit, supplicat pro collatione paefecturae Vetero-Budensis, aut redditione reversalium suarum, ut ad exteras oras ire possit. S. M. signat instantiam sub K,[2] quae Consilio Bellico transmittitur, quale restitutionem reversalium systemati contrariam esse statuens indorsat sub L : Wegen der Erhaltung der Alt-Ofner Kameral Praefect-Stelle in Alt-Ofen hat der Suplicant sich an die K. K. Hof-Kammer zu verwenden.[3] Sed cum haec indorsatio nimis tarde ad manus incatti perveniret, eandemque exspectare non posset, Viennam ascendit, imperatorem adit, quin adhuc illi innotuisset, quod Ss. S. M. instantiam priorem signaverit, exponit petitionem suam, petit collationem memoratae praefecturae vel redditionem reversalium et facultatem ad exteras oras eundi in instantia sub E.[4] Qua occasione summo cum animi dolore sequentia audit ab imperatore : »Ich würde in ihr Verlangen gerne einwilligen, denn mir sind ihre Talenten und Fähigkeiten bekannt ; ich weis, sie waren einer der besten Officieren bey der Armée. Ich habe sie selber bey Belgrad mit eigenen Augen mit dem Feinde fechten gesehen, sowohl ihre Tapferkeit, als gute Conduitte sind mir bekannt, allein die Stellen blasphaemieren wider sie«. Ss. S. M. nihilominus transmittit Cancellariae Hungaricae supplicem hunc libellum, et quamquam *incattus* ultra 14 dies omnia fora et dicasteria percurrisset, ut resciret, quonam instantia sua devenerit vel quid cum ea actum fuerit, nihil tamen aliud rescire potuit, quam quod ex cabineto S^e M^tis sub tali et tali die exc. Cancellariae transmissa fuerit. Indorsatam vero Consilii Bellici superius citatam sub L jam Pestinum reduxit, hic primum ad manus suas, in copia eidem *incatti* Vienna submissam accepit.[5]

seines Monarchen und Staats mit ersprieslichsten Nutzen widmen könnte, in einer unthätigen Lebensart zu bringen solle.« (Pest, 1792. június 24.)

[1] Az I. jelz. alatti kérvény (ld. előző jegyz.) hátán a Kancellária alábbi végzése olvasható : »Dem Supplicanten zum Bescheid : dass zu der von ihm angesuchten Anstellung als Provinzial Commissaire keine Gelegenheit vorhanden sein, übrigens aber derselbe wegen Zurückstellung des Aufgestellten Verzichts Reverses sich an die betreffende Militair-Behörde zu wenden habe . . .«

[2] Laczkovicsnak ez az ujabb kérvénye, amelyet fogalmazványban csatol, 1792 szept. 26.-án kelt.

[3] A határozatnak ez a része pontosan így hangzik : « . . . wenn er [Laczkovics] eine Cameral Praefekten Stelle zu erhalten oder in fremde Dienste zu gehen wünschte, derselbe sich hierwegen *ersten Falls* an die k. k. Hofkammer, *und im zweiten Fall an die politische Stelle* wenden kann.»

[4] A Ferenc császárhoz írt kérvény a csatolt fogalmazvány szerint 1792 okt. 23.-án kelt Bécsben. Benne Laczkovics hivatkozik II. Lipót ígéretére és megismétli kéréseit.

[5] 1793 okt. 16.-án Balassa Pál grófhoz írt, már említett pártfogást kérő levelében ugyanezeket az eseményeket így adta elő Laczkovics : »még a nagy emlékezetű második Leopold császár méltóztatott engem, minekutána mint ártatlanságomat, mint tetemes szolgálatomat, mint pedig érdemeimet meg ismérte, 's elől mozditásomat helyesnek 's igazságosnak ítélte, addig is pensióval segiteni, méglen alkalmatossága lehetett volna

Videns *incattus* per dicasteria omnia sua conamina irrita fieri, adit Serenitatem S^m^ Regiam Palatinum, detegit eidem omnia, communicat omnes praeadductas instantias, supplicat denuo pro collatione praefecturae Vetero-Budensis, vel redditione reversalium suarum ; adpromisit benigne Serenitas S. Regia se omnia imperatori communicaturam, sed *incattus* nihil obtinere potuit ; medio tempore evenit iterum, ut incattus via altioris dicasterii ob librum Ad Proceres compositum interrogaretur,[1] respondet, adnectit adjuncta, nempe instantiam sub A,[2] in quibus servitia et merita sua, inde ab initio occaepti sui servitii militaris descripta et per Consilium Bellicum confirmata habentur, sed omnia incassum, nam exc. Cancellaria responsum una cum adjunctis, prout superius dictum est, manibus regiis non consignavit. Novus campus fortunae denuo se offert incatto, districtus Jazygum et Cumanorum occasione statutionis tironum, incatto non requirente, stabalis dignitatis honorem eidem *incatto* offerunt, S^m^ Serenitatem Regiam adit, supplicat, benigne adpromissa sunt omnia. Haec omnia ita esse scripta citata, et prae manibus fisci regii existentia, luculenta dare possunt testimonia ; sed et viva non desunt testimonia, quae haec omnia asserere semper potuerunt.

Ex his et praemissis abunde patet, incattum non in viscera praelatorum, baronum etc. saevire voluisse, sed nihil intentati reliquisse, ut sibi justitia administraretur, legibusque innumeris, quibus injungitur, ut officia honores, dignitates idoneis et bene meritis nativis Hungaris conferantur, meritaque et servitia eorundem cum collationibus bonorum gratuitorum remunerentur, satisfieret, servitiorumque et talentorum suorum juxta merita condigna ratio haberetur, quin suam expatriationem, quinque iteratis vicibus rogavit.

Videns igitur incattus post extrema omnia tentata, patientiamque trium quasi integrorum annorum, omnia ejus conamina ex praedeductis causis irrita fieri, non revolutionis spiritum sed spiritum justitiae et juris naturae, per quae omnes homines ad sui conservationem et procurandam felicitatem a Deo et natura invitantur, in se fovet, et ab abbate Martinovits incatto propositae reformationi Leopoldinae accedit, et non perturbationem regni, excidiumque regis et omnis legislativae potestatis, sed his omnia contraria, prout jam superius dictum est, concludit, sed reformationi accessit, per quam, ut superius dictum est, incattus una cum rege et regno beari potuisset. Abundantem ex his itaque liquet incattum in aula ab optima sua indole, meritis, servitiis, talentis, non vero a perversis principiis et moris corruptela notum extitisse, totumque allegatum actoreum paragrapho demum falsificari, et fortunam ejusdem primum per Status et 00 regni, dein vero per dicasteria ex integro inpeditam et destructam esse.

engemet oly alkalmatos hivatalban helyheztetni, mely az ő vélem közlött szándékainak kivezetésire leg inkább szolgált volna. Hogy a' katonasághoz vissza térjek, nem engette, mondván, hogy én más országbélik béli hivatalokban tetemesebb szolgálatokat tehetnék nékie, hogy sem a' katonaságnál, ahol is a' front előtt vagy a' glidában maschienenmässig automákat commendiroznom kellene . . . Ezen bölts törviny, hogy tsászárnak lett hirtelen halála, boldogulásomnak már fel hasatt hajnalát ismét estvéli sötétségbe borította,'s az ő holta az én boldogságomnak már általa meg vetett fundamentomát egészben el rontotta . . .«

[1] Az *Oratio ad proceres* magyar fordítását érti.

[2] Ld. 504. l. 1. jegyz.

[XI.] Superest adhuc, ut *incattus* ad paragraphum allegatorum, qui incipit : »Et licet primum,« respondeat,[1] et id in suum responsum reassummat, quod initio replicae paragrapho »praetensa fassio sub n° 4°,« usque ad verba : »judice dicendam, quae haec est«. Et cum reliquae suae fassiones hic elicitate omni veritati conformes sint, quin per easdem multa, quae illi objecta fuerunt, falsificata esse constet, producta actoris sub n° 4°, 5°, 6°, 8°, id etiam demonstrant, nexus etiam tam amicitiae, quam correspondentiae incatti cum abbate Martinovics, luculenta fidelitatis ejus in principem, amoris in patriam, studii in promovendo communi bono et felicitate, nec non manutenendae pacis et tranquillitatis curae et diligentiae, non vero revolutionalis spiritus vel societatis dant testimonia, necesse est totum paragraphum partis actoreae falsificari. Testimonium perhibet de his etiam productum partis *actoreae* sub n° 6°, ex quo clare videre licet, incattum non de revolutione, non de excidio throni, regii, praelatorum etc., ut ait actor, sed de procurando (eo ipso tempore, dum reformatio haec Leopoldina introduci debuisset) numero militum, in favorem regis ad feliciter prosequendum bellum contra Gallos suscitatum, sedulo cogitasse ; et quod incattus non fine propagationis, ut ait actor, catechismum Szlávyo dederit, vel ex eo patet, quod eidem Leopoldinam reformationem, in qua, ut superius dictum est, nihil minus, quam de revolutione cogitatum est, dederit, et factum hoc evidens, invincibile asserti incattei est testimonium, non ergo in viscera propria saeviit, non patrem optimum prostravit; nec ulla perversa principia incatto, prout id fiscus absque fundamento dicit, ullus mortalium, prout jam superius *incattus* haec omnia evicit, objicere potest. Non enim ille inobservantiam legum, non praedocinia, non latrocinia, non furta, non ebrietatem, non defraudationes et his similia ulli mortalium suasit, cum ille osor omnis iniquitatis, et omnium scelerum omni tempore fuerit ; sic etiam nec de catechismi authenticitate, Szlávyo ad describendum dati, cavere potest, cum is non incatti sit scriptura, et Catechismus Martinovitsianus Libertatis et Aequalitatis, per *incattum* et reliquos Viennae subscriptus, etiam saltem quoad generalia contenta (et nec in his ex integro, cum eadem incattus ex toto non perlegerit) non vero quoad expressiones, in primo originali existentes, authenticitatem habere potest. Consequenter nec hoc incattum ullo modo ferit, cum alioquin ex praedeductis de facto contrarium adrareat.

Invaliditas producti actorei sub n° 7° vel ex eo manifesta et clara evadit, quod idem pro parte incatti militet, et luculenter demonstret, incattum dicta ibidem verba non ad Gallos detorsisse, ut ait actor, sed revera de iis intellecta esse, infra scripti testantis, si adnexum testimonii bene attendatur, confitentur verba : dicit ibidem *dominus* Ujfalussy se de novis quibusdam ab *incatto* sciscitatum fuisse, et cum recte de his loquendo etiam de Gallorum victricibus armis sermo fuisset ; sic dixit *incattus* verba (quamquam se non reflectit ea ipsissima dixisse, nec si de illis novis locutum fuerat, ea illuc quadrassent) citata, non »lövöldözzük« sed »ugy fogják,« nempe Galli »lövöldözni.«[2] Caeterum notandum ad haec addit *incattus*, quod nec *dominus reverendissimus* abbas et parochus Pestiensis, nec *dominus* Sághy praesentes fuerant, et praetensum aliquem vigiliarum magistrum Trüber incattus nec se noscere meminit,[3] cum hoc nomen illi incognitum sit, nisi fors illum de persona nosceret. Alterum

[1] V. ö. 440. l.
[2] V. ö. 441. l.
[3] V. ö. u. o. 3. jegyz.

punctum fassionis sub nº 8º aeque nihil probat,[1] et si ob similia dicta quis culpandus foret, vel ex similibus sinistram illius cogitandi rationem quis deducere vellet, veretur, ne ex dignissimis hujus tabulae judicibus aliquod sint, quos fiscus regius etiam ob similia dicta subsumere, eorumque alias recte sentiendi rationem sinistre interpretari posset. Quod vero religionem, dicasteria et nobilitatem concernentia verba attinet, ea in Oratione ad Proceres typis divulgata, a toto publico lecta et approbata sunt. Sed simile quid inusitat*um* et inconsuetum est audire et sentire uni Ujfalusio et consortibus, qui celeberrimorum virorum opera, nempe Cornelii Agrippae De vanitate scientiarum,[2] Vagenseilii Tela ignea Satanae,[3] Platonem, Ocellum Lucam, Thomam Morum, Buchananum, Lokium, Pritzi*um*, Sydnejum, Montesquieu, De Real, Dariesium, Bodinum, Budaeum, Volffium, Böhmerum, Vattelium, Burlanaquai, Hugo-Grotzium, Beccariam, Puffendorffium, Martini, Moserium, Ramsaium, Felicem, Iustium, Schmaltzium, Schlettveneium, Hufelandium, Rajnalium, Filangierum, Mirabones, Bolingbrokios, Popios, Bulangerios, Mandevilios, Schmitium, d'Argenium, Tyndalium, Tymaeum, Locrensem, Aristotelem, opera Friderici regis Borussiae, Testamentum politic*um* Josephi II[i] imperatoris, Baylium, Lipsium, Sullios, Colbertios, Pittios, Sonnenfelsios[4] et innumeros complures extraneos autores nunquam legit, et si quispiam se his cum illo loquatur, putat esse animalia, quae in concavo lunae existunt. Si tamen ad minimum saltem st. Scripturam, vel Ladislai regis decreta, ubi nobilibus aures pro furtis abscindebantur,[5] laqueo etiam punie-

[1] V. ö. 355. l.

[2] Nettesheimi Agrippa Cornelius, a XVI. század elején élő német filozófus ; *De vanitate scientiarum* c. munkájában kora műveltségének és tudományának szatíráját adja.

[3] Wagenseil Johann Christoph, XVII. századi polihisztor. *Tela ignea satanae* c. munkája a tudomány és a teológia szélsőségei ellen egyaránt állástfoglal.

[4] A felsoroltak közül a kevésbbé ismertek : Ocellus Lucanus, görög filozófus, Pythagoras tanítványa ; Buchanan David, XVIII. századi angol nemzetgazdász ; Pritz (Pritius) Johann Georg, XVIII. század elején német luteránus teológiai író ; Sidney Philip, XVI. századi angol író ; Real Caesar Richard de Saint, XVII. századi francia történész, kit *Vie de Jésu Christ* c. munkájáért Szentháromság-tagadással vádoltak ; Daries Johann Georg, XVIII. századi porosz teológiai író ; Buddeus Johann Franz, XVII. századi német protestáns teológus ; valószínüleg Wolff Johann Christoph, XVII. századi német protestáns teológus ; talán Watt Isac, XVIII. századi angol teológus ; Burlamaqui Jean Jacques, XVIII. századi svájci olasz jogász, ki főleg *Principes du droit naturel* c. munkájával tette ismertté nevét ; Beccaria Giovanni Battista, XVIII. századi olasz piarista, a kísérleti fizika professzora a torinói egyetemen ; Moser Johann Jacob, dán miniszter a XVIII. században, főleg statisztikai munkái ismertek ; Ramsay Andrew Michael, angol teológus, történetíró, a XVIII. század elején ; talán Félix Minutius, római orátor, kinek beszédeit a XVII. században adták ki ; Justi Heinrich Gottlob, a göttingai egyetem közgazdaság professzora a XVIII. század közepén ; Schmalz (Smalcius) XVI. századi német teológus, *De divinitate Jesu Christi* c. munkájában arianus tanokat vallott ; Hufeland Christoph Wilhelm, a XVIII. század második felében élt jénai orvos és természettudós ; Bolingbroke lord, a XVII. században élt angol politikus és filozófus ; Bulanger Jules, XVII. századi francia jezsuita filozófus ; Mandeville, XVIII. századi holland író, kinek *Pensées libres sur la religion* c. munkája nagy port vert fel ; valószínüleg Schmid Johann Andreas, XVII. századi német protestáns teológus ; talán d'Argens marquis XVIII. századi francia történész ; Tindall Mattheus, XVII. századi angol teológus, *Christianity as old as the Creation* c. munkájában szembehelyezkedett a Szentírás kijelentéseivel ; Timaios (Timaeos) pythagoreus filozófus Lokriból ; Bayle Pierre, XVII. századi francia filozófus ; Lipsius Justus, XVI. századi belga történész és filozófus ; talán Sully marquis, kinek a XVII. század első felét tárgyaló emlékiratait ebben az időben is sokat olvasták.

[5] A lopásért való fülletépést szt. István II. decretuma 40. fejezete mondja ki.

bantur, vel etiam Mathiae regis decreti 6[i] exordium, Uladislai, Ferdinandor*um* aliorumq*ue* regum decreta, initium historiae Istvánffianae, Kereszturium de Banderiis, Grossingium, Ninive, Babel etc. legisset, non ita loqueretur, sed quia praeter Argirus, Toldi Miklós, Stilfrid historiája, Álom Könyvetske, Szerentse kereke nihil aliud unquam legit, sed maximum suum tempus ad lusum billiard, et in venatione, non ut artis venatoriae peritus, vel expertus silvicola, sed ut rudis civicola totam aetatem suam continuit, ideo etiam de officio et dignitate com*ita*tensi, quam gessit, depositus est. Caeterum videtur hic Ujfalusi ex ranchore quodam testimoniales has dedisse, cum incattus coram omnibus ad ripam Danubii existentibus, eidem, ipso quasi eodem tempore, ignorantium suam in noscendis defectibus equorum, quorum notitiam ille sibi vendicabat, una cum defectibus suorum equorum nimis manifeste ob oculos posuit, id quod is nimis aegre ferebat. Sed conpatiendum potius, quam succensendum censet ei incattus. Nam si is jura, legesque patriae nosceret, studioq*ue* religionis, defendendae nobilitatis, vel emolumenti publici (quod ille quidem neque de nomine noscit) duceret*ur*, non ad admonitionem spect*abi*lis d*omini* v*ice*-comitis Szily 6[a] 8[bris] sequenter duobus quasi mensibus post interceptionem invinculati interven*tam*, sed proprio sponte et de bona voluntate, non admonitus testimoniales has (quae illi dedecori, cum per has et malitia et crassa ignorantia ejusdem manifestetur, cedit) illico, non vero post duos menses propter praetextuate ab *incatto* dicta verba dedisset.

[XII.] Omnia haec evincunt id, quod incattus in nullam revolutionem consenserit, nihil illegalis, illiciti vel indecori egerit, et probitate morum, talentis, meritis, servitiis, egregiisque tempore pacis et belli gestis facinoribus, tam toti publico, quam aulae et Consilio Bellico notis, omni occasione et tempore distinxerit, fidelitatem in principem, amorem in patriam, studium in promovendo com*m*uni bono et salute publica luculentis testatus fuerit exemplis, consequenter nec crimen laesae m*ajesta*tis ac perduellionis, in conformitate legum patriarum, prout id demonstratum est, commiserit. Ideo cum odia restringere favores autem ampliare conveniret, favorabilioresque essent partes rei, quam actoris, petit *incattus* velut dignum *sacrae* regni coronae membrum, assumta in considerationem ejusd*em* incaptivatione et invinculatione, se ab omni delicto in conformitate legu*m* patriarum immunem, liberum, et innocentem declarari, reser*vatis* reser*vandis*.

A védő a jogügyi igazgatónak adott válaszához (479. s köv. l.) Laczkovicsnak egy 1795 ápr. 17.-én kelt újabb védekezését mellékelte, melyben a jogügyi igazgató által beterjesztett három levélre (Ld. 465. l.) teszi meg megjegyzéseit. Különösen a Szily Ádámhoz írt levelével kapcsolatban mentegetődzik, felhozva akkori elkeseredett lelkiállapotát, s az őt ért sérelmeket. Kifejti, hogy a levelében a nemességről írottak megfelelnek a valóságnak, tehát nem kifogásolhatók. »Id, quod de origine nobilitatis Hungarae scriptum est, nihil aliud est, quam id, quod in omnibus historiis regni; in diversis libris et praesertim in libro *Die grosse Wahrheiten* cum Viennensi censura impresso, quolibet legere potest, sed ipsemet Verbőczius, ubi de exordio nobilitatis scribit, non aliter hac de re sentire videtur. Cum enim occasione ingressus Hunnorum in Pannoniam omnes aequales fuerint, regnumque hoc caede, ferro, flamma devastaverint et subjugaverint, isque eminentior inter reliquos habebatur, qui plus crudelitatem exercere potuit, et gentem nostram eotum unam ex ferocissimis fuisse omnia monumenta historiarum commonstrant, et is solum in ignobilem redactus sit statum, qui atrocitates has committere noluerat ; sic suapte clarum evadit, me ibidem nihil falsi, nec novi scripsisse ; et quod reliquas attinet, expressiones, iis multo duriores in aliis libris, ut *Ninive, Babel, Grosse Wahrheiten* invenire evidens est, quomodo ergo mihi, qua afflictissimo homini id piaculo ducitur, quod alibi cum censura imprimitur.« — De mégha nem is volna igaza abban, amit írt, abból nem kovácsolható felségsértés, vagy hazaárulás vádja. Lehet, hogy

tévedett, de mindig jó szándék vezette. »Deum testor, quod intentio mea nunquam eo directa fuerit, ut noceam, vel in revolutionem quampiam consentiam . . . »(Periratok D jelz. mellékl.)

A jogügyi igazgató újabb válaszára azután Laczkovics is újra felelt, amit a védő E jelzés alatt csatolt második válaszához. (Ld. 479. l.) Ebben megint csak főleg a Szilyhez írt levélről ír, s panaszkodik, hogy Martinovics félrevezette őt : »Vehementer doleo, quod tam turpiter ab abbate Martinovits una cum reliquis deceptus fuerim.«

58.

1794 december — 1795 május, Buda

Szentmarjay Ferenc felségsértési és hűtlenségi perének perjegyzőkönyve

Eredeti : O. L. Vertr. A. 47. Fasc. Szentmarjay periratai.

a.) *A per felvétele a Kir. Táblán (1794 dec. 2)*

b.) *Németh János kir. jogügyi igazgató vádirata (1795 márc. 7)*

[I.] *A vádlott részvétele az összeesküvésben ;* [II.] *a vádlott forradalmi magatartása ;* [III.] *bűnössége és büntetése .*

Tisztázat. — Sk. fogalmazványa : O. L. Vertr. A. 51. fasc. ad. A 11. köteg.

c.) *Szentmarjay Ferenc válasza (márc. 9)*

[I.] *Sem az uralkodó, sem az állam ellen nem tört, felforgató szándékai nem voltak ;* [II.] *fordításairól ;* [III.] *a francia kokárdával kapcsolatos ügyekről ;* [IV] *a demokrácia, szabadság és egyenlőség eszméiről és saját felfogásáról ;* [V.] *kéri fölmentését.*

Szentmarjay sk. írása

d.) *A kir. jogügyi igazgató viszontválasza (márc. 18)*

Tisztázat. — Sk. fogalmazványa : O. L. Vertr. A. 51. fasc. ad A 11. köteg.

e.) *Szentmarjay Ferenc második válasza (márc. 20)*

Szentmarjay sk. írása.

f.) *A kir. jogügyi igazgató második viszontválasza (márc. vége)*

A jogügyi igazgató sk. írása

g.) [I.] *A Kir. Tábla ítélete (ápr. 27);* [II.] *a kir. jogügyi igazgató és a vádlott föllebbezése;* [III.] *a Hétszemélyes Tábla ítélete (május 2);* [IV.] *az elítélt kegyelmet kér.*

Tisztázat. — A föllebbezés a jogügyi igazgató, ill. Szentmarjay sk. írása. — Az ítéletek nyomtatásban is megjelentek; latinul: *Sententiae* ..(ld. 371. l.) és *Bétsi Magyar Merkurius* III. (1795) XLVII. (június 16.) sz. 669-670. l; németül: *Urtheile* ...ld. (371. l.)

A pertest mellékletei: 1. sz. az ügyész vádlevele, 1794 nov. 28 (közölve: *Iratok* 29. sz.). *2. sz.* ifj. Huszár József jurátus tanusítványa Szentmarjay törvényes megidézéséről, nov. 29.; *3—4. sz.* Szentmarjay vallomásai a bécsi udvari vizsgálóbizottság előtt (közölve: *Iratok* 12. sz.); *5—7. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Szentmarjay 1794 dec. 16.-i, 1795 febr. 7.-i és 9.-i kihallgatásáról (közölve: *Iratok* 34., 49. és 50: sz.); Martinovics bécsi vallomásának Szentmarjayra vonatkozó része, másolat (közölve: *Iratok* 14. sz. 132. és 136. l.); *9. sz.* Martinovics Ferenc királyhoz írt nyilt levelének Szentmarjay által készített magyar fordítása, másolat (közölve: I. k. és *Századok*, 1950, 265. l.) és a francia nemzetgyűlésnek az emberi jogokról kiadott deklarációja, latin; fordításban; *10. sz.* Szolártsik Sándor följelentésének Szentmarjayra vonatkozó része, másolat (közölve: *Iratok* 15/b. sz. 171. l.)

Causa criminalis fisci regii
contra
egregium dominum Franciscum Szent Máriaj ex aresto citatum.

Anno 1794 die 2ª Xbris mota.

a.) Anno 1794 die 2ª mensis Decembris in libera regia ac metropolitana civitate Budensi coram incl. Tabula Regia Iudiciaria levata est causa spectabilis ac magnifici domini magistri Ioannis Németh de Nyék, Ssmae Caesareae Regioque Apostolicae Majestatis exc. Camerae Regiae Hungarico-Aulicae consiliari ü(2i), qua tamen causarum regalium directoris et sacrae regni coronae fiscalis, contra et adversus egregium dominum Franciscum Szent-Máriaj. Et pro titulato domino actor fiscalis procurator regius nobilis Ioannes Németh de Kiss-Unyom[a)] juribus et privilegiis suis fiscalibus inhaerendo, producit libellum actionalem sub nº 1º, literas vero testimoniales super legali ejusdem exhibitione sub nº 2º. In quorum, ac subseque sub defluo processu inducendorum conformitate petit pro natura et indole praesentis summarii processus sibi jus et judicium reali cum effectu administrari, generaliter reservandum.

Facta proclamatione incattus personaliter adstans semet pro comparente declaravit.

b.) Pro fisco regio.

[I.] Tertius conspirationis Martinovicsianae fundataeque per eum utriusque revolutionalis societatis ductor et subalternus director est invinculatus Franciscus Szentmáriay, nobilis Hungarus ex comitatu Zempliniensi oriundus, qui unitis cum Josepho Hajnoczy et Ioanne Laczkovics consiliis contra salutem et dignitatem regis et regni conspiravit, imaginariaque seu novae rerum conversionis gloria, sive honorum et dignitatum in democratica regiminis forma facilius obtinendarum ambitione abreptus, ut ipse impune

a) A »de Kiss-Unyom« szavakat a jogügyi igazgató sk. toldotta be.

grassari ac liberius dominari possit, obsequium legitimae potestatis excussit et in subversionem legum, fundamentalisque regni constitutionis juravit.

Quod ut uberius pateat, corpus delicti seu utriusque ordinis catechismos, una cum regulis societatis ex processu Martinovicsiano pro productis declarat ; in reliquo autem exhibet primum proprio pugno conscriptam ejusdem fassionem sub n° 3° ,aliam item Viennae elicitam sub n° 4° prout et hic coram jure confirmatas et authenticatas fassiones sub n^is 5° et 6° et 7°.

Patet ex his, et signanter proprio pugno conscripta invinculati *incatti* fassione, quae mille testibus praevalet, qualiter idem societatem revolutionalem ingressus sit, et tam Catechismum Civis et Hominis, qui perniciosa Gallico-democratica libertatis et aequalitatis principia disseminabat, et contra triplex humani generis flagellum, regem videlicet, clerum et nobilitatem apertum bellum decreverat, quam alterum sic dictae Societatis Reformatorum Catechismum, in quo conficta augustae domus Austriacae pressura, legumque infractione variis coloribus adumbrata et turpiter exaggerata, inferior nobilitas, propulsato modo gloriose regnante clementissimo principe, ad independentiam regni proclamandam, excitandamque turbulentam revolutionem disponebatur, una cum regulis et signis societatis descripserit.

Patet praeterea, quod Catechismum Libertatis et Aequalitatis ex Gallico in Hungaricum et Germanicum transposuerit, et ita omni nisu ac conatu in eo collaboraverit, ut in propaganda societate reliquos collegas suos antecellere et superare possit ; quod in effectu etiam praestitit, dein Samuele Verhovszky, jurista Hirgeist, advocatis Lukács et Ősz ac Ignatio Tantsics ad Societatem Libertatis et Aequalitatis, Melchiore autem Szulyovszky ad Societatem Reformatorum assumptis, in descendente generatione sua plurimos ad execrandam conspirationis et societatis ligam pertraxit. — Cujus propagatio principaliter in descriptione catechismi, susceptione item duorum adminus sociorum intra 4 oculos ac silentio taciturnitatis subsistebat.

[II.] Occulta hac revolutionales societates erigendi norma ac methodo in Belgio intra spatium sex septimanarum 80 millia hominum in unum coaluisse, et adoptatis perversis Gallorum principiis a fide et fidelitate legitimi principis defecisse, tam ex publicis ephaemeridibus, quam ex tristi paulo post amissi Belgii eventu notum est.

Idipsum, imo longe tristius indubie evenisset in regno quoque Hungariae, nisi conspiratione tempestive detecta, ipsa etiam societatis revolutionalis capita incaptivata fuissent. Nihil quippe facilius est, quam rudem et aggrestrem populum ab obsequio legis sevocare, cui si fucata libertatis et aequalitatis principia ingenerentur, ac pro suprema lege (prout Catechismus Civis et Hominis habet) voluntas praestituatur, cessat obsequium legum, rumpuntque fortissima societatis civilis vincula, degenerantque omnia ad anarchicum populi arbitrium et crudelis revolutio data occasione in momento parata est.

Triste hujus exemplum dedit florentissimum Galliarum regnum, in quo disseminatis prius perversis principiis, infima fere hominum colluvies regem suum crudeliter trucidavit, primores regni cum clero exstirpavit, centena civium millia enecavit, constitutionem omnem subvertit et dum, jura humanitatis tueri vellet, ipsam adeo humanitatem exuit et suae subjecit tyrannidi, quae in hodiernam diem pro volupe suo grassatur, et grassabitur adusque, donec cruenta suorum caede satiata et defatigata, nihil quod amplius devoret, inveniat.

Hac ipsissima via intendebat invinculatus quoque *incattus* cum sibi adhaerentibus regnum Hungariae et totam nationem perdere, qui utpote Gallico-democraticis principiis imbutus ad speciem Societatem etiam Reformatorum fine facilitandi revolutionalis plani ingressus fuit, reapse tamen, quod in Hungarico nationali conventu incessanter pro libertate et aequalitate stare et decertare velit, coram abbate Martinovics fundatore utriusque societatis, ut sub n° 8° diserte confessus est.

Quod plus, et odium illud, quod erga regnantem domum, avitam regni constitutionem et formam regiminis continuo fovit, sparsim in populares suos transfundere possit, Litteras ad imperatorem in Germanicum et Hungaricum vertit et posterius una cum constitutione Gallica juxta hic sub n° 9° advolutum exemplar cum genitore suo communicando spiritum seditionis etiam medio hujus communem reddere voluit. — Denique

Enthusiastico Gallicae libertatis spiritu in tantum corruptus fuit, ut nihil, quod vetus et nationalis loquendi, scribendi et agendi ratio, familiarisque consuetudo docuit, sectari, sed omnia, quae aut exotica aut Gallorum erant sequi, sibique propria reddere desideraverit. Ita in litteris suis tam ad familiares suos, quam certa occasione, dum quippe Gallis captivis beneficio Danubii devectis Vacium obviam ivisset, et ab iisdem nationalem cocardam accepisset, ad Franciscum Abbaffy scriptis titulum citoyen praestituit ac quod mentionatam cocardam nonnisi illi, qui eandem genuflexo osculatus fuerit, videndam exhibere velit, ut sub n° 10° cum solatio perscripsit.

[III.] Omnia haec produnt invinculatum *incattum* ad excitandam et fovendam revolutionem natum factumque fuisse, qui velut contra salutem et dignitatem regis ac regnum conspirans, adeoque juxta leges actionales criminis laesae majestatis ac perduellionis evidenter reus, ut justam perversorum actorum et factorum suorum poenam recipiat, cupit actionali petito suo deferri et executionem decerni. Reservatis reservandis, 7ma Martii (*2i* 1795.

c.) Incattus per se pro se

Ad actionem fisci regii contra me ex capite praetensi criminis laesae majestatis coram *incl.* hanc Tabula Regia Iudiciaria praeerectam, mihique subin pro mei defensa legaliter exhibitam, sequentibus replico, et quidem:

[I.] Primum et ante omnia fundamentum ejusdem fisci regii actionis nego! Asserit nempe ille: me in eversionem regiae dignitatis, patriaeque formae regiminis cum Martinovichio in societatem coivisse! Quod assertum necessariis modificationibus, aliisque adjunctis viduum haud stare; ex succinta eorum, quibus fisci ejusdem regii procurator fulcire illud adnititur, refutatione luculenter adparebit.

Tam provocata sub n° 3° Viennensis mea fassio, quam et aliae hic Budae coram *incl.* deputatione modo spontaneo elicitae ubertim demonstrant: repraesentationi ac motivis illis, quibus Martinovich animum meum ad amplectendam certam, fine unici salvandi, ut ajebat, status publici universali quadam per Europam revolutione in discrimen venturi, coalescentem societatem disposuit; quaeve sic dictus Reformatorum Catechismus ea qua augustam domum Austriacam et ministerium, aliasque in dignitatibus constitutas personas, pro hostibus patriae legumque declaratas concernunt parte, in se complectitur; tum ex autoris publico caractere, ac in orbe litterario non

Szentmarjay Ferenc
Szerelmey Miklós kőnyomata 1848-ból
(állítólag eredeti festmény után)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár
ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYV-TÁR

spernenda celebritate, cum vero etiam apud eos, quibuscum mihi prior intercessit necessitudo, autoritate, peculiaribusque qualitatibus, fiduciam illi, ne iisdem abuteretur, omnium cultarum mentium conciliantibus, fide plene adhibita ; ac cur me fallaci ejusmodi persuasione irretiret, atque in perniciem nefors etiam pertraheret? Ratione secus non visa ; his, inquam, omnibus ac animo tantae, tamque subitae mutationis gravitate percito : in sententiam autoris, ceu aeternae providentiae nuncii, ad officium meum arenamque vocantis, me concessisse quidem, et memorato totius regni discrimine utilem operam pollicitum esse ; ast per id nequi »contra salutem et dignitatem regis ac regni,« ut praetenditur »conspirasse,« neque vero »ex imaginaria cujusdam rerum conversionis gloria aut honorum et dignitatum in democratica regiminis forma facilius obtinendarum ambitione, in subversionem fundamentalis regni constitutionis juravisse!« Non me enim unquam latuit : Hungariam peculiari providentiae favore, politico item, a topographico suo situ, separatis revolutionibus ac aliis quibusvis politicis succussibus, nisi generalis quaedam antiquae gentium transmigrationi, aut perturbatis medii aevi eventibus similis, universam hanc orbius partem obruat tempestas, haud alias obnoxiam ; majorumque nationum mole sua ac sublimiori ipso ad culturam nisu magis periclitantium, fati expertem, atque aurea duntaxat sua mediocritate satis, abundeque felicem ; haud ulla alia, nisi forte ea, quam diplomaticae ejusdem constitutionis nonnunquam exigit, admittitque spiritus, politica egere reformatione.

Docent praeterea eaedem sincerrimae fassiones meae, indito a natura mihi peculiari animi candore ac infucata cinea errorum meorum expiatione probatae : me in sequelam eorum, quae a Martinovichio accepi, praeceptorum suscipiendis, instruendisque sociis curam, et operam meam voluntate duntaxat passiva et conditionata impendisse. Quod enim descendente canali meo plurimi, ut procuratori inimico asserere placet, ad societatem pervenerint, id non tam extraordinariis conatibus meis, quam fortuito potius cuipiam casui adscribendum esse. Profecto inscriptum de homine ac cive, catechismum non ex peculiari quodam collegas meos antecellendi studio, sed ex institutoris mei commendatione, ac ipsa necessitate, siquidem non omnes suscepti, linguae Gallicae periti forent, in Hungaricum ac Germanicum transtuli; quod ipsum sic vocatos etiam collegas meos, sua ex parte praestitisse, mihi positive constat ac ipsum quoque fiscum regium haud fugiet!

Manifestum porro ex provocatis iisdem idquoque est : me mihi soli relictum, imaginationisque meae ardore agitatum, nonnisi spe uberioris mense Septembri *anni praeteriti* ex adventu institutoris mei, hauriendi luminis, firmaque eotum primum finalis cujusdam, et solidi consilii arripiendi intentione, membrum societatis hujus, tantis mihi hominibus infaustae, usque illud inclusive tempus, quo ejusdem Viennae interventam interceptionem ex rumore publico intellexi, una cum initiatis meis perstitisse. Tunc vero facta super cunctis rerum adjunctis reflexione, cum ceu ex fuscae cujusdam coliginis turbine ad pacificum solem provectus, funestam moliminis hujus ex rectitudine animi mei viderem abyssum, ac ut culpa mea ultro serpat, summe vererer ; idcirco susceptis per me ad illud usque tempus sociis, et quidem proximis oretenus, dissitis vero ab hinc per litteras instituti hujus cessationem, meumque resultum nulla interposita mora declaravisse ; ac ut ipsi quoque me sequerentur, catechismos annihilarent, nec ullos amplius susciperent, verum omnia aeterno oblivionis silentio consepelirent, nimium

in modum suasisse, rogavisse et adursisse ; atque nonnisi iteratis eorum, quibuscum mihi res immediate intercessit, relationibus, aliorumque mihi alias quoque non ignotorum descendentium confirmationibus, sollicitum animum meum de subsecuto jussorum meorum effectu convicisse, tranquillumque reddidisse ; ut adeosi, qua membrum societatis hujus, sic dictos collegas meos quacunque demum ex parte, ut praetenditur, antecellui ; tanto a fortiore hos, subsequo totius hujusce instituti in incunabulis, ut ita dicam, suis suffocandi zelo et exemplo antecelluisse dici valeam ; ac proinde me hodie fiscus regius, una cum initiatis meis, ceu extra omnem jam noxae gravioris casum, captivum detineat, opressumque civem.

Ex quibus itaque omnibus legitime inferri potest ac debet : me cum fato Martinovich in subversionem regiae dignitatis et patriae constitutionis proprie haud conspirasse ; verum potius in salutem ac conservationem utriusque ea, qua per communem status publici vicissitudinem, ab institutore meo praedictam, mihique persuasam, licuisset ratione, consensum praebuisse ; non absimilem nautae illi, qui gravem quandam ex truciundique instantium, impendentiumque tempestatum specie ac fragore, imminentia toti navi discrimina praesagiens pro salute communi vota facere, aliosque ad fortiter ferendam, amoliendamque adversitatem socios exstimulare haud intermittit. Quod enim procurator ab adverso agens, producto sub n° 8° contra me probare adnititur : ac si nimirum ego ad exemplum revolutionis Gallicae, Belgarumque mihi hucdum ignotae defectionis autorum, ipsissima conspirationis via regnum Hungariae et totam nationem perdere intendissem, ac ad speciem etiam Societatem Reformatorum fine facilitandi revolutionalis plani ingressus fuissem, reapse tamen in Hungarico nationali conventu incessanter pro libertate et aequalitate stare et decertare voluissem; hoc inquam infundatum Martinovichii testimonium, calumniis plenum, ac unice ex immorali quodam et turpi mihi aut nocendi, aut vero ob dictam in examinibus nostris confessamque veritatem, eidem nefors gravem, perversae vindictae studio in me confictum, cum superstructo expost eidem asserto, perfecta negatione elido ; ac ex hac ratione per incl. Tabulam Regiam Iudiciariam pro merito respui, demisse supplico, tanto quidem a fortiori, quod memoratam declarationem coram fatali hocce homine me nunquam fecisse, sub honestate animi ac positiva etiam scientia asseverare valeam.

Ast dato etiamsi non concesso, ego perniciosis institutionis mei tentationibus, una et persuasionibus seductus formalem meum, ad similia regi et regno inimica consilia consensum, quem mihi alioqui demonstrari haud queuntem, nunquam fovi, tantisper praebuissem una et diserti expressissem ; certum nihilominus est : me revocata supposititi mei in dubium prudens veritate, errorem meum qualemcunque una cum sociis meis descendentibus protinus correxisse, ac alios etiam ad similiter agendum collegas extra omnem meum nexum constitutos, utpote Hajnóczy et Laczkovics, consiliis meis tantisper obnitentes, identidem cohortatum fuisse ; Versegium autem Hainoczyanum descendentem ad annihilandos in praestantia mei suos, aliorumque suorum descendentium catechismos prae manibus habitos, inter continuas in absurdum hocce institutum, ejusdemque autorem vibratas execrationes compulisse, unde si revolutionales hae, ut dicitur, societates his quoque canalibus haud ultro propagatae fuerant, hoc quoque mihi magna ex parte deberi ;

perspicuum proinde est, me id quod ex nimia bona fide, et unice ex illimitato erga bonum commune patriae ardore legibus contrarium nefors egeram, curioso expost animo, tum apud socios et collegas, ratione paulo ante dicta, cum vero etiam elicita coram patriis judiciis candidissima omnium confessione perfecti refecisse, taliterque boni civis officia omni ex parte integerrima conscientia explevisse; quamvis, quod bene notandum! Martinovich si quo casu ipse interciperetur, ejusdem instituti, eo non obstante continuationem et propagationem, peculiari oretenus mihi, aliisque nefors et jam initiatis suis, data instructione, jussisset! ut adeo, qui fisco regio ex paucis his, exiguisque actibus, levi quopiam molimine, nostra ex parte haud gravioribus, ac prout commissis, ita quoque in momento suppressis, terribilis ad crimen laesae majestatis actio surrexerit! perspici omnino haud queat.

Caeterum, prout iam asserui et probavi, ita nunc etiam repeto: mihi, sociisque descendentibus praeter genericam quandam periclitantis forte patriae salvandae voluntatem, nulla prorsus alia consensu quodam communi determinata adhuc plana, voluntatemque ad revolutionem, specialem proprie fuisse. Horum enim nobiscum fiendam communicationem, ac nefors etiam concertationem Martinovich in mensem Septembrem variis mysteriis distulit; ex quibus mihi ea subsequo tempore surrexit cogitatio, amicorum quoque meorum, ac praesertim capitanei Laczkovics conjecturis eorum confirmata; eundem ad alios quosdam fines nobis aut instrumentis aut autoribus uti aut abuti voluisse. Denique circa utrumque catechismum diversas identidem difficultates opponenti mihi, persaepe declaravit: hos cathechismos colligendis duntaxat et uniendis omnis status et conditionis personis deservire, menseque Septembri mutatum iri; pro quo tempore, ut ipse quoque de unico quopiam plano cogitarem, idemque una ab suscipiendis per me sociis obnixe exigerem, multum me rogavit; quae ego etiam optima fide hisci omnibus dixi, non facturus id utique alias, nisi illa ab institutore meo accepissem. Quae itaque idem societatum harum fundator ulteriora consilia et molimina reapse foverit? Deus optimus novit; horumque ipse cumprimis autor conscius, reusque sit, opportet. Pari modo ruit.

[II.] Assertum quoque procuratoris inimici illud: quasi ego Litteras ad Imperatorem etc. ex »odio« quopiam »erga regnantem domum, avitam regni constitutionem et formam regiminis,« in Germanicum et Hungaricum vertissem, »ac posterius una cum constitutione Gallica,« per Hainoczium in Latinum versa, cum genitore meo, malo quopiam fine communicavissem.[a] Dictarum enim litterarum eotum cum Monitora Parisiensi adhuc haud prohibitarum translationem, me duntaxat erga amicam nonnullorum lecturae cabineti membrorum requisitionem suscepisse; ac intellecte expost earundem altiori inhibitione, illas nemini amplius mortalium dedisse, quin et exemplaria prae manibus habita annihilavisse, ac per alios etiam annihilari curavisse; ex iisdem superius provocatis fassionum mearum documentis utique perspicuum, ac iam mediante peculiari commissione superatum quoque pridem est.

[III.] Ultimum vero ejusdem ab adverso agentis procuratoris mihi appictum, ac instrumento sub nº 10º haud bene evictum assertum, refflexione uberiori simpliciter nego: questionatas enim litteras Francisco Abafy non ego, ast potius ut bene memini, Josephus Hainoczy exaravit, notamque de osculo

a) Kimaradt az állítmány; talán: falsum est, — vagy: erratum est.

cocardae fabellam joci gratia me inscio effinxit; cujus quidem rei malae memoriae Abafy in fassione sua haud bene recordatus est, ac certam duntaxat schaedam meam, cerusa conscriptam, epistolae cuidam Szolarcsekianae initio mensis Iunii *anni praeteriti*, adeoque, captivorum Gallorum descensu posterius eidem in Arvensem co*mitat*um Pestino exaratae injectam, atque praeter salutem illi et filiis impertitam, nihil aliud in se continentem; cum dicta Hainocziana epistola, ex obscura instructoris fassione confudit.

[IV.] Quod autem portenta illa democratica juxta ac anarchica principia attinet, quibus plebem Gallicam et nefarios hujus sufflaminatores in opprobrium humanitatis, sanaeque politicae, atrocem in modum toties abusos fuisse, attoniti, tristesque vidimus; tantum abest, ut horum ullo unquam tempore defensor esse voluerim; ut potius in eorundem exstirpationem cunctas meas animi facultates, viresque impendere paratus sim. Nam, ut cetera historiarum monumenta praeteream, ac ad maximum illud, quod orbes unquam tulere: Rempublicam nempe Romanorum animum convertam, certum est, hanc quoque nimia sua democratia, quam populus jam tunc fere mundi dominus ac tot, tantisque provinciis, ceu totidem triumphorum suorum trophaeis nimium elatus, ab sapientissimo senatu, mira in magnis rebus humanis fragilitate extorserat, quamve Montesquieuus delirium adpellat libertatis ad occasum properasse; ab eo enim momento temporis, quo idem populus ius plebiscitorum absque senatus, patriciorumque influxu condendorum sibi per tribunos vendicávit, ac porro ex intempestivo aequalitatis, legis item agrariae et usurarie principio, iis rerum vicissitudinibus introducto, tanquam sempiterna huic bella gerenti, ac inter extrema feri constanter fluctuanti reipublicae, exitiali hocce Scylla et Charybdi, tam proprietatem, quam etiam fidem debitorum publicam praecariam, instabilemque reddidit, — idem autor interitum reipublicae, totiusque Romani Imperii, adprobato calculo deducit.

Pari ratione: Nolim unquam in derogamen et praejudicium honorandis illis, juxta ac utilissimis societatis civilis corporibus, quidquam dictum aut cogitatum esse, quae dum in justo suo inter regem et populum aequilibris harmoniaque permanent, sunt vera, ut Burkeäus ait[1], politicae constitutionis Corinthica ornamenta, quorum diamantina coronis, sacrum regiae dignitatis fastigium est, cujus venerandum decus ac splendor ad proximos ordines civiles refulget, ab his vero per reliquum corpus politicu*m* eximia ratione diffunditur. Quae perfecta regiminis forma, ipsius cum autore suo naturae speciem ac majestatem praesefert! Felicem profecto, inconcussaque vicissitudinibus humanis firmitate, resistentem illa*m* vocabimus constitutionem! Cujus sapiens legislator cunctas eas, quae in vago aequalitatis oceano fluunt et refluunt conditiones, certa quadam politica ac justa defigit statera, eoque symetrico ad invicem dispescit ordine: ut sua cuivis merito constet dignitas, suus virtuti honor, suum cuilibet officio ac studio praetiu*m*, sua denique cunctis classibus et ordinibus jura, atque praerogativae. Quam gradivam, optimoque in infinitum omine multiplicata*rum* rerum ac conditionum communi cuipiam, civitatis totius jurium centro, ma*jestat*ique respondentium differentiam, ipsum corpus politicum natura sua deposcit; sine qua so*cietat*es humanas ferum quoddam, aggresteque genus, qualis nempe, Iulii adhuc Caesaris

[1] Burke Edmund, *Reflections on the Revolution in France*, (London, 1790) c., a francia forradalom ellen írt munkája.

tempore maxima pars Europae fuit, evadere; atque cum plena jurium suorum naturalium libertate et aequalitate ac vagis, incertisque legibus ceu totidem physicarum et moralium vicissitudinum victimas, prout innumeras illas antiquitatis nationes, populo hodierni aevi Montesquieuno calculatore, longe superiores, quarumve amplius nec vestigia adparent, sensim interire opporteret; cujus quidem rei luculentum Asiae, aliis iam populis, haudque melius ac antiquitus constitutis referta, praeter alias infortunationes adhuc terrae partes praebet testimonium! Quam salutarem in civitate differentiam, corporis socialis animam, ex ipsa libertatis ceu moralitati hujus junctate, item securitatis, tanquam praecipui ejusdem motivi, ac demum proprietatis ceu principalis fundamenta societatis solidantis et consistentiam ac perpetuitatem eidem procurantis principii, juxta diversa, tam universum in genere statum, quam et persones in particulari respicientia adjuncta, variante sub aequilibrio legis combinatione profluere clarum est; salva caeteroquin magistratuum, aliorumque ordinum ac dignitatum autoritate, a suprema in civitate majestate ceu legum fonte originem trahente; aequalitate vero nec inter principia societatis, sed nec ad formam ejusdem, cujus perfecta negatio est, ulla ratione pertinente. Profecto aequalitas, eandem perfecte sortem definiens, ipsis quidem divis, ceu in mera perfectionis, humana cogitatione constitutis, fors propria; ast inter mortales, omnem legis seu moralis seu vero civilis ideam penitus excludit, cunctasque legum species in unum quoddam informe fundit genus: quapropter solius duntaxat extremi discriminis, miseria aut mancipatus attributum ac per consequens ipsa etiam naturali, non semper jus, casumve fortioris involvente barbarie deterior, pessimaque conditio est, atque non absve ab omnibus juris publici et politici sanioribus scriptoribus inter chymeras refertur. Proh! diram illam terque infaustam ac iratis nonnisi superis attribuendam popularis anarchiae, ubi ea viget, crisim; quae ab exitiali illo ac violento, terribilium duorum extremorum conflictu: ab extrema nempe libertate, ad extremum servitium, teste antiqua, ad interitum suum proclivi Roma, nonnisi unico distat passu; quamve convulsis omnibus libertatis, securitatis et proprietatis, totiusque societatis civilis principiis, atque ipsius etiam augustae religionis, veritatis, justitiae, virtutis, amoris et humanitatis, domesticorumque larium atque penatum sacrariis ceu totidem vitae, salutisque palladiis, funditus eversis; cuncti propitii generi humano fugiunt genii, necnisi terrificae Eum nidum sorores, cunctorum scelerum matres, pestiferaeque incolunt Erinnides; quae insolitis flagitiis, flammis et sanguine, atque incondita quapiam ac ceu ab inferis adlata tempestate, mortem generalem praeseferente, totam, qua lati patet, societate opplent! Profecto scelestissimum me opporteret esse mortalium, si hunc terrorem, haec crimina, hoc denique exitium dulcissimae meae, vel cogitatione intentarem patriae! Quale terrarum monstrum me haud fore, facile concivibus meis persuasero:

Ens enim supremum, omnipotensque ejusdem, certe universitati, rebusque humanis perfectionis gradus constituentis, conservantisque arbitrium suspenso causas inter, et effectus mente adoro; regem ac patriam debito homagii, venerationis et amoris cultu prosequor, inque utriusque salutem ac defensam, vitam et sanguinem cum gloria offero; animus porro meus, omni malisana ambitione ac vanis illis abjectisque cupiditatibus, viam caeco nefors impetui ad paranda concivibus suis mala sternentibus prorsus caret; atque ut aureis illis, celeberrimi oratoris utar verbis: »propriis virtutis illecebris

ad verum potius trahit*ur* decus;« ut adeo omni earum actionum omnino incapax sit, quas moraliter malas dicere, adpellareque liceat.

Quodsi aliquo vitae meae tempore, studio quarundam perfectionum idealium, solis duntaxat numinibus, competenti*um* quidpiam nimii datum est, istud mihi cum optimis quibusvis mortalibus commune evenit : qui in juventute sua Platonicis ideis pleni, immortaliaque ac necessaria, mortalibus et contingentibus miscere volentes, ex nimio veritatis ac virtutis studio in graves errores, ac nefors etiam vitia inciderunt, verum cognito postea penitius rerum ordine, eadem animo ingenuo et docili revocarunt et correxerunt. Quemadmodum itaque ego nullo non tempore erroris confestim corrigere ac ad perfectionem eluctari connitor ; ita infausto hocce casu meo nimium edoctus polliceor in futurum : eum me virum evasur*um*, qualem utraque respublica, si exiguis his talentis ac virtutibus uti velit, se habere gratulabitur.

Ex quibus omnibus *incl.* haec Tabula Re*gi*a Iud*ici*aria tam meritum hujus, me una cum sociis descendentibus concernentis quaestionis, quam et internos, ut ita dicam, animi mei modulos, actionumque mearum principia ac motiva iam satis, pleneque perspicere dignata est. Ac quamvis uberiora mihi adhuc, diversis ex fontibus suppetiissent argumenta, ea tamen cuncta hic adducere, tum ex mihi conscia imputationis mansuetudine, cum vero vel maxime ex connata incl. Tabulae Re*gi*ae Iud*ici*ariae sapientia et aequanimitate superfluum judicavi. Cujus hucdum adhuc haud visa, nuperque primum ceu araeopagi cujusdam aut senatus Romani conspecta dignitas, eam in me impressionem reliquit, ut etiamsi aliquando erga eos, qui clavum primaque reipublicae Hungarica tenent subsellia, dissidentiae cujusdam reapse fovisse ex ignorantia ac praeconcepta opinione germina ; hoc attamen unico, nescio: qua sacra devincientis cujusdam, sollemnisque decori, specie? circumfusi patrii tribunalis conspectu sensus meus in teneritudinem ac civicam expiationem solutus, incorrupti patriae amoris, virtutisque ac legum cultus, prona pari modo daturus fuisset specimina ; ut adeo, in dubium ne revocare magis, an mirari, celebris Anci Marcii Coriolani ferocem virtutem debeam : qui ex indocilis ambitus, vindictaeque indecoro furore, non amicorum suorumque praecibus, non civium conspicuorum hortatu, non denique senatus Romani legatione in sinum reduci potuit patriae? haud satis mihi iam ex propria sensus communis, vocisque naturae constet experientia!

[V.] Quibus itaque praemissis ac reducta ad verum suum statum inactionati contra me per fiscum facti specie iam demisse supplico: ut durante in octavum iam inde ab Augusto mensem captivitate mea, tam sortis meae summa incertitudine, quam et praescisso, ut ita dica*m*, civilis vitae meae filo vinculorumque pondere aggravata, homini ingenuo ac nobili, errores suos peculiari, vulgoque inferiori minus cognito studio corrigere solenti, maxima poena! quamve unici boni communis, exemplo hujusce adversitatis nefors meae firmandi ratio, solliciti item sacratissimi principis, in minimas quoque, sub censura*m* salutis publicae cadentes actiones, paterne animadvertere non dediginantis clementia, amorque patriae supportabilem reddit. Contenta *incl.* haec Tabula Regia Iud*ici*aria actionis fisci regii ex praetenso illo horribilique crimine, quod vel exprimere lingua recusat contra me, coram eadem praeerectae condescensionem pronunciare, meque una cum sociis meis descendentibus in pristinum statum libertatis et honoris reponere, ac eousque etiam, donec absolutorio condescensionalem hanc sententiam obtinuerimus, sortem

Pro I. 19.

Utraquè Fiscalis Procuratoris Regii intimo meæ Defensæ depromptæ Reflexio quantum officiat? Ita Fabula Rei Judicis procul dubiò Sapientissimi dijudicatura est. Unum adjicio: Acta, expleta mea eò certè benigniùs interpretari oportet, Primùm; quod Marianorichi-rum Sotij, nequidquè Caput fuisse penitùs ignorarerim; Si enim id Scirissem, non me homo hic, Ineij alienæ, in tua rapuisset Consilia, probatissimum Instrumentum! Verùm Vos Eumdem Sapientissimi quibusvis, ex maximis Monarchiæ Viris, è quorum Commercio ipse quoque fores, noverides vagi passim ferebat. Siquem, dagué animi, Virtutis Studium tàm eximiè Magnificentiæ; ac adjuvandæ rebus in arduis Patriæ officio, et Gloriæ serenissimi Regnorum, Grauemvè negotium, Sanctissimarum Legum imperitia, ac neglectus, sibi olim inconsultus hist-r. in scita Jurisconsulti præceptis! Alterum est: quod insequentes ejusdem interceptionis Veram, ac genuinam causam, Fasse Laudabilis, alüsquè Socijs, haud pariter Scirerim. Varia enim Vulgò dicebant. Quò pè, ut dum mutare Consilia, factumquè penitùs revocare, velut ictu Oculi, perexemum aliqui Animi mei adhæsionem Aquo Naturæ humanæ arbitro luculenter demonstrare, totum apud me deveritem; Cum memorato Laudabilis Erebrò Consultum Sermones; Nos eundem mensis Septembri, præsentis negotio Viennæ expeditum, Destinumquè et Conditio adventurum, ad ponenda Thrasonicis Sui delicia et æquo Compulsuros, vnanemquè Cum eodem Nexum, et Amicitiam, mea et jam alienda Recensem, in Omnem ampliùs Casum præfecturos; quam Animi mei determinationem, ac intentionem effectu Quoquè probari, in melius reipsa, ac Procurator ab adverso, facti agens, interpretari haud inmeritò!

Alterum S. non tàm tenui hacce, ac in Superiori iam Replica in medium prolatâ argumentorum Copiâ, quàm vel maximè Ita Fabulæ Reæ Historia Sapientiâ juncta, ac Laudatissimo-Senatoriâ Benignitate, Sui, Suorumquè Defensam demisse recludent; Forisibus, Suis Allegatis illacessiti, ac Fiscali parrò quoquè inhærent, Supplicat iisdem conforme Judicium, et Sententiam Serui. Quòcirca Causam præsentem Submittit. 20ª Martij 1795.

Pro Rege

Pro Fisco Regio. Imitari proximos Patriæ Conspirationis Crimine, Exemplum. Salutem, et Tranquillitatem Publicam, Publicam Satisfactionem exposcere visa est Deliberatio

Anno 795.

Szentmarjay Ferenc második válasza az ügyésznek
(Ld. 525—526. l.)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

nostram quacunque demum ex parte meliorem jubere gratiose dignetur. Hoc enim aequanimis incl. Tabulae Regiae Iudiciariae nobiscum ceu cum filiis patriae excusabili quopiam errore ac seductione magis, quam reali crimine infortunatis procedendi favor; hoc nostra erga sapientissimos ac aequissimos patres patriae fiducia et devotio, hoc denique domesticae legislationis ac justitiae prostantia et gloria nos sperare una et operiri jubent. Caeterum gratiis, de protectioni ejusdem *incl.* Tabulae Regiae Iudiciariae submisse devotus, perfecto venerationis ac obsequii cultu jugiter emorior et *reservatis reservandis*. 9ª Martii 1795.

d.) Pro fisco regio.

Omnem defensam invinculatus *incattus* ad duo capita reducit :

Unum, quod contra salutem et dignitatem regis ac regni proprie haud conspiraverit; verum potius in salutem ac conservationem utriusque ea, qua per communem status publici vicissitudinem ab institutore suo praedicta, sibique persuasa licuisset ratione consenserit.

Aliud, quod consilia sua mutaverit, et tam ipse per catechismorum annihilationem factum suum revocaverit, quam et socios ad idem faciendum disposuerit.

Ad 1mum respondent leges actionales et catechismi ac in sequelam horum interventa acta et facta, quae intentionem et voluntatem ex asse determinant.

Ad 2um id solum reposuisse sufficiat, quod capite conspirationis detecto, a progressu caepto desistere et instrumenta subsidiaria cassare et annihilare, non sit factum revocare, sed socios cautos reddere, crimen commissum tegere ac celare.

Crimen hoc apertum et evidens ac inter omnia crimina horribilissimum est, de quo, ut ipsa etiam societas, nec culpam graviorem agnoscere volens, imo tacite pro allata (ut ajunt) periclitanti patriae salute remunerationem petens convincatur, ac sera etiam posteritas cauta et attenta reddatur, petit, ut supra, actioni conforme judicium, 18va Martii 1795.

e.) Pro *incatto*.

Utraque fiscalis procuratoris regii intuitu meae deffensae depromta refflexio quantum officiat? incl. Tabula Regia Iudiciria procul dubio sapientissime dijudicatura est. Unum adjicio : acta et facta mea eo certe benignius interpretari oportere. Primum, quod Martinovichium societatis utriusque caput fuisse paenitus ignoraverim ; si enim id scivissem, non me homo hic, uncis aheneis, in sua rapuisset consilia, probrosum instrumentum! Verum rem cunctam sapientissimis quibusvis ac maximis monarchiae viris, e quorum commercio ipse quoque foret, moveri et regi passim ferebat. Stupuit itaque acies animi, visque consilii tanti eventus magnitudine ; ac adjuvandae rebus in arduis patriae officio et gloria fervuit inexpertae, quantumve negotium, sanctissimarum legum imperitia ac neglectus, sibi olim incussura sint? insciae juventutis pectus! Alterum est, quod

interventae ejusdem interceptionis veram ac genuinam causam, teste Laczkovicsio aliisque sociis, haud pariter sciverim. Varia enim vulgo dicebantur! Quo fit, ut dum mutare consilia, factumque paenitus revocere, velut ictu oculi, pertenuem alioqui animi mei adhaesionem aequo naturae humanae arbitro luculenter demonstrante, totus apud me decrevissem ; cum memorato Laczkovics crebros contulerim sermones: nos eundem mense Septembri praesenti negotio Wiennae expeditum, Pesthinumque ex condicto adventurum, ad ponenda Thrasonica sua deliria ex aequo compulsuros, omnemque cum eodem nexum et amicitiam, mea ex parte aliunde recentem, in omnem amplius aetatem praescissuros ; quam animi mei determinationem ac intentionem effectu quoque probavi, in melius utique, ac procurator ab adverso, facit agens, interpretari haud immerito!

Caeterum *incattus* non tam tenui hanc ac in superiori iam repplica in medium prolata argumentorum copia, quam vel maxime *incl.* Tabulae Regiae Iudiciariae sapientia juxta ac paterno-senatoria benignitate, sui suorumque descendentium deffensam demisse recludens, prioribus suis allegatis illacessitis ac firmis porro quoque inhaerens, supplicat iisdem conforme judicium et sententiam ferri. Quocirca causam praesentem submittit. 20ª Martii 1795.

f.) Pro fisco regio.

Insistit prioribus, et actionali conspirationis crimine, saluteque et tranquillitate publica, publicam satisfactionem exposcente petit deliberari

g.) [I.] Anno 1795 die 27ª Aprilis deliberatum est: Actionali conspiratione in duobus catechismis, priori Reformatorum, posteriori Civis et Hominis nomine compellatis, per totidem occultas societates, scopo revolutionis in regno propagatis, concentrata ; sceleratisque eorum principiis ad throni regii, huicque junctae legalis potestatis excidium, praeexistentium regni statuum, totiusque constitutionis convulsionem directis ; parte vero *incattea* nec hisce impiis moliminibus, nec detestando duarum sibi adversantium societatum, uno eodemque tempore constituendarum plano in cruentissimas caedes erupturo, (quod ad democratica principia tanto certius stabilienda adoptatum est, et nisi providentia publici regiminis tempestive detectum fuisset, extremam desolationem, totique regno exitium parasset) a suo proposito deterrita, juxta propriam suam fassionem utriusque occultae societatis subalternam directionem ab Ignatio Martinovits sibi delatam interposita fide in se suscipiente, ambosque catechismos, regulas societatum, earumdemque signa sibi describente, et pro majori adhaesione procuranda, perniciosoque isthoc instituto magis propagando, prae reliquis complicibus suis, plurimos ad amplectendas partim utramque, partim reformatorum societates inducente, taliterque innovationis et omnia perturbandi spiritu abrepta ad progressum conspirationis admaturandum studia sua animumque adjiciente. Ex his demum et reliquis processui inductis aggravantibus circumstantiis, tam consensu jusdem, quam cooperatione in attentatam contra regiam dignitatem, publicamque regni salutem, facto Ignatii Martinovits procusam conjuratio-

nem manifesto evadente, praememoratam partem *incatteam* atroci laesae majestatis seu perduellionis crimini implicitam, ex praecepto regni legum in poena gladii et universorum bonorum amissione convinci, legalemque executionem decerni.

[II.] Pro fisco regio in quantum necesse est appellat.

Pro *incatto* reverenter appellat.

[III.] Anno 1795 die 2ª Maji in exc. 7viratu deliberatum est sententiam *incl. Tabulae Regiae Iudiciariae* approbari.[1]

[IV.] Invinculatus ad gratiam et clementiam cesareo-regiam recurrit et illum suplex orat.

Mgr. Ladislaus Mikos m. p.

59

1794 december — 1795 május, Buda

Gr. Sigray Jakab felségsértési és hűtlenségi perének perjegyzőkönyve

Eredeti : O. L. Vertr. A. 47. fasc. Sigray periratai.

a.) *A per felvétele a Kir Táblán (1794 dec. 2)*

b.) *Németh János kir. jogügyi igazgató vádirata (1795 márc. 8)*

Tisztázat. — Sk. fogalmazványa O. L. Vertr. A. 51. fasc. ad A 10. köteg.

c.) *Tóthpápay Sámuel ügyvéd válasza (márc. 19)*

[I.] *A vádlott sem felségsértést, sem hűtlenséget nem követett el;* [II.] *a vádlott származása, családi hagyományai, természete miatt nem is követhetett el bűnt királya vagy hazája ellen;* [III.] *a vádlott Martinovic csal való kapcsolatának és a Reformátorok Társaságában játszott szerepének áttekintése;* [IV.] *tettei alapján nem vádolható felségsértéssel vagy hűtlenséggel*

Tóthpápay sk. írása.

d.) *A kir jogügyi igazgató viszontválasza (márc. 21)*

[I.] *A felségsértésről és hűtlenségről szóló magyar törvények helyes értelmezése;* [II.] *a vádlott bűnössége*

Tisztázat. — Sk. fogalmazványa : O. L. Vertr. A. 51. fasc. ad A 10. köteg.

[1] A Hétszemélyes Tábla tárgyalására ld. Jegyzőkönyv No 534. — Az ítéletet május 4.-én hirdették ki Szentmarjay előtt. V. ö. *u. o.* No 534. és 547.

e.) *A védőügyvéd második válasza (márc. 26)*

[I.] *A felségsértésre és hűtlenségre vonatkozó magyar törvényekről;* [II.] *a kir. jogügyi igazgató érveinek tarthatatlanságáról*

Tóthpápay sk. írása.

f.) *A kir. jogügyi igazgató második viszontválasza (márc. vége)*

A jogügyi igazgató sk. írása.

g.) [I.] *A Kir. Tábla ítélete (ápr. 27);* [II.] *a kir. jogügyi igazgató és a védő föllebbezése;* [III.] *a Hétszemélyes Tábla ítélete (május 2);* [IV.] *az elítélt kegyelmet kér*

Tisztázat. A föllebbezés a jogügyi igazgató ill. a védőügyvéd sk. írása. — Az ítéletek nyomtatásban is megjelentek latinul: *Sententiae* . . . (ld. 371. l.) és *Bétsi Magyar Merkurius* III. (1795) XLVI (június 12). sz. 655—656. l.; németül *Urtheile* . . . (ld. 371. l.)

A pertest mellékletei: 1. sz. az ügyész vádlevele, 1794 nov. 28. (közölve: *Iratok* 29. sz.); *2. sz.* ifj. Huszár József jurátus tanusítványa Sigray megidézésének törvényes voltáról, nov. 29.; *3. sz.* Hajnóczy bécsi vallomásának Sigrayra vonatkozó része, másolat (közölve: *Iratok* 11/a sz. 95. l.); *4—5. sz.* Sigray vallomásai a bécsi vizsgálóbizottság előtt (közölve: *Iratok* 13. sz.); *6—8. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Sigray 1794 dec. 15.-i,, 23.-i és 24.-i kihallgatásáról; *9. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Sigray és Szabó Imre plébános szembesítéséről, 1794 dec. 24. (ld. 530. l.); *10. sz.* Rosty János vallomásának Sigrayra vonatkozó része, másolat; *sz. nélk.*: Brehm János vallomása, másolat (ld. *Iratok* 80. sz.); Tóthpápay Sámuel védőügyvéd föllebbezése Sigray perében, 1795 ápr. 28., sk. eredeti.

Causa criminalis fisci regii
contra
ill*ustrissi*mum d*omi*num Comitem Iacobum Sigray de Felső et Alsó Surány, incl. Tabulae Dist*rictua*lis Trans-Danubianae supernumer*arium* assessorem ex aresto citatum, a*nno* 1794 die 2ª X^bris mota.

a.) Anno 1794 die 2da mensis Decembris in *libe*ra regia ac metropolitana c*ivitat*e Budensi coram incl. Tabula Regia Iudiciaria levata est causa spectabilis ac magnifici domini magistri Joannis Németh de Nyék Ss^mae C*aesarea*e Regioque Apo*stol*icae Ma*jesta*tis exc. Camerae Regiae Hung*ari*co-Aulicae consiliarii, qua tamen causarum regalium directoris et *sacra*e regni coronae fiscalis, contra et adversus illustrissumum dominum Comitem Jacobum Sigray de Felső- et Alsó Surány, *incl.* Tabulae Dist*rictua*lis Trans-Danubiane supernumerarium assessorem.

Et pro titulato domino a*ctor* fiscalis pro*curato*r regius nobilis Joannes Németh de Kiss Unyom,[a] juribus et praerogativis suis fiscalibus inhaerendo producit libellum actionalem sub n° 1°, litteras vero test*imonia*les super legali ejusdem exhibitione sub n° 2°, in quorum ac subseque sub defluo processu

a) A »de Kiss-Unyom« szavakat utólag toldotta be a jogügyi igazgató.

inducendorum conformitate petit pro natura et indole praesentis summarii processus sibi jus et judicium reali cum effectu administrari generaliter reservandum.

Facta proclamatione *incattus* personaliter adstans semet pro comparente declaravit.

b.) Pro fisco regio.

Inter illos, qui sub directione Martinovicsiana non solum ipsi a legitimo et clementissimo rege defectionem perniciosam moliri, verum fundatis occultis societatibus complures etiam alios perfidiae suae contagione involvere, sicque conceptam perduellionem ac nefandam contra salutem et dignitatem regis et regni conspirationem et conjurationem coadunatis consiliis ac viribus ad effectum deducere voluerunt, quartum tenet locum Comes Jacobus Sigray, qui degener, optimi patris filius illustrem familiam suam labe infidelitatis commaculavit, ac semen revolutionis primus ad natale suum solum detulit.

Fundavit nempe in regno Hungariae abbas Martinovics duas occultas revolutionales societates, unam libertatis et aequalitatis pro plebe, et aliam reformatorum pro inferiori nobilitate, et utraque regulis institutionis ac distinctis, ad eundem tamen finem, seu revolutionem ducentibus catechismis vestita, pro posterioris hujus, seu societatis reformatorum ductore seu subalterno directore in partibus Trans-Danubianis inviculatum *incattum* constituit.

Munus et provinciam hanc idem invinculatus *incattus* non tantum prompte in se assumpsit, sed obligationem ejusdem, quae principaliter in adhaesione majori procuranda, societatequе revolutionali omni possibili ratione propaganda subsistebat, strenue etiam ac superabundanti cum zelo explevit, dum Vienna redux Paulum et Joannem Rosty, chyrurgum item Rohonczensem Joannem Brem ad societatem assumpsit, et regulas ac puncta receptionis cuivis ad calamum dictando, signa etiam communicavit.

Venit demum Budam ac ibidem quoque Josepho Fodor secretario Consilii Locumtenentialis ad societatem assumpto, Catechismum Reformatorum in quo cives patriae nobiles et ignobiles ad arma, vindicandumque innocentem sanguinem eorum, qui in Germanicis fatalibus bellis periverunt, stabiliendamque cum independentia regni a domo Austriaca meliorem regiminis formam provocabantur, a Josepho Hajnoczy — ad quem eatenus a fundatore Martinovics inviabatur — recepit, et ad lares suos concedendo, catechismum eundem cum Joanne Rosty communicavit.

Ut vero institutum hoc revolutionale magis efficax ac securius reddi valeat, priusquam adhuc Budam venisset, regulas susceptionis, quae ita prout per authorem societatis conscriptae sunt, si ad manus profanorum devenissent, existentiam occultae societatis facile prodere, atque sic membra tiam conspirationis in apertum periculum conjicere poterant, vertit in Gallicum, et nonnula ejusdem puncta talibus expressionibus vestivit, ut formam politicae cuiuspiam maximae et neutiquam revolutionalis instituti praeseferat, novumque hunc revolutionalis ingenii sui faetum pro divulgatione praefato Hajnoczy consignavit, qui etiam, prout ipse hic sub n° 3° agnoscit,[1] usus est occasione, dum novo huic invento novum praestituit titulum, ac ita cum diversis conjurationis membris communicavit.

[1] Ld. 95. l. 5. pont.

Haec omnia ita esse, ipsa etiam proprio pugno conscripta invinculati confessio sub n° 4° fassio, item coram commissione Viennensi sub n° 5° et alia isthic coram jure elicita fassio sub n° 6° [1] evincunt.

Unde, cum invinculatus *incattus* societatem revolutionalem, quae in perniciem regis ac regni, subversionemq*ue* omnis avitae constitutionis, et perturbationem salutis publicae conspiravit, non modo ingressus sit, sed et eandem omni nisu et conatu promoverit et propagaverit, ipse etia*m* capacitabit*ur*, quod laesae ma*jesta*tis ac perduellionis reus evidenter sit; contra quos, quid leges actionales statuerint, quidve securitas publica, hoc cumprimis revolutionali tempore exigat? alioquin notum est.

Gravat vero invinculatum *incattum* id etiam, quod unus e proselitis suis Josephus quippe Fodor, dum interciperet*ur*, nacta temporis oportunitate semet trajecerit, atque sic actionale delictum violenta morte confirmaverit.

Gravat item et id, quod parochum Körmendiensem Emericum Szabó pari cum reliquis ratione per se ad societatem assumptum fuisse Viennae fassus sit, imo et hic coram jure, dum jam idem parochus interceptus et vinculis mancipatus fuisset, eidem semet regulas societatis ad calamum dictasse sub n° 6° affirmaverit. Parocho interim, dum examinaret*ur* ut sub n° 7mo omnia negante, invinculatus *incattus* quoq*ue* omne*m* cum eodem habitum discursum ad restrictionem episcopalium proventuum, ut sub n° 8vo reduxerit, et sic sub ipso etiam confrontationis actu, ut sub n° 9°, tam Viennae, quam hic coram jure elicitam fassionem revocare, innocentiamq*ue* antelati parochi ipse etiam tacite agnoscere debuerit.[2]

[1] Sigray 1794 dec. 15.-i kihallgatásáról a Táblán fölvett jegyzőkönyv. Ebben mindenben megerősíti az udvari vizsgálóbizottság előtti vallomásait.

[2] Sigray bécsi vallomásában megemlítette, hogy Szabó Imre körmendi plébánost is fölvette a reformátorok társaságának tagjai közé, (Ld. 126. l.) s ezt a Tábla előtt is megerősítette, hozzátéve, hogy a felvételi szabályokat is lediktálta neki. (Dec. 15.-i kihallgatásának jegyzőkönyve: Sigray periratai 6. sz. mellékl.) Vallomása alapján dec. közepén Szabót elfogták, s Körmendről Budára hozták. (V. ö. *Jegyzőkönyv* N° 215/8 és 217/4.)Szabó azonban mindent tagadott. (A Táblán fölvett személyi adatai szerint: 47 éves, a sopronmegyei Csepregen született.) Sigrayval csak egyszer találkozott, — mondotta — de vele bizalmasan sohasem beszélgetett, s a titkos társaságról sem szólt neki. (Dec. 23.-i kihallgatásának jegyzőkönyve: *U. o.* 7. mellékl.) Dec. 34.-én a vizsgálóbizottság szembesítette őket. Sigray Szabó jelenlétében részletesen elmondta, hogyan ismertette előtte 1793 aug. elején, Batthyány hg. körmendi kertjében sétálgatva, a reformátorok társaságát, »qua in eo laboravit, ne episcopi adeo opimos proventus habeant«. Szabó azonban továbbra is mindent tagadott, és »suamque innocentiam ex interna animi sensus convictione lacrimabundus obtestabatur«. Következetes tagadása megingatta Sigrayt. »Possibile est, quod parochus ad dicta mea nec attenderit,« — mondotta — vagy az is lehet, hogy ő emlékezik rosszul, s tényleg nem szólt a társaságról Szabónak. (*U. o.* 8. és 9. sz. mellékl. — A rendszerint jólértesült Kazinczy az esetet úgy adja elő, hogy Szabó, állhatatos tagadásának hallatára »a nemeslelkű Zsigray szeméről lehull a fátyol, látja, hogy rajta áll barátjain segíteni, s . . . visszavonja szavát s azt vallja, hogy ex perplexitate hazudott reá.« *Fogságom naplója*, 1795 jan. 30.-i bejegyzés.) Dec. 26.-án a jogügyi igazgató jelentette a nádornak, hogy a Tábla vizsgálóbizottsága ártatlannak találta Szabót s már le is vétette róla a bilincseket. A nádor még aznap fölterjesztette az ügyet az uralkodóhoz, akinek Szabó szabadonereszt ését jóváhagyó leirata dec 30.-án érkezett meg. Leiratában Ferenc király jóindulatáról biztosította a plébánost az ártatlanul elszenvedett meghurcolásért. Szabót még dec 30.-án el is bocsátották. A nádor külön levélben tudósította Szily szombathelyi püspököt a plébános ártatlanságáról. (V. ö. *Jegyzőkönyv* N° 260 és 266) — Szabó volt különben az egyetlen vádlottja a jakobinus pernek, aki minden hátrány és törés nélkül folytathatta életét, sőt még bizonyos előnye is származott fogságából. 1796-ban kinevezték alsólendvai esperessé és püspöki consistoriumi ülnökké. 1800-ban pápoczi perjel és szombathelyi kanonok, 1807-ben almádi apát. Az 1820-as évek elején halt meg.

Temerarium hocce et manifestum innocentem involvendi et praecipitandi studium, unde profluxerit? homo determinare non potest, cum scrutator cordium solus Deus sit ; si tamen a nota cogitandi ratione, morum item corruptela et scandaloso Dei et religionis contemptu, externis actis et factis testato, qui idcirco, si e re foret, authentice etiam probari posset, divinare licet, tuto affirmari potest, invinculatum *incattum* memoratu*m* parochum Körmendiensem, velut ad altare Dei servientem ex particulari et u*niv*ersali erga clerum, seu ministros Dei odio, et passione ad carceres et vincula conjicere voluisse ; qui enim religionem contemnit, ministros quoq*ue* ejusdem odio habet. — Sed verius est illud, quod qui Deo infidelis est, nec regi et patriae suae fidelis esse possit!

Interim ut ut sit, satis est, quod tantam malitiam invinculatus *incattus* perplexo animi sui statu (qualem praetextuat) excusare non possit. Iam vero clara et positiva est art. 7 : 1715 dispositio, quod delator, si per calumniam dolose aut malitiose quempiam incuset, incusato innocente comperto, talionis seu mortis paena afficiendus sit. — Quam idcirco hoc etiam ex capite invinculato *incatto* dictari petit. Reservatis reser*vandis*. Die 8va Mart*ii* 1795.

c) Pro*curato*r Samuel Tóthpápay pro Comite *incatto*.

[I.] Laesae ma*jestat*is ac perduellionis crimine pars *incattea* arcessi condemnarique non potest. Nam :

1° Leges ma*jestat*is regem amplectunt*ur* qua personam physicam vel moralem, physicae salutem, morali personae dignitatem tribuunt. In violatores salutis poenam criminis laesae ma*jestat*is, in violatores dignitatis poenam perduellionis dictant. Unde

2° Generalis Stephani lib*ri* 2. cap. 51. majestatis lex salutem et dignitatem regis sanciens, tam crimen laesae ma*jestat*is, quam perduellionis in se complectitur ; casus autem omnes utriusque criminis per tit. 14 : 1^{ae} evolvuntur[1] ac specificantur, per art. vero 9 : 1723 partim in suo esse et vigore relinquuntur, partim commutantur. Nisi itaque casus in tit. 14 : 1^{ae} enumerati in specie alicui applicari possint, actio et accusatio crimen desiderat nec de lege subsistere potest.

3° Falsa probra, scripta conviciis et maledictis referta, catechismi, judicia et ingenia, quae spreta exolescunt, si irascare, agnita videntur, per tit. 14 : 1^{ae} ad classem criminum laesae ma*jestat*is ac perduellionis revocata non sunt, quod maledictio nihil habeat propositi praeter contumeliam, faciliusque contemnendo, quam puniendo extingui queat ; quod contra, punitis ingeniis, gliscat auctoritas item, quod principi nihil illa noceant : nam suum unicuique principi decus posteritas rependit, non sua aetas, quoniam sic vita hominum est, ut incolumem virtutem aegre ferat, sublatam ex oculis quaeratur, et quia lumen caecis oculis non videat, non oculorum, sed solis culpam esse putet.

4° Societatem quoque sine vi, sine armis, exercitu, tumultu, sine nervo rerum gerendarum et hostilitate probra falsa spargentem tit. 14 : 1^{ae} perduellionis non notavit, consequenter cum conspiratione in libro 2° cap. 51

[1] *Tripartitum* I. rész 14. cim.

Stephani denotata, cujus objectum est violentia visque aperta, confundi non potest.

5° Sensa, scriptaque aliorum legendi, loquendi, audiendi facultas naturae humanae beneficium est, non legis cujuscunque violatio, nec consensum conspirationemque in salutem et dignitatem regis post se trahit, ut juxta tit. 14 : 1ae pro evidenti erectione et oppositione contra statum publicum regis et coronae haberi posset ; nam prout castis omnia casta sunt, non aliter fidelibus omnia fidelia.

Quemadmodum enim is, qui scriptum juramentum non fine jurisjurandi legit, aut cum alio communicat, pro juramento obstricto haberi nequit ; ita qui projectum ingeniumque alterius quamvis malesani et perniciosi conatus hominis legit, aut cum alio communicat, pro perduelli reputari non potest : quoniam suum quemque scelus ac cogitatio mala afficit, nec aliorum sanam mentem sanaque lumina noxi facit.

Manendum est itaque in casibus tit. 14 : 1ae specificatis et per art. 9 : 1723 in suo vigore relictis. Fiscusque regius lecturam, communicationemque catechismi Martinovicsiani parti *incatteae* in atrocissimum perduellionis ac laesae ma*jesta*tis crimen imputans, atque ideo fortunas, sanguinem et vitam petens, restringendus est ad casus speciales in praecitato tit. 14 : 1ae enumeratos contra partem *incatteam* probandos ; secus pars *incattea*, fisco regio actionalem casum legibus actionalibus non applicante, absolvenda est. Nam ex ingenio et arbitrio accusatoris atrocissimum crimen, quod severissimam poenam habet, judicari nequit ; sed ex lege judicandum est ; S. quoque M. Ss. secundum leges judicium exerceri praecipit, officium quoque judicii et ratio id secum fert ; quoniam judices servi essent legis. Alioquin :

[II.] 1° Fiscus regius in hoc tam atroci tamque nefario crimine, de quo partem incatteam accusat, ne objicere quidem eidem potest, mores feros, immanem naturam, vitam vitiis flagitiisque deditam, ac alia ad perniciem profligata et perdita.

Illud ergo jam perspicuum est : vitam partem *incatteam* innocuam vixisse, Dei timorem, regis salutem et dignitatem patriaeque amorem constanter prae se tulisse. Quid itaque voluerit, cogitarit, admiserit? non ex catechismis Martinovicsianis, sed ex moribus partis *incatteae* judicandum ponderandumque est, nam lectura subito fingi flectique non potuit : nemo enim repente factus est nequissimus. Quare innocentis vitae perpetuae vox, gravissimum pro parte hac *incattea* testimonium perhibet, quod se atrocissimo crimine haud contaminaverit. Secus etiam

2° Omnia generis nominis honorisque insignia atque ornamenta, nè hostis patriae, patrisque patriae esset, admonebant uxor dilecta, pignora cara, incorruptissimus pater custos aderat, cujus zelus pro rege et regno fidelitatem intemeratam parti *incatteae* instillabat et exstimulabat, ne quid maculae et inhonestamenti vel minimi in se admitteret.

3° Ipse quoque corporis habitus, tenuisque sine viribus comlexio et connata valetudinis animique infirmitas, oculorum debilitas ad perduellionis cogitandum commitendumque crimen partem *incatteam* haud aptam fecerant, adeo quidem, ut reflexe ad mensuram virium ne praesumi quidem tanto minus credi possit, partem *incatteam* vel moliendo tanto crimini, ne dicam patrando, parem esse potuisse. Accedit,

4° quod parti in nefariis catechismis Martinovicsianis nihil tale promissum ostentatumque vel e longinquo esset, ex quo crescere potuisset ; vita autem hominum sic est, ut nemo conetur sine spe, sine lucro et emolumento ad maleficium accedere ac fortunas vitamque suam periculo objicere ; ut adeo nisi summus furor et extrema amentia de parte *incattea* supponatur, credi non possit eandem catechismo Martinovicsiano adhaesisse. Inde est,

5° quod fiscus quoque regius, non modo nullum factum, sed nec inceptum quidem ullum conatumque in parte *incattea* deprehendit, sed solummodo ex catechismi Martinovichiani lectione et conscientia societatis reformatorum conjicit ac infert, quasi in criminali processu conjectura levi crimen perderetur et probaretur.

[III.] Sed propius veniendum est ad causam et calamitatis fontem, ex quo tanti criminis conjectura contra partem *incatteam* capitur.

Res gesta est : anno 1790 sub comitiis regni pars *incattea* genitorem suum visitatum Budam venit, tumque in notitiam abbatis Ignatii Josephi Martinovics incidit, et eundem colere ac suspicere cepit tum propter dotes ingenii, tum praesertim quod esset ex clero, cujus venerationem pars haec *incattea* cum lacte materno imbibit, accedebat momentum, quod idem prae se ferebat internam admissionem in aula regia ; auxit denique venerationem in parte *incattea*, quod ab aula regia honoribus ac titulis quoque splendidis excultus esset, quibus viri bene de rege et regno meriti excoli consveverunt.

Mox ab illa prima notitia, si quando pars *incattea* Viennam ascendit, ad eundem quoque invisit, ut honorem, quem erga eundem fovit, contestaretur. Anno 1794 mense Junio contigit, quod pars *incattea* negotiorum suorum causa Viennam ascenderet, obvioque in platea abbati Martinovics occurreret, qui hanc partem ad se vocando huic dixit : habere se quiddam, quod communicare vellet.

Convenit itaque eundem abbatem pars *incattea* in hospitio, quando idem sermonem orsus, parti *incatteae* retulit:[1] esse in Hungaria aliquam societatem reformatorum regi et regno perniciosam, cujus institutum esset mentes, opiniones discrepantes consociare et in proximis comitiis gravamina validius urgere, nomen societatem reformatorum prae se ferre. Esse aliam huic politico invento oppositam sub eodem reformatorum nomine societatem, ut prior illa perniciosa detegeretur. Posterioris societatis signa ostendit, regulas receptionis dedit, catechismum si quando pars *incattea* Budam descenderet, illic eandem ab aliquo adquirere posse dixit. Puncta receptionis, si cum aliis communicaret sibi nomina perscribi petiit et se proxime in partes regni Trans-Danubianas descensurum narravit, tum post sex circiter minuta, intervenientibus aliis, qui pro aditu pulsabant, partem *incatteam* dimisit, nulla injecta mentione partis *incatteae* seu in unam sive in alteram Societatem Reformatorum receptionis, absque item eo, quin se caput alicuius societatis esse, vel apertam aut occultam vim revolutionemque libertatis et aequalitatis meditari aperuisset.

Quoad scopum itaque obiter relatum et specioso colore tectum Societatis Reformatorum pars *incattea* in ignorantia relicta, ac nec de membris nec de sociis ullis edocta, nihilque mali subesse rata, scrupulum ex communicatione nullum sibi formavit, cum Joanne et Paulo Rosty, chirurgo item Brehm puncta

[1] Az itt következőkre v. ö. *Iratok* 49. sz. és 393. l. 6. pont.

sibi sive regulas per abbatem traditas communicavit, non fine receptionis eorundem, sed ut solet fieri, in forma communicationis novalium, quemadmodum ipsa quoque pars *incattea* semet easdem regulas ab abbate Martinovics accepisse rebatur, innoxiam illam communicationem fore arbitrata, quod in punctis illis nihil pestiferi continebatur.

Mox anno eodem 1794 Budam ad invisendum fratrem et sororem descendit, ubi in secretarium Fodor[1] incidit, interque sermonem cum eodem habitum reminiscens dicti abbatis Martinovics, quod Catechismus Reformatorum Budae ab aliquo adquiri possit; a quo adquiri posset ex eodem quaesivit, eumque apud secretarium Hajnóczi inveniri posse dixisset, regulas per se paulo antea in Gallicam linguam translatas cum eodem communicavit; deinde ex vana curiositate videndi catechismum accessit secretarium Hajnóczy, illique regulas in Gallicam linguam translatas communicavit, is autem parti *incatteae* Catechismum Reformatorum ad describendum tradidit; sed eidem, quod scommatibus, probris et conviciis, malesanisque principiis scateret, displicuit, atque ideo, ac propter temporis etiam angustias, non descripsit, sed solummodo quasdam innocentes connotationes in forma extractus ex eodem catechesym composuit; quas reversa pars *incattea* Ginsium cum Joanne Rosti communicavit, non vero fine propagationis, sed consilii ejusdem experiendi, quid de ea societate arbitraretur; nec eodem finem in alium, niai ob fines politicos catechismum eundem conceptum et divulgatum esse conjectante, nec parte *incattea* rem tectam et technas ex se detegere queunte, dum eadem pars *incattea* animo omnia volveret, nec se implicatam et insidiose circumventam esse, ab abbate Martinovics sibi persuadere posset, quod de fidelitate et adhaerentia ejusdem imo interiori quoque admissione in aula regia nihil dubitaret, sed secus etiam, quum tam cum eodem abbate, quam secretariis Fodor et Hajnóczy solus cum solis constitutus fuisset, sique eosdem indicaret, probare non valens poenam art. 7 : 1715. jure praemetueret; tum subito inaudit abbatem Martinovics Viennae interceptum esse.

Ea res, ne amplius de infidelitate abbatis Martinovics dubitaret, et Catechismum Reformatorum escam pro capiendis ad seditionem pronis alterius societatis membris praeparatam crederet, oculos partis *incatteae* aperuit; sed simul ita fregit animum ejusdem, ut de modo extricationis desperaverit, nec amplius prae trepidatione cordis actorum et factorum mentisque compos fuerit, quod praesagiret tempestatis hujus quam experitur, calamitatem, in qua jam parti *incatteae* lac etiam maternum amarescit. Refocillavit tamen partem *incatteam* novissime tum conscientia, quod factorum criminisque innocens esset, cum vero cogitatio illa, quod causa sua sub judicio sit virorum prudentia et experientia exercitatissimorum, qui sciunt discernere stultitiam a crimine, praevidentque, quod etiamsi conatus nefarii abbatis Martinovics in omnium manus pervenissent: tamen idealis illa per eundem excogitata et in chartam conjecta revolutio sine mediis nunquam potuisset in nervum erumpere. Secus etiam, quod abbas Martinovics de revolutione cogitasset eorum, dum parti *incatteae* et huic similibus, ad omne facinus ineptis, hominibus suum catechismum in manus astute intrusit, incredibile est.

Causam, praemium, emolumentum vel saltem spem, qua motus animum induxit, ut faceret revolutionem, necdum detexit; est itaque in hac re aliquid, quod quo magis tegit et occultat, tanto magis in oculos incurrit, scilicet omnium

[1] Fodor József.

rebellantium buccinae a conviciis abstinuerunt, causasque odii sui studiose occultaverunt, splendidamque non contumeliosam rationem evulgaverunt, solus abbas Martinovics repertus est tam vehemens calumniator, qui catechismum suum revolutionalem ita inquinavit, ut quibus in manus intrusus est, extricari enodarique honesta ratione non possent ; quod manifesto indicio est, latere debere aliquem impulsorem, cujus motu abbas Martinovics funiculum texuit, quem collo innocentium regi et regno fidelium implicaret.

Saltim partem *incatteam* tali dolo implicavit, verba dando eidem, quod quaedam societas reformatorum in Hungaria in dies increscat, cujus instituti membrorumque detectio e re regis regnique esset, ac ideo aliam societatem sub eodem nomine coaluisse ea fine, ut per identitatem nominis membra ad excitandas turbas prona detegerentur per fideles sub ejusdem societatis nomine venientes.

Petit subveniri itaque pars *incattea* causae deceptorum in eo per incl. judicium, ut abbatem Martinovics quaestioni subjiciat, quatenus causas praemiaque, per quae eliciebatur, ac simul impulsorem ducemque voluntatis suae ad irretiendum denominet ac judicio planum faciat : cur impotentes et ineptos hos homines conquisiverit fraudulenter, qua non superstitiosos et in regulis quoque designaverit in specie ; eos autem quorum coeca caligine mens laborat et qui potentes essent, ne communicatione quidem punctorum tentaverit. Quodsi causam conquisitionis non superstitiosorum eam fuisse indicaverit, ut superstitioni immolet, aequm est, ut incl. judicium calamitatem innocentium levet.

Quodsi perfidiam abbatis Martinovics judicium causam impellentem invenerit : aequum est, ut crimen auctori tribuat, illum oneret, innocentes, quibus imposuit, exoneret, in fraudulentumque machinatorem animadvertat. Denique quodsi stultitiam causam invenerit, neque praeter catechismum, arma, juventutem delectam, tormentariam, frumentariam, pecuniariamque copiam et alia subvertendi regni praeparata apta nata instrumenta repererit ; aequm est, ut abbatem Martinovics insanissimum catechismum insanivisse reputet. In omnibus criminalibus causis instrumenta quoque commensurantur, num laethifera et ad patrandam caedem apta fuerint, atque delinquentis animus et propositum inde cognoscitur ; nam qui acu pungit, mortem deliberasse non videtur. Idem faciendum est in hac quoque causa, in qua praesumitur, quod catechismo Martinovicsiano gravissimum vulnus regi et regno inflictum fuisset, mensurandus est idem catechismus vulneri intentato, si non nisi nugas, mendacia, contumelias et phrenetici hominis deliria ac somnia contineat. Aequum est, ut in qualitate nugarum nugae istae in jure quoque veniant, non in qualitate criminis laesae majestatis ac perduellionis, quae evidenti seu aperta vi violentiaque potest committi, catechismo nugatorio parari patrarique non potest ; quod contra acinacem lateri adjunctum, catechismus in sacco, quamvis millenis convitiis sit refertus, nihil operetur. Ex istis dentibus theoninis abbatis Martinovics disseminatis, quibus idem musculus ex claustro prorepens piam memoriam caesarum lambere, rodere, ac artuum ligamina tantae constitutionis laxare ne fors tentavit, armatos, sicut ex dentibus draconis fabulose per Iasonem Argonautorum ducem terrae inseminatis nunquam hodie proditurus fuisse, incl. judicium pulcre videt. Nec momentum temporis dubitare potest de eo, quod actionalis catechismi Martinovicsiani disseminatio convulsionem et revolutionem status publici post se trahere posset, aut unquam potuisset. — Fisco itaque regio actionale crimen

legibus majestatis applicare commensurareque nequeunte, necesse est, ut pars *incattea* pro innocente ab hoc crimine declaretur.

Gallico furore partem *incatteam* correptam esse, fiscus regius non probat; Libertatis et Aequalitatis Catechismus nunquam cum parte hac *incattea* communicatus est, ut deprehendere ac intelligere potuisset, abbatem Martinovics principia Gallica adoptasse, de tali catechismo pars *incattea* nihil scivit.

Praeter actionem, quae partes et judicem regulat, allegat fiscus regius, quod abbas Martinovics in partibus regni Trans-Danubianis partem *incatteam* pro ductore seu subalterno directore Societatis Reformatorum constituisset. Assertum hoc fisci regii proba caret et simplici partis negativa tollitur, ac alioquin etiam facto eo partis *incatteae* revincitur, quod nec eorum nomina, quibus communicavit regulas societatis, eidem perscripserit, et quod Martinovics in partes illas se propediem descensurum dixit. Ex eo quoque evidens est, quod nihil tale de parte *incattea* cogitavit: nam vicario ibi solummodo utimur, ubi ipsimet praesentes esse non possumus.

Porro allegat fiscus regius, quod ex officio sibi delato pars *incattea* plures in societatem recepisset. Officium parti *incatteae* in societatem aliquos recipiendi ab abbate Martinovics delatum impositumque fuisse, fiscus non probat. Nam communicatio regularum societatis non aliter inducere potest receptionem in societatem, quam communicatio articulorum contubernii alicujus cum aliquo, receptionem in ceham non infert. Alioquin etiam nihil est in illis regulis criminosum, finisque communicationis non propagatio societatis fuit, sed novitatis solummodo communicatio. Catechismi Reformatorum extractus cum Joanne Rosty factae communicationis scopus quis fuerit, jam superius pars haec *incattea* indicavit.

Translatio regularum in linguam Gallicam et immutatio perinde haud ex studio propagationis partem *incatteam* incessit. Pars *incattea* immutatas illas regulas cum nemine ex illis, quos suscepisse dicitur communicavit, sed unice cum secretario Hajnoczy, qui si illis abusus est, praeter intentionem ab hac parte excogitatam fecit. Illa translatio alioquin tum facta est, quando societatem reformatorum, adhibens fidem verbis abbatis Martinovics, regi et regno salutari modo institutam esse pars *incattea* credidit, nec catechismum societatis adhuc vidit. Id, quod pars *incattea* turpiter decepta in hac re erraverit, humanae credulitati tribuendum est non crimini: quoniam errare humanum esset. Pars incattea, circumstantiam illam, qualiter per abbatem Martinovics seductus sit, serenissimo quoque principi regio haereditario regni palatino sub hac captivitate jam detexit,[1] coram commissionibus eo fine reticuit, ne si quae revera alia societas reformatorum perniciosa praeexisteret, dimanato rumore rebus suis consuleret.

Fiscus regius in gravamen partis hujus *incatteae* allegat, quod Josephus Fodor per illam susceptus, semet plumbo trajecerit, quod infert ex ea re, quoniam pars *incattea* dixerit: regulas semet cum eodem communicasse. Sed finis communicationis illius fuit, ut pars *incattea* vanae curiositati relate ad catechismum satisfaceret, quem abbas Martinovics Budae ab aliquo posse adquiri eidem dixit. Profecto si Josephus Fodor primum per partem hanc *incatteam* fuisset susceptus, partem *incatteam* ad secretorium Hajnoczy inviare non potuisset.

[1] Ld. *Iratok* 49. sz.

Denique, odiosam magis reddere, laborat fiscus regius causam hanc partis *incatteae* eo quoque argumento, quod parochum Körmöndiensem praetensive falso insimulaverit ex contemptu religionis et odio cleri. Clerus nomen est officii servitutis, non majestatis : in causam itaque majestatis causa cleri ingredi nequit. Clerus partem *incatteam* fidem in Deo habere docuit ; religionem falsam, in quantum christianae caritati noceret et odia foveret, sancti patres in ecclesia constanter aversabantur : unde natum est illud Lactantii Firmiani : religioni implicamur, ut impii reddamur.[1] Contempsit itaque pars incattea ab initio ex desciplina et institutione cleri falsam religionem ; sed unam, veram, salvificam, catholicam, quam a parentibus et clero accepit, inter carcerum quoque squallores retinet, illique in acceptis refert, quod nec in hac continuata mortis umbra fiducia in Deum eandem destituit. — Quod pars *incattea* clerum nunquam in odio, sed potius semper in pretio habuerit, amoreque prosecuta fuerit, ejus amoris poenitendus molestusque fructus, sed tamen luculentum id quoque testimonium est, quod abbatem Martinovics coluerit et suspexerit. — Reclamat isti praesumptioni de contemptu religionis et odio cleri, vita omnis anteacta partis *incatteae*, sed nec attinet ad fiscum regium religionem scrutari ; dabit Deo rationes pars *incattea* de fide sua, et sperat, quod non confundetur. Fiscus regius nec cleri, nec regni coelorum mandatarius est.

Exonerat partem *incatteam* ob omni suspicione praevaricationis adversus clerum et odii adversus parochum Körmöndiensem revocatio ejusdem seu potius recollectio coram deputatione facta. Excusat porro partem *incatteam* adaequate morbus corporis et animi, atque trepidatio summa ex eademque enatus confusarum idearum status, in quo statu quaestioni subjecta pars *incattea* nec meminisse distincte praeteritorum potuit, nec quidquam occultare coram commissione voluit ; quod itaque in confuso idearum statu in aegro sensu et intellectu habuit, id commissioni dixit ; mox ut reconvaluit et confusio idearum sedata est, recollecta mente veritatem aperuit.

Culpa itaque omnis in commissionem redundat, quae in statum confusum partis *incatteae* prout debuisset, debite non inquisivit, et ad deliria hominis corpore menteque aegri neque actionum suarum conscii, in innocentem parochum Körmöndiensem manus injecerit. Probam pars *incattea* contra parochum Körmöndiensem, ne in illo quidem confusarum idearum statu in se assumpsit : poena itaque talionis de praescripto quoque art. 7 : 1715 plecti nequit, quia disertis verbis innuit ; quod qui probam in se non assumit, nulli poenae subjacebit. Secus etiam pars haec *incattea* nunquam fuit sibi conscia actionalis criminis ; sublesto itaque supposito laborat fiscus, quasi pars *incattea* parochum Körmöndiensem de crimine laesae majestatis ac perduellionis ex complicitate detulisset.

[IV.] Nihil est itaque in tota causa fisci regii, quod legibus actionalibus per tit. 14 : 1ae et art. 9 : 1723. explanatis conveniret et applicari posset, nulla sica ex manibus extorta aut sangvine poena respersa, nulla vis et violentia occulta, ne dicam juxta leges citatas, evidens et aperta, seu contra statum publicum regis et coronae, sive contra physicam regis personam ; imo si rite expendantur acta per fiscum regium processui adnexa, perspicuum est:

1° Partem hanc *incatteam* nec inceptum, nec conatum ullum unquam habuisse, furorem illum, quo exterae nationes conquassantur, in regnum indu-

[1] Lactantius Firmianus, III. századbeli latin egyházi író. Munkáit 495-ben Gelasius pápa apokriphoknak nyilvánította.

cendi, aut quiddam tale moliendi, quod constitutioni regni perniciosum esset, ac ideo nullas quoque habuisse partes in facto abbatis Martinovics aut alterius cujuscunque.

2° Eandem partem *incatteam* nec de capite societatis nec de membris quidquam plus scivisse, quam quod esset societas talis, cujus signa essent talia, regulae seu tesserae tales, catechismus talis ; sed in specie num talis societatis abbas Martinovics sit abbas et caput, numve ipsamet pars *incattea* sit membrum, nescivisse ; nam eidem abbas Martinovics nihil tale aperuit, nec ut membrum esset rogavit, nec juramento aut alio modo ullo initiavit, neque ad conspirationem vel saltem consensum et approbationem invitavit. Si Iudaeus, qui Christianos in signo sancte crucis gloriari scit, qui traditiones quoque novit, qui catechesim Tridentinam[1] quoque legit imo divendidit quoque, non tamen ideo esset ex societate fidelium, neque pro membro ecclesiae haberetur : profecto nec pars *incattea* verum membrum societatis reformatorum haberi ex eo potest, quod signa, regulas et catechesim viderit, et cum aliis communicaverit. Conspirationem fiscus per consequentias solummodo infert. Consequentiae illae probae non sunt, sed fallaces solummodo illationes et conclusiones, ex quibus justus judex non judicat.

3° Partem *incatteam*, quod non indicaverit, postquam Catechesim Reformatorum Budae vidit, secretarios Hajnóczy et Fodor atque abbatem Martinovics id excusare, quod eandem partem abbas Martinovics praejudicio praeoccupaverit infatuaveritque : scopum catechismi et societatis illum esse, ut occultae alius perniciosae societatis membra per simulationem et inventum isthoc callidum deprehenderentur convincerenturque.

4° Partem *incatteam* Catechismum Aequalitatis et Libertatis non vidisse, nec cum aliquo super ulla re correspondentias commerciumque literarum fovisse.

5° Partem *incatteam* pro eo, quod in Catechismo Reformatorum Martinovichianorum scriptam ne fors alterationem constitutionis vidisset, per septem menses jam satis poenarum dedisse, quae si abbas Martinovics revolutionem catastrophemque illam maximam orbis universi scripsisset, quae cum fine mundi impendet, et pars *incattea* universalem illam totius orbis scriptam revolutionem inspexisset legissetque, in expiationem abunde suffecissent. Alioquin

6° In corpore juris nostri nulla lex majestatis exstat contra principiorum adoptionem, disseminationem lectionem atque communicationem, imo ex veneranda omni antiquitate vix aliud exemplum superest, nisi domini redemptoris nostri Jesu Christi, qui sub Pontio Pilato, qua perniciosorum reipublicae Judaicae principiorum disseminator perduellionis postulatus et damnatus est, quod lex majestatis in scriptores et lectores exercita esset. Istud unum iniquissimum quoque judicium, ut sol vidit, erubuit, et tenebris semet abdidit. — Ne itaque innocens sangvis effundatur, iraque Dei provocetur, per tremendum Christi tribunal, coram quo effusi sangvinis ratio brevi reddenda Deo erit, obtestatur pars *incattea* incl. judicium, ne se per naturam nullius ausi capacem, per constitutionem defectumque corporis ac oculorum vitium ad vim omnem inferendam ineptam, judicio criminis talis perfundat, quod suscipere per naturam et vires non poterat.

Quare petit absolvi, reser*vatis reservandis*. Die 19ª Martii 1795.

[1] A tridenti zsinat (1564) által jóváhagyott római katholikus káté.

d.) Ad responsum comitis Sigray

Pro fisco regio.

[I.] Qui factum ad leges aplicare vult, leges ac tempora, quibus hae perlatae sunt, distinguere debet. Ex Stephanea lege, qui contra regem ejusque salutem et dignitatem ac regnum conspiravit, reus fuit criminis laesae majestatis. Tit. 14 : 1ae crimen laesae majestatis ad violentam regiae personae aggressionem restringit, et tam hoc, quam alios notorios casus eadem infidelitatis nota plectendos statuit. Haec legis dispositio, duo in substantia ab invicem distincta crimina copulans, quia et nefariis ausibus, ut ex continuo perturbatis regni vicissitudinibus notum est, ac variis interpraetationibus occasionem fecit, consurrexit art. 7 : 1715. in quo Stephanea lex et Colomani libro 2. cap. 6. confirmatur, et laesa majestas cum perduellione identificatur, ita, ut reus laesae majestatis sit etiam perduellis, ac vicissim. Unde etiam ab eo conditae hujus legis tempore, omnis, qui contra salutem et dignitatem regis ac regni quolibet modo conspiravit, reus fuit, et est nefandi criminis laesae majestatis seu perduellionis. Sed quia lex ista praecise de crimine perduellionis disposuit, ac in substantia dispositionem tit. 14 : 1ae alteravit, intererat ut de casibus etiam notoriis provisio fiat : quocirca per art. 9 : 1723 pauciores, quam in praecitato titulo casus notorii recensentur, sed hic casus criminis laesae majestatis ac perduellionis non secus attinguuntur, quam quod leges de eodem conditae hic quoque per expressum excipiantur et confirmentur. Et ideo juxta genuinam et adaequatam legum combinationem licet reus etiam laesae majestatis notam perpetuae infidelitatis incurrat, non tamen omnis notorius est una reus laesae majestatis ac perduellionis. Sic cusor falsae monetae, aut proventus regios defraudans tricesimator est quidem notorius, sed non est perduellis ; et quia cum his ad eandem classem referuntur et illi, qui contra statum publicum sacrae coronae regiae majestatis et regni semet erigunt, de his quoque id ipsum statui debet, quod sint quidem notorii, non tamen rei lasae majestatis ac perduellionis.

Deducitur hoc non tantum ex antiquioribus, sed et recentioribus notae casibus. Ita Stephanus Verbőczy, cui tanquam Tripartiti conpilatori casus in tit. 14 : 1ae specificati optime cogniti erant, ideo in nota infidelitatis convictus et proscriptus fuit, quod ex conventu diaetali cum sibi adhaerentibus Hatvaninum secesserit, ac praetextu reformationis status publici publicos magistratus deposuerit, et iisdem alios substituerit.[1] Quod satis indicat, eundem, qui regiam dignitatem directe aut verbis aut factis laeserit, primum fuisse, qui facto et fato suo testatus est, quisnam sit, qui contra statum publicum sacrae coronae semet erigit.

Ita juxta art. 43 : 1542. Petrus Keglevics ex eo, quod castra Csaktornya, Szentgyörgy et Kapronca ad sacram regni coronam devoluta via facti occupaverit, — Joannes autem et Raphael Podmaniczky bona ecclesiastica et saecularia pari via facti diripuerint, in nota infidelitatis convincebantur. Quod iterum indicat, eosdem velut nihil contra regem aut regnum stricte molientes ideo, quod contra statum publicum coronae semet erexerint, condemnatos fuisse.

[1] A Verbőczi ellen emelt vádakra v. ö. Fraknói V., *Verbőczi István életrajza*. Bp. 1899, 228. s köv. l.

Deducitur praeterea inde, quod juxta leges regni, excepta sola ignis comminatione, in nullo seu notae, sive alio quocunque crimine intentio poenalis sit ; sed in crimine laesae majestatis ac perduellionis sola etiam intentio per signa externa manifestata, imo ipsa etiam voluntas ad conspirandum, etsi nullo secuto effectu, crimen laesae majestatis constituat. Denique deducitur etiam ex art. 49 : 1715., per quem legitimi regis ac patriae hostes publici veraeque libertatis eversores pro laesae majestatis reis ac perduellibus declarantur. — Ex hac eminenti etiam incl. Tabulae Regiae judicio canonisata legum combinatione intelliget adversans, crimen laesae majestatis, quod semper salutem principis, aut rei publicae pro objecto habet, a nota ordinaria longe diversum, distinctumque fuisse et esse. Intelliget casum actionalis conspirationis et revolutionalis societatis actionalibus legibus non tantum applicabilem esse, sed substantiam criminis hujus constituere : si namque talis conspiratio crimen laesae majestatis ac perduellionis non importat, vix alia quaepiam facile dari potest ; siquidem rara sit conspiratio, quam aperta hostilitas sequatur.

[II.] Quaestio tantum est, an factum et crimen actionale ita, prout legibus, invinculato quoque *incatto* applicetur? — Hoc nec dubium recipere propria invinculati *incatti* acta et facta testantur. In reliquo omnia illa, quae adversans qualificatis verbis in contrarium adferre conatur, egregie confundit agnitio societatis occultae regi et regno perniciosae, — receptio signorum cum catechismo, — et successiva omnium horum propagatio, per ipsum invinculatum incattum agnita : quam idcirco aliis verbis et peregrinis coloribus adumbrata assistentis procuratoris allegatio mutare eo minus potest, quod ipse inviculatus *incattus* confiteatur, semet catechismum non medio secretarii Fodor, sed ex inviatione Martinovicsiana directe a secretario Hajnoczy obtinuisse. Haec omnia uberius manifestant et confirmant fassiones Paulo et Joanne Rostyanae sub n° 10°,[1] ex quibus tanquam e speculo se ipsum metiri debet invinculatus *incattus*.[2] — Caetera nec responsum merentur. Ideo prioribus inhaerendo, petit ut supra deliberari. 21ª Martii 1795.

e.) Idem, qui supra, assistens procurator.

Pro Comite *incatto*.

[I.] Si ex ingenio et more saeculi genuinus legis sensus erui et discerni debeat : lex Stephanea libro II° cap. 51. praeter censuram ecclesiasticam nihil complectitur. Scilicet aevo illo, quo lata est, synodi nationales celebrabantur, legesque canonicae et politicae simul sanciebantur. Coaevi st. Ladislai regis decretorum liber primus morem hunc saeculi leges politicas et ecclesiasticas in synodo condendi ob oculos ponit. Iuxta hunc saeculi morem in libro II° st. Stephani protoregis circa crimen laesae majestatis et perduellionis dupplices leges exstant duae, una politica cap. 35° ,altera ecclesiastica cap. 51°. Lex

[1] Rosty Pál 1795 január 31.-i írásbeli és február 3.-i szóbeli, valamint Rosty János december 27.-i szóbeli vallomása arról, hogyan beszélte rá őket Sigray a társaságba való belépésre. (V. ö. *Iratok* 81. és 82. sz.)

[2] A periratokhoz mellékelve van Brehm János hosszú németnyelvű írásbeli vallomásának másolata is, melyben ugyancsak azt mondja el, hogyan avatta őt be a társaság titkaiba Sigray, amelyre azonban — úgylátszik — az ügyész elfelejtett hivatkozni. (V. ö. *Iratok* 80. sz.)

politica cap. 35° negat dari alios casus criminis laesae majestatis et perduellionis, nisi consilium in mortem regis, proditionem regni et transfugium ad hostes. Ecclesiastica autem lex cap. 51° anathemate feriit conspirantes conscios ac non indicantes quoque ; quoniam ecclesiastica potestas forum poli in terris repraesentaret, haberetque suam ligandi facultatem adeo validam, ut in foro quoque poli teneret, coram quo de una impura quoque cordis cogitatione ratio reddenda foret. Dirarum ista imprecatio et excommunicatio, quod ad forum spirituale pertinuerit, Matthiae regis decreti I^mi art. 3 : 1462 ostendit. Anathema et excommunicatio arma sunt spiritualia seculari foro et judicio non data.

Unde testis temporis historia, non casum, non judicium, non exemplum ullum memorat excommunicationis et anathematis juxta legem Stephaneam libri II^di cap. 51. alicui inflicti. In obversum, rationem condendae legis majestatis eodem libro II^do cap. 35. latae eam fuisse memorat, quod quatuor proceres consilia iniverint et conjuraverint in mortem st. regis, sed monitu divino ac casu quoque emissarii, cui insidianti tectus gladius excidit et fragorem edidit, conjuratione deprehensa, de conjuratis poenae legitimae exactae sunt. Inde est, quod compilator decreti Tripartiti Iuris Consvetudinarii tit. 14 : 1^ae casus laesae majestatis et perduellionis recensens, talia facinora, quae vel in nuda charta consistunt, vel cum evidenti erectione et oppositione violenta conjucta non sunt, inter eosdem non retulerit. Nec est fori politici scrutinium in corda suscipere, poenas in conscientias dictare. Secus etiam non ferro ingenia exstinguuntur, non voluntas imperio humano coërcetur, non argumenta poenis refelluntur, non in charta posita crimina, sed intentata puniuntur. Unde ex lege Stephanea libri II^i cap. 51. nunquam in foro politico crimen perduellionis judicabatur ; saltem fiscus regius probando non est, aliquando in foro politico reis anathema et excommunicationem dictatam fuisse ; obsoleta itaque illa lex, moribus, ignorantiaeque saeculi debetur, cumque coaevis aliis legibus de strigibus et sortilegis latis, ut lata est, mox etiam tenebris saeculi immortua est.

Anno 1715 per art. 49. correspondentia et commercium cum Rakóczianis asseclis, de simplici et plano, universis regnicolis sub poena criminis laesae majestatis interdictum est, praestabilito eo per art. 7 : 1715, quod correspondentia et commercium cum factionis Rakóczianae asseclis jam tunc diaetaliter proscriptis et nec erga compositionem Szatthmáriensem ac oblatam amnystiam ad debitam fidelitatem redeuntibus, conspirationem st. Stephani libro II^do cap. 51° denotatam deinceps importet. Lex itaque pro ratione temporis ecclesiastica st. Stephani libro II^do cap. 51. ex foro spirituali ad forum saeculare per art. 7 : 1715. unice reflexe ad casum correspondentiae et commercii cum perduellibus Rakóczianis translata est, nec per ullas subsequas leges ad alios casus unquam extensa est. Unde evidens est : asseclis Rakóczianis jam dudum mortalitatis legem explentibus, casum laesae majestatis reflexe ad legem Stephaneam cap. 51. art. 7 : 1715. denotatum ac per alium art. 49 : 1715. explicatum hodie incurri per rerum naturam non posse. Sed etiamsi generalis illa lex Stephanea latius sumatur : tamen ex mente art. 7 : 1715. non nisi conspiratores cum publicis hostibus, vel talibus, qui a fidelitate regi et regno debita palam defecerunt, ferit. Mentem art. 7 : 1715. praetactam fuisse, vel ex confusione et identificatione criminis laesae majestatis cum perduellione colligere licet : quoniam confusio illa nata est ex eo, quia asseclae Rakócziani utriusque criminis rei erant.

[II.] Deductiones fisci regii nihil ad rem faciunt. Nam leges et exempla, quae adducit, nihil habent commune cum casu actionali. Contendit quidem fiscus regius ab exemplo Stephani de Verbeőcz, verbis quoque committi posse notam infidelitatis ; sed constat ex historia in contrarium : Stephanum de Verbeőcz non quia verbosus factiosusque lingua fuit, sed quia palam secessionem fecit, proscriptum fuisse.[1] Verba scriptaque numquam pro crimine laesae majestatis habita fuisse indicant Annales Taciti, ubi libro IV° Cremutius Cordus ita de verbis et scriptis disserit : »Verba mea arguuntur, adeo factorum innocens sum. Antonii epistolae, Bruti conciones, falsa quidem in Augustum probra, sed multa cum acerbitate habent ; carmina Bibaculi et Catulli referta contumeliis Caesarum leguntur : sed ipse Divus Iulius (qui leges majestatis tulit) ipse Divus Augustus, et tulere ista et reliquere.« Iuxta alias deductiones quoque fisci regii crimen in facto non in verbis aut scriptis constitisse, vel ex allegatis intelligitur. Nullam occupationem, nullam direptionem bonorum ecclesiasticorum vel saecularium partem *incatteam* admisisse ad publicam notorietatem est : exemplis itaque talibus non nisi ad invidiam et crimen conflandum processus oneratur. In reliquo perduellionem a nota infidelitatis in eo solummodo puncto differre, quod perduellio esset infidelitas cum hostilitate conjuncta, legisperitorum scitum est et vis verbi ex se clamat.

In disceptationem super distinctione perduellionis a nota infidelitatis num incl. Tabula Regia Iudiciaria aliquando semet immiserit, parti *incatteae* non constat, nec distinctio illa nocere potest : nam nec perduellio, nec nota infidelitatis facto partis incatteae applicari potest. Fiscus regius conspirationem nullo modo probavit. Nam procul dubio conspiratio non in significatione grammaticali, qua simul spiritum vitalem haurire significat, sed per metaphoram, conjurationem in libro quoque II° cap. 51° decretorum st. Stephani denotare intelligitur, atque ideo nisi conjuratio probetur, conspiratio frustra praetenditur. De conjuratione aliquali acta omnia fisci regii altum tacent. Nec erat modus in conjuratione, quando neque illi ex reis conventis, quos fiscus regius una actione qua conjuratos involvit, se mutuo viderint, noverint, aut correspondentiam inter se foverint ex eo concludit fiscus unice ad conspirationem, quod pars *incattea* signa catechismumque receperit, extractum ex eo fecerit, et illum extractum Joanni Rosty ostenderit, in societatem plures praetensive receperit. Pars *incattea* quid denotaverint signa, ne quidem hoc scivit, ut acta perhibent, signaque in charta scripta recepit, nec ad chartam aut signa illa juravit. Fiscus sub signa jurasse partem *incatteam* nullo instrumento probat. Adhuc itaque pars *incattea* non conjuravit. Porro legit pars *incattea* catechismum reformatorum et extractum ex eo fecit, nec haec res est adhuc conjuratio ; communicavit extractum illum cum Joanne Rosty, ut sensa animi ejus desuper audiret, neque ea res est adhuc conjuratio, praesertim quum de mente et intentione mala, nulla posset esse suspicio, quando abbas Martinovics, ut acta perhibent, salutiferum regi et regno finem prae se tulerit, nec catechismum cum parte *incattea* communicaverit, imo eamdem partem *incatteam* ita de bono fine praeoccupaverit et infatuaverit, ut visa quoque catechesi reformatorum adhuc crediderit pars incattea illam esse nequaquam perfide, sed solummodo callide confectam, ut ad vestigia alterius perniciosae regi et regno societatis perveniri possit. Pars *incattea* hunc finem

[1] V. ö. 539. l.

velut regi et regno salutarem sub nº 10º Paulo quoqe Rosty insinuavit.[1] Quodsi itaque innocens, imo regi et regno proficuus finis assumendi in societatem ascelere et maleficio differat : ne assumptionem quidem in societatem, pro conjuratione lege vetita fiscus regius interpretari potest. — Pars *incattea* nihil tale in se admisit, nec de capite societatis, nec de membris, neque de scopo alio, nisi regi et regno proficuo quidquam scivit, nec secus activisatus est ad assumenda membra, nisi ut si cum aliquo signa et puncta communicaret, illius nomen perscriberet. Ideo negat, se malam aliquam societatem propagasse, negat se unquam in vecordiae plenum catechismum Martinovicsianum consensisse, mentemque suam aut eorum, cum quibus signa communicavit, nefariis illis principiis, quibus catechismus refertus est, polluisse. Revolutionalis societatis catechismum, qui Libertatis et Aequalitatis Catechismus audit, pars haec *incattea* non vidit : in revolutionem itaque consensisse ne suspiciose quidem tanto minus criminose argui potest. Imo de intento quoque Catechismi Reformatorum per abbatem Martinovics fine malo hucdum nihil certi scit. Nam nec fassio, quam idem abbas elicuit, nec defensio ejusdem, neque fisci regii accusatio, quae alioquin finem intentum determinare non potest, secum communicatae habentur, ut incerta scrutari potuisset ejusdem abbatis molimina, vel suam innocentiam sublevare, vel saltem didicisset : an objecta crimina abbas pro approbatis accipiat? verique copiam faciat? qualiter partem *incatteam* de bono societatis in regem et regnum fine infatuaverit. Secus etiam pars *incattea* procul dubio Catechismum quoque Reformatorum interpolatum et mitigatum debuit videre: nam si abbas Martinovics sit compilator ejusdem catechismi, credi nequit, quod catechismum Viennae non habuisset : tamen partem *incatteam* dementavit, Budae posse eumdem ab aliquo adquiri, aut ideo : ne pars *incattea* visa catechesi praetextuatum bonum finem non deprehendat ; aut quod probabilius est, ideo, ut tempus modificationis et mitigationis lucraretur. In illo catechismo, quem pars *incattea* Budae vidit, nihil de plebe ad arma vocando, nihil de nece alicui inferenda reperit.

Secretarium Fodor partem *incatteam* ad secretarium Hajnóczi inviasse tamdiu verum est, donec fiscus contrarium non probaverit. Debuit credibiliter ex aequalitatis et libertatis societate secretarius Fodor esse, de cujus pra existentia pars *incattea* nihil scivit, ac ideo putavit eundem ex illa perniciosorum reformatorum societate esse, quam abbas Martinovics sibi Viennae praeexistere et detegi debere in Hungaria dixit. Ne tamen erraret, explorare voluit qualemnam catechismum habeat ; sed ab eodem fine obtinendi catechismi ad secretarium Hajnóczi inviatus exstitit. Nihil est itaque per partem *incatteam* admissum tale, quod censuram legum majestatis mereretur. Omnia egit ex ignorantia et ex fidelitate erga regem et regnum.

Neque vero fiscus regius defensionem istam inclementius accipiat, aut assistenti advocato tribuat : pars incattea secretum scopum sibi a Martinovics revelatum instituti societatis reformatorum serenissimo domino haereditario regio principi palatino detexit,[2] et si necesse fuerit, eatenus cum abbate Martinovics super eo confrontari petit, et quia nulla parti *incatteae* dubitandi ratio de fidelitate in regem et regnum abbatis Martinovics subesse poterat, qua decepta et in errore constituta, favorem illum legum pars *incattea* implorat,

[1] Rosty Pál 1795 jan. 31.-i írásbeli vallomása. Eszerint Sigray hangsúlyozta előtte, hogy a társaság céljai az ország és az uralkodó érdekeit szolgálják.

[2] V. ö. *Iratok* 49. sz. és 536. l.

quo deceptis subvenire consveverunt, cognitaque fraude, errorem innocentiamque a crimine discerni postulat cum *reservata*. Die 26ª Martii *1795*.

f.) Pro fisco regio.

Petit sententiam et submittit.

g.) Anno 1795 die 27ª Aprilis deliberatum est. Parte *incattea* teste propria ejusdem sub nº 5º fassione, erga praeviam de organisatione et scopo occultae reformatorum societatis ab Ignatio Martinovits Viennae obtentam notitiam, non modo in sui ad hanc societatem (et quidem ut ex fassione Martinovitsiana elucesceret,[1] ipsaque pars *incattea* dum signa etiam directoribus deservientia sibi communicata fuisse fatetur, non obscure recognosceret) in qualitate subalterni directoris interventam susceptionem consentiente, ac hunc in finem regulas instituti, quibus flagitiosa excitandae seditionis molimina jam sufficienter produntur, signa item mutuo noscendorum sociorum sibi describente, et indigitante memorati Martinovits fassione ad scopum societatis promovendum interposita fide semet obstringente ; sed etiam suscepto subseque Budam itinere juxta inviationem a Martinovits acceptam catechismum societatis reformatorum, qui detestanda in regiae dignitatis ac eidem junctae legalis potestatis eversionem, praeexistentium regni statuum et ipsius vetustae constitutionis convulsionem directa principia complectitur, totiusque perniciosae conjurationis basim constituit, a Josepho Hajnóczy communicatum recipiente; assumtis demum tribus sociis regulas et signa societatis, uni vero illorum nonnulla etiam puncta extractus catechismi, quem Budae sibi fecerat, communicante : siquidem praemissis in aggravium partis *incatteae* et id accederet, quod juxta fassionem Josephi Hajnóczy, regulas susceptionis in Gallicum versas, ad societatis molimina tanto magis occultanda, talibus vestiverit expressionibus, ut non nisi initiatis genuinus earum sensus cognitus esse potuerit ; in extractu praeterea catechismi, ut ipsemet fatetur, principia conspirationis acceptabiliora reddiderit, adeoque ne alii enormitate flagitii, et exinde secuturi discriminis deterreantur; hac etiam ratione securiorem societatis propagationem secundare adlaboraverit ; in suscipiendis denique sociis, perhibente chyrurgi Brem fassione, exquisita quaevis sub praetextu publici commodi, et in suscipiendos redundantis emolumenti conficta argumenta adhibuerit : partis proinde *incatteae* non solum consensu in attentatam contra regiam dignitatem et publicam regni salutem, facto Ignatii Martinovics procusam conspirationem, sed etiam in promotionem ejusdem effectiva cooperatione ex actis processualibus clare eveniente, praememoratam partem *incatteam* atroci laesae *majestatis* seu perduellionis crimini involutam ad exigentiam regni legum in poena gladii et universorum bonorum ad portionem suam cedentium amissione convinci, legalemque eatenus executionem decerni.

[II.] Pro fisco regio in quantum necesse est reverenter appellat.
Pro Comite Jacobo Sigray *incatto* reverenter aeque appellat.[2]

[1] V. ö. 60. s köv. l.

[2] Tóthpápay Sámuel védőügyvéd április 28.-án a Hétszemélyes Tábla elnökéhez: a nádorhoz, külön folyamodványt adott be, melyben mégegyszer összefoglalta a Sigray

[III.] Anno 1795 die 2° Maji in exc. 7viratu d*elibe*ratum est sententiam *incl.* Tabulae Re*gi*ae Judi*cia*riae approbari.[1]

[IV.] Invinculatus gratiam et clementiam caesareo regiam supplex orat.[2]

Mgr. Ladislaus Mikos m. p.

60.

1794 december — 1795 május, Buda

Szolártsik Sándor felségsértési és hűtlenségi perének perjegyzőkönyve

Eredeti: Vertr. A. 47. fasc. Szolártsik periratai.

a.) *Németh János kir. jogügyi igazgató vádirata (1795 márc. 12)*

[I.] *A vádlott jellemzése;* [II.] *az összeesküvés célja, szervezete;* [III.] *a vádlott vallomásainak ismertetése és értékelése;* [IV.] *a vádlott védekezésének hazug volta; részletes ismertetése annak, hogyan és kiket nyert meg a titkos társaság tagjaiul, s hogyan próbálta ezt vallomásaiban letagadni;* [V.] *forradalmi elveit elfogatása után is többször hangoztatta;* [VI.] *kéri a vádlott halálra ítélését.*

Tisztázat. — Sk. fogalmazványa: Vertr. A. 51. fasc. ad A 11. köteg.

b.) *Szolártsik Sándor válasza (márc 22)*

[I.] *Bevezető szavak önmagáról és a vádiratról;* [II.] *válasz a vádiratnak fogsága alatti és* [III.] *elfogatása előtti magatartására vonatkozó részeire;* [IV.] *Tomanek ügyvéd följelentéséről;* [V.] *annak bizonyítása, hogy a társaság tagja nem volt, a forradalmi célokat nem ismerte, a kátét el nem olvasta és tartalmát sem tudja;* [VI.] *összefoglalás; kéri fölmentését*

Szolártsik sk. írása.

c.) *A kir. jogügyi igazgató viszontválasza (márc vége)*

Tisztázat. — Sk. fogalmazványa: O. L. Vertr. A. 51. fasc. ad A 10. köteg.

ártatlansága mellett már a védőiratokból ismert érveket. (Tartalmát ld. *Jegyzőkönyv* N° 527.)

[1] A tárgyalásra ld. *Jegyzőkönyv* N° 534. Az ítéletet Sigray előtt május 4.-én hirdették ki. V. ö. *u. o.* N° 547.

[2] Sigray kegyelmi kérvényére ld. *i. h.* N° 556, 586. — A kegyelemkéréssel kapcsolatos, utólagosan kitalált mesékre (apja térdenállva könyörgött a császárnak kegyelemért fia számára stb.) ld. Palatinus József, *A vértanu Sigray gróf. Szeged és vidéke* XI (1912) 297. (dec. 24.) sz. 18—19. l. (két évig volt börtönben, 1796-ban végezték ki) és Velits Dezső Luczián, *Szmetanovics Károly a Martinovics-féle összeesküvésben. Magyarország* XIII (1906) 6. (jan. 6.) sz. — A Sigray által börtöne falára írt idézeteket ismerteti Szöllősy Károly, Kardos János jurátusnak az aradi minorita kolostorban őrzött följegyzéseiből: *Martinovics és társainak bűnpöre.* Arad és Vidéke. II. (1882) 170. sz.

d.) *Szolártsik második válasza (márc. vége)*

Szolártsik sk. írása.

e.) [I.] *A Kir. Tábla ítélete (május 2);* [II.] *a vádlott föllebbezése;* [III.] *a Hétszemélyes Tábla ítélete (május 6)*

Tisztázat. A föllebezés Szolártsik sk. írása. — Az ítéletek nyomtatásban is megjelentek; latinul: *Sententiae* . . . (ld. 371 l.) és *Bétsi Magyar Merkurius*, III (795) XLVII (június 16) 670—672. l.; németül: *Urtheile* . . . (ld. 371. l.).

A pertest mellékletei: 1. sz. az ügyész vádlevele, 1794 nov. 28. (közölve: *Iratok* 29. sz.); *2. sz.* ifj. Huszár József jurátus tanusítványa Szolártsik törvényes megídézéséről, nov. 29. *3—4. sz.* Szolártsik bécsi vallomásai (közölve: *Iratok* 15. sz.); *5. sz.* Szolártsik által írt tényvázlat arról, hogyan jutott kezébe a titkos káté, másolat (ld. 167. l.); *6. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Szolártsik 1794 dec. 19.-i kihallgatásáról (közölve: *Iratok* 36. sz.); *7. sz.* Szolártsik írásbeli vallomása, 1795 jan. 15. (ld. 550. l.); *8. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve 1795 jan. 19.-i kihallgatásáról (közölve: *Iratok* 44. sz.); *9. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Szentmarjay és Verhovszky szembesítéséről, másolat, 1795 febr. 7.; *10. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Szolártsik 1794 december 30.-i kihallgatásáról és Erdélyi László vallomásának Szolártsikra vonatkozó része, másolat; *11. sz.* Baranyai Mihály vallomásának Szolártsikra vonatkozó része, másolat; *12. sz.* Tomanek Sándor ügyvéd följelentése, 1794 aug. 22. (közölve: *Iratok* 8. sz.); *13. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Szolártsik 1795 febr. 9.-i kihallgatásáról; *14. sz.* Csonka György postaexpeditor följelentése, 1794 nov. 30., eredeti (ld. 551. l.); *15. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Szolártsik 1795 jan. 5.-i kihallgatásáról (ld. 551. l.); *16. sz.* Szűz titkár levele Szolártsikhoz, kelt n., eredeti; *17. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Szolártsik jan. 29.-i kihallgatásáról (ld. 553. l.); *18. sz.* Abaffy vallomásának Szolártsikra vonatkozó része, másolat (ld. 553. l.); *19. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Szolártsik febr. 3.-i kihallgatásáról és Demién Antallal való szembesítéséről (ld. 553. l.); *20. sz.* Szolártsik börtönben írt följegyzése: Dissertatio politico-juridica, másolat (ld. 554. l. 1. jegyz.); *21. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve a Szolártsik börtönében tartott vizsgálatról, dec. 18. (közölve *Iratok* 36. sz.); *22. sz.* Szolártsik elfogatásakor lefoglalt egyik följegyzése.

Németh kir. jogügyi igazgató nov. 28-án nyujtotta be Szolártsik ellen a vádlevelet, ugyanakkor, amikor Martinovics és a négy igazgató ellen. (Periratok 1. sz. mellékl. Szövegében azonos az *Iratok* 29. sz. alatt közölttel.) A Tábla dec. 2-án megindította a pert Szolártsik ellen. (A peres eljárásra ld. 9. s. köv. l. l.)

a.) Pro fisco regio.

[I.] Nefanda actionalis conspiratio ex ipso corpore delicti seu catechismo hic quoque ex superabundanti in ea, qua per Franciscum Szent Máriay propagabatur, forma pro producto declarato, praecedentibusque processibus incl. regio judicio secundum omnes circumstantias adeo jam nota est, ut in successiva propagatione quoad adhaerentes assectas nec verba eatenus facere opus sit.

Agitur interim hic cum Alexandro Szolárcsek instructore filii Francisco Abaffiani, quem nec iteratae salutares considentis tabularis deputationis monitiones et adhortationes, neque diuturniores carceres seu ad saniorem quampiam animi conpunctionem et paenitudinem, sive ad aliquam fidei integritatem et sinceritatem reducere ac disponere poterant.

Fingebat ille inde a primo interceptionis tempore societatem illam, quam ingressus est, societatem eruditorum, adeoque innoxiam fuisse, et dum contrariis propriis actis et factis sub decursu examinis premeretur, sibi objecta aut pertinaciter negavit, aut malitiose qualificavit, aut ad iniquum sensum detorsit.

Ut igitur inviculatus *incattus* de fine et scopo societatis illius, quam enthusiastico plane nisu et conatu promovit, ea etiam, quam ordo processualis exigit, forma probante convicat*ur* nosse debet:

[II.] Abbatem Martinovics ab exemplo Gallorum excidium regis, cleri et nobilitatis omnis in regno Hungariae conclusisse, huncque in finem delectis tribus directoribus, Josepho quippe Hajnoczy, Ioanne Laczkovics et Francisco Szentmáriay societatem libertatis et aequalitatis fundasse. Cujus principalis finis erat, principia democratica adminiculo Catechismi Civis et Hominis hunc in finem praeparati disseminare, odium regiae et omnis legitimae potestatis animis popularium ingenerare, ac ubi idaeis et opinionib*us* formatis, major pars populi praeparata fuisset, signo dato crudelem revolutionem, quae post praedas rapinas, cruentas caedes et funestas depopulationes fundamentalem regni constitutionem, legesque et totam regiminis formam subvertat, excitare!

Virtus igitur, et efficacia conspirationis et revolutionalis hujus societatis consistebat in seria propagatione, et procuranda majori adhaesione. Et ideo quivis, qui societatem hanc ingredi voluit, praeter tenacitatem secretorum, inter caetera ad id semet obligare debuit, quod ad minimum duos novitios intra quatuor oculos societati procurare velit. Obligatione hac promissa, assumendus accepit signa quaepiam ad noscendos socios deservientia, ac una regulas et catechismum describere debuit, et quamprimum descripsit, hoc ipse jam fuit membrum societatis, nec aliud ipsi incumbebat, quam ut datam fidem expleat et usque tempus erumpendae revolutionis strenuum societatis propagatorem agat.

[III.] His praemissis, videndum jam nunc, an et qua ratione invinculatus incattus perversam hanc societatem ingressus fuerit, et quomodo eam propagaverit? [A következőkben részletesen ismerteti Szolártsiknak a bécsi vizsgálóbizottság-előtti vallomásait: először tagadta, hogy valamiről is tudomása lett volna. »Valamilyen francia kátéról« hallott ugyan, de azt sose látta. Verhovszky hívta őt »valamilyen tudós társaságba« s ugyanekkor valami írást is mutatott neki, de ő a társaságba el nem, ment s az írást is csak átfutotta. Később bevallotta, hogy ismerte a titkos jeleket, hogy az Ember és a Polgár Kátéját olvasta, sőt Erdélyinek, Baranyainak, Kopasznak és Illésnek is megmutatta. Azt azonban továbbra is tagadta, hogy a titkos társaságról tudomása lett volna.]

Obstinatam hanc malitiam continuavit, imo uberius manifestavit invinculatus *incattus* Budae etiam, dum in hic sub n° 6° exhibita fassione sua eandem qualificatorum mendatior*um* crambem recoquit. [Ebben a vallomásában azt állította, hogy a kátét megkapta ugyan, de nem másolta le, éppen csak átfutotta s a titkos jeleket sem vette komolyan.] Ex hac fassione id peculiariter notandum, quod, licet in duplici proprio pugno conscripta declaratione et fassione praeterea Viennensi, catechismum semet cum Baranyay, Kopasz et Illés communicasse recognoverit, hic tamen proprium scriptum turpi mendacio confundere non erubuerit, dicendo: quod Baranyaio

catechismum non deberit ; Kopaszium autem tantum de nomine noscat, cum Illés vero aliquoties nonnisi de rebus indifferentib*us*, de societate autem vel catechismo nunquam discurrerit.

Tanta pertinacia per *incl.* deputat*i*onem invinculato *incatto* nervosius exaggerata, ac eo quoque, quod complices ejusdem Baranyay, Kopasz et Illés intercepti habeant*ur*, eidem insinuato ; pro scribendo facultatem sibi dari petiit, ac ficta animi sui conpunctione, sinceram et genuinam omnium confessionem pollicitus est. Hac eidem concessa, tam, quae isthic sub n° 7° sistitur, exhibuit scriptam declarationem ; in qua id, quod amplius negare non poterat, quippe quod catechismum Erdélyio, Baranyay, Kopasz et Illés ad describendum dederit, agnovit quidem, in reliquo tamen de natura societatis nec hic quidquam fateri voluit, imo, quod de innocuo et potius utili, honestoque catechismi scopo semper persuasus fuerit,[1] asseverare non reformidavit.

Erga hanc declarationem novitus, ut sub n° 8° examinatus asserebat iterum, semet catechismum nequaquam descripsisse ; pluribus autem ideo dare potuisse, quod per partes unus post alium sibi descripserint.

Novum hoc mendacium, ut sustinere possit, de eo interrogatus, quo tempore unus ac alter catechismum prae manibus suis habuerit? — fingebat, se tempus ex eo determinare non posse, quod laboribus occupatus fuerit, et secus etiam actus iste nullam attentionem exegerit!

Demum de eo quaesitus, quid praefatis de fine societatis dixerit? — reposuit, semet amplius haud recordari. Id vero, ut quivis duos assummat, dici nequaquam debuisse, siquidem obligatio haec in adnexa catechismo scarteta, seu regulis expressa fuerit.

Hinc hoc sequit*ur*, quod invinculatus *incattus* ea, quae in regulis continebant*ur*, non tantum legerit, sed et sciverit. Sequit*ur* praeterea, quod catechismum primo Baranyay, dein Kopasz et Illés ac prout ipse fatet*ur* his finientib*us*, ultimatim Erdélyi acceperit. Iam vero in fassione n^i 7^i hoc praetextuabat, quod regulas institutionis tunc primum, dein easdem cum catechismo Erdélyi retulisset, legerit, signaque societatis, velut certa levitatis indicia compererit. Quod iterum adinvicem conciliari non potest. Nam si regulas institutionis tunc primo intellexit, dum easdem Erdélyi, post Kopasz et Illés describens retulisset, consequit*ur*, quod easdem regulas, dum catechismum Kopaszio et Illésio describendum dederat, scire non potuerit : quod tamen cum propria oris confessione collidit, juxta quam antelatis Kopasz et Illés de obligatione duos assummendi ideo nihil commemoravit, quod haec in regulis catechismo adnexis contenta fuerit.

Tot ac tantae mutuo semet confodientes fassiones, et violentae detorsiones quid aliud indicant, quam cor malum et obduratum? — quod totum mendax, et nullius amplius edicendae veritatis capax est.

Talenta et ingenium invinculato *incatto* negari non possunt ; sed quia applicatio semper mala fuit, nec in ipsis adeo carceribus et vinculis aliqua conpunctionis aut paenitudinis signa edere potuit, imo et hic palam fecit, quam periculosus fuisset, si revolutione erumpente, ad turbulentum libertatis et aequalitatis campum prodire potuisset.

[IV.] His praeliminariter cognitis, invinculatus *incattus* omnem defensae suae vim in eo ponit :

[1] A kifejezések Szolártsik írásából szóról-szóra vannak átvéve.

1mo Quod societatem conspiratoriam ingressus non sit, et nec de illa, neque scopo ejusdem, futura nempe revolutione quidquam sciverit, sed putaverit societatem eruditorum coalescere, quae publico-politicas dissertationes elucubrandas pro objecto habeat.

2do Quod catechismum nec bene legerit, eo nimis descripserit.

Utrumque hoc evincere deberet vel ab antecedenti, vel a consequenti. Ab antecedenti non potest evincere, quia ipsa revolutionalis hujus societatis capite ingenue recognoverunt, quod ita, quemadmodum a primo fundatore abbate Martinovics acceperunt, non aliquam eruditorum, sed revolutionalem societatem propagaverint. Ita in linea invinculati *incatti* Franciscus Szentmáriay cum Samuele Verhovszky, qui primum aeque inania quaerebat subterfugia, confrontatus, ut hic sub nº 9º fassus est, quod praefato Verhovszky existentiam societatis, cujus scopus esset revolutio, manifestaverit, et quia assensum ad eam amplectendam statim praebuit, tradiderit etiam catechismum fine descriptionis. Assumptio quippe tota ad societatem tribus his adjunctis absolvebat*ur*, invitatione suscipientis, et declaratione societatis ad mutandam regiminis formam cum revolutione : assensu suscipiendi, promissaque silentii fide et descriptione catechismi. Proinde ille, qui assensum non praebuit, nec catechismum, velut secretum propagandae societatis instrumentum acceperit. Hac via assumpsit Franciscus Szentmáriay Samuelem Verhovszky et iste vicissim Alexandrum Szolárcsek invinculatum *incattum*. Illi Szentmáriay dixit, scopum societatis revolutionem esse ; proinde nec Verhovszky invinculato *incatto* aliud dixit aut dicere potuit. Ille, prout ipse fatet*ur*, assensum praebuit ; similem igitur assensum et inviculatus *incattus* dare debuit, imo effective dedit, cum secus catechismum nec obtenturus fuisset. Haec, cum adeo sibi nexa sint, ut habito uno, aliud de necesse subsequi debuerit, quantumcun*que* invinculatus *incattus* caput suum cum conficta sua eruditorum societate torqueat, contrarium nulli mortalium persuadebit.

Iam a consequenti aeque non potest evincere, quia catechismum non tantum acceptavit, sed etiam ultro et quidem efficaciter propagavit. Ita Ladislaus Erdélyi penes traditionem catechismi ad societatem per invinculatum *incattum* assumptus, sub nº 10º fatet*ur*, quod hunc comico Sehy cum tali instructione, qualem ipse a Szolárcsek accepit, tradiderit![1]

Ita seduxit Michaelem Baranyay, de quo sub nº 8º hoc fassus est, quod catechismum apud se descripserit ;[2] quid interim iste fatea*tur*, patet sub nº 11º . Venit quippe invinculatus *incattus* ad eundem, et catechismum ibi reliquit, quem dum idem describere recusasset, iteratis vicibus, multisque argumentis persuasit. Hac occasione explicuit etiam eidem signa et regulas societatis, et quod bene notandum, non ex scarteta aliqua, quam indubie eodem tempore alteri dedit, sed de memoria sua : cujusmodi signa siquidem eadem ipsissima sint, quae fundator societatis praescripsit, vel hinc videri potest, invinculatum *incattum* id, quod scripto continebat*ur*, plane memoriae suae transcripsisse. Commemoravit praeterea revolutionem Gallicam, adduxit pro exemplo Polonos, dixit rusticos, si diaeta celebrata fuerit, sui inter status

[1] Erdélyi László január 20.-i vallomásáról fölvett jegyzőkönyv. Erdélyi többek közt ezt mondotta : »Szolárcsek mihi, hoc ego Sehyo dixeram, quod nimirum societas ita propaganda sit, ut quilibet catechismum uni alterive det . . .«

[2] V. ö. 295. l.

admissionem petituros. Et tales erant dissertationes, quas inviculatus *incattus* in societate eruditorum, et ex opere juris publici hausit![1] — Sed ultro:

Si reus *incattus* in toto hoc instituto ita peregrinus et idiota fuit, Baranyaio id interroganti, undenam scriptum hoc acceperit? et quis illius author sit? — quomodo potuit hoc reponere, quod opus illud non sit originale Hungaricum, sed ex Gallico idomate in Hungaricum versum, et quod nec authorem nec socios revelare possit? Et quare taciturnitatem multum commendavit? tamen, qui in innocua erudita societate est, tenebras et secretas vias non quaerit. Quare Baranyaio causam interceptionis Hajnóczianae et reliquorum quaerenti dixit, eosdem propter aliud crimen incaptivatos fuisse? Nonne ideo, quia scivit semet nepotem Szentmariayanum esse? Denique quare toties fatum Baranyay ad Catechismum cum Paulo Hendrey communicandum sollicitavit, aut verius compulit? Nonne ideo, ut obligationi duos ad minimum assumendi per hunc quoque satisfiat? — Notandum autem, quod iste idem Baranyay sit, qui, ut sub nº 8º confrontatus, agnovit, quod catechismum non ex Verhovszkiana, sed propria Szolárcsekiana scriptura descripserit.[2] Fassio haec sincera ac genuina est, quam simplex et temeraria negativa, cumprimis in concursu aliarum probantium circumstantiarum elidere non potest.

Interim perversus societatem propagandi ac plures adhuc ad infelix conspirationis planum pertrahendi nisus nec hic adhuc substitit. Nam invinculatus *incattus* se etiam majores circumvenire, et contagione pestifera corrumpere scivit. Tales sunt advocati curiales Ioannes Kopasz et Franciscus Illés, quos pariter ad excidium triplicis humani generis flagelli, utpote regis, cleri et nobilitatis per communicationem catechisis praeparavit. Talis est Alexander Tománek, in cujus tentamine ac invitatione ad societatem testatus est invinculatus *incattus* omnem circumveniendi artem. [A következőkben részletesen ismerteti Tomanek vallomását arról, hogyan próbálta őt Szolártsik beszervezni a titkos társaságba.][3]

Ultima demum conjurati socii obligatio erat, assumptos illi, per quem ipse assummebatur, indicare. — Invinculatus *incattus* et hanc obligationem in plena mensura explevit, dum, teste praeproducta sub nº 9º confrontatione, proselitas suos non tantum Verhovszkio, sed ipsi etiam Francisco Szentmáriay una praesenti indicavit;[4] quod nec ipse, ut sub nº 13º negare potuit, sed pro more suo qualificavit tantum. Notandum autem, quod ad classem assumptorum suorum antelatum Tomanek quoque retulerit, quem utique, si praevia ratione allicere non studuisset, commemorare nec potuisset. Et hoc solum sufficit ad retundendam invinculati *incatti* protervam negativam, qui nec habitum cum eodem Tománek colloquium agnoscere voluit.

[1] A jegyzőkönyv szavai szerint Baranyai ezt így adta elő: »De scopo et fine societatis mihi Szolárcsek nihil directo dixit, in discursu tamen revolutionis Gallicanae mentionem fecit, eamque talem contagionem esse dixit, quae ultro serpet, et jam in Polonia quoque erupit. Caeterum dictum illius quadam occasione coram me prolatum mihi suspectum videbatur, quod nempe rustici, etiamsi diaeta fuerit celebranda, sui inter Status admissionem petituri sint.«

[2] V. ö. 295. l.

[3] Ld. *Iratok* 9. sz.

[4] Szentmarjay vallotta, Verhovszkyval történt szembesítésekor (február 7): »... alia occasione revelaverit etiam Verhovszky praesente Szolarcsek, se Bujanovics, Pruzsinszky et Szolárcsek in societatem assumpsisse, et eadem fidelia Szolárcsekium etiam assumptos suos recensuisse, in specie Illés, Erdélyi, Kopasz, Baranyay et Tománek.«

Quae, ut magis adhuc in apricum prodeat, exhibet*ur* hic sub n° 14° attestatum postae expeditoris Iaurinensis, juxta quod invinculatus *incattus* dum Vienna horsum deduceret*ur*, fatum expeditorem ad scribendas secretario Comitis Iosephi Brunsvik Iacobo Szűz litteras, admonendosque nomine suo Illés, Baranyay et Kopasz, ne et illi in foveam incidant, sollicitaverat.[1]

Erga hanc circumstantiam de eo interrogatus, qualem mentionato postae expeditori commissionem dederit? respondit, ut sub n° 6to videre est, nullam.[2] Advocato dein, et horsum constituto praementionato expeditore, cumque invinculato *incatto* ut sub n° 15° confrontato, nec hic in statu fuit, rem ita, prout sinceritas et ingenuitas exigebat, detegendi. Nam praeviam commissionem neutiquam eo directam fuisse qualificabat, ne Baranyay, Kopasz et Illés quidquam fateantur, sed ut super eo testimonium sibi dent, quod nullum a eodem scriptum receperint. In reliquo traditionem catechismi abreviatis admodum verbis recognovit quidem, antecedentes tamen et concomitantes circumstantias neque hic revelavit.[3]

Post hanc confrontationem conscripsit invinculatus *incattus* illam deputationi exhibitam declarationem, qua sub n° 7° a supra producta fuit, quaeve, tanquam instrumentum proprium invinculatum *incattum* omni ex parte gravat. Pandit quippe in hac clavim occultae et suspectae illius correspondentiae, quam per mutatas literas cum mentionato secretario Szűz fovit. Hunc quoque Szűz conspirationi implicitum esse, aut saltem notitiam ejus habuisse, tum praevia comissio, quam destinata ad eundem in aresto Viennensi compilata littera,[4] ac denique isthic sub n° 16° 6advoluta propria schaedula aequivocis expressionibus concepta indicat.

[1] Sibrik Antal, Győr megye alispánja, 1794 november 30.-án Csonka György győri posta-expeditor alábbi vallomását terjesztette föl a nádorhoz (O. L. Vertr. A. 38. fasc. sz. nélk. V. ö. *Jegyzőkönyv* N° 174.) : »Mostan múlt szerdán, úgymint 26-dik novemberben Bétsbül alá jövén egy udvari szekér postán, egy magyar rab úrral, mellyet hogy a kovátsnak egy kevéssé reparálni köllöt, tovább itt mullatot ; melly üdő alatt alkalmatossága lévén a rab úrnak (kinek neve, a-mint maga mondotta, Szolártsits) vélem beszélleni, melly beszéd közben közelebb szollítván magához, illy kérésre fakada : rogo dommationem per omnia, scribat Pestinum domino Szüz, illustrissimi Comitis Brunszvig secretario, quod advenerit Budam ipsius optimus amicus, et ud admoneat Illés, Baranyai et Kopasz, ut nihil loquantur, ne etiam illi in foveam incidant, ut ego ; azután ismét ily szokra fakada : vel forte jam etiam incarcerati sunt, si jam haec nihil juvant. Si autem capti non sunt, admoneat illos, si forte caperentur, ut nihil fateantur. — Ezek után útnak indultak, de még mentekbenis visza szollot, hogy el ne felejtsek írni. Ezeket, hogy valósággal szórul szóra így hallottam, ha az szükség magával hozandja, hütömmelis kész vagyok meg erősítteni. Győr, die 30 Novembris 1794. Tsonka György mp. királi posta expeditor.«

[2] V. ö. 295. l.

[3] A bizottságnak arra a kérdésére, hogy miért vallotta Bécsben azt, hogy Baranyainak, Illésnek és Kopasznak sajátkezűleg adta át a kátét, ha ez nem volt igaz, Szolártsik ezt válaszolta : »Partim errore et metu, partim nimio animi maerore, partim spe dimissionis ductus hanc fassionem coram Viennensi commissione elicui. — Post exiguam moram haec verba prolocutus est : Nunc jam sincere fateor, me superius memoratum scriptum illis tribus, Baranyai nempe, Illés et Kopasz, ita sicut mihi datum est, tradidisse, eidemque regulas etiam in exigua charta descriptas adnexas fuisse. Haec ego jam prius ingenue fateri volui, et ideo dominum causarum regalium directorem, ut ad me venire velit, requiri feci. Quoad commissionem postae expeditori datam in priori examinae illam solum feci difficultatem, quod ego de eo, ut Baranyai, Illés et Kopasz profugiant, eidem expeditori nihil dixerim.« *(U. o.)*

[4] Ebben az írásban Szolártsik elmondja, hogy »ne epistolas nobis mutuo scribendas. obvius quique legere possit,« Szűz Jakabbal még 1793-ban titkos ábécét szerkesztettek Bécsi kihallgatása után tudósítani akarta föként Baranyait, Illést és Kopaszt arról,

Pandit ultro, qualiter formulas quoque attestatorum super eo, quod catechismum ab invinculato *incatto* nunquam acceperint, — quod de societate revolutionali in Hungaria erigenda, systemateque libertatis et aequalitatis ab ipso nihil audiverint, — quod ad illam invitati non sint, et neque signa illius unquam viderint : conceperit, et antelato Szűz pro effectuatione transmittere voluerit.

Sed dicet hic indubie reus *incattus*, quod similia deutri puncta primum sub examine Viennensi, cognitisque ibid*em* circumstantiis, condidicerit, cum de his omnibus nihil sibi ante sui incaptiva*ti*onem constiterit. Hoc dicere poterit, sed si acta et facta propria, si instructiones per Baranyay et Tomanek relatas, et per invinculatum *incattum* tum adhuc, dum societatem in statu libertatis positus propagaret, datas recogitaverit, ipse etiam obmutescere, et in haec verba prorumpere debebit : p e c c a v i, q u i a m e n t i t u s s u m!

Ex hac declaratione illud adhuc peculiare occurrit, quod licet invinculatus *incattus Ly* C a t e c h i s m u s tam sub decursu examinis sui, quam in scriptis suis declarationibus studiosa semper opera devitaverit, et nunquam alia, quam scripti, aut operis nomenclatione usus fuerit, in hac nihilominus ad exscribendam veram nomenclationem, utpote c a t e c h i s m u m j a c o b i n i c u m semet resolverit.[1] Porro —

Idem, quod Alexandro Tomanek praebuit consilium,[2] etiam Ladislao Erdélyi dedit, quem, dum ad curiam palatinalem vocaret*ur*, ita instruxit, ut communica*ti*onem catechismi in mortuum derivet. Erga circumstantiam hanc examinatus, ut sub n° 17° negavit inviationem, asserendo, quod celatio-

hogy velük kapcsolatban mit vallott, és hogy, ha rákerül a sor, ők mit mondjanak. Úgy gondolta, útban Pest felé vagy Pesten módot talál majd rá, hogy a levelet eljuttassa Szűzhöz, aki azután továbbította volna üzenetét. Meg is írta a levelet titkos írással, de eljuttatni már nem tudta s az a jogügyi igazgató kezébe került. A levél megfejtése a következő : »Delictum amice meum est, quod catechismum jacobinicum acceperim a Verhovszky, et illum dederim sequentibus : Baranyai, Illés, Kopasz, Erdélyi, Megyeri, Domanek, Kövesdy, Faber, Magar, Szüz. Isti erant in denunciatione Germanica appositi . . Quod fiet, si illi, qui delati sunt a me accepisse hoc scriptum, contrarium mihi de se scripto dederint testimonium, id enim ex natura singularis habet praesens nostra causa, quod testes et rei iidem esse debeant ; si itaque mihi suppeditaverint media probandi, — tu es secretarius supremi comitis, utere authoritate. Si vero per milites custodirentur, advocatus admitti debet, ergo cum eo conferenda formula. — *Formula pro primo:* Infrascriptus praesentium per vigorem testor, quod opus sub titulo catechismus hominis vel quovis alio inscriptum nomine . . . — *Pro secundo:* infrascriptus praesentibus fidem facio, testorque, quod notum scriptum quodpiam catechismus dictum nunquam dederit, nec ad describendum hoc aut simile cujuscunque nominis opus unquam exstimulaverit, pro systemate libertatis aequalitatis, nasciturave (quam Deus optimus avertat) in patria nostra revolutione . . . *Pro tertio:* infrascriptus tenore praesentium attestor, quod ego ad interrogatoria puncta mihi per illustrissimum dominum consiliarium Boros in negotio incaptivati N. N. proposita quodam praeter meam cognitionem edixerim, partim, quod praetitulatus dominus consiliarius vehementius adurgeret . . . — *Non reflecterem* talismodi depositione cuiquam praejudicandum. Ex quo meo facto nefors in adgravium proximi quid promanaret, conscientio impulsus tenoritudine, omnia pro non dictis declaro, hisque testor, quod N. N. neque ullum mihi ab eo datum vel oblatum opus . . . — 5us, 6us, *et 10*us dent quocunque stilo : 1. quod scriptum illud a me non acceperint, 2. quod de societate revolutionali in Hungaria erigenda a me nihil audiverint . . . — Si Pestini nimis custodiremur, tantum re scias meam fenestram, per quam ego fors potero tecum correspondere, pro omni casu mittas cerussam. Tu non habes, quod metuas. Tua epistola, qua me ad scribendum invitabas, [ld. 265. l.] Viennae obscuritatem ut suspecta mihi proposita est.«

[5] Ld. még 167. l. 1. jegyz.

[1] Ld. az előző jegyz.-ben.

[2] Ld. 75. l.

nem nominis sui praefato Erdélyi adhuc improbaverit.[1] Demum de eo quae situs, an post interceptionem Hajnoczianam catechismum cum Francisco Abaffy hero suo communicaverit? — reposuit, quod possibile sit, sed positive non sciat.[2]

In utroque puncto confundit invinculatum *incattum* declaratio Abaffiana hic sub nº 18º, in quantum ad rem est, exhibita, in qua idem eadem ipsissima invinculati *incatti* verba, quibus Erdélyium ad provocandum mortuum juvenem disposuerat, recenset.[3] Quod vero Erdélyi obsecutus sit, et subticito Szolárcsekiano nomine, communicationem catechismi in mortuum juvenem Angyelaky derivaverit, docet fassio Erdélyiana in curia palatinali elicita: Quoad aliud autem membrum positive agnoscit, quod catechismum invinculatus *incattus* secum communicaverit. In tanta evidentia, ubi herus et dominus id, quod a parte rei erat, fatetur, non se reflectere aut nihil scire velle, malitia est.

Hactenus invinculatus *incattus* semper id voluit evincere, quod catechismum ita, prout a Verhovszky acceperat, post trium septimanarum spatium eidem restituerit; nunc autem prodit, quod talem et post interceptionem Hajnoczianam prae manibus suis habuerit, consequenter eundem descripserit. Demum

Ad illas, quae invinculatum incattum omni ex parte gravant, circumstantias referenda est illa etiam, quod dum 6ª Aug. 1794 rigorosum examen subire vellet, in cubili ad hoc destinato professori Barics secum separatim discurrenti, et haec formalia: »Suntne illa scripta combusta?« proferenti, reposuerit; »sunt«. Unde ad ampliorem actionalis conspirationis derivationem contra invinculatum *incattum* eo major est praesumptio, quod professoris Demin, viri, omni exceptione majoris, et cumprimis ab intemerata cogitandi ratione, fideque et fidelitate optime noti, fassio jurata hic sub nº 19º exhibita plus ponderet, quam centum malevolorum negativae fassiones.[4]

[V.] Haec de actis et factis ante incaptivationem invinculati interventis, quae ad invicem collata evincunt, eundem evidentem actionalis conspirationis socium, strenuumque propagatorem et propugnatorem fuisse. Manifesta hujus specimina nec in ipso adeo carceribus celare potuit.

Ita, idaeis libertatis et aequalitatis repletus, adhuc Viennae, hic sub nº 20º advolutas, conscripsit l i b e r t a t i s e t a e q u a l i t a t i s theses, per quas, dum id demonstrare voluit, quod libertas et aequalitas in bene ordinata civitate subsistere non possit, una id etiam manifestavit, quod in perversis pestiferae hujus contagionis principiis pro et contra quam optime versatus sit. Ita nempe

[1] Erdélyi egyébként nem mondotta, hogy — amikor Boross tanácsos kérdésére, kitől kapta a kátét, az időközben elhunyt Angyelakit nevezte meg, — ezt Szolártsik tanácsára tette. (Ld. *Iratok* 69. sz. Erdélyi január 20.-i vallomását.) V. ö. 3. jegyz.

[2] Ugyancsak január 29.-i kihallgatásakor.

[3] Abaffy december 30.-án kelt írásbeli vallomásában mondja, hogy Szolártsik már Martinovicsék elfogatása után említette neki: Sehy Ferenc színész megmutatta a kátét Boros Lajosnak, a nádor irodaigazgatójának és megnevezte Erdélyit, hogy tőle kapta. Erdélyi számítva rá, hogy őt is kihallgatják »quaesiisse a Szolarcsekio, in quemnam derivare debeat communicationem hujus catechismi, quo filum succesivae investigationis praescindi, reliquique ascendentes occultati possint, repertumque sibi esse (haec mihi ipse Szolarcsek omnia referebat) quempiam, ante aliquot menses mortuum juvenem, in cujus nomine et tumba tota ulterior inquisitio sepeliatur.«

[4] Demién Antal (1744—1833), a pesti egyetemen a természetjog tanára. A Táblán tett vallomása szerint véletlenül fültanúja volt a fenti beszélgetésnek. Szolártsik tagadta, hogy ez a beszélgetés megtörtént volna. Különben is, mondotta, »de hac materia mecum professor Barits nunquam locutus est.« Ld. még 565. l.

in carcere, catenis vinctus, adeoque coactus libertatem et aequalitatem oppugnavit, in libertate autem constitutus, contrariis actis et factis adeo defendit, ut in propagatione quoque magistros suos superaverit.[1]

Ita et hic Budae, loco quippe compunctionis et paenitentiae, in cubili suo fractam libertatis arborem depinxit, et teste judiciaria oculata sub nº 21º aequivocis Hungaricis et Latinis versibus cinxit.[2]

[VI.] Omnia haec quid aliud inducunt, quam corruptam et perversam cogitandi et agendi rationem? — et ideo

Cum ipse invinculatus *incattus* sub nº 3º bene agnoverit[3], regem, patriam, religionem, omnem constitutionem civile, omnemque rectum, ordinem et

[1] Szolártsik Dissertatio politico-juridica c. dolgozata, melyet 1794 okt. elején írt bécsi vizsgálati fogságában, azzal, hogy »sub auspiciis Serenissimi . . . Palatini . . . ad consequendos supremos honores academicos publicae universitatis disquisitioni et disputationi proposuit.« Benne 17 pontban kényszeredetten próbálja bizonygatni, hogy a szabadság és egyenlőség káros az államra. Főbb érvei a következők : 1º Haec inter homines a) est impossibilis, spectata indolis humanae diversitate, societatis civilis natura et omnis aevi historiis . . . b) Si esset possibilis, involvit tamen eversionem civitatis prius, quo quid stultius? — 2º Qualis esset harmonia in organo, si omnes fistulae ejusdem toni forent? — quale monstrum homo, cujus omnia membra aequalia? Pulchra similitudo oratoris Romani ad Montem Sacrum de stomacho et membris. — 3º Initium a vicissitudinibus rerum humanarum et omnium creatarum, a qua nec ipsae opiniones humanae mmunes sunt. Huc adferenda erunt exempla, quae id illustrent. — 4º Haec potius licentia est quorundam et arrogantia ; in nostra cumprimis patria, in qua quaelibet hominum classis competentem sibi libertatem et dignitatem habet. — Vel, si non est malitia, certo vana et vesana aliorum imitatio. Grati simus augustae domui regnanti, quod sub faustissimo ejus regimine funesta bella, quibus haud dudum in propria saeviebamus viscera spuriae illius libertatis causa, sapientissime praevertantur. Exemple sunt tristes eventus Gallorum . . . — 5º Non est hic sermo de condenda recenter nova civitate; neque enim uspiam rêperiemus homines extra talem societatem constitutos, ergo de civitatibus jam sub alia forma consistentibus intelligi volo : nec ullam scio rempublicam, *die die Freyheit zum Schild habe*, in qua libertas et aequalitas dicta obtineret, et in his si non unus, certo pauci regunt. — 6º *Libertas* est arbitrium ratione determinabile, cujus partes spontaneitas, contingentia, subjectis et ratio. — 7º *Aequalitas* est absentia omnis praecellentiae aut praerogativae : *hoc* est jus quoddam praecipuum, quod uni competit cum exclusione aliorum : *illud* est praerogativa quaepiam in ordine a pluribus observando. — 8º Praecipuus in natura hominis fundatus, et ab ipso naturae authore singulo nostrum inditus instinctus est inclinatio ad vitam socialem : . . . — 9º Itaque homines ad se, suosque proximos conservandos et perficiendos naturali lege obstricti ...societates minores inire eadem legis necessitate debebant, et esse solliciti ad impedimenta tollenda, et vim externam repellendam ; anarchica haec societas insufficiens, et inepta fuit ob dissensum et virium insufficientiam ; cogebantur ergo inire societate civilem, in qua tantum quisque civis jurium, libertatis amisit, quantum ad bonam securitatem communem necesse erat, et ad hoc etiam lege naturali obstrictus fuit. — 10º Solum quaestio est, cui ergo illa jura, quibus singulus civis cedere debet, deferenda? et quae illa? Haec est quaestio, quam praesenti opusculo pro viribus discutiendam sumpsi. Imperans habet jus actionibus civium normam ponendi, benemeritos praemiandi, alios excitandi, aliis privilegia conferendi . . . en inaequalitatis origo! — 11º Cujusque civis obligationes sunt erga Deum, se et proximum seu civitatem totam : ergo iis juribus renunciat et transfert, quae necessaria sunt ad bonum religionis seu cultum divinum et securitatem communem seu bonum communem . . . *Objectio:* Classis rustica est nimis adgravata. *Reflexio:* Ea suo modo accipiet lenimen certum. — *Obj.:* Nos sumus homines ratione praediti, scimus nos ipsos regere. — *Rf.:* Sed non omnes. — *Obj :* En quam florentes sunt liberae respublicae! — *Rf.:* Et ubi major est servitus? — 12º, Hinc sua sponte sequeretur corollarium 1º in qua vis civitate necessaria est classium differentia pro facultatibus, virtutibus, dignitate ; 2º In quavis civitate necessaria sunt subjecta, quae jura majestatica exerceant . . . 17º Aequalitas tollit omnem virtutem, quae indubie remuneratione accenditur conservatur! Etc. etc." (V. ö. 295. l.)

[2] Ld. 296. l.

[3] Ld. 166. l.

cuncta in periculo esse, pericula vero haec nemo magis, ac invinculatus *incattus* velut nefandae actionalis conspirationis membr*um* secundare et admaturare studuerit, quid aliud restat, quam ut idem ad praescriptum legum, in quarum subversionem cum excidio regis et omnis legitimae potestatis conspiravit, sui in demeritum, aliorum vero salutare exempl*um* e medio justorum tollat*ur*. — Quod etiam judicialiter adinveniri petit. Reser*vatis* reser*vandis*. 12ª Martii 1795.

b.) Pro captivo *incatto* nobilis Alexander Szolártsik, *incl. Tabulae Regiae Iudiciariae juratus* notarius et juris *universi* licentiatus. Per se et pro se.

[I.] Vigesimum propediem emensus aetatis annum, nondum ut ita dicam scolarum limina plene egressus, cum praxi juridicae ne tantum temporis adhuc consecrare potuerim, ut vel in controversiam vilis pruneti optato cum effectu me immittere praesumpsissem ; ipse horreo, dum de vita propria — de tantis praejudiciis — cum tam potenti adversario, disceptationem ingredior ; omniq*ue* jure me temeritatis arguerem, nisi causae meae manifesta fraetum justitia erigeret facilis defensae memoria.

Faciliorem hanc mihi relinquit pars a*ctorea*, dum perspecta mea innocentia, missis omnibus, quae in actionem liberalius congessit criminibus, jam solam modo illius opusculi, quod catechismum appelat, propagationem in me quaerit et persequitur. Cujus intuitu prolixa praeliminari expositione totum captivitatis meae tempus, una cum serie inquisitionis refert ad amussim. In qua pro com*m*uni captivorum infelici sorte malitiae, pertinaciae mendaciorum et contradictionum, quas nuspiam perspicio, et quarum nullitas per decursum elucescet, me ad majorem afflicto addendam afflictionem continuo redarguit, et magis suspectum reddere intendit.

Ad singulos itaq*ue* paragraphos, quibus cuncta quae ego pro mei justificatione variis occasionibus partim scripto, partim oretenus sincerissime attuli, in mei gravamen coacte convertunt*ur* et explodunt*ur* ; longum esset parata semper responsa, et dum necesse fuerit ubertim explanandas difficultates, hic ordine percensere. — Quare totam actoream allegationem duas in partes commode dispesco, quarum una facta mea qua captivi, altera qua liberi pertractat. Partitio, quam quidem vix in aliquo meorum consortium processu reperiri credo ; siquidem captivus jam extra omnem activitatis ad delinquendum sphaeram positus, pro eo solum, pro quo est in captivitatem redactus, alias poenam metuendam haberet.

[II.] Ad priorum classem refero : quod omnia, quae proloqui me oportebat, sint malitiose ficta ; quod per actus procedentes vel ad pertinacem negativam vel ementitas qualificationes, violentas q*ue* detorsiones refugium sum*m*ere cogar ; quod deniq*ue* responsa a me data contradictionibus veritatem obfuscent.

Haec et infinita alia convicia, qua captivus patienter ferre necessitor, et humili silentio praeterire possem. Ne tamen similibus quoque cum summo meo adgravio veritati quidpiam deroget*ur*, et judex velut praevie sinistre dispositus, etiam quae pro mei defensione subseq*ue* allegavero, tamquam novas fictiones suspicetur, causam eorum brevissime dabo.

Cum Viennam deportarer, de nullo mihi crimine conscius causam metuendi non habui, ideoq*ue* postquam mihi generales aliquae quaestiones instar

aenigmatum proponerentur, ut ad eas scripto respondeam, quae circa illud objectum scivi, sponte ad chartam conjeci, ut sub n° 3° exhibe*tur*, in quo pars a*ctorea* crytisat illam expressionem, qua me in omnem voluntatem supremae potestatis plene subjiciendo significare volebam : civis cujusqu*e* obligationem esse, si rex, patria, rectusque ordo civilis periclite*ntur*, privatum suum commodum bono publico postlabere, et ad hoc salvandum illud sine cunctatione consecrare. Uberius per quaestiones in com*m*issione inviatus, cum omnibus circumstantiis, cum quibus opusculum De Officiis Hominis et Civis mihi a Verhovszky datum, Baranyay, Kopasz, Illés et Erdélyi in toto vel parte, a me sciente vel ignorante, acceperunt, edixi ut debui. Quia vero hic nuda tantum facta adponi observabam nulla habita circumstantiarum ratione, ne bonis illis juvenibus, qui de revolutione una mecum nihil sciverunt, aliquod nocumentum adferat*ur*, proxima vice eorum nomina revocare statui ; sed cum amplius admissus non essem, id me Budae factorum proposui. Hoc fine, ut sub n° 7° uberius expono in epistola ad Szüz Viennae directa formulas attestatorum pro his quatuor et aliis, qui mihi prolecti erant, breviter apposui, quam tamen cum *prae*fato Szüz mittere non possem, rogavi expeditorem postae Iaurinensis occasione reditus, ut idem mei loco scriberet. Porro ad questionem Budae captiose mihi propositam : an supranominatos juvenes ad fugam concitandos dixerim? — negavi, quia falsum erat, et dum circumstantiam hanc fusius dilucidare, dictaq*ue* mea ad expeditorem recensere vellem, imposito mihi silentio aliae questiones proponebant*ur*. Quo respectu, et an merito negare potuerim in eodem examine me istis catechismum dedisse, alio loco declarabo. Interim perpendens, quod horum nomina iteratis vicibus confessus sim, — quod per eorum fassiones, etsi examinati fuerint, non gravari, sed potius alleviari possim, — ne praeterea sinceritatem, quam hactenus semper prae me ferebam, tali ratione in aliis quoq*ue* suspectam redderem, errorem hunc illico emendare volui, ut sub n° 7° . Sed praesertim per illam quaestionem de fuga adeo commotus sum, ut quotidie rogaverim officialem custodiae, quatenus me ad incl. deputationem admitti, audiriq*ue* supplicantem insinuaret, et quin mihi seu de complicum interceptione, sive imminenti cum postae expeditore confrontatione aliquid constaret, fragmenta epistolae meae sub eodem n° 7° comprehensa ante omnem quaestionem proposita adeoq*ue* libere, quin ullis nervosis, ut perperam dicit*ur*, exaggerationibus opus fuisset *incl.* deputationi exhibui ex dupplici fine : ut scilicet appareat me veritatem nullo modo celare posse, et ostenderem praeterea impudice mentitum fuisse saepememoratum expeditorem, si de fuga quidpiam a me sibi dictum fuisse loqueret*ur* neque ad aliquam sinceriorem confessionem, quam amplius nullam superhabuerim, sed unice praedicto fine ad scribendum petii facultatem.

Facile autem pars a*ctorea* instar praeventionis tangere potuit, me deutri puncta sub examine Viennensi intellexisse, sicq*ue* formulis attestator*um* inserere potuisse repositurum, cum id clare jam prius coram *incl.* deputatione dixerim. Neq*ue* mirabitur pars a*ctorea* in eodem fragmento reperiri Ta [?] catechismus Jacobinicus,[1] modo se reflectere velit, mihi jam eotum fuisse dictum opus, cujus causa incaptivatus sum, hoc proprie nomine insigniri ; an vero eidem convenientius et brevius epythetum affigere potuerim? non disputo. Caeterum si praeplacet, ad evitandas ambiguitates imposterum cum cautela tamen, utar eadem compellatione.

[1] Ld. 551. l. 4. jegyz.

His quantum puto absolvit*ur*, omnis illa per partem a*ctoream* adeo exaggerata malitia, quae tamen paulum aliter considerata evanescit. Cui demum adjungit impoenitentiam, insinceritatem et talentorum — quo cum rubore meo tantopere auget — semper malam adplicationem, cujus perversa specimina nec in ipsis adeo carceribus celare potuerim.

Paenitudinem peccatori necessariam esse scio ; qui igit*ur* non peccavi, paenitere non debeo. Si tamen maeror animi per id exprimit*ur*, unice parietes, me jam septem mensium spatio undiq*ue* cingentes, deberent posse loqui de profusis copiose lachrimis, quibus desolatum, et fors prae dolore mortuum seniculum septuagenarium patrem, quibus prostitutionem propinquorum, bonae de me apud omnes existimationis amissionem, jacturam tanti temporis, et in meliores fines cum pudore vultus mei quaesitarum facultatum, quibus everso et in nihilum redacto, honestissimo futurae meae vitae plano in despectissimum funestae captivitatis statum absq*ue* ullo demerito me detrusum quotidie deploravi, et actu deploro.

Sed ad fidei integritatem et sinceritatem crebris salutaribus considentis deputationis monitionibus et adhortationibus perduci non poteram. Ita est, si vocabulum s i n c e r i t a s restrictissime pro nuda affirmatione sumpserimus. Quae ut in me tanto suspectior fieret, ventilant*ur*, et saepe cum summo animi mei dolore data a me per decursum inquisitionis responsa etiam mutilant*ur*. — Ita p. 8[a1] relate ad quaestionem sub n° 8° mihi per *incl.* deputationem propositam : Quidnam isti Baranyay, Kopasz, Illés dixerim, dum ipsis catechismum dederam? Non respondi ad sustentandum, ut asserit*ur* mendacium : me amplius haud recordari, quid iis dixerim. Sed me non recordari, an de fine societatis (ut mihi per Verhovszky dictus erat, et isti Erdélyi me positive dixisse scio) aliquod judicium fecerim, ut sub n° 8° eadem legere est verba, — quibus addi potest, quod minimas tales circumstantias firmius mihi mandassem memoriae, si aut ex proposito susceptae fuissent, aut quis tales per me olim coram judicio recitandas monuisset. In eadem etiam quaestione frustra quaerit*ur* contradictio ; nam utique 15[a] Ianuarii *1795*, quod est datum producti, facile scire potui id, quod ignorabam brevi illo tempore, donec Erdélyi ablatum mihi catechismum retulit. Apparentem igitur antylogiam ego saltem ex mea parte sic solverem : Illo tempore, dum isti Baranyay, Kopasz, Illés dedi partem catechismi, nondum ut fassus sum legi regulas, adeoq*ue* nec scivi, sed hodie, 15[a] Ianuarii *1795*[i] video, non fuisse necessarium illis dicere de obligatione catechismum aliis dandi, cum idem in regulis scriptum fuisse sciam, adeoq*ue* si illas accepissent, et hanc obligationem rescivissent.

Ex quo autem talentorum meor*um*, ut dicit*ur*, adplicationem malam semper fuisse dici, probarique possit, fundamentum nullum video ; nisi fortasse scientiarum assidua pertractatio, nisi diuturna de eligendo patriae utili vitae genere solicitudo, ac indefessi hunc in finem conatus mihi etiam in scelus vertant? Finito enim cursu juris, mox gradus doctorales ex universa jurisprudentia consequi adnitebar, ut cum tempore vel juris professor, vel utilis ad regimen quodpiam auditor, vel certo bonis causarum advocatus evadere possim Quam affinitatem cum his potest habere malitia? Insuper autem ultro offero testimonium universitatis, an toto hoc tempore, imo per omnem vitam, vel de minimo excessu reprehensionem commeruerim? Sed asperior haec quoque exprobratio fors, prout caetera ad solum captivitatis

[1] 548. l.

tempus adplicata esse videt*ur* ex probis hunc in finem sub n^ris^ 20° et 21° adnexis

Loquunt*ur* hae vel me tacente authoris innocentiam tam clare, ut mirari sufficienter non possim, quomodo similes actus exquisita solertia et obtorto collo in contrarium trahi possint. Ut ergo omnem, etiam ubi nullus est, excutiam pulverem.

Terminato jam altero rigoroso examine et adproximante ultimo, solicitari me utiq*ue* oportebat de aliquo elaborato pro more u*niv*ersitati exhibendo. Haec cogitatio neq*ue* per carcerem Viennensem fuit extincta, et cum instrumenta ad scribendum haberem, quasdam materias pro dissertatione tali aptas mihi praenotavi in chartula, quam conspecto producto n^i^ 20^i^ illico officiali custodiae asservandam resignavi, ne fors dici posset me fraudulenter eam modo tantum conscripsisse. Inter reliquas illic adnotatas materias sub n° 22° est[1] et haec: L i b e r t a s e t a e q u a l i t a s c h y m e r a e s t.[1] Porro cum viderem me tamquam libertatis aequalitatis patronum in carcere detineri, hanc materiam prae aliis quasi in contrariam professionem publicam, si liberatus fuero, elaborare cogitavi, acceptoq*ue* misero uno chartae frusto (adeoq*ue* non in solenni, ut hic obtendit*ur* forma) quae mihi in illa solitudine quandoque inciderunt, adnotavi tamquam substratum indigestum adornando postmodum opusculo deserviturum. Caeterum an in eo perversa ingenii adplicatio sese manifestet, cum hic apollogisandi non esset locus, legentium sapienti judicio enixe relinquo, eo solum observato, quod unum candidatum juris absq*ue* omnibus etiam pestiferae illius contagionis revolutionariae principiis non meliora produxisse puderet, nisi ex originali manifestum foret, illud solum referre sceleton.

Quanta picturae inest malitia? Anima semper laboribus assueto nihil molestius est, quam intra quatuor muros sine omni occupatione haerere desidem; decidua igitur ex fornace gleba per figulum nefors male adplicata, qui pingere nunquam didici, simulacrum arboris nihil minus, quam libertatis arborem, quae a me neutiquam visa est referens pro fallendo tempore, et dispergendis cruciantibus otiosum cogitationibus maculavi, hancque ut desolato cubiculo laesioris instar prospectus deserviret, animantibus ipsis insusurratoribus formato quadrato cinxi, et ad vacuum spatium complendum provocatos sub n° 21° versiculos inscripsi; quos ipsa exmissa ad jud*ici*ariam oculatam incl. deputationis membra ut innocuos ultro recognoverunt, cum praesertim sensum eorum de se alioquin planum, et non nisi volenti ac ubivis malum suspicanti, aequivocum etiam oretenus explicarem: stultum nempe debere esse illum, qui caeteroquin liber est, et aliam libertatem nuspiam existentem quaereret. Iam quaeso: quomodo similia, quae potius omnem mali suspicionem a me amoliunt*ur*, in perversum sensum exponi valeant? Nec aliud dico, quam tritum illud Hungarorum: T s a k m i n d e n k a p á n a k k é t l a p j a v a n.

Faetis his captivi omnibus, quae ad causandam mei incaptivationem nulla sui parte concurrerunt, quove si non aetas, si non animi perplexitas, saltem subsecuta momentanea emendatio partim, partim vero eorum nullitas excusat sufficienter; spero causam meam nullatenus adgravandam. Quare

[III.] Ad alteram partem, seu ad facta ante captivitatem meam evenientia, quae *prae*sentis rei meritum constituunt, digredior.

[1] Kis papírdarab, melyre ma már alig olvasható halvány tintával Szolártsik jegyzeteket írt, többnyire törvények, paragrafus.k számát és tartalmát.

In eadem praeliminari expositione plenam mihi lucem affundit pars *actorea* circa naturam et indolem societatis, cujus membrum fuisse praetendor, quin illam nosse . Non audeo me immittere ad disquirendum, an unus abbas cum tribus miseri directoribus excidium regis, cleri et nobilitatis, nisi insanire voluisset, sibi praefigurare potuerit? Nova haec et inaudita societatem ineundi methodus ex toto rem conficit, meque ab origine ejus, usque interitum innocentem fuisse, nec ullam in ea habere partem ostendit. Nam

Incorporatio socii cujuslibet, ut p. 4 habetur,[1] sequentibus absolvebatur : primo obligare se debuit ad duos novitios assumendos. Secundo describere sic dictum catechismum quaspiam regulas et signa, et utprimum id fecit, hoc ipso dicitur, fuisse membrum societatis.

Licet pluribus requisitis opus ad mei defensionem non habeam, cum ego nec ad assumptionem novitiorum me ulli mortalium obligaverim, nec catechismum cum suis regulis et signis descripserim. Alto tamen judicum judicio humillime substerno : an talis deceptus pro socio conspirationis haberi, ut talis tractari et puniri possit? Mutuus consensus plurium hominum ad propositum finem est societas. Quo proinde absque animorum unione, seu determinata voluntate cum sufficienti intellectus cognitione et libertatis propensione, ut porta sine domo concipi nequit et implicat. Id ipsum pars *actorea* p. 11[2] jam agnoscit, et prorsus distincta ab his pro assumptione ad societatem adjuncta requirit : »Invitationem nempe suscipientis cum declaratione societatis ad mutandam mediante revolutione regiminis formam ; assensum suscipiendi, promissionemque fidei cum silentio ; ultimo descriptionem catechismi.« Unde necessario sequitur ostendendum : an mihi scopus perversae societatis cognitus fuerit? — an eo sufficienter perspecto ipsam ingressus sim seu consenserim? — an et quid egerim, quod veram legis transgressionem involvat? — an catechismum legerim vel descripserim? — An illum propagaverim? — In quantum illud, quod egi, mihi imputare possit, taliterque poenam promeritam postsetrahat?

Cum onus probandi pars *actorea* in me omnibus positivis destitutum mediis conjici non posse videret, ad vices quasi meas supplendas negativum hoc et artis plenum adhibet argumentum : quod in specie ego deberem evincere vel ab antecedenti vel a consequenti me de societate ad revolutionem conspirante nihil scivisse, catechismum non perlegisse, non descripsisse.

Possem breviter, recte tamen dicere id actori plene incumbere, ut positiones has argumentis positivis plene, et pro rei subversantis gravitate in maxima, quae haberi potest evidentia probet.

Pro superabundanti tamen, quin trahatur in consequentiam, proprium hoc adversarii telum ad meam innocentiam clarissime evincendam adhibebo :

Ab antecedenti non scivisse me quidquam de desperatae hujus societatis scopo patet inde, quod Verhovszky utpote antecessor meus catechismum mihi dederit, quin praevie ejus finem genuinum mihi aperuisset, — quin meum in idem consensum expetiisset, vel accepisset. Imo de societate sub n° 5° per me jam Viennae exposita :[3] cujus finis esset ad juridica politica, aut quaevis alia scientifica objecta elaboranda se adplicare significabat, et quod plus, ideo etiam libros cuique in suo genere necessarios suppeditandos a societate asseverabat, adeoque de societate toto caelo diversa mihi locutus est,

[1] 547. l.
[2] 549. l.
[3] Ld. 167. l. 1. jegyz.

quidcunque Szentmariay eidem demum dixerit. Quod tanto certius est, cum Verhovszky ipse fateatur nº 9º : serius sibi a Szentmariay dictum fuisse proprium finem societatis. Verum dato non concesso, quod Verhovszky scivisset eotum jam omnia, dum mihi catechismum dederat, potuit is ex diffidentia coram me reticere, prout et effective reticuit, nec unquam eum mihi revelavit, ut adeo impossibile mihi fuerit perversam horum intentionem rescire ; siquidem bona fide, sinceraque opinione audiendo ab ipso societatem pro elaborandis variis objectis scientificis, coituram tanto minus amplius interrogavi, quanto pluribus obrutus occupationibus nec talem, ut mihi explicita fuit ingredi societatem vel cogitaverim secus, ac pars actorea in introductione asserit. Imo Ladislao Erdélyi, ut sub nº 6º , interroganti an istam etiam societatem ingredi velimus? reposui negative, addita ratione, quod ex levitate signorum longam ei consistentiam appromittere non audeam, quod novas ejusmodi obligationes in me assumere nolim, neque expensas, quae in simili instituto inevitabiles essent, pro tenuitate modernarum circumstantiarum ferre lucubrationes vero litterarias si vellem, etiam absque societate praestare possim. Ergo ab antecedenti scopum societatis fuisse revolutionem non scivi, sed reipsa semper existimavi illum esse, qui mihi a Verhovszky dictus erat. Confirmabant innocentem meam opinionem cursim inspecti tituli et inscriptiones capitum de homine, cive, nobilitate etc. Fovebat eandem et id, quod solum juvenibus probis, ab integritate morum, ab amore litterarum notis communicandum diceretur, ad caedes vero, rapinas, latrocinia, quod est majus impedimentum cogitabile, quam honestas animi?

Sed neque a consequenti scivi finem societatis excitandam in patria revolutionem : omnis enim, qui scriptum hoc aliqua ratione a me accepit, fateri debet, et fatetur, quod illud non ut pestis revolutionariae fomentum consideraverim, sed ut aliud quodpiam opusculum scientificum. Ita Baranyay sub nº 11º fatetur, illud sibi ut opus phylosophicum a me datum. Kopasz, Illés, Erdélyi, quid relate ad hoc fateantur, cum eorum fassiones mihi extradatae non sint, ad eas provoco. Certus tamen sum in eo, quod siquid ipsis dixi, aliud nec dixerim, nec dicere potuerim, quam quod mihi a Verhovszky significatum supra retuli.[1]

Liceat igitur et mihi concludere argumentum : Prout mihi datum est opus de hominis et civis officiis, ita et non aliter etiam ego debui et potui illud dare aliis, ex necessaria illa, quam pars actorea manifeste perspicit correlatione, vi cujus haec adeo invicem nexa agnoscit, ut uno eorum posito, alterum non poni sit impossibile. Atqui mihi de pernicioso catechismi et ejus societatis scopo ab eo, qui mihi ipsum dedit, nihil unquam dictum est, sed potius talis societas proponebatur, quam ego absque omni ulteriori scrupulo ut bonam, honestam, licitamque considerare potui, — ergo sicut ego naturaliter de revolutione tamquam fine compilandae per catechismum societatis scire nihil potui, ita nec talem aliis dicere, adeoque nec dixi.

[IV.] Vis hujus argumenti tanta est, ut unicum etiam illud, quod ex turpi cujusdam Tomanek calumnia adversum me profertur documentum, funditus evertat. Is enim talia me sibi locutum fuisse impudenter praesummit asserere, de quibus ego nec ab antecedenti, nec a consequenti quidquam scivi,

[1] Illésnek ezekkel a szavakkal adta át a kátét : »est insigne opus, poteris legere . . .« Erdélyi és Kopasz erre vonatkozóan semmit sem mondtak.

seu quae nunquam ab alio audivi, nunquam aliis dixi, ergo necessario nec huic dicere potui.

Tametsi vagae hujus generis cavenariae confabulationes nunquam tanti sint, ut vel ad minimum gradum fidei aut probabilitatis in subversionem cumprimis evictae veritatis assurgere valerent, sive quod prudens periculum non obversetur, ut homines in loco publico numerosius congregati, diversis sibique e diametro fere semper oppositis imbuti principiis corrumpi possint, seu quod praesummerentur illic colloquia passim ex abundantiori haustu magis, quam aliunde nefors promanare ; quanto nihilominus majora ex sua accusatione in me redundare cupit praejudicia, tanto evidentioribus probis sua fulcire asserta foret necessum, qui tamen nihil adducere potest nisi fors somnia, temulentiam, aut certo insignem ad mei interitum fingendi malitiam. Ut adeo absque omni trepidatione innocentis cordis mei ex paulo supra deducto argumento elucescentis sola negatione contentus esse possem et deberem, non tantum quod nihili nullae sint qualitates, verum etiam quod asserentem nihil aliud solvat a probandi obligatione, quam unicus earum defectus.

Ad ostendendum tamen sinistri hujus accusatoris perversum mendacium, invictum, ex ipsis causae intimis visceribus desumptum adferam argumentum, et ex omnibus circumstantiis temporis, personae, loci, modi, prout haec in infelici accusationis scripto effingit, probabo dilucide me cum praefato accusatore nullum unquam, multo minus autem advolutum hic permodum producti sub nº 12º discursum fovisse aut fovere potuisse.

Asserit is in sua cum fine Augusti anni elapsi scripta accusatione : ante duos circiter menses, adeoque circa finem Iunii vel initio Iulii haec contigisse, me cognomine sibi ignotum, in cavena Trium Maurorum haec accidisse — demum refert dialogum habitum. His praemissis, qui sedulus cavenarum frequentator nunquam fui, teste tota universitate Pestana, eo potissimum tempore quod accusator indicat, mihi hujusmodi divagationes et temporis distractiones prorsus impossibiles erant. Nam discedens cum initio veris principalis meus dominus Abaffy praeter curam filioli sui jam antea mihi vi muneris incumbentem simul totius domus et oeconomiae Pestini relictae solicitudinem commisit onerosam usque reditum suum, qui circa finem Iulii accidit ; et penes haec per integrum Iunium Iulium a domino professore juris civilis, ex cujus scientiis imminens nunc alterum rigorosum examen subire volui, domi suae, ex omnibus ordine materiis usque finem repetitionis instar sum examinatus cum collega meo Antonio Faber. Accedit, quod sessiones judiciarias exc. Curiae Regiae etiam non libenter neglexerim, et insuper eiusdem domini professoris collegia quoque ordinarie visitaverim. An penes tot ac tantas occupationes credibile, an possibile est me inutiles, vel potius damnosas cavenarum exhilarationes quaerere potuisse?

Sed clarius : vel debuissem in dicta cavena comparere tali die, dum herulus meus in scholis erat, vel sic dicta recreationis die, vel denique die dominico aut festo. Nihil vero horum vel cogitari potest. Die scholastico non : postquam enim juvenem rite praeparatum media octava hora ad collegia ducerem, festinans redii ; circa octavam famulam pro coëmendis rebus necessariis exmisi, domum igitur vacuam relinquere non potui. Post decimam reduxi discipulum, quocum usque prandium et pomeridiana collegia cumulatius eram occupatus, quam ut cavenariae distractiones mihi succurrerent. Abducto rursum ad pomeridianas lectiones discipulo ab hora secunda usque quartam saepe vix tantum temporis mihi penes domestica negotia supererat, ut me vel decenter

ad repetitionem, quae passim a quarta ad sextam et ultra durabat praeparare potuerim ; testem hac in parte habeo eundem collegam meum Faber, qui ferme quotidie ante quartam ad me venit, ut simul pro repetitione compareamus apud praefatum dominum professorem. Ne vero interea quoque discipulus sibi relinqueretur, ita tempus ordinare debui, ut donec me necessario abesse oporteret domo, magister linguae aut musicae adsit ; sicque finita repetitione sine mora cogebar domum properare et officium boni informatoris explere.

Multo minus mihi possibilis erat visitatio tabernarum caveacearum diebus recreationis, quibus tota die ad latus meum habebam juvenem, quem certo ad talia loca nunquam duxi. Accedit, quod his, et festis diebus mane ab hora nona usque undecimam, ameridie a tertia ad sextam saepe in dicta repetitione fuerim detentus, ut adeo in hac angustia non aliter mihi consulere sciverim, quam interea herulo meo mane exercitium, aliosque scripto peragendos labores assignando, a meridie vero eundem ad herulos Péchianos pro distractione ducendo.

Simili plane ratione diebus festis et dominicis obruebar accedente eo, quod ancilla, quo unica erat, mane et ameridie divinis interesse voluerit, sicque saepe cum summa molestia mea ad repetitionem tardius comparere, vel eam penitus intermittere adactus sum. Nullo proin tempore a discessu mei principalis usque ejus reditum vel incidere mihi potuit frequentatio cavenarum. Et vel ex sola haec temporis circumstantia turpe mendacium, aequissimi judices plene perspicient.

Perspicient illud plenius, considerata circumstantia et nexu personarum : quemadmodum enim accusator meus fatetur, sibi meum cognomen ignotum fuisse, ita profecto ego mea vita nunquam ejus nomen audivi. Omnis quo inter nos intercessit exigua notitia personalis inde est, quod ante annum una alterave vice cum illo luserim billard ; nullo unquam tempore seu ante hoc seu post hoc aliquem vel minimum discursum aut familiaritatem cum homine isto habui. Quis igitur sibi prudenter persuadeat, ut homini ignoto, homini, cujus cogitandi rationem, affectum erga me ad ea— quae refert proclivitatem — non nosco, rem tanti periculi, si etiam mihi nota fuisset, adeo impudenter et imprudenter revelare, manifestareque praesumpsissem, quam nec optime notis, nec fidissimis amicis unquam dixi?

Ex paulo superius dictis luculenter patet, me cavenis invisendis nihil temporis tribuere potuisse, quem tamen locum perditae suae fictionis minus feliciter defigit divina eum cogente providentia, quo facilius solita mendacii infirmitas, innocentiae vero semper triumphare debentis virtus suo tempore in aprico collocetur. Si jam eo caecitatis lapsus fuissem, ut in loco publico sceleris praedicatorem agere potuissem, an unicus iste accusator meus auribus ad audiendum instructus fuit? — an ex tota circumstantium multitudine nemo sermoni huic intererat? Sed non incidit procul dubio ipsi misero adjungere, se ad angulum quempiam aut secretum conclave per me vocatum, quominus alter ut testis adesse potuerit ; non expecto, ut ad majorem sui confusionem dicat : eo recte tempore vacuam hominibus exstitisse tabernam ; ad minimum enim unus alterve ex servitoribus adesse debeat. Imo si vera essent quae dicit, ejus quod plus est prima obligatio fuisset quempiam saltem occulte ad attentionem admonere ut dum necesse fuerit audita referat et contestetur.

Modum narrationis incipit a lata framea sua. Fateri cogor, quod licet accusator meus aetate utcunque me superet, si tamen de catilinaria hac socie-

tate aliquid scivissem, tam miserabilis exordiendi generis me puderet. Caeterum, per vetustum est: »ignoti nulla cupido.« Nunquam aliquid audivi de societate, quae frameis virtutem inculcet, scientias promoveat; quid igit*ur* cum pendente hoc ferro ad agendum habuissem? Ab ea vero, quo mihi proposita fuit societate, bonum Tomanek profecto relevassem.

Porro ait quorumdam secretorum com*m*unicationem sibi a me promissam tantum, et illico subjungit talia, quae mihi hodiedum instar secretorum ipse dicere potuisset, uti: calculum quempiam logarithmicum ad decem conjuratorum millia, societatem de armis provisuram, signum unum amicitiam concordiamq*ue* denotare, aliud autem magiae juniori simile, ut indice manus dextrae in palmi sinistri parte superiori et inferiori, directe et decussatim scribat*ur* littera C cornibus deorsum versis, denique catechesim de originali naturae humanae essentia, quae tamen revolutionis praeparationem firmis, credibilibus et probabilibus argumentis remonstrat definitionem, ejus item conservationem in cooperta per tertium intitulata. Item

Per tempus captivitatis meae Viennensis audiverit probabilius etiam saepefatus Tomanek, quod Erdélyi a me illud opus acceperit; examinatusq*ue* in curia palatinali ad mortuum dixerit ex ea ratione, ne mihi (ut ipse dixit) innocenti molestias causet, cum me inscio illud acceperit.[1] Quod factum novam mentiendi materiam accusatori suppeditavit, et in confrontatione mihi ad oculos dicere non erubuit, quod sibi etiam eandem dederim instructionem.[2]

Per Deum et animae meae salutem audeo dicere, quod nunquam de his omnibus vel somniaverim. Unde enim ego scivissem de illis decem millibus? De societate, quae laborantia membra libris ut n° 5° necessariis provideret,[3] non de armis solicitaretur mihi dictum erat; quomodo ergo potuissem de tali quidpiam loqui? — Neque mihi illa signorum significatio aut artificiosa structura, cum catechismi definitione ab aliquo unquam dicta est. Et si providam illius conservationem sub cooperta per tertium *intitulata* scivissem, eamq*ue* necessariam existimassem, utique et ipse tali cautela usus catechismum palam, inter reliqua mea scripta, ut passim ad me venienti cuiq*ue* pateret, non omisissem.

Sed praesertim: si huic homini ignoto horum, ut dicit secretorum com*m*unicationem, signorum explanation*em* et significationem, succinctam illam catechesis definitionem, scopum, conservationem, ad mortuum detorsionem narrassem, certe multo magis debuissem dicere iis, qui quacunq*ue* ratione a me catechismum dictum reipsa acceperunt. Multo magis etiam iis, qui mecum quotidie constituebant*ur*, ut Antonius Faber, collega meus, aut qui secus familiariter mecum conversabant*ur*, ut Kövesdy, Szüz, Magyar, Jezerniczky et alii. At vero his omnibus nihil unquam de his aut similibus dixi, nec dicere potui, cum mihi ipsi res nova sit et inaudita.

Arripit quidem pars *actorea* occasionem asserendi p. 18,[4] quod reipsa Ladislaum Erdélyi ad provocandum mortuum juvenem disposuerim, et is mihi obsecutus fuerit. Verum nihil est facilius, quam asserere; producitur quidem in hanc rem Abaffyanae declarationis fragmentum, sub n° 18° qui tamen agnoscens errorem, dicta sua revocavit et ad oculos mihi dicere renuit. Quid autem Erdélyi relate ad hoc fatea*tur*, mihi scire non licet, ex quo tamen

[1] Ld. 553. l. 1. és 3. jegyz.
[2] Ld. 75. l.
[3] Ld. 166. l.
[4] 553. l.

vel calumniae Tomanekianae, vel meae innocentiae plurimum ponderis accederet.

Hactenus p r omnes circumstantias temporis personae, loci et modi ad oculum demonstravi totam hanc accusationem nihil esse aliud, quam fictae criminationis congeriem, cum mihi positivae probae nec incumbant, sed nec possibiles sint, siquidem d e n o n l o c u t u m f u i s s e agitur.

Si haec non sufficiunt, physicum adducam argumentum. Ultimo enim refert idem Tomanek facta sequentia : 1° , quod societas a me sibi declarata congressus servet in domo Jungiana, ubi correspondentiae et consultationes foventur. 2° , quod magnas aliquis Budensis ab eadem societate medio epistolae pro membro suscipi supplicuerit, ac post longas quorundam tergiversationes tandem communibus sociorum suffragiis, quos inter et ego, sit assumptus.

Quid facilius, quam in horum veritatem devenire? Si namque societas conjuratorum congressus celebravit, sine dubio proprietario domus res ignota esse non potest. An quis in hos fines conduxerit aliquot cubicula? An apparatum quemdam intulerit? et pluribus aliis ex circumstantiis. Postquam vero congressus est detectus, scientur socii, per quorum fassiones absque negotio vel mihi, vel certo accusatori meo in perpetuum os claudetur.

Non minus notabilis est circumstantia de Budensi illo magnate, de qua is solum judicare potest, qui negotium totius inquisitionis prae manibus habet, nisi ex eo, quod pars actorea de his altum taceat, colligere possem, quod nec ejusmodi societatis conventicula, neque magnatum Budensium aliquis ut socius illius a parte rei existat; sed ficta haec et turpiter ementita unice ad gravandum me, qui nec dominum Jungi, nec ejus domum vel existere scio.

Accedit denique et id, quod maleficta accusatio palpabilibus contradictionibus semet ipsam conficiat : quare enim me multo adultior et prudentior non illico monuit, ut ab instituto tali desistam, et superioritati significem? Cur non statim detulit ipse non me solum, sed etiam conciliabula sibi nota? Cur catechismum sibi promissum statim, vel tardius ad rei veritatem edocendam non petiit, aut assumpta etiam assistentia publica non extorsit? Nunc dicit se principaliora societatis membra ex me rescire voluisse, mox iterum conspectum meum vitasse.

Et talibus mendaciis tantum fidei tribuitur, ut concordi aliorum sex hominum fassioni, si omnes eos omittam, quibus stantibus naturae et communis conversationis legibus, citius tale quid dicere debuissem ut inquam tantis testimoniis anteponatur! Recitavit is, in suam perditionem recitavit formulam juramenti. Sed, si non obstantibus omnibus temporis, personae, loci et modi circumstantiis, — si non obstante reali et physica circumstantiarum positivarum falsitate, in quantum nullum productum processuale id comprobat, — si denique non opitulantibus manifestis seque mutuo confodientibus, contradictionibus ejus, et tantorum de opposito testimoniis adhuc aliquod in occulto hoc casu superesse potest dubium. Paratus sum coram ipso *Sacratissimo* Eucharistiae Sacramento non unum, sed decem pro veritatis et innocentiae meae testimonio deponere juramenta.

[V.] Id, quod necessum non habeo. — In misera de aliquot terrae spithamis enata controversia duorum omni exceptione majorum testium depositio non sufficit, — an unicus iste, cujus sinistram accusationem remonstrantibus universis etiam actis processualibus manifestam eadem lex art. 7 : 1715

ad cohibendas perversorum calumnias pro merito plectendam suadet; an inquam unicus iste sufficiat ad tristem atrocis mortis sententiam petendam in me, qui adeo innocens sum in hoc crimine, ut etiam minima suspicione subversantis in catechismo mali tunc primum animo meo oborta, dum Erdélyi ex curia palatinali redux mihi referret, se illius causa examinatum, illico ipse Budam transire et illud opus Erdélyium a me accepisse ultro voluerim declarare, ut sub n^is 6° et 7° ?

Concedit igitur jam pars *actorea* ex proprio argumento p. 10^a allato,[1] concedit ex subverso unius accusatoris mendacio, et concentratis omnibus argumentis: quod societatem conspiratoriam ingressus non sim, nec de illa, nec de scopo ejusdem futura nempe revolutione quidquam sciverim, sed reipsa plene existimaverim esse societatem eruditorum, quae publico-politicas dissertationes elucubrandas pro objecto habeat. Et quod inde necessario sequi*tur:* me nec gladios, nec gladiatorum millia per cavenas quaerere, sed neq*ue* catechismi tam succinctam definitionem adumbrare, adjunctaq*ue* institutionis mihi ignotae ita circumstantialiter potuisse recensere. At vero qui catechismum legit, vel eundem descripsit, haec scire potuisse p. 15^a dici*tur*;[2] ex quo quid aliud sequitur, quam quod ego reipsa catechismum illum nec legerim, nec descripserim, quod tamen alterum constitutivum inactionati delicti efficere deberet, et ad convictionem plenam probari.

Probatur id ex fassione Baranyaiana, qui rationem scientiae assignat: quod fuerit aliquando meus conscolaris. Si alia me defendendi media non suppeterent sufficeret solum id, quod complex, insuper etiam nativo oculorum vitio laborans, in tali praecipue objecto, ubi potissimum adstrictio subtilioris visus cumprimis necessaria est, in testimonium nec adhiberi possit. Sed praeterea quis credat, ut ego omnium, quos habui, conscolarium meorum scripturam accurate dignoscere possim? Quanta vero inter unius et alterius scribentis characteres persepe intercedat similitudo, non opus est dicere, — prout reipsa scriptura illa, quam Baranyay meam fuisse asserit, aliquam cum meo fractu habuit analogiam, et consideratis dictis eo facilius confundi poterat debilis illius visus, quod pro supposito (totum enim apud me descripsit) aliquot ex meis notatis juridicis folia adhibuerit. Ex opposito autem unius manus scriptura pro varietate calami, chartae, ipsius atramenti temporis et aliarum occurrentium circumstantiarum quam diversa sit, nemo ignorat; quod vitium cumprimis de me fateor, et instar contraprobae infallibilis offero inspectioni *incl. Tabulae* Regiae scripturam sub n^is 3° et 7° praesertim in fine, quod celerius scribi debuit.

Deniq*ue* fassionem hanc, quam pars a*ctorea* genuinam et sinceram pro indubitata assum*mit* veritate, non simplici et temeraria negativa, sed reliquorum etiam trium fassionibus, iisq*ue* ipsis circumstantiis nec per a*ctorem* in dubium vocatis elido. Quare enim isti Kopasz ,Illés et Erdélyi aliena scripta dedissem, cum praesertim Verhovszky restitutionem suorum adurserit? Insuper etiam audeo dicere: obrigescat hoc mea dextra, ut nunquam amplius calamum ducere possit, si vel aliquando eum intinxi ad hoc infelix opus describendum! — utinam illud describendo perversum ejus scopum intellexissem, in has certo calamitates nunquam incidissem.

In declaratione autem sua sub n° 18° d*omi*nus Abaffy post abductionem Hajnoczyanam et reliquorum se catechismum a me petiisse solum, nequaquam

[1] 549. s. köv. l.
[2] Ld. 550. l.

asserit accepisse, et post maturiorem reflexionem id quoque retractavit. neque mihi in faciem dicere potuit. Cessat proinde argumentum, quod post abductionem Hajnóczy et aliorum adhuc pro manibus habuerim catechismum; cessat et illatio quod eundem descripserim.

Multo minus evincit hoc fassio Deminiana sub n° 19° adnexa; cum is sub eodem juramento etiam hoc diserte coram incl. deputatione fassus sit, quod non possit dicere: de quo objecto, seu de qualium scriptorum combustione interrogatio mihi per Barits proposita sonuerit? Ego autem eodem momento rem, ut *incl.* deputationi explanavi: moleste nempe ferebam, una cum saepememorato collega meo Antonio Faber me per dominum professorem juris civilis integris duobus mensibus Iunio et Iulio repetitione omnium suarum materiarum nimiopere retardari, cum efficaciter intenderim intra hunc annum scholasticum totum doctoratus negotium terminare; itaque saepe ambo conquerebamur coram domino professore Barits, rogantes, ut pro acceleratione nostri se apud dominum Stúhr[1] interponeret. Subin cum certa occasione dominum Abaffy visitaret Barits, visa scriptorum meorum farragine risit, cui ego post finitas repetitiones Stuhrianas illa scripta prae indignatione me sine mora combusturum joco dixi. Adveniente die examinis non solum dominus Barits, sed omnes professores ordine mecum discurrebant confidentius, et tali tempore miser candidatus absque omni perplexitate profecto non est. An igitur talis, ut praefertur quaestio, in specie a domino Barits mihi proposita fuerit, me ignorare nemo mirabitur. Si autem verum est, quod illam mihi proposuerit, ea certo scripta juris civilis, quorum combustionem minabar respicere debuit, non vero catechismum, quem me prae manibus aliquando, habuisse Barits nec scivit.

Ex dictis hactenus evidenter patet: 1° , quod de perverso fine societatis ego nihil sciverim; 2° , quod catechismum non descripserim, non legerim. Hinc prono fluit alveo, quod omnia, quae ante incaptivationem in hoc passu egi, sint caput mortuum, sint nudi actus sine animo, qui nec ad classem actionum humanarum, taceo ad classem delictorum, quo liberam cum scientia et voluntate positam legis transgressionem in se necessario cum dolo et malitia conjunctam involvere debent, referri possunt, nisi naturaliter in se, et de se mali probentur.

Videamus igitur, quae nam illa facta corpus tanti delicti constituentia?

Ex deambulatione cum herulo meo in ripa Danubii redeunti mihi obviam fit Verhovszky, et cum penes ejus hospitium transiremus, ut paulisper ad se diverterem rogat. Postquam inter caetera etiam de societate quadam, inter juvenes fine diversorum objectorum scientificorum elaborandorum ineunda quaepiam loqueretur, discedenti mihi jam sub crepusculo dat scriptum, quod quantum per lucis obscuritatem licuit domum eundo per viam percurri, et aliud nihil quam titulum ejus: Az Embernek és Polgárnak kötelességeirül, quorundam capitum inscriptiones: de homine, cive, nobilitate, rege, ut passim evenire solet ad videndum operis argumentum inspexi. Domum adveniens deposito ad mensam meam scripto labores, quos habui cum juvene, terminavi, sicque finita coena decubui. Sequenti die mane praeparatum adolescentem ad scholam comitabar, et redux illico, pro more me studiis adplicui, cum circa finem mensis alterum rigorosum dare vellem. — Post quadrantem circiter venit, ut fere quotidie solebat, Baranyay ad me,

[1] Stur József, az egyetemes közjog tanára a pesti egytemen.

qui saepe, sciens me continuo occupatum, dicto in limine portae : Bonum mane ! illico abiit, nunc aliquantum moratus est, et unam fajcam tabacae efumavit, qua durante ne me inanibus discursibus a labore abstrahat, ipse quidpiam ad legendum petiit. Verum quia nec classicis heruli mei libris, nec meis juridicis delectabatur, incidi in scriptum, quod hesterna die aquisiveram, illudque eidem legendum aut si vellet describendum porrexi, quod is per plures dies ad me veniendo fecit.

Intra eosdem dies, quantum me reflectere possum, in transitu me per fenestram prospicientem salutat et alloquitur Kopasz ; ex humanitate illum ascendere jussi ; mixtoque sermone quaerit : qualibus occuper laboribus ? Ad quod cum reponerem me circa rigorosa examina versari, inspicit mea scripta inter quae haerebat etiam catechismus ; hac occasione illius tamquam novi opusculi folium unum secum abstulit, quod cum post aliquot dies mihi restitueret, infra vestem tantum ad sinum meum reposui, et interea etiam dum occuparer cum juvene, scriptum ex oblivione ita remansit apud me sub prandio ; quo terminato discipulum ad scholam duxi, et uno quadrante, ut ad continuanda mox studia aptior essem, juxta Danubium brevem circuitum feci, et cum penes Illés transirem, ad eum pro aliquot momentis diverti, qui strepentis in sinu meo chartae cuspidem videns, qualia haberem scripta ? — interrogabat. Tum ego idem illud folium, a Kopasz paulo ante receptum, huic si vellet legere, reliqui ; et sic cum eundem viderem occupatum, ad quotidianum meum laborem festinavi.

Circa vesperum ejusdem diei venit Verhovszky, ut ei scriptum suum restituam ; quia tamen partem ejus domi non habui, excusabam me, quod ego vere nondum habuerim tempus describendi, promittendo me sequenti die restituturum, (et hic mihi exprobrabat segnitiem) ; in quem finem sequenti mane, dum iterum juvenem ad collegium comitarer, ivi ad Illés, quo domi non reperto, folium illud ex ejus pulpito accepi ita compositum, ut ego illud reliqui.

Verhovszky nunc per aliquot dies emansit, intra quod tempus Erdélyi, qui saepius me invisendo sententias exc. Curiae legendas mihi adferebat, qui propter alios labores usque finem sessionis manere non potui ; praeperatumque jam pro restitutione scriptum me inscio accepit, et post quinque vel sex dies retulit. Sequenti demum die Verhovszky suum opusculum recepit.

Post longum tempus, finito jam etiam examine meo rigoroso secundo, discipulus meus ad herulum domini consiliarii Tihanyi duci desiderabat, qua occasione cum Verhovszky conveniens,[1] interrogatus sum inter sermocinandum : cui nam scriptum hoc dederim ? Tum ego ex puerili levitate, ut quasi ostenderem me in promovendo (sicut dicebat) communi bono non esse ita segrem, quemadmodum mihi alias exprobraverat, praeter hos quatuor, quibus etiam proprie loquendo non dedi, multa alia nomina, quae mihi repente occurrerunt, et quorum amplius nec meminissem, nisi in quantum mihi in commissione praelecta sunt, eidem recensui.

Tandem vigesima octava Augusti vocatur ad curiam palatinalem Ladislaus Erdélyi, et sequenti die narrat se intuitu catechismi examinatum, illum sibi a quodam alio juvene datum respondisse ea bona intentione, ne in molestas has inquisitiones implicaret me innocentem, a quo utpote inscio ipsum accepisset. Utprimum vero intellexi propter scriptum, quod ego etiam

[1] Verhovszky ekkor Tihanyi Tamás alnádor gyermekeinek nevelője volt.

aliquando habui in manibus, quaestionem fieri, adeoque eidem quidpiam mali inesse debere, praesente ipso Erdélyi statim Budam transire volui. Sed cum in procintu essem, pro complendo infortunio meo rediit ex scholis discipulus, hac itaque die, nempe 29ª Aug. vidi me id praestare non posse, cum praesertim sequenti die ultimum examen semestrale se habiturum postmeridiem referret, quapropter hanc, et sequentis diei partem finali repetitioni materiarum cum illo impendere cogebar, neque imminens fatale ominando periculum, conclusi me 31ª ejusdem seu immediate sequenti die dominica finitis jam omnibus impedimentis certissime transiturum, ut sic sponte mea patefacerem catechismum Erdélyium a me habuisse, et caetera, quae mihi cognita erant edicerem. Verum intercedente infausta nocte ablatus jam ultra medium annum fatisco.

Haec sunt omnia, ex quibus societatem, de cujus fine et scopo p. 3ª[1] informatus sum, enthusiastico plane nisu et conatu accusor promovere studuisse. Quae tamen penitius considerata, me ab omnis criminis suspicione immunem declarant, siquidem ex omnium fassionibus clare et evidenter resultat, quod nulli ex his etiam quatuor juvenibus ex proposito, directaque intentione scriptum illud, etsi ut innocuum consideratum dederim. Nam Baranyay occasione illa, dum aliud pro ejus distractione ipsi dare non possem, accepit. Kopasz unicum folium, tamquam novi alicujus opusculi accepit. Illés idem folium, quin illud legeret, accepit. Erdélyi me inscio accepit, neque tamen etiam iste, ut mihi fassus est, dum quaspiam ex primis positionibus illius operis mihi interroganti referret, totum perlegit, neque descripsit.

An iste est zelosus ille propagandae, praedicandaeque revolutionalis societatis enthusiasmus? An hic perversus ille procurandae majoris ad subversionem regii throni adhaesionis nisus? An haec illa tanta ad infelix conspirationis planum pertrahendi et contagione pestifera circumveniendi quosque versuta, quae magistros ipsos, quos non habui, superaverim dexteritas? O miserum socium! O pigrum et activa tali societate indignum omnino membrum! Cur isti Kopasz, Illés unam tantum eamque minimam catechismi partem dedi? Cur iis egregia societatis instituta nulla dedi? Cur de revolutione nemini eorum quidquam dixi? Cur denique in occultando catechismo adeo fui incurius, ut passim ad me venientibus pateret? ut me inscio plane auferretur?

Recte itaque concludo : in omnibus his, quae in statu libertatis positus egi vel consideratur animus, vel facta mere physica. — Si prius, non peccavi, quia rem bonam, licitamque credebam. Si posterius, non peccavi, quia proprie me nemini dedisse dici posset, cum plene non dedisse et nihil dedisse in merito idem sit.

Interim et hic non obstante tanta rerum evidentia, reperit pars actorea, quod objiciat p. 12ª[2] ex unius nempe Baranyay fassione sub n° 11°, qui sive oblivione, seu quod ad sui excusationem magis conducere existimaret, asserit : quod opus illud philosophicum, utpote lectu dignum ad ipsum tulerim, et pro descriptione obtulerim. Sed testor Deum omniscium, quod res se ita habeat, ut supra dixi : utquid enim negarem me scriptum, cujus malitia mihi perspecta non fuit, ad alium tulisse? Ita, quod verum est, fassus sum, partem illius me ad Illés deportasse. At paulo inferius ipse Baranyay idem dicere voluit, non tamen ex toto edixit, sed partim apud me, partim in suo hospitio se plene finivisse asserit. Ex quo jam sponte fluit, quod neque signa,

[1] 547· l.
[2] 549. l.

et obligationem uni alterive amicorum catechismum dandi ficto illo tempore eidem dicere potuerim, alio autem tempore, si verum esset, etiam de memoria rem tam exigui momenti facile potuissem dicere.

Porro datum est mihi opus tamquam innocuum, et spectato fine utile ea intentione, ut et ipse describerem, et aliis, quos ad talem societatem aptos judicavero, communicem. Mali nihil vel suspicabar. Ejus descriptionem pro hic et nunc mihi impossibilem, e contra Baranyaium laboribus vidi esse vacuum — an peccavi? Si eundem nude titulo alicujus occupationis, ad opus, ut ipse testat*ur*, per me pro phylosophico habitum, mihi tamen ignotum, pluribus successivis, quibus ad me venerat diebus, scribendum adhortabar, ut per hoc etiam tempus inanibus sermonibus secus mihi per hospitem eripiendum, tanto facilius pro praementibus me studiis salvarem? An peccavi, si eundem in hac mea innocenti opinione exstimulavi, ut det etiam aliis? — Profecto non. Caeterum et hoc defensive magis, quam vere asserit.

Assecuro autem, quod si mihi serio dixisset et ostendisset illud erroribus, aut perniciosis scatere principiis, non tantum non adursissem fatum Baranyay ad continuationem, sed multo magis inhibuissem, imo eum qui mihi dederat, quaestionem vocassem.

Si in discursu revolutionis Gallicae, aut Polonicae meminisse scelus est, vix crederem decimam Europae partem ab eo immunem esse ; tales vero sermones eo per me directos fuisse, quasi scopus societatis foret similem fors in patria excitare revolutionem, nec praefatus Baranyay fatet*ur*, nec fateri potest, cum perinde finem illum ignorans, ut abunde victum est, dicere non potuerim.

Sic etiam dictum illud, quod testis productus sibi, ut suspectu*m* alia occasione a me prolatum dicit : nempe quod rustici si diaeta celebrata fuerit, sui inter status receptionem petituri sint ;[1] probari deberet. Nam licet dictum tale salva constitutionum nostrar*um* subsistentia proferri posse existimem, siquidem suo modo petere a legitima superioritate quidpiam, cum legibus nostris aprime cohaeret ; illud tamen nullatenus pro meo recognosco, cum futura hujusmodi contingentia mihi nemo revelaverit.

Ulterius, opus hoc ex Gallico in Hungaricum versum fuisse, nec modo mihi constat, nisi fortassis ex auditu dixissem. Pariter authorem ejus non scivi, socios etiam improprie dictos ante Baranyay nullos habui, consequenter eidem interroganti, si tamen verum est, revelare tales non potui. Peculiarem autem taciturnitatem nemini unquam inculcavi ; caeterum si etiam societas aliqua litterata consurgere vellet, ridiculum omnino foret pulsare timpana prius, quam aliquid sit in re e. g. prodeat jam aliquod elegans opus. Denique interceptionis Hajnoczianae et reliquorum causam aliam esse debere, necessario concludebam, cum scripto huic nihil sceleris attriubere possem.

[VI.] Jam simul sumptis his omnibus luce meridiana clarius est : 1° quod de perverso societatis fine nihil sciverim, neque eam ingressus sim ; 2° quod catechismum non legerim, non descripserim ; 3° quod societatem revolutionariam non promoverim, neque catechismum sive physice seu moraliter propapagaverim, — verbo, praetensi adversum me in actione criminis realitatem non probari. Quare supplico de genu incl. Tabulae Regiae, ut me ab omni sceleris macula absolutum, pristinae libertati restituendum, et in exitiali mihi jactura facultatum ac temporis indemnisandum decernere non gavet*ur*. *Reservatis reservandis*. 22 Martii 1795.

[1] Ld. 550. l. 1. jegyz.

c.) Pro fisco regio.

Ubi acta et facta loquuntur, ibi simudata ratiocinia tacere debent. Noscitur ex socio, qui non cognoscit*ur* ex se. Si in aliquo, certe malitia superavit aetatem in invinculato *incatto*, qui libertati restitutus, et post annos 30 id, quod modo providentia divina detectum est, revolutionis excitandae planum ex supressis cineribus resuscitare et revehere in statu esset. — Indignus proin ipsa etiam gratia et clementia regia, et dignus est sententia mortis, quam sacro sanctae patriae leges non tantum in conspirantes, sed et conspirare tentantes, aut his scienter consentientes sanxerunt. Quam etiam pro perversa hac flagitiosorum et infidelium hominum turba dispellenda, ac publica regis et regni salute tute conservanda dictari et executionem decerni petit.

d.) Pro captivo incatto.

Legitime ratiocinando, dum alia non suppetunt media, praesentium aut praeteritorum veritatem tutius, facilius et certius erui, quam in abissu improbabilitatum fundato prophaetico vaticinio futurorum post 30 annos evenibilitatem posse defigi nemo ambigit. Piaculo tamen ducerem, si levibus sophismaticis argutiis obvelando veritatem, alto judicum judicio, per me cumprimis, imponi posse vel praesummerem cogitare. Loquant*ur*, eadem illa facta mea loquant*ur*, modo ficta pro veris non subtrudant*ur*, loquentur abunde meam innocentiam. Neque alia intentione usus sum argumentandi remedio, quam ut ostenderem unicum etiam partis actoreae argumentum non tantum praetensum in me scelus non probare, sed potius in rem meam demonstrandam illud, quam optime deservire, cum ex eo manifeste evincat*ur*, me de nulla conspiratione scivisse, consequenter ei nec positive, nec conniventer accedere potuisse.

Sed quid opus pluribus? Ipsa pars *actorea* disertis verbis fatet*ur*, quod me, ex me non noscat, quod ex omnibus in medium prolatis instrumentis nullum in me crimen videat, ut solum, et ex sociorum quibuscum conversabar, indole aliquod pro reatu meo inclitum regium tribunal desummat argumentum, ultro offert, verum aeque inefficaciter.

Nam inter remotissima judicia conversationem cum maleficis, ut maleficis referendam exprimit allatum illud diverbium: n o s c i t u r e x s o c i o , q u i n o n c o g n o s c i t u r e x s e . Sed exprimit etiam ejusdem oppositum: magnum nempe argumentum esse pro innocentia ejus, qui cum bonis, incorruptis et innocentibus conversat*ur*, juxta illud, c u m b o n i s b o n u s e r i s . Tales vero esse omnes, quorum ego familiaritate utebar, merito possum gloriari, et me non a poena tantum, sed et praejudicatae suspicionis turpitudine plene solvendum tanto magis sperare, quod

1° semper quietem, pacificum ac bonum patriae filium, fidelemq*ue* augustissimi principis subditum me exhibendo, nihil unquam simile vel aliud minimum com*m*iserim ; imo spem omnem in clementia regia, adeoq*ue* in tali, ut est, regiminis forma collocans, de scelesta ejus mutatione nec sciverim, nec illam exoptandi motivum habuerim.

2° Quod in praesentes etiam diuturnos carcerum squallores non meo demerito, sed casu erorre invincibili, et unice praematura mei incaptivatione inciderim, qua non eveniente, eadem ipsa die, licet ab omnis doli, delictiq*ue*

conscientia immunis, aditurus d*omi*num consiliarium aulicum Boross ex his calamitatibus, cum omnibus suis funestis consectariis liberandus eram. Ex quibus etiam mediante sententia *incl.* Tabulae Regiae quantocius liberari suppliciter, ut supra peto et submitto.

e.) [I.] Anno 1795 die 2ª Maji deliberatum est: Invinculato *incatto* catechismum libertatis et aequalitatis a Samuele Vrchovszky recepisse, de signis, e quibus societatis commembra nosci valeant edoctum, ab eodem quoque, ut societati bina minimum individua adlegere satagat, instructum se fuisse; catechismum hunc cum quatuor aliis communicasse, post factam Laczkovitsii, Hajnóczii et Szent-Mariaii captivationem de causa hujus, an non in scriptum actionale referenda sit, tam a principale suo, quam Samuele Vrchovszky quaesivisse sub n° 4° confitente; quantumvis quidem se occupationibus scholasticis, aliisque laboribus distentum nec de scopo societatis actionalis informatum, nec catechismum saltem debita cum attentione perlegisse, sed potius rem omnem sub speciose vestito eruditorum societatis titulo ab se consideratam fuisse praetextuaret; cum nihilominus regulas quoque societatis, catechismo ipsi in distincta charta adnexas legisse, Ladislao autem Erdély in facto actionali Budae examinato, se quoque eorsum transire decrevisse, ac Paulo quoque Hendrey ingressum in societatem suasisse, ex fassione invinculati sub n° 6° eveniat; et invinculatum in hac, et subsequa n^{i} 8^{i} fassione, in qua catechismum Hendreio per Baranyai datum fuisse, ab hoc ipso se intellexisse affirmat, sibi contradicere manifestu*m* sit; ac proinde alienae a vero qualificatae, et Tomanekianae quoque sub n° 12° fassioni opposita negatio eo minus subsistant, quod sub n° quidem 13° ipse invinculatus semet Samueli Vrchovszky inter a se receptos eundem quoque Tomanek nominasse, in fassione vero n^{i} 4^{i} cum eodem de lata framea, quamvis in alio sensu, locutum fuisse recognoverit, propriis itaque contradictoriis assertis de falsitate qualificatarum suarum, adstipulante etiam sub n° 11° Michaelis Baranyai, se ex originali manu invinculati scripto descriptionem fecisse referentis, fassione, revincatur; cum porro authenticae, et ad oculos invinculati objectae postae expeditoris Jauriniensis Georgii Csonka fassioni sub n° 15° resistere demum nequeundo, unice de non dato iis, cum quibus se catechismum actionalem communicasse et in hoc documento fatetur, fugae consilio, eandem confrontati postae expeditoris fassionem labefactare studuerit; praemissis vero illa insuper gravis certe momenti circumstantia accedat, quod juxta adnexum producto n^{i} 7^{i} scriptum, per ipsummet invinculatum explicatum, ab iis ipsis, quibus se catechismum dedisse fatetur, extradandas pro se de non communicato eodem falsas testimoniales expracticare voluerit; his itaque aliisque in processu occurrentibus aggravantibus adjunctis in examen judiciarium revocatis, invinculatum *incattum* non modo execrandae et perversae actionalis societatis, contra salutem et dignitatem regiae m*ajestat*is, inque perniciem totius regni, constitutionumque ejusdem, ac formae regiminis, thronique regii subversionem tendentis, in qualitate socii notitiam habuisse, sed etiam illam quantum in se erat, praescripta ab antesignano suo methodo propagare studuisse, taliterq*ue* atrocis criminis laesae m*ajestat*is seu perduellionis reum semet effecisse, in comperto sit, atque adeo in rigore juris, ne juvenilis quidem invinculati aetas, quam malitia supergressa est, eidem suffragari valeat, invinculatum *incattum* vigore art. 7 : 1715 convictum ad gladium condemnari, bonaque ejus ad mentem art. 56 : 1791. fisco regio addici, et executionem decerni.

[II.] *Incattus* per se pro se reverenter appellat.

[III.] Anno 1795 die 6ª Maji in exc. Tabula Septem-Virali deliberatum est[1] sententiam incl. Tabulae Regiae Jud*ici*ariae approbari.[2]

Mgr. Georgius Majláth m.p.
Ss^mae *Caesareae Regio-Apostolicae* M^tis consiliar*ius* et offic*ii* pr*opra*esentiae regiae in judiciis loc*umtenen*tis *proto*not*a*rius.

61.

1794 november — 1795 július, Buda

Batsányi János felségsértési és hűtlenségi perének perjegyzőkönyve

Eredeti: O. L. Vertr. A. 48. fasc. Batsányi periratai

a.) *Batsányi megjegyzései a vádiratra*[3] *(1795 ápr. 28)*

A védőirat tartalma: [I.] *általános bevezetés;* [II.] *élete története:* [II. 1.] *1787—1794,* [II. 2.] *elfogatása és Bécsbe hurcoltatása;* [III.] *válasz a jogügyi igazgató vádjaira:* [III. 1.] *irodalmi munkásságáról általában,* [III. 2.] *a »Serkentő válasz Virág Benedekhez«* — [III. 3.] *»A franciaországi változásokra«* — [III. 4.] *az »Abauj vármegye örömünnepére«* — *és* [III. 5.] *»Levél Szentjóbi Szabó Lászlóhoz« c. költeményéről;* [III. 6.] *arról, hogy költeményeiben a sorok közt is lázít,* [III. 7.] *hogy sajátságos költői kifejezéseket használ;* [III. 8.] *az iratai közt talált francia vonatkozású följegyzésekről;* [III. 9.] *a titkos társaságba való belépéséről és Martinovicscsal való kapcsolatairól*; [IV.] *zárószavak védőügyvédjéhez, a bírákhoz és a magyar néphez*

Batsányi sk. írása. — Magyar fordítását, kisebb rövidítésekkel, kiadta: Szimonidesz Lajos, *Batsányi ismeretlen vallomása a Martinovics perben. Sorsunk,* 1947 (VII.) 129—140., 201—208., 273—282., 336—340., 512—517., 584—589. és 705—710. l.

b.) *Az ügyész válasza Batsányinak (május 8)*

Tisztázat. — Sk. fogalmazványa: O. L. Vertr. A. 52. fasc. ad A 39. köteg.

c.) *Madách Sándor ügyvéd válasza az ügyésznek (május 16—19)*

Tisztázat

[1] A tárgyalásra ld. *Jegyzőkönyv* N° 548, 550.

[2] Szolártsiknak az uralkodóhoz és a nádorhoz írt kegyelmi kérvényére ld.: *u. o.* N° 596 és 642.

[3] Batsányi ezt a följegyzését védőügyvédje, Madách Sándor számára készítette, de a jogügyi igazgató csatolta a perjegyzőkönyvhöz, és perbeli bizonyítékként kezelte. V. ö. 1421. l.

d.) [I.] *A Kir. Tábla ítélete (május 22); az ügyész föllebbezése;* [III.] *a Hétszemélyes Tábla ítélete (május 23)*

Sk. aláírású eredeti. Nyomtatásban megjelent: *Sententiae* ... (ld. 371. l.)

A pertest mellékletei: 1. sz. az ügyész vádlevele, 1794. nov. 28. (Közölve: *Iratok* 29. sz.); *2. sz.* ifj. Huszár József tanusítványa Batsányi törvényes megidézéséről, nov. 29; *3. sz.* Batsányinak a *Magyar Muzeum*ban megjelent versei, hiv. másolat; *4. sz.* Batsány Levél Szentjóbi Szabó Lászlóhoz c. versének sk. kézirata; *5. sz.* Batsányi jegyzetei: Über Staatsrevolution (ld. 574. l.); *6. sz.* Martinovics bécsi vallomásának Batsányira vonatkozó része, hiv. másolat (közölve: 152. s köv. l.); *7. sz.* Batsányi bécsi vallomásai (közölve: *Iratok* 16. sz.); *8. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Batsányi 1795 jan. 17.-i kihallgatásáról (közölve: *Iratok* 48. sz.); *NB jelz.* Batsányi önvédelme, 1795 ápr. 28. (közölve 574. s köv. l.); *A, B, C jelz.* Batsányi önvédelmének mellékletei; *D jelz.* Batsányi följegyzése védője számára, 1795 május 16, sk. eredeti és másolat. (Ld. 615. l.)

Batsányi ellen a vádlevelet 1794 nov. 28.-án nyujtotta be Németh János jogügyi igazgató a Táblán, ugyanakkor, amikor Martinovics és a négy igazgató ellen. (Periratok 1. sz. mellékl.; azonos az *Iratok* 29. sz. alattival.)

A Tábla dec. 2.-án indította meg a pert Batsányi ellen. A jogügyi igazgató vádirata azonban csak az utolsók közt, 1795. ápr. 17.-én készült el. Mindenekelőtt — írta benne — beterjeszti a vádlott néhány korábbi írását, hogy a bírák lássák, »quis eidem sit genius et character, quis spiritus, et quae familiaris cogitandi ratio.« Mellékelte másolatban Batsányinak a *Magyar Muzeum* 1789-es évfolyamában megjelent verseit, így a Virág Benedekhez intézett költői levelet *(Serkentő válasz Virág Benedekhez)*, az *Abauj vármegye örömünnepén*, és főként a *Franciaországi változásokra* c. költeményét.[1] Az elsőben, mondja, »ad communem animorum exacerbationem« lázít,[2] a másodikban »ad irritandos et ab aula alienandos popularium animos,«[3] míg a *Franciaországi változásokra* c. versében »ad concitandos subditorum animos, ad ciendum in dominos terrestres odium, et ad excutiendum utriusque potestatis jugum«. Költeményei révén »principia paci et tranquillitati publicae perniciosa, infelicemque malorum catenam post se trahentia sparsit«. — Mellékelte továbbá 1793-ból, Szentjóbi Szabó Lászlóhoz írott költői levelét »in cujus parte prima id potissimum agit, ut sacerdotio, tanquam omnis illuminationis hosti invidiam, in illos autem viros, qui salutares circa censuram librorum emanatas resolutiones regias secundant, odium conciliet. Parte autem secunda phantasticis patriae malis, eorumque dolore pressus, author e socio suo quaerit, quid dubiis his temporibus exspectet, et quid? judicet quid prospiciant regiae Budensis incolae? et ad quid se parent«? A továbbiakban ismerteti a vers tartalmát és forradalmi irányzatát. »Ex quibus omnibus,

[1] Ld. Toldy Ferenc, *Bacsányi János költeményei* ... Pest, 1865. 15. és 20. l. V. ö. 587. s köv. l.

[2] A már a Batsányi elleni vizsgálatkor is kifogásolt rész:

Im, nyög a hazafi most is fájdalmában,
Nem vehetvén reményt árva mivoltában,
S nem találván hazát önnön hazájában,
Csak panasz, csak jajszó zeng bús ajakában.

Hasztalan említi törvénye szentségét,
Annyi drága vérrel szerzett örökségét;
Sőt gyanúba hozván egyenes hívségét,
Ez által halmozza nagyobbra inségét.

[3] Orczy Lászlóhoz, Abauj-megye főispáni székébe való beiktatásakor (1790); II. József rendeletére célozva:

Nem lehetett többé velünk tanácskoznod,
S mint atya szerető néped oltalmaznod
Elszakasztotta Bécs egybeforrt szívünket....
Hasztalan reményltünk urunk s koronánkban,
Idegenek voltunk tulajdon hazánkban ...

licet diversimode qualificentur, quis est, qui gliscentem sub cineribus ignem non animadvertat, et occultam quandam conspirationem non videat«? — De nem maradt meg a »költői gyakorlatoknál. Iratai közt megtalálták a Déclaration des droits de l'Homme et du Citoyen és az 1791-es francia alkotmány másolatát. »Nincs kiderítve, hogy a *Moniteur*ből, vagy titkos módon folytatott rejtett levelezéssel« jutott-e hozzájuk. Megtalálták továbbá egy kéziratát, melynek címe De revolutione Status.[1] Ezek az írások bizonyítják, — folytatta a jogügyi igazgató, — hogy a Martinovics-féle gondolatok már régóta éltek a vádlottban, s nem kellett nagy rábeszélés, hogy csatlakozzék az összeesküvéshez. Bizonyítja ezt Martinovics bécsi vallomása is (v. ö. 152—153. l.), melynek Batsányira vonatkozó részét mellékelte másolatban, (6. sz. mellékl.) és bizonyítja a vádlott Bécsben írt vallomása, »ex cujus supplemento peculiariter notari merentur § 5° adductae reflexionibus, [v. ö. 185. l.] in quibus intendentia reipublicae Hungaricae mala commemorat, materiam revolutionis adesse, in aenigmate insinuat.« Bizonyítja végül a vádlott jan. 17.-i vallomása, (v. ö. *Iratok* 43. sz.) amelyikben elismerte, hogy tudott mindkét társaságról, maga az alapító beszélt róla neki, ismerte a titkos jeleket, sőt azokat le is másolta, s az igazgatóságot Martinovics ajánlatára elfogadta.[2] Mindezzel pedig csatlakozott a felségsértők mozgalmához, és maga is felségsértővé vált.

a.)

Ioannes Batsányi criminis laesae majestatis et perduell*ionis* accusatus pro se.

> L'équité naturelle demande, que le degré de preuve soit proportionné à la grandeur de l'accusation. On avertit, encore une fois, qu'il faut que les preuves soient proportionnées à l'accusation : cette accusation n'est pas frivole, les preuves ne doivent pas l'être.
>
> Montesquieu

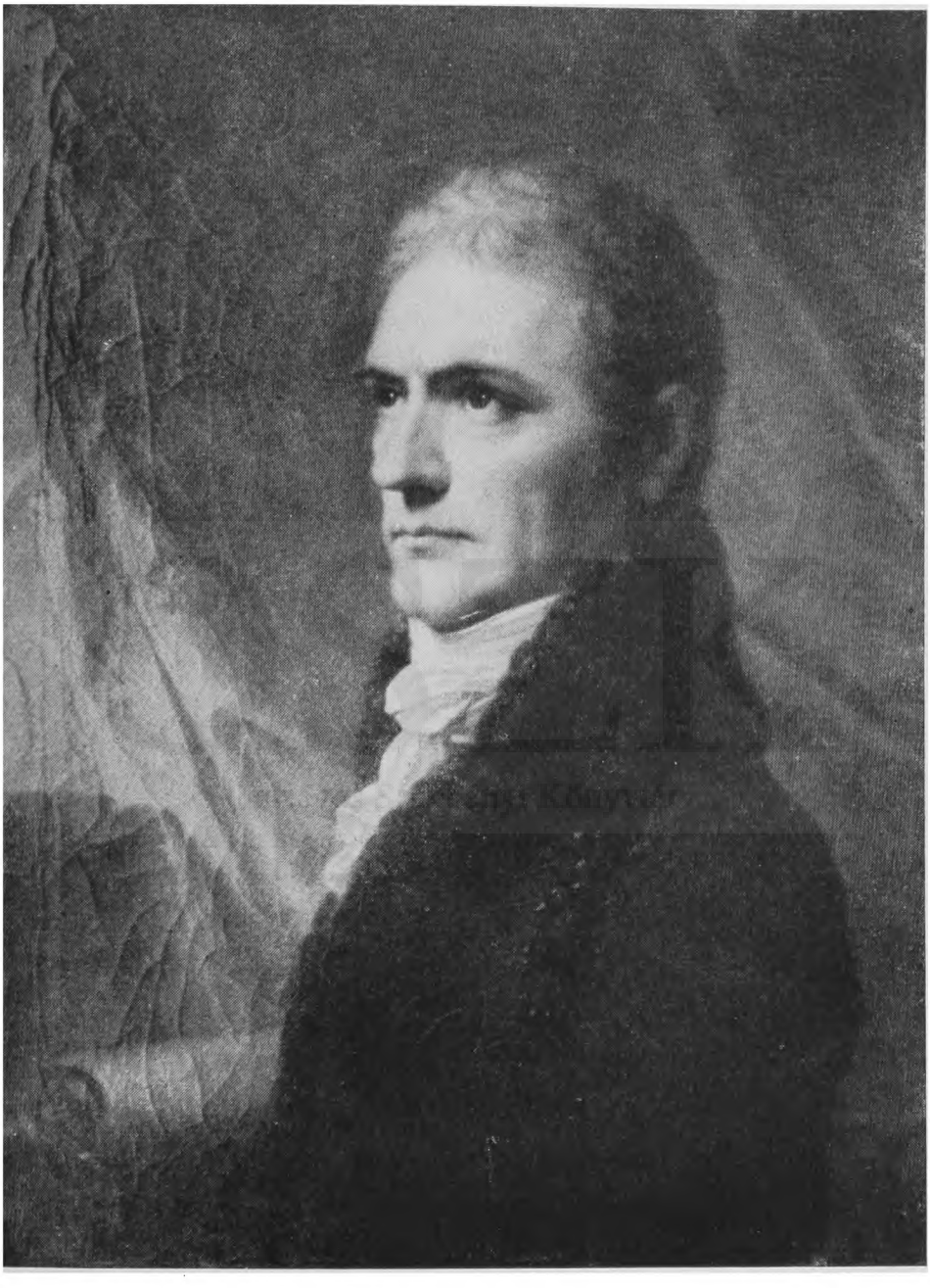
[I.] Multos et saepe audias dicere, Vir Optime![3] quod rebus in humanis divina pot ntia ludat! Id ego equidem, homine philosopho indignum, et si stricte summatur, impium puto. Neque induci possum, ut quosdam veterum, qui pro sapientissimis habebantur, sequendo, credam res mortalium immutabili quadam necessitate seu aeterna ac indeclinabili illa serie et catena consequentiae, qua*m* iisdem fatum adpellare placuit, volvi; nullique nos nostraque superis cura esse. Nihil certe tum generi humano relictum foret aliud, quam, ut desperata omni rationis, qua tamen nihil ei dedit Deus ipse divinius,* ope et auxilio, caeco cuiq*ue* rerum eventui, velut vile aliquod, nervisque solum alienis mobile lignum, sese com*m*ittat agitandum. Si nihilominus

* Batsányi jegyzete: Cicero, De officiis.

[1] A Batsányi s. k. írásában mellékelt irat címe : Über Staatsrevolution. (5. sz. mellékl.) Az iratra Batsányi utólag, már a per folyamán, a következő jegyzetet írta : NB. Extractus libri, cui titulus : *Patriotische Gedanken eines Dänen über politisches Gleishgewicht, Staats Revolution und stehende Heere.* Opus hoc toti litteratae Europae notum est, velut unum ex optimis, quae praesens decennium produxit. Author, jam a pluribus academiis praemio decoratus, vocatus Comes Schmettau. Editum est in Dania. Batsányi m. p.« — Az írás valóban ennek a könyvnek a kivonatát tartalmazza. — V. ö. 603. s köv. l. — Batsányi több más jegyzete (kivonatok és kiírások a Moniteurből : Ode sur les évenements de l'année. 1792 ... par le citoyen le Brun, stb. — Rietheler Mátyás censor jelentései 1793-ból a Levél Szentjóbi Szabó Lászlóhoz c. költeményről), O. L. Vertr. A. 52. fasc. ad A 39. köteg.

[2] Ez utóbbit Batsányi nem ismerte el. V. ö. 330.

[3] T. i. Madách Sándor, Batsányi védője, akihez az egész irat szól.

Batsányi János
Fűger Frigyes Henrik egykorú festménye

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

ad confusum hunc, qui passim viget et cursui naturae continuo refragentem rerum ordinem, advertam animum, — si considerem, non modo nullum fere inter bonum malumque discrimen esse, non modo nullam fere culpae, vitii et sceleris aut meriti rationem haberi: at virtutes ipsas inverti, deterrimum quemque una et stolidissimum, laetissimis fortunae societatisque bonis perfrui, — hominem contra probum ac integrum civem bonum, utilem ac modestum, verbo, virum justum, perpetuo fere adversis conflictari, et dum naturae convenienter vivere, dum sibi concivibusque suis prodesse studet, velut destinatum saevae fortunae ludum jactari, ipsorum adeo negativorum civitatis finium expertem esse, tandemque alienae vix non ubique impune grassanti, nequitiae succumbere, — haec, inquam, ac talia si attentius considerem, non possum ex corde non condolere tristi hominum sorti, et non ignoscere humanum errorem philosopho, qui deplorabilibus innumerisque nobilissimae creaturae malis percitat, in amaritudine animae suae quaerit; aequidem tandem commodi adtulerit generi nostro, institutio civitatis et imperii? hinc fiat magni illi et toties celebrati scientiarum, artium, culturae et religionis fructus? an, denique satius non fuerit, in silvis ac desertis oberrare, ritu nomadum aut plane ferarum? —

En ipse ego, qui cuncta fere fortunae adversa inde a puero expertus, ad hunc usque diem per trigintatres annos puram vitiorum aetatem egi; qui, »nil conscire mihi, nulla pallescere culpa« prima hac recte instituendae vitae regula, velut muro aheneo cinctus, infinita juventae pericula evasi, duramque pauperiem, ut decebat, fortiter tolerando, omnium bonorum aestimationem favoremque mihi conciliare studui; qui, ut homo, humana procul dubio, et saepius quam ut dolere non deberem, passus (aequis vero est, infirmitatis suae adeo ignarus aut oblitus, ut se meliorem aliis omnibus, omnisque culpae expertem, pronunciare et primum in me lapidem jacere ausit?) qui, inquem, humana non nulla passus, caeterum ita me officiis hominis et civis defunctum fuisse judice hoc, quem creator nascendi mihi indidit, persuasus sum, ut si cedendum mihi nunc vita foret, eam non putem talem fuisse, cujus quemquam bonum vel pudere operteret, vel poenitere: en ego, ut ingratus, infidelis, Dei hominumque contemptor, protervus, pravus, flagitiosusque malefactor depingor. En ego, qui nulli unquam concivium meorum malum injuriamque sciens et volens intuli, — qui statu, quem fortuna mihi adsignavit, contentus, nullius unquam bona facultatesque attigi, nulli unquam honores, titulosque suos, aut qualiacumque demum meritorum seu praemia, sive insignia, invidi, quin concivibus meis prodesse, charaeque huic patriae, cujus civem me esse glorior, pro tenuitate virium mearum servire conatus sum: en, non modo contra salutem et dignitatem legitimi regis, sed et in perniciem totius regni, constitutionisque et legum, sub quarum custodia securus vixerim, eversionem conspirasse dicor; criminis laesae majestatis ac perduellionis accusor; ad mortem denique et infamiam deposcor. Nempe: ademptis mihi jam antea omnibus, quae hominis bona adpellare solent, securitate, honore, libertate, — sola adhuc et precaria hac vita supererat; si tamen vitam dicere possis, quae tibi, sine illis, oneri sit. Haec, inquam, sola mihi adhuc reliqua fuit, tandem et in hujus discrimen adductum me cernis.

Ita est; omnibus, quae mihi chara esse poterant, exutus sum sine lege, sine judice; adeo, ut vere de me dicere possim, quod reum fuisse me, tantum poena sim expertus. —

Sed adest tandem et meus dies. Adest tempus, quo ego quoque audiri et possum et debeo; quo mihi quoque me defendere, falsa illa crimina, quibus circumventus sum inscius, noscere et refellere; ac si non finem nancisci miseriarum, saltem labem nomini inustam diluere, eorumque concivium meorum, quibus proprimis me probari cupio, quive per positivam hanc et solennem fisci regii accusationem nefors in errorem inducti sunt, existimationem priorem, favoremque, velut post propriam internamque, rectefactorum conscientiam, primum ac dulcissimum laborum conatuumque meorum fructum, recuperare, nomen denique meum bonae iterum famae inserere datur.

Sed quomodo ego — (dices fortasse) tot mala, tot injurias quas inde ab annis expertus sum, quomodo seriem tot calamitatum, sine qua tamen indoles causae meae perspici haud posset, quomodo haec omnia enarrabo, quin potentes illi inimici, mei quibus me hactenus tam impune persequi licuit, se peti, et judicio publico exponi paventes, novas perdendi mei vias ineant? — hi, qui nomine et auctoritate principis optimi, principis vere clementissimi, et si mortali id datum esset, quemque subditorum suorum ex corde felicem reddituri, qui, inquam, regis inscii, aut certe false informati, nomine abuti non reformidarunt? qui eam ipsam potestatem, qua unio et existentia civitatis sustinetur, qua suum cuique tribuendo, in suis quemque defendendo, salus publica, quae (prout doctus quisque et indoctus passim ac toties repetit) s u p r e m a l e x est, sed quae nonnisi per continuum, neque unquam ullo sub praetextu interrumpendum legum, finibus societatis conformium, ac ad promovendam communem reipublicae privatamque cujusvis individui felicitatem tendentium, vigorem, obtineri potest; qui, inquam, ipsam supremam principis potestatem in oppressionem innocentiae converterunt? — At haec ac talia, periclitanti quamvis, bono civi haud quaquam consideranda sunt. Neque illi interitum meum quaerere unquam desistent; — vel ideo, quia (ut egregie, suo more, Tacitus) p r o p r i u m h u m a n i i n g e n i i e s t o d i s s e , q u e m l a e s e r i s. Neque mihi ea, quae mecum acta sunt, r e t i c e n d o, curaque meorum erga me ipsum officiorum imprudenter, — ne dicam insane posthabita, fidem, quam patriae, ejusque principi debeo, frangere vel fas, vel animus est. Num, si hactenus, offensionum pro communi Reipub*licae* utilitate non pavidus, etiam minus fortasse caute (ut quidem nonnullis, specie prudentium ignavis, placebit) quam fortunae meae expedierat, apertum me veritatis et, quod crimen esse incipit, libertatis amicum professus sum: num, in suprema hac mea necessitate, opposita castra petam turpis desertor? — Non, o Virtus! cujus arduam inter tot mala semitam premere non destiti; non, o sacrosancta Veritas! cui quaerendae tot labores, tantum vitae meae, impendi; non ego, vestrum fuisse me cultorem et comitem, unquam abnegabo. Sequar vos, utcunque praecedetis. Amico vestro, quomodocunque casura res sit, nihil timendum nihil sperandum est.

Si jura inventa sunt metu injusti, si lex communis est sponsio civitatis, si ideo ejus servi sumus, ut magis liberi esse possimus, si denique »rex in subsidium oppressis datus est«: quisque prudens intelliget, hic non de meo unius discrimine agi; caussamque meam ad omnes et singulos eos, quos lex regni hujus amplectitur, pertinere. Interest sane, praeprimis S^ae^ ipsius Regiae M^tis^, tum omnium eorum, quibus resp*ublica* quoquomodo curae et cordi esse potest; interest denique nominatim et eorum patriae nostrae filiorum qui, ingenio et industria concivibus suis profuturi, linguae musisque patriis

sese devoverunt aut posthac devoturi sunt : seriem fatorum meorum, rationemque et causas, cognoscere.

Siquid igitur liberius dicere, si fidentius quid, et non omnibus aliis usitato nefors animi candore recensere videbor : id aequi judices boni consulent meque, debitam et intemeratam in legitimos principes fidem, tenerrimam in patriam pietatem professum si laudare non poterunt, saltem necessitate defendendae salutis excusabunt.[a]

Tu itaque, Vir Optime! cujus singularem in agendis causis dexteritatem omnium ore celebrari audio, integritatem vero et fidem, propensumque erga me animum ipse perspectum habeo : ades et audi me, clientemque tuum, non modo omnis nunc conjura*tio*nis innoxium, sed omnium etiam reliquor*um*, antea non nisi per malevolos in tempus confictor*um* criminum, omnis denique et qualisqunque occultae societatis expertem ; ibi, ubi opus est, tuere ac defende. Scias nihilominus, me omne jam vindictae studium deposuisse ; doloremque injuriarum, recuperator cumprimis utcunque jam corporis valetudine (id enim unice et anxie metuebam, ne dilatam mihi tamdiu defensionis occasionem mors praecipiat) etiam repressisse, — tempore, optimo hoc malor*um* omniu*m* me dico et vindice, ex ipsa etiam, si tamen id fieri potuerit, memoria evellendum. Verbo : ita rem mea*m* age, ut objecta mihi tot et tam gravia crimina, quae utique, si vera essent, nullibi tolerarentur, diluisse contentus, ab omni ulteriori damnorum meorum persecutione et (quod mihi ea experto et facta narranti vix licet) etiam verborum tristitia abstineas.[b] Quae ut rite in effectum deducere possis, sic habe :

[II.] Pars prima, historica.

Anno 1787 Cassoviam veni. Quotidianis camerae laboribus occupatus, horas, quas a continuo illo officioli, quod fors objecterat, mechanismo reliquas habui, in studium litterar*um*, culturamque desolatae et communi fere tum pessimi cujusque opprobrio expositae linguae patriae converti. Cum virib*us* privatis nihil aut parum omnino me profuturum praeviderem, nullis caeteroquin ad producendos majores ardentis erga commune nationis bonum zeli ac studii mei fructus necessariis, fortunae dotibus provisum, secutus sum consilium immortalis memoriae viri Laurentii l*iberi* b*aronis* et gen*erosi* Orczy[1] — viri, mihi vix sine lacrymis, nunquam certe sine tenerrimo grati animi adfectu memorandi! — quem per plures annos providentissimi ac optimi patris loco venerabar. Ille, Pestino ad praedictam civitatem discendenti mihi repetitis vicibus suasit et velut injunxit, ut cum ejatibus litterarum cultoribus, nominatim vero cum celebri patrio poëta et professore Davide Szabó de Baróth, in unum coiremus, speciemve quandam Arcadicae societatis efformaremus ; rem litterariam junctis viribus promoturi, ac aliis quoque patriae civibus per exemplum stimulos et, lapsu temporis, nefors maiori etiam alicui id genus instituto initium daturi.* Inito igitur, inter amicos consilio, in eo coalitum fuit,

* Batsányi jegyzete : Erectio similis instituti litterarii jam sub reg*ina* Mar*ia* Theresia Aug*usta* tentabatur, eidemque ille idem vir magnus pro praeside destinabatur : sed res, fatis linguae et litterarum patriarum aliter volentibus, effectum sortiri non potuit.

a) Ezt az egész bekezdést a jogügyi igazgató vörös ceruzával aláhúzta.
b) Ezt a mondatot a jogügyi igazgató vörös ceruzával aláhúzta.
[1] Br. Orczy Lőrinc (1718—1789) a költő.

ut opuscula nostra ad dictum finem facientia, in unum collecta, typis vulgare mus. Primus operis hujus periodici, Musei Hungarici nomine cogniti, fasciculus prodiit in lucem initio anni 1788. Conatibus nostris optatis respondit effectus. Vix credibile est, quanto cum ardore vel tenue illud intentionis nostrae tentamen a bonis et musarum nationalium non incuriosis patriae civibus ubique exceptum sit; cunctarum nempe magnarum rerum initia passim obscura et exigua esse, non nesciis. Non dicam autem, quantum temporis, fatigii et aeris insumendum, qualia quantaque impedimenta supergrediенda habuerim; ea, mihi uni et soli tantum, velut operis editori, nota et perspecta, si enarrarem, fidem superarent. Non referam tristia illius aevi praejudicia, malevolorumque molimina, invidiam et odia. Id saltem dico, quod cum »primus direxerim brachia contra torrentem,« ferrea mihi opus fuerit patientia; donec tandem assiduo labore et indefessa industria talem successum nancisceremur, ut litteratura patria velut aliam faciem indueret; novaque quasi ejusdem epocha cum Museo Hungarico inchoaretur. Hoc exemplo inducti dein in aliis regni partibus, viri litterati velut evigilarunt, operamque suam in eumdem finem cum conatibus nostris junxerunt; — prout nomina eorum in ipso opere impressa legi possunt. Simili studio permoti in aliis etiam civitatibus brevi post temporis lapsu eruditi, similem societatem instituerunt; inter quos, Comaromienses honoris caussa nominandi sunt. Salutaris hic ardor ipsam adeo discentem adhuc in diversis academiis et gymnasiis juventutem pervasit, atque ad curam patriae etiam linguae reliquis studiis suis adjungendam induxit; ex quibus praeprimis Sopronienses laudem, attentionemque merentur.

Tali conatuum nostrorum fructu et progressu excitatus, cumprimis vero memorabili illo Statuum et Ordinum regni de mense Iunio 1790 decreto (postea in legem sub art. 16. relato, et anno 1792 art. 7. extenso) cujus vigore — (dispulsa tandem infelicium, perque tot saecula cum vix reparabili reipublicae damno mentibus haerentium tenebrarum nocte*, debitus linquae nationali honor et sua dignitas restitia est, animatus: — novis in caeptum opus studiis incubui. Nota est commercii litterarii in regno hoc — illius cumprimis, quod nationalium productorum distractionem respicit — penuria. Ea tempestate major adhuc fuit. Notum porro est, quanto cum emolumento cuncti cultiores Europae populi per periodice edita opera rem suam et inluminationem promoverint. Hanc et ego viam inire, hoc exemplum sequi statui.

Recurri idcirco anno 1791 ad eotum imperantem Augustum; et exposito intentionis scopo, Musei Hungarici per cursorem publicum lectoribus mittendi facultatem petii. Antequam indultum impetrarem, via exc. Consilii Locumtenentialis Regii mandatum accepi, ut planum operis et instituti nostri exhibeam; cui satisfacturus, pro majori adhuc rei fide, clariorique conatuum

* Batsányi jegyzete: Brutis ratione nos praecellere dicimus. Ubi vero haec sine sermone? quid homo sine illo? non-ne, ut bene Horatius, mutum et turpe pecus? — Recte; nihil enim ille, defin nte doctissimo Sulzero, aliud est, quam ipsa ratio signis corporis expressa et induta. — Quid vero, et ubi, natio sine sermone patrio? — En ego, pro honore, pro libertate, pro salute denique ipsa, Hungarus coram Hungaris, post novem inde ab origine Monarchiae saecula, lingua non-patria, immo mortua, orare cogor!

[1] A Kassán megjelenő *Magyar Muzeum*, 1789—1792.

nostrorum specimine, fasciculum I^um^ tomi II^i^ *anno* jam 1790 editum advolvi, et exemplo dedi. Taliter, post maturum totius rei examen, id quod petiimus, decreto per idem exc. Consilium sub 23 Aug. 1791 n° 15401 concessum est. Hic statim notandum est, in eodem illo fasciculo contineri omnes hos versus, qui mihi nunc criminis loco objectantur. Adeo nempe illo adhuc tempore nulli mortalium vel incidit, malum quid in opere suspicari, cujus omnes fere paginae velut totidem proborum et amorem reipublicae spirantium, patriamque suam nolle, si possint illustrare, cum Seneca pro scelere habentium, civium, testes indubiae sunt.

Nuncium praedicto modo continuandi operis ad diversas regni jurisdictiones dimissum tali cum alacritate et plausu exceptum est, qualem vix vel sperare poteramus. Multi comitatuum, praeter id, quod magistratualibus suis, ut intentionem nostram ubique notam reddant, injunxerint, nonnulos etiam ex Tabulae suae Iud*ici*ariae assessoribus denominarunt, qui a praenumerantibus praetium colligant, editorique transponant.

Non tulit laetum bonae rei successum eo acrius incensus malignorum livor. Scis, Vir Optime! multos esse, qui videre, multos, qui videri nolint. Expavit arma, quae sibi parati audivit ignorantia ; — monstrum illud horrendum, informe, ingens, cui lumen ademptum. Nil intentatum reliquere tenebrarum amici, ut viam oriturae luci hac etiam parte obstruant ; redactorem exosi operis quoque demum modo perdictum eant.

Venit tandem ipsis diu exoptata virus suum exercendi occasio. Co*mita*tus Sárosiensis, in cujus gremium nescio quo fato dictus Musei nostri fasciculus penetraverit, (lectores enim ibi non habuimus) *comita*tus, inquam, Sárosiensis ad denunciationem cujusdam hominis, procul dubio pro viribus et natura ingenii sui de republica exime merituri, post sex annos inde ab initio instituti nostri ex congrega*ti*one Status et Ordin*um*, *Museum Hungaricum* velut novum aliquod atque adeo in ipso ortu suffocandum perniciosum, multa sufflaminatoria, paci et tranquillitati reipublicae derogatoria scripta continens opus, dirigenti regni dicasterio per peculiarem repraesenta*ti*onem notum fecit.[1]

Rei tam singularis fama ad nos perlata, nemo risum tenuit. Pro fabella enim et nugacis alicujus ingenii factu habebatur. Sed rumorem non inanem fuisse, exultans primo quorumdam gaudium, dein etiam eventus ipse docuit. Venit nimirum ad Cassoviensem civium m*agistra*tum ab eodem ex Consilio mandatum pro confisca*ti*one exemplarium, si quae adhuc existerent. Cum typographus sese ad redactorem provocasset, misit m*agistra*tus suos deputatos cum accepto decreto ad me, qui postquam statum rei juxta datum sibi a me responsum perscripsissent, venit dein intimatum exc. Consilii ad co*mitatum* Abaujváriensem, eidem investiga*ti*onem totius rei innuens.

Negotio igitur in generali ejusdem Abaujváriensis co*mita*tus congrega*ti*one adsumpto, recepto et legali methodo investigato ac discusso (exemplaribus quae adhuc vendita non fuerant, interim, usque ad exitum rei, sub sequestrum sumptis), quale tam de opere, crisi subjecto tulerint judicium, quam et de me, characterque meo morali praestiterint testimonium ejusdem Abaujvár*iensis* co*mita*tus Status et Ordines, patet ex adnexa sub NB. NB. copia rela*ti*onis super hoc objecto de d*ato* 12 Iunii *1*793 ad saepius laudatum R*egium*

[1] Sáros megye fölterjesztésére ld. Szinnyei Ferenc, *Bacsányi János*. Bp. 1904, 35. l.

Locumtenentiale Consilium praestitae.[1] Viri sapientes, quantum ex republica per tales inquisitiones peteretur, haud ignari, innocenti, immo propter studium publici boni periclitanti, concivium suorum uni id, quod suum est, tribuendo, una linguae, litterisque et harum cultoribus, sibique ipsis ac posteritatis suae, quantum in ipsis erat prospexerunt. — Non eget ille comitatus laudibus meis. Habet inaestimabile praetium consientiae. Sperare tamen insuper licet non incuriosam adeo praeteritorum fore secuturam aetatem, ut non et nostra, luci, musis ac virtutibus adeo inimica, tempora nosse, suam cuique laudem rependere velit. —

Publico hoc innocentiae meae triumpho repressa malevolorum audacia alias magisque occultas vias iniit. Vix ulla est civitas, vix ullum imperium, ubi delatores — ignavum hoc, atrox et vere publico exitio natum genus hominum — plus minus non grassentur ; et optimo cuique saepe molestias, non raro perniciem quoque faccessant. Infelix imperans, infelix subditus, ubi audiuntur, ubi quin severitatem justitiae, quin poenam calumniae*, timendam habeant, fidem obtinent. Hi me perdiderunt ; — sub principe, qui quantopere anonymis denunciationibus cautum velit, in ipso regiminis sui aditu testatus est. Naturam criminum, quorum insimulatus tot mala pertuli, deinde — parte secunda — videbimus. Sequar nunc ordinem temporis et quomodo ad hunc, in quo me cernis, statum pervenerim, ut possum, quam brevissime explicabo.

Mense Septembri 1793 misi carmen sub n° 4. actionali contentum,[2] ejati librorum revisori, revidendum et sic deinde typis exprimendum. Speciem totius facti hic iterum exponere quia longum foret, provoco me ad supplicem libellum meum, eodem mense et anno exc. Consilio submissum. Apparet ibi ad evidentiam, hominis hujus speciosis regiae academiae prodirectoris et regii librorum revisoris titulis decorati, reipsa autem hominis invita Minerva nati, hominis nullius scientiae, nullius judicii, immo nullius proprie linguae, habitu corporis etiam contempti, praedictis interim officiorum suorum titulis stolide ferocis, mala fides.** Quam acerba sit viri litterati, scriptoris non ignoti, neque ullas latebras quaerentis, quin passim nomen quoque suum exponentis sors, dum non modo pro publico usu destinatos ingenii industriaeque suae fructus talium hominum judicio et crisi substernere, sed et ineptas et pueriles saepe eorumdem vexas pati cogitur, — quisque novit, quisque videt ; sed praeprimis Cassoviensis hic censor peculiari et tristi prorsus deservit documento. Hujus ego jugum vel ferre, vel scopo meo

* Batsányi jegyzete: »Si ceux qui accusent un homme, le faisaient en vue du bien public, ils ne l'accuseraient pas devant le prince, qui peut être aisément prévenu, mais devant les magistrats, qui ont des régles, qui ne sont formidables qu'aux calomniateurs. Que s'ils ne veulent pas laisser les lois entr'eux et l'accusé, c'est une preuve qu'ils ont sujet de les craindre: et la moindre peine qu'on puisse leur infliger, c'est de ne les point croire.« Montesquieu.

** Batsányi jegyzete: Quidam Mauritius Baro Zahlhaus.[3]

[1] Ez az irat nincs a per mellékletei közt. Viszont Batsányinak ugyanezen ügyben írt 1893 ápr. 15.-i fölterjesztésének eredetije, valamint Riethaler Mátyás cenzor néhány jelentése az ügyész iratai között van : O. L. Vertr. A. 40. fasc. 13. sz. és 52. fasc. ad A 39. köteg.

[2] *Levél Szentjóbi Szabó Lászlóhoz.*

[3] Sahlhausen Móric br., a kassai tankerület aligazgatója, kassai cenzor.

renunciare debui. Cum interim sciverim, sciamque, privatum civem, quamvis indisputabili jure praeditus sit, opinionem suam de quovis ad rempublicam adeoque ad ipsum etiam, ejus membrum, pertinente objecto, modeste quidem, sed libere tamen, depromendi, errorem detegendi et, si possit, meliora monstrandi ;* recepto nihilominus et communi rerum ordini obviam ire non posse, se in actionibus suis eidem conformare debere: — nihil unquam, quin censori prius revidendum exhibuissem, ad typum dedi. Et reapse: Si rex, si natio mea non dedignantur, horum judicio discernendum committere, quid nos hac vel illa lingua legere, quid in ambitu monarchiae Hungaricae edere possimus aut nequeamus: quis sum ego, ut supremae eorum voluntati refragari, contraire audeam? — Penes eos summum rerum arbitrium; nobis — civibus et subditis — obsequendi gloria relicta est.[a] — Sic est, repeto: nihil unquam inscio censore typis vulgavi; immo hoc ipsum carmen, de quo nunc quaeritur (intelligo epistolam illam poëticam) licet pro aliquot tantum amicis meis, poëticorumque laborum intelligentioribus arbitris, vigesies saltem aut trigesies excudendum (in ipso manuscripto id adscriptum fuit, pro typographo) simulque pro novorum typorum tentamine deserviturum, et, quod plus, maximam partem jam adprobatam fuit, et quidem id etiam, quod dein dubii sensus esse dicebatur.

Út saepedicti librorum, si superis placet, censoris, aut potius (sensi enim et scivi manum Joabi) aliorum ejus consiliariorum, manifeste in damnum meum vergenti scopo anteirem, simulque toties jam per omnigenas — pueriles plane, ut dixi, vexas lacessitus, sed eas, in tali homine, ulcisci dedignatus, me saltem pro futuro securum redderem ac liberarem, eam, quam memoravi, exc. Consilio exhibui instantiam; subseque superiori ejatis litterarii districtus directioni eo cum mandato transmissam, ut toties fatum censorem ad reddendam facti rationem stringeret.

Re dein ad augustam aulam remonstrata, inexspectata illa et fidem fere excedens, altissimo nomine regio, ab exc. Cancellaria Aulica supervenit resolutio: — ut ego — dicamne? aut potius, quae in omnium oculis gesta sunt, possumne celare? — ut ego, velut officio regio indignus, perniciosis principiis imbutus, ad pessima quaeque propensus, velut civis seditiosus, tranquillitatique reipublicae perniciosus, primum a gesto officio amovear, dein ubiubi fuero, vigili oculo custodiar etc. etc. — Ita quin coram ullo tribunali auditus et defensus, quin per ullum judicem ullius criminis convictus fuissem, pane, honore, securitate privatus, et misso ad Cassoviensem cameralem administrationem, ejatemque adeo civitatensem magistratum, nec non ad Abaujváriensem vicecomitem mandato (ut relatum mihi est, etiam de nescio quali ad Sanctum Jobum, et Sanctum Ladislaum per me scripta satyra ...[b] mentionem

* Batsányi jegyzete: »Laut zu denken überhaupt, und besonders über das Wohl der Gemeinde zu sprechen, ist der Untertan nicht blos befugt, sondern gar verpflichtet. Der Herrscher nehme es mit dank an, wenn der Untertan, unberufen und umbesoldet, sich unter seine Räthe begibt, und ohne die geringste Verletzung höherer Pflichten, die Masregeln der nie untrüglichen Regirung prüft, Gebrechen aufspührt, und Vorschläge tut, die die Herrscher-Macht doch immer nach Behag befolgen, verwerfen, oder verachtend ingnoriren kann«. Schlötzer, *Allgemeines Staats-Recht p. 108.*

a) A nobis-tól kezdve idáig a jogügyi igazgató vörös ceruzával húzta alá.
b) Egy szó olvashatatlan.

habente) similibus atris coloribus depictus, taliterque velut proscriptus in media patria mea, altaque ejusdem pace, publico horrori et opprobrio ac pessimi cujusque ultro contra me provocatae licentiae expositus fui. Sed audi adhuc et stupe! Relatum mihi est — et quidem antequam ista evenissent, vix tamen propter incredibilem plane rei singularitatem vel ipsis sensibus meis fido — relatum, inquam, mihi est: eumdem illum censorem Mauritium id petiisse, id voluisse, ut, in me, pro deterrendis aliis scriptoribus exemplum statuatur. Et factum est ita. — Tantorum autem criminum documenta fuerunt — versiculi octo, ante sex abhinc annos, cum censura impressi, jamque antea pro innocentibus agniti; et illa poëtica epistola, cujus supra memini, ob dubium sensum.*

Veni Pestinum. Accessi, ibi et Budae, quos debui, legis auxilium invocavi. Rem quisque vidit, innocentiam meam, poenae gravitatem una ac singularitatem quisque cum stupore perspexit; causas nemo novit, nemo cepit; — adeo, ut a quibus minime tale quid exspectare potuissem, repetitis vicibus mihi dictum et adseveratum sit: augustam aulam id ex peculiaribus et sibi soli cognitis causis facere debuisse.

In verba haec, totamque procedendi methodum, — licet *me*, honoremque et salutem meam concernant, licet toti hinc criminali processui velut clavim praebere videantur, — commentari supersedeo. Id saltem peto, mihi gratiae loco indulgeri, ut contra quamvis iniquam verborum meorum detorsionem protestando,[a] quaerere possim: An ego (aut quiscunque alter, etiamsi ultimus infimae plebis homo) jure reprehendi possem, si a dirigente regni dicasterio sperassem, expectassemque, me saltem interea manutentum iri, donec sua via rescire potuissem, per quid ego tantam prostitutionem meruerim? quae sint, et per quem demonstrata, crimina mea? — An porro, exc. idem dicasterium, videndo regem justitiae amantissimum; regem neminem subditorum suorum infelicem reddi, nemini opem legis deesse volentem; tantae iniquitatis manifeste inscium, sinistre informatum (quomodo enim principes omnia propriis oculis viderent?) et per quemcunque demum, in errorem inductum esse: an, inquam, haec videndo non potuisset, non debuisset, ante effectivam mandatorum suorum — talium mandatorum! — expeditionem, rem tam gravem suae majestati in sensu complurium legum, quas hic citare, quia alioquin cuique notae sunt, supervacaneum existimo repraesentare? Si unius alteriusque — non dico classi, sed vel privatis civibus elargiti — privilegii laesionem ex ipsa institutionis sua natura avertere debet: an honor civium in monarchia — privilegio vilior res est? an hic facilius et magis laedi potest? Vel solusne ego, et reliqui meae classis cives — an nos soli, nullam attentionem meremur? Mihi, modicis patribus orto, fortuna, facultatibus destituto, eo magis securitate, eo magis auxilio legis opus; honor, vero, non virtute antenatorum acquisitus, non splendore originis mihi circumdatus, sed studio, sed labore, sed industria propria quaesitus, non minus, quam vester vobis, charus est; amore vero virtutis, fide in principem, pietate in patriam, nemini, integri-

* Batsányi jegyzete: Qui nomen referentis quoque consiliarii nosse volent, sciant, fuisse *(titulo pleno)* N. Lányi ad exc. Cancellariam Aul*icam* referentem studiorum. Tunc Viennae fuit etiam censor Mauritius B. Zahlhaus.

a) A mondat elejétől idáig a jogügyi igazgató vörös ceruzával húzta alá.

tate morum et vitae meae, nulli vestrum, cedo.[a] Sed si vobis nulla mei, nulla reliquorum, eamdemque et communem meum in illa poena partem habentium, sortis meae civium, cura fuit: saltem, ubi omnia recte et in quavis bene constituta civitate vigere debentis rerum ordinis, ubi omnia societatis civilis principia eversa fuere, — saltem ibi silendum non fuisset. Si ego quaero ex vobis ultro — si ego, homo, atque adeo humanis passionibus obnoxius, tam firmis principiis ut sum, praeditus non fuissem; si tam immaniter lacessitus, vindictae studuissem; si tam atroces injurias propriis viribus ulturus, contra imperantem et patriam meam conspirassem, et nunc inviti criminis poena manu carnificis luere deberem: quo oculo, qua animae vestrae pace conspiceretis sanguinem meum effundi? Quis est vestrum, quem desperationi meae ansam — saltem non impediendo, dum adhuc licuit — dedisse, non poeniteret? ét ubi est infernalis illa creatura, quae exitio meo laetata, non potius illis, qui et vestrae culpae occasionem dedere; non potius, inquam, primis infortunii et malorum meorum auctoribus malediceret? — Horribilia haec sunt, procul dubio; sed qui rerum humanarum, qui naturae suae aliqua saltem notione, qui intellectu denique et sensu communi pollet: vera esse deprehendit. — Non referam tantae poenae (si tamen poena dici debet, ubi judex, ubi crimen abest) sequelas et effectus. Non referam nefaria molimina, ineptissimasque malignorum hominum calumnias, qui characteris sui morumque et modestiae statui suo convenientium obliti, ut ignotos fallere, mihique invidiam et odium conflare possint, ad pudenda plane mendacia delapsi sunt. Tacebo etiam de iis, quae sentire, quae perferre, silentioque transmittere debui. Id saltim dico, quod non credam, cuiquam potentium vel tunc a me caussam praebitam esse, jure contra me conquerendi; — id quod ii, qui eotum omnia fere vestigia, omnes sermones meos tam diligenter custodiere, optime fuerint experti; hoc unum fortasse mihi, quod arma ipsis me penitus opprimendi non dederim, pro gravissimo inter se crimine habituri, prout etiam praecipuum ipsis tunc incitamentum erat, quod boni maerebant.

Meministi, Vir Optime! prioris anni vere Viennam me a vobis discessisse. Resolutionem regiam ad novum supplicem libellum meum, quem aliquo ante tempore serenissimo principi regio, vices S^ae M^tis ibidem tunc subeunti, hic sub NB. NB. NB. in copia adiacentem,[1] praestolaturus nempe fueram; et tunc demum ex eventu, ulteriori sorti meae consulturus. Adempti mihi, vix alioquin ad praestanda vitae media sufficientis, et tamen quotidie totum hominem, mechanismo suo occupantis, neque ideo, quod plus, ullam ampliorem qualibuscunque vel talentis, vel meritis, vel gesti servitii annis fortunam promittentis officii restitutionem quidem nec exspectavi, nec petii; sed si non aptiorem aliquam mei adplicationem, saltem reparationem honoris jure speravi.

Hic tandem esset locus, in quali ego ibi tunc situ fuerim, quaeve et quanta pericula vitanda habuerim, explicandi. Absolvam tamen breviter, quia vel unum exemplum sufficiet. Suffecerit inquam, dicere: me Viennae non modo a technis, vilibusque malevolorum machinationibus, quas tam Cassoviae, quam Pestini expertus eram, immunem, sed ne in hospitio quidem meo securum satis fuisse. Ita est: ipsam etiam domum, quam inhabitavi, obsederunt; in ipsa adeo hospitii mei interna penetrarunt, ibidemque clan-

a) A »fide in principem, pietate in patriam, nemini ... cedo« szavakat a jogügyi igazgató vörös ceruzával húzta alá.

[1] Batsányi 1794 márc. 1.-én kelt, a nádorhoz írt kérvényének másolata szóbanforgó vizsgálatával kapcsolatban.

destinas, sed quae non ignorarentur tamen, inquisitiones instituerunt; — id quod jam ante ipsum adventum meum fuisse inchoatum, deinde comperi. Vitia haec et temeraria inimicorum meorum (ut quidem credere par est) instrumenta ad politiam se spectare, quaerenti domus curatori responderunt. Et reapse unum eorum notum sibi esse idem aedium curator mihi fidem fecit. — Amplo certe ad meditandum materia!* — Quidquid sit, quisque declarationem meam, Viennensi inquisitioni de dato 13 Septembris anni praeteriti, exhibitam, et hic sub actionali nº 7º reproductam lecturus, fateri debebit me, in talibus rerum mearum adjunctis, vel ita omnino quoad abbatis Martinovitsii notitiam, prout ibi exposui, sentire et judicare; vel vero, non improvidum modo, sed et omni penitus mentis meae usu destitutum esse debuisse.

Dum jam diutius Viennae morarer, relatum mihi est, ad memoratum supplicem libellum meum negativam resolutionem intervenisse. — Accessi adhuc semel S^m M^tem, et exposito negotii mei statu justitiam flagitavi. At superi boni! quid debui audire! quid debui sentire, dum suspicionem meam ab ipso clementissimo et candidissimo principe in plenam jam certitudinem converti viderem. Sic est: S. M. Ss. conceptis iteratisque verbis securum me reddere dignata est, id mihi eadem S. M^te non tantum non volente, sed et inscia accidisse!

Cedendum tempori ratus, non jam de injuriarum mearum reparatione cogitare, verum de eo mecum consilia inire caepi, an non, relicta patria, in qua non modo omnem mihi jam melioris fortunae spem ademptam, sed et ipsam personae meae securitatem casui cuique obviam, hominumque malitiae expositam vidi, in aliam aliquam Europae provinciam me transferre debeam? — Iam enim a nonnullis in eo quoque laborabatur, ut mihi vel adprivata (quae prius, pendente ab altissima resolutione regia causae meae eventu, acceptare adhuc non volui) ut, inquam, vel ad privata officia aditum praecludant. — (O si homines hi, hisque similes tam multi alii, qui sibi, quia plebs — omnis conditionis — ita putat, magni videntur; si hi, verum ac proprium actionum suarum pretium noscere, et quam parvi sint in honesti hominis oculis, videre ac sentire possent!)

Vicit amor patriae. Hac ego sum terra ortus! In hac optem vivere; in hac obire. Hujus sinui mandentur cineres mei! Quidquid in me licuerit Fortunae, hic excipiam, hic praestolabor. — Haec sensi et recessi.

Praebuit mihi asylum vir, cuique bono patriae hujus civi, cuique vere fideli regis sui subdito, vel sola nominis adpellatione venerandus; mihi semper quidem magni aestimatus, nunc tamen, a quo singulares ejus virtutes et excelsum animum proprius nosse datum est, majori etiam, atque aeterno cultu prosequendus: Excellentissimus Comes Nicolaus Forgách de Gymes.[1] — Tales sunt viri, quibus ego probari, quorum bona existimatione dignus esse cupio. — Sed eheu! fortasse et ille mutavit sententiam! fortasse et ille longitudine captivitatis meae et hac fisci regii accusatione in errorem inductus est! fortasse et ille dignissimaque ejus conjux, matrona vere venerabilis, omnique laude major; fortasse, inquam, et hi me nunc, velut vilem hypocritam aspernantur et favoris sui participem fecisse dolent! — Fateor ingenue, cunctis mihi saepe philosophiae praeceptis opus fuisse, ne octo jam per menses carceri

* Batsányi jegyzete: Domus, quam incolui, est: auf dem Stock-am-Eisen-Platz, beym silbernen Kreütz. — Rei veritas facile erui potest.

[1] V. ö. 53. l. 1. jegyz.

inclusus, omni ferme hominum consortio, omni defensionis copia privatus, recrudescenti ad amaras hasce et alias idgenus cogitationes, animae dolori succumberem.

[II. 2.] Tranquillam apud magnum hunc civem, Ujlakini,[1] vitam agebam, dum ecce adfertur infausti omnis nuncium, me quoque majestatis postulari! Nullius culpae, tanto minus criminis ullius mihi conscius, nihil equidem metuendum habuissem. Sed urgebat praeteritorum, immo praesentium semper recentique pectori haerentium casuum et calamitatum mearum memoria. Minabatur inimicorum effrenis licentia; tot jam mihi tamque continuis effectibus cognita. Terrebat denique ipsius etiam hodiernae tempestatis reputatio. Quid faciam? ad quem deum, alienato mortalium numine me convertam? Si lex nunc mihi opem ferre non potest, si ego quoque ad exteros rapiendus sum: actum est de vita mea!

Obviam igitur eundum quo ocyus discrimini censui; movique eodem die, et recta huc Budam properavi: adhuc semel, ac velut sub ictu, auxilium legum, gratiae loco imploraturus. Adii Serenissimum Principem Regium, regni palatinum, in quo unam adhuc et ultimam spem meam collocavi. Regia S. Cels. saepe me jam antea benignissime consolari, verbisque, gratiae plenis, tot malis fractum et aegrum animum meum erigere, et hac etiam vice praeces meas haud absimili benignitate excipere dignata fuit.

O Princeps! digne tantis natalibus; digne ferventi magnanimae hujus gentis, cui volenti tutelaremque velut suum in tegenium colenti, praees, studio, amore, fiducia; digne, quem ob sublimum hunc animum, raramque prorsus, quae prima, in vobis aetatem in excelso agentibus virtus est, humanitatem cuncti admirentur; Tu, qui etiamsi in alto illo fastigio collocatus non fuisses, tot et tantis animi corporisque dotibus omnium bonorum Tibi venerationem conciliaturus eras; quemve ego, si pauperum id parentum sanguini licuisset, si nos in aeternum hoc in mundo sejungere fatis placitum non fuisset, toto mentis — virtuti soli devotae — adfectu dilexissem: O Princeps! cur ego ea, quae sequuntur, narrare cogor? cur experiri debui? per quid ego merui, ut mecum sub auxilium Tuum confugiente, legis tutelam toties jam antea et nunc iterum ac ultimum exposcente, inquisitionem sollicitante, — saltem aperte agendum non putares? ut bono animo esse, alteroque die pro accipienda resolutione ad te redire jussum dimitteres? Si imperiosa nefors temporis necessitate ita exigente, legi silendum esse censuistis, si definitae nullamque seu remoram, sive rationem, admittenti augusti fratris et regis tui voluntati obsequendum fuit: cur ego id ignorare debui? — Ivissem certe, quocunque jussisses, et nec ingenti meo, nec publico illi nationis dedecori locum reliquissem. Sed abditos sensus tuos exquirere nec possum, nec volo. Anceps id et inlicitum. Hoc tamen unum pro ea, quam in perspecta non modo aequitate, sed et bonitate cordis Tui prorsus singulari positam habeo fiducia; ab regia celsitudine Tua enixe peto, ut habita tot calamitatum innocentiaeque meae, quam haud cuiquam amplius dubiam fore, spero et confido, ratione, omnem tandem sinistram de me opinionem, aut resensum, quem, testor eum, qui corda hominum scrutatur, nunquam merui, deponere; et si quem posthac patriae meae filiorum, iniquitati sortis et persecutioni malignorum, qui nemini bono, praeprimis litterarum et lucis amanti, unquam deerunt, obno-

[1] Nyitra megyében. V. ö. 176. s köv. és 224. s köv. l.

xium; si, inquam, talem aliquem ex concivibus meis a Te subsidium legale petere in futurum contingeret: exempli mei meminisse digneris!

Hic Budae, in Aquatica, diversorio publico, ex longiori itinere viribus fractus et securo somno sopitus jacui. Prima noctis, de 10ª Septembr. die in undecimam vergentis, hora erat; dum ecce! Strepitu et voce vere satrapali me excitant; aperta porta, caterva hominum militarium et civilium in cubiculum inruunt; armata me manu circumsistunt; pacatum, sed rei singularitatem merito mirantem, et quaqua id potestate praediti faciant, placide quaerentem, brachio prensare incipiunt, vix vestibus me induendi tempus relinquunt, et velut summum ac diu jam quaesitum, nunc tandem in hostili terra interceptum malefactorem, velut latronem in sylvis deprehensum, — quadriga imponunt, nomine regni palatini ad exteros rapiunt. — Sed pereat memoria foedissimae noctis; nec ad eos, qui talibus delectantur, unquam pervadat! Non narrabo, quali per vias publicas, inter arma, aperto postali curriculo vectus, aut potius summa, qua fieri poterat, celeritate raptus, tam in Hungaria, quam et praeprimis in Austriacis civitatibus undique confluenti populo fuerim spectaculo. Unum hoc dico, et quia ita sentio, fidenter adsevero: consiliatorem illum, qui taliter cum Hungaris agendum suasit, sincerum regis eorum amicum vix fuisse.

Caeco cuique et vago rumori fidem haberi non debere, nec mihi ignarum est. Sed tanta et talia jam experto, illa, quae de inquisitione Viennensi, utique legibus ignota, adeoque necessariam populorum fiduciam obtinere nequeunte, tam communis, tam constans, immo anxiis jam futuri pavore cunctorum animis gliscens in dies fama ferebat, haud vana, eoque minus spernenda videbantur, quod tristes infelicis illius Poloni reliquiae, qui desperata vitae venia, ut nunc quidem suppono, aut simul obstinato nefors socios suos non edendi consilio, in carceribus manum sibi adtulit; pro terrore publico, vicino via ferali palo cum infami tabella prius adfixa, eo recte die, dum illac veherer, humabantur. Seposita igitur omni acquirendae unquam justitiae, eo vero magis perpellorum tot malorum medelae spe; et relinquendae jamjam vitae certus: trahi me permisi, tamquam destinatam inimicorum fraudibus et furori victimam; atque in conspectum formidabilis et occultae illius inquisitionis adductus, inter tria aut quatuor ejusdem membra, velut pro ultimo omnium injuriarum complemento, unum ex infestissimis hostibus meis,[1] praecipuumque malorum, quae inde ab annis jam perfero, auctorem et instrumentum reperi.*

* Batsányi jegyzete: Veritati et justitiae hic tribuendum puto, ut conceptis verbis adtester: rumores illos de Viennensi inquisitione non fuisse fundatos. — Porro: dominum de Schilling, qui inquisitionis ejusdem protocollum duxit, virum praestantem, atque dignum omnino tam humano principe subditum et consiliarium esse; imitandumque uni ex duobus illis Hungaris (quorum alterum dein nobili indole praeditum, et erga concives suos humanum cognovi)[2] exemplum praebuisse: quomodo homini cum homine, viro cum viro — etiam extero, in rebus praesertim officii, agendum sit.— Similem laudem meretur etiam illa agendi ratio, quam ex parte politiae expertus sum.

[1] A már említett Lányi József kancelláriai tanácsost érti.
[2] Nagy József kancelláriai tanácsos. V. ö. *u. o.*

O Amice! vidisti me, dum priori anno unam eamdemque tecum Pestini domum incolerem, cum mala fortuna compositum ; vidisti quem tristi illa vitae meae epocha animum monstraverim ; quomodo inmeritam illam stragem tolerarim. Sed interna animae meae sensa videre utique non potuisti. Noveris itaque : et mihi, quid mori quoque sit, interea bis jam experto, fidem habe : inexplicabilem esse consolationem viro justo, si omnibus iniquitatis humanae telis expositus, at sibi ipsi probatus, virtuteque sua involutus dicere queat : eripere mihi vitam potest, mortalium potentia; conscientiam recti, non potest! — Sed non conquerar amplius de iniquitate sortis meae. Liber sum vel in vinculis, quia sub tutelam legum patriae meae receptus, quia judices, nactus et de triumpho innocentiae meae certus sum.

[III:] Pars secunda

[III. 1.] Objectio 1ma »Excussis manuscriptis rei (dicit fiscus regius) videbitur, quasi ex speculo, quis eidem sit genius et character, quis spiritus, et quae familiaris cogitandi ratio.«[1]

Respo*nsum* ad 1um. Genius meus nunquam latebras quaesivit ; nullius hominis conspectum unquam fugit aut reformidavit. Character ejus est : amare, et sine sudio partium quaerere verum, sequi virtutem. Esse, quam videri, bonus ; videre, quam caecutire, mavult. Lucem, tenebrarum inimicus, pro viribus spargit. Amicus libertatis, hostis licentiae, quas distinguere didicit et novit : imperantis legitimos, justos, clementes et humanos diligit, amat, aestimat ; — melius fortasse, sincerius certe, quam ii, qui vel nomen libertatis et philosophiae (quam non noscunt et ingrati persequuntur) horrent, omnes recti et justi ideas invertunt ; stolidoque ac imprudenti suo optimum quemque calumniandi furore, bonae etiam, et certe non talibus armis egenti, justorum principum causae plus, quam vulgo creditur, nocent. — Sed impostu-ram et tyrannidem, velut tristissima et exitiabilia generis humani flagella, odit ac detestatur.

Hic est spiritus rei ; haec ejus cogitandi ratio, sine fuco, sine ambagibus detecta ; verbo, opere, totoque prioris vitae instituto monstrata ; neque in manuscriptis aliter quam hic manifestata ; nullius denique praesertim si concavum foret, speculi egena.

Objectio 2a. Materia cantus, ante annum 1789 fisco ignota, primus ejusdem (rei) foetus, ad Museum *Hungaricum* quocunque demum fato relatus, dicto a*nno* in lucem prodiit ; ampla tunc et vasta versificandi occasione, ab exemplo ardentis Galliarum regni, nacta reus complures versus conscripsit.

Ad 2um. Carmina et alia opuscula mea in publicam lucem edita, sicut aliis, ita et fisco regio patuere patentque.

Primus ingenii mei foetus nec ille, quem actor adfert, nec illo anno editus, neque iste, qui in *Museo Hungarico* legitur, fato illuc relatus fuit ; sed ordine, jam nunc consueto, censura (antea legibus ignota) conscia et adprobante, ut jam alias monstratum impressus est.

Versiculi, primi omnium, quos luce publica non indignos putavi, sunt sequentes, a*nno* jam 1783 facti, 1784 editi :

[1] Ld. 573. l.

Hazájáért élni, szenvedni, 's jót tenni,
Halált, vagy rabságot érte fel sem venni,
Barátom! olly dolgok, mellyek az embernek
Ditsösség' mezején oszlopot emelnek![1]

Ita sensi, ita cogitavi juvenis: quomodo in similibus vir sentiam et cogitem: monstret sequens fragmentum, Alcaei metro compositum:

.....Úgy van!
Szép, a' Hazáért türni, viselni rab-
Lántzot, s' halált szenvedni, ditső dolog.
A'melly halandó él s' vesz érte,
Nemzeteket nemesítt nevével![2]

Qui ita semper sensit; qui talem habet »familiarem cogitandi rationem«: non conspirat contra patriam suam.

Verum est porro: Exemplum Gallorum amplam omnino dedisse occasionem et versificandi et scribendi et cogitandi; poëtis non minus, quam oratoribus, philosophis, historicis, politicis, theologis; imperantibus et subditis, populis et principibus; omnibus denique iis, qui ratione praediti non vegetant solum, sed, ut hominibus convenit, vivunt etiam, cogitantque. Id, quod Parisiis fit, factumque est, natura sua summam excitat, et excitare debet, ubique terrarum attentionem; nec minorem partim jam produxit, partim vero et vel maxime in futurum producet (praesertim, si bellum diu protrahi contingeret) in mentibus hominum revolutionem, quam ipsa (absit invidia dicto! loquimur, qui philosophi, loquimur lingua mortua, plebi non cognita — istud magnum alias latinistis argumentum; — ii vero, quibus haec scribimus, rectum verborum nostrorum sensum perspicient) aio ergo — quam ipsa christianae religionis produxit fundatio! — Pergo ultro — quia prodesse vellem — dicoque: Infelices illi imperantes, infelices illi ministri, qui naturae, rerumque humanarum trahentium sese, et propellentium invicem indole non perspecta, causarum cum effectibus, et horum cum illis nexu reciproco, actione item et reactione non intellecta: fatalem opinionum torrentem imbecilla et temeraria manu repellere, quam intra debitos canales et terminos derivare malunt, nitunturque. Haec ex occasione in abstracto, in genere et viris, qui sapere consueverunt, dicta sunt.*

Caeterum: revolutionem Gallicam *anni* 1789, summi omnium gentium viri adprobarunt; editis scriptis narraverunt, celebrarunt; — ex quibus

* Batsányi jegyzete: Vide infra ad objectionem 9am [601. l.]

[1] Batsányi, *A magyaroknak vitézsége régiek példáival meg-világositva* (Pest, 1785) c. munkájának címlapján, az illusztráció alatt. Némileg megváltoztatva ugyanezek a sorok megtalálhatók *Biztatás* c. 1790-ben írt versében is: Toldy, *Batsányi János költeményei*, 27. l.

[2] Batsányi úgy idézi itt ezt a négy sort, mint egy hosszabb vers részét. Ez a költemény azonban mai napig ismeretlen. *Kazinczy Jegyzései*ben ugyanezt a pár sort idézi, azzal a megjegyzéssel, hogy Batsányi a Tábla fölmentő ítélete után (!) szénnel írta börtönének falára, s a Hétszemélyes Tábla ezért a versért súlyosbította ítéletét. (Ld. *Szirmay* 19. § 6. pontját.) Ezt a valószínűtlen adatot Szinnyei is átvette Batsányiról írt életrajzában. (83. l.)

omnium loco, et causa exempli, esto Wieland, ille idem, qui unico decennio prius adhuc propositionem de origine majestatis a Deo sub clientalem suam recepit. Neque tamen ullus eorum, quod sciam, lite conventus, eo minus punitus est. Avertant superi a nobis quoque tales inquisitiones, natura sua ipsum loquendi audiendique commercium hominibus adimere tendentes — id quod vel in servitute ultimum esse, merito dicit maximus ille veterum politicorum et dignus omnino Trajani tempore scriptor, — quem inter majores suos numerari, non sine causa gloriabatur unus ex optimis olim orbis Romani dominis, Tacitus.

Criminationes hae, omni attentione dignae sunt, quia si non nunc statim a tribunalibus repellerentur, brevi novam in Hungaria epocham inducerent; jactis enim semel talibus accusationum principiis et argumentis; novum etiam cogitationum, adeoque rerum ordinem consequi oporteret.

Sic falsae haec eaedem criminationes, vera post se mala traherent, et culpa ac negligentia nefors etiam mea, praejudicio cum tempore forent. Eo alacrius ergo contra ipsas insurgo ; et quantum res, temporisque brevitas patitur, boni civis, fidelisque et pii in principem justum subditi officio, hic quoque defuncturus, calamum contra fisci molimina stringo.* Neque tamen longioribus ratiociniis rem protraham, neque morabor : auctoritatibus etiam et exemplis, interdum et parallela, uti contentus ; alioquin contra tales objectiones plus valituris, et causae quoque hujus criminalis indolem in clariori luce posituris. Itaque :

Id quod — non dicam in Britannia, cujus libertatem multi et summi jam viri toties demirati sunt, quae nihilominus nobis, fide factorum et non spernenda scriptorum complurium auctoritate subnixis, multum — immo plurimum jam de constitutionali vigore suo amisisse videtur ; non dicam, ajo, quod in Brittania, non dicam, quod liberioribus Germaniae provinciis, ubi reapse libertatem (scribendi) fere magis, quam uspiam alibi, Germanam esse comperio : sed id, quod in Svetia, quod in Prussia, quod in Dania — auditum non est, quod in his nonliberis regnis scriptoribus, vetitum non est : id mihi nunc in Hungaria post novem secula inde ab origine Monarchiae (ab anno circiter 897 inchoando) crimini datur! Mihi, scriptori Hungaro, octo versiculi, de toto hoc objecto eotum editi, — adprobante censore editi, post sex annos objectantur ; mihi, civi hungaro, 95° saeculi philosophici anno, perdeullionis convincendo, iidem hi octo versiculi coram tribunali pro crimine imputantur! — Sed magnum habeo causae patronum : revolutionem illam, praeprimis autem ejus fructum et resultatum constitutionem, ipse adprobavit — Leopoldus secundus Romanorum imperator, Hungarorum rex!

* Batsányi jegyzete : »Malheur à l'État où il se trouverait pas un seul défenseur du droit public! Bientôt ce royaume se précipiterait, avec sa fortune, son commerce, ses princes et ses citoyens, dans une anarchie inévitable. Les lois, les lois pour sauver une nation de sa perte, et la liberté des écrits pour sauver les lois!« — Raynal. [*Historie philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens.* 1770.]

[III.2.] Objectio 3ª Versus p. 9ª Musei Hungarici tom. II. contenti, ad communem animorum exacerbationem conscripti sunt.[1]

Ad 3um. Totum illud carmen, cujus partem excerptae hae ex situ et nexu suo aliquot lineae constituunt, consistit in 37 strophis. Recensitis praeteritorum temporum malis, praesentia brevissime duabus strophis perstringuuntur, absolvunturque. Amicus dein, cui scribitur, ad colendum sermonem patrium et litteras, spe meliorum vocatur, accenditur. — Porro:

Si facta illa, quae ibi attinguntur, nota et in oculis hominum gesta sunt: veritatem scripsi, non mea (quamquam et mea) sed patriae, sed regis ipsius, eadem nobiscum et damna et commoda habentis, et tunc, licet bono corde, sed manifeste in errorem inducti, atque ut passim fit, consilia eorum, qui opinionem suam solius veritatis, utilitatisque publicae studio ducti depromere ausi sunt, cum inreparabili dein suo et aliorum damno spernentis; — utriusque inquam, mala et incommoda exposui; hacque ratione boni civis officio functum fuisse me existimo. Sed neque debet poëtae intentio tribui, quam nec habuit, nec habere potuit. Non enim scribit pro praesenti solum, sed pro futura etiam aetate. Scit, famam carminum, gloriam nominis sui, non a momentaneo modoviventium plausu dependere. Proprio suo calamo vivet apud posteros, aut morietur una cum foetibus suis. Carmina igitur poëtae hujus, (quem ego melius, quam actor nosco) non sunt conscripta pro exacerbatione animorum. Ast: quis non perspicit, huc a fisco ipsi nationi causam moveri? quis non videt, hic id, quod omnes senserunt, dixerunt, scripserunt et egerunt, nunc uni, criminis loco, aut saltem, ut malum objici? — Hoc fiscus facere non debet. Sacra sint ipsi et inlibata nationis jura honorque, sicut jura sua propria nam haec ab illis vix sunt diversa, ex eodem fonte profluunt; imo haec sine illis existere nequeunt, nulla sunt. — Quae ibi perscripta sunt, non possunt uni imputari, quin et reliqui sentiant: non possunt uni dedecori cedere, quin labem inferant et alteri. Sed de hoc satis. Ego vero ultro etiam agnosco et profiteor, quod eorum, quae tunc scripsi, licet inde ab eo tempore multa etiam meliora edoctus sim, licet multa juvante artium et scientiarum omnium magistra, experientia, nunc melius perspiciam: quod, inquam, eorum, quae tunc ego scripsi — habita semper, ut aequum est, temporis ratione — me ne hodie quidem poeniteat. Immo magnum hoc ego duco, quod patriae tenuis grandia conatus, profui; concivibus meis placui; de republica ne tunc quidem desperavi; nonnulla eorum, quae sequuta sunt, praedixi; degeneres denique majorum suorum nepotes eadem tunc constantia despexi, qua dein, mutatis temporum adjunctis, stolidum horum ardorem reprobavi, qui prius ignaro torpore sordidi, nunc ut fit, verbis nimii et procaces, omneque boni civis meritum in solis fere mystacibus et latis gladiis, inanique libertatis jactatione, consistere arbitrantes, sacrum patriotae nomen foede profanarunt.

Caeterum: ne ulli sinistrae interpretationi locum relinquam, declaro: me, licet teneam, firmiterque persuasum habeam, quod imperantes ne bonum quidem vi, invitoque et reluctante populo, faciendi jus habeant; memoriam tamen Josephi II. contra istud principium saepissime peccantis, grata omnino mente recolere, innumeraque illa bona, quae praeter mala fecit, non ignorare. Ultro adsevero: Eum, vel sola sentiendi

[1] *Serkentő válasz Virág Benedekhez* c. verse. V. ö. 573. l. 2. jegyz.

et scribendi libertate (sacrosancto hoc et nunquam violando jure humanitatis) populis, ex fatali lethargia illa excitatis, restituta, aeternam eorundem gratitudinem immortalem nominis sui gloriam meruisse. Multos principum, vel ut inglorios, oblivioni tradet; multos (prout nos jam cum Magno illo per solos tunc Scythas bene et juste aestimato, futuraeque famae suae admonito antiquitatis latrone, aliisque vilibus ac detestandis ejus imitatoribus facimus)[1] velut raptores orbis et nationum oppressores, exsecratione prosequetur: — Josepho II° debitum, virtute et exemplo promeritum, decus rependere, eumdemque inter praecipuos generis humani benefactores numerare, non negliget posteritas. —

[III. 3.] Objectio 4ª. Quod versus p. 56. ad concitandos subditorum animos, — ad ciendum in dominos terrestres odium, — excutiendum utriusque potestatis jugum conscripti sint.[2]

Ad 4um. Versiculi in quaestione, saepius jam memorati, defensione amplius egere non videntur; siquidem omni exceptione majores nacti sint interpraetes, — prout id ex adnexo sub NB. NB. claret.

At quod de dominis terrestribus et excutiendo utriusque potestatis jugo adfertur, novum et singulare prorsus est. Iidem versiculi, a quo denunciati et inquisiti sunt, adeo innotuerunt (hic est talium prohibitionum fructus necessarius) ut passim ac per centenos recitentur: nulli tamen adhuc mortalium, me conscio, incidit, hoc in illis aut quaerere aut reperire. Estne ergo haec objectio, ad conflanda mihi dominorum quoque terrestrium odia? — Primum sacerdotum multi, se intelligi supposuerunt, et querebantur. Dein, ut versuum horum licentia vindicaretur, imperantis attentio excitata fuit. Nunc, per fiscum, invidia terrestrium dominorum intenditur. Hoc unum adhuc deerat. — Quid hoc magis docet? meamne, an interpretum malignitatem? —

Si nihilominus versiculi isti omnino adhuc defensione indigere censerentur: non deero partibus meis. Defendam, faciamque, ne unquam eos amplius in quaestionem sumi oporteat.

[III. 4.] Objectio 5ª p. 58. ad irritandos et ab aula alienando popularium animos.[3]

Ad 5um. An hic accusandi, raticionandique modus — ut ex situ et nexu suo extracti diversi loci pro argumentis adsumantur — valere et admitti debeat? nolo quaerere. Sed: lector quisque videt, ibi de comitatuum congregationibus et supremorum comitum officiis, antea via facti et per mandata abrogatis, nunc vero legali vigori activitatique suae restitutis, sermonem esse. Vigentibus nempe Statuum et Ordinum congressibus, et publica, indeque a tot saeculis observata publicorum negotiorum pertractatione non abolita, nunquam illa reipublicae conversio fieri potuisset. — Publicitas primum est constitutionis reipublicae fulcrum; et vanum sine illa nomen libertatis.

[1] Célzás Nagy Sándorra, akit Trenk *Macedoniai vitézében* »az ókor nagy rablójának« nevez és Cartouche-sal, a rablógyilkos zsivánnyal hasonlít össze.

[2] *A Franciaországi változásokra* c. költemény. V. ö. 573. l.

[3] Az *Abauj vármegye örömünnepén* c. vers. V. ö. 573. l. 3. jegyz.

Sine publicitate, repeto, nulla animorum unio, nullus nexus, nulla inter cives mutua fiducia, nullus spiritus publicus; sine *hoc*, nulla natio. Refert certe summopere ipsius etiam aulae, ne liber hic et publicus generosae nationis spiritus unquam et ullo modo corrumpatur; — qui et monarchiam integram in splendore suo ac majestate sustinet, atque conservat; et, ut augusta domus Austriaca omnium earum, quae terrarum orbi dominantur, prima sit, cummaxime facit.

Caeterum: Carmen hoc ter impressum, ter censuratum, in ipsisque adeo — tunc adhuc non tam miseris, et spiritum vel ipsius plebeculae corrumpentibus — Hungaricis ephemeridibus, Viennae editum fuit. —

[III. 5.] Objectio 6ta. Quod reus, parte prima epistolae ad Ladislaum Szabó, hic aeque invinculatum, scriptae, sub act*orea* nº 4º producta, id potissimum agat, ut sacerdotio, tanquam omnis illuminationis hosti, invidiam; in illos autem viros, qui salutares circa censuram librorum emanatas resolutiones regias secundant, odium conciliet, etc. Parte 2da vero, etc. etc.[1]

Ad 6tum. Epistola haec poëtica scripta fuit a*nno* 1793. Nomen illius amici, cui inscribitur, notum est Musei *Hungarici* lectoribus, atque adeo omnibus iis, qui litterarum patriarum aliquam curam habent; — id quod de iis praeprimis, qui eamdem epistolam, versu hexametro compositam, lecturi erant, jure supponi potest. — (Invinculatio ejus, ut gnarum esse debet judicibus, nihil vel mecum, vel cum carmine meo commune habet; nisi forte notitia et memoria sortis etiam meae — amici sui — ex procul impellentibus aut determinatibus causis ad ingrediendam illam qualemdemumcunque societatem, una fuisset. Caeterum: amicum me ipsi fuisse, et nunc sorti ejusdem ex corde condolere, non negabo; ultroque confiteor, dolorem animi mei, casu amicorum, certe meliori fortuna dignorum, iterum renovari et nimium etiam augeri! — Notandum est porro: plures esse hujus nominis scriptores, ideoque aut praedicato, aut loci natalis vel originis nomine, ab invicem distingui. Sic est Baróti Szabó, Bartzafalvi Szabó, Szt. Jóbi Szabó. — Priores duo ipsum adeo baptismale nomen David commune habent. Ad has circumstantias praevie reflecti debent judices, ut fidem studiorum referentis, me ex ipso etiam Museo *Hungarico* damnandum suadentis, et nescio quam satyram (ut mihi quidem relatum est, utque ex memorabili illo ad exc Consilium dato cassatoris decreto optime videri posset) ad sanctum Jobum et sanctum Ladislaum scripsisse fingentis, eo clarius perspicere et aestimare queant.

Amor quidem veritatis, cura litterarum, reverentia concivium meorum, qui tot fabellas de carmine hac audierint; natura, denique ipsius rei a me exigere videntur, ut totam hanc epistolam per singulas partes inlustrarem; — cum, nihilominus, sensum ejusdem tam evidentem esse persuasus sim, ut nonnisi usitata hactenus ipsarum vocum Hungaricarum significatione per ineptissimam et vix ipsis rudibus medii aevi saeculis auditam interpreta*ti*onem perversa detorqueri possit: injuriam me facturum iudicibus putarem, si longiorem ejus defensionem susciperem. »Quand il s'agit de prouver des choses si claires, — dicit ad rem Montesquieu — on est sûr de ne pas convaincre.«

[1] V. ö. 574. l.

— Satis ergo fore censeo, praemissis nonnullis, quae a scopo non aberunt, summam rei exponere, recensere ; dein totum illud carmen, prout est, ex ipsis actionalibus documentis huc transscribere ; tumque demum ad objectionem unam alteramque, supra adlatam, respondere.

Epistola haec, ut poëtae opus considerari debet ; atque ad illud in specie poëseos genus referri, cujus olim Horatius — tam illustria, et vix ulli nostrum, aut ne vix quidem imitanda reliquit specimina, insperata nempe illa, et post tot, tam longas, tamque terribiles urbis et orbis discordias, ultima adhuc morientis Romanae libertatis bona praebente temporum felicitate, ubi — rege sub augusto licuit laudare Catonem! — Ille quidem non minus, quam hoc aevo nos, virtute et honore minores (sed, ut sperare possumus, haud tamen indigni) ejus admiratores, perpetuo cum stolidis inepti Fanii, Demetrii, Figelliique et aliorum id genus criticorum, judiciis, immo indocto ipsorum adeo cunctorum paene ut queritur, patrum clamore conflictandum habuit. Verum quia Maecenates, Agrippas et Pelliones quia Servios et Bibulos, caeteramque doctiorum procerum manum, nactus est defensores, ipsoque judice laudabatur Caesare : nullius, ut ego nunc, fisci actionem, nullius studiorum referentis odium, aut Mauritiorum interpretationem[1] timere debuit. Sic factum est : ut rectae aestimationis, potentisque amicitiae eorum, quorum favorem — praeter curam et reverentiam posterum — cordi habebat, certus contra ignorantiam recti et invidiam tectus ac securus sentire, quae voluit et quae sensit, satis aperte dicere, fidibusque committere potuerit. Sorte namque contraria, de milite Bruti supponi potest, quod altum silere, divinumque illud ingenium non monstrare, quam Hermogenibus volentia scribere, maluisset. Itaque : ancilia evanuerunt, nomen et togam, vix memoria dignamur ; ipsa Jovis arx Vaticano cessit : — lyra Flacci, aeterno Vestae igni superstes, iram temporum vicit ; nos, aevumque nostrum, delectando monet, ad studium virtutis et patriae amabili sono vocat, incendit et, continuo posthac saeculorum lapsu solidanda, optimos ubique et maximos mortalium delectabit. — Sed en poëtam, sacer magni vatis amor, philosophum reputatio praeteritorum, longius tulit.

Epistola igitur haec (prout caepi) poëtica, rhapsodico (ut lemma docet) spiritu composita, sequens planum habet, sequentia continet :

Poëta, amicum poëtam, in excolendo sermone patrio, conscribendoque Museo *Hungarico* socium, diu silentem, interrogat : an ex commissione Mohátsiensi, cujus actuarius erat, jam huc Budam redierit.

Quis est Hungarorum, qui audito infausto oppidi illius nomine, non conmoveatur? quis est, qui repetita fatalis illius et temerariae pugnae memoria, tot nationis suae malis, quae inde ortum traxere, non ingemiscat? Qui non sciat, qui non ex animo detestetur caussas auctoresque cladis illius, quae nos perdidit? quae patriam nostram sub iugum barbarae potentiae misit, non nisi post saecula, post innumeras mortes, post immensam humani sanguinis effusionem, liberandam. —Hoc, poëta scivit et sensit: atque ut ex occasione, dissensionum mala, velut oculis objecta, videri et aeque sentiri faciat, versibus expressit. (Neque ideo scribit auctor, ut legatur, sed hoc vult ut cogitetur, sentiatur*—Dein : quae timeat, exponit. Malorum civium machi

*Batsányi jegyzete : »Il ne s'agit pas de faire lire, mais de faire penser.« Montesquieu.

[1] Célzás br. Salhausen Móric kassai cenzorra.

nationes, tumultus et vitia, pro honesti scriptoris officio perstingit ; nullum tamen individuum, nullam hominum classem nominat ; quamquam et hoc liceret, quia summopere interest reipublicae, ut mali noscantur. Iis, quae recensuit, motus, ad sortis humanae contemplationem digreditur ; brevitatem vitae reputat, sed quae per merita etiam post mortem protrahi queat. Denique, ad satisfaciendum officiis hominis et civis vocat ad amorem humanitatis et patriae, opere demonstrandum, etiam spe gloriae accendit. — Haec parte prima.

Secunda: Pavore futuri, in hoc cuncussi orbis motu — quidni inter duos ignes? quidni cum proximus et, ni sapimus, nos quoque cunctos indubie hausturus, ardeat Ucalegon? quidni, cum terribilem illum torrentem. Volgam et Tanaim pridem jam cum Istro jungere tendentem ; hanc ipsam arcem, ubi haec scribo, effractis jam fortasse ultimis, qui restabant, aggeribus, scandere minantem ; poëta (cum omnibus iis, quos natura hebetem non fecit) apertis contempletur oculis? — metu, inquam, futuri percussus, quaerit : quid dubiis hisce temporibus exspectari possit? ubi spes, ubi salus?

Rebuspublicis, ut nosti, duplici via providetur. Icto cum exteris foedere parataque semper adversus fortuita et subita (hoc saltem Europae nostrae statu, id tenendum) valida armorum vi. His, sola imperantium (aut pro indole constitutionis, cui conformiter agendum habent : saepe etiam conscia illa, cui praesunt civitate) sapientia occupatur. Domi : legibus, fini societatis respondentibus, et varietati temporum adcommodatis ; harumque certa et prompta semper ope, consulitur. Hic et subditi suas partes habent.

Iam, hoc taliter posito : gliscentibus in dies publicis, domi et belli, malis — aequis vero est, qui hoc nesciat, non videat? qui hoc mihi negare non erubescat? qui sunt illi, interrogo, nimia fortuna adeo socordes, qui nihil metuendum, summaque nunc si aliquando alias, animorum unione et futuri cura opus non esse, contendant? qui criminosam hanc hostium lucis, quam nulla amplius humanae nequitiae arte eripi sibi patietur melior populi pars ; qui, inquam, horum audaciam reprimi non debere existiment? — Ego vero, dixit Cato callido illi Catilinae patrono, eo etiam magis mihi reique publicae timeo! [?] — His, aio, taliter perspectis : unde scriptor Hungarus, rerum patriae suae, quaeve alibi geruntur non ingarus, remedia malis exspectare, spem meliorum capere possit, nisi inde, nisi ab iis, ubi et per quos publica salus procuratur? nisi ab his, qui sedula et prudenti praesentium cum anteactis combinatione ex praeteritis futura praevidere, sequuturis reipublicae damnis in tempore occurrere et possunt, et volunt, et debent? Nimirum : 1° qui ad clavum reipublicae sedent, et quodammodo animorum etiam habenas manibus tenent ; — id quod, in Hungaria et arce Budensi (ut poëma expressis verbis habet) de aliis, quam domum regiam incolentibus et, ante omnes alios, principe regio (Buda-Vára királyi lakossi) sano sensu intelligi non posse, quis non videt? — 2° ii, qui, ut constitutionem regni in meliorem ordinem redigant, distributis inter se omnibus ferme, quibus legislativa potestas definitur et exercetur, objectis, sibi commissum habent, quive ad sublimem hunc, et sapientissimis quoque mortalium nonnisi arduo labore obtinendum finem (quid enim reapse sublimius esse possit, quam ob tot millionum non solum modoviventium, salute, sed

* Batsányi jegyzete: Vide orationem Caesaris et orationem Catonis apud Sallustium in Catilinam.

et subsequentium aetatum felicitate, statuere? ego saltem non perspicio) ante tres jam annos, inde a tempore scripti carminis retrograde numeratos, communibus populi suffragiis, velut totidem Solones, delecti fuerunt; qui denique ut notum est toti regno, huc Budam et Pestinum eotum conventuri dicebantur. — In his igitur poëta quoque spem suam collocat; sed pro tenerrima, qua in patriam suam fertur, pietate, taedioque praeteritorum anxius est et sollicitus. Ideo quaerit (ut jam supra coepit) et certior reddi cupit, quid si debilem fortunae publicae navim (nulla ibi ullius privatae societatis mentio vel locus, ut tamen actori videtur) novis fluctibus in mare referri contingeret (hypothesis est) exspectandum foret? quae spes adfulgeret? — an memorati novi legislatores populi adsint? (ott vagynak-e népünk uj Szólóni?) quae denique eorum mens, unio et harmonia? — Utrum autem quaestio haec ultima, inidonea et superflua, vel jure posita sit, ii judicum nostrorum, qui compluribus deputationum illarum discussionibus tunc proprimis interfuere, cum de defigendis principiis velut primis superstruendi illius patriae templi fundamentis ageretur, cui sacrum illud, quod paratur, suo tempore inferendum est reipublicae palladium, optime noverint, optime fuerint experti; — simulque perspecturi sunt, an ingenium auctoris, qui venerabile vatis nomen, ut decet, aestimare novit, non pueris, non inlitteratae in quaevis classe plebi, cui alioquin nulla rerum talium cura, sed hominibus maturis, sed viris et posteritati canit: an, inquam, ingenium poëtae, arctis adeo limitibus circumscribi, alis suis spoliari, et ridiculo ineptissimi cujusque interpretis jugo subiici debeat.[a] Haec breviter executus convertit se per apostrophen ad alios etiam amicos suos, in diversis monarchiae Hungaricae partibus degentes, non nullos eorum de persona nec cognitos, sibi tamen, velut ejusdem patriae civis, ejusdem charae matris filios et alumnos virtutis, vinculo amicitiae, mutuique amoris junctos, earumdem musarum sacerdotes, ad eumdem suum finem tendentes. In his ille solatium et saepius jam antea repperit, et nunc ab iisdem petit; aliquos eorum porro nominat et, quid operum struant, quaerit; de omnibus denique his, taliter enarratis, ab eo cui scribit, certiorem se reddi optando, epistolam claudit. — Eamdem ego nunc totam, prout est, huc transscribam; oculis et stricto cujusvis, competentis tamen et aequi judicis examini substernam, et sententiam securus exspectabo. Neque laudem eorum, quibus placere, quia honor est, cupio, abnuam; neque, conscius mihi bonae saltem intentionis, opprobrium cujuscunque reformidabo; aut siquam omnino, praeter omnem spem meam, meruisse censeretur, poenam deprecabor. [Itt most közli a Szentjóbi Szabó Lászlóhoz írt költői levelet teljes terjedelmében.]

De sacerdotio. — Si characteres illi reipsa 1° invidiam conciliare debent, omninoque odio digni sunt; si 2° adapplicante ipso et interprete fisco, sacerdotio conveniere et proprii esse dignoscuntur: nihil prorsus est, quod obvertam. Stante hoc: ad illa sacerdotii membra, ad illos ejusdem ductores, qui reliquis ordinis sui sociis feliciorem, saltem sorte nascendi, nacti educationem, plus sapere, ejusdemque bonis et statui religioso convenientibus exemplis et officio praeire debent, ad hos, inquam, me converterem; sequentibusque unius ex sacro et venerabili illo scriptorum numero, qui numquam inter morituris operibus suis plurimum orbi (imperantibus et populis) profuerunt, summumque ac aeternum humanitati non minus, quam

a) Ide jegyzetbe Batsányi egy hosszú Montesquieu idézetet illesztett az írói kritika jogáról.

saeculo huic honorem fecerunt, — sequentibus talis magni viri verbis — aeque ad sacerdotes, ob solam opinionum diversitatem in sanguinem innocentem, Dei pacis et amoris nomine saevientes, ipsisque olim — infante nimirum adhuc philosophia — coronatis capitibus formidabiles directis, eosdem adloquerer :

»Si vous avez la vérité, ne nous la cachez pas par la manière dont vous nous la proposez. Le caractère de la vérité, c'est son triomphe sur les cœurs et les esprits, et non pas cette impuissance que vous avouez, lorsque vous voulez la faire recevoir par des supplices. — Vous vivez dans un siecle où la lumière naturelle est plus vive qu'elle n'a jamais été, où la philosophie a éclairé les esprits, où la morale de votre évangile a été plus connue, où les droits respectifs des hommes les uns sur les autres l'empire qu'une conscience a sur une autre conscience, sont mieux établis. Si donc vous ne revenez pas de vos anciens préjugés, qui, si vous n'y prenez garde, sont vos passions, il faut avouer que vous êtes incorrigibles, incapables de toute lumière et de toute instruction ; et une nation est bien malheureuse, qui donne de l'autorité à des hommes tels que vous.« (De l'Esprit des Lois. Liv. XXV. chap. XIII.)

Verum : nullibi ego ea, quae individuorum, quamvis multorum — et heu! valde multorum! primo hoc lustro, in conspecta orbis totius, expressis verbis, declaratam, legi, adeoque supremae principis et patriae nostrae auctoritati, non obediendi *venerabilis* cleri intentionem ac voluntatem (juxta sensum et testimonium art. 26. *anni* 1790/1) nimium etiam, et opere continuo monstrantium, nuspiam ferenda vitia sunt, toti corpori adtribui; nullibi eidem *venerabili* clero (inter cujus membra ego ipse plures bonos, egregios et inlustres viros nosco atque aestimo) tam grande, ipsi etiam vero christianae religionis spiritui e diametro oppositum, totiusque humani generis exsecratione dignum, crimen objeci, nullibi eumdem omnis inluminationis hostem adpellavi.

Adora Deum, observa legem, dilige proximum, — haec sunt principia, quae in quavis recte ordinata civitate, velut fundamenta societatis, sacra et inviolabilia esse ; in quavis, rationi et finibus hominis ac unioni corporis politici non prorsus difformi et adversa religione obtinere debent. Haec sunt praeprimis, quae voce, opere, exemplo docuit ; quibus totam doctrinam suam superstruxit magnus ille et divinus veritatis legatus. Sed cum filius hominis — charum hoc ei, et frequens nomen! — amabilem se hominum fratrem vita et verbis testatus, dominari nollet, cum ipsa mansuetudo, purusque amor esset : terribilem maluere. Hinc illae lacrymae!

Censuram librorum quod attinet : de ea quid sentiam, jam supra (parte 1ª) declaravi. — Fautoribus vero, illius si tamen favor dici potest, quod bonam etiam rem, mala defensione semper perdentem, (non loquor autem de ipsis resolutionibus regiis, quibus illud, quod exigunt, obsequium praestandum esse scio, nec unquam neglexi) in odium adducit, exosamque reddit ; his, inquam, viris censuram, ut dicitur, secundantibus suadeo : ut, si principi, si patriae, si posteritati, sibique ipsis prodesse, et chari vivere volunt, quibus quaevis res armis, qua arte, quo marte defendi debeat, discant et reputent ; ne rebus speciosa, sed impropria, vocabula indendo, sensum communem confundant ; ne nomine licentiae, quam certe nemo bonus vult, utendo et abutendo, libertati periculum facessant ; verum, quid sibi omnino natio velit, intelligant, publicam ejus opinionem consulant ; — denique, hunc in finem, inter plures alias, omni attentione dignas, aliorum comitatuum repraesen-

tationes, Szabóltsensem praeterita aestate scriptam et fusius adlata in eadem ex ipsa regni constitutione argumenta, legant, relegant ; [1] et eandem — siquidem contraria juxta se posita magis elucescant, cum Sárosiensi, quoad universitatem scientiarum Pestino aliorsum transferendam, educationem juventutis viris secularibus adimendam et hominibus religiosis comittendam, directionem studiorum et rei litterariae, dirigenti regni dicasterio, cujus via suprema inspectionis regiae jus, vigore legum patriae, exercetur, aeque adimendam, et novo, citra Status et Ordines regni concursum, atque ex solis tantum *romanos* catholicis individuis erigendo studiorum directorio concredendam, etc. etc. ad S^m M^tem (cujus ibi ipsum adeo symbolum inversum est) eadem aestate, mense ni fallor Julio, submissa, typisque vulgata, diligenter conferant ; [2] utramque omni veritatis reipublicae et humanitatis studio examinent, ac iterum iterumque perpendant. —

[III. 6.] Objectio 7^a. Quod auctor »plura alia, intersertis interpunctionibus, divinenda reliquerit.«

Ad 7um. Haec objectio, propter singularitatem suam, peculiare responi sum requirit.

Scriptor, qui unico boni publici amore, unico patriae, litterarumque et verae gloriae studio ductus, non habita tot fatigiorum, quae excolendis ingenii facultatibus impendere, non habita tot impedimentorum, quae vincere ac supergredi debet, ratione ; imo etiam fortunae suae, cujus alioquin per id evehendae nullam spem, nullum exemplum videt, cura seposita, perpetuo cum vitiis malorum civium, invidia nempe, ignorantia, odio, calumnia et persequendi perpendique potentia, conluctari necessum habet. Scriptor talis jure poscere et exspectare posse videtur, ut saltem ii, quorum praeprimis id refert, quive malorum audaciam reprimere, unumquemque — vel ultimum et infimum monarchiae civem — tueri debent, ideoque statuendis remediis sufficienti potestate provisi sunt ; ut saltem, inquam, hi erga ipsum, si non debita ei stricta justitia, naturali adminus ducantur aequitate ; et si nefors infirmitate humana eumdem etiam errare aut peccare contigisset, saltem honorem* ejus conservent, ex ea etiam ratione, ne secus, in boni conatus praetium, et pro se infelix et reipublicae inutilis, immo, ut infinita ubique sunt exempla, etiam noxus reddatur. Ante omnia vero ex politica etiam ratione cavendum esset, ne scriptis

* Batsányi jegyzete: »Le prince est la source de presque tout le bien qui se fait ; et quasi toutes les punit ons sont sur le compte des lois.« — »Les monarques doivent être charmés d'avoir des sujets à qui l'honneur est plus cher que la vie, et n'est pas moins un motif de fidélité que de courage.« De l'Esprit des Lois. Livre XII. Chap. XXIII., XXVIII.

[1] Valószínűleg Szabolcs megyének a könyvcenzúrát szigorító legfelsőbb rendelkezések elleni feliratát érti. A felirat teljes szövegét nem találtam meg. A Kancellárián készített kivonata szerint kifejti, hogy a sajtószabadság a közszabadság záloga, majd pedig a nemzeti művelődés szempontjából aggályát fejezi ki a sorozatos könyvelkobzások miatt. Egyébként is — mondja — a könyvcenzúra ügyében csak az országgyűlés hozhat rendelkezéseket. (O. L. M. Kanc. 3245/1794. sz.)

[2] Sáros megye fölterjesztését ld. O. L. M. Kanc. 13735/1795. sz.

ejus, aspectui totius publici patentibus, sensus malus, mentique et scopo auctoris manifeste incongruus tribuatur. — Haec, non ut de meis injuriis iterum conquerar; non, ut cujuscunque miserationem eliciam, aut opusculis meis huicque, quod in quaestione est, carmini benigniorem interpretationem conciliem; sed propterea, vel brevissime, adfero et praemitto: ut monstrata, hac etiam vice, de musis patriis, in cujus adhuc vagientibus, omnique hominum ope destitutis, quo ocyus providendi necessitate, exemplum fatorum meorum si fieri potest, in communem reipublicae litterariae utilitatem vertat; et ego, cum aliter ob tenuitatem virium prodesse nequeam, saltem data hac pro me verba faciendi occasione, meliori eorum, qui post me venturi sunt, fortunae, quantum in me est, consulam.

Major hic res agitur, quorum vulgo nefors putatur; — quocum interim nunc nihil nobis. Modicis saepe et me observatis initiis gravissima mala inreputet, non tam facili dein negotio, postquam actis radicibus invaluere, evellenda. Quid enim tunc tristes querimoniae, quid leges vanae proficient sine moribus? —

Exempla praeteritorum temporum, vitia et virtutes, mala, bona, utilia et damnosa aliorum acta, dictaque, tam populorum quam individuorum: ideo per summos omnium temporum et gentium viros adnotata, scriptisque consignata ad nos transmissa sunt; ut quid sequendum, quid fugiendum sit, videamus; aliorum experientiam in usum nostrum convertamus. Quae unquam homines uspiam bene egerunt, sapienterque dixerunt aut cogitarunt; tua sunt si iis recte uti didicisti. Sequendum, quod profuit; fugienda quae perniciem aliis adtulere.

Reipublicae, imperiique Romani fata et conversiones, harumque causas, merito maximi quarumvis nationum viri perscripserunt, scrutati sunt.* — Taedet hominem pudetque humanitatis, dum acta factaque illorum generis sui monstrorum, quae orbi post augustum imperitarunt, vilemque et abjectam eorum, qui illis obsequuti, oppressa omni, rationabili creaturae convenienti libertate, in sanguinem concivium saevire, nulli sibi vel pudori vel religioni duxerunt servitutem, legit, reputatque. Et unde tante haec tanti populi mutatio? unde haec mentis et naturae humanae degradatio? quae tam tristium, tam horribilium effectum caussae?

[Itt most ismerteti a szabadság ellen a császárok korában hozott római törvényeket: már Augustus fellépett bizonyos gúnyos iratok ellen; Tiberius erélyes rendeleteket hozott azok ellen, akik kritizálni merték személyét; mindezen törvények következtében elharapódzott a vádaskodás. Végül odajutottak, hogy amikor Cremutius Cordus dícsérettel mert Cassiusról írni, bevádolták és könyveit elégetésre ítélték.]

His, ad rei meae gravitatem in clariori luce ponendam exemplo futuris, caeterum vero (ut praemoneo) nonnisi in abstracto considerandis, factis historicis tali ratione in memoriam revocatis: quis erit, qui meam sortem casui magnorum horum veritatis et libertatis martyrum, per summos antiquitatis viros vivis et propriis coloribus descripto, non modo haud absimilem, sed eo, si mortem demas, (quae tamen et mihi intentatur) determiorem etiam esse non agnoscat? — Illi sub tyrannis (Tiberio, Domitiano), tam indigna passi sunt: mihi sub humanissimo, clementissimo principe luendum fuit. Illi

* Batsányi jegyzete: Montesquieu, Gibbon, Ferguson etc. ex recentioribus.

ingenio, honoribus, auctoritate, praediti, splendore natalium et opibus fortunae pollentes, multis validisque propinquitatibus subnixi, multis validisque necessitudinibus aucti et adjuti, atque adeo cunctis incubantem patriae suae tyrannidem depellendi mediis instructi a dominantibus, absolutam vi et crudelitate exercitam, inter continua manifestaque pericula trepidam, potestatem tenentibus, adeoque precariae majestati non sine causa diffidentibus, formidari poterant; ego omnibus his destitutus, parvus et modicus civis, nullarum partium sectator, paucis contentus, ad nullos honores adspirans, nullos titulos quaerens, nemini dominari volens philosophus, ne ultimo quidem concivium meorum periculo sum; eominus ullas principi legitimo, humanissimo, a subditis suis amato, liberam independentem, generosam et fide amoreque in reges suos nemini cedentem nationem regenti, ullas molestias facessere possum. Illi porro, per opera sua, certe non consulto censore edita, manentibus adhuc heroum illorum nepotibus novos ad fortiter subeundum pro patria discrimen, stimulos spe tantae gloriae additura, perniciabilis evadere poterant principibus, anxiam alioquin inter tot inimicorum insidias aetatem degentibus; spiritumque democraticum, immani sua feritate magis etiam excitum, cane pejus et angue pavescentibus.[a] Apud nos, nihil horum. Sed de hoc satis.

At non satis hoc erat actori, factum est, fieri quod posse negassem. Fiscus in ipsam animam meam jus sibi adrogere pergit. Cogitationes meas exquirit, malas supponit. Hactenus id, quod scripsi, — nunc, quod non scripsi, crimini dat. — Respondeo:

1° Nulli mortalium, qualicunque potestate praedito, *jus* esse in consientiam alterius, atque ideo

2° A me quoque ra*tio*nem cogita*tio*num mearum tantum per eum exigi posse, qui fragili huic et perituro paulo post corpori immortalem animam indidit, et dum volet, iterum retrahet. Denique

3° Opinionem, hujusque manifesta*tio*nem dummodo ei actio vetita, adeoque legibus jam circumscripta et definita, non jungatur (etiam liberam esse, neque sub cujuscunque potestatis aut judicii quaestionem cadere) — verbo: leges, nonnisi ad actiones externas et quidem, ut denuo repeto, in iisdem clare definitas applicari. Id quod in omni societate civili, in omnibus non prorsus omnis, tam civilis, quam politicae libertatis expertibus provinciis, obtinere vigereque debet. Haec pluribus monstrare si vellem, actori ipsi facerem injuriam. —

Ut tamen videat *actor*, quod ne in hac quidem herba mea anguis lateat, ideo unicum etiam illum versum, qui ibi defuerat, huc appono, in nexu et ordine suo legendum, atque adeo praemisso prius altero, cui innectitur una cum sequentibus:

.....Buda Vára' királyi lakossi.
Mit látnak, mire készülnek? 's mibe' vólna remények,
Hogy ha megint valamelly szélvész támadna? Ki fogná
Ah ki, 's miként fogná kormányozhatni szerentsénk'
Fergeteges tengerre botsátott gyenge hajóját? etc. etc.

a) Itt jegyzetben egy hosszabb Tacilus idézetet közöl Batsányi, mely Tiberius császár történetéből van véve és az általa mondottakat támasztja alá.

Caeterum: subinde admoneo, ne candida haec, ipsa cogitata mea revelandi ratio, ulli unquam in conscientiam alicuius formando juri, pro exemplo et praejudicio servire queant. Immo utor jure meo, per id requisito, et adsero: ipsa etiam auctorum manuscripta nondum edita, sarta, tectaque esse, et pro cogitationibus solum considerari debere; vel ideo, ut ab iisdem auctoribus suis, nefors meliora doctis, emendari, mutari, retrahi et supprimi possint. —

Ne denique laudati in carmine hoc, amici mei, propter me tam gravi nunc lite conventum* citra culpam suam ullo modo subsumi queant; adscribo huc illos adhuc versus, qui subseque, sed eodem anno facti, inde emanserunt; unicum illud episthetum, quod de doctissimo Koppio, in universitate Pestiensi historiarum professore, legitur, clarius et contra malignorum nefors (qui tali viro deesse non possunt) ipsam vocabulorum significationem pervertentium, interpretationem securum reddituros. Nempe:

Mit mivel a' bölts Koppi? miként nevekednek alatta
A' haza' jobb tsemetéi? miként gerjednek erőre
Bajnokaink' onokáji, midőn a' régi világnak
Nagy példájit festi? Hová lett Versegi? etc.

Si privatus quispiam tales mihi objectiones fecisset: illum publico responso haud fuissem dignatus. Si privatim aliquis talia mihi objectasset: his magni Montesquieu verbis, contra talem criticum, usus fuissem:

»Lorsqu'un auteur s'explique par ses paroles, ou par ses écrits qui en sont l'image, il est contre la raison de quitter les signes extérieurs de ses pensées, pour chercher ses pensées; parce qu'il n'y a que lui qui sache ses pensées. C'est bien pis, lorsque ses pensées sont bonnes, et qu'on lui attribue de mauvaises.

Quand on voit, dans un auteur, une bonne intention générale, on se trompera plus rarement si, sur certains endroits qu'on croit équivoques, on juge suivant l'intention générale, que si on lui prête une mauvaise intention particulière.

Cet art de trouver dans une chose, qui naturellement a un bon sens, tous les mauvais sens qu'un esprit, qui ne raisonne pas juste, peut leur donner, n'est point utile aux hommes: ceux qui le pratiquent ressemblent aux corbeaux, qui fuient les corps vivans, et volent de tous cotés pour chercher des cadavres."

Hoc, inquam, privatis criticis repossuissem. Fisco, aliis ejusdem populorum legislatoris verbis respondere debeo; — simulque defensioni versuum meorum finem impono:

»Quand on écrit contre un auteur, et qu'on s'irrite contre lui, il faut prouver les qualifications par les choses, et non pas les choses par les qualifications.«

[III. 7.] Objectio 8ª. Exercitationibus poëticis, ut collimari potest, hic tantisper abruptis, artem dicendi invinculatus *incattus* propriam sibi reddere voluit.

Ad 8um. Estne hoc vetitum? estne hoc crimen? estne hoc animi rebellis argumentum? — Sic est; saepe ego et versus et caetera ludicra

* Batsányi jegyzete: »L'accusation de lèse-majesté et toujours terrible à l'innocence même.« De l'esprit des Lois. Liv. XII. chap. XII.

pono; quid verum atque decens, curo et rogo et omnis in hoc sum; — artem denique, non tam dicendi, quam recte vivendi, propriam mihi reddere volo.

[III. 8.] Objectio 9ª. Hunc in finem, praecipua nationalis conventus Parisiensis decreta — acta et facta, ignotum, an ex Moniteur aut occultis correspondentiis secreta via horsum penetrantibus, adnotavit; — Declarationem juricum civis, — articulos constitutionales, — verbo, molem actorum (si e re fuerit, dum et quando producendorum) conscripserit, seu verius, semina revolutionis in unum collegit, etc. etc. Haec ut explicet ac juris publici faciat, conscribendae de revolutione status dissertationi semet accinxit.[1]

Ad 9um. Si *Monitor*, publico cursore, adeoque soluta etiam aerario regio pecunia, haberi et legi potuit: quid opus occultis correspondentiis? secreta via? — Si porro, cuncta in illo contenta acta factaque, — si omnes orationes, proclamationes, bonae et malae declamationes, — si propositiones, prudentia, eruditione, arte profunda naturae humanae cognitione, sapientiaque non minus, quam eloquentia, quibusvis pulcherrimis ipsius Graecae et Romanae antiquitatis temporibus non indigna, — aut contra stoliditate, ferocia, manifestisque calumniis, insania et mendaciis, insignes, — si, inquam, haec omnia ab omnibus, per extensum et, ut ita dicam, in puris naturalibus videri, legi et relegi, consequenter et describi potuerant (si enim ars imprimendi ignota esset, adhuc omnia scriberemus), cur non a me saltem eorum praecipua adnotari? — An porro, si declarationem jurium hominis et civis, ipsis adeo publicis ephemeridibus, quovis idiomate conscriptis, passim et in tota etiam Germania, editis, insertam, quisque legere potuit, an eam soli mihi — etiam homini etiam civi, — Hungaro — et litterarum cultori — bona, malaque legere ac scire volenti et debenti, — describere, possidere, non licebit? — Utinam totum Monitorem habere possem! — Illud opus aestimari sufficienter non potest. Est bibliotheca mentis humanae; depositorium errorum et veritatum hujus decennii. Sed nempe fortuna noverca mihi fuit. Quinquaginta duos Rhenenses florenos quotannis pro eo erogare non possum, et si possem, jam nunc nec admitteretur, — id quod ego laudare nullatenus possum.[2] Certe, illud opus prudentioribus non nocuit; ibi velut in theatro est videre, quantis quam horrendis tempestatibus jactari operteat navim reipublicae si improviso dormientibus palinuris, ventorum turbine rapta, violentisque passionum humanarum fluctibus tradita; quantis item quam terribilibus cum periculis, tot hominum milliones et tamdiu, colluctari necessum habeant, si status machina, per incuriam, imperitiam aut malignitatem dirigentium, cardine mota sit. Ne autem a talibus, qui ex ipsa herba salutifera venenum sugere consueverunt legatur, provideri posset. Non, si incendia ex igne oriuntur; non, si eluvione aquarum pagi, civitatesque et millia incolarum hauriantur; non, inquam, propte rea usum elementorum prohibueris aut Danubium nostrum ad alios derivaveris. At (ut ad incaepta redeam) quidsi ego ipse constitutionem aliquam, seu idealem, sive patriae etiam meae incongruam, conscripsissem; quidsi rempublicam in regno meo, quis nam-

[1] V. ö. 574. l.

[2] A *Moniteur* terjesztését 1793 novemberében tiltotta le egy uralkodói rendelet: (O. L. M. Kanc. 12880/1793. sz.)

que foret temerarius ille mortalis, qui immortali menti meae limites defigere ausit? quis impudentissimus ille Dionysiorum, qui velit? quidsi, aio, rempublicam condidissem? — An quod Platoni, quod Aristoteli, quod Ciceroni, magnis his antiquitatis luminibus, — an quod aliis, et olim et recens, modoque mecum viventibus, summis ubique gentium viris, licuit, licet, semperque licebit: — mihi soli vetabitur? mihi soli eos imitari, et si per ingenii, ope Daedalea niti formidantis, modestiam fieri posset, Apis Matinae more modoque grata carpentis thyma per laborem plurimum; optima, inquam, optimorum undique conquirendo, etiam aemulari, operosa parvo carmina fingere, cautum erit? — Nos saltem id non tenemus; et ne somnia quidem boni civis (qualem etiam me esse opere probavi) sperni debere credimus. Dulcia haec sunt viventibus, decora mortuis, somnia! — Nolite, quaeso, nobis accipere, quod mortalibus dare negatum est!

Et revera: Ignoratio — ne validissima arma subministrabit? ignoratio — ne optimos aggeres eriget contra talem ac tantum (ut jam dixi) opinionum torrentem?

Arma haec: homini — creaturae rationabili — non conveniunt hoc primum. Arma haec: inutilia, atque adeo (quia, quae in talibus non profuere, nocent) damnosa sunt. Ea enimvero, quae in conspectu totius, tamquam fatali quodam motu percussi, et in retorto semper oculo spectantis orbis geruntur, gestaque sunt, celari negant; secundum porro:

Arma haec: iis, qui illis uti volunt, perniciabilia esse possunt, quia, velut libertati spiritus humani contraria, (ideo nitimur in vetitum!) actione reactionem excitant; et quo major impressio, eo major repercussio. Aeterna haec naturae lex, ubique vim suam exercuit et exercet, ubique viget. Neque in physico mundo, quam in morali (qui alioquin ab illo non differt et perperam sejungitur) magis obtinet natura, quae si furca expellas, tamen usque redibit; natura mentis humanae est, dormire quidem et in lethargica quadam inactione per saecula subsistere posse: sed, si semel, violenter percussa excitetur, non tam cito iterum somno se reddet; vadit versus veritatis lucem, quam primo visu deamavit; viresque acquirit eundo. Tangere noli! — Hic est certissimus ille et indisputabilis imminentium, licet nulla mortalis ullius, vel sapientissimi perspicacia praevie determinabilium — rerum ordo; haec sempiterna illa et indeclinabilis, neque, si uspiam existit, alio sensu intelligenda, series et catena, volvens semet ipsa sese, et implicans per aeternos consequentiae ordines, ex quibus apta connexaque est; veteribus fati nomine vocitata. Hinc est denique, quod opinionum bella tam terribilia semper fuerint, futuraque sint. Opinio occupat integram hominis, inter tantas, tamque diversas passionum humanarum, tali turbine excitatarum, procellas jactati, mentem; occupat cunctas, omnique violentia exercet, ac velut sacro quodam furore percitas complet animae ipsius facultates. — Ex tali demum tam horribili omnigenarum intentionum, sententiarum, cupiditatum, fraudis et doli, boni et mali, veri et falsi, sapientiae, prudentiae, stoliditatis et vesaniae, conflictu (sicut ex informi illa et indigesta mole ubi frigida pugnabant calidis, humentia siccis — olim universum) — prodibit tandem — id quod prodire debet — veritas! cujus triumphus, quo tardior, eo certior est.

»A-t-elle résolu d'entrer dans un pays? elle sait s'en faire ouvrir les portes; tous les instrumens sont bons pour cela. — Elle traverse, quand elle veut, les mers, les rivières,

et les montagnes ; ce ne sont pas les obstacles d'ici qui l'empêchent d'aller. Mettez de la répugnance dans les esprits ; elle saura vaincre ces répugnances : établissez des coutumes, formez des usages, publiez des édits, faites des lois ; elle triomphera du climat, des lois qui en résultent, et des législateurs qui les auront faites.«

Montesquieu.

Id quod de quavis veritate intelligendum est ; — quae nempe, si semel se monstravit, lucere et sicut discussis nebulis sol in firmamento videri debet. — Hoc est, dicet aliquis, adprobare ea, quae Galli faciunt ? — C'est être bien charnel, que de parler ainsi ! respondeo. Non, non adprobo, quae faciunt ; quaeve nec illi unquam fecissent, si sub praeteritis regiminibus omnia moralitatis principia corrupta, et tot lamenta summorum virorum, velut malitiosa inquietorum subditorum phantasmata, spreta, saepe etiam punita, non fuissent. Non adprobo ; odi quin immo democratiae fanaticos ac populi corruptores, cane pejus et angue ; — non minus videlicet, quam alios idgenus, hominum seductores ! —

Haec, quae ego hic (siquidem vel invito mihi iterum de revolutione illo, illiusque caussis, consequenter et secuturis effectibus loquendum sit) adfero : non sunt aegri somnia, non sunt vanae species. — »Documenta ?« — Codex et totum archivum naturae ; omnia omnium temporum et nationum, monumenta ! — Caeterum : denuo contra malignos me munio, et iterum, iterumque admoneo, quaestionis meminerimus, sciamusque : nos ea de re hic agere, id quaerere, quid timendum, contra quos hostes qua tempestate agendum, qualibus armis pugnandum sit — Porro :

Dissertatio illa, ex mole actorum (dum et quando, pace mea, producendorum) sub n° 5° adlata (noverit autem *actor*, quod similem actorum molem quisque vir litteratus habere soleat) quam juris publici facere voluisse arguor, de revolutione imperiorum, non est meus labor !¹ eoque minus defensione mea opus habet. Est extractus libri, cui titulus: Patriotische Gedanken eines Dänen etc. loco continuationis et appendicis habet : Erläuternder Commentar über die patriotischen Gedanken eines Dänen. Prodiit in Dania. Auctor eximii et orbi litterato cogniti operis est Comes Schmettau. Vir hic, ob plura jam erudita opera celebris, et per Academias praemiis decoratus, laudibus meis non indiget — Principia ipsius bona sunt; certe non talia, quae cuiquam in cultiori hac terrarum parte, Europa, in criminali caussa objici mereantur. Utinam tales viri imperantibus et ministris auditi, utinam consilia ipsorum non spreta fuissent ! — Eventus docuit, multos eorum, multa praedixisse. Quae si credita, si non pro vanis, ut supra jam querebar, perniciosisque hominum, jacobiticis principiis imbutorum opinionibus habita, despectaque fuissent, quanta mala evitari potuissent ! quanta adhuc, quae posthac sequentur, evitari possent !

Sed nempe : incassum lamentabatur Priameia virgo : ne fides vati haberetur, fecit Apollo. Detexit insidias, monstravit pericula, — clamabat, furebat infelix Laocoon, sed heu ! licet sonum quater arma debere, non credi-

¹ V. ö. 574. l.

tus ulli! — »Fabula haec?« — at effectus proclamationis ducis Brunsvicensium non fabula fuit![1]

Recte Schmettau: »Die Aufklärung — eben die wohlthätige Aufklärung, welche das Volk seine Menschen-Rechte, die Regenten ihre Vater-Pflichten kennen lehrte — ist eine Tochter, eine Gabe des Himmels; und wer ihr Hohn spricht, der lästert Gott!« — Lentam videlicet, et conceptis verbis, clarisque jam antea characteribus descriptam illam intelligit revolutionem, quam libera, nullis ratione praeditae creaturae incongruis mediis impedita, ingenii facultatum explicatio, liberque et audiendo, legendo, meditando, continua denique vitae experientia, firmatus ejusdem rationis usus, in mentibus humanis operantur; — verbo: inluminatio, quae atras noctium tenebras fugat et dissipat; lucet, non incendit. — »Exemplum« vis? Haec eadem inluminatio fecit, quod hodie ridiculas una ac temerarias Gregoriorum, patriam hanc nostram cum omni jure et potestate beato Petro oblata et devote traditiam praetendentium, regemque nostrum insolenter carpertium, ineptias cum despectu videamus;[2] quod archi-episcopi Strigoniensis, totam gentem Hungaram excommunicantis, protervam audaciam, stupeamus — aut potius non miremur;[3] quod Lutherani nostro tempore non amplius comburantur;[4] quod denique — quis enim tot tenebrarum horrores vel summatim recenseat? — quod, inquam, tot millenae innocentes animae non amplius per justitiae tribunalia ob sic dictam magiam horrendo superstitionis praejudicio inmolentur! Haec, eadem porro in politico regimine inluminatio fecit, quod ad Caraffaiana judicia non conquiramur, sed rei Hungari ab judicibus Hungaris judicemur; quod principes nostros inlimitata fiducia colamus, amemus, veneremur, ab iisdemque vicissim, ut meremur, ut digni sumus, aestimemur, diligamur! —

Talem inluminationem, aut quod idem est, lentam revolutionem, quisque bonus cupère, quisque optare et velle; insidiosas vero, et non nisi ad conflandam bonae causae, ejusque amicis invidiam et odia tendentes, malignorum interpretationes, pro merito despicere debet; — eodem nempe constanti veritatis et publicae utilitatis studio, quo furiosas ineptissimorum hominum declamationes aspernatur, qui non habita verae libertatis notione (cui funesto errori ipsorum ejus hostium infelix nequitia praecipuam ansam praebet) ipsi naturae cursui praescribere, ipsum terrarum orbem ex cardine vertere, et velut per fenestram ejicere volunt. Hic idem veritatis amor, hoc idem recti studium, haec eadem constantia facit, ut vir justus neutrius partis favorem (quem alioquin nec quaerit, nec dignatur) utriusque autem — velut virtutis verae custos, rigidusque satelles — invidiam, odium et furorem experiatur; imperantibus, tamquam seditiosus et infidelis subditus, —

[1] Braunschweigi Károly Ferdinánd hg., a franciák ellen harcoló egyesült poroszosztrák hadak fővezére 1792 július 25.-én kibocsátott kiáltványában megfenyegette a franciákat: ha királyuknak valami baja esnék, elpusztítja Párizst. Amikor a kiáltvány köztudomásuvá vált, aug. 10.-én a párizsi nép megrohanta a Tuilleriákat, elsöpörte a monarchiát s a királyt és családját hazaárulóként fogságba vetette.

[2] VII. Gergely pápa 1074-ben írta Géza királynak: »Magyarország a római anyaszentegyház Szent István által Szent Péternek minden joggal és hatalommal felajánlott és alázatosan átadott tulajdona.« (Hóman—Szekfű, *Magyar történet.* I. Bp. 1935. 275. l.)

[3] Pl. II., majd III. András uralkodása idején. Ld. Hóman—Szekfü: *Magyar történet.* I. Bp. 1935. 511. és 623. l.

[4] Célzás az 1525:4. tc. 4 §-ára.

nationi tanquam malus civis — suspectus reddatur ; tandemque cum ingenti bonae caussae damno, nequissimis hominibus victima detur.

Haec denique est illa revolutio lenta, cujus ideam *actor* non capit, — aut, quia crimine opus est, capere non vult, — sed quae, certe cum tempore etiam hic apud nos efficiet, ut similes *huic* criminales causae coram primis monarchiae Hungaricae tribunalibus, non amplius moveantur. —

Ceterum : his, alioquin prolixius fortasse quam opus fuerit, explicatis, sperare me posse credo, quorum ad reliquas ibi contentas actoris objectiones respondere, non amplius necessum habeam. Si nihilominus talia ultro etiam eidem urgere libuerit : omnino respondebo, et quid ego de chimaera illa, de qua loquitur, libertatis et aequalitatis, — de pressura, item de thesi (quam ibi defendi, — de erronee auctor enim ibi, de facto non de jure facti loquitur, adserit) de novatoribus (odiosum hoc olim, sed mala applicatione et nimio abusu jam vix non venerabile redditum, nomen), quid, inquam, ego de his omnibus sentiam? pro eo, qui virum et Hungarum decet, depromam animi candore. — Mente mea — hoc est legendo, meditando, conferendo acquisitis veritatis principiis — nulla unquam me quatiet, seu injuria, seu spes, sive potentia.

Haec, de qua ego nunc, in quantum per temporis angustias licuit, hoc defensiones meae §-pho disserendum habebam, magna est, ut patet, amplaque meditandi materia ; et ideo clarissimis Europae scriptoribus, summis ubique ingeniis, tractata. Illa ergo opera legi, illa summo studio excuti, contenta in iisdem principia expositae metuum caussae, causarumque earumdem iidem semper, aut certe haud differentes, effectus, clare deducti, atque ex monumentis historiarum plena fide explicati : — stricto cujusvis boni et habilis ingenii judicio, discussioni subjici ; consilia denique talium auctorum, quotidiano fere jam nunc eventu probatorum atque adeo attentione et fide dignorum excipi, expendi, et in quantum temporis, loci et climatis, rerumque praesentis situs ratio admittit, effectui mancipari debent. Hoc ut fiat — ego pro ea, qua legitimo regi meo, subditorum sibi populorum felicitatem omni studio anhelanti (utque veritatem, unicam hanc, repeto, imperiorum et civitatum conservatricem, in tota sua divinitate noscat, vere digno) obstrictus sum, intemerata fide et reverentia ; pro ea item, qua toti quidem generi humano, at praeprimis huic ejus portioni, quae limitibus patriae meae, mihi semper deo proximae, definitur, teneor pietate : in omni, omnis et qualiscunque (ut jam ultro professus sum) seu metus sive spei, expertis animi candore, omnibus iis, qui ad clavum reip*ublicae* sedendi, imperantibusque nostris, propius accedendi fortunam vel nascendi conditione, vel alia via et meritis nacti sunt, commendo et suadeo ; — contra quamvis caeterum, recto et ingenuo verborum meorum sensui contrariam cujusvis maligni, ideoque ad ferendas iniquas subsumptiones semper promptissimi, hominis interpretationem protestando.

[III. 9.] Objectio 10ª. Quibus expensis, quisque facile perspiciet, invinculatum incattum sponte sua ad ligam actionalis conspirationis devenisse.

Ad 10um Qualificationem rei, existentia rei praecedere debet. Quaeritur primo : an ad illam ligam reapse devenerit? — id quod actor monstrare, et quidem non frivolis, sed claris, firmisque documentis monstrare debet. Deinde primo quaeri poterit, debebitque ; sponte, an invitus?

Hoc habito, denique: etiam investigandum insuper erit humano judici: si sponte? cur, quibusve causis inductu; sin invitus? cur, quibusve caussis impulsus id fecerit? cur ille reus, in illo rerum suarum situ, illis principiis imbutus, ita et non aliter egit? ita et non aliter agere debuit? — Hunc in finem psychologica hominis notione opus est; qua praeditus »quisque facile perspiciet, invinculatum incattum ad ligam actionalis conspirationis« — (cujus alioquin ad hoc usque temporis momentum ubi haec scribit, nullam prorsus aliam idaeam habet, nisi quam 1° ante sui interceptionem ex rumoribus ex privatis relationibus tam Viennae, quam et in Hungaria; dein 2° post incaptivationem, in examinibus; libelloque ipso actionali, ac demum nunc ex his ipsis allegatis hausit; cujusve ipsa adeo prima principia et elementa ignorat — id quod de omni et qualicunque liga, conspiratione, et alia occulta societate intelligi debet) — nec sponte, nec praeter intentionem devenisse; immo, etiamsi violentarum revolutionum devenisse; immo, etiamsi violentarum revolutionum amans esset (quod tamen de homine, in hac etiam defensione abunde monstratis principiis imbuto, si non prorsus inpossibile, certe probabile non est) in illo rerum suarum situ (ut ex defensionis hujus parte 1ª et ex declaratione inquisitioni Viennensi data elucet) saltem sana mente, devenire nec potuisse.

Objectio 11ª. Cognita haec erant Abbati Martinovits, revolutionalium societatum fundatori.

Ad 11um. Ea, de quibus hactenus, (hac perte defensionis) disseruimus vix, immo ne vix quidem fuerint cognita. Nec de persona nec per litterarium commercium nos invicem novimus. Manuscripta vero mea (etiamsi litteris patriis fuisset delectatus) eo magis ignoravit. Sed fata mea, quia — certe non mea seu culpa sive opera, — publica fuerant, sicut aliis, ita et ei nota esse potuere; — noscenturque etiam per eos, qui post nos venturi, historiam litterarum et legum patriae, hoc decennio, legere, scrutari et per alios etiam legendam ultro tradere volent.

Objectio 12ª. Testatur hoc uberius fassio authentica abbatis *Martinovics* sub N° 6° etc.[1]

Ad 12um. Quomodo Abbas Martinovits mecum notitiam inierit? quomodo res tota acta fuerit? — quia hac in saepe memorata illa declaratione mea, sub n° 7° producta, fusius describuntur: hic iterum repetere longum et superfluum foret.

Verum, quoad eamdem declarationem meam notandum habeo: quod illa (prout res sese monstrat nec ad purum descripta) propere nimium et velut in ardente domo adposita, aequitate lectoris opus habeat; et ita considerari velit, tamquam (si licet poëtae hoc termino uti) tamquam abortivus foetus honestae matronae, cui vis parabatur. — Quod nihilominus non de ipsis rebus ibi expositis (eae enim ita et non aliter factae sunt) sed de quibusdam terminis et judiciis, quae tunc mihi ex prima, prout adpulimus statim celebrata, sessione inquisitionis (de qua vide finem 1ae partis in hac defensione)

[1] Ld. 152—153. l.

exeunti, recens justusque tantarum injuriarum dolor vel invito expressit, intellectum volo. Id quod ad ipsam etiam illam declarationem, cum uberiori unius talis expressionis explicatione, velut pro exemplo futura, nunc manu mea adscripsi.

Est res terribilis, majestatis postulari ; dura aeque, legis auxilio destitui ; dura ad exteros rapi ; — sed durior et tristior adhuc, ad unius hominis, in carceres conjecti ; metu mortis, spe gratiae — fortasse vera et falsa fatentis — fassionem suam nullo seu manuscripto, seu alio aliquo documento et testimonio probantis — verbum, haec omnia pati!

Martinovits scivit, aut saltem (quia, ut praecedenti §-pho vidimus, fata mea noverat, speravit, rem se gratam facturum, si me, licet conjurationis innoxium, periculo suo involverit, interque socios nominatum, eorum manibus tradiderit, per quos pridem jam interitum meum quaeri meminerat. Fortasse etiam societate culpae, in multos extensae, tutiorem se fore crediderit.

Fortasse (quod inprobale non est) ad dandam detecto plano suo magis regularem formam, uno adhuc reapse indiguerit directore.

Fortasse denique — quis enim omnes cordis humani latebras et angulos perspexerit, excusserit — non solita peccans, ipsoque adeo cupito peccandi praemio, hoc est, primam Europae monarchiam convellendi intentionis fama ; fortasse, aio, ipsa conceptae rei magnitudine, indeque secutura nominis sui gloria — (illis, qui talia volunt, cupiunt et aestimant, gloria est ; vel ex sola aditi periculi insolentia laudem, id est intrepidi animi praetium trahentibus) fuerit gavisus ; ad quem finem omnino directoribus, et quidem sufficiendi numero, opus habens, quo plures indiciis suis inligare studuerit iis, quibus voluit, detecti tam ingentis periculi gratia placiturus. — Quid quid sit, non pervideo, quomodo me pro superioris Hungariae directoratu destinare potuerit ; cum ego eorsum, amisso officio, venditisque etiam eo fine rebus meis, nunquam amplius redire fixum animo habuerim.

Illum porro in finem, ut insidias dolumque mihi strueret, et ita circumventum (hoc enim erat, quod timui, quod timere debui, quodve ut ab ipso mihi timeam, etiam expressis verbis per amicos monitus fui) hoc porro, quod tam declarationes meae, quam verbo data fassio, et quidquid denique sub tota hac captivitate mea aut dixi, aut scripsi, claris verbis jam toties testantur ; politiae, ex cujus interiori admissione esse dicebatur, manibus traderet : ad talem, inquam, finem signis aliisque id genus fucum facientibus mediis, opus fuit. Supponi enim prudenter non potuit, quod ille, cui fallendo tanti ingenii vir (Martinovitsii ingenium revera tale est, ut primis in Europa merito adcenseri queat) destinatus videbatur ; quod homo, dico, tot jam antea fraudibus et dolis petitus, tamdiu cunctas cujusvis emissarii insidias evadere noverat, ita nunc omni judicandi facultate privatus sit, ut nullam occultam societatem absque signis aliquibus coalescere et subsistere posse, ignoraret. Docet eadem declaratio, quod ego ipse ultro illa mihi dein communicari, petierim ; sed, quod intendebam, obtinere nequiverim : ipsam nempe rei originem, — prima elementa et principia, — his superfundatum planum, — hujus quando et quibus viis in finem deducendi media, — societatis capita, — exterorum nefors conscientiam et juvamen, — quidquid denique non solum tantorum et tam ingentium moliminum essentiam constituit, sed in quovis alio etiam minoris momenti negotio necessario

praesupponitur, desideraturque. Sed nempe, quia artem simulandi non calleo, advertere debuit, me prorsus non eum esse, quem velut ob tantas tamque tristes injurias vindictae studentem putaverit. Voti ergo compotem me non fecit ; — id quod in priori suspicione opinioneque (et m e a et c o m m u n i) eo me magis etiam confirmavit. Utinam mihi rem suam revelasset! certe haec, quae nunc una mecum (qui ad totam hanc rem, sicut Pontius Pilatus credo deveni) tamdiu patitur, nunquam sequuta fuissent, severitatemque legis timendam non haberet. Sperare enim me posse confido, eo me rem fuisse adducturum, ut societatem suam imperanti, alioquin clementissimo, adeoque gratiam suam confitenti certe non denegaturo, ultro aperuisset. Dolet mihi cor, si reputo, quanto cum reip*ublicae* damno tanta, tamque rara viri hujus talenta, si eumdem lege definitam criminis, cujus insimulamur, poenam experiri contigerit, pessumibunt! Utinam pro totius monarchiae commodo conserventur! Utinam rex et ministerium, hominum eorum, qui antea eum persequuti, nunc nefors sanguini ejusdem inhiant, quosque ego ex his carceribus meis, velut armatis oculis contemplor, audioque, contra ipsum sanae rationis usum cum furore debachari, et cum tam specioso in ignarae, sed eo ipso fortasse plus mali, seu potius libertati suae favens aliquid suspicantis, plebis oculis, quam falso coram prudentibus et blasphemante, triumpho, omnia mala imprecari i n l u m i n a t i o n i, quae talem conspirationem produxerit — cui tamen ipsi fortasse primam originem praecipuamque ansam praebuerint ; utinam, inquam, saevos hominum horum clamores (qui per *actore* falso v o x p o p u l i adpellantur) non morentur, et vel propterea pro merito contemnant ; utaturque jurium majestatis pulcherrimo rex clementissimus!

Hoc ego, tam reipublicae, quam et Mártinovitsii — vita, quam morte plus ei profuturi — causa, ex toto mentis adfectu precor. Huic eidem viro, qui tantis me periculis, tanto dedecori involvit, non modo ignosco sed — quia hoc ipso momento, dum has lineas scribo, j a m d a m n a t u m e s s e intelligo[1] — ex animo condoleo, tristemque ejus et reliquorum casum obortis lacrymis deploro!

Martinovits ergo totum id quod cognoscere et experiri volebam, celavit. Nec catechismum mihi ullum monstravit, nec quidquam, licet urgenti, ex eodem recitavit. *Haec* circumstantia, tunc pro novo argumento fictae rei et insidiarum habita, nunc eo me magis de ejusdem diffidentia convincit. Neque enim adduci possum, ut credam, eum, societatis fundatorem et catechismi, procul dubio totius rei indolem et essentiam continentis, auctorem, nihil prorsus ex eo m e m o r i a t e n u i s s e ; quam tamen ingentem, et mea longe meliorem habet. Accessit tunc ad hoc, quod mihi neminem nominaverit ex iis, quibuscum ei in Hungaria interior aliqua amicitia et nexus intercederet Viennae maxime in locis publicis, atque centenos inter homines convenimus, de rebus politicis, litterariis, hisque similibus discursui virorum ampliorem materiam praebentibus, immo saepe de nugis, collocuti sumus ; — tali enim revera pollet agendi arte, ut neminem non sciat juxta ingenium suum delectare. Homines, quibuscum eumdem conversari vidi, praeter unum in declarat*ione* mea descriptum ejatem civem, non novi. Cum Gothardio vero familiarem nexum eidem esse, ex famulo ipsius casu rescivi ; — id quod mihi novam cavendi causam praebuisset, si aliqua adhuc societatis alicujus aut mentio

[1] A Kir. Tábla ápr. 27.-én hozta meg ítéletét Martinovics perében, tehát egy nappal azelőtt, hogy Batsányi ezt írta.

fuisset, aut memoria. Nam et hic ad politiam pertinebat, et non valde bene velle nostratibus, dicebatur. Caeterum: cum eodem Gothardio nulla mihi unquam intercessit notitia.

Martinovits, ceteroquin perspicax, pervidere poterat, etiamsi ipse non dixissem, me occultarum societatum, qualem et quemcunque demum finem habeant, amantem haud esse. Non amo, inquam, societates occultas. Neque tamen per id laudem et gloriam, quam nonnullis earum deberi agnosco, ingratus denegatam volo. Sed hoc dico (recte an male, nil ad rem): quod mihi longe praeplaceant societates tales, quales in Britannia tam magno numero, tam magna non solum patriae suae, sed totius etiam generis humani utilitate, pridemjam vigent, florentque. Tales societates — et veris civitatis finibus, rectisque, juris publici principiis conformes, et imperiis ipsis utiles sunt. Apud nos vero — ne dicam necessariae, certe non minus bonae, utilesque et (sufficienti semper contra abusus, qui ex optima quavis re, ex optimis quibusvis institutis, oriri possunt, cautela) salutares forent. Legibus, etiamsi vigeant, non omnibus tamen semper et ubique malis obviam itur; non omnibus semper bonis consulitur. Animorum in communia reipublicae commoda aemulatio, studium gloriae, — principi et patriae profuturum, amor litterarum et artium, agriculturae et commercii, etc., haec omnia per tales societates, publica regni constitutione admissas et securas, facili negotio obtineri possent; simul denique individua eas constituentia, aliique boni, ingenio et industria valentes, patriae cives, ab impetitionibus ignorantiae et malignitatis securi forent, qui nunc interim — dum singuli pugnant, universi vincuntur.

His ita se habentibus, cum Viennam nunc hinc Buda abductus fuissem, pro ea, qua uti consuevi, ingenuitate, totum candide narravi; immo ut rem in clariori luce ponerem, pluribus etiam, quam forte debuissem, circumscripsi. Si enim secus negare quidquam voluissem, quis me ad fatendum adegisset? — ad mortem ipsam praeparatus fui, et an metum in me fuerint experti, ipsi inquisitores poterunt optime testari. At me ipsum aestimo, conscientiam sequor; et hac judice tutus, mentiri illis relinquo qui, ut securi vivant, semetipsos fallere necesse habent. Viro probo, nec lege (pro se) opus. Id quod inluminatio, veneranda haec naturae adjutrix, et tot bonorum, tot virtutum mater, sola praestat, sola praestare potest. —

Igitur: nunc iterum, et pro semper, breviter declaratum esto: »Me, ad hoc usque temporis momentum, quo haec scribo, nullius unquam et qualiscunque occultae societatis seu membrum, sive conscium fuisse;[1] nullius prorsus vel ideam habere; et hujus in specie propter quam octo jam menses patior, ne prima quidem principia, prima elementa nosse.

Hanc declarationem et Viennae feci; et hic, in cognitione, coram *incl.* deputatione iterum et repetitis quidem vicibus factam, etiam fassioni inscribi desideravi, — ut *incatto* eadem deputatio attestari potest; ad cujus testimonium ideo me iterata etiam vice provoco, quin in copia fassionis, actis adhaerente, nescio quo fato, omissum aut saltem non meis verbis expositum, video.

Quae cum ita sint: quisque videt, quod quidcunque Martinovits contra me fassus fuisset, id velut omni documento, omni testimonio, omnique consequenter fide destitutum, ne apud barbaros quidem coram ullo tribunali

[1] V. ö. 179. l. 1. jegyz.

valere debuisset. Et tamen unica ipsius fassio contra me, perduellionis convincendum, nunc adfertur. At quid dicent judices, quid dicent ceteri concives, quid dicent reliqui contemporanei, ipsi denique posteri nostri, si audierint, si legerint : quod ille idem societatis fundator, ille idem inter metum mortis et spem vitae, fortasse inter minas et promissa possitus.* —

Fatens, in ipsa hac sua fassione conceptis verbis adfirmet 1° quod directoratus quidem oblatus sit, sed non acceptatus ; [itt idézi Martinovics vallomásának erre vonatkozó részét[1]]. 2° quod non credat possibile — (quis vero, hic, melior et intelligentior arbiter?) — ut aliquis absque catechismo ad societatem suscipiatur. [Itt megint idézi Martinovics vallomásának idevágó részét.[2]]

Si commune, et velut gregarium aliquod membrum suscipi non potest : quomodo director? — quomodo ego? pro tota superiori Hungaria?

[IV.] Non, non me defendam amplius ; et antequam id faciam, declaro, malle me, inmeritum licet, malle me tamen, cruentum carnificis ensem, quam tantam seculi et nationis infamiam experiri! — Peream sane! sicut hi, qui nunc circa me gemunt, qui imminentem sibi mortem horrent, — simul, ut finem miseriarum exspectant. Tibi, o Posteritas! vindex, corrumpi nescia! tibi, quam toties menti mae praesentem veneratus fui, tibi me trado judicandum. Ah! non tali ego ex opere a te nosci cupivissem! Sed — aliter visum superis, non ita libuit fortunae. Esto benigna conatui. Suscipe, quod volui!

Tu, vir optime! chare Madáts! Amice, qui mihi in suprema hac necessitate mea succurrere lubens voluisti, accipe hanc defensionem meam. Accipe ipsam, breviter satis quidem, sed rudi et incondita voce, atque pro temporis angustiis, rerumque et objectionum indole, sine ordine, nec ad artis regulas compositam : innocentiam tamen meam et fidelem erga legitimos principes, pium erga patriam ac insontem animum — et in oculis aequorum judicum, in quorum facie acturus es, et coram venerabili etiam illo, neque ulli mortalium potentiae temnendo, opinionis publicae tribunali, satis, ut quidem sperare licet, testaturam. Accipe, inquam, defensionem hanc, velut unicum adhuc ultimumque honoris et vitae meae pignus ; et fidei tuae plena cum fiducia traditam, perlege, expende, conserve diligenter, amicitiam, fidem et fatigia tua, quo rependam, non habeo. Pauper sum natus, pauper vixi, nunc etiam miser. Quod possum, facio : aestimo te, dignumque censeo, cui salutem meam commiserim. Neque pudori tibi fuerit vel nunc, vel apud posteros, advocatum meae caussae extitisse.

Vos vero, qui ex tot millionibus electi, arbitrium innocentiae aut criminum, arbitrium honoris et fortunae, vitae et necis convicium vestrorum sapientiae integritatique vestrae commissum habetis ; quos ego, quamvis non omnes, immo paucos admodum, nossem, principis tamen et patriae fiducia dignissimos jure credo et suppono ; quosve, si non personae meae, quia propius et

* Batsányi jegyzete : Diu enim nihil fateri velle, ideoque nonnulli etiam in corpore castigati fuisse dicebantur ; id quod et Viennae, et in Hungaria creditum. [V. ö. 71. l. 3. jegyz.]

[1] V. ö. 152—153. l.

[2] *U. o.*

Vos me vicissim non noscitis, caussae saltem, quia justa et aequa est, faventes, fore confido : indulgete mihi, o Iudices! ut antequam defensioni huic finem imponam, ad Vos me convertere, Vos adloqui possim. —Benevolentiam vestram, non exquisito aliquo cultu sermonis, ex ore hominum pridem jam alioquin emortui, nec mihi talem in usum unquam exerciti ; non valentiori aliqua eloquentia, quàm non possideo : sed caussae bonitate primum, et ingènuo eam enarrandi defendendique animi candore ; tum ea, quam principi justo et clementi — cujus majestatem laesisse, regnoque libero et independenti — cujus constitutionem evertere voluisse, dicor : quam his, inquam, et mihi ipsi, eorum subdito et civi, tot jam antea fraudibus circumvento, nunc vero tanti criminis coram vobis accusato, ipsi denique ultimo magni hujus seculi decennio, quod dicta factaque nostra secuturis jamjam aetatibus narrabit et tradet, convenire putavi, modesta libertate, promeruisse cupio. Siquid tamen nefors aures vestras perstringere contigisset, non Vos propterea offendi decebit. Si enim vel in communi saepe inter viros sermone, recepta lex est, ut judicium animi citra damnum adfectus proferatur (Tacitus) quidni mihi, proprio in metu oranti, memet contra tam multa, etiam insontibus periculosa crimina defendenti—sperare licebit : neminem ex Vobis fore, qui per id se putet offensum, siquid reo, de recuperando honore, de tuenda boni nominis sui fama, de salute denique ipsa sollicito, praeter intentionem excidisset? Neminem etiam praeter eos, qui publice noscuntur, aut nosci debent, nominavi, — ubi de malis loquendum fuit, genus hominum signasse contentus. Sed neque omnia, quae passus sum, enarravi ; neque ea, quae tantum a nomine meo ignominiam repulsurus, adtuli, intendere conatus sum. Silentio transmisi multa, multis haud decori futura. Hanc ipsam defensionem invitus suscepi. Testem adpello ipsum Serenissimum Principem Regium, Regni Palatinum, praeterito mense Octobri Viennae agentem, quod vel eotum paratus fuerim, recepta libertate et honore, omni ulteriori perpessorum antea damnorum meorum persecutione supersedere ; omnes dolores meos, alioquin pro bona causa toleratos, oblivione obruere. Sed vel ego non satis adhuc fuisse judicatus, vel vero adversata fuerit humanissimi, et civis innocentis aerumnas dubio procul aegreferentis, principis benignitati, mutati jam (ut quidem conjicere fas est) reclamante filios suos patria, temporis ratio. Quidquid sit, jam et haec pertuli ; — consedit jam animi maeror, et si haec quoque mala mea in communem concivium meorum utilitatem verterint, felicem etiam me judicabo. Gratulabor patriae, gaudebo mihi, si tristi hoc exemplo meo illi etiam, qui imperantibus nostris propiores sunt, edocti fuerint ; quanto cum scandalo, quantis et qualibus cum consequentiis, conjuncta sit vel unius civis per malignos oppressio. Gratulabor denique, et unum ex felicissimis mortalium me censebo, si per meas quoque injurias — saltem aliquid!— lucrata fuerit innegabilis, aeternaque, et nunc si unquam alias, perspicienda principii hujus veritas : quod, invalido legum auxilio, nulla uspiam sit securitas ; hac non existente, nulla etiam existere possit unio, nullus amor, nulla fiducia ; quod praevenire mala, plus intersit reipublicae, quam punire ; quod denique timor et terror infirma sint vincula charitatis, et fallacia administrandi, retinendique imperii instrumenta. — Discant haec tandem illi, quos principes consulendo dignantur ; quive adeo, pulcherrimam nacti sunt occasionem, et regibus, eorumque gloriae, et patriae suae serviendi ; simulque sibi ipsis, et nomini suo consulendi. Vos praeprimis, o Hungari! qui solium regis vestri circumdatis ; qui ejus consilio adestis ; qui in conspectu

imperantis, patriae vestrae partes defendere ; coram populo, illius majestatem et commoda tueri, promovere, debetis : Vos decet, praeter alios, praesentia et praeterita confere, expendere, patriam et posteros vestros cogitare. Vos decet, praeter alios, meminisse : regis et regni, imperantium et subditorum, tam felicitatem, quam incommoda, communia esse ; eademque malle, et nunquam citra damnum — si non statim, certe cum tempore sentiendum — ab invicem sejungi ; principi, porro cum neglectu concivium vestrorum non bene serviri ; principem vestrum, legem observari velle ; fortunam cujusque individui, pro conditionis, talentorumque suorum ratione, non modo non impeditam, sed si per occasionem liceat, etiam promotam cupere ; nimiam et absolutam, atque adeo nunquam satis fidam, immo eo ipso, quod terminos non habet, ipsis eam exercentibus perniciabilem, potestatem, nequaquam adpetere ; denique et ultimo, tempora vos jam longe alia vivere, haec a prioribus decenniis longe diversa, et cum his hominum etiam cogitandi sentiendique rationem mutatam esse, perpetuoque posthac etiam mutari debere, — cursu naturae ; et rerum, quae geruntur, ordine. Haec inquam, Vos meminisse oportet ; haec a Vobis vel maxime praestari possunt ; atque, ut praestentur etiam, concives vestri jure volunt et exspectant, — quorum aestimatio ut Vobis, sicut cuique bono, curae et cordi sit, dignum justumque est. —

Itaque Judices! nonnullas reflexiones meas, fortasse finem in istum non inidoneas, defensioni huic ex occasione interspersisse, ab scopo et re mea haud abfuerit. Interim : homo sum ; errare potui. Intentio, certe non laeva fuit. Qui malum mihi animum tribuit, injurius est, et inter Vos locum non habet. Sed neque de opinione cujusquam, de facto quaeritur. De hoc censendum est. Secundum facta mea, vos de me — cives de concive, homines de homine — judicabitis. Vos videritis, taline ego sorte fuerim antea dignus. Vos videritis, poenamne nunc quoque, an talem meruerim absolutionem, quae et ademptum nomini meo, sine culpa, honorem restituat ; et scriptoribus etiam patriis, meo exemplo deterritis, reddat fiduciam. Caeterum : scitote, me famae meae superstitem esse non velle.

Quid mihi vita, sine iis, quae vivere faciunt? — Eundem est, o Judices! serius ocius, eundem est, quo omnes cogimur ; illuc, unde redire nemini dabitur. Revolvatur aliquot adhuc vicibus sol : Vos quoque cursum vestrum peregistis ; et Vos et ego viximus. At justitia, at virtus, et veritas, aeterna erunt!

Budae, in Arce, die 28ª Apr. 1795

Ioannes Batsányi m. p.

b.) Pro fisco regio.

Ille hic semet securitate, libertate et honore sine lege, sine judice exutum esse querulatur, qui et in cogitandi, et in scribendi ratione alter Martinovics est. — Qui spiritu reformationis, ambitioneque et cupiditate honorum ac novitatum abreptus, sub pallio libertatis quidvis cogitandi, scribendi et agendi impune sibi licere autumat, imaginariosque inquieti, sui capitis et talentorum faetus extollit, et in eo omnem suam injuriam collocat, quod sine officio et charactere vivat, ac avita legum constitutio, ac his innixa suprema

potestas caput periculosorum istiusmodi seductorum et novatorum deposcens existat, et phantasticis suis idaeis haud quaquam respondeat.

Invinculatus *incattus* est, qui delictum non noscit, et apertum etiam crimen, manifestamque legis infractionem propria et interna rectefactorum conscientia excusat. Infelicium per tot saecula cum vix reparabili reipuplicae damno mentibus haerentium tenebrarum noctem nonnisi *anno 1790.* depulsam fuisse pronunciat. — Viros conspicuos de rege et regno bene meritos audacter carpit ; verbo : nullum nisi ita, sicut ipse sentiat, ad classem honestorum virorum refert. — Unde talem argumentis ab antecedenti petitis convincere et ad frugem reducere velle, esset oleum et operam perdere, imo Ethiopem lavare.

Quocirca iis, quae in prima apologiae suae sub A parte multa verborum ad rem minime pertinentium mole congessit, praetermissis ; — Iis vero, quae laesiva-derogatoria, pernitiosa et turbulenta sunt, judiciariae castigationi substratis.

Ad omnia ea, quae ad concitatorios suos versus justificandos adducit, id tantum reposuisse sufficiat, quod cogitare libertatem et philosophiam, ita prout invinculatus *incattus* adorare (cum de internis praetor non judicet) liberum equidem, — cogitationes interim malas, perversas et scandalosas verbo aut scriptis manifestare, in omni bene ordinata ac morata republica vetitum, imo poenale sit ; quemadmodum poenalis est ipsa etiam in vinculis conscripta apologia, quae prout ab una astu et fastu, ita parte ab altera irreligiositate, tacito legum et avitae constitutionis, omnisque legitimae potestatis contemptu, gallicismo, item et jacobinismo, velut certissimis excitandae revolutionis subsidiis et instrumentis plena, et vel ideo damnanda est, quod invinculatus *incattus* extra omne dubium plus veneni defensae suae immiscuerit, ac abbas Martinovics. — In reliquo, quod ipsum crimen, seu meritum rei attinet :

Invinculatum *incattum* sponte, et non coacte ad communionem ac participationem detestandae actionalis conspirationis venisse, res ipsa et propria illa confessio testatur, quod conspirationis plano et praeexistentia occultae, quae hanc promoveat, societatis in abstracto detectis, ac regulis etiam et signis ejusdem communicatis et traditis ;[1] — quod plus, subalterno directoratu oblato, et haud repudiato, adeoque tacite acceptato invinculatus *incattus* planum revolutionis, hujusque quando? et quibus vis? ad finem deducendi media, societatisque capita secum communicari petierit, hacque ratione ad intentiones et molimina Martinovicsiana ultro, citroque accesserit.

Conspiratio est antecedens omnis revolutionis, ad quam qui quacunque demum ratione accedit, perduellis est. Id per accidens factum, quod Martinovics catechismos velut specificum conspirationis virus continentes ad finem propagationis invinculato *incatto* consignare non potuerit. Satis est, quod meritum in genere, et regulas in specie, ac cum his scopum et finem ejus quae eousque tantum, donec major animorum et virium cohaesio componi potuisset, lenta, sed demum virulenta, depraedatoria ac toti monarchiae extremum excidium allatura fuisset, tristis adeo et fatalis revolutionis ex asse cognoverit.

Id, quod invinculatus *incattus* per Martinovics pro recipiendo catechismo ad neminem inviatus fuerit, aeque nullum ei praestat subsidium. Nam per

[1] V. ö. 179. s köv. l.

bene novit Martinovics, dispersos in Hungaria illos nationis Solones, qui reduci Batsányio tanquam noto venerandae illius nature adjutricis et tot bonorum, tot virtutum matris quippe illuminationis filio cum catechismis sponte obviam currant; quod si factum non est, non aliud, sed paulo post secuta Martinovicsiana incaptivatio praepedivit.

Sed quid multis opus.

Ex positiva lege, qui contra salutem et dignitatem regis et regni conspirat aut conspirare tentat, aut tentanti scienter consentit, reus est laesae majestatis. Invinculatus *incattus* cum ipso fundatore conspiravit, conspirare tentavit et tentanti scienter consensit. — Unde ictum legis devitare eo minus potest, quod non tantum a periculosa cogitandi, agendi et scribendi, sed et temeraria loquendi ratione (cujus intuitu ad considentem deputationem provocatur) notus, adeoque totus quantus malus et talis sit, qui in statu libertatis sine reformatione et revolutione amplius nec vivere possit.

Toto vitae suae tempore inquietus et impertinens fuit invinculatus *incattus*, et hanc impertinentiam eo etiam testatus est, quod nec documenta fisci regii suo loco reliquerit, sed variis notis et corollariis auxerit, mutaveritque.[1]

Quocirca petit ut supra. — 8ª Maji.

c.) [A vádlottal az elmúlt évben néhány hétig egy házban lakott Budán. Akkor ismerte meg gondolkozását, törekvéseit. Szerencsétlen sorsában tanusított magatartása rokonszenvessé tette őt, küzdelmeiben együttérzett vele, ahogy most is, ez ellene emelt igazságtalan vádak közepette, melléje kell állnia. — Hónapok óta egymás után készítette a védőiratokat, a sorban ez a tizenötödik, már nemcsak teste és keze, de a lelke is elfáradt. Hivatkozik a felségsértési perben írt egyéb védőirataira, az azokban felsorolt általános érvekre. Kéri, hogy a bíróság azokat itt is vegye figyelembe.

Mindenekelőtt tiltakozik az ellen, hogy védencének hozzá, és csak az ő számára írt följegyzését a jogügyi igazgató vádbeli bizonyítékként kezelje. Iratában Batsányi kifejezetten arra kéri őt, hogy följegyzését ebben a formában ne terjessze a bíróság elé, és hogy, ahol szükséges, enyhítse kifejezéseit. Ebből az önvédelemből különben is a vádlottnak királya és hazája iránti tántoríthatatlan hűsége tűnik ki: kijelenti, hogy megveti a fanatikus demokratákat, s azokat, akik a népet lázítják. Néhol elkeseredésében talán túl erős kifejezéseket használt, de nem büntethető a vádlott védelem közben kiejtett szavaiért. Annál kevésbbé, mivel a vád szerint nem szavakért, hanem tettekért kell a törvény előtt felelnie.

Ami a jogügyi igazgató által kifogásolt költeményeket illeti: valamennyi a cenzúra engedélyével jelent meg.] Constat praeterea, quod poëmata, cantus et carmina, nisi ex aliis adjunctis certum sit, poëtam seditionem procurare voluisse et intendisse — aut nisi talia per exressum prohibita habeantur, ob generalis expressiones pro crimine reputari non posse, dum enim poëta, quodpiam poëma effingit, oëstro correptus, omnium ac propriorum etiam obliviscitur principiorum, unice arti poëseos intentus, — Et hinc est,

[1] V. ö. 153. l. 1. és 2. jegyz.,

quod hominis qua poëtae cogitata, eidem qua civi cum ratione et ex principiis agenti neutiquam attribui possint, possitque quis esse optimus patriota et fidelissimus regi subditus, ex cujus contraria erui possent carminibus principia. [Példaként felemlíti a német költőt, Kleistet, aki egyes költeményeiben, így a Das Gemälde címűben erős kifejezéseket használ a királyok ellen, mégis a kunersdorfi ütközetben példaadó vitézséggel és önfeláldozással harcolt uralkodójáért. Ami a Moniteur-ből kiírt jegyzeteket illeti, ilyen kivonatokért senkit vád alá helyezni nem lehet. Abból, hogy valaki valamilyen munkát elolvas, arról jegyzeteket készít, különben sem következik, hogy azzal, amit olvasott, azonosítja is magát.

Ami a jogügyi igazgató felségsértési és hűtlenségi vádjait illeti: ezek Martinovics vallomásaira épülnek. Ezekből a vallomásokból azonban (amelyeket védőiratában részletesen ismertet) a vádlott ártatlansága derül ki. Batsányi beszélgetései Martinovicscsal mindig csak általános síkon mozogtak, ezekből a vádlott nem ismerhette meg a titkos társaság törekvéseit, így nem is terhelheti őt semilyen bűn.

Május 19.-én Madách kiegészítette védőiratát: miután, mondja, a bíróság tagjai közül kirendelt személy jelenlétében beszélt védencével, az a következők közlésére kérte őt meg: önvédelmének kifogásolható részeit a peres eljárásban való járatlansága magyarázza. Nem volt szándéka a jogügyi igazgató által beterjesztett bizonyítékok lekicsinylése, vagy semmibe vevése. Kéri, tolmácsolja a jogügyi igazgatónak sajnálkozását. Ugyancsak védence kérésére beterjeszti br. Vécsey Miklós kamarai tanácsos, Batsányi volt főnökének 1791-ben kelt igazoló iratát, amelyben a költőnek a pesti egyetem magyar tanszékére való pályázása alkalmából kinyilatkoztatja, hogy Batsányit becsületes, derék embernek ismeri, s alkalmasnak találja őt az egyetemi tanszék betöltésére; továbbá beterjeszti a kassai kamarai adminisztráció 1793-ban kelt fölterjesztését, amelyben igen elismerő szavakkal jellemzi Batsányi hivatali működését; beterjeszti továbbá a kassai járás főszolgabírájának, Tiszta Ferencnek, 1793-ban írt igazolását arról, hogy a Magyar Muzeumban Batsányitól megjelent verseket a cenzúra mind engedélyezte. Végül csatolja Batsányi május 16.-án kelt följegyzését, amelyben mégegyszer összefoglalja ártatlanságának bizonyítékait.]

A jogügyi igazgató nem válaszolt a védőnek. Kérte az ítéletet.

d.) [I.] Anno 1795 die 22ª Maji deliberatum est: Fisco regio invinculatum *incattum*, qui jam praecedenter editis sub nº 3º[1], et aliis adhuc typo vulgandis sub nº 4º[2] versibus proclivem suum ad revolutionem spiritum prodidisse arguitur, ex eo, quod utriusque occultae societatis existentiam ab ipso fundatore perceperit, et plano revolutionis per eundem sibi declarato assensum praebuerit, fundamento productorum sub nris 6º 7º et 8º criminis laesae majestatis seu perduellionis postulante; quamvis ex fassione memorati Martinovics sub nº 6º elicita, quae tamen respectu etiam partis *incatteae* perhibente ejusdem contextu extractive tantum producta est, eveniat:

[1] Másolat Batsányinak a *Magyar Muzeum*ban megjelent »lázító« verseiről.
[2] A *Levél Szentjóbi Szabó Lászlóhoz* c. vers másolata.
[3] Martinovics és Batsányi bécsi vallomásainak, valamint Batsányi 1795 jan. 18.-i kihallgatásának jegyzőkönyve.

eundem Martinovits paulo ante sui detentionem totum in regno Hungariae intentandae revolutionis planum parti *incatteae* detexisse, et viso eo, quod huic assentiatur, directoris officium in partibus superioribus eidem detulisse, sed ob defectum catechismi, cujus intuitu ad neminem inviavit, id ipsum intermissum fuisse, regulas vero susceptionis antelatae parti *incatteae* ad calamum dictasse; cum nihilominus praemissa fassio, velut cateroquin singularis legalem probam tanto minus constituat, quod invinculatus *incattus* tam coram commissione Viennensi scriptam suam fassionem repetito Martinovits, per quem inibi contentas circumstantias recognitum iri sperabat, praelegendam urserit, quam et eundem Martinovics super specificis in defensa sua deductis punctis examinandum, quin et sui confrontationem instituendam allegative sollicitaverit, haec tamen intermissa fuerint; adeoque omnis actionati delicti proba in propria partis *incatteae* confessione concentretur, praefata vero pars *incattea* praeexistentium societatum adjuncta ita confuse sibi recensita fuisse sub n° 8° affirmet, ut nec prima principia et elementa ullius occultae societatis sibi cognita fuerint, quin potius spectata illius temporis invinculati *incatti* situatione, nec existentiam talium societatum crediderit; et quia totam rem in sui tentamen et involutionem directam esse praemetuit, ex concepta erga Martinovics diffidentia ad factam directoratus oblationem subriserit, nihilque responderit; perhibente porro altera n^i 7^i fassione ob discrepantes de charactere Martinovicsiano circumlatos rumores familiaritatem ejus nec quaesiverit, et nonnisi vocatus Martinovicsium accesserit; dum autem idem Martinovics prima vice cujuspiam reformatorum societatis, bonorum principiorum et illuminationis promotionem pro scopo habentis, mentionem fecisset, pars *incattea* non obstante affectata ejus sinceritate, insidias sibi strui crediderit, id ipsumque toties fato Martinovics defixis in eum oculis diserte declaraverit, seque occultarum societatum fautorem non esse subjunxerit; unde factum est, quod Martinovics per diffidentiam partis *incatteae* confusus, aut videns quod in talem prout autumabat virum non impegerit, de isthoc objecto perplexos adeo sermones fecerit, ut pars *incattea* nec sensum, nec connexionem illorum assequi potuerit, tandem vero postquam Martinovics signa hyerogliphica, quae pars *incattea* sibi declarari petiit, eidem secus communicari non posse, dixerit, nisi in promovendis veris principiis operam suam polliceatur, et pars *incattea* se propriis principiis et convictioni suae conformiter acturam promiserat, tale quid, quod pars *incattea* ridiculi loco habuerat, manifestaverit; concomitanter de procuranda revolutione, et in regiae dignitatis, totiusque regni constitutionis eversionem directis moliminibus sibi quidquam innotuisse pars *incattea* constanter negaret. Ex praemissis itaque et omnibus in n^i 7^mi fassione allatis, inque nexu combinatis circumstantiis apparente eo, quod Martinovics partem *incatteam* quam officio privatam sciverat, adeoque scopo suo qualificatam existimavit, ad partes suas allicere studuerit, sed mutua inter illos intercedente diffidentia, Martinovits quidem ad antevertendum denunciationis periculum in generalibus tantum principiis subsistendo, atrocitatem meditati criminis reticuerit, pars vero *incattea* metu struendarum sibi insidiarum, iis etiam, quae audivit, fidem minus adhibuerit, et mentionatus Martinovics subseque a proposito suo supersedisse tam ex propria ejus fassione, quam et inde non obscure eruitur, quod nec catechismum, quem is, ut acta testantur, memoria tenebat, parti *incatteae* dictaverit, nec ullum, apud quem haberi posset, ut in aliis casibus fecerat, indicaverit, ut adeoque vel de eo, an regulas instituti ex

integro parti incatteae describendas communicaverit, fundate dubitari possit. Idcirco nec sufficienti actionalis conspirationis notitia, nec consensu, tanto minus sui associatione contra partem *incatteam* probata, versibus autem sub nº 3º et 4º per fiscum regium subsumtis partim praevia censura editis, partim vero judicio censurae substratis vel ideo etiam, quod pars *incattea* eapropter jam animadversionem subiverit, sub ictum praesentis actionis cadere nequeuntibus, eandem partem *incatteam* ab ulteriori fisci regii impetitione absolvi.

[II.] Pro fisco regio. Reverenter appellat.

[III.] Anno 1795 die 23 Maji in exc. Tabula Septemvirali deliberatum est:[1] Parte *incattea* Ignatium Martinovics de occulta quaepiam societate, quam plurium jam millium hominibus auctam esse ajebat, sibi locutum fuisse; invinculatum vero *incattum* eundem, qui talem qualis nunc in Gallia subsistit revolutionem in regno attentare vellet pro vesano et scelerato habendum subseque in discursu reposuisse sub nº 7º confitente. Ex horum autem combinatione sermones de societate revolutionis procurandae causa coalescente inter eosdem habitos fuisse eveniente; parte tamen *incattea* scopum pravae hujus societatis qua ratione sibi cognitum detegere negligente: eidem accedentibus etiam perniciosis in apologia sua passim proditis principiis, unius anni captivitatem a die publicationis *praes*entis sententiae computandam dictari, et executionem decerni.

Mgr. Ladislaus Mikos m. p.

Az ítélet ellen Batsányi kegyelmi kérvényt adott be. (Ld. *Jegyzőkönyv* Nº 627.) Az uralkodó azonban a nádor javaslatára az ítéletet változatlan formájában megerősítette június 2.-án. (V. ö. *Iratok* 112. sz. és *Sándor Lipót iratai*, 877. l.) Aug. elején Batsányit zárt kocsiban Kufsteinba (Tirol) vitték, ahonnan 1795 május 23.-án szabadult. Tekintve, hogy egy fillérje sem volt, a katonai parancsnokság hivatalosan Németh jogügyi igazgatóhoz fordult, nem volna-e rá mód, hogy a Batsányi hazautazásával kapcsolatos költségeket magyarországi vagyonából vagy rokonai révén teremtsék elő. Németh május 5.-én kelt válaszában közölte, hogy Batsányi »Hier-Landes weder Vermögen noch Verwandten hat, folgsam die zur Rückreise nötige Kösten zu ersetzen keines Wegs im Stande ist,« ezért a kincstár kell, hogy fizesse az utazás költségeit, ami egyhónapi utazásnál, napi 17 krajcárjával számítva, 8 ft. 30 krajcárra rúg. De — írta — szükségesnek tartja, hogy Batsányit katonai kíséret hozza Magyarországra. »Denn ihm sich selbst zu überlassen, und eine Gelegenheit zum Herum-Irren zu geben, wäre meines Erachtens um so weniger rathsam, als er ein aufbrausender und unruhiger Kopf ist, der auch da wo nichts ist Unruc und Übel zu stiften im Stande ist. Zu diesen Endzweck halt ich auch dies vor unumgänglig nötig, dass er zur schriftlichen Aeusserung angehalten wurde, wo er sich ausser Ofen, Pest, Kassau, Eperjes, wie auch ganz Ober-Ungarn, allwo er viel gefährliger als jemals sein dürfte, namentlich aufhalten und etabliren wolle, damit man sohin alle seine Handlungen und Schritte genau beobachten zu lassen, auch von Seiten des Politici das nötige veranlassen könne.«

A Batsányi által kiállított sk. írt nyilatkozat így hangzik: »Erklärung. Die von mir unterschriebenen, auf höheren Befehl abverlangte Erklärung, wo ich mich nämlich in Ungarn (ausser den in demselben höheren Befehle benannten Städten) aufzuhalten gedächte? habe ich im folgenden zu geben: Da mir meine künftigen Glücks-Umstände zum voraus nicht bekannt sind, so bin dermal auch nicht im Stande, es genau zu bestimmen. Jedoch, sobald ich zu Ofen (als dem Orte, woher ich hieher im vorigen Jahre transportirt wurde) anlangen werde, werde ich nicht vermangeln, die diesfällige Anzeige gehörigen Orts zu machen. Kuftstein, den 26.-ten May 1796. Batsányi m. p.« (A katonai

[1] A Hétszemélyes Tábla tárgyalására ld. *Jegyzőkönyv*, Nº 606, 609, és *Sándor Lipót iratai*, 705. l.

parancsnokság átirata, a jogügyi igazgató válaszának fogalmazványa és Batsányi nyilatkozatának eredetije: O. L. Vertr. A. 52. fasc. ad A 39. köteg.) Hogy Batsányi azután meddig tartózkodott Budán, illetve hogy innen rögtön Bécsbe ment-e, nem tudjuk. 1796 aug. 4.-én József főherceg helytartó Saurau megkeresésére hivatalosan közölte: nem látja annak akadályát, hogy a költő Ausztriában állást kapjon. (O. L. nádori t. lt. Polit., elenchus 1796. 123. és 131. sz.)

Batsányi életének további folyása ismertebb, semhogy foglalkoznunk kellene vele. Ld. Szinnyei F., *Bacsányi János* Bp. 1904; Hornyánszky L., *Bacsányi János és kora* Bp. 1907. és Vajda Ilona, *Batsányi János és Baumberg Gabriella*. Bp. 1938.

62.

1795 február—május, Buda.

Versegi Ferenc felségsértési és hűtlenségi perének perjegyzőkönyve.

Eredeti: O. L. Vertr. A. 43. fasc. Versegi periratai.

a.) *Németh János kir. jogügyi igazgató vádirata (márc. 14)*

Tisztázat. — Sk. fogalmazványa: O. L. Vertr. A. 51. fasc. ad A 52. köteg.

b.) *Versegi Ferenc válasza a vádiratra (márc. 20)*

[I.] *A titkos társaságba való belépésének körülményei és okai;* [II.] *a Millot-ügy, Hajnóczyval való barátsága;* [III.] *a titkos társaságban való tevékenysége;* [IV.] *Marseillaise-fordítása és a forradalmi röpiratok;* [V.] *enyhítő körülmények;* [VI.] *a titkos társaság célja és a felségsértési vád;* [VII.] *kéri fölmentését.*

Versegi sk. írása.

c.) *A kir. jogügyi igazgató viszontválasza (márc. vége)*

A kir. jogügyi igazgató sk. írása.

d.) [I.] *A Kir. Tábla ítélete (május 2);* [II.] *a vádlott és az ügyész föllebbezése;* [III.] *a Hétszemélyes Tábla ítélete (május 4);* [IV.] *az elítélt kegyelmet kér*

Sk. aláírású eredeti. Nyomtatásban megjelent, latinul *Sententiae...* (ld. 371. l.) németül: *Urtheile... (u. o.).*

A pertest mellékletei: 1. sz. Az ügyész vádlevele, 1795 febr. 11.; *2. sz.* Arady István jurátus tanusítványa Versegi törvényes megidézéséről, febr. 17.; *3. sz.* Versegi írásbeli vallomása, 1794 dec. 26, (közölve: *Iratok* 39. sz.); *4. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Versegi 1795 jan. 28.-i kihallgatásáról (közölve: *Iratok* 46. sz.); *5. sz.* a Marseillaise magyar fordításának kézirata, másolat, (közölve: I. k.); *6. sz.* (az ügyész tévedésből 7. sz. alatt idézi) a zágrábi szabadságfán kifüggesztett horvát forradalmi költemény másolata (közölve: I. k.).

Versegi Ferenc ellen a vádlevelet 1795 febr. 11.-én adta be a jogügyi igazgató. (Az előzményekre v. ö. *Iratok* 39. és 45. sz.) Szt. István II. törvénykönyve 51. fejezete, az 1715 : 7. és az 1791 : 56. tc alapján felségsértéssel és hűtlenséggel vádolta, mert a titkos kátét ismerte, azt terjesztette, s ezáltal nem átalt csatlakozni azokhoz, akik a közrend felforgatására, az alkotmány és a törvény megdöntésére szövetkeztek (periratok 1. sz. mellékl. v. ö. *Iratok* 28. sz.) Febr. 23.-án a Tábla megindította a pert Versegi ellen. (A peres eljárásra ld. 9. s köv. l.)

a.) Pro fisco regio.

Corpore delicti, seu utriusque ordinis catechismis pro productis declaratis, exhibet hic proprio pugno conscriptam invinculati *incatti* confessionem sub nº 3º cui relate ad enumeratas societatis regulas id unicum adhuc addendum venit, quod ad societatem hanc execrandam utplurimum male contenti quaesiti fuerint; ad quorum classem invinculatum quoque *incattum* relatum haberi, tam ex praecedenti, parum tamen aut nihil operante correctione, quam familiari eorum, quibus se junxit, consuetudine certum est. In reliquo recenset in hac antecedentes et concomitantes *act*ionalis conspirationis circumstantias : Agnoscit iniquam pestis hujus propagationem ; nec id sub nº 4º diffitet*ur*, quod per traductionem cantionis Marsiliensis ad tactus, in musicos, eadem, qua hic sub nº 5º exhibet*ur*, forma totum fere Tybiscum cis et trans peragrantis ; per Litterarum item ad Imperatorem cooptationem, et post ipsam etiam interceptionem Martinovicsiana*m*, mense quippe Augusto factam com*m*unicationem ; non secus perniciosorum illorum versum Croatico*rum* in Hungaricum, meliorisque qualitatis metrum redactionem subsidiaria etiam concitationis media ad promovendum revolutionis systema plurimum conducentia suppeditaverit.

Omnia haec seu singillatim, sive in complexo considerata tam gravia, tamque enormia sunt, ut nec propensione Josephinae reformationis, quae a perversis talismodi principiis, subversione*que* totius machinae longe aberat, neque spe melioris eventus, qui vel solo tristi Gallorum exemplo spectato impossibilis erat, eominus autem privato amicitiae vinculo excusari possint. Conclusit perversa haec societas excidium regis, cleri et nobilitatis determinate, gentemque Hungaram ad arma non pro tuenda, sed subvertenda libertate aperte provocavit. Similia is etiam, qui tantum scivit et legit, et non indicavit, juxta legem Stephaneam reus est criminis laesae ma*jesta*tis seu perduellionis.

Si quando conservatio salutis ac tranquillitatis publicae modo severitatem vindicis gladii exposcit ! Ideo iis, quae invinculatus *incattus* pro sui alleviamine adducit, ad fontem gratiarum relegatis, petit actionali petito suo deferri, reser*vatis* reser*vandis*. 14ª Mar*tii* 1795.

b.) Pro invinculato.

Incattus pro causae suae partim defensione partim alleviamine sequentia exc. Tabulae Regiae Judiciariae humillime substernit. Et quidem. :

[I.] P r i m o. Quod actum susceptionis suae in actionalem societatem adtinet :

1º Ex circumstantiis hujus actus clare elucet, incattum longe aliud agentem et nihil minus quam de similibus cogitantem. inopinate circumven-

tum ac fere insidiose obrutum fuisse. Postquam enim dominus consiliarius Hajnóczy paulo ante ita sibi affectum incatti devincivisset, ut hic in eo non tantum virum eruditum, prudentem, atque in publico charactere constitutum summe aestimaverit, sed et amicum sincere sibi addictum sine ulla diffidentia dilexerit ; idem dominus consiliarius, quin incattum vel verbulo praeparasset, aut consensum ejus praevie postulasset, sedere eum quadam vice jussit atque scribere, et sic eidem cathechismum La Montagnia, num in calamum communicavit, cujus scopum incattus nec penetravit prius, quam pari ratione instituta regularum societatis dictatione. Eodem modo dictatus est incatto, rursus imparato, secundus catechismus cum suis punctis, quin sine priori sive hac vice expressus ejus consensus, aut juramentum honestatis in iisdem punctis praescriptum expetitum fuisset.

2° Rationes, propter quas incattus, qui sese alioquin etiam longe aliis studiis, elaborationi quippe analyseos et lexici linguae Hungaricae consecraverat, rem hanc, praememorata methodo ad se devolutam, non illico expressis verbis et aperto renisu rejecit, sed potius pedetentim et bona modalitate a se amoliri voluit, sequentes fuerunt :

a) Speravit nempe fore : ut ipsemet dominus consiliarius, quem utpote virum in politicis ac juridicis se incomparabiliter magis versatum reverebatur, sibi vero addictum aperta rei impugnatione disgustare non voluit, re penitius perpensa, sponte ad alias cogitationes transeat, atque tali ratione incattus, quoque occasionem nanciscatur, sese ex hoc negotio bona quapiam modalitate extricandi. — Praesertim

b) Cum praecipua proprietas temperamenti, quo incattus praeditus est, illa sit, ut expressis verbis alicui contradicere, aut opiniones cumprimis eorum, quos se sine prudentia sine publicis officiis eminentiores suspicit, in faciem impugnare, metu inhumanitatis aut etiam amore pacificae conversationis non facile praesumat.

c) Ex eo deinde, quod Catechismus Reformatorum priorem La Montagnianum illico subsecutus sit, ac praesertim etiam ex eo, quod in his scriptis jam unus jam alter eorum, qui societatem hanc specialius propagarunt, omni momento aliquid correxerit, immutaverit, temperaverit, et quod quilibet fere eorundem novis ac judicio suo melioribus planis onustus, antiqua identidem rejecerit : incattus non infundatam spem concepit, fore ut hi viri, perspecta systematis Gallici aut cujusvis alterius revolutionis non tantum morali indignitate sed physica etiam in patria nostra impossibilitate, ad moderatiora, imo cum in natura qualescunque motus, utprimum omni momento variare incipiunt, ad quietem redire soleant, ab his quoque moderatioribus ad pesfecte pacatam et Josephino systemati congruam reformationem, legalibus viis instituendam, ipsorum eorundem consiliis, quos ad suam societatem nefors surcepturi fuerint, et quos juxta puncta ipsius societatis virtute ac prudentia insignes esse oportuisset, sine omni publico nocumento gradatim atque intra breve tempus revertantur ; sicque societas eorum aut sponte sua penitus evanescat, aut ad summum in ejusmodi institutum abeat, qualia, ut vulgo nominari solent, p r o b o n o g e n t i s in ipsa Hispania reperiuntur.

d) Si denique sollicite perpendatur ex una parte : societatis hujus propagationem ea ratione institutam fuisse, ut detegenti praeter apertam confrontationem legalis ejusdem comprobatio fere impossibilis evaserit ; ex alia vero parte metus ille consideretur, qui a propagatoribus, innumeros

potestate conspicuos viros eidem jam inscriptos esse passim et gloriose adhaerentibus nutriebatur, et quo quilibet susceptorum perculsus reformidare debuit, ne forte aperta hujus negotii delatio vel expressa rejectio vindictam, Gallicis aut Polonicis inhumanitatibus similem subire cogatur ; difficile fuit incatto sub brevi illo tempore, quod a communicatione scriptorum sibi facta usque ad *domi*ni consiliarii interceptionem intercessit, mediam et securam viam inter sacrum et saxum reperire.

3tio Post descriptos, ut dictantis voluntati humanitatis gratia satisfiat, catechismos, incattus coram *domino* consiliario expressis verbis atque iterato declaravit : se a religiosis aut litterariis reformationibus, quas piae memoriae augustissimus imperator Josephus II occeperat, alienum quidem non esse ; optare tamen, ut hae sua via instituantur ; ad politica vero, leges item ac jura, atque universim ad constitutionalia gentis nostrae sese nullatenus miscere velle aut posse ; cum studiis harum rerum nunquam se impenderit neque sciat : quinam ex his articulis reformationem sive postulent, sive patiantur? Quae declaratio, etsi humanitate condita, satis tamen sensibilis contra actionalem societatem protestatio fuit.

4o Declaravit etiam coram eodem saepius : animum suum ab omni revolutione aut violenta rerum reformatione intime alienum esse. Atque incattum reapse ab omni etiam minima tranquillitatis publicae perturbatione, ac praesertim a Gallicis principiis semper abhorruisse, manifeste patet :

a) Imprimis ex opusculo, quod etiam in fassione sua adducit, et quod ante annum sub titulo : Egy emberszerető philosophusnak intései a' magyarokhoz a' franczia revolutiórul conscripsit.[1] In hoc incattus praemissa energica animadversione nefandae crudelitatis Gallorum, in ipsum regem suum inhumanissime desaevientium, demonstrat imprimis : libertatem et aequalitatem a Gallis adsertam nihil aliud, nisi putidam et cum natura humana incomponibilem chimaeram esse ; dein vero : inter omnes regiminis formas monarchicam temperatam tanquam optimam eminere ; ac tandem monita ad Hungaros addit : ut constitutioni suae fideles permaneant, et siquid temporum circumstantiae immutari peterent, istud sua via cum tranquillitate preaestent.

b) Patet secundo aversus ejusdem incatti a Gallicis principiis animus ex versione Hungarica nuncii publici, quo cives Budenses collectionem subsidii bellici instituerunt, quae publicis novalibus inserta optimos effectus praestitit.[2]

c) Patet denique incattum monarchico regimini semper intime addictum fuisse, ex occepta historiae universalis Millotianae in Hungaricum versione,[3] quam in favorem monarchici regiminis ex professo conscriptam atque ex hac ratione a duce Parmensi pluribus ab hinc annis pro libro scholastico adoptatam fuisse, notum est. Sed et in dissertationibus suis, huic Historiae subnexis, clara opinionum suarum pro monarchico regimine pugnantium indicia dedit, ut adeo animus ejus, speciali et paulo ante descripta suscipiendi methodo obrutus, in principia societatis actionalis nunquam inclinaverit, et involutio ejusdem in istud consortium, praeter alias etiam alleviantes et partim adductas partim

[1] V. ö. 317. l.
[2] V. ö. *u. o.*
[3] V. ö. 314. l. 1. jegyz.

adhuc adferendas circumstantias, vel maxime brevitati temporis adscribi debeat, sub quo a communicatione scriptorum sibi facta usque ad publicam eorum patefactionem vix sese debite recolligere, multo minus ex hoc negotio bona modalitate extricare potuit.

5° Postquam declarationes n^ris 3° et 4° adducta, quas d*ominus* consiliarius instar protestationum adversus inscriptionem in actionalem societatem sumere debuisset, quaesitum effectum apud eundem sortitae non fuissent, incattus eum in arce Budensi adhuc habitantem ac proinde ante interceptionem Martinovicsianam accessit, et contra inscriptionem nominis sui non minus, quam etiam Patris Makk expresse protestatus est, et nonnisi accepta ejusdem de hac inscriptione non instituenda adsecuratione conquievit.

[II.] Secundo. Quod animadversionem in actione factam adtinet: nimirum ad societatem actionalem utplurimum male contentos quaesitos fuisse, atque his incattum quoque adnumerari debere; idem incattus ad amoliendum a se istud aggravium sequentia exc. Tabulae Regiae Judiciariae humillime proponit:

1° Correctio in incatto propter primum tomum operis Millotiani instituta, ex qua dictum aggravium in actione concluditur, nullam vel a longe cum moderna incatti causa connexionem habere potest.[1]

a) Certum enim est et legenti illico manifestum sit: non tantum textum Millotianum, sed ipsas etiam incatti versoris dissertationes pro monarchica regiminis forma ex viribus pugnare atque principiis actionalis societatis aut aliis similibus ne a longe quidem favere.

b) Correctio haec nonnisi propter theologicas quaspiam opiniones instituta fuit, quas tamen ab incatto non aliter, quam cum facultate caesareo regiae censurae Viennensis editas fuisse, ex actis ad exc. Consilium Regium Loc*um*tenentiale Hung*aric*um elucescit; ex quorum perlectione ac combinatione profecto multo diversa et incatto universim favorabilior idea hujus negotii hauritur, quam illa sit, quae vulgo per inimicas aut male informatas linguas circumferebatur.

c) Neque adseri potest: correctionem hanc parum aut nihil operatam fuisse. Ejus enim scopus, prout ex decreto regio circa hoc edito patet, unicus erat: ut incattus opiniones paulo ante memoratas deponat; quod ab ipso per scriptam retractationem cum omni debita animi submissione fideliter praestitum fuisse, et relatione eminentissimi domini principis cardinalis ac primatis nostri circa hoc facta manifestum sit.

d) Accedit: quod correctio haec, quae novem dierum meditatione spirituali et paterna, per reverendissimum dominum canonicum presbyterii praefectum instituta, harum opinionum refutatione absolvebatur, ex altissimae Ss^mae S^ae M^tis clementia per benignogratiosam Celsitudinis Suae Regiae non minus, quam Eminentiae Suae[2] interpositionem, adeo benigna

[1] Versegi 1790—91-ben kiadta Millot világtörténetét magyar fordításban. Följelentették, hogy fordítás közben atheista részleteket toldott be az eredeti szövegbe. Az egyházi bíróság ezért 3 havi fogságra ítélte, amit a nagyszombati szemináriumban töltött le. A 3 hónap eltelte után nézeteit vissza kellett vonia. A részletekre v. ö. Császár Elemér, *Verseghy Ferenc élete és művei.* Bp. 1903, III. fejezet.

[2] T. i. a nádor és a hercegprimás.

fuerit, ut ex incatto, etiamsi abjecti animi homo fuisset, male contentum formare nullatenus potuerit.

2° Neque ex familiari consuetudine eorum, qui societatem actionalem propagarunt, idem aggravium concludi potest.

a) Nam praeterquam, quod haec consuetudo vix vel de unico d*omino* consiliario Hajnóczy adseverari possit, tam hujus, quam etiam domini Szentmariay notitiam incattus nec quesivit unquam, nec per reciprocos accessus fovit. Posteriorem enim vita sua anno adhuc 1793 unica vice, priorem vero rarissime, idque humanitatis gratia invisit.

b) D*ominus* Szentmariay notitiam cum incatto longe ante hujus correctionem paulo ante memoratam fecit ; dici igitur non potest : consuetudinem incatti qua male contenti ab eodem quaesitam fuisse.

c) Quod vero d*omi*num consiliarium[1] adtinet : hic ejus consortium evidenter non propter male contentum ejus animum, cujus ne minimum quidem indicium unquam dederat, sed ideo potius quaesivisse videtur, cum eum reformationi Josephinae addictum fuisse sciverit, atque sub hujus specie ad suas partes facilius pertrahi posse putaverit ; prout istud ex combinatione circumstantiarum ab incatto in fassione sua fusius relatarum manifeste adparet.[2]

3¹°) Coeterum male contentus ille tantum reputari potest, qui aliquid appelit, ad cujus posessionem quaqua demum ratione impeditus penetrare nequit. Porro certum est : ab incatto nullam omnino adcommodationem appeti potuisse, cum eum continuae ac praesertim ab anno hinc altero nimium agravatae ac chronice redeuntes aegritudines ferendo cuicunque muneri imparem reddiderint. Unde etiam factum est, ut postquam incatto in ipso illo decreto regio, quo ei correctio supramemorata dictabatur, certa subin adcommodatio promissa, atque in conformitate hujus incattus per exc. Consilium R*egium* L*ocumtenentiale* H*ungaricum* ad producendas de aptitudine sua ad munus censoris librorum testimoniales provocatus fuisset, hic tum actu aegrotans declarare coactus fuerit : se ob defectum sanitatis noviter debilitatae tam huic, quam cujus alteri officio gerendo imparem esse.

[III.] T e r t i o. Quod propagationem societatis actionalis spectat, circa hanc incattus sequentia pro sui defensione ex alleviamine humillime adfert :

1° Quotidie fere per dominum consiliarium sollicitatus, ut catechismos ultro promoveat, promisit quidem incattus, quod eos Patri Makk communicare velit, sed promissum suum non ex ulla alia ratione implevit, quam ut amicis viri hujus consiliis in hoc negotio uti possit, sollicitationibus vero memorati domini consiliarii sic ad speciem satisfaciat, ut res tamen nullas sequelas habere possit. Moraliter enim certus fuerat, scripta haec a Patre Makk ultro non progressura, quod etiam eventus reapse confirmavit. Praeterquam enim quod vir iste catechismos cum continuo jam stomacho jam satyrico risu scripserit, expresse demum protestatus fuit : ne nomen suum huic societati inscribatur ; quam protestationem incattus, una cum alia de nomine suo pariter non inscribendo, prout jam supra relatum est, coram d*omi*no consiliario rite quoque fecit.

[1] T. i. Hajnóczy.
[2] V. ö. 316. s köv. l.

2° Quod Patrem Juhász et dominum Landerer adtinet, incattus ítidem diu ac importune sollicitatus et nominatim quoad hos duos requisitus fuit, ut iis catechismos copiandos traderet ; istud tamen non prius praestitit, quam a requirentibus intellexisset : scripta haec nominatis duobus viris alioquin etiam per alium communicanda esse, qui tamen hic et nunc suos catechismos prae manibus non habet, ac coeteroquin etiam a memoratis viris habitatione longius distat. Coeterum incattus de horum quoque tanta probitate ac prudentia moraliter certus fuit, ut his scriptis sive per promotionem in alienas manus, sive alio quocunque modo non abutantur ; quam cautelam utrique expressis etiam verbis addidit.

3° Pro alleviamento incatti servit etiam illud, quod Patrem Juhász de hac societate jam previe informatum ac fere semisusceptum repererit, quod in fassione continuativa incatti comprobatum extat.[1]

4° Postquam incattus per obvios rumores audivisset : societatem hanc sine discrimine ipsis etiam juvenibus communicari, atque hac ratione spe sua, — fore nimirum : ut prudentum virorum nefors suscipiendorum consiliis motus iste aut evanescat aut in legale quodpiam institutum transeat, sese vero interim bona methodo extricare possit, — inopinate cecidisset; apertum regressum suum non amplius distulit, sed renovatis coram domino consiliario protestationibus suis, tres illos, quibus catechismos communicaverat, illico partim accessit, partim ad se accersivit, eisque serio imposuit, ut haec scripta ultro non promoveant, sed sine mora annihilent. Porro a Patribus Makk et Juhász, quorum posterior copiationem nec quidem finiverat, de facta eadem annihilatione adsecuratus, a domino Landerer securitatis gratia proprium ejusdem manuscriptum sub praetextu correctionis petiit, atque ipsemet annihilavit ; ut adeo illud, quod continuis sollicitationibus impetitus ex defectu perpendentis prudentiae praestitit, facta animi recollectione prompte etiam emendaverit.

5° Incattus denique in se ipsum redux propagationi hujus systematis adeo aperte contrarius fuit, ut incessante sollicitatione ipsum etiam dominum consiliarium, qui catechismos pluribus adhuc communicare voluerat, eo adduxerit, ut eos annihilari permittat.

[IV.] Quarto. Quod cantionem Marsiliensem, epistolam sic dictam Gorányianam,[2] et versus Croaticos adtinet, de his in sui alleviamen sequentia demississime animadverterit :

1° Incattus per dominum Szentmariay integro fere anno quoad cantilenam Marsiliensem, tandem vero per dominum consiliarium, tam quoad hanc, quam etiam quoad Croaticos versus diu sollicitatus, ut utrumque in Hungaricum vertat, etiam postquam ab illis in hunc finem, — cum neque Gallicam neque Croaticam linguam calleat, — plures tam crudas, quam etiam ordinatas versiones Germanicas et Latinas accepisset, petito tamen eorum non satisfecit. Demum, ubi ab illis Hungaricam versionem tam cantilenae Marsiliensis, quam etiam versuum Croaticorum rythmicam accepisset, importunis eorum impetibus caedens, id unice praestitit, quod versus Hungaricos rythmicos ad metrum sive tactum musicalem redegerit.

[1] V. ö. 218. s köv. l.

[2] Martinovicsnak Ferenc császárhoz írt. nyiltlevelét érti, mely Gorani neve alatt forgott közkézen.

2° Caeterum, siquid virium his versibus per metrum, quod tamen a gente Hungara rythmo hujusque postponi notum est, accessisset, id rursus sine per quospiam traductores aut correctores sive etiam per descriptores annihilatum fuisse, imo laborem suum graves mutationes subivisse, ac proinde vix pro facto assumi posse, ex copia hic sub n° 5° adnexa manifeste infert, in qua plures versus occurrunt, qui non tantum metro carent, sed syllabis etiam partim abundant, partim deficiunt, atque ideo nec cantari possunt. Sic

a) in versibus : «Leventa magyarok» et : «Just szabjon szabad magyaroknak» voces : «Magyarok» et «szabad magyaroknak» metro musico adeo carent, ut in cantu syllabae natura sua breves sequenti ratione protrahi et graviter accentuari debeant : «magyarok» et : «szabad magyaroknak» ; quae proinde voces ab alio quopiam substituti debuerunt, qui hanc cantilenam ad Hungaros sensibiliter adplicare voluerit.

b) Versus, qui syllabis abundant, sunt : in tertia stropha tertius ; in quarta stropha secundus et septimus ; et qui in iisdem deficiunt : in tertia stropha septimus et in ultima stropha tertius ; praetermissis reliquis naevis, quae non leves mutationes in his versibus factas fuisse indicant.

c) Accedit denique titulum horum versuum : Ad veros patriae cives Hungaros incatto per quempiam subpositum esse.

3^io^ Incattus hanc cantilenam nulli alteri communicavit, nisi medico suo[1] et d*omi*no consiliario ; atque istud etiam cum expressa illa animadversione, ne illa quoquo modo abutantur. Incattus enim eandem hujusmodi scriptorum, quam librorum prohibitorum rationem haberi posse existimaverat, quorum nempe lectio imo et comparatio viris prudentibus et eruditis, cum horum virtus similibus non periclitetur, expressa lege admitti solet. Quia vero certum est, medicum incatti hac cantilena abusum non fuisse, omnis ejus propagatio d*omi*no consiliario adscribi potest.

4° Propagationem eorum versuum, quos ex Croatico in Hungaricum rythmice jam transpositos, incattus itidem nonnisi ad metrum, in quantum levi manu fieri poterat, redegit et quos sic redactos nulli alteri, nisi d*omi*no consiliario, a quo ad id praestandum urgebatur, tradidit, propagationem inquam eorum vix fieri potuisse, inde concludit ; cum suum manuscriptum, ex quo praefatus d*omi*nus sibi hos versus, aliis forte occupatus, lentius descripserat, multo tardius reacceperit, quam ut eorum communicationem usque ad suam interceptionem commode instituere potuisset. Coeterum incattus, dum hos versus praefato d*omi*no consiliario tradidit, animadversionem suam, ne illis abutatur, circa cantilenam semel jam factam reiteravit.

5° Sicut cantilenam Marsiliensem, ita etiam epistolam Gorányianam, ncattus

a) Non ex alio certe motivo sive descripsit, sive etiam medico suo communicavit, quam satiandae curiositatis suae ac ejusdem gratia. Si enim ulterioris propagationis causa, aut ex quocunque alio simili motivo epistolam hanc aut descripsisset aut alienis manibus committere voluisset, eam certe per integrum fere annum apud se intactam et poene oblivioni traditam jacere non sinisset.

[1] Krammer József pesti orvos. V. ö. 314. l. és *Jegyzőkönyv.* N° 205, 206/3.

b) Incattus praeterea epistolam hanc adeo semper vilipendebat, ut illis, qui eum ad versionem ejusdem pertrahere voluerant, non aliter responderit quam quod versionem ex nullo absolute respectu mereatur. Atque ex hac vilipensione etiam accidit, quod medico manuscriptum suum non copiandum, sed si libuerit pro se reservandum tradiderit.

c) An communicatio hujus epistolae, quam incattus cum actionali societate, longe tardius, post acceptam ejusdem epistolae copiam, ad suam notitiam delata, connexam esse nunquam suspicatus fuit, mense Augusto ac proinde post interceptionem Martinovicsianam acciderit? idem incattus non amplius reminiscitur. De eo tamen certus est: quod eam medico suo una cum cantilena Marsiliensi longe ante hanc interceptionem promiserit.

d) Coeterum per hanc temporis circumstantiam factum incatti aggravari non posse, inde manifestum fit: cum eidem de nexu Martinovicsiano nihil prorsus constiterit et cum post ipsam etiam ejus interceptionem ab illis, quos cum eodem nexum habuisse nunc jam manifestum est, instar certae ac per fideles relationes acceptae veritatis adseveratum acceperit: Martinovicsium non ex alia ratione, quam propter pecuniariam aliquam imposturam et fruges Gallis administratas incaptivatum esse; quod deinde publicis etiam rumoribus usque ad reliquorum interceptionem confirmatum extitit.

[V.] Quinto. Quod observationes ad enervationem alleviaminum *incatti* in actione adlatas spectat, circa has sequentia humillime proponit:

1° *Incattus* in fassione sua reformationem Josephinam cum principiis actionalis societatis nullatenus confundit; sed circumstantialiter tantum enarrat: qualiter propensio ejus publice nota in Josephinas reformationes, quas olim ex unica subditali erga suum monarcham devotione propagaverat, occasionem dederit actionalis societatis propagatoribus ad hoc, ut consortium ejus, tanquam hominis sub harum reformationum specie nefors ad suas partes pertrahibilis quaerant.

Et certe, si ex una parte adsecurationes illae, per actionalis societatis propagatores, cum contestationibus sparsae adtendatur: augustissimam nempe aulam prorsus non esse illius intentionis, ut ab his reformationibus desistat, sed propter bellum Gallicum tempori tantum cedere; ab augustissimo imperatore piae memoriae Leopoldo II pensionibus annuis instructos fuisse viros quospiam, ut systema Josephinum interea, donec ab augustissima aula apertius continuari potuerit, manuteneant; extare litteras ejusdem augustissimi imperatoris ad hujusmodi viros, in quibus Ss. S. M. optat, ut certae reformationes per publica scripta sustineantur; inclitas item deputationes regnicolares eo fine constitutas esse, ut his reformationibus continuandis viam sternant; augustissimum denique imperatorem modo gloriose regnantem, utpote principiorum tam Josephinorum quam etiam Leopoldinorum haeredem, ideo tantum ab hoc opere manum tantisper retrahere, cum belli negotiis irretitus sit, plurimos vero, qui voluntatem augustissimae aulae penitius noverunt, ad manutenendum systema Josephinum interea sub manu collaborare.

Ex alia vero parte incatti temperamentum consideretur, qui sicut ipse aperti animi homo est, ita aliis praesertim in charactere constitutis, aliquid adseverantibus, fidem facile defert; difficile domino consiliario non fuit, zelum incatti pro reformationibus Josephinis resuscitare, atque hac via ani-

mum ejus sibi fidentem inopinata catechismorum, a prioribus utique longe alias, sed tamen satis technice connexas reformationes continentium communicatione ita obruere, ut incattus sese recolligere non facile potuerit.

2° Neque incattus pro sui alleviamine in sua fassione adserit : se meliorem eventum revolutionis sperasse ; imo cujusvis revolutionis aut violentae reformationis, utpote non tantum moraliter indignae atque ab humana natura alienae, sed in nostra patria, cumprimis propter diversarum nationum et religionum mixturam physice quoque impossibilis, sicut in opusculo suo : Egy emberszerető philosophusnak intései etc. superibus adducto, ita etiam coram societatis actionalis propagatoribus continuus oppugnator et osor fuit. Speravit incattus meliorem tantum eventum et finem motus per hos propagatores suscitati, in eo consistentem : ut postquam a primo catechismo ad secundum transivissent, ab hoc etiam intra breve tempus, ipsorum eorum consiliis, quos suscepturi fuerint et quos juxta puncta societatis viros virtute prudentia et scientiis conspicuos esse oportuisset, ad moderatiora, imo ad ipsam quietem aut summum ad legalem et Josephinae conformem reformationem revertantur. Atque *incattus* sese hac spe lactatum fuisse, ideoque initio apertam societatis aut potius scriptorum sibi communicatorum rejectionem tantisper distulisse in fassione sua pro levamine adducit.

3° Neque amicitiae vinculum alia ratione in sui defensionem adfert, quam quod sub ejus specie circumventus et catechismis actionalis societatis obrutus fuerit, et quod magna ex parte, ejusdem amicitiae causa, maluerit opportunam sese extricandi occasionem praestolari, quam apertum renisum, quem metu vindictae, prout superius jam adnotavit, periculosum quoque putaverat in faciem ostendere.

[VI.] Sexto. Quod scopum societatis in actione adductum adtinet :

Potest quidem esse, quod non omnes primorum ejus propagatorum intentiones incatto innotuerint, qui ex ipsis questionibus sibi per incl. deputationem propositis animadvertit, plurima se de eadem societate ignorare ; interim tamen certum est : ab iisdem propagatoribus coram incatto saepius ac praesertim occasione secundi catechismi adseveratum fuisse, quod instar exemplarium cumprimis novissimas Polonorum constitutiones prae oculis habeant, quas incattus ab hujusmodi intentionibus liberas fuisse ex ephemeridibus novit.[1] Interim *incattum* a subversione constitutionis Hungaricae continuo ac intime alienum fuisse, vel ex iis, quae hucusque pro comprobatione constantis ac publicis etiam opusculis manifestatae propensionis suae in formam regiminis monarchicam adduxit, sufficienter elucescit.

Septimo. Quod denique obligatio nem delationis hujusmodi motuum in actione ex lege Stephanea adsertam adtinet, circa hanc incattus sequentia exc. Tabulae Regiae Iudiciariae humillime proponit :

1° Superius jam adnotatum est : propagationem hujus societatis tali ratione institutam fuisse, ut ea per delatorem legaliter et sufficienter probari non potuerit.

2° Insinuatum etiam jam est : a propagatoribus hujus societatis instar certae veritatis disseminatum fuisse, quod innumeri iique potestate civili conspicui viri eidem inserti sint, et quod eveniente nefors delatione, cum

[1] Az 1791 májusi u. n. liberális lengyel alkotmány.

juxta planum susceptionis sese invicem non noscant, universos nec quidem detegi posse ; ut adeo incattus metu vindictae, cum tempore ne fors tecta manu infligendae, non aliam, nisi admodum cautam delationem instituere potuerit, quam tamen ipsa etiam brevitas temporis, quod a communicatis sibi scriptis ad eorum manifestationem intercesserat, non admisit.

3^io^ Cum praeterea incattus firmiter speraverit : motus hos omni momento variantes, intra breve tempus sine omni nocumento cessaturos, teneriori sacerdotis, facile etiam censura ecclesiastica irretibilis conscientiae magis congruere existimavit, ut propagatorum in seipsos reversionem, cujus non parvam spem conceperat, tantisper praestoletur, quam ut eos per delationem hujus motus tum alioquin etiam adhuc immaturi, infelices reddat.

4° Coeterum si incattus legum patriarum, utpote extra sphaeram studiorum suorum existentium imperitus, legis Stephanae in actione adductae notitiam habuisset, obligationi suae seposito omni respectu certe satisfacturus erat.

[VII.] Incattus igitur, cui tanquam viro sensum habenti et sacerdoti vel sola captivitas, non tantum ob corporis alioquin etiam morbidi afflictionem, sed etiam ob inustam per eandem nomini suo publicam et vix forte reparabilem notam, cumprimis vero propter subtractam Ss^mae^ S^ae^ M^tis^ altissimam gratiam , poena incomparabiliter summa est, cum omnimoda sui submissione humillime supplicat : dignetur eum exc. Tabula Regia Judiciaria ab ulteriore legum vindicta absolvere, atque altissimam Ss^mae^ S^ae^ M^tis^ clementiam per gratiosissimam suam interpositionem pro eodem exoperari ; praesertim etiam ex sequentibus motivis :

1° Quia ex hucusque adductis circumstantiis antecedentibus et concomitantibus, ex quibus cujuslibet reatus qualitas et gradus aequissime dijudicari potest, manifeste elucet : incattum in solitudine sua utilissimo labori intentum et nihil minus, quam de periculosis motibus cogitantem, sub specie amicitiae circumventum et communicatione catechismorum speciali methodo instituta ita obrutum fuisse, ut sese ex hoc consortio intra tam breve tempus, sine periculo ex utraque parte imminente, commoda extricare non potuerit.

2° Cum incattus ea, quae per communicationem actionalium scriptorum post importunas et quotidie ferme reiteratas sollicitationes, non ex male contento animo, cum ex defectu sanitatis nihil praeter quietem appetere possit, neque ex malitia, cujus eum incapacem esse illi optime sciunt, qui animum ejus non ex rumoribus inimica nefors lingua circumsparsis, sed ex conversatione intimius noverunt, verum ex unico fere perpendentis prudentiae defectu egit, facta demum animi recollectione per annihilationem eorundem scriptorum sive institutam sive procuratam pro viribus ita emendaverit, ut factum ejus imprudens nullas sequelas habere potuerit ; imo denique ipsum etiam saepefatum dominum consiliarium, quem ad annihilandos catechismos permovit, extra statum eosdem pluribus communicandi posuerit.

3^io^ Quia incattus per incl. deputationem de actionali societate judicialiter interrogatus, omnia quae sibi de eadem nota extiterunt, juxta conscientiam suam prompte candide ac ingenue retulit ; quod etsi quidem partem obligationis suae fuisse sciat, innegabile tamen judicium est animi, utprimum in se redivisset, similia intime detestantis, super errore suo compuncti, ab omni

obstinata in malum inclinatione liberi, ac proinde commiseratione venia et solamine non indigni.

4° Quia incattus coram Deo sancte pollicetur: sese omnes vires ac omnia talenta sua in id conversurum, ut datum a se scandalum tam conversatione sua, quam etiam litterariis, si licuerit, laboribus plene resarciat atque hac ratione sese altissima etiam Ss^mae S^ae M^tis clementia dignum efficiat.

5° Ex respectu male constitutae sanitatis suae, quae inde a caesareo regiis servitiis in bello turcico praestitis, per gravissimas ac diuturnas aegritudines, sed cumprimis per quinquennalem fistulam pectori inhaerentem nimiopere debilitata, hucusque pedum exulceratorum tumoribus, continua item arthritide ac pluribus exhinc oriri solitis et chronice redeuntibus morbis acerbe divexatur.

6° Ex respectu denique matris septuagenariae, quae omni consanguineo aut intimiore amico ac proinde ope quoque omni destituta, unicum in incatto utpote unica sua prole senectutis fulcrum, unicum in re domestica gerenda aut retinenda adjumentum, unicum in continuis et saepe adeo gravibus aegritudinibus suis, ut actionum suarum conscia non sit, solamen habet; quae rebus suis venditis ideo sese ad filium contulit, ut in manibus ejus spiritum Deo reddere possit; et quae demum per nocturnam incatti interceptionem vehementer exterrita, de ejusdem sorte sine omni solatio anxia, suique fere impos, continuo moerore adeo conficitur, ut vitae periculum evitatura vix sit, nisi filium suum, sibi ex altissima Ss^mae S^ae. M^tis clementia per gratiosissimam exc. Tabulae Regiae Judiciariae interpositionem quantocius restitutum, rursus amplexari potuerit. Die 20^a Martii 1795.

d) Pro fisco regio.

Positiva et evidentia facta verbis non tolluntur. Ideo inheret prioribus et submittit.

c) Anno 1795 die 2^a Maji^a d e l i b e r a t u m e s t. Fisco regio invinculatum *incattum* societati illi revolutionali, quae contra salutem, dignitatemque regiam, inque perniciem totius regni, cum formae regiminis, thronique regii subversione anno 1794 in regno hoc conspiravit, nomen dedisse et receptos perniciosos in hunc finem praeparat s catechismos propagando, alios etiam in nefandam hanc unionem pertraxisse, taliterque semet atrocis criminis laesae m*ajestat*is seu perduell onis reum effecisse exponente. Tametsi quidem invinculatus *incattus* crimen hoc a se amoliri eo contendat, quod catechismos et regulas societatis sibi per Josephum Hajnóczy in calamum dictatas ob existimationem duntaxat de praefato Hajnóczy conceptam, atque pro natura temperamenti sui neminem disgustare soliti, ac sub spe etiam illa, quod societatem hanc suapte alioquin fortassis dissuendam existimaverit; denique ad communicandos etiam cum Patre Dominico Makk catechismos erga complures tantum Hajnoczianas adursiones accesserit; Patrem Joannem Juhász autem et Michaelem Landerer jam alioquin informatos repererit. Quia nihilominus ultra descriptionem utriusque ordinis catechismorum et societatis regularum,

a) Javítva erről: 29 Aprilis.

ac signorum, studium quoque eosdem propagandi, et plures in malesanam hanc regiaeque dignitati ac publicae saluti exitiosam societatem adlegendi conatus e propriis invinculati sub nº 3º et 4º fassionibus in comperto esset, eumdemque insuper tam cantionis Marsiliensis sub nº 5º exhibitae et ad excitandam seditionem, sumendaque adversus regem et regni status arma conceptae injuriosissimisque expressionibus refertae ad tactus musicos reductio, nec non Croaticae quoque cantilenae, pestiferas pariter et ad ciendos tumultus, perturbandamque securitatem publicam idoneas expressiones continentis, ad metrum redactio summopere aggravaret. Illud vero quasi invinculatus *incattus* funestas societatis actonalis sequelas satis perspicere, aut vero eam lege damnari nescivisset, de viro, qui se ipse lucubrationem in hoc genere conscripsisse sub nº 3º asserit, nec supponi valeat ; ac proinde his, caeterisque processualibus adjunctis in unum sumtis, criminis laesae majestatis seu perduellionis reus esse anifeste comperiretur, eumdem invinculatum *incattum* in poena art. 7 : 1715 convictum ad gladium condemnari, bonaque ejus universa sensu art. 56 : 1791 fisco regio addici et praemissa degradatione executionem decerni.

[II.] *Incattus* in persona reverenter appelat.

Pro fisco regio. Appellata in quantum necesse est aeq*ue* declarata advolvit. Seditiosos versus Croaticos, tam in allegatis, quam in sententia provocatos, et rationi status, securitateq*ue* publica id exigente, petit eosdem, prout etiam cantionem Marsiliensem, manu carnificis comburandos decerni.[a]

[III.] Anno 1795 die 4ª Maji in exc. Tabula Septem-Virali d e l i b e r a t u m est.[1] Scriptis sub nº 5º et 6º exhibitis, velut in se ipsis crimen laesae majestatis involventibus, manu carnificis concremandis, in reliquo sententiam *incl.* Tabulae Regiae Jud*icia*riae approbari.

[IV.] Invinculatus gratiam et clementiam regiam supplex orat.[2]

Mgr. Georgius Majláth m. p.

Ss^mae *Caesareae Regio-Apostolicae* M^tis consiliar*ius* et offic*ii* p*ropra*esentiae regiae in jud*iciis* loc*umtenen*tis p*roto*not*a*rius.

Ferenc király a nádor javaslatára Versegi halálos ítéletét bizonytalan ideig tartó börtönre váltotta. (V. ö. *Iratok* 110. sz. ; az uralkodói határozat kihirdetésére : *Fogságom naplója*, 1795 június 1 ; Versegi írásban megköszöni az uralkodó kegyelmét : O. L. M. Kanc. eln. 38/1795 ; köszönő sorai a nádorhoz : O. L. Vertr. A. 40 fasc. 699. sz.). 1795 szept. elején Versegit üveges hintóban, katonai kísérettel, öt társával együtt Kufstein várába vitték. 1796 szeptemberében innen átkerült Stájerországba, a gráci Schlossberg várába, majd 1798 áprilisában a spielbergi várba, a morvaországi Brünnbe. (Fogságát a bécsi Hadilevéltár adatainak felhasználásával részletesen ismerteti Császár Elemér, *Verseghy Ferencz élete és művei*. Bp. 1903, 154—167. l.) Spielbergből szabadult 1803 aug. 28.-án, utolsóként az elítéltek közül. Szabadulásakor be kellett jelentenie a nádornak, hogy hol akar letelepedni, »hogy mind az egyházi, mind a világi hatóságok szemmel tarthassák.« (Anyja kérvényei, melyekben fia szabadon eresztését kéri : O. L. M. Kanc. 1801 : 8118. és 12550. sz. ; szabadulásának iratai : *U. o.* 1803 : 6601., 8071., 8392. és 8919. sz. ; fogságának költségeit a Kamara megpróbálta a vallásalapból kifi-

a) Mindkét föllebezés a jogügyi igazgató írása,

[1] A Hétszemélyes Tábla tanácskozására v. ö. *Jegyzőkönyv* Nº 544.

[2] Versegi kegyelmi kérvénye : *Jegyzőkönyv* Nº 596, 600/3 és 699.

zettetni, de terve végül nem sikerült. Versegi Pesten telepedett le anyjánál. 1803 okt. 18.-án folyamodott az uralkodóhoz korábbi, évi 350 Ft-os járadékának ujraengedélyezéséért. Miután kérését a nádor és a Kancellária is támogatta, Ferenc király 1803 dec. végén hozzájárult, hogy a vallásalapból újra kapja korábbi kegydíját. (O. L. M. Kanc. 1803 : 10497. és 12013. sz.) Ezzel egyidőben az esztergomi érsek kérésére a pápa az irregularitás alól is feloldozta, azaz engedélyezte papi hivatásának folytatását. (*U. o.* 1803 : 9713., 12404. és 1804 : 3090. sz.) Életének további része ismertebb, semhogy itt foglalkoznunk kellene vele.

63.

1795 május 2, 4, Buda

A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Juhász Nep. János római katolikus tábori pap felségsértési és hűtlenségi perében

Sk. aláírású eredeti : O. L. Vertr. A. 43. fasc. Juhász J. periratai. — Nyomtatásban megjelent : *Sententia*... (ld. 371. l.)

A Juhászra vonatkozó iratok áttekintése: a) A pertest mellékletei : *1. sz.* az ügyész vádlevele, 1795 febr. 11 ; *2. sz.* Arady István jurátus tanusítványa Juhász törvényes megidézéséről, febr. 17 ; *3. sz.* a Kir. Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Juhász 1794 dec. 23.-i és 29.-i kihallgatásáról ; *5. sz.* Versegi 1794 dec. 26-i vallomásának Juhászra vonatkozó része, másolat (közölve : *Iratok* 39. sz.) ; *6. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Juhász 1795 jan. 28.-i vallomásáról és Versegivel való szembesítéséről ; *7. sz.* Landerer 1794 dec. 22.-i vallomásának Versegire vonatkozó része, másolat ; *A jelz.* a védő által a vallomások alapján készített tényvázlat ; *B jelz.* Juhász sk. írt védekezése. *b)* Juhász lefoglalt iratai és az ügyész fogalmazványai : O. L. Vertr. A. 50. fasc. ad A 30. köteg.

Hajnóczy a bécsi vizsgálóbizottság előtt Juhász Jánost[1] is megemlítette a Versegi által a titkos társaságba beszervezettek közt. (Ld. 95. l.) Vallomását Szentmarjay is megerősítette (ld. 121. l.). Ennek alapján a közvádló, Németh kir. jogügyi igazgató dec. 11.-én éjjel elfogatta Juhászt pesti lakásán.

A Tábla vizsgálóbizottsága dec. 23.-án hallgatta ki először Juhászt. Arra a kérdésre, mit tud a titkos társaságról, hosszú történetet mondott el Martinovicscsal — akivel távoli atyafiságban állt — 1794 nyarán való utolsó találkozásáról. Martinovics sokat beszélt neki »egyes előkelők dolgairól» és dicsekedett vele, »milyen nagy becsben áll az udvarnál.« Végül, már búcsuzóban, megkérdezte tőle, szabadkőmüves-e. Amikor megmondta, hogy nem, így szólt : No majd én bejuttatom uraságodat egy társaságba, ahol csupa nagyműveltségű, kiváló jellemű férfi van. Ő minderre semmit sem szólt, Martinovics pedig hamarosan el is távozott ; azóta sem látta. Sem a titkos társaságról, sem a forradalmi iratokról nem tud semmit. (Periratok, 3. sz. mellékl.)

Még ezt megelőzően, dec. 16.-án, a vizsgálóbizottság Laczkovicsot is kihallgatta. Laczkovics most is tagadta, hogy beszélt volna a szervezkedésről Juhásznak. Martinovics ugyan megbízta őt ezzel, — vallotta — de ő nem szólt semmit. Juhász ellenben egyik találkozásukkor elmondta neki, hogy Martinovics utasította, keresse fel őt, Laczkovicsot. De az ügy már tárgytalan — mondta Juhász — mert közben Versegitől mindent megtudott. (Ld. 291. l.) December 26.-án azután Versegi részletesen bevallotta, hogyan ismertette meg Juhászszal a kátét és a titkos társaságot. (Ld. 319—320. l.) Erre dec. 29.-én a vizsgálóbizottság újra kihallgatta Juhászt. Való igaz, — mondotta —

[1] Személyéről csak annyit tudunk, amennyit a Táblán följegyeztek : 34 éves, az óbudai katonai kirendeltség (Montur Commission) tábori papja, volt praemontrei szerzetes, született Pesten. (Periratok 3. sz. mellékl. és Hdt. lt. Főhadpkság 128, 1794. sz.) Külsejére : ld. *Szirmay* 17. § 13. pontja.

Versegitől kapott egy németnyelvű iratot, amelyik kérdésekre és feleletekre volt tagolva, azzal, hogy írja le. De nagy elfoglaltságától nem érkezett belenézni. Nemsokára azután Versegi újra fölkereste és kívánságára eltüzelte az iratot. — A Laczkovics által vallottakat azonban tagadta. (Periratok 4. sz. mellékl.) — 1795 jan. 28.-i kihallgatásakor már nem volt ilyen merev. Egy alkalommal — mondotta — Laczkovics említette neki, hogy a társaság iratait Versegitől megkaphatja. Ő persze a Martinovicstól említett szabadkőmüves társaságra gondolt. (*U. o.* 6. sz. mellékl.)

Ugyancsak jan. 28.-án Versegit is újból kihallgatták. Elmondotta, hogy mindkét kátét odaadta Juhásznak, de nem egyszerre, hanem részletekben, s az lemásolta, majd a végén, — legalább is neki így mondotta — mind az eredetit, mind pedig saját másolatát elégette. A társaságról mindent elmondott neki, s Juhász késznek mutatkozott rá, hogy belép. A kihallgatás után szembesítették őket, Juhász azonban kitartott korábbi vallomásánál: Valóban kapott valamilyen irást, de azt sem el nem olvasta, sem le nem írta. (*U. o.* 6. sz. mellékl.)

Az ügyész 1795 febr. 11.-én nyujtotta be Juhász ellen a vádlevelet. Szt. István II. törvénykönyve 51. fejezete, az 1715 : 7. és az 1791 : 56. tc. alapján felségsértéssel és hazaárulással vádolta, mivel Versegitől mindkét titkos társaság kátéját megkapta, azt lemásolta, s ezáltal nem átallott csatlakozni azokhoz, akik a közjó, az alkotmány és a törvények felforgatására törekedtek. (*U. o.* 1. sz. mellékl. V. ö. *Iratok* 29. sz.) Febr. 23.-án a Tábla megindította Juhász ellen a pert. (A peres eljárásra ld. 9. s köv. l.)

A vád indokolása márc. 17.-ére készült el. Az ügyész részletesen ismertette Juhász vallomásait, amelyeknek azonban—mondotta—nem lehet hitelt adni, hiszen két tanu is ellene vallott. Versegi vallomása bizonyítja: ismerte a kátékat, a titkos jeleket, s a társaság céljával azonosította magát, sőt késznek mutatkozott a belépésre. A titkos szervezkedés négyszemközti beszélgetésekben terjedt, ezért a két személy közül az egyiknek vallomása bizonyító erejű a másikkal szemben. A vádlott különben is mint az óbudai katonai tábor káplánja, közeli ismeretségben volt a szomszédos francia hadifogolytábor lakóival.

Nagy Sándor hivatalból kirendelt védőügyvéd ápr. 2.-án adta be védőiratát. Részletesen áttekintette a felségsértésre vonatkozó magyar törvényeket, s megállapította, hogy azok nem vonatkoztathatók a vádlottra. Juhász ugyanis sem az uralkodó életére, sem házának elpusztítására nem tört, sem az országot nem akarta felforgatni. A vallomásból kiderül, hogy a forradalmi tervet nem ismerte, de még csak nem is hallott róla; hogy a kátét nem olvasta; hogy a Versegitől kapott iratról nem tudta, hogy az forradalmi, és hogy a titkos társasággal függ össze; hogy a társaság jeleit Versegi nem közölte vele; hogy nem esküdött fel, s a társaság szabályairól sem tudott semmit. Még csak azért sem vádolható, hogy nem jelentette fel a szervezkedést, hiszen nem ismerte annak sem célját, sem reguláit, sem kátéját. Versegi »rútul hazudott,« amikor azt állította, hogy Juhászt mindenről felvilágosította. Egyébként is Versegi egyetlen tanu; márpedig, ha közönséges bűnügyben nem elegendő egy tanu vallomása, hogy volna elegendő főbenjáró perben és éppen Versegié, akinek sulyos összeütközései voltak egyházi fölötteseivel, néhány hónap büntetést is elszenvedett, s általában megbízhatatlan emberként ismeretes. Az 1715 : 7. tc. értelmében annak a vádja, aki maga is vádlott, nem vehető figyelembe. Hová jutnánk, ha bárki csak úgy följelenthetné a másikat, s ennek mindjárt hitelt adnának. »Sem a nemesség, sem semmilyen méltóság nem élhetne nyugodtan és békésen az országban.« — De még ha igaz volna Versegi vallomása, ha Juhász elolvasta és leírta volna a kátét, — ezzel sem követett volna el felségsértést. Ehhez hasonló tartalmú röpiratok évek óta szabadon járják az országot.[1] (Mindezt külön beadványban is a bíróság elé terjesztette: *u. o.* A jelz. mellékl.) Végül ami az ügyésznek azt a megjegyzését illeti, hogy Juhász érintkezésben állt a máriacelli tábor francia hadifoglyaival, mellékeli védence följegyzését, amelyben az többek közt azt is kijelenti, hogy ezekkel a franciákkal semilyen összeköttetésben nem volt. (B. jelz. mellékl.)

[1] A védőirat egy kitérőjében az ügyvéd részben éppen ezeknek a sajtótermékeknek nagy elterjedtségével magyarázta a mozgalom létrejöttét. Majd így írt: az összeesküvés »fructus esse libertatis praeli, inductionisque exterorum librorum! Faetus licentiae scholasticae sucrescentis juventutis, hos denique tum effeminatorum, quam casus monarchiarum referentium lusuum publicorum, impunis inpudicarum muliercularum mansionis, et ut verbo cuncta complectar, amaras grassantis irreligionis sequelas! Quas potissimum apud eos profundiores figere radices certum est, qui disciplinae impacientes, alias vivacis ingenii, sed debilis judicii, desides, cupiditatibus, sibique soli, non vero publico vivunt.«

Az ügyész ápr. 9.-én válaszolt: Amit a védő elmond, az nagyon szép, — írta — de nem bizonyítható, és így nem is vehető figyelembe. Mintha azt mondaná: igaz, hogy a vádlott megkapta a mérget, hogy azokkal másokat megmérgezzen, de mivel annak vegyi összetételét, hatásfokát nem ismerte, hát nem is követett el semmi rosszat.

A védő már másnap beadta válaszát. Benne megismételte korábbi érveit: Juhász azt hitte, valamilyen szabadkőműves írást kapott Versegitől, hogyan nyilatkozhatott meg tehát bűnös szándék az irat átvételében? A társaságról nem volt tudomása, tagjai közé nem tartozott. Az ügyész csak vádol, — írta — de bizonyítékokat nem tud felmutatni.

»Ahol az elkövetett bűn maga beszél — fölöslegesek a szavak,« — válaszolta az ügyész. Ezzel a »perbeli feleselés« befejeződött.

Anno 1795 die 2ª Maji[a] deliberatum est: quantum vis invinculatus *incattus* omnem criminis laesae *majestatis* seu perduellionis actionetenus sibi imputati suspicionem a se amoliri eo cumprimis fundamento satagat, quod scripta per Patrem Franciscum Verseghi sibi tradita, quae in quaestiones et responsa fuisse digesta agnoscit, nec descripserit ac ne legerit quidem; cum tamen tam propria sub nº 4º de receptis scriptis, quam simili sub nº 6º super eo facta confessione, quod scripta haec ad praenominatum Verseghi in parte relata, iterum ubi vacaret, fine descriptionis repetere constituerit, gravaretur; his vero tam Verseghiana sub nº 5º fassio, quae inviculatum *incattum* jam praevie informatum fuisse refert, quam circumstantia illa, quod acta prae manibus suis habita aboleverit, accedat atque ex hinc invinculatum notitiam scriptorum illorum, velut perniciosorum, per consequens praeexistentis quoque cujuspiam perversae societatis habuisse legitime concludatur; actionali quidem capitis et bonorum ammissionis poenae, spectatis duntaxat processualibus actis, locum non esse adinveniri; in expiationem nihilominus culpiosi per scriptorum hujusmodi detentionem ac etiam destinatam eorum pro descriptione repetitionem admissi facti, invinculatum *incattum* ad triennales a dato publicandae praesentis sententiae subeundos carceres condemnari et executionem eatenus decerni.

Fiscus *regi*us reverenter appellat.

I*ncattus* aeque appellat.[b]

Anno 1795 die 4ª Maji in exc. Tabula Septemvirali deliberatum est[1] sententiam incl. Tabulae Regiae Judiciariae approbari.

Mgr. Georgius Majláth

Ssae *Caesareae et Regio-Apostolicae* Mtis consiliarius et officii *propraesentiae regiae in judiciis locumtenens protonotarius*

Miután az ítéletet június 2.-án az uralkodó jóváhagyta, (v. ö. *Iratok* 112. sz.) aug. elején négy társával együtt Stájerországba, a gráci (Schlossberg) fellegvárba vitték Juhászt. 1796 elején átvitték őket a Brünn melletti obrovici fegyházba, ahová már előzetesen átszállították Brünnből a per 14 másik elítéltjét. (Ld. *Fogságom naplója.)* Juhász innen szabadult 1798 május 4.-én. Pestre ment, s június 28.-án kérvényt adott be József nádornál, amelyben nyomorára hivatkozva kérte korábbi 300 forintnyi nyugdíjának újraengedélyezését. A nádor javasolta az uralkodónak, hogy »titulo elemosynae«

a) Javítva erről: 29 Aprilis.
b) Mindkét föllebbezés Németh kir. jogügyi igazgató írása.
[1] A Hétszemélyes Tábla tárgyalására v. ö. *Jegyzőkönyv* Nº 544.

200 forintot engedélyezzen neki, és a már korábban szabadult, szintén volt szerzetesnek, Makk Domokosnak. Az uralkodó elfogadta a nádor javaslatát, melyet Batthyány hercegprimás sem ellenzett, azzal a megszorítással, hogy ezt a segítséget »csak addig kapja, amíg jól viseli magát;« egyben utasította a nádort, legyen rá gondja, hogy az illetékes püspök szemmeltartsa működését. (A kérvény és az elintézésre vonatkozó iratok: O. L. M. Kanc. 9228/1798. sz. Időközben a hercegprimás közbenjárására a pápa feloldozta Juhászt az irregularitás alól, vagyis visszahelyezte őt papi jogaiba: Primási lt. Publ. eccl. prot. III. 82/13. és 14. sz.; 82 A/3. sz.; O. L. M. Kanc. 3677/1798. és 1018/1799. sz.) Hogy meddig kapta ezt az »alamizsnát« Juhász, nem tudjuk, de 1803 febr. 9.-én Virág Benedek arról tudósította Kazinczyt, hogy Juhász nagy nyomorban van, nyugdíját nem kapja, bár maga a primás is ígérte, hogy utánajár. (*Kazinczy levelezése*, III. 8. l.) Ebben az időben kerülhetett a pesti »gyógyító házhoz« tartozó Rókuskápolnába plébánosnak, s ettől kezdve egész haláláig itt is maradt. 1831-ben a nagy kolerajárvány vitte el, néhány héttel Kazinczy előtt. (V. ö. *Kazinczy levelezése*, XII. 72., XIV. 469., XXI. 652. és XXII. 156. l.; *Szirmay*, 17. § 13. pontja.)

64.

1795 május 2, 4, Buda

A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Landerer Mihály nyomdász felségsértési és hűtlenségi perében.

Sk. aláírású eredeti: O. L. Vertr. A. 44. fasc. Landerer periratai. Nyomtatásban megjelent: latinul: *Sententiae...* (ld. 371. l.) és németül: *Urtheile* (ld. *u.* o.)

A Landererre vonatkozó iratok áttekintése: a) A pertest mellékletei: *1. sz.* az ügyész vád levele, 1795 febr. 11; *2. sz.* Arady István jurátus tanusítványa Landerer megidézésének törvényes voltáról, febr. 23; *3. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Landerer 1794 dec. 2.-i kihallgatásáról. — *b)* Landerer elfogatásakor lefoglalt iratai, levelezése, az általa nyomott könyvek egy sorozata, valamint az ügyész fogalmazványai: O. L. Vertr. A. 51. fasc. 14. köteg.

Hajnóczy a bécsi vizsgálóbizottság előtt megemlítette, hogy Versegi Landerer Mihályt[1] is beszervezte a titkos társaságba. (Ld. 95. l.) A kir. jogügyi igazgató, aki a perben a közvádló tisztét viselte, ezért, de meg azért is rávette őt az elfogatandók listájára, mivel lehetségesnek tartotta, hogy Martinovics és Laczkovics forradalmi röpira-

[1] Landerer Mihály (1760?—1807), az ismert nyomdásznemzetség tagja, a Táblán bemondott adatai szerint: »35 éves, róm. kat. vallású, nem nemes.« Apja, L. Lipót, korai halála után, szinte még gyermekfővel vette át a budai nyomda vezetését. (A pozsonyi nyomda a család másik ágának kezében volt; ez a pozsonyi ág, névszerint az 1795-ben meghalt L. János Mihály, 1784-ben füskúti előnévvel nemességet szerzett. Ennek a füskúti Landerernek 1765-ben született szintén János Mihály nevű fiát gyakran összecserélik a perbefogott Mihállyal. Igy már *Szirmay*, 14. §, majd Pichler H. Alois, *Entstehung der Pressburger Zeitung*. Pozsony, 1913, 26—27. l. — V. ö. még Szabó József, *A Landerer nyomdász-család. Vasárnapi Ujság*. XIV (1867) 381—383. és 393—394. l.) A budai Landerer-üzem elég rosszul ment, amit még sulyosbított, hogy Landerer és anyja, valamint leánytestvérei között állandó civakodás, pereskedés folyt az örökség miatt. A folytonos pénzzavar is közrejátszott abban, hogy Landerer olyan munkák kinyomatását is elvállalta, amelyeket a cenzura eltiltott, vagy amelyeket szerzőjük nem mert a cenzorok elé vinni. (V. ö. Gárdonyi Albert, *Magyar könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a 18. században*. Bp. 1917, 6. s köv. l.; felsorolja a Landerer nyomdájából kikerült könyveket; Ballagi A., *A magyar nyomdászat története*. Bp. 1878, 119. l., Landerer személyleírását ld.: *Fogságom naplója*, 1795 május 31 és *Szirmay*, i. h.; a jogügyi igazgató szerint Landerer: »homo caeteroquin idiota.« Ld. a Juhász János elleni vádiratot: O. L. Vertr. A. 43. fasc. Juhász periratai.)

taikat az ő nyomdájában nyomatták. (V. ö. 90. l.)[1] Elfogatása a többiekkel együtt dec. 11.-én éjjel történt.

A Tábla vizsgálóbizottsága dec. 22.-én hallgatta ki először Landerert. Beismerte, hogy Versegitől megkapta leírásra mindkét kátét; az egyik az emberről, a polgárról a királyról meg az egyházról szólt, — a másik Ausztria elleni gravameneket tartalmazott Az előbbi német, az utóbbi latinnyelvű volt. Mindkettőt lemásolta, de mivel »félelmet és borzalmat« keltettek benne, az eredetit meg másolatait is odaadta Verseginek, aki aztán, úgy tudja, elégette. Bár Versegi biztatta, hogy mutassa meg ismerőseinek is az iratokat, senkinek sem szólt róluk. Azt is mondotta Versegi, hogy a káték terjesztésére valamilyen társaság alakult. Bizonyos szabályokat is közölt vele, azokat le is írta, de aztán Martinovics elfogatásának hírére Versegi visszakérte tőle. A szabályok, ha jól emlékezik, előírták, hogy olyan embereket kell megnyerni, akik tudományosan képzettek és jóerkölcsűek. Az esküminta is mellékelve volt, de esküt nem tett, csak hallgatást fogadott, Arról, hogy a kátét ki akarták volna nyomatni, nem tud. Tiltott könyvet ő maga csak egyszer nyomott ki: Trenk históriáját 1790-ben.[2] Laczkovics valóban nála nyomatta *A magyar ország gyülésiben elhangzott beszéd* ... c. munkáját, de egy irást mutatott fel II. Lipót császártól, hogy az ő tudtával írta. A *Status Regni Hungariae* kinyomatását Laczkovics és Delivuk intézték. Delivuk fizette a számlát is. (Periratok 3. sz. mellékl.)

Az ügyész 1795 febr. 11.-én adta be Landerer ellen a vádlevelet. Szt. István II. törvénykönyve 51. fejezete, az 1715 : 7. és az 1791 : 56. tc. alapján felségsértéssel és hűtlenséggel vádolta, mivel Versegi Ferenctől megkapta a titkos kátét és mivel cenzura nélkül veszélyes és tiltott könyveket nyomott ki. (Periratok 1. sz. mellékl. V. ö. *Iratok* 29. sz.) Febr. 23.-án a Tábla megindította a pert Landerer ellen. (A peres eljárásra ld. 9. s köv. l.)

A vád indoklása márc. 17.-én kelt, s egészen rövid volt: Mivel a vádlott beismerte, — írta az ügyész — hogy olvasta és lemásolta mindkét kátét, hogy ismerte a titkos társaság célját és rendeltetését, sőt a Laczkovics János által írt »igen veszélyes« könyvet ki is nyomatta, felségsértést és hűtlenséget követett el.

Nagy Sándor ügyvéd védőiratában mindenekelőtt Juhász János perére hivatkozott, amelyik hasonló Landereréhez, s ahol érveit már elmondotta. (V. ö. *Iratok* 63. sz.) Landerer sem felségsértéssel, sem hűtlenséggel nem vádolható. Az, hogy a kátét lemásolta, — különösen miután visszariadt annak tartalmától, és az eredetit az általa készített másolattal együtt visszaadta, — még nem felségsértés. A titkos társaságba be nem lépett, esküt nem tett, a társaság célját, szabályait nem is ismerte. Egyébként a vádlott szembenállt a francia eszmékkel, és véleményét társaságban többször ki is fejtette; a forradalmakat pedig mindig megvetette. Az ügyésznek Laczkovics munkájának kinyomatásával kapcsolatos vádja tarthatatlan: a vádlott törvényesen járt el.

Az ügyész röviden válaszolt: mivel a kátékból a szervezkedés forradalmi célja teljes világossággal kitűnik, minden vitatkozás fölösleges.

A védő ápr. 27.-én kelt válaszában mégegyszer összefoglalta érveit: Landerer eljárásában nem mutatható ki »dolus«. A kátéból nem lehet az összeesküvésre következtetni, s a vádlott nem gyaníthatta, hogy Versegi, az egyházi férfiú, a forradalom szolgálatában áll.

Az ügyész a következő szavakkal zárta le a perbeli feleselést: az iratok és a tények a vádlott ellen bizonyítanak, s ezt semmilyen okoskodás nem másítja meg.

Anno 1795 die 2ª Majiª deliberatum est: Invinculato *incatto* utriusque ordinis catechismos principia funestae et exitialis revolutionis cum regiae dignitatis eversione, statusque publici et legalis constitutionis perturbatione conjunctae excitationem pro objecto habentia continentes, ac regulas quoque societatis descripsisse confitente, ac eapropter censuram legis incurrente; siquidem in tantillum ejusdem alleviamen circumstantia illa, quod horrore

a) Javítva, eredetileg: 29 Aprilis.

[1] 1795 jan. 12.-én királyi utasítás érkezett a Kamarán át a jogügyi igazgatóhoz, hogy a vizsgálatnál legyen különös figyelemmel arra, Landerer milyen munkákat nyomatott ki engedély nélkül nyomdájában. (O. L. Kamarai lt. Juridica fons 48. pos. 3.)

[2] V. ö. 90. l.

et abominatione praerecensitorum scriptorum conceptis, eadem ad eum, a quo receperat, Patrem scilicet Franciscum Verseghi retulerit, neque ulla e processualibus actis, facti scriptorum illorum ulterioris usus et propagationis seu ex praeconcepto horrore seu etiam, quod spectata conditionis suae ratione perversum in catechismis contentum planum satis adaequate nec perspexerit, vestigia appareant, deservire ; invinculatum *incattum* a poena quidem gladii et bonorum amissionis in art. 7 : 1715 contra criminis laesae majestatis seu perduellionis reos sancita relevari, in expiationem nihilominus gravissime culposi facti sui apud invinculatum *incattum* velut typographum tanto exitialiores effectus producere queuntis, eundem ad decennales carceres a dato publicationis praesenti sententiae computandos condemnari et executionem eatenus decerni.

Pro fisco reverenter appellat.

Incattus aeque reverenter appellat.[a]

Anno 1795 die 4ª Maji in exc. Tabula Septem-Virali deliberatum est: Ex combinatione fassionis sub nº 3º invinculatum actionales catechismos nonnisi post cognitam Martinovicsii incaptivationem ad dominum Franciscum Verseghy retulisse, quod autem fine propagandorum catechismorum societas quaepiam reipsa coaluerit a praefato Verseghy intellexisse, eidem proinde utrumque alioquin catechismum una cum regulis societatis describenti tam praeexistentiam, quam etiam finem et scopum exitialis in actione descriptae, et contra salutem, dignitatemque regiam, inque extremam status publici convulsionem tendentis societatis sat superque perspecta fuisse eveniente : invinculatum *incattum* velut per praemissa sensu cap. 51[i] st. Stephani decreti 2[i] aliarumque huc concurrentium regni legum atroci laesae majestatis seu perduellionis crimini se manifeste implicantem, ad mentem praeattactarum regni constitutionum convictum ad gladium condemnari, bonaque ejus conformitate art. 56 : 1791 fisco regio adjudicari et executionem decerni.[1]

Mgr. Georgius Majláth m. p.

Ssae Caesareae Regio-Apostolicae Mtis consiliarius et officii propraesentiae regiae in judiciis locumtenentis protonotarius.

Az ítélet ellen Landerer, meg anyja is kegyelmi kérvényt adtak be. (*Jegyzőkönyv* Nº 552, 554, 585.) A nádor javaslatára az uralkodó május 30.-án megkegyelmezett Landerernek, és a halálos ítéletet bizonytalan időre szóló börtönre változtatta át. (Ld. *Iratok* 110. sz.) Aug. legelején hatodmagával a tiroli Kufstein várába vitték, majd Morvaországba került, a Brünn melletti Spielbergbe. Közben 1796 májusában Rodlmeyer pesti polgár följelentésére a rendőrség átkutatta pesti házát. Tiltott könyveket kerestek és egy párat találtak is — de nem indítottak ellene újabb eljárást. (O. L. Nádori t. lt. Polit. elenchus 1796: 94,, 95., 113. és 114. sz.) 1801 nyarán gyenge egészségi állapotára való tekintettel kérte szabadonbocsátását, de a Kancellária (ref. Lányi) nem javasolta, s így az uralkodó elutasította kérését. (O. L. M. Kanc. 7927. és 12549/1801. sz.) 1801 nov. 11.-én az Udvari Haditanács közölte a Magyar Kancelláriával, hogy Landerert »wegen Entkräftung und Sinnenverwirrung« a brünni Szent Anna kórházba szállították. (*U. o.* 11626/1801. sz.) Ugyanezen év decemberében a Kancellária javaslatára Ferenc király intézkedett, hogy vigyék át a bécsi őrültek házába. (*U. o.* 12745/1801. sz.) További életét nem ismerjük- Tekintve azonban, hogy nevével semmilyen

a) Mindkét fellebbezés a kir. jogügyi igazgató írása.

[1] A Hétszemélyes Tábla tárgyalására v. ö. *Jegyzőkönyv* N° 544.

hivatalos iratban nem találkozunk, feltehető, hogy az őrültek házát többé nem hagyta el. Kazinczytól tudjuk, hogy 1807-ben halt meg. *(Kazinczy levelezése,* XXII. 165. l.; Pichler H. A., *Enstehung der Pressburger Zeitung,* i. m. azt írta, hogy Landerer »starb am 26. Apr. 1810, an Nervenzerrüttung, im schönsten Mannesalter von 45 jahren.« (26. l.) Nyilván itt is összekeverte a két Landerert; 1810-ben főskúti Landerer János Mihály halt meg, de nem idegösszeroppanásban.)

65.

1795 május 2, 5, Buda

A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Verhovszky Sámuel ügyvéd felségsértési és hűtlenségi perében

Sk. aláírású eredeti: O. L. Vertr. A. 44. fasc. Verhovszky periratai. — Nyomtatásban is megjelent: latinul: *Sententiae* ... (ld. 371. l.), és németül: *Urtheile* ... (ld. *u. o.)*

A Verhovszkyra vonatkozó iratok áttekintése: a) A pertest mellékletei: *1. sz.* Az ügyész vádlevele, 1795 febr. 11; *2. sz.* Arady István jurátus tanusítványa Verhovszky törvényes megidézéséről, febr. 17; *3—5. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Verhovszky 1794 dec. 23.-i, 1795 jan. 19.-i és febr. 5.-i kihallgatásáról; *6. sz.* részletek Verhovszky lefoglalt följegyzéseiből; *A jelz.* Verhovszky följegyzései védőügyvédje számára, másolat. — *b)* Verhovszky elfogatásakor lefoglalt iratai és az ügyész fogalmazványai: O. L. Vertr. A. 51. fasc. ad A 15. köteg.

Szentmarjay a bécsi vizsgálóbizottság előtt elmondotta, hogy többek közt Verhovszky Sámuel ügyvédet[1] is beszervezte a titkos társaságba. (Ld. 111. és 118. l.) Vallomását Hajnóczy is megerősítte (ld. 97. l.), Szolártsik pedig bevallotta, hogy tőle kapta meg a titkos kátékat. (Ld. 166. s köv. l.) Ezért a közvádló, Németh János kir. jogügyi igazgató javaslatára 1794 dec. közepén Verhovszkyt is elfogták a torontálmegyei Nagyszentmiklóson. *(Kazinczy jegyzései,* 14. §. 5. pont.)

A Tábla vizsgálóbizottsága dec. 24.-én hallgatta ki először Verhovszkyt. Elmondotta, hogy 1794 májusában Szentmarjay beszélt neki »valamilyen« írásról, amit majd odaad neki, hogy nézze meg. Júniusban el is hozta: Az Ember és a Polgár Kátéja volt. Lemásolta, anélkül, hogy tudta volna, hogy ez egy titkos társaság kátéja. Ezt Szentmarjay egy szóval sem említette. Arra, hogy a kátét kinek mutatta meg, pontosan már nem emlékszik. Ugyanis nem gondolta, hogy ez tiltott irat volna, s így többeknek odaadta elolvasásra, vagy szóban elmondta a tartalmát. Pruzsinszky és Bentsik György ügyvéd bizonyosan olvasták. De csak Szolártsik másolta le. (Periratok 3. sz. mellékl.) Január 19.-én ismét a vizsgálóbizottság elé vezették Verhovszkyt, hogy egyes részletkérdésekre válaszoljon. Ujra kijelentette, hogy csak Az Ember és a Polgár Kátéját látta, Szentmarjay sem a felvételi szabályokat, sem a titkos jeleket nem mutatta meg neki, s egész mostanáig nem is tudott a titkos társulatról. A kátéból egy francia és egy magyar nyelvű példányt kapott, de csak a magyar nyelvűt másolta le. A francia példányt odaadta elolvasásra Bujanovicsnak, de le ő sem másolta. (U. o. 4. sz. mellékl.) Febr. 7.-én szembesítették Szentmarjayval. Ez szemébe mondotta, hogy 1794 júliusában hosszan beszélt vele a társaságról, annak forradalmi céljairól, és mivel Verhovszky azonnal

[1] Verhovszky Sámuel (nevét következetesen így, magyaros helyesírással írta, csak szlávnyelvű leveleiben írta magát Vrchovsky-nak) személyi adatait a Táblán így mondta be: »25 éves, evangélikus vallású, született a nyitramegyei Szakolcán, mostan Torontál megyében a Nákó család [honfiusított délvidéki nagybirtokos család) ügyvédje. Előbb Pesten jogászkodtam, majd jurátus voltam Aczél István ítélőmester mellett, végül Tihanyi Tamás alországbíró fiainak voltam nevelője. Ezután nyertem el a Nákócsalád birtokainak fiskálisságát.« (Periratok 3. sz. mellékl.) Családja Nagy Iván szerint horvátországi eredetű volt, s nemességét még Rudolf királytól kapta. *(Nagy Iván,* XII. 276. l.) Ingatlan vagyona nem volt. Apja mészáros volt; anyja Hajnóczynak testvére volt. Kazinczy művelt, nagytudású embernek jellemzi. *(Kazinczy levelezése,* II. 414. l. és *Kazinczy jegyzései,* XIV. §. 5. pont.)

hajlandónak mutatkozott a csatlakozásra, átadta neki a kátét, míg a társaság szabályait szóban ismertette előtte. Később aztán Verhovszky beszámolt neki, hogy a kátét megmutatta Tarján joghallgatónak, majd, hogy Bujanovicsot, Pruszinszkyt és Szolártsikot fölvette a társaságba. Azt is elmondotta, hogy Szolártsik Illyést, Kopaszt, Erdélyit, Baranyait és Tomaneket vette fel. Martinovics elfogatásának hírére intette Verhovszkyt, hagyjon fel a propagandával, s figyelmeztesse az általa beszervezetteket is, hogy irataikat égessék el. — Verhovszky továbbra is kitartott korábbi vallomása mellett : a kátét ugyan leírta de a titkos társaságról semmit sem tudott. A Szentmarjay által említettekkel csak a kátéról beszélgetett, hiszen egyébről ő sem tudott, ha ő nem volt tagja a társaságnak, hogyan vehetett volna fel másokat.[1] *(U. o.* 4. sz. mellékl.) — Közben az a gyanú is fölmerült, hogy Verhovszky összeköttetésben volt a horvátországi forradalmárokkal. Febr. 5.-én a bizottság ebben az ügyben kihallgatta, de eredménytelenül : Verhovszky tagadta, hogy valamilyen kapcsolatban is lett volna azokkal, akik husvétkor Zágrábban szabadságfát állítottak. A horvátországi eseményeket csak onnan ismeri, hogy Lubits ügyvéd, turopoljei nemes, egy hosszú levélben beszámolt neki a zágrábi eseményekről.[2] *(U. o.* 5. sz. mellékl.)

Németh János jogügyi igazgató február 11.-én adta be a vádlevelet Verhovszky ellen. Szt. István II. törvénykönyve 51. fejezete, az 1715 : 7. és az 1792 : 56. tc. alapján felségsértés és hűtlenség bűnének elkövetésével vádolta, mivel Szentmarjaytól megkapta a titkos kátét, azt továbbadta, többeket belevont a szervezkedésbe és ezáltal csatlakozott azokhoz, akik a közbékesség, az alkotmány és a törvények megdöntésére szövetkeztek. *(U. o.* 1. sz. mellékl. V. ö. *Iratok* 29. sz.) A Tábla febr. 23.-án megindította a pert Verhovszky ellen. (A peres eljárásra ld. 9. s köv. l.)

Az ápr. 14.-én kelt vádirat alig néhány sornyi volt. Az ügyész hivatkozott Verhovszky vallomásaira, arra hogy a kátét leírta, majd a vádlott forradalmi gondolkozásának bizonyítására csatolta lefoglalt iratai közt talált néhány följegyzését. (Tartalmi kivonatok, idézetek a köv. munkákból : J. P. Rabaut, *Précis de l'historie de la Révolution française; Geschichte und Staatsverfassung der Vereinigten Staaten von Nordamerika; Komische Merkwürdigkeiten aus alten theologischen Makulaturen.* Roma, 1798 ; Jacob Mackintosh, *Verteidigung der französischen Revolution.* Angolból fordítva, Hamburg, 1793. *U. o.* 6. sz. mellékl.)

Madách Sándor ügyvéd védőiratában azt fejtegette, hogy Az Ember és a Polgár Kátéjának elolvasása nem jelenti a forradalmi szervezkedésben való részvételt. Az pedig, hogy a vádlott gyanútlanul több ismerősének megmutatta a kátét, éppen ártatlanságát bizonyítja. Hiszen ehhez hasonló kiadványokat, amelyek a cenzura engedélyével jelentek meg, vagy jöttek be az országba, azelőtt is olvashatott. A társaságba be nem lépett, nem is tudott róla, másokat fel nem vett, — tehát semmilyen bűnt nem követett el. Védőiratához csatolta a vádlott Observatio-ját. Ebben Verhovszky az iratai között talált följegyzésekkel kapcsolatos vádakra felelt, mondván : sok könyvről készített ilyen kivonatot, a jogügyi igazgató azonban tendenciózusan kiemelt néhányat közülük, s úgy tünteti fel, mintha csak ezekkel foglalkozott volna.

A jogügyi igazgató nem is válaszolt a védő érveire : kérte az ítéletet. Ezzel a »perbeli feleselés« végetért.

Anno 1795 die 2ª Maji deliberatum est: invinculato *incatto* Catechismum Libertatis et Aequalitatis a Szent-Mariay in duplici idiomate, Gallico scilicet et Hungarico recepisse, illumque descripsisse ac tribus praeterea individuis communicasse; seque de praeexistentia societatis, cujus finis esset revolutio, cum regularum quoque verbaliter facta declaratione, per praefatum Szent-

[1] Lehner András joghallgató, akit 1795 febr. 9.-én Sehy perében tanuként kihallgattak, többek közt ezt vallotta : 1794 júliusában találkozott Verhovszkyval, aki a protestánsok sérelmeiről kezdett neki beszélni, majd »ad haec antevertenda catechismum esse confectum dixit, eundem mihi communicandum promisit, sed verbis suis non stetit.« (O. L. Vertr. A. 46. fasc. Sehy periratai 5. sz. mellékl.)

[2] Az ócsai ref. pap, Túrós, vallotta, hogy egy alkalommal meglátogatta Szlávy Jánost. Szlávy nem volt otthon, de ott talált a lakásán egy fiatalembert, kivel megismerkedett : Verhovszky volt. »Idem Verhovszky narravit mihi tunc novitalis ad instar, quod Zagrabiae arborem libertatis erexerint, et hoc ipsum legit ex litteris.« (O. L. Vertr. A. 46. fasc. Túrós periratai 3. sz. mellékl. — A zágrábi szabadságfára ld. I. k.)

Mariay edoctum fuisse in fassione sua sub n° 4° et respective confrontatione eidem subnexa confitente, ac proinde execrandae et perversae actionali societati, contra salutem et dignitatem regiae majestatis inque perniciem totius regni, constitutionumque ejusdem ac formae regiminis, thronique regii subversionem conspiranti adscriptum quin et ejus propagatorem fuisse ex actis processualibus eveniente ; eundem invinculatum, velut per praemissa criminis laesae majestatis seu perduellionis reum, vigore art. 7 : 1715 convictum ad gladium condemnari, bonaque ejus sensu art. 56 : 1791 fisco regio adjudicari et executionem decerni.

Pro invinculato *incatto* sensu art. 56 : 1791. ad exc. 7viratum reverenter appellat, clientemq*ue* suum ex respectu etiam juvenilis ejus aetatis aequanimitati excelsi superrevisorii fori, ac gratiae quoque et clementiae caesareo regiae omni cum submissione devovet.

Anno 1795 die 5ª Maji in exc. Tabula Septem-Viralis deliberatum est[1]; sententiam incl. Tabulae Regiae Iud*icia*riae approbari.

Mgr. Georgius Majláth m. p.
Ss^ae *Caesareae Regio Apostolicae* M^tis consiliar*ius* et offic*ii* p*rop*r*ae*sentiae regiae in jud*iciis* loc*umtenent*is p*roto*not*a*rius.

Az ítélet ellen Verhovszky a nádorhoz és az uralkodóhoz is kegyelmi kérvényt adott be. (Ld. Jegyzőkönyv N° 593.) A nádor javaslatára az uralkodó a halálos ítéletet bizonytalan időre szóló börtönre változtatta (Ld. *Iratok* 110. sz. — A legfelsőbb döntés kihirdetését, Verhovszky beszédét ismerteti : *Fogságom naplója*, 1795 június 1.) Szept. 25.-én negyedmagával útnak indították Budáról a spielbergi (Morvaország) börtönbe. (Kazinczy följegyzése : Sárospataki kvt. Ms. Kazinczy rövid jegyzetei a Martinovics-összeesküvésbe bonyolódottakról), majd onnan néhány hónap mulva, többek közt Kazinczyval együtt, Obroviczba, a Brünn melletti fegyházba vitték. Ott is halt meg a katonai ispotályban, 1797 aug. 3.-án, scrophulusban. *(Magyar Pantheon:* »Szirmay, [a Jakobinorum Hungaricorum Historia szerzője] hallván ezt tölem, azt írta felőle, hogy venereus scrophulusokban halt meg, noha szűzen vesze el, s a nyavalyát szüleitől kapta.«)

[1] A Hétszemélyes Tábla tárgyalására ld. *Jegyzőkönyv* N° 548.

66.

1795 május 2, 5, Buda

A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Ujgyörgyi József kamarai járulnok felségsértési és hűtlenségi perében

Sk. aláírású eredeti: O. L. Vertr. A. 43. fasc. Ujgyörgyi periratai. — Nyomtatásban megjelent latinul: *Sententiae* (ld. 371. l.) és németül: *Urtheile* ... (ld. *u. o.*).

Az Ujgyörgyire vonatkozó iratok áttekintése: a) A pertest mellékletei: *1. sz.* az ügyész vádlevele, 1795 febr. 11.; *2. sz.* Arady István jurátus tanusítványa Ujgyörgyi törvényes megidézéséről, febr. 17.; *3. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Ujgyörgyi 1794 dec. 22.-i kihallgatásáról és Ujgyörgyi sk. írt vallomása, kelt. nélk.; *4. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Grieger József 1795 jan. 22.-i kihallgatásáról; *5. sz.* Ujgyörgyi elismervénye Grieger számára, 1794 aug. 14, sk. eredeti; *A jelz.* Ujgyörgyi megjegyzései az ügyész vádjaira, sk. eredeti.

Hajnóczy a bécsi vizsgálóbizottság előtt elmondta, hogy úgy tudja, Szén Antal Ujgyörgyi Józsefet[1] is beszervezte a titkos társaságba. (V. ö. 95. l.) Ezért a kir. jogügyi igazgató dec. 13.-án éjjel elfogatta Ujgyörgyit. (A letartóztatása körüli tévedésekre — Ujgyörgyi Neumüller helyett először Neumayer kamarai tisztviselőt fogták el — ld. *Jegyzőkönyv* No 202/1—5.)

A Tábla vizsgálóbizottsága 1794 dec. 22.-én hallgatta ki először Ujgyörgyit. Tagadta, hogy a szervezkedésben résztvett volna. Szén Antal még augusztus elején valamilyen németnyelvű kátét adott neki, — vallotta — hogy olvassa el és másolja le. Két fejezetet le is írt belőle: az első általában szólt az emberről, a második meg az emberi természetes állapotról. Ebben a fejezetben néhány olyan kijelentésre bukkant, amelyeknek értelme ártalmasnak látszott előtte. Ezért elhatározta, megmutatja a kátét egy tapasztalt embernek. El is vitte Grigely grammatika tanárhoz.[2] A vele való beszélgetés után — nehogy az irat idegen kézre jusson — még ott Grigely lakásán elégették, »cum abominatione«. Ez úgy augusztus 14.-e körül lehetett. Többet aztán nem is tud az egészről. (Periratok 3. sz. mellékl.) Pár nap mulva sk. írt beadványában nagyjából megismételte a szóban elmondottakat, hozzátéve, hogy az írás mindössze három napig volt nála, aztán elégette. *(U. o.)*

Ujgyörgyi vallomása alapján a Tábla megidézte Grigely tanárt, aki közben maga is sietett a nádornál jelentkezni, hogy mentegesse magát. *(Jegyzőkönyv* No 206/5.) Elmondotta, hogy a vádlotthoz régi barátság fűzi. Az utóbbi időben észrevette, hogy egyes dolgokról szabadabban gondolkozik, sőt egyszer valamilyen titkos társulatot is megemlített neki, amelyikről ő különben úgy gondolta, hogy szabadkőműves társaság. Mult év augusztusában egy alkalommal meglátogatta Ujgyörgyit és éppen valami irat másolásában lelte. Beszélgetés közben a francia forradalomra terelte a szót. Ez az írás is, amit másol, — mondotta — annak eszméit tükrözi. Azzal odaadta neki az irat egyik példányát. A németnyelvű írást csak felületesen futotta át, de így is látta, hogy »veszélyes elvek« vannak benne. Szemrehányást tett Ujgyörgyinek, hogy tarthat ilyet magánál,

[1] Ujgyörgyi József személyi adatait a Táblán így jegyezték fel: »25 éves, nemes, római katholikus, accessista a M. Kir. Kamaránál, nagyszombati.« A nemességet apja, Neumüller (Neumiller) János »szentgyörgyi (Poszony m.) polgár« kapta 1792 július 26.-án, az ottani kincstári uradalom terméketlen földeinek termővé való átformálásával szerzett érdemeiért. Ugyanekkor változtatta nevét Ujgyörgyire. (O. L. M. Kanc. 1792 : 716. és 8812. sz. és *Királyi könyvek*, 153. l.) Anyja: Kornmann Borbála. Kazinczy szerint először kispap volt a pozsonyi szemináriumban, de még fölszentelése előtt kilépett. 1794-ben a Magyar Kamara regisztraturáján dolgozott. Kazinczy szerint: »indolens bécsi németnek illett volna, nem magyarnak.« *(Kazinczy levelezése*, XXII. 490. l. *Szirmay* 17. § 14. pontja és Sárospataki kvt. Ms. Kazinczy rövid jegyzetei a Martinovics-összeesküvésbe bonyolódottakról.)

[2] Grigely József (1760—1818), a budai főgimnázium tanára, korábban piarista szerzetes. Életét és munkáit ismerteti *Szinnyei*, III. 1468. h. (Szinnyei szerint Grigely csak 1800-ban került a budai főgimnáziumhoz, addig Zólyomban tanított. Ez, ahogy a fentiekből látjuk, tévedés.)

és megkérdezte tőle, mit tenne, ha ő most följelentené ezért. Mindent letagadnék,— válaszolta Ujgyörgyi. Grigely rábeszélésére mégis megigérte, hogy a kátét el fogja égetni, s ígéretét írásba is adta. (Mellékelve a periratokhoz 5. sz. alatt.) A későbbiekben többször kérdezte Ujgyörgyit : nem a most leleplezett titkos társaságba keveredett bele? —de- az azt mondta, nem. A vallomás után Grigelyt szembesítették Ujgyörgyivel, de eredménytelenül. Ujgyörgyi kitartott korábbi állítása mellett : a káté első két ívét leírta ugyan, de a társaságról semmit sem tudott. Ezután elővezették Szén Antalt. Ujgyörgyi — vallotta — Az Ember és a Polgár Kátéjának németnyelvű változatát végig elolvasta, még az ő lakásán, de csak két ívnyit vitt el belőle leírásra. Néhány nap mulva ujra fölkereste őt, elmondta, hogy neki ez az egész dolog nem tetszik, és éppen ezért, amit lemásolt, azt elégette. Ő ezt nagyon helyeselte, mondván, ő is ugyanezt cselekszi a sajátjával. (*U. o.* 4. sz. mellékl.)

A jogügyi igazgató febr. 11.-én nyujtotta be a vádlevelet Ujgyörgyi ellen. A már többször idézett törvények alapján felségsértéssel és hűtlenséggel vádolta, mivel a titkos kátét Szén Antaltól megkapta, lemásolta, s ezáltal részesévé vált az összeesküvésnek. (*U. o.* 1. sz. mellékl. v. ö. *Iratok* 29. sz.) Febr. 23.-án a Tábla megindította Ujgyörgyi ellen a pert. (A peres eljárásra ld. 9. s köv. l.)

Az ügyész ápr. 3.-án készült el a vádlevél indokolásával. Mindenekelőtt ismertette Szén, majd a vádlott és Grigely tanár vallomását. Ujgyörgyi tudatában volt annak, milyen veszélyes irat van a kezében, — mondotta — hiszen saját vallomása szerint ezért mutatta meg barátjának. Persze, hogy most tagadja ezt, de hiszen a vádlottak összevissza vallomásain általában nem lehet elindulni. Egyébként a vádlott Grigely közbelépésére csak saját másolatát égette el, — hiszen a Szén által írt példányt néhány nap mulva visszaadta tulajdonosának — s így föltehető, hogy azt ujra lemásolta és tovább terjesztette. Több adat van rá, hogy Budán és Pesten, és szerte az országban titokban ma is kézről-kézre járnak a káték. Az ilyen bajnak csak pallossal lehet a gyökerét kiirtani.

Nagy Sándor hivatalból kirendelt védőügyvéd (v. ö. 266. l.) nagy pátosszal kezdte védőiratát : »Egy huszonötéves ifjú áll a bíróság előtt, — felségsértéssel és hűtlenséggel vádolják. Már az is felségsértést követ el, aki egy az emberről és a polgárról szóló kátéből két fejezetet lemásol, jóllehet az egyik fejezet általában az emberről, a másik az emberi közösség természeti állapotáról szól. Úgylátszik azonban, vádat kell emelni ellene azért, mert olyan korban élünk, melynek szelleme máris elragadta a szomszédos nemzeteket. Forradalomba ragadja őket, hogy megváltoztassák alkotmányukat.« Ezután sorra vette a jogügyi igazgató vádjait, s azokat egyenként cáfolta. A vádlottnak kezében volt a káté első két íve, de Szén nem mondta meg neki, hogy az egy titkos társaság kátéja, s a társaságról, annak céljáról, jeleiről nem szólt egy szót sem. Ezt az első két ívet a vádlott leírta, de írás közben gyanúsnak találta az egészet, ezért megmutatta, egyik tapasztalt barátjának. A vádlott mellett bizonyít, hogy Grigely, miután átnézte az iratot, szintén azt hitte, valamilyen szabadkőműves kátéval van dolga. Hogy Ujgyörgyi azt mondta volna barátjának, ha följelenti, mindent letagad, — nem hihető. Ezt Grigely önmaga mentségére mondja csak. Különben is Grigely vallomását nem olvasták fel egész terjedelmében a vádlott előtt, az nem tehette meg rá megjegyzéseit, így nincs bizonyító ereje. Annál kevésbbé, mert a Grigely által vallottak és a vádlott kötelezvényében foglaltak között ellentmondás van : Grigely szerint, amikor fölkereste Ujgyörgyit, az éppen másolta a kátét. A kötelezvény szerint viszont Ujgyörgyi kereste őt fel, hogy megmutassa neki az iratot, és tanácsát kérje, — ahogy ezt a vádlott is vallotta. Mindebből Ujgyörgyi teljes ártatlansága derül ki. Ami pedig az ügyésznek azt az állítását illeti, hogy Ujgyörgyi miután saját másolatát elégette, a Szénével folytatta a szervezkedést, ez légből kapott föltevés ; a vádlott tagadja és semmi és senki nem bizonyítja. A jogügyi igazgató feltevésekből kovácsol bizonyítékot. — Végül megjegyezte, hogy még ha a jogügyi igazgató összes vádjai beigazolást nyernének, akkor sem követettt el Ujgyörgyi felségsértést, vagy hűtlenséget. Ahogy — mondotta — ezt már Juhász perében részletesen kifejtette. (Ld. *Iratok* 63. sz.)

Az ügyész minden indokolás nélkül fenntartotta vádjait. Erre a védő beterjesztette Ujgyörgyi sk. írt védekezését, amelyben az előzőknél is részletesebben elmondja, hogyan jutott kezéhez a káté. A Grigelytől vallottakat utólag kiagyalt meséknek nevezi, s megismétli az előzőkben elmondottakat.

A jogügyi igazgató válasza rövid volt : Ebben az ügyben elég ha az bebizonyosodik, hogy a vádlott ismerte a kátét. Ujgyörgyi maga vallotta, hogy olvasta. Azt, hogy (amint mondja), csak egy részét látta, bizonyítania kellene.— A védő mégegyszer ujra

megpróbálkozott meggyőzni a közvádlót. Kérte, hallgassák ki Grigelyt és Szént arra vonatkozóan, vajon az egész káté volt-e a vádlott kezében, vagy csak annak első fejezetei. Szembesítsék főként Grigelyt a vádlottal, hogy tisztázódhassék, kinek van igaza. Az ügyész azonban mindezt szükségtelennek vélte. Ezekután a vádló és a védő is kérték az ítéletet.

Anno 1795 die 2ª Maji in *incl.* Tabu'a Regia Judiciaria d*elibe*ratum est. Invinculato *incatto* Catechismum Libertatis et Aequalitatis per Antonium Szén sibi communicatum legisse, utque domum deferre possit, expetiisse, ex illo partem aliquam etiam descripsisse, atq*ue* ut cum amicis suis communicet, a praefato Szén sibi commendatum extitisse confitente ; professore autem Iosepho Grigeli invinculatum *incattum* de quadam occulta societate coram eodem verba fecisse, dumq*ue* in descriptione praeattacti catechismi occupare*tur* de revolutionalibus principiis disseruisse, et erga factam delationis communicationem totum se negatur*um* respondisse, in inquisitorio ac respective confrontationali sub nº 4º d*irec*to affirmante ; siquidem in alleviamen invinculati ea duntaxat circumstantia, quod demum adnitente Iosepho Grigeli actionalem a se descriptam catechismi partem concremaverit, neque ullum amplius usum et propagationem ejus fecisse, ex actis processualibus appareat, deserviret. Eum proinde doli et malitiae gradum, qui actionalem art. 7 : 1715. contra atrocis criminis laesae majestatis seu perduellionis reos statutam paenam post se trahat, attigisse non censeatur, eundem a poena praecitati art. relevatum ad triennales a dato publicandae p*rae*sentis sententiae computandos carceres condemnari et executionem eatenus decerni.

Pro fisco regio appellat.

Pro invinculato incatto reverenter appelat.

Anno 1795 die 5t Maji in exc. Tabula Septem-Virali deliberatum est:[1] reliquis invinculatam aggravantibus circumstantiis, ea etiam, quod exemplar catechismi ab Antonio Szén receptum, post datas jam professori Grigely sub nº 5º reversales, praefato Szen retulerit, accedente, dictatam invinculato carcerum poenam ad quinquennium elevari et executionem eatenús decerni.

Mgr Georgius Majláth m. p.
Sae *Caesareae Regio-Apostolicae* Mtis consiliar*ius* et offic*ii* p*ropra*esentiae regiae in jud*iciis* loc*umtenen*tis p*roto*notarius

Miután az uralkodó július 2.-án az ítéletet jóváhagyta, (v. ö. *Iratok* 110. sz.) szept. 25.-én tizennegyedmagával útnakindították Ujgyörgyit a morvaországi Brünnbe, a spielbergi börtönbe. Innen társaival együtt néhány hónap mulva a szintén morvaországi Obroviczra került. Fogolytársa, Kazinczy szerint, fogságában búskomorság, sőt zavarodottság jelei mutatkoztak rajta. »Egy-két holnap tölt belé, hogy eszét vissza kapja.« Apja minden anyagi támogatást megtagadott tőle, úgyhogy végül is, uralkodói engedéllyel, a kincstár utalt ki napi 30 krajcárt a kórházi kezelés költségeire. (*Fogságom naplója* és *Kazinczy levelezése*, XVII. 1. l. ; O. L. Nádori t. lt. Polit. elenchus, 1796, 3. és 11. sz. — V. ö. *József nádor iratai*, I. 76. l.) 1800 május 4.-én szabadult. (O. L. M. Kanc. 1463/1800. sz.) Élete későbbi folyását ő maga mondja el Kazinczyhoz írt levelében : Idegileg sokáig nem tudta magát összeszedni. Évekig fáradt, kedvetlen volt. Jakobinus és börtönviselt multja miatt valóságos társadalmi bojkott alatt állt. Migazzi püspök, családjának régi barátja, megpróbálta őt elhelyezni, de próbálkozása olyan felzúdulást

[1] A Hétszemélyes Tábla tárgyalására ld. *Jegyzőkönyv* Nº 548.

váltott ki, hogy kénytelen volt visszakozni. Erre bekopogtatott az ország vezető férfiaihoz, — szóba sem álltak vele. Amikor egy polgárleánynak kezdett udvarolni, a család kiutasította. Végül kihallgatást kért József nádortól, akinek elpanaszolta helyzetét. A nádor nagy megértést mutatott ügye iránt, de közölte vele, hogy állást nem ígérhet neki, »denn es wäre der Wille Sr. M. uns [t. i. a jakobinus perben szerepelteket] streng und lange zu prüfen.« 1808-ban szülőhelyén, Nagyszombatban, megürült az egyik városi tisztség, s erre ő is pályázott. Multja miatt azonban még a jelöltek listájára sem akarták rávenni. Erre végső kétségbeesésében az uralkodótól kért kihallgatást, amit meg is kapott. Ennek eredményeként a kancellár közölte Nagyszombat város tanácsával, hogy Ujgyörgyi »ab omni ob delictum hoc infamiam ipsum manentem ex altissimo regio jussu absolvo . . .« Így aztán még 1808-ban sikerült enlyernie Nagyszombatban az egyesült árva- és alapítványi kassza pénzbeszedői állását, évi 400 Ft. fizetéssel. (V. ö. *Kazinczy levelezése*, XXII. 233. s köv. és 245. l. ; O. L. M. Kanc. 1808 : 1875., 2333., 3054. és 5237. sz.) Életének további alakulását nem ismerjük. (V. ö. *Kazinczy jegyzései, Szirmay* 17. § 14. pontja.)

67.

1795 május 2, 5, Buda

A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Szén Antal helytartótanácsi számvevőtiszt felségsértési és hűtlenségi perében

Nyomtatásban megjelent : *Sententiae tam incl. Tabulae Regiae Iudiciariae quam exc. Tabulae Septemviralis contra criminis laesae majestatis seu perduellionis reos latae.* Pest, 1795

A Szén Antalra vonatkozó iratok áttekintése: periratainak eredetije nem volt megtalálható; az O. L. Vertr. A. 46. fasc.-ban, ahol lennie kellene, nincsen. Az ügyész fogalmazványai: O. L. Vertr. A. 51. fasc. 11. ad A köteg. A kihallgatási jegyzőkönyvek hiv.másolatai: O. L Vertr. A. 42. fasc. 14., 15., 62., 63., 64., 66., 68. és 71. sz.

Hajnóczy a bécsi vizsgálóbizottság előtti írásbeli vallomásában Szén Antalt[1] is megnevezte azok között, akiket a Szabadság és Egyenlőség Társaságába fölvett ; elmondotta azt is, hogy Szén maga is toborzott új tagokat. (Ld. 95. l.) Vallomását megerősítette Martinovics is. (Ld. 153. l.) Kettejük vallomása alapján a közvádló Németh János kir. jogügyi igazgató 1794 dec. 14.-én éjjel elfogatta Szént.

A Kir. Tábla vizsgálóbizottsága dec. 20.-án hallgatta őt ki. Vallomásában elmondotta, hogy Martinovicscsal, bár rokona, 1787 óta nem találkozott. Hallotta, hogy időközben apáttá, császári tanácsossá nevezték ki, s érdekelte őt, hogyan sikerült ezt elérnie. Ezért, amikor most nyáron tudomására jutott, hogy Martinovics Pesten van, fölkereste őt lakásán. Kérdésére Martinovics hosszasan elmesélte, milyen érdemeinek köszönheti kinevezését és dícsérte Lipót császár kegyes voltát. »Tandem de rebus Gallicis incepit loqui, eas vehementer laudavit, subnectendo quod vix impediri possit, quin systema Gallorum ultro propagatur. Nam, inquit, procul dubio etiam tu audiveris, quod nostris officialibus et militibus, qui in illorum captivitatem inciderunt, catechismum aliquem praelegere et constitutionem explanare soleant. Illi redibunt et propagabunt hausta principia ultro. — Hoc nec ego negare poteram et ipse dixi, me quoque per eum memoratas circumstantias quoad nostros milites in nobis legisse. Ille reposuit, res haec tanto minus poterit impediri, quod Galli catechismum per plerasque Romani Imperii provincias, prout etiam per Hollandiam et Angliam effective propagaverint. His adhuc addidit, praefatum

[1] Szén Antal személyi adatait a Táblán így jegyezték fel : »45 éves, katolikus vallású, született Pesten, számvevőtiszt a kir. Helytartótanácsnál.« (Periratok 3. sz. mellékl.) Minden jel szerint horvátországi nem nemes család sarja. Ő maga mondotta, hogy Martinovicscsal rokonságban volt, de hogy hogyan, nem tudjuk. Kazinczy szerint egykor Hg. Esterházy [Miklós?] tanítói közé tartozott. *(Kazinczy Jegyzései, Szirmay,* 14. §. 6. pont.) 1786-ban került a Helytartótanácshoz számvevőtisztnek. 1791-ben az alapítványi ügyosztályra osztották be. (Ember Győző, *A m. kir. Helytartótanács ügyintézése*, 244 és 248. l.)

catechismum jam etiam in Hungaria dari. Id ego mirabar, dicebamque me ejus legendi cupidum esse, ut de rebus in mundo gestis me magis informare possim. Ille respondit, fors poteris illum habere. »Aztán együtt távoztak, s még útközben is beszélgettek. Martinovics megkérdezte tőle, ismeri-e Hajnóczyt? Amikor megtudta, hogy nem, ajánlotta, ismerkedjék meg vele, »est anim vir doctus magni talenti et boni cordis.« Amikor ő erre megjegyezte, hogy vajjon Hajnóczy nem tudna-e állást keríteni bátyja, Károly számára, — Martinovics így felelt : Csak menj el hozzá, majd én is beszélek vele. — Legközelebb Kohlmayernél találkoztak reggelizés közben. Ott volt Martinovics kapitány testvére, még Szecsanacz kamarai titkár is. Martinovics itt is a franciákról kezdett beszélni, de »non excessive.« Szecsanacz több dologban ellentmondott neki. Többet aztán nem találkozott Martinovicscsal. Pár nap mulva fölkereste Hajnóczyt. Az barátságosan fogadta őt s közömbös dolgokról beszélgettek. Egy hét mulva újra fölkereste. Ekkor már bizalmasabban beszélgettek. »Incepit de rebus Gallicis fere in eundem sensum prout Martinovics discurrere;« megemlítette a kátét is, sőt ígérte, hogy odaadja olvasásra, de éppen valakinél kézben volt. Búcsuzáskor Hajnóczy hívta, látogassa meg minél hamarabb újra, de erre jóideig nem nyílott alkalma. Egyszer, már azután, hogy Martinovics visszatért Bécsbe, Hajnóczy fölkereste őt a lakásán. Mivel azonban mások is voltak nála, csak közömbös dolgokról beszéltek. Néhány nap mulva ő látogatta meg Hajnóczyt, hogy bátyja elhelyezése ügyében érdeklődjék nála. Mintegy tíz nap mulva pedig Hajnóczy viszonozta látogatását, de ekkor sem esett szó köztük semmi érdemlegesről. Mintegy két hét mulva pedig híre járt, hogy Martinovicsot Bécsben elfogták (egyesek szerint, mert »nyilvános helyen a franoia ügyekről beszélt,« — mások szerint pedig mert »az Inkeyvel kapcsolatos gaztettekben« részes,) s ezáltal gyanút fogott a Martinovics és Hajnóczy közti kapcsolatot illetően ; ezért többé nem ment hozzá, s nem is találkoztak. — A bizottság további kérdésére kijelentette : Hajnóczytól semmilyen írást nem kapott, a kátét nem látta, így nem is olvasta, még kevésbbé másolta le. Nem is hallott róla, csak már az első elfogatások után. Ekkor Ujgyörgyi beszélt neki róla nagy általánosságban. (Hiv. másolat: O. L. Vertr. A. 42. fasc. 14. sz.)

Két nappal később, dec. 22.-én, Ujgyörgyi József azt vallotta, hogy Az Ember és a Polgár Kátéját Szén Antaltól kapta meg leírásra. (Ld. 640. l.) Jan. 22.-én Szént szembesítették Ujgyörgyivel. Szén megtört, s bevallotta, hogy Hajnóczy beszervezte őt a titkos társaságokba. Megkapta tőle mindkét kátét : Az Ember és a Polgár Kátéját franciául és németül is, a Reformátorok Kátéját latinul. Átadta neki Hajnóczy a társaság felvételi szabályait is, s ehhez csatolva volt az eskű szövege. Ugyanakkor ismertette előtte a társaság szervezetét és céljait. A Hajnóczytól kapott iratokat mind lemásolta. Amikor bátyja ügyében szót emelt Hajnóczynál, az megkérdezte, mikor találkozik vele. Rokoni látogatásra hamarosan Horvátországba utazik, felelte, a akkor útbaejti testvére lakhelyét, Türjét is. Ez nagyon jó lenne, — válaszolta Hajnóczy — mert így vele is közölhetné a társaságra vonatkozó dolgokat és írásokat, továbbá Horvátországban is többeknek megmutathatná azokat.[1] Ujgyörgyin kívül azonban másnak nem mutatta meg az iratokat, sőt néhány nap mulva a kátét visszaadta Hajnóczynak. (O. L. Vertr. A. 42. fasc. 62. sz.)[2] 1795 jan. 22.-én azonban Lander Vencel, Szén kollégája a Helytartó-

[1] Hogy Szén Horvátországban fejtett-e ki propagandát a társaság érdekében, nem tudjuk, bár valószínű. Az ügyész mindent elkövetett, hogy ezt rábizonyítsa, de sikertelenül. 1795 jan. 12.-én névtelen följelentés érkezett Zágrábból Pálffy kancellárhoz, amely szerint a horvátországi jakobinusok lelke Szén Antal volt. De ezt rábizonyítani nagyon nehéz lenne, — olvassuk a följelentésben — mert hivatalos vizsgálat esetén Skerlecz zágrábi főispán és a megye alispánja, Szén barátai, mindent eltussolnának. (O. L. M. Kanc. 424/1795. sz.) A kancellár haladéktalanul megküldte a följelentést a nádornak, ez pedig utasította Zágráb megye alispánját, hogy nyomozon utána az ügynek és tegyen róla jelentést. (Az utasításnak a jogügyi igazgató által írt fogalmazványa : O. L. Vertr. A. 51. fasc. 16. köteg.) Az alispán válaszát azonban nem ismerjük.

[3] Jan. 21.-én Szént ismét kihallgatták néhány, bátyjához írt levelével kapcsolatban. (O. L. Vertr. A. 42. fasc. 68. sz.) Egyik levelében pl. ezt írta : A *Schwäbische Mercur* legújabb számában olvasta, hogy Páris püspöke 16 vikáriusával egyetemben ünnepélyesen kijelentette a nemzetgyűlésben, sem papra, sem vallásra nincs szükség, ezért eddigi méltóságukról leköszönnek. Mindnyájan jakobinus sapkát viseltek. A továbbiak ban a püspök kifejtette, hogy számukra nincs más vallás, csak amit az ész evangéliuma — »welches von den Rechten der Menschen, von Gleichheit, Freiheit und Sicherheit der Personen und des Eigentums handelt« — előír. (Az 1793 dec. 1.-én kelt levél : O. L. Vertr. A. 55. fasc. 90. köteg.)

tanácsban, azt vallotta, hogy Szén még 1794 júniusában egy írást adott át neki, mondván »es seye der Anfang von den Lehrgründen, welche die Franzosen unseren Gefangenen und Deserteurs beibrachten.« Az írást átfutotta, s ahogy emlékszik, az államról szóló értekezés volt. Szembesítve Szénnel, ez bevallotta, hogy Landernek a kátét mutatta meg. Hozzátette, hogy másik kollégájának Rothweiler Mátyásnak is megmutatta, sőt ennek a felvételi szabályokat is elmondotta. *(U. o.* 63. sz.) Másnap kihallgatták Rothweilert, ez azonban tagadott. (Ld. 120. l.) Erre Szén visszavonta vallomásának rávonatkozó részét, mondván, hogy bizonyára rosszul emlékezett. *(U. o.* 66. sz.)

A jogügyi igazgató valószínűleg Szén ellen is febr. 11.-én adta be a vádlevelet, s a Tábla febr. 23.-án indította meg a pert. (V. ö. *Iratok* 29. és 66. sz. A peres eljárásra ld. 9. s köv. l.)

A vád indokolása röviden jellemezte a titkos társaságok célját: »excidium regis, cleri et nobilitatis;« ennek a társaságnak volt tagja a vádlott is. Jellemét mutatja, hogy amíg mindenki rá nem vallott, tagadott. Ha el is hisszük neki, — mondotta az ügyész — hogy esküt nem tett, ez nem menti bűnét. (Sk. fogalmazvány: O. L. Vertr. A. 51. fasc. 11. köteg, Szolártsik iratai közt.)

A védőiratot s a perbeli feleselés további részeit nem ismerjük.

Anno 1795 die 2 Maji in incl. Tabula Regia Iudiciaria deliberatum est: Invinculato *incatto* postquam ab Ignatio Martinovits catechismum democraticum in Hungaria quoque existere edoctus erat, ejus legendi cupidum fuisse, Iosephum autem Hajnóczy, quem invinculatus ex inviatione Martinovitsiana accessit, mox eotum ubi catechismum invinculato promisit, ejusdem clam cum aliis communicationem commendavisse, ab hoc dein tam Libertatis et Aequalitatis duplici Gallico et Germanico, quam etiam Reformatorum Latino idiomate conscriptos Catechismos, regulas praeterea societatis et formulam juramenti recepisse, priorem Iosepho Ujgyörgyi legendum et in parte ad minus describendum quoque praebuisse, sic etiam catechismi prioris ordinis partem aliquam cum Venceslao Lander communicasse ac denique eundem e Gallico exemplari Mathiae quoque Rothweiler praelegisse sub n^ris 3, 4, 5 et 6 confitente; insuper autem dum ab Hajnóczy ad catechismos cum fratre suo in Türje frumentario et in Croatia communicandos adursus fuisset, hac etiam in parte tametsi directe non-annuerit, operam tamen suam haud detrectante sed hoc ab itinere dependere reponente, consequenter fundamento illo, quod juramento effective non obstrictus pro membro excitandae in regno hoc revolutionariae societatis haberi nequeat, invinculato *incatto* opitulari nequeunte; cum e praemissis aliisque processualibus adjunctis invinculatum *incattum* non modo plenam et adaequatam execrandae actionalis societatis contra salutem et dignitatemque ejusdem ac formae regiminis thronique regii subversionem conspirantis notitiam habuisse, verum etiam propagatorem ejusdem, quantum in se erat exstitisse, adeoque atrocis laesae majestatis seu perduellionis criminis reum semet effecisse manifeste eveniat, eundem invinculatum velut juratae fidei suae et publici, quod e munificentia regia cum competente provisione obtinuit, officii immemorem, vigore art. 7 : 1715 convictum ad gladium condenmnari, bonaque ejus universa ad mentem art. 56 : 1791 fisco regio adjudicari et executionem decerni.[a]

Anno 1795 die 5 mensis Maji in exc. Tabula Septem-Virali deliberatum est[1]: sententiam incl. Tabulae Regiae Iudiciariae approbari.

[a] A nyomtatott szövegekben a föllebezéseket nem közölték.

[1] A Hétszemélyes Tábla tárgyalására v. ö. *Jegyzőkkönyv* No 548.

Az ítélet ellen Szén kegyelmi kérvényt adott be (ld. *Jegyzőkönyv* N° 597.) A nádor javaslatára Ferenc király a halálos ítéletet bizonytalan ideig tartó fogságra változtatta, amit június 1.-én hirdettek ki Szén előtt. (V. ö. *Iratok* 110. sz. és *Fogságom naplója*, 1795 június 1.)[1] Aug. 7.-én katonai kísérettel útnak indították Kufstein várába. *(Fogságom naplója*, 1795 aug. 7.) 1800 nyarán a többi fogollyal együtt őt is Munkács várába vitték. Innen szabdult 1802-ben. *(József nádor iratai*, I. Iratok. 150. sz.) Élete további folyását nem ismerjük.

68.

1795 május 2, 6, Buda

A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Baranyai Mihály jurátus felségsértési és hűtlenségi perében

Sk. aláírású eredeti : O. L. Vertr. A. 43. fasc. Baranyai periratai. — Nyomtatásban megjelent, latinul : *Sententiae* . . . (ld. 371. l.) és németül : *Urtheile* . . . (ld. *u. o.).*

A Baranyaira vonatkozó iratok áttekintése : a) A pertest mellékletei : *1. sz.* Az ügyész vádlevele, 1795 febr. 11. ; *2. sz.* Arady István jurátus tanusítványa Baranyai törvényes megídézéséről, febr. 17 ; *3. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Baranyai 1794 dec. 19.-i kihallgatásáról ; *A jelz.* Dvornikovich Miklós tanusítványa Baranyai viselkedéséről, 1795 ápr. 18, sk. eredeti ; *B jelz.* Baranyai megjegyzései a vádiratra.

Szentmarjay a bécsi vizsgálóbizottság előtt megemlítette, hogy Szolártsik Baranyai Mihályt, a Kir. Tábla jurátusát[2] is beszervezte a titkos társaságba. (Ld. 119. l.) Később Szolártsik bevallotta, hogy Az Ember és a Polgár Kátéját átadta Baranyainak lemásolásra. (Ld. 167. l.) Vallomásaik alapján 1794 dec. 14.-én éjjel a jogügyi igazgató elfogatta Baranyait.

Dec. 19.-i kihallgatásakor, a Kir. Tábla vizsgálóbizottsága előtt, Baranyai ezt vallotta : Szolártsik fölkereste őt és elmondta, hogy van egy filozófiai munkája, amelyet érdemes elolvasni. Nagy elfoglaltságára hivatkozva először nem vállalta a könyv lemásolását, de Szolártsik addig unszolta, míg végül is ráállt. Miután azonban két fejezetet leírt, rájött, hogy sok csalárd és hamis állítás van benne, s ezt megmondta Szolártsiknak is. Erre ez hosszasan bizonygatta neki a kátéban foglaltak helyességét, és buzdította őt a másolás folytatására. Folytonos unszolására végül is lemásolta az egész kátét, de Hendrey Pál jurátuson[3] kívül senkinek nem mutatta meg. A káté átadásakor Szolártsik a titkos jeleket is közölte vele, de ezeket Hendreynek nem mondta el. A Társaság céljáról Szolártsik nem szólt, — de beszélgetés közben megemlítette a francia forradalmat. Olyan ragálynak nevezte, mely megállíthatatlanul mindenfelé elterjed, — lám, már Lengyelországban is felütötte fejét. Hogy ki írta a kátét, nem tudja. Szolártsik csak annyit mondott, hogy franciából fordították magyarra. Esküt semmire nem tett. — Hajnócziék elfogatása után — vallotta a továbbiakban — fölkereste Szolártsikot, és megkérdezte tőle, nincs-e összefüggés az elfogatások és a neki adott irat között, mert ha van, ő is, meg Hendrey is bajba kerülhetnek. De Szolártsik azt mondotta, Hajnóczyékat nyilván valami másért fogták el. Amikor azután Szolártsikot is letartóztatták, elment

[1] A Szén által budai börtöne falára írt verses idézeteket, Kardos János jurátusnak az aradi minorita kolostorban levő följegyzései alapján, ismerteti Szőllősy Károly, *Martinovics és társainak bűnpöre. Arad és vidéke. II.* (1882) 170. sz.

[2] Személyéről, életéről nem sokat tudunk. A Táblán följegyzett adatok szerint : »24 éves, nemes, a gömörmegyei Rozsnyón született, jurátus a Kir. Táblán.« Vallomásából tudjuk, hogy Dvornikovics Miklós fiai mellett volt nevelő. Valószínűleg ref. vallású volt. (V. ö. *Kazinczy levelezése*, XXI. 577—578. l. ; Kazinczy följegyzése szerint 1768 okt. 9.-én született ; ha ez igaz, akkor 1794-ben 26 éves volt. Egyik testvére a jogügyi igazgatóságon volt expeditor. (V. ö. *Jegyzőkönyv* N° 202/1 és *Szirmay*, 17. § 15. pontja.)

[3] Hendreyre ld. 327. l. 2. jegyz.

Dvornikovics Miklóshoz,[1] akinek fiait tanította. Őszintén elmondott neki mindent és tanácsát kérte, mit tegyen? Dvornikovics azt ajánlotta, jelentse az ügyet a nádornak. Mivel azonban közben megtudta, hogy ezzel a dologgal a jogügyi igazgatóság foglalkozik, fölkereste Kiss vicedirektort,[2] és mindent bevallott neki. Az azt kérdezte, szabadkőműves-e? Mondta, hogy nem. Erre Kiss megnyugtatta, hogy ha csak annyit tett. amennyit elmondott, nincs mitől félnie. Ezekután a további jelentéstételtől elállt. (Periratok 3. sz. mellékl.)

Az ügyész febr. 11.-én terjesztette be vádlevelét Baranyai ellen. Szent István II. törvénykönyve 51. fejezete, az 1715 : 7. és az 1791 : 56. tc. alapján felségsértéssel és hűtlenséggel vádolta, mivel Szolártsiktól megkapta a kátét és ezzel csatlakozott azokhoz, akik az állam rendjének felforgatására törtek. *(U. o.* 1. sz. mellékl. v. ö. *Iratok* 29. sz.) A Tábla febr. 23.-án megindította a pert Baranyai ellen. (A peres eljárásra ld. 9. s köv. l.)

A vád indoklása ápr. 12.-én kelt s egészen rövid volt. Azzal — írta az ügyész — hogy a vádlott lemásolta és továbbadta a kátét, részesévé vált az összeesküvésnek, s felségsértés és hűtlenség bűnébe esett.

Madách Sándor védő hosszan válaszolt. Felemlítette mindenekelőtt a vádlott ifjú és tapasztalatlan voltát, majd hivatkozott eddigi feddhetetlen életére. Csatolta Dvornikovics Miklós bizonyítványát arról, hogy Baranyai viselkedése »sem vallási, sem erkölcsi téren« soha kifogásra okot nem adott. Ezután sorravette a Baranyai bűnösségére vonatkozó vádakat, s cáfolta, hogy védence felségsértést, vagy hűtlenséget követett volna el. A titkos társaságba be nem lépett, arról nem is tudott, s esküt semmire nem tett. Igaz, Az Ember és a Polgár kátéját Szolártsik unszolására lemásolta, de ennek tartalma egészen általános síkon mozog. Az elmúlt években több ehhez hasonló írás jelent meg, ahogy ez közismert. (»Catechesis haec jam sub catechesis Volneiana[3] jam sub scripti philosphici, jam sub dissertationis publico politica, jam denique sub nefandi illuminatorum systhematis nomine curiosionibus obtendebatur juvenibus.«) A káté szövegéből nem derül ki semmi a forradalmi szervezkedésről, s mivel a vádlott erről más forrásból sem hallott, így legfeljebb ifjúi vétséget követett el azzal, hogy az írást lemásolta, de nem felségsértést.

Az ügyész válasza csak pár sornyi volt : A kátéban fegyverről, lázadásról, a király és a papok legyilkolásáról esik szó. Ezt mindenki megérti. A vádlott is tudta, miről van szó, ezért égette el a kátét. Bűnösségét ezzel elismerte.

A védő újabb válaszában megismételte korábbi érveit : nem lehet tagja valamely társaságnak az, aki arról a társaságról nem tudott, abba be nem lépett. Ezt — úgymond — Sehy perében az ügyész is elfogadta. — Az ügyész újabb válaszában kifejtette, hogy Baranyainak tudnia kellett a társaságról. Hiszen Szolártsik maga dicsekedett vele Szentmarjay és Verhovszky előtt, hogy felvette őt. Különben sem az a fontos, forma szerint belépett-e, vagy sem. A titkos társaságok programmját a káték tartalmazták, aki ezeket olvasta, az már a társaságba is bekerült. Az összeesküvés ugyanarra a célra törő embereknek a szövetsége. Ha sokan vannak, már társaság. Miután pedik szabályaik szerint mindig csak négyszemközt tárgyaltak, minden bizonyítás lehetetlen volna az ellen, aki tagad. Baranyai ellen azonban van bizonyíték : továbbadta a kátét, tehát tudott a szervezkedésről és egyetértett vele. — A védő utolsó válaszában igazat adott az ügyésznek abban, hogy nem a külsőségeket kell nézni, hanem azt, miről tudott a vádlott és milyen szándék vezette. Mivel azonban Baranyai az egész összeesküvésről nem tudott, nem is lehet bűnös.

Ezzel a perbeli feleselés végetért.

Anno 1795 die 2ª Maji deliberatum est. Invinculato *incatto* Catechismum Libertatis et Aequalitatis ab Alexandro Szolarcsek receptum descripsisse, ab eodem de signis quoque noscendorum sociorum verbo informatum fuisse, quin cum ipsemet Szolartsek Paulum etiam Hendrey fine communicandi praeattacti catechismi accessisse confitente quidem. Cum nihilominus post

[1] Dvornikovics Miklós, az 1790/91-es országgyűlésen Liptó-megye követe, később kir. táblai ülnök, alországbíró, majd 1814-ben septemvir.

[2] Kiss Mihály, a jogügyi igazgatóság aligazgatója.

[3] Volney, *Catéchisme du citoyen francais.* V. ö. I. k.

Hajnóczii ac reliquorum interceptionem antesignanum suum Alexandrum Szolartsek accedendo, suum ex pernicioso hoc scripto conceptum metum et sollicitudinem palam fecerit, hocque ipso adaequatam et plenam perversae revolutionalis societatis in actione delineatae notitiam non habuisse merito arguatur. Subseque autem eodem etiam antesignano suo custodia mancipato, rem primum quidem principali suo detexerit et consilium ejus imploraverit, ac postremo negotium ipsi etiam causarum regalium vice-directori detexerit, ac proinde suimet ipsius respective accusator evaserit. Hinc ex praeviis allevi-antibus circumstantiis invinculatum *incattum* cum imputatione hactenus perpessi carceris ab ulteriori fisci regii impetitione absolvi ac libere dimittendum decerni[1].

Pro fisco regio reverenter appellat.[a]

Pro invinculato *incatto*, fisco regio appellante, aeque quantum necesse, reverenter apellat.[b]

Anno 1795 die 6[a] Maji in exc. Tabula Septemvirali d e l i b e r a t u m e s t:[2] Aggravantibus et in sententia incl. Tabulae Regiae Judiciariae deductis momentis eo insuper quod invinculatus notitam de actionali negotio habitam nonnisi incaptivato jam Alexandro Szolartsek detexerit accedente, eundem invinculatum ad quinquennales a dato publicationis praesentis sententiae computandos carceres condemnari, executionemque eatenus decerni.

Mgr. Georgius Majláth m. p.

Ss^mae *Caesereae Regio-Apostolicae* M^tis consiliarius et officii propraesentiae regiae in judiciis locumtenentis protonotarius.

Az ítélet ellen Baranyai, majd testvérei is kegyelmi kérvényt adtak be az uralkodóhoz és a nádorhoz. *(Jegyzőkönyv* N° 619.) Ferenc király azonban az ítéletet jóváhagyta. (V. ö. *Iratok* 112. sz.) Szeptember végén Baranyait a brünni várba vitték, majd onnan az obroviczi fegyházba. Együtt raboskodott többek közt Kazinczy Ferenccel. (V. ö. *Fogságom naplója.)* 1800 május 2.-án szabadult. (O. L. M. Kanc. 1463/1800. sz.) Élete további alakulását alig ismerjük. Kazinczy följegyzése szerint 1810 körül Kassán nevelősködött, Kapy József, az eperjesi kir. Tábla elnökének fiai mellett. *(Szirmay,* 17. § 15. pontja.) 1831-ben Kazinczy találkozott is vele gömörmegyei utazása alkalmával. Ekkor Ettesen élt, talán a Ráday grófoknak volt alkalmazottja. *(Kazinczy levelezése,* XXI. 577—578. és 746. l.)

a) A jogügyi igazgató sk. írása.
b) Madách védőügyvéd sk. írása.

[1] Ezt a fölmentő ítéletet (a jogügyi igazgató tájékoztatása alapján?) a nádor igazságtalannak találta, s ezért az uralkodótól egy olyan tartalmú leiratot kért és kapott, hogy — ellentétben az eddigi szokással — a Hétszemélyes Tábla súlyosbíthatja a kir. Tábla ítéleteit. (V. ö. *Sándor Lipót iratai,* 862. l. és *Iratok* 22. sz.)

[2] A Hétszemélyes Tábla tárgyalására v. ö. *Jegyzőkönyv* N° 549.

69.

1795 május 2, 7, Buda

A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Erdélyi László jurátus felségsértési és hűtlenségi perében

Sk. aláírású eredeti : O. L. Vertr. A. 43. fasc. Erdélyi periratai. — Nyomtatásban megjelent, latinul : *Sententiae* . . . (ld. 371. l.) és németül : *Urtheile* . . . (ld. *u. o.)*

Az Erdélyire vonatkozó iratok áttekintése : a) A pertest mellékletei : *1. sz.* Az ügyész vádlevele, 1794 nov. 28. ; *2. sz.* ifj. Huszár József jurátus tanusítványa Erdélyi törvényes megidézéséről, nov. 29. ; *3. sz.* Erdélyi Boros tanácsos előtti kihallgatásának jegyzőkönyve, 1794 aug. 30. ; *4—5. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Erdélyi 1794 dec. 19.-i és 1795 jan. 20.-i kihallgatásáról ; *6—7. sz.* Pest város jegyzőkönyve az Erdélyi ügyében folytatott tanukihallgatásokról, 1794 szept. 17. ; *8. sz.* Pest megye törvényszékének jegyzőkönyve Erdélyi 1794 dec. 16.-i kihallgatásáról, másolat ; *9. sz.* Erdélyi levele ismeretlenhez, 1794 szept. 13., sk. eredeti ; *20. sz.* tollpróbául szolgáló följegyzések Erdélyi lefoglalt iratai közül. — *b)* Az ügyész fogalmazványai : O. L. Vertr. A. 52. fasc. ad A 27 köteg.

Sehy Ferenc színész 1794 augusztusában beárulta a nádornak a titkos szervezkedést, s beszolgáltatta Az Ember és a Polgár Kátéjának egy másolatát, melyet Erdélyi László jurátus[1] adott át neki. (Ld. *Iratok* 77. sz.) A nyomozás során kihallgatott Erdélyi ezt nem is tagadta. Ő viszont — mondotta — egy Angelaki nevű jogásztársától kapta a kátét, amelyhez mellékelve voltak bizonyos felvételi szabályok és titkos jelek is. Angelaki a társaságba is hívta őt, de ő nem lépett be. (1794 aug. 30. ; periratok 3. sz. mellékl. ; v. ö. *Jegyzőkönyv* N° 16 és 18). A további nyomozás során aztán kiderült, hogy Angelaki már egy évvel előbb meghalt. Az újra kihallgatott Erdélyi azonban állhatatosan kitartott amellett, hogy tőle kapta a kátét *(U. o.* N° 21 és 26.)

1794 szept. 11.-én este Erdélyi erősen ittas állapotban botorkált hazafelé Pesten. Útközben belehasalt a sárba. A Táblának egyik éppen arra haladó jegyzője, meg egy csizmadiasegéd nagynehezen talpraállították, mire, mint ki mély álomból ébred, nagy kiabálva nekitámadt a csizmadiának : »Nem tudod, hogy a király huntzfut?« Majd miközben a csizmadiával dulakodott, fel-felkiáltott »Szent-Marjai, Szolárcsek, hol vagytok? Jertek polgárok! Éllyen a szabadság!« Egy arramenő német katonának megrántotta a kabátja szárnyát, és rákiáltott : »Verfluchter Kerl!« Erre ez pálcájával verni kezdte őt, s leteperte a földre. Végül is a katonai járőr bekísérte. Másnap átadták Pest megyének. Erdélyi semmire sem emlékezett. A tanukihallgatások során azonban napfényre kerültek nemcsak az éjjeli kaland részletei, de Erdélyi korábbi élete is. Kiderült, hogy baráti körben dícsérte a franciákat, és hogy helyeselte XVI. Lajos kivégzését. (A tanukihallgatások jegyzőkönyvei : O. L. Vertr. A. 52. fasc. ad A 27. köteg és periratok 6., 7. és 8. sz. mellékl. ; v. ö. *Jegyzőkönyv* N° 16, 18, 74.)

[1] Erdélyi László személyi adatait Pest megye törvényszéke így jegyezte fel : »17 éves, nőtlen, született az erdélyi Gyulafehérvárt, a Kir. Tábla jurátusa, Somogyi János ítélőmester oldalán; most Ambrózy Gábor mellé volt beosztva.« A bíróság további kérdéseire Erdélyi elmondotta, hogy nemes, apja néhai Erdélyi Jakab, kapitány volt ; anyja még él. Vagyonuk : egy kis ház Gyulafehérvárott és egy kúria Székelyhídon. Három éven át Lembergben nevelkedett, anyja egy adósánál, aki tartozásai törlesztéseként tartotta őt. Lembergben az egyetem filizofiai karára járt (fizikatanára Martinovics volt), innen Nagyváradra ment, ahol három évig tartózkodott, s 1791—93 közt elvégezte a jogakadémiát, miközben instruktorságból tartotta fenn magát. 1793 nyarán érkezett Pestre. Először Nagy Gábor ügyvédnél írnokoskodott, majd Ambrózyhoz került. 1793 István király napján esküdött fel jurátusnak. (Periratok 6. sz. mellékl. és Bozóky Alajos, *A nagyváradi kir. akadémia százados multja*, Bp. 1889, 178. l. V. ö. még *Szirmay*, 17. § 16. pontja.)

Szept. 26.-án a nádor a vizsgálat iratait fölterjesztette a kancellárhoz. Bár Erdélyit menti, hogy részeg volt, — írta — meg az, hogy alig 17 éves, mégis szükségesnek látja, hogy ügyének kivizsgálását és bűnösségének megítélését a bíróságra bízzák. (O. L., Vertr. A. 36. fasc. 74. sz.)

Közben a bécsi vizsgálóbizottság előtt Szentmarjay megemlítette Erdélyi nevét a Szabadság és Egyenlőség Társaságába beszervezettek közt. (Ld. 119. l.) Majd Szolártsik bevallotta, hogy Az Ember és a Polgár Kátéját ő adta át Erdélyinek. (Ld. 167. l.) Az alkancellár okt. 30.-án kelt,a nádorhoz írt válasza már ezeknek a vallomásoknak ismeretében Erdélyit is a jakobinusok közé sorozta, s az uralkodó rendeletére úgy intézkedett, hogy a többi felségsértéssel vádolttal együtt állítsák a Tábla elé. (O. L. M. Kanc. eln. 71/1794. sz. és *Jegyzőkönyv* No 124.)

A Tábla vizsgálóbizottsága dec. 19.-én hallgatta ki először Erdélyit. »Az emberek és a polgárok kötelességéről« c. kéziratot — vallotta — egyszer Szolártsiknál járva, ennek asztaláról titokban elvette, hazavitte és lemásolta. A társaságba be nem lépett, nem is tudott róla, amit bizonyít az is, hogy a kátét Sehy színésznek nem titokban, hanem többek előtt, az étkezőben mutatta meg. A kátéhoz ugyan csatolva volt külön papiroson »valamilyen írás,« amelyen bizonyos titkos jelek állottak, s amelyre az volt írva, hogy a kátét két személynek tovább kell adni lemásolásra, de ebből még nem tudhatta, hogy ez egy titkos társaság irata. Amikor később Szolártsikkal beszélt, az azt mondta neki, hogy ez egy jogi értekezés, s egy tudós társaság készítette, amelyik több tudományos munka kiadására készül. Ennek a társaságnak a szabályai voltak a mellékelt papiroson. (Periratok 4. sz. mellékl.) Jan. 20.-án ismét a bizottság elé vezették Erdélyit. Arra a kérdésre, hogy miért vallotta a nádortól megindított nyomozáskor Boros tanácsos előtt, hogy Angelakitól kapta a kátét, ezt felelte : azért, mert Szolártsikra nem vallhatott, hiszen tudta nélkül csente el a kátét. Angelakiról viszont tudta, hogy már régen meghalt. *(U. o.* 5. sz. mellékl.)

Németh János jogügyi igazgató nov. 28.-án adta be vádlevelét Erdélyi ellen. Szt. István II. törvénykönyve 51. fejezete, az 1715:7 és az 1791:56. tc. alapján felségsértéssel és hűtlenséggel vádolta, mivel Szolártsiktól megkapta a titkos kátét, s ezzel részesévé vált az összeesküvésnek, továbbá pedig szept. 11.-én este Pesten az utcán »veszélyes és lázító« kijelentéseket tett, azonkívül őfelsége méltóságát és személyét sértő szavakat kiabált. *(U. o.* 1. sz. mellékl. ; v. ö. *Iratok* 29. sz.) Dec. 2.-án a Tábla megindította a pert Erdélyi ellen. (A peres eljárásra ld. 9. s. köv. l.)

A vád indokolása ápr. 10.-ére készült el. Benne vázolta az ügyész Erdélyi vallomásait, amelyekben »nudis negativis et qualificatis mendatiis« igyekezett tettét eltussolni. Annyi azonban bizonyos — mondotta —, hogy a kátét leírta és továbbadta, hogy a jeleket és a szabályokat ismerte. Akkor pedig hiába tagadja, a társaságról is kellett tudnia, sőt a káté terjesztésével a társaság céljaival való egyetértését is kifejezte, ahogy részegségében, a már érintett utcai botránykor, ki is kiabált mindent, amit később tagadni próbált. Aztán kiderült róla, hogy dícsérte a franciákat, és helyeselte a király kivégzését. Perverz, romlott gondolkozását leplezetlenül mutatja az a levele, amelyet már Martinovics és a négy igazgató elfogatása után írt, s amelyet csatol vádiratához.[1] Beterjeszti továbbá az iratai közt talált »proba calami«-t : »fegyvert fogjunk, polgárok, szabad-

[1] Erdélyi levele ismeretlenhez (Pest, 1794 szept. 13.) Ebben többek közt ezt írja : »In Hungaria nullam applicationem possit homo sperare, nisi circumstantiae temporum immutentur, quod evenire possit firmiter credo, cum videam modum cogitandi hominum ad immutationem tendere.« Majd : »Nova exigua habemus ; inter reliqua maximam considerationem meretur illud tristissimum fatum Martinovitsianum, quod in squaloribus carcerum haereat Viennae, quem postea, quam incarcerassent, visitarunt, examinarunt et scripta illius privata obsignarunt ; inter quae deprehenderunt correspondentias trium virorum, ex quibus apparuit intentionem illorum fuisse illam, ut regiminis formam mutent in democratiam. Invenerunt etiam cathalogum asseclarum illorum in Martinovitsianis scriptis, qui in Hungariae ascendit ad 13 millia. Hoc facto Martinovitsianum degradarunt et baculis pulsarunt ut fateatur de nomine asseclis, qui praeter illos tres viros, qui corresponderunt cum illo, nullum alium denominavit ; hodiedum adhuc cruciatur, ut tantum fateatur, sed nihil possunt efficere.« A levél további részében elmondja, hogy az említett három férfi Laczkovics, Szentmarjay és Hajnóczy, majd ismerteti elfogatásukat. Végül megemlíti, hogy két vagy három héttel később Szolártsikot is elfogták és Bécsbe vitték.

ságra ; esküdgyünk meg halálra!« Kell-e ennél nyilvánvalóbb bizonyíték az összeesküvésben való részvételére? Vádiratát nagy páthosszal a klasszikus szónoki iskola hagyományának szellemében fejezte be, apokalyptikus képekben jellemezve az összeesküvők tevékenységét : »Si oculus scandalisans eruendus, si pes offendens abscindendus, quanto magis tollendus est corrodens talis vermis, qui totus quantus malus vel in umbra sua venenum propinat. Nunquam adhuc ita sanguisugae et omnia depraedentes locustae, prout nefandae hujus occultae societatis asseclae Hungaricum solem obfuscarunt, de quibus, si etiam inhumati fuerint, justus potest esse metus, ne ex corruptione sua regenerationem nanciscantur et nova ac certiora disjiciant revolutionis ac rebellionis semina ac fundamenta, ita vero novissima pejora sint prioribus. Quod ne fiat, manutenendae et in vigore suo conservandae sunt tot alioquin vagis et arbitrariis crysibus ac interpretationibus expositae leges actionales.«

Nagy Sándor, hivatalból kirendelt védőügyvéd, még ugyanaznap, ápr. 10.-én benyujtotta válaszát. Ő is sorravette Erdélyi vallomásait, s megállapította, hogy belőlük világosan látszik : védence a kátéról nem tudta, hogy az egy titkos társaság programmját tartalmazza. Szolártsik nem avatta őt be semmibe, hiszen a kátét Erdélyi úgy csente el. Az, hogy továbbadta S. hynek, éppen ártatlanságát bizonyítja : nem képzelhető el, hogy ha tud a tikos szervezkedésről, nyilvános helyen, mások jelenlétében mutassa meg neki. Az ügyész egész okfejtése erőltetett. Erdélyi viselkedése sajnálatos következménye a helytelen iskolai nevelésnek s fiatal korával együttjáró zabolátlanságának. (»Qui utpote Leopoli in Polonia prope ad republicanos, principia et scripta pro more republicanorum impune circulantia, continuato progresso audierat, quaeve durante Gallica revolutione, in publicis quoque locis et novellis cum indultu publici tractabantur, impune circulabant, rapiebant animos ac juvenili aetati necessitatem curiositatis imposuerant.«) Menti továbbá, ahogy ez háziasszonya vallomásából kiderült, hogy holdkóros, s hogy időnként szinte önkívületi állapotban van, amikoris szavának és tettének nem ura. Az ügyész bizonyítékként tekinti Erdélyinek részegségében mondott szavait. Eltekintve attól, hogy önkívületi állapotban mondott szavaknak nincs bizonyító erejük, csak egy-egy tanu van rájuk, s ezek sem megbízhatók. (Hogyan is hívhatta volna segitségül pl. Szentmarjayt, amikor vallomása szerint nem is ismerte.) De nem fogadhatók el az ügyész többi bizonyítékai sem. Arra, hogy a franciákat dícsérte stb. szintén csak egy tanu van, az is »egy locsogó öreg asszony;« vallomására meg sem eskették. Ami az ügyész által beterjesztett levelet illeti: nem bizonyít semmit. Végül »megkoronázandó a bűnlajstromot,« az ügyész beterjesztett egy »proba calami«-t. Miután azonban az írásból megállapíthatóan ez évekkel a káté elolvasása előttről való, az összeesküvésben való részvételre semmilyen bizonyítékul nem szolgál. Mindezek alapján kéri a vádlott fölmentését.

Az ügyész válasza rövid volt : A védő mindent elmondott védence mentségére, amit csak elmondhatott. Hogy meggyőző-e amit mondott? — azt döntsék el a bírák. — A védő viszontválaszában ugyanilyen röviden a bíróság jóindulatát kérte. Ezzel a periratváltás befejeződött.

Anno 1795 die 2ª Maji deliberatum est: Invinculato *incatto* Catechismum Libertatis et Aequalitatis primum quidem mendaciter a quodam Angyelaki jam mortuo, in subsequis tamen coram jure elicitis fassionibus suis ab Alexandro Szolartsek cum adnexis quoque perversae et execrandae actionaliter descriptae et contra salutem dignitatemque regiae majestatis, convulsionemque regni et constitutionum illius directae societatis regulis recepisse ac illas cum comico Sehy, cum ea, quam ab Alexander Szolartsek acceperat informatione communicasse et ad describendum tradidisse recognoscente ; esto quidem juvenili ejusdem aetate et insinuato etiam morbido statu, ac Szolartsekiano discipulos suos sub ementitis philosophici scripti nominibus seducere tentantis, artificio consideratis, invinculatum *incattum* plenam omnino atrocis in actione descriptae revolutionalis societatis notitiam hausisse haud comperiatur ; his tamen alleviantibus circumstantiis, reliquis etiam, unde captura ejus evenit, adjunctis in reflexionem sumptis, invinculato huic, ut a severitate

legum penitus eximatur, opitulari nequeuntibus, eumdem invinculatum ad quinquennales carceres a die publicandae praesentis sententiae computandos condemnari et executionem eatenus decerni.

Pro invinculato *incatto* reverenter appellat.[a]

Pro fisco regio aeq*ue* reverenter appellat.[b]

Anno 1795 die 7ma Maji in exc. Tabula Septem-Virali d e l i b e r a t u m e s t sententiam *incl.* Tabulae Re*gi*ae Iud*ici*ariae approbari.[1]

Mgr. Georgius Majláth m. p.

Ss^mae *Caesareae* Re*gio*-A*postolicae* M^tis consiliar*ius* et offi*cii* p*ro*p*rae*sentiae regiae in jud*iciis* loc*umtenen*tis p*roto*not*a*rius.

Erdélyi kegyelmi kérvényben kérte az ítélet enyhítését, de eredmény nélkül. (V. ö. *Iratok* 110. sz.) Aug. 27.-én Szentjóbi Szabóval együtt zárt üveges hintóba ültették és Fekete kapitány kíséretében útnak indították Kufstein várába. (*Fogságom naplója*, 1795 aug. 7.) Innen szabadult 1800 május 2.-án (O. L. M. Kanc. 1800 : 1463. és 3416. sz.) Életének további folyamáról nem tudunk semmit. (Riedel András br., a bécsi jakobinus megmozdulás fővádlottja, 1807-ben Kazinczyhoz írt levelében tudakozódott volt fogolytársa, Erdélyi iránt ; az volt a szándéka, — írta — hogy szabadulása után kitanul valamilyen mesterséget. *Kazinczy levelezése*, XXII. 160. l.)

70.

1795 május 2, 7, Buda

A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Illyés Ferenc ügyvéd felségsértési és hűtlenségi perében

Sk. aláírású eredeti : O. L. Vertr. A. 46. fasc. Illyés periratai. — Nyomtatásban megjelent *Sententiae* . . . (ld. 371. l.)

Az Illyésre vonatkozó iratok áttekintése : a) A pertest mellékletei : *1. sz.* az ügyész vádlevele 1795 febr. 11 ; *2. sz.* Arady jurátus tanusítványa Illyés törvényes megidézéséről, febr. 17 ; *3. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Illyés 1794 dec. 23.-i kihallgatásáról ; *4. sz.* Részletek Szolártsik vallomásaiból és irataiból, másolat ; *5—6. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Illyés 1795 jan. 19.-i és 20.-i kihallgatásáról ; *A jelz.* Illyés megjegyzései a vádiratra.

A bécsi vizsgálóbizottság előtt Szentmarjay megemlítette Illyés Ferenc pesti ügyvéd[2] nevét a titkos társaságba beszervezettek közt. (Ld. 119. l.) Később Szolártsik bevallotta, hogy Illyésnek ő adta át olvasásra Az Ember és a Polgár Kátéját. (Ld. 167. l.) Vallomásaik alapján 1794 dec. 14.-én éjjel a jogügyi igazgató elfogatta Illyést.

a) A védőügyvéd sk. írása.
b) A kir. jogügyi igazgató sk. írása.

[1] A Hétszemélyes Tábla tanácskozására v. ö. *Jegyzőkönyv* No 553.

[2] Illyés (a hivatalos iratokban általában Illésnek írták, ő maga azonban a Táblához intézett beadványát Illyésnek írta alá) Ferenc ügyvédről csak annyit tudunk, amennyit a Táblán följegyeztek róla : »mintegy 23 éves, katholikus, nőtlen, született a pozsonymegyei Böös-ön [Bős, a Csallóközben], nemes, ügyvéd a Kir. Curián.« (Periratok 3. sz. mellékl.)

A Tábla vizsgálóbizottsága dec. 23.-án hallgatta ki először. Illyés mindent tagadott: Szolártsikkal ugyan találkozott néhányszor, de az sem a kátéról, sem a társaságról nem szólt neki; a lengyel- meg franciaországi eseményekről s közömbös dolgokról beszélgettek. (Periratok 3. sz. mellékl.) 1795 jan. 19.-én az újra kihallgatott Szolártsik azonban megerősítte bécsi vallomását: Illyésnek átadta Az Ember és a Polgár Kátéját. (Ld. *Iratok* 44. sz.) Erre még ug anaznap szembesítették Illyéssel — de eredménytelenül. Illyés továbbra is fenntartotta korábbi vallomását: Szolártsiktól semmilyen írást nem kapott, a társaság vagy a káté nem került szóba közöttük. (*U. o.* 5. sz. melléklet.) Másnap jan. 20.-án azonban vallomástételre jelentkezett: gondolkozott Szolártsik kijelentésén, s visszaemlékszik rá, hogy mult nyáron, amikor egyszer meglátogatta őt Szolártsik, valamilyen irat volt nála. Megkérdezte tőle, mi az, mire Szolártsik így fellt: »nagyszerű munka, elolvashatnád.« Mindjárt oda is adta neki, s ajánlotta, másolja le. »Másnap Szolártsik újra eljött hozzá, mondván: tévedésből csak az irat második részét adta oda, de most elhozta az elejét is. Ott is hagyta, aztán naponként sürgette őt, hogy olvassa már el. Elfoglaltságától azonban nem jutott hozzá, négy nap mulva pedig Szolártsik azzal, hogy mások nagyon várják, olvasatlanul elvitte tőle. Vagy két hét mulva aztán kérte Szolártsiktól az írást, de többé nem kapta meg. (*U. o.* 6. sz. mellékl.)

Németh János jogügyi igazgató febr. 11.-én adta be vádlevelét Illyés ellen. Ebben, a már többször idézett törvénycikkekre hivatkozva, felségsértéssel és hazaárulással vádolta, mert Szolártsiktól megkapta a titkos kátét, s ezzel részesévé lett az összeesküvésnek. (U. o. 1. sz. mellékl., v. ö. *Iratok* 29. sz.) A Tábla febr. 23.-án megindította a pert Illyés ellen. (A peres eljárásra ld. 9. s köv. l.)

A vád indoklása ápr. 11.-ére készült el. Az ügyész ismertette Illyés vall másait, különösen a legutolsót, mely »bár telve van válogatott hazugságokkal,« az mégis kiderül belőle, hogy a kátét megkapta. Az, hogy állítólag nem olvasta, semmit sem jelent. Ez csak olyan kifogás, mintha a tolvaj azzal védekeznék, hogy a lopott erszényt ki sem nyitotta, nem is tudja, mi van benne. »Si fur, apud quem corpus delicti depraehenditur, etsi furtum neget, suspenditur, quis absolvet furem salutis et tranquillitatis publicae, qui vel ideo perduellis est, quod in conclavi conspirationis, ubi excidium regis, cleri, nobilitatis et perturbatio totius status publici conclusa sunt, praesens fuerit.« Szolártsik vallomásaiból és irataiból különben látható, hogy igen bizalmas baráti viszonyban voltak, így nyilván a forradalmi tervben is egyetértettek.

Illyés ügyvédje, a hivatalból kirendelt Nagy Sándor, ápr. 22.-ére készült el 16 oldalnyi válaszával. Ismertette védence neveltetését, tanulmányait, családját, majd Szolártsikkal való barátságát, mely — mondotta — nem volt bensőséges. Illyés azzal, hogy a káté néhány napig nála volt, még nem követett el felségsértést. Az ügyész érvelése csak akkor volna helytálló, ha a vádlott magatartásában ki tudná mutatni a dolust, azaz azt, hogy amikor átvette Szolártsiktól a kátét, már tudott annak forradalmi voltáról. A körülmények azonban azt igazolják, hogy mindezt nem tudta. Hiszen Szolártsik másoknak sem mondta meg a káté átadásakor, hogy ez mit tartalmaz, ahogy ez Baranyai, Kopasz, Erdélyi és Sehy vallomásaiból kiviláglik. Szolártsik maga is azt vallotta, hogy az összeesküvésről, a titkos társaságról nem szólt semmit Illyésnek. (Védőiratához az ügyvéd csatolta Illyés sk. írt önvédelmét, melyben nagyjából ugyanezeket mondja el: A mellékl.)

Az ügyész fölényes hangon válaszolt: Szolártsik védője is elismerte, hogy védence hazudik, — vallomására nem lehet építeni. Különben is a tényeket nem lehet »nem tudom« — »nem ismerem« — és ehhez hasonló kijelentésekkel megcáfolni. — A védő válaszában mégegyszer összefoglalta érveit. Németh már nem is válaszolt rá.

Anno 1795 die 2ª Maji deliberatum est: Jam ex confrontationali sub nº 5º instrumento, quam continuativa sub nº 6º invinculati fassione, ampliore aggravante circumstantia, quam quod ex Catechismo Libertatis et Aequalitatis primum quidem partem posteriorem, dein vero hac recepta initialem Alexander Szolartsek apud invinculatum reliquerit, hic vero subseque a praefato Szolartsek illum expetierit, sed amplius habere nequiverit, haud eveniente; cum proinde neque sufficientem de actionali perversa societate notitiam invinculatum habuisse probetur, neque ut socium conspirationis considerandum

esse evincatur, eundem ab ulteriori fisci regii impetitione absolvi, ac libertati restituendum decerni.

Pro fisco regio reverenter appellat.

Anno 1795 die 7ª Maji in exc. Tabula Septemvirali deliberatum est[1] sententiam incl. Tabulae Regiae Judiciariae approbari.

Mgr. Georgius Majláth m. p.

Ssmae *Caesareae Regio-Apostolicae* Mtis consiliarius et officii propraesentiae regiae in judiciis locumtenentis protonotarius.

Illyést a többi fölmentettel együtt Martinovics és a négy igazgató kivégzése után. május 20.-án eresztették ki a börtönből. (Reverzálisa: *Iratok* 109. sz.) Június végefelé kérvénnyel fordult a nádorhoz. Előadta, hogy ő tartotta el nagy szegénységben élő öreg szüleit és öt kiskorú testvérét. Vizsgálati fogsága idején családja minden jövedelem nélkül volt, s most is leírhatatlan nyomorban vannak, »quotidiana et indesinente fame pressi, jam jam enecantur.« A Kir. Táblához, ahol ügyvédkedett, nem veszik vissza, s másutt sem látják szivesen. Bizony, ha a szülők és testvérek iránti kötelesség nem erősítené, inkább megválna ettől az élettől, melyben annyi megaláztatás érte. Kéri a nádort, juttasson valamilyen kereseti lehetőséget neki. (O. L. Vertr. A. 40. fasc. 679. sz. — V. ö. *Jegyzőkönyv* N° 679.) Nincs tudomásunk róla, hogy a nádor bármit is tett volna érdekében, — pár nap mulva különben is szerencsétlenül járt és meghalt. Illyés további sorsára nincsen adatunk.

71.

1795 május 2, 7, Buda

A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Kopasz János ügyvéd felségsértési és hűtlenségi perében

Sk. aláírású eredeti: O. L. Vertr. A. 48. fasc. Kopasz periratai. — Nyomtatásban megjelent: *Sententiae* . . . (ld. 371. l.)

A Kopaszra vonatkozó iratok áttekintése: a) A pertest mellékletei: *1. sz.* ügyész vádlevele, 1795 febr. 11; *2. sz.* Arady István jurátus tanusítványa Kopasz törvényes megidézéséről, febr. 17; *3. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Kopasz 1794 dec. 23.-i kihallgatásáról; *4. sz.* Szolártsik jan. 5.-i kihallgatásának jegyzőkönyve, másolat; *5. sz.* Kopasz lefoglalt irataiból: Decem praecepta Hungarorum, másolat, és Martinovics nyilt levele Ferenc császárhoz, töredékes másolat; *A jelz.* Kopasz sk. írt megjegyzései a vádiratra. — *b)* Kopasz lefoglalt iratai és az ügyész fogalmazványai: O. L. Vertr. A. 52. fasc. ad A 28. köteg.

Szentmarjay a bécsi udvari bizsgálóbizottság előtt elmondotta, hogy Kopasz János ügyvédet[1] is beszervezte valaki a Szabadság és Egyenlőség Társaságába. (Ld.

[1] A Hétszemélyes Tábla tárgyalására ld. *Jegyzőkönyv* N° 553.

[2] Kopasz János ügyvédről alig tudunk valamit. A Táblán följegyzett adatai: »21 éves, evangélikus vallású, született a sárosmegyei Bogdányban, ügyvéd.« (Periratok 3. sz. mellékl.) A sárosmegyei Bogdány község majdnem teljesen szlovák lakosú volt. Kopasz említette is kihallgatásakor, hogy magyarul nem beszél egészen jól. Kazinczy szerint nem volt nemes. Szegény sorból származott, s iskolás korában budaméri Ujházy Sámuelnek, iskolatársának, inasa volt.Szirmay szerint elfogatásakor a védelemben szereplő Horváth Jakab ügyvéd mellet patvaristáskodott. *(Szirmay,* 17 §. 24. pontja és *Kazinczy jegyzése.)*

119. l.) Később Szolártsik bevallotta, hogy Kopasznak ő adta át Az Ember és a Polgár Kátéját (ld. 167. l.) Vallomásaik alapján dec. 9.-én éjjel Kopaszt is elfogták.

A Tábla vizsgálóbizottsága december 23.-án halgatta ki. Előadta, hogy Szolártsikkal 1794 júliusában ismerkedett meg, s mindössze néhányszor találkoztak. Egyik alkalommal Szolártsik egy magyarnyelvű írás első ívét adta át neki azzal, hogy »ezt barátaidnak is megmutathatod.« Az írásban kérdések és feleletek voltak ; az első így hangzott : Mi az ember? — Mivel magyarul nem tud elég jól, magával vitte az írást, s otthon elolvasta. De le nem másolta és másnak meg nem mutatta. Sőt mivel azt hitte, valami pasquillussal van dolga, elhatározta, hogy megmutatja a nádornak. El is ment hivatalába, de itt a nádor titkára közölte vele, hogy a főherceg néhány nappal előbb Laxenburgba utazott. Az írás egyébként mintegy két hétig volt nála, anélkül, hogy közben Szolártsikkal beszélt volna, vagy hogy a folytatást megkapta volna. Két hét mulva az egészet visszaadta Szolártsiknak. Sem a titkos társulatról, sem a titkos jelekről vagy szabályokról semmit sem hallott. (Periratok 3. sz. mellékl.) Január 5.-én Szolártsikot is újra kihallgatták ebben az ügyben. Vallomásának lényege az volt, hogy nemcsak a kátét, de a felvételi szabályokat is közölte Kopaszszal, mégpedig írásban. (*U.* o. 4. sz. mellékl.)

Németh János jogügyi igazgató 1795 február 11.-én nyujtotta be Kopasz ellen a vádlevelet. Szent István II. törvénykönyve 51. fejezete, az 1715 : 7. és az 1791 : 56. tc. alapján felségsértés és hűtlenség bűnének elkövetésével vádolta, mert Szolártsiktól megkapta a kátét s ezzel részesévé lett az összeesküvésnek. (*U. o.* 1. sz. mellékl. — V. ö. *Iratok* 29. sz.,) Febr. 23.-án a Tábla megínditotta Kopasz ellen a pert. (A peres eljárásra ld. 9. s. köv. l.)

A vád indokolása április 11.-ére készült el. Az ügyész bizonyítottnak vette, hogy Kopasz ismerte Az Ember és a Polgár kátéját, valamint a titkos társaság szabályait. Az, hogy a káténak »állítólag« csak az elejét olvasta, nem változtat a lényegen. De nem valószínű, hogy míg Szolártsik Erdélyinek, Baranyainak és Illyésnek a teljes kátét átadta, éppen Kopasznak csak egy részét adta volna oda. Aki pedig a kátét és a szabályokat ismerte, az a titkos társaságról is tudott, s így részes az összeesküvésben. — A vádlott gondolkozásának jellemzésére egyébként beterjesztette néhány írását, melyeket íróasztalában találtak. Ezek : a »Litterae ad Imperatorem« c. röpirat egy töredékes másolata, és a »Decem praecepta Hungarorum« (II. József és általában a németek ellen a magyar nemesek számára írt tréfás tízparancsolat 1790—91-ből) c. irat. (*U. o.* 5. sz. mellékl.)[1] Mindezek alapján bizonyítottnak vette, hogy a vádlott felségsértés és hűtlenség bűnébe esett.

Nagy Sándor hivatalból kirendelt védőügyvéd április 15.-én válaszolt az ügyésznek. Miután felhívta a figyelmet a vádlott fiatal korára, a vádirat érveit támadta meg. Az ügyész állításai nem igazolhatók : Szolártsik általános formában említette ugyan, hogy többeknek, köztük Kopasznak is átadta a kátét és a szabályokat, de tekintve, hogy nem szembesítették a vádlottal, a bizonyítás nem kielégítő, s nincs megcáfolva a vádlott állítása, hogy a kátét csak részben, a szabályokat pedig egyáltalában nem kapta meg. Különben Szolártsik egy korábbi vallomásában maga is azt mondotta, hogy Kopasz a forradalmi tervekről nem tudott. Ez a vádlott állítását támasztja alá, aminek ellenkezőjét egyébként az ügyész nem bizonyította. Tehát a vádlott minden vétke csak az, hogy a káté elejét elolvasta, anélkül, hogy tudta volna, mit olvas. Tekintve, hogy hasonló írások nyomtatásban is közkézen forogtak, a vádlott jóhiszeműségét nem lehet kétségbevonni. Mindennek részletesebb igazolására mellékelte Kopasz saját kezű hatoldalas védekezését, amelyben egészen részletesen elmondja Szolártsikkal való megismerkedésének körülményeit, s azt, hogy a kátét hogyan, milyen szavak kíséretében adta át neki. (*A* jelz. mellékl.)

Németh János szokása szerint cinikusan és fölényesen válaszolt : A káté átadása egyet jelentett a társaságba való meghívással. Aki a kátét elfogadta, ezzel kinyilvánította csatlakozását a mozgalomhoz. Többet bizonyítani nem is kell. — A védő második válaszában még egyszer utalt rá, hogy a vádlott a társaságról semmit sem tudott, s így a kátét nem olvashatta bűnös szándékkal.

[1] Kopasznak elfogatásakor lefoglalt iratai közt egy Fekete grófhoz, a voltaireiánus költőhöz írt dicsőítő költeményt, s egy a franciákról »a világ új világosságáról« írt kis verset is találunk. (Vertr. A. 52. fasc. ad A 28. köteg.)

Anno 1795 die 2ª Maji deliberatum est: Invinculatum *incattum* totum actionalem catechismum habuisse vel descripsisse, adeoque seu sufficientem revolutionalis conspirationis notitiam nactum esse, seu vero ut socium ejusdem considerari debere ex actis processualibus non eveniente, eumdem ab ulteriori fisci regii impetitione absolutum libertati restituendum decerni.

Pro fisco regio reverenter appellat.

Anno 1795 die 7ma Maji in exc. Tabula Septemvirali deliberatum est:[1] Circumstantiis ex propria invinculati fassione desumptis, quod scilicet Alexander Szolártsek catechismum actionalem cum amicis communicari posse, invinculato *incatto* dixerit; quod item disseminato de periculosis quibusdam scriptis rumore, invinculatus receptum (etiam si tantum in parte, uti fatetur) actionalem catechismum altiori loco detegere constituerit; idipsum tamen non modo non praestiterit, verum potius Alexandro Szolártsek restituerit; ex his vero notitiam scripti hujus, qua periculosi habuisse concludatur, eundem aggravantibus; conservatione praeterea scriptorum sub nº 5to respective regiae majestati injuriosorum, respective autem ciendae inquietudini indoneorum huc accedente: eundem invinculatum ad biennales a dato publicandae praesentis sententiae subeundos carceres condemnari, et executionem eatenus decerni.

Mgr. Georgius Majláth m. p.

Smae Caesareae Regio-Apostolicae Mtis consiliarius et officii propraesentiae regiae in judiciis locumtenentis protonotarius.

Az ítéletet az uralkodó jóváhagyta (ld. *Iratok* 112. sz.) s szept. elején Kopaszt Brünnbe, majd az obroviczi fegyházba vitték, Morvaországba. Innen szabadult 1797 májusában. Életének további folyamáról nem tudunk semmit.

[1] A Hétszemélyes Tábla tanácskozására v. ö. *Jegyzőkönyv* Nº 553.

72.

1795 május 2, 7, Buda

A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Hirgeist Ferenc joghallgató felségsértési és hűtlenségi perében

Sk. aláírású eredeti : O. L.Vertr. A. 44. fasc. Hirgeist periratai. — Nyomtatásban megjelent, latinul : *Sententiae* . . . (ld. 371. l.) és németül : *Urtheile* . . . (ld. *u. o.)*

A Hirgeistre vonatkozó iratok áttekintése: a) A pertest mellékletei : *1. sz.* Az ügyész vádlevele, 1795 febr. 11. ; *2. sz.* Arady István jurátus tanusítványa Hirgeist törvényes megidézéséről, febr. 17 ; *3—4. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Hirgeist 1794 dec. 19.-i és 1795 jan. 20.-i kihallgatásáról ; *5. sz.* kivonatok Hirgeist lefoglalt följegyzéseiből, eredeti és másolat is ; *A jelz.* Hirgeist megjegyzései a vádiratra, másolat. — *b)* Hirgeist lefoglalt iratai és az ügyész fogalmazványai : O. L. Vertr. A. 51. fasc. ad A 17. köteg.)

Hirgeist Ferenc joghallgató[1] ellen az első terhelő adatokat Bikessy András helytartótanácsi gyakornok szolgáltatta 1794 aug. elején Barco tábornokhoz beadott följelentésében. (Ld. 66. l.) Néhány héttel később azután Szentmarjay bevallotta a bécsi vizsgálóbizottság előtt, hogy Hirgeistet fölvette a Szabadság és Egyenlőség Társaságába, sőt azt is elmondta, hogy Hirgeist a kátét továbbadta és maga is két tagot szervezett be jogásztársai közül. (Ld. 118 és 119. l.) Ennek alapján az ügyész Hirgeistet is elfogatta dec. 14.-én éjjel.

A Tábla vizsgálóbizottsága dec. 19.-én hallgatta őt ki először. Mivel apja Orczy bárónál kasznár — vallotta — gyakran találkozott a báró titkárával, Szentmarjayval. Főként közjogi kérdésekről vitatkoztak. Szentmarjay elvei »erant democratica, mea vero doctrinae in scolis traditae erant accomodata.« Ezért Szentmarjay sokat szidta őt. Ekkor határozta el, hogy megismerkedik ezekkel a számára ismeretlen elvekkel, főként azért, mert remélte, hogy ezáltal Orczy is jobban pártfogolja majd. Lassan Szentmarjay is barátságába fogadta s a kátét is megmutatta neki. Megkapta tőle Az Ember és a Polgár Kátéjának magyar, német és francia nyelvű példányát, s mindet lemásolta. Másolatát, továbbadta jogásztársainak, Szmethanovicsnak és Szillának ; az előbbi biztosan lemásolta, az utóbbi valószínűleg nem. Hogy a káté forradalmat akar szítani, azt rögtön látta, de Szentmarjay erre azt mondta : »ez az irat csak a közvélemény alakítására íródott.« (Periratok 3. sz. mellékl.)

Németh János jogügyi igazgató febr. 11.-én nyujtotta be Hirgeist ellen a vádlevelet. Szentmarjaytól megkapta a kátét, — írta — azt továbbadta, ezzel felségsértést és hazaárulást követett el. A törvények szerint fő- és jószágvesztést érdemel. *(U. o.* 1. sz. mellékl. V. ö. *Iratok* 29. sz.) Febr. 23.-án a Tábla megindította Hirgeist ellen a pert. (A peres eljárásra ld. 9. s köv. l.)

[1] Hirgeist Ferenc (+1804) a Táblán följegyzett adatok szerint : »született Pesten, 21 éves, katholikus vallású, negyedéves jogász.« (Kazinczy szerint elfogatásakor csak 19 éves lett volna : *Kazinczy jegyzései : Szirmay* 17. § 7. pont, és Kazinczy rövid jegyzetei a Martinovics összeesküvésbe bonyolódottakról, Sárospataki kvt. Ms.) Származására nézve sváb, nem nemes. Apja Hirgeist Lipót, br. Orczy Lászlónál, Szentmarjay főnökénél volt kasznár. Hirgeist, bár magyarul csak törve beszélt, (v. ö. köv. jegyz.) magát magyarnak vallotta. (Kazinczyhoz írt levele : *Kazinczy levelezése*, XXII. 73. l.) Kazinczy, aki a börtönben ismerte meg, így jellemzi őt : »szépen nőtt, derék ifjú, s leke még szebb ; szerényebb, csendesebb, álhatatosabb, szelidebb charactert nem ismerek.« (i. *jegyzése Szirmayra*) Máskor ezt írta róla : benne »csak a német név vala mocsok.« (Tud. Ak. Ms. tört. negyedr. 15. sz.) Jogásztársának, Szilla Miklósnak nagyjából ugyanez volt róla a véleménye : »Franciscum Hirgeist servavi semper pro pacatissimo juvene et omnis mali incapace.« (Szilla beadványa a Kir. Táblához 1795 ápr.-ban : St. A. Vertr. A. 45. fasc. Prozessakten des N. Szilla.) Ránk maradt írásai szerint behatóan tanulmányozta Voltaire, Rousseau és Montesquieu írásait, s világnézete kialakulására döntő hatással volt a francia materialista filozófia. (V. ö. köv. jegyz.) Német nyelven költeményeket is írt. *(Monatliche landwirtschaftliche Verrichtungen in Versen* c. 1803-ban írt költeményének kézirata : Tud. Ak. Ms. tört. negyedr. 15. sz. V. ö. *Kazinczy levelezése*, XXII. 60. és 158. l.) Kazinczy gyakran emlékezett meg Hirgeist hugáról is : v. ö. főként *Pályám emlékezete*, III. I. kv. 3. és. 4. pont.

Az 1 oldalas vád indokolás ápr. 4.-ére készült el. Az ügyész ismertette Hirgeist vallomását, majd beterjesztette a vádlott néhány följegyzését, melyek — mondotta — azt mutatják, hogy ez az alig 21 éves ifjú Voltairet, Rousseaut, Mirabeaut olvasta, atheista elveket vallott, semmilyen törvényes tekintélyt nem tisztelt. Nem csodálkozhatunk rajta, ha hűtlenné lett Istenhez, királyához és hazájához.[1] Az ilyen ellen nemcsak a törvény, de az igazság érdekében is el kell járni.

Madách Sándor védőügyvéd a vádlott fiatalságára, tapasztalatlanságára hivatkozott: nem tudta, hogy Szentmarjay bűnös útra akarja őt vinni. Naiv lelkesedéssel követte barátját, anélkül azonban, hogy valami törvénybeütközőt követett volna el. Nem elvetemült ember, ahogy az ügyész állította, nem is bűnös, legfeljebb megtévedt. Az ügyész által beterjesztett följegyzések nem bizonyítanak a vádlott ellen semmit, mert nem igazolható, hogy azok valóban meggyőződését tükrözik.

Németh cinikus rövidséggel válaszolt: »Gonoszsága meghazudtolja korát! Aki a szerecsent akarja fehérre mosni, Isten ellen küzd és hiábavaló munkát végez.«

A »perbeli feleselés« ezzel végetért.

Anno 1795 die 2 Maj[a] deliberatum est: Invinculato *incatto* Catechismum Libertatis et Aequalitatis a Francisco Szent-Mariay sibi traditum triplici idiomate, Gallico utpote, Hungarico et Germanico descripsisse; ex eodem scriptum esse concitatorium et finem ejus ad revolutionem tendere adparuisse; catechismum eundem cum duobus aliis, Carolo quippe Szmetanovics et Nicolao Szilla communicasse, ac signa etiam aliqua noscendorum sociorum a Szent-Mariay sibi manifestata fuisse confitente, adeoque propria etiam hac fassione suã eatenus, ut immunis ab omni poena pronunciari nequeat, aggravato; sequentibus nihilominus adjunctis, quod juvenis 21 annos natus a Francisco Szent-Mariay post crebras disceptationes persuasus sit, et partim existimationis suae apud parentes suos jacturam e verbis ejus metuerit, partim vero fortunae subsidia ope illius se consecuturum speraverit, quod item antelatus Szent-Mariay de plano revolutionis per invinculatum saepius

a) Javítva, eredetileg: 30[a] Aprilis.

[1] Az ügyész által beterjesztett írások vegyesen magyar, német és francianyelvű följegyzések. Az egyikben Hirgeist a despotismusról és az emberi szabadságjogokról elmélkedik: »Minden ember kíván szerentsés lenni, de kevés vagyon, akinek az eset engedné, hogy a lehesse. Szabadság nélkül egy Társaság sem boldog nevezheti magát, s még is egy megsiratásra méltó ménküség által alig hogy nem mindnyájan a nemzetek a bilintsekbe vetetvén fohászkodnak. Sok millió ember látzatik született mind munkálkodó a boldogságát tsak egyedül egy embernek, a ki maga magát Istennek teszi, s ki ugyan azért magának elhiteti, hogy ő semmivel sem tartozik az embereknek, kiket ő tsak alábbvalókat tekint, sem a Társaságnak, a mellytül a hatalmáját veszi. Képzelődésének szerént mind tsak néki szabad; a természetnek leg-szentebb törvényei az ő feje utánn készíttettek, egy szóval egyedül ő bír aval a jussal, mindnyájakat megbántani, kik atul meg fosztatván magokat motzani sem mernek.« (Idézi *Eckhardt* is: 156—157. l.) — Hirgeistnek Rousseau, Voltaire, Mirabeau munkáiból készített bő kivonatai lefoglalt iratai közt: O. L. Vertr. A. 51. fasc. ad A 17. köteg. Ugyanitt található Hirgeist több fogalmazványa, kisebb följegyzése is. Az egyikben a lélekről elmélkedve, materialista szemléletéről tesz tanuságot: »Wie alles zu Leben anfängt und wie der aufhört, wie du vor Entstehung deines Körpers deiner nicht bewusst warst, so wirst du auch mit einem natürlichen Verstand begreifen, dass du mit dessen Auflösung aufhören wirst deiner Bewusst, dass heisst, des Vergangenen bewusst zu sein; dies lässt sich leicht begreifen, und glaubet man dies, so muss man notwendiger weise glauben, dass die Seele sterblich ist. Denn ohne meiner bewusst zu sein, soll sie ewig in Lüften schweben, soll sie in den Körper eingehen, oder in Gott zurickfliessen? Denique ich weiss doch nicht, ob ich — dies ich — der Hirgeist war. Man darf seinen Verstand ein wenig anstrengen, um zu begreifen, dass dies auch sterblich heisse.« — Majd egy másik papírdarabkán: »Ein rechtschaffenes und gutes Gemüt ist Gott in einem menschlichem Leibe. Die Seele ist frei, sie kann tun, was sie will, in dem ausser ihr nichts sei, was sie zwingen konnte. Wie schwach und unvollkommen sind Tugenden, die aus der Religion entspringen, die aus Furcht zur Strafe, aus Erziehung und aus Rücksicht der ewigen Belohnung ausgeübt werden.« (Egyes mondatokat idéz belőlük *Eckhardt*, 95. l.)

interrogatus, rem hanc silentio presserit, et de his invinculatum nihil scire debere reposuerit ; praeterea nec regulas societatis recepisse invinculatum appareat, ac proinde fatales societatis in actione descriptae revolutionales sequelas invinculatus *incattus* nec ipse sufficienter perspicere, nec iis cum quibus catechismum communicavit, explicare potuisse ; adeoque totam criminis laesae ma*jesta*tis seu perduellionis atrocitatem haud pervidisse censeatur, eumdem alleviantibus, ingenua item confessione et spe emendationis ad praemissa accedente, invinculatum *incattum* a poena art. 7 : 1715 revelatum, ad quinquennales carceres a die publicationis praesentis sententiae computandos condemnari, eatanusque executionem decerni.

Pro fisco regio reverenter appellat.

Incattus aeq*ue* appellat.[a]

Anno 1795 die 7ma Maji in exc. Tabula Septem-Virali d e l i b e r a t u m e s t :[1] Ad reliquas aggravantes, inque sententia incl. Tabulae Regiae Iud*icia*riae deductas circumstantias ea etiam, quod societatis actionalis praeexistentiam perspectam habuerit, finemque illius revolutionem fore cognoscendo de mediis ejusdem procurandae antesignanum suum saepius interrogaverit, accedente : invinculatum *incattum* velut perversae ejusdem societatis contra salutem et dignitatem regiam, inque convulsionem status publici tendentis socium et propagatorem, taliterque atrocis criminis laesae ma*jesta*tis seu perduellionis manifeste reum vigore art. 7 : 1715 convictum ad gladium condemnari, bonisque ejus ad mentem art. 56 : 1791 fisco regio addictis, executionem decerni.

Mgr. Georgius Majláth m. p.
Ssmae *Caesareae Regio-Apostolicae* Mtis consiliar*ius* et offic*ii* p*ropra*esentiae regiae in jud*iciis* loc*umtenen*tis p*roto*not*a*rius.

Az ítélet ellen Hirgeist és apja is kegyelmi kérvényt adtak be. *(Jegyzőkönyv)* No 589. és 593.) A nádor javaslatára Ferenc király a halálos ítéletet bizonytalan időre szóló börtönre változtatta át. (Ld. *Iratok* 110. sz.) Szept. 25.-én ötödmagával útnak indították Hirgeistet Brünnbe. Pár hónap mulva az obroviczi (Morvaország) fegyházba került társaival együtt. 1799 nyarán Kufsteinba, majd 1800 őszén a francia csapatok elől menekülve, Munkácsra vitték. (Végig együtt raboskodott Kazinczyval, aki a *Fogságom naplójá*ban és a *Pályám emlékezeté*ben gyakran, s mindig nagy szeretettel emlékezik meg róla.) Munkácsról szabadult 1802 szept. 19.-én. (Ld. *Kazinczy levelezése* XXII. 53. l. Kazinczynak a *Magyar Pantheon* 382. lapján közölt adata hogy 1803 szept. 19.-én szabadult volna, s így »fogva volt 8 eszt. 9 hónap 10 napig« — téves. Más helyen maga Kazinczy is helyesen adja meg Hirgeist kiszabadulásának dátumát : Kazinczy megjegyzései a Martinovics összeesküvésbe bonyolódottakról, Sárospataki Kvt. Ms. — Hirgeist apjának fia kiszabadulása ügyében beadott kérvényei : O. L. M. Kanc. 10 125/1796. sz. ; 3927, 8407, és 10516/1802. sz ; v. ö. *József nádor iratai*, I. 393. l.)

Kiszabadulása után Pestre ment, majd pár hét mulva elfogadta a cseh nagybirtokos Deym Ferenc gr. meghívását, aki 1802 decembertől jószágigazgatóként alkalmazta őt woditzi (Csehország) birtokán. 1803 végén odahagyta a gróf szolgálatát s Bécsbe ment, ahol hugához, a Kazinczy által oly sokat emlegetett Ninihez, — aki közben regényes körülmények közt Prónay Simon br. felesége lett — költözött. Már korábban is betegeskedett, most betegsége egyre jobban elhatalmasodott rajta, s 1804 aug. 8.-án meghalt. (Szabadulása utáni életét ő maga mondja el Kazinczyhoz írt leveleiben : *Kazinczy levelezése*, XXII. 53—55., 59—60. és 72—73. l. ; halálára : Kazinczy, *Magyar Pantheon*, 382. l. és Kazinczy rövid jegyzései a Martinovics összeesküvésbe bonyolódottakról, *i. h.*)

a) Mindkét föllebbezés a kir. jogügyi igazgató írása.

[1] A Hétszemélyes Tábla tárgyalására v. ö. *Jegyzőkönyv* No 553.

73.

1795 május 2, 7, Buda

A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Szmethanovics Károly joghallgató felségsértési és hűtlenségi perében

Sk. aláírású eredeti: O. L. Vertr. A. 44. fasc. Szmethanovics periratai. — Nyomtatásban megjelent, latinul: *Sententiae* ... (ld. 371 l.) és németül: *Urtheile* ... (ld. *u. o.*)

A Szmethanovicsra vonatkozó iratok áttekintése: a) a pertest mellékletei: *1. sz.* az ügyész vádlevele, 1795 febr. 11; *2. sz.* Arady István jurátus tanusítványa Szmethanovics törvényes megidézéséről, febr. 17.; *3. sz.* A Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Szmethanovics febr. 6.-i kihallgatásáról; *A jelz.* Szmethanovics megjegyzései a vádiratra, másolat. — *b)* Az ügyész fogalmazványai: O. L. Vertr. A.

Bár Szentmarjay a bécsi vizsgálóbizottság előtt Szmethanovics Károly nevét[1] is megemlítette a Szabadság és Egyenlőség Társaságba beszervezettek közt (ld. 119. l.) elfogatására december elején nem került sor. Főként azért nem, mert a fogházzá átalakított volt ferences kolostorban nagyon szűkösen voltak a férőhellyel. *(Jegyzőkönyv* No 208/1). Csak amikor dec. 19.-i kihallgatásán Hirgeist bevallotta, hogy Az Ember és a Polgár Kátéját átadta Szmethanovicsnak, az azt le is másolta, akkor határozta el a Tábla 1795 jan. 3.-i ülésében Szmethanovics elfogatását. (Ld. 326 l.) A nádor rendeletére Trencsén megye jan. utolsó napjaiban elfogatta őt, s egy szolgabíró és néhány megyei hajdú kíséretében Budára küldte, ahová jan. 31.-én érkezett meg. *(Jegyzőkönyv* No 316/1, 349 és 352.)

A Tábla vizsgálóbizottsága febr. 6.-án hallgatta ki Szmethanovicsot. 1794 júniusában vagy júliusában, — vallotta — borozgatás közben Hirgeist elmondta neki, hogy egy társaság szervezkedik mostan, melynek célja a közjó előmozdítása. Igyekeznek minél több tagot toborozni, hogy megvalósíthassák emberbaráti céljaikat. Megkapta tőle Az Ember és a Polgár Kátéjának egy németnyelvű példányát, amit le is másolt. Forradalomról, összeesküvésről egy szót sem hallott. A kátét továbbadta Nemessányinak és Lonovicsnak. (Periratok 3. sz. mellékl.)

Németh János jogügyi igazgató febr. 11.-én adta be Szmethanovics ellen a vádlevelet. Mivel Hirgeisttől megkapta a titkos kátét, — írta — a már idézett törvények értelmében felségsértés és hazaárulás bűnébe esett, amiért fej- és jószágvesztés jár. *(U. o.* 1. sz. mellékl. V. ö. *Iratok* 29. sz.) Febr. 25.-én a Tábla megindította a pert Szmethanovics ellen. (A peres eljárásra ld. 9. s köv. l.)

Az április 13.-án kelt vád indokolása pár sorban ismertette a vádlott vallomását, amely — úgymond az ügyész — bizonyítja, hogy felségsértést és hazaárulást követett el. — Madách Sándor védőügyvéd mindenekelőtt a vádlott fiatal korát hozta fel mentőkörülménynek. Ahogy vallomásából is kitetszik, — írta — Szmethanovics úgy tudta, hogy a társaság emberbaráti célok megvalósítására alakult. A kátéból a forradalmi szándékok nem derülnek ki, s a vádlott erről senkitől sem hallott. Ártatlansága tehát nyilvánvaló. —

Az ügyész válaszában azt bizonygatta, hogy a kátéban benne van a forradalomra buzdítás, ha nyiltan ezt nem is mondja ki.

[1] Szmethanovics Károly, a Kir. Táblán felvett adatai szerint: »20 éves, nemes, született a trencsénmegyei Raicz-on [Rajec], katholikus vallású, írnok Borsiczky Jánosnál, az említett megye rendes fiskálisánál.« Apja, Szmethana Gáspár, a lietavai (Trencsén m.) kamarai uradalom intézője, 1791-ben kapott nemességet, s ekkor változtatta nevét Szmethanovicsra. Anyja, Marczy Anna volt. Szmethanovics Kazinczy jellemzése szerint: »egyetlen fia egy zsugori, magát nemessé tett trencsényi gazdag embernek, s Hirgeistnek iskolatársa. Egy kis szőke, pofás vagy inkább állcsontos tót ifjú ... Nem oly szép tanulású, mint Hirgeist, de akiben sok jó vala. Lelke láng, és könnyebben fellobbanni soha senkit nem láttam.« *(Kazinczy jegyzései Szirmayra*: 11. § 8. pont, — Velits Dezső Luczián, *Szmetanovits Károly a Martinovits féle összeesküvésben. Magyarország*, XIII. (1906) 6. sz. (jan. 6.): a »családi hagyományok« alapján együgyű meséket mond: Szmethanovics volt »az összeesküvés titkára,« Bécsbe hurcolták, ott kínozták, de nem vallott; a haláltól az mentette meg, hogy apja »láda számra« hordta az aranyat a császári udvarba stb. — Állitólagos arcképét közölte: B[odó] L[ajos], *Adalékok a Martinovics pörhöz. Vasárnapi Ujság*, 1869, 169. l.

Anno 1795 die 2ª Majiª deliberatum est: Invinculato *incatto* Catechismum Libertatis et Aequalitatis a Francisco Hirgeist sibi Germanico idiomate communicatum duobus circiter diebus apud se detinuisse et perlegisse, quin etiam binis notis suis, Nemessány et Lonovicz, existentiam societatis, prout invinculato nota fuit manifestasse et catechismum perlegendum iisdem tradidisse recognoscente, adeoque propria etiam hac fassione sua in tantum, ut immunis ab omni poena pronunciari nequeat, aggravato; sumpta nihilominus in considerationem juvenili ejusdem 20 annorum aetate, adeoque, quod sicut Franciscus Hirgeist, a quo invinculatus actionalem catechismum recepit, in faustas revolutionalis societatis per catechismum parandae, sequelas, totamque criminis laesae majestatis seu perduellionis atrocitatem satis adaequate perspexisse non censetur, ita neque invinculatus illum doli et malitiae gradum, qui gravissima art. 7 : 1715 poena plectendus esset incurrerit: eundem invinculatum a poena praeattactae legis relevatum, ad triennales a dato publicandae praesentis sententiae computandos carceres condemnari, eatenusque executionem decerni.

Fiscus regius reverenter appellat.

Incattus in quantum necesse est, aeque appellat.ᵇ

Anno 1795 die 7ma Maji in exc. Tabula Septemvirali deliberatum est:[1] Caeteris aggravantibus circumstantiis in sententia incl. Tabulae Regiae Judiciariae deductis eas etiam, quod invinculatus de superiorum quoque, qui necessaria ad scopum actionalis societatis media defigerent, praeexistentia edoctus fuerit, accedente ac proinde invinculatum perversae hujus coalitionis contra salutem et dignitatem regiam, inque convulsionem status publici tendentis socium et propagatorem fuisse, taliterque atrocis criminis laesae majestatis seu perduellionis manifeste reum esse eveniente, eundem vigore art. 7 : 1715 convictum ad gladium condemnari, bonaque ejus ad mentem art. 56 : 1791 fisco regio adjudicari et executionem decerni.

Mgr. Georgius Majláth m. p.

Ssmae *Caesareae Regio-Apostolicae* Mtis consiliarius et officii *propraesentiae* regiae in judiciis locumtenentis protonotarius.

Az ítélet ellen Szmethanovics és apja is kegyelmi kérvényt adtak be. (O. L. Vertr. A. 36. fasc. sz. nélk. Egykorú másolata: Széchenyi Kvt. Ms. Fol. Lat. 3799. sz. 80. fol.) Ferenc király a nádor javaslatára a halálos ítéletet bizonytalan ideig tartó börtönre változtatta. (Ld. *Iratok* 110. sz.) Aug. utolsó napjaiban az elítéltek zömével együtt Szmethanovics is Brünnbe, majd onnan az obroviczi (Morvaország) fegyházba került. 1799 nyarán átvitték Kufsteinba, majd a francia seregek benyomulásakor, 1800 nyarán, Munkácsra. (Minderre ld. *Fogságom naplója*. Kazinczy végig együtt raboskodott Szmethanovicscsal, s vele egy napon is szabadult.) Munkácsról szabadult 1801 június 28.-án. (Apja kegyelmi kérvényeit ld. O. L. M. Kanc. 1125/1796., 11368/1797., 13. és 5261/1800. sz. ez utóbbin az uralkodó határozata: »Filio supplicantis facultas utiles libros legendi concedi potest,« 5907/1801. sz.; a jogügyi igazgató zsarolási kísérletére, a fogság költségeinek behajtására címén: *Kazinczy levelezése*, XXII. 479. l.; v. ö. még *József nádor iratai*, I. 391—393. és 396. l.)

a) Javítva, eredetileg: 30 Aprilis.
b) Mindkét föllebbezés a kir. jogügyi igazgató írása.
[1] A Hétszemélyes Tábla tárgyalásaira v. ö. *Jegyzőkönyv* No 553.

Kiszabadulva, hazament Trencsén megyébe, ahol a főispán, Illésházy gr. pártfogásával a megye jegyzőjévé választották.[1] Miután volt iskola- és rabtársa, Hirgeist huga kikosarazta, 1804 febr. 7.-én feleségül vette br. Pongrácz Juditot, a család egyik elszegényedett ágának árván maradt tagját ; (Mindezt ő maga mondja el 1802 és 1805 közt Kazinczyhoz írt, egyébként is érdekes leveleiben : *Kazinczy levelezése*, XXII. 50., 57., 87. l.) Élete további alakulását nem ismerjük. Bodó Lajos szerint *(Adalékok a Martinovics perhez. Vasárnapi Ujság*, 1869, 170. l.) 1815-ben halt meg. Viszont az 1839-es nemesi összeírás szerint egy Szmethanovics Károly és két fia, András meg János Rajecen éltek. *(Nagy Iván*, X. 770. l.)

74.

1795 május 2, 8, Buda

A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Szilla Miklós joghallgató felségsértési és hűtlenségi perében

Sk. aláírású eredeti : St. A. Vertr. A. 45. fasc. Prozessakten des Szilla. — Nyomtatásban megjelent : *Sententiae* ... (ld. 371. l.)

A Szillára vonatkozó iratok áttekintése: a) A pertest mellékletei : *1. sz.* az ügyész vádlevele, 1795. febr. 11 ; *2. sz.* Arady István jurátus tanusítványa Szilla törvényes megidézéséről, febr. 17 ; *3. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Szilla jan. 20.-i kihallgatásáról ; *4. sz.* Hirgeist vallomásának Szillára vonatkozó része, másolat ; *A és B jelz.* Szilla megjegyzései a vádiratra, másolat

Szentmarjay a bécsi vizsgálóbizottság előtt megemlítette, hogy Hirgeist Szilla Miklós joghallgatót[2] is felvette a Szabadság és Egyenlőség Társaságába. (Ld. 119. l.) Hirgeist 1794. dec. 19.-i kihallgatásakor a Táblán megerősítette Szentmarjay vallomását. Két tagot vettem föl, — vallotta — Szmethanovicsot és Szillát. Mindkettőjüknek odaadtam a kátét és »közöltem velük, hogy Szentmarjay kívánsága az, hogy két-két újabb tagot szervezzenek be«. Szilla csak egy éjtszakán át tartotta magánál a kátét, — nem tudja bizonyosan, lemásolta-e vagy sem. Arról, hogy újabb tagot vett volna fel, nem tud. (A jegyzőkönyv Szillára vonatkozó részeinek másolata : Szilla periratai 4. sz. mellékl.) Hirgeist vallomása alapján a Tábla 1795. jan. 3.-i ülésében elhatározta Szilla elfogatását. (Ld. 326. l.) Elfogatása jan. 15.-én történt meg. *(Jegyzőkönyv* No 316/1.)

A Tábla vizsgálóbizottsága jan. 20.-án hallgatta ki Szillát. Hirgeist gyakran hiányzott az egyházjogi előadásokról az egyetemen, — vallotta — és ilyenkor megkérte őt, diktálja le neki, amit jegyzett. Egyik ilyen alkalommal egy írást adott át neki, hogy olvassa el. Ez az Ember és a Polgár Kátéjának magyarnyelvű fordítása volt. A kátét egy napig sem tartotta magánál, s anélkül, hogy lemásolta volna, visszaadta. Senkinek róla soha említést nem tett. A társaság szabályait, jelvényeit nem ismeri. Hirgeist sem erről, sem magáról a társaságról nem szólt neki semmit. (Periratok 3. sz. mellékl.)

Németh János jogügyi igazgató 1795. febr. elején nyujtotta be Szilla ellen a vádlevelet. Ebben a már többször idézett törvények alapján felségsértéssel és hűtlenséggel vádolta, mivel Hirgeistől megkapta a titkos kátét s ezáltal csatlakozott az összeesküvőkhöz. *(U. o.* 1. sz. mellékl. — v. ö. *Iratok* 29. sz.) Febr. 23.-án a Tábla megindította a pert Szilla ellen. (A peres eljárásra ld. 9. s köv. l.)

[1] Velits már i. cikkében a »családi hagyomány« alapján tudni véli, hogy Illésházy hálából pártfogolta Szmethanovicsot, mert az nem vallotta ki a bíróság előtt, hogy ő, a főispán is tagja volt a mozgalomnak. Velits szerint különben Szmethanovics szabadon eresztésekor Ferenc király elrendelte, hogy »családjából harmadiziglen senki hivatalt ne kapjon, ő maga pedig megyéje határát csak hajadonfővel lépheti át.«

[2] Szilla Miklós a Táblán följegyzett adatok szerint : »22 éves, katholikus, harmadéves jogász, született a bácsmegyei Zomborban.« (Periratok 3. sz. mellékl.) Valószínűleg nemes volt (v. ö. Kőszeghi, *Nemes családok Pest megyében*, 375. l.) A Táblához benyujtott följegyzésében említi, hogy iskoláit Kassán és Váradon végezte, s hogy hosszabb időt töltött Galiciában és Lengyelországban, ahol — írta — »coram polonica nobilitate in summa aestimatione eram, quia essem Hungarus.« (Periratok *A* jelzésű mellékl.)

A vád indokolása április 9.-ére készült el, mindössze egy oldalas volt. A vádlott elismerte, — írta az ügyész — hogy Hirgeist átadta neki Az Ember és a Polgár Kátéját. Azt is tudjuk, hogy Hirgeist közölte vele : két tagot kell felvennie. A vádlott azt állítja, hogy a kátét nem másolta le, — de ezt bizonyítani nem tudja. De ez nem is fontos, mert hogy a társaság forradalmat akart, azt a káté futólagos elolvasásából is megtudhatta. Már pedig ha tudott róla, akkor részes is volt benne, s a törvény szerint ezzel felségsértés és hazaárulás bűnébe esett.

Nagy Sándor hivatalból kirendelt védőügyvéd beterjesztette Szillának az ügyész vádjaira felelő két följegyzését. Az elsőben (*A* mellékl.), amelyet a Táblához intézett, általánosságban tiltakozik Németh kijelentései ellen : mindig istenfélő ember volt, s mindenben hazája, királya és az emberek javát kereste. A törvényeket mindig tiszteletben tartotta, ha nem hiszik, kérdezzék meg az iskolákat, ahol járt. A másik iratban, (*B* mellékl.) részletesen válaszolt az ügyész vádjaira : Hirgeist semmit nem mondott a Társaság céljáról ; a káté csak estétől reggelig volt nála, el nem olvasta. Reggel, indulóban az egyetemre, felragadta, s belenézett. »Az ember eszes állat,« — olvasta ; ebből úgy gondolta, nem komoly dolog az egész, s visszaadta Hirgeistnek. Ha Hirgeist, akit egyébként minden rosszra képtelen embernek ismer, bűnözött, azért ő nem lehet felelős. — A védő Szilla följegyzéseihez kapcsolódva, az ügyész vádjainak tarthatatlanságára mutatott rá. Arról, hogy a káté milyen célból íródott, Hirgeist nem szólt a vádlottnak semmit. Ha Hirgeist ennek ellenkezőjét állítja, erre vonatkozóan szembesíteni kellett volna a vádlottal. Egyébként Hirgeist is csak annyit tudott Szentmarjaytól, hogy a káté terjesztésével céljuk a közvélemény alakítása volt. (Ld. 657 l.) Ha ezt közölte is, ezzel még nem avatta be semilyen forradalmi szervezkedésbe a vádlottat. Nem a vádlottnak kell bizonyítania azt, hogy nem írta le a kátét, hanem az ügyésznek azt, hogy leírta. Különben is az, hogy a kátét elolvasta, az iskolai nevelés rovására írható, amelyik minden különleges iránt felcsigázza az ifjak érdeklődését. De ezzel még nem követett el bünt, legfeljebb kis vétket.

Az ügyész válasza csak annyi volt : »Bilincsben mindenki ártatlanságát kiabálja.« Összes vádjait fenntartja. — A védő viszontválaszában szintén csak annak kijelentésére szorítkozott, hogy fenntartja állításait.

Anno 1795 die 2ª Maji deliberatum est: Invinculato *incatto* catechismum actionalem Hungarice conscriptum sibi per Franciscum Hirgeist pro legendo traditum fuisse agnoscente, interim nec ullam eatenus seu instructionem seu regulas societatis revolutionalis, cujus parandae causa catechismum idem conceptus erat, eumdem accepisse, neque cum ullo communicasse, aut sibi descripsisse seu debita reflexione perlegisse, ex actis processualibus probato ; invinculatum proinde 22 annorum juvenem per obtrusum sibi hoc scriptum atrocitatem actionalis laesae majestatis seu perduellionis criminis perspexisse, aut eidem semet implicuisse non eveniente, eumdem ab ulteriori fisci regii impetitione absolvi et libere dimittendum decerni.

Pro fisco regio reverenter appellat, et pro pleniori exc. judicii informatione conclusum tabulare, quoad interceptionem invinculati *incatti* interventum, isthic de verbo ad verbum describit:[1] »Circa Szmetanovits et Szilla ex fassione Francisci Hiergeiszt eveniente eo, quoad in societatem cum communicatione catechismi assumpti fuerint, decretum est, ut sine mora ad arestum deducantur«.

Anno 1795 die 8ª Maji in exc. Tabula Septem-Virali deliberatum est:[2] imputatis in promeritam invinculati poenam huc-usque perpessis carceribus, sententiam incl. Tabulae Regiae Iudiciaeriae approbari.

Mgr. Ioannes Somogyi de Megyes
exc. palatinalis officii protonotarius.

[1] Ld. 326. l.
[2] A Hétszemélyes Tábla tárgyalására v. ö. *Jegyzőkönyv* No 555.

Az ítéletet az uralkodó jóváhagyta, s Szilla június 3-án kiszabadult. (Kiszabadulásakor adott reverzálisára ld. *Iratok* 109. sz.) Életének további folyamára csak egy adatunk van: 1797 márciusában a Debrecenben székelő tiszántúli tábla kérdést intézett a személynökhöz: Szilla jelentkezett jurátusnak, felvehető-e, vagy sem? Végh Péter személynök nemleges javaslattal továbbította a kérdést a Kancelláriához, amelyik, (referens Lányi József) csatlakozott a személynök véleményéhez s az uralkodó úgy döntött, hogy »Szilla indignum esse ut ad numerum juratorum Tabulae Regiae Iudiciariae, inter quos semina corruptionis per quotidianam conversationem insensibiliter spargere posset, ingrediatur.« (O. L. M. Kanc. 2994/1797. sz.)

75.

1795 május 8, Buda

A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Szulyovszky Menyhért táblabíró felségsértési és hűtlenségi perében

Sk. aláírású eredeti: Vertr. A. 44. fasc. Szulyovszky periratai. — Nyomtatásban megjelent, latinul: *Sententiae* ... (ld. 371 l.) és németül: *Urtheile* ... (ld. *u. o.*)

A Szulyovszkyra vonatkozó iratok áttekintése: a) A pertest mellékletei: *1. sz.* az ügyész vádlevele, 1795 febr. 11; *2. sz.* Arady István jurátus tanusítványa Szulyovszky törvényes megidézéséről, febr. 17; *3. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Szulyovszky 1794 dec. 29.-i kihallgatásáról; *4. sz.* Szulyovszky sk. írásbeli vallomása, 1795 jan. 24; *5. sz.* Szulyovszky levele Hajnóczyhoz, 1794 aug. 5, másolat; *A jelz.* Szulyovszky megjegyzései a vádiratra, másolat; *B jelz.* Kazinczy nyilatkozata arról, mit mondott neki Szulyovszky. — *b)* Az ügyész fogalmazványai és Szulyovszky lefoglalt iratai: O. L. Vertr. A. 53. fasc. ad A 19. köteg.

Szentmarjay a bécsi vizsgálóbizottság előtt bevallotta, hogy Szulyovszky Menyhértet[1] felvette a Reformátorok Társaságába, s hogy úgy tudja, Szulyovszky további tagokat vett fel. (Ld. 112. és 119. l. — Már ezt megelőzően Bikessy András följelentése is súlyosan terhelő adatokat hozott Szulyovszkyra, de ez nem került sem a bécsi vizsgáló-

[1] Szulyovszky Menyhért (1752—?) előkelő felvidéki köznemesi család leszármazottja. A Táblán följegyzett személyi adatai szerint: »43 éves, evangélikus vallású, született a zemplénmegyei Rákócon, táblabíró«. Kazinczy szerint 1752 aug. 2-án született. Apja Szulyovszky László, (1765-ben Zemplén országgyülési követe) anyja Szirmay Borbála; testvére, Sándor, Sáros megye alispánja volt az 1794-es években. Felesége, Bánó Anna, korán elhalt, így elfogatásakor négy kiskorú gyermeke (Teréz, Borbála, Rozália és József) árván maradtak otthon. Szulyovszky 1790/91-ben, Zemplén megye követe volt az országgyűlésen, s az antiklerikális és Habsburgellenes köznemesi párthoz tartozott. Lipót császár is megemlékezett róla a nádorhoz írt följegyzésében s a »megbízhatatlanok« közé sorozta. — Itt az országgyűlésen barátkozott össze az ellenzék vezéreivel, köztük Spissich zalamegyei alispánnal. Kazinczy, akinek földije és jóismerőse volt, sűrűn emlékezik meg róla levelezésében és a *Fogságom naplójá*ban. Dícsérettel szól szellemi képességeiről, de rendszertelennek és kishitűnek rajzolja. *(Nagy Iván,* X. 231. l. és O. L. Szulyovszky lt. Acta irregestrata, Varia; *Kazinczy jegyzései: Szirmay* XIV. § 9. pont; ugyanitt részletes személyleírást is ad róla; továbbá *Magyar Pantheon,* 401 l., Lipót jellemzése: *Sándor Lipót iratai,* 446. l.; Spissichhez írott 2 levele, 1790 dec. 6. és 1791 febr. 16-ról: O. L. Nádori lt. Polit. 1796, 121. sz. 19. és 20. mellékl. Bennük panaszkodik, hogy a klérus világi ügyekbe is beleavatkozik. V. ö. *József nádor iratai,* I. 105. l.) 1795 áprilisában Zemplén megye a személynök utasítására összeírta Szulyovszky javait. Eszerint az alábbi helyeken voltak birtokai: Rákócon, (1 hétszobás kúria, gazdasági épületek, 320 pozsonyi mérű allodiális föld, 6 egész telkes jobbágy, 11 zsellér, 41 tehén, 3 bika, 40 bornyu, 56 sertés, 12 igásló). Morván (4 egésztelkes-, 1 féltelkes jobbágy, 4 zsellér), Szluhán (4 egynegyed-telkes jobbágy, 1 zsellér), Tótjesztreben (10 jobbágy, 7 zsellér), Remenyén (5 jobbágy), Bodzáson (6 jobbágy és egy kétkerekű malom), Katafalván (1 zsellér), Mernyiken (1 kúria, 1 kocsma, 1 szövőház, 1 olvasztóház, hozzá műhely, 1 famalom, 600 pozsonyi mérő allodiális föld, hozzávaló legelővel, 28 egésztelkes jobbágy, egy üres telek, 5 zsellér,

bizottság, sem később a Tábla elé. V. ö. *Iratok* 6. sz.) Szentmarjay vallomását alátámasztotta egy zemplénmegyei följelentés, amelyik Szulyovszkyt a jakobinusok közé sorozta. (Ld. *Jegyzőkönyv* N° 66 ; v. ö. *József nádor iratai*. I. Iratok 46. sz.) Mindezek alapján a közvádló, Németh János jogügyi igazgató javaslatára, a nádor dec. 14-én éjjel rákóci (Zemplén m.) birtokán elfogatta Szulyovszkyt. Dec. 20-án kísérői már át is adták a ferencesek volt kolostorában, Budán. (Ld. *Jegyzőkönyv* N° 233/dec. 20. ; *Fogságom naplója*, dec. 15—19 ; v. ö. *Jegyzőkönyv* N° 264, 271 és 343.)

A Tábla vizsgálóbizottsága dec. 29-én hallgatta ki először. Szulyovszky mindent tagadott. Igaz, — mondotta — hogy még májusban meglátogatták őt Szentmarjay és Tántsits Rákócon, de semmiféle kátét, vagy forradalmi írást nem kapott tőlük. Hajnóczyval levelezett ugyan, de csak közömbös dolgokról. (Periratok 3. sz. mellékl ; v. ö. *Fogságom naplója*, dec. 19—jan. 31.) De nem kellett egy hónap sem, Szulyovszky megtört, s 1795 jan. 24.-én mindent bevallott. Amikor Szentmarjay meg Tántsits májusban meglátogatták őt, Szentmarjay megismertette a titkos társasággal, megmutatta neki a kátét, s Hajnóczyra hivatkozva arra kérte, hogy mindezt Kazinczy Ferenccel is közölje. Ő szabadkozott : »Szentmarjay Uram, — nem vállalom — mondotta —. Mondja meg Hajnóczynak, hogy én semmilyen változtatást nem akarok Magyarországon. Én csak egyet kívánok, hogy hazám minél tovább maradhasson abban az állapotban, amiben most van.« De aztán Szentmarjay napokon keresztül unszolta, úgyhogy végül is lemásolta a kátét s Kazinczynak is odaadta ; megígértette azonban vele, hogy másnak nem mutatja meg. A forradalmi törekvésekkel egyáltalában nem értett egyet, s továbbra is ellensége maradt minden erőszakos reformnak, vagy felforgatásnak. Néhány nap mulva el is égette a kátét. (*U. o.* 4. sz. mellékl. v. ö. *Iratok* 47. sz.)

Németh János jogügyi igazgató febr. 11-én nyujtotta be Szulyovszky ellen a vádlevelet. Megkapta Szentmarjaytól a titkos kátét, — írta — tehát csatlakozott az összeesküvőkhöz. Ezzel felségsértés és hűtlenség bűnébe esett, s a már idézett törvények szerint fej és jószágvesztést éredemel. (*U. o.* 1. sz. mellékl. ; v. ö. *Iratok* 29. sz.) Febr. 23.-án a Tábla megindította a pert Szulyovszky ellen. (A peres eljárásra ld. 9. s köv. l.)

A vád indokolása ápr. 3-ára készült el. Már majd egész Franciaország üszök és hamu, — írta az ügyész — az összeesküvőket azonban ez nem riasztotta vissza, szervezkedni kezdtek Zemplénben, s az ország keleti részén. Igyekeztek tekintélyes embereket megnyerni, akiknek feladata volt azután ismerőseik körében tovább adni a tőlük hallottakat. Mivel azonban úgy gondolták, hogy ezek meggyőzése keményebb feladat, itt maguk az izgatók láttak munkához : Hajnóczy és Szentmarjay. Ezek előrebocsátása után ismertette Szulyovszky vallomásait, s csatolta egy levelét, mely bizonyítja, hogy Szentmarjayval, Hajnóczyval és Abaffyval szoros barátságban volt. (Periratok 5. sz. mellékl.)[1]

Madách Sándor ügyvéd védőiratában az enyhítő körülményeket domborította ki. Azt nem mondja, hogy védence nem hibázott, de bűnösnek nem nevezhető, eljárásából hiányzik a dolus. Hogy pedig a király ellen nem tört; arra bizonyság egész eddigi élete. Vallomásaiból is kiderül, hogy a kátét csak hosszas rábeszélésre írta le, s arra, hogy azt terjessze, nem vállalkozott. Őszinte vallomása pedig a bűnbánatot mutatja. Védőiratához csatolta a vádlott fölegyzését, melyben jóhiszeműségét bizonyítja, valamint Kazinczy Ferenc nyilatkozatát arról, hogy Szulyovszky előtte is mentegetőzött, mondván, csak azért foglalkozik az üggyel, mert »lehetetlen volt a [Szentmarjay] kezéből magamat kivájnyi«. (*U. o. A* és *B* jelzésű mellékl.) — Németh nem is válaszolt a védőnek.[2]

20 tehén, 1 bika, 130 birka), Sátoraljaujhelyen (80 nagy boroshordó) és Bányán (1 szőlő, fölszereléssel). A birtokon összesen 16.130 rhénes ft. 4 krajcár adósság volt. (O. L. Curiai lt. Martinovics fasc. II. köteg 12/c sz. — A leltárt felküldő alispáni kísérőlevelet a megyei ltban levő fogalmazvány után, latinul és magyar fordításban kiadta Dongó Gyárfás Géza, *A zempléni jakubinusok birtok-történetéhez. Adalékok Zemplén megye történetéhez*, VIII. 1912, 83—85. l.)

[1] A Hajnóczyhoz írt, 1794 aug. 5-én, Rákócon kelt levél nagyobb részében Kosciuszko szabadságharcával foglalkozik : »Quis scopus revolutionis Polonicae? Hanc questionem finis ejus solvet. Aristocratae putant aristocratiam. Pudentiores et illuminatiores democratiam futuram existimant. Plebs et hebetiores ordinarie primo impulsu regi consueti, Moscoviticae tyrannidis pertaesi, lubenter sub spe sortis melioris obtinendae arma caeperunt. Ego vero existimo : initium esse aristocratiae, pallium finem democratiam futuram.«

[2] Szulyovszkynak a vizsgálati fogságban a nádorhoz beadott különböző kérvényeire ld. *Jegyzőkönyv* N° 331., 351. és 421. ; továbbá *Fogságom naplója*, június 10.

Anno 1795 die 8ª Maji deliberatum est: Parte *incattea* juxta propriam n^{i} 4^{i} fassionem Catechismum Reformatorum per Franciscum Szent-Mariay ea cum declaratione, quod scriptum hoc certa societas propaget, sibi oblatum, praehabita societatis hujus principiorum cognitione, non tantum describente, sed etiam Francisco Kazinczy datis ad eum litteris ad se invitato, memoratum catechismum fine descriptionis communicante. Quamvis pars *incattea* perhibente eadem fassione, in sui alleviamen inducat, quod post repetitas quoque Francisci Szentmarjay adursiones et nomine Hajnócziano adductas persuadendi rationes, praefatum catechismum acceptandum renuerit, animumque suum ab omni reformatione tanto magis a detestandis in exhibito catechismo contentis principiis alienum esse identidem declaraverit, ac tandem importunis Francisci Szent-Mariay precibus victa, post plurium dierum reluctationem ea expressa conditione, quod excepto Francisco Kazinczy cum nemine communicare velit, ad descriptionem toties fati catechismi accesserit, Franciscum vero Kazinczy, ne ulli mortalium scriptum hoc communicet, serio exhortata fuerit, catechismum porro post 15 circiter dies cum intima scelerati hujus scripti detestatione in flammas conjecerit, illudque nemini praeter Franciscum Kazinczy, qui jam praevie per Szent-Mariay ad idem recipiendum exquisitis argumentis dispositus est, seu legendum seu describendum exhibuerit, quod denique in actionalem conspirationem nec unquam consenserit, nec ad scopum ejusdem secundandum quaqua ratione concurrerit, quid potius summam a nefario hoc ausu aversionem tam ingenua totius rei confessione, quam inde a primo momento concepta sincera delicti paenitudine ubertim testata sit ; spectato nihilominus eo, quod pars *incattea* pro maturitate judicii sui, et positivarum legum notitia enormitatem flagitii primo statim obtutu perspexerit, et Francisco Szent-Mariay incurrendae capitalis poenae periculum ob oculos posuerit ; eo tamen non obstante Catechismum Reformatorum, qui ad regiae dignitatis, totiusque legalis regni constitutionis excidium directus est, praehabita longiori deliberatione acceptaverit, illumque Francisco Kazinczy, quem ad secretum sollicite custodiendum stipulatis manibus obstrinxit, describendum obtulerit ; conspirationem praeterea, ut ut habito prae manibus suis corpore delicti sufficientem eatenus probam praestare valuisset, in tempore ad praescriptum legis detegere neglexerit. Hinc ex praemissis et aliis processualibus circumstantiis consensu partis *incatteae* in perversam hanc societatem, hujusque propagationem prodeunte, eandem crimini laesae ma*jestat*is, seu perduellionis implicitam sensu regni legum in poena gladii et universorum bonorum ad portionem suam cedentium amissione convinci, legalemque executionem decerni.

Pro incatto reverenter apellat.

Anno 1795 die 8ª Maji in exc. Tabula Septem-Virali deliberatum est[1] sententiam incl. Tabulae Regiae Iudiciariae approbari.

Mgr. Ioannes Somogyi de Megyes
exc. palatinalis offi*c*ii proto-notarius m. p.

[1] A Hétszemélyes Tábla tárgyalására v. ö. *Jegyzőkönyv* No 555.

Az ítéletet május 16.-án hirdették ki Szulyovszky előtt. *(Fogságom naplója,* május 16.) Szulyovszky maga, gyermekei és testvére is kegyelmi kérvényt adtak be. *(Jegyzőkönyv* N° 565 és 583.) A nádor javaslatára Ferenc király a halálos ítéletet határozatlan időre szóló börtönre változtatta. (Ld. *Iratok* 110. sz.) Aug. 22-én Szlávy Jánossal egy kocsin Grácba vitték Szulyovszkyt. Innen társaival együtt 1797 elején az obroviczi fegyházba került, Morvaországba. 1799 júniusában Kufsteinba, majd a francia seregek benyomulásakor, 1800 augusztusában, Munkácsra vitték. Fogságát nagyon nehezen tűrte. »Az övé a leg kisebb lélek az egész háznál, nem használ semmi bátoritás, vígasztalás,« — írta róla Kazinczy. *(Kazinczy levelezése,* II. 413. l.) 1796-ban, még a gráci börtönben súlyosan megbetegedett, s ettől kezdve egész fogságán át nem is épült föl. Gyermekei ismételt kérésére elrendelték, hogy gyenge egészségi állapotára való tekintettel megkülönböztetett, a többieknél enyhébb bánásmódban részesüljön. Ugyancsak gyermekei kérésére az uralkodó hozzájárult, hogy birtokügyekben a nádoron keresztül levelezhessen családjával. Sőt amikor 1801 tavaszán Munkácson betegsége annyira elhatalmasodott, hogy már életéért aggódtak, gyermekei egyszeri személyes beszélgetésre is engedélyt kaptak. Ahogy a Kancellária indokolása mondta : A gyermekek nem büntethetők apjuk bűnéért. Már pedig, ha meghalna anélkül hogy a birtokra vonatkozó közléseket megtehetné, ezzel tetemes kárt szenvednének. — A látogatás után íródott a Szulyovszky gyermekek újabb kérvénye, melyben — hivatkozva a sok szenvedésre, amelyen apjuk, de ők is átmentek — újra kérték szabadonbocsátását. Ferenc király hozzájárult kérésükhöz, s 1801 június 4.-én Szulyovszkyt szabadon bocsátották. (A Szulyovszky gyermekek kérvényei : O. L. M. Kanc. 1796 : 6800. és 12657. sz. ; 1797 : 2116., 3122., 5044., 7203., 7641., 8500. és 9631. sz. ; 1800 : 2431., 3830., 9203., 10198., 10728. és 10853. sz ; 1801 : 407., 833., 1944., 2386., 4433., 4901., 5315., 5364. és 5366. sz. — A levelezés engedélyezésére vonatkozó iratok : O. L. Vertr. A. 54. fasc. ad B 86. köteg ; — kiszabadulására : *József nádor iratai.* I. Iratok 147. és 149. sz.)

Kiszabadulása után Szulyovszky zempléni birtokain gazdálkodott s hovatovább a megyei életbe is bekapcsolódott, anélkül, hogy irányító szerepre emelkedett volna. Halála idejét nem tudjuk, 1831-ben még életben volt. *(Kazinczy levelezése,* XXI. 646. l.)

76.

1795 május 8, Buda

A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Kazinczy Ferenc felségsértési és hűtlenségi perében

Sk. aláírású eredeti : O. L. Vertr. A. 44. fasc. Kazinczy periratai. — Nyomtatásban megjelent, latinul : *Sententiae* ... (ld. 371. l.) és németül : *Urtheile* ... (ld. *u. o.*) — A latin szöveg és magyar fordításának hibákkal telt kiadása : Kazinczy Béla, *A Kazinczy családnak II. korszakáról.* Debrecen, 1910, 96—99. l. — Egy másik magyar fordítása : Toldy Ferenc, *Kazinczy és kora.* Pest, 1859, 159—160. l.

A Kazinczyra vonatkozó iratok áttekintése: a) A pertest mellékletei : *1. sz.* Az ügyész vádlevele, 1795 febr. 11. ; *2. sz.* Arady István jurátus tanusítványa Kazinczy törvényes megidézéséről, febr. 17. ; *3. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Kazinczy 1794 dec. 29.-i kihallgatásáról (ld. 329 l.) ; *4. sz.* Kazinczy írásbeli vallomása, 1795 febr. 4 (közölve : *Iratok* 47. sz.) ; *5. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Kazinczy febr. 5.-i kihallgatásáról (ld. 369 l.) ; *6. sz.* kivonat Kazinczynak Hajnóczyhoz írt leveléből, Nagyvárad, 1794 febr. 21., másolat, (közölve : *Irodtört.*, 1949, 322—325. l., ld. 668 l.) ; *7. sz.* Kazinczy Hajnóczyhoz írt levele, 1794 július 12, másolat, (közölve: *u. o.* 325—326. l., ld. 354 l.) ; *8. sz.* kivonat Kazinczynak Szentmarjayhoz írt leveléből, 1794 aug. 22,m ásolat, (közölve : *Iratok* 7. sz.) ; *9. sz.* Kazinczy sk. írt vallomása, 1795 márc. 6. (ld. 350 l.) — *b)* Kazinczy lefoglalt iratai és az ügyész fogalmazványai : O. L. Vertr. A. 52. fasc. ad A 20. köteg

A jogügyi igazgató 1795 febr. 11.-én adta be Kazinczy ellen a vádlevelet.[1] Szt. István II. törvénykönyve 51. fejezete, az 1715 : 7. és az 1791 : 56. tc. alapján felségsértéssel és hűtlenséggel vádolta, mert Szulyovszkytól megkapta a titkos kátét, s ezáltal

[1] Az előzményekre ld. *Iratok* 47. sz.

csatlakozott azokhoz, akik a közjólétet, az alkotmányt és a törvényeket akarták megdönteni. (Periratok l. sz. mellékl. ; v. ö. *Iratok* 29. sz.) A Tábla febr. 23.-án megindította a pert Kazinczy ellen.[1] (A peres eljárásra ld. 9. s köv. l.)

Az ápr. 2-án kelt vádindokolás csak a Kazinczy vallomásában (ld. *Iratok* 47. sz.) foglaltak vázlatos felsorolására szorítkozott. Végül pedig a vádlott és a mozgalom vezetőinek baráti kapcsolatát bizonyítandó, beterjesztette az ügyész Kazinczynak két Hajnóczyhoz és egy Szentmarjayhoz írt levelét.[2]

Szabó Sáróy Sámuel védőügyvéd 20 lapon válaszolt az ügyésznek. Fejtegetésének lényege arra irányult, hogy Kazinczy nem követett el sem felségsértést, sem hűtlenséget. (Védőiratának felépítése, érvei azonosak a Laczkovics János perében elmondottakkal.) Sorozatos idézetekkel mutatta ki, hogyan értelmezik a magyar törvények a felségsértést és hűtlenséget, s hogy a titkos társaságok igazgatói sem akartak a király életére törni. Mennyivel kevésbbé Kazinczy, aki természeténél fogva távol állt minden forradalmitól, s még azt sem tudta, mi a titkos társaságok célja. Rossz szándék nem vezette, a kátét is teljes jóhiszeműséggel másolta le.[3]

Az ügyész válaszában azt fejtegette, hogy jóhiszeműségről Kazinczy esetében nem lehet beszélni : elolvasta, leírta és Gáspár Pál szatmármegyei jegyzőnek továbbadta a kátét. Az aki a forradalmi terveket végighallgatta, puszta hallgatásával is helyeslését közölte. A törvények szerint az, aki tud az összeesküvésről és nem jelenti, maga is felségsértés és hűtlenség bűnébe esik.

A védő mégegyszer áttekintve a vádlott tetteit, bizonyította, hogy ellentétben az ügyész által mondottakkal, a törvények s a bírói gyakorlat az ilyen és az ehhez hasonló esetekben nem láthatnak felségsértést, vagy hűtlenséget.

Az utolsó szó jogán Kazinczy is hozzászólt a vádakhoz, s jóhiszeműségét bizonygatta. A kátét leírta »tanquam scriptum aliquod vel monstrositate sua attentionem promeritum,« de nem esküdött fel a benne foglaltakra.

[1] Megidéztetését, perének kihirdetését Kazinczy részletesen elmondja a *Fogságom naplója* 1795 febr. 17.-i és 23.-i följegyzésében. Naplójában egyébként részletes följegyzéseket találunk a per egész menetére vonatkozóan.

[2] Az elsőben, melyet 1794 febr. 21-én Nagyváradról írt Hajnóczynak, a biharmegyei közgyűlésen történtekről ír. Az utóiratban ezt olvassuk : »A propos, ich vergass dir ja [durch] den ganzen Brief zu sagen, dass meine Hemorrhoiden mich seit dem 9-ten Februar zu einem waren Sansculotte gemacht. Ich habe wirklich keine gatya, und kann keine haben. Wie verschieden man alles werden kann. Ich Sansculotte!« (A levél teljes szövege közölve : *Irodtört.*, 1949, 322. s köv. l.) Az ügyész ezt az idézetet külön kiemelte, mintha ezzel Kazinczy jakobinus voltát akarta volna fitogtatni. Kazinczy naplójából tudjuk : védőjének megtiltotta, hogy erre a vádra feleljen. (*Fogságom naplója*, 1795 ápr. 29.) — A második levelet 1794 július 12.-én írta, ugyancsak Hajnóczynak. Ebben a károlyi főispáni beiktatásról számol be, s többek közt elmondja, (persze virágnyelven) hogy testvérét Dienest, Szlávy György főszolgabírót, Gáspár Pált, Szatmár megye főjegyzőjét, meg Kengyel Lajost, a megye aljegyzőjét Károlyban megnyerte a társaságnak Minderről — írja — Szentmarjay, aki jelen volt, majd részletesen beszámol. (A levél teljes szövege kiadva : *i. h.* 349. l. — V. ö. 354. l. és *Kazinczy jegyzései, Szirmay*, 12 §.) A harmadik levél Szentmarjayhoz szól. Közölve *Iratok* 7. sz. alatt.

[3] A védőirat elején a kéziratból nyolc levelet kivágtak, úgyhogy a lapok számozásában a 4. után a 21. következik. A kivágás nyilván még a per közben történt. A védőirat széles alapokon kezdi fejtegetni és idézni a felségsértésre és hűtlenségre vonatkozó magyar törvényeket. A 4. lapon azután a három utolsó sor, amelyik Szent István törvényéről szól, ki van törölve, s a lap aljára ugyanez a kéz odaírta : »Legum combinationem in processu contra dominum capitaneum Laczkovics pro isto reo convento factam, quantum ad jurio questionem provocant, sufficit.« A következő, eredetileg 21. lapon azután már másról szól. Mindezt már Kazinczy is észrevette, amikor a börtönben elolvasásra megkapta a védőiratot. Szerinte ezt a részt az ügyész vágatta ki, megfenyegetve a védőt : Fejével játszik, ha így meri védeni a vádlottat! (*Fogságom naplója*, 1795 ápr. 8.) Hogy ez a rövidítés az ügyész utasítására történt-e, nem tudjuk. Bizonyos fokig azonban ellene szól az, hogy ügyvédek általában azt bizonyították : a vádlottak a törvények szerint nem követtek el felségsértést, s ilyen csonkításnak egyetlen más periratban sem találjuk nyomát. Szabó Sáróy pedig ugyanezeket az érveket Laczkovics perében is elmondotta.

Kazinczy Ferenc
John Frigyes metszete 1804-ből

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Anno 1795 die 8ª Majiª deliberatum est; Parte *incattea* eo praeprimis motivo ad describendum sibi oblatum Reformatorum Catechismum se inductam fuisse, tenore fassionis sub nº 4º adstruente, quod Franciscus Szent-Mariay jam in antecessum eandem de omni difficultate, quae ex continentiis hujus scripti oriri posset, Nagy-Károlyini solvenda securam reddiderit; Iosephum vero Hajnóczy, cujus nomine communicatio praestita est, tam ab integritate vitae, quam et animi mansuetudine plurimis commendatum, sibique amicitiae vinculo junctum tantopere suspexerit, ut eundem nullius impii moliminis capacem esse firmiter crediderit, adeoque ab eo, quod in memorato catechismo exponitur, longe quid diversi sub incude esse tanto certius sibi persuaserit, quod Franciscus Szent-Mariay subseque etiam in familiari colloquio societatem hanc virtutis faedere nexam, ab omni injustitia prorsus alienam, omnemque ejus scopum eo directum esse, ut nationi quidam elater addatur, energicis expressionibus repetitim affirmaverit, ad haec partem *incatteam* pro instituto hoc uberius indagando, et reflexionibus suis, si quae in obversum occurrerent, societati quaevis meliora consilia ultro amplexurae scripto exhibendo, Pestinum invitaverit; praemissis, vero id adhuc, in sui alleviamen subjungente, quod ferale isthoc scriptum ex aversione nec amplius relectum paulo post et quidem circa 13ª vel 14ª Iulii in flammas projecerit, nec ullum amplius ejusdem usum fecerit, adeoque amicitiae et virtutis errore delusa, quin aliquid unquam impii contra dignitatem regiam et regni tranquillitatem animo volvisset, sine dolo et sine malitia contra leges deliquerit: cum interim ex praeallata fassione luculenter pateat, partem *incatteam* sub exordio statim praelecti catechismi horrore flagitiosi instituti perculsam in haec verba exclamasse: per amorem Dei, haec adeo dira sunt, ut mihi comae erigantur, sequaciter atrocitatem moliti criminis et exinde secuturas perniciosas sequelas probe perspexisse, his tamen non attentis societati huic semet facta taciturnitatis sponsione adjunxerit, Catechismum Reformatorum, praevia ejus perlectione et praeexistentis occultae revolutionariae societatis notitia, sibi descripserit, quin et illum, ut ut citra praeexistentis societatis declarationem, alteri legendum exhibuerit, in itinere ex Károly suscepto cum Szent-Mariay de scopo societatis colloquia habuerit, conspirationem praeterea, quam praehabito catechismo probare potuisset, juxta praescriptum legis competenti loco tempestive detegere neglexerit: hinc consensu ejusdem in attentatam contra dignitatem regiam et publicam regni salutem impiis consiliis procusam conspirationem, et facta catechismi communicatione ex actis processualibus eveniente, memoratam partem *incatteam* crimini laesae majestatis seu perduellionis involutam in poena gladii et universorum bonorum amissione ad exigentiam regni legum convinci, executionemque eatenus decerni.[1]

Pro *incatto* reverenter appellat.

Anno 1795 die 8ᵛª Maji in exc. Tabula Septem-Virali deliberatum est:[2] sententiam incl. Tabulae Regiae Iudiciariae approbari.

Mgr. Ioannes Somogyi de Megyes
exc. palatinalis officii proto-notarius

a) A keltezés napját utólagosan írta be ugyanaz a kéz.

[1] Az ítélet kihirdetésének részleteire ld. *Fogságom naplója*, 1795 május 8.

[2] A Hétszemélyes Tábla tárgyalására v. ö. *Jegyzőkönyv* Nº 555.

Az ítéletet május 16.-án hirdették ki Kazinczy előtt. (*Fogságom naplója*, május 16.) A kegyelmi kérvényt a család nevében Kazinczy Dienes, az író bátyja és nagybátyja, András adták be ; még Bécsbe is fölmentek érdekében, s kétszer voltak kihallgatáson az uralkodónál. (*Jegyzőkönyv* No 562, 563/5 és *Kazinczy levelezése*, II. 589. l.) A nádor javaslatára Ferenc király a halálos ítéletet bizonytalan ideig tartó börtönre változtatta. (Ld. *Iratok* 110. sz.) Ezt Kazinczy előtt június 1.-én hirdették ki.[1] (*Fogságom naplója*, június 1. — Barco tábornagyhoz írt levele, melyben kéri, hogy Metastasio : Titus kegyelmessége c. darabjának börtönében készített fordítását adja ki a magyar színtársulatnak : 1795, aug. 31, K. Papp Miklós, *Még egy adat Kazinczy Ferenc fogsága történetéhez. Történeti lapok*, I. (1875) 79—80. l.)

Szept. 26.-án indították útnak Budáról, egy kocsiban Szlávy Györggyel, a morvaországi Brünnbe. (Az utazást, ahogy fogsága egész történetét, részletesen elmondja a *Fogságom naplójá*ban.) Innen néhány hónap mulva az obroviczi fegyházba került. 1799 nyarán Kufsteinba, majd a következő év őszén Munkácsra vitték társaival együtt. Közben anyja többször is kérvényezte szabadonbocsátását, de az uralkodó válasza mindannyiszor elutasító volt. (O. L. M. Kanc. 1796 : 12658. sz. ; 1797 : 3122 ; 1798 : 343. és 1292. sz.) 1800 őszén, majd 1801 legelején Zemplén megye is kérte a megyebeli elítéltek, köztük Kazinczy szabadonresztését. 1801 ápr. 24.-én terjesztette elő a Kancellária Kazinczy László alezredes kérvényét bátyja szabadonbocsátására. Ferenc király — a nádor javaslatára — június 15.-én hozzájárult a kérés teljesítéséhez. Kazinczy június 28.-án szabadult, s július 1.-én ért haza Regmecre. (Kazinczy László kérvénye, a Kancellária javaslata és a királyi elhatározás : *Kazinczy levelezése*, II. 593. s köv. l. A nádor javaslata : *József nádor iratai*, I. Iratok 146. és 150. sz. és O. L. Nádori lt. Polit. 1801. 40. sz. V. ö. *Fogságom naplója*, 1801 június 28 ; Bihar megyének június 11.-én kelt, de az uralkodó elé már az amnesztia aláírása után érkezett folyamodványa : O. L. M. Kanc. 6493/1801. sz.)

Kazinczy életének további része ismertebb, semhogy itt foglalkoznunk kellene vele.

77.

1795 május 8, 9, Buda

A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Sehy Ferenc színész felségsértési és hűtlenségi perében

Sk. aláírású eredeti : O. L. Vertr. A. 46. fasc. Sehy periratai.— Nyomtatásban megjelent *Sententiae* ... (ld. 371. l.)

A Sehyre vonatkozó iratok áttekintése : a) A pertest mellékletei : *1. sz.* az ügyész vádlevele, 1795 febr. 11. ; *2. sz.* Arady István jurátus tanusítványa Sehy törvényes megidézéséről, febr. 17. ; *3. sz.* Boross tanácsos jegyzőkönyve Sehy kihallgatásáról, 1794 aug. 25. ; *4. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Sehy jan. 19.-i és — *5. sz.* Lehner A. joghallgató febr. 9.-i kihallgatásáról ; *6. sz.* az Auf die Erklärung der National Versammlung Frankreichs ... c. vers Sehytől írt másolata ; *NB. jelz.* A Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Szalkay Antal jan. 23.-i kihallgatásáról ; *A. jelz.* Sehy sk. levele az ügyészhez, ápr. 12. — *b)* Az ügyész fogalmazványai és Sehy elkobzott iratai : O. L. Vertr. A. 52. fasc. ad A 44. köteg.

Sehy Ferenc a pesti magyar színjátszó társaság tagja[2] 1794 júliusában Erdélyi László jurátustól részletekben megkapta Az Ember és a Polgár Kátéját. Ugy, ahogy

[1] A védőügyvéd tudósítva az uralkodói kegyelemről Kazinczy édesanyját, többek közt ezt írta : hogy meddig marad Kazinczy árestomban, az az uralkodó kegyelmétől függ, »de jó reménység van felőle, hogy esztendőnél nem igen tart tovább, vagy tán addig sem.« (1795 június 1 : *Kazinczy levelezése*, II. 589. l. 468. jegyz.)

[2] Sehy Ferenc a Táblán följegyzett adatai szerint : »30 éves, magyar színész, katolikus, született Aradon, nemes.« (Periratok 3. sz. mellékl.) Életének első része ma sem áll tisztán előttünk, s az egymásnak gyakran ellentmondó adatok tükrében,a sok romantikusnak tetsző följegyzés között szinte lehetetlen az eligazodás. Igazi neve Kemény

kapta, részletekben, lemásoltatta Lehner András harmadéves joghallgatóval.[1] Aug. 6.-án azután jelentkezett Szalkay Antalnál, a nádor komornyikjánál, megmutatta neki a kátét, és tanácsát kérte, mit tegyen. Mivel a nádor Laxenburgban volt, Szalkay — addig is míg jelentheti neki az ügyet — megbízta Sehyt, hogy igyekezzék a titkos társaságról, annak tagjairól és céljairól minél többet megtudni, majd a Sehytől mondottakat közölte Gr. Esterházy József kamarással.

Sándor Lipót aug. 9.-én érkezett vissza Budára Laxenburgból. Hogy Szalkayék mikor számoltak be neki Sehy följelentéséről, nem tudjuk, (a *Jegyzőkönyv* N° 11, aug. 24.-én kelt bejegyzése nyilván utólagos összefoglalás csak), de hogy ez még Hajnóczyék elfogatása előtt történt, azt tudjuk Szalkaynak a bíróság előtti vallomásából. A nádor nyilván helyeselte Szalkay eljárását, legalább is ezt sejteti, hogy aug. 21.-i levelében így számolt be az ügyről Ferenc királynak : Nem ok nélkül azt remélem, hamarosan új dolgokról számolhatok majd be, melyek, úgylátszik, szorosan összefüggenek ama Bécsbe küldött személlyekkel. Találtam egy embert, aki hajlandó az egészet leírni és nekem átadni. Mivel becsületes embernek ismerik, felhatalmaztam, hogy akár a társaságba is belépjen, hogy így részletesen tudósíthasson és a tagokat megnevezze. Egyesekről már is tudok. (*Sándor Lipót iratai*, 710. l. — Az uralkodó aug. 24.-én válaszolt öccsének : »a legjobb módott választottad« — írta. *U. o.* 711. l.)

Aug. 24.-én a nádor utasította irodaigazgatóját, Boros Lajos kancelláriai tanácsost, hogy Sehyt hallgassa ki. Ez meg is történt, de Sehy nem sokat tudott mondani. A kátét Erdélyi jurátustól kapta, aki a társaság titkos jeleit is megismertette véle. Erdélyi szerint a káté mögött egy szabadkőműves szervezkedés áll, melynek központjai Bécsben és Pesten vannak. Azt azonban, hogy kik a tagok, hol üléseznek, vagy hogy hogyan lehet taggá valaki, nem tudta Sehy. Erdélyi mindössze annyit mondott neki, — vallotta — hogy a társaság több nagy városban szervezkedik és hogy »multi et magni etiam viri in eadem societate sunt«. (A Boross által fölvett jegyzőkönyv : Sehy periratai

Ferenc volt. Tokajkereszturon (ma Bodrogkeresztur, Zemplén m.) kezdte pályáját kántortanítóként. Meg is házasodott, két gyermeke volt, de azután »egy bizonyos jöttment személlyel« megszökött. (Más változat szerint valamilyen anyagi ügy miatt börtönbe került, s onnan szökött meg.) Aradra ment, itt egyes ellenőrizhetetlen hírek szerint birtokos nemesnek mondta volna magát, oly sikerrel, hogy hamarosan városi esküdtté választották, amíg aztán korábbi viselt dolgai kiderültek, lecsukták, börtönéből azonban ismét megszökött volna. Az bizonyos, hogy 1790 szeptemberében a Budán megalakuló Kelemen László-féle magyar színtársulat első tagjai között már ott találjuk »Sehy Ferenc tanítót.« Sehy jelenléte katasztrófális volt a társaság életére. A följegyzések szerint tehetséges, de összeférhetetlen, mindenáron érvényesülni akaró, erkölcsi gátlásokat nem ismerő ember volt. Egyrészt »a társaság gyalázatjára szolgáló külső élete módjával,« másrészt pedig a társaság érdekeit veszélyeztető állandó fondorkodásaival (a tagokat egymás és az igazgató ellen uszította), visszaéléseivel (a társaság nevében pénzt vett fel és elsikkasztotta) és saját kollégái ellen hivatalos helyeken beadott följelentéseivel erősen közrejátszott abban, hogy a társulat végül is szétzüllött. Egyesek már ekkor azzal vádolták, hogy agent provocateur, és megbizatása a magyar színészet tönkretétele. 1794 dec. 4.-én, pár nappal elfogatása előtt, a színjátszó társulat terjedelmes iratot adott be a Helytartótanácshoz Sehy ellen. Részletesen felsorolták viselt dolgait, a társulat szempontjából káros tevékenységét, és kérték eltávolítását. Kérvényüknek azonban nem volt eredménye. (Ld. Szilágyi Pál színész emlékiratait : *Nefelejts* 1859. évf. ; Váli Béla, *Az 1790/6-i magyar színtársulat feloszlása. Hazánk*, III, 1885, 94. s köv. l. ; Bayer József, *A nemzeti játékszín története.* Bp. 1887, I. 184. s köv. l., u. itt részletesen ismerteti a Helytartótanácshoz beadott kérvényt ; Pataky József, *A magyar színészet története.* Bp. 1922, 17. s köv. l. és legújabban a legtöbb adattal Lugosi Döme, *Kelemen László és az első »magyar játszó színi társaság.«* Makó, 1927, Csanádvármegyei Kvtár 9. sz. főleg 16. s köv. l. — Sehy színdarabfordításaira : *Szinnyei*, XII. 876. h. — Elkobzott iratai közt találunk egy fogalmazványt, valószínűleg színházi prológ lehetett, melyben a magyar nyelv művelésének szükségességéről beszél és arról, hogy mit segíthet ebben a színház : O. L. Vertr. A. 52. fasc. ad A 44. köteg.—Megemlítjük még, hogy Barabás Tibor, *Jakobinusok* (Bp. 1849) c. színdarabjának egyik főhőse Sehy, »német[!] színházbéli aktor.« A durva történelmi tévedésektől amúgy is hemzsegő darab Sehy spicliskedéseinek központi jelentőséget tulajdonít, s nemcsak személyéről, de az egész mozgalomról teljesen hamis képet rajzol.)

[1] Lehner adatait a Táblán így jegyezték fel : »nemes, református, a győrmegyei Bőny községben született.« (Sehy periratai 5. sz. mellékl.)

3. sz. mellékl. — A nyomozás további részleteire ld. 649 l. és Jegyzőkönyv No 11, 16, 18 és 21.)

Dec. 19.-én Erdélyi jurátus a Tábla vizsgálóbizottsága előtt elmondotta, hogy Az Ember és a Polgár kátéját továbbadta Sehy színésznek »ad publicam mensam, pluribus aliis praesentibus.« (Ld. 649 l.) Erdélyi vallomása alapján a Tábla 1795 jan. 3.-i teljes ülésében elhatározta Sehy elfogatását. (Ld. 326. l.) Arról, hogy Sehy a nádornak feladta a társaságot, sőt hogy agent provocateuri szerepet vállalt, a Táblán persze nem tudtak, s a nádor jegyzőkönyvéből azt következtethetjük, hogy Sándor Lipót ezt a későbbiekben sem közölte velük. (Ld. *Jegyzőkönyv* No 282.)

Annál inkább sietett ezzel eldicsekedni Sehy. Kihallgatására jan. 19.-én került sor. Elmondta, hogyan kapta meg Erdélyitől a kátét, hogyan másoltatta le Lehner joghallgatóval, s mutatta meg Szalkaynak, kérve őt, hogy továbbítsa a nádorhoz. Majd Szalkay kívánságára hogyan kérdezősködött a Társaságról Erdélyinél és jelentette megbízójának amit megtudott. Egyébként, mondotta, első jelentését mintegy 3 héttel Hajnóczyék elfogatása előtt tette meg Szalkaynak. (Periratok 4. sz. mellékl.)

A jan. 23.-án kihallgatott Szalkay mindenben megerősítette Sehy vallomását. Az időpontot, amikor a nádornak a kátét átadta, Szalkay sem mondja, de megemlíti vallomásában, hogy már a nádorral való megbeszélés után találkozott a pesti hídnál Laczkovicscsal, akitől meg is kérdezte: »miféle káté jár most kézről-kézre?« — Mire Laczkovics csak annyit felelt, hogy semmit sem tud róla. (*U. o.* NB. jelz. mellékl.) — A febr. 9.-én kihallgatott Lehner András joghallgató szintén Sehyvel megegyezően mondta el a dolgokat: miután lemásolta a vádlottól részletekben kapott kátét, »Sehy sibi dari petiit et ad se receperit, qui eundem ut serius mihi innotuit Sae Celsitudini Regiae regni palatino denunciavit; quo intellecto ex parte mea ulteriorem denunciationem supervacaneum esse existimavi«. (Periratok 5. sz. mellékl.)

Az ügyész, Németh János jogügyi igazgató, febr. 11.-én adta be Sehy ellen a vádlevelet. Szent István II. törvénykönyve 51. fejezete, az 1715 : 7. és az 1791 : 56. tc. alapján felségsértéssel és hűtlenséggel vádolta, mert Erdélyitől megkapta a titkos kátét, s ezáltal részesévé vált az összeesküvésnek. (*U. o.* 1. sz. mellékl. V. ö. *Iratok* 29. sz.) Febr. 23.-án a Tábla megindította a pert Sehy ellen. (A peres eljárásra ld. 9. s köv. l.)

A vád indoklása ápr. 11.-ére készült el. Az összeesküvők forradalmat akartak támasztani, — mondotta az ügyész — ehhez pedig tömegre volt szükségük. Ezért vonták be a szervezésbe a színészt is, aki mindennap érintkezik a közönséggel, sokakat ismer és jól tud beszélni. Sehy megkapta a titkos kátét, s megismerkedett a Társasággal. Az már csak mellébeszélés, hogy a kátét nem személyesen másolta le, hogy ahogy valamit megtudott, azt jelentette Szalkay Antalon keresztül a nádornak. Hiszen Lehner András maga vallotta, hogy neki dícsérő szavakkal ajánlotta olvasásra a kátét, ismertette előtte a francia alkotmányt, a följelentésre pedig csak Martinovics elfogatása után szánta rá magát. A felségsértést és hűtlenséget elkövette, — az, hogy jelentette, legföljebb enyhíti bűnét. A vádlott gondolkodásának jellemzésére egyébként csatolta vádiratához azt a német verset (*Auf die Erklärung der National-Versammlung Frankreichs an die Völker Europens und die ganze Menschheit, in Rücksicht des bevorstehenden Krieges v. 29. Dezember 1891., von einem deutschen Bauern am Rhein*), amelyet fiókjában találtak, s melyben az ismeretlen német szerző üdvözli a franciákat, az egyenlőség és testvériség harcosait.

Nagy Sándor ügyvéd, Sehy hivatalból kirendelt védője ápr. 17.-én írta meg válaszát a vádiratra. Az ügyész érvelése egyoldalú, — mondotta — mert : 1. igaz, hogy a vádlott átvette a kátét, de 2. miután átvette, följelentette. Az ügyész a 2. pont alattit alig veszi figyelembe, az előbbiből pedig azt következteti, hogy a vádlott belépett a társaságba, s annak céljaival azonosította magát. Ezután 16 pontban felsorolja a tényeket, amelyek az ügyész érvelése ellen szólnak. Ha valaki három nappal azután, hogy a káté teljes egészében kezébe került, a társaságot följelenti, nem vádolható azzal, hogy azonosítja magát vele, s maga is tagja a társaságnak ; — ettől eltekintve azonban a vádlott nem is lehetett tagja a titkos társaságnak, mert Erdélyi sem volt az, sőt a társaság meglétéről, a forradalmi tervekről nem is tudott, hogyan beszélhetett volna tehát erről Sehynek. Amit pedig Sehy Erdélyitől megtudott, azt mind jelentette a nádornak. — Az ügyész kijelentésére, hogy csak Martinovics elfogatása után jelentette föl a dolgot, megjegyzi, hogy a vádlott nem sejtette, hogy az általa feladott káténak valami köze van Martinovicshoz. Lényeges azonban, hogy jelentése 3 héttel Hajnóczyék elfogatása előtt történt. — A vádlott írásai közt talált német vers közönségesen ismert. (»Circulabat in vulgus et non sine fundamento assertur, si vicatur, quod velut quid novi

memoriter etiam recitabatur, tum hoc quam etiam plura alia, quae curiositatis gratia publicis novis inseruntur et plebi quoque legenda propinantur.«) Ilyenből ugyanúgy nem lehet vádat kovácsolni valaki ellen, mint abból sem, ha országgyűlési pasquillust tart magánál. Mellékletben beterjesztette Sehy sk. írt védekezését, mely lényegében a már vallomásában elmondottakat tartalmazza (*A* jelz. mellékl.), továbbá Sehy levelét Németh jogügyi igazgatóhoz, melyben ügyének gyors elintézését kéri: »Hogy a törvény folyamattya az illyetén nyomós körülményekbe fogságomat a dolog ki-nyilvánításáig szükségessé tette légyen, tudom. De most már, hol ártatlanságom, fejedelmemhez s nemzetemhez való hitem és hívségem Nagyságod előtt nyilván való, alázatosan esedezni bátorkodom, hogy ügyemet a' leg-elsőbb alkalmatossággal a' méltóságos Királyi Tábla elejébe erántam hozandó végzés végett botsájtani méltóztasson.« (Ápr. 12, *u.* o. *B* mellékl.)

Az ügyész ápr. 28.-án röviden és kategórikusan válaszolt: Ha ketten vagy hárman bárhol egy célra összeállnak, ez már társaság. Ha az ilyen társaság a király ellen tör, ez már összeesküvés. Aki ilyenben résztvesz: áruló. — A társaság célja, programmja benne volt a kátéban: félreérthetetlenül megmondja, fegyveres fölkelésre van szükség. Aki tehát a kátét elolvasta, megtudta mit akarnak, még ha külön nem is mondták neki, s egyszersmind ezzel csatlakozott az összeesküvéshez. Ami pedig azt illeti, hogy följelentette, a szervezkedést: nem tekinthető jóhiszemű följelentésnek az, amit a főbűnösök letartóztatása után tesz meg valaki. — A védő viszontválaszában mégegyszer elmondta érveit: aki maga nem tagja valamely társaságnak, az nem vehet fel taggá mást, s egyébként is a vádlott rögtön jelentette a dolgot. Arról nem tehet, hogy közben, míg a nádor részletesen tájékozódhatott, Hajnóczyékat is elfogták.

Anno 1795 die 8ª Maji deliberatum est: Parte *incattea* Catechismum Civis et Hominis per juratum Erdély sibi in publica mensa et pluribus praesentibus communicatum, quem medio juristae Lehner per partes, prout ipsi datus est, successive describi curavit, teste Andreaª Zalkay sub *N B.* fassione die adhuc 6ª mensis Augusti anno 1794 adeoque longe ante Josephi Hajnóczy et reliquorum hic loci interventam incaptivationem, fine eo ut altiori loco detegatur, praefato Andreae Zalkay eotum palatinali camerario exhibente et juxta productum sub nº 4º tam praeexistentis societatis adjuncta, quae sibi referente Erdély cognita erant, quam ejusdem signa fideliter declarante, eatenus vero quod Martinovicsiana praecedenter institutae interceptionis causa jam eotum parti *incatteae* constiterit aut eundem pravae hujus societatis antesignanum fuisse sciverit, nulla contra hanc partem *incatteam* proba adducta, sed nec ejus ad societatem facta susceptione, tanto minus quopiam in actionalem conspirationem exhibito consensu aut cooperatione ex actis processualibus eveniente; versuum demum anno adhuc 1791 vulgatorum partem *incatteam* authorem fuisse adhuc edocto; memorata proinde parte *incattea*, per tempestivam totius rei sibi cognitae denuntiationem fidei regi debitae et praescripto legum satisfaciente, eandem ab impetitione fisci regii simpliciter absolvi.

Pro fisco regio. Reverenter appellat.

Anno 1795 die 9ª Maji in exc. Tabula Septem-Virali deliberatum est: sententiam incl. Tabulae Regiae Iudiciariae approbari.[1]

Mgr. Ioannis Somogyi de Megyes
palatinalis offi*c*ii protonotar*ius* mp.

a) Az András név, itt és lejjebb is, elírás Antal helyett.

[1] A Hétszemélyes Tábla tárgyalására v. ö. *Jegyzőkönyv* Nº 559.

Sehy május 20.-án szabadult (reverzálisát ld. *Iratok* 109. sz.), s még aznap este fellépett a budai magyar színtársulat előadásán. A közönség, amelyik nyilván semmit sem tudott agent-provocateur-i és besúgói működéséről, hatalmas tapssal fogadta, mintegy kifejezve ezzel rokonszenvét a perbefogottak iránt. (V. ö. *Jegyzőkönyv* N° 659.) Élete további folyamát csak nagy vonásokban ismerjük. Kiszabadulása után tovább folytatta botrányos életmódját, s az egykorúak egybehangzó véleménye szerint a magyar színtársulat tekintélyének lejáratásában, a színházpártoló közönség elidegenítésében, azaz végső fokon a magyar színtársulat bukásában a felelősség nagyrésze őt terheli. 1798 elején a Wesselényi Miklós által pártfogolt kolozsvári magyar színtársulatnál találjuk. A társulattal együtt vendégszerepelt Debrecenben, majd ősszel Nagyváradon, ahol viselkedésével ismét botrányt idézett elő a társaságon belül. 1799-ben halt meg: Nagyváradon, egy kocsmai tivornyázás után éjjel az utcán leszúrták. (V. ö. Váli B., *i. m.* és főleg Lugosi B., *i. m.*, továbbá Ferenczi Zoltán, *A kolozsvári színészet és színház története.* Kolozsvár, 1897, 106. l.; *Irodtört. Közl.* X. 1900, 60—61. l.; *Szinnyei*, XII. 876. h.)

78.

1795 május 8, 9, Buda

A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Szentjóbi Szabó László felségsértési és hűtlenségi perében

Sk. aláírású eredeti: O. L. Vertr. A. 44. fasc. Sz. Szabó periratai — Nyomtatásban megjelent, latinul: *Sententiae* ... (ld. 371. l.) és németül: *Urtheile* ... (ld. *v. o.*)

A Szentjóbira vonatkozó iratok áttekintése: a) A pertest mellékletei: *1. sz.* Az ügyész vádlevele, 1795 febr. 12.; *2. sz.* Arady István jurátus tanusítványa Szentjóbi törvényes megidézéséről, febr. 17.; *3. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Szentjóbi 1794 dec. 27.-i kihallgatásáról (ld. 336. l.); *4. sz.* Szentjóbi sk. írt vallomása (ld. *u. o.*); *5. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Fodor G. dec. 27.-i kihallgatásáról és Szentjóbival való jan. 24.-i szembesítéséről, másolat (ld. *u.* o.); *6. sz.* Szentjóbi Szabónak a Kir. Táblához benyujtott sk. írt vallomása, 1795 január 27 (közölve: *Iratok* 45. sz.); *7.* és *8. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Szentjóbi jan. 29.-i és febr. 12.-i kihallgatásáról; *9. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Szentjóbi febr. 27.-i kihallgatásáról és Szlávy Gy. vallomásának másolata; *NB jelz.* Szentjóbi sk. írt védekezése; *A jelz.* Szentjóbi *Mathias Corvinus oder Volksliebe ist edler Fürsten Lohn.* Ofen, 1792 c. színdarabjának egy nyomtatott példánya. — *b)* Az ügyész fogalmazványai: O. L. Vertr. A. 52. fasc. ad A 21. köteg.

Németh János jogügyi igazgató febr. 12.-én nyujtotta be Szabó ellen a vádlevelet.[1] Szent István II. törvénykönyve 52. fejezete, az 1715 : 7. és az 1791 : 56. tc. alapján felségsértés és hűtlenség bűnével vádolta, mert Hajnóczytól megkapta a titkos kátét, a társaság eszméit terjesztette, s ezáltal részesévé vált a közjó, az alkotmány és a törvények ellen irányuló összeesküvésnek. (Periratok 1. sz. mellékl. V. ö. *Iratok* 29. sz.) Febr. 23.-án a Tábla megindította Szabó ellen a pert. (A peres eljárásra ld. 9 s köv. l.)

A vád indokolása március 31.-re készült el. Ismertette Szabó és Fodor vallomásait, melyekből — írta az ügyész, a vádlott bűnössége teljes mértékben kiderül: ismerte a kátékat, ismerte mindkét társaság forradalmi célját, azt közölte Fodorral, sőt Szlávy Györgyöt is meg akarta nyerni az összeesküvésnek.

Tóthpápay Sámuel ügyvéd ápr. 11.-én terjesztette be megjegyzéseit csatolva hozzá Szabó sk. írt védekezését, melyben a már vallomásában elmondottakat ismételte meg. (NB. jelz. mellékl. Csatolva hozzá A jelz. alatt Szabó 1792-ben, Ferenc trónraléptekor írt színdarabjának német kiadása: *Mathias Corvinus oder Volksliebe ist edler Fürsten Lohn.* Ofen, 1792. Ld. 336. l. jegyz.)Az ügyvéd védőiratában végigtekintett a vádlott életén és egyéniségén: költészettel foglalkozó, csöndes, művelt ember, lénye minden forradalomtól távol áll, soha a legkisebb kifogásra sem adott okot. Éppen feddhetetlen

[1] Az előzményekre ld. *Iratok* 45. sz.

élete miatt akarták őt a titkos társaságok számára megnyerni, — nem ő kereste Hajnóczyék társaságát, hanem azok az övét. Arról, hogy forradalomra készülnek, nem tudott. Csak Az Ember és a' Polgár Kátéját látta, abból pedig ez nem derül ki. A káté elolvasását pedig nem érezhette bűnnek, hiszen 1790 körül sokkal élesebb hangú írások jártak szabadon, kézről-kézre. A kátét le nem másolta, azt senkinek meg nem mutatta, (az ügyésznek azt az állítását, hogy Fodor Gerzsonnak megmutatta volna, a vádlott tagadja, v. ö. 337. l.) a társaságba soha be nem lépett, — így nincs olyan magyar törvény, melynek alapján felségsértéssel volna vádolható.

Az ügyész válasza a szokásos volt: Hajnóczy az általa beszervezetteknek mindkét titkos kátét átadta. A Reformátorok Kátéjából pedig a vádlottnak is meg kellett tudnia, hogy forradalmat akarnak.

A védő viszontválaszában azt bizonyította, hogy vannak mások is, akiknek Hajnóczy csak az egyik kátét mutatta meg, így Sigray. Az ügyész feltevésekből vádat kovácsol.

Ezzel a periratváltás befejeződött.

Anno 1795 die 8ª Maji deliberatum est: Licet quidem pars *incattea* mense adhuc Aprili anni superioris per Szent-Mariai signa Jacobinorum ea ratione sibi declarata fuisse, quod haec intra quatuor tantum oculos edantur, correspondentiae hujus societatis non per scripta, sed viva de loco in locum euntium voce foveantur, hanc tamen propositionem nec scopo memoratam partem *incatteam* in societatem cooptandi, nec sub secreto factam esse, adeoque velut rem novam sibique indifferentem, aliis pluribus recensuisse, et nunquam antelatae societati semet addixisse; mense dein Iulio Iosephum Hajnóczy popularem quemdam catechismum Le[!] Montagne dictum sibi praelegisse, eundemque cum alio aeconomico catechismo, quem in Hungaricam linguam vertendum commendaverat, fine eo ut priorem uni aut duobus probis et fidis viris communicet et describi procuret, eo adhuc subjuncto, quod hic catechismus uni tantum societati proprius sit, exhibuisse, signa item ac regulas ejusdem societatis exsplicare voluisse, sed postquam formato primo signo, pars *incattea* reposuit, haec jam sibi cognita esse, praefatum Iosephum Hajnóczy ab ulteriori explanatione supersedisse, mentionatum vero catechismum, fine tantum complacentiae acceptatum, nec sibi descripsisse, nec alteri cuipiam communicasse, indigitante fassione sub nº 6º asseveret, Catechismum porro Reformatorum a Iosepho Hajnóczy percepisse constanter neget; cum nihilominus ex propria partis *incatteae* licet perplexa et indeterminata nº 6º fassione et colloquiis de occulta societate, ejusdem signis ac regulis cum binis directoribus, Iosepho quippe Hajnóczy et Francisco Szent-Mariay habitis et in nexu horum cum professore Fodor desuper promoto discursu eliciatur, eandem partem *incatteam* de perversis praemissae societatis moliminibus sufficienter edoctam fuisse, repetitus vero Iosephus Hajnóczy, qui in fassione sua Viennae scripto exhibita, alleviationi partis *incatteae* intentus, eundem societati difficulter se adjunxisse, et Körösino reducem eidem diserte renunciasse dixerat, occasione confrontationis sub nº 8º in faciem partis *incatteae* oggesserit, quod utrumque catechismum adstanti tradiderit et regulas etiam societatis verbo declaraverit, simplici partis *incatteae* negativa eominus fidem promerente, quod testantibus iteratis examinibus fassiones suas ad tegendum et extenuandum delictum direxisse conspiciatur; insuper ex productis sub nis 5º et 9º prodeat et id, quod toties fata pars *incattea* antelatum professorem Nagy-Kőrösiensem ad consortium societatis allicere tentaverit, Georgio autem Szlávy societatis signa ostenderit; invinculato proinde *incatto* habita praevia de occulta societate ac praestituto revolutionis scopo a duobus subalternis directoribus obtenta notitia, recepto item catechismo

(etiam si partis *incatteae* de unico tantum Le Montagne catechismo sibi dato elicitae fassioni fides dari posset) perniciosae ad regiae dignitatis et regni constitutionis eversionem tendenti conspirationi consentiente, nec eandem ut ut sufficienter probare potuisset, ad exigentiam legis competenti loco detegente, eundem crimini laesae majestatis seu perduellionis implicitum, in poena gladii et amissione universorum bonorum in sensu regni legum convinci, executionemque eatenus decerni.

Pro in*catto* reverenter appellat.

Anno 1795 die 9ª Maji in exc. Tabula Septem-Virali deliberatum est:[1] Sententiam incl. Tabulae Regiae Iudiciariae approbari.

Mgr. Ioannes Somogyi de Megyes
exc. palatinalis offi*c*ii protonotarius m. p.

Az ítéletet június 1.-én hírdették ki az elítélt előtt. (V. ö. *Fogságom naplója*, június 1.) Szentjóbi az uralkodóhoz írt kegyelmi kérvényében ártatlanságát hangoztatta és Hajnóczyt vádolta, mondván, hogy vallomásának rávonatkozó részei nem felelnek meg a valóságnak. (O. L. Vertr. A. 36. fasc. sz. nélk.) Ugyanakkor Tóthpápay ügyvéd memorandumát, amelyben az ügyész vádjainak alaptalanságát fejtette ki, Szentjóbi régi pártfogója, egyszersmind a Hétszemélyes Tábla egyik bírója, Gr. Ráday Gedeon személyesen adta át a nádornak. (V. ö. *Jegyzőkönyv* N° 612.) A nádor javaslatára Ferenc király a halálos ítéletet bizonytalan időre szóló fogságra változtatta. (Ld. *Iratok* 110. sz.) 1795 aug. 7.-én Erdélyi Lászlóval egy kocsiban Kufstein várába vitték Szentjóbit. (*Fogságom naplója*, 1795 aug. 7.) A költő ekkor már nagyon beteg volt; Kazinczy szerint »venereus nyavalyában« szenvedett, amit orvosainak nem vallott be. (*U. o.* június 1.) Nem sokkal utóbb, 1795 okt. 10.-én, Kufsteinban meghalt. (A katonai parancsnokság és a jogügyi igazgató levelezése a Szentjóbi után fennmaradt, főleg orvosságok, élelmiszerek vásárlásával kapcsolatos adósságok rendezéséről és holmijának elárverezéséről: O. L., Vertr. A. 52. fasc. ad Á 21. köteg.)[2]

[1] A Hétszemélyes Tábla tárgyalására v. ö. *Jegyzőkönyv* N° 559.

[2] Szentjóbi Szabó elítéléséről és börtönéletéről Gálos Rezső írt adatokban igen szegény, tájékozatlan tanulmányt: *Szentjóbi Szabó László elítélése és halála. Erdélyi Múzeum.* XXII. (1906) 297—302. l. — Szentjóbi börtönben írt költeményeire ugyanő, *Adatok Szentjóbi Szabó L. költeményeihez. Irodtört. Közl.* XVII. (1907) 108—113. l. Batsányinak, (Kufsteinban fogolytársa volt) Szentjóbi halálára írt költeményét ld. Szinnyei József, *Batsányi János.* (M. Történeti Életrajzok) 169. l. V. ö. még B[odó[L[ajos], *Adalékok a Martinovics pörhöz. Vasárnapi Újság*, XVI. (1869) 169—170. l.

79.

1795 május 8, 9, Buda

A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Fodor Gerzson tanár felségsértési és hűtlenségi perében

Sk. aláírású eredeti : O. L. Vertr. A. 46. fasc. Fodor periratai. Nyomtatásban megjelent Sententiae... (ld. 371. l.)

A Fodorra vonatkozó iratok áttekintése: a) A pertest mellékletei : *1. sz.* az ügyész vádlevele 1795. febr. 11 ; *2. sz.* Arady István jurátus tanusítványa Fodor törvényes megidézéséről, febr. 17 ; *3—4 sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Fodor 1794. dec. 27.-, és 1795. jan. 24.-i kihallgatásáról ; *A jelz.* Fodor védekezése, másolat ; *B jelz.* a nagykőrösi magisztrátus bizonyítványa Fodor kifogástalan viselkedéséről, 1795 ápr. 22, eredeti ; *C jelz.* Fodor feleségének, Molnár Máriának levele férjéhez, kelt nélk., másolat.— b) Fodor lefoglalt iratai és az ügyész fogalmazványai : O. L. Vertr. ad A 23. köteg.

Hajnóczy a bécsi vizsgálóbizottság előtt azt vallotta, hogy tudomása szerint Szentjóbi Szabó László megismertette a Reformátorok Kátéját Fodor Gerzson negykőrösi tanárral.[1] (V. ö. 95. l.) Hajnóczy vallomása alapján Németh jogügyi igazgató 1794 dec. 10.-e körül Fodort is elfogatta. *(Jegyzőkönyv* N° 179/3 és 192/1. — Az elfogatásával kiváltott nagykörösi hangulatról, a gimnáziumi diákság forradalmi szelleméről, sőt magatartásáról rendkívül érdekes képet rajzol a bíróság elé állított Visnyi János : *Jegyzőkönyv* N° 664.)

A Tábla vizsgálóbizottsága 1794 dec. 27.-én hallgatta ki először Fodort. Tagadta, hogy Szentjóbi Szabó bármilyen kátét adott volna neki. Igaz, — hogy nyáron Pestről Biharba tartva, egyízben betért hozzá Szabó Nagykőrösön, és elmondta, hogy valamilyen titkos társaság alakult. Hasonló a szabadkőművességhez, — mondta — de forradalmat akar. A forradalom éle azonban nem a nemesség, nem is a király ellen irányul. Csak azt akarja elérni, hogy a papi javakat lefoglalják, és így könnyítsenek az adozó nép terhein.Beszélt neki a felvételi szabályokról, hangsúlyozta a titoktartást, s felrajzolta a titkos jeleket is, de ezekre már nem emlékszik. Ígérte a kátéjukat is, — de aztán mégsem küldte. Nemsokkal később Hajnóczyt és Laczkovicsot letartóztatták. Amikor legközelebb találkozott Szabóval, ez csak ennyit mondott : »azt hitted, már le is fogtak talán«. A Szabótól hallottakról nem is szólt senkinek, csak családi körben beszélt róla feleségének, apósának és anyósának, de csak mint hihetetlen dologról. (Periratok 3. sz. mellékl.) Szentjóbi, miután egyideig tagadta, hogy a társaságról valamit is tudna, a Fodorral való szembesítéskor megtört és annak vallomásával megegyezően adta elő a történteket. Hangsúlyozta ő is, hogy a kátét nem mutatta meg Fodornak, s hogy a társaságba őt fel nem vette, nem is vehette, mert ő sem volt tagja. (V. ö. 339. l.)

[1] Nánási Fodor Gerzson (1763—1835), Fodor Pál ref. lelkész, Hübner fordítójának és Gönczy Zsuzsannának fia. Nemes. Iskoláit a debreceni ref. kollégiumban végezte, majd Érsemlyénben iskolai rektor volt. Innen gr. Teleki Sámuel családjához került nevelőnek. (Ezen a réven kerülhetett összeköttetésbe Szentjóbival.) Az 1780-as évek végén a genfi akadémiára ment, s bejárt több német egyetemet, sőt egyes adatok szerint Párisban is töltött néhány hónapot. 1792-ben Nagykőrösre került rektor professzornak, a ref. gimnáziumhoz. Nagykőrös egyik legvagyonosabb patricius családjából házasodott : Molnár Mihály és Inárcsi Farkas Sára leányát, Máriát vette feleségül. Ránk maradt Fodor 320 kötetből álló könyvtárának jegyzéke : vegyesen magyar, latin, német nyelvű munkák, leginkább teológiai szakkönyvek és a latin klasszikusok kiadásai. De van köztük több földrajzi és néhány történeti vonatkozású munka is. A francia felvilágosodás irodalmát azonban egyedül Rousseau *Emile*-je képviseli. (Pest megye jelentése a Fodornál tartott házkutatásról : O. L. Vertr. A. Curiai lt. Martinovics fasc. II. köteg, 15/b sz. — Fodor gondolkozására v. ö. még a köv. jegyz.-ben irottakat. — Életrajza : Polgár Mihály, *Almanak 1836*-dik *esztendőre*, 97—98. l. ; *Új Magyar Athenás*. Bp. 1882, 134. l. ; *Szinnyei, Egyházi* III. 571. h.; Ádám György — Joó Imre, *A nagykőrösi ev. ref. főgymnasium története*. Nagykőrös, 1896, 192—194 l. ; Benkó Imre, *Nemes családok Nagykőrösön 1838 előtt*. Nagykőrös, 1908, 93. l. ; Ádám Gerson, *Nagykőrösi Athenas*. Nagykőrös, 1904, 84—90 l.)

Az ügyész, Németh János jogügyi igazgató, 1795 febr. 11.-én nyujtotta be vádlevelét Fodor ellen. Szent István II. törvénykönyve 51. §-a az 1715 : 7. és az 1791 : 56 t. c. alapján felségsértés és hűtlenség bűnével vádolta, mivel »a Ladislao Szabó regulas et signa societatis revolutionis recipere, sicque execrandae ac perversae illi societati, quae juxta planum exticitandae in regno hocce Hungariae revolutionis anno praeterlapso 1794 in unum coaluit et contra salutem ac dignitatem regiae majestatis, regis legitimi et clementissimi, inque perniciem totius regni, constitutionumque ejusdem ac formae regiminis, thronique regii subversionem conspiravit,'semet adjungere non reformidaverit.« (*U. o.* 1. sz. mellékl. V. ö. *Iratok* 29. sz.) A Tábla febr. 23.-án megindította a pert Fodor ellen. (A peres eljárásra ld. 9. s köv. l.)

A vád indokolása ápr. 1.-én kelt. Az ügyész Fodor vallomása alapján bebizonyítottnak vette, hogy a vádlott tagjává lett a titkos társaságnak. A szabályok és a titkos jelek elmondása egyértelmű volt a felvétellel, — írta — s ezt nem módosítja az, hogy olvasta-e a kátét, vagy sem. Külön kitért a vádlottnak egy 1794 aug. 16.-án tartott prédikációjára, amelynek kiindulási pontja a Szentírás Példabeszédek könyve köv. sora volt: »A gazdag és szegény összetalákoznak ; mind a kettőt pedig az Úr szerzi.« (22. r. 2. vers.) Az ügyész véleménye szerint veszélyes dolog ilyesmiről beszélni, az amúgyis felcsigázott népnek. (»Hoc tamen tempore, dum sola aequalitatis idaea multum propagata et vel ideo periculosa est, praestitisset ab ea tanto magis abstinere, quod plebi in hodiernum usque causam interceptionis invinculati a dicta de aequalitate concione repetant. Quod indicio est, optimas etiam res, si genio aut tempori accomodatae non sint, male intelligi ac in alienum sensum detorqueri posse.«)[1] Azt, hogy a vádlott milyen terveket forgatott fejében, csak az Isten tudhatja. De az, hogy tudott az összeesküvésről, sőt abban részt is vett, a törvények elé tartozik.

A védő, Szabó Sáróy Sámuel, az ügyész vádjainak tarthatatlanságát bizonyította. Mellékelte Fodor védekezését, melyekben lényegében a már szóbeli vallomásában elmondottakat ismétli meg, de részletesebben, s hangsúlyozza, hogy semmilyen szervezkedésben részt nem vett, sőt arról tudomása sem volt. (A. mellékl.; sk. eredetije Báthori Gábor ref. püspök iratai közt: Ráday Kvt. Báthori család iratai VIII. csomó 5. sz.) A védő sorravéve az ügyész által felhozott vádakat, azokat cáfolja, és azt állapítja meg, hogy a vádlottnak semmi olyan cselekedete nincs, amire a felségsértési és hűtlenségi törvények vonatkozhatnának. Egyébként, hogy Fodor sohasem tartozott a turbulens elemek közé, ennek bizonyítására beterjeszti a nagykőrösi magisztrátus nyilatkozatát. (B. mellékl.)

Az ügyész röviden válaszolt ; hívatkozott Fodor vallomására : az abban foglaltak teljes bizonyságul szolgálnak.

A periratváltás ezzel befejeződött.

Anno 1795 die 8ª Maji deliberatum est: Parte *incattea* tenore fassionis sub nº 3º editae, cujus realitatem in substantia Ladislaus quoque Szabó occasione confrontationis recognovit, id sub primo statim examine ingenue confitente, quod praefatus Ladislaus Szabó ex restauratione *comitatus* Bihariensis redux mense Iulio eandem inviserit, et quampiam occultam societatem ad instar latomorum in regno propagari, hancque pro scopo revolutionem habere, qua tamen nec regem, nec nobilitatem de statu suo, in quo sunt, turbatum iri, verum id tantum consecuturum, ut bonis cleri ademptis, contribuens plebs tributo levetur, sibi manifestaverit ; praeter societatis signa, quemlibet ad duos socios, inter quatuor oculos ad societatem assumendos, obligatum silentiumque de hac re servandum, propagationem vero non per litteras, sed signa promovendam esse recensuerit ; catechismum tandem, quem tamen non misit, sibi communicandum pollicitus fuerit ; cum interim seu Ladislaum

[1] Fodor itt említett prédikációjának sk. fogalmazványát lefoglalt iratai közt találhatjuk. Beszéde végén a tanulságot így összegezte : »Nem értett az engem, a ki az én beszédimből a polgári egyenlőségről való álmodozást hozá ki, éppen nem, az evangyéliom békesség szolgája, nem rebellió, pártütés hirdetője, az anarchia, fejetlenség, az országok megemésztő fenéje, kell subordinationak egymástól való függésnek lenni, míg tart a közönséges társaság . . .«

Szabó partem *incatteam* ad amplectendam hanc societatem sollicitasse, seu partem *incatteam* in sui assumptionem verbo aut facto consensisse, nullum eatenus vestigium appareat, quin potius aedem pars *incattea* juxta ulteriorem suam fassionem, omnia praemissa tanquam incredibilia quaedam nova exceperit, et qua talia tam uxori, quam socero et socrui suae narraverit, atque tum ideo, quod nudis verbis, quae Ladislaus Szabó ex abrupto inter familiares sermones ex juvenili potius impetu, quam alliciendi scopo proferre videbatur, nullam fidem adhibuerit, tum vero, quod ex relatis circumstantiis aliquid in perniciem regiae dignitatis moliri fundate conjicere nequiverit, ab ulteriori denuntiatione nullis caeteroquin probis praehabitis abstinendum existimaverit : hinc nec eo, quod exitialis conspiratio parti *incatteae* constiterit, nec ejusdem tentata in societatem assumtione, tanto minus ex parte sui eandem ingrediendi animo, vel consensu ex actis processualibus eveniente, adeoque actionali expositione non probata, eandem partem *incatteam* a fisci regii impetitione absolvit.

Pro fisco regio. Reverenter appellat.[a]

Anno 1795 die 9ª Maji in exc. Tabula Septem Virali d e l i b e r a t u m e s t :[1] Parte *incattea* realem quidem corporis delicti notitiam non habente, existentiam nihilominus occultae cujuspiam societatis, cujus scopus revolutio est, una cum signis et quibusdam regulis juxta propriam sub nº 3º fassionem a Ladislao Szabó audiente, eandem tamen denunciare intermittente ; ideo perpessam hactenus captivitatem eidem in poenam imputari.

Mgr. Ioannes Somogyi de Megyes
exc. palatinalis offícii protonotarius m. p.

Fodor a többi fölmentettel együtt május 20.-án szabadult a börtönből. (Reverzálisa : *Iratok* 109. sz.) Visszament Nagykőrösre, egy időre azonban a tanítástól eltiltották. (Ádám-Joó, *A nagykőrösi ev. ref. fögymnazium története*, 193. l. — Vég Veresmarti Sámuel dunamenti ref. superintendens már 1794 dec. 21.-én ezt írta gr. Ráday Gedeonnak : »Fodor Gerson úr sok kárt okozott a N.-kőrösi virágzó oskolának. Vallásunk is sérelmet szenvedett miatta.« Ráday kvt. Feldolgozott kéziratok, Egyházi és iskolai akták 1845. sz.) Tanári állását azonban éppen Ráday közbenjárására hamarosan visszanyerte. (Ráday levele : Ráday kvt : Ms. Hoffer Endre hagyatéka, XI. köteg. V. ö. 698. l.) Majd két évtizedes tanárkodás után, 1814-ben egyházkerületi főjegyzővé, 1815-ben pedig nagykőrösi pappá választották. Ezt a tisztet 1835-ben bekövetkezett haláláig viselte. (V. ö. 667. l. 1. jegyz.-ben idézett forrásokat.)[2]

a) A jogügyi igazgató sk. írása.

[1] A Hétszemélyes Tábla tárgyalására v. ö. *Jegyzőkönyv* Nº 559.

[2] *Szinnyei i. h.* Fodornak szinte kizárólag halotti beszédekből álló irodalmi munkásságát ismertetve megemlíti, hogy állítólag egy színdarabot is írt, »Módi« címen. Ez nyilvánvalóan azonos azzal a színdarabbal, amely a Ráday Kvt-ban, Báthori ref. püspök iratai közt maradt ránk. (Feldolgozatlan kéziratok, VIII 16. köteg 4. sz.) A Fodor sk. írásában fennmaradt színdarab címe : »Szerentsés executió, vígjáték három felvonásban, írta Fodor Gerson körösi prédikátor.« A darabnak irodalmi értéke nincs. Benne a »nájmódi« után futkosók vannak kipellengérezve, de velük szemben a követendő példát nem a Gvadányi maradi nemese hanem a tanulatlan, és romlatlan, természetes módon élő paraszt képviseli.

80.

1795 május 9, 11, Buda

A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Brehm János orvos felségsértési és hűtlenségi perében

Sk. aláírású eredeti: O. L. Vertr. A. 48. fasc. Brehm periratai
Nyomtatásban megjelent: *Sententiae*...(ld. 371. l.)

A Brehm Jánosra vonatkozó iratok áttekintése: a) A pertest mellékletei: *1. sz.* A jogügyi igazgató vádlevele 1795. febr. 11.; *2. sz.* Arady István jurátus tanusítványa Brehm törvényes megidézéséről, febr. 17.; *3—5. sz.* A Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Brehm dec. 17.-i jan 31.-i és febr. 7.-i kihallgatásáról és sk. írt vallomása; *A jelz.* Brehm sk. írt védekezése. — *b)* Az ügyész fogalmazványai és Brehm ügyével kapcsolatos levelezése: O. L. Vertr. A. 52. fasc. ad A 29. köteg

Sigray a bécsi vizsgálóbizottság előtti vallomásában Brehm János rohonci körorvost[1] is felsorolta azok közt, akiket a Reformátorok Társaságának titkaiba beavatott. (Ld. 128.1.) Vallomása alapján 1794 dec. közepén a jogügyi igazgató Brehmet elfogatta és Budára hozatta.

A Tábla vizsgálóbizottsága 1794 dec 24.-én hallgatta őt ki először. Brehm kérte, hogy vallomását írásban tehesse meg. Kelet nélküli, 12 ívoldalas németnyelvű sk. írt vallomásában részletesen jellemezte Sigrayval való barátságát, kivel a bécsi egyetemen ismerkedett meg, s akinek később is háziorvosa volt. Sigray beszélt neki »valamilyen szabadkőműves társaságról,« melynek célja, hogy a mostani időkben várható esetleges zavargásoknak és azok rossz következményeinek elejét vegye. Lediktálta neki a társaság felvételi szabályait s az eskű szövegét is, a kátéról azonban nem szólt. Mivel a Sigray által közölteket gyanúsaknak találta, elmondotta az egészet főnökének, Szalay Imre megyei főorvosnak. Ez azt tanácsolta, őrizkedjék mindenféle titkos társaságtól. Ezért nem is lépett be, s eskűt sem tett. (Periratok 3. sz. mellékl.) Ez a vallomás nem elégítette ki a vizsgálóbizottságot. Ezért jan. 31.-i és febr. 4.-i kihallgatásakor megpróbálták belőle a közelebbi részleteket is kiszedni. (*U. o.* 4. és 5. sz. mellékl.) Brehm végül is bevallotta, hogy Sigray egészen általánosságban megemlítette neki, hogy a társaság célja: forradalom szítása, majd a püspöki javak lefoglalása és közszükségleti célokra való felhasználása.[2] Megismertette vele a titkos jeleket és szabályokat, de a kátét nem mutatta meg.

Németh János jogügyi igazgató, febr. 11.-én adta be Brehm ellen a vádlevelet. Szent István II. törvénykönyve 51. fejezete, az 1715: 7. és az 1791: 56. tc. alapján, felségsértéssel és hűtlenséggel vádolta, mert Sigraytól megkapta a Reformátorok Társaságának szabályait és titkos jeleit. (*U. o.* 1. sz. mellékl. V. ö. *Iratok* 29. sz.) Febr. 23.-án a Tábla megindította a pert Brehm ellen. (A peres eljárásra ld. 9. s köv. l.)

A vád indokolása ápr. 12.-én kelt. Az ügyész ismertette a vádlott vallomásait, s kijelentette, aki a társaság céljáról, létezéséről tudott, ismerte a titkos jeleket s a

[1] Brehm János a Táblán felvett adatai szerint: »28 éves, nős, Vas megye kirurgusa, született Szepesszombaton.« (Periratok 3. sz. mellékl.) Minden valószínűség szerint nem volt nemes. (Az ismert szepesmegyei nemesi összeírásokban a család nevét hiába kerestem. V. ö. Förster Jenő, *Szepes vm. nemes családjainak összeírásai. Közl. Szepes vm. múltjából.* I. 1909.) Kazinczy szerint evangélikus vallású volt. A bécsi egyetemet végezte, s itt ismerkedett meg 1785 körül Sigrayval, kinek orvosa s bizalmasa volt. Kazinczy följegyzése szerint, Sigray elvétette vele saját szeretőjét, s viszonzásul 1791-ben behozta őt Vas megye rohonci kerületébe körorvosnak. Sigrayval továbbra is bizalmas viszonyban volt, bár táblai vallomása szerint, az utolsó időben »bizonyos morális dolgok miatt« (ezen Kazinczy szerint Brehmné és Sigray újraéledő szerelmi viszonyát kell értenünk) elhidegültek egymástól. (Periratok 3. sz. mellékl. és *Kazinczy jegyzései, Szirmay*, 13. §.)

[2] Közben, 1795 februárjában, a jogügyi igazgató írt Vajda Antal vasmegyei alispánnak, és kérte, nézzen utána, mit tudhatna még meg Brehm életéről. Az alispán két jelentésben válaszolt, de mindkettő negatív volt. Brehmről csak annyit tudott meg, hogy egy *Verbesserung der Menschheit* c. munka fordításán dolgozott. (Az alispán febr. 8.-i és 16.-i jelentése: O. L. Vertr. A. 52. fasc. ad A 29. köteg.)

káté lényegét, az — még ha a kátét magát nem is olvasta — részes az összeesküvésben. Az, hogy esküt nem tett, nem mentség számára.

Tóthpápay Sámuel ügyvéd ápr. 13.-án adta be védőiratát. Már 8 vádlottat védett a felségsértési perben, — írta — de az ügyész által alkalmazott irányelvek mindegyiknél mások voltak : egyszer az, hogy megkapta a kátét, másszor az, hogy elolvasta, képezték a felségsértés és hűtlenség bűnét ; most már az is hazaárulás, ha valaki hallott a társaság szabályairól és jeleiről. Brehm a titkos kátét nem látta, annak tartalmát nem ismerte. Lemásolta a felvételi szabályokat, a titkos jeleket, s Sigraytól megtudta, hogy a társaság az egyházi vagyont közszükségleti célra akarja felhasználni. Ezek egyike sem felségsértés, vagy hazaárulás. Ehhez még hozzátehető, hogy a vádlott a Sigraytól hallottakat nem terjesztette. Az ügyész által felhozott vádak negatívak, kéri a vádlott fölmentését. Védőiratához minden megjegyzés nélkül csatolta Brehm sk. írt 18 hasábnyi németnyelvű védekezését, melyben nagy bőbeszédűséggel bizonygatta jóhiszeműségét és ártatlanságát. (*U. o.* A. jelz. mellékl.)

Németh szokása szerint rövid és fölényes volt : A vádlott és a védő mentegetődzései csak szavak. A tények ellenük beszélnek. — A védő újabb válaszában mégegyszer kifejtette már ismertetett véleményét, mire az ügyész újra csak azt válaszolta : aki a társaság szabályait leírta, részesévé vált az összeesküvésnek. Amikor erre a védő makacsul újra elmondta érveit, Németh János már válaszra sem méltatta.

Anno 1795 die [9][a] Maji deliberatum est: Fisco regio crimen laesae majestatis et perduellionis contra invinculatum Ioannem Brem eo fundamento evincere adnitente, quod a Comite Iacobo Sigray regulas et signa recipiendo semet nefariae societati, quae juxta planum excitandae in regno hocce revolutionis in unum coaluit et contra salutem ac dignitatem regiae majestatis regis legitimi et clementissimi inque perniciem totius regni constitutionumque ejusdem ac formae regiminis thronique regii subversionem conspiravit, adjunxerit ; ex fassione nihilominus invinculati, quae contrariis sive fassionibus seu probis non eliditur, eveniente eo, quod is alioquin legum constitutionisque regni ignarus, speciosis persuasionibus quasi scopus societatis esset publicum bonum et imprimis studium impediendi motus, qui ex modernis Europae adjunctis in regno quoque Hungariae praemetuuntur, ad societatem invitatus fuerit ; puncta, quae illi per Comitem Jacobum Sigray dictata sunt partim aliquas societatis regulas, partim objecta politica complexa sint, et licet nonnulla ex his statum publicum et constitutionem tangebant, haec tamen ille assequi non potuerit et alioquin in diaeta pertractanda ei dicebantur, juramentum scripto propositum de effectuatione eorum, quae illi dictata sunt, velut sphaeram conditionis suae excedentium non deposuerit, nec deponere voluerit, imo consilii a medico, cui vi officii immediate subjectus est, capiendi causa ei puncta sibi per Comitem Jacobum Sigray data ostenderit et ab hoc qui ipse conspirationem subesse non suspicabatur monitus, ne similibus rebus se misceat, Comiti Sigray renunciaverit se nullam partem habere velle ; proinde neque cognitione conspirationis contra salutem ac dignitatem regis regnique, neque associatione ad eam edocta, partem incatteam ab impetitione fisci regii absolvi.

Pro fisco regio reverenter appellat.

Anno 1795 die 11ª Maji in exc. Septem-Viratu deliberatum est:[1] invinculato Ioanne Brem id juxta propriam sub nº 5º fassionem sciente, societatem ad quam per Comitem Sigray assumptus est ad revolutionem tendere, punctis

a) Az ítélethozataül napja mind az eredetiben, mind a nyomtatott példányban üresen maradt. A keltezést a Hétszemélyes Tábla ítéletének dátumából állapíthatjuk meg. (Május 10.-e vasárnapra esett.)

[1] A Hétszemélyes Tábla tárgyalására v. ö. *Jegyzőkönyv* Nº 567.

quoque ipsis, quae in fassione sub n° 3° recenset objecta talia, quae status convulsionem causare debebant, complectentibus eo tamen in consideratione sumpto, quod puncta ad statum publicum spectantia non plene intellexerit, ex petito medici consilio rem detegere voluerit, eundem ad unius anni carceres cum imputatione hucusque perpessorum condemnari.

Mgr. Steph. Atzél
Ss^mae *Caesareae* Regio *Apostolicae* M^tis
cons*iliarius*, exc. off*icii* jud*icis*
cur*iae* reg*iae* protonot*arius* m. p.

1795 szept. közepén Brehmet többedmagával Brünn várába vitték, Morvaországba, ahonnan dec. közepén szabadult. (V. ö. *Fogságom naplója*, 1795 szept. 24.) Élete későbbi folyásáról nem sokat tudunk : az 1801-es években gr. Batthyány Antal háziorvosa volt, s Tarcsán (Vas m.) lakott, melynek gyógyvizéről 1813-ban kisebb tanulmányt is írt. (Ld. *Szinnyei*, I. 1334. h.)

81.

1795 május 9, 11, Buda

A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Rosty Pál felségsértési és hűtlenségi perében

Sk. aláírású eredeti : O. L. Vertr. A. 46. fasc. Rosty P. periratai
Nyomtatásban megjelent : *Sententiae*...(ld. 371. l.)

A Rostyra vonatkozó iratok áttekintése : a) A pertest mellékletei : *1. sz.* az ügyész vádlevele, 1795 febr. 11 ; *2. sz.* Arady István jurátus tanusítványa Rosty törvényes megidézéséről, febr. 17 ; *3. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Rosty 1794 dec. 24.-i kihallgatásáról ; *4. sz.* Rosty sk. írt vallomása, 1795 jan. 31 ; *5. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Rosty febr. 3.-i kihallgatásáról ; *A jelz.* Rosty följegyzése elfogatásával kapcsolatos sérelmeiről, másolat, — *b)* az ügyész fogalmazványai : O. L. Vertr. A. 52. fasc. ad A 40. köteg

Sigray a bécsi vizsgálóbizottság előtt Rosty Pált[1] is felsorolta azok közt, akikkel a Reformátorok társaságának célját és felvételi szabályait megismertette. (Ld. 125. l.) A gyanút még növelte ellene, hogy nagyjából ugyanebben az időben egy névtelen följelentés őt is megnevezte a »kőszegi összeesküvők« közt. (Ld. 129. l.) Ezért a közvádló, Németh János jogügyi igazgató, javaslatára 1794 dec. 10.-én éjjel a nádor elfogatta őt kőszegi lakásán. (Kranagh és Boronis 1. huszárezredbeli tisztek jelentése Rosty elfogatásáról : O. L. Vertr. A. 52. fasc. ad A 40. köteg. — Rosty a bíróság előtt tiltakozott az ellen, hogy őt, a nemes embert, ítélet nélkül elfogták, és panaszkodott, hogy az elfogatására kirendelt katonák kíméletlenül bántak vele : Periratok A jelz. mellékl.)

[1] Rosty Pál (1745?—?) személyi adatait a Táblán így jegyezték fel : »49 éves, nemes, született a vasmegyei Jákon.« (Periratok 3. sz. mellékl.) Régi, vasmegyei köznemesi család leszármazottja. Apja, Ferenc, Vas megye alispánja volt ; anyja Bajáki Kata. Bátyja, János, keszthelyi plébános és hahóti apát volt. 1763-ban a magyar nemesi testőrséghez került Bécsbe, ahonnan 1769-ben főhadnagyi ranggal a 6. (D'Ayassassa) vértesezredhez került. Hogy onnan mikor lépett ki, nem tudjuk, de az 1790-es években már nincs velük semmilyen hivatalos kapcsolata. Felesége Nedeczky Anna volt. (A család genealógiájára : *Nagy Iván*, IX. 771. s köv. l. ; *Kempelen*, IX. 153. s köv. l. ; életére : Hellebronth Kálmán, *A magyar testőrségek névkönyve*. Bp. 1939, 320. l. Az itt közölt adat szerint 1742-ben született volna.)

A Tábla vizsgálóbizottsága dec. 27.-én hallgatta ki először. Rosty mindent tagadott. (Periratok 3. sz. mellékl.) Jan. 31.-én kelt írásbeli vallomásában azonban bevallotta, hogy igenis, tudott a társaságról. Sigray beszélt neki 1794 július 20.-a körül róla, s közölte, hogy megbízták őt, toborozzon tagokat a társaságba. »Ha akarod, téged is felveszlek, — mondotta- nem kockáztatunk semmit, barátom ; hiszen írást nem kell adnod, rajtam kívül más még a neved sem fogja megtudni.« Ő nem idegenkedett a belépéstől, de előbb meg akarta ismerni a társaságot. Sigray ígérte, hogy majd elhozza kátéjukat, de nem hozta. *(U .o.* 4. sz. mellékl.) — Írásbeli vallomását febr. 3.-án szóban is megerősítette a vizsgálóbizottság előtt, kiegészítve azzal, hogy 1794 augusztusában, amikor meghallotta Martinovics elfogatását, bár semmit sem tudott a Sigray és közte levő kapcsolatról, megmondta Sigraynak : többé nem akar hallani erről az ügyről. Nem sokkal később meglátogatta őt unokaöccse, Rosty János. Beszélgetés közben kiderült, hogy öccse is tudott erről a társaságról. Tőle tudta meg azt is, hogy Csernovics Ádám és Br. Gaissberg őrnagy is tagjai a társaságnak.[1] Legközelebb, amikor találkozott az őrnaggyal, meg is kérdezte tőle, igaz-e ez. Mire Gaissberg így felelt : Ha valami okos revolució volna, attól nem idegenkednék ; de ilyet a mi országunkban hiába várunk. *(U.* o. 5. sz. mellékl.)

Az ügyész febr. 11.-én nyujtotta be Rosty ellen a vádlevelet. Szt. István II. törvénykönyve 51. fejezete, az 1715 : 7. és az 1791 : 56. tc. alapján felségsértéssel és hazaárulással vádolta, mivel Sigraytól megkapta a Reformátorok Társaságának szabályait és jeleit. *(U.* o. 1. sz. mellékl. V. ö. *Iratok* 29. sz.) A Tábla febr. 23.-án megindította a pert Rosty ellen. (A peres eljárásra ld. 9. s köv. l.)

A vád indokolása márc. 31.-én kelt. Megállapította, hogy Rosty ismerte a társaság szervezetét és titkos jeleit ; a kátét már csak azért nem kapta meg, (ha ugyan — írta az ügyész — elhihető, hogy nem kapta meg), mert közben Martinovicsot elfogták. Mivel a tagok felvétele a titkos jelek közlése által történt, Rosty tehát taggá lett, és így felségsértést és hűtlenséget követett el.

Nagy Sándor védőügyvéd védőiratában sorra vette a magyar törvényeket, s bizonyította, hogy védence nem vádolható felségsértéssel és hazaárulással. Hiszen még a kátét sem látta, hogyan tudhatta volna tehát, mit akar a társaság. — Az ügyész, anélkül, hogy érdemben válaszolt volna a védőnek, fenntartotta vádjait, mire Nagy ápr. 28.-án mégegyszer összefoglalta érveit : A felvételi szabályokból a vádlott nem tudhatta meg a Társaság célját. Azért nem, mert Sigray, Hajnóczy tanusága szerint, ezeket a szabályokat annyira irodalmi formába öltöztette, hogy abból az, aki előzetesen nem ismerte a társaság céljait, semmilyen forradalmi szervezkedésre nem következtethetett. Az ügyész azonban kitartott álláspontja mellett : aki tudomást szerzett a Társaságról és ezt nem jelentette, az már felségsértő. Kilencszeri »feleselés« után a Tábla meghozta ítéletét.

Anno 1795 die [9][a] Maji deliberatum est : fisco regio invinculatum Paulum Rosty de crimine laesae majestatis et perduellionis postulante, quod semet execrandae et perversae illi societati, quae juxta planum excitandae in regno revolutionis coaluit et contra salutem ac dignitatem regiae majestatis inque perniciem totius regni constitutionemque ejusdem ac formae regiminis thronique regii subversionem conspiravit, semet adjunxerit ; in probam vero actionis id adducente, quod ipse invinculatus sub nº 4º fateatur, se assensum ad occultam societatem dedisse, regulas aliquas et signa, quibus socii nosci possint, didicisse, cum Geisberg sub nº 5º de societate locutum esse atque hunc dixisse : si prudens aliqua revolutio esset, se alienum non futurum ; cum interim invinculatus in fassione sua sub nº 4º dicat, se tantum generatim ad quandam Societate Reformatorum, quin quid sub nomine reformatorum lateat, sciverit, vocatum esse, et in abstracto consensum dedisse, prius tamen planum sibi exhiberi petiisse, sed hoc ei explicatum non esse, nec ullum catechismum datum ac nonnisi puncta quaedam receptionis modum praescriben-

a) Az ítélethozatal napja mind az eredetiben, mind a nyomtatott plédányban üresen van hagyva. A keltezést a Jegyzőkönyv No 567-ből állapithatjuk meg. (Május 10. vasárnapra esett.)

[1] Lényegében ugyanazt mondta Gaissberg Fülöp br. Köszegen élő ny. őrnagy is. Ld. *Jegyzőkönyv* No 242.

tia, signaque quibus socii dignosci possint, detecta; sub n° 5° autem id solum referat, quid Geisberg, qui jam a Ioanne Rosty puncta quaedam, qualia iste a Comite Jacobo Sigray accepit, reformationes quasdam politicas complectentia scivit, se a prudenti revolutione seu ut in nexu patet reformatione alienum non esse; hae vero fassiones invinculati nullis probis per fiscum eligantur, neque ipsius Comiti Jacobi Sigray contraria aliqua fassione graventur; accedente huc eo, quod juxta propriam fassionem ipse Comes Iacobus Sigray Catechismum Civis et Hominis nec habuerit, ex Catechismo autem Reformatorum nonnisi quaedam excerpta fecerit, et ea quod homines partium illarum ad haec principia paratos non esse sciret, sub alia acceptabiliori adeoque obvelata forma expresserit, et neque haec invinculato communicata sint; ex his omnibus eveniente eo, quod invinculatus Paulus Rosty nec societatem contra salutem et dignitatem regis ac in perniciem regni conspirantem et revolutionem cum convulsione status pro objecto habentem sciverit, eamque celaverit, multo minus in eam receptus sit aut consenserit, adeoque nulla ratione crimini laesae majestatis et perduellionis implicitus sit, eundem ab impetitione fisci regii simpliciter absolvi.

Pro fisco regio: Quod invinculatus *incattus* verba Geiszbergiana ita prout accepit recensuerit, quippe quod idem a prudenti revolutione alienus haud sit, fassio sub n° 5° testatur. Erat quippe sermo de fine et scopo societatis, seu revolutione. Omnis revolutio est turbulenta et sanguinolenta et tam parum potest esse pacifica, quam parum reformatio per factionem, mutuamque ligam seu conjurationem praeparata. Testatur hoc Gallia, quae cum perdurante in hoc usque tempus revolutione, reformationem sui inter arma et caedes incassum quaerit. Novum est hoc hodiernorum novatorum seu ita dictorum Illuminatorum inventum, qui revolutionem cum reformatione nectunt, et a rebellione seu hostilitate distinguunt — hanc velut venenum palliative detestantur, illam autem pro efficacissima contra societatis civilis morbos medicina obtrudunt. Principium virulentum sub specie boni ad sanctas civitatis leges subvertendas et crimen laesae majestatis seu perduellionis in nihilum redigendum excogitatum! Unde in quantum inter alleviantia motiva recensita verba: »Revolutione seu ut in nexu patet reformatione...« ad dubium ac sinistrum sensum et intellectum detorqueri possent.[a] Saluti et tranquillitati publicae congruentem modificationem demisse expetit, et tam eatenus, quam et secus reverenter appellat.[1]

Anno 1795 die [11] Maji in exc. Tabula Septem-Virali deliberatum est:[2] Assumptione quidem invinculati Pauli Rosty in societatem et catechismi

a) Ez a mondat eredetileg igy hangzott: Unde in quantum praecedentis incl. Tabulae Regiae Judiciariae sententia via verbis: »Revolutione seu ut in nexu patet reformatione« ad dubium ac sinistrum sensum et intellectum detorqueri posset.

[1] Az ügyész itt használt kifejezéseit a Tábla, mindenekelőtt pedig Ürményi személynök, sértőnek érezte magára, s elégtételt kívánt. A Hétszemélyes Tábla az ügyész mellé állt, s törvénytelennek bélyegezte a Tábla eljárását. Ez alkalmat adott rá, hogy a két fórum és az ügyész közt kirobbanjon az ellentét. V. ö. *Jegyzőkönyv* N° 507, 508, 579, 580/5, 581/7.

[2] Az ítélethozatal napja mind az eredeti kézírásos példányban, mind a nyomtatottban üresen van hagyva. A *Jegyzőkönyv* N° 567-ből tudjuk, hogy a Hétszemélyes Tábla már május 11.-én meghozta Rosty ügyében az ítéletet. Ezt azonban nem hírdették ki addig, míg a jogügyi igazgató és a Tábla, ill. a bíróság két fóruma közti, a két Rosty ítéletének ügyében támadt, már érintett elvi összeütközés el nem simult. Rosty János ítéletébe ekkor május 16.-ot írtak be az ítélethozatal napjának, a Pálét azonban elfelejtették kitölteni. (V. ö. 688. l.)

communicatione non eveniente, sed eodem ex invitatione Comitis Sigray pervidere debente, societatem ad quam vocabatur periculosam esse, signa tamen recipiente, subseque ex verbis Baronis Geisberg, quae sub n° 5° recenset intelligente, aliquam revolutionem semper perniciosam cogitari, sed praeterea omnibus societatibus et ligis, etiam si ad reformationem duntaxat pendant, ex mente legum vetitis: eundem imputatis perpessis hucusque carceribus absolvi.

Mgr. Stephanus Atzél
Ss^mae Caesareo-Regiaeque Apostolicae M^tis
consiliarius, excelsi officii judicis
curiae regiae protonotarius m. p.

Rosty május 20.-án szabadult börtönéből. (Reverzálisát ld. *Iratok* 109. sz.) Élete további folyására semmilyen adatunk nincs.

82.

1795 május 9, 16, Buda

A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Rosty János, a kőszegi kerületi tábla jegyzője felségsértési és hűtlenségi perében

Sk. aláírású eredeti: O. L. Vertr. A. 43. fasc. Rosty J. periratai
Nyomtatásban megjelent: *Sententiae...* (ld. 371. l.)

A Rostyra vonatkozó iratok áttekintése: a) A pertest mellékletei: *1. sz.* az ügyész vádlevele, 1795 febr. 11.; *2. sz.* Arady István jurátus tanusítványa Rosty törvényes megidézéséről, febr. 17.; *3—4. sz.* A Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Rosty 1794 dec. 27.-i és 1795 febr. 3.-i kihallgatásáról. — *b)* Az ügyész fogalmazványai: O. L. Vertr. A. 52. fasc. ad A 40. köteg.

Sigray a bécsi vizsgálóbizottság előtt Rosty Jánost[1] is megnevezte azok közt, akiket a Reformátorok Társaságának titkaiba beavatott. (Ld. 125. l.) Nagyjából ugyanebben az időben egy, az uralkodóhoz érkezett névtelen följelentés is felsorolta őt »a kőszegi összeesküvő társaság« tagjai közt. (Ld. 129. l. 3. jegyz.) Ezek alapján a közvádló, Németh János jogügyi igazgató, javaslatára 1794 dec. 10.-én éjjel a nádor elfogatta Rostyt kőszegi lakásán. (Kranagh és Boronis l. huszárezredbeli tisztek jelentése az elfogatásról: O. L. Vertr. A. 52. fasc. ad A 40. köteg.)

A Tábla vizzgálóbizottsága dec. 27.-én hallgatta ki Rostyt. Tagadta, hogy bár milyen szervezkedésben részt vett volna, vagy hogy ilyesmiről egyáltalában tudna. (Periratok 3. sz. mellékl.) Pár nap mulva azonban Saurau gr. megküldte Bécsből Gaissberg Fülöp br., Kőszegen élő nyugalmazott őrnagy írásbeli vallomását, melyben az elmondja, hogyan szervezte őt be, Sigrayra hivatkozva, Rosty egy ujonnan alakult

[1] Rosty János, a felségsértési perben fölmentett Rosty Pál unokatestvére (a családra ld. 682. l. 1. jegyz.) személyi adatait a Táblán így jegyezték fel: »47 éves, a kőszegi ker. Tábla jegyzője, született a vasmegyei Hadászon.« (Periratok 3. sz. mellékl.) Apja, József, katona volt. Fiatalon meghalt, s miután örökölt vagyonát könnyelmű életmódjával eltékozolta, özvegye szegénységben maradt. Rosty előbb jezsuita szerzetes volt, majd szerzete feloszlatása után jogot tanult, és 1785-ben protokollistának a kőszegi ker. táblához került. Művelt ember volt; fogságában latin nyelven verselgetett. (*Kempelen*, IX. 153. l.; *Kazinczy levelezése*, IV. 519., V. 17—18., 20. l.; kinevezése: O. L. M. Kanc. 15147/1785. sz.; versei: Elegiae in carcere scriptae, anno 1796 és Elegia ad amicum N., qua occupationes sociorum in captivitate describuntur, anno 1796: Széchenyi Kvt. Ms. Quart. Lat. 1594).

szabadkőműves páholyba, melynek neve Reformátorok. Rosty lediktálta neki a felvételi szabályokat, s a Kátét is igérte, de azután nem hozta. Ő, Gaissberg, csak akkor fogott gyanut, amikor Sigray elfogatása után mind a két Rosty nagyon nyugtalannak látszott. (*Jegyzőkönyv:* N° 242. Vallomását Gaissberg később a Tábla előtt is megismételte *u. o.* N° 388)

Gaissberg vallomásának hallatára Rosty megtört és febr. 3.-án bevallotta, hogy Sigray beszélt neki a Reformátorok Társaságáról, de — úgymond — biztosította őt, hogy a Társaság »csak politikai változásokat akar.« Ugyanakkor közölte vele a felvételi szabályokat is, s bár eskűt nem tett, becsületszavára megígérte, hogy a szabályokat megtartja. Pár nappal később Sigray egy följegyzést mutatott neki, amelyben a megyék újraszervezéséről, közpénztár felállításáról, az egyházi javak elvételéről és az adozó nép terheinek enyhítéséről volt szó. De ezek már nem tetszettek neki: »erant enim valde obscura.« Közben azonban a Sigraytól első alkalommal hallottakat közölte Csernovics Ádámmal, a kőszegi tábla nemrég elhúnyt ülnökével, míg az utóbb említett följegyzés tartalmát, anélkül, hogy magáról a Társaságról szólt volna, elmondotta Gaissberg őrnagynak. (Periratok 3. sz. mellékl.)

Az ügyész febr. 11.-én adta be Rosty ellen a vádlevelet. Szt. István II. törvénykönyve 51. fejezete, az 1715 : 7 és az 1791 : 56 tc. alapján felségsértéssel és hűtlenséggel vádolta, mivel nemcsak hogy megkapta Sigray Jakabtól a titkos kátét, a jeleket és a szabályokat, de ezeket tovább is adta. (*U. o.* 1. sz. mellékl. V. ö. *Iratok* 29. sz.) Febr. 23.-án a Tábla megindította a pert Rosty ellen. (A peres eljárásra ld. 9. s köv. l.)

A rövid vádindokolás márc. 31.-re készült el. A vádlott ismerte a titkos kátét, a felvételi szabályokat és a titkos jeleket, — írta az ügyész — tehát részes volt az összeesküvésben. Annak, hogy a kátét nem másolta le, nincs jelentősége, különben is ezt bizonyítani nem tudja. Hogy a társaság céljaival egyetértett, bizonyítja, hogy Csernovics Ádámnak és Gaissberg őrnagynak továbbadta a titkot. Bűnösségét és rossz lelkiismeretét mutatja, hogy börtönében öngyilkosságot kísérelt meg.[1]

Tóthpápay Sámuel ügyvéd ápr. 4.-én kelt védőiratában mindenekelőtt a vádlott eddigi feddhetetlen életére hívatkozott. Öngyilkossággal nem rossz lelkiismeretből próbálkozott, hanem a sok megaláztatás, 70 éves anyja sorsán való aggódás felőrölték idegeit, búskomorságba esett s egy önfeledt pillanatban végezni akart magával. (»Incattus hic tot mala jam pertulit, tantosque animi et corporis cruciatus perpessus est, ut si revera quemadmodum esse debet, lex sit regula, peccatis, quae poenas irrogat aequas, de lege huic vix amplius poena aliqua irrogari potest aequa, nam ita expiavit jam sibi objecta crimina, ut de eo homine, qui antea fuerat nec mentis vigorem nec corporis habitudinem retinuerit, horrore implexus atque impeditus sceleto potius quam homini similis est.«) Pedig mindezt ártatlanul szenvedi. A kátét nem látta, csak a felvételi szabályokat mutatta meg neki régi barátja, Sigray. Hogyan gondolhatta volna ebből, hogy a Társaság az uralkodó ellen tör, különösen miután Sigray erről külön is megnyugtatta őt. Az ügyész vádjai alaptalanok. Az igaz, hogy Gaissberg őrnagynak és Csernovics Ádámnak megmutatta a felvételi szabályokat és beszélt a Társaságról, de miután ő maga sem tudta, hogy a Társaságnak mi az igazi célja, ezt teljes jóhiszeműséggel cselekedte. Mindezek alapján a felségsértési és hűtlenségi törvények nem vonatkoztathatók Rostyra.

Az ügyész, szokása szerint, egészen fölényesen és elutasítóan válaszolt: A vádlott összeesküvést szőtt, az összeesküvés és a titkos társaság eszközeit ismerte, — további vitatkozásnak értelme nincs. A védő már nem is válaszolt. Ezzel a perbeli feleselés befejeződött.

Anno 1795 die [9][a] Maji d e l i b e r a t u m e s t: Fisco regio contra invinculatum Joannem Rosty crimen laesae majestatis seu perduellionis fundamento propriae sub n° 3° fassionis evincere volente, quod is a Comite Jacobo Sigray Catechismum Reformatorum, regulas occultae societatis, signa pro mutua

a) Az ítélkezés napja sem az eredeti, kéziratos, sem a nyomtatott példányban nincs kitöltve. Az időpontot Rosty Pál perének irataiból állapíthatjuk meg, akivel egy napon állt a bíróság előtt. (Ld. *Iratok* 81. sz.)

[1] Rosty a fogságban búskomorságba esett, s 1795 jan. 2.-án bilincsének lakatjával porrátörte ivópoharát és lenyelte. Ugyanakkor egy üvegcseréppel kezén és lábán felvágta az ereket. A fájdalomtól feljajdult, mire az őr figyelmessé lett rá, s azonnal orvost hívtak hozzá. A haláltól megmentették, de béna maradt. (Ld. *Jegyzőkönyv* N° 272/2; *Sándor Lipót iratai*, 766. l.; *Kazinczy levelezése*, IV. 519. l.; *Szirmay*, 17.§ 11. pontja.)

sociorum cognitione destinata acceptando, fidem silentii dando semet perversae illi societati, quae juxta planum excitandae in regno revolutionis coaluit et contra salutem ac dignitatem regiae majestatis regis legitimi et clementissimi inque perniciem totius regni constitutionumque ejus ac formae regiminis thronique regii subversionem conspiravit se adjunxerit et alios adhuc duos adlegere conatus sit. Interim ex provocata sub n° 3° fassione eo solum eveniente, quod invinculatus per Comitem Jacobum Sigray ad certam societatem invitatus, cum prius quaesivisset an aliquid mali et contra leges pro objecto habeat et a Sigray id responsi accepisset, nihil plane mali esse, neque contra regem aut statum publicum quidquam continere, sed tantum ad reformationes quasdam politicas dirigi, se non habere difficultatem et ad societatem accessurum decleraverit. Assensu hoc ad rem ignotam, quae ipsi tamquam innocua proposita est dato, Comes Jacobus Sigray notata quaedam et haec quoque obscura, quae sub sphaeram legum actionalium non cadebant, ei communicaverit de organisatione diaetae, de fundo publico ex bonis ecclesiasticis conflando, quae invinculatus alioquin per diaetam superanda judicabat; postea regulas quasdam de bono morali socii charactere, de silentii fide, de duobus suscipiendis ad calamum dictaverit, et denique signa, quibus socii utuntur, ostenderit. Post haec invinculatus nec mali quid, imo nec mysterium subesse existimans, eadem haec quae a Sigray accepit et didicit duobus Adamo videlicet Csernovics et Baroni Geisberg communicaverit. Fassione hac invinculati neque per contrarias sive Comitis Jacobi Sigray, per quem ad societatem vocatus est, sive Geisbergii quem in societatem vocavit, falsificata, imo illam eo secundante, quod Iosephus Hajnoczy dicat, per Comitem Jacobum Sigray regulas in aliam obscuram speciem transformatas esse; ipse Jacobus Sigray fateatur se Catechismum Reformatorum non descripsisse, sed notata ex eo sibi fecisse et cum partium illarum homines ad principia haec formatos non esse sciret, alia forma, qua acceptabiliora essent expressisse; ex his neque catechismi regularumque in sua integritate, ex qua nefarium scopum et destinationem perspicere potuisset, receptione, neque actionali ad societatem contra salutem ac dignitatem regis constitutionemque regni conspirantem accessu eveniente, partem incatteam ab impetitione fisci regii absolvi.

Pro fisco regio.[a] Et hanc sententiam in quantum eo nefors pertrahi posset, quod in propriam sui exculpationem adductae, haud tamen probatae, qualificatae et negativae subsistant, aut quod occulta societas si cum tamen per art. 40 : 1536 per clausulam illam et aliis passim legibus sub ictum et dispositionem art. 7 : 1715 relatum, qualiscunque mutua liga et conjuratio sub quibuscunque, quantumvis justis et honestis conditionibus coalescens, jam et ab olim sub poena notae infidelitatis vetita fuerit, poenalis haud sit, reverenter appellat. In reliquo adverti instat, quod juxta fassionem Hajnoczianam[1] Comes Sigray regulas occultae societatis Gallico idiomate ad fallendos non iniciatos transvestiverit et in aliam formam reduxerit quidem, ut in exemplo: »Felix, qui potest gloriari se duas personas ad viam virtutis reduxisse.« Item: »Si quis secretum suum pandere cuicunque voluerit, id tantum intra 4 oculos fiat.« Item: »Principia sapientiae magis homini imprimuntur, si illa propria manu describuntur, quam si per alios chartae mandentur.« Id tamen, quod regulas has antelatus Comes Sigray in hac et non praescripta

a) A föllebbezés Németh kir. jogügyi igazgató írása. Benne több helyen elolvashatatlan törlések vannak.
[1] Ld. 95—96. l.

forma communicaverit, quemadmodum Hajnoczy asseverare non potuit ita nec proselitae Sigrayani Paulus quippe et Ioannes Rosty aut chirurgus Brem asseverent, imo contrarium fateantur. Eundem ipsum, quem originale Martinovicsianum continebat, sensum et intellectum referendo.[1]

Anno 1795 die 16a Maji in exc. Tabula Septem-Virali deliberatum est:[2] Ex propria invinculati fassione eveniente eo, quod assumptus sit in societatem, quam ex punctis per Sigray communicatis ad revolutionem tendere pervidere debuit, uti ex Baronis Geisberg, cui invinculatus puncta communicavit, cum Paulo Rosty habito colloquio patet, et tamen non modo non detexerit, sed duobus aliis etiam puncta eadem communicaverit: eundem ad trium annorum carceres a publicatione sententiae hujus computando condemnari et executionem decerni.

Mgr. Stephanus Atzél
Ssae Caesareao Regio-Apostolicae Mtis consiliarius,
exc. officii judicis curiae regiae protonotarius.

Miután Ferenc király az ítéletet jóváhagyta (ld. *Iratok* 112. sz.), szept. 24.-én Rostyt harmadmagával útnak indították a brünni várba. Innen az ugyancsak morvaországi obrovicziei fenyítőházba került, s innen szabadult 1798 májusában. (Ld. *Fogságom naplója*. A börtönben írt költeményeire ld. 685. l. jegyz.) Kiszabadulása után Pesten telepedett meg. Prókátorságba kezdett, de nem kapott ágenciát. Nyomorult helyzetében egy alkalommal Gr. Festetich György segítette őt ki 25 Ft.-tal. Végül Br. Orczy József alkalmazta levéltárosként, majd fiait tanította jogra. 1804-ben azonban, Orczy halála után, az özvegy elbocsátotta a szolgálatból. Teljes nyomorba jutott, annyira, hogy a mindennapi ennivalója sem volt meg. Búskomorsága ismét elhatalmasodott rajta, annyira, hogy »csaknem megkábult,« s megtébolyodott. A pesti vármegyeháza épületében őrizték. Amikor meghallotta, hogy Németh János jogügyi igazgató meghalt, még ugyanaznap, 1807 jan. 24.-én agyonlőtte magát. »Utána megyek — mondotta volna — s bosszúmat állom«. (Ld. *Szirmay* 17.§ 11. pontja; *Kazinczy levelezése*, IV. 420., 519., 520—522. l.; Kazinczyhoz írt levele 1807 okt. 10.-ről: *u. o.* IV. 485. l.; öngyilkosságakor írt latin és francia búcsúsorai: *u. o.* 486. l.; halála alkalmából írt sirató versek: *u. o.* 487—490. l.)

[1] Az ügyész itt közölt szavai (s méginkább Rosty Pál perében olvasható kifejezései) kirobbantották a Tábla és az ügyész, valamint a Tábla és a Hétszemélyes Tábla felfogása közti elvi ellentéteket. Minderre ld. 684 l. 1. jegyz. és *Jegyzőkönyv* No 507, 508, 579, 580/5 és 581/7. — v. ö. még *Berzeviczy*.

[2] A *Jegyzőkönyv* No 567 alapján tudjuk, hogy a Hétszemélyes Tábla már május 11.-én meghozta ítéletét Rosty ügyében. Az ítélet megfogalmazására azonban nyilván csak azután került sor, hogy a jogügyi igazgató és a Tábla, ill. a Tábla és a Hétszemélyes Tábla közti, már érintett elvi ellentétek elsimultak.

83.

1795 május 11—12, Buda

A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Szlávy János jurátus felségsértési és hűtlenségi perében

Sk. aláírású eredeti : O. L. Vertr. A. 44. fasc. Szlávy J. periratai
Nyomtatásban megjelent, latinul : *Sententiae...* (ld. 371. l.) és németül : *Urtheile...* (ld. *u. o.*)

A Szlávira vonatkozó iratok áttekintése : a) A pertest mellékletei : *1. sz.* az ügyész vádlevele, 1795 febr. 11 ; *2. sz.* Árady István jurátus tanusítványa Szlávy törvényes megidézéséről, febr. 17 ; *3—6. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Szlávy 1794. dec. 22.-i, 1795 jan. 17.-i, febr. 3.-i és 7.-i kihallgatásáról ; *7. sz.* Túrós Péter jan. 30.-i kihallgatásának jegyzőkönyve, másolat ; *8—9. sz.* Szlávy levelei Laczkovics Jánoshoz, 1794 július 21 és aug. 10, másolat ; *10—11. sz.* Szlávy lefoglalt iratai : a Marseillaise francia eredetije és latin-magyar-német nyelvű fordítása, »Occultae causae ob quas diaeta, quo diutius fieri poterit, procrastinabitur,« »Puncta ad conservandum regni Hungariae libertatem contra domum Austriacam,« »Monitum ad Hungaros,« »Déclaration des droits de l'Homme et du Citoyen« (valamennyi közölve : I. k.) ; *12. sz.* »Egy magyar katonának.... különféle fel-jegyzése ;« (közölve : I. k.) *A jelz.* Szlávy sk. írt válasza az ügyész vádjaira, 1795 ápr. 11. — *b)* elfogatásakor lefoglalt egyéb iratai és az ügyész fogalmazványai: O. L. Vertr. A. 52. fasc. ad A 22. köteg

Laczkovics János a bécsi vizsgálóbizottság előtt bevallotta, hogy unokaöccsét Szlávy János jurátust[1] mindkét titkos társaság titkaiba beavatta, s a kátékat és felvételi szabályokat is átadta neki. (Ld. 88. és 89. l.) A későbbi kihallgatások során azután azt is elmondotta, hogy unokaöccse levelében tudósította őt arról, hogy Váradon Balugyánszky professzort és Kazinczy Miklóst megnyerte a mozgalomnak. (Ld. 121. és 292. l.) Közben Nagyváradról följelentés érkezett Szlávy ellen, hogy a Marseillaise dallamára írt forradalmi verseket terjeszt. (Ld. *Jegyzőkönyv* N° 6.) Mindezek alapján a közvádló, Németh János jogügyi igazgató, javasolta Szlávy elfogatását, ami dec. 14.-én éjjel Pesten meg is történt.

A Tábla vizsgálóbizottsága dec. 22.-én hallgatta ki őt először. Szlávy bevallotta, hogy 1794 július óta tagja mindkét titkos társaságnak. Laczkovicstól megkapta lemásolásra a köztársasági alkotmány-tervezet szövegét,[2] a két kátét, a felvételi szabályokat és a titkos jeleket, s ugyanakkor az eskűt is letette. A Reformátorok Kátéját továbbadta Uza ügyvédnek, de az eskűt nem vette ki tőle. A szabályokat (de a kátét nem) közölte Túróssal, az ócsai református pappal. Azt Uzának és Túrósnak is megmondta, hogy a társaság célja a forradalom megvalósítása. Kazinczy Miklós mindkét kátét s a regulákat is leírta, sőt az eskűt is letette. Laczkovicsnak azt írta, hogy Balugyánszky Mihály váradi professzort is fölvette a társaságba, de ez nem volt igaz. Bátyjának, Györgynek is beszélt a titkos társaságról, de az, miután átolvasta a kátét, csak nevetett az egészen. (Periratok 3. sz. mellékl. — Szlávy jan. 17.-i és febr. 3.-i kihallgatásán már csak másokkal kapcsolatos részletkérdésekre válaszolt. Ezeket ld. az illetők perének ismertetésénél.)

[1] Szlávy János (1772—1840) a Kir. Tábla Somogyi ítélőmester mellé beosztott jurátusa, jómódú bihari köznemesi család sarja volt. Apja, György, Esterházy hg. derecskei, kisvárdai és almási uradalmainak volt jószágigazgatója. Anyja, Laczkovics Magdolna, testvére volt a kivégzett Jánosnak. Apja szerezte az okányi (Bihar m.) uradalmat. Szlávy — Kazinczy följegyzése szerint — 1772 jan. 6.-án született. Nagyváradon végezte a jogakadémiát s 1792-ben került a Táblához. *(Nagy Iván,* X. 764. l. ; *Kempelen,* X. 195. l. ; *Magyar Pantheon,* 400. l. ; Kazinczy följegyzései a Martinovics összeesküvésben részesekről : Sárospataki Kvt. Ms. ; Bozóky Alajos, *A nagyváradi kir. akadémia százados multja. 1788—1888.* Bp. 1889. 177. l. ; — A család társadalmi helyzetére vonatkozóan megemlítjük, hogy Szlávy öccse, László, a Gr. Forgách családból nősült. Apja testvére, Pál, beregi főispán, Br. Perényi Katát vette feleségül. Ennek fia, Pál, éppen a per idején is magyar kancelláriai tanácsos volt. v ö. még *Szirmay,* VIII. § 12. pont.)

[2] Ld I. k.

Az ügyész febr. 11.-én adta be Szlávy ellen a vádlevelet. Szt. István II. törvénykönyve 51. fejezete, az 1715 : 7. és az 1791 : 56. tc. alapján felségsértéssel és hűtlenséggel vádolta, mivel Laczkovicstól mindkét kátét megkapta, a szabályokkal és a jelekkel együtt, azokat továbbadta, s a társaságnak tagokat toborzott. (*U. o.* 1. sz. mellékl. V. ö. *Iratok* 29. sz.) A Tábla febr. 23.-án megindította a pert Szlávy ellen. (A peres eljárásra ld. 9. s köv. l.)

Az ápr. 7.-én benyujtott vádindoklásában az ügyész ismertette Szlávy tevékenységét a titkos társaságokban. Majd, hogy bizonyítsa ennek a »dögleletes nyavalyának« terjesztésére való készségét, csatolta Szlávynak Laczkovicshoz írt két levelét,[1] továbbá Szlávy lefoglalt iratai közül a Marseillaise francia, német, latin és magyar szövegét, a Monitum ad Hungaros másolatát, az országgyűlés összehívását sürgető »lázító« kéziratos röpiratot, egy utasítás-tervezetet az egybehívandó országgyűlés követei számára, a Ferenc császárhoz írt nyilt levél első részének magyar fordítását, a francia forradalomnak az emberi jogokról szóló kiáltványát, majd az »Egy francia fogságba esett magyar katona följegyzései« c. iratot, mely utóbbit a vádlott írt. (*U. o.* 10—12. sz. mellékl.)[2] »Többé-kevésbbé ilyenek ezek (t. i. a vádlottak) mind, — írta vádirata végén Németh. Megsemmisítésük törvényszabta kötelesség.

A védőügyvéd, Madách Sándor, Szlávy tetteit fiatalságából eredő tapasztalatlanságával igyekezett menteni. Szembeállította a félénk ifjút energikus nagybátyjával, Laczkovicscsal, kinek könnyű volt naív unokaöccsét bármire rávennie. Szlávy jóhiszeműségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy mindent őszintén bevallott. Felségsértést azonban tetteivel nem követett el. — Védőiratához csatolta Szlávy sk. írt védekezését, melyben főként azt bizonyította, hogy senkit sem vett föl a társaság tagjai közé, mert mindenkinek csak töredék írásokat mutatott meg. (*U. o.* A jelz. mellékl.)

Az ügyész nem is válaszolt a védőnek. A perbeli feleselés ezzel végetért.

Anno 1795 die [11][a] Maji d e l i b e r a t u m e s t : Ipse invinculato Ioanne Szlávy sub n° 3° confitente, quod a Ioanne Laczkovics utrumq*ue* Catechismum, unum Civis et Hominis, alterum Reformatorum una cum regulis occultae societatis contra salutem et dignitatem regiae ma*jestat*is regis legitimi et clementissimi, inque perniciem totius regni, constitutionumque ejusdem ac formae regiminis thronique regii subversionem conspirantis acceperit, descripserit et praehabita ea notitia scopum societatis ejus esse revolutionem contra regiam ma*jestat*em ac statum regni et coronae, eidem nefariae societati se data fide adjunxerit ; quam ejus confessionem et catechismi regulaeque et scripta alia sub n° 11° producta, quae apud eam personam cui recondenda dederat reperta sunt, manifeste loquunt*ur;* in his enim conatus ad effectum scelestae conspirationis et revolutionis apertus est, quia et contemptum et odium regiae majestatis ac legalis regiminis formae excitare conantur, et destinatum evertendae constitut*ion*is modum continent ; eadem sub n° 3° fassione perhibente, quod invinculatus quoad propagationem memoratae conspirantis societatis datae fidei ita satisfecerit, ut assumptam etiam obligationem superaverit, quia Paulum Uza, Nicolaum Kázinczy, Georgium Szlávy, Petrum Túros in societatem hanc pertrahere adnisus est ; invinculato igitur ductu art. 7 : 1715 atrocis criminis laesae ma*jestat*is et perduellionis

a) Az ítélethozatal napja sem az eredeti példányban, sem pedig a nyomtatottban nincs kitöltve, helyét üresen hagyták. A helyes keltezést Túrós perének irataiból állapítottam meg, akivel egy napon tárgyalták ügyét.

[1] 1794 július 21.-én írta Szlávy Nagyváradról Laczkovics Jánosnak : újabb iratokat kér, »mert az olyan leveleknek igen nagy haszna vagyon itten.« A »processus« [= szervezés] jól halad, csak az a baj, hogy »a bírák [= beszervezettek] theoreticusok, jók, ... de practicusok igen rosszak. En mindazonáltal eleget igyekszem«. Balugyánszky professzor és Kazinczy Miklós »megházasodtak,« azaz beléptek a társaságba ; »leánykérőben sokan vagynak.« — Aug. 10.-én a bécsi forradalomról írt Laczkovicsnak : ld. 71. l. 2. jegyz. (Periratok 9. sz. mellékl.)

[2] Az itt felsorolt iratokat ld. I. k. Egyébként Szlávy iratait Somogyi ítélőmester leányánál találták meg : ld. *Jegyzőkönyv* N° 215/1 és 6, 217/4.

reum se efficiente, eundem in paena capitis et amissione bonorum in sensu legum intellecta convinci et executionem decerni.

Incattus personaliter reverenter appellat.

Fiscus regius in quantum necesse est et signanter quoad perniciosa, seditiosa et concitatoria scripta sub n^ris 10°, 11° et 12° contenta, conformiter ad latas jam per exc. Tabulam 7*Viralem* sententias, pari ratione manu carnificis comburenda reverenter appellat.

Anno 1795 die 12^a Maji in exc. Septem-Viratu deliberatum est:[1] adprobata incl. Tabulae Regiae Judiciariae sententia, scripta seditiosa sub n^ris 10° et 11° producta manu carnificis comburenda decerni.

Mgr. Steph. Atzél

Ss^mae *Caesareae Regio Apostolicae* M^tis
cons*iliarius*, exc. off*icii* jud*icis* cur*iae*
r*egiae* protonot*arius* m.p.

Az ítélet ellen id. Szlávy György, az elítélt apja, kegyelmi kérvényt adott be. (Ld. *Jegyzőkönyv* N° 566. Szlávy György korábbi kérvényére ld. *u. o.* N° 391.) A nádor javaslatára az uralkodó a halálos ítéletet bizonytalan ideig tartó börtönre változtatta.[2] (Ld. *Iratok* 110. sz.) 1795 aug. 22.-én Szlávyt hatodmagával útnak indították a gráci fellegvárba, majd 1796-ban a többiekkel együtt a morvaországi, obroviczi fegyházba került. Egy börtönéből kicsempészett levele, melyben felügyelőik jóindulatáról írt, hivatalos kezekbe került, s megtorlások egész sorát zúdította rá és fogolytársaira. (A levéllel kapcsolatos vizsgálatra ld. *József nádor iratai*, I. Iratok 111. sz.; a jogügyi igazgató jelentése az ügyről, 1798 márc. 30: O. L. Vertr. A. 52. fasc. 22. köteg; a vizsgálatot magát részletesen elmondja: *Fogságom naplója*, Bp. 1951, 92. s köv. l.) 1799-ben Kufsteinba, majd 1800 őszén Munkácsra került. (V. ö. *Kazinczy levelezése*, XXII. 146. l.) Innen szabadult 1803 jan. 15.-én. (Szabadoneresztését testvére, Mária, és Bihar megye is többször kérte, de József nádor még 1803-ban sem javasolta. Somogyi államtanácsos javaslatára az uralkodó mégis hozzájárult, azzal, hogy Szlávyt tartsák megfigyelés alatt: *József nádor iratai*, I. 380., 391—393. és 396. l.; O. L. M. Kanc. 1801: 6493., 7197. sz. 1802: 678., 9898., 2087., 12088. sz., 1803: 8., 157. sz.) További életéről alig tudunk valamit. *Nagy Iván* (X. 764. l.) szerint birtokain és Bécsben élt; családot nem alapított. Meghalt 1840 aug 29.-én.

[1] A Hétszemélyes Tábla tárgyalására v. ö. *Jegyzőkönyv* N° 569.

[2] A Szlávy által budai cellájában a falra írt költeményeket Kardos János jurátusnak az aradi minorita kolostorban levő följegyzései alapján ismerteti Szöllősy Károly, *Martinovics és társainak bűnpöre. Arad és vidéke*, II. (1882) 170. sz.

84.

1795 május 11—12, Buda

A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Uza Pál ügyvéd felségsértési és hűtlenségi perében

Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 44. fasc. Uza periratai. — Nyomtatásban megjelent, latinul: *Sententiae*...(ld. 371. l.) és németül: *Urtheile*...(ld. *u. o.*)

Az Uzával kapcsolatos iratok áttekintése: a) A pertest mellékletei: *1. sz.* Az ügyész vádlevele, 1795 febr. 11; *2. sz.* Arady István jurátus tanusítványa Uza törvényes megidézéséről, febr. 17; *3. sz.* A Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Uza jan. 24.-i kihallgatásáról; *A jelz.* Uza sk. írt megjegyzései az ügyész vádiratára.

Uza Pál pesti ügyvéd[1] neve 1794 dec. 22.-én került először szóba a Táblán: Szlávy János közölte kihallgatásakor, hogy átadta neki Az Ember és a Polgár Kátéjának egy másolatát. (V. ö. 689 l.) Vallomása alapján a közvádló, Németh János jogügyi igazgató, javasolta Uza elfogatását, amit a Tábla 1795 jan. 3.-i teljes ülésében el is határozott. (Ld. 325 l.) Elfogatása január 20.-a körül történt meg. *(Jegyzőkönyv* N° 320/1.)

A Tábla vizsgálóbizottsága 1795 jan. 24.-én hallgatta ki Uzát. Egy alkalommal — vallotta — Őz Pálnál járt, s az kezébe adta a Reformátorok Kátéjának egy latin nyelvű másolatát. Mindjárt ott, Őz szobájában, hozzáfogott lemásolásához, de hamarosan abbahagyta azzal, hogy majd otthon folytatja. Haza is vitte, de csak egy oldalnyit írt le belőle, aztán visszaadta Őznek. Az Ember és a Polgár Kátéját Szlávy Jánostól kapta meg, nagyjából ugyanebben az időben, s le is másolta. Szlávy ismertette előtte a szabályokat és a titkos jeleket is, de ezeket nem írta le. Hajnóczyék elfogatásának hírére fölkereste őt Őz, s tanácsára elégette másolatait. A kátákat egyébként senkinek nem mutatta meg, s a társaságról sem szólt. (Periratok 3. sz. mellékl.) Uza vallomását jan. 29.-i kihallgatásakor Őz Pál is megerősítette. (V. ö. 720 l.)

Febr. 11.-én az ügyész beadta Uza ellen a vádlevelet. Szt. István II. törvénykönyve 51. fejezete, az 1715 : 7. és az 1791 : 56. tc. alapján felségsértéssel és hűtlenséggel vádolta, mivel mind a két titkos társaság kátéját megkapta és ezáltal részesévé vált az összeesküvésnek. *(U. o.* 1. sz. mellékl. V. ö. *Iratok* 29. sz.) Febr. 20.-án a Tábla megindította Uza ellen a pert. (A peres eljárásra ld. 9. s köv. l.)

Ápr. 10.-én kelt, alig 10 soros vádiratában az ügyész kijelentette: Uza ismerte és lemásolta a kátét, tehát részes az összeesküvésben. Nagy Sándor védő viszont ápr. 13.-án kelt válasziratában azt fejtegette, hogy a vádlott nem is tudott a forradalmi szervezkedésről. Hiszen a káték erről nem adnak felvilágosítást, (az egyikből amúgyis csak egy oldalnyit írt le), Szlávy pedig csak a szabályokat közölte vele, azokat is futólag. Márpedig a káték ismerete egymagában még nem felségsértés. Hiszen ehhez hasonló röpiratok és könyvek szabadon forogtak az országban ezelőtt is. Végül kiemelte, hogy a vádlottat nem elvetemültség, csak természetes kíváncsiság vezette a káték iránti érdeklődésben. Mellékletben beterjesztette védence írásbeli védekezését, melyben azt igyekszik kimutatni, hogy az összeesküvésről nem tudott és abban nem vett részt.

[1] Uza Pál ügyvéd személyi adatait a Táblán így jegyezték fel: »28 éves, született a zemplénmegyei Mádon, ref. vallású, nemes, ügyvéd a Curián.« (Periratok 3. sz. mellékl.) Apja, Zsigmond, anyja Göntzi Zsuzsánna. Kazinczy szerint 1763 márc. 15.-én született, s ezt valószínűsíti, hogy 1780-ban már hadnagy a Gyulay ezredben (a Monarchia 32. gyalogezrede). Később jogot végzett és a Curiához került ügyvédnek. (Forgon Mihály, *Gömör-Kishont vm. nemes családai.* Kolozsvár, 1909, II. 333—334. l.; *Gömör-Kishont vm.* A Borovszky-féle *Magyarország vármegyéi és városai* sorozatban, 659. l.; *Nagy Iván*, XI. 425. l.; *Magyar Pantheon*, 402. l.; O. L. M. Kanc. 12811/1801. sz.) Kazinczy mindig jó véleménnyel volt mind tehetségéről és tudásáról, mind pedig magatartásáról. »Tiszta és érett lelkű ember,« mondotta róla. Arcképe ott függött dolgozószobája falán, Hajnóczy és Szentmarjay képe között. *(Kazinczy levelezése*, XI. 166. és III. 377. l. Kazinczy által brünni fogságában rajzolt arcképét közli Rexa Dezső, *Árnyékrajzolatok. Rajzolta Kazinczy Ferenc.* Bp. 1928. 119. l.)

Az ügyész válaszában a védőtől felhozottakkal szemben Uza vallomásaira hivatkozott. Nagy Sándor viszontválaszában ismét védence ártatlanságát hangoztatta. Ezzel a »perbeli feleselés« befejeződött.

Anno 1795 die [11][a] Maji deliberatum est: Invinculato Paulo Uza in fassione sub n° 3° recognoscente quidem, quod Catechismum Reformatorum a Paulo Ősz acceperit et aliquid ex eo apud eundem, dein vero postquam domum accepit et perlegit, unam circiter paginam descripserit; Catechismum vero Civis et Hominis apud Ionnem Szlávy integre descripserit; regulae item et signa verbo declarata ei fuerint; actionale tamen crimen laesae majestatis et perduellionis sequentibus fundamentis a se amoliri contendente, quod neque per Paulum Ősz, neque per Ioannem Szlávy ei apertum aut insinuatum fuerit societatem reipsa coaluisse et contra salutem et dignitatem regis ac regni conspirasse, sed catechismos velut idealia scripta acceperit; Reformatorum Catechismum tantum in parte descripserit; superveniente juristitio in negotiis discedens scripta haec nec secum habuerit, nec deinde cum adtentione et reflectione perlegerit, neque unquam alteri communicaverit, assensum ad societatem fide data non praestiterit; regulas tantum verbo declaratas a Ioanne Szlávy audiverit; ex horum combinatione societatis ad eversionem throni regii et legalis constitutionis conspirantis plena cognitione et in eam pleno assensu ac associatione non eveniente, gravissima tamen invinculati culpa in perlectione et receptione catechismorum, quorum perniciosa principia invinculatus velut juris peritus perspicere potuit, manifesta existente, inviculatum a paena actionali relevatum ad decem annorum carceres a publicatione sententiae computando condemnari et executionem decerni.

Pro invinculato *incatto* reverenter appellat.

Pro fisco regio aeque reverenter appellat.

Anno 1795 die 12ª Maji in exc. Septem-Viratu d*elibe*ratum est:[1] Invinculato ex ipsis catechismis, quorum unum Reformator*um* videlicet, etiam si totum se descripsisse neget, prae manibus habuit et totum legit, alterum Civis et Hominis descripsit, declaratis praesertim regulis et signis communicatis societatem perniciosam contra salutem ac dignitatem regis ac regni conspirantem pervidente et probam quoque, si fidelitate in detegendo satisfacere voluisset, scripturam videlicet Őszianam in manibus habente, nec tamen detegente, adeoque ex mente legis art. 7 : 1715 criminis laesae majestatis et perduellionis reo: eundem in poena capitis et ammissione bonorum in sensu legis intellecta convinci et executionem decerni.

Mgr. Steph. Atzél
S*s*mae *Caesareae Regio-Apostolicae* M*t*is
cons*iliarius*, exc. offi*cii* jud*icis* cur*iae regiae*
proto-notar*ius* m. p.

a) Az ítélethozatal napja sem a kéziratos, sem a nyomtatott példányban nincs feltüntetve. Megállapítására kl. *Jegyzőkönyv* No. 569.

[1] A Hétszemélyes Tábla tárgyalására v. ö. *Jegyzőkönyv* N° 569.

Az ítélet ellen Uza kegyelmi kérvényt adott be. (V. ö. *Jegyzőkönyv* N° 597.) A nádor javaslatára Ferenc király a halálos ítéletet bizonytalan ideig tartó börtönre változtatta. (Ld. *Iratok* 110. sz. ; az uralkodó végzését május 31.-én hirdették ki Uza előtt : *Fogságom naplója*, 1795 május 31.) Szept. 26.-án Uzát többedmagával útnakindították a brünni várba. Innen társaival együtt az obroviczi (Morvaország) fegyházba, majd 1799 nyarán Kufsteinba, végül 1800 őszén a munkácsi várba került. (Végig együtt raboskodott Kazinczyval, aki a *Fogságom Naplójá*ban többször megemlékezik róla. V. ö. még : *Kazinczy levelezése*, II. 428. és XXII. 146. l.) Huga, Mária, többször kérte szabadonbocsátását. 1801-ben Zemplén megye is felírt az uralkodóhoz Kazinczy és Uza érdekében. Kazinczy ekkor ki is szabadult, de Uza — bár a Kancellária és az Államtanács is pártolta a megye kérését — József nádor javaslatára továbbra is börtönben maradt. Csak 1803. febr. 27.-én szabadult ki. (Ld. O. L. M. Kanc. 1801 : 5364., 5366., 9186., 12811., 1802 : 9594. ; 1803 : 1212., 1213. és 1672. sz. ; *József nádor iratai*, I. 380. l. ; *Magyar Pantheon*, 402. l. ; *Kazinczy levelezése*, XXII. 450. l.) Szabadulása után álmosdi birtokán élt, teljes visszavonultságban, »sorvasztó unalomban«. (Kölcsey szavai, ki gyakran kereste fel őt Álmosdon, s Kazinczyhoz írt leveleiben gyakran és mindig nagy szeretettel emlékezett meg róla : *Kazinczy levelezése*, XI. 134., XII. 275, 487. és 516. l.) 1824-ben még élt. *(U. o.* XXII. 392. l. — V. ö. még *Szirmay*, VIII. § 12. pont.)

85.

1795 május 11, 12, Buda

A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Túrós Péter ócsai ref. prédikátor felségsértési és hűtlenségi perében,

Sk. aláírású eredeti: O. L. Vertr. A. 46. fasc. Túrós periratai. — Nyomtatásban megjelent: *Sententiae* ... (ld. 371. l.)

A Túrósra vonatkozó iratok áttekintése: a) A pertest mellékletei : *1. sz.* az ügyész vádlevele, febr. 11. ; *2. sz.* Arady István jurátus tanusítványa Túrós törvényes megidézéséről, febr. 17. ; *3. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Túrós jan. 30.-i kihallgatásáról. — *b)* Németh János jogügyi igazgató fogalmazványai : O. L. Vertr. A. 53. fasc. ad A 45. köteg.

Szlávy János 1794 dec. 22.-i kihallgatásán bevallotta, hogy többek közt Túrós Péter ócsai református lelkésszel[1] is beszélt a titkos társaságról. Átadta neki a felvételi szabályokat s általában ismertette előtte a Szabadság és Egyenlőség Társaságát. Azt is megmondta, hogy a Társaság célja a forradalom. (Szlávy János periratai 3. sz. mellékl. v. ö. 689. l.) Vallomása alapján a közvádló, Németh János jogügyi igazgató, javasolta Túrós elfogatását, amit a Tábla 1795 jan. 3.-i teljes ülésében el is határozott. Jan. 22.-én »estve 11 órakor a nemes vármegye tekintetes főszolgabírója két vármegye-katonáival együtt bémenvén tiszteletes Túrós Péter úr papi házához a kezénél levő felsőbb parantso-

[1] Túrós Péter 1750 vagy 51-ben született a baranyamegyei Nagyfalun. Apja neve : Túrós Ferenc, anyjáé Vajda Susánna. Hogy nemes volt-e, nem tudjuk : több Túrós nevű nemes családot ismerünk, de rokonságát egyikkel sem tudjuk kimutatni. A sárospataki ref. kollégiumban tanult, együtt Kazinczyval, s 1761-ben lett tógátus diákká. (A Sárospataki Kvt. Ms. 29. sz. kötetében : » Sub seniore H. D. Josepho Báthori, anno 1761 die 19 Martii subscripserunt sequentes : ... Petr. Turos.« Czegle Imre könyvtáros szíves közlése.) 1774-ben a losonci ref. gimnáziumban conrector. 1778-ban akadémiai tanulmányokra külföldre ment. Egy évet töltött Hollandiában, a franekeri egyetemen, egyet pedig Németországban, Marburgban. Hazatérve egyideig Beleznai Mihály vezérezredes udvari papja Pilisen, majd 1781—1783-ig gyömrői prédikátor. Itt házasodott : felesége Szathmáry (Szakmáry?) Mária. 1783 aug. 24.-én megválasztották óbudai lelkésznek, 1787 május 13.-án pedig az ócsai gyülekezet hívta meg papjául. (Halála után összeállított életrajza : Dunamelléki Ref. Egyházkerület Lt. Püspöki lt. 1795—1849, R oszt. 40. sz. ; Szirmay, VIII. § 19. pont ; Mészáros Sámuel, *Az ó-budai ev. ref. anyaegyház százéves története*. Bp. 1886, 33., 34. és 36. l. ; *Egyházi névtár az 1848. évre*, szerk. Báthory Gábor, 40. l. és az ócsai ref. egyház jegyzőkönyvének bejegyzése, 18. sz., Békési P. Andor ócsai

lat szerint, az írt tiszteletes urat mint rabot minden írásaival együtt még azon éjtszaka elindította és Budára hozta.« (A nádor Szily pestmegyei alispánhoz kibocsátott elfogatási parancsának fogalmazványa : O. L. Vertr. A. 53. fasc. ad A 45. köteg. Kovacsóczy főszolgabíró jelentése az elfogatás és Budára szállítás költségeiről : O. L. Curiai lt. Martinovics fasc. III. köteg. 10. sz. Az elfogatást, Túrósné elbeszélése nyomán, leírta Getse Dániel orvostanhallgató Teleki József egyházmegyei főkurátorhoz szóló levelében, 1795 jan. 25. : Iványi Béla, *A széki gr. Teleki család gyömrői ágának levéltára*. Szeged, 1931, 398. l.)[1]

Túrást jan. 29.-én vezették a Tábla vizsgálóbizottsága elé. Tagadta, hogy bármiről is tudna. Amikor azonban az ügyész Szlávy nevét említette, »elöntötte verejték, s mint akit guta ütött meg, úgy összeesett.« A kihallgatást csak másnap folytathatták. Ekkor Túrós részletesen elmondotta, hogyan ismerkedett meg Szlávyval, hogyan szerzett tudomást a társaságról. Vallomásából részletesen megismerjük, hogyan történt a tagtoborzás, s az egyébként hivatalos rövidségű latin jegyzőkönyv szavaiban valóságos drámai feszültség izzik. Éppen ezért részletesen ismertetjük.

1794 májusában a falu első földesura, Teleki gróf, valamilyen peres ügyében a Kir. Tábla vizsgálóbizottsága kiszállt Ócsára. A hivatalos ügyek elintézése után Szlávy János jurátus bekopogtatott a református parókiára, hogy az Árpád-kori híres templomot megnézze. Túrós Péter fogadta, ekkor látták egymást először. Miután a templomot megnézték a lelkész beinvitálta Szlávyt lakására. De hadd idézzük Túrós Pétert : »Barátságosan elbeszélgettünk a háború eseményeiről ; ekkor az újságok mind ennek híreivel voltak megtömve. Majd Szlávy megnézte könyvtáramat, s megkérdezte : van-e katekézisem? Ugyanmár, hogy is kérdezhet ilyet magamfajta embertől, — feleltem neki. Hogyne volna. Van mindenféle, s ugyanaz többféle kiadásban is. — Nem olyan katekézist gondoltam, mondta erre Szlávy, amelyik csak a vallás dolgaival foglalkozik, hanem másfélét. Bizonyosan hallottam már róla. — Mondottam, hogy nem hallottam semmiről, ahogy valóban nem is hallottam.[2] A beszélgetés itt egy pillanatra megakadt, mire megkérdeztem Szlávyt, mit gondol, elintézhető-e békésen az ócsai birtokosok közti per. Azt felelte, hogy Teleki gróf tiszttartója nagyon furcsa ember. — Az a furcsa, mondtam erre, hogy a jobbágyokat agyonhajszolná. Ha nem csititanám állandóan őket, már rég összetörték volna kezét-lábát. Szlávy erre megjegyezte, hogy már az ország vezetői közül is többen látják ezeket a bajokat, s el is határozták, hogy orvosolni fogják. Evégre egy társaság is alakult, — s rögtön le is írta reguláit, aminek summája, ahogy emlékszem,

ref. lelkipásztor szíves közlése.) Már mint ócsai papot, 1789 végén följelentették, hogy a törökökön aratott győzelem alkalmából elrendelt istentiszteleten a szószékről kijelentette : nem lát semmi okot rá, hogy ennek a győzelemnek örüljön. Zichy Károly országbíró vizsgálatot indítatott ellene a superintendensel,—ennek eredményét azonban nem ismerjük. (Dunamelléki Ref. Egyházkerület Lt. Püspöki lt. 1795—1849. E oszt. 1. sz.) 1795 márc. 31.-én Pest megye a személynök utasítására leltárt készített Túrós vagyonáról ; eszerint : ingatlan vagyona nincs, ingó vagyona pedig csak lakásberendezéséből, ruháiból és könyveiből áll. Könyvtára 279 kötetet számlál : túlnyomó részében prot. theológiai munkák ; mellettük a latin klasszikusok s az akkori magyar irodalom néhány darabját találjuk. (Péczely, Dugonics, Baróti Szabó Dávid, stb. — O. L. Curiai lt. Martinovics fasc. II. köteg 15/c sz.) Még óbudai prédikátor korában néhány halotti búcsúztató verse nyomtatásban is megjelent. (*Szinnyei*, XIV. 582. h. V. ö. még Benda Kálmán, *Egy prédikátor a magyar jakobinus szervezkedésben. Református Egyház* IV (1952) 21—24. l.)

[1] Túrós vizsgálati fogságában írásban kérte a jogügyi igazgatót, hogy néhány az ócsai egyházközséget érintő ügyben intézkedhessék. Elfogatása oly váratlanul történt, — írta — hogy semmit sem rendezhetett el. Szobáját, amelyben a templom kulcsa is volt, lepecsételték, s most nem tudnak istentiszteletet tartani. (Dátum nélk. : O. L. Vertr. A. 53. fasc. ad A 45. köteg.) Később, márc. 12.-én, Túrós felesége, és külön a gyülekezet is, kérvényt adott be a Kancelláriára, s kérte a vádlott szabadonbocsátását,vagy, ha ez nem lehetséges, ügyének minél előbbi tárgyalását. A Kancellária a kérvényt megküldte a nádornak, ez pedig kiadta a Táblának. Az Ürményi személynök nevében elküldött, a jogügyi igazgató által fogalmazott válasz természetesen elutasító volt. (Ld *Jegyzőkönyv* No 401 és 402 ; O. L. Curiai lt. Martinovics fasc. I. köteg 24. és 30. sz..

[2] Szlávy jan. 17.-i kihallgatásakor így adta elő ezt a beszélgetést : először a francia forradalomról kezdett beszélni, »ille [Túrós] videatur Gallos laudare.« Erre már bátrabban mert szólni, s megjegyezte : »fors aliqua revolutio etiam in Hungaria eventura sit ; certa enim societas, qua in eo laborat, jam coaluit et catechismos concinnavit, qui in plurium manibus versatur.« (Szlávy periratai 4. sz. mellékl. V. ö. 689. l.)

ez volt: 1. A zsarnokok félretétele, 2. törvényelőtti egyenlőség, 3. országos pénztár felállítása, melyből fedeznék a legszegényebb néposztály szükségleteit, 4. minden tagnak kötelessége két jóerkölcsű, jellemes embert toborozni. Azután leírta a titkos jeleket és az eskű szövegét. — Mindez nagyon szép, — válaszoltam — de nehezen megvalósítható. Mert az igaz, hogy semmisem volna olyan fontos, minthogy az igazságszolgáltatás gyors legyen és egyenlően mérjen mindenkinek. Ugyanakkor ennek ellenkezőjét láthatjuk nap mint nap. Hogy saját falumnál maradjak, egyik paraszt még tizenhét évvel ezelőtt megvett egy kenderföldet, s azóta is hiába jár utána, nem kapja meg. — Ami a közpénztár alapítását illeti, honnan tudna ez a nyomorult ország annyi pénzt előteremteni. — Közbevágott erre Szlávy: a püspökök kezén igen nagy vagyon van. — Igenám, válaszoltam, de azt védi a király, meg sokan mások is. Ha a kincstár megszorul, azoknak a birtokaiból nem kis segítséget kap a királyi pénztár. De meg magánosok is, ha pénzre van szükségük, hol találnak biztosabban kölcsönt, mint a püspököknél. Ezért nem is lehetne javaiktól olyan könnyen megfosztani őket, mint a szerzeteseket.«[1] Szlávy igyekezett kételyeit eloszlatni. Kár hogy a többi írás most nincs vele, mondotta, azokból választ nyerne kérdéseire. De majd megmutatja azokat, addig is azonban másolja le a jeleket. Majd miután Túrós ezeket leírta: Olvassa fel hangosan az eskű szövegét. »Eskű után kezet fogott velem és megcsókolt: Immár barátom vagy, — mondta. Majd így szólt: Tiszteletes Uram Ezekből a' punctumokbul, mellyeket leírtt, még semmit tökéletessen nem érthet, hanem maid a' cathecesisekbül egíszlen meg fogja érteni a' dolgot. Ezek a' punctumok tsak arra valók, hogy addig is, ha valamelly emberséges emberrel együve akadhat, tudja valamentinyire informálni á' mi társaságunkrul, hozzá tévén aztis, hogy ebben a társaságban mágnások, püspökök és más nagy emberekis volnának; hát gondolná-e, Tiszteletes Uram, hogy az öregis (consiliarius Tihanyi urat értvén) köztünk nem volna?«[2] — Szlávy ezután eltávozott, ő pedig most már nyugodtan átolvasva a szabályokat, megütközött az elnevezésen: titkos társaság. Eszébe jutottak Pál apostol szavai a sötétség fiairól, ezért azonnal elégette az írást. Többé azután nem hallott a társaságról semmit. Egyszer Pesten járva, kíváncsiságból elment ugyan Ottlyk Dániel lakásába, mert Szlávy azt mondta, hogy ott leteszi számára az írásokat,[3] de Ottlykot nem találta otthon. (Periratok 3. sz. mellékl.; v. ö. *Jegyzőkönyv* No 348/5.)

Az ügyész febr. 11.-én nyujtotta be Túrós ellen a vádlevelet. Szent István II. törvénykönyve 51. fejezete, az 1715 : 7. és az 1791 : 56. tc. alapján felségsértéssel és hűtlenséggel vádolta, mert Szlávy Jánostól megkapta a titkos társaság szabályait és jeleit, s ezáltal részesévé lett az összeesküvésnek. *(U. o.* 1. sz. mellékl. v. ö. *Iratok* 29. sz.) A Tábla febr. 23.-án megindította a pert Túrós ellen. (A peres eljárásra ld. 9. s köv. l.)

A vád indoklása márc. 29.-ére készült el. A titkos társaságnak célja — írta az ügyész — ismert. Hogy a vádlott tudott róla, azt maga is elismerte. De hogy nemcsak tudott róla, hanem részes is volt az összeesküvésben, azt akaratlanul elárulta azzal, hogy első kihallgatásakor a vád hallatára elájult. Bűnössége különben vallomásából is kiderül. Ahol pedig a vádlott beismeri bűnét, ott sem az ügyésznek, sem a védőnek nem lehet egy szava sem többé.

Tóthpápay Sámuel talán legügyesebb védelmét készítette el Túrós perében. Túrós teljesen ártatlan, írta. Nem jogászember, nem ismeri a törvényeket. Egészséges ösztöne, becsületessége visszatartotta attól, hogy csatlakozzék az összeesküvőkhöz, de nem tudta, hogy kötelessége lett volna följelentenie azokat, akik az állam rendje és a

[1] Célzás József császár rendeletére, mellyel a nem tanító vagy betegápoló szerzetesrendeket feloszlatta és vagyonukat az állam számára lefoglalta.

[2] Febr. 3.-án, amikor a vizsgálóbizottság ismertette Szlávy János előtt Túrós vallomását, erre a részre vonatkozóan külön is megkérdezték, mondta-e? »Potest esse, quod haec dixerim — válaszolta — pro argumento persuasivo, sed ego neminem scio esse in societate praesertim magnatibus, quod susceptionem ipsae regulae vetabant, necque recordor an in specie consiliarium Tihanyi nominaverim.« (Szlávy periratai 5. sz. mellékl.) — Tihanyi Tamás alországbíró ócsai birtokos volt.

[3] Febr. 3.-i kihallgatásakor Szlávy a leghatározottabban kijelentette, hogy ezt sohasem mondotta. *(I. h.)* — A jogügyi igazgató iratai közt azonban ránkmaradt Ottlyknak egy 1794 okt. 21.-én, Bodrogkeresztúrról Szlávyhoz írt levele, mely azt sejteti, Túrósnak lehetett igaza. »Jobb hazafiakat reménylettem volna ezen a környéken, — írta. Igaz, hogy Szabolcs erősen repraesentált az elfogottak eránt, de mit, ... még eddig meg nem tudhattam. — A Bihar vármegyeit accludálom ... quid haec ad nos? ugye Jankó! hiszen bennünket el nem fogtak.« (O. L. Vertr. A. 42. fasc. 207. fol. V. ö. *Jegyzőkönyv* No 215/1.)

Szent Korona ellen kovácsolnak terveket. Corpus Jurisunk latinul íródott és vastag kötetekből áll. Akinek ez nem hivatása, bizony alig igazodik el benne. Különben Szlávy semmi olyat nem közölt vele, amiből gyanút foghatott volna. A társalgást azzal kezdte, hogy a kátéról beszélt. Nem csodálkozhatunk rajta, ha a káté elnevezés éppen egy papot megtéveszt. Azután a szegény adozó nép nyomorára került a szó, meg az uradalmi intézők kegyetlenségére, s Szlávy azt mondta a társaságról, hogy ennek megszüntetésére törekszik. Az ügyész úgy véli, Túrós gyanúja itt felébredhetett volna. De miért? Hiszen a jobbágyok sanyargatása az 1715 : 101. és az 1723 : 18. tc.-be ütköző vétek, s azt Túrós is tudta, hogy a föld népének súlyos helyzete az országgyűlésen is szóbakerült, és hallotta, hogy éppen őfelsége a szegény adózó nép legnagyobb pártfogója. Amikor azonban megtudta, hogy s társaság a jobbágyok sorsán a főpapi javak elszedésével akar segíteni, ellentmondott, és bizalmatlanságát Szlávy többé nem tudta eloszlatni. De arról, hogy a társaság uralkodóellenes célok érdekében szerveződik,hogy az alkotmány és a törvények felforgatására törekszik, ebből a beszélgetésből semmit sem tudott meg. Mert az, amit Szlávy mondott, hogy az egyházi vagyont államosítani akarják, már régi gondolat, és nem is forradalmi. Azzal, hogy valaki ezt helyesli, még nem lesz szükségszerűen felségsértő, s nem nevezhető az alkotmány és a törvény ellenségének. Hiszen voltak, kik néhány évvel ezelőtt ugyanezt nyiltan, az egész ország előtt hirdették. Példák sorát vonultatta fel a történelemből, Valentiniánustól Frigyes császárig, hogy katolikus uralkodók sem tartották helyesnek, ha a klérus kezén nagy vagyon van, s ez a véleményük összefért vallásos érzésükkel. Azért volna Túrós felségsértő, mert nem ellenezte azt, »amit annyi sok istenfélő császár kezdettől fogva akart és végrehajtott?« — Hogy első kihallgatásakor rosszul lett, ebből nem rossz lelkiismeretére kell következtetni ; a törvény előtt még sohasem állt, ártatlanul, gonosztevőként fegyverek közt kísért ember ijedtségéből következett ez. Meg azután eszébe juthatott, hiszen olvasta a históriákban, hogyan ítélték el protestáns lelkésztársait száz évvel korábban koholt felségsértési vádak alapján. — Az ügyész vádjai tehát — végezte írását az ügyvéd — semmibe foszlanak. Kéri a vádlott fölmentését.

A jogügyi igazgató szokott fölényességével válaszolt anélkül, hogy a lényegről szólt volna : A védő üres szavakat szegez szembe a vádlott és Szlávy vallomásában olvasható tényekkel. Fenntartja a vádat.

Tóthpápay nem látta értelmét egy újabb válasznak. A »perbeli feleselés« ezzel végetért.

Anno 1795 die [11][a] Maji deliberatum est : Invinculato Petro Turos per fiscum regium de crimine laesae majestatis et perduellionis ex eo accusato, quod a Ioanne Szlávy regulas occultae societatis, quae juxta planum excitandae in regno revolutionis in unum coaluit, et contra salutem ac dignitatem regiae majestatis, regis legitimi et clementissimi, inque perniciem totius regni constitutionumque ejusdem ac formae regiminis, thronique regii subversionem conspiravit, accipiendo semet eidem adjunxerit ; quia tamen catechismis nunquam visis scopo nefando subvertendi throni et totius legalis constitutionis non communicato, ex solis regulis, quas Ioannes Szlávy ei de memoria adeoque incertum an integre descripserat, perniciosam conspirationem et molimina pervidere non potuit ; assertum vero illud Ioannis Szlávy, quod praeexistentiam societatis ad revolutionem ei detexerit, invinculatus negat, et negativa haec sive instituta confrontatione[1] sive aliter non evertitur ; punctum porro illud : »tyrannidis eliminatio,« quod sibi a Szlávy dictatum agnoscit, non contra regiem majestatem, sed uti ex nexu sermonis colligitur contra violentias officialium dominalium protractamque justitiae administrationem intellectum judicavit, neque aliud fiscus regius in contrarium probat ; denique societati occultae, ad quam adhuc non sibi notam vocabatur, obtruso in charta, non tamen pronunciato juramento se non addixit : culpa rei, quam

a) Az ítélethozatal napját mind az eredetiben, mind a nyomtatott példányban kitöltetlenül hagyták. A keltezést a Hétszemélyes Tábla ítéletének dátumából állapíthatjuk meg.

[1] A periratokban nincsen nyoma, hogy Szlávyt és Túrást szembesítették volna.

suspectam habebat, non detectae sufficienter perpessis carceribus expiata, invinculatum ab actionali crimine absolvi.

Pro fisco regio reverenter appellat.

Anno 1795 die 12ª Maji in exc. Septem-Viratu deliberatum est sententiam incl. Tabulae Regiae judiciariae adprobari.[1]

Mgr. Steph. Atzél

Ss.mae *Caesareo Regio-Apostolicae* M^tis consiliarius, exc. officii judicis curiae regiae proto-notarius m. p.

Túrós május 20.-án szabadult a fogságból.[2] (Szabadulásakor adott reverzálisát ls. *Iratok* 109. sz.) Ahogy június 9.-én Ráday Gedeon hivatalosan jelentette a dunamelléki ref. superintendensnek, róla meg a szintén ekkor szabaduló nagykőrösi tanárról Fodor Gerzsonról, »bár voltak a társaságban, de azon veszedelmes társaságnak sem tzéllyát sem mi voltáról semmit nem tudtak, annakokáért ezen tekintetben kelt megfogattatások s őrizet alatt való tartások, hivataloknak további folytatására nézve akadályt éppen nem jelent.« (Ráday Kvt. Ms. Hoffer Endre hagyatéka, XI. köteg.) De nem sokáig maradt Ócsán: még ugyanebben az évben szülőfaluja közvetlen közelében, a baranyamegyei Siklóson lett lelkész. Néhány év mulva a felsőbaranyai tractus assessora, majd főnótáriusa, 1805-től pedig haláláig esperese. 1809 szept. 2.-án halt meg. (Ld. *Egyházi naptár az 1848. évre*, 14. és 26. l. és a 694. l. 1. jegyz.-ben idézett kéziratos életrajzi vázlatot.)

86.

1795 május 11, 15, Buda

A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Kazinczy Miklós biharmegyei esküdt felségsértési és hűtlenségi perében

Sk. aláírású eredeti: O. L. Vertr. A. 46. fasc. Kazinczy M. periratai. — Nyomtatásban megjelent: *Sententiae* ... (ld. 371. l.) Latinul és magyar fordításban kiadta: Kazinczy Béla, *A Kazinczy családnak II. korszakáról*. Debrecen, 1910, 104—105. l.

A Kazinczy Miklósra vonatkozó iratok áttekintése: a) A pertest mellékletei: *1. sz.* Az ügyész vádlevele. 1795 febr. 11.; *2. sz.* Arady István jurátus tanusítványa Kazinczy törvényes megidézéséről, febr. 17.; *3. sz.* a Tábla jegyzőkönyve Kazinczy febr. 6.-i kihallgatásáról és Szlávy Jánossal való szembesítéséről. — *b)* A jogügyi igazgató fogalmazványai: O. L. Vertr. A. 53. fasc. ad A 48 köteg

Laczkovics a bécsi vizsgálóbizottság előtti vallomásában elmondotta, hogy unokaöccse, Szlávy János, egy hozzá írt leveléből azt következteti, az Kazinczy Miklós biharmegyei esküdtet[3] is beszervezte a titkos társaságokba (ld. 90. l. Vallomását a Tábla előtt is megismételte később: ld. 292. l. Ezzel megegyezően vallott Szentmarjay is: ld. 119. l.) Németh János jogügyi igazgató, a közvádló, ennek alapján Kazinczyt is fölvette az elfogatandók listájára. Tekintve azonban, hogy Kazinczy bátyjánál, Kazinczy Dienesnél

[1] A Hétszemélyes Tábla tárgyalására v. ö: *Jegyzőkönyv* N° 569.

[2] Túrós elfogatásának és fogságának történetét, az ócsai ref. egyház anyakönyvében található részletes följegyzés alapján novellisztikusan feldolgozta: *Református Harangszó*. IV. (1933) 3. (márc. 6.) sz. 3—4. l.

[3] Kazinczy Miklós (1774—1844), Ferenc legfiatalabb öccse, ekkor Bihar megye esküdtje volt. Bihar megye 1795 május 4.-i, a személynökhöz írt, jelentése szerint saját vagyona 9 kötet könyvből állt: jogi és magyar szépirodalmi művek. (O. L. Curiai lt. Martinovics fasc. II. köteg 11/a és b. sz.) Irodalmi próbálkozásaira ld. *Szinnyei* V. 1031. h.

Nagyváradon a Vármegyeháza épületében lakott, az elfogatására kirendelt katonatisztnek aggályai támadtak, behatolhat-e oda. Utasítást kért Barco generálistól, Magyarország katonai parancsnokától: ez maga nem mert dönteni s dec. 15.-én a nádorhoz fordult, aki viszont a jogügyi igazgatóhoz utasította. A megbeszélések eredményét nem ismerjük, de Kazinczy elfogatása egyelőre elmaradt. (V. ö. *Jegyzőkönyv* N° 215/8 és 217/7.) 1794 dec. 22.-én azonban Szlávy János a Tábla előtt igen terhelően vallott Kazinczyra: Még július végén vagy augusztus elején átadta neki mindkét titkos társaság kátéját és a felvételi szabályokat, — mondotta. Kazinczy leírta és az eskűt is letette. Erre az ügyész újra javasolta Kazinczy elfogatását, amit a Tábla 1795 jan. 3.-i teljes ülésében el is határozott. (Ld. 325. l.) Az elfogatást a nádor utasítására Bihar megye foganatosította. Kazinczy jan. 19.-én érkezett Budára. (V. ö. *Jegyzőkönyv* N° 293, 320 és 339.)

A Tábla vizsgálóbizottsága febr. 6.-án hallgatta ki Kazinczyt. 1794 júliusában, — vallotta — Szlávy, egykori jogásztársa, Nagyváradon két kátét adott át neki. Még aznap visszaadta mindkettőt; le nem írta, alaposan el sem olvasta. A társaságba be nem lépett, sőt miután a kátét futólag átolvasta, intette Szlávyt, ne avatkozzék ilyen veszélyes ügyekbe. Mivel a kátét nem írta le, mással sem közölhette, s mivel maga sem volt tagja a társaságnak, így másokat sem vehetett fel. (Periratok 3. sz. mellékl.) Febr. 7.-én Kazinczyt szembesítették Szlávyval. Ez megismételte korábbi vallomásait, kiegészítve még azzal, hogy Kazinczynak részletesen beszámolt a társaság céljairól, egyáltalában nem titkolta forradalmi szándékaikat, — s mindettől Kazinczy nem idegenkedett. Amikor az iratokat visszahozta ismét részletesen beszéltek a társaságról, s beszélgetésük végén megcsókolta Kazinczyt. — Kazinczy azonban továbbra is tagadott: igaz, hogy Szlávytól megkapta a kátét, de az oly rövid ideig volt nála, hogy el sem olvashatta. *(U. o.)*

Az ügyész febr. 11.-én adta be Kazinczy ellen a vádlevelet. Szt. István II. törvénykönyve 51. fejezete, az 1715 : 7. és 1791 : 56. tc. alapján felségsértés és hűtlenség bűnével vádolta, mert Szlávytól megkapta a kátét, s ezzel belekeveredett az összeesküvésbe. *(U. o.* 1. sz. mellékl. V. ö. *Iratok* 29. sz.) Febr. 23.-án a Tábla megindította Kazinczy Miklós ellen a pert.[1] (A peres eljárásra ld. 9. s köv. l.)

A vád indoklása ápr. 2.-án kelt. Kazinczy védekezése nem fogadható el — írta az ügyész. A káté kezében volt, könnyű azt mondani, hogy nem írta le. Különben is, aki ismerte a társaságot, annak szabályait és kátéját, az már részesévé lett az összeesküvésnek.

Az alig pár soros vádiratra a védőügyvéd, Szabó Sáróy Sámuel, hosszan válaszolt. Rámutatott, hogy Szlávy a szembesítéskor olyan dolgokat említett, amikről korábban nem szólt. Míg Szlávy vallomásai változók, néhol ellentmondók, a vádlott mindvégig ugyanazt mondotta. Ha pedig a vádlott állítását, t. i. hogy nem írta le a kátét, az ügyész kétségbevonja, bizonyítsa be ennek az ellenkezőjét. A vádlottnak nincs más bűne, minthogy ifjaknál érthető kíváncsiságból meghallgatta Szlávyt. Ezzel azonban nem követett el felségsértést.

Az ügyész sk. írta be válaszát a perjegyzőkönyvbe: A tolvaj, ha megtalálják nála a corpus delictit, hiába tagad; a vádlott elismerte, hogy megkapta a kátét: ez a próbája, hogy részes az összeesküvésben.

A védő erre újabb négy oldalon kimutatta, hogy a tolvaj példája nem alkalmazható erre az esetre, márcsak azért sem, mert a vádlottat nem érték tetten, ahogy nem is érhették, hiszen a kátét nem írta le. Kéri, legyen tekintettel a bíróság a vádlott kiskorúságára, s arra, hogy rajta kívül mégegy Kazinczy ül a vádlottak padján; elég csapás és szégyen már ez is a családnak.

A »perbeli feleselés« ezzel befejeződött.

Anno 1795 die 11ª mensis Maji deliberatum est: Parte *incattea* juxta propriam sub n° 3° fassionem catechismos ex integro non perlegente, verum observata statim in limine eorum malignitate Ioanni Szlávy penes seriam dehortationem restituente, ingenuitatem vero fassionis hujus illud etiam cumprimis secundaret, quod nullum prorsus factae per partem *incatteam* catechismorum propagationis appareat vestigium, et vacillanti praeterea fassioni Ioannis Szlávy, qui partem *incatteam* non modo catechismos descripsisse, sed et jura-

[1] V. ö. *Fogságom naplója*, 1795 febr. 25.

mentum praestitisse retulit, mox vero hoc revocato descriptionem etiam catechismorum ea solum ex ratione semet parti *incatteae* imputasse confessus est, cum illos fine descriptionis tradiderit, alioquin fides dari non possit, ut adeo parte *incattea* ex perfunctoria et neque integrali catechismorum lectione atrocitatem corporis delicti, spectata juvenili ejusdem aetate et judicii adhuc imbecillitate, plene et adaequate perspicere nequeunte, existentiam nihilominus memoratorum catechismorum, quorum perversitatem ipsamet statim observaverat, ad mentem legis non indicante, toleratam hactenus captivitatem propterea eidem in poenam imputari.

Pro fisco regio reverenter apellat.

Incattus aeque reverenter apellat.

Anno 1795 die 15ª Maji in exc. Tabula Septem-Virali deliberatum est[1] sententiam incl. Tabulae Regiae Iudiciariae approbari.

Mgr. Ioannis Somogyi de Megyes
exc. palatinalis officii proto-notarius m. p.

Kazinczy május 20.-án szabadult a börtönből. (Reverzálisa: *Iratok* 109. sz.) Biharmegyei esküdti állását odahagyva, Álmosdon gazdálkodott. 1798-ban feleségül vette Beőthy János bihari alispán leányát, Viktóriát. Ettől kezdve főként feleségével kapott pásztói birtokán gazdálkodott. 1823-ban, Beőthy Viktória halála után, újra nősült, feleségül véve Gordon Zsuzsánnát. 1844-ben halt meg. (Életrajzi adatait ld. a már i. helyeken és Kazinczy Béla, *i. m.* 102. l.)

87.

1795 május 11, 15, Buda

A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Tántsits Ignác nevelő felségsértési és hűtlenségi perében

Sk. aláírású eredeti: O. L. Vertr. A. 43. fasc. Tántsits periratai. — Nyomtatásban megjelent: *Sententiae* ... (ld. 371. l.)

A Tántsitsra vonatkozó iratok áttekintése: a) A pertest mellékletei: *1. sz.* Az ügyész vádlevele, 1795 febr. 11.; *2. sz.* Arady István jurátus tanusítványa Tántsits törvényes megidézéséről, febr. 17.; *3.—5. sz.* A Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Tántsits dec. 29.-i, febr. 9.-i és febr. 27.-i kihallgatásáról; *6. sz.* Tántsits levele Szentmarjayhoz, 1794. aug. 21, francia eredeti és latin fordítása; *7. sz.* Szentmarjay sk. írt vallomása Tántsits ügyében, 1795 febr. 19.; *8. sz.* Abauj megye alispánjának jelentése Tántsits viselkedéséről és baráti köréről, márc. 3.; *9. sz.* Ismeretlen levele Tántsitshoz, 1794 július 31.; *10. sz.* német versek Tántsits másolatában; *A jelz.* Tántsits sk. írt védőirata, ápr. 18. — *b)* Tántsits elfogatásakor lefoglalt iratai, az ügyész fogalmazványai: O. L. Vertr. A. 53. fasc. ad A 24. köteg

Szentmarjay a bécsi vizsgálóbizottság előtt többízben megemlítette Tántsits Ignác[2] nevét. Legjobb barátjának mondotta, akivel mindent meg szokott beszélni:

[1] A Hétszemélyes Tábla tárgyalására ld. *Jegyzőkönyv* No 571.

[2] Tántsits Ignác személyi adatait a Táblán így jegyezték fel: »29 éves, katolikus vallású, született a vasmegyei Körmenden, nemes, gr. Sztáray Mihály fiainak nevelője.« (Periratok 3. sz. mellékl.) Kazinczy szerint 1765 okt. 21.-én született, s apja Batthyány

megmutatta neki a Ferenc császárhoz, majd a lengyel királyhoz írt nyilt levelet, s beavatta őt a Reformátorok Társaságának titkaiba. (Ld. 114., 119. és 124. l. — Még korábban Bikessy András vallott súlyosan terhelően Tántsitsra, de vallomása nem jutott a bíróság kezébe. V. ö. *Iratok* 6. sz.) Közben két jelentés érkezett a nádorhoz, amelyek csak növelték a Tántsits elleni gyanút. Az egyik szept. végén kelt névtelen, följelentés elmondotta, hogy Szentmarjay elfogatásának híre nagy izgalmat váltott ki a »zempléni jakubinusok« közt : gyűléseztek, ide-oda utazgattak, irataikat égették. Köztük volt Tántsits is, akit behívtak Nagymihályról, s áki minden összejövetelükön résztvett. Pár nappal később ugyanezt jelentette Gr. Török kassai tankerületi főigazgató is. (Ld. *Jegyzőkönyv* No 66, 79 és 236/3.) Ezek alapján a közvádló, Németh János jogügyi igazgató, javasolta Tántsits elfogatását. A nádor 1794 dec. 5.-én adta ki ellene az elfogatóparancsot, s Kazinczy följegyzése szerint dec. 14.-én éjjel tartóztatták le Nagymihályon. Dec. 20.-án érkezett Pestre, Kazinczyval és Szulyovszkyval együtt. (V. ö. *Jegyzőkönyv* No 179/3, 182/2, 233/dec. 20/1 ; *Fogságom naplója*, dec. 14—20 és *Kazinczy levelezése*, XXII. 487. l.)

A Tábla vizsgálóbizottsága dec. 29.-én hallgatta ki először Tántsitsot. Elismerte, hogy a Ferenc császárhoz írt nyilt levelet megkapta Szentmarjaytól, s hogy továbbadta Szulyovszkynak, de tagadta, hogy tudott volna a társaságról. 1794 júniusában történt, — vallotta — hogy Szentmarjayt meglátogatta Varannón, s az éjjelt ott töltötte. Beszélgetés közben az egy iratcsomót adott át neki, mondván : egy Zakreczky nevű lengyeltől kapta, s illuminátus iratok vannak benne. Unszolta őt, hogy másolja le azokat, de ő sem el nem olvasta, sem le nem írta, s hamarosan visszaadta Szentmarjaynak valamennyit. Később sem beszélt senkivel róla. Másnap átkísérte Szentmarjayt Szulyovszkyhoz Rákóczra de hogy azok ketten miről beszéltek, nem tudja, mert négyszemközt tárgyaltak. (Periratok 3. sz. mellékl.) Febr. 9.-én újból kihallgatták Tántsitsot. Miután megerősítette korábbi vallomását (azzal a kiegészítéssel, hogy bár nem olvasta a Szentmarjaytól átadott iratokat, annak másnap mégis azt mondta, hogy lemásolta) szembesítették Szentmarjayval. Ez szemébe mondotta, hogy Varannón beszélt neki a társaságról, mondotta, hogy céljuk Magyarországon a közvéleményt előkészíteni, hogy majd ha a forradalom mindenfele fellángol, ez ne érje meglepetésként. Átadta neki mindkét kátét, s közölte vele, ha tagja akar lenni, terjesztenie kell azokat. Akkor nem szólt semmit, de másnap Nagymihályon megígérte, hogy augusztusban Kassára megy, ott majd többeknek megmutatja a kátét. Csak pár nap mulva, Pálóczon adta vissza a kátét, amit ott rögtön Tántsits jelenlétében tűzbedobott. — Tántsits azonban továbbra is kitartott korábbi állítása mellett : a kátékat megkapta ugyan, de sem el nem olvasta, sem le nem másolta. Arra nem emlékszik, hogy a kátének Kassán való terjesztését ígérte volna ; ha mondotta, ezt csak azért tette, mert nem akart ellenkezni Szentmarjayval ; valójában azonban senkivel sem közölte. (*U. o.* 4. sz. mellékl.) Febr. 27.-én újra kihallgatták, Szentmarjay iratai közt talált levelével kapcsolatban. 1794 aug. 21.-én kelt, aláírás nélküli francianyelvű levelében ugyanis értesítette Szentmarjayt, hogy kétrendbeli levelét megkapta ; »megértettem belőlük a dolgok állását és mindenben tanácsaid szerint intézkedtem.« Szentmarjay febr. 19.-én azt vallotta, hogy Tántsitshoz írt leveleiben beszámolt Martinovics elfogatásáról és utasította a nála levő káté elégetésére, a szervezés leállítására és arra, hogy ha már szólt volna valakinek, azt is figyelmeztesse. Tántsits szerint azonban Szentmarjay levelében csak általában beszélt arról, hogy vigyázzon, és a kátéról ne szóljon senkinek. (*U. o.* 6. és 7. sz. mellékl.) Közben a nádorhoz érkezett följelentések és a Tántsitsnál talált levelek alapján a jogügyi igazgató kihallgattatta Kassán Jelenfi Katalint, Schrött rajzmestert és Tichy István akadémiai professzort. Vallomásaik megerősítették a följelentésben foglaltakat, sőt újabb adatokat is hoztak Tántsits ellen. Kiderült, hogy Szentmarjay elfogatásának hírére Tichy professzor azonnal Nagymihályra hajtatott, s onnan másnap Tántsitssal együtt Palocsára, majd Kassára ment. Tántsits

hercegnél volt uradalmi pénztáros. Családja és ő is teljesen vagyontalan volt. (*Magyar Pantheon*, 401. l. és Zemplén megye alispánjának jelentése : O. L. Curiai lt. Martinovics fasc. II. köteg 12/e sz. Ezt a jelentést Tántsits ingó vagyonáról, ruháinak leltárával együtt a megyei lt.-ban levő fogalmazvány alapján, latinul és magyar fordításban, kiadta : Dongó Gyárfás Géza, *A zempléni jakubinusok birtok-történetéhez. Adalékok Zemplén m. történetéhez*, VIII. (1912) 83—86. l.) Egyházi pályára készült, s a pozsonyi szemináriumban volt kispap ; azután kilépett és Pesten jogászkodott, majd Sztáray Mihály gr. Albert fia mellett volt nevelő a zemplénmegyei Nagymihályon. Nyolc nyelven beszélt. Kazinczy tudósnak mondja, s nagy elismeréssel nyilatkozik szellemi képességeiről. (V. ö. még. 63. l.; és *Kazinczy levelezése*, XXII. 487. és XIX. 620. l.)

annyira félt az elfogatástól, hogy napokig nem is mert visszamenni Nagymihályra, hanem Kassán, a már említett Jelenfi Katalinnál lappangott. (*U. o.* 8. sz. mellékl.; Tichyre ld. *Jegyzőkönyv* No 66.) Tántsits azonban tagadta a vallomásban foglaltakat s kitartott amellett, hogy Tichy csak baráti látogatásra jött hozzá, ahogy az ő kassai tartózkodása is csak szórakozásból történt.

Az ügyész 1795 febr. 11.-én adta be Tántsits ellen a vádlevelet. Szt. István II. törvénykönyve 51. fejezete, az. 1715 : 7. és az 1791 : 56. tc. alapján felségsértéssel és hűtlenséggel vádolta, mivel Szentmarjaytól mindkét titkos társaság kátéját megkaptá és ezzel részesévé vált az ország, a közjó és a törvények felforgatására irányuló összeesküvésnek, mozgalomnak. (*U. o.* 1. sz. mellékl.; *Iratok* 29. sz.) Febr. 23.-án a Tábla megindította a pert Tántsits ellen. (A peres eljárásra ld. 9. s köv. l.)

A vád indoklása ápr. 15.-ére készült el. Az ügyész hosszasan fejtegette a jakobinusok, ill. franciabarátok, »a sötétség fiai« elleni küzdelem fontosságát. »A gallicizmus vagy másként jakobinizmus, — írta — nem tart hitet és nem ismer törvényt, tagjait nem az ész, hanem csak az ösztön kormányozza, ezért akarnak mindent felforgatni és tönkretenni.« Ezek közé tartozik a vádlott is. Vallomásaiban maga elismerte, hogy Szentmarjaytól, bizalmas barátjától, megkapta a titkos társaságok kátéit. Azt, hogy ezeket nem olvasta el, s hogy a társaságról semmit sem tud, senki sem fogja neki elhinni; ahogy nemcsak Szentmarjay vallomása bizonyítja ennek ellenkezőjét, de a vádlott Szentmarjayhoz írt (már ismertetett) levele és barátja elfogatásakor megmutatkozott ijedtsége is. Mindez nyilvánvalóvá teszi, hogy a vádlott résztvett az összeesküvésben. »Korrupt és perverz gondolkozását« tanusítják lefoglalt levelei. Mellékel is egyet : Höring Mihály, Tántsits volt iskolatársának, beszámolóját németországi tanulmányútjáról, amelyben a levél írója atheista meggyőződésről tesz bizonyságot.[1] Csatolja továbbá Tántsitsnak Lebmann *Nothenblätter*-jéből kiírt jegyzeteit a zsarnokok önkényéről. (A lap címe esetleg *Wochenblätter*nek is olvasható. Sem ezen, sem azon a címen nem tudtam azonosítani. *U. o.* 9. és 10. sz. mellékl.) Mindezek alapján kéri a törvények teljes szigorának alkalmazását, hogy »a baj, mielőtt gyökeret eresztheti, tövestől kiirtassék«.

Madách Sándor védőügyvéd más perekben, így mindenekelőtt Hajnóczy ügyében, már felsorolt érveire hivatkozott. Az ügyész nem tudta a vádlott bűnösségét bebizonyítani, — írta — ilyen főbenjáró ügyben elhamarkodott és igazságtalan volna látszatbizonyítékok alapján ítélni. Mellékletben beterjesztette Tántsits védekezését, amelyben egész részletességgel és vallomásainál őszintébben elmondja Szentmarjayval való beszélgetéseit. Szentmarjay, amikor az iratokat, köztük a kátékon kívül saját Rousseau-fordításának kéziratát is, átadta neki, — olvassuk — valóban említett valamilyen titkos társaságot, melynek ő is tagja, s melynek célja, hogy ha politikai forradalom robbanna ki, a kilengéseket meggátolja. Ennél többet azonban nem mondott, s ebből nem sejthette, hogy a társaságnak forradalmi céljai vannak. Annál kevésbbé, mert hiszen barátja arra hivatkozott, hogy ez írásokat »egy vagabund lengyeltől« kapta. Arra pedig, hogy ilyen dologgal foglalkozni törvénybeütköző cselekedet, nem gondolt, hiszen amit Szentmarjay a káté tartalmáról elmondott, abban semmi különös nem volt, sőt a kijelentéseket már számtalanszor hallotta és nyomtatásban is olvasta. Különben is Szentmarjayt sohasem tartotta olyan embernek, akire elvi kérdésekben rábízta volna magát. (»A primo meae cum illo notitae tempore, ... pro boni quidem cordis et pulchri talenti, sed simul nimis exaltatae mentis, de continuis reformationibus, meris utopiis, omniumque possibilium mundorum optimo constanter somniantis et in aeriis spatiis sine lege in methaphysicis regionibus sine duce experientia vagantis juvene habuerim.« A következőkben azután

[1] Höring az ügyész által piros ceruzával megjelölt sorokban a következőket mondja : »Nous ne connoissons point la nature : des causes cachées dans son sein pourraient avoir tout produit. Voyez à votre tour le polype de Trembley! Ne contient il pas en soi les causes, qui donne [!] bien à sa regénération? Quelle absurdité y aurait-il donc à penser, qu'il est des causes physiques pour lesquelles tout a été fait, et auxquelles toute la chaine de ce vaste univers est si nécessairement liés et assujettie, que rien de ce qui arrive, ne pouvait pas ne pas arriver : des causes dont l'ignorance absolument invincible nous recourir à un Dieu, qui n'est pas même un *étre de Raison* suivant certain? Ainsi détruire le Hazard, ce n'est pas prouver l'existence d'un *Etre Suprême*, puisqu'il peut y avoir autre chose, qui ne serait ni Hazard, ni Dieu, je veux dire la Nature, dont l'étude par conséquent ne peut faire que des incrédules : comme le prouve la façon de penser de tous ses plus heureux scrutateurs... l'univers ne sera jamais heureux, à moins qu'il ne sôit athée! ... Et cependant la République nouvelle a célébrée la fête d'un Être Suprême. Triste aspect!«

elismételte, amit már vallomásaiban elmondott, hogy a kátét nem olvasta el, hogy senkinek nem szólt róla, s hogy kassai látogatásai vagy Tichy professzorral való beszélgetései csak baráti alapon történtek. Szentmarjay hozzá írt két levelét pedig csak baráti figyelmeztetésnek értelmezte.

Az ügyész válaszában minden indokolás nélkül összes vádjait fenntartotta. Ezzel végetért a »perbeli feleselés«.

Anno 1795 die 11ma mensis Maji deliberatum est. Fisco regio partem *incatteam* criminis laesae majestatis seu perduellionis ea de causa postulante, quod perversae illi societati, quae juxta planum excitandae in regno Hungariae revolutionis contra salutem ac dignitatem regiae majestatis, inque perniciem totius regni legalisque ejusdem constitutionis et throni regii subversionem anno 1794 conspiravit, semet adjungere et praeparatum hunc in finem perniciosum catechismum recipere non reformidaverit, atque in probam actionalis hujus expositionis autenticas ejusdem partis *incatteae* fassiones sub nris 3o , 4o et 5o una cum confrontatione cum Szent-Marjai instituta, missiles non secus responsorias partis *incatteae* literas sub no 6o et explanationem earundem per Szent-Márjaium sub no 7o factam, alias denique missiles ad partem *incatteam* datas sub no 8o exhibente. Parte vero *incattea* pro plenaria sui exculpatione sequentia in processum inducente : quod Szent Marjai de praeexistentia talis societatis, quae contra dignitatem et salutem regis et regni conspirasset, nihil unquam sibi manifestaverit, imo traditum etiam catechismum ad illuminatismum pertinere asseverando, eumdem pars incattea nunquam legerit, minus descripserit, aut cum aliis communicaverit, sed intactum antelato Szent-Marjai restituerit, adeoque de atrocitate criminis cujuspiam nihil prorsus sibi constare potuerit et neque constituerit. Quod societatem etiam illam, cujus Szent-Marjai coram se meminerat, sive sponsione aliqua, sive sociorum aliorum assumptione ingressa nunquam fuerit et catechismum se descripsisse, illumque propagare velle, ideo solum Szent-Marjaio declaraverit, ne amicitiam illius quaqua demum ratione, si desiderium illius moraretur, laedat, cum uti praemissum est, catechismum nunquam inspexerit. Quod denique missilium suarum litterarum sub no 6o ipsamet pars *incattea*, quae easdem scripserat, optima sit interpres, earumque genuinum sensum, non eum, quem Szent-Marjai dedit, verum illum esse, quod intellecta nonnullorum individuorum Viennae facta inarestatione tam in miscendis sermonibus, quam et actionibus cauta futura sit. His itaque et aliis in judiciariam discussionem assumptis : quandoquidem ex propria etiam partis incatteae declaratione sub A exhibita clarum esset, Szent Marjaium existentiam societatis sequentibus parti *incatteae* declarasse, videlicet : »societatem aliquam, cujus etiam ille membrum esset, coaluisse, quae his temporibus, quibus politicae revolutiones ubique suapte erupturae esse viderentur, formationem opinionis publicae per propagationem principiorum aliquorum generalium pro objecto haberet, ut nimirum excessibus crudelitatis et ferocitatis, qui occasione talium eventuum apud populos rudes graviores ac apud cultos esse solent, hac ratione obvietur ;« in sequelam vero declarationis hujus sequenti die mane eumdem Szent-Marjai duplicem catechismum cum multis aliis scriptis parti *incatteae* consignasse et scripta haec post aliquod dierum moram partem *incatteam* Szent-Marjaio iterum restituisse, atque una asseverasse, quod catechismos descripserit, eosque cum aliis communicatura sit, ut adeo spectata subversantis negotii et novitate et gravitate illud partis *incatteae* assertum, quod catechismos hos non perlegerit, in his rerum adjunctis fidem superare videatur,

accedentibus cumprimis litteris sub nº 6º exhibitis, ex quarum adaequata cum Szent-Marjaianis epistolis combinatione id potius resultare praesummeretur, quod pars *incattea* memoratos catechismos non tantum legerit, verum descripserit etiam, cum nihilominus plenam corporis delicti notitiam habuisse, aut societati verbo vel factis semet adjunxisse, adaequate probari non possit, existentiam tamen occultae societatis pro propagandis hominum opinionibus ad casum erupturae revolutionis coalescentis, quam ipsamet pars *incattea* suspectam habuit, neque post Martinovitsianam incaptivationem, quem commembrum esse societatis illius ex Szent-Marjai, uti sub A recognoscit, intellexerat, ad praescriptum legis indicaverit, eamdem partem *incatteam* ad triennales carceres a die latae sententiae computandos condemnari et executionem decerni.

Pro incatto reverenter apellat.

Pro fisco regio aeque reverenter apellat.[a]

Anno 1795 die 15ta Maji in exc. Tabula Septem-Virali deliberatum est:[1] Ex motivis in sententia per Tabulam Regiam deductis, summaque invinculati malitia ex actis processualib*us* eveniente, eundem ad decem annorum carceres condemnari et executionem decerni.

Mgr. Ioannes Somogyi de Megyes
exc. palatinalis offic*i*i proto-notarius m. p.

Az ítélet ellen Tántsits kegyelmi kérvényt adott be. (1795 május 10: O. L. Vertr. A. 36. fasc. sz. nélk.), de az uralkodó az ítéletet jóváhagyta (ld. *Iratok* 112. sz.). Aug. 7.-én Tántsitsot hetedmagával, zárt kocsiban, útnakindították Kufstein várába. (*Fogságom naplója*, 1795 aug. 7.) Innen a gráci várba, majd a morvaországi spielbergi börtönbe került, ahonnan Károly főherceg, a Haditanács elnökének javaslatára 1803. május 16.-án szabadult. Elbocsátásakor a főherceg egy rend ruhát és 30 Ft. utisegélyt adatott neki. (O. L. M. Kanc. 1803 : 1187., 3911. és 4649. sz.; *Kazinczy levelezése*, XXII. 487. l.; *Magyar Pantheon*, 401. l.; *József nádor iratai*, I. 395—396. l. — A fogsággal kapcsolatos költségekre: O. L. M. Kamara. Bεn. Rεs, 1897 május 2 nº 3) A Haditanács jelentéséből tudjuk, hogy kiszabadulása után Pozsonyba ment, egy kereskedő rokonához, amiről a Kancellária sietve tudósította a nádort. (O. L. M. Kanc. 5024/1803. sz.) Később az irodalomból is ismert Dessewffy József gr. görög tanára volt egyideig, majd (1805-től?) volt tanítványánál, gr. Sztáray Albertnél volt könyvtáros Nagymihályon. Teljes visszavonultságban élt, s főleg a görög és latin irodalommal, majd élete utolsó éveiben botanikai- és mineralógiai tanulmányokkal foglalkozott. Kazinczy följegyzése szerint ez utóbbi két tárgykörben több tanulmányt is írt, amelyek azonban nyomtatásban nem jelentek meg. 1825 márc. 3.-án halt meg. (A már idézett helyeken kívül ld. még *Kazinczy levelezése* III. 503. l.; VI. 173. l., XV. 295., 371. és 400. l., XIX. 620. l.; Kazinczyhoz írt levele 1801—1821-ből: *u. o.* XIII. 110. és 559. l., XVII. 437. l., XII. 246. és 343. l.)

a) Mindkét föllebbezés a kir. jogügyi igazgató írása.

[1] A Hétszemélyes Tábla tárgyalására v. ö. *Jegyzőkönyv* Nº 571.

88.

1795 május 12, 13, Buda

A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Lukács Pál ügyvéd felségsértési és hűtlenségi perében

Sk. aláírású eredeti : O. L. Vertr. A. 48. fasc. Lukács periratai. Nyomtatásban megjelent : *Sententiae. . .* (ld. 371. l.)

A Lukácsra vonatkozó iratok áttekintése: a) A pertest mellékletei : *1. sz.* az ügyész vádlevele, 1795 febr. 11 ; *2. sz.* Arady István jurátus tanusítványa Lukács törvényes megidézéséről, febr. 17. ; *3. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Lukács 1794 dec. 23.-i kihallgatásáról ; *4. sz.* Lukács sk. írt levele Paitzkofferhez, kelt. nélk. ; *A* és *B.* jelz. Lukács följegyzései védőügyvédje számára. — *b)* Az ügyész fogalmazványai : O. L. Vertr. A. 53. fasc. ad A 33. köteg.

Szentmarjay a bécsi vizsgálóbizottság előtt bevallotta, hogy Lukács Pál pesti ügyvédnek[1] átadta Az Ember és a Polgár Kátéjának németnyelvű fordítását és hogy őt a titkos társaságba is felvette. Később azt is elmondotta, hogy Lukács viszont Paitzkoffert avatta be a Társaság titkaiba. (Ld. 118., 119. és 120. l.) Szentmarjay vallomása alapján a közvádló, Németh János jogügyi igazgató 1794 dec. közepén elfogatta Lukácsot.

A Tábla vizsgálóbizottsága dec. 23.-án hallgatta ki Lukácsot. Elmondotta, hogy Szentmarjay átadott neki egy németnyelvű kátét, melyet Volney művének mondott ; nagyon dícsérte és ajánlotta, írja le. Egy ívnyit le is másolt belőle, de aztán sok dolga miatt abba kellett hagynia, néhány nap mulva pedig Szentmarjay visszakérte az eredetit. A Szentmarjaytól adott írást csak nehezen olvashatta, németül különben sem ért jól, így nem olvasta végig, tehát nem is tudja, mi volt benne. A szabályokat nem ismeri, a titkos jelek közül, is csak a háttal összeakasztott kettős C-t közölte vele Szentmarjay, mondván : ez a párisi jakobinusok jele. A kátét Szentmarjay kívánságára továbbadta Paitzkoffer lakatosnak. (Periratok 3. sz. mellékl.)

Az ügyész febr. 11.-én adta be Lukács ellen a vádlevelet. Szt. István II. törvénykönyve 51. fejezete, az 1715 : 7. és az 1792 : 56. tc. alapján felségsértéssel és hűtlenséggel vádolta, mert Szentmarjaitól megkapta a titkos kátét és azt tovább is adta. *(U. o.* 1. sz. mellékl. V. ö. *Iratok* 29. sz.) Febr. 23.-án a Tábla megindította Lukács ellen a pert. (A perbeli eljárásra ld. 9. s köv. l.)

A vád indokolása ápr. 13.-ra készült el. Az összeesküvés a kátén keresztül terjedt, — írta az ügyész — aki a kátét olvasta, az tagjává vált a titkos mozgalomnak. A vádlott elismerte, hogy a kátét megkapta, sőt, hogy részben le is másolta. Az, hogy a káténak csak az elejét olvasta, ahol forradalmi kijelentések nincsenek, meg hogy németül nem ért jól, így a társaság céljával nem is jöhetett tisztába, — nem hihető. Hiszen a titkos jeleket is ismerte, s a kátét tovább is adta. A vádlott gondolkodásának jellemzésére csatolta vádiratához Lukácsnak egy Paitzkofferhez írt levelét, amelyikből nem csak az derül ki, hogy otthonos a német nyelvben, de az is, hogy »a francia-demokratikus perverz eszméket« magá évá tette. Levelében evangélistának mondja magát, dícséri a franciákat, s »a forradalom közismert mesterére,« Painre hívatkozik. Ha más nem volna, ez az egy levél is kellően bizonyítaná a vádat. (A dátum nélk. levélben egyébként Lukács tréfás formában a francia háború legújabb híreiről számol be. *U. o.* 4. sz. mellékl.)

Madách Sándor védőügyvéd szerint az, hogy a vádlott »valóságos és tevékeny« tagja volt a titkos társaságnak, csak a következők bebizonyítása után volna állítható : 1. Ismerte a káté egész szövegét s tudott a társaság forradalmi céljáról, 2. elfogadta a társaság célját és csatlakozása jeléül lemásolta a kátét, 3. letette az eskűt, 4. a forradalom érdekében terjesztette a kátét. Az ügyész azonban egyik pontot sem tudja bizonyítani,

[1] Lukács Pál, a Táblán felvett személyi adatai szerint : »29 éves, róm. kath. vallású, született a vasmegyei Szombathelyen, nőtlen, a Kir. Tábla ügyvédje.« Bár számos Lukács nemes családot ismerünk az ország minden részében, és Vas megyében is, személyére nézve a rokoni kapcsolatot egyikkel sem sikerült kimutatni.

ehelyett föltevésekbe bocsátkozik. De ha Lukács leírta volna a káté teljes szövegét, ezzel sem lett volna összeesküvővé, hiszen a társaságról, annak céljáról, semmit sem tudott. Még a titkos jelről is úgy tudta, hogy az a párisi jakobinusoké. Paitzkofferrel pedig gyanútlanul közölte, mint érdekességet. Ami a Paitzkofferhez írt levelet illeti, ez semmire sem bizonyíték. Az, hogy — mivel neve Lukács — tréfából evangélistának nevezi magát, ugyan mit bizonyít? A levél helyenként gyönge németsége pedig igazolja, hogy a vádlott nem beszél jól németül. Védőiratához csatolta az ügyvéd Lukács hozzá írt följegyzését, amelyben az ügyész vádjaira válaszol, megismételve a vallomásában elmondottakat. (A mellékl.).

Az ügyész válaszában Szentmarjay vallomására hívatkozott, mely szerint Lukácsot felvette a társaságba. A védő erre újra leszögezte: nem az a a döntő, mit mond Szentmarjay, hanem az, az általa mondottakból mi bizonyítható. Csatolta védence újabb följegyzését, melyben ez részletesen elmondja, milyen szavak kíséretében adta át neki Szentmarjay a kátét. (*U. o. B* jelz. mellékl.) Ezzel a periratváltás befejeződött.

Anno 1795 die 12ª Maji deliberatum est: Invinculato *incatto* semet a Sz. Mariaj catechismum Germanice conscriptum, cujus auctorem Volney esse dicebat, fine descriptionis accepisse et ex eodem aliis negotiis impeditum non nisi unam circiter phileram descripsisse ac ideo quod Germanicae scripturae non satis gnarus sensum ejus difficulter assequatur, catechismum ex integro nec perlegisse, hyerogliphum vero sibi ostensum pro signo jacobinorum Parisiensium haberi a dicto Sz. Mariaj intellexisse, occasione examinis sub nº 3º fatente ; quamvis fiscus regius actionatam conspirationem contra partem *incatteam* tanto clarius probari inducat, quod catechismum ope cujus propagatio perversi hujus instituti promovebatur, recepisse, ipsa pars incattea agnoscat ; Szent Mariay autem in fassione sua Viennae edita hanc quoque partem *incatteam* pro membro societatis suscepisse diserte innuat atque per communicationem catechismi Antonio Paiczkhoffer factam eadem pars *incattea* sui in societatem ingressum proderit ; qua tamen repetta pars *incattea* nec de praeexistente quapiam societate aut ejusdem scopo sibi quidpiam innocuisse, nec regulas susceptionis sibi communicatas fuisse affirmaret, et Francisci Sz. Mariay quoad hanc negativam cum invinculato *incatto* nec confrontati fassio velut caeteroquin singularis, ea etiam ex reflexione plenam probam haud constitueret, quod idem Antonium Paitzkhoffer per partem *incatteam* societati adlectum fuisse Viennae pariter fassus fuerit, hoc autem uterque per expressum negaret, et prior quidem scriptum quoddam Germanicum in quaestiones digestum in hospitio invinculati sibi fine descriptionis oblatum obiter tantum legisse, posterior vero ex commissione Francisci Sz. Mariaj illud mentionato Paitzkhoffer communicasse adstrueret, eadem praeterea pars *incattea* Franciscum Sz. Mariay ex rancore, quem testibus etiam in defensa sua provocatis probandum offert, contra se fateri obverteret: Eo proinde, quod societati contra salutem et dignitatem regiae majestatis, inque perniciem totius regni constitutionumque ejusdem et formae regiminis thronique regii subversionem conspiranti semet adjunxerit, praeexhibitis probis sufficienter non edocto, partem *incatteam* a petita mortis poena quidem absolvi, in expiationem nihilominus graviter culposi facti, quod videlicet qua juris petitus detestandum hunc catechismum, etiamsi sub nomine duntaxat Volnejano receperit, ad perturbationem publicae tranquillitatis et cogitandos quietos cives directum esse facile perspexerit, eundem tamen non modo in parte sibi descripserit, sed et alteri ad legendum exhibuerit, nec pro reprimendis in tempore nefariis hujusmodi ausibus seditiosum isthoc scriptum competenti loco detexerit, accedentibus aliis etiam processualibus circum-

stantiis, antelatae parti *incatteae* triennales carceres a publicatione hujus sententiae computandos dictari, executionemque eatenus decerni.

Incattus reverenter apellat.

Pro fisco regio aeque reverenter apellat.

Anno 1795 die 13ª Maji in exc. Tabula Septem-Virali deliberatum est :[1] Poena invinculato *incatto* dictata ex subversantibus causae alleviantibus circumstantiis ad unius anni captivitatem a die publicationis praesentis sententiae computandam reducta, in reliquo sententiam incl. Tabulae Regiae Iudiciaeriae adprobari.

Mgr. Ladislaus Mikos m. p.

Lukács az ítélet ellen felségfolyamodványt adott be, (O. L. Vertr. A. 39. fasc. sz. nélk.), az uralkodó azonban a nádor javaslatára jóváhagyta azt. (Ld. *Iratok* 112. sz.) Szept. közepén Rosty Jánossal, Brehm kirurgussal és Szmethanovicscsal együtt a brünni fegyházba szállították. Onnan szabadult 1796 május 14.-én. (V. ö. *Fogságom naplója*, 1795 szept. 24. és O. L. Nádori t. lt. Polit. elenchus, 1796, 99. sz.) Ezzel Lukács eltűnik szemünk elől, többet nem tudunk róla.

89.

1795 május 12, 13, Buda

A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Bujanovics Kornél jurátus felségsértési és hűtlenségi perében

Sk. aláírású eredeti : O. L. Vertr. A. 48. fasc. Bujanovics periratai. Nyomtatásban megjelent : *Sententiae* ... (ld. 371. l.)

A Bujanovicsra vonatkozó iratok áttekintése: a) A pertest mellékletei : *1. sz.* az ügyész vádlevele, 1795 febr. 11. ; *2. sz.* Arady István jurátus tanusítványa Bujanovics törvényes megidézéséről, febr. 17. ; *3.—4. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Bujanovics dec. 25.-i és febr. 9.-i kihallgatásáról ; *A jelz.* Bujanovics sk. írt megjegyzései az ügyész vádjaira és *B jelz.* följegyzése védője számára. — *b)* Az ügyész fogalmazványai : O. L. Vertr. A. 52. fasc. ad A 32 köteg

Hajnóczy a bécsi vizsgálóbizottság előtti vallomásában Bujanovics Kornél jurátust[2] is megemlítette azok közt, akiket Szentmarjay vonalán a titkos társaságokba beszerveztek. (Ld. 97. l.) Szentmarjay kezdeti tagadás után be is vallotta, hogy valóban, Verhovszky fölvette Bujanovicsot a Szabadság és Egyenlőség Társaságába. (Ld. 115. és 118. l.) Vallomása alapján a közvádló, Németh János jogügyi igazgató, 1794 decemberében elfogatta Bujanovicsot.

A Tábla vizsgálóbizottsága 1794 dec. 23.-án hallgatta ki először Bujanovicsot. Május végén vagy június elején, — vallotta — Verhovszkynál jártában egy francia iratot látott az asztalon. Verhovszky azt mondta: Volney kátéja. Mindjárt ott elolvasta, aztán visszatette. Többet várt tőle. Ehhez hasonlót már többször olvasott, Pain munkáiban,

[1] A Hétszemélyes Tábla tárgyalására v. ö. *Jegyzőkönyv* N° 570.

[2] Bujanovics Kornél személyi adatait a Táblán így jegyezték fel: »25 éves, katolikus vallású, született Bécsben, nemes, jurátus a Kir. Táblán.« (Periratok 3. sz. mellékl.) Nagyapja, János, 1783-ban kapott nemességet aggteleki előnévvel. Apja, Károly, az ismert udvari ágens volt. (Az eredetileg Szabolcs megyei család leszármazására ld. *Nagy Iván*, II. 259. l. ; *Kempelen*, II. 464. l. ; *Nagy Iván Családtört. Értesítő*, II. 1900, 244. l. V. ö. még *Szirmay*, 17. § 17. pontja.)

vagy Volney *Romok* c. könyvében. Verhovszky sem a társaságról nem tett neki említést, sem semmilyen szabályt, vagy titkos jelet vele nem közölt. A kátét nem másolta le. Arra a kérdésre, beszélt-e valakinek ezekről, előadta, hogy Bécsben az ifjú Drozdik Vilmosnak említette egyszer, hogy Verhovszkytól megkapta leírásra Volney kátéját. Aztán később Ráthnak is szólt róla. Hogy az ifjú Mihálkovicsnak szólt-e, vagy sem, már nem tudja. Egy alkalommal a pesti Szt. Sebestyén téren az ifjú Podmaniczky báróval találkozott. Ez a tér — mondotta a báró, a Szt. Sebestyén térre gondolva — megérdemelné, hogy a jakobiták-terének nevezzék; ugyanis itt, a Csepreghi-házban jönnek össze azok a férfiak, akik szabadabban éreznek és beszélnek a közügyekről és a királyság helyzetéről.«[1] (Periratok 3. sz. mellékl.) Febr. 9.-én Bujanovicsot szembesítették Verhovszkyval. Ez szemébe mondta, hogy Az Ember és a Polgár Kátéját átadta neki, s azt el is vitte magával haza. Ismertette előtte a társaság célját és felvételi szabályait is. Bujanovics tagadott. Ha Verhovszky szólt is valamit a titkos társaságról, — mondotta — bár nem emlékszik rá, ő azt általánosságban értette, s nem egy bizonyos meghatározott társaságra. A továbbiakban a bizottság Szentmarjay bécsi vallomása alapján (ld. 115. l.) Martinovicscsal való kapcsolatairól faggatta Bujanovicsot. Elmondta, hogy Martinovicscsal 1794 júniusában találkozott a Duna partján, s az apát meghívta őt másnap reggelire. »Ez alkalommal megfigyeltem, hogy Martinovics a közügyekről elég szabadon beszélt, dícsérte a demokratikus kormányformát és bizonygatta, hogy a háborút a franciák fogják megnyerni. Ugyanakkor szinte fenhéjázva dicsekedett, mennyire kedvelte őt Lipót császár.« (*U. o.* 4. sz. mellékl.)

Az ügyész febr. 11.-én adta be Bujanovics ellen a vádlevelet. Szt. István II. törvénykönyve 51. fejezete, az 1715 : 7. és az 1791.: 56. tc. alapján felségsértéssel és hazaárulással vádolta, mert Verhovszkytól megkapta a titkos kátét, s ezzel csatlakozott az összeesküvőkhöz. (*U. o.* 1. sz. mellékl. V. ö. *Iratok* 29. sz.) Febr. 23.-án a Tábla megindította a pert Bujanovics ellen. (A peres eljárásra ld. 9. s köv. l.)

A vád indokolása ápr. 13.-ára készült el. A vádlott vallomásából látható, — írta az ügyész — hová vezet Pain és Volnay munkáinak olvasása. Majd ismertette Bujanovics vallomásait, melyekből — mondotta — bűnössége kétségtelenül megállapítható.

Madách Sándor védőügyvéd hosszan válaszolt. Ismertette a vádlott eddigi életét, mely semmi tápot nem ad arra, hogy egy uralkodóellenes összeesküvéshez csatlakozott volna. De az ügyész által felhozott adatok sem bizonyítják ezt: barátja asztalán meglátott egy írást, úgy tudta, Volney kátéja, s elolvasta. Ennél többet az ügyész sem tud bizonyítani. Hogy a kátét hazavitte-e, vagy sem, mindegy, a lényeges az, hogy nem másolta le. Verhovszky ugyan azt mondja, a vádlott előtt ismertette a társaság célját és szabályait, de ezt nem tudja semmivel sem igazolni. — Védőiratához csatolta az ügyvéd Bujanovics sk. írt följegyzéseit, melyekben mégegyszer részletesen elmondja Verhovszkyval való beszélgetéseit. (*U. o.* A és B jelz. mellékl.)

Az ügyész szokása szerint röviden, de fölényesen válaszolt: «Pain és Volney barátja többet megért egy káté elolvasásából, mint más tudatlanabb annak százszori leírásából.«

Ezzel a »perbeli feleselés« végetért.

Anno 1795 die [12][a] Maji deliberatum est: invinculato *incatto* quoddam scriptum Gallicum catechismi nomine veniens apud Samuelem Verhovszky, qui opus Volnejanum esse dicebat, conspexisse, et in illius cubiculo perlegisse,

a) Az ítélet napja mind az eredetiben, mind a nyomtatott példányban üresen van hagyva. A dátumot a Lukács Pál ügyében hozott ítélet alapján állapítottuk meg (Ld. *Iratok* 88. sz.), akivel egy napon állt a bíróság előtt.

[1] A Bujanovics által vallottak tartalmilag megegyeznek az apja, az udvari ágens által 1793 októberében az uralkodóhoz beterjesztett följelentéssel, amelyik szintén »egy Podmaniczkyra« hivatkozik forrásként. Ezekután valószínű, hogy az ágens fián keresztül is jutott hírekhez. (A jelentésre és a vele kapcsolatos állásfoglalásra ld. *Sándor Lipót iratai*, Iratok 118. sz.) — A szóbanforgó Podmaniczky egyébként minden bizonnyal Károly volt (1772—1833). Fia, Frigyes ezt írta róla: »Atyám, mint fiatal ember, a Martinovich-féle összeesküvésbe keveredvén, Bécsbe internáltatott.« (Podmaniczky Frigyes, *Naplótöredékek*. Bp. 1887, I. 6. l.) Erről ugyan semmilyen formában nincsen tudomásom, s nem is valószínű. De lehetséges, hogy Bujanovics fenti vallomásának híre fülébe jutott a családnak, s az a szóbanforgó Károlyt, hogy ne legyen szem előtt, néhány hónapra Bécsbe küldte. (Podmaniczky Károlyra ld. *Szinnyei*, X. 1298. h. és Doby Antal, *A Podmaniczky-család*. Bp. 1901, 35. s köv. l.)

hunc tamen nec de praeexistente quapiam occulta societate ullam sibi mentionem fecisse, nec regulas societatis communicasse ; sub juristitio dein aestivali anni superioris de lecto praefato scripto Viennae cum juvene Droszdik, posterius vero dum jam rumor occultae societatis invaluisset, cum quodam Ráth desuper collocutum fuisse in examine sub n° 3° confitente ; siquidem pars *incattea* ad amoliendum actionale crimen id allegative inducat, quod praefatum scriptum Gallico caeteroquin et non vernaculo aut usitato per regnum idiomate concinnatum, nec immediate regno Hungariae applicatum, ad instar aliorum tunc temporis circumferri consuetorum perversorum scriptorum consideraverit, et velut in Samuelis Verhovszky mensa omnium visui expositum simplicem ejus lectionem tanto minus poenalem esse censuerit, quod in eodem pertractata principia in aliis authoribus qui hucdum per plurimos impune legebantur contineri adverterit, catechismum nec domum detulerit, eo minus sibi descripserit ; de occulta revolutionali societate et pernicioso ejusdem scopo nihil prorsus constiterit, alienum porro a quibusvis publicae securitati adversis moliminibus, animum suum vel eo testata fuerit, quod circumstantias ex mero auditu haustas, qui attentionem suam provocare videbantur altiori loco referendas genitori suo, ut n° 3° detexerit ; hinc partem *incatteam* de occulta societate fine procurandae revolutionis coalescente positivam notitiam habuisse, eo minus eidem semet adjunxisse, praeexhibitis probis sufficienter non edocto, eandem a petita mortis poena quidem absolvit; quia tamen fassione Samuelis Verhovszky occasione confrontationis sub n° 4° in eo gravaretur, quod catechismum secum acceperit, ac illo restituto idem Verhovszky societatem revolutionis causa çoalescere revelaverit, quin et regulas quaspiam parti *incatteae* detexerit, qualificata vero ejusdem ad excusandum factum suum graviter culposum non sufficeret, repetitam partem *incatteam* ad triennales carceres a publicatione praesentis sententiae computandos condemnari et executionem eatenus decerni.

Incattus reverenter apellat.

Pro fisco regio aeque apellat.

Anno 1795 die 13ª Maji in exc. Tabula Septem-Virali deliberatum est :[1] poena invinculato *incatto* dictate ex subversantibus causae alleviantibus circumstantiis ad duorum annorum carceres a die publicationis praesentis sententiae computandos reducta, in reliquo sententiam incl. Tabulae Regiae Iudiciariae approbari.

Mgr. Ladislaus Mikos m. p.

Bujanovics felségfolyamodványban kérte Ferenc királytól büntetésének enyhítését. (O. L. Vertr. A. 36. fasc. sz. nélk. Apja, az udvari ágens, már a per folyamán sorozatos kérvényekkel ostromolta az uralkodót, kérve fia szabadonengedését : O. L. M. Kanc. eln. 14/1795 sz.) Az uralkodó azonban minden változtatás nélkül jóváhagyta az ítéletet. (Ld. *Iratok* 112. sz.) 1795 aug. 23.-án Juhász Jánossal és Szlávy Jánossal egyszerre a gráci várba vitték Bujanovicsot. 1796 augusztusában apja kérésére Ferenc király hozzájárult, hogy gyenge egészségi állapotára való tekintettel »absque fermamentis in loco tolerabiliore cum facultate utiles libros legendi asservetur.« Ugyanekkor engedélyt kapott rá, hogy »közömbös dolgokról« apjával levelezhessen. (O. L. M. Kanc. 9790/1796. Ld. még Bujanovics Károly 1796 febr. 9.-én a jogügyi igazgatóhoz írt levelét : O. L. Vertr. A. 52. fasc. ad A 32. köteg és O. L. Nádori t. lt. Polit., elenchus 52. és 76. sz.)

[1] A Hétszemélyes Tábla tárgyalására v. ö. *Jegyzőkönyv* N° 570.

1797 márc. 31.-én Bujanovics Károly fia egészségi állapotára való tekintettel kérte még hátralevő néhány hétnyi büntetésének elengedését. Kérését József nádor is támogatta, mondván, hogy az ifjú Bujanovics »nur aus Mangel der Uiberlegung« került a mozgalomba. Ferenc király kedvezően intézte el a kérvényt, s 1797 ápr. 4.-én Bujanovics kiszabadult. (O. L. M. Kanc. 1797 : 3121 ; 3250. és 3584. sz. Börtönbeli életére v. ö. *Kazinczy levelezése*, XXII. 160. l.) 1797 aug. 4.-én az udvari ágens újabb kérvénnyel fordult az uralkodóhoz : kérte, hogy fia »in comitatensi servitia applicari ac ita utilior subditus et civis patriae formari quaeat.« Kéréséhez Ferenc hozzájárult. (O. L. M. Kanc. 1797 : 6952. és 7525. sz.) Hogy Bujanovics kapott-e állást valamelyik megyénél, nem tudjuk. *(Szirmay* szerint 1810 körül Varasd megye aljegyzője volt : .17. § 17. pontja.) Jóidőre eltűnik szemünk elől. Legközelebbi adatunk 1825-ből van róla, amikoris Bécsbe ment, és ott csillagászattal meg felsőbb matematikával foglalkozott. 1828-ban *Geometria Analytica* címen egy munkája jelent meg, amely valójában Litrow könyvének fordítása volt. *(Szinnyei*, I. 1404. h. ; *Kazinczy levelezése*, XXII. 414. s köv. l.) Életének további részét nem ismerjük.

90.

1795 május 12, 13 Buda

A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Paitzkoffer Antal lakatos felségsértési és hűtlenségi perében

Sk. aláírású eredeti : O. L. Vertr. A. 46. fasc. Paitzkoffer periratai. Nyomtatásban megjelent : *Sententiae* ... (ld. 371. l.)

A Paitzkofferre vonatkozó iratok áttekintése: a) A pertest mellékletei : *1. sz.* az ügyész vádlevele, 1795 febr. 11. ; *2. sz.* Arady István jurátus tanusítványa Paitzkoffer törvényes megidézéséről, febr. 17. ; *3.-4. sz. sz.* Paitzkoffer dec. 29.-i és febr. 5.-i kihallgatásának jegyzőkönyve ; *5. sz.* »Verbindungsformel,« a pesti német polgárok szövetség-nyilatkozata; *A jelz.* Paitzkoffer sk. írt védekezése. — *b)* Az ügyész fogalmazványai: O. L. Vertr. A. 53. fasc. ad A 47 köteg

Szentmarjay a bécsi vizsgálóbizottság előtt megemlítette, hogy Lukács Pál Paitzkoffer Antal pesti lakatost is beavatta a Szabadság és Egyenlőség Társasága titkaiba.[1] (Ld. 119. l.) Vallomása alapján a közvádló, Németh János jogügyi igazgató, Paitzkoffert is rávette az elfogatandók listájára. 1794 dec. közepén letartóztatták.

A vele egyidőben elfogott Lukács dec. 23.-i vallomásában megerősítette a Szentmarjay által mondottakat : Szentmarjay utasítására megmutatta a kátét Paitzkoffernek, az azt elvitte, s két napig magánál tartotta. (Lukács periratai 3. sz. mellékl. V. ö. 705. l.)

Paitzkoffer azonban dec 29.-i kihallgatásakor tagadta, hogy valamiről is tudomása volna. 1794 nyárelején — vallotta — egy üzleti levél megírása miatt fölkereste Lukács ügyvédet. Lukács mindjárt nekiült a levél megfogalmazásának, s hogy közben ő se unatkozzék, kezébe nyomott valami káté-félét. Csak az első kérdésre emlékszik : »Mi az ember?« Haza nem vitte és többet az egészről nem tud. (Periratok 3. sz. mellékl.) Febr. 5.-én szembesítették Paitzkoffert és Lukácsot, s az ügyvéd megismételte kijelentését, hogy Paitzkoffer hazavitte a kátét, sőt pár napig magánál is tartotta. — Paitzkoffer azonban továbbra is tagadott. *(U. o.* 4. sz. mellékl.)

Az ügyész 1795 febr. 11.-én adta be Paitzkoffer ellen a vádlevelet. Szt. István II. törvénykönyve 51. fejezete, az 1715 : 7. és az 1791 : 56. tc. alapján felségsértés és hűtlen-

[1] Paitzkoffer Antal személyi adatait a Táblán így jegyezték fel : »42 éves, lakatos, pesti polgár.« A mozgalomban, Landerer mellett ő az egyetlen igazi polgár. A németen kívül más nyelven nem tudott. Bihar és Pest megye jelentése szerint vagyonos ember volt. Váradolasziban (ma Nagyváradhoz tartozik) háza, szőlleje volt, melyeknek összértékét 7027 forintra becsülték. Mindezt felesége, Meiszner Katalin révén birtokolta. Pesten háza volt, s a leltár szerint lakása berendezése jóval a kispolgári fölött volt : pl. ezüst kávékészlet, 6 személyes porcelán service, faliórák stb. (A jelentések : O. L. Curiai lt. Martinovics fasc. II. köteg 14. és 15/a. sz.)

ség elkövetésével vádolta, mert Lukácstól megkapta a titkos kátét. (*U. o.* 1. sz. mellékl. V. ö. *Iratok* 29. sz.) A Tábla febr. 23.-án megindította a pert Paitzkoffer ellen. (A peres eljárásra ld. 9. s köv. l.)

A vád indokolása ápr. 14.-én kelt. Az ügyész Lukács Pál vallomása alapján bizonyítottnak vette, hogy a vádlott a kátét nemcsak látta, de pár napig magánál is tartotta. Tudott a mozgalomról, s tekintve, hogy nem jelentette föl, egyetértett céljaival, tehát részes a felségsértésben és hazaárulásban. Annak igazolására, hogy Paitzkoffer kedvét leltə a különféle társaságokba való belépésben, csatolta a vele együtt 19 pesti német polgár által aláírt Verbindungsformel-t, melyben kötelezik magukat az uralkodó iránti hűség szemelőtt tartásával polgárjogaik védelmére.[1]

Madách Sándor ügyvéd május 2.-ra készült el válaszával. Tiltakozott az ellen, hogy felségsértési perben gyanú alapján ítélkezzenek. Mert bizonyíték nincs és a vádlott mindent tagad. Nem bizonyítható, valóban a forradalmi kátét látta-e Lukácsnál ; de még ha föltesszük is, hogy az volt, — nem bizonyítható, hogy hazavitte, hogy olvasta, hogy megértette, hogy helyeselte és hogy terjesztette. Azt még Lukács sem állítja, hogy a titkos társaságokról szólt volna a vádlottnak. Nem is szólhatott, mert hisz ezekről ő sem tudott (ld. 705. l.) Egyébként a vádlott a németen kívül más nyelven nem ért, »egyszerű, sőt értelmetlen ember, akinek egy ilyen szervezkedésben nem is veszik hasznát.« A Lukács által kezébe nyomott írást minden gyanakvás nélkül kezdte olvasni, de mindjárt az első kérdést nem értette, s csak azért nem tette le, nehogy butának mondják. De hogy az iratnak mi a lényege, hogy benne felségsértő eszméket tárgyalnak, azt észre sem vette. Ez derül ki Paitzkoffer sk. írt németnyelvű védekezéséből is, melyet a védő csatolt védőiratához. A titkos társaságról sohasem hallott, — írja benne. Mindig tekintélytisztelő polgár volt, adóját rendesen fizette, kérjenek róla bárkitől véleményt. Nem akar érdemeivel kérkedni, de hány olyan embert megnemesített már őfelsége, akinek annyi érdeme sem volt, mint neki. (»Verteüdichung«: A. jelz. mellékl.)

Az ügyész még aznap válaszolt. A vádlott nem nevezhető értelmetlennek, — mon dotta — ezt védekezése is bizonyítja. Különben is nem ez számít, hanem a bizonyítékok Azok pedig ellene szólnak. Hogy a Lukácsnál látott írás nem a káté volt, azt a vádlottnak kell bebizonyítania. A vádlott ellen szól, hogy a dec. 12.-i letartóztatások hírére elmenekült Pestről s Abonyban izgatott az elfogatások s a felsőbb hatóságok ellen, és dícsérte a franciákat. (»Quod etiam probari posset, nisi eminens conspicui viri status et character testimonium cohiberet.«) Ezenkívül gyanús, titkos megbeszéléseket folytatott. Az ügyész kötelessége, hogy a király és az állam üdvét védje és a rajta esett sérelmet megtorolja. Azért, mert csak egy tanú van, nem engedheti futni azokat, akik, bár a gyanú ellenük szól, tagadnak.

A védő második válaszában az ügyész vádjait cáfolta : Paitzkoffer nem menekült Pestet csak azért hagyta el, hogy a lánya esküvőjén résztvehessen; semmilyen »izgató kijelentést nem tett. — Az ügyész újabb válaszában minden indokolás nélkül fenntartotta állításait.

A »perbeli feleselés« ezzel befejeződött.

Anno 1795 [12][a] Maji deliberatum est: Invinculato *incatto* dum mense Majo vel Iunio advocatum Lukács pro litteris Magno-Varadinum in certo negotio exarandis accesserat, quidpiam per modo fatum Lukáts interea donec epistola pararetur, pro tegendo sibi oblatum ex quaestionibus et responsis constans scriptum se ad manus accepisse, sed partim ob diversitatem scripturae, partim difficiliorem sensum nec attente perlegere nec continentias ejusdem sufficienter assequi potuisse, praeter quaestionem : quid est homo? reliquorum haud recordari, scriptum vero isthoc nec domum secum detulisse, eo minus sibi descripsisse sub n° 3° fatente et fassioni huic occasione etiam

a) Az ítélet napja sem az eredetiben, sem a nyomtatott pld.-ban nincs kitöltve. A dátumot a Lukács perében hozott ítélet alapján állapítottuk meg. akivel egyszerre állt a bíróság előtt.

[1] Márc. 10.-i és 20.-i keltezéssel Nagyváradról két jelentés is érkezett a nádorhoz, melyekben Paitzkoffert többek között azzal vádolták, hogy 1794 őszén, szüretkor, Váradolasziban többeknek beszélt a titkos kátéról, sőt Scheuer volt bírónak meg is mutatta egy másolatát. Az ügyésznek tudomása volt a jelentésben foglaltakról, érthetetlen, hogy nem tért ki rájuk. (Ld. *Jegyzőkönyv* N° 461., 463.)

confrontationis cum Lukács institutae, qui Germanicum catechismum ex commissione Szent Mariajana fine descriptionis sibi tradid sse et secum etiam abstulisse, invinculato *incatto* oggesserat, constanter inhaerente, praeallatasque circumstantias negante, quin et ipso Lukáts negativam intuitu descripti catechismi in defensa sua secundante ; siquidem nec advocatus Lukáts fateatur, nec ex inactatis fisci regii probis eveniat, praeexistentiam occultae cujuspiam societatis hujusque regulas et scopum parti *incatteae* declaratum fuisse, aut vel id, quod traditus sibi catechismus per societatem propagetur eidem constitisse, tanto minus pravae huic societati revolutionis procurandae causa coalescenti semet adjunxisse : hinc actionali crimine in conspiratione contra salutem et dignitatem regiae majestatis legalemque regni constitutionem subsistente, invinculati autem *incatti* sive consensu hunc in finem exhibito sive cooperatione vel saltem praehabita conspirationis notitia haud probatis, eundem ab ulteriori fisci regii impetitione absolvi.

Pro fisco regio reverenter apellat.

Anno 1795 die 13ª Maji in exc. Tabula Septem-Virali deliberatum est[1] sententiam incl. Tabulae Regiae Iudiciariae approbari.

Mgr. Ladislaus Mikos m. p.

Paitzkoffer május 20.-án szabadult a fogságból. (Reverzálisa : *Iratok* 109. sz.) Továbbra is Pesten maradt, s a jogügyi igazgató jelentése szerint szabadelvű mágnási körök tüntetően felkarolták. (Ld. Jegyzőkönyv N° 659.) Élete további folyásáról semmit sem tudunk.

91.

1795 május 12, 13, Buda

A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Marton István, Pest megye orvosdoktora felségsértési és hűtlenségi perében

Sk. aláírású eredeti : St. A. Vertr. A. 45. fasc. Prozessakten des Marton. — Nyomtatásban megjelent : *Sententiae* ... (ld. 371. l.)

A Martonnal kapcsolatos iratok áttekintése: a) A pertest mellékletei : *1. sz.* az ügyész vádlevele, 1795 febr. 11. ; *2. sz.* Arady István jurátus tanusítványa Marton törvényes megidézéséről, febr. 17. ; *3. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Marton 1792 dec. 20.-i kihallgatásáról ; *4. sz.* Ambrózy Gábor vallomásának másolata. — *b)* Az ügyész fogalmazványai : O. L. Vertr. A. 53. fasc. ad A 46. köteg.

Hajnóczy a bécsi vizsgálóbizottság előtt megemlítette, hogy Ambrózy Gábor kir. ügyész beavatta Marton István orvosdoktort[2] a titkos szervezkedésbe (ld. 95. l.).

[1] A Hétszemélyes Tábla tanácskozására v. ö. Jegyzőkönyv N° 570.

[2] Marton István (1756—1827), Pest megye orvosdoktora (»physicus«). A Táblán fölvett adatai szerint Csetneken (Gömör m.) született s ev. vallású volt. (Periratok 3. sz. mellékl.) Apja M. János, anyja Kirinyi Zsuzsánna. Előbb theológiát tanult, csak később fordult az orvostudomány felé. Iskoláit Késmárkon és Sopronban, majd Göttingában, Bécsben és Pesten végezte, s ez utóbbi helyen szerezte orvosi oklevelét. Minden valószínűség szerint nemes volt. (Életrajza : *Gemeinnützige Blätter zur Belehrung und Unterhaltung*, XVII. (1827) 92. (nov. 18.) sz. 730. l. ; *Iris*, IV. (1828) 18. (febr. 9.) sz. 71. l.

Vallomása alapján a közvádló, Németh János kir. jogügyi igazgató javasolta Marton elfogatását, ami 1794 dec. 10.-én éjjel meg is történt.

Dec. 13.-án a súlyos betegsége miatt elsőnek kihallgatott Ambrózy Gábor (ld. 287. l. 3. jegyz.) vallomásában kitért Martonnal való kapcsolatára is. Legjobb barátja volt, — mondotta. Egy alkalommal beszélt vele a társaságról, sőt a Reformátorok Kátéjának latinnyelvű példányát is megmutatta neki, mire Marton így szólt : vigyázz ezzel a dologgal. De ezen kívül sem tetszését, sem nemtetszését nem nyilvánította. Kérésére azonban megígérte, hogy hallgatni fog az egészről. (Periratok 4. sz. mellékl.)

Marton kihallgatására dec. 20.-án került sor. Először tagadott, később azonban bevallotta, hogy Ambrózy megmutatta neki a Reformátorok Kátéját. Átfutotta, de már csak az első kérdésre emlékszik : mi az ember?[1] Azután különböző politikai kérdésekről beszélgettek, s közben a káté tételeit is megvitatták. Kifejtette álláspontját Ambrózynak, hogy t. i. »reformatio in Hungaria sit impossibilis.« Arra a kérdésre, beszélt-e neki Ambrózy a titkos társaságok valamelyikéről, a szabályokról, a titkos jelekről, vagy Martinovicsról, Marton tagadólag válaszolt. Egy alkalommal ugyan, amikor a beteg Ambrózyt meglátogatta, beszélgetés közben Martinovics neve is szóbakerült, mire barátja kijelentette : »én kerülöm ezt az embert, mivel besúgó.« Ő megjegyezte, hogy nem ismeri, de ő is efélét hallott róla. (*U. o.* 2. sz. mellékl.)

Az ügyész febr. 11.-én nyujtotta be vádlevelét Marton ellen. Szt. István II. törvénykönyve 51. fejezete, az 1715 : 7. és az 1791 : 56. tc. alapján felségsértéssel és hűtlenséggel vádolta, mivel Ambrózy Gábortól megkapta a Reformátorok Kátéját. (*U. o.* 1. sz. mellékl. V. ö. *Iratok* 29. sz.) Febr. 23.-án a Tábla megindította a pert Martinovics ellen. (A peres eljárásra ld. 9. s köv. l.)

A vád indokolása márc. 26.-án készült el. A vádlott tudott az összeesküvésről, — írta az ügyész — ismerte a Reformátorok — és ahogy egy elszólásából kitetszik Az Ember és a Polgár Kátéját is. Az, hogy a kátékat csak elolvasta, s nem másolta le, nem változtat semmit bűnösségén. Kéri a törvények teljes szigorának alkalmazását.

Madách Sándor védőügyvéd mindenekelőtt leszögezte, hogy még ha az ügyész által felhozottak igazak volnának, a vádlott akkor sem követett volna el felségsértést vagy hűtlenséget ; de nem is igazak. Marton semmit sem tudott a titkos társaságról, vagy a forradalmi szervezkedésről, az Ambrózytól átadott írásokat röpiratoknak gondolta. Az, hogy a Reformátorok Kátéjának első kérdéséről Az Ember és a Polgár Kátéjához tartozó részt említette, szintén ártatlanságát bizonyítja. Nyilván mindkét káté kivonata a kezében volt, de egyikről sem tudta, micsoda. A vádlott feddhetetlen előélete különben is valószínűtlenné teszi, hogy egy ilyen szervezkedésben résztvett volna.

Az ügyész válaszában anélkül, hogy lényegében válaszolt volna a védőnek, összes vádjait fenntartotta. A védő viszontválaszában megismételte korábbi érveit. Ezzel a »perbeli feleselés« befejeződött.

Anno 1795 die [12][a] Maji deliberatum est: Invinculato *incatto* occasione judiciarii examines sub nº 3º id confitente, quod Gabriel Ambrozy catechismum latina lingua concinnatum, cujus prima quaestio erat : quid est homo? et in quantum se reflectit titulum Catechismi Reformatorum praeseferebat, sibi ad legendum communicaverit, et quia ex perlectis aliquot quaestionibus objectum illius ad aliquam reformationem directum esse observavit, cum dicto Ambrózy desuper disceptaverit, allatisque in contrarium obstaculs, thesim,

a) Az ítélethozás napja sem az eredetiben, sem a nyomtatott példányban nincs kitöltve. A keltezést a Lukács Pál perében hozott ítéletből állapíthatjuk meg, akivel egy napon állt a bíróság előtt.

és Bartholomaeides Ladislaus, *Comitatus Gömöriensis notitia.* Lőcse, 1808, 412. l., majd ezek nyomán *Szinnyei*, VIII. 730. h. ; a Martinovics-mozgalomban való szerepét egyik sem említi ; Forgon Mihály, *Gömör-Kishont vm. nemes családai.* Kolozsvár, 1909, I. 114. s köv. l. a Marton család tagjai közt nem szól róla.) Tagja volt az Aigner Ferenctől vezetett pesti Hét Csillag szabadkőműves páholynak. Amikor elfogatása megtörtént és az ellene emelt vád köztudomásúvá vált, Aigner kizárta őt a páholyból. (*Abafi*, 387. l. és *Jegyzőkönyv* Nº 215/3, 215/7, 617/2. ; v. ö. még Abafi Lajos, *A szabadkőművesség és az uralkodóház. Hazánk*, I. (1884) 358. s köv. l.)

[1] Ez nem a Reformátorok Kátéjának, hanem Az Ember és a Polgár Kátéjának első kérdése.

quam propriam semper habuit, reformationem quippe in Hungaria impossibilem esse, constanter defenderit, quin et dum Ambrózy colloquium his verbis conclusisset: quid si possibile est, ubi caveat, si quis ipsum nefors inducere vellet, moniverit; quamvis fiscus regius partem incatteam actionalis criminis reum esse, vel ex eo evincere adnitatur, quod teste n^{i} 4^{i} fassione praefatus Gabriel Ambrózy sermonem de societate cum parte *incattea* habitum recognoscat, adeoque praeexistentia occultae hujus societatis eidem constiterit, Catechismum praetera Reformatorum, quin imo, ut ex edita sua fassione concluditur, alterum etiam legerit, scientes autem et conscientes, pari cum facientibus poenae subjaceant; ex quo tamen invinculatus *incattus* repetitum Ambrozy de occulta quapiam societate sibi vel verbo mentionem fecisse, sub n° 3° negaret, et nulla eatenus confrontatio inter hos instituto fuerit; Ambrozy porro invinculatum *incattum* coram deputatione etiam repetitim pro innocente declaratum, nec pro socio suscepisse, nec ad amplectendam societatem persuasisse, verum erga adursiones Hajnoczianas id tantum, quod Marton socium habiturus sit, (id ipsum Hajnoczy etiam in confrontatione sub NB agnoscente) eidem reposuisse, et nonnisi extractum Catechismi Rerformatorum, quem capite de regibus exmisso, descripserat, parti *incatteae* exhibuisse sub n° 4° fateatur; antelatum itaque invinculatum *incattum* de occulta societate revolutionis sausa coalescente aut eum in finem attentata catechismi propagatione notitiam habuisse, tanto minus conspirationi assensum suum praebuisse, ex actis processualibus non eveniente; culpa tamen ex eo, quod perversum catechismi scopum lectis quibusdam quaestionibus juxta propriam fassionem illico adverterit, erga tamen Ambrosii petitionem sub n° 4° silentium promiserit, nec illud compenti loco detexerit, in memoratam partem *incatteam* cadente, eandem carceribus hucdum perpessis in promeritam poenam imputatus a fisci regii impetitione absolvi.

Pro fisco regio reverenter appellat.

Pro *incatto* aeque reverenter appellat.

Anno 1795 die 13^{a} Maji in exc. Tabula Septem-Viralis d e l i b e r a t u m e s t[1] sententiam incl. Tabulae Regiae Iud*icia*riae approbari.

Mgr. Ladislaus Mikos m. p.

Marton május 20.-án délelőtt szabadult a fogságból. (Reverzálisát ld. *Iratok* 109. sz.) Június elején kérvényt adott be a nádorhoz, amelyben hivatkozva a fölmentő ítéletre, kérte, lépjen közbe, hogy ismét elfoglalhassa Pest megye orvosdoktori állását. A jogügyi igazgató azonban, akinek véleményét a nádor ebben az esetben is meghallgatta, nem javasolta a kérés teljesítését. Igaz ugyan, — írta — hogy a Curia fölmentette Martont, de a vizsgálati fogság beszámításával. Marton ártatlansága különben is vitatható. Az, hogy tudott a forradalmi szervezkedésről, sőt hogy abban részt is vett, egészen valószínű, Ambrózy azonban, aki őt beszervezte, meghalt, mielőtt szembesíthették volna vele. Mivel pedig a megbeszélések köztük négyszemközt történtek, nem volt bizonyíték ellene. »Ut tamen nunc, dum tanta morum ac principiorum corruptione altas quasi radices agente, motus animorum supressi tantum sed necdum compositi sunt, dum paenitentiae ac verae emendationis specimina adhuc nec dari poterant, idem Stephanus Marton ad praegestum publicum officium et signanter in loco illo, ubi nidus conspirationis fabricatus fuit reponatur, id nec cum gravitate et atrocitate criminis, cujus umbra poenalis esse debet, nec cum moderna cogitandi ratione, exhincve dependente status publici ratione conciliari posset; cum exemplo tali, quod quaqua ratione praemiaret,

[1] A Hétszemélyes Tábla tárgyalására v. ö. *Jegyzőkönyv* N° 570.

boni equidem offenderentur, male sentientes autem, qui ordinarie in civitatibus majori numero conveniunt et delitescunt, vires tacite resumerent ; imo quia cateroquin etiam procaces et temerarii sunt, debitam Deo, regi et patriae fidelitatem colentibus popularibus insultandi occasionem nanciscerentur.« (1795 június 10 : O. L. Vertr. A. 36. fasc. 426—429. fol. v. ö. *Jegyzőkönyv* N° 634.) A nádor egyetértett a jogügyi igazgató véleményével, s javaslatára az uralkodó úgy döntött, hogy Marton nem kaphatja vissza korábbi állását. (O. L. Magy. Kanc. eln. 37/1795. V. ö. *Jegyzőkönyv* N° 659) Marton további sorsáról keveset tudunk. Jóhírű orvos lehetett, (ennek mondja 1808-ban Bartholomaeides is *i. m.* 412. l.), mert halálakor a budai *Gemeinnützige Blätter (i. h.)* és az *Iris (i. h.)* elég terjedelmes nekrológban emlékeztek meg róla. Ezekszerint 1804-ben Lepence-Patakon, Visegrád mellett, timsó-főző üzemet alapított. Itt is halt meg 1827 szept. 19.-én, s a visegrádi temetőben temették el. Maga készítette sírfeliratát közli a *Gemeinnützige Blätter, i. h.* — A sírfeliratot közli még : *Egy magyar jakobinus. Magyarország*, V. (1898) 64. (márc. 5.) sz. 7. l. anonym cikkírója is ; a konkrét adataiban is hibás közlés (a halál évét 1828-nak írja) egyébként úgy tudja, hogy amikor megkezdődött Martinovics híveinek összefogdosása, Marton, hogy a biztos halált elkerülje, megszökött, s 15 évig bujkált a visegrádi erdőkben. (!) — V. ö. még *Szinnyei*, VIII. 730. h.

92.

1795 május 13, 16, Buda

A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Makk Domokos volt pálos szerzetes felségsértési és hűtlenségi perében

Sk. aláírású eredeti : O. L. Vertr. A. 43. fasc. Makk periratai. Nyomtatásban megjelent : *Sententiae* ... (ld. 371. l.)

A Makkra vonatkozó iratok áttekintése: a) A pertest mellékletei : *1. sz.* az ügyész vádlevele, 1795 febr. 11 ; *2. sz.* Arady István jurátus tanusítványa Makk törvényes megidézéséről, febr. 17 ; *3. sz.* Versegi dec. 26.-i vallomásának kivonatos másolata ; *4.-5. sz.* A Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Makk 1794 dec. 22.-i, 29.-i és 1795 febr. 3.-i kihallgatásáról ; *6. sz.* Makk németnyelvű kátéja ; *A jelz.* Makk válasza az ügyész vádjaira, másolat ; *D—E jelz.* Makk iratai : imádság és vers »An meiner Mitmenschen« címen ; *NB jelz.* Makk följegyzései védőügyvédjéhez.

Hajnóczy a bécsi vizsgálóbizottság előtt megemlítette, hogy Versegi Ferenc Makk Domokos volt pálosszerzetest[1] is beszervezte a titkos társaságokba. (Ld. 95. l.)- Ugyanezt vallotta Szentmarjay is. (Ld 121. l.) Vallomásaik alapján a közvádló, Németh János jogügyi igazgató, javasolta Makk elfogatását, ami 1794 dec. elején meg is történt.

A Tábla vizsgálóbizottsága dec 22.-én hallgatta ki Makkot először. Tagadta, hogy a társaságról, annak kátéjáról, vagy titkos jeleiről bármi tudomása lett volna. Versegi csak a Barco tábornok elleni pasquillus szövegét mutatta meg neki. (Periratok 4. sz. mellékl.) Dec. 26.-án azonban Versegi részletesen bevallotta, hogyan diktálta le Makknek Az Ember és a Polgár Kátéját, s hogyan avatta őt be a társaság titkaiba. Hozzátette, hogy Makk az egészet nevetségesnek találta, s tiltakozott ellene, hogy a tagok közé beírják nevét (Ld. 316. l.) Dec. 29.-én Makkot újra a bizottság elé vezették, s felolvasták előtte Versegi vallomását. De továbbra is mindent tagadott. 1795 febr. 3.-i kihallgatásakor azonban elismerte, hogy egy alkalommal Versegi felkereste őt, mondván, hogy

[1] Makk Domokos személyi adatait a Táblán így jegyezték fel »40 éves, született Pesten, volt pálos szerzetes.« (Periratok 3. sz. mellékl.) Nem nemes származású. (Bátyja, Antal, Pest város jegyzője 1791-ben kapott nemességet : *Királyi Könyvek* 134. l. és *Szirmay* 17. § 12. pontja.) Szerzetének feloszlatása után évi 300 Ft. nyugdíjat kapott és az esztergomi érsek mellett működött mérnökként és matematikusként. 1792-ben Batthyány prímás megbízásából beutazta Stájer-, Cseh-, Morvaországot és Ausztriát, ahol is tanulmányokat végzett, főként az erdőgazdálkodással kapcsolatban. Ennek eredményeként írta az erdők műveléséről szóló tanulmányát 1793-ban. (Prímási lt. Publico ecclesiastica, protocollum III. n° 82. munkáit felsorolja *Szinnyei*, VIII. 406. h.)

érdekes irat van kezei közt, ha érdekli, szívesen lediktálja neki. Nagy elfoglaltságára hivatkozva kitért ez elől. Néhány nap mulva azonban ismét megjelent nála Versegi, s miután röviden ismertette a szóbanforgó irat lényegét, rábeszélte, hogy írja le. Le is diktálta neki az egészet. Ő már az első szakasz hallatára megborzadt, s abba akarta hagyni az írást, de aztán eszébe jutott, hogy a rossznak is veheti hasznát, például előfordulhat, hogy gyónásnál valaki hasonló problémákkal jön elő, s akkor jó, ha ismeri mindezt. Meg aztán arra gondolt, hogy egy iratban majd megcáfolja a káté állításait. Különben úgy látta, a káté nem a magyar viszonyokra íródott. Már előbb is hallott ilyeneket francia röpiratokból, s valószínűnek tartotta, hogy ez is a franciákhoz szól. Véleményében megerősítette Versegi is, aki azt mondotta, hogy a káté szerzője francia, és az egész a franciák számára készült. Egyébként Versegi, a németnyelvű kátén kívül egy latinnyelvűt is lediktált neki, de ennek tartalmára már nem emlékszik, ahogy arra sem, szólt-e valamit a felvételi szabályokról. Néhány nap mulva különben is összes másolatait elégette. *(U. o.* 5. sz. mellékl.)

Az ügyész febr. 11.-én adta be Makk ellen a vádlevelet. Szt. István II. törvénykönyve 51. fejezete, az 1715 : 7. és az 1791 : 56. tc. alapján felségsértéssel és hűtlenséggel vádolta, mivel Versegitől megkapta és leírta a titkos kátét, s ezáltal részes lett az összeesküvésben. *(U. o.* 1. sz. mellékl. V. ö. *Iratok* 29. sz.) Febr. 23.-án a Tábla megindította a pert Makk ellen. (A peres eljárásra ld. 9. s köv. l.)

A vád indokolása márc. 17.-re készült el. A vádlott részvétele a titkos szervezkedésben nyilvánvaló, — írta az ügyész — egyöntetűen kiviláglik ez Hajnóczynak és magának a vádlottnak vallomásaiból. De ha papi ember ilyen »fatális ügybe« belekeveredik (»humanum enim est errare«) joggal elvárható volna tőle, hogy bűnét példamutató őszinteséggel megbánja és megvallja. A vádlott azonban tagadott, amíg csak rá nem bizonyítottak s amíg csak annyira meg nem betegedett, hogy már a halálfélelem vett rajta erőt.[1] De még ekkor is azt vitatta : úgy gondolta, a káté nem a magyarokhoz, hanem a franciákhoz szólt. Mindez azonban különben sem lényeges. A fontos, hogy olvasta a kátékat és a titkos jelekkel együtt leírta azokat ; igaz, hogy tiltakozott neve följegyzése ellen, de ez csak azt mutatja, hogy a Társaság terjesztésében nem akart résztvenni.

Madách Sándor védőügyvéd hosszan válaszolt. Mindenekelőtt beterjesztette Makk sk. írt védekezését, amelyben 14 ívoldalon 30 pontba foglalva elismétli nagyjából ugyanazt, amit már kihallgatásain is elmondott. (Csak azért írta le a kátét, mert nem akart ellenkezni Versegivel ; de hogy mit ír, már akkor sem ügyelt rá, most meg éppen semmire sem emlékezik ; németnyelvű másolatát különben is azonnal elégette, tartalmát senkivel nem közölte ; Versegit figyelmeztette, vigyázzon, ne vegyen részt ilyen dolgokban ; a titkos társaságról annyira nem tudott, hogy amikor Martinovics elfogatását meghallotta, azt hitte, valamilyen uzsoraügylet miatt akarják felelősségre vonni stb.) Annak bizonyítására, hogy a vádlott mindig becsületes, kifogástalan életet folytatott, a védő röviden ismertette Makk életét. Ártatlanságának bizonyítására a következőket hozta fel : 1. Versegi a kátét átadta ugyan neki, de a titkos társaságról nem szólt. 2. Amikor a káté tételeit meghallotta, kinevette az abban foglaltakat és többször is kifejezésre juttatta, hogy nem ért egyet velük. 3. A Reformátorok Kátéját nem is írta le teljes egészében. 4. Gyűlölt mindent, ami a franciaországi eseményekkel volt kapcsolatos. 5. Mindkét kátét elégette. De még ha tudott volna a társaságról, az sem jelentené, hogy egyet is értett a benne írtakkal. Hogy a vádlott gondolkozása mennyire nem egyezett a kátéban foglalt elvekkel, annak bizonyítására beterjesztette Makk egy alkalmi imádságának és egy alkalmi versének másolatát : mindkettőben az egyház és az uralkodó iránti törhetetlen ragaszkodásáról tesz tanuságot.[2] Ugyanezt bizonyítja az is, hogy a káté

[1] Hogy 1795 jan. végén, febr. elején Makk igen súlyosan beteg volt, a védő is megemlítette védőiratában.

[2] Az első : »Gebett einer biedern Ungarn zu Gott in diesem critischen Jahre.« A rövid kis imában kéri az Istent, »bewahre unsrer Kirche vor falscher Lehre,... erhalte und beschütze unsren lieben Franzen, und Theresia, [Ferenc király felesége] sammt ihren angehörigen...« A másik címe : »An meine Mitmenschen.« A versben írt felszólítás Isten és király iránti hűségre buzdítja a magyarokat. »Ohne Gott seid ihr also irrend, ohne Religion uneinig und geteilt, und ohne König Menschen ohne Haupt. ...Liebe Ungarn ... schenket eüre Herz nach Gott auch eüeren König samt der wohlverdienten Gegenliebe, so werden euch alle Nationen bewundern und Gott ewig segnen, was Euch vom Hertzen wünschet der Verfasser.« Mindkét munka kéziratos, írásának ideje nem állapítható meg. Az is lehet, hogy Makk közvetlenül elfogatása előtt írta őket, a bíróság számára, alibinek.

cáfolatát is megírta. Ennek is iratai közt kell lennie, kéri az ügyészt, csatolja a periratok hoz.[1] A vádlott egyébként Versegit is figyelmeztette, hogy a kátéban foglaltak nem egyeztethetők össze a Szentírás tanításaival. Mindezek alapján kérte védence fölmentését.

Az ügyész válaszában sommásan felelt a védő érveire : ez mind igaz lehet, de a vádlott mégiscsak lemásolta a kátét, tehát részes volt a mozgalomban. Az különben is megállapíthatalan, hogy a védő által említett imát, az alkalmi költeményt s a káté cáfolatát őszintén gondolta-e, vagy csak tettetésből írta. Ezért összes vádjait fenntartja.

Madách ügyvéd ujabb válaszában mégegyszer összefoglalta érveit : a káté leírása nem róható fel a vádlottnak, mert nem tudta, hogy az egy titkos mozgalom programmját tükrözi. Igaz, hogy miután megismerte a káté elveit, nem jelentette föl Versegit. De kívánható-e egy szerzetestől, hogy szerzetestársát feladja? Válaszához csatolta Makk újabb följegyzését (NB jelz. mellékl.), amelyben főként azt fejtegeti, hogy a kátéról azt hitte, a franciákhoz szól.

Az ügyész anélkül, hogy érdemben válaszolt volna, továbbra is fenntartotta összes vádját. Ezzel a perbeli feleselés végetért.

Anno 1795 die 13ª Maji deliberatum est: parte *incattea* tam juxta propriam sub nº 5º , quam et P. Versegy sub nº 3º fassionem utrumque catechismum cum signis quibusdam societatis describente, adeoque plenariam exinde tam corporis delicti, quam et existentiae societatis notitiam consequi queunte, cum nihilominus testante provocata Patris Versegy fassione non tantum perversam hanc societatem ingredi non voluerit et neque ingressa sit, verum potius videns atrocitatem criminis non sine graviori indignat*i*onis sensu infames illos catechismos descripserit, atque falsas et insipientes argumentationes satyrico risu exceperit et unum illorum statim post descriptionem,

[1] Az ügyész ezt az iratot 6. sz. alatt csatolta a pertesthez, s második válaszában egészen röviden foglalkozott is vele. Címe : »Kurze widerlegung der jetzigen verderblichen Grund-Sätzen, von einem biedern Hungar zum Besten der Menscheit verfasset, in Hungarn, 1794.« A káté eleje így hangzik (Makk hibás németségét nem javítottam ki): »*Was ist der Mensch?* Der Mensch ist ein vernünftiges Thier. — *Was ist die Vernunft?* Die Vernunft ist jene Macht der Seele, welche Gott geschenkt hat, um frei zu denken, untersuchen, Gutes von Bösen zu unterscheiden und vieles zu beurtheilen. — *Was erhielt der Mensch von Gott ausser der Vernunft?* Die Gedächtniss und den Willen. Vermög ersteren kann sie sich vergangenen Dingen erinnern ; vermög letzteren aber eines vor anderen wählen oder verwerfen. — *Wenn also die Seele frey ist, so kann der Mensch nach Belieben denken, urtheilen, sprechen und handeln, ohne von jemanden gestört zu werden?* Keines weges ; dann da der Mensch fast immer lieber das Böse als Gute wählet, hat Gott als Urheber und Erschaffer der Seele [aus] besonderer Liebe gegen dem Menschen gewissen Gesetze, welche nun, als die Grenzen, innerhalb welchen der Mensch verbleiben soll, angesehen können werden, ertheilt ; um also gut zu sein, muss sie diese Gesetze beobachten und ihre Grenzen nicht übertreten. — *Diese Einschränkung scheint aber die ertheilte Freyheit der Seele zu vernichten?* Ganz und gar nicht. Die Gesetze zwingen den Menschen nicht zum Guten, und halten ihn auch nicht mit Gewalt vom Bösen ab, sondern zeigen nur den guten Weg, den er um gut zu sein einschlagen, und den bösen Weg, den er wieder um gut zu sein meiden muss, sie vermindern also die Freiheit gar nicht, folglich muss sie der Mensch als die grösste Gnade Gottes ansehen, und dafür täglich und stündlich danken. — *Welche sind also diese Grenzen?* Die Gesetze Gottes und der Religion. — *Hat ausser diesen noch jemand in der Welt gerechtsam dem Menschen Gesetze vorzuschreiben und gehorsam zu fordern?* Allerdings, und dieser ist der König, und in seinem Namen die Stellvertreter.« Ebben a hangnemben folytatódik a káté bizonygatva, hogy csak az egyház és a királyság teheti boldoggá az emberiséget. (Makk lefoglalt iratai közt az általa írt káténak még 2 variánsa található, mindkettő Makk írása. Valószínűleg a perhez csatolt példány a végső szöveg, míg ezek — a bennük látható javításokból, néhol szinte az értelmetlenségig rossz németségükből következtetve — fogalmazványok. Az egyik végén a keltezés : Buda, 1794 július 20., majd alul a cenzor(?) megjegyzése : »Typum non meretur. Escherich.« Mellette Makk 1794 szept. 20.-i dátummal az uralkodóhoz írt folyamodványának eredetije, melyben a káté kinyomtatására kér engedélyt : O. L. Vertr. A. 52. fasc. ad A 35. fasc.)

alium vero paucos intra dies concremando, Patrem etiam Versegi a perversa hac societate salutaribus suis consilys et monitis revocaverit, et circumstantia haec relate etiam ad Patris Versegy fassionem omni fide non destituere*tur;* nulla praetera antelator*um* catechismorum facta propagatione statim proposuerit, contrariis et veris argumentis eosdem refellere, quod etiam per opusculum sub nº 6º exhibitum fideliter praestitit et sic hac ratione indicationis etiam obligationem semet sufficienter explevisse reputaverit; partem *incatteam* ab ordinaria mortis poena relevari et in expiationem neglectae ad praescriptum legis indicationis, quam non obstantibus per partem *incatteam* allatis excusationibus facere obligabat*ur*, motivo tam harum, quam et aliarum alleviantium circumstantiarum eandem ad triennales carceres a die latae sententiae computandos condemnari et executionem decerni.

Pro invinculato *incatto.* Sumptis in considerationem actis et factis invinculati penes demissam appellatam, quam *prae*sentibus interponit, petit absolvi.[a]

Pro fisco regio aeque reverenter appellat.

Anno 1795 die 16 Maji in exc. Tabula Septem-Virali d e l i b e r a t u m e s t:[1] motivo alleviantium processualium circumstantialum dictatam trium annorum captivitatis poenam ad duorum annorum carceres a die publicationis praesentis sententiae computandos reduci et executionem decerni.

Mgr. Ioannes Somogyi de Megyes
exc. palatinalis offi*cii* protonotarius m. p.

Az ítélet ellen Makk felségfolyamodványt adott be (O. L. Vertr. A. 39. fasc. sz. nélk.) de az uralkodó az ítéletet jóváhagyta. (Ld. *Iratok* 112. sz.) Szept. 25.-én harmadmagával zárt hintóban útnakindították a morvaországi Brünn várába. Innen az obroviczi fenyítőházba került. Még budai vizsgálati fogságában kitört betegsége Brünnben és Obroviczon is kínozta. 1797 május végén szabadult. (Testvére, József, 1795 novemberében kérte öccse szabadonbocsátását, főként papi mivoltára való tekintettel. A jogügyi igazgatónak azonban az volt a véleménye, hogy az ilyen kivételezés rossz vért szülne: O. L. Vertr. A. 52. fasc. ad A 35. köteg és O. L. Nádori t. lt. Polit. elenchus 1796.47.és 52. sz.) 1798 júniusában volt fogolytársával Juhász Jánossal, együtt kérvényt adott be az uralkodóhoz, amelyben régi nyugdíjának újra való folyósítását kérte. Ugyanakkor a prímásnak is írt, támogatását kérve. Levelében elmondotta, hogy »tief gebeugt durch Elend, Mühseligkeiten und tödlichen Krankheiten« már csak a kegydíjtól remélhet valamit. A prímás Kondé püspöktől kért véleményt, aki pártolta Makk kérését. Pártolta azt József nádor is, »damit die Not ihn nicht zu einem Fehltritten verleite.« Így Ferenc király Makknak (ahogy Juhásznak is) évi 200 Ft. kegydíjat engedélyezett »titulo elemosynae«. (Ld. O. L. M. Kanc. 9228/1798. sz.; Prímási lt. Publico ecclesiastica, protocollum III, nº 82, 1—14 sz.) Ugyanebben az időben Róma föloldozta őt az irregularitás alól. (A prímás és a Kancelláriа átiratai: *u. o.* és O. L. M. Kanc. 1797 : 8773. és 9171. sz.) Makk további sorsát nem ismerjük. 1803-ban még élt és Pesten lakott. (Versegi levele Kazinczihoz, amelyben hűtlen pénzkezeléssel vádolja Makkot: *Kazinczy levelezése*, XXII. 66. l.)

a) A föllebbezés Madách ügyvéd sk. írása.

[1] A Hétszemélyes Tábla tárgyalására v. ö. *Jegyzőkönyv* Nº 577.

93.

1795 ápr.—május

Őz Pál periratai

a.)

1795 május 16, 19, Buda

A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Őz Pál ügyvéd felségsértési és hűtlenségi perében

Sk. aláírású eredeti: O. L. Vertr. A. 47. fasc. Őz periratai. — Mikos László ítélőmester által írt fogalmazványa: O. L. Curiai lt., Martinovics fasc. I. köteg 8/i sz. — Nyomtatásban megjelent, latinul: *Sententiae* ... (ld. 371. l.) és *Bétsi Magyar Merkurius*, III. (1795) XLVII. (június 16) sz. 673—674. l.; németül: *Urtheile* ... (ld. 371 l.).

Az Őzre vonatkozó iratok áttekintése: a) A pertest mellékletei: *1. sz.* az ügyész vádlevele, 1795 febr. 15.; *2. sz.* Arady István jurátus tanusítványa Őz törvényes megidézéséről, febr. 17.; *3—4. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Őz kihallgatásáról, jan. 23 és 29; *5. sz.* Őz megjegyzései a vádiratra, 1795 ápr. 10, másolat (közölve 725 l.); *6. sz.* Őz levele Kazinczy Ferenczhez, 1793 aug. 27, sk. fogalmazvány; *7. sz.* a »Rajta magyar ...« kezdetű vers kézirata, Őz sk. másolata (közölve *Irodtört.* 1951, I. 191. l.) és a *Kreuzzug gegen die Francken* c. nyomtatott röpirat egy példánya; *A jelz.* Nisnyánszky György udvari ágens nyilatkozata Őz 1790—92 közti magaviseletéről, 1795 május 7, sk. eredeti; *B jelz.* Őz újabb följegyzése védője számára, 1795 május közepe, másolat (Közölve: 742. l.); *C jelz.* Tóthpápay Sámuel nyilatkozata Őzről, 1795 május 15, sk. eredeti. — *b)* Őz lefoglalt iratai: Széchenyi Kvt. Ms. Quart. Lat. 552, 2312, 2313/I—VIII., 2317/I—VIII.; Fol. Lat. 3675 Oct. Hung. 504, és 507.; Oct. Germ. 197/I—III.; — O. L. Vertr. A. 51. fasc. ad A 12. köteg; — a Contrat Social-ból írt kivonatai Verhovszky lefoglalt iratai közt: u. o. ad. A 15. köteg. —*c)* Az ügyész fogalmazványa: O. L. *u. o.* ad A 12 köteg.

Szentmarjay a bécsi vizsgálóbizottság előtt Őz Pált[1] is megnevezte azok közt, akiket fölvett a Szabadság és Egyenlőség Társaságába (ld. 118. l.). Vallomása alapján

[1] Őz Pál életéről, családi körülményeiről csak keveset tudunk. A Táblán fölvett személyi adatai szerint: »mintegy 29 éves, ref. vallású, született a veszprémmegyei Pápán, ügyvéd« (Periratok 3. sz. mellékl.) Kazinczy Ferenc szerint nem volt nemes. Szüleit korán elvesztette, s iskoláit igen nehéz körülmények között végezte Besztercebányán, majd Pozsonyban az evangélikus gimnáziumban (Ld. *Kazinczy jegyzései*, VIII/2. fejezet; Őz barátjának, Szathmárinak 1799 aug. 21.-i és Fábry István pozsonyi tanárnak 1788 június 27.-i levele: Széchenyi Kvt. Quart. Lat. 2312, 49. és 50. sz. Gimnáziumi jegyzetei, dolgozatai: *u. o.* Quart. Lat. 2317/VII. és Quart. Lat. 2313/II.) Pozsonyból a pesti egyetem jogi fakultására került, valószínűleg 1786-ban. (Egyetemi jegyzetei 1786—1788-ból Stur József, Fábry Sámuel, Stretskó György előadásairól: *U. o.* Quart. Lat. 2313/I—VIII. és Quart. Lat. 237/VII. k.) 1789-ben az egyetemtől ösztöndíjat kapott. (Fábry István levele 1789 márc. 18.-ról: *u. o.* Quart. Lat. 2312, 52. sz.) Ugyanazon év nyarán Gyürky István nógrádmegyei alispán meghívta »instruktornak és szivek informátorának« fiai mellé, évi 200 Ft. fizetéssel. Az alispán választása azért esett Őzre, mert nem akart »amollyan ó saeculumi természettel bíró embert választani, hanem a ki az ifjuságnak szivét és gondolkodásoknak módját az mostani világi circumstantiákhoz jobban tudná alkalmaztatni.« (Sebestyén László levele, 1789 május 2: *i. h.* 53. sz.) 1790/91-ben jurátusként jelen volt a pozsonyi országgyűlésen, (igen érdekes, sem Marczali, sem Mályusz által fel nem használt részletes országgyűlési naplója: *u o.* Quart. Lat. 2317/I—III. k.) Ugyanakkor résztvett a ref. egyházi tanácskozásokban, s jelen volt a ref. egyház pesti egyetemes zsinatán, 1791 szeptemberében. (Erről naplója: *i. h.* V. k. Följegyzései tanusága szerint a ref. egyház életében egyébként is tevékeny részt vitt.) 1792-től kezdve ügyvédkedett. (Ügyvédi naplója és egyéb hivatalos följegyzései:

a közvádló, Németh János kir. jogügyi igazgató javasolta a nádornak Őz elfogatását, ami 1794 dec. 11.-én éjjel meg is történt. (V. ö. *Jegyzőkönyv* N° 202/5.)

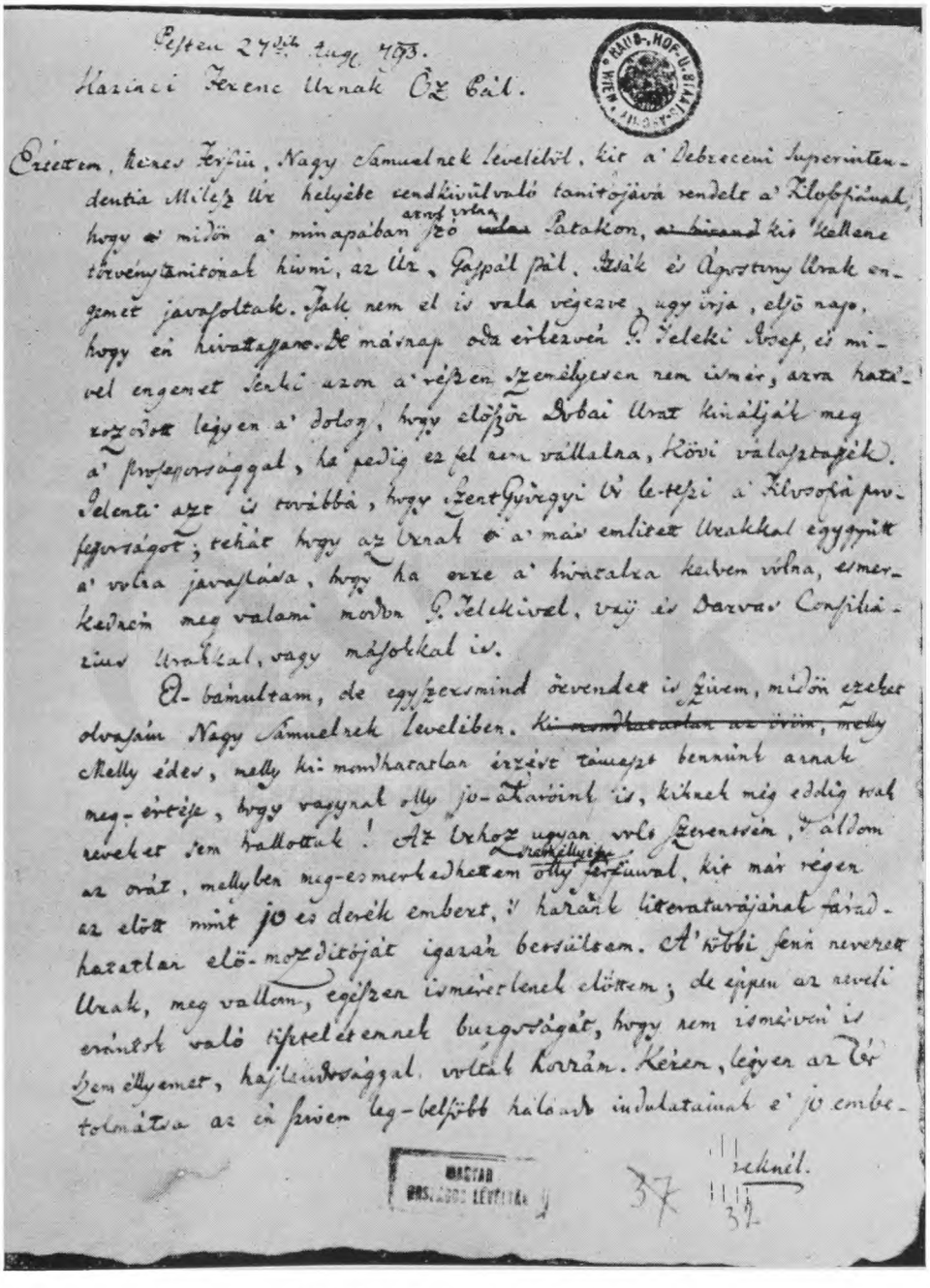
A Tábla vizsgálóbizottsága dec. 23.-án hallgatta ki először Őzt. Vallomásában elismerte, hogy Szentmarjay megmutatta neki Az Ember és a Polgár Kátéját, de tagadta, hogy a titkos szervezetről tudomása lett volna, s hogy a kátét valakinek is továbbadta volna. (Periratok 3. sz. mellékl.) 1795 jan. 24.-én azonban Uza Pál bevallotta, hogy a Reformátorok Kátéját Őztől kapta meg leírásra. (Ld. *Iratok* 84. sz.) Erre jan. 29.-én Őz is mindent bevallott : mindkét kátét megkapta, s mindkettőt tovább is adta. »1794 május 15.-e körül fölkerestem Szentmarjayt — vallotta. Beszélgetés közben Szentmarjay azt kérdezte tőlem, hajlandó volnék-e az emberiség javára munkálkodni. Azt feleltem, a közhaszon érdekében szívesen áldozom fel erőmet. De többet akkor erről nem beszéltünk.« Egy más alkalommal azonban Szentmarjay átadta neki mindkét kátét, azzal, hogy írja le. Azt is mondta, hogy »egy társaság alakult, melynek célja a közvélemény alakítása.« Ő kifogásolta a kátéban foglalt elveket, s vitába eredt Szentmarjayval. De Szentmarjay azt mondta, nem kell ebből mindent elfogadni, ez csak kiindulási pont, mag, — ahogy franciául mondotta : c'est un noyau. — Írott regulákat nem kapott Szentmarjaytól, de szóban elmondta neki, hogy taggá úgy lehet valaki, hogy két erkölcsös és jellemes emberrel közli a kátét. Miután mindkét kátét elolvasta és leírása közben jobban átgondolta, egyiket is másikat is nagyon gyengének, néhol szinte nevetségesnek találta, s ez a véleménye azóta sem változott meg. Az általa készített másolatokat aztán továbbadta, mégpedig a Reformátorok Kátéját Uzának, Az Ember és a Polgár Kátéját pedig Aszalay Jánosnak. (U. o. 4. sz. mellékl. — Aszalayra v. ö. *Iratok* 96. sz.)

Az ügyész febr. 15.-én adta be vádlevelét Őz ellen. Szt. István II. törvénykönyve 51. fejezete, az 1715 : 7. és az 1791 : 56. tc. alapján felségsértéssel és hűtlenséggel vádolta, mert Szentmarjaytól megkapta mindkét titkos kátét, azokat továbbadta s így részesévé vált a közjó, az alkotmány és a törvények megdöntésére irányuló mozgalomnak. (Periratok 1. sz. mellékl.) Febr. 23.-án a Tábla megindította a pert Őz ellen. (A peres eljárás ld. 9. s köv. l.)

Az ápr. 1.-én kelt vádindokolás mindössze néhány sornyi volt : A vádlott első kihallgatásakor csak annyit vallott be,—írta az ügyész—hogy Az Ember és a Polgár Kátéját ismerte. Második vallomásában azonban a körülmények kényszerítő hatására már beismerte, hogy mindkét kátét lemásolta, s mindkettőt tovább is adta. Ezzel viszont részese lett a forradalmi szervezkedésnek, s felségsértés és hűtlenség bűnét követte el. Kéri a törvény teljes szigorának alkalmazását.

Szabó Sáróy Sámuel ügyvéd védőiratában először is részletesen ismertette a vallomások alapján, hogyan került a vádlotthoz a káté. A továbbiakban védence mellett az alábbiakat hozta fel : 1. Szentmarjay, amikor a vádlottnak először beszélt a kátékről, majd amikor megmutatta neki azokat, hangsúlyozta, hogy a társaság célja a jó és szép megvalósítása s a másokon való segítés. 2. Nem látta írásban a társaság felvételi szabályait ; eskűt nem tett. Amikor pedig Őz elolvasva a kátét, hangot adott nemtetszésének, Szentmarjay azzal szerelte le : nem lényeges, hogy a kátékban foglaltakkal egyetértsen azokról még lehet vitatkozni. A vallomásokból tudjuk, hogy ugyanezzel a módszerrel nyerte meg Szulyovszkyt és Kazinczy Ferencet is. 3. Egyébként sincsen bizonyítva, hogy Szentmarjay valóban az ügyész által incriminált kátékat adta át Őznek. Az is lehet, hogy ismerve Őz korrekt gondolkozását, nem teljes példányokat mutatott neki,

u. o. Fol. Lat. 3675) A ránkmaradt följegyzések egybehangzó tanusága szerint felvilágosodott gondolkozású, művelt és a jogtudományban alaposan képzett ember volt, úgyannyira, hogy 1793 nyarán ő is szerepelt a sárospataki főiskola jogtudományi tanszékének jelöltjei közt. (Ld. 2. jegyz. *Kazinczy jegyzései, i. h.* és *Szirmay* 39. § Observationes) Saját kijelentése szerint a magyaron és latinon kívül németül, franciául, tótul írt és olvasott. (Kérvénye a Helytartótanácshoz magyar nyelvtanítói hivatal elnyerésére, 1791 aug. 12 : Széchenyi Kvt. Quart. Lat. 2317, 23—24. fol.) Eredetiben olvasta a francia felvilágosodás íróit, a francia nemzetgyűlésnek az ember és a polgár jogairól hozott határozatát, s mindezekről jegyzeteket készített. (Részletesen ismerteti *Eckhardt*, főleg 54—56, 118—121 és 154—156. l. és u. az *Télémaque en Hongrie. Revue des Études Hongroises*, 1926 — Őzre általában ld. még *Szinnyei*, X. 64. h. és *A magyar jakobinusok emlékezete*, Bp. 1919, 153—158. l.) Elfogatásakor lefoglalt iratai egy vasládába zárva a kir. Curia levéltárába kerültek. Csak amikor a Curia levéltára az Országos Levéltárba került, akkor fedezték fel ezeket az iratokat, Szolártsik följegyzéseivel együtt. 1895-ben azután a mintegy 900 iratot az Országos Levéltár átadta az Országos Széchenyi Könyvtárnak. (V. ö. 177/1895. O. L. levelezés és *Magyar Könyvszemle*. 1895 286. l.)

Pesten 27dik Aug. 793.
Házinczi Ferenc Urnak Őz Pál.

Érzettem, kérem Testvér, Nagy Sámuelnek leveléből, kit a' Debreczeni Superintendentia Mileß Ur helyébe rendkívülvaló tanitójává rendelt a' Zlobsiának, hogy a' midőn a' minapában arra való Patakon, a' hiszem ki kellene törvénytanitónak hívni, az Ur, Gaspál Pál, Ztáki és Apostony Urak engemet javasoltak. Jaki nem el is vala végezve, úgy irja, első nap, hogy en hivattassam. De másnap oda érkezvén P. Feleki Józef, és mivel engemet Feleki azon a' részen személyesen nem ismér, azzá határozott legyen a' dolog, hogy előßör Orbai Urat kinálják meg a' professorsággal, ha pedig ez fel nem vállalna, Kövi választ[assék]. Feleki azt is továbbá, hogy Szent Györgyi Ur le-tészi a' Zlovoja professorságot; tehát hogy az Urak ő a' mái említett Urakkal egyggyütt a' volna javaslása, hogy ha ezze a' hivatalra kelven volna, ismerkedném meg valami módon P. Felekivel, vaj és Darvas Consiliarius Urakkal, vagy másokkal is.

Elbámultam, de egyszersmind örvendek is Szivem, midőn ezeket olvasám Nagy Sámuelnek leveliben. Ki-nemhatarlan az irám, melly ekelly édes, nelly ki-nemhatarlan érzést támaszt bennünk annak meg-értése, hogy vagyunk olly jo-akarói is, kiknek még eddig valt reveket sem hallottak! Az Urhoz ugyan volt szerentsém, Tálom az órát, mellyben meg-esmerkedhettem olly személyes Személyesen férfiuval, kit már régen az előtt mint jo es derék embert, a' hazának literaturájának hazafiatlan elö-mozditóját igazán becsültem. A' többi jeles reveret Urak, meg vallom, egészen ismeretlenek előttem; de épen az reveli erántok való tiszteletemnek bizonysága, hogy nem ismérvén is hozzám ollyanet, házi-kedvességgel voltak korrám. Kérem, legyen az Ur tolmácsa az en szivem leg-belsőbb hálás indulatainak e' jo embe-

rekhnél.

MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR
37
III 37

Őz Pál levele Kazinczy Ferenchez
(fogalmazvány ; ld. 721. l. 1. jegyz.)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

hanem olyanokat, amelyekből kihagyta a kifogásolható részeket. Őz pedig azzal, hogy ezt a szöveget, amelyikről tehát még azt sem tudjuk, valóban a teljes káté volt-e, leírta, még nem azonosította magát annak kijelentéseivel, tehát felségsértést vagy hűtlenséget sem követhetett el. 4. A kátékat csak érdekességként mutatta meg Uzának és Aszalaynak. 5. Szentmarjay Martinovicsot elfogatásakor »gonosz indulatú« embernek nevezte Őz előtt. Az iratokat Őz és az általa beszervezettek is megsemmisítették, nehogy szándékukon kívül valami baj támadjon belőlük. 6. A bíróság előtt a vádlott mindent bevallott. — Mindezek alapján megállapítható, — írta az ügyvéd — hogy mivel a vádlott a társaság terveiről nem tudott, nem is bűnös. Az, hogy a kátékat Uzának és Aszalaynak megmutatta, legföljebb vétség. A vádlott ártatlansága mellett bizonyít egész élete, amelynek igazolására több írás található az ügyész által lefoglalt iratok közt. Kéri ezeknek kiadását. Védőiratához csatolja Nisnyánszky György udvari ágens nyilatkozatát, melyben ez igazolja, hogy Őz 1790—1792 közt íródeákként nála szolgált, s ez alatt az idő alatt hűségével, szorgalmával, pontosságával, valamint csendes életmódjával megelégedését érdemelte ki. (*U. o.* A jelz. mellékl.)

Az ügyész válaszában nem is felelt a védő »hiábavaló érveléseire,« hanem hivatkozott a Táblának a többi hasonló perben elfoglalt álláspontjára. A vádlott »romlott« gondolkozásának bizonyítására pedig beterjesztette Őznek védőjéhez írt följegyzését. (»quae tam in complexo,quam in subductis §is considerata non tantum perversam, corruptam cogitandi et sentiendi rationem, sed et alienum a vera libertate et a vita legali constitutione animum ob oculos sistit.« (*U. o.* 5. sz. mellékl. Ld. 725. l.) Beterjesztette továbbá Őznek Kazinczy Ferenchez 1793 aug. 27.-én írt levelét (*U. o.* 6. sz. mellékl.), »amelyikben dícséri a filozófiát, és leszólja a hazai jogot, egyszersmind becsmérlőleg szól az arisztokratikus államformáról és magasztalja a demokratikusat.«[1] Mellékelte azt a »lázító és izgató« verset, »melynek szerzője maga a vádlott.« (*U. o.* 7. sz. mellékl.)[2] Megemlítette, hogy iratai közt a *Kreuzzug gegen die Francken* c. »dögleletes« röpirat kéziratát is megtalálták. Kéri mind a kettőnek nyilvános elégetését, s hogy szerzőjét illetve megőrzőjét, mivel javíthatatlan, elveiben és lelkében megromlott, s ezáltal méltatlanná vált arra, hogy a szent Korona országának tagja legyen, — a törvények rendelkezései értelmében töröljék az igazak sorából.

A védő ujabb válaszában mindenekelőtt Őz hozzáírt följegyzésével foglalkozott, azzal, amelyet az ügyész csatolt a periratokhoz. Ezt az iratot a vádlott kizárólag védője számára írta. Mivel azonban úgy rendelkeztek, hogy a vádlottnak védőjével való minden

[1] A Tiszán. innen ref. egyházkerület 1793 július 7.-én elhatározta, hogy a sárospataki főiskolán tanszéket állít a hazai jognak. A tanszéket Kövy Sándor, a már akkor is jónevű jogtudós nyerte el, de a jelöltek közt Őz neve is szóbakerült, s *Kazinczy* erősen pártfogolta őt. Amikor, nagyjából ugyanebben az időben, a filozófia tanszéke ürült meg a főiskolán, Kazinczy arra is Őzt javasolta. Őz a periratokhoz fogalmazványban mellékelt levelében köszönetet mond Kazinczynak (akivel a levél tanusága szerint csak futólagosan ismerték egymást) pártfogásáért, majd ezt írja: »Nékem a filosofiát tanitani sokkal nagyobb kedvem volna, mint a' hazatörvényt. Oka ennek az, hogy amaz tökélletes szabadságot enged a' gondolkodónak, sőt meg kívánja, hogy félre tévén minden auktoritást, tsak a' jozan észt kövessük egyedül; emez pedig minden leg-kisebben is positivumhoz köti az elmét, 's körül tántzollya formálitásokkal, mellyeken sokszor nem tanátsos által hágni. Esmérem az Urnak nemes gondolkozása modját; szereti az emberiséget, erős oltalmazója annak szent és el-idegenithetetlen jussainak, ohajtja hogy nem tsak a' nemes volna polgár országunkban, hanem a' nemtelen is. Gondolhatja tehát könnyen, melly gyönyörűségére lehet egy érzékeny szivnek olly törvényekre tanitani másokat, mellyek a' népnek leg-számosabb és leghasznosabb részét tsak nem minden polgári jussokból ki rekesztik. Fel-vállaltam volna még is örömest, azt gondolván, hogy lehet mindenkor a' jó érzésű tanítónak modja nemesiteni 's az emberiséghez közelébb vinni a' tanuloknak gondolkozása modját, s ekképpen meg vetni ágyát a' jövendő jobb rendnek. Az ifjuságot kelletik mivelni, ennek fejét kell meg tisztogatni a' kevélykedő aristokratismustol, ha állandó boldogságát akarjuk hazánknak. Hogy nem tellyesedheték az Urnak 's társainak erántam való szives szándéka, arról nem tehetni, 's tsak azzal vigasztalom magamat ebben is, mint egyebekben, hogy talám más tzélja van reám nézve a' gondviselésnek.«

[2] Politikai költemény 1790-ből, amelyet az ügyész tévesen gondolt jakobinus éneknek és Őz szerzeményének. V. ö. Őz válaszát (744. l.): és Benda K., *Ismeretlen politikai költemény 1790-ből. Irodtört.* 1951 I. 190. s köv. l. (közli a verset és részletesen elemzi annak tartalmát.) A költemény szerzőjét nem ismerjük.

érintkezése csak az ügyészen keresztül történhetik, ezért védence följegyzését a jogügyi igazgatónak adta át. »Infelix reus conventus cogitationibus sub nº 5º ut arbitrabatur soli advocato detegendis, iisque et hic et dudumjam quatenus erroribus implicantur, retractatis terribili contra se accusationi pondus adstrui exhorrescens, ac velut inter sacrum et saxum haerens, quante ingenuitate, quam solide et nervose omnem vel tenuem malae mentis et mali animi suspicionem a se removeat, in secundis ejus literis sub B [ld. 742. l.] ad advocatum perinde suum nuper admodum datis exc. judicia recognoscere dignabuntur. Movebunt istae lacrymae arbitrum cogitationum Deum, qui infortunati juvenis alieno errore lapsi, e profundo miseriarum eum invocantis, sinceris praecibus victus, reum conventum voti damnabit, spiritumque misericordiae studio justitiae sociabilem, divinae imitatricem, animis judicum exc. hujus tribunalis inspirabit.« Az ügyész által emelt vádat azonban ez a följegyzés sem támasztja alá. Ebből is kiderül, hogy a vádlott csak arra figyelt fel a vele közöltekből, hogy a következő országgyűlésen hivatalosan előveszik majd az 1790-es diéta bizottságai által a szegény adózó nép érdekében készített javaslatokat. Egyébként a kir. jogügyi igazgató és Somogyi ítélőmester jelenlétében megkérdezte a vádlottat, benne voltak-e az általa kézhezvett kátéban az uralkodó személyét és az ausztriai házat gyalázó, valamint az alkotmány felforgatásának szükségességét hangoztató kifejezések. A vádlott nemmel válaszolt (ld. még 743. l.). Szentmarjay tehát nyilván egy megrövidített, esetleg átdolgozott kátét adott a vádlottnak, ahogy a periratok tanusága szerint Sigray is ilyen módszerrel dolgozott. A vádlott tehát nem ismerte a káték igazi szövegét, nem tudott a titkos társaságról, s így az összeesküvésről sem gyanított semmit. Kéri ebben az ügyben a vádlott újabb kihallgatását, és kéri, hogy a már első védőiratában említett iratokat az ügyész csatolja a perhez. »Azt sem hallgathatja el, hogy a vádlott egyre jobban a melancholia uralma alá kerül. Amikor a jogügyi igazgatóval és az ítélőmesterrel hozzá ment, hangos zokogásban tört ki, s később is, annyira el-el csuklott szava a sírástól, hogy csak törve tudta a szavakat kimondani. Máskor meg, amikor ugyancsak a jogügyi igazgatóval tárgyalt vele, hatalmas kacagásban tört ki, ahogy ez másoknak is feltűnt. (C. jelz. mellékl.)[1] A vádlottnak ez az állapota nemcsak magyarázza, de menti is a följegyzésében irottakat Az, hogy írásában rend és összefüggés van, nem mond ennek ellent. A tapasztalat ugyanis azt mondja, hogy az ilyen lelki betegek időnként látszólag teljesen értelmesen, világosan írnak és beszélnek.

Az ügyész válasza fölényeskedő és elutasító volt: Uzát már halálra ítélték; kéri a bírákat itt se késlelkedjenek. Ezzel a »perbeli feleselés« végetért.

Anno 1795 die 16ª Maji d e l i b e r a t u m e s t: Parte *incattea* juxta propriam sub nº 4º elicitam fassionem utrumque Catechismum, quorum prior Reformatorum, posterior vero Civis et Hominis nomine veniebat, per Szent-Mariay ea cum declaratione, quod quaepiam societas pro formanda publica opinione coaluerit, sibi communicatum describente, duosque socios adsumendi obligationem ex instituto perversae hujus societatis cuilibet membro praescriptam invinculato *incatto* manifestatam fuisse agnoscente, et in hujus sequelam Catechismum Reformatorum Paulo Uzá, alterum autem Civis et Hominis geometriae studenti Aszalay fine descriptionis communicante, ac insuper ea, quae de societate, ejusdemque fine et regulis ipsi innotuerunt, antelato Aszalay detegente; quamvis eadem pars *incattea* pro sui exculpatione obvertat, se per Szent-Mariay sub specie commodorum humanitati praestandorum ad partes suas pertractam, perniciosum societatis scopum tanto minus perspexisse, quod opinionum propagationem in comitiis legaliter indicendis usui futuram existimaverit, et de intentanda revolutione nihil quidquam sibi constiterit, ac dum principia in catechismis deducta inpugnavit, recensum potius, quam sui associationem indigitasse, nec juramentum, quo alii ob-

[1] Tóthpápay Sámuel ügyvéd május 15.-én kelt nyilatkozata. Eszerint: látta, hogy amikor Szabó Sáróy ügyvéd a procuratórián átadta Őznek a vádiratot, az kacagni kezdett. Erre ő megkérdezte Szabó Sáróyt: talán megőrült? »Nam ego eundem in calamitate cacchinantem pro deliro reputavi.«

stringebantur praestitisse, nec signa societatis sibi declarata fuisse; catechismos demum per partem *incatteam* descriptos, aut ad iis, qui in actione memorantur diversos aut in extractu tantum datos extitisse, vel inde concluderetur, quod eosdem Szent-Mariay pro nucleo habendos esse dixerit; cum nihilominus ex provocata ejusdem fassione pateat, quod principia catechismorum impugnando, de iisdem cum Szent-Mariay disceptaverit et uberiori illorum ruminatione rectae rationi adversari compererit, adeoque perniciosus scopus ad subvertendam legalem potestatem directus ex utroque catechismo fine depravandae publicae opinionis per occultam societatem propagato sibi cognitum fuerit; his tamen haud attentis, non modo receptis erga superius attactam declarationem ambobus catechismis exitialem societatem ingressa sit, sed eandem per assumptionem duorum sociorum ultro etiam propagaverit: consensu proinde repetitae partis *incatteae* in actionalem conspirationem et ejusdem cooperatione ex actis processualibus clare eveniente, eandem criminis laesae ma*jesta*tis seu perduellionis reum in poena gladii et ammissione universorum bonorum in sensu legis intellecta convinci et executionem eatenus decerni.

Pro fisco regio reverenter appellat.

Pro *incatto* aeque reverenter appellat.

Die 19ª Maji *1795* in exc. Tabula Septem-Virali deliberatum est:[1] perversis in defensa sub nº 5º deductis principiis depravatum invinculati *incatti* ad perturbandum statum publicum et in perniciem regiae dignitatis, salutisque publicae directum animum, quo ad casum etiam mortis contagionem hanc amicis suis communicandam desideravit, uberius adhuc pandentibus; ideoque tam praefata apologia, quam et versibus sub nº 7º provocatis velut seditiosis et crimen laesae ma*jesta*tis involventibus carnificis manu comburendis, ac eatenus quoque executione decreta, sententiam *incl. Tabu*lae Re*gi*ae Iud*icia*riae approbari.

Mgr. Ladislaus Mikos m. p.

Május 22-én, már miután a Hétszemélyes Tábla meghozta ítéletét, Őz — ügyvédje, Szabó Sáróy Sámuel révén — kérvényt adott be a nádorhoz, amelyben kérte, hogy a fellebviteli fórum enyhítse a Tábla ítéletét. »Én vagyok az a szerencsétlen halandó — írta többek közt — akit azért ítéltek fővesztésre, mert vallomásomban nem gondoltam meg eléggé a szavakat és kifejezéseket.« Most már tudja, hibázott abban, hogy azért, mert a kátéban olyan dolgok is voltak, amelyeknek igazát hinnie kellett, nem vetette el az egészet, pedig sok olyan is volt benne, amivel akkor sem értett egyet, sőt amitől borzadt. Tettét megbánta, ezért kéri a Hétszemélyes Táblát, vétkét ne ítélje meg túl szigorúan. (Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 39. fasc. 604. sz. V. ö. *Jegyzőkönyv* Nº 604). A halálos ítélet kihirdetése után, május 21.-én, Őz kegyelmi kérvénnyel fordult az uralkodóhoz és a nádorhoz is (ld. *U. o.* Nº 607). A nádor azonban az uralkodónak a halálos ítélet megerősítését javasolta (ld. *Iratok* 110. sz.). Május 23.-án Őz újabb kérvénnyel fordult a nádorhoz. Ebben is védekezése miatt mentegetődzött. Többek közt ezt írta: »Omne id, Serenissime Domine, quod in reflexionibus meis continetur, huc reducitur, quod ego non tantum ad funestum illum finem revolutionis censeram, sed ut aliquid pro bono humanitatis, ut mihi dicebatur, constituatur suo modo legali et tempore; quod ego omnia ista noxia principia, quae in istis scriptis erant, sincere revocem, in quantum nefors illis adsensus fuissem; quod iste meus adsensus mereatur, paternam Sae Mtis Ssmae indulgentiam, tamquam ex causis externis,

[1] A Hétszemélyes Tábla tárgyalására v. ö. *Jegyzőkönyv* Nº 592.

quibus in errores incidere solent, homines ortus ; et quod confidam eo et Sm Mtem Ssmam et omnes bonos animo esse, ut errores isti quam fieri potest, placidissimis mediis extirpentur. Quidquid reliquum est, id ad classem incidentalium cogitationum pertinet, quod ex intempestivo et mihi acerbissimos dolores causante scribendi impetu, aliisque inbecillitatibus profectum est.« (Sk. eredeti : O. L. Vertr. A. 39. fasc. 613. sz. V. ö. *Jegyzőkönyv* No 613.) A nádor fölterjesztve Őz kérvényét Ferenc királyhoz, kísérőlevelében elismerte, hogy az a tény, hogy a halálos ítélet kiszabásánál döntő súllyal latbaeső apológia »csak véletlenül került a kir. jogügyi igazgató kezébe,« valóban enyhítő körülménynek vehető, s ennek alapján talán mérlegelhető volna, ne kapjon-e Őz kegyelmet. Annál is inkább, tette hozzá, mert bár védekezése »tisztán mutatja gonosz indulatait,« s ezért legkevesebb annyit megérdemel, hogy »örökre kirekesszék« az emberi társadalomból, bűnrészessége egyébként kisebb, mint általában a többieké. *(Sándor Lipót iratai.* Iratok 194. sz.) Ugyanezekben a napokban Őz újabb kérvényt juttatott el közvetlenül az uralkodóhoz, amelyben azt kérte, hogy ha az előző kérvényében felhozott okokat nem találná elegendőnek megkegyelmeztetéséhez, rendeljen el ügyében perújítást, hogy ártatlanságát bebizonyíthassa. Indokai a következők : az 1791 : 56. tc. a felségsértési és hűtlenségi pereket a Kir. Tábla hatáskörébe utalta. A Tripartitum második részének 75. cim 4., 6. és köv. §-ai, valamint az 1563 : 41. tc. azonban táblai és általában főbenjáró ügyekben nem zárkózik el a perújítás lehetősége elől, így tehát ez az ő esetében is lehetséges. Itt ezt még külön is indokolja, az hogy »ob brevitatem quippe temporis, quod defensioni suppetebat, sufficienter ille audiri non potuit. Ipsa series processus ostendit, paucos duntaxat hebdomades ab eo tempore, a quo e manibus fisci regii causa exiit, ad respondendum datas esse, cum tamen processus hujusmodi, ubi vel sola amittendae proprietatis jurium possessionariorum ratio subversatur, per annos decurrere consueverint. Accessit, quod captivis defensae media se conquirendi facultas adempta sit. Denegatum cum sanguine et necessitudine junctis colloquium, fractae captivitate et metu impendentis sententiae corporis et animi vires.« Perújítás esetén olyan bizonyítékokat tud majd felmutatni, hogy az ellene emelt vád vagy egészen megdől, vagy olyan jelentéktelenné zsugorodik, hogy méltán várhatja fölmetését, vagy egészen enyhe büntetés kiszabását, amelyik alól azután őfelsége kegyelme feloldozhatja. Ha a rendelkezésre álló idő nem lett volna ilyen rövid, meggyőzően ki tudta volna mutatni, hogy abban a kátében, amit neki Szentmarjay átadott, sem az Őfelsége, sem az Ausztriai ház elleni gyalázkodó kifejezések nem voltak benne, ahogy általában törvénybeütköző sem. Úgyszintén azt is ki tudta volna mutatni, »quod epistola infrascripta ex carceribus advocato ita scripta, ut si et in quantum vellet, parte ejus aliqua ad defensionem uteretur, quamve infrascriptus causarum regalium directori intitulavit et misit, ut ille tandem advocato suo tradi faceret, epistola inquam haec per Septem-Viratus sententiam rogo addicta, scelere omni careat ; ad postquam etiam per directorem causarum regalium processui inserta est, nonnisi erronearum cogitationum per ipsummet cogitantem infrascriptum damnatarum loco habenda sit, quas leges puniunt, ac etiamsi abolendae forent, nefors in publicum effluentes, scandalum inferant, poenam tamen ita cogitanti, praesertim poenitenti et eas retractanti non conciliant. Et si confessionis instar habeantur, cum illa judicalis et autentisata non sit, imo per infrascriptum alterata, explicata, invitoque illo per directorem improcessuata, consequenter nec spontanea sit, nullam contra infrascriptum vim probandi habeat.« Kérvényéhez egy rezolució-tervezetet is mellékelt, amelyben az uralkodó, hivatkozva az ő kérésére és a vonatkozó törvényekre, elrendeli ügyében a perújítást. (A kelt nélküli kérvény és rezolució-tervezet : O. L. Vertr. A. 39. fasc. 633. sz.)

Fenti kérvényt az uralkodó, az Őz halálos ítéletét jóváhagyó leirattal együtt, leküldte a nádornak, hogy tanulmányozza át esetleges intézkedések szempontjából. (Május 30, *Sándor Lipót iratai*, 867. l.) A nádor véleménye az volt, hogy Őz kérésének nem lehet eleget tenni, ezért elrendelte az ítélet végrehajtását. (Álláspontját részletesen megindokolta : *Jegyzőkönyv* No 633 és Ferenc királyhoz írt június 2.-i levelében : *Sándor Lipót iratai*, Iratok 197. sz.) Időközben Szabó Sáróy védőügyvéd a kérvényt az uralkodónak átadó udvari ágenstől úgy értesült, hogy Ferenc király kedvezően fogadta Őz kérését, s már utasította volna is az illetékes hatóságokat annak kedvező elintézésére. Ezért június 2.-án az ügyvéd írásban kérte a nádort, pártolja a maga részéről is a perújítást. (»Afflictissimus hicce juvenis, — írta többek közt — in ipso limine mortis id praeprimis amarissime deplorat, quod infaustum illud scriptum, quod exc. Tabula Septem-Viralis rogo addixit, existimationem peperit, inesse ei animum perversis principiis depravatum, ad perturbandum statum publicum et in perniciem regiae dignitatis salutisque publicae directum. Epistola ista a captivo moesta solitudine carceris et trepidatione ingruentis supplicii sensuque acerbo infamiae propemodum in delirium et amentiam conjecto

projecta, magnifico domino causarum regalium directori missa, advocati arbitrio subtrata errorumque causas et retractationem edisserens ac centonis instar e notionibus, quas accensa malo hypochondriaco imaginatio et huic ancillans memoria e variis scriptoribus suggerebat vel potius eructabat consartinata, beneficio novi judicii cum gratia in meliorem partem explicari posset ; et simul demonstrari, captivum hunc scelere omni vacare ; esseque a natura et educatione a criminibus eidem per actionem et sententias curiales imputatis alienissimum ac falsem gratia et clementia principis optimi augustissimi, nequaquam indignum.« O. L. Vertr. A. 39. fasc. 641. sz.) Ekkor azonban Őz sorsa már meg volt pecsételve. (V. ö. *Jegyzőkönyv* N° 641) Kihirdették előtte az uralkodó végzését, s június 3.-án reggel kivégzése is megtörtént. (Ld. *Iratok* 111. sz. és *Fogságom naplója* 1795 június 1.)

Őz utolsó perceire nincs följegyzésünk. A kivégzés előestéjén a nagykőrösi Gartner házaspárhoz írt, egyetlen ismert, búcsúleveléből már a változtathatatlanban való megnyugvás tűnik elénk. »Elvégeztetett, változhatatlanul elvégeztetett a mennyei örök tanátsban, hogy az életem holnap elvégződjön. . . . Ó, imádkozzanak, hogy a jó Isten engemet utolsó szörnyű szempillantásomban erősíttsen és bátorittson. . . . Gondollyák, hogy a szerencsétlen Őznek igy kelletett meg halni, hogy lenne másoknak példa. Én szivemből kívánom, hogy légyen halálom másoknak hasznára. Szerettem az életemet, szerettem volna azt megtartani, de másképp esett. . . .« (Közölte Szilágyi Sándor : *Vasárnapi Ujság* XVI. (1869) 186. l.)

b.)

1795 április 10, Buda

Őz Pál megjegyzései a vádiratra.

[I.] *A Szabadság és Egyenlőség Társaságáról:* [I. 1.] *a Társaság célja az elnyomott parasztság felszabadítása, békés átalakulás útján;* [I. 2.] *ennek érdekében át akarta alakítani a közvéleményt;* [I. 3.] *Az Ember és a Polgár Kátéjáról;* [I. 4.] *kiknek mutatta meg a kátét.* [II.] *A köztársasági eszmét terjesztette, de nem érzi magát bűnösnek, mert:* [II. 1.] *hogy melyik a legjobb kormányforma, ma sincs eldöntve,* [II. 2.] *célja a haza felvirágoztatása és lakói boldogulásának elősegítése volt,* [II. 3] *a francia köztársaság dicséretét számos nyíltan terjesztett nyomtatvány hirdette Magyarországon is,* [II. 4.] *a köztársaságot nem erőszakkal akarta létrehozni,* [II. 5.] *rossz szándékai sem neki, sem a többieknek nem voltak,* [II. 6.] *az ország alkotmányát akarták tökéletesíteni, lehet, hogy tévedtek, de nem bűnösek,* [II. 7.] *semmi bűnt nem követett el, s vallomását nem félelemből tette,* [II. 8.] *a törvények szerint sem ő, sem társai nem vádolhatók felségsértéssel vagy hűtlenséggel;* [II. 9.] *a pesti egyetem tanárai is igazolhatják, hogy magatartása korábban sem adott kifogásra okot;* [II. 10.] *a Káté az ő révén szélesebb körökben nem terjedt el;* [II. 11.] *a köztársasági kormányformáról beszélgetni, annak előnyeit tárgyalni törvénybe nem ütközik.* [III.] *Utasítások a védőügyvéd számára.*

Egykorú hiv. másolat : O. L. Vertr. A. 47. fasc: Őz periratai, 5. sz. mellékl.

Reflexiones Pauli Ősz

super erecta contra se anno 1795 die 23 Februarii ex capite criminis laesae majestatis actione criminali, spectabili domino Samuëli Szabó Száray, velut suo defensori communicandae.

[I] Crimen laesae majestatis et perduellionis cujus accusor, imputatur mihi tenore suscitatae contra me actionis, quod me societati, quae juxta planum excitandae in regno Hungariae revolutionis, evertendaeque omnis constitutionis anno proxime praeterito coaluit adjunxerim, receptosque a

Francisco Szent Mariay hunc in finem confectos catechismos propagaverim. Ad haec accusationis capita observandum habeo:

[I. 1.] 1° Verus et genuinus finis societatis, in cujus ego membrum modo in posteriori mea fassione judiciali circumstantialiter enarrato adlectus sum, non fuit, quantum ego judico et successive certius etiam cognovi, evertere constitutionem patriae, sed eam ita modificare, ut miserae contribuenti plebi fiat faventior, et juxta quam individua numerosissimae et utilissimae hujus regnicolarum classis, abolito inhumano illo et barbariem temporis, ubi mancipatus in patria nostra viguit, redolente juris principio, secundum quod subditi personalitate civili carentes numero rerum, pretio venalium habentur aut saltem a multis — nolo enim id de omnibus generatim praedicando ulli injuriam facere — haberi videantur, jura civium, quibus cuncta societatis civilis membra gaudere justum est, consecuti, commoda conjunctionis civilis, quibus digna sunt, et quae illis, non tantum sine detrimento et convulsione constitutionis, sed etiam cum insigni hujus firmamento tribui possunt, persentiscant. Et hunc finem velut homine, qui se non sui unius commodi quaerendi, sed aliorum quoque felicitatis pro viribus promovendae causa natum esse reputat, praecipue dignum, ita ad salutem quoque proficuum esse existimo. Videtur enim mihi tamdiu constitutionem nostram haud inconcusso fundamento esse innixuram, donec plebs quoque contribuens, arctionibus illi per communicata sibi, quae possunt beneficia civilia innexa vinculis, bonitatem ejus et praestantiam usu proprio experta non fuerit, excitato e contra hoc modo in plebe constitutionis amore, non tantum firmitas huic interna conciliabitur, sed nec ulla aderit ansa eam, ut fiebat hucdum a multis, criminandi, hacque ratione animos colonorum a dominiis terrestralibus abalienandi, communicatis praeterea plebi rusticae iis, qui possunt juribus et favoribus, fiet ut genus vitae rusticanum et agricolarum, quod hucdum cum summa utilissimae hujus hominum classis injuria, et reipublicae detrimento in contemptu fuit,[a] in pretio haberi incipiat, atque multi, qui nunc illud ob ejus vilipendium aspernantur, animum ad agriculturam adjiciant; hocque modo, tum ipsi comodiorem ducant vitam, tum statui publico utiliores sint, quam aliam vitae rationem sequendo, ad quam aut satis idonei non sunt, aut quomodo aliis panem et occasionem merendi praeripiant, solliciti esse coguntur. Quibus consideratis genuinus societatis scopus, ipsius regiae majestatis, statumque benevolo studio, quo in alleviandam contribuentium conditionem ducuntur, consentaneus apparet; ipsum quippe corpus legislativum anni 1791, ut mansuetudinis morum in patria nostra et humanitatis publicum ederet documentum data subditis libera migrandi facultate, nexum illum solvit, quo olim perpetuo glebae adstringebantur.[1] Idem corpus legislativum ordinavit inter alias, in urbariali quoque et contributionali objecto deputationes, eum in finem, ut exquirantur et proponantur media quibus adhibitis sors contribuentium melioretur et onera eorum tollerabilia reddantur.[2]

Iste fuit finis verus, quo ego ut etiam fassio indigitat, motus, non tantum societati accessi, sed etiam aliis catechismos communicavi. Cum enim singulare meum et sincerum semper in plebem contribuentem fuerit studium,

a) A bekezdés elejétől idáig terjedő részt az ügyész vörös ceruzával jegyezte meg.

[1] 1790 : 35. tc.

[2] 1790 : 67. tc.

summo et praecipuo hominis officio defuncturum me arbitrabar, si sociata cum aliis opera ad promovendam ejus felicitatem, cooperatus fuerim.[a] Hic ne omnium societatis membrorum finis fuerit, id quidem certo nescio paucis exceptis, de caeteris mihi nec constabat, taceo, ut illorum mentem potuissem explorari et posito, fuisse sociorum aliquos, qui nimio forte eminendi seque signalisandi studio incitati, totam constitutionem im*m*utari voluerunt, id mihi imputari non potest ; interim non dubito fuisse complures, qui eum quem indicavi habuerunt finem. De spect*abili* certe domino Hainoczy id mihi positive constat, cum enim aliquot ante diebus, quam insperato eventu in captivitatem adductus esset, cum eo una fuissem, eique retulissem, audivisse me ex Szentmariaio spargi rumorem fore, ut contra se, dominosque Hainotzi et Latzkovits propter catechismos inquisitio instituatur ; addidi, non videri mihi credibile, ut catechismorum authores de excitanda revolutione serio vel cogitare potuerint, cum ad hanc adeo grandem mutationem producendam, id imprimis et essentialiter requiratur, ut pars civium non tantum numero, sed et viribus potior, ita arcte coalescat, ut nullo privato studio in partes trahi possit. Iam vero sicubi, in Hungaria certe multa esse, quae hujusmodi arctae coalitioni obstant ; quorsum pertinent : nationis religionis statusque diversitas et plebis impotentia. Ille auditis meis rationibus ita mihi respondit: Mi dilecte : ego certe cathechismos ea, qua accepi, forma communicando, nullum alium habui finem, quam ut aristocratae hac re attenti facti permoveantur, ut aliquos favores contribuentibus concedant praeter finem istum primarium ; accessere etiam alia, quae ut factam mihi, ut fassio refert, per Franciscum Szentmariay propositionem tanto facilius acceptarem, me incitarunt nimirum *a)* cupido secretiora et aliis forte ignota cognoscendi ; credidi enim istam societatem futuram simul ad instar canalis, ope cujus com*m*embra et quae quisque audit privatissima nova et hoc vel aliud scitu dignum, sibi invicem com*m*unicent, atque ita mutuo semet erudiant ; maximum vera in me semper erat desiderium esse cum viris in nexu, quorum doctrina et eruditio cognitionem meam augere et perficere possit ; *b)* voluptas orta ex cogitatione, futurum me quoque in procuranda et augenda tot hominum felicitate activum instrumentum.

[I. 2] 2do Finis[b] iste supraindicatus consequendus erat, non violenta rerum convulsione, sed formando opinionem publicam. Et profecto si admittitur, quod ab iis, qui jura humanitatis reverentur admitti non dubito, non esse aut injustum aut constitutioni patriae exitiosum tribuere contribuentibus favores, quos consecuti desinant passiva duntaxat esse societatis membra ; nullum mihi ad salutarem hanc et mansuetioribus humanioribusque saeculi nostri moribus, consentaneam mutationem inducendam aptius videtur medium, quam illis, quos aliquid cedere de suis juribus opportet principia humanitatis et rectae politices instillando animos eorum praeparare. Haec est illa via, qua et optime et facillime emendantur illa, quae licet olim pro temporum ratione non inutilia aut minus necessaria, mutatis multum circumstantiis et humanitas et sanior politica removeri suadet. Praeparatis enim animis, nemini etsi nonnihil de suo cedere debeat, invisa est mutatio, sed sponte quisque consentit, gaudetque consentire, persuasus ipsum hunc consensum esse manifestum documentum, et studii sui in salutem publicam, et in humanitatem amoris. Negari quidem non potest :

a) A bekezdés elejétől idáig terjedő részt az ügyész vörös ceruzával húzta alá.
b) Az ügyész ezt az egész fejezetet vörös ceruzával jelölte meg a margón.

[I. 3] 3° Quod si aliquis ipsos duntaxat catechismos legerit, facile eum. ad eam delabit posse cogitationem, quod revera finis societatis fuerit excitare revolutionem, constitutionemque modernam in republicanam transformare. Sed principia, quae authoribus catechismorum in enthusiasmo suo republicano inciderunt, ab iisque nec satis solide, nec satis prudenter scripto concinnata fuit, pro talibus reputare, quibus cuncti catechismos eosdem recipientes, velut symbolo fidei, stricte et tenaciter adhaesissent, vel eorundem in Hungaria stabilitionem, sine omni delectu sibi serio, firmiter et perseveranter, propositum habuissent, esset certe multis injuriam facere. Nulla etenim, quantum mihi cognitum est, regula obstringebantur membra societatis, seu ut principia in catechismis contenta amplectantur simpliciter, seu ut illa in ea, qua concinnata sunt forma, in Hungariam inducere allaborent. Et licet hujusmodi quaepiam regula fuisset, ea certe, velut unice philantiae auctorum adscribenda, effectu caruisset, cum nemo prudentiorum eam, velut suae in cogitando libertati praejudiciosam observaturus fuisset; sane jam ipsos catechismos comunicandi ratio, quantum quidem ad me, tam in recipiendo, quam propagando, et ut credo, quoad caeteros etiam omnes talis erat, unde non tantum de dato omnibus indiscriminatim eorum contentis assensu argumentum desummi non potest, sed etiam non omnibus illis se assensum fuisse, aut stabilitionem pro fine habuisse affirmanti, fidem dandi motivum suppeditatur. Comunicabantur scilicet catechismi quasi ab inviso, antequam recipiens eos perlegisset, praemisso motivo salutem humanitatis promovendi, cujus utique maxima solet esse vis in persuadendis, alliciendisque bonorum animis. De nemine autem, qui rationem authoritati non postponit, nec in verba alterius juravit supponi, tanto minus decisive praedicari potest eum omnibus scripti ab alio compilati contentis assensum praebuisse, illud vel recepit vel eam alteri communicavit; praesertim si posteriori in hoc casu credat scriptum, et si non ex integro sensui suo conforme, quadamtenus tamen, et aliqua ex parte ad finem quem intendit, bonum conducere.

Retinuit ergo quisque libertatem principiis propositis vel assentiendi vel dissentiendi; ego certe initio statim a multis, quae in catechismis continebantur dissensi, observans alia odiose, alia exagerrate, alia minus solide in primo auctoris aestu compilata esse. Inde factum est, ut quemadmodum fassio mea testatur, statim Szent Mariaio ea, quae mihi displicerent indicarem, eorumque omissionem suaderem, et probabiliter renunciaturus etiam omni nexui, nisi ille rationes meas elidere nequiens respondisset, non esse rem ita stricte summendam, quasi quisque omne id, quod in catechismo continetur credere debeat, compositum eum esse, ut tamen aliquid sit in manibus sociorum, subjungens repetitim: c'est un noyeau; cujus expressionis significatum ego tum non cepi, sed putavi tantum significare, ac: quid pro quo, nec prius verum ejus sensum cognovi, quam in prolato coram incl. comissione dicto Gallico, *excellentissimus dominus* Almássy illud ita, ut textus fassionis exhibet, Latine interpretatus fuisset;[1] cum itaque ex his concluderem, prudenti cujusvis judicio catechismorum contenta substerni, neque ea ut professionem quampiam credendam esse consideranda, accidit, ut quamquam ipse catechismos ex integro minus probarem eos tamen integros aliis communicarem.

[1] 1794 dec. 23.-i kihallgatásakor. V. ö. 720. l.

[I. 4] Utinam id non fecissem! Hoc enim est, quod omnium maximae doleo, cum hac ratione causa exstiterim, ut duo mihi multum dilecti amici, in communem mecum, ut suppono, calamitatem pertracti sint.[1] Hoc quidem accideritne certe, aut non ignoro, quod si tamen accidit, veniam ab ipsis et peto et spero. Nihil mihi certe in tota, in quam incidi calamitate acciderat gratius, quam cum in secundo meo examine,[2] nomina eorum imprimis, vero ejus, cui Catechismum Hominis et Civis dedi, indicare debueram, et potissimum eos, si fieri potuisset salvandi studio factum erat, ut in primo examine ad omnes fere quaestiones illata ingenti conscientiae meae vi, negative responderim. In secundo examine ut in negando perseverarem impossibile mihi erat, tum quod minus pacatam conscientiam intolerabile mihi esse onus, usu didiceram tum ob sequentem circumstantiam. Postquam videlicet secunda vice in examen vocato fassio antecedanea perlecta fuisset, conversus ad me Mgr. d*ominus* ca*usarum* reg*alium* director, quaerebat cum nuper negaverim me Catechismum Reformatorum Hungariae a Francisco Szent Mariay recepisse, qualis ergo ille fuerit catechismus, quem d*omino* advocato Uza communicavi? Obstupui sane hoc audiens, conscius mihi nec hujus, nec alterius nomen ulli mortalium per me revelatum fuisse, idque eo praecipue consilio, ne quaqua ratione molestiam illis causarem, concludebam itaque eundem interceptum, atque interrogatum sponte de accepto, a me catechismo fassum esse, neque id sine ratione. Is enim paucis post diebus, quam dictum catechismum a me descripsisset, ad me veniens narravit, similem sibi per d*ominum* Szlávy,[3] qui aeque inter captivos est, factam esse propositionem, eum tamen diversa ostendisse signa. Adverti ego ex diversitate signorum Catechismum Hominis et Civis, hic enim erat titulus ejus, quem ego accepi, ei esse comunicatum. Fatebatur idem una, placere sibi cum Szlávio potius, quam mecum in nexu esse communicationis. Unde verosimile mihi videt*ur* nomen ejus per d*ominum* Szlávy aut ille ,a quo ipse catechismum habuit, aut certe in examine incl. commissioni manifestatum fuisse ;[4] dom*i*num vero Uza in sequelam hujus manifestationis incaptivatum et examinatum, cum nesciret, quis nostrum — egone aut Szlavy — nomen ejus revelaverit, de accepto a me catechismo fassum esse ; sed quomodocunque demum res acciderit, satis est hanc circumstantiam mihi documento fuisse, quod porro rem negare, nec mihi, nec illis sit utile ; ideo totam speciem facti, ut fassio exhibet, enarravi, revelato etiam ejus, cui Catechismum Hominis et Civis comunicavi, nomine ; incl. comissio testis est, quanti doloris judicio id a me factum sit, ea quod eundem non tantum hac in re innocentem, utpote vinculo amicitiae, quo mecum nectebatur, motivoque salutem humanitatis promovendi et in specie opinionem publicam formandi, nequaquam vero revolutionis, cujus, ut conscientia mihi testis est, ne verbo quidem in eo assumendo mentionem feci, se se societati adjungentem, omnimode excusaverim, sed etiam preces interposuerim, ne si evitari potest, is calamitatem com*m*unem subire cogatur ; imo in luculentius doloris mei documentum, et quod obligationis meae esse duxi, orabam etiam incl. com*m*issionem, ut si quo casu eundem in captivitatem adduci contingeret, potestas mihi daretur eum scripto deprecandi.

[1] T. i. Uza Pál és Aszalay János.
[2] Az 1795. jan. 29.-i kihallgatáskor.
[3] Szlávy János.
[4] Uza nevét valóban Szlávy János említette meg először, dec. 22.-i kihallgatásakor.

Haec ideo commemoro, ut pateat ex iis, non me plus in meos peccasse amicos, quam est in me peccatum ab alio ; dignumque esse, ut illi ita mihi ignoscant, quemadmodum ego ignosco calamitatis meae authori ; commune hoc est fatum, quod nemo nostrum aut praevidit, aut antevertere potuit.

Caeterum quod ipsam catechismorum communicationem, cum hinc argumentum ad me accusandum peti possit, attinet, sequentia pro mei excusatione observanda habeo : 1°. Verum quidem esse quod antedictum catechismum domino Uza communicaverim ; ast cum is nexui mecum fovendo supradicta ratione renunciaverat, suasi ei, etiam tum catechismum a me descriptum annihilare, nec ullum cum eo porro nexum aut habui aut habiturus eram ; decrevi praeterea catechismum istum nulli amplius communicare, ut nec communicavi, habui enim eum, ipse quoque, ut verum fatear, solummodo pro statu notitiae, utque expleam meam in similibus curiositatem, et sic cum in isto solum catechismo specialiora, quantum memini, quae ad republicanisandum regnum Hungariae tetendisse, argui possunt, contenta fuerint, destiti, ad hunc directe finem cooperari. Nam : 2do eas, quae Catechismus Hominis et Civis continebat, erant quidem principia democratica, regiminis formam commendantia, sed mere generalia, ex contractu sociali Rousseauiano, quamquam non satis systematice desumpta, et adjectis aliis, non satis digestis, magis confusa, ut adeo ex hujus catechismi communicatione non plus periculi metuendum fuerit, quam ex aliis scriptis democraticis, quae et plus et solidiora continent. Sed denique,

[II.] 4° Etiamsi[a] manifeste et evidenter constaret finem societatis, adeoque et meum, eum directe et praecise declinandi ex humanae nexu studio innato fecisse, ut abolita moderna patriae constitutione ei republicana substituatur, ne enim conscientiam meam vel ipsum in quo versor vitae studium ulla ratione laedam, non diffiteor me principiis republicanismi favisse, nec a desiderio immunem fuisse, ea si posset in patria nostra adoptandi ; existimo tamen conatum hunc, tam in genere, quoad omnes, quam in specie, quoad me, excusabilem esse. Etenim :

[II. 1.] 1° Necdum apud publicistas definitum est, quae sit optima regiminis forma, et quae sit aptissima, ad finem societatis civilis, salutem utpote publicam procurandam, ut adeo liberum sit, hac in re sentire cuique, prout unius aut alterius partis argumenta graviora esse judicaverit. Iam vero negari non potest, gravissimae authoritatis scriptores republicanae regiminis formae praerogativam deferre, quod in ea, cum minima relate ad caeteras regiminis formas, naturalis individuorum libertatis restrictione, finis societatis obtineatur, insitum vero hominibus est appetere illud regendi systhema, ope cujus libertati suae naturali minimum renunciare coacti iisdem beneficiis civilibus perfruantur ; verum ne sit illud assertum aut minus, id inquirere ad rem meam non pertinet. Multa enim esse possunt, quae efficiant, ut in monarchia bene constituta majori fruantur cives libertate, quam in democratia,[b] sed judico id eo saltim fuit ut pateat, quam facile permoveri possint homines, ut asserto huic adsentiantur cum illud a libertate, cujus adeo potentem natura hominibus indidit amorem, desummatur.

[II. 2.] 2do Si nos republicanam regiminis formam in Hungaria stabilire desiderassemus, desideravimus non ut patriae nostrae existentiam destruamus,

a) Az ügyész az egész bekezdést vörös ceruzával aláhúzta.
b) A bekezdés elejétől idáig terjedő részt az ügyész vörös ceruzával aláhúzta.

sed potius ut ea, beneficiis civilibus magis aequa proportione inter classes civium diversas distributis et firmiorem nanciscatur consistentiam et facilius, feliciusque eflorescat ; finis ergo noster, ad quem tendebamus, erat prosperitas patriae et major humani generis felicitas ; judicium vero boni animi est hunc finem consequendi motivo ad agendum determinari.

[II. 3.] 3° Mirum non potest videri, quod republicanismo imbuti fuerimus, cum ex occasione imprimis Gallicanae revolutionis, quam universa Europa ab aliquot jam annis fixis oculis et certe non sine admiratione intuetur, tot tamque diversa scripta, quorsum ipsae quoque pertinent ephemerides, publice et nemine prohibente ac ipsa regia *majestate* indulgente in manibus nostris versata fuerint, quibus aut nulla aut argumentis haud praevalentia in contrarium opposita sunt ; ipsi denique quotidiani sermones, publicis quoque in locis confidenter habiti, ipsa cogitationum libera et nullo mandato expresso vetita communicatio, multorum in animis amorem reipublicanismi poterant excitare. Quae autem amamus, illa etiam possidere desideramus.

[II. 4.] 4° Effectuatio conatus universi aut erat possibilis aut non. Si erat possibilis, erat non aliter, quam majoris et potioris populi partis ad inducendam republicanam formam consensu ; abfuisset ergo coactio. [a] Si vero est impossibilis, ut ego quemadmodum antea ita nunc multo adhuc firmius persuasus sum, omnis natura hujusmodi cogitationis aut etiam intentio, reputanda est pro chimerico projecto, pro ente rationis, quod realisari nequit ; ideo etiam caput criminis constituere non potest eo, quod illos tantum terrere, illis periculosum videri potest, qui non valent calculare quantum ad tantam mutationem efficiendam requiratur et quam facile sit potestati executivae hujusmodi conatibus occurrere. Posset quidem aliquis hoc loco ex revolutione Gallicana argumentum summere, ut facilitatem et verosimilitudinem excitandae in patria nostra revolutionis demonstret ; sed ut innumeras illas causas, partim cognitas partim ignotas taceam, quibus velut fontibus revolutio Gallica originem suam debet ; ut silentio praeteream characteres illos distinctos, quibus natio Gallica individualisatur, a caeterisque omnibus adeoque et a nostra gente discernitur, arbitror non sine ratione me illis adsentiri, qui existimant, nec constitutionem Galliae primam, qua regia potestas limitibus ejus clare definitur, stabilita fuerat, in mere democraticam fuisse facile desituram, si cuncta Conventus Nationalis, Galliam pro republica proclamantis commembra ipseque populus, omnes illas factiones, defectiones, bella externa et interna, sanguinolentasque convulsiones, quae successu temporis evenerunt, praevidissent et rite calculassent. Non catechismis raptim compilatis, non horum qualicunque propagatione efficitur, ut erumpat revolutio, sed efficitur, cum exactiones et oppressiones aut persecutiones adeo ingravescunt, ut populus eas ferre amplius nequeat, perindeque esse putat, sive sub jugo tyrannidis sive arreptis ad vindicandam libertatem armis, in aperto belli discrimine perire ; imo hanc posteriorem pereundi rationem, velut nonnihil solatii adferentem, priori potiorem ducat, ita enim homines natura comparati sunt, ut, postquam imprimis pacis studio asveti, animum ferocem et bellicosum deposuerunt, patiantur potius gravissima quaevis, quam ad violenta media confugiant ; sed est simul summus et extremus quidam in

a) A bekezdés elejétől idáig terjedő részt az ügyész vörös ceruzával húzta alá.

patientia gradus, quem si oblitus suorum officiorum et suae propriae salutis, inimicus principis aut nomine et potestate ejus abutentes, oprimendi et populum enervandi, artes exercendo superant, et velut arcus nimium tensus rumpitur, hominesque pericula quaevis contemnere facit ; persuasus ego sum, nec in patria nostra unquam erupturam revolutionem, nisi, quod Deus pro summa sua benignitate avertere velit, patientia gentis nostrae prorsus exhauriretur.

[II. 5.] 5° Multum interest inter projectum de inducendo republicanismo et ejus executionem, projectum cudere licet inter quatuor parietes, ad exequendum requiruntur vires, opes, constantia. At credibile certe est aut omnes aut plurimos illorum, quos forte cupido invasit stabiliandae democratiae, consilium mutaturos fuisse, si in prosequendo proposito aut opes suas sacrificandas aut pericula subeunda esse animadvert ssent; ipsa sane experientia ostendit, abductis iis, qui quasi capita societatis habentur in captivitatem, omnes obmutuisse. Quo facilius scilicet, mala forte, quae sequi possent, omnino haud praeconcipientes, societati accessere, eo facilius viso periculo desciverunt, unde persuassisimum mihi est nullum prorsus statui publico metuendum fuisse periculum, etsi omnes illi, qui secundo, sed et prima vice capti sunt in libertate remansissent. Ipse certe Szent Mariay, etsi omnium cum quibus conversatio mihi fuit, pro juvenili sua aetate et in volvendis assiduitate auctoribus Gallicis ardorem praese ferens, cognita incaptivatione Martinovitsiana, quocum se nexum habuisse, nunc primum mihi, antea id celans, apperuit, non tantum animo labescere videbat*ur*, sed etiam in Martinovitsium, tamquam, ut ajebat, impostorem et cum dispendio aliorum suae gloriae cupiditatis litare volentem, invectus erat, fassus se per eum inductum esse adhibitis motivis, quibus eum, velut solentis ingenii juvenem, adeaque quibus claritudo nominis comparatur, stimulo naturalium, quas certe eximias habet, animi dotum, tendentem, plurimum incitari adverterat. Et cum ei ea, quae statim initio suaseram, in memoriam revocassem, agnovit sponte tum catechismorum defectus, dum monitorum meorum utilitatem, datis tum in familiaribus, quos mecum usque triste suum fatum interdum habuerat sermonibus, tum in caeteris suis actionibus, judiciis, ex quibus certo licebat concludere, ardorem ejus multum remisisse. Absit, ut haec de eo com*me*morans quidpiam existimationi ejus detraham aut detractioni occasionem dare velim. Dilexi eum semper, ex quo amititiam cum eo colere coepi, tum ob insignes animi dotes, indefessumque sese in studiis, praecipue politicis, quibus et ego imprimis delectabar, perficiendi studium tum in singularem ejus in eam quam afflictam esse crediderat, hominum classem affectum, tum denique ob candidum in me animum, neque eum etsi mali in quod incidi, imediatam ut saltim opinor, causam diligere desii. Persuasus enim sum non minus eum dolere, quod causa quamvis involuntaria, calamitatis meae exstiterit, quam ego doleo, quod et alios, ut conjicio una mecum in discrimen traxerim, ignosco ei non tantum, sed precor etiam sincere velut divinum numen, ita rerum adjuncta sapienter gubernare, ut is, una cum caeteris ex eo, in quo versatur periculo, salvus et incolumis eluctetur. Iudicio enim est vel haec, quam praemisi, circumstantia, eum quoque in eorum n° habendum esse, qui admissum errorem prompte emendaturus erat, et de quo merito sperari potest, fore, ut infortunio suo doctus et cautior factus patriae suae vere utilis evadat.

[II. 6.] 6° Nemo forte erit eorum, apud quos plus ratio, quam authoritas valet, qui asserat constitutionem nostram ita esse perfectam, ut nulla

sui parte aliquam admittat emendationem aut modificationem. Omnis civilis constitutio est opus humanum, omni autem operi humano id ex indole sua inest, ut nunquam ita omnibus numeris sit absolutum, ut perfectius fieri nequeat, quaevis hominum societas in civitatem coalescens, accomodat instituta civilia necessitatibus, moribus, religioni, vitae, quam cives sequntur, rationi, caeterisque quae multifariae esse possunt temporis circumstantiis, omnia vero, et haec tractu temporis mutabilia sunt, certe, et patriae nostrae moderna constitutio multum a primaevis institutis diversa est, sive externae securitatis procurationem spectemus sive internam administrandi formam consideremus. Desiderium ergo nostrum aut etiam intentios eam in nonnullis, et signanter ita modificandi, ut coloni jura civium consequantur indoli ejus, et perfectibilitati non repugnat. Si constitutio Hungariae pro perfecta reputetur, quorsum tot ad organisandam et legislationis formam et politicam gubernationem et justitiae tam civilis, quam criminalis administrationem, contribuentium denique statum melius regulandum et adjustandum deputationes? Si nos itaque plus forte, quam ex operatis harum deputationum pro salute publica resultabit aut desideravimus aut intendimus, factum est ideo, quod judicaverimus constitutionem nostram majoris quoque perfectionis, notanter quoad plebem rusticanam capacem esse. In hoc si erravimus, erravimus conditione mortalium, vel quod defectu sufficientis et necessariae experientiae laboravimus, et ideo boni duntaxat, quod oriturum sperabamus, imagine, forma peramabili et delectante, animis nostris continuo obversante, mala quae sequi possent, non vidimus, vel quid eorum, quae, et in quantum, quave methodo pro ratione temporis, mutari cum utilitate et felici successu possint aut debeant, adaequatam et completam cognitionem non habuimus, vel quod nihil est facilius, quam errare in principiis, ad constituendam recte civitatum formam pertinentibus, quae nec sunt omnimode defixa, nec unquam forte ita, ut de illis omnibus conveniat, defigentur. Non videtur ergo, cur hoc modo errantes perduelles dici haberique mereamur. Perduellis est : qui hostili animo in patriam affectus eam destruere et labefactare laborat ; nos, opinione saltem nostra ejus salutem optavimus et promovere intendimus. Magna certe, ut puto, civium Hungariae pars exstirpanda foret, si hoc desiderium perduellionis poena esset vindicanda.

[II. 7] 7° Nullum a me positum est factum positivum, quo ad excitandam praecise revolutionem concurrissem ; praeter id enim, quod catechismos comunicavi, nihil prorsus feci, nec quempiam excitavi. Si vero a principiis republicanismi *non* alienus, et catechismos comunicando, ad eorum propagationem concurrens, aut vero cogitatione quopiam revolutionali (a qua me prorsus et semper vacuum fuisse, quidquid tandem divino numini, cujus arbitrio hominum sortes volvuntur, in me decernere lubitum fuerit, et quibuscunque periculis me objeci contingerit, nolo asseverare, firmiter persuasus, eo sensum malorum, quae me aut manebunt aut manere possent futurum leviorem, quo magis ingenua erroris confessione, conscientia meam liberavero, eo tamen simul addito, quod omnis ejusmodi cogitatio, velut et secus alieno potissimum influxu in me excitata, fugitiva duntaxat et haud perdurans, et quaedam solum, ut ita dicam, animi effervescentia erat, quae, considerata rei natura, sponte et antequam periculum crederem imminere, disparuit) in patriam meam peccavi, peccatum istud captivitate, quod hucdum pati cogor, subsecuta imprimis emendatione satis expiavi. Testante enim fassione mea, recessum meum a principiis in catechismis contentis, in quantum nefors

illis adhuc adhaesissem, et in quantum ea statui publico noxia sunt, datis coram incl. comissione sincere penitudinis, ut eatenus ad commembra ejus provocare possum, judiciis (quibus observatis ex*cell*en*tissi*mus d*ominus* Almassy, qua praeses comissionis, mihi de hac principiorum emendatione aggratulans bono me animo esse, et divinae providentiae confidere jussit), publice professus sum, feci hoc non metu poenae, quam si ita tandem decretum est, spero me eo firmiori et tranquiliori animo perlaturum, quo in discrimine versanti, cogitatio et imago mortis facta est familiarior, quo erectiori fronte, coram throno divinae m*ajesta*tis, quae intima cordis receptacula acutissimis perlustrat oculis, et quibus quisque ad agendum impulsus fuit, causas et rerum adjuncta perfectissime novit, consistere me posse arbitror, et quo saepius sapiens illud dictum mente revolvere soleo : prospiciendum et timendum est futurum discrimen, praesens contemnendum,[a] sed feci, dictante conscientia, postquam scilicet toto illius temporis spatio, quod ab inarestatione mea usque secundum examen efluxit, saepe multumque et tanto liberius, quod nullae alienae ideae cogitationes meas modificare poterant meditatus, magis magisque perspexissem, multa illorum principiorum, velut e cerebro hominis, republicanismi nimio ardore correpti, profectorum et in primo aestu sine diligenti examine et delectu in chartam conjectorum, partim si sanae crisi subjiciantur, non subsistere, partim circumstantiis patriae nostrae necdum convenire, partim aliis, quos diligens censor facile detexerit defectibus laborare. Nunquam enim ea fui indole, ut principiis semel adoptatis meliora, licet successu temporis doctus, pertinaciter inhaererem probe sciens intellectum meum, arctis admodum limitibus esse circumscriptum, solidam vero eorum cognitionem multa diligentia, multa meditatione et imprimis multo usu et experientia successive comparari. — Maxime omnium reprobo et aversor ea catechismorum contenta, quae ad violentam forte quampiam convulsionem vident*ur* collimasse, tum ideo, quod indoli meae et sensibus humanis, studioque neminem laedendi repugnant, tum ideo, quod persuasum habeo violentiam ad procurandam felicem et durabilem mutationem ineptissimum esse medium, quod enim fit vi et coactione, id plerumque instabile est ; imprimis si magna civium pars reluctetur, apud quam semper occultum remanet studium, factam se invita mutationem data occasione abolendi. Ut adeo violentis mediis non tantum non perficiatur reipsa civitas, sed etiam gradualis ejus, quo jam forte sensim, et feliciter ad perfectionem tendebat, progressus retardetur. Quemadmodum corpora phisica vegetabilia justo et tempore et succorum justa mensura opus habent, ut ad perfectionem perveniant, ita etiam corpora moralia, ut sunt civitates, successu temporis, crescunt, adolescunt, et per insensibilem morum cultiorum et de die in diem mansuetiorum ac saniorem philosophiae influxum, juxta legem evolutionis, quam natura in cunctis suis operibus observat, perficiuntur. Et praeterea nec omnibus populis convenit eadem forma regiminis, nec omni tempore eadem. Haec ideo breviter adfero, ut ostendam recessum meum non sine ratione esse factum. Caeterum ad integritatem fassionis id adhuc monendum habeo, quod ista mea de recessu professio non sit accipienda de omnibus universim Catechismi Hominis et Civis principiis. Erant enim in eo pleraque ex jure naturae desumpta, adeoque sanae rationi cujusvis aequi, ut credo, censoris judicio consentanea, ideo cum post elicitam in examine fassionem in

a) A bekezdés elejétől idáig terjedő részt az ügyész a margón vörös ceruzával jelölte meg.

arestum reducto, contextumque fassionis pro eo, ut mihi praelectus fuerat, animo revolventi, sucurrisset, dici inter caetera generatim me principia catechismorum pro rectae rationi contrariis declarare, sequenti statim die petita, et obtenta in conspectum incl. comissionis veniendi facultate declaravi : quod cum in memorato catechismo pleraque etiam juris naturae principia contenta fuerint, neque ratione ab iis, qui fassionem meam lecturi sunt aut metus aut stupiditatis aut forte quod omnium gravissime mihi accideret, abjecti, animi arguar cupere me ut fassioni inseratur clausula salvificans, qua indigetur, me ea, quae sanae rationi conformia sunt, nequaquam pro insanis declarare ; quibus exauditis incl. comissioni aequum esse videbatur, quod petieram, et ipse Mgr. d*ominus* causarum director mentem meam plenius explicaturus, hanc adinvenit clausulam : »in quantum statui publico noxia sunt« revocari, scilicet a me principia, non dubito itaque hanc clausulam adjectam esse ; si quo tamen pacta adjecta non esset, pro adjecta habenda est. — Huc accedit :

[II. 8.] 8° Quod si verum est, eo nos consilio in societatem coivisse, ut ad republicanisandam patriam collaboremus, hocque modo modernam ejus constitutionem — ut actionis tenor sonat — evertamus, factum istud nostrum dici potius oportere aut crimen laesae constitutionis aut notam infidelitatis, quam laese majestatis. Quod enim in crimine laesae majestatis praecipuum certe est voluntas personam regiam violandi,[a] id me, vel alios vel in cogitatione habuisse, nulla ratione potest ostendi. Quod vero crimen laesae constitutionis attinet, memini quidem in comitiis anni 1791 propositionem de eo factam, imo si bene recordor etiam art*icu*lum concinnatum esse, in legem attamen non abivisse. Quod autem notam infidelitatis, hanc ut aliquis incurrisse argui possit, censeo non sufficere qualemcunque chimaericam intentionem, qualis certe illa est, quae et mihi adscribitur, sed realem et effectivam sui contra statum publicum erectionem, ut erant olim bella civilia et seditiones, sane quanto crimen laesae m*ajestat*is caeteris gravius reputatur, quanto graviorem post se trahit poenam, tanto interest magis ad securitatem civium, ne quodvis laeve factum, quodvis emendandae constitutionis studium, aut etiam ex sincero desiderio orta intentio, quaevis fugitiva cogitatio et imaginarium, naturaque sua spectatis circumstantiis, impossibile projectum ad casus hujus criminis pertrahatur. Quamvis nota sit mihi regula juris : ignorantiam legis non excusare, ingenue tamen fateor, ignorasse me existere inter leges patriae nostrae talem, qui quocunque demum modo contra dignitatem regiam conspirantibus aut tales non indicantibus, poenam crimínis laesae majestatis dictat ; quod sub st. Stephano lex hujus tenoris condita sit id, non miror. Erat st. Stephanus 1° inter Hungaros princeps, qui et regiam dignitatem adeptus, et religionem christianam amplexus est, eamque studiose propagavit ; sine dubio erant Hungarorum non pauci, quibus ista potestatis ducalis transmutatio in regiam displicuit, plurimi vero, ut ipse ejus temporis leges non obscure monstrant, reperiebantur quibus, avitae religioni tenaciter adhaerentibus christiana exosa fuit ; huic non immerito metuebat, aut ipse rex aut qui una cum eo in stabilienda religione christiana operabantur, posse Hungaros contra regem, velut sibi, qua avitae religionis eversorem et novae inductorem, invisum facile conspirare, id ut anteverteretur oportuit sub severa poenae com*m*inatione, qualemcunque conspirationem non tantum contra personalem regis securitatem, sed et ejus dignitatem interdicere ;

a) A bekezdés elejétől idáig terjedő sorokat az ügyész vörös ceruzával húzta alá.

sed tamen haec ipsa lex, etsi quoad casus criminis laesae majestatis adeo late patens in eo attamen lege posteriori anno 1715 condita clementior est, quod non amissionem vitae, sed anathema seu excommunicationem e numero fidelium pro poena statuerit ; videntur vero ipsi majores nostri tractu temporis, legis istius nimium rigorem sensisse, neque eam in dijudicandis casibus hujus criminis, ut normam secutos fuisse. Verbőczius enim, qui consuetudines adeoque realem legum usum collegit, talia solummodo facta, inter casus criminis laesae majestatis numerat, quae immediate ad necem personae regiae inferendam diriguntur. Unde certe mirum esse potest, in art. 7 : 1715 praememoratam st. Stephani legem, usu obsoletam et in imputando gravissimo isto crimine adeo multum arbitrio judicis permittentem, renovatam esse, idque tanto mirandum magis, cum simul potestas judicandi ipsi regi, adeoque laeso atributa sit, statuendo simul et id, ut facultatem idem habeat notorios extra regnum abducendos curandi. Causas hujus renovationis ego non inquiro, multum saepe ex circumstantiis, quae ex historia saltem cognoscuntur, dependet ; addo tantum mirandum fore, si legis istius, in toto ejus rigore, modernis temporibus usus fieret, ubi et mores sunt mansuetiores et non ita pridem ipsa defuncta regia majestas, ad contestandam suam humanitatem, explendumque regni desiderium, judicatui suo in criminis laesae majestatis reos, renunciavit, poenam quoque ejus quoad amissionem bonorum mitigando ; ubi denique deputatio juridica actu in defigendis, ac ad certa et non libero judicis arbitrio obnoxia, facta reducendis casibus hujus criminis occupatur. Interest profecto non tantum nostri, qui accusamur, sed et omnium et imprimis posteritatis, ne rigorosae istius legis, in casu praesenti usu facto, frustretur opera eorum, qui in compilando codice criminali occupati, in eo simul adlaborant, ut et lex de crimine laesae majestatis sensui humanitatis magis accomodetur. Si nos omnem legis vigorem experiri fuerimus coacti, nunquam deerit inimicus patriae et nationis nostrae nocendi occasio, quibus facile erit quamlibet innocuam et publico utilem propositionem aut intentionem; si vel in minimo, aut tantum apparenter juri regio videntur contrariari, velut dignitati regiae perniciosam, ad casus hujus criminis pertrahere, imprimis vero pestiferum illud hominum genus, qui amicitiam mira calliditate simulantes, et cujusvis, quas observant, privatis passionibus turpiter adulari consueti, se se in animos incautorum insinuant, ut principia eorum et rationem cogitandi explorent, hisque exploratis, eos ut perniciosos reipublicae cives deferant, libere in optimos quoque cives grassabitur, et quamvis non semper aut rarissime bonitas principis, judicumque sapientia et plenus humanitatis amore animus eo rem devenire sciverint, ut hujusmodi hominum delationes, qui dolosa et pertida intentione ipsi, ut plerumque liberius loquendi et occasionem et exemplum praebent, publica et gravior poena consequatur : fiet nihilominus, ut cives haud satis certi, a quo sibi cavendum habeant, cui fidem habere et se tuto committere, coram quo animi sui sensa sine metu expromere possint, non tantum suavissimo, qui ex mutua et metu libera cogitationum communicatione oritur, vitae socialis fructu carere cogantur, sed etiam in colendis virtutibus civilibus, observandisque officiis socialibus reddantur remissiores. Imo cum nihil sit magis taediosum, hominibus imprimis socialiter vivere assuetis, quam simul esse et tacere, fiet ut cum irreparabili morum probitatis jactura, de rebus, quibus castae aures offenduntur, quemadmodum id jam passim, publicis in locis observare licet palam et sine pudore confabulentur. Nec dubito :

[II. 9.] 9° Eminens procedens judicium in dijudicanda mea quoque causa ita esse versaturum, ut habita aetatis quoque meae, ac imprimis vitae, quam certe hucdum et pacatam et omnium inter quos versari mihi licuit, judicio, cum constanti honestatis studio legumque observantia duxi, benigna reflexione, tum sapientiae suae, tum humanitatis et paterni affectus eximium et grata serae quoque posteritatis memoria colendum, praebeat documentum. Si ad vitae meae legibus et honestatis praeceptis conformitatem luculenter demonstrandam scripto opus esset documento, credo ea, quae a professoribus meis habeo, suffectura ; potissimam enim hucdum vitae actae partem in scholis transegi, a quo autem tempore in universitate Pestana cursum studiorum finivi, continuo Budae et Pestini versatus sum, ut adeo vitae meae ratio cognita sit, quamplurimis, reperientur inter hos non dubito tales, qui officii humanitatis servandi periclitantem, haud immemores, de vitae meae, cujus testes fuerunt, ratione fidem facere non detrectent ; testimonia autem praememorata existunt inter caetera mea scripta, quae tempore meae incaptivationis in cistam, vulgo koffre, et notanter in eam, quae major est, conjecta, et ad Serenissimum Palatinum deportata sunt. Sincera mea praeterea poenitudo, et non simulatus, sed rationibus innixus ab iis, quae noxia statui publico judicantur, principiis recessus, documento esse possunt, me vigentibus patriae legibus et institutis pro eo, ac civem decet, fore semper obsecuturum, a violentis autem quibusvis moliminibus tanto semper alieniorem futurum, quanto convictio mea solidioribus innititur rationibus, haec non tantum haud proficua, sed etiam noxia esse media ; spero etiam S^ae M^ti Ss^mae voluptati futurum restituere in libertatem eum, qui erravit duntaxat et id non malitia, sed salutem humanitatis, pro sua saltim eorum opinione promovendi motivo, nequaquam vero crimen aut poena mortis, aut huic aequali temporanea dignum commisit ; et qui insuper sancte pollicetur, nihil se deinceps eorum, quae legitimo regi a subditis debentur, intermissurum, nulla re certe magnitudo animi, quae ut excelsa, ita principibus, qui populis praesunt imprimis digna est virtus. Magis manifestatur quam iis, qui studio boni publici quidpiam authoritati eorum aliquatenus adversi cogitasse aut suscepisse accusantur, non tantum ignoscendo, sed et opem ferendo periclitantibus, inter omnes titulos, quibus regum munus, dignitas et potentia denotari solet, nullus est, qui aut mutuo nexui, qui eos inter et populos intercedit, apte exprimendo magis conveniret, aut cujus consecutio principi bono, et dum vivit majorem voluptatem et post mortem illustriorum laudem adferre posset, quam si patris suorum nomine insigniantur ; comparatur vero honorificentissimum hoc nomen clementia benignitate, et illarum, quibus paternus affectus se se exerit[?], actionum exercitio. — Tutissimum et firmissimum regum praesidium est amor suorum, exitatur vero foveturque amor iste, sensu beneficiorum, principis boni et suorum amantis est nemini, quem servare potest, opem denegare, praecipue autem dum persona ejus laesa esse putatur, eum se ostendere, qui nolit adhibere poenam contra eos, quos benevolentia potest revocare ad officium, venerabitur profecto posteritas pia mente memoriam S^ae M^tis Ss^mae, si rerum sub eo gestarum historiam volvens, cognoverit prudentia ejus, mansuetudine, moderatione et ad ignoscendum promptitudine factum esse, ut iis, qui quaqua ratione eam laesisse videntur, sine poenarum rigore in libertatem restitutis, non tantum conservaretur, sed et firmaretur publica tranquilitas ; comprimere etenim poenis adversos nefors sibi conatus, est quidem argumentum potentiae et virium superioritatis ; sed rem ita

moderari, ut sine cujuspiam excidio saluti publicae prospiciatur, est testimonium consummatae sapientiae, est documentum animi, sensibus humanitatis praediti et veram regendi artem edocti. Subnecto porro his :

[II. 10.] 10° Quod etiamsi revera, ut arguor, propositum mihi fuisset, una cum caeteris revolutionem excitare, idque ope propagatorum catechismorum ; nam quod aliud quodpiam medium aut arripuissem aut saltem arripere intendissem, et in iis, quae ad hunc adeo momentosum et arduum finem assequendum, natura sua et cujusvis sapientis judicio necessario et inevitabiliter requiruntur conquirendis occupatus fuissem, demonstrari non potest, annihilando catechismos, quos et secus non ut symbolum fidei, aut strictam organisandae patriae normam, considerabam, sed magis pro statu notitiae habendo, perlectos inter caetera scripta reposui eorumque annihilationem iis, quibus communicavi suadendo, facto ostendi, me ab hoc, si quod tamen fuisset proposito prosequendo destitisse, periculum proinde, si quod a me, cujus vires adeo arctis limitibus circumcluduntur statui publico metuendum fuisset, illud sua sponte evanuisse. Tandem :

[II. 11.] 11° Videtur hoc genio, aut si cui ita vocare placet vitio saeculi, quod vivimus adscribendum esse, quod in patria quoque nostra multorum in animis et principia republicanismi radices figere coeperint.[a] Nam et in ipsa Anglia, etsi constitutio ejus, velut plurimum libertati civili favens, praecipue celebratur, semina ejus germinasse publice notum est. Et certe vix aliqua inter civitates Europeae reperietur, de qua dici posset, omnibus ejus et universis civibus republicanismum et esse et fuisse semper abominationi. Etsi enim merito detestandae sint, caedes illae et depupolationes, caeteraeque humanitati contrariae violentiae, quas revolutio Gallicana posterioribus temporibus produxit ; ea quas ego non tantum cum sensu doloris et saepe horroris in ephemeridibus legebam, sed etiam saepis coram iis, cum quibus familiariter vixi, palam reprobavi ; diffiteri tamen non potest, initia ejus talia fuisse, ut multi magnam et certam de felici ejus, humanoque generi salutari eventu spem conciperent, huicque facile, ut principiis, quibus constitutio Gallica velut fundamentis innixa erat, adsentiantur inducerentur. Quod si enim praestantiam horum, adminus, quatenus in abstracto considerantur, ne illi quidem negare sustinerent, quemadmodum hoc inter varii generis homines versantibus observare licuit, — qui aristocratiae aut monarchiae sunt amiciores : eo facilius eximia et salutaria videri poterant iis, quos aut teneriori in humanitatem affectu praedidit natura, aut vero seu nascendi conditio, seu fortunae externae ratio haud aeque firmis systhemati Monarchico aut aristocratico adstrinxit vinculis. Principia autem hujusmodi, quibus genius saeculi manifestatur, non eradicantur vi aut poenarum severitate. Liberalis animus, qui argumentis solum parere didicit, his autem libenter sponteque obsequitur, fit pertinax et obstinatus, si vi cogatur, vel ad adsentiendum vel ad discutiendum. Optimum et consultissimum, humanitatique convenientissimum principiis, quae noxia putantur, occurrendi medium est docere, erudire, argumentisque, a ratione et experientia petitis convincere, quibus is solum reluctabitur, quem aut elata de se opinio vaesanaque philantia prorsus excaecavit, aut spurii fines, ad tentandas per fas nefasque innovationes inpellunt. Exercere in illis poenarum severitatem, qui in nonnullis reipublicae

a) A quod in patria ... szavaktól kezdve idáig vörös ceruzával húzta alá az ügyész.

administrandae rationem concernentibus principiis a comuni aut saltim dominantis partis opinione discedunt, esset[a] non diss m le illi agend rationi, juxta quam olim non tantum inutili conatu, sed et deplorando humani generis detrimento, ferro igneque saevitum est in eos, qui internae convict oni obsecuti, in novas societates ecc es ast cas coaluerunt. Imo id ipsum ut mihi saltim apparet inter revolutionalia media, quorum metus meae, caeterorumque captivitatis causa est repuntandum, foret, si ob op niones, harumque propagationem poena, quae actione petitur, plecteremur: daretur- que exemplum, quo si quando patriae nostrae faciem mutari contingeret, facile eo uteretur posteritas, ut quibuscunque violentis actibus subvertat systhema, cujus firmandi et conservandi studio, ipsum hoc severitatis exemplum editum erat. Hujus autem mutationis possibilitatem nemo pernegaver t, cum mirabilis et multifariae rerum publ carum conversionis, et praeteritorum temporum histor a et res, quae aetate nostra gestae sunt et geruntur, per multa suppeditent documenta: sed quemadmodum sincere opto, ne hujusmodi juris talionis usus in patria unquam locum habeat,[b] ita confido non defuturos, qui sincere in patriam affecti amore, non tantum moderna, sed et futura intuentur, nec suae duntaxat securitati, sed et posterorum saluti consulere cupiunt, humanitatis potius et benignitatis exemplo omni, quae ventura est, aetati praeire contendant. Utinam haec ipsa res, quae me caeterosque concaptivatos discrimini involvit, eo permoveat et regiam majestatem et Status regni atque Ordines, ut consilia studiaque jungendo, conformiter voto ill publ co, quod in repraesentatione incl. com tatus Bihariens s, qua abductorum Viennam captivorom reductionem soll c tavit, non s ne gaudio expressum legi,[1] latis, quae pro ratione temporum e salute publica videbuntur legibus, communicatisque plebi rusticae iis, qui possunt favoribus et onera hujus classis hominum reddant tolerabilia et generi vitae, quod in agricultura versatur, justum honorem, dignitatemque concilient, ac universim ea constituant, quibus constitutio non tantum praesentibus, sed et posteris profutura ratione consolidetur. Id si divino numine desiderio huic benigne annuente, animosque sapienter gubernante evenerit, nemo credo nostrum, qui nunc captivitatis mala ferre cogimur, erit, qui non felicitati sibi ducat, quod ad hanc felicem, salu taremque mutationem, si non aliter, saltem calamitoso suo casu concurrere potuerit.

[III.] Haec sunt, quae pro tenui meo judicio, super erecta contra me actione et respective elicita per me fassione, dicenda et reflectenda duxi. An aliquid praeterea contra me inducatur ignoro, processum enim contra me levatum necdum communicatum accepi, et cum praeter factam ejus mihi exhibitionem ad concinnandas meas, si quas haberem reflexiones, simpliciter inviatus sim ; suppono mihi eum nec exhibitum iri, (observandum, scripsi hoc antequam die 9[a] Aprilis processus mihi fuisset communicatus) ... si quid itaque nefors praeter actionem, meamque propriam fassionem in probam contra me produci contingeret, id ut mihi communicetur et justum et necessarium est. Quid vero eorum quae praemisi, cum utilitate dici aut possit aut debeat, quid omittere intersit, id sapienti et penetranti Spectabilis Dominationis Vestrae judicio substerno, dignetur eorum, eum in me defendendo facere usum, quem pro eximia sua sapientia, et longo multoque usu locupletata

a) Innen kezdve a sorokat az ügyész vörös ceruzával aláhúzva.
b) Itt végződik az aláhúzás.
[1] V. ö. 79. l.

prudentia causae meae proficuum esse judicat. Id saltim rogo, ut circumstantiae spectabilem *dominum* Hainoczy concernentis, tunc saltim mentio fiat, si hoc utile visum fuerit Spectabili *Dominationi Vestr*ae, idque sim omni causae nefors viri hujus agravatione institui posse existimaverit, nollem enim ulla ratione aggravare causam viri, cujus sincerum semper in me affectum expertus sum, quemve ob animi ejus bonitatem, sinceritatem et in colendis amicitiae officiis promptitudinem, merito semper veneratus sum.

Quod in concinnandis meis reflexionibus justo forte prolixior fuerim' id ut Spect*abilis Dominatio Vestra* aequi, bonique consulere velit, perhumaniter rogo. Scio ego perbene Spectabilem *Dominationem Vestra*m pro ea, qua pollet, solida eruditione et ingenii felicitate, breviter licet dicta et expressa in toto eorum, cujus capacia sunt, extensione, et cum omnibus, quae adferri possunt, rationibus, mira celeritate animi et uno quasi obtutu pervidere, ut adeo reflexiones meae ex indole causae petitae, prorsus sint superfluae. Neque ego has eo consilio et cumulavi et fusius exposui, ut argumenta suppeditare velle videar viro, cui vel ipsa actione, cum fassione mea judiciali combinata, haud foret operosum sufficientes in mei excusationem adducere rationes; sed quia levari solet calamitas originem ejus causasque narrando et dulcis quaepiam est voluptas, reclusas tamdiu in pectore cogitationes, in sinum alterius affundendo,[a] illud quasi exonerare, et quia mihi singulari prorsus est solatio, post quatuor jam fere, quibus a consuetudine humana seclusus vivere cogor, menses, sensa mea, dum oretenus non possum, scripto prolixius com*m*unicare. Quis scit, none aliud et gravius adhuc capiti meo decretum sit discrimen? quot et quanta sint possibilia rerum adjuncta, quae obstent quominus in libertatem pro eo, atque anhelo, quantocius restituar?[b] Si quid ergo ejusmodi mihi accideret, quod spei, quam et incl. comissio et nuper magnificus dominus Mikoss praesente Spect*abile* Domina*t*ione *Vestr*a in me excitaverat,[1] minus responderet, aut si ob quemcunque insperatum eventum libertatem recuperare nequirem, servient[c] haec saltim, quae infelix scripto confeci, eo, ut ex iis et Spectabilis Dominatio Vestra et amici mei, qui ut non dubito, pro suo in me candido affectu, tristem meum casum dolenter desiderant, ex me ipso certiora, de rei cujus accusor, qualitate rescire (et quibus in omnem infelicem eventum haec communicari rogo) et ipsa quoque posteritas, cujus judicium super eo, quem indicavi fine non reformido, quid et quo fine fecerim? quid et quantum merear? quove animo calamitatem patiar? valeant fide digne cognoscere. Erit credo scriptum istud certum et manifestum in oculis amicorum meorum tenerrimi illius amoris testimonium, quo illos hucdum prosecutus nonnisi cum morte prosequi desinam, erit documentum ex quo intelligant, dignus ne fuerim, quem in familiarum et in quos singulari ducuntur affectu, numero haberent; erit ad instar fragmenti, fluctibus hausti navigii ex quo malum, quo periit amicus cognoscant et quo conspecto, ejus identidem recordentur, erit denique argumentum,

a) A dulcias quaepiam szavaktól kezdve idáig az ügyész vörös ceruzával aláhúzta.
b) A mondat elejétől idáig az ügyész vörös ceruzával aláhúzta.
c) Innen a bekezdés végéig az ügyész vörös ceruzával aláhúzva.

[1] A nádor szűkszavú följegyzéséből tudjuk, hogy már az ítéletek meghozása után Mikos László ítélőmester kegyelmet kért nála Őz számára, azzal az indokolással, hogy ő, Mikos, az oka Őz halálos ítéletének. Mire a nádor azt felelte, hogy az apológiával kapcsolatos körülményeket fel fogja terjeszteni őfelségének. (*Jegyzőkönyv*, No 608/3.) Ennél többet az esetről nem tudunk. Feltehető, hogy Mikos bíztatta Őzt, csak írjon meg őszintén és nyiltan mindent, nem lesz belőle bántódása.

quanta, quamve sollicite operteat versari cautione, vel in iis quae de republiba quis censuerit, efficiendis.

Inter amicos quibus scriptum hoc meum immediate communicari censeo, utque sive durante adhuc processu meo, sive eo definito, prout id Spectabili Dominationi Vestrae consultum videbitur, communicetur desidero judico fratrem germanum Spectabilis Dominationis Vestrae et clarissimum dominum professorem Schedius, [a] [1] confisus per hos, pro sua prudentia et sincero in me studio, communicatum sibi scriptum, iis duntaxat communicatum iri, quos partim amititiae vinculo mecum connexos, partim benevola in me mente esse sciunt, et quorum fidem ita perspectam habent, ut censeant eos hoc scripto nec cum meo, nec cujuspiam alterius damno fore abusuros. Nam si ego vel in mei defensione evitavi, cujus omne id, quod alterius cujuspiam causae, aut saltem existimationi quadamtenus posset obesse, tanto certe minus ex voluntate mea accideret, si quis ex hoc scripto argumentum summeret, sive omnium in genere, sive unius aut alterius in specie existimationem vellicandi, aut vero ea, quae ego pro tenui meo judicio ex privativa duntaxat opinione, salvo cujusque concaptivorum hac in materia sensu, omnibus externis, quorum usu, rationibus et perspicuitas et major soliditas accedit mediis destitutus, prout mihi succurrebant, praeter strictam systemathice operandi rationis observationem congessi, censoriis, iisque rigidis oculis pervestigando occasionem arriperet suum duntaxat in critisando acumen, et in detegendis naevis solertiam, cum irrisione mearum cogitationum ostentandi ; rogatum praeterea esse volo clarissimum dominum professorem Schedius, ut scriptum hoc caeteris meis, quos bene novit, amicis communicando, eos simul de perenni meo in eos amore reddat certiores. Caeterum commendo enixissime causam meam. Agitur de mea vita, quam etsi hucdum variis fortunae vicissitudinibus refertam vixi, insito tamen humanae naturae amore et stimulo, et quia officium est nullam ejus curandae praetermittere occasionem, conservare cupio. Mira sane est sortis meae vicissitudo! Dum jam, in eo eram, ut oblatum mihi fiscalatus munus post unum alterumve, mensem consecuturus fructum laborum et diuturnae patientiae legam, incidi in gravissimum, quod extremum mihi minatur exitium, discrimen. Sed cum variis jam et antea multisque fortunae casibus, divina providentia adjuvante feliciter defunctus fuerim, confido me ex hac quoque quae, omnium hucdum expertarum maxima est calamitate, auxilio ejusdem divinae providentiae liberatum iri, credo istud quoque malum mihi medium esse, quo utitur divina providentia ut naevos et defectus, qui mihi adhaerent, magis magisque emendet, ut occasionem mihi suppeditet explorandi et pernoscendi perfectius indolem animi mei, utque ad futuras, quae adhuc restant vicissitudines patienter ferendas reddat aptiorem, et sane omnia haec et plura alia bona ex calamitate hac in me redundare, jam nunc sentio, et ideo beneficam providentiae, quae me per aspera ducit, manum sequor sine reluctatione, sperans, desituram et hanc tristem sortem, ubi providentiae et e mea et aliorum salute, ita visum fuerit.

Faxit Deus ut opere Spectabilis Dominationis Vestrae, in revindicanda mea, quam amisi libertate et naturali et civili, sit eficax, utque ego jurium commodorumque civilium, et quae ex sociali oritur vita, voluptatis consors

a) »A judico fratrem,.. szavaktól kezdve idáig az ügyész vörös ceruzával aláhúzta.

[1] Schedius Lajos (1768—1847) 1792 óta a pesti egyetemen a filozófia és esztétika tanára. Életrajza : *Szinnyei*, XII. 336. h.

rursum particepsque factus, Spectabilem Dominationem Vestram ut liberatorem meum perpetuo et gratissima semper mente possim venerari. Regat denique precor divinum numen animos cunctorum, quibus causa mea substernetur judicum efficiatque, ut rigorem legis sensibus humanitatis, paternoque affectu temperantes, errantemque a vere criminoso, religiosissima conscientia discernentes et servent praesentes et prosint posteritati. Budae in arce, in eo, quod olim claustrum P. Franciscanorum erat aedificio, die 10ª Aprilis 1795.

Paulus Őz m. p.

Miután Őz elolvasta az ügyésznek Szabó Sáróy védőiratára adott válaszát, és abból megtudta, hogy védekezéséből is vádat kovácsolt ellene, újabb följegyzést készített ügyvédjéhez. »Non tenui profecto lachrymas, — írta — cum processum legendo intelligerem judicio quorumdam in his reflexionibus occurrentium me perversi, corrupti, a vera libertate alieni et incorrigibilis animi argui; iisdemque me oppugnari armis, quibus ego miser defendi me posse arbitrabar Quid enim potest esse luctuosius aut miserabilius, quam in summo vitae discrimine versanti, suas cogitationes esse periculosas! O imperscrutabilem vicissitudinum mearum concatenationem! O miserandam et deplorandam calamitatem! Tu, qui omnium mentes et animos scrutaris, omnipotens Deus! habes et meum animum cognitum et perspectum, quem tum semper, tum praecipue has reflexiones concinnans in cogitando, scribendoque habui! Te ego ardentissimis identidem oraveram precibus, ita ut mentem meam gubernes, ne quid ea, quod offensionem ulli causare possit cogitet, sub tuis auspiciis cogitavi, sub tuis auspiciis cogitata consripsi, si ut video, nullo meo studio offensionem evitare potui, nunc id Te supplex oro, divina ut tua vi, quae in animos hominum mirifice influit, efficere velis, ut illi, qui de hoc meo scripto judicaturi sunt, benignis illud oculis lustrent et cogitata eo, qui scribentis fuit, sensu accipiant.« Csak az vigasztalja némileg, »quod omni culpa sive quoad offensionem, sive quoad calamitatis meae, quae inde nefors sequi posse, auctionem vacare me sciam. Credidi enim firmiter ideo mihi reflexiones apponendi potestatem esse factam, ut hae vicem subirent qualis informationis. Cum enim in examine meo posteriori receptionem catechismorum eo excusare coepissem, quod de talibus principiis hucdum seriam meditationem haud instituendo in errorem inciderim, dictum mihi fuit, datum iri occasionem, ubi argumenta excusatoria possim exponere. Sed ne modo quopiam, si ipse me defenderem aut offensam aut erronem commiterem, e re mea fore putabam Spectabili Dominationi Vestrae defensionem plena fiducia concredere, et reflexiones meas, quas paritate facta conscripsi, ejusdem Spectabilis Dominationis Vestrae maturo et longa experientia exercitato judicio substernere, si quid forte ex illis ad defensionem utile videretur posse desummi.« Arra, hogy följegyzését, amelyben csak védőjét akarta bizalmasan tájékoztatni, az ügyész felhasználhatja ellene, nem is gondolt. »Cum enim juxta datam inviationem ante ipsam processus communicationem reflexionibus conscriptis a domino civili commissario Pscherer[1] acum filumque peterem, ut chartam possem consulere, cur ? — inquiebat ille, cum alioquin ipsa Vestra Dominatio domino suo advocato personaliter scriptum traditura sit, quod autem tempore communicationis processus dictum fuerit reflexiones per manus magistri domini causarum regalium directoris fore transituras, id eo solum fine fore putabam, ut res suo ordine curat, imo credidi ne laxatum quidem iri involucrum, cum titulatum scribentem dominum Pscherer monerat, ut numerum quoque cubilis, in quo sum notarem, ut inquit, si sua dominatio magnifica laxare nolens, sciat tamen ad quem pertineat. Hac ergo fiducia factum est, ut non dubitaverim scriptum anteexpedire, quam omnia, quae in eo continentur, scrupulosa exegissem. Nonnulla certe vix expeditae scriptae mihi succurrerunt, quae libenter voluissem immutare. Ita ergo initio statim puncti 1i adhibui, quoad constitutionem terminum modificationis, quem facile alter latiori significati accipere potest, quam ego accepi, qui hunc terminum ad eos solum favores intuitu plebis contribuentis restringo, qui ipsi constitutioni majorem firmitatem possint conciliare, quam itaque vocem optarem delesi, ut omnem consequentiae nectandae et a mente mea alienae, occasionem devitarem,

[1] Pscherer András (+ 1803) Buda város számvevője, a foglyok mellé beosztott civil biztos. (Életrajzát részletesen elmondja ő maga 1795 június 7.-i följegyzésében : O. L. Vertr. A. fasc. ad A 3. köteg.)

si praeter omnem meam expectationem scriptum meum alium in finem adhiberetur, quam in quem destinatum esse sciebam. Dico praeterea initio cujus puncti me in societatem esse adlectum, cumtamen non videatur esse adlectio tota illa in fassione enarrata circumstantia, praecipue cùm verus illius finis, qui mihi propositionem fecit, mihi cognitus non fuerit, sub generali quippe formula boni humanitatis enuntiatus, et specificum finem hoc indicato ego saltim fingere mihi videbar, sed cujus specifici finis ego coram iis, quibus catechismos communicavi, nullam prorsus mentionem feci, generali saltim illo, ut audieram, memorato. Unde erronee hunc finem specificum societati adscripsisse videor, cum eum nec a Szent Mariai habuerim, nec quid alii praeter dominum Hajnoczy desuper senserint unquam audiverim, ut adeo vel in catechismis variam adverto fuisse formam, ita etiam in fine diversitas ei potuerit praemisso modo omne id, quod de fine puncto 1° dicitur, quem videlicet finem eo saltim opinabar, cupio modificari. Cujus tamen fini nec mentio per me est propagata, stulta sunt ejusmodi quali productionem praevidissem, majori diligentia expendissem, nunc vero quae ex insperato productio ejus accidit, ne haec quae ego bona fide et ea, quam praemisi fiducia fretus, non ea, quia omnino necessaria fuisset crisi et exactitudine, ne vel minimarum circumstantiarum scripsi, periculum mihi facessam, haec pauca, cum omni erga omnes, quos res concernere potest, reverentia, observo, caetera Spectabilis Dominationis Vestrae judicio et dexteritati relinquendo.« Följegyzésének címe : Apologia, túlságosan hivalkodó, és nem is fejezi ki híven tartalmát. Hiszen az apológia az egész közönséghez, vagy azokhoz kell, hogy szóljon, akik hivatottak ügyében dönteni, ő pedig csak védője számára írta. »Scriptum meum continet reflexiones, nudas cogitationes, easque ut plurimum non satis systhematice cohaerentes et fragmenta quaepiam indigestae materiae, ex quibus Spectabilis Dominatio Vestra id, quod videretur utile, in adornanda mea defensione posset seligere.« Egyébként, bizonyosra veszi, hogy ha valaki ezeket a följegyzéseket azzal a lélekkel olvassa, amellyel ő azt írta, semmiképpen nem mondhatja őt perverznek, romlottnak, vagy javíthatatlannak. Éppen ellenkezőleg, az Isten iránti feltétlen alázat, az uralkodóhoz való hűség, a haza iránti szeretet és tettei felett érzett őszinte megbánás sugárzik belőle »Nam quae in primo puncto quoad plebem contribuentem dicuntur, a sensibus humanitatis non videntur aliena esse, is qui huic generi hominum ideo aliquos favores concedi optat, quia hac concessione ipsam constitutionem roboratum iri putat, is a libertate patriae alieno animo esse dici non potest. Si cui nihilominus sensus iste displicat : is saltim id benigna mente expendere velit, enixe rogo, me ea, quae hoc puncto continentur, eo fine protulisse ut ostendam, quam facile fuerit mihi labi, id quod humanitati et ipsi regiae majestati, Statuumque ac Ordinum regni studio convenire putabam, prae oculis habenti ac vel in ipsa hac intentione significanda errore lapsum esse, qua saltim ex meo sensu protuli, ad eaque solum restrinxi, quae non meo, sed eorum, quorum idest judicio, incolumi ipsa constitutione possunt communicari. Si vero termini nonnulli offensionis quid continent, eorum supplex veniam exero.« Ugyanezt mondhatja a második pontra (ld. 727. l.) vonatkozóan. A harmadik ponttal kapcsolatban (ld. 728. l.) kijelenti, hogy Az Ember és a Polgár Kátéjának általa olvasott példányában az uralkodó neve vagy Magyarország még csak említve sem volt. A Reformátorok Társaságának kátéjára pedig annyira nem emlékszik, hogy egy mondatot sem tudna idézni belőle. »Enixissime igitur et per eam, quae calamitosis debetur, misericordiam suam magistrum dominum causarum regalium directorem oro, ut quae de contentis catechismorum in reflexionibus meis sunt, ea, ut non dicta considerare dignetur, cum in hoc profecto erraverim. Summi vero officii mei esse credo, quod vitae conservationi studere obligor, imprudenter et erronee prolatorum veniam exorare.« A negyedik pontban (ld. 729. l.) a köztársasággal kapcsolatos fejtegetései »tendunt partim eo, ut hujus erroris originem et causas pandant, partim, ut me ab illis recessum fecisse luculenter demonstrent, partim vero ut a me omnem excitandae revolutionis suspicionem amoliantur, partim denique, si per omne inconcessum ego hujus argui posse viderer, ut hunc errorem mortalium conditione lapsi excusabilem reddant. Cum enim in actione revolutionalis mihi intentio adscribatur, intempestivo impetu ingressus sum etiam in illa argumenta, quibus me excusari posse crederem, licet dato non concesso hujus intentionis reus essem, quod cum non tantum supervacanee, sed et incaute fecerim, hujus me erroris vehementer poenitet ; quem tamen haud eram commissurus, si scriptum meum in processu productum iri praevidisse.« Mindezt és a feljegyzésében írt egyéb dolgokat is azonban csak védőjének mondotta. Nem a nyilvánosság számára megfogalmazott állásfoglalást fejeznek ki sorai, csak beszélgetésszerűen leírta véleményét egy-két dologról. Most már látja, hogy ez vigyázatlanság volt részéről, de ebből nem kovácsolható vád ellene.

Ami mármost Kazinczyhoz még 1793-ban írt levelét illeti, (ld. 721. l. 1. jegyz.) »praterquam quod antiquus est, indicium solum continet affectus mei in plebem con-

tribuentem, et privativae hujus opninionis, quod intersit ad salutem publicam ita mentes hominum formari, ne illam, quae in agricultura versatur, hominum classem despiciant, sed meminerint se cum illa multis necessitudinibus esse conjunctos. Neque studium juris patrii ideo deprimo, quod si optio daretur illud vel philosophiam tradendi in posteriorem me inclinare indicabam. Homines enim pro diversa sua indole in diversa studia propendent, deinde si privatissimum hoc scriptum erroris quid continet, quivis credo ea erit humanitate, ut hunc condonandum censeat illi, qui nunquam ea fuit indole, ut errore cognito eum emendare nollet.« Az ügyész által neki tulajdonított költemény (7. sz. mellékl.) 1790-ben közkézen forgott az országban, »illo tempore, ubi totum regnum Hungariae, velut renascentis libertatis ardore flagrabat.« Hogy ki a szerzője, nem tudja. — Az, hogy iratai közt megvolt a *Kreuzzug wider die Franken* egy példánya, nem jelenti azt, hogy ő egyet is értett az ebben írottakkal. Az ember sok mindent elolvas kíváncsiságból, anélkül, hogy azonosítaná magát olvasmányával. »Memini enim interfuisse me anno 1793 congregationi incl. comitatus Pesthiensis, ubi lecta fuit resolutio regia, qua libertas cujusque privati libros etiam prohibitos pro se procurandi in salvo relicto est.« (Periratok B. jelz. mellékl.)

94.

1795 május 16, 19, Buda

A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Lonovics Imre orvostanhallgató felségsértési és hűtlenségi perében

Sk. aláírású eredeti: O. L. Vertr. A. 46. fasc. Lonovics periratai. — Nyomtatásban megjelent: *Sententiae* . . . (ld. 371. l.)

A Lonovicsra vonatkozó iratok áttekintése: a) A pertest mellékletei: *1. sz.* az ügyész vádlevele, 1795 május 3; *2. sz.* Németh Imre jurátus tanusítványa Lonovics törvényes megidézéséről, május 5; *3. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Lonovics ápr. 16.-i kihallgatásáról; *A* jelz. Lonovics sk. írt megjegyzései a vádiratra.

Szentmarjay a bécsi vizsgálóbizottság előtt megemlítette, hogy Szmethanovics Károly Lonovics Imre orvostanhallgatót[1] is beszervezte a Szabadság és Egyenlőség Társaságába. (Ld. 119. l.) Szmethanovics a Tábla vizsgálóbizottsága előtt megerősítette ezt, mondván, hogy Lonovicsnak beszélt a társaságról, és a káté egy németnyelvű példányát is átadta neki. Hogy leírta-e, azt nem tudja. (Szmethanovics 1795 febr. 16.-i kihallgatása, periratai 3. sz. mellékl. V. ö. 660. l.) Ennek alapján a Tábla, a közvádló, Németh János jogügyi igazgató javaslatára márc. 2.-i teljes ülésében elhatározta Lonovics elfogatását, (ld. 362. l.) ami néhány napon belül meg is történt.

A Tábla vizsgálóbizottsága ápr. 16.-án hallgatta ki először. Lonovics tagadott. Szmethanovicstól semmilyen kátét nem kapott s a társaságról sem tud semmit. (Periratok 3. sz. mellékl.) Erre ápr. 30.-án szembesítették Szmethanovicscsal. Ez megismételte vallomását, Lonovics azonban továbbra is tagadott. Az igaz, — mondotta — hogy Szmethanovics adott neki egy német írást, de sok munkájától nem jutott hozzá, hogy elolvassa, s kevés idő mulva barátja visszakérte tőle. Arra is emlékszik, hogy Szmethanovics mondta neki, mutassa meg az írást másoknak, de ő nem mutatta senkinek. Arra, hogy a Társaságról szólt volna, nem emlékszik. *(U. o.)*

Az ügyész május 3.-án nyujtotta be Lonovics ellen a vádlevelet. Szt. István II. törvénykönyve 51. fejezete, az 1715 : 7. és az 1791 : 56. tc. alapján felségsértéssel és hűtlenséggel vádolta, mert Szmethanovicstól megkapta a kátét, és ezzel csatlakozott az összeesküvéshez. *(U. o.* 1. sz. mellékl. V. ö. *Iratok* 29. sz.) Május 7.-én a Tábla megindította a pert Lonovics ellen. (A peres eljárásra ld. 9. s. köv. l.)

A május 12.-én kelt vádindokolás egészen rövid volt: Lonovicsnak kezében volt a káté, tudott róla, hogy ezt terjesztenie kell. Azt, hogy a kátét nem olvasta el, állítja ugyan, de bizonyítani nem tudja. Így részes az összeesküvésben.

[1] Lonovics Imre a Táblán felvett személyi adatai szerint: orvostanhallgató a pesti egyetemen, született Vinnán (Ung m. — téves tehát *Szinnyei* adata, hogy a Zemplén megyei Nagymihályról való: VII. 1367. h.), 20 éves, nem nemes, róm. kath. vallású.

Madách Sándor, Lonovics védőügyvédje, már másnap válaszolt az ügyésznek: titkos társaságba belépni önmagában még nem bűn, csak akkor, ha az a társaság a fennálló rend felforgatására törekszik. Arról azonban, hogy a Szabadság és Egyenlőség Társaságának forradalmi céljai vannak, a vádlott nem tudott; Szmethanovics erről annál kevésbbé beszélhetett neki, mert Hirgeist vele is csak annyit közölt, hogy a Társaság célja a közönséges jó előmozdítása. (Ld. 660. l.) Arról, hogy a Társaság eszméit terjeszteni kell, Szmethanovics egy szót sem szólt. Ennek bizonyítására csatolta az ügyvéd a vádlott sk. írt apológiáját, melyben az kijelenti, hogy a szembesítéskor »rosszul emlékezett«. *(U. o.* mellékl.) Azt, hogy a kátét nem olvasta el, nem kell bizonyítania; a vádló kötelessége bizonyítani, hogy elolvasta. Mindezek alapján kéri a vádlott fölmentését.

Az ügyész egy mondatban válaszolt: Akinek kezébe adták a kátét, az — bármit mondjon is — nem lehet ártatlan. Ezzel a periratváltás befejeződött.

Anno 1795 die 16ª Maji deliberatum est: invinculato *incatto* scriptum quoddam Germanicum a Szmetanovics sibi traditum accepisse occasione confrontationis sub nº 3º quidem agnoscente, illud tamen ob alias incumbentes occupationes nec legisse nec descripsisse et post brevem moram praefato Szmetanovics repetenti restituisse, necque cuipiam communicasse constanter affirmante; eo autem quod de praeexistente occulta societate vel ejus scopo notitiam habuerit aut catechismum per eandem propagari ipsi constiterit, ex inductis probis non eveniente; adeoque nec ingressu partis *incatteae* in praemissam societatem nec actionalis conspirationis cognitione probata, eandem partem *incatteam* ab ulteriori fisci regii impetitione absolvi.

Pro fisco regio reverenter appellat.

Anno 1795 die 19ª Maji in exc. Tabula Septem-Virali deliberatum est[1] sententiam incl. Tabulae Regiae Iudiciariae approbari.

Mgr. Ladislaus Mikos m. p.

Lonovics május 22.-én szabadult. (Reverzálisát ld. *Iratok* 109. sz.) 1797-ben a pesti egyetemen orvosi oklevelet szerzett. Az 1800-as évek elején Nagyváradon találjuk. Élete végén Bihar megye főorvosa volt. 1840 körül halt meg. Három fiát ismerjük, (közülük Miklós, Bihar megyének volt seborvosa.). 1843-ban krivinai előnévvel mind a hárman nemességet kaptak, apjuk öccse, Lonovics József, a későbbi egri érsek révén. *(Kazinczy levelezése,* III. 70. l.; *Szinnyei,* VII. 1367. s köv. h.; *Kempelen,* VI. 413. l.; *Királyi könyvek,* 126. l.; a *Nagy Iván* által közölt genealógia téves: VII. 156. l., v. ö. Lendvai Miklós, *Temes vármegye nemes családai.* III. Temesvár 1905, 85—86. l.)

[1] A Hétszemélyes Tábla tárgyalására v. ö. *Jegyzőkönyv* Nº 592.

95.

1795 május 18, 20, Buda

A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Szlávy György főszolgabíró felségsértési és hűtlenségi perében

Sk. aláírású eredeti: O. L. Vertr. A. 43. fasc. Szlávy György periratai.— Nyomtatásban megjelent: *Sententiae . . .* (ld. 371. l.)

A Szlávyra vonatkozó iratok áttekintése: a) A pertest mellékletei: *1. sz.* Az ügyész vádlevele, 1795 ápr. 13; *2. sz.* Arady István jurátus tanusítványa Szlávy törvényes megidézéséről, ápr. 15; *3. sz.* A Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Szlávy márc. 27.-i kihallgatásáról; *4. sz.* Kivonatok Szlávy J. Laczkovics Jánoshoz írt leveleiből, másolat; *5. sz.* Kivonat Kazinczy Ferencnek Hajnóczyhoz írt leveléből; *6—7. sz.* Szlávy Gy. levelei öccséhez Jánoshoz, 1794 aug. 27 és okt. 6, másolat; *8. sz.* Kivonat Szentjóbi Szabó febr. 27.-i vallomásából, másolat; *A jelz.* Szlávy J. dec. 22.-i kihallgatása, másolat; *B jelz.* hiányzik; *C jelz.* Szlávy följegyzése a magyar történelem vér nélküli forradalmairól. — *b)* Szlávy lefoglalt levelezése és az ügyész fogalmazványai: O. L. Vertr. A. 53. fasc. ad A 37. köteg.

Szlávy János dec. 22.-i vallomásában elmondotta, hogy bátyjának, Szlávy György főszolgabírónak[1] is megmutatta a kátékat, de az, miután átlapozta, csak nevetett az egészen, a kátét visszaadta és nem lépett be. (Ld. 689. l.) A Tábla jan. 3.-i teljes ülésében éppen ezért nem is határozta el Szlávy elfogatását (ld. 325. l.) Időközben azonban előkerült Szlávynak öccséhez írt levele, amelyben már a forradalomról beszél, bár csak a vértelen forradalomról,[2] Szentjóbi Szabó febr. 3.-i vallomásában pedig elmondotta,

[1] Szlávy György, a perbefogott János bátyja, (a családra vonatkozó adatokat ld. *Iratok* 83. sz. l. jegyz.) személyi adatait a Táblán így jegyezték fel: »29 éves, született a biharmegyei Nagyváradon, rk. vallású, nős, az említett megye főszolgabírája.« (Periratok 3. sz. mellékl.) Kazinczy szerint 1765 okt. 9.-én *(Magyar Pantheon,* 400. l.) Nagy Iván szerint 1764 okt. 13.-án született. *(Nagy Iván,* X. 764. l.) Személyleírása: *Szirmay,* 17, § 24. pontja. Kazinczynak jóbarátja volt, szabadkőműves felvételre is ő ajánlotta *(Sándor Lipót iratai,* 132. l. 6. jegyz.) Felesége Sipeki Balás Júlia volt.

[2] Szlávy György levele öccséhez, Jánoshoz. Nagyvárad, 1794 okt. 6.: ». . . . Leveleidet vettem, mellyekből szörnyű újjságokat olvastam . . . A' múltt hónapnak 29-dik napján Bihar vármegyében-is tartatott közgyűlés, mellyben elő fordult a' többek között Pest vármegye levele-is az el fogattatottak eránt. Mind azért, hogy kevesen voltak öszve gyűlve, és azok a kik mászor leg inkább szoktak szóllani jelen nem voltak, mind azért-is talán, hogy már a' dolognak régebb esete miatt az első érzékenység el múlt, mind talán azért-is, hogy most ezen vármegye chrysis alá nem akarja magát tenni, hanem magát aluvóá teszi, hogy inkább vigyázhasson, a dolog nem olly zélussal tractáltatott, mint meg kívánta volna azt a' haza fető törvénye meg sértése. Küldött mindazonáltal fel egy repraesentatiót, melly nintsen ugyan absolute semmi energiával írva, és azért köz figyelmetességet nem-is fog okozni, hanem még-is gondolom-ollyan, a' millyen még egy vármegyéből sem ment, mert ha azt (mellyet itt küldök) vigyázva meg olvasod, és az általam alá huzatott sorokat jól combinálod, már kezdete a' szerentsés, az az minden vér ontás nélkül meg eshetendő és a' mostani környűlállásokhoz képest szükséges revolutiónak; mivel az által a' törvényeinkben lévő abusussok el törlése, és így következendő képpen újj constitutiónak fel állíttása kérettetik. Adna az Isten ehez minyájunknak egyenlő értelmet elébb, azután akaratot, hogy igazgatná a' közönséges boldogságot a' törvény, a' király, és a' nemzet. Mert valójában által kezdi már minden józanon és igasságossan gondolkozó látni, hogy eztet Európának környűlállásai és a gondolkozásnak köz változása szükségessé tészik. Igy meg maradhatna a' király és az emberi módon gondolkozó nemes a' maga boldogságába, és a' hyerarchia dühös hatalma és az aristocratia büszke hántatása el tenyészésével a' törvényt és az igasságot szerető király tellyes bátorságot, az egész nemzet pedig újj szerentsés életet nyernének. Távosztattatnánk el bár az előre való látással minden szomorú történeteket, hogy ha még most nem-is, de talán nem sok esztendők múlva a' még meg nem világosodott, de még-is talán fel serkenthetendő népnek dühösségét el kerülhessük. Ennek kellene lenni minden jó hazafi

hogy a titkos jeleket közölte Szlávyval.[1] Mindezek alapján a Tábla márc. 2.-i teljes ülésében elhatározta Szlávy elfogatását. (Ld. 362—363. l.) A nádortól kiadott elfogatási parancsot Bihar megye márc. 11.-én foganatosította. (Péchy alispán jelentése : O. L. Vertr. A. 53. fasc. ad A 37. köteg ; v. ö. *Jegyzőkönyv* No 400. és 428.)

A Tábla vizsgálóbizottsága márc. 27.-én hallgatta ki Szlávyt. 1794 nyarán, — vallotta — János öccse az aratási törvénykezési szünetre hazajött Pestről, s átadta neki olvasásra mindkét titkos társaság kátéját. Egyrészt hivatalos elfoglaltsága, másrészt a sürgős mezei munkák miatt azonban nem jutott hozzá, hogy rendesen elolvassa, meg nem is érdekelte, miután felületesen belenézve is látta, hogy összeütött, meg nem gondolt munka ; ezért az egészen csak nevetett, mint valami álmon és visszaadta öccsének. Le nem írta, s másoknak nem mutatta. Öccse azt mondta neki, hogy az iratokat Laczkovicstól kapta, majd hozzátette : a káték terjesztésére egy társaság alakult. Ezt a káté elolvasása után amúgyis gondolta. Arra, hogy a kátékon kívül más írást, így a Társaság szabályait látta volna, nem emlékszik. Arra a további kérdésre, hogy Szentjóbi Szabó Lászlóval mit beszélt, elmondotta, hogy Szabó az egyik megyei közgyűlésen valamilyen jeleket mutatott neki, és kérdezte tőle, ismeri-e azokat. Ő azt hitte, hogy szabadkőműves jelek, de Szabó azt felelte, ezek a propaganda társaság jelei. A jelek közül csak az egymásba akasztott kettős C-re emlékszik. Erre Szabó azt mondta, ez a barátság jele. Szabó kérdezősködésére azt felelte, hogy ilyesmivel nem akar foglalkozni ; az is lehet, hogy intette őt, legyen óvatos és hagyja abba az egészet. A nagykárolyi beiktatáson találkozott Kazinczyval — vallotta a továbbiakban — de vele csak a szabadkőművesekről beszélt. Gáspár Pállal pedig éppen semmiről sem szólt. (Periratok 3. sz. mellékl.)

Az ügyész ápr. 13.-án adta be Szlávy ellen a vádlevelet. Szt. István II. törvénykönyve 51. fejezete, az 1715 : 7. és 1791 : 56. tc. alapján felségsértéssel és hűtlenséggel vádolta, mert öccsétől, Szlávy Jánostól mindkét titkos társaság kátéját megkapta, s ezzel részesévé vált az összeesküvésnek. *(U. o.* 1. sz. mellékl. V. ö. *Iratok* 29. sz.) Ápr. 20.-án a Tábla megindította a pert Szlávy ellen. (A peres eljárásra ld. 9. s köv. l.)

A vádirat május 2.-án kelt. A vádlott beismerte, hogy látta, sőt olvasta a titkos kátét — mondotta az ügyész — ; hogy le is másolta, bizonyítja öccse levele.[2] Ebből a levélből különben kiderül, hogy a vádlott egyáltalában nem nevette ki első hallásra a kátét, hanem igenis nagy figyelemmel hallgatta. Öccse leveleiből az is kiviláglik, hogy Szlávy beszervezésére a titkos társaság igazgatói, Laczkovics és Szentmarjay nagy súlyt helyeztek, s hogy Nagykárolyban a főispáni beiktatáskor a titkos szervezet célját, terveit meg is beszélték egymás között Kazinczy Ferenccel és Dienessel, meg Szentmarjayval.[3] Szlávy ettől kezdve nagy érdeklődéssel várta a mozgalom híreit, s amikor az igazgatókat letartóztatták, arra kérte öccsét, hogy álnéven tudósítsa őt a fejleményekről.[4] Ugyanakkor okt. 6.-án ő meg Bihar megye közgyűléséről számolt be öccsének, nem rejtve véka alá örömét a megye rebellis állásfoglalásán. (Ld. a 746. l. jegyz.) Az, hogy a vádlott ezekben a levelekben »vér nélküli forradalomról« beszélt, érdektelen.

kívánságának . . .« (Eredetije : O. L. Vertr. A. 53. fasc. ad A 37. köteg. A periratokhoz másolatban mellékelve.) — Bihar megyének a levélben említett felterjesztésére v. ö. 79. l.

[1] Kazinczy Ferenc 1794 július 12.-én azt írta Hajnóczynak, hogy Nagykárolyban a főispáni beiktatáson találkozott többek közt Gáspár Pállal, meg Szlávyval, »mit denen ich mich sehr nach Wunsch unterhielt«. Majd Szentjóbi Szabóról írt, s megemlítette, hogy »dem Szlávy hat er manche Sachen gezeigt, ohne dass . . . , frage dieserwegen den Szentmárjay«. *(Kazinczy ismeretlen levelei,* 326. l.) Kazinczynak ezt a levelét megtalálták Hajnóczynál s febr. 3.-án ezzel kapcsolatban Szentjóbi Szabót is kihallgatták, aki azt vallotta, hogy a titkos jeleket mutatta meg Szlávynak, de azt mondta neki, hogy azok a párisi jakobinusok jelei. (V. ö. *Iratok* 78. sz.)

[2] Szlávy János levele Laczkovics Jánoshoz, Nagyvárad, 1794 július 21. : »Gyuri, a' bátyám, Kassán vagyon és így a' processualis actákat vele még nem közölhettem . . .«; ugyanaz ugyannak, Nagyvárad, 1794 aug. 10. : »Gyuri alázatossan tiszteli Uram Bátyámat a' processualis actákat örömmel által olvasgatta, 's-in copia nálla-is meg vagynak. Én holnap Debreczenbe megyek a' vásárra, ottan Gyurit ismét meg látom, a' szükséges informatiót tehát közleni fogom vele.« (Mindkét levél másolatban ; eredetije mindkettőnek : O. L. Vertr. A. 53. fasc. ad A 37. köteg.)

[3] A jogügyi igazgató Kazinczy már idézett levelére hivatkozott (ld. 3. jegyz.)

[4] Ld. *Iratok* 23/e. sz.

A forradalomhoz annyira hozzátartozik a tömegek forrongása, hogy »forrongás és nyilt ellenségeskedés nélkül nincs forradalom«. Mindez egybehangzóan bizonyítja a vádlott forradalmi magatartását és azt, hogy részes volt az összeesküvésben.

Nagy Sándor hivatalból kirendelt védőügyvéd válaszirata igen hosszú volt. Mindenekelőtt is emlékezetbe idézte, hogy a Tábla már 1794 dec. 22.-i ülésében foglalkozott Szlávy elfogatásával, de úgy találta, hogy az ellene fölmerült bizonyítékok alapján nem vádolható felségsértéssel. Maga a vádlott, ha lelkiismerete rossz lett volna, március 11.-én bekövetkezett elfogatásáig számtalanszor elmenekülhetett volna. Nem tette, mert nem érezte magát bűnösnek. Ártatlanságát bizonyítja öccse, János vallomása, amelyben elmondja, hogy bátyja csak nevette a kátét, s a társaságba belépni nem volt hajlandó. Amikor pedig Szentjóbi Szabó saját szavai szerint valamilyen szabadkőműves jeleket mutatott neki, kijelentette, ilyen dolgokkal nem akar foglalkozni. A társaságnak tagja nem volt, annak létezéséről nem is tudott, hiszen öccse meg Szentjóbi Szabó is csak egész általánosságban beszéltek neki. De a vádlott eddigi élete is ellene szól annak, hogy ilyen forradalmi szervezkedésben résztvett volna. Ami Szlávy Jánosnak Laczkovicshoz írt, az ügyész által idézett levelét illeti, hogy bátyjával a kátét még nem közölhette, mert az Kassán van, (ld. 747. l. 2. jegyz.) a vádlott kijelentette, hogy soha életében Kassán nem járt. Így lehet hinni a levél többi adatának is. Ahogy Szlávy János maga sem erősítette meg a levélben foglaltakat a bíróság előtti vallomásában. Az ügyész szerint Szentmarjay különös súlyt helyezett Szlávy megnyerésére, s Nagykárolyban személyesen beszélte meg vele a társaság ügyeit. Szlávy azonban Nagykárolyban ismerkedett meg csak Szentmarjayval, így érthetetlen, miért ragaszkodott volna az már előzetesen az ő megnyeréséhez, s elképzelhetetlen, hogy megismerkedésükkor mindjárt titkos és bizalmas tanácskozást folytassanak. Kaziczy leveléből szintén nem derül ki, hogy a vádlott résztvett volna valamilyen titkos tárgyaláson. Az viszont nem róható fel Szlávynak, hogy az egész országban visszhangot keltett elfogatások és az elfogottak Bécsbe vitele őt is érdekelte, s kérte Pesten lakó öccsét, ha tud valamit az ügyről, írja meg neki. Végül, ami a vádlottnak a biharmegyei közgyűlésről írt beszámolóját illeti, azzal sem követett el olyan bűnt, ami kimeríthetné a felségsértés fogalmát. Az ügyész kiemeli a levélből, hogy a vádlott vér nélküli forradalmat akart. De a vérnélküli forradalom nem más, mint a békés átalakulás, a reform, amit senki sem vethet el. Mert igenis, különbséget kell tenni rebellio és revolutio közt. (»Prioris exempla stitit epocha inter Ferdinandum et Zapoljam, Bocskaiana Bethleniana et his similes, quas ipsa natura abhorret.«) A revolutionak a magyar történetben számos olyan esete ismert, amelyet ma is elismeréssel említünk. Ezeket a vádlott külön följegyzésben sorolja fel, s ezt a védő mellékeli védőiratához.[1] Mindezek alapján kéri a vádlott fölmentését

Az ügyész május 14.-én kelt válaszában csak általánosságban foglalkozott a védő érveivel. Nem szavak nyakatekert értelmezéséről van itt szó, — írta — hanem arról, hogy a vádlott ismerte a kátét, ismerte a társaságot. Hogy pedig a revolutio nem a békés reformot jelenti, arra elég példa a francia forradalom, a »revolutio Gallicana.«

A védő viszont válaszában mégegyszer megismételte minden lényegesebb érvét. Németh egy mondatta! válaszolt : az üres érvelgetés nem dönti meg a levélbeli bizonyítékok hitelét — ezért kéri az ítéletet. Ezzel a »perbeli feleselés« végetért.

Anno 1795 die 18ª mensis Maji deliberatum est: Parte *incattea* juxta propriam sub nº 3º fassionem traditum sibi per germanum fratrem Ioannem Szlávy utrumque catechismum obiter pervolvente et incohaerentiam, uti ait, totius operis atque societatis cujuspiam existentiam observante, imo

[1] »Casus revolutionum absque sanguinis effusione.« Az egész rendkívül jellemző a rendi történetszemléletre. 14 pontba sorolva adja elő a magyar történelemnek azokat a »forradalmait,« amelyek vérontás nélkül mentek végbe : Ilyenek pl. Szent István királlyá választása és megkoronáztatása »et sic potestas nobilitandi ac jura possessoria conferendi in sacram coronam ;« — Horvátországnak Magyarországhoz csatolása, örökösödés és »gentis Croata consensu« révén, Szt. László által ; — Nagy Lajos ugyanígy csatolta a királysághoz Lengyelországot ; — az Aranybulla kiharcolása ; — az ősiség kimondása Nagy Lajos alatt ; — a 13 szepesi város elzálogosítása Lengyelországnak Zsigmond alatt ; — Hunyadi Mátyás királlyá választása ; — Verbőczy Hármaskönyvének az országgyűlés általi elfogadása ; — az 1606-os koronázás előtti törvények elfogadtatása az uralkodóval stb. (Szlávy sk. írása, C jelz. mellékl.)

talem fine propagationis mentionatorum catechismorum coaluisse, ex eodem etiam fratre suo Ioanne Szlávy intelligente, cum nihilominus teste ejusdem Ioannis Szlávy fassione rem totam velut chimericum avunculi sui Ioannis Laczkovits ingenii foetum, cujus animi levitatem et actionum inconsequentiam abunde noverat, deriserit, unde ex fugitiva scriptorum perlectione imminens periculum adaequate non modo non perspexisse, verum neque credidisse appareat, et ideo catechismis quin eos descripsisset restitutis societatem ingressa non sit, neque illam propagaverit, partem *incatteam* ab ordinaria mortis poena relevari, in expiationem tamen neglectae delationis, quam observata ex perfunctoria etiam catechismorum lectione criminis atrocitate et nefariae societatis existentia non obstante quantumcunque arcto sanguinis nexu, ex puro erga regiam m*ajesta*tem et patriam fidelitatis studio etiam absque probis praestare debuisset, ad subeundos trium annorum carceres a die publicationis praesentis sententiae computandos condemnari et executionem decerni.

I*ncattus* reverenter appellat.

Pro fisco re*gio* aeq*ue* appellat.

Anno 1795 die 20ª mensis Maji in exc. Tabula Septem-Virali d e l i b e r a t u m e s t :[1] sententiam incl. Tabulae Regiae Jud*icia*riae approbari.

Mgr. Ioannes Somogyi de Megyes
exc. palatinalis offi*cii* proto-notarius

Az ítélet ellen Szlávy felesége és apja is kegyelmi kérvényt adtak be, sőt Haller József helytartótanácsos is közbelépett érdekében a nádornál. (V. ö. *Jegyzőkönyv* No 603, 617/3, 661, továbbá : O. L. Vertr. A. 38. fasc. sz. nélk.) Az uralkodó azonban a nádor javaslatára jóváhagyta az ítéletet. (Ld. *Iratok* 112. sz. ; Szlávy budai fogságára v. ö. *Fogságom naplója*, 1795 május 18.) Szlávyt 1795 szept. 26-án Kazinczy Ferenccel együtt a morvaországi Brünnbe, majd onnan az obroviczi fegyházba vitték. Innen szabadult 1798 júniusában. (Felesége kérelme szabadonresztésére : O. L. M. Kanc. 3585/1797. sz. ; Szlávy különben engedélyt kapott rá, hogy börtönéből birtokai ügyében családjával levelezhessen : Németh kir. jogügyi igazgató átirata Barco tábornokhoz, 1796 jan. 27 : O. L. Vertr. A. 54. fasc. ad B 86. köteg.) Kiszabadulása után biharmegyei birtokain gazdálkodott. (Ld. levelét Kazinczyhoz, 1802 nov. 4. : *Kazinczy levelezése*, XXII. 48. l.) 1816-ban egyik hangadója a megyei ellenzéknek, s közte volt a Rhédey Lajos biharmegyei adminisztrátor ellen vádat emelőknek. *(U. o.* XIV. 350—351. l.) Nagy Iván szerint 1818 febr. 16-án halt meg. *(Nagy Iván*, X. 764. l. ; V. ö. *Kazinczy levelezése*, XVII. 1. l.)

[1] A Hétszemélyes Tábla tárgyalására v. ö. *Jegyzőkönyv* No 594.

96.

1795 május 18, 20, Buda

A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Aszalay János nevelő felségsértési és hűtlenségi perében

Sk. aláírású eredeti : O. L. Vertr. A. 48. fasc. Aszalay periratai. — Nyomtatásban megjelent : *Sententiae* . . . (ld. 371. l.)

Az Aszalayra vonatkozó iratok áttekintése: a) A pertest mellékletei : *1. sz.* az ügyész vádlevele, 1795 május 3 ; *2. sz.* Németh Imre jurátus tanusítványa Aszalay törvényes megidézéséről, május 5 ; *3. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Aszalay ápr. 10-i kihallgatásáról ; *A jelz.* Aszalay sk. írt védekezése.

Őz Pál 1795 jan. 29.-i kihallgatásakor megemlítette, hogy a Szabadság és Egyenlőség Társaságnak kátéját továbbadta Aszalay Jánosnak.[1] (Őz periratai 4. sz. mellékl. V. ö. 720. l.) Ennek alapján a közvádló, Németh János jogügyi igazgató, javasolta Aszalay elfogatását, amit a Tábla márc. 2-i teljes ülésében el is határozott. Ld. 361. l.) Márc. első felében Aszalayt elfogták.

A Tábla vizsgálóbizottsága 1795 ápr. 16-án hallgatta ki Aszalayt. Vallomásában előadta, hogy mult év júniusában Pesten járva fölkereste régi ismerősét, Őz Pált. Beszélgetés közben ez ismertette előtte a Szabadság és Egyenlőség Társaságát, annak szabályait és titkos jeleit, s átadta neki Az Ember és a Polgár Kátéjának egy németnyelvű példányát. Azt is mondotta, hogy a társaság célja a forradalom. A kátét otthon lemásolta, az eredetit visszaadta Őznek, saját másolatát pedig később az elfogatások hírére elégette. Bár Őz többször sürgette, a kátét senkinek sem mutatta meg. Megjegyzi még, hogy mivel németül csak gyengén tud, nem is értette egészen, mi van a kátéban. (Periratok 3. sz. mellékl.)

Az ügyész május 3-án nyujtotta be Aszalay ellen a vádlevelet. Szt. István II. törvénykönyve 51. fejezete, az 1715 : 7. és az 1792 : 56. tc. alapján felségsértéssel és hűtlenséggel vádolta, mert Őz Páltól megkapta a titkos társaság kátéját, s ezáltal részesévé vált az összeesküvésnek. (*U. o.* 1. sz. mellékl. V. ö. *Iratok* 29. sz.) Május 7.-én a Tábla megindította Aszalay ellen a pert. (A peres eljárásra ld. 9. s. köv. l.)

A május 10.-én kelt vádindokolás alig pár sornyi volt : a vádlott ismerte a Szabadság és Egyenlőség Társasága célját, kátéját és szabályait,— írta az ügyész — tehát részes volt az összeesküvésben, így felségsértés és hűtlenség bűnét követte el.

Nagy Sándor, hivatalból kirendelt védőügyvéd, válasziratában az enyhítő körülményeket hangsúlyozta. Felemlítette védence ifjú korát, jogi dolgokban való járatlanságát, jóhiszeműségét, melynél fogva barátjának könnyű volt őt elcsábítania. — Az ügyész minden érdembeli megjegyzés nélkül hagyta a védő szavait.

Nagy Sándor újabb válaszához mellékelte a vádlott sk. írt védekezését.[2] Ebben Aszalay visszavonja vallomásának azt a részét, hogy tudott a társaság forradalmi céljáról. »A' fassiómban ugyan a' van, hogy Őz nékem a' revolutiót mondotta tzéljának

[1] Aszalay (nevét következetesen y-nal írta) János személyi adatait a Táblán így jegyezték fel : »26 éves, nőtlen, nem nemes, született a borsodmegyei Aszalón, Kubinyi Károly fiainak nevelője.« (Periratok 3. sz. mellékl.) Családi neve eredetileg Szabó volt, s Kazinczy Ferenc rábeszélésére vette fel a költőibb hangzású Aszalay nevet. Iskoláit a sárospataki ref. kollégiumban végezte. 1785—86-ban Kazinczy Ferenc öccsei, József és Miklós mellett házitanítóskodott. Később a sárospataki majd a kassai normális iskolában volt tanító. 1791-ben ezt az állását ref. vallása miatt elvesztette, s hosszabb hányódás után végül Kubinyi Károly tápiószentmártoni birtokos fiai mellett kapott nevelői állást. (Kubinyira ld. Kubinyi Ferenc, *A felső Kubinyi Kubinyi család története.* Bp. 1906 II. 280. l.) Kazinczy buzdítására az irodalommal is foglalkozott, főként németből fordított magyarra. *(Kazinczy levelezése,* I. 509. l., II. 273. l. ; *Magyar Pantheon,* 370. l. és *Szirmay* 17. § 18. pontja ; Irodalmi működésére : *Szinnyei,* I. 280. h. és *Gulyás,* I. 371. h. Aszalay levelei Kazinczyhoz 1792—94-ből : *Kazinczy levelezése,* II. 256, 346 és 388. l.)

[2] Az, hogy a védő csak második feleselésében használta fel Aszalay följegyzését, azt bizonyítja, hogy korábban védencével egyáltalában nem érintkezhetett.

lenni azon társaságnak, de azt valamint az exámenemen egynéhány ízben mondottam, hogy nem mondotta azt nekem Őz, úgy most is azt mondom, hogy nem mondotta. Nékem a' revolutióról sohasem szólt. A' fassiómban így jött-bé, hogy egy Consiliarius Ur egynehány ízben tudakozta, ha szóllott é Őz a' revolutióról? Én mindig azt feleltem, hogy nem, a' minthogy nem is szólt : de végre a' sokféle elő-adások, ollyan gyenge lévén még akkor, hogy a' lábamon alig állhattam, a' félelemtől is el-fogattatván, mert beteg lévén a' vas el szörnyített, a' sok féle elő-adások mondom végre arra bírtak, hogy féltem azt mondani többet, hogy nem, hanem csak rámondottam, hogy dixit omnino, mellyet magok a több consiliarius urak is észre vehettek, hogy nem oly egyenes fassióm volt, mint a' többi, hanem tardusabb. Igazán mondom, jóformán eszemen se voltam az examenen, a' minthogy meg is szólíttattam, hogy miért nem beszélek renddel. Én tehát végét azon társaságnak nem tudhattam, valamig azt ezer féleképen a' városon nem hallottam.« (*U. o.* A jelz. mellékl.)

Németh egy mondattal válaszolt : A védekezés eleje ellene mond a végének, s az egész ellentétben van vallomásával. A »perbeli feleselés« ezzel végetért.

Anno 1795 18ª mensis Maji deliberatum est: Esto quidem pars *incattea* in fassione nⁱ 3ⁱⁱ recognoscat, quod Germanicum Civis et Hominis Catechismum a Paulo Őz cum certis regulis et signis societatis receperit et catechismum etiam descripserit, cum nihilominus ob inadaequatam linguae Germanicae cognitionem, sed cumprimis ob hebetiorem ingenii statum, juxta fidedignam examinantis deputationis in judicio factam relationem atrocitatem subversantis criminis in sua plaenitudine perspicere non potuerit, sic neque illud quod sub virulento revolutionis vocabulo latitat ob eamdem mentis inbecillitatem adaequate assecuta sit,[1] accedente etiam eo, quod in societatem neminem adlegerit, eamdem partem *incatteam* ab ordinaria mortis poena relevatam ad subeundos quinque annorum carceres a die publicationis praesentis sententiae computandos condemnari et executionem decerni.

Incattus reverenter apellat.

Pro fisco regio aeque apellat.

Anno 1795 die 20ª Maji in exc. Tabula Septem-Virali deliberatum est:[2] Ex alleviantibus motivis in sententia *Tabulae* Regiae Iu*dicia*riae deductis dictatam quinque annorum captivitatem ad tres annos reduci et executionem decerni.

Mgr. Ioannes Somogyi de Megyes
exc. palatinalis offi*cii* protonotarius

[1] Ezzel kapcsolatban Kazinczy ezt jegyezte fel : Aszalay »ez a szeretetre igen méltó ifjú, pataki deákocska korában 1785, József és Miklós öcséim mellé rendeltetett a professorok által. Semmi nem volt kevésbbé, mint ostoba, de nevelését eltévesztették, s Patakról az öcséim mellé Kassára hozattatván, ezen változás miatt tudományos előmenetele még az sem leve, a mi úgy fogott volna lehetni, ha Patakon maradt volna. Nem született nemes szüléktől, s így nem lévén kinézése nevezetes poltzokra, és mivel Józsefnek uralkodása alatt a német nyelvre volt szükség, nem a deákra, egyedül a német nyelv tanulásának feküdt, s így az iskolai tanulásban nagyon hátra maradt. Villaumnak Logicáját egészen lefordította, és ezt magától és nem másnak tanácsára. Ez maga azt mutatja, hogy őtet tompának sem a természet nem szülte, sem magát nem tette. Bíráji előtt dadogva, félénken s igen betegen jelenvén meg, azok őtet a sententiában olly eggyügyünek declarálták, a kit igen sanyaruan igazságtalanság nélkül büntetni nem is lehetne.« (Tud. Ak. Ms. Tört. negyedr. 15. sz. Pandectáim.) Ugyanezt írta 1795 július 29-én kelt levelében anyjának is. *(Kazinczy levelezése*, II. 414. l.)

[2] A Hétszemélyes Tábla tárgyalására v. ö. *Jegyzőkönyv* N° 594.

Miután az uralkodó az ítéletet jóváhagyta (ld. *Iratok* 112. sz.) 1795 aug. 23-án Aszalayt ötödmagával elindították a gráci várba. (*Fogságom Naplója*, 1795 aug. 22.) Ekkor már súlyos beteg volt. Kazinczy alig néhány héttel elfogatása után ezt írta róla: »Egészen ki van aszva, csupa bőr és csont, sárga és kopasz.« (*Levelezése*, II. 414. l.) Betegsége egyre rosszabbodott. Pénze sem volt, hogy jobb kosztot, kényelmesebb körülményeket biztosítson magának, sem előkelő, befolyásos rokonsága, hogy azok kedvezményeket járhattak volna ki számára. Meghalt a gráci fogházban 1796 okt. 12.-én. (A stájer Guberunim átirata a magyar Kancelláriához, amelyben közli, hogy az elhunyt Aszalay hagyatéka 97 Ft. 47 krajcár, és a Kancellária ez ügyben kelt válaszai: O. L. M. Kanc. 1796 : 11970. sz.; 1797 : 9874. és 11602. sz.; *Magyar Pantheon, i. h.)*

97.

1795 május 19, 21, Buda

A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Laczkovics László felségsértési és hűtlenségi perében

Sk. aláírású eredeti: O. L. Vertr. A. 43. fasc.— Nyomtatásban megjelent: *Sententiae* ... (ld. 371. l.)

A Laczkovicsra vonatkozó iratok áttekintése: a) A pertest mellékletei: *1. sz.* az ügyész vádlevele, 1795 május 4; *2. sz.* Németh Imre jurátus tanusítványa Laczkovics törvényes megidézéséről, május 5; *3. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának kihallgatási jegyzőkönyve Laczkovics márc. 27.-i kihallgatásáról; *4., 5., 6. sz.* az atkári eset kihallgatási jegyzőkönyvei és Hamar alszolgabíró jelentése; *7. sz.* A Tábla vizsgálóbizottságának kihallgatási jegyzőkönyve Laczkovics ápr. 16-i kihallgatásáról; *8. sz.* Dósa jászkún segédjegyző jelentése a Laczkovicsnál tartott házkutatásról, márc. 31; *A jelz.* A Tábla vizsgálóbizottságának tanukihallgatási jegyzőkönyve az atkári ügyben, május 15.

1794 dec. 29-én Laczkovics László, — János, a kapitány öccse[1] — Lőrinckátáról Gyöngyös felé utazóban betért az atkári fogadóba. Ott találta Majzik János és Huczka István csányi lakosokat, akik nem sokkal előtte tértek be. Beszélgetésbe elegyedtek, s néhány pohár bor után Laczkovics megkérdezte őket »a mostan leginkább fujdogáló ujságok eránt.« Mire Huczka: »Most semmi közönségesebben nem beszéltetnék, hanem hogy mind kis, mind nagyobb renden lévő emberek bé fogattatnának és Budára hordattatnának, miért, miért nem, nem tudná.« Mire Laczkovics: »Ez valóban igaz, és az én testvérbátyám, Latzkovits János is elfogattatott, de reménylem, hogy leg fejjebb két holnapok alatt meg fog szabadulni, hogy-ha pedig meg nem szabadulna, magam is követni fogom őtet, mert ugyanis szinte ollyan vagyok én, mint eő.« Majd Majzik Jánoshoz fordult, kérdezve, »ha nemes ember volna-e?« Amikor ez igennel felelt, így szólt: »Hát ha nemes az úr, miért nem kivánnya az úr a' köz jót?« Mire Majzik: »Micsoda a' köz jó, én kivánom a' köz jót, de csak azt, mellyet az országunk törvénye ád elönkben, és az országunk törvényével meg edgyezik.« »Nem azt, nem, — felelte Laczkovics — hanem azt a' köz jót, mellyet én is, mások is akarnak. Ha a' köz jót szereti az úr, állyon az úr is hozzánk.« Mivel pedig Majzik erre semmit sem válaszolt, a kocsmároshoz, Derzsőffy Andráshoz fordult, »a papokról beszélvén és azokat betstelenítvén.« »Csak a' papnak áll most a' világ, — kiabálta Laczkovics — illyen teremtettét, minek nékik annyi jószág, jobb volna ez minékünk, úgy is ezek egyebet nem tesznek, esznek, isznak, ... Ezutánn pedig, fordítván ismét a' beszédet, az uralkodó ellen támadott, mondván, bezzeg ebadta Ferentz császárja szepeg most, mert egyfelől szalasztyák, másfelől szorittyák, de úgy kell néki.« A beszélgetés kezdett kínossá válni, előbb a kocsmáros fordult ki az ivóból, hamarosan Majzik és Huczka is felszedelőzködtek, végül Laczkovics is megindult Gyöngyösnek.

[1] Laczkovics László személyi adatait a Táblán így jegyezték fel: »Született a pestmegyei Lőrinckátán, 30 éves, nőtlen, katolikus vallású, nemes.« (Periratok 3. sz. mellékl. A családjára vonatkozó adatokat ld. Laczkovics János életrajzánál, I. k.) Otthon, Lőrinckátán gazdálkodott. Egyéniségére ld. *Kazinczy jegyzései* 17. §. 7. pont. 1793-ból való arcképe: Deák Farkas, *A két Laczkovics. Vasárnapi Ujság* XX. (1873) 593. l.

A kocsmáros másnap jelentette az esetet Hamar Antal szolgabírónak. A megyétől elrendelt nyomozás során Majzik és Huczka Derzsőffyvel megegyezően vallottak.[1] (A kihallgatási jegyzőkönyvek : Periratok 4., 5. és 6. sz. mellékl.) Febr. 2.-án Heves megye alispánja az ügyet jelentette a nádornak. (*Jegyzőkönyv* No 377. A nádor egyébként már ismerte az ügyet Berzeviczy alnádor szóbeli jelentéséből : *u. o.* No 311. — 1795 május 16.-án a Tábla vizsgálóbizottsága újból kihallgatta a tanukat. Ezek megerősítették korábbi vallomásukat, azzal a megszorítással, hogy azon szavakat, »ha pedigh meg nem szabadulna, magam is követni fogom eőtet, mert ugyanis szintén olyan vagyok én, mint eő,« nem hallották. Periratok *A jelz.* mellékl.)

A jogügyi igazgató véleménye az volt, hogy Laczkovics kijelentései kimerítik a felségsértés fogalmát, ezért javasolta elfogatását. Tekintve, hogy egyelőre bizonytalan volt, vajjon Laczkovics tudott-e a titkos társaságokról, vagyis, hogy részes-e az összeesküvésben, a nádor az uralkodó hozzájárulását kérte elfogatásához, amit márc. 2.-án meg is kapott. (A nádor febr. 17.-i fölterjesztése, a Kancellária véleménye és az uralkodói leirat fogalmazványa : O. L. M. Kanc. eln. 9/1795. sz. V. ö. *Jegyzőkönyv* No 373, 398 és 413.) Márc. 6.-án a nádor utasította Szily pestmegyei alispánt Laczkovics elfogatására. 4 nappal később az alispán jelentette, hogy az elfogatás Lőrinckátán rendben megtörtént, és a fogoly Pestre érkezett. (*U. o.* No 413.)

A Tábla vizsgálóbizottsága márc. 27.-én hallgatta ki először Laczkovicsot. Tagadta, hogy az atkári csárdában — azonkívül, hogy nem tudja, bátyját miért fogták el — bármilyen kijelentést is tett volna. Egyébként bátyjától semmilyen kátét nem kapott, és az soha titkos társaságról neki nem szólt. (Periratok 3. sz. mellékl.)

Néhány nappal később rákosi Boros Sándor jászkún főkapitány[2] Laczkovicsra súlyosan terhelő jelentést küldött a nádorhoz. Ugyanis Laczkovics elfogatásának hírére Majoros Pál felsőszentgyörgyi lakos, Laczkovics ottani szomszédja, egy iratcsomót szolgáltatott be a falu papjához. Elmondotta, hogy 1794 szeptemberében Laczkovics László szolgáló lányai a disznóól tetőgerendája mögött egy kendőbe kötött csomagot találtak. Látva, hogy könyvek, mivel gazdájuk nem volt otthon, odaadták neki, «qua litterarum aliquantulum gnarus.« Ő meg se nézte, hanem bezárta asztala fiókjába. Már régen elfeledkezett róluk, csak most, hogy Laczkovics László elfogatását hallotta, jutottak ismét eszébe, s gyanut fogva felbontotta a csomagot : a Reformátorok Kátéja, s néhány tiltottt könyv volt benne. Majoros maga egyáltalában nem gyanus — írta jelen tésében Boros — egyrészt, mert mindenki becsületes, derék embernek ismeri, másrészt pedig, mert csak magyarul olvas, magasabb iskolákat nem végzett, s így nem is igen érti, ami az írásokban van.(A márc. 31.-én kelt jelentés : *Jegyzőkönyv* No 496. sz. Dósa Antal, a jászkun kerület vice nótáriusának jelentése a kihallgatásokról : Periratok 8. sz. mellékl. A csomagban lévő könyvek közül csak Blaumauer Aeneisének Szalkay által készített fordításáról tudunk.)

Ápr. 16.-án a vizsgálóbizottság megkérdezte Laczkovicsot, hogyan jutott a Reformátorok Kátéjához. Erre elmondotta, hogy 1794 nyarán bátyjától, Jánostól kapta, azzal, hogy írja le, talán egyszer hasznát veszi. Le is másolta, de senkivel nem közölte. Amikor pedig meghallotta, hogy bátyját elfogták, a másolatot elrejtette, nehogy valaki hozzájuthasson. A titkos társaságról azonban nem szólt neki bátyja, s arról nem is tud semmit. (*U. o.* 7. sz. mellékl.)

A közvádló, Németh jogügyi igazgató, 1795 május 4-én nyujtotta be Laczkovics ellen a vádlevelet. Szt István II. törvénykönyve 51. fejezete, az 1715 : 7 és az 1791 : 56 tc. alapján felségsértéssel és hűtlenséggel vádolta, mivel bátyja, Laczkovics János révén megismerkedett a forradalmi kátéval, azt le is másolta, és mivel 1794 december végén az atkári fogadóban a közrend felforgatására irányuló és őfelsége szent személyét sértő kijelentéseket tett. (*U. o.* 1. sz. mellékl. V. ö. *Iratok* 129. sz.) Május 7-én a Tábla megindította Laczkovics ellen a pert. (A peres eljárásra ld. 9. s. köv l.)

[1] Jan. 16.-i kihallgatásakor a kocsmáros még a következőket vallotta : »Latzkovits László úrnál semmi könyvet nem látott, könyvről őtet beszélni nem hallotta, hanem másnap egy lőrintz-kátai embernek, midőn beszéllené a tanu, hogy Latzkovits László úr miket beszéllett volna előtte való napon, azonn ember a tanunak azt felelé : azért beszél az én uram úgy, mivelhogy azonn könyvet olvasná, mellyet a báttya csinált. De azonn embernek a tanu nevét nem tudgya.«

[2] A nádor irodaigazgatójának testvére.

Az ügyész vádindokolásában részletesen ismertette az atkári esetet, majd Laczkovics különböző vallomásait. Kitért a felsőszentgyörgyi házban elrejtett könyvekre is. Ezeket, — mondotta — a vádlott nyilván azért rejtette el, hogyha bátyja egyszer kiszabadul, egyesült erővel terjeszthessék tovább a mételyt. Vagy, ha úgy fordul, velük bátyja halálát megbosszulja. Azt, hogy Laczkovics részes az összeesküvésben, eléggé bizonyítja, hogy a kátét lemásolta, s hogy a bátyjától tanult felforgató elveket, az atkári fogadóban terjesztette. Nincs tehát szükség rá, hogy kicsinyes részleteket bizonygasson, a vádlott bűnössége nyilvánvaló.

Nagy Sándor, hivatalból kirendelt védőügyvéd, mindenekelőtt az atkári üggyel foglalkozott. A tanuk vallomása zavaros, — mondotta — és különben is ittas emberek kijelentéseire semmilyen következtetést alapítani nem lehet. Csatolta védőiratához Gondol György és Csóka József lőrinckátai lakosok vallomását, akik éppen a beszélgetés közben tértek be a fogadóba. Gondol tanusította, hogy Majzik és Huczka már odaérkezésükkor félig részegek voltak, így vallomásuk nem fogadható el. Egyébként a Majzik, Hutzka és Derzsőffy vallomásában Laczkovics szájába adott szavakat Gondol nem hallotta, — igaz ugyan, hogy ő néhány perccel később ment be a fogadóba. Csóka sem hallott semmit, igaz viszont, hogy csak rövid ideig tartózkodott a kocsmában, és nem is ügyelt Laczkovicsékra. (A jelz. mellékl.) Ime, így festenek az ügyész bizonyítékai — mondotta a védő. Ami mármost a kátét illeti: Laczkovics János átadta öccsének, s rábeszélte, hogy másolja le. Laczkovics László, »ez a faragatlan földműves,« nem sokat értett az egész írásból, (még azt sem tudta, hogy kátének nevezik — mondta a védő — ezért is mondotta első kihallgatásakor, hogy semmilyen kátét nem kapott), amit bizonyít az is, hogy senkivel nem közölte azt. Különben sem vonható kétségbe jóhiszeműsége a káté lemásolásában, mivel a titkos társaság meglétéről nem tudott. Egyébként a vádlott műveletlen falusi ember; többet ért a jószághoz, a lótenyésztéshez, mint a törvényekhez és a betűvetéshez.[1] Ami az ügyésznek azt a föltevését illeti, hogy Laczkovics azért rejtette el a káté másolatát, hogy majd bátyja kiszabadulásakor együtt folytathassák a propagandát, — ezt bizonyítani kellene.

Az ügyész válaszában Laczkovics vallomásaira hivatkozott. A védő újabb válaszában annak megemlítésére szorítkozott, hogy a vádlott latinul csak nagyon gyengén tud, így a kátét nem is érthette. Ezzel a perbeli feleselés végetért.

Anno 1795 die 19ª mensis Maji deliberatum est: Ex propria invinculati fassione sub nº 7º eveniente eo, quod Catechismum Reformatorum a fratre germano Ioanne Laczkovits sibi traditum descripserit, illumve post factam fratris sui interceptionem, ne ipsius etiam involvatur, recondiderit, cum interim catechismo sub NB[2] nullae societatis regulae aut signa subnexa fuisse appareant et teste etiam examinante deputatione Ioannes Laczkovits confessus sit existentiam societatis fratri suo Ladislao se nunquam revelasse,[3] multo minus eundem pro socio assumsisse, ut adeo in his causae circumstantiis illa etiam ad societatem invitatio, quam in Atkáriensi diversorio ut sub nº 6º inter pocula protulit, ad actionalem reformatorum societatem, cujus existentiam ignorabat, an referri possit, dubium sit. Ex his itaque et aliis alleviantibus motivis in processu insinuatis partem *incatteam* ab ordinaria mortis paena relevari, et in expiationem illius, quod perversissimum illud et abominabile scriptum ad mentem legis non modo non indicaverit, quin potius in latebras reconditum dedita quasi opera servatum habere voluerit, accedente cumprimis injuriosa illa propositione, qua sacram Sae Mtis personam inter compotationem in Atkáriensi diversorio nefario ausu tangere non formidavit, eamdem partem

[1] Ugyanez volt a véleménye Laczkovicsról Kazinczynak. (V. ö. *Jegyzései, i. h.)*, sőt saját bátyjának, Jánosnak is.

[2] A periratok közt nincs NB melléklet. Laczkovics László másolatát nem is ismerjük.

[3] A periratokban nem találtam nyomát annak, hogy Laczkovics Jánost ebben az ügyben kihallgatták volna.

incatteam ad decem annorum carceres a die publicationis praesentis sententiae computandos condemnari et executionem decerni.

Pro *incatto* reverenter appellat.

Pro fisco *regio* aeque appellat.[a]

Anno 1795 die 21ª mensis Maji in exc. Tabula Septem-Virali deliberatum est[1] sententiam incl. Tabulae Regiae Iudiciariae approbari.

Mgr. Ioannes Somogyi de Megyes
exc. palatinalis *officii* protonotarius m. p.

Miután az uralkodó jóváhagyta az ítéletet (v. ö. *Iratok* 110. sz.) 1795 szept. 25.-én Laczkovicsot a brünni fellegvárba vitték. (*Fogságom naplója*, szept. 25.) Innen az obroviczi fegyházba, majd 1799-ben Kufsteinbe került. 1800 nyarán Munkácsra vitték, s innen szabadult 1801 június 28-án. (O. L. M. Kanc. 12197/1800. és 5907/1801. sz.; *József nádor iratai*, I. Iratok 150. sz.; *Kazinczy jegyzései* 17. §. 7. pont és *Fogságom naplója*; 1796 júniusában engedélyt kapott, hogy jószágigazgatójával gazdasági ügyekben levelezhessék : O. L. Nádori t. lt. Polit., elenchus 1796, 111. és 145. sz.) Kiszabadulva megházasodott, és otthon gazdálkodott. 1814-ben még élt. (*Kazinczy levelezése*, XII. 576. l.)

98.

1795 május 19, 21, Buda

A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Nemessányi András joghallgató felségsértési és hűtlenségi perében

Sk. aláírású eredeti : O. L. Vertr. A. 46. fasc. Nemessányi periratai.—Nyomtatásban megjelent : *Sententiae* . . . (ld. 371. l.).

A Nemessányira vonatkozó iratok áttekintése: a) A pertest mellékletei : *1. sz.* az ügyész vádlevele, 1795 május 3 ; *2. sz.* Németh Imre jurátus tanusítványa Nemessányi törvényes megidézéséről, május 5 ; *3. sz.* A Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Nemessányi ápr. 16.-i kihallgatásáról, Szmethanovicscsal való szembesítéséről és Ambrózy Pál ápr. 30.-i kihallgatásáról ; *A jelz.* Nemessányi sk. írt védekezése, továbbá Madarasy és Kozma egyetemi hallgatók kihallgatási jegyzőkönyve.

Szentmarjay a bécsi vizsgálóbizottság előtt elmondotta, hogy Szmethanovics Károly Nemessányi András joghallgatót is[2] beszervezte a Szabadság és Egyenlőség Társaságába. (Ld. 119. l.) Bár vallomása alapján a közvádló, Németh János jogügy igazgató, Nemessányit is fölvette az elfogatandók listájára, (ld. *Iratok* 24/c. sz.) erre dec. elején nem került sor. 1794 dec. folyamán azonban Hirgeist Ferenc a Tábla előtt megerősítette a Szentmarjaytól mondottakat, 1795 febr. 6-án pedig Szmethanovics bevallotta, hogy Az Ember és a Polgár Kátéját továbbadta Nemessányinak. Hogy lemásolta-e, azt nem tudja. (Szmethanovics periratai 3. sz. mellékl. V. ö. 660. l.) Szmethanovics vallomása alapján az ügyész javasolta Nemessányi elfogatását, amit a Tábla márc. 2-i teljes ülésében el is határozott. (Ld. 362. l.) Nemessányit néhány nap mulva elfogták.

a) Mindkét föllebbezés a kir. jogügyi igazgató irása.

[1] A Hétszemélyes Tábla tárgyalására v. ö. *Jegyzőkönyv* No 599.

[2] Nemessányi András szepesmegyei régi köznemesi család sarja, ősei sokat szerepeltek Thököly és Rákóczi oldalán a kuruc harcokban. Apja, János, Szepes megye sáfárja (magasinarius) volt. Ő maga a Táblán följegyzett adatai szerint : 20 éves, a Szepességben született, harmadéves jogász Pesten. (*Nagy Iván*, VIII. 130. l.; *Kempelen*, VII. 443. l.; *Jegyzőkönyv* No 618.) — A zemplénmegyei vizsgálatban előbukkanó homonnai jószágkormányzóval, Nemessányi Imrével, a rokonságot nem tudtam kimutatni. V. ö. *József nádor iratai*. I. 153., 157.—158. l.)

A Tábla vizsgálóbizottsága ápr. 16-án hallgatta ki először. Miután tagadta, hogy Szmethanovicstól bármilyen kátét kapott volna, még aznap szembesítették őket egymással. Szmethanovics megismételte korábbi vallomását : 1794 július végén, vagy aug. elején megmutatta Nemessányinak Az Ember és a Polgár Kátéját, s ugyanakkor a fölvételi szabályokat is közölte vele. Felvilágosította őt, hogy a társaság célja »a közjó előmozdítása.« A kátét Nemessányi nem vitte magával, s nem tud róla, hogy lemásolta volna. — Nemessányi azonban továbbra is tagadott. Csak arra emlékezik, — mondta — hogy egyszer az egyetem-kertben sétálgatva Szmethanovics »valamilyen francia dalt« énekelt, amit ő nem értett. Sem a társaságról, sem a kátéról nem beszélt neki sohasem. (Periratok 3. sz. mellékl.)

Ápr. 30-án kihallgatásra jelentkezett Ambrózy Pál pesti ügyvéd, akinek öccse, Gábor szintén az elfogottak közt volt. (Ld. 287. l.) Elmondotta, hogy mintegy három hete egy vendéglőben összetalálkozott Nemessányival, s az erősen érdeklődött, látogatja-e fogságban levő öccsét. Aztán nagy bizalmasan elmondta neki, hogy Szmethanovics beszervezte őt a Társaságba, de Hajnóczy elfogatása után mindketten közmegegyezéssel elégették irataikat. Az Ambrózyval szembesített Nemessányi azonban továbbra is mindent tagadott. (Periratok 3. sz. mellékl.)

Az ügyész május 3-án adta be Nemessányi ellen a vádlevelet. Szt. István II. törvénykönyve 51. fejezete, az 1715 : 7. és az 1790 : 56. tc. alapján felségsértés és hűtlenség bűnével vádolta, mivel Szmethanovics Károlytól megkapta a titkos kátét, s így részesévé vált az összeesküvésnek. *(U. o.* 1. sz. mellékl. V. ö. *Iratok* 29. sz.) A Tábla május 7-én megindította a pert Nemessányi ellen. (A peres eljárásra ld. 9. s köv. l.)

A vád indokolása május 12.-én kelt. A vádlott tagadja, — írta az ügyész — hogy a titkos kátét olvasta, s hogy a társaságba belépett. Ezzel szemben Szentmarjay határozottan állította, hogy felvették a tagok közé. Hirgeist és főként Szmethanovics megerősítették kijelentését. Végül pedig Ambrózy Pál vallomása teljessé tette a bizonyságot. Annál is inkább, mert Nemessányi kimerült a merev tagadásban, anélkül, hogy állításait bizonyítani tudta volna.

Madách Sándor védőügyvéd az ügyész által felsorolt bizonyítékok ki nem elégítő voltáról beszélt. Szentmarjay gonosz indulatai ismertek, — mondotta — de ezért nem Nemessányit kell büntetni. Ezenkívül mind az ő, mind Hirgeist vallomása a Szmethanovicstól hallottakon alapszik. A továbbiakban hivatkozott védence apológiájára *(u. o. A* jelz. mellékl.), amelyikben elmondja, hogy Szmethanovics régi ellensége ; még 1793-ban öt hónapon át együtt laktak, s akkor pénz és más dolgokon összevesztek, úgy hogy — írja Nemessányi — megesküdött, hogy ezt még megbosszulja, nyiltan vagy titokban. Így vallomása nem fogadható el. (A Nemessányitól írottak igazolására a bíróság kihallgatta a védő által megnevezett Madarasy János és Kozma Ambrus joghallgatókat, akik megerősítették a fentieket. A kihallgatás jegyzőkönyve az *A* jelz. mellékleten.) Ami Ambrózy Pált illeti, — mondja védekezésében Nemessányi — az azért tanuskodik, ellene, mert attól fél, hogy ő jelenti fel többrendbéli kijelentéseiért. Egyszer ugyanis borozgatás közben Ambrózy elmondta neki, hogy benn járt bátyjánál : olyan mint a halál. Vele is, de meg a többi fogollyal is nagyon kegyetlenül bánnak (»foetorem proprium haurire debeant«); a per — úgy mondták — két évig is elhúzódhat, s nem hiszi, hogy az elfogottak közül néhánynál több megérje a végét. Ezenkívül állandóan egyház- és Istenellenes kijelentéseket tett. Márpedig — írta a védő — ha ez igaz, Ambrózy vallomásának nem lehet hitelt adni : a hitetlen könnyű szívvel tesz esküt bármire. De még ha bebizonyosodnék az, amit a vádlott tagad, hogy valóban átvette Szmethanovicstól Az Ember és a Polgár Kátéját, akkor sem lehet arról beszélni, hogy résztvett az összeesküvésben. Szmethanovics nem említette a vádlottnak, hogy a társaság célja a forradalom, a királyi szék és az alkotmány megdöntése, sőt ellenkezőleg, a közjó előmozdításáról beszélt : »quam certam societatem fine promovendi boni publici coalescere.« Márpedig : aki nem tudta a forradalmi szervezkedés célját, az nem is vehetett részt az összeesküvésben. Kéri a vádlott fölmentését.

Az ügyész röviden felelt : igaz, hogy a vádlott szinte még gyermek, de gonosz gyermek. Tanusítja ezt önvédelme is, melyben szabadjára engedi gyűlöletét Szmethanovics és Ambrózy ellen. Amiket elmond, nem hihetők, szemenszedett hazugság az egész.

A védő válaszában azt fejtegette, hogy mivel a vádlott ellenséges viszonyban volt Szmethanovicscsal, nem hihető, hogy az beszélni mert volna neki az összeesküvésről, nehogy őt följelentse. Az ügyész válaszában Szmethanovics szavahihetőségét bizonygatta. Ezzel a »perbeli feleselés« befejeződött.

Anno 1795 die 19ª mensis Maji deliberatum est: fassionibus Caroli Szmetanovits et Pauli Ambrosy velut distinctos actos singillative referentibus et caeteroquin etiam juxta documentum sub *A* crisi obnoxiis in plenam actionalis criminis probam elevari nequeuntibus, partem *incatteam* cum imputatione toleratae hactenus captivitatis ab ulteriori fisci regii impetitione absolvi.

Pro fisco regio reverenter appellat.

Incattus aeque reverenter appellat.

Anno 1795 die 21ª mensis Maji in exc. Tabula Septem-Virali deliberatum est:[1] sententiam incl. *Tabu*lae Regiae Iud*icia*riae in merito approbari.

Mgr. Ioannes Somogyi de Megyes
exc. palatinalis offi*cii* protonotar*ius* m. p.

Az ítéletet követő napon, május 22.-én Nemessányi elhagyta a fogházat. (Reverzálisa: *Iratok* 109. sz.) A jogügyi igazgató a nádorhoz írt előterjesztésében megengedhetetlennek mondotta, hogy Nemessányi, akit csak a letöltött vizsgálati fogság beszámításával mentett fel a bíróság, az egyetemen továbbra is királyi ösztöndíjat kapjon. A nádor elfogadta a javaslatot, s miután azt Ferenc király is jóváhagyta, utasította a pesti egyetemet, hogy Nemessányi ösztöndíját szüntesse meg. (A jogügyi igazgató előterjesztése, 1796 június 10: O. L. Vertr. A. 36. fasc. 426—429. fol.; a nádor memoranduma: O. L. M. Kanc. eln. 37/1795. sz.; v. ö. *Jegyzőkönyv* No 659.) Élete további részére nincs adatunk.

99.

1795 május 19, 21, Buda

A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Pruzsinszky József joghallgató felségsértési és hűtlenségi perében

Sk. aláírású eredeti: O. L. Vertr. A. 48. fasc. Pruzsinszky periratai. — Nyomtatásban megjelent: *Sententiae* . . . (ld. 371. l.).

A Pruzsinszkyra vonatkozó iratok áttekintése: a) A pertest mellékletei: *1. sz.* az ügyész vádlevele, 1795 május 3; *2. sz.* Németh Imre jurátus tanusítványa Pruzsinszky törvényes megidézéséről, május 5; *3. sz.* a Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Pruzsinszky ápr. 7.-i kihallgatásáról; *4. sz.* és *A. B. C jelz.* Pruzsinszky sk. írt vallomásai, ápr. 21, május 1, 2, 4 és 10.

Szentmarjay a bécsi vizsgálóbizottság előtt elmondotta, hogy Verhovszky Sámuel többek közt Pruzsinszky József joghallgatót[2] is beszervezte a Szabadság és Egyenlőség

[1] A Hétszemélyes Tábla tárgyalására v. ö. *Jegyzőkönyv* No 599.

[2] Pruzsinszky József személyi adatait a Táblán így jegyezék fel: »28 éves, nemes, nőtlen, született a hevesmegyei Debrőn, Pesten negyedéves joghallgató.« (Periratok 3. sz. mellékl. — Kazinczy följegyzése szerint 1769. nov. 15.-én született volna, s apja földmérő volt: *Magyar Pantheon*, 393. l.) A család a XVII. század második felében szerezte nemességét, de számbavehető vagyona nem volt. Az eredetileg trencsénmegyei (Pruzina Trencsén mellett) családból József nagyapja, Ferenc, lekerült a Bácskába, majd apja, szintén József, költözött Hevesbe. *(Kempelen*, VIII. 436. l. és Orosz Ernő, *Heves és a volt külső Szolnok egyesült vármegyék nemes családai*. Eger, 1906, 238. l.) Valószínűleg katolikus vallású volt. Kazinczy így jellemezte őt: »Peczkesebb módú embert állásban, járásban. mással bánásban nem láttam. Rideg, kevésszavú, mogorva, de feltétlenül őszinte ember.

Társaságába. Pruzsinszky viszont Tarján nevű jogásztársát avatta be a társaság titkaiba. (Ld. 118. l.) Vallomását a Táblán is megismételte. (Ld. 352. l.) Szentmarjay vallomásai alapján a közvádló, Németh János jogügyi igazgató, indítványozta Pruzsinszky elfogatását, amit a Tábla márc. 3-i. teljes ülésében el is határozott. Márc. 25.-én Ürményi már elfogatása megtörténtét jelentette az uralkodónak. (Ld. 362. l.)

A Tábla vizsgálóbizottsága 1795 ápr. 17-én hallgatta ki először Pruzsinszkyt. Verhovszkytól soha, semmilyen kátét nem kapott, — vallotta. Egyszer ígérte ugyan, hogy majd hoz neki »egy érdekes írást,« de aztán nem hozott semmit. (Periratok 3. sz. mellékl. Ápr. 21.-én, majd május 1.-i vallomásaiban is tagadott : A és B jelz. mellékl.) Május 1.-én szembesítették Verhovszkyval. Ez szemébe mondta, hogyan adta át neki a kátét, amit haza vitt magával. Hogy lemásolta-e, nem tudja. Közölte vele a titkos jeleket és a felvételi szabályokat is. Erre Pruzsinszky bevallotta : valóban, Verhovszkytól megkapta a »francia kátét,« haza is vitte, de sem el nem olvasta, sem le nem másolta. Nem is mutatta senkinek csak egy Tarján nevű jogásztársa nézegette nála. (*U. o.* 3. sz. mellékl.) Másnap kelt írásbeli beadványában azonban visszavonta a Tarjánra vonatkozó részt mondván, hogy rosszul emlékezett.[1] (*U. o.* C jelz. mellékl.) Május 4.-én azonban már azt is beismerte, hogy a kátét »nagy felháborodással és borzadállyal« végigolvasta, hogy ismerte a társaság fölvételi szabályait és titkos jeleit — de hangoztatta, hogy sejtelme sem volt a társaság céljáról. Hibázott, de nem érzi magát bűnösnek. (U. o. D jelz. és 4. sz. mellékl.)

Az ügyész május 3.-án nyujtotta be Pruzsinszky ellen a vádlevelet. Szt. István II. törvénykönyve 51. fejezete, az 1715 : 7. és az 1791 : 56. tc. alapján felségsértés és hűtlenség bűnével vádolta, mivel Verhovszkytól megkapta a titkos kátét, és ezáltal részesévé vált az összeesküvésnek. (*U. o.* 1. sz. mellékl. V. ö. *Iratok* 29. sz.) Május 27.-én a Tábla megindította a pert Pruzsinszky ellen. (A peres eljárásra ld. 9 s. köv. l.)

A vád indoklása május 10.-ére készült el. Benne Pruzsinszky változó, de végül is beismerő vallomásait ismertette az ügyész. A vádlott olvasta a kátét, ismerte a jeleket és szabályokat s egy Tarján nevű kollégájával beszélt is róla. Tehát : részes volt az összeesküvésben.

Nagy Sándor, hivatalból kirendelt védőügyvéd, válasziratában az enyhítő körülményeket igyekezett kidomborítani. (»Assistens advocatus non habet, quod pro cliente suo adducat, praeoccupavit ipse invinculatus ea omnia, quae rem suam quoque modo excusare videbantur.«) Így azt, hogy a vádlott előbb olvasta a kátét, s csak később ismerte meg a titkos jeleket és szabályokat, s hogy a társaság céljáról nem volt tudomása. Ami pedig Tarjánt illeti, a vádlott nem adta oda neki a kátét, hanem elvette annak íróasztaláról.

Az ügyész viszontválaszában utalt arra, hogy a vádlott vallomásaira nem lehet építeni, nem mond igazat. Ezzel a »perbeli feleselés« végetért.

Anno 1795 die 19ª mensis Maji deliberatum est: parte *incattea* juxta propriam sub nº 3º et 4º recognitionem catechismum Gallicum a Paulo Verhovszky recipiente et posteaquam alteri etiam legendum indulsisset, eundem quin describeret, referente serius vero existentiam etiam societatis, signa praeterea et nonnullas ejus regulas ex eodem Verhovszky intelligente, quamvis quidem perversae illi societati semet nunquam adjunxisse et neque malignitatem adaequate perspexisse praetendat, cum nihilominus ex conjectis in principes at alios status scommatibus, quae ut sub nº 4º memorat, cum indignatione et horrore legit, in nexu praesertim existentis alicujus societatis atrox subesse crimen observare debuerit, illud tamen neque post detectam

Szókimondó, nagytudású.« (*Magyar Pantheon*, i. h. V. ö. *Szirmay*, 17. § 19. pontja.). Ezzel lényegében megegyezik későbbi tanítványa, br. Eötvös József jellemzése, amelyet Falk Miksa örökített meg számunkra : »Derék és értelmes, bár rideg és nagyon prózai ember volt.« (Falk Miksa, *Élet- és jellemrajzok*, Bp. 1902, 213. l.)

[1] Nincs nyoma annak, hogy Tarján joghallgatót ebben az ügyben kihallgatták volna. A jogügyi igazgató ugyan őt is felsorolta az elfogatandók közt 1794 nov. 25.-én (ld. 260. l.), de erre nem került sor.

societatis existentiam ad mentem legis indicaverit, eamdem partem *incatteam* ad duorum annorum carceres a die publicationis praesentis sententiae computandos condemnari et executionem decerni.

Pro *incatto* reverenter appellat.

Pro fisco regio aeque appellat.

Anno 1795 die 21ª mensis Maji in exc. Tabula Septem-Virali deliberatum est:[1] ex motivis in sententia incl. Tabulae Regiae Iudiciariae deductis poena carcerum ad triennium extensa, in reliquo sententiam incl. Tabulae Regiae approbari.

Mgr. Ioannes Somogyi de Megyes
exc. palatinalis offícii protonotarius m. p.

Miután az uralkodó jóváhagyta az ítéletet (ld. *Iratok* 112. sz.) szept. 25.-én Pruzsinszkyt ötödmagával a brünni várba vitték *(Fogságom naplója*, szept. 25.), majd a szintén morvaországi obrovici fegyházba szállították. Innen szabadult 1798 májusában.

Szabadulása után kérvényt adott be az uralkodóhoz, amelyben kérte, hogy »ad numerum fidelium subditorum recipiatur et habilitas gerendi in futurum officia publica et privata eidem elargiatur.« (A kérvénynek a Kancellárián készített kivonata : O. L. M. Kanc. 11617/1798. sz.) A Kancellária véleménye az volt, hogy mivel az összeesküvés elítéltjeiben »nem nagyon lehet megbízni,« ezért ügyvédi vizsgára, jurátusságra csak különös, személyükre szóló uralkodói engedéllyel bocsáthatók. Ahogy például Bujanovics Kornél ezt az engedélyt meg is kapta. Tekintve viszont, hogy az elmult évben Szilla Miklós hasonló kérését őfelsége elutasította, pedig Szillát csak a letöltött vizsgálati fogság erejéig sújtotta az ítélet, méltánytalan lenne Pruzsinszky kérésének teljesítése. Ferenc király elfogadta a Kancellária javaslatát, vagyis, hogy Pruzsinszky »in quantum capacitatem ad gerenda in futurum publica officia concernit, simpliciter amovendus sit.« *(U. o.* 13009/1798. sz.)

Az 1800-as években (1810-ig?) Pruzsinszky hg. Bretzenheim sárospataki és regéci uradalmának inspektora volt, s tudjuk, hogy ezt megelőzően gr. Festetich György muraszigeti dominiumának volt a prefektusa. *(Kazinczy levelezése*, VII. 422. és 426. l. Kazinczy levele 1810-ből Pruzsinszkyhoz : *u. o.* XXII. 252. l. és *Szirmay*, 17. § 19. pontja.) 1825-ben br. Eötvös Ignác 12 éves fia, Eötvös József, a későbbi író és miniszter mellé került nevelőnek, s tudjuk, nagy hatással volt tanítványa fejlődésére. (Erre érdekes adatokat mond el Eötvös elbeszélése nyomán Falk Miksa, *i. m.* 212—215. l. és Ferenczi Zoltán, *Br. Eötvös József*. Bp. 1903, 12—15. l.) Hogy mikor halt meg, nem tudjuk : 1830-ban még élt. *(Kazinczy levelezése*, XXI. 210. l.)

[1] A Hétszemélyes Tábla tárgyalására ld. *Jegyzőkönyv* No 599.

100.

1795 május 22, 23, Buda

A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Abaffy Ferenc felségsértési és hűtlenségi perében

Sk. aláírású eredeti: O. L. Vertr. A. 46. fasc. Abaffy periratai. — Nyomtatásban megjelent: *Sententiae* ... (ld. 371. l.)

Az Abaffyra vonatkozó iratok áttekintése: a) A pertest mellékletei: *1. sz.* Az ügyész vádlevele, 1795 febr. 11; *2. sz.* Arady István jurátus tanusítványa Abaffy törvényes megidézéséről, febr. 17; *3. sz.* Hajnóczy, Laczkovics és Szentmarjay bécsi vallomásainak Abaffyra vonatkozó részei, másolat; *4. sz.* Abaffy sk. írásbeli vallomása, 1794 dec. 30; *5. sz.* A Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Abaffy jan. 31.-i kihallgatásáról; *6. sz.* A »Vox clamantis in deserto« Abaffy által írt példánya és hiv. másolata; Abaffy néhány jegyzete, mely az írás azonosságát igazolja; *7—8. sz.* Abaffy elfogatásakor lefoglalt följegyzéseinek eredeti példányai, és a Táblán készült másolata; *9—10. sz.* Szolartsik vallomásai (nincs az iratok között); *11. sz.* A Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Abaffy és Szolártsik szembesítéséről, febr. 5; *12. sz.* A Barco tábornok elleni pasquillus eredeti példánya és hiv. másolata; *13. sz.* Szulyovszky levele Hajnóczyhoz, eredeti, Rákócz, 1794 aug. 5; *14. sz.* Majthényiné levele Abaffyhoz, másolat, 1790 márc. 20; *15. sz.* Francia forradalmi versek másolatai Abaffy lefoglalt iratai közül és azoknak a Táblán készített latin fordítása; *16. sz.* Batsányi vallomásának Abbaffyra vonatkozó része, másolat; *17. sz.* Ambrózy Gábor levele Abaffyhoz, másolat, kelt nélk.; *18. sz.* Abaffy sk. írt kérvénye Batthyányi primáshoz, 1794 dec. 18; *19. sz.* Abaffy kivonatai Rousseau *Vallomásai*ból és azok latin fordítása; *A jelz.* Abaffy válasza az ügyész vádjaira, másolat, 1795 ápr. 26: *B jelz.* Abaffy följegyzései védőügyvédje számára, máj. 8; *C jelz.* Kleist *Ein Gemälde* c. költeményének másolata; *D jelz. Rede vor Eröffnung der illyrischen Nationalversammlung* c. brosura; *E jelz. Grosse Wahrheiten und Beweise in einem kleinen Auszuge aus der ungarischen Geschichte.* Frankfurt, 1792. *F—G jelz.* Hitelesített kivonatok Árva megye 1792 ápr. 4.-i, és 23.-i gyűlésének jegyzőkönyvéből. — *b)* Az ügyész fogalmazványai és Abaffy legfoglalt, de a perben fel nem használt iratai: O. L. Vertr. A. 53. fasc. 49 ad A köteg.

Hajnóczy a bécsi vizsgálóbizottság előtt Abaffy Ferenc, Árva megye volt országgyűlési követének nevét[1] is megemlítette. Egy délután — vallotta — mindent közölt vele, s átadta neki a Szabadság és Egyenlőség Társaságának kátéját is. Abaffy azonban másnap reggel visszaadta a kátét, mondván, hogy általános tájékozódásra jó ugyan, de ő nem kíván ilyesmivel foglalkozni. (Ld. 96. l.) Laczkovics ehhez még hozzátette, hogy Abaffyt tagként tartották számon, sőt — mondotta — Hajnóczytól tudja, hogy a Vox clamantis in deserto c. egyházellenes versnek[2] és a Barco tábornok elleni pasquillusoknak Abaffy a szerzője. (Ld. 89. és 90. l.) Szentmarjay ugyanezt mondotta, sőt a Vox clamantis c. költeménynek a vizsgálóbizottság által felmutatott másolatában Abaffy kézírását is felismerni vélte. (Ld. 121. l.) Az Abbaffy elleni vádakat azután betetőzte Szolártsik Sándor, Abaffy fiai nevelőjének följelentése, ki hosszasan és aprólékosan jellemezte gazdájának franciabarát és forradalmi gondolkozását. (Ld. *Iratok* 15/b sz.) A kormányzat amúgyis régóta gyanús szemmel nézte a felvilágosodott és egyházellenes magatartásáról ismert árvamegyei birtokost. (1793 októberében a Martinovics által írt Nyílt levél Ferenc császár és királyhoz szerzőjének nyomozásakor elsősorban őrá gyanakodtak. Ld. *Sándor Lipót iratai*, 643. l.) Régi gyanujukat most igazolva látták. s a nádor az elsők közt fogatta el Abaffyt pesti lakásán 1794 dec. 10.-én éjjel. (Ld. *Jegyzőkönyv* N° 182/2 és 192/2; *Sándor Libót iratai*, 760. l.)

Abaffy 1794 dec. 30.-án kelt sk. írt vallomásában ártatlanságát hangoztatta. A titkos társaság kátéját sohasem látta és a társasággal soha, semmilyen kapcsolatban nem volt, arról nem is tudott. A kritikus hónapokban, májustól kezdve, árvamegyei jószágán tartózkodott. Július utolsó napjaiban tért vissza Pestre, s akkor hallotta, hogy Bécsben felségsértésért többeket elfogtak, köztük Martinovicsot, akit egyébként nem

[1] Életrajzi adatait ld. I. k.
[2] Közölve: I. k.

ismer. Ekkor történt, hogy Hajnóczy, (»homo mihi alias amicus et ob characterem moderatum legumque politicarum Hungariae notitiam mihi charus«) elmondta neki, hogy baráti levelezésben volt Martinovicscsal, s hogy annak iratai közt bizonyára ráakadnak majd egy kátéra, amely a kormányzatot valószínűleg komoly nyomozásra fogja inditani. Pár nap mulva, egy este, elhozta neki a kátét, de azt már másnap reggel visszaadta. Éppen csak belelapozott — Isten a tanuja rá — nem olvasta el. Nem is sokat gondolt vele, mert első ránézésre látta, hogy lényegében ugyanazt mondja, amit Franciaországban Gérard[1] vagy Rabaut[2] munkái, vagy amit a belga Kalendáriumok terjesztettek, s két évvel ezelőtt ő is olvasott itt Magyarországon. Később Hajnóczyék elfogatása után fiainak nevelője, Szolártsik tanácsot kért tőle, mitévő legyen : Sehy Ferenc színész a titkos kátét megmutatta a nádornak és kivallotta, hogy Erdélyi jogásztól kapta, akinek viszont ő adta kezébe. Ekkor, hogy az ügyben véleményt mondhasson, kérte Szolártsikot, mutassa meg neki azt a kátét. Szolártsik azonban csak az első ívet tudta előkeriteni. Ezt átnézte, de benne semmi törvényelleneset nem talált. Ezért azt ajánlotta Szolártsiknak, ha arra kerül a sor, mondjon el mindent őszintén, ez bizonyítja majd legjobban ártatlanságát. Mondhatta volna ezt, ha ismeri a kátét és a titkos társaság célját? Hivatkozik az egyetem tanáraira, akikkel többször beszélt Hajnóczyék elfogatásáról, s akik mind tanusíthatják, hogy semmiféle társaságról nem tudott s az elfogatásoknak sem tudta okát adni. De egész eddigi élete, magatartása kizárja azt a feltevést, hogy az uralkodó ellen pártot ütött volna. Különben is, ha forradalmat akart volna szítani, azt nem Pesten kezdte volna, hanem birtokán, parasztjai közt. Természetellenes is volna, hogy 61 évével beálljon »gyermekek közé gyermeki társaságba« forradalmaskodni. Ártatlansága mellett szól az is, hogy az elfogatások hírére nem menekült el, pedig erre számos módja lett volna. — A Vox calamantis in deserto c. költeménynek nem ő a szerzője. Csak lemásolta, ahogy irásai közt más röpiratok másolatai is megtalálhatók. Ez azonban még nem felségsértés. (Periratok 4. sz. mellékl.)

1795 jan. 31.-én a vizsgálóbizottság elé vezették Abaffyt, s ismertették előtte Szolártsik okt. 3.-i följelentését. Abaffy felháborodottan utasította vissza fiai nevelőjének szavait, s kijelentette, semmi sem igaz belőlük. (*U. o.* 5. sz.) Erre a bizottság febr. 5.-én szembesítette Szolártsikkal. Szolártsik megismételte följelentésének fontosabb részeit — Abaffy viszont továbbra is mindent tagadott. Szolártsikot a személye elleni gyűlölet vezeti — mondta. (*U. o.* 11. sz. mellékl.)

Az ügyész, Németh János jogügyi igazgató, febr. 11.-én nyujtotta be Abaffy ellen a vádlevelet, mely valamennyi perbefogotténál hosszabb és súlyosabb volt. Szent István II. törvénykönyve 51. fejezete, az 1715 : 7. és az 1791 : 56. tc. alapján felségsértéssel és hűtlenséggel vádolta, mivel »a Iosepho Hajnóczy intimiore suo amico, velut principali antelatae societatis commembro, perniciosos praeviumque in finem paratos catechismos recipere, praeterea seditiosum et concitatorium scriptum sub titulo »Vox clamantis in deserto ad Hungaros« conficere, contentumque in eodem virus aliorum animis occulta instillare, popularesque suos ad aversandum praesentem rerum statum inducere ac alia etiam scandalosa honorique et existimationi eorum qui authoritate regia praesunt, derogatoria scripta eo plane tempore, dum per antelatam societatem revolutionalem pro subruenda legali superioritate lapis fundamentalis positus est, divulgere, denique ipsum etiam harmonicum musices concentum ad contemptum regiae dignitatis provocare, sicque et verbis et scriptis et facto idaeas alienae dominationis propagare, ita vero perturbationem salutis publicae omnisque constitutionis et legum subversionem moliri non reformidaverit.« (*U. o.* 1. sz. mellékl. V. ö. *Iratok* 29. sz.) Febr. 23.-án a Tábla megindította a pert Abaffy ellen. (A peres eljárásra ld. 9. s köv. l.)

A vád indokolása ápr. 24.-re készült el. Az ügyész vázlatos áttekintést adott a magyar történelem nevezetesebb felségsértési eseteiről, »lázadásokról és összeesküvésekről,« — amelyek az 1715 : 7. tc. meghozására vezettek. Ez a törvény olyan hatásos volt, hogy egy évszázadon át Péro lázadását nem tekintve, senki sem akadt az országban, aki az uralkodó, vagy az állam ellen tört volna. Oly csendességben volt mindenki, hogy a szomszéd nemzetek irígykedve nézték a nemzet és uralkodója közti őszinte szeretetet. Ezt a békés egyetértést rontotta meg ez a mostani kor, »qua spiritu revolutionis seu quod idem est rebellionis horsum etiam penetrante, perniciosisque et virulentis Gallicodemocraticis principiis per occultos nexus transplantatis inutilis illo et potissimum indiga hominum classis tamquam regis, legis et omnis legitimae potestatis inpatiens audacius semet erigere coepit, varia seductoria concitatoria et venemo plena opuscula et scripta

[1] Collot d'Herbois, *Almanach du Père Gérard*. Ld. I. k.
[2] J. P. Rabaut, *Précis historique de la Révolution française*. Paris, 1792. Ld. I. k.

disseminavit ac sub fucato illuminationis pallio totam mundi machinam transformare seu verius perdere constituit.« A következőkben ismertette a titkos társaságok célját, szabályait és igazgatóit. A szervezés és a terjesztés legfőbb eszköze a titkos káté volt. Aki ezt kézhezkapta, ezzel a társaság tagjává lett, s így részesévé vált az összeesküvésnek. Hajnóczy maga adta át a vádlottnak mindkét [!] kátét, s Laczkovics és Szentmarjay vallomásából kitűnik, hogy őt a tagok közé számították. A vádlott elismerte, hogy a káté kezében volt, de azt állítja, nem olvasta el. Ezt azonban senki sem hiszi el neki. Továbbá azt mondja, mindez már egyébként is Martinovics elfogatása után történt. Ha így volna, a lényegen ez sem változtatna, de Laczkovics vallomása szerint már előbb is tagja volt a társaságnak. Az, amit Szolártsikkal kapcsolatban előadott, »nagyon szép mese,« de teljesen valószínűtlen. A vádlott sokkal ismertebb, semhogy egyszerű tagadással bárkit is meggyőzhetne ártatlanságáról. A továbbiakban Abaffy gondolkozásának jellemzésére beterjesztette és ismertette az általa írt Vox clamantis c. forradalmi költeményt, (a költeményben írottak megegyeznek a kátékban hirdetett elvekkel — írta az ügyész) és az iratai közt talált néhány följeegyzést[1] (»a javát a vádlott elégette«), ez utóbbiakban »defenditque simplicem reipublicae naturam, talem nempe, qualis est nationalis conventus Parisinus.« Csatolta az Abaffy följegyzései közt talált szabadságfa rajzát is ; ennek felirata : »arboream Gallus plantavit libertatem.«[2] Végül Szolártsik vallomásaira hivatkozva bizonyította, hogy Abaffy lelkesedett a francia forradalomért, és barátai is a franciákért hevülő emberekből kerültek ki. (»Hi sunt boni illi custodes odium rapaces lupi, quibus omnino dolus in corde et probitas mentita in vultu prima qualitas est.«) A vádlott valósággal üldözte a királyi tisztviselőket. Barco tábornok ellen, akire személyes okokból haragudott, két pasquillust is írt, s mindkettőt kiragasztatta a pesti hídnál. Hiába tagadja ezek szerzőségét, mert az egyiknek fogalmazványát megtalálták írásai közt.[3] Hogy mennyire hozzátartozott az összeesküvők társaságához, bizonyítja, hogy azok egymásközt csak dékánnak hívták. (A kifejezés Szulyovszkynak Hajnóczyhoz írt 1794 aug. 5.-i levelében fordul elő. : *u. o.* 13. sz. mellékl.) A vádlott azzal mentegeti magát, hogy a társaság tagjai mind fiatal emberek voltak, azokhoz ő nem csatlakozhatott. Ez így nem igaz. A társaság vezetői, köztük Hajnóczy, nem voltak már fiatalok, s a sok ifjús közt szükség is volt az idősebbek irányítására. (»Bastilla Parisiis non per revolutionili planum elaborantes, sed signo dato per pueros et caeco impetu, rapi solitam popue faecem, spectantibus magnis solo aequata fuit. Abbe S[i]eyes toto revolutionis Gallicai tempore latuit, tacuit, nunquam in lucem prodiit et tamen concordis populorum consensio

[1] Közölve : I. k.

[2] A corpus delicti egy kis darab papiros, melyet Abaffy tollpróbára használt. Ilyenek vannak ráírva : »Est victime du fanatisme.« »Périre pour leur théocratisme et non pour la religion.« Majd ceruzával rajzolt szabadságfa, frigiai sipkával, s alatta e sorok : »Augustus, Logogrypho maior, cautior, acerbior, venustior, coronae thyarae, ligula larvae redimitus potestate Augusti.«

[3] Ennek szövege :

Sta viator! summi fuci
hic artem mirabere!
Fur famae, stat Nepomuci
Dom Barco a latere.
Sexaginta veterator
Ab annis exercitus,
Vult videri noxae Sator
Ioannis Acolytus.
O Ioannes! qui tacendo
martyr adhuc crederis,
Cave, huic de jungendo
ne aras perdideris!
Christus condam sociatus
per Iudaeos latroni,
Impostor est judicatus
quid tu? *junctus Barconi?*

Barco tábornok egyébként Németh jogügyi igazgatóhoz írt leveléhez három ellene írt pasquillus eredeti, a hajóhídról letépett példányát mellékelte. (Az egyiken, írta, »noch das Mehl sichtbar ist, mit dem es angeklebet worden«). Közülük kettő latin, egy pedig németnyelvű. (Barco levele és a pasquillusok : O. L. Vertr. A. 53. fasc. ad A 49. köteg.)

centralem revolutionis directionem praecise illi attribuit. Talis indubie fuisset invinculatus incattus, qui praescripta societatis observantia, regulisque ejusdem et externa propagatione opus eo minus habuit, quod uno concitatorio manifesto millia ad ligam conjurationis et societatis pertrahere potuerit.«) Abaffy évekkel ezelőtt is az egyenlőség eszméjét vallotta és terjesztette. Bizonyítja ezt hugának, Majthényinének 1790-ben írt levele (*u. o.* 14. sz. mellékl.)[1], a jegyzetei között talált francia forradalmi dalok, amelyeket kótástól lemásolt, (*u. o.* 15. sz. mellékl.),[2] Batsányi vallomása, melyből kitűnik, hogy a költő a Marseillaise magyar fordításának egy példányát átadta Abaffynak, (*u. o.* 16. sz. mellékl.), valamint Ambrózy Gábornak a vádlotthoz írt levele, melyben a francia háború eseményeiről számol be. (*U. o.* 17. sz. mellékl.) Mindezek után — végezte vádiratát az ügyész — nem kétséges, hogy Abaffy a királyság megdöntésére, az állam teljes felforgatására törekedett, vagyis felségsértés és hűtlenség bűnébe esett.

Abaffy védője, Szabó Sáróy Sámuel, 20 ívoldalon válaszolt. Beterjesztette Abaffy följegyzéseit, melyekben pontról-pontra cáfolja az ügyész állításait. (A és B jelz. mellékl. Tekintve, hogy a védő mindenben felhasználta, külön nem ismertetjük.) Mindenekelőtt Abaffy vallomásai alapján elismételte a tényállást. A vádlott vallomásának igaz voltát alátámasztandó, csatolta Abaffy vejének, gr. Brunszvik Józsefnek nyilatkozatát, akinek Abaffy még annakidején elmondta Szolártsikkal való beszélgetését. Ami Szolártsik följelentését illeti, a védő szerint, ez »szóra sem érdemes,« minden szava hazugság. Abaffy egész házanépe tanusíthatja : nem igaz az, hogy Szolártsik az elfogatását megelőző este Abaffyval beszélgetett volna. Az sem igaz, hogy Barco tábornok mellett hadbíró akart volna lenni : egyetemi katedrára vágyott. Hasonló értékű többi állítása is, amit bizonyít, hogy a szembesítéskor vádjainak már csak egy részét ismételte meg. Laczkovics vallomása »est putativa et pure imaginaria«. Különben is Laczkovics szerint az a tanácskozás, amelyen Abaffyt is felsorolták a tagok közt, közvetlenül Martinovics elfogatása után volt, tehát július végén, vagy aug. elején. Hajnóczy viszont azt vallotta, hogy csak aug. második felében mutatta meg neki a kátét. Így a vádlott előbb szerepelt volna a tagok közt, mintsem, hogy a káté létezéséről hallott volna. Az Abaffy elleni többi vádak függetlenek a titkos társaságok működésétől, de ezek sem igazak. A Vox clamantis, amelyikben egyébként szó sincsen az ország felforgatásáról, nem Abaffy szerzeménye. Ezt még Szolártsik sem merte állítani. Hogy a fiókjában talált másolat hasonlít az ő írásához, nem bizonyít semmit. Talán valaki utánozta az írását ; az ilyesmire több példa van.[3] A vádlott iratai közt talált gúnyiratok nem a nyilvánosság számára készültek. Azt pedig semmilyen törvény nem bünteti, ha valaki gondolatait saját maga számára leírja. Hogy a gúnydalok írását korábban sem tartották büntetendő cselekménynek, arra felhozza

[1] Az 1790 márc. 20.-án Novákon kelt levélben többek közt ezt olvassuk : »Genug, ... deine dumme Schwester verstehet dich nicht. Sowie sie das nimmt, die Egalität ist eine Unmöglichkeit ; meinest du das, dass der Edlmann und der Bauer gleich öffentliche Last tragen und gleich zahlen sollen? Das ist billich, aber sage mir, was hatte mein Bauer dadurch besser, dass ich auch mit ihm zahle, und dadurch unfähig werde ihm zu helfen, wenn er nicht zahlen kann. Höre, ein weiser, menschlicher ungarischer Edlmann contribuirt directe nicht, aber indirecte viel, das ist gewiss ... dann das ist sicher, im jeden politischen Staate, ja auch in dem unpolirten, selbst bei die Zigeuner müssen Eminentes sein, zur Ordnung selbst ; in gegenwärtiger Verfassung sind die Grossen nothwendig in Lande, in welchem die Weissheit ihren Sitz hat. Diese, wo sie mit Reichthum vereinigt auftretet, ist in allem Theilen der Welt respectable.«

[2] Ezek : 1. Romance patriotique. (»Vol au secours de la patrie . . .«) ; 2. Exhortations aux aristocrats et ci-devants (»Aristocrates de Coblenz . . .«) ; Appel au peuple. (»O bon peuple que n'a-t-il donc pas fait . . .«) ; 4. La Carmagnole. Contredance et chanson patriotique ; 5. La Carrotte. Contredance patriotique. (Ez szöveg nélkül) ; 6. Marche et chanson des volontaires. (»Ou peut-on être mieux, qu'au sein de sa patrie . . .«) ; 7. Chanson patriotique (»La liberté soumise aux loix . . .«) ; 8. Ça ira . . . ; 9. La Hymne Marseillaise. (Ez utóbbi annyira ismert volt, hogy szövegét nem is mellékelték.) Minden költeményhez mellékelve van a bírák számára készült latin fordítása. (*U. o.* 15. sz. mellékl. — A francia dalokra ld. még *Eckhardt*, 147—149. l.)

[3] Az ügyész még dec. 31.-i kihallgatásakor megkérdezte Abaffyt, kinek az írása a Vox clamantis-nak a perben szereplő példánya. Abaffy azt felelte : az övé. Néhány órával a kihallgatás után azonban levelet írt a jogügyi igazgatóhoz, amelyben visszavonta vallomását. Nem is lát egészen jól, — írta — meg aztán a kihallgatás okozta szorongás, a váratlan kérdések megtévesztették őt. De most utána gondolt, s határozottan állíthatja, a felmutatott másolat nem az ő írása. (O. L. Vertr. A. 53. fasc. ad A 49. köteg.)

és másolatban csatolja Kleist, *Das Gemälde* c. költeményét, melynek igen éles a hangja, írójának mégsem lett bántódása miatta. (C jelz. mellékl.) Abaffy gúnyverseiben különben sem mond olyat, ami valamelyik röpiratban nyomtatásban is meg ne jelent volna, s hangban és bírálatának élességében meg sem közelíti az 1790-ben megjelent *Rede vor Eröffnung der illyrischen Nationalversammlung* vagy az 1792-ben kiadott *Grosse Wahrheiten und Beweise in einem kleinen Auszuge aus der ungarischen Geschichte* c. munkákat, amelyeket ma is szabadon terjesztenek. (D és E jelz. mellékl.)[1] Nincs jelentősége a vád szempontjából az Abaffy által följegyzett idézeteknek : ilyenek az engedéllyel terjesztett könyvekben százával találhatók. A Barco elleni pasquillussal kapcsolatos vádak, még ha igazak lennének, akkor is csak privát sértés jellegűek. Szulyovszky levele csak hétköznapi dolgokról szól, — Abaffy húgának levele pedig 1790 előtt kelt, nem hozható fel tehát bizonyítékul 1794-ben történtekre. A Marseillaise másolata sok más embernél is megtalálható. (»Venit ea ex typis Viennensibus excusa in Hungariam, canebatur et pulsabatur passim per regnum tamquam opus melodicum.«) Batsányi vallomása és Ambrózy levele szintén nem növeli a vádat semmivel. Legvégül beterjeszt több, Árva megye közgyűlési jegyzőkönyvéből készült kivonatot, melyek mutatják, hogy a vádlott mennyire ragaszkodott a valláshoz és a nemzeti hagyományokhoz. (F és G jelz. mellékl.) A vádlott teljesen ártatlan, kéri fölmentését.

Az ügyész május 19.-i válaszában meg sem kísérelte a védő érveinek megcáfolását. Csak annyit említett, hogy Abaffy a börtönből a prímáshoz írt levelében a Vox clamantis c. költeményt »calumniatrix mea satyra«-ként említi, tehát vállalta a szerzőségét. (18. sz. mellékl.)[2] Végül a vádlott gondolkozásának jellemzésére mellékelt egy, az iratai közt talált följegyzést, mely — mondja — bizonyítja, hogy Abaffy kapcsolatban volt a jakobinusokkal, (valójában Rousseau-ból kiírt idézetek. 19. sz mellékl.).

A védő válaszában a Vox clamantis-szal kapcsolatban kiemelte, hogy a prímáshoz írott levél tanusága szerint a költemény az 1790-es országgyűlés ideje alatt íródott, tehát a II. Lipóttól kiadott amnesztia-rendelet alá esik. Azonkívül csak a papság, s nem a király ellen irányul, végül a vádlott nem terjesztette ezt a költeményét. Ami Abaffy jakobinus iratait« illeti, ezek Rousseau-nak 1765-ből való írásai, melyeket a *Moniteur* elújított.— Abaffy az utolsó szó jogán megismételte a védő által már elmondottakat.

Az ügyész négysoros válaszában minden vádat fenntartott. Ezzel a periratváltás befejeződött.

Anno 1795 die 22ª mensis Maji deliberatum est: fassionibus et quidem Hajnocziana sub nº 3º et partis *incatteae* sub nis 4º et 5º id perhibentibus, quod catechismum democraticum Iosephus Hajnoczy cum fasciculo scriptorum horis pomeridianis invinculato consignaverit, et die subsequa mane pars *incattea* Hajnoczio iterum eadem scripta restituerit ; esto pars *incattea* teste provocata sua fassione ex prima statim inspectione textum et spiritum catecatechismi hujus eundem esse observando, quem in Gallia per certum Gerard et Rabeau confectum et in calendariis disseminatum ante biennium in Hungaria legerat, a superflua lectione supersederit et sic continentias ipsius penitus ignoraverit, quod ipsum illa etiam, quae in eadem sua sub nº 4º fassione circa communicatum per Szolárcsek catechismum habet, confirmari videtur ; quia tamen relata per Hajnoczium Martinovicsianae incaptivationis etiam adjuncta ita sagacis viri suspicionem merito provocare debuerant et ideo

[1] Az említett két munka közül az első Szecsujacz tábornoknak, a temesvári illyr nemzeti kongresszuson mondott beszéde, amelyben a szerbek Magyarországtól való elszakadására és egy külön Illyria létrehozására irányuló programmját fejtette ki. (Tartalma : *Ballagi*, 546. l.) A második Hoffmann Alajos röpirata, amelyet II. Lipót megbízásából írt. (Tartalma *u. o.* 763. s köv. l.) Mindkét irat hangja élesen magyarellenes.

[2] A levél 1794 dec. 18.-án kelt, s tekintve, hogy a periratokhoz eredetiben csatolták, a prímáshoz nem továbbították. Egyébként a levél a prímáshoz szól, de úgy, hogy az ügyész értsen belőle : Abaffy jó katolikus voltát bizonygatja benne. (V. ö. *Jegyzőkönyv* Nº 226/1, 226/3 és *Berzeviczy*,) Később Abaffy, hogy a vallástalanságáról elhangzott vádakat cáfolja, beterjesztette azt a saját maga által írt imádságot, amelyet — ahogy mondotta — 15 éves kora óta naponként imádkozik : *U. o.* Nº 526.

propter ulterioris investigationis et lectionis intermissionem omni culpa non careat, tum ideo tum ob alias processuales imputationes et circumstantias (perniciosorum caeteroquin versuum sub nº 6º concrematione in alio fisci regii contra Ioannem Szlávy institutó processu judicaliter jam decrata)[1] toleratam hactenus captivitatem eidem in poenam imputari et sic ab ulteriori fisci regii impetitione absolvi.

Pro fisco regio reverenter appellat.

Pro invinculato *incatto* in quantum necesse est aeque appellat.

Anno 1795 die 23ª mensis Maji in exc. Tabula Septem-Virali deliberatum est[2] sententiam incl. Tabulae Regiae Iudiciariae in merito approbari.

Mgr. Ioannes Somogyi de Megyes
exc. palatinalis officii protonotarius m. p.

Abaffy még az ítélethozatal napján, május 23.-án kiszabadult börtönéből. (Reverzálisa : *Iratok* 109. sz.; v. ö. *Jegyzőkönyv* Nº 617.)[3] Pozsonyba ment, ahol az 1796-os nádorválasztó országgyűlésen is jelen vol. Nevével gyakran találkozunk Izdenczy államtanácsos bizalmas jelentéseiben. Élete további részét a politikai élettől visszavonultan árvamegyei birtokain töltötte. 85 éves korában halt meg, 1817-ben. *(Szinnyei*, I. 8. h. ; *József nádor iratai*, I. 124. l.)

[1] Ld. *Iratok* 85. sz.

[2] A Hétszemélyes Tábla tárgyalására v. ö. *Jegyzőkönyv* N° 609.

[3] Abaffy fölmentése nagy meglepetést keltett, mert általában biztosra vették elítéltetését. Ahogy Illésházy Miklós grófnak írta Pestről Berchevich József : »Quod vero maximum mirum omnibus videtur, illud est, quod Abaffy plene absolutus, jam dimissus sit.« (Juni 3 : O. L. Törzs a. 1795.) Forgách Miklós gr. öccséhez, Lászlóhoz írt levelében Abaffy fölmentése okát így jelöli meg : »Abafyum autem liberum dimissum, quod ut narrant sua conversio, nova pietas et lachrymae Brunczvikianae liberarunt.« (Bécs, 1795 juni. 10 ; O. L. Forgách lt. 1795.) Abaffy gyermekei, veje, Brunszvik gr. és gyermekei sikertelen közbenjárásaira v. ö. *Jegyzőkönyv* Nº 196/5. 202/1, 233/dec. 20/1, 297 és 301/2 ; ld. még *Fogságom naplója*, 1795 okt. 1. és Iványi Béla, *A széki gr. Teleki család gyömrői levéltára*. Szeged, 1931, 401. l.

101.

1795 május

Az uralkodó jóváhagyja a Martinovics, Hajnóczy, Laczkovics, Szentmarjai és Sigray felségsértési és hűtlenségi perében hozott ítéleteket

a.)

1795 május 4, Buda

Ürményi József személynök fölterjeszti Gr. Pálffy Károly kancellárhoz az elítéltek periratait; kérdi 1.) a fölmentettek azonnal elbocsáthatók-e, 2.) föl kell-e terjeszteni jóváhagyásra a börtönre ítéltek ítéleteit; utasítást kér 3.) a kivégzésre és 4.) Martinovics degradációjára

Sk. aláírású eredeti: O. L. M. Kanc. eln. 25/1795 sz. — Sk. fogalmazványa: O. L. Curiai lt. fasc. I. köteg 31. sz.

Excellentissime ac Illustrissime Domine Comes Cancellarie!

Domine peculiariter Colendissime!

Cum processus fisci regii ex capite criminis laesae majestatis contra abbatem Martinovics, qua nefandae societatis et ad procurandam revolutionem contra salutem et dignitatem regiae majestatis et regni, ac eversionem legalis ejusdem constitutionis directae conspirationis caput et fundatorem, nec non quatuor ejusdem societatis subalternos directores Hajnóczy, Laczkovics, Szent-Mariay et Comitem Sigray suscitati et promoti, totius Curiae Regiae sententiis cum convictione praementionatorum invinculatorum in crimine laesae majestatis seu perduellionis terminati sint, executionesque decretae — iidem nihilominus convicti delinquentes, ad gratiam regiam semet provocare declaraverint. Ideo praeattactos quinque processus fiscales in origine, cum universis acclusis Exc. V^ae^ finem in illum hic officiose submitto, ut illos Suae Majestati Sacratissimae referre, ac benignam resolutionem regiam, super implorata gratia regia exoperari dignetur.

Qua occasione sequentia adhuc, pro necessaria Tabulae Regiae inviatione determinanda obsequiose propono:

1° Cum contingere possit, ut nonnulli delinquentes, ex ratione non evenientis actionalis criminis absolvantur, suapte intelligendum esse existimo, illos absque ulla aut saltem praevia processuum criminalium submissione ex carceribus dimittendos esse.

2° Illorum vero processus, qui forte ad temporaneam poenam condemnabuntur, seu iidem ad gratiam regiam recurrant, seu non, vel ideo altissimo loco repraesentandos esse existimo, ut in primo casu benigna resolutio, super petita gratia regia edi, in altero vero casu, circa locum dictandorum, nefors carcerum, quo videlicet deportati debeant, aeque in tempore congruae dispositiones fieri veleant. Demum

3° circa modum suscipiendae executionis, si quos ad poenam gladii condemnatos, gratiam regiam minus obtinere contingeret, aeque positivos ordines elargiendos. Non secus

4° apud cardinalem primatem, circa necessariam degradationem, congrua quamprimum disponi peto. Qui in reliquo, peculiari venerationis cultu constanter persevero,

Excellentiae Vestrae.

Pestini 4ª Maji 1795.

Servus humillimus
Josephus de Ürmény

b.)

1795 május 4, Buda

Sándor Lipót nádor fölterjesztése Ferenc királyhoz, az elítéltek bűnéről, a személynök fölterjesztésében foglaltakról

Sk. aláírású eredeti: O. L. Vertr. A. 39. fasc. 573. sz.

Allerunterthänigste Nota.

Da der Personal die fünf, gegen die Rädelsführer des hier entdeckten Complottes, als Martinovics, Hajnóczy, Laczkovics, Szent-Mariay und Gr. Sigray abgeführten, und mit Verdammung derselben zum Tode vollendeten Prozesse dem Grafen Kanzler untereinstens einschicket, so habe nicht ermangeln sollen[!] von selbes E. M. a. u. zu berichten, und das Schreiben des Personals an den Grafen Kanzler sowohl als die Prozesse selbst Er. M. zur a. h. Entscheidung zu unterbreiten.

Diese fünf Prozesse beweisen sattsam die Bossheit und Treusoligkeit der in selben belangten Verbrecher, welche da — wie es auch darauss erhellet — keine gegründete Hofnung der Besserung geben, und die Bossheit auf den höchsten Grad getrieben haben, sowohl aus dieser Rücksicht, als auch um ein besonderes, in jetzigen Umständen notwendiges und abschreckendes Beyspiel zu geben, meines ohnmassgeblichsten Erachtens, der a. h. Gnade keinesweges theilhaftig werden dürften. Die Verfassung, Zurichtung und Verbreitung der zwey verderblichen und gottlosen Catechismen, der sogenannten Literae ad Imperatorem etc. und mehrerer anderen aufwieglerischen Schriften, die Verführung so vieler anderen Personen, die auf die freieste Art und vorsätzlich geschah, das Bestreben das ganze Land durch Umstürzung des Throns und Vertilgung des rechtmässigen Landesfürsten, durch Erregung innerlicher Unruhen, durch Abschaffung des Adels und der Klerisey, durch Einführung der sogenannten Freyheit und vollkommene Gleichheit unglücklich zu machen, diess sind die Laster, deren die fünf Staatsverbrecher beschuldiget, deren sie durch die Gerichtstellen als Schuldig anerkannt und überwiesen, und wegen welcher sie vermög den Landes-Gesetzen verdammet worden sind.

Aus dieser gedrängten Schilderung ihres Verbrechens werden E. M. die schrecklichen Folgen, die aus diesem lasterhaften Vorhaben für dem Staate erfliessen konnten, wenn dasselbe nicht glücklicherweise entdecket, und dadurch in dessen Fortschritten gehemmet worden wäre, a. g. zu ersehen geruhen!

In dem Schreiben an den Kanzler fraget sich noch zugleich der Personal an, ob falls einige der hier eingezogenen Individuen durch beide Gerichts-Stellen los gesprochen würden, selbe sogleich auf freyen Fuss zu setzen, oder ob noch vorläufig der gegen selbe abgeführte Prozess Er. M. unterlegt werden

solle? Auf welche Frage ich des ohnmassgeblichsten Dafürhaltens bin, dass da mir die väterlich- und höchst gütigen Gesinnungen Er. M. bekannt sind, und ich versichert bin, dass allerhöchstdieselbe kein durch die Gerichts-Stellen gefälltes Urteil zu verscharfen gesinnet seien, gar kein Anstand obwalten könne, wenn keine besondere Umstände eintreten sollten, die losgesprochenen sogleich in die Freyheit zu setzen ; welches ich auch, wenn sich etwa der Fall ereignen dürfte, falls E. M. nicht anders zu befehlen geruheten, sogleich zu bewerkstelligen gesonnen bin.

Auch erbittet sich der Personal die Weisung, was in Bezug auf die Execution zu verfügen sey? Diesen Punkt betreffend, muss ich Er. M. unterthänigst berichten, dass ich bereits darüber mit dem das General-Comando führenden *Feld-Marechal-Lieutenant* Kavanagh mich einverstanden habe, und falls allerhöchst dieselbe geruhen sollten diesen Gegenstand der hierortigen Obsorge zu überlassen, so werde ich auch gewiss alle Anstalten, die ohnehin bloss von den Local-Umständen abhängen, zu treffen besorgt seyn, damit alles gut und ordentlich für sich gehe.

Endlich bittet der Personal, dass dem Cardinal Primas die nöthigen Befehle wegen der Degradation des Martinovics gegeben werden mögen; welche dann, meines Erachtens, mittelst der Hung*arischen* Hofkanzley zu geschehen hätte.

Nur muss ich noch allhier die unterthänigste Bitte beifügen, dass E. M. die a. h. Entschliessungen über diesen Gegenstand baldmöglichst, hauptsächlich aus der Rücksicht zu erteilen geruhen mögen, da es meines geringen Erachtens daran liegt, dass ein baldiges Beyspiel gestellet werde, und es gut wäre, venn dieses noch einige Zeit vor dem künftigen Pester Markte, der mit Anfang Juny beginnet[1], und wozu der Zulauf der Menschen sehr gross ist, für sich gehen könnte.

Ofen, den 4, Maji 1795

Leopold

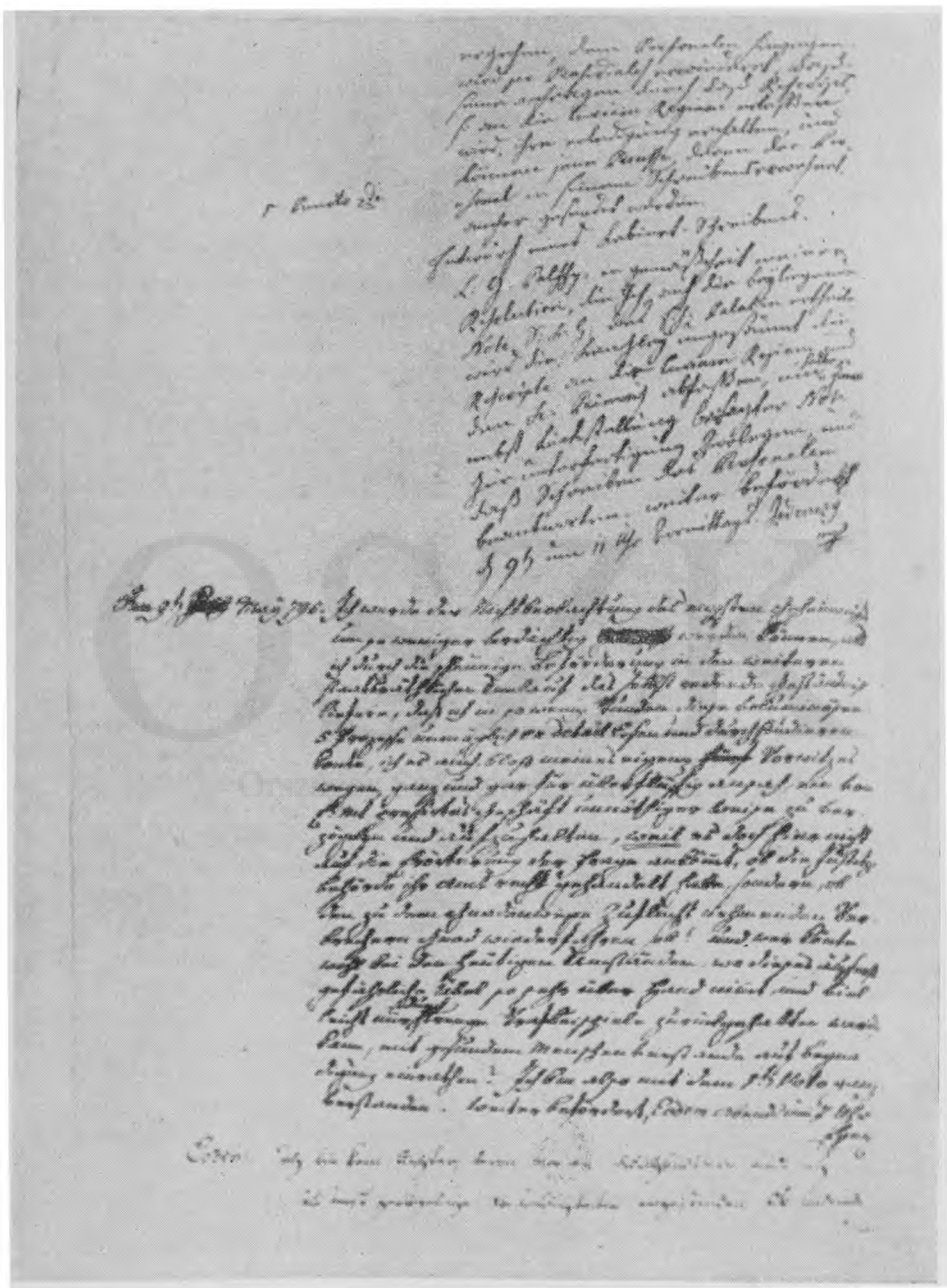
Ferenc király elhatározása az iraton :

Ich genehmige in all und jedem das Gutachten Er. Liebden, in dessen Gemässheit die Rescripta an den Primas und an die Curia Regia mit Rücksendung der fünf Prozesse unter einem ergehen, dem Personal hingegen wird per Praesidiales erwiedert, dass seine Anfragen durch das Rescript, so an die Curiam Regiam erlassen wird, ihre Erledigung erhalten, und können jene Prozesse, deren der Personal in seinem Schreiben puncto 2° erwähnet, anhero gesendet werden.

Franz m. p.

A fenti jegyzéket a nádor bátyjához írt, ugyanaznapról kelt levelével (közölve: *Sándor Lipót iratai*, Iratok 187. sz.) együtt Boros Lajos tanácsos, a nádor irodaigazgatója vitte Bécsbe. (»Da es doch nicht ratsam ist, derlei Dinge der Post anzuvertrauen.«) Május 8.-án, öccséhez írt levelében Ferenc már arról számolt be, hogy a periratokat átküldte véleményezésre az Államtanácsnak, és hogy reméli, három-négy nap alatt elintézheti az ügyet. *(I. m.* 860. l.) Az államtanácsosok, — élükön Izdenczyvel, mind a halálos ítélet megerősítése mellett foglaltak állást, anélkül, hogy a kérdéshez érdemben hozzászóltak volna. (Votumaik ; *i. m.* 860. l. 3. jegyz.) Miután a Kancelláriá elkészítette a szükséges leiratokat, Ferenc király május 11.-én aláírta azokat. Erről ugyanaznap levélben tudósította a nádort, s egyben elégedetlenségét fejezte ki, hogy a védők »erstaunlich viele Sprünge machen«. *(I. m.* 860—861. l.)

[1] A pesti vásárt június 8-tól, Medárd napjától kezdődőleg tartották.

Az államtanácsosok votuma a Martinovicsra és az igazgatókra mért halálos ítéletről
(Ld. 768. l.)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

c.)

1795. május 11, Bécs

Uralkodói leirat a Hétszemélyes Táblához. Martinovics és a négy igazgató halálos ítéletének megerősítése, válasz a személynök kérdéseire

Fogalmazvány : O. L. M. Kanc. eln. 25/1795. sz. — Egykorú másolata : *u. o.* és Széchenyi Kvt. Ms., a Hung. j. 1035, jelz. kötetbe beírva

Franciscus secundus etc.

Serenissime etc. Processus fisci Nostri regii ex capite criminis laesae majestatis contra abbatem Martinovics, qua nefandae societatis et ad procurandam revolutionem contra salutem et dignitatem regiae majestatis, eversionemque legalis constitutionis regni directae conspirationis caput, nec non quatuor ejusdem societatis subalternos directores, Hajnóczy, Laczkovics, Szent-Mariay et Comitem Sigray suscitatos, totiusque Curiae Nostrae Regiae sententiis cum convictione eorundem in crimine laesae majestatis seu perduellionis terminatos, per personalis praesentiae Nostrae regiae in judiciis locumtenentem Nobis ex eo, quod praefati delinquentes semet ad gratiam nostram regiam provocare declaraverint, pro elargienda eatenus benigna resolutione Nostra submissos, Dilectioni et Fidelitatibus Vestris finem in eum hisce clementer remittendos esse duximus, ut cum Nos spectata nefandi hujus criminis atrocitate imploratam gratiam ad statuendum etiam exemplum et quosvis alios ab hujusmodi nefariis moliminibus deterrendos haud elargiendam, verum sententias Tabulae nostrae Septem-Viralis ad praescriptum regni legum latas, in suo vigore reliquendas esse decreverimus, Dilectio et Fidelitates Vestrae sententias has ad effectum realemque executionem, circa quam Serenissimus Archi-Dux regni palatinus, frater noster charissimus, opportunas et necessarias inviationes faciendas habebit, dirigere noverint.

Caeterum siquidem relate ad alios ex eodem laesae majestatis crimine incaptivatos evenire possit, ut nonnulli eorundem ex ratione non comprobati actionalis criminis per utramque Tabulam Nostram Regiam quippe et Septem-Viralem simpliciter absolvantur, pro hoc casu benigne volumus, ut tales nisi peculiares quaepiam circa eosdem circumstantiae nobis praevie mox repraesentandae occurrant, citra ipsorum processuum submissionem actutum e carceribus dimittantur et libertati restituantur ; illorum vero processus qui forte ad temporaneam poenam condemnabuntur, seu iidem ad gratiam nostram regiam recurrant seu non, nobis submittantur.

Facta in reliquo circa suscipiendam abbatis Martinovics praeviam degradationem apud cardinalem primatem et archi-episcopum Strigoniensem sub hodierno necessaria dispositione Dilectioni et Fidelitatibus Vestris hisce clementer committendum esse duximus, ut effectum altissimae hujus resolutionis Nostrae quo ocyus procurare noverit. Quibus in reliquo etc. Viennae, die 11ª Maji 1795.

A személynökhöz és a hercegprímáshoz szóló leirat ugyanaznap kelt. (O. L. Curiai lt. Martinovics fasc. I. köteg. 32. sz. és Prímási lt., Publ. eccl. protoc. III. 81/29. sz.) Boros tanácsos a három királyi leirattal május 12.-én indult el Bécsből, de csak 15.-én éjjel ért Budára, mert a prímást nem találta Pozsonyban, s utána kellett mennie Rohoncra (Vas m.), hogy kézbesíthesse neki a leiratot. (V. ö. 788 l., *Sándor Lipót iratai*, Iratok

189. sz. és *Jegyzőkönyv* No 578.) — A királyi határozatot másnap, 17.-én hirdették ki az elítéltek előtt. (*Jegyzőkönyv* No 580/2; v. ö. *Fogságom naplója*, 1795 május 18.) Boronkay Imre, a Tábla érseki ülnöke, aki a per egész menete alatt részletes jelentésekben tájékoztatta Batthyány prímást a bíróság üléseiről. (jelentései: Primási lt. világi lt. B/2) május 20.-i jelentésében az uralkodói leirat kihirdetéséről is beszámolt. Az elítéltek egykedvüen fogadták a királyi döntést, — írta — csak Sigray sírt. (v. ö. *Fogságom naplója*, 1795 május 18).

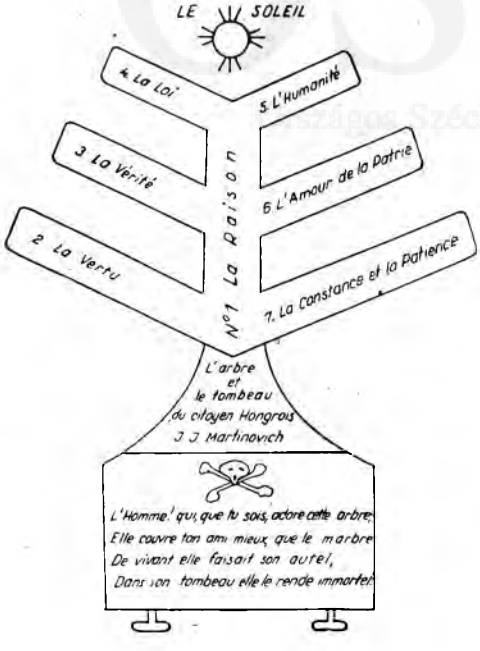
102.

[1795 március eleje, Buda]

Martinovics politikai végrendelete

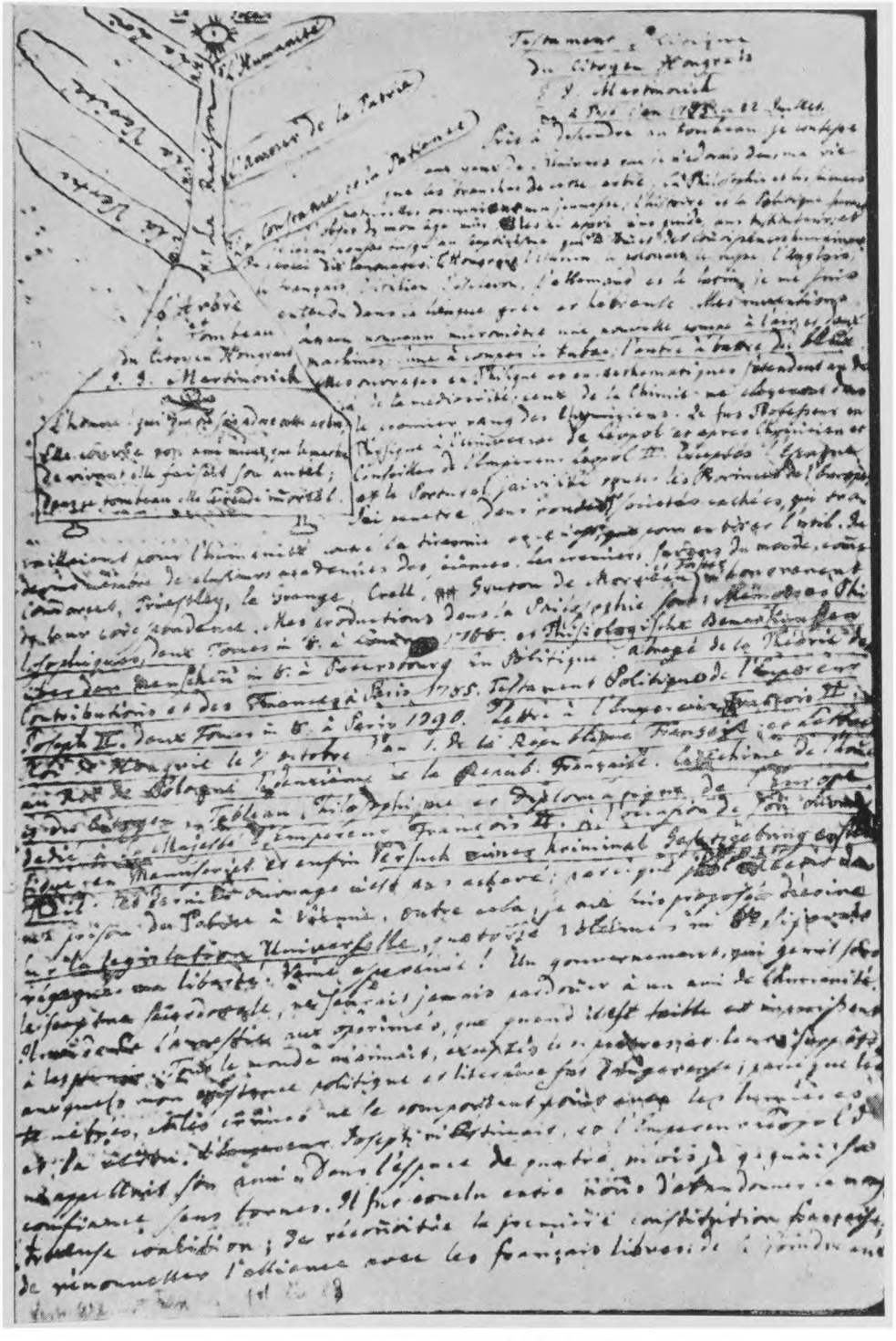
Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 41. fasc. 86—88. fol. — Somogyi nádori ítélőmester által készített latin fordítása: O. L. Vertr. A. 49. fasc. sz. nélk.

A végrendelet megírásának időpontját csak nagyjából rögzíthetjük: a szövegben Martinovics hivatkozik a majdan megírandó védőiratában olvastahó érvekre (ld. 772. l.). Védőiratát márc. 10.-én fejezte be, ez az irat tehát ez előtt kellett, hogy íródjék. Ugyanakkor a végrendelet hangulata azt sejteti, hogy elkészítésekor Martinovics már ismerte az ügyész márc. 4.-én kelt vádiratát, melyből kétséget kizáró módon megtudta, hogy halálra szánták. Valószínűnek látszik, hogy politikai végrendeletét, — mely a bírákhoz sőt még inkább az uralkadóhoz szól, s melyet előzetes, vázlatos védőiratnak is mondhatnánk — a vádirat olvasásának első hatása alatt írta, márc. 4.-én vagy 5.-én.

Testament Politique
du citoyen hongrois I. I. Martinovich
né à Pest l'an 1755, le 22 Juillet

Prêt à descendre au tombeau, je confesse aux yeux de l'Univers, que je n'adorais dans ma vie que les branche de cette arbre. La philosophie et les sciences naturelles occupaient ma jeunesse; l'histoire et la politique furent l'objet de mon âge mûr. Je les ai appri sans guide, sans instituteur; et je les ai poussé jusqu'au scepticisme, qui est le sommet des connoissences humanes. Je parlai dix languages: le hongrois, l'illirien, le polonais, le russe, l'anglais, le français, l'italien, l'esclavon, l'allemand et le latin; je me suis entendu dans la langue grec, et hébreuse. Mes inventions sont: un novueau micromêtre, une nouvelle pompe à l'air, et deux machines: l'une à couper le tabac, l'autre à battre du blé. Mes ouvrages en phisique et en mathématiques s'étendent au delà de la médiocrité; ceux de la chimie me placeront dans le premier rang des chymiciens. Je fus professeur en physique à l'Université de Léopol, et après chymicien et conseiller de l'empereur Léopold II. Exceptés l'Espagne et le Portugal, j'ai visité

Martinovics politikai végrendeletének első lapja
(Ld. 770. l.)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

toutes les provinces de l'Europe. J'ai pénétré dans toutes les sociétés cachées, qui travaillaient pour l'humanité contre la tirannie ; et ce n'est, que pour en tirer l'util. Je devins membre de plusieurs académies des sciences. Les premiers savans du monde, comme Condercet, Priestley, La Grange, Crell, Guyton de Morveau et Forster, m'honorèrent de leur correspondence. Mes productions dans la philosophie sont : Mémoires philosophiques, deux tomes in 8° Londres, 1788 et Phisiologische Bemerkungen über den Menschen in 8° à Petersbourg. En politique : Abrégé de la théorie des contributions et des finances à Paris, 1785. Testament politique de l'empereur Joseph II., deux tomes in 8° , à Paris, 1790. Lettre à l'empereur François II., roi de Hongrie, le 7 Octobre l'an 1. de la République Française, et Lettre au roi de Pologne, l'an deuxième de la Répub. Française. Catéchisme de l'homme et du citoyen. Tableau philosophique et diplomatique de l'Europe dédié a S. M. l'empereur François II, à l'occasion de son onomastique, en manuscript, et enfin Versuch einer Kriminal Gesetzgebung, erster Theil. Ce dernier ouvrage n'est pas achevé, parceque je l'écrit dans ma prison de police à Vienne. Outre cela, je me suis proposé d'écrire Sur la legislation universelle, quatorze volumes in 8° , si j'avais regagné ma liberté.

Vaine espérance! Un guovernement, qui gémit sous le sceptre sacerdotale, ne saurait jamais pardonner à un ami de l'humanité. Il ne donne l'amnestie aux opprimés, que quand il est faible et impuissant à les punir. Tout le monde m'aimait, exceptés les prêtres et leurs suppôts, auxquels mon existence politique et litéraire fut dangereuse, parce que les ténèbres et les crimes ne se comportent point avec les lumières et la vertu. L'empereur Joseph m'estimait, et l'empereur Léopold m'appellait son ami. Dans l'espace de quatre mois je gagnai sa confiance sans bornes. Il fut conclu entre nous d'abandonner le monstrueuse coalition ; de reconnoître la première constitution française ; de renouveller l'alliance avec les français libres ; de se joindre aux Polonais regénérés par leur nouvelle constitution, sous la condition qu'un archiduc devient le successeur de la couronne de Pologne.[1] Un traité de commerce avec les Turcs devait nous assurer de la bonne intelligence entre la maison d'Autriche et la Porte otomanne. Outre cela on aurait cimenté l'amitié avec les cours de Stockholm et celle de Coppenhague, pour géner les cours de Petersbourg et de Berlin. Cette amitié aurait du réussir comme avantageuse à deux parties. Si les Russes et Prussiens eussent osés s'opposer à ces mesures diplomatiques, une de nos armées se seraient présentée aux frontières de la Silésie Prussienne ; l'autre aurait joint celle des Polonais. En même tems les Suédois et les Danois devaient déclarer la guere aux dites puissances : Une seule campagne les auraient forcé à souscrire la nouvelle balance politique de l'Europe, et de reconnoitre la nouvelle constitution polonaise. Dans l'intérieur de la Monarchie, nous avons projeté de donner à chaque province une espêce de constitution avec le consentement des États, sans blesser les privilèges de la noblesse : mais au lieu du système féodal aurait succédé celui de la fêrme, par lequel le propriétaire n'aurait éprouvé aucun dommage, et le paysan serait devenu citoyen à l'abri

[1] A Ferenc császárhoz írt nyilt levélben Martinovics azt írta, hogy lengyel részről fel is kínálták valamelyik Habsburg főhercegnek a trónt, de Ferenc rövidlátásból nem engedte elfogadását.

des vexations arbitraires. Le clergé aurait perdu ses biens, pour en former un fond national, si nécessaire specialement en Hongrie pour l'encouragement de l'industrie ; pour l'établissement des fabriques et manufactures, pour l'instruction publique dans chaque village, et enfin pour bien d'autres besoins de la nation. Après tous ces arangemens : un Archiduc devait être generalissimus de l'armée dont le payement aurait été augmenté, les abus réformés, et la discipline perfectionnée. Chaque province aurait reçu un archiduc pour chef ou vice-roi. Enfin le centre de tous les gouvernemens patriculiers devait abutir dans la personne de l'Empereur Léopold, résidant à Vienne. Moi, je serais resté auprès de lui en qualité de secretaire du Cabinet, pour maintenir ce gouvernement au bonheur de vingt millions d'hommes. L'empire des loix devait régner et étouffer les passions basses des courtisans, l'hypocrisie des prêtres, la vénalité des emploits, et des vains titres. Mais helas! à peine fut-il ce plan de gouvernement entre nous arrêté, à peine l'empereur Léopold fut-il rammené par mes soins de son égarement, dans lequel il s'est touvé dès le commencement de son régime, que le cruel destin enlève sa vie : sa mort soudaine donne les rênes du gouvernement à son fils, l'empereur François H. L'horizon politique se change ; il adopte les fautes de son père et de son oncle, sans conserver leur bonnes institutions. La faction sacerdotale gagne sur l'esprit de son ministre du Cabinet, qui croit fermement, que tous les prêtres soient aussi bons et honêts que lui, et que leur morale correspond à leur caractère sacerdotale. C'est ainsi, que la monarchie s'est changé en théocratie. On donne la chasse à tous les gens de bien, de vertu et de talens. On les opprime, pour qu'ils résistent, et quand ils le font, on les nomme jacobins : ils sont trainés dans les cachots et jettés dans les fers. Tel est le merveilleux cours des évenemens! Sous le gouvernement de Léopold je fus le premier de ses sujets, et dans celui d'aujourdhui je suis un prisonier d'État, accusé de la haute trahison. La Cour égarée par le haut clergé de Hongrie m'a persécuté depuis prêsque trois ans d'une manière la plus cruelle, comme on le verra dans ma défense, que je vais donner par écrit ;[1] et pour la comble des injustices, exercées envers moi, on m'a envoyé en Hongrie, devent un tribunal de sang, qui m'est étrange ; vu que je suis habitant de Vienne et pensionaire de la Cour, et que je demeure depuis quinze ans dans les provinces allemandes de la maison d'Autriche, enfin ayant été arrêté à Vienne, on me devait juger par les tribunaux de cette ville. Mais comme on veut me perdre, il a fallu m'envoyer en Hongrie, ou le prêtre comande, et les tribunaux ne font qu'obéir. Voici mon crime : j'ai introduit deux sociétés opposées, l'une aristocratique, l'autre démocratique, afin qu'elles se détruisent l'un l'autre. Dès cette destruction j'ai voulu tirer un avantage même pour la Cour et pour la nation, qui aurait engendré une réforme salutaire et que j'ai déja médité sous le gouvernement de Léopold II. Voilà ma haute trahison! pour la quelle on veut à ma tête avec quelques autres tortures, qui sont la honte de ce siècle. Cher Monarque! fils de Léopold et neveu de Joseph, combien tu es égaré et trahi par mes ennemis! on ne te permette guère à penser à mes grands services, que j'ai rendu à ta monarchie. Ton père les a reconnu en m'assurant que lui et son successeur seront redevables à jamais à moi, et à mes parens. Ne tu te souviens plus, que mes découvertes par rapport à Duc de Brunswik et à l'inva-

[1] Martinovics e megjegyzése alapján rögzíthetjük a végrendelet megírásának terminus antequem-jét.

sion de Custine dans l'Empire germanique se sont vérifiés[1], que j'ai procuré à tes ministres le plan de campagne des François? A tu déja oublié, que l'arrestation de Semonville[2] de quoi dépendait la paix avec les Turcs, soit une de mes démarches diplomatiques ; et que l'instruction donnée à Herbert pour ouvrir les yeux du Divan[3], soit une de mes productions? Adorable Monarque! a tu oublié, que même dans ma prison de Vienne j'ai découvert et communiqué deux plans les plus dangereux pour ta Monarchie, dont un fut forgé le feu Frideric II. et le second par les François, les Russes et la Cour de Berlin[4]. Et que dirais-je du plan diplomatique de la paix, que je t'ai donné et conseillé à faire avec les François, et que ton ministre Tugut va exécuter? Du reste, ta police te dira aussi, combien je lui étais util en lui faisant part de tous les secrets étrangers. Combien suis-je content de pouvoir dire, que je t'accablai de biens, tandis que tu m'a persécuté, et jetté dans les fers? Je t'excuse, car tu es égaré. J'ai le même sort, avec le général Stilicho, qui ayant sauvé l'Empire romain, fut méconnu par son maître l'empereur Arcadius et décapité par ses ordres. J'estime tes qualités personelles, car elles sont bonnes. Mais tu as un vice commun avec moi : de croire que les hommes, qui prennent le masque d'honnêteté, le soient aussi réellement : ce vice n'est point un effet de l'imprudence, mais d'un cœur bon, sensible, et ardent envers l'humanité. Laissons à l'historie notre biographie. Maintenant je n'ai nulle perspective que l'échafaut. Quoique enchainé, je suis cependant libre dans mes pensées, et tranquil dans ma conscience ; tandis que mon monarque, dans la vaste étendue de sa monarchie n'a aucune liberté ; il doit faire tout-ce que les prêtres et leurs suppôts inculquent à son ministre du cabinet.

Théatre du monde! Savans et le beaux sexe! pauvres et les riches! je vous quitte avec beaucoup de constance ; car le destin a bien voulu finir ma carrière dans l'âge de 39 ans. Je vais jouer un autre rôle, celui de la pourriture. Les cloches, dont le bruit je ne pouvais pas souffrir, ne troubleront plus mon ouie ; la musique que j'aimais beaucoup, me deviendra inutile ; les savans perdront un compagnon de leur sein ; les pauvres un appui ; le beaux sexe un adorateur, qui eut leur faveur ; les generaux un tacticien ; les États libres un législateur ; les rois un bon conseiller. Ce n'est que le vice qui gagnera par ma destruction.

Terre! Mère chérie de tous les corps sublunaires, je te rends ma machine! Elle rentrera dans ta masse d'où elle fut puisée : elle nacquit trop tôt pour ces pays ; il faut donc qu'elle soit détruite de bonne heur, pour ne pas troubler le cours de ténèbres qui les dominent. J'adore les branches de cette arbre jusqu'au dernier de mes soupirs, je pardonne à mon monarque et à tous mes ennemis ; je plie mes genoux devant l'autel de l'humanité, j'embrasse ma chère patrie ; je souhaite que mon sang cimente son bonheur. Je serre enfin à mon cœur tous mes compagnons du martyre, et sortout ma mère, mes frères et sœurs, avec tous mes parens. Vive l'humanité! vive ma patrie! Vive le monarque égaré!

[1] V. ö. 161. l.
[2] V. ö. 406. l.
[3] V. ö. 406.
[4] Ld. *Iratok* 17. sz.

103.

1795 május 5, Buda

Martinovics kérvénye Sándor Lipót nádorhoz.
Kéri, szerezzen kegyelmet számára az uralkodónál.

Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 36. fasc. 475—478. fol.— Magyar fordítása: *Martinovics élete*, 205—207. l.

A Hétszemélyes Tábla ítéletét május 4.-én hirdették ki, s Martinovics még aznap megírta kegyelmi kérvényét az uralkodóhoz. Ebben bűnbánatára, valamint Ferenc király »általánosan ismert« jószívűségére, hivatkozott. »Kein Mensch auf der Welt hat so tief die Reue über sein Verbrechen als ich gefühlet — írta —. Mein ganzes künftiges Leben, das E. M. mir schenken werden, soll in Handlungen bestehen, welche meine Dankbarkeit atmen werden.« Ha felküldhetné a trón elé azokat, akik jól ismerik őt, azok elmondanák róla, hogy »a szíve nem gonosz.« A bécsi vizsgálóbizottság bizonyosan jelentette töredelmes őszinteségét, amellyel bűnét részleteiben megvallotta. Kéri az uralkodót, vegye ezt, valamint irodalmi és politikai érdemeit tekintetbe. »Eine erhitzte Fantasie, welche mich ergriff, als mir zuweilen meine Wünsche zur Beförderung und Anstellung nicht befriediget worden sind, verleitete mich zu diesem Verbrechen. Rafinirte Bosheit, verhärtetes Herz kenne ich nur den Namen nach, und war selbst der grösste Feind dieser Laster. Meine Prozess-Acten werden übrigens jene Gründe und erleichternden Umstände Er. M. bekannt machen, so ich zu meiner Verteidigung gebraucht habe. Das ungarische Gesätz ist sehr streng, und nimmt keine Rücksicht auf solche Behelfe. Vielleicht wird die Erwägung dieser Umstände nicht ohne Kraft werden, vor einem Throne, welcher von Seite der milden Regierung in der ganzen Welt bekannt ist. Ich bin bereit Er. M. mit allen meinen physischen und moralischen kräften und Talenten zu dienen. Es ist kein Fach in Wissenschaften oder Staats-Aemtern, in welchem ich nicht bereit und im Stande wäre Er. M. zu dienen, um dadurch meinen Fehler wieder gut machen zu können. Das ungarische Blut ist zur Dankbarkeit natürlich aufgelegt. Ein jeder von uns Unglücklichen wird in der Vertheidigung des Thrones eine mächtige Stüze sein. Unsere Verwandte und das ganze Land wird Er. M. grenzenlose Gnade anbeten, und die angeborne Güte eines so sehr durch uns beleidigten Monarchen zu schäzen wissen. Sollten E. M. einen Überschuss an meinen Verdiensten und Talenten über mein Verbrechen finden, so wünschte ich selben auf dem Altar der Landes-fürstlichen Gnade für meine Mitschuldigen Opfern zu können. Nicht Bosheit, sondern das unglücklicher Weise dermalen in ganz Europa schleichende und ansteckende französische Freiheits-Fieber rafte die durch einige Beleidigungen erhizte Gemüther dahin, und verleitete uns zu diesem Verbrechen, welches wir bei einer kaltblütigen Überlegung würden verabscheuet haben.« (O. L. Vertr. A. 49. fasc. sz. nélk.)

Másnap írta azután a nádorhoz szóló kérvényét, amelyet azonban a jogügyi igazgató csak május 8.-án továbbított. A nádor pedig azzal az indokolással, hogy a kegyelmi kérvények már 4.-én felküldettek az uralkodóhoz, irattárba tétette. (V. ö. *Jegyzőkönyv* No 557.)

Königlicher Prinz und Palatin!

Aus dem engen und traurigen Behältnisse, in welches mich das unbegreifliche und der grössten Klugheit kühn trozende Schiksal gebracht hat, erhebe ich meine mit Todes-Angst umgehüllte Stimme an E. Königl. Hocheit. Meine sterbende Schnellkraft drükt in diesem Augenblik die festen, mich quällende Fesseln zurük, und bringt aus meinem zitternden Munde und schwankendem Herze das süsse Wort an den königl. Prinz: Hilfe für mich Unglücklichen!

Das Strafgesetz meines Vaterlandes hat mich wegen meinen revolutionären Bestrebungen zur Schwerdt-Strafe verurtheilt. Und von diesem Augenblik zog sich die ganze Kraft des Staats Körpers zurük, und überliess mich

der fürchterlichen, alles um sich verschlingenden Wuth der blinden Gerechtigkeit. Sie ist stumm, taub und gefühllos ; ihre Wagschaale hat sich gegen mein Leben geneigt, denn sie ist dazu bestimmt, von den Urheber aller Gerechtigkeit, alle Menschen, welche die Ruhe des Staats zu stöhren wagen, zu bestrafen. Nichts kann mich retten und mir ein neues Leben schenken, als die Gnade meines so sehr von mir beleidigten Monarchen, welche ich durch keinen Weg leichter und wirksamer, als durch Er. Königl. Hocheit erhalten kann.

Edler, erhabener, königlicher Prinz! Wie glücklich ist ein Vorseher einer edlen Nation, dem es nur ein brüderliches Wort kostet, um fünf unglüklichen Menschen das Leben wieder zu schenken. Wie weislich handelten die Stände der ungarischen Nation, als sie Er. Königl. Hoheit zum Palatin, folglich zum Vermittler zwischen der Nation und ihrem erhabenen König gewählt haben. Denn die Verteidigung der Landesgesetze durch einen so erhabenen königl.-kaiserlichen Sohn ist kraftvoll und mächtig, und die Bitte für seine verunglückte Ungarn bei seinem brüderlichen Monarchen ist unwiderstehlich.

Ich bin zwar ein Staats-Verbrecher, aber kein Bösewicht ; strenge Moral und höhere Kenntnisse in allen Wissenshaften beschäftigten mich durch meinen ganzen Lebens-Lauf, und liessen mich das Laster in vollem Lichte sehen ; das Übermaass vielleicht der Anhänglichkeit an eine zuvollkommene, folglich romantische Tugend, ist mehr an meinen Verbrechen Schuld daran, als eine Neigung zum Laster. Ich verfehlte die Mittel-Strasse zwischen der Tugend und dem Laster, und neigte mich gegen jene zu sehr, nachdem ich durch stette Verfolgungen (wie es aus meinen Prozess-Acten erhellet) zu der gedachten Überspannung mich verführen liess. Zehn Monat seuftze ich in meinem Arrest in meiner volternden Ungewissheit, und neun Tage sind schon verflossen, dass das Gesetz mir den Tod gerichtlich angekündiget hat. Das roheste Nerven-System würde durch solche Lage schon erschüttert sein. Mich erhält noch die einzige Hofnung, dass Er. Königl. Hocheit für mich und meine Mitschuldige bei unserm gütigsten Monarchen ein günstiges Wort führen werden.

Ich hatte zwar das Unglük gehabt von jenen meinen Landsleuten, welche den Studien- und geistlichen Fache vorzustehen das Glük haben, verfolgt zu werden ; aber dafür wurde ich von allen übrigen Nationen in Europa geliebt und geschäzt. Meine Werke : Testament Politique de l'Empereur Joseph II, vol. II., à Paris ; Mémoires Philosophiques et Politiques, vol. II. à Londre, 1788 ; Abrégé de la Théorie des Contributions et des Finances, à Paris, 1785 ; Physiologische Bemerkungen über den Menschen, à Petersbourg, 1789,[1] hatten mir die Ehre eines politischen und philosophischen Klassikers in der gelehrten Welt erworben. Und sowol mein diplomatischer Plan über die jetzige politische Angelegenheiten, als auch mein Tableau philosophique et diplomatique de l'Europe, dédié à S. M. François II, l'empereur et roi etc. par son malheureux sujet et prisonnier d'État Ignace Joseph Martinovich, welche ich aus meinem Arrest in Wien dem Monarchen überreichen liess,[2] werden, — hoffe ich — wenn mich Er. Königl. Hoheit unterstüzzen, mein mit der Todes-Angst kämpfendes Schicksal erleichten.

[1] *Physiologische Bemerkungen über den Menschen Ignaz Josephs von Martinovich k. k. Lehrers der Naturkunde und Mechanik auf der Hohenschule zu Lemberg, der Chur-Fürst Bayerischen, Hessen—Homburgischen und königl. Schwedischen gelehrten Gesellschaften Mitglieds.* Sanct-Petersburg, 1789.

[2] V. ö. *Iratok* 17/c. sz.

Menschen von meiner Art wurden von allen Regenten meistens geschonet. Cicero und Seneca wurden bald aus ihren Verwaisungsort zurückgerufen. Der grosse Boëtius wurde von dem Könige der Römer heftig beweinet, dass man den würdigen Konsul wegen einer geheimen Verschwörung, wider sein Willen geheim im Kerker umbringen liess. Die berühmten Hugo Grotius, Baco von Verulam, Raynald und Rousseau, wurden von ihren Regenten verschonet. Man verzeieht ihnen einen Staats-Fehler, um aus ihren hundert anderen Staats-Tugenden und Nutzen schöpfen zu können. Mit grossen Talenten und Tugenden ist immer auch das Fehlerhafte verbunden, denn die Natur kann nichts vollkommenes hervorbringen. Dieses Schicksal war meiner erhitzten Einbildungskraft notwendig, so wie einem Voltaire die Bastille gut zu statten kam ; denn die Dankbarkeit dieses Mannes gegen seinen Monarch drükte aus seiner rednerischen Feder die unsterbliche Geschichte Louis XIV. heraus. Wie weit mich die gränzenlosigkeit meines dankbaren Herzens führen wird, wenn S. M. mich und meine Mitschuldigen durch E. Königl. Hoheit Fürbitte begnädigen, soll die glückliche Zukunft beweisen. Wir Ungarn werden gewiss die Begnadigung unsers Landesfürsten unendlich besser, als die undankbaren Belgier, in der Ausübung des heiligen Gehorsams verwenden.

O königlicher Beschützer der Landesgesetze! Könnte ich jezt in dieser Lage den unendlichen Raum zwischen dieser und jener Welt, so sich jenseits des Grabes befindet, vernichten, um die Stimme des weisen Gesetzgebers, Léopold den II, dessen ganzes Zutrauen und Liebe ich besass, hören lassen, sie würde folgende Worte enthalten : »Lieber Sohn! Königlicher Prinz! und Palatin einer edlen Nation! Höre die Bitte meines Günstlings an. Ich lernte ihn kennen; seine Talente und Staats-Kenntnisse, sein gutes Herz fand ich nach genauester Prüfung für das Wohl des Staats gerichtet : er that mir grosse Dienste und warnte mich von vielen Fehlern; er sagte mir alles vor, was bereits geschehen ist, sein Rat würde zu meiner Regierung viel gutes beigetragen haben. Sein Fehler ist ein Schatten, oder ein dunkler Flek um seine übrige gute Eigenschaften desto heller sehen zu können. Eile, bestes königl. Kind! zu deinem Bruder, meinem Sohn und Tronfolger, sage ihm : dieser unglückliche sammt seinen übrigen Mitschuldigen sind U n g a r n, und diese werden ihre Pflicht nie mehr vergessen.«

Gütigster Königl. Prinz, wie diese Worte aus einem Brüderlichen Munde bei meinem Souverain erschallen werden, so ist das k u r z e aber für mich und meine Gesellen unendlich g r o s s e Wort, G n a d e unterschrieben, wir sind gerettet von dem schreklichen Tode, um das Gepräge der Dankbarkeit in unserm Herzen tragen zu können.

Selbst das gegenwärtige J u b i l a e u m[1] scheint hiezu bestimmt zu sein. Gott verzeihet durch selbe allen durch wahre Reue gebeugten Menschen die Sünde. Sollte unser Monarch unsere Verbrechen nicht verzeihen?

Gewiss wird er es thun, wenn E. Königl. H o c h e i t nur ein einziges Wort zu unserer Rettung sagen werden.

H i l f e, gütigster Prinz! Hilfe, einziger Gegenstand der Liebe aller Menschen! H i l f e, Königl. Hocheit und glücklicher Palatin einer edlen und dankbaren Nation!

Ofen, den 5. Mai, aus meinem Todesgefängnisse, 1795.

Ignaz v. Martinovics m. p.

[1] A pápától az egyházban ekkor elrendelt jubileumra céloz.

Az uralkodó kegyelmének elnyerése érdekében Martinovics a nádoron kívül más közbenjárókat is igyekezett megnyerni. Írt Pichelsteini Kappus Zsigmondnak, a legfőbb osztrák törvényszék tagjának, aki annakidején tagja volt a bécsi vizsgálóbizottságnak. Már 1795 jan. 31.-én, bátyjához írt, de a jogügyi igazgató kezébe került leveléhez is mellékelt egy Kappushoz szóló írást, azzal az utasítással, hogy ha perében ítéletet hirdettek, ezt a levelet másolja le és aláírás nélkül juttassa el a címzetthez. Ennek szövege a következő volt: »Hochgeborner Herr Apellations-Rath! Wie man in Wien Gutes und Schlechtes erfährt, so wurde mir bekannt, dass Sie des Abt Martinovics Richter und besonderer Beschüzer waren. Sein Prozess ist vorüber, und die Sentenz zur Erstättigung oder Beänderung dem Monarchen eingeschhickt. Jezt ist Zeit ihm zu helfen. Er hat in seiner Vertheidigung sich angetragen, und sein Leben zum Pfand aufgesezt, dass er nun eine Art erfunden habe, eine jede Festung binnen drei oder vier Tagen ohne Leute in einem Luft zu verwenden, einzunehmen. Ich sage von ihm mit Ovids Worten: »Docuit, quae maximus Atlas.« Er verdient soutenirt zu werden. Ich habe die Ehre zu sein ein Freund des Monarchen und der Menscheit.« (O. L. Vertr. A. 49. fasc. sz. nélk. — V. ö. 511/a l.) — Május 8.-án Martinovics, most már saját nevében, írt Kappusnak: »Segítsen rajtam — írta — mentsen meg engem, nemes emberbarát! A vizsgálat alkalmával megismert és az egész udvari bizottsággal egyetemben elég okot talált arra, hogy elkövetett hibáimtól eltekintve ne tartson megvetendő embernek. Ön ismeri bűncselekményem eredetét. Legyen kegyes annak, aki megkegyelmeztetésemet, vagy legalább büntetésem enyhítését kieszközölni tudja, megmondani, hogy megmentésemért a legmagasabb udvarnak és hazámnak öt hasznos teljesítményt ígértem, amelyeket, ha a kívánt eredménnyel végrehajtani nem tudnék, önként vetem alá magam a halálbüntetésnek.« Az öt hasznos dolog között első helyen a már említett találmány áll, mellyel a legerősebb várat is néhány nap alatt feladásra kényszeríti. Részletekbe nem bocsátkozik, csak annyit mond, hogy nem kell hozzá több ember, mint egy ágyú kezeléséhez, és hogy találmánya nem léghajóból áll. A második és harmadik »hasznos dolog,« hogy az osztrák örökös tartományok jövedelmét évenként 5—6 millió forinttal, Magyarországét ugyanannyival gyarapítaná, anélkül, hogy akár a népre, akár a földbirtokos osztályra új terheket kellene róni. Negyedik helyen egy polgári, ötödik helyen pedig egy büntető törvénykönyv kidolgozására alánlkozik. (A levél eredetije nem maradt ránk. Kappus nyilván nagy késéssel kapta kézhez, s aug. 12.-én beküldte Páffy kancellárnak. A kancellár továbbította a levelet az uralkodóhoz: Ld. O. L. M. Kanc. eln. 26/1795. Később magánkézre került a levél, s 1921-ben Schindelmann Ferenc egyik pesti böngészdében megtalálta és szövegét magyarul közzétette: *A Nép* III. (1921) 146. (okt. 26.) számában, ahonnan mi is idéztük. (Ismeretlen forrásból töredékes közlése: Szabó Mihály, *Martinovics Ignác. Magyar Állam* XLVIII. 1907, 114. sz. május 19., 9. l.) A levél eredetijét a cikk szerint a fővárosi múzeumnak ajándékozta, itt azonban nem tudtam nyomára akadni. *Martinovics és társai*, 368. l. szintén ismerteti a levelet, amelyet szerinte a mult század közepén nyomtatásban is közreadtak. Az idézett helyen azonban hiába keressük a levelet.)

104.

1795 május 18, Buda

Martinovics nyilatkozata, melyben visszavonja a Gyurkovics professzorról vallottakat

Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 49. fasc. sz. nélk.

Martinovics a Tábla előtti vallomásaiban és a nádorhoz beadott emlékirataiban a Reformátorok Társaságának szervezését és kátéjának szerzőségét következetesen mindig a pesti egyetem 1793 végén elhunyt tanárára, Gyurkovics Ferencre hárította (ld. főként *Iratok* 37. sz.)

Infrascriptus consciensiose testor, quod ego a defuncto professore Gyurkovits nulla nociva publico statui scripta, vel quascunque demum instructiones orales acceperim. Unde supplico, ut in causae meae fatalis negotio nullum malum familiae illius fiat. Budae die 18 Maji 1795.

Ign. Martinovics m. p.

Időközben, Martinovics vallomásai alapján, dec. első felében a jogügyi igazgató lefoglalta és átvizsgálta Gyurkovics irodalmi hagyatékát, de semmi gyanúsat nem talált benne. V. ö. *Jegyzőkönyv* N° 185/2 és 215/7, valamint 71. l. 63. jegyz.

105.

1795 május 19

Hajnóczy József búcsúlevelei

Hajnóczy búcsúleveleit Molnár János pesti ev. lelkész[1] gondjaira bízta, aki az utolsó órákban mellette volt. (V. ö. *Fogságom naplója*, május 20.) Molnár kezéből azután a levelek Németh jogügyi igazgatóhoz kerültek. (Beszolgáltatta? Elvették tőle?) Tekintve, hogy az eredeti levelek Hajnóczy egyéb följegyzései közt a jogügyi igazgató irataival együtt maradtak ránk, a címzettekhez nem továbbították őket. Egyes adatok azonban azt sejtetik, hogy az érdekeltek egyike-másikának a búcsúüzenet lényege tudomására juthatott. (V. ö. 779. l. 3. jegyz.)

a.)

1795 május 19, Buda

Gr. Széchenyi Ferenchez

Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 49. fasc. ad A 7. sz. köteg

Ofen, 19.-ten May 1795.

Nächst Gott habe ich am meisten Er. Exc. zu verdanken, und halte es also für meine Pflicht vor meiner Hinrichtung E. Exc. hiemit zu versichern, dass ich es bis zum letzten Hauch meines Lebens mit dankbarem Herzen fühle, und von Grund meines Herzens wünsche, dass Sie und Ihre ganze liebe Familie alles mögliche Wohlergehen geniessen mögen. Ich sterbe ruhig: weil ich nichts anders zur Absicht hatte, als was ich in meiner Fassion behauptet habe, und weil ich mit der frohen Aussicht von der Welt abtrete, zur Vervollkommung der menschlichen Gesellschaft etwas beigetragen zu haben. Meinen Neveu Joseph Fodor[2] empfehle ich aufs Beste. Er wird, hoffe ich, ebenso ein guter, redlicher Mann, aber auch etwas klüger werden, als sein Oheim. Noch einmal tausend Dank für alle empfangene Wohltaten, Kiblin[3] und den Pap[4] umarme ich ebenfalls.

Er. Exc. wahrer verehrer

Hajnótzy m.p.

[Kívül címzés:] De Bude. A Son Exc. Monsieur le Comte. François Szécheny, chambellan et conseiller actuel de S. M. Impériale Royale Apostolique etc. — à Oedenbourg.

[1] Molnár János (1757—1819) pesti evangélikus lelkész, buzgó szabadkőműves, a *Politisch-Kirchliches Manch-Hermaeon* c. röpirat szerzője, II. Lipót király egyik bizalmi embere. V. ö. *Szinnyei*, IX. 213. hasáb és *Sándor Lipót iratai*, 130. l.

[2] Hajnóczy húgának, Teréznek fia, Fodor József. Ld. 779. l. 4. jegyz.

[3] Egykor piarista szerzetes, az 1780-as évektől kezdve Széchenyi Ferenc gr. bécsi megbizottja főleg könyvvásárlási ügyekben. Hajnóczyval régóta benső barátságban volt. Levelezésük: St. A. Vertr. A. 71. fasc. 9. köteg.

[4] Pap Ferenc, Széchenyi Ferenc gr. bizalmas embere.

b.)

1795 május 19, Buda

Hugához, Fodor Ferencné Hajnóczy Terézhez[1]

Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 49. fasc. ad A 7. sz. köteg

19.-ten May.

Molnár hat mir gesagt, unser lieber Vater sei schon todt.[2] Gott sei Lob und Dank! So verursache ich ihm keinen Kummer mehr.

Von dem beim Kiblin befindlichen Geld bitte hundert Gulden der Pester evangelischen Gemeine zu geben. Da ich zu derselben gehöre, und bei meinen Lebzeiten nichts beigetragen habe, so ist es doch billig, dass ich, besonders da sie verschuldet ist, zum Besten derselben nach meinem Tode beitrage.[3]

Ein Zettel muss man unter mienen Schriften finden, wo es aufgeschrieben steht, was ich dem Tischler in der Christinastadt auf Meubles gezahlt habe. Er hat sicher mehr empfangen als gemacht, mithin begehrt das Uebrige zurück.

Die Eüch betreffende Schriften sind in meiner Schreibtafel. Aus diesen und den länglichten eingebundenen Büchel wird man darweisen können, dass ich 3500 Fl. nebst Büchern, Bettgewand und Leinenes Zeüg geerbt habe. Man wird auch leider finden, dass all mein Haab und Gut nicht 3500 Fl. wert sei, mithin ich kein Erwerber bin. Folglich zweifle ich auch nicht, dass man keinen Anstand haben wird, die liebe Schwester meine Hinterlassenschaft herauszugeben. Um aber alles zu beschleünigen, kommen Sie Lieber Schwager gleich nach Empfang dieses und zwar wenn möglich mit sammt dem Jósi[4] herunter, consultiren den Szontag,[5] Madacs und Mesterhazy[6] und zubrauchen dem Agenten Nisnyanszky.[7] Mit dem Josi aber gehn Sie zu allen denen, deren Liste ich dem Molnár hinterlasse, und die hier oder zu Pest sind.[8] Nun

[1] Fodor Ferencről mindössze annyit tudunk, hogy a sopronmegyei Alsóbükön volt birtokos. 1784-ben ő adott telket az evangélikus templom építésére. (Ld. Payr Sándor, *Hajnóczi Sámuel és fia József*. Sopron, 1934, 6. és 26—27. l. Payr egyébként teljesen összezavarja a perben szereplő öngyilkos Fodor Józsefet, a nagykőrösi tanár Fodor Gerzsont és Hajnóczy sógorát, s a hármat egy személynek veszi.)

[2] 1795 jan 24.-én halt meg, 74 éves korában. (Hajnóczi R. József, *Hajnóczi József élete*. Győr, 1894, 15. l.)

[3] Fodor Ferenc 1796-ban, kivégzett sógora nevében, valóban 100 Ft-t adományozott a pesti evangélikus tamplom építésére. (Doleschall Sándor, *A pesti evangélikus egyházközség története*. Bp. 164. l. 42. jegyz.)

[4] Fodor József († 1805) Hajnóczy unokaöccse. Kazinczy 1806 febr. 26.-án Kis Jánoshoz írt levelében említi, hogy Budán, fogságában meglátogatta őt. (Ld. *Kazinczy levelezése*, IV. 64. és 110. l.)

[5] Szontágh Mihály (1738—1822), Esterházy Miklós hg. uradalmi ügyésze, a pesti evangélikus egyházközség felügyelője. Hajnóczyhoz írt levelei: St. A. vertr. A. 71. fasc. 17. köteg.

[6] Talán Mesterházy Lajos, a vasmegyei birtokos család sarja, aki főként Zala megye politikai életében élénk részt vett. V. ö. *József nádor iratai*, I. Iratok 33. sz.

[7] Nisnyánszky György pesti ügyvéd, kir. kamarai és helytartósági ágens.

[8] Az itt említett listára Hajnóczy, nagyjából betűrendben, azoknak a nevét jegyezte fel, akikkel közelebbi viszonyban volt, s akiktől így kívánt búcsút venni. Ebből a névsorból tehát nagyjából következtethetünk Hajnóczy baráti körére. Másik érdekessége a listának, hogy egyes, nyilvánvalóan gyanús egyének nevét, Németh jogügyi

kein Wort mehr! — Weiht mir eine Träne, und alsdann geht Eüren Geschäften, wie gewöhnlich, nach.

H.

[Kívül címzés]: De Bude. Madame Therese de Fodor, née Haynoczy, ma chère sœur per Oedenbourg, à Alsó-Bük.

c.)

1795 május 19, Buda

Kéler Gottfried erdélyi kancelláriai lajstromozóhoz[1]

Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 49. fasc. ad A 7. sz. köteg

Ofen, 19.-ten May 1795

Du und Konrad Bartsch seid meine älteste biedere Freünde. Eüch schreibe ich also, undzwar zu letzt, zusammen. Morgen soll ich hingerichtet werden. Ich gehe ruhig den Tod entgegen, und sehe es für eine ware Wohltat an, dass man das gerichtliche Urteil nicht in ein Gefängnis verwandelt hat. Meine Absichten waren edel, auf das Beste meiner Mitbürger gerichtet, und eine Empörung hatte ich nie im Sinne, glaube auch noch bis jetzo, dass sie nie durch Mitteilung dieser Katechismus entstanden wäre. Desto ruhiger aber trete ich aus der Welt, weil ich die frohe Rücksicht habe, dass in meinem Vaterlande jener Schritt zur grösseren Vervollkommung der Gesetzgebung bald gemacht wird, den ich damit beabsichtiget und in meiner Fassion aus-

igazgató vörös ceruzával aláhúzta. A tisztán rokoni kapcsolatból felírtakon kívül a listán a köv. nevek olvashatók (a jogügyi igazgató által aláhúzottakat dűlt betűvel közöljük): Abaffy Ferenc, Barcsay Ábrahám, *Batsányi János*, Gr. Becker, *Balogh Péter*, Bartsch Konrád (v. ö. 197. l. 1. jegyz.), *Beöthy Imre* és *Bezerédy Ignác* szeptemvirek, *Barics* prof., Barkóczy János gr., Bárány Péter Széchenyi Ferenc titkára (v. ö. *Szinnyei*, I. 553. h. és Fraknói V., *Gr. Széchenyi Ferenc*. Bp. 1902, 183. s köv. l.) *Batthyány Alajos* gr., *Chernel Sámuel* és Dávid Kőszegen, Draskóczy tábornok, *Dessewffy József* gr., Fekete János tábornok és *fia József*, *Görög Demeter*, a bécsi *Magyar Hírmondó* szerkesztője, *Haller József* gr. helytartótanácsos, Horváth Jakab ügyvéd, *Krail* és *Koppi* professzorok, *Kovachich Márton György*, Kéler Gottfried, *Kazinczy Ferenc* és *Dienes*, Keresztury udvari ágens, Kiblin, Lukovszky bécsi bíró (Hajnóczyhoz írt levelei: St. A. Vertr. A. 71. fasc. 13. köteg) *La Langue* varasdi tanár, (Hajnóczyhoz írt levelei: *i. h.* 12. köteg) *Majthényi László* helytartótanácsos, *Madách* ügyvéd, *Marton István*, Pest megye fizikusa, *Nisnyánszky György* ágens, Novák kapitány, Orczy László br., Óz Pál, Peck [Beczk Pál?] fogalmazó, Pászthory Sándor, Podmaniczky József br., Ráthonyi ügyvéd, Szontágh Mihály, Szlávy György, Splényi József br., *Szirmay Antal*, *Széchenyi Ferenc* gr., *Széchen Sándor* a magyar kamara elnöke, Cseh-Szombathy József orvos, Spillenberg György ügyvéd, Szecsanacz Jakab, Szulyovszky Menyhért, Spissich János zalai alispán, *Schedius Lajos* a pesti egyetem tanára, *Schwartner Márton*, Sághy Dániel Széchenyi Ferenc birtokainak plenipotenciáriusa, (Hajnóczyhoz írt levelei: *i. h.* 20. köteg), Stettner József helytartósági titkár, Szabó Sáróy Sámuel ügyvéd, Sebestyén mérnök, Strattmann Pál a bécsi udvari könyvtár custosa, Tihanyi Tamás alországbíró, Tántsits Ignác, Tóthpápay Sámuel ügyvéd, Tessedik Sámuel, Teleki Sámuel gr., Vay József és Miklós, Verhovszky Sámuel, Versegi Ferenc és Zarka Mihály a kőszegi ker. tábla ülnöke.

[1] Kéler Gottfried (1745—1807), az Erdélyi Kancellária regisztrátora, Hajnóczyhoz hasonlóan nagy történet-búvár. Életére és munkáira ld. *Szinnyei*, V. 1377. h. v. ö. *Türelmi rendelet*. 631. l.

einander gelegt habe. Mein Politisches, sowohl als Glaubensbekenntniss habe ich vor den Molnár und Hauptmann Novak abgelegt, und darauf sterbe ich. Meinen Neuveu Joseph Fodor empfehle ich Eüch beiden. Strattmann, Keresztury, Tsiverics, Görög, Kerekes[1] und Fronius umarme ich. Und nun lebt wohl.

Eüer wahrer Freund
Joseph Haynotzi m.p.

Auch deinem Bruder empfehle ich meinen Neveu. Wagner und Junker[2] grüsset ebenfalls von mir.

[Kívül címzés]: De Bude. Monsieur Godefroi de Keler, vice registrator à la chancellerie royale de Transylvanie. A Vienne.

d.)

1795 május 18, Buda

Védőügyvédjéhez, Madách Sándorhoz

Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 49. fasc. ad A 7. sz. köteg

Rogo te, dilecte frater, adnexa calamo scripta meae sorori transmittas. Cerusa vero exarata Comiti Széchény.

Tibi infinitas gratias repono. Si me adhuc amas, quaeso meam Germanicam fassionem ex processu, nam adnexa non est verbalis copia, describi cures et amicis communices. Dummodo amici absolvant me, in animo suo absolvant, jurisdictionum judicia non curo. Ego quietus morior et certe pro reali gratia reputo, quod S. M. sententiam in carceres non commutaverit. Vale et sis mei interdum inter amicos memor. Saluto Tihanyium, Josephum et Nicolaum Vay, Gyürkyum, Kazinczy, Abaffy, Szulyovszky, Koppi, Kovachich, Krail, Szecsanacz, Lányi, Nisnyánszky, Versegi.

18ª Maii 1795

H.

Tot Papay interroges an Szebesteny uxoratus jam vel saltem sponsus sit. Si neutrum, adnexas illi sonantes is eidem mittat. Si vero alterutrum casu sit, adnexas laceres.[3]

Ugyanez a hang csendül ki Hajnóczy többi búcsúleveléből is. Ezt írta menyasszonyának, Gittel Sárinak (»Ich sterbe ruhig und mit dem Bewusstsein fürs Beste meiner Mitmenschen nach meinen Kräften gearbeitet zu haben. Auch mein Tod, hoffe ich, wird manchen Lehre, folglich nützlich sein«), s barátjának, Sebestyén Sámuel mérnöknek is. (»Ich sterbe ruhig, weil ich mir innerlich keinen Vorwurf zu machen habe. Lassen Sie sich zu seiner Zeit von Madacs meine Fassion zum lesen geben, und dann urteilen Sie selbst.«)

[1] Görög Demeter és Kerekes József, a bécsi *Magyar Hírmondó* szerkesztői.

[2] Wagner Károly és Junker József Hajnóczy bécsi barátai. Junkerről sűrűn olvashatunk Bartsch Konrád leveleiben: St. A. Vertr. A. 71. fasc. 7. köteg; Wagner Hajnóczyhoz írt levelei: *u. o.* 16. köteg.

[3] A szóbanforgó levélben Hajnóczy elkommendálja barátjának menyasszonyát. Tudjuk, hogy egyik utolsó üzenetében Kazinczyt is kérte, »ha ki szabadul, menjen Sopronba és vegye el az ő mátkáját«. *Fogságom naplója*, 1795 május 31. V. ö. *Kazinczy levelezése*, XII. 118. l.

106.

[1795 május 19, Buda]

Szentmarjay Ferenc búcsúlevele apjához, Szentmarjay Imréhez

Sk. eredeti: Tud. Ak. Ms. tört. negyedr. 15. sz. Külsején idegen írással: »Szerentsétlen Szentmariay Ferencznek végső levele, 1796 [!] justificatus.«— Kazinczy Ferenc másolata: Tud. Ak. Ms. tört. negyedr. 17. sz. kötet végén. Innen közli: *Életképek*, 1848. II. 94—95. l., majd *Hazánk* XI. (1889) 109—110. l. és Braun Soma, *Az első magyar köztársasági forradalom*. Bp. 1918, 67—69. l.

Kedves Uram Atyám!

Az én esetemet meg értette Uram Atyám már régen, 's nem is kételkedek azon, hogy boldog kiszabadúlásomért értem nem kérte légyen a' Felséges Istent, ki minket teremtett és annak üdejében kit kit maga színe elejébe el-hí, a'mikor, és a'melly módon Eő Szent Felségének tetszik. Én pállyámat immár elfutottam, 's czélomhoz sietek, egynehány óra múlva meghalok, 's midőn ezen végső levelemet olvasni fogja Uram Atyám, már a' Fő Szerzőnek kebelébe leszek. Az én illy véletlen kimúlásomon Uram Atyám sokat ne küzködgyön, mert én ezt mint Istenemnek szent és igaz rendelését nézem, 's Uram Atyám is azonképp' tekincse. Végső kötelességemnek kedves Uram Atyámhoz eleget akartam tenni, és ezen levelkével utollyára meg szóllítani. Fő czélom ez által pedig az, hogy Uram Atyámnak azon gondokért, mellyeket nevelésemre olly kegyesen fordított, illő hálákot adgyak, azon keserűségekért pedig, mellyeket Uram Atyám' szívének néhai engedetlenségemmel szereztem, tellyes bocsánatot kérjek. Kedves Asszony Anyámnak is kezét csókolom, 's hozzám mutatott anyai szeretetét, gondoskodását tiszta szívembül köszönöm. Kedves húgaimat, úgymint: Tereziát, Juliánnát, és Annát, és egyszersmind édes öcséimet, Jósefet, Imrét és Laczit igaz atyafi szeretettel ölelem és csókolom. Bocsássák meg ők is nekem mind azt, a'mivel valaha őket megbánthattam. Én őket Uram Atyámnak további atyai grácziájába ajánlom; nevellye Uram Atyám őket az isteni félelemben és haza szeretetében (mellynek én szerencsétlen, vagy talán szerencsés áldozattya vagyok), Uram Atyám ezáltal az Isten előtt eddig szerzett érdemeit az örökké való boldogságra megtetézni fogja; Uram Atyám egy jó és példás Atyám volt, 's hogy ezen véletlen esetemmel némű néműképp' megszomorítottam, annak Uram Atyám tellyességgel nem oka. Én magam hibáztam, és ezért büntetésemet is jó szívvel szenvedem. Ezt hozzák magokkal az Istennek kitudhatatlan titkai, mellyek által a' mindenséget kormányozza. Én mint Eő Szent Felségének főbb czéllyaira való eszköze halok meg, 's ebben tellyesen megis nyúgszok. Végtére Kedves Uram Atyámnak, Asszony Anyámnak és szeretett testvéreimnek az Istentűl minden jókat kívánok, igaz bölcsességet, ájtatosságot, a' virtusnak vígasztalását, áthatottságot, erősséget a' jóban, minden rosztúl isteni óltalmat, a'míg ezen múlandó életben élni fognak, azutánn pedig boldog kimúlást és az örökké való dücsősséget; a'mellyért is a' felséges Istent feltisztúlt elmével kérni és imádni fogom, mind örökkön örökké. Ámen. Légyen az Istennek szent akarattya.

Halálra menő, de az Istenben bízó fia

Ferencz.

107.

[1795 május 19, Buda]

Sigray Jakab gr. fölterjesztése Sándor Lipót nádorhoz a zalaegerszegi szabadkőműves páholyról és Spissich János zalai alispán forradalmi terveiről

Sk. eredeti: St. A. Vertr. A. 41. fasc.

Ihro Königliche Hoheit!

Gnädigster Herr Herr!

Erbarmen sich Ihro Königl. Hocheit des elendesten der Menschen. Wenn mein Dasein als gefährlich betrachtet wird, so hat ja S. M. andere Mittel mich aus der menschlichen Gesellschaft für immer zu entfernen, als dasjenige, durch welches zugleich mein unglückliches Weib, meine unschuldigen Kinder, meine Famille, welche seit mehrere generationen Sr. M. treu gedienet hat, mit Schande bedecket wird.

Um Gottes Willen, Gnade, Gnade für mich, für meine Angehörigen! Gnädigster Herr! Das ganze Land kennt ihre Güte. Ich selbst habe schon davon Beweis erhalten; ist dan für mich, für einen unglücklichen ihr Herz verschlossen? O, Gnädigster Herr! Wenn Sie sich meiner annehmen, so wird gewis S. M. noch Gnade für mich haben.

Was ich Ihro Königl. Hoheit in meinem Schreiben vor einigen Monathen andeutete[1], wiederhohle ich hier wieder; was ich mündlich zu sagen gewünschet hätte, ist folgendes: Die Maurer Loge in Fidisch[2] hätte sollen mit jener in Egerszeg[3] vereiniget werden. Graf Erdődy,[4] welcher in Fidisch Gros-Meister war, schlug es aus, und sagte mir, dass er es darum ausgeschlagen habe weil die Egerszeger Loge an einen Reformations-Plan, welcher gefährlich ist, arbeitet; in was er bestehe, sagte er mir nicht, und da ich niemals nach Egerszeg kam, habe ich auch darüber nichts erfahren; dies weis ich, dass der Wize-Gespan Spisics Gros-Meister ist.

Auch sind mir verflossenen Sommer in Wien bei einem gewissen Bohus, der vormals Rittmeister war,[5] Schriften des Illuminaten Ordens in die Hände gekommen; woher er sie habe, sagte er nicht. Wen er es leugnen sollte, so bin ich geneigt es in seiner Gegenwart zu bekräftigen; auch sagte er, dass es bei der Armée Illuminaten gebe.

Gnädigster Herr! Ich sag dieses nicht so viel, um mich zu retten, als um Königl. Ihro Hoheit und S. M. zu überzeugen, dass ich auch als ein treuer Unterthan und guter Bürger zu sterben wünsche.

Doch flehe ich noch einmahl fussfällig um Gnade, um Erbarmen.

Gnädigster Herr! Um Gottes-Willen versagen Sie ihre Hilfe nicht, dem unglücklichsten ihrer Unterthanen.

Jacob Graf Sigray m. p.

[1] V. ö. *Iratok* 53. sz.

[2] Gyepüfüzes, Vas megyében.

[3] Zalaegerszeg.

[4] Gr. Erdődy Lajos. V. ö. Jancsó E., *A magyar szabadkőművesség*, 202. l.

[5] Sigray beadványára a Polizeidirektion házkutatást tartott Bohus kapitánynál, de minden eredmény nélkül. (Ld. O. L. Vertr. A. 41. fasc. 15. sz.) Bohus kapitány egyébként Gotthardi bizalmas emberei közé tartozott, s Nagyszombatból küldte titkos jelentéseit Bécsbe. V. ö. *Sándor Lipót iratai*. 148. l. 2. jegyz.

Sigray fölterjesztését Németh jogügyi igazgató nem továbbította a nádorhoz — hogy miért nem, nem tudjuk — hanem már Sándor Lipót halála után, 1795 aug. 8.-án fölterjesztette az uralkodóhoz. Kisérő levelében elmondja, hogy Sigray utolsó óráiban írta ezt a följegyzést. Ismerteti az írás tartalmát, majd így folytatja: »Dieser Umstand verdienet um so mehr Aufmerksamkeit, da es auch aus der Martinovitsischen Vertheidigung klar und unstreitig ist, dass die Maurer-Logen meistens mit dem Illuminatismo impraegnirt sind, und dass die nur im Herzen der Illuminaten gut gehissene Reformation zu nichts andern, als zu einer gewaltigen Empörung und Revolution führe. Meine a.-u. Meynung wäre, dass, nachdem zur Erlegung der Loge-Acten selbst gar keine Hofnung zu machen ist, doch wenigstens sämtliche Schriften (officiosa ausgenommen) des erwähnten Spissics, der ohnehin, wie es auch Martinovics in seiner Fassion aufführet, als Freund des Hajnóczy von der Complicität der geheimen Gesellschaft und des revolutionairen Plans verdächtig, und voce clamantis populi zur Verhaftnehmung candidirt worden ist, mittels des Eisenburger Comitat Vice-Gespan Vajda, dem dieses per Praesidiales Cancellarii in a. h. Namen aufzutragen, und von Seiten des löbl. Militairs ein Individuum beizuordnen wäre, ab improviso, und mit möglichster Vorsicht abzunehmen; die Bohusischen Schriften aber durch die hiessige Polizey in Beschlag nehmen zu lassen, a. h. verfüget, und die Revision desselben mir, dem sowohl die Individuen, als auch alle mögliche Conjucturen in Hungarn bekannt sind, a. g. anvertrauet werden möge.« (St. A. Vertr. A. 41. fasc.) — Ez a fölterjesztés indította meg azután a Spissich János elleni vizsgálatot, mely végül is az alispáni székből való eltávolításával végződött. (A vizsgálat iratait ld. *József nádor iratai*, I. Iratok 33. és 69. sz.; a jogügyi igazgató följegyzései, a kihallgatási jegyzőkönyvek: O. L. Vertr. A. 56. fasc. ad B 97. köteg.)

108.

1795 május 20

Martinovics, Hajnóczy, Laczkovics, Szentmarjay és Sigray kivégzésével kapcsolatos rendeletek, tudósítások

a.)

[1795 május 19, Buda]

Németh János kir. jogügyi igazgató rendelkezései Martinovics és a négy igazgató kivégzésével kapcsolatban

Eredeti tisztázat: Pest m. lt. Kútfők 1795 VI. 1287. sz. — Sk. fogalmazványa: O. L.Vertr. A. 40. fasc. 682. sz. — Hiv. másolata: O. L. Curiai lt. Martinovics fasc. I. köteg 25. sz.

A kivégzésekkel kapcsolatban széleskörű katonai és rendőri intézkedések történtek. Ezekről részletesen tudósít bennünket *Jegyzőkönyv* No 580, 588/3. Az alábbi utasítás, amelyet a kivégzést vezető Szabó János pestmegyei főszolgabíró kapott, a kivégzés menetéről intézkedik.

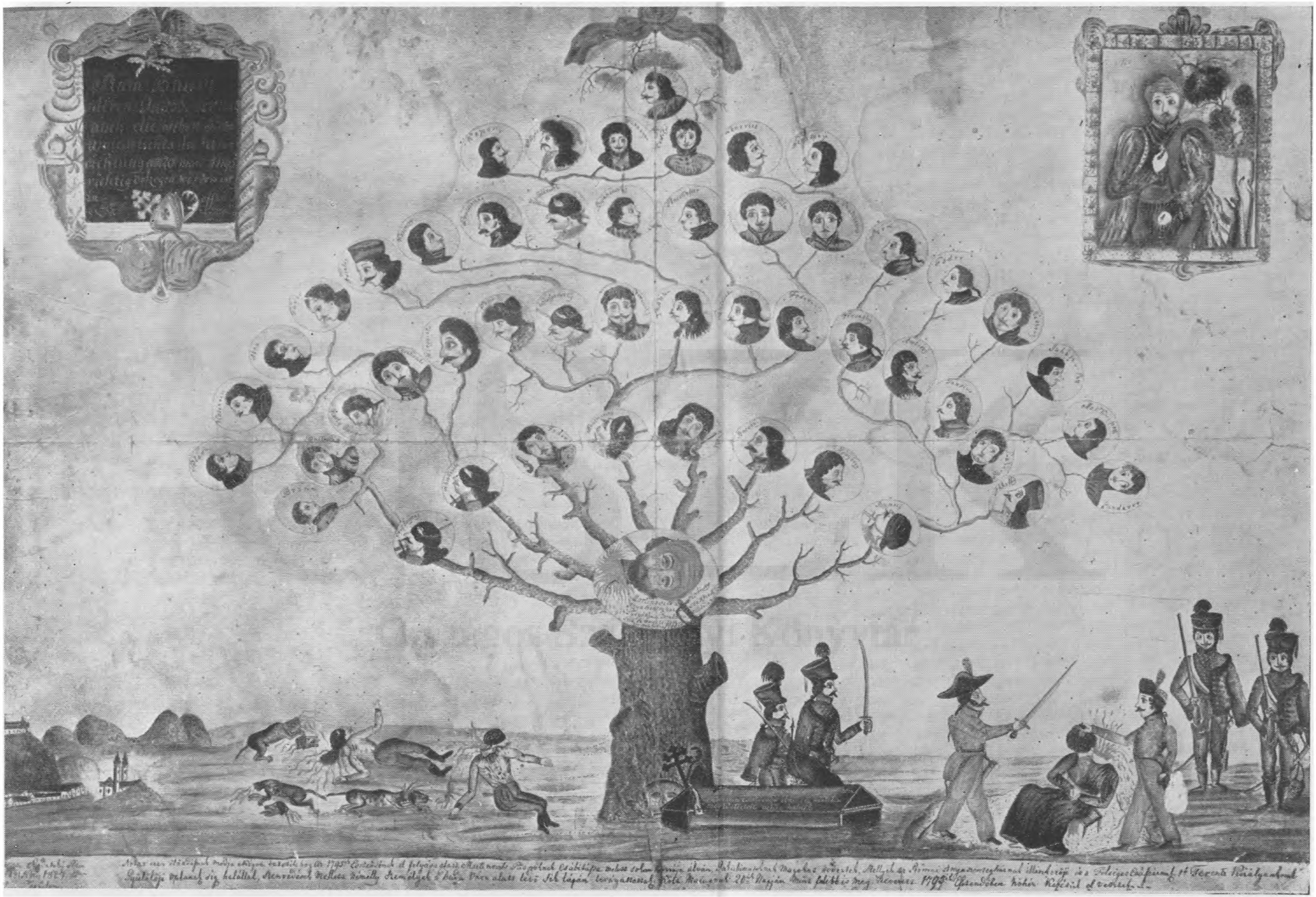
Ordo executionis

1mo. Ducetur Martinovits, qui in loco supplicii ad karre introductus, in loco tali constituetur, unde virtute exasperationis dictatae supplicia reliquorum spectare possit.

2°. Curru progredietur C. Sigray et hic perlecta sententia primus supplicium subibit.

Secundus erit Franciscus Szent Mariai.

Tertius Joannes Laczkovits.

Martinovics, Hajnóczy, Laczkovics, Szentmarjay és Sigray kivégzése
Ismeretlentől készített egykorú vízfestmény
(Országos Széchenyi könyvtár kézirattára)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár
ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Quartus Josephus Hajnoczy, demum
Quintus et ultimus decapitabitur Martinovits.

Nb. Sententia cuivis prius publicabitur.

Executione taliter facta lictor excitabit ignem. Tum *dominus* ordinarius judex nobilium in manu servando acta proclamabit talia: Uptote sub n^ris 3°, 4°, 5° seu binos cathechismos,[1] sub n° 6° regulas occultae societatis, sub n° 9° Litteras ad Imperatorem manu carnificis comburendus esse.

b.)

1795 június 8, Buda

Szabó János főszolgabíró jelentése Pest megye alispánjához Martinovics, Hajnóczy, Laczkovics, Szentmarjay és Sigray kivégzéséről

Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 40. fasc. 684. sz. Külsején: »Felolvastatott 1795 eszt. jan 12. napján Pesten tartatott nemes Pest vármegye köz gyűlésében.« — Egykorú hiv. másolata Pest m. lt. Kútfők 1795 VI. 1287. sz.

Sándor Lipót nádor 1795 május 16.-án utasította Pest megyét, hogy a felségsértők kivégzéséhez egy szolgabírót küldjön ki. (Pest m. lt. Kútfők 1795 VI. 1135. sz.; v. ö. *Jegyzőkönyv* N° 581.) A megye kisgyűlése másnap Szabó János főszolgabírót jelölte ki, »kinek is kötelességül hagyatott, hogy Ő Királyi Fő Hertzegségénél minden legkisebb idő haladék nélkül meg jelennyen«. (Pest m. lt. Közgyűlési jegyzőkönyvek 1795/I. 1135. sz.)

Relatio
super serie executionis ex capite criminis laesae majestatis seu perduellionis intus nominatorum justificatorum

Infrascriptus in obsequium gratiosae *incl.* universitatis determinationis de *dato* 17^ae Maji a. c. 1795 sub partic*ulari* congregatione ad exigentiam benignogratiosarum S^ae Serenitatis Regiae regni palatini litterarum ad dominum ordinarium *incl.* horum comitatuum *vice*comitem intuitu pro actu executionis sententiarum per exc. Curiam Regiam in causa fisci regii ex capite criminis laesae majestatis seu perduellionis, *con*tra abbatem Josephum Ignatium Martinovics, Josephum Hainóczy, Joannem Laczkovics, Franciscum Szentmáriay et Comitem Jacobum Zsigrai suscitata latarum, exmittendi unius processualis judicis nobilium exaratarum, incl. universitati humillime refero: me die eadem in continenti una cum *domi*no consiliario et ordinario *incl.* hujus comitatus *vice*-comite fine recipiendorum incirca praeliminalium ordinum S^m Serenitatem Regiam regni palatinum Budae accessisse, per S^m vero Serentitatem Regiam ad dominum causarum regalium directorem fine eodem ultro inviatum fuisse; ex hac dein benigno gratiosa S^ae Serenitatis Regiae inviatione accedendo die eadem *domi*num causarum regalium directorem, eos vice hac accepi ordines, ut die immediato subsequenti, utpote 18ª mensis Maji. a c. locum in quo sententionati iidem Budae in arce detinebantur, fine formalis eorundem receptionis, et suscipiendae suo loco sententionati abbatis Martinovits degradationis accederem.

[1] Az Ember és a Polgár Kátéjának Martinovics által a vizsgálati fogságban írt francia változata és Laczkovicstól készített magyar fordítása, továbbá a Reformátorok Társaságának latinnyelvű kátéja. Egyikből sem az eredetit, hanem a jogügyi igazgató által készített másolatot égették el.

Qua die, utpote 18ª Maji a. c. illucescente cum adjuncto mihi collega meo ordinario incl. hujus comitatus judice nobilium domino Ladislao Kovachioczy arcem Budensem et locum detentionis supranominatorum sententionatorum accessimus,[1] inque signum receptionis eorundum 4. hajdones incl. hujus comitatus armatos ad atrium domus ejusdem collocavimus, ipsi vero cum reliquis dominis incl. Tabulae Regiae delegatis individuis, ac domino causarum regalium directore cubile domus ejusdem sessionale ingressi sumus. Ubi publicata quatuor reliquis sententionatis benigna Sae Mtis Caesareo Regiae, super non elargita vitae eorum gratia resolutione ; fine publicandae continuative abbati etiam Martinovics resolutionis similis, claustrum aboliti ordinis P. P. Franciscanorum, Budae, non procul a loco detentionis reliquorum captivorum situm,[2] quorsum praevie die eadem ante diluculum transpositus erat, cum attacta incl. Tabulae Regiae deputatione transivimus. Ubi confecta publicatione, et praemissa sua forma per venerabilem clerum ad degradationem sententionati abbatis requisita citatione, templum per prius P. P. Franciscanorum[3] velut pro actu degradationis ordinatum, cum eodem sententionato abbate, armatis militibus peditibus Hungaricis compluribus, duobus item hajdonibus comitatensibus stipato, ipsa deniqᵘe praevia incl. Tabulae Regiae deputatione ingressi sumus, ubi dein confecta sua forma degradatione, postquam per episcopum degradantem pro degradato, et nobis qua judicibus pro resignato declaratus fuisset, ad praevium detentionis suae locum, ut ante hac stipatus reductus est.

Acceptis porro pro ipsa sententiarum contra nominatos invinculatos per exc. Curiam Regiam latarum executione a domino causarum regalium directore iis ordinibus, ut executio haec ad exigentiam sententiarum earundem, easdemqᵘe subsecutae benignae resolutionis caesareo regiae, die 20ª Maji a. c. hora matutina 5ª, Budae, sub arce, in prato arcis ejusdem commendantis, ordine scripto mihi per dominum causarum regalium directorem exhibito et hic sub ./. advoluto[4] suscipiatur.

Die eadem utpote 20ª Maji a. c. 1795 ante horam matutinam quintam, arcem Budensem et ipsum detentionis sententionatorum eorundem locum ascendi, eosdemqᵘe sub custodia binorum hajdonum incl. hujus comitatus, militaribus catenis vinctos ac currubus praevie fine eo ordinatis insidentes, proqᵘe ultimo animarum suarum ad mortem dispositione spiritualibus suis provisos ad locum praedictum supplicii in comitiva copiosae catafractorum equitum militiae, sua via eorsum ordinatae, per portam arcis Viennensem compellatam deduxi, ibidemqᵘe in loco aliquantum elevatiori, praevie jam per pedestrem Hungaricam militiam armatam, coronam quadriangularem formantem stipato, praestolantibus ad id ordinatis lictoribus duobus, eorumqᵘe satellitibus, ordine mihi per dominum causarum regalium directorem commisso.

1° , Abbas sententionatus Josephus Ignatius Martinovics ad angulum coronae ejusdem militaris occidentalem ita, ut in sensu sententiae per exc. 7viratum contra eundem latae, et hic sub n° 1° advolutae, reliquorum suorum complicum executionem contemplari potuerit, collocatus est. Quo taliter collocato :

[1] A nádori testőrség volt laktanyájában, a mai Honvédmúzeum helyén.
[2] Az Uri-utcában, a mai belügyminisztériumi épület helyén.
[3] A volt ferences kolostor közvetlen szomszédságában, a későbbi Helyőrségi templom.
[4] Ld. az a) alatti iratot.

2° , Sententionatus Comes Jacobus Zsigray ad locum supplicii, depositis praevie vinculis, in comitiva spiritualis sui deductus est. Ubi publicata per me praevie lata contra eundem per exc. Curiam Regiam sententia, postquam omnibus spiritualibus consolationibus provisus fuisset — per lictorem Budensem, post intentatos duos irritos ictus, ad tertium ictum decapitatus est.

Cum tamen populus ad funestum hoc spectaculum ex utraque hac civitate, vicinisque locis in summa copia confluens, ob errore hoc carnificis ultra et praeter continentias publicatae sententiae exasperatam justificationem comitis hujus tumultuose murmurare occepisset, a secus instantanee infligenda eidem pro demerito hoc paena supersedendo ad avertendas ultroneas consequentias, solum ab ultronea reliquorum adhuc exequendorum executione inhibendo, solum fine reportandae ab incl. univesitate pro demerito hoc paenae ad casum hujus relationis deliberationi incl. universitatis reservavi. Comite Jacobo Zsigrai taliter justificato existente

2° Franciscus Szent-Mariai, 3° Joannes Laczkovics, 4° Josephus Hajnóczy, 5° et ultimo Josephus Ignatius Martinovics, publicatis per me praevie sub n^ris 3° , 4° , 5° et 1° respectivis eorundem sententiis, postquam iidem quoque spirituali consolatione provisi fuissent, per alium juniorem praesto adstantem carnificem decapitati sunt, eo hic rursum in actu justificationis Josephi Ignatii Martinovics occurrente, quod satellis lictoris oculos justificandi hujus inepte ligando, recte dum carnifex cervici ejus ictum intentaret, strophium quo oculi ejus obvelati erant, inconsulte attrahendo, carnificem in ictu vibrando confuderit, taliterque carnificis gladium, cervici justificandi intentatum, obtutui ejusdem objiciendo, sententiam jam per exc. Tabulam 7 viralem exasperatam, gradu etiam hoc asperiorem reddiderit.

Quibus taliter justificatis existentibus, in sensu sententiae contra abbatem Martinovics per exc. Tabulam 7viralem latae, carnifex ignem excitando, scripta per me praevie proclamata, manibusque suis consignata, utpote sub n^ris 3° , 4° , 5° bini Catechismi, sub n° 6° regulae occultae societatis, sub n° 9° Litterae ad Imperatorem, in praesentia mea ad spectaculum omnium confluentium usque ultimos cineres combussit, taliterque tota haec funesta executio consummata est. Signatum Pestini die 9^a Junii 1795.

Ioannes Szabó
ordinarius judlium m. p.

Pest megye kisgyűlése 1795 június 9.-én egyszerre vette tudomásul Szabó János, valamint az Őz és Szolártsik kivégzésére kiküldött Bicskey Sándor (ld. *Iratok* 111. sz.) főszolgabírói jelentését.[1] A jelentéseket június 12.-én terjesztette fel a megye a nádorhoz. (A megye kísérőlevele : O. L. Vertr. A. 40. fasc. 684. sz.)

A kivégzettek holttestét az ú. n. új katonai temető szélén, a mai Szent János-kórház háta mögött, a Budakeszi-út és a Kútvölgyi-út szétágazásánál temették el. A négy igazgató (Hajnóczy, Laczkovics, Szentmarjay és Sigray) közös sírba kerültek, míg Martinovicsot külön temették. A temetkezés helye több mint egy évszázadon át ismeretlen volt, bár többször nyomoztak utána. (A *Budai Ujság* 1909-ben cikksorozatban foglalkozott a sírok felkutatásával, s felszólított mindenkit, hogy ehhez adatokat szolgáltasson.) Csak 1914-ben sikerült Gárdonyi Albertnek — egy, a Fővárosi Levéltárban

[1] »Mivel mind kettőből látni lehetne, — mondja a jegyzőkönyv — hogy az executióban mind a két hóhér tetemes hibát tett, s a hozott sententiába rendelt büntetést még írtóztatóbbá tette volna, meghagyatott kapitány Belányi Istvány úrnak, hogy annak megtudása végett, mi okból eredhetett légyen a történt hiba, a következő hetfőre reggeli 10 órára mind a kettőt a törvény szék elejben állítsa.« — A hóhérokkal kapcsolatos vizsgálat további alakulására nincs adatunk.

őrzött mérnöki jelentés alapján megtalálnia. Az ő útmutatásai alapján a főváros elhatározta a sírok felnyitását. A holttestek kiásatását és azonosítását Bartucz Lajos végezte el. Munkájáról részletesen beszámolt *A magyar jakobinusok emlékezete* (Bp. 1919) c. kiadványban, 60—173. l.

Mielőtt ismertetnénk a kivégzésről szóló nemhivatalos híradásokat, előbb szólnunk kell a Martinovics degradálását ismertető jelentésekről. Verbőczy Hármaskönyve (II. rész, 44. cím) elrendeli, hogyha egyházi személy felségsértést követ el és halálra ítéltetik, a kivégzés »praehabita degradatione« történjék. Ezért, amikor Martinovics és még három egyházi személy (Juhász, Makk és Szabó Imre körmendi plébános) ellen a felségsértési pert megindították, Batthány prímás felszólította a nevesebb hazai egyházjogászokat, mondjanak véleményt arról, mi legyen az egyház álláspontja, ha az említetteket halálraítélik, és a kormány a degradálás végrehajtását kívánja. Az egyházjogászok véleménye megoszlott. Jordánszky Elek, a prímási levéltár őre, szerint, papi személy felett csak egyházi bíró ítélhet. (1794 dec. 5.-i memoranduma: Prímási lt. Publ. eccl. protoc. III. 81/21. sz. Jordánszky életrajza és munkái: *Szinnyei*, V. 635. hasáb). Kondé Miklós érseki helynök (1795 febr. 14.: *u. o.* 23. sz.) és Kurbély György esztergomi kanonok (1795 ápr.: *u. o.* 22. sz. Életrajza: Kollányi F., *Esztergomi kanonokok.* Bp. 1900, 404. l.) viszont kimutatták, hogy a magyarországi, de az általános európai joggyakorlat szerint is, azok az egyháziak, akik a polgári törvény ellen vétenek, világi törvényszék hatósága alá tartoznak. A degradációt illetően megállapították, hogy a régi egyházi kánonokat, amelyek szerint degradálás csak zsinati határozatra foganatosítható, a tridenti zsinat érvénytelenítette. Így azt most az illetékes megyéspüspök, vagy helynöke hajtja végre, hat apátnak, vagy leglább is hat jogban jártas áldozárnak közreműködésével. Bár az a rendelkezés, hogy az áldozároknak jogban jártas egyéneknek kell lenniök, arra utal, hogy valamikor bírói funkciójuk is volt, Kondé és Kurbély véleménye szerint olyan esetekben, amikor a bűntény a polgári törvényszék illetősége elé tartozik, a polgári bíróság ítélete szolgál a degradálás alapjául. Gyakorlatilag, véleményünk szerint, Martinovics és a többi, a perben szereplő pap esetében is az esztergomi érsek, vagy pesti helynöke illetékes a degradálás végrehajtására.

Amikor az uralkodó Martinovics halálos ítéletét május 11.-én megerősítette, erről értesítette a prímást és kérte a degradálás végrehajtását. (A kancelláriai leirat: *u. o.* 29. sz.) Boros Lajos, a nádor irodaigazgatója Rohonczon kézbesítette Batthyány prímásnak a legfelsőbb leiratot. Batthyány a fent ismertetett javaslatok alapján pesti helynökét, Kondé Miklós püspököt felhatalmazta és utasította a degradálás foganatosítására. (Batthány május 12.-i rendeletének fogalmazványa: *u. o.* — v. ö. 769 l.) — Boronkay Imrének Batthyány prímáshoz küldött már említett jelentéseiből tudjuk, hogy 16.-án, az nap este, amikor az ítéletek jóváhagyása és a degradálási utasítás megérkezett, Kondé püspöknél fényes vendégsereg gyűlt egybe. Ott volt a két tábla bíráinak nagyrésze: Almásy Ignác, Brunszvik József gr. és a protestáns Ráday Gedeon gr. a septemvirek közül; Ürményi személynök, Berzeviczy alnádor, Németh jogügyi igazgató Somogyi ítélőmester, Majláth György, Gányi János, Ürményi János és Boronkay a Kir Tábláról: továbbá Klaus Xavér tábori főpap, Szentiványi Bonaventura, Kállay József és mások, A beszélgetés főként a vasárnapi degradációról és a kivégzés előkészületeiről folyt. — Boronkay május 17.-i jelentése: Primási lt. Világi lt, B/2)

Május 17.-én Martinovicsot az egykori gárda-laktanya épületéből átvitték a ferencrendiek volt zárdájába. 18.-án reggel a kolostor ebédlőjében kihirdették előtte a halálos ítéletet megerősítő királyi leiratot. Közben Kondé püspök elnöklete alatt az egyházi bíróság formális ülést tartott. Ezen a Curia ítéletére hivatkozva kimondotta a degradálást, (az erre vonatkozó iratok: *u. o.*; v. ö. *Jegyzőkönyv* No 583/2.), amit rögtön az ítélet kihirdetése után végre is hajtottak a kolostor templomában. (A prímás május 13.-i levele amelyben elrendelte Kondénak, hogy Martinovics a nagyobb nyilvánosság kedvéért »extra ecclesiam in foro publico degradetur,« már a szertartás után érkezett csak meg.) Kondé püspök Batthyányhoz írt május 18.-i jelentésében így mondja el a degradáció lefolyását. (*U. o.* 29. sz.) »Invinculato veste sacerdotali destituto, dedi eidem unam ex vestibus meis talaribus, quam in cubiculo commissarii vinculis solutus induit, et sic militibus stipatus in veste talari per portam majorem ecclesiae adductus sibi praesentissimus adeo, ut in itu per ecclesiam jam dextrorsum jam sinistrorsum populum conspexerit, ad locum sibi pro induitione praeparatum comparuit, ubi ipsemet se sacerdotalibus vestibus more consueto et absque ulla contradictione, quasi ad aram accedere vellet induendo per duos e clero mihi in faldistorio juxta praescriptum pontificalis considenti praesentatus est. «Ekkor Kondé az egybegyűlt néphez fordult, s rövid beszédben megmagyarázta a szertartás jelentőségét: Az egyház — mondotta — azon

papjait, akiket súlyos bűntények miatt a világi hatóságnak ki kell szolgáltatnia, mielőtt elvonja tőlük védő karjait, megfosztja az egyházi rendtől. Martinovics megfeledkezve egyházi állásának kötelességeiről, megvetve az isteni és emberi törvényeket, lábbal taposva az Isten, a király és az állam iránti köteles hűséget, lázadóvá lett, összeesküvést szervezett, s ezáltal érdemtelenné vált arra a tisztességre és kiváltságos állásra, mely a papot megilleti. Kinyilatkoztatja tehát a mindenható Isten nevében, hogy őt minden egyházi hivataltól és javadalomtól megfosztja és degradálja. Ezután felolvastatott a Curia ítélete, majd kezdetét vette a szertartás. (Részletesen leírva: *Martinovics élete*, 209. l. és Szabó Mihály, *Martinovics Ignác. Magyar Állam*, XLVIII. (1907) 114. (május 19.) sz. 9. l.) A szertartás bevégzése után Kondé a világi hatóságok képviselői — Somogyi és Majláth ítélőmesterek, Szabó főszolgabíró és Kovacsóczy esküdt — felé fordulva kijelentette : az egyházi rendtől és az ezzel járó kiváltságoktól megfosztott egyént átadja a világi bíróságnak. — Martinovics a szertartás alatt mindvégig komolyan viselkedett. Ahogy Kondé jelentette : »Sub ipso actu degradationis illum me allocutum fuisse, ut ipsi confessarium darem, et quia domini parochi Pestiensis Tóth parochianum se confitetur, hucque in specie desiderasset ; parte ex mea libertissime annui commendando eidem spem in Deo, cujus misericordia poenitentia placatur, locandam.«

Megegyezik az itt elmondottakkal Boronkay táblai ülnöknek a prímáshoz küldött jelentése. Martinovics a pertartás alatt nyugodtan viselkedett, — írja. »Quando in degradationis sententia dicebatur, quod Deo, regi et regno infidelis fuerit, ad illud Deo signam dedit capite, quasi non sit verum, sed alia melinabat caput affirmando.« Elmondja azt is, hogy Martinovics maga kérte : Tóth plébánost küldjék hozzá. Később a plébánosnak megmondta, (»uti mihi solus retulit parochus,« — írta Boronkay), azért kérte őt, nehogy jezsuitát küldjenek hozzá. (1795 május 20.-i jelentése. Prímási lt. Világi lt. B/2)

A Kondé jelentésében foglaltakat lényegében megerősíti Sághy Ferenc, az Egyetemi Nyomda felügyelőjének Kresznerics Ferenc szombathelyi paptanárhoz, az ismert nyelvészhez írt május 21.-i levele. (Közli Márki Sándor, *Kresznerics Ferenc leveleskönyve*, Bp. 1914, Szt. István Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának felolvasásai, 18. l.) Sághy szerint Martinovics »az egész ceremónián keveset, vagy semmit sem változott meg. Felöltöztették őt misemondó ruhába, és azután rendre minden rendnek öltözetébe, melyet Kondé püspök levont róla. Kezét csak megérintette rézkéssel, hajából, kérésére keveset metszett el. Mikor neki azt mondták : rebellis fuisti in Deum — fejét rázta, hogy nem ; in regem et patriam,— akkor hajtogatta, hogy igenis. Az exorcitatio alatt, mikor mondta Kondé : indignum te reddidisti ad ejicienda demonia, imo ipse obsessus est a demone, kezét rázta és ábrázatját összehúzta. Különben mindent szépen elszenvedett. Megköszönte Kondénak, s elbúcsúzott a jelenvalóktól.«.

Egy, a Mednyánszky család iratai közt őrzött ismeretlen szemtanútól írt levél így számol be az eseményekről (Széchenyi Kvt. Ms. Fol. Lat. 3707/II. 131. fol.) : A degradálás szertartásánál a pesti plébános és Horváth János egresi apát, az egyetemen a fizika tanára, segédkeztek Kondé püspöknek. Amikor Kondé az ítéletet felolvasta, Martinovics azoknál a szavaknál : »Deo infidelis, — rei veritatem capitis exagitatione negavit, ast ubi regi fuisset nominatus infidelis, — ad hoc ter capite ipsa quoque innuit. Audita canonicam sententia, caepit paramentis sacris exui, eo quo in rituali continetur ordine. Dum diaconatus officio fuisset privatus, inter profunda suspiria dixit : Nunc iam in solo Deo spes mea est. Ubi subdiaconatum exuisset, parochum Pestiensem, qui infulatum diaconum egit, expetiit pro confessario, tamquam suum parochum. Ubi ad abscissionem capillorum fuisset ventum, dici nequit, quam amare rogaverit episcopum, ne multum ex iis abscinderet.« Miután összes szerzetesi ruháit lerakta, egy »kaput-rock«-ot vett fel és átadták a világi karhatalonak. »Verum quia episcopus rogavit judices, ut misericordiae recordarentur, Martinovits se profunde inclinans episcopo gratias egit. Stipatus dein militibus, stanti ad portam sacristiae causarum regalium directori Németh dixit : Compatiatur mihi.« Visszavezetve a kolostorba a pesti plébánossal beszélgetett s ezeket mondta neki : »Homo sum, et ideo errari potui, et ideo quia homo sum, humanam misericordiam imploro.« Majd : »Si salus rei publicae poscit funestissimam meam mortem, paratus sum, nec retuso mori.« Végül így kiáltott fel : »Rotus mundus agnoscit celeberrimi illius statistae dictum : Status privilegiati non possunt se sine moderatione conservare, hoc ego suadeo in vita, hoc morte mea.« — A továbbiakban a levélíró elmondja, hogy amikor már a degradálás után Martinovics összetalálkozott a jogügyi igazgatóval, odalépett hozzá, felé nyujtotta bilincsbe vert kezét s így szólt : »Dominatio Vestra Magnifica officio suo egregie satisfecit, omnia enim verba Dominationis Vestrae doctrinam et prudentiam perhibent, utinam Tabula plures tales numerari posset.«

Kardos János, a Kir. Tábla jurátusa szintén részletes följegyzésben számolt be a degradálásról, s híradásában mindenben megerősíti a már hallottakat. (Az aradi minorita kolostor könyvtárában őrzött, valószínűleg latinnyelvű följegyzés magyar fordítását közölte Szöllősy Károly, *Martinovics és társainak bűnpöre. Arad és Vidéke*, II. 1882, 169. sz.) Eszerint Martinovics »fénylő szemekkel, vidám arccal és biztos lépésekkel haladt« a templomba, »majd odatekintett a jobbról-balról sűrűn álló tömegre;« amikor az oltár elé ért, »nagy lelki bátorsággal kezdi a mise ruhát magára ölteni és midőn a czingulust a templomszolga hamarosan sem adná oda, kétszer is reá nézett. Midőn egészen fel volt öltözve, Kondé püspökhöz ment, letérdelt előtte, ki is a következő szavakat idézte hozzá : Elismered-e, hogy Isten ellen vétkeztél és hogy vétkeid miatt a degradálást megérdemelted? Fejével tagadólag intett és szájával is fennhangon mondá : Nem! — Elismered-e, hogy a király és az ország ellen vétkeztél? Mire fejével igenlőleg intett és szóval is mondta : Elismerem.« A következőkben ismerteti a szertartás lefolyását. »A templomból való kijövet alkalmából megfogta Martinovics a koronaügyész [értsd Németh] kezeit, fáradságáért a legszívélyesebb köszönetet mondva, tőle elbúcsúzott.«

Lényegében ugyanezeket mondja Getse Dániel orvostanhallgatónak[1] gr. Teleki Józsefhez írt levele is. (Iványi Béla, *A széki gróf Teleki család gyömrői levéltára*. Szeged, 1931. 399. l.) : »Számtalan nép jelenlétében Martinovics igen bátran viselte magát, és a tzeremónián esett hibákat maga igazította.« — Ugyanezt jelentette egyébként a jogügyi igazgató is a nádornak, *(Jegyzőkönyv* N° 588/2) és Kazinczy is így írta le a *Fogságom naplójában*. (V. ö. még *Szirmay* 30. §.)

A degradációról a bécsi *Magyar Hírmondó* is beszámolt. (*Magyar Hírmondó* 1795 41. sz. (május 22) 699. l. — Újra közölve : *Hazai és uti új és ó kalendárium Krisztus Urunk születése után 1796. esztendőre*. Győr F-ív 8. l. ; erről Kazinczy sk. másolata : Tud. Ak. Ms. Tört. negyedr. 15. sz. Ugyaninnen leközölte Váli Béla, *Egy szemtanú Martinovics apát kivégzéséről. Hazánk*, III. 1885, 382. l. — Eötvös L., *A Martinovics pört illető egykorú hírlapi közlemények. Vasárnapi Ujság*, XVI. (1869), 87. l. ; *Hírlapi Tudósítások Martinovics és társai kivégeztetéséről. Budapesti Hírlap*, XXV. (1905) 136. sz. (május) 19 ; Zuboly, *Egy véres nap krónikái. Magyarország*, XXI. (1914) 120. sz. (május 20) 2—3. l.) »Pestről máj. 18.-dikán : Martinovics' degradátziója (vagy az apáturi tulajdonságból való kivetkeztettetése) ma esett-meg, következendő módon : A' franciscánusok' néhai klastroma helyén készült házból, a' hová vittetett vala már előbb, a' budai vár alatt lévő kaszármából — harmintz katonák között vezettetett, papi hosszú selyem ruhábann, a' templomba, melly hajdan a' franciscánusoké vőlt. Bé-érkezvén a' szentegyházba, körülnézte a' gyűlekezetet. Az oltárnál misemondó ruhák adattak reá. Ezek annakutánna, az ekklésiának törvényei szerént le-vonattak róla ; fejének azon része, melly koronának neveztetik, meg-nyírődött ; a szenteltt újjairól ledörgöltetett a' bőr ; s a' hosszú ruha helyett kaput adatott reá. E' meg-lévén, Szabó szolgabírónak vigyázása alatt vissza-kísértetett a' bűnös a' tömlötzbe. — Konde püspök vitte végbe Martinovics degradátzióját.« (Röviden ismertette a degradálást a *Bétsi Magyar Merkurius* is : III. (1795) XLI (május 26.) sz. 587. l.)

A kivégzésről is több részletes leírás maradt ránk. A bécsi *Magyar Hírmondó* május 26.-án (42. sz. 711. l.— újraközléseit ld. a degradációnál már idézett helyeken) az alábbiakban számolt be a nagy eseményről : »*Budáról, máj. 20.*-dikán*:* A' halálra ítéltetett személlyek, szekerekre ültetődtek ma jókor reggel, 's le-hozattattak a' Várból, a' Bétsi-Kapuhoz nem messze eső Generális-kasszálló vagy-rét *(Generál-Wiese)* nevezetű térségre.[2] Az öt rabok közzül mind egyik, külön-külön, négy-lovas szekéren ült, háttal a' kotsisnak és szembe a' papjával. Hajnóczy József, evangelika valláson lévén, tisztelendő Mólnár nevű prédikátort kívánta maga mellé. Nagy bátorságot mutattak Gróf Sigrai Jakabon kívül, ki még a' tömlötzben bé-köttette a' maga szemeit. Hajnóczy reá esmért egy katonára, ki a' szekér mellett ment, 's azt mondotta felőlle t. Molnár úrnak : Én adtam — úgymond — ezt a' legényt vitze ispán koromban katonának ; 's úgy történt, hogy midőn Bétsbe vívének fova, ő vala eggy, a' mellém adatott őrzők közzül ; 's most midőn halára visznek-is, ímé ő, eggy leg-közelebbről kísérő strázsám. Az első szekéren Martinovics József [!] ült, 's ő vitettetett fel leg-először is az alkotmányra, mellyen esett a' ki-végeztetés. A' szekerek úgy állottak, hogy eggy rab a' másiknak halálát nem láthatta, Martinovicson kívül, kinek, mint leg-nagyobb bűnösnek, nézni kellett több társai-

[1] Getse Dániel (1768—1824) később ismert marosvásárhelyi orvos, ekkor a pesti orvosi fakultás hallgatója. Életrajzát ld. *Szinnyei*, III. 173. és Fodor István ; *Híres vásárhelyi orvosok*. Marosvhely, 1939, 7. s köv. l., a rávonatkozó irodalom felsorolásával.

[2] A mai Vérmező.

nak el-enyészését. Igen súlyosította ezen nézést egy véletlen történet. A' budai öreg hóhér t. i. harmadik vágásra tsapta le az első főt : melly látásra, szinte magán kívűl kezdett lenni eggy kevés ideig Martinovics.[1] — Szent-Márjait, Latzkovitsot, Hajnóczit és Martinovicsot egy-egy helyes tsapással végezte-ki az egri hóhér. Hajnóczi, minek előtte le-ült volna a' székre, szemeit a' sokaságra, erről pedig az ég-felé fordította, 's rövideden imádkozott. Minekutánna bé-köttettek a' szemei, szembetűnőképpen fel-nyújtotta a' nyakát. — Martinovits' fejét, a' szemkötő keszkenőnél fogva tartván a' hóhér-legény, fel-találta rántani a' szemfedelét, abban a' szempillantásban : midőn éppen fel vonta vala már a' hóhér pallosát : úgy hogy mind a felvontt pallos szemébe tűnt, mind pedig még egyszer a' néző sokaság is Martinovicsnak. — Újra bé-kötődtek tehát a' szemei, még pedig úgy, hogy többé világosságot nem láthatának. — Az exekútzió, mintegy hetedfél órakor kezdődött, 's nyóltzra eggy fertálykor végeződött, a' midőn Martinovics írásait égette el a' hóhér. — A' jelen vóltt temérdek sokaságnak nagy része tapsolással nyilatkoztatta ezen történettel való meg-elégedését.«

A *Magyar Hírmondó* 44. számában (június 2, 739. l.) fenti híradáshoz az alábbi kiegészítés jelent meg (újraközlései az i. helyeken) : »*Budáról, máj 30.-án:* Az itt 20.-dik májusban végbe mentt exekútzió le-írását olvasván a' *Hírmondó*ból, meg nem állhattam, hogy némelly jegyzéseket ne közöllyek, úgymint a' ki tudhatom a' dolog valóságát, mivel a' négyszegű kerítésen (quaréen) belül állottam, mellyet a' végző-hely körül formált a' katonaság. — Tsak a' föld vólt ott valami kevés magasságnyira fel-hányva, a' hol meg-esett az exekútzió ; semmi különös alkotvány ellenben nem készíttetett e' végre. — Gróf Sigray Jakabnak, nem a' tömlötzben köttetett-bé a' szeme, hanem minekutánna ki-vitetett. A' néző sokaság közzül egynehányan arra kiáltottak brávót, hogy az egri hóhér nem oly hibásan teljesítette kötelességét, mint a' budai. — Exekútzió előtt eggy puska-szó hallatszott azon domb felől, mellyen igen sokan állottak. — Visgálásra vétetvén ezen történet, az jött ki, hogy a' lövés a' szomszéd szőllős-kertekben esett. — Mind az öt fogolynak igen meg-nőtt vólt a' szakállok, úgy hogy eggy tekintéssel nem mindjárt lehetett vólna reájok esmérni. Martinovits nagy ájtatossággal imádkozott, 's a feszületet, mellyet kezében tartott, mindég tsókolta. Meg-gyónt, még kinn is a' mezőnn. A' budai hóhér szerentsétlen tsapásainak szemlélésére úgy el-rémült, hogy két hajdúnak kellett meg-fogni két felől. Azutánn le-ült a' földre, 's szüntelen könyörgött. Latzkovits olly bátor volt, hogy maga vetkezett-le, 's az ingét is maga hasította-le magának. Ellenzette elébb kezeinek összeköttetését is ; de végre ugyan-tsak meg-engedte. Hajnóczi is nagy bátorsággal hólt meg.«

A *Magyar Hírmondón* kívül megemlékezett a kivégzésről a *Bétsi Magyar Merkurius* : III. (1795) XLI. (május 26.) sz. 586. l. és a *Pressburger Zeitung* is : 1795, 42. (május 26.) sz. 301—302. l. Ez utóbbi rövid beszámolóját ezekkel a szavakkal végezte : »Die gantze Exekution gieng in vollkommenster Stille vor sich, und die Zufriedenheit, über die gerechte Bestrafung dieser ruchlosen Verbrecher war bey dem Publikum allgemein sichtbar.«

Hogy a pert és a kivégzéseket milyen figyelemmel kísérte az ország, bizonyítja, hogy a főuri levéltárakban is több részletes beszámoló maradt ránk. Illésházy István grófot, akiről tudjuk, hogy Martinoviccsal is kapcsolatban volt, már a kivégzés délutánján értesítette W. E. monogrammú, közelebbről ismeretlen barátja, a kivégzés lefolyásáról. (O. L. Törzs a. 1795.) :» Locus supplicii destinatus fuit in suburbio St. Christinae, campus scilicet ad militare quondam coemeterium[2] ea potissimum causa, ut plures ex arce et monte subjecto, et late patente spatio spectatores et supplicii testes adessent. Die 20 ejusdem hora 1/2 sexta matutina ex porta Viennensi comitantibus 200 cataphractis, latus stipantibus provinciae Pestiensis militibus reorum, qui curribus quinque vehebantur, perventum est ad locum supplicii, qui jam pedestri Hungarica in quadrati formam militia ex 1200 viris constante claudebatur. In quadrata hac area, circuli minoris forma expressa fuit multo congesto sabulo, cujus centrum ad tres circiter pedes eminens spatium proebuit sedi, in qua reus feralem ac funestum excepit ictum a carnifice. Nec mora primus circumseptam ingressus est aream Martinovich, spectator futurus capite plectendorum, ipse postremus supplicio afficiendus, in angulo custodibus militibus constitit. Tandem successit C. Zsigray, et perlecta sententia a judice nobilium equite splendide

[1] Kazinczy megjegyzése a *Győri Magyar Kalendárium*ból leírt másolatban : »Sőt mindvégig a földön fetrenge ájulgatva.«

[2] A krisztinavárosi régi katonai temető a Vérmező közvetlen szomszédságában, a mai Déli-pályaudvar és környéke helyén terült el. (Ld. Fehér Jolán Antónia, *Bp. székesfőváros temetőinek története.* Bp. 1933. 62. l. térképpel.)

ornato, praemissa vel potius iterata sacramentali confessione inter singultus et lacrimas conscensa sede tertio ictu vitam amisit. Hunc sequutus est Szentmaria, juvenis elegantis staturae ac formae annorum 26 paenitens, cui, depositis a se tranquille vestibus, sententia lecta ut supra Latino idiomate: uno ictu caput a cervice revulsum est. Tertius adfuit truci vultu et vindictam spirante, impoenitens sine cruce, sine luce, spreto sacerdote J. Latzkovits, cui tanta vi carnifex ictum inflixit, ut procul caput a cervice rescissum decideret, sedes vero cum trunco corporis, supino situ everteretur. Quartus apparuit Hajnoczy, augustanae confessionis, quem comitatus est Pestiensis minister Molnár, ad omnem modestiam et pietatem compositus, qui accepto unico ictu vitam clausit. Agmen reorum clausit Martinovich postremo adductus ad sedem, ita manifesti poenitentis animi, maleficiaque sua detestantis, ut ad stantium multorum commiserationem, lacrimasque excitaret, et ictu feliciter excepto insigne peccatoris cum deo conciliati exemplum relinqueret ac manifestaret. Mox in loco supplicii excitato igne fatales Martinovichii chartae ardentes, in cineres redactae. His terminatis superior castrensis P. Claus brevi oratione ad spectatores habita,[1] ter Domini orationem et Angelicam recitans tragoediae finem imposuit, et militia ordine conposita suas stationes repetiit. Animadvertendum praeterea, quod prius indicara debueram, 1o cuilibet distincte sententiam lectam fuisse. 2o Reo, enecato, truncum corporis ad angulum storea superimposita repositum fuisse. 3o Sanguinem sparsum sabulo tectum fuisse. 4o Tumbas quinque jam paratas fuisse in quas corpora cum capitibus reposita post occasum solis tumularentur ad commune militum coemeterium.[2] Sententiam adjicio Germanicam[3] (Hungaricam non potui accipere) pridie in populum sparsam ; audivi quoque slavice fuisse impressam.[4] Non multum dicam, si dixero spectatorum fuisse numerum facile viginti millia aequantem, moenia enim arcis, totusque a porta Viennensi usque ad Albensem mons[5] subjectus ita confertus fuit hominum multitudine, ut nihil fere terrae vel herbae conspicuum appareret. Fama est post breve tempus iterum alios quinque, capite amisso, supremam victuros, scilicet Verseghium, Szlávi, Hiergeist, Szabo László et Werhowski. Sed de his, ubi tempus advenerit, plura.«

Érdekes részleteket olvashatunk a kivégzésről a már említett Sághy Ferencnek, az egyetemi nyomda felügyelőjének Kresznerics Ferenc szombathelyi pap-tanárhoz írt május 21.-i levelében. (A levél eredetijét nem sikerült megtalálnunk, így csak Márki i. közléséből ismerjük : *Kresznerics Ferenc leveleskönyve*, 18—20. l. ; részletközlések : Márki S., *Egy adat a Martinovics-ügyhöz. Századok*, IV. (1870) 197. l. ; u. az, *Adatok a Martinovics ügyhöz*, *Vasárnapi Ujság* XVII. (1870) 171. l. és u. az *Még egy adat a Martinovics-ügyhöz*, *u. o.* 550. l.) Miután leírta a felvonulást, elmondja Sigray kivégzését, »ki különben mindeneknek szánakozását megnyerte az ő szüntelen való imádságával, sírásával és bágyadtságával. Ezután következett Szentmarjay, kinek fejét az öreg hóhérnak veje egyszerre elcsapta ; és ekkor tapsolni kezde vala a nép és nevetni. Harmadik vala Laczkovics, ki mely bátorsággal ment a halálra, meg nem mondhatom. Minekutána a vasat levették róla, úgy sietett a karéba, hogy a kísérő katonák alig értek vele. Sententiájának elolvasása alatt intett, hogy hamarább végezzék ; ez meglévén, mondja a páterjének : adieu, Pater! És nagy sörénységgel leveti kaputját, lajbliját, és ingét leeresztvén a vállára, leült a székre s nyakát kinyujtotta ; de a hóhér is úgy elvágta a nyakát, hogy a teste a székkel egyetemben a földre esett. Ennek a halálának majd mindnyájan örültek s nevettek. Hajnóczy hasonlóképpen nagy bátorsággal ment a halál eleibe. Sententiája elolvasása után leesett térdre és Molnár prédikátorral szépen imádkozott. Fölkelvén, egyenesen a székhez közeledett és nyakát kinyujtván, szerencsésen lenyakaztatott. Következett végre Martinovics, kinek ájtatosságát, szép magaviseletét csodálták. Kérte vala a bírákat, hogy hamar vigyék véghez a dolgot ; de a hóhér felele : előbb sententiáját hallgassa meg. »Már úgy is tudom,« — válaszolá amaz.[6] Mikor a szeme be vala kötve, akkor is csókolgatta a keresztet ; és már méregette a hóhér a pallost, mikor a sintérnek kezeiben maradt a haja. Másodszor köték tehát be szemét és a keszkenőnél tartott

[1] Klaus Ferenc Xavér (1738—1797) előbb jezsuita szerzetes, később világi pap, sankt-pölteni kanonok és magyarországi fővikárius. Életét és munkáit ismerteti *Szinnyei*, VI. 472. h. Ekkor mondott beszédét nem ismerjük.

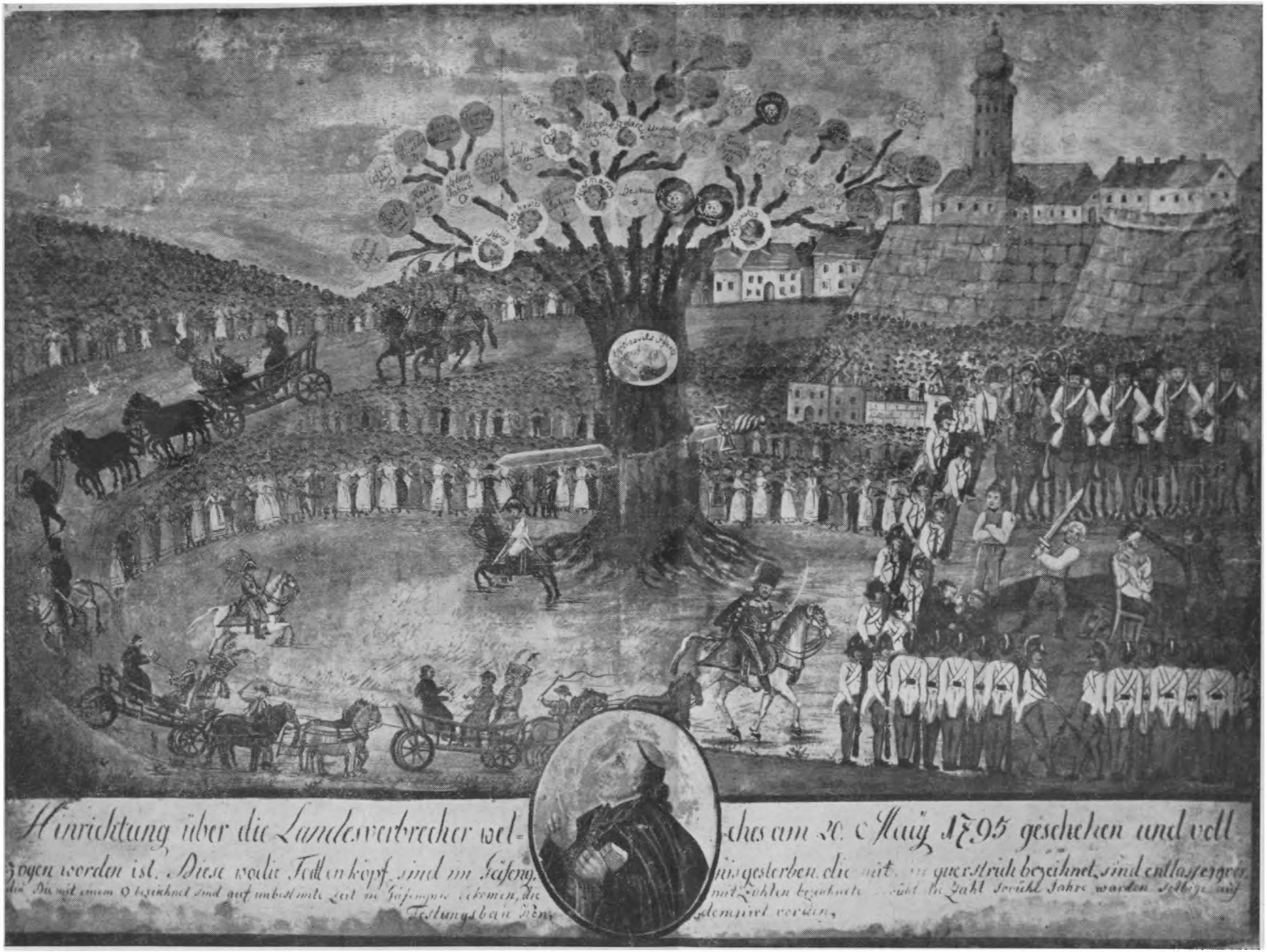
[2] Az új katonai temető a mai Szent János-kórház háta mögött terült el.

[3] Ld. 371. l.

[4] Ez tévedés.

[5] A fehérvári rondella nagyjából a Vérmező északkeleti sarka fölött, a mai Mikó-lépcső torkolata körül, az ú. n. Fehérvári kapu mellett.

[6] Más följegyzés Laczkovics szájába adja ezt a mondást. V. ö. pl. *Berzeviczy*.

Martinovics, Hajnóczy, Laczkovics, Szentmarjay és Sigray kivégzése
Ismeretlentől készített egykorú vízfestmény
(Magyar Történelmi Képcsarnok)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

fejét elcsapása után a sintér felmutatta, azután pedig ugyanazon helyen írásaikat megégette.« A holttesteket koporsóba tették és úgy temették el. »Tömérdek sokaság nézte vala a gyászt és innét Pestről már előtte való nap sokan általmentek Budára és ezen éjjel a bástyákat őrizték, vagy más jó helyeket, ahonnan látni lehete. A két utolsó megköszönte szépen a causarum regalium director úrnak, hogy halálra ítéltettek, mert ők, úgymond, szívesebben halnak meg, mintsem csak egy esztendei börtönt szenvednének.«[1] Amikor Martinovicsot fölvezették a vesztőhelyre, így szólt: »Libenter morior, sed per gladium perire, acerba mihi mors est. Előtte való nap írt a palatinusnak levelet; de mit? — nem tudjuk.«[2]

Lényegében ugyanezeket mondja a kivégzésről a már szintén említett Getse Dániel orvostanhallgató is Teleki Józsefhez írt levelében. (Május 21; O. L. Teleki lt. 1795; hibás keltezéssel közli Iványi, *A Teleki család gyömrői levéltára.* 399. l.) Getse részletesen ír a biztonsági intézkedésekről: »Szerdán 20.-a Maji viradta előtt egy órakor innen Pestről mind a lovas, mind a gyalog katonaság által ment Budára, a gyalogok rész szerént a várnak minden utzáira elosztatottak, rész szerént ki mentek a váron kívül, a Krisztina városon felyűl lévő mezőre, a holott az a végre készíttetett homokos dombotskát, a büntetésnek helyét környül vették egy négy szegű formában, quarreban; a lovasok pedig mindenfelé patroliroztak és a gyalogokkal együtt körülfogták a klastromot, a melyben a rabok voltak, és onnan egy utat formáltanak a bétsi kapu felé, a melyen hatodfél órakor a bűnösöket ki indították egy-egy négy lovú paraszt szekeren különkülön egy más után ...« Ezután leírja magát a kivégzést: Sigray már amikor a vesztőhelyre ért »félig meg volt halva.« Szentmarjaynál »az öreg executornak fia egy ütéssel elvégezte kötelességét.« Laczkovics »haragudott Martinovicsra, azt az okát adván, hogy ő soha papnak nem hitt, s most mégis a miatt kell néki meghalni; ez sem azutánn, sem az helyen leg kissebbet sem imádkozott, hanem vakmerő bátorsággal elhalgatta sententiáját, és midőn a pap által intetett volna utolsó órájában az imádságra és a véghetetlen sok népnek jó példa adására, akkor bajuszszát sodorta és körülnézte a sokaságot s azt mondotta: Sok nép! Még a koronátiokor se volt ennyi; azonban ő jelen vagyon, igaz, hogy ez a halál különös dolog; továbbá azt mondotta, hogy Martinovitsnak meg kell mondani, hogy kurvannya, ő már nem haragszik reá. Utolsó volt Martinovits, a ki felette. nagy kétségben esésben és imádkozásban szüntelen tsókolta a kezében lévő feszületett.«

De nemcsak Laczkovics, mások is meglepődtek rajta, mennyi néző gyűlt egybe Boronkay Imre, a Tábla érseki ülnöke a prímáshoz küldött jelentésében előadta, hogy »conflixus hominum ex pagis tantus erat, ut communiter censeant, plures modo fuisse presentes, quam in coronatione.« Véleménye szerint azonban ezt a tömeget nem a kivégzettekkel való együttérzés hozta össze, »nemo autem compatiebatur expeditis, imo cum aplausu exceperunt quotiescumque unus capite plexus est.« Ő maga is ott szorongott a várbástyán.« (Május 20. Prímási lt. Világi lt. B/2.)

A Mednyánszky-gyüjteményben levő, már szintén említett anonym levél is mond egy-két említésre méltót. Miután az előzőkkel lényegében megegyezően ismertette a biztonsági intézkedéseket és a vesztőhelyre való felvonulást, (melyet Szabó főszolgabíró »bene frenato equo, in comitatus uniforma, extracto acinate« vezetett) részletesen leírja a kivégzést. Sigrayt »pro nimia debilitate portare debuit ad ipsum fatalem locum«. s a hóhér csak harmadszorra tudta fejét elütni. »Erant qui hoc viso dicerent: Magnatis caput est, difficulter cadit.« Martinovics, Sigray és Szentmarjay »exemplariter mortui sunt, non item Latzkovits et Hajnotzy. Praecedente supplicium nocte Zsigray semet interficere volebat, sed a capitaneo curam captivorum gerente impeditus fuit, qui eidem cultellum Vienna ad huc secum adlatum, una cum fassione propositi extorsit«.[3] Martinovics »nimis indoluisse fertur Comiti Zsigray, dicens, se libenter sustinere promeritam mortem, id unum potenter dolere, quod Comitem Zsigray, diu multumque reluctantem e

[1] Kazinczy szerint ezt Hajnóczy mondotta volna az ítélet kihirdetése után *(Fogságom naplója,* 1795 május 20).

[2] Talán május 18.-án kelt nyilatkozatára gondol. Ld. *Iratok* 109. sz.

[3] Ez a hír igaz, Kazinczy is említi, bár néhány nappal korábbra, a halálos ítélet kihirdetésének idejére teszi. *(Fogságom naplója,* 1795 május 8.) A jogügyi igazgató iratai közt megtaláljuk Sigray előre elkészített búcsúlevelét is: »Ich habe dieses Feder-Messer jederzeit unter meinen Strümpfen getragen, was hat weder in Wien, noch hier können gefunden werden. Dieses attestire ich sterbend, damit niemand zur Rechenschaft gezogen werde. Sigray m. p.« — Az írás hátlapján Németh följegyzése: »Cultellus Sigrayanus.« (Kelt. nélk.: O. L. Vertr. A. 51. fasc. 10. köteg.)

paenae invitum in conjurationem suam pertraxerit.[1] Latzkovits increpavit carnificem, dum collum eius deludare voluisset, sibi ipse id faciendo, dein vero eundem ad feriendum ipse blasphemé animavit. Primo quam tamen haec fierit, in loco supplicii circumspexit et dixit: És hol vannak az excellentiások? — propositionem interrogatoriam, nescitur utrum non fundatam«. (Széchenyi Kvt. Ms. Fol. Lat. 3707/II. 132. fol.)

Kardos János jurátus, akit már a degradálás leírásánál is idéztünk, megjegyzései már kissé szubjektivebbek: »Csodálatraméltó volt a bűnösöknek az a lelkesültsége, amellyel a vesztőhelyre léptek — írta. Maguk vetköztek le, maguk ültek le a székre, és úgy fogadták a végzetes csapást. A szentségeket mindnyájan felvették, meggyóntak és az utolsó percig csókolgatták a feszületet. Így Istennel nemcsak szóban, de lelkileg is kibékülve mentek az Ő szent színe elé. A dobosok és trombitások azért voltak kirendelve, hogy ha valaki a kivégzendők közül beszélni akart volna, annak szava trombitaharsogás és dobpergés miatt ne legyen hallható.« (Szöllősy Károly, *i. m.*)

A kivégzésekre, a kivégzettek magatartására részben már ismert, részben új adatokat hoz a *Fogságom naplója*, 1795 május 20. és *Szirmay*, 32—35. § is (Novák kapitány, Bernáth József táblai ülnök és Kratucsek páter tudósításai). A kivégzésekkel foglalkozik Aigner Károly 1795 május 22.-én Pestről Gimesre gr. Forgách Lászlóhoz írt levele: O. L. Forgách lt. 1795, valamint Kavanagh tábornagy máj. 24.-i, a Haditanácshoz küldött jelentése is: Széchenyi Kvt. Ms. Fol. Germ. 1071, 114. fol. (Ld. még Torkos Kristóf naplófeljegyzéseit: *u. o.* Ms. Quart. Germ. 208, 74. fol., továbbá egy ismeretlen írását: *u. o.* Ms. Quart. Lat. 1875.)[2]

c.)

1795 május 20, Buda

Hivatalos röpirat Martinovics és társai felségsértő és hazaáruló törekvéseiről

Egyleveles nyomtatvány. Példányai: O. L. Vertr. A. 39. fasc. 168. fol. és Pest m. lt. Kútfők 1795 VI. 1287. sz. — Leközölte a bécsi *Magyar Hirmondó* is: 1795 42. sz. (május 26) 713—714. l. és egy variánsát (talán a német példányból fordítva) a *Bétsi Magyar Merkurius*, III. (1795) XLI. (május 26.) sz. 586—587. l. — Német változatának példányai: O. L. Vertr. A. 39. fasc. 171. fol. — Leközölte a *Pressburger Zeitung*, 1795 42. sz. (május 26) 301—302. l.

Amikor az Államtanács véleményt nyilvánított Martinovics és a négy igazgató kivégeztetésének ügyében, Vogel fölvetette, nem volna-e helyes, — ahogy a bécsi jakobinusok kivégzésekor is történt — nyomtatott röpiratban tájékoztatni a közönséget a kivégzettek bűneiről. Ferenc király május 12.-én továbbította a kérdést a nádorhoz, aki erre megbízta a jogügyi igazgatót a röpirat megfogalmazásával. *(Sándor Lipót iratai*, 361. és 363. l. és *Jegyzőkönyv* N° 575.) A németnyelvű fogalmazványt Zichy országbíró átjavította, majd május 18.-án a nádor jóváhagyta. Ugyanakkor a nádor utasította a jogügyi igazgatót, hogy a röpirat szövegét magyarra is fordítsa le. *(U. o.* N° 587.) A magyar és német nyelven kinyomtatott röpiratot azután 10—10 ezer példányban ki nyomatták, a kivégzéskor az egybegyültek között osztogatták *(Jegyzőkönyv* N° 591).

Martinovics Ignátz Jósef, a' Felséges Tsászárnak s Apostoli Királyunknak vólt tanácsossa és százvári apátúr, el felejtkezvén Ő Felségének bőven reá

[1] V. ö. *Fogságom naplója*, 1795 május 18.

[2] A kivégzéseket — többnyire egyoldalú tudósítások alapján — az irodalomban is többször feldolgozták. A kortársak közül a pozsonyi Kmoskó Sándor nagy latin eposzban örökítette meg az összeesküvés, s főleg a kivégzések történetét: Poëma in Martinovitsium et quatuor coetus directores socios, perduellionis reos. (Széchenyi Kvt. Ms. Fol. Lat. 1617.) Munkájának sem forrásértéke sem költői becse nincs. Ld. még: *Martinovics és társai*, 372. s köv. l.; *Az utolsó út. Budapesti Hírlap*, XV. (1895) 117. sz. (ápr. 30.), főként a *Fogságom naplója* adatai alapján. — Itt említjük meg, hogy a Vérmező bérlője, Mahlern, a kivégzéssel okozott károkért 25 forint kártérítést kapott. (A jogügyi igazgató utasítása a kir. Építészeti Igazgatósághoz, 1795 július 8.: O. L. Vertr. A. 56. fasc. »Supplementum« köteg.)

méretett sok kegyelmeiről, a' múltt esztendőben Pesten, születése helyén, iszonyú s embertelen összve-esküvést kezdett, és párt ütő szövetséget kötött. Fel-tett gonosz szándékának véghez vitelére maga igazgatása alatt leendő fő-vigyázókat választott, úgy mint : a' Felséges Udvari Magyar Kamarának akkori secretariussát Hajnóczy Jósefet, a' volt kapitány Laczkovics Jánost, Szentmáriay Ferentzet, s a' Kőszegi Districtualis Táblának számon fellyül lévő assessorát Gróf Sigray Jakabot ; kiket, minekutánna a párt-ütők fejévé emelte volna magát, mint munkálkodó társait arra kötelezte, hogy egybe vetett vállal s erővel istentelen szándékjokat tovább terjesztvén, az országnak szegletköveit, a' törvényeket fel forgassák, a' királyi méltóságot és hatalmat el törüljék, az egész községnek életét, jószágát kotzkára vessék, a bé-vett isteni tiszteletnek és polgári-rendtartásnak szép alkotmányát fel-dúllyák s semmivé tegyék. Ezekről mint[!] tulajdon vallások, mint[!] más tzáfolhatatlan próbák által meg-győzettetvén, a' meg-sértetett felség és ország ellen merészlett s el-követett gonosságok miatt a' most említett fejedelem és ország ellen támadók az országnak törvénye szerént halálra itéltettek, s hogy szörnyű példájokkal mások jóra intessenek, és a gonosztól el-idegenedjenek, érdemlett büntetésül a hóhér pallosa által az élők számából ki-végeztettnek.

d.)

1795 augusztus 12, Buda

Rausch Károly kamarai számtiszt jelentése a kivégzettek ingó vagyonának elárverezéséről

Sk. aláírású eredeti : O. L. M. Kamara 1795, Juridica fons 48, pos. 15.

Már a per folyamán részletes kimutatást készítettek minden perbefogott vagyonáról, s a kivégzés után azonnal leltárba vették börtönben lévő ingóságaikat is. (Az egyes jegyzékek : *U. o.)* A leltárba fölvett ingóságokat 1795 július 21.-étől kezdve folytatólagos árveréseken eladták. Az így befolyt összeg a fiskusé volt.

A jegyzékek elvben a kivégzettek ingó vagyonának teljes leltárát tartalmazzák, — de csak elvben. Martinovics állandó lakása Bécsben volt, így az ő esetében csak a vizsgálati fogságban nála levő dolgokat tudták jegyzékbe foglalni. Laczkovics és Sigray esetében a család nyilván igen sok mindent (pl. a lakásberendezést stb.) családi vagyonnak nyilvánított. Feltünően szegény Szentmarjay leltára : ennek az lehet a magyarázata, hogy principálisa, Orczy br. csak a legszemélyesebb holmikat adta ki a hivatalos közegeknek. Viszont teljesnek látszik Hajnóczy vagyonának leltára. Ez utóbbi annál érdekesebb, mert könyvtárának jegyzékét is közli.

Az alábbiakban közöljük a leltárakból kihámozható érdekesebb adatokat.

Martinovics: Elárverezésre csak a fogságban vele levő tárgyak kerültek. Az egész kikiáltási ára : 18 Ft. 38 kr., eladási ára : 44 Ft. 44 kr. volt.

Martinovics bécsi ingóságai ügyében Németh kir. jogügyi igazgató érintkezésbe lépett a bécsi Udvari Kamarával, s kérte, hogy a kivégzett vagyonát árvereztesse el, s a befolyó teljes összeget juttassa el hozzá, hogy abból Martinovicsnak a fiskussal szemben fennálló, több-száz Ft.-t kitevő adósságát rendezhesse. A Kamarától az ügy átkerült a K. K. Justizstelle-re, amelyik kiadta elintézésre az alsóausztriai Landrat-nak. Közben jelentkeztek Martinovics bécsi hitelezői (összes követelésük mintegy 700 Ft.-ra rúgott) s kiderült, hogy egy évnyi lakbérrel is tartozik. A hagyaték viszont aránylag kicsi volt. (A Martinovics iratai közt talált Inkey-féle 9000 Ft.-os váltó sorsáról nem tudunk semmi közelebbit. V. ö. 184. l. 17. jegyz.) Németh ragaszkodott hozzá, hogy elsősorban az állammal szemben fennálló adósságokat kell rendezni, a magánosok csak ezután következhetnek. Az ügy a Direktorialministeren, Gr. Kollowrathon, keresztül egész az uralkodóig feljutott, a végleges döntést azonban nem ismerjük. Csak azt tudjuk, hogy a

jogügyi igazgató még 1798-ban is levelezett ebben az ügyben. (Az iratok: O. L. Vertr. A. 59. fasc. és O. L. M. Kamara, Juridica 1795, fons 48, pos. 22,29—32.) Többször folyamodtak az uralkodóhoz Martinovics anyja, majd később unokaöccse is, s kérték hogy a kivégzett vagyonát kegyelmi úton adják a családnak. Anyja egy ízben a fiának kölcsön adott összegeknek a hagyatékból való megadását is kérte, — persze eredmény nélkül. (O. L. Curiai lt. Martinovics fasc. III. köteg és O. L. M. Kanc. 1804 : 4875. és 7621. sz.)

Sigray: Az árverési jegyzéken csak fehérneműje és ruhaneműi vannak. Kikiáltási áruk : 29 Ft. 8 kr., eladási áruk 81 Ft. 31 kr. volt.

Sigray vagyonát egyébként Ferenc kir. 1795 július 29.-én mentesítette az elkobzás alól, s »különös kegyelemből« feleségének és kiskorú lányainak adományozta. (O. L. M. Kanc. 1284/1795. sz.; a rendelet : O. L. Vertr. A. 40. fasc. 682. sz. és O. L. M. Kamara i. h. pos. 10. Németh jogügyi igazgató értesítése az özvegyhez : O. L. Vertr. A. 51. fasc. 10. köteg. V. ö. *Jegyzőkönyv* N° 682.) Ez az uralkodói kegyelem azonban már csak az árverés után érkezett a Kamarához. (Rausch jelentése a Magyar Kamara elnökéhez : O. L. M. Kamara i. h. pos. 15.)

Laczkovics: A jegyzékben fehérneműjén és ruháin kívül csak egy-két legszemélyesebb tulajdona szerepel (köztük aranyórája, melyet 35 Ft-ért Novák kapitány vett meg). Kikiáltási áruk 70 Ft. 20 kr., eladási áruk 105 Ft. 70 kr. volt.

Szentmarjay: A jegyzékben csak a börtönben viselt holmijait találjuk. Kikiáltási áruk 5 Ft. 16 kr., eladási áruk 10 Ft. 57 kr. volt.

Hajnóczy: A jegyzék részletesen felsorolja bútorait, fehérneműjét, ruháit, ágy és asztalneműjét stb. Könyvei munkánként külön fel vannak tüntetve. Ezek elárverezésére azonban nem került sor, mert Ferenc király közben Hajnóczy »csekély értékű« javait testvérének, Fodornénak adományozta. (O. L. M. Kanc. 1795 : 6526., 7175 és 8272. sz ; O. L. M. Kamara, Juridica 1795, fons 48. pos. 12. ; O. L. Vertr. A. 51. fasc. 10. köteg. — V. ö. *Iratok* 110/b. sz.)

A könyvlistán az alábbi munkákat találjuk : (a jegyzék felületes munka eredménye, s ráadásul nyilván hozzá nem értő ember készítette, úgyhogy többhelyt a felsorolt munkákat nem tudtuk azonosítani ; ilyen esetben az eredeti bejegyzést közöljük) : *Opera posthuma Borussiae regis* (nyilván Nagy Frigyes postumus munkái, *Oeuvres posthumes de Frédéric II, roi de Prusse.* Berlin, 1788, 15. k. Több kiadása ismert, 1 k.; *Kayserliche Verordnungen* 1 k. ; *Rabner* 1 k. (talán Gotth. Wilh. Rabener XVIII. századi német író szatirikus társadalomrajzainak valamelyike) ; Karl Ramler művei : 2 k. költemények, 1 k. vígjátékok (német költő, +1789) ; Mendelssohn Mózes 1 k. talán *Phaedon* c. munkája, amelyik 1793-ban magyarul is megjelent) ; *Kochbuch* 1 k. ; Lavater Joh. Gaspar : *Physiognomische Fragmente.* 4 k. (Lipcse, 1775—78) ; *Kristliche Liebe,* 1 k. ; *Fabri Geographia,* 1 k. (Valószínűleg Johann Ernst Fabri, *Geographie für alle Stände,* Leipzig, 1786 c. könyve) ; *Göthens Schriften* 3 k. (Goethe munkáinak valószínűleg 1780-as, karsruhei, 4 kötetes kiadásából) ; Jacobi, 1 k. (talán Fridr. Heinr. Jacobi, a filozófus valamelyik munkája) ; Faustinus, 1 k. ; Raczki, 1 k. (Talán Edmund Rack 1781-ben megjelent munkája : *Essays, Letters and Poems.*) ; Utz, 1 k. (valószínűleg Peter Joh. Uz német költő, kinek versei 1790-ben jelentek meg Bécsben) ; Engel der Philosophie, 1 k. (valószínűleg Joh. Jacob Engel, *Der Philosoph für die Welt. Sammlung der besten deutschen Prosaisten,* 1783-tól kezdve több kiadásban ismert antológia) ; Haller, 3 k. (talán Albr. H. svájci filozófus munkáinak valamelyike) ; Klopstock : *Der Messias,* 3 k. ; Klopstock munkái, 2 k. ; Archenholz, 2 k. (Joh. Wilh. A. : *Miszellen zur Geschichte des Tages.* I—II. 1785, vagy *Geschichte des siebenjährigen Krieges in Deutschland,* Berlin, I—II:, 1793) ; Festetich, 1 k. (F. János *Assertiones ex physica...,* Pest, 1787, vagy F. Pál : *Respublica recte ordinata in Hungaria...,* Nagyszombat, 1783) ; Kovachich M. Gy. : *Vestigia Comitiorum,* 1 k. (Pest, 1790) ; Katona I. : *Historia Critica regum Hungariae,* 5 k. ; *Schellers Lexicon,* 4 k. (Nyilván : Imman. Joh. Gerh. Schellers *Ausführliches... lateinisch-deutsches Lexicon, oder Wörterbuch zum Behufe der Erklärung des Alten und Übung in der lateinischen Sprache,* 2. kiad., Leipzig, 1788, amelyik azonban csak 3 kötetes) ; La Fontaine Historia, 2 k. ; Páriz Pápai, *Dictionarium,* 1 k. ; Schreverii Lexicon 1 k. (nyilván : Corn. Schrevelius : *Lexicon manuale graeco-latinum.* A XVIII. századból több kiadása ismert) ; Pudeus, 1 k. (talán Buddeus Joh. Franz XVIII. századi német evang. theológus) ; Hugrogotius, 1 k. (valószínűleg Hugó Grotius : *De jure belli ac pacis)* ; Burchardi Struben, *Corpus Juris Civilis,* 1 k. ; Schlevoecius *De sepulturis imperatorum,* 1 k. (nyilván : Gottlieb Slevogt, *De sepulturis imperatorum, regum... schediasma.* Jena, 1722) ; Ariosto : *Orlando Furioso,* 2 k. ; Bernadi Rohr : *De Ceremoniis,*

1 k. (nyilván Jukius Bernhard von Rohr, XVIII. századi természettudós, akinek azonban ilyen c. munkáját nem találtam); *Metastasii Opera*, 15 k.; Zachariae, 5 k. de az első hiányzik (vagy Friedr. Wilh. Z., +1777, német költő, vagy Gotth. Traugott Z., +1777, göttingai theológus); *Dictionarium diplomaticum Gallice*, 1 k.; *Fidus Pastor* 1 k.; Petrarch: *Libellus Italicus*, 1 k.; *De origine cardinalitiae dignitatis*, 1 k.; *Grammatica Hispanica*, 1 k.; *Apophtegmaticus*, 1 k., eleje hiányzik: Risichiardeto 2 k.; *Bischings Vorbereytung*, 1 k.; Kollár Á. F. *Historiae jurisque publici regni Ungariae amoenitates*, 2 k. (1872); *Grammatica linguae Bohemicae*, 1 k.; Berkenmayer: *Liber Geographicus*, 1 k.; Péczely J.: *Magyar Henriás*, 1 k.; Lalan János Olvasókönyv (valószínűleg La Langue János Varasd megye fizikusa;[1] ilyen című munkáját *Szinnyei* nem ismeri: VII. 677. h.); Christ. Pfaff: *Origines Juris Eccleastsiicae*, 1 k. (I. kiad.: 1719); Peros *Jus Ecclesiasticum* 1 k.; Justus Möser: *Praecognitae Juris Publici*, 1 k.; *Articuli diaetales 1715*,1 k.; Szegedy J.: *Tripartitum juris Ungarici tyrocinium*, 1 k. (I. kiad.: 1734); *Corpus Juris Germanici von Segenberg*, 1 k.; *Grammatika Graeca*, 1 k.; Korabinszky J. M.: *Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*, 1 k. (Pozsony 1786); u. az: *Geographisch-Historisches und Produkten-Lexikon von den Königreichen Kroatien, Slavonien...*, 1 k. (Bécs, 1789); Kovachich M. Gy.: *Institutum diplomatico-historicum incl. regni Hungariae...*, 1 k. (Pest, 1781); *Böhmisches Psalm und Gesang Buch*, 1 k.[2]; *Bischings Auszug der Erde Beschreibung*, 1 k.; Alxinger Christ. Joh.: *Poëtische Schriften*, 1 k.; *Ordo Judiciarius Josephinus*, 1 k.; *Das Verfahren wider politische Verbrecher*, 1 k.; *Ordo criminalis*, 1 k.; Franciaország térképe; *Wiens gegenwärtiger Zustand*, 1 k.; P. Friedrich Akabnicz: *Beschreibung der Römer*, 4 k.; *Noth und Hülfs Büchel der Bau Leüte*, 1 k.; *Versuch einer Staatsgeschichte* von Steuer Marel [?], 1 k.; Engel J. Ker.: *Geschichte von Halitsch und Wladimir bis 1772*, (Bécs, 1792—93) 2 k.; *Plauti Comoediae*, 4 k.; *Einleitung zur Croatischen Sprachlehre*, 1 k.; Bél Mátyás: *Compendium Hungariae geographicum* (I. kiad. 1753); Kriffit: *Moralische Versuche*, 1 k.; Zegedeczy: *Series episcoporum Transsylvaniae*, 1 k.; Theodor Arnold, 1 k. (valószínűleg német-angol és angol-német szótárának valamelyik kiadása); *Grammatica anglicana*, 1 k. (talán Grammatica Anglicana concentrata, oder Kurzgefasste englische Grammatica... von Theodor Arnold; sok kiadása ismert); *Geschichte der Römer*, 3 k.; Cornides Dániel, 2 k. Rosenmann István: *Jus publicum regni Hungariae*, (Bécs, 1791) 1 k.; Blumauer Aloys: *Abentheuer des frommen Helden Aeneas*, (1783) 3 k.; a *Moniteur* egyes számai; *Naponként való jegyzései az 1791-es országgyűlésnek* (Bécs, 1791) crudában; *Ars verificandi data*, liber Gallicus in folio, 1 k.; Buddeus Johann Frantz: *Historia ecclesiastica Veteris Testamenti* (Halle, 1715, 4 k.) 1 k.; A Szent Írás németnyelvű, hildesheimi kiadása, 1 k.; A Szent Írás XVII. századi latinnyelvű kiadása, 1 k.; A *Corpus Juris Hungarici* 1583-as kiadása 1 k.; *Articuli diaetalis 1790*, 1 k.; *Anleitung zur griechischen Sprache*, 1 k.; Goldoni: *Comoediae*, 6 k.; Selvenius de di Siro, (nyilván Seldenus John, eredeti nevén Sardi Alessandro angol tudós *De diis Syris*, c. munkája) 1 k.; *Kayserliche Gesetze*, 4 k.; *Der belgradische Friedenschluss*, (nyilván az 1791-es török-osztrák béke szövege) 1 k.; *Der neue Amadis* 1 k.; Pfaff: *Akademische Reden*, 1 k. (Pfaff Christoph.-nak két ilyen című munkája ismeretes: *Akademische Reden über das protestantische Kirchenrecht*, és *Akad. Reden über die theologiam dogmaticam*,); Moser: *Jus publicum Germaniae*, 1 k. (Moser Joh. Jacob *Teutsches Staatsrecht* c. munkája 1737 és 1754 közt jelent meg 50 k.-ben); *Einschrenkung der schönen Wissenschaften*, 1 k.; Bél Mátyás: *Adparatus ad historiam Hungariae*, 1 k.; *Handbuch der Verordnungen Joseps II.*, 1 k.; *Magyar budai bassa és ujmódi gonosztévő*, crudában; *Das natürliche Gesetz*, röpirat; *Über die posteriora*, röpirat; Ókori lexikon, címlap nélkül, 1 k.; *L'an deux mille quatre cent quarante. Rêve s'il en fut jamais*, (London, 1785) 2 k.; *Abhandlung von der Münzwissenschaft*, 1 k.; *Dulce bellum inexpertis*, röpirat.; *Corpus Juris Hungarici*, 1 k.; *Mappa Geographica.*

[1] Hajnóczy régi szabadkőműves barátja. Hajnóczyhoz írt levelei: St. A. Vertr. A. 71. fasc. 12. köteg.

[2] Talán ez az a »reutlingeni kiadású énekeskönyv,« mely később Kazinczy Ferenc tulajdonába került, s melyet ereklyeként őrzött. (V. ö. *Kazinczy levelezése*, IV. 64. l.)

109.

1795 május 20, 22, 23, Buda

A perben fölmentettek esküje

Eredeti : O L. Vertr. A. 49. fasc. ad A. 3. köteg 9. fol.

Ego N. N. juro per Deum vivum, Patrem, Filium et Spiritum Sanctum, gloriosam Dei genitricem Virginem Mariam, et per omnes sanctos et electos Dei! Quod ego omnia ea, quae de actionali, cujus insimulabar, conspiratione, regulisque ac institutione occultae societatis mihi cognita sunt, prout et seriem ac contextum examinis, propositarumque mihi quaestionum secreto tenebo et nemini unquam revelabo. — Catechismorum aut regular*um* aliorumq*ue* seductoriorum et concitatorior*um* scriptorum, si nefors talia aut aliqua prae manib*us* meis existerent aut alibi per me deposita haberent*ur*, nullum usum faciam, imo simpliciter cassabo et annihilabo. Deo, regi et patriae intemeratam fidem ac fidelitatem spondeo, ac quod sub hac omne statui publico seu ex praevia societate, sive secus impendens periculum detegere et antevertere velim, memet obligo. Sic me Deus adjuvet etc.

Anno 1795 Die 20ª Maji secundum praescriptam hanc formulam juramentum deposui.[a]

Paulus Rosti m. p.
Petrus Turós *verbi divini* minister m.pr.
Nicolaus Kazinczy
Gerson Fodor m.pr.
Franciscus Illyés m.p.
Franciscus Sehy mpr.
Steph. Márton ppia.
Nicolaus Szilla ppia.
Anton Paitzkoffer pro[b]

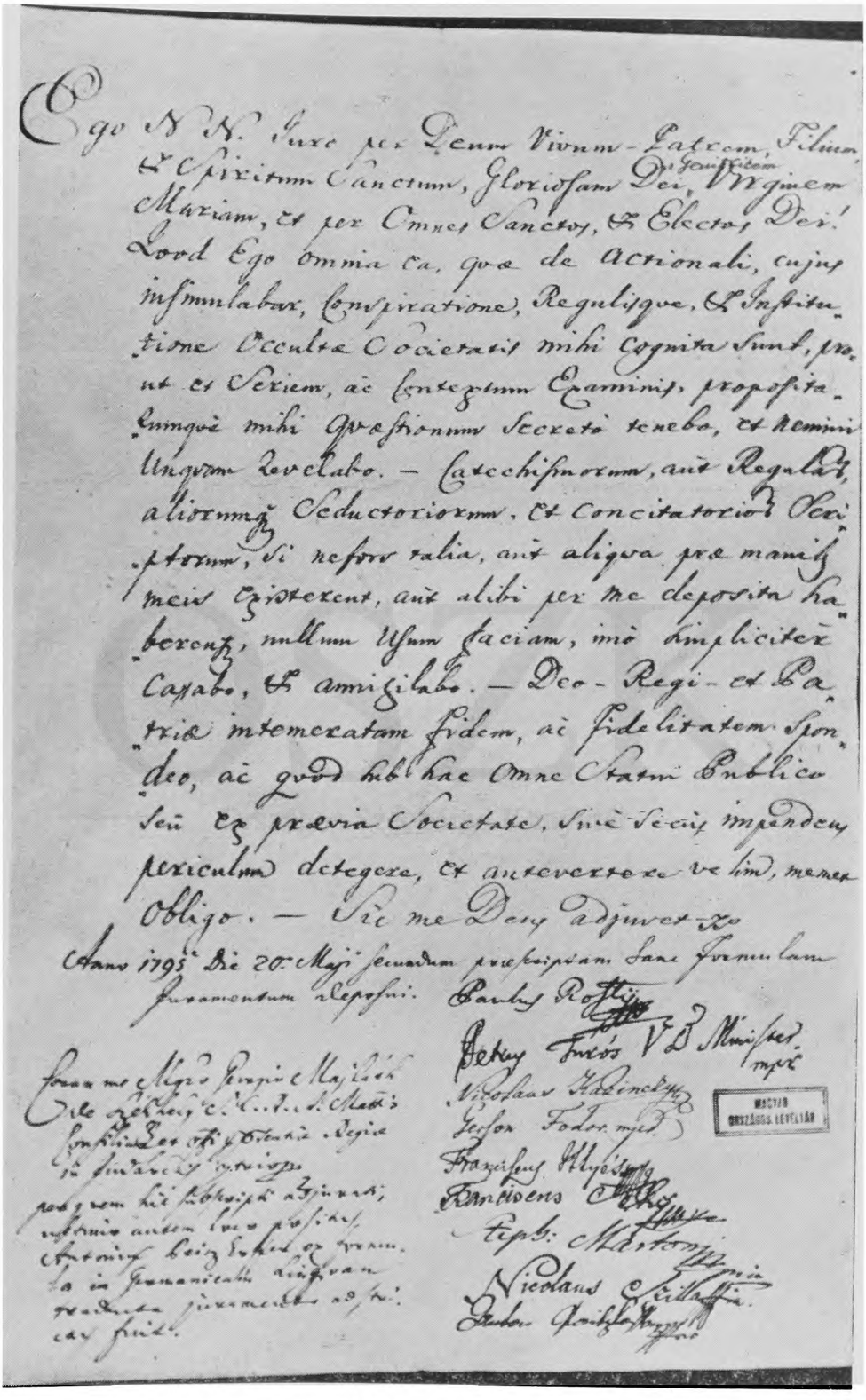
Coram me Mgr. Georgio Majláth de Székhely Ss^mae *Caesareae Regio-Apostolicae Majestatis* consiliar*io* et offic*ii* propraesentiae regiae in jud*iciis* loc*umtenentis* prot*onotario* mp.

Per quem hic subscripti adjurati, ultimo autem loco positus Antonius Peitzkoffer ex formula in Germanicam linguam traducta juramento adstrictus fuit.[a]

Anno 1795 die 22ª Maji secundum proscriptam hanc formulam juramentum deposui.[a].

Andreas Nemessányi
Emericus Lonovits mp.

a) Majláth ítélőmester írása.
b) Paitzkoffer gót betűkkel írta alá nevét.

Ego N. N. Juro per Deum Vivum, Patrem, Filium, & Spiritum Sanctum, Gloriosam Dei Genitricem Mariam, et per Omnes Sanctos, & Electos Dei! quod Ego omnia ea, quæ de Actionali, cujus insimulabar, Conspiratione, Regulisque, & Institutione Occultæ Societatis mihi Cognita sunt, prout et Seriem, ac Contextum Examinis, proposita, cumque mihi Quæstionum Secreto tenebo, et neminiUngerm Revelabo. — Catechismorum, aut Regulas, aliorumq; Seductoriorum, et Concitatoriorum Scriptorum, si nescio quæ alia, aut aliqua pro manibus meis Existerent, aut alibi per me deposita haberentz, nullum Usum faciam, imò simpliciter Cessabo, & amigilabo. — Deo - Regi - et Patriæ intemeratam fidem, ac fidelitatem Spondeo, ac quod hibi hac Omne Statui Publico seu ex previa Societate, sive Secus impendens periculum detegere, et antevertere vehim, meneo Obligo. — Sic me Deus adjuvet &c

Actum 1795 Die 20. Maji secundum præscriptam sanæ Juramentum Religionis. Paulus Rosti

Peter Ivics V. B. Minister mpr

Nicolaus Szilassy

Gabor Fridrich

Ferenc Magyar Fiscalis Actuarius

MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

A perben fölmentettek esküje
(Ld. 798. l.)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

Coram me Mgr. Georgio Majláth de Székhely [etc. a)] m. p.

Anno 1795 die 23a Maji juxta praeinsertam formulam juramentum deposui.b)

Franciscus Abaffy m. p.

Coram me Mgr. Ioanne Somogyi de Megyes Ssmae Caesareae Regiae et Apostolicae Majestatis consiliario et exc. palatinalis officii proto-notario mpm. b)

110.

1795 május 20, Buda

Németh János kir. jogügyi igazgató előterjesztése Sándor Lipót nádorhoz. Javasolja Szolártsik, Őz és Szén Antal halálos ítéletének jóváhagyását

Sk. aláírású eredeti: O. L. Vertr. A. 39. fasc. 631. sz. mellékl.— Sk. fogalmazványa: O. L. Vertr. A. 49. fasc. 4. köteg.

Serenissime Regie Haereditarie Princeps, [etc.]

Executione quinque primipilorum perduellium sub hodierno ad plenam totius publici satisfactionem peracta, benigno Serenitatis Vae Regiae obtutui sisto processus illorum, qui ex capite laesae majestatis pari ratione ad mortem condemnati sunt: utpote

In generatione Hajnocziana: Francisci Verseghi, Antonii Szen Michaelis Landerer et Ladislai Szabo.

In generatione Szentmáriaiana: Samuelis Vrchovszky, Alexandri Szolárcsik, Melchioris Szulyovszky, Francisci Kazinczy, Francisci, Hirgeist, Caroli Szmetánovics, Pauli Őz et Pauli Uza.

In generatione Laczkovicsiana: Ioannis Szlávy.

Omnes hos mortem promeritos fuisse, nullum est dubium. Cum tamen summi terrae principes ex certa divinitatis cujuspiam participatione justi simul ac misericordes sint, adeo, ut dum una castigant, alia vicissim manu condonare et gratiam elargiri soleant, certissima spe teneor Sm Mtem Ssmam ab impertienda nonnullis gratia alienam haud futuram; imo pro innata sua clementia et benignitate poenam mortis cum gravi temporanea commutaturam.

Quo in passu, si relate ad acta processualia, circumstantiasque hunc, vel illum magis aggravantes, aut alleviantes demissa mea sensa mihi aperire integrum est, humillime declarare debeo, salutem ac tranquillitatem publicam perversis ac perniciosis principiis et opinionibus criticis his temporibus per plurimos adoptatis non parum labefactatam id exigere, ut exemplum in descendentali quoque generatione statuatur et respective augeatur, vel ideo etiam, quod in nova legis provisione casus hicce sit primus, ac proinde intersit, ut opinio illa, quod videlicet praecise primipili conspirationis supplicio affect.

a) A fentebbivel teljesen megegyezően.
b) Somogyi ítélőmester írása.

fuerint, ex cordibus eorum, qui perfidi hujus infidelium agminis asseclae, aut sectatores, vel plane protectores essent, evellatur.

Demissa vero mea opinione ad classem hanc referendi viderentur:

Alexander Szolárcsek, in quo malitia superavit aetatem. Acta enim processualia testantur, quod omnem obviam etiam quaestionem exquisitis mendaciis exceperit, et data etiam autenticis et juratis fassionibus comprobata pertinaciter negaverit. Ut igitur in simili occulto conspirationis casu, ubi alioquin proba admodum difficilis et nisi propria oris confessio adsit, fere impossibilis est, alii, quos ejusmodi crimini involvi contingeret, ad fassiones sincere ac genuine eliciendas exstimulentur, alii vero deterreantur, e re videtur esse, ut sincere confitentes gratiae et clementiae regiae participes reddantur, temerarii autem puniantur.

Secundum locum obtinet Antonius Szen, homo malitiosus et suspectus, qui praeterquam quod Ujj-Győrgyium ad societatem assumpserit, ac plura etiam officinae rationariae commembra tentaverit, ideo etiam publicam paenam meretur, quod officialis regius fuerit, ac proinde aliis in fide et fidelitate exemplo praelucere debuerit.

Tertius est Paulus Őz, quem perniciosis ac perversis principiis corruptum et totum, quantum periculosum esse, sola apologia[1] testatur.

Ex illis vero, qui vere contrita ac genuina confessione sua semet in ordine ad dispensandam mortis paenam gratia et clementia regia dignos fecerunt:

Omnium primus est Melchior Szulyovszky, qui, prout Serenitati V^ae^ Regiae benigne notum est, cunctatione mea ad eliciendam sinceram fassionem permotus est; si vero negativae inhaesisset, vix aut admodum difficulter convinci potuisset.

Hunc immediate sequitur Carolus Szmetánovics, quem velut puerum et caeteroquin etiam simpliculum seductum fuisse, forma, figura et fassio ipsa testatur.

Ioannem Szlávy praeter in processu deductas alleviantes circumstantias peculiariter illa commendat, quod corpus delicti in Hungarico Cathechismo Civis et Hominis, regulis item occultae societatis, quae criminis adjunctae multum clarificabant, facto ejusdem detectum fuerit.

Ex reliquis, si S^ae^ M^t^ Ss^mae^ benigne ita visum fuerit, pari ratione aggratiandis peculiariter gravantur P. Franciscus Versegi, qui nec correctione ecclesiastica cautior factus est, et Ladislaus Szabó, qui sub ipsa adeo comitatus Bihariensis congregatione Georgium Szlávy signis occultae societatis pertentaverat. Ambo promeriti, ut quoad vixerint, luci publicae, quam secus obfuscare possent, subtrahantur.

In reliquo id, an penes veniam vitae, gratia etiam bonorum impertienda sit? — pendebit a supremo arbitrio gratiaque et clementia caesareo-regia.

Et haec sunt, quae non vindictae aut exasperandae poenae studio, sed quotidiana experientia edoctus, ex homagiali mea obligatione vel ideo Serenitati V^ae^ Regiae demisse remonstranda esse duxi quod, paucis exceptis reliqui fere omnes adeo jam corrupti sint, ut de emendatione eorundem status publicus exiguam, aut plane nullam sibi polliceri possit spem.

[1] L. d. 98/d. sz.

Queis altis gratiis et benignitati devotus in homagiali et profundissima subjectione emorior Serenitatis V^ae^ Regiae

Budae, 20^a^ Maji 1795.

humillimus fidelis servus
Mgr. Ioannes Németh m. p.
causarum regalium director.

A nádor május 21.-én terjesztette föl a jogügyi igazgató javaslatát Ferenc királyhoz, saját véleményét a következőkben fűzve hozzá: »Meines ohnmassgeblichsten Dafürhaltens kann ich den Gutachten des Causarum Directors in dem nicht entfallen, dass wegen den entstehen könnenden Folgen noch ein Beyspiel gegeben werden dürftte, und wäre der Meynung, dass dieses den Szolarcsik und den Ősz, die sogar im Gefängnisse in ihren verderblichen Grundsätzen beharrten, und von denen sich nicht mehr wohl eine Besserung hoffen lässt, treffen sollte. In Bezug auf die übrigen, hauptsächlich aber den Szulyovszky, welcher, alle Zeichen der Reue und Besserung von sich gegeben, wäre ich des ohnmassgeblichsten Dafürhaltens, dass es Er. M. väterlichen Gesinnungen allerdings angemessen wäre, ihnen sowohl das Leben, als die Güter zuschenken, dass aber dennoch die gegenwärtigen Umstände so gestaltet seyen, dass man sie ohne Gefahr der allgemeinen Sicherheit weder entlassen, noch auch bestimmen könne, wie lange sie in Sicherheit aufzubewahren seyen, sondern dass E. M. die ihnen anerkannte Strafe in einem Arest auf unbestimmte Zeit, bis nemlich dieselben eine vollkommene Reue und Besserung bezeugen, und auch die Umstände verändert seyn werden, zu verwandeln geruhen dürfften, wodurch sie schon genugsam die Wirkung der a. h. Gnade empfinden werden.« (O. L. Vertr. A. 39. fasc. 631. sz.) Ugyanakkor véleményéről levélben is tájékoztatta az uralkodót (*Sándor Lipót iratai*, Iratok 191. sz.*; *u. o.* Ferenc válasza is.)

A nádor jegyzékét és a periratokat Ferenc király azonnal átadta az Államtanácsnak, amelyik Izdenczy referátuma alapján május 27.-én egyhangúan a nádor javaslatának elfogadása mellett foglalt állást. (Az egyes votumok: *Sándor Lipót iratai*, 867. l.) Az Államtanács votuma alapján Ferenc király május 28.-án a nádor javaslatának megfelelően döntött. (Ferenc elhatározása a nádor fölterjesztésének margóján. Ld. május 30.-i Sándor Lipóthoz írt levelét: *i. m.* 866. l.)

A Curiához szóló uralkodói leirat május 29.-én kelt. (O. L. Curiai lt. Martinovics fasc. I. köteg 35. sz.) A nádor június 1.-én vette kézhez, s még aznap kihirdettette az elítéltek előtt. (V. ö. *Jegyzőkönyv* N° 635, 639 és *Fogságom naplója*, június 1.)

111.

1795 június 3

Őz és Szolártsik kivégzésével kapcsolatos iratok, tudósítások

Őz és Szolártsik halálos ítéletének legfelsőbb jóváhagyását a nádor június 1.-én kapta kézhez. A kivégzéseket harmadnapra rendelte, mivel 4.-étől kezdve sorozatos egyházi ünnepek következtek, így a jubileumi év nagy búcsúja, aztán 8.-án hétfőn, a pesti vásár, »amikor is rengeteg minden rendű és rangú ember özönlik Pestre«. (V. ö. *Sándor Lipót iratai*, 878. l.)

a.)

[1795 június 2, Buda]

Németh János kir. jogügyi igazgató utasítása Versegi, Szlávy János és Őz irataínak elégetésére

Eredeti tisztázat: Pest m. lt. Kútfők 1795 VI. 1288. sz. — Bicskey Sándor főszolgabíró által írt másolata: O. L. Vertr. A. 40. fasc. 684. sz.

Scripta perniciosa, velut in se ipsis crimen laesae majestatis involventia manu carnificis comburenda, decreta sunt, utpote:

Ex processu P. Francisci Verseghy:

Sub nº 5º : Cantio Marsiliensis in Hungaricum traducta.[1]
Sub nº 6º : Versus croatici arbori libertatis Zagrabiae erecta affixi.

Ex processu Joannis Szlávy:

Sub nº 10º : Concitatorii versus leonini sub titulo : Vox clamantis in deserto ad Hungaros.
Sub nº 11º : *a)* Cantio Marsiliensis in Gallico idiomate
b) Monitum ad Hungaros cum Declaratione Iurium Hominis et Civis[2]
c) Occultae Causae, ob quas diaeta quo diutius fieri poterit procrastinabitur.
d) Puncta instructionis pro ablegatis ad futuram diaetam deputandis elaborata.
e) Constitutio democratico Gallica
f) Litterae ad Imperatorem et Regem

Ex processu Pauli Őz:

Sub nº 5º : Apologia in propriam defensam concinnata
Sub nº 7º : Concitatorii versus Hungarice conscripti
Sub eodem nº : Liber seditiosus Germanice compilatus sub titulo : Der Kreuzzug gegen die Franken.

b.)

1795 június 3, Buda

P. Klaus Xavér tábori főpap beszéde a kivégzéskor

Kétleveles nyomtatvány. Példányai : O. L. Vertr. A. 36. fasc. 387. fol. és O. L. Vörös A. gyüjt. 445. sz. — Közölte a *Pressburger Zeitung*, 1795 48. sz. (június 16) 572—573. l. — Miller Jakab Ferdinánd által készített latin fordítása : Széchenyi Kvt. Ms. Quart. Lat. 62/I. 228. fol.

Rede, welche nach der Hinrichtung der Staatsverbrecher gehalten hat Franz Xaver Klaus, K. K. Feldsuperior, und Generalvikar in Hungarn, Domherr von St. Pölten, in Ofen den 3ten Juny 1795. Ofen, gedruckt mit königl. Universitätsschriften. 1795.

Der schauervolle Auftritt, der neulich und heute auf disem Platze vorgegangen ist, hat nicht allein die Bestrafung der Schuldigen zum Endzweck, sondern auch die Warnung aller Menschen eines jeden Standes, Alters und Charakters. Niemand ist in der Tugend und Weisheit so fest gegründet, dass er nicht verblendet und verführet werden könnte, wenn er die Pflichten eines eifrigen Christen, eines getreuen Unterthans, eines wahren Patrioten

[1] Az itt felsoroltakat ld. I. k.
[2] A »Déclaration du droit de l'Homme« latin fordítása.

ausser Acht lässt. Durch böse Gesellschaften, durch giftige Schriften schleichen ganz unvermerkt verdammliche Grundsätze in die Seele ein ; diese werden durch aufbrausende Leidenschaften, durch eingebildete Vortheile, durch reizende Vorspiegelungen gestärket ; der Mensch wird in dem Taumel seiner phanatischen Glückseligkeit hingerissen ; und er findet anstatt der goldenen Berge, mit welchen er sich geschmäuchelt hatte, einen fürchterlichen Abgrund, in den er sich stürzet.

Hier habet ihr das Beyspiel, ihr Christen, ihr Unterthanen, ihr Bürger des Staates! Machet es euch zu Nutzen, seyd auf eurer Hut, lasset euch nicht bethören. Bleibet der Religion, bleibet dem Könige, bleibet dem Staate und dem Gesetze getreu. Seyd auf das Heil eurer Seele, und auf das allgemeine Wohl bedacht, und Gott wird alle Unheile von euch abwenden ; er wird unsern Monarchen, der bey seiner angeborne Güten gerecht seyn muss, erhalten; er wird unser Vaterland mit seinem väterlichen Segen überhäufen.

Lasset uns indessen, nach dem Gebrauch unsrer heiligen Kirche, für die in dem Herrn Verblichenen andächtig bethen.

c.)

1795 június 3, Pest

Bicskey Sándor főszolgabíró jelentése Pest megye alispánjához Szolártsik és Őz kivégzéséről

Sk. eredeti: O. L. Vertr. A. 40. fasc. 684. sz.— Egykorú hiv. másolata : Pest m. lt. Kútfők 1795 VI. 1288. sz.

Sándor Lipót nádor június 2.-án értesítette Pest megye alispánját, hogy mivel Szolártsik és Őz »veszedelmes gondolkodások módgyának meg jobbitásárul semmi reménységet sem nyujtának.« Ferenc király helybenhagyta halálos ítéletüket. Utasítja tehát a megyét, hogy »az executio vezérlése végett szolgabirák urak közül edgyik exmittáltasson.« (A nádor leiratának kivonata a megyei jegyzőkönyvben : Pest m. lt. Közgyűlési jegyzőkönyvek 1795/I. 1135. sz. V. ö. *Jegyzőkönyv* N° 643.) — A még aznap megtartott megyei kisgyűlésen : »feő szolga bíró Biccskey Sándor ur, esküt Belányi Istvánnyal exmittáltatott.« *(i. h.)*

Tudósítás
Szolárcsek Sándor és Őz Pál halálos sententiajok végben vitele végett.

Alább irt alázatossan túdósitom a tekéntetes nemes vármegyét, hogy tekintetes consiliarius és ordinarius vice-ispány Nagy-Szigethy Szily Jósef úr jelentése mellett e folyó junius holnapnak második napján méltóságos consiliarius Németh János úr eő nagyságához, mint fölséges királyunknak directorához menvén, a kitül-is Szolárcsek Sándor és Őz Pál, ő fölsége és hazájok ellen való támadások végett, mind tekéntetes Királyi, mind pedig fölséges Septemviralis Tábláknak ellenek hozott halálos sententiájok iránt rendelést vévén, a mintis más napra kelvén, úgymint juniusnak harmadikán regveli hat óra tájban budai várbul, a hol rabságban voltak, jelen léttemvel ki indittattak, és a nevezet vár alatt már el készittetett helen, kinek kinek maga előtt sententiáját el olvastam, amintis először Szolárcsek Sándornak, másodszor pedig Őz Pálnak, az elsőnek egy vágással, másodiknak pedig két vágással a hóhér pallosa által fejek vétettetett, ennek utána jelen léttemben három

le pecsételt paquetákban a hóhér keze által meg égettettek Versegi Ferencz páternek, Szlávy Jánosnak és Őz Pálnak specificatióban ide rekesztett irásaik.

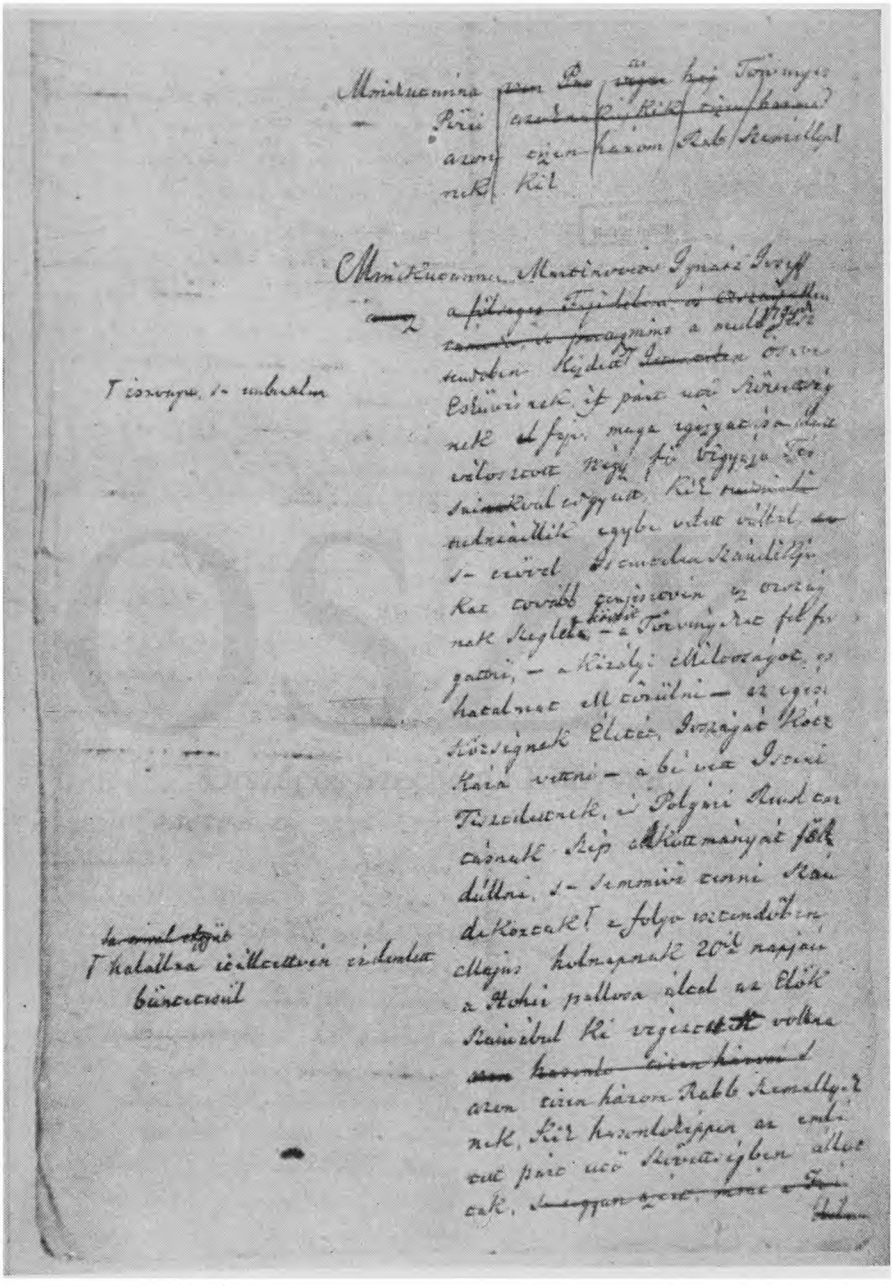
Költ Pesten 3-ik juniusban, 1795-ik esztendőben.

Bicskey Sándor
fő szolga bíró m.p.

A kivégzésre ld. még *Fogságom naplója*, jún. 3. és *Szirmay* 39. §. »Observationes«, valamint a bécsi *Magyar Hírmondó* 1795 46. sz. — Egyébként, bár ez a második kivégzés sokkal kisebb port vert fel, mint az első, több följegyzést ismerünk, amelyik megemlékezik róla. Így a már a május 20.-i kivégzésnél idézett Kardos János jurátus elmondja, hogy Szolártsik és Őz »két napig voltak a siralomházban, ebédeltek, vacsoráltak, az utolsó este pedig oly étvággyal ettek, mintha másnap nem is kellene meghalniok.« A kivégzés napján, indulás előtt »három csésze kávét és ugyanennyi rozsolit ittak meg. Útközben a kocsin gyóntatója figyelmeztette a néptömeget bámuló Szolártsikot, gondoljon arra, hogy hová megyen, mire ez így felelt: Tudom, hogy meghalni megyek, de erre kész vagyok és örömest halok meg. Az ismerősöket, akiket meglátott, mindkét részen örömmel üdvözölte. Elhatározottan lépett a vesztőhelyre és az utolsó percig lelke is bátor volt, ami a kivégzés alkalmából körülálló katonákat is meglepte és megindította.« Az ítéletet felolvasó szolgabírónak odaszólt: »Nem igaz, amit olvas!« Azután letérdelt, s míg az ítéletet fel nem olvasták, nagy ájtatossággal imádkozott. »Felolvastatván az ítéletet körülnézett és vígan lépett a dombra.« Midőn a hóhérlegények leakarták venni az ingét, visszautasította őket. Maga vetkőzött le, s közben odaszólt németül a hóhérnak: »Minden törvényszék, minden bíró igazságtalanul és méltánytalanul bánt velem, igazságtalanul ítéltek el, legalább te, utolsó bírám, bánj velem jól.« — Hasonló nyugalommal viselkedett Őz is. Bátorsága mindenkit meglepett, csodálkoztak lelkierején. »Csudálatos és valóban hallatlan azon megnyugvás, amellyel a legszebb virágzásban levő ifjak a halált fogadták, — írja Kardos — kik ha a századot túlélik, az életben nem keveset szerepeltek volna, hanem haláluk okát minden okos ember józan érzéssel beláthatja. Észtehetsége mindkettőnek, de különösen Szolártsiké csudálatos, ugyanis az első öt elítélt érdekében éles felfogással írt fellebbezést, de ez a kivánt helyre nem juthatott. Ősz védirata is nem kevesebb gondolkozást árul el.« A levél végén ezt olvassuk: »Egy tizenhatéves görög leány, lappangó beteg lévén, orvosának tanácsára Ősznek kiszökellő véréből egy kávéscsészével merített, hogy azt mint orvosságot ott a helyszinén megigya. Azonban semmit se használt neki, mert a betegség nemsokára kiujult rajta és belehalt.«[1] Végül még egy érdekes megjegyzése van: »Midőn a Kir. Tábla részéről hozott halálos itéletet az elitélteknek hirüladták és őket fellebbezésre felszólitották, ezt visszautasitották e szavakkal: Nem fellebbezünk, nem akarunk ebben a hitvány és az igazságtalanság uralkodása alatti országban élni.«[2] (Az aradi minorita kolostor könyvtárában őrzött eredeti fordítását közölte Szöllősy Károly, *Martinovics és társainak bünpöre. Arad és Vidéke* II. 1882, 169. sz.) — Megemlékezik a kivégzésről gr. Forgách Miklós is öccséhez, Lászlóhoz írt levelében. (1795. jún. 10., O. L. Forgách lt. 1795.)

[1] Ld. *Berzeviczy*, aki szerbnek mondja a leányt.

[2] Annak, hogy az ítélet kihirdetésekor szóban kegyelmet kértek volna, valóban nincs nyoma. De utólag mindketten beadták kegyelmi kérvényüket. (Ld. *Iratok* 60. és 93/a sz.)

Az Őz és Szolártsik kivégzéséről kiadott hivatalos röpiratnak Németh János kir. jogügyi igazgató által írt fogalmazványa
(Ld. 805. l.)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

d.)

1795 június 3, Buda

Hivatalos röpirat Őz, Szolártsik és a többi halálraitélt bűnéről, büntetéséről

Egyleveles nyomtatvány. Példányai: O. L. Vertr. A. 36. fasc. 386. fol. és Széchenyi Kvt. Ms. Fol. Lat. 421, Szirmay munkájának végén. — Ujra közölve: Eötvös L., *A Martinovics-pört illető egykorú hirlapi közlemények. Vasárnapi Ujság* XVI (1869) 102. l. — Német változata: O. L. Vertr A. 36. fasc. 388. fol.; közölte a *Pressburger Zeitung*, 1795 46. sz. (június 9) 549—550. l.

Az alábbi röpirat fogalmazványát Németh jogügyi igazgató készítette, ugyanúgy, mint a Martinovicsról szólót, először németül, s ebből fordította magyarra. (Németnyelvű fogalmazványa: O. L. Vertr. A. 49. fasc. ad A 3. köteg sz. nélk.; Zichy országbíró módosításai: O. L. Vertr. A. 36. fasc. 638. sz.; V. ö. *Jegyzőkönyv* No 638 és 643) A röpirat magyar és németnyelvű példányait a kivégzésre egybesereglettek közt osztogatták.

Minekutána Martinovics Ignátz József, úgy mint a' múlt 1794-dik esztendőben kezdett iszonyú, s embertelen öszve-esküvésnek és párt-ütő szövetségnek feje, maga igazgatása alatt választott fő vigyázó társaival együtt, kik tudni-illik egybe-vetett vállal s erővel istentelen szándékjokat tovább terjesztvén, az országnak szeglet köveit a' törvényeket fel-forgatni, a' királyi méltóságat és hatalmat el-törülni, az egész községnek életét jószágát kotzkára vetni, a' bé-vett isteni tiszteletnek és polgári rendtartásnak szép alkotmányát fel-dúllni s semmivé tenni szándékoztak, halálra itéltettvén érdemlett büntetésül e' folyó esztendőben május hónapnak 20dik napján a' hóhér pallossa által az élők számából ki-végesztetett vólna, azon tizen három rabb személyeknek, kik hasonló-képen az emlétett párt-ütő szövetségben állottak, és az élő törvénynek értelme szerént halálra itéltettek, törvényesen végzett pörei-is a' kegyelem úttyán Ő Felségének királyi széke eleiben-terjesztettek, ezek közül két tagok, ugy mint Szolárcsik Sándor a' királyi táblának juratussa és Őz Pál a törvényes pöröknek ügyellője, mint több tzáfolhatatlan próbák által meg-győzettetett hasonló fejedelem s ország ellen támadók fejére hozatott halálos végzését a' királyi helytartó törvény-széknek méltoztatott Ő Királyi Felsége azon tekéntetből, hogy már ifjuságokban meg-átalkodott szivvel, s meg-rögzött gonosz és veszedelmes indulatokkal meg-vesztegettve lévén, a' meg-jobbulásra semmi reménységet nem nyujtottak, és igy a' királyi kegyelemre-is magokat érdemetlenekké tették, másoknak ugyan rettentő példájára, magoknak pedig érdemlett büntetésire helyben hadni; az többiekre pedig véle született tulajdon királyi kegyelmét életekre és jószágokra terjesztvén, a halálos szententziát a töredelmes bánásnak s igaz jobbulásnak reménységével bizonytalan időig tartandó fogságra változtatni.

e.)

1795 augusztus 12, Buda

Rausch Károly kamarai számtiszt jelentése Őz és Szolartsik ingó vagyonának elárverezéséről

Sk. aláírású eredeti: O. L. M. Kamara, Juridica 1795, fons 48. pos. 15.

Őz és Szolartsik vagyonának elárverezése 1795 aug. első napjaiban történt meg. V. ö. *Iratok* 108/d sz.) Az alábbiakban ismertetjük az árverési leltár fontosabb adatait.

Őz: árverésre kerültek fehérneműje, ruhái, butorai és könyvei. Köztük különleges értékű nem volt. Az egész kikiáltási ára 61 Ft. 22 krajcár, eladási ára 99 Ft. 26 krajcár volt. Könyveinek jegyzéke (a jegyzék hozzá nem értő ember gondatlan munkája, úgyhogy nem sikerült minden munkát azonosítani, ezeket a listán olvasható eredeti formájukban közöljük) : *Corpus Juris Hungarici*, l. k. ; *Corpus Juris Canonici*, l. k. ; Kirsch Adam Fridr. : *Abundantissimum cornu copiae linguae Latinae et Germanicae* (a XVIII. századból több kiadása ismert) l. k. ; *Tentamen juris ecclesiastici*[1] és *Jus ecclesiasticum Evangelicorum*, mindkettő kéziratban (Megvette őket Kovachich Márton György, összesen 20 krajcárért) ; *Dictionnaire allemand-françois-latin*, l. k ; *Systema Ethicae*, l k. ; *Biblia des Martin Luther*, l k. ; Pehem Jos. Joh. Nep. : *Praelectionum in jus ecclesiasticum universum* (Bécs, 1785—89, 3 k.) 2 k.; Heinecke Joh. Gottl : *Elementa juris civilis secundum ordinem Institutionum* (több kiadása ismert) l k. ; *Jeder Logik und Metaphysik*, l k. ; *A Magyar Játékszín*, l. k. ; Raynald Guill. Thomas : *Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes* (Neuchâtel, 1783) l. k. ;[2] *Geographie zum Gebrauch der Gymnasien*, l. k. ; Adelung Joh. Christ : *Auserlesene Staatsbriefe hoher Potentaten, grosser Herren und andrer Staatspersonen . . .* (Gotha, 1763—64) 3 k. ; Sonnenfels Joseph : *Handlung und Finanz* (Bécs, 1765—76.) 3 k. ; Verbőczy *Hármaskönyve;* Kömlei János, *Szükségben segítő könyv* (Pest, 1790) 1 k. ; *Lehrbuch zum Gebrauch der studierenden Jugend*, 1 k. ; Martini : *Juris civilis ordo*, 1 k. ; Angol-német szótár, 1 k .; Cicero : *De officiis*, 1 k. ; *L'esprit des journaux*, 1 k. ; Hufeland Gottl. : *Lehr-Setze des Natur-Rechts* (Jena, 1786) 1 k. ;[3] *Englische Sprachlehre*, 1 k. ; Bisching : *Vorbereitung zur Geographischen Kenntnis*, 1 k. ; *Aristoteles Sagiritae Physicorum Libri etc.*, 1 k. ; Huthesons : *Untersuchung der Schönheit und Tugend*, 1 k. ; *Justiniani Institutiones*, 1 k. ; *Summa controversiarum theologicarum*, 1 k. ; Jacobi : *Cruci suada Delphica*, 1 k. ; Gebeth Buch, lutherisch, 1 k. ; Taschen Kalenderl, 1 k. ; Zollhofer (?) : *Über die Erziehung*, 1 k. ; *Institutiones linguae Germanicae*, 1 k. ; *Ordo judiciarius Josephi Smitsek*, 1 k. ; Relkovics Satyr, illyrisch, 1 k. ; Klein griechisch Büchel, 1 k.

Szolártsik: Árverésre kerültek fehérneműje, ruhái, butorai és könyvei. Különösebb érték nem volt köztük. (A legértékesebb tárgy zsebórája volt : 8 Ft-ra becsülték) Kikiáltási áruk 36 Ft. 19 krajcár, eladási áruk 72 Ft. 19 krajcár volt. Könyvei : *St. Scriptura antiqua*, 1 k. ; *Theologia dogmatica*, 1 k. ; Hajnektius in caerulea charta, 1 k. ; *Historia juris civilis*, 1 k. ; Martini : *De lege naturali*, 1 k. ; Manusrciptum de historia universali ; Trenk Fr. : *Bilance zwischen dem Monarchen und der Kirchengewalt* (1790) 1 k. ; *Descriptio status ecclesiastici*, 1 k. ; Dissertationes de variis materiis ; *Institutiones literario theologicae*, 1 k. ; *Theologia moralis*, 1 k. ; *Champre pro scholis grammaticalibus deserviens*, 1 k. ; *Heidelbergensis St. Scripturae explanatio*, 1 k. ; Danielis Tobencz : Institutionis doctr. Patr. 1 k. ; Doctrina catholica Bossuet, (Bossuet : *Exposition de la doctrine catholique.* 1668 ; — Döme Károly által készített magyar fordítása 1793-ban jelent meg Nagyszombatban : *A katholikus hit tudománya)* 1 k. ; *Vita Josephi Emanuelis regis Portugaliae*, 1 k. ; *Institutiones linguae Latinae*, 1 k. ; *Liber scholasticus*, 1 k. ; Arithmetica, 1 k. ; Braminen [?] comicus. (A könyvek összesen 1 Ft. 49 krajcárért keltek el.)

[1] Őz lefoglalt iratai közt van egy kézirat : Tentamen juris ecclesiastici evangelicorum utriusque confessionis in Hungaria seu complexus legum ecclesiasticorum . . . Concinnatum a domino reverendissimo Daniele Crudy. (Széchenyi Kvt. Ms. Quart. Lat. 2317/VII. 105—127 fol.) A két kézirat valószínűleg egymást kiegészítő részek voltak. — Crudy Dániel (1735—1815) ev. lelkész ,1802-től a dunáninneni kerület superintendense. Kéziratos egyházjogi gyüjteményeit kézikönyvként használták ebben az időben. (V. ö. *Szinnyei*, II. 124. h.)

[2] Őznek a könyv 3. kötetéről készített kivonatait, jegyzeteit ld. Széchenyi Kvt. Ms. Oct. Hung. 507, 29—53 fol. — V. ö. *Eckhardt*, 118 l.

[3] Őz kivonatai erről a munkáról, Introductio in Jus Naturae secundum Hufeland címen : Széchenyi Kvt. Ms. Quart. Lat. 2317/VII. 204—241. fol.

112.

1795 május 25, Buda

Németh János kir. jogügyi igazgató előterjesztése Sándor Lipót nádorhoz az újabban elítéltek megkegyelmezéséről

Sk. aláírású eredeti: O. L. Vertr. A. 39. fasc. 648. sz. mellékl. — Sk. fogalmazványa: O. L. Vertr. A. 49. fasc. 4. sz. köteg.

Serenissime Regie Haereditarie Princeps, [etc.]

In humillimum obsequium benignae resolutionis regiae de dato 11mae mensis et a. c. editae, idque praecipientis, ut processus illorum, qui Curiam Regiam ad paenam temporaneam condemnati sunt, Sae Mti Ssmae submittantur:

Processus Ladislai Laczkovics et Ignatii Tantsics ad decem annos; Iosephi Újj-Györgyi, Ladislai Erdélyi, Michaëlis Baranyay ad quinque annos; P. Joannis Juhász, Joannis Rosty, Georgii Szlávy, Iosephi Prusinszky et Joannis Aszalay ad tres annos; Ioannis Kopasz, P. Dominici Mak et Cornelii Bujánovics ad duos annos; Pauli Lukács, Joannis Brem et Joannis Bacsányi ad unum annum condemnatorum. Quibus adjacet processus Salamonis Vurman ex distincto criminis laesae majestatis fonte ad subeundos in domo correctoria quatuor annorum carceres condemnati,[1] isthic demisse sisto ac una in eo Serenitati Vae Regiae humillime supplico, quatenus pro Michaële Baranyay, qui fere unicus et solus inde a primo captivitatis suae tempore Deo conjunctus et religioni suae fidelis, signa paenitentiae et doloris futuraeque emendationis edidit, et prout circumstantiae etiam processuales innuunt, per Alexandrum Szolárcsek seductus plus simplicitate, quam malitia ad communionem actionalis occultae societatis devenit,

non secus P. Dominico Mak, qui per P. Versegy ab improviso quasi oppressus, catechismos quidem descripsit, continuo tamen de eo, ne nomen suum in catalogum sociorum referatur, protestatus est, ac proinde fato potuis, quam malitia crimini actionali implicitis fuit, pro elargienda gratia benignas suas vices apud Sm Mtem Ssmam interponere.

Quod reliquos vero, velut nulla gratia et clementia regia dignos confirmationem latarum sententiarum, prout et id, ut delinquentes hi dictatam carcerum paenam neutiquam hic in regno Hungariae, sed in praesidiis aut carceribus exterarum haereditariarum provinciarum expleant, et quo prius ad designanda expiationis loca ab hinc promoveantur, benigne exoperari dignetur. Qui altis gratiis et benignitati humillime devotus in profundissima subjectione emorior, Serenitatis Vae Regiae

Budae 25a Maji 1795

humillimus et fidelis servus
Mgr. Ioannes Németh m.p.
causarum regalium director

[1] Ld. 666. l. 1. jegyz.

A jogügyi igazgató javaslatát a nádor május 27.-én terjesztette fel az uralkodóhoz, saját véleményét a következőkben fűzve hozzá: »Da ich in Bezug auf die zu zeitlichen Strafen verdamten Staats-Verbrecher im allgemeinen des ohnmassgeblichsten Dafürhaltens wäre, dass E. M. geneygt sein dürften es bey dem Urtheille der Septem-Viral Tafel zu belassen, so muss ich die Bemerkung des Causarum Directors zu Gunsten des Baranyay und Makk lediglich der a. h. Milde unterziehen. Übrigens aber bin ich auch der Meynung, dass die Staats-Gefangenen sowohl, als jene unter denen, die zwar zum Tod verurtheillet worden, jedoch von Er. M. begnadiget werden dürften, nicht hier im Lande aufzubewahren, sondern vielmehr in die deutsch-erbländischen Festungen zu bringen wären. Worüber ich mir — nebst Beischliessung der von einigen diesen Arestanten eingereichten Bittschriften, worinn sie E. M. zum Gnade anflehen, — die a. h. Weisung unterthänigst erbitte, damit sodann wegen der Zeit sowohl, als den Örtern, wohin sie gebracht werden sollten, die nöthigen Veranstaltungen betroffen werden können.« (Sk. aláírású eredeti: O. L. Vertr. A. 39. fasc. 648. sz., sk. fogalmazványa: *u. o.* 621. sz.) Ugyanaznap kelt levelében ezzel kapcsolatban ezt írta bátyjának: Véleménye szerint a Hétszemélyes Tábla enyhe, de igazságos ítéleteket hozott, sokkal igazságosabbakat, mint a Kir. Tábla. Ahogy Baranyai és Makk, ugyanúgy Kopasz, Brehm és Lukács is megérdemelnék a kegyelmet, — ezért a döntést bátyjára bízza. Kiemeli azonban Tántsitsot, Laczkovics Lászlót és Batsányit, akik semmilyen kegyelemre nem méltók. (*Sándor Lipót iratai*, Iratok 195. sz.) Az államtanács május 31.-én foglalkozott az üggyel. Izdenczy a jogügyi igazgató javaslata mellett volt, sőt Baranyain és Makkon kívül Bujanovicsot is kegyelemre ajánlotta, apja, az udvari ágens érdemeiért. Eger és Zinzendorf azonban ellene voltak, hivatkozva a nádor által mondottakra, és arra, hogy a Hétszemélyes Tábla a megérdemelt büntetéseket szabta ki minden esetben. Vogel, akit Ferenc döntés előtt külön megkérdezett, szintén a nádor véleményén volt, hozzátéve: ha az uralkodó mégis a megkegyelmezés mellett foglalna állást, akkor se engedje el a teljes büntetést, legfeljebb a felét. (A votumok *i. m.* 876. l.) Ferenc elvetve Izdenczy javaslatát, a nádor véleményének megfelelően döntött (Június 2.-án. Elhatározásáról másnap levélben is tudósította öccsét: *i. m.* 877. l. — A Hétszemélyes Táblához ugyanezen értelemben készült leirat: O. L. Curiai lt. Martinovics fasc. I. köteg. — Az uralkodó döntéséről az egykorú hirlapok is beszámoltak: bécsi *Magyar Hirmondó*, 1795 51. sz.; *Bétsi Magyar Merkurius*, III (1795) XLV. (június 9) sz. 641. l. és *Pressburger Zeitung*, 1795 49. (június 19) sz. 585—586. l. — A *Magyar Hirmondó* tudósítását újra közölte Eötvös Lajos, *i. m.*, *Vasárnapi Ujság*, XVI (1869) 102. l.)

113.

1794 szeptember 4, Bécs

Németh János kir. jogügyi igazgató fölterjesztése az uralkodóhoz a periratok elhelyezéséről, a per tanulságairól[1]

Sk. aláírású eredeti: St. A. Vertr. A. 45. fasc. Prozess des Martinovics, a mellékletek közt.

Euer Majestät!

Zu folge des a. h. Befehls unterfange[a] mich hier im Beischluss die wider die Staats- und Landes-Verbrecher, [itt következik a perben szereplő személyek névsora] in allen n° 46, gefällten Sentenzen, und weil in selben sowohl der Plan zu erregender Revolution und die zur Aufwieglung des Volks vorbereiteten Catechismi, als auch andere höchst gefährliche und schon in sich selbst das Verbrechen der beleidigten Majestät enthaltende Schriften mit inbegriffen sind, in keinem öfentlichen, sondern nur in dem königl. Archiv

a) Kimaradt: ich.

[1] Az ügy előzményeire ld. *Bevezetés* 12. s köv. l.

aufzubewahrenden Prozesse Er. M. mit der unterthänigsten und zur künftigen Richtschnur dienenden Erinnerung in tiefester Ehrfurcht darzustellen, dass

a) Im Fall einer wen immer sich erreignender Verschwörung (so die göttliche Vorsicht ja gnädigst verhütten möge) das jus incaptivandi und judicia incaptivationis decidendi in Rücksicht jenen Theilnemern und Mitverschwornen, die erst während dem Lauf der Prozesses entdecket werden sollten, keineswegs der Königl. Tafel (wie es bei lezter Gelegenheit, zwar in der besten Hofnung, dass alle Mitglieder derselben für das allgemeine Wohl ihres Monarchen und Vatterlandes übereinstimmen, und die öfentliche Sicherheit mit vereinbarten Kräften aufrecht zu erhalten suchen werden, geschah) übertragen, sondern als das höchste Recht der königl. Majestät immer anheim gehalten werde ; denn die Erfahrung lehrete uns, dass die herschende Stimmung bei der Königl. Tafel (wo noch heutiges Tags etliche vielleicht selbst in den Martinovitsischen Complot verflochtene Klubisten ihren Platz behaupten) mehrere, so die Verhaftnehmung allerdings verdienten, in ihrer Freyheit gelassen hat.

b) Vorausgesezt, dass der Causarum Regalium Director ein Mann von guter Denkungsart und erprobter Treue seyn wird, auf dessen Rechtschaffenheit und unbefangene Redlichkeit der Hof sicher bauen könne, solle in Zukunft das Examen deren Verbrecher und Mitschuldigen in Beiseyn einiger darzu mit besonderer Vorsicht auserwählenden biedern Männern nur der Causarum Regalium Director führen, das ist, die nöthigen Fragen aufwerfen ; der anwesende Land-Richter aber sowohl die Fragen, als auch die Antworten verfassen, und zu Papier bringen. Denn das meiste hanget von dem ab, wie und auf was für eine Art die Fragen entworfen, und den Verbrechern gesezt werden. — So zum Beyspiele wird jeder Missethäter eine negative Frage immer mit negativer Antwort aushohlen. — Auch hierinfals hatte ich die Erfahrung, und ich kan, ohne mich zu rühmen, E. M. versicheren, dass wenn ich klubistisch gesinnt und mit der Gegenparthey einverstanden gewesen wäre, es mir nicht viel Mühe gekost haben würde, aus dem ganzen Martinovitsischem Complot so, wie es die Jacobiner schon im Voraus verkündigten, einen ridiculum murem hervorzubringen,[1] und selbst die a. h. Würde Er. M. vor ganz Europa einer Chrysis auszusetzen.

c) Wie ruhig in Ungarn seit a*nno* 1715, als nämlich die Strafe der beleidigten Majestät auch die Söhne, Kinder und sämtliche Nachkömlinge gleichermassen traf,[2] bestanden, lehret uns sowohl die Geschichte, als Erfahrung selbst ; wie geschwind aber nach dem in a*nno* 1791 vorsätzlich ausgepressten 56-ten Artikl der Weg zur Revolution und Empörungen gebahnet worden seye, zeigen die beyliegenden Prozess-Acten, und die fast allgemein verdorbene Denkungsart.

Diesem Übel in Zukunft vorzubeugen, lieget nebst den jezt alsogleich höchst erfoderlichen und von mir Er. M. a. h. Einsicht schon bereits unter-

[1] Hogy ez valóban így volt, s hogy kezdetben maga Németh is kétségeskedett, alá tudja-e támasztani a perbefogottak elleni vádat, bizonyítja Mednyánszky helytartótanácsos egy még 1794 nov. 27.-én kelt titkos jelentése. Ebben elmondja, hogy a kir. jogügyi igazgató bécsi társaságban azt mesélte : illetékes helyen közölte, »wenn mann ihm nicht noch mehrer, als die bisher schon mitgetheilte Beweise wider die Staatsgefangenen übergeben wird, er mit seiner Action wider dieselben niemals würde bestehen können.« (O. L. Privatbibl. 26. fasc. 5 köteg 256. sz.)

[2] Az 1715 : 7. tc.

breiteten Vorkehrungen, als unter andern die Reformation der jugendlichen Erziehung ist, meiner ohnmassgeblichen Meynung das Haupt-Interesse des Hauses Oesterreich noch vorzüglich darin, die Sache bey einem künftig abzuhaltenden Landtage dahin zu leiten, dass der erwähnte 56-te Artikel abgeschaft, und der 7-te von 1715 wieder in seine vorige Wirkung und volle Kraft zurückgesetzt werde. Er. M.

Wien den 4-ten 7ber 1795

a. u. ewig getreuer Unterthan
Johan v. Németh
Causar*um* Reg*alium* Director

114.

1795 november 9, Pest

Németh János kir. jogügyi igazgató előterjesztése József főherceg helytartóhoz a felségsértési perben elítéltekkel való bánásmódról

Sk. fogalmazvány : O.L. Vert. A. 49. fasc. sz. nélk.

A foglyok elhelyezésével kapcsolatban az uralkodó még június 2.-án utasította Wallis grófot, a Haditanács elnökét, hogy haladéktalanul jelentse, melyek azok az örökös tartományokbeli várak, amelyekben a 28 elítélt elhelyezhető. (A Vogeltől írt fogalmazványhoz Ferenc s. k. írta hozzá : »Uibrigens wird über diesen Gegenstand das ängste Geheimnis zu beobachten, und bei Unterbringung der Arrestanten auch darauf die Rücksicht zu nehmen seyn, dass jeder einzelweise verwahret, sofort demselben alle Gelegenheit benommen werden muss, sich miteinander zu besprechen oder auch sonst einen Briefwechsel unter sich pflegen zu können.« O. L. Vertr. A. 41. fasc.). A Haditanács válaszát nem ismerjük, (a Hofkriegsrat levéltárának ehhez a részéhez nem juthattam hozzá), de az ügy elintézése késhetett, mert június 29.-én a nádor Laxenburgból ismét kérte az uralkodó gyors utasítását, már csak azért is, mert Pesten a foglyok tartása sokkal költségesebb. *(Jegyzőkönyv* N° 688) Ferenc király július 3.-i leiratában a brünni és gráci fegyházat jelölte ki a foglyok számára *(u. o.)*, de az elítéltek elszállítása még korántsem indult meg. Július 5.-én a nádor kérte az uralkodót, hogy addig is, míg a foglyok elszállítása megtörténhet, átadhassák őket a katonai hatóságnak. Ez az uralkodó beleegyezésével július 10.-én meg is történt. *(U. o.* 707. sz. ; *U. o.* a nádor utasítása a jogügyi igazgatóhoz és Barco tábornokhoz ; V. ö. *Fogságom naplója*, július 10.)

Július 22.-én a jogügyi igazgató jelentette az uralkodónak, hogy érintkezésbe lépett a Haditanácsnál gr. Ferraris József táborszernaggyal, s azt a felvilágosítást kapta tőle : Kufsteinban 7 fogoly helyezhető el, míg a többi 20 Brünnbe kerül. Jelentésében javasolta, hogy Kufsteinba azok kerüljenek, »akik gonoszságukkal és bűnük nagyságával kitűntek, s akik ezért megérdemlik, hogy keményebben tartsák őket,« vagyis Versegi, Landerer, Szabó L., Tántsits, Erdélyi, Batsányi. Hangsúlyozta jelentésében, hogy szükségesnek látja az elítéltek minél előbbi elszállítását, mert Magyarországon az elszállásolás költségei nagyobb terhet rónak a kincstárra, — de meg azért is, mert a hely, ahol el vannak helyezve »inkább kényelmesnek mondható,« mintsem börtönszerűnek. (O. L. Vertr. A. 41. fasc. sz. nélk.) Az elszállítás legfőbb akadálya azonban úgy látszik az anyagiak hiánya volt. A nádor már június 16.-án írt a Magyar Kamara elnökének, s kérte, hogy a szállításhoz szükséges összeget utalja ki, mivel a Haditanács pénztára jelenleg annyira kimerült, hogy az ehhez szükséges költségeket nem tudja vállalni. (O. L. Vertr. A. 40. fasc. 669. sz.) A foglyok elszállítása végül is csak augusztus folyamán ment végbe. (V. ö. *Fogságom naplója*, 1795 aug. 7 s köv. napok.)

A foglyok tartásával kapcsolatos költségek a továbbiak folyamán is állandó problémát jelentettek. A Haditanács szerette volna a költségeket magukkal az elítéltekkel megfizettetni, ami ellen a Magyar Kamara, a törvényekre és az ország szokásaira

hivatkozva, tiltakozott, mondván, hogy a peres eljárás és a fogság költségei a multban is a kincstárt terhelték. 1796 nyarán az Udvari Kamara jelentette, hogy a perrel és a foglyok eltartásával kapcsolatos eddigi kiadások meghaladják a 23,000 Ft.-ot. Erre újabb levelezés kezdődött a Magyar Kamarával, amelynek során az uralkodó a jogügyi igazgatót is megdorgálta, amiért elmulasztotta a megkegyelmezési iratokba bevétetni, hogy a fogság költségeit a megkegyelmezettek maguk viselik. A vitát Ferenc király 1796 július 27.-én azzal zárta le, hogy az eddigi költségeket a kincstár viseli, de a jövőben ehhez a foglyok is hozzájárulnak. Ezzel kapcsolatos azután a jogügyi igazgató fölterjesztése, amelyben a megkegyelmezett halálraítéltek vagyoni helyzetét jellemezte: Versegi kegydíjából élt; Szulyovszky, Kazinczy, Szén, Landerer: »substantia abunde provisi sunt«, Szlávy és Szmethanovics szülei vagyonosak, Uza és Verhovszky vagyontalanok, Hirgeist apja pedig kijelentette: nem tud fizetni. (Mindezek az iratok kívonatos másolatban: Tud. Ak. Ms. tört. biz. vegyes IV. doboz.) Az egy személyre eső költségekről fogalmat ad, hogy a gráci katonai parancsnokság jelentése szerint 1795 szept. 2—1796 június 2-ig a Szulyovszkyval kapcsolatos kiadások 93 Ft. 24 krajcárt, a Szlávy Jánossal kapcsolatosak pedig ugyanezen időben 93 Ft 7 krajcárt tettek ki. *(U. o.)*[1]

Egy további problémát jelentett az elítéltekkel való bánásmód kérdése. Ahogy Kazinczytól tudjuk, pl. a brünni várban eleinte közönséges bűnözőkként kezelték a foglyokat, s nem adták meg nekik az államfoglyoknak járó kedvezményeket. *(Fogságom naplója,* 1795 okt. 7 és köv. bejegyzések.) Az ezzel kapcsolatos kérdéseket tükrözi Németh kir. jogügyi igazgatónak József főherceg helytartóhoz írt alábbi fölterjesztése.

Euer Königliche Hoheit, Gnädigster Herr!

Zur die von den Mährisch-Schlesischen Landes-Gouverneur sub de dato 6 Octobris a. c. gemachten und hier unterthänigst beygefügten Anfragen, wie nämlich die dahin gebrachten bekannten ungarischen Stattsverbrecher behandelt werden sollen, gab vermuthlich Stoff und Ursach jenes, dass in die Sentenzen nicht vollständig, sondern nur in Extrakten mitgetheilt und in diesen nicht ausgedrukt seye, ob das Gefängniss gelind oder hart seyn solle. Zur nöthigen Aufklärung dieser Frage beyschliss ich eine wider den Ladislaus Laczkovits verfasste Sentenz, welchen die Beweg-Gründe des Urtheils und die Jahre der Straf-Zeit ausgenommen auch die übrigen gleichförmig verfasst sind.

Aus dieser, wie auch allen übrigen erhellet, dass die Gefängnisse mit den einzigen Ausdruck Carceres, ohne Beysetzung ob sie gelind oder hart seyen sollen, bestimmt worden sind. Dieser Ausdruck bedeutet nach dem Landes übligen Gebrauch eine dauernde Strafe des Gefängnisses, und zwar in Eysen, — mögen die Gefängnisse aus Zimmern und so genannten Aresten, oder aus unterirdischen Körkers bestehen welcher leztern[?] zwar über die hier in

[1] A fogság költségeit utólag több elítélten behajtották. Így Kazinczy másfél évvel szabadulása után, 1802 decemberében kapta a fiskus felszólítását, hogy fogsága költéseire 1068 Ft. 50½ kr.-t fizessen. *(Kazinczy levelezése,* II. 515. l.) Majd 1816 [!] nyarán újabb felszólítást kapott: az előző számítás hibás volt, pótlólag fizessen még 496 Ft. 4 kr.-t. *(U. o.* XIV, 449. l.) — Szmethanovics apján is megkíséreltek fia fogságának költségeit behajtani. *(U. o.* XXII, 479. l.) — Versegi fogságának költsége a Haditanács kimutatása szerint 1795 szept. 6-tól 1800 dec. 30-ig 889 Ft. 48 kr volt. Tekintve hogy Versegi teljesen vagyontalan volt, a Magyar Kamara ezt az összeget a Vallásalapból szerette volna kifizettetni, azzal az indokolással, hogy a volt pálos szerzetes oda tartozik, hiszen elfogatásáig onnan kapta évjáradékát. (A M. Kamara átirata a Helytartótanácshoz, 1802 dec. 2: O. L. M. Kanc. 4257/1803. sz. Versegi ekkor még nem szabadult börtönéből.) A Helytartótanács egyházügyi bizottsága 1803 márc. 24.-én foglalkozott a kérdéssel. Véleménye az volt, hogy a Kamara felszólításának nem tehet eleget, mert: 1. az államfoglyok eltartásának költségei mindig a kincstárt terhelték; 2. a vallásalap rendeltetésével ellenkezik ilyen célra pénzt adni; 3. elítéltetésével Versegi nek velük való minden kapcsolata megszakadt. Az ügy a Kancelláriá elé került, s ez a Helytartótanácsnak adott igazat. *(I. h.* és *u. o.* 5779/1803. sz.)

Frage stehenden Arrestanten keinen Platz findet, da Vermög a. g. Verordnung Sr. M. namentlich in Spielberg aus Zimmern bestehende Arreste vorbereitet und verfertiget sind worden, in welchen sie nach der Sinne der Sentenz und a. h. Willens-Meynung kreutzweis [?] geschlossen, ferners auch zu verbleiben haben, ohne Rücksicht auf einen mehr oder minder gravirten zu nehmen, dabey aber der Chirurgue Brehm, um die durch die Anlegung des Eissens an die Hand besorgte Beschädigung, zu verhütten, ferners auch bey der getroffenen Veranstaltung gelassen werden dürfte.

Was die übrige Behandlung anbetrift, meiner unmassgebliche Meynung konnte solche auf die nemliche Art, wie es hier in Offen zugelassen war, festgesetzet werden. Nemlich : *a)* Hier hatte ein jeder in seyn Zimmer ein Tisch, eine Sessl und eine Bett stadt, und konnte sich mit eigenen Bettgewande bedienen, hat er aber solche nicht gehabt, so ist demselben ein Stroh Sack, eine Madraze und eben solcher Polster, ein Lain Tuch und ein doppelte Kozn zugetheilt. *b)* Von denen Kleidungs Stücken und Weisse Wäsche, die vermög Inventarien hier die aufgestelten Commissarien, dort aber der Profoss versehen wird, sind ihnen nur jene Artikeln, die sie von Zeit zu Zeit nöthig hatten ausgefolgt worden. *c)* Sie konnten indifferente Bücher, als zum Beyspiel Reisse Beschreibungen und andere dergleichen lesen, dass schreiben aber wurde ihnen, ausser der Zeit ihrer Vertheidigung, überhaupt versagt. *d)* Da die Speissen in kleinen Theile zerschnidtn dargereicht worden, so ist ihnen von Esszeig nur der Gebrauch eines Löffels gestattet worden. *e)* Das Taback rauchen wurde nur denjenigen erlaubt, denen es der...[a] Chirurgus zur Herstellung oder Aufrechterhaltung der Gesundheit zu gelassen für nothwendig hielt. *f)* Das Licht in abendlichen Stunden wurde ihnen nicht gestattet, weil dieser Mittl besonders in weiterer Zeit das Gefängniss härter macht, und zu nöthigen einer Recollection und frommen Meditation die beste Gelegenheit giebt. *g)* Was die Kost belanget, hier hatte ein jeder für täglich bestimmte 17 Xr. zu Mittag 3 Speisen, 2 Semmeln und 1 Seitl Wein, in erkrankungs Fälle aber nur dass jenige, was der Medicus verordnete. Von Nachtmal Essen kan hier ohnehin keine Rede seyn, da Stattsverbrecher dass jenige, was sie gethan und was sie sind stätts empfinden müssen. Ob nun für die vor einen jeden täglich ausgewerfene 20 Xr. die nemliche Kost gegeben werden könne, werden die Local Theüerungs-Umstände zeigen. — Stephan Péchy, wie es die Kameral Akten bezeigen, hatte zwar täglich 24 Xr. gehabt, diese konnten aber nur in den Fall gnädigst resolvirt werden, wenn die bissherigen 20 Xr. nicht hinlänglich wären, und diesfals eine weitere Frage gemacht werden. [!] Hier muss ich noch beyfügen, dass ihnen hier auf eigenen Lasten auch ein Frühstück hohlen und ein und andern Speissen aufrimmen zu lassen gestattet war.

Ob nun S. M. diese oban geschriebenen Behandlung auf die sowohl in Spielberg oder Grätz und Kufstein sitzende Stattsverbrechers begnämigen, oder der andern und namentlich die eigene Verkostung erst nach Verlauf eines Jahres zu gestatten gnädigst geruhen wollen, stehet von dero a. h. Entschliessung ab.

Übrigens über die härtere Behandlung deren zu Kufstein befindlichen Michael Landerer, Anton Szén, Ignatz Tantsics und Johann Batsányi, wie nicht minder über die aus den cameral*ibus* zu bonifi*cation* kommenden, so-

a) Egy szó olvashatatlan

wohl mit Erhaltungs als Medicamenten und Heutzung im Kosten, wie nicht minder mit Ausnahme der Szulovszky zu Grätz und Georg Szlávy zu Spielberg, der Versagung aller Correspondenz,[1] berufe ich mich auf meine von 9 Octobris unterthänigst gemachte Vorstellung,[2] mit den ehrerbietigsten Beisatz, dass ich die von Grätz zugeschickte und unbedeutende 2 Briefe des Bujanovits gehörigen Ortes eingehändiget habe.

Pest, den 9 Novembris 1795

Ewrer Königliche Hocheit

unterthänigster getreuer
Diener

A foglyok sorsát, mindennapi életét egyébként részletesen megismerhetjük Kazinczy *Fogságom naplójá*ból. Az egyes személyekkel kapcsolatos fontosabb adatokra ld. a vonatkozó periratok után következő összefoglalásokat. Itt csak azt említjük meg, hogy 1796 őszén, amikor Kopasz és Makk büntetése kitelt, a morvaországi kormányzó kérdést intézett az uralkodóhoz, vajon elérkezett-e az ideje annak, hogy az elítéltek hátralevő büntetésük elengedését kérjék. A kormányzó fölterjesztését a Kancellária kiadta véleményezésre a jogügyi igazgatónak, aki szept. 6.-án a megkegyelmezés ellen foglalt állást. »Die Landesgesetze enthalten und verordnen hierüber nichts, — írta — viel mehr ist der Gnaden-Weg einem jeden eröfnet, und erlaubt die Gnade des Monarchen dann wen er glaubt anzuflehen; nur muss ich hier unterthänigst bemerken, dass von denjenigen, die zum Tode verurtheilt und schon begnadiget worden sind, keines wegs hier die Rede seyn könne, überhaupt aber in Betrachtung der kritischen Lage der Sachen und deren noch imerhin ins geheim wirkenden irrigen Meinungen und üblen Gesinnungen, die Begnadigung und Erfreyung eines oder des andern desto nach-theiliger seyn dürfte, als es unstreitig ist, dass man sich über eine gäntzliche Vertilgung und Unterdrückung aller verführerischen Grundsätzen noch nicht rühmen kann. Meine unterthänigste Meynung wäre also der oberwähnten Gouverneur nur in kurzem anzudeuten, dass der Zeitpunkt noch nicht da sey, das geaüsserte Verlangen der Statsgefangenen zu gewähren. (Sk. fogalmazvány : O. L. Vertr. A. 49. fasc. 4. köteg.)

[1] Szulyovszky és Szlávy György engedély kaptak, hogy birtoküggyekben családjaikkal levelezhessenek. Ld. 666. és 749.

[2] Ezt nem ismerjük.

115.

[1795 június]

Táblázatos kimutatás a perbefogottakról

O. L. Törzs a. 1795

Az alábbi kimutatás Madách Sándor védőügyvéd Gr. Illésházy Istvánhoz írt levelének mellékleteként maradt ránk.

Schema perduellionis reorum

Nomina captivorum, status	Iudicium incl. Tabulae Regiae	Judicium exc. Septem-Viratus	Nomen assistentis advocati	Adnotationes
MARTINOVITS Josephus Ignatius, abbas Sás-Váriensis et consiliarius regius	Ad poenam gladii et amissionem bonorum	Approbatum addito eo, ut seditiosa scripta per carnificem comburantur et supplicium post alios 4 reos subeat	Per se pro se	Executus die 20a Maji 1795
HAJNÓCZY Josephus, exc. Camerae Hung. Aulicae secretarius	Ad poenam gladii et amissionem bonorum	Approbatum	Alexander Madács	Executus 20a Maji 1795
LACZKOVITS Joannes, emeritus capitaneus	Ad gladium et amissionem bonorum	Approbatum	Samuel Szabo-Sáraj	Executus 20a Maji 1795
SZENTMARIAY Franciscus, privatus secretarius	Ad gladium et amissionem bonorum	Approbatum	Per se pro se	Executus 20a Maji 1795
SIGRAY Jacobus Comes, assessor Tabulae Districtualis Ginziensis	Ad gladium et amissionem bonorum	Approbatum	Josephus Tóthpápay[1]	Executus 20a Maji 1795
SZOLARTSEK Alexander, informator prolium	Ad gladium et amissionem bonorum	Approbatum	Per se pro se	Executus 3a Junii 1795
BATSÁNYI Joannes, auctor et poëta	Absolutus	Ad unius anni carceres	Madács	

[1] Helyesen: Tóthpápay Sámuel.

Nomina captivorum, status	Iudicium incl. Tabulae Regiae	Iudicium exc. Septem-Viratus	Nomen assistentis advocati	Adnotationes
P r o n o t a : Isti septem Viennam deducti, inde pro recipiendo per Curiam Regiam judicio Budam remissi et primo fisci regii actione conventi fuerunt. Reliqui subsequentes tardius inducti, aeque actionibus fisci regii conventi sunt.				
MÁRTON Stephanus, physicus *incl. Comitatus Pestiensis*	Absolutus	Approbatum	Madács	Dimissus 20a Maji 1795
MAK Pater Dominicus, ex-Paulin*us*	Ad 3 annorum carceres	Ad 2 annorum carceres	Madács	
SZULOVSZKY Melchior, complurium *comitatuum* tabulae *assessor*	Ad gladium et amissionem bonorum	Approbatum	Madács	
BARANYAY Michael, informator prolium	Absolutus	Ad 5 annorum carceres	Madács	
BUJANOVICS Cornelius, juratus	Ad 3 annorum carceres	Ad 2 annorum carceres	Madács	
HIRGAISZT Franciscus, jurista	Ad 5 annorum carceres	Ad gladium et amissionem bonorum	Madács	
SZMETANOVICS Carolus, patvarista	Ad 3 annorum carceres	Ad gladium et amissionem bonorum	Madács	
LUKÁCS Paulus, advocatus	Ad 3 annorum carceres	Ad 1 anni carceres	Madács	
TÁNCSICS Ignati*us*, [informator][a] prolium	Ad 3 annorum carceres	Ad 10 annorum carceres	Madács	
SZLÁVY Joannes, juratus	Ad gladium et amissionem bonorum	Cum additamento, ut scripta manu carnificis comburantur	Madács	
WERCHOVSZKY Samuel, advocatus	Ad gladium et amissionem bonorum	Approbatum	Madács	

a) A kimutatás sarka leszakadt.

Nomina captivorum, status	Iudicium incl. Tabulae Regiae	Iudicium exc. Septem-Viratus	Nomen assistentis advocati	Adnotationes
PAITZKHOFFER Anton, civis Pesthiensis	Absolutus	Approbatum	Madács	Dimissus 20a Maji 1795
NEMESSÁNYI Andreas, jurista	Absolutus	Approbatum	Madács	Dimissus 22a Maji 1795
LONOVITS Emericus, studiosus medicinorum	Absolutus	Approbatum	Madács	Dimissus 22a Maji 1795
AMBROSI Gabriel, fiscalis regius	mortuus		Alexander Nagy	
WERSEGHY Pater Franciscus, ex-Paulinus	Ad gladium et amissionem bonorum	Addito eo, ut scripta manu carnificis comburantur approbatur	Per se pro se	
UJ-GYÖRGYI alias Neumiller, accessista in Kamera	Ad 3 annorum carceres	Ad 5 annorum carceres	Nagy	
JUHÁSZ Pater Joannes, ex-Praemonstratensis	Ad 3 annorum carceres	Approbatur	Nagy	
LANDERER Michael, typographus	Ad 10 annorum carceres	Ad gladium et amissionem bonorum	Nagy	
SZÉN Antonius, rationum officialis	Ad gladium et amissionem bonorum	Approbatum	Nagy	
KOPASZ Joannes, advocatus	Absolutus	Ad 2 annorum carceres	Nagy	
ERDÉLYI Ladislaus, juratus	Ad 5 annorum carceres	Approbatum	Nagy	
SEHY Franciscus, actor ex theatro hungarico	Absolutus	Approbatum	Nagy	Dimissus 20a Maji 1795
PRUZSINSZKY Josephus, jurista	Ad 3 annorum carceres	Approbatum	Nagy	

Nomina captivo-.rum, status	Iudicium incl. Tabulae Regiae	Iudicium exc. Septem-Viratus	Nomen assistentis advocati	Adnotationes
ASZALAY Joannes, informator prolium	Ad 5 annorum carceres	Ad 3 annorum carceres	Nagy	
LATZKOVITS Ladislaus	Ad 10 annorum carceres	Approbatur	Nagy	
SZLÁVY Georgius, judlium comitatus Bihariensis	Ad 3 annorum carceres	Approbatur	Nagy	
UZA Paulus, advocatus	Ad 10 annorum carceres	Ad gladium et amissionem bonorum	Nagy	
SZILLA Nicolaus, jurista	Absolutus	Approbatum	Nagy	Dimissus 20a Maji 1795
ROSTY Paulus, assessor plurium comitatuum	Absolutus	Approbatum	Nagy	Dimissus 20a Maji 1795
[B]ÖHMa) Joannes, chirurgus Rohonczensis	Absolutus	Ad 1 anni carceres	Nagy	
[ABAFFY]a) Franciscus, assessor [plurium comitatuu]m	Absolutus	Approbatum	Szabó-Sáray	Dimissus 23a Maji 1795
FODOR . Gerson, professor Körösiensis	Absolutus	Approbatum	Szabó-Sáray	Dimissus 23a Maji 1795
KAZINCZY Franciscus, plurium comitatuum tabulae assessor	Ad gladium et amissionem bonorum	Approbatum	Szabó-Sáray	
ŐSZ Paulus, advocatus	Ad gladium et amissionem bonorum	Approbatum addita scriptorum combustione	Szabó-Sáray	Executus 3a Iunii 1795
KAZINCZY Nicolaus, jurassor comitatus Bihariensis	Absolutus	Approbatum	Szabó-Sáray	Dimissus 20a Maji 1795

a) Az irat sarka leszakadt.

Nomina captivorum, status	Iudicium incl. Tabulae Regiae	Iudicium exc. Septem-Viratus	Nomen assistentis advocati	Adnotationes
SZABÓ Ladislaus, privatus secretarius	Ad gladium et amissionem bonorum	Approbatum	Tóth-Pápay	
TÚRÓS Petrus, minister Ócsaiensium reformatorum	Absolutus	Approbatum	Tóth-Pápay	Dimissus 20a Maji 1795
ROSTI Joannes, notarius Tabulae Districtualis Ginziensis	Absolutus	Ad 3 annorum carceres	Tóth-Pápay	
ILLYÉS advocatus	Absolutus	Approbatum	Nagy	Dimissus 20a Maji 1795

Ehhez hasonló táblázatos kimutatás több is maradt ránk, a per és az elítéltek sorsa iránti élénk érdeklődés tanubizonyságaként. (Pl. Sándor Lipót nádor iratai közt: O. L. Vertr. A. 39. fasc. 616. sz.; József nádor iratai közt: O. L. Nádori titk. lt. Polit. 40/1801; több pld. az O. L. Törzs a.-ban, továbbá Széchenyi Kvt. Ms. Fol. Lat. 395; 1797. 14. fol.; 2539, 25. fol.; 3707/II; Fol. Hung. 1034, 84. fol.; Quart. Hung. 1931/II.; O. L. Erdélyi fiscalis lt. 18. szekrény, miscellanea 1795: 2068. sz.; Primási lt. Világi lt. B/2 stb.) Ezenkívül az összeesküvés családfáját nyomtatásban is kiadták. (Ld. 5. l. melléklet.) A már említett Getse Dániel orvostanhallgató Teleki Józsefhez írt június 13-i leveléből tudjuk, hogy ezeknek igen nagy volt a kelendősége, »ilyenekkel a mostani vásárban a kép-árulók magoknak jó hasznot hajtottak.« Ő is kedveskedett a grófnak »ezen rossz gyümöltset termő élőfával, a melyen a status raboknak egy mástól való eredetek, nevek, büntetések vagy elszabadíttatások le vagyon rajzolva.« (Iványi Béla, *A széki grófi Teleki család gyömrői ágának levéltára.* Szeged, 1931, 402—403. l.)

Az alábbiakban még közöljük a nádor kimutatásának végén található összeállítást:

Reassumptum
per Tabulam Septem-Viralem condemnati

Ad ordinariam	Ad temporaneam et qualem	Imputatis carceribus dimitti	Absoluti
1. Martinovits	1. Juhász 3 annorum carceres a publicatione sententiae	1. Szilla	1. Illés
2. Hainoczy	2. Ugygyörgyi 5 a. carc. a publ. sent.	2. Fodor	2. Sehy
3. Latzkovits Joh.	3. Baranyai 5 a. carc. a publ. sent.	3. Rosty Paulus	3. Paiczkofer
4. Szentmariay	4. Erdélyi 5 a. carc. a publ. sent.	4. Tuross	4. Lonovits
5. Comes Sigray	5. Kopasz 2 a. carc. a publ. sent.	5. Mártony	
6. Versegi	6. Rosty J. 3 a. carc. a publ. sent.	6. Kazinczy Nic.	
7. Landerer	7. Brehm 1 a. carc. a die incaptivatione	7. Chászár[4]	
8. Szen	8. Lukáts 1 a. carc. a publ. sent.	8. Nemessányi	
9. Verhovszky	9. Bujanovits 2 a. carc. a publ. sent.	9. Abaffy	
10. Szolárcsik	10. Tantsits 10 a. carc. a publ. sent.		
11. Hiergeist	11. Mak 2 a. carc. a publ. sent.		
12. Szmetanovich	12. Vurmann[2] 4 in domo correctoria cum 25 baculis annue		
13. Szulyovszky	13. Szlavy Georg 3 a. carc. a publ. sent.		
14. Kazinczy Franc.	14. Aszalay 3 a. carc. a publ. sent.		
15. Szabó[1]	15. Merly[3] 20 baculos		
16. Szlavy Joh.	16. Laczkovics Ladisl. 10 a. carc. a. publ. sent.		
17. Uza	17. Pruzinczky 3 a. carc. a publ. sent.		
18. Oez	18. Bacsányi 1 a. carc. a publ. sent.		

Summa :	ad ordinariam	18
	ad temporaneam	18
	imputatis dimitti	9
	absoluti	4
	Summa	49

[1] Szentjóbi Szabó László.

[2] Wurmann a jakobinusokkal egyidőben ítéltetett el, de a titkos szervezkedésben nem vett részt, azzal nem is vádolták. Ld. 557. l. 14. jegyz.

[3] Merly mezőpetri bírót főként az egyházat sértő kifakadásai miatt ítélték el, a szervezkedésben ő sem vett részt. Ld. *Jegyzőkönyv* No 147.

[4] Császár Ferdinánd bácskai nemest a megyegyűlésen tett tiszteletlen kijelentései miatt állították bíróság elé. A szervezkedésben ő sem vett részt. Ld. *Jegyzőkönyv* No 65.

Azaz: leszámítva azokat, akiket a jakobinus-perrel egyidőben, de attól függetlenül ítéltek el, ez a kimutatás így módosul:

halálra ítéltetett	18
börtönbüntetésre	16
a vizsgálati fogság beszámításával elbocsájtva	8
fölmentve	4
összesen:	46

Ebben a számban azonban nincsenek benne: a börtönben meghalt Ambrózy, az öngyilkossá lett Fodor József és Király, a vád alá nem került, de állásából elbocsátott Szecsanacz, Rothweiler Mátyás és Lander Vencel, s a vád és következményei alól teljesen fölmentett Szabó Imre körmendi plébános. Azoknak a száma tehát, akik a jakobinus szervezkedésben való részvétel vádjával bíróság elé kerültek: 53. Azoknak a száma, akikről föltehető, hogy tudtak a szervezkedésről, vagy abban részt is vettek, természetesen ennél nagyobb volt, bár erre vonatkozóan biztos adataink nincsenek.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

(A dőltbetűs személynevek a perbevontakat jelölik. — A dőlt számok jegyzetekre utalnak)

Abaffy Ferenc 32, 64, 74, 89, 90, 96, 106, 107, 115, 119, 121, 128, *157*, *165*, 166, 167, 168, 169, 170, 172, 173, 233, 234, *237*, 259, 263, 265, 286, 288, 298, 334, 335, 343, *360*, 518, 521, 522, 546, 553, 561, 563, 565, 566, 665, 760—765,*780*, 781, 799, 817, 819
— baráti köre *171*
— följegyzései, munkái 90, 121, 762
— — *Sta viator* 121, *762*
— — *Vox clamantis* 90, 106, 108, 116, 121, 128, 148, 168, 169, 174, 175, 288, 341, 342, 760, 761, 762, 763, 764, 802
— mozgalmi tevékenysége 89, 90, 96, 121, 171—172, 760—761
Abony 711
Ad amicam aurem 135, ld. Batthyány Alajos
Adamovics-család *27*
Adamovics Mihályné, Martinovics Anna Mária 27
Adamovics Mihály, bajai ügyvéd 27, *42*, 47, 97, 311—312
Adamovics Rókus Kornél, ker. táblai ülnök *129*, 130
Adelung Joh. Christ. 806
adó 189
Afrika 201, 414
Agrippa Cornelius, nettesheimi, német filózofus 513
»A Három Rózsához« ld. szabadkőműves páholyok
Aigner Ferenc, ny. kapitány *713*
Aigner Károly 794
A jó és rossz könyvek olvasásáról c. könyv 498
Akabnicz P. Friedrich, német történetíró 797
»A Koronázott Reményhez« ld. szabadkőműves páholyok
Albert osztrák főhg. 389
Albert szász-tescheni herceg *30*
Alcsút 15
Alexovics Vazul pálos szerzetes *498*
alkotmány 732—733, 738
államtanács 9, 83, *237*, 239, 245, 264, 277, 278, 281, 284, 505, 768, 794, 801, 808
allegatió ld. perbeli feleselés
Almás (Bihar m.) *689*
Almásy Ignác szeptemvir *238*, 788
Almásy Pál a Kir. Tábla bárója 238, 273, 275, 332, 361, 728, 734
Álmosd (Bihar m.) 694, 700
Alsóbük (Sopron m.) *779*, 780
Alsósurány (Vas m.) *123*
Alxinger, Christ. Joh., német költő 797
Ambrózy Gábor, a kir. jogügyigazgatóság fiskálisa 57, 95, 96, 97, 98, 119, 121, 153, 232, 234, 259, 266, 267, 287, *288*, 312, 426, *649*, 712, 713, 714, 756, 760, 763, 764, 816, 820
Ambrózy Pál, pesti ügyvéd 254, 755, 756, 757
Amerika *30*, 43, 213, 419
»Amerikai-Francia-Unió«, ld. szabadkőműves páholyok
amnesztia 104, 187, 216, 304, 398, 670, 807—808, 813
Anacharsis ld. Clootz
»A nagyszívűséghez« ld. szabadkőműves páholyok
II. András magyar király *604*
III. András magyar király *604*
Anglia 28, 29, 44, *54*, *59*, 102, 110, 133, 139, 188, 190, 196, 199, 204, 218, 220, 391, 399, 405, 419, 455, 497, 589, 609, 643, 738
Angelaky, joghallgató 553, 649, 650, 651
Anis, bécsi kereskedő 23, 43, 133, 135
Ankerström János Jakab, svéd nemes, 386
Apatelek (Arad m.) *273*
antiklerikalizmus *52*, *55*, *108*, 376, 440, 696, 697, 760,
Aquinói Tamás 496
Arad 112, 142, 285, *670*, *671*
Arady István, jurátus 618, 631, 634, 637, 640, 646, 652, 654, 657, 660, 662, 664, 667, 670, 674, 677, 680, 682, 685, 689, 692, 694, 698, 700, 705, 707, 710, 712, 715, 719, 746, 760
Aranda gróf, spanyol miniszterelnök 159, 192, 194, 312
aranybulla 8, *748*
Arcadius, római császár 430, 449, 773
Archenholz, Joh. Wilh. 796
Archipelagosz 189, 197, 405
Ariosto 796

Aristoteles 390, 402, 513, 602, 806
arisztokraták, arisztokratizmus *41*, 89, *721*, 727, 738, *746*
Arnfelt Gusztáv Móric gróf, svéd tábornok *194*
Arnold Theodor, német szótáríró 797
Asthleitner főhadnagy 250
Aszalay János, nevelő 267, 361, 720, 721, 722, *729*, 750—752, 807, 817, 819
Aszaló (Borsód m.) *750*
ateisták, ateizmus 111, *157*, *202*, *304*, *314*, 367, *622*, 658, 702, 756, 767
Athanáz, Szent 213
Athén 401
Atkár (Heves m.) 752, 753, 754
Atzél István, ítélőmester 273, 295, *327*, 361, *637*, 682, 685, 688, 691, 693, 698
Augustus, római császár 213, 598
Ausztria *23*, 24, *50*, 57, 70, 88, 188, 189, *195*, *196*, 231, 290, 388, 586, 635, *715*
»Az Egyesüléshez« ld. szabadkőműves páholyok
Az ember és a polgár oktató könyvecskéje, l.: Szabadság és Egyenlőség Társasága kátéja

Bacher, Franciaország bázeli ügynöke 24
Bacon Francis (Verulami), angol filozófus 204, 776
bácsi ferencrendi kolostor 84
Bagyinay Péter 42, 43, 97
Baja *27*
Bajnay János, orvos 27
Bajnay Jánosné, Martinovics Jusztina 27
Bajorország *156*, 188, 198, 199, 201, 219, 222, 372
Balassa Ferenc gr., illyr kancellár 279, 280, *285*
Balassa Pál gr. *508*, *510*
Balatonfüred 337
Balogh Péter, ócsai, kancelláriai tanácsos 54, 80, 81, 83, 102, 214, 235, 236, *780*
Balugyánszky Mihály, a nagyváradi akadémia tanára 66, *67*, 90, 121, 233, 260, 289, 292, 363, 689, *690*
Bánffy Dezső br., miniszterelnök 15
Bánffy Miklós gr. 16.
Bánság 33, 189
Bánya (Zemplén m.) *665*
Baranyai Mihály, jurátus 119, 167, 233, 260, 265, 295, 326, 327, 332, 333, 334, 352, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 556, 557, 560, 565, 566, 568, 569, 571, 638, 646—648, 653, 655, 807, 808, 815, 819
Bárány Péter, Széchenyi Ferenc titkára *780*
Barcafalvi Szabó Dávid, nyelvújító 592
Barco Vince br., lovassági tábornok, Magyarország katonai főparancsnoka 35, 62, 66, 86, *89*, 90, 92, 107, 116, 121, 123, 124, 168, 169, 170, 172, 173, 174, 175, *206*, *275*, 657, 670, 699, 715, 749, 760, 762, 763, 810
— jelentései a magyar jakobinusokról 5, 32—35, 67, 72, 90
Barco huszárezred ld. hadsereg
Barcsay Ábrahám 780
Barère, Bertrand, konventtag 187, 188, 189, *190*, *194*
Barics Béla Ádám, pesti egyetemi tanár 166, *171*, 215, 343, *358*, 553, 566, *780*
— *Conspectus regiminis* ... c. munkája 215
— *Dissertatio statistica* ... c. munkája *215*
Barkóczy Ferenc gr., helytartótanácsos 305
Barkóczy János gr., homonnai birtokos 121, *780*
Baróti Szabó Dávid *342*, 577, 592, *695*
Barthélemy, svájci francia követ *24*, *196*, 210
Bartholottus Nep. János: *Világi s ekklézsiai vizsgálódás* c. munkája *499*
Bartsch Ádám, a bécsi udvari könyvtár őre 278, 284
Bartsch Konrád Domokos, udvari kamarai fogalmazó *108*, 133, 135, 147, *780*
Bartucz Lajos 788
Bastasich József, kőrösi g. k. püspök 283
Bátaszék 159
Báthori Gábor ref. püspök 678, 679
Batowski Aleksander Benedykt, lengyel diplomata 205
Batsányi János 12, 42, 43, *53*, 57, *71*, 72, 87, 107, 115, 116, *143*, 152, 153, *157*, 170, 212, 216, 224, 231, 234, 235, *237*, 249, 265, 271, *274*, 275, 277, 286, 342, 443, 491, 494, 617, *780*, 807, 808, 810, 812, 814, 819
— életrajzi adatai 577—585
— az egykorúak jellemzésében 107, 115, 170, 614, 615
— bekapcsolódása a mozgalomba 42, 605—606
— elfogatása 6, 175, 176, 230, 585—587
— és a szabadkőművesség 179
— kapcsolatai Martinovicscsal 152, 176—180, 225, 228, 329—330, 606—610,
— munkái: *Abaúj vármegye örömünnepén* 573, 591—592
— — *A franciaországi változásokra* 225—227, 573, 588, 599
— — költeményei Szentjóbi halálára *676*
— — *Levél Szentjóbi Szabó Lászlóhoz* 225, 228, 331, 573, 580—582, 592, 595, *615*

— — Marseillaise fordítása 182—183, 330
— — *Serkentő válasz Virág Benedekhez* 573, 590—591
— önvédelme 16, 225—230, 574—612
— periratai 573—618
— saját irodalmi munkásságáról 577—585, 587—605
— vallomásai 175—184, 329—332, 760, 763, 764
Batthyány Alajos gr. *135*, 206, 289, *780*
— *Ad amicam aurem* c. munkája *135*
Batthyány Antal gr 682
Batthyány József gr., hercegprimás 11, 48, 77, 216, 306, 308, 315, 322, 361, 622, 631, 634, *715*, 718, 760, 764, 768, 769, 770, 788
Batthyány—Strattmann hg. 530, *700*
Bay Ferenc, kir. táblai ülnök 274, 275, 332, 361
Bayle Pierre, francia filozófus 513
Bázel 24, 112, 141
bázeli béketárgyalások 313, 398
Beccaria Cesare Bonesana, olasz büntetőjogász 513
Becker gr. *780*
Bécs 5, 6, 8, 16, 23, 24, *25*, 28, *32*, 33, 34, 36, 37, *39*, 41, 42, 44, 46, 60, 62, 64, *66*, 69, 70, 71, 72, 75, *77*, 82, 84, 88, 91, 95, 97, 98, 107, 110, *124*, 129 136, 143, 146, 151, 153, 154, 155, *157*, *158*, 163, 166, 167, 175, 176, 187, 188, 190, 219, 222, 232, 240, 241, 243, 245, 248, 251, 252, 253, 256, 258, 261, 270, 276, 281, 282, 293, 295, 296, 297, 301, 307, 308, 310, 311, 313, *323*, 324, 327, 335, 338, 339, 341, 344, 351, 353, *357*, 358, 364, 365, 367, 377, 379, 381, 382, 392, 393, 395, 396, 397, 407, 408, 411, 414, 415, 418, 419, 431, 432, 440, 441, 459, 464, 470, 472, 477, 492, 506, 507, 508, 510, 526 529, 530, 533, 543, 544, 545, 555, 558, 559, 563, 574, 582, 583, 584, 586, 592, 608, 609, 610, 618, 622, 636, 644, 650, 660, 670, 671, 675, *682*, *685*, 691, 703, *707*, 708, 709, 710, *712*, 739, 748, 760, 764, 768, 769, 772, 773, 781, 783, 790, 793, 795, 797, 810
bécsi béke, (1606) 434, 460
— demokraták ld. osztrák jakobinusok
— egyetem 214, 468, 680
— rendőrség 23, 24, 26, 284, 297, 300, 301, 310, 335
— udvar 72, 192, 297, 303, *305*, 510
— vizsgálat ld. Udvari vizsgálóbizottság
Bedekovich Tamás, m. kamarai tisztviselő 284
Beeckhen György, udvari tanácsos 152, 155, 278, 283, 284
Beer Antal, a bécsi rendőrség vezetője 26, *134*, 176, 230
Bél Mátyás 797
Belányi István, Buda város kapitánya, *787*, 803
Beleznay Mihály, vezérezredes *694*
Belgium, belgák 28, *72*, 102, 110, 133, *143*, 150, 187, 188, 191, 193, 198, 199, 201, 204, 219, 220, 221, 413, 417, 517, 520, 776
Belgrád 190, 510
Belizár, Justiniánus császár hadvezére 309
Bencsik György, ügyvéd 362, 637
XIII. Benedek, pápa 448
Benyovszky Emánuel gr. *55*
Benyovszky János, altábornagy 55, 112, 141, 144, 285
Beöthy Imre, szeptemvir *780*
Beöthy János bihari alispán 700
Beöthy Viktória, ld. Kazinczy Miklósné
Berchevich József *765*
Berényi gr. *206*
Berkenmayer, német geográfus 797
Berlin 28, 190, 220, 221, 771, 773
Bernáth Ferenc, zempléni alispán 256, 291
Bernáth József, kir. táblai ülnök 238, 274, 794
Bernstorff András Péter, dán miniszter 159, 196
Berzeviczy András, alnádor 238, 273, 275, 361, 753, 788
Berzeviczy Gergely *116*, *166*, *804*
Berzeviczy Sándor, nemesi testőr 409
Bésán István, veszprémi másodalispán 124
Besszarábia 189, 200
Besztercebánya *719*
Bezerédy Ignác, szeptemvir *780*
Beurnonville Pierre, francia tábornok 193
Bicskey Sándor, pestmegyei főszolgabíró 787, 801, 803, 804
Bielak József, lengyel tábornok 205
Bikessy András, helytartótanácsi gyakornok 62, 67, 115, 116, 117, 122, 657, 664, 701
Billaud-Varenne Jean, a Konvent elnöke 279, 282
Billeck Leopold, osztrák számvevőtanácsos 156
Billeck Wasgottwill, osztrák kapitány 156
Birmingham 30
bíróság illetékessége 276, 319—320, 378—384, 411, 414—415
Bisching, német író 797, 806
Bitsch (Elzász-Lotharingiában) 221
Blackstone William, angol jogtudós 387, 388, 399
Blumauer Alois, osztrák költő 42, *99*, 110. 135, 136, 143, 214, 753, 797
Boday Mihály, ügyvéd *270*
Bodin Gabriel 96, 340
Bodin Jean, francia filozófus *96*, 513
Bodor Mihály, helytartótanácsi fogalmazó 68

Bodrogkeresztur (Zemplén m.) *671*, *696*
Bogdány (Sáros m.) *654*
Bohus kapitány 783, 784
Bolingbroke Henry, angol államférfi és filozófus 202, 513
IX. Bonifác, pápa 447, 448
Bordeaux *23*
Borhus Ferenc, kémikus 459
Boronis, huszártiszt 682, 685
Boronkay Imre, kir. táblai érseki ülnök 361, 770, 788, 789, 793
Borosjenő (Arad m.) *273*
Boros Lajos, kancelláriai tanácsos, nádori irodaigazgató 64, 172, 295, 334, *553*, 571, 649, 650, 670, 671, 768, 769, 788
Boros Sándor, jász-kún főkapitány 753
Born Ignác lovag, udvari kamarai tanácsos 29, 36, 37, 38, 158, 283, 405, 407
Boroszló 191
Borsiczky János, Trencsén m. fiskálisa *660*
Bossuet 806
Bosznia 189
Böhmer 513
Bőny (Győr m.) *671*
börtönviszonyok 71, 252, 254—255, 660, v. ö. elfogottakkal való bánásmód
Bős (Csallóköz) *652*
Braun Soma 782
Braunschweigi Frigyes Ágost hg. *203*, 221, 405, 406
Braunschweigi Károly Ferdinánd hg, az egyesült osztrák-porosz hadak fővezére 161, *604*, 772
Brehm János, körorvos 128, 233, 261, 266, 528, 529, 533, *540*, 544, 680—682, 688, 707, 807, 808, 812, 817, 819
Bretzenheim hg 759
Bretzenheim Katalin hgnő *270*
Briglevich zágrábi ügyvéd 277, 284
Brissot Jean Pierre, a girondisták vezetője 192, 193, *389*
Brissotin-párt ld. girondisták
Brunszvik József gr., Pest m. adminisztrátora *77*, 84, 295, 551, 763, *765*, 788
Brünn *23*, *630*, 633, 636, 639, 642, 648, 656, 659, 661, 670, 682, 688, *692*, 694, 707, 718, 749, 755, 759, 810, 811
Bubanovics Szilveszter, körösi g. kath. püspök 157, 304, 309
Buchanan Dávid, angol nemzetgazdász 513
Buda 6, 8, 24, *30*, 45, 57, 60, 70, 72, 74, *80*, 90, 96, 106, 107, 111, 113, 117, 120, *124*, 125, 127, 129, 166, 173, 225, 234, 241, 244, 245, 248, 251, *252*, 253, 259, 265, 270, 276, 285, 290, 295, 310, 313, 317, 321, 325, 328, 337, 338, 343, 344, 349, 352, 353, 355, *357*, 359, 372, 379, 406, 408, 419, 420, 423, 439, 475, 508, 509, 516, 518, 528, 529, 530, 533, 534, 543, 544, 547, 551, 554, 556, 565, 571, 573, 582, 585, 586, 593, 594, 595, 609, 612, 614, 617, 618, 621, 622, 639, 641, 660, 670, 671, 695, 718, 737, 749, 766, 768, 769, 776, 778, 781, 785, 786, 787, 790, 798, 801, 803, 807
budai ferences kolostor és templom 8, 11, *28*, 249, 251, *254*, 660, 665, 742, 786, 788, 789, 790
budai főhadparancsnokság ld. katonai főparancsnokság
Buddeus Johann Franz, német prot. teológus 513, 796, 797
Bujanovics Károly, udvari ágens 97, *237*, 260, *707*, 709, 710
Bujanovics Kornél, jurátus 97, 115, 118, 119, 233, 265, 352, 353, 550, 637, 638, 707—710, 759, 807, 808, 813, 815, 819
Bukovina 28, *381*
Bukowski Tadeusz, krakkói piarista 205
Bulanger Jules, francia jezsuita filozófus 513
Bulgária, bulgárok 189, 197, 200
Burger 156,
Burke Edmund, angol történetfilozófus 522
Burlamaqui Jean Jacques, svájci olasz jogász 513

Cadet, konventtag 143, *187*
Calonne Charles Alexandre, francia pénzügyminiszter 192, 193, 194
Caligula, római császár 385
Cambon François, a konvent pénzügyi szakértője 223
Campé Joachim, braunschweigi pedagógus *106*
Capitularé-k 433, 445, 446
Capri szigete 414
Caraffa Antal 604
Carnot Lázár *188*
Carpentier Antoine François, az Ötszázak Tanácsának tagja 193
Cassius 598
Catéchisme de l'Homme et du Citoyen ld. Szabadság és Egyenlőség Társasága kátéja
Catechismus occultae societatis reformatorum ld. Reformátorok Társasága kátéja
Cato 390, 593, 594
causarum regalium director ld. Németh János
cenzura, cenzorok *50*, 64, 67, 90, 101, 116, 121, 183, 216, 225, 228, *331*, 342, 401, 498, 499, 514, 580, 581, 582, 587, 589, 592, 596, *597*, 614, 615, 622, 623, 628, 634, 635, 638, *717*
Chemnitz ld. Selmecbánya
Chernel Sámuel és Dávid *780*
Chotek Rudolf gr., bécsi udvari kamarai elnök 67

Cicero 384, 390, 602, 776, 806,
Clarke Sámuel, angol filozófus 202
Clauer 106
Clerfait Károly gr., osztrák tábornagy 50
Clootz Johann Baptist br., (Anacharsis) 207
Cobenzl János Fülöp gr., h. államkancellár 406
Codex Justinianus 380, 385, 398, 411, 414, 447
Colbert 513
Colloredo-Wallsee Ferenc gr., osztrák kabineti miniszter *28*, *30*, 31, 97, *135*, 150, 151, *160*, *161*, 162, 186, 187, 198, 223, 280, 399, 400, 772
Collot d'Herbois 761, 764
Comité de salut public ld. francia Jóléti Bizottság
Condé hg., a francia emigránsok vezére *193*
Condé vára, a francia-belga határon *194*
Condorcet Jean Antoine marquis, francia matematikus és filozófus 29, 40, 41, 44, 192, 312, 400, 405, 771
Coriolanus 524
Cornides Dániel, történettudós 797
Corpus Juris Canonici 806
Corpus Juris Hungarici 386, *416*, 434, *465*, 697, 797, 806
Corresponding Society *69*
Couthon George, francia jakobinus-párti politikus 193
Crell Laurenz, német kémikus 405, 771
Cremutius Cordus 598
Cromwell 202, 389
Crudy Dániel, ev. superintendens *806*
Csáktornya 539
Csáky József gr., alkancellár 236, 240, 241, 650
Császár Ferdinánd, bácskai nemes 819
Cseh Ferenc, Szatmár m. alispánja 350
Csehország 70, 88, 110, 135, 136, 143, 155, 189, 201, 222, 497, *715*
cseh kancellária ld. Kancellária főcímszó alatt
Cseh-Szombathy Ferenc, főorvos 89, *780*
Csepreg (Sopron m.) 530
Csernovics Ádám, ny. ker. táblai titkár 126, 233, 261, 683, 686, 687
Csetnek (Gömör m.) *712*
Csiszár, pesti szabó 334
Csóka József, lőrinckátai lakos 754
Csonka György, győri postaexpéditor 546, *551*, 571
Curia, m. kir. 8, 9, 11, 12, 78, 81, *102*, 268, 269, *720*, 766, 768, 769, 785, 786, 787, 788, 789, 801, 807
Custine Ádám gr., francia tábornok *158*, 161, 162, 193, 212, 221, 406, 773
Custine Renaud Philippe gr., 221
Czetwertýnski—Swiatopelk, lengyel forradalmár 205
Dalberg Károly, mainzi hercegérsek 159
Dalmácia 188, 189
Dánia *159*, 189, 191, 199, 220, 221, 589, 771
Danton *188*, *195*
D'Argens marquis, francia történész 513
Daries Johann Georg, porosz teologiai író 513
David Louis, francia festő 64, 117
Davoust, francia tábornok *23*
Dayka Gábor, a költő 345
Deák Ferenc *8*
Debrecen 664, 674, *677*, *747*
Debreczeni György altárnokmester *387*
Debrő (Heves m.) *757*
Deforgues, francia miniszter 210
Degen, bécsi könyvkereskedő 23, 24, 133, 135
Delivuk Márk, m. kamarai titkár 47, 64, 90, 106—108, 117, 148, 153, 157, 216, 257, 259, 280, 281, 283, 284, 286, 288, 309, 323, 635
D'Ellevaux Károly, m. kamarai tanácsos 307
Dembitzky Mária, szolgálólány *27*
Demién Antal, pesti egyetemi tanár 546, 553, 566
Démocrite la Montagne: Martinovics Ignác álneve
demokraták 23—24, 134, 135, 136, 143, 155, 277, 281
demokratikus eszmék 23—24, 135, 144, 278, 282, 522—523
— gondolkozás 133—134, 135, 136, 137, 282—283, 424, 522
Demokritos 390
Denkmann, bécsi orvos *24*
Derecske *689*
Derzsőffy András, kocsmáros 752, 753, 754
Descorches Louis Henri marquis, varsói francia követ 162, 194
despotizmus *658*, v. ö. zsarnokok
Dessewffy József gr. 704, *780*
Dévény *253*
Deym Ferenc gr., cseh nagybirtokos 659
Digesták 380, 383, 385, 398, 411, 414
Dijon 29, *30*
Dionisius Halicarnassus 379
Directorium in politicis et cameralibus *234*
Doliniansky, galiciai lengyel báró 155, 205
Domin József, pesti egyetemi tanár *39*, 215
Dormándháza (Heves m.) 259
Dornbach 46
Dósa Antal, jász-kúnsági segédjegyző 752, 753
Dózsa György 413
Döme Károly 806
Döry Ferenc gr., zempléni főispán 242
Draskóczy tábornok *780*
Drezda 28

Drozdik Vilmos 708, 709
Dubicza (Szerbiában) 396, *506*
Dublin 29, 372
Dugonics András 71, *72*, 215, *406*, *695*
Dumouriez Charles François, francia tábornagy 192, 193
dunai szabad hajózás 200, 201
Durand Jean François, francia orvos 187
Durant, konventtag *143*
Durazzói László 447, 459, 483
Dvornikovich Miklós, kir. táblai ülnök 646
Dzieduczycki, galiciai lengyel nemes 205

Eberhard Johann, német filozófus 347
Ébredj hazánknak bajnok népe ld. Versegi Marseillaise fordítása
Eckhardt Sándor 16
Eger (Heves m.) 33, 259
Eger Friedrich, államtanácsos *237*, 806
egyházellenesség ld. antiklerikalizmus
egyházi javak lefoglalása 677, 680, 681, 686, 696, 697
egyházi ügyek udvari bizottsága *48*
Egyiptom, egyiptomiak 217, 390
éhinség 33, 35
elfogatások (általában) 5, 8, 9, 25, 26, 31, 32, 61—62, 68—71, 76—84, 175—176, 240, 241, 242, 256, 258, 259—261, 262—264, 306, 325—327, 361—363
elfogottakkal való bánásmód 71, 104, 124, 239, 241, 245—250, 252, 332, 369, 650, 660, 742, 756, 840, v. ö. börtönviszonyok, kínvallatás
előzetes vizsgálat ld. udvari vizsgálóbizottság
Elsner, bécsi kereskedő 68
Elzász 135
emberi jogok 202, 658
emberi jogok deklarációja 441, *499*, 516, 574, 689, 690, 802,
Engel János Keresztély, történetíró 797
Engel, Joh. Jacob 796
Enzersbrun (Ausztria) 175
Entzl (Ensl) Katalin ld. Sigray Jakabné
Eötvös Ignác br. 759
Eötvös József br. *758*, 759
Eötvös Pál, a Kir. Tábla levéltári igazgatója 253
Eperjes *336*, 617
Epiphanius, Szent, egyházatya 404
Erdély 12, 166, 189, 297, 298, 496
Erdélyi Jakab, kapitány *649*
Erdélyi László, jurátus *71*, 119, *165*, *167*, 233, 266, 277, 294, 295, 326, 333, 334, 352, 546, 547, 548, 549, 552, 553, 556, 557, 560, 563, 565, 567, 568, 571, 638, 649—652, 653, 655, 670, 671, 672, 673, 676, 761, 807, 810, 816, 819
Erdély Sándor igazságügyminiszter 15
Erdődy Lajos gr. 783
Érsemjén (Bihar m.) 677
Esterházy József gr., nádori kamarás 671
Esterházy Károly gr., egri püspök 369
Északamerikai Egyesült Államok 401
Esztergom *314*
európai politikai egyensúly 188, 189, 190, 191, 197
Eusebius, cezareai püspök 404
evangélikusok ld. protestánsok

Fáber Antal 333, *552*, 561, 562, 563, 566
Fabri Johann Ernst 796
Fábry István, pozsonyi tanár *719*
Fábry Sámuel, pesti egyetemi tanár *719*
Fábry József Ignác, az osztrák legfelsőbb törvényszék bírája 26, 32, *187*, 230
Falk Miksa *758*
Farkas Antal, a kassai ker. tartománybiztosa 307, 329, 358
Fáy Ágoston, Zemplén m. alispánja 343
Fáy Barnabás, kir. táblai ülnök 274
Fekete, huszárkapitány *124*, 129, 652
Fekete János gr., tábornok 55, 153, 183, 185, 206, 286, 330, 331, 655, *780*
Fekete József gr. 780
Fekete-tenger 200, 201
Felix Minutius, római orátor 513
Fellner J. A., az udvari vizsgálóbizottság jegyzője 26, 32, 36, 131, *157*
felségsértés 8, 9, 10, *76*, 77, 79, 82, 235, *236*, 241, 244, 253, *254*, 255, 256, 257, 259, 262, 263, 275, 288, 325, *367*, *372*, 377, 379, 384, 385, 386, 388, 391, 403, 411—413, 415, 416, 417, 419, 420, 427, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 442, 447, 448, 449, 453, 454, 457, 461, 469, 473, 475, 477, 479, 482, 483, 485, 487, 514, 530, 541, 575, 615, 619, 630, 632, 633, 635, 636, 638, 639, 641, 645, 647, 650, 653, 655, 660, 662, 667, 668, 672, 675, 676, 678, 680, 681, 683, 684, 686, 689, 690, 692, 696, 697, 699, 702, 705, 708, 710, 711, 713, 716, 720, 725, 744, 747, 748, 750, 753, 756, 758, 761, 763, 766, 769, 807
felségsértésre és hűtlenségre vonatkozó törvények 7, *76*, 442—462, 463—464, 735, 736, v. ö. magyar jakobinusok elleni vád ; törvénycikkek
Felsősurány (Vas m.) *123*
Felsőszentgyörgy (Jászság) 753, 754
felső tábla l. Tábla főcímszó alatt Hétszemélyes Tábla
felvilágosodás 50, *52*, *53*, 203, 204, 231, 277, 344, *495*, 604, *720*, 760
Fengler József, győri püspök 407
I. Ferenc, magyar király 5, 6, 7, 8, 9, 11, 13, *23*, 24, 26, *30*, *31*, *32*, *33*, 35, *39*, 49, *54*, 62, 64, 69, 72, 73, 75, 78, 80, 83, 84, 92, *98*, *102*, 146, *159*, 160, 161, 175, *193*, *200*, 206, 235, 245, 248, *258*, 264, *277*, 281, 284, *301*, *305*, *314*, *323*, *335*, *348*, 352,

360, 403, 408, 508, *509*, 510, *530*, 630, 631, 633, 634, 636, 639, 642, 643, 646, 648, 659, 661, 667, 670, 671, 674, 676, 688, 691, 694, 704, 707, 709, 710, 715, 718, 724, 725, 749, 752, 755, 757, 759, 767, 768, 772, 774, 777, 784, 794, 796, 801, 803, 808, 810, 811
Ferdinánd osztrák főherceg *23*
Ferguson Ádám, angol történetíró 389, 598
Ferraris József gr., táborszernagy 810
Ferstl v. Förstenau, az országgyűlési kémszolgálat főnöke *54*
Fessler Aurél Ignác, történetíró 177
Festetich-birtok 34
Festetich György gr., a Georgicon alapítója 47, 54, 155, 214, 270, 506, 688, 759
Festetich János gr., 103, 796
Festetich Pál 796
Festetich Viktória, ld. Somogyi Ferencné
Filangieri Gaetano, olasz jogtudós 385, 387, 398, 400, 402, 409, 417, 513
filantropizmus 202, 203, 389, 390, 420
filozófia 202, 203, 400, 721, 770
Finsinger Johann Baptist, lembergi teológiai tanár 38
Firenze 159
Fiume 38, 188, 280, 309
Fodor Ferenc, alsóbüki birtokos *779*
Fodor Ferencné, Hajnóczy Teréz 779, 780, 796
Fodor Gerzson, nagykörösi tanár 95, 97, 105, 233, 260, 265, 335, 336, 337, 338, 471, 472, 475, 674, 675, 677—679, 698, 798, 817, 819
Fodor Gerzsonné, Molnár Mária 677
Fodor József, Hajnóczy unokaöccse 778, 779, 781
Fodor József, helytartótanácsi titkár *51*, 65, 87, 121, 126, *128*, 233, 259, 298, 303, 306, 310, 351, 353, 393, 394, 396, 397, 529, 530, 534, 536, 538, 540, 543, 820
Fodor Pál, ref. lelkész *677*
Fodor Pálné, Gönczy Zsuzsánna *677*
Forgách László gr., 70, 254, *765*, 794, 804
Forgách Miklós gr., Nyitra m. főispánja 53, 70, 102, 176, 206, 214, 367, 584, *765*, 804
forradalmak (általában) 389—390, *748*
forradalmi eszmék 268
forradalmi hangulat 24, 50, 51, 69, 70, 79
forradalmi röpiratok 32, 69, *72*, 90, 91, 92, *98*, 103, 105, 106, 107, 116, 117, 128, 133, 144, 150, 156, 168, 169, 172, 173, 175, 281, *290*, 431, 495, 496, 634, 647, 655, 690, 760, 764, v. ö. röpiratok
forradalmi versek, énekek 116, 160, 183, 342, 672, 719, 721, 744
— «Rajta magyar . . .» kezdetű vers 719, 721, 744
Forster Johann Georg Adam, a mainzi fejedelmi könyvtár igazgatója 158—162, 206, 208, 212, 282, 312, 400, 405, 406, 771
földesurak 33, 726
főnemesség 6, 51, 57, 65. 69, 94, 99, 100, 191, 278, 309, 351, 441, *465*, 508, 511, 564, 696, 712
— bevonása a jakobinus forradalomba 53—54, 74—75, 99. 696
főpapok 33, 49, 50, 57, 94, *238*, 306, 308, 309, 312, 313, 351, 441, 508, 511, 696
Fraknói Vilmos 14, 15, 16, *190*, 210, *302*
francia alkotmány (1791) 441, 494, 574, 672, 731
— emigránsok 192, 193, 210
— forradalom *23*, *29*, *41*, 42, 65. 109—110, 135, 204, 205, 220, 306, 317, 420, 427, *428*, 497, 517, 520, 549, *550*, 554, 569, 588, 640, 643, 646, 651, 653, 684, 695, 731, 738, 748, 762, v. ö. jakobinus párt
— forradalom magyarországi hatása *53*, *54*, 63, *76*, *77*, 171—173, *253*, 412, 640, 643—644, 650, 651, 762
— forradalmi énekek 67, *70*, 760, 763
— forradalmi megbízottak 44, 56, 66, 97, 205, 206, 209, 210, 398
— forradalmi propaganda központ 158—159, 204—211
— hadifoglyok Magyarországon 69, 70, 118, *158*, 171, *172*, *173*, 518, 522, 632
— jakobinus alkotmány *36*, 64, *87*, 117, 199, 518, 521, 643
— jakobinus párt és klub 37, 158, 162, 186, *190*, 202, 204, 205, 206, 208, 209, 363, 705, 706, 747
— jakobinus párt külpolitikája 186—197
— jóléti bizottság (Comité de salut public) 112, 138, 140, 143, 157, 187, 188, 190, 192—193, 194, 209, 223
— káté ld. Szabadság és Egyenlőség Társasága kátéja
— kémek 206, 207
— kokárda 118, 171, 518, 522
— Konvent *64*, *66*, 88, *112*, 135, 149, 151, 154, 157, *158*, *193*, 194, *195*, 196, 207, 209, 223, *389*, 398, 399, *406*, 601, 731, 762
— Törvényhozó Gyűlés *195*
Franciaország, franciák 12, *13*, 28, 29, 36, 41, 44, 45, 64, 136, 139, 158, 161, 163, 187, *190*, 192, 194, 199, 201, 210, 218, 221, 222, 223, 226, 312, 413, 417, 420, 665, 731, 761, 764, 773, 797
— elleni koalíciós háború 23, 44, 50, 70, *106*, 153, 158, 162, 190, 192, *193*, *195*, *196*, 201, 216, 221, *253*, *290*, 405, 512, 626, 763
Frangepán Ferenc 459

Frankfurt (Majna-menti) 190, 193
Franklin Benjamin 359
Franyó Remig, piarista szerzetes 369
Franzel, bécsi szappanos *24*
Fribert Antal, ny. kapitány 73, 75
Frick Lucas, fallbachi pap 156
II. Frigyes, német-római császár 697
II. Frigyes, Nagy, porosz király 191, 192, *196*, 219, 306, 312, 388, 513, 773, 796
Frigyes Józsiás, Szász-Coburg-Saalfeldi hg. *32*
I. Frigyes Vilmos, porosz király 218
II. Frigyes Vilmos, porosz király 190, 191, 192, 193, 195, 196, 221, 222, 369, 405, 406
III. Frigyes Vilmos, porosz király 189, 191
Frigyes yorki herceg 192, 193, 405, 420
Fronius 781
Fülöp (Philippe Égalité) orléansi herceg *193*, 206, 405, 420
II. Fülöp, spanyol király 388, 389

Gabelhofer Gyula, a pesti egyetemi könyvtár igazgatója 38, 39, 40, *151*, *156*, *215*, *238*, *270*, *274*, 315
gabonatartalék 33
Gaillard József, piliscsabai francia likőrgyáros 65, 68
Gaissberg Fülöp, br., ny. őrnagy *124*, 683, 684, 685, 687, 688
Galeotto Marzio 455
Galgócz (Nyitra m.) 176
Galicia 46, 88, 95, 98, 112, 142, 143, 155, 189, 191, 199, 200, 204, 205, 220, 222, *410*, *662*
Gamauf Teofil, ev. lelkész *96*
Gányi János, a Kir. Tábla ülnöke 238, 274, 361, 788
Gárdonyi Albert 787
Gartner-házaspár Nagykőrösön 725
Gáspár Pál, Szatmár m. főjegyzője 119, 234, 349, 350, *354*, 668, 747
Gassner János, pozsonyi ügyvéd 63
Gelasius pápa *537*
Gellei Mihály, Bács m. tiszti főorvosa *285*
Genf *677*
Genova 188, 201
VII. Gergely pápa 390, 604
Getse Dániel, orvostanhallgató 790, 793, 818
I. Géza, magyar király 604
Gibbon Edward, angol történetíró 227, 400, 598
Giertouski, galiciai ügyvéd 206
Gilofszky Kajetán, bécsi haditörvényszéki jegyző 25
Gimes (Nyitra m.) 254, 794
Giordano Bruno 497
Girod alezredes, osztrák hadbíró 26, 230
girondisták *64*, *188*, *192*, 389, 420
Gittel (Küttel) Sámuel, soproni gyógyszerész 96
Gittel (Küttel) Sári, Hajnóczy menyasszonya 96, 365, 366, 781
Goethe *179*, 796
Goldoni 797
Gondol György, lőrinckátai lakos 754
Gorani Joseph gr., a Moniteur cikkírója 24 145, 146, 147, 279, 282, 312, 341
Gordon Zsuzsánna, ld. Kazinczy Miklósné, gótok 217, 221
Gotthardi Ferenc, a titkosrendőrség volt főnöke *27*, 28, *29*, *30*, 31, 37, 38, *39*, 40, *43*, 44, *48*, *49*, *59*, *66*, 68, *99*, *116*, *123*, 140, 150, 151, *152*, *156*, *160*, 162, 163, *206*, 211, 212, *215*, 223, *236*, *238*, 293, 297, 383, 392, 399, 400, 404, 406, 413, 440, 489, 608, 609, *783*
Gozdawa Onuphrius Ferdinánd, lembergi érsek *34*
Gönc (Abaúj m.) *165*
Göntzi Zsuzsánna, ld. Uza Zsigmondné
Gönczy Zsuzsánna, ld. Fodor Pálné
Görög Demeter, a Magyar Hírmondó szerkesztője *780*, 781
görög-keletiek 50, 197
görög monarchia 189, 190, 200, 313
görögök 217, 401
Görz 188
Göttinga 54, 106, *159*, *712*
Götz Károly, kamarai irnok 119, 234, 353
Grác *23*, *630*, 633, 667, 704, 709, 752, 810, 811, 812, 813
Grassalkovich-család *266*
Graubünden 158
Grigely József piarista tanár 640, 641, 642
Grossing Ferenc Rudolf, volt jezsuita 500, 514
— *Jus publicum Hungariae* c. munkája *500*
Grotius Hugó 213, 402, 513, 776, 796
Guinea 391
Guiton-Morveau Louis, francia kémikus és politikus 29, 30, 41, 44, 143, *223*, 312, 400, 405, 771
III. Gusztáv, svéd király 219, 386
Gyarmata (Arad m.) *273*
Gyepüfüzes (Vas m.) 783
Gyömrő (Pest m.) *694*
Gyöngyös (Heves m.) *27*, 292, 752
Győr 73, 295, 556
Győri Magyar Kalendárium 790, 791
II. György angol király 389
Győry gr. 253
Győry Krisztina grófnő *270*
Gyulafehérvár *649*
Gyula vezér 444
Gyurkovics Ferenc, pesti egyetemi tanár 51, 57—59, 60, 64, 117, 122, 131, 149, *171*, 172, 296, 297, 298, 300, 302, 303, 308, 310, 334, 355, 392, 393, 397, 413, 417, 470, 472, 777, 778
— *Opinio de... deducendo art. 21: 1791* c. munkája *51*

Gyürky István ; Nógrád m. alispánja 103, *719*, 784

Haarlem 29, 372, 405
Habsburg-ellenes rendi mozgalom *54*, *55*, 76—79, *98*, 100, *102*, *116*, 127, 213, 214
Habsburgok, Habsburg-ház *59*, *63*, *72*, 76, 94, *98*, 99, *123*, 146, 155, 188, 189, 192, 194, 195, 197, 200, 201, 218, *274*, *290*, 297, 312, 315, 349, 374, 399, 405, 427, 451, 452, 474, 487, 495, 517, 518, 529, 592, 689, 722, 724, 771
— nőági örökösödése 453
— örökösödési joga 100, 215, *273*, *274*, 472, 501
Habsburg monarchia 186, 187, 191, 197, 200, 201, 207, 296
— külpolitikája 217—222
Hackel János, bécsi kereskedő 25, 41, 42, 43, 47, 91, 112, 133, 134, 135, 138—139, 140, 143, 146, 161, 163, *164*, 178, 180, 212, 214, 278, 285, 303, 312, 394, 395
Hadász (Vas m.) *685*
Hadi bíróság 26
Haditanács bécsi udvari 26, *32*, 67, *86*, 92, 175, 489, 504, 505, 506, 510, 511, 514, 636, 704, 810, *811*
Hadsereg 35, 60, 71, 783 v. ö. katonaság
— Barco-huszárezred 27
— Gräven (Vécsey)-huszárezred 44, *54*, 85, *236*, *465*, *504*, *505*, *506*, *507*
— Jellassich-gyalogezred 35, *124*
— Latour-dragonyosezred *54*
— Preisach-gyalogezred 28
Hajnóczy József 12, 45, *53*, *55*, 57, 59, 60, 61, 62, 64, 66, 67, 68, 69, *71*, 73, 84, 86, *87*, 88, 89, 90, 105, 106, 115, *116*, 117, 119, 120, 125, 127, 128, 132, *134*, 137, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, *151*, 153, 154, 163, 166, 167, 168, *171*, 173, 182, *190*, 216, 231, 232, 234, 235, 249, 271, 275, 277, 285, 286, 288, 290, 291, 307, 308, 312, 314, 316, 317, 318, 319, 320, *323*, 330, 335, 336, 337, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 354, 356, 357, 358, 359, *367*, *369*, 371, 374, 377, 381, 393, 394, 396, 404, 413, 424, 462, 470, 471, 472, 475, 491, 493, 494, 499, 516, 520, 521, 522, 529, 534, 536, 538, 540, 543, 544, 547, 550, 553, 565, 566, 571, 620, 623, 625, 628, 629, 631, 634, 637, 640, 643, 644, 645, 646, 648, 650, 664, 665, 666, 667, 668, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 683, 687, 688, 692, 702, 707, 712, 714, 716, 724, 727, 740, 742, 744, 746, *747*, 756, 760, 761, 762, 763, 764, 766, 767, 769, 784, 795, 799, 814, 819
— az egykorúak jellemzésében 60, 132, 144, 216, 344, 346, 424—426, 428, 761
— baráti köre 780
— bírálata a mozgalomról 98—101
— elfogatása 6, 76, 77, 81, 82, 83, 124 368
— fogságában írt levelei 364—369, 393—394, 778—781
— hagyatéka 779, 796
— kivégzése 11, 784—787, 790—794
— lefoglalt iratai 14, 16, 93, 108, 214
— mozgalmi tevékenysége 95—97, 328—329, 357, 426—427, 540, 643, 677, 707, 712—713, 715—716, 760—761
— munkái 91, 103, 107, 108, 117, 121, 122, 289, 368
— — A magyar parasztság története (kézirat) 103, 368
— — *De limitibus regiae potestatis* 107, 289, 424, 427
— — *De statu ecclesiastico* 107, 289, 424—425
— — *De subsidiis* 107, 289, 424, 425—426, 464
— periratai 423—437
— vallomásai 93—109, 153; 287—289, 328—329, 471, 528
Hajnóczy Teréz, ld. Fodor Ferencné
Haliczky András Frigyes, (pesti egyetemi tanár *171*, 343
Haller Albrecht, svájci filozófus 796
Haller József gr., helytartótanácsos *102*, 304, 317, 749, *780*
Hamar Antal, szolgabíró 752, 753
Hanke Ferenc, bécsi orvos 25, 156
Hanneckurt tábornok, budai várparancsnok *86*, *87*
Hannover 189
Hardy Thomas, angol cipészmester *69*
Hármaskönyv *102*, 215, *237*, *272*, *276*, 380, 381, 386, 411, 416, 426, *428*, 429, 431, 433, 434, 442, 446, 447, 448, 449, 451, 452, 454, 455, 456, 457, 459, 460, 461, 468, 473, 474, 475, 476, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 493, 500, 501, 502, 503, 505, 531, 532, 539, 541, 724, 748, 788, 806
Hartl József, udvari ágens 254
Hartvik püspök *444*
Hauer Teréz 96
Havasalföld 189, 197, 200, 221, 312
Hebenstreit Ferenc, osztrák főhadnagy 23, *24*, 25, *41*
Heimbucher (Bikessy) család 62
Heinecke Joh. Gottl., jogtudós 806
Held, bécsi lelkész *24*
Held, brünni kocsmáros 278, 284
Helvetius Claude, enciklopedista 203
Helytartótanács, m. kir. *34*, *72*, *80*, *106*, *120*, 253, *281*, 305, 315, *406*, 497, 498, 578, 579, 580, 592, 622, 623, *643*, *671*, *811*
Hendrey Pál, jurátus 261, 263, 264, 296, 327, 333, 550, 571, 646, 647
IV. Henrik, német-római császár 390
II. Henrik, francia király 455

IV. Henrik francia király 282
Hérault de Séchelles Jean Marie, a francia Jóléti Bizottság diplomáciai igazgatója *196*
Herbert v. Rathkeal Péter Fülöp br., Ausztria konstantinápolyi követe 406, 773
Herendits 89
Herschel William, angol csillagász 220
Hertl bécsi könyvkötő 37
Hertzberg Ewald Frigyes gr., porosz miniszter 159, 189, 190, 191, 192, 196, 207, 220, 312
»Hét Csillag«, ld. szabadkőműves páholyok
Hirgeist Ferenc, joghallgató 66, *68*, 118, 119, 120, 233, 260, 265, 326, 353, 362, 517, 657—659, 660, 661, 662, 663, 745, 755, 756, 792, 799, 811, 815, 819
Hirgeist Lipót, kasznár 657, 659
Hirgeist Nini, ld. Prónay Simonné
hírlapok, folyóiratok 38, 43, 133, 163, 225, 316, 318, 363, 432, 470, 494, 495, 504, 592, 621, 627, 651, 695
— *A Nép* 777
— *Bétsi Magyar Merkurius* 371, 423, 516, 546, 719, 791, 794, 808
— *Életképek* 782
— *English Chronicle* 391
— *Ephemerides Politico-Literariae 302*
— *Gemeinnützige Blätter* (budai) 715
— *Hazánk 713*, 782
— *Magyar Hiradó* 371, *780*, *781*, 790, 791, 794, 804, 808
— *Magyar Museum 342*, 573, 578, 579, 587, 592, 593, 615
— *Magyar Pantheon* 659, 664, *701*
— *Moniteur* 24, 42, 63, 64, 70, *116*, 117, *120*, 122, 133, 145, 148, 171, 227, 341, 358, 359, *360*, 399, 403, 470, 495, 499, 521, 574, 601, 615, 764, 797
— *Morning Chronicle 391*
— *Nájvidi Ujság* 495
— *Pressburger Zeitung* 791, 794, 802, 805, 808
— *Schwäbische Kronick* 495
— *Schwäbische Mercur 644*
— *Vasárnapi Ujság* 371, 805, 808
— *Wiener Zeitung 108*
Hlozék Antal, kamarai irodatiszt 117, 122
Hobbes Tamás, angol filozófus 398
Hoffmann Alajos, pesti egyetemi tanár *156*, 215, *496*, *764*
— *Babel* c. munkája 496, *516*
— *Ninive* c. munkája 496, *516*
Hollandia 28, 29, 102, 110, 133, 188, 190, 193, 196, 199, 204, 218, 219, 388, 389, 643, *694*
Holubár, cseh vitéz 455
Homburg (Hessen) 372
Honorius, római császár 430, 449
Horánszky Lajos *179*
Horatius 390, 593
Horeczky br. 47
Horváth Ignác, kőszegi lakos *129*, 130
Horváth István, ker. táblai ülnök *129*
Horváth István, pesti egyetemi tanár *238*
Horváth Jakab, védőügyvéd a perben 266, 267, *780*
Horváth János, pesti egyetemi tanár 789
Horváth Zsigmond, ügyvéd *129*, 130
Horvátország, horvátok 95, 107, 148, 150, 153, 154, 163, 188, 257, 278, 282, 283, 286, 288, 297, 300, 319, 342, 351, 638, 644, 748
— -i demokraták, forradalmárok, jakobinusok 281, 282, 327, 638, 644
— -i jakobinus szervezkedés 157, 163
horvát forradalmi versek, énekek 98, 108, 128, 144, 148, 153, 168, 280, 283, 284, 286, 323, 341, 342, 359, *367*, 423, 427, *618*, 619, 624, 625, 630, 802, v. ö. Versegi
Hőring Mihály, bányaügyi gyakornok 67, 702
Huczka István, csányi lakos 752, 753, 754
Hufeland Christoph Wilhelm, jenai természettudós 513
Hufeland, Gottlieb 806
hunok 217, 221
Huszár József, jurátus 371, *372*, 423, 438, 516, 528, 546, 573, 649
Huszti István, jogtudós *9*, *465*
Hutheson 806

Ifjúság *129*, 175, 214, *267*, 293, *314*, 329, 347, 427, 499, *632*, 677, 721
igazságszolgáltatás reformja 696
Illésházy István gr., Trencsén m. főispánja 54, 61, 206, 305, 662, 791, 814
Illésházy Miklós gr. *765*
illuminátusok *29*, *39*, 40, 41, 67, 111, 156, *167*, *190*, 204, 205, 207, 684, 701, 783 784
Illyés Ferenc, ügyvéd 119, 167, 233, 260, 266, 295, 332, 333, 352, 547, 548, 550, 551, 552, 556, 557, 560, 565, 567, 568, 638, 652—54, 655, 798, 818, 819
Illyria *764*
independensek *203*, 389
India *158*
Inkey Menyhért, zalai nemes *97*, *151*
Inkey-féle uzsora-botrány *42*, 97, 177, 644, 795
Irország 29
István, Szent, magyar király 388, 446, *604*, 735, *748*
Istvánffy Miklós, a történetíró *459*, 515
Itália 28, 29, 174, 197, 200, 218
Ivanovicz Demeter, orosz emisszárius 187—188
Izdenczy József, államtanácsos 12, 13, 83, *270*, *496*, 765, 768, 801, 808
— *Irrthümer ... der Ungarn* c. röpirata 496
Izsákfa (Vas m.) *270*

Jabláczy Mihály, temesmegyei szolgabíró 322
Jacobi Friedr. Heinr. filozófus 796, 806
Ják (Vas m.) *682*
jakobinusok, ld. francia jakobinusok, magyar jakobinusok, osztrák jakobinusok
Jáskiewicz János, krakkói egyetemi tanár 205
Jászberény 292
jász-kún kerület 511
Jeaurat Sebastian, francia fizikus 40
Jelenfi Katalin 701, 702
Jeline Henrik, osztrák tanár 24, 25, 43, 133, 134, *135*, 160
Jellassich-gyalogezred, ld. hadsereg főcímszó alatt
Jenny Fridolin, bécsi kereskedő 25, 133, 135
Jeszenák 156
Jeszenovszky kapitány 292
Jezerniczky 563
jezsuiták 27, 38—40, 43, 44, *159*, 203, 204, 218, 228, *274*, 390, 496, *685*, 789, v. ö. szerzetesrendek
jobbágyok birtokképessége 94, 102
— sorsának javítása 100, 288, 697, 722, 727, 743, 744
— szabad költözködése 726, v. ö. parasztság
jogegyenlőség 523 v. ö. szabadság és egyenlőség eszméje
jogügyi igazgató, ld. Németh János
Jordánszky Elek, a primási levéltár őre 788
Jóreménységfoka 389
jozefinizmus *277*, *314*, 315—316, *335*, 355, 620, 621, 623, 626, 627
József főherceg, nádor 13, *157*, *238*, *273*, *274*, *250*, 618, 633, 634, 643, 691, 694, 710, 718, 810
I. József, magyar király 452
II. József, magyar király *28*, *36*, *41*, 43, 48, *53*, *54*, *76*, 100, 101, *178*, 191, 192, 201, *204*, 213, 216, 218, 219, 220, *237*, *254*, 259, *274*, 277, 279, 280, 297, 301, 303, *304*, 306, 316, 318, 335, 368, 369, 377, 388, 497, 504, 513, 573, 591, *696*, *751*, 771, 797
— büntetőtörvénykönyve 381, 384, 415
I. József, portugál király 386
Juhász Nep. János, volt premontrei kanonok, tábori pap 95, 97, 121, 232, 260, 266, 291, 312, 319, 320, 341, 624, 629, 631—634, 635, 641, 709, 718, 788, 807, 816, 819
Julianus, római császár 213
Julius Caesar 385, 401, 522
Jung, (Stilling) Johann Heinrich, német pietista író 564
Junker József 781
jurátusok (általában) 97, 254
Justi Heinrich Gottlob, göttingai közgazdász 402, 513
Justinianus, római császár *309*, 806
Jutz Ignác, bécsi ügyvéd 25, 43, 133, 135, 156

Kaldeusok 390
Káldy, joghallgató 119, 234, 353
Kállay József 788
Kallisthenes 401
Kálmán, magyar király 446
Kalocsa 27
Kamara :
— bécsi Udvari Kamara 795, 811
— m. kir. Udvari Kamara 225, 228, *234* *236*, 251, 630, 635, *640*, *811*
kancellár, ld. Pálffy Károly gr.
Kancellária :
— Erdélyi Kancellária 780
— m. kir. Udvari Kancellária 11, 12, *30*, 40, *48*, 49, 73, 80, 81, 82, 83, 84, 91, 97, *120*, *129*, 145, 212, 213, 234, 235, 236, 239, *240*, 245, *276*, 278, 280, 281, 284, *291*, 306, *314*, 360, 364, *369*, 406, 408, 415, 497, 498, 509, 510, 511, 581, *597*, 631, 636, 644, 664, 667, 670, *695*, 759, 768, *811*, 813
— Osztrák-Cseh Udvari Kancellária *276*, 407, 408
Kant *157*, 347, 424
Kappus Zsigmond, Pichelsteini, az osztrák legfelsőbb törvényszék bírája 26, 230, 777
Kaproncza (Horvátország) 539
Kapy József, az eperjesi ker. tábla elnöke 648
Kardos János, jurátus *545*, *646*, 790, 794, 804
Karinthia 188
Karlsbad 42
Karolina Mária, nápolyi királyné 203
Károly (Szatmár m.), ld. Nagykároly
II. Károly, angol király 389
Károly, Nagy, császár 433, 445
III. Károly, magyar király 452
Károly osztrák főherceg, a Haditanács elnöke *285*, 704
Károly hg., Svédország régense *194*, 195, 203
Károly Fülöp, Artois grófja, a későbbi X. Károly francia király 193
Károly Tivadar, bajor választófejedelem *198*
Károly Vilmos, Braunschweig uralkodója *203*
Károlyi Antal gr. 369
Károlyi József gr., Szatmár m. főispánja 47, *97*, 99, 155, *214*, 307, *345*
Kassa 8, 42, 56, 344, 354, 418, 577, 579, 580, 581, 583, 617, 648, *662*, 701, *747*, 748, *750*, *751*
Katafalva *664*
II. Katalin cárnő 189, 190, 192, 193, 195, 197, 219, 222, *357*

káté, ld. Reformátorok Társasága és Szabadság és Egyenlőség Társasága kátéja
katolikusok *314*,
Katona István, a történetíró 429, *433*, 444, 796
Katonai Főparancsnokság, magyarországi 11, 240, 241, 314
katonaság 9, *70*, 124, 141, 173, 307, 793, v. ö. hadsereg
— bevonása a jakobinus forradalomba 55, 112, 141, 143—144
— hazarendelése külföldről 56
— sérelmei 50, 216
Kaunitz Wenzel Anton hg., osztrák kancellár, 197, 218
Kavanagh Móric gr., altábornagy 251, 768, 794
Kazinczy András 670
Kazinczy Dienes, Bihar m. főjegyzője 119, *120*, 234, 349, *354*, 668, 670, 698, 747, *780*
Kazinczy Ferenc 12, *23*, *54*, *55*, *73*, 77, *102*, 119, *123*, 124, *165*, 175, *179*, *215*, 233, 234, *237*, *238*, 250, *252*, 260, 265, *273*, *274*, *275*, 298, *342*, 349, *350*, 353, 354, 471, 472, 475, *530*, *588*, 634, *637*, 639, *640*, 642, *643*, *646*, 648, 652, 654, 657, 659, *660*, 661, 664, 665, 666, 667—670, 676, *680*, *689*, *692*, 694, 701, 704, 719, 720, 721, 742, 746, 747, 748, 749, *750*, *751*, 752, *754*, *757*, 759, *780*, 781, 782, 790, *791*, *793*, 799, 811, 813, 817, 819
— levele Hajnóczyhoz 349, 354, *668*
— levele Szentmarjayhoz 71—73
— mozgalmi tevékenysége 119, 343, 345—350, 668—669
— munkái *73*, 670
— véleménye a mozgalomról 346—349
— vallomásai 343—350
Kazinczy József 750, *751*
Kazinczy László, alezredes 670
Kazinczy Miklós, biharmegyei esküdt *67*, 90, 121, 233, 260, 265, 289, 292, 325, 689, 690, 698—700, *750*, *751*, 798, 817, 819
Kazinczy Miklósné, szül. Beöthy Viktória 700
Kazinczy Miklósné, szül. Gordon Zsuzsánna 700
Kecskemét 292
Keglevich Ágoston gr. 89, 109, 122, 234, 257, 286, 290, 368
Keglevich György gr. 76, 257
Keglevich István gr., tábornok *298*
Keglevich Péter 539
Keisper, ny. százados *129*, 130
XIV. Kelemen pápa 203, 218, 306
Kelemen Imre, jogtudós *9*
Kelemen László színtársulata *671*
Kéler Gottfried, erdélyi kancelláriai lajstromozó *780*, 781
Kellermann François, francia tábornok 192
Kemény Ferenc, ld. Sehy Ferenc
Kendelényi Gábor levéltárnok 14
Kenderessy, volt pálos szerzetes 68
Kengyel Lajos, Szatmár m. jegyzője *350*, *354*, 668
Kerekes József, a Magyar Hírmondó szerkesztője 781
Keresztúr (Rákoskeresztúr) 292
Kereszturi József, történetíró 514
Keresztury Károly, udvari ágens 159, 283, 286, 364, *780*, 781
Késmárk *712*
Kiblin, piarista 366, 778, 779, *780*
Kilián Ádám, könyvkereskedő 88
kincstár 811
Kinsky József gr., tábornok 248, 313
kínvallatás (tortura) 71, 610, 650, v. ö. börtönviszonyok, elfogottakkal való bánásmód
Király Mihály, számvevőtanácsos 65, 68, 115
királyi leirat, rendelet, utasítás 83, 84, 235, 239, 241, 245, 255, 273, 275, 381, *635*, 769
Kirsch Adam Fridr. 806
Kis János, a költő 73
Kisfaludy Sándor 70
Kisnémedi (Pest m.) 33
Kiss Mihály, a jogügyi igazgatóság aligazgatója 647
Kisvárda (Szabolcs m.) *689*
Kiszely Mihály, megyei ülnök 79
Kitonich János, jogtudós 442
Klaus Xavér Ferenc, tábori főpap 788, 792, 802
Kleist Heinrich, német költő 615, 760, 764
klérus 6, 48, 50, 100, *108*, 270, *274*, 297. *314*, *465*, 537, *664*, 697, 764, 767, 772
Klobusiczky Ferenc, helytartótanácsos 33
Klopstock 282, 312, 796
klubok 44, 65, 69, 142, 158, 204, 206, 809, v. ö. titkos társulatok
Kmoskó Sándor *794*
Knezevich Péter br., ezredes 112, 141, 144
Koblenz 193
Koburg Ferenc Józsiás, szász herceg 190, *194*, 201
Kocs puszta (Tiszafüred határában) 34
Kohlmayer Sámuel, pesti ügyvéd 45, 47, *85*, 87, *237*, *273*, *274*, 303, 356, *358*, 359, 360, 644
Kollár Ádám Ferenc, a bécsi udvari könyvtár őre 797
Kollonics László gr., kalocsai érsek 407
Kollowrat Lipót gr., osztrák miniszter 360, 795
Kolozsvár 15, 674
Komárom 578
Kondé Miklós, esztergomi kanonok, érseki helynök 382, 407, 408, 718, 788, 789, 790
Konstantin, Nagy, római császár 213

Konstantinápoly 56, 100, 112, 141, 162, 189, 190, 194, 197, 200, 312, 405, 406
Kopasz János, pesti ügyvéd 119, 167, 233, 260, 266, 267, 295, 332, 333, 352, 547, 548, 550, 551, *552*, 556, 557, 560, 565, 567, 568, 638, 653, 654—656, 807, 808, 813, 816, 819
Kopenhága 312, 771
Koppány vezér 433, 444
Koppi Károly, pesti egyetemi tanár 107, 108, 147, 166, *171*, 215, 286, 289, 343, 600, *780*, 781
— *Ad Status et Ordines regni Hungariae* c. kézirata *215*
Korabinszky János Mátyás, geográfus 797
kormányforma kérdése 56, 60, 730, 738—739
Kornis Ferenc, személynöki ítélőmester 273
Korzika 188
Kosciuszko Tádé *24*, *46*, *50*, 153, 183, 282, 286, 312, 331
— szabadságharca 28, *74*, 95, 187, 194, 220, 316, *357*, 377, 389, 569, 653, 665
Kossuth Lajos 8
Kotschke József, zágrábi nyomdász 277, 284
Kovachich Márton György, történetíró 65, 96, 115, *780*, 781, 796, 797, 806
Kovacsózy László, pestmegyei szolgabíró 786, 789
Kováts Mózes, jászberényi lakos 292
Kováts Pál, gyöngyösi lakos 292
Kozma Ambrus, joghallgató 755, 756
Köln 193
Kömlei József 806
könyvkereskedők *88*, 214
Körmend (Vas m.) 261, 530, *700*
Kőszeg 6, 45, 57, 62, 95, 123, 126, 128, *129*, 130, 261, 534, 682, 685, *780*
— -i lövészegylet 130
Kövesdy, joghallgató 333, *552*, 563
Kövy Sándor, jogtudós *721*
köznemesek 33, *98*, *102*, 309
köztársasági eszme és törekvések 51, 56, 57, 72, 102, 145, 214, *215*, 227, 348, 728, 730—731, 733, 734, 735, 738
köztársasági mozgalom, ld. magyar jakobinus mozgalom
közvádló, ld. Németh János
közvélemény alakítása 55, 96, 144, 657, 663, 701, 727
Krajna 188
Király József, uradalmi felügyelő 820
Krámerlauf József, Buda város tisztviselője 252
Krammer József, orvos 341, 342, 625, 626
Kranagh huszártiszt 682, 685
Kratucsek páter 794
Kreil Antal, pesti egyetemi tanár 107, 115, 121, 156, 166, *171*, 216, 286, 289, 290, 335, 343, *780*, 781
Kreszneries Ferenc, régész és nyelvész 254, 789, 792
Kriffit, filozófus 797
Krimi félsziget 189
Kubinyi Károly, tápiószentmártoni birtokos *750*
Kubinyi Lajos, szentmártonkátai birtokos 89
Kufstein *23*, 34, 617, *630*, 636, 646, 652, 659, 661, 667, 670, 676, 691, 694, 704, 755, 810, 812
Kumpf Hubert, bécsi rendőrgyakornok 150
Kurbély György, esztergomi kanonok 788
Kúria, ld. Curia
Küttel, ld. Gittel

La Bruyère 96
Lactantius Firmianus, egyházi író 537
Lacy Ferenc Móric gr., osztrák tábornagy 219, 383, 399, 406
Laczkovics Ferenc *508*
Laczkovics György, Pest m. másodalispánja 87, 90, 92, 291, 499, 508
Laczkovics Imre 439, *465*
Laczkovics István, Temes m. alispánja 322, 323, 487
Laczkovics János 12, 34, 44, *54*, 57, 60, 64, 65, 67, 68, 69, *71*, 84, *87*, 94, 99, 105, 109, 115, 116, 121, 122, 128, 131, 132, 137, 144, 147, 148, 149, 152, 155, 157, 163, 166, 167, 182, 212, 215, 233, 235, *236*, *237*, 249, 265, 271, 275, 277, 285, 286, 289, 290, 297, 302, 308, 320, *324*, 330, 342, 362, 363, *367*, 371, 374, 375, 378, 392, 397, 404, 465, 471, *473*, *478*, 516, 520, 526, 547, 571, 634, 635, 650, 668, 672, 677, 690, 698, 727, 746, 747, 748, 749, 752, 753, 754, 760, 762, 763, 766, 767, 769, 795, 799, 814, 819
— az egykorúak jellemzésében 60, 132, 147, 152, 182, 216, 396, 439—440, *506*
— életrajzi adatai 92, 503—511
— elfogatása 6, 61—62, 76, 77, 81, 82, 83, 92, 124, 173, 230
— hagyatéka 796
— kapcsolatai Martinovicscsal 25, 32, 47, 58, 85—87, 92—93, 440, 512
— kivégzése 11, 784—787, 790—794
— lefoglalt iratai 14, 16
— mozgalmi tevékenysége 57, 60, 85—90, 97, 121, 285—286, 291—292, 307, 315, 316, 319, 341, 440—441, 479, 490, 492—494. 631—632, 689, 747, 753
— munkái *86*, 132, 292, 440, 441
— — *A magyar ország gyülésiben egyben gyült rendekhez 87*, *91*, *216*, 292, 323, *440*, 497, 500, 504, 508, 511, 513, 635
— — Talpra oh vitézek 504
— önvédelme 464, 491—514
— periratai 439—491
— vallomásai 85—93, 157, 291—293, 322—323, 355, *479*

Laczkovics László 267, 439, *465*, 479, 486, 490, 752—755, 807, 808, 811, 817, 819
La Fontaine 796
La Grange Joseph Louis gr., francia matematikus 405, 771
Laibach 277
XIV. Lajos, francia király 452, 776
XVI. Lajos, francia király *193*, *197*, *253*, 389, 405, 649
Lajos, Nagy, magyar király *748*
Lalande Michel de, francia csillagász 40, 41
La Langue, varasdi tanár *780*, 797
Lamberg Miksa gr. 405
Landau 161, 171, *193*, 212, 221
Lander Vencel, m. kamarai számtiszt 120, 644, 645, 820
Landerer-család *634*
Landerer János Mihály, füskúti 634, 637
Landerer Mihály, nyomdász 90, 91, 92, 95, 96, 108, 121, 232, 259, 266, 292, 319, 341, 342, *371*, 438, 440, 495, 624, 629, 631, 634—637, *710*, 799, 810, 811, 812, 816, 819
Landriani Marsiglio gr., olasz természettudós 30, 36, 37, 405, 407
Lányi József, m. kancelláriai tanácsos 6, *38*, 40, *85*, 88, *98*, 105, 115, *120*, 127, 164, 169, 181, 183, 212, 213, 216, *224*, 230, *241*, 258, 280, 409, 582, *586*, 636, 664, 781
Lányi Józsefné, Szent-Iványi Anna 409
Larochefoucauld 96
László, Szent, magyar király *748*
Latinovics János, helytartótanácsos 47, 87
Lavater, Joh. Gaspar 796
Lavoisier Antoine Laurent, francia kémikus 220
Lawnsdane lord 312
Laxenburg 71, *72*, 73, 175, 236, 655, 671, 810
Lebenau, bécsi rendőrbiztos 31, 160
Lehner András, joghallgató *638*, 671, 672, 673, 679
lelkiismereti szabadság 56, *499*
Lemberg 28, 34, 36, 38, 41, 43, 44, 45, 49, 135, 177, 187, 206, *649*, 651
lengyel forradalom, ld. Kosciuszko szabadságharca
Lengyelország, lengyelek 41, 46, 50, 60, 74, 95, 98, 140, 142, 149, 154, 162, 189, 190, 191, 192, 194, *195*, 197, 198, 200, 201, 205, 206, 218, 221, 319, 395, 549, 627, 646, 651, *662*, *748*, 771
X. Leó pápa 413, 418
Lepelletier de Saint-Fargeau gr., 193
Lepence-Patak (Visegrád mellett) 715
Le Quesnoi vára (Belgium) *194*
levellerek, ld. independensek
lex Julia 443
Ligyay József : Szlávy György álneve
II. Lipót, magyar király *23*, *27*, 28, 29, 31, *32*, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 47, 48, 50, *53*, *54*, *55*, *63*, 65, 76, *85*, *87*, 91, 92, *98*, *100*, *116*, *123*, 132, *143*, 149, 150, *159*, *164*, *187*, 191, 192, 198, 205, *206*, 212, *218*, 221, *237*, *255*, *273*, *274*, 296, 297, 301, 303, *304*, *305*, 306, 312, 315, *322*, 323, 339, *344*, *369*, 377, 400, 405, 406, 407, 417, 430, 471, 497, 498, 508, *510*, 511, 512, 589, 617, 626, 635, 643, *664*, 708, 764, 771, 772, 776, *778*
Lipsius Justus, belga történész és filozófus 513
Litvánia 158
Litzky, galiciai érsek 155
Livorno 201
Locke János, angol filozófus 402, 513
London 30, 37, 69, *158*
Lonovics Imre, orvostanhallgató 119, 233, 260, 267, 362, 660, 661, 744—745, 798, 816, 819
Lonovics József, csanádi püspök *745*,
Losonc *694*
Lotaringia 135
Lotaringiai (I.) Ferenc, német-római császár 203, 390
Lovassy László 8, 13, 14, 236, 241
Lovászpatona (Veszprém m.) *270*
Lőrinckáta, ld. Szentlőrinckáta
Lubits ügyvéd, turopoljai nemes 638
Lucca 188
Luchesini Caesar, bécsi porosz követ 68, 69
Luretius Titus L. 496
Lucullus 390
Lukács Pál, ügyvéd 118, 119, 120, 233, 260, 265, 517, 705—707, 710, 711, 712, 807, 808, 815, 819
Lukovszky bécsi bíró *780*
Luther Márton 806
Lykurgos 425
Lyon 157
Lysimachos 390, 401

Macaulay Thomas, angol történetíró *187*
Machiavelli 402, 496, *507*
Mád (Zemplén m.) 113, *346*, *692*
Madách Sándor, védőügyvéd a perben 265, 267, 364, 365, 366, 428, 572, *574*, 610, 614, 615, 638, 647, *648*, 658, 660, 665, 690, 702, 705, 708, 711, 713, 716, 717, 745, 756, 779, *780*, 781, 814, 815, 816
Madarasy János, joghallgató 755, 756
Magyar, joghallgató 333, *552*, 563
magyar alkotmány 56, 57, 131, 640, *721*, 726, 732—733, 735, v. ö. Martinovics alkotmányterve
magyar jakobinusok :
— elleni vád (általában) *254* 255—258, 261—264, 271—272, 324, 374—375, 767—768, 794—795, 805, v. ö. felségsértés és hűtlenség
— elleni per, ld. börtönviszonyok ; elfogatások ; elfogottakkal való bánásmód ; felségsértés és hűtlenség ; kínvallatás ; per ; Tábla ; vádiratok

— szervezkedése 6, 24, *31*, 47, 53—57, 73—75, 91—92, 98, 99, 161, 163, 166, 181—182, 296—300, 307, 316—317, 318—321, *327*, 336—339, 341, 345—350, 393—397, 631, 637, 638, 640—641, 643—645, 646, 657, 662, 665, 683, 689—690, 695, 701, 707, 708, 720, 744, 752, 756
magyar jakobinus mozgalom : célja 6, 31, 51, 66, 94, 127, 132, 377, 473, 493—494, 677, 680, 686, 689—690, 694, 699, 726—728, 730, 750, 756
— felvételi szabályai 52, 53, 94—95, 127, 182, 261, 263, *288*, 298, 317, 324—326, 329, 330, 340, 341, 362, 371, 376, 492, 530, 544, 632, 637, 644, 645, 649, 655, 662, 677, 680, 681, 682, 683, 686, 687, 689, 690, 692, 694, 695, 699, 705, 708, 709, 747, 750, 756, 758, 762, 787
— hieroglifái 52, 85—86, 94, 111, 112, 127, 161, 180, 182, 203, 208, 299, 324, 326, 329, 351, 406
— kapcsolatai az osztrák jakobinusokkal 24, 25, 33 v. ö. Martinovics kapcsolatai
— külföldi pénzügyi támogatása *66*, 91, 95, 97, 99, 112, 138—139, 140, 143, 154, 163, 395—396
— tagjai (általában) 53—57, 95—96, 118—120, 138, 163, 232—234, 259—261, 265—267, 298, 342, 814—820
— titkos ismertet őjelei, szertartásai 52, 74, 86, 94, 111, 128, *152*, 167, 168, 182, 209, 231, *288*, 290, 294, 299, 317, 336, 337, 492, 544, 547, 632, 637, 646, 649, 650, 655, 662, 675, 677, 678, 681, 686, 690, 692, 696, 705, 706, 708, 713, 715, 716, 747, 750, 758
— titkos kátéi (általában) 7, 88, 98, 103, 104, 114, 115, 125, 148, 166, 169, 175, 179, 182, 212, 261, 287, 291, 324, 330, 337, 339, 341, 352, 362, 415, 417, 431, 470, 471, 474, 475, 478, 488, 525, 532, 533, 613, 619, 623, 624, 627, 628, 629, 631, 632, 635, 637, 638, 640, 665, 668, 671, 674, 678, 696, 697, 701, 702, 703, 704, 716, 717, 721, 723, 724, 726—728, 738, 746, 747, 748, 749, 754, 758, 761, 767, 787, 808, v. ö. Reformátorok Társasága kátéja; Szabadság és Egyenlőség Társasága kátéja
magyar jakobinus forradalom és a papság 94, 100—101
— katonai végrehajtása 56, 112, 141—142
— megvalósításának terve 12, 51, 56, 86, 88, 98, 112, 131, 140—142, 149, 151, 152, 155, 157, 285, *288*, 299—300, 374—375, 393—397
magyar színtársulatok 671, 674
Mahlern, a Vérmező bérlője *794*
Mailáth Antal, győri kanonok *274*
Mailáth György, ítélőmester *255*, 274, 361, 572, 630, 633, 636, 639, 642, 648, 652, 654, 656, 659, 661, 788, 789, 798, 799,
Mailáth József gr., tárnokmester 255, *274*, *275*
Mainz (Moguntia), 158, 161, 162, 193, 207, 212, 391, 406
Majoros Pál, felsőszentgyörgyi lakos 753
Majthényi László, helytartótanácsos *34*, 102, *780*
Majthényiné, Abaffy huga 760, 763, 764
Majzik János csányi lakos 752, 753, 754
Makk Antal, Pest város jegyzője *715*
Makk Domokos, volt pálos szerzetes 95, 96, 121, 232, 259, 265, 316, 318, 319, 341, 342, 622, 623, 624, 629, 634, 715—718, 788, 807, 808, 813
Makk József 718, 815, 819
Makó Pál, volt jezsuita, pesti egyetemi tanár 39, *49*, 404, *405*, *407*
Malachovski Szaniszló, Lengyelország kancellárja 159, 205
Malagrida Gabriele, portugál jezsuita 386
Mályusz Elemér 16
Mandeville, XVIII. századi angol író 513
Manfredini Frigyes, osztrák tábornok 159
Mantova 29
Marat Jean Paul 193, 359, *360*
Marburg *694*
Marcus Aurelius, római császár 213
Márffy József, Temes m. alispánja *323*
Mária Antónia, francia királyné *197*
Mária Terézia, magyar királynő 8, *36*, *198*, 218, 377, 390, 453, 577
Mária-társulatok 178
Máriássy István, Gömör megye alispánja 98, 234, 287
Mariazell (Ausztria) 632
Marich Lajos, Körös m. alispánja, 281, 283
Márki Sándor 15
Markoff gr., orosz külügyminiszter *195*,
Marseille 201
Marseillaise *33*, 64, 172, 175, 288, 330, 689, 690, 764, 802
— latin fordítása 689, 690
— magyar fordítása 68, 90, 106, 116, 121, 148, 182, 289, 330, 334, 335, 432, 624, 689, 690, 763, 802, v. ö. Batsányi ; Versegi
— német fordítása 289, 290, 341, 432, 689, 690
— szlovák fordítása 423, 432,
Martineau Mária, bécsi színésznő 45
Martini, Karl Anton, jogtudós *51*, 513, 806
Martinoly József Ferenc, bécsi városi tanácsos 26, 230

Martinovics-család 27, 164
Martinovics Anna Mária, ld. Adamovics Mihályné
Martinovics György 27
Martinovics Ignác 9, 11, 12, 35, *54*, 61, 62, *66*, 69, 71, 84, 86, 88, 91, 97, *98*, 99, 107, 112, 113, 125, 128, *151*, *164*, 175, 176, 184, 207, 210, 231, 232, 234, 235, 238, 249, 254, 257, 266, 271, 275, 276, 278, 287, 291, 298. *301*, 313, 323, 324, 327, 328, 329, 339, 341, 351, 352, 356, *357*, 358, *428*, 431, 436, 440, 441, 443, 462, 464, 470, 471, 472, 475, 476, 477, 487, 488, 490, 491, 492, 509, 511, 512, 515, 518, 520, 525, 526, 529, 533, 534, 535, 536, 538, 542, 543, 546, 547, 549, 573, 584, 606, 607, 608, 609, 610, 612, 613, 614, 615, 616, 626, 631, 632, 634, 643, 645, *649*, 650, 654, 708, 715, 760, 761, 766, 767, 769, 774, 776, 777, 784, 794, 795, 805, 814, 819
— az egykorúak jellemzésében 25, *31*, 32, *70—71*, 109, 112, 177—178, 328, 535, 607, 713, 721, 732
— életrajzi adatai 26—32, 34, 36—49, 84, 381, 406—408
— — szerzetesi évei 164, 402
— — szekularizációja *40*, 48, 211, 276, 284, 408
— — külföldi utazásai 28, 158, 213, 405, 771
— — a lembergi egyetemen 28, *29*, 36, 381, 405, 770
— — pályázik a pesti egyetemre *28*, *29*, *39*, 407
— — II. Lipót szolgálatában 28, 29, 30, 31, 48, 110, 132, 133, 160, 192, 198, 212, 213, 296, 307, 397, 399—400, 402, 404, 405, 770
— — I. Ferenc uralkodása alatt 31, 48, 145, 161
— alkotmányterve 56, 57, 58, 61, 85, 86, 131, 152, 286, 305—306, 312, 392, 397, 478, 479, 488—489, 492, 493, 500, 689
— bizalmas jelentései 25, *27*, *30*, 31, 37, *40*, 44, 49, *53*, 59, 106, *135*, *157*, *274*
— degradálása 11, 767, 768, 769, 786, 788—790
— elfogatása 5, 25, 26, 31, 32, 67, 68, 70, 84, 88, 89, 96, 105, 120, 125, 127, 184, *207*, 230, 311—312, 340, 353, 355, 622, 635, 636, 638, 672, 673, 683, 704, 716, 732, 762, 763
— emlékiratai a Reformátorok Társaságáról 296—311
— forradalmi indító okai 48—49
— hagyatéka *27*, 795—796
— kapcsolatai a külfölddel (általában) 25, 29, 30, 41—48, 112, 139, 140, 141, 158
— — az angolokkal 44, 139
— — a franciákkal 44, 139, 378, 397—400, 771
— — a Konventtel és a francia jakobinusokkal *24*, 149, 157—163
— — a lengyelekkel 45, 46, 112, 142, 143, 154, 160, 187, 188, *190*, *398*
— — az osztrák jakobinusokkal 5, 24, 25, *29*, 32, 42, 134
— kapcsolatai a szabadkőművesekkel és az illuminátusokkal 25, 30, 35—41
— káté, ld. Szabadság és Egyenlőség Társasága kátéja
— kivégzése 11, 784—787, 790—794
— kölcsönügyletei *27*, *42*, 97, *151*, 716
— külpolitikai vonatkozású emlékiratai 157, 186—223
— levelei Laczkovicshoz 14, 44, *92*, 152
— mozgalmi tevékenysége : passim
— munkái (általában) 49, *87*, 91, 407, 770
— — *Abrégé de la Théorie des finances* 223, 282, 312, 402, 405, 771, 775
— — *Collectio operum* 282
— — *Discussio Oratoria* 91—92, *497*
— — *Kísérlet büntetőjogi törvénykönyv szerkesztésére 223*, 771
— — *Levél a lengyel királyhoz* 122, 147—148, 377, *378*, 701, 771
— — *Mathesis pura* 404
— — *Mémoires Philosophiques* 53, 312, 405, 771, 775
— — *Monitum ad Hungaros 441*, 486, 487, 689, 690, 802
— — *Nyilt levél Ferenc császár és királyhoz* 24, 64, 90, 106, 108, 117, 122, 128, 144, 145—147, 151, 168, 172, 175, *191*, *197*, *200*, 211, 212, 231, 257, 286, *288*, 292, 334, 341, 371, 377, 404, 408, 440, 470, 499, 516, 518, 521, 619, 624, 625, 626, 654, 655, 690, 701, 760, 767, 771, 787, 802
— — *Occultae causae 441*, 689, 802
— — *Oratio ad proceres* 122, 132, 293, 494, 500, 508
— — *Physiologische Bemerkungen* 771, 775
— — *Puncta ad conservandam regni Hungariae 441*, 689, 802
— — *Status Regni Hungariae* 323, 388
— — *Tableau philosophique et diplomatique* 771, 775
— — *Testament politique de l'Empereur Joseph II.* 282, 312, 401, 405, 771, 775
— önvédelme 211—216, 308, 378—410, 416—418
— periratai 16, 369—422

— a politikai bűnökről és forradalmakról 387—390
— politikai végrendelete 770—773
— személyes sérelmei 48—49, 145, 211, 407—408, 774
— találmányai 41, 213, 222, 223, 310, 313, 405, 410, 770, 777
— vallomásai 5, 6, 26—32, 35—61, 131—164, 276—286, 516, 574
Martinovics János, ifj. ny. hadnagy *27*, *164*
Martinovics János, szolgabíró *27*, *164*
Martinovics Jusztina, ld. Bajnay Jánosné
Martinovics Márkus, orvos *27*, 40, *164*
Martinovics Mátyás (Ignác apja) 27
Martinovics Mátyásné, Poppini Anna Mária (Ignác anyja) 27, 39, 47, 58, 163, 212, 286, 407, 796
Martinovics Tamás, rácmiliticsi pap *27*, *164*
Martinovics Vince, ny. kapitány 27, 42, 45, 47, 163, *164*, 212, 311, *313*, 410, 644
Marton István, orvos 57, 95, 97, 232, 259, 265, *288*, 712—715, *780*, 798, 815, 819
materializmus *657*, 658
I. Mátyás, magyar király 455, *748*
Mayer József, bécsi egyetemi tanár 43, 211
Mazarin francia államférfi *507*
Mednyánszky János br., helytartótanácsos *34*, 62, *69*, 70, *72*, 215, 237, 252, 305, *809*
megyék (általában) 9, 55, 56, 57, *60*, *363*, *498*
— Abauj megye 55, 216, 260, 579, 700
— Árva megye *298*, 522, 760, 764, 765
— Bács megye 27, *819*
— Baranya megye *27*, *40*
— Bereg megye 79, 84
— Bihar megye 79, 119, 260, 336, 354, 668, 670, 677, 678, 691, *696*, 699, *710*, 739, 745, *746*, 747, 749, 800
— Gömör megye 78, 98
— Heves megye 753
— Hont megye 79, 84
— Liptó megye 647
— Nógrád megye 79, 84, *335*
— Nyitra megye 79, 84, 176, *259*
— Pest megye 6, 11, 76, 78, 100, 216, *254*, 260, 500, 649, *677*, *695*, *710*, 744, *746*, 785, 787
— — felirata az elfogottakért 76—78, 80, 81, 82, 83
— — közgyűlése 76, 82, 84
— Pozsony megye 79, 84, *157*, 216
— Sáros megye 79, 84, 227, 579, 597,
— Somogy megye *433*
— Sopron megye 121, 216
— Szabolcs megye 79, 84, 597, *696*
— Szatmár megye 55, 79, 84, 119, 216, 354, 668
— Szepes megye *755*
— Szerém megye 216
— Temes megye 216
— Tolna megye *259*
— Torontál megye 79, 84, 637,
— Trencsén megye 79, 84, 660, 662
— Turócz megye 84, 289
— Ugocsa megye 79, 84
— Varasd megye 710
— Vas megye 216, 261, *680*
— Verőce megye *27*
— Veszprém megye *124*
— Zágráb megye 644
— Zala megye 34, 42, *54*, *55*, *60*, 78, 351
— Zemplén megye 55, 64, 66, 68, 84, 97, 113, 118, 216, 256, 260, 290, 345, 354, 516, *664*, 665, 667, 670, 694, 701, 755
— — megyék bevonása a jakobinus forradalomba 55—56
— — tiltakozása az elfogatások ellen 6, 62, 76—80, 84, *746*
megyei közgyűlések 76, 82, 84, 113, *124*, 129, 668, *746*, 747
Megyery, jurátus 119, 234, 333, *552*
Meiszner Katalin, ld. Paitzkoffer Antalné
Melczer, személynök 14
Melczer László, kir. táblai ülnök 274
Melita, dalmát sziget 405
Mende (Pest m.) 292
Mendelssohn Mózes, német filozófus 347, 796
Mérei Gyula 16
Merlin Antoine-Christophe, a konvent politikai megbízottja 162
Merly József, mezőpetri bíró 819
Mernyik (Zemplén m.) *664*
Mesterházy Dániel, vasmegyei birtokos 366, 368
Mesterházy Lajos, vasmegyei birtokos 779
Mészár Gáspár 66
Mészáros Lőrinc, Dózsa alvezére 375, *413*
Metastasio 670, 797
Meth József, m. kamarai számvevőtiszt 65, 115, 122
Migazzi Kristóf, váci püspök *265*, 642
Mihálffy István, kir. táblai ülnök 274, 361
Mihalkovics János, helytartósági titkár 119, 233, 260, 353
Mikos László, táblai ülnök 238, 274, 275, 296, 328, 329, 331, 353, 354, 355, *361*, 422, 437, 617, 707, 709, 712, 714, 719, 723, *740*, 745
Milánó 145
Militics (Bács m.) 27
Miller Jakab Ferdinánd, történetíró 802
Millot Claude François, francia író 50, 314, *315*, 621, 622, 624
Milos József, kir. táblai ülnök 274, 361
Mirabeau *196*, *335*, 513, 658
Mohács 331, 593
Mohammed 425

Mokronowski, lengyel nemes 205
Moldva 189, 197, 200, 221, 312
Molnár János, ev. lelkész 89, *496*, 778, 779, 781, 790, 792
— *Manch Haermaeon* c. munkája *89*, 496
— *Praeliminarien* c. munkája 496
Molnár Mária, ld. Fodor Gerzsonné
Molnár Mihály, nagykőrösi polgár 677
monarchia, ld. Habsburg monarchia
Montaigne 96
Montesquieu 203, 379, 382, *390*, 399, 401, 402, 410, 415, 448, 450, 513, 522, 523, 574, 580, 592, 593, *595*, 596, 597, 598, 600, 602, 603, 657
Moreau, konventtag 157—160, 163, 196, 207, 212, 398
Morus Tamás 402, 513
Morva (Zemplén m.) *664*
Morvaország 69, 189, 222, 636, 656, 667, 682, 691, *715*, 813
Morveau ld. Guiton Morveau
Moser Johann Jacob, dán miniszter. 513, 797
Mossóczi Zakariás, nyitrai püspök 447
Mózes 425
Möser Justus, jogtudós 797
Munkács *23*, *369*, 646, 659, 661, 667, 670, 691, 694, 755
Müller, az osztrák jakobinus per vádlottja 71
München 29

Nádasdy Ferenc, országbíró 459
nádor, ld, Sándor Lipót főherceg
Nagy Gábor, ügyvéd 649
Nagy Iván, a genealógus 637, 746
Nagy József, kancelláriai tanácsos 6, 85, 88, 105, 115, 127, 164, 169, 181, 183, 230, 245, 258, 281, *586*
Nagy Sándor, védőügyvéd a perben 266, 267, 632, 635,641, 651, 653, 655, 663, 672, 683, 692, 693, 748, 750, 758, 816, 817, 818
Nagyfalu (Baranya m.) 694
Nagykároly (Szatmár m.) 97, 113, *345*, 346, 350, *354*, 668, 669, 747, 748
Nagykőrös 260, 336, 337, 338, 675, 677, 679
Nagymihály (Zemplén m). 63, 67, 112, 113, 260, 354, 701, 704
Nagyszentmiklós (Torontál m.) 637
Nagyszombat *39*, *622*, 643, *783*
Nagyvárad 68, 121, 251, 260, *406*, *649*, *662*, 667, 668, 674, 689, 698, 699, 711, 745, *746*, 747
Nákó-család *637*
Napoleon *23*, *159*
Nápoly 201, 218, 347
Nápolyi László, magyar trónkövetelő 448
Naudé Gabriel, verduni kanonok 496
Necker Jacques, francia pénzügyminiszter 220
Nedeczky Anna, ld. Rosty Pálné
nem nemesek politikai jogai 94, 100, 101, v. ö. parasztság, polgárság
Nemes Zsigmond 292
nemesek, nemesség 6, 35, 51, 56, 57, *60*, 76, 92, 94, 100, 101, 102, 111, 149, 189, *314*, *465*, *514*, 632, 677, 767
— a parasztmozgalmakban 33
— rendi ellenállása *54*, 76—79, *358*, *746* v. ö. megyék tiltakozása
— sérelmei 50—51, 216
— fölfegyverzése 56
nemesi fölkelés *54*, 141
— közbirtokosság *33*
— köztársaság 57, 94, 127, 299
— reformizmus 51, 100, 336, 665, 677, 686, 713 v. ö. Reformátorok Társasága
Nemesmilitics (Bács m.) *27*
Nemessányi András, joghallgató 119, 233, 254, 260, 267, 362, 660, 661, 755—757, 798, 816, 819
Nemessányi Imre, homonnai jószágkormányzó *755*
Nemessányi János, Szepes m. sáfárja *755*
Németh Imre, jurátus 744, 750, 752, 755 757
Németh János, kisunyomi, kir. fiskális 372, 423, 439, 516, 528
Németh János, nyéki, kir. jogügyi igazgató 7, 9, 13, *53*, *54*, 79, 98, *102*, *116*, *120*, *153*, *157*, 170, 234, 236, 238, 239, 243, 244, 245, 246, 247, 250, 251, *253*, 254, 255, 258, 259, 261, 264, 265, *270*, 271, 272, 274, *281*, *285*, *287*, *291*, *293*, 296, 298, *302*, 304, *305*, 307, 310, 311, 313, 322, *323*, 324, 327, 332, 335, 343, 350, 356, 359, 360, 361, 364, *367*, 369, 372, 378, 381, 409, 423, 439, *514*, *515*, 516, 528, 530, 546, *552*, *572*, 574, *577*, *582*, *583*, 614, 615, 617, 618, 619, 631, 632, *633*, 634, *635*, 637, 638, 640, 641, 643, 645, 646, *648*, 650, 651, 652, 653, 655, 657, 660, 662, 665, 667, 668, 672, 673, 674, 677, 678, 680, 681, 682, 683, 685, 686, 688, 689, 690, 691, 692, 694, *695*, 696, 698, 699, 701, 702, 705, 707, 708, 710, 711, 713, 714, 715, 716, *717*, 718, 720, 721, 722, 724, 729, 735, 742, 744, *747*, 748, 749, 750, 751, 753, 755, 756, 757, 758, 761, 762, *763*, 774, 777, 778, 779, 784, 785, 788, 789, 790, *793*, 794, 795, 796, 799, 801, 803, 805, 807, 808, 809, 810, 811
— életrajza, jellemzése *236—237*
— álláspontja a bűnösség kérdésében (általában) 243, 244, 255—258, 261—264, 356—360, 324, 684, 687, 688, 809
— az elítéltekkel való bánásmódról 810—813
— álláspontja az ítéletek és a megkegyelmezés kérdésében 243—244, 799—800, 807—808

Németh János, ifj. nyéki 13
Németország 28, 44, 69, 110, 133, 139, 147, 162, 188, 192, 196, 205, 212, 226, 589, 601, *694*
német-római birodalom 191, 192, 193, 198, 199, 218
Német-Ság (Temes m.) *273*
nemzeti színek 56
népakarat, népfelség 403
Nero 385
Nestor 222
»Neufranken-Loge« ld. szabadkőműves páholyok
Neumayer Ignác, m. kamarai tisztviselő 640
Névery Elek, kancelláriai titkár 214
Newton 202, 217
Nisnyánszky György, udvari ágens 719, 721, 779, *780*, 781
nivellerek ld.: independensek
Nizza 199
Novák (Mátranovák, Nódgrád m.) *763*
Novák Ignác, kapitány 250, 265, 368, *369*, *780*, 781, 794, 796
Numa Pompilius 425
Nürnberg *69*
Nyilt levél Ferenc császár és királyhoz ld. Martinovics Ignác munkái
Nyitra (Nyitra m.) 176

Óbuda 510, 511, *694*, *695*
Obrovic (Morvaország) 633, 639, 642, 648, 656, 659, 661, 667, 670, 688, 691, 694, 718, 749, 755, 759
Ocellus Lucanus, görög filozófus 513
Ócsa (Pest m.) 261, 262, 264, 325, *694*, 695, 698
Octavianus, a későbbi Augusztus császár 385
Okány (Bihar m.) *689*
Okolicsányi Imre, c. püspök, kancelláriai tanácsos *38*, 40, 212, 213, 279, 280
oligarchikus hatalom 216
olvasókörök 116, 122, 166, 172
Órániai Vilmos *213*
Orczy József br., Zemplén m. főispánja 344, 688
Orczy László br., a m. Kamara alelnöke 47, 53, 57, *60*, 63, 86, 113, 133, 144, *151*, *156*, 206, 216, *346*, 408, *573*, 657, *780*, 795
Orczy Lőrinc br., a költő 577
Oroszország, oroszok 45, 50, 68, 95, 98, 110, 144, 150, *171*, 188, 189, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 199, 200, 201, 218, 220, 221, 312, 360, 389, 391, 405, 771, 773
országgyűlés egybehívása 55, 56, 69
— kétkamarás országgyűlés 57, 58, 94, 127
országgyűlési követutasítás 56
országgyűlések 70, 84, 92
— 1712/1715-i 452
— 1722/1723-i 452
— 1741-i 453
— 1790/91-i *39*, 50, *53*, *54*, *76*, *85*, *215*, *236*, *237*, *238*, *270*, *273*, *274*, *277*, 305, 316, *322*, 331, 334, *348*, 496, 505, 506, *664*, 697, *719*, 722, 726, 735, 764, 797
— 1792-i 506
— 1796-i 765
— 1833-i *53*
országos közpénztár 696
orvosok a jakobinus szervezkedésben (általában) *285*
osztrák—francia szövetség 197, 198, 199, 201, 771
osztrák jakobinusok 5. *28*, 32, 33, 42, 43, 69, *71*, 133, 134, 135, 441, 652, 794
— kapcsolatai Magyarországgal ld. magyar jakobinus mozgalom
— szervezkedése és forradalmi terve 23 24, *25*, 110, 143, 155
osztrák—lengyel szövetség 197, 198, 199, 200, 405, 771
Osztrák monarchia ld.: Habsburg monarchia
— örökös tartományok 11, 222, 231, 310, 777, 810
osztrák—török háború (1789—1790) 33, 191, 321, *396*, *506*, *695*
osztrák—török szövetség 198, 199, 200, 771
Ottlyk Dániel 696
Ovidius 390, 777

Ősiség *748*
Őz Pál, ügyvéd 12, 66, 118, 119, 233, 260, 265, 361, 517, 692, 693, 750, 751, *780*, 787, 799, 800, 801, 805, 817, 819
— életrajza *719—720*
— a forradalomról 731
— a kormányformákról 730—731, 738—739
— elkobzott iratai 14, 719—720, 806
— hagyatéka 806
— kivégzése 11, 725, 803—804
— megjegyzései az ügyész vádiratára 725—744, 802
— mozgalmi tevékenysége 119, 361, 720, 721, 729—730, 750—751
— önvédelme 730—739
— periratai 719—742

Pagasent 156
Paine Thomas 46, 142, 212, 227, 279, 282, 312, 705, 707, 708
Paitzkoffer Antal, lakatos 119, 233, 260, 265, 705, 706, 710—712, 798, 816, 819
Paitzkoffer Antalné, Meiszner Katalin 710
Pál, Szent 309, 401, 696
Pálffy János gr., nádor 452
Pálffy Károly gr., magyar kancellár 12, 81, 106, 216, 232, 235, 243, 253, 277,

281, 284, *371*, 508, 643, 644, 650, 766, 767, 777
Palma Károly Ferenc, történetíró 444, 446, 448
Palocsa (Sáros m.) 701
Palócsay János kancelláriai tanácsos 239
Pálócz (Ungvár m.) 113, 701
Palugyánszky, ld. Balugyánszky
Pápa (Veszprém m.) *719*
pápai állam, pápaság 217, 218, 401
Pápakovácsi (Veszprém m.) *270*
Papp Ferenc, Széchenyi Ferenc titkára 365, 366, 368, 778
Paraguay 390
parasztháború, 1514. 375, 413, 460
parasztság 50, *51*, 56, 57, *60*, 100, 199, *288*, 334, 696, 733, v. ö. jobbágyság
— bevonása a jakobinus forradalomba 56, 69, 100, 288, 761
— forradalmi hangulata 24, 70, 153, 695, 696
— fölfegyverzése 56, 69
— helyzete 71, 726, 733
— megmozdulásai 32—34, 35, 484
— sérelmei 216
Parcsetics Antal, szabadkai főbíró 360
Páris *23*, 24, 29, 40, 41, 44, 68, 143, 158, 159, 162, 171, 187, 188, *190*, 191, 196, 197, 206, 207, 212, 214, *223*, 227, 372, 377, 389, 395, 398, 588, 601, 644, *677*
Páriz Pápay Ferenc 796
Párma 188, 621
Párniczky Mihály, udvari kamarai titkár 344
pasquillusok, ld. politikai gúnyversek
Pásztó (Heves m.) 700
Pászthory Sándor, fiumei kormányzó 85, 280 283, 300, 309, *780*
Patocky Szaniszló, lengyel forradalmár 45, 46, 112, 142, 143, 154, 160, 187, 188, *190*, *398*
Patyomkin, szovjet történetíró 210
Pauler Gyula 14, *15*
Paulinyi Oszkár 16
Paulovics Ferenc, m. kamarai titkár 117, 122, 358
Paulovics János, m. kamarai fogalmazó 65, 122
Pavianovics Ferenc, Buda város árvaszámtartója 318
Pavits Pál, kancelláriai titkár 214
Péchy István, abaúji nemes 7, 240, 242, 414, 416, 419, 562, 812
Péchyana, Commissio 7, 8, 241, 418, 484
Peck (Beck Pál?) fogalmazó *780*
Pécs 26, 40, 41, *106*
Péczely József *695*, 797
Pehem Jos. Joh. Nep., egyházjogász 806
Péntek János, földnélküli nemes *33*
perbefogottak vagyonának zárolása és elkobzása 240, 363, 795—796, 805—806
perbeli feleselés 10, 11, 12, v. ö. Tábla.
— kifogások, ld. bíróság illetékessége
— védelem megkötöttségei 8, 9, 11, 237, 240, 242, 267—270, 721—722, *750*
perben fölmentettek esküje 798
peres eljárás 8, 9—11, 236—244, 255, 267, 811
perfelvételek 372—373, 423, 439, 516, 528—529, 573, 619, 632, 638, 645, 650, 653, 655, 657, 660, 665, 668, 674, 678, 683, 692, 696, 705, 708, 711, 713, 716, 720, 747, 750, 753, 756, 758, 761, v. ö. vádlevél, vádiratok
— jegyzőkönyvek 10, 288, 372—422, 423—437, 439—491, 516—527, 528—545, 546—572, 574—617, 619—630, 768
— megindítása 7, 235, 276, 288
— újítás 724—725
periratok elhelyezése 12—13, 808—809
— sorsa 13—16
Perényi százados 139
Pergen Johann gr., osztrák rendőrminiszter 31, 41, 44, 46, 47, 49, 59, *60*, *134*, 154, 162, 163, 176, 223, 247, 248, 285, 297, 392, 393, 406, 413
Pero egyházjogász 797
Péró-féle parasztfelkelés 484, 761
perszonális ld. Ürményi József
Peru 390
Pest 6, 24, 25, 27, 28, *32*, 33, 34, 39, 40, 44, 45, 47, 48, 50, 56, 57, 58, 59, 61, 63, 65, 68, 69, 71, 72, 73, 86, 92, 107, 109, 111, 113, 115, 124, 129, 132, *134*, 144—146, 147, 148, 151, 153, 163, *165*, 168, 172, 173, 174, 176, 177, 212, 214, 241, 249, 250, 258, 259, 273, 279, 285, 286, 291, 292, *293*, 312, 314, 316, 319, 323, 324, 325, 337, 341, 345, 346, 347, 348, *357*, *363*, 392, 397, 407, 420, *428*, 431, 462, 471, 492, 506, 507, 508, 522, 526, 551, *552*, 577, 582, 583, 587, 595, 617, 633, 637, 641, 643, 649, 650, 659, 669, 671, 677, 688, 689, 696, *701*, *710*, 711, 712, *715*, 718, 737, 747, 748, 755, 760, 761, 762, 765, 767, 768, 787, 791, 793, 794, 801, 810, 813 pesti egyetem *27*, *28*, *29*, *38*, *39*, *165*, *166*, 214, *314*, 361, 404, 561, 597, 615, 662, 663, *719*, 737, *744*, 745, 761
— -i egyetemi könyvtár *38*
Pétervár 28, 29, 190, 219, 221, 771
Petrarca 797
Petrovics József, a Horvát-Szlavon Tábla ülnöke 280, 281, 309

Petrovics Péter, görögkeleti püspök 358
Pfaff Christoph, német teológus 797
Pfisterer, francia forradalmi megbízott *66*, 91, 112, 138, 139, 140, 143, 161, 285, 395
»Phoenix a kerek asztalhoz«, ld. szabadkőműves páholyok
Piacenza 188
Pichegru, francia tábornok *143*
Pichler, Szapáry János titkára 66, 234, 260, 353
Piemont 188
Pilis (Pest m.) *694*
Piller Caelestin, a kőszegi piarista gimnázium igazgatója 129, 130, 261
Piskolt (Bihar m.) 290, 291
Pithagoras 390
Pitt William, angol miniszterelnök 192, 347, 513
VI. Pius pápa 219, 368
VII. Pius pápa 631, 634
Platière Roland de la, girondista belügyminiszter *151*
Platon 202, 390, 402, 424, 513, 524, 602
Plautus 390, 797
Plinius 390
Podmaniczky Frigyes br. *708*
Podmaniczky János br. 539
Podmaniczky József br., helytartótanácsos 54, 72, 87, 156, *206*, *780*
Podmaniczky Károly br. 708
Podmaniczky Ráfael 539
polgárháború 103
polgári jogok védelme 711
polgárőrség *129*
polgárság 50, 56, 57, *60*, 70, 76, 92, 100, 101, 216, *243*, *314*, 317, 621, *710*, *711*
— bevonása a jakobinus forradalomba 56, 100
— forradalmi hangulata 70, 92
— sérelmei 50, 216, 304
— szervezkedése 129—130
politikai gúnydalok, gúnyversek 150, 170, 172—174 *762*, 763, 764 v. ö. forradalmi röpiratok
Politzer Zsigmond *15*
Pombal, portugál miniszterelnök 386
Pompéry Aurél *9*
Pongrácz Judit brnő 662
Ponyvairodalom :
— *Álom könyvecske* 514
— *Argirus históriája* 514
— *Stilfrid históriája* 514
— *Szerentse kereke* 514
— *Toldi Miklós históriája* 514
Pope Alexander, angol költő 513
Poppini őrnagy, Martinovics nagybátyja 410
Poppini Anna Mária, ld. Martinovics Mátyásné
porosz külpolitika 191, *195*
porosz-orosz szövetség 191, 194
Poroszország, poroszok *50*, *171*, 189, 191, 192, 193, 195, *196*, 197, 199, 200, 201, 205, 219, 312, 358, 388, 389, 405, 598, 771
Portugália 188, 218, 770
Potoczki Ignác gr., lengyel államférfi 28, 40, 41, 205, 404
Potoczki József gr. 155
Potoczki Miklós gr. 155, 205
Pozsony 56, 69, *157*, *253*, 341, 496, 507, *701*, 704, *719*, 765, 769
pozsonyi zavargások 69
Prandstätter Martin Joseph, bécsi városi tanácsos 156
Pray György, a történettudós 448
Preisach-gyalogezred, ld. hadsereg
Priestley Joseph, angol kémikus és filozófus 30, 41, 44, 312, 405, 771
prímás (hercegprímás), ld. Batthyány József gr.
Pritz Johann Georg, német teológus 513
Prónay Ágnes brnő *336*
Prónay Simon brné, Hirgeist Nini 659, 662
protestánsok 49, 50, *102*, *273*, *314*, 604, *638*, *719*
— sérelmei 49—50, 216
Pruzsinszky József, joghallgató 54, 118—119, 233, 260, 267, 352, 362, 550, 637, 638, 757—759, 807, 816, 819
Pscherer András, Buda város számvevője 742
Puffendorf 513
Pulszky Ferenc 14, *165*
Püchler József br., helytartótanácsos 118

Rabaud Saint-Étienne, francia történetíró 279, 282, 761, 764
Rabener Gotth. Wilh., német szatírikus író 796
Ráby Mátyás 254
racionalista vallás *202*
Rack, Edmund 796
Rácmilitics, ld. Militics
Rácz Sámuel, pesti egyetemi tanár 216
Ráday-család *266*, *335*, *648*
Ráday Gedeon gr., szeptemvir 45, 676, 679, 698, 788
Ráday Gedeon gr. ifj. *336*
Raguza 189
Rajec (Trencsén m.) *660*, 662
Rajna, Rajna-vidék 198, 199
Rákócz (Zemplén m.) 112, 113, 260, 354, 664, 665, 701, 760
II. Rákóczi Ferenc 212
Rákóczi-szabadságharc 434, 451, 452, 456, 459
Ramler, Karl 796
Ramsay Andrew Michael, angol teológus, történetíró 513
Ranke Leopold *196*

Ráthonyi Gábor, kir. fiskális direktor 116, 307, *358*, *780*
ratio educationis *39*, *237*
Ratschky József Ferenc, osztrák kamarai titkár 133, 135
Rausch Károly, m. kamarai számtiszt 795, 805
Raynald Guillaume Thomas, egyházellenes francia író 203, 213, 402, 513, *589*, 776, 806
Real Caesar Richard de Saint, francia történész 513
Regéc (Abaúj m.) 759
Regensburg 313, 398
Regmec (Zemplén m.) 71, 260, 670
református ld. protestánsok
Reformátorok Társasága *5*, 51, 52, *55*, 57, 58, 59, 61, *67*, 86, 89, 107, 108, 125, 127, 136, 149, 151, 178, 182, 257, 290, 296—300, 302—310, 329, 342, 343, 350—351, *358*, 376, 377, 391—395, 397, 403, 413, 417, 440, 470, 487, 490, 493, 518, 520, 529, 530, 533, 536, 544, 664, 680, 682, 683, 685, 686, 699, 701, 772, 777
— igazgatója 52, 57, 59, 86, 105, 132, 182, 285, 330 v. ö. Sigray Jakab
— kátéja 52, 57—61, *67*, 85, 86, 94, 96, 99, 100, 110, 112—113, 119, 125, 126, 127, 128, 131, 149, 271, 288, 298, 318, 324—326, 328, 334, 341, 354, 371, 377, 391, 393, 403, 413, 416, 421, 426, 436, 440, 471, 472, 479, 486, 487, 490, 492, 494, 517, 518, 526, 529, 534, 536, 538, 542, 543, 620, 644, 645, 666, 669, 675, 677, 680, 681, 683, 684, 686, 687, 689, 690, 692, 693, 699, 713, 714, 716, 720, 722, 729, 742, 753, 754, 777, *785*
— tagjai 52, 53, 57, 86, 119, 121, 126, 128, 232—234, 298—299
reichenbachi szerződés 192
Remenye (Zemplén m.) *664*
republikanizmus, ld. köztársasági eszme
Révay Pál br., a Kir. Tábla bárója 273
Rhédey Lajos, Bihar m. adminisztrátora 118, 749
Riedel András br., osztrák alezredes 23, 25, 69, 135, 652
Riethaler Mátyás cenzor *574*, *580*
Robespierre 95, 149, 171, *192*, 193, 194, *195*, 207
Rodlmeyer, pesti polgár 636
Rohonc (Vas m.) 128, 261, 529, 680, 769, 788
Rohr Julius Bernhard von, természettudós 796, 797
Rollin, francia tábornok *151*
Róma *159*, 217, 219, 414
rómaiak, római birodalom 217, 221, 401, 429, 522, 524, 598, 643, 773, 776
római jog 385, 449
— kúria, ld. pápaság
Rosenmann István, jogtudós 797
Rosos Pál, a Kir. Tábla prelátusa 361
Rosty Ferenc, Vas m. alispánja *682*
Rosty János, ker. táblai jegyző 126, *128*, *129*, 130, 233, 261, 266, 528, 529, 533, 534, 536, 540, 542, 683, 684, 685—688, 707, 807, 818, 819
Rosty János, keszthelyi plébános 42, 307, *682*
Rosty József, R. János táblai jegyző apja *685*
Rosty Pál vasmegyei nemes *54*, 126, *128*, *129*, 130, 233, 261, 266, 529, 533, 540, 543, 682—685, 688, 798, 817, 819
Rosty Pálné, Nedeczky Anna 682
Rothweiler Mátyás, kamarai számvevőtiszt 120, 234, 645, 820
Rousseau Jean Jacques 65, 91, 116, 121, 133, 203, 212, 213, *282*, 336, 402, 657, 658, *677*, 702, 719, 730, 760, 764, 776
rózsakeresztesek 204
Rozsnyó 646
röpiratok 692 v. ö. forradalmi röpiratok
— *A keresztyén vallásban magát oktatni vágyódó utazó ember* 292, 495—496, 509
— *Aufruf an das Deutsche Völk* 69
— *Babel*, ld.: Hoffman Alajos
— *Beweis, dass Ungarn als eine Provinz behandelt wurde* 156
— *Decem praecepta Hungarorum* 654, 655
— *Declaratio Statuum Catholicorum* 496
— *Der Kreuzzug gegen die Franken* 103, 106, 145, 148, 328, 719, *721*, 744, 802
— *Egy francia fogságba esett magyar katona feljegyzései* ld. Szlávy János
— *Egy igaz keresztény embernek hit vallása* 496
— *Egy katholikus keresztyénnek vallástétele 496*
— *Grosse Wahrheiten und Beweise 514*, 764
— *Harminczkét okok* 496
— *Irrthümer... der Ungarn*, ld. Izdenczy József
— *Manch Hermaeon*, ld.: Molnár János
— *Minek a papok Ország Gyűléseiben* 496
— *Ninive*, ld.: Hoffman Alajos
— *Praeliminarien*, ld. Molnár János
— *Rede vor Eröffnung der illyrischen Nationalversammlung*, ld. Szecsujacz tábornok
Rudolf, magyar király *637*

Saághi Antal, kamarai tisztviselő *441*
Sághy Dániel, Széchenyi Ferenc birtokainak plenipotenciáriusa *780*
Sághy Ferenc, az Egyetemi Nyomda felügyelője 254, 512, 789, 792
Sághy Mihály br., szeptemvir *259*
Saint Just 64, 193, 210
sajtószabadság 56, 101, 102, 216, *289*, 302, *497*, *597*
Salhausen Móric br., a kassai tankerület prodirektora 228, 580, 582, *593*
Sallustius 213, 390, 594
Sándor Lipót főherceg, nádor 6, 7, 8, 9, 11, 13, 16, *28*, *30*, *31*, *33*, *54*, *59*, *60*, 61, 62, 72, 73, 75, 76, 77, 79, *80*, 82, 83, 84, *87*, 90, *98*, 113, 124, 129, *165*, 170, *173*, 175, 176, 224, 229, 234, 235, 236, *237*, *238*, 241, 242, 243, 245, *246*, 247, 248, 249, 251, 252, 255, *258*, 259, 264, 265, *270*, *273*, *275*, 277, *281*, 284, *288*, 296, *301*, 304, *305*, 311, 322, *326*, 327, 335, 347, 352, 360, 392, 491, 492, 499, 507, 511, *530*, 544, *583*, 585, 611, 617, 622, 630, 631, 636, 639, 640, 644, 646, 647, *648*, 650, 654, 655, 659, 660, 662, 664, 667, 670, 671, 672, 673, 676, 685, 691, 694, 695, 699, 701, 704, 707, 714, 715, 723, 724, 737, *740*, 747, 749, 753, 757, 760, 761, 767, 774, 777, 783, 784, 785, 787, 799, 803, 807, 808
— álláspontja a bűnösség kérdésében 243, 245, 258, 261, 264
— — az elfogatások kérdésében 62, 82, 261, 264
— — az ítéletek és a megkegyelmezés kérdésében 261, 264, 767—768, 801, 808
— — a peres eljárás szabályozásában 8, 236, 243, 245
Sándor, magyar nemes 42
Sándor, Nagy, a makedon uralkodó 401, 591
San Marino 188, 401
Sardi Alessandro, angol tudós 797
Sárközy János, ügyész 90, 292, 440
Sárospatak 346, 348, 350, *354*, 668, 694, *720*, *721*, *750*, *751*, 759
Sátoraljaújhely 113, 346
Saurau Ferenc gr., a Polizeihofstelle vezetője 5, 6, 23, 25, 26, *31*, 35, *49*, *87*, *124*, 165, *169*, 170, 175, 176, 186, 202, 224, 230, 232, 277, 278, 618, 685
Savoya 199
Schaffrath Lipót br., cenzor 67
Schedius Lajos, pesti egyetemi tanár 741, *780*
Scheller Imman. Joh. Gerh. 796
Scheuer, váradolaszi bíró *711*
Schiller 282, 312
Schilling Ferenc, osztrák kormánytanácsos 6, 26, 32, 61, 62, *71*, *85*, 88, 104, 105, 115, 127, 169, 170, 181, 183, 187, 230, 232, 367, 369, 586
Schilson János br., kamarai adminisztrátor 90, 499
Schindelmann Ferenc 777
Schloisnigg Ferenc br., kabineti titkár 280
Schlözer August Ludwig, német történetíró 159, 226, 312, 367, 581
Schmalz, német teológus 513
Schmettau gr. *574*, 603, 604
Schmid Johann Andreas, német prot. teológus 513
Schmiedlin, biztos *285*
Schmitt, az udvari vizsgálóbizottság jegyzője 85, 88, 105, 115, 127, 165, 169, 181, 183
Schönbrunn 46
Schrämbl Ferenc Antal, bécsi nyomdász *108*
Schrevelius Cornelius 796
Schrött, rajzmester 701
Schulz, zászlós 176
Schwartner Márton, statisztikus *780*
Scipio Africanus 414
Scultéty Mihály, kir. táblai ülnök 361
Sebestyén László *719*
Sebestyén Sámuel, földmérő 344, *780*, 781
Sedelmeyer József, bécsi városi tanácsos 26, 32, *187*, 230
Segenberg, német jogtudós 797
Sehy Ferenc, színész 263, 266, 294, 326, 333, 334, 549, *553*, *638*, 647, 649, 650, 651, 653, 670—674, 761, 798, 816, 819
Seianus Lucius Aelius, Tiberius császár kegyeltje 414
Seldenus John, ld. Sardi
Selmecbánya 28
Semonville Charles Louis, a Konvent törökországi követe 406, 773
Seneca 390
Sewuski, lengyel forradalmár 205
Sibrik Antal, Győr m. alispánja *551*
Sidney Philip, angol író 513
Siemanoscy Stephan, lengyel emigráns 176
Sieyès abbé 762
Sigray-család *123*
Sigray Jakab gr. 12, 45, *55*, 57, 59, 60, 61, 95, 105, 108, 132, *190*, 214, 216, 231, 235, 249, 254, 271, 275, 277, *301*, 307, 312, 339, 374, 376, 393, 396, 397, 401, 413, 417, 426, 491, 494, 675, 680, 681, 683, 684, 685, 687, 688, 722, 766, 767, 769, 770, 783, 784, 795, 814, 819
— életrajza *123*
— elfogatása 6, 62, 124, 129, 230, 686
— hagyatéka 796
— kapcsolatai Martinovicscsal 125, 533, 45, 59, 60—61, 95,
— kivégzése 11, 784—787, 790—794
— *Maximes de conduit* c. munkája 95—96, 127—128, 154, *288*, 534

— mozgalmi tevékenysége 125—126, 530, 542—543, 680, 682—683, 685—686
— periratai 528—545
— vallomásai 123—130, 350—352
Sigray Jakabné, Enzl (Ensl?) Katalin *124*
Sigray József gr., helytartótanácsi titkár *124*, 214, 253, 254, 307
Sigray Károly gr., szeptemvir *123*, 253
Sigray Károly grófné, Szvetics Zsófia grófnő 123
Siklós (Baranya m.) 698
Sikula (Arad m.) *273*
Sipeki Balás Júlia ld. Szlávy Györgyné
Sipos, göttingai diák 106
Skerlecz Miklós, zágrábi főispán *644*
Skócia 391
Slevogt Gottlieb 796
Solon 390, 425
Solothurn 112, 141
Soltyk gr., lengyel demokrata *24*
Somogyi Ferenc, a Károlyiak jószág-kormányzója 214
Somogyi Ferenc, tábornok *270*
Somogyi Ferencné, Festetics Viktória *270*
Somogyi János, kir. táblai ítélőmester 68, *254*, 255, 260, 270, 273, 275, 283, 286, 293, 296, 323, 324, 332, 334, 335, 340, 343, 349, 352, 361, *649*, 663, 666, 669, 673, 676, 679, *689*, *690*, 691, 700, 704, 718, 722, 749, 751, 755, 757, 759, 765, 770, 788, 789, 799
Somogyi Pál gr. *270*
Sonnenfels Joseph, udvari tanácsos *37*, *51*, 211, 468, 513, 806
Sopron 56, 96, 253, 289, 368, *712*, 778 *781*
Sorel Albert, francia történetíró 210
Soyer br., ny. kapitány *86*
Soyer brné *34*, *86*, 173
Spanyolország 159, 188, 192, 194, 199, 218, 620, 770
Spárta 401
Speyer 161, 193
Spielberg 34, 332, *630*, 636, 639, 642, 704, 812, 813
Spillenberg Pál, pesti ügyvéd 115, 253, 297, 302, 309, 330, 355, *780*
Spissich János, Zala m. alispánja *54*, 55, 109, 121, 206, 234, *270*, 286, 289, 290, 305, *664*, *780*, 783, 784
Splényi Ferenc br., váci püspök 280
Splényi Gábor br., altábornagy 55
Splényi József br., temesi főispán 67, 102, *780*
Sta viator ld. Abaffy Ferenc
Stahl, bécsi könyvkereskedő 88
Stájerország 88, 95, 98, 110, 136, 143, 150, 152, 155, 188, 278, 283, *630*, 633, *715*
Stanhope Charles lord, angol politikus 405
Stanislaides Dániel, gimnáziumi igazgató 289
Stockholm 391, 771.
Stern Leo, hallei egyetemi tanár *25*
Stettner János, helytartótanácsi titkár 64, 65, 115, 303, 305, *358*, *780*
Stilicho 773
Strassburg 37
Stratimirovics István, karlócai metropolita *147*
Strattmann Pál, a bécsi császári könyvtár őre 133, 135, *780*, 781
Straulino, bécsi kereskedő 68
Stretskó György, pesti egyetemi tanár 719
Striegel von Striegelsheim William Willibald, német néptanító 498
Strodler János, kőszegi városbíró *129*, 130
Strohmayer Ignác, pesti könyvkereskedő 106, 108, *265*, *274*, 328
Struben Burchard 796
Stupan Félix br., udvari tanácsos 26, 230
Stúr József, pesti egyetemi tanár 566
Subányi Ignác, újvidéki tanár 91, 122, 157, 257
Sully marquis 513
Summerand, svájci osztrák ügyvivő 24
Susani, zenggi kereskedőcsalád 283
Svájc 24, 28, 34, *151*, 152, 158, 188, 196, 199, 218, 389, 401
Svédország 189, 191, 194, 196, 199, 219, 220, 221, 372, 391, 771
Swieten Gottfried van 36, *156*

Szabadka 329, *358*, 360
szabadkőművesek, szabadkőművesség 24, 36—38, *54*, 55, *65*, *87*, 90, *102*, *116*, *120*, 130, 156, *166*, *179*, 203—205, 206, *259*, 265, 266, *273*, *274*, *277*, *287*, *302*, *304*, *305*, *343*, 344, 356, 631, 632, 633, 640, 641, 647, 671, 677, 680, 686, 746, 747, 748, 783, 784, *797*. v. ö. rózsakeresztesek
Szabadkőműves páholyok:
— »A Három Rózsához« (Lembergben) *36*
— »A Koronázott Reményhez« *108*
— »Amerikai—Francia Unió« 36 — 38, 204
— »A Nagyszívűséghez« *65*, *116*, *123*, 215
— »A szabadsághoz« 215
— »Az Egyesüléshez« *90*
— »Hét Csillag« (pesti) *713*
— »Neufranken-Loge« (Délnémetország) 156
— »Phoenix a kerek asztalhoz« (Lemberg) *36*
— »Vörös-Amerikai« *55*
szabadság és egyenlőség eszméje 374, 395 401, 522—524, 553, *554*, 558, 605, 621, 658, 678, 763, 767
Szabadság és Egyenlőség Társasága 5, 6, 51, 52, 58, 59, 60, 86, 89, 91, 107, 118, 128, 133, 136, 151, 152, 168, 182, 261, 309, 310, 329, 335, 336, *358*, 375—376, 384, 394, 397, 413, 417, 440, 470, 490,

529, 547, 549, 643, 650, 654, 657, 660, 662, 672, 694, 699, 707, 710, 719, 726, 744, 745, 750, 755, 757, 758, 772, v. ö. magyar jakobinus mozgalom
— igazgatói (általában) 52, 57, 58, 86, 94, 105, 111, 131, 132, 138, 152, 182, 285, 330, 396, 747, 762, 769
— kátéja 52, 57—61, 74, 75, 85, 86, 94, 99, 100, 101, 111, 113, 118, 119, 120, 131, 137, 167, 170, 234, 271, 288, 290 293, 314, 316, 317, 324—327, 332—334, 336, 337, 338, 340—343, 346, 348, 349, 353, 354, 357, 361, 362, 371, 375—376, 403, 416, 421, 426, 427, 436, 440, 441, 472, 490, 492, 494, 495,512, 517, 526, 536, 543, 547, 549, 550, 551, 552, 553, 556, 557, 559, 560, 564, 565, 566, 568, 569, 571, 620, 637, 641, 642, 644, 645, 646, 647, 649, 650, 652, 653, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 670, 672, 673, 675, 676, 684, 690, 692, 693, 699, 705, 706, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 715, 720, 722, 729—730, 734, 742, 744, 750, 751, 755, 756, 760, 762, *785*, 800
— szervezete 52, 95, 138, 152, 154, 294
— tagjai 52, 53, 57, 60, 86, 115, 118, 119, 120, 121, 154, 167, 232—234
szabadságfa 34, *69*, 98, 106, 128, 144, 153 163, 168, 257, 277, 283, 286, 288, 295, 296, 341, 350, *367*, 423, 427, 554, *619*, 638, 762, 802
Szabó Imre, körmendi plébános 126, *128*, 233, 528, 530, 537, 788, 820
Szabó János, pestmegyei főszolgabíró 784, 785, 787, 789, 793
Szabó-Sároy Sámuel, védőügyvéd a perben 265, 442, *514*, 668, 678, 699, 720, *722*, 723, 724, 725, 742, 763, *780*, 814, 817
Szaitz Leó, szervitarendi szerzetes 498, 499
— *Magyar- és Erdély Országnak ismérete* c. munkája 498
Szakolca (Nyitra m.) *637*
Szalay Imre, főorvos 680
Széleresi Ambrus, Dózsa alvezére 375, 403
Szalkay Antal, nádori komornyik 99, 292, 670, 671, 672, 673, 753
Szapáry János gr., nádori főudvarmester 102, 214
Szardinia 188
Szarka Ferenc, nevelő a Brunszvik családnál 67
szarmaták 217
Szászország 189
Szászvár (Baranya m.) 26
szászvári apátság *49*
Szathmáry, Őz Pál barátja *719*
Szathmáry Király János, Szabolcs m. alispánja *80*
Szathmáry András, egyetemi jegyző *169*
Szathmáry (Szakmáry?) Mária, ld. Túrós Péterné
szatmári béke (1711) 450, 451, 452, 482, 542
Széchen Sándor, a m. Kamara elnöke 360, *780*, 810
Széchenyi Ferenc gr. 97, 102, *108*, 216, 364, 366, 367, 778, *780*, 781
Szecsanacz Jakab, m. kamarai titkár 65, 68, 87, 96, 103, *120*, 234, 259, 263, 303, 328, 329, 356—360, 644, *780*, 781, 820
Szecső (Pest m.) 292
Szecsujacz tábornok *764*
— *Rede vor Eröffnung der illyrischen Nationalversammlung* c. röpirata 764
Szécsy, nyelvmester 99, 234, 260
Szegedy János, jogtudós 465, 797
Szeghalmi-család *34*
Székelyhíd (Bihar m.) *649*
Székesfehérvár *250*
Szemere István, zempléni nemes 79
Szén Antal, helytartótanácsi számvevőtiszt 68, 95, 96, 98, *120*, 121, 153, 154, 163, 232, 259, 266, 267, 281, 307, 312, 426, 640, 641, 642, 643—646, 799, 800, 811, 812, 816, 819
Szén Károly, kasznár 644, 645
Szentgyörgy (Pozsony m.) 539, *640*
Szentgyörgyi Imre, curiai tanácselnök 15,
Szentiványi Bonaventura, helytartó tanácsi titkár 253, 788
Szentjóbi Szabó László 12, 90, 95, 96, 104, 233, 261, 266, 339, 363, 426, 471, 472, 475, 592, 652, 674—676, 677, 678, 679, 746, 747, 748, 792, 799, 800, 810, 818, 819
— életrajzi adatai *335*, 676
— *Mátyás király* c. munkája *336*, 674
— mozgalmi tevékenysége 95, 336—339, 675, 677
— periratai 674—676
— vallomásai 335—339
Szentlőrinckáta (Pest m.) 85, 292, 752,
Szentmarjay Ferenc, 12, *53*, 57, 60, 63, 65, 66, 67, 69, 73, 84, 86, *87*, 88, 89, 90, 91, 94, 96, 99, 105, 106, 109, 128, 132, *134*, 138, 147, 148, 149, 161, 163, 166, 167, 168, 171, 172, 182, 212, 216, 231, 233, 234, 235, 249, 257, 260, 266, 271, 275, 277, 285, 288, 291, 292, 308, 317, 319, 320, 328, 330, 334, 335, 336, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, *350*, *354*, 361, 362, 367, 371, 374, 395, 396, 397, 408, 426, 462, 471, 472, 473, 475, 476, 478, 489, 490, 491, 494, 500, 546, 547, 549, 550, 560, 571, 623. 624, 637, 638, 646, 647, 649, 650, 651, 652, 654, 657, 658, 660, 662, 663, 664, 665, 667, 668, 669, 675, 692, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 710, 715, 719, 720, 721, 722, 724, 726, 727, 728, 729, 742, 747, 748, 755, 756, 757, 760, 762, 766, 767, 769, 795, 799,

— az egykorúak jellemzésében 60, 63—64, 69, 132—133, 344—345, 702, 732
— baráti köre 115
— elfogatása 6, 61—62, 71, 76, 77, 81, 82, 83, 124, 230
— fordításai 116, 117, 120, 521
— hagyatéka 796
— kapcsolatai Martinovicscsal 32, 47, 48, 109—111, 132—133, 136—143
— kivégzése 11, 784—787, 790—797
— mozgalmi tevékenysége 112—113, 115—116, 118—120, 138—139, 289—291, 352—354, 517, 637, 646, 652—654, 657, 660, 662, 664, 700—701, 705, 708, 719—720
— önvédelme 113—114, 518—525
— periratai 516—527.
— vallomásai 109—122, 136, 289—291, 352—354, 471, 702, 706, 707, 758
— véleménye a szabadságról és egyenlőségről 522—524
Szentmarjay Imre, jószágkormányzó 117, 782
Szentmártonkáta (Pest m.) 292
Szepesszombat *680*
Szerbia, szerbek 189, 197, 764
Szerdahelyi László, ügyvéd, 79
Szerelem br., tábornok 92
Szerémség 188
Szerzetesrendek *28*, *270*, *277*, *696*, v. ö. jezsuiták
Szilézia 189, 201, 771
Szilla Miklós, joghallgató 119, 233, 260, 266, 326, 657, 658, 662—664, 759, 798, 817, 819
Szily Ádám, hadnagy 322, 323, *465*, 490, 498, *514*, *515*
Szily János, szombathelyi püspök 280, 530
Szily József, Pest. m. alispánja 76, *87*, 206, 514, 753, 803
Szimonidesz Lajos 16, 572
Szinnyei Ferenc *331*
Szirmay Antal *123*, *237*, *654*, *780*, 794, 804, 805
Szirmay Pál *270*
Szlavónia 35, 188
Szlávy-család *689*
Szlávy György, idősbb *689*, 691
Szlávy György, biharmegyei főszolgabíró *67*, *214*, 251, 261, 263, 264, 267, 325, 326, *350*, 354, 362, 363, 668, 689, 670, 674, 675, 690, 746—749, *780*, 800, 807, 813, 817, 819
Szlávy Györgyné, Sipeki Balás Júlia 746
Szlávy János, jurátus *67*, 68, *71*, 87, 88, 89, 90, 116, 121, *214*, 233, 251, 253, 254, 260, 262, 265, 289, 291, 292, 325, 326, *350*, 362, 363, 440, 441, 472, 473, 475, 476, 477, 478, 489, 490, 494, 499, 500, *638*, 689—691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 709, 729, 746, 747, 748, 749, 765, 792, 799, 800, 802, 804, 811, 815, 819
— *Egy francia fogságba esett magyar katona feljegyzései* c. röpirata 689, 690
Szlávy Pál, kancelláriai titkár 214, *689*
Szluha (Zemplén m.) *664*
Szmethanovics Gáspár, kamarai uradalmi intéző *660*, 707, 744, 745
Szmethanovics Károly, joghallgató 119, 233, 260, 265, 326, 362, 657, 658, 660—662, 755, 756, 757, 799, 800, 811, 815, 819
Szolártsik Sándor 12, 73, 74, 75, 107, 118, 119, 231, 233, 235, 249, 266, 271, 275, 277, 290, 295, 327, 334, *343*, 352, 443, 491, 494, 516, 522, *720*, 763, 764, 787, 799, 800, 801, 805, 807, 814, 819
— életrajzi adatai 165—166
— börtöne falára írt verse 296, 553—554
— *Dissertatio politico—juridica* c. munkája *554*
— elfogatása 6, 75, 230
— följelentése Abaffy ellen 170—175
— hagyatéka 806
— elkobzott iratai 14, *165*
— kivégzése 11, 803—804
— mozgalmi tevékenysége 73—76, 166—169, 293—295, 332—335, 549—553, 557, 637, 638, 646, 647, 648, 649. 650, 651, 653, 654, 655, 656, 761, 762
— önvédelme 555—569
— periratai 546—572
— vallomásai 165—169, 293—296, 332—335, 652, 760
Szombathely 124, *705*
Szontagh Mihály uradalmi ügyész 779, *780*
Sztáray Albert gr *701*
Sztáray Kristóf gr. 79, 260, 307
Sztáray Mihály gr., Szabolcs m. főispán 45, 63, 66, 67, 112, *305*, *700*, *701*, 704
Szulyovszky-család *664*, 667
Szulyovszky Menyhért, zemplémi táblabíró 66, 68, 97, 112, 113, 114, 119, 120, 233, 260, 266, 267, 288, 291, 328, 343, 345, 346, 348, 354, 471, 472, 475, 517, 664—667, 701, 720, 760, 762, 764, *780*, 781, 799, 800, 801, 811, 813, 815, 819
Szűz Jakab, főúri titkár *75*, 168, 295, 333, 551, 552, 556, 563
Szvetics Jakab gr., személynök *123*
Szvetics Zsófia grófnő, ld.: Sigray Károlyné *123*

Tábla:
— Kir. Tábla 7, 8, 9, 10, 11, *66*, *67*, 76, 82, *123*, *127*, 234, 235, 236, 237, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 248, 253, 254, 256, 258, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 268, 269, 270, 272, 273, 275, 276, 294, 311, 315, 318,

322, 324, 361, 369, 381, 418, 439, 451, 484, 516, 518, 520, 524, 525, 526, 528, 540, 542, *608*, *684*, *689*, 692, *695*, 698, 699, 705, 721, 748, *752*, 758, 766, 769, 777, 786, 788, 804, 808, 809, v. ö. bíróság illetékessége ; perbeli feleselés ; peres eljárás ; perfelvételek; perjegyzőkönyvek; permegindítása ; perújítás
— — álláspontja a bűnösség kérdésében 243, 244, 255—258, 261—264, 324, 684, 687, 688
— — álláspontja az elfogatások kérdésében 9, 255—258, 325—327, 361—363
— — ellentéte a Hétszemélyes Táblával *684*, 688
— — ítéletei 421, 436, 490, 526, 544, 571, *588*, 615—617, 629—630, 633, 635—636, 638—639, 642, 645, 647—648 651—652, 653—654, 656, 658—659, 661, 662, 666, 669, 673, 675,—676, 678—679, 681, 683—684, 686—687, 690—691, 693, 697, 699—700, 703—704, 706—707, 708—709, 711—712, 713—714, 717—718, 722—723, 745, 748—749, 751, 754—755, 757, 758—759, 764—765
— — ítéletének megföllebbezése 239, 243, 245, 255, 491, 527, 544, 572, 617, 630, 633, 636, 639, 642, 647, 652, 654, 656, 659, 661, 663, 666, 669, 673, 676, 679, 681, 684, 687, 691, 693, 698, 700, 704, 707, 709, 712, 714, 718, 723, 745, 749, 751, 755, 757, 759, 765
— — tagjai *237*, 238—239, 273—274
— — vizsgálóbizottsága 9, 239, 241, 275, 281, 285, 287, 289, 291, 293, 314, 322, 327, 328, 329, 332, 339, 340, 352—353, 355, 371, 498, 516, 528, 530, 546, 551, 573, 618, 631, 634, 635, 637, 640, 643, 646, 650, 652, 654, 655, 657, 660, 662, 664, 665, 667, 670, 674, 677, 680, 682, 683, 685, 689, 692, 694, 695, *696*, 699, 700, 705, 707, 712, 715, 719, 720, 744, 746, 747, 750, 752, 753, 755, 756, 757, 758, 760, 761
— Hétszemélyes Tábla 7, 9, 10, 11, 243, 244, 245, 253, 255, 261, *273*, 369, 484, 491, 544, *648*, *684*, 723, 787, 788, 803, 808
— — álláspontja a bűnösség kérdésében 245, 246, 684
— — ítéletei 421, 437, 491, 527, 545, 572, *588*, 617, 630, 633, 636, 639, 642, 645, 648, 652, 654, 656, 659, 661, 663, 666, 669, 673, 676, 679, 681, 684, 686—687, 688, 691, 693, 698, 700, 704, 707, 709, 712, 714, 718, 723, 745, 749, 751, 755, 757, 759, 765, 774
Tacitus 378, 542, 589, *599*, 611
Tántsits Ignác, nevelő 63, 65, 67, 112, 113, 114, 119, 122, 233, 260, 265, 354, 517, 665, 700—704, *780*, 807, 808, 810, 812, 815, 819
Tarcsa (Vas m.) 682
Tarján, joghallgató 119, 233, 260, 638, 758
Tarnaörs (Heves m.) 113
Tauferer br. 277
Teleki-család *335*, 695
Teleki József gr., koronaőr 76, *77*, 790, 793, 818
Teleki Sámuel gr., erdélyi főkancellár *104*, *335*, *677*, *780*
Temesvár *106*, 112, 142, 285, *323*, *764*
templáriusok 204
tengerek szabadsága 199
teokraták, teokrácia *39*, 203, 772
Terentius 390
terméseredmény 33, v. ö. éhínség
természeti jog 403, 411, 511, 734—735
természettudományok 202, 203, 400, 770
Tessedik Sámuel *780*
Thales 390
Theodorus, római praefectus 213, 449
Theodosius, római császár 430
Theresianum, bécsi *39*, 214
Thorild Tamás, svéd költő 391
Thököly Imre 459
— fölkelés 456, 459
Thugut Ferenc br., a Monarchia külügyminisztere 398
Tiberius, római császár 385, 414, 598
Tichy István, kassai akadémiai tanár 497, 701, 702, 703
— *Philosophische Bemerkungen* c. munkája 497
Tihanyi Tamás, alországbíró 103, 111, 273, 260, 305 361, 567, 637, 696, *780*, 781
tiltott könyvek 88
Timaios, pythagoreus filozófus 513
Tirol 158, 188
Tisza Kálmán miniszterelnök 14
Tiszafüred 33
Tiszta Ferenc, abaúji főszolgabíró 615
titkos káté, ld. Reformátorok Társasága és Szabadság és Egyenlőség Társasága kátéja
titkos rendőrség 23, 24, *28*, *31*
titkos társulatok (általában) 7, 30, 44, 51, 52, 57, *60*, *66*, 74, 75, 85, 88, 92, 95, 101, 105, 132, 151, 167, 168, 169, 179, 187, *190*, 202, 207, 214, 216, 234, *285*, 287, 291, 307, 308, 312, 356, 390, 420, 424, 473, 516, 615, 631, 635, 637, 638, 640, 641, 645, 646, 647, 650, 651, 652, 655, 665, 668, 671, 674, 677, 689, 696, 697, 705, 709, 711, 713, 715, 722, 745, 753, 754, 760, 762, 763, 784, 800

v. ö. klubok, illuminatusok, szabadkőművesség, olvasókörök
titoktartás 239—240, 241, 810, v. ö. védőügyvédek esküje
tized 33
Tobenez Daniel, teológus 806
Tokaj 56
Tolnai Gábor 16
Tomanek Sándor, ügyvéd 73, 75, 119, 165, 167, 168, 169, 333, 352, 546, 550, 552, 560, 563, 564, 571, 638
Tomanek, joghallgató 119, 233, 260
tortúra, ld. kínvallatás
Toscana 188, 218, 220, 430, 453, 461, 473, 497
Tóth István, pesti plébános 307, 355, *441*, 512, 789
Tóth János, palotai paraszt *259*
Tótjesztre (Zemplén m.) *664*
Tóthpápay Sámuel, védőügyvéd a perben 266, 528, 531, 544, 674, 676, 681, 686, 696, 697, 719, *722*, *780*, 781, 814, 818
Toulon 201
Török Lajos gr., a kassai tankerület főigazgatója 54, 701
Törökország, törökök 100, 110, 144, 190, 191, 197, 201, 219, 220, 221, 406, 771, 773
török kormány 163, 773
török-osztrák háború, ld. osztrák-török háború
Törvénycikkek v. ö. Hármaskönyv
— Szt. István I. törvénykönyve : 1 fej. 495
— — I. törvénykönyve 4. fej. 493
— — II. törvénykönyve : előljáró beszéd 501
— — II. törvénykönyve : 2. fej. 480
— — II. törvénykönyve 35. fej. 433, 434, 444, 445, 446, 447, 454, 455, 468, 469, 480, 482, 483, 485, 540, 541
— — II. törvénykönyve 51. fej. 256, 263, 272, 385, 391, 415, 416, 419, 420, 429, 431, 432, 433, 434, 435, 444, 445, 446, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 460, 463, 468, 469, 470, 474, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 531, 540, 541, 542, 619, 632, 635, 636, 638, 647, 650, 655, 667, 672, 674, 678, 680, 683, 686, 690, 692, 696, 699, 702, 705, 708, 710, 713, 716, 720, 735, 736, 744, 747, 750, 753, 756, 758, 761
— — III. törvénykönyve : 59. fej. 480
— Szt. László törvénykönyvei 513, 540
— Kálmán I. törvénykönyve : előljáró beszéd 493
— — I. törvénykönyve 50. fej. 446, 453
— — II. törvénykönyve 6. fej. 385, 391, 446, 453, 454, 455, 456, 458, 469, 485, 539
— Zsigmond kir. kegyelemlevele : (1403) 386, 434, 446, 447, 448, 459, 460, 474, 485
— 1404 : 6. — 644, 448, 454, 460, 483, 484, 485
— 1462 : 2. — 386, *434*, 446, 447, 459, 480
— 1462 : 3. — 446, 541
— 1464 : 3. — 454
— 1492 : 3. — 453
— 1492 : 13. — 454
— 1492 : 41. — 380
— 1495 : 3. — 454, 458, 459
— 1495 : 4. — 386, 447, 480
— 1514 : 14. — *434*
— 1526 : 26. —380, 442
— 1536 : 40. — 687
— 1536 : 41. — 492
— 1542 : 43. — 380, 387, 422, 539
— 1542 : 44. — 380, 387, 422
— 1546 : 25. — 387
— 1556 : 24. — *434*
— 1563 : 41. — 724
— 1567 : 39. — 387
— 1572 : 7. — 380, 381
— 1575 : 3. — 381
— 1588 : 48. — *387*
— 1593 : 22. — *387*
— 1593 : 48. — 387
— 1599 : 45. — 496
— 1655 : 76. — 387
— 1659 : 87 — 381
— 1659 : 107. — 387
— 1681 : 10. — 442, 474
— 1681 : 59. — 387
— 1687 : 14. — 443, 480, 481, 482, 485
— 1715 : 7. — 7, *76*, 81, 82, 83, 240, 256, 262, 272, 325, 363, 385, 386, 412, 415, 419, 421, 431, 434, 435, 436, 442, 443, 450, 451, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 460, 461, 463, 467, 468, 469, 474, 476, 477, 479, 480, 481, 482, 484, 485, 490, 531, 534, 537, 539, 541, 564, 571, 619, 630, 632, 635, 636, 638, 639, 642, 645, 647, 650, 659, 661, 667, 672, 674, 678, 680, 683, 686, 687, 690, 692, 693, 696, 699, 702, 705, 708, 710, 713, 716, 720, 735, 744, 747, 750, 753, 756, 758, 761, 809, 810
— 1715 : 9. — 451, 458, 480, 481
— 1715 : 42. — 452
— 1715 : 49. — 434, 451, 458, 459 474, 480, 481, 540, 541
— 1715 : 101. — 697
— 1723 : 5. — 442, 443, 451, 461, 467, 474, 481, 482
— 1723 : 9. — 386, 387, 431, 451, 454, 456, 457, 458, 459, 460, 467, 468, 474, 476, 480, 483, 531, 532, 537, 539
— 1723 : 10. — 458, 468, 480

— 1723 : 11. — 458, 468, 480
— 1723 : 12. — 458, 463, 466, 468, 480, 484, 485
— 1723 : 18. — 697
— 1723 : 41. — 477
— 1723 : 49. — 485
— 1729 : 26. — 460, 473
— 1741 : 4. — 483
— 1741 : 8. — 460, 473, 481
— 1741 : 11. — 499
— 1741 : 26. — 451, 467, 476, 477, 490
— 1790/91 : 2. — *502*
— 1790/91 : 3. — 483
— 1790/91 : 10. — 493
— 1790/91 : 11 — 493
— 1790/91 : 12 — 383, 493
— 1790/91 : 15 — 493
— 1790/91 : 16 — 578
— 1790/91 : 17 — 499
— 1790/91 : 26 — 596
— 1790/91 : 35. — 493, 726
— 1790/91 : 43. — 243, 244, 254—255
— 1790/91 : 56. — 8, *76*, 77, *80*, 81, 82, 83, 257, 262, 268, 272, 385, 415, 421, 436, 442, 451, 453, 454, 456, 460, 461, 467, 474, 476, 484, 491, 492, 571, 619, 630, 632, 635, 636, 638, 639, 645, 647, 650, 655, 659, 661, 667, 672, 674, 678, 680, 683, 686, 690, 692, 696, 699, 702, 705, 708, 710, 713, 716, 720, 724, 744, 747, 750, 753, 756, 758, 761, 809, 810
— 1790/91 : 57. — 8
— 1790/91 : 67. — *101*, 493, 497, 500, 502, 503, 726
— 1792 : 7 — 493, 578
— 1792 : 8 — 493
— 1792 : 9. — 493
— 1792 : 16. — 10
törvény előtti egyenlőség 696
törvénykezési időszak *235*
Trajanus, római császár 213
Trajtsik Antal, temesmegyei főjegyző 322
Trattner-nyomda 277
Trenck Frigyes *98*, *498*, *591*, 635, 806
Trenck von Tonder 495
trienti káté 538
Trier 193
Trieszt 188
Troll Franz Xavér, lembergi rendőrbiztos 43, 45, 135, 164
Trüber v. Steinfeld, kapitány *441*, 512
Tsiverics 781
tudományos akadémiák 29, 40, 41, 372, 405, *574*, 771
Túrós Péter, ref. prédikátor 261, 262, 264, 266, 325—326, *638*, 689, 690, 694—698, 798, 818, 819
Túrós Péterné, Szathmáry (Szakmáry?) Mária 694
türelmi rendelet 49, 216
Türje (Zala m.) *644*, 645
Tyndale William, angol lelkész 202, 513
udvari vizsgálóbizottság 5, 6, 11, 26, 35, *59*, 61, *66*, *67*, 68, *71*, 75, 84, *87*, 105, 109, 114, 124, 126, *134*, *146*, 150, 151, 152, 157, 170, 181, 186, 187, 214, 222, 223, 229, 230, 232, 234, 259, 277, 278, 289, 291, 308, 312, 333, 335, 343, 364, 371, *372*, 395, 498, 516, 528, 530, 547, 616, 631, 634, 637, 640, 643, 646, 650, 652, 654, 657, 660, 662, 664, 677, 680, 682, 685, 689, 698, 700, 705, 707, 710, 712, 715, 719, 744, 755, 757, 760, 774, 777
Ujfalussy Ferenc, pestmegyei táblai ülnök 89, 438, 441, 477, 512, 513, 514
Ujgyörgyi (Neumiller) József, kamarai járulnok 63, 64, 65, *66*, 68, 95, 96, 115, *116*, 120, 232, 234, 259, 266, 342, 640—643, 644, 645, 800, 807, 816, 819
Ujházy Sámuel *654*
Ujlak (Nyitra m.) 176, 585
újoncozás 50
Ujváry István 77
Ujvidék 122
Ulpianus Domitius, római jogtudós 443
unitárius vallás 496
úrbéri reform 355
úriszék 253
Uz Peter Joh., német költő 796
Uza Mária 694
Uza Pál, ügyvéd 266, 325, 689, 690, 692—694, 720, 721, 722, 729, 730, 799, 811, 817, 819
Uza Zsigmond *692*
Uza Zsigmondné, Göntzi Zsuzsánna *692*
ügyész, ld. Németh János
ügyvédek, ld. védőügyvédek
Ürményi János, kir. táblai ülnök 274, 788
Ürményi József, személynök 7, 12, 13, 14, 15, *39*, *60*, *97*, *98*, 235, 236, 237, 238, 241, 243, 255, 267, 270, 273, *274*, 275, 277, 281, 284, *305*, 324, 327, 360, 361, 363, *371*, *684*, *695*, 758, 767, 768, 769, 788
— életrajza, jellemzése *237—238*
Vác *34*, 118, 171, *172*, 518
vádiratok 364, 373—378, 424—428, 439—442, 516—518, 529—531, 546—555, 573, 619, 631, 632, 635, 638, 641, 645, 647, 650, 651, 653, 655, 662, 667, 672, 674, 678, 680, 683, 686, 690, 692, 696, 699, 702, 705, 708, 710, 713, 716, 720, 744, 747, *750*, 753, 756, 758, 761
vádlevél 9, 10, 253, 271—272
Vajda Antal, Vas megye másodalispánja 129, *680*, 784
Valencienne *194*
Valentinianus, római császár 697
Valerianus, római császár 227
vallásalap 630, 631, *811*
vallási fanatizmus 202
vallástalanság *267*, *764*

Van der Eupen, belga nacionalista vezér 102
Van der Noot Henrik, belga politikus 206
Váradolaszi (Bihar m. *710*, *711*
Varannó (Zemplén m.) 112, 354, 701
Varasd 215
Varga Endre *16*
városi proletárok 69
városok 50, 56, 94
Varsó 28, 190, 194
Vatikán 218
Vay József, helytartótanácsos 102, 305, *780*, 781
Vay Miklós br., mérnökkari tiszt *780*, 781
Vécsey Miklós br., kamarai tanácsos *350*, 615
védőügyvédek 10, 237, 241, 253, 265—267, 302, 368, 491, v. ö. Horváth Jakab; Madách Sándor; Nagy Sándor; Szabó Sáróy Sámuel; Tóthpápay Sámuel
— beadványa a védelem szabadságáért *8*, 267—270
— esküje 270
— titoktartása 239—240, 268—270
Végh István, verebi, helytartótanácsos 55, 214
Végh Péter, verebi, tárnokmester 214, 664
Velence 112, 141, 309
Verbőczi István 102, 215, 386, 434, 447, 514, 539, 542, 736, 788, 806
Verdun 192
Veresmarti Sámuel, ref. superintendens 679
Vergennes Charles Gravier gr., francia külügyminiszter 218, 220
Vergilius 390
Verhovácz Miksa, zágrábi püspök 277—284, 286, 300, 304, 309, 327,
Verhovszky Sámuel, ügyvéd 89, 97, 111, 114, 118, 120, 166, 167, 168, 233, 260, 265, 293, 294, 332, 333, 334, 352, 353, 362, 517, 546, 547, 549, 550, *552*, 556, 557, 559, 560, 565, 566, 567, 571, 637—639, 647, 707, 708, 709, 719, 757, 758, *780*, 792, 799, 811, 815, 819
Vérmező 11
Versailles 220,
Versegi Ferenc 12, *50*, 64, 89, 90, 95, 96, 104, 120, 121, *166*, 232, 234, 259, 266, 291, 314, 322, 426, 432, 520, 600, 632, 633, 634, 635, 636, 715, 716, 717, 718, *780*, 781, 792, 799, 800, 802, 804, 807, 810, 811, 816, 819
— élètrajza, jellemzése *314*
— mozgalmi tevékenysége 95, 316—321, 340—342, 623—624, 632, 635, 716—717
— munkái 315
— — a horvát forradalmi vers magyar fordítása 341—342 v. ö. horvát forradalmi versek
— — *Egy emberszerető philosophusnak intései* 621, 627
— — Marseillaise-fordítása *33*, 116, 340—342, 619, 624—626, 630, 802
— — *Világnak históriái* (Millot után) 50, 621, 622, 624
— önvédelme 619—629
— periratai 619—630
— vallomásai 314—321, 340—343, 423, 631, 632, 715
— véleménye a forradalomról 317
— — a jozefinizmusról 314—316
Veszprém 124, *129*, 339
Villaum *751*
Vilna 28, 158
Vinna (Ung m.) *744*
Visnyi János, nagykőrösi diák 677
Virág Benedek 634
Vízkelet (Pozsony m.) 13
vizsgálóbizottság ld. Kir. Tábla vizsgálóbizottsága
Vogel Antal, udvari tanácsos 808, 794, 810
Volney Const. François, francia író 212, 279, 282, 292, 357, 647, 705, 706, 707, 708
Volta Alessandro, olasz fizikus 29, 405, 407
Voltaire 121, 133, 203, 212, 495, 657, 658, 776
Vox clamantis ld. *Abaffy Ferenc*
Vörös Mihály, temesmegyei főszolgabíró 322
Vukasevich János Domokos, zágrábi kanonok 279, 280, 281, 282

Wagenseil Johann Christoph, XVII. századi polihisztor *513*
Wagner Károly 781
Wallis Mihály János gr. táborszernagy, a Haditanács elnöke 26, 32, 35, 62, 63, *87*, 313, 810
Watt Isac, angol teológus 513
Weber, mainzi futár 162
Weigand-könyvkereskedés 169
Weisshaupt Ádám, bajor egyetemi tanár 204
Wesselényi Miklós *53*, 298, 674
Westrumb Johann Friedrich, német kémikus 220
Wiegleb Johann Christian, német kémikus 220
Wieland 589
Windpassinger Ernő, kőszegi patikus *129*, 130
Wissenbourg (Elszász) 171
Wittmaesser, pesti városi kapitány 62, *75*, 335, 492
Wohlfartsausschuss ld. francia Jóléti Bizottság
Wolf, német orvos *285*
Wolff Johann Christoph, német prot. teológus 513
Wörms 193
Wurmann Salamon, kesztyűs 253, 807, 819

Wurmser Dagobert Sigismund gr., osztrák tábornok *171*

Zachariae, Friedr. Wilh., német költő 797
Zachariae, Gotth. Traugott, göttingai teológus 797
Zágráb 98, 106, 128, 144, 153, 163, 168, 257, 277, 279, 307, 341, 359, *367*, 423, 427, *618*, 638, 644, 802
Zakreczky, lengyel menekült 701, 702
Zalaegerszeg 783
Zarka Mihály, ker. táblai ülnök 129, 130, *780*
Zegedeczy (?) egyháztörténész 797
Zeno 390
Zichy Károly gr., országbíró 7, 67, 73, 74, 106, 113, 214, 216, 236, 238, 246, *305*, 507, 695, 794, 805
Zimony 357
Zinzendorf Karl Ludwig, államminiszter *237*, 277, 278, 808
Zippe, udvari tanácsos 278, 284
Zombor *27*, *662*
Zoroaster 425
Zrinyi Péter 459
Zürich 159
zsarnokok, zsarnokság (v. ö. despotizmus) 171, 225—226, 696
— elleni harc *196*, 226, 658
zsidók 204, 478, 538
Zsigmond, magyar király *748*

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

MELLÉKLETEK JEGYZÉKE

lap

A forradalom fája 4
Martinovics Ignác. Egykorú rézmetszet 26
Kazinczy levele Szentmarjayhoz 70
Részletek Laczkovics kihallgatási jegyzőkönyvéből 90
Hajnóczy írásbeli vallomásának első lapja 94
Szentmarjay írásbeli vallomásának első lapja 108
Sigray írásbeli vallomásának utolsó lapja 126
Részlet Szolártsik Abaffy elleni följelentéséből 174
Batsányi írásbeli vallomásának első lapja 176
Versegi Ferenc írásbeli vallomásának utolsó lapja 320
Kazinczy Ferenc írásbeli vallomásának első lapja 342
Laczkovics János 1795 febr. 9.-i kihallgatásának jegyzőkönyve 354
Hajnóczy József följegyzése védőügyvédjéhez 368
Martinovics harmadik válasza az ügyésznek 418
Laczkovics János. Falusy Zsigmond festménye 1786-ból 490
Szentmarjay Ferenc. Szerelmey Miklós kőnyomata 518
Szentmarjay Ferenc második válasza az ügyésznek 524
Batsányi János. Füger Frigyes Henrik festménye 574
Kazinczy Ferenc. John Frigyes metszete 668
Őz Pál levele Kazinczy Ferenchez 720
Az államtanácsosok vótuma a Martinovicsra és az igazgatókra mért halálos ítéletről 768
Martinovics politikai végrendeletének első lapja 770
Martinovics, Hajnóczy, Laczkovics, Szentmarjay és Sigray kivégzése. Egykorú vízfestmény 784
Martinovics, Hajnóczy, Laczkovics, Szentmarjay és Sigray kivégzése. Egykorú vízfestmény 792
A perben fölmentettek esküje 798
Az Őz és Szolártsik kivégzéséről kiadott hivatalos röpiratnak Németh János kir. jogyügyi igazgató által írt fogalmazványa 804

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

TARTALOMJEGYZÉK

lap

Bevezetés 5
Iratok 17
Rövidítések jegyzéke 19

I. A BÉCSI VIZSGÁLÓBIZOTTSÁG IRATAI

1. 1794 július 21. Saurau Ferenc gr. osztrák rendőrfőkapitány fölterjesztése az uralkodóhoz a bécsi demokraták forradalmi tevékenységéről 23
2. 1794 július 29. Az udvari vizsgálóbizottság jegyzőkönyve Martinovics kihallgatásáról 26
3. 1794 aug. 7. Barco Vince br. Magyarország katonai főparancsnokának jelentése a Pesten terjesztett forradalmi röpiratról, a parasztság megmozdulásairól és Martinovicsról 32
4. 1794 aug. 8, 9, 11, 12, 13, 14, 22. Az udvari vizsgálóbizottság jegyzőkönyve Martinovics kihallgatásáról 35
5. 1794 aug. 17. Sándor Lipót nádor megindokolja az uralkodónak, miért fogatta el Laczkovicsot, Hajnóczyt és Szentmarjayt 61
6. 1794 aug. 19. Bikessy András helytartótanácsi gyakornok följelentése Szentmarjay forradalmi magatartásáról 62
7. 1794 aug. 22. Kazinczy Ferenc levele Szentmarjay Ferenchez a Zemplénben közszájon forgó hírekről 68
8. 1794 aug. 23, vagy 24. Tomanek Sándor ügyvéd följelenti Szolártsik Sándort, s elmondja, hogyan próbálta az őt megnyerni a titkos társaság számára 73
9. 1794 aug.—okt. Pest megye felirata az uralkodóhoz a felségsértéssel vádoltak ügyében és az erre adott legfelsőbb válasz 76
   a) 1794 aug. 25. Pest megye felirata az uralkodóhoz 76
   b) 1794 szept. 1. A Kancellária azt javasolja, hogy az uralkodó nyugtassa meg Pest megyét 80
   c) 1794 szept. 9. Sándor Lipót nádor Pest megye erélyes rendreutasítását javasolja 82
   d) 1794 okt. 3. Az uralkodó rendreutasítja Pest megyét 83
10. 1794 aug. 25, 28, szept. 2, 6, 10. Az udvari vizsgálóbizottság jegyzőkönyve Laczkovics János kihallgatásáról 84
11. 1794 aug.—szept. Hajnóczy József vallomásai az udvari vizsgálóbizottság előtt 93
   a) 1794 aug. 26. Hajnóczy írásbeli vallomása 93
   b) 1794 aug. 25, 26, szept. 6. Hajnóczy kihallgatásának jegyzőkönyve 105
12. 1794 aug.—szept. Szentmarjay Ferenc vallomásai az udvari vizsgálóbizottság előtt 109
   a) 1794 aug. Szentmarjay írásbeli vallomása 109

lap

b) 1794 aug. 25, 30, szept. 1, 2. Szentmarjay kihallgatásának jegyzőkönyve 114

13. 1794 aug.—szept. Sigray Jakab gr. vallomásai az udvari vizsgálóbizottság előtt 123

a) 1794 szept. 1. Sigray írásbeli vallomása 123

b) 1794 aug. 29, szept. 2, 12. Sigray kihallgatásának jegyzőkönyve 126

14. 1794 aug. 28, 29, 30, szept. 1, 2, 3, 5, 6, 9, 10, 11. Az udvari vizsgálóbizottság jegyzőkönyve Martinovics kihallgatásáról 130

15. 1794 szept.—okt. Szolártsik Sándor vallomásai az udvari vizsgálóbizottság előtt 165

a) 1794 szept. 5, 10. Szolártsik kihallgatásának jegyzőkönyvé 165

b) 1794 okt. 3. Szolártsik írásbeli följelentése Abaffy Ferenc és baráti köre forradalmi magatartásáról 170

16. 1794 szept. Batsányi János vallomásai az udvari vizsgálóbizottság előtt 175

a) 1794 szept. 13. Batsányi írásbeli vallomása 176

b) 1794 szept. 12, 15. Batsányi kihallgatásának jegyzőkönyve 181

c) 1794 szept. 16. Batsányi kiegészítő írásbeli vallomása 184

17. 1794 szept.—okt. Martinovics emlékiratai a francia jakobinus-párt és a Habsburg monarchia külpolitikájáról 186

a) 1794 szept. 8. Martinovics emlékirata a francia jakobinus-párt titkos külpolitikai terveiről 186

b) 1794 szept. 21. Martinovics emlékirata a francia forradalmi propagandaközpont munkásságáról 202

c) 1794 okt. 1. Martinovics emlékirata a Habsburg monarchia külpolitikájáról 217

18. 1794 okt. 3. Batsányi János fölterjesztése Sándor Lipót nádorhoz az őt ért igazságtalanságokról 224

19. 1794 szept. 17.

a) Az udvari vizsgálóbizottság összefoglaló jelentése az előzetes vizsgálatról 230

b) Az udvari vizsgálóbizottság kimutatása a magyarországi titkos társaságok tagjairól 232

II. A PER ELŐKÉSZITÉSE ÉS VITELE

20. 1794 okt. 20. Az uralkodó rendelete a Kir. Táblához a felségsértési per megindításáról 235

21. 1794 okt.—nov. A peres eljárást szabályozó legfelsőbb utasítások 236

a) 1794 okt. 30. A Kancellária leirata Ürményi személynökhöz 236

b) 1794 nov. 24. A Kancellária második leirata Ürményi személynökhöz 241

22. 1795 ápr. 10. Németh kir. jogügyi igazgató előterjesztése Sándor Lipót nádorhoz. Javasolja, hogy a Hétszemélyes Tábla súlyosbíthassa az eléje kerülő ítéleteket 243

23. 1794 nov. A foglyok Bécsből Budára szállítása, elhelyezése, élelmezése és őrzése 245

a) 1794 nov. 12. Németh kir. jogügyi igazgató följegyzése a státusfoglyok Budára szállításával, elhelyezésével kapcsolatos kérdésekről 245

b) 1794 nov. 15. Pergen rendőrminiszter jelentése Sándor Lipót nádorhoz a státusfoglyok bécsi elhelyezéséről, őrzéséről és élelmezéséről 247

c) 1794 nov. 19. Sándor Lipót nádor utasítása Pergen rendőrminiszterhez a státusfoglyoknak Bécsből Budára szállítása ügyében 248

lap

d) 1794 nov. Utasítás az őrség számára 250

e) 1794 nov. 29. Szlávy János jurátus levele bátyjához a felségsértési perrel kapcsolatos intézkedésekről és a foglyok sorsáról 251

24. 1794 dec. Az elfogatások 255

a) 1794 dec. 1. Németh kir. jogügyi igazgató fölterjesztése Sándor Lipót nádorhoz, arról, hogy ki tekinthető részesnek az összeesküvésben 255

b) 1794 nov. 25. Németh kir. jogügyi igazgató följegyzése az elfogatandókról 259

25. 1795 jan. 14. Németh kir. jogügyi igazgató előterjesztése Sándor Lipót nádorhoz a Kir. Tábla határozatáról, és arról, ki követi el felségsértés bűnét 261

26. 1795 febr. 23. Kimutatás a vádlottakról és védőügyvédjeikről 265

27. 1795 márc. 9. A védőügyvédek beadványa a Kir. Táblához. Tiltakoznak a védelem szabadságának megszorítása ellen 267

III. A PER A KIR. CURIÁN

28. 1794 nov. 28. Németh kir. jogügyi igazgató vádlevele Martinovics, Hajnóczy, Laczkovics, Szentmarjay, Sigray, Szolártsik és Batsányi ellen 271

29. 1794 nov. 30. A Kir. Tábla teljes ülésének jegyzőkönyve. Az ülés tárgya: az uralkodói rendeletek ismertetése, a vizsgálóbizottság tagjainak kijelölése 273

30. 1794 dec. 3. A Kir. Tábla teljes ülésének jegyzőkönyve. Az ülés tárgya: Martinovics, Hajnóczy, Laczkovics, Szentmarjay, Sigray, Szolártsik és Batsányi perének felvétele 275

31. 1794 okt.—dec. Martinovics vallomásai Verhovácz Miksa zágrábi püspök demokratikus magatartásáról 277

a) 1794 okt. 21. Martinovics fölterjesztése az udvari vizsgálóbizottsághoz 278

b) 1794 dec. 17—18. A Kir. Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Martinovics kihallgatásáról 281

32. 1794 dec. 17. A Kir. Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Martinovics kihallgatásáról 285

33. 1794 dec. 15. A Kir. Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Hajnóczy József kihallgatásáról 287

34. 1794 dec. 16. A Kir. Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Szentmarjay Ferenc kihallgatásáról 289

35. 1794 dec. 16. A Kir. Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Laczkovics János kihallgatásáról 291

36. 1794 dec. 19. A Kir. Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Szolártsik Sándor kihallgatásáról 293

37. 1794 dec., 1795. jan. Martinovics emlékiratai Sándor Lipót nádorhoz a Reformátorok Társaságáról 296

a) 1794 dec. 19. Martinovics emlékirata arról, hogyan szervezte meg Gyurkovics Ferenc pesti egyetemi tanár a Reformátorok Társaságát 296

b) 1794 dec. 20. Martinovics emlékirata arról, hogyan lehetne leleplezni és ártalmatlanná tenni a Reformátorok Társaságát 302

c) 1795 jan. 31. Martinovics emlékirata a Reformátorok Társaságáról, saját perének a bécsi bíróság hatáskörébe való utalásáról 309

38. 1794 dec. 24. Martinovics levele bátyjához letartóztatásáról, a fogságban követett magatartásáról, vallomásairól 311

lap

39. 1794 dec. 26. Versegi Ferencnek a Kir. Táblához benyujtott írásbeli vallomása 314

40. 1794 dec. 30. A Kir. Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Laczkovics János kihallgatásáról 322

41. 1795 jan. 3. A Kir. Tábla teljes ülésének jegyzőkönyve. Az ülés tárgya: a forradalmi iratok ismertetése, az összeesküvés jelentőségének méltatása, döntés a további elfogatásokról 324

42. 1795 jan. 17. A Kir. Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Hajnóczy József kihallgatásáról 328

43. 1795 jan. 17. A Kir. Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Batsányi János kihallgatásáról 329

44. 1795 jan. 19. A Kir. Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Szolártsik Sándor kihallgatásáról 332

45. 1792 jan. 27. Szentjóbi Szabó Lászlónak a Kir. Táblához benyujtott írásbeli vallomása 335

46. 1795 jan. 28. A Kir. Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Versegi Ferenc kihallgatásáról 340

47. 1795 febr. 4. Kazinczy Ferencnek a Kir. Táblához benyujtott írásbeli vallomása 343

48. 1795 febr. 7. Sigray Jakab fölterjesztése Sándor Lipót nádorhoz a Reformátorok Társaságáról 350

49. 1795 febr. 7. A Kir. Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Szentmarjay Ferenc kihallgatásáról 352

50. 1795 febr. 9. A Kir. Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Szentmarjay Ferenc kihallgatásáról 353

51. 1795 febr. 9. A Kir. Tábla vizsgálóbizottságának jegyzőkönyve Laczkovics János kihallgatásáról 355

52. 1795 febr. 14. Németh János kir. jogügyi igazgató fölterjesztése Sándor Lipót nádorhoz Szecsanacz Jakab ügyében 356

53. 1795 márc. 2. A Kir. Tábla teljes ülésének jegyzőkönyve. Az ülés tárgya: további elfogatások, a perbefogottak vagyonának zárolása 361

54. 1795 márc. Hajnóczy vizsgálati fogságában írt levelei és följegyzései 364
a) 1795 márc. 4. Levele gr. Széchenyi Ferenchez 364
b) 1795 márc. 4. Levele Papp Ferenchez 365
c) 1795 márc. 4, 5, 11, 20. Följegyzései védőügyvédjéhez 366

55. 1794 dec., 1795 ápr. Martinovics perének perjegyzőkönyve 369

56. 1794 dec., 1795 ápr. Hajnóczy József perének perjegyzőkönyve 422

57. 1794 dec., 1795 május. Laczkovics perének iratai 437
a) A perjegyzőkönyv 437
b) 1794. ápr. eleje. Laczkovics önvédelme 491

58. 1794 dec., 1795 május. Szentmarjay Ferenc perének perjegyzőkönyve 515

59. 1794 dec., 1795 május. Sigray Jakab perének perjegyzőkönyve 527

60. 1794 dec., 1795 május. Szolártsik Sándor perének perjegyzőkönyve 545

61. 1794 nov., 1795 június. Batsányi János perének perjegyzőkönyve 572

62. 1795 febr.—május. Versegi Ferenc perének perjegyzőkönyve 618

63. 1795 május 2, 4. A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Juhász Nep. János róm. kath. tábori pap perében 631

64. 1795 május 2, 4. A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Landerer Mihály nyomdász perében 634

lap

65. 1795 május 2, 5. A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Verhovszky Sámuel ügyvéd perében 637
66. 1795 május 2, 5. A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Ujgyörgyi József kamarai járulnok perében 640
67. 1795 május 2, 5. A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Szén Antal helytartótanácsi számvevőtiszt perében 643
68. 1795 május 2, 6. A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Baranyai Mihály jurátus perében 646
69. 1795 május 2, 7. A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Erdélyi László jurátus perében 649
70. 1795 május 2, 7. A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Illyés Ferenc ügyvéd perében 652
71. 1795 május 2, 7. A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Kopasz János ügyvéd perében 654
72. 1795 május 2, 7. A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Hirgeist Ferenc joghallgató perében 657
73. 1795 május 2, 7. A Kir Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Szmethanovics Károly joghallgató perében 660
74. 1795 május 2, 8. A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Szilla Miklós joghallgató perében 662
75. 1795 május 8. A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Szulyovszky Menyhért táblabíró perében 664
76. 1795 május 8. A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Kazinczy Ferenc perében 667
77. 1795 május 8, 9. A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Sehy Ferenc színész perében 670
78. 1795 május 8, 9. A Kir. Tábla és a Hétzemélyes Tábla ítélete Szentjóbi Szabó László perében 674
79. 1795 május 8, 9. A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Fodor Gerzson tanár perében 677
80. 1795 május 9, 11. A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Brehm János orvos perében 680
81. 1795 május 9, 16. A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Rosty Pál perében 682
82. 1795 május 9, 11. A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Rosty János kerületi táblai jegyző perében 685
83. 1795 május 11, 12. A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Szlávy János jurátus perében 689
84. 1795 május 11, 12. A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Uza Pál ügyvéd perében 692
85. 1795 május 11, 12. A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Túrós Péter ref. prédikátor perében 694
86. 1795 május 11, 15. A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Kazinczy Miklós megyei esküdt perében 698
87. 1795 május 11, 15. A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Tántsits Ignác nevelő perében 700
88. 1795 május 12, 13. A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Lukács Pál ügyvéd perében 705
89. 1795 május 12, 13. A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Bujanovics Kornél jurátus perében 707

lap

90. 1795 május 12, 13. A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Paitzkoffer Antal lakatos perében 710

91. 1795 május 12, 13. A Kir Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Marton István orvos perében 712

92. 1795 május 13, 16. A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Makk Domokos volt pálos szerzetes perében 715

93. 1795 ápr.—május. Őz Pál ügyvéd periratai 719
a) 1795 május 16, 19. A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete 719
b) 1795 ápr. 10. Őz megjegyzései a vádiratra 725

94. 1795 május 16, 19. A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Lonovics Imre orvostanhallgató perében 744

95. 1795 május 18, 20. A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Szlávy György főszolgabíró perében 746

96. 1795 május 18, 20. A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Aszalay János nevelő perében 750

97. 1795 május 19, 21. A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Laczkovics László perében 752

98. 1795 május 19, 21. A Kir Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Nemessányi András joghallgató perében 755

99. 1795 május 19, 21. A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Pruzsinszky József joghallgató perében 757

100. 1795 május 22, 23. A Kir. Tábla és a Hétszemélyes Tábla ítélete Abaffy Ferenc perében 760

101. 1795 május Az uralkodó jóváhagyja a Martinovics, Hajnóczy, Laczkovics, Szentmarjay és Sigray perében hozott ítéleteket 766
a) 1795 május 4. Ürményi személynök fölterjesztése 766
b) 1795 május 4. Sándor Lipót nádor fölterjesztése 767
c) 1795 május 11. Az uralkodói leirat 769

102. 1795 április. Martinovics politikai végrendelete 770

103. 1795 május 5. Martinovics kegyelmi kérvénye Sándor Lipót nádorhoz 774

104. 1795 május 18. Martinovics visszavonja a Gyurkovics professzorról vallottakat 777

105. 1795 május 19. Hajnóczy József búcsúlevelei 778
a) Gr. Széchenyi Ferenchez 778
b) Húgához, Fodor Józsefnéhez 779
c) Kéler Gottfriedhez 780
d) Madách Sándorhoz 781

106. 1795 május 19. Szentmarjay Ferenc búcsúlevele apjához 782

107. 1795 május 19. Sigray Jakab fölterjesztése a zalaegerszegi szabadkőműves páholyról és Spissich János zalai alispánról 783

108. 1795 május 20. Martinovics, Hajnóczy, Laczkovics, Szentmarjay és Sigray kivégzésével kapcsolatos rendeletek és tudósítások 784
a) 1795 május 19. Németh kir. jogügyi igazgató rendelkezései 784
b) 1795 június 9. Szabó János főszolgabíró jelentése a kivégzésről 785
c) 1795 május 20. Hivatalos röpirat Martinovics és a kivégzettek felségsértő és hazaáruló törekvéseiről 794
d) 1795. aug. 12. A kivégzettek ingóságainak elárverezése 795

109. 1795 május 20., 22., 23. A perben fölmentettek esküje 798

110. 1795 május 20. Németh kir. jogügyi igazgató előrejesztése az újabban halálraitéltek ügyében 799

lap

111. 1795 június 3. Őz Pál és Szolártsik Sándor kivégzésével kapcsolatos rendeletek és tudósítások 801
a) 1795 június 2. Németh kir. jogügyi igazgató rendelkezései..... 801
b) 1795 június 3. P. Klaus Xavér tábori főpap beszéde a kivégzéskor 802
c) 1795 június 3. Bicskei Sándor főszolgabíró jelentése a kivégzésről 803
d) 1795 június 3. Hivatalos röpirat Őz, Szolártsik és a többi halálraítélt bűnéről és büntetéséről..... 805
e) 1795 aug. 12. A kivégzettek ingóságainak elárverezése..... 806

112. 1795 május 25. Németh kir. jogügyi igazgató előterjesztése az újabban elítéltek megkegyelmezéséről..... 807

113. 1795 szept. 4. Németh kir. jogügyi igazgató fölterjesztése Ferenc királyhoz a periratok elhelyezéséről, a per tanulságairól..... 808

114. 1795 nov. 9. Németh János kir. jogügyi igazgató előterjesztése az elítéltekkel való bánásmódról 810

115. Táblázatos kimutatás a perbefogottakról..... 814

Név- és tárgymutató..... 821

Mellékletek jegyzéke 853

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

26.019
2..

OSZK